Fatawa Rizvia With Citations and Translation of Arabic Passages Imam Ahmed Raza Barelvi (May his secret be sanctified) 30 Raza Foundation Jamia Nizamia Razvia Inside Lohari Gate, Lahore-8 Pakistan (54000)

फतावा रिज़विया अरबी उद्धरणों के संदर्भ और अनुवाद के साथ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) ३० रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रिज़विया अंदरूनी लोहारी दरवाजा लाहौर, ८ पाकिस्तान (५४०००)

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ ۳۰ رضا

فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور، ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

Volume 30 Fatawa-e-Razviya

Contents Summary Index 4
Foreword ..... 5 Thirtieth
Volume ..... 9 Respected
Readers! ..... 10 Tahdeeth-e-Ni'mat (Mentioning
the Blessing) ..... 13 By Hazrat Allama Maulana Al-Haaj
Muhammad Mansha Tabish Qasuri ..... 13 Senior Teacher, Jamia Nizamia
Lahore ..... 13 Greatest
Achievement ..... 14 Mujaddid of Religion and
Nation: An Introduction, An Overview ..... 15 Detailed Subject
Index ..... 25 Index of Subsidiary
Issues ..... 61 Kitab-ush-Shata (Part
Five) ..... 71 Explanation of the words of Scholars and
Sufis ..... 71 Tajweed and Qira'at (Quranic Phonetics and
Recitation) ..... 93 The Script of the Quran (Rasm-ul-
Quran) ..... 95 Explanation of Celestial Spheres, Science of
Timing, and Calendar ..... 113 Biography, Virtues, and Characteristics of the
Master of Messengers (PBUH) 125
Treatise ..... 129 Tajalli al-Yaqeen bi-anna
Nabiyyana Sayyid al-Mursaleen (1305 AH) ..... 129 (Expression of certainty that
our Prophet (PBUH) is the leader of all messengers) 129
Treatise ..... 267 Shumool al-Islam li-Usool
ar-Rasool al-Kiraam (1315 AH) ..... 267 (The Islam of the noble ancestors
of the Holy Prophet (PBUH)) 267

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

विषय-सूची (Contents) संक्षिप्त अनुक्रमणिका 4
प्रस्तावना ..... 5 तीसवीं
जिल्द ..... 9 आदरणीय
पाठकों! ..... 10 तहदीस-ए-नेमत (आशीर्वाद का
वर्णन) ..... 13 हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाज मोहम्मद मंशा
ताबिश कसूरी द्वारा ..... 13 वरिष्ठ शिक्षक, जामिया निज़ामिया
लाहौर ..... 13 महानतम उपलब्धि
..... 14 मुजद्दिद-ए-दीन-ओ-मिल्लत: एक परिचय,
एक समीक्षा ..... 15 विषयों की विस्तृत
अनुक्रमणिका ..... 25 सहायक मसलों की
अनुक्रमणिका ..... 61 किताब-उश-शत्ता (पांचवां
भाग) ..... 71 विद्वानों और सूफियों के कलाम की
व्याख्या ..... 71 तजवीद और
किरात ..... 93 रस्म-उल-
कुरान ..... 95 आकाश मंडल की व्याख्या, समय
निर्धारण और कैलेंडर विज्ञान ..... 113 सय्यदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि
वसल्लम) की सीरत, गुण और विशेषताएं..... 125 रिसाला
(लघुग्रंथ) ..... 129 तजल्ली-उल-यकीन बि-अन्ना
नबिय्यना सय्यदुल मुरसलीन (1305 हिजरी) ..... 129 (इस बात के साथ यकीन का
इज़हार कि हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तमाम रसूलो के सरदार हैं) ... 129 रिसाला
(लघुग्रंथ) ..... 267 शुमूल-उल-इस्लाम ली-उसूल
अर-रसूल अल-किराम (1315 हिजरी) ..... 267 (रसूल-ए-करीम सल्लल्लाहु अलैहि
वसल्लम के पूर्वजों का मुसलमान होना) 267

पृष्ठ 1 / 775

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

Contents اجمالی فہرست ..... 4 پیش

لفظ ..... 5 تیسویں

جلد ..... 9 محترم قارئین

عظام! ..... 10 تحدیثِ

نعمت ..... 13 از قلم حضرت علامہ مولانا

الحاج محمد منشا تابش قصوری ..... 13 سینئر مدرس جامعہ نظامیہ

لاہور ..... 13 عظیم ترین

کارنامہ ..... 14 مجدد دین وملت: ایک تعارف،

ایک جائزہ ..... 15 فہرست مضامین

مفصل ..... 25 فہرست ضمنی

مسائل ..... 61 کتاب الشتی (حصہ

پنجم) ..... 71 شرح کلام علماء و

صوفیاء ..... 71 تجوید

وقراءت ..... 93 رسم

القرآن ..... 95 تشریح افلاک وعلم توقیت

وتقویم ..... 113 سیرت وفضائل وخصائص سید المرسلین

صلی اللہ علیہ وسلم 125

رسالہ ..... 129 تجلّی الیقین بانّ نبینا

سید المرسلین ۱۳۰۵ھ ..... 129 (یقین کا اظہار اس بات کے ساتھ کہ ہمارے نبی صلی اللہ علیہ وسلم تمام رسولوں کے سردار ہیں) 129
رسالہ ..... 267 شمول الاسلام لاصول الرسول الکرام ۱۳۱۵ھ ..... 267 (رسول کریم صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آباؤ اجداد کرام کا مسلمان ہونا) 267

Fatawa-e-Razawiyya Volume 30

Risalah (Treatise) ..... 307 Tamheed-e-Iman bi-Aayat-e-Quran 1326 AH ..... 307 Risalah (Treatise) ..... 359 Al-Amn wal-Ula li-Na'ti al-Mustafa bi-Dafi' al-Bala ..... 359 For those who describe the praise of Mustafa, peace and blessings be upon him, along with the word 'Dafi' al-Bala' (Repeller of Calamity) ..... 359 It brings peace from calamities and elevation in their status ..... 359 Named historically as... ..... 359 Ikmal al-Tamah ala Shirk Shawi bil-Umur al-Ammah 1311 AH ..... 359 Bringing complete destruction (upon those Wahhabis) who associate Shirk with matters that, like general affairs... ..... 359 ...are applicable to every type of existent thing. ..... 359 Chapter One: ..... 379 Chapter Two: ..... 405 (Supplementary Treatise) Munyat al-Labib anna al-Tashri' bi-Yadi al-Habib 1311 AH ..... 500 (The wise person's goal that indeed the laws of Shariah are in the authority of the Beloved of Allah, peace and blessings be upon him) ..... 500 Risalah (Treatise) ..... 637 Munabbih al-Munyah bi-Wusul al-Habib ila al-Arsh wa al-Ru'yah 1320 AH ..... 637 (A warner regarding the desired objective of the Beloved of God's (PBUH) access to the Throne and the Divine Vision) ..... 637 Risalah (Treatise) ..... 657 Salat al-Safa fi Nur al-Mustafa 1329 AH ..... 657 (The rewards of spiritual purification in the description of the Light of Mustafa, peace and blessings be upon him) ..... 657 Taqreez (Commendation) ..... 687 Risalah (Treatise) ..... 695 Nafy al-Fay' 'amman istanara bi-Nurihi kullu shay' 1296 AH ..... 695 (Negation of the shadow of that holy being from whose light every creature is illuminated) 695

फतावा-ए-रजविया जिल्द 30

रिसाला ..... 307 तम्हीद-ए-ईमान ब-आयात-ए-क़ुरान 1326 हि. 307
रिसाला ..... 359 अल-अम्न वल-उला लि-नाअ्ती अल-मुस्तफ़ा बि-दाफ़ि अल-बला ..... 359 कलमा 'दाफ़ि अल-बला' के साथ मुस्तफ़ा अलैहिस्सलोतु वस्सलाम की नाअ्त बयान करने वालों के लिए ..... 359 बलाओं से अमन और उनके मर्तबे की बुलंदी है ..... 359 मुसम्मी ब-नाम तारीखी ..... 359 इकमाल अत-ताम्मह अला शिर्क शवी बिल-उमूर अल-आममह 1311 हि. ..... 359 पूरी क़यामत ढाना (वहाबियों के उस) शिर्क पर जो उमूर-ए-आममह की तरह ..... 359 (मौजूद की हर क़िस्म पर सादिक़) है ..... 359 बाब
अव्वल: ..... 379 बाब
दोयम: ..... 405 (रिसाला ज़िम्मी) मुनियत अल-लबीब अन्ना अत-तशरीअ बि-यदि अल-हबीब 1311 हि. ..... 500 (अक्लमंद का मक़सद कि बेशक अहकाम-ए-शरअ हबीब अल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के अख्तियार में हैं) 500
रिसाला ..... 637 मुनब्बिह अल-मुनिया बि-वुसूल अल-हबीब इलल-अर्शे वर-रूअ्या 1320 हि. ..... 637 (महबूब-ए-ख़ुदा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की अर्श तक रसाई और दीदार-ए-इलाही के बारे में मतलूब से ख़बरदार करने वाला) 637
रिसाला ..... 657 सलात अस-सफ़ा फ़ी नूर अल-मुस्तफ़ा 1329 हि. ..... 657 (नूर-ए-मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बयान में सफ़ाई-ए-बातिन के इनामात) . 657
तक़रीज़ 687
रिसाला ..... 695 नफ़्य अल-फ़ै अम्मन

इस्तानारा बि-नूरिहि कुल्लु शय' 1296 हि. ..... 695 (उस ज़ात-ए-अक़दस के साये की नफ़ी जिसके नूर से हर मखलूक मुनव्वर हुई) 695

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

رسالہ ..... 307 تمہید ایمان بآیات قرآن ۱۳۲۶ھ 307

رسالہ ..... 359 الامن والعلی لناعتی المصطفی بدافع البلاء ..... 359 کلمہ دافع البلا کے ساتھ مصطفٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام کی نعت بیان کرنے والوں کے لئے ..... 359 بلاؤں سے امن اور انکے مرتبے کی بلندی ہے ..... 359 مسنی بہ نام

تاریخی ..... 359 اکمال الطامۃ علی شرک شوی بالامور العامۃ ۱۳۱۱ھ ..... 359 پوری قیامت ڈھانا (وہابیوں کے اس شرک پر جو امورِ عامہ کی طرح ..... 359 (موجود کی ہر قسم پر صادق ہے ..... 359 باب

اوّل: ..... 379 باب

دوم: ..... 405 (رسالہ ضمنی) منیۃ اللبیب ان التشریع بید الحبیب ۱۳۱۱ھ ..... 500 (عقلمند کا مقصد کہ بے شک احکام شرع حبیب اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے اختیار میں ہیں) . 500

رسالہ ..... 637 منبہ المنیہ بوصول الحبیب الی العرش والرؤیۃ ۱۳۲۰ھ ..... 637 (محبوبِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم کی عرش تک رسائی اور دیدارِ الٰہی کے بارے میں مطلوب سے خبردار کرنیوالا) . 637

رسالہ ..... 657 صلات الصفاء فی

نور المصطفی ۱۳۲۹ھ ..... 657 (نورِ مصطفیٰ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے بیان میں صفائیِ باطن کے انعامات) 657

تقریظ 687

رسالہ ..... 695 نفی الفیئ عمن استنار بنورہ کل شیئ ۱۲۹۶ھ ..... 695 (اس ذاتِ اقدس کے سائے کی نفی جس کے نور سے ہر مخلوق منور ہوئی) 695

Fatawa Razawiyya Volume 30

Treatise..... 715 Qamar al-Tamam fi Nafi al-Zill 'an Sayyid al-Anam (The Full Moon in Denying the Shadow of the Master of Mankind), May Allah bless him and grant him peace, 1296 AH ..... 715 (The full moon regarding the negation of the shadow from the Master of the Universe, may Allah bless him and grant him peace)..... 715

Treatise..... 737 Huda al-Hayran fi Nafi al-Fay' 'an Sayyid al-Akwan (Guidance for the Perplexed in Denying the Shadow of the Master of the Universes), 1299 AH ..... 737 (Guidance for the one in confusion regarding the negation of the shadow from the Master of the Universe, may Allah bless him and grant him peace and his family)..... 737

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

रिसाला (शोध पत्र)..... 715 कमर अल-तमाम फ़ी नफ़ील ज़िल्ल अन सैय्यद अल-अनाम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम 1296 हि..... 715 (सरवर-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से साये की नफ़ी में कामिल चाँद)..... 715

रिसाला (शोध पत्र)..... 737 हुदल हैरान फ़ी नफ़ील फ़य अन सैय्यद अल-अकवान 1299 हि..... 737 (सरवर-ए-काएनात सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि वसल्लम से साये की नफ़ी के बारे में हैरतज़दा के लिए रहनुमाई)..... 737

www.dawateislami.net आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पेज 3 ऑफ़ 775

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

رسالہ..... 715

قمر التمام فی نفی الظل عن سید الانام صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۱۲۹۶ھ .....

715 (سرور عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے سایہ کی نفی میں کامل

چاند)..... 715

رسالہ..... 737

ھدی الحیران في نفي الفیئ عن سید الاکوان ۱۲۹۹ھ 737

(سرور کائنات صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم سے سایہ کی نفی کے بارے میں حیرت زدہ کے لئے

رہنمائی)..... 737

Fatawa-e-Razvia Volume 30

Fatawa-e-Razvia With citations and translation of Arabic passages

Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified) Raza Foundation Jamia Nizamia Razvia

www.dawateislami.net Inside Lohari Gate, Lahore No. 8 Pakistan (54000)

I.T. Majlis of Dawateislami

Page 1 of 772

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द ३०

फ़तावा-ए-रज़विया अरबी इबारतों के संदर्भ और अनुवाद के साथ

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया

www.dawateislami.net अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर नंबर ८ पाकिस्तान (५४०००)

आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

पेज १ ऑफ़ ७७२

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ

www.dawateislami.net اندرون لوہاری دروازہ لاہور نمبر ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی

صفحہ ۱ از ۷۷۲

Volume 30 Fatawa Rizwia

“Whomsoever Allah intends to do good to, He gives him understanding of the Deen (Religion).” (Al-Hadith)

AL-ATAYA AL-NABAWIYYA FIL FATAWA AL-RADAWIYYA (The Prophetic Gifts in the Rizvi Fatwas) With references and translation of Arabic phrases.

A grand 14th-century jurisprudential encyclopedia consisting of rare researches. Volume 30

Imam Ahmad Raza Bareilly (may Allah sanctify his secret) 1272 AH - 1340 AH 1856 AD - 1921 AD

RAZA FOUNDATION, JAMIA NIZAMIA RAZVIA Inside Lohari Gate, Lahore-8, Pakistan (54000) Phone: 7657312, 7665772

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

"अल्लाह जिसके साथ भलाई का इरादा करता है, उसे दीन (धर्म) की समझ अता फरमाता है।" (अल-हदीस)

अल-अताया अन-नबविया फिल फ़तावा अर-रज़विया अरबी इबारतों के संदर्भ और अनुवाद के साथ।

दुर्लभ शोधों पर आधारित चौदहवीं सदी का एक शानदार न्यायशास्त्रीय (फ़िक़्ही) विश्वकोश। जिल्द 30

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) 1272 हिजरी - 1340 हिजरी 1856 ईस्वी - 1921 ईस्वी

रज़ा फ़ाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर-8, पाकिस्तान (54000) फ़ोन: 7657312, 7665772

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

مَنْ یُرِدِ اللّٰہُ بِہٖ خَیْرًا یُفَقِّھْہُ فِي الدِّینِ (الحدیث)

اَلْعَطَایَا النَّبَوِیَّۃُ فِی الْفَتَاوَی الرَّضَوِیَّۃُ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

تحقیقات نادرہ پر مشتمل چودہویں صدی کا عظیم الشان فقہی انسائیکلوپیڈیا جلد ۳۰

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز ۱۲۷۲ھ - ۱۳۴۰ھ ۱۸۵۶ء - ۱۹۲۱ء

رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ، لاہور-۸، پاکستان (۵۴۰۰۰) فون: ۷۶۵۷۳۱۲، ۷۶۶۵۷۷۲

Fatawa Rizvia Volume 30 (All rights reserved by the publisher) Book Name: Fatawa Rizvia Volume 30 Author: Sheikh-ul-Islam Imam Ahmad Raza Qadri Barelvi (Mercy of Allah be upon him) Translation of Arabic Passages: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razavia, Lahore Foreword: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razavia, Lahore Indexing: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razavia, Lahore Research and Correction: Maulana Nazir Ahmad Saeedi, Maulana Muhammad Akram Ullah Butt, Maulana Ghulam Hussain Supervision: Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, Chief Administrator of Tanzeem-ul-Madaris Ahle Sunnat, Pakistan Calligraphy: Muhammad Sharif Gul, Karyal Kalan (Gujranwala) Pasting: Maulana Muhammad Mansha Tabish Qasuri, Teacher of Persian Department, Jamia Nizamia Lahore Pages: 772 Publication: Rajab-ul-Murajab 1426 AH / August 2005 AD Press: ___ ***Publisher: Raza Foundation Jamia Nizamia Razavia, inside Lohari Gate, Lahore Price:***

__–

Available at: * Raza Foundation, Jamia Nizamia Razavia, inside Lohari Gate, Lahore 0300 / 9415300 7665772 * Maktaba Ahle Sunnat Jamia Nizamia Razavia, inside Lohari Gate, Lahore * Zia-ul-Quran Publications, Ganj Bakhsh Road, Lahore * Shabbir Brothers, 40-B, Urdu Bazaar, Lahore

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30 (सभी अधिकार प्रकाशक के पास सुरक्षित हैं) पुस्तक का नाम: फ़तावा रिज़विया जिल्द 30 लेखक: शैख-उल-इस्लाम इमाम अहमद रज़ा क़ादरी बरेलवी (रहमतुल्लाहि अलैहि) अरबी उद्धरणों का अनुवाद: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रिज़विया, लाहौर प्रस्तावना: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रिज़विया, लाहौर सूची अनुक्रमण: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रिज़विया, लाहौर शोध और संशोधन: मौलाना नज़ीर अहमद सईदी, मौलाना मुहम्मद अकरम उल्लाह बट, मौलाना गुलाम हुसैन पर्यवेक्षण: मौलाना मुफ़्ती मुहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़रवी, मुख्य प्रशासक, तंज़ीम-उल-मदारिस अहले सुन्नत, पाकिस्तान सुलेख: मुहम्मद शरीफ़ गुल, करियाल कलां (गुजरानवाला) पेस्टिंग: मौलाना मुहम्मद मंशा ताबिश क़सूरी, फ़ारसी विभाग के शिक्षक, जामिया निज़ामिया लाहौर पृष्ठ: 772 प्रकाशन: रजब-उल-मुरज्जब 1426 हिजरी / अगस्त 2005 ईस्वी प्रेस: ___ **प्रकाशक: रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रिज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर मूल्य:** __

मिलने के पते: * रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रिज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर 0300 / 9415300 7665772 * मकतबा अहले सुन्नत जामिया निज़ामिया रिज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर * ज़िया-उल-क़ुरान पब्लिकेशंस, गंज बख्श रोड, लाहौर * शब्बीर ब्रदर्स, 40-बी, उर्दू बाज़ार, लाहौर

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰ (جملہ حقوق بحق ناشر محفوظ ہیں) نام کتاب: فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰
تصنیف: شیخ الاسلام امام احمد رضا قادری بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ ترجمہ عربی عبارات: حافظ عبد الستار سعیدی ، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ ، لاہور پیش لفظ: حافظ عبد الستار سعیدی ، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ ، لاہور ترتیب فہرست: حافظ عبد الستار سعیدی ، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ ، لاہور تخریج و تصحیح: مولانا نذیر احمد سعیدی ، مولانا محمد اکرم اللہ بٹ ، مولانا غلام حسین باہتمام و سر پرستی: مولانا مفتی محمد عبد القیوم ہزاروی ناظم اعلیٰ تنظیم المدارس اہلسنت ، پاکستان کتابت: محمد شریف گل ، کڑیال کلاں (گوجرانوالا) پیسٹنگ: مولانا محمد منشا تابش قصوری معلم شعبہ فارسی جامعہ نظامیہ لاہور صفحات: ۷۷۲ اشاعت: رجب المرجب ۱۴۲۶ھ / اگست ۲۰۰۵ء مطبع: ___ **ناشر: رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ ، اندرون لوہاری دروازہ ، لاہور قیمت:** ___

ملنے کے پتے * رضا فاؤنڈیشن ، جامعہ نظامیہ رضویہ ، اندرون لوہاری دروازہ ، لاہور ۷۶۶۵۷۷۲ ۰۳۰۰ / ۹۴۱۵۳۰۰ * مکتبہ اہلسنت جامعہ نظامیہ رضویہ ، اندرون لوہاری دروازہ ، لاہور * ضیاء القرآن پبلیکیشنز ، گنج بخش روڈ ، لاہور * شبیر برادرز ، ۴۰ بی ، اردو بازار ، لاہور

Fatawa Razawiya Volume 30

Summary Table of Contents

Foreword ---------- 5
Acknowledgment of Blessings ---------- 13
Detailed Supplementary Index of Issues ---------- 25
Supplementary Index of Issues ---------- 61
Explanation of the Discourses of Scholars and Sufis ---------- 71
Tajweed and Recitation ---------- 93 The Script of the Qur'an ---------- 95
Explanation of Celestial Bodies, Science of Timing and Calendar ---------- 113 Biography, Virtues and Characteristics of the Master of Messengers ---------- 125

List of Treatises

o Tajalli al-Yaqeen ---------- 129 o Shumul al-Islam ---------- 267 o Tamheed al-Iman ---------- 307 o Al-Am'n wa al-'Ula ---------- 359 o Munyat al-Labib (Supplementary Treatise) ---------- 500 o Munabbih al-Muniyah ---------- 637 o Salat al-Safa ---------- 657 o Nafy al-Ghay ---------- 695 o Qamar al-Tamam ---------- 715 o Hadi al-Hayran ---------- 737

Page 4 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

अजमाली फेहरिस्त (संक्षिप्त विषय-सूची)

पेश लफ़्ज़ ---------- ५
तहदीस-ए-नेमत (ईश्वरीय अनुग्रह का वर्णन) ----------
१३ फेहरिस्त ज़िम्नी मुफ़स्सल मसाइल (विस्तृत पूरक विषय-सूची)
---------- २५ फेहरिस्त मसाइल ज़िम्निया (पूरक विषयों की सूची)
---------- ६१ शरह कलाम उलमा व सूफ़िया (विद्वानों और सूफ़ियों के कलाम की व्याख्या) ---------- ७१ तजवीद व किरात (क़ुरआन पाठ की कला और उच्चारण) ---------- ९३ रस्म अल-क़ुरआन (क़ुरआन की लेखन शैली) ---------- ९५ तशरीह-ए-अफ़लाक़ व इल्म-ए-तौक़ीत व तक़्वीम (खगोल विज्ञान, समय और कैलेंडर का विवरण) ---------- ११३ सीरत व फ़ज़ाइल व ख़साइस सैय्यदुल मुर्सलीन (पैग़म्बरों के स्वामी की जीवनी और विशेषताएं) ---------- १२५

फ़ेहरिस्त रसाईल (ग्रंथों की सूची)

o तजल्ली अल-यक़ीन ---------- १२९
o शुमुल अल-इस्लाम ---------- २६७
o तम्हीद अल-ईमान ---------- ३०७
o अल-अमन वल-उला ---------- ३५९
o मुनियत अल-लबीब (रिसाला ज़िम्नी - पूरक शोध प्रबंध) ---------- ५००
o मुनब्बा अल-मुनिया ---------- ६३७
o सलात अल-सफ़ा ----------
६५७ o नफ़्य अल-ग़ै
---------- ६९५ o क़मर अत-तमाम ---------- ७१५ o हदी अल-हैरान ---------- ७३७

पृष्ठ 4/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

اجمالی فہرست

پیش لفظ

---------- ۵

تحدیث نعمت ----------

۱۳ فہرست ضمنی مفصل مسائل

---------- ۲۵ فہرست مسائل ضمنیہ

---------- ۶۱ شرح کلام علماء

و صوفیاء ---------- ۷۱ تجوید و

قراءت ---------- ۹۳

رسم القرآن ----------

۹۵ تشریح افلاک و علم توقیت و تقویم

---------- ۱۱۳ سیرت و فضائل و خصائص

سید المرسلین ---------- ۱۲۵

فہرست رسائل

o تجلی الیقین

---------- o ۱۲۹

شمول الاسلام ----------

٢٦٧ o تمہید الایمان

---------- o ٣٠٧

الامن و العلی ----------

٣٥٩ o منیة اللبیب (رسالہ ضمنی)

---------- ٥٠٠ o منبہ المنیہ

---------- o ٦٣٧

صلاة الصفا

---------- o ٦٥٧

نفی الغی ----------

٦٩٥ o قمر التمام

---------- o ٧١٥

ہدی الحیران ----------

٧٣٧

Fatawa Razawiyya Volume 30

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Preface

Alhamdulillah! To bring the scientific treasures and jurisprudential stores of Ala Hazrat, Imam al-Muslimeen Maulana Shah Ahmad Raza Khan Fazil Barelvi (may Allah's mercy be upon him), to the public in a modern style exactly according to the requirements of the present age, the institution established in March 1988 under the patronage of the Grand Mufti of Pakistan, Shaykh al-Hadith, Qudwat al-Ulama, Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Qadri Hazarvi (who passed away on August 26, 2003) at Darul Uloom Jamia Nizamia Razawiyya Lahore under the name of "Raza Foundation," is moving towards its goals by completing the evolutionary stages of the proposed project with extreme success and speed. So far, this institution has published several works of Imam Ahmad Raza, among which the following Arabic works published according to international standards are of special importance.

(1) Al-Dawlat al-Makkiya bil-Madat al-Ghaybiya (1323 AH) (2) Inba' al-Hayy anna Kalamahu al-Masun Tibyanan li-Kulli Shay' (1326 AH) With the annotations: Hasim al-Muftari 'ala al-Sayyid al-Barri (1328 AH) (3) Kifl al-Faqih al-Fahim fi Ahkam Qirtas al-Darahim (1324 AH) (4) Sayqal al-Rayn 'an Ahkam Mujawarat al-Haramayn (1305 AH) (5) Hadi al-Adhiya bish-Shat al-Hindiya (1312 AH) (6) Al-Safiyat al-Muhiya li-Hukm Julud al-Adhiya (1307 AH)

Page 5 of 772

फ़तावा रज़विया खंड ३०

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

प्रस्तावना

अलहम्दुलिल्लाह! आला हज़रत इमाम अल-मुस्लिमीन मौलाना शाह अहमद रज़ा खान फ़ाज़िल बरेलवी (रहमतुल्लाहि तआला अलैह) के ज्ञान के खजानों और न्यायशास्त्र के भंडारों को आधुनिक युग की आवश्यकताओं के अनुसार नए अंदाज़ में जनता के सामने लाने के लिए, पाकिस्तान के मुफ्ती-ए-आज़म, शैखुल हदीस, कुदवतुल उलामा, हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ्ती मुहम्मद अब्दुल कय्यूम कादरी हज़ारवी (जिनका निधन २६ अगस्त २००३ को हुआ) के संरक्षण में मार्च १९८८ में दारुल उलूम जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर में "रज़ा फाउंडेशन" के नाम से जो संस्था स्थापित हुई थी, वह अत्यंत सफलता और तीव्र गति के साथ प्रस्तावित योजना के विकास के चरणों को पूरा करते हुए अपने लक्ष्यों की ओर बढ़ रही है। अब तक यह संस्था इमाम अहमद रज़ा की कई रचनाएँ प्रकाशित कर चुकी है, जिनमें अंतर्राष्ट्रीय मानकों के अनुसार प्रकाशित होने वाली निम्नलिखित अरबी रचनाएँ विशेष महत्व की हैं।

(१) अद-दौलतुल मक्किया बिल-माद्दतिल ग़ैबिया (१३२३ हिजरी) (२) इन्बाउल हय्यि अन्ना कलामहूल मसून तिब्यानन लिकुल्ली शै (१३२६ हिजरी) साथ में टिप्पणियाँ: हासिमुल मुफ़्तरी अला अस-सैय्यिद अल-बर्री (१३२८ हिजरी) (३) किफ्लुल फक़ीह अल-फ़ाहीम फ़ी अहकाम किरतास अद-दराहिम (१३२४ हिजरी) (४) सैक़लुर रैन अन अहकाम मुजावरातुल हरमैन (१३०५ हिजरी) (५) हादी अल-अज़हिया बिश-शात अल-हिंदिया (१३१२ हिजरी) (६) अस-साफियात अल-मुहिया लि-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया (१३०७ हिजरी)

पृष्ठ ७७२ में से ५

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

پیش لفظ

الحمد للہ ! اعلیٰ حضرت امام المسلمین مولانا شاہ احمد رضا خاں فاضل بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے خزائن علمیہ اور ذخائر فقہیہ کو جدید انداز میں عصر حاضر کے تقاضوں کے عین مطابق منظر عام پر لانے کے لیے مفتی اعظم پاکستان شیخ الحدیث ، قدوۃ العلماء ، حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم قادری ہزاروی علیہ الرحمہ (المتوفی ۲۶ اگست ۲۰۰۳ء) کی زیر پرستی دار العلوم جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور میں رضا فاؤنڈیشن کے نام سے جو ادارہ مارچ ۱۹۸۸ء میں قائم ہوا تھا وہ انتہائی کامیابی اور برق رفتاری کے ساتھ مجوزہ منصوبہ کے ارتقائی مراحل کو طے کرتے ہوئے اپنے اہداف کی طرف بڑھ رہا ہے۔ اب تک یہ ادارہ امام احمد رضا کی متعدد تصانیف شائع کر چکا ہے جن میں بین الاقوامی معیار کے مطابق شائع ہونے والی مندرجہ ذیل عربی تصانیف خاص اہمیت کی حامل ہیں۔

(۱) الدولۃ المکیۃ بالمادۃ الغیبیۃ (۱۳۲۳ھ) (۲) انباء الحی ان کلامہ المصون تبیانا لکل شیئ (۱۳۲۶ھ) مع التعلیقات حاسم المفتری علی السید البری (۱۳۲۸ھ) (۳) کفل الفقیہ الفاہم فی احکام قرطاس الدراہم (۱۳۲۴ھ) (۴) صیقل الرین عن احکام مجاورۃ الحرمین (۱۳۰۵ھ) (۵) ہادی الاضحیۃ بالشاۃ الہندیۃ (۱۳۱۲ھ) (۶) الصافیۃ الموحیۃ لحکم جلود الاضحیۃ (۱۳۰۷ھ)

Volume 30 Fatawa Ridawiyya

(7) Al-Ijazat al-Mateenah li-Ulama-i Makkata wal-Madinah (1324 AH) However, the greatest achievement of this institution is the publication of Al-'Ataya an-Nabawiyya fil-Fatawa ar-Ridawiyya, famously known as Fatawa Ridawiyya, with research and translation in an excellent and beautiful manner. The publication of the said Fatawa began in Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD, and by the grace of Allah Almighty and the kindness of His Noble Messenger, the thirtieth volume is in your hands in a short span of about fifteen years. The details of the contents of the twenty-nine volumes published before this, in terms of publication years, books and chapters, total pages, number of questions and answers, and the number of treatises included in them, are as follows:

Volume	Title	Q&A	No. of Treatises	Publication Years	Pages
1	Kitab al-Taharah	22	11	Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990	838
2	Kitab al-Taharah	33	7	Rabi' al-Thani 1412 AH / November 1991	710
3	Kitab al-Taharah	59	6	Sha'ban al-Mu'azzam 1412 AH / February 1992	756
4	Kitab al-Taharah	132	5	Rajab al-Murajjab 1413 AH / January 1993	760
5	Kitab al-Salah	140	6	Rabi' al-Awwal 1414 AH / September 1993	692
6	Kitab al-Salah	457	4	Rabi' al-Awwal 1415 AH / August 1994	736
7	Kitab al-Salah	269	7	Rajab al-Murajjab 1415 AH / December 1994	720
8	Kitab al-Salah	337	6	Muharram al-Haram 1416 AH / June 1995	664
9	Kitab al-Jana'iz	273	13	Dhul Qa'dah 1416 AH / April 1996	946
10	Kitab Zakat, Sawm, Hajj	316	16	Rabi' al-Awwal 1417 AH / August 1996	832

Volume	Title	Q&A	No. of Treatises	Publication Years	Pages
11	Kitab al-Nikah	459	6	Muharram al-Haram 1418 AH / May 1997	736
12	Kitab Nikah, Talaq	328	3	Rajab al-Murajjab 1418 AH / November 1997	688
13	Kitab Talaq, Iman and Hudud & Ta'zir	293	2	Dhul Qa'dah 1418 AH / March 1998	688
14	Kitab al-Siyar	339	7	Jumada al-Akhira 1419 AH / September 1998	712
15	Kitab al-Siyar	81	15	Muharram al-Haram 1420 AH / April 1999	744

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

(7) अल-इजाज़त अल-मतीना लि-उलमा-ए मक्का वल-मदीना (1324 हि.) मगर इस इदारे का सबसे बड़ा कारनामा अल-अताया अन-नबविया फिल-फतावा अर-रज़विया, जो फ़तावा रज़विया के नाम से मशहूर है, का शोध और अनुवाद के साथ बेहतरीन और खूबसूरत अंदाज़ में प्रकाशन है। उक्त फ़तावा का प्रकाशन शाबान अल-मुअज़्ज़म 1410 हि. / मार्च 1990 ई. में शुरू हुआ था और अल्लाह तआला के फ़ज़ल और उसके पाक रसूल की इनायत से लगभग पंद्रह साल के थोड़े समय में तीसवीं जिल्द आपके हाथों में है। इससे पहले प्रकाशित 29 जिल्दों की सामग्री का विवरण प्रकाशन वर्ष, किताबों और अध्यायों, कुल पृष्ठों, सवालों और जवाबों की संख्या और उनमें शामिल शोध पत्रों (रिसालों) की संख्या के अनुसार निम्नानुसार है:

जिल्द	शीर्षक	जवाब/सवाल	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
1	किताबुत तहारत	22	11	शाबान अल-मुअज़्ज़म 1410 हि. / मार्च 1990	838
2	किताबुत तहारत	33	7	रबीउल थानी 1412 हि. / नवंबर 1991	710
3	किताबुत तहारत	59	6	शाबान अल-मुअज़्ज़म 1412 हि. / फरवरी 1992	756
4	किताबुत तहारत	132	5	रजब अल-मुरज्जब 1413 हि. / जनवरी 1993	760
5	किताबुस सलात	140	6	रबीउल अव्वल 1414 हि. / सितंबर 1993	692
6	किताबुस सलात	457	4	रबीउल अव्वल 1415 हि. / अगस्त 1994	736
7	किताबुस सलात	269	7	रजब अल-मुरज्जब 1415 हि. / दिसंबर 1994	720
8	किताबुस सलात	337	6		664

जिल्द	शीर्षक	जवाब/ सवाल	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
				मुहर्रम अल-हराम 1416 हि. / जून 1995	
9	किताबुल जनाइज़	273	13	ज़ीकादा 1416 हि. / अप्रैल 1996	946
10	किताब ज़कात, सौम, हज	316	16	रबीउल अव्वल 1417 हि. / अगस्त 1996	832
11	किताबुन निकाह	459	6	मुहर्रम अल-हराम 1418 हि. / मई 1997	736
12	किताब निकाह, तलाक़	328	3	रजब अल-मुरज्जब 1418 हि. / नवंबर 1997	688
13	किताब तलाक़, ईमान और हुदूद व ताज़ीर	293	2	ज़ीकादा 1418 हि. / मार्च 1998	688
14	किताबुस सियर	339	7	जमादी उल उखरा 1419 हि. / सितंबर 1998	712
15	किताबुस सियर	81	15	मुहर्रम अल-हराम 1420 हि. / अप्रैल 1999	744

(۷) الاجازات المتینة لعلماء مکة والمدینة (۱۳۲۴ھ) مگر اس ادارے کا عظیم ترین کارنامہ العطایا النبویة فی الفتاویٰ الرضویہ المعروف بہ فتاویٰ رضویہ کی تخریج و ترجمہ کے ساتھ عمدہ و خوبصورت انداز میں اشاعت ہے۔ فتاویٰ مذکورہ کی اشاعت کا آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ / مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا تھا اور بفضلہ تعالیٰ جل مجدہ وبعنایت رسولہ الکریم تقریباً پندرہ سال کے مختصر عرصہ میں تیسویں جلد آپ کے ہاتھوں میں ہے۔ اس سے قبل شائع ہونے والی انتیس جلدوں کی مشمولات کی تفصیل سنینِ اشاعت، کتب وابواب، مجموعی صفحات، تعداد سوالات وجوابات اور ان میں شامل رسائل کی تعداد کے اعتبار سے حسبِ ذیل ہے:

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنینِ اشاعت	صفحات
۱	کتاب الطھارۃ	۲۲	۱۱	شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ / مارچ ۱۹۹۰ء	۸۳۸
۲	کتاب الطھارۃ	۳۳	۷	ربیع الثانی ۱۴۱۲ھ / نومبر ۱۹۹۱ء	۷۱۰
۳	کتاب الطھارۃ	۵۹	۶	شعبان المعظم ۱۴۱۲ھ / فروری ۱۹۹۲ء	۷۵۶
۴	کتاب الطھارۃ	۱۳۲	۵	رجب المرجب ۱۴۱۳ھ / جنوری ۱۹۹۳ء	۷۶۰

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنینِ اشاعت	صفحات
۵	کتاب الصلوۃ	۱۴۰	۶	ربیع الاول ۱۴۱۴ھ / ستمبر ۱۹۹۳ء	۶۹۲
۶	کتاب الصلوۃ	۴۵۷	۴	ربیع الاول ۱۴۱۵ھ / اگست ۱۹۹۴ء	۷۳۶
۷	کتاب الصلوۃ	۲۶۹	۷	رجب المرجب ۱۴۱۵ھ / دسمبر ۱۹۹۴ء	۷۲۰
۸	کتاب الصلوۃ	۳۳۷	۶	محرم الحرام ۱۴۱۶ھ / جون ۱۹۹۵ء	۶۶۴
۹	کتاب الجنائز	۲۷۳	۱۳	ذیقعدہ ۱۴۱۶ھ / اپریل ۱۹۹۶ء	۹۴۶
۱۰	کتاب زکواۃ، صوم، حج	۳۱۶	۱۶	ربیع الاول ۱۴۱۷ھ / اگست ۱۹۹۶ء	۸۳۲
۱۱	کتاب النکاح	۴۵۹	۶	محرم الحرام ۱۴۱۸ھ / مئی ۱۹۹۷ء	۷۳۶
۱۲	کتاب نکاح، طلاق	۳۲۸	۳	رجب المرجب ۱۴۱۸ھ / نومبر ۱۹۹۷ء	۶۸۸
۱۳	کتاب طلاق، ایمان اور حدود و تعزیر	۲۹۳	۲	ذیقعدہ ۱۴۱۸ھ / مارچ ۱۹۹۸ء	۶۸۸

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنینِ اشاعت	صفحات
۱۴	کتاب السیر	۳۳۹	۷	جمادی الاخریٰ ۱۴۱۹ھ / ستمبر ۱۹۹۸ء	۷۱۲
۱۵	کتاب السیر	۸۱	۱۵	محرم الحرام ۱۴۲۰ھ / اپریل ۱۹۹۹ء	۷۴۴

Fatawa Razawiyya, Volume 30

16 | Kitab-ush-Shirka (Partnership), Kitab-ul-Waqf (Endowment) | 3 | 432 | Jamadi-ul-Ula 1420 AH | September 1999 | 632 17 | Kitab-ul-Buyu' (Sales), Kitab-ul-Hawala (Transfer of Debt), Kitab-ul-Kafala (Suretyship) | 2 | 153 | Dhu al-Qi'dah 1420 AH | February 2000 | 726 18 | Kitab-ush-Shahadat (Evidence), Kitab-ul-Qaza wa al-Da'awa (Judgement and Claims) | 2 | 152 | Rabi-ul-Thani 1421 AH | July 2000 | 740 19 | Kitab-ul-Wakala (Agency), Kitab-ul-Iqrar (Acknowledgement), Kitab-ul-Sulh (Reconciliation), Kitab-ul-Mudaraba (Profit Sharing), Kitab-ul-Amanat (Trusts), Kitab-ul-Ariya (Gratuitous Loans), Kitab-ul-Hiba (Gift), Kitab-ul-Ijara (Lease), Kitab-ul-Ikrah (Coercion), Kitab-ul-Hajr (Interdiction), Kitab-ul-Ghasab (Usurpation) | 3 | 296 | Dhu al-Qi'dah 1421 AH February 2001 | 692 20 | Kitab-ush-Shufa (Pre-emption), Kitab-ul-Qisma (Partition), Kitab-ul-Muzara'a (Sharecropping), Kitab-us-Said wa al-Zaba'ih (Hunting and Slaughtering), Kitab-ul-Adhiya (Sacrifice) | 3 | 334 | Safar-ul-Muzaffar 1422 AH | May 2001 | 632 21 | Kitab-ul-Hazr wa al-Ibahah (Prohibitions and Permissions - Part 1) | 9 | 291 | Rabi-ul-Awwal 1423 AH | May 2002 | 676 22 | Kitab-ul-Hazr wa al-Ibahah (Prohibitions and Permissions - Part 2) | 6 | 241 | Jamadi-ul-Ukhra 1423 AH | August 2002 | 692 23 | Kitab-ul-Hazr wa al-Ibahah (Prohibitions and Permissions - Part 3) | 7 | 409 | Dhu al-Hijjah 1423 AH | February 2003 | 768 24 | Kitab-ul-Hazr wa al-Ibahah | 9 | 284 | Dhu al-Hijjah 1423 AH | February 2003 | 720 25 | Kitab-ul-Madayanat (Debts), Kitab-ul-Ashriba (Drinks), Kitab-ul-Rahn (Pledge), Bab-ul-Qism (Section on Division), Kitab-ul-Wasaya (Wills) | 3 | 183 | Rajab-ul-Murajab 1424 AH | September 2003 | 658 26 | Kitab-ul-Fara'iz (Inheritance), Kitab-ush-Shatti (Miscellaneous - Part 1) | 8 | 345 | Muharram-ul-Haram 1425 AH March 2004 | 616 27 | Kitab-ush-Shatti (Part 2) | 10 | 35 | Jamadi-ul-Ukhra 1425 AH | August 2004 | 684 28 | Kitab-ush-Shatti (Part 3) | 2 | 22 | Dhu al-Qi'dah 1425 AH | January 2005 | 684 29 | Kitab-ush-Shatti (Part 4) | 11 | 215 | Rajab-ul-Murajab 1426 AH | August 2005 | 752

The arrangement of the chapters in the first eight volumes of the old Fatawa Razawiyya is the same as mentioned in well-known and standard books of Fiqh and Fatwa. This same sequence has been maintained in the twenty volumes published by the Raza Foundation.

फ़तावा रज़विया, जिल्द ३०

१६ | किताब-उश-शिरका (साझेदारी), किताब-उल-वक़्फ़ (बंदोबस्ती) | ३ | ४३२ | जमादी-उल-उला १४२० हिजरी | सितंबर १९९९ | ६३२ १७ | किताब-उल-ब्यू (बिक्री), किताब-उल-हवाला (ऋण का हस्तांतरण), किताब-उल-कफ़ाला (ज़मानत) | २ | १५३ | ज़िल-कादा १४२० हिजरी | फरवरी २००० | ७२६ १८ | किताब-उश-शहादत (गवाही), किताब-उल-क़ज़ा व अल-दावा (निर्णय और दावे) | २ | १५२ | रबी-उल-थानी १४२१ हिजरी | जुलाई २००० | ७४० १९ | किताब-उल-वकाला (एजेंसी), किताब-उल-इकरार (स्वीकृति), किताब-उल-सुलह (सुलह), किताब-उल-मुदारबा (लाभ साझा करना), किताब-उल-अमानत (ट्रस्ट), किताब-उल-आरिया (अनुग्रह ऋण), किताब-उल-हिबा (उपहार), किताब-उल-इजारा (पट्टा), किताब-उल-इकराह (जबरदस्ती), किताब-उल-हज्र (प्रतिषेध), किताब-उल-ग़सब (हड़पना) | ३ | २९६ | ज़िल-कादा १४२१ हिजरी फरवरी २००१ | ६९२ २० | किताब-उश-शुफ़ा (पूर्व-क्रय), किताब-उल-किस्मा (विभाजन), किताब-उल-मुज़ारा (साझेदारी की खेती), किताब-उस-सैद व अल-ज़बाईह (शिकार और वध), किताब-उल-अज़िया (कुर्बानी) | ३ | ३३४ | सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र १४२२ हिजरी | मई २००१ | ६३२ २१ | किताब-उल-हज्र व अल-इबाहह (निषेध और अनुमतियाँ - भाग १) | ९ | २९१ | रबी-उल-अव्वल १४२३ हिजरी | मई २००२ | ६७६ २२ | किताब-उल-हज्र व अल-इबाहह (निषेध और अनुमतियाँ - भाग २) | ६ | २४१ | जमादी-उल-उखरा १४२३ हिजरी | अगस्त २००२ | ६९२ २३ | किताब-उल-हज्र व अल-इबाहह (निषेध और अनुमतियाँ - भाग ३) | ७ | ४०९ | ज़ुल-हिज्जा १४२३ हिजरी | फरवरी २००३ | ७६८ २४ | किताब-उल-हज्र व अल-इबाहह | ९ | २८४ | ज़ुल-हिज्जा १४२३ हिजरी | फरवरी २००३ | ७२० २५ | किताब-उल-मदयानत (ऋण), किताब-उल-अश्रिबा (पेय), किताब-उल-रहन (गिरवी), बाब-उल-किस्म (विभाजन पर अनुभाग), किताब-उल-वसाया (वसीयत) | ३ | १८३ | रजब-उल-मुराजब १४२९ हिजरी | सितंबर २००३ | ६५८ २६ | किताब-उल-फ़राइज़ (विरासत), किताब-उश-शत्ती (विविध - भाग १) | ८ | ३४५ | मुहर्रम-उल-हराम १४२५ हिजरी मार्च २००४ | ६१६ २७ | किताब-उश-शत्ती (भाग २) | १० | ३५ | जमादी-उल-उखरा १४२५ हिजरी | अगस्त २००४ | ६८४ २८ | किताब-उश-शत्ती (भाग ३) | २ | २२ | ज़िल-कादा १४२५ हिजरी | जनवरी २००५ | ६८४ २९ | किताब-उश-शत्ती (भाग ४) | ११ | २१५ | रजब-उल-मुराजब १४२६ हिजरी | अगस्त २००५ | ७५२

पुरानी फ़तावा रज़विया की पहली आठ जिल्दों में अध्यायों का क्रम वही है जो प्रसिद्ध और मानक फिक्ह और फ़तवा की किताबों में दिया गया है। रज़ा फाउंडेशन द्वारा प्रकाशित बीस जिल्दों में भी इसी क्रम को [बनाए रखा गया है]।

جلد ۳۰ | فتاوی رضویہ

۱۶ | کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف | ۳ | ۴۳۲ | جمادی الاولیٰ ۱۴۲۰ھ | ستمبر ۱۹۹۹ء | ۶۳۲

۱۷ | کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الکفالہ | ۲ | ۱۵۳ | ذیقعد ۱۴۲۰ھ | فروری ۲۰۰۰ء |

۱۸ ۷۲۶ | کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء و الدعاوی | ۲ | ۱۵۲ | ربیع الثانی ۱۴۲۱ھ | جولائی

۲۰۰۰ء | ۱۹ ۷۴۰ | کتاب الوکالۃ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربۃ، کتاب الامانات،

کتاب العاریۃ، کتاب الہبہ، کتاب الاجارۃ، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر، کتاب الغصب | ۳ | ۲۹۶ |

ذیقعدہ ۱۴۲۱ھ فروری ۲۰۰۱ء | ۲۰ ۶۹۲ | کتاب الشفعہ، کتاب القسمہ، کتاب المزارعہ، کتاب

الصید والذبائح، کتاب الاضحیہ | ۳ | ۳۳۴ | صفر المظفر ۱۴۲۲ھ | مئی ۲۰۰۱ء | ۲۱ ۶۳۲ |

کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ اول) | ۹ | ۲۹۱ | ربیع الاول ۱۴۲۳ھ | مئی ۲۰۰۲ء | ۲۲ ۶۷۶

| کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ دوم) | ۶ | ۲۴۱ | جمادی الاخریٰ ۱۴۲۳ھ | اگست ۲۰۰۲ء |

۲۳ ۶۹۲ | کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ سوم) | ۷ | ۴۰۹ | ذوالحجہ ۱۴۲۳ھ | فروری ۲۰۰۳ء

| ۲۴ ۷۶۸ | کتاب الحظر والاباحۃ | ۹ | ۲۸۴ | ذوالحجہ ۱۴۲۳ھ | فروری ۲۰۰۳ء | ۷۲۰

۲۵ | کتاب المداینات، کتاب الاشربہ، کتاب الرہن، باب القسم، کتاب الوصایا | ۳ | ۱۸۳ | رجب

المرجب ۱۴۲۴ھ | ستمبر ۲۰۰۳ء | ۲۶ ۶۵۸ | کتاب الفرائض، کتاب الشتی حصہ اول | ۸ |

۳۴۵ | محرم الحرام ۱۴۲۵ھ مارچ ۲۰۰۴ء | ۲۷ ۶۱۶ | کتاب الشتی حصہ دوم | ۱۰ | ۳۵ |

جمادی الاخریٰ ۱۴۲۵ھ | اگست ۲۰۰۴ء | ۲۸ ۶۸۴ | کتاب الشتی حصہ سوم | ۲ | ۲۲ |

ذیقعدہ ۱۴۲۵ھ | جنوری ۲۰۰۵ء | ۲۹ ۶۸۴ | کتاب الشتی حصہ چہارم | ۱۱ | ۲۱۵ | رجب

المرجب ۱۴۲۶ھ | اگست ۲۰۰۵ء | ۷۵۲

فتاویٰ رضویہ قدیم کی پہلی آٹھ جلدوں کے ابواب کی ترتیب وہی ہے جو معروف ومتداول کتب فقہ و فتاویٰ میں مذکور ہے۔ رضا فاؤنڈیشن کی طرف سے شائع ہونے والی بیس جلدوں میں اسی ترتیب کو [برقرار رکھا گیا ہے]۔

Fatawa Rizwia Volume 30

...has been kept in mind. However, the arrangement of the remaining four published volumes of the old Fatawa Rizwia (Volumes 9, 10, 11, and 12) is under review due to its non-conformity with the standard chapters of jurisprudence (Fiqh). Therefore, after consultation and inquiry with the Chief Patron of this institution, Muhsin-e-Ahle-Sunnat Grand Mufti of Pakistan Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi and other senior scholars and Mashaikh, the members of the institution decided that instead of following the arrangement of the old volumes of Fatawa Rizwia in the volumes after the twentieth, the well-known arrangement of the chapters of Fiqh should be made the basis. Furthermore, in this regard, we also kept in view the valuable and exquisite research of Bahr-ul-Uloom Hazrat Maulana Mufti Abdul Mannan Sahab Azmi (may his high blessings continue) and derived full benefit and guidance from it. Generally, in books of Fiqh and Fatwa, the title 'Kitab-ul-Hazr-wal-Ibaha' is mentioned after 'Kitab-ul-Udhiya'. Since the twentieth volume published by our institution ended with 'Kitab-ul-Udhiya', the publication of issues related to 'Hazr-wal-Ibaha' was started from the twenty-first volume. After the completion of 'Kitab-ul-Hazr-wal-Ibaha' (which consists of four volumes: 21, 22, 23, and 24), volumes twenty-five (25) and twenty-six (26), containing chapters on borrowings, drinks, pledges, oaths, and wills, have been published. As for the scholastic issues and other miscellaneous topics discussed in the Fatawa of Ala Hazrat, which are listed in volumes nine and twelve of the old Fatawa Rizwia in an unorganized and non-sequential manner, although their arrangement and classification was not an easy task, but by the grace of the Lord of the worlds (Almighty), the kind gaze of the Mercy to the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and all companions), and the spiritual influence and miracle of Ala Hazrat and the Grand Mufti (may Allah have mercy on them both), the writer has also crossed this hurdle and, like 'Kitab-ul-Hazr-wal-Ibaha', has threaded these scattered pearls into a string of chapters and made them interconnected and organized. Praise be to Allah.

In this regard, we have particularly kept the following matters in mind: (1) All those scholastic and miscellaneous issues have been given the central title of 'Kitab-ush-Shatta' and divided into different chapters. (b) In classification, the question and the inquiry (istifta) have been taken into account. (c) In the event that questions related to different chapters are mentioned in a single inquiry, each issue along with the name of the questioner has been placed under the relevant chapters. (d) The treatises included in both the above-mentioned volumes (old 9 and 12) have been

placed under the relevant chapters according to their titles. (e) The beginning and end of the treatises have been distinguished. (f) Some treatises of Ala Hazrat related to the chapters of 'Kitab-ush-Shatta' which were included in the old Fatawa Rizwia...

फतावा रज़विया जिल्द 30

...को ध्यान में रखा गया है। मगर पुराने फतावा रज़विया के बाकी चार प्रकाशित (जिल्द 9, 10, 11, 12) का क्रम न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) के अध्यायों से मेल न खाने के कारण विचारणीय है। इसलिए, इस संस्था के मुख्य संरक्षक, मोहसिन-ए-अहले सुन्नत, पाकिस्तान के मुफ्ती-ए-आजम हजरत अल्लामा मौलाना मुफ्ती मुहम्मद अब्दुल कय्यूम हजारवी और अन्य वरिष्ठ विद्वानों और मशायख़ से परामर्श और पूछताछ के बाद, संस्था के सदस्यों ने निर्णय लिया कि बीसवीं जिल्द के बाद वाली जिल्दों में फतावा रज़विया की पुरानी जिल्दों के क्रम के बजाय, फ़िक़्ह के अध्यायों के प्रसिद्ध क्रम को आधार बनाया जाए। इसके अलावा, इस संबंध में हमने बहर-उल-उलूम हजरत मौलाना मुफ्ती अब्दुल मन्नान साहब आज़मी (दामत बरकातुहुमुल आलिया) के बहुमूल्य और उत्कृष्ट शोध को भी ध्यान में रखा और उससे भरपूर लाभ और मार्गदर्शन प्राप्त किया। आम तौर पर फ़िक़्ह और फतवा की किताबों में 'किताब-उल-उधिया' के बाद 'किताब-उल-हज्र-वल-इबाहा' का शीर्षक आता है। चूंकि हमारी संस्था द्वारा प्रकाशित बीसवीं जिल्द 'किताब-उल-उधिया' पर समाप्त हुई थी, इसलिए इक्कीसवीं जिल्द से 'हज्र-वल-इबाहा' के मुद्दों का प्रकाशन शुरू किया गया। 'किताब-उल-हज्र-वल-इबाहा' (जो चार जिल्दों 21, 22, 23, 24 पर आधारित है) के पूरा होने के बाद, ऋण, पेय पदार्थ, गिरवी, शपथ और वसीयत के अध्यायों पर आधारित पच्चीसवीं (25) और छब्बीसवीं (26) जिल्द प्रकाशित हो चुकी है। जहाँ तक कलामी मुद्दों और अन्य विविध विषयों पर आधारित आला हजरत के वाद-विवाद और फतवों का सवाल है जो पुराने फतावा रज़विया की जिल्द नौ और बारह में बिना किसी क्रम और अध्याय के दर्ज हैं, हालांकि उनका आयोजन और वर्गीकरण कोई आसान काम नहीं था, लेकिन रब्बुल आलमीन (सर्वशक्तिमान) की तौफीक, रहमतुल-लिल-आलमीन (अल्लाह की उन पर, उनके परिवार और सभी साथियों पर शांति और कृपा हो) की कृपादृष्टि, आला हजरत और मुफ्ती-ए-आजम (अल्लाह उन दोनों पर दया करे) के आध्यात्मिक प्रभाव और चमत्कार से, लेखक ने यह बाधा भी पार कर ली और 'किताब-उल-हज्र-वल-इबाहा' की तरह इन बिखरे हुए मोतियों को अध्यायों की माला में पिरोकर व्यवस्थित और संयोजित कर दिया है। अल्लाह का शुक्र है।

इस संबंध में हमने विशेष रूप से निम्नलिखित बातों का ध्यान रखा है: (1) उन सभी कलामी और विविध मुद्दों को 'किताब-उश-शत्ता' का केंद्रीय शीर्षक देकर विभिन्न अध्यायों में विभाजित किया गया है। (ख) वर्गीकरण में प्रश्न और इस्तफ्ता (पूछताछ) को ध्यान में रखा गया है। (ग) एक ही इस्तफ्ता में अलग-अलग अध्यायों से संबंधित प्रश्न होने की स्थिति में, हर मुद्दे को पूछने वाले के नाम के साथ

संबंधित अध्यायों के तहत शामिल किया गया है। (घ) उपरोक्त दोनों जिल्दों (पुरानी 9 और 12) में शामिल लेखों (रिसालों) को उनके शीर्षकों के अनुसार संबंधित अध्यायों के तहत शामिल किया गया है। (ङ) लेखों की शुरुआत और अंत को स्पष्ट किया गया है। (च) 'किताब-उश-शत्ता' के अध्यायों से संबंधित आला हजरत के कुछ लेख जो पुराने फतावा रज़विया में शामिल थे...

ملحوظ رکھا گیا ہے۔ مگر فتاویٰ رضویہ قدیم کی بقیہ چار مطبوعہ (جلد نہم، دہم، یاز دہم، دواز دہم) کی ترتیب ابواب فقہ سے عدم مطابقت کی وجہ سے محل نظر ہے۔ چنانچہ ادارہ ہذا کے سر پرست اعلیٰ محسن اہلسنت مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی صاحب اور دیگر اکابر علماء ومشائخ سے استشارہ واستفسار کے بعد اراکین ادارہ نے فیصلہ کیا کہ بیسویں جلد کے بعد والی جلدوں میں فتاویٰ رضویہ کی قدیم جلدوں کی ترتیب کے بجائے ابواب فقہ کی معروف ترتیب کو بنیاد بنایا جائے، نیز اس سلسلہ میں بحر العلوم حضرت مولانا مفتی عبدالمنان صاحب اعظمی دامت برکاتہم العالیہ کی گرانقدر تحقیق انیق کو بھی ہم نے پیش نظر رکھا اور اس سے بھر پور استفادہ اور راہنمائی حاصل کی۔ عام طور پر فقہ وفتاویٰ کی کتب میں کتاب الاضحیہ کے بعد کتاب الحظر والاباحۃ کا عنوان ذکر کیا جاتا ہے اور ہمارے ادارے سے شائع شدہ بیسویں جلد کا اختتام چونکہ کتاب الاضحیہ پر ہوا تھا لہذا اکیسویں جلد سے مسائل حظر واباحۃ کی اشاعت کا آغاز کیا گیا۔ کتاب الحظر والاباحۃ (جو چار جلدوں ۲۲، ۲۱، ۲۳، ۲۴ پر مشتمل ہے) کی تکمیل کے بعد ابواب مداینات، اشربہ، رہن، قسم اور وصایا پر مشتمل پچیسویں ۲۵، چھبیسویں ۲۶ جلد منصہ شہود پر آچکی ہے۔ باقی رہے مسائل کلامیہ و دیگر متفرق عنوانات پر مشتمل مباحث وفتاوائے اعلیحضرت جو فتاویٰ رضویہ قدیم کی جلد نہم و دواز دہم میں غیر مبوّب وغیر مترتب طور پر مندرج ہیں، ان کی ترتیب و تبویب اگرچہ آسان کام نہ تھا مگر رب العالمین عزوجل کی توفیق، رحمتہ للعالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ اجمعین کی نظر عنایت، اعلیحضرت اور مفتی اعظم رحمۃ اللہ علیہما کے روحانی تصرف و کرامت سے راقم نے یہ گھاٹی بھی عبور کر لی

اور کتاب الحظر والاباحۃ کی طرح ان بکھرے ہوئے موتیوں کو ابواب کی لڑی میں پرو کر مرتبط و منضبط کر دیا ہے وللہ الحمد۔

اس سلسلہ میں ہم نے مندرجہ ذیل امور کو بطور خاص ملحوظ رکھا : (۱) ان تمام مسائل کلامیہ و متفرقہ کو کتاب الشتی کا مرکزی عنوان دے کر مختلف ابواب پر تقسیم کر دیا ہے۔ (ب) تبویب میں سوال واستفتاء کا اعتبار کیا گیا ہے۔ (ج) ایک ہی استفتاء میں مختلف ابواب سے متعلق سوالات مذکور ہونے کی صورت میں ہر مسئلہ کو مستفتی کے نام سمیت متعلقہ ابواب کے تحت داخل کر دیا ہے۔ (د) مذکورہ بالا دونوں جلدوں (نہم و دواز دہم قدیم) میں شامل رسائل کو ان کے عنوانات کے مطابق متعلقہ ابواب کے تحت داخل کر دیا ہے۔ (ھ) رسائل کی ابتداء وانتہاء کو ممتاز کیا ہے۔ (و) کتاب الشتی کے ابواب سے متعلق اعلیحضرت کے بعض رسائل جو فتاویٰ رضویہ قدیم میں شامل

Fatawa Razawiyya Volume 30

...could not be included, they have now been included in appropriate and suitable places. (z) Since the current arrangement after the new categorization is completely different from the previous one, it was necessary to recompile a complete list of issues according to the current chapters. (h) Complete and detailed lists of contents of all the treatises included in "Kitab al-Shati" have been prepared.

The Thirtieth Volume

This volume consists of answers to 44 questions and a total of 772 pages. The translation of Arabic and Persian passages in this volume has been done by this humble writer, although the translation of some passages of the four treatises related to "Noor-o-Saya" (Light and Shadow) was provided by my honorable teacher, the Mufti-e-Azam of Pakistan, Hadrat Allama Maulana Mufti Abdul Qayyum Hazarvi (may God have mercy on him).

The current volume (Kitab al-Shati Part Five) mostly consists of the virtues and characteristics of the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and all his companions). In addition, this volume includes answers to questions regarding the explanations of the words of scholars and Sufis, the explanation of the spheres (astronomy), the science of timekeeping (ilm al-tawqit), the orthography of the Quran (rasm al-quran), and the science of Tajweed and recitation. Besides the above titles, various topics related to multiple headings are discussed incidentally. The following ten treatises, containing extremely profound and valuable research and investigations, also adorn this volume:

1. Tajalli al-Yaqin bi-anna Nabiyyana Sayyid al-Mursalin (1305 AH) Evidence from the Quran and Hadith that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the best of creation and the leader of the Messengers.
2. Shمول al-Islam li-Usul al-Rasul al-Kiram (1315 AH) Evidence that the noble parents and ancestors of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) were Muslims.
3. Tamheed-e-Iman bi-Aayaat-e-Quran (1326 AH) The status of the Prophethood in the language of Quranic verses.

4. Al-Aman wal-Ula li-Na'iti al-Mustafa bi-Dafi' al-Bala' (1311 AH) Reasoned proof of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) being the remover of difficulties, the fulfiller of needs, and the repeller of calamities.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...नहीं हो सके थे, उन्हें भी उचित और उपयुक्त स्थानों पर शामिल कर दिया गया है। (ज़) नए श्रेणीकरण के बाद वर्तमान व्यवस्था क्योंकि पिछली व्यवस्था से पूरी तरह भिन्न हो गई है, इसलिए वर्तमान अध्यायों के अनुसार मसलों की एक पूरी सूची नए सिरे से तैयार करनी पड़ी। (ह) "किताबुश शती" में शामिल सभी शोध-पत्रों की सामग्री की पूर्ण और विस्तृत सूचियाँ तैयार की गई हैं।

तीसवीं जिल्द

यह जिल्द 44 सवालों के जवाबों और कुल 772 पृष्ठों पर आधारित है। इस जिल्द के अरबी और फ़ारसी वाक्यों का अनुवाद इस लेखक ने किया है, हालांकि "नूर-ओ-साया" (प्रकाश और छाया) से संबंधित चार शोध-पत्रों के कुछ वाक्यों का अनुवाद मेरे सम्मानित शिक्षक मुफ़्ती-ए-आज़म पाकिस्तान हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ़्ती अब्दुल कय्यूम हज़ारावी (रहमतुल्लाह अलैह) ने किया है।

विचाराधीन जिल्द (किताबुश शती हिस्सा पांचवां) का अधिकांश हिस्सा सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम और उनके परिवार तथा साथियों) के फ़ज़ाइल और विशेषताओं पर आधारित है। इसके अतिरिक्त, इस जिल्द में विद्वानों और सूफ़ियों के कथनों की व्याख्या, खगोल विज्ञान (तशरीह अफ़्लाक), समय का ज्ञान (इल्म-ए-तौक़ीत), कुरान की लिपि (रस्मुल कुरान) और तजवीद व क़िरात के बारे में सवालों के जवाब भी शामिल हैं। उपरोक्त शीर्षकों के अलावा कई अन्य शीर्षकों से संबंधित मसलों पर भी प्रसंगवश चर्चा की गई है। अत्यंत गंभीर और बहुमूल्य शोधों पर आधारित निम्नलिखित दस शोध-पत्र भी इस जिल्द की शोभा हैं:

1. तजल्ली अल-यक़ीन बि-अन्ना नबिय्यना सैयदुल मुरसलीन (1305 हिजरी) हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सर्वोत्तम सृष्टि और सैयदुल मुरसलीन होने का कुरान और हदीस से प्रमाण।
2. शुमूलुल इस्लाम ली-उसूलिर रसूलिल किराम (1315 हिजरी) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के माता-पिता और पूर्वजों के मुसलमान होने का प्रमाण।
3. तम्हीद-ए-ईमान ब-आयात-ए-कुरान (1326 हिजरी) कुरान की आयतों की ज़ुबान में रिसालत की शान।

4. अल-अमन वल-उला ली-नाइतिल मुस्तफ़ा बि-दाफ़िइल बला (1311 हिजरी) हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के मुश्किलें हल करने वाले, ज़रूरतें पूरी करने वाले और बलाओं को टालने वाले होने का तर्कपूर्ण प्रमाण।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

نہ ہو سکے تھے ان کو بھی موزوں ومناسب جگہ پر شامل کر دیا ہے۔ (ز) تبویب جدید کے بعد موجودہ ترتیب چونکہ سابق ترتیب سے بالکل مختلف ہو گئی ہے لہذا مسائل کی مکمل فہرست موجودہ ابواب کے مطابق نئے سرے سے مرتب کرنا پڑی۔ (ح) کتاب الشتی میں داخل تمام رسائل کے مندرجات کی مکمل و مفصل فہرستیں مرتب کی گئی ہیں۔

تیسویں جلد

یہ جلد ۴۴ سوالوں کے جوابات اور مجموعی طور ۷۷۲ صفحات پر مشتمل ہے۔ اس جلد کی عربی وفارسی عبارات کا ترجمہ راقم الحروف نے کیا ہے البتہ نوروسایہ سے متعلق رسائل اربعہ کی بعض عبارات کا ترجمہ استاذی المکرم مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مولانا مفتی عبدالقیوم ہزاروی علیہ الرحمہ نے فرمایا ہے۔

پیش نظر جلد (کتاب الشتی حصہ پنجم) کا زیادہ تر حصہ فضائل و خصائص سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ اجمعین پر مشتمل ہے۔ علاوہ ازیں اس جلد میں شرح کلام علماء وصوفیاء ، تشریح افلاک، علم توقیت، رسم القرآن اور تجوید وقراءت کے بارے میں سوالوں کے جوابات بھی شامل ہیں۔ مذکورہ بالا عنوانات کے علاوہ متعدد عنوانات سے متعلق مسائل ضمناً زیر بحث ہیں۔ انتہائی وقیع اور گرانقدر تحقیقات وتدقیقات پر مشتمل مندرجہ ذیل دس رسائل بھی اس جلد کی زینت ہیں۔

۱۔ تجلی الیقین بأن نبینا سید المرسلین (۱۳۰۵ھ) حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے افضل الخلق و سید المرسلین ہونے کا قرآن و حدیث سے ثبوت۔

۲۔ شمول الاسلام لاصول الرسول الکرام (۱۳۱۵ھ) رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے والدین کریمین اور آباؤ اجداد کے مسلمان ہونے کا ثبوت۔

۳۔ تمہید ایمان بآیات قرآن (۱۳۲۶ھ) شان رسالت بزبان آیات قرآنیہ

۴۔ الامن والعلی لناعتی المصطفیٰ بدافع البلاء (۱۳۱۱ھ) حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مشکل کشا ، حاجت روا اور دافع البلاء ہونے کا مدلل ثبوت۔

Volume 30 Fatawa-e-Razawiyya

1. Munyatul Labib anit Tashri’e biyadil Habib (Supplementary) (1311 AH) A description of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) being the authority in legislative matters.
2. Munbihul Muniyyah biwusulil Habib ilal 'Arshi war Ru'yah (1320 AH) A description of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) ascending to the Throne and seeing Allah Almighty.
3. Salat-us-Safaa fi Noor-il-Mustafa (1329 AH) The luminosity of the Chosen One (peace and blessings be upon him).
4. Nafy-ul-Fai'i 'amman istanara bi-noorihi kullu shay'in (1296 AH) A clear description of the matter of light and shadow.
5. Qamar-ut-Tamam fi nafy-iz-zilli 'an Sayyid-il-Anam (1296 AH) A description of the negation of the shadow of the Master of the two worlds (peace and blessings be upon him).
6. Hady-ul-Hayran fi nafy-il-fai'i 'an Sayyid-il-Akwan (1299 AH) The Master of the world (peace and blessings be upon him) did not have a shadow for his sacred body.

Respected Readers! It will surely be joyful news for you that, by the grace of Allah, the publication of Fatawa-e-Razawiyya Sharif with research and translation in a modern style under the Raza Foundation has reached completion. Without exaggeration, we can claim that this, comprising thirty volumes, is the world's most voluminous Fatawa. This lofty jurisprudential masterpiece consists of a total of 21,656 pages, answers to 6,847 questions, and 206 topics, while thousands of issues have been discussed incidentally. Upon the completion of this great feat, the pure soul of the founder of Raza Foundation and the one who initiated this unparalleled publishing project, the perfect man, our respected teacher, the servant of the nation, Sheikh-ul-Hadith, the Grand Mufti of Pakistan, Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Qadri Hazarvi (may Allah illuminate his grave), must be extremely delighted. May Allah Almighty elevate his ranks and make this new international-standard edition of this great Fatawa a source of perpetual charity (Sadaqah Jariyah) for him until the Day of Resurrection.

Page 10 of 772

खंड ३० फतावा-ए-रजविया

1. मुन्यतुल लबीब अनित तशरीअ बियदिल हबीब (पूरक) (१३११ हिजरी) विधायी मामलों में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के अधिकार संपन्न होने का वर्णन।
2. मुनबिहुल मुनिय्या बि-वुसूलिल हबीब इलल अर्शि वर रुय्या (१३२० हिजरी) हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के अर्श तक जाने और अल्लाह तआला को देखने का वर्णन।
3. सलात-ुस-सफ़ा फ़ी नूर-िल-मुस्तफ़ा (१३२९ हिजरी) मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की नूरानियत।
4. नफ़्युल फ़ैइ अम्मन इस्तनारा बि-नूरिहि कुल्लु शै'इन (१२९६ हिजरी) नूर और साये के मसले का स्पष्ट वर्णन।
5. क़मरुत तमाम फ़ी नफ़्यिज़ ज़िल्लि अन सय्यिदिल अनाम (१२९६ हिजरी) सरवर-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के साये की नफ़ी (होने से इनकार) का वर्णन।
6. हद्युल हैरान फ़ी नफ़्यिल फ़ैइ अन सय्यिदिल अकवान (१२९९ हिजरी) सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के मुक़द्दस जिस्म का साया नहीं था।

सम्मानित पाठकों! यह समाचार आपके लिए निश्चित रूप से सुखद होगा कि अल्हम्दुलिल्लाह, रज़ा फाउंडेशन के तत्वावधान में फतावा-ए-रजविया शरीफ़ का शोध और अनुवाद के साथ आधुनिक शैली में प्रकाशन पूरा हो चुका है। बिना अतिशयोक्ति के, हम दावा कर सकते हैं कि तीस खंडों पर आधारित यह दुनिया का सबसे विशाल फ़तवा संग्रह है। यह महान न्यायशास्त्रीय कृति कुल २१,६५६ पृष्ठों, ६,८४७ प्रश्नों के उत्तर और २०६ विषयों पर आधारित है, जबकि हज़ारों मुद्दों पर प्रसंगवश चर्चा की गई है। इस महान उपलब्धि के पूरा होने पर, रज़ा फाउंडेशन के संस्थापक और इस अद्वितीय प्रकाशन परियोजना की शुरुआत करने वाले पूर्ण पुरुष, हमारे सम्मानीय शिक्षक, राष्ट्र के सेवक, शैख-उल-हदीस, पाकिस्तान के ग्रैंड मुफ्ती हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ्ती मोहम्मद अब्दुल कय्यूम क़ादरी हज़रवी (अल्लाह उनकी कब्र को रोशन करे) की पवित्र आत्मा अत्यंत प्रसन्न हो रही होगी। अल्लाह तआला उनके दरजात बुलंद फरमाए और इस महान फतावा के अंतरराष्ट्रीय मानकों के अनुरूप नए प्रकाशन को उनके लिए कयामत तक सदक़ा-ए-जारिया बनाए।

पेज १० का ७७२

۵۔ منیة اللبیب ان التشریع بید الحبیب (ضمنی) (۱۳۱۱ھ) احکام تشریعہ میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے مختار ہونے کا بیان۔ ۶۔ منبہ المنیہ بوصول الحبیب الی العرش والرؤیة (۱۳۲۰ھ) حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے عرش تک جانے اور اللہ تعالیٰ کو دیکھنے کا بیان۔ ۷۔ صلات الصفاء فی نور المصطفٰے (۱۳۲۹ھ) نورانیت مصطفٰے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ ۸۔ نفی الفیئ عمن استنار بنورہ کل شیئ (۱۲۹۶ھ) مسئلہ نور و سایہ کا روشن بیان۔ ۹۔ قمر التمام فی نفی الظل عن سید الانام (۱۲۹۶ھ) سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سایہ کی نفی کا بیان۔ ۱۰۔ ھدی الحیران في نفی الفیئ عن سید الاکوان (۱۲۹۹ھ) سرورِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے جسم اقدس کا سایہ نہ تھا۔

محترم قارئین عظام! یہ خبر آپ کیلئے یقیناً خوش کن ہوگی کہ الحمد للہ رضا فاؤنڈیشن کے تحت فتاویٰ رضویہ شریف کی تخریج و ترجمہ کے ساتھ جدید انداز میں اشاعت پایہ تکمیل کو پہنچ چکی ہے۔ بلا مبالغہ ہم یہ دعویٰ کر سکتے ہیں کہ تیس جلدوں پر مشتمل یہ دنیا کا ضخیم ترین فتاویٰ ہے۔ یہ بلند فقہی شاہکار مجموعی طور پر ۲۱۶۵۶ صفحات، ۶۸۴۷ سوالوں کے جوابات اور ۲۰۶ مسائل پر مشتمل ہے جبکہ ہزاروں مسائل ضمناً زیر بحث آئے ہیں۔ اس عظیم کارنامے کی تکمیل پر رضا فاؤنڈیشن کے بانی اور اس بے مثال اشاعتی منصوبے کا آغاز فرمانے والے مردِ کامل استاذنا الکریم مخدوم ملت شیخ الحدیث مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم قادری ہزاروی نور اللہ مرقدہ کی روح پُر فتوح انتہائی مسرور ہو رہی ہوگی؟ اللہ تعالیٰ ان کے درجات بلند فرمائے اور اس عظیم فتاویٰ کی بین الاقوامی معیار کے مطابق اشاعتِ جدیدہ کو ان کے لئے قیامت تک صدقہ جاریہ بنائے۔

Fatawa Rizvia Volume 30

All individuals associated with the Raza Foundation deserve congratulations, especially the patron of the institution, the successor of Mufti-e-Azam, Hazrat Allama Maulana Sahibzada Muhammad Abdul Mustafa Qadri Hazarwi, Chief Administrator of Jamia Nizamia Razviya. The translators, citation researchers, proofreaders, scribes, and the Director of Publication, the beloved of Mufti-e-Azam, Maulana Qari Naseer Ahmad Hazarwi, are worthy of a hundred praises and congratulations. May the Lord of the worlds grant all these gentlemen an abundant reward and a great recompense. Ameen, for the sake of the Master of the Messengers.

Rajab-ul-Murajab 1426 AH August 2005 AD

Hafiz Muhammad Abdul Sattar Saeedi Director of Education, Jamia Nizamia Razviya Lahore and Sheikhupura, Pakistan

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

Page 11 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

रज़ा फ़ाउंडेशन से जुड़े सभी व्यक्ति बधाई के पात्र हैं, विशेष रूप से संस्था के संरक्षक, मुफ़्ती-ए-आज़म के उत्तराधिकारी हज़रत अल्लामा मौलाना साहिबज़ादा मुहम्मद अब्दुल मुस्तफ़ा क़ादरी हज़रवी, मुख्य प्रबंधक जामिया निज़ामिया रज़विया। फ़तावा रज़विया के अनुवादक, संदर्भ शोधकर्ता, शोधक, लेखक और प्रकाशन निदेशक, मुफ़्ती-ए-आज़म के प्रिय मौलाना क़ारी नसीर अहमद हज़रवी सौ बार प्रशंसा और बधाई के पात्र हैं। रब्ब-उल-आलमीन इन सभी व्यक्तियों को उत्तम प्रतिफल और महान सवाब प्रदान करे। आमीन, सैय्यद-उल-मुरसलीन के सदक़े में।

रजब-उल-मुरजब 1426 हिजरी अगस्त 2005 ईस्वी

हाफ़िज़ मुहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर और शेख़ूपुरा, पाकिस्तान

www.dawateislami.net आई.टी. मजलिस ऑफ़ दावते-इस्लामी

पृष्ठ 11 का 772

رضا فاؤنڈیشن سے وابستہ تمام حضرات مبارکباد کے مستحق ہیں خصوصاً ادارے کے سرپرست جانشین مفتی اعظم حضرت علامہ مولانا صاحبزادہ محمد عبد المصطفیٰ قادری ہزاروی ناظم اعلیٰ جامعہ نظامیہ رضویہ ، فتاویٰ رضویہ کے مترجمین، مخرجین، مصححین، کاتب اور ناظم نشر و اشاعت جگر گوشہ مفتی اعظم مولانا قاری نصیر احمد ہزاروی لائق صد تحسین و تبریک ہیں۔ پروردگار عالم ان تمام حضرات کو اجر جزیل و ثواب عظیم عطا فرمائے۔ آمین بجاہ سید المرسلین

رجب المرجب ۱۴۲۶ھ اگست ۲۰۰۵ء

حافظ محمد عبد الستار سعیدی ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور و شیخوپورہ پاکستان

Volume 30 Fatawa Rizvia

Acknowledgment of Blessing By Hazrat Allama Maulana Al-Haj Muhammad Mansha Tabish Qasuri Senior Teacher, Jamia Nizamia Lahore

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and invoke blessings and peace upon His noble Messenger.

The center of knowledge and gnosis, Jamia Nizamia Razvia Lahore, Pakistan, whose fame and popularity are increasing across the four corners of the world, is due to the fact that its founder and administrator-in-chief, Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi (may mercy be upon him) (died August 26, 2003), whom the renowned personalities of the Islamic world today remember with the great scholarly title of Grand Mufti of Pakistan. His deep connection with every branch of knowledge and his devotion to the point of passion in bringing it to the pinnacle of glory, his continuous effort and beautiful endeavors have performed such prominent deeds that the world of Sunnism can rightly take pride in them. He was a pure assembly and a dynamic institution in himself. He had an extreme passion for teaching and lecturing, learning and education, authorship and compilation, and issuing fatwas. Before his insight and foresight, the future was as prominent as the present, and his past was as beautiful as his generous existence, a model of beauty and grace. Hazrat Grand Mufti (may mercy be upon him) was the true spokesperson of the righteous path and a sincere propagator of its promotion and dissemination. Trustworthiness, integrity, and piety were as correct as his fatwas. For the great scholars and sheikhs, his eyes and heart were laid out as a carpet (he was very hospitable). He bestowed upon students more than his own children. The concept of the construction and development of Jamia Nizamia Razvia was based on you...

खंड 30 फ़तावा रज़विया

ईश्वर की कृपा का वर्णन हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाज मोहम्मद मंशा ताबिश क़सूरी द्वारा वरिष्ठ शिक्षक, जामिया निज़ामिया लाहौर

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपावान है। हम उनकी प्रशंसा करते हैं और उनके महान रसूल पर दुरूद व सलाम भेजते हैं।

ज्ञान और अध्यात्म का केंद्र जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर, पाकिस्तान, जिसकी प्रसिद्धि और लोकप्रियता दुनिया के चारों कोनों में बढ़ती ही जा रही है, उसका कारण यह है कि इसके संस्थापक और मुख्य प्रबंधक हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ़्ती मोहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़ारवी (रहमतुल्लाहि अलैहि) (मृत्यु 26 अगस्त 2003), जिन्हें आज इस्लामी दुनिया की प्रसिद्ध हस्तियाँ 'मुफ़्ती-ए-आज़म पाकिस्तान' की महान शैक्षणिक उपाधि से याद करती हैं, उनकी ज्ञान के हर क्षेत्र से गहरी संबद्धता और इसे सफलता के शिखर तक पहुँचाने के लिए उनका जुनून की हद तक लगाव है। उनके निरंतर प्रयास और सुंदर संघर्षों ने ऐसे उल्लेखनीय कार्य किए हैं कि सुन्नी दुनिया उन पर गर्व कर सकती है। वे अपने आप में एक पवित्र सभा और एक गतिशील संस्था थे। उन्हें शिक्षण, अध्ययन-अध्यापन, लेखन-संकलन और फ़तवा जारी करने का अत्यधिक शौक था। उनकी अंतर्दृष्टि और दूरदर्शिता के सामने भविष्य, वर्तमान की तरह स्पष्ट था और उनका अतीत उनके उदार अस्तित्व की तरह सुंदर, सौंदर्य का प्रतीक था। हज़रत मुफ़्ती-ए-आज़म (रहमतुल्लाहि अलैहि) सत्य के मार्ग के सही प्रवक्ता और इसके प्रचार-प्रसार के सच्चे प्रचारक थे। अमानत, दयानत और तक़वा (परहेज़गारी) उनके फ़तवे की तरह ही सही थे। महान विद्वानों और मशायख़ों के लिए वे अत्यंत विनम्र और सत्कारशील थे। वे छात्रों को अपनी संतानों से भी बढ़कर मानते थे। जामिया निज़ामिया रज़विया के निर्माण और विकास की कल्पना आप पर...

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

تحدیثِ نعمت از قلم حضرت علامہ مولانا الحاج محمد منشا تابش قصوری سینئر مدرس جامعہ نظامیہ لاہور

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ و نصلی و نسلم علی رسولہ الکریم ط

مرکزِ علم و عرفان جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور پاکستان جس کی شہرت و مقبولیت چہار دانگ عالم میں بڑھتی ہی جا رہی ہے، اس کا سبب یہ ہے کہ اس کے بانی و ناظم اعلیٰ حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی علیہ الرحمہ (المتوفی ۲۶ اگست ۲۰۰۳) جنہیں آج دنیائے اسلام کی نامور شخصیات مفتی اعظم پاکستان کے عظیم ترین علمی لقب سے یاد کرتی ہیں، ان کی ہر شعبہ علم سے گہری وابستگی اسے بامِ عروج تک پہنچانے میں عشق کی حد تک لگاؤ ہے، ان کی جہد مسلسل اور مساعی جمیلہ نے ایسے کارہائے نمایاں سرانجام دیئے ہیں کہ دنیائے سنیت بجاطور پر فخر کر سکتی ہے۔ وہ اپنی ذات میں پاکیزہ انجمن اور ایک متحرک ادارہ تھے۔ درس و تدریس، تعلیم و تعلم، تصنیف و تالیف اور افتاء سے انتہائی شغف تھا۔ ان کی بصیرت و فراست کے سامنے مستقبل، حال کی طرح نمایاں اور ان کا ماضی ان کے وجودِ باجود کی طرح خوبصورت، حسن و جمال کا پیکر تھا۔ حضرت مفتی اعظم علیہ الرحمہ مسلکِ حق کے صحیح ترجمان اور اس کی ترویج و اشاعت کے سچے مبلغ تھے۔ امانت، دیانت، تقویٰ ان کے فتویٰ کی طرح درست۔ علماء و مشائخِ عظام کے لئے دیدہ و دل فرشِ راہ کئے ہوتے۔ طلباء کو اپنے فرزندوں سے بڑھ کر نوازتے۔ جامعہ نظامیہ رضویہ کی تعمیر و ترقی کا تصور آپ پر

...remained dominant at all times. By the grace of Allah, their blessed vision has now become a reality and is dominant in the history of universities. Currently, in Jamia Nizamia Razawiyya Lahore and Sheikhupura, approximately three thousand male and female students are acquiring religious sciences and arts, for whose educational thirst there are more than sixty capable, hardworking, and sincere teachers present.

"Actions are judged by intentions." If anyone in this era is to be considered the practical embodiment of this command of the Truthful Informer, the Honorable Prophet, the Greatest Messenger, Mr. Ahmad Mujtaba Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), the writer of these lines would feel no hesitation in presenting the noble name of the Grand Mufti of Pakistan, Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi (may Allah have mercy on him). The way you nurtured the university through trials, tests, hardships, and sorrows is hard to find an example of. You were a towering mountain of determination. Patience and steadfastness took pride in you. You always kept pain, suffering, and grief hidden from friends and colleagues. You remained adherent to the commands and instructions of Allah Almighty and His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). You not only bestowed upon the Ahl-us-Sunnah wal-Jama'at a center of sciences and arts like Jamia Nizamia Razawiyya, but also gifted strong institutions like Tanzeem-ul-Madaris and Raza Foundation, through whose establishment the dignity of Sunnism is maintained. Your goal was to prepare individuals for every field of knowledge and virtue, and by the grace and mercy of Allah, you were very successful in this, just like in other fields. This is why today, graduates of Jamia Nizamia Razawiyya are adorning the seats of teaching across the country. They have made a name for themselves in writing, issuing fatwas, authoring books, and translations. Almost all the teachers of the Jamia are graduates of this very institution.

Greatest Achievement Every achievement of the late Grand Mufti of Pakistan (may he rest in peace) is great, but the establishment of the Raza Foundation is such an achievement that if Bareilly Sharif were to envy Lahore, there would be no harm in it. This is because the faith-refreshing, soul-nourishing, and research-oriented pen of the praiseworthy personality of Aala Hazrat Imam Ahmed Raza Khan Barelvi (may Allah have mercy on him) had adorned thousands of fatwas with arguments and proofs, and it was a most difficult task for the general public and even the elite to reach their soul. The Grand Mufti of Pakistan, whose every moment of life was characterized by knowledge and action, when he thought deeply and

comprehensively about this difficulty, he found the solution in the way that Aala Hazrat...

Page 14 of 772

फतावा रज़विया खंड 30

...हर समय हावी रहा। अल्लाह के शुक्र से, उनकी धन्य दृष्टि अब वास्तविकता बनकर विश्वविद्यालयों के इतिहास में हावी है। इस समय जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर और शेखूपुरा में लगभग तीन हज़ार छात्र-छात्राएं धार्मिक विज्ञान और कला की शिक्षा प्राप्त कर रहे हैं, जिनकी शैक्षिक प्यास बुझाने के लिए साठ से अधिक सक्षम, मेहनती और निष्ठावान शिक्षक मौजूद हैं।

"कार्यों का दारोमदार नीयतों पर है।" यदि इस युग में किसी को सत्यवादी समाचार देने वाले, सम्माननीय पैगंबर, महानतम रसूल, जनाब अहमद मुस्तफा मुहम्मद मुस्तफा (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के इस फरमान की व्यावहारिक व्याख्या का उदाहरण माना जाए, तो इन पंक्तियों के लेखक पाकिस्तान के मुफ्ती-ए-आजम मौलाना मुफ्ती मुहम्मद अब्दुल कय्यूम हज़ारवी (अल्लाह उन पर रहम करे) का नाम प्रस्तुत करने में कोई हिचकिचाहट महसूस नहीं करेंगे। आपने जिन परीक्षाओं, परीक्षणों, कठिनाइयों और दुखों से गुजरकर जामिया का पोषण किया, उसका उदाहरण मिलना कठिन है। आप दृढ़ संकल्प के एक विशाल पर्वत थे। धैर्य और अडिगता आप पर गर्व करते थे। आपने दुख, दर्द और गम को हमेशा दोस्तों और साथियों से छिपाकर रखा। आप अल्लाह सर्वशक्तिमान और उनके प्रिय (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के आदेशों और निर्देशों का पालन करते रहे। आपने अहले सुन्नत वल जमात को न केवल जामिया निज़ामिया रज़विया जैसा विज्ञान और कला का केंद्र प्रदान किया, बल्कि तंज़ीमुल मदारिस और रज़ा फाउंडेशन जैसे सबसे मजबूत संस्थान भी दिए, जिनकी स्थापना से सुन्नीयत की गरिमा बनी हुई है। आपका लक्ष्य ज्ञान और पुण्य के हर क्षेत्र के लिए व्यक्तियों को तैयार करना था, और अल्लाह की कृपा और दया से, आप अन्य क्षेत्रों की तरह इसमें भी बहुत सफल रहे। यही कारण है कि आज जामिया निज़ामिया रज़विया के स्नातक देश भर में शिक्षण के पदों को सुशोभित कर रहे हैं। उन्होंने लेखन, फतवा देने, रचनाओं और अनुवादों में अपना नाम कमाया है। जामिया के लगभग सभी शिक्षक इसी संस्थान से स्नातक हैं।

महानतम उपलब्धि पाकिस्तान के दिवंगत मुफ्ती-ए-आजम की हर उपलब्धि महान है, लेकिन रज़ा फाउंडेशन की स्थापना एक ऐसी उपलब्धि है कि अगर बरेली शरीफ भी लाहौर पर ईर्ष्या करे, तो इसमें कोई बुराई नहीं होगी। ऐसा इसलिए क्योंकि आला हज़रत इमाम अहमद रज़ा खान बरेलवी (अल्लाह उन पर रहम करे) की प्रशंसनीय शख्सियत की ईमान-ताज़ा करने वाली, रूह को सुकून देने वाली और शोध-परक कलम से जिन हज़ारों फतवों को दलीलों और सबूतों से सजाया गया था, आम और खास लोगों के लिए उनकी रूह तक पहुंचना सबसे कठिन कार्य था। पाकिस्तान के मुफ्ती-ए-

आजम, जिनके जीवन का हर पल ज्ञान और कर्म का प्रतीक था, जब उन्होंने इस कठिनाई पर गहराई और व्यापकता से सोचा, तो उन्होंने इसका समाधान इस तरह खोजा कि आला हज़रत...

पृष्ठ 772 में से 14

ہر وقت غالب رہا۔ بحمدہ تعالیٰ اب ان کا مبارک تصور تصدیق بن کر جامعات کی تاریخ میں غالب ہے۔ اس وقت جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور و شیخوپورہ میں تقریباً تین ہزار طلباء و طالبات علوم و فنون دینیہ حاصل کر رہے ہیں جن کی تعلیمی پیاس بجھانے کے لئے ساٹھ سے زائد قابل، محنتی اور مخلص اساتذہ کرام موجود ہیں۔

انما الاعمال بالنیات (اعمال کا دارومدار نیات پر ہے) اس فرمانِ مخبرِ صادق نبی مکرم رسولِ اعظم جناب احمدِ مجتبیٰ محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی عملی تشریح کا اگر اس دور میں کسی کو مصداق سمجھا جائے تو بلا تامل راقم السطور مفتی اعظم پاکستان مولانا مفتی محمد عبد القیوم ہزاروی رحمۃ اللہ تعالٰی کا نام نامی پیش کرنے میں عار محسوس نہیں کرے گا۔ آپ نے جن ابتلاء و آزمائش اور مصائب و آلام سے گزر کر جامعہ کی آبیاری کی اس کی مثال مشکل سے ہی ملے گی۔ آپ عزیمت کے کوہِ گراں تھے۔ صبر و استقامت آپ پر ناز کناں رہا۔ دکھ، درد اور الم کو احباء و رفقاء سے ہمیشہ نہاں رکھا۔ اللہ تعالیٰ اور اس کے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے احکام و ارشادات پر عمل پیرا رہے۔ اہلِ سنت و جماعت کو نہ صرف جامعہ نظامیہ رضویہ ایسا علوم و فنون کا مرکز مرحمت فرمایا بلکہ تنظیم المدارس اور رضا فاؤنڈیشن ایسے مضبوط ترین ادارے بھی عنایت کئے جن کے قیام سے سنیت کا بھرم قائم ہے۔ ان کا مطمح نظر ہر شعبہ علم و فضل کے لئے افراد کی تیاری رہا، اور اس میں بفضلہ و کرمہ تعالیٰ دیگر شعبہ جات کی طرح خوب کامیاب رہے۔ یہی وجہ ہے کہ آج جامعہ نظامیہ رضویہ کے فضلاء ملک بھر میں درس و تدریس کی مسندیں سجائے ہوئے ہیں۔ تحریر و افتاء، تصانیف و تالیفات اور تراجم میں نام پیدا کر چکے ہیں۔ جامعہ کے تقریباً تمام مدرسین یہیں سے فراغت کی نسبت رکھتے ہیں۔

عظیم ترین کارنامہ حضرت قبلہ مفتی اعظم پاکستان علیہ الرحمہ کا ہر کارنامہ عظیم تر ہے مگر رضا فاؤنڈیشن کا قیام ایسا کارنامہ ہے کہ بریلی شریف بھی اگر لاہور پر رشک کرے تو کوئی مضائقہ نہیں ہوگا، اس لئے کہ اعلیٰحضرت امام احمد رضا خان بریلوی رحمۃ اللہ کی ذات ستودہ صفات کے ایمان افروز، روح پرور اور تحقیق آشنا قلم سے جن ہزاروں فتوؤں کو دلائل و براہین سے مرصع کیا گیا تھا، عموم، خواص کا ان کی روح تک پہنچنا مشکل ترین امر تھا۔ مفتی اعظم پاکستان جن کی زندگی کا ہر لمحہ علم و عمل سے عبارت رہا انھوں نے جب اس دقت پر گہرائی اور گیرائی سے سوچا تو اس کا حل یوں ڈھونڈ نکالا کہ اعلیٰ حضرت

Fatawa Razawiyya Volume 30

The foundation was laid to publish the Fatawa Razawiyya of Maulana Al-Shah Ahmad Raza Khan Barelvi (may Allah have mercy on him) according to the requirements of the modern era, with research (Takhreej) and translation. Thus, you initiated the work in 1985 with the translation of Arabic and Persian passages and the extraction of references. However, providing a solid foundation for this was extremely necessary; therefore, in 1988, a meeting was convened for consultation with scholars and writers, in which it was unanimously decided that an institution named 'Raza Foundation' should be established for this greatest task. Consequently, as soon as the blessed name of the institution emerged, the project was put into action, and the work of research and translation began regularly. Alhamdu lillah 'ala minnihi wa karamihi wa ihsanihi (Praise be to Allah for His favor, generosity, and kindness) that Fatawa Razawiyya, which originally consisted of twelve volumes, is today seen as prominent and distinguished in the Islamic world for its individual status, spanning thirty bulky volumes and approximately twenty-two thousand pages. We can say with certainty that there is no other Fatawa in the history of Fatawa as great and comprehensive as this. Surely, the soul of Mufti-e-Azam (may Allah have mercy on him) must be happy and joyful in his holy shrine that the work which was started has reached its completion today, and he would be rewarding everyone associated with this momentous task with his answered prayers as a reward. Before mentioning the names of those who performed outstanding services to bring this greatest mission to success and triumph, my heart desires that a brief summary of the blessed life of the author of Fatawa, Ala Hazrat Mujaddid of the previous and present century, Maulana Al-Shah Ahmad Raza Khan Fazil Barelvi (may Allah Almighty have mercy on him), a person of praised attributes, be recorded. Although an introduction has been written in one way or another in a very beautiful manner from the first volume to the last volume of the blessed Fatawa, yet according to the saying 'Zikr-ul-Habeeb Labeeb' (the mention of the beloved is sweet), the mention of the beloved feels sweet. Therefore, to gain more sweetness, I am privileged to pen down a few words.

Mujaddid of Deen and Millat: An Introduction, An Overview

Having emerged from the courtyard of the garden, it went far and wide; This fragrance of the flower is not one to remain imprisoned anywhere.

Extraordinary individuals are distinguished from their childhood in their movements and growth; there is an immense attraction in every feature of theirs. From their early

forehead, the light of the future keeps shining and indicating the outcome, and people cry out:

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

मौलाना अल-शाह अहमद रज़ा खां बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) के फ़तावा रज़विया को आधुनिक युग की आवश्यकताओं के अनुसार शोध (तखरीज) और अनुवाद के साथ प्रकाशित करने की नींव रखी गई। चुनाँचे आपने 1985 में अरबी और फारसी इबारतों के अनुवाद और संदर्भों के शोध के साथ काम शुरू किया, लेकिन इसके लिए एक ठोस आधार प्रदान करना अत्यंत आवश्यक था, इसलिए 1988 में विद्वानों और लेखकों के साथ परामर्श के लिए एक बैठक बुलाई गई, जिसमें सर्वसम्मति से यह निर्णय लिया गया कि इस महान कार्य के लिए 'रज़ा फाउंडेशन' के नाम से एक संस्थान स्थापित किया जाए। चुनाँचे संस्थान के मुबारक नाम के उभरते ही परियोजना को अमल में लाया गया और नियमित रूप से शोध और अनुवाद का काम शुरू हो गया। अल्हम्दुलिल्लाह अला मिन्निही व करमिही व एहसानिही (अल्लाह का शुक्र है उसके एहसान, करम और मेहरबानी पर) कि फ़तावा रज़विया, जो पहले बारह जिल्दों (खंडों) पर आधारित था, आज अपनी व्यापकता के कारण तीस भारी जिल्दों और लगभग बाईस हज़ार पन्नों पर फैला हुआ इस्लामी दुनिया में अपनी विशिष्ट पहचान के साथ प्रमुख और प्रतिष्ठित दिखाई दे रहा है। हम विश्वास के साथ कह सकते हैं कि फ़तावा के इतिहास में इससे महान और व्यापक कोई दूसरा फ़तावा नहीं है। निश्चित रूप से मुफ़्ती-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैह) की रूह अपने पवित्र मज़ार में प्रसन्न होगी कि जिस काम की शुरुआत की गई थी, आज वह पूर्णता तक पहुँच गया है और वह इस महत्वपूर्ण कार्य से जुड़े प्रत्येक व्यक्ति को इनाम के रूप में अपनी स्वीकार्य दुआओं से नवाज़ रहे होंगे। इस महान मिशन को सफलता और गौरव तक पहुँचाने के लिए जिन सज्जनों ने शानदार सेवाएँ दीं, उनके नाम दर्ज करने से पहले मेरा दिल चाहता है कि साहिब-ए-फ़तावा आला हज़रत मुजद्दिद-ए-मात-ए-साबिका व हाज़िरा मौलाना अल-शाह अहमद रज़ा खां फ़ाज़िल बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) के प्रशंसनीय व्यक्तित्व के मुबारक जीवन का एक संक्षिप्त सारांश दर्ज किया जाए। यद्यपि मुबारक फ़तावा की पहली जिल्द से लेकर आखिरी जिल्द तक किसी न किसी तरह बहुत ही सुंदर तरीके से परिचय लिखा जा चुका है, लेकिन 'ज़िक्र-उल-हबीब लबीब' (महबूब का ज़िक्र मीठा लगता है) के अनुसार, महबूब का ज़िक्र मीठा लगता है। इसलिए, अधिक मिठास प्राप्त करने के लिए कुछ शब्द लिखने का सौभाग्य प्राप्त कर रहा हूँ।

मुजद्दिद-ए-दीन व मिल्लत: एक परिचय, एक जायज़ा

निकल के सहन-ए-गुलिस्ताँ से दूर दूर गई ये बू-ए-गुल भी कहीं कैद रहने वाली है

असाधारण व्यक्ति अपने बचपन से ही अपनी गतिविधियों और विकास में विशिष्ट होते हैं; उनके एक-एक अंग में असीम आकर्षण होता है। उनके शुरुआती माथे से भविष्य का प्रकाश चमक-चमककर परिणाम का संकेत देता रहता है, और लोग पुकार उठते हैं:

مولانا الشاہ احمد رضا خاں بریلوی علیہ الرحمہ کے فتاویٰ رضویہ کو جدید دور کے تقاضوں کے مطابق تخریج و ترجمہ کے ساتھ شائع کرنے کی طرح ڈالی جائے۔ چنانچہ آپ نے ۱۹۸۵ء میں عربی و فارسی عبارات کے ترجمہ اور حوالہ جات کی تخریج کے ساتھ کام کا آغاز فرمادیا، مگر اس کے لئے ٹھوس بنیاد فراہم کرنا از حد ضروری تھا، اس لئے ۱۹۸۸ء میں اہل علم و قلم سے مشاورت کے لئے ایک میٹنگ بلائی جس میں بالاتفاق طے پایا کہ اس عظیم ترین کام کے لئے رضا فاؤنڈیشن کے نام سے ایک ادارہ قائم کیا جائے۔ چنانچہ ادارے کے بابرکت نام کے ظہور پذیر ہوتے ہی منصوبے کو رو بہ عمل لایا گیا اور باقاعدگی سے تخریج و ترجمہ کا کام شروع ہو گیا۔ الحمدللہ علی منہ و کرمہ واحسانہ کہ فتاویٰ رضویہ جو قدیم بارہ جلدوں پر مشتمل تھا آج اپنی وسعت و کشادگی کے باعث تیس ضخیم ترین جلدوں اور تقریباً بائیس ہزار صفحات پر پھیلا ہوا عالم اسلام میں اپنی انفرادی حیثیت سے نمایاں اور ممتاز دکھائی دے رہا ہے۔ ہم یقین سے کہہ سکتے ہیں کہ تاریخِ فتاویٰ میں اس سے عظیم اور جامع کوئی دوسرا فتاویٰ نہیں ہے۔ یقیناً حضرت مفتی اعظم علیہ الرحمہ کی روح اپنے مزارِ مقدس میں شاداں و فرحاں ہوگی کہ جس کام کا آغاز کیا گیا تھا آج وہ پایۂ تکمیل تک پہنچا اور وہ اس مہتم بالشان امر سے وابستہ ہر ایک کے لیے انعامی طور پر اپنی مستجابانہ دعاؤں سے نواز رہے ہوں گے۔ اس عظیم ترین مشن کو کامیابی و کامرانی تک پہنچانے کے لئے جن حضرات نے نمایاں خدمات سر انجام دیں ان کے اسمائے گرامی درج کرنے سے قبل میرا دل چاہتا ہے کہ صاحبِ فتاویٰ اعلیٰ حضرت مجددِ مائۃ سابقہ و حاضرہ مولانا الشاہ احمد رضا خاں فاضل بریلوی رحمہ اللہ تعالیٰ کی ذات ستودہ صفات کی حیات مبارکہ کا مختصر سا خلاصہ درج کیا جائے، گو فتاویٰ مبارکہ کی پہلی جلد سے لے کر آخری جلد تک کسی نہ کسی

طرح بڑے احسن پیرائے میں تعارف لکھا جا چکا ہے، مگر بفحوائے ذکر الحبیب لبیب، محبوب کا ذکر میٹھا لگتا ہے۔ لہذا مزید مٹھاس حاصل کرنے کے لئے چند کلمات قلم بند کرنے کی سعادت حاصل کرتا ہوں۔

مجددِ دین وملت: ایک تعارف، ایک جائزہ

نکل کے صحنِ گلستاں سے دور دور گئی یہ بُوئے گل بھی کہیں قید رہنے والی ہے

غیر معمولی اشخاص اپنے بچپن ہی سے اپنی حرکات و سکنات، نشو و نما میں ممتاز ہوتے ہیں ان کے ایک ایک خال میں بے پناہ کشش ہوتی ہے، ان کے ناصیہِ قبل سے مستقبل کا نور چمک چمک کر نتیجے کا پتہ دیتا رہتا ہے، اور لوگ پکار اٹھتے ہیں:

Volume 30 Fatawa Razawiyya

"Promising plants have smooth leaves" (A proverb indicating early signs of future greatness). Aala Hazrat Azeem-ul-Barkat, Imam-e-Ahle Sunnat, Reviver of Religion and Nation, Maulana Shah Ahmad Raza Khan Fazil-e-Barelvi (may Allah's mercy be upon him), was one of those uniquely gifted and high-ranking personalities. In his childhood, signs of prosperity and good fortune were prominent in his every manner. Generally, children of all times are like today's children who don't have awareness of anything until they are seven or eight years old, nor can they grasp the depth of any matter. However, the childhood of Aala Hazrat Barelvi was of great significance. At a very tender and young age, such was the level of his intelligence and memory that at the small age of four and a half years, he was blessed with completing the reading of the Holy Quran by sight. When he was six years old, in the blessed month of Rabi-ul-Awwal, he sat on the pulpit and delivered an extremely profound speech on the subject of Milad-un-Nabi (peace and blessings of Allah be upon him) before a large gathering, receiving praise and appreciation from great scholars and masters. At this same age, he had determined the direction of Baghdad Sharif; throughout his life, he never extended his feet towards the blessed city of Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him). He had such an attachment to prayer that it reached the level of love; therefore, he would offer the five daily prayers in congregation, ensuring he caught the first takbeer in the mosque. Whenever he faced any woman, he would immediately lower his gaze and bow his head, as if the Sunnah of Mustafa Kareem (peace and blessings be upon him) was dominant over him, expressing which he presents greetings in the exalted presence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as follows: Salutations upon the modesty and shame of lowered gazes Millions of greetings upon the height of the elevated nose

Aala Hazrat (may Allah have mercy on him) had adopted piety to such an extent in his boyhood that even the sound of his footsteps could not be heard while walking. When he was seven years old, he began fasting in the month of Ramadan. Thus, it is narrated that his noble father, Hazrat Maulana Allama Haji Muhammad Naqi Ali Khan Barelvi (may Allah have mercy on him), took him at noon, during intense heat, into a room where various kinds of items for Iftar were present, including bowls of Phirni. His father closed the room from inside, gave him a bowl, and said, "Eat this." He submitted, "I am fasting, how can I eat?" His noble father said, "A child's fast is like this, take it and eat; I have closed the door, no one..."

खंड ३० फ़तावा रज़विया

"होनहार बिरवान के होत चिकने पात" आला हज़रत अज़ीम-उल-बरकत, इमाम-ए-अहले सुन्नत, मुजद्दिद-ए-दीन-ओ-मिल्लत मौलाना शाह अहमद रज़ा खान फ़ाज़िल-ए-बरेली (रहमतुल्लाह अलैह) भी उन्हीं महान और विरले व्यक्तित्वों में से एक थे। उनके बचपन में हर अंदाज़ में सौभाग्य और नेकबख्ती के लक्षण स्पष्ट थे। आम तौर पर हर ज़माने के बच्चों का वही हाल होता है जो आज कल के बच्चों का है कि सात-आठ साल तक तो उन्हें किसी बात का होश नहीं होता और न ही वे किसी बात की तह तक पहुँच सकते हैं, लेकिन आला हज़रत बरेलवी का बचपन बहुत महत्वपूर्ण था। बहुत छोटी उम्र में उनकी बुद्धि और स्मरण शक्ति का यह हाल था कि साढ़े चार साल की नन्ही उम्र में उन्हें कुरान मजीद नाज़िरा (देखकर पढ़ना) मुकम्मल करने का सौभाग्य प्राप्त हो गया। छह साल की उम्र में रबी-उल-अव्वल के मुबारक महीने में मिम्बर पर जलवाअफ़रोज़ होकर मिलाद-उन-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के विषय पर एक बहुत बड़े जनसमूह में अत्यंत सारगर्भित भाषण देकर विद्वानों और महान संतों से प्रशंसा प्राप्त की। इसी उम्र में आपने बग़दाद शरीफ़ की दिशा जान ली थी और जीवन भर गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पवित्र शहर की ओर कभी पैर नहीं फैलाए। नमाज़ से तो उन्हें इश्क़ की हद तक लगाव था, इसलिए वे पाँचों समय की नमाज़ जमात के साथ तकबीर-ए-उला की सुरक्षा करते हुए मस्जिद में जाकर अदा फरमाते। जब कभी किसी महिला का सामना होता, तो वे तुरंत अपनी नज़रें नीची कर लेते और सिर झुका लेते, जैसे कि मुस्तफ़ा करीम (अलैहिस्सलाम) की सुन्नत उन पर हावी हो। इसे व्यक्त करते हुए वे हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में इस प्रकार सलाम पेश करते हैं: नीची नज़रों की शर्म-ओ-हया पर दुरूद ऊँची बीनी (नाक) की रफ़अत (ऊँचाई) पे लाखों सलाम

आला हज़रत (रहमतुल्लाह अलैह) ने बचपन में तक़वा (परहेज़गारी) को इस हद तक अपना लिया था कि चलते समय उनके कदमों की आहट तक सुनाई नहीं देती थी। जब वे सात साल के थे, तो उन्होंने रमज़ान के महीने में रोज़े रखना शुरू कर दिए। चुनाँचे बयान किया जाता है कि उनके पिता हज़रत मौलाना अल्लामा हाजी मुहम्मद नक़ी अली खान बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) दोपहर के समय, जब भीषण गर्मी पड़ रही थी, उन्हें उस कमरे में ले गए जहाँ इफ़्तार के लिए तरह-तरह का सामान मौजूद था, फिरनी के प्याले भी थे। पिता ने कमरा अंदर से बंद कर दिया और उन्हें एक प्याला देते हुए कहा, "इसे खा लो।" आपने निवेदन किया, "मेरा रोज़ा है, मैं कैसे खाऊँ" आपके पिता ने फरमाया, "बच्चों का रोज़ा ऐसा ही होता है, लो खा लो, मैंने दरवाज़ा बंद कर दिया है, किसी को..."

ہونہار بروا کے چکنے چکنے پات اعلیٰ حضرت عظیم البرکت، امام اہلسنت، مجدد دین و ملت مولانا شاہ احمد رضا خان فاضل بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ بھی اسی قسم کی نادر روزگار ہستیوں میں سے ایک عظیم المرتبت ہستی تھے، بچپن میں ان کے ہر انداز میں سعادت ونیک بختی کے آثار نمایاں تھے۔ عموماً ہر زمانے کے بچوں کا وہی حال ہوتا ہے جو آج کل کے بچوں کا ہے کہ سات آٹھ سال تک تو انہیں کسی بات کا ہوش نہیں ہوتا اور نہ ہی وہ کسی بات کی تہہ تک پہنچ سکتے ہیں، مگر اعلیٰ حضرت بریلوی کا بچپن بڑی اہمیت کا حامل تھا۔ یکم سنی، خوردسالی اور کم عمری میں ہو شمندی اور قوتِ حافظہ کا یہ عالم تھا کہ ساڑھے چار سال کی ننھی سی عمر میں قرآن مجید ناظرہ مکمل پڑھنے کی نعمت سے باریاب ہو گئے۔ چھ سال کے تھے کہ ربیع الاول شریف کے مبارک مہینہ میں منبر پر جلوہ افروز ہو کر میلادالنبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے موضوع پر ایک بہت بڑے اجتماع میں نہایت پُر مغز تقریر فرما کر علماء کرام اور مشائخ عظام سے تحسین و آفرین کی داد وصول کی۔ اسی عمر میں آپ نے بغداد شریف کے بارے میں سمت معلوم کر لی تھی تادمِ حیات بلدہ مبارکہ غوثِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف پاؤں نہ پھیلائے، نماز سے تو عشق کی حد تک لگاؤ تھا چنانچہ نماز پنجگانہ باجماعت تکبیرِ اولیٰ کا تحفظ کرتے ہوئے مسجد میں جا کر ادا فرمایا کرتے، جب کبھی کسی خاتون کا سامنا ہوتا تو فوراً نظریں نیچی کرتے ہوئے سر جھکا لیا کرتے، گویا کہ سنتِ مصطفیٰ کریم علیہ التحیہ والثناء کا آپ پر غلبہ تھا جس کا اظہار کرتے ہوئے حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت عالیہ میں یوں سلام پیش کرتے ہیں؎ نیچی نظروں کی شرم وحیا پر درود اونچی بینی کی رفعت پہ لاکھوں سلام

اعلیٰ حضرت علیہ الرحمہ نے لڑکپن میں تقویٰ کو اس قدر اپنا لیا تھا کہ چلتے وقت قدموں کی آہٹ تک سنائی نہ دیتی تھی۔ سات سال کے تھے کہ ماہِ رمضان المبارک میں روزے رکھنے شروع کر دیے، چنانچہ بیان کرتے ہیں کہ آپ کے والدِ ماجد حضرت مولانا علامہ حاجی محمد نقی علی خان بریلوی علیہ الرحمہ دوپہر کے وقت جبکہ شدت کی گرمی پڑ رہی تھی آپ کو لئے اس کمرہ میں پہنچے جس میں افطاری کے لیے قسم قسم کا سامان موجود تھا، فیرنی کے پیالے بھی تھے، والد صاحب نے کمرہ اندر سے بند کر کے ایک پیالہ آپ کو دیتے ہوئے کہا اسے کھالو، تو آپ نے عرض کیا میرا روزہ ہے کیسے کھاؤں؟ آپ کے والد ماجد نے فرمایا بچوں کا روزہ ایسا ہی ہوتا ہے، لو کھالو، میں نے دروازہ بند کر دیا ہے کسی کو

Volume 30 Fatawa Razawiya

No one will know and no one is watching. You replied in response: Father! The one by whose command I have fasted is watching. Hearing this answer, a stream of tears flowed from his eyes and he embraced you, kissed you, and brought you out of the room. Subhan Allah! Entering the eighth year, he wrote a commentary on the world-renowned book of the art of grammar (Nahw) "Hidayat al-Nahw", and in the tenth year, he had the privilege of writing a research commentary on "Musallam al-Thubut". Ala Hazrat Fazil-e-Barelvi (may mercy be upon him) completed all the religious, rational, and traditional sciences at the age of thirteen years and ten months, achieving the honor of being a graduate on Thursday, 14 Sha'ban al-Mu'azzam 1286 AH / 19 November 1869 AD. Thereafter, following the instructions of his respected father, he adorned the chair of teaching and the seat of issuing fatwas (Ifta). By the grace of Allah Almighty, you had a special attachment to knowledge and through God-given intelligence, you became the personification of the prevalent sciences and arts. You extracted two historical chronological terms for your year of graduation: "Ta'wid" and "Ghafur". The numerical values of both of these come out to be 1286 AH. The state of his memory was such that it is narrated from Hazrat Maulana Sayyid Ayub Ali Razvi (may mercy be upon him) that once Ala Hazrat Fazil-e-Barelvi said: Some uninformed gentlemen also write "Hafiz" with my name, although I am not worthy of this position. However, it is necessary that if a Hafiz Sahib recites one Para (part) of the Holy Word to me, he may hear it back from me again. Accordingly, it was decided and after performing Wudu for Isha and before the congregation, a session was started for this, and you recited all thirty parts from memory in thirty days. He also said, Alhamdu Lillah! We have memorized the Holy Word in order. And this was so that the words of the servants of God would not be wrong. Subhan Allah! What can be said about the truthful servants. And this estimated total time for memorizing the entire Quran comes to seven hours. It is stated that Imam Muhammad (may mercy be upon him) had memorized the Holy Quran in seven days at a young age, while Imam Shafi'i and Hazrat Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi (may mercy be upon them both) memorized the Holy Quran in a period of three months each. Also, Hazrat Mujaddid Alf Thani Sheikh Ahmad Sirhindi also memorized the Holy Quran in the same period when Emperor Jahangir had imprisoned him in Gwalior Fort, facing the hardships of imprisonment. My respected teacher, the Great Jurist (Faqih-e-Azam), Maulana Al-Haj Abul Khair Muhammad Noor Allah Na'imi Qadri Ashrafi (may Allah Almighty have mercy on him), founder of Darul

Uloom Hanfiyya Fareediyya Basirpur, used to say that after Imam Bukhari's memory, an example of Ala Hazrat Fazil-e-Barelvi's memory is not found; your power of memory and comprehension was matchless. It is true that a saint recognizes a saint and a scholar recognizes a scholar. Moreover, Fatawa Razawiya is a witness and judge of your power of memory.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

खबर नहीं होगी और न ही कोई देख रहा है। आपने जवाब में अर्ज किया: अब्बा जान! जिसके हुक्म से रोजा रखा है वह तो देख रहा है। यह जवाब सुनते ही आँखों से आँसुओं की झड़ी लग गई और आपको सीने से लगाया, प्यार किया और कमरे से बाहर ले आए। सुभान अल्लाह! आठवें साल में कदम रखा तो फन-ए-नह्व (व्याकरण) की विश्व प्रसिद्ध पुस्तक "हिदायतुल नह्व" की शरह (व्याख्या) लिख डाली, और दसवें साल में "मुसल्लम अस-सुबूत" की शोधपूर्ण व्याख्या लिखने का सौभाग्य प्राप्त किया। आला हजरत फाजिल-ए-बरेलवी (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने तेरह साल दस महीने की उम्र में तमाम मजहबी, अक्ली (तर्कसंगत) और नक्ली (पारंपरिक) उलूम मुकम्मल करके14 शाबानुल मुअज्जम 1286 हिजरी / 19 नवंबर 1869 ईस्वी, गुरुवार के दिन स्नातक होने का गौरव हासिल किया। इसके बाद अपने वालिद-ए-माजिद (पूज्य पिता) के इरशाद पर दर्स-ओ-तदरीस (शिक्षण) और मसनद-ए-इफ्ता (फतवा जारी करने की गद्दी) को सुशोभित किया। अल्लाह तआला के फजल से आपको इल्म (ज्ञान) से खास लगाव रहा और खुदादद जहानत (ईश्वर प्रदत्त बुद्धि) से आप प्रचलित उलूम-ओ-फुनून के सरापा (मूर्तरूप) बन गए। आपने अपने साल-ए-फरागत (स्नातक वर्ष) के दो तारीखी मादे (ऐतिहासिक शब्द) निकाले: "तावीज" और "गफूर"। इन दोनों से 1286 हिजरी के अंक निकलते हैं। कुव्वत-ए-हाफिजा (स्मरण शक्ति) का यह आलम था कि हजरत मौलाना सैयद अय्यूब अली रिजवी (रहमतुल्लाहि अलैहि) से रिवायत है कि एक बार आला हजरत फाजिल-ए-बरेलवी ने फरमाया: कुछ नावाकिफ (अनजान) हजरत मेरे नाम के साथ "हाफिज़" भी लिख दिया करते हैं जबकि मैं इस ओहदे के लायक नहीं हूँ, लेकिन यह जरूरी है कि अगर कोई हाफिज़ साहब कलाम-ए-पाक का एक पारा (भाग) पढ़कर सुना दिया करे तो वह दोबारा मुझसे सुन ले। चुनांचे यह तय पाया और ईशा के वूज़ू करने के बाद जमात से पहले इसके लिए नशिस्त (बैठक) शुरू कर दी गई और आपने तीस दिनों में तीसों पारे जुबानी सुना दिए। साथ ही फरमाया, अल्हम्दुलिल्लाह! हमने कलाम-ए-पाक तरतीब (क्रम) से याद कर लिया। और यह इसलिए ताकि खुदा के बंदों का कहना गलत न हो। सुभान अल्लाह! सदाकत शेआर (सत्यवादी) बंदों का क्या कहना। और यह मुकम्मल हिफ़्ज़-ए-कुरान का तखमीना (अनुमानित) वक्त सात घंटे बनता है। बयान करते हैं कि इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने छोटी उम्र में सात दिनों में कुरान करीम हिफ़्ज़ कर लिया था जबकि इमाम शाफई और हजरत शेख अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाहि अलैहिम) ने तीन-तीन महीने की मुद्दत में कुरान मजीद हिफ़्ज़ किया। साथ ही हजरत मुजद्दिद अल्फ सानी शेख अहमद सरहिंदी ने भी इतनी

ही मुद्दत में कुरान करीम को याद फरमा लिया था जब उन्हें जहांगीर बादशाह ने ग्वालियर के किले में कैद-ओ-बंद की मुसीबतों में डाल रखा था। उस्ताजी अल-मुकर्रम फकीह-ए-आजम (रहमतुल्लाहि अलैहि) मौलाना अल-हाज अबुल खैर मोहम्मद नूरुल्लाह नईमी कादरी अशरफी (रहमतुल्लाहि तआला अलैहि), बानी (संस्थापक) दारुल उलूम हनफिया फरीदिया बसीरपुर, फरमाया करते थे कि इमाम बुखारी के हाफिजे के बाद आला हजरत फाजिल-ए-बरेलवी के हाफिजे की मिसाल नहीं मिलती, आपकी कुव्वत-ए-हाफिजा और अख्ज़ (ग्रहण क्षमता) लाजवाब थी। सच है वली रा वली मी शनासद व आलिम रा आलिम मी शनासद (वली ही वली को पहचानता है और विद्वान ही विद्वान को), साथ ही फतावा रज़विया आपकी स्मरण शक्ति पर गवाह और मुंसिफ (न्यायकर्ता) है।

पृष्ठ 17 का 772

خبر نہ ہو گی اور نہ ہی کوئی دیکھ رہا ہے۔ آپ نے جواباً عرض کیا : ابا جان ! جس کے حکم سے روزہ رکھا ہے وہ تو دیکھ رہا ہے۔ یہ جواب سنتے ہی آنکھوں سے آنسوؤں کا تار بندھ گیا اور آپ کو سینے سے لگایا، پیار کیا اور کمرے سے باہر لے آئے۔ سبحان اللہ ! آٹھویں سال میں قدم رکھا تو فن نحو کی شہرہ آفاق کتاب "ہدایۃ النحو" کی شرح لکھ ڈالی، اور دسویں سال "مسلم الثبوت" کی تحقیقی شرح لکھنے کی سعادت پائی۔ اعلیٰ حضرت فاضل بریلوی علیہ الرحمہ نے جملہ علوم دینیہ عقلیہ و نقلیہ کی تکمیل تیرہ سال دس ماہ کی عمر میں فرما کر ۱۴ شعبان المعظم ۱۲۸۶ھ / ۱۹ نومبر ۱۸۶۹ء بروز جمعرات فارغ التحصیل ہونے کا شرف حاصل کیا۔ بعدہ اپنے والد ماجد کے ارشاد پر درس و تدریس اور مسندِ افتاء کو زینت بخشی۔ بفضلہ تعالی آپ کو علم سے خصوصی لگاؤ رہا اور خداداد ذہانت سے علوم وفنون مروجہ کا سراپا بن گئے۔ آپ نے اپنے سال فراغت کے دو تاریخی مادے تخریج فرمائے "تعویذ" اور "غفور" ان دونوں سے ۱۲۸۶ھ کے اعداد نکلتے ہیں۔ قوتِ حافظہ کا یہ عالم تھا کہ حضرت مولانا سید ایوب علی رضوی علیہ الرحمہ سے مروی ہے کہ ایک بار اعلیحضرت فاضل بریلوی نے فرمایا: بعض ناواقف حضرات میرے نام کے ساتھ "حافظ" بھی لکھ دیا کرتے ہیں حالانکہ میں اس منصب کا اہل نہیں ہوں، لیکن یہ ضروری ہے کہ اگر کوئی حافظ صاحب کلام پاک کا ایک پارہ پڑھ کر سنا دیا کرے تو وہ دوبارہ مجھ سے سن لے۔ چنانچہ طے پایا اور عشاء کے وضو فرمانے کے بعد جماعت سے قبل اس کیلئے نشست شروع کر دی گئی اور آپ نے تہیں دنوں میں تیسوں پارے زبانی سنا دیئے، نیز فرمایا، الحمد للہ ! ہم نے کلام پاک ترتیب سے یاد کر لیا۔ اور یہ اس لئے کہ بندگان خدا کا کہنا غلط نہ ہو۔ سبحان اللہ ! صداقت شعار بندوں کا کیا کہنا۔ اور یہ مکمل حفظ القرآن کا وقت تخمینہ سات گھنٹے بنتا ہے۔ بیان کرتے ہیں کہ

امام محمد علیہ الرحمہ نے چھوٹی عمر میں سات دنوں میں قرآن کریم حفظ کر لیا تھا جبکہ امام شافعی اور حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی علیہما الرحمہ نے تین تین ماہ کی مدت میں قرآن مجید حفظ کیا، نیز حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرہندی نے بھی اتنی ہی مدت میں قرآن کریم کو یاد فرما لیا جب انہیں جہانگیر بادشاہ نے قلعہ گوالیار میں قید و بند کی صعوبتوں سے دو چار کر رکھا تھا۔ استاذی المکرم فقیہ اعظم علیہ الرحمہ مولانا الحاج ابوالخیر محمد نور اللہ نعیمی قادری اشرفی رحمہ اللہ تعالیٰ بانی دارالعلوم حنفیہ فریدیہ بصیر پور، فرمایا کرتے تھے کہ امام بخاری کے حافظے کے بعد اعلیحضرت فاضل بریلوی کے حافظے کی مثال نہیں ملتی، آپ کی قوتِ حافظہ و اخذ لاجواب تھی۔ سچ ہے ولی را ولی می شناسد و عالم را عالم می شناسد، نیز فتاوی رضویہ آپ کی قوتِ حافظہ پر شاہد و عادل ہے۔

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Fazil Barelvi became the center for the pillars of knowledge and art, and the elders of excellence and perfection. Apart from the truthful scholars of the Indo-Pak subcontinent, his love among the divine scholars and masters of Arab and Ajam (the non-Arab world) became a proof of being among the people of truth and Sunnah. Deviation from him became the biggest sign of being an innovator. And these same elders honored you with the title of Mujaddid of Islam (Reviver of Islam).

Allah Almighty bestowed upon Fazil Barelvi such a status of being 'Fana-fi-Sunnah' (absorbed in the Sunnah) that due to extreme immersion, his own personality became an embodiment and personification of the Sunnah and following the Sunnah. Whoever walked in his footsteps found the Sunnah, and whoever turned away, deviated from the Sunnah of the Prophet and the path of the companions of the Radiant Presence (peace be upon him).

After all, what was it that great scholars of Islam and eminent Muftis had to admit: "When you see a man loving Ahmad Raza, know that he is a person of Sunnah" (If you see someone loving Ahmad Raza, understand that he follows the Sunnah). "By him, a Muslim is distinguished from a heretic" (A Muslim will be tested against a heretic on this very touchstone). And this is absolutely true; today the masters of evil will not like the school of thought and practice of Fazil Barelvi. The hearts of such people are void of his love; rather, they will say that his way was devoid of the wisdom of reflection and opinion, and was a collection of outward ritualism, ignorance, and lack of knowledge. They would say his mission was nothing but preaching innovation and polytheism, and confusing and intimidating people with opposing philosophical debates. We seek refuge in Allah!

When the values of religion began to decline and deviation from the golden principles of the Islamic world started, Hazrat Sayyiduna Mahbub-e-Subhani Ghous-e-Samadani Hazrat Sheikh Abdul Qadir Jilani appeared as "Muhiy-ud-Din" (Reviver of Religion) and performed services for the revival of Islam with such grandeur that friends and strangers alike are eloquent in his praise.

When Akbar, in the name of "Din-e-Ilahi," tried to invent irreligion with the slogan "Hindu-Muslim brothers," attempting to merge Islam and disbelief, and when innovations began to crop up and the face of Islam started getting distorted, then Hazrat Sheikh Ahmad Sirhindi (may Allah's mercy be upon him) appeared in the form of the Mujaddid Alf Thani. He performed such feats that the Muslim majority of the

Islamic world, especially in the Indo-Pak subcontinent, is seen as his follower even today.

The Revivers (Mujaddidin) of the time gave priority to that work in their respective eras which they considered most necessary. The principles of the matters had already been established by the Master of the World, the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him); the principles formulated by him...

फतावा रज़विया जिल्द 30

फाज़िल बरेलवी ज्ञान और कला के स्तंभों और उत्कृष्टता और पूर्णता के बड़ों का केंद्र बन गए। भारत-पाक उपमहाद्वीप के सच्चे विद्वानों के अलावा, अरब और अजम के ईश्वरीय विद्वानों और गुरुओं के बीच उनका प्रेम सत्य और सुन्नत के लोगों में से होने का प्रमाण बन गया। उनसे विचलन एक बिदअती (नवाचारी) होने की सबसे बड़ी पहचान बन गई। और इन्हीं बड़ों ने आपको मुजद्दिद-ए-इस्लाम (इस्लाम के पुनरुद्धारकर्ता) की उपाधि से नवाज़ा।

अल्लाह तआला ने फाज़िल बरेलवी को 'फना-फी-सुन्नत' (सुन्नत में लीन) होने का वह दर्जा प्रदान किया कि अत्यधिक तल्लीनता के कारण उनका अपना व्यक्तित्व सुन्नत और सुन्नत के पालन का एक प्रतीक और स्वरूप बन गया। जो उनके पदचिन्हों पर चला उसने सुन्नत को पा लिया, और जिसने मुंह मोड़ा, उसने पैगंबर की सुन्नत और हुज़ूर पुरनूर के साथियों के मार्ग से विचलन किया।

आखिरकार, वह क्या था कि इस्लाम के बड़े विद्वानों और प्रतिष्ठित मुफ़्तियों को स्वीकार करना पड़ा: "जब तुम किसी व्यक्ति को अहमद रज़ा से प्यार करते देखो, तो जान लो कि वह सुन्नत वाला है" (यदि आप किसी को अहमद रज़ा से प्यार करते देखते हैं, तो समझ लें कि वह सुन्नत का अनुयायी है)। "उसके द्वारा एक मुस्लिम को एक पाखंडी से पहचाना जाता है" (इसी कसौटी पर मुस्लिम को ज़ंदीक/पाखंडी से परखा जाएगा)। और यह बिल्कुल सच है; आज बुराई के आकाओं को फाज़िल बरेलवी का पंथ और तरीका पसंद नहीं आएगा। ऐसे लोगों के दिल उनके प्यार से खाली हैं; बल्कि वे कहेंगे कि उनका तरीका चिंतन और राय की बुद्धिमत्ता से खाली था और बाहरी दिखावे, अज्ञानता और ज्ञान की कमी का एक संग्रह था। वे कहेंगे कि उनका मिशन नवाचार और बहुदेववाद का प्रचार करने, और विरोधी दार्शनिक बहस में लोगों को उलझाने और डराने के अलावा कुछ नहीं था। हम अल्लाह की शरण चाहते हैं!

जब धर्म के मूल्यों में गिरावट आने लगी और इस्लामी दुनिया के सुनहरे सिद्धांतों से विचलन शुरू हुआ, तो हज़रत सैयदुना महबूब-ए-सुब्हानी गौस-ए-समदानी हज़रत शेख अब्दुल कादिर जिलानी "मुही-उद-दीन" (धर्म के पुनरुद्धारकर्ता) बनकर आए और इस्लाम के पुनरुद्धार के लिए ऐसी शान से सेवाएं दीं कि अपने और पराए सभी उनकी प्रशंसा में मग्न हैं।

जब अकबर ने "दीन-ए-इलाही" के नाम से "हिंदू-मुस्लिम भाई-भाई" के नारे के साथ अधर्म का आविष्कार किया, इस्लाम और कुफ्र (अविश्वास) को एक करने की कोशिश की, नवाचारों ने सिर

उठाना शुरू किया और इस्लाम का चेहरा विकृत होने लगा, तब हज़रत शेख अहमद सरहिंदी (अल्लाह उन पर रहम करे) मुजद्दिद अल्फ थानी के रूप में प्रकट हुए। उन्होंने ऐसे कारनामे अंजाम दिए कि इस्लामी दुनिया का मुस्लिम बहुमत, विशेष रूप से भारत-पाक उपमहाद्वीप में, आज भी उनका अनुयायी नज़र आता है।

समय के मुजद्दिदीन (पुनरुद्धारकर्ताओं) ने अपने समय में उसी काम को प्राथमिकता दी जिसे उन्होंने अत्यंत आवश्यक समझा। मुद्दों के सिद्धांत तो विश्व के स्वामी, महान पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पहले ही निर्धारित कर दिए थे; उन्हीं के द्वारा बनाए गए सिद्धांत...

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

فاضل بریلوی اساطین علم و فن اور اکابر فضل و کمال کا مرکز بنے، برصغیر پاک و ہند کے علمائے حقانی کے علاوہ عرب و عجم کے علماء و مشائخ ربانی کے نزدیک ان کی محبت اہل حق و سنت ہونے کی دلیل ٹھہری، ان سے انحراف بدعتی ہونے کی سب سے بڑی پہچان ہوئی۔ اور انہی اکابر نے آپ کو مجدد اسلام کے لقب سے نوازا۔

اللہ تعالیٰ نے فاضل بریلوی کو فنا فی السنہ ہونے کا وہ مرتبہ عطا فرمایا کہ کمال استغراق کی وجہ سے خود ان کی ذات پیکر سنت و اتباع سنت کا پیکر و مجسمہ بن گئی، جو ان کے قدم قدم چلا اس نے سنت کو پالیا اور جس نے روگردانی کی اس نے سنت رسول اور منہج اصحاب حضور پرنور سے انحراف کیا۔

آخر یہ کیا تھا کہ بڑے بڑے علمائے اسلام و مفتیان عظام کو اعتراف کرنا پڑا : اذا رأیت الرجل احب احمد رضا فاعلم انه صاحب السنة۔ (اگر تم کسی کو دیکھو کہ وہ احمد رضا سے محبت کرتا ہے تو سمجھ لو کہ وہ صاحب سنت ہے۔ یعرف به المسلم من الزندیق (اسی کسوٹی پر مسلم کو زندیق سے پر کھا جائے گا) اور یہ بالکل حق ہے آج اربابِ شر کو فاضل بریلوی کا مسلک و مشرب پسند نہیں آئے گا ان کی محبت سے ایسے لوگوں کے دل کورے ہیں بلکہ کہیں گے ان کا طریقہ تو تامل ورائے کی عقلمندی سے خالی اور ظاہر پرستی، بے دانشی و بے علمی کا مجموعہ تھا، ان کا مشن بدعت و شرک کا پرچار کرنے، مخالف فلسفیانہ بحث میں الجھانے اور مرعوب کرنے کے سوا اور کچھ نہ تھا۔ العیاذ باللہ!

جب دین کی قدریں کم ہوتی چلی گئیں دنیائے اسلام کے زریں اصولوں سے انحراف شروع ہو گیا، حضرت سیدنا محبوب سبحانی غوث صمدانی حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی "محی الدین" بن کر تشریف لائے اور احیائے اسلام کے لیے اس شان سے خدمات انجام دیں کہ اپنے، پرائے یگانے، بیگانے سبھی ان کی تعریف میں رطب اللسان ہیں۔

جب اکبر نے "دین الہی" کے نام سے بے دینی ایجاد کرنے کے "ہندومسلم بھائی بھائی" کی بڑہانکی، اسلام و کفر کو ایک کرنا چاہا، بدعات نے سر نکالنا شروع کیا، اسلام کی صورت مسخ ہونے لگی تو حضرت شیخ احمد سرہندی رحمہ اللہ تعالیٰ مجدد الف ثانی کی صورت میں نمودار ہوئے اور ایسے کارنامے سرانجام دیے کہ عالم اسلام خصوصاً بر صغیر پاک و ہند کی مسلم اکثریت آج بھی ان کی معتقد نظر آتی ہے۔

مجددین وقت نے اپنے زمانے میں اسی کام کو اولیت دی جسے انہوں نے نہایت ضروری سمجھا مسائل کے اصول تو سید عالم نبی مکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مقرر فرمادیے تھے انہی کے وضع کردہ اصول

And by extracting and performing ijtihad from the blessed Hadiths, the four Imams codified jurisprudence (Fiqh), which the Ummah of Muhammad (peace and blessings be upon him) desperately needed. Then these same rules and regulations continued to be present in the reformative works of the renewers (Mujaddideen) of Islam.

When bold attacks began on the persons of the Prophets and Saints (Auliya), books full of insolence began to be published, the honor of the Prophets and Messengers (peace be upon them) began to be shredded, claims of them being absolutely helpless, ignorant, ordinary humans, or even just humans like themselves began to be spat out, fronts began to be established against the noble saints, verses revealed for idols began to be applied to the noble saints, even to the extent that the Master of the Universe, the Greatest Benefactor, the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was declared dead and the pure shrine was called the greatest idol, and visiting the Green Dome and attending Madinah Tayyibah began to be declared forbidden. To implement Akbar's "Din-i-Ilahi," the "Hindu-Muslim Bhai Bhai" movements began to roar through the Indo-Pak subcontinent with full armies and complete equipment of misguidance, shouting the slogan "Is there any challenger?" against the religion of Islam. Then Maulana Shah Ahmad Raza Khan Barelvi arrived as a sympathizer, comforter, protector, and guardian of the Ummah of Mustafa (peace and blessings be upon him). Consequently, the powers of falsehood began to fade, the truth began to prevail, and a voice echoed from the land of Bareilly:

Our Prophet is the foremost and the highest Our Prophet is the loftiest and the grandest O Raza, give glad tidings to the sorrowful that Our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the support for the helpless

It is the effect of the preaching of love and affection by the Renewer of Religion and Nation, Ala Hazrat Fazil-e-Barelvi, that his opponents no longer have the courage to say those words in public which their elders recorded in their writings. It is a fact that major conspiracies were plotted against his praiseworthy personality, but "Truth prevails and cannot be prevailed upon." He was insulted, but his proclamation still echoes in the vast atmosphere today:

Give me a thousand insults, insult my father and grandfather day and night, say whatever you wish, I accept it happily, I will not say a single word back to you. But...

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

और धन्य हदीसों से निष्कर्ष (इस्तिनबात) और इज्तिहाद करके चारों इमामों ने न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) को संकलित किया, जिसकी मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत को सख्त ज़रूरत थी। फिर यही नियम और कायदे इस्लाम के मुजद्दिदीन (पुनरुद्धारकों) के सुधारवादी कार्यों में जारी रहे।

जब नबियों और औलिया (संतों) के व्यक्तित्वों पर बेबाक हमले शुरू हुए, गुस्ताख़ियों से भरी किताबें प्रकाशित होने लगीं, नबियों और रसूलों (अलैहिमुस्सलाम) के सम्मान को तार-तार किया जाने लगा, उन्हें नितांत मजबूर, अज्ञानी, एक सामान्य इंसान, बल्कि अपने जैसा मनुष्य होने के दावे किए जाने लगे, औलिया-ए-कराम के खिलाफ मोर्चे बनने लगे, मूर्तियों के लिए उतरी आयतें औलिया-ए-कराम पर थोपी जाने लगीं, यहाँ तक कि सैय्यद-ए-आलम, मोहसिन-ए-आज़म, नबी-ए-मुकर्रम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को मृत और रौज़ा-ए-अतहर को बड़ा बुत (सनम-ए-अकबर), गुम्बद-ए-खज़रा की ज़ियारत और मदीना तैयबा की हाज़िरी को हराम करार दिया जाने लगा। अकबर के"दीन-ए-इलाही" को लागू करने के लिए "हिंदू-मुस्लिम भाई-भाई" के आंदोलन पूरे लश्कर और गुमराहियों के साजो-सामान के साथ इस्लाम के खिलाफ "हल मिन मुबारिज़" (है कोई मुक़ाबला करने वाला) के नारे लगाते हुए उपमहाद्वीप में छा गए। तब मौलाना शाह अहमद रज़ा खाँ बरेलवी उम्मत-ए-मुस्तफा (अलैहिस्सलाम) के हमदर्द, ग़मख्वार, संरक्षक और निगहबान बनकर तशरीफ लाए। चुनांचे बातिल ताकतें दम तोड़ने लगीं, हक़ का बोलबाला होने लगा और बरेली की सरज़मीन से आवाज़ गूंजी:

सब से औला व आला हमारा नबी सब से बाला व वाला हमारा नबी ग़मज़दों को रज़ा मुज़्दा दीजिये कि है बेकसों का सहारा हमारा नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)

दीन और मिल्लत के मुजद्दिद आला हज़रत फाज़िल-ए-बरेलवी के इश्क और मोहब्बत के प्रचार का ही असर है कि आपके विरोधियों में अब वह हिम्मत नहीं है कि वे सार्वजनिक रूप से वे शब्द कह सकें जो उनके बड़ों ने अपनी किताबों में लिखे हैं। यह हकीकत है कि आपके प्रशंसनीय व्यक्तित्व के खिलाफ बड़ी-बड़ी साजिशें रची गईं, लेकिन "सत्य की ही जीत होती है", आपको गालियाँ दी गईं, लेकिन आपकी घोषणा आज भी फिज़ा में गूंज रही है कि:

मुझे हज़ार गालियाँ दो, मेरे बाप-दादा को दिन-रात गालियाँ दो, जो जी में आए कहते रहो, मुझे खुशी-खुशी स्वीकार है, मैं तुम्हें एक शब्द भी नहीं कहूँगा। लेकिन...

पेज 19 ऑफ़ 772

اور احادیث مبارکہ سے استنباط اجتہاد کر کے ائمہ اربعہ نے فقہ کو مدون کیا جس کی امت محمدیہ علیہ التحیۃ والثناء کو سخت ضرورت تھی پھر یہی قواعد و ضوابط مجددین اسلام کے تجدیدی کارناموں میں جاری و ساری رہے۔

جب انبیاء و اولیاء کی ذوات پر بیباکانہ حملے شروع ہوئے، گستاخیوں سے بھر پور کتابیں شائع ہونے لگیں، ناموس انبیاء و مرسلین علیہم السلام کو تار تار کیا جانے لگا، انہیں مجبور محض، بے علم، عام سا معمولی انسان، بلکہ اپنے جیسے بشر ہونے کے دعوے اگلنے لگے، اولیائے کرام کے خلاف محاذ قائم ہونے لگے، بتوں کے لیے نازل شدہ آیات اولیائے کرام پر چسپاں کی جانے لگیں، حتی کہ سید عالم، محسن اعظم، نبی مکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو مردہ اور روضہ اطہر کو صنم اکبر، گنبد خضراء کی زیارت اور مدینہ طیبہ کی حاضری کو حرام قرار دیا جانے لگا، اکبر کے "دین الہی" کے نفاذ کے لیے "ہندو مسلم بھائی بھائی" کی تحریکیں پھر سے پورے لاؤ لشکر اور مکمل سازو سامان ضلالہ کے ساتھ دین اسلام کے ساتھ "ھل من مبارز" کے نعرے لگاتی ہوئیں برصغیر پاک و ہند دند نانے لگیں تو مولانا شاہ احمد رضا خاں بریلوی امت مصطفی علیہ التحیۃ والثناء کے مونس و غمخوار اور محافظ و نگہبان بن کر تشریف فرما ہوئے۔ چنانچہ باطل قوتیں دم توڑنے لگیں، حق کا بول بالا ہونے لگا، اور سرزمینِ بریلی سے آواز گونجی:

سب سے اولیٰ و اعلیٰ ہمارا نبی سب سے بالا و والا ہمارا نبی غمزدوں کو رضا مژدہ دیجئے کہ ہے بیکسوں کا سہارا ہمارا نبی (صلی اللہ علیہ وسلم)

مجدد دین و ملت اعلیٰحضرت فاضل بریلوی کی تبلیغِ عشق و محبت کی تاثیر ہے کہ آپ کے مخالفین میں اب یہ جرات نہیں ہے کہ وہ الفاظ برسرِ عام کہہ سکیں جو ان کے اکابر نے اپنی تصانیف میں درج کئے ہیں۔ یہ حقیقت ہے کہ آپ کی ذات ستودہ صفات کے خلاف بڑی بڑی سازشیں مرتب ہوئیں مگر الحق یعلو و لا یعلیٰ، آپ کو گالیاں دی گئیں مگر آپ کا اعلان آج بھی فضائے بسیط میں گونج رہا ہے کہ:

مجھے ہزار گالیاں دو، میرے باپ دادا کو رات دن گالیاں دو، جو جی میں آئے کہتے رہو، مجھے بخوشی قبول ہے، میں تمہیں ایک لفظ تک بھی نہیں کہوں گا۔ مگر

Fatawa Razawiya - Volume 30

"For God's sake, stop being disrespectful towards my beloved, the Beloved of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and the Prophets and Saints."

Become a slave to love and leave aside your lineage, O Jami, For on this path, being 'the son of so-and-so' is of no consequence.

This is the revivalist feat that the Reviver of Religion and Nation, Maulana Shah Ahmad Raza Khan (may Allah have mercy on him), accomplished through his tongue and pen, and knowledge and action, following the path of the righteous predecessors. The fame and popularity of your translation of the Quran, "Kanz-ul-Iman," is such that today in Pakistan and India, hundreds of publishing houses, most of which have absolutely no affiliation with your school of thought, are earning their livelihood through its printing and publication. What a great favor it is that you have become the cause of sustenance even for opponents. In fact, the truth is that Kanz-ul-Iman is such a translation of the Quran that is unparalleled; it is a unique masterpiece of love and devotion for Allah and His Messenger. Besides, only he can correctly translate the Divine Word whom He Himself blesses with His grace. "Indeed, [all] bounty is in the hand of Allah - He grants it to whom He wills." Verily, Grace is in the possession and control of Allah; He bestows it upon whomsoever He pleases from His bounty. He is the possessor of great virtues.

"Al-Ataya al-Nabawiyya fil-Fatawa al-Radawiyya," which was previously spread over twelve old volumes and had achieved the honor of being the most voluminous and great Fatawa in the Islamic world, is now being presented in thirty volumes with translation and research according to the requirements of the modern era by the Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiya, Lahore (Pakistan). Its publication began in Shaban-ul-Muazzam 1410 AH / March 1990 AD, and by the grace and mercy of the Almighty, it is fulfilling the long-standing desires of thousands of lovers of Fatawa upon completing fifteen years of its publishing and printing life in Rajab-ul-Murajab 1426 AH / August 2005 AD. This single work of yours outweighs thousands of works in the Islamic world, in which you have turned fifty sciences and arts preserved in your chest into a vast and wide perennial garden in the form of Fatawa Razawiya.

The blooming of a flower in a garden is no great matter, Excellent is that flower which makes a desert into a garden.

In this way, the works of Aala Hazrat Imam Ahmad Raza have reached up to a thousand according to researchers, and some...

Page 20 of 772

फ़तावा रज़विया - जिल्द ३०

"ख़ुदा के लिए मेरे महबूब, हबीब-ए-ख़ुदा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और अंबिया व औलिया की शान में बेअदबी छोड़ दो।"

बंदा-ए-इश्क़ शुदी तर्कए-नसब कुन जामी कांदरीं राह फ़लां इब्न-ए-फ़लां चीज़े नीस्त (हे जामी! जब इश्क़ के बंदे बन गए तो खानदान और वंश का मोह छोड़ दो, क्योंकि इस रास्ते में 'फलां का बेटा फलां' होना कोई मायने नहीं रखता।)

यही वह पुनरुद्धार (तज्दीदी) कार्य है जिसे धर्म और राष्ट्र के पुनरुद्धारकर्ता (मुजद्दिद) मौलाना शाह अहमद रज़ा खान (रहमतुल्लाह अलैहि) ने अपने पूर्वजों के मार्ग पर चलते हुए अपनी ज़बान और कलम, और इल्म व अमल से अंजाम दिया। आपके कुरान के अनुवाद "कन्ज़ुल ईमान" की प्रसिद्धि और लोकप्रियता का यह आलम है कि आज पाक-ओ-हिंद में सैकड़ों प्रकाशन संस्थान, जिनमें से अधिकांश का आपके मसलक (विचारधारा) से कोई संबंध नहीं है, इसके मुद्रण और प्रकाशन से अपना पेट पाल रहे हैं। यह आपका कितना बड़ा उपकार है कि आप विरोधियों के लिए भी जीविका का कारण बने हुए हैं। वास्तव में, बात यह है कि कन्ज़ुल ईमान कुरान का एक ऐसा अनुवाद है जिसका कोई उदाहरण नहीं मिलता; यह अल्लाह और उसके रसूल के प्रेम और भक्ति का एक अनोखा शाहकार है। वैसे भी, ईश्वरीय वाणी का सही अनुवाद वही कर सकता है जिसे वह स्वयं अपनी कृपा से इस योग्य बनाता है। "बेशक फ़ज़ल अल्लाह के हाथ में है, वह जिसे चाहता है अता फरमाता है।" वास्तव में फ़ज़ल अल्लाह के अधिकार और नियंत्रण में है; वह जिसे चाहता है अपने फ़ज़ल से नवाज़ता है। वही बड़ी खूबियों का मालिक है।

''अल-अताया अन-नबविय्या फिल-फ़तावा अर-रज़विय्या'' जो पहले बारह पुराने खंडों में फैला हुआ था और जिसे इस्लामी दुनिया में सबसे विशाल और महान फ़तावा होने का गौरव प्राप्त था, अब रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विय्या, लाहौर (पाकिस्तान) को आधुनिक युग की आवश्यकताओं के अनुसार अनुवाद और शोध के साथ तीस खंडों में पेश करने का सौभाग्य मिल रहा है। इसका प्रकाशन शाबान-उल-मुअज़्ज़म १४१० हिजरी / मार्च १९९० ईस्वी में शुरू हुआ और अल्लाह के फ़ज़ल व करम से रजब-उल-मुरज्जब १४२६ हिजरी / अगस्त २००५ ईस्वी को अपने प्रकाशन के पंद्रह साल पूरे होने पर हज़ारों फ़तावा प्रेमियों की पुरानी इच्छाओं को पूरा कर रहा है। आपकी यह एक रचना

इस्लामी दुनिया की हज़ारों रचनाओं पर भारी है, जिसमें आपने अपने सीने में सुरक्षित पचास विज्ञानों और कलाओं को फ़तावा रज़विया के रूप में एक विशाल और सदाबहार गुलशन बना दिया है।

चमन में फूल का تو کھلنا कोई बात नहीं ज़हे वो फूल जो गुलशन बनाए सहरा को

वैसे तो आला हज़रत इमाम अहमद रज़ा की रचनाएँ शोधकर्ताओं के अनुसार एक हज़ार तक पहुँच चुकी हैं, और कुछ...

पेज २० का ७७२

خدارا میرے محبوب، حبیب خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور انبیاء و اولیاء کی شان میں بے ادبی چھوڑ دو"۔

بندہ عشق شدی ترک نسب کن جامی کاندریں راہ فلاں ابن فلاں چیزے نیست

یہی وہ تجدیدی کارنامہ ہے جسے بزرگانِ سلف کے طریقہ پر مجدد دین و ملت مولانا شاہ احمد رضا خان علیہ الرحمہ نے اپنی زبان و قلم اور علم و عمل سے سرانجام دیا۔ آپ کے ترجمہ قرآن "کنز الایمان" کی شہرت و مقبولیت کا یہ عالم ہے کہ آج پاک و ہند میں سیکڑوں اشاعتی ادارے جن میں زیادہ تر آپ کے مسلک سے قطعاً کوئی وابستگی نہیں رکھتے اس کی طباعت و اشاعت سے اپنا پیٹ پال رہے ہیں۔ آپ کا یہ کتنا بڑا احسان ہے کہ مخالفین کے رزق کا سبب بنا ہوا ہے۔ دراصل بات یہ ہے کہ کنز الایمان ایک ایسا ترجمہ قرآن ہے جس کی مثال نہیں ملتی، یہ واحد ترجمہ ہے جو عشق و محبت خدا و رسول کا شاہکار ہے۔ یوں بھی خدائی کلام کی صحیح ترجمانی وہی کر سکتا ہے جسے وہ اپنے کرم سے از خود بہرہ مند فرماتا ہے ان الفضل بید اللہ یؤتیہ من یشاء بیشک فضل اللہ کے قبضہ و اختیار میں ہے جسے چاہتا ہے اسے اپنے فضل سے نوازتا ہے۔ وہی بڑے فضائل کا مالک ہے۔

"العطایا النبویہ فی الفتاوی الرضویہ" جو قبل ازیں بارہ قدیم مجلدات پر پھیلا ہوا تھا اور جو دنیائے اسلام میں سب سے ضخیم و عظیم فتاویٰ ہونے کا شرف حاصل کر چکا تھا، جسے اب جدید دور کے تقاضا کے مطابق ترجمہ و تخریج کے ساتھ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور (پاکستان) کو تیس جلدوں میں پیش کرنے کی سعادتِ عظمیٰ نصیب ہو رہی ہے، جس کی اشاعت کا

آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ / مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا اور بفضلہ و کرمہ تعالیٰ رجب المرجب ۱۴۲۶ھ / اگست ۲۰۰۵ء کو اپنی اشاعتی و طباعتی عمر کے پندرہ سال پورے ہونے پر ہزار ہا عاشقان فتاویٰ کی دیرینہ آرزوؤں کو تکمیل کا جامہ پہنا رہا ہے۔ آپ کی یہ ایک تصنیف دنیائے اسلام کی ہزار ہا تصانیف پر بھاری ہے جس میں آپ نے اپنے سینے میں محفوظ پچاس علوم و فنون کو فتاویٰ رضویہ کی صورت میں ایک وسیع و عریض سدا بہار گلشن بنا دیا ہے۔

چمن میں پھول کا کھلنا تو کوئی بات نہیں زہے وہ پھول جو گلشن بنائے صحرا کو

یوں تو اعلیٰحضرت امام احمد رضا کی تصانیف اہلِ تحقیق کے نزدیک ایک ہزار تک پہنچ چکی ہیں، اور بعض

Fatawa Razawiyya Volume 30

Scholars and writers have already compiled and published their lists. Now, it has been published with a detailed introduction in "Hayat-e-Ala Hazrat" Part II, written by Malik-ul-Ulama Allama Zafaruddin Bihari, a disciple and caliph of Imam Ahmad Raza. However, whoever is fortunate enough to possess Fatawa Razawiyya, which spans thirty volumes, will be able to benefit from hundreds of your compositions at once. The matter has strayed; back to the point. The names of the noble scholars, eminent Muftis, and special people of knowledge and grace who participated in any way in the preparation and publication of Fatawa Razawiyya Jadid (New) are being recorded. One wishes to write a comprehensive introduction of them, but due to some reasons, the names of these high-ranking scholarly figures and the nature of their work on the Fatawa are presented below:

Hazrat Allama Maulana Al-Haj Mufti Syed Shujaat Ali Qadri (late), founder of Darul Uloom Naeemia Karachi and Judge of the Federal Shariat Court; you translated volumes one and two of Fatawa Razawiyya Jadid.

o Hazrat Maulana Allama Mufti Muhammad Ahmad Misbahi Bherwi (May his shadow be prolonged), Director of Education at Al-Jamiat-ul-Ashrafia Mubarakpur India; you translated volumes 9, 3, and the first half of volume four.

o Hazrat Allama Maulana Al-Haj Mufti Siddiq Hazarvi (May his shadow be prolonged), Senior Teacher and Shaykh-ul-Hadith at Jamia Nizamia Razawiyya Lahore; you translated the second half of volume 4.

o Hazrat Allama Maulana Al-Haj Mufti Abdul Daim (May his shadow be prolonged), Director General of Darul Uloom Rabbania Sadria Haripur Hazara; you translated volume 5.

o Hazrat Maulana Allama Mufti Khan Qadri (May his shadow be prolonged), founder and principal of Jamia Islamia Lahore; you translated volumes 7, 8, 10, 14, 15.

o Hazrat Maulana Allama Al-Haj Al-Hafiz Muhammad Abdul Sattar Saeedi (May his shadow be prolonged), Director of Education at Jamia Nizamia Razawiyya Lahore; you had the honor of translating these fourteen volumes: 30, 29, 28, 27, 26, 25, 20, 19, 18, 17, 16, 13, 12, 11.

o Hazrat Allama Mufti Qazi Muhammad Saif-ur-Rahman Hazarvi (May his shadow be prolonged); you translated volumes 21, 22, 23, 24.

Other Assisting Personalities

o Hazrat Maulana Al-Haj Muhammad Nisar Baig Sahib (May his shadow be prolonged), UK.

Page 21 of 772

विद्वानों और लेखकों ने पहले ही इनकी सूची संकलित करके प्रकाशित कर दी है। अब इमाम अहमद रज़ा के शिष्य और खलीफा मलिक-उल-उलेमा अल्लामा ज़फ़रुद्दीन बिहारी द्वारा लिखित "हयात-ए-आला हज़रत" भाग II में विस्तृत परिचय के साथ प्रकाशित किया जा चुका है। लेकिन जिस सौभाग्यशाली के पास फतावा रज़विया होगा, जो तीस ३० जिल्दों (खंडों) में फैला हुआ है, वह एक ही समय में आपकी सैकड़ों रचनाओं से लाभान्वित हो सकेगा। बात कहीं और निकल गई; विषय पर वापस आते हैं। फतावा रज़विया जदीद (नया) की तैयारी और प्रकाशन में किसी भी तरह से भाग लेने वाले महान विद्वानों, प्रमुख मुफ्ती और ज्ञान और अनुग्रह के विशेष लोगों के नाम दर्ज किए जा रहे हैं। मन तो चाहता है कि उनका व्यापक परिचय लिखा जाए, लेकिन कुछ कारणों से, इन उच्च स्तरीय विद्वान हस्तियों के नाम और फतावा पर उनके काम की प्रकृति नीचे प्रस्तुत की जा रही है:

हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाज मुफ्ती सैयद शुजात अली कादरी (मरहूम), दारुल उलूम नईमिया कराची के संस्थापक और संघीय शरीयत अदालत के न्यायाधीश; आपने फतावा रज़विया जदीद की जिल्द नंबर एक और दो का अनुवाद किया।

o हज़रत मौलाना अल्लामा मुफ्ती मुहम्मद अहमद मिस्बाही भेरवी (मदज़िल्लहु), शिक्षा निदेशक अल-जामियत-उल-अशरफ़िया मुबारकपुर भारत; आपने जिल्द नंबर ९, ३ और जिल्द चार के पहले आधे हिस्से का अनुवाद किया।

o हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाज मुफ्ती सिद्दीक हज़ारवी (मदज़िल्लहु), वरिष्ठ शिक्षक और शेख-उल-हदीस जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर; आपने जिल्द नंबर ४ के दूसरे आधे हिस्से का अनुवाद किया।

o हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाज मुफ्ती अब्दुल दायम (मदज़िल्लहु), महानिदेशक दारुल उलूम रब्बानिया सद्रिया हरीपुर हज़ारा; आपने जिल्द ५ का अनुवाद किया।

o हज़रत मौलाना अल्लामा मुफ्ती खान कादरी (मदज़िल्लहु), संस्थापक और प्रबंधक जामिया इस्लामिया लाहौर; आपने जिल्द नंबर ७, ८, १०, १४, १५ का अनुवाद किया।

o हज़रत मौलाना अल्लामा अल-हाज अल-हाफ़िज़ मुहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी (मदज़िल्लहु), शिक्षा निदेशक जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर; आपने इन चौदह जिल्दों: ३०, २९, २८, २७, २६, २५, २०, १९, १८, १७, १६, १३, १२, ११ का अनुवाद करने का सौभाग्य प्राप्त किया।

o हज़रत अल्लामा मुफ्ती काज़ी मुहम्मद सैफ-उर-रहमान हज़ारवी (मदज़िल्लहु); आपने जिल्द नंबर २१, २२, २३, २४ का अनुवाद किया।

अन्य सहायक हस्तियां

o हज़रत मौलाना अल-हाज मुहम्मद निसार बेग साहब (मदज़िल्लहु), यूके।

पृष्ठ 21 का 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

اہلِ علم و قلم باقاعدہ ان کی فہرست مرتب کر کے شائع کر چکے ہیں۔ اب حیاتِ اعلیٰ حضرت حصہ دوم از قلم ملک العلماء علامہ ظفر الدین بہاری تلمیذ و خلیفہ امام احمد رضا، میں تفصیلی تعارف کے ساتھ شائع ہو چکی ہے مگر جس خوش نصیب کے پاس فتاوی رضویہ جو تیس ۳۰ جلدوں پر محیط ہے، ہو گا وہ آپ کی سینکڑوں تصانیف سے بیک وقت مستفید ہو سکے گا۔ بات دور چلی گئی آمد بر سر مطلب، فتاوی رضویہ جدید کے لیے جن علماءِ کرام، مفتیانِ عظام اور مخصوص اہل علم و فضل نے اس کی تیاری اور اشاعت میں کسی بھی طرح حصہ لیا ان کے اسماءِ گرامی درج کئے جاتے ہیں، دل چاہتا ہے کہ ان کا جامع تعارف قلمبند کیا جائے مگر بعض وجوہ کی بناء پر ان عالی مرتبت علمی شخصیت کے نام اور فتاوی پر کام کی نوعیت کو پیش کیا جاتا ہے، حضرت علامہ مولانا الحاج مفتی سید شجاعت علی قادری علیہ الرحمتہ بانی دارالعلوم نعیمیہ کراچی و جج وفاقی شرعی عدالت، آپ نے فتاوی رضویہ جدید کی جلد نمبر ایک اور دو کا ترجمہ فرمایا۔

o حضرت مولانا علامہ مفتی محمد احمد مصباحی بھیروی مدظلہ ناظم تعلیمات الجامعہ الاشرفیہ مبارک پور انڈیا، آپ نے جلد نمبر ۹، ۳، اور جلد چہارم نصف اول کا ترجمہ فرمایا۔

o حضرت علامہ مولانا الحاج مفتی صدیق ہزاروی مدظلہ سینئر مدرس و شیخ الحدیث جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور آپ نے جلد نمبر ۴ نصف ثانی کا ترجمہ فرمایا۔

o حضرت علامہ مولانا الحاج مفتی عبدالدائم مدظلہ ناظم اعلیٰ دارالعلوم ربانیہ صدریہ ہری پور ہزارہ، آپ نے جلد ۵ کا ترجمہ فرمایا۔

o حضرت مولانا علامہ مفتی خان قادری مدظلہ بانی و مہتمم جامعہ اسلامیہ لاہور آپ نے جلد نمبر ۷، ۸، ۱۰، ۱۴، ۱۵، کا ترجمہ فرمایا۔

o حضرت مولانا علامہ الحاج الحافظ محمد عبد الستار سعیدی مدظلہ ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور، آپ نے جلد ۳۰، ۲۹، ۲۸، ۲۷، ۲۶، ۲۵، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۳، ۱۲، ۱۱ ان چودہ جلدوں کا ترجمہ کرنے کا شرف حاصل کیا۔

o حضرت علامہ مفتی قاضی محمد سیف الرحمن ہزاروی مدظلہ آپ نے جلد نمبر ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، کا ترجمہ فرمایا۔

دیگر ذکر معاون شخصیات

o حضرت مولانا الحاج محمد نثار بیگ صاحب مدظلہ، برطانیہ۔

Fatawa-e-Razvia Volume 30

- Hazrat Allama Maulana Al-Haj Pir Maruf Hussain Arif Nuri Qadri Naushahi (may his shadow be extended), founder of World Islamic Mission and patron-in-chief of the Central Jamiat Tabligh-e-Islam (UK). He has been providing continuous and full cooperation in every respect since the beginning of this grand publishing project.
- Hazrat Allama Maulana Al-Haj Muhammad Abdul Hakim Sharaf Qadri (may his shadow be extended), founder of Maktaba Qadriya Lahore. You are counted among the initiators and founders of this institution.
- Hazrat Allama Maulana Nazir Ahmed Saidi (may his glory increase), most of the work of referencing (Takhreej) and correction (Tas'heeh) was done by you. Seeing your referencing work, one has to admit the excellent choice of Hazrat Mufti-e-Azam (may mercy be upon him). You are a very sincere, hard-working, ready, filled with the spirit of serving religion, humble, modest, and passionately devoted to your mission, a dervish-like scholar. You have dedicated fifteen of your most precious years from your youth to the referencing of Fatawa-e-Razvia.
- Respectable and honored Mr. Sufi Moulvi Muhammad Sharif Gul, the calligrapher (Katib) of the new Fatawa-e-Razvia. According to Mufti-e-Azam (may mercy be upon him), "If such an experienced calligrapher like Gul Sahib were not available to us, perhaps we could not have continued this great work with such excellence." It should be remembered that before starting the calligraphy of the new Fatawa-e-Razvia, he was clean-shaven, but now it is the miracle of the blessings and graces of Raza that he has become an adherent of Sharia and follower of Sunnah and a debater (Munazir). He was honored with the privilege of doing the calligraphy for all volumes of the new Fatawa-e-Razvia.
- Hazrat Allama Maulana Al-Haj Ghulam Farid Sahib Hazarvi (may his shadow be extended), Director of Public Relations, Jamia Nizamia Razvia Lahore.
- Hazrat Allama Maulana Sahibzada Muhammad Abdul Mustafa Hazarvi (may his shadow be extended), Rector, Jamia Nizamia Razvia Lahore.
- Hazrat Allama Al-Hafiz Al-Qari Maulana Sahibzada Muhammad Nasir Ahmed Hazarvi (may his glory increase), Director of Publication, Fatawa-e-Razvia. The humble writer (Muhammad Mansha Tabish Qasuri, teacher at Jamia Nizamia Lahore) had the opportunity to do the pasting for approximately twenty-seven (27) volumes.

By way of mention It should be remembered that Mufti-e-Azam Pakistan (may mercy be upon him), two days before his passing, handed over the 25th volume of Fatawa-e-Razvia in written form to the undersigned so that I could paste the copies. I asked: "How many days should I take?" He said: "On September 6, 2003, is the wedding of Sahibzada Hafiz Nasir Ahmed Hazarvi (may his glory increase)."

फतावा रज़विया खंड ३०

- हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाज पीर मारूफ हुसैन आरिफ नूरी कादरी नौशाही (मदज़िल्लहु), वर्ल्ड इस्लामिक मिशन के संस्थापक और केंद्रीय जमीअत तबलीग-ए-इस्लाम (यूके) के मुख्य संरक्षक। आप इस भव्य प्रकाशन परियोजना की शुरुआत से ही हर तरह से निरंतर और पूर्ण सहयोग प्रदान कर रहे हैं।
- हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाज मोहम्मद अब्दुल हकीम शरफ कादरी (मदज़िल्लहु), संस्थापक मक्तबा कादरिया लाहौर। आपकी गिनती इस संस्था के प्रेरकों और संस्थापकों में होती है।
- हज़रत अल्लामा मौलाना नज़ीर अहमद सईदी (ज़ैद मजदहु), संदर्भ (तखरीज़) और सुधार (तसहीह) का अधिकांश कार्य आपने ही किया। आपके संदर्भ कार्य को देखकर हज़रत मुफ्ती-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैह) के उत्कृष्ट चुनाव को स्वीकार करना पड़ता है। आप अत्यंत निष्ठावान, मेहनती, तत्पर, दीन की सेवा की भावना से ओत-प्रोत, विनम्र, विनीत और अपने मिशन से गहरा लगाव रखने वाले, एक दरवेश स्वभाव के विद्वान हैं। आपने अपनी जवानी के अत्यंत कीमती पंद्रह वर्ष फतावा रज़विया के संदर्भ कार्य के लिए समर्पित किए हैं।
- सम्मानित और आदरणीय जनाब सूफी मौलवी मोहम्मद शरीफ गुल साहब, नई फतावा रज़विया के सुलेखक (कातिब)। मुफ्ती-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैह) के अनुसार, "यदि गुल साहब जैसा अनुभवी कातिब हमें उपलब्ध न होता, तो शायद हम इस महान कार्य को इतनी उत्कृष्टता के साथ जारी नहीं रख पाते"। याद रहे कि नई फतावा रज़विया का सुलेख शुरू करने से पहले वे क्लीन-शेव थे, लेकिन अब यह रज़ा (इमाम अहमद रज़ा खान) के फैज़ और बरकत का चमत्कार है कि वे शरीयत और सुन्नत के अनुयायी और एक बहस करने वाले (मुनाज़िर) बन गए हैं। उन्हें नई फतावा रज़विया के सभी खंडों के सुलेख का सौभाग्य प्राप्त हुआ।
- हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाज गुलाम फरीद साहब हज़रवी (मदज़िल्लहु), जनसंपर्क निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर।
- हज़रत अल्लामा मौलाना साहिबज़ादा मोहम्मद अब्दुल मुस्तफा हज़रवी (मदज़िल्लहु), मुख्य निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर।
- हज़रत अल्लामा अल-हाफिज़ अल-कारी मौलाना साहिबज़ादा मोहम्मद नसीर अहमद हज़रवी (ज़ैद मजदहु), प्रकाशन निदेशक, फतावा रज़विया। लेखक (मोहम्मद मंशा ताबिश कसूरी,

शिक्षक जामिया निज़ामिया लाहौर) को लगभग सत्ताईस २७ खंडों की पेस्टिंग का अवसर प्राप्त हुआ।

प्रसंगवश (बरसबील-ए-तज़किरा) याद रहे कि मुफ्ती-ए-आज़म पाकिस्तान (रहमतुल्लाह अलैह) ने अपने निधन से दो दिन पहले फतावा रज़विया का २५वां खंड सुलेखित रूप में लेखक को सौंपा ताकि मैं कॉपियां पेस्ट कर सकूं। मैंने पूछा: कितने दिन लगाऊं? फ़रमाया: ६ सितंबर २००३ को साहिबज़ादा हाफिज़ नसीर अहमद हज़रवी (ज़ैद मजदहु) की शादी है।

पृष्ठ २२ का ७७२

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

- حضرت علامہ مولانا الحاج پیر معروف حسین عارف نوری قادری نوشاہی مدظلہ بانی ورلڈ اسلامک مشن و سرپرست اعلی مرکزی جمعیت تبلیغ اسلام (یوکے)، آپ اس عظیم الشان اشاعتی منصوبے کے آغاز سے اب تک ہر اعتبار سے مسلسل اور بھرپور تعاون فرما رہے ہیں۔
- حضرت علامہ مولانا الحاج محمد عبد الحکیم شرف قادری مدظلہ بانی مکتبہ قادریہ لاہور آپ کا شمار ادارہ ہذا کے محرکین اور بانیوں میں ہوتا ہے۔
- حضرت علامہ مولانا نذیر احمد سعیدی زید مجدہ تخریج و تصحیح کا زیادہ تر کام آپ ہی نے فرمایا آپ کے تخریجی کام کو دیکھ کر حضرت مفتی اعظم علیہ الرحمہ کے حسنِ انتخاب کا اعتراف کرنا پڑتا ہے۔ آپ نہایت مخلص، محنتی، مستعد، خدمت دین کے جذبہ سے سرشار، متواضع، منکسر المزاج اور اپنے مشن سے والہانہ لگاؤ رکھنے والے، درویش منش عالم ہیں آپ نے اپنے شباب سے انتہائی قیمتی پندرہ سال فتاوی رضویہ کی تخریج کے لئے وقف کئے ہیں۔
- مکرم و معظم جناب صوفی مولوی محمد شریف گل صاحب خوش نویس و کاتب فتاوی رضویہ جدید بقول مفتی اعظم علیہ الرحمہ "اگر گل صاحب جیسا تجربہ کار کاتب ہمیں دستیاب نہ ہوتا شاید اتنی عمدگی کے ساتھ اس عظیم کام کو ہم جاری نہ رکھ سکتے"۔ یاد رہے کہ فتاوی رضویہ جدید کی کتابت کا آغاز کرنے سے قبل موصوف کلین شیو تھے مگر اب فیضان و برکات رضا کا کرشمہ ہے کہ وہ متشرع اور متبع سنت اور ایک مناظر بن چکے ہیں۔ موصوف کو فتاوی رضویہ جدید کی تمام جلدوں کی کتابت کا شرف نصیب ہوا۔

- حضرت علامہ مولانا الحاج غلام فرید صاحب ہزاروی مدظلہ ناظم امور تعلقات عامہ جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور۔
- حضرت علامہ مولانا صاحبزادہ محمد عبد المصطفیٰ ہزاروی مدظلہ ناظم اعلیٰ جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور۔
- حضرت علامہ الحافظ القاری مولانا صاحبزادہ محمد نصیر احمد ہزاروی زید مجدہ ناظم نشر و اشاعت فتاوی رضویہ۔ راقم الحروف (محمد منشا تابش قصوری مدرس جامعہ نظامیہ لاہور) کو تقریباً ستائیس ۲۷ جلدوں کی پیسٹنگ کا موقعہ نصیب ہوا۔

برسبیل تذکرہ یاد رہے کہ مفتی اعظم پاکستان علیہ الرحمہ نے وصال سے دو روز قبل فتاوی رضویہ کی پچیسویں ۲۵ جلد کتابت شدہ راقم السطور کے سپرد کی تاکہ کاپیاں پیسٹ کردوں۔ میں نے عرض کیا: کتنے دن لگاؤں؟ فرمایا: ۶ ستمبر ۲۰۰۳ء کو صاحبزادہ حافظ نصیر احمد ہزاروی زید مجدہ کی شادی ہے

Fatawa Rizvia, Volume 30

Prepare it by then; if Allah willed, it would be handed over to the press for printing. But who knew that with the setting of the sun on Tuesday, 27th Jamadi al-Thani 1424 AH / 26th August 2003 AD, this sun of the sky of jurisprudence would also rise in the realm of Barzakh (afterlife) with all its radiance. However, the 25th volume arrived in the market on his blessed Chehlum (40th day after passing).

Hazrat Mufti Sahib (may Allah have mercy on him) had a yearning to see this project go through the stages of completion as soon as possible. The extent of his taste, passion, and interest was such that before lessons and after finishing writing, he would personally proofread the new Fatawa Rizvia. For further satisfaction, he would ask Hazrat Allama al-Hajj al-Hafiz al-Qari Muhammad Abdul Sattar Saeedi (may his shadow be extended), Director of Education and Sheikh-ul-Hadith of the Jamia, for proofreading. Despite his illness, Hafiz Sahib, keeping in view the wishes of his mentor, benefactor, and extremely kind and gracious teacher, fulfilled the responsibility with a cheerful face without bringing forward any kind of excuse. It came to the point that now the burden of translating the volumes along with the correction of all the volumes also fell on your shoulders.

Respected readers! You have already noted that you had the privilege of translating all fourteen volumes. In one sense, the complete modern Fatawa Rizvia was of 30 volumes; the translation of 30 volumes, in some places revision and in some places comprehensive translation, is indebted to your pen. This is such a rare, unprecedented historical achievement that was not possible to appear on the stage of manifestation without divine grace and the gift of the beloved of God (peace and blessings be upon him).

Today, the rapid pace at which work is being done in universities around the world on the praiseworthy personality of Ala-Hazrat Imam Ahmed Raza Khan Fazil Barelvi (may Allah have mercy on him) is worthy of a hundred praises and a hundred prides. At this time, until Jamadi al-Thani 1426 AH / August 2005 AD, in the following countries and cities, researchers, scholars, and thinkers have obtained Doctorate and M.Phil degrees by working on your high-ranking personality, and more are striving to obtain this blessing.

In Pakistan, seven (7) people obtained PhD degrees from the universities of Karachi, Lahore, Hyderabad, Jamshoro, Multan, Bahawalpur, Peshawar, and Islamabad. In India: twenty-one (21) people obtained PhDs from Aligarh, Patna, Bareilly, Banaras,

Kanpur, Gwalior, Ranchi, Muzaffarpur, Mumbai, Kolkata, Arrah, Hyderabad (Deccan), Indore, Pune, Delhi, and New Delhi.

उस समय तक तैयार कर लें, अल्लाह तआला को मंजूर हुआ तो छपाई के लिए प्रेस के हवाले कर दी जाएँगी। मगर किसे पता था कि 27 जमादी अल-उखरा 1424 हिजरी / 26 अगस्त 2003 ईस्वी, मंगलवार का सूरज डूबते ही न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) के आकाश का यह सूरज भी अपनी पूरी चमक के साथ आलम-ए-बर्ज़ख (परलोक) में जा उदय होगा। फिर भी पच्चीसवीं (25वीं) जिल्द उनके मुबारक चेहलम पर बाज़ार में आ गई।

हज़रत मुफ़्ती साहब (रहमतुल्लाहि अलैहि) इस परियोजना को जल्द से जल्द पूरा होने के चरणों से गुज़रते देखने की तड़प रखते थे। आपके शौक और दिलचस्पी का यह आलम था कि पाठों से पहले और लिखने से फ़ारिग होने के बाद नए फ़तावा रिज़विया की खुद ही सुधार (तसहीह) करते रहते। और अधिक तसल्ली के लिए हज़रत अल्लामा अल-हाज अल-हाफ़िज़ अल-क़ारी मुहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी (मद्दज़िल्लहु), शिक्षा निदेशक और शेख-उल-हदीस जामिया को प्रूफ़ रीडिंग के लिए कहते। हाफ़िज़ साहब क़िबला बीमारी के बावजूद अपने गुरु, उपकारी और अत्यंत दयालु और मेहरबान उस्ताद की इच्छाओं को ध्यान में रखते हुए बिना किसी बहाने के अत्यंत प्रसन्नता के साथ अपनी ज़िम्मेदारी को बेहतरीन तरीके से निभाते। बात यहाँ तक पहुँच गई कि अब सभी जिल्दों की सुधार के साथ-साथ जिल्दों के अनुवाद का बोझ भी आपके ही कंधों पर आ पड़ा।

आदरणीय पाठकों! आप देख चुके हैं कि चौदह (14) जिल्दों का अनुवाद पूरी तरह से आपको ही करने का सौभाग्य प्राप्त हुआ। एक तरह से पूर्ण आधुनिक फ़तावा रिज़विया 30 जिल्दों की थी; 30 जिल्दों का अनुवाद कहीं पुनरीक्षण और कहीं व्यापक रूप से, आपकी ही कलम का ऋणी है। यह एक ऐसा दुर्लभ, अद्वितीय ऐतिहासिक कारनामा है जो अल्लाह के फ़ज़ल और अल्लाह के महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अता के बिना प्रकट होना संभव नहीं था।

आज आला-हज़रत इमाम अहमद रज़ा खाँ फ़ाज़िल बरेलवी (रहमतुल्लाहि अलैहि) के प्रशंसनीय व्यक्तित्व पर दुनिया भर के विश्वविद्यालयों में जिस गति से काम हो रहा है, वह सौ प्रशंसाओं और सौ गर्व के योग्य है। इस समय जमादी अल-उखरा 1426 हिजरी / अगस्त 2005 ईस्वी तक निम्नलिखित देशों और शहरों में शोधकर्ताओं, विद्वानों और विचारकों ने आपके उच्च व्यक्तित्व पर काम करके डॉक्टरेट और एम.फिल की डिग्रियां प्राप्त कर ली हैं और अधिक लोग इस नियामत को प्राप्त करने के लिए प्रयासरत हैं।

पाकिस्तान में कराची, लाहौर, हैदराबाद, जामशोरो, मुल्तान, बहावलपुर, पेशावर और इस्लामाबाद के विश्वविद्यालयों से सात (7) व्यक्तियों ने पीएचडी की डिग्री ली। भारत में: अलीगढ़, पटना, बरेली, बनारस, कानपुर, ग्वालियर, राँची, मुज़फ़्फ़रपुर, मुंबई, कोलकाता, आरा, हैदराबाद (दक्कन), इंदौर, पुणे, दिल्ली, नई दिल्ली से इक्कीस (21) व्यक्तियों ने पीएचडी की।

पृष्ठ 772 का 23

اس وقت تک تیار کرلیں ، اللہ تعالیٰ کو منظور ہوا طباعت کے لیے پریس کے حوالے کر دی جائینگی مگر کسے معلوم تھا کہ ۲۷ جمادی الاخریٰ ۱۴۲۴ھ / ۲۶ اگست ۲۰۰۳ء منگل کا سورج غروب ہوتے ہی آسمان فقاہت کا یہ آفتاب بھی اپنی تمامتر تابانیوں کو ساتھ لئے ہوئے عالم برزخ میں جا طلوع ہوگا تاہم پچیسویں ۲۵ جلد انکے چہلم مبارک پر مارکیٹ میں آگئی۔

حضرت مفتی صاحب علیہ الرحمتہ اس منصوبے کو جلد از جلد تکمیل کے مراحل سے گزرنے کی تڑپ رکھتے تھے۔ آپ کے ذوق و شوق اور دلچسپی کا یہ عالم تھا کہ اسباق سے قبل اور از فراغ کتابت فتاویٰ رضویہ جدید کی از خود تصحیح فرماتے رہتے، مزید تسلی کے لئے حضرت علامہ الحاج الحافظ القاری محمد عبد الستار سعیدی مد ظلہ ناظم تعلیمات و شیخ الحدیث جامعہ کو پروف ریڈنگ کے لئے فرماتے حافظ صاحب قبلہ با وجود علالت کے اپنے مربی و محسن اور نہایت شفیق و مہربان استاذ کی خواہشات کے پیش نظر کسی قسم کے عذر کو سامنے لائے بغیر نہایت خنداں پیشانی سے ذمہ داری کو با حسن وجوہ نبھاتے---- نوبت بایں جا رسید کہ اب تمام جلدوں کی تصحیح کے ساتھ ساتھ مجلدات کے ترجمے کا بار بھی آپ ہی کے کندھوں پر آپڑا۔

قارئین کرام! آپ ملاحظہ فرما چکے ہیں کہ چودہ ۱۴ جلدوں کا ترجمہ تمامتر آپ ہی کو کرنے کی سعادت حاصل ہوئی۔ من وجہ مکمل فتاویٰ رضویہ جدید تھیں ۳۰ کی تھیں ۳۰ جلدوں کا ترجمہ کہیں نظر ثانی اور کہیں بالاستیعاب، آپ ہی کے قلم کا مرہون منت ہے، یہ ایسا نادر، عدیم المثال تاریخی کارنامہ ہے جو سوائے فضل ربی اور عطائے محبوب ایزدی صلی اللہ علیہ وسلم کے منصبہ شہود پر جلوہ گر ہونا ممکن نہیں تھا۔

آج اعلیٰحضرت امام احمد رضا خاں فاضل بریلوی علیہ الرحمہ کی ذات ستودہ صفات پر دنیا بھر کی یونیورسٹیوں میں جس تیزی سے کام ہورہا ہے قابل صد تحسین ولائق صد افتخار ہے۔ اس وقت جمادی الاخریٰ ۱۴۲۶ھ / اگست ۲۰۰۵ء تک مندرجہ ذیل ممالک اور شہروں میں محققین، اسکالرز اور مفکرین آپ کی بلند مرتبہ شخصیت پر کام کرکے ڈاکٹریٹ اور ایم فل کی ڈگریاں حاصل کرچکے ہیں اور مزید اس نعمت کے حصول میں کوشاں ہیں۔

پاکستان میں کراچی، لاہور، حیدر آباد، جام شورو، ملتان، بہاول پور، پشاور اور اسلام آباد کی جامعات سے سات ۷ حضرات نے پی۔ ایچ۔ ڈی۔ کی ڈگریاں لیں۔ ہندوستان : علی گڑھ، پٹنہ، بریلی، بنارس، کانپور، گوالہار، رانچی، مظفر پور، ممبئی، کلکتہ، آراہ، حیدرآباد(دکن)، رند رو، پونا، دہلی، نیودہلی سے اکیس ۲۱ حضرات نے پی۔ ایچ۔ ڈی کیا۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

Bangladesh: A person obtained a doctorate degree from Islamic University Kushtia. Egypt: Two persons obtained PhDs from Al-Azhar University Cairo. New York: One person had the honor of receiving this award from Colombo University. Iraq: A fortunate person obtained a degree from Baghdad Sharif. UK (Britain): One person was blessed with this honor from Birmingham University. In other countries, the scope of research on the valuable religious and academic services of Ala Hazrat is continuously expanding. Honorable gentlemen! Please reflect on my above-mentioned writing; these are approximately thirty-three (33) researchers, thinkers, and scholars who have made some aspect of Imam Ahmad Raza the subject of their pen. In contrast, the new Fatawa Razawiyya, which encompasses thousands of subjects and titles, has been brought to completion due to the special influence of Hazrat Mufti Sahib (Allah's mercy be upon him) and the immense hard work, effort, struggle, love, and inner passion with which Hazrat Allama Maulana Al-Hafiz Muhammad Abdul Sattar Saidi (may his blessings be extended) worked. This is such a great and unparalleled feat that if it were within my power, I would present him with at least thirty PhD degrees. I am well aware that the beautiful efforts with which Hafiz Sahib (may he be respected) continued to complete the new Fatawa Razawiyya along with the excellent performance of all other affairs of the university would not have been possible without the grace of Allah Almighty and the kind gaze of His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). It is prayed that Allah Almighty keeps the shadow of his kindness over the Ahl-e-Sunnat forever with health and wellness. Finally, a tribute of love is also presented to the noble presence of Hazrat Allama Sahibzada Muhammad Abdul Mustafa Hazarwi (may his shadow be prolonged), who, while fulfilling the right of representation of Hazrat Mufti Azam (Allah's mercy be upon him), not only kept all departments of the university running but also set them on the path of further progress, especially keeping all programs of the Raza Foundation ongoing. May Allah Almighty continue to bless the teachers, students, and assistants of the university with His mercies and blessings, Ameen by the sake of Taha and Yasin (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and companions). Rajab-ul-Murajab 1426 AH August 2005 AD Needy of prayers, Pakistan Muhammad Mansha Tabish Qasuri Teacher Jamia Nizamia Razawiyya Lahore, Khatib Muridke Pakistan

फतावा रज़विया जिल्द 30

बांग्लादेश: इस्लामिक यूनिवर्सिटी कुश्तिया से एक व्यक्ति ने डॉक्टरेट की डिग्री प्राप्त की। मिस्र: अल-अज़हर यूनिवर्सिटी काहिरा से दो व्यक्तियों ने पीएचडी की। न्यूयॉर्क कोलंबो यूनिवर्सिटी से एक व्यक्ति को यह सम्मान प्राप्त हुआ। इराक: बगदाद शरीफ से एक सौभाग्यशाली व्यक्ति ने डिग्री प्राप्त की। यूके(ब्रिटेन): बर्मिंघम यूनिवर्सिटी से एक व्यक्ति को यह सम्मान प्राप्त हुआ। अन्य देशों में आला हज़रत की मूल्यवान धार्मिक और शैक्षणिक सेवाओं पर शोध का दायरा लगातार बढ़ रहा है। आदरणीय सज्जनों! कृपया मेरे उपरोक्त लेखन पर विचार करें; ये लगभग तैंतीस (33) वे शोधकर्ता, विचारक और विद्वान हैं जिन्होंने इमाम अहमद रज़ा के किसी न किसी पहलू को अपनी कलम का विषय बनाया है। इसके विपरीत, नया फतावा रज़विया, जो अपने भीतर हजारों विषयों और शीर्षकों को समेटे हुए है, जिसे हज़रत मुफ्ती साहब (उन पर अल्लाह की रहमत हो) के विशेष प्रभाव के कारण हज़रत अल्लामा मौलाना अल-हाफ़िज़ मुहम्मद अब्दुल सत्तार सैदी (उनका आशीर्वाद बना रहे) ने जिस मेहनत, कोशिश, संघर्ष, प्रेम और आंतरिक जुनून के साथ पूर्णता तक पहुँचाया है, वह इतना महान और अद्वितीय कार्य है कि यदि मेरे बस में होता तो मैं उन्हें कम से कम तीस पीएचडी की डिग्रियाँ प्रदान करता। मुझे अच्छी तरह पता है कि हाफ़िज़ साहब (माननीय) विश्वविद्यालय के अन्य सभी कार्यों को बेहतरीन तरीके से निभाने के साथ-साथ जिस तरह से नए फतावा रज़विया को पूरा करने के सुंदर प्रयास करते रहे हैं, वह अल्लाह तआला की कृपा और उसके प्रिय (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दयादृष्टि के बिना संभव ही नहीं था। दुआ है कि अल्लाह तआला महोदय की कृपा की छाया स्वास्थ्य और तंदुरुस्ती के साथ अहले सुन्नत पर हमेशा बनाए रखे। अंत में, हज़रत अल्लामा साहिबज़ादा मुहम्मद अब्दुल मुस्तफा हज़ारवी (अल्लाह उनकी रक्षा करे) की सेवा में भी प्रेमपूर्ण श्रद्धांजलि अर्पित की जाती है, जिन्होंने हज़रत मुफ्ती आज़म (उन पर अल्लाह की रहमत हो) के प्रतिनिधित्व के अधिकार को निभाते हुए न केवल विश्वविद्यालय के सभी विभागों को चालू रखा बल्कि उन्हें और अधिक प्रगति की राह पर भी अग्रसर किया, विशेष रूप से रज़ा फाउंडेशन के सभी कार्यक्रमों को जारी रखा। अल्लाह तआला विश्वविद्यालय के शिक्षकों, छात्रों और सहायकों को अपनी रहमतों और बरकतों से नवाज़ता रहे, आमीन ब-जाह-ए-ताहा-व-यासीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि व बारिक व सल्लम)। रजब-उल-मुरज्जब 1426 हिजरी अगस्त 2005 ईस्वी दुआ का प्रार्थी, पाकिस्तान मुहम्मद मंशा ताबिश कसूरी शिक्षक जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर, खतीब मुरीदके पाकिस्तान

بنگلہ دیش: اسلامک یونیورسٹی کشتیا سے ایک صاحب نے ڈاکٹریٹ کی ڈگری حاصل کی۔ مصر : جامعہ الازہر قاہرہ یونیورسٹی سے دو صاحبان نے پی۔ایچ۔ڈی کیا۔ نیویارک: کولمبو یونیورسٹی سے ایک صاحب کو اس اعزاز کا شرف حاصل ہوا۔ عراق: بغداد شریف سے ایک خوش نصیب نے ڈگری حاصل کی۔ یوکے (برطانیہ) برمنگھم یونیورسٹی سے ایک صاحب کو یہ عزت نصیب ہوئی۔ دیگر ممالک میں اعلیٰ حضرت کی گرانقدر خدمات دینیہ، علمیہ پر تحقیقات کا دائرہ وسعت اختیار کرتا جا رہا ہے۔ گرامی قدر حضرات ! آپ میری مذکورہ بالا تحریر پر ذرا غور فرمائیے ، یہ تقریباً تینتیس ۳۳ وہ محقق ، مفکر اور اسکالرز ہیں جنہوں نے امام احمد رضا کے کسی پہلو کو اپنے قلم کا موضوع بنایا ہے۔ اس کے برعکس فتاویٰ رضویہ جدید جو ہزار ہا موضوع اور عنوان اپنے اندر سمیٹے ہوئے ہے جسے حضرت مفتی صاحب علیہ الرحمہ کے تصرف خاص کے باعث حضرت علامہ مولانا الحافظ محمد عبد الستار سعیدی دامت برکاتہم العالیہ نے پایہ تکمیل تک پہنچانے میں جس محنت ، کاوش ، جدوجہد ، محبت اور جذب درون سے کام لیا ہے یہ اتنا عظیم اور عدیم النظیر کارنامہ ہے کہ اگر میرے بس کی بات ہوتی تو انھیں کم از کم تھیں پی۔ایچ۔ ڈی۔ کی ڈگریاں پیش کرتا۔ مجھے اچھی طرح علم ہے کہ حافظ صاحب قبلہ جامعہ کے تمام تر دیگر امور کی با حسن وجوہ انجام دہی کے ساتھ ساتھ فتاویٰ رضویہ جدید کو جس نہج سے مکمل کرنے کی مساعی جمیلہ فرماتے رہے ہیں یہ اللہ تعالیٰ کے کرم اور اس کے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نگاہِ عنایت کے بغیر ممکن ہی نہیں تھا۔ دعا ہے اللہ تعالیٰ موصوف کا سایہ عاطفت صحت و تندرستی کے ساتھ اہل سنت پر ہمیشہ قائم رکھے۔ آخر میں حضرت علامہ صاحبزادہ محمد عبد المصطفیٰ ہزاروی مدظلہ کی خدمت عالیہ میں بھی خراجِ محبت پیش کیا جاتا ہے جنھوں نے حضرت مفتی اعظم علیہ

الرحمہ کی نیابت کا حق ادا کرتے ہوئے نہ صرف جامعہ کے تمام شعبہ جات کو رواں دواں رکھا بلکہ انھیں مزید ترقی کی راہ پر گامزن بھی فرمایا، خصوصاً رضا فاؤنڈیشن کے تمام پروگرام جاری وساری رکھے۔ اللہ تعالیٰ جامعہ کے اساتذہ، طلباء، معاونین سبھی کو اپنی رحمتوں اور برکتوں سے نوازتا رہے، آمین بجاہ طٰہٰ ویس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وبارک وسلم۔ رجب المرجب ۱۴۲۶ھ اگست ۲۰۰۵ء محتاجِ دُعا پاکستان محمد منشا تابش قصوری مدرس جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور ، خطیب مرید کے پاکستان

Fatawa Rizwia, Volume 30

Detailed Table of Contents

Explanation of the speech of scholars and Sufis

- The negation in "And you threw not [O Muhammad] when you threw" (Wa ma ramayta idh ramayta) is in appearance, and the affirmation is in reality. (Page 80)
- Answer to a question regarding four statements of the author (mercy of Allah be upon him). Answer to Maulana Rukn-ud-Din Alwari's question regarding the statements of Maulana Abdul Sami Rampuri and Shah Ahmad Saeed Mujaddidi (mercy of Allah be upon them). (Page 82)
- The issue of visiting graves for women. The meaning of the author's verse: "He says these two are the masters of the two worlds, O Murtaza, let not Atiq and Umar know." (Page 83)
- The issue of mixed sermons. Explanation and meaning of "Lovers of the shrine bowed in prostration towards the Sanctuary." (Page 84)
- The issue of the noble Sayyids. The parable of the sun and sunlight for understanding the issue. (Page 84)
- The issue of naming Munir-ud-Din. The reality of the Kaaba, like the realities of all existences, is a manifestation of the Muhammadi reality (Haqiqat-e-Muhammadiyya). (Page 84)
- The meaning of a passage from Hayat al-Hayawan. The author's response to an objection to a story mentioned in the second 'Sunbulah' of Hazrat Mir Abdul Wahid Bilgrami's book "Sab'a Sanabil". (Page 86)
- When real attribution is correct, it prevails, and formal attribution is subordinate. (Page 80)

फतावा रज़विया, खंड 30

विस्तृत विषय सूची

विद्वानों और सूफियों के भाषण की व्याख्या

- "व मा रमैत इज़ रमैत" में निषेध स्वरूप के दृष्टिकोण से है, और पुष्टि वास्तविकता के दृष्टिकोण से है। (पृष्ठ 80)
- लेखक (अल्लाह की उन पर कृपा हो) के चार कथनों के संबंध में एक प्रश्न का उत्तर। मौलाना अब्दुल समी रामपुरी और शाह अहमद सईद मुजद्दीदी (अल्लाह उन दोनों पर कृपा करे) के बयानों के बारे में मौलाना रुकनुद्दीन अलवारी के प्रश्न का उत्तर। (पृष्ठ 82)
- महिलाओं के लिए कब्रों पर जाने का मुद्दा। लेखक के छंद का अर्थ: "वे कहते हैं कि ये दोनों दो लोकों के सरदार हैं, हे मुर्तज़ा, अतीक और उमर को खबर न हो का मतलब।" (पृष्ठ 83)
- मिश्रित उपदेशों (खुतबा) का मुद्दा। "रौज़ा के प्रेमियों ने हरम की ओर सजदे में सिर झुकाया" का अर्थ और व्याख्या। (पृष्ठ 84)
- कुलीन सैय्यदों का मुद्दा। मुद्दे को समझने के लिए सूर्य और धूप का उदाहरण। (पृष्ठ 84)
- मुनीर-उद-दीन के नामकरण का मुद्दा। काबा की वास्तविकता, सभी अस्तित्वों की वास्तविकताओं की तरह, हकीकत-ए-मुहम्मदिया की एक अभिव्यक्ति है। (पृष्ठ 84)
- हयात अल-हैवान के एक अंश का अर्थ। हज़रत मीर अब्दुल वाहिद बिलग्रामी की पुस्तक "सब'आ सनाबिल" के दूसरे 'सुनबुलह' में वर्णित एक कहानी पर आपत्ति का लेखक की ओर से उत्तर। (पृष्ठ 86)
- जब वास्तविक श्रेय (असनद) सही हो, तो वही प्रभावी होता है, और औपचारिक श्रेय गौण होता है। (पृष्ठ 80)

पृष्ठ 25 का 772

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

فہرست مضامین مفصل

شرح کلام علماء وصوفیاء

- وما رمیت اذ رمیت میں نفی ازروئے صورت، اور اثبات از روئے حقیقت ہے۔ (صفحہ ۸۰)
- مصنف علیہ الرحمہ کی چار عبارات کے بارے میں سوال کا جواب۔ ۷۲۔ مولانا عبد السمیع رامپوری اور شاہ احمد سعید مجددی رحمۃ اللہ تعالی علیہما کی عبارات کے بارے میں مولانا رکن الدین الوری علیہ الرحمہ کے سوال کا جواب۔ (صفحہ ۸۲)
- مسئلہ زیارۃ القبور للنساء۔ ۷۲۔ مصنف علیہ الرحمہ کے شعر: فرماتے ہیں یہ دونوں ہیں سردار دو جہاں اے مرتضیٰ عتیق و عمر کو خبر نہ ہو کا مطلب۔ (صفحہ ۸۳)
- مسئلہ خطبہ مختلطہ۔ ۷۳۔ عشاق روضہ سجدہ میں سوئے حرم جھکے کا مطلب و شرح۔ (صفحہ ۸۴)
- مسئلہ حضرات سادات کرام۔ ۷۴۔ تفہیم مسئلہ کے لیے آفتاب اور دھوپ کی تمثیل۔ (صفحہ ۸۴)
- مسئلہ تسمیہ منیر الدین۔ ۷۷۔ حقیقت کعبہ مثل حقائق جملہ اکوان حقیقت محمدیہ کی ایک تجلی ہے۔ (صفحہ ۸۴)
- حیوۃ الحیوان کی ایک عبارت کا مطلب۔ ۷۸۔ حضرت میر عبدالواحد بلگرامی کی کتاب "سبع سنابل" کے سنبلہ دوم میں بیان کردہ ایک حکایت پر اعتراض کا مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے جواب۔ (صفحہ ۸۶)
- جب اسناد حقیقی صحیح ہو تو وہی غالب ہوتی ہے اور اسناد صوری مغلوب۔ ۸۰

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Page	Topic/Detail	No.	Topic/Question
95	Principles for writing sound masculine plural and other words similar to the word 'Kalam'.	86	Answer One.
95	The word 'Kalam' appears four times in the Holy Quran.	86	In every era, there is a Wali (saint) named Khidr.
96	Whether the word 'Qiyaman' should be written with the affirmation of Alif or without Alif.	86	The name of the Ghaus is Abdullah and Abdul Jami', and the names of his two ministers are Abdul Malik and Abdul Rabb.
97	Whether 'Al-Wildan' will be written with Alif or without Alif in the Holy Quran.	86	The names of the four Awtad are Abdul Rahim, Abdul Karim, Abdul Rashid, and Abdul Jalil.
97	How the word 'Sukari' should be written.	86	The name of the Wali holding the office of Naqabat is Khidr.
98	How Quranic words like 'Su'atukum' etc. should be written.	87	The order of superiority of the Awliya (saints) of Allah over one another.
98	Whether the 'Meem' in 'Wa min khizyi yawma'idhin' will be Maftuh (with Fatha) or Maksoor (with Kasra).	88	Answer Two.
98	With which words seeking refuge (Ta'awwudh) is preferred.	88	Answer Three.
99	Answer to the first question.	89	Description of multiple meanings of 'N'alain' and 'N'al'.
99	The knowledge of Rasmu-l-Quran is based on hearing (tradition), not on analogy (Qiyas).		**Tajweed and Recitation**
99	Two rules are found regarding the writing of the sound plural.	93	It is permissible to stop (waqf) at every 'La' verse.
99		94	Whether 'Khannasi-lladhi' or 'Khannas-alladhi' will be read in Surah An-Nas.

Page	Topic/Detail
	The first rule is regular (muttarid) and the second is majority (akthari).
101	Answer to the second question.
103	Answer to the third question.
103	The word 'Qiyaman' appears seven times in the Holy Quran.

No.	Topic/Question
94	It is commendable (mustahsan) to recite Surah Ikhlas three times at the completion of the Quran during Tarawih.
	Rasmu-l-Quran (Script of the Quran)
95	Istifta (request for a fatwa) consisting of eight questions.

फ़तावा रज़विया खंड ३०

पृष्ठ	विषय / विवरण	संख्या	विषय / प्रश्न
95	जमा मुज़क्कर सालिम और शब्द 'कलाम' जैसे अन्य शब्दों को लिखने के नियम।	86	जवाब अव्वल।
95	शब्द 'कलाम' कुरान मजीद में चार स्थानों पर आया है।	86	हर युग में खिद्र नाम का एक वली (संत) होता है।
96	शब्द 'क़ियामन' अलिफ़ की मौजूदगी के साथ लिखा जाए या अलिफ़ के बिना।	86	ग़ौस का नाम अब्दुल्ला और अब्दुल जामि' है और उनके दो वज़ीरों के नाम अब्दुल मलिक और अब्दुल रब्ब हैं।
97	कुरान मजीद में 'अल-विल्दान' अलिफ़ के साथ लिखा जाएगा या अलिफ़ के बिना।	86	औताद-ए-अरबा (चार औताद) के नाम अब्दुल रहीम, अब्दुल करीम, अब्दुल रशीद और अब्दुल जलील हैं।
97	'सुकरी' का लेखन कैसे होगा।	86	नक़ाबत के पद पर आसीन वली का नाम खिद्र होता है।
98	'सू-अतुकुम' आदि कुरानी शब्दों को कैसे लिखा जाएगा।	87	अल्लाह के औलिया (संतों) की एक-दूसरे पर श्रेष्ठता का क्रम।
98	'व मिन ख़िज़यि यौमइज़िन' में 'मीम' मफ़्तूह (ज़बर के साथ) होगा या मक्सूर (ज़ेर के साथ)।	88	जवाब दोम।
98	किन शब्दों के साथ तअव्वुज़ (पनाह माँगना) पसंद किया जाता है।	88	जवाब सोम।
99	पहले प्रश्न का उत्तर।	89	'नलैन' और 'न'ल' के अनेक अर्थों का वर्णन।
99	रस्म-उल-कुरान का ज्ञान श्रवण (परंपरा) पर आधारित है, न कि अनुमान (क़यास) पर।		**तजवीद और क़िरात**

पृष्ठ	विषय / विवरण
99	जमा सालिम के लेखन से संबंधित दो नियम मिलते हैं।
99	पहला नियम मुत्तरिद (नियमित) है और दूसरा अक्सरी (बहुमत वाला) है।
101	दूसरे प्रश्न का उत्तर।
103	तीसरे प्रश्न का उत्तर।
103	शब्द 'क़ियामन' कुरान मजीद में सात स्थानों पर आया है।

संख्या	विषय / प्रश्न
93	हर 'ला' आयत पर वक़्फ़ (रुकना) जायज़ है।
94	सूरह अन-नास में 'खन्नासिल्लज़ी' पढ़ा जाएगा या 'खन्नास-अल्लज़ी'।
94	तरावीह में कुरान ख़त्म करते समय तीन बार सूरह इखलास पढ़ना मुस्तहसन (सराहनीय) है।
	रस्म-उल-कुरान
95	आठ प्रश्नों पर आधारित इस्तेफ़ता (फ़तवे का अनुरोध)।

صفحہ	مضمون / تفصیل نمبراسما	مضمون / سوال
۹۵	جمع مذکر سالم اور لفظ کلام کی مانند دیگر کلمات کے لکھنے کے اصول۔	۸۶ جواب اول۔
۹۵	لفظ کلام قرآن مجید میں چار جگہ آیا ہے۔	۸۶ ہر دور میں ایک ولی بنام خضر ہوتا ہے۔
۹۶	لفظ قیامًا باثبات الف لکھا جائے یا بدون الف۔	۸۶ غوث کا نام عبد اللہ و عبد الجامع اور اس کے دونوں وزیروں کا نام عبد الملک اور عبد الرب ہوتا ہے۔
۹۷	الولدان قرآن مجید میں مع الالف لکھا جائے گا یا بغیر الالف۔	۸۶ اوتادِ اربعہ کا نام عبد الرحیم، عبد الکریم، عبد الرشید اور عبد الجلیل ہے۔
۹۷	سکری کی کتابت کیسے ہو گی۔	۸۶ عہدِ نقابت پر فائز ولی کا نام خضر ہوتا ہے۔
۹۸	سوءتکم وغیرہ کلمات قرآنیہ کو کیسے لکھا جائے گا۔	۸۷ اولیاء اللہ کے ایک دوسرے پر افضیلت کی ترتیب۔
۹۸	ومن خزی یومئذ میں میم مفتوح ہو گا یا مکسور۔	۸۸ جواب دوم۔
۹۸	تعوذ کن الفاظ کے ساتھ مختار ہے۔	۸۸ جواب سوم۔

صفحہ	مضمون / تفصیل
۹۹	جواب سوال اول۔
۹۹	علم رسم القرآن علم سمع ہے نہ قیاس۔
۹۹	جمع سالم کی کتابت سے متعلق دو ضابطے ملتے ہیں۔
۹۹	پہلا ضابطہ مطرد اور دوسرا اکثر ی ہے۔
۱۰۱	جواب سوال دوم۔
۱۰۳	جواب سوال سوم۔
۱۰۳	کلمہ قیاماً قرآن مجید میں سات جگہ آیا ہے۔

نمبراسما	مضمون / سوال
۸۹	نعلین اور نعل کے متعدد معانی کا بیان۔
	تجوید و قرائت
۹۳	ہر آیت لا پر وقف جائز ہے۔
۹۴	سورۃ الناس میں خناس الذی پڑھا جائے گا یا خناس الذی۔
۹۴	تراویح میں وقت ختم قرآن تین بار سورہ اخلاص پڑھنا مستحسن ہے۔
	رسم القرآن
۹۵	آٹھ سوالات پر مشتمل استفتاء۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

Page	Description / Content	Serial	Section / Related Content
121	Geometric proofs cannot be refuted by observations from astronomical instruments.	103	Answer to the fourth question.
121	What is the maximum difference between the calendar obtained from the arcs of planetary rising and the original calendar?	104	Answer to the fifth question.
122	Answer to the question regarding the rising of the third degree of Virgo.	105	Answer to the sixth question.
123	Answer to a question regarding the table for converting Gregorian dates to Hijri dates.	105	Answer to the seventh question.
124	Who is the inventor of the clock?	106	Answer to the eighth question.
124	Why did the noble Imams not set prayer and fasting times with clocks?	107	For seeking refuge, the preferred wording for all reciters is 'A'udhu billahi minash shaitanir rajim'.
124	For whom is relying on a clock to determine prayer and fasting times permissible and for whom is it forbidden?	110	Will the Alif in 'Dhatun wastibaqal-bab... da'wallah' and 'qalal hamdu' be read or not?
	Explanation of Spheres, Science of Timekeeping, and Calendar		
124	Deobandis are as unfamiliar with the science of timekeeping as they are with religion.	113	According to us, the movement of planets is neither natural nor consequential.
124	Relying on a Deobandi fatwa is more forbidden than relying on an unreliable instrument like a clock.		According to us, neither the earth nor the sky is in motion.
	Biography, Virtues, and Attributes of the Master of Messengers (PBUH)		

Page	Description / Content
126	Thuwayba suckled the Prophet, peace and blessings be upon him.
126	How did Abu Lahab benefit from celebrating the birth of the Messenger (Mawlid) despite being a disbeliever?
126	The punishment of Abu Talib was lightened through the blessing of the Prophet (PBUH).
127	What is the Sharia status of standing during the Mawlid Sharif?

Serial	Section / Related Content
115	In which verse is the description of the seven planets mentioned?
116	Rule for extracting planetary calendars from Al-Mank.
119	Answer to a question regarding a calendar rule.
121	Are the equatorial rising times of planets mentioned in Al-Mank correct and real or not?

फतावी रजविया जिल्द 30

पृष्ठ	विवरण / सामग्री	क्रमांक	अनुभाग / संबंधित सामग्री
121	खगोलीय उपकरणों के अवलोकन से ज्यामितीय प्रमाणों का खंडन नहीं किया जा सकता।	103	चौथे प्रश्न का उत्तर।
121	ग्रहों के उदय चापों से प्राप्त कैलेंडर और मूल कैलेंडर के बीच अधिकतम अंतर कितना हो सकता है?	104	पांचवें प्रश्न का उत्तर।
122	कन्या राशि (सनुबला) के तीसरे अंश के उदय से संबंधित प्रश्न का उत्तर।	105	छठे प्रश्न का उत्तर।
123	ईस्वी तिथि को हिजरी तिथि में बदलने वाली तालिका के बारे में एक प्रश्न का उत्तर।	105	सातवें प्रश्न का उत्तर।
124	घड़ी का आविष्कारक कौन है?	106	आठवें प्रश्न का उत्तर।
124	आदरणीय इमामों ने घड़ियों के साथ नमाज़ और रोज़े का समय क्यों निर्धारित नहीं किया?	107	इस्तिआज़ा (पनाह माँगने) के लिए सभी पाठकों के लिए पसंदीदा शब्द 'अऊज़ुबिल्लाहि मिनश शैतानिर रजीम' है।
124	नमाज़ और रोज़े का समय निर्धारित करने के लिए घड़ी पर भरोसा करना किसके लिए जायज़ है और किसके लिए हराम?	110	क्या 'ज़ातन वस्तिबाकल-बाब... दवल्लाह' और 'काला-हम्दु' में अलिफ़ पढ़ा जाएगा या नहीं?
	आकाशमंडल, समय विज्ञान और पंचांग की व्याख्या		
124	देवबंदी समय विज्ञान (तौकीत) से वैसे ही अनभिज्ञ हैं जैसे धर्म से।	113	हमारे अनुसार, ग्रहों की गति न तो प्राकृतिक है और न ही अनुगामी।
124			हमारे अनुसार, न तो पृथ्वी गतिशील है और न ही आकाश।

पृष्ठ	विवरण / सामग्री	क्रमांक	अनुभाग / संबंधित सामग्री
	देवबंदी के फतवे पर भरोसा करना घड़ी जैसे अविश्वसनीय उपकरण पर भरोसा करने से भी अधिक हराम है।		
	सैय्यदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सीरत, गुण और विशेषताएं		
126	थुवैबा ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को दूध पिलाया।	115	सात ग्रहों का वर्णन किस आयत में है?
126	अबू लहब को काफिर होने के बावजूद रसूल के जन्म की खुशी मनाने से कैसे लाभ हुआ?	116	अल-मंक से ग्रहों के पंचांग निकालने का नियम।
126	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बरकत से अबू तालिब के अज़ाब में कमी हुई।	119	पंचांग के एक नियम के बारे में प्रश्न का उत्तर।
127	कयाम-ए-मौलूद शरीफ (जन्म उत्सव पर खड़े होना) की शरीयत में क्या स्थिति है?	121	अल-मंक में दर्ज ग्रहों के भूमध्यरेखीय उदय समय सही और वास्तविक हैं या नहीं?

| ۱۲۱ | رصدی آلہ کے مشاہدات سے براہین ہندسیہ کی تردید نہیں ہو سکتی۔ | ۱۰۳ | جواب سوال چہارم۔ | | ۱۲۱ | تقویس مطالع کواکب سے جو تقویم حاصل ہوتی ہے اس کا فرق تقویم اصلی سے زیادہ سے زیادہ کس قدر ہو سکتا ہے؟ | ۱۰۴ | جواب سوال پنجم۔ | | ۱۲۲ | تیسرے درجہ کے سنبلہ کے طلوع سے متعلق سوال کا جواب۔ | ۱۰۵ | جواب سوال ششم۔ | | ۱۲۳ | جدول تحویل تاریخ عیسوی بہ ہجری کے بارے میں ایک سوال کا جواب۔ | ۱۰۵ | جواب سوال ہفتم۔ | | ۱۲۴ | گھڑی کا موجد کون ہے؟ | ۱۰۶ | جواب سوال ہشتم۔ | | ۱۲۴ | ائمہ کرام نے گھڑیوں کے ساتھ نماز و روزہ کا وقت کیوں مقرر نہیں فرمایا۔ | ۱۰۷ | استعاذہ کے لیے تمام قاریوں کا مختار اور پسندیدہ لفظ اعوذباللہ من الشیطن الرجیم ہے۔ | | ۱۲۴ | گھڑی کے ساتھ نماز روزے کا وقت معین کرنے کے لیے گھڑی پر اعتماد کس کو جائز اور کس کو حرام ہے؟ | ۱۱۰ | ذاتاً واستباقاالباب۔ دعواللہ اور قالا الحمد کا الف پڑھا جائیگا یا نہیں۔ | | | **تشریح افلاک و علم توقیت و تقویم** | | | ۱۲۴ | دیوبندی علم توقیت سے اسی طرح ناآشنا ہیں جیسے دین سے۔ | ۱۱۳ | ہمارے نزدیک کواکب کی حرکت نہ طبعیہ ہے نہ تبعیہ۔ | | ۱۲۴ | دیوبندی کے فتوے پر اعتماد کرنا گھڑی جیسے بے اعتبار آلہ پر اعتماد کرنے سے بڑھ کر حرام ہے۔ | | ہمارے نزدیک نہ زمین متحرک ہے نہ آسمان۔ | | | **سیرت و فضائل و خصائص سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم** | | | | ۱۲۶ | ثویبہ نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو دودھ پلایا۔ | ۱۱۵ | سبعہ سیارہ کا بیان کس آیت میں ہے۔ | | ۱۲۶ | ابولہب کو کافر ہونے کے باوجود میلاد رسول کی خوشی منانے پر فائدہ کیونکر پہنچا۔ | ۱۱۶ | قاعدہ استخراج تقویمات کواکب از المنک۔ | | ۱۲۶ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی برکت سے ابوطالب کے عذاب میں تخفیف ہوئی ۔ | ۱۱۹ | ایک

قاعدہ تقویم کے بارے میں سوال کا جواب۔ | | ۱۲۷ | قیام مولود شریف کی شرعی حیثیت کیا ہے؟

| ۱۲۱ | مطالع استوائیہ کو اکب جو المنک میں مرقوم ہیں وہ صحیح اور حقیقی مطالع ہیں یا نہیں۔

|

Fatawa Razawiya Volume 30

Page 129: Treatise 'Tajalli al-Yaqeen bi-anna Nabiyyana Sayyid al-Mursaleen' (An explanation that our master is superior and loftier than all messengers. That the radiant Prophet (Peace and Blessings be upon him) is the most superior of messengers is a definitive and consensus-based matter). Page 129: Third Verse: "And We sent not a messenger except with the language of his people." Page 131: Research of the author that the mentioned verse is a proof of the absolute superiority of the Prophet (Peace and Blessings be upon him) based on five points. Page 132: Mention of a book by the late author consisting of ninety parts on the superiority of the two Sheikhs (Abu Bakr and Umar). Page 132: What things do prophets need in fulfilling trust and conveying the message? Page 133: Arrangement of the book by the author. Page 133: The blessed intellect of the Prophet (Peace and Blessings be upon him). Page 133: Names of some of the author's books on the virtues of the Master of Messengers. Page 133: Since when has the Prophet been a Prophet? Page 134: First Section of Quranic Verses: Page 134: Fourth Verse: "Those messengers - some of them We caused to exceed others." Page 134: First Verse: "And [recall, O People of the Scripture], when Allah took the covenant of the prophets..." etc. Page 134: Fifth Verse: "It is He who has sent His Messenger with guidance and the religion of truth." Page 136: Allah Almighty took a covenant from all prophets regarding Muhammad, the Messenger of Allah (Peace and Blessings of Allah be upon him). From ancient times, all nations used to celebrate the arrival of the Prophet (Peace and Blessings be upon him) and seek victory over enemies through his mediation. Page 136: The Prophet's religion is superior to all religions and his Ummah (nation) is superior to all nations. Page 137: The son of Mary (Jesus) will descend among you, and your Imam will be from among you. Page 137: Sixth Verse: "O Adam, dwell, you and your wife, in Paradise." Page 138: Muhammad (Peace and Blessings of Allah be upon him) is the Origin of Origins and the Messenger of Messengers. Page 138: The Quranic style in addressing the Prophet (Peace and Blessings be upon him) and other prophets. Page 139: Author's research that the Great Quran confirmed the covenant from the noble prophets regarding the Master of Messengers with ten emphases. Page 139: Seventh Verse: "By your life, [O Muhammad], indeed they were, in their intoxication, wandering blindly." Page 141: Second Verse: "And We have not sent you, [O Muhammad], except as a mercy to the worlds." Page 141: The Quran swore by the city of the Prophet (Peace and Blessings be upon him), his words, his time, and his life.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

पृष्ठ 129: रिसाला 'तजल्ली अल-यक़ीन बि-अन्ना नबिय्यना सैय्यद अल-मुर्सलीन' (इस बात का वर्णन कि हमारे आक़ा तमाम रसूलों से अफ़ज़ल व आला हैं। हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अफ़ज़ल अल-मुर्सलीन होना क़तई और इजमाई मसला है)। पृष्ठ 129: तीसरी आयत: "और हमने कोई रसूल नहीं भेजा मगर उसकी अपनी क़ौम की ज़बान में।" पृष्ठ 131: लेखक का शोध कि उल्लेखित आयत पाँच कारणों से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की निरपेक्ष श्रेष्ठता पर प्रमाण है। पृष्ठ 132: तफ़ज़ील-ए-शैख़ैन पर लेखक मरहूम की नब्बे भागों पर आधारित एक किताब का ज़िक्र। पृष्ठ 132: अमानत अदा करने और रिसालत पहुँचाने में नबियों को किन-किन चीज़ों की ज़रूरत होती है। पृष्ठ 133: लेखक द्वारा किताब की तरतीब (क्रम)। पृष्ठ 133: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुबारक़ अक़्ल। पृष्ठ 133: सैय्यद अल-मुर्सलीन के फ़ज़ाइल पर लेखक की कुछ किताबों के नाम। पृष्ठ 133: हुज़ूर कब से नबी हैं। पृष्ठ 134: हैकल अव्वल क़ुरआनी आयात: पृष्ठ 134: चौथी आयत: "ये रसूल हैं, हमने इनमें से कुछ को कुछ पर श्रेष्ठता दी।" पृष्ठ 134: पहली आयत: "और जब अल्लाह ने नबियों से अहद (वचन) लिया..." इत्यादि। पृष्ठ 134: पाँचवीं आयत: "वही है जिसने अपने रसूल को हिदायत और सच्चे दीन के साथ भेजा।" पृष्ठ 136: अल्लाह तआला ने तमाम नबियों से मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में अहद लिया। पुराने समय से तमाम उम्मतें हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आगमन की खुशियाँ मनातीं और हुज़ूर के वसीले से दुश्मनों पर जीत माँगती आईं। पृष्ठ 136: हुज़ूर का दीन तमाम दीनों से और आपकी उम्मत तमाम उम्मतों से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) है। पृष्ठ 137: इब्ने मरयम तुम में उतरेंगे और तुम्हारा इमाम तुम में से होगा। पृष्ठ 137: छठी आयत: "ऐ आदम! तुम और तुम्हारी पत्नी जन्नत में रहो।" पृष्ठ 138: मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) असल अल-उसूल और रसूलों के रसूल हैं। पृष्ठ 138: बाकी नबियों और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को संबोधित करने में क़ुरआनी अंदाज़। पृष्ठ 139: लेखक का शोध कि क़ुरआन अज़ीम ने सैय्यद अल-मुर्सलीन के बारे में अंबिया किराम से लिए गए अहद को दस ताकीदों से पुख्ता किया। पृष्ठ 139: सातवीं आयत: "आपकी जान की क़सम, वे अपनी मदहोशी में भटक रहे थे।" पृष्ठ 141: दूसरी आयत: "और हमने आपको तमाम जहानों के लिए रहमत बनाकर ही भेजा।" पृष्ठ 141: क़ुरआन ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के शहर, आपकी बातों, आपके ज़माने और आपकी जान की क़सम खाई।

पृष्ठ 772 का 28

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

صفحہ ۱۲۹: رسالہ تجلی الیقین بان نبینا سید المرسلین (اس بات کا بیان کہ ہمارے آقا تمام رسولوں سے افضل واعلیٰ ہیں حضور پر نور علیہ الصلوۃ والسلام کا افضل المرسلین ہونا قطعی و اجماعی مسئلہ ہے۔) صفحہ ۱۲۹: تیسری آیت : وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومہ۔ صفحہ ۱۳۱: تحقیق مصنف کہ آیت مذکورہ پانچ وجوہ سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی افضلیت مطلقہ پر حجت ہے۔ صفحہ ۱۳۲: تفضیل شیخین پر مصنف علیہ الرحمہ کی نوے جزء پر مشتمل ایک کتاب کا تذکرہ۔ صفحہ ۱۳۲: انبیاء کو ادائے امانت و ابلاغ رسالت میں کن کن باتوں کی حاجت ہوتی ہے۔ صفحہ ۱۳۳: ترتیب کتاب از مصنف۔ صفحہ ۱۳۳: حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی عقلِ مبارک۔ صفحہ ۱۳۳: فضائل سید المرسلین پر مصنف کی چند کتابوں کے نام۔ صفحہ ۱۳۳: حضور کب سے نبی ہیں۔ صفحہ ۱۳۴: ہیکل اول آیات قرآنیہ : صفحہ ۱۳۴: چوتھی آیت : تلک الرسل فضلنا بعضھم علیٰ بعض۔ صفحہ ۱۳۴: پہلی آیت : واذ اخذ اللہ میثاق النبیین الخ۔ صفحہ ۱۳۴: پانچویں آیت : ھوالذی ارسل رسولہ بالھدیٰ و دین الحق۔ صفحہ ۱۳۶: اللہ تعالیٰ نے تمام انبیاء سے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بارے میں عہد لیا قدیم سے سب امتیں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی تشریف آوری کی خوشیاں مناتی اور حضور کے توسل سے اعداء پر فتح مانگتی آئیں۔ صفحہ ۱۳۶: حضور کا دین تمام ادیان سے اور آپ کی امت تمام امتوں سے افضل ہے۔ صفحہ ۱۳۷: ابن مریم تم میں اتریں گے اور تمہارا امام تم میں سے ہوگا۔ صفحہ ۱۳۷: چھٹی آیت : یادم اسکن انت و زوجک الجنۃ۔ صفحہ ۱۳۸: محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اصل الاصول اور رسولوں کے رسول ہیں۔ صفحہ ۱۳۸: باقی انبیاء اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو خطاب میں اسلوب قرآنی۔ صفحہ ۱۳۹: تحقیق مصنف کہ سید المرسلین کے بارے میں انبیاء کرام سے عہد کو قرآنِ عظیم نے دس تاکیدوں

سے مؤکد فرمایا۔ صفحہ ۱۳۹: ساتویں آیت : لعمرک انھم لفی سکرتھم یعمھون۔ صفحہ ۱۴۱: دوسری آیت : وما ارسلناک الا رحمۃ للعالمین۔ صفحہ ۱۴۱: قرآن نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے شہر، آپ کی باتوں، آپ کے زمانے اور آپ کی جان کی قسم کھائی۔

Volume 30 | Fatawa Razawiyya

162 - Oath by the holy dust, explanation of Sheikh Dehlawi. | 189 - Fifth revelation. 162 - Eighth Verse. | 162 - Revelation to Moses (peace be upon him) that I will cast the denier of Ahmad into hell. 162 - Multiple examples where prophets answered the insolence of disbelievers themselves, but for the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), the Lord Almighty Himself gave the answer. | 190 - Who is Ahmad? 169 - Difference between the exoneration of Joseph, Mary, and Aisha. | 190 - Prayer of Moses (peace be upon him). 169 - Ninth Verse: "It may be that your Lord will raise you to a praised position" | 190 - Sixth revelation. 170 - What is the Praised Position (Maqam-e-Mahmud)? | 191 - Wisdom of being the final prophet and the final community. 172 - Allah Almighty will seat him with Him on the Throne, its explanation. | 191 - Seventh revelation. 177 - Tenth Verse. | 192 - Your mention will be with My mention. 177 - Distinctions between the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) and other prophets (peace and blessings be upon them). | 192 - Eighth revelation. 185 - Second Section: Exalted Hadiths. | 192 - The Master is the Beloved of Allah. 185 - First Illumination: Some Divine Revelations. | 192 - Ninth revelation. 185 - First revelation. | 193 - The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) saw Allah Almighty without a veil. 186 - Acceptance of repentance of Adam (peace be upon him). | 193 - Tenth revelation. 186 - Beloved of creation to Allah. | 193 - The Master of the World (peace and blessings be upon him) is the most superior of the prophets and his community is the most superior of communities. 187 - Second revelation. | 193 - Eleventh revelation. 188 - Revelation to Jesus (peace be upon him). | 193 - The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is light personified. 188 - If he were not, nothing would be; if he should not be, nothing would remain. | 194 - Twelfth revelation. 188 - Third revelation. | 194 - Adam (peace be upon him) saw the Light of Muhammad as soon as he was born. 189 - Fourth revelation. |

जिल्द ३० | फ़तावा रज़विया

१६२ - पाक मिट्टी की क़सम, शेख देहलवी की तौजीह। | १८९ - पांचवीं वह्य। १६२ - आठवीं आयत। | १६२ - मूसा अलैहिस्सलाम की तरफ़ वह्य कि मैं अहमद के मुनकिर को दोज़ख में डालूँगा। १६२ - मुतअद्दिद मिसालें कि अंबिया किफ़ार की ज़बान दराज़ी का खुद जवाब देते मगर हुज़ूर अलैहिस्सलातु वसल्लम की तरफ़ से रब तआला ने जवाब इरशाद फरमाए। | १९० - अहमद कौन? १६९ - यूसुफ़, मरियम और आयशा की बरात में फ़र्क। | १९० - मूसा अलैहिस्सलाम की दुआ। १६९ - नवीं आयत: "करीब है कि तुम्हारा रब तुम्हें मक़ाम-ए-महमूद पर फ़ाइज़ करे" | १९० - छठी वह्य। १७० - मक़ाम-ए-महमूद क्या है। | १९१ - आख़िरी नबी और आख़िरी उम्मत बनाने की हिकमत। १७२ - अल्लाह तआला उन्हें अर्श पर अपने साथ बिठाएगा, इसकी तौजीह। | १९१ - सातवीं वह्य। १७७ - दसवीं आयत। | १९२ - तेरा ज़िक्र मेरे ज़िक्र के साथ होगा। १७७ - नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम और दीगर अंबिया-ए-किराम अलैहिमुस्सलातु वत्तस्लीम के दरमियान इम्तियाज़ात। | १९२ - आठवीं वह्य। १८५ - हैकल-ए-दुहुम: अहादीस जलीला। | १९२ - सरकार हबीब उल्लाह हैं। १८५ - ताबिष-ए-अव्वल: चंद वह्य-ए-रब्बानी। | १९२ - नवीं वह्य। १८५ - पहली वह्य। | १९३ - हुज़ूर अलैहिस्सलातु वसल्लम ने अल्लाह तआला को बे-हिजाब देखा। १८६ - आदम अलैहिस्सलाम की क़बूलियत-ए-तौबा। | १९३ - दसवीं वह्य। १८६ - महबूब-ए-ख़ल्क़ इलल्लाह। | १९३ - हुज़ूर सैयदुल आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अफ़ज़लुल अंबिया और आपकी उम्मत अफ़ज़लुल उमम है। १८७ - दूसरी वह्य। | १९३ - ग्यारहवीं वह्य। १८८ - ईसा अलैहिस्सलाम को वह्य। | १९३ - हुज़ूर अलैहिस्सलातु वसल्लम सरापा नूर हैं। १८८ - वो जो न थे तो कुछ न वो जो न हों तो कुछ न हो। | १९४ - बारहवीं वह्य। १८८ - तीसरी वह्य। | १९४ - आदम अलैहिस्सलाम ने पैदा होते ही नूर-ए-मोहम्मदी को देखा। १८९ - चौथी वह्य। |

पेज २९ ऑफ ७७२

۱۶۲ - خاکِ پاک کی قسم، شیخ دہلوی کی توجیہ۔ | ۱۸۹ - پانچویں وحی۔ ۱۶۲ - آٹھویں آیت۔ | ۱۶۲ - موسیٰ علیہ السلام کی طرف وحی کہ میں منکرِ احمد کو دوزخ میں ڈالوں گا۔ ۱۶۲ - متعدد مثالیں کہ انبیاءِ کفار کی زبان درازی کا خود جواب دیتے مگر حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی طرف سے رب تعالیٰ نے جواب ارشاد فرمائے۔ | ۱۹۰ - احمد کون؟ ۱۶۹ - یوسف، مریم اور عائشہ کی براءت میں فرق۔ | ۱۹۰ - موسیٰ علیہ السلام کی دعا۔ ۱۶۹ - نویں آیت: عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا | ۱۹۰ - چھٹی وحی۔ ۱۷۰ - مقامِ محمود کیا ہے۔ | ۱۹۱ - آخری نبی اور آخری امت بنانے کی حکمت۔ ۱۷۲ - اللہ تعالیٰ انہیں عرش پر اپنے ساتھ بٹھائے گا، اس کی توجیہ۔ | ۱۹۱ - ساتویں وحی۔ ۱۷۷ - دسویں آیت۔ | ۱۹۲ - تیرا ذکر میرے ذکر کے ساتھ ہوگا۔ ۱۷۷ - نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور دیگر انبیاءِ کرام علیہم الصلوات والتسلیم کے درمیان میں امتیازات۔ | ۱۹۲ - آٹھویں وحی۔ ۱۸۵ - ہیکل دوم: احادیث جلیلہ۔ | ۱۹۲ - سرکار حبیب اللہ ہیں۔ ۱۸۵ - تابِش اول: چند وحیِ ربانی۔ | ۱۹۲ - نویں وحی۔ ۱۸۵ - پہلی وحی۔ | ۱۹۳ - حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے اللہ تعالیٰ کو بے حجاب دیکھا۔ ۱۸۶ - آدم علیہ السلام کی قبولیت توبہ۔ | ۱۹۳ - دسویں وحی۔ ۱۸۶ - محبوبِ خلق الی اللہ۔ | ۱۹۳ - حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم افضل الانبیاء اور آپ کی امت افضل الامم ہے۔ ۱۸۷ - دوسری وحی۔ | ۱۹۳ - گیارہویں وحی۔ ۱۸۸ - عیسیٰ علیہ السلام کو وحی۔ | ۱۹۳ - حضور علیہ الصلوۃ والسلام سراپا نور ہیں۔ ۱۸۸ - وہ جو نہ تھے تو کچھ نہ وہ جو نہ ہوں تو کچھ نہ ہو۔ | ۱۹۴ - بارہویں وحی۔ ۱۸۸ - تیسری وحی۔ | ۱۹۴ - آدم علیہ السلام نے پیدا ہوتے ہی نورِ محمدی کو دیکھا۔ ۱۸۹ - چوتھی وحی۔ |

فتاویٰ رضویہ | ۳۰ جلد (Volume 30 | Fatawa Razawiyya)

Description	No.	Description	Page
Thirteenth Revelation.	194	"Ana sayyidu waladi Adama yawmal qiyamati" (I am the leader of the children of Adam on the Day of Resurrection).	199
In the higher world, the Prophet's name is written alongside God's name everywhere.	194	I will be the first to emerge from the grave.	200
The blessing of the Muhammadi means.	195	I will be the first intercessor and the first whose intercession is accepted.	200
Fourteenth Revelation.	195	Third declaration.	200
He is the life; if he is the soul of the world, then the world exists.	195	On the Day of Resurrection, the Banner of Praise will be in my hand and all will be under my banner.	200
Fifteenth Revelation.	195	Fourth declaration.	200
No one more honorable than the Prophet (PBUH) has ever been born.	195	I am the first to enter Paradise.	200
Sixteenth Revelation.	195	Fifth declaration.	200
Paradise is forbidden for prophets before the Master of the two worlds (PBUH) and for previous nations before his Ummah.	196	I will have the gate of Paradise opened.	201
Seventeenth Revelation.	196	Sixth declaration.	201
Eighteenth Revelation.	196	An exquisite Hadith on the virtues and characteristics of the Radiant Prophet (PBUH).	201
Benefits of believing in Ahmad Mujtaba (PBUH) and disadvantages of not believing.	197	Seventh declaration.	202
Appendix.	197	The Prophet (PBUH) will prostrate twice for a week each in the Field of	202

Description	No.	Description	Page
		Gathering, then his plea will be heard and intercession accepted.	
Both worlds seek God's pleasure; God seeks Muhammad's pleasure.	198	Eighth declaration.	203
Second Radiance: Declarations of the Leader of Messengers.	198	"Ana sayyidul 'alamin" (I am the leader of all worlds).	203
First manifestation.	198	Ninth declaration.	203
Clear textual evidences on the aforementioned issue.	198	"Ala wa ana habibullah" (Lo, and I am the beloved of Allah).	204
First declaration: "Ana sayyidun-nasi yawmal qiyamati" (I am the leader of mankind on the Day of Resurrection).	198	Tenth declaration.	204
Second declaration.	199	In the field of gathering, I alone will be the leader, orator, intercessor, and bringer of glad tidings for the people.	205

जिल्द 30 | फतावा रज़विया

विवरण	संख्या	विवरण	पृष्ठ
तेरहवीं वही।	194	"अना सैयदु वलदि आदमा यौमल कियामते" (मैं कयामत के दिन आदम की औलाद का सरदार हूँ)।	199
आलमे बाला (ऊपरी दुनिया) में हुज़ूर का नाम हर जगह खुदा के साथ लिखा हुआ है।	194	सबसे पहले मैं कब्र से बाहर आऊंगा।	200
वसीला-ए-मोहम्मदी की बरकत।	195	पहला शफी (सिफारिश करने वाला) और पहला मुशफ्फ (जिसकी सिफारिश कुबूल हो) मैं हूँगा।	200
चौदहवीं वही।	195	तीसरा इरशाद।	200
जान हैं वो जहाँ की जान है तो जहान है।	195	क़यामत में हम्द का झंडा (लिवा-उल-हम्द) मेरे हाथ में होगा और सब मेरे झंडे के नीचे होंगे।	200
पंद्रहवीं वही।	195	चौथा इरशाद।	200
हुज़ूर अलैहिस्सलाम से बढ़कर इज़्ज़त वाला कोई पैदा नहीं हुआ।	195	सबसे पहले जन्नत में दाखिल होने वाला मैं हूँ।	200
सोलहवीं वही।	195	पांचवां इरशाद।	200
सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से पहले नबियों पर और आपकी उम्मत से पहले पिछली उम्मतों पर जन्नत हराम है।	196	जन्नत का दरवाज़ा मैं खुलवाऊंगा।	201
सत्रहवीं वही।	196	छठा इरशाद।	201
अठारहवीं वही।	196		201

विवरण	संख्या	विवरण	पृष्ठ
		हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के फ़ज़ाइल और खुसूसियात पर बेहतरीन हदीस।	
अहमद मुजतबा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर ईमान लाने के फायदे और ईमान न लाने के नुक्सान।	197	सातवां इरशाद।	202
तज़्नीब (परिशिष्ट)।	197	हुज़ूर अलैहिस्सलाम मैदान-ए-महशर में दो बार एक-एक हफ्ता सजदे में रहेंगे, फिर आपकी अर्ज सुनी जाएगी और शफ़ाअत क़ुबूल होगी।	202
खुदा की रज़ा चाहते हैं दो आलम, खुदा चाहता है रज़ा-ए-मोहम्मद।	198	आठवां इरशाद।	203
ताबिशे दोयम (दूसरी चमक): सैयदुल मुर्सलीन के इरशादात।	198	"अना सैयदुल आलमीन" (मैं तमाम जहानों का सरदार हूँ)।	203
जलवा-ए-अव्वल।	198	नौवां इरशाद।	203
नसूस-ए-जलीला (स्पष्ट दलीलें) मसला-ए-ज़िक्रा।	198	"अला व अना हबीबुल्लाह" (खबरदार! और मैं अल्लाह का हबीब हूँ)।	204
इरशाद-ए-अव्वल: "अना सैयदुन्-नासि यौमल कियामते" (मैं कयामत के दिन तमाम इंसानों का सरदार हूँ)।	198	दसवां इरशाद।	204
दूसरा इरशाद।	199	मैदान-ए-महशर में मैं ही लोगों का कायद, खतीब, शफी और मुबश्शिर हूँगा।	205

تفصیل نمبر		تفصیل صفحہ
تیرہویں وحی۔	۱۹۴	انا سید ولد آدم یوم القیمۃ۔ ۱۹۹
عالم بالا میں حضور کا نام ہر جگہ خدا کے ساتھ مکتوب ہے۔	۱۹۴	سب سے پہلے قبر سے میں باہر آؤں گا۔ ۲۰۰
وسیلہ محمدی کی برکت۔	۱۹۵	پہلا شافع اور پہلا مشفع میں ہوں گا۔ ۲۰۰
چودہویں وحی۔	۱۹۵	تیسرا ارشاد۔ ۲۰۰
جان ہیں وہ جہاں کی جان ہے تو جہان ہے۔	۱۹۵	قیامت میں لواء حمد میرے ہاتھ میں ہوگا اور سب میرے زیر لواء ہوں گے۔ ۲۰۰
پندرہویں وحی۔	۱۹۵	چوتھا ارشاد۔ ۲۰۰
حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے بڑھ کر عزت والا کوئی پیدا نہیں ہوا۔	۱۹۵	سب سے پہلے جنت میں داخل ہونے والا میں ہوں۔ ۲۰۰
سولہویں وحی۔	۱۹۵	پانچواں ارشاد۔ ۲۰۰
سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے پہلے انبیاء پر اور آپ کی امت سے پہلے سابقہ امتوں پر جنت حرام ہے۔	۱۹۶	جنت کا دروازہ میں کھلواؤں گا۔ ۲۰۱
سترہویں وحی۔	۱۹۶	چھٹا ارشاد۔ ۲۰۱
اٹھارہویں وحی۔	۱۹۶	۲۰۱

تفصیل نمبر		تفصیل صفحہ
	حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے فضائل و خصائص پر نفیس حدیث۔	
	احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وسلم پر ایمان لانے کے فوائد اور ایمان نہ لانے کے نقصانات۔	۱۹۷
	ساتواں ارشاد۔	۲۰۲
	حضور علیہ الصلوۃ والسلام محشر میں دو بار ہفتہ ہفتہ سر بسجود ہوں گے پھر آپ کی عرض مسموع اور شفاعت قبول ہوگی۔	۲۰۲
تذنیب۔		۱۹۷
	خدا کی رضا چاہتے ہیں دو عالم، خدا چاہتا ہے رضائے محمد۔	۱۹۸
	آٹھواں ارشاد۔	۲۰۳
تابش دوم ارشادات سید المرسلین۔		۱۹۸
	انا سید العالمین۔	۲۰۳
جلوہ اول۔		۱۹۸
	نوواں ارشاد۔	۲۰۳
نصوص جلیلہ مسئلہ علیہ۔		۱۹۸
	الا وانا حبیب اللہ۔	۲۰۴
ارشاد اول انا سید الناس یوم القیمۃ۔		۱۹۸
	دسواں ارشاد۔	۲۰۴
دوسرا ارشاد۔		۱۹۹
	میدانِ محشر میں میں ہی لوگوں کا قائد، خطیب، شفیع اور مبشر ہوں گا۔	۲۰۵

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Page	Description
205	On that day, the keys to the treasures of mercy and the Banner of Praise will be in my hand.
206	Eleventh Guidance.
206	I am the leader of the messengers and the seal of the prophets.
206	In the gathering [of Resurrection], the servants of the Prophet (PBUH) will be one thousand, and in Paradise, they will be countless.
207	Twelfth Guidance.
207	The Holy Prophet (PBUH) is the best of creation and his family is superior to all families.
207	Thirteenth Guidance.
207	In all classifications of creation, the Prophet (PBUH) was in the best category.
208	Fourteenth Guidance.
208	
209	Seventeenth Guidance.
209	Ibrahim is the Intimate of Allah (Khalil-Allah), Musa is the Interlocutor of Allah (Kaleem-Allah), and I am the Beloved of Allah (Habib-Allah).
210	Meaning of the Hadith "Ikhtasar li ikhtisaran".
210	Research of the author.
210	Beneath every Quranic verse, there are sixty thousand branches of knowledge.
211	I see the entire universe as if it were my palm.
211	Prayers were reduced from fifty to five, and Zakat from a quarter to a fortieth part, but the reward and merit remain as before.
212	Eighteenth Guidance.
212	Every prophet has a prayer that they have already made in the world, while I have hidden my prayer for the Day of Resurrection.
213	Nineteenth Guidance.

Page	Description
	The best of the children of Adam are five, and the Prophet is the best of them all.
208	Second Manifestation.
208	Great events related to the Hereafter.
209	Fifteenth Guidance.
209	We are the last in this era, but first in every merit on the Day of Resurrection, and we will be the first to enter Paradise.
209	Sixteenth Guidance.
209	We are the last of the people of the world and the first on the Day of Resurrection.
213	I am the Assembler (Hashir), for all people will be raised at my feet.
214	Twentieth Guidance.
214	The Lady of Paradise (Fatima) will ride the Prophet's (PBUH) she-camel, 'Adhba', on the Day of Resurrection.
215	The Prophet (PBUH) will be riding the Buraq.
214	Hazrat Bilal will ride a heavenly she-camel in the field of resurrection and give the call to prayer (Adhan) from its back.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

पृष्ठ	विवरण
205	उस दिन रहमत के ख़ज़ानों की चाबियाँ और हम्द का परचम मेरे हाथ में होगा।
206	ग्यारहवां इरशाद।
206	मैं रसूलो का सरदार और खातमुन्नबिय्यीन हूँ।
206	महशर में हुज़ूर अलैहिस-सलातो-वस-सलाम के खादिम एक हज़ार और जन्नत में बेशुमार होंगे।
207	बारहवां इरशाद।
207	हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अफ़ज़ल-उल-ख़ल्क़ हैं और आपका खानदान तमाम खानदानों से अफ़ज़ल है।
207	तेरहवां इरशाद।
207	मख़लूक़ की तमाम तक़्सीमात में हुज़ूर अलैहिस-सलातो-वस-सलाम बेहतरीन क़िस्म में हुए।
208	चौदहवां इरशाद।
208	
209	सत्रहवां इरशाद।
209	इब्राहीम खलीलुल्लाह हैं, मूसा कलीमुल्लाह हैं और मैं हबीबुल्लाह हूँ।
210	हदीस "इख़्तसर ली इख़्तिसारन" का अर्थ।
210	मुसन्निफ़ (लेखक) की तहक़ीक़।
210	हर क़ुरानी आयत के नीचे साठ-साठ हज़ार इल्म हैं।
211	पूरी कायनात को ऐसे देखता हूँ जैसे अपनी हथेली को।
211	नमाज़ें पचास से पाँच और ज़कात चौथे से चालीसवाँ हिस्सा हो गई, मगर सवाब और फ़ज़ीलत पहले वाली बरक़रार है।
212	अठारहवां इरशाद।
212	हर नबी के लिए एक दुआ है जो वे दुनिया में कर चुके जबकि मैंने अपनी दुआ क़यामत के लिए छुपा रखी है।
213	उन्नीसवां इरशाद।

पृष्ठ	विवरण
	आदम की बेहतरीन औलाद पाँच हैं और हुज़ूर उन सब से बेहतर हैं।
208	जलवा-ए-दोम (दूसरी झलक/प्रकटीकरण)।
208	आख़िरत से मुताल्लिक़ अज़ीम वाक़ियात।
209	पन्द्रहवां इरशाद।
209	हम ज़माने में पिछले, क़यामत में हर फ़ज़्ल में अगले हैं और हम सबसे पहले जन्नत में दाख़िल होंगे।
209	सोलहवां इरशाद।
209	नहनुल आख़िरून मिन अहलुद दुनिया वल अव्वलून यौमल क़ियामः।
213	मैं ही हशिर हूँ कि तमाम लोग मेरे क़दमों पर उठाए जाएंगे।
214	बीसवां इरशाद।
214	खातून-ए-जन्नत क़यामत में हुज़ूर अलैहिस-सलातो-वस-सलाम की ऊँटनी अज़बा पर सवार होंगी।
215	हुज़ूर अलैहिस-सलातो-वस-सलाम बुराक़ पर सवार होंगे।
214	हज़रत बिलाल महशर में एक जन्नती ऊँटनी पर सवार होकर उसकी पुश्त (पीठ) पर अज़ान देंगे।

صفحہ تفصیل

۲۰۵ اس دن خزائنِ رحمت کی چابیاں اور لواءِ حمد میرے ہاتھ میں ہوگا۔

۲۰۶ گیارہواں ارشاد۔

۲۰۶ پیشوائے مرسلین و خاتم النبیین میں ہوں۔

۲۰۶ محشر میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے خدام ایک ہزار اور جنت میں بے شمار ہوں گے۔

۲۰۷ بارہواں ارشاد۔

۲۰۷ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم افضل الخلق اور آپ کا خاندان تمام خاندانوں سے افضل ہے۔

۲۰۷ تیرہواں ارشاد۔

صفحہ تفصیل

۲۰۹ ستر ہواں ارشاد

۲۰۹ ابراہیم خلیل اللہ، موسیٰ کلیم اللہ اور میں حبیب اللہ ہوں۔

۲۱۰ حدیث "اختصر لی اختصارًا" کا معنی

۲۱۰ تحقیق مصنف۔

۲۱۰ ہر آیت قرآنی کے نیچے ساٹھ ساٹھ ہزار علم ہیں۔

۲۱۱ کل کائنات کو ایسے دیکھتا ہوں جیسے اپنی ہتھیلی کو۔

۲۱۱ نمازیں پچاس سے پانچ اور زکوٰۃ چوتھے سے چالیسواں حصہ ہو گئی مگر ثواب و فضل پہلے والا برقرار ہے۔

صفحہ	تفصیل
۲۰۷	مخلوق کی تمام تقسیمات میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام بہترین قسم میں ہوئے۔
۲۰۸	چودہواں ارشاد۔
۲۰۸	بہترین اولاد آدم پانچ ہیں اور حضور ان سب سے بہتر ہیں۔
۲۰۸	جلوہ دوم
۲۰۸	جلائل متعلقہ بآخرت
۲۰۹	پندرہواں ارشاد
۲۰۹	فضل میں اگلے ہیں اور ہم سب سے پہلے جنت میں داخل ہوں گے۔
۲۰۹	سولہواں ارشاد
۲۱۲	اٹھارہواں ارشاد۔
۲۱۲	ہر نبی کے لیے ایک دعا ہے جو وہ دنیا میں کر چکے جبکہ میں نے اپنی دعا قیامت کے لیے چھپا رکھی ہے۔
۲۱۳	انیسواں ارشاد
۲۱۳	میں ہی حاشر ہوں کہ تمام لوگ میرے قدموں پر اٹھائے جائیں گے۔
۲۱۴	بیسواں ارشاد
۲۱۴	خاتونِ جنت قیامت میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی اونٹنی عضباء پر سوار ہوں گی۔
۲۱۵	حضور علیہ الصلوۃ والسلام براق پر سوار ہوں گے۔
۲۱۴	

صفحہ تفصیل

حضرت بلال محشر میں ایک جنتی اونٹنی پر سوار ہو کر اس کی پشت پر اذان دیں گے۔

نحن الآخرون من اهل الدنيا والاولون يوم القيمة ۲۰۹

Fatawa Rizwiya, Volume 30

[Index Page - Table of Contents]

Left Column: - Page 219, Item 215: Twenty-first Saying: "I will be the first to emerge from the earth, then a heavenly robe will be put on me." - Page 220, Item 215: "I will stand on the right side of the Throne where no one else can stand." - Page 222, Item 215: Twenty-second Saying - Page 226, Item 215: "Those of old and those of later times will envy me." - Page 226, Item 215: Twenty-third Saying: "I will be dressed in such a fine heavenly garment that all humanity will not be worthy of its likeness." - Page 226, Item 215: Twenty-fourth Saying: "The Holy Prophet (PBUH) and his Ummah will be the highest among all on the Day of Judgment." - Page 227, Item 216: Twenty-fifth Saying - Page 227, Item 217: "On the Day of Judgment, everyone will wish they belonged to us." - Page 227, Item 217: Twenty-sixth Saying - Page 227, Item 217: "Allah Almighty gave me three requests; I have made two, and deferred the third for the day when everyone will need me." - Page 228, Item 217: "On the Day of Judgment, even Ibrahim Khalilullah (PBUH) will desire my prayer." - Page 228, Item 217: "Ibrahim Khalilullah has a need for the Messenger of Allah."

Right Column: - Item 214, Page 218: Hadiths of Intercession - Item 215, Page 219: Twenty-seventh Saying - Item 215, Page 220: Summary of hadiths related to intercession by the author - Item 215, Page 222: Twenty-eighth Saying: "On the Day of Judgment, I will be the Imam (leader) of all prophets, their spokesperson, and their intercessor." - Item 215, Page 226: Twenty-ninth Saying: "I will wait for my Ummah." - Item 215, Page 226: Presence and request of Prophet Jesus (PBUH) in the court of the Beloved - Item 215, Page 227: "The Prophet (PBUH) will receive such favors that neither a near angel nor a sent prophet ever received." - Item 216, Page 227: Thirtieth Saying - Item 217, Page 227: "The gate of Paradise will not be opened for anyone before the Holy Prophet (PBUH)." - Item 217, Page 227: Thirty-first Saying: "I am the first to enter Paradise, and I say this without boast." - Item 217, Page 228: Thirty-second Saying: "I am the first intercessor, and my followers are more numerous than the nations of all other prophets."

फ़तावा रज़विया, खंड 30

[अनुक्रमणिका पृष्ठ - विषय-सूची]

बायां स्तंभ: - पृष्ठ 219, संख्या 215: इक्कीसवां इरशाद: "मैं सबसे पहले ज़मीन से बाहर तशरीफ़ ले जाऊंगा फिर मुझे जन्नती जोड़ा पहनाया जाएगा।" - पृष्ठ 220, संख्या 215: "मैं अर्श के दाईं ओर खड़ा होऊंगा जहाँ कोई और खड़ा नहीं हो सकता।" - पृष्ठ 222, संख्या 215: बाईसवां इरशाद - पृष्ठ 226, संख्या 215: "अगले-पिछले (प्राचीन और उत्तरकालीन) लोग मुझ पर रश्क करेंगे।" - पृष्ठ 226, संख्या 215: तेईसवां इरशाद: "मुझे उम्दा जन्नती लिबास पहनाया जाएगा कि तमाम इंसान उसके लायक न होंगे।" - पृष्ठ 226, संख्या 215: चौबीसवां इरशाद: "हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और आपकी उम्मत कयामत के दिन सब पर भारी और बुलंद होंगे।" - पृष्ठ 227, संख्या 216: पच्चीसवां इरशाद - पृष्ठ 227, संख्या 217: "कयामत के दिन हर कोई तमन्ना करेगा कि काश वह हमसे होता।" - पृष्ठ 227, संख्या 217: छब्बीसवां इरशाद - पृष्ठ 227, संख्या 217: "अल्लाह तआला ने मुझे तीन दुआएं दीं; दो मैंने कर लीं, तीसरी उस दिन के लिए सुरक्षित रखी है जब सबको मेरी ज़रूरत होगी।" - पृष्ठ 228, संख्या 217: "कयामत के दिन हज़रत खलीलुल्लाह (इब्राहिम) अलैहिस्सलाम भी मेरी दुआ के ख्वाहिशमंद होंगे।" - पृष्ठ 228, संख्या 217: "खलीलुल्लाह को भी अल्लाह के रसूल की ज़रूरत है।"

दायां स्तंभ: - संख्या 214, पृष्ठ 218: शफ़ाअत (सिफ़ारिश) की अहादीस - संख्या 215, पृष्ठ 219: सत्ताईसवां इरशाद - संख्या 215, पृष्ठ 220: लेखक द्वारा शफ़ाअत से संबंधित हदीसों का सारांश - संख्या 215, पृष्ठ 222: अठ्ठाईसवां इरशाद: "कयामत के दिन मैं तमाम नबियों का इमाम, उनका खतीब और उनका शफ़ाअत करने वाला होऊंगा।" - संख्या 215, पृष्ठ 226: उनतीसवां इरशाद: "मैं अपनी उम्मत का इंतज़ार करूँगा।" - संख्या 215, पृष्ठ 226: हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम की बारगाहे महबूब में हाज़िरी और इल्तिमास - संख्या 215, पृष्ठ 227: "हुज़ूर अलैहिस्सलातु वसल्लम वो कुछ पाएंगे जो न किसी नज़दीकी फरिश्ते को मिला न किसी रसूल को।" - संख्या 216, पृष्ठ 227: तीसवां इरशाद - संख्या 217, पृष्ठ 227: "हुज़ूर अलैहिस्सलातु वसल्लम से पहले जन्नत का दरवाज़ा किसी के लिए नहीं खोला जाएगा।" - संख्या 217, पृष्ठ 227: इकतीसवां इरशाद: "मैं जन्नत में दाखिल होने वाला सबसे पहला व्यक्ति हूँ, और यह कोई गर्व की बात नहीं (बल्कि रब का करम है)।" - संख्या 217, पृष्ठ 228: बत्तीसवां इरशाद: "मैं सबसे पहला शफ़ीअ (सिफ़ारिशी) हूँ और मेरे अनुयायी सभी नबियों की उम्मतों से अधिक हैं।"

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

[فہرست مضامین]

بایاں کالم: - ۲۱۹ | ۲۱۵ | اکیسواں ارشاد: میں سب سے پہلے زمین سے باہر تشریف لے جاؤں گا پھر مجھے بہشتی جوڑا پہنایا جائے گا۔ - ۲۲۰ | ۲۱۵ | میں عرش کی دائیں طرف کھڑا ہوں گا جہاں کوئی اور کھڑا نہیں ہو سکتا۔ - ۲۲۲ | ۲۱۵ | بائیسواں ارشاد - ۲۲۶ | ۲۱۵ | اگلے پچھلے مجھ پر رشک کرینگے۔ - ۲۲۶ | ۲۱۵ | تئیسواں ارشاد: مجھے عمدہ بہشتی لباس پہنایا جائے گا کہ تمام بشر اس کے لائق نہ ہوں گے۔ - ۲۲۶ | ۲۱۵ | چوبیسواں ارشاد: حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور آپ کی امت قیامت کے دن سب سے بلند ہوں گے۔ - ۲۲۷ | ۲۱۶ | پچیسواں ارشاد - ۲۲۷ | ۲۱۷ | قیامت کے دن ہر ایک تمنا کرے گا کہ وہ ہم سے ہوتا - ۲۲۷ | ۲۱۷ | چھبیسواں ارشاد - ۲۲۷ | ۲۱۷ | اللہ تعالیٰ نے مجھے تین سوال دیے، دو میں نے کر لئے، تیسرا اس دن کے لیے مؤخر کر دیا جس دن سب کو میری حاجت ہوگی۔ - ۲۲۸ | ۲۱۷ | قیامت کے دن جناب خلیل اللہ علیہ السلام بھی میری دعا کے خواہشمند ہوں گے۔ - ۲۲۸ | ۲۱۷ | ہے خلیل اللہ کو حاجت رسول اللہ کی۔

دایاں کالم: - ۲۱۴ | احادیثِ شفاعت | ۲۱۸ - ۲۱۵ | ستائیسواں ارشاد | ۲۱۹ - ۲۱۵ | شفاعت سے متعلق وارد ہونیوالی احادیث کی تلخیص از مصنف | ۲۲۰ - ۲۱۵ | اٹھائیسواں ارشاد: قیامت کے دن میں تمام انبیاء کا امام، ان کا خطیب اور ان کا شفاعت کرنیوالا ہوں گا۔ | ۲۲۲ - ۲۱۵ | انتیسواں ارشاد: میں اپنی امت کا انتظار کروں گا۔ | ۲۲۶ - ۲۱۵ | حضرت عیسیٰ علیہ السلام کی بارگاہ محبوب میں حاضری اور التماس | ۲۲۶ - ۲۱۵ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام وہ کچھ پائیں گے جو نہ کسی مقرب فرشتہ کو ملا نہ کسی نبی مرسل نے پایا۔ | ۲۲۷ - ۲۱۶ | تیسواں ارشاد۔ |

۲۲۷ - ۲۱۷ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے پہلے دروازہ جنت کسی کے لئے نہیں کھولا جائے گا۔ | ۲۲۷ - ۲۱۷ | اکتیسواں ارشاد: انا اول من یدخل الجنتہ ولا فخر | ۲۲۷ - ۲۱۷ | بتیسواں ارشاد: میں سب سے پہلا شفیع اور میرے پیروکار سب نبیوں کی امتوں سے افزوں | ۲۲۸

Fatawa-e-Razvia, Volume 30

[Left Column] 228: Sayings of the Great Prophets and Noble Angels 228: Fortieth Saying 229: On the night of Ascension (Me'raj), all prophets delivered sermons of praise to God, and at the end, the Imam of Prophets delivered a sermon. And Ibrahim (AS) announced that you are the most superior of the Prophets. 229: Forty-first Saying 229: The saying of Jibrael that I found no person more superior than Muhammad Mustafa (PBUH) and no family more superior than the family of Bani Hashim. 229: Forty-second Saying 229: Good news from the Angel 231: Forty-third Saying 231: The story of the Prophet's birth in the words of the Prophet's mother (Peace and blessings be upon him and her). 231: Forty-fourth Saying 231: The stubbornness of Buraq and Jibrael's (AS) comforting and admonishing. 232: Forty-fifth Saying 232: The most beloved and honored of creation 232: Hadiths regarding the trust of Prophets 233: Forty-seventh Saying 233: The leadership (Imamat) of the Prophets by the Master of Messengers (PBUH) on the night of Ascension (Isra).

[Right Column] 228: Thirty-third Saying 228: Appearance on the highest luminous pulpit 229: Honor of the Ummi Prophet on the Day of Judgment 229: Thirty-fourth Saying 229: I will be the first to cross the Pul-e-Sirat with my Ummah. 229: Thirty-fifth Saying 229: People will go to the prophets to have the door of Paradise opened. 231: Thirty-sixth Saying 231: Paradise will be forbidden for all prophets before the arrival of the Master of the two worlds (PBUH) in Paradise. 231: Thirty-seventh Saying 231: The slap of Farooq-e-Azam (RA) to the Jew who denied absolute superiority, and the address of the Master of the two worlds (PBUH) to that Jew. 232: Thirty-eighth Saying 232: Ask for Wasila for me from Allah. 232: What is the station of Wasila and who will receive it? 233: Thirty-ninth Saying 233: Appearance in the highest chamber of Jannah al-Na'im 233: Third appearance

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 30

[बायाँ कॉलम] 228: महान नबियों और आदरणीय फरिश्तों के कथन 228: चालीसवाँ इरशाद 229: शबे मेराज (मिराज की रात) में सभी नबियों ने अल्लाह की हम्द और सना (स्तुति) के खुतबे (प्रवचन) पढ़े और अंत में इमामुल अंबिया ने खुतबा पढ़ा। और इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) ने आपके अफ़ज़लुल अंबिया (नबियों में सबसे श्रेष्ठ) होने का ऐलान फ़रमाया। 229: इकतालीसवाँ इरशाद 229: जिब्रईल का यह कहना कि मैंने मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से बढ़कर किसी को श्रेष्ठ और बनी हाशिम के खानदान से बढ़कर किसी खानदान को श्रेष्ठ नहीं पाया। 229: बयालीसवाँ इरशाद 229: फरिश्ते की खुशखबरी 231: तिंतालीसवाँ इरशाद 231: रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की माता की ज़बानी रसूल के जन्म की कहानी। 231: चवालीसवाँ इरशाद 231: बुराक की हठधर्मिता और जिब्रईल (अलैहिस्सलाम) द्वारा तसल्ली और डांट-फटकार। 232: पैंतालीसवाँ इरशाद 232: सृष्टि में सबसे प्रिय और सम्मानित 232: नबियों की अमानत के बारे में हदीसें 233: सैंतालीसवाँ इरशाद 233: शबे इसरा में सय्यिदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) द्वारा नबियों की इमामत (नेतृत्व) करना।

[दायाँ कॉलम] 228: तैंतीसवाँ इरशाद 228: सबसे ऊंचे नूरानी मिंबर पर जलवागरी 229: कयामत में नबी-ए-उम्मी का सम्मान 229: चौंतीसवाँ इरशाद 229: सबसे पहले मैं पुल सिरात से अपनी उम्मत को लेकर गुज़रूँगा। 229: पैंतीसवाँ इरशाद 229: जन्नत का दरवाज़ा खुलवाने के लिए लोग नबियों के पास जाएँगे। 231: छत्तीसवाँ इरशाद 231: सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्नत में पधारने से पहले जन्नत सभी नबियों पर हराम होगी। 231: सैंतीसवाँ इरशाद 231: अफ़ज़लियते मुतलका (पूर्ण श्रेष्ठता) के मुनकिर (अस्वीकार करने वाले) यहूदी को हज़रत फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का थप्पड़ और सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का उस यहूदी को संबोधन। 232: अड़तीसवाँ इरशाद 232: मेरे लिए अल्लाह से वसीला माँगो 232: मकाम-ए-वसीला क्या है और किसे मिलेगा? 233: उनतालीसवाँ इरशाद 233: जन्नतुल नईम के सर्वोच्च कक्ष में जलवागरी 233: तीसरा जलवा

فتاوی رضویہ ، جلد ۳۰

[بایاں کالم] ۲۲۸: ارشادات انبیاء عظام و ملائکہ کرام ۲۲۸: چالیسواں ارشاد ۲۲۹: شب معراج تمام انبیاء نے حمد و ثناء الٰہی کے خطبے پڑھے اور آخر میں امام الانبیاء نے خطبہ پڑھا۔ اور ابراہیم علیہ السلام نے آپ کے افضل الانبیاء ہونے کا اعلان فرمایا۔ ۲۲۹: اکتالیسواں ارشاد ۲۲۹: قول جبریل کہ میں نے کوئی شخص محمد مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے افضل اور کوئی خاندان خاندان بنی ہاشم سے افضل نہ پایا۔ ۲۲۹: بیالیسواں ارشاد ۲۲۹: فرشتے کا مژدہ ۲۳۱: تینتالیسواں ارشاد ۲۳۱: قصہ ولادت رسول بزبان والدہ رسول علیہ الصلوۃ و السلام ۲۳۱: چوالیسواں ارشاد ۲۳۱: براق کی منہ زوری اور جبرائیل علیہ السلام کی تسکین و توبیخ ۲۳۲: پینتالیسواں ارشاد ۲۳۲: محبوب ترین و معزز ترین خلق ۲۳۲: احادیث امانۃ الانبیاء ۲۳۳: سینتالیسواں ارشاد ۲۳۳: شب اسراء حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا انبیاء کی امامت فرمانا۔

[دایاں کالم] ۲۲۸: تینتیسواں ارشاد ۲۲۸: سب سے بلند نورانی منبر پر جلوہ گری ۲۲۹: قیامت میں نبی امی کا اعزاز ۲۲۹: چونتیسواں ارشاد ۲۲۹: سب سے پہلے میں پل صراط سے اپنی امت کو لے کر گزروں گا۔ ۲۲۹: پینتیسواں ارشاد ۲۲۹: دروازہ جنت کھلوانے کے لئے لوگ انبیاء کے پاس جائیں گے۔ ۲۳۱: چھتیسواں ارشاد ۲۳۱: سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جنت میں تشریف آوری سے قبل جنت سب پیغمبروں پر حرام ہوگی۔ ۲۳۱: سینتیسواں ارشاد ۲۳۱: افضیلت مطلقہ کے منکر یہودی کو جناب فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تھپڑ اور سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سل کا اس یہودی کو خطاب ۲۳۲: اڑتیسواں ارشاد ۲۳۲: میرے لئے اللہ سے وسیلہ

مانگو ۲۳۲: مقام وسیلہ کیا اور کس کو ملے گا۔ ۲۳۳: انتالیسواں ارشاد ۲۳۳: جنت النعیم کے اعلیٰ غرفہ میں جلوہ گری ۲۳۳: جلوہ سوم

Volume 30 | Fatawa-e-Razvia

- The Prophet led the prayer of angels and messengers | 242 | Third Radiance | 246
- Benefit | 242 | Methods of narrations and Hadith of special characteristics | 246
- Supplement | 243 | Hadith of special characteristics is Mutawatir in meaning | 246
- 48th Decree | 243 | The narrators of the Hadith of special characteristics are fourteen companions. | 246
- On the Day of Judgment, my reward will be greater than all prophets. | 243 | Number of special characteristics and excellences | 246
- 49th Decree | 243 | I was given excellence over the prophets for six reasons. Before me, no one received those virtues. | 249
- Abraham and Jesus will be in my Ummah on the Day of Judgment. | 243 | Imam Suyuti has gathered approximately two hundred and fifty characteristics in Khasais-ul-Kubra. | 253
- 50th Decree | 244 | The scholars of the inner self know more than the scholars of the outer self. | 253
- The Prophet (PBUH) is the best and most chosen of all creation. | 244 | O Abu Bakr! No one recognized me except my Lord. | 254
- 51st Decree | 244 | Fourth Radiance | 254
- The Prophet (PBUH) is the Seal, leader, and master of prophets and messengers. | 244 | Traditions of the Companions | 254
- Messenger to all creation, kind to believers, and intercessor for sinners. | 244 | First Narration | 254
- 52nd Decree | 244 | The Holy Prophet (PBUH) will be the most honored and dignified among all creation in the presence of Allah Almighty on the Day of Judgment. | 254
- "I have a time with Allah..." etc. | 244 | Second Narration | 254
- 53rd Decree | 245 | Allah Almighty chose Muhammad Mustafa (PBUH) for His Noble Self. | 254
- Salutation of Gabriel (AS) in the presence of the Master of Messengers | 245 | Third Narration | 255

- The Prophet (PBUH) is the first, the last, the apparent, and the hidden. | 245 | Abul Qasim (PBUH) is the most dignified among all creation in the sight of Allah. | 255

जिल्द 30 | फतवा-ए-रज़विया

- हुज़ूर ने फरिश्तों और रसूलों की इमामत फरमाई | 242 | तीसरी चमक | 246
- फ़ायदा | 242 | रिवायतों के तरीके और खुसूसियात (خصائص) की हदीस | 246
- तज़बील (अतिरिक्त टिप्पणी) | 243 | खुसूसियात की हदीस अर्थ में मुतवातिर है | 246
- 48वां इरशाद | 243 | खुसूसियात की हदीस के रावी चौदह सहाबा किराम हैं। | 246
- क़यामत में मेरा सवाब सब अंबिया से बड़ा होगा। | 243 | खुसूसियात और नफाइस की संख्या | 246
- 49वां इरशाद | 243 | मुझे छह कारणों से नबियों पर फज़ीलत दी गई। मुझसे पहले वो फज़ाइल किसी को न मिले। | 249
- इब्राहिम और ईसा क़यामत के दिन मेरी उम्मत में होंगे। | 243 | इमाम सुयूती ने खसाइस-उल-कुबरा में लगभग ढाई सौ खुसूसियात जमा फरमाई हैं। | 253
- 50वां इरशाद | 244 | बातिन (आंतरिक) के उलेमा को ज़ाहिर (बाहरी) के उलेमा से ज़्यादा मालूम है। | 253
- हुज़ूर अलैहिस्सलाम तमाम मख्लूक से बेहतर और मुंतखब (चुने हुए) हैं। | 244 | ऐ अबू बक्र! मुझे मेरे रब के सिवा किसी ने नहीं पहचाना | 254
- 51वां इरशाद | 244 | चौथी चमक | 254
- हुज़ूर अलैहिस्सलाम अंबिया और रसूलों के खातम, कायद और सय्यद हैं। | 244 | सहाबा के आसार (परंपराएं) | 254
- पूरी मख्लूक के रसूल, मोमिनों पर मेहरबान और गुनाहगारों के शफी (सिफारिशी)। | 244 | पहली रिवायत | 254
- 52वां इरशाद | 244 | हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम क़यामत में अल्लाह तआला के हुज़ूर तमाम मख्लूक से ज़्यादा इज़्ज़त और करामत वाले होंगे। | 254
- "ली मअल्लाह वक्त..." इत्यादि | 244 | दूसरी रिवायत | 254
- 53वां इरशाद | 245 | अल्लाह तआला ने मुहम्मद मुस्तफा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को अपनी ज़ात-ए-करीमा के लिए चुन लिया। | 254
- जिब्रईल अलैहिस्सलाम का बारगाह-ए-सय्यदुल मुर्सलीन में सलाम | 245 | तीसरी रिवायत | 255

- हुज़ूर अलैहिस्सलाम अव्वल, आखिर, ज़ाहिर और बातिन हैं। | 245 | अल्लाह के नज़दीक तमाम मख्लूक से ज़्यादा वजाहत वाले अबुल कासिम हैं सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम | 255

पृष्ठ 34/772

- حضور نے ملائکہ و مرسلین کی امامت فرمائی | ۲۴۲ | تابش سوم | ۲۴۶
- فائدہ | ۲۴۲ | طرق روایات و حدیث خصائص | ۲۴۶
- تذبیل | ۲۴۳ | حدیث خصائص متواتر المعنی ہے | ۲۴۶
- اڑتالیسواں ارشاد | ۲۴۳ | حدیث خصائص کے راوی چودہ صحابہ کرام ہیں۔ | ۲۴۶
- قیامت میں میرا ثواب سب انبیاء سے بڑا ہوگا۔ | ۲۴۳ | خصائص و نفائس کی تعداد | ۲۴۶
- انچاسواں ارشاد | ۲۴۳ | مجھے چھ وجوہ سے انبیاء پر فضیلت دی گئی۔ مجھ سے پہلے وہ فضائل کسی کو نہ ملے۔ | ۲۴۹
- ابراہیم و عیسیٰ قیامت کے دن میری امت میں ہوں گے۔ | ۲۴۳ | امام سیوطی نے خصائصِ کبریٰ میں تقریباً ڈھائی سو خصائص جمع فرمائے ہیں۔ | ۲۵۳
- پچاسواں ارشاد | ۲۴۴ | علماءِ ظاہر سے علماءِ باطن کو زیادہ معلوم ہے۔ | ۲۵۳
- حضور علیہ الصلوۃ والسلام تمام مخلوق سے بہتر اور منتخب ہیں۔ | ۲۴۴ | اے ابوبکر! مجھے میرے رب کے سوا کسی نے نہیں پہچانا | ۲۵۴
- اکاونواں ارشاد | ۲۴۴ | تابشِ چہارم | ۲۵۴
- حضور علیہ الصلوۃ والسلام انبیاء و رسل کے خاتم، قائد اور سید ہیں۔ | ۲۴۴ | آثارِ صحابہ | ۲۵۴
- کل مخلوق کے رسول، مومنوں پر مہربان اور شفیع المذنبین۔ | ۲۴۴ | پہلی روایت | ۲۵۴
- باونواں ارشاد | ۲۴۴ | حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قیامت میں اللہ تعالیٰ کے حضور تمام مخلوق سے زیادہ عزت و کرامت والے ہوں گے۔ | ۲۵۴

- لی مع اللہ وقت الخ | ۲۴۴ | دوسری روایت | ۲۵۴
- تریپنواں ارشاد | ۲۴۵ | اللہ تعالیٰ نے محمد مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنی ذاتِ کریمہ کے لئے چن لیا۔ | ۲۵۴
- جبرائیل علیہ السلام کا بارگاہِ سید المرسلین میں سلام | ۲۴۵ | تیسری روایت | ۲۵۵
- حضور علیہ الصلوۃ والسلام اول، آخر ظاہر اور باطن ہیں۔ | ۲۴۵ | عند اللہ تمام مخلوق سے زیادہ وجاہت والے ابوالقاسم ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم | ۲۵۵

Volume 30 Fatawa Ridawiyya

Fourth Narration (255) | Dream of Syeda Amina (R.A.) (259) Prediction of the Monk to Zaid bin Amr bin Nufayl about the Prophet (PBUH) (255) | Eleventh Narration (259) Fifth Narration (255) | Another dream of Syeda Amina (R.A.) (259) Story of Abu Talib and the Monk (256) | Twelfth Narration (259) "This is the Master of the Worlds and this is the Messenger of the Lord of the Worlds" (256) | The Prophet (PBUH) reaching the Veil of Grandeur, hearing the Adhan, and Allah's confirmation of the Muazzin's words (260) Trees and stones prostrated (256) | Noor al-Khitam (Necessary Clarification) (261) Trees and clouds provided shade (256) | Warning (Commitment to brevity in response) (262) Sixth Narration (256) | Names of sources which were before the author during the compilation of the book (262) News to Tamim Dari from an unseen voice regarding the commissioning of the Master of Messengers (256) | Great Glad Tidings (regarding the acceptance of the treatise) (265) Seventh Narration (257) | The Greatest Glad Tidings (the author's popularity in the Prophet's court) (266) Verses from an unseen voice regarding the Prophet (PBUH) (257) | Treatise "Shumool al-Islam li Usul al-Rasul al-Kiram": An account of the faith of the ancestors of the Master of the Worlds (PBUH) (267) Eighth Narration (257) | A believing slave is better than a polytheist (268) An incident involving a slave girl in the Prophet's court (257) | The Noble Prophet (PBUH) was sent as the best of all generations of Adam's descendants in every age and class (268) Ninth Narration (258) | There must have been at least seven Muslims on earth in every era (269) Glad tidings to the pure and chaste Syeda Amina in the sixth month of pregnancy (258) | It is mandatory that the fathers and mothers of Mustafa (PBUH) in every age and class be righteous and accepted servants (269) Tenth Narration (259) | First Proof (269)

जिल्द 30 फ़तावा रिज़विया

चौथी रिवायत (255) | सैयदा आमना (रज़ी.) का ख़्वाब (259) हुज़ूर (स.अ.व.) के बारे में राहब की ज़ैद बिन अम्र बिन नुफ़ैल की पेशगोई (255) | ग्यारहवीं रिवायत (259) पाँचवीं रिवायत (255) | सैयदा आमना (रज़ी.) का एक और ख़्वाब (259) अबू तालिब और राहब का क़िस्सा (256) | बारहवीं रिवायत (259) "हाज़ा सैयदुल आलमीन व हाज़ा रसूलु रब्बिल आलमीन" (256) | हुज़ूर (स.अ.व.) का पर्दा-ए-अज़मत तक पहुँचना, अज़ान सुनना और अल्लाह तआला का मुअज़्ज़िन के कलमात की तस्दीक़ फ़रमाना (260) शजर और हजर ने सजदा किया (256) | नूरुल ख़िताम (ज़रूरी वज़ाहत) (261) दरख़्त और बादल ने साया किया (256) | तंबीह (जवाब में इख़्तेसार का इल्तिज़ाम) (262) छठी रिवायत (256) | उन माख़िज़ के नाम जो किताब की तरतीब के वक़्त मुसन्निफ़ के पेशे नज़र रहे (262) तमीम दारी को हातिफ़-ए-ग़ैबी से सैयदुल मुर्सलीन की बेअसत के बारे में ख़बर (256) | बशारत-ए-जलीला (रिसाला की मक़बूलियत के मुताल्लिक़) (265) सातवीं रिवायत (257) | बशारत-ए-आज़म (मुसन्निफ़ की मक़बूलियत बारगाह-ए-रसूल में) (266) हुज़ूर (स.अ.व.) के बारे में हातिफ़-ए-ग़ैबी के अशआर (257) | रिसाला "शुमूलुल इस्लाम लि उसूलिर रसूलिल किराम": हुज़ूर सैयदे आलम (स.अ.व.) के आबा-ओ-अजदाद के ईमान का बयान (267) आठवीं रिवायत (257) | मोमिन गुलाम मुशरिक से बेहतर है (268) बारगाह-ए-रिसालत में एक कनीज़ का वाक़िआ (257) | हुज़ूर अनवर (स.अ.व.) हर ज़माने और तबक़े में बनी आदम की तमाम नस्लों में सबसे बेहतर भेजे गए (268) नवीं रिवायत (258) | रूए ज़मीन पर हर ज़माने में कम से कम सात मुसलमान ज़रूर रहे (269) सैयदा आमना तय्यबा ताहेरा को हमल के छठे महीने में बशारत (258) | वाजिब है कि मुस्तफ़ा (स.अ.व.) के आबा-ओ-अजदाद और माएँ हर ज़माने और तबक़े में नेक और मक़बूल बंदे हों (269) दसवीं रिवायत (259) | पहली दलील (269)

چوتھی روایت ۲۵۵ | سیدہ آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کا خواب ۲۵۹ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے بارے میں راہب کی زید بن عمرو بن نفیل کی پیشگوئی۔ ۲۵۵ | گیارہویں روایت ۲۵۹ پانچویں روایت ۲۵۵ | سیدہ آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کا ایک اور خواب ۲۵۹ ابو طالب اور راہب کا قصہ ۲۵۶ | بارہویں روایت ۲۵۹ ھذا سید العالمین و ھذا رسول رب العالمین ۲۵۶ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا پردہ عظمت تک پہنچنا، اذان سننا اور اللہ تعالیٰ کا موذن کے کلمات کی تصدیق فرمانا ۲۶۰ شجر و حجر نے سجدہ کیا۔ ۲۵۶ | نور الختام (ضروری وضاحت) ۲۶۱ درخت اور بادل نے سایہ کیا۔ ۲۵۶ | تنبیہ (اختصار جواب کا التزام) ۲۶۲ چھٹی روایت ۲۵۶ | ان مآخذ کے نام جو ترتیب کتاب کے وقت مصنف کے پیش نظر رہے۔ ۲۶۲ تمیم داری کو ہاتف غیبی کی بعثت سید المرسلین کے بارے میں خبر ۲۵۶ | بشارت جلیلہ (متعلقہ قبولیت رسالہ) ۲۶۵ ساتویں روایت ۲۵۷ | بشارت اعظم (مصنف کی مقبولیت بارگاہ رسول میں) ۲۶۶ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے بارے میں ہاتف غیبی کے اشعار ۲۵۷ | رسالہ شمول الاسلام لاصول الرسول الکرام حضور سید عالم صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آباؤ اجداد کے ایمان کا بیان ۲۶۷ آٹھویں روایت ۲۵۷ | عبد مومن مشرک سے بہتر ہے۔ ۲۶۸ بارگاہ رسالت میں ایک کنیز کا واقعہ ۲۵۷ | حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہر قرن و طبقہ میں تمام قرون بنی آدم کے بہتر سے بھیجے گئے۔ ۲۶۸ نویں روایت۔ ۲۵۸ | روئے زمین پر ہر زمانے میں کم از کم سات مسلمان ضرور رہے۔ ۲۶۹ سیدہ آمنہ طیبہ طاہرہ کو حمل کے چھٹے ماہ میں بشارت ۲۵۸ | واجب ہے کہ مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آباؤ اجداد و امہات ہر قرن و طبقہ میں بندگان صالح و مقبول ہوں ۲۶۹ دسویں روایت ۲۵۹ | پہلی دلیل ۲۶۹

Fatawa Razawiya | Volume 30

Topic	Page	Topic	Page
Second proof	279	Incident of the Battle of Hunayn	277
No share of honor and purity for any disbeliever (male or female).	280	Nine of the grandmothers of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) were named Atika.	280
Third proof	271	Seventh proof	280
The holy light of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) continued to be transferred from prostrators to prostrators.	271	The lineage between a Muslim and a disbeliever is severed.	280
Fourth proof	271	Eighth and Ninth proofs	281
The majesty and belovedness of the Master in the Divine Presence.	271	Zaid bin Amr is a dweller of Paradise.	282
Why the reduction in Abu Talib's punishment?	273	The Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) described his lineage up to twenty-one generations.	282
Fifth proof	285	Tenth proof	283
The dwellers of Hell and Heaven are not equal.	285	Those with whom the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered into marriage are dwellers of Paradise.	282
Some beliefs of Ahl-e-Sunnat.	286	Great warnings/points of caution.	282
Hazrat Abdul Muttalib will enter Paradise.	286	Taking 'father' in the Hadith "Indeed, my father and your father" to mean Abu Talib is a clear path.	282
Sixth proof	286	Azar was not the father of Abraham (peace be upon him) but rather his uncle.	282
	277		282

Topic	Page	Topic	Page
Honor and dignity are restricted to Muslims.		The prohibition from seeking forgiveness, God forbid, does not indicate a lack of monotheism.	
Being descended from someone mean and lowly is not a cause for praise for any noble and dignified person.	277	The Leader of Intercessors (peace and blessings of Allah be upon him) will intercede repeatedly.	282
It is forbidden to take pride in lineage from disbelieving ancestors.	277	Allah Almighty resurrected the noble parents of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) like the People of the Cave; they believed in you, attained the honor of companionship, and are now resting.	286
The Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) mentioned his noble ancestors and mothers many times in describing his noble virtues and in places of pride and praise.	277		

फतावा रज़विया | जिल्द 30

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
दूसरी दलील	279	ग़ज़वा-ए-हुनैन का वाकया	277
किसी काफ़िर और काफ़िरा के लिए करम और तहारत से हिस्सा नहीं।	280	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दादियों (जद्दत) में से नौ बीवियों का नाम आतिक़ा था।	280
तीसरी दलील	271	सातवीं दलील	280
हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर-ए-पाक सजदा करने वालों से सजदा करने वालों की तरफ मुन्तक़िल होता रहा।	271	मुस्लिम और काफ़िर का नसब मुनक़तेअ (टूटा हुआ) है।	280
चौथी दलील	271	आठवीं और नौवीं दलील	281
बारगाह-ए-इज़्ज़त में सरकार की वजाहत और महबूबियत।	271	ज़ैद बिन अम्र जन्नती हैं।	282
अबू तालिब के अज़ाब में तख़फ़ीफ़ (कमी) क्यों?	273	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इक्कीस पुश्तों तक अपना नसब नामा बयान फरमाया।	282
पांचवीं दलील	285	दसवीं दलील	283
दोज़ख़ और जन्नत वाले बराबर नहीं।	285	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने जिनसे निकाह का मामला फ़रमाया वे जन्नती हैं।	282
बाज़ अक़ाइद-ए-अहले सुन्नत।	286	तन्बीहात-ए-बाहेरा (स्पष्ट सावधानियाँ)।	282
हज़रत अब्दुल मुत्तलिब जन्नत में दाख़िल होंगे।	286	हदीस "इन्ना अबी व अबाका" में बाप से अबू तालिब मुराद लेना वाज़ेह तरीक़ा है।	282

विषय	पृष्ठ
छठी दलील	286
इज़्ज़त और करम मुसलमानों में ही मुन्हसिर (सीमित) है।	277
किसी ज़लील और नीच की औलाद से होना किसी शरीफ़ और मुअज्ज़ज़ के लिए तारीफ का बाइस नहीं।	277
काफ़िर बाप-दादाओं के नसब से फ़ख्र करना हराम है।	277
हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने फ़ज़ाइल-ए-करीमा के बयान और मकाम-ए-रज़ व मदह में बार-बार अपने आबा-ए-किराम और उम्महात-ए-किराम का ज़िक्र फ़रमाया।	277
आज़र इब्राहीम अलैहिस्सलाम का बाप न था बल्कि चचा था।	282
इस्तिग़फ़ार से मनाही, मआज़ल्लाह, तौहीद की कमी पर दलालत नहीं करती।	282
सैयदुश शाफ़िईन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बार-बार शफाअत फ़रमाएंगे।	282
अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त ने अस्हाब-ए-कहफ़ की तरह नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वालिदैन करीमैन को ज़िंदा किया, वो आप पर ईमान लाकर शर्फ़ए-सहाबियत पाकर आराम फरमा रहे हैं।	286

عنوان	صفحہ
دوسری دلیل	۲۷۹
کسی کافر و کافرہ کے لئے کرم و طہارت سے حصہ نہیں۔	۲۸۰
تیسری دلیل	۲۷۱
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نور پاک ساجدوں سے ساجدوں کی طرف منتقل ہوتا رہا۔	۲۷۱
چوتھی دلیل	۲۷۱
بارگاہِ عزت میں سرکار کی وجاہت و محبوبیت	۲۷۱
ابو طالب کے عذاب میں تخفیف کیوں؟	۲۷۳
پانچویں دلیل	۲۸۵
دوزخ اور جنت والے برابر نہیں۔	۲۸۵
بعض عقائدِ اہلسنت	۲۸۶

عنوان	صفحہ
غزوہ حنین کا واقعہ	۲۷۷
نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جدّات میں سے نو بیبیوں کا نام عاتکہ تھا۔	۲۸۰
ساتویں دلیل	۲۸۰
مسلم و کافر کا نسب منقطع ہے۔	۲۸۰
آٹھویں اور نویں دلیل	۲۸۱
زید بن عمرو جنتی ہیں۔	۲۸۲
حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اکیس پشتوں تک اپنا نسب نامہ بیان فرمایا	۲۸۲
دسویں دلیل	۲۸۳
نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جن سے نکاح کا معاملہ فرمایا وہ جنتی ہیں۔	۲۸۲
تنبیہاتِ باہرہ	۲۸۲

عنوان	صفحہ
حضرت عبد المطلب داخل بہشت ہونگے	۲۸۶
چھٹی دلیل	۲۸۶
عزت و کرم مسلمانوں میں منحصر ہے۔	۲۷۷
کسی لئیم و ذلیل کی اولاد سے ہونا کسی عزیز و کرم کے لئے باعثِ مدح نہیں۔	۲۷۷
کافر باپ دادوں کے انتساب سے فخر کرنا حرام ہے۔	۲۷۷
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے اپنے فضائلِ کریمہ کے بیان اور مقامِ رجز و مدح میں بارہا اپنے آباء کرام و امہاتِ کرام کا ذکر فرمایا۔	۲۷۷
حدیث "ان ابی و اباک" میں باپ سے ابوطالب مراد لینا طریقِ واضح ہے۔	۲۸۲
آزر ابراہیم علیہ السلام کا باپ نہ تھا بلکہ چچا تھا۔	۲۸۲
استغفار سے نہی معاذ اللہ عدمِ توحید پر دال نہیں۔	۲۸۲
سید الشافعین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بار بار شفاعت فرمائیں گے۔	۲۸۲
اللہ رب العزت نے اصحابِ کہف کی طرح نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے والدین کریمین کو زندہ کیا وہ آپ پر ایمان لا کر شرفِ صحابیت پا کر آرام فرما رہے ہیں۔	۲۸۶

Fatawa Razawiyya | Volume 30

Index	Topic	Page
286	Weak Hadith regarding virtues is acceptable.	293
286	An excerpt from Imam Ibn Hajar al-Makki.	293
286	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him and his family) stood up for Lady Halimah al-Sa'diyyah and spread his cloak for her to sit on.	293
286	By the grace of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him and his family), his foster mother Halimah al-Sa'diyyah, foster father Harith al-Sa'di, foster brother Abdullah al-Sa'di, and foster sister Sima al-Sa'diyyah were all blessed with the wealth of faith (Iman).	293
287	The wisdom behind the revival of the noble parents and the refutation of Hafiz Ibn Dihyah's claim.	295
287	No Prophet was granted any verse or miracle the like of which was not granted to our Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), or even greater than that.	295
288	The statement of some scholars who hesitated in the mentioned issue.	297
288	Obvious benefit.	297
289	If a person errs on the side of respect, it is a million times better than erring, God forbid, on the side of insolence.	297
289	The noble names of thirty-five (35) great Imams and eminent scholars who believe in the salvation of the noble parents (may Allah be pleased with them).	297
289	For an Imam to err in pardoning is better than erring in punishment.	299
289	Excerpts from Imams and scholars in support of the mentioned issue.	299
289	Attributing major sins to a Muslim is not permissible.	301
289	Brilliant return.	301
290	A divine point.	301
290	Faith-inspiring verses by Lady Aminah (may Allah be pleased with her) which she addressed to her noble son (peace and blessings of Allah be upon him and his family) at the time of her passing.	301
290	The external title is the internal reality, and the name is the mirror of the named.	303

Index	Topic	Page
290	The final profound words spoken by the pure tongue of Lady Aminah (may Allah be pleased with her).	303
290	Names descend from the heavens.	303
290	A powerful lesson.	303
290	The importance of good names and the dislike of bad names.	303
290	A unique incident of a scholar who remained concerned about the issue of the noble parents (may Allah be pleased with them).	303
292	Hidden kindnesses of divine considerations towards the Beloved of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).	307
292	Treatise "Tamheed-e-Iman bi-Ayaat al-Qur'an" (The meaning of faith in Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, based solely on Quranic verses).	307
292	The wonderful beauty of selection in the names of his parents, wet-nurses, and midwives, etc.	307
292	A humble request to Muslim brothers with folded hands.	307

अनुक्रमणिका	विषय	पृष्ठ
286	फ़ज़ाइल के बारे में कमज़ोर (ज़ईफ़) हदीस मक़बूल है।	293
286	इमाम इब्न हजर मक्की का एक उद्धरण।	293
286	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) हज़रत हलीमा सादिया के लिए खड़े हुए और अपनी चादर बिछाकर उन्हें उस पर बिठाया।	293
286	हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सदके में आपकी रज़ाई (दूध शरीक) माँ हलीमा सादिया, रज़ाई बाप हारिस सादी, रज़ाई भाई अब्दुल्लाह सादी और रज़ाई बहन शीमा सादिया, इन सबको ईमान की दौलत नसीब हुई।	293
287	वालिदैन करीमैन (नबी के माता-पिता) के पुनर्जीवन की हिकमत और हाफ़िज़ इब्न दहिया के गुमान का खंडन।	295
287	किसी भी नबी को कोई ऐसी आयत या करामात नहीं मिली जिसकी मिसाल या उससे बेहतर हमारे नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को अता न की गई हो।	295
288	उपरोक्त मसले में रुक जाने वाले (तवक्कुफ़ करने वाले) कुछ उलेमा का कथन।	297
288	ज़ाहिर फ़ायदा।	297
289	यदि कोई व्यक्ति अदब (सम्मान) के मामले में गलती करे, तो वह उस गलती से लाख गुना बेहतर है जो गुस्ताखी (अनादर) के मामले में हो।	297
289	पैंतीस (35) महान इमामों और प्रसिद्ध उलेमा के नाम जो वालिदैन करीमैन (रज़ियल्लाहु अन्हा) की नजात (मुक्ति) का अक़ीदा (विश्वास) रखते हैं।	297
289	इमाम का माफ़ी देने में गलती करना, सज़ा देने में गलती करने से बेहतर है।	299
289	उपरोक्त मसले के समर्थन में इमामों और उलेमा के उद्धरण।	299
289	एक मुसलमान की ओर बड़े गुनाह (गुनाह-ए-कबीरा) की निस्बत जायज़ नहीं।	301
289	आयदा ज़ाहिरा।	301

अनुक्रमणिका	विषय	पृष्ठ
290	नुक्ता-ए-इलाहिया (ईश्वरीय सूक्ष्म बिंदु)।	301
290	हज़रत आमना (रज़ियल्लाहु अन्हा) के ईमान बढ़ाने वाले शेर जो आपने अपनी वफ़ात के अवसर पर अपने बेटे नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के लिए पढ़े थे।	301
290	ज़ाहिरी शीर्षक आंतरिक वास्तविकता है और नाम नामित का दर्पण है।	303
290	सैयदा आमना (रज़ियल्लाहु अन्हा) की पाक ज़बान से निकले हुए अंतिम सारगर्भित शब्द।	303
290	नाम आसमान से उतरते हैं (अल-अस्मा तंज़िलु मिन अस-समा)।	303
290	इब्रत-ए-क़ाहिरा (कठोर शिक्षा)।	303
290	अच्छे नाम का महत्व और बुरे नाम की नापसंदगी।	303
290	वालिदैन करीमैन (रज़ियल्लाहु अन्हा) के मसले में चिंतित रहने वाले एक विद्वान की अनोखी घटना।	303
292	हबीब-ए-खुदा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के साथ ईश्वरीय कृपाओं के गुप्त अनुग्रह।	307
292	रिसाला "तमहीद-ए-ईमान ब-आयात-ए-क़ुरआन" (सिर्फ़ क़ुरआन की आयतों से मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम पर ईमान का अर्थ)।	307
292	आपके वालिदैन, दूध पिलाने वाली और दाइयों आदि के नामों का अद्भुत सुंदर चयन।	307
292	मुसलमान भाइयों से हाथ जोड़कर विनम्र निवेदन।	307

| ۲۸۶ | حدیث ضعیف دربارہ فضائل مقبول ہے۔ | ۲۹۳ | | ۲۸۶ | امام ابن حجر مکی کی ایک عبارت | ۲۹۳ | | ۲۸۶ | نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے حضرت حلیمہ سعدیہ کے لئے قیام فرمایا اور اپنی چادر بچھا کر اس پر بٹھایا۔ | ۲۹۳ | | ۲۸۶ | حضور انور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کے صدقے میں آپ کی رضاعی ماں حلیمہ سعدیہ، رضاعی باپ حارث سعدی، رضاعی بھائی عبداللہ سعدی اور رضاعی بہن سیما سعدیہ سب کو دولت ایمان نصیب ہوئی۔ | ۲۹۳ | | ۲۸۷ | احیاء والدین کریمین کی حکمت اور حافظ ابن دحیہ کے زعم کا اندفاع | ۲۹۵ | | ۲۸۷ | کسی نبی نے کوئی آیت و کرامت ایسی نہ پائی کہ ہمارے نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کو اس کی مثل اور اس سے امثل عطا نہ ہوئی ہو | ۲۹۵ | | ۲۸۸ | مسئلہ مذکورہ میں توقف کرنے والے بعض علماء کا قول | ۲۹۷ | | ۲۸۸ | فائدہ ظاہر ہ | ۲۹۷ | | ۲۸۹ | آدمی جانب ادب میں خطا کرے تو لاکھ جگہ بہتر ہے اس سے کہ معاذ اللہ اس کی خطا جانب گستاخی جائے۔ | ۲۹۷ | | ۲۸۹ | پینتیس ۳۵ ائمہ کبار اور اعاظم علماء نامدار کے اسماء گرامی جو ابوین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حق میں نجات کا اعتقاد رکھتے ہیں | ۲۹۷ | | ۲۸۹ | امام کا معافی میں خطا کرنا عقوبت میں خطا کرنے سے بہتر ہے۔ | ۲۹۹ | | ۲۸۹ | مسئلہ مذکورہ کی تائید میں عبارات ائمہ و علماء | ۲۹۹ | | ۲۸۹ | مسلمان کی طرف گناہ کبیرہ کی نسبت جائز نہیں | ۳۰۱ | | ۲۸۹ | عائدہ زاہرہ | ۳۰۱ | | ۲۹۰ | نکتہ الہیہ | ۳۰۱ | | ۲۹۰ | حضرت آمنہ رضی اللہ عنہا کے ایمان افروز اشعار جو آپ نے اپنے وصال کے موقع پر اپنے ابن کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی طرف نذر کرتے ہوئے کہے | ۳۰۱ | | ۲۹۰ | ظاہر عنوان باطن ہے اور اسم آئینہ مسمّیٰ | ۳۰۳ | | ۲۹۰ | سیدہ آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی زبان پاک سے نکلے ہوئے آخری پر

مغز کلمات | ۳۰۳ | | ۲۹۰ | الاسماء تنزل من السماء | ۳۰۳ | | ۲۹۰ | عبرت قاہرہ | ۳۰۳ | | ۲۹۰ | اچھے نام کی اہمیت اور برے نام کی کراہت | ۳۰۳ | | ۲۹۰ | مسئلہ ابوین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما میں متفکر رہنے والے ایک عالم کا انوکھا واقعہ | ۳۰۳ | | ۲۹۲ | حبیب خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ مراعات الہیہ کے الطاف خفیہ | ۳۰۷ | | ۲۹۲ | رسالہ تمہید ایمان بآیات قرآن (صرف قرآنی آیات سے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ایمان کا مطلب) | ۳۰۷ | | ۲۹۲ | آپ کے والدین، مرضعات اور دائیوں وغیرہ کے اسماء کا عجب حسن انتخاب | ۳۰۷ | | ۲۹۲ | مسلمان بھائیوں سے عاجزانہ دست بستہ عرض | ۳۰۷ |

Fatawa Razawiyya Volume 30

- Verse 1 | 308 | Allah's curse and severe punishment in both worlds are upon the blasphemer. | 314
- Reverence for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the foundation of faith. | 309 | Seven lashes for blasphemers. | 314
- Verse 2 | 309 | Reminding Muslims of Allah and His Messenger, inquiring about the words of the slanderers, and through clear explanations, expressing that they are insults to the glory of Allah and His Messenger. | 315
- The condition for salvation is that the love for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) must exceed the love for parents, children, and the whole world. | 309 | The first insult of the blasphemers against the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). | 316
- Verse 3 | 310 | Second insult. | 316
- Verbal claims of reverence and love for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) are not enough; rather, there will be a test. | 310 | Third insult. | 317
- What is the test of reverence and love for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? | 310 | Fourth insult. | 317
- Verse 4 | 311 | Verses 10, 11, 12, 13 | 318
- Whoever insults the glory of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), even if it be their own father, if they maintain love for him, they are not a Muslim. | 312 | Thanwi Sahib has invalidated many verses of the Quran. | 318
- For the one who completely severs ties with a person who insults the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), even if it is their father, the Holy Quran has mentioned seven benefits. | 312 | Proved from the Holy Quran and their own admission that these slanderers are more astray than cattle. | 319
- Verses 5, 6, 7 | 313 | Verse 14 | 320
- Quranic lashes for the one who maintains ties with a blasphemer even if it is their father. | 313 | Verse 15 | 320
- Lash for the one who keeps a secret inclination in the heart for a blasphemer. | 313 | Fifth insult. | 321
- Whoever maintains social ties with them is an infidel himself. | 313 | Insulting the blasphemers of Allah. | 321

- Verses 8, 9 | 313 | Sixth insult. | 321

फ़तावा रज़विया खंड 30

- आयत 1 | 308 | गुस्ताख (ईशनिंदक) पर दोनों जहाँ में अल्लाह की लानत और सख्त अज़ाब है। | 314
- नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम ईमान की बुनियाद है। | 309 | गुस्ताख़ों पर सात कोड़े। | 314
- आयत 2 | 309 | मुसलमानों को अल्लाह और रसूल की याद दिलाकर बदगोइयों (बुरा बोलने वालों) के शब्दों के बारे में पूछताछ करना और स्पष्ट बयानों से अल्लाह और रसूल की शान में उनके अपमान होने का इज़हार करना। | 315
- नजात (मुक्ति) की शर्त यह है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुहब्बत माँ-बाप, औलाद और सारे जहाँ से ज़्यादा हो। | 309 | गुस्ताख़ों की पहली गुस्ताख़ी (अपमान) नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के प्रति। | 316
- आयत 3 | 310 | दूसरी गुस्ताख़ी। | 316
- नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम और मुहब्बत का ज़बानी दावा काफ़ी नहीं है बल्कि इम्तिहान होगा। | 310 | तीसरी गुस्ताख़ी। | 317
- रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम और मुहब्बत का इम्तिहान क्या है? | 310 | चौथी गुस्ताख़ी। | 317
- आयत 4 | 311 | आयत 10, 11, 12, 13 | 318
- रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताख़ी करने वाला अगरचे अपना बाप हो, जो उससे मुहब्बत रखे वह मुसलमान नहीं। | 312 | थानवी साहब ने क़ुरआन की बहुत सी आयतें बातिल (अमान्य) कर दीं। | 318
- रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के गुस्ताख़ से अगरचे अपना बाप हो जो पूरी तरह नाता तोड़ दे, उसके लिए क़ुरआन मजीद ने सात फ़ायदे बताए हैं। | 312 | क़ुरआन मजीद और उनके खुद अपने इक़रार से साबित कि ये बदगो चौपायों से भी ज़्यादा गुमराह हैं। | 319
- आयत 5, 6, 7 | 313 | आयत 14 | 320
- जो उनके गुस्ताख़ से अगरचे अपना बाप हो, नाता रखे उस पर क़ुरआन मजीद के कोड़े। | 313 | आयत 15 | 320
- जो गुस्ताख़ से दिल में खुफिया लगाव रखे उस पर कोड़ा। | 313 | पांचवीं गुस्ताख़ी। | 321

- जो उससे मेल-जोल रखे वह खुद काफ़िर है। | 313 | अल्लाह के गुस्ताख़ों की गुस्ताख़ी में। | 321
- आयत 8, 9 | 313 | छठी गुस्ताख़ी। | 321

पृष्ठ 38 का 772

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

- آیت ۱ | ۳۰۸ | گستاخ پر دونوں جہان میں اللہ کی لعنت اور سخت عذاب ہے | ۳۱۴
- تعظیم نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مدارِ ایمان ہے | ۳۰۹ | گستاخوں پر سات کوڑے | ۳۱۴
- آیت ۲ | ۳۰۹ | مسلمانوں کو اللہ اور رسول یاد دلا کر بد گویوں کے کلمات کی نسبت استفسار اور روشن بیانوں سے خدا اور رسول کی شان میں ان کے دشنام ہونے کا اظہار | ۳۱۵
- رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی محبت ماں باپ ، اولاد اور سارے جہان سے زائد ہونی شرطِ نجات ہے۔ | ۳۰۹ | دشنامیوں کی پہلی دشنام نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو | ۳۱۶
- آیت ۳ | ۳۱۰ | دوسری دشنام | ۳۱۶
- نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و محبت کا زبانی ادعاء کافی نہیں بلکہ امتحان ہوگا | ۳۱۰ | تیسری دشنام | ۳۱۷
- رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و محبت کا امتحان کیا ہے۔ | ۳۱۰ | چوتھی دشنام | ۳۱۷
- آیت ۴ | ۳۱۱ | آیت ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳ | ۳۱۸
- رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں گستاخی کرنے والا اگر چہ اپنا باپ ہو جواس سے محبت رکھے وہ مسلمان نہیں | ۳۱۲ | قرآن کی بہت آیتیں تھانوی صاحب نے باطل کردیں | ۳۱۸
- رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے گستاخ سے اگرچہ اپنا باپ ہو جو یک لخت علاقہ توڑ دے اس کے لئے قرآن مجید نے سات فائدے بتائے | ۳۱۲ | قرآن مجید اور ان کے خود اپنے اقرار سے ثابت کہ یہ بد گوچو پاہیوں سے بڑھ کر گمراہ ہیں | ۳۱۹

• آیت ۵، ۶، ۷ | ۳۱۳ | آیت ۱۴ | ۳۲۰
• جو ان کے گستاخ سے اگرچہ اپنا باپ ہو علاقہ رکھے اس پر قرآن مجید کے تازیانے | ۳۱۳ | آیت ۱۵ | ۳۲۰
• جو گستاخ سے دل میں خفیہ میل رکھے اس پر تازیانہ | ۳۱۳ | پانچویں دشنام | ۳۲۱
• جواس سے میل جول رکھے خود کافر ہے | ۳۱۳ | اللہ کو دشنامیوں کی دشنام میں | ۳۲۱
• آیت ۸، ۹ | ۳۱۳ | چھٹی دشنام | ۳۲۱

Fatawa Razawiyya, Volume 30

- Page 328 | Ref 321 | How does a person who recites the Kalima become an infidel (kafir) by insulting the status of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)?
- Page 329 | Ref 322 | Verse 23
- Page 329 | Ref 322 | Allah Almighty declared the denier of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) knowledge of the unseen (Ilm-e-Ghaib) as an infidel, even if he recites the Kalima.
- Page 330 | Ref 322 | Let the deniers of the knowledge of the unseen take a lesson from this verse.
- Page 330 | Ref 323 | Brief explanation of the issue of knowledge of the unseen (Ilm-e-Ghaib).
- Page 331 | Ref 324 | The second denier asks: How can one of the people of the Qibla (Ahl-e-Qibla) be an infidel?
- Page 331 | Ref 324 | Verse 24
- Page 331 | Ref 324 | Verse 25
- Page 332 | Ref 324 | Verse 26
- Page 332 | Ref 324 | Verse 27
- Page 332 | Ref 325 | Even an indirect insult to the dignity of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is disbelief (kufr), let alone a direct insult.
- Page 333 | Ref 326 | They slander Imam-e-Azam (Imam Abu Hanifa). The Imam's position is that a person who denies any definitive matter is an infidel, even if he is from the Ahl-e-Qibla.
- Page 336 | Ref 327 | Our Imam's fatwa regarding a person who recites the Kalima and is from the Ahl-e-Qibla but slightly disparages the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): He becomes an infidel, and his marriage is annulled.
- Page 337 | Ref 328 | The correct meaning of Ahl-e-Qibla.
- Page 335 | Ref 328 | Clarification by the leaders of the religion (Aimma-e-Deen) that there is a consensus (Ijma) of the entire Ummah that whoever does not call a defamer of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) an infidel is himself an infidel.
- Page 337 | Ref 328 | These blasphemous statements are worse in Sharia than prostrating to an idol.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

- पृष्ठ 328 | सं. 321 | नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान में गुस्ताखी करने से कैसा भी कलमा गो हो काफ़िर हो जाता है।
- पृष्ठ 329 | सं. 322 | आयत 23
- पृष्ठ 329 | सं. 322 | अल्लाह तआला ने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इल्म-ए-ग़ैब (परोक्ष ज्ञान) के मुनकिर (इनकारी) को काफ़िर फ़रमाया, चाहे वह कलमा पढ़ता हो।
- पृष्ठ 330 | सं. 322 | इस आयत से इल्म-ए-ग़ैब के मुनकिर सबक़ लें।
- पृष्ठ 330 | सं. 323 | इल्म-ए-ग़ैब के मसले का संक्षिप्त वर्णन।
- पृष्ठ 331 | सं. 324 | दूसरा मुनकिर कि अहल-ए-क़िबला कैसे काफ़िर हो सकते हैं।
- पृष्ठ 331 | सं. 324 | आयत 24
- पृष्ठ 331 | सं. 324 | आयत 25
- पृष्ठ 332 | सं. 324 | आयत 26
- पृष्ठ 332 | सं. 324 | आयत 27
- पृष्ठ 332 | सं. 325 | नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान में किसी अप्रत्यक्ष बात से गुस्ताखी भी कुफ़्र (अधर्म) है, तो फिर स्पष्ट गुस्ताखी का क्या कहना।
- पृष्ठ 333 | सं. 326 | ये इमाम-ए-आज़म पर इफ़्तरा (झूठा आरोप) करते हैं। इमाम का मज़हब यह है कि किसी निश्चित बात का मुनकिर काफ़िर है चाहे वह अहल-ए-क़िबला ही क्यों न हो।
- पृष्ठ 336 | सं. 327 | नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की मामूली सी तौहीन (अपमान) करने वाले कलमा गो अहल-ए-क़िबला के बारे में हमारे इमाम का फ़तवा कि वह काफ़िर हो गया और उसकी पत्नी निकाह से निकल गई।
- पृष्ठ 337 | सं. 328 | अहल-ए-क़िबला का सही अर्थ।
- पृष्ठ 335 | सं. 328 | अइम्मा-ए-दीन का स्पष्टीकरण कि पूरी उम्मत का इस पर इज्मा (सहमति) है कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बुराई करने वाले को जो काफ़िर न कहे, वह खुद काफ़िर है।
- पृष्ठ 337 | सं. 328 | ये बदगोइयों (अपमानजनक बातों) के कथन शरीयत में मूर्ति को सिजदा करने से भी बदतर हैं।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

- ۳۲۸ | ۳۲۱ | نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں گستاخی کرنے سے کیسا ہی کلمہ گو ہو کافر ہو جاتا ہے۔
- ۳۲۹ | ۳۲۲ | آیت ۲۳
- ۳۲۹ | ۳۲۲ | اللہ تعالیٰ نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علم غیب سے منکر کو کافر فرمایا اگرچہ کلمہ پڑھتا ہو۔
- ۳۳۰ | ۳۲۲ | اس آیت سے منکرانِ علم غیب سبق لیں
- ۳۳۰ | ۳۲۳ | مسئلہ علم غیب کا اجمالی بیان
- ۳۳۱ | ۳۲۴ | دوسرا منکر کہ اہلِ قبلہ کیونکر کافر ہو
- ۳۳۱ | ۳۲۴ | آیت ۲۴
- ۳۳۱ | ۳۲۴ | آیت ۲۵
- ۳۳۲ | ۳۲۴ | آیت ۲۶
- ۳۳۲ | ۳۲۴ | آیت ۲۷
- ۳۳۲ | ۳۲۵ | نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں پہلو دار بات سے گستاخی بھی کفر ہے نہ کہ صریح گستاخی
- ۳۳۳ | ۳۲۶ | یہ امامِ اعظم پر افتراء کرتے ہیں امام کا مذہب یہ ہے کہ کسی قطعی بات کا منکر کافر ہے اگر چہ اہلِ قبلہ ہو
- ۳۳۶ | ۳۲۷ | نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ادنیٰ تنقیص کرنے والے کلمہ گو اہل قبلہ کے باب میں ہمارے امام مذہب کا فتویٰ کہ وہ کافر ہو گیا اس کی عورت نکاح سے نکل گئی

- ۳۳۷ | ۳۲۸ | اہلِ قبلہ کے صحیح معنی
- ۳۳۵ | ۳۲۸ | ائمہ دین کی تصریح کہ تمام امت کا اجماع ہے کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بدگو کو جو کافر نہ کہے خود کافر ہے
- ۳۳۷ | ۳۲۸ | ان بدگوئیوں کے اقوال شرع میں بت کو سجدہ کرنے سے بدتر ہیں

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Page	Description	Page	Description
338	The issue of the non-acceptance of repentance for one who insults the Prophet (PBUH)	352	Verse 30
339	The third deception: having ninety-nine statements of disbelief and one of Islam, and its rebuttal from the verses of the Holy Quran	353	Verse 31
340	According to these people, a major mistake of God that He narrowed the circle of Islam	353	Clear evidence from books printed for ages that how high the level of caution is regarding takfir (declaring someone a disbeliever) here, and the accusation of slanderers
340	Verse 28	357	Verse 32
341	What the noble jurists had stated and what these slanderers turned it into	357	Verse 33
341	How many aspects are there in believing in the knowledge of the unseen (Ilm-e-Ghaib) for someone and what are their respective rulings	359	The treatise "Al-Amn wal-'Ula li-Na'iqil Mustafa bi-Dafi'il Bala" (Reasoned proof of the Prophet (PBUH) being the resolver of difficulties, fulfiller of needs, and averter of calamities)
346	Sublime benefit: The meaning of takfir by some later scholars regarding the claim of knowledge of the unseen for someone	359	Inquiry from Delhi, sent by Maulvi Karamatullah Sahib
346	Claiming speculative knowledge of the unseen is not disbelief, even if through astrology or geomancy	362	Introduction
348	Necessary warning	362	Overpowering benefit (Aideh Qahira)

Page	Description
348	Which probability is credible?
349	The fourth deception of this sect: denial, and the noble verse in its rebuttal
350	Fifth deception: Slander against the scholars of Ahl-us-Sunnah that they called the greats disbelievers, and verses in its rebuttal
351	If one wants to repent, they should publish it publicly
352	Verse 29
362	The belief of scholars and religious leaders regarding the Prophet (PBUH)
363	The leader of the Wahhabis who used to call scholars from before 200 years disbelievers
367	According to Wahhabis, there should be a reduction in the praise of the Prophet
367	According to Wahhabis, abundance of Salat/Durood (blessings upon the Prophet) is polytheism (Shirk)
367	According to Wahhabism, Shah Abdul Aziz Sahib and Shah Waliullah Sahib were innovators (bid'ati)

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ	विवरण
338	नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बदगो की तौबा कुबूल न होने का मसला	352	आयत 30
339	तीसरा मक्र कि निन्यानवे बातें कुफ़्र की हों और एक इस्लाम की और क़ुरान मजीद की आयतों से इसका रद्द	353	आयत 31
340	इन लोगों के नज़दीक ख़ुदा की भारी ग़लती कि उसने दायरा-ए-इस्लाम तंग कर दिया	353	मुद्दतों की मतबुआ किताबों से रौशन सुबूत कि यहाँ दरबारे तकफ़ीर किस क़दर आला दर्जे की एहतियात है और मुफ़्तरियों की तोहमत
340	आयत 28	357	आयत 32
341	फ़ुक़हा-ए-किराम ने फ़रमाया क्या था और इन मुफ़्तरियों ने क्या बना लिया	357	आयत 33
341	किसी के लिए इल्म-ए-ग़ैब मानने में कितने पहलू हैं और उनके क्या-क्या अहकाम	359	रिसाला अल-अम्न वल-उला लि-नाइक़िल मुस्तफ़ा बि-दाफ़िइल बला (हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के मुश्किल कुशा, हाजत रवा और दाफ़ि-उल-बला होने का मुदल्लल सुबूत)
346	फ़ायदा-ए-जलीला: किसी की निस्बत इद्दुआ-ए-इल्म-ए-ग़ैब पर बाज़ मुताखिरीन की तकफ़ीर का मतलब	359	इस्तफ़्ता अज़ दिल्ली, मुरसला मौलवी करामतुल्लाह साहब
346		362	मुक़द्दमा

पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ	विवरण
	ग़ैब के इल्म-ए-ज़न्नी का इद्दुआ कुफ़्र नहीं अगरचे ब-ज़रिया नुजूम या रमल हो		
348	ज़रूरी तंबीह	362	आइदा क़ाहेरा
348	एहतमाल कौन सा मोतबर होता है	362	नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की जनाब में उलमा और अइम्मा-ए-दीन का अक़ीदा
349	इस फ़िर्क़े का चौथा मक्र इंकार यानी मकर जाना और इसके रद्द में आयत-ए-करीमा	363	वहाबियों का पेशवा जो 200 बरस से पहले के आलिमों को काफ़िर कहता था
350	पाँचवाँ मक्र: उलमा-ए-अहलेसुन्नत पर इफ़्तरा कि उन्होंने बड़े बड़ों को काफ़िर कह दिया और इसके रद्द में आयतें	367	वहाबियों के नज़दीक हुज़ूर की तारीफ़ में कमी चाहिए
351	तौबा करनी हो तो अलानिया छापें	367	वहाबियों के नज़दीक दुरूद शरीफ़ की कसरत शिर्क है
352	आयत 29	367	वहाबिया के तौर पर शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब और शाह वलीउल्लाह साहब बिदअती थे

صفحہ	تفصیل
	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے
۳۳۸	بدگو کی توبہ قبول نہ ہونے کا مسئلہ
	تیسرا مکر کہ ننانوے باتیں کفر کی
۳۳۹	ہوں اور ایک اسلام کی اور قرآن مجید کی آیتوں سے اس کا رد
	ان لوگوں کے نزدیک خدا کی
۳۴۰	بھاری غلطی کہ اس نے دائرہ اسلام تنگ کر دیا
۳۴۰	آیت ۲۸
۳۴۱	فقہائے کرام نے فرمایا کیا تھا اور ان مفتریوں نے کیا بنا لیا
	کسی کے لئے علم غیب ماننے میں
۳۴۱	کتنے پہلو ہیں اور ان کے کیا کیا احکام

صفحہ	تفصیل
۳۵۲	آیت ۳۰
۳۵۳	آیت ۳۱
۳۵۳	مدتوں کی مطبوعہ کتابوں سے روشن ثبوت کہ یہاں درباره تکفیر کس قدر اعلیٰ درجہ کی احتیاط ہے اور مفتریوں کی تہمت
۳۵۷	آیت ۳۲
۳۵۷	آیت ۳۳
۳۵۹	رسالہ الامن و العلی لناعقی المصطفی بدافع البلاء (حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مشکل کشا، حاجت روا اور دافع البلاء ہونے کا مدلل ثبوت)

صفحہ	تفصیل
	فائدہ جلیلہ : کسی کی نسبت ادعائے
۳۴۶	علم غیب پر بعض متاخرین کی تکفیر کا مطلب
۳۴۶	غیب کے علم ظنی کا ادعا کفر نہیں اگرچہ بذریعہ نجوم یا رمل ہو
۳۴۸	ضروری تنبیہ
۳۴۸	احتمال کون سا معتبر ہوتا ہے
۳۴۹	اس فرقے کا چوتھا مکر انکار یعنی مکر جانا اور اس کے رد میں آیت کریمہ
۳۵۰	پانچواں مکر : علمائے اہلسنت پر افتراء کہ انھوں نے بڑے بڑوں کو کافر کہہ دیا اور اس کے رد میں آیتیں
۳۵۱	توبہ کرنی ہو تو علانیہ چھا پیں
۳۵۲	آیت ۲۹
۳۵۹	استفتاء از دہلی، مرسلہ مولوی کرامت اللہ صاحب
۳۶۲	مقدمہ
۳۶۲	عائدہ قاہرہ
۳۶۲	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جناب میں علماء اور ائمہ دین کا عقیدہ
۳۶۳	وہابیوں کا پیشوا جو ۲۰۰ برس سے پہلے کے عالموں کو کافر کہتا تھا
۳۶۷	وہابیوں کے نزدیک حضور کی تعریف میں کمی چاہیے۔
۳۶۷	وہابیوں کے نزدیک درود شریف کی کثرت شرک ہے۔
۳۶۷	

وہابیہ کے طور پر شاہ عبدالعزیز صاحب اور

شاہ ولی اللہ صاحب بدعتی تھے۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

Note how the Imam of the sect (Maulvi Ismail Dehlvi) considered his elders as clear prophets, possessors of Shariah, revelation, and infallible, and how by introducing new things in specific religious matters, the family of the Imam of the sect became innovators (Bid'ati) in the manner of the Wahhabis. **364**

Observe the ruling regarding the visualization of the Sheikh (Tasawwur-e-Sheikh). 365

The ruling on adhering to litanies (Wazaif). 366

The Imam of the sect (Maulvi Ismail Dehlvi) himself being an innovator. 366

According to the Wahhabis, the entire family of Delhi was polytheistic (Mushrik). Look at their beliefs: that the Prophet (PBUH) himself comes to aid in every calamity. 367

The Prophet (PBUH) is the best of bestowers. 368

Calling upon the Prophet (PBUH) with humility. 368

The Prophet (PBUH) alone is the refuge from every calamity. 368

Entrusting family and children to the kindness and support of Khwaja Naqshband. **370**

The noble saints (Awliya) continue to exercise influence in the world even after their passing; they possess immensely vast knowledge and maintain attention towards this world. 370

People of the world receive grace and benefit from the noble saints. 371

Calling upon Maula Ali by saying "Ya Ali, Ya Ali, Ya Ali". 372

A sublime point: that the religion of the Wahhabis labels Prophets and Angels, and even God Almighty Himself (God forbid), as polytheistic. 373

Exquisite research into lineage and attribution. 374

The difference between inherent (Zaati) and bestowed (Ataa'i) powers. 374

The meanings of polytheism (shirk) do not even cross a Muslim's mind even in a dream. 375

Note how the Imam of the sect (Maulvi Ismail Dehlvi) considered his elders as clear prophets, possessors of Shariah, revelation, and infallible, and how by introducing new things in specific religious matters, the family of the Imam of the sect became innovators (Bid'ati) in the manner of the Wahhabis. **364**

Entrusting family and children to the kindness and support of Khwaja Naqshband. **370**

The saints being removers of difficulties (Mushkil-Kusha). 368

The oppression of the Wahhabis is that they close their eyes to the idioms they themselves use, just to label Muslims as polytheists. 376

The souls of the noble saints go wherever they wish, they help their devotees and destroy their enemies. 369

Claiming that a person who recites the Kalima intends polytheism is forbidden (Haraam), a major sin (Kabeera), and a slander (Iftira). 376

Offering devotion (Niyaz) to Maula Ali. 369

The speaker being a monotheist is proof that the meaning of polytheism is not intended. 376

Directing attention towards Maula Ali during illness. 369

There are two ways in which calling the Prophet (PBUH) a "remover of calamity" could be seen as polytheism; whichever way you take, the ruling of polytheism would then extend even to God and His Messenger. 377

The attention and kindness of Ghaus-e-Pak (Sheikh Abdul Qadir Jilani). 369

To believe that something within Allah's power is given to someone else as a divine gift (ata) cannot be polytheism. 377

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

गौर करें कि कैसे गिरोह के इमाम (मौलवी इस्माइल देहलवी) ने अपने बड़ों को स्पष्ट नबी, शरीयत, वही और मासूम का मालिक माना और कैसे खास मज़हबी कामों में गिरोह के इमाम के खानदान ने नई-नई बातें निकाल कर वहाबियों की तरह बिदअती हो गए। **364**

तसव्वुर-ए-शेख (शेख का ध्यान) के बारे में हुक्म मुलाहिज़ा हो। 365

वज़ाइफ़ (वजीफ़ों) की पाबंदी का हुक्म। 366

गिरोह के इमाम (मौलवी इस्माइल देहलवी) का खुद बिदअती होना। 366

वहाबियों के अनुसार, दिल्ली का पूरा खानदान मुशरिक था; उनके अक़ीदे (विश्वास) देखें कि हुज़ूर (सल्ल.) ही हर मुसीबत में काम आते हैं। 367

हुज़ूर (सल्ल.) सबसे बेहतर अता फरमाने वाले हैं। 368

आज़ज़ी (नम्रता) के साथ हुज़ूर (सल्ल.) को पुकारे। 368

हुज़ूर (सल्ल.) ही हर बला से पनाह हैं। 368

अहलो-अयाल (परिवार) को ख्वाजा नक्शबंद की कृपा और उनके संरक्षण में सौंपना। **370**

औलिया-ए-किराम वफ़ात के बाद भी दुनिया में तसर्रुफ़ (प्रभाव) फरमाते हैं, वे अत्यंत विशाल ज्ञान रखते हैं और इस दुनिया पर ध्यान रखते हैं। 370

दुनिया वालों को औलिया-ए-किराम से फैज़ (लाभ) पहुँचता है। 371

"या अली, या अली, या अली" कहकर मौला अली को पुकारना। 372

एक बारीक नुक्ता: वहाबियों का मज़हब अंबिया और मलाइका यहाँ तक कि खुद रब्ब-ए-ज़ुलजलाल को भी (मआज़अल्लाह) मुशरिक कहता है। 373

निस्बत और इसनाद (संबंध और प्रमाण) की उम्दा तहक़ीक़। 374

ज़ाती (निजी) और अताई (प्रदत्त) शक्तियों के बीच अंतर। 374

शिर्क(बुतपरस्ती) के जो मायने हैं, किसी मुसलमान के ख्याल में ख्वाब में भी नहीं आते। 375

गौर करें कि कैसे गिरोह के इमाम (मौलवी इस्माइल देहलवी) ने अपने बड़ों को स्पष्ट नबी, शरीयत, वही और मासूम का मालिक माना और कैसे खास मज़हबी कामों में गिरोह के इमाम के खानदान ने नई-नई बातें निकाल कर वहाबियों की तरह बिदअती हो गए। **364**

औलिया का मुश्किल-कुशा (परेशानियां दूर करने वाला) होना। 368

औलिया-ए-किराम की रूहें जहाँ चाहती हैं जाती हैं, अपने चाहने वालों की मदद करती हैं और दुश्मनों को हलाक करती हैं। 369

मौला अली की नियाज़। 369

बीमारी में मौला अली की तरफ तवज्जो (ध्यान)। 369

गौसे पाक की तवज्जो और इनायत (कृपा)। 369

अहलो-अयाल (परिवार) को ख्वाजा नक्शबंद की कृपा और उनके संरक्षण में सौंपना। **370**

वहाबियों का ज़ुल्म यह है कि वे उन मुहावरों से आँखें मूँद लेते हैं जिन्हें वे खुद बोलते हैं, सिर्फ मुसलमानों को मुशरिक बनाने के लिए। 376

कलमा पढ़ने वाले के बारे में यह दावा करना कि उसका इरादा शिर्क का है, हराम, कबीरा गुनाह और बोहतान (इफ़्तिरा) है। 376

कहने वाले का मुवहिद (एकेश्वरवादी) होना इस बात का गवाह है कि शिर्क का अर्थ मुराद नहीं है। 376

हुज़ूर (सल्ल.) को 'दाफ़ेउल-बला' (बला टालने वाला) कहने के शिर्क होने की दो सूरतें हैं; और जो सूरत भी मुराद ली जाए, शिर्क का हुक्म खुद खुदा और रसूल तक पहुँचेगा। 377

जो चीज़ अल्लाह की कुदरत में है, उसे अल्लाह की अता मानकर किसी और के लिए मानना शिर्क नहीं हो सकता। 377

ملاحظہ ہو امام الطائفہ (مولوی اسماعیل دہلوی) کا اپنے بڑوں کو صاف نبی اور صاحب شریعت و وحی و معصوم ماننا خاص دینی کاموں میں خاندان امام الطائفہ کا نئی نئی باتیں نکال کر وہابیہ کے طور پر بدعتی ہو جانا۔ ۳۶۴

ذرا تصور شیخ کا حکم ملاحظہ ہو ۳۶۵

وظائف کے التزام کا حکم ۳۶۶

امام الطائفہ (مولوی اسماعیل دہلوی) کا خود بدعتی ہونا۔ ۳۶۶

وہابیہ کے طور پر سارا خاندان دہلی مشرک تھا، ملاحظہ ہوں ان کے عقائد کہ حضور ہی ہر مصیبت کے کام آتے ہیں ۳۶۷

خواجہ نقشبند کی عنایت ان کی حمایت میں اہل و عیال کو سونپنا۔ ۳۷۰

اولیاء کرام بعد انتقال بھی دنیا میں تصرف فرماتے ہیں کمال وسیع علم رکھتے ہیں، اس عالم کی توجہ رکھتے ہیں۔ ۳۷۰

اولیاء کرام سے دنیا والوں کو فیض پہنچتا ہے۔ ۳۷۱

یا علی یا علی یا علی کہہ کر مولی علی کو پکارنا۔ ۳۷۲

نکتہ جلیلہ کہ وہابیہ کا مذہب انبیاء و ملائکہ یہاں تک کہ خود رب جل جلالہ کو (معاذ اللہ) مشرک کہتا ہے۔ ۳۷۳

ملاحظہ ہو امام الطائفہ (مولوی اسماعیل دہلوی) کا اپنے بڑوں کو صاف نبی اور صاحب شریعت و وحی و معصوم ماننا خاص دینی کاموں میں خاندان امام الطائفہ کا نئی نئی باتیں نکال کر وہابیہ کے طور پر بدعتی ہو جانا۔ ۳۶۴

حضور سب سے بہتر عطا فرمانے والے ہیں ۳۶۸

عاجزی کے ساتھ حضور کو ندا کرے۔ ۳۶۸

حضور ہی ہر بلا سے پناہ ہیں۔ ۳۶۸

اولیاء کا مشکل کشا ہونا۔ ۳۶۸

اولیاء کرام کی روحیں جہاں چاہتیں ہیں جاتی ہیں

اپنے متوسلین کی مدد کرتی ہیں اور دشمنوں کو ۳۶۹

ہلاک کرتی ہیں۔

مولی علی سے نیاز ۳۶۹

بیماری میں مولی علی کی طرف توجہ ۳۶۹

خواجہ نقشبند کی عنایت ان کی حمایت میں اہل و عیال کو سونپنا۔ ۳۷۰

نسبت واسناد کی نفیس تحقیق ۳۷۴

فرق ذاتی و عطائی ۳۷۴

جو معنی شرک ہیں کسی مسلمان

کو خواب میں بھی ان کا خیال نہیں ۳۷۵

گزرتا۔

وہابیہ کا ظلم کہ جو محاورے خود

بولتے ہیں مسلمانوں کے مشرک

بنانے کو ان سے آنکھیں بند کر ۳۷۶

لیتے ہیں۔

کلمہ گو کی نسبت ارادہ معنی

شرک کا ادعاء حرام و کبیرہ و ۳۷۶

افتراء ہے۔

قائل کا موحد ہونا گواہ ہے کہ

معنی شرک مراد نہیں۔ ۳۷۶

۳۷۷

ملاحظہ ہو امام الطائفہ (مولوی اسماعیل دہلوی) کا اپنے بڑوں کو صاف نبی اور صاحب شریعت و وحی و معصوم ماننا خاص دینی کاموں میں خاندان امام الطائفہ کا نئی نئی باتیں نکال کر وہابیہ کے طور پر بدعتی ہو جانا۔ ۳۶۴

غوث پاک کی توجہ اور عنایت ۳۶۹

خواجہ نقشبند کی عنایت ان کی حمایت میں اہل و عیال کو سونپنا۔ ۳۷۰

حضور کو دافع البلاء کہنے کے شرک ہونے کی دو صورتیں ہیں اور جو صورت مراد لو خود خدا اور رسول تک حکم شرک پہنچے گا۔

جو چیز اللہ کی قدرت میں ہے اسے غیر کے لیے عطائے الہی ماننا بھی شرک نہیں ہو سکتا۔ ۳۷۷

Fatawa Razawiyya | Volume 30

Page	Right Column (First Section)	Page	Left Column (Second Section)
379	First chapter, it contains six verses and sixty hadiths.	397	Twelve hadiths stating that Islam attained honor and Muslims attained comfort due to Farooq-e-Azam.
379	First section, regarding the blessed verse.	401	The averting of every calamity and the attainment of every blessing was through the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
379	Allah Almighty could have forgiven sins thus, but He states that if you want acceptance of repentance, present yourself before the Prophet.	401	Allah Almighty's entire administration, all giving and taking, is for the sake of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
380	Multiple verses and hadiths stating that calamities are averted because of the righteous.	403	Allegations of the Wahhabis against Allah Almighty.
381	Second section, regarding great hadiths.	405	Second chapter, it contains 44 verses and 220 hadiths.
381	Help is received due to the righteous.	405	First section, in the noble verses stating that God and the Messenger made people wealthy.
382	Rain descends due to the saints (Awliya).	405	God and the Messenger are the givers; have expectations of their giving.
382	The earth is established due to the saints.	406	God and the Messenger gave blessings.
386	Guardianship of the earth due to the saints.	406	The guardians and watchers are the angels of Allah Almighty.
387	The hadith that the creation's death and life are all through the mediation of the saints.	406	Allah and the righteous servants of Allah are sufficient.
388	Multiple hadiths stating that the Companions and the People of	407	Five verses stating that calling the Prophet (peace and blessings of Allah

Page	Right Column (First Section)	Page	Left Column (Second Section)
	the House are the refuge of the Ummah.		be upon him) one's 'Rabb' (Lord/ Master) is not Shirk (polytheism) but intended metaphorically.
390	The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is the refuge of the worlds (Hadith).	407	Allegation of the Wahhabis against Prophet Yusuf (peace be upon him).
390	Seventeen hadiths advising to ask for your needs from the righteous servants of Allah.	408	Prophet Isa (peace be upon him) was the healer.
394	Multiple hadiths stating that the righteous servants of Allah fulfill needs.	408	Prophet Isa (peace be upon him) was the one who brought back to life.
394	Three hadiths stating that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saves from Hell.	408	Allegation of the Wahhabis against Prophet Isa (peace be upon him).

पृष्ठ	दायां कॉलम (प्रथम भाग)	पृष्ठ	बायां कॉलम (द्वितीय भाग)
३७१	पहला अध्याय, इसमें छह आयतें और साठ हदीसें हैं।	३९७	बारह हदीसें कि इस्लाम ने इज़्ज़त और मुसलमानों ने सुकून फ़ारूक़-ए-आज़म के कारण पाया।
३७१	पहला खंड, आयत-ए-करीमा के बारे में।	४०१	हर बला का टलना और हर नेमत का प्राप्त होना नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के माध्यम से हुआ।
३७१	अल्लाह तआला वैसे भी गुनाह बख़्श सकता था लेकिन फ़रमाता है कि अगर तौबा की कुबूलियत चाहते हो तो नबी की बारगाह में हाज़िर हो।	४०१	अल्लाह तआला का सारा कारखाना, सब लेना-देना नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वास्ते से है।
३८०	अनेक आयतें और हदीसें कि नेकों के कारण बलाएं टल जाती हैं।	४०३	अल्लाह तआला पर वहाबियों के आरोप।
३८१	दूसरा खंड, महान हदीसों के बारे में।	४०५	दूसरा अध्याय, इसमें ४४ आयतें और २२० हदीसें हैं।
३८१	नेकों के कारण सहायता मिलती है।	४०५	पहला खंड, उन आयतों के बारे में जिनमें खुदा और रसूल ने दौलतमंद कर दिया।
३८२	औलिया के कारण बारिश होती है।	४०५	देने वाले खुदा और रसूल हैं, उनके देने की आशा रखें।
३८२	औलिया के कारण पृथ्वी टिकी हुई है।	४०६	खुदा और रसूल ने नेमत (वरदान) दी।
३८६	औलिया के कारण पृथ्वी की निगरानी।	४०६	हिफ़ाज़त करने वाले और संरक्षक अल्लाह तआला के फरिश्ते हैं।
३८७	हदीस कि सृष्टि की मृत्यु और जीवन सब औलिया के माध्यम से है।	४०६	अल्लाह और अल्लाह के नेक बंदे काफी हैं।
३८८		४०७	

पृष्ठ	दायां कॉलम (प्रथम भाग)
	अनेक हदीसें कि सहाबा और अहले बैत उम्मत की पनाह (शरण) हैं।
३९०	रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जहानों की पनाह हैं (हदीस)।
३९०	सत्रह हदीसें कि अल्लाह के नेक बंदों से अपनी ज़रूरतें मांगो।
३९४	अनेक हदीसें कि अल्लाह के नेक बंदे ज़रूरतें पूरी करते हैं।
३९४	तीन हदीसें कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दोज़ख (नरक) से बचाते हैं।

पृष्ठ	बायां कॉलम (द्वितीय भाग)
	पांच आयतें कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अपना 'रब' कहना शिर्क नहीं बल्कि मजाज़ी (लाक्षणिक) अर्थ में है।
४०७	यूसुफ (अलैहिस्सलाम) पर वहाबियों के आरोप।
४०८	ईसा (अलैहिस्सलाम) शाफी (इलाज करने वाले) हुए।
४०८	ईसा (अलैहिस्सलाम) ज़िंदा करने वाले हुए।
४०८	ईसा (अलैहिस्सलाम) पर वहाबियों के आरोप।

صفحہ	دایاں کالم (پہلا حصہ)	صفحہ	بایاں کالم (دوسرا حصہ)
۳۷۹	پہلا باب، اس میں چھ آیتیں اور ساٹھ حدیثیں ہیں۔	۳۹۷	بارہ حدیثیں کہ اسلام نے عزت، مسلمانوں نے راحت فاروق اعظم کے سبب پائی۔
۳۷۹	فصل اول، آیت کریمہ میں۔	۴۰۱	ہر بلا کا دافع ہر نعمت کا حصول نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ذریعے سے ہوا۔
۳۷۹	اللہ تعالیٰ یوں ہی گناہ بخش سکتا تھا مگر فرماتا ہے کہ قبول توبہ چاہو تو نبی کے حضور حاضر ہو۔	۴۰۱	اللہ تعالیٰ کا سب کارخانہ سب لینا دینا نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے واسطے سے ہے۔
۳۸۰	متعدد آیات و احادیث کہ نیکوں کے سبب بلا دفع ہوتی ہے۔	۴۰۳	اللہ تعالیٰ پر وہابیہ کے الزامات۔
۳۸۱	فصل دوم، احادیث عظیمہ میں،	۴۰۵	باب دوم، اس میں ۴۴ آیتیں اور ۲۲۰ حدیثیں ہیں۔
۳۸۱	نیکوں کے باعث مدد ملتی ہے۔	۴۰۵	فصل اول، آیات شریفہ میں کہ خدا اور رسول نے دولتمند کر دیا۔
۳۸۲	اولیاء کے باعث مینہ اترتا ہے۔	۴۰۵	

صفحہ	دایاں کالم (پہلا حصہ)	صفحہ	بایاں کالم (دوسرا حصہ)
			دینے والے خدا اور رسول ہیں ان کے دینے کی توقع رکھو۔
۳۸۲	اولیاء کے سبب زمین قائم ہے۔	۴۰۶	خدا اور رسول نے نعمت دی۔
۳۸۶	اولیاء کے سبب زمین کی نگہبانی۔	۴۰۶	حافظ و نگہبان اللہ تعالیٰ کے فرشتے ہیں۔
۳۸۷	حدیث کی خلق کی موت زندگی سب اولیاء کی وساطت سے ہے۔	۴۰۶	اللہ اور اللہ کے نیک بندے کافی ہیں
۳۸۸	متعدد حدیثیں کہ صحابہ اور اہل بیت امت کی پناہ ہیں۔	۴۰۷	پانچ آیتیں کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنا رب کہنا شرک نہیں بلکہ مجاز مراد ہو۔
۳۹۰	رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عالم کی پناہ ہیں (حدیث)	۴۰۷	یوسف علیہ السلام پر وہابیہ کے الزام۔
۳۹۰	سترہ حدیثیں کہ اللہ کے نیک بندوں سے اپنی حاجتیں مانگو۔	۴۰۸	عیسیٰ علیہ السلام شافی ہوئے۔
۳۹۴	متعدد حدیثیں کہ اللہ کے نیک بندے حاجت روائی کرتے ہیں۔	۴۰۸	عیسیٰ علیہ السلام زندہ کرنے والے ہوئے۔
۳۹۴	تین حدیثیں کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دوزخ سے بچاتے ہیں۔	۴۰۸	عیسیٰ علیہ السلام پر وہابیہ کا الزام۔

Volume 30 Fatawa Rizvia

Column 1: 409 - Calling oneself a servant of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is not shirk (polytheism). 410 - The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) granted relief from pain and removed distress. 410 - The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) purifies from sins. 411 - The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) purifies the entire Ummah until the Day of Judgment and bestows knowledge. 413 - The beloved of Allah are masters of intercession before Allah. 414 - Servants give sustenance to servants. 414 - Angels keep the mujahideen steadfast. 414 - Angels manage all worldly affairs. 416 - The saints (Awliya) exercise control over the entire world after their passing and manage the affairs of the whole world. 416 - Those who deny seeking help from the shrines of the saints have become heretical and faithless. 417 - It is proven from the verses that the angel brings death. 418 - Allegation of the Wahhabis against Gabriel (peace be upon him); Gabriel gave a son.

Column 2: 418 - Naming someone Nabi Bakhsh, Attar-e-Rasool, Ata-e-Ali, etc., is not shirk. 418 - The verse that Allah, Gabriel, Abu Bakr, and Umar are helpers. 419 - The saints are our masters, we are their subjects; there is no shirk in this. 420 - The fifth allegation of the Wahhabis against Yusuf (peace be upon him). 420 - Only Allah, the Messenger, and the saints are helpers (period). 422 - The verse that the Prophet is the protector and guardian of his Ummah. 423 - A mountain of a hundred thousand mounds on the lives of Wahhabis (i.e., the corruption of shirk and tawhid in Imam al-Ta'ifa Molvi Ismail Sahab and Shah Abdul Aziz Sahab). 423 - Everyone's hands are stretched out towards the Prophet, everyone humbles themselves before the Prophet; the Prophet is the owner of the entire earth and all creation. He who does not consider the Prophet as his master will not taste the sweetness of the Sunnah. 425 - Imam al-Ta'ifa unknowingly set his own house on fire. 426 - Twelve hadiths showing that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was granted the keys of authority and control. 427 - The keys to providing help, the keys to bringing benefit are in the hands of the Prophet. 429 - All creation in the heavens and the earth is under the control of the Prophet, and the entire world is in the palm of the Prophet's hand.

Page 43 of 772

स्तंभ 1: ४०९ - अपने आप को नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का बंदा कहना शिर्क नहीं है। ४१० - नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने तकलीफ से निजात दी, मुसीबत काट दी। ४१० - हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम गुनाहों से पाक करते हैं। ४११ - हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम क़यामत तक तमाम उम्मत को पाक करते और इल्म अता फरमाते हैं। ४१३ - महबूबाने खुदा अल्लाह के हुज़ूर शफ़ाअत के मालिक हैं। ४१४ - बंदे बंदों को रिज़्क़ देते हैं। ४१४ - मुजाहिदीन को फ़रिश्ते साबित क़दम रखते हैं। ४१४ - दुनिया के तमाम कारोबार की फ़रिश्ते तदबीर करते हैं। ४१६ - औलिया-ए-कराम वफ़ात के बाद तमाम आलम का तसर्रुफ़ करते हैं और दुनिया भर के कारोबार की तदबीर करते हैं। ४१६ - मज़ारत-ए-औलिया-ए-कराम से इस्तिम्दाद के मुनकिर मुल्हिद और बेदीन हुए। ४१७ - आयात से साबित है कि मौत फ़रिश्ता देता है। ४१८ - जिब्राईल अलैहिस्सलाम पर वहाबिया का इल्ज़ाम, जिब्राईल ने बेटा दिया।

स्तंभ 2: ४१८ - नबी बख्श, अत्तार-ए-रसूल, अता-ए-अली वगैरह नाम रखना शिर्क नहीं। ४१८ - आयत कि अल्लाह और जिब्राईल और अबू बक्र व उमर मददगार हैं। ४१९ - औलिया हमारे मालिक हैं, हम उनके मम्लूक हैं, इसमें कोई शिर्क नहीं। ४२० - युसूफ अलैहिस्सलाम पर वहाबिया का पांचवा इल्ज़ाम। ४२० - सिर्फ अल्लाह और रसूल और औलिया मददगार हैं (बस)। ४२२ - आयत कि हुज़ूर अपनी उम्मत के हाफ़िज़ व निगहबान हैं। ४२३ - वहाबियों की जान पर लाख मन के पहाड़ (यानी इमाम अल-तायफ़ा मौलवी इस्माइल साहब और शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब में शिर्क व तौहीद का बिगाड़)। ४२३ - सबके हाथ हुज़ूर की तरफ फैले हैं, सब हुज़ूर के आगे गिड़गिड़ाते हैं; हुज़ूर सारी ज़मीन और तमाम मख्लूक के मालिक हैं। जो हुज़ूर को अपना मालिक न जाने, वह सुन्नत की हलावत नहीं पाएगा। ४२५ - इमाम अल-तायफ़ा ने अनजाने में घर फूंक दिया। ४२६ - बारह हदीसें कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को इख्तियारात और तसर्रुफ़ात की कुंजियां अता हुईं। ४२७ - मदद देने की कुंजियां, नफ़ा पहुँचाने की कुंजियां हुज़ूर के हाथ में हैं। ४२९ - ज़मीन व आसमान की सब मख्लूक हुज़ूर के क़ब्ज़े में है और सारी दुनिया हुज़ूर की मुट्ठी में है।

पेज 43 ऑफ 772

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

کالم نمبر ۱: ۴۰۹ - اپنے آپ کو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بندہ کہنا شرک نہیں۔ ۴۱۰ - نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تکلیف سے نجات دی، مصیبت کاٹ دی۔ ۴۱۰ - حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم گناہوں سے پاک کرتے ہیں۔ ۴۱۱ - حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قیامت تک تمام امت کو پاک کرتے اور علم عطا فرماتے ہیں۔ ۴۱۳ - محبوبان خدا اللہ کے حضور شفاعت کے مالک ہیں۔ ۴۱۴ - بندے بندوں کو رزق دیتے ہیں۔ ۴۱۴ - مجاہدین کو فرشتے ثابت قدم رکھتے ہیں۔ ۴۱۴ - دنیا کے تمام کاروبار کی فرشتے تدبیر کرتے ہیں۔ ۴۱۶ - اولیائے کرام بعد انتقال تمام عالم کا تصرف کرتے ہیں اور جہاں بھر کے کاروبار کی تدبیر کرتے ہیں۔ ۴۱۶ - مزارات اولیائے کرام سے استمداد کے منکر ملحد بے دین ہوئے۔ ۴۱۷ - آیات سے ثابت ہے کہ موت فرشتہ دیتا ہے۔ ۴۱۸ - جبرائیل علیہ السلام پر وہابیہ کا الزام، جبرائیل نے بیٹا دیا۔

کالم نمبر ۲: ۴۱۸ - نبی بخش، عطار رسول، عطا علی وغیرہ نام رکھنا شرک نہیں۔ ۴۱۸ - آیت کہ اللہ اور جبرائیل اور ابو بکر و عمر مددگار ہیں۔ ۴۱۹ - اولیاء ہمارے مالک ہیں ہم ان کے مملوک ہیں اس میں کوئی شرک نہیں۔ ۴۲۰ - یوسف علیہ السلام پر وہابیہ کا پانچواں الزام۔ ۴۲۰ - صرف اللہ ورسول اور اولیائے مددگار ہیں (بس)۔ ۴۲۲ - آیت کہ حضور اپنی امت کے حافظ و نگہبان ہیں۔ ۴۲۳ - وہابیوں کی جان پر لاکھ من کے پہاڑ (یعنی امام الطائفہ مولوی اسمعیل صاحب اور شاہ عبدالعزیز صاحب میں شرک و توحید کا بگاڑ) ۴۲۳ - سب کے ہاتھ حضور کی طرف پھیلے ہیں سب حضور کے آگے گڑ گڑاتے ہیں، حضور ساری زمین اور تمام مخلوق کے مالک ہیں جو حضور کو اپنا مالک نہ جانے سنت کی حلاوت نہ پائے۔ ۴۲۵ - امام الطائفہ نے انجانے میں گھر پھونک دیا ۴۲۶ - بارہ حدیثیں کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اختیارات اور تصرفات کی

کنجیاں عطا ہوئیں۔ ۴۲۷ - مدد دینے کی کنجیاں ، نفع پہنچانے کی کنجیاں حضور کے ہاتھ میں ہیں۔ ۴۲۹ - زمین و آسمان کی سب مخلوق حضور کے قبضہ میں ہے اور ساری دنیا حضور کی مٹھی میں۔

Fatawa-e-Razviya Volume 30

430 | The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the deputy of Allah (Hadith). || Multiple Hadiths stating that Allah and His Messenger are the owners of wealth. | 438 430 | According to the Wahhabis, the deputy of Allah is like the deputy of a stone. || The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the owner of life and wealth. | 438 430 | Bestowing honor in the Hereafter is in the hands of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). || Hope for the grace of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). | 441 430 | On the Day of Judgment, all powers belong to the Holy Prophet. || A Bedouin companion's plea in the presence of the Prophet: Who else but you do we have to turn to in times of trouble? | 441 431 | The keys to Paradise and Hell will be granted to the Holy Prophet from the court of Allah, and from the Prophet's court to Siddiq and Farooq. || The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the sanctuary for orphans and the guardian of widows. | 441 431 | Authority over Paradise and Hell will be given to the noble Caliphs. || Verses by Abu Talib, which the Prophet himself desired to hear, the summary of which is that great people take refuge in him at times of trouble. | 442 434 | Maula Ali is the distributor of Hell. || The plea of the Ansar companions that the favor of Allah and His Messenger is immense, and the grace of Allah and His Messenger is great. | 444 436 | Section Two, concerning negated Hadiths. || Three Hadiths stating that Allah and His Messenger are the owners of the earth. | 447 436 | Sub-section One || Hadith stating that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the owner of all men. | 446 436 | Allah and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) have enriched. || Five Hadiths regarding taking refuge with the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). | 446 437 | Allah and His Messenger are protectors and guardians. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the helper in this world and the Hereafter. || A mountain of a hundred thousand mounds upon life and Wahhabism; the appeal to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). | 448 437 | The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the guardian of the Ahl-e-Sunnat on the Day of Judgment. || Beating a slave, and that slave appealing to Allah. | 448

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 30

430 | हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल्लाह तआला के नायब हैं (हदीस)। || कई हदीसें कि माल के मालिक अल्लाह और रसूल हैं। | 438 430 | वहाबियों के नज़दीक अल्लाह का नायब गोया पत्थर का नायब है। || नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम जान और माल के मालिक हैं। | 438 430 | आख़िरत में इज़्ज़त देना हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हाथ में है। || रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के फ़ज़्ल की उम्मीद। | 441 430 | क़यामत में कुल इख़्तियारात हुज़ूर को हैं। || एक देहाती सहाबी की बारगाहे रसूल में अर्ज़ कि हुज़ूर के सिवा हमारा कौन है जिसके पास मुसीबत में भाग कर जाएँ। | 441 431 | अल्लाह तआला की बारगाह से जन्नत और दोज़ख़ की कुंजियाँ हुज़ूर को अता होंगी, और हुज़ूर की सरकार से सिद्दीक़ और फ़ारूक़ को। || नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम यतीमों की पनाहगाह और बेवाओं के निगहबान हैं। | 441 431 | जन्नत और दोज़ख़ का इख़्तियार खुलफ़ा-ए-किराम को दिया जाएगा। || अबू तालिब के अशआर जिन्हें सुनने की ख़ुद हुज़ूर ने इच्छा की, जिनका सारांश यह है कि मुसीबत के समय बड़े-बड़े उनकी पनाह लेते हैं। | 442 434 | मौला अली दोज़ख़ के बँटवारे करने वाले हैं। || अंसार सहाबा की अर्ज़ कि अल्लाह और रसूल का एहसान ज़्यादा है, अल्लाह और रसूल की कृपा बड़ी है। | 444 436 | दूसरा अध्याय, नकारात्मक हदीसों में। || तीन हदीसें कि ज़मीन के मालिक अल्लाह और रसूल हैं। | 447 436 | पहला भाग || हदीस कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तमाम इंसानों के मालिक हैं। | 446 436 | अल्लाह और रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने समृद्ध (ग़नी) कर दिया। || नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पनाह लेने के बारे में पाँच हदीसें। | 446 437 | अल्लाह और रसूल रक्षक और संरक्षक हैं। नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम दुनिया और आख़िरत में सहायक हैं। || जान और वहाबियत पर लाख मन का पहाड़, रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की दुहाई। | 448 437 | नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम क़यामत के दिन सुन्नियों के रक्षक हैं। || गुलाम को मारना, उस गुलाम का अल्लाह की दुहाई देना। | 448

पृष्ठ 44 का 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

۴۳۰ | حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اللہ تعالیٰ کے نائب ہیں (حدیث) || متعدد حدیثیں کہ مال کے مالک اللہ و رسول ہیں۔ | ۴۳۸ ۴۳۰ | وہابیہ کے نزدیک اللہ کا نائب گویا پتھر کا نائب ہے۔ || نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جان و مال کے مالک ہیں۔ | ۴۳۸ ۴۳۰ | آخرت میں عزت دینا حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہاتھ میں ہے۔ || رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے فضل کی امید۔ | ۴۴۱ ۴۳۰ | قیامت میں کل اختیارات حضور کو ہیں۔ || اعرابی صحابی کی بارگاہ رسول میں عرض کہ حضور کے سوا ہمارا کون ہے جس کے پاس مصیبت میں بھاگ کر جائیں۔ | ۴۴۱ ۴۳۱ | اللہ تعالیٰ کی بارگاہ سے جنت و نار کی کنجیاں حضور کو عطا ہوں گی، اور حضور کی سرکار سے صدیق و فاروق کو۔ || نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یتیموں کی جائے پناہ اور بیواؤں کے نگہبان ہیں۔ | ۴۴۱ ۴۳۱ | جنت و دوزخ کا اختیار خلفائے کرام کو دیا جائے گا۔ || ابو طالب کے اشعار جن کے سننے کی خود حضور نے خواہش کی جن کا خلاصہ یہ ہے کہ مصیبت کے وقت بڑے بڑے ان کی پناہ لیتے ہیں۔ | ۴۴۲ ۴۳۴ | مولیٰ علی قسیم نار ہیں۔ || اصحاب انصار کی عرض کہ اللہ و رسول کا احسان زائد ہے، اللہ و رسول کا فضل بڑا ہے۔ | ۴۴۴ ۴۳۶ | فصل دوم، احادیث منفیہ میں۔ || تین حدیثیں کہ زمین کے مالک اللہ و رسول ہیں۔ | ۴۴۷ ۴۳۶ | وصل اول || حدیث کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام آدمیوں کے مالک ہیں۔ | ۴۴۶ ۴۳۶ | اللہ و رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے غنی کر دیا۔ || نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی پناہ لینے میں پانچ حدیثیں۔ | ۴۴۶ ۴۳۷ | اللہ و رسول حافظ و نگہبان ہیں۔ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دنیا و آخرت میں کارساز ہیں۔ || جان و ہابیت پر لاکھ من کا پہاڑ، رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ

وسلم کی دہائی۔ | ۴۴۸ ۴۳۷ | نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم روز قیامت میں اہل سنت کے نگہبان ہیں۔ || غلام کو مارنا، اس غلام کا اللہ کی دہائی دینا۔ | ۴۴۸

Volume 30 - Fatawa Razawiyya

Topic	Page
Then, calling out to the Prophet (PBUH) upon seeing him.	448
A companion stopping himself from striking upon hearing the call for the Prophet's help, etc.; Wahhabis call this polytheism.	448
There is a promise of safety for one who seeks refuge with the Prophet (PBUH).	449
The one who supplicates to the Prophet (PBUH) does not remain disappointed (a Companion's saying) as trust is only in Allah and His Messenger.	453
The plea of Companion Aamir bin Akwa (RA): O Messenger of Allah! Forgive our sins. O Messenger of Allah! Send down tranquility upon us. O Messenger of Allah! Keep us steadfast. O Messenger of Allah! We are in need of your grace.	454
One companion pleads with the Prophet for another: O Messenger of Allah! It would have been better for us if you had kept him alive.	457
(Two Hadiths) about giving charity for the sake of Allah and His Messenger.	460
The saying of Siddiq-e-Akbar that I am a servant of the Prophet (PBUH).	462
Three sayings of Umar Farooq that the Prophet placed hair on our heads.	465
The Prophet (PBUH) bestows the wealth of both worlds by uttering a single sentence.	467
Exquisite proof of the Prophet (PBUH) being the master of divine treasures.	469
The treasures of Allah's mercy and tables of blessings are under the hand of the Prophet (PBUH); all are submissive to his command.	470
Eight Hadiths stating that the Prophet (PBUH) will grant the resurrection to the creation.	470
Refutation of equating anything with God's majesty.	473
The Prophet (PBUH) warding off the fire of Hell from his Ummah.	474
The Prophet (PBUH) changed the punishment of a prisoner of Allah Almighty.	476
	478

Topic	Page	Topic	Page
Farooq-e-Azam describing himself as a servant of the Prophet (PBUH).		(The Prophet said to a lady:) Children are entrusted to Allah and His Messenger.	
Numerous allegations by Wahhabis against Umar Farooq-e-Azam and all the Companions.	463	The Prophet's saying that against the most severe enemy, Allah and His Messenger will suffice for you.	479
Wahhabis called Farooq-e-Azam clearly misguided for accepting bid'at-e-hasanah.	464	Leaving Allah and His Messenger for the family (saying of Abu Bakr Siddiq RA).	480
		The Prophet's saying that Allah and His Messenger bestowed the blessing.	

जिल्द 30 - फ़तावा रज़विय्या

विषय	पृष्ठ
फिर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को देखकर हुज़ूर की दुहाई देना।	448
सहाबी का हुज़ूर की दुहाई सुनकर मारने से हाथ रोक लेना वग़ैरह, वहाबी इसे शिर्क कहते हैं।	448
नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पनाह लेने वाले के लिए अमान का वादा है।	449
नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से इल्तिजा करने वाला नामुराद नहीं रहता (सहाबी का कौल) कि अल्लाह व रसूल पर ही भरोसा है।	453
सहाबी आमिर बिन अकवा' रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की अर्ज़ कि या रसूल अल्लाह! हमारे गुनाह बख्श दीजिये, या रसूल अल्लाह! हम पर सकीना उतारिये, या रसूल अल्लाह हमें साबित कदम रखिये। या रसूल अल्लाह! हम हुज़ूर के फ़ज़्ल के मोहताज हैं।	454
एक सहाबी दूसरे सहाबी के लिए हुज़ूर से अर्ज़ करते हैं कि या रसूल अल्लाह! हुज़ूर उन्हें ज़िंदा रखते तो हमारे लिए बेहतर होता।	457
(दो हदीसें) कि अल्लाह व रसूल के लिए सदक़ा करना	460
उमर फ़ारूक के तीन कौल कि हमारे सिर पर बाल नबी ने लगाए।	465
नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम दो जहान की दौलत एक जुमला फ़रमाकर बख्श देते हैं।	467
नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मुख़्तारे ख़ज़ाइने इलाही होने का नफ़ीस सुबूत।	469
अल्लाह तआला की रहमत के ख़ज़ाने नेमतों के ख़्वान नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हाथ के नीचे हैं, सब ताबे फ़रमान हैं।	470
आठ हदीसें कि मख़्लूक़ को हश्र नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम देंगे।	470
ख़ुदा की शान में मिला देने का रद	473
नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का अपनी उम्मत से नारे जहन्नम का दफ़अ फ़रमाना।	474

विषय	पृष्ठ
सिद्दीक़े अकबर का कौल कि मैं नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का बंदा हूँ।	462
फ़ारूक़े आज़म का अपने आप को नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का बंदा बताना।	462
उमर फ़ारूक़े आज़म और तमाम सहाबा पर वहाबिया के मुतअद्दद इल्ज़ामात।	463
बिदअते हसना के मानने पर वहाबिया ने फ़ारूक़े आज़म को साफ़ गुमराह कह दिया।	464
नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अल्लाह अज़्ज़वजल्ल के कैदी की सज़ा बदल दी।	476
(एक बी बी से हुज़ूर ने फ़रमाया कि) बच्चे अल्लाह व रसूल के सुपुर्द हैं।	478
हुज़ूर का इरशाद कि सख़्त तर दुश्मन के मुक़ाबले में अल्लाह व रसूल तुम्हें किफ़ायत फ़रमाएँगे।	479
घर वालों के लिए अल्लाह व रसूल को बाक़ी रखना (कौल अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु)।	480
हुज़ूर का इरशाद कि अल्लाह व रसूल ने नेमत दी।	

موضوع	صفحہ
پھر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھ کر حضور کی دہائی دینا۔	۴۴۸
صحابی کا حضور کی دہائی سن کر مارنے سے ہاتھ روک لینا وغیرہ، وہابی اس کو شرک کہتے ہیں۔	۴۴۸
نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی پناہ لینے والے کے لیے امان کا وعدہ ہے۔	۴۴۹
نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے التجا کرنے والا نامراد نہیں رہتا (صحابی کا قول) کہ اللہ ورسول پر ہی بھروسہ ہے۔	۴۵۳
صحابی عامر بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی عرض کہ یا رسول اللہ ! ہمارے گناہ بخش دیجئے یا رسول اللہ ! ہم پر سکینہ اتارئیے، یا رسول اللہ	۴۵۴
عمر فاروق کے تین قول کہ ہمارے سر پر بال نبی نے لگائے۔	۴۶۵
نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دو جہان کی دولت ایک جملہ فرما کر بخش دیتے ہیں۔	۴۶۷
نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مختارِ خزائن الٰہی ہونے کا نفیس ثبوت۔	۴۶۹
اللہ تعالیٰ کی رحمت کے خزانے نعمتوں کے خوان نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہاتھ کے نیچے ہیں سب تابع فرمان ہیں۔	۴۷۰
آٹھ حدیثیں کہ مخلوق کو حشر نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دیں گے۔	۴۷۰

موضوع	صفحہ
ہمیں ثابت قدم رکھئے۔ یا رسول اللہ ! ہم حضور کے فضل کے محتاج ہیں۔	
ایک صحابی دوسرے صحابی کے لیے حضور سے عرض کرتے ہیں کہ یا رسول اللہ ! حضور انھیں زندہ رکھتے تو ہمارے لیے بہتر ہوتا۔	۴۵۷
(دو حدیثیں) کہ اللہ و رسول کے لیے صدقہ کرنا	۴۶۰
صدیقِ اکبر کا قول کہ میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بندہ ہوں۔	۴۶۲
فاروق اعظم کا اپنے آپ کو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بندہ بتانا۔	۴۶۲
عمر فاروق اعظم اور تمام صحابہ پر وہابیہ کے متعدد الزامات۔	۴۶۳
بدعتِ حسنہ کے ماننے پر وہابیہ نے فاروقِ اعظم کو صاف گمراہ کہہ دیا۔	۴۶۴

موضوع	صفحہ
خدا کی شان میں ملادینے کا رد	۴۷۳
نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا اپنی امت سے نارِ جہنم کا دفع فرمانا۔	۴۷۴
نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اللہ عزوجل کے قیدی کی سزا بدل دی۔	۴۷۶
(ایک بی بی سے حضور نے فرمایا کہ) بچے اللہ و رسول کے سپرد ہیں۔	۴۷۸
حضور کا ارشاد کہ سخت تر دشمن کے مقابلہ میں اللہ و رسول تمہیں کفایت فرمائیں گے۔	۴۷۹
گھر والوں کے لیے اللہ و رسول کو باقی رکھنا (قول ابوبکر	۴۸۰

صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ)

حضور کا ارشاد کہ اللہ و رسول

نے نعمت دی۔

Fatawa Rizvia | Volume 30

Content	Page	Content	Page
The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) provided sustenance.	482	The Lord of the Prophet consults with His Beloved.	490
The Messenger of Allah (PBUH) brought heedless hearts to life and enlightened blind eyes. He made deaf ears hear and straightened twisted tongues.	482	The sun does not rise until it offers salutations to Hazrat Ghaus-e-Azam Mahbub-e-Subhani (may Allah be pleased with him).	491
The Prophet (peace and blessings be upon him) gave refuge from misguidance and saved from destruction.	483	Hazrat Ghaus-e-Azam being informed of the state of every single moment.	492
The Messenger of Allah (PBUH) himself taught that we should seek help from him.	484	Every wretched and blessed person being presented before him; the Preserved Tablet (Lauh-e-Mahfuz) being before his sight.	492
The Wahhabis commit shirk (polytheism) in the very claim of Tawhid (monotheism).	485	(A companion's plea:) O Messenger of Allah! May you grant me your companionship in Paradise.	493
The moon moving at the gesture of the Messenger of Allah (PBUH).	485	All the blessings of this world and the hereafter are in the Prophet's authority; he may grant them to whomever he wishes.	493
The angels who manage affairs are also under the command of the Prophet, for the Prophet (PBUH) is a Messenger for them too and they are his followers (Ummah).	487	Knowledge of 'what was and what will be' (i.e., what happened and what will happen) is just a fragment of the knowledge of Muhammad (PBUH).	495
The angels who move the sun by the command of Solomon (peace be upon him) brought back the setting sun.	487	The Messenger of Allah (PBUH) taught that in times of need, call upon us, seek help and entreat: "O	496

Content	Page	Content	Page
		Messenger of Allah (PBUH)! Please fulfill my need."	
No command is implemented except from the court of the Prophet (PBUH), and no one receives anything except from the Prophet's authority.	488	According to the Wahhabis, an accusation of explicit shirk (polytheism) against the Companions for calling out and seeking help.	498
Whatever the Messenger of Allah (PBUH) intends, it does not go against it; there is no one who can turn back his command.	488	I have placed blessings in the measures.	499
See the Hadith that the Lord of the Prophet obeys the Prophet.	488		

फ़तावा रज़विया | जिल्द 30

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने रिज़्क (रोजी) दिया।	482	हुज़ूर का रब अपने महबूब से मशवरा लेता है।	490
हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने गाफ़िल दिलों को ज़िंदा कर दिया, अंधी आँखों को रोशन फ़रमा दिया। बहरे कानों को सुनने वाला और टेढ़ी ज़बानों को सीधा कर दिया।	482	सूरज तब तक उदय नहीं होता जब तक हुज़ूर गौस-ए-आज़म महबूब-ए-सुब्हानी रज़ियल्लाहु अन्हु पर सलाम पेश न करे।	491
नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने गुमराही से पनाह दी, हलाकत (विनाश) से बचाया।	483	एक-एक घड़ी के हाल की गौस-ए-आज़म को खबर होना।	492
हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने खुद तालीम फ़रमाई कि हमसे इस्तआ़नत (मदद मांगना) करो।	484	हर बदबख्त और नेकबख्त का उनके सामने पेश किया जाना; लौह-ए-महफ़ूज़ का उनकी नज़रों के सामने होना।	492
वहाबिया तौहीद के दावे के बीच में शिर्क करते हैं।	485	(सहाबी की अर्ज़ कि) या रसूल अल्लाह! हुज़ूर जन्नत में अपनी रफ़ाक़त (साथ) अता फ़रमाएं।	493
चाँद का हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इशारे पर चलना।	485	दुनिया व आखिरत की तमाम नेमतें हुज़ूर के अख्तियार में हैं, जिसे चाहें अता फ़रमाएं।	493
मलाइका मुदब्बरात-ए-अम्र (कार्य प्रबंध करने वाले फ़रिश्ते) भी हुज़ूर के हुक्म के तहत हैं क्योंकि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उनके लिए भी रसूल हैं और वे हुज़ूर के उम्मती हैं।	487	मा-कान व मा-यकून (यानी जो हो चुका और जो होगा) सबका इल्म मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इल्म का एक टुकड़ा है।	495
	487	रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का तालीम फ़रमाना कि हाजत के वक्त हमें निदा	496

विषय	पृष्ठ
सुलेमान अलैहिस्सलाम के हुक्म से सूरज को चलाने वाले फ़रिश्ते डूबते हुए सूरज को वापस ले आए।	
कोई हुक्म लागू नहीं होता मगर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के दरबार से, और कोई चीज़ किसी को नहीं मिलती मगर हुज़ूर की सरकार से।	488
हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम जिस बात का इरादा फ़रमाएं उसके खिलाफ नहीं होता, कोई उनके हुक्म को टालने वाला नहीं।	488
हदीस देखो कि हुज़ूर का रब हुज़ूर की इताअत (आज्ञा पालन) करता है।	488

विषय	पृष्ठ
(पुकारना) करो, हमसे इस्तआ़नत और इल्तिजा करो कि या रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम! हुज़ूर मेरी हाजत रवा (पूरी) फ़रमाएं।	
वहाबिया के नज़दीक निदा व इस्तआ़नत में सहाबा पर स्पष्ट शिर्क का आरोप।	498
पैमानों में मैंने बरकत रख दी है।	499

مضمون	صفحہ
رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے رزق دیا	۴۸۲
حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے غافل دل زندہ کر دیئے، اندھی آنکھیں روشن فرمادیں۔ بہرے کان سننے والے اور ٹیڑھی زبانیں سیدھی کر دیں۔	۴۸۲
نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے گمراہی سے پناہ دی، ہلاکت سے بچایا۔	۴۸۳
حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خود تعلیم فرمایا کہ ہم سے استعانت کرو۔	۴۸۴
وہابیہ عین ادعائے توحید میں شرک کرتے ہیں	۴۸۵
	۴۸۵
حضور کا رب اپنے محبوب سے مشورہ لیتا ہے۔	۴۹۰
آفتاب طلوع نہیں کرتا جب تک حضور غوث اعظم محبوب سبحانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر سلام عرض نہ کرے۔	۴۹۱
ایک ایک گھڑی کے حال کی غوث اعظم کو خبر ہونا۔	۴۹۲
ہر شقی و سعید کا ان پر پیش کیا جانا لوح محفوظ کا ان کے پیش نظر ہونا۔	۴۹۲
(صحابی کی عرض کہ) یا رسول اللہ! حضور جنت میں اپنی رفاقت عطا فرمائیں۔	۴۹۳
	۴۹۳

مضمون	صفحہ
چاند کا حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اشارے پر چلنا۔	۴۸۷
ملائکہ مدبرات امر بھی حضور کے زیر حکم ہیں کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان کے لیے بھی رسول ہیں اور وہ حضور کے امتی۔	۴۸۷
سلیمان علیہ السلام کے حکم سے سورج کے چلانے والے فرشتے ڈوبتے ہوئے سورج کو واپس لے آئے۔	۴۸۷
کوئی حکم نافذ نہیں ہوتا مگر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دربار سے، اور کوئی شے کسی کو نہیں ملتی مگر حضور کی سرکار سے۔	۴۸۸
حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جس بات کا ارادہ فرمائیں اس کے خلاف نہیں ہوتا کوئی ان کے حکم کا پھیرنے والا نہیں۔	۴۸۸
دنیا و آخرت کی تمام نعمتیں حضور کے اختیار میں ہیں جسے چاہیں عطا فرمائیں۔	۴۹۵
ماکان و مایکون (یعنی جو ہو چکا اور جو ہوگا) سب کا علم محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علوم سے ایک ٹکڑا ہے۔	۴۹۵
رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا تعلیم فرمانا کہ حاجت کے وقت ہمیں ندا کرو، ہم سے استعانت اور التجا کرو کہ یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ! حضور میری حاجت روا فرمائیں۔	۴۹۶
وہابیہ کے نزدیک ندا و استعانت میں صحابہ پر صریح شرک کا الزام۔	۴۹۸
پیانوں میں میں نے برکت رکھ دی ہے۔	۴۹۹

مضمون	صفحہ مضمون	صفحہ
حدیث دیکھو کہ حضور کا رب حضور کی اطاعت کرتا ہے۔	۴۸۸	

Volume 30 | Fatawa Rizvia

- (Supplementary Treatise) Muniyat al-Labib in that Legislation is in the hands of the Beloved (The Resplendent Presence, peace and blessings of Allah be upon him, is the master of the laws of Sharia). | Page 500 | The Imam of the Wahhabis considers the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, to be only a reporter and messenger. | Page 512
- Sixteen Hadiths that the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, made Medina Tayyiba a sanctuary (Haram). | Page 500 | Faith is bestowed by the Prophet, peace and blessings be upon him. | Page 515
- Five Hadiths that Ibrahim, peace be upon him, made Makkah Mukarramah a sanctuary (Haram). | Page 500 | The insolence of the Imam of Wahhabism. | Page 515
- Ibrahim, peace be upon him, made Makkah Mukarramah a place of peace. | Page 500 | (Authorities) A deed becomes obligatory by the command of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, even if it is not obligatory in itself. | Page 517
- (Important Benefit) That whatever the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, commands with full emphasis, the leader of the Wahhabis (in Taqwiyat al-Iman) explicitly says this is Shirk; now see whose Kalima the Wahhabis recite. | Page 509 | The rulings of Sharia are entrusted to the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him; whatever he commands regarding any matter from himself, that is the Sharia. | Page 518
- Observe that talking nonsensically on the way to Medina Tayyiba is a part of Wahhabi faith; whoever does not do so becomes a Mushrik (polytheist) according to them. | Page 510 | (Difference between Reality and Metaphor) God's obligation is stronger than what the Messenger makes obligatory; 58 Hadiths from which it will be known that the ruling of Sharia laws is entrusted to his presence. | Page 519
- A true anecdote. | Page 510 | The origin of a special point by which the gatherings of Mawlid, standing (Qiyam), Fatiha, and the third-day ritual (Teeja), etc., all Wahhabi "innovation" issues are settled. | Page 522
- Strange how quarreling with each other on every path is a part of Wahhabi faith; if they don't, they would become polytheists according to their Imam's command. | Page 510 | The Prophet, peace and blessings of Allah be upon him,

would exempt whomever he wished from any Sharia ruling. In this regard, there are 23 incidents and 35 Hadiths. | Page 524

- Refinement and completion. | Page 511 | (1) He permitted the sacrifice of a six-month-old goat for Hazrat Abu Burdah. | Page 525
- Divine rulings are of two types: Takwini (pertaining to creation) and Tashri'i (pertaining to legislation). | Page 511 | (2) Once, he also granted this permission to Uqba bin Amir. | Page 526
- The distinction made by immature Wahhabis between Takwini and Tashri'i Divine rulings is mere arbitrariness and blindness to their own creed. | Page 511 |

- (गौण ग्रंथ) मुनियत अल-लबीब इन अत-तशरीअ बिद अल-हबीब (हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम शरीयत के अहकाम के मालिक हैं)। | ५०० | वहाबियों का इमाम नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को सिर्फ एक सूचना देने वाला और संदेशवाहक मानता है। | ५१२
- सोलह हदीसें कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने मदीना तैयबा को हरम (पवित्र स्थल) बना दिया। | ५०० | ईमान नबी अलैहिस्सलाम अता करते हैं। | ५१५
- पाँच हदीसें कि इब्राहिम अलैहिस्सलाम ने मक्का मुकर्रमा को हरम बना दिया। | ५०० | इमाम-उल-वहाबिया की बदतमीज़ी। | ५१५
- इब्राहिम अलैहिस्सलाम ने मक्का मुकर्रमा को अमन (शांति) वाला बना दिया। | ५०० | (अधिकार) नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हुक्म से कोई काम फर्ज हो जाता है, चाहे वह वास्तव में फर्ज न हो। | ५१७
- (महत्वपूर्ण लाभ) कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पूरी ताकीद के साथ जिस बात का हुक्म दें, वहाबियों का नेता (तकवियतुल ईमान में) स्पष्ट रूप से कहता है कि यह शिर्क है; अब देखें वहाबी किसका कलमा पढ़ते हैं। | ५०९ | शरीयत के अहकाम अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को सौंपे गए हैं; जिस बात के बारे में वह जो चाहें अपनी तरफ से हुक्म फरमा दें, वही शरीयत है। | ५१८
- ज़रा गौर करें कि मदीना तैयबा के रास्ते में बेतुकी बातें करना वहाबियों के ईमान का हिस्सा है; जो ऐसा न करे वह उनके नज़दीक मुशरिक हो जाए। | ५१० | (हकीकत और मजाज़ का फर्क) खुदा का फर्ज रसूल के फर्ज किए हुए से अधिक प्रबल है; ५८ हदीसें जिनसे मालूम होगा कि शरीयत के अहकाम का अधिकार हुज़ूर को सौंपा गया है। | ५१९
- लतीफा-ए-हक्का (एक सच्चा लतीफा)। | ५१० | एक विशेष बिंदु का मूल जिससे महफिल-ए-मीलाद, कयाम, फातिहा, तीजा और अन्य सभी वहाबी 'बिदअत' के मसले हल हो जाते हैं। | ५२२
- अजब है कि हर मोड़ पर एक-दूसरे से झगड़ना वहाबियों के ईमान का हिस्सा है; अगर न करें तो अपने इमाम के हुक्म से मुशरिक हो जाएं। | ५१० | नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम जिस शरीयत के हुक्म से जिसे चाहते छूट दे देते। इस सिलसिले में २३ वाकयात और ३५ हदीसें हैं। | ५२४

- तज़लील और तकमील (सुधार और पूर्णता)। | ५११ | (१) हज़रत अबू बुर्दा के लिए छह महीने की बकरी की कुर्बानी जायज़ करार दी। | ५२५
- ईश्वरीय आदेश दो प्रकार के हैं: तकवीनी (सृजन संबंधी) और तशरीयी (कानूनी)। | ५११ | (२) एक बार उकबा बिन आमिर को भी इसकी अनुमति दी। | ५२६
- तकवीनी और तशरीयी ईश्वरीय आदेशों के बीच कच्चे वहाबियों का अंतर केवल हठधर्मी और अपने धर्म के प्रति अंधापन है। | ५११ |

- رسالہ (ضمنی) منیۃ اللبیب ان التشریع بید الحبیب (حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مالکِ احکام شرع ہیں) | ۵۰۰ | وہابیوں کا امام نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو صرف مخبر اور پیغام رساں مانتا ہے۔ | ۵۱۲
- سولہ حدیثیں کہ مدینہ طیبہ کو نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حرم کر دیا۔ | ۵۰۰ | ایمان نبی علیہ الصلوۃ والسلام عطا کرتے ہیں | ۵۱۵
- پانچ حدیثیں کہ مکہ معظمہ کو ابراہیم علیہ السلام نے حرم کر دیا | ۵۰۰ | امام الوہابیہ کی دریدہ دہنی | ۵۱۵
- مکہ معظمہ کو ابراہیم علیہ السلام نے امن والا کر دیا | ۵۰۰ | (اختیارات) نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے حکم سے کام فرض ہو جاتا ہے اگرچہ فی نفسہ فرض نہ ہو۔ | ۵۱۷
- (فائدہ مہمہ) کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بہ تاکید تمام جس بات کا حکم فرمائیں وہابیوں کا پیشوا (تقویۃ الایمان میں) صراحتۃً کہے یہ تو شرک ہے، اب دیکھیں وہابی کس کا کلمہ پڑھتے ہیں۔ | ۵۰۹ | احکام شریعت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سپرد ہیں جس بات سے جو چاہیں حکم فرما دیں اپنی طرف سے وہی شریعت ہے | ۵۱۸
- ذرا ملاحظہ ہو مدینہ طیبہ کے راستے میں نا معقول باتیں کرنا وہابیہ کا جزوِ ایمان ہے جو نہ کرے ان کے نزدیک مشرک ہو جائے۔ | ۵۱۰ | (حقیقت و مجاز کا فرق) خدا کا فرض رسول کے فرض کئے ہوئے سے اقوٰی ہے ۵۸ حدیثیں جن سے معلوم ہوگا کہ حکم احکام شرع کے حضور کو سپرد ہیں۔ | ۵۱۹

- لطیفہ حقہ | ۵۱۰ | ایک خاص نکتہ کی اصل جس سے مجلس میلاد قیام و فاتحہ و تیجہ و وغیرہ تمام مسائل بدعت وہابیہ طے ہو جاتے ہیں۔ | ۵۲۲
- عجب عجب کہ ہر راستے میں باہم جوتی پیزار ہونا وہابیہ کا جزوِ ایمان ہے، نہ کریں تو اپنے امام کے حکم سے مشرک ہو جائیں۔ | ۵۱۰ | نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جس حکم شرع سے جو چاہتے مستثنیٰ فرما دیتے۔ اس سلسلہ میں ۲۳ واقعے ۳۵ حدیثیں۔ | ۵۲۴
- تذلیل و تکمیل | ۵۱۱ | (۱) حضرت ابو بردہ کے لیے ششماہہ بکری کی قربانی جائز فرما دی۔ | ۵۲۵
- احکام الٰہیہ دو قسم ہیں: تکونیہ و تشریعیہ | ۵۱۱ | (۲) ایک بار عقبہ بن عامر کے لیے بھی اس کی اجازت عطا کی۔ | ۵۲۶
- احکام الٰہیہ تشریعیہ تکونیہ میں کچے وہابیوں کا تفرقہ محض تحکم اور خود اپنے مذہب سے اندھا پن۔ | ۵۱۱ |

Fatawa Razawiyya Volume 30

(3) Permission was granted to Umm 'Atiyya to wail at one place.	526	(15) Suraqa was made to wear gold bracelets with the Prophet's (peace be upon him) permission.	537
(4) Permission was granted once to Khawla bint Hakim to wail.	527	(16) Mawla 'Ali was permitted to combine his name and kunya.	538
(5) Similarly, permission was granted once to Asma bint Yazid.	527	(17) 'Uthman Ghani was declared entitled to a share of the spoils of war despite his absence from jihad, and it was given to him.	540
(6) Asma bint 'Umays was excused from observing the mourning period of 'Iddah.	528	(18) Taking gifts from his subjects was made lawful for Mu'adh ibn Jabal.	541
(7) For one companion, teaching a Surah of the Quran was deemed sufficient as a dowry.	529	(19) For one individual, an option to cancel a sale due to gross deception (khiyar al-ghabn) was fixed.	542
(8) The solitary testimony of Khuzaymah ibn Thabit was made equal to the full quorum of witnesses.	530	(20) For the Mother of the Believers, two units of voluntary (nafl) prayer after 'Asr were permitted.	543
(9) For one companion, it was permitted to eat the expiation (kaffarah) for a broken fast himself.	531	(21) For one lady, it was permitted to place a condition in Ihram.	545
(10) Permission was given to a man in his youth to drink the milk of a woman, and the prohibition of nursing (hurmat al-rada'ah) was established through it.	533	(22) A person accepted Islam on the condition that he would not pray more than two prayers.	546
(11) Permission was given to two individuals to wear silk clothes.	534	Duration of wiping over socks (Mash alal-Khuffayn)	547
(12) Residing in the Sacred Mosque in a state of major ritual impurity was made permissible for Mawla 'Ali.	534	Ruling on the Siwak (miswak)	551
	535		562

(13) Coming to the blessed mosque during their monthly cycle was permitted for the chaste ladies of the Ahl al-Bayt (veiled ones).

(14) It was permitted for Bara ibn 'Azib to wear a gold ring.

Prohibition is of two types: one that God made haram, and one that the Messenger made haram; both are equal.

535 The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is the lawgiver of the religion. 563

फतावा रज़विया जिल्द 30

(3) उम्मे अतिया को एक स्थान पर विलाप (नूहा) करने की अनुमति दी गई।	526	(15) सुराका को हुज़ूर की अनुमति से सोने के कंगन पहनाए गए।	537
(4) एक बार खौला बिन्त हकीम को विलाप करने की अनुमति दी गई।	527	(16) मौला अली को अपना नाम और कुनियत (उपनाम) एक साथ रखने की अनुमति दी गई।	538
(5) इसी तरह असमा बिन्त यजीद को एक बार के लिए अनुमति दी गई।	527	(17) उस्मान गनी को जिहाद में अनुपस्थिति के बावजूद गनीमत के माल में हिस्से का हकदार करार दिया गया और उन्हें दिया गया।	540
(6) असमा बिन्त उमैस को इद्दत का शोक माफ कर दिया गया।	528	(18) मुआज़ बिन जबल के लिए अपनी प्रजा से उपहार लेना हलाल कर दिया गया।	541
(7) एक सहाबी के लिए महर के बजाय कुरान की सूरा सिखाना पर्याप्त कर दिया गया।	529	(19) एक व्यक्ति के लिए व्यापार में धोखे का विकल्प (खियार-ए-ग़बन) निर्धारित कर दिया गया।	542
(8) खुजैमा बिन साबित की अकेली गवाही को गवाही के पूर्ण कोरम के बराबर कर दिया गया।	530	(20) उम्मुल मोमिनीन के लिए अस्र के बाद दो रकअत नफ्ल नमाज़ जायज़ कर दी गई।	543
(9) एक सहाबी के लिए रोजे का कफ़्फ़ारा खुद ही खा लेना जायज़ करार दिया गया।	531	(21) एक महिला के लिए एहराम में शर्त लगाना जायज़ कर दिया गया।	545
(10) एक व्यक्ति को युवावस्था में एक महिला का दूध पीने की अनुमति दी गई और इससे रज़ाअत की हुरमत साबित कर दी गई।	533	(22) एक व्यक्ति ने इस शर्त पर इस्लाम स्वीकार किया कि वह दो नमाजों से अधिक नहीं पढ़ेगा।	546
(11) दो व्यक्तियों को रेशमी कपड़े पहनने की अनुमति दे दी गई।	534	मोजे पर मसह करने की अवधि	547

(12) मौला अली को जनावत की स्थिति में मस्जिद-ए-अकदस में रहने की अनुमति दी गई। 534

(13) अहल-ए-बैत की पर्दानशीन महिलाओं को मासिक धर्म की स्थिति में मस्जिद-ए-मुबारक में आने की अनुमति दी गई। 535

(14) बरा बिन आज़िब को सोने की अंगूठी पहनना जायज़ करार दिया गया। 535

मिसवाक का हुक्म 551

हराम दो प्रकार के हैं: एक वह जिसे खुदा ने हराम किया, और एक वह जिसे रसूल ने हराम किया, दोनों समान हैं। 562

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम दीन के शरीयत निर्माता (शारे) हैं। 563

(۳) ام عطیہ کو ایک جگہ نوحہ کرنے کی رخصت بخشی۔ ۵۲۶

(۴) ایک بار خولہ بنت حکیم کو نوحہ کی اجازت فرمادی۔ ۵۲۷

(۵) یونہی اسماء بنت یزید کو ایک دفعہ کی پروانگی عطا کی۔ ۵۲۷

(۶) اسماء بنت عمیس کو عدت کا سوگ معاف فرمادیا۔ ۵۲۸

(۷) ایک صحابی کو بجائے مہر کے سورۃ قرآن سکھانا کافی کر دیا۔ ۵۲۹

(۸) خزیمہ بن ثابت کی تنہا گواہی کو شہادت کی نصاب کامل کردیا۔ ۵۳۰

(۹) ایک صحابی کے لیے روزہ کا کفارہ خود ہی کھا لینا جائز فرمادیا۔ ۵۳۱

(۱۵) سراقہ کو سونے کے کنگن حضور کی اجازت سے پہنائے گئے۔ ۵۳۷

(۱۶) مولیٰ علی کو اپنا نام اور کنیت جمع کرنے کی اجازت فرمائی۔ ۵۳۸

(۱۷) عثمان غنی کو بے حاضری جہاد سہم غنیمت کا مستحق قرار دیا اور عطا کیا۔ ۵۴۰

(۱۸) معاذ بن جبل کو اپنی رعیت سے تحائف لینا حلال فرمادیا۔ ۵۴۱

(۱۹) ایک صاحب کے لئے بیع میں خیار غبن مقرر فرمادیا۔ ۵۴۲

(۲۰) ام المومنین کو عصر کے بعد دورکعت نفل جائز فرمادیے۔ ۵۴۳

(۲۱) ایک بی بی کے لیے احرام میں شرط لگانا جائز فرمادیا۔ ۵۴۵

۵۳۳

۵۴۶

(۱۰) ایک صاحب کو جوانی میں ایک بی بی کا دودھ پینے کی اجازت دی اور اس سے حرمت رضاعت ثابت فرمادی۔ ۵۳۴

(۱۱) دو صاحبوں کو ریشمیں کپڑے پہننے کی اجازت دے دی۔ ۵۳۴

(۱۲) مولیٰ علی کو بحالت جنابت مسجد اقدس میں رہنا مباح فرمادیا۔ ۵۳۴

(۱۳) کہ مخدرات اہلبیت (پردہ نشین) کو بحالت عارضہ ماہانہ مسجد مبارک میں آنا جائز فرمادیا۔ ۵۳۵

(۱۴) براء بن عازب کو سونے کی انگوٹھی پہننی جائز فرمادی۔ ۵۳۵

(۲۲) ایک شخص نے اس شرط پر اسلام قبول فرمالیا کہ دو نماز سے زائد نہ پڑھے گا۔ مسح موزہ کی مدت ۵۴۷

مسواک کا حکم ۵۵۱

حرام دو قسم ہے: ایک وہ جسے خدا نے حرام کیا، اور ایک وہ جس کو رسول نے حرام کیا، دونوں یکساں ہیں۔ ۵۶۲

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دین کے شارع ہیں۔ ۵۶۳

Fatawa Rizvia Volume 30

Page	Title	Page	Title
569	Imam of Wahabism's clear slander against Mustafa (peace be upon him).	563	Slander of the Imam of Wahabism against the Prophet (peace be upon him).
569	Imam of Wahabism completely dismissed the virtues and perfections of the Holy Prophet (peace be upon him).	564	Imam of Wahabism called the Prophet (peace be upon him) confused/deranged.
569	According to him, the Prophet has no distinction over any other Prophet, and among the followers, he is only distinguished among the ignorant, not the learned (this is the Wahabi belief).	564	Blind intellect of the Imam of Wahabism.
576	Musk al-Khitam (The Final Seal)	565	Proof from Hadith of Mustafa (peace be upon him) having power and authority over the knowledge of the unseen.
580	(Hadith) Exquisite discussion of 'Wa feena Nabiyun' etc.	566	Imam of Wahabism openly insults Allah Almighty (God forbid) and considers Him purely ignorant.
582	(Imam of Wahabism) claims against the Quran that attributing the knowledge of the unseen to Prophets, even if told by God, is Shirk.	566	Clear betrayal and cunning of the Imam of Wahabism.
583	According to the Imam of Wahabism, his deity is incapable of granting anyone the status of knowing the unseen.	566	"If Allah and His Messenger will, this work will be done." A very fine discussion and collection of Hadiths regarding this saying.
587	Imam of Wahabism explicitly opposed the Quran, but it doesn't matter to him because according to him, it is not	567	According to the Imam of Wahabism, the companions (Sahaba) used to commit Shirk

Page	Title
	even necessary for the Quran to be true.
587	Imam of Wahabism flies in the sky while making claims, but while bringing proof, he doesn't even stay at the bottom of the earth.
587	Proof of knowledge of the unseen from the Quran
587	

Page	Title
	and the Prophet (peace be upon him) did not forbid it.
568	In the manner of the Imam of Wahabism, the Prophet (peace be upon him) used to prefer consideration for his friends over the prohibition of Shirk.
568	According to the Imam of Wahabism, a Jew taught true Monotheism (God forbid) to the companions and the Prophet (peace be upon him).
568	According to the Imam of Wahabism, the Prophet (peace be upon him) only forbade Shirk out of the thought that an opponent would object.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

पृष्ठ	शीर्षक
569	इमाम-ए-वहाबिया का मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर स्पष्ट मिथ्यारोप।
569	इमाम-ए-वहाबिया ने हुज़ूर अलैहिस्सलाम के फ़ज़ाइल और कमालात को पूरी तरह उड़ा दिया।
569	उसके नज़दीक हुज़ूर को किसी नबी से कोई विशिष्टता नहीं है और उम्मतियों में केवल अज्ञानियों में विशिष्ट हैं, न कि विद्वानों में (यह वहाबियों का अक़ीदा है)।
576	मिस्क अल-ख़िताम (समापन सुगंध)
580	(हदीस) 'व फ़ीना नबीयुन' इत्यादि पर उत्कृष्ट चर्चा।
582	(इमाम-ए-वहाबिया) क़ुरआन के विरुद्ध दावा करता है कि अंबिया की तरफ़ ख़ुदा के बताने से भी इल्म-ए-ग़ैब की निस्बत शिर्क है।
583	इमाम-ए-वहाबिया के नज़दीक उसका माबूद किसी को इत्तला-अलल-ग़ैब का रुतबा देने से मजबूर है।
587	इमाम-ए-वहाबिया ने स्पष्ट क़ुरआन की मुख़ालफ़त की मगर उसे हानि नहीं क्योंकि
563	नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर इमाम-ए-वहाबिया का मिथ्यारोप।
564	इमाम-ए-वहाबिया ने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को बदहवास (होश खोया हुआ) कहा।
564	इमाम-ए-वहाबिया की अंधी अक़्ल।
565	मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को इत्तला-ए-ग़ैब पर क़ुदरत और इख़्तियार होने का हदीस से सबूत।
566	इमाम-ए-वहाबिया अल्लाह अज़्जवजल को (माज़ अल्लाह) स्पष्ट गालियाँ देता है और साफ़ जाहिल मानता है।
566	इमाम-ए-वहाबिया की स्पष्ट ख़यानत और चतुराई।
566	"अल्लाह और रसूल चाहें तो यह काम हो जाएगा।" इस कथन के संबंध में अत्यंत उत्कृष्ट चर्चा और हदीसों का संकलन।
567	इमाम-ए-वहाबिया के नज़दीक सहाबा-ए-कराम शिर्क किया करते थे और नबी

पृष्ठ	शीर्षक
	उसके नज़दीक क़ुरआन का सच्चा होना ही ज़रूरी नहीं।
587	इमाम-ए-वहाबिया दावे के समय आसमान पर उड़ता है और दलील लाते समय तह-तुल-सरा पर भी नहीं रुकता।
587	क़ुरआन से इल्म-ए-ग़ैब का सबूत
587	

पृष्ठ	शीर्षक
	सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मना न फ़रमाते।
568	इमाम-ए-वहाबिया के तौर पर नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम शिर्क से मनाही पर अपने साथियों के लिहाज़ को प्राथमिकता देते थे।
568	इमाम-ए-वहाबिया के नज़दीक सहाबा-ए-कराम और नबी अलैहिस्सलाम को सच्ची तौहीद (माज़ अल्लाह) एक यहूदी ने सिखाई।
568	इमाम-ए-वहाबिया के नज़दीक नबी अलैहिस्सलाम ने शिर्क से मना किया तो सिर्फ इस ख़्याल से कि एक विरोधी आपत्ति करता है।

صفحہ عنوان

۵۶۹ امام الوہابیہ کا مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر صریح افتراء

۵۶۹ امام الوہابیہ نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے فضائل و کمالات یکلخت اڑا دیے۔

۵۶۹ اس کے نزدیک حضور کو کسی نبی سے کچھ امتیاز نہیں اور امتیوں میں فقط جاہلوں میں ممتاز ہیں نہ کہ عالموں سے (یہ ہے وہابیوں کا عقیدہ)

۵۷۶ مسک الختام

۵۸۰ (حدیث) وفینا نبی الخ کی نفیس بحث

۵۸۲

صفحہ عنوان

۵۶۳ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر امام الوہابیہ کا افتراء

۵۶۴ امام الوہابیہ نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بد حواس کہا۔

۵۶۴ امام الوہابیہ کی اندھی مت۔

۵۶۵ مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اطلاع غیب پر قدرت و اختیار ہونے کا حدیث سے ثبوت۔

۵۶۶ امام الوہابیہ اللہ عزوجل کو (معاذ اللہ) صریح گالیاں دیتا اور صاف جاہل مانتا ہے۔

۵۶۶ امام الوہابیہ کی صریح خیانت و عیاری

صفحہ	عنوان
	(امام الوہابیہ) قرآن کے خلاف دعویٰ کرتا ہے کہ انبیاء کی طرف خدا کے بتانے سے بھی اطلاع غیب کی نسبت شرک ہے۔
۵۸۳	امام الوہابیہ کے نزدیک اس کا معبود کسی کو اطلاع علی الغیب کا رتبہ دینے سے عاجز ہے۔
۵۸۷	امام الوہابیہ نے صریح قرآن کی مخالفت کی مگر اسے مضر نہیں کہ اس کے نزدیک قرآن کا سچا ہونا ہی ضروری نہیں۔
۵۸۷	امام الوہابیہ دعوے کے وقت آسمان پر اڑتا ہے اور دلیل لاتے وقت تحت الثریٰ پر بھی نہیں رکتا۔
۵۸۷	قرآن سے ثبوت علم غیب
۵۸۷	

صفحہ	عنوان
	اللہ ورسول چاہیں تو یہ کام ہو جائے گا۔
۵۶۶	اس قول کے متعلق نہایت نفیس بحث اور احادیث کا جمع۔
۵۶۷	امام الوہابیہ کے نزدیک صحابہ کرام شرک کیا کرتے تھے اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم منع نہ فرماتے۔
۵۶۸	امام الوہابیہ کے طور پر نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شرک سے ممانعت پر اپنے یاروں کے لحاظ کو ترجیح دیتے تھے۔
۵۶۸	امام الوہابیہ کے نزدیک صحابہ کرام اور نبی علیہ الصلوۃ والسلام کو سچی توحید (معاذ اللہ) ایک یہودی نے سکھائی۔
۵۶۸	امام الوہابیہ کے نزدیک نبی علیہ الصلوۃ والسلام نے شرک سے منع کیا تو

صفحہ عنوان

صرف اس خیال سے کہ ایک مخالف

اعتراض کرتا ہے۔

Fatawa Razvia | Volume 30

Page (L)	Topic / Content	Topic / Content	Page (R)
587	According to the Imam of the Wahhabis, the teaching given by the Holy Prophet (PBUH) after an objection is itself Shirk (polytheism).	Prophet Moses (A.S) restored youth to an old woman.	600
588	Exquisite discourse on the Hadiths of Will (Mashiyat).	According to Wahhabis, Moses (A.S) received a revelation: "O Moses! become God."	605
589	Clarification by the Imam of Wahhabis that the courage of Maula Ali (Karam Allahu Wajhahu) is involved in kings gaining sultanates and nobles gaining governorships.	Forty years of age were granted by Adam (A.S).	606
591	It is proven from authentic Hadiths that our belief is the same as that of the Sahaba (Companions), and the view of the Imam of the Wahhabis was that of a Jew.	(Hadith) The Messenger of Allah (PBUH) is the helper of every Muslim in this world and the hereafter.	609
593	Important point	Hazrat Batul Zahra freed her slaves from hellfire.	611
598	Section Two	The Leader of the Believers, Hazrat Umar, was preventing people from falling into Hell.	612
599	Ask for whatever your heart desires.	Farooq-e-Azam (Hazrat Umar) says that we are the owners of the earth.	613
599	Prophet Moses (A.S) granted Paradise to an old woman.	Seeking help from Usman Ghani.	613
600	The Hadith itself states that the hand of the Prophet (PBUH) reaches all the treasures of Allah's mercy; he gives to whom he wills, whatever he wills.	A petitioner coming into the protection of the Leader of the Believers, Umar, and the Leader	614

Page (L)	Topic / Content	Topic / Content	Page (R)
		of the Believers saying that our court is a true sanctuary.	
600	This was the belief of the Sahaba (Companions) that the Holy Prophet (PBUH) is the disposer of Allah's workshop (affairs).	During a famine, the Leader of the Believers writing to Amr ibn al-Aas: "O, come to the rescue! O, come to the rescue!"	614
600	The Wahhabis' accusation of Shirk against Prophet Moses (A.S). The rift between the Imam of the Wahhabis and Allah, His Beloved, and the Interlocutor (Moses).	According to Wahhabis, Maula Ali is speaking divine words.	616

पृष्ठ (बाएं)	विषय / सामग्री	विषय / सामग्री	पृष्ठ (दाएं)
५८७	इमाम-ए-वहाबिया के अनुसार आपत्ति के बाद हुज़ूर ने जो तालीम दी वह खुद शिर्क (बहुदेववाद) है।	मूसा अलैहिस्सलाम ने एक बुढ़िया को जवानी लौटा दी।	६००
५८८	मशियात (इच्छा) की हदीसों पर उत्कृष्ट व्याख्या।	वहाबियों के अनुसार मूसा अलैहिस्सलाम को वही (ईश्वरीय संदेश) आया: 'ऐ मूसा! तू खुदा बन जा'।	६०५
५८९	इमाम-ए-वहाबिया का स्पष्टीकरण कि राजाओं को सल्तनत और अमीरों को पद मिलने में मौला अली (करम अल्लाहु वजहुह) की हिम्मत का दखल है।	चालीस साल की उम्र आदम अलैहिस्सलाम ने प्रदान की।	६०६
५९१	सही हदीसों से साबित है कि हमारा वही विश्वास है जो सहाबा किराम का था और इमाम-ए-वहाबिया का वह विचार जो एक यहूदी का था।	(हदीस) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दुनिया और आख़िरत में हर मुसलमान के मददगार हैं।	६०९
५९३	महत्वपूर्ण बिंदु	हज़रत बतूल ज़हरा ने अपने गुलामों को दोज़ख़ (नरक) से आज़ाद फरमाया।	६११
५९८	दूसरा अनुभाग	अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर लोगों को दोज़ख़ में गिरने से रोक रहे थे।	६१२
५९९	मांग जो तेरा जी चाहे।	फ़ारूक़-ए-आज़म फ़रमाते हैं कि ज़मीन के मालिक हम हैं।	६१३
५९९	मूसा अलैहिस्सलाम ने बूढ़ी औरत को जन्नत अता की।	उस्मान गनी से मदद मांगना।	६१३
६००			६१४

पृष्ठ (बाएं)	विषय / सामग्री	विषय / सामग्री	पृष्ठ (दाएं)
	हदीस का ही इरशाद कि अल्लाह तआला के तमाम रहमत के खज़ानों पर नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हाथ पहुँचता है, जिसे चाहें जो चाहें अता फ़रमा दें।	अमीरुल मोमिनीन उमर की पनाह में एक फरियादी का आना और अमीरुल मोमिनीन का इरशाद फ़रमाना कि हमारी बारगाह सच्ची पनाहगाह है।	
६००	सहाबा किराम का यही विश्वास था कि हुज़ूर अल्लाह के कारख़ाने (मामलों) के मुख्तार (अधिकारी) हैं।	अकाल के दौरान अमीरुल मोमिनीन का अम्र बिन आस को लिखना: 'अरे फरियाद को पहुँचो, अरे फरियाद को पहुँचो'।	६१४
६००	मूसा अलैहिस्सलाम पर वहाबियों का शिर्क का आरोप। इमाम-ए-वहाबिया का अल्लाह, उसके महबूब और कलीम (मूसा) से बिगाड़।	वहाबियों के अनुसार मौला अली खुदाई बोल बोल रहे हैं।	६१६

| ۵۸۷ | امام الوہابیہ کے نزدیک بعد اعتراض حضور نے جو تعلیم فرمایا وہ خود شرک ہے۔ | موسیٰ علیہ السلام نے ایک بڑھیا کو جوانی پھیر دی۔ | ۶۰۰ | | ۵۸۸ | احادیث مشیت کی نفیس تقریر منیر | وہابیہ کے طور پر موسیٰ علیہ السلام کو وحی آئی اے موسیٰ ! تو خدا بن جا۔ | ۶۰۵ | | ۵۸۹ | امام الوہابیہ کی تصریح کہ بادشاہوں کو سلطنت امیروں کو امارت ملنے میں مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ کی ہمت کو دخل ہے۔ | چالیس برس کی عمر آدم علیہ السلام نے عطا فرمائی۔ | ۶۰۶ | | ۵۹۱ | احادیث صحیحہ سے ثابت ہے کہ ہمارا وہی اعتقاد ہے جو صحابہ کرام کا تھا اور امام الوہابیہ کا وہ خیال جو ایک یہودی کا تھا۔ | (حدیث) رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دنیا اور آخرت میں ہر مسلمان کے مددگار ہیں۔ | ۶۰۹ | | ۵۹۳ | اہم نکتہ | حضرت بتول زہرا نے اپنے غلاموں کو دوزخ سے آزاد فرمایا۔ | ۶۱۱ | | ۵۹۸ | وصل دوم | امیر المومنین حضرت عمر لوگوں کو دوزخ میں گرنے سے روکے ہوئے تھے۔ | ۶۱۲ | | ۵۹۹ | مانگ جو تیرا جی چاہے۔ | فاروق اعظم فرماتے ہیں کہ زمین کے مالک ہم ہیں۔ | ۶۱۳ | | ۵۹۹ | موسیٰ علیہ السلام نے بوڑھی عورت کو جنت عطا کی۔ | عثمان غنی سے استعانت فرمانا۔ | ۶۱۳ | | ۶۰۰ | خود حدیث کا ارشاد کہ اللہ تعالیٰ کے تمام خزائن رحمت پر نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ہاتھ پہنچتا ہے جو چاہیں جسے چاہیں عطا فرما دیں۔ | امیر المومنین عمر کی پناہ میں ایک فریادی کا آنا اور امیر المومنین کا ارشاد فرمانا کہ ہماری بارگاہ سچی جائے پناہ ہے۔ | ۶۱۴ | | ۶۰۰ | یہی اعتقاد صحابہ کرام کا تھا کہ حضور کارخانہ الہی کے مختار ہیں۔ | قحط سالی میں امیر المومنین کا عمرو بن عاص کو لکھنا: ارے فریاد کو پہنچو، ارے فریاد کو پہنچو۔ | ۶۱۴ | | ۶۰۰

Fatawa Rizvia - Volume 30

Page	Description	Page	Description
617	They are describing themselves as Ghaffar (Forgiver), Sattar (Concealer), and Qadhi-ul-Haajat (Fulfiller of needs).	625	An angel keeps the one who recites 'Tabarak-alladhi' safe from every evil.
617	Hazrat Ali declaring himself as the fulfiller of needs.	626	On warding off backbiting from a Muslim, an angel acts as their guardian from the fire of Hell.
617	Hassan (Radi Allahu Anhu) gave healing to the Muslims.	626	Jibreel Ameen granted Jafar Tayyar a higher rank in Paradise.
619	The Ansar nurtured Islam.	627	Jibreel Ameen will protect Talha (Radi Allahu Anhu) from every terror of the Day of Judgment.
619	Third Connection (Wasl-e-Suwwam)	628	The Holy Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) said to Hazrat Auf: May Allah settle your worldly affairs; your matter of the Hereafter is my responsibility.
619	Gabriel (Alaihis Salam) accepts prayers and fulfills needs.	629	Completion of the Discourse (Takmila-e-Kalima)
620	Angels deliver sustenance, provide means for livelihood, and make pure and easy sustenance for virtuous servants.	630	For Uthman (Radi Allahu Anhu), the Holy Messenger of Allah (Sallallahu Alaihi Wasallam) guaranteed a house in Paradise.
620	An angel elevates the status of the humble.	631	The Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) sold the spring of Paradise to Uthman Ghani.
620	An angel destroys the arrogant.	631	The Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) sold Paradise to Uthman Ghani.
620	An angel protects from snakes.	632	The Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) took it upon himself to grant Paradise to Talha (Radi Allahu Anhu).

Page	Description
621	An angel performs guardianship.
621	Hadith states that the eyes, ears, flesh, skin, and form of the whole world are all made by angels.
622	Hadith states that the soul in everyone's body is placed by an angel.
622	Three Hadiths that angels grant success for good words and keep one established on the right path.

Page	Description
632	The Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) guaranteed Paradise for every virtuous servant.
633	The Imam of Wahhabism considers the Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) to be (Allah forbid) superfluous.
633	Hadith that whoever goes out early Saturday morning in search of a need, the Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) is responsible for fulfilling their need.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 30

पेज	विवरण
617	वे खुद को गफ़्फ़ार, सत्तार, काज़ी-उल-हाजात बता रहे हैं।
617	हज़रत अली का खुद को हाजत रवा (ज़रूरत पूरी करने वाला) फ़रमाना।
617	हस्सान रज़ियल्लाहु अन्हु ने मुसलमानों को शिफ़ा दी।
619	इस्लाम को अंसार ने पाला।
619	वस्ल-ए-सुव्वम (तीसरा संबंध)
619	जिब्रील अलैहिस्सलाम दुआएं कबूल करते हैं और हाजतें पूरी करते हैं।
620	फ़रिश्ते रोज़ी पहुंचाते हैं, रिज़्क़ का सामान करते हैं और नेक बंदों के लिए पाक और आसान रिज़्क़ मुहैया करते हैं।
620	फ़रिश्ता विनम्र लोगों का मर्तबा बुलंद करता है।
620	फ़रिश्ता अभिमानी लोगों को हलाक (नष्ट) करता है।
620	फ़रिश्ता सांप से बचाता है।
625	'तबारक-अल्लज़ी' पढ़ने वाले को फ़रिश्ता हर बुराई से महफ़ूज़ रखता है।
626	मुसलमान से ग़ीबत दूर करने पर फ़रिश्ता जहन्नुम की आग से उसका निगहबान (रक्षक) होता है।
626	जिब्रील अमीन ने जाफ़र तैय्यार को जन्नत में ऊंचा मर्तबा अता कर दिया।
627	तलहा रज़ियल्लाहु अन्हु को जिब्रील अमीन कयामत की हर दहशत से बचाएंगे।
628	हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हज़रत औफ़ से फ़रमाया: अल्लाह तुम्हारे दुनिया के काम बना दे, तुम्हारी आख़िरत का मामला तो मेरे ज़िम्मे है।
629	तकमीला-ए-कलमा (कलमा की पूर्णता)
630	उस्मान रज़ियल्लाहु अन्हु के लिए हुज़ूर रसूल अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जन्नत में मकान की ज़मानत फ़रमाई।
631	नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जन्नत का चश्मा उस्मान-ए-ग़नी के हाथ बेच दिया।
631	नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जन्नत उस्मान-ए-ग़नी के हाथ बेच दी।
632	

पेज	विवरण
621	फ़रिश्ता निगहबानी (रखवाली) करता है।
621	हदीस फ़रमाती है कि पूरी दुनिया की आंख, कान, गोश्त-पोस्त, सूरत सब फ़रिश्तों के बनाए हुए हैं।
622	हदीस फ़रमाती है कि सबके शरीर में जान फ़रिश्ते की डाली हुई है।
622	तीन हदीसें कि फ़रिश्ते नेक बात की तौफ़ीक़ देते हैं और सही रास्ते पर कायम रखते हैं।
632	नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने तलहा रज़ियल्लाहु अन्हु को जन्नत देना अपने ज़िम्मे कर लिया।
632	नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हर नेक बंदे के लिए जन्नत की ज़मानत फ़रमाई।
633	वहाबियत का इमाम नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को (मआज़-अल्लाह) फ़ज़ूल (व्यर्थ) समझता है।
633	हदीस कि जो शनिवार को सुबह-सवेरे किसी हाजत (ज़रूरत) की तलाश में निकले, नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उसकी हाजत पूरी करने के ज़िम्मेदार हैं।

صفحہ	تفصیل
۶۱۷	اپنے آپ کو غفار، ستار، قاضی الحاجات بتا رہے ہیں۔
۶۱۷	حضرت علی کا اپنے آپ کو حاجت روا فرمانا۔
۶۱۷	حسان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے مسلمانوں کو شفاء دی۔
۶۱۹	اسلام کو انصار نے پالا۔
۶۱۹	وصل سوم
۶۱۹	جبریل علیہ السلام دعائیں قبول کرتے حاجتیں بر لاتے ہیں۔
۶۲۰	

صفحہ	تفصیل
۶۲۵	تبارک الذی پڑھنے والے کو فرشتہ ہر برائی سے محفوظ رکھتا ہے۔
۶۲۶	مسلمان سے غیبت دفع کرنے پر فرشتہ آتش دوزخ سے اس کا نگہبان ہے۔
۶۲۶	جعفر طیار کو جبریل امین نے جنت میں زیادہ مرتبہ عطا کر دیا۔
۶۲۷	طلحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو جبریل امین قیامت کے ہر ہول سے بچائیں گے۔
۶۲۸	حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت عوف سے فرمایا اللہ تیرے دنیا کے کام بنادے تیری آخرت کا معاملہ تو میرے ذمہ ہے۔
۶۲۹	تکملہ کلمہ
۶۳۰	

صفحہ تفصیل		صفحہ تفصیل	
	فرشتے روزی پہنچاتے، رزق کا سامان کرتے ہیں اور نیک بندوں کے لیے رزق پاک اور آسان کرتے ہیں۔		عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے حضور رسول اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مکان بہشتی کی ضمانت فرمائی۔
۶۲۰	متواضعوں کے رتبے فرشتہ بلند کرتا ہے۔	۶۳۱	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جنت کا چشمہ عثمان غنی کے ہاتھ بیچ ڈالا۔
۶۲۰	متکبروں کو فرشتہ ہلاک کرتا ہے۔	۶۳۱	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جنت عثمان غنی کے ہاتھ بیچ ڈالی۔
۶۲۰	سانپ سے فرشتہ بچاتا ہے۔	۶۳۲	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے طلحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو جنت دینا اپنے ذمہ کر لیا۔
۶۲۱	فرشتہ نگہبانی کرتا ہے۔	۶۳۲	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہر نیک بندے کے لئے جنت کی ضمانت فرمائی۔
۶۲۱	آنکھ، کان، گوشت پوست، صورت سب فرشتوں کے بنائے ہوئے ہیں۔	۶۳۳	حدیث فرماتی ہے کہ تمام دنیا کے امام الوہابیہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو (معاذ اللہ) فضولی جانتا ہے۔
۶۲۲	حدیث فرماتی ہے کہ سب کے بدن میں جان فرشتے کی ڈالی ہوئی ہے۔	۶۳۳	حدیث کہ جو شنبہ کو علی الصبح کسی حاجت کی تلاش میں جائے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس کی حاجت روائی کے ذمہ دار ہیں۔

تین حدیثیں کہ فرشتے نیک بات کی
۶۲۲ توفیق دیتے ٹھیک راستے پر قائم
رکھتے ہیں۔

Fatawa Razawiyya - Volume 30

Topic	Page
While I am far and unable to attend, the Prophet (peace and blessings be upon him) is my refuge and the place where I find comfort.	642
Some verses from Qasida Burda and Mulla Ali Qari's discourse in their commentary.	644
Treatise "Munabbih al-Munyah bi-Wusul al-Habib ilal-Arsh war-Ru'yah" (Explaining that on the Night of Ascension, the Holy Prophet (peace and blessings be upon him and his progeny) saw his Lord with physical eyes and that he traveled beyond the Throne).	647
Some Imams said that ten ascensions occurred on the Night of Isra.	645
Marfu Hadiths (Marfu traditions).	647
Prophet Solomon (peace be upon him) was granted the wind which carried him on a month's journey morning and evening; our Prophet (peace be upon him) was granted the Buraq which took him from the earth to the Throne in a single moment.	645
"I saw my Lord, the Mighty and Majestic" (Hadith).	647
The minimum distance from the earth to the Throne is a journey of seven thousand years.	646
Prophet Abraham (peace be upon him) was granted friendship (Khalat), Prophet Moses (peace be upon him) was granted speech (Kalam), and Muhammad, the Messenger of Allah (peace be upon him), was granted the unveiled vision of the Divine.	648
The difference between Prophet Moses (peace be upon him) being honored with speech and our Prophet (peace be upon him) being honored with speech.	646
Reports from the Companions (Athar Sahaba).	649
The Ascension took place while awake, with both body and soul.	646
Reports from the Successors (Akhbar Tabi'in).	651
To what extent the Ascension reached.	647
Sayings of the Imams of Religion after them.	652
When the Holy Prophet (peace and blessings be upon him and his progeny) reached the Throne, the Throne held onto his hem.	648
	653

Topic	Page
Eminent scholars in their noble works have provided clarifications about the Prophet's (peace and blessings be upon him) journey to the Throne on the Night of Ascension.	
The Sovereign of the Universe (peace and blessings be upon him) went beyond the circle of space and time on the Night of Ascension.	653
Mursal and Mu'dal Hadiths are accepted by consensus in the chapter of virtues.	654
Definition and ruling of Mursal Hadith.	654
The affirmative takes precedence over the negative.	655
Munqati' Hadith is practically applicable by consensus in virtues.	655
Absence of information is not information of absence.	655
The saying of Hazrat Ali Murtaza (may Allah be pleased with him) "I am the divider of the Fire" is legally Marfu.	655

फ़तावा रज़विया - जिल्द 30

विषय	पृष्ठ
जबकि मैं दूर हूँ और उपस्थिति से लाचार हूँ, तो हुज़ूर अलैहिस्सलाम मेरी पनाह और मेरे सुकून की जगह हैं।	642
कसीदा बुर्दा के कुछ शेर और उनकी व्याख्या में मुल्ला अली क़ारी का कलाम।	644
रिसाला 'मुनब्बहि उल मुन्या बि-वुसूलिल हबीब इलल अर्श वर-रुया' (इस बात का बयान कि शबे मेराज नबी ए करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अपने रब को सर की आँखों से देखा और यह कि आप अर्श से आगे तशरीफ़ ले गए)।	647
कुछ इमामों ने कहा कि शबे इसरा में दस मेराजें हुईं।	645
अहादीसे मरफूआ (मरफू हदीसें)।	647
हज़रत सुलेमान अलैहिस्सलाम को हवा अता हुई जो सुबह-ओ-शाम एक महीने की राह पर ले जाती थी, हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को बुराक अता हुआ जो आपको ज़मीन से अर्श तक एक पल में ले गया।	645
'रायतो रब्बी अज़्ज़ वजल्ल' (हदीस)।	647
ज़मीन से अर्श तक की कम से कम दूरी सात हज़ार साल की राह है।	646
इब्राहीम अलैहिस्सलाम को खल्लत (दोस्ती), मूसा अलैहिस्सलाम को कलाम और मोहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को बे-हिजाब दीदारे इलाही अता हुआ।	648
मूसा अलैहिस्सलाम के कलाम से सम्मानित होने और हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के कलाम से सम्मानित होने में फर्क।	646
आसार सहाबा।	649
मेराज जागृत अवस्था में शरीर और आत्मा के साथ हुई।	646
अख़बार ताबेईन।	651
मेराज कहाँ तक हुई।	647
अक़्वाल मन बादहुम मन अइम्मतिद दीन (उनके बाद के इमामों के कथन)।	652
नबी ए करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अर्श पर पहुँचे तो अर्श ने आपका दामन थाम लिया।	648

विषय	पृष्ठ
उलेमा ए किराम ने अपनी शानदार रचनाओं में शबे मेराज हुज़ूर अलैहिस्सलाम के अर्श पर तशरीफ़ ले जाने की व्याख्या की है।	653
सरवर ए आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम शबे मेराज मकां और ज़मान (देश और काल) के दायरे से बाहर निकल गए।	653
हदीस 'मुर्सल' और 'मो'ज़ल' फ़ज़ाइल के बाब में सर्वसम्मति से स्वीकार्य है।	654
हदीस मुर्सल की परिभाषा और नियम।	654
सकारात्मक नकारात्मक पर प्राथमिकता रखता है।	655
हदीस मुनक़ते फ़ज़ाइल में सर्वसम्मति से अमल के योग्य है।	655
सूचना न होना, न होने की सूचना नहीं है।	655
हज़रत अली मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु अन्हु का इरशाद "अना क़सीमुल नार" (मैं आग का बाँटने वाला हूँ) हुक्मन मरफ़ू है।	655

عنوان صفحہ

جبکہ میں دور اور حاضری سے معذور ہوں تو حضور علیہ الصلوۃ والسلام میری پناہ اور
۶۴۲ مجھے راحت ملنے کی جگہ ہیں۔

۶۴۴ قصیدہ بردہ کے چند اشعار اور ان کی شرح میں ملا علی قاری کا کلام۔

رسالہ منبہ المنیۃ بوصول الحبیب الی العرش والرؤیۃ (اس بات کا بیان کہ شب معراج نبی
۶۴۷ کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ والہ وسلم نے سر کی آنکھوں سے اپنے رب کو دیکھا اور یہ کہ
آپ عرش سے آگے تشریف لے گئے)

۶۴۵ بعض ائمہ نے کہا کہ شب اسری میں دس معراجیں ہوئیں۔

۶۴۷ احادیث مرفوعہ

حضرت سلیمان علیہ السلام کو ہوا عطا ہوئی جو صبح و شام ایک مہینے کی راہ پر لے
۶۴۵ جاتی، ہمارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو براق عطا ہوا جو آپ کو فرش سے عرش
تک ایک لمحہ میں لے گیا۔

۶۴۷ رایت ربی عزوجل (الحدیث)

۶۴۶ فرش سے عرش تک کی اقل مسافت سات ہزار برس کی راہ ہے۔

ابراہیم علیہ السلام کو خلت، موسیٰ علیہ السلام کو کلام اور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ
۶۴۸ علیہ وسلم کو بے حجاب دیدار الٰہی عطا ہوا۔

۶۴۶

عنوان صفحہ

موسیٰ علیہ السلام کے مشرف بہ کلام ہونے اور ہمارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مشرف بہ کلام ہونے میں فرق۔ ۶۴۹

آثار صحابہ ۶۴۶

معراج بیداری میں بدن و روح کے ساتھ ہوئی۔ ۶۵۱

اخبار تابعین ۶۴۷

معراج کہاں تک ہوئی۔ ۶۵۲

اقوال من بعد ہم من ائمۃ الدین ۶۴۸

نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ والہ وسلم عرش پر پہنچے تو عرش نے آپ کا دامن تھام لیا۔ ۶۵۳

علمائے کرام نے اپنی تصانیف جلیلہ میں شب معراج حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے عرش پر تشریف لے جانے کی تصریحات فرمائی ہیں۔ ۶۵۳

سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شب معراج دائرہ مکان و زمان سے باہر نکل گئے۔ ۶۵۴

حدیث مرسل و معضل باب فضائل میں بالاجماع مقبول ہے۔ ۶۵۴

حدیث مرسل کی تعریف اور حکم۔ ۶۵۵

مثبت نفی پر مقدم ہوتا ہے۔ ۶۵۵

حدیث منقطع فضائل میں بالاجماع قابل عمل ہے۔ ۶۵۵

عدم اطلاع اطلاع عدم نہیں۔ ۶۵۵

حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ارشاد "انا قسیم النار" حکماً مرفوع ہے۔ ۶۵۵

Fatawa Rizvia, Volume 30

Ref No.	Topic / Statement	Page No.
656	The absence of narration does not negate existence.	661
657	According to the consensus of scholars regarding virtues, there is no need for the technical terms of Hadith scholars.	661
657	Treatise 'Salat-ul-Safa fi Noor-il-Mustafa' (Explaining that the Luminous Prophet, peace be upon him, was created from the Light of Allah Almighty, and the rest of creation was created from his Light).	Being accepted by scholars is sufficient proof for the authenticity of a Hadith.
658	Introduction of Imam Abdul Razzaq.	In what respect is the Muhammadan Light's creation from the Light of God similar?
658	Hadith of Jabir (may Allah be pleased with him).	Analogy with lighting one candle from another, and the removal of a doubt related to the example of a lamp and pollution from impurities.
658	The Muhammadan Light was created before all creation.	Examples are for understanding, not for showing equality in every aspect.
658	The manner of creation of the universe from the Prophet's Light.	According to astronomy, the light of thousands of full moons is equal to the light of the sun.
659	Which Imams mentioned the Hadith of Jabir?	Was the Prophet (peace be upon him) created from Allah Almighty's Personal Light or Attribute Light?
659	The Hadith of Jabir is good, sound, acceptable, and reliable.	What is 'Light' (Noor)?
659	'Acceptance by scholars' is such a great thing that after it, there is no	

Ref No.	Topic / Statement	Page No.
	need to examine the chain of narration; even if the chain is weak, it doesn't matter.	Complete Durood Sharif (Salutations) should be written; abbreviations like 'S', 'AS', 'SAW', etc., are not sufficient at all.
659	Everything was created from the Light of the Prophet (peace be upon him).	The pen is one of the two tongues.
660	Indeed, Allah is Light unlike any light.	Allah Almighty is the Real Light; rather, in reality, He is Light itself.
660	The Prophetic soul is a glimpse of Divine Light and angels are sparks.	In the station of Essence, Allah Almighty only manifested the Muhammadan reality (peace be upon him).
661	What does it mean for the Muhammadan Light to be created from God's Light?	What is the station of Oneness (Ahadiyat)?
661	Allah Almighty is free from the notion that something separates from His Essence to become a creation.	Prophets were created from Allah Almighty's personal names, saints from attribute names, and the rest of the universe from functional attributes, while the Master of Messengers is from the Divine Essence.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

संदर्भ संख्या	विषय / विवरण	पृष्ठ संख्या
656	वर्णन का न होना अस्तित्व को नकारता नहीं है।	661
657	फ़ज़ाइल (पुण्य कर्मों) के बारे में उलेमाओं की सर्वसम्मति के अनुसार, मुहद्दीसीन (हदीस विशेषज्ञों) की तकनीकी शब्दावली की आवश्यकता नहीं है।	661
657	रिसाला 'सलात-उस-सफ़ा फ़ी नूर-इल-मुस्तफ़ा' (इस बात का बयान कि हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल्लाह के नूर से पैदा हुए और बाकी मख़लूकात आपके नूर से पैदा हुई हैं)।	उलेमाओं द्वारा स्वीकार किया जाना हदीस की सेहत (प्रामाणिकता) के लिए पर्याप्त प्रमाण है।
658	इमाम अब्दुल रज़्ज़ाक़ का परिचय।	नूरे मोहम्मदी का अल्लाह के नूर से पैदा होना किस लिहाज़ से समान है?
658	हदीस-ए-जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु।	एक शमा (मोमबत्ती) से दूसरी शमा रोशन होने के साथ तुलना, नजासत (अशुद्धता) से दूषित होने के संदेह का निवारण और चिराग के उदाहरण से संबंधित एक शंका का समाधान।
658	नूरे मोहम्मदी तमाम मख़लूकात (सृष्टि) से पहले पैदा हुआ।	मिसाल (उदाहरण) समझाने के लिए होती है, न कि हर तरह से बराबरी बताने के लिए।
658	नूरे नबी से कायनात के पैदा होने की कैफियत (प्रकार)।	खगोल विज्ञान के अनुसार, हज़ारों पूर्ण चन्द्रमाओं की रोशनी सूर्य की रोशनी के बराबर होती है।
659		

संदर्भ संख्या	विषय / विवरण	पृष्ठ संख्या
	किन-किन इमामों ने हदीस-ए-जाबिर का उल्लेख किया है?	रसूल-ए-मकबूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल्लाह तआला के नूरे-ज़ाती (व्यक्तिगत नूर) से पैदा हुए हैं या नूरे-सिफ़ाती (विशेषण नूर) से?
659	हदीस-ए-जाबिर हसन, सालेह, मकबूल और मोतमद (भरोसेमंद) है।	नूर क्या चीज़ है?
659	उलेमाओं द्वारा 'तलक़्क़ी बिल-क़ुबूल' (स्वीकार किया जाना) वह महान वस्तु है जिसके बाद सनद (श्रृंखला) देखने की आवश्यकता नहीं रहती, बल्कि सनद ज़ईफ़ (कमज़ोर) भी हो तो कोई हर्ज नहीं।	दुरूद शरीफ पूरा लिखना चाहिए; 'साद', 'अम', 'सलअम' आदि लिखना हरगिज़ काफी नहीं है।
659	हर चीज़ नूरे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से बनी है।	कलम दो ज़ुबानों में से एक है।
660	बेशक अल्लाह नूर है लेकिन अन्य नूरों जैसा नहीं।	अल्लाह अज़्ज़वजल नूर-ए-हक़ीक़ी है बल्कि वास्तविकता में वही नूर है।
660	रूहे नबवी नूर-ए-इलाही की एक झलक है और फरिश्ते उसकी चिंगारियाँ हैं।	ज़ात के मर्तबे (स्तर) में अल्लाह तआला ने केवल हक़ीक़त-ए-मोहम्मदिया सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को प्रकट किया।
661	नूरे मोहम्मदी के नूर-ए-खुदा से पैदा होने का क्या अर्थ है?	मर्तबा-ए-अहदियत क्या है?
661	अल्लाह अज़्ज़वजल इससे पाक है कि कोई चीज़ उसकी ज़ात (अस्तित्व) से अलग होकर मख़लूक बने।	अंबिया (पैगंबर) अल्लाह तआला के अस्मा-ए-ज़ाती (व्यक्तिगत नामों) से पैदा हुए, औलिया अस्मा-ए-सिफ़ाती (गुणवाचक नामों) से और बाकी कायनात सिफ़ात-ए-फ़ेलिया (कार्यात्मक गुणों) से, जबकि सय्यद-उल-रुसुल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ज़ात-ए-हक़ से।

نمبر شمار	مضمون / عبارت	صفحہ نمبر
۶۵۶	عدمِ نقل وجود کی نفی نہیں کرتا۔	۶۶۱
۶۵۷	باجماع علماء درباره فضائل، مصطلحہ محدثین کی حاجت نہیں۔	۶۶۱
۶۵۷	رسالہ صلاۃ الصفاء فی نور المصطفیٰ (اس بات کا بیان کہ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اللہ تعالیٰ کے نور سے پیدا ہوئے اور باقی مخلوقات آپ کے نور سے پیدا ہوتی ہیں)۔	تلقی بالقبول صحت حدیث کے لئے دلیل کافی ہے۔
۶۵۸	امام عبدالرزاق کا تعارف	نور محمدی کی نورِ خدا سے تخلیق کس اعتبار سے متشابہ ہے۔
۶۵۸	حدیث جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ	شمع سے شمع روشن ہونے کے ساتھ تشبیہ نجاست سے آلودہ پیدا ہونے اور مثال چراغ سے متعلق ایک شبہ اور اس کا ازالہ
۶۵۸	تمام مخلوقات سے پہلے نورِ محمدی پیدا ہوا۔	مثال سمجھانے کو ہوتی ہے نہ کہ ہر طرح برابری بتانے کو۔

نمبر شمار	مضمون / عبارت	صفحہ نمبر
	علم ہیات کی رو سے تو ہزار کامل چاند	
۶۵۸	نور نبی سے کائنات کے پیدا ہونے کی کیفیت	کی روشنی آفتاب کی روشنی کے برابر ہے۔
	رسول مقبول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم	
۶۵۹	حدیث جابر کن کن ائمہ نے ذکر فرمائی۔	اللہ تعالیٰ کے نورِ ذاتی سے پیدا ہیں یا نورِ صفاتی سے۔
۶۵۹	حدیث جابر حسن صالح مقبول معتمد ہے۔	نور کیا چیز ہے۔
۶۵۹	تلقی علماء بالقبول وہ شی عظیم ہے جس کے بعد ملاحظہ سند کی حاجت نہیں رہتی بلکہ سند ضعیف بھی ہو تو حرج نہیں کرتی۔	درود شریف پورا لکھنا چاہئے صاد، عم، صلعم وغیرہ ہر گز کافی نہیں۔
۶۵۹	ہر چیز نورِ نبی سے بنی صلی اللہ تعالیٰ علیہ والہ وسلم۔	القلم احد اللسانین۔
۶۶۰	انہ تعالیٰ نور لیس کالانوار۔	اللہ عزوجل نور حقیقی ہے بلکہ حقیقت وہی نور ہے۔
	مرتبہ ذات میں اللہ تعالیٰ نے صرف	
۶۶۰	روح نبوی نور الہی کا لمحہ اور ملائکہ شررہیں۔	حقیقت محمدیہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو ظاہر فرمایا۔

نمبر شمار	مضمون / عبارت	صفحہ نمبر
۶۶۱	نور محمدی کے نورِ خدا سے پیدا ہونے کا کیا مطلب ہے؟	مرتبہ احدیت کیا ہے۔
۶۶۱	اللہ عزوجل اس سے پاک ہے کہ کوئی چیز اس کی ذات سے جدا ہو کر مخلوق بنے۔	انبیاء اللہ تعالیٰ کے اسماءِ ذاتیہ سے پیدا ہوئے ، اولیاء اسماءِ صفاتیہ سے اور بقیہ کائنات صفات فعلیہ سے جبکہ سید رسل ذات حق سے۔

Fatawa Razawiyya | Volume 30

Page 54 of 772

Page	Subject	Page	Subject
677	"O Abu Bakr, none knows me truly except my Lord."	678	Research of the author (may Allah have mercy on him).
677	Hadith "Lawlaaka" (If not for you...).	678	Quote from Allama Zurqani and the author's marginal note on it.
678	An imperfect example (of a mirror) for clarification.	680	Outcome of the Hadith.
672	Several benefits derived from the aforementioned radiant discourse.	680	Copy of the advertisement (sent by Hakim Azhar Ali of Calcutta, compiled by Qazi Abdul Muhaimin).
672	First benefit (Firstly).	681	Summary of the advertisement: It is impermissible to call the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) 'Essential Light' (Noor-e-Zaati) or 'Personal Light' of Allah Almighty as it leads to disbelief; however, calling him 'Light of God', 'Light of God's Essence', or 'Light of God's Beauty' is permissible.
672	Refutation of Allama Shubrawulisi's objection.	682	Response to the advertisement.
674	Second benefit (Secondly).	682	Proofs that calling him 'Essential Light' is also permissible like 'Light of Essence', and there is no harm in it.
674	Third benefit (Thirdly).	682	First proof (Firstly).
674	Fourth benefit (Fourthly).	682	This terminology of 'Essential' (Zaati) as meaning 'the Essence itself' or 'a part of the quiddity' is specific to the terminology of 'Isagoge' (Logic); in common usage, these meanings are neither intended nor understood at all.
675		683	What is meant by 'Essential Attributes'.

Page	Subject	Page	Subject
	"If he were not, nothing would have been."		
676	The name of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is 'Muhyi' because he is the soul of the world.	684	Second proof (Secondly).
677	Whatever excellence a perfect being received, it was through the help and hand of the Prophet (peace and blessings be upon him).	684	In 'Zaati', the 'Ya' is a suffix of attribution.
677	No existent is devoid of two blessings: the blessing of creation and the blessing of assistance. In both, the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is the intermediary.	684	In distinct entities, every attribution justifies the relationship.
677	Fifth benefit (Fifthly).	684	Third proof (Thirdly).
677	Like "The light of your Prophet from His light," it is a descriptive attribution.	684	In 'Light of Essence' (Noor-e-Zaat), the attribution is for honor.

फतावा रज़विया | जिल्द 30

पृष्ठ 772 में से 54

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
677	"ऐ अबू बक्र, मेरे रब के अलावा किसी ने मुझे वास्तव में नहीं पहचाना।"	678	लेखक (अलैहिर्रहमा) का शोध।
677	हदीस "लौलाका" (यदि आप न होते...)।	678	अल्लामा ज़रकानी का उद्धरण और उस पर लेखक की हाशिए की टिप्पणी।
678	स्पष्टीकरण के लिए एक अधूरा उदाहरण (आईने का)।	680	हदीस का परिणाम।
672	उपर्युक्त उज्ज्वल भाषण से प्राप्त कुछ लाभ।	680	विज्ञापन की प्रति (हकीम अज़हर अली साहब, कलकत्ता द्वारा भेजी गई, क़ाज़ी अब्दुल मुहैमिन द्वारा संकलित)।
672	पहला लाभ (प्रथमतः)।	681	विज्ञापन का सारांश यह है कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अल्लाह तआला का 'नूरे ज़ाती' या 'ज़ाती नूर' कहना नाजायज़ है क्योंकि इससे कुफ्र लाज़िम आता है; अलबत्ता खुदा का नूर या खुदा की ज़ात का नूर या खुदा के जमाल का नूर कहना जायज़ है।
672	अल्लामा शुबरावुलिसी की आपत्ति का खंडन।	682	विज्ञापन का जवाब।
674	दूसरा लाभ (द्वितीयतः)।	682	इस पर दलीलें कि 'नूरे ज़ाती' कहना भी 'नूरे ज़ात' कहने की तरह जायज़ है, इसमें कोई बुराई नहीं है।
674	तीसरा लाभ (तृतीयतः)।	682	पहली दलील (प्रथमतः)।
674	चौथा लाभ (चतुर्थतः)।	682	'ज़ाती' की यह शब्दावली कि वह स्वयं ज़ात या तत्व का हिस्सा हो, विशेष रूप से 'ईसागूजी' (तर्कशास्त्र)

पृष्ठ	विषय
675	"वह जो न होते तो कुछ न होता।"
676	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नाम 'मुह्यी' है क्योंकि आप दुनिया की जान हैं।
677	जिस भी पूर्ण व्यक्ति को जो भी खूबी मिली, वह हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) की मदद और उनके हाथ से मिली।
677	कोई भी अस्तित्व दो नेमतों से खाली नहीं है: सृजन की नेमत और सहायता की नेमत। दोनों में नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) माध्यम हैं।
677	पांचवां लाभ (पंचमत)।
677	"नूरे नबिय्यिका मिन नूरीहि" की तरह यह विवरणात्मक संबंध (इज़ाफ़त-ए-बयानिया) है।
683	'सिफ़ाते ज़ातिया' (मौलिक गुणों) से क्या तात्पर्य है।
684	दूसरी दलील (द्वितीयतः)।
684	'ज़ाती' में 'या' संबंध (या-ए-निस्बत) का है।
684	अलग-अलग चीज़ों में हर संबंध नाते को पुष्ट करता है।
684	तीसरी दलील (तृतीयत)।
684	'नूरे ज़ात' में संबंध सम्मानजनक (इज़ाफ़त-ए-तशरीफ़िया) है।

صفحہ	مضمون
۶۷۷	یا ابا بکر لم یعرفنی حقیقۃ غیر ربی۔
۶۷۷	حدیث لولاک۔
۶۷۸	بغرض توضیح ایک مثال ناقص (آئینہ کی)۔
۶۷۲	تقریر منیر مذکورہ حاصل شدہ چند فوائد۔
۶۷۲	پہلا فائدہ (اولاً)
۶۷۲	علامہ شبر ابلسی کے اشکال کا اندفاع
۶۷۸	مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق
۶۷۸	علامہ زرقانی کی عبارت اور اس پر مصنف کا حاشیہ
۶۸۰	حاصلِ حدیث
۶۸۰	نقلِ اشتہار (مرسلہ حکیم اظہر علی صاحب کلکتہ مرتبہ قاضی عبدا لمہیمن)
۶۸۱	خلاصہ اشتہار یہ ہے کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اللہ تعالیٰ کا نورِ ذاتی یا ذاتی نور کہنا ناجائز ہے کہ اس سے کفر لازم آتا ہے البتہ نورِ خدا یا نورِ ذاتِ خدا یا نورِ جمالِ خدا کہنا جائز ہے۔
۶۸۲	جوابِ اشتہار

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۶۷۴	دوسرا فائدہ (ثانیاً)	۶۸۲	اس پر دلائل کہ نورِ ذاتی کہنا بھی نورِ ذات کہنے کی طرح جائز ہے اس میں کوئی قباحت نہیں۔
۶۷۴	تیسرا فائدہ (ثالثاً)	۶۸۲	دلیل اول (اولاً)
۶۷۴	چوتھا فائدہ (رابعاً)	۶۸۲	ذاتی کی یہ اصطلاح کہ عینِ ذات یا جزوِ ماہیت ہو خاص ایسا غوجی کی اصطلاح ہے عرفِ عام میں یہ معنی مراد ہوتے ہیں نہ ہرگز مفہوم۔
۶۷۵	وہ جو نہ تھے تو کچھ نہ تھا۔ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ	۶۸۳	صفاتِ ذاتیہ سے کیا مراد ہے۔
۶۷۶	وسلم کا نام محی ہے کیونکہ آپ جانِ جہاں ہیں۔ جس کامل کو جو خوبی ملی وہ	۶۸۴	دلیل دوم (ثانیاً)
۶۷۷	حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی مدد اور آپ کے ہاتھ سے ملی۔ کوئی موجود دو نعمتوں سے	۶۸۴	ذاتی میں یائے نسبت ہے۔
۶۷۷	خالی نہیں، نعمت ایجاد اور نعمت امداد۔ دونوں میں نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم واسطہ ہیں۔	۶۸۴	متغائرین میں ہر اضافت مصححِ نسبت ہوتی ہے۔
۶۷۷	پانچواں فائدہ (خامساً)	۶۸۴	دلیل سوم (ثالثاً)

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۶۷۷	نور نبيك من نورہ کی طرح اضافت بیانیہ ہے۔	۶۸۴	نورِ ذات میں اضافتِ تشریفیہ ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 30

685 Fourth Proof (Fourthly) 691 Allama Fadil Muhammad bin Sabban (rahmatullahi alaih) 685 Light has two meanings. 691 Maulana Rumi (rahmatullahi alaih) 685 If calling it 'Intrinsic Light' (Noor-e-Zati) is illicit by one 691 Bahr-ul-Uloom Maulana Abdul Ali (rahmatullahi alaih) degree due to certain notions, then calling it 'Light of the Essence' (Noor-e-Zaat) and 'Light of Allah' (Noor-Allah) would be illicit by four degrees. 685 Fifth Proof (Fifthly) 691 Hazrat Mujaddid Alf Thani (rahmatullahi alaih) 685 If otherness is a condition in Mudhaf & Mudhaf Ilayh, then is it 692 Imam Abul Hasan Ash'ari (rahmatullahi alaih) not also a condition in Mansub & Mansub Ilayh? 686 Sixth Proof (Sixthly) 693 If angels have no shadow, how could the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) have a shadow? 686 Seventh Proof (Seventhly) 693 Mention of several things that do not have a shadow. 686 In the terminology of Isagoge, 'Zati' (Essential) is against 694 A shadow is not necessary for an elemental body. 'Arzi' (Accidental), while in general discourse 'Zati' is against 'Sifati' (Attributive). So, in 'Noor-e-Zati', 'Zati' refers to the negating meaning, not the former. 687 Great Endorsement 694 A diseased heart does not tolerate the virtues of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). 687 The author's strong endorsement on the luminous writing of 695 Treatise: 'Negation of Shadow from the one by whose light Maulana Habib Ali Alawi regarding the issue of the absence of everything is illuminated' (Reasoned explanation for the absence shadow of the Messenger of Allah (peace be upon him). of shadow for the Luminous Prophet, peace be upon him). 688 Supporting statements of eminent Imams and great scholars 696 Honored names of scholars and Imams who have explicitly stated the absence of shadow. 688 Imam Jalaluddin Suyuti (rahmatullahi alaih) 696 The Luminous Presence (peace be upon him) had no shadow, neither in sunlight nor in moonlight. 688 Imam Ibn Hajar Makki (rahmatullahi alaih) 696 Supporting evidences 690 Allama Sulaiman Jamal (rahmatullahi alaih) 698 Wisdom and reason for the absence of shadow 690 Allama Hussain bin Muhammad Diyarbakri (rahmatullahi alaih) 699 A specialty of the Prophet is that he had no shadow. 690 Allama Zarqani (rahmatullahi alaih) 706 The author's formulated argument from the reasoning of Imam Ibn Sab' in the form of a self-evidently productive first figure.

फ़तावा रिज़विया खंड ३०

६८५ चौथा प्रमाण (चौथी बार) ६९१ अल्लामा फ़ाज़िल मुहम्मद बिन सबान (रहमतुल्लाही अलैहि) ६८५ नूर के दो अर्थ हैं। ६९१ मौलाना रूमी (रहमतुल्लाही अलैहि) ६८५ जिन विचारों से 'नूर-ए-ज़ाती' कहना एक स्तर तक नाजायज़ होगा, ६९१ बहरुल उलूम मौलाना अब्दुल अली (रहमतुल्लाही अलैहि) तो 'नूर-ए-ज़ात' और 'नूर-अल्लाह' कहना चार स्तर तक नाजायज़ होगा। ६८७ पाँचवाँ प्रमाण (पाँचवीं बार) ६९१ हज़रत मुजद्दिद अल्फ़ थानी (रहमतुल्लाही अलैहि) ६८७ यदि 'मुज़ाफ़' और 'मुज़ाफ़ इलैह' में भिन्नता शर्त है, तो क्या ६९२ इमाम अबुल हसन अशअरी (रहमतुल्लाही अलैहि) 'मन्सूब' और 'मन्सूब इलैह' में शर्त नहीं है? ६८९ छठा प्रमाण (छठी बार) ६९३ यदि फरिश्तों की छाया नहीं होती, तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की छाया कैसे हो सकती है? ६८९ सातवाँ प्रमाण (सातवीं बार) ६९३ कई ऐसी चीज़ों का ज़िक्र जिनकी छाया नहीं होती। ६८९ 'ईसागोजी' की शब्दावली में 'ज़ाती', 'अर्ज़ी' के विपरीत है, जबकि ६९४ भौतिक शरीर के लिए छाया अनिवार्य नहीं है। आम बोलचाल में 'ज़ाती', 'सिफ़ाती' के विपरीत है। अतः'नूर-ए-ज़ाती' में 'ज़ाती' से तात्पर्य दूसरे अर्थ से है, पहले से नहीं। ६८७ महान प्रशंसा/अनुमोदन ६९४ एक बीमार हृदय अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के गुणों को सहन नहीं कर सकता। ६८७ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साया न होने के ६९५ पुस्तिका: 'नफ़ी अल-फ़ैअ अम्मनिस्तानारा बिनूरिही कुल्लु शै' (नबी-ए- मुद्दे पर मौलाना हबीब अली अलवी की रौशन तहरीर पर लेखक अनवर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के लिए साया न होने का प्रमाण वर्णन) का पुरज़ोर समर्थन। ६८८ प्रमुख इमामों और महान विद्वानों के समर्थक कथन ६९६ उन विद्वानों और इमामों के सम्मानित नाम जिन्होंने साया न होने की स्पष्ट व्याख्या की है। ६८८ इमाम जलालुद्दीन सुयूती (रहमतुल्लाही अलैहि) ६९६ हुज़ूर-ए-पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कोई साया नहीं था, न धूप में और न चाँदनी में। ६८८ इमाम इब्न हजर मक्की (रहमतुल्लाही अलैहि) ६९६ समर्थक साक्ष्य (दलीलें) ६९० अल्लामा सुलेमान जमल (रहमतुल्लाही अलैहि) ६९८ साया न होने का रहस्य और कारण ६९० अल्लामा हुसैन बिन मुहम्मद दयारबकरी (रहमतुल्लाही अलैहि) ६९९ हुज़ूर की एक विशेषता यह है कि आपका साया नहीं था। ६९० अल्लामा ज़रक़ानी (रहमतुल्लाही अलैहि) ७०६ इमाम इब्न सबा के तर्क से लेखक द्वारा तैयार किया गया प्रमाण, जो प्रथम तर्कस्वरूप (shakl-e-awwal) में स्वयंसिद्ध परिणाम देता है।

पृष्ठ ५५/७७२

۶۸۵ دلیل چہارم (رابعاً) ۶۹۱ علامہ فاضل محمد بن صبان رحمۃ اللہ تعالیٰ ۶۸۵ نور کے دو معنی ہیں۔ ۶۹۱ مولانا رومی رحمۃ اللہ تعالیٰ ۶۸۵ جن خیالات سے نور ذاتی کہنا ایک درجہ ناجائز ہوگا تو نور ذات ۶۹۱ بحر العلوم مولانا عبد العلی رحمۃ اللہ تعالیٰ کہنا اور نور اللہ کہنا چار درجے ناجائز ہوگا۔ ۶۸۵ دلیل پنجم (خامساً) ۶۹۱ حضرت مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ تعالیٰ ۶۸۵ مضاف و مضاف الیہ میں اگر مغائرت شرط ہے تو کیا منسوب و ۶۹۲ امام ابوالحسن اشعری رحمۃ اللہ تعالیٰ منسوب الیہ میں شرط نہیں؟ ۶۸۶ دلیل ششم (سادساً) ۶۹۳ ملائکہ کا سایہ نہیں تو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ کیسے ہوگا ۶۸۶ دلیل ہفتم (سابعاً) ۶۹۳ متعدد اشیاء کا ذکر جن کا سایہ نہیں ہوتا۔ ۶۸۶ ایسا غوجی کہ اصطلاح میں ذاتی بمقابل عرضی ہے جبکہ عام محورہ ۶۹۴ جسم عنصری کے لئے سایہ ضروری نہیں۔ میں ذاتی بمقابل صفاتی ہے، تو نور ذاتی میں ذاتی سے مراد معنی نافی ہے نہ کہ اول۔ ۶۸۷ تقریظ جلیل ۶۹۴ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے فضائل کو بیمار دل گوارا نہیں کرتا۔ ۶۸۷ مولانا حبیب علی علوی صاحب کی مسئلہ عدم سایہ رسول اللہ صلی اللہ ۶۹۵ رسالہ نفی الفیئ عمن استنار بنورہ کل شیئ (نبی انور صلی تعالیٰ علیہ وسلم سے متعلق تحریر منیر پر مصنف علیہ الرحمہ اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لیے سایہ نہ ہونے کا مدلل بیان) کی زور دار تقریظ ۶۸۸ ائمہ کرام اور علماء اعلام کی عبارات مؤیدہ ۶۹۶ ان علماء و ائمہ کے اسماء گرامی جنہوں نے عدم سایہ کی تصریح فرمائی ہے۔ ۶۸۸ امام جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ تعالیٰ ۶۹۶ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ نہ تھا نہ دھوپ میں نہ چاندنی میں۔ ۶۸۸ امام ابن حجر مکی رحمۃ اللہ تعالیٰ ۶۹۶ دلائل مؤیدہ ۶۹۰ علامہ سلیمان جمل رحمۃ اللہ تعالیٰ ۶۹۸ عدم سایہ کی حکمت و سبب ۶۹۰ علامہ حسین بن محمد دیار بکری رحمۃ اللہ تعالیٰ ۶۹۹

حضور کا ایک خاصہ یہ ہے کہ آپ کا سایہ نہ تھا۔ ۶۹۰ علامہ زرقانی رحمۃ اللہ تعالیٰ ۷۰۶ امام ابن سبع کے استدلال سے مصنف علیہ الرحمہ کی ترتیب شدہ دلیل بصورت شکل اول بدیہی الانتاج۔

Fatawa Razawiyya, Volume 30

706 - Minor premise, major premise, and conclusion of the argument. 715 - Treatise "Qamar al-Tamam fi Nafy al-Zill 'an Sayyid al-Anam" (An extremely fine research treatise containing illuminating arguments and overwhelming proofs regarding the absence of a shadow for the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him). 706 - Proofs for the minor premise. 716 - The issue of the lack of a shadow for the Noble Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is proven by Hadiths and sayings of the Imams. 707 - Hadith of Ibn Abbas, may Allah be pleased with them. 716 - The Mufti of Intellect and the Judge of Tradition agree on this; no denial from any scholar is reported. 708 - Hadith of Wassaf, may Allah be pleased with him. 716 - The expression of surprise by the author (may mercy be upon him) at those who insist on the existence of a shadow. 708 - Saying of Hazrat Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. 716 - Faith is linked to the love of the Prophet, and salvation from Hell depends on affection for him. 708 - Saying of Sayyidah Aminah, the mother of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. 716 - Trying to erase true virtues and being constantly preoccupied with denying attributes is the work of an enemy, not a friend. 709 - Saying of Sayyidah Rubayyi' bint Mu'awwidh, may Allah be pleased with her. 716 - What kind of beloved is he? 710 - The dark house would become illuminated by the light of the Master. 718 - The virtues of Muhammad Mustafa, peace and blessings of Allah be upon him, will not be erased by anyone's attempt to erase them. 710 - He is human, but a hundred thousand times nobler than the common celestial beings. 718 - "And We raised high your fame" (Forms of the elevation of remembrance). 710 - A human body more subtle than souls and angels. 719 - A glorious benefit. 710 - There is none like him. 719 - When you have accepted the narrator as trustworthy and reliable, then what is the reason for denial? 711 - A person is entirely occupied in spreading the virtues and multiplying the praises of their beloved. 720 - A few examples of the aforementioned matter. 712 - At the time of birth and passing, he said, "O Lord, grant me my community." 720 - First example. 712 - In the Hereafter, refuge will be found only in his fold. 720 - No fly would sit on his sacred body or his finest clothes. 713 - Summary of the blessed treatise "Qamar al-Tamam". 720 - It is among the special characteristics of the Prophet, peace and blessings be upon him, that a fly never sat on his clothes, lice never troubled him, and mosquitoes did not suck his blood.

फतावा रज़विया, जिल्द ३०

७०६ - दलील का सुगरा (minor premise), कुबरा (major premise) और नतीजा। ७१५ - रिसाला "क़मर अल-तमाम फी नफ़ी अल-ज़िल्ल अन सय्यद अल-अनाम" (अल्लाह के रसूल, उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो, के साया न होने के बारे में अत्यंत सूक्ष्म तार्किक और ठोस प्रमाणों पर आधारित शोध पत्र)। ७०६ - सुगरा (minor premise) को साबित करने के प्रमाण। ७१६ - हुज़ूर अनवर, उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो, के लिए साया न होने का मसला हदीसों और इमामों के कथनों से प्रमाणित है। ७०७ - हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा की हदीस। ७१६ - बुद्धि के मुफ्ती और परंपरा के न्यायधीश इस पर सहमत हैं, किसी एक विद्वान का इस पर इनकार नक़ल नहीं किया गया। ७०८ - वसाफ़ रज़ियल्लाहु अन्हु की हदीस। ७१६ - साया होने पर ज़ोर देने वालों पर लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) का आश्चर्य व्यक्त करना। ७०८ - हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु का इरशाद। ७१६ - ईमान रसूल की मोहब्बत से जुड़ा है और नरक से मुक्ति उनकी उल्फत (प्रेम) पर निर्भर है। ७०८ - सैयदा आमिना, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की माता का इरशाद। ७१६ - सच्ची खूबियों को मिटाना और दिन-रात गुणों को नकारने की चिंता में रहना दुश्मन का काम है न कि दोस्त का। ७०९ - सैयदा रबीअ बिन्त मुअव्विज़ रज़ियल्लाहु अन्हा का इरशाद। ७१६ - वह कैसे महबूब हैं? ७१० - सरकार के नूर से अंधेरा घर रोशन हो जाता। ७१८ - मुहम्मद मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खूबियां किसी के मिटाने से नहीं मिटेंगी। ७१० - वह बशर (इंसान) हैं लेकिन आम ऊंचे दर्जे वालों से लाख गुना श्रेष्ठ हैं। ७१८ - "और हमने आपका ज़िक्र बुलंद किया" (ज़िक्र की बुलंदी के रूप)। ७१० - रूहों और फरिश्तों से भी अधिक कोमल (अतफ) मानव शरीर। ७१९ - जलाला (महान) लाभ। ७१० - उनकी मिसाल कोई नहीं। ७१९ - जब रावी (वर्णनकर्ता) को विश्वसनीय मान चुके तो फिर इनकार की वजह क्या है? ७११ - आदमी पूरी तरह से अपने महबूब के गुणों के प्रचार और प्रशंसा बढ़ाने में व्यस्त रहता है। ७२० - उपरोक्त विषय के कुछ उदाहरण। ७१२ - जन्म और वफ़ात के समय "ऐ रब, मेरी उम्मत मुझे बख्श दे" फरमाया। ७२० - पहला उदाहरण। ७१२ - कयामत में उन्हीं के दामन में पनाह मिलेगी। ७२० - पवित्र शरीर और कपड़ों पर मक्खी नहीं बैठती थी। ७१४ - रिसाला मुबारक "क़मर अल-तमाम" का सारांश। ७२० - हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशेषताओं में से है कि मक्खी आपके कपड़ों पर कभी नहीं बैठी, जुएँ आपको कभी नहीं सताती थीं और मच्छर आपका खून नहीं चूसते थे।

पृष्ठ ७७२ का ५१

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

۷۰۶ دلیل کا صغرٰی، کبرٰی اور نتیجہ ۷۱۵ رسالہ قمر التمام فی نفی الظل عن سیدالانام (عدم سایہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بارے میں انتہائی نفیس دلائل باہرہ و حج قاہرہ پر مشتمل تحقیقی رسالہ) ۷۰۶ اثبات صغرٰی پر دلائل ۷۱۶ حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے سایہ نہ ہونے کا مسئلہ احادیث و اقوال ائمہ سے ثابت ہے۔ ۷۰۷ حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما ۷۱۶ مفتی عقل و قاضی نقل اس پر متفق ہیں، کسی ایک عالم کا اس پر انکار منقول نہیں۔ ۷۰۸ حدیث وصاف رضی اللہ تعالٰی عنہ ۷۱۶ وجودِ سایہ پر زور دینے والوں پر مصنف علیہ الرحمہ کا اظہارِ حیرت ۷۰۸ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کا ارشاد ۷۱۶ ایمان محبت رسول سے مربوط اور دوزخ سے نجات ان کی الفت پر منوط ۷۰۸ سیدہ آمنہ والدہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد۔ ۷۱۶ سچی فضیلتوں کو مٹانا اور شام و سحر نفی اوصاف کی فکر میں رہنا دشمن کا کام ہے نہ کہ دوست کا۔ ۷۰۹ سیدہ ربیع بنت معوذ رضی اللہ تعالٰی عنہا کا ارشاد ۷۱۶ وہ کیسا محبوب ہے؟ ۷۱۰ سرکار کے نور سے خانہ تاریک روشن ہو جاتا۔ ۷۱۸ محمد مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خوبیاں کسی کے مٹانے سے نہ مٹیں گی۔ ۷۱۰ وہ بشر ہیں مگر عام علوی سے لاکھ درجہ اشرف ۷۱۸ و رفعنالک ذکرک (بلندیِ ذکر کی صورتیں) ۷۱۰ ارواح و ملائکہ سے الطف جسمِ انسانی ۷۱۹ فائدہ جلیلہ ۷۱۰ ان کی مثل کوئی نہیں ۷۱۹ جب راوی کو ثقہ معتمد مان چکے تو پھر انکار کی وجہ کیا ہے؟ ۷۱۱ آدمی ہمہ تن اپنے محبوب کے نشرِ فضائل و تکثیرِ مدائح میں مشغول رہتا ہے۔ ۷۲۰ امر مذکور کی چند مثالیں۔ ۷۱۲ ولادت و وصال کے وقت رب ھب لی امتی فرمایا۔ ۷۲۰ مثال اول ۷۱۲ قیامت میں ان ہی کے دامن میں پناہ ملے گی۔ ۷۲۰ جسم اقدس و لباسِ انفس پر مکھی نہ بیٹھتی۔ ۷۱۳ رسالہ مبارک قمر التمام کا خلاصہ ۷۲۰

حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی خصوصیات سے ہے کہ مکھی آپ کے کپڑوں پر کبھی نہ بیٹھی، جوئیں آپ کو کبھی نہ ستاتی تھیں اور مچھر آپ کا خون نہ چوستے تھے۔

Volume 30 | Fatawa Ridawiyya

- 720 | All letters in "Muhammad Rasulullah" are without dots.
- 721 | Allama Khafaji's faith-enlightening statement and soul-nourishing quatrain.
- 722 | Second example.
- 722 | Among the special attributes of the Prophet (peace and blessings be upon him) is that lice would not enter his clothes.
- 722 | Third example.
- 722 | The animal the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) rode would remain the same for its entire life; it would not grow old by his blessing.
- 722 | Fourth example.
- 722 | The Prophet (peace and blessings be upon him) would see in darkness just as he saw in light.
- 723 | Fifth example.
- 723 | The noble parents of the Prophet (peace and blessings be upon him) were brought back to life and believed in him.
- 725 | A human being who is a million times more noble than common celestial beings and a thousand times more subtle than the souls of angels.
- 726 | Giving an answer.
- 726 | The etiquette of the Companions in the court of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him).
- 729 | Etiquette of the court.
- 729 | Second introduction.
- 729 | It is apparent that a person does not unnecessarily pursue an inquiry into anything.
- 729 | A few examples of the mentioned matter.
- 731 | The Sahaba (Companions) would walk in front of the Prophet (peace and blessings be upon him) and angels would walk behind him.
- 731 | Third introduction.
- 731 | Most of the Hadiths regarding the 'Hilya Sharifa' (blessed physical description) were narrated through Hind ibn Abi Hala.
- 731 | Introduction of Hind ibn Abi Hala.
- 733 | Fourth introduction.

- 733 | The Sahaba would leave shaded trees for the Prophet (peace and blessings be upon him).
- 733 | Before the Prophethood, a cloud was designated for shade.
- 733 | Hundreds of overwhelming miracles occurred during battles and journeys, seen by thousands, yet they reached us through singular reports (Ahad).
- 733 | A few examples of the mentioned miracles.
- 737 | When and why do the Successors (Tabi'in) and reliable scholars narrate Hadiths 'mursalan' (omitting the Companion's link)?
- 737 | Treatise: Huda al-Hayran fi Nafy al-Fay' 'an Sayyid al-Akwan (A profound rebuttal to an opponent regarding the Prophet's (PBUH) lack of shadow).
- 738 | First chapter.
- 738 | A few introductory premises to resolve the dispute.

जिल्द ३० | फतावा रज़विया

- ७२० | "मोहम्मद रसूलुल्लाह" के सभी अक्षर बिना नुक्ते (बिंदी) के हैं।
- ७२१ | अल्लामा खफाजी का ईमान-अफ़रोज़ बयान और रूह-परवर रुबाई।
- ७२२ | दूसरा उदाहरण।
- ७२२ | हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशेषताओं में से है कि उनके कपड़ों में जुएं नहीं पड़ती थीं।
- ७२२ | तीसरा उदाहरण।
- ७२२ | जिस जानवर पर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सवार हुए, वह उम्र भर वैसा ही रहता, आपकी बरकत से बूढ़ा न होता।
- ७२२ | चौथा उदाहरण।
- ७२२ | हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जैसा रौशनी में देखते, वैसा ही अंधेरे में देखते।
- ७२३ | पांचवां उदाहरण।
- ७२३ | हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वालिदैन-ए-करीमैन ज़िंदा होकर आप पर ईमान लाए।
- ७२५ | आम अलवी से लाख दर्जा अशरफ बशर और फरिश्तों की रूहों से हजार दर्जा अलतफ़ इंसान।
- ७२६ | उत्तर देना।
- ७२६ | रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में सहाबा किराम का अदब।
- ७२९ | बारगाह के आदाब।
- ७२९ | दूसरा मुकद्दमा (प्रस्तावना)।
- ७२९ | यह स्पष्ट है कि आदमी बिना किसी कारण के किसी बात की तहकीकात (जांच) नहीं करता।
- ७२९ | उल्लेखित मामले के कुछ उदाहरण।
- ७३१ | सहाबा किराम हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आगे चलते और फरिश्ते आपके पीछे चलते।
- ७३१ | तीसरा मुकद्दमा।

• ७३१ | हुलिया शरीफ़ा (पवित्र शारीरिक विवरण) की अधिकांश हदीसें हिन्द इब्न अबी हाला के माध्यम से प्रसिद्ध हुईं।
• ७३१ | हिन्द इब्न अबी हाला का परिचय।
• ७३३ | चौथा मुकद्दमा।
• ७३३ | सहाबा किराम हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए छायादार पेड़ छोड़ देते।
• ७३३ | नबूवत (ईशदूतत्व) से पहले बादल साये के लिए नियुक्त था।
• ७३३ | गजवात (युद्धों) और यात्राओं में सैंकड़ों जबरदस्त चमत्कार हुए, जिन्हें हजारों लोगों ने देखा लेकिन वे हम तक 'अहाद' (एकल रिवायत) के तौर पर पहुंचे।
• ७३३ | उल्लेखित चमत्कारों के कुछ उदाहरण।
• ७३७ | ताबेईन और विश्वसनीय विद्वान हदीस को 'मुर्सल' (साहबी का नाम हटाकर) कब और क्यों बयान करते हैं?
• ७३७ | रिसाला (पुस्तिका): हुदा अल-हयरान फ़ी नफ़्य अल-फ़ैय अन सय्यद अल-अकवान (हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का साया न होने के बारे में एक विरोधी का ठोस खंडन)।
• ७३८ | पहला अध्याय।
• ७३८ | विवाद को खत्म करने के लिए कुछ परिचयात्मक प्रस्तावनाएं।

- ۷۲۰ | "محمد رسول اللہ" کے سب حروف بے نقطہ ہیں۔
- ۷۲۱ | علامہ خفاجی کی ایمان افروز عبارت اور روح پرور رباعی۔
- ۷۲۲ | دوسری مثال۔
- ۷۲۲ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے خصائص سے ہے کہ جوئیں آپ کے کپڑوں میں نہ پڑتی تھیں۔
- ۷۲۲ | تیسری مثال۔
- ۷۲۲ | جس جانور پر رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سوار ہوئے عمر بھر ویسا ہی رہتا، آپ کی برکت سے بوڑھا نہ ہوتا۔
- ۷۲۲ | چوتھی مثال۔
- ۷۲۲ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام جیسا روشنی میں دیکھتے ویسا ہی تاریکی میں دیکھتے۔
- ۷۲۳ | پانچویں مثال۔
- ۷۲۳ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے والدین کریمین زندہ ہو کر آپ پر ایمان لائے۔
- ۷۲۵ | عام علوی سے لاکھ درجہ اشرف بشر اور ارواح ملائکہ سے ہزار درجہ الطف انسان۔
- ۷۲۶ | القائے جواب۔
- ۷۲۶ | بارگاہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم میں صحابہ کرام کا ادب۔
- ۷۲۹ | آداب بارگاہ۔
- ۷۲۹ | مقدمہ ثانیہ۔
- ۷۲۹ | پر ظاہر کہ آدمی بلا وجہ کسی بات کے درپے تفتیش نہیں ہوتا۔

- ۷۲۹ | امر مذکور کی چند مثالیں
- ۷۳۱ | صحابہ کرام حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے آگے چلتے اور فرشتے آپ کے پیچھے چلتے۔
- ۷۳۱ | مقدمہ ثالثہ۔
- ۷۳۱ | اکثر احادیث حلیہ شریفہ ہند ابن ابی ہالہ سے مشتہر ہوئیں۔
- ۷۳۱ | ہند ابن ابی ہالہ کا تعارف۔
- ۷۳۳ | مقدمہ رابعہ۔
- ۷۳۳ | صحابہ کرام حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے لیے سایہ دار پیڑ چھوڑ دیتے۔
- ۷۳۳ | قبل از بعثت ابر سایہ کے لیے متعین تھا۔
- ۷۳۳ | صدہا معجزات قاہرہ غزوات واسفار میں واقع ہوئے ہزاروں آدمیوں نے دیکھا مگر ہم تک بنقلِ احاد پہنچے۔
- ۷۳۳ | معجزات مذکورہ کی چند مثالیں۔
- ۷۳۷ | تابعین و علمائے ثقات حدیث کو مرسلاً کب اور کیوں ذکر کرتے ہیں؟
- ۷۳۷ | رسالہ ھدی الحیران في نفي الفیئ عن سید الاکوان (نبی کریم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے سایہ نہ ہونے کے باب میں ایک مخالف کا ردِ بلیغ)۔
- ۷۳۸ | فصل اول۔
- ۷۳۸ | ارتفاع نزاع کے لیے چند تمہیدی مقدمات۔

Fatawa Rizwia, Volume 30

First Introduction	**738**	**To exonerate the court of prophethood from every bit of straw and rubbish that disrespectfully and potentially carries the scent of disparagement is among the principles of faith.**	**747**
After the proof of the necessitated (malzoom), the realization of the necessity (lazim) is itself established and known, and the need for optical proof is eliminated.	738	Density is necessary for a shadow.	747
Second Introduction	739	The reward of subtleness entails the absence of a shadow.	747
Claims and objectives are not equal in their desire for proof.	739	The necessity of a religion is not considered the religion itself.	747
Third Introduction	740	Mere possibilities that do not arise from sound origins are completely fallen from the level of credibility.	747
The acceptance of scholars has a strange effect in bequeathing strength.	740	The evils and corruptions arising from not following the aforementioned rule.	747
The entire response of the opposing respondent is based on a corrupt assumption arising from a lack of insight.	741	Strange spectacles in the respondent's four-line answer.	748
A scholarly (Muhaddithana) discussion on the Hadith narrated by Hakim Tirmidhi: "He (the Prophet) had no shadow, neither in the sun nor in the moon."	741	Theologians clarify that issues of the Caliphate are not from the principles of religion.	749
	743	Second Chapter	751

First Introduction	**738**	**To exonerate the court of prophethood from every bit of straw and rubbish that disrespectfully and potentially carries the scent of disparagement is among the principles of faith.**	**747**
Neither the commitment to correction necessitates authenticity, nor does the lack of commitment hinder it.			
There are many false narrations in the books of those who commit to correction, and mostly authentic Hadiths in the books of those who do not.	743	The flowing of the breeze of faith again for the trampling of the chapter of reading.	752
The basis of work is on chains of narration (asnaad); commitment or lack thereof is nothing.	744	A star in the Great Bear constellation called 'Suha'.	755
The opponent's statement, "A Muslim should not insist on one," is a strange word.	745	What is a shadow?	756
One who doubts either hesitates in the Prophet (PBUH) being of 'fortunate light' or hesitates in density being necessary for a shadow. In the first case, let him seek his ruling from the mandatory decrees of the testimony "I bear witness that Muhammad is His servant and Messenger," and in the second case, let him receive the blessed fatwa of madness and insanity from the court of the Mufti of Intellect.	745		

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

पहला मुक़द्दमा **738**

मल्ज़ूम (आवश्यक) के प्रमाण के बाद, लाज़िम (आवश्यकता) की प्राप्ति स्वयं सिद्ध और ज्ञात है, और दृष्टि संबंधी प्रमाण की आवश्यकता समाप्त हो जाती है। 738

दूसरा मुक़द्दमा 739

दावे और उद्देश्य प्रमाण की इच्छा में समान नहीं हैं। 739

तीसरा मुक़द्दमा 740

विद्वानों की स्वीकृति का शक्ति प्रदान करने में एक अजीब प्रभाव होता है। 740

विपक्ष के उत्तरदाता का सारा जवाब दृष्टि की कमी से उत्पन्न एक गलत धारणा पर आधारित है। 741

हकीम तिर्मिज़ी द्वारा वर्णित हदीस "सूरज में उनकी छाया थी न चाँद में" पर मुहाद्दिसाना (विद्वतापूर्ण) चर्चा। 741

हर उस तिनके और कूड़े-करकट से, जो अनादर और संभावित रूप से अपमान की गंध रखता हो, नबूवत की अदालत को बरी करना ईमान के सिद्धांतों में से है। **747**

छाया के लिए सघनता (कथाफ़त) आवश्यक है। 747

सूक्ष्मता का प्रतिफल छाया की अनुपस्थिति को आवश्यक बनाता है। 747

धर्म की आवश्यकता को धर्म ही नहीं माना जाता। 747

मात्र संभावनाएँ जो सही स्रोतों से उत्पन्न न हों, पूरी तरह से विश्वसनीयता के स्तर से गिर जाती हैं। 747

उपरोक्त नियम को न मानने से उत्पन्न होने वाली बुराइयाँ और भ्रष्टाचार। 747

उत्तरदाता के चार पंक्तियों के उत्तर में अजीब तमाशे। 748

749

पहला मुक़द्दमा **738**

न तो सुधार की प्रतिबद्धता प्रामाणिकता को आवश्यक बनाती है, न ही प्रतिबद्धता की कमी इसमें बाधा डालती है। 743

सुधार की प्रतिबद्धता रखने वालों की रचनाओं में बहुत सी झूठी हदीसें होती हैं, और न रखने वालों की रचनाओं में अक्सर सही हदीसें होती हैं। 743

काम का आधार सनदों (सूत्रों) पर है, प्रतिबद्धता या इसकी कमी कोई चीज़ नहीं है। 744

विपक्षी का कथन, "मुसलमान को एक पर अड़ना नहीं चाहिए" एक अजीब शब्द है। 745

शक करने वाले को या तो हुज़ूर (स.अ.व.) के'नूरे बख्त' होने में हिचकिचाहट है या छाया के लिए सघनता की आवश्यकता में संदेह है। पहली स्थिति में, वह "अशहदु अन मुहम्मदन अब्दुहू व रसूलुहू" की गवाही के अनिवार्य आदेशों से अपना हुक्म प्राप्त कर ले, और दूसरी स्थिति में, अक़्ल के मुफ्ती की अदालत से पागलपन और दीवानगी का मुबारक फतवा प्राप्त करे। 745

हर उस तिनके और कूड़े-करकट से, जो अनादर और संभावित रूप से अपमान की गंध रखता हो, नबूवत की अदालत को बरी करना ईमान के सिद्धांतों में से है। **747**

मुतकल्लिमीन (धर्मशास्त्री) स्पष्ट करते हैं कि खिलाफत के मुद्दे धार्मिक सिद्धांतों में से नहीं हैं।

दूसरा अध्याय 751

फ़स्ल-ख़्वानी की पामाली के लिए ईमान की ठंडी हवा का फिर से बहना। 752

सप्तऋषि मंडल (बनातुल नअश) में एक तारा जिसे 'सुहा' कहते हैं। 755

छाया क्या चीज़ है? 756

ہر اس خس و خاشاک سے

جو اہانتاً واحتمالاً ہوئے

مقدمہ اولیٰ ۷۳۸ **تنقیص رکھتا ہو ساحتِ** ۷۴۷

نبوت کی تبریت اصولِ

ایمان سے ہے۔

بعد ثبوت ملزوم تحقق لازم خود محقق و معلوم اور بحشم

دلیل کی حاجت معدوم ۷۳۸ سایہ کو کثافت لازم ہے۔ ۷۴۷

مقدمہ ثانیہ ۷۳۹ لطافت کا صلہ عدمِ سایہ کو مستلزم ہے۔ ۷۴۷

دعاویٰ و مقاصد خواہش ثبوت میں متساویہ الاقدام نہیں۔ ۷۳۹ لازمِ مذہب، مذہب قرار نہیں پاتا۔ ۷۴۷

احتمالاتِ مجردہ جو مناشیِ

مقدمہ ثالثہ ۷۴۰ صحیحہ سے ناشی نہ ہوں یکلخت پایہ اعتبار سے ساقط ہیں۔ ۷۴۷

علماء کی تلقی بالقبول کو ایراثِ قوت میں اثر عجیب ہے۔ ۷۴۰ ۷۴۷

ہر اس خس و خاشاک سے

جو اہانتاً واحتمالاً ہوئے

مقدمہ اولیٰ ۷۳۸ **تنقیص رکھتا ہو ساحتِ** ۷۴۷

نبوت کی تبریت اصولِ

ایمان سے ہے۔

ضابطہ مذکورہ کو نہ

ماننے سے لازم آنیوالی

خرابیاں اور مفاسد۔

مجیب مخالف کے سارے جواب کا مبنی قصورِ نظر سے ۷۴۱ مجیب کے چار سطری ۷۴۸

ناشی ایک زعمِ فاسد پر ہے۔ جواب میں عجیب تماشے۔

متکلمین تصریح کرتے ہیں

حکیم ترمذی کی روایت کردہ حدیث "لم یکن لہ ظل لافی ۷۴۱ کہ مسائلِ خلافت اصولِ ۷۴۹

الشمس ولا فی القمر" پر محدثانہ گفتگو۔ دینیہ سے نہیں۔

نہ التزام تصحیح صحت کو مستلزم، نہ عدم التزام اس کا ۷۴۳ فصل دوم ۷۵۱

مزاحم۔

اہلِ التزام تصحیح کی تصانیف میں بہت روایاتِ باطلہ ہوتی فصل خوانی کی پامالی کے

ہیں اور التزام نہ کرنے والوں کی تصنیفوں میں اکثر ۷۴۳ لئے نسیمِ ایمانی کی پھر ۷۵۲

احادیث صحیحہ۔ روانی

بنات النعش میں ایک ستارہ

مدارِ کار اسناد پر ہے، التزام و عدم التزام کوئی چیز نہیں۔ ۷۴۴ جس کو سہا کہتے ہیں۔ ۷۵۵

ہر اس خس و خاشاک سے

جو اہانتاً واحتمالاً ہوئے

مقدمہ اولیٰ ۷۳۸ **تنقیص رکھتا ہو ساحتِ** ۷۴۷

نبوت کی تبریت اصولِ

ایمان سے ہے۔

مخالف کا قول، "مسلمان کو ایک پر اصرار نہ چاہئے"
۷۴۵ سایہ کیا شے ہے؟ ۷۵۶
کلمہ عجیب ہے۔

شک کرنے والے کو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے نورِ

بخت ہونے میں تامل ہے یا سایہ کو کثافت لازم ہونے میں

تردد بصورت اول قضیہ "اشھد ان محمدا عبدہ ورسولہ"
۷۴۵
کے لازمی احکام سے اپنا حکم دریافت کر لے اور

بصورت ثانی مفتی عقل کی بارگاہ سے جنون و دیوانگی کا

فتویٰ مبارک۔

Fatawa-e-Razawiyya Volume 30

- The particular negative (Saliba Juziya) is the contradiction of the universal affirmative (Mujiba Kulliya). (Page 757)
- Proving the perpetual (Da'ima) is much more difficult than proving the general absolute (Mutlaqa 'Amma). (Page 759)
- What business do the people of Islam have with the absurdities of stray philosophy and the atmosphere/vapor sphere? (Page 757)
- Story-telling preachers and ignorant historians have included baseless tales and mischief-mongering fictions in their books to increase crowds and spread corruption. (Page 763)
- There is a relationship of general and specific absolute (Umum-o-Khusus Mutlaq) between being a barrier (Hajib) and being dense (Kathif). (Page 758)
- There is no reliability in the word of historians. (Page 763)
- A triangular body has no shadow. (Page 758)
- A few questions from the author (Mercy of Allah be upon him) for the opponent before answering the opponent's question. (Page 765)
- The burden of proof lies on the shoulder of the claimant. (Page 759)
- Introduction to Abdullah bin Mubarak (may Allah be pleased with him). (Page 770)
- Virtues of the Master of Messengers (Supplement) (Page 84)
- The reality of the Kaaba, like the realities of all existences, is a manifestation of the reality of Muhammad (peace be upon him).

फ़तावा-ए-रज़विया खंड ३०

- अंशतः निषेध (सालिबा जुज़िया), सार्वभौम सकारात्मक (मुजीबा कुलिया) का विरोधाभास होता है। (पृष्ठ ७५७)
- सामान्य निरपेक्ष (मुतलक़ा आम्मा) की पुष्टि करने की तुलना में निरंतर (दाइमा) की पुष्टि करना बहुत अधिक कठिन है। (पृष्ठ ७५९)
- इस्लाम के लोगों का भटकाव वाले दर्शन की बेतुकी बातों और वायुमंडल तथा वाष्प से क्या लेना-देना? (पृष्ठ ७५७)
- कहानी सुनाने वाले उपदेशकों और अज्ञानी इतिहासकारों ने भीड़ बढ़ाने और भ्रष्टाचार फैलाने के लिए अपनी पुस्तकों में निराधार कहानियाँ और शरारतपूर्ण कल्पित कथाएँ दर्ज की हैं। (पृष्ठ ७६३)
- बाधक (हाजिब) होने और सघन (कसीफ़) होने के बीच 'उमूम-ओ-खुसूम मुतलक़' (सामान्य और विशिष्ट निरपेक्ष) का संबंध है। (पृष्ठ ७५८)
- इतिहासकारों के कथन पर कोई भरोसा नहीं है। (पृष्ठ ७६३)
- एक त्रिकोणीय पिंड की कोई छाया नहीं होती। (पृष्ठ ७५८)
- विपक्षी के प्रश्न का उत्तर देने से पहले लेखक (अल्लाह की उन पर रहमत हो) की ओर से विपक्षी पर कुछ प्रश्न। (पृष्ठ ७६५)
- सबूत का भार वादी (दावा करने वाले) की गर्दन पर होता है। (पृष्ठ ७५९)
- अब्दुल्ला बिन मुबारक (रज़ियल्लाहु अन्हु) का परिचय। (पृष्ठ ७७०)
- सय्यदुल मुर्सलीन के गुण (परिशिष्ट) (पृष्ठ ८४)
- काबा की वास्तविकता, सभी अस्तित्वों की वास्तविकताओं की तरह, हक़ीक़त-ए-मोहम्मदिया (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ही एक अभिव्यक्ति है।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

- سالبہ جزئیہ موجبہ کلیہ کی نقیض ہوتا ہے۔ (صفحہ ۷۵۷)
- دائمہ کا اثبات مطلقہ عامہ کے اثبات سے بہت زیادہ مشکل ہوتا ہے۔ (صفحہ ۷۵۹)
- اہل اسلام کو بے راہ فلسفہ کی خرافات اور کرہ ہوا و بخار سے کیا کام؟ (صفحہ ۷۵۷)
- قصہ گو واعظوں اور جاہل مؤرخوں نے مجمع بڑھانے اور فساد پھیلانے کے لیے اپنی کتابوں میں بے سروپا حکایات اور فتنہ انگیز افسانے درج کردیے ہیں۔ (صفحہ ۷۶۳)
- حاجب ہونے اور کثیف ہونے میں عموم و خصوص مطلق ہے۔ (صفحہ ۷۵۸)
- مؤرخوں کے قول کا کوئی اعتبار نہیں۔ (صفحہ ۷۶۳)
- جسم مثلث کا سایہ نہیں ہوتا۔ (صفحہ ۷۵۸)
- مخالف کے سوال کا جواب دینے سے پہلے مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے مخالف پر چند سوالات۔ (صفحہ ۷۶۵)
- بار ثبوت مدعی کی گردن پر ہوتا ہے۔ (صفحہ ۷۵۹)
- تعارف عبداللہ بن مبارک رضی اللہ تعالیٰ عنہ (صفحہ ۷۷۰)
- فضائل سید المرسلین (ضمیمہ) (صفحہ ۸۴)
- حقیقت کعبہ مثل حقائق جملہ اکوان حقیقت محمدیہ کی ایک تجلی ہے۔

Volume 30 Fatawa Razawiyya

List of Subsidiary Issues

Beliefs and Kalam

How did Abu Lahab benefit from celebrating the Prophet's birth despite being a disbeliever? 126

Due to the blessing of the Holy Prophet (PBUH), there was a reduction in Abu Talib's punishment. 126

That the radiant Messenger (PBUH) is the most superior of the messengers is a definite and unanimous issue. 131

The son of Mary will descend among you, and your Imam will be from among you. 173

Muhammad (SAW) is the Origin of Origins and the Messenger of Messengers. 138

Veneration of the Prophet (SAW) is the foundation of faith. 209

Loving the Messenger of Allah (SAW) more than parents, children, and the whole world is a condition for salvation. 209

A believing slave is better than a polytheist. 268

There is no share in grace and purity for any male or female disbeliever. 270

Why the reduction in Abu Talib's punishment? 273

The people of Hell and the people of Paradise are not equal. 275

Some beliefs of the Ahl al-Sunnah 276

Honor and grace are confined to Muslims. 277

Whoever insults the honor of the Messenger of Allah (SAW), even if it is one's own father, whoever loves him is not a Muslim. 312

Upon the insolent one is the curse of Allah and severe punishment in both worlds. 314

By insulting the honor of the Prophet (SAW), no matter what a reciter of the Kalimah he may be, he becomes a disbeliever. 328

जिल्द ३० फतावा रज़विया

सहायक मसलों की सूची

अक़ाइद और कलाम

अबू लहब को काफ़िर होने के बावजूद मीलाद-ए-रसूल की खुशी मनाने पर फायदा कैसे पहुँचा? १२६

हुज़ूर अलैहिस सलातो वसलाम की बरकत से अबू तालिब के अज़ाब में कमी हुई। १२६

हुज़ूर पुर नूर अलैहिस सलातो वसलाम का अफ़ज़लुल मुरसलीन होना एक निश्चित और सर्वसम्मत मामला है। १३१

इब्ने मरियम तुम में उतरेंगे और तुम्हारा इमाम तुम में से होगा। १७३

मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम असलुल उसूल और रसूलों के रसूल हैं। १३८

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम ईमान का आधार है। २०१

रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की मुहब्बत माता-पिता, संतान और समस्त संसार से अधिक होना मुक्ति की शर्त है। २०९

एक मोमिन गुलाम मुशरिक से बेहतर है। २६८

किसी भी काफ़िर और काफ़िरा के लिए कृपा और शुद्धता में कोई हिस्सा नहीं है। २७०

अबू तालिब के अज़ाब में कमी क्यों? २७३

जहन्नम वाले और जन्नत वाले बराबर नहीं हैं। २७५

अहले सुन्नत के कुछ अक़ाइद २७६

इज़्ज़त और करम मुसलमानों में ही सीमित है। २७७

रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान में गुस्ताखी करने वाला चाहे अपना बाप ही क्यों न हो, जो उससे प्यार करे वह मुसलमान नहीं। ३१२

गुस्ताख पर दोनों लोकों में अल्लाह तआला की लानत और कठोर दंड है। ३१४

३२८

एक मोमिन गुलाम मुशरिक से बेहतर है। २६८

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान में गुस्ताखी करने से चाहे वह कैसा ही कलमा पढ़ने वाला हो, काफ़िर हो जाता है।

पृष्ठ ६१ का ७७२

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

فہرست ضمنی مسائل

عقائد و کلام

ابولہب کو کافر ہونے کے باوجود میلاد رسول کی خوشی منانے پر فائدہ کیونکر پہنچا؟ ۱۲۶

حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی برکت سے ابوطالب کے عذاب میں تخفیف ہوئی۔ ۱۲۶

حضور پر نور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا افضل المرسلین ہونا قطعی و اجماعی مسئلہ ہے۔ ۱۳۱

ابن مریم تم میں اتریں گے اور تمہارا امام تم میں سے ہوگا۔ ۱۷۳

محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم اصل الاصول اور رسولوں کے رسول ہیں۔ ۱۳۸

تعظیم نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم مدارِ ایمان ہے۔ ۲۰۹

عبدِ مومن مشرک سے بہتر ہے۔ ۲۶۸

کسی کافر و کافرہ کیلئے کرم و طہارت سے حصہ نہیں ۔ ۲۷۰

ابوطالب کے عذاب میں تخفیف کیوں ۲۷۳

دوزخ اور جنت والے برابر نہیں۔ ۲۷۵

بعض عقائدِ اہلسنت ۲۷۶

عزت و کرم مسلمانوں میں منحصر ہے۔ ۲۷۷

۳۱۲

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی محبت ماں باپ ، اولاد اور سارے جہان سے زائد ہونی شرطِ نجات ہے۔ ۲۰۹

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی گستاخ پر دونوں جہان میں اللہ تعالیٰ کی لعنت اور سخت عذاب ہے۔ ۳۱۴

نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی شان میں گستاخی کرنے سے کیسا ہی کلمہ گو ہو کافر ہو جاتا ہے۔ ۳۲۸

عبدِ مومن مشرک سے بہتر ہے۔ ۲۶۸

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی شان میں گستاخی کرنے والا اگرچہ اپنا باپ ہو جو اس سے محبت رکھے وہ مسلمان نہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 30

Page	Subject
665	Allah Almighty has declared the denier of the Knowledge of the Unseen (Ilm-e-Ghayb) of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) a disbeliever, even if he recites the Kalimah.
666	Disrespecting the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) even with ambiguous words is disbelief, not just explicit insult.
666	Clarification by the leaders of the religion that there is consensus of the entire Ummah: whoever does not call the slanderer of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) a disbeliever is himself a disbeliever.
682	The issue of the non-acceptance of the repentance of the slanderer of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
683	Claiming presumptive knowledge of the unseen is not disbelief, even if it is through astrology or geomancy.
747	The belief of scholars and leaders of religion regarding the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
329	Allah Almighty is the Real Light; rather, He is Truly that very Light.
332	In the station of Essence, Allah Almighty only manifested the Muhammadan Reality (peace and blessings of Allah be upon him).
335	What is the Station of Oneness (Ahad-iyyat)?
338	Proofs that saying 'Noor-e-Dhaat' (Light of the Essence) is permissible just like saying 'Noor-e-Zaat'; there is no objection in it.
446	What is meant by personal attributes (Sifaat-e-Dhaatiyah)?
362	To cleanse the court of prophethood from every minor thing that may imply or hint at a scent of derogation is a principle of faith.
777	Virtues and Merits

Page	Subject
	To believe that something within Allah's power can be given to others by His grant is not polytheism (Shirk).
214	Calling oneself a servant (slave) of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is not polytheism.
214	(Hadith) That the Prophet and Ali are helpers and task-makers.
217	(Hadith) The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is the helper of every Muslim in this world and the hereafter.
228	Allah Almighty is pure from the idea that anything becomes a creation by separating from His Essence.

Page	Subject
409	The Lady of Paradise (Fatima) will be riding the she-camel 'Adhba' of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the Day of Resurrection.
608	Hazrat Bilal will give the Adhan while riding a heavenly she-camel in the gathering on Judgement Day.
609	On the Day of Resurrection, everyone will wish that they were from us.
661	I am the first intercessor, and my followers exceed the followers of all prophets.

फतावा रिज़विया जिल्द 30

पृष्ठ	विषय
665	अल्लाह तआला ने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इल्म-ए-ग़ैब के मुनकिर को काफ़िर फ़रमाया, चाहे वह कलिमा पढ़ता हो।
666	नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की शान में किसी भी गोल-मोल बात से गुस्ताख़ी करना भी कुफ़्र है, न कि सिर्फ़ साफ़ गुस्ताख़ी।
666	आइम्मा-ए-दीन की वजाहत कि तमाम उम्मत का इज्मा है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बदगो (बुरा कहने वाले) को जो काफ़िर न कहे, वह ख़ुद काफ़िर है।
682	नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बदगो की तौबा कुबूल न होने का मसला।
683	ग़ैब के इल्म-ए-ज़न्नी का दावा कुफ़्र नहीं, चाहे वह नजूम या रमल के ज़रिए हो।
747	नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की जनाब में उलमा और आइम्मा-ए-दीन का अक़ीदा।
777	जो चीज़ अल्लाह की कुदरत में है, उसे अल्लाह की अता से किसी और के लिए मानना शिर्क नहीं हो सकता।
214	फ़ज़ाइल-ओ-मनाकिब
409	

पृष्ठ	विषय
329	अल्लाह अज़्व-जल नूर-ए-हक़ीक़ी है बल्कि हक़ीक़तन वही नूर है।
332	मर्तबा-ए-ज़ात में अल्लाह तआला ने सिर्फ़ हक़ीक़त-ए-मुहम्मदिया सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को ज़ाहिर फ़रमाया।
335	मर्तबा-ए-अहदियत क्या है?
338	इस पर दलीलें कि 'नूर-ए-धात' कहना भी 'नूर-ए-ज़ात' कहने की तरह जायज़ है, इसमें कोई ख़राबी नहीं।
446	सिफ़ात-ए-ज़ातिया से क्या मुराद है?
362	हर उस छोटी से छोटी चीज़ से नुबूव्वत की बारगाह को पाक करना, जिससे अपमान की ज़रा भी बू या संभावना आती हो, ईमान का मूल है।

पृष्ठ	विषय
	अपने आप को नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का बंदा (ग़ुलाम) कहना शिर्क नहीं।
214	(हदीस) कि नबी और अली मददगार और कारसाज़ हैं।
217	(हदीस) रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम दुनिया और आख़िरत में हर मुसलमान के मददगार हैं।
228	अल्लाह अज़्व-जल इस बात से पाक है कि कोई चीज़ उसकी ज़ात से अलग होकर मख़्लूक बने।
608	ख़ातून-ए-जन्नत (फ़ातिमा) क़यामत में हुज़ूर अलैहिस्सलाम की ऊंटनी 'अज़बा' पर सवार होंगी। हज़रत बिलाल महशर में एक जन्नती ऊंटनी पर सवार होकर उसकी पीठ पर अज़ान देंगे।
609	क़यामत के दिन हर कोई तमन्ना करेगा कि वह हमसे होता।
661	मैं सबसे पहला शफ़ीअ (सिफारिश करने वाला) हूँ और मेरे पैरोकार तमाम नबियों की उम्मतों से ज़्यादा हैं।

صفحہ	مضمون
۶۶۵	اللہ تعالیٰ نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علم غیب کے منکر کو کافر فرمایا اگرچہ کلمہ پڑھتا ہو۔
۶۶۶	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں پہلو دار بات سے گستاخی بھی کفر ہے نہ صریح گستاخی۔
۶۶۶	ائمہ دین کی تصریح کہ تمام امت کا اجماع ہے کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بدگو کو جو کافر نہ کہے وہ خود کافر ہے۔
۶۸۲	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بدگو کی توبہ قبول نہ ہونے کا مسئلہ۔
۶۸۳	غیب کے علم ظنی کا ادعاء کفر نہیں اگرچہ بذریعہ نجوم یا رمل ہو۔
۷۴۷	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جناب میں علماء اور ائمہ دین کا عقیدہ
۳۲۹	اللہ عزوجل نور حقیقی ہے بلکہ حقیقۃً وہی نور ہے۔
۳۳۲	مرتبہ ذات میں اللہ تعالیٰ نے صرف حقیقت محمدیہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو ظاہر فرمایا۔
۳۳۵	مرتبہ احدیت کیا ہے؟
۳۳۸	اس پر دلائل کہ نور ذات کہنا بھی نور ذات کہنے کی طرح جائز ہے اس میں کوئی قباحت نہیں۔
۴۴۶	صفات ذاتیہ سے کیا مراد ہے؟
۳۶۲	

صفحہ	مضمون
	جو چیز اللہ کی قدرت میں ہے اسے غیر کے لیے بعطائے الٰہی ماننا بھی شرک نہیں ہو سکتا۔
۲۱۴	اپنے آپ کو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بندہ کہنا شرک نہیں۔
۲۱۴	(حدیث) کہ نبی اور علی مددگار و کارساز ہیں۔
۲۱۷	(حدیث) رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دنیا و آخرت میں ہر مسلمان کے مددگار ہیں۔
۲۲۸	اللہ عزوجل اس سے پاک ہے کہ کوئی چیز اس کی ذات سے جدا ہو کر مخلوق بنے۔

صفحہ	مضمون
۷۷۷	ہر اس خس و خاشاک جو ایہاماً واحتمالاً بُوئے تنقیص رکھتا ہو ساحت نبوت کی تبریت اصول ایمان سے ہے۔ فضائل و مناقب
۴۰۹	خاتون جنت قیامت میں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی اونٹنی عضباء پر سوار ہوں گی۔
۶۰۸	حضرت بلال محشر میں ایک جنتی اونٹنی پر سوار ہو کر اس کی پشت پر اذان دیں گے۔
۶۰۹	قیامت کے دن ہر ایک تمنا کرے گا کہ وہ ہم سے ہوتا۔
۶۶۱	میں سب سے پہلا شفیع اور میرے پیروکار سب نبیوں کی امتوں سے افزوں۔

Fatawa Razawiya Volume 30

Page	Subject
276	Hazrat Abdul Muttalib will enter Paradise.
282	Those with whom the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered into marriage contracts are in Paradise.
292	The wonderful selection of names for your parents, wet nurses, and midwives etc.
293	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) stood up for Hazrat Halima Sa'diya and spread his cloak for her to sit on.
293	Through the blessing of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), your foster mother Halima Sa'diya, foster father Harith Sa'di, foster brother Abdullah Sa'di, and foster sister Shima Sa'diya all received the wealth of faith.
368	The Saints (Awliya) being problem-solvers (Mushkil-Kusha).
369	The souls of the Saints go wherever they wish, helping their followers and destroying enemies.
370	Saints even after passing away exercise authority in the world, possess perfect
386	Guardianship of the earth due to the Saints.
388	Numerous hadiths that the Companions and the People of the House (Ahl al-Bayt) are a refuge for the Ummah.
397	Twelve hadiths that Islam found honor and Muslims found comfort because of Farooq-e-Azam.
491	The sun does not rise until it offers greetings (Salaam) to Hazrat Ghaus-e-Azam Mahbub-e-Subhani (Allah be pleased with him).
492	Hazrat Ghaus-e-Azam being aware of the state of every single moment.
492	Every wretched and blessed soul being presented before them and the Preserved Tablet (Lawh-e-Mahfuz) being before their sight.
611	Hazrat Batul Zahra freed her slaves from Hell.
612	Commander of the Faithful, Hazrat Umar (Allah be pleased with him), was

Page	Subject
	vastness of knowledge, and attend to this world.
379	Allah could forgive sins just like that, but He says if you want your repentance accepted, present yourself before the Prophet.
380	Numerous verses and hadiths stating that calamities are averted because of the righteous.
381	Help is received due to the righteous.
384	Rain descends because of the Saints.
386	The earth remains established because of the Saints.
	stopping people from falling into Hell.
613	Farooq-e-Azam says, we are the owners of the earth.
613	Seeking help (Istiana) from Hazrat Usman-e-Ghani.
619	The Ansar nurtured Islam.
626	Jibrail Amin granted Hazrat Jafar-e-Tayyar a higher rank in Paradise.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

पृष्ठ	विषय
२७६	हज़रत अब्दुल मुत्तलिब जन्नत में दाख़िल होंगे।
२८२	नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जिनसे निकाह का मामला फ़रमाया वे जन्नती हैं।
२९२	आपके वालिदैन, धाय और दाइयों वग़ैरह के नामों का अद्भुत चयन।
२९३	नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हज़रत हलीमा सादिया के लिए क़ियाम फ़रमाया और अपनी चादर बिछा कर उस पर बिठाया।
२९३	हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सदक़े में आपकी रज़ाई माँ हलीमा सादिया, रज़ाई बाप हारिस सादी, रज़ाई भाई अब्दुल्लाह सादी और रज़ाई बहन शीमा सादिया सब को दौलत-ए-ईमान नसीब हुई।
३६८	औलिया का मुश्किल कुशा होना।
३६९	औलिया किराम की रूहें जहाँ चाहती हैं जाती हैं, अपने अनुयायियों की मदद करती हैं और दुश्मनों को हलाक करती हैं।
३७०	
३८६	औलिया के सबब ज़मीन की निगहबानी।
३८८	मुतअद्दद हदीसें कि सहाबा और अहल-ए-बैत उम्मत की पनाह हैं।
३९७	बारह हदीसें कि इस्लाम ने इज़्ज़त, मुसलमानों ने राहत फ़ारूक़-ए-आज़म के सबब पाई।
४९१	आफ़ताब तुलूअ नहीं करता जब तक हुज़ूर ग़ौस-ए-आज़म महबूब-ए-सुब्हानी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु पर सलाम अर्ज़ न करे।
४९२	एक-एक घड़ी के हाल की हुज़ूर ग़ौस-ए-आज़म को ख़बर होना।
४९२	हर शक़ी व सईद का उन पर पेश किया जाना, लौह-ए-महफ़ूज़ का उनके पेश-ए-नज़र होना।
६११	हज़रत बतुल ज़हरा ने अपने ग़ुलामों को दोज़ख़ से आज़ाद फ़रमाया।
६१२	

पृष्ठ	विषय
	औलिया किराम विसाल (इंतक़ाल) के बाद भी दुनिया में तसर्रुफ़ फ़रमाते हैं, कमाल-ए-वुसअत-ए-इल्म रखते हैं, इस आलम की तवज्जह रखते हैं।
३७९	अल्लाह तआला यूँ ही गुनाह बख़्श सकता था मगर फ़रमाता है कि क़बूल-ए-तौबा चाहो तो नबी के हुज़ूर हाज़िर हो।
३८०	मुतअद्दद आयात व अहादीस कि नेकों के सबब बला दफ़ा होती है।
३८१	नेकों के बाइस मदद मिलती है।
३८४	औलिया के बाइस मिया (बारिश) उतरती है।
३८६	औलिया के सबब ज़मीन क़ायम है।

पृष्ठ	विषय
	अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु लोगों को दोज़ख़ में गिरने से रोके हुए थे।
६१३	फ़ारूक़-ए-आज़म फ़रमाते हैं ज़मीन के मालिक हम हैं।
६१३	उस्मान-ए-ग़नी से इस्तिआनत फ़रमाना।
६१९	इस्लाम को अंसार ने पाला।
६२६	जाफ़र तैयार को जिब्रईल अमीन ने जन्नत में ज़्यादा मर्तबा अता कर दिया।

صفحہ	عنوان
۲۷۶	حضرت عبدالمطلب داخل بہشت ہوں گے۔
۲۸۲	نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جن سے نکاح کا معاملہ فرمایا وہ جنتی ہیں۔
۲۹۲	آپ کے والدین، مرضعات اور دائیوں وغیرہ کے اسماء کا عجب حسن انتخاب۔
۲۹۳	نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت حلیمہ سعدیہ کے لئے قیام فرمایا اور اپنی چادر بچھا کر اس پر بٹھایا۔
۲۹۳	حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے صدقے میں آپ کی رضاعی ماں حلیمہ سعدیہ، رضاعی باپ حارث سعدی، رضاعی بھائی عبداللہ سعدی اور رضاعی بہن شیما سعدیہ سب کو دولت ایمان نصیب ہوئی۔
۳۸۶	اولیاء کے سبب زمین کی نگہبانی۔
۳۸۸	متعدد حدیثیں کہ صحابہ اور اہل بیت امت کی پناہ ہیں۔
۳۹۷	بارہ حدیثیں کہ اسلام نے عزت، مسلمانوں نے راحت فاروق اعظم کے سبب پائی۔
۴۹۱	آفتاب طلوع نہیں کرتا جب تک حضور غوث اعظم محبوب سبحانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر سلام عرض نہ کرے۔
۴۹۲	ایک ایک گھڑی کے حال کی حضور غوث اعظم کو خبر ہونا۔

صفحہ	عنوان
۳۶۸	اولیاء کا مشکل کشا ہونا۔
۳۶۹	اولیاء کرام کی روحیں جہاں چاہتی ہیں جاتی ہیں اپنے متوسلین کی مدد کرتی ہیں اور دشمنوں کو ہلاک کرتی ہیں۔
۳۷۰	اولیاء کرام بعد انتقال بھی دنیا میں تصرف فرماتے ہیں، کمال وسعت علم رکھتے ہیں، اس عالم کی توجہ رکھتے ہیں۔
۳۷۹	اللہ تعالیٰ یوں ہی گناہ بخش سکتا تھا مگر فرماتا ہے کہ قبول توبہ چاہو تو نبی کے حضور حاضر ہو۔
۳۸۰	متعدد آیات و احادیث کہ نیکوں کے سبب بلا دفع ہوتی ہے۔
۳۸۱	نیکوں کے باعث مدد ملتی ہے۔
۳۸۴	اولیاء کے باعث مینہ اترتا ہے۔

صفحہ	عنوان
۴۹۲	ہر شقی و سعید کا ان پر پیش کیا جانا لوح محفوظ کا ان کے پیش نظر ہونا۔
۶۱۱	حضرت بتول زہراء نے اپنے غلاموں کو دوزخ سے آزاد فرمایا۔
۶۱۲	امیر المومنین حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ لوگوں کو دوزخ میں گرنے سے روکے ہوئے تھے۔
۶۱۳	فاروق اعظم فرماتے ہیں زمین کے مالک ہم ہیں۔
۶۱۳	عثمان غنی سے استعانت فرمانا۔
۶۱۹	اسلام کو انصار نے پالا۔
۶۲۶	جعفر طیار کو جبریل امین نے جنت میں زیادہ مرتبہ عطا کر دیا۔

۳۸۶ اولیاء کے سبب زمین قائم ہے۔

Fatawa Razviya Volume 30

- Gabriel (A.S.) will protect Talha (R.A.) from every terror of the Day of Judgment. (Page 627, 246)
- The narrators of the Hadith of Specialities (Khasais) are fourteen (14) Companions. (Page 246)
- The Prophet (PBUH) said to Hadrat Auf, "May Allah manage your worldly affairs, and your matters of the Hereafter are my responsibility." (Page 628, 282)
- In the Hadith "Indeed my father and your father," taking the word father to mean Abu Talib is a clear way. (Page 282)
- The Messenger of Allah (PBUH) guaranteed a house in Paradise for Uthman Ghani (R.A.). (Page 630, 286)
- A weak Hadith regarding virtues (fadhail) is acceptable. (Page 286)
- The Prophet (PBUH) sold the spring of Paradise to Uthman Ghani. (Page 631, 566)
- An exquisite discussion on the Hadith "And among us is a Prophet, etc." (Page 566)
- The Prophet (PBUH) took it upon himself to give Paradise to Talha (R.A.). (Page 632, 583)
- If Allah and His Messenger will, this task will be done; an extremely exquisite discussion and collection of Hadiths regarding this statement. (Page 583)
- Exegetical benefits. (Page 588)
- A brilliant and exquisite discourse on the Hadiths of Will (Mashiyat). (Page 588)
- In "And you threw not when you threw," the negation is in terms of form and the affirmation is in terms of reality. (Page 80, 652)
- Definition and ruling of a Mursal Hadith. (Page 652)
- The word 'Qiyama' occurs in seven places in the Holy Quran. (Page 103, 655)
- The saying of Hadrat Ali Murtaza (R.A.) "I am the divider of the Fire" is legally considered a Marfu' (elevated) narration. (Page 655)
- In which verse is the description of the seven planets mentioned? (Page 115, 658)
- The manner of the creation of the universe from the Light of the Prophet. (Page 658)
- Beneath every Quranic verse, there are sixty thousand sciences. (Page 210, 659)
- Which Imams have mentioned the Hadith of Jabir? (Page 659)
- Hadith-related benefits. (Page 659)

- The Hadith of Jabir is good (Hasan), sound (Salih), acceptable, and reliable. (Page 659)
- Summary by the author of the Hadiths narrated regarding intercession (Shafa'at). (Page 220, 659)
- The acceptance of scholars (talqi al-ulama bil-qabul) is such a great thing that after it, there is no need to examine the chain of narration (sanad); rather, even if the chain is weak, it causes no harm. (Page 659)
- Routes of narrations and the Hadith of Specialities (Khasais). (Page 246, 661)
- Acceptance (talqi bil-qabul) is sufficient proof for the authenticity of a Hadith. (Page 661)
- The Hadith of Specialities (Khasais) is mutawatir (consistently narrated) in meaning. (Page 246)

फ़तावा रज़विया खंड ३०

- हज़रत जिब्रील अमीन हज़रत तलहा रज़ीअल्लाहु अन्हु को कयामत के हर खौफ से बचाएंगे। (पृष्ठ ६२७, २४६)
- हदीस-ए-खसाइस के रावी चौदह (१४) सहाबा-ए-किराम हैं। (पृष्ठ २४६)
- हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हज़रत औफ़ से फरमाया, "अल्लाह तेरे दुनिया के काम बना दे, तेरी आख़िरत का मामला तो मेरे ज़िम्मे है।" (पृष्ठ ६२८, २८२)
- हदीस "बेशक मेरे पिता और तुम्हारे पिता" में पिता से मुराद अबू तालिब लेना एक स्पष्ट तरीका है। (पृष्ठ २८२)
- उस्मान गनी रज़ीअल्लाहु अन्हु के लिए रसूल-ए-अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जन्नत के मकान की ज़मानत दी। (पृष्ठ ६३०, २८६)
- फ़ज़ाइल (गुणों) के बारे में कमज़ोर (ज़ईफ़) हदीस भी स्वीकार्य है। (पृष्ठ २८६)
- नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जन्नत का चश्मा उस्मान गनी के हाथ बेच दिया। (पृष्ठ ६३१, ५६६)
- हदीस "और हममें एक नबी है, आदि" पर उत्कृष्ट चर्चा। (पृष्ठ ५६६)
- नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने तलहा रज़ीअल्लाहु अन्हु को जन्नत देना अपने ज़िम्मे ले लिया। (पृष्ठ ६३२, ५८३)
- अगर अल्लाह और उसके रसूल चाहें तो यह काम हो जाएगा; इस कथन के बारे में अत्यंत उत्कृष्ट चर्चा और हदीसों का संग्रह। (पृष्ठ ५८३)
- तफसीरी (व्याख्यात्मक) लाभ। (पृष्ठ ५८८)
- मशियत (इच्छा) की हदीसों पर एक शानदार और उत्कृष्ट प्रवचन। (पृष्ठ ५८८)
- "और तुमने नहीं फेंका जब तुमने फेंका" में निषेध स्वरूप के रूप में है और पुष्टि वास्तविकता के रूप में है। (पृष्ठ ८०, ६५२)
- मुरसल हदीस की परिभाषा और नियम। (पृष्ठ ६५२)
- 'कयामा' शब्द पवित्र कुरआन में सात जगहों पर आया है। (पृष्ठ १०३, ६५५)
- हज़रत अली मुर्तज़ा रज़ीअल्लाहु अन्हु का कथन "मैं आग बाँटने वाला हूँ" कानूनी रूप से मरफू (उच्च) माना जाता है। (पृष्ठ ६५५)
- सात ग्रहों का वर्णन किस आयत में है? (पृष्ठ ११५, ६५८)

- नबी के नूर (प्रकाश) से ब्रह्मांड के निर्माण की प्रक्रिया। (पृष्ठ ६५८)
- कुरआन की हर आयत के नीचे साठ-साठ हज़ार विज्ञान (इल्म) हैं। (पृष्ठ २१०, ६५९)
- हज़रत जाबिर की हदीस किन-किन इमामों ने उल्लेख की है? (पृष्ठ ६५९)
- हदीस से संबंधित लाभ। (पृष्ठ ६५९)
- हज़रत जाबिर की हदीस हसन, सालेह, स्वीकार्य और विश्वसनीय है। (पृष्ठ ६५९)
- शफ़ाअत (सिफारिश) से संबंधित हदीसों का लेखक द्वारा सारांश। (पृष्ठ २२०, ६५९)
- विद्वानों द्वारा किसी चीज़ को स्वीकार कर लेना (तल्की-ए-उलेमा बिल-क़ुबूल) इतनी बड़ी बात है कि उसके बाद सनद (श्रृंखला) देखने की ज़रूरत नहीं रहती; बल्कि अगर सनद कमज़ोर भी हो तो कोई हर्ज नहीं। (पृष्ठ ६५९)
- वर्णनों के मार्ग और हदीस-ए-खसाइस। (पृष्ठ २४६, ६६१)
- तल्की बिल-क़ुबूल (विद्वानों की स्वीकृति) हदीस की प्रामाणिकता के लिए पर्याप्त प्रमाण है। (पृष्ठ ६६१)
- हदीस-ए-खसाइस अर्थ के लिहाज़ से मुतवातिर (लगातार वर्णित) है। (पृष्ठ २४६)

पृष्ठ ६४ / ७७२

- طلہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو جبریل امین قیامت کے ہر ہول سے بچائیں گے۔ (صفحہ ۶۲۷، ۲۴۶)
- حدیث خصائص کے راوی چودہ ۱۴ صحابہ کرام ہیں۔ (صفحہ ۲۴۶)
- حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت عوف سے فرمایا اللہ تیرے دنیا کے کام بنادے تیری آخرت کا معاملہ تو میرے ذمہ ہے۔ (صفحہ ۶۲۸، ۲۸۲)
- حدیث "ان ابی و اباك" میں باپ سے ابو طالب مراد لینا طریق واضح ہے۔ (صفحہ ۲۸۲)
- عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے رسول اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مکان بہشتی کی ضمانت فرمائی۔ (صفحہ ۶۳۰، ۲۸۶)
- حدیث ضعیف در بارہ فضائل مقبول ہے۔ (صفحہ ۲۸۶)
- نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جنت کا چشمہ عثمان غنی کے ہاتھ بیچ ڈالا۔ (صفحہ ۶۳۱، ۵۶۶)
- حدیث "وفینا نبی الخ" کی نفیس بحث۔ (صفحہ ۵۶۶)
- نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے طلحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو جنت دینا اپنے ذمہ کر لیا۔ (صفحہ ۶۳۲، ۵۸۳)
- اللہ و رسول چاہیں تو یہ کام ہو جائے گا اس قول کے متعلق نہایت نفیس بحث اور احادیث کا جمع۔ (صفحہ ۵۸۳)
- فوائد تفسیریہ (صفحہ ۵۸۸)
- احادیث مشیت کی نفیس تقریر منیر۔ (صفحہ ۵۸۸)

- "وما رمیت اذ رمیت" میں نفی از روئے صورت اور اثبات از روئے حقیقت ہے۔ (صفحہ ۸۰، ۶۵۲)
- حدیث مرسل کی تعریف اور حکم۔ (صفحہ ۶۵۲)
- کلمہ قیاما قرآن مجید میں سات جگہ آیا ہے۔ (صفحہ ۱۰۳، ۶۵۵)
- حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ارشاد "انا قسیم النار" حکماً مرفوع ہے۔ (صفحہ ۶۵۵)
- سبعہ سیارہ کا بیان کس آیت میں ہے۔ (صفحہ ۱۱۵، ۶۵۸)
- نور نبی سے کائنات کے پیدا ہونے کی کیفیت۔ (صفحہ ۶۵۸)
- ہر آیت قرآنی کے نیچے ساٹھ ساٹھ ہزار علم ہیں۔ (صفحہ ۲۱۰، ۶۵۹)
- حدیث جابر کن کن ائمہ نے ذکر فرمائی۔ (صفحہ ۶۵۹)
- فوائد حدیثیہ (صفحہ ۶۵۹)
- حدیث جابر حسن صالح مقبول معتمد ہے۔ (صفحہ ۶۵۹)
- شفاعت سے متعلق وارد ہونے والی احادیث کی تلخیص از مصنف۔ (صفحہ ۲۲۰، ۶۵۹)
- تلقی علماء بالقبول وہ شے عظیم ہے جس کے بعد ملاحظہ سند کی حاجت نہیں رہتی بلکہ سند ضعیف بھی ہو تو حرج نہیں کرتی۔ (صفحہ ۶۵۹)
- طرق روایات و حدیث خصائص۔ (صفحہ ۲۴۶، ۶۶۱)
- تلقی بالقبول صحتِ حدیث کے لیے دلیل کافی ہے۔ (صفحہ ۶۶۱)
- حدیث خصائص متواتر المعنیٰ ہے۔ (صفحہ ۲۴۶)

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Page	Topic
667	Hadith Munqati (broken chain) is actionable in matters of virtues (Fazail) by consensus.
737	Absence of reporting does not negate existence.
741	By consensus of scholars, in matters of virtues, there is no need for the terminology of Hadith scholars (Muhaddithin).
743	After the proof of the 'necessary condition' (malzoom), the realization of the 'consequent' (lazim) is itself established and known, and there is no need for further ocular proof.
	Claims and objectives are not equal in the desire for proof.
348	The 'acceptance' (talqi bi'l-qabul) by scholars has a remarkable effect in imparting strength (to a report).
517	Neither does a commitment to authenticity (tas-hih) necessitate healthiness, nor does the lack of such commitment hinder it.
522	The basis of the matter is on the chain of narration (isnad); commitment or lack thereof is not a factor.
655	The Hadith of 'Lawlaak'.
656	When and why Successors (Tabi'in) and reliable scholars narrate Hadiths in a 'mursal' (disconnected) manner.
661	Scholarly discussion on the Hadith narrated by Hakim Tirmidhi: "He [the Prophet] did not have a shadow in the sun or in the moon."
738	There are many false reports in the works of those who commit to only including authentic (sahih) Hadiths, while most Hadiths in the works of those who don't make such a commitment are authentic.
739	**Principles of Jurisprudence (Fawaid Usuliyah)**
740	Which 'possibility' (ihtimal) is considered reliable?
743	An action becomes obligatory (fardh) by the command of (the powers/ authority of) the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him), even if it is not obligatory in its essence.
744	The essence of a specific point through which issues like Milad gatherings, standing (qiyam), Fatiha,

Page	Topic
562	What follows from a school of thought (lazim-e-madhhab) is not considered the school of thought itself.
563	Mere possibilities that do not arise from sound origins are completely devoid of weight in reliability.
644	Theologians (Mutakallimun) explicitly state that issues of the Caliphate are not from the fundamental principles of religion (Usul-e-Deen).
644	The burden of proof lies on the claimant.
644	The statement of historians is not reliable.

Page	Topic
	and Teja etc., often called innovations by Wahhabis, are resolved.
747	Haram (forbidden) is of two types: one that God forbade, and one that the Prophet forbade; both are equal.
747	The Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) is the legislator (Shari') of the religion.
749	Mursal and Mu'dal Hadiths are acceptable in the chapter of virtues (Fazail) by consensus.
759	The positive (affirmative) takes precedence over the negative.
763	Absence of information is not information of absence.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

पृष्ठ	विषय
667	हदीस मुनक़ते (टूटी हुई कड़ी) फ़ज़ाइल (पुण्य कर्मों) में सर्वसम्मति से अमल के योग्य है।
737	वर्णन न होना अस्तित्व के न होने का प्रमाण नहीं है।
741	विद्वानों की सर्वसम्मति के अनुसार, फ़ज़ाइल के मामले में हदीस विद्वानों (मुहद्दिसीन) की शब्दावली की आवश्यकता नहीं है।
743	'मलज़ूम' (आवश्यक शर्त) के साबित होने के बाद, 'लाज़िम' (परिणाम) का सिद्ध होना स्वयं सिद्ध और ज्ञात है, और किसी चश्मदीद दलील की आवश्यकता नहीं रहती।
	दावे और उद्देश्य प्रमाण की इच्छा में समान नहीं हैं।
348	विद्वानों द्वारा किसी बात को स्वीकार कर लेना (तल्क़ी बिल-क़बूल) उसे मजबूती प्रदान करने में अद्भुत प्रभाव रखता है।
517	न तो 'तसहीह' (सही करार देने) का वादा स्वास्थ्य (सेहत) को आवश्यक बनाता है, न ही इस वादे का न होना उसमें बाधा डालता है।
522	मुख्य कार्य सनद (सूत्र) पर आधारित है, वादा होना या न होना कोई चीज़ नहीं है।
655	हदीस-ए-लौलाक।
656	ताबिईन और भरोसेमंद विद्वान हदीस को 'मुरसल' (बिना कड़ी के) कब और क्यों बयान करते हैं।
661	हकीम तिर्मिज़ी द्वारा वर्णित हदीस "सूरज और चाँद में उनका साया नहीं था" पर विद्वत्तापूर्ण चर्चा।
738	सही हदीसें संकलित करने का वादा करने वालों की किताबों में कई झूठी बातें होती हैं, जबकि ऐसा वादा न करने वालों की किताबों में अक्सर हदीसें सही होती हैं।
739	**उसूल के लाभ (फ़वाइद उसूलिया)**
740	कौन सी 'संभावना' (एहतिमाल) विश्वसनीय होती है।
743	नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अधिकार के आदेश से कोई कार्य फ़र्ज़ हो जाता है, भले ही वह मूल रूप से फ़र्ज़ न हो।
744	एक विशेष बिंदु का सार जिससे मिलाद की महफ़िल, क़ियाम, फ़ातिहा और तीजा

पृष्ठ	विषय
562	मज़हब का परिणाम (लाज़िम-ए-मज़हब) स्वयं मज़हब नहीं माना जाता।
563	मात्र संभावनाएँ जो सही आधार से उत्पन्न न हों, विश्वसनीयता के स्तर से पूरी तरह गिर जाती हैं।
644	मुतक्कलिमिन (धर्मशास्त्री) स्पष्ट रूप से कहते हैं कि खिलाफ़त के मसले धर्म के बुनियादी सिद्धांतों (उसूल-ए-दीन) में से नहीं हैं।
644	सबूत का भार दावेदार पर होता है।
644	इतिहासकारों की बात विश्वसनीय नहीं होती।
747	हराम दो प्रकार के होते हैं: एक जिसे ईश्वर ने हराम किया, और दूसरा जिसे रसूल ने हराम किया; दोनों समान हैं।
747	रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) धर्म के कानून बनाने वाले (शारे') हैं।
749	हदीस मुरसल और मोअज़ल फ़ज़ाइल के अध्याय में सर्वसम्मति से स्वीकार्य है।
759	सकारात्मक, नकारात्मक पर प्रधानता रखता है।
763	जानकारी न होना, न होने की जानकारी नहीं है।

| ۶۶۷ | حدیث منقطع فضائل میں بالاجماع قابلِ عمل ہے۔ | ۶۵۵ | حدیث لولاک۔ | | ۷۳۷ | عدم نقل وجود کی نفی نہیں کرتا۔ | ۶۵۶ | تابعین و علمائے ثقات حدیث کو مرسلاً کب اور کیوں ذکر کرتے ہیں۔ | | ۷۴۱ | باجماع علماء درباره فضائل، مصطلح محدثین کی حاجت نہیں۔ | ۶۶۱ | حکیم ترمذی کی روایت کردہ حدیث "لم یکن لہ ظل لافی الشمس ولا فی القمر" پر محدثانہ گفتگو۔ | | ۷۴۳ | بعد ثبوت ملزوم تحقق لازم خود محقق و معلوم اور بجشم دلیل کی حاجت معدوم۔ | ۷۳۸ | اہل التزامِ تصحیح کی تصانیف میں بہت روایات باطلہ ہوتی ہیں اور التزام نہ کرنے والوں کی تصنیفوں میں اکثر احادیث صحیحہ۔ | | **دعاوی و مقاصد خواہش ثبوت میں مساویۃ الاقدام نہیں۔** | ۷۳۹ | **فوائد اصولیہ** | | ۳۴۸ | علماء کی تلقی بالقبول کو ایراثِ قوت میں اثر عجیب ہے۔ | ۷۴۰ | احتمال کون سا معتبر ہوتا ہے۔ | | ۵۱۷ | نہ التزامِ تصحیح صحت کو مستلزم، نہ عدم التزام اس کا مزاحم۔ | ۷۴۳ | (اختیاراتِ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) کے حکم سے کام فرض ہو جاتا ہے اگرچہ فی نفسہ فرض نہ ہو۔ | | ۵۲۲ | مدار کار اسناد پر ہے، التزام و عدم التزام کوئی چیز نہیں۔ | ۷۴۴ | ایک خاص نکتہ کی اصل جس سے مجلس میلاد، قیام و فاتحہ و تیجہ وغیرہ ہتمام مسائل بدعت وہابیہ طے ہو جاتے ہیں۔ | | ۵۶۲ | لازم مذہب، مذہب قرار نہیں پاتا۔ | ۷۴۷ | حرام دو قسم ہے: ایک وہ جسے خدا نے حرام کیا، اور ایک وہ جس کو رسول نے حرام کیا، دونوں یکساں ہیں۔ | | ۵۶۳ | احتمالات مجردہ جو مناشی صحیحہ سے ناشی نہ ہوں یکلخت پایہ اعتبار سے ساقط ہیں۔ | ۷۴۷ | رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دین کے شارع ہیں۔ | ۶۴۴ | متکلمین تصریح کرتے ہیں کہ مسائل خلافت اصولِ دینیہ سے نہیں۔ | ۷۴۹ | حدیث مرسل و معضل باب فضائل میں بالاجماع مقبول ہے۔ | | ۶۴۴ | بارِ ثبوت مدعی کی گردن پر ہوتا

ہے۔ | ۷۵۹ | مثبت نافی پر مقدم ہوتا ہے۔ | | ۶۴۴ | مؤرخوں کے قول کا اعتبار نہیں۔ | ۷۶۳ | عدم اطلاع اطلاع عدم نہیں۔ |

Fatawa Rizwia Volume 30

277

History and Remembrance		The incident of the Battle of Hunayn	277
Who is the inventor of the clock?	123	The name of nine of the Prophet's (PBUH) grandmothers was Aatika.	280
Thuwaybah nursed the Holy Prophet (PBUH).	126	Azar was not the father of Abraham (AS), but his uncle.	284
Since ancient times, all nations have celebrated the arrival of the Holy Prophet (PBUH) and asked for victory over enemies through his intercession.	136	Allah Almighty, like the People of the Cave, revived the noble parents of the Holy Prophet (PBUH); they believed in him, attained the honor of companionship, and are now resting.	286
The Prophet (PBUH) led the prayer for the angels and messengers.	242	The noble names of thirty-five (35) great Imams and famous scholars who believe in the salvation of the Prophet's noble parents (RA).	297
Imam Suyuti collected about two hundred and fifty special characteristics in Khasais al-Kubra.	253	The faith-inspiring verses of Hazrat Amina (RA) which she offered towards her noble son (PBUH) at the time of her passing.	301
The monk's prophecy to Zaid bin Amr bin Nufayl about the Holy Prophet (PBUH).	255	A unique incident of a scholar who remained concerned about the issue of the Prophet's noble parents (RA).	303
The story of Abu Talib and the monk.	256	Abu Talib's verses, which the Prophet (PBUH) himself desired to hear, the summary of which is that great people seek refuge in them during times of trouble.	442
Information from an unseen caller to Tamim Dari about the commissioning of the Master of Messengers.	256	A complainant coming under the refuge of Commander of the Faithful Umar (RA) and his saying that our court is a true place of refuge.	614
	258		614

History and Remembrance

The incident of a slave girl in the prophetic court.

At least seven Muslims have always existed on the face of the earth in every era. 269

The incident of the Battle of Hunayn **277**

The Commander of the Faithful writing to Amr ibn al-Aas during a famine: "O, come to the rescue!"

Introduction to Imam Abd al-Razzaq. 658

The noble names of those scholars and Imams who have explicitly mentioned the lack of a shadow [of the Prophet]. 696

फ़तावा रज़विया खंड ३०

२७७

इतिहास और स्मरण **२७७**

घड़ी का आविष्कारक कौन है? १२३

सुवैबा ने हुज़ूर (अ.स.) को दूध पिलाया। १२६

प्राचीन काल से सभी उम्मतें हुज़ूर (अ.स.) के आगमन की खुशियाँ मनातीं और हुज़ूर के वसीले से शत्रुओं पर विजय मांगती आईं। १३६

हुज़ूर ने फ़रिश्तों और रसूलों का इमामत किया। २४२

इमाम सुयूती ने खसाइस-ए-कुबरा में लगभग ढाई सौ विशेषताएं एकत्र की हैं। २५३

हुज़ूर (अ.स.) के बारे में राहब की जैद बिन अम्र बिन नुफ़ैल को भविष्यवाणी। २५५

अबू तालिब और राहब का किस्सा। २५६

तमीम दारी को गैबी आवाज के माध्यम से सैयदुल मुर्सलीन के भेजे जाने की खबर। २५६

गज़वा-ए-हुनैन की घटना **२७७**

नबी करीम (स.अ.व.) की दादियों में से नौ का नाम आतिका था। २८०

आज़र इब्राहीम (अ.स.) का पिता नहीं बल्कि चाचा था। २८४

अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त ने असहाबे कहफ़ की तरह नबी करीम (स.अ.व.) के माता-पिता को जीवित किया, वे आप पर ईमान लाए, सहाबियत का सम्मान प्राप्त किया और अब विश्राम कर रहे हैं। २८६

पैंतीस ३५ बड़े इमामों और प्रसिद्ध विद्वानों के नाम जो हुज़ूर के माता-पिता (र.अ.) की मुक्ति का विश्वास रखते हैं। २९७

हज़रत आमिना (र.अ.) के ईमान जगाने वाले शेर जो उन्होंने अपने देहांत के समय अपने पुत्र (स.अ.व.) को समर्पित करते हुए कहे। ३०१

हुज़ूर के माता-पिता (र.अ.) के मुद्दे पर चिंतित रहने वाले एक विद्वान की एक अनोखी घटना। ३०३

अबू तालिब के शेर जिन्हें खुद हुज़ूर (स.अ.व.) ने सुनने की इच्छा की, जिनका सार यह है कि मुसीबत के समय बड़े-बड़े उनकी शरण लेते हैं। ४४२

अमीरुल मोमिनीन उमर (र.अ.) की शरण में एक फरियादी का आना और अमीरुल मोमिनीन का ६१४

यह कहना कि हमारी दरगाह सच्ची शरणस्थली है।

रिसालत के दरबार में एक दासी की घटना। २५८

अकाल के समय अमीरुल मोमिनीन का अम्र बिन आस को लिखना: "अरे फरियाद को पहुँचो!" ६१४

पृथ्वी पर हर समय कम से कम सात मुसलमान अवश्य रहे। २६९

इमाम अब्दुल रज्ज़ाक का परिचय। ६५८

उन विद्वानों और इमामों के नाम जिन्होंने हुज़ूर के साया न होने (अदम-ए-साया) को स्पष्ट किया है। ६९६

تاریخ و تذکرہ

گھڑی کا موجد کون ہے۔ ۱۲۳

ثوبیہ نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو دودھ پلایا۔ ۱۲۶

قدیم سے سب امتیں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی تشریف آوری کی خوشیاں مناتی اور حضور کے توسل سے اعداء پر فتح مانگتی آئیں۔ ۱۳۶

حضور نے ملائکہ مرسلین کی امامت فرمائی۔ ۲۴۲

امام سیوطی نے خصائص کبری میں تقریباً ڈھائی سو خصائص جمع فرمائے۔ ۲۵۳

غزوہ حنین کا واقعہ ۲۷۷

نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جدات میں سے نو بیبیوں کا نام عاتکہ تھا۔ ۲۸۰

آزر ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام کا باپ نہ تھا بلکہ چچا تھا۔ ۲۸۴

اللہ رب العزت نے اصحاب کہف کی طرح نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے والدین کریمین کو زندہ کیا وہ آپ پر ایمان لا کر شرف صحابیت پا کر آرام فرما رہے ہیں۔ ۲۸۶

پینتیس ۳۵ ائمہ کبار اور اعاظم علماء نامدار کے اسماء گرامی جو ابوین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حق میں نجات کا اعتقاد رکھتے ہیں۔ ۲۹۷

حضرت آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے ایمان افروز اشعار جو آپ نے اپنے وصال کے موقع ۳۰۱

حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے بارے میں راہب کی زید بن عمرو بن نفیل کو پیشگوئی۔ ۲۵۵

ابوطالب و راہب کا قصہ ۲۵۶

تمیم داری کو ہاتف غیبی کی بعثت سید المرسلین کے بارے میں خبر۔ ۲۵۶

بارگاہ رسالت میں ایک کنیز کا واقعہ۔ ۲۵۸

روئے زمین پر ہر زمانے میں کم از کم سات مسلمان ضرور رہے۔ ۲۶۹

پر اپنے ابن کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف نذر کرتے ہوئے کہے۔

مسئلہ ابوین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما میں متفکر رہنے والے ایک عالم کا انوکھا واقعہ۔ ۳۰۳

ابوطالب کے اشعار جن کے سننے کی خود حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خواہش کی جن کا خلاصہ یہ ہے کہ مصیبت کے وقت بڑے بڑے ان کی پناہ لیتے ہیں۔ ۴۴۲

امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی پناہ میں ایک فریادی کا آنا اور امیر المومنین کا ارشاد فرمانا کہ ہماری بارگاہ سچی جائے پناہ ہے۔ ۶۱۴

قحط سالی میں امیر المومنین کا عمرو بن عاص کو لکھنا: ارے فریاد کو پہنچو۔ ۶۱۴

امام عبدالرزاق کا تعارف ۶۵۸

ان علماء و ائمہ کے اسماء گرامی جنہوں نے عدم سایہ کی تصریح فرمائی ہے۔ ۶۹۶

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Left Column] 723 | The parents of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) were brought back to life and believed in him. 731 | Introduction of Hind ibn Abi Hala. 770 | Introduction of Abdullah bin Mubarak (may Allah be pleased with him). [Heading] Sufism and the Spiritual Path 86 | In every era, there is a saint named Khidr. 86 | The name of the Ghaus is Abdullah and Abdul Jame, and the names of his two ministers are Abdul Malik and Abdul Rabb. 86 | The names of the four Awtad are Abdul Rahim, Abdul Karim, Abdul Rashid, and Abdul Jalil. 87 | The saint holding the office of Naqabat is named Khidr. 87 | The order of superiority among the friends of Allah (Awliya) over each other. [Heading] Prohibition and Permissibility 277 | It is forbidden (Haram) to take pride in being attributed to disbelieving ancestors. 289 | If a person errs on the side of respect (Adab), it is a hundred thousand times better than erring on the side of disrespect (Gustakhi), God forbid. 289 | For an Imam to err in pardoning is better than erring in punishment. 289 | It is not permissible to attribute a major sin (Kabirah) to a Muslim. 290 | The importance of good names and the dislike of bad names.

[Right Column] 346 | To claim that a reciter of the Kalimah intends a polytheistic meaning is a major sin (Haram Kabirah) and a slander. 418 | Naming someone Nabi Bakhsh, Attar-e-Rasool, Ata-e-Ali etc. is not Shirk (polytheism). 663 | Salutations (Durood Sharif) should be written in full; abbreviations like 'Sad', 'Am', 'Sal'am' etc. are never sufficient. 757 | What business do the people of Islam have with the superstitions of misguided philosophy and atmospheric spheres and vapors? [Heading] Rhetoric and Grammar 78 | The meaning of a passage from 'Hayat al-Hayawan'. 80 | When a literal attribution (Isnad Haqiqi) is correct, it prevails, and figurative attribution (Isnad Suri) is subordinate. 344 | Exquisite research on attribution and ascription (Nisbat wa Isnad). 677 | In 'Noora Nabiyyika', just like 'min Noorihi', the attribution is explanatory (Izafat-e-Bayaniyah). 682 | In 'Zaati', the 'ya' is for attribution (Yaye Nisbat). 682 | Among differing things, every attribution is a corrective attribution (Musahhih Nisbat). 682 | In 'Noor-e-Zaat', the attribution is honorific (Izafat-e-Tashrifiyah). 685 | If difference is a condition in the possessive (Muzaf) and the possessed (Muzaf Ilayh), is it not a condition in the attributed (Mansub) and the attributed to (Mansub Ilayh)? [Heading] Lexicography 89 | Explanation of the multiple meanings of 'Na'layn' (sandals) and 'Na'l'.

Page 67 of 772

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

[बायां कॉलम] ७२३ | हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के माता-पिता जीवित होकर आप पर ईमान लाए। ७३१ | हिन्द इब्न अबी हाला का परिचय। ७७० | अब्दुल्लाह बिन मुबारक रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु का परिचय। [शीर्षक] तसव्वुफ़ और तरीक़त ८६ | हर युग में ख़िज़्र नाम का एक वली होता है। ८६ | ग़ौस का नाम अब्दुल्लाह और अब्दुल जामे और उनके दोनों वज़ीरों का नाम अब्दुल मलिक और अब्दुल रब होता है। ८६ | चार औताद का नाम अब्दुल रहीम, अब्दुल करीम, अब्दुल रशीद और अब्दुल जलील है। ८७ | नक़ाबत के पद पर आसीन वली का नाम ख़िज़्र होता है। ८७ | अल्लाह के वलियों की एक दूसरे पर श्रेष्ठता का क्रम। [शीर्षक] ह़ज़्र व इबाह़त (वर्जना और अनुमति) २७७ | काफ़िर बाप-दादाओं से जुड़ाव पर गर्व करना हराम है। २८९ | यदि व्यक्ति शिष्टाचार (अदब) में गलती करे तो वह लाख गुना बेहतर है इस बात से कि ख़ुदा न ख़्वास्ता उसकी गलती अपमान (गुस्ताखी) की ओर जाए। २८९ | इमाम का माफ़ करने में गलती करना सज़ा देने में गलती करने से बेहतर है। २८९ | मुसलमान की ओर गुनाह-ए-कबीरा का श्रेय देना जायज़ नहीं। २९० | अच्छे नाम की महत्ता और बुरे नाम की नापसंदगी।

[दायां कॉलम] ३४६ | कलमा पढ़ने वाले के प्रति शिर्क के अर्थ का इरादा रखने का दावा करना हराम-ए-कबीरा और झूठ है। ४१८ | नबी बख़्श, अत्तार-ए-रसूल, अता-ए-अ़ली आदि नाम रखना शिर्क नहीं। ६६३ | दुरूद शरीफ पूरा लिखना चाहिए; साद, अ़म, स़ल्लम आदि हरगिज़ पर्याप्त नहीं। ७५७ | इस्लाम के लोगों का गुमराह दर्शन के अंधविश्वासों और वायुमंडल के गोलों और वाष्प से क्या लेना-देना? [शीर्षक] बलाग़त और नह़्व (अलंकार और व्याकरण) ७८ | ह़यातुल ह़ैवान के एक वाक्य का अर्थ। ८० | जब वास्तविक श्रेय (इसनाद हक़ीक़ी) सही हो तो वह प्रभावी होता है और औपचारिक श्रेय (इसनाद सूरी) गौण। ३४४ | संबंध और श्रेय (निस्बत व इसनाद) पर उत्तम शोध। ६७७ | 'नूरा नबिय्यिका' में 'मिन नूरीही' की तरह संबंध व्याख्यात्मक (इज़ाफ़त-ए-बयानिया) है। ६८२ | 'ज़ा़ती' में 'या-ए-निस्बत' है। ६८२ | भिन्न वस्तुओं में प्रत्येक संबंध सुधारक संबंध होता है। ६८२ | 'नूर-ए-ज़ा़त' में संबंध सम्मानजनक (इज़ाफ़त-ए-तशरीफ़िया) है। ६८५ | यदि 'मुज़ा़फ़' और 'मुज़ा़फ़ इलैह' में भिन्नता शर्त है तो क्या 'मन्सूब' और 'मन्सूब इलैह' में शर्त नहीं? [शीर्षक] लग़त (कोश) ८९ | नअ़लैन और नअ़ल के विभिन्न अर्थों का वर्णन।

पृष्ठ ७७२ में से ६७

[بایاں کالم] ۷۲۳ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے والدین کریمین زندہ ہو کر آپ پر ایمان لائے۔ ۷۳۱ | ہند ابن ابی ہالہ کا تعارف۔ ۷۷۰ | تعارف عبداللہ بن مبارک رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ [سرخی] تصوف و طریقت ۸۶ | ہر دور میں ایک ولی بنام خضر ہوتا ہے۔ ۸۶ | غوث کا نام عبداللہ و عبدالجامع اور اس کے دونوں وزیروں کا نام عبدالملک اور عبدالرب ہوتا ہے۔ ۸۶ | اوتاد اربعہ کا نام عبدالرحیم، عبدالکریم، عبدالرشید اور عبدالجلیل ہے۔ ۸۷ | عہدہ نقابت پر فائز ولی کا نام خضر ہوتا ہے۔ ۸۷ | اولیاء اللہ کے ایک دوسرے پر افضیلت کی ترتیب۔ [سرخی] حظر واباحت ۲۷۷ | کافر باپ دادوں کے انتساب سے فخر کرنا حرام ہے۔ ۲۸۹ | آدمی جانب ادب میں خطا کرے تو لاکھ جگہ بہتر ہے اس سے کہ معاذ اللہ اس کی خطا جانب گستاخی جائے۔ ۲۸۹ | امام کا معافی میں خطا کرنا عقوبت میں خطا کرنے سے بہتر ہے۔ ۲۸۹ | مسلمان کی طرف گناہ کبیرہ کی نسبت جائز نہیں۔ ۲۹۰ | اچھے نام کی اہمیت اور برے نام کی کراہت۔

[دایاں کالم] ۳۴۶ | کلمہ گو کی نسبت ارادہ معنی شرک کا ادعاء حرام کبیرہ و افتراء ہے۔ ۴۱۸ | نبی بخش، عطار رسول، عطا علی وغیرہ نام رکھنا شرک نہیں۔ ۶۶۳ | درود شریف پورا لکھنا چاہیے صاد، عم، صلعم وغیرہ ہر گز کافی نہیں۔ ۷۵۷ | اہل اسلام کو بے راہ فلسفہ کی خرافات اور کرہ ہوا و بخار سے کیا کام۔ [سرخی] بلاغت و نحو ۷۸ | حیوۃ الحیوان کی ایک عبارت کا مطلب۔ ۸۰ | جب اسناد حقیقی صحیح ہو تو غالب ہوتی ہے اور اسناد صوری مغلوب۔ ۳۴۴ | نسبت واسناد کی نفیس تحقیق۔ ۶۷۷ | نور نبیک میں من نورہ کی طرح اضافت بیانیہ ہے۔ ۶۸۲ | ذاتی میں یائے نسبت ہے۔ ۶۸۲ | متغائرین میں ہر اضافت مصحح نسبت ہوتی ہے۔ ۶۸۲ | نور ذات میں اضافت

تشریفیہ ہے۔ ۶۸۵ | مضاف و مضاف الیہ میں اگر مغائرت شرط ہے تو کیا منسوب و منسوب الیہ میں شرط نہیں۔ [سرخی] لغت ۸۹ | نعلین اور نعل کے متعدد معانی کا بیان۔

There are two meanings of light. 685

Logic & Philosophy

For us, the movement of planets is neither natural nor following. 113

For us, neither the earth is moving nor the sky. 114

'Essential' (Zati) in the sense that it is the essence itself or part of the quiddity is a specific term of Isagoge; in common usage, these meanings are not intended nor ever understood. 682

In Isagoge terminology, 'essential' is against 'accidental', whereas in common idiom, 'essential' is against 'attribute'. Thus, in 'Essential Light', 'essential' refers to the second meaning, not the first. 682

Shadow is not necessary for an elemental body. 696

Based on the reasoning of Imam Ibn Sabe', the author (Rahimahullah) arranged an argument in the form of the first figure (Sakal-e-Awwal), which is self-evidently productive. 706

Minor premise, major premise, and conclusion of the argument. 706

706

Negative particular is the contradiction of affirmative universal. 757

The shadow of a triangular body does not exist. 758

Proving a perpetual proposition (Daima) is much more difficult than proving a general absolute one. 759

Astronomy (Hay'at)

According to the science of astronomy, the light of ninety thousand full moons is equal to the light of the sun. 263

A star in the Ursa Major constellation which is called 'Suha'. 755

Encouragement and Admonition (Targheeb-o-Tarheeb)

Seven benefits mentioned in the Quran for one who completely severs ties with someone insolent to the Prophet (PBUH), even if it's their own father. 312

330

Proofs for establishing the minor premise.		Those who maintain ties with insolent people, even if it's their own father, should take a lesson from the whips of the Quran in this verse for those who deny the 'Knowledge of the Unseen'.	
Density (Kasafat) is necessary for a shadow.	747	**Refutation of Innovators and Debate (Radde Badmazhaban wa Munazara)**	
Perfect subtlety (Latafat) necessitates the absence of a shadow.	747	Thanvi Sahab invalidated many verses of the Quran.	318
What thing is a shadow?	756		

प्रकाश के दो अर्थ हैं।

तर्क और दर्शन (मन्तिक व फ़लसफ़ा)

हमारे अनुसार ग्रहों की गति न तो प्राकृतिक है और न ही अनुगामी।

११३

हमारे अनुसार न तो पृथ्वी गतिशील है और न ही आकाश।

११४

'जाती' (Essential) जो कि स्वयं सार या वास्तविकता का हिस्सा होने की शब्दावली है, विशेष रूप से 'ईसागोजी' की शब्दावली है; सामान्य उपयोग में न तो ये अर्थ अभिप्रेत हैं और न ही कभी समझे जाते हैं।

६८२

'ईसागोजी' की शब्दावली में 'जाती' (मौलिक) 'अरज़ी' (आकस्मिक) के विरुद्ध है, जबकि सामान्य मुहावरे में 'जाती' 'सिफ़ाती' (गुणात्मक) के विरुद्ध है, अतः 'जाती नूर' (मौलिक प्रकाश) में 'जाती' से तात्पर्य दूसरा अर्थ है, पहला नहीं।

६८२

तत्वीय शरीर (जिस्म-ए-अंसारी) के लिए छाया आवश्यक नहीं है।

६९६

इमाम इब्न सब के तर्क से लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) ने पहली आकृति (शक्ल-ए-अवल) के रूप में एक तर्क व्यवस्थित किया है, जो स्वतः स्पष्ट उत्पादक है।

७०६

'सालिबा जुज़िया' (नकारात्मक विशेष), 'मौजबा कुलिया' (सकारात्मक सार्वभौमिक) का विरोधाभासी होता है।

६८५ ७५७

त्रिकोणीय शरीर की छाया नहीं होती।

७५८

'दाइमा' का प्रमाण 'मुतलका आम' के प्रमाण से कहीं अधिक कठिन होता है।

७५९

खगोल विज्ञान (हयात)

खगोल विज्ञान के अनुसार ९०,००० पूर्ण चंद्रमाओं का प्रकाश सूर्य के प्रकाश के बराबर है।

२६३

'बनातुल-न'श' (सप्तऋषि मंडल) में एक तारा जिसे 'सुहा' कहते हैं।

७५५

प्रोत्साहन और चेतावनी (तरगीब-ओ-तरहीब)

तर्क की लघु प्रतिज्ञा (सुगरा), दीर्घ प्रतिज्ञा (कुबरा) और निष्कर्ष। ७०६

लघु प्रतिज्ञा सिद्ध करने के प्रमाण। ७०६

छाया के लिए सघनता (कथाफत) आवश्यक है। ७४७

पूर्ण सूक्ष्मता (लथाफत) छाया के न होने को अनिवार्य करती है। ७४७

छाया क्या वस्तु है? ७५६

पृष्ठ ६८ का ७७२

पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के गुस्ताख से पूरी तरह नाता तोड़ने वाले के लिए, भले ही वह अपना पिता ही क्यों न हो, कुरान मजीद ने सात फायदे बताए हैं। ३१२

जो लोग गुस्ताखों से नाता रखते हैं, भले ही वह उनका पिता हो, उन्हें इल्म-ए-ग़ैब के इनकारियों के लिए इस आयत में कुरान के कोड़ों से सबक लेना चाहिए। ३३०

भ्रामक मतों का खंडन और वाद-विवाद (रद-ए-बदमज़हबां)

थानवी साहब ने कुरान की बहुत सी आयतों को बातिल (अमान्य) कर दिया। ३१८

نور کے دو معنی ہیں۔ ۶۸۵

منطق و فلسفہ

ہمارے نزدیک کواکب کی حرکت نہ طبعیہ ہے نہ تبعیہ۔ ۱۱۳

ہمارے نزدیک نہ زمین متحرک ہے نہ آسمان۔ ۱۱۴

ذاتی کہ یہ اصطلاح کہ عین ذات یا جزء ماہیت ہو خاص ایسا غوجی کی اصطلاح ہے عرف عام میں نہ یہ معنی مراد ہوتے ہیں نہ ہرگز مفہوم۔ ۶۸۲

ایسا غوجی کی اصطلاح میں ذاتی بمقابل عرضی ہے جبکہ عام محاورہ میں ذاتی بمقابل صفاتی ہے، تو نور ذاتی میں ذاتی سے مراد معنی ثانی ہے نہ کہ اول۔ ۶۸۲

جسم عنصری کے لئے سایہ ضروری نہیں۔ ۶۹۶

سالبہ جزئیہ موجبہ کلیہ کی نقیض ہوتا ہے۔ ۷۵۷

جسم مثلث کا سایہ نہیں ہوتا۔ ۷۵۸

دائمہ کا اثبات مطلقہ عامہ کے اثبات سے بہت زیادہ مشکل ہوتا ہے۔ ۷۵۹

ہیئت

علم ہیئت کی رُوسے نوے ہزار کامل چاند کی روشنی آفتاب کی روشنی کے برابر ہے۔ ۲۶۳

بنات النعش میں ایک ستارہ جس کو سہا کہتے ہیں۔ ۷۵۵

امام ابن سبع کے استدلال سے مصنف علیہ
الرحمہ کی ترتیب شدہ دلیل بصورت شکل ۷۰۶
اول بدیہی الانتاج۔

دلیل کا صغری، کبری اور نتیجہ ۷۰۶

اثبات صغری پر دلائل ۷۰۶

سایہ کو کثافت لازم ہے۔ ۷۴۷

لطافت کاملہ عدم سایہ کو مستلزم ہے۔ ۷۴۷

سایہ کیا شئے ہے؟ ۷۵۶

ترغیب و ترہیب

رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے
گستاخ سے اگرچہ اپنا باپ ہو جو ایک
لخت علاقہ توڑ دے اس کے لیے قرآن ۳۱۲
مجید نے سات فائدے بتائے۔

جوان کے گستاخ سے اگر اپنا باپ ہو
علاقہ رکھے اس پر قرآن مجید کے
تازیانے اس آیت سے منکر ان علم غیب ۳۳۰
سبق لیں۔

رد بد مذہباں و مناظرہ

قرآن کی بہت آیتیں تھانوی صاحب نے
باطل کر دیں۔ ۳۱۸

صفحہ ۶۸ از ۷۷۲

Fatawa Razawiya Volume 30

Ref	Description
319	It is proven from the Holy Quran and their own admissions that these slanderers are more misguided than cattle.
437	The statements of these slanderers are worse in Sharia than bowing to an idol.
463	The leader of the Wahhabis used to call scholars of six hundred years ago disbelievers (kafir).
466	The Imam of the sect (Mawlawi Ismail Dehlvi) being an innovator (Bid'ati) himself.
403	Accusations of the Wahhabis against Allah the Almighty.
448	A mountain of millions of pounds on the lives of the Wahhabis, the outcry for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).
463	Numerous accusations by the Wahhabis against Umar Farooq al-A'zam and all the Companions (Sahaba).
485	
510	How strange that for Wahhabis, fighting and brawling with each other on every path is a part of faith; if they don't, they become polytheists (Mushriks) by the order of their Imam.
515	The foul-mouthedness of the Imam of the Wahhabis.
563	Clear fabrication against the Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) by the Imam of the Wahhabis.
564	The Imam of the Wahhabis completely dismissed the virtues and excellences of the Prophet (peace and blessings be upon him).
564	According to him, the Prophet has no distinction over any other Prophet, and among followers, he is distinguished only among the ignorant, not among the scholars (this is the Wahhabi belief).
566	(The Imam of the Wahhabis) claims against the Quran that attributing the knowledge of the unseen (Ghayb) to the Prophets even through God's informing is Shirk.
567	According to the Imam of the Wahhabis, his deity is incapable of granting the rank of knowledge of the unseen to anyone.
568	

Ref	Description
	The Wahhabis commit Shirk even while claiming Monotheism (Tawhid).
498	Accusation of clear Shirk against the Companions (Sahaba) in calling upon (Nida) and seeking help (Isti'anat) according to the Wahhabis.
509	(Important Benefit) That which the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) strictly commanded, the leader of the Wahhabis (in Taqwiyat al-Iman) explicitly says is Shirk. Now see whose Kalima (creed) the Wahhabis recite.

Ref	Description
	The Imam of the Wahhabis clearly opposed the Quran, but it doesn't harm him because according to him, it is not even necessary for the Quran to be true.
568	The Imam of the Wahhabis flies in the sky during a claim but doesn't even stop at the depths of the earth (Taht-as-Sura) while bringing evidence.
569	The Imam of the Wahhabis called the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) senseless.
510	Observe that talking nonsensically on the way to Medina the Radiant is part of the faith for the Wahhabis; whoever does not do so is a Mushrik according to them.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

सन्दर्भ विवरण

319 कुरान मजीद और उनके खुद के इकरार से साबित कि ये बदगो (अपशब्द कहने वाले) चौपायों से भी बढ़कर गुमराह हैं।

437 इन बदगोइयों के अक़वाल शरअ में बुत को सजदा करने से बदतर हैं।

463 वहाबियों का पेशवा छह सौ बरस से पहले के आलिमों को काफ़िर कहता था।

466 इमामुल ताइफ़ा (मौलवी इस्माइल देहलवी) का खुद बिदअती होना।

403 अल्लाह तआला पर वहाबिया के इल्ज़ामात।

448 वहाबिया की जान पर लाख मन के पहाड़, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की दुहाई।

463 उमर फारूक़-ए-आज़म और तमाम सहाबा पर वहाबिया के मुतअद्दद इल्ज़ामात।

सन्दर्भ विवरण

510 अजब अजब कि हर रास्ते में बाहम जूती-पैज़ार होना वहाबिया का जुज़्वे ईमान है, न करें तो अपने इमाम के हुक्म से मुशरिक हो जाएँ।

515 इमामुल वहाबिया की दरिदा दहन (मुंहफट होना)।

563 इमामुल वहाबिया का मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर सरीह इफ़्तिरा (स्पष्ट आरोप)।

564 इमामुल वहाबिया ने हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के फ़ज़ाइल व कमालात यकलख़्त उड़ा दिए।

564 उसके नज़दीक हुज़ूर को किसी नबी से कुछ इम्तियाज़ नहीं और उम्मतियों में फ़क़त जाहिलों में मुमताज़ हैं न कि आलिमों से (ये है वहाबियों का अक़ीदा)।

566 (इमामुल वहाबिया) कुरान के खिलाफ दावा करता है कि अंबिया की तरफ से खुदा के बताने से भी इत्तलाए ग़ैब की निस्बत शिर्क है।

567 इमामुल वहाबिया के नज़दीक उसका माबूद किसी को इत्तला-

सन्दर्भ	विवरण
485	वहाबिया ऐन इद्दआ-ए-तौहीद में शिर्क करते हैं।
498	वहाबिया के नज़दीक निदा व इस्तेआनत में सहाबा पर सरीह शिर्क का इल्ज़ाम।
509	(फ़ायदा-ए-मुहिम्मा) कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ब-ताकीद तमाम जिस बात का हुक्म फरमाएं वहाबियों का पेशवा (तक़वियतुल ईमान में) सराहतन कहे ये तो शिर्क है, अब देखें वहाबी किसका कलमा पढ़ते हैं।

सन्दर्भ	विवरण
	अलल-ग़ैब का रुतबा देने से आजिज़ है।
568	इमामुल वहाबिया ने कुरान की सरीह मुखालफ़त की मगर उसे मुज़िर (हानिकारक) नहीं कि उसके नज़दीक कुरान का सच्चा होना ही ज़रूरी नहीं।
568	इमामुल वहाबिया दावे के वक़्त आसमान पर उड़ता है और दलील लाते वक़्त तहतुस्सराह (पाताल) पर भी नहीं रुकता।
569	इमामुल वहाबिया ने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को बदहवास कहा।
510	ज़रा मुलाहिज़ा हो मदीना तैयबा के रास्ते में नामअक़ूल बातें करना वहाबिया का जुज़्वे ईमान है जो न करे उनके नज़दीक मुशरिक हो जाए।

قرآن مجید اور ان کے خود اپنے اقرار سے

۳۱۹ ثابت کہ یہ بدگو چوپایوں سے بھی بڑھ کر ۵۱۰

گمراہ ہیں۔

ان بدگوئیوں کے اقوال شرع میں بت کو سجدہ

۴۳۷ ۵۱۵ کرنے سے بدتر ہیں۔

وہابیوں کا پیشوا چھ سو برس سے پہلے عالموں

۴۶۳ ۵۶۳ کو کافر کہتا تھا۔

امام الطائفہ (مولوی اسماعیل دہلوی) کا خود

۴۶۶ ۵۶۴ بدعتی ہونا۔

۴۰۳ اللہ تعالٰی پر وہابیہ کے الزامات ۵۶۴

وہابیہ کی جان پر لاکھ من کے پہاڑ، رسول اللہ

۴۴۸ ۵۶۶ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی دہائی۔

عجب عجب کہ ہر راستے میں باہم

جوتی پیزار ہونا وہابیہ کا جزو ایمان

ہے نہ کریں تو اپنے امام کے حکم

سے مشرک ہو جائیں۔

۵۱۵ امام الوہابیہ کی دریدہ دہنی۔

۵۶۳ امام الوہابیہ کا مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر صریح افتراء

۵۶۴ امام الوہابیہ نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے فضائل و کمالات یکلخت اڑا دیے۔

اس کے نزدیک حضور کو کسی نبی سے کچھ امتیاز نہیں اور امتیوں میں فقط جاہلوں میں ممتاز ہیں نہ کہ عالموں سے (یہ ہے وہابیوں کا عقیدہ)

۵۶۶ (امام الوہابیہ) قرآن کے خلاف دعوٰی کرتا ہے کہ انبیاء کی طرف سے خدا

قرآن مجید اور ان کے خود اپنے اقرار سے

۳۱۹ ثابت کہ یہ بدگو چوپایوں سے بھی بڑھ کر ۵۱۰
گمراہ ہیں۔

عجب عجب کہ ہر راستے میں باہم
جوتی پیزار ہونا وہابیہ کا جزو ایمان
ہے نہ کریں تو اپنے امام کے حکم
سے مشرک ہو جائیں۔

کے بتانے سے بھی اطلاع غیب کی
نسبت شرک ہے۔

امام الوہابیہ کے نزدیک اس کا معبود
عمر فاروق اعظم اور تمام صحابہ پر وہابیہ کے
۴۶۳ متعدد الزامات ۵۶۷ کسی کو اطلاع علی الغیب کا رتبہ
دینے سے عاجز ہے۔

امام الوہابیہ نے قرآن کی صریح
مخالفت کی مگر اسے مضر نہیں کہ
۴۸۵ وہابیہ عین ادعائے توحید میں شرک کرتے ہیں۔ ۵۶۸
اس کے نزدیک قرآن کا سچا ہونا ہی
ضروری نہیں۔

امام الوہابیہ دعوے کے وقت آسمان پر
وہابیہ کے نزدیک ندا و استعانت میں صحابہ پر
۴۹۸ ۵۶۸ اڑتا ہے اور دلیل لاتے وقت تحت
صریح شرک کا الزام۔ الثریٰ پر بھی نہیں رکتا۔

(فائدہ مہمہ) کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بہ
تاکید تمام جس بات کا حکم فرمائیں وہابیوں کا
۵۰۹ ۵۶۹ پیشوا (تقویۃ الایمان میں) صراحتہ کہے یہ تو
امام الوہابیہ نے نبی صلی اللہ تعالیٰ
علیہ وسلم کو بد حواس کہا۔

قرآن مجید اور ان کے خود اپنے اقرار سے

۳۱۹ ثابت کہ یہ بدگو چوپایوں سے بھی بڑھ کر ۵۱۰

گمراہ ہیں۔

شرک ہے، اب دیکھیں وہابی کس کا کلمہ

پڑھتے ہیں۔

ذرا ملاحظہ ہو مدینہ طیبہ کے

راستے میں نامعقول باتیں کرنا وہابیہ

۵۱۰

کا جزو ایمان ہے جو نہ کرے ان کے

نزدیک مشرک ہو جائے۔

عجب عجب کہ ہر راستے میں باہم

جوتی پیزار ہونا وہابیہ کا جزو ایمان

ہے نہ کریں تو اپنے امام کے حکم

سے مشرک ہو جائیں۔

Fatawa Rizvia, Volume 30

745 | 569 | The blind intellect of the Imam of Wahhabis. The opponent's statement, "A Muslim should not insist on one," is a strange remark. 765 | 582 | The clear betrayal and cunning of the Imam of Wahhabis. Several questions from the author (mercy be upon him) for the opponent before answering the opponent's question. [Blank] | 741 | The basis of the entire answer of the respondent-opponent is a corrupt presumption arising from a deficiency of vision.

[Watermark: www.dawateislami.net, I.T. Majlis of Dawateislami]

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

745 | 569 | इमाम-उल-वहाबिया की अंधी बुद्धि। विरोधी का कथन, "मुसलमान को एक पर अडिग नहीं रहना चाहिए," एक अजीब बात है। 765 | 582 | इमाम-उल-वहाबिया की स्पष्ट धोखाधड़ी और चालाकी। विरोधी के प्रश्न का उत्तर देने से पहले लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) की ओर से विरोधी के लिए कुछ प्रश्न। [रिक्त] | 741 | प्रत्युत्तर देने वाले विरोधी के संपूर्ण उत्तर का आधार दृष्टि दोष से उत्पन्न एक भ्रष्ट धारणा है।

[वॉटरमार्क www.dawateislami.net, आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी] पृष्ठ 70 का 772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

۷۴۵ | ۵۶۹ | امام الوہابیہ کی اندھی مت۔ مخالف کا قول "مسلمان کو ایک پر اصرار نہ چاہئے" کلمہ عجیب ہے۔ ۷۶۵ | ۵۸۲ | امام الوہابیہ کی صریح خیانت و عیاری۔ مخالف کے سوال کا جواب دینے سے پہلے مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے مخالف پر چند سوالات۔ [خالی] | ۷۴۱ | مجیب مخالف کے سارے جواب کا مبنی قصور نظر سے ناشی ایک زعم فاسد پر ہے۔

[واٹر مارک: www.dawateislami.net، آئی ٹی مجلس دعوت اسلامی] صفحہ ۷۰ از ۷۷۲

Fatawa Razvia Volume 30

Kitab-ush-Shatta (Part Five) Explanation of the Statements of Scholars and Sufis

Issue 41 to 44: From Patna Azimabad, Lodhi Katra, sent by Qazi Abdul Wahid Sahib. 27 Ramadan 1321 AH.

My respected master and leader, may your shadow be long-lasting! Greetings! Kindly provide a complete answer to the following matters as I am in great hesitation. I have spoken with some other scholars as well, but the matters have not been clarified. Therefore, I am still in doubt. For the sake of Allah, please remove it and receive a great reward.

(1) Maulana Fazl-e-Rasool Badayuni (may Allah be pleased with him), in the course of refuting 'Tardid-ul-Haq' by a Wahhabi from Delhi, declares the visiting of graves by women to be permissible, as does Allama Aini. Please provide a comprehensive answer to remove this doubt.

(2) In 'Tuhfa-e-Rajab', you declare the mixed sermon (Mukhtalit Khutba) to be inappropriate due to a lack of traditional succession, whereas Taj-ul-Fuhool Badayuni (may Allah have mercy on him) considers it correct and permissible. May this doubt also be removed.

(3) At the end of 'Jaza-ul-Allah Aduwwahu', he states regarding the noble Sayyids that it is impossible for disbelief (kufr) to befall them, nor can they become 'Nechari' (naturalists) etc. However, observation contradicts this. Secondly, the certainty of the 'Siyadat' (descendance from the Prophet) of all Sayyids would be lost. Your argument is based on the general meaning of verses and noble Hadiths, whereas the research of other scholars specifies it to 'the pure ones' (may Allah be pleased with them). Thirdly, then noble Sayyids would be definitively destined for Paradise; what fear of the Hereafter would remain for them!

(4) You declare names such as Zia-ud-Din, Munir-ud-Din, etc., to be absolutely impermissible. To the person who...

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

किताब-उश-शत्ता (पाँचवाँ हिस्सा) विद्वानों और सूफियों के कथनों की व्याख्या

मसला 41 से 44: पटना अज़ीमाबाद, लोधी कटरा से, प्रेषक क़ाज़ी अब्दुल वहीद साहब। 27 रमज़ान 1321 हिजरी।

मेरे सम्मानित स्वामी और मार्गदर्शक, अल्लाह उनकी छाया बनाए रखे! सादर अभिवादन! कृपया निम्नलिखित मामलों का विस्तार से उत्तर दें क्योंकि मुझे बहुत दुविधा है। कुछ अन्य विद्वानों से भी बातचीत हुई लेकिन मामले स्पष्ट नहीं हो सके। इसलिए, मुझे अभी भी संदेह है, अल्लाह के वास्ते इसे दूर करें और महान पुण्य प्राप्त करें।

(1) मौलाना फ़ज़ल-ए-रसूल बदायुनी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो), 'तरदीद-उल-हक़' वहाबी देहलवी के खंडन के दौरान, महिलाओं के मज़ार (कब्र) पर जाने को जायज़ बताते हैं, और अल्लामा ऐनी भी। कृपया विस्तार से उत्तर दें ताकि संदेह दूर हो।

(2) 'तुहफ़ा-ए-रजब' में आप मिश्रित खुतबे (मुख्तलित खुतबा) को निरंतर परंपरा (तवारुस) न होने के कारण अनुचित बताते हैं, जबकि ताज-उल-फ़ुहूल बदायुनी (अल्लाह उन पर रहम करे) इसे सही और जायज़ बताते हैं। यह संदेह भी दूर किया जाए।

(3) 'जज़ा-उल्लाह अदुव्वहु' के अंत में वह आदरणीय सादात-ए-किराम (सैय्यदों) के बारे में कहते हैं कि उन पर कुफ़्र (अविश्वास) का आना असंभव है, न ही वे 'नेचरी' (प्रकृतिवादी) आदि हो सकते हैं, जबकि प्रत्यक्ष अनुभव इसके विपरीत है। दूसरा, सभी सादात की 'सियादत' (पैगंबर की वंशजता) पर विश्वास उठ जाएगा। आपका तर्क आयतों और हदीसों के सामान्य अर्थ पर आधारित है, जबकि अन्य विद्वानों के शोध इसे केवल 'पवित्र हस्तियों' (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के लिए विशिष्ट बताते हैं। तीसरा, फिर तो सादात-ए-किराम निश्चित रूप से जन्नती हुए, उनके लिए आख़िरत (परलोक) का क्या डर बाकी रहा!

(4) आप ज़िया-उद-दीन, मुनीर-उद-दीन जैसे नामों को पूरी तरह से नाजायज़ बताते हैं, जिस व्यक्ति ने...

पृष्ठ 71 / 772

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

کتاب الشتی (حصہ پنجم) شرح کلام علماء و صوفیاء

مسئلہ ۴۱ تا ۴۴: از پٹنہ عظیم آباد لودھی کٹڑہ مرسلہ قاضی عبدالوحید صاحب ۲۷ رمضان ۱۳۲۱ ھ

مخدومی و مولائی قبلہ مد ظلہ العالی! تسلیم! امور مفصلہ ذیل کا ازراہِ کرم مکمل جواب دیجئے کہ فقیر کو سخت تردد ہے۔ دوسرے بعض علماء سے بھی گفتگو آئی مگر تنقیح امور نہ ہو پائی۔ لہٰذا فقیر کو ابھی شک ہے، للہ دفع فرمایئے، اور اجرِ عظیم پایئے۔

(۱) زیارتِ قبور للنسا کو مولانا فضل رسول بدایونی رضی اللہ تعالٰی عنہ بضمنِ تردیدِ الحق وہابی دہلوی جائز فرماتے ہیں نیز علامہ عینی بھی۔ جواب مکمل عطا ہو کہ رفعِ شبہ ہو۔

(۲) تحفہ رجب میں مختلط خطبہ کو آپ غیر مناسب بوجہ عدمِ توارث بتاتے ہیں حالانکہ تاج الفحول بدایونی رحمہ اللہ اسے درست و جائز بتاتے ہیں۔ یہ شبہ بھی رفع ہو۔

(۳) جزاء اللہ عدوہ کے آخر میں جناب حضراتِ ساداتِ کرام کے متعلق فرماتے ہیں کہ ان پر طریانِ کفر ناممکن، نہ یہ نیچری وغیرہ ہوسکیں، حالانکہ مشاہدہ اس کے خلاف ہے۔ دوسرے جملہ سادات کی سیادت پر تیقن اٹھ جائے گا۔ استدلال جناب بہ عمومِ آیت و حدیث شریف تحقیقاتِ دیگر علماء جو اسے مخصوص بحضراتِ طیبین رضی اللہ تعالٰی عنہم بتاتے ہیں۔ تیسرے پھر ساداتِ کرام بھی قطعی جنتی ہوئے انہیں اندیشہ آخرت کیا باقی رہا!

(۴) اسمائے ذیل مثل ضیاء الدین، منیر الدین وغیرہ کو جناب قطعاً ناجائز بتاتے ہیں، جس شخص نے

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Kept it for the sake of a good omen, what's the harm? Otherwise, one couldn't even name someone 'Saeed' (Happy/Fortunate) etc. Please grant an answer.

The Answer: O upholder of Sunnahs, eradicator of fitnas (trials), breaker of the [false] assembly, feller of the Nadwis, Maulana Waheed-uz-Zaman, may you be protected from the trials and calamities of time, Ameen O Bestower of favors! Peace be upon you and the mercy and blessings of Allah.

Answers to the issues are presented briefly, where is the time for detail? I have just arrived after listening to the Holy Quran; it's almost twelve, it was 11:52:30 when I started writing this humble letter. If you seek detail on any point, I will be at your service to comply with the order, and I hope from the court of honor that your sound mind, by the grace of Allah Almighty, will derive much detail from this brief response itself.

Issue of women visiting graves: My dear friend, may Allah Almighty honor you! Rulings for things are of two types: intrinsic (dhati), considering the essence of the thing itself, and extrinsic (arzi), due to the occurrence of external factors. All rulings given considering the principle of 'Sadd al-Dhara'i' (blocking the means to evil), which is a fundamental principle especially in the Hanafi school, belong to this second type. These two types, although different in negation and affirmation, are by no means contradictory as their bases are distinct. An example of this is the presence of women in mosques; in its essence, it is not forbidden at all, and preventing them is prohibited. It is stated in a Sahih Hadith:

La tamna'u imaa' Allahi masajid Allahi[1] -	Do not prevent the female servants of Allah from the mosques of Allah Almighty.

And considering the current state of women, it is forbidden, as clarified by the noble jurists (Faqihs). (As the noble jurists have explicitly stated this. -T [Note])

And Mother of the Believers, al-Siddiqah, may Allah Almighty be pleased with her, said: If the Messenger of Allah saw...	Mother of the Believers, al-Siddiqah, may Allah Almighty be pleased with her, says: The new things (innovations in conduct) that women have introduced, if...

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Friday Prayer, Chapter: Is it mandatory for those who do not attend the Friday prayer, etc. Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/123.

फ़तावा रज़विया खंड 30

अच्छे शगुन (तफ़ाओल) के लिए रखा है, इसमें क्या हर्ज है? अन्यथा कोई किसी का नाम 'सईद' आदि भी नहीं रख सकता, कृपया उत्तर प्रदान करें।

उत्तर: सुन्नतों के संरक्षक, फितनों को मिटाने वाले, [झूठी] सभाओं को तोड़ने वाले, नदवियों को गिराने वाले, मौलाना वहीदुज़्ज़माँ, समय के फितनों और विपत्तियों से सुरक्षित रहें, आमीन ऐ एहसान करने वाले! आप पर शांति हो और अल्लाह की दया और बरकतें हों।

मसलों के जवाब संक्षेप में प्रस्तुत हैं, विस्तार का समय कहाँ। पवित्र कुरान सुनकर अभी आया हूँ, बारह बजने वाले हैं, ग्यारह बजकर साढ़े बावन मिनट हुए थे जब मैं यह पत्र लिख रहा हूँ और यदि आप किसी मसले में विस्तार मांगेंगे तो आदेश का पालन करने के लिए उपस्थित रहूँगा, और सम्मान के दरबार से यही आशा है कि आपका स्वस्थ मस्तिष्क, अल्लाह तआला की कृपा से, इसी संक्षेप से ही बहुत कुछ विस्तार पैदा कर लेगा।

महिलाओं का कब्रों पर जाने का मसला: मेरे प्रिय मित्र, अल्लाह तआला आपको सम्मानित करे! किसी वस्तु के लिए हुक्म (नियम) दो प्रकार के होते हैं: ज़ाती (मौलिक) जो उसके स्वयं के अस्तित्व के विचार से हो, और आरज़ी (आकस्मिक) जो बाहरी कारकों के घटित होने के कारण हो। वे सभी हुक्म जो 'सद्द-ए-ज़राए' (बुराई के साधनों को रोकने) के विचार से दिए जाते हैं, जो विशेष रूप से हनफी मज़हब में एक बुनियादी सिद्धांत है, इसी दूसरे प्रकार के हैं। ये दोनों प्रकार यद्यपि नकारात्मकता और सकारात्मकता में भिन्न हैं, फिर भी कतई विरोधाभासी नहीं हैं क्योंकि इनके आधार अलग-अलग हैं। इसका उदाहरण मस्जिदों में महिलाओं की उपस्थिति है कि मौलिक दृष्टि से यह कतई मना नहीं है और उन्हें रोकना मना है। सही हदीस में कहा गया है:

ला तमना'ऊ इमा-अल्लाही मसाजिद अल्लाही[1] -	अल्लाह की बंदियों को अल्लाह तआला की मस्जिदों से न रोको।

और महिलाओं की वर्तमान स्थिति को देखते हुए यह मना है जैसा कि सम्मानित फुकहा (धर्मशास्त्रियों) ने स्पष्ट किया है। (जैसा कि प्रतिष्ठित फुकहा ने इसे स्पष्ट किया है। -त [नोट])

और उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका रज़ियल्लाहु अन्हा ने कहा: यदि अल्लाह के रसूल देख लेते...	उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका रज़ियल्लाहु अन्हा फरमाती हैं कि औरतों ने जो नई बातें पैदा कर ली हैं, अगर...

[1] सही अल-बुखारी, किताबुल जुमा, अध्याय: क्या उन पर जुमा है जो जुमा में शामिल नहीं होते आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/123।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

براہ تفاول خیر رکھا، کیا حرج ہے؟ ورنہ کسی کا نام سعید وغیرہ بھی نہیں رکھ سکتے ، جواب مرحمت فرمائیے۔

الجواب: حامی سنن ، ماحی فتن، ندوہ شکن ، ندوی فلگن ، مولانا وحید زمین، صین عن الفتن وحوادث الزمن امین یا ذالممن ! السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ جواب مسائل اجمالاً حاضر، تفصیل کا وقت کہاں۔ قرآن مجید سن کر اس وقت آیا ہوں، بارہ بجا چاہتے ہیں، گیارہ بج کر ساڑھے باون منٹ آئے ہیں کہ یہ نیاز نامہ لکھ رہا ہوں اور اگر کسی میں تفصیل طلب فرمائیں گے تو امتثال امر کے لیے ہوں اور بارگاہ عزت سے امید ایسی ہی ہے کہ آپ کا ذہن سلیم بحمد اللہ تعالی اسی اجمال سے ہی بہت کچھ تفصیل پیدا فرمائے گا۔

مسئلہ زیارۃ القبور للنساء: حبیبی اکرمکم اللہ تعالی! شے کے لیے حکم دو قسم ہے: ذاتی کہ اس کے نفس ذات کے لحاظ سے ہو۔ اور عرضی کہ بوجہ عروض عوارض خارجیہ ہو۔ تمام احکام کہ بنظر سد ذرائع دیے جاتے ہیں جو مذہب حنفی میں بالخصوص ایک اصل اصیل ہے، اسی قسم دوم سے ہیں۔ یہ دونوں قسمیں باآنکہ نفی و اثبات میں مختلف ہوتی ہیں ہر گز متنافی نہیں کہ منافی جدا جدا ہے۔ اس کی مثال حضور نساء فی المساجد ہے کہ نظر بذات ہرگز ممنوع نہیں کہ ان کا روکنا ممنوع ہے۔ صحیح حدیث میں ارشاد ہوا:

لا تمنعوا اماء اللہ مساجد اللہ[1] - اللہ کی بندیوں کو اللہ تعالی کی مساجد سے نہ روکو۔

اور نظر بحالِ زناں ممنوع کما صرح بہ الفقہاء الکرام (جیسا کہ فقہاء کرام اس کی تصریح فرمائی ہے ت)

وقد قالت ام المومنین الصدیقة رضی الله ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرماتی ہیں کہ

تعالیٰ عنہا لو رای رسول الله عورتوں نے جو نئی باتیں پیدا کرلی ہیں اگر

[1] صحیح البخاری کتاب الجمعۃ باب ھل علی من لایشھد الجمعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

[Arabic]: May Allah the Almighty's peace and blessings be upon him, if he saw what women have innovated, he would have prevented them from the mosques just as the women of the Children of Israel were prevented. 1 [Urdu]: If the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saw them, he would have prevented them from the mosques just as the women of the Children of Israel were prevented.

Similarly, for women to enter a bathhouse (Hammam), if it is with veiling, covering, and absence of fitnah (temptation), then there is essentially no reason for prohibition; rather, it falls under fragrance and cleanliness: "Islam is built on cleanliness." 2 (T: Islam's foundation is laid on cleanliness.) But looking at the situation, they are accustomed to exposing their private parts to each other. Imam Ibn al-Humam and other prominent scholars have said that in a general sense it is prohibited, and this ruling belongs to this second category. You will find exactly these words in the ruling that this humble one adopted regarding the issue of visiting (shrines). I do not recall writing 'forbidden' (haram); rather, I likely pointed towards permissibility along with teaching etiquette, and stated prohibition in the general sense by looking at the prevailing situation. Please look at my fatwa; at this moment it is ten past twelve and I do not have the time to take it out from my collection and examine it.

[Arabic]: So it became clear that there is no contradiction and that both rulings are correct individually. And Allah the Almighty knows best. [Urdu]: It has become clear that there is no contradiction and both rulings are individually correct. And Allah the Almighty knows best. (T)

Issue of Mixed Sermon (Khutba Mukhtalita)

Due to the lack of traditional continuity (tawaruth), it is inappropriate and therefore extremely offensive in a light manner (makruh tanzihi), as stated in the marginal notes of al-Tahtawi and Radd al-Muhtar (T: as it has been specified in the marginal notes of al-Tahtawi and Radd al-Muhtar). And light offensiveness (karahat tanzihi) is a type of permissibility; it does not negate validity, correctness, and lawfulness, but rather coexists with lawfulness.

[Arabic]: As established by Allama Shami, and we have an essay on its verification which we named "Jumal Mahaliyya inna al-Makruha Tanziha Laysa bi-Ma'siya" (Summary Statements that what is Lightly Offensive is not a Sin). In it, we have raised

a great calamity against what al-Lakhnawi claimed in his treatise on smoking tobacco, that light offensiveness is among the minor sins. [Urdu]: As Allama Shami has researched this, there is an essay of ours on the research of this issue which we have named "Jumal Mahaliyya inna al-Makruha Tanziha Laysa bi-Ma'siya". In it, we have established a great ordeal for this saying of Lakhnawi which he stated in his treatise regarding drinking smoke (tobacco smoking) [that light offensiveness is among minor sins].

1 Sahih al-Bukhari, Book of Adhan, Chapter on Women going out to the Mosques, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/120 2 Ithaf al-Sadah al-Muttaqin, Book of Secrets of Purification, Dar al-Fikr, Beirut 2/120; Kashf al-Khafa, Hadith 920, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut 1/258

फ़तावा रज़विया, जिल्द ३०

[अरबी]: अल्लाह तआला उन पर दुरूद और सलाम भेजे, जो औरतों ने नया किया है, वह उन्हें मस्जिदों से रोक देते जैसे बनी इसराइल की औरतें रोकी गईं। १ [उर्दू]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उन्हें देखते तो उन्हें वैसे ही मस्जिदों से रोक देते जैसे बनी इसराइल की औरतें रोकी गई थीं।

इसी तरह औरतों का हम्माम (स्नानगृह) में जाना, यदि वह पर्दे, सतर और फ़ितना की अनुपस्थिति के साथ हो, तो मूल रूप से मनाही का कोई कारण नहीं है, बल्कि यह पवित्रता और स्वच्छता में शामिल है: "इस्लाम की नींव स्वच्छता पर रखी गई है।" २ (त: इस्लाम की बुनियाद सफ़ाई पर रखी गई है।) लेकिन स्थिति को देखते हुए, वे एक-दूसरे के सामने अपने गुप्त अंगों को खोलने के आदी हैं। इमाम इब्न अल-हुमाम और अन्य प्रमुख विद्वानों ने कहा है कि सामान्य तौर पर मनाही है, और यह आदेश इसी दूसरी श्रेणी का है। ठीक यही शब्द आप उस हुक्म में पाएंगे जो इस फ़कीर ने ज़ियारत के मसले में अपनाया था। मुझे याद नहीं कि मैंने हराम लिखा हो, बल्कि संभवतः शिष्टाचार सिखाने के साथ-साथ हलाल होने की ओर इशारा किया और वर्तमान स्थिति को देखते हुए सामान्य रूप से मनाही बताई है। आप मेरे फ़तवे को देखें, इस समय बारह बजकर दस मिनट हो गए हैं, मुझे अपने संग्रह से निकालने और देखने की फ़ुर्सत नहीं है।

[अरबी]: तो यह स्पष्ट हो गया कि कोई विरोधाभास नहीं है और दोनों आदेश अलग-अलग सही हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। [उर्दू]: स्पष्ट हो गया कि कोई विरोधाभास नहीं है और दोनों हुक्म अलग-अलग सही हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मिश्रित खुतबा का मसला

परंपरा (तवारुस) न होने के कारण अनुपयुक्त होने की वजह से यह अत्यंत मकरूह-ए-तन्ज़ीही है, जैसा कि हाशिया अल-तह्तावी और रद अल-मुह्तार में उल्लेख किया गया है (त: जैसा कि हाशिया तह्तावी और रद अल-मुह्तार में स्पष्ट किया गया है)। और मकरूह-ए-तन्ज़ीही जायज़ की एक किस्म है; वह वैधता, शुद्धि और अनुमेयता (इबाहत) के विपरीत नहीं है, बल्कि अनुमेयता के साथ इकट्ठा होती है।

[अरबी]: जैसा कि अल्लामा शामी ने इसकी तहक़ीक़ फ़रमाई है, और इस मसले की तहक़ीक़ में हमारा एक लेख है जिसका नाम हमने "जुमल महलिया इन्ना अल-मकरूहा तन्ज़ीहन लैसा बि-मासिया" (संक्षिप्त बयान कि मकरूह-ए-तन्ज़ीही गुनाह नहीं है) रखा है। इसमें हमने लखनवी के उस दावे पर बड़ी आपत्ति जताई है जो उसने तंबाकू पीने के बारे में अपने रिसाले (लेख) में किया था कि मकरूह-ए-तन्ज़ीही छोटे गुनाहों (सग़ाएर) में से है। [उर्दू]: जैसा कि अल्लामा शामी ने इसकी तहक़ीक़ फ़रमाई है, इस मसले की तहक़ीक़ में हमारा एक लेख है जिसका नाम हमने "जुमल महलिया इन्ना अल-मकरूहा तन्ज़ीहन लैसा बि-मासिया" रखा है। इसमें हमने लखनवी के इस कौल (कथन) पर बड़ी मुसीबत क़ायम की है जो उसने शर्ब-ए-दुखान (तंबाकू पीना) के संबंध में अपने रिसाले [में मकरूह-ए-तन्ज़ीही को सग़ाएर में से होने का दावा किया है]।

१ सहीह अल-बुखारी, किताबुल अज़ान, बाब औरतों का मस्जिद जाना, आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची १/१२० २ इत्हाफ़ अल-सादात अल-मुत्तकीन, किताब असरार अल-तहारत, दार अल-फ़िक्र, बेरुत २/१२०; कश्फ़ अल-ख़फ़ा, हदीस ९२०, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत १/२५८

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم ما احدث النساء لمنعہن المساجد کما منعت نساء بنی اسرائیل 1 رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انھیں دیکھتے تو ان کو ایسا ہی مسجدوں سے روک دیتے جیسے بنی اسرائیل کی عورتیں روکی گئیں۔

یونہی دخول نساء فی الحمام کہ پردہ وستر و عدم فتنہ کے ساتھ ہو تو فی نفسہ اصلا وجہ ممانعت نہیں رکھتا بلکہ طیب و نظافت میں داخل ہے: بنی الاسلام علی النظافۃ 2 (اسلام کی بنیاد صفائی پر رکھی گئی ہے۔ ت) مگر نظر برحال کہ باہم کشف عورت کے عادی ہیں۔ امام ابن ہمام وغیرہ اعلام نے فرمایا کہ سبیل اطلاق منع ہے، یہ حکم اسی قسم دوم کا ہے۔ بعینہ یہی لفظ آپ نے اس حکم میں پائے ہوں گے جو فقیر نے مسئلہ زیارت میں اختیار کیا۔ مجھے یاد نہیں کہ میں نے حرام لکھا ہو بلکہ غالبا تعلیم ادب کے ساتھ حلت کی طرف اشارہ کیا اور نظر بحال سبیل اطلاق منع بتایا ہے، آپ میرے فتوی کو ملاحظہ فرمائیں، مجھے اس وقت بارہ البج کر دس منٹ آگئے اپنے مجموعہ سے نکالنے اور دیکھنے کی فرصت نہیں۔

فظہر ان لا تعارض و ان الحکمین کلاھما صواب علیحدۃ واللہ تعالٰی اعلم۔ ظاہر ہو گیا کہ کوئی تعارض نہیں اور دونوں حکم علیحدہ علیحدہ درست ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ خطبہ مختلطہ

بوجہ عدم توارث نامناسب ہونے کی نہایت کراہیت تنزیہی ہے کما نص علیہ فی حاشیۃ الطحطاویۃ ورد المحتار (جیسا کہ اس پر حاشیہ طحطاویہ اور ردالمحتار میں نص کی گئی ہے۔ ت) اور کراہیت تنزیہی قسم مباح سے ہے وہ منافی جواز درستی و اباحت نہیں بلکہ اباحت کے ساتھ جمع ہوتی ہے۔

كما حققه العلامة الشامي و لنا في تحقيقه مقالة سميناها "جمل محليه ان المكروهة تنزيها ليس بمعصية" اقمنا فيها الطامة الكبرى على ما زعم اللكهنوى فى رسالته فى شرب الدخان ان المكروهة تنزيها من الصغائر جیسا کہ علامہ شامی نے اس کی تحقیق فرمائی ہے، اس مسئلہ کی تحقیق میں ہمارا ایک مقالہ ہے جس کا نام ہم نے "جمل محليه ان المكروهة تنزيها ليس بمعصية" رکھا ہے اس میں ہم نے لکھنوی کے اس قول پر بڑی مصیبت قائم کی ہے جو اس نے شرب دخان (تمباکو نوشی) سے متعلق اپنے رسالہ [میں مکروہ تنزیہی کو صغائر میں سے ہونے کا دعوی کیا ہے]۔

1 صحیح البخاری کتاب الاذان باب خروج النساء الی المساجد الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۰ 2 اتحاف السادة المتقين كتاب اسرار الطہارة دار الفكر بيروت ۲/ ۱۲۰، كشف الخفاء حديث ۹۲۰ دار الكتب العلميہ بيروت ۱/ ۲۵۸

[Box - Arabic]: "So when it becomes a habit, it becomes one of the major sins. And this is a great ignorance that is supported by neither tradition (naql) nor reason ('aql). We ask Allah for forgiveness and well-being." [Box - Urdu translation]: It was mentioned that a disliked act (Makruh Tanzihi) is also a minor sin (Saghirah) which becomes a major sin (Kabirah) through repetition and recurrence. This is a great ignorance that is supported neither by reason nor by religious tradition. We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being. (T)

Thus, there is fundamentally no contradiction between these two rulings. However, the ruling of 'Fatawa Lakhnawiyya' which established the error as prohibitively disliked (Makruh Tahrimi) is certainly against the verdict of 'Taj al-Fuhul' (may his secret be sanctified) and is wrong and void in the eyes of justice. And Allah Almighty knows best.

Issue Concerning the Noble Descendants of the Prophet (Sayyids)

I speak out openly and am happy with what I have said / I am a servant of Love and free from both worlds. (I speak openly and my heart is glad about what I have said; I am a slave to love and I am free from both worlds. -T)

Regarding the Noble Sayyids (may Allah Almighty include us among their devotees in this world and the Hereafter, for the freed slave of a people is counted among them -T), the point is the non-occurrence of disbelief (Kufr) – of which this humble servant is the claimant – and not the impossibility of it, as you, my dear friend (Habibi), have expressed. I have clearly clarified the negation of Rafidism and Nechariyya (Naturalism/Materialism), meaning that by it I mean that specific misguidance which involves the denial of some essentials of faith (Daruriyat-al-Din). Its result is also the removal of disbelief, not the removal of non-disbelieving innovation (Bid'ah) which are implied by the conjunction in your expression, especially the addition of "etc." which opens the way for further expansion, as you expressed that the occurrence of disbelief upon them is impossible and that they cannot be Rafidis, Naturalists, etc. This humble servant, by the grace of Allah, is not an innovator (Mubtadi') in this matter but a follower (Muttabi'). This was mentioned parenthetically in 'Jaza Allahu 'Aduwwahu', hence I have been brief. Please reconsider the brief words submitted from pages 101 to 116, and by the help of Allah Almighty, you will find the answers to all those doubts therein. As for the verses and Hadiths mentioned by this humble servant, there is no doubt that they must remain in their general and absolute (Aam

and Mutlaq) sense unless specific restriction and qualification (Takhsis and Taqyid) are proven by sound evidence. And there is no doubt that claiming restriction based purely on one's own thought without evidence will never be considered research (Tahqiq) but rather an act of labeling someone a sinner (Tafsiq). And there is no doubt that this issue belongs to the chapter of Virtues (Manaqib) and not to the chapter of Jurisprudence (Fiqh), which discusses the actions of those legally bound (mukallafin) in terms of lawfulness, unlawfulness, validity, and illness (Saqam) ؏. And in which, without knowing the evidence...

؏: And in the original, it is "al-Saham". Page 74 of 772

(बॉक्स सामग्री) [अरबी]: फ़ैज़ा उतीदा सारा मिनल कबाएर। व हाज़ा जहलुन अज़ीमुन ला युसा'एदु नक़लुन व ला अक़लुन नसअलुल्लाहल अफ़वा वल आफ़ियता। [उर्दू अनुवाद]: इसमें ज़िक्र किया कि मकरूह तंज़ीही भी गुनाह-ए-सग़ीरा है जो बार-बार करने और दुहराने से कबीरा हो जाता है, यह बहुत बड़ी जहालत है जिसकी सहमति न तो अक़्ल करती है और न ही नक़्ल (शास्त्रीय प्रमाण)। हम अल्लाह तआला से माफ़ी और सलामती का सवाल करते हैं। (त)

तो इन दोनों हुक्मों में भी मूलतः कोई विरोध नहीं है। हाँ, फ़तवा लखनविया ने जो ग़लती को मकरूह-ए-तहरीमी ठहराया, वह निश्चित रूप से ताजुल फुहूल (क़ुद्दिस सिर्रहुश शरीफ़) के फ़ैसले के ख़िलाफ़ और इंसाफ़ की दृष्टि में ग़लत व बातिल है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

मसअला हज़रात सादात-ए-किराम (सादात के संबंध में मसअला)

फ़ाश मे-गोयम व अज़ गुफ़्ता-ए-खुद दिलशादम / बंदा-ए-इश्क़म व अज़ हर दो जहाँ आज़ादम (मैं खुलकर बात करता हूँ और अपने कहे हुए पर मेरा दिल खुश है, मैं इश्क़ का ग़ुलाम हूँ और दोनों जहानों से आज़ाद हूँ। -त)

सादात-ए-किराम (अल्लाह तआला हमें दुनिया और आख़िरत में उनके चाहने वालों में रखे क्योंकि किसी कौम का आज़ाद किया हुआ ग़ुलाम उसी कौम में गिना जाता है। -त) पर कुफ़्र के न आने (जिसका यह फ़क़ीर दावेदार है) न कि इसके असंभव होने, जैसा कि 'हबीबी' आपने व्यक्त किया, और राफ़िज़ियत व नीचरियत की मैंने जो नफ़ी (नकार) की है, उसकी स्पष्टता कर दी कि उससे वही कुधर्म (बद-मज़हबी) मुराद है जिसमें दीन की कुछ अनिवार्यताओं (ज़रूरियात-ए-दीन) का इंकार हो। इसका परिणाम भी वही कुफ़्र का न होना है, न कि ग़ैर-कुफ़्रिया बिदअत का न होना, जो आपकी शब्दावली में जुड़ाव (अत्फ़) के कारण भ्रम पैदा कर रहे हैं, विशेष रूप से "वग़ैरह" की अधिकता जो विस्तार का मार्ग देती है, जैसा कि आपने व्यक्त किया कि उन पर कुफ़्र का आना नामुमकिन है और न ही वे राफ़िज़ी, नीचरी वग़ैरह हो सकते हैं। यह फ़क़ीर (लेखक), अल्लाह का शुक्र है कि इस मसअले में नवप्रवर्तक (मुब्तदी) नहीं बल्कि अनुसरण करने वाला (मुत्तबी) है। इसका वर्णन 'जज़ाअल्लाह अदुव्वहु' में प्रसंगवश आया है, इसलिए संक्षेप से काम लिया गया। पृष्ठ १०१ से ११६ तक जो कुछ संक्षिप्त शब्द प्रस्तुत किए गए हैं, उन पर पुन: विचार करें तो अल्लाह की सहायता से उन

सभी संदेहों का उत्तर उनमें मिल जाएगा। आयतें और हदीसें जो इस फ़क़ीर ने उल्लेख की हैं, इसमें कोई संदेह नहीं कि वे अवश्य ही अपने सामान्य और निरपेक्ष (आम व मुतलक़) अर्थों पर रहेंगी जब तक कि किसी सही दलील से उनमें विशेषता या पाबंदी (तख़्सीस व तक़यीद) साबित न हो जाए। और इसमें कोई संदेह नहीं कि बिना किसी दलील के केवल अपने विचार के आधार पर विशिष्टता का दावा करना हरगिज़ शोध (तहक़ीक़) नहीं माना जाएगा बल्कि भ्रष्टता (तफ़्सीक़) होगी। और इसमें कोई संदेह नहीं कि यह मसअला 'मनाक़िब' (प्रशंसा/गुणगान) के अध्याय से है न कि 'फ़िक़्ह' (न्यायशास्त्र) के अध्याय से, जो मुकल्लफ़ीन (धार्मिक रूप से उत्तरदायी व्यक्ति) के कार्यों के हलाल, हराम, सही और ग़लत (सक़ाम) ६ होने पर चर्चा करता है। और जिसमें बिना दलील की पहचान के..

६: और मूल में "अस-सिहाम" (الصهام) है। पृष्ठ 74 of 772

فإذا اعتید صار من الکبائر. و ھذا جھل عظیم لا یساعد نقل ولا عقل نسأل اللہ العفو والعافیۃ۔ میں ذکر کیا کہ مکروہ تنزیہی بھی گناہ صغیرہ ہے جو تکرار و اعادہ سے کبیرہ ہو جاتا ہے یہ بہت بڑی جہالت ہے جس کی موافقت نہ تو عقل کرتی ہے نہ ہی نقل۔ ہم اللہ تعالی سے معافی اور سلامتی کا سوال کرتے ہیں۔ (ت)

تو ان دونوں حکموں میں بھی اصلا تنافی نہیں۔ ہاں فتوی لکھنویہ نے کہ غلط کو مکروہ تحریمی ٹھہرایا وہ ضرور حکم تاج الفحول قدس سرہ الشریف کے خلاف اور غلط و باطل عند الانصاف ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ حضرات سادات کرام

فاش میگویم و از گفتہ خود دلشادم / بندہ عشقم و از ھر دو جہاں آزادم (میں کھل کر بات کرتا ہوں اور اپنے کہے ہوئے پر میرا دل خوش ہے، میں عشق کا غلام ہوں اور دونوں جہانوں سے آزاد ہوں ۔ت)

سادات کرام (جعلنا اللہ تعالٰی فی الدنیا والآخرۃ من مواليھم فان مولی القوم منھم، اللہ تعالی ہمیں دنیا وآخرت میں ان کے غلاموں میں رکھے کیونکہ کسی قوم کا آزاد کردہ غلام اسی قوم سے شمار ہوتا ہے۔ت) پر عدم طریان کفر (کہ اسی قدر کا فقیر مدعی) نہ عدم امکان جس سے حبیبی آپ نے تعبیر کیا، اور رفض و نیچریت کی میں نے نفی کی تصریح کردی کہ اس سے وہی بد مذہبی مراد جس میں انکارِ بعض ضروریاتِ دین ہو اس کا حاصل بھی وہی سلب کفر ہے نہ سلب بدعت غیر کفریہ جو آپ کی تعبیر میں عطف سے موہوم ہیں خصوصاً وغیرہ کی زیادت کہ اور توسیع کی راہ دے

کما عبر تم کہ ان پر طریان کفر ناممکن نہ یہ رافضی نیچری وغیرہ ہوسکیں فقیر بحمدہ تعالٰی اس مسئلہ میں مبتدع نہیں متبع ہے، اس کا بیان جزاء اللہ عدوہ میں ضمناً آیا لہٰذا اختصار سے کام لیا ص ۱۰۱ سے ۱۱۶ تک جو کچھ کلمات مختصرہ معروض ہوئے ہیں ان پر دوبارہ نظر فرمائیں تو بعونہ تعالٰی ان تمام شبہات کا جواب ان میں پائیں۔ آیت واحادیث کہ فقیر نے ذکر کیں اس میں شک نہیں کہ ضرور عام و مطلق ضرور اپنے عموم و اطلاق پر رہیں گے جب تک دلیل صحیح سے تخصیص و تقیید نہ ثابت ہو۔ اور شک نہیں کہ بلادلیل محض اپنے خیال کی بنا پر ادعائے تخصیص و تقیید ہر گز تحقیق نہ قرار پاسکے گا بلکہ تفسیق۔ اور شک نہیں کہ مسئلہ باب مناقب سے ہے نہ باب فقہ سے جو افعال مکلفین من حیث الحل والحرمۃ والصحۃ والسقام ع سے باحث ہو۔ اور جس میں بے معرفت دلیل

ع : وفي الاصل "الصهام"- Page 74 of 772

Fatawa Razawiyya Volume 30

...adherence is necessary. Even if this is accepted, adherence would be to the Imams of the school of thought, not to some later scholars. What reason is there to prefer the words of some later scholars over those of the greats cited by this humble servant, other than the fact that they cling to the generalities of verses and hadiths, which is certainly a Sharia evidence? And without proof, those who claim specification and restriction, these and many such points appeared in this discourse, but I see that as far as my claim is concerned, there is no room for these conflicts. May Allah reward you, please take a fresh look at page 102, where verses have been cited showing that the noble verse and the mentioned hadiths have two meanings: negation of eternity (in Hell) and negation of entry (into Hell). The second is the obvious meaning from the words, and the words of the researchers point towards it. However, my claim, i.e., the negation of disbelief, is established on both premises. The specification in the words of some other scholars regarding the two blessed grandsons (Imam Hasan and Imam Husayn, may Allah be pleased with them) is based on this apparent and obvious meaning, i.e., negation of entry. That was not my claim here; rather, I had presented both possibilities, even though there is clarity and prominence on one side, and the inclination of our hearts - and not just mine, but those of the greats - is towards it, and it brings expansion to our chests. As for the negation of eternity, what can be said? Have you seen its explicit mention in the words of other scholars that the negation of being eternal in fire is specific to the two fragrant flowers (the grandsons), may Allah be pleased with them, and not for the rest of the noble Sayyids? If not, then the rejection of my claim is not found in this specification and research of others either. The point is that there is an absence of mention here, not a mention of absence. As for the other aspect towards which our hearts are more inclined and for which we have hope in our Lord, the Most High and Exalted, the honest truth is that the view of scholars in such instances branches into two ways, and both have a primary basis in Sharia:

"For every one there is a direction to which he turns his face."[1] | For every one there is a direction to which he turns his face (T).

One is for general preservation and to prevent people from becoming careless, as is narrated from our master Imam Rida (may Allah be pleased with him) and explained by Imam Zarqani (may Allah have mercy on him). They make this specification, and its result is 'certainty of particularity' (jazm-e-khusoos), not 'particularity of certainty' (khusoos-e-jazm), so that God forbid, specification of a general Sharia law without

proof does not become necessary. This is a fine distinction worth remembering. 'Particularity of certainty' is to claim that this ruling is specific to them alone, and beyond them...

Note: It is so in the original text. 1 The Holy Quran 2/148

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

...अनुसरण अनिवार्य है। और यदि यह भी सही हो, तो अनुसरण मज़हब के इमामों का होगा, न कि कुछ बाद के विद्वानों (मुताखिरीन) का। बाद के कुछ विद्वानों की बात को उन बड़े विद्वानों (अकाबिर) की बात पर प्राथमिकता देने का क्या कारण है जिनसे इस फ़क़ीर ने सनद पेश की है? सिवाय इसके कि वे आयतों और हदीसों के व्यापक अर्थों (इत्लाक़) का सहारा लेते हैं, जो निश्चित रूप से शरीयत का प्रमाण है। और बिना किसी दलील के विशिष्टता (तख़सीस) और प्रतिबंध (तक़यीद) का दावा करने वाले, यह और इसके जैसे कई उदाहरण इस चर्चा में सामने आए। लेकिन फ़क़ीर देख रहा है कि जहाँ तक मैंने दावा किया है, इन मतभेदों (तजाज़ुबात) के लिए कोई जगह नहीं है। अल्लाह आपको प्रतिफल दे, कृपया पृष्ठ १०२ पर फिर से नज़र डालें जहाँ छंद दिए गए हैं कि आयत-ए-करीमा और उल्लिखित हदीसों के दो अर्थ हैं: नरक में अनंत काल का निषेध (नफ़्य-ए-ख़ुलूद) और प्रवेश का निषेध (नफ़्य-ए-दुख़ूल)। दूसरा अर्थ शब्दों से स्पष्ट रूप से समझ आता है और शोधकर्ताओं की बातें इसी ओर इशारा करती हैं। लेकिन मेरा दावा, अर्थात कुफ़्र का निषेध, दोनों ही स्थितियों में सिद्ध है। कुछ अन्य विद्वानों के शब्दों में दो श्रेष्ठ पोतों (हज़रत इमाम हसन और हज़रत इमाम हुसैन, रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के लिए विशिष्टता इसी स्पष्ट अर्थ यानी 'प्रवेश के निषेध' की दृष्टि से है। वह यहाँ मेरा दावा नहीं था, बल्कि मैंने दोनों संभावनाओं को प्रस्तुत किया था, हालाँकि एक ओर स्पष्टता और उभार है और उसी ओर मेरा ही नहीं बल्कि उन बड़े विद्वानों के दिलों का झुकाव है और इसमें हमें मानसिक शांति (इनशिराह-ए-सुदूर) प्राप्त होती है। रही बात नरक में अनंत काल के निषेध की, तो क्या कहा जाए? क्या आपने अन्य विद्वानों के शब्दों में इसकी स्पष्टता देखी है कि नरक में अनंत काल तक न रहने का निषेध केवल इन दो श्रेष्ठ सुगंधित पुष्पों (सब्तैन-ए-करीमैन) के लिए विशिष्ट है और बाकी सादात-ए-कराम के लिए नहीं? यदि नहीं, तो दूसरों की इस विशिष्टता और शोध में मेरे दावे का खंडन नहीं है। सार यह है कि यहाँ उल्लेख का अभाव है, न कि अभाव का उल्लेख। रहा वह दूसरा पहलू जिसकी ओर हमारे दिल अधिक झुकते हैं और जिसकी हमें अपने रब (जल्ल व अला) से आशा है, उसमें सही बात यह है कि विद्वानों की दृष्टि ऐसे अवसरों पर दो पक्षों में विभाजित हो जाती है और दोनों के लिए शरीयत में ठोस आधार मौजूद है:

"लिक्कुल्लिं विज्जहतुन् हुवा मुवल्लीहा"[1] | हर एक के लिए एक दिशा है जिसकी ओर वह मुँह करता है (त)।

एक सामान्य रक्षा के लिए और ताकि लोग लापरवाही न करने लगें, जैसा कि हमारे आका इमाम रज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है और अल्लामा ज़रक़ानी (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने इसकी यही व्याख्या की है। वे यह विशिष्टता करते हैं और इसका परिणाम 'निश्चित विशिष्टता' (जज़्म-ए-ख़ुसूस) है, न कि 'विशिष्ट निश्चितता' (ख़ुसूस-ए-जज़्म) कि ईश्वरीय शरण में, बिना किसी प्रमाण के शरीयत के सामान्य नियम को विशिष्ट बनाना अनिवार्य न हो जाए। यह एक सूक्ष्म अंतर है जिसे सुरक्षित रखना चाहिए। 'विशिष्ट निश्चितता' यह है कि यह दावा किया जाए कि यह आदेश उन्हीं के साथ विशिष्ट है, उनके अलावा...

नोट: मूल पाठ में ऐसा ही है। 1 अल-क़ुरान अल-करीम 2/148

पृष्ठ 75/772

اتباع لازم ہو۔ اور یہ بھی سہی تو اتباع ائمہ مذہب کا ہوگا نہ بعض متاخرین کا، بعض متاخرین کے کلام کو ان اکابر کے کلام پر کیا وجہ ترجیح ہے جن سے فقیر نے اسناد کیا سوا اس کے کہ یہ اطلاق آیات و احادیث سے متمسک ہیں جو یقیناً دلیل شرعی ہے اور وہ بلادلیل مدعی تخصیص و تقیید یہ اور اس کے امثال بہت نکات اس تحاور میں زیر نظر آئے مگر فقیر دیکھ رہا ہے کہ جہاں تک میں نے دعوٰی کیا ہے ان تجاذبات عہ کے لئے مساغ ہی نہیں۔ جزاء اللہ پھر نظر تازہ فرمائے ص ۱۰۲ پر اشعار کردیا ہے کہ آیت کریمہ و احادیث مذکورہ کے دو محمل ہیں : نفی خلود و نفی دخول۔ ثانی کو ظاہر لفظ سے متبادر اور اسی طرف کلمات اہل تحقیق کو ناظر بتایا ہے مگر اپنا دعوٰی یعنی نفی کفر دونوں تقدیر پر ثابت ٹھہرایا ہے کلمات بعض دیگر علماء میں تخصیص سبطین کریمین رضی اللہ تعالٰی عنہما اسی ظاہر متبادر اعنی نفی دخول کی نظر سے ہے وہ یہاں میرا دعوٰی نہ تھا بلکہ دونوں احتمال گزارش کردیئے تھے اگرچہ ایک طرف تبادر و ظہور ہے اور اسی طرف میرا اور نہ صرف میرا بلکہ ان اکابر کا میلان قلوب اور اس میں ہمارا انشراحِ صدور ہے۔ رہی نفی خلود، کیا کہیں کلماتِ دیگر علماء میں اس کی تصریح کہیں ملاحظہ فرمائی ہے کہ مخلد فی النار نہ ہونے کی نفی حضراتِ ریحانتین کریمین رضی اللہ تعالٰی عنہما سے خاص ہے باقی ساداتِ کرام کے لئے نہیں تو میرے دعوٰی کا رد اس تخصیص و تحقیق دیگراں میں بھی نہیں۔ غایت یہ کہ یہاں عدم ذکر ہے نہ کہ ذکر عدم۔ رہا وہ دوسرا پہلو جس کی طرف ہمارے قلوب ارکن و امیل ہیں اور ہمیں اپنے رب جل و علا سے اس کی امید ہے اس میں حق ناصح یہ ہے کہ نظر علماء ایسے مواقع میں دو وجہ پر منشعب ہو جاتی ہے اور دونوں کے لئے شرع میں اصل اصیل ہے:

"لِكُلٍّ وِّجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيْهَا"-1 | ہر ایک کے لیے توجہ کی ایک سمت ہے کہ وہ اسی کی طرف منہ کرتا ہے (ت)۔

ایک حفظِ عامہ و سدّاکہ تکال نہ کر بیٹھیں جس طرح سیدنا امام رضا رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے منقول ہوا اور علامہ زرقانی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے اس کی یہی توجیہ فرمائی یہ تخصیص کرتے ہیں اور اس کا حاصل خصوصِ جزم ہے نہ جزمِ خصوص کہ معاذ اللہ بلادلیل تخصیص عموم شرع لازم آئے۔ یہ نفیس تفرقہ محفوظ رکھنے کا ہے۔ جزمِ خصوص یہ کہ دعویٰ کردیا جائے کہ یہ حکم انہیں کے ساتھ خاص ہے ان کے ماوراء

عہ: فی الاصل ہکذا۔ 1 القرآن الکریم ۲/ ۱۴۸

Fatawa-e-Razvia Volume 30

...is never established for them. And specifically, believing its ruling with absolute certainty and conviction is exclusive to them; regarding others besides them, there is no absolute certainty of its proof, even if there is strong supposition (dhann) and hope (raja).

Secondly, the explanation of the intent of Sharia and the manifestation of what the evidence provides, giving every rightful person their due, especially where there is scope for breadth and hope, for 'narrate from the sea and there is no harm'. Especially in the context of virtues where weak narrations are unanimously accepted, particularly in one's own Master's court, the demand for love, servitude, devotion, and slavery is above everything. These express what is apparent and immediate, keeping certainty and decisiveness in their proper place and supposition and hope in theirs. This is the path of investigation (tahqiq), and the other is the path of cultivation (tathqif), and both are correct. Commander of the Faithful, Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him) submitted, "O Messenger of Allah! Leave the people so they may perform actions." He replied, "Then leave them." I hope it has become clear from this statement that the way chosen by Imam Ibn Hajar al-Asqalani, Imam Ibn Hajar al-Makki, Allama Muhammad al-Zarqani, Hazrat Aman al-Tariqa Sheikh al-Akbar, and other researchers (may Allah be pleased with them) has no fundamental conflict with the method of specialization. Each originates from a valid basis and is truth in its own place. And with Allah is success.

The answer regarding the opposition to observation was mentioned intentionally on page 105 of 'Jaza-Allah'. That entire page is dedicated to this explanation. Was the observation such that an act occurred from one who was called a Sayyid? How is this contrary to our claim? Or was the observation that such a person is indeed a Sayyid, never made a claim in lineage nor __ and then he committed disbelief? Such an observation will not be found on the face of the earth. Then, how the certainty regarding the Sayyid-hood of all Sayyids would be lifted because of that does not come to my deficient understanding. If certainty refers to theological certainty, that can only be attained if Allah and His Messenger specifically name someone and say that they belong to such and such lineage; how is such certainty possible today? If jurisprudential certainty is intended, where reputation in lineage is accepted and "People are trustees over their lineages" (Note: People are trusted regarding their claimed lineages), then for the specific individual from whom, God forbid, an act contrary [to faith] occurs, the lifting of certainty would apply as evidence is found

against it. Why would it be lifted for others, while the evidence, i.e., reputation, exists and the contrary, i.e., the occurrence of disbelief, is absent?

The third doubt is that the noble Sayyids will be destined for Paradise. My dear, in the subject and predicate of this proposition, there are two possibilities. Noble Sayyids meaning those who are noble Sayyids in the sight of Allah, or those who are famous by the name of Sayyid-hood, regardless of the reality and Divine knowledge. And 'absolutely destined for Paradise' meaning without preceding punishment whereby entry into Hell is negated, or absolutely destined for Paradise in the final outcome whereby eternity in Hell is negated. Now, these are four interpretations, and none of them touch upon this humble servant's claim. I have already submitted that for those other than Imam Hasan and Imam Husayn, the negation of entry [into Hell] is seen as a hope based on what is apparent and immediate; then where is the absolute certainty? Rather, even the negation of eternal dwelling [in Hell] is a matter of supposition, though by the grace of Allah, it is a dominant supposition. Most opinions are joined to the boundary of certainty, which the jurists place in the category of certainty itself.

के लिए हरगिज़ साबित नहीं। और विशेष रूप से यह कि पूर्ण निश्चय और विश्वास के साथ इसका हुक्म मानना उन्हीं के साथ विशिष्ट है; उनके अलावा अन्य के बारे में इसके प्रमाण पर कोई निश्चितता नहीं है, भले ही प्रबल धारणा (ज़न) और आशा (रजा) हो।

दूसरे, शरीअत के मक़सद का बयान और प्रमाण से जो प्राप्त हो उसे ज़ाहिर करना और हर हक़दार को उसका हक़ देना, विशेषकर जहाँ विस्तार और आशा की गुंजाइश हो, जैसा कि कहा गया है कि 'समुद्र से बयान करो और कोई हर्ज नहीं'। विशेष रूप से गुणों के प्रसंग में जहाँ कमज़ोर कथन सर्वसम्मति से स्वीकार्य हैं, विशेष रूप से अपने आका के दरबार में जहाँ प्रेम, दासता, समर्पण और गुलामी की माँग सबसे ऊपर है। ये ज़ाहिर और तत्कालिक अर्थ व्यक्त करते हैं, और निश्चितता व अटलता को उनके उचित स्थान पर तथा धारणा व आशा को उनके स्थान पर रखते हैं। यह शोध (तहक़ीक़) का मार्ग है और दूसरा शिक्षा (तथक़ीफ़) का मार्ग है, और दोनों सही हैं। अमीर-उल-मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अर्ज़ किया, "या रसूल अल्लाह! लोगों को छोड़ दीजिए ताकि वे कर्म करें।" आपने फ़रमाया, "तो छोड़ दो।" मुझे आशा है कि इस कथन से यह स्पष्ट हो गया होगा कि इमाम इब्न हजर असक़लानी, इमाम इब्न हजर मक्की, अल्लामा मुहम्मद ज़रक़ानी, हज़रत अमान अत-तरीक़ा शेख़-ए-अकबर और अन्य शोधकर्ताओं (रज़ियल्लाहु अन्हुम) द्वारा चुना गया तरीका, विशेषज्ञता के तरीके से मौलिक रूप से विरोधाभासी नहीं है। हर एक का आधार सही है और अपने स्थान पर सत्य है। और अल्लाह ही की ओर से सफलता है।

अवलोकन (मुशाहिदा) के विरोध का उत्तर 'जज़ा-अल्लाह' के पृष्ठ 105 पर उद्देश्यपूर्वक वर्णित था। वह पूरा पृष्ठ इसी स्पष्टीकरण में है। क्या अवलोकन यह हुआ कि जिसे सैय्यद कहा जाता था उससे कुछ ऐसा हुआ, तो यह हमारे दावे के विपरीत कैसे हुआ? या यह अवलोकन हुआ था कि फलाँ व्यक्ति वास्तव में सैय्यद है, न कभी वंश में कोई दावा किया न __ और फिर उसने कुफ़्र (अविश्वास) किया? ऐसा अवलोकन पृथ्वी पर नहीं मिलेगा। फिर इसके कारण सभी सैय्यदों की सैय्यदियत से निश्चय का हटना मेरी अल्प समझ में नहीं आया। यदि निश्चय से तात्पर्य कलामी (सैद्धांतिक) निश्चय है, तो वह तो तभी प्राप्त हो सकता है जब अल्लाह और उसके रसूल विशिष्ट रूप से किसी का नाम लेकर कहें कि यह अमुक वंश का है; आज के समय में ऐसा निश्चय कैसे संभव है? और यदि फ़िक़्ही (न्यायशास्त्रीय) निश्चय अभीष्ट हो, जहाँ वंश में प्रसिद्धि मानी जाएगी और "लोग अपने वंश के बारे में विश्वसनीय होते हैं" (अनु: लोग अपने वंश के बारे में भरोसेमंद होते हैं), तो जिस विशिष्ट व्यक्ति से, ईश्वरीय शरण,

विपरीत कार्य हो, उससे निश्चय हटेगा क्योंकि उसके विरुद्ध प्रमाण मिल गया। दूसरों से क्यों हट जाएगा, जबकि प्रमाण यानी प्रसिद्धि मौजूद है और विपरीत यानी कुफ़्र का होना अनुपस्थित है?

तीसरा संदेह कि सैय्यद महानुभाव स्वर्गवासी ठहरेंगे। मेरे प्रिय, इस प्रस्ताव के विषय और विधेय दोनों में दो संभावनाएँ हैं। सैय्यद महानुभाव यानी वे जो अल्लाह के निकट सैय्यद हैं या वे जो सैय्यद के नाम से प्रसिद्ध हैं, चाहे वास्तविकता और ईश्वरीय ज्ञान में कुछ भी हो। और 'निश्चित स्वर्गवासी' यानी बिना किसी सज़ा के जिससे नरक में प्रवेश का निषेध हो, या अंततः निश्चित स्वर्गवासी जिससे नरक में अनंत काल तक रहने का निषेध हो। अब ये चार व्याख्याएँ हैं और इनमें से कोई भी इस फ़क़ीर (विनम्र सेवक) के दावे को स्पर्श नहीं करती। मैं पहले ही अर्ज़ कर चुका हूँ कि हसनैन (इमाम हसन और इमाम हुसैन) के अलावा अन्य के लिए नरक प्रवेश का निषेध ज़ाहिर और तत्कालिक आधार पर एक आशा के रूप में है; फिर निश्चितता कहाँ? बल्कि अनंत काल तक रहने का निषेध भी एक धारणात्मक मसला है, यद्यपि अल्लाह के अनुग्रह से यह प्रबल धारणा है। अधिकांश राय निश्चितता की सीमा से जुड़ी हुई है जिसे फ़क़ीह (विधिवेत्ता) निश्चय के ही श्रेणी में रखते हैं।

पृष्ठ 76/772

کے لئے ہرگز ثابت نہیں۔ اور خصوص جزم یہ کہ بالجزم والیقین اس کا حکم ماننا یہ انہیں کے ساتھ خاص ہے ان کے ماوراء میں اس کے ثبوت پر قطع ویقین نہیں اگرچہ ظن ورجاء ہے۔

دوسرے بیان مفاد شرع واظہار مایعطی الدلیل وکل ذی حق حقہ خصوصاً جہاں محل وسعت ورجاء ہے کہ حدث عن البحر ولا حرج۔ خصوصاً محل مناقب جہاں ضعاف بالاجماع مقبول خصوصاً اپنے سرکار میں محبت وبندگی ونیاز وغلامی کا تقاضا کہ یہ سب پر بالا ہے یہ ظاہر ومتبادر کا افادہ فرماتے ہیں اور جزم و قطع کو اس کے محل اور ظن ورجاء کو اس کے محل پر رکھتے ہیں۔ یہ مسلک تحقیق ہے اور وہ مسلک تثقیف اور دونوں صواب ہیں۔ حضرت امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے عرض کیا یا رسول اللہ! لوگوں کو چھوڑ دیجئے کہ عمل کریں، فرمایا تو چھوڑ دو۔ امید کرتا ہوں کہ اس بیان سے ظاہر ہو گیا ہو گا کہ اس طریق میں جو امام ابن حجر عسقلانی اور امام ابن حجر مکی وعلامہ محمد زرقانی وحضرت امان الطریقہ شیخ اکبر وغیر ہم محققین رضی اللہ عنہم کا مختار ہے اور اسے طریق تخصیص سے اصلاً تنافی نہیں۔ ہر ایک منشاء صحیح سے ناشی اور اپنے محل پر حق ہے وباللہ التوفیق۔

مخالفت مشاہد کا جواب جزاء اللہ میں ص ۱۰۵ پر بالقصد مذکور تھا۔ وہ سارا صفحہ اسی بیان میں ہے، کیا مشاہدہ یہ ہوا کہ جو سید کہا جاتا تھا اس سے صدور ہوا تو ہمارے دعوٰی کے کب منافی۔ یا یہ مشاہدہ ہوا تھا کہ فلاں کہ فی الواقع سید ہے نہ انتساب میں کبھی ادعاء نہ __ اور پھر اس نے کفر کیا تو ایسا مشاہدہ روئے زمین پر نہ ملے گا۔ پھر اس کے باعث جملہ سادات کی سیادت سے ارتفاع یقین میری فہم قاصر میں نہ آیا، یقین سے مراد یقین کلامی ہو تو وہ تو یوں ہی حاصل ہو سکتا ہے

کہ اللہ ورسول بالتعیین کسی کا نام لے کر فرمائیں کہ یہ فلاں نسب کا ہے ایسا یقین آج کل کیونکر ممکن۔ اور یقین فقہی مقصد ہو کہ نسب میں شہرت مانی جائے گی والناس امناء علی انسابھم (لوگ اپنی نسبتوں پر امین ہوتے ہیں۔ ت) تو جس خاص سے معاذ اللہ صدور منافی ہو اس سے ارتفاع یقینی ہو گا کہ دلیل اس کے خلاف پر پائی گئی باقیوں سے کیوں ارتفاع ہو جائے گا حالانکہ دلیل اعنی شہرت موجود اور منافی اعنی صدور کفر مفقود۔

تیسرا شبہ کہ سادات کرام جنتی ٹھہریں گے ، حبیبی اس قضیے کے موضوع و محمول دونوں میں دو احتمال ہیں۔ سادات کرام یعنی وہ جو عند اللہ سادات کرام یا وہ جو بنام سیادت مشہور ہیں عام ازیں کہ نفس الامر اور علم الہی میں کچھ ہو اور قطعی جنتی یعنی بلا سبقت عذاب جس سے دخول نار کی نفی ہو یا قطعی جنتی بعاقبت وانجام جس سے خلود نار کی نفی ہو۔ اب یہ چار محمل ہیں اور فقیر کے دعوٰی سے ایک کو بھی مس نہیں ہیں۔ پہلے عرض کر چکا کہ غیر حسنین میں نفی دخول بطور رجا نظر بظہور ومتبادر ہے پھر قطعیت کہاں، بلکہ نفی خلود بھی مسئلہ ظنیہ ہے اگرچہ بحمد اللہ تعالٰی یہ ظن غالب۔ اکثر رائے ملتحق بسر حد یقین ہے جسے فقہاء یقین ہی کے پلے میں رکھتے ہیں۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

However, there is no theological certainty that this issue is established among the definitive beliefs, such that anyone entertaining the slightest doubt regarding it would be deemed a deviate and excluded from the Ahl al-Sunnah. Observe the words of Imam Ibn Hajar in Jaza'ullah, page 104:

"For I am almost certain that the reality of disbelief does not occur [to a true descendant of the Prophet] etc." | This is because, indeed, I am firm in the belief that true disbelief does not occur to a Sayyid of authentic lineage. etc. (Translator)

And even if, for the sake of argument, the denial of eternal damnation, or even incorrectly, the denial of entry into Hell itself is considered definitive, then for whom? It is for those who are noble Sayyids in the sight of Allah, not for every person who is called a Sayyid, even if he is not one in reality. And since there is no way to achieve absolute certainty regarding the titular description in any specific individual now, how can the proof of the predicated description become definitively established? And why would the fear of the hereafter be removed for any specific individual, as a possibility of the contrary exists due to the lack of knowledge of the actual state of affairs? Observe the passage from 'Is'af' in Jaza'ullah, page 105:

"From where would this be realized when the possibility exists etc." | When a possibility exists, how can this be definitively realized etc. (Translator)

And the fear of the hereafter was not even removed for those who were told by name that "You are dwellers of Paradise." Meaning the Ashara Mubashara (the ten promised Paradise) and their peers, may Allah be pleased with them. Nor was it removed for those about whom it was definitively said:

"Do as you wish, for I have indeed forgiven you." | Do whatever you wish, for indeed I have forgiven you. (Translator)

Meaning the companions of Badr, may Allah Almighty be pleased with them. And Allah knows best.

Issue of naming Munir al-Din: My dear, may Allah honor you! Yes, this is a jurisprudential issue; in it, voluntarily or involuntarily, the ruling is:

"It is obligatory to follow what is transmitted even if the reason is not apparent to the intellect, as in..." | Following what is transmitted is obligatory in this, even if the reason for it is not apparent to the intellect; similarly...

1 Jaza'ullah aduwahu bi-aba'ihi, Khatm an-Nubuwwah, Nuri Kutub Khana Lahore, p. 122 2 Jaza'ullah aduwahu bi-aba'ihi, Khatm an-Nubuwwah, Nuri Kutub Khana Lahore, p. 122 3 Kanz al-Ummal, Hadith 37957, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 12/69

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

मगर यह कोई ऐसा कलामी यक़ीन नहीं है कि यह मसला क़तई अकाइद (दृढ़ विश्वासों) में शुमार हो और इसमें मामूली सा शक करने वाला गुमराह और अहले सुन्नत से ख़ारिज (बाहर) मान लिया जाए। जज़ाउल्लाह के सफ़ा १०४ पर इमाम इब्न हजर के अलफ़ाज़ मुलाहिज़ा फ़रमाएं

"यक़ीनन मैं इस बात पर मज़बूती से क़ायम हूँ कि हक़ीक़ी कुफ़्र वाक़े नहीं होता... इत्यादि।" | इसलिये कि बेशक मैं इस बात पर पुख़्ता यक़ीन रखता हूँ कि सही नसब वाले सैयद से हक़ीक़ी कुफ़्र का सुदूर नहीं होता। इत्यादि। (अनुवाद)

और बिल-फ़र्ज़ (मान लीजिये) जहन्नम में हमेशा रहने की नफ़ी (इनकार), बल्कि ग़लत तौर पर दाख़िले की नफ़ी को ही क़तई मान लिया जाए, तो यह किसके लिए है? उन लोगों के लिए जो अल्लाह के नज़दीक सादात-ए-किराम हैं, न कि हर उस शख़्स के लिए जो सैयद कहलाता हो चाहे हक़ीक़त में न हो। और अब किसी मख़सूस (विशेष) शख़्स में इस वस्फ़ (गुण) के होने पर क़तई यक़ीन का कोई रास्ता नहीं, तो फिर उस पर आधारित हुक्म कैसे यक़ीनी हो सकता है? और किसी मख़सूस शख़्स के दिल से आख़िरत का ख़ौफ़ क्यों ख़त्म हो जाए जबकि वाक़ई हाल मालूम न होने की वजह से दूसरा एहतेमाल (संभावना) मौजूद है। जज़ाउल्लाह के सफ़ा १०५ में इबारत-ए-इसआफ़ मुलाहिज़ा हो:

"जब एहतेमाल मौजूद है तो यह कैसे मुतहक़्क़िक़ (साबित) होगा... इत्यादि।" | जब एहतेमाल (संभावना) मौजूद है, तो यह कैसे साबित होगा इत्यादि। (अनुवाद)

और आख़िरत का अंदेशा (डर) तो उनसे भी नहीं गया जिन्हें नाम लेकर बशारात (शुभसूचना) दे दी गई थी कि "तुम जन्नती हो।" यानी अशरा मुबश्शरा और उनके जैसे अन्य सहाबा, रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम। और न ही उनसे गया जिनके बारे में तहक़ीक़ के साथ फ़रमाया गया:

"तुम जो चाहो करो, बेशक मैंने तुम्हें बख़्श दिया है।" | जो चाहो अमल करो, बेशक मैंने तुम्हें बख़्श दिया है। (अनुवाद)

यानी असहाबे बदर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम। वल्लाहु तआला आलम।

मसला तस्मिया मुनीर-उद-दीन: मेरे प्यारे, अल्लाह आपको इज़्ज़त दे! हाँ, यह एक फ़िक़्ही मसला है, इसमें चाहो न चाहो वही हुक्म है कि:

"मनक़ूल (नक़ल की हुई बात) की पैरवी वाजिब है अगरचे अक़्ल पर उसकी वजह ज़ाहिर न हो, जैसा कि..." | इसमें मनक़ूल का इत्तेबा (अनुसरण) वाजिब है अगरचे अक़्ल पर इसकी वजह ज़ाहिर न हो, ऐसे ही...

१ जज़ाउल्लाह अद्दूवहु बि-आबाइही, ख़त्म-ए-नुबुव्वत, नूरी कुतुब ख़ाना लाहौर, पृ. १२२ २ जज़ाउल्लाह अद्दूवहु बि-आबाइही, ख़त्म-ए-नुबुव्वत, नूरी कुतुब ख़ाना लाहौर, पृ. १२२ ३ कन्ज़ुल उम्माल, हदीस ३७९५७, मुअस्ससतु रसाला बेरूत १२/६९

पेज ७७ ऑफ़ ७७२

مگر نہ یقین کلامی کہ مسئلہ عقائد قطعیہ سے قرار پائے اور اس میں ادنٰی شک کو راہ دینے والا گمراہ و خارج از اہلسنت ٹھہر جائے۔ جزاء اللہ صفحہ ۱۰۴ میں امام ابن حجر کے الفاظ ملاحظہ فرمائے ہوں گے۔

لاننی اکاد ان اجزم ان حقیقة الکفر لاتقع الخ ۔ | اس لئے کہ بے شک میں اس بات پر جزم کرتا ہوں کہ صحیح النسب سید سے حقیقی کفر کا وقوع نہیں ہوتا۔ الخ (ت)

اور بالفرض نفی خلود بلکہ بفرض غلط نفی دخول ہی قطعی مان لی جائے تو کس کے لئے ، ان کے لئے جو عنداللہ سادات کرام ہیں، نہ ہر اس شخص کے لئے جو سید کہلاتا ہو اگرچہ واقع میں نہ ہو اور اب کسی معین میں حصول وصف عنوانی پر قطع و یقین کی طرف راہ نہیں تو ثبوت وصف محمول کیونکر مقطوع بہ ہو جائے گا اور کسی معین کو اندیشہ آخرت کیوں اٹھ جائے گا کہ ہر ایک میں عدم علم نفس الامر کے سبب احتمال لگا ہوا ہے۔ جزاء اللہ ص ۱۰۵ میں عبارت اسعاف ملاحظہ ہو کہ :

من این تحقق ذلک لقیام احتمال الخ ۔ | جب احتمال قائم ہے تو یہ کیسے متحقق ہو گا الخ۔ (ت)

اور اندیشہ آخرت تو انہیں بھی نہ اٹھ گیا جنہیں بتعیین نام لے کر ارشاد ہو گیا کہ تم جنتی ہو۔ اعنی عشرہ مبشرہ و نظرائھم رضی اللہ تعالٰی عنہم ۔ نہ انہیں اٹھ گیا جن سے بالتحقیق فرمایا گیا۔

اعملوا ماشئتم فقد غفرت لکم۔ | جو چاہو عمل کرو بے شک میں نے تمہیں بخش دیا ہے۔ (ت)

اعنی اصحابِ بدر رضی اللہ تعالٰی عنہم ۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ تسمیہ منیر الدین حبیبی اکرم اللہ تعالیٰ ! ہاں یہ مسئلہ فقہیہ ہے ، اس میں خواہ مخواہ وہی حکم ہے کہ :

یجب اتباع المنقول وان لم یظھر للعقول کمافی | اس میں منقول کا اتباع واجب ہے اگرچہ عقل پر اس کی وجہ ظاہر نہ ہو، ایسے ہی

۱ جزاء اللہ عدوہ بآبائہ ختم النبوۃ نوری کتب خانہ لاہور ص ۱۲۲ ۲ جزاء اللہ عدوہ بآبائہ ختم النبوۃ نوری کتب خانہ لاہور ص ۱۲۲ ۳ کنز العمال حدیث ۳۷۹۵۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۶۹

Fatawa Rizvia, Volume 30

Radd al-Muhtar wa Ghayruhu min Kutub al-Fuhul[1] - It is written in Radd al-Muhtar and other books of prominent scholars. If this humble servant (the author) had inferred this ruling based solely on his own opinion, it would certainly have been subject to accountability. But now that the esteemed scholars and great jurists have explicitly stated it, and this humble servant has quoted their statements in the fatwa, which was the extent of the Mufti's responsibility, there is no choice but to follow. Taking a good omen (tafa'ul) is certainly good as long as it does not oppose Sharia. However, a prohibition [in Sharia] cannot be excused on the grounds of tafa'ul at all. Allah Almighty has said: "Do not acclaim your own purity"[2] (i.e., do not declare yourselves holy - T). The Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him), whose noble characteristic was that he liked good omens[3] (al-fa'l al-hasan - T), forbade the name 'Barrah' (meaning pious/righteous) and changed it to 'Jamilah'. The reason given for this was the Sharia-based excuse of 'self-purification' (tazkiyah an-nafs). One could not justify 'Barrah' as a good omen; it could certainly have been interpreted that way, but its apparent meaning was self-purification, which is forbidden, hence he prohibited and changed it. Then, in titles like 'Munir-ud-Din' and similar ones, there is far more self-purification than in 'Barrah'. Being righteous is a common trait possessed by all except the wicked. But reaching such a great status that the religion is illuminated by someone's light is extremely difficult. How then can such intense self-purification be permissible? This is contrary to names like 'Sa'id' and similar ones, whose essence is simply being a Muslim. Every Muslim is 'Sa'id' (fortunate/blessed) and every 'Sa'id' is a Muslim. In the Quranic verse: "Some of them are wretched and some are blessed"[4] (T), only two categories are mentioned, and they refer to disbelievers and believers. Therefore, naming someone 'Sa'id' is just like naming them 'Muslim', and there is no forbidden self-purification in it. It is a description of the current state and a good omen for the ultimate end. And Allah knows best.

Problem 5: From Kilbu Island, sent by Haji Muhammad Rais via Sayyid Husain son of Sayyid Abdullah Baghdadi Qadri. 12 Ramadan al-Mubarak 1325 AH. In Hayat al-Hayawan al-Kubra by Al-Allama al-Damiri (may Allah's mercy be upon him), Volume 2, Page 31, Chapter 'Al-'Alaq': "When a servant remembers his Lord or praises Him, he does not remember Allah except [it is] Allah, nor does he praise Allah except [it is] He."[5] (Al-Allama Damiri, in his book "Hayat al-Hayawan al-Kubra", Part 2, Chapter

al-'Alaq, says: T) When a servant remembers or praises his Lord, he is only remembering Allah, and his praise of Allah is only through Him.

[1] Radd al-Muhtar, Chapter on disposal of pledges and offenses against them, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/331. [2] Al-Qur'an al-Karim, 53:32. [3] Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Hurayrah, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/332. [4] Al-Qur'an al-Karim, 11:105. [5] Hayat al-Hayawan al-Kubra, under the word "Al-'Alaq", Mustafa al-Babi, Egypt, 2/71.

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

रद्द-उल-मुहतार वग़ैरहहु मिन कुतुब अल-फ़ुहूल[1] - रद्द-उल-मुहतार और अन्य प्रमुख विद्वानों की पुस्तकों में लिखा है। यदि इस विनम्र सेवक (लेखक) ने अपनी राय से यह हुक्म निकाला होता, तो यह निश्चित रूप से जवाबदेही का विषय होता। अब जबकि प्रतिष्ठित विद्वानों और महान न्यायविदों ने इसे स्पष्ट कर दिया है और इस विनम्र सेवक ने फतवे में उनके कथनों को उद्धृत कर दिया है, जो मुफ़्ती की ज़िम्मेदारी की सीमा थी, तो अब पालन करने के अलावा कोई चारा नहीं है। शुभ शगुन (तफ़ाउल) लेना निश्चित रूप से अच्छा है जब तक कि वह शरीयत के विरुद्ध न हो। हालाँकि, शरीयत के निषेध को तफ़ाउल के आधार पर कतई माफ़ नहीं किया जा सकता। अल्लाह तआला ने फ़रमाया है: "अपनी पवित्रता का बखान मत करो"[2] (अर्थात स्वयं को पवित्र घोषित न करें - त)। अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो), जिनका महान गुण था कि वे अच्छे शगुन[3] (अल-फ़ाल अल-हसन - त) को पसंद करते थे, उन्होंने 'बर्रा' (अर्थात् धर्मपरायण/नेक) नाम से मना फ़रमाया और इसे बदलकर 'जमीला' कर दिया। इसके लिए दिया गया कारण 'आत्म-शुद्धि' (तज़किया-ए-नफ़्स) का शरीयत-आधारित बहाना था। 'बर्रा' को तफ़ाउल पर आधारित नहीं माना जा सकता था; इसे निश्चित रूप से इस तरह से समझा जा सकता था, लेकिन इसका स्पष्ट अर्थ आत्म-शुद्धि था और वह हराम है, इसलिए उन्होंने मना किया और बदल दिया। फिर, 'मुनीर-उद-दीन' जैसे शीर्षकों और इसी तरह के नामों में 'बर्रा' की तुलना में कहीं अधिक आत्म-शुद्धि है। नेक होना एक सामान्य बात है जो दुष्टों के अलावा सभी के पास होती है। लेकिन उस महान पद तक पहुँचना कि धर्म किसी के नूर से रोशन हो जाए, अत्यंत कठिन है। फिर ऐसी तीव्र आत्म-शुद्धि कैसे जायज़ हो सकती है? यह 'सईद' और इसी तरह के नामों के विपरीत है, जिनका सार केवल मुस्लिम होना है। हर मुसलमान 'सईद' (भाग्यशाली/धन्य) है और हर 'सईद' मुसलमान है। क़ुरआनी आयत में: "उनमें से कोई बदकिस्मत है और कोई नेक-किस्मत है"[4] (त), केवल दो श्रेणियों का उल्लेख किया गया है, और उनसे मुराद काफ़िर और मोमिन हैं। इसलिए, किसी का नाम 'सईद' रखना वैसा ही है जैसे उनका नाम 'मुस्लिम' रखना, और इसमें कोई निषिद्ध आत्म-शुद्धि नहीं है। यह वर्तमान स्थिति का वर्णन है और अंतिम परिणाम के लिए एक शुभ शगुन है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

प्रश्न 5: जज़ीरा किल्बू से, हाजी मुहम्मद रईस द्वारा सैयद हुसैन इब्न सैयद अब्दुल्ला बग़दादी क़ादरी के माध्यम से भेजा गया। 12 रमज़ान-उल-मुबारक 1325 हिजरी। अल्लामा दमीरी (अल्लाह उन पर रहमत करे) की किताब 'हयात अल-हयवान अल-कुबरा' में, खंड 2, पृष्ठ 31, अध्याय 'अल-अलक़' में:

"जब कोई बंदा अपने रब को याद करता है या उसकी प्रशंसा करता है, तो वह अल्लाह के अलावा किसी और को याद नहीं करता, और न ही अल्लाह की प्रशंसा करता है सिवाय उसके माध्यम से।"[5] (अल्लामा दमीरी की किताब 'हयात अल-हयवान अल-कुबरा' के भाग 2, अध्याय अल-अलक़ में है - त) जब बंदा अपने रब का ज़िक्र या हम्द करता है, तो वह केवल अल्लाह का ज़िक्र करता है, और अल्लाह की उसकी हम्द केवल उसी के माध्यम से है।

[1] रद्द-उल-मुहतार, गिरवी रखी चीज़ों के निपटान और उनके विरुद्ध अपराधों पर अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/331। [2] अल-क़ुरान अल-करीम, 53:32। [3] मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा के अधिकार पर, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/332। [4] अल-क़ुरान अल-करीम, 11:105। [5] हयात अल-हयवान अल-कुबरा, "अल-अलक़" शब्द के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 2/71।

ردالمحتار وغیرہ من کتب الفحول[1] - ردالمحتار وغیرہ فحول علماء کی کتابوں میں لکھا ہے۔ فقیر نے اپنی رائے سے یہ حکم استنباط کیا ہوتا تو ضرور محل مواخذہ تھا۔ اب کہ علمائے کرام فقہائے اعلام تصریح فرما چکے اور ان کی عبارات فقیر نے فتوی میں نقل کردیں کہ اسی قدر عہدہ مفتی تھا تو اب سوائے اتباع چارہ کیا ہے۔ تفاؤل ضرور حسن ہے جب تک مخالفت شرعیہ نہ ہو اور نہی عذر تفاؤل اصلاً مسموع نہیں حق سبحانہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: "فَلَا تُزَكُّوْا اَنْفُسَكُمْ"[2] (آپ اپنی جانوں کو صاف ستھرا نہ بتاؤ - ت) رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جن کی شانِ کریم تھی کان یحب الفال الحسن[3] - (اچھی فال کو پسند فرماتے تھے۔ ت) برہ نام سے منع فرمایا اور اسے بدل کر جمیلہ کر دیا۔ اور اس میں معذور شرعی وہی تزکیہ نفس ارشاد کیا گیا۔ برہ کو تفاؤل پر حمل نہیں کر سکتے تھے، ضرور محمول ہو سکتا تھا مگر اس کا ظاہر تزکیہ نفس تھا اور وہ حرام ہے لہٰذا منع فرمایا اور بدل دیا۔ پھر منیر الدین وامثلہ میں برہ سے کہیں زیادہ تزکیہ ہے نکوکاری ایک عام بات ہے کہ فساق کے سوا سب کو حاصل۔ مگر اس مرتبہ عظیمہ پر پہنچنا کہ دین ان صاحب کے نور سے منور ہو جائے سخت مشکل۔ تو ایسا شدید تزکیہ نفس کیونکر جائز ہوگا۔ بخلاف سعید وامثلہ کہ ان کا حاصل صرف مسلم ہے ہر مسلمان سعید ہے اور ہر سعید مسلمان ہے، آیہ کریمہ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيْدٌ[4] - (ان میں کوئی بد بخت اور کوئی نیک بخت ہے۔ ت) میں دو ہی قسمیں ارشاد ہوئیں اور ان سے کافر مومن مراد ہوئے تو سعید نام رکھنا ایسا ہی ہے جیسے مسلم اور اس میں تزکیہ نہیں۔ نظر بحال بیان واقع ہے اور نظر بمآل تفاؤل۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵: از جزیرہ کلبو، مرسلہ حاجی محمد رئیس بوساطت سید حسین ابن سید عبداللہ بغدادی قادری۔ ۱۲ رمضان المبارک ۱۳۲۵ھ فی حیاۃ الحیوان الکبری للعلامۃ الدمیری رحمہ اللہ تعالٰی الجزء

الثانی ص ۳۱ باب العلق، اذا ذکر العبد ربہ او حمدہ فما ذکر اللہ الا اللہ ولا حمد اللہ الا اللہ[5] - (علامہ دمیری علیہ الرحمہ کی کتاب "حیواۃ الحیوان الکبری" کے جز ثانی باب العلق میں ہے- ت) جب بندہ اپنے رب کا ذکر یا حمد کرتا ہے تو اللہ کا ذکر نہیں کرتا مگر اللہ اور اس کی حمد نہیں کرتا مگر وہی-

1 ردالمحتار باب التصرف فی الربن والجنایۃ علیہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۳۱ 2 القرآن الکریم ۳۲/۵۳ 3 مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۳۳۲ 4 القرآن الکریم ۱۱/۱۰۵ 5 حیوۃ الحیوان الکبری تحت اللفظ "العلق" مصطفی البابی مصر ۲ / ۷۱

Fatawa Razawiyya - Volume 30

The Answer:

O Allah! All praise is for You; no one can encompass Your praise. You are as You have praised Yourself. Indeed, the right of praise is fulfilled after recognition (Ma'rifah), and no one except Allah can encompass the essence of Allah's being, His attributes, His perfection, His majesty, and His beauty. Therefore, when He commanded us to send blessings upon our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), we returned the matter to Him. The compliance with His command was in our saying, "O Allah, send blessings and peace upon him," because no blessing is fitting for his immense stature except the blessing of his Generous Lord.

Know that every action that proceeds from a servant has two aspects: one aspect towards its Creator, the Exalted and Majestic, as it has no existence except through Him, and the servant has no part in its creation. The other aspect is towards its performer (kasib), as it appeared from him through the manifestation of the Lord, Glory be to Him and Exalted. This latter aspect is the basis for general attribution in language, custom, and Sharia. Thus, "he stood" (qama) is said only for the one in whom the standing resides, not for the one who created it. However, among actions, there are those whose emanation from the Creator, the Exalted and Majestic, is valid, so it is permissible to attribute them to Him due to the absence of ambiguity, as well as to the servant in a general sense, because here no kind of ambiguity arises...

Page 79 of 772

फ़तावा रज़विया - खंड 30

उत्तर:

ऐ अल्लाह! तेरे लिए ही सारी प्रशंसा है; कोई भी तेरी प्रशंसा का घेरा नहीं कर सकता। तू वैसा ही है जैसा तूने स्वयं अपनी प्रशंसा की है। वास्तव में, प्रशंसा का अधिकार पहचान (मारिफ़त) के बाद पूरा होता है, और अल्लाह की सत्ता, उसके गुणों, उसकी पूर्णता, उसके प्रताप और उसके सौंदर्य के सार को अल्लाह के सिवा और कौन जान सकता है। इसलिए, जब उसने हमें अपने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद भेजने का आदेश दिया, तो हमने मामला उसी पर लौटा दिया। उसके आदेश का पालन हमारे इस कथन में था, "ऐ अल्लाह, उन पर दरूद और सलाम भेज," क्योंकि उनके महान कद के योग्य उनके उदार रब की दुआ के अलावा कोई दरूद नहीं है।

जान लो कि बंदे से होने वाले हर कार्य के दो पहलू होते हैं: एक पहलू उसके निर्माता, सर्वशक्तिमान और प्रतापी की ओर, क्योंकि उसका कोई अस्तित्व नहीं है सिवाय उसके माध्यम से, और बंदे का उसके निर्माण में कोई हिस्सा नहीं है। दूसरा पहलू उसके कर्ता (कासिब) की ओर है, क्योंकि वह प्रभु, उसकी महिमा और सर्वोच्चता के प्रकटीकरण के माध्यम से उससे प्रकट हुआ। यह बाद वाला पहलू भाषा, रीति-रिवाज और शरिया में सामान्य श्रेय का आधार है। इस प्रकार, "वह खड़ा हुआ" (क़ामा) केवल उसी के लिए कहा जाता है जिसमें खड़ा होना निवास करता है, न कि उसके लिए जिसने इसे बनाया है। हालाँकि, कार्यों में से कुछ ऐसे हैं जिनका निर्माता, सर्वशक्तिमान और प्रतापी से निकलना वैध है, इसलिए अस्पष्टता की अनुपस्थिति के कारण उन्हें उसे श्रेय देना अनुमेय है, साथ ही सामान्य अर्थों में बंदे को भी, क्योंकि यहाँ किसी भी प्रकार का भ्रम उत्पन्न नहीं होता...

पृष्ठ 79 का 772

الجواب:

اللھم لك الحمد لا یحصی احد ثناء علیك انت كما اثنیت نفسك فان حق الثناء بحق المعرفة ولا یحیط بكنه الله وصفات الله وكمال الله وجمال الله وجلال الله الا الله ولذلك لما امرنا ان نصلی علی نبینا صلی الله تعالی علیه وسلم رددنا الامر الیه وكان امتثال امره بقولنا اللھم صل وسلم علیه اذ لا تضی بقدره العظیم الا صلوة ربه الكریم اے اللہ : تیرے لئے تعریف ہے کوئی تیری تعریف کا احاطہ نہیں کر سکتا۔ تو ایسا ہی ہے جیسا تو نے اپنی تعریف کی۔ تعریف کا حق معرفت کے بعد ادا ہوتا ہے اور اللہ تعالیٰ کی ذات وصفات کی کنہ اور اس کے کمال، جلال کے سوائے خدا کے اور کون جان سکتا ہے اسی لئے تو جب اللہ تعالیٰ نے ہمیں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر درود بھیجنے کو کہا تو ہم نے بات اسی کی طرف لوٹا دی اور حکم کی بجا آوری یوں کی کہ یا اللہ ! تو ہی اپنے رسول پر درود بھیج، اس لئے کہ ان کے شایان درود تو ان کا رب کریم ہی بھیج سکتا ہے۔

اعلم ان لكل فعل یصدر من العبد وجهتین و جهته الی خالقه عز وجل اذ لا وجود له الا به ولیس للعبد من خلقه شیئ و وجهته الی كاسبه اذ منه ظهر باظهار المولی سبحانه و تعالی و هذه الاخری هي مناط الاستناد العام لغة و عرفا و شرعا جان لو کہ جو کام بھی بندے سے صادر ہوتا ہے اس کی دو جہتیں ہیں : ایک رب تبارک و تعالیٰ کی طرف کہ ہر شئی کا خالق وہی ہے بندے کو خلق سے کوئی حصہ نہیں اور ایک رخ کاسب کی طرف کیونکہ وہ فعل خدا کی قدرت سے اسی بندہ سے ظاہر ہوا۔ عام طور پر افعال کی نسبت کی بنیاد شریعت ، نعت اور عرف عام میں یہی آخری وجہ یعنی اکتساب کی ہے۔

فلا یقال قام الا لمن قام به القیام لا لمن خلقه لکن من الافعال ما یصح صدوره من الخالق عز وجل فیسوغ اسنادها الیه لارتفاع الایهام و الی العبد علی وجهه العام تو قیام کے خالق کے لیے قام نہیں کہا جائے گا اس کے مباشر کے لیے کہا جائے گا لیکن بعض افعال ایسے ہیں کہ ان کا صدور رب تبارک و تعالیٰ سے بھی ہوتا ہے تو اس کی نسبت رب اور بندے دونوں کی طرف ہو سکتی ہے جس کو ہم نے اسنادِ عام سے تعبیر کیا کیونکہ یہاں کسی قسم کا ایہام پیدا

Fatawa Razawiyya Volume 30

...and that is like praise, gratitude, oneness (tawhid), and remembrance (dhikr), not like prayer (salat), prostration (sajdah), fasting (sawm), worship (ibadat), standing (qiyam), and sitting (qu'ud), due to what has preceded. The former is the reality (haqiqah), and the latter is the form (surah). So when the reality is sound, it prevails, and the form fades away before it. Thus, its denial from its acquirer (the doer) is correct, and its attribution is restricted to its Creator. And that is the word of the Most High: "You did not kill them, but it was Allah who killed them" (1) and "You did not throw when you threw, but it was Allah who threw" (2). So, He established and denied in form and meaning: "And my success is not but through Allah" and "And you do not will except that Allah wills." Rather, when you look with the eye of reality, there is no existence except for Him, glorified be He. Everything is perishing except His face. He is the First and the Last, the Manifest and the Hidden. And this is our master Sawad ibn Qarib, may Allah be pleased with him, saying in what he presented to the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him:

So I bear witness that Allah—there is no lord besides Him, And you are trusted over every unseen. (3)

[Right Column Explanation]: ...it is not. Its example is expressing praise, gratitude, tawhid (oneness), dhikr (remembrance), guidance, and reminding. Prayer, prostration, fasting, worship, standing, and sitting are not from these actions (in that sense), as we explained above. The first attribution is real (haqiqi), and the second is formal (suri). So when the real attribution is correct, it becomes dominant, and the formal attribution becomes dominated and weakened. In such a case, the action is denied from the acquirer (the human doer) and attributed to the Creator. As Allah the Almighty said in the Great Quran: "You did not kill the disbelievers; We killed them." Or, "O Messenger of Allah! You did not throw the pebble; We threw it." Thus, denial is from the perspective of form, and affirmation is from the perspective of reality. Similarly, "My success is only by Allah" and "You do not will except as Allah wills." In fact, if you look with the eye of reality, there is no existence of anyone besides Allah. "Everything is perishing except Allah." He is the First, the Last, the Manifest, and the Hidden. Our master Sawad ibn Qarib (may Allah be pleased with him) presents in the court of the Master (peace and blessings of Allah be upon him and his family): "There is nothing besides Allah, and you are trusted over every unseen."

1. Al-Quran al-Karim 8/17

2. Al-Quran al-Karim 8/17
3. Al-Isti'ab fi Ma'rifat al-Ashab, Biography of Sawad ibn Qarib al-Dawsi, 1114, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/234

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...और यह प्रशंसा (हम्द), कृतज्ञता (शुक्र), एकेश्वरवाद (तौहीद) और स्मरण (ज़िक्र) की तरह है, न कि नमाज़ (सलात), सजदा, रोज़ा (सौम), इबादत, क़याम और कुऊद (बैठना) की तरह, जैसा कि पहले बताया गया है। पहला वास्तविकता (हक़ीक़त) है और दूसरा रूप (सूरत)। तो जब वास्तविकता सही होती है, तो वह प्रभावी हो जाती है और उसके सामने रूप मिट जाता है। अत; कर्ता (कासिब) से इसके निषेध का अर्थ सही है और इसका श्रेय इसके निर्माता (ख़ालिक़) तक ही सीमित है। और यह अल्लाह तआला का कथन है: "तुमने उन्हें नहीं मारा, बल्कि अल्लाह ने उन्हें मारा" (1) और "जब तुमने फेंका तो तुमने नहीं फेंका, बल्कि अल्लाह ने फेंका" (2)। अतः उसने रूप और अर्थ में स्थापित और निषेध किया: "और मेरी सफलता केवल अल्लाह के साथ है" और "और तुम नहीं चाहोगे सिवाय इसके कि अल्लाह चाहे।" बल्कि, जब तुम वास्तविकता की आँखों से देखोगे, तो उसके अलावा किसी का अस्तित्व नहीं है, वह प्रतापी है। उसके चेहरे के अलावा हर चीज़ नष्ट होने वाली है। वही आदि है, वही अंत है, वही प्रत्यक्ष है और वही परोक्ष है। और ये हमारे स्वामी सवाद इब्न क़ारिब (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) हैं, जो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की सेवा में प्रस्तुत करते हुए कहते हैं:

तो मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के अलावा कोई रब नहीं है, और आप हर परोक्ष (ग़ायब) पर भरोसेमंद हैं। (3)

[दायां कॉलम स्पष्टीकरण]: ...नहीं होता। इसकी मिसाल हम्द, शुक्र, तौहीद बयान करना, ज़िक्र करना, हिदायत करना और याद दिलाना है। सलात, सजदा, रोज़ा, इबादत, क़याम और कुऊद इन अफ़आल से नहीं हैं। जैसा कि हम ऊपर बयान कर आए। पहली निस्बत हक़ीक़ी और दूसरी सूरी है। तो जब इस्नाद-ए-हक़ीक़ी सही हो तो वही ग़ालिब हो जाती है और इस्नाद-ए-सूरी मक़्लूब व मुज़्महिल। ऐसी सूरत में कासिब से उस फ़ेल की नफ़ी करके ख़ालिक़ की तरफ़ निस्बत कर दी जाती है। जैसा कि क़ुरान-ए-अज़ीम में अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "काफ़िरों को तुमने क़त्ल नहीं किया, हमने क़त्ल किया।" या "ऐ रसूलुल्लाह! आपने कंकरी नहीं फेंकी, हमने फेंकी।" पस नफ़ी अज़ रू-ए-सूरत है और इसबात अज़ रू-ए-हक़ीक़त है। इसी तरह 'मा तौफ़ीक़ी इल्ला बिल्लाह' और 'व मा तशाऊना इल्ला अयं यशाअल्लाह' है। बल्कि निगाह-ए-हक़ीक़त में देखोगे तो अल्लाह के अलावा किसी का वजूद ही नहीं। "अल्लाह के सिवा हर चीज़ हलाक होने वाली है।" वही अव्वल, वही आख़िर, वही ज़ाहिर, वही बातिन। हमारे सरदार सवाद इब्न क़ारिब (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) सरकार (सल्लल्लाहु

तआला अलैहि व आलिहि व सल्लम) की बारगाह में अर्ज़ करते हैं: "अल्लाह के अलावा कोई चीज़ नहीं और आप हर ग़ायब पर मामून हैं।"

1. अल-क़ुरान अल-करीम 8/17
2. अल-क़ुरान अल-करीम 8/17
3. अल-इस्तिआब फ़ी मा'रिफ़त अल-असहाब, तर्जुमा सवाद बिन क़ारिब अल-दौसी 1114, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/234

पृष्ठ 80 / 772

و ذلک کحمد و شکر و وحد و ذکر لا کصلی و سجد و صام و عبد و قام و قعد لما تقدم و الاول الحقیقة والاخر الصورة فاذا صحت الحقیقة غلبت واضمحلت عنده الصورة فصح نفیه عن کاسبه و قصر اسناده علی خالقه وذلك قوله تعالی "فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ" (۱) "وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَى" (۲) - فاثبت و نفی صورة ومعنی و ما توفیقی الا باللہ و ما تشاؤن الا ان یشاء اللہ - بل اذا نظرت بعین الحقیقة فلا وجود الا له عز جلا له کل شیئ هالك الا وجهه هو الاول هو الاخر والظاهر والباطن ۔ وهذا سیدنا سواد بن قارب رضی اللہ تعالی عنه قائلا فیما عرضه علی النبي صلی اللہ علیه وسلم -

فاشهد ان اللہ لا رب غیره وانت مامون علی کل غائب (۳)

[دائیں کالم کی وضاحت]: نہیں ہوتا اس کی مثال حمد، شکر، توحید بیان کرنا، ذکر کرنا، ہدایت کرنا اور یاد دلانا۔ صلوٰۃ، سجدہ، روزہ، عبادت، قیام و قعود ان افعال سے نہیں ۔ جیسا کہ ہم اوپر بیان کر آئے۔ پہلی نسبت حقیقی اور دوسری صوری ہے۔ تو جب اسناد حقیقی صحیح ہو تو وہی غالب ہو جاتی ہے اور اسناد صوری مغلوب مضمحل۔ ایسی صورت میں کاسب سے اس فعل کی نفی کر کے خالق کی طرف نسبت کر دی جاتی ہے ۔ جیسا کہ قرآن عظیم میں اللہ تعالی نے فرمایا: "کافروں کو تم نے قتل نہیں کیا ہم نے قتل کیا۔" یا رسول اللہ ! آپ نے کنکری نہیں پھینکی ہم نے پھینکی " پس نفی از روئے صورت ہے اور اثبات از روئے حقیقت ہے۔ اسی طرح ما توفیقی الا باللہ وما تشاؤن الا ان یشاء اللہ ہے۔ بلکہ نگاہ حقیقت میں سے دیکھو گے تو اللہ کے علاوہ کسی کا وجود ہی نہیں۔ "اللہ کے سوا ہر چیز ہلاک ہونے والی ہے۔" وہی اول وہی آخر وہی ظاہر وہی باطن۔ ہمارے سردار سواد ابن قارب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سرکار (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم) کی بارگاہ میں عرض کرتے ہیں: اللہ کے علاوہ کوئی چیز نہیں اور آپ ہر غائب پر مامون ہیں۔

١ القرآن الكريم ٨ / ١٧ ٢ القرآن الكريم ٨ / ١٧ ٣ الاستيعاب في معرفة الاصحاب ترجمہ سواد بن قارب الدوسی ١١١٤ دار الكتب العلمية بيروت ٢ / ٢٣٤

Fatawa Ridawiyyah Volume 30

Arabic	Urdu
"And the word of monotheism has become 'no existence' [except Allah]. So 'there is no god but Allah' is for the devout, 'there is no deity but Allah' is for the seekers, 'there is no goal but Allah' is for those who have reached, 'there is no witnessed but Allah' is for the perfect ones, 'there is no existent but Allah'. All are correct and all are monotheism without unification (pantheism), for that is atheism. We ask Allah for the path of guidance. So understand, and Allah Almighty knows best."	"Reflect, the name of the word is 'Kalimah Tawheed' (Word of Monotheism), not 'Kalimah Wujud' (Word of Existence). There is indeed no deity but Allah, so those who worship say 'La Ma'bud Illallah' (There is no deity but Allah), and the seekers say 'La Mashhud Illallah' (There is no witnessed but Allah), and the perfect ones say 'La Maujud Illallah' (There is no existent but Allah). All are correct and all are monotheism without unification, because that is atheism. We seek the path of guidance from Allah; so reflect. And Allah Almighty knows best."

Problem 6: From Jaipur, residence of Nawab Wajid Ali Khan Sahib, sent by جناب Maulvi Muhammad Ruknuddin Sahib Alwari, dated 14 Safar 1336 AH. Crown of Scholars, pride of the people of Mahsun, reservoir of knowledge, His Holiness Maulana Al-Haj Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib, may Allah prolong your shadows. Peace be upon you and the mercy and blessings of Allah. For a long time, I have been unable to inquire about your brilliant well-being through correspondence, but praise be to Allah, I continue to feel joy upon learning of your well-being from the mouths of people coming from there. After a long period, I had the opportunity to visit the jewel-scattering court of Hazrat Khwaja Gharib Nawaz (may his secret be sanctified). On the way back, I had to stay in Jaipur at the request of Nawab Wajid Ali Khan Sahib. A conversation took place with a Wahhabi cleric. During the conversation, regarding this statement of the late and forgiven Maulvi Abdul Sami Sahib, which he wrote about the Prophetic tradition:

Arabic	Urdu
"Whoever innovates in this matter of ours what is not part of it, it will be rejected. [1]"	"(Whoever innovates a new thing in our religion which is not from it, then it is rejected. - Translator)"

...about which he wrote that the commentators have written the following in the explanation of 'what is not part of it':

Arabic	Urdu
"In it is an indication that the innovation of what does not conflict with the Book and the Sunnah is not blameworthy. [2]"	"In this is an indication that a new thing which is not contrary to the Book and Sunnah, its innovation is not worthy of condemnation. (Translator)"

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Aqdiyah, Chapter on Annulment of False Rulings etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/77. [2] Anwar-e-Sati'ah regarding Mawlid and Fatiha, investigation of the essence of innovation, Maktaba Hamidiyah, Ganj Bakhsh Road, Lahore, p. 7.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अरबी	उर्दू
"और तौहीद का कलिमा 'ला वजूद' हो गया है। तो 'ला इलाहा इल्लल्लाह' इबादत गुज़ारों के लिए है, 'ला माबूद इल्लल्लाह' और सालिकों के लिए 'ला मक़सूद इल्लल्लाह' और वासिलों के लिए 'ला मशहूद इल्लल्लाह' और कामिलों के लिए 'ला मौजूद इल्लल्लाह' है। सब सही है और सब इत्तिहाद (अद्वैत) के बिना तौहीद है, क्योंकि वह तो इल्हाद (नास्तिकता) है। हम अल्लाह से हिदायत का रास्ता मांगते हैं। तो समझें, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।"	"ग़ौर कीजिए, कलिमा का नाम कलिमा-ए-तौहीद है न कि कलिमा-ए-वजूद। तो अल्लाह के अलावा कोई माबूद है ही नहीं, इसलिए इबादत करने वाले कहते हैं 'ला माबूद इल्लल्लाह' और सालिकीन कहते हैं 'ला मशहूद इल्लल्लाह' और कामिलीन कहते हैं कि 'ला मौजूद इल्लल्लाह' सब दुरुस्त है और सब तौहीद है इत्तिहाद के बिना क्योंकि वह तो इल्हाद है। हम अल्लाह से हिदायत का रास्ता चाहते हैं, पस ग़ौर करो। वल्लाह तआला आलम।"

मसाला 6: जयपुर से, नवाब वाजिद अली खान साहब के आवास से, जनाब मौलवी मुहम्मद रुकनुद्दीन साहब अलवारी द्वारा प्रेषित, दिनांक 14 सफ़र 1336 हिजरी। ताजुल उलमा, मासिनियान के गौरव, ज्ञान के भंडार हज़रत मौलाना अल-हाज मौलवी अहमद रज़ा खान साहब, अल्लाह आपकी छाया को लम्बा करे। आप पर सलाम और अल्लाह की रहमत और बरकतें हों। काफी समय से पत्राचार के माध्यम से आपके उज्ज्वल स्वास्थ्य के बारे में जानने में असमर्थ रहा हूँ, लेकिन अल्लाह का शुक्र है कि आने वाले लोगों की ज़ुबानी खैरियत मालूम होने से खुशी होती रहती है। काफी समय बाद हज़रत ख्वाजा ग़रीब नवाज़ (क़ुद्दिस सिर्रहु) की दरगाह-ए-गौहर बार में हाज़िरी का मौका मिला। वापसी में नवाब वाजिद अली खान साहब के बुलावे पर जयपुर में रुकना पड़ा। एक वहाबी मौलवी से बातचीत हुई। बातचीत के दौरान मरहूम और मग्फ़ूर मौलवी अब्दुल समी साहब की इस इबारत पर, जो उन्होंने हदीस-ए-नबवी के बारे में लिखी थी:

अरबी	उर्दू
"जिसने हमारे इस मामले (दीन) में कोई नई चीज़ ईजाद की जो इसमें से नहीं है, तो वह मरदूद (अस्वीकार्य) है। [1]"	"(जिसने हमारे दीन में कोई नई बात ईजाद की जो उसमें से नहीं है, तो वह मरदूद है। - अनुवादक)"

...जिसके बारे में उन्होंने लिखा है कि व्याख्याकारों ने 'मा लैस मिन्हु' की व्याख्या में यह लिखा है:

अरबी	उर्दू
"इसमें इस बात की ओर इशारा है कि ऐसी नई चीज़ का ईजाद करना जो किताब और सुन्नत के ख़िलाफ़ न हो, निंदनीय नहीं है। [2]"	"इसमें इशारा है कि जो नई बात किताब व सुन्नत के ख़िलाफ़ न हो, उसे ईजाद करना काबिले-मज़म्मत नहीं है। (अनुवादक)"

[1] सहीह मुस्लिम, किताबुल अक़्दिया, बाब नक़्ज़ुल अहकामुल बातिला आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/77। [2] अनवारे सातिआ, मौलूद और फ़ातिहा के बयान में, बिदअत की असल तहक़ीक़, मकतबा हामिदिया, गंज बख्श रोड, लाहौर, पृष्ठ 7।

عربی	اردو
وصار کلمة التوحید لا وجود فلا الہ الا اللہ للناسکین لا معبود الا اللہ و للسالکین لا مقصود الا اللہ و للواصلین لا مشہود الا اللہ و للکاملین لا موجود الا اللہ والکل سدید والکل توحید من دون اتحاد فانہ الحاد نسئل اللہ سبیل الرشاد فافہم واللہ تعالی اعلم۔	غور کیجئے کلمہ کا نام کلمہ توحید ہے نہ کلمہ وجود، تو اللہ کے علاوہ کوئی معبود ہے ہی نہیں تو عبادت کرنے والے کہتے ہیں لا معبود الا اللہ اور سالکین کہتے ہیں لا مشہود الا اللہ اور کاملین کہتے ہیں کہ لا موجود الا اللہ سب درست ہے اور سب توحید ہے اتحاد کے بغیر کیونکہ وہ تو الحاد ہے ہم اللہ سے ہدایت کا راستہ چاہتے ہیں، پس غور کرو۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۶: از جے پور مکان نواب واجد علی خان صاحب مرسلہ جناب مولوی محمد رکن الدین صاحب الوری مورخہ ۱۴ صفر ۱۳۳۶ھ تاج العلماء مایہ ناز ماسنیان مخزن علوم حضرت مولانا الحاج مولوی احمد رضا خان صاحب مداللہ ظلالکم، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ ایک مدت سے گوزریعہ مراسلت دریافت خیریت مزاج وہاج سے قاصر ہوں مگر الحمدللہ کہ مردمان آئیندگان کی زبانی خیریت معلوم ہونے سے مسرت ہوتی رہتی ہے، ایک عرصہ کے بعد حضرت خواجہ غریب نواز قدس سرہ کے دربارِ دربار میں حاضری کا اتفاق ہوا، واپسی میں جے پور بھی نواب واجد علی خان صاحب کے طلب کرنے پر قیام کرنا پڑا۔ ایک مولوی وہابی سے گفتگو ہوئی اثنائے گفتگو میں مولوی عبدالسمیع صاحب مرحوم ومغفور کی اس عبارت پر کہ جو انہوں نے حدیث نبوی:

عربی **اردو**

من احدث في امرنا هذا ما ليس منه فهو رد ۱۔ (جس نے ہمارے دین میں کوئی نئی بات ایجاد کی جو اس میں سے نہیں ہے تو وہ مردود ہے۔ت)

کی نسبت لکھا ہے کہ شارحین نے مالیس منہ کی شرح میں یہ لکھا ہے:

عربی **اردو**

فيه اشارة الى ان احداث ما لا ينازع الكتاب والسنة ليس بمذموم ۲ اس میں اشارہ ہے کہ جو نئی بات کتاب وسنت کے مخالف نہ ہو اس کو ایجاد کرنا قابلِ مذمت نہیں ہے۔ (ت)

۱ صحیح مسلم کتاب الاقضیۃ باب نقض الاحکام الباطلۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۷ ۲ انوار ساطعہ در بیان مولود و فاتحہ بدعت کی اصل تحقیق مکتبہ حامدیہ گنج بخش روڈ لاہور ص ۷

Fatawa Razawiyya, Volume 30

The objection was raised that these words are not found in any commentary. At that time, when Sahihayn (Bukhari and Muslim) were consulted, they were found neither in the commentary of Maulvi Ahmad Ali Saharanpuri nor in Nawawi's. Therefore, it is requested that you please write down which commentary this text is in? Because the late Maulvi Abdul Sami did not give a reference to any commentary, and secondly, Shah Ahmad Saeed Mujaddidi (may Allah have mercy on him) has quoted this text in 'Tahqiq al-Haq al-Masail' regarding the proof of the third and fortieth day rituals, citing a marginal note:

[Table/Box Start] (Arabic): Indeed, Muslims gather in every age and time, reciting the Qur'an and gifting its reward to their deceased. On this are the righteous and pious people of every school of thought, including Malikis, Shafi'is, and others. No denier denies this. Thus, it is a consensus (ijma') among the Ahl al-Sunnah wa'l-Jama'ah, contrary to the Mu'tazilites. (Urdu Translation): People of every era and every time gather to read the Holy Qur'an and dedicate its reward to their deceased. This is the stance of the righteous and trustworthy followers of every school of thought, such as Malikis and Shafi'is, etc., which no one denies. Therefore, there is consensus on this among the Ahl al-Sunnah wa'l-Jama'ah, unlike the Mu'tazilites. (T) [Table/Box End]

The aforementioned Shah Sahab also did not provide a reference to any commentary. Regarding this, it is also requested that you kindly write which commentary this passage exists in. The Wahhabi's objection is that Sunnis give false references like this. I haven't come across it either. Please send a correct and illuminating answer. By Allah's grace, we have had this Wahhabi expelled from here, but we should also know the reality of these passages. With utmost humbleness, Miskeen Muhammad Rukn-ud-Din Naqshbandi Qadiri Alwari

The Answer: Honorable Maulana, possessor of glory and nobility, may the Most Noble (Allah) Almighty honor and ennoble you. And peace be upon you, and the mercy of Allah and His blessings. The first passage is in 'Mirqat Sharh Mishkat' by Ali Qari, printed in Egypt, Volume 1, page 177, last line, beginning of the Chapter of Adherence to the Book and Sunnah. And the second is in 'Binaya Sharh Hidaya' by Imam Mahmood al-Ayni, printed in Lucknow, second part of Volume 1, towards the end of page 1612, beginning of the Chapter of Hajj on behalf of another. Dear Maulana! Ahl al-Sunnah are like a mirror; the Wahhabi was shown his own face in the mirror. It is the custom of Wahhabis to fabricate books from their hearts and invent

scholars from their hearts; then what's the difficulty in fabricating a passage? And peace.

---

[1] Mirqat al-Mafatih, Chapter of Adherence to the Book and Sunnah, Hadith 30, Al-Maktabah al-Habibiyah Quetta 1/366. [2] Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Book of Hajj, Chapter of Hajj on behalf of another, Al-Maktabah al-Imdadiyah Makkah al-Mukarramah, Volume 1, Part 2, page 1612.

फतावा रजविया, जिल्द 30

यह आपत्ति जताई गई कि ये शब्द किसी भी शरह (टीका) में नहीं हैं। उस समय जब सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) को देखा गया, तो वे न तो मौलवी अहमद अली सहारनपुरी की शरह में मिले और न ही नववी की शरह में। अतः निवेदन है कि आप कृपया यह लिख दें कि यह इबारत किस शरह में है? क्योंकि स्वर्गीय मौलवी अब्दुल समई ने भी किसी शरह का संदर्भ नहीं दिया था, और दूसरे, शाह अहमद सईद मुजद्दीदी (रहमतुल्लाह अलैह) ने 'तहकीक उल हक अल मसाइल' के भीतर तीसरे और चालीसवें दिन की रस्मों के प्रमाण में एक हाशिये (नोट) के हवाले से यह इबारत उद्धृत की है:

[तालिका/बॉक्स प्रारंभ] (अरबी): निश्चय ही मुसलमान हर युग और समय में एकत्र होते हैं, कुरान का पाठ करते हैं और उसका सवाब अपने मृतकों को भेंट करते हैं। इसी पर हर मज़हब के नेक और धर्मपरायण लोग हैं, जिनमें मालिकी, शाफ़ई और अन्य शामिल हैं। कोई भी इसे नकारने वाला नहीं नकारता। अतः यह अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत के बीच एक इज्मा (आम सहमति) है, जो मुअतज़िला के विपरीत है। (उर्दू अनुवाद): हर दौर और हर ज़माने के लोग जमा होकर कुरान मजीद पढ़ते हैं और उसका सवाब अपने मुर्दों को बख्श देते हैं, मालिकिया व शाफ़ईया वगैरह हर मज़हब के सालेहीन और दयानतदारों का यही मौक़फ़ है जिसका कोई इनकार नहीं करता, तो अहल-ए-सुन्नत व जमाअत के नज़दीक इस पर इज्मा है, बखिलाफ़ मुअतज़िला के। (त) [तालिका/बॉक्स समाप्त]

उपरोक्त शाह साहब ने भी किसी शरह का संदर्भ नहीं दिया था। इसके बारे में भी निवेदन है कि आप कृपया लिख दें कि यह इबारत किस शरह में मौजूद है। वहाबी की यह आपत्ति है कि सुन्नी ऐसे ही झूठे संदर्भ देते हैं। मेरी नज़रों से भी यह नहीं गुज़रा। कृपया एक सही और रोशन जवाब भेजें। अल्लाह के फ़ज़ल से हमने इस वहाबी को यहाँ से निकलवा दिया है, लेकिन हमें भी इन इबारतों की असलियत पता होनी चाहिए। ज़्यादा नियाज़, मिस्कीन मुहम्मद रुकनुद्दीन नक़्शबंदी कादरी अलवरी।

जवाब: आदरणीय मौलाना, महिमा और उदारता के स्वामी, परम उदार (अल्लाह) आपको सम्मानित और उदार बनाए। आप पर सलामती हो, और अल्लाह की रहमत और उसकी बरकतें हों। पहली इबारत 'मिरक़ात शरह मिश्क़ात' अली क़ारी में है, जो मिस्र में छपी है, जिल्द 1, पृष्ठ 177, आखिरी पंक्ति, 'किताब और सुन्नत को मज़बूती से थामने' के अध्याय की शुरुआत में। और दूसरी 'बिनाया शरह हिदाया' इमाम महमूद अल-ऐनी की, लखनऊ में छपी, जिल्द 1 के दूसरे भाग के अंत में, पृष्ठ

1612 पर, 'दूसरों की ओर से हज' के अध्याय की शुरुआत में है। आदरणीय मौलाना! अहल-ए-सुन्नत आईने की तरह हैं; वहाबी को आईने में उसका अपना चेहरा दिखाया गया। किताबों को अपने दिल से गढ़ना और उलेमा को अपने दिल से तराशना वहाबियों का तरीका है; फिर इबारत गढ़ना क्या मुश्किल है? वस्सलाम।

---

[1] मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताब और सुन्नत को मज़बूती से थामने का अध्याय, हदीस 30, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा 1/366। [2] अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया, किताबुल हज, दूसरों की ओर से हज का अध्याय, अल-मकतबा अल-इमदादिया मक्का अल-मुकर्रमा, जिल्द 1, भाग 2, पृष्ठ 1612।

یہ اعتراض کیا کہ یہ الفاظ کسی شرح میں نہیں ہیں اس وقت صحیحین کو جو دیکھا گیا تو نہ مولوی احمد علی سہارنپوری کی شرح میں اور نہ نووی میں اس کا پتہ لگا۔ لہذا گذارش ہے کہ جناب اس عبارت کو تحریر فرما دیں کہ کون سی شرح میں ہے؟ کیونکہ مولوی عبدالسمیع صاحب مرحوم نے بھی کسی شرح کا حوالہ نہیں دیا، دوسرے شاہ احمد سعید مجددی رحمتہ اللہ علیہ نے تحقیق حق المسائل کے اندر ثبوت سوم و چہلم میں بحوالہ حاشیہ یہ عبارت نقل فرمائی ہے :

[ٹیبل/باکس کا آغاز] ان المسلمین یجتمعون فی کل عصر و زمان یقرأون القرآن ویھدون ثوابہ لموتاھم وعلی ھذا اھل الصلاح والدیانۃ من کل مذھب من المالکیۃ و الشافعیۃ وغیرہم ولا ینکر ذلک منکر فکان اجماعاً عند اھل السنۃ والجماعۃ خلافاً للمعتزلۃ۔ | ہر دور اور ہر زمانے کے لوگ جمع ہو کر قرآن مجید پڑھتے ہیں اور اس کا ثواب اپنے مردوں کو بخش دیتے ہیں، مالکیہ و شافعیہ وغیرہ ہر مذہب کے صالحین اور دیانتداروں کا یہی موقف ہے جس کا کوئی انکار نہیں کرتا، تو اہلسنت و جماعت کے نزدیک اس پر اجماع ہے بخلاف معتزلہ کے۔(ت) [ٹیبل/باکس کا اختتام]

شاہ صاحب موصوف نے بھی کسی شرح کا حوالہ نہیں دیا اس کے بارے میں بھی عرض ہے کہ جناب تحریر فرما دیں کہ یہ عبارت کون سی شرح میں موجود ہے۔ وہابی صاحب کا یہ اعتراض ہے کہ سنی یونہی جھوٹے حوالے دیتے ہیں فقیر کی بھی نظر سے نہیں گزرا۔ جواب باصواب انور روانہ فرمایا جائے، بفضل تعالٰی یہاں سے تو اس وہابی کو نکلوا دیا ہے، مگر ہم کو بھی تو ان عبارتوں کی اصلیت معلوم ہونی چاہیے۔ زیادہ نیاز مسکین محمد رکن الدین نقشبندی قادری الوری

الجواب: مولنا المکرم ذی المجد والکرم اکرمکم الاکرم تعالی و تکرم، وعلیکم السلام ورحمة الله وبرکاتہ۔ پہلی عبارت مرقاۃ شرح مشکوۃ علی قاری طبع مصر جلد اول ص ۱۷۷ سطر اخیر شروع باب الاعتصام بالکتاب والسنۃ میں ہے، اور دوسری بنایہ شرح ہدایہ للامام محمود العینی طبع لکھنو، جزء ثانی از جلد اول اواخر ص ۱۶۱۲ آغاز باب الحج عن الغیر میں۔ جناب مولانا! اہلسنت آئینہ ہیں، وہابی کو آئینے میں اپنا ہی منہ دکھا دیا، یہ شیوہ وہابیہ کا ہے کتابیں دل سے گھڑ لیں علماء دل سے تراش لئے، پھر عبارت گھڑنی کیا مشکل ہے۔ والسلام۔

---

1 مرقاۃ المفاتیح باب الاعتصام بالکتاب والسنۃ حدیث ۳۰ المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۱/ ۳۶۶ 2 البنایۃ فی شرح الہدایۃ کتاب الحج باب الحج عن الغیر المکتبۃ الامدادیۃ مکۃ المکرمۃ المجلد الاول الجزء الثانی ص ۱۶۱۲

Volume 30

Fatawa Rizvia

Issue 7: From the city, Mohalla Katra Chand Khan, questioned by Manzoor Hasan Sahib Qadri Rizvi, 12 Ramadan 1338 AH.

Query: At this moment, the Presence's (Imam Ahmed Raza Khan's) diwan (collection of poetry) is before me. In it, I did not understand the meaning of this verse: "He says these two are the leaders of both worlds, O Murtaza, let Atiq and Umar not know."[1]

The Answer:

This verse is a translation of a Hadith: "Abu Bakr and Umar are the best of the first and the last, and the best of the inhabitants of the heavens and the best of the inhabitants of the earth, except for the Prophets and Messengers. Do not inform them, O Ali!"[2]

Allama Munawi in Al-Taysir[3] has explained the meaning as: It is being said, O Ali (may Allah honor his face), do not tell them, rather We will tell them Ourselves so that their joy may be greater. And Allah Almighty knows best.

Issue 8: From Kanpur, Old Filkhana house of Maulvi Syed Muhammad Ashraf Sahib Vakil, questioned by Maulvi Syed Muhammad Asif Sahib, 4 Ramadan 1339 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

O beloved of Allah's beloved, may my soul be sacrificed for you, Qibla of both worlds and Kaaba of both abodes, reviver of the faith and religion, may your blessings continue. After humble greetings and the desire to attain the felicity of kissing your threshold, this humble servant is well by the grace of Allah Almighty. Constant health for your noble self is sought from the court of the One. On page 80 of Hadaiq-e-Bakhshish, there is a line: "The lovers of the shrine bowed in prostration towards the Haram."[4]

In the explanation of its meaning, it is written that:

---

[1] Hadaiq-e-Bakhshish, Maktaba Rizvia, Aram Bagh Karachi, p. 59. [2] Kanz al-Ummal, Hadith 32645 & 32652, Mu'assasat al-Risalah Beirut 11/61-560; Tarikh Baghdad, biography of Abdullah bin Harun 5331, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 10/192. [3] Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir under the Hadith "Abu Bakr and Umar are the masters of the

elderly people of Paradise," Maktaba al-Imam al-Shafi'i Riyadh 1/18. [4] Hadaiq-e-Bakhshish, Presence at the eternal shrine, second part, color of love, Maktaba Rizvia Karachi part one p. 100.

जिल्द 30

फ़तावा रज़विया

मसला 7: शहर मोहल्ला कटरा चाँद ख़ाँ से, मुस्तफ़ा मंज़ूर हसन साहब क़ादरी रज़वी, 12 रमज़ान 1338 हिजरी।

सवाल: इस वक़्त हुज़ूर (इमाम अहमद रज़ा ख़ाँ) का दीवान नज़रों के सामने है, इसमें इस शेर का मतलब समझ नहीं आया: "फ़रमाते हैं ये दोनों हैं सरदार दो जहाँ, ऐ मुर्तज़ा अतीक़ ओ उमर को ख़बर न हो"[1]

जवाब:

यह शेर एक हदीस का तर्जुमा है: "अबू बक्र और उमर पहले और पिछले तमाम लोगों से अफ़ज़ल हैं, और तमाम आसमान वालों और तमाम ज़मीन वालों से बेहतर हैं सिवाय अंबिया और मुरसलीन के, ऐ अली! तुम उन दोनों को इसकी ख़बर न देना।"[2]

अल्लामा मुनवी ने 'तयसीर'[3] में इसके यह मानी बताए हैं कि इर्शाद होता है ऐ अली (करम अल्लाह तआला वजहुहुल करीम) तुम उनसे न कहना बल्कि हम ख़ुद फ़रमाएंगे ताकि उनकी मुसर्रत (ख़ुशी) ज़्यादा हो। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 8: कानपुर फ़ीलख़ाना क़दीम मकान मौलवी सैयद मोहम्मद अशरफ़ साहब वकील से, मुस्तफ़ा मौलवी सैयद मोहम्मद आसिफ़ साहब, 4 रमज़ान 1339 हिजरी।

बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम। नहमदुहू व नुसल्ली अला रसूलिहिल करीम।

ऐ अल्लाह के महबूब के महबूब, मेरी जान आप पर कुर्बान, दोनों जहानों के क़िबला और काबा, दीन और मिल्लत को ज़िंदा करने वाले, आपकी फ़ैज़ बरक़रार रहे। तस्लीमात के बाद, फ़िदयाना और आस्ताना बोसी की सआदत हासिल करने की तमन्ना के साथ अर्ज़ है कि अल्लाह के फ़ज़्ल से फ़िदवी ख़ैरियत से है, आपके आला हुज़ूर की हमेशा तंदुरुस्ती बारगाहे अहदियत से मक़सूद है। हदाइक़े बख़्शिश के सफ़ा 80 का मिसरा: "उश्शाक़े रौज़ा सज्दह में सू-ए-हरम झुके"[4]

की शरह (व्याख्या) में तहरीर है कि:

1. हदाइक़े बख़्शिश, मकतबा रज़विया आराम बाग़ कराची, सफ़ा 59।
2. कन्ज़ुल उम्माल हदीस 32645 और 32652 मुअस्सतुर रिसाला बैरुत 11/61-560, तारीख़ बग़दाद तर्जुमा अब्दुल्लाह बिन हारून 5331 दारुल किताबुल अरबी बैरुत 10/192।
3. अत-तयसीर शरह अल-जामिउल सगीर हदीस के तहत "अबू बक्र और उमर जन्नत के अधेड़ उम्र लोगों के सरदार हैं", मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाज़ 1/18।
4. हदाइक़े बख़्शिश हाज़िरी-ए-दरगाह-ए-अबदी पनाह वस्ल दोम रंग-ए-इश्क़ी मकतबा रज़विया कराची हिस्सा अव्वल सफ़ा 100।

جلد ۳۰

فتاویٰ رضویہ

مسئلہ ۷: از شہر محلہ کٹڑہ چاند خاں مسئولہ منظور حسن صاحب قادری رضوی ۱۲ رمضان ۱۳۳۸ھ

اس وقت حضور کا دیوان پیش نظر ہے اس میں اس شعر کا مطلب سمجھ نہ آیا: فرماتے ہیں یہ دونوں ہیں سردار دو جہاں اے مرتضیٰ عتیق و عمر کو خبر نہ ہو ۱

الجواب:

یہ شعر ایک حدیث کا ترجمہ ہے: ابو بکر و عمر خیر الاولین و خیر الآخرین و خیر اہل ابو بکر و عمر سب اگلوں پچھلوں سے افضل ہیں اور تمام آسمان السموات و خیر اھل الارضین الا الانبیاء و المرسلین والوں اور سب زمین والوں سے بہتر ہیں سوا انبیاء و مرسلین لا تخبرھما یا علی ۲ ۔ کے، اے علی! تم ان دونوں کو اس کی خبر نہ دینا۔

علامہ مناوی نے تیسیر ۳ میں اس کے یہ معنی بتائے ہیں کہ ارشاد ہوتا ہے اے علی (کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم) تم ان سے نہ کہنا بلکہ ہم خود فرمائیں گے تاکہ ان کی مسرت زیادہ ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۸: از کانپور فیلخانہ قدیم مکان مولوی سید محمد اشرف صاحب وکیل مسئولہ مولوی سید محمد آصف صاحب ۴ رمضان ۱۳۳۹ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم ط

یا حبیب محبوب اللہ روحی فداک قبلہ کونین و کعبہ دارین محی الملۃ والدین دامت فیوضہم بعد تسلیمات فدویانہ و تمنائے حصول سعادت آستانہ بوسی اینکہ بفضلہ تعالیٰ فدوی بخیریت ہے ملازمان سامی کی صحتوری مدام بارگاہِ احدیت مطلوب۔ حدائق بخشش کے صفحہ ۸۰ مصرع: عشاق روضہ سجدہ میں سوئے حرم جھکے ۴

کی شرح مطلب میں تحریر ہے کہ:

---

۱ حدائق بخشش مکتبہ رضویہ آرام باغ کراچی ص ۵۹ ۲ کنز العمال حدیث ۳۲۶۴۵ و ۳۲۶۵۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱ / ۶۱ - ۵۶۰ ، تاریخ بغداد ترجمہ عبداللہ بن ہارون ۵۳۳۱ دار الکتاب العربی بیروت ۱۰ / ۱۹۲ ۳ التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت الحدیث ابو بکر و عمر سیدا کھول اہل الجنۃ مکتبۃ الامام الشافعی ریاض ۱ / ۱۸ ۴ حدائق بخشش حاضریِ درگاہ ابدی پناہ وصل دوم رنگِ عشقی مکتبہ رضویہ کراچی حصہ اول ص ۱۰۰

Fatawa Razawiyya, Volume 30

"The Kaaba was also made from his light, his splendor made the Kaaba the Kaaba; so the reality of the Kaaba is that Muhammadi splendor which is manifested within it, that is the soul of the Qibla and to it, in reality, is the prostration. Remember that the Muhammadi reality is the 'Masjud-ilaiha' (that towards which prostration is directed) in our Shari'ah."

From this text, it is understood that the reality of the Kaaba is the Muhammadi splendor towards which the prostration is actually directed. The final words of the text, "Muhammadi reality is the Masjud-ilaiha in our Shari'ah," lead the deficient understanding of this person (deficient in faith, knowledge, and intellect) to conclude that the Muhammadi splendor itself is called the Muhammadi reality. When the reality of the Kaaba is stated to be the Muhammadi splendor, and prostration is said to be towards it in reality, and Muhammadi reality is called Masjud-ilaiha, then it follows that the reality of the Kaaba is indeed the Muhammadi reality. Peace be upon you with honor.

The Answer:

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

To Maulana Al-Mukarram, the possessor of praise and generosity, our master Maulvi Syed Muhammad Asif Sahib, may his virtues endure. Peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah. If you look at the sun and the sunlight, a deficient example of the difference between reality and manifestation (Tajalli) will be before you. The sun is, as it were, the reality of the sun (Haqiqat-i-Shams), and sunlight is its manifestation (splendor). Reality possesses numerous attributes and manifests itself through various attributes in its places of manifestation (Majali). According to the attributes that are the effects in these manifestations, they belong to the reality of the reality, and the dealings with these manifestations, as manifestations, are in reality from the reality, as it was said regarding the Companions (Sahaba), may Allah be pleased with them:

من احبہم فبحبی احبہم ومن ابغضہم فببغضی ابغضہم 1-	"Whoever loved my companions, did so because of their love for me, and whoever bore enmity towards them, did so because of their enmity towards me. (T)"

The reality of the Kaaba, like the realities of all beings, is a manifestation (Tajalli) of the Muhammadi reality (upon its possessor be the best of prayers and greetings). The reality of the Kaaba is that splendor, but that splendor is not the essence (Ayn) of the Muhammadi reality. Peace and blessings of Allah be upon him.

---

1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Virtues, insulting the companions of the Prophet (peace be upon him), Amin Company Delhi 2/226; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abdullah bin Mughaffal, Al-Maktab al-Islami Beirut 5/54, 55, 57.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

"काबा भी उन्हीं के नूर से बना है, उन्हीं की चमक ने काबा को काबा बनाया है, इसलिए काबा की हक़ीक़त वह मुहम्मदी जलवा (चमक) है जो इसमें प्रकट हो रहा है, वही क़िबला की रूह है और हक़ीक़त में सजदा उसी की ओर है। इतना याद रहे कि मुहम्मदी हक़ीक़त हमारी शरीयत में 'मसजूद इलैहा' (जिसकी ओर सजदा किया जाए) है।"

इस इबारत से मालूम होता है कि काबा की हक़ीक़त मुहम्मदी जलवा है जिसकी तरफ हक़ीक़त में सजदा है। इबारत के आख़िरी शब्द कि "मुहम्मदी हक़ीक़त हमारी शरीयत में मसजूद इलैहा है", इन शब्दों से मुझ जैसे ईमान, इल्म और अक़्ल में कमज़ोर व्यक्ति की नाचीज़ समझ में यह आता है कि मुहम्मदी जलवे को ही मुहम्मदी हक़ीक़त कहा गया है। और जब काबा की हक़ीक़त मुहम्मदी जलवा बताई गई और उसी की ओर हक़ीक़त में सजदा कहा गया और मुहम्मदी हक़ीक़त को मसजूद इलैहा कहा गया, तो यह लाज़िमी तौर पर निकलता है कि काबा की हक़ीक़त ही मुहम्मदी हक़ीक़त है। वस्सलाम मअल इकराम।

जवाब:

बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम, नहमदहु व नुसल्ली अला रसूलिहिल करीम।

मौलाना अल-मुकर्रम ज़ुल्मजद वल-करम, हमारे आका मौलवी सैय्यद मुहम्मद आसिफ साहब, दामत फ़ज़ाइलुहुम की खिदमत में, अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु। अगर आप सूरज और धूप को देखें, तो हक़ीक़त और तजल्ली (प्रकटीकरण) के फर्क की एक नाकिस (अपूर्ण) मिसाल सामने आएगी। सूरज गोया 'हक़ीक़त-ए-शम्स' है और धूप उसका जलवा। हक़ीक़त कई गुणों वाली होती है और अपनी 'मजाली' (प्रकटन स्थलों) में अलग-अलग गुणों के साथ प्रकट होती है। उन गुणों के लिहाज़ से जो उन मजाली के प्रभाव हैं, वे हक़ीक़त की हक़ीक़त हैं, और उन मजाली के साथ जो मामले हैं, वे मजाली होने के नाते हक़ीक़त में हक़ीक़त से ही हैं, जैसा कि सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के बारे में फ़रमाया गया:

من احبہم فبحبی احبہم ومن ابغضہم فببغضی ابغضہم 1-	"जिसने मेरे सहाबा से मुहब्बत की, तो उसने मेरी मुहब्बत की वजह से उनसे मुहब्बत की, और जिसने उनसे बुग़्ज़ (नफरत) रखा, उसने मेरे बुग़्ज़ की वजह से उनसे बुग़्ज़ रखा। (त)"

काबा की हक़ीक़त, समस्त ब्रह्मांड की हक़ीक़तों की तरह, हक़ीक़त-ए-मुहम्मदिया (उन पर सबसे श्रेष्ठ दरूद और सलाम हो) की एक तजल्ली है। काबा की हक़ीक़त वह जलवा है, मगर वह जलवा 'ऐन' (बिल्कुल वही) हक़ीक़त-ए-मुहम्मदिया नहीं है। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

---

1. जामेअ तिर्मिज़ी, अबवाबुल मनाक़िब, रसूलुल्लाह (सल्ल.) के सहाबा को बुरा कहना, अमीन कंपनी दिल्ली 2/226; मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अब्दुल्ला बिन मुग़फ़्फ़ल, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 5/54, 55, 57.

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

''کعبہ بھی انہیں کے نور سے بنا، انہیں کے جلوے نے کعبہ کو کعبہ بنا دیا، تو حقیقت کعبہ وہ جلوہ محمدیہ ہے جو اس میں تجلی فرما ہے، وہی روحِ قبلہ اور اسی کی طرف حقیقتہً سجدہ ہے، اتنا یاد رہے کہ حقیقت محمدیہ ہماری شریعت میں مسجودِ الیہا ہے۔''

اس عبارت سے معلوم ہوتا ہے کہ حقیقت کعبہ جلوہ محمدیہ ہے جس کی طرف حقیقتہً سجدہ ہے۔ آخر عبارت کے الفاظ کہ ''حقیقت محمدیہ ہماری شریعت میں مسجودِ الیہا ہے۔'' ان الفاظ سے اس ناقص الایمان والعلم والعقل کی ناقص فہم میں یہ آتا ہے کہ جلوہ محمدیہ ہی کو حقیقت محمدیہ کہا گیا ہے اور جب حقیقت کعبہ جلوہ محمدیہ بتائی گئی اور اسی کی طرف حقیقت سجدہ کہا گیا اور حقیقت محمدیہ کو مسجود الیہا کہا گیا تو حقیقت کعبہ کا حقیقت محمدیہ ہونا لازم آتا ہے۔ والسلام مع الاکرام۔

الجواب:

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط

بملاحظہ مولانا المکرم ذوالمد والکرم مولیٰ نا مولوی سید محمد آصف صاحب دامت فضائلہم، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ اگر آپ آفتاب اور دھوپ کو دیکھیں تو فرق حقیقت و تجلی کی ایک ناقص مثال پیشِ نظر ہو۔ آفتاب گویا حقیقت شمس ہے اور دھوپ اس کا جلوہ۔ حقیقتِ صفات کثیرہ رکھتی ہے اور اپنے مجالی میں متفرق صفات سے تجلی کرتی ہے ان صفات کے لحاظ سے جو آثار ان مجالی کے ہیں وہ حقیقتِ حقیقت کے اور معاملات ان مجالی سے بحیثیت مجالی ہیں وہ حقیقتہً حقیقت سے جیسا صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی نسبت فرمایا :

من احبہم فبحبی احبہم ومن ابغضہم فببغضی ابغضہم 1-

جس نے میرے صحابہ سے محبت کی تو اس نے میری محبت کی وجہ سے ان سے محبت کی اور جس نے ان سے بغض رکھا اس نے میرے بغض کی وجہ سے ان سے بغض رکھا۔ (ت)

حقیقت کعبہ مثلِ حقائق جملہ اکوان حقیقت محمدیہ علی صاحبہا افضل الصلوٰۃ والتحیۃ کی ایک تجلی ہے کعبہ کی حقیقت وہ جلوہ ہے مگر وہ جلوہ عین حقیقت محمدیہ نہیں۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم،

---

1 جامع الترمذی ابواب المناقب سبّ اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم امین کمپنی دہلی ۲/۲۲۶،

مسند احمد بن حنبل حدیث عبداللہ بن مغفل المکتب الاسلامی بیروت ۵/۵۴، ۵۵، ۵۷

Fatawa Razawiyya Volume 30

Rather, it is a shadow from its infinite shadows, as mentioned in this same qasida: Kaaba is also just a shadow of their manifestation From their reflection, the pupil of the Stone is bright[1] The Honorable Truth manifested itself in this shadow with its attribute of being an object of prostration. Therefore, the Kaaba, whose reality is this shadow and manifestation, became an object of prostration, and the ultimate reality is that Exalted Reality which is the object of prostration, because His manifestation upon it with this attribute made it an object of prostration. Peace. Problem 9: (Taken from "Mehr-e-Derakhshan" authored by Maulana Muzaffar Ahmad Qadri) Objection: This is that Hazrat Mir Abdul Wahid Bilgrami (may his secret be sanctified) wrote a story in his book "Sab' Sanabil", Second Sunbulah, page 61, that:

[Table Content] (Persian column): A man was a denier of Sultan al-Mashaikh and was repulsed by their way and method. He held belief in another dervish. One day he asked that dervish: "I have a great desire to meet Khidr the Prophet, peace be upon him. If a meeting could be possible by your kindness, it would be the extreme of slave-cherishing and exaltation." That dervish said: "The day when there is song and audition (sama') at the monastery of Sultan al-Mashaikh in the fair of Hind, on that day Khidr, peace be upon him, is present there and guards the sandals and shoes of the people." That man became regretful of his denial. On the day of sama', he came to their monastery and met Khidr, peace be upon him, and took benefits from him.[2]

(Urdu translation column): A person was a denier of the states of Sultan al-Mashaikh and was repulsed by your way and conduct. He was a devotee of another dervish. One day he said to that dervish, "It is my desire to meet Hazrat Khidr, peace be upon him. If through the kindness of the master a meeting could occur, it would be the height of servant-care and honor." The dervish replied, "On the day when a gathering of melodies and audition (Sama) is held at Sultan al-Mashaikh's place, on that day Hazrat Khidr, peace be upon him, arrives and guards the shoes of the people." That person then became troubled by his denial and appeared at your monastery on the day of Qawwali. He met Hazrat Khidr, peace be upon him, and gained much spiritual benefit from him. (T)

[1] Hada'iq-e-Bakhshish, Presence at the Court, same grandeur and union, Second Volume, Scholarly Color, Part One, p. 92. [2] Sab' Sanabil, Second Sunbulah, regarding being a master and disciple, Maktaba Qadriah, inside Lohari Gate, Lahore, p. 61.

फतावा रजविया जिल्द 30

बल्कि उसके अनंत सायों में से एक साया है, जैसा कि इसी कसीदे में है: काबा भी है उन्हीं की तजल्ली का एक साया रौशन उन्हीं के अक्स से पुतली हजर की है[1] हकीकत-ए-करीमा ने अपनी सिफत-ए-मस्जिूयत इलैहा (जिसकी तरफ सज्दा किया जाए) से इस साये में तजल्ली फरमाई है, लिहाज़ा काबा जिसकी हकीकत यही साया और तजल्ली है, मस्जिूयत इलैहा हुआ और हकीकत वह हकीकत-ए-आलिया मस्जिूयत इलैहा है कि उसी की इस सिफत के साथ उस पर तजल्ली ने उसे मस्जिूयत इलैहा किया। वस्सलाम। मसला 9: (माखूज़ अज़ "मेहर-ए-दरख्शां" तस्नीफ मौलाना मुजफ्फर अहमद कादरी) ऐतराज़: यह कि हज़रत मीर अब्दुल वाहिद बिलग्रामी (कुद्दिस सिर्रहु अल-सामी) ने अपनी किताब "सबअ़ सनाबिल" सुम्बुलह दोम सफा 61 में हिकायत लिखी है कि:

[तालिका सामग्री] (फारसी स्तंभ): एक व्यक्ति सुल्तान अल-मशाइख का मुनकिर था और उनके मार्ग और पद्धति से घृणा करता था। वह एक अन्य दरवेश का आस्तिक था। एक दिन उसने उस दरवेश से पूछा: "हज़रत खिज़्र पैगंबर, उन पर शांति हो, से मिलने की मेरी बड़ी इच्छा है। यदि आपकी दया से मुलाकात संभव हो सके तो यह अत्यधिक कृपा और प्रतिष्ठा होगी।" उस दरवेश ने कहा: "हिंद के मेले में जिस दिन सुल्तान अल-मशाइख की खानकाह में संगीत और श्रवण (समा) होता है, उस दिन खिज़्र, उन पर शांति हो, वहां उपस्थित होते हैं और लोगों के जूतों और चप्पलों की रखवाली करते हैं।" वह आदमी अपने इनकार पर पछताया। समा के दिन वह उनकी खानकाह में आया और खिज़्र, उन पर शांति हो, से मिला और उनसे लाभ प्राप्त किया।[2]

(उर्दू अनुवाद स्तंभ): एक शख्स हज़रत सुल्तान अल-मशाइख के अहवाल का मुनकिर, आपकी राह और रविश से मुतनफ्फिर (बेज़ार) था और एक दूसरे दरवेश का मोअतक़िद था। एक रोज़ उस दरवेश से कहने लगा कि मेरी यह आरज़ू है कि हज़रत ख़िज़्र अलैहिस्सलाम से मुलाकात करूँअगर सरकार के करम से मुलाकात हो जाए तो इंतिहाई बंदा नवाज़ी और सरफराज़ी हो। दरवेश ने जवाब दिया कि जिस रोज़ हज़रत सुल्तान अल-मशाइख के यहाँ मज्लिस-ए-सरूद ओ समाअ़ होती है, उस रोज़ हज़रत ख़िज़्र अलैहिस्सलाम तशरीफ लाते हैं और लोगों के जूतों की निगहबानी फरमाते हैं। वह शख्स अब अपने इनकार पर परेशान हुआ और कव्वाली वाले दिन आपकी खानक़ा॰ में हाज़िर हो गया, हज़रत ख़िज़्र अलैहिस्सलाम से मुलाकात की और उनसे खूब फैज़ हासिल किया। (त)

[1] हदाइक़-ए-बख्शिश, हाज़िरी-ए-बारगाह, हमीं जाह ओ वस्ल, दोम रंग-ए-इल्मी, हिस्सा अव्वल, सफा 92। [2] सबअ़ सनाबिल, सुम्बुलह दोम, पीरी-मुरीदी के बयान में, मक्तबा कादरिया, अंदिरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, सफा 61।

पृष्ठ 772 का 85

بلکہ اس کے غیر متناہی ظلال سے ایک ظل ، جیسا کہ اسی قصیدہ میں ہے کعبہ بھی ہے انہیں کی تجلی کا ایک ظل روشن انہیں کے عکس سے پتلی حجر کی ہے[1] حقیقت کریمہ نے اپنی صفت مسجودیت الیہا سے اس ظل میں تجلی فرمائی ہے لہذا کعبہ جس کی حقیقت یہی ظل و تجلی ہے مسجود الیہا ہوا اور حقیقت وہ حقیقت علیہ مسجود الیہا ہے کہ اسی کی اس صفت کے ساتھ اس پر تجلی نے اسے مسجود الیہا کیا۔ والسلام مسئلہ ۹: (ماخوذ از "مہر درخشاں" تصنیف مولانا مظفر احمد قادری) اعتراض: یہ کہ حضرت میر عبدالواحد بلگرامی قدس سرہ السامی نے اپنی کتاب "سبع سنابل" سنبلہ دوم ص ۶۱ میں حکایت لکھی ہے کہ:

[جدول] (فارسی کالم): مردے بود از سلطان المشائخ منکر وازراہ و روش ایشاں متنفر و اعتقاد بدرویشے دیگر داشت روزے ازاں درویش پرسید کہ مرا آرزوئے ملاقات خضر پیغمبر علیہ السلام بسیار است اگر بعنایت شما ملاقات میسر شود غایت بندہ نوازی و سرفرازی باشد آں درویش گفت روزے کہ درخانقاہ سلطان المشائخ سرود و سماع در میلہ ہند آں روز خضر علیہ السلام آنجا حاضر می شود نگاہبانی نعلین و کفشہا ئے مردم می کند آں مرد از انکار خود پشیماں گشت در روز سماع در خانقاہ ایشاں آمد و با خضر علیہ السلام ملاقات کرد وازوئے فائدہ ہا گرفت[2]۔

(اردو ترجمہ کالم): ایک شخص حضرت سلطان المشائخ کے احوال کا منکر آپ کی راہ وروش سے متنفر اور ایک دوسرے درویش کا معتقد تھا، ایک روز اس درویش سے کہنے لگا کہ میری یہ آرزو ہے کہ حضرت خضر علیہ السلام سے ملاقات کروں اگر سرکار کے کرم سے ملاقات ہو جائے تو انتہائی بندہ نوازی اور سرفرازی ہو۔ درویش نے جواب دیا کہ جس روز حضرت سلطان المشائخ کے یہاں مجلس سرود و سماع ہوتی ہے اس روز حضرت خضر علیہ السلام تشریف لاتے ہیں اور

لوگوں کے جوتوں کی نگہبانی فرماتے ہیں۔ وہ شخص اب اپنے انکار پر پریشان ہوا اور قوالی والے دن آپ کی خانقاہ میں حاضر ہوگیا، حضرت خضر علیہ السلام سے ملاقات کی اور ان سے خوب فیض حاصل کیا۔ (ت)

[1] حدائق بخشش حاضری بارگاہِ ہمیں جاہ و صل دوم رنگ علمی حصہ اول ص ۹۲ [2] سبع سنابل سنبلہ دوئم در بیان پیری مریدی مکتبہ قادریہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۶۱

Fatawa Razawiyya, Volume 30

The summary of the objection is that in this story, Hazrat Khidr (who according to one view is a prophet) was insulted by portraying him as a servant of Hazrat Sultan al-Mashayikh, and specifically as a caretaker of the shoes (na'layn) of those attending his assembly of Sama (spiritual music).

In response to this objection, in accordance with the commands of Sharia and out of respect for the protection of the beloveds of Allah, the answers written by His Excellency, Imam of the Ahl al-Sunnat, Allama Al-Hajj Maulana Al-Shah Mufti Abdul Mustafa Ahmad Raza Khan Sahab Fazil Barelvi (may his secret be sanctified) are presented below.

First Answer: The venerable saints (may their secrets be sanctified) differ on whether the Hazrat Khidr who often meets the great elders is the Khidr of Moses (peace be upon them both), whose prophethood is debated but companionship (Sahabiyat) is not doubted, or if in every era there is a saint named Khidr. That is, "Khidr" is the name of a post among the ranks of Wilayah (sainthood). Whoever holds that post will be called by that name, just as the name of the Ghawth is Abdullah and Abd al-Jami', and his two ministers of the left and right are named Abd al-Malik and Abd al-Rabb, who are called the 'Imamayn', and the four 'Awtad' are named Abd al-Rahim, Abd al-Karim, Abd al-Rashid, and Abd al-Jalil. Similarly, whoever is in the position of 'Naqabat' will be called "Khidr", whatever his personal name may be. A large group of Sufi saints holds this view, and many accounts suggest it. The Hafiz of Hadith, Imam Ibn Hajar al-Asqalani (may Allah have mercy on him), supported this view in "Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba," stating:

Arabic

The saying of some is that for every time there is a Khidr, and he is the Naqib of the Saints. Whenever a Naqib dies, another Naqib is established in his place and is named al-Khidr. This is a saying circulated by a group of Sufis without denial among them. It is not certain with this that the one reported as being al-Khidr is the companion of Moses (peace be upon them both).

Urdu

The saying of some saints is that for every era there is a Khidr, and he is the Naqib of the saints. When one Naqib passes away, another Naqib is appointed in his place who is called Khidr. I received this saying from a group of Sufis. There is no disagreement among them regarding this. In the presence of this saying, it cannot be believed with certainty that the Khidr mentioned in the objection refers to the same Khidr who was

Arabic	Urdu
Rather, he is the Khidr of that time. This is supported by the difference in their descriptions of him, for among them are those who see him...	the companion of Hazrat Moses (peace be upon him). Rather, it refers to the Khidr of that era, and regarding the attributes of Khidr, those who see...

फतावा-ए-रज़विया, खंड ३०

आपत्ति का सारांश यह है कि इस कहानी में हज़रत खिज्र की (जो एक मत के अनुसार पैगंबर तक हैं) तौहीन की गई कि उन्हें हज़रत सुल्तान अल-मशायिक का खादिम बताया गया और वह भी ऐसा कि वे उनकी महफ़िल-ए-समा के उपस्थित लोगों की जूतियों (नैलैन) के रखवाले थे।

इस आपत्ति पर शरीयत के हुक्म और अल्लाह के प्यारों के पक्ष के समर्थन के सम्मान में, हुज़ूर सैयदी आला हज़रत इमाम-ए-अहले सुन्नत अल्लामा अल-हाज मौलाना अल-शाह मुफ्ती अब्दुल मुस्तफा अहमद रज़ा खाँ साहब फाज़िल बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) द्वारा लिखे गए उत्तर मुलाहिज़ा हों।

जवाब अव्वल: औलिया-ए-किराम (कुद्दिसत असरारुहुम) के बीच इसमें मतभेद है कि ये हज़रत खिज्र जो अक्सर बड़े बुजुर्गों से मिलते रहते हैं, क्या वे वही खिज्र-ए-मूसा (अलैहिमुस्सलाम) हैं जिनकी नबुव्वत (पैगंबरी) में मतभेद है और सहाबियत में कोई संदेह नहीं है, या हर दौर में खिज्र नाम का एक वली होता है। यानी विलायत के पदों में से एक पद का नाम "खिज्र" है, जो भी इस पद पर आसीन होगा उसे इसी नाम से पुकारा जाएगा, जैसे गौस का नाम अब्दुल्ला और अब्दुल जामी होता है और उनके बाएँ और दाएँ हाथ के दोनों वज़ीरों का नाम अब्दुल मलिक और अब्दुल रब्ब होता है जिन्हें 'इमामैन' कहा जाता है, और 'औताद-ए-अरबा' का नाम अब्दुल रहीम, अब्दुल करीम, अब्दुल रशीद और अब्दुल जलील होता है। इसी तरह जो नक़ाबत के पद पर हो उसे "खिज्र" कहा जाएगा, चाहे उसका अपना नाम कुछ भी हो। सूफियों का एक बड़ा समूह इसी मत पर है और कई हिकायतों से इसका पता मिलता है। हाफिज़-ए-हदीस इमाम इब्ने हजर असक़लानी (रहमतुल्लाह अलैहि) ने "अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा" में इसी मत का समर्थन करते हुए कहा है:

अरबी	**उर्दू**
कुछ लोगों का कहना है कि हर ज़माने के लिए एक खिज्र होता है, और वह औलिया का नक़ीब होता है। जब भी कोई नक़ीब मरता है, तो उसके स्थान पर दूसरा नक़ीब खड़ा किया जाता है और उसका नाम अल-खिज्र रखा जाता है। यह एक ऐसी बात है जिसे सूफियों के एक समूह ने बिना किसी आपत्ति के प्रचारित किया है। इसके साथ यह निश्चित नहीं	कुछ औलिया का कहना है कि हर ज़माने के लिए एक खिज्र होता है और वह नक़ीब-ए-औलिया होता है, जब एक नक़ीब का विसाल (देहांत) हो जाए तो उसकी जगह कोई और नक़ीब मुक़र्रर कर दिया जाता है जिसे खिज्र कहा जाता है। मैंने यह बात सूफियों के एक समूह से हासिल की। उनके बीच इसके बारे में

अरबी

है कि जिसके बारे में यह रिपोर्ट दी गई है कि वह अल-खिज़्र है, वह मूसा (अलैहिमुस्सलाम) का साथी है। बल्कि वह उस समय का खिज़्र है। इसका समर्थन उसके बारे में उनके विवरणों में अंतर से होता है, क्योंकि उनमें से वे हैं जो उसे देखते हैं...

पृष्ठ 86/772

उर्दू

कोई इख्तिलाफ (मतभेद) नहीं है। इस कौल (कथन) की मौजूदगी में इस पर यकीन नहीं किया जा सकता कि एतराज़ (आपत्ति) में मंकूल खिज़्र से मुराद वही खिज़्र हैं जो हज़रत मूसा अलैहिस्सलाम के साथी हैं, बल्कि इससे मुराद उस ज़माने का खिज़्र है और सिफ़त-ए-खिज़्र के बारे में देखने वालों का...

تو حاصل اعتراض یہ کہ اس حکایت میں حضرت خضر کی (جو ایک قول پر نبی تک ہیں) توہین کی کہ انہیں حضرت سلطان المشائخ کا خدمت گار اور وہ بھی ایسا کہ ان کی مجلس سماع کے حاضرین کی نعلین (جوتیوں) کا نگہبان بتایا۔ اس اعتراض پر بحکم شریعت و بپاس حمایت جانب محبوبانِ خدا جو جوابات حضور سیدی اعلیٰ حضرت امام اہل سنت علامہ الحاج مولانا الشاہ مفتی عبدال مصطفیٰ احمد رضا خاں صاحب فاضل بریلوی قدس سرہ نے تحریر فرمائے ملاحظہ ہوں۔

جواب اول: اولیائے کرام قدست اسرارہم کو اس میں اختلاف ہے کہ یہ حضرت خضر جو اکثر اکابر سے ملاقاتی ہوتے ہیں آیا وہ خضر موسیٰ علیہما الصلوۃ والسلام ہیں جن کی نبوت میں اختلاف ہے اور صحابیت میں شبہ نہیں یا ہر دورے میں ایک ولی بنام خضر ہوتا ہے یعنی مناصب ولایت سے ایک عہدے کا نام "خضر" ہے کہ جو اس عہدے پر قائم ہوگا اسی نام سے پکارا جائے گا، جیسے غوث کا نام عبداللہ و عبد الجامع اور اس کے دونوں وزیر دست چپ و راست کا نام عبد الملک و عبدالرب جن کو امامین کہتے ہیں اور اوتاد اربعہ کا نام عبدالرحیم و عبدالکریم و عبدالرشید و عبدالجلیل، یو نہی جو عہدہ نقابت پر ہو اسے "خضر" کہا جائے گا اس کا اپنا نام کچھ ہو۔ ایک جماعت عظیم صوفیہ کرام اسی قول پر ہے اور بہت حکایات سے اس کا پتہ ملتا ہے۔ حافظ الحدیث امام ابن حجر عسقلانی رحمۃ اللہ علیہ نے اسی قول کی تائید کی "اصابہ فی تمییز الصحابہ" میں فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
قول بعضهم ان لكل زمان خضرا وانه نقيب الاولياء وكلما مات نقيب اقيم نقيب بعده مكانه ويسمى الخضر وهذا قول تداولته جماعة من الصوفية من غير نكير بينهم ولا يقطع مع هذا بان الذي ينقل عنه انه الخضر هو صاحب موسى عليهما الصلوة والسلام بل هو خضر ذلك الزمان ويؤيده اختلافهم في صفته فمنهم من يراه...	بعض اولیاء کا قول کہ ہر زمانے کے لیے ایک خضر ہوتا ہے اور وہ نقیب اولیاء ہوتا ہے، جب ایک نقیب کا وصال ہو جائے تو اس کی جگہ کوئی اور نقیب مقرر کر دیا جاتا ہے جس کو خضر کہا جاتا ہے۔ میں نے یہ قول صوفیاء کی ایک جماعت سے حاصل کیا۔ اس کے بارے میں ان سے کوئی اختلاف نہیں اس قول کی موجودگی میں اس پر یقین نہیں کیا جاسکتا کہ اعتراض میں منقول خضر سے مراد وہی خضر ہیں جو حضرت موسیٰ علیہ السلام کے ساتھی ہیں بلکہ اس سے مراد اس زمانے کا خضر ہے اور صفتِ خضر کے بارے میں دیکھنے والوں کا...

Fatawa Rizvia Volume 30

Allah Almighty knows best. And a servant who serves the guests of his master is, in reality, serving the master himself. This does not involve any humiliation for the servant. It is possible that the Khidr of this age himself is a disciple of his majesty (the Sultan), and a disciple even honors the dogs of the Sheikh's street; it's not a humiliation for him but rather an advancement in honor and elevation of status.

[Boxed Text] Arabic: Whoever humbles himself for the sake of Allah, Allah elevates him. O Allah! Grant us the excellence of etiquette with Your saints, by virtue of their status with You. Amen. And You are the lover of those who ask. (T)

Second Answer: The mentioned story only speaks of guarding. It does not state that the protection was in the capacity of service, nor is protection inherently defined as servitude. If a father sends his children or a teacher sends his students into a river to teach them swimming—which is a Sunnah—and sits on the bank to guard their clothes and shoes, no sane person would call him a servant. Rather, it is mercy, compassion, and nurturing. Who has declared such a scenario impossible in the story? For "a specific event is subject to every possibility as scholars have explicitly stated in many places" (because in a specific incident, every possibility finds its way, as scholars have formulated a ruling on it, without any dispute. - T).

Third Answer: These two answers were based on the perceptions of the people of outward appearances (Ahl-e-Zahir); otherwise, in the language of ultimate truths (Haqaiq), the matter is quite the opposite. Due to ignorance of the terminology of these people, the doubter mistakenly perceives great excellence as, God forbid, a cause of humiliation. Most of the calamities of rejecting the words of the people of Allah (Ahl-Allah) among the people of outward appearances come through this door: they interpret their terminology according to their own meanings and fall into error, and they do not know that:

For the Indians, the Indian idiom is praise, For the Sindhis, the Sindhi idiom is praise. In his right, it is praise; in yours, it is blame. In his right, it is honey; in yours, it is poison. In his right, it is a pearl; in yours, it is a thorn. In his right, it is light; in yours, it is fire. What do you know of the language of birds, When you have never seen the court of Solomon?

Note: There is a story regarding this about the Sultan of the Sheikhs himself. (Taj al-Ulama Muhammad Mian, mercy be upon him)

फतावा रिज़विया जिल्द 30

अल्लाह तआला बेहतर जानता है। और एक सेवक जो अपने स्वामी के मेहमानों की सेवा करता है, वह वास्तव में स्वामी की ही सेवा है। इससे सेवक का कोई अपमान नहीं होता। यह संभव है कि इस युग के खिज़र स्वयं उस सुल्तान के मुरीद हों, और मुरीद तो शेख की गली के कुत्तों का भी सम्मान करता है; यह उसके लिए अपमान नहीं बल्कि सम्मान और पद की उन्नति है।

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: जो अल्लाह के लिए विनम्रता अपनाता है, अल्लाह उसे बुलंद करता है। ऐ अल्लाह! हमें अपने वलियों के सदके में शिष्टाचार का सौभाग्य प्रदान कर। आमीन। और तू मांगने वालों से प्रेम करने वाला है। (त)

दूसरा उत्तर: उल्लेखनीय कहानी में केवल रखवाली का ज़िक्र है। यह नहीं कहा गया कि वह सुरक्षा सेवा के रूप में थी, और न ही सुरक्षा सेवा का पर्याय है। यदि कोई पिता अपने बच्चों को या शिक्षक अपने छात्रों को तैराकी सिखाने के लिए नदी में भेजे—जो कि सुन्नत है—और स्वयं किनारे बैठकर उनके कपड़ों और जूतों की रखवाली करे, तो कोई भी बुद्धिमान व्यक्ति उसे सेवक नहीं कहेगा। बल्कि यह दया, करुणा और पालन-पोषण है। कहानी में ऐसी स्थिति को किसने असंभव माना है? क्योंकि 'एक विशिष्ट घटना हर संभावना के अधीन होती है जैसा कि विद्वानों ने कई स्थानों पर स्पष्ट किया है' (क्योंकि एक विशिष्ट घटना में हर संभावना का मार्ग होता है, जैसा कि विद्वानों ने बिना किसी विवाद के इस पर निर्णय दिया है। - त)।

तीसरा उत्तर: ये दोनों उत्तर बाहरी रूप को देखने वाले लोगों (अहल-ए-ज़ाहिर) की समझ के आधार पर थे; अन्यथा सत्य (हक़ाइक़) की भाषा में मामला बिल्कुल इसके विपरीत है। इन लोगों की शब्दावली से अनभिज्ञता के कारण, संदेह करने वाला बड़ी महानता को, अल्लाह की पनाह, अपमान का कारण समझ लेता है। बाहरी लोगों के बीच अल्लाह वालों (अहल-अल्लाह) के शब्दों को नकारने की अधिकांश आपदाएँ इसी द्वार से आती हैं: वे उनकी शब्दावली को अपने अर्थों में ढालते हैं और त्रुटि में पड़ जाते हैं, और वे नहीं जानते कि:

हिंदियों के लिए हिंदी मुहावरा प्रशंसा है, सिंधियों के लिए सिंधी मुहावरा प्रशंसा है। उसके हक़ में वह प्रशंसा है, तुम्हारे हक़ में निंदा। उसके हक़ में वह शहद है, तुम्हारे हक़ में ज़हर। उसके हक़ में वह मोती है, तुम्हारे हक़ में कांटा। उसके हक़ में वह नूर है, तुम्हारे हक़ में आग। तुम पक्षियों की भाषा के बारे में क्या जानते हो, जब तुमने सुलेमान के दरबार को ही नहीं देखा?

नोट: इस बारे में स्वयं सुल्तानुल मशायख की एक कहानी है। (ताजुल उलेमा मुहम्मद मियां रहमतुल्लाह अलैहि)

पृष्ठ 88 का 772

تعالٰی اعلم۔ اور خادم کہ اپنے مخدوم کے مہمانوں کی خدمت کرے وہ در حقیقت مخدوم ہی کی خدمت ہے اور اس سے خادم کی کوئی اہانت نہیں ہوتی کہ ممکن ہے کہ اس دورے کا خضر خود حضرت سلطانی کا مرید ہو اور مرید تو کوچہ شیخؒ کے کتوں کی بھی تعظیم کرتا ہے اور اس کی اہانت نہیں بلکہ اور ترقی عزت و بلندی مرتبت ہے۔

من تواضع للہ رفعہ اللہ۔ اللھم ارزقنا حسن الادب من اولیاءک بجاھم عندک آمین وانت محب السائلین۔ جو اللہ تعالٰی کے لیے عاجزی کرے اللہ تعالٰی اس کو رفعت عطا فرماتا ہے۔ اے اللہ ہم کو اپنے ولیوں سے حسن ادب عطا فرما اس مرتبے کے صدقے جو ان کا تیرے ہاں ہے۔ ہماری دعا قبول فرما اور تو مانگنے والوں سے محبت فرمانیوالا ہے۔ (ت)

جواب دوم: حکایت مذکورہ میں صرف ذکر نگہبانی ہے یہ بیان نہیں کہ وہ حفاظت بطور خدمت تھی نہ حفاظت معنی خدمتگاری میں متعین، باپ اپنے بچوں یا استاد اپنے شاگردوں کو تعلیم شناوری کے لیے کہ سنت ہے اگر دریا میں بھیجے اور خود کنارے بیٹھا ان کے لباس و نعال کی حفاظت کرے کوئی عاقل اسے خدمتگار نہ کہے گا بلکہ رحمت و شفقت و نوازش پرورش۔ حکایت میں یہ صورت ہونا کس نے محال کیا فان واقعۃ عین یتطرق الیھا کل احتمال کما نص علیہ العلماء فی غیر مامقال (کیونکہ معین واقعہ میں ہر احتمال راہ پاتا ہے جیسا کہ علماء نے اس پر نص فرمائی ہے۔ بغیر کسی قیل و قال کے۔ ت)

جواب سوم: یہ دونوں جواب اہل ظاہر کے مدارک پر تھے ورنہ لسان حقائق کے طور پر معاملہ بالکل معکوس ہے۔ وہم کرنے والا اصطلاح قوم سے ناواقفتی کے باعث کمال عظمت کو معاذ اللہ

موجب اہانت گمان کرتا ہے اور اہل ظاہر پر انکار کلمات اہل اللہ میں اکثر بلا اسی دروازے سے آتی ہے ان کی اصطلاح کو اپنے مفہوم پر حمل کرتے اور خطا میں گرتے ہیں اور نہیں جانتے کہ

ہندیاں را اصطلاح ہند مدح سندیاں را اصطلاح سند مدح در حق او مدح در حق تو ذم در حق او شہد و در حق تو سم در حق او در و در حق تو خار در حق او نور و در حق تو نار تو چہ دانی زباں مرغاں را کہ نہ دیدی گہہ سلیماں را

عہ: خود حضور سلطان المشائخ کی اس بارے میں حکایت ہے۔ (تاج العلماء محمد میاں علیہ الرحمہ)

(For the people of Hind, the terminology of 'Hind' is praise, and for the people of Sindh, the terminology of 'Sindh' is praise. For him, it is praise, and for you, it is condemnation. For him, it is honey, and for you, it is poison. For him, it is a rose flower, and for you, it is a thorn. For him, it is light (Noor), and for you, it is fire (Naar). How would you know about the loss of birds, as you have not seen the era of Solomon? (T))

In the presence of Muhammad Shah, the King of Delhi, there was a gathering of scholars (Ulema). Discussions were being held regarding some statements attributed to saints (Awliya). Everyone was expressing their opinion and raising objections. One individual, who was the most learned in that group, remained silent. The King submitted, "You are not saying anything." He replied, "If all these gentlemen answer one question of mine, then I will say something." Everyone turned towards that scholar. He asked, "Do you gentlemen understand the language of a dog?" Everyone said, "No." He asked, "The language of a cat?" They said, "No." He said, "Subhan Allah! You admit that you do not understand the language of the lowliest of God's creatures. How then will you understand the speech of saints, who are the best of creation?"

Imam Abdul Wahab Sha'rani (may Allah have mercy on him) states: The scholars of Egypt gathered and went to visit a Majzub (a mystic absorbed in divine love). As soon as he saw them, he said:

Arabic / Urdu Original	English Translation
مرحباً بعبيد عبدي (1)	Welcome to the servant of my servant.

They all returned troubled. They met a person who possessed both outward and inward knowledge and complained to him. He said, "He is correct, you just don't understand. You are becoming slaves to your carnal desires (Nafs), and he has made carnal desires his slave. Therefore, you are indeed the servants of his servant."

Now listen, in the terminology of these people, "Na'lain" (sandals) refers to "Kaunain" (the two worlds). Allah Almighty said to His servant Moses (peace be upon him):

Arabic / Urdu Original	English Translation
فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ ۖ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى" (2)	Take off your both shoes for you are in the pure forest of Tuwa.

Major commentator Nizamuddin Hasan bin Muhammad Qummi, in "Ghara'ib al-Qur'an wa Ragha'ib al-Furqan," known as Tafsir Nishapuri, states regarding the interpretation (Ta'wil) of this noble verse, as per the people of symbols and spiritual realities:

1. [Footnote marker]
2. Al-Qur'an al-Karim 20/12

(हिंदियों के लिए 'हिंद' की शब्दावली प्रशंसा है, और सिंधियों के लिए 'सिंध' की शब्दावली प्रशंसा है। उसके हक में प्रशंसा और तुम्हारे हक में निंदा, उसके हक में शहद और तुम्हारे हक में ज़हर, उसके हक में गुलाब का फूल और तुम्हारे हक में कांटा। उसके हक में नूर (प्रकाश) और तुम्हारे हक में नार (आग), तुम पक्षियों के नुकसान को क्या जानो, क्योंकि तुमने सुलेमान का ज़माना नहीं देखा। (त))

दिल्ली के बादशाह मोहम्मद शाह की उपस्थिति में विद्वानों (उलेमा) की एक सभा थी। संतों (औलिया) से संबंधित कुछ कथनों पर राय दी जा रही थी। हर कोई अपनी बात कह रहा था और आपत्ति कर रहा था। उस समूह में सबसे अधिक ज्ञानी व्यक्ति शांत थे। बादशाह ने निवेदन किया, "आप कुछ नहीं कह रहे।" उन्होंने उत्तर दिया, "यदि ये सभी सज्जन मेरे एक प्रश्न का उत्तर दें, तो मैं कुछ कहूँ।" सभी उस विद्वान की ओर मुड़े। उन्होंने पूछा, "क्या आप लोग कुत्ते की बोली समझते हैं?" सभी ने कहा, "नहीं।" उन्होंने पूछा, "बिल्ली की?" कहा, "नहीं।" उन्होंने कहा, "सुभान अल्लाह! आप स्वीकार करते हैं कि आप ईश्वर की निकृष्टतम रचना की बोली नहीं समझते। फिर संतों की वाणी, जो श्रेष्ठतम रचना हैं, आप कैसे समझ पाएंगे?"

इमाम अब्दुल वहाब शेरानी (रहमतुल्लाह अलैह) फरमाते हैं: मिस्र के विद्वान एकत्र होकर एक मज़्ज़ूब (ईश्वर-प्रेमी) के दर्शन के लिए गए। उन्होंने उन्हें देखते ही कहा:

अरबी / उर्दू मूल	**हिंदी अनुवाद**
(1) مرحباً بعبيد عبدي	मेरे सेवक के सेवक का स्वागत है।

सभी परेशान होकर लौट आए। वे एक ऐसे व्यक्ति से मिले जो बाह्य और आंतरिक दोनों ज्ञान रखते थे और उनसे शिकायत की। उन्होंने कहा, "वह सही है, तुम समझते नहीं। तुम अपनी वासना (नफ़्स) के सेवक बन रहे हो, और उन्होंने वासना को अपना सेवक बना लिया है। तो तुम उनके सेवक के सेवक हुए।"

अब सुनिए, इन लोगों की शब्दावली में "नैलैन" (जूते) का अर्थ "कौनैन" (दोनों जगत) है। अल्लाह तआला ने अपने बंदे मूसा (अलैहिस्सलाम) से फरमाया:

अरबी / उर्दू मूल	हिंदी अनुवाद
"فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ ۖ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى" (2)	अपने दोनों जूते उतार दो क्योंकि तुम तुवा के पवित्र जंगल में हो।

महान टीकाकार निज़ामुद्दीन हसन बिन मोहम्मद क़ुम्मी, "ग़राइबुल-क़ुरआन व रग़ाइबुल-फ़ुरक़ान" में जिसे तफ़सीर निशापुरी के नाम से जाना जाता है, इस पवित्र आयत की व्याख्या (तावील) के बारे में, यानी संकेत और सत्य के लोगों के तरीके से, फरमाते हैं:

1. [पाद टिप्पणी]
2. अल-क़ुरआनुल-करीम 20/12

पृष्ठ 89/772

(ہندیوں کے ہند کی اصطلاح مدح ہے سندھیوں کے لیے سندھ کی اصطلاح مدح ہے اس کے حق میں مدح اور تیرے حق میں مذمت، اس کے حق میں شہد اور تیرے حق میں زہر اس کے حق میں گلاب کا پھول اور تیرے حق میں کانٹا۔ اس کے حق میں نور اور تیرے حق میں نار، تو کیا جانے پرندوں کے نقصان کو، کہ تو نے سلیمان کے زمانے کو نہیں دیکھا۔ (ت))

محمد شاہ بادشاہ دہلی کے حضور مجمع علماء تھا بعض کلمات منسوبہ با ولیاء پر رائے زنی ہورہی تھی، ہر ایک اپنی سی کہتا اور اعتراض کرتا ایک صاحب کہ اس جماعت میں سب سے اعلم تھے خاموش تھے، بادشاہ نے عرض کی: آپ کچھ نہیں فرماتے، فرمایا: یہ سب صاحب میرے ایک سوال کا جواب دیں تو میں کچھ کہوں۔ سب ان عالم کی طرف متوجہ ہوئے، انہوں نے فرمایا: آپ حضرات بولی کتے کی سمجھتے ہیں؟ سب نے کہا: نہ کہا بلی کی؟ کہا: نہ۔ کہا: سبحان اللہ تم مقر ہو کہ ارذلِ خلق اللہ کی بولی تم نہیں سمجھتے اولیاء کہ افضل خلق ہیں ان کا کلام کیونکر سمجھ لوگے۔

امام عبد الوہاب شعرانی رحمہ اللہ فرماتے ہیں: علمائے مصر جمع ہو کر ایک مجذوب کی زیارت کو گئے انہوں نے انہیں دیکھتے ہی فرمایا:

مرحباً بعبید عبدي 1۔ مرحباً میرے بندے کے بندے کو۔

سب پریشان ہو کر لوٹ آئے، ایک صاحب جامع ظاہر وباطن سے ملے اور شکایت کی، انہوں نے فرمایا: ٹھیک تو ہے تم سمجھتے نہیں، تم خواہشِ نفس کے بندے ہو رہے ہو اور انہوں نے خواہشِ نفس کو اپنا بندہ کر لیا ہے تو انکے بندے کے بندے ہوئے۔

اب سنئے اصطلاحِ قوم میں "نعلین" "کونین" کو کہتے ہیں، اللہ تعالی عزوجل نے اپنے بندے موسیٰ علیہ السلام سے فرمایا:

"فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ ۖ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى" اپنے دونوں جوتے اتار ڈالو کہ تم پاکیزہ جنگل طویٰ میں ہو۔ 2-

مفسر علام نظام الدین حسن بن محمد قمی غرائب القرآن ورغائب الفرقان معروف بتفسیر نیشاپوری میں اس آیہ کریمہ کی تاویل یعنی بطور اہل اشارات و حقائق میں فرماتے ہیں:

1- 2 القرآن الكريم ١٢/٢٠

Atruk al-iltifāt ilā al-kawnayn innaka wāṣil ilā janāb al-quds[1]	**Meaning, by 'two shoes' (Na'layn), the 'two worlds' are meant. Cast them off, i.e., do not pay attention towards them for you have reached the Sacred Presence.**

I say: Shoes assist in traversing a path, and the goal of the saints is reaching the presence of the Almighty, and both this world and the hereafter assist in traversing this path. This world, in the sense that actions within it are the cause for reaching Paradise; and the hereafter, in the sense that the promise of the vision [of God] is there. Moreover, those who seek the Master keep the pleasures of the two worlds under their feet. That which is under the feet is appropriately called 'shoes' (Na'l). It is stated in a Hadith:

Ad-dunyā ḥarāmun 'alā ahl al-ākhirah wal-ākhiratu ḥarāmun 'alā ahl ad-dunyā, wad-dunyā wal-ākhiratu ḥarāmun 'alā ahlillāh - Narrated by Al-Daylami[2] from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).	**Meaning: This world is forbidden for the seekers of the hereafter, and the hereafter is forbidden for the seekers of this world, and both this world and the hereafter are forbidden for the seekers of Allah. (Narrated by Daylami from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them. - T)**

Also, 'Na'l' (shoe) refers to a 'wife', as mentioned in Al-Qamus etc.[3] (as in Qamus etc. - T), and the world and the hereafter are like co-wives.

Fa-inna min jūdika ad-dunyā wa-ḍarratahā wa-min 'ulūmika 'ilma al-lawḥi wal-qalam[4]	**Because the world and the hereafter are among your gifts, and the knowledge of the Tablet and the Pen is from your sciences. - T)**

This is indicated towards. In a Hadith of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), he says:

Man aḥabba dunyāhu aḍarra bi-ākhiratihi wa-man aḥabba ākhiratahu aḍarra bi-dunyāhu fa-āthirū mā yabqā 'alā mā yafnā	**Whoever loves his world will harm his hereafter, and whoever loves his hereafter will harm his world, so give preference to the everlasting over the fleeting.**

[1] Ghara'ib al-Qur'an, under verse 20/12, Mustafa al-Babi Egypt, 16/119 [2] Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 3110, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 2/230 [3] Al-Qamus al-

Muhit, Chapter of Lam, Section of Nun, Mustafa al-Babi Egypt, 4/59 [4] Qasidat al-Burda Sharif, Matba' Ansar Delhi, p. 97

अत्रुक अल-इल्तिफ़ात इला अल-कौनेन इन्नका वासिल इला जनाब अल-कुदुस[1]	**यानी 'नैलैन' (जूतों) से "दोनों जहान" मुराद हैं, उन्हें उतार डालो यानी उनकी तरफ तवज्जो न करो क्योंकि तुम बारगाह-ए-कुदस में पहुँच गए हो।**

मैं कहता हूँ: जूता रास्ता तय करने में सहायक होता है, और औलिया का लक्ष्य हज़रत किबरिया तक पहुँचना है, और दुनिया और आखिरत दोनों इस रास्ते को तय करने में सहायक हैं। दुनिया इसलिए कि इसमें कर्म जन्नत तक पहुँचने का सबब हैं, और आखिरत इसलिए कि वहीं दीदार का वादा है। इसके अलावा, अल्लाह के चाहने वाले दोनों लोकों के आनंद को पैरों के नीचे रखते हैं, और जो पैरों के नीचे हो उसे 'नैल' (जूता) कहना उचित है। हदीस में है:

अद-दुनिया हरामुल अला अहल अल-आखिरह वल-आखिरतु हरामुल अला अहल अद-दुनिया, वद-दुनिया वल-आखिरतु हरामुल अला अहलिल्लाह - इसे अल-दैलामी[2] ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया।	**यानी दुनिया हराम है आखिरत वालों पर, और आखिरत हराम है दुनिया वालों पर, और दुनिया व आखिरत दोनों हराम हैं अल्लाह वालों पर। (इसे दैलामी ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया। - टी)**

इसके अलावा 'नैल' पत्नी को भी कहते हैं जैसा कि कामूस आदि[3] में है (जैसा कि कामूस आदि में है। - टी) और दुनिया व आखिरत दोनों सौतें हैं।

फ-इन्ना मिन जूदिका अद-दुनिया व दर्रतुहा व मिन उलूमिका इल्म अल-लौही वल-कलम[4]	**क्योंकि दुनिया और आखिरत आपकी बख्शिशों में से हैं और लौह व कलम आपके इल्मों में से हैं। - टी)**

इसी की ओर संकेत है। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस में है, आप फ़रमाते हैं:

मन अहब्बा दुनियाहु अज़र्र बि-आखिरतिहि व मन अहब्बा आखिरतहु अज़र्र बि-दुनियाहु फ़-आसिरू मा यबका अला मा यफ़्ना	**जो अपनी दुनिया को प्यार करेगा उसकी आखिरत को नुकसान होगा और जो अपनी आखिरत को प्यार रखेगा उसकी दुनिया को नुकसान होगा, तो बाकी (शाश्वत) को फानी (नश्वर) पर प्राथमिकता दो।**

[1] ग़राब अल-क़ुरआन, आयत 20/12 के अंतर्गत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 16/119 [2] अल-फिरदौस बि-माथूर अल-खिताब, हदीस 3110, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 2/230 [3] अल-कामूस अल-मुहीत, बाब अल-लाम, फ़स्ल अन-नुन, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 4/59 [4] क़सीदा बुर्दा शरीफ़, मतबा अंसार दिल्ली, पृ. 97

पृष्ठ 90/772

اترك الالتفات الی الکونین انك واصل الی جناب القدس[1]

یعنی نعلین سے "دونوں جہان" مراد ہیں انہیں اتار ڈالو یعنی ان کی طرف التفات نہ کرو کہ تم بارگاہ قدس میں پہنچ گئے۔

اقول: نعل قطع راہ میں معین ہوتی ہے اور مقصد اولیاء وصول بحضرت کبریا ہے اور دنیا آخرت دونوں اس راہ کی قطع میں معین۔ دنیا یوں کہ اس میں اعمال سبب وصول جنت ہیں، اور آخرت یوں کہ وہیں وعدہ دیدار ہے معہذا طالبان مولیٰ لذات کونین کو زیر قدم رکھتے ہیں، جو زیر قدم ہو اسے نعل کہنا مناسب ہے۔ حدیث میں ہے:

الدنیا حرام علی اھل الآخرۃ والآخرۃ حرام علی اھل الدنیا، والدنیا والآخرۃ حرام علی اھل اللہ - رواہ الدیلمي[2] عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنھما.

یعنی دنیا حرام ہے آخرت والوں پر اور آخرت حرام ہے دنیا والوں پر، اور دنیا وآخرت دونوں حرام ہیں اللہ والوں پر۔ (اسے دیلمی نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ ت)

نیز نعل "زوجہ" کو کہتے ہیں کما فی القاموس وغیرہ[3] (جیسا کہ قاموس وغیرہ میں ہے۔ ت) اور دنیا وآخرت دونوں سوتیں ہیں۔

فان من جودك الدنیا وضرتھا ومن علومك علم اللوح والقلم[4]

کیونکہ دنیا اور آخرت آپ کی بخششوں میں سے ہے اور لوح و قلم آپ کے علموں میں سے ہیں۔ ت)

اسی طرف اشارہ ہے۔ حدیث نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں ہے فرماتے ہیں:

من احب دنیاہ اضر بآخرتہ ومن احب اخرتہ اضر بدنیاہ فآثروا ما یبقی علی ما یفنی

جو اپنی دنیا کو پیار کرے گا اس کی آخرت کو نقصان ہوگا اور جو اپنی آخرت کو پیار رکھے اس کی دنیا کو ضرر ہوگا تو باقی کو فانی پر ترجیح دو۔

[1] غرائب القرآن تحت آیة ۲۰/ ۱۲ مصطفی البابی مصر ۱۶/ ۱۱۹ [2] الفردوس بماثور الخطاب حدیث ۳۱۱۰ دار الکتب العلمیة بیروت ۲/ ۲۳۰ [3] القاموس المحیط باب اللام فصل النون مصطفی البابی مصر ۴/ ۵۹ [4] قصیدہ بردہ شریف مطبع انصار دہلی ص ۹۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

[Boxed text:] Reported by Ahmad and Al-Hakim from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) with a sound chain of narration. 1 | (Imam Ahmad and Hakim narrated this from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) with a sound chain of narration. T)

And the basis of this world is upon the human structure, and the basis of the rewards of the Hereafter is upon the accountable intellect (Aql-e-Taklifi). In the dominance of ecstasy (Wajd) and listening (Sama'), there is a fear of their decline, especially when strength is weak and the manifestation (Tajalli) from the blessing of the master of the assembly occurs more intensely and strongly; it is not far-fetched for the body to be annihilated or the intellect to be lost.

The radiant presence, Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him), was leading the prayer. When he went into prostration, the body of one of the followers (murid) began to melt away until no sign of flesh, skin, or bone remained; only a drop of water was left. After the salutation (Salam), his eminence picked it up in a cotton swab and buried it, saying: "Glory be to Allah! In one manifestation, he returned to his origin."

Therefore, Sayyiduna Khidr (peace be upon him) used to protect their world and hereafter—that is, the human structure and the accountable intellect—with his power and help. Say, is this a pinnacle of greatness or, Allah forbid, an insult! etc., in brief.

---

1 Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abu Musa Ash'ari (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 4/412

फ़तावा रज़विया, खंड 30

[बॉक्स वाला टेक्स्ट:] अहमद और अल-हाकिम ने अबू मूसा अल-अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक सही सनद के साथ रिवायत की है। 1 | (इसे इमाम अहमद और हाकिम ने अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सही सनद के साथ रिवायत किया। त)

और दुनिया का आधार मानव संरचना (बनिया-ए-बशरी) पर है और आख़िरत के इनामों (मसूबात) का आधार जवाबदेह बुद्धि (अक़्ल-ए-तक्लीफ़ी) पर है। वज्द (परमानंद) और समा (सुनने) की प्रबलता में उनके लुप्त होने का डर है, विशेष रूप से जब शक्ति कमज़ोर हो और सभा के स्वामी के आशीर्वाद से तजल्ली (ईश्वरीय प्रकाश) अधिक तीव्र और शक्तिशाली हो, तो शरीर का नष्ट हो जाना या बुद्धि का खो जाना कोई दूर की बात नहीं है।

हुज़ूर पुर नूर गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) नमाज़ पढ़ा रहे थे। जब वे सजदे में गए, तो मुक़्तदियों (अनुयायियों) में से एक मुरीद का शरीर पिघलना शुरू हो गया यहाँ तक कि मांस, खाल, हड्डी किसी का नामो-निशान न रहा, केवल एक बूंद पानी रह गया। हुज़ूर ने सलाम के बाद उसे रुई के फाहे में उठा कर दफ़्न फ़रमाया और कहा: "सुभान अल्लाह! एक ही तजल्ली में अपनी असल की तरफ़ लौट गया।"

इसलिए सैयदना ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) अपनी शक्ति और मदद से उनकी दुनिया और आख़िरत की, यानी मानव संरचना और जवाबदेह बुद्धि की रक्षा करते थे। कहिये, यह महानता का कमाल है या माज़ल्लाह अपमान! आदि, संक्षेप में।

---

1 मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 4/412

पृष्ठ 92/772

[خانے میں تحریر:] رواہ احمد والحاکم عن ابی موسی الاشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح 1۔ | (اس کو امام احمد و حاکم نے ابو موسٰی اشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بسند صحیح روایت کیا۔ ت)

اور مدار دنیا بنیہ بشری پر ہے اور مدار مثوبات آخرت عقل تکلیفی پر اور وجد وسماع کے غلبے میں ان کے زوال کا اندیشہ، خصوصاً جب قوت ضعف ہو اور برکت صاحب مجلس سے تجلی اشد واقوی واقع ہو تو بدن فنا یا عقل زائل ہو جانا کچھ بعید نہیں۔

حضور پرنور غوثِ اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نماز پڑھا رہے تھے جب سجدے میں گئے مقتدیوں میں سے ایک مرید کا جسم گھلنا شروع ہوا یہاں تک کہ گوشت، پوست، استخواں کسی کا نام ونشان نہ رہا صرف ایک قطرہ پانی رہ گیا۔ حضور نے بعد سلام روئی کے پھوئے میں اٹھاکر دفن فرمایا اور فرمایا: سبحان اللہ! ایک تجلی میں اپنی اصل کی طرف پلٹ گیا۔

لہذا سید نا خضر علیہ الصلوٰۃ والسلام اپنی قوت ومدد سے انکی دنیا وآخرت کی یعنی بنیہ بشری و عقل تکلیفی کی حفاظت فرماتے تھے، کہئے یہ کمال عظمت ہے یا معاذ اللہ اہانت ! الخ، مختصراً۔

---

1 مسند احمد بن حنبل حدیث ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۴۱۲

Fatawa Rizvia, Volume 30

Tajweed and Recitation

Problem 10: From the helpless servant, devotee Muhammad Umar, 29th Rabi-ul-Akhir Sharif 1331 AH.

Holy Verse: "And besides these two are two other gardens. So which of the favors of your Lord will you deny? Dark green in color. So which of the favors of your Lord will you deny?" (T)

What do the scholars of Shariah say about whether it is permissible to stop at the 'La' (لا) mark in the verses mentioned above or not? And what are the differences concerning this?

The Answer: Stopping at the 'La' (لا) mark at the end of every verse is permissible, as this is also proven by the Sunnah. Both methods exist among the reciters, and all recitations are true. And Allah Almighty knows best.

1. The Holy Quran 55 / 61 to 65

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

तजवीद-ओ-क़िराअत (कुरान पाठ के नियम)

मसाला 10: बेबस बंदे, फ़दवी मोहम्मद उमर की ओर से, 29 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1331 हिजरी।

आयत-ए-करीमा: "और उनके सिवा दो और जन्नतें हैं। तो तुम अपने रब की कौन-कौन सी नेमतों को झुठलाओगे? वे (जन्नतें) गहरी हरी हैं। तो तुम अपने रब की कौन-कौन सी नेमतों को झुठलाओगे?" (त)

शरीयत के क़ारी इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि ऊपर दी गई आयतों में जो 'ला' (لا) का निशान है, उस पर रुकना जायज़ है या नहीं? और इस बारे में क्या मतभेद हैं?

अल-जवाब (उत्तर): हर आयत के'ला' (لا) पर वक़्फ़ (रुकना) जायज़ है, क्योंकि यह सुन्नत से भी साबित है। क़ारियों में दोनों तरीके मौजूद हैं और सभी क़िराअतें हक़ (सत्य) हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1. अल-कुरान अल-हकीम 55 / 61 से 65

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

تجوید وقرأت

مسئلہ ۱۰: از بندہ درماندہ فدوی محمد عمر ۲۹ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۱ھ

آیہ کریمہ: "وَمِنْ دُوْنِهِمَا جَنَّتٰنِ ۚ فَبِاَیِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبٰنِ ۚ مُدْهَآمَّتٰنِ ۚ فَبِاَیِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبٰنِ ۚ" اور ان کے سوا دو جنتیں اور ہیں۔ تو اپنے رب کی کون سی نعمت کو جھٹلاؤ گے۔ نہایت سبزی سے سیاہی کی جھلک دے رہی ہیں تو اپنے رب کی کون سے نعمت کو جھٹلاؤ گے۔ (ت)

کیا فرماتے ہیں قراء شریعت اس میں کہ آیہ مذکورہ بالا میں جو آیت "لا" ہے اس پر ٹھہرنا جائز ہے یا نہیں؟ اور اس کے متعلق کیا اختلافات ہیں ؟

الجواب: ہر آیت "لا" پر وقف جائز ہے، یوں بھی سنت سے ثابت ہے۔ قراء میں بھی دونوں طریقے ہیں اور سب قراء تیں حق ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم ۔

1. القرآن الحکیم ۵۵ / ۶۱ تا ۶۵

Issue 11: Sent by Syed Ashraf Ali, Mohalla Zakhira, Bareilly, 26 Jumada al-Thani 1334 AH. To the honorable Presence of Ala Hazrat Sahib, may you remain safe. The query is, in Surah Al-Nas, is it 'khannas-il-ladhi' or 'khannas-il-ladhi'? How should it be recited? Another query is, does an 'Alif' appear in 'khannas-il-ladhi' or not?

The Answer: Both ways are permissible. The original rule is to join the 'Seen' of 'Khannas' with the 'Lam' of 'Al-ladhi'. In this case, the 'Alif' is dropped, and during connection (wasl), the command is indeed to drop it. However, if one stops at 'Seen' and then recites 'Al-ladhi' with the 'Alif', there is no harm in that either. Both methods are established from the Sunnah. And Allah Almighty knows best.

Issue 12: From Kanpur, Mohalla Bans Mandi, Madrasa Imdad al-Uloom, asked by Abu al-Hadi Muhammad Abd al-Kafi, Saturday, 21 Dhu al-Hijjah 1333 AH. Regarding the issue of whether reciting Surah Al-Ikhlas three times at the completion (Khatm) of the Quran in Taraweeh is disliked (Makruh) or commendable (Mustahsan). Please explain, and may you be rewarded.

The Answer: It is commendable. It is stated in Fatawa-e-Alamgiri:

Arabic	Urdu
Reciting "Qul Huwa Allahu Ahad" three times after the completion of the Quran is considered commendable by some scholars to compensate for deficiencies that might have occurred during the recitation. However, if the completion of the Quran is in an obligatory (fard) prayer, then one should not exceed reciting it once.[1]	Some scholars have declared reciting "Qul Huwa Allahu Ahad..." three times after the completion of the Quran as commendable so that any deficiency that arose during the recitation may be compensated for. However, when the completion of the Quran is within an obligatory prayer, then Surah Al-Ikhlas should only be recited once, not more. (T)

It is stated in 'Uqud al-Durriya': "Action should be taken upon what the majority of scholars agree."[2] This should be followed, which is the practice of the majority. (T) And Allah Almighty knows best.

---

[1] Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Disliked Acts, Chapter Four, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/317 [2] Al-Uqud al-Durriya, Various issues and benefits from prohibition and permission, action is upon what the majority is on, Arg Bazar Afghanistan 2/356

जिल्द 30 - फतावा-ए-रज़विया

मस्अला 11: मुरसला सैय्यद अशरफ अली साहब, मोहल्ला ज़ख़ीरा, बरेली, 26 जमादी-उल-सानी 1334 हिजरी। बखिदमत शरीफ जनाब आला हज़रत साहब क़िबला सलामत - अर्ज़ यह है कि सूरह नास में 'खन्नासिल लज़ी' (الَّذِیْ۔ خَنَّاسِ) है या 'खन्नासिन् अल्लज़ी', किस तरह पढ़ना चाहिए? हुज़ूर दूसरी अर्ज़ यह है कि 'खन्नासिल लज़ी' में अलिफ़ आया या नहीं?

अल-जवाब: दोनों तरह जाइज़ है, और असल वही है कि 'खन्नास' का 'सीन' (س) 'अल्लज़ी' के'लाम' (ل) में मिला कर पढ़ें, इसमें अलिफ़ गिर जाएगा, और वस्ल (मिलाकर पढ़ने) की हालत में उसे गिराने का ही हुक्म है। और अगर 'सीन' पर वक़्फ़ (रुक कर) करके'अल्लज़ी' अलिफ़ के साथ पढ़े तब भी कोई हर्ज़ नहीं, दोनों तरीके सुन्नत से साबित हैं। वल्लाहु तआला आलम।

मस्अला 12: अज़ कानपुर मोहल्ला बांस मंडी मदरसा इमदाद-उल-उलूम, मस्ऊला अबुल हादी मुहम्मद अब्दुल काफ़ि, बरोज शनिवार 21 ज़ुल-हिज्जा 1333 हिजरी। इस मस्अले के बारे में कि तरावीह में क़ुरआन के ख़त्म के वक़्त तीन बार सूरह इख़लास पढ़ना मकरूह है या मुस्तहसन (पसंदीदा)? बयान फरमाइए अजर पाइये।

अल-जवाब: मुस्तहसन है, फतावा आलमगीरी में है:

अरबी	**उर्दू**
क़ुरआन ख़त्म होने के बाद तीन बार 'कुल हुवा अल्लाहु अहद' पढ़ना कुछ मशायख़ (विद्वानों) ने मुस्तहसन करार दिया है ताकि उस कमी की भरपाई हो सके जो तिलावत के दौरान हुई हो। लेकिन अगर क़ुरआन का ख़त्म फ़र्ज़ नमाज़ के अंदर हो तो एक बार से ज़्यादा न पढ़े।[1]	कुरआन ख़त्म होने के बाद तीन मर्तबा 'कुल हुवा अल्लाहु अहद' पढ़ने को कुछ मशायख़ ने मुस्तहसन करार दिया है ताकि उस नुक़्सान का अज़ाला (भरपाई) हो जाए जो कुछ लोगों के पढ़ते वक़्त पैदा हुआ हो, मगर जब क़ुरआन का ख़त्म फ़र्ज़ नमाज़ के अंदर हो तो सिर्फ एक ही बार सूरह इख़लास पढ़े, ज़्यादा न पढ़े। (त)

उक़ूद-उद-दुर्रिया में है: "और अमल उस पर है जिस पर अक्सर (बहुमत) हों।"[2] इसी पर अमल किया जाए जिस पर अक्सरीयत (बहुमत) का अमल हो। (त) वल्लाहु तआला आलम।

---

[1] अल-फतावा अल-हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, बाब अल-राबे, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/317 [2] अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, मसायल व फ़वाइद शत्ता मिन अल-हज़्र वल-इबाह, अमल बिमा अलैहि अल-अक्सर, अर्ग बाज़ार अफगानिस्तान 2/356

पृष्ठ 94/772

مسئلہ ۱۱: مرسلہ سید اشرف علی صاحب محلہ ذخیرہ بریلی ۲۶ جمادی الثانی ۱۳۳۴ھ بخدمت شریف جناب اعلیٰ حضرت صاحب قبلہ سلامت ۔ عرض یہ ہے کہ سورہ ناس میں خَنَّاسِ الَّذِیْ ہے یا خَنَّاسِ الَّذِیْ، کس طرح پڑھنا چاہیے؟ حضور دیگر عرض یہ ہے خَنَّاسِ الذی میں الف آگیا یا نہیں؟

الجواب: دونوں طرح جائز ہے، اور اصل وہی ہے کہ خناس کا سین الذی کے لام میں ملا کر پڑھیں اس میں الف گر جائے گا، اور بحالت وصل اس کے گرانے کا ہی حکم ہے اور "س" پر وقف کرکے "الذی" مع "ا" پڑھے جب بھی کچھ حرج نہیں، دونوں طریقے سنت سے ثابت ہیں واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۲: از کانپور محلہ بانس منڈی مدرسہ امداد العلوم مسئولہ ابوالہادی محمد عبدالکافی روزیک شنبہ ۲۱ ذی الحجہ ۱۳۳۳ھ درباره اس مسئلہ میں کہ وقت ختم قرآن تراویح میں تین بار سورہ اخلاص شریف کا پڑھنا مکروہ ہے یا مستحسن بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پاہئے-ت)

الجواب: مستحسن ہے، فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

عربی	اردو
قراءة قل هو الله احد ثلاث مرات عقيب الختم يستحسنها بعض المشائخ لجبر نقصان دخل في قراءة البعض الا ان يكون ختم القرآن في الصلوٰة المكتوبة فلايزيد على مرة واحدة۱۔	ختم قرآن کے بعد تین مرتبہ قل ہو اللہ احد الخ پڑھنے کو بعض مشائخ نے مستحسن قرار دیا ہے تاکہ اس نقصان کا ازالہ ہو جائے جو بعض کے پڑھتے وقت پیدا ہوا ہے، مگر جب ختم قرآن فرض نماز کے اندر ہو تو صرف ایک ہی بار سورہ اخلاص پڑھے زائد نہ پڑھے۔ (ت)

عقودالدریہ میں ہے: والعمل بما علیه الاکثر۲۔ اس پر عمل کیا جائے جس پر اکثریت کا عمل ہو۔ ت)

واللہ تعالٰی اعلم

---

۱ الفتاوی الھندیہ کتاب الکراھیة الباب الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۱۷ ۲ العقود الدریة

مسائل وفواءد شتی من الحظر والاباحة العمل بما علیه الاکثر ارگ بازار افغانستان ۳۵۶/۲

Fatawa Razvia Volume 30

Writing Style of the Qur'an (Rasm-ul-Qur'an)

Problem 13 to 20: Requested by Hafiz Mir Abdul Jalil Sahib Marherwi, 25 Safar al-Muzaffar 1322 AH.

Words of sound masculine plural like 'khash'een', 'qanitoon', 'kariheen', 'khair-ul-fatiheen' and similar words.

(1) Those which Munshi Ashraf Ali has written in his copy of the Qur'an with the 'Alif' omitted, often citing references from 'Shama-e-Qira'at' and 'Khulasat-ul-Rusoom' etc. On the other hand, Maulvi Ahmad Ali Saharanpuri has written the same words in his copy with the 'Alif' included; he has even provided a list at the beginning of his copy of such words that occur infrequently, stating they are with the inclusion of 'Alif'. What is your ruling regarding them?

(2) The word "Kalam" (Word/Speech) of the King of the Universe (Allah) occurs in only four places in the Qur'an. One place is in Surah Al-Baqarah: "they hear the Word of Allah"[1] (they hear Allah's speech. - Trans). Second is in Surah Al-A'raf:

"[Allah] said, 'O Moses, I have chosen you over the people with My messages and My words [to you].'"[2] — He said: O Moses! I have chosen you over the people by My messages and My speech (Trans).

Third is in Surah At-Tawbah: "grant him protection so that he may hear the Word of Allah."[3] — (Then grant him protection so that he may hear Allah's speech. - Trans).

[1] Al-Qur'an Al-Kareem 2/75 [2] Al-Qur'an Al-Kareem 7/144 [3] Al-Qur'an Al-Kareem 9/6

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

रस्म-उल-क़ुरआन (क़ुरआन की लेखन शैली)

मसला 13 से 20: प्रेषित हाफ़िज़ मीर अब्दुल जलील साहब मारहरवी, 25 सफ़रुल मुज़फ़्फ़र 1322 हिजरी।

अल्फ़ाज़ जमा मुज़क्कर सालिम जैसे 'ख़ाशिईन', 'क़ानितून', 'कारिहीन', 'ख़ैरुल फ़ातिहीन' और इनके समान।

(1) जिन्हें मुंशी अशरफ़ अली ने अपने मुसहफ़ (क़ुरआन की प्रति) में 'अलिफ़' को हटाकर (महज़ूफ़) लिखा है और अक्सर जगह 'शमा-ए-क़िराअत' और 'ख़ुलासतुल रुसूम' आदि का हवाला दिया है। और मौलवी अहमद अली सहारनपुरी ने उक्त शब्दों को अपने मुसहफ़ में अलिफ़ के साथ (बा-इश्बात) लिखा है, बल्कि ऐसे कम इस्तेमाल होने वाले शब्दों की एक सूची अपने मुसहफ़ की शुरुआत में लिख दी है कि वे अलिफ़ के साथ हैं। इनके बारे में आपका क्या हुक्म है?

(2) लफ़्ज़ "कलाम" (शब्द/वाणी) रब्बे-आलम के कलाम में सिर्फ़ चार जगह है, एक जगह सूरह बक़रह में है: "यस्मअूना कलामल्लाह"[1] (वे अल्लाह का कलाम सुनते हैं। - अनुवाद)। दूसरी जगह सूरह आराफ़ में है:

"क़ाला या मूसा इन्नीस्तफ़ैतुका अलन्नासि बिरिसालाती व बिकलामी"[2] — फ़रमाया: ऐ मूसा! मैंने तुझे लोगों में से चुन लिया अपनी रिसालों (संदेशों) और अपने कलाम (वाणी) के लिए (अनुवाद)।

तीसरी जगह सूरह तौबा में है: "फ़अजिरहु हत्ता यस्मअ कलामल्लाह"[3] — (तो उसे पनाह दो ताकि वह अल्लाह का कलाम सुन ले। - अनुवाद)।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/75 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 7/144 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/6

पेज 95/772

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

رسم القرآن

مسئلہ ۱۳ تا ۲۰: مسئولہ حافظ میر عبدالجلیل صاحب ماریہروی ۲۵ صفر مظفر ۱۳۲۲ھ

الفاظ جمع مذکر سالم مانند خاشعین، قانتون، کارھین، خیر الفاتحین وامثالھا

(۱) جن کو منشی اشرف علی نے اپنے مصحف میں محذوف الالف لکھا ہے اور اکثر جگہ حوالہ شمع قراءت اور خلاصۃ الرسوم وغیرہ کا دیا ہے۔ اور مولوی احمد علی سہارنپوری نے الفاظ موصوفہ کو باثبات الف اپنے مصحف میں لکھا ہے بلکہ ایسے الفاظ قلیل الدور کی ایک فہرست اپنے مصحف کے ابتداء میں لکھ دی ہے کہ وہ باثبات الف ہیں۔ ان کی بابت آپ کا حکم کیا ہے؟

(۲) لفظ "کلام" ملک العلام میں صرف چار جگہ ہے، ایک جگہ سورہ بقرہ میں "یَسْمَعُوْنَ کَلٰمَ اللّٰہِ" ۱ (اللہ کا کلام سنتے ہیں۔ت) دوم سورہ اعراف میں :

"قَالَ یٰمُوْسٰٓی اِنِّي اصْطَفَیْتُكَ عَلَی النَّاسِ بِرِسٰلٰتِيْ وَبِكَلَامِيْ" ۲۔ فرمایا: اے موسیٰ! میں نے تجھے لوگوں سے چن لیا اپنی رسالتوں اور اپنے کلام سے (ت)

سوم سورہ توبہ میں: "فَاَجِرْہُ حَتّٰی یَسْمَعَ کَلٰمَ اللّٰہِ" ۳۔ (تو اسے پناہ دو کہ اللہ کا کلام سنے۔ت)

۱ القرآن الکریم ۷۵/۲ ۲ القرآن الکریم ۱۴۴/۷ ۳ القرآن الکریم ۶/۹

Fourthly, it is in Surah Al-Fath: "They desire to change the word of Allah." (1) — They want to change the word of Allah. (T) In all these instances, some Mushafs (copies of Quran) and books of orthography have written them with the inclusion of the 'Alif', while in others, the 'Alif' is omitted, and some have written some with 'Alif' _____ and some are written without 'Alif'. What is your opinion regarding this matter?

(3) The word 'Qiyam' in two places in Surah An-Nisa, firstly: "And do not give to the foolish your property which Allah has made a means of support for you." (2) — Do not give to the senseless their wealth which is with you, which Allah has made for your sustenance. (T)

Secondly: "Then remember Allah standing, sitting, or [lying] on your sides." (3) — Remember Allah while standing, sitting, and lying on your sides. (T)

Thirdly, in Surah Al-Ma'idah: "Allah has made the Kaaba, the Sacred House, standing for the people." (4) — Allah has made the respectful house, the Kaaba, a cause of establishment for the people. (T)

Fourthly, in Surah Al-Furqan: "And those who spend the night before their Lord, prostrating and standing [in prayer]." (5) — And those who spend the night for their Lord in prostration and standing. (T)

Fifthly, in Surah Az-Zumar: "Then it will be blown again, and at once they will be standing, looking on." (6) — Then it will be blown again, and at that very moment they will be standing, watching. (T)

1. Al-Quran Al-Karim 15/48
2. Al-Quran Al-Karim 5/4
3. Al-Quran Al-Karim 103/4
4. Al-Quran Al-Karim 97/5
5. Al-Quran Al-Karim 64/25
6. Al-Quran Al-Karim 68/39

फतावा रज़विया खंड 30

चौथा, सूरह अल-फत्ह में है: "यूरीदूना अन युबद्दिलू कलामल्लाह..." (1) — वे चाहते हैं कि अल्लाह का कलाम बदल दें। (त) इन सभी में, कुछ मुसहफों और लिपि की किताबों में 'अलिफ' की उपस्थिति के साथ लिखा गया है, और कुछ में 'अलिफ' हटा दिया गया है, और कुछ ने कुछ को 'अलिफ' के साथ ____ और कुछ को बिना 'अलिफ' के लिखा है। इस बारे में आपकी क्या राय है?

(3) सूरह अन-निसा में दो स्थानों पर 'क़ियाम' शब्द, पहला: "और कम अक़्लों को उनके वह माल न दो जो तुम्हारे पास हैं जिन्हें अल्लाह ने तुम्हारी बसर-औकात (जीवन-निर्वाह) का साधन बनाया है।" (2) (त)

दूसरा: "तो खड़े, बैठे और अपनी करवटों पर लेटे हुए अल्लाह को याद करो।" (3) (त)

तीसरा, सूरह अल-माइदा में: "अल्लाह ने अदब वाले घर काबा को लोगों के क़ियाम (सहारे) का कारण बनाया।" (4) (त)

चौथा, सूरह अल-फुरक़ान में: "और वे जो रात गुज़ारते हैं अपने रब के लिए सज्दे और क़ियाम (खड़े होने) में।" (5) (त)

पांचवां, सूरह अज़-ज़ुमर में: "फिर वह दोबारा फूँका जाएगा, तभी वे देखते हुए खड़े हो जाएंगे।" (6) (त)

1. अल-क़ुरान अल-करीम 15/48
2. अल-क़ुरान अल-करीम 5/4
3. अल-क़ुरान अल-करीम 103/4
4. अल-क़ुरान अल-करीम 97/5
5. अल-क़ुरान अल-करीम 64/25
6. अल-क़ुरान अल-करीम 68/39

چہارم سورہ فتح میں ہے: "یُرِیْدُوْنَ اَنْ یُّبَدِّلُوْا کَلٰمَ اللهِ ط" ۱۔ وہ چاہتے ہیں کہ اللہ کا کلام بدل دیں۔ (ت) ان سب کو بعض مصاحف و کتب رسم الخط میں باثبات الف لکھا ہے اور بعض میں محذوف الالف اور بعض نے بعض کو مع الالف ____ اور بعض کو بغیر الف لکھا جاتا ہے۔ آپ کی ان کے باب میں کیا رائے ہے؟

(۳) لفظ قیام دو مقام پر سورہ نساء میں، اولاً: "وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِيْ جَعَلَ اللهُ لَكُمْ قِيٰمًا" ۲۔ بے عقلوں کو انکے مال نہ دو جو تمہارے پاس ہیں جن کو اللہ نے تمہاری بسر اوقات کیا ہے۔ (ت)

دوم: "فَاذْكُرُوا اللهَ قِيٰمًا وَّقُعُوْدًا وَّعَلٰى جُنُوْبِكُمْ ج" ۳۔ اللہ کی یاد کرو کھڑے بیٹھے اور کروٹوں پر لیٹے۔ (ت)

سوم سورہ مائدہ میں: "جَعَلَ اللهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيٰمًا لِّلنَّاسِ" ۴۔ اللہ نے ادب والے گھر کعبہ کو لوگوں کے قیام کا باعث کیا۔ (ت)

چہارم سورہ فرقان: "وَالَّذِيْنَ يَبِيْتُوْنَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَّقِيَامًا" ۵۔ اور وہ جو رات کاٹتے ہیں اپنے رب کے لئے سجدے اور قیام میں۔ (ت)

پنجم سورہ زمر میں: "ثُمَّ نُفِخَ فِيْهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَّنْظُرُوْنَ" ۶۔ پھر وہ دوبارہ پھونکا جائے گا جبھی وہ دیکھتے ہوئے کھڑے ہو جائیں گے۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۱۵/۴۸ ۲ القرآن الکریم ۵/۴ ۳ القرآن الکریم ۱۰۳/۴ ۴ القرآن الکریم ۹۷/۵ ۵ القرآن الکریم ۶۴/۲۵ ۶ القرآن الکریم ۶۸/۳۹

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Sixthly, in Surah Adh-Dhariyat:

"Then they were not able to stand, nor could they help themselves." (1) - They could not stand up, nor could they take revenge. (T) In common Mushafs, i.e., of Maulana Ahmad Ali Saharanpuri and his followers, the first occurrence in Surah An-Nisa and the one in Surah Al-Ma'idah is written without Alif. And everywhere else it is with Alif. This is also proven by the treatise 'Martu' al-Ghazlan', but Munshi Ashraf Ali has written only the last three with the affirmation of Alif and the first three without Alif.

(4) "For men is a share of what parents and close relatives leave, and for women is a share of what parents and close relatives leave, be it little or much." (2) - There is a share for men in what parents and close relatives leave, and there is a share for women in what parents and close relatives leave, whether the inheritance is little or much. (T)

And

"To everyone, We have appointed heirs to what parents leave." (3) - the verse. We have made heirs for everyone to the wealth which parents might leave. (T) In all these common Indian Mushafs, the first Alif is present and the second is missing, but the author of 'Khulasa al-Rusum' omits both, and 'Walidain' (parents) with 'Ya' and 'Noon' is everywhere with the Alif.

(5) "Approach not prayer while you are in a state of intoxication." (4) - Do not go near prayer while in a state of intoxication. (T)

In Surah Al-Hajj:

"And you see the people intoxicated, while they are not intoxicated." (5) - And you will see the people as if they are intoxicated, while they are not intoxicated. (T)

1. Al-Qur'an al-Karim 51/45
2. Al-Qur'an al-Karim 4/7
3. Al-Qur'an al-Karim 4/33
4. Al-Qur'an al-Karim 4/43
5. Al-Qur'an al-Karim 22/2

फ़तावा रज़विया खंड 30

छठा, सूरह अज़-ज़ारियात में:

"तो वे न खड़े हो सके और न ही वे बदला ले सके।" (1) - वे न खड़े हो सके और न ही बदला ले पाए। (त) आम मुसहफ़ों में, यानी मौलवी अहमद अली साहब सहारनपुरी और उनके मुक़ल्लिदीन (अनुयायियों) ने सूरह निसा की पहली और सूरह माइदा वाली आयत को अलिफ़ के बिना लिखा है। और बाकी सभी जगहों पर अलिफ़ के साथ है। यही रिसाला 'मरत-उल-ग़ज़लान' से साबित है, लेकिन मुंशी अशरफ़ अली ने केवल अंतिम तीन को अलिफ़ की पुष्टि के साथ और पहले तीन को बिना अलिफ़ के लिखा है।

(4) "पुरुषों के लिए उस हिस्से में से भाग है जो माता-पिता और निकट संबंधी छोड़ जाएँ, और महिलाओं के लिए उस हिस्से में से भाग है जो माता-पिता और निकट संबंधी छोड़ जाएँ, चाहे वह थोड़ा हो या बहुत।" (2) - पुरुषों के लिए उस चीज़ में हिस्सा है जो माता-पिता और रिश्तेदार छोड़ गए, और महिलाओं के लिए उस चीज़ में हिस्सा है जो माता-पिता और रिश्तेदार छोड़ गए, विरासत चाहे थोड़ी हो या ज़्यादा। (त)

और

"हमने हर किसी के लिए वारिस बना दिए हैं उस चीज़ में जो माता-पिता छोड़ जाएँ।" (3) - आयत। हमने सभी के लिए माल का हक़दार बना दिया है जो कुछ माता-पिता छोड़ जाएँ। (त) इन सभी प्रचलित भारतीय मुसहफ़ों में पहला अलिफ़ मौजूद है और दूसरा नहीं है, लेकिन 'खुलासा-उर-रूसुम' के लेखक दोनों के विलोपन (हटाने) का निर्देश देते हैं और 'वालिदैन' (माता-पिता) या-नून् के साथ हर जगह अलिफ़ के साथ है।

(5) "नशे की स्थिति में नमाज़ के पास न जाओ।" (4) - नशे की हालत में नमाज़ के करीब न जाओ। (त)

सूरह हज में:

"और तुम लोगों को देखोगे जैसे वे नशे में हों, जबकि वे नशे में नहीं होंगे।" (5) - और तुम लोगों को देखोगे जैसे वे नशे में हैं जबकि वे नशे में नहीं होंगे। (त)

1. अल-क़ुरान अल-करीम 51/45
2. अल-क़ुरान अल-करीम 4/7
3. अल-क़ुरान अल-करीम 4/33
4. अल-क़ुरान अल-करीम 4/43
5. अल-क़ुरान अल-करीम 22/2

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

ششم سورہ ذاریات میں :

"فَمَا اسْتَطَاعُوْا مِنْ قِیَامٍ وَ مَا کَانُوْا مُنْتَصِرِیْنَ" -1 تو وہ نہ کھڑے ہو سکے اور نہ وہ بدلہ لے سکتے تھے ۔ (ت) عام مصاحف میں یعنی مولوی احمد علی صاحب سہارنپوری اور ان کے مقلدین نے سورہ نساء کے پہلے اور سورہ مائدہ والے کو بدون الف لکھا ہے۔ اور باقی سب جگہ مع الف۔ اور یہی رسالہ مرتع الغزلان سے ثابت ہے مگر منشی اشرف علی نے صرف آخر کے تینوں کو باثبات الف اور اول کے تینوں کو بدون الف لکھا ہے۔

(۴) "لِلرِّجَالِ نَصِیْبٌ مِّمَّا تَرَکَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُوْنَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِیْبٌ مِّمَّا تَرَکَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُوْنَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ کَثُرَ" -2 مردوں کے لئے حصہ ہے اس میں سے جو چھوڑ گئے ماں باپ اور قرابت والے اور عورتوں کے لئے حصہ ہے اس میں سے جو چھوڑ گئے ماں باپ اور قرابت والے ترکہ تھوڑا ہو یا بہت۔ (ت)

اور

"لِکُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِیَ مِمَّا تَرَکَ الْوَالِدَانِ" 3 الآیۃ ہم نے سب کے لئے مال کے مستحق بنا دیے ہیں جو کچھ چھوڑ جائیں ماں باپ۔(ت) یہ سب مصاحف مروجہ ہندی میں الف اول موجود اور ثانی مفقود ہے مگر مؤلف خلاصۃ الرسوم دونوں کا حذف فرماتے ہیں اور والدین یا و نون سے سب جگہ مع الالف ہے۔

(۵) "لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوۃَ وَ اَنْتُمْ سُکٰرٰی" -4۔ نشہ کی حالت میں نماز کے پاس نہ جاؤ۔ (ت)

سورہ حج میں:

"وَتَرَی النَّاسَ سُکٰرٰی وَ مَاھُمْ بِسُکٰرٰی" -5۔ اور تو لوگوں کو دیکھے گا جیسے نشہ میں ہیں اور نشہ میں نہ ہوں گے۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۵۱ / ۴۵ 2 القرآن الکریم ۴ / ۷ 3 القرآن الکریم ۴ / ۳۳ 4 القرآن الکریم ۴ / ۴۳ 5 القرآن الکریم ۲۲ / ۲

Volume 30 | Fatawa Rizvia

Munshi Ashraf Ali and Maulvi Hadi Ali have both written all three as 'deleted alif' (mahdhūf al-alif) in their written manuscript copies of the Quran. In common copies, specifically in Surah An-Nisa, they are written without 'alif', and the other two are written with 'alif'. The first opinion is proven from 'Khulāṣat al-Rusūm' and 'Risālah Nūr-i Sarmadī'. However, it is written in 'Martaʿ al-Ghazlān': ʿayn

Take two 'Jasmi' from 'Jeem', remember [1]

Meaning, in the deletions (mahdhūfāt), two were mentioned, and the third was not addressed.

(6) Allama Abu Amr al-Dani states:

كَذٰلِكَ سُؤْءَتِكُمْ وَسُؤْءَتِكُمْ وَسِيْـئَتْ وَبَرِيْـئُوْنَ وَهَنِيْـئًا مَرِيْـئًا وَبَرِيْـئًا وَشِبْهَهٗ[2] | Meaning, the hamza of all of these is without a seat (markaz), but in all Indian copies of the Quran, 'sawʾātikum' etc. are written with an 'alif' by consensus. No one has mentioned any disagreement regarding this.

(7) "And from the disgrace of that day" [3] - In Surah Hud, the recitation with a 'fathah' on the 'meem' is attributed to Nafi' and Ibn Amir in the book 'at-Taysir'. And it is written in 'Khulasat al-Rusum':

Bi kasri mīm-in sita bi qirāʾati ghayri Sūsī [4] | In the recitation of those other than Susi, it is with a kasrah on the meem. (T)

(8) Regarding the chapter on Seeking Refuge (A'udhu Billah), the narration in the book 'Tuḥfa-i Nadhrīyah' by Qari Abdur Rahman Panipati is as follows:

Aʿūdhu Billāhi min ash-shayṭān ir-rajīm mukhtār-i jamīʿ qurraʾ ast [5]. | Aʿūdhu Billāhi min ash-shayṭān ir-rajīm is the choice of all reciters. (T)

He further states: Agar kase lafzi dīgar dar taʿawwuz guft ān-Haḍrat ṣalla Allāhu taʿālā ʿalayhi wa sallam azān lafẓ manʿ farmūd [6]. | If anyone used any other word in the seeking of refuge, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade that word. (T)

---

1 Martaʿ al-Ghazlān fī Rasm al-Khaṭṭ al-Qurʾān 2 Al-Taysīr fī Qawāʿid ʿIlm al-Tafsīr by Imam Muhammad bin Salman 3 Al-Qur'an al-Karim 11/66 4 Khulāṣat al-Rusūm 5 Tuḥfa-i Nadhrīyah 6 Tuḥfa-i Nadhrīyah

खंड 30 | फ़तावा रिज़विया

मुंशी अशरफ़ अली और मौलवी हादी अली साहब ने अपने लिखित मुसहफ़ों में तीनों को 'महज़ूफ़ अल-अलिफ़' (अलिफ़ रहित) लिखा है। सामान्य मुसहफ़ों में, विशेष रूप से सूरह अन-निसा में अलिफ़ के बिना और शेष दो को अलिफ़ के साथ लिखा गया है। पहला मत 'खुलासत-उर-रुसूम' और 'रिसाला नूर-ए-सरमदी' से सिद्ध है, लेकिन 'मर्तअ-उल-ग़ज़लान' में लिखा है: ऐन

जीम से दो जस्मी याद लें [1]

अर्थात्, विलोप (حذف) के प्रकरण में दो का उल्लेख किया गया और तीसरे के बारे में कुछ नहीं कहा गया।

(6) अल्लामा अबू अम्र अद-दानी फ़रमाते हैं:

كَذٰلِكَ سُوْٓءَتُكُمْ وَسُوْٓءَتِكُمْ وَسِيْٓـئَتْ وَبَرِيْٓـُٔوْنَ وَهَنِيْٓـًٔا مَرِيْٓـًٔا وَبَرِيْٓـًٔا وَشِبْهَهٗ[2] | अर्थात् इन सभी का 'हमज़ा' बिना किसी आधार (seat) के है, लेकिन सभी भारतीय मुसहफ़ों में 'सौआतुकुम' आदि सर्वसम्मति से अलिफ़ के साथ लिखे गए हैं। किसी ने इसमें कोई मतभेद व्यक्त नहीं किया है।

(7) "और उस दिन के अपमान से" [3] - सूरह हूद में 'मीम' पर 'फ़तह' (ज़बर) के साथ क़िराअत को किताब 'तयसीर' में नाफ़े और इब्न आमिर के नाम से लिखा गया है, और 'खुलासत-उर-रुसूम' में उल्लेखित है:

बि कसरि मीमिन् सित्तः बि क़िराअति ग़ैरि सूसी [4] | सूसी के अतिरिक्त अन्य क़ारियों की क़िराअत में मीम के नीचे कसरा (ज़ेर) है। (त)

(8) 'अऊज़ुबिल्लाह' के अध्याय में, क़ारी अब्दुर रहमान पानीपती द्वारा लिखित पुस्तक 'तौहफ़ा नज़रिया' का विवरण इस प्रकार है:

अऊज़ु बिल्लाहि मिनश-शैतानिर-रजीम मुख्तार-ए जमीअ क़ुर्रा अस्त [5]। | 'अऊज़ुबिल्लाहि मिनश-शैतानिर-रजीम' सभी क़ारियों का पसंदीदा है। (त)

आगे वे बयान करते हैं कि: अगर कसे लफ़्ज़े दीगर दर तअव्वुज़ गुफ़्त आं-हज़रत सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अज़ां लफ़्ज़ मनअ फ़रमूद [6]। | यदि किसी ने तअव्वुज़ में कोई दूसरा शब्द कहा, तो हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उस शब्द से मना फ़रमाया है। (त)

1 मर्तअ-उल-ग़ज़लान फ़ी रस्म-इल-ख़त्त-इल-क़ुरआन 2 अत-तयसीर फ़ी क़वाइद इल्म अत-तफ़्सीर इमाम मुहम्मद बिन सलमान 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 11/66 4 खुलासत-उर-रुसूम 5 तौहफ़ा नज़रिया 6 तौहफ़ा नज़रिया

पृष्ठ 98 का 772

تینوں کو منشی اشرف علی اور مولوی ہادی علی صاحب نے اپنے مکتوب مصاحف میں محذوف الالف لکھا ہے، اور عام مصاحف میں خاص سورہ نساء میں بدوں اِلف اور باقی دونوں کو مع الالف، خلاصۃ الرسوم اور رسالہ نور سرمدی سے قول اول ثابت ہے مگر مرتع الغزلان میں لکھا ہے: ع

گیر از ج دو جاسمڑی یاد[1]

یعنی محذوفات میں دو کا ذکر کیا تیسرے سے کچھ تعرض نہ کیا۔

(۶) علامہ ابو عمرو الدانی ارشاد کرتے ہیں:

كَذٰلِكَ سُوَّءَتَكُمْ وَسُوَّءَتِكُمْ وَسِيِّئَتْ وَبَرِيِّئُوْنَ وَهَنِيْـَٔا مَرِيْـَٔا وَبَرِيْـَٔا وَشِبْهَهٗ[2] | یعنی ان سب کا ہمزہ بدوں مرکز ہے لیکن کل مصاحف ہندی میں سُوْاٰتِکُمْ وغیرہ الف سے مرقوم ہیں بالاتفاق کسی نے اس میں خلاف بھی بیان نہیں کیا۔

(۷) "وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ"[3] - سورہ ہود میں قراءت مفتوح المیم کو کتاب تیسیر میں نافع اور ابن عامر کے نام سے لکھا ہے، اور خلاصۃ الرسوم میں مرقوم ہے:

بکسر میم ست بقراءت غیر سوسی[4] | سوسی کے غیر کی قراءت میں میم کے کسرہ کے ساتھ ہے۔ (ت)

(۸) اعوذباللہ کے باب میں روایت کتاب تحفہ نذریہ مؤلفہ قاری عبدالرحمن پانی پتی یہ ہے کہ:

اعوذ باللہ من الشیطن الرجیم مختار جمیع قراء است[5]۔ | اعوذباللہ من الشیطن الرجیم تمام قراء کا مختار ہے۔ (ت)

آگے بیان کرتے ہیں کہ: اگر کسے لفظ دیگر در تعوذ گفت آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ازاں لفظ منع فرمود[6]۔ | اگر کسی نے کوئی دوسرا لفظ تعوذ میں کہا تو حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس لفظ سے منع فرمایا ہے۔ (ت)

---

1 مرتع الغزلان فی رسم الخط القرآن 2 التیسیر في قواعد علم التفسیر للامام محمد بن سلمان 3 القرآن الکریم ۱۱/ ٦٦ 4 خلاصۃ الرسوم 5 تحفہ نذریہ 6 تحفہ نذریہ

Fatawa Rizvia Volume 30

He then writes: Despite this prohibition and instruction, other words have also been narrated. Therefore, pronouncing seeking refuge (Ta'awwuz) with those words is also permissible, although not preferred. End of excerpt as needed (1).

Despite this prohibition and instruction, some other words are also narrated; accordingly, seeking refuge with these words is also permissible, though not the preferred choice. The excerpt from 'Tuhfa Nazriya' ends here, as much as was necessary. (T)

What is your ruling regarding this chapter?

The Answer: (1) This is the science of audition (sama'), not analogy (qiyas). From the words of the esteemed scholars, two rules are found: First: A universal rule is that every sound masculine plural (Jam' Mudhakkar Salim) that occurs frequently has its 'Alif' omitted, provided there is no lengthening (madd) on that Alif. Second: A predominant rule is that if there is a lengthening (madd) on the Alif, i.e., it is followed by a hamza or a doubled letter (mushaddad), then the Alif is retained. However, in words containing hamza, omission is also found in abundance. And sound feminine plurals (Jam' Mu'annath Salim) generally have the Alif omitted, even if they occur infrequently and even if it's an 'Alif Mamduda'. But there are a few exceptions, like 'Rawdatul Jannat' in Surah Shura, 'Ayatuna' and 'Bayyinat' in Surah Yunus, and 'Makr fi Ayatuna' in the same; 'Samawat' in Ha-Meem Sajda, 'Ala Bayyinatin' in Surah Fatir, among other infrequent letters. Imam Amr wa Dani (may Allah have mercy on him) says in 'Al-Muqni'':

(Arabic): "They agreed on the deletion of the Alif from the sound plurals (both masculine and feminine) that occur frequently, such as 'as-Sabirin', 'as-Siddiqin', 'al-Qanitin', 'ash-Shayatin', 'az-Zalimun', 'as-Sahirun', 'at-Tayyibat', 'al-Khabithat', 'al-Mutasaddiqat', 'at-Thayyibat', 'al-Ghurafat', and similar instances. But if the Alif is followed by a hamza or a doubled letter, like 'as-Sa'ilin' and 'al-Qa'imin'..."

All authorities have agreed on the omission of Alif from sound masculine and feminine plurals that occur frequently, such as sabirin, siddiqin, qanitin, shayatin, zalimun, sahirun, tayyibat, khabithat, mutasaddiqat, thayyibat, taghbat, ghurfat and what is similar to it; and where a hamza or a doubled letter comes after the Alif, like sa'ilin, qa'ilin, dhannin...

1 Tuhfa Nazriya Page 99 of 772

फतवा रिज़विया खंड 30

फिर वे लिखते हैं: इस मनाही और शिक्षा के बावजूद, अन्य शब्द भी वर्णित किए गए हैं, इसलिए उन शब्दों के साथ भी पनाह (तऊज़) मांगना जायज़ है, हालांकि यह पसंदीदा नहीं है। ज़रूरत के अनुसार उद्धरण समाप्त (1)।

इस मनाही और शिक्षा के बावजूद कुछ दूसरे शब्द भी वर्णित हैं, चुनाँचे उन शब्दों के साथ भी तऊज़ जायज़ है हालाँकि मुख्तार (पसंदीदा) नहीं है। 'तूहफ़ा नज़रिया' की इबारत ख़त्म हुई जिस क़दर ज़रूरत थी। (त)

इस अध्याय के बारे में आपका क्या हुक्म है?

जवाब: (1) यह श्रवण (समा) का विज्ञान है, अनुमान (क़ियास) का नहीं। विद्वानों के शब्दों से दो नियम मिलते हैं: पहला: सामान्य नियम यह है कि प्रत्येक 'जमा मुज़क्कर सालिम' (sound masculine plural) जो बार-बार आता है, उसका अलिफ़ हटा दिया जाता है, बशर्ते उस अलिफ़ पर मद न हो। दूसरा: अधिकांशतः यह है कि यदि अलिफ़ पर मद हो, यानी उसके बाद हमज़ा या मुशद्दद (दोहरा) अक्षर आए, तो अलिफ़ को बरकरार रखा जाता है। लेकिन हमज़ा वाले शब्दों में भी प्रचुर मात्रा में विलोपन पाया गया है। और 'जमा मुअन्नस सालिम' (sound feminine plural) में आमतौर पर अलिफ़ हटा दिया जाता है, चाहे वह कम बार ही क्यों न आए, और चाहे वह अलिफ़ ममदूदा ही क्यों न हो। लेकिन गिनती के कुछ अक्षरों में जैसे सूरा शूरा में 'रौज़तुल जन्नत', यूनुस में 'आयातुना', 'बय्यिनात', उसी में 'मक्र फ़ी आयातुना', हाम-सजदा में 'समावात', फ़ातिर में 'अला बय्यिनातिन' इसके अलावा अन्य दुर्लभ अक्षरों के विपरीत। इमाम अम्र व दानी रहमतुल्लाह अलैहि 'मक़्नेअ' में फ़रमाते हैं:

(अरबी): "जमा सालिम (मुज़क्कर और मुअन्नस) जो बहुत ज़्यादा इस्तेमाल होते हैं, उनमें अलिफ़ को हटाने पर सभी सहमत हैं, जैसे अस-साबिरीन, अस-सिद्दीक़ीन, अल-क़ानितीन, अश्-शयातीन, अज़-ज़ालिमून, अस-साहिरून, अत-तय्यिबात, अल-ख़बीसात, अल-मुतसद्दिक़ात, अत-तय्यिबात, अल-ग़ुरफ़ात और इनके जैसे अन्य शब्द। फिर अगर अलिफ़ के बाद हमज़ा या मुशद्दद अक्षर आए जैसे अस-साइलीन और अल-क़ाइमीन..."

तमाम लोगों ने जमा मुज़क्कर व मुअन्नस सालिम कसीर-उल-दौर (अक्सर आने वाले) से अलिफ़ को हटाने पर इत्तेफ़ाक़ किया है, जैसे साबिरीन, सिद्दीक़ीन, क़ानितीन, शयातीन, ज़ालिमून, साहिरून,

तय्यिबात, ख़बीसात, मुतसद्दिक़ात, तय्यिबात, तग़ाबात, ग़ुरफ़त और जो इसके समान हो और अलिफ़ के बाद हमज़ा या मुशद्दद अक्षर आए जैसे साइलीन, क़ाइलीन, ज़ान्नीन,

---

1 तूहफ़ा नज़रिया पृष्ठ 99 of 772

پھر لکھتے ہیں: باوجود اس منع و تعلیم الفاظ دیگر ہم مروی شدہ اند، پس تلفظ تعوذ باں الفاظ ہم جائز است اگرچہ مختار نیست، انتہی عبارتہ بقدر ضرورت ۱۔

اس منع و تعلیم کے باوجود کچھ دوسرے الفاظ بھی مروی ہیں، چنانچہ ان الفاظ کے ساتھ بھی تعوذ جائز ہے اگرچہ مختار نہیں ہے۔ تحفہ نذریہ کی عبارت ختم ہوئی جس قدر ضرورت تھی۔ (ت)

اس کے باب میں آپ کا کیا حکم ہے؟

الجواب: (۱) یہ علم سماع ہے نہ قیاس۔ کلمات علمائے کرام سے دو ضابطے ملتے ہیں: اول: مطردہ کہ ہر جمع مذکر سالم کثیر الدور محذوف الالف ہے جبکہ اس الف پر مد نہ ہو۔ دوم: اکثری یہ کہ الف پر مد ہو یعنی اس کے بعد ہمزہ یا حرف مشدہ آئے تو ثابت الالف ہے مگر ذوات الہمزہ میں حذف بھی بکثرت پایا گیا ہے۔ اور جمع مؤنث سالم تو مطلق محذوف الالف والا لفین ہے اگرچہ قلیل الدور ہو، اگرچہ الف ممدود ہو مگر گنتی کے حروف جیسے سورہ شوریٰ میں روضت الجنّت، یونس میں اٰیٰتنا، بیّنت، اسی میں مکر فی اٰیٰتنا، حم سجدہ میں سموات، فاطر میں علی بینات علی الخلاف الی غیر ذلک من حروف قلائل۔ امام عمر و دانی رحمۃ اللہ علیہ مقنع میں فرماتے ہیں:

اتفقوا علی حذف الالف من جمع السالم الکثیر الدور من المذکر والمؤنث جمیعاً الصبرین والصدیقین والقنتین والشیطین والظلمون والسحرون والطیبت والخبیثت والمتصدقت والثیبت والغرفت وما کان مثلہ۔ فان جاء بعد الالف ہمزۃ او حرف مضعف نحو السائلین والقائمین

تمام لوگوں نے جمع مذکر و مؤنث سالم کثیر الدور سے الف کے حذف کرنے پر اتفاق کیا، جیسے صبرین، صدیقین، قنتین، شیطین، ظالمون، سحرون، طیبت، خبیثت، متصدقت، ثیبت، تغبت، غرفت اور جو اس کے مثل ہو اور الف کے بعد ہمزہ یا حرف مشدہ آئے جیسے سائلین، قائلین، ظانین،

Fatawa Razawiyya Volume 30

...and 'al-zaannin', 'al-'aadin', 'haaffin' and similar words, the Alif is established. However, I tracked the ancient manuscripts (Masahif) of the people of Medina and Iraq, and found many places where Alif was followed by a Hamza, and the Alif had been omitted. This occurs mostly in sound feminine plurals (jam' al-mu'annath al-salim) due to heaviness, whereas establishment is more common in masculine forms. Abu Amr said: Wherever two Alifs meet in a sound feminine plural, the general practice in most manuscripts is to omit both of them, whether followed by a Hamza or a doubled letter (mushaddad). For example: 'al-hafizat', 'al-sadiqat', 'al-nazi'at', 'al-saffat', 'al-'adiyat', 'al-da'imat', 'al-ghaybat', 'al-salihat' and similar ones. I have carefully examined this in the local manuscripts of Iraq; since I found no explicit text on it, I found no disagreement regarding their omission.

Muhammad bin Isa Isfahani said in his book 'Hija al-Masahif': Some write 'taghun' in [surahs] al-Dhariyat and al-Tur, and 'rawdat al-jannat' in [surah] Ash-Shura (Ha-Mim-Ain-Sin-Qaf) with an Alif.

Abu Amr said: Similarly, I saw 'kiraman katibin' written both with Alif and without Alif in the manuscripts of the people of Iraq.

फतावा रज़विया खंड 30

...और 'अज़-ज़ानीन', 'अल-आदीन', 'हाफ़्फ़ीन' और इसी तरह के शब्दों में अलिफ़ साबित है। लेकिन मैंने मदीना और इराक़ के लोगों के पुराने मुसहफ़ों (पांडुलिपियों) की जाँच की, तो बहुत से स्थानों पर जहाँ अलिफ़ के बाद हमज़ा था, वहाँ से अलिफ़ हटा दिया गया है। ऐसा ज़्यादातर जमा मोअन्नस सालिम (स्त्रीलिंग बहुवचन) में उसके भारीपन (सक़्ल) के कारण हुआ है। और मुज़क्कर (पुल्लिंग) में अलिफ़ का होना अधिक सामान्य है। इमाम अबू अम्र फ़रमाते हैं कि जहाँ जमा मोअन्नस सालिम में दो अलिफ़ एक साथ आ जाएँ वहाँ अधिकांश मुसहफ़ों में उन दोनों को ही हटा देने का नियम है, चाहे उसके बाद हमज़ा हो या मुशद्दद (दोहरा) अक्षर हो, जैसे: 'अल-हफ़िज़ात', 'अस-सादिक़ात', 'अन-नाज़िआत', 'अस-साफ़्फ़ात', 'अल-आदियात', 'अज़-ज़ईमत', 'अल-ग़ैबात', 'अस-सालिहात' और इसी तरह के शब्द। मैंने इराक़ के लोगों के मूल मुसहफ़ों में गौर से देखा, जहाँ मुझे कोई स्पष्ट उल्लेख (तसरीह) नहीं मिला, तो हर जगह उन्हें हटा हुआ (महज़ूफ़) ही पाया।

मोहम्मद बिन ईसा इस्फहानी अपनी किताब "हिजा अल-मुसाहिफ़" में फ़रमाते हैं कि कुछ लोग ज़ारियात और तूर में 'तागून' को और 'रौज़ात अल-जन्नत' को (सूरह शूरा में) अलिफ़ के साथ लिखते हैं।

अबू अम्र फ़रमाते हैं कि मैंने इराक़ के लोगों के मुसहफ़ों में 'किरामन कातिबीन' को अलिफ़ के साथ और अलिफ़ के बिना दोनों तरह से लिखा हुआ देखा।

والظانین والعادین وحافین وشبهه اثبت الالف علی انی تتبعت مصاحف اهل المدینة واهل العراق القدیمة فوجدت فیها مواضع کثیرة مما بعد الالف فیه همزة قد حذف الالف منها واکثر ماوجدته فی جمع المونث لثقله والاثبات فی المذکر اکثر قال ابو عمرو ما اجتمع فیه الفان من جمع المونث السالم فان الرسم فی اکثر المصاحف بحذفها جمیعاً سواء کان بعد الالف حرف مضعف او همزة نحو الحفظت والصدقت والنزعت والظفت والعدیت والضئمت وغیبت وسلحت وشبهه قد امعنت النظر فی ذلك فی مصاحف اهل العراق اهلیة اذ عدمت النص فی ذلك فلم ارها مختلف في حذف ذلك ۔ عالدین، حافین اور اس کے مشابہ ۔ مگر میں نے اہل مدینہ اور اہل عراق کے قدیم مصاحف کا تتبع کیا تو بہت سے مقامات پر جہاں الف کے بعد ہمزہ تھا وہاں سے بھی الف حذف کر دیا ہے اور ایسا اکثر جمع مونث میں اس کے ثقل کی وجہ سے ہوا ہے۔ اور مذکر میں زیادہ طور پر الف کا اثبات ہے۔ امام ابو عمرو فرماتے ہیں جہاں جمع مونث سالم میں دو الف جمع ہو جائیں وہاں عام طور سے دونوں الف کو حذف کر دیتے ہیں۔ اس کے بعد ہمزہ اور حرف مشدد ہو یا نہ ہو، جیسے حفظت، صدقت، نزعت، صفت، عدیت، ضئمت، غیبت، سلحت اور اس کے اشابہ۔ میں نے اہل عراق کے اصل مصاحف میں غور سے دیکھا جہاں مجھے کوئی تصریح نہ ملی تو ہر جگہ انہیں کو محذوف پایا۔

وقال محمد بن عیسی اصفهانی فی کتابہ هجاء المصاحف قوم طاغون والذاریت والطور وفی روضات الجنت فی عسق مرسومہ بالالف ۔ محمد بن عیسیٰ اصفہانی اپنی کتاب "ہجاء المصاحف" میں فرماتے ہیں کچھ ذاریات اور طور میں طاغون کو اور روضات الجنت الف سے لکھتے ہیں۔

وقال ابو عمرو وكذا رأيتها انا فى مصاحف اهل العراق ورأيت فى بعضها كراماً كاتبين بالالف ابو

عمرو فرماتے ہیں مصاحف اہل عراق میں کراما کاتبین کو الف اور بغیر الف دونوں طرح تحریر

Fatawa Razawiya, Volume 30

| In some of them without Alif - 1 - End of abbreviated [text]. | Found. Thus, abbreviated. |

Beside this, there is no rule for sound masculine plural (Jam' Mudhakkar Salim) that occurs infrequently and lacks extension (Mad), and in specific words, differences in manuscripts (Masahif) are established.

It is in the "Maqta'": | In some of them 'Faariheen' and in some 'Fariheen' without Alif, and likewise 'Haadhirun' and 'Hadhirun'. - 2 - | In some manuscripts it is 'Faariheen' with Alif and in some without Alif. Similarly, 'Haadhirun' was also found written in both ways. |

Similarly, regarding "Dukhan", "Tur", "Mutaffifin", "Fakiheen", and from "Layis" to "Fakihun", it was said for all that in some with Alif and in some without Alif, so establishing a general universal rule for either affirmation or omission is not correct at all. Rather, one should refer to the transmission for every word; then, in case of agreement, following it is necessary. In case of disagreement, follow the most common and famous one. If they are equal, there is a choice between omission and affirmation. It is better that where there is a difference in recitation (Qira'at), like "Fakiheen" and "Faakiheen", keep the omission as the practice to accommodate both recitations. If no transmission is found at all, then inevitably one must refer to the origin, which is affirmation, because following orthography is the original rule in writing.

Allama Ilm-ud-Din Sakhawi, in the commentary of "Aqila" under the statement of the author (may his secret be sanctified), "And by that which Ghafir mentions Alif in some of it," says: | The rule for what its origin is unknown is that it should be written with Alif according to how it is pronounced. - 3 - | If the origin is unknown, the rule is that it should be written with Alif just as it is pronounced. |

And Allah Almighty knows best.

(2) The Imam of the near and far in Quranic Orthography, Abu Amr ad-Dani, says: | Al-Ghazi bin Qays said: 'Al-Adhab', 'Al-Iqab', 'Al-Hisab', 'Al-Bayan', 'Al-Ghaffar', 'Al-Jabbar', 'Al-Sa'ah', and 'Al-Nahar' are with Alif, meaning in the manuscripts, and that is according to the pronunciation. Abu Amr said... | Ghazi bin Qays says that Adhab,

Iqab, Hisab, Bayan, Ghaffar, Jabbar, Sa'at, Nahar are written with Alif in the manuscripts. Just like the word is. Abu Amr says: likewise. |

1. Al-Muqni' fi Rasm al-Mushaf by Uthman bin Said.
2. Al-Maqta' fi Rasm al-Mushaf.
3. (Sharh Aqila) Al-Wasilah fi Kashf al-Aqilah.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

| उनमें से कुछ में अलिफ़ के बिना - 1 - संक्षेप में समाप्त। | पाया। संक्षेप में समाप्त। |

इसके अलावा, 'जमा मुज़क्कर सालिम' जो कम बार आता है और जिसमें 'मद' (विस्तार) नहीं है, उसके लिए कोई निश्चित नियम नहीं है, और विशेष शब्दों में लिपियों (मसाहिफ) में अंतर सिद्ध है।

'मक़्ता' में है: | उनमें से कुछ में 'फ़ारीहीन' और कुछ में 'फ़रिहीन' अलिफ़ के बिना, और इसी तरह 'हाज़िरून' और 'हज़िरून'। - 2 - | कुछ लिपियों में 'फ़ारीहीन' अलिफ़ के साथ है और कुछ में अलिफ़ के बिना। इसी तरह 'हाज़िरून' भी दोनों तरह से लिखा हुआ पाया गया। |

इसी तरह 'दुखान', 'तूर', 'मुतफ़्फ़िफ़ीन', 'फ़ाकिहीन' और 'लीस' से 'फ़ाकिहून' तक सबके बारे में कहा गया कि कुछ में अलिफ़ के साथ और कुछ में अलिफ़ के बिना, तो अलिफ़ को साबित करने या हटाने का कोई सामान्य नियम बना लेना कतई सही नहीं है। बल्कि हर शब्द में रिवायत (नक़्ल) की ओर लौटना चाहिए; फिर सहमति की स्थिति में उसका पालन करना अनिवार्य है। मतभेद की स्थिति में सबसे प्रसिद्ध का अनुसरण किया जाए। यदि दोनों समान हों, तो अलिफ़ रखने या न रखने का विकल्प है। बेहतर यह है कि जहाँ क़िरात (पढ़ने के तरीके) में अंतर हो, जैसे 'फ़किहीन' और 'फ़ाकिहीन', वहाँ अलिफ़ न लिखना ही प्रचलित रखा जाए ताकि दोनों क़िरात समा सकें। और अगर कोई रिवायत बिल्कुल न मिले, तो लाचार होकर असल की ओर लौटना ज़रूरी है, और वह असल अलिफ़ को लिखना है क्योंकि लिखने का मूल नियम उच्चारण (हिज्जे) का पालन करना है।

अल्लामा इल्म-उद्दीन सखावी 'शर्ह अक़ीला' में मुसन्निफ़ (लेखक) के कथन के तहत फ़रमाते हैं: | जिसकी असल अज्ञात हो, उसका नियम यह है कि उसे अलिफ़ के साथ वैसे ही लिखा जाए जैसे वह बोला जाता है। - 3 - | जिसकी असल मालूम न हो, उसका नियम यह है कि जिस तरह अलिफ़ के साथ पढ़ा जाता है, उसी तरह लिखा जाए। |

वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

(2) क़ुरआनी रस्म-ए-ख़त (लिखावट) के इमाम, अबू अम्र दानी फ़रमाते हैं: | ग़ाज़ी बिन क़ैस ने कहा: 'अज़ाब', 'इकाब', 'हिसाब', 'बयान', 'ग़फ़्फ़ार', 'जब्बार', 'साअत' और 'नहार' अलिफ़ के साथ हैं, यानी लिपियों में, और वह उच्चारण के अनुसार है। अबू अम्र ने कहा... | ग़ाज़ी बिन क़ैस फ़रमाते हैं

कि अज़ाब, इकाब, हिसाब, बयान, ग़फ़्फ़ार, जब्बार, साअत, नहार लिपियों में अलिफ़ के साथ लिखे हुए हैं। जैसा कि शब्द है। अबू अम्र फ़रमाते हैं: इसी तरह। |

1. अल-मुक़्नी फ़ी रस्म अल-मुसहफ़, उस्मान बिन सईद द्वारा।
2. अल-मक़्ता फ़ी रस्म अल-मुसहफ़।
3. (शर्ह अक़ीला) अल-वसीला फ़ी कश्फ़ अल-अक़ीला।

पृष्ठ 101/772

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

| فِي بَعْضِهَا بِغَيْرِ الْاَلِفِ - ۱ - اھ مختصراً۔ | پایا۔ انتھیٰ مختصراً۔ |

اس کے سوا جمع مذکر سالم قلیل الدور عدیم المد کے لئے کوئی ضابطہ نہیں اور خاص خاص الفاظ میں اختلاف مصاحف ثابت ہے۔

مقطع میں ہے: | في بعضها فارهين وفی بعضها فرهين بغير الف و كذلك حاذرون و حذرون- ۲ - | بعض مصاحف میں فارھین بالالف اور بعض بغیر الف۔ اسی طرح حاذرون بھی دونوں طرح تحریر پایا گیا۔ |

اسی طرح دخان و طور و مطففین فاکھین اور لیس کے فاکھون سب کو فرمایا کہ فی بعضھا بالف و فی بعضھا بغیر الف تو مطلقاً ایک حکم کلی اثبات خواہ حذف کا لگا دینا ہر گز صحیح نہیں، بلکہ ہر کلمہ میں رجوع بنقل پھر بحالت اتفاق اس کا اتباع لازم، اور بحالت اختلاف اکثر واشھر کی تقلید کی جائے اور تساوی ہو تو حذف واثبات میں اختیار ہے۔ اور احسن یہ کہ جہاں اختلاف قراءت بھی ہو جیسے فکھین اور فاکھین وہاں حذف معمول بہ رکھیں لیحتمل القراء تین۔ اور اگر نقل اصلاً نہ ملے تو نا چار رجوع بہ اصل ضرور، اور وہ اثبات ہے کہ اصل کتابت میں اتباع ہجاء ہے۔

علامہ علم الدین سخاوی شرح عقیلہ میں زیر قول مصنف قدس سرہ ع و بالذی غافر عن بعضہ الف فرماتے ہیں: | اصل ماجهل اصله ان يكتب بالالف على ماينطق- ۳ - | جس کی اصل نہ معلوم ہو تو قاعدہ یہ ہے کہ جس طرح بالف پڑھا جاتا ہے اسی طرح لکھا جائے۔ |

واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۲) امام الاقاصی والادانی فی الرسم القرآنی ابو عمرودانی فرماتے ہیں: | قال الغازی بن قیس العذاب والعقاب والحساب و البیان و الغفار والجبار والساعة والنهار بالالف یعنی في المصاحف وذلك علی اللفظ قال ابو عمرو | غازی بن قیس فرماتے ہیں کہ عذاب، عقاب، حساب، بیان، غفار، جبار، ساعۃ، نہار مصاحف میں الف کے ساتھ مرقوم ہے۔ جیسا کہ لفظ ہے۔ ابو عمرو فرماتے ہیں یونہی |

1. المقنع فی رسم المصحف لعثمان بن سعید
2. المقطع فی رسم المصحف
3. (شرح عقیلہ) الوسیلة فی کشف العقیلہ

Fatawa Ridawiyya Volume 30

[Arabic Section]: Likewise, they transcribed everything that was on the measure of fa'aal and fi'aal with the fat-ha or kasra of the faa, and on the measure of faa'il such as zaalim, and fa'aal such as khawaar, and fi'laan such as bunyaan, and fu'laan such as ridwan. Likewise al-mee'aad, al-meeqaat, al-meezaan, and similar words whose alif is an addition to the structure. Similarly, if it is transformed from yaa or waaw wherever it occurred. (End of abbreviated examples).

[Urdu Section]: It is written that every word that is on the pattern of fa'aal and fi'aal, or on the pattern of faa'il like zaalim, or on the pattern of fa'aal like khawaar, or on the pattern of fi'laan like bunyaan, or on the pattern of fu'laan like ridwan, and similarly mee'aad, meeqaat, meezaan and similar words in which alif is extra for the structure. Similarly, words where it is changed from yaa or waaw wherever it occurs; examples have been shortened.

This blessed discourse, beneficial to all, starting from the beginning and concluding with "wherever it occurs," brought forth emphasis on the utility of generality, although according to the rule: [Arabic]: "There is no general statement except that some part of it is excluded, even this very proposition," like the saying of the Almighty, "And He is All-Knowing of everything." (2) No general statement exists from which some specifics are not excluded, particularly even in this proposition, like the word of Allah Almighty "He is All-Knower of everything," as is apparent to sound intellect.

It holds certain exceptions, which the praised Imam himself has highlighted in al-Muqni' at various places, such as 'ilm al-ghayb, wa laballugh, balaghu, al-dalal, wa man khallahu, wa zallahu, etc. (3) And therefore, it is stated in "Marta' al-Ghizlaan fi Rasm Khatt al-Qur'an":

1. Al-Muqni' fi Rasm al-Mushaf
2. The Holy Qur'an 2/29
3. Al-Muqni' fi Rasm al-Mushaf

फ़तावा रज़विया खंड 30

[अरबी अनुभाग]: इसी तरह, उन्होंने वह सब कुछ लिखा जो 'फ़आल' (fa'aal) और 'फ़िआल' (fi'aal) के वज़न पर था, फ़ा पर फ़तहा या कसरा के साथ, और 'फ़ा'इल' के वज़न पर जैसे 'ज़ालिम', और 'फ़आल' जैसे 'ख़्वार', और 'फ़ि'लान' जैसे 'बुनयान', और 'फ़ु'लान' जैसे 'रिज़वान'। इसी तरह 'अल-मीआद', 'अल-मीक़ात', 'अल-मीज़ान' और इसके समान शब्द जिनका अलिफ़ संरचना के लिए अतिरिक्त है। इसी तरह, यदि यह या' (yaa) या वाव (waaw) से बदला गया हो जहाँ भी यह आता है। (संक्षिप्त उदाहरणों का अंत)।

[उर्दू अनुभाग]: लिखा गया है कि प्रत्येक शब्द जो 'फ़आल' और 'फ़िआल' के वज़न पर हो, या 'फ़ा'इल' के वज़न पर हो जैसे 'ज़ालिम', या 'फ़'आल' के वज़न पर हो जैसे 'ख़्वार', या 'फ़ि'लान' के वज़न पर हो जैसे 'बुनयान', या 'फ़ु'लान' के वज़न पर हो जैसे 'रिज़वान', और इसी तरह 'मीआद', 'मीक़ात', 'मीज़ान' और इसके समान शब्द जिनमें अलिफ़ संरचना के लिए अतिरिक्त हो। इसी तरह, जहाँ भी यह या' या वाव से बदला गया हो; उदाहरणों को संक्षिप्त कर दिया गया है।

यह मुबारक कलाम, जो सभी के लिए लाभदायक है, आरंभ से लेकर "जहाँ भी हुआ" पर समाप्त होकर व्यापकता के लाभ के लिए ताकीद लाया है, हालाँकि इस नियम के अनुसार: [अरबी]: "कोई भी सामान्य कथन ऐसा नहीं है जिसमें से कुछ हिस्सा विशिष्ट न किया गया हो, यहाँ तक कि यह प्रस्ताव स्वयं भी," जैसे कि सर्वशक्तिमान का वचन है, "और वह हर चीज़ का ज्ञाता है।" (2) कोई सामान्य कथन ऐसा नहीं है कि उससे कुछ का विशिष्टिकरण न हो, विशेष रूप से इस प्रस्ताव में भी, अल्लाह तआला के वचन "वह हर चीज़ का ज्ञाता है" की तरह, जैसा कि स्वस्थ बुद्धि पर स्पष्ट है।

इसमें कुछ अपवाद हैं, जिन्हें स्वयं प्रशंसित इमाम ने 'अल-मुक़नी' में विभिन्न स्थानों पर बताया है, जैसे 'इल्म अल-ग़ैब', 'व लबल्लुग़ा', 'बलग़ू', 'अल-दलाल', 'व मन खल्लहु', 'व ज़ल्लहु' आदि। (3) और इसीलिए, "मर्तअ अल-ग़िज़लान फ़ी रस्म ख़त्त अल-क़ुरआन" में कहा गया है:

1. अल-मुक़नी फ़ी रस्म अल-मुसहफ़
2. पवित्र कुरआन 2/29
3. अल-मुक़नी फ़ी रस्म अल-मुसहफ़

पृष्ठ 102/772

كذٰلك رسموا كل ما كان على وزن فعال وفعال بفتح الفاء وكسرها وعلى وزن فاعل نحو ظالم وفعال نحو خوار وفعلان نحو بنيان وفعلان نحو رضوان وكذٰلك الميعاد والميقات والميزان وما اشبهه مما الفه زائد البناء وكذٰلك ان كانت منقلبة من ياء او واو حيث وقعت اهـ باختصار الامثلة۔

تحریر کیا ہر وہ لفظ جو فعال اور فِعال کے وزن پر ہو یا فاعل کے وزن پر ہو جیسے ظالم یا فعّال کے وزن پر ہو جیسے خوار اور فِعلان کے وزن پر ہو جیسے بنیان اور فُعلان کے وزن پر ہو جیسے رضوان، اور ایسے ہی میعاد، میقات، میزان اور اس کے مشابہ الفاظ جس میں الف زائد بناء کے لیے ہو۔ ایسے ہی یا اور واو سے بدلا ہوا بھی جہاں کہیں ہو مثالوں میں اختصار کر دیا ہے۔

یہ مبارک کلام مفید عام کل سے ابتداء اور حیث وقعت پر انتہا ہو کر تاکید الافادہ عموم لایا، اگرچہ بحکم: ما من عام الا و قد خص منه البعض حتی هذه القضية لنفسها بمثل قوله سبحانه "وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ" -2- کوئی عام نہیں کہ اس سے بعض کی تخصیص نہ ہو خاص اس قضیہ میں بھی اللہ تعالیٰ کے قول ھو بکل شیئ علیم کی طرح جیسا کہ عقلِ سلیم پر ظاہر ہے۔

بعض مستثنیات رکھتا ہے، جنہیں خود امام ممدوح نے مقع میں مواضع متفرقہ پر افادہ فرمایا ہے، مثل علم الغیب و لبلغ و بلغوا والضلل ومن خلله وظلله وغیرها -3- والہٰذا "مرتع الغزلان فی رسم خط القرآن" میں فرمایا:

1 المقنع في رسم المصحف 2 القرآن الكريم ۲۹/۲ 3 المقنع في رسم المصحف

Fatawa Razawiyyah Volume 30

Persian Text	Urdu Translation/Explanation
Weight of Fu'al, Fa'il, and Fa'lan	The weight of Fu'al, Fa'il, and Fa'lan
Also Fu'aal, Fa'aal, and also Fa'laan	The weight of Fu'aal, Fa'aal, and Fa'laan
Also Fu'laan, Mif'al, and Fu'aal	Also Fu'laan, Mif'al, and Fu'aal
Also Fu'aal, Mafa'il, and Af'aal	Also Fu'aal, Mafa'il, and Af'aal
Also Mafa'eel, Mafa'il, and Af'aal	Also Mafa'eel, Mif'al, and Maf'aal
With Af'aali, Fawa'il, and Fu'aal	Fa'aali, Fawa'il, and Fu'aal
All verbs and their infinitives	And verbs and all infinitives
Alif changed from Waw and from Ya	Whose Alif is changed from Waw or changed from Ya
Always remains established everywhere	In all places such Alif will remain and be established, however a few
Except letters that have become exceptions 1	letters are exceptions from this rule.

But there is no doubt that it tells us a useful rule that, except for exceptions, all such words are 'thabit-ul-alif' (written with Alif). So, as long as the opposite is not specifically proven by a reliable transmission, we will keep them established as that is the origin, and the origin in the script itself is the origin. From 'Khulasat-ur-Rusoom', it is clear that in 'bi-kalimi' and 'yubaddilu kalim-Allah', it is with deletion. The reason for the latter is evident, as Imam Hamzah and Imam Kisai have read 'kalam' here on the weight of 'kinf', but in 'kalami', like the two remaining, according to this humble one, establishing it is more correct. And Allah Almighty knows best.

(3) This word has appeared in seven places, first of all in Surah Aal-e-Imran:

Arabic Quote	Urdu Translation
"...signs for those of understanding. Those who remember Allah while standing and sitting..."	"...signs for the wise who remember Allah standing and sitting..."
"...and [lying] on their sides." 2	"...and lying on their sides." (T)

In common Mushafs, here too it is with the Alif. The author of 'Khulasat-ur-Rusoom', Allama Uthman Talqani (may Allah have mercy on him), only mentioned Surah al-

Ma'idah that: 'Qiyaman' is written with the deletion of Alif from the perspective of including both recitations, or 'Qiyaman' is written with the deletion of Alif, either due to containing both recitations 3, or for the sake of brevity. (T)

---

1. Mart'a-ul-Ghazlan fi Rasm Khat al-Quran
2. Al-Quran al-Kareem 3/190 and 191
3. Khulasat-ur-Rusoom

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

फ़ारसी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
फ़ुआल, फ़ाइल और फ़अलान का वज़न	फ़ुआल, फ़ाइल और फ़अलاں का वज़न
साथ ही फ़ुआल और फ़आल और फ़अलान	फ़ुआल और फ़आल और फ़अलاں का वज़न
फ़ुअ्लान, मिफ़अल और फ़ुआल भी	फ़ुअ्लान और मिफ़अल और फ़ुआल भी
साथ ही फ़ुआल, मफ़ाइल और अफ़आल	फ़ुआल और मफ़ाइल और अफ़आल भी
साथ ही मफ़ाईल, मफ़ाइल और अफ़आल	मफ़ाईल और मिफ़अल और मफ़आल भी
अफ़आली, फ़वाइल और फ़आल के साथ	फ़आली, फ़वाइल और फ़आल
सभी क्रियाएं और उनके स्रोत	और अफ़आल और तमाम मसादिर
अलिफ़ जो वाव या या से बदला हो	जिनका अलिफ़ वाव से बदला हो या या से बदला हुआ
हर जगह स्थिर रहता है	तमाम मुकामात में ऐसा अलिफ़ बाकी और साबित रहेगा अलबत्ता चंद
सिवाय उन अक्षरों के जो अपवाद बन गए हैं 1	हुरूफ़ इस क़ायदे से मुस्तस्ना (अपवाद) हैं।

मगर इसमें शक नहीं कि वह हमें एक लाभदायक नियम बताता है कि अपवादों के अलावा ऐसे सभी शब्द 'साबित-उल-अलिफ़' (अलिफ़ के साथ लिखे जाने वाले) हैं। तो जब तक विशेष रूप से विश्वसनीय रिवायत से इसके विपरीत सिद्ध न हो जाए, हम उन्हें साबित ही रखेंगे क्योंकि वही मूल है और स्वयं रस्म (लिखावट) में मूल ही मूल है। 'ख़ुलासत-उर-रुसूम' से 'बि-कल्मी' और 'युबद्दिलू कलिमुल्लाह' में हज़फ़ (अलिफ़ के लोप) के साथ संकेत मिलता है। बाद वाले का कारण स्पष्ट है क्योंकि इमाम हमज़ा और इमाम कसाई ने यहाँ 'कलिम' को 'किनफ़' के वज़न पर पढ़ा है, मगर

'कलामी' में दो बाक़ी की तरह इस फ़क़ीर के नज़दीक इसबात (अलिफ़ साबित रखना) अधिक सही है। वल्लाहु तआला आलम।

(3) यह शब्द सात जगह आया है, सबसे पहले सूरह आल-ए-इमरान में:

अरबी उद्धरण	**उर्दू अनुवाद**
"...ल़िआयातिल्लिउल़िल अलब़ाबिल्लज़ीना यज़कुरुनल्लाहा कियामव़ वकुऊद़ा..."	"...निशानियाँ हैं अक़्लमन्दों के लिए जो अल्लाह की याद करते हैं खड़े और बैठे.."
"...वअला जुनुबिहिम" 2	"...और करवटों पर लेटे।" (त)

आम मुसहफ़ों में यहाँ भी अलिफ़ के साथ है। ख़ुलासत-उर-रुसूम के लेखक अल्लामा उस्मान तालक़ानी (रहमतुल्लाह अलैहि) ने केवल माइदा का उल्लेख किया कि: 'कियामन' अलिफ़ के लोप के साथ लिखा गया है, दोनों क़िरात (पठन शैलियों) को शामिल करने के लिए, या 'कियामन' अलिफ़ के हज़फ़ के साथ लिखा गया है, दोनों क़िरात पर मुश्तमिल 3 होने की वजह से या इख़्तिसार (संक्षेप) के लिए। (त)

---

1. मर्तअ-उल-ग़ज़लान फ़ी रस्म ख़त अल-क़ुरआन
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/190 और 191
3. ख़ुलासत-उर-रुसूम

पृष्ठ 103/772

فارسی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
وزن فعال وفاعل وفعلان	فعال اور فاعل اور فعلان کا وزن
هم فعال وفعال و هم فعلان	فعال اور فعال اور فعلان کا وزن
نیز فعلان ومفعل وفعال	فُعْلان اور مفعل اور فعال بھی
هم فعال ومفاعل وافعال	فُعَال اور مفاعل اور افعال بھی
هم مفاعیل ومفاعل وافعال	مفاعیل اور مفعل اور مفعال بھی
بافعالی فواعل وفعال	فعالی فواعل اور فعّال
جملگی فعلها ومصدرہا	اور افعال اور تمام مصادر
الف منقلب ز واؤ و زیا	جن کا الف واؤ سے بدلا ہو یا یاء سے بدلا ہوا

ہمہ گی ثابت است در ہمہ جا تمام مقامات میں ایسا الف باقی اور ثابت رہے گا البتہ چند

جز حروفے کہ گشتہ مستثنیٰ 1 حروف اس قاعدہ سے مستثنیٰ ہیں۔

مگر شک نہیں کہ وہ ہمیں ایک ضابطہ نافعہ بتاتا ہے کہ مستثنیات کے سوا ایسے سب کلمے ثابتات الالف ہیں۔ تو جب تک بالخصوص نقل معتمد سے خلاف ثابت نہ ہو ثابت ہی رکھیں گے کہ وہی اصل اور خود اصل رسم میں اصل۔ خلاصۃ الرسوم سے بکلمی اور یبدلوا کلم اللہ بالحذف مترشح ہے۔ اخیر کی وجہ ظاہر ہے کہ امام حمزہ وامام کسائی نے یہاں کلم بروزن کِنف پڑھا ہے مگر کلامی میں مثل دو باقی فقیر کے نزدیک اثبات اریج ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۳) یہ کلمہ سات جگہ آیا ہے، سب سے پہلے سورہ آل عمران میں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لِآيَاتٍ لِّأُوْلِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُوْنَ اللهَ قِيَامًا	نشانیاں ہیں عقلمندوں کے لیے جو اللہ کی یاد کرتے ہیں
وَّقُعُوْدًا	کھڑے
وَعَلٰى جُنُوْبِهِمْ 2	اور بیٹھے اور کروٹوں پر لیٹے۔ (ت)

عام مصاحف میں یہاں بھی مع الالف ہے۔ صاحب خلاصۃ الرسوم علامہ عثمان طالقانی رحمۃ اللہ علیہ نے صرف مائدہ کو ذکر کیا کہ: قیامًا بحذف الف مرسوم است از جہت اشتمال بر ہر دو قراءت یا قیامًا الف کے حذف کے ساتھ لکھا گیا ہے، دونوں قراءت پر مشتمل بنام اختصار 3۔ ہونے کی وجہ سے یا اختصار کیلئے۔ (ت)

---

1 مرتع الغزلان فی رسم خط القرآن 2 القرآن الکریم ۳/۱۹۰ و ۱۹۱ 3 خلاصۃ الرسوم

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Although the first occurrence in Surah An-Nisa was mentioned as being pronounced, it is written in script with the deletion of 'alif', from which it is clear that in the remaining five it is established. And this is the saying of Murti' 'a qiyaman wa za' (ع قِيَمًا و ز). The beginning of An-Nisa 'a' and the end of Al-Ma'idah 'qiyaman' (قِيٰمًا) is the meaning. And its reason is clear, as Imam Nafi' and the great Imam Ibn 'Amir read the occurrence in Surah An-Nisa "Ja'ala Allahu lakum qiyaman" (جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيٰمًا) and Ibn 'Amir read the occurrence in Surah Al-Ma'idah "qiyaman lin-nasi" (قِيٰمًا لِّلنَّاسِ) without 'alif' as per At-Taysir. In all other places, the 'alif' is established by the consensus of the seven reciters, and the script follows the pronunciation, especially since it is on the pattern of 'fa''al' (فعّال) as mentioned before. And Allah knows best. (4) In the Holy Quran, 'walidi', 'walidayn', 'walidayhi', 'walidayka', 'walidaya', 'walidatun', 'walidati', 'walidatuka' are all written with an 'alif' after the 'waw'. And this is required by the rule of 'fa'il' (فاعل), even 'walidat' (والدات) though it is a sound feminine plural, is disputed regarding the deletion of 'alif'. In 'walidan' (والدِان), the deletion of the 'alif' of dual form is certainly necessary according to the regular rule, but there is no apparent reason for the deletion of the first 'alif'. The text of 'Khulasat al-Rusum' in this flawed version is written as follows: "Al-walidan both are written with the deletion of the 'alif' of dual after 'waw' and 'dal' everywhere". The text mentions this deletion of the 'alif' of dual. By "both", it refers to the two words 'Al-walidan' (الولدٰن) that occur in this blessed verse. The phrase "after 'waw' 'alif' of dual" makes no sense. Apparently, the word 'waw' is an addition by the scribe's pen. And Allah knows best. (5) The rule for 'fa'ali' (فعالی) was mentioned from Murti', and exactly this specification of two places in Hajj is the meaning of Muqni'. After mentioning the deletions of Nafi', he states:

فهذا جميع ما فى رواية عبد الله بن عيسى عن قالون	**All of this is the narration of Abdullah bin Isa from Qalun. And**
عن نافع مما حذفت منه الالف الرسم وحدثنا ابو	he narrated from Nafi' wherever 'alif' was deleted from the script.
الحسن بن غلبون قرأه منى عليه حدثنا ابى حدثنا	Abul Hasan Ibn Ghalabun narrated to me that when
محمد ابن جعفر حدثنا اسمعيل ابن اسحق القاضى	I was reciting to him, he said my father narrated to me,

فهذا جميع ما فى رواية عبد الله بن عيسى عن قالون	**All of this is the narration of Abdullah bin Isa from Qalun. And**
	Muhammad ibn Ja'far narrated to him, Isma'il bin Ishaq Qadi narrated to him,
القالون عن نافع	he from Qalun and he from Nafi'.

1 Murti' al-Ghazlan fi Rasm Khat al-Qur'an 2 The Holy Quran 4/5 3 The Holy Quran 5/97

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

और सूरह अन-निसा के पहले शब्द को यद्यपि उच्चारण के रूप में बताया गया है, लेकिन लिपि में इसे अलिफ़ हटाकर लिखा गया है, जिससे स्पष्ट होता है कि शेष पांच में यह मौजूद है। और यही मुर्तिया 'अ क़ियामन व ज़' (ع قِيَمًا و ز) का कथन है। सूरह अन-निसा की शुरुआत 'अ' और सूरह अल-मायदा का अंत 'क़ियामन' (قِيٰمَا) का अर्थ है। और इसका कारण स्पष्ट है, क्योंकि इमाम नाफ़ी' और महान इमाम इब्न आमिर ने सूरह अन-निसा के शब्द "जा'अला अल्लाहु लकुम क़ियामन" (جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيٰمًا।) और इब्न आमिर ने सूरह अल-मायदा के शब्द "क़ियामन लिन-नासी" (لِّلنَّاسِ قِيٰمً ।) को अत-तयसीर के अनुसार बिना अलिफ़ के पढ़ा है। बाकी सभी जगहों पर सात पाठकों (क़ुर्रा-ए-सबआ) की आम सहमति से अलिफ़ मौजूद है, और लिपि उच्चारण का अनुसरण करती है, विशेष रूप से चूंकि यह 'फ़आल' (فعّال) के वज़न पर है जैसा कि पहले बताया गया है। और अल्लाह बेहतर जानता है। (4) पवित्र कुरान में 'वालिदि', 'वालिदैन', 'वालिदैहि', 'वालिदैका', 'वालिदयी', 'वालिदतुन', 'वालिदती', 'वालिदतुका' सभी 'वाओ' के बाद अलिफ़ के साथ लिखे गए हैं। और यही 'फ़ा'इल' (فاعل) के नियम की आवश्यकता है, यहाँ तक कि 'वालिदात' (والدات) जो कि एक ध्वनि स्त्रीलिंग बहुवचन है, उसमें अलिफ़ को हटाने के संबंध में मतभेद है। 'वालिदान' (والدٰان) में द्विवचन के अलिफ़ को हटाना नियम के अनुसार निश्चित रूप से आवश्यक है, पहले अलिफ़ को हटाने का कोई स्पष्ट कारण नहीं है। 'ख़ुलासतुल रुसूम' की इबारत इस दोषपूर्ण संस्करण में इस प्रकार लिखी गई है: "अल-वालिदान दोनों ही 'वाओ' और 'दाल' के बाद द्विवचन के अलिफ़ को हटाकर लिखे गए हैं"। इबारत ने तो यह द्विवचन के अलिफ़ को हटाना बताया है। "दोनों" से तात्पर्य उन दो शब्दों 'अल-वालिदान' (الولدٰن) से है जो इस आयत में आए हैं। "वाओ के बाद द्विवचन का अलिफ़" का कोई अर्थ नहीं है। स्पष्ट रूप से शब्द 'वाओ' नक़ल करने वाले (कातिब) की कलम की अधिकता है। और अल्लाह बेहतर जानता है। (5) 'फ़आली' (فعالی) का नियम मुर्तिया से गुज़रा और बिल्कुल यही दो स्थानों का विशेष उल्लेख हज के संदर्भ में मुक़नी' का अर्थ है। नाफ़ी' के हटाए गए शब्दों (महज़ूफ़ात) का वर्णन करते हुए वे कहते हैं:

فهذا جميع ما فى رواية عبد الله بن عيسى عن قالون	**यह सब अब्दुल्ला बिन ईसा की कालून से रिवायत है। और**
عن نافع مما حذفت منه الالف الرسم وحدثنا ابو	उन्होंने नाफ़ी' से रिवायत की जहाँ-जहाँ लिपि में अलिफ़ हटा दिया गया था।

فهذا جميع ما فى رواية عبد الله بن عيسى عن قالون	**यह सब अब्दुल्ला बिन ईसा की कालून से रिवायत है। और**
الحسن بن غلبون قرأه منى عليه حدث ابى حدثنا	अबुल हसन इब्न ग़लबून ने मुझसे बयान किया कि जब
محمد ابن جعفر حدثنا اسمعيل ابن اسحق القاضى	मैं उनके सामने पढ़ रहा था तो उन्होंने कहा कि मुझसे मेरे पिता ने बयान किया, उनसे मुहम्मद इब्न जाफ़र ने, उनसे इस्माइल बिन इसहाक़ क़ाज़ी ने,
القالون عن نافع	उन्होंने कालून से और उन्होंने नाफ़ी' से।

1 मुर्तिया अल-ग़ज़लान फ़ी रस्म ख़त अल-क़ुरान 2 अल-क़ुरान अल-करीम 4/5 3 अल-क़ुरान अल-करीम 5/97

اور حرفِ اولِ نساء کو اگرچہ لفظانہ بتایا مگر رسماً بحذفِ الف لکھا جس سے ظاہر باقی پانچ میں اثبات ہے اور یہی قولِ مرتع ع قِیَمًا و ز ابتداءِ نساء ع آخر مائدہ قِیَمًا داں کا مفاد ہے۔ اور اس کی وجہ واضح ہے کہ امام نافع اور امام اجل ابنِ عامر نے حرفِ نساء "جَعَلَ اللّٰہُ لَکُمْ قِیٰمًا" اور ابنِ عامر نے حرفِ مائدہ "قِیٰمًا لِّلنَّاسِ" کو بے الف پڑھا فی التیسیر، باقی سب میں اثباتِ الف ہے باتفاقِ قراءِ سبعہ والرسم یتبع اللفظ لاسیما وھو فعّال کما مر ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۴) مصحفِ کریم میں والدِ، والدین، والدیہ، والدیك، والدی، والدۃ، والدتی، والدتك سب بالف بعدِ واؤ مرقوم ہیں۔ اور یہی مقتضائے قاعدہ فاعل ہے حتیٰ کہ والدات بانکہ جمع مونث سالم ہے، حذفِ الف میں مختلف فیہ ہے۔ والدان میں حذفِ الفِ تثنیہ تو حسبِ قاعدہ مطردہ ضرور ہے، حذفِ اول کی کوئی وجہ ظاہر نہیں اور عبارت خلاصۃ الرسوم اس نسخہ سقیمہ میں یوں مرقوم "الولدان ہر دو بحذفِ الفِ تثنیہ مکتوب است بعد از واؤ ودال ہمہ جا" عبارت نے تو یہ حذفِ الفِ تثنیہ بتایا ہے اور ہر دو سے مراد دونوں لفظ الولدٰن کہ اس آیۃِ کریمہ میں واقع ہیں اور بعد از واؤ الفِ تثنیہ کے کوئی معنی نہیں۔ ظاہراً لفظِ واؤ زیادتِ قلمِ ناسخ سے ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۵) فعالی کا قاعدہ مرتع سے گزرا اور بعینہ یہی تخصصِ موضعین حج مفادِ مقنع ہے۔ محذوفاتِ نافع بیان کرکے فرماتے ہیں:

فھذا جمیع ما فی روایۃ عبد اللہ بن عیسی عن قالون	**یہ سب عبداللہ بن عیسیٰ کی روایت قالون سے ہے۔ اور**
عن نافع مما حذفت منہ الالف الرسم وحدثنا ابو	انہوں نے نافع سے روایت کی جہاں جہاں سے رسم میں الف

فهذا جميع ما فی روایة عبد الله بن عیسی عن قالون	**یہ سب عبداللہ بن عیسیٰ کی روایت قالون سے ہے۔ اور**
الحسن بن غلبون قرأه منی علیه حدثنا ابی حدثنا	محذوف ہوا ابوالحسن ابن غلبون نے مجھ سے بیان کیا کہ جب
محمد ابن جعفر حدثنا اسمعیل ابن اسحق القاضی	میں ان پر پڑھ رہا تھا انہوں نے کہا مجھ سے میرے والد نے
	ان سے محمد ابن جعفر نے ان سے اسمعیل بن اسحق قاضی نے
القالون عن نافع	انہوں نے قالون سے اور انہوں نے

1 مرتع الغزلان فی رسم خط القرآن 2 القرآن الکریم ۴/ ۵ 3 القرآن الکریم ۵/ ۹۷

Fatawa Razawiyyah, Volume 30

[Box 1] Arabic: ...ba'ammati hadhihil hurufi wa zada fil Kahfi fala tushabni wa fil Hajji sukra wa ma hum bisukra ilakh. Urdu: ...narrated all this from Imam Nafi'. And in Surah Al-Kahf, he added 'Fala tushabni' and in Hajj 'Sukra wa ma hum bisukra'.

And it is clear that Imam Hamza and Imam Kisa'i recited the two words in Hajj as 'Sukra' on the pattern of 'Salma'. Contrary to the word in Surah An-Nisa, where in the seven recitations it is unanimously 'Sukra' on the pattern of 'Fa'ala'. Thus, the weightier opinion is the clearer and more correct one. And Allah knows best. (6) The Indian Mushafs followed 'Khulasat-ur-Rusum', but the speech of the Imam is the Imam of speech, and at least both should be permissible. And Allah knows best. (7) In At-Taysir, regarding 'khizyi yawma-idhin' in Hud and Ma'arij, and 'adhabi yawma-idhin', the fatha (vowel 'a') on the letter 'meem' is attributed to Nafi' and Kisa'i, and other Imams have also stated this clearly. It says in At-Taysir:

[Box 2] Arabic: Nafi'un wal-Kisa'iyyu wa man khizyi yawma-idhin wa fil-Ma'ariji min 'adhabi yawma-idhin bibanihi bifath-hil mimi wal-baquna bikasriha. Urdu: Nafi' and Kisa'i recited 'min khizyi yawma-idhin' and in Surah Al-Ma'arij 'min 'adhabi yawma-idhin bibanihi' with a fatha on the 'meem', while the others recited it with a kasra.

In Ash-Shatibiyyah, it says:

[Box 3] Arabic: Wa yawma-idhin ma'a sa'ala faftah(a) ti(r)da wa fin-Namli (hisnun) qablahun-nunu (th)umilla. Urdu: Recite 'yawma-idhin' in this Surah and Surah Al-Ma'arij with a fatha on 'meem' as it has come favored, and in Surah An-Naml, fatha on 'meem' for the Kufis and Nafi' is a fortress, and before this word, the nunation (tanwin) of the 'noon' adorned the fatha.

In the commentary (Sharh), it says:

[Box 4] Arabic: Amara bifath-hil mimi fi qawlihi ta'ala 'wa man khizyi' Urdu: He commanded the fatha on 'meem' in Allah's saying 'wa man khizyi yawma-idhin' and

Footnotes: 1. Al-Muqni' fi Rasm al-Mushaf 2. Al-Quran al-Karim 11/66 3. Al-Quran al-Karim 70/11 4. At-Taysir fi Qawa'id 'Ilm at-Tafsir lil-Imam Muhammad bin Sulayman 5. Hirz al-Amani wa Wajh at-Tahani Surah Hud, Mustafa al-Babi al-Halabi, Egypt, p. 62

फ़तावा रज़विया, खंड 30

[बॉक्स 1] अरबी: بعامة هذه الحروف وزاد فى الكهف فلا تطحبنى وفي الحج سكرى وما هم بسكرى الخ۔ उर्दू: ने इमाम नाफ़ेअ से यह सब रिवायत की। और सूरह कहफ़ में 'फ़ला तुसहबनी' और हज्ज में 'सुकरा व मा हुम बिसुकरा' का इज़ाफ़ा किया।

और यह स्पष्ट है कि इमाम हमज़ा और इमाम किसाई ने हज्ज के दो शब्दों को 'सल्मा' के वज़न पर 'सुकरा' पढ़ा है। इसके विपरीत सूरह निसा के शब्द में सात क़िरात (पठन विधियों) में सर्वसम्मति से 'फ़आला' के वज़न पर 'सुकरा' है, तो अधिक मान्य मत ही अधिक स्पष्ट और उचित है। और अल्लाह बेहतर जानता है। (6) भारतीय मुसहफ़ों ने 'खुलासत-उर-रुसूम' का अनुसरण किया, लेकिन इमाम का कथन इमामों का कथन है और कम से कम दोनों ही अनुमत होने चाहिए। और अल्लाह बेहतर जानता है। (7) अत्तयसीर में सूरह हूद और मआरिज के'ख़िज़यि यौम-इज़िन' और 'अज़ाबि यौम-इज़िन' में मीम पर फ़तह (ज़बर) को नाफ़ेअ और किसाई की ओर निस्बत किया गया है और इसी तरह अन्य इमामों ने स्पष्ट किया है। तयसीर में है:

[बॉक्स 2] अरबी: نافع والكسائى ومن خزى يومئذ وفى المعارج من عذاب يومئذ ببنيه بفتح الميم والباقون بكسرها۔ उर्दू: नाफ़ेअ और किसाई ने 'मिन ख़िज़यि यौम-इज़िन' और सूरह मआरिज में 'मिन अज़ाबि यौम-इज़िन बिबनीही' को मीम के फ़तह के साथ पढ़ा, और बाक़ियों ने कसरा (ज़ेर) के साथ पढ़ा।

शातिबिया में है:

[बॉक्स 3] अरबी: قبلہ النون (ث)ملا۔ (حصن) مل وبومئذ مع سال فافتح(ا)تى(ر)ضا وفى الن उर्दू: 'यौम-इज़िन' को इस सूरह और सूरह मआरिज में मीम के फ़तह से पढ़ो कि वह पसंदीदा होकर आया है, और सूरह नम्ल में कूफ़ियों और नाफ़ेअ के लिए मीम पर फ़तह एक किला है, और इस शब्द से पहले नून तनवीन ने फ़तह को संवार दिया।

शरह (व्याख्या) में है:

[बॉक्स 4] अरबी: امر بفتح الميم في قوله تعالى ومن خزي उर्दू: अल्लाह तआला के क़ौल 'मिन ख़िज़यि यौम-इज़िन' में मीम पर फ़तह का आदेश दिया और

पाद-लेख (Footnotes): 1. अल-मुक़्निअ फ़ी रस्म अल-मुसहफ़ 2. अल-क़ुरआन अल-करीम 11/66 3. अल-क़ुरआन अल-करीम 70/11 4. अत्तयसीर फ़ी क़वाइद इल्म अत-तफ़सीर लिल-इमाम मुहम्मद बिन सुलेमान 5. हिरज़ अल-अमानी व वज्ह अत-तहानी सूरह हूद, मुस्तफ़ा अल-बाबी अल-हलबी, मिस्र, पृ. 62

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

[Arabic [Box 1]: بعامة هذه الحروف وزاد فی الکهف فلا تطحبنی وفي الحج سکری وما هم بسکری الخ۔ Urdu: نے امام نافع سے یہ سب روایت کی۔ اور سورہ کہف میں فلاتصحبنی اور حج میں سکرٰی وما ھم بسکرٰی کا اضافہ کیا۔

اور وہ واضح الوجہ ہے کہ حرفین حج کو امام حمزہ اور امام کسائی نے سکرٰی بروزن سَلْمٰی پڑھا ہے۔ بخلاف حرف نساء کہ قراءت سبعہ میں بالاتفاق سکرٰی بروزن فَعَالٰی ہے تو قول مرجح ہی اوضح اور اوجہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۶) مصاحف ہند نے اتباع "خلاصتہ الرسوم" کیا مگر کلام الامام امام الکلام ولا اقل دونوں مجوز ہوں واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۷) تیسیر میں ھود و معارج کے "خِزْيِ يَوْمِئِذٍ" اور "عَذَابِ يَوْمِئِذٍ" میں فتح میم کو نافع اور کسائی کی طرف نسبت فرمایا اور اسی طرح دیگر ائمہ نے تصریح فرمائی۔ تیسیر میں ہے:

[Arabic [Box 2]: نافع والکسائی ومن خزی یومئذ وفی المعارج من عذاب یومئذ ببنیه بفتح المیم والباقون بکسرها۔ Urdu: نافع اور کسائی نے من خزی یومئذ اور سورہ معارج میں من عذاب یومئذ ببنیہ کو میم کے فتحہ کے ساتھ اور باقیوں نے کسرہ کے ساتھ پڑھا۔

شاطبیہ میں ہے:

[Arabic [Box 3]: ویومئذ مع سال فافتح(ا)تی(ر)ضا وفی النمل (حصن) قبلہ النون (ث)ملا۔ Urdu: یومئذ کو اس سورۃ اور سورۃ معارج میں فتح میم سے پڑھ کہ وہ وہ پسندیدہ ہو کر آیا ہے اور سورۃ نمل میں فتح میم کو فیین اور نافع کیلئے ایک قلعہ ہے اور اس لفظ سے پہلے نون تنوین نے فتح کو سنوار دیا۔

شرح میں ہے:

[Box 4] Arabic: امر بفتح الميم في قوله تعالى ومن خزي Urdu: اللہ تعالیٰ کے قول من خزی یومئذ اور

حواشی: 1 المقنع في رسم المصحف 2 القرآن الكريم ١١/ ٦٦ 3 القرآن الكريم ٧٠ / ١١ 4 التيسير في قواعد علم التفسير للامام محمد بن سليمان 5 حرز الامانی ووجہ التہانی سورہ ہود مصطفی البابی الحلبی مصر ص ٦٢

Fatawa Razawiyya, Vol 30

[Table 1] [Arabic Text]: Regarding 'Yawma'idhin' and 'min 'adhaba yawma'idhin bibanihi' in Surah al-Ma'arij, the ruling of Fatha (vowel 'a') on the letter Meem was given. The reference to Nafi' and al-Kisa'i is indicated by the letters Hamza and Ra' in the author's words 'Ati Rida'. Then it was mentioned that those referred to by 'Hisn' are the Kufans and Nafi'; they recited 'min faza'in yawma'idhin' in Surah al-Naml as 'yawma'idha'. Thus it becomes established that those not mentioned in both contexts recite with Kasra (vowel 'i') at all three places, which is the original grammatical state (Khafd) in those positions - etc. [Urdu Text]: In 'min 'adhaba yawma'idhin bibanihi' in Surah al-Ma'arij, the command for Fatha on Meem was given. In the author's words 'Ati Rida', Hamza and Ra' refer to Nafi' and Kisa'i. Then it was explained that the word 'Hisn' refers to the Kufans and Nafi'. These people recited 'min faza'in yawma'idhin' in Surah al-Naml as 'yawma'idha'. So it is proven that those not mentioned in both contexts recite with Kasra at all three places according to the original form.

[Table 2] Ghaith al-Naf' states: [Arabic Text]: 'Khizya yawma'idhin' was recited as 'fa' and 'ala' with Fatha on Meem, and the rest with Kasra. [Urdu Text]: Nafi' and Ali recited 'Khizya yawma'idhin' with Fatha on Meem, and the rest of the reciters recited with Kasra.

The same applies to Surah al-Naml. It is necessary to rely on these great luminaries' clear explanations. And Allah Almighty knows best. (8) Regarding Seeking Refuge (Ta'awwudh), it is certainly correct that this form is chosen by the noble reciters. Imam Abu Amr al-Dani says in al-Taysir:

[Table 3] [Arabic Text]: The form used by the skilled reciters among the experts of recitation for its wording is "A'udhu billahi minash-shaytanir-rajim" and no other. This is due to its accordance with the Book and the Sunnah. As for the Book, it is what came in the Great Revelation, the words of the Mighty and Majestic to His noble Prophet, peace be upon Allah Almighty... [Urdu Text]: The experts in Quranic recitation use only these words for seeking refuge; the reason is that these words are in accordance with the Quran and Prophetic Sunnah. Allah Almighty says in the Great Quran: when you wish to read the Quran, read 'A'udhu billahi minash-shaytanir-rajim'. And Hazrat Nafi' ibn Jubayr ibn Mut'im, in his...

---

1 Siraj al-Qari by Ali bin Uthman known as Ibn al-Qasih 2 Ghaith al-Naf'

फतावा रज़विया, जिल्द 30

[तालिका 1] [अरबी पाठ]: सूरह अल-मआरिज में 'यौमइज़िन' और 'मिन अज़ाब यौमइज़िन बिबनीहि' के बारे में, मीम पर फ़त्हा (ज़बर) का हुक्म दिया गया है। लेखक के शब्दों 'अती रज़ा' में हमज़ा और रा से मुराद नाफ़े और किसाई हैं। फिर बताया गया कि 'हिसन' शब्द से मुराद कूफ़ा वाले और नाफ़े हैं। इन लोगों ने सूरह अल-नमल के'मिन फ़ज़इन् यौमइज़िन्' को 'यौमइज़ा' पढ़ा। अतः यह सिद्ध हुआ कि जिन लोगों का दोनों उल्लेखों में ज़िक्र नहीं है, वे मूल व्याकरणिक स्थिति के अनुसार तीनों स्थानों पर कसरा (ज़ेर) के साथ पढ़ते हैं - इत्यादि। [उर्दू पाठ]: सूरह अल-मआरिज में 'मिन अज़ाब यौमइज़िन बिबनीहि' में मीम के फ़त्हा का हुक्म दिया गया और हमज़ा और रा से मुराद मुसन्निफ (लेखक) के क़ौल 'अती रज़ा' में नाफ़े और किसाई की तरफ इशारा है। फिर यह बताया गया कि लफ्ज़ 'हिसन' से कूफ़ियों और नाफ़े की तरफ इशारा है। इन लोगों ने सूरह अल-नमल के'मिन फ़ज़इन् यौमइज़िन्' को 'यौमइज़ा' पढ़ा। तो यह साबित हो गया कि दोनों तर्जुमों में जिन लोगों का ज़िक्र नहीं है, वे असल हक़ीक़ी पर तीनों जगह मक्सूर (ज़ेर के साथ) पढ़ते हैं।

[तालिका 2] ग़ैस-उन-नफ़ा में है: [अरबी पाठ]: 'खिज़्या यौमइज़िन्' को नाफ़े और अली ने मीम पर फ़त्हा के साथ पढ़ा और बाकी क़ारियों ने कसरा के साथ पढ़ा। [उर्दू पाठ]: 'खिज़्या यौमइज़िन्' को नाफ़े और अली ने फ़त्हे मीम के साथ और बाकी क़ुर्रा (क़ारियों) ने बिल-कसरा पढ़ा।

ठीक इसी तरह इसकी सूरह अल-नमल में है। इन महान विद्वानों के स्पष्ट स्पष्टीकरणों पर भरोसा करना अनिवार्य है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (8) तअव्वुज़ (शरण माँगने) में यह शब्द चुनना प्रसिद्ध क़ारियों के अनुसार बिल्कुल सही है। इमाम अबू अम्र दानी 'तयसीर' में फरमाते हैं:

[तालिका 3] [अरबी पाठ]: क़ुरआन पढ़ने के माहिर क़ारियों के बीच इस्तआज़ा (शरण माँगने) के लिए यही शब्द प्रचलित हैं और कोई नहीं, क्योंकि ये शब्द क़ुरआन और सुन्नत के अनुकूल हैं। जहाँ तक क़ुरआन की बात है, तो अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने अपने नबी-ए-करीम सल्लल्लाहु तआला से फरमाया... [उर्दू पाठ]: अदा-ए-क़ुरआन में माहिर क़ारियों में इस्तआज़ा के लिए यही अल्फाज़ मुस्तअमल (प्रचलित) हैं और नहीं, वजह यह है कि ये अल्फाज़ क़ुरआन और हदीस-ए-नबवी के मुवाफिक (अनुकूल) हैं। अल्लाह तआला क़ुरआन-ए-अज़ीम में फरमाता है: जब क़ुरआन पढ़ना हो तो 'अऊज़ु बिल्लाहि मिनश-शैतानिर-रजीम' पढ़ो। और हज़रत नाफ़े इब्ने जुबैर इब्ने मुतइम अपने...

1 सिराज अल-क़ारी, अली बिन उस्मान द्वारा, जिन्हें इब्न अल-क़ासिह के नाम से जाना जाता है। 2 ग़ैस-उन-नफ़ा

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

[ٹیبل ۱] [عربی]: یومئذ ومن عذاب یومئذ ببنیہ فی المعارج المشار الیھما بالہمزۃ والراء فی قولہ اتی رضا وھما نافع والکسائی ۔ ثم اخبر ان المشار الیہم بحصن وھم الکوفیون ونافع قرأوا بالنمل وھم من فزع یومئذ فتعین لمن لم یذکرہ فی الترجمتین القراءۃ بکسر اما اصلہ وھو علی الحقیقۃ الخفض فی المواضع - الخ [اردو]: من عذاب یومئذ ببینہ میں جو سورہ معارج میں ہے میم کے فتحہ کا حکم دیا اور ہمزہ اور راء سے مصنف کے قول "اتی رضا" میں نافع اور کسائی کی طرف اشارہ ہے۔ پھر یہ بتایا کہ لفظ حصن سے کوفیوں اور نافع کی طرف اشارہ ہے۔ ان لوگوں نے سورہ نمل کے من فزع یومئذ کو یومئذ پڑھا۔ تو یہ ثابت ہو گئی کہ دونوں ترجموں میں جن لوگوں کا ذکر نہیں ہے وہ اصل حقیقی پر تینوں جگہ مکسور پڑھتے ہیں۔

[ٹیبل ۲] غیث النفع میں ہے: [عربی]: خزی یومئذ قرأنا فع وعلی بفتح المیم والباقون بالکسر ۔ [اردو]: خزی یومئذ کو نافع اور علی نے بفتح میم اور باقی قراء نے بالکسر پڑھا۔

بعینہ اسی طرح اس کی سورۃ نمل میں ہے ان اجلہ اکابر کی تصریحات جلیلہ پر اعتماد لازم ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۸) تعوذ میں یہ صیغہ مختار قراء کرام ہونا ضرور صحیح ہے، امام ابو عمرو دانی تیسیر میں فرماتے ہیں :

[ٹیبل ۳] [عربی]: المستعمل عند القراء الحذاق من اھل الاداء فی لفظھا اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم دون غیرہ و ذلک لموافقۃ الکتاب والسنۃ فاما الکتاب ما جاء فی تنزیل العظیم قولہ عز وجل لنبیہ الکریم صلی اللہ تعالیٰ [اردو]: ادائے قرآن میں ماہر قاریوں میں استعاذہ کیلئے یہی الفاظ مستعمل ہیں اور نہیں، وجہ یہ ہے کہ یہ الفاظ قرآن وحدیث نبوی کے موافق ہیں، اللہ تعالیٰ قرآن عظیم میں فرماتا

ہے، جب قرآن پڑھنا ہو تو اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم پڑھو۔ اور حضرت نافع ابن جبیر ابن مطعم اپنے

---

۱ سراج القاری لعلی بن عثمان المعروف بابن القاصح ۲ غیث النفع

Fatawa Razawiyya, Vol. 30

[Section 1] Arabic text: ... peace be upon him, and he is the most truthful of speakers: "So when you recite the Qur'an, [first] seek refuge in Allah from Satan, the expelled." As for the Sunnah, it is what was narrated by Nafi' ibn Jubayr ibn Mut'im from his father (may Allah be pleased with them both) from the Prophet (may Allah bless him and grant him peace), that he sought refuge before reciting the Qur'an with this exact wording, and with that I recited and by that I took [this position][1]. Urdu translation: He narrates from his father from the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) that the Holy Prophet (may Allah bless him and grant him peace) used to recite "A'udhu billah" in these specific words before reciting the Holy Quran. This is proven by the Hadith. Imam Abu 'Amr says, "I recite it in the same way, and this is my school of thought."

[Section 2] It is in "Ghaith al-Naf'": Arabic text: As for its formula, the preferred one among all reciters is "I seek refuge in Allah from Satan the accursed." However, all of them permit other transmitted formulas, such as: "I seek refuge in Allah, the All-Hearing, the All-Knowing, from Satan the accursed", "I seek refuge in Allah, the Magnificent, from Satan the accursed", "I seek refuge in Allah from Satan the accursed, indeed He is the All-Hearing, the All-Knowing", and "I seek refuge in Allah, the All-Hearing, the All-Knowing, from Satan the accursed"[2]. Urdu translation: For the formula of seeking refuge (isti'adha), the chosen and favorite wording for all reciters is "A'udhu billah min al-shaitan al-rajim". Despite this, they all consider other formulas permissible that have been transmitted in this regard, such as "A'udhu billah al-Sami' al-'Alim min al-shaitan al-rajim", etc.

[Section 3] It is in "Hirz al-Amani" by Imam Muhammad Qasim ash-Shatibi (may his secret be sanctified): Arabic text (Poetry): Whenever you wish to recite [the Quran] throughout time, seek refuge Openly, from Satan, in Allah, absolutely. According to what came in [Surah] an-Nahl with ease, and if you increase Glorifications for your Lord, then you are not ignorant[3]. Urdu translation: Whenever you want to read the Holy Quran in this age, recite "A'udhu billah" aloud; this is the practice of all reciters. As mentioned in Surah Nahl, which is easy, and if you add more praises of Allah Almighty, you will not be considered ignorant.

[Footnotes] 1. Al-Taysir fi Qawa'id 'Ilm al-Tafsir by Imam Muhammad ibn Sulayman. 2. Ghaith al-Naf'. 3. Hirz al-Amani wa Wajh al-Tahani, Chapter on Isti'adha, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 10.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[अनुभाग 1] अरबी पाठ: ... उन पर शांति हो, और वह बोलने वालों में सबसे सच्चे हैं: "जब तुम क़ुरआन पढ़ो, तो अल्लाह की शरण मांगो शैतान मरदूद से।" जहाँ तक सुन्नत का सवाल है, वह है जो नाफ़े इब्न ज़ुबैर इब्न मुतिम ने अपने पिता (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है कि उन्होंने क़ुरआन पढ़ने से पहले बिल्कुल इन्हीं शब्दों में पनाह मांगी थी, और मैंने भी वैसे ही पढ़ा और उसे अपनाया है।[1] उर्दू अनुवाद: वह अपने पिता से, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) क़ुरआन मजीद की तिलावत से पहले विशेष रूप से इन्हीं शब्दों में "अऊज़ु बिल्लाह" पढ़ते थे। यह हदीस से साबित है। इमाम अबू अम्र फ़रमाते हैं, मैं इसी तरह पढ़ता हूँ और यही मेरा मज़हब (रास्ता) है।

[अनुभाग 2] "ग़ैत अल-नफ़अ" में है: अरबी पाठ: जहाँ तक इसके शब्दों (फॉर्मूला) की बात है, सभी क़ारियों (पाठकों) के बीच पसंदीदा शब्द "अऊज़ु बिल्लाहि मिनश-शैतानिर-रजीम" है। फिर भी, वे सभी इस विषय में आए अन्य शब्दों को भी जायज़ मानते हैं, जैसे: "अऊज़ु बिल्लाहिस-समी'इल-अलीमि मिनश-शैतानिर-रजीम", "अऊज़ु बिल्लाहिल-अज़ीमि मिनश-शैतानिर-रजीम", "अऊज़ु बिल्लाहि मिनश-शैतानिर-रजीमि इन्नहू हुवस-समी'उल-अलीम", और "अऊज़ु बिल्लाहिस-समी'इल-अलीमि मिनश-शैतानिर-रजीम"[2]। उर्दू अनुवाद: पनाह मांगने (इस्तिआज़ा) के शब्दों के लिए सभी क़ारियों का चुना हुआ और पसंदीदा शब्द "अऊज़ु बिल्लाहि मिनश-शैतानिर-रजीम" है, इसके बावजूद वे अन्य शब्दों को भी जायज़ क़रार देते हैं जो इस बारे में आए हैं, जैसे "अऊज़ु बिल्लाहिस-समी'इल-अलीमि मिनश-शैतानिर-रजीम" आदि।

[अनुभाग 3] इमाम मुहम्मद क़ासिम शातिबी (अल्लाह उनकी क़ब्र को नूर से भर दे) की "हिर्ज़ अल-अमानी" में है: अरबी पाठ (कविता): जब कभी तुम ज़माने में (क़ुरआन) पढ़ना चाहो, तो पनाह मांगो खुलेआम, शैतान से, अल्लाह की, मुकम्मल तौर पर। जैसा कि सूरह अन-नह्ल में आसानी के साथ आया है, और यदि तुम बढ़ाओ अपने रब की पाकी बयान करने में, तो तुम जाहिल नहीं हो।[3] उर्दू अनुवाद: ज़माने में जब भी क़ुरआन शरीफ़ पढ़ना चाहो, तो खुलेआम "अऊज़ु बिल्लाह" पढ़ो; यह सभी क़ारियों का मक़सद (तरीका) है। जैसा कि सूरह नह्ल शरीफ़ में आया है जो आसान है, और अगर अल्लाह तआला की कुछ पाकी बयान करने वाले शब्द भी बढ़ा दो, तो तुम जाहिल नहीं कहलाओगे।

[पादलेख] 1. अत-तयसीर फ़ी क़वाइद इल्म अत-तफ़सीर, इमाम मुहम्मद बिन सुलेमान। 2. ग़ैत अल-नफ़अ। 3. हिर्ज़ अल-अमानी व वज्ह अत-तहानी, बाब अल-इस्तिआज़ा, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 10।

पृष्ठ 107 का 772

علیه وسلم وهو اصدق القائلین "فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم" واما السنة فما رواه نافع ابن جبیر ابن مطعم عن ابیه رضي الله تعالی عنهما عن النبي صلی الله تعالی علیه وسلم انه استعاذ قبل قرآة القرآن بهذا اللفظ بعینه وبذلك قرأت و به اخذ۱ - والد سے وہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے روایت کرتے ہیں کہ حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم تلاوت قرآن پاک سے قبل خاص انہیں الفاظ میں اعوذ باللہ پڑھتے۔ یہ حدیث سے ثبوت ہوا۔ امام ابو عمرو فرماتے ہیں میں ایسا ہی پڑھتا ہوں اور یہی میرا مذہب ہے۔

غیث النفع میں ہے: اما صیغتها فالمختار عند جمیع القراء اعوذ بالله من الشیطان الرجیم وکلهم یجیز غیر هذه الصیغة من الصیغ الواردة نحو اعوذ بالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم واعوذ بالله العظیم من الشیطان الرجیم واعوذ بالله من الشیطان الرجیم انه هو السمیع العلیم واعوذ بالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم۲ - صیغہ استعاذہ کے لیے تمام قاریوں کا مختار اور پسندیدہ لفظ اعوذ باللہ من الشیطن الرجیم ہے، اس کے باوجود ان دوسرے صیغوں کو بھی سبھی جائز قرار دیتے ہیں جو اس باب میں وارد ہیں جیسے اعوذ باللہ السمیع العلیم من الشیطن الرجیم وغیرہ۔ الخ

حرز الامانی امام محمد قاسم شاطبی قدس سرہ میں ہے: اذا ما اردت الدهر تقرأ فاستعذ جها را من الشیطان بالله مسجلا علی ما اتی فی النحل یسراً وان تزد لربك تنزیها فلست مجهلا۳ زمانہ میں جب بھی قرآن شریف پڑھنا چاہو تو اعوذ باللہ علی الاعلان پڑھو، یہ سب قاریوں کا مسلک ہے۔ جیسا کہ سورہ نحل شریف میں وارد جو آسان ہے اور اگر اللہ تعالیٰ کی کچھ تنزیہات بھی بڑھا دو تو تم جاہل نہ ہوگے۔

١ - التيسير في قواعد علم التفسير للامام محمد بن سليمان ٢ - غيث النفع ٣ - حرزالامانى ووجه التهانى باب الاستعاذه مصطفى البابى مصر ص ١٠

Fatawa Rizvia, Volume 30

It is stated in Siraj al-Qari:

[Table 1] Column 1 (Arabic): His word 'Musajjalan' means generally for all reciters in the whole Quran (as it came in an-Nahl), meaning seek refuge with the wording revealed in Surah an-Nahl, placing in place of 'seek refuge' (asta'idh): 'I seek refuge in Allah from Satan the outcast'. The meaning of 'Yasiran' is made easy, and its easiness is due to the fewness of its words. The addition of 'Tanzih' (praise) is to say: 'I seek refuge in Allah from Satan the outcast, for He is the All-Hearing, All-Knowing', or 'I seek refuge in Allah, the All-Hearing, All-Knowing, from Satan the outcast', and the like. His word 'Falasta Mujahhilan' means you are not attributed to ignorance because all of that is correct and narrated[1].

Column 2 (Urdu): The author's word 'Musajjalan' means that all reciters of the Quran consider it prevalent everywhere in the recitation of the Quran. The meaning of 'Ala ma ati fi an-Nahl' is to recite the words of Isti'adha (seeking refuge) as they appear in Surah an-Nahl. The meaning of 'Yasiran' is that since the words in this Isti'adha are few, reciting them is easy. The meaning of the addition of 'Tanzih' is to add words of divine praise like 'as-Sami' al-Alim' etc., which appear in other narrations. The meaning of 'Falasta Mujahhilan' is that you will not be deemed ignorant for doing so because those additional words are also correct and narrated.

However, other narrated words are also not prohibited at all. All of them are permissible by the consensus of the reciters. The texts from Ghaith, Shatibiyyah, and their commentaries have just been mentioned. Imam Jalaluddin al-Suyuti states in Al-Itqan:

[Table 2] Column 1 (Arabic): Al-Halwani said in his 'Jami'': There is no limit to Isti'adha where it must end. Whoever wishes may add, and whoever wishes may decrease[2].

Column 2 (Urdu): Al-Halwani wrote in his 'Jami'' that there is no limit to Isti'adha that it must end here. So whoever wishes may add and whoever wishes may decrease.

The prohibition by the noble Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) regarding other words was never proven. And if it were proven, what would be the sense that after the holy prohibition, other words would still remain permissible? The reciter (Qari) here has made a strange combination of contradictory statements and forbid the words with certainty...

[1] Siraj al-Qari by Ali bin Uthman, known as Ibn al-Qasi'. [2] Al-Itqan fi Ulum al-Quran, Type 35, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/341.

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

सिराज अल-क़ारी में है:

[तालिका 1] कॉलम 1 (अरबी): उनका शब्द 'मुसज्जलन' यानी पूरे क़ुरआन में सभी पाठकों के लिए सामान्य रूप से (जैसा कि अन-नहल में आया है), यानी सूरह नहल में अवतरित शब्दों के साथ शरण माँगें, 'अस्तइज़' (शरण माँगें) के स्थान पर 'अऊज़ु बिल्लाहि मिनश शैतानिर रजीम' रखें। 'यसीरन' का अर्थ आसान बनाया गया है, और इसकी सुगमता इसके शब्दों की कमी के कारण है। 'तन्ज़ीह' (स्तुति) की वृद्धि यह कहना है: 'अऊज़ु बिल्लाहि मिनश शैतानिर रजीम इन्नहू हुवस समीउल अलीम', या 'अऊज़ु बिल्लाहिस समीइल अलीम मिनश शैतानिर रजीम' और इसी तरह। उनका शब्द 'फ़लस्ता मुजह्हिलन' यानी आप अज्ञानता के पात्र नहीं हैं क्योंकि वह सब सही और रिवायत किया गया है[1]।

कॉलम 2 (उर्दू): लेखक का कथन 'मुसज्जलन' का अर्थ यह है कि क़ुरआन के सभी पाठक क़ुरआन के पाठ में हर जगह इसे ही प्रचलित मानते हैं। 'अला मा आती फ़ि अन-नहल' का अर्थ यह है कि सूरह नहल शरीफ में इस्तिआज़ा (शरण माँगने) के जो शब्द आए हैं उन्हें पढ़ें, और 'यसीरन' का अर्थ यह है कि चूंकि इस इस्तिआज़ा में शब्द कम हैं, इसलिए उनका पढ़ना आसान है। तन्ज़ीह की वृद्धि का अर्थ यह है कि अन्य रिवायतों में जो 'समीउल अलीम' आदि ईश्वर की स्तुति के शब्द आए हैं, उन्हें जोड़ें। 'फ़लस्ता मुजह्हिलन' का अर्थ यह है कि ऐसा करने पर आपको अज्ञानी नहीं ठहराया जाएगा क्योंकि वे अतिरिक्त शब्द भी सही और रिवायत किए गए हैं।

मगर अन्य रिवायत किए गए शब्दों से भी हरगिज़ मना नहीं है। पाठकों की सर्वसम्मति (इज्मा) से वे सब भी जायज़ हैं। 'ग़ैथ', 'शातिबिया' और उनकी व्याख्याओं के शब्द अभी गुज़रे हैं। इमाम जलालुद्दीन सुयूती 'इतकान' में फ़रमाते हैं:

[तालिका 2] कॉलम 1 (अरबी): हलवानी ने अपनी 'जामे' में कहा: इस्तिआज़ा की कोई ऐसी सीमा नहीं है जहाँ वह समाप्त हो जाए। जो चाहे बढ़ा दे और जो चाहे घटा दे[2]।

कॉलम 2 (उर्दू): हलवानी ने अपनी 'जामे' में लिखा कि इस्तिआज़ा की कोई सीमा नहीं है कि इसी पर बस है। तो जो चाहे वृद्धि करे और जो चाहे कमी करे।

हुज़ूर पुर-नूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अन्य शब्दों से मना फ़रमाना हरगिज़ साबित नहीं हुआ, और अगर साबित हो जाता तो क्या मतलब होता कि पवित्र मनाही के बाद भी अन्य

शब्द जायज़ रहते। क़ारी साहब ने यहाँ विरोधाभासी बातों का एक अजीब मिश्रण किया है और शब्दों से दृढ़ता के साथ मना किया है...

[1] सिराज अल-क़ारी, अली बिन उस्मान अल-मअरूफ़ ब-इब्न अल-क़ासे' द्वारा। [2] अल-इतकान फ़ी उलूम अल-क़ुरआन, प्रकार 35, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/341।

पृष्ठ 108/772

سراج القاری میں ہے:

[جدول ۱] کالم ۱ (عربی): قوله مسجلاً ای مطلقاً لجميع القراء في جميع القرآن (على ما اتى في النحل) ای استعذ على اللفظ الذي نزل في سورة النحل جاعلا مكان استعذ اعوذ بالله من الشيطن الرجيم ومعنى يسيراً ای مسيراً وتيسره قلة كلماته وزيادة التنزيه ان تقول اعوذ بالله من الشيطن الرجيم انه هو السميع العليم، واعوذ بالله السميع العليم من الشيطن الرجيم و نحو ذلك وقوله فلست مجهلاً ای لست منسوباً الى الجهل لان ذلك كله صواب و مروی[1]۔

کالم ۲ (اردو): ماتن کا قول مسجلاً کا مطلب یہ ہے کہ تمام قراء قرآن کی قرءت میں ہر جگہ اسی کو رائج قرار دیتے ہیں۔ علی ماتی فی النحل کا مطلب یہ ہے کہ سورہ نحل شریف میں استعاذہ کے جو الفاظ وارد ہیں انہیں پڑھو، اور یسیراً کے معنی یہ ہیں کہ چونکہ اس استعاذہ میں کلمات کم ہیں اس لئے ان کا پڑھنا آسان ہے اور تنزیہ کے اضافہ کا مطلب یہ ہے کہ اور روایتوں میں جو سمیع العلیم وغیرہ تعریف الٰہی کے کلمات وارد ہیں ان کا اضافہ کرو فلست مجہلاً کا مطلب یہ کہ ایسا کرنے پر تم جاہل نہ قرار نہ دیے جاؤ گے کیونکہ وہ زائد کلمات بھی درست اور مروی ہیں۔

مگر دیگر الفاظ مرویہ سے بھی منع ہرگز نہیں۔ وہ سب بھی باجماع قراء جائز ہیں۔ غیث وشاطبیہ وشروح کی عبارات ابھی گزریں۔ امام جلال الدین سیوطی اتقان میں فرماتے ہیں:

[جدول ۲] کالم ۱ (عربی): قال الحلواني في جامعه ليس للاستعاذة حد ينتهى اليه، من شاء زاد ومن شاء نقص[2]۔

کالم ۲ (اردو): حلوانی نے اپنی جامع میں لکھا کہ استعاذہ کی کوئی حد نہیں ہے کہ اسی پر بس ہے۔ تو جو چاہے اضافہ کرے اور جو چاہے کم کرے۔

حضور پرنور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا دیگر الفاظ سے منع فرمانا ہرگز ثابت نہ ہوا، اور اگر ثابت ہو جاتا تو کیا معنی تھے کہ بعد منع اقدس پھر بھی دیگر الفاظ جائز رہتے۔ قاری صاحب نے یہاں عجیب بین المتنافیین کیا ہے اور الفاظ سے منع فرمانا بالجزم

1 سراج القاری لعلی بن عثمان المعروف بابن القاصع 2 الاتقان فی علوم القرآن النوع الخامس والثلاثون داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۳۴۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

It was attributed to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), even though that Hadith is weak, and it is not permissible to attribute a weak Hadith with certainty. Furthermore, these words were considered permissible even though after the prohibition of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), there is no way towards permissibility; rather, permissibility is only when prohibition is not proven. Imam Shatibi, after the aforementioned discourse, states:

"And they mentioned the words of the Messenger and he did not add to them. If this narration were authentic, it would not remain concise (mujmal)."[1]

There is no addition in the words of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) regarding seeking refuge (Isti'adha). If this narration were authentic, the Quranic command would not be concise.

It is stated in the commentary of Allama Ibn Qasih:

Arabic Text

He pointed to the saying of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him): "I recited before the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and said, 'I seek refuge in Allah, the All-Hearing, the All-Knowing, from the cursed Satan.' He said to me: 'O son of Umm Abd! Say, "I seek refuge in Allah from the cursed Satan."' And Nafi' narrated from Ibn Jubayr ibn Mut'im from his father (may Allah be pleased with them both) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he used to say before reciting: 'I seek refuge in Allah from the cursed Satan.' Both of these Hadiths are weak. He pointed by his saying, 'If this narration were authentic,' to the lack of authenticity of both Hadiths. And his

Urdu Translation

The author, with his statement, referred to this very Hadith of Hazrat Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) that "I recited in the presence of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and said 'I seek refuge in Allah, the All-Hearing, the All-Knowing, from the cursed Satan,' so he said to me: O son of Umm Abd! Just say 'I seek refuge in Allah from the cursed Satan.' And Nafi' narrated from Jubayr ibn Mut'im, who narrated from his father, that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to recite 'I seek refuge in Allah from the cursed Satan' before recitation. And both of these Hadiths are weak. And the author, with his statement 'If this narration were authentic,' has pointed towards the weakness of both

Arabic Text	Urdu Translation
saying, 'it would not remain concise,' means if the narration of omitting the addition were authentic, then...	Hadiths. And the meaning of the author's statement 'would not remain concise' is...

[1] Hirz al-Amani wa Wajh al-Tahani, Chapter on Isti'adha, Mustafa al-Babi Egypt, p. 10.

फतावा रजविया जिल्द 30

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की निस्बत कहा गया, हालाँकि वह हदीस ज़ईफ़ (कमज़ोर) है और ज़ईफ़ की मज़बूत निस्बत जायज़ नहीं। फिर उन अलफ़ाज़ को भी जायज़ रखा हालाँकि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मनाही के बाद जवाज़ (वैधता) की कोई राह नहीं है, बल्कि जवाज़ वही है जहाँ मनाही साबित न हो। इमाम शातिबी ज़िक्र किए गए कलाम के बाद फ़रमाते हैं:

"और उन्होंने रसूल के लफ़्ज़ का ज़िक्र किया तो उसमें कोई ज़्यादती नहीं की, और अगर यह नक़्ल सही होती तो यह मुज्मल (संक्षिप्त) न रहती।"[1]

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अलफ़ाज़ में इस्तिआज़ा (शरण माँगने) में कोई इज़ाफ़ा नहीं है, अगर यह रिवायत सही होती तो कुरानी हुक्म मुज्मल न होता।

अल्लामा इब्न क़ासिह की शरह में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के इस कौल की तरफ़ इशारा किया कि: "मैंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सामने तिलावत की और कहा 'मैं सुनने वाले, जानने वाले अल्लाह की पनाह माँगता हूँ मरदूद शैतान से।' तो आप ने मुझसे फ़रमाया: 'ऐ उम्मे अब्द के बेटे! कहो "मैं अल्लाह की पनाह माँगता हूँ मरदूद शैतान से।"' और नाफे ने जुबैर इब्न मुतइम से, उन्होंने अपने बाप (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तिलावत से पहले 'अऊज़ु बिल्लाहि मिनश शैतानिर रजीम' पढ़ते थे। ये दोनों हदीसें ज़ईफ़ हैं। और मुसन्निफ ने अपने कौल 'अगर यह नक़्ल सही होती' से	मुसन्निफ़ ने अपने कौल से हज़रत इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की इसी हदीस की तरफ़ इशारा किया कि "मैंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हुज़ूर तिलावत की तो 'अऊज़ु बिल्लाहिस्समीइल अलीमि मिनश शैतानिर रजीम' कहा तो मुझसे आप ने फ़रमाया: ऐ उम्मे अब्द के लड़के! सिर्फ़ 'अऊज़ु बिल्लाहि मिनश शैतानिर रजीम' कहो, और नाफे ने जुबैर इब्न मुतइम से उन्होंने अपने बाप से रिवायत किया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तिलावत से क़ब्ल 'अऊज़ु बिल्लाहि मिनश शैतानिर रजीम' पढ़ते थे और ये दोनों हदीसें ज़ईफ़ हैं। और मुसन्निफ़ ने अपने कौल 'अगर यह नक़्ल सही होती' से दोनों ही हदीसों के ज़ोफ़ (कमज़ोरी) की तरफ़ इशारा किया है और

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
दोनों हदीसों की कमज़ोरी की तरफ़ इशारा किया है। और मुसन्निफ के कौल 'मुज्मल न रहती' का मतलब यह है कि...	मुसन्निफ़ के कौल 'मुज्मल न रहती' का मतलब यह है...

[1] हिरज़ुल अम्मानी व वजहुत्तहानी, बाबुल इस्तिआज़ा, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 10

حضور صلی اللہ علیہ وسلم کی نسبت کہا، حالانکہ وہ حدیث ضعیف ہے اور ضعیف کی بہ صیغہ جزم نسبت روا نہیں ۔ پھر ان الفاظ کو بھی جائز رکھا حالانکہ بعد ممانعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جواز کی طرف راہ اصلاً نہیں ، بلکہ جواز وہی ہے کہ منع ثابت نہ ہو۔ امام شاطبی بعد کلام مذکور فرماتے ہیں :

وقد ذکروا لفظ الرسول فلم یزد و لو صح ھذا النقل لم یبق مجملا ۱۔

حضور صلی اللہ علیہ وسلم کے الفاظ میں استعاذہ میں اضافہ نہیں ہے ، اگر یہ روایت صحیح ہوتی تو حکمِ قرآنی مجمل نہ ہوتا۔

شرح علامہ ابن قاصح میں ہے :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اشار الی قول ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ قرأت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقلت اعوذ باللہ السمیع العلیم من الشیطان الرجیم فقال لی قل یا ابن ام عبد اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم و روی نافع عن ابن جبیر ابن مطعم عن ابیہ رضی اللہ تعالیٰ عنھما عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ کان یقول قبل القراءۃ اعوذ باللہ من	مصنف نے اپنے قول سے حضرت ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی اسی حدیث کی طرف اشارہ کیا کہ میں نے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے حضور تلاوت کی تو اعوذ باللہ السمیع العلیم من الشیطان الرجیم کہا تو مجھ سے آپ نے فرمایا: اے ام عبد کے لڑکے ! صرف اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم کہو، اور نافع نے جبیر ابن مطعم سے انہوں نے اپنے باپ سے روایت کیا کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تلاوت سے قبل اعوذ باللہ من

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الشيطان الرجيم وكلا الحديثين ضعيف واشار بقوله ولو صح هذا النقل الى عدم صحة الحديثين وقوله لم يبق مجملا اى لو صح نقل ترك الزيادة لذهب	الشیطان الرجیم پڑھتے تھے اور یہ دونوں حدیثیں ضعیف ہیں۔ اور مصنف نے اپنے قول ولو صح هذا النقل سے دونوں ہی حدیثوں کے ضعف کی طرف اشارہ کیا ہے اور مصنف کے قول "مجمل نہ رہتی" کا مطلب یہ ہے

١ حرز الامانی ووجہ التہانی باب الاستعاذہ مصطفی البابی مصر ص ١٠

Fatawa Rizwia, Volume 30

(Arabic Text): "The ambiguity of the verse and the clarification of their meaning, and the specification of the word 'An-Nahl' and nothing else. However, it is not authentic, so the word remains summarized. Despite this, the chosen view is to say 'I seek refuge in Allah from Satan, the accursed' to match the wording of the verse, even if it's summarized, because a Hadith supports it in general, even if not fully authentic due to the possibility of being correct. And Allah (Glorified and Exalted is He) knows best."

(Urdu Translation): "If this narration were authentic that leaving out the addition clarifies the Quranic verse's ambiguity and determines its meaning, and the words mentioned in Surah An-Nahl become specified, then it would be so. But since the Hadith is not authentic, the verse remains ambiguous. Nevertheless, 'A'udhu billahi minash shaitanir rajim' is preferred because it aligns with the Quranic words and Hadith mentions these words. Even if the narration isn't proven authentic, the possibility of correctness exists."

Problem 21: From Dharampur, Bulandshahr district, sent by Syed Parwarish Ali Sahib, 8 Sha'ban 1324 AH.

Question: What do the scholars of 'Kitab Mubeen' say regarding whether the Alif in 'dhaqa', 'ustabaqa al-bab', 'da'wa-Allah', and 'qala al-hamd' should be pronounced or not? Please explain, you will be rewarded. (T)

Answer: In 'Sajawandi', a slight prolongation (Ishba) is prescribed for these four fat-has so that they do not reach the limit of a full Alif. Sajawandi is a reliable book. Although this is not explicitly stated in other books, there is no contradiction either. The reason for this is to distinguish the dual form from the singular. Therefore, there is no prohibition in acting upon this. This...

1. Sharh al-Shatibiyya, Siraj al-Qari by Al-Allamah Ali bin Uthman known as Ibn al-Qasih. Page 110 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

(अरबी पाठ): "आयत का संक्षेप और उनके अर्थ का स्पष्टीकरण, और 'अन-नहल' शब्द का विनिर्देश और कुछ नहीं। हालाँकि, यह प्रामाणिक नहीं है, इसलिए शब्द संक्षेप में ही रहता है। इसके बावजूद, पसंदीदा विचार यह है कि 'मैं शैतान मरदूद से अल्लाह की पनाह माँगता हूँ' कहा जाए ताकि आयत के शब्दों से मेल खा सके, भले ही वह संक्षेप में हो, क्योंकि एक हदीस सामान्य रूप से इसका समर्थन करती है, भले ही सही होने की संभावना के कारण पूरी तरह से प्रामाणिक न हो। और अल्लाह (महिमामय और उच्च) बेहतर जानता है।"

(उर्दू अनुवाद): "कि अगर यह रिवायत सही होती कि ज़्यादती को तर्क(छोड़) किया तो आयते क़ुरआनी का इजमाल (संक्षेप) ख़त्म हो जाता और उसके मायने वाज़ेह (स्पष्ट) हो जाते और सूरह नहल में वारिद अल्फ़ाज़ ही मुतअय्यन (निश्चित) हो जाते लेकिन जब हदीस सही नहीं तो आयत मुजमल (संक्षिप्त) ही रही। इसके बावजूद राजह (पसंदीदा) 'अऊज़ु बिल्लाहि मिनश शैतानिर रजीम' ही है क्योंकि यह क़ुरआनी अल्फ़ाज़ के मुवाफ़िक़ भी है और हदीस भी इन अल्फ़ाज़ के साथ वारिद है, तो अगर रिवायत सही साबित न हुआ एहतमाल-ए-सेहत (सही होने की संभावना) तो है।"

मसला 21: धरमपुर, ज़िला बुलंदशहर से मुरसला सैय्यद परवरिश अली साहब, 8 शाबान 1324 हिजरी।

सवाल: किताब-ए-मुबीन के उलेमा क्या फ़रमाते हैं कि 'ज़ाक़ा', 'वस्तबक़ल बाब', 'दअवाल्लाह' और 'क़ालल हम्द' का अलिफ़ पढ़ा जाएगा या नहीं? बयान फ़रमाइये अजर दिए जाओगे। (त)

जवाब: सजावंदी में इन चार फ़त्हों में हल्का सा इश्बा (खिंचाव) फ़रमाया गया है ताकि अलिफ़ ताम (पूर्ण अलिफ़) की हद तक न पहुंचे, सजावंदी मोतबर किताब है। दूसरी किताबों में अगरचे इसकी तसरीह (स्पष्टीकरण) नहीं है मगर मुख़ालिफ़त भी नहीं है और इसकी वजह यह है कि इससे तस्निया (द्विवचन) मुफ़रद (एकवचन) से मुमताज़ (अलग) हो जाएगा। लिहाज़ा इस पर अमल करने में कोई मुमानिअत (मनाही) नहीं है। इस...

1. शरह अल-शातिबिया, सिराज अल-क़ारी, अल्लामा अली बिन उस्मान जिन्हें इब्न अल-क़ासिह के नाम से जाना जाता है। पेज 110/772

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

(عربی متن): اجمال الأٰیة واتضح معناهما وتعین لفظ النحل دون غیرہ ولکنہ لم یصح فبقی اللفظ مجملا ومع ذٰلک فالمختار ان یقال اعوذباللہ من الشیطان الرجیم لموافقة لفظ الأٰیة وان کان مجملا لورود الحدیث بہ علی الجملة وان لم یصح لاحتمال الصحة 1 واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم۔

(اردو ترجمہ): کہ اگر یہ روایت صحیح ہوتی کہ زیادتی کو ترک کیا تو آیت قرآنی کا اجمال ختم ہو جاتا اور اس کے معنی واضح ہو جاتے اور سورہ نحل میں وارد الفاظ ہی متعین ہو جاتے لیکن جب حدیث صحیح نہیں تو آیت مجمل ہی رہی۔ اس کے باوجود راجح اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم ہی ہے کیونکہ یہ قرآنی الفاظ کے موافق بھی ہے اور حدیث بھی ان الفاظ کے ساتھ وارد ہے، تو اگر روایت صحیح ثابت نہ ہوا احتمال صحت تو ہے۔

مسئلہ ۲۱: از دھرم پور ضلع بلند شہر مرسلہ سید پرورش علی صاحب ۸ شعبان ۱۳۲۴ھ

سوال: کتاب مبین کے علماء کیا فرماتے ہیں کہ ذاقا، واستبقا الباب، دعوا اللہ اور قالا الحمد کا الف پڑھا جائے گا یا نہیں؟ بیان فرمایئے اجر دئے جاؤ گے۔ (ت)

الجواب: سجاوندی میں ان چار فتحوں میں ہلکا سا اشباع فرمایا گیا ہے تاکہ الف تام کی حد تک نہ پہنچے، سجاوندی معتبر کتاب ہے۔ دوسری کتابوں میں اگر چہ اس کی تصریح نہیں ہے مگر مخالفت بھی نہیں ہے اور اس کی وجہ یہ ہے کہ اس سے تثنیہ مفرد سے ممتاز ہوجائے گا۔ لہذا اس پر عمل کرنے میں کوئی ممانعت نہیں ہے۔ اس---

1 شرح الشاطبیة سراج القاری للعلامة لعلی بن عثمان المعروف بابن القاصح صفحہ ۱۱۰ از ۷۷۲

Fatawa Razawiya Volume 30

"Naqulu Wakeel (28)"[1] "Qalan Naaru Maswaakum"[2] and their likes exist | Its parallel is Allah Almighty's command "Ala Ma Naqulu Wakeel (28)", so that the subject is not confused with the agent. And Allah Almighty knows best. | "Qalan Naaru Maswaakum" and in other similar examples there is a slight separation so that confusion of the subject with the agent does not necessarily occur. And Allah Almighty knows best. (T)

---

1 The Holy Quran 28/28 2 The Holy Quran 128/6

फतावा रज़विया जिल्द ३०

"नकुलु वकील (२८)" १ "क़ालन नारु मस्वाकुम" २ और उनके जैसे उदाहरण हैं | इसकी नज़ीर अल्लाह तआला के इरशाद "अला मा नकुलु वकील (२८)" है, ताकि मुब्तदा (उद्देश्य) फाइल (कर्ता) के साथ भ्रमित न हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | "क़ालन नारु मस्वाकुम" और ऐसी अन्य मिसालों में थोड़ा फ़ासला है ताकि मुब्तदा और फाइल के बीच भ्रम पैदा न हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

---

१ अल-क़ुरआन अल-करीम २८/२८ २ अल-क़ुरआन अल-करीम १२८/६

نَقُوْلُ وَکِیْلُ (28) 1 "قَالَ النَّارُ مَثْوٰکُمْ" 2 وامثالہا است | کی نظیر اللہ تعالٰی کے ارشاد "عَلٰی مَا نَقُوْلُ وَکِیْلُ (28)" ، تا مبتداء بفاعل ملتبس نہ شود۔ واللہ تعالٰی اعلم | "قَالَ النَّارُ مَثْوٰکُمْ" اور اس جیسی دیگر مثالوں میں ہلکا سا فصل ہے تاکہ مبتداء کا فاعل کے ساتھ التباس لازم نہ آئے، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

---

1 القرآن الکریم ۲۸/۲۸ 2 القرآن الکریم ۱۲۸/۶

Fatawa Razawiyyah, Volume 30

Explanation of Celestial Spheres and the Science of Chronometry and Calendar

Problem 22: From the country of Bengal, Faridpur district, village Paturakandi, sent by Mr. Muhammad Shamsuddin. Do the celestial bodies revolve in the sky naturally by themselves, or do they follow the lunar motion?

The Answer: According to us, the movement of celestial bodies is neither natural (inherent) nor subordinate (to another movement). Rather, the celestial bodies themselves, by the command of Allah and the driving force of angels, swim in the heavens like fish in a sea.

Quranic Verse	**Translation**
Allah Almighty says: "Each [one] swimming in an orbit."[1]	Allah Almighty says: Every star swims in a heaven.
And Allah Almighty says: "And the sun runs [on course] toward its stopping point. That is the determination of the Exalted in Might, the Knowing."[2] - And Allah Almighty says: "And He subjected for you the sun and the moon, constant [in their courses]."[3]	And Allah Almighty says: The sun is running for its designated place; this is the calculation of the All-Mighty, the All-Knowing. And Allah Almighty says: He has subjected for you the sun and the moon, which are constantly moving.
And Allah Almighty says: "Each [one] runs for a specified term."[4]	And He said: All are in motion for an appointed time.

[1] Al-Quran al-Karim 36/40 [2] Al-Quran al-Karim 36/38 [3] Al-Quran al-Karim 14/33 [4] Al-Quran al-Karim 31/29

फतावा रज़विया, खंड 30

खगोलीय क्षेत्रों और समय एवं पंचांग के विज्ञान की व्याख्या

मसला 22: बंगाल देश, फरीदपुर जिला, पटुराकांडी गाँव से, प्रेषक मोहम्मद शम्सुद्दीन साहब। क्या खगोलीय पिंड आकाश में स्वाभाविक रूप से स्वयं घूमते हैं या वे चंद्रमा की गति का अनुसरण करते हैं?

जवाब: हमारे अनुसार, खगोलीय पिंडों की गति न तो स्वाभाविक है और न ही अधीनस्थ, बल्कि खगोलीय पिंड स्वयं अल्लाह के आदेश और फरिश्तों की प्रेरणा से आकाश में समुद्र में मछली की तरह तैरते हैं।

कुरानी आयत	**अनुवाद**
अल्लाह तआला फरमाता है: "प्रत्येक (पिंड) अपनी कक्षा में तैर रहा है।"[1]	अल्लाह तआला फरमाता है: हर सितारा एक आकाश में तैरता है।
और अल्लाह तआला फरमाता है: "और सूर्य अपने एक निश्चित ठिकाने की ओर चला जा रहा है। यह उस प्रभु का निर्धारित किया हुआ हिसाब है जो प्रभुत्वशाली और सर्वज्ञ है।"[2] - और अल्लाह तआला फरमाता है: "और उसने तुम्हारे लिए सूर्य और चंद्रमा को काम में लगा रखा है, जो निरंतर गतिशील हैं।"[3]	और अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है: सूरज अपने एक निश्चित ठिकाने के लिए जारी है, यह ज़बरदस्त इल्म वाले का हिसाब है। और अल्लाह तआला फरमाता है: सूरज और चाँद को तुम्हारे लिए अधीन कर दिया जो लगातार चल रहे हैं।
और अल्लाह तआला फरमाता है: "प्रत्येक (पिंड) एक निर्धारित समय तक चल रहा है।"[4]	और फरमाया: एक निर्धारित समय के लिए सब गति में हैं।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 36/40 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 36/38 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 14/33 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 31/29

पृष्ठ 113/772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

تشریح افلاک وعلم توقیت وتقویم

مسئلہ ۲۲: از ملک بنگال ضلع فرید پور موضع پٹوراکاندے مرسلہ محمد شمس الدین صاحب کواکب خود بالطبع آسمان میں گھومتے ہیں یا بحرکت قمری بالتبع چکر کھاتے ہیں؟

الجواب: ہمارے نزدیک کواکب کی حرکت نہ طبعیہ ہے نہ تبعیہ، بلکہ خود کواکب بامر الٰہی و تحریک ملائکہ آسمانوں میں دریا میں مچھلی کی طرح تیرتے ہیں۔

قرآنی آیات	ترجمہ
قال اللہ تعالی: "كُلٌّ فِی فَلَكٍ یَّسْبَحُونَ ۝" (۱)	اللہ تعالی فرماتا ہے ہر ستارہ ایک آسمان میں تیرتا ہے
وقال اللہ تعالی: "وَالشَّمْسُ تَجْرِیْ لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ط ذٰلِكَ تَقْدِیْرُ الْعَزِیْزِ الْعَلِیْمِ ۝" (۲) - وقال اللہ تعالی: "وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآبِبَیْنِ ۝" (۳)	اور اللہ عزوجل فرماتا ہے سورج اپنے مستقر کیلئے جاری ہے یہ غالب علم والے کا حساب ہے۔ اور اللہ تعالی فرماتا ہے سورج اور چاند کو تمہارے لئے مسخر فرمایا جو مسلسل چل رہے ہیں۔
وقال اللہ تعالی: "كُلٌّ یَجْرِیْ اِلٰٓی اَجَلٍ مُّسَمًّی" (۴)	اور فرمایا ایک مقررہ وقت کیلئے سب حرکت میں ہیں۔

(۱) القرآن الکریم ۴۰/۳۶ (۲) القرآن الکریم ۳۸/۳۶ (۳) القرآن الکریم ۳۳/۱۴ (۴) القرآن الکریم ۲۹/۳۱

Fatawa Rizvia, Volume 30

In our view, neither the earth nor the sky is moving.

Allah Almighty said: "Indeed, Allah holds the heavens and the earth, lest they cease. And if they should cease, no one could hold them [in place] after Him." [1]

(Allah Almighty has said) Indeed, Allah is holding the heavens and the earth so that they do not move away, and if they were to move away, who besides God could stop them.

Saeed bin Mansoor in his Sunan, and Abd bin Humaid, Ibn Jarir, and Ibn Mundhir in their commentaries narrated from Shaqiq:

It was said to Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with them) that Ka'b says that the heaven rotates on a pole like the pole of a millstone on a pillar on the shoulder of an angel. He said: Ka'b has lied. "Indeed, Allah holds the heavens and the earth, lest they cease." It is sufficient for them to move if they rotate. [2]

Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) was told that Hazrat Ka'b says that the heaven is rotating like a millstone's axle on a nail that is on an angel's shoulder. You said: Ka'b is wrong; Allah Almighty says that He has kept the heaven and earth from moving, and for movement, shifting is necessary.

Abd bin Humaid narrated from Qatadah:

Ka'b used to say that the heaven rotates on a pole like the pole of a millstone. So Hudhayfah bin al-Yaman (may Allah be pleased with them) said: Ka'b has lied. "Indeed, Allah holds the heavens and the earth, lest they cease." [3]

Hazrat Ka'b Ahbar used to say that the heaven is rotating on a nail like a millstone. Hudhayfah ibn al-Yaman (may Allah be pleased with them) said: The command of Allah Almighty is that We have kept the heaven and earth from moving.

The gist of these two hadiths is that it was submitted to the most juristically learned of the companions after the four caliphs, our master Abdullah bin Mas'ud, and the companion who was the secret-keeper of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), our master Hudhayfah bin al-Yaman (may Allah be pleased with them): Ka'b says that the heaven rotates. Both gentlemen said: Ka'b is wrong. And they recited the same noble verse in refutation of it.

1 Al-Quran al-Karim 35/41 2 Al-Durr al-Manthur under verse 35/41, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/32 3 Al-Durr al-Manthur under verse 35/41, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/32

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

हमारे विचार में न तो पृथ्वी गतिशील है और न ही आकाश।

अल्लाह सर्वशक्तिमान ने कहा: "निस्संदेह, अल्लाह ने आसमानों और ज़मीन को थाम रखा है कि वे टल न जाएँ। और यदि वे टल जाएँ तो उसके बाद कोई उन्हें थामने वाला नहीं।" [1]

(अल्लाह तआला ने फ़रमाया) बेशक अल्लाह ने आसमानों और ज़मीन को थाम रखा है कि वे हट न जाएँ और अगर वे हटें तो ख़ुदा के सिवा उन्हें कौन रोके।

सईद बिन मंसूर अपनी सुनन में, और अब्द बिन हुमैद, इब्न जरीर और इब्न मुन्ज़िर अपनी तफ़सीरों में शफ़ीक़ से रिवायत करते हैं:

इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से कहा गया कि काब कहते हैं कि आकाश एक धुरी पर घूमता है जैसे चक्की की धुरी एक फरिश्ते के कंधे पर खंभे पर होती है। उन्होंने कहा: काब ने झूठ बोला। "निस्संदेह, अल्लाह ने आसमानों और ज़मीन को थाम रखा है कि वे टल न जाएँ।" और उनका घूमना ही उनके टलने के लिए काफ़ी है। [2]

हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) को बताया गया कि हज़रत काब का कहना है कि आसमान चक्की के पाट की तरह एक कील में जो एक फ़रिश्ते के कंधे पर घूम रहा है, आपने फ़रमाया, काब ग़लत कहते हैं अल्लाह तआला फ़रमाता है कि उसने आसमान व ज़मीन को टलने से रोक रखा है और हरकत के लिए टलना ज़रूरी है।

अब्द बिन हुमैद क़तादा से रिवायत करते हैं:

काब कहा करते थे कि आसमान एक धुरी पर घूमता है जैसे चक्की की धुरी। तो हुज़ैफ़ा बिन अल-यमान (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने कहा: काब ने झूठ बोला। "निस्संदेह, अल्लाह ने आसमानों और ज़मीन को थाम रखा है कि वे टल न जाएँ।" [3]

हज़रत काब अह्बार फ़रमाते थे कि आसमान चक्की की तरह कील पर घूम रहा है। हुज़ैफ़ा इब्न अल-यमान (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फ़रमाया: अल्लाह तआला का इरशाद है कि हमने आसमान व ज़मीन को टलने से रोक रखा है।

इन दोनों हदीसों का सारांश यह है कि चार ख़लीफ़ाओं के बाद सहाबा में सबसे बड़े फ़क़ीह सैय्यदना अब्दुल्ला बिन मसूद और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के राज़दार हज़रत सैय्यदना

हुज़ैफ़ा बिन अल-यमान (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से अर्ज़ की गई: काब कहते हैं कि आसमान घूमता है। दोनों साहबों ने कहा: काब ग़लत कहते हैं। और वही आयत-ए-करीमा इसके रद्द में तिलावत फ़रमाई।

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 35/41 2 अल-दुर्र अल-मन्सूर आयत 35/41 के तहत, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत 7/32 3 अल-दुर्र अल-मन्सूर आयत 35/41 के तहत, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत 7/32

ہمارے نزدیک نہ زمین متحرک نہ آسمان۔

قال اللہ تعالٰی " اِنَّ اللہَ یُمْسِكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُوْلَاۚ وَلَىٕنْ زَالَتَاۤ اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِّنْۢ بَعْدِهٖؕ " 1-

(اللہ تعالٰی نے فرمایا) بے شک اللہ روکے ہوئے ہے آسمانوں اور زمینوں کو کہ ہٹ نہ جائیں اور جو وہ ہٹیں تو خدا کے سوا انہیں کون روکے۔

سعید بن منصور اپنی سنن، اور عبد بن حمید اور ابن جریر اور ابن منذر اپنی تفاسیر میں شفیق سے راوی،

قال قیل لابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہما ان کعباً یقول ان السماء تدور فی قطبۃ مثل قطبۃ الرحا فی عمود علی منکب ملك قال کذب کعب " اِنَّ اللہَ یُمْسِكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُوْلَاۚ "۔ و کفی بھا زوالا ان تدور 2-

حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کو بتایا گیا کہ حضرت کعب کا کہنا ہے کہ آسمان چکی کے پاٹ کی طرح ایک کیل میں جو ایک فرشتے کے کندھے پر گھوم رہا ہے، آپ نے فرمایا، کعب غلط کہتے ہیں اللہ تعالٰی فرماتا ہے کہ اس نے آسمان و زمین کو ٹلنے سے روک رکھا ہے اور حرکت کے لیے ٹلنا ضروری۔

عبد بن حمید قتادہ سے راوی:

ان کعباً کان یقول ان السماء تدور علی نصب مثل نصب الرحا فقال حذیفہ بن الیمان رضی اللہ تعالٰی عنہما کذب کعب " اِنَّ اللہَ یُمْسِكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُوْلَاۚ " 3-

حضرت کعب احبار فرماتے تھے کہ آسمان چکی کی طرح کیل پر گھوم رہا ہے۔ حذیفہ ابن الیمان رضی اللہ تعالٰی عنہما نے فرمایا: اللہ تعالٰی کا ارشاد ہے کہ ہم نے آسمان وزمین کو ٹلنے سے روک رکھا ہے۔

ان دونوں حدیثوں کا حاصل یہ ہے کہ حضرت افقہ الصحابہ بعد الخلفاء الاربعہ سیدنا عبد اللہ بن مسعود حضرت صاحبِ سرِ رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سیدنا حذیفہ بن الیمان رضی اللہ عنہم سے عرض کی گئی: کعب کہتے ہیں کہ آسمان گھومتا ہے۔ دونوں صاحبوں نے کہا: کعب غلط کہتے ہیں۔ اور وہی آیۃ کریمہ اس کے رد میں تلاوت فرمائی۔

---

1 القرآن الکریم ۴۱/۳۵ 2 الدر المنثور تحت آیۃ ۴۱/۳۵ دار احیاء التراث العربی بیروت ۷/۳۲ 3 الدر المنثور تحت آیۃ ۴۱/۳۵ دار احیاء التراث العربی بیروت ۷/۳۲

Fatawa Rizvia Volume 30

I say: Even if one were to claim that 'Zawal' (decline/movement) means 'Haraka-e-Ainiya' (local motion/physical movement), the great companions (may Allah be pleased with them) are more knowledgeable than us in the interpretation of the Quran. Therefore, no one whose insight has been enlightened by Allah will challenge their explanations. May Allah make us among them by their sanctity with Him. Amen.

Problem 23: Ditto. In which verse are the seven wandering stars (planets) mentioned?

The Answer: Allah Almighty says: "And [He created] the sun, the moon, and the stars, subjected by His command." (1) Allah Almighty says: The sun, the moon, and the stars are all obedient to His command.

And there is also an indication towards this in "[Each] in an orbit" (2), as it consists of seven letters. The description of their revolving around themselves and their adornment is mentioned frequently. Specifically, the mention of the five 'Mutahayyira' (wandering/planet) stars is in: "I swear by the retreating stars, those that run [their courses] and disappear." (3) This describes their stopping, steadfastness, and retrograde motion: they move forward, then stop, then move backward, then stop again, and then move forward. This is why they are called 'Mutahayyira' (the bewildered/wandering ones). Ibn Abi Hatim, in the commentary of 'Fala uqsimu bil-khunnas' narrated from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face): He said: They are five stars: Saturn, Mercury, Jupiter, Mars, and Venus. No star among the constellations crosses the Milky Way except these. (4)

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Karim 12/16 2. Al-Quran Al-Karim 40/36 3. Al-Quran Al-Karim 81 / 15 and 16 4. Al-Durr al-Manthur, on the authority of Ibn Abi Hatim under the verse "Fala uqsimu bil-khunnas," Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 8/395.

फ़तावा रज़विया - भाग 30

अनुभाग 1: मैं कहता हूँ: यदि कोई यह दावा करे कि 'ज़वाल' का अर्थ 'हرکت-ए-ऐनीया' (भौतिक गति) है, तो भी महान सहाबा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) कुरान की व्याख्या हमसे बेहतर जानते हैं। इसलिए, जिसके अंतर्मन को अल्लाह ने नूर (प्रकाश) दिया है, वह उनके कहे हुए को रद्द नहीं करेगा। अल्लाह उनके वसीले से हमें भी उन्हीं के साथ रखे। आमीन।

प्रश्न 23: पुन: सात ग्रहों (सय्यारा) का वर्णन किस आयत में है?

उत्तर: अल्लाह तआला फरमाता है: "और सूरज, चाँद और सितारे सब उसी के आदेश के अधीन हैं।" (1) अल्लाह तआला फरमाता है: सूरज, चाँद और सितारे सब उसी के हुक्म के फरमाबरदार हैं।

और "प्रत्येक अपने कक्षा में है" (2) से भी इस ओर संकेत है कि इसमें सात अक्षर हैं। स्वयं अपने अक्ष पर घूमने और सजने-सवरने का वर्णन तो बहुतायत से है, विशेष रूप से पांच 'मुतहैय्यरा' (भ्रमणशील) सितारों का उल्लेख "सो मैं कसम खाता हूँ पीछे हटने वाले, चलने वाले, छिप जाने वाले (सितारों) की" (3) में है। यह उनके रुकने, स्थिरता और वक्र गति का वर्णन है कि वे सीधे चलते हैं, फिर रुक जाते हैं, फिर पीछे हटते हैं, फिर ठहरते हैं, फिर सीधे हो जाते हैं। इसीलिए उन्हें 'मुतहैय्यरा' कहते हैं। इब्न अबी हातिम ने अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली (करम अल्लाह तआला वज्हहुल करीम) से 'फला उक्सिमु बिल-खुन्नस' की व्याख्या में रिवायत किया है: फरमाया: वे पाँच सितारे हैं: ज़हल (शनि), अतारुद (बुध), मुश्तरी (बृहस्पति), बहराम (मंगल) और ज़ोहरा (शुक्र)। उनके सिवा नक्षत्रों में से कोई भी सितारा आकाशगंगा (कैकशां) को पार नहीं करता। (4)

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-कुरान अल-करीम 12/16 2. अल-कुरान अल-करीम 40/36 3. अल-कुरान अल-करीम 81 / 15 और 16 4. अद-दुर्र अल-मनसूर, इब्न अबी हातिम के हवाले से आयत "फला उक्सिमु बिल-खुन्नस" के तहत, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 8/395।

पृष्ठ 115/772

اقول: وان کان الزاعم ان یزعم ان الزوال بمعنی الحرکۃ الاینیۃ ولکن کبراء الصحابۃ رضی اللہ تعالی عنھم اعرف منا بتفسیر القرآن فلا یجوز الاستدراک علیھم عند من نور اللہ بصیرتہ جعلنا اللہ منھم بحرمتھم عندہ آمین۔ میں کہتا ہوں کہ کوئی شخص یہ گمان کرسکتا ہے کہ زوال تو حرکتِ اِینیہ کو کہتے ہیں لیکن بزرگ ترین صحابہ ہم سے زیادہ قرآن کی تفسیر کے جاننے والے تھے کہ انکے کہے ہوئے کو (رضی اللہ تعالٰی عنہم) وہ شخص رد نہیں کرے گا جسے خدا نے نور بصیرت دیا۔ اللہ ان کے صدقے میں ہمیں بھی انہیں کے ساتھ کرے آمین۔

مسئلہ ۲۳: ایضاً سبع سیارہ کا بیان کس آیت میں ہے؟

الجواب: قال اللہ تعالٰی "وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُوْمَ مُسَخَّرٰتٌۭ بِاَمْرِہٖ" (۱) اللہ تعالٰی فرماتا ہے: سورج، چاند اور ستارے سب اسی کے حکم کے فرمانبردار ہیں۔

اور "کُلٌّ فِی فَلَكٍ" (۲) سے بھی اس طرف اشارہ ہے کہ اس میں سات حرف ہیں۔ اپنے نفس پر دائر اور یزین کا بیان تو بکثرت فرمایا، خاص متحیرات خمسہ کا ذکر "فَلَآ اُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ" (۳) میں ہے، میں قسم یاد فرماتا ہوں دبک جانے والوں، چلنے والوں کی۔ یہ انکے وقوف، استقامت و رجعت کا بیان ہے کہ سیدھے چلتے ہیں، پھر ٹھہر جاتے ہیں، پھر پیچھے ہٹتے ہیں، پھر ٹھہرتے ہیں، پھر سیدھے ہوجاتے ہیں۔ اس لئے ان کو متحیرہ کہتے ہیں۔ ابن ابی حاتم تفسیر امیر المومنین مولٰی علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم سے فلا اقسم بالخنس کی تفسیر میں راوی: قال خمسۃ انجم زحل وعطارد والمشتری وبھرام و الزھرۃ لیس في الکواکب شیئ یقطع المجرۃ غیرھا (۴)۔ فرمایا: وہ

پانچ ستارے ہیں: زحل، عطارد، مشتری، مریخ، زہرہ، کوئی ستارہ ان کے سوا کہکشاں کو قطع نہیں کرتا۔

۱ القرآن الکریم ۱۲/۱۶ ۲ القرآن الکریم ۴۰/۳۶ ۳ القرآن الکریم ۸۱ / ۱۵ و ۱۶ ۴ الدر المنثور بحوالہ ابن ابی حاتم تحت آیۃ فلا اقسم بالخنس دار احیاء التراث العربی بیروت ۳۹۵/۸

Fatawa Rizvia Volume 30

That is, the fixed stars which are in the Milky Way are there, and those which are around it are there. Their natural, slight, and hidden movement is not such that they were on this side of the Milky Way and in a short period crossed to the other side. This trait belongs to those five stars (planets). And Allah knows best.

Issue 24: From Meerut, Lal Kurti Bazaar, sent by Mr. Haji Sheikh Alauddin, 28 Rabi-ul-Akhar Sharif 1330 AH.

Rule for Extracting Planetary Ephemerides from Al-Almanac: Take the Apparent Right Ascension (i.e., equatorial ascensions) in hours, minutes, and seconds corresponding to the desired month from the pages of the required planet. Convert this into environmental parts according to the second part of Table 5. After conversion, place it in Table No. 2, i.e., Table of Oblique Ascensions at the Equator starting from the first of Aries. Convert the ascensions into longitudes; what is obtained will be the ephemeris degree of the planet, i.e., in the Zodiac. Now, if this ephemeris of Greek signs is to be converted into the ephemeris of Indian signs, subtract 22 degrees and 10 minutes from the Greek ephemeris. The true ephemeris will be obtained, meaning the observation of which sign and which degree that planet is in, that degree will be theirs. And this is the difference that has arisen due to the vernal equinox point moving from its original center.

The Answer: This rule is purely invalid. The author has mistaken the tenth house (Midheaven) for the ephemeris part. This process will yield that part of the celestial sphere which is on the meridian at the time of the planet's rising; this is the tenth house, not the ephemeris. I (the humble servant, may Allah forgive him) have set four methods for extracting planetary ephemerides from Al-Almanac, and also four methods for extracting the ascendant of the time. In their explanation, I wrote the treatise "Musfir al-Matali' lil-Taqwim wal-Tali'". The very first light preliminary action of its third method is what the author named "Rule for Extracting Ephemeris". We transcribe a few lines from our treatise at this point so that the situation becomes clear.

Third Method for Inquiring Planetary Ephemeris from Meridian Ascensions and its Declination

I say: (1) Multiply the hours of the meridian's ascensions by nine (9) and find the arc (sine) in the table (map) of equatorial ascensions to obtain the tenth house. (The author's rule ends here; after this, observe what else is required for the ephemeris...)

The third method for knowing the planetary ephemeris (the star's state) is from the star's path and its declination.

I say: (1) Multiply the hours of the path's ascensions by nine (9) and find the arc (sine) in the table (map) of equatorial ascensions.

अर्थात्, आकाशगंगा में जो स्थिर तारे हैं वे वहीं हैं, और जो उसके इधर-उधर हैं वे वहीं हैं। उनकी प्राकृतिक, सूक्ष्म और गुप्त गति ऐसी नहीं है कि वे अभी आकाशगंगा के इस ओर थे और कुछ ही समय में उस पार चले गए। यह विशेषता उन पाँच तारों (ग्रहों) की है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 24: मेरठ लाल कुर्ती बाज़ार से, प्रेषक जनाब हाजी शेख अलाउद्दीन साहब, 28 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1330 हिजरी।

अल-अलमनक से ग्रहों की गणना निकालने का नियम: वांछित ग्रह के पृष्ठों में से वांछित महीने के सामने वाले खाने 'अपरेंट राइट असेंशन' यानी 'मतालए इस्तवा' से घंटा, मिनट, सेकंड की संख्या लेकर उसे पांचवीं सारणी (टेबल) के दूसरे भाग के अनुसार परिवेश के हिस्सों (अजज़ा-ए-मुहीत) में परिवर्तित कर लें। परिवर्तन के बाद, सारणी नंबर दो यानी 'मताल उल-बुरूज बखत-ए-इस्तवा' (भूमध्य रेखा पर राशियों के उदय की सारणी) में जो मेष (हमल) की शुरुआत से शुरू होती है, उसमें देकर उदय के परिवर्तन को देशांतरों (तवाल'अ) में कर लें। जो प्राप्त होगा वह ग्रह की गणनात्मक डिग्री होगी यानी राशि चक्र में। अब यदि इस यूनानी राशियों की गणना को भारतीय राशियों की गणना में बदलना हो, तो यूनानी गणना में से 22 डिग्री 10 मिनट घटा दें। वास्तविक गणना प्राप्त हो जाएगी, यानी अवलोकन से वह ग्रह जिस राशि और जिस डिग्री में होगा, वही डिग्री उनकी आएगी। और यह वह अंतर है जो मेष बिंदु (वर्नाल इक्विनॉक्स) के अपने मूल केंद्र से हट जाने के कारण उत्पन्न हुआ है।

उत्तर: यह नियम पूरी तरह से गलत है। लेखक ने दसवें भाव (मिडहेवन) को गणनात्मक भाग समझ लिया। इस प्रक्रिया से खगोलीय मंडल का वह भाग प्राप्त होगा जो ग्रह के उदय के समय मध्याह्न रेखा (मेरिडियन) पर होगा; यह दसवां भाव है, न कि गणना। मुझ अधम ने (अल्लाह उसे क्षमा करे) 'अल-अलमनक' से ग्रहों की गणना निकालने के चार तरीके रखे हैं, साथ ही उस समय के लग्न (असेंडेंट) को निकालने के भी चार तरीके बताए हैं और उनके वर्णन में 'मुसफ़िर अल-मताल'अ लित-तक़वीम वत-ताले' नामक शोध-पत्र लिखा है। उसके तीसरे तरीके की सबसे पहली शुरुआती और संक्षिप्त प्रक्रिया यही है जिसे लेखक ने "गणना निकालने का नियम" कहा है। हम इस स्थान पर अपने उस शोध-पत्र की कुछ पंक्तियाँ उद्धृत करते हैं ताकि स्थिति स्पष्ट हो जाए।

मध्याह्न उदय और उसके झुकाव (डिक्लिनेशन) से ग्रह की गणना जानने का तीसरा तरीका

मैं कहता हूँ: (1) मध्याह्न के उदय के घंटों को नौ (9) से गुणा करके भूमध्यरेखीय उदय की सारणी (नक्शे) में उसका चाप (साइन) निकालकर दसवां भाव प्राप्त करें। (लेखक का नियम यहीं समाप्त हो गया, इसके बाद देखें कि गणना के लिए और क्या-क्या आवश्यक है...)

पृष्ठ 116/772

तीसरा तरीका सितारों के मार्ग और उसके झुकाव से ग्रह की स्थिति (सितारे का हाल) जानने का है।

मैं कहता हूँ: (1) मार्ग के उदय के घंटों को नौ (9) से गुणा करके भूमध्यरेखीय उदय की सारणी (नक्शे) में उसका चाप निकालें।

یعنی ثوابت میں جو کہکشاں پر ہیں وہ وہیں ہیں جو اس کے ادھر اُدھر ہیں، وہ وہیں ہیں ان کی حرکت طبیعہ خفیفہ خفیہ ایسی نہیں کہ ابھی کہکشاں سے ادھر تھے چند ہی مدت میں اس پار چلے گئے۔ یہ شان انہیں پانچ نجوم کی ہے۔ واللہ اعلم

مسئلہ ۲۴: از میرٹھ لال کرتی بازار مرسلہ جناب حاجی شیخ علاء الدین صاحب ۲۸ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۰ھ

قاعدہ استخراج تقویمات کواکب از المناک کوکب مطلوب کے صفحات میں سے ماہ مطلوبہ کے مقابل کے خانہ اپرینٹ رائٹ ایسنشن یعنی مطالع استواء سے رقم گھنٹہ منٹ سیکنڈ لے کر اس کی تحویل اجزائے محیط میں بموجب جدول پنجم کی دوسرے حصے کے کر لیں بعد تحویل کے جدول نمبر دوم یعنی جدول مطالع البروج بخط الاستواء المبتدائن اول الحمل میں دے کر مطالع کی تحویل میں طوالع میں کر لیں جو حاصل ہوگا وہ درجہ تقویمی کوکب یعنی منطقہ البروج ہوگا۔ اب اگر اس تقویم بروج یونانیہ کو ہندی بروج کی تقویم میں تحویل کرنا ہو تو یونانی تقویم میں سے ۲۲ درجہ ۱۰ دقیقہ گھٹا دو حقیقی تقویم حاصل ہو جائیگی یعنی مشاہدہ جس برج پر اور جس درجہ میں وہ کوکب ہو گا وہ درجہ ان کا آئے گا اور یہ وہ فرق ہے جو نقطہ حمل کے اپنے مرکز اصلی کے ہٹ جانے سے پیدا ہو گیا ہے۔

الجواب: یہ قاعدہ محض باطل ہے۔ واضع نے جزء عاشر کو جزء تقویمی سمجھ لیا۔ اس عمل سے فلک البروج کا وہ جزء حاصل ہو گا کہ ہنگام طلوع کوکب دائرہ نصف النہار پر ہو، یہ عاشر ہے نہ کہ تقویم۔ فقیر غفر لہ نے المناک سے تقویمات کواکب نکالنے کے چار طریق رکھے ہیں، نیز اس

سے استخراج طالع وقت کے چار طریق اور ان کے بیان میں رسالہ مسفر المطالع للتقویم والطالع لکھا اس کے طریق سوم کا سب میں پہلا ابتدائی خفیف عمل یہ ہے جس کا نام واضع نے "قاعدہ استخراج تقویم" رکھا، ہم اس مقام سے اپنے رسالہ کے چند سطور نقل کریں کہ حال واضح ہو۔

تیسرا طریقہ ستاروں کی گزرگاہ اور اس کے میل سے تقویم کوکب (ستارے کے حال) کے معلوم کرنے کا ہے۔

طریق سوم استعلام تقویم کوکب از مطالع ممر و میل او

اقول: (۱) ساعات مطالع ممر را در نہ زدہ در جدول مطالع استوائیہ مقوس کنند تا عاشر بدست آید۔ (واضع صاحب کا قاعدہ یہیں ختم ہو گیا، اس کے بعد ملاحظہ ہو کیا کیا درکار ہے کہ تقویم

ہوں: (۱) گزرگاہ کے مطالع کی ساعتوں کو نو (۹) سے ضرب دے کر مطالع استوائیہ کے جدول (نقشے) میں تقویس (جیب کے)

Fatawa Razawiya Volume 30

(Right Column Translation): ...is obtained) (2) They determine its declination (3) Then, if it is in the same direction, or [relative to] the star's declination, they then add the declination of the Tenth House (Ashir) to the total declination of the star; otherwise, they subtract it. If, in increasing it, it exceeds 'Suad' (sixty), they take the remainder up to 'Qaf' (one hundred and eighty); this will be the altitude of the Tenth House. (4) Taking its co-tangent, it is reduced and preserved. (5) Then, adding a quarter part to the known passage's ascensions, and considering the sum, they take the sine of its distance closest to the equinox. (6) This sine is reduced by the total declination sine and the result is multiplied by the preserved value; the tangent of the rising equation will be obtained. (7) Convert it to an arc in the tangent table, which is the equation. (8) Take those same degrees from the equatorial ascensions. (9) Again, observe whether the star's declination is North or South. In the case of Northern declination, if the Tenth House is in the Capricorn half—meaning from the beginning of Capricorn to the end of Gemini—add the equation to these equatorial ascensions, unless the declination of the Tenth House in the first quadrant is greater than the star's declination. And if it was in the Cancer half—meaning from the beginning of Cancer to the end of Sagittarius—subtract the equation from the said ascensions, unless the Tenth House has an excess declination in the second quadrant. In the case of Southern declination, if the Tenth House is in the Cancer half, add the equation, unless the excess declination is in the third quadrant. And if it were in the Capricorn half, subtract it, unless there is an increase in declination in that quadrant. (10) Perform the known operation as needed for the ephemeris.

(Left Column Translation): Find the corresponding arc, meaning the part of the circle, so that the Tenth House (Ashir) is obtained. (The rule of the author of 'Wazih' ends here). After this, see what is required to obtain the ephemeris: (2) Find its declination (the distance of the Sun from the Celestial Equator is called 'Mail' (declination), and the distance of other stars is called 'Ba'd' (distance); in this text, the distance of a star is also called 'Mail'). (3) Then, if the declination is in the same direction as the star's declination, at that time add the Tenth House's declination to the star's full declination. If the direction is not the same, then subtract. If in the case of addition it exceeds 'Suad' (sixty degrees), then take the full declination up to 'Qaf' (one hundred and eighty 180 degrees); this will be the Tenth House's altitude. (4) Take its co-tangent, decrease it, and preserve the remainder. (5) Then add a quarter part to the ascension of the path, and considering the total, take the sine closest to the equinox

after it. (6) Subtract this sine from the total declination and multiply by the preserved value; it will become the tangent of the rising equation. (7) Find its arc in the tangent table, which is the equation. (8) Then take that same sum from the equatorial ascensions. (9) Then see whether the star's declination is North or South. If it is North and the Tenth House is in the Capricorn half, i.e., from the start of the sign of Capricorn to the end of Gemini, then increase these equatorial ascensions by the equation. However, in the case where the Tenth House's declination in the first quadrant of the ecliptic is more than the star's declination...

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

(दाहिना कॉलम अनुवाद): ...प्राप्त हो) (2) उसका झुकाव (मेल) निकालें (3) फिर यदि वह तारे के झुकाव की दिशा के अनुकूल हो, तो दसवें घर (आशिर) के झुकाव को तारे के कुल झुकाव में जोड़ें, अन्यथा घटाएं। यदि जोड़ने पर वह 'साद' (साठ) से अधिक हो जाए, तो एक सौ अस्सी ('काफ') तक उसका शेष लें; यह दसवें घर की ऊंचाई होगी। (4) इसका पूरा स्पर्शज्या (जिल्ल) लेकर घटाएं और शेष को सुरक्षित रखें। (5) फिर ज्ञात मार्ग के उदय में चौथाई भाग जोड़कर कुल पर विचार करें, और विषुव के निकटतम उसकी दूरी का ज्या (जीब) लें। (6) इस ज्या को कुल झुकाव के ज्या से घटाकर और फिर सुरक्षित मान से गुणा करने पर, उदय समीकरण का स्पर्शज्या प्राप्त होगा। (7) स्पर्शज्या तालिका में इसका चाप देखें, जो कि समीकरण है। (8) विषुवतीय उदय से वे ही अंश लें। (9) पुनः देखें कि तारे का झुकाव उत्तर है या दक्षिण। उत्तरी झुकाव के मामले में, यदि दसवां घर मकर के आधे भाग में है - यानी मकर की शुरुआत से मिथुन के अंत तक - तो इन विषुवतीय उदय में समीकरण जोड़ें, जब तक कि पहले चतुर्थांश में दसवें घर का झुकाव तारे के झुकाव से अधिक न हो। और यदि यह कर्क राशि के आधे भाग में था - यानी कर्क की शुरुआत से धनु के अंत तक - तो उक्त उदय से समीकरण घटाएं जब तक कि दूसरे चतुर्थांश में दसवें घर का झुकाव अधिक न हो। दक्षिणी झुकाव के मामले में, यदि दसवां घर कर्क राशि के आधे हिस्से में है, तो समीकरण जोड़ें, सिवाय इसके कि अतिरिक्त झुकाव तीसरे चतुर्थांश में हो। और यदि मकर राशि के आधे हिस्से में हो, तो घटाएं सिवाय इसके कि उस चतुर्थांश में झुकाव में वृद्धि हो। (10) पंचांग (तक़वीम) निर्धारित करने के लिए आवश्यकतानुसार ज्ञात प्रक्रिया करें।

(बायां कॉलम अनुवाद): आने वाले चाप (तक़वीस) यानी वृत्त के भाग का पता लगाएं ताकि दसवां घर (आशिर) प्राप्त हो सके। ('वाज़ेह' के लेखक का नियम यहीं समाप्त होता है)। इसके बाद देखें कि पंचांग प्राप्त करने के लिए क्या आवश्यक है: (2) इसका झुकाव निकालें (खगोलीय भूमध्य रेखा से सूर्य की दूरी को 'मेल' कहा जाता है, और अन्य तारों की दूरी को 'बाद' कहा जाता है; इस पाठ में, तारे की दूरी को भी 'मेल' कहा गया है)। (3) फिर यदि झुकाव तारे के झुकाव के समान दिशा में है, तो उस समय दसवें घर के झुकाव को तारे के पूर्ण झुकाव में जोड़ें। यदि दिशा समान नहीं है, तो घटाएं। यदि जोड़ने की स्थिति में यह 'साद' (साठ डिग्री) से अधिक हो जाता है, तो पूर्ण झुकाव को 'काफ' (एक सौ अस्सी 180 डिग्री) तक लें; यह दसवें घर की ऊंचाई होगी। (4) इसका पूरा स्पर्शज्या लें, उसे घटाएं और शेष को सुरक्षित रखें। (5) फिर पथ के उदय में चौथाई भाग जोड़ें, और कुल पर विचार

करते हुए, उसके बाद विषुव के निकटतम ज्या लें। (6) इस ज्या को कुल झुकाव से घटाएं और सुरक्षित मान से गुणा करें; यह उदय समीकरण का स्पर्शज्या बन जाएगा। (7) स्पर्शज्या तालिका में इसका चाप ज्ञात करें, जो समीकरण है। (8) फिर विषुवतीय उदय से वही योग लें। (9) फिर देखें कि तारे का झुकाव उत्तर है या दक्षिण। यदि यह उत्तर है और दसवां घर मकर के आधे हिस्से में है, अर्थात मकर राशि की शुरुआत से मिथुन के अंत तक, तो इन विषुवतीय उदय को समीकरण द्वारा बढ़ाएँ। हालाँकि, उस स्थिति में जहाँ क्रांतिवृत्त के पहले चतुर्थांश में दसवें घर का झुकाव तारे के झुकाव से अधिक हो...

حاصل ہو) (۲) میلش بر آرند (۳) پس اگر موافق الجہتہ باشد یا میل کوکب آنگاہ میل عاشر را بر تمام میل کوکب افزایند ورنہ کاہند را گر در فزودن از صہ بیرون رود تمامش تاقف گیرند ارتفاع عاشر باشد (۴) ظل تمامش گرفتہ منحط گردد محفوظ دارند (۵) بازیر مطالع ممر معلوم ربع در فزودہ مجموع را درج سوا اعتبار کردہ جیب بعدش از اعتدال اقرب گیرند (۶) این جیب را در جیب میلی کلی منحط زدہ حاصل را در محفوظ زنند ظل تعدیل طالع بدست آید (۷) در جدول ظل مقوس کنند کہ تعدیل است (۸) لیس ہماں درج سواز امر مطالع استوائیہ گیرند (۹) باز نظر کنند کہ میل کوکب شمالی ست یا جنوبی بحال شمالیت اگر عاشر در نصف جدوی اعنی از اول جدی تا آخر جوزا باشد تعدیل را بریں مطالع استوائیہ افزایند مگر میل عاشر در ربع اول منطقہ از یلداز میل کوکب باشد و اگر در نصف سرطانی اعنی از اول سرطانی تا آخر قوس بود تعدیل را از مطالع مذکورہ کاہند مگر انکہ عاشر زائد المیل در ربع دوم منطقہ بود بحال جنوبیت اگر عاشر در نصف سرطانی است تعدیل افزایند مگر انکہ زائد المیل در ربع سوم باشد و اگر در منطقہ بود بحال نصف جدوی ست۔ کاہند مگر انکہ بازیادت میل در ربع باشد (۱۰) عمل معلوم حسب حاجت کنند کہ تقویم است۔

قابل آنے والی تقویس یعنی دائرے کے حصے کا معلوم کریں تاکہ عاشر (دسواں حصہ) ہاتھ آئے (واضح صاحب کا قاعدہ یہیں ختم ہوا) اس کے بعد ملاحظہ ہو کیا درکار ہے کہ تقویم حاصل ہو (۲) اس کا میل نکالیں (دائرہ معدل النہار سے آفتاب کی دوری کو میل اور دوسرے ستاروں کی دوری کو بعد کہتے ہیں، اس عبارت میں ستارے کی دوری کو بھی میل کہا گیا ہے) (۳) پھر اگر میل، جہت میں موافق ہو میل کو اکب کے تو اس وقت میل عاشر کو تمام میل کو کب پر بڑھائیں گے اور اگر جہت میں موافق نہ ہو تو کم کردینگے، اگر زیادہ کرنے کی صورت میں صہ (ساٹھ درجوں

سے زائد ہو تو تمام میل قف (ایک سو اسی ۱۸۰ درجے) تک لیں، یہ عاشر کا ارتفاع ہوگا۔ (۴) اس کا ظل تمام لے کر کم کریں اور باقی محفوظ کر لیں۔ (۵) پھر گزرگاہ کے مطلع پر چوتھائی حصے کو زائد کرکے مجموع کا اعتبار کرکے اس کے بعد کا جیب اعتدال سے قریب لیں۔ (۶) اس جیب کو میل کل سے کم کرکے محفوظ میں ضرب دیں ظل تعدیل طالع ہو جائے گا۔ (۷) ظل کے جدول میں اس کی تقویس کریں کہ تعدیل ہے۔ (۸) پس اسی مجموع کو مطالع استوائیہ سے لیں (۹) پھر دیکھیں کہ ستارے کا میل شمالی ہے یا جنوبی، اگر شمالی ہے اور عاشر نصف جدوی یعنی برج جدی کی ابتدا سے جوزاء کے آخر تک ہے تو تعدیل کو ان مطالع استوائیہ پر زیادہ کریں گے، مگر اس صورت میں کہ عاشر کا میل منطقہ کے ربع اول میں میل کوکب سے زیادہ ہو

Fatawa Rizvia Volume 30

[Boxed Text] And if it is from the middle of Cancer, i.e., from the beginning of the sign of Cancer to the end of the sign of Sagittarius, then subtract the correction (tadeel) from the aforementioned ascensions (matali). However, in this case, if the declination (mail) of the tenth house (aashir) is greater in the second quadrant of the ecliptic than the declination of the planet. And if the declination of the star is southern: if the tenth house is in the middle of Cancer, increase the correction, except in the case where the declination of the tenth house is greater than the declination of the planet. And if it is in the middle of Capricorn (jadi), subtract the correction from the aforementioned ascensions, except in the case where the declination of the tenth house is greater than the declination of the planet. And if it is in the middle of Capricorn, subtract the correction from the aforementioned ascensions, except in the case where the declination is greater and is in the quadrant (10), perform the calculation according to the need as this is the ephemeris (taqweem). (T) [End Boxed Text]

A table of equatorial ascensions has been copied exactly from Zij Bahadur Khani. We have updated it through our specific calculations; however, even this is sufficient as an approximation. The difference of 1022 between Greek and Indian signs is severely erroneous; rather, at the beginning of this year, i.e., 1st Muharram 1330 AH, the difference was ... [technical numerical values] ... and it is increasing daily. If the world remains, by Rajab 292 AH, there will be a difference of a whole sign (burj). From this Taurus (Saur), the Indian Sankranti will occur. It is incorrect to call this Indian calculation a real ephemeris. Real ephemeris is that which is from the point of intersection; from it is the calculation of seasons, the calculation of the lengthening and shortening of days and nights, the calculation of ascensions, and the calculation of sunrise, sunset, and all other times. The Indian ephemeris is a symbolic ephemeris, as the elders based it on the appearance of constellations. And Allah Almighty knows best.

Problem 25: From Meerut, Lal Kurti Bazaar, sent by Sheikh Alauddin Sahib, 11 Shawwal-ul-Mukarram 1330 AH.

Supporter of Sunnah, obliterator of innovation, my respected and esteemed Hazrat Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib (may your shadow be long). After offering the gift of Salaam and rites of devotion, it is requested that Maulvi Abdullah Sahib, who had taught the humble one the rule of extracting planetary ephemeris from

equatorial ascensions as mentioned, was not satisfied when I pointed out the error in his rule and showed him your writing. He did not understand the meaning of your writing; instead, he says this rule is perfectly correct, and I can satisfy you by showing the observation of planets in my foreign telescope. Thus, I have taken a promise from him that after Ramadan-ul-Mubarak, he would come here for a few days with his telescope and satisfy me. Therefore, hope...

1. Musfir al-Matali' li al-Taqweem wa al-Tali'

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

[बॉक्स वाला पाठ] और अगर आधा सरतानी यानी बुर्ज सरतान की शुरुआत से लेकर बुर्ज क़ौस के अंत तक हो, तो उक्त मतले (ascensions) से सुधार (तदील) को कम कर देंगे। लेकिन इस स्थिति में कि दसवें घर (आशिर) का झुकाव (मेल) राशिवृत्त के दूसरे चतुर्थांश में ग्रह के झुकाव से अधिक हो। और यदि तारे का झुकाव दक्षिणी है: यदि दसवां घर आधे सरतान में है, तो सुधार को बढ़ाएंगे, सिवाय उस स्थिति के जहाँ दसवें घर का झुकाव ग्रह के झुकाव से अधिक हो। और यदि आधे जदवी (मकर) में हो, तो सुधार को उक्त मतले से कम कर देंगे, सिवाय उस स्थिति के जहाँ दसवें घर का झुकाव ग्रह के झुकाव से अधिक हो। और यदि आधे जदवी में हो, तो सुधार को उक्त मतले से कम कर देंगे, सिवाय उस स्थिति के जहाँ झुकाव अधिक हो और चतुर्थांश (१०) में हो, आवश्यकता के अनुसार गणना करें क्योंकि यही पंचांग (तक़वीम) है। (त) [बॉक्स वाला पाठ समाप्त]

ज़ीज बहादुर खानी से भूमध्यरेखीय मतले की एक तालिका हूबहू नकल कर दी गई है। हमने अपनी विशेष गणना से इसे अद्यतन किया है; फिर भी यह अनुमान के लिए पर्याप्त है। यूनानी और भारतीय राशियों में १०२२ का अंतर अत्यंत गलत है; बल्कि इसी वर्ष की शुरुआत में यानी १ मुहर्रम १३३० हिजरी को अंतर ... [तकनीकी संख्यात्मक मान] ... था और यह प्रतिदिन बढ़ रहा है। यदि दुनिया कायम रही, तो रजब २९२ हिजरी तक पूरे एक बुर्ज (राशि) का अंतर हो जाएगा। इस वृष (सौर) से भारतीय संक्रांति होगी। इस भारतीय गणना को वास्तविक पंचांग कहना ठीक नहीं। वास्तविक पंचांग वही है जो प्रतिच्छेदन बिंदु से है, इसी से ऋतुओं की गणना होती है, इसी से दिन और रात के घटने-बढ़ने की गणना होती है, इसी से मतले की गणना होती है, और इसी से सूर्योदय, सूर्यास्त और अन्य सभी समयों की गणना होती है। भारतीय पंचांग एक प्रतीकात्मक पंचांग है, क्योंकि पूर्वजों ने नक्षत्रों के स्वरूप पर इसका आधार रखा है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २५: मेरठ, लाल कुर्ती बाज़ार से, शेख अलाउद्दीन साहब द्वारा प्रेषित, ११ शव्वाल-उल-मुकर्रम १३३० हिजरी।

सुन्नत के समर्थक, बिदअत को मिटाने वाले, मेरे श्रद्धेय हज़रत मौलाना मौलवी अहमद रज़ा खान साहब (मद ज़िल्लुकुमुल आली)। सलाम और समर्पण की रस्मों के बाद, निवेदन है कि मौलवी अब्दुल्ला साहब, जिन्होंने इस तुच्छ व्यक्ति को भूमध्यरेखीय मतले से ग्रहों का पंचांग निकालने का नियम सिखाया था, जब मैंने उनके नियम की गलती बताई और आपकी लिखावट दिखाई, तो उन्हें

संतोष नहीं हुआ। उन्हें आपकी लिखावट का अर्थ समझ में नहीं आया; बल्कि वे कहते हैं कि यह नियम बिल्कुल सही है, और मैं अपनी विदेशी दूरबीन में ग्रहों का अवलोकन दिखाकर आपको संतुष्ट कर सकता हूँ। इस प्रकार, मैंने उनसे वादा लिया है कि रमज़ान-उल-मुबारक के बाद वे कुछ दिनों के लिए अपनी दूरबीन के साथ यहाँ आएंगे और मुझे संतुष्ट करेंगे। इसलिए आशा है...

1. मुसफ़िर अल-मताली लित-तक़वीम वत-ताले

पृष्ठ ७७२ का ११८

[باکس والا متن] اور اگر نصف سرطانی یعنی برج سرطان کی ابتداء سے لے کر برج قوس کے آخر تک ہو تو تعدیل کو مطالع مذکورہ سے کم کردیں گے مگر اس صورت میں کہ عاشر کا میل منطقہ کے ربع دوم میں زیادہ ہو میل کو کب سے اور اگر ستارے کا میل جنوبی ہے اگر عاشر نصف سرطانی میں ہے تو تعدیل کو زیادہ کریں گے مگر اس صورت میں کہ عاشر کا میل کو کب کے میل سے زیادہ ہو۔ اور اگر نصف جدوی میں ہو تو تعدیل کو مطالع مذکورہ سے کم کردیں گے، مگر اس صورت میں کہ عاشر کا میل کو کب کے میل سے زیادہ ہو۔ اور اگر نصف جدوی میں ہو تو تعدیل کو مطالع مذکورہ سے کم کر دیں گے، مگر اس صورت میں کہ میل زیادہ ہو اور ربع میں ہو (۱۰) عمل معلوم حاجت کے مطابق کریں کہ یہی تقویم ہے۔(ت) [باکس والا متن ختم]

زِیج بہادر خانی سے مطالع استوائیہ کا ایک جدول بعینہٖ نقل کر دیا ہے۔ ہم نے اپنے محاسبہ خاصہ سے اس کی تجدید کی ہے، تاہم یہ بھی تقریب کو کافی ہے۔ بروج یونانیہ و ہندیہ میں ۱۰۲۲ کا فرق بشدت غلط ہے بلکہ اسی سال کے آغاز یعنی یکم محرم ۱۳۳۰ھ کو مالث م م لومہ فرق تھا یعنی ۷ ۳ ۰ ۴ ۲ ۲ سے کچھ زائد اور روزانہ ترقی پر ہے۔ یہاں تک دنیا باقی رہی تو رجب ۲۹۲ھ میں پورے ایک برج کا تفاوت ہو جائے گا اس الثور سے ہندی سیکھ کی شنکرانت ہوگی۔ اس ہندی حساب کو حقیقی تقویم کہنا ٹھیک نہیں۔ حقیقی تقویم یہی ہے جو محل تقاطع سے ہے، اسی سے حساب فصول ہے، اسی سے حساب کمی بیشی روز و شب ہے، اسی سے حساب مطالع ہے، اسی سے حساب طلوع غروب و سائر اوقات ہے، ہندی تقویم تقویم صوری ہے کہ صورت پر ستوں نے صورت کواکب پر اس کی بناء رکھی ہے ۱۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۵: از میرٹھ بازار لال کرتی مرسلہ شیخ علاؤ الدین صاحب ۱۱ شوال مکرم ۱۳۳۰ھ

حامی سنت، ماحی بدعت، مخدومی و معظمی حضرت مولانا مولوی احمد رضا خان صاحب مد ظلکم العالی، بعد تقدیم ہدیہ سلام و مراسم نیاز مندی عرض ہے کہ مولوی عبداللہ صاحب جنہوں نے قاعدہ استخراج تقویم کواکب از مطالع استوائیہ مرقومہ الینک کمترین کو بتایا تھا ان سے جب کمترین نے ان کے قاعدہ کی غلطی کا اظہار کیا اور جناب والا کی تحریر دکھائی اس سے اطمینان نہ ہوا اور جناب والا کی تحریر کا مفہوم ان کی سمجھ میں نہیں آیا، بلکہ وہ کہتے ہیں کہ یہ قاعدہ بالکل ٹھیک ہے اور میں اپنی ولایتی ستارہ میں مشاہدہ کواکب کو دکھا کر آپ کا اطمینان کر اسکتا ہوں، چنانچہ کمترین نے ان سے وعدہ لیا ہے کہ بعد رمضان المبارک چند روز کے واسطے مع ستارہ میں کے یہاں تشریف لاکر میرا اطمینان کردیں۔ لہذا امید

۱ مسفر المطالع للتقویم والطالع

Fatawa Razawiyya Volume 30

...that the printing of the treatise 'Musfir al-Matali' be delayed until that time. With utmost respect! The Answer: Regarding this rule of calendar (Taqweem), it is submitted that: (1) Why should it be assumed based on the arrival of 'Star 20'? The 'Almensing' itself is a high-ranking star. Observe from it; when it has written the conjunction of two celestial bodies, if one of them is the Moon, then take its calendar for the time of conjunction from the adjustment between the lines, and observe the other based on this rule and see how much difference occurs between the two. (2) Even if that's not possible, I submit an extremely easy possibility: the calendar of the Moon for noon and midnight is recorded daily. By converting and calculating these rising points (matali) for every hour, see how much variance occurs. For instance, as an example, for October this year, the rising points at 12 o'clock are written. Its conversion happened at 253.555 degrees. Under the table of equatorial rising points, its longitudes were 02 38, whereas at that time, the lunar calendar is 10 28. A difference of half a degree occurred, which is by no means hidden. Somewhere it will be even more, somewhere less, somewhere close to alignment. This is clear evidence of a barren rule. The same will be the case with every celestial body, but for the Sun, there is no need as the calendar of its light is also recorded at the same time its passing rising points are written. (3) The modern astronomers are extremely eager for ease, to the extent that they tolerate negligence for it, as is not hidden from those who study their works and numerical facts. The rules derived here by the humble seeker of proofs were not such that their thoughts could reach there. However, due to long hopes and excessive work, these ease-seekers avoided them and kept this simple rule which I submitted to you here. For this sake, the longitude of every celestial body assuming solar centricity, and the latitude assuming the aforementioned, and the log-sine columns were given, and so many calculations were tolerated. If that simple thing were sufficient, would they have been out of their minds to leave investigation and precision and get into such length? (4) How can just two lines, the horizon and the meridian, be sufficient? Yes, such instruments have other lines for making altitude, but almucantars (maqantarat) are far removed from wide circles. Yes, if the celestial body is at the prime vertical (awal al-samawat) and the latitude of the viewing region is negated—which is rare. And this is habitually impossible in Bareilly and Meerut, and all the way north of them, and for about three hundred and fifty miles south, although everything is within Divine Power.

फतावा रज़विया जिल्द 30

...कि उस वक़्त तक रिसाला 'मुसफ़िर अल-मताली' के छपने में ताख़ीर की जाए। ज़्यादा हदे अदब! अल-जवाब (उत्तर): इस तक़वीम (कैलेंडर) के क़ायदे के संबंध में गुज़ारिश है कि: (१) सितारा बीस के आने पर क्यों मान लिया जाए? खुद 'अलमेनसिंह' एक उच्च सितारा है। उससे मुशाहिदा कीजिए; जब उसने दो सितारों के मिलन (क़िरान) को लिखा है, अगर उनमें से एक चाँद है तो क़िरान के वक़्त के लिए उसकी तक़वीम लकीरों के बीच के समायोजन से लें, और दूसरे का इस क़ायदे से मुशाहिदा करें और देखें कि दोनों में कितना अंतर आता है? (२) यह भी न सही, तो एक निहायत आसान सूरत गुज़ारिश करूँचाँद की तक़वीम दोपहर और आधी रात की रोज़ाना लिखी होती है। हर घंटे के उदय बिंदुओं (मताली) को भी गणना करके देख लीजिए कि कितना अंतर पड़ता है। मिसाल के तौर पर, इस साल अक्टूबर के १२ बजे के उदय बिंदु लिखे हैं। उसकी तब्दीली २५३.५५५ डिग्री पर हुई। भूमध्यरेखीय उदय तालिका (table of equatorial rising points) के तहत उसके देशांतर ०२ ३८ हुए, जबकि उस वक़्त चाँद की तक़वीम १० २८ है। आधे डिग्री का फर्क हुआ जो किसी भी तरह छिपा नहीं है। कहीं इससे भी ज़्यादा होगा, कहीं कम, कहीं लगभग बराबर। यह इस बेफायदा क़ायदे की साफ़ दलील है। यही हाल हर सितारे का होगा, लेकिन सूरज के मामले में इसकी ज़रूरत नहीं क्योंकि उसके गुज़रने के उदय बिंदुओं के साथ ही उसकी रोशनी की तक़वीम भी लिखी होती है। (३) आधुनिक खगोलशास्त्री आसानी के बेहद शौकीन हैं, यहाँ तक कि इसके लिए कोताही भी बर्दाश्त कर लेते हैं जैसा कि उनके कार्यों और आंकड़ों से ज़ाहिर है। यहाँ दलीलों के फ़क़ीर ने जो क़ायदे निकाले हैं, उनकी सोच वहाँ तक नहीं पहुँचती थी, लेकिन लंबी उम्मीदों और काम की अधिकता के कारण उन आसान-पसंदों ने उनसे बचकर यह आसान क़ायदा रखा जो मैंने आपसे यहाँ गुज़ारिश की थी। इसी के लिए रोज़ाना हर सितारे का देशांतर (طول) सूरज को केंद्र मानकर और अक्षांश (عرض) ऊपर बताए अनुसार और बाद के खानों में लॉगरिदम (logarithm) दिए गए और इतनी मेहनत की गई। अगर वह आसान बात काफ़ी होती, तो क्या उनका दिमाग़ खराब था जो शोध और बारीकी छोड़कर इतनी लंबाई में पड़ते? (४) सिर्फ़ क्षितिज (horizon) और मध्याह्न (meridian) की दो रेखाएँ क्या काम दे सकती हैं? हाँ, ऐसे उपकरणों में ऊंचाई (altitude) बनाने के लिए और रेखाएँ भी होती हैं, लेकिन मुक़ंतरत (almucantars) चौड़े दायरों से बहुत दूर हैं। हाँ, यदि सितारा अव्वल अल-समावात (prime vertical) पर हो और देखने वाले क्षेत्र का अक्षांश न हो—जो कि दुर्लभ है। और

यह बरेली और मेरठ में, और उनके उत्तर में अंत तक, और दक्षिण में लगभग साढ़े तीन सौ मील तक आदतन असंभव है, हालाँकि अल्लाह की कुदरत में सब कुछ मुमकिन है।

کہ اس وقت تک رسالہ مسفر المطالع کے طبع کرنے میں توقف کیا جائے۔ زیادہ حد ادب! الجواب: اس قاعدہ تقویم کی نسبت گزارش ہے کہ: (۱) ستارہ بیس کے آنے پر کیوں محمول فرمائیے خود المسینگ ایک اعلیٰ ستارہ ہے ہے۔ اس سے ملاحظہ کیجئے جس وقت اس نے دو کوکبوں کا قران لکھا ہے اگر ان میں ایک قمر ہے تو اس کی تقویم وقت قران کے لئے تعدیل مابین السطرین سے لیجئے اور دوسرے کی اس قاعدہ سے ملاحظہ ہو کر دونوں میں کتنا فرق آتا ہے؟ (۲) یہ بھی نہ سہی نہایت سہل امکان گزارش کروں قمر کی تقویم نصف النہار ونصف اللیل روزانہ مکتوب ہے اور ہر گھنٹے کے مطالع ممر بھی ان مطالع کو تحویل و تقویس کر کے دیکھ لیجئے کس قدر تفاوت پڑتا ہے مثلاً ایک مثال گزارش، اس سال اکتوبر ۱۲بجے کے مطالع لکھے ہیں۔ ۵/ ۵۵۵ ۲۵۳ درجہ پر اس کی تحویل ہوئی ۔تحت نط ببط جدول مطالع استوائی میں اس کے طوالع ہوئے ۳۸ ۰۲ احالانکہ اس وقت تقویم قمر ہے ۲۸ ۱۰ نصف درجہ کا فرق ہوا کہ ہرگز مخفی نہیں اور کہیں اس سے بھی زائد آئے گا کہیں کم کہیں قریب تطابق۔ یہ عقیم قاعدہ کی دلیل روشن ہے یہی حال ہر کوکب میں ہوگا مگر شمس اس میں حاجت نہیں کہ اس کی جس وقت کے مطالع ممر لکھے اسی وقت کی تقویم ضو بھی مکتوب ہے۔ (۳) اہل ہیئات جدیدہ سہولت کے کمال حریص ہیں حتیٰ کہ اس کے لیے مساہلت گوارا کرتے ہیں جیسا کہ ان کے اعمال و حقائق اعدائی کے مطالع پر مخفی نہیں یہاں بھی جو قواعد برہانیہ کے فقیر نے استنباط کئے ایسے نہ تھے ان کی فکر وہاں تک پہنچتی مگر طول امل و کثرت عمل کے باعث ان سہل انگاروں نے ان سے گریز کر کے یہ آسان قاعدہ رکھا جو میں نے آپ سے یہاں گزارش کیا تھا۔ اسی کی خاطر روزانہ ہر کوکب کا طول بفرض مرکزیت شمس اور عرض بفرض مذکور اور لوگار شم بعد کے خانے دیے اور اتنے اعمال گوارا

کئے اگر وہ سہل سی بات کافی ہوتی تو کیا انکا سر پھرا تھا کہ تحقیق و تدقیق چھوڑ کر تطویل میں پڑتے۔ (۴) صرف دو خط افق و نصف النہار تو کیا کام دے سکتے ہیں ہاں ایسے آلات میں ارتفاع بنانے کو اور خطوط بھی ہوتے ہیں مگر مقنطرات دوائر عریضہ میں بون بعید ہے ہاں یہ کہ کوکب اول السملوت پر ہو اور عرض اقلیم رویت منتفی وہ نادر ہے اور یہ بریلی و میرٹھ اور ان سے شمال میں آخر تک اور جنوب میں تقریباً ساڑھے تین سو میل تک عادۃً ناممکن ہے اگر چہ قدرت میں سب کچھ ہے۔

Fatawa Razawiyya, Volume 30.

(5) Let me present a decisive statement; it cannot be one of two states: the calendar observed in the telescope will either conform to the calendar calculated according to the Maulvi Sahib's rule or contradict it. If it contradicts it, then the correctness of the rule was never proven. And if it conforms, then it is an even worse error; the rule was proven, but where will refraction go and where will parallax go? An apparent calendar never conforms to a real calendar, even when a celestial body is on the meridian circle, except in that rare state when it is exactly at the zenith.

The gentleman has suggested postponing the publication of the treatise; it is already postponed. Ten treatises refuting Wahhabism, may Allah Almighty forsake them, are under publication: (1) Sullam al-Thubut (2) Iyjab al-Nakir (3) Subhan al-Sabbuh (4) Mazq Talbis (5) Al-Hay'at al-Jabbaria (6) Daman-e-Bagh (7) Paykan-e-Jangudaz (8) Al-Qam' al-Mubin (9) Ta'ala al-Sabbuh (10) Tazah Atiya.

After these, if Allah the Generous wills, it will be the turn of: Al-Dawlat al-Makkiyya, Al-Fuyuz al-Makkiyya, Hasim al-Muftari, Al-Qatham al-Khasim, Al-Kari fi al-'Adi wa al-Ghadi, Al-Jism al-Thanawi, Ashadd al-Ba's, Idkhal al-Sinan, Iqamat al-Mawana, Nur al-Furqan. And Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs.

If there is leisure from serving against the Wahhabis, attention might turn elsewhere. But if this command is on the basis that perhaps the telescope will prove an error in the rules of the treatise, then from whom should assurance be sought? Regarding the rule I submitted to the gentleman, which is standard in modern astronomy, it is approximately close but research brings difference down to the minute details. The rules that this humble servant has derived are proven by geometric proofs. If it shows contrary to them, then surely the instrument is wrong, not the proofs. Some instruments are inherently defective, some are made incorrectly by the maker, sometimes a correct instrument is placed incorrectly, and sometimes the one using the instrument misperceives its reading. An instrument needs calculation even after its maximum capability, whereas calculation often doesn't need an instrument. No matter how precise an instrument is, it cannot reach the precision of calculation. Calculation determines down to the third decimal, and general instruments only show degrees or at most half-degrees. If it shows minutes, it is a wonder of the age, but continuity is definitely inconceivable. Finally, this was some annoying talk regarding the rule. This humble servant hopes to be informed about the price of this telescope and its source.

The gentleman says it is very expensive, so how could I afford it? Where did the Maulvi Sahib get it from? How did he get it? When it is so expensive, it must also show the rings of Saturn, the four moons of Jupiter, and other new celestial bodies discovered by Lode, Sultan, etc. Peace be upon you with honor.

फ़तावा रज़विया, खंड 30.

(5) मैं एक निर्णायक कथन प्रस्तुत करता हूँ; यह दो स्थितियों से खाली नहीं हो सकता: दूरबीन में देखा गया पंचांग मौलवी साहब के नियम के अनुसार गणना किए गए पंचांग के अनुरूप होगा या उसके विपरीत। यदि यह विपरीत है, तो नियम की शुद्धता का कोई प्रमाण ही नहीं है। और यदि यह अनुरूप है, तो यह और भी बड़ी गलती है; नियम तो सिद्ध हो गया, लेकिन अपवर्तन और लम्बन का क्या होगा? दृश्य पंचांग कभी भी वास्तविक पंचांग के अनुरूप नहीं होता, यहाँ तक कि तब भी नहीं जब कोई खगोलीय पिंड मध्याह्न वृत्त पर हो, सिवाय उस दुर्लभ स्थिति के जब वह बिल्कुल शिरोबिंदु (ज़ेनिथ) पर हो।

महोदय ने शोध प्रबंध के प्रकाशन को स्थगित रखने के लिए कहा है; वह स्वयं स्थगित है। वहाबियत के खंडन में दस शोध प्रबंध, अल्लाह उन्हें अपमानित करे, प्रकाशन के अधीन हैं: (1) सल्लम अल-थुबुत (2) ईजाब अल-नकीर (3) सुब्हान अल-सब्बूह (4) मज्क तल्बीस (5) अल-हैयात अल-जब्बारिया (6) दामन-ए-बाग़ (7) पैकान-ए-जांगुदाज़ (8) अल-क़म' अल-मुबीन (9) ता'अला अल-सब्बूह (10) ताज़ा अतिया।

इनके बाद, यदि अल्लाह की इच्छा हो, तो इनकी बारी आएगी: अद-दौलत अल-मक्किया, अल-फुयूज़ अल-मक्किया, हासिम अल-मुफ्तरी, अल-क़थम अल-खासिम, अल-कारी फ़िल 'आदी वल ग़ादी, अल-जिस्म अल-थानवी, अशद्द अल-बा'स, इदखाल अस-सिनान, इकामत अल-मवाना, नूर अल-फुरकान। और अल्लाह हमारे लिए पर्याप्त है, और वह सबसे अच्छा कार्यसाधक है।

वहाबियों के विरुद्ध सेवा से फुर्सत मिले तो अन्य दिशाओं में ध्यान हो, लेकिन यदि यह आदेश इस आधार पर है कि शायद दूरबीन शोध प्रबंध के नियमों में गलती सिद्ध कर दे, तो किससे आश्वासन मांगा जाए? उस नियम के बारे में जो मैंने महोदय को प्रस्तुत किया है और जो आधुनिक खगोल विज्ञान में प्रचलित है, वह लगभग करीब है लेकिन शोध सूक्ष्म विवरणों तक अंतर लाता है। जो नियम इस तुच्छ सेवक ने निकाले हैं, वे ज्यामितीय प्रमाणों द्वारा सिद्ध हैं। यदि वह उनके विपरीत दिखाता है, तो निश्चित रूप से उपकरण गलत है, न कि प्रमाण। कुछ उपकरण स्वयं दोषपूर्ण होते हैं, कुछ को बनाने वाला गलत बनाता है, कभी-कभी सही उपकरण गलत तरीके से लगाया जाता है, और कभी-कभी उपकरण का उपयोग करने वाला उसकी रीडिंग को गलत समझता है। एक उपकरण अपनी अधिकतम कार्यक्षमता के बाद भी गणना का मोहताज होता है, जबकि गणना को अक्सर उपकरण

की आवश्यकता नहीं होती। उपकरण कितना भी सटीक क्यों न हो, वह गणना की सूक्ष्मता तक नहीं पहुँच सकता। गणना तीसरे स्तर तक सटीक होती है, और सामान्य उपकरण केवल डिग्री या अधिकतम आधा डिग्री दिखाते हैं। यदि वह मिनट दिखाता है, तो वह युग का आश्चर्य है, लेकिन निरंतरता निश्चित रूप से अकल्पनीय है। अंत में, यह नियम के संबंध में कुछ कष्टप्रद बातें थीं। इस तुच्छ सेवक को आशा है कि इस दूरबीन की कीमत और उसके स्रोत के बारे में सूचित किया जाएगा।

महोदय कहते हैं कि यह बहुत महंगा है, तो मैं इसे कैसे पा सकूँ? मौलवी साहब ने इसे कहाँ से प्राप्त किया? यह उन्हें कैसे मिला? जब यह इतना महंगा है, तो यह शनि के छल्ले, बृहस्पति के चार चंद्रमा और लोडे, सुल्तान आदि द्वारा खोजे गए अन्य नए खगोलीय पिंडों को भी दिखाता होगा। सम्मान के साथ सलाम।

पृष्ठ 120 / 772

(۵) ایک قول فیصل عرض کروں، دو حال سے خالی نہیں، ستارہ میں سے جو تقویم نظر آئی تقویم محسوب بقاعدہ مولوی صاحب سے مطابق ہو گی یا مخالف، اگر مخالف ہو جب تو صحت قاعدہ کا ثبوت ہی نہ ہوا، اور مطابق ہو تو اور الٹی غلطی، قاعدہ کا ثبوت ہو گیا کہ انکسار کدھر جائے گا اور اختلاف منظر کدھر جائے گا تقویم مرئی کبھی تقویم حقیقی کے مطابق نہیں ہوتی حتیٰ کہ اس وقت بھی کہ کوکب دائرہ نصف النہار پر ہو مگر صرف اس حالت نادرہ میں کہ عین سمت الراس پر ہو۔ جناب نے طبع رسالہ ابھی ملتوی رکھنے کا فرمایا ہے وہ خود ملتوی ہے۔ رد وہابیہ خذلہم اللہ تعالیٰ کے دس رسالے زیر طبع ہیں: (۱) سلم الثبوت (۲) ایجاب النکیر (۳) سبحن السبوح (۴) مزق تلبیس (۵) الھیۃ الجباریہ (۶) دامان باغ (۷) پیکان جانگداز (۸) القمع المبین (۹) تعالیٰ السبوح (۱۰) تازہ عطیہ پھر ان کے بعد ان شاء اللہ الکریم الدولۃ المکیہ، الفیوض المکیہ، حاسم المفتری، القثم الخاصم، الکاری فی العادی والغادی، الجسم الثانوی، اشد الباس، ادخال السنان، اقامۃ الموانۃ، نور الفرقان کی باری ہے وحسبنا اللہ ونعم الوکیل۔ وہابیہ کی خدمت گزاری سے فرصت ہو تو اور طرف توجہ ہو لیکن اگر یہ فرمان اس بناء پر ہے کہ شاید ستارہ میں قواعد رسالہ کی غلطی ثابت کرے تو کس سے اطمینان فرمائیں، سو اس قاعدہ کے جو میں نے جناب سے گزارش کیا اور معمول ہیآت جدیدہ ہے کہ تقریب قریب ہوتا ہے مگر تحقیق سے دقیقہ تک تفاوت لاتا ہے۔ قواعد کہ فقیر نے استنباط کئے مبرہن براہین ہندسیہ ہیں، اگر ان کے خلاف بتائے تو یقیناً آلہ غلط ہے نہ کہ براہین۔ بعض آلات خود ناقص ہوتے ہیں بعض کو بنانے والا غلط بناتا ہے، بعض وقت صحیح آلہ غلط لگایا جاتا ہے، بعض وقت مدلول آلہ کو لگانے والا غلط ادراک کرتا ہے، آلہ اپنے منتہائے کار کے بعد بھی حساب کا محتاج ہے اور حساب اکثر محتاج آلہ نہیں، آلہ کیسا ہی دقیق ہو دقیق حساب تک نہیں

پہنچ سکتا، حساب تو الی ثالث بناتا ہے اور عام آلات صرف درجات یا غایت درجہ انصاف درجہ اگر دقائق بتائے تو عجوبہ دہر ہے مگر توالی ضرور نامنتصور۔ آخر یہ تو قاعدہ کے متعلق سمع خراشی تھی اتنا فقیر کو مامول کہ اس ستارہ میں کی قیمت اور جائے وجہ ان سے مطلع کیا جاؤں۔ جناب فرماتے ہیں بہت بیش قیمت ہے تو میں کہا پا سکوں، مولوی صاحب نے کہاں سے حاصل فرمائی، کس طرح ملی، جب ایسی بیش قیمت ہے تو زحل کے حلقہ مشتری کے چاروں قمر جو لود سلطا و غیر ہما کواکب جدیدہ بھی دکھاتی ہو گی۔ والسلام مع الاکرام

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Issue 26: From Meerut, mentioned place, 12 Shawwal 1330 AH. Supporter of the firm religion, helper of the clear Sharia, may your high shadow be extended. After presenting the gift of Salaam and formalities of neediness, are the equatorial ascensions of planets recorded in Al-Muk correct and real ascensions or not? And have they been extracted with respect to the center of the Earth or not? It is hoped that you will soon honor me with an answer, it would be a highly appreciated matter. Most humble request. Application from the lowest Aladdin.

The Answer: Chief supporter of religion, may your highness's peace be upon you, and the mercy of Allah and His blessings. The ascensions for the path of the sun, moon, and every planet in Al-Muk are all real and sufficiently researched and correct with respect to the center of the Earth. But obtaining rising signs from them will always match the ephemeris for the sun, whereas in other planets it will rarely match and mostly give a difference, the amount of which can be more than half a degree. The reason is that these real ascensions are the ascensions of the parts of the Zodiac that are taken from their declination and distance from the nearest equinox. The sun is always attached to the ecliptic, so its ephemeris is always on the ecliptic itself and those are the rising ascensions. This is contrary to other planets, which only come onto the ecliptic twice in their entire cycle when they are at their ascending and descending nodes, or a few times due to retrogradations, and only at that time will the arc-shaped ascensions correctly indicate their position. Or when the planet passes through the four poles, then the declination and latitude will unite; at other times, it will show a difference. And Peace.

Issue 27: From Meerut, sent by the aforementioned Haji Sahib, 30 Shawwal 1330 AH. The humble one, presently after meeting Maulvi Abdullah Sahib, certainly had the thought that by observing this star, the rule of the praised Maulvi Sahib would be confirmed. In that case, one would have to consider some error in the rule of the known treatise. But since it has become known from your writing that the observations of an astronomical instrument cannot refute geometric proofs, therefore, in such a case, reasoning from observations of the star itself is futile. Previously, the humble one thought that what was proven by observations from the instrument and observatory had no room for error. For this reason, the humble one had requested a postponement regarding the treatise "Musfir al-Matali". But now, since the reality turned out to be contrary, there is no need at all to postpone its printing. Only one point remains to be inquired: what is the maximum difference that

can occur between the precedence obtained from the arc-shaped ascensions of planets and the actual position? That is, can the difference be more than one degree, or...

जिल्द ३० फतावा रज़विया

मसला २६: मेरठ से, उल्लेखित स्थान, १२ शव्वाल १३३० हिजरी। धर्म के समर्थक, स्पष्ट शरीयत के सहायक, आपकी छाया ऊँची रहे। सलाम और श्रद्धा के बाद, अल-मुक में जो ग्रहों के भूमध्यरेखीय उदय (equatorial ascensions) लिखे गए हैं, क्या वे सही और वास्तविक उदय हैं या नहीं? और क्या वे पृथ्वी के केंद्र के आधार पर निकाले गए हैं या नहीं? आशा है कि शीघ्र उत्तर देकर सम्मानित करेंगे, यह बहुत ही सराहनीय बात होगी। अत्यधिक विनम्रता के साथ। सबसे विनम्र अलाउद्दीन की अर्जी।

उत्तर: धर्म-प्रेमी प्रमुख, आप पर शांति और अल्लाह की दया और उसकी बरकतें हों। अल-मुक में सूर्य, चंद्रमा और प्रत्येक ग्रह के पथ के लिए जो उदय दिए गए हैं, वे सभी पृथ्वी के केंद्र के संबंध में वास्तविक और पर्याप्त रूप से शोधित और सही हैं। लेकिन उनसे लग्न (rising signs) प्राप्त करने पर, सूर्य के मामले में यह हमेशा पंचांग (ephemeris) के साथ मेल खाएगा, जबकि अन्य ग्रहों में यह विरल होगा, अक्सर अंतर देगा, जिसकी मात्रा आधे डिग्री से भी अधिक हो सकती है। कारण यह है कि ये वास्तविक उदय राशि चक्र के भागों के उदय हैं जिन्हें उनके झुकाव (declination) और निकटतम विषुव (equinox) से उनकी दूरी से लिया जाता है। सूर्य हमेशा क्रांतिवृत्त (ecliptic) पर रहता है, इसलिए उसका पंचांग हमेशा स्वयं क्रांतिवृत्त पर होता है और वही उदय लग्न होते हैं। अन्य ग्रहों के विपरीत, जो अपने पूरे चक्र में केवल दो बार क्रांतिवृत्त पर आते हैं जब वे अपने आरोही और अवरोही नोड्स पर होते हैं, या ग्रहों की वक्री गति के कारण कुछ बार, और केवल उसी समय चापीय उदय (arcuate ascensions) उनकी स्थिति को सही ढंग से बताएंगे। या उस समय जब ग्रह चार ध्रुवों से गुजर रहा हो, तो झुकाव और अक्षांश एक हो जाएंगे; अन्य समय में यह अंतर दिखाएगा। वस्सलाम।

मसला २७: मेरठ से, उपर्युक्त हाजी साहब द्वारा भेजा गया, ३० शव्वाल १३३० हिजरी। विनम्र सेवक को वर्तमान में मौलवी अब्दुल्ला साहब से मिलने के बाद निश्चित रूप से यह विचार आया था कि इस तारे के अवलोकन से प्रशंसित मौलवी साहब के नियम की पुष्टि हो जाएगी। उस स्थिति में, ज्ञात शोध-पत्र (treatise) के नियम में कुछ त्रुटि समझनी होगी। लेकिन चूँकि आपकी लेखनी से यह ज्ञात हो गया है कि एक खगोलीय उपकरण के अवलोकनों से ज्यामितीय प्रमाणों का खंडन नहीं किया जा सकता है, इसलिए ऐसी स्थिति में तारे के अवलोकनों से तर्क करना ही व्यर्थ है। इससे पहले, विनम्र सेवक का यह मानना था कि उपकरण और वेधशाला के अवलोकनों से जो बात सिद्ध हुई है, उसमें

गलती की कोई गुंजाइश नहीं है। इसी कारण से, विनम्र सेवक ने "मुस्फिर अल-मताली" शोध-पत्र के संबंध में स्थगन का अनुरोध किया था। लेकिन अब चूँकि वास्तविकता इसके विपरीत निकली, इसलिए इसके प्रकाशन को स्थगित करने की बिल्कुल आवश्यकता नहीं है। केवल एक बात पूछनी शेष है कि ग्रहों के चापीय उदय से जो अग्रता (precedence) प्राप्त होती है, उसका वास्तविक स्थिति से अधिकतम कितना अंतर हो सकता है? यानी, क्या अंतर एक डिग्री से अधिक हो सकता है या...

مسئلہ ۲۶: از میرٹھ محل مذکور ۱۲ شوال ۱۳۳۰ھ حامی دین متین، ناصر شرع مبین مد ظلکم العالی۔ بعد تقویم ہدیہ سلام و مراسم نیاز مندی مطالع استوائیہ کواکب جو المک میں مرقوم ہیں وہ صحیح اور حقیقی مطالع ہیں یا نہیں، اور باعتبار مرکز زمین استخراج کئے گئے ہیں یا نہیں؟ امید کہ جواب سے جلد سرفراز بخشی جائے، نہایت مشکور امر باعث ہوگا۔ زیادہ نیاز۔ عریضہ کمترین علاؤالدین۔

الجواب: رئیس دین پرور دامت معالیہ السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ المک میں جو مطالع ممر شمس و قمر و ہر کو کب کے لئے ہیں سب بلحاظ مرکز زمین حقیقی اور بقدر کافی تحقیق و صحیح ہیں مگر ان سے طوالع حاصل کرنا شمس میں ہمیشہ تقویم سے مطابقت لائے گا اور دیگر کواکب میں نادر، اکثر اختلاف دے گا، جس کی مقدار نصف درجہ سے بھی زائد تک ہوگی۔ وجہ یہ ہے کہ یہ مطالع حقیقہ مطالع اجزاء منطقۃ البروج ہیں کہ انہیں کے میل و بعد عن الاعتدال الاقرب سے اخذ کئے جاتے ہیں۔ شمس دائماً ملازم منطقہ ہے تو اس کی تقویم ہمیشہ نفس منطقہ پر ہوتی ہے اور وہی طوالع مطالع ہیں۔ بخلاف دیگر کواکب کے کہ اپنے تمام دورہ میں صرف دو بار منطقہ پر آتے ہیں جب کہ اپنے راس و ذنب پر ہوں یا متحیرات کے باعث دو چار بار اور اسی وقت تقویسی مطالع ان کی تقویم ٹھیک بتائے گی یا اس وقت کہ کوکب مارہ بالا قطاب الاربعہ پر ہو کہ اب میلیہ و عریضہ متحد ہو جائیں گے باقی اوقات اختلاف دے گی۔ والسلام

مسئلہ ۲۷: از میرٹھ مرسلہ حاجی صاحب مذکور ۳۰ شوال ۱۳۳۰ھ کمترین کو فی الحال بعد ملاقات مولوی عبد اللہ صاحب کے بیشک یہ خیال پیدا ہوگیا تھا کہ اس ستارہ میں کے مشاہدے سے مولوی

صاحب ممدوح کے قاعدہ کی تصدیق ہو جائے گی تو اس صورت میں رسالہ معلومہ کے قاعدہ میں کچھ سہو سمجھنا پڑے گا مگر چونکہ حضور والا کی تحریر سے معلوم ہو گیا کہ رصدی آلہ کے مشاہدات سے براہین ہندسیہ کی تردید نہیں ہو سکتی لہذا ایسی صورت میں ستارہ میں کے مشاہدات سے استدلال ہی فضول ہے۔ قبل ازیں کمترین کو یہ گمان تھا کہ آلہ ورصد کے مشاہدات سے جو بات ثابت ہوئی اس میں غلطی کی گنجائش نہیں ہے۔ اس وجہ سے کمترین نے رسالہ مسفر المطالع کے متعلق التوا کی درخواست کی تھی مگر اب چونکہ حقیقت اس کے خلاف نکلی لہذا اس کے طبع کرانے میں التوا کی ہرگز ضرورت نہیں ہے صرف ایک بات دریافت طلب رہ گئی ہے کہ تقویس مطالع کواکب سے جو تقدیم حاصل ہوتی ہے اس کا فرق تقویم اصلی سے زیادہ سے زیادہ کس قدر ہو سکتا ہے۔ یعنی ایک درجہ سے زیادہ فرق ہو سکتا ہے یا

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

...Not so? It is hoped that I will be honored with an answer. From your excellency's other letter, it has been completely established that the almanac of transit longitudes cannot yield the original almanac of other planets except in a few rare instances. I most respectfully seek forgiveness for the bother and trouble caused to your excellency by these writings. Submitted by the lowly Alauddin, may he be forgiven.

The Answer: Yes, it will give an error not of one, but of more than one and a half degrees. A current example: 8 Ramadan-ul-Mubarak 1330 AH corresponding to 22 August 1912 AD. The equatorial transit longitude of Mercury was [astronomical data: 1 t nar ma qaus, etc.]. In the table of equatorial longitudes, its almanac was (j ----) meaning Leo (2 7 12 52). This was that rule; now proceeding by the original rule: Mercury's position at the center of the sun (3 29 9 3 9), sun's position (4 1 58 24), sun's counterpart (28 3 59 24), grand position - sun's counterpart = (19 5 7), angle of the sun half 9 59' 9 59' = 8 9 5 1 preserved shadow 27.5362 Mercury's width at the center of the sun 1 25 prayer 9 8 3 sine 9.9968888 + log distance Mercury 9.5957555 = 9.5926323 subtracted from distance of the sun 10.00028159 = 10.712116 arc in table of shadow 25.68.5 = 23.50 its shadow 9.1625143 + preserved shadow 10.1812270 arc in shadow 89.37: preserved 89.37 = 13 angle of earth: sun's almanac 14-8-56-24-13 meaning Leo's 28-56-24. Observe that in reality the almanac was more than twenty-eight and three-quarter degrees, and this rule stated it as less than twenty-seven degrees. Peace be upon the honorable, the needy one (the author), may he be forgiven, from Bareilly, Shawwal-ul-Mukarram 1330 Hijri.

Problem 28: From the city of Baharpur, sent by Nawab Sultan Ahmad Khan Sahib, 7 Shawwal 1326 AH. Question: At what time does the third degree of Virgo rise these days?

The Answer: These days, the rising of the third degree of Virgo after 8:00 AM is detailed as follows:

Day	Lunar Date	Solar Date	Time of Rising Hour Minute Second	End of Rising Hour Minute Second
Thursday	8 Shawwal 1326 AH	18 July 1860 AD	8 28 27	8 23 23
Friday	9	19	8 22 51	8 29 27

Day	Lunar Date	Solar Date	Time of Rising	End of Rising
Saturday	10	20	8 20 55	8 25 31

फतावा रज़विया, खंड 30

...नहीं? उम्मीद है कि जवाब से नवाजा जाएगा। हुज़ूर के दूसरे पत्र से यह पूरी तरह स्पष्ट हो गया कि ट्रांजिट देशांतरों की पंचांग (تقویم) से अन्य ग्रहों की मूल पंचांग कुछ दुर्लभ अवसरों के अलावा नहीं निकाली जा सकती। इन तहरीरों से हुज़ूर को जो परेशानी हुई, उसके लिए मैं अत्यंत विनम्रतापूर्वक क्षमा चाहता हूँ। प्रेषक: अधम अलाउद्दीन, अल्लाह उसे क्षमा करे।

उत्तर: हाँ, यह एक नहीं, बल्कि डेढ़ डिग्री से भी अधिक की गलती देगा। वर्तमान उदाहरण: 8 रमज़ानुल मुबारक 1330 हिजरी तदनुसार 22 अगस्त 1912 ईस्वी। बुध (عطارد) का भूमध्यरेखीय ट्रांजिट देशांतर [खगोलीय गणनाएँ..]। यह वह नियम था; अब मूल नियम के अनुसार चलें, सूर्य के केंद्र में बुध की स्थिति (9 3 9 29 3) है... [खगोलीय गणनाएँ जारी हैं...] ध्यान दें कि वास्तविकता में पंचांग पौने उनतीस डिग्री से अधिक थी, लेकिन इस नियम ने इसे सत्ताईस डिग्री से कम बताया। और सम्मानियों पर शांति हो, फकीर (लेखक), अल्लाह उसे क्षमा करे, बरेली से, शव्वाल-उल-मुकर्रम 1330 हिजरी।

मसला 28: शहर बहारपुर से, नवाब सुल्तान अहमद खान साहब द्वारा प्रेषित, 7 शव्वाल 1326 हिजरी। प्रश्न: इन दिनों कन्या राशि (सनबला) का तीसरा अंश किस समय उदय होता है?

उत्तर: इन दिनों कन्या राशि के तीसरे अंश का सुबह 8 बजे के बाद उदय होने का विवरण इस प्रकार है:

दिन	**चंद्र तिथि**	**सौर तिथि**	**उदय का समय**	**उदय की समाप्ति**
			घंटा मिनट सेकंड	घंटा मिनट सेकंड
गुरुवार	8 शव्वाल 1326 हि.	18 जुलाई 1860 ई.	8 28 27	8 23 23
शुक्रवार	9	19	8 22 51	8 29 27
शनिवार	10	20	8 20 55	8 25 31

نہیں؟ امید کہ جواب سے سرفراز بخشی جائے۔ حضور کے دوسرے والا نامہ سے یہ بالکل تحقیق ہوگئی کہ تقویم مطالع ممر سے دوسرے کواکب کی تقویم اصلی سوائے چند خاص نادر موقعوں کے نہیں نکل سکتی۔ اس قدر سمع خراشی اور تکلیف دہی کی جوان تحریرات وغیرہ میں حضور والا کو ہوئی نہایت ادب سے معافی چاہتا ہوں۔ عریضہ کمترین علاء الدین عفی عنہ الجواب: ہاں ایک نہیں ڈیڑھ درجے سے بھی زائد غلطی دے گا۔ مثالِ حاضر ۸ رمضان المبارک ۱۳۳۰ھ مطابق ۲۲ اگست ۱۹۱۲ء عطارد کے مطالع استوائی عینی مطالع ممر تھی ۱ ت نر ما قوس میں ایک کی تحویل نمط مالہ بہ جدول مطالع استوائی میں اس کی تقویم (ج ----) یعنی برج اسد (۵۲ ۱۲ ۷ ۲) یہ تو وہ قاعدہ ہوا اب اصل قاعدہ سے چلے تقویم عطارد بمرکز شمس (۹ ۳ ۹ ۲۹ ۳) تقویم شمس (۲۴ ۵۸ ۱ ۴) نظیر شمس (۲۴ ۵۹ ۳ ۲۸) تقویم کب ۔ نظیر تقویم شمس = (۷ ۵ ۱۹) زاویۃ الشمس نصفا ۵۹ ۹ ۵۹ ۹ = ۱ ۵ ۹ ۸ محفوظ ظلہ ۲۷ ۵۳۶۲ عرض عطارد بمرکزیت شمس ۱ ۲۵ نماز ۹ ۸ ۳ جبیبہ ۹,۹۹۶۸۸۸۸ + لو بعد عطارد ۵۵۵ ۷ ۵۹۵ . ۹ = ۵۹۲۶۳۲۳ ۹ مفروق از بعد شمس ۸۱۵۹ ۱۰۰۰۰۲ ۱۰ = ۱۶ ۱۲۱ ۷ ۱۰ قوسہ فی جدول الظل ۵_۶۸_۲۵ = ۵۰_۲۳ ظلھا ۴۳ ۱۶۲۵۱ ۹ + ظل محفوظ ۷۰ ۱۸۱۲۲ ۱۰ قوسہ فی ظل ۷ ۳_۸۹: محفوظ ۷ ۳_۸۹ = ۱۳ ازاویۃ الارض: تقویم شمس ۱۳-۲۴-۵۶-۸-۱۴ یعنی اسد کے ۲۴-۵۶-۲۸ ملاحظہ ہو کہ واقع میں تقویم پونے انتیس درجہ میں بھی زائد تھی اور اس قاعدہ نے ستائیس درجے سے بھی کم بتائی۔ والاسلام مع الکرام فقیر غفرلہ از بریلی شوال المکرم ۱۳۳۰ ہجری

مسئلہ ۲۸: از شہر بہار پور مرسلہ نواب سلطان احمد خان صاحب ۷ شوال ۱۳۲۶ھ آج کل تیسرے درجہ کا سنبلہ کس وقت طالع ہوتا ہے؟ الجواب: آج کل درجہ سوم سنبلہ کا طلوع صبح کے آٹھ بجے کے بعد اس تفصیل سے ہے:

یوم	**تاریخ قمری**	**تاریخ شمسی**	**وقتِ طلوع**	**انتہائے طلوع**
			گھنٹہ منٹ سکنڈ	گھنٹہ منٹ سکنڈ
پنجشنبہ	۸ شوال ۱۳۲۶ھ	۱۸ جولائی ۱۸۶۰ء	۸ ۲۸ ۲۷	۸ ۲۳ ۲۳
جمعہ	۹	۱۹	۸ ۲۲ ۵۱	۸ ۲۹ ۲۷
شنبہ	۱۰	۲۰	۸ ۲۰ ۵۵	۸ ۲۵ ۳۱

Fatawa Razawiya Volume 30

...has given railway time which is prevalent in watches these days. And Allah Almighty knows best.

Problem 29: Submitted by Nawab Amir Ahmad Khan Sahib, 15 Rabi-ul-Awwal Sharif 1336 AH. Respected Sir! In the table for converting Christian dates to Hijri dates that I have for the past six hundred years, "Ahanib L" is written. Has any change been made to this table so that I need to copy it anew?

The Answer: It is "Ahanib L" itself, correct and proper. Some fool had written it as "Nab Lih". There is certainly a thought of amending this table, but it hasn't happened yet. That amendment will completely transform it to the extent that even the entries for months and years will change, and those will be the correct and clear ones. At that time, it will neither be "Ahanib L" nor "Nab Lih", it will be something else entirely. Perhaps it will be "Ahanib Ilah". Only.

Problem 30: From Naswah Qadriyah Junior Madrasa, District Chittagong, sent by Maulvi Jamaluddin Sahib, 27 Ramadan 1338 AH.

[Persian text]: Is it permissible to determine the time for prayer and fasting from a watch, regardless of the sun and moon? Some Deobandis believe so; if it is impermissible, what would be the rational and traditional proof for it? Who is the inventor of the watch and in which era was it invented, and why did the eminent Imams not fix the times for fasting and prayer by it?

[Urdu translation of the question]: Is it permissible to determine the time for prayer and fasting from a watch, ignoring the sun and moon? Some Deobandis are proponents of it. In the case of it being impermissible, what rational and traditional evidence will be for it? Who is the inventor of the watch and in which era was it invented, and why did the eminent Imams not fix the times for prayer and fasting with it? (T)

The Answer:

[Persian text]: The inventor of the timepiece is said to be an astronomer from the era of Harun al-Rashid. And Allah Almighty knows best. However, it was not in vogue during the era of the Imams, nor even until a few hundred years before our time. For a person who does not know the science of timekeeping (Ilm-e-Tawqeet), it is

forbidden to rely on it. Similarly, one should not rely solely on a single timepiece because...

[Urdu translation of the answer]: The inventor of the watch is said to be an astronomer from the era of Harun al-Rashid. And Allah Almighty knows best. In the era of the eminent Imams, rather up until a few hundred years before our era, it was not in vogue. For a person who does not know the science of timekeeping, [relying on] it... (incomplete text on page)

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...रेलवे का वक्त दिया है जो आजकल घड़ियों में रायज है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 29: मसूला नवाब अमीर अहमद खान साहब, 15 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1336 हि. हुज़ूर आली! ईस्वी तारीख़ को हिजरी में बदलने के जदवल (तालिका) में जो मेरे पास पिछले छह सौ सालों का है, "अहानिब ल" लिखा है। क्या इस जदवल में कोई तब्दीली की गई है कि मुझे इसे फिर से नकल करना होगा?

अल-जवाब: "अहानिब ल" ही है, सही और दुरुस्त। "नब लह" किसी बेवकूफ ने लिखवा दिया था। इस जदवल में तरमीम (संशोधन) का ख्याल ज़रूर है मगर अभी हुई नहीं है, वह तरमीम इसे बिल्कुल कायापलट कर देगी यहाँ तक कि महीनों और सालों के दाखिले भी बदल जाएंगे और वही सही और स्पष्ट होंगे। उस वक्त न यह "अहानिब ल" होगा न "नब लह", कुछ और ही होगा। ग़ालिबन "अहानिब इलह" हो। फ़क़त।

मसला 30: अज़ नस्वाह कादरिया जूनियर मदरसा ज़िला चटगाम, मुरसला मौलवी जमालुद्दीन साहब, 27 रमज़ान 1338 हि.

[फ़ारसी इबारत]: नमाज़ और रोज़े का वक्त घड़ी से मुतय्यन करना सूरज और चाँद से कतए-नज़र (ध्यान हटाकर) करते हुए जायज़ है या नहीं? बाज़ देवबन्दी इसके कायल हैं। नाजायज़ होने की सूरत में इस पर कौन सी अकली और नक़ली दलील होगी? घड़ी का मौजिद (आविष्कारक) कौन है और कौन से ज़माने में ईजाद हुई, और आइम्मा-ए-किराम ने इसके ज़रिए नमाज़ और रोज़े का वक्त क्यों मुकर्रर नहीं फ़रमाया?

[उर्दू तर्जुमा]: नमाज़ और रोज़े का वक्त घड़ी से मुतय्यन करना सूरज और चाँद से कतए-नज़र करते हुए जायज़ है या नहीं? बाज़ देवबन्दी इसके कायल हैं, नाजायज़ होने की सूरत में इस पर कौन सी अकली व नक़ली दलील होगी, घड़ी का मौजिद कौन है और कौन से ज़माने में ईजाद हुई, और आइम्मा-ए-किराम ने इसके साथ नमाज़ और रोज़े का वक्त क्यों मुकर्रर नहीं फ़रमाया। (त)

अल-जवाब:

[फ़ारसी इबारत]: घड़ी का मौजिद हारून रशीद के ज़माने का एक नजूमी मर्द बताया जाता है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। आइम्मा-ए-किराम के ज़माने में बल्कि हमारे ज़माने से चंद सौ साल

पहले तक इसका रिवाज न था। इल्म-ए-तौक़ीत (समय निर्धारण का ज्ञान) न जानने वाले शख्स के लिए इस पर भरोसा करना हराम है। इसी तरह एक घड़ी पर भरोसा नहीं करना चाहिए क्योंकि...

[उर्दू तर्जुमा]: घड़ी का मौजिद हारून रशीद के ज़माने का एक नजूमी मर्द बताया जाता है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। आइम्मा-ए-किराम के ज़माने में बल्कि हमारे ज़माने से चंद सौ साल पहले तक इसका रिवाज न था। इल्म-ए-तौक़ीत न जानने वाले शख्स के लिये इस...

पृष्ठ 123/772

وقت ریلوے دیا ہے جو آجکل گھڑیوں میں رائج ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۹: مسئولہ نواب امیر احمد خان صاحب ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۳۶ھ حضور عالی! جدول تحویل تاریخ عیسوی بہ ہجری میں میرے پاس مقابل چھ سو سال کے اہانب ل لکھا ہے کیا اس جدول میں تبدیلی کی گئی ہے تو مجھ کو ازسرنو نقل لینی ہوگی؟

الجواب: اہانب ل ہی ہے صحیح و بجا۔ یہ نب لہ کسی ابلہ نے لکھوادیا، اس جدول میں ترمیم کا ضرور خیال ہے مگر ابھی ہوئی نہیں، وہ ترمیم اسے بالکل کایا پلٹ کر دے گی حتی کہ مداخل شہور وسنین بھی بدل جائیں گے اور وہی صحیح واضح ہوں گے، اس وقت نہ یہ اہانب ل ہوگا نہ نب لہ کچھ اور ہی ہوگا۔ غالباً اہانب الہ ہو، فقط

مسئلہ ۳۰: از نسواہ قادریہ جونیئر مدرسہ ضلع چاٹگام مرسلہ مولوی جمال الدین صاحب ۲۷ رمضان ۱۳۳۸ھ

[فارسی عبارت]: وقت نماز وصوم از گھڑی معین نمودن قطع نظر از آفتاب و ماہتاب آیا جائز شود یا چنانچہ بعض دیوبندی قائل آنست بر تقدیر عدم جائز چہ دلیل عقلاً و نقلاً باید و موجد گھڑی کیست و کدام وقت ایجادش گردید و چرا ائمہ ازوے وقت صوم وصلوٰۃ مقرر نہ نمودند۔

[اردو ترجمہ]: نماز و روزہ کا وقت گھڑی سے معین کرنا سورج اور چاند سے قطع نظر کرتے ہوئے جائز ہے یا نہیں؟ بعض دیوبندی اس کے قائل ہیں، ناجائز ہونے کی صورت میں اس پر کون سی عقلی و نقلی دلیل ہوگی، گھڑی کا موجد کون ہے اور کون سے زمانے میں ایجاد ہوئی، اور ائمہ کرام نے اس کے ساتھ نماز اور روزے کا وقت کیوں مقرر نہیں فرمایا۔ (ت)

الجواب:

[فارسی عبارت]: موجد آلہ ساعت مردے از منجمان زمانہ ہارون رشید راگفتہ اند واللہ اعلم بہ فاما تا زمانہ ائمہ بلکہ تا چند صد سال پیش از زمان ما رواجش نبود و اعتماد بر آنکس را کہ علم توقیت نداند حرام ست، ہمچناں بریک آلہ ساعت اعتماد نشاید کہ

[اردو ترجمہ]: گھڑی کا موجد ہارون الرشید کے زمانے کا ایک نجومی مرد بتایا جاتا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ ائمہ کرام کے زمانے میں بلکہ ہمارے زمانے سے چند سو سال پہلے تک اس کا رواج نہ تھا۔ علم توقیت نہ جاننے والے شخص کے لئے اس

Suddenly, it moves forward and backward by itself. Yes, whoever knows the science of timekeeping and can maintain the timepiece can act according to it, as stated in Ad-Durr al-Mukhtar. The Deobandis themselves are as alienated from timekeeping as they are from religion. Relying on their fatwa is more forbidden than relying on an unreliable watch. And Allah the Almighty knows best.

Relying on an instrument is forbidden. Similarly, one should not rely solely on one watch as it sometimes moves forward or backward on its own. However, a person who knows the science of timekeeping (Ilm-ut-Tawqeet) and can maintain the watch can act upon it, as mentioned in Ad-Durr al-Mukhtar. Deobandis are as unfamiliar with the science of timekeeping as they are with religion. Relying on their fatwa is more forbidden than relying on an unreliable instrument like a watch. And Allah the Almighty knows best. (T)

अचानक, यह अपने आप आगे और पीछे हो जाता है। हाँ, जो कोई भी समय निर्धारण का विज्ञान जानता है और समय यंत्र (घड़ी) की देखभाल कर सकता है, वह उसके अनुसार कार्य कर सकता है, जैसा कि अद-दुर्र अल-मुख्तार में कहा गया है। देवबंदी स्वयं समय निर्धारण से वैसे ही कटे हुए हैं जैसे कि धर्म से। उनके फ़तवे पर भरोसा करना एक अविश्वसनीय घड़ी पर भरोसा करने से भी अधिक हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

किसी यंत्र पर भरोसा करना हराम है। इसी तरह, केवल एक घड़ी पर भरोसा नहीं करना चाहिए क्योंकि यह कभी-कभी अपने आप आगे या पीछे हो जाती है। हालाँकि, जो व्यक्ति समय निर्धारण का विज्ञान (इल्म-उत-तौक़ीत) जानता है और घड़ी की देखभाल कर सकता है, वह उस पर अमल कर सकता है, जैसा कि दुर्रे मुख्तार में इसका उल्लेख किया गया है। देवबंदी तो स्वयं समय निर्धारण के विज्ञान से उसी तरह अनभिज्ञ हैं जैसे कि धर्म से। उनके फ़तवे पर भरोसा करना, घड़ी जैसे अविश्वसनीय यंत्र पर भरोसा करने से भी अधिक हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

पृष्ठ 124 का 772

دفعۃً خود بخود پیش و پس می شود آرے ہر کہ علم توقیت داند و آلہ ساعت را محافظت تواند بر و کار میتواں کرد کما افادہ فی الدر المختار دیوبندیاں خود از توقیت، ہمچناں بیگانہ اند کہ از دین و اعتماد بر فتوائے آنہا حرام تر از آنست کہ بر ساعت بے تمکین۔ واللہ تعالٰی اعلم

آلہ پر اعتماد کرنا حرام ہے۔ اسی طرح صرف ایک گھڑی پر اعتماد نہیں کرنا چاہیے کہ بعض اوقات خود بخود آگے پیچھے ہو جاتی ہے۔ ہاں جو شخص علم توقیت جانتا ہے اور گھڑی کی حفاظت کر سکتا ہے وہ اس پر عمل کر سکتا ہے جیسا کہ در مختار میں اس کا افادہ فرمایا ہے۔ دیوبندی تو خود علم توقیت سے اسی طرح ناآشنا ہیں جیسے دین سے۔ ان کے فتوے پر اعتماد کرنا گھڑی جیسے بے اعتبار آلہ پر اعتماد کرنے سے بڑھ کر حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

Fatawa Razawiya, Volume 30

Biography, Virtues, and Characteristics of the Master of Messengers (peace and blessings be upon him)

Issue 31: From Gundara, Tehsil Ganj, District Bahraich, sent by Abdullah Mian Ji through Syed Sultan Ahmad Sahib, 10th Ramadan Mubarak 1337 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: When Thuwaibah, the slave-girl of Abu Lahab, gave the news of the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to Abu Lahab, at that time Abu Lahab was pleased and freed Thuwaibah. Then for several days, Thuwaibah nursed the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). After Abu Lahab died, either Hazrat Abbas (may Allah be pleased with him) or someone else saw him in a dream and asked, "What is your condition?" He said, "I am in the fire, but there is some relief. Every Monday night, I suck water from my two fingers, with which I gestured to free Thuwaibah." This story has been heard from most reliable sources, and Allama Jazari (may Allah have mercy on him) has also written it in his treatise 'Milad Sharif', and after that, he wrote this:

(Arabic Text)

If this was the state of Abu Lahab, the disbeliever whose condemnation was revealed in the Qur'an, that he was rewarded in the Fire for his joy on the night of the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), then what is the state of a monotheistic Muslim...

(Urdu Translation)

When this is the state of a disbeliever like Abu Lahab, in whose condemnation the Quran was revealed, that because of celebrating joy on the night of the birth of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), he was also given a reward in his grave, then what about your monotheistic and Muslim...

फ़तावा रज़विया, खंड 30

सैय्यदुल मुर्सलीन (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) की सीरत, गुण और विशेषताएँ

मसला 31: स्थान गुंडारा, तहसील गंज, जिला बहराइच से, प्रेषक अब्दुल्ला मियां जी द्वारा सैय्यद सुल्तान अहमद साहब, 10 रमजान मुबारक 1337 हिजरी।

धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: जब अबू लहब की दासी थुवैबा ने अबू लहब को हज़रत (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के जन्म का समाचार दिया, उस समय अबू लहब ने प्रसन्न होकर थुवैबा को आज़ाद कर दिया। फिर कई दिनों तक थुवैबा ने हज़रत (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) को दूध पिलाया। अबू लहब की मृत्यु के बाद, चाहे हज़रत अब्बास (अल्लाह उनसे प्रसन्न हों) ने या किसी और ने उसे स्वप्न में देखा और पूछा: "तेरा क्या हाल है?" उसने कहा: "मैं आग में हूँ लेकिन कुछ राहत होती है। हर सोमवार की रात को मैं अपनी दो उंगलियों से पानी चूसता हूँ, जिनसे मैंने थुवैबा को आज़ाद करने का इशारा किया था।" यह किस्सा अधिकांश विश्वसनीय सूत्रों से सुना गया है, और अल्लामा जज़री (अल्लाह उन पर दया करें) ने भी अपने रिसाला 'मिलाद शरीफ' में इसे लिखा है, और उसके बाद यह लिखा है:

(अरबी पाठ)

यदि अबू लहब जैसे काफ़िर का यह हाल था, जिसकी निंदा में कुरान उतरा, कि नबी (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के जन्म की रात खुशी मनाने के कारण उसे आग में बदला (राहत) दिया गया, तो एक एकेश्वरवादी मुस्लिम का क्या हाल होगा...

(उर्दू अनुवाद)

जब यह हाल अबू लहब जैसे काफिर का है जिसकी निंदा में कुरान उतरा कि नबी करीम (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के जन्म की रात खुशी मनाने के कारण उसे भी कब्र में बदला दिया गया, तो आपके एकेश्वरवादी (मुवाह्हीद) और मुसलमान...

पृष्ठ 125 / 772

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

سیرت وفضائل وخصائص سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم

مسئلہ ۳۱: از مقام گنڈارہ تحصیل گنج ضلع بہرائچ مرسلہ عبد اللہ میاں جی صاحب معرفت سید سلطان احمد صاحب ۱۰ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ولادت کی خبر جب ثویبہ جاریہ ابی لہب نے ابو لہب کو سنائی اس وقت ابو لہب نے خوش ہو کر ثویبہ کو آزاد کردیا پھر کئی دن تک ثویبہ نے حضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دودھ پلایا، پھر ابولہب کو اس کے مرنے کے بعد خواہ حضرت عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے یا اور کسی نے خواب میں دیکھا اور پوچھا: کیا حال ہے تیرا؟ بولا: آگ میں ہوں لیکن تخفیف ہوتی ہے۔ ہر دوشنبہ کی رات اور چوستا ہوں دو انگلیوں سے پانی، جن کے اشارے سے آزاد کیا تھا ثویبہ کو۔ یہ قصہ اکثر معتبرین سے سنا گیا ہے، اور علامہ جزری علیہ الرحمہ نے بھی اپنے رسالہ میلاد شریف میں اس کو لکھا ہے اور اس کے بعد یہ لکھا ہے:

| اذکان ھذا ابولھب الکافر الذی نزل القرآن بذمہ جوزی فی النار بفرحہ لیلۃ مولد النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بہ فما حال المسلم الموحد | جب یہ حال ابولہب جیسے کافر کا ہے جس کی مذمت میں قرآن نازل ہوا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ولادت کی شب خوشی منانے کی وجہ سے اس کو بھی قبر میں بدلہ دیا گیا تو آپ کے موحد و مسلمان |

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Box Top Left]: From his Ummah, peace and blessings of Allah be upon him, until the end. (1) [Box Top Right]: What will be the state of my Ummah, etc. (T)

Upon this, a person says, how can this be correct while in the Holy Quran, Allah, the Sublime, informs regarding Abu Lahab: "His wealth did not avail him, nor that which he earned" (2), meaning neither his wealth nor his actions benefited him. Here, 'wealth' refers to the maidservant and 'action' to her manumission. Otherwise, how can words based on dreams and thoughts be correct against Quranic verses? So, how will its reconciliation be correct? Please explain.

The Answer: This narration is in Sahih Bukhari Sharif; the Imams have accepted it, and there is absolutely no contradiction with the Great Quran in it. Regardless of whether this 'avail' (benefit) occurred, its cause was a connection with the Resplendent Messenger, the Mercy for the worlds, peace and blessings of Allah be upon him. Rejoicing at the noble birth of the Prophet—this is neither his personal wealth nor his optional earning and action. As for what kind of benefit this is, the connection with the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) helped Abu Talib in such a way that he was completely engulfed in fire. The Resplendent Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) found him and pulled him up in the fire so that now fire is only under his soles, whereas the fundamental rule regarding disbelievers is:

[Box Middle Left]: "The punishment will not be lightened for them, nor will they be reprieved." (3) [Box Middle Right]: Neither shall the punishment be lightened for them, nor shall anyone help them.

It is narrated in Sahih Bukhari and Sahih Muslim from Abbas (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Box Bottom Left]: "Yes, he is in a shallow part of the fire, and if it were not for me, he would have been in the lowest depths of the fire." (4) And in another narration: "I found him in the depths of fire..." [Box Bottom Right]: Yes, he is in a small amount of fire; if I were not there, he would have been in the lowest level of Hell. And in one narration: "I [found] him in the... of Hell"

1. Al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad al-Awwal, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/712
2. Al-Quran al-Karim, 111/2
3. Al-Quran al-Karim, 2/162
4. Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on the Intercession of the Prophet (PBUH) for Abu Talib, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/115; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter on the Kunya of the Mushrik, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/912

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

[ऊपरी बायां बॉक्स]: उनकी उम्मत में से, अल्लाह तआला उन पर दुरूद ओ सलाम भेजे... अंत तक। (१) [ऊपरी दायां बॉक्स]: मेरी उम्मत का क्या हाल होगा, इत्यादि। (त)

इस पर एक व्यक्ति कहता है कि यह कैसे सही हो सकता है जबकि पवित्र कुरान में अल्लाह महान अबू लहब के बारे में सूचित करता है: "न उसका माल उसके काम आया और न उसकी कमाई" (२), यानी न उसके धन ने और न उसके कर्मों ने उसे लाभ पहुँचाया। यहाँ 'धन' से मुराद दासी है और 'कर्म' उसे आज़ाद करना है। अन्यथा, कुरान की आयतों के विरुद्ध स्वप्न और विचारों की बातें कैसे सही हो सकती हैं? तो इसका तालमेल कैसे सही होगा? कृपया स्पष्ट करें।

उत्तर: यह रिवायत सहीह बुखारी शरीफ में है, इमामों ने इसे स्वीकार किया है और इसमें महान कुरान का कतई कोई विरोध नहीं है। इस तथ्य से हटकर कि यह 'लाभ' हुआ, इसका कारण रहमत-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के साथ संबंध था। नबी की मुबारक पैदाइश पर खुशी मनाना —यह न तो उनका धन है और न ही उनका स्वैच्छिक उपार्जन और कर्म। जहाँ तक इस बात का सवाल है कि यह कैसा लाभ है, पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ संबंध ने अबू तालिब की इस तरह मदद की कि वे सिर से पैर तक आग में डूबे हुए थे। रसूले अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें पाया और आग से ऊपर खींच लिया ताकि अब आग केवल उनके तलवों के नीचे हो, जबकि काफिरों के हक में मूल नियम यह है कि:

[मध्य बायां बॉक्स]: "न उनसे अज़ाब हल्का किया जाएगा और न ही उन्हें मोहलत दी जाएगी।" (३) [मध्य दायां बॉक्स]: न उनसे अज़ाब हल्का किया जाएगा और न ही कोई उनकी मदद करेगा।

सहीह बुखारी और सहीह मुस्लिम में हज़रत अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

[नीचे बायां बॉक्स]: "हाँ, वह आग के एक उथले हिस्से में है, और अगर मैं न होता तो वह जहन्नुम के सबसे निचले दर्जे में होता।" (४) और एक रिवायत में है: "मैंने उसे आग की गहराइयों में पाया..." [नीचे दायां बॉक्स]: हाँ, वह थोड़ी सी आग में है, अगर मैं न होता तो वह जहन्नुम के सबसे निचले दर्जे में होता। और एक रिवायत में है कि मैंने उसको जहन्नुम की...

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़्सद अल-अव्वल, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, १/७१२
2. अल-कुरान अल-करीम, १११/२
3. अल-कुरान अल-करीम, २/१६२
4. सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाबू शफ़ाअतिन नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम लि-अबी तालिब इल्ख, कदीमी कुतुब खाना, कराची, १/११५; सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अदब, बाबू कुनयतिल मुशरिक, कदीमी कुतुब खाना, कराची, २/९१२

पृष्ठ १२६ का ७७२

[اوپر بائیں جانب]: من امتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الی آخرہ ۱۔ [اوپر دائیں جانب]: امتی کا کیا حال ہو گا الخ۔ (ت)

اس پر ایک شخص کہتا ہے کہ یہ کیونکر صحیح ہوسکتا ہے جبکہ قرآن شریف میں اللہ جل شانہ خبر دیتا ہے ابولہب کی نسبت "مَآ اَغْنٰی عَنْهُ مَالُهٗ وَ مَا كَسَبَ" ۲ کہ نہ نفع دیا اس کو اس کے مال اور اس کے فعل نے۔ پس مال لونڈی اور فعل اس کا آزاد کرنا۔ ورنہ خواب خیال کی باتیں آیات قرآنیہ کے مقابل میں کیونکر صحیح ہوں گی، پس اس کی تطبیق کیونکر صحیح ہوگی۔ بیان فرمائیے۔

الجواب: یہ روایت صحیح بخاری شریف میں ہے، ائمہ نے اسے مقبول رکھا اور اس میں قرآن عظیم کی اصلاً مخالفت نہیں۔ قطع نظر اس سے یہ اغناء ہوا اس کا سبب حضور پر نور رحمت عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے علاقہ۔ حضور کی ولادت کریمہ پر خوشی کہ یہ نہ اس کا مال ہے نہ اس کا کسب و فعل اختیاری۔ یہ تو کیا ایسا فائدہ ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے علاقہ ابو طالب کو ایسا کام آیا کہ سراپا آگ میں غرق تھے۔ حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے پایا اب آگ میں کھینچ لیا کہ اب صرف تلووں میں آگ ہے حالانکہ کفار کے حق میں اصل حکم یہ ہے کہ:

[درمیان بائیں جانب]: "لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُوْنَ" ۳۔ [درمیان دائیں جانب]: نہ ان سے عذاب ہلکا کیا جائے نہ کوئی ان کی مدد کرے۔

صحیح بخاری و صحیح مسلم میں عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

[نیچے بائیں جانب]: نعم هو في ضحضاح من نار ولو لا انا لكان فی الدرك الاسفل من النار۔ ۴ وفي رواية وجدته في غمرات من النار [نیچے دائیں جانب]: ہاں وہ تھوڑی سے آگ میں ہے، اگر میں نہ ہوتا تو وہ جہنم کے سب سے نچلے درجے میں ہوتا۔ اور ایک روایت میں ہے کہ میں نے اس کو جہنم کی

---

۱ المواہب اللدنیہ المقصد الاول المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۲ ۷۱۲ القرآن الکریم ۱۱۱ / ۲ ۳ القرآن الکریم ۲ / ۱۶۲ ۴ صحیح مسلم کتاب الایمان باب شفاعتہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم لابی طالب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۵، صحیح البخاری کتاب الادب باب کنیۃ المشرک قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۱۲

"...so I brought him out to a shallow place [of fire]." He found him in the depths, so he brought him out towards a little bit of fire. Similarly, it is recorded in the Sahihayn from Abu Sa'id al-Khudri, and in Musnad al-Bazzar, Abu Ya'la, and Ibn Adi, and Tamam from Hazrat Jabir bin Abdullah, and in Mu'jam al-Kabir of al-Tabarani from the Mother of the Believers Umm Salama (may Allah be pleased with them all). Imam Ayni in his commentary on Sahih al-Bukhari states: "If you say: The deeds of the disbelievers are like scattered dust, having no benefit in them. I say: This benefit is from the blessing of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and his unique characteristics." If you say that the deeds of disbelievers are like particles of scattered dust which have no benefit, then I will say this benefit is due to the blessing of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and from his specific characteristics. (t)

In Imam Ibn Hajar's Fath al-Bari, a commentary on Sahih al-Bukhari, it is written: "The specificity is supported by the fact that after he refused [to believe], he interceded for him until his punishment was lightened compared to others." This specialty is also supported by the fact that even after [Abu Talib's] refusal to bring faith, you [the Prophet] interceded for him until the reduction in his punishment compared to others was granted. (t)

Similarly, in Majma' Bihar al-Anwar and other books, the summary of all this is that this benefit did not arise from the disbeliever's actions but from the blessing of the Prophet (mercy for the worlds), and these are the sublime characteristics of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And Allah knows best.

Problem 32: From Barrackpore, Murghi Mahal, Masjid Hafiz Muhammad Jafar Sahib, sent by the Imam Sahib, 10 Ramadan al-Mubarak 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding the issue of whether standing during the celebration of the Prophet's birth (Qiyam-e-Milad) is obligatory (Farz), mandatory (Wajib), or a Sunnah?

---

1 Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Intercession of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) for Abu Talib, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/115. 2 Umdat al-Qari, Commentary on Sahih al-Bukhari, Book of Virtues, Chapter on the Story of Abu Talib, Idara al-Tiba'ah al-Muniriyya, Beirut, 17/17. 3 Fath al-Bari, Commentary on Sahih al-Bukhari, Book of Tafsir, Surah al-Qasas, Mustafa al-Babi, Egypt, 10/123.

"तो मैंने उसे उथली आग (के स्थान) की ओर निकाल लिया।" गहराइयों में पाया तो उसे थोड़ी सी आग की तरफ निकाल लिया। इसी तरह सहीहैन में अबू सईद खुदरी से और मुसनद बज़ार, अबू यअ़ला, इब्न अदी और तमाम में हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह से और मुअ़जम कबीर तबरानी में उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा से है (रज़ियल्लाहु अ़नहुम अजमईन)। इमाम ऐनी सहीह बुखारी की शरह (व्याख्या) में फरमाते हैं: "अगर तुम कहो: काफिरों के आमाल बिखरे हुए धूल के कणों के समान हैं जिनका कोई लाभ नहीं होता, तो मैं कहूँगा: यह लाभ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम) की बरकत और आपकी विशिष्टताओं में से है।" अगर तुम कहो कि काफ़िरों के आमाल तो बिखरे हुए धूल के कणों की तरह होते हैं जिनका कोई फायदा नहीं होता, तो मैं कहूँगा यह नफ़ा (लाभ) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम) की बरकत और आपके ख़साइस (विशेषताओं) से है। (त)

इमाम इब्न हजर की फ़तह-उल-बारी शरह बुखारी में है: "विशिष्टता इस बात से पुष्ट होती है कि उनके द्वारा (ईमान लाने से) इनकार करने के बाद भी आपने उनके लिए शफ़ाअ़त (सिफारिश) की, यहाँ तक कि दूसरों की तुलना में उनके अ़ज़ाब (दंड) में कमी कर दी गई।" इस खुसूसियत (विशेषता) की ताईद इस बात से भी होती है कि ईमान लाने से इनकार के बाद भी आपने उनके लिए शफ़ाअ़त की यहाँ तक कि उनके अ़ज़ाब में दूसरों की बनिस्बत तख़फ़ीफ़ (कमी) कर दी गई। (त)

इसी तरह मज्मअ़ बिहारुल अनवार वग़ैरह में है, इन सब का हासिल यह है कि यह नफ़ा काफ़िर के अमल से नहीं हुआ बल्कि हुज़ूर रहमतुल लिल आ़लमीन की बरकत से, और यह ख़साइसे अ़लिया हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम) से है। वल्लाहु तआ़ला आ़लम।

मसला 32: अज़ बैरकपुर, मुर्गी महाल, मस्जिद हाफ़िज़ मुहम्मद जाफ़र साहब, मुरसला पेश इमाम साहब 10 रमज़ानुल मुबारक 1337 हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि कयाम-ए-मौलूद शरीफ (मिलाद के दौरान खड़े होना) फ़र्ज़ है या वाजिब है या सुन्नत?

---

1 सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब शफाअ़तुन नबी (सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम) लिअबी तालिब इल्ख़, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/115 2 उ़म्दतुल क़ारी शरह सहीह बुखारी, किताबुल मनाकिब, बाब क़िस्सा अबी तालिब, इदारातुल तिबाअ़तुल मुनीरयाह बेरूत, 17/17 3 फ़तह-उल-बारी शरह सहीह बुखारी, किताबुत तफसीर, सूरह अल-क़सस, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 10/123

فاخرجتہ الی ضحضاح- گہرائیوں میں پایا تو اس کو تھوڑی سے آگ کی طرف نکال لیا۔ اسی طرح صحیحین میں ابو سعید خدری اور مسند بزار وابویعلی وابن عدی و تمام میں حضرت جابر بن عبداللہ اور معجم کبیر طبرانی میں ام المومنین ام سلمہ سے ہے، رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین امام عینی شرح صحیح بخاری میں فرماتے ہیں: فان قلت اعمال الکفرۃ ھباء منثور لافائدۃ فیھا، قلت ھذا النفع من برکۃ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وخصائصہ- اگر تو کہے کہ کافروں کے اعمال تو بکھرے ہوئے غبار کے ذروں کی طرح ہوتے ہیں جس کا کوئی فائدہ نہیں ہوتا، تو میں کہوں گا یہ نفع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی برکت اور آپ کے خصائص سے ہے۔ (ت)

امام ابن حجر کی فتح الباری شرح بخاری میں ہے: یؤید الخصوصیۃ انہ بعد ان امتنع شفع لہ حتی خفف عنہ العذاب بالنسبۃ لغیرہ- اس خصوصیت کی تائید اس بات سے بھی ہوتی ہے کہ ایمان لانے سے انکار کے بعد بھی آپ نے اس کے لئے شفاعت کی یہاں تک کہ اس کے عذاب میں دوسروں کی بنسبت تخفیف کر دی گئی۔ (ت)

اسی طرح مجمع بحار الانوار وغیرہ میں ہے، ان سب کا حاصل یہ ہے کہ یہ نفع کافر کے عمل سے نہ ہوا بلکہ حضور رحمۃ للعالمین کی برکت سے، اور یہ خصائص علیہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۲: از بارکپور، مرغی محال، مسجد حافظ محمد جعفر صاحب مرسلہ پیش امام صاحب ۱۰ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قیام مولود شریف فرض ہے یا واجب ہے یا سنت؟

1 صحیح مسلم کتاب الایمان باب شفاعة النبی صلی الله علیہ وسلم لابی طالب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۱۵ 2 عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب المناقب باب قصہ ابی طالب ادارة الطباعة المنیریة بیروت ۱۷ / ۱۷ 3 فتح الباری شرح صحیح البخاری کتاب التفسیر سورة القصص مصطفی البابی مصر ۱۰ / ۱۲۳

Fatawa Razawiya Volume 30

Amr says that standing for Milad Sharif should be with folded hands, while Zaid says hands should be left down. Tell us, who is telling the truth?

The Answer: It is better to stand with folded hands, just as the command for attending at the luminous shrine (of the Prophet). It is stated in Fatawa Alamgiri: "He should stand as he stands in prayer"[1] (i.e., stand as one stands in prayer). Similarly, it is found in al-Lubab, Sharh al-Lubab, al-Ikhtiyar Sharh al-Mukhtar and other reliable books. Standing in the blessed gathering is recommended (Mustahab), and if the gathering is standing, it is Sunnah; and if leaving it leads to strife (fitna) or an accusation of Wahhabism, then it becomes obligatory (Wajib), as mentioned in Radd al-Muhtar regarding people standing for one another. (As it is mentioned in Radd al-Muhtar regarding standing for some people for the sake of others). And Allah Almighty knows best.

---

[1] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Manasik, Matlab Ziyarat al-Nabi (PBUH), Noorani Kutub Khana Peshawar, 1/265.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अम्र कहता है कि क़ियाम-ए-मौलूद शरीफ़ (नबी स.अ.व. की विलादत के ज़िक्र के समय खड़ा होना) हाथ बाँध कर होना चाहिए और ज़ैद कहता है कि हाथ छोड़ कर होना चाहिए, तो बताइए कि किस की बात सच है?

अल-जवाब: हाथ बाँध कर खड़े होना बेहतर है जैसा कि रौज़-ए-अनवर (नबी स.अ.व. के मज़ार शरीफ़) पर हाज़िरी के वक़्त हुक्म है। फ़तावा आलमगीरी में है: 'यक़िफ़ु कमा यक़िफ़ु फ़िस-सलाह'[1] (ऐसे खड़ा हो जैसे नमाज़ में खड़ा होता है)। इसी तरह लुबाब और शरह-ए-लुबाब और इख़्तियार शरह-ए-मुख्तार व अन्य विश्वसनीय किताबों में है। मुबारक महफ़िल में क़ियाम (खड़ा होना) मुस्तहब (पसंदीदा) है और महफ़िल खड़ी हो तो सुन्नत, और इसे छोड़ने (तर्क) में फ़ितना या वहाबियत का इल्ज़ाम हो तो वाजिब है, जैसा कि रद-उल-मुह्तार में 'क़ियाम-ए-नास बाज़ुम लि-बाज़' (कुछ लोगों का दूसरों के लिए खड़ा होना) के बारे में है। (जैसा कि रद-उल-मुह्तार में कुछ लोगों के कुछ की खातिर खड़े होने के बारे में है)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

[1] अल-फ़तावा अल-हिन्दिया किताबुल मनासिक मतलब ज़ियारतुन नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 1/265

عمرو کہتا ہے کہ قیام مولود شریف ہاتھ باندھ کر ہونا چاہیے اور زید کہتا ہے کہ ہاتھ چھوڑ کر ہونا چاہیے، تو بتلائیے کہ کس کی بات سچ ہے؟

الجواب: ہاتھ باندھ کر کھڑے ہونا بہتر ہے جیسا کہ حاضری روضہ انور کے وقت حکم ہے۔ فتاوٰی عالمگیری میں ہے: یَقِفُ کَمَا یَقِفُ فِي الصَّلَاۃِ ۱ (ایسے کھڑا ہو جیسے نماز میں کھڑا ہوتا ہے۔ ت) اسی طرح لباب و شرح لباب و اختیار شرح مختار و غیرہا کتب معتبرہ میں ہے۔ ____ قیام مجلس مبارک مستحب ہے اور مجلس کھڑی ہو تو سنت، اور ترک میں فتنہ یا الزام وہابیت ہو تو واجب کما فی ردالمحتار فی قیام الناس بعضھم لبعض۔ (جیسا کہ ردالمحتار میں بعض لوگوں کے بعض کی خاطر کھڑے ہونے کے بارے میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم

---

۱ الفتاوی الھندیۃ کتاب المناسك مطلب زیارۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم نورانی کتب خانہ پشاور ۱ / ۲۶۵

Vol 30 Fatawa Rizwia

Treatise Tajalli al-Yaqeen bi-anna Nabiyyana Sayyid al-Mursaleen 1305 AH (The manifestation of certainty that our Prophet, peace and blessings be upon him, is the leader of all Messengers)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 33: From Munger, Lal Darwaza, via Mirza Ghulam Qadir Baig, 1st Shawwal 1305 AH. Your Holiness, may your shadow be long! Here, the Wahhabis have raised a new notion by denying that the Prophet (peace and blessings be upon him) is the most superior of the Messengers. Although it was argued that the matter is clear and known to every Muslim child, they demand proof from the Quran and Hadith. Efforts were made here but no explicit proof was found in the Quran and Hadith. Therefore, the matter is presented for your consideration; it is hoped that you will favor the Muslims by providing evidence from Quranic verses and Hadiths. That is all.

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

[Arabic Verse]: All praise is due to Allah, who sent His Messenger with guidance and the religion of truth to make it prevail over all religions, even though the polytheists dislike it. [Urdu Translation]: All praise belongs to Him who sent His Messenger with guidance and the true religion so that He may cause it to prevail over all religions, even if the polytheists dislike it. Great...

खंड 30 फ़तवा रिज़विया

रिसाला तजल्ली अल-यक़ीन ब-अन नबिय्यना सैयिद अल-मुर्सलीन 1305 हिजरी (इस बात के साथ यक़ीन का इज़हार कि हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तमाम रसूलों के सरदार हैं)

बिस्मिल्लाह हिर-रहमान निर-रहीम

मसला 33: मुंगेर, लाल दरवाज़ा से, हज़रत मिर्ज़ा गुलाम क़ादिर बेग के माध्यम से, 1 शव्वाल 1305 हिजरी। हज़रत अक़दस दाम ज़िल्लहुम! यहाँ वहाबियों ने एक नया शगूफ़ा (विवाद) ज़ाहिर किया कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के अफ़ज़ल अल-मुर्सलीन होने से इंकार किया। हालाँकि कहा गया कि मसला स्पष्ट है, मुसलमानों का हर बच्चा जानता है, लेकिन वे कहते हैं कि कुरान और हदीस से दलील लाओ। यहाँ कोशिश की गई, कुरान और हदीस में दलील नहीं मिली, इसलिए मसला आपकी सेवा में हाज़िर है; उम्मीद है कि आयतों और हदीसों के सबूत के साथ मुसलमानों को ममनून (अनुगृहीत) फरमाएँगे, फ़क़त।

अल-जवाब: बिस्मिल्लाह हिर-रहमान निर-रहीम

[अरबी आयत]: अल-हम्दु लिल्लाहिल-लज़ी अर्सला रसूलाहु बिल-हुदा व दीनल हक़ लि-युज़हिराहु अलद-दीनि कुल्लिहि व लव करहल मुशरिकून। [उर्दू अनुवाद]: सब खूबियाँ उसे जिसने अपने रसूल को हिदायत और सच्चे दीन के साथ भेजा कि उसे सब दीनों पर ग़ालिब करे और बुरा मानें मुशरिक, बड़ी...

पेज 129 / 772

رسالہ تجلی الیقین بان نبینا سید المرسلین ۱۳۰۵ھ (یقین کا اظہار اس بات کے ساتھ کہ ہمارے نبی صلی اللہ علیہ و سلم تمام رسولوں کے سردار ہیں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

مسئلہ ۳۳: از مونگیر لعل دروازہ معرفت حضرت مرزا غلام قادر بیگ غرہ شوال ۱۳۰۵ھ حضرت اقدس دام ظلہم! یہاں وہابیہ نے ایک تازہ شگوفہ اظہار کیا کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کے افضل المرسلین ہونے سے انکار کیا۔ ہر چند کہا گیا کہ مسئلہ واضح ہے، مسلمانوں کا ہر بچہ جانتا ہے، مگر کہتے ہیں کہ قرآن و حدیث سے دلیل لاؤ۔ یہاں کوشش کی، قرآن و حدیث میں دلیل نہ پائی، لہٰذا مسئلہ حاضر خدمت والا ہے، امید ہے کہ بہ ثبوت آیات واحادیث مسلمانوں کو ممنون فرمائیں گے، فقط

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

الحمد للہ الذی ارسل رسولہ بالھدیٰ ودین الحق لیظہرہ علی الدین کلہ ط ولو کرہ المشرکون سب خوبیاں اسے جس نے اپنے رسول کو ہدایت اور سچے دین کے ساتھ بھیجا کہ اسے سب دینوں پر غالب کرے اور پڑے بُرا مانیں مشرک، بڑی

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Blessed is He Who sent down the Criterion (the Qur'an) upon His servant that he may be a warner to all the worlds. And all messengers were sent specifically to their own people. He sent our Prophet, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, as a mercy to all the worlds, so He included under the fold of his mercy the Prophets, the Messengers, the proximate Angels, and all of Allah's creation. He made him the Seal of the Prophets, so he abrogated all religions and no law shall abrogate his religion. He included all the Messengers in his Ummah (community) when Allah took the covenant of the Prophets. Glory be to Him Who took His servant by night from the Sacred Mosque (Al-Masjid al-Haram) to the Furthest Mosque (Al-Masjid al-Aqsa) to the high heavens, to the Supreme Throne; then he approached and came down, so he was at a distance of two bow-lengths or nearer. Then He revealed to His servant what He revealed. The heart did not lie about what it saw. Will you then dispute with him about what he saw? And indeed, he saw him in another descent. The sight did not swerve, nor did it transgress. And that to your Lord is the final end. And that He must recreate everyone on the day when they will find no intercessor except Al-Mustafa (the Chosen One). So for him is the excellence in this world and the hereafter, and the ultimate goal, the great means of approach, and the supreme intercession.

Page 130 of 772

बरकत वाला है वह जिसने अपने बंदे पर क़ुरआन उतारा ताकि वह सारे जहान को डर सुनाने वाला हो। और सभी रसूल विशेष रूप से अपनी ही कौमों की ओर भेजे गए। उसने हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को सारे जहान के लिए रहमत बनाकर भेजा, तो उनके दामन-ए-रहमत के नीचे अंबिया, मुरसलीन, मुक़र्रब फ़रिश्ते और अल्लाह की पूरी मख्लूक को दाखिल फ़रमाया, और उन्हें सब नबियों का ख़ातिम (अंतिम नबी) बनाया, तो उन्होंने और दीन मंसूख फ़रमाए, और उनके दीन का कोई अक्षर मंसूख न होगा। अल्लाह ने उनकी उम्मत में तमाम रसूलों को शामिल किया, जबकि खुदा ने पैगंबरों से अहद (वचन) लिया। पाकी है उसे जो रातों-रात अपने बंदे को मस्ज़िद-ए-हराम से मस्ज़िद-ए-अक़्सा तक, बुलंद आसमानों तक, अर्श-ए-आला तक ले गया, फिर नज़दीक हुआ तो तजल्ली फ़रमाई, तो दो कमानों बल्कि उससे भी कम का फ़ासला रहा। फिर अपने बंदे को वह्य (ईश्वरीय संदेश) की, दिल ने जो देखा उसमें शक न किया, तो क्या तुम उनके दीदार में झगड़ते हो। और कसम है बेशक उन्होंने उसे दोबारा देखा। आँख बहकी नहीं और न ही सीमा से बढ़ी। और बेशक तेरे रब ही की ओर अंत है। और बेशक उसे सबको दोबारा पैदा करना ज़रूर है जिस दिन कोई शफीअ (सिफ़ारिश करने वाला) न पाएंगे सिवाए मुस्तफ़ा के, तो दुनिया और आख़िरत में उन्हीं के लिए फज़ीलत है और सबसे आख़िरी हद और सबसे बड़ा वसीला और सबसे बड़ी शफ़ाअत उन्हीं की है।

पृष्ठ 130 / 772

برکت والا ہے وہ جس نے اپنے بندے پر قرآن اتارا کہ وہ سارے جہان کو ڈر سنانے والا ہو۔ اور سب رسول خاص اپنی ہی قوموں کی طرف بھیجے گئے۔ اس نے ہمارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سارے جہان کے لیے رحمت بھیجا، تو ان کے دامنِ رحمت کے نیچے انبیاء و مرسلین و ملائکہ مقربین اور تمام مخلوق الہی کو داخل فرمایا، اور ان کو سب نبیوں کا خاتم کیا، تو انہوں نے اور دین نسخ فرمائے، اور ان کے دین کا کوئی حرف منسوخ نہ ہوگا۔ اللہ نے ان کی امت میں تمام رسولوں کو داخل کیا، جبکہ خدا نے پیغمبروں سے عہد لیا۔ پاکی ہے اسے جو راتوں رات اپنے بندے کو مسجدِ حرام سے مسجدِ اقصیٰ تک بُلند آسمانوں تک عرشِ اعلیٰ تک، پھر نزدیک ہوا تو تجلی فرمائی، تو دو کمانوں بلکہ اس سے کم کا فاصلہ رہا۔ پس اپنے بندے کو وحی کی، دل نے جو دیکھا اس میں شک نہ کیا تو کیا تم ان کے دیدار میں جھگڑتے ہو۔ اور قسم ہے بے شک انہوں نے اسے دوبارہ دیکھا۔ آنکھ بیکا نہ چلی اور نہ حد سے بڑھی۔ اور بے شک تیرے رب ہی کی طرف انتہا ہے۔ اور بے شک اسے سب کو دوبارہ پیدا کرنا ضرور ہے جس دن کوئی شفیع نہ پائیں گے سوائے مصطفیٰ کے، تو دنیا اور آخرت میں انہیں کیلئے فضیلت ہے اور سب سے پرلے سرے کی نہایت اور سب سے بڑا وسیلہ اور سب سے بڑی شفاعت انہی کی ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

| (Arabic) And the Praised Station, the Appointed Cistern, and countless high attributes and lofty ranks. May Allah Almighty send peace, blessings, and benedictions upon him, his family, his companions, and everyone affiliated with him, forever and ever, as much as He and his High and Sublime Lord love and are pleased with. | (Urdu) The greatest intercession and that station where all from the beginning to the end will praise him, and that cistern where the thirsty of the Ummah will come and be satiated, and countless high attributes and the highest of ranks. So may Allah Almighty descend blessings and benediction upon him, his family, companions, and everyone who takes his name, forever and ever, as is pleasing and beloved to him and his High and Sublime Lord. |

That the Luminous Presence, the Master of the Universe (may Allah Almighty send peace and blessings upon him) is the most superior of the Messengers and the Leader of the first and the last, is an absolute, certain, definite, unanimous, and firm matter of faith. No one will oppose it except a misguided, irreligious servant of devils, and we seek refuge in Allah, Lord of the worlds. It is strange to doubt this after reciting the Kalimah; if it is not manifest today, tomorrow is near—the day when He will gather the entire creation. He will make the Presence (the Prophet) the bridegroom of the entire gathering. Great Prophets up to Hazrat Ibrahim (Khalilullah) will all be in need of the Presence. The hands of the needy, both friends and foes, will be raised towards him. His Kalimah will be recited, and the drum of his praise will beat. What is described today will be evident tomorrow. On that day, the believers and affirmers will celebrate with luminous festivities. "All praise is due to Allah, Who guided us to this" (All praises are for Allah Who showed us the way to this. - T). And those who are falsifiers and deniers will bite their hands in heart-rending regrets,

| (Arabic) "Oh, would that we had obeyed Allah and obeyed the Messenger." | (Urdu) Alas! If only we had somehow obeyed the command of Allah and obeyed the command of the Messenger. |

| (Arabic) O Allah! Make us from among the guided ones and do not make us a trial for the wrongdoing people. | (Urdu) O Allah! Make us among those who receive guidance and do not make us a trial for the oppressors. (T) |

The Mu'tazilite group, who consider the noble angels to be superior to the Prophets (peace and blessings be upon them), they also [consider] the Presence...

1 Al-Quran Al-Kareem 7/43 2 Al-Quran Al-Kareem 33/66 Page 131 of 772

फतवा रज़विया जिल्द 30

| (अरबी) मकाम-ए-महमूद और हौज़-ए-मौरूद और अनगिनत उच्च गुण और ऊंचे दर्जे। तो अल्लाह तआला उन पर, उनके वंश और उनके साथियों और उनसे जुड़े हर व्यक्ति पर हमेशा-हमेशा वैसी ही रहमतें, सलामती और बरकतें नाज़िल फ़रमाए जैसी वह और उनके बुलंद व बरतर रब को पसंद और महबूब है। | (उर्दू) महानतम शफ़ाअत (सिफारिश) और वह स्थान जहाँ पहले और बाद के सभी लोग उनकी प्रशंसा करेंगे और वह हौज जिस पर उम्मत के प्यासे आकर तृप्त होंगे और अनगिनत उच्च गुण और सबसे ऊंचे दर्जे, तो अल्लाह तआला उन पर और उनकी आल और असहाब और उनके हर नाम लेवा पर हमेशा-हमेशा वैसी ही दुरूद व बरकत उतारे जैसी उन्हें और उनके बुलंद व बाला रब को पसंद व महबूब है। |

हुज़ूर पुर नूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का अफ़ज़लुल मुर्सलीन और सैय्यदुल अव्वलीन वल आख़िरीन होना क़तई ईमानी, यक़ीनी, अज़ानी, इजमाई और ईक़ानी मसला है जिसमें सिवाय गुमराह बददीन और शैतानों के बंदे के कोई विरोध नहीं करेगा। अल्लाह की पनाह रबुल आलमीन से, कलिमा पढ़ कर इसमें शक करना अजीब है; आज नहीं खुला तो कल करीब है, जिस दिन तमाम मखलूक़ (सृष्टि) को जमा फरमाएंगे, सारे मजमे का दूल्हा हुज़ूर को बनाएंगे, जलील (महान) नबी, हज़रत खलील (अलैहिस्सलाम) तक सभी हुज़ूर ही के नियाज़मंद (जरूरतमंद) होंगे, दोस्त और दुश्मन सबकी हाजतों के हाथ उन्हीं की तरफ बुलंद होंगे, उन्हीं का कलिमा पढ़ा जाता होगा, उन्हीं की हम्द (प्रशंसा) का डंका बजता होगा। जो आज बयान है कल अयाँ (स्पष्ट) है, उस दिन जो मोमिन और इक़रार करने वाले हैं वो नूरानी खुशियों की शादियां रचाएंगे, "अल्हम्दु लिल्लाहिल लज़ी हदाना लिहाज़ा" (सब खूबियां अल्लाह के लिए जिसने हमें इसका रास्ता दिखाया - त)। और जो बातिल (झूठा) और मुनकिर (इनकार करने वाले) हैं वो दिल को छलनी करने वाली हसरतों से अपने हाथ चबाएंगे।

| (अरबी) "काश कि हमने अल्लाह की इताअत की होती और रसूल की इताअत की होती।" | (उर्दू) हाय किसी तरह हमने अल्लाह का हुक्म माना होता और रसूल का हुक्म माना होता। |

| (अरबी) ऐ अल्लाह! हमें हिदायत पाने वालों में शामिल कर और हमें ज़ालिम लोगों के लिए आज़माइश न बना। | (उर्दू) ऐ अल्लाह! हमें हिदायत पाने वालों में से बना दे और हमें ज़ालिमों के लिए आज़माइश न बना। (त) |

मोतज़िला गिरोह, जो फरिश्तों को नबियों (अलैहिस्सलाम) से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) मानते हैं, वे भी हुज़ूर...

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 7/43 2 अल-क़ुरान अल-करीम 33/66 पृष्ठ 131/772

| والمقام المحمود والحوض المورود وما لا یحصی من الصفات العلی والدرجات العلیاء فصلی اللہ تعالی و سلم وبارك علیه وعلی اله وصحبه وکل منتم الیه دائما ابدا کما یحب ویرضی هو وربه العلی الاعلی۔ | اعظم شفاعت اور وہ مقام جس میں سب اگلے پچھلے ان کی حمد کریں اور وہ حوض جس پر تشنگان امت آکر سیراب ہوں گے اور بے گنتی بلند صفتیں اور سب سے اونچے درجے، تو اللہ تعالیٰ درود و برکت اتارے ان پر اور ان کے آل واصحاب اور ہر ان کے نام لیوا پر ہمیشہ ہمیشہ جیسی انہیں اور ان کے بلند وبالاتر رب کو پسند و محبوب ہے۔ |

حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا افضل المرسلین و سید الاولین والآخرین ہونا قطعی ایمانی، یقینی، اذعانی، اجماعی، ایقانی مسئلہ ہے جس میں خلاف نہ کرے گا مگر گمراہ بد دین بندہ شیاطین والعیاذ باللہ رب العلمین کلمہ پڑھ کر اس میں شک عجیب ہے، آج نہ کھلا تو کل قریب ہے، جس دن تمام مخلوق کو جمع فرمائیں گے، سارے مجمع کا دولھا حضور کو بنائیں گے، انبیائے جلیل تاحضرت خلیل سب حضور ہی کے نیاز مند ہوں گے، موافق و مخالف کی حاجتوں کے ہاتھ انہیں کی جانب بلند ہوں گے، انہیں کا کلمہ پڑھا جاتا ہوگا، انہیں کی حمد کا ڈنکا بجتا ہوگا، جو آج بیاں ہے کل عیاں ہے، اس دن جو مومن و مقرر ہیں نور بار عشرتوں سے شادیاں رچائیں گے، "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ هَدٰانَا لِهٰذَا" (سب خوبیاں اللہ کو جس نے ہمیں اس کی راہ دکھائی۔ت) اور جو مبطل و منکر ہیں دلفگار حسرتوں سے ہاتھ چبائیں گے،

| "یٰلَیْتَنَا اَطَعْنَا اللّٰهَ وَ اَطَعْنَا الرَّسُوْلَا"۔ | ہائے کسی طرح ہم نے اللہ کا حکم مانا ہوتا اور رسول کا حکم مانا ہوتا۔ |

| اللھم اجعلنا من المھتدین ولا تجعلنا فتنۃ للقوم الظلمین۔ | اے اللہ! ہم کو ہدایت پانے والوں میں سے بنادے اور ہمیں ظالموں کے لئے آزمائش نہ بنا۔ (ت) |

گروہ معتزلہ کہ ملائکہ کرام کو حضرات انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام سے افضل مانتے ہیں وہ بھی حضور

---

1 القرآن الکریم ۷/ ۴۳ 2 القرآن الکریم ۳۳/ ۶۶

They certainly consider the Leader of the Messengers (peace and blessings be upon him and his entire family) as specifically chosen and exempted. According to them too, the radiant Presence is superior, higher, loftier, and more exalted than all the Prophets, Messengers, close Angels, and all of Allah's creation—peace and blessings of the Lord Most High be upon him. This is explicitly stated in the words of the noble scholars and researched and explained in this humble servant's treatise "Ijlal Jibril bi-Ja'lihi Khadiman lil-Mahbub al-Jamil".

[Boxed Text] (Arabic): As for Al-Zamakhshari, he has made himself a fool, followed his own desires, was ignorant of his own school of thought, and reached the extremity of misguidance to the extent that his source of drinking (disposition) is unknown, as people of research have warned. And Allah, Glory be to Him and the Exalted, is the Giver of success. (Urdu Translation): As for Al-Zamakhshari, he is a fool of the heart, a follower of his carnal desires, ignorant of his own religion, and has reached the limit in misguidance, so much so that his disposition is not known, as the people of research have warned him. And Allah, Glory be to Him and the Exalted, is the Master of success. (T) [End Boxed Text]

While this humble servant was surprised by the demand for evidence on such an explicit matter, at the same time, seeing the manner of the question, I also thanked Allah that, Al-hamdulillah, the belief is correct; there is only a desire for clarification for the sake of peace of mind. However, this phrase certainly increased my astonishment: "no evidence found in the Qur'an and Hadith". Subhan Allah! The issue is manifest, evidences are abundant, verses are numerous, and Hadiths are mutawatir (consecutively narrated). Then if the questioner is a person of knowledge, what is the reason for not being informed? And if they are an unlearned ignorant person, then their complaint of not finding it is misplaced. This humble servant (may Allah forgive him) has written a book of nearly ninety parts titled "Muntaha al-Tafsil li-Mabhath al-Tafdil" containing powerful proofs from the Qur'an and Hadith on the issue of the superiority of the Two Sheikhs (Abu Bakr and Umar, may Allah be pleased with them both), most of which, by Allah's praise, are my own extractions. Considering its length might be tedious, I summarized it in "Matla' al-Qamarayn fi Abana Sabqat al-Umarayn" (1297 AH). Then where is that finite discussion and where is this shoreless ocean? Allah, Allah! All greatness belongs to Allah!

[Boxed Text] (Arabic): "And if all the trees on earth were pens and the ocean [were ink], with seven oceans more to replenish it, the words of Allah would not be exhausted." (Urdu Translation): And if all the trees on earth were to become pens and the ocean were its ink, and seven more oceans behind it, then the words of Allah would not be exhausted. (T) [End Boxed Text]

Without exaggeration, if divine success assists, the research on this belief could exceed many volumes, but [here it is] as per need and...

---

1 The Holy Quran 31/27

वे निश्चित रूप से सैय्यदुल मुर्सलीन (उन पर और उनके पूरे परिवार पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) को विशेष रूप से चुना हुआ और अपवाद स्वरूप मानते हैं। उनके निकट भी, वह नूरानी हस्ती सभी नबियों, रसूलों, निकटवर्ती फरिश्तों और अल्लाह की पूरी रचना से श्रेष्ठ, उच्च, महान और अधिक महिमामंडित हैं—उन पर परम उच्च प्रभु की शांति और आशीर्वाद हो। विद्वानों के वचनों में इसकी स्पष्ट व्याख्या है और इस तुच्छ सेवक के शोध ग्रंथ "इजलाल-ए-जिब्रील बिजअलहि खादिमल लिल-महबूबिल जमील" में इसका शोध और स्पष्टीकरण है।

[बॉक्स टेक्स्ट] (अरबी): जहाँ तक अज़-ज़मख़शरी का प्रश्न है, उसने स्वयं को मूर्ख बना लिया है, अपनी इच्छाओं का पालन किया है, अपने ही पंथ से अनभिज्ञ रहा है, और पथभ्रष्टता की उस पराकाष्ठा तक पहुँच गया है जहाँ उसका स्वभाव अज्ञात है, जैसा कि शोधकर्ताओं ने चेतावनी दी है। और अल्लाह, वह पवित्र और महान है, सफलता देने वाला है। (उर्दू अनुवाद): रहा ज़मख़शरी, तो वह दिल का मूर्ख, अपनी कामुक इच्छाओं का अनुयायी, अपने धर्म से अनभिज्ञ और पथभ्रष्टता में चरम पर पहुँचा हुआ है, यहाँ तक कि उसके स्वभाव का पता नहीं है, जैसा कि शोधकर्ताओं ने उसे चेतावनी दी है। और अल्लाह, वह पवित्र और महान है, सफलता का स्वामी है। (त) [बॉक्स टेक्स्ट समाप्त]

जहाँ इस तुच्छ सेवक को इतने स्पष्ट मामले पर प्रमाण की मांग ने आश्चर्यचकित किया, वहीं प्रश्न के तरीके को देखकर मैंने अल्लाह का शुक्र भी अदा किया कि अल्हम्दुलिल्लाह, अकीदा (विश्वास) सही है; केवल मन की शांति के लिए स्पष्टीकरण की इच्छा है। हालाँकि, इस वाक्यांश ने निश्चित रूप से मेरे आश्चर्य को बढ़ा दिया: "कुरान और हदीस में कोई प्रमाण नहीं मिला"। सुब्हान अल्लाह! मामला स्पष्ट है, प्रमाण प्रचुर हैं, आयतें असंख्य हैं, और हदीसें मुतवातिर (निरंतर वर्णित) हैं। फिर यदि प्रश्नकर्ता ज्ञानी व्यक्ति है, तो सूचित न होने का क्या कारण है? और यदि वे अनपढ़ अज्ञानी व्यक्ति हैं, तो प्रमाण न मिलने की उनकी शिकायत अनुचित है। इस तुच्छ सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने शैखैन (हज़रत अबू बक्र और उमर, अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) की श्रेष्ठता के मुद्दे पर कुरान और हदीस के शक्तिशाली प्रमाणों वाली लगभग नब्बे भागों की एक पुस्तक "मुंतहल तफ़्ज़ील लि-मब़हसिल तफ़्ज़ील" लिखी है, जिनमें से अधिकांश, अल्लाह की प्रशंसा से, मेरे स्वयं के निष्कर्ष हैं। इसकी लंबाई को उबाऊ मानते हुए, मैंने इसे "मतलअल कम़रैन फी इबानति सब़कतिल उमरैन" (1297 हिजरी) में संक्षेपित किया। फिर कहाँ वह सीमित चर्चा और कहाँ यह अथाह सागर? अल्लाह, अल्लाह! समस्त महानता अल्लाह ही के लिए है!

[बॉक्स टेक्स्ट] (अरबी): "और यदि पृथ्वी पर जितने भी वृक्ष हैं वे कलम बन जाएँ और समुद्र [स्याही हो], उसके पीछे सात और समुद्र उसे भरने के लिए हों, तो भी अल्लाह की बातें समाप्त नहीं होंगी।" (उर्दू अनुवाद): और यदि पृथ्वी पर जितने भी पेड़ हैं वे सब कलमें बन जाएँ और समुद्र उसकी स्याही हो, और उसके पीछे सात और समुद्र हों, तो अल्लाह की बातें समाप्त न होंगी। (त) [बॉक्स टेक्स्ट समाप्त]

बिना किसी अतिशयोक्ति के, यदि ईश्वरीय सफलता सहायक हो, तो इस विश्वास पर शोध कई खंडों से अधिक हो सकता है, लेकिन [यहाँ यह] आवश्यकतानुसार और...

---

1 अल-कुरान अल-करीम 31/27

سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وعلی آلہ اجمعین کو بالیقین مخصوص ومستثنیٰ جانتے ہیں۔ انکے نزدیک بھی حضور پرنور انبیاء و مرسلین و ملائکہ مقربین و خلق اللہ اجمعین سب سے افضل و اعلیٰ و بلند و بالا علیہ صلوٰۃ المولیٰ تعالیٰ۔ کلمات علمائے کرام میں اس کی تصریح اور فقیر کے رسالہ "اجلال جبریل بجعلہ خادماً للمحبوب الجمیل" میں تحقیق و توضیح۔

[باکس ٹیکسٹ] (عربی): اما الزمخشری فقد سفه نفسه وتبع هواه وجهل مذهبه وتناهی فی الضلال حتی لم یعلم مشربه کما نبه علیه اهل التحقیق، واللہ سبحانہ ولی التوفیق۔ (اردو): رہا زمخشری، تو وہ دل کا احمق، اپنی نفسانی خواہش کا پیروکار، اپنے مذہب سے جاہل اور گمراہی میں انتہاء کو پہنچا ہوا ہے، یہاں تک کہ اس کے مشرب کا پتا نہیں جیسا کہ اہل تحقیق نے اس پر تنبیہ فرمائی ہے۔ اور اللہ سبحانہ و تعالیٰ توفیق کا مالک ہے۔ (ت) [باکس ٹیکسٹ ختم]

فقیر کو جہاں ایسے صریح مسئلے پر طلبِ دلیل نے تعجب دیا وہاں اس کے ساتھ ہی طرزِ سوال کو دیکھ کر یہ شکر بھی کیا کہ الحمد اللہ عقیدہ صحیح ہے، صرف اطمینانِ خاطر کو خواہش توضیح ہے، مگر اس لفظ نے بیشک حیرت بڑھائی کہ قرآن وحدیث میں دلیل نہ پائی۔ سبحان اللہ مسئلہ ظاہر، دلیلیں وافر، آیتیں متکاتر، حدیثیں متواتر۔ پھر سائل ذی علم ہو تو تو اطلاع نہ ملنے کی کیا صورت۔ اور جاہل بے علم ہو تو اپنے نہ پانے کی بیجا شکایت۔ فقیر غفراللہ تعالیٰ لہ نے مسئلہ تفضیل حضراتِ شیخین رضی اللہ تعالیٰ عنہما میں دلائلِ جلائلِ قرآن وحدیث سے جو اکثر بحمد اللہ استخراجِ فقیر ہیں نوے جز کے قریب ایک کتاب مسمی بہ "منتهی التفصیل لمبحث التفضیل" لکھی جس کے طول کو مملِ خاطر سمجھ کر "مطلع القمرین فی ابانة سبقة العمرین (۱۲۹۷ھ) میں اس کی تلخیص کی، پھر کہاں وہ بحث متناہی المقدار اور کہاں یہ بحر ناپیدا کنار، اللہ اللہ العظمة للہ"

[باکس ٹیکسٹ] (عربی): "وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَتُ اللَّهِ ط" (اردو): اور اگر زمین میں جتنے پیڑ ہیں سب قلمیں بن جائیں اور سمندر اس کی سیاہی ہو، اس کے پیچھے سات سمندر اور، تو اللہ کی باتیں ختم نہ ہوں (ت) [باکس ٹیکسٹ ختم]

بلا مبالغہ اگر توفیق مساعد ہو اس عقیدے کی تحقیق مجلدات سے زائد ہو، مگر بقدرِ حاجت و

---

۱ القرآن الکریم ۳۱/ ۲۷

In his spare time, for the solace and steadfastness of the believer's heart and for the grief and silencing of the ill-natured denier, he restricts himself to only ten verses and a hundred hadiths. He names this miraculous brief work "Qala'id Nuhur-ul-Hoor min Fara'id Bahur-un-Noor" and chronologically entitles it "Tajalli-ul-Yaqeen bi-an-Nabiya Syed-ul-Mursaleen" (The Manifestation of Certainty that our Prophet is the Master of Messengers).

"And my success is only by Allah; upon Him I rely, and to Him I return. And may Allah Almighty send blessings upon the best of His creation, the luminary of its horizon, and upon his family, his companions, his followers, and his group. Indeed, He is the All-Hearing, the Near, the Responder." My success is not through anyone but Allah Almighty; I have placed my trust in Him and I turn towards Him. May Allah Almighty send blessings upon him who is the best of all His creation and is the lamp of its horizon, and upon his family, his companions, his followers, and his group; indeed, He is the Hearer, the Near, the Accepter of prayers. (T)

These gems of necklaces consist of two frameworks: First Framework: Contains glorious verses. Second Framework: Contains beautiful hadiths. This light-scattering framework is illuminated by four glows: First Glow: A few divine revelations in addition to the noble Quranic verses. Second Glow: Sublime sayings of the Master of Messengers, peace and blessings be upon him and them all. If some words of prophets and angels are seen, consider them as followers in the stirrup of the one followed. Third Glow: Pure and exclusive paths and narrations of hadiths regarding unique characteristics. Fourth Glow: Exquisite narrations of the companions, sayings of scholars of previous books, glad tidings from voices of the unseen, and true dreams. "And Allah the Exalted is the Helper, and praise be to Allah, Lord of the worlds" (And Allah, Glorified and Exalted is He, is the helper and all praise is for Allah Who is the Sustainer of all the worlds. T). Aside from these, attention was not paid to the sayings of scholars because it was contrary to the aim of brevity. Whoever wishes to be informed about some of them should refer to the petitioner's treatises: "Saltanat-ul-Mustafa fi Malakoot-il-Wara", "Qamar-ut-Tamam li-Nafy-iz-Zill 'an Sayyid-ul-Anaam", and "Ijla-ul-Jibreel bi-Ja'alahu Khadiman lil-Mahbub-il-Jameel". "And Allah is the Guide and the Master of favors" (And Allah Almighty is the only giver of guidance and the Owner of blessings. T).

फ़ुर्सत के समय में, मोमिन के दिल के सुकून और मज़बूती के लिए और बद-नियत मुनकिर (इनकार करने वाले) के रंज और खामोशी के लिए, सिर्फ दस आयतों और सौ हदीसों पर इक्तिसार (संक्षेप) किया और इस मोजिज़ ईजालह (चमत्कारिक संक्षिप्त रचना) का नाम "कलैद नुहूर-उल-हूर मिन फराइद बहूर-उन-नूर" रखा और तारीख (इतिहास) के एतबार से इसे "तजल्ली-उल-यकीन बि-अन नबियना सैयदुल मुर्सलीन" का लक़ब दिया।

"मेरी कामयाबी सिर्फ अल्लाह की तौफीक से है, मैंने उसी पर भरोसा किया और उसी की तरफ रुजू करता हूँ। और अल्लाह तआला दरूद नाज़िल फरमाए अपनी बेहतरीन मख्लूक पर और उसके उफुक (क्षितिज) के चिराग पर, और आपकी आल पर और आपके असहाब पर और आपके तमाम पैरोकारों पर और आपकी जमात पर, बेशक वह सुनने वाला, करीब और दुआओं को कबूल करने वाला है।" अल्लाह तआला के बगैर मेरे लिए किसी की तौफीक नहीं, मैंने उसी पर भरोसा किया और उसी की तरफ रुजू लाता हूँ। अल्लाह तआला दरूद नाज़िल फरमाए उस पर जो उसकी तमाम मख्लूक से बेहतर और उसके उफुक का सिराज (चिराग) है, और आपकी आल पर और आपके असहाब पर और उसके तमाम पैरोकारों पर और उसकी जमात पर, बेशक वह सुनने वाला, करीब, दुआओं को कबूल करने वाला है। (त)

ये नायाब हार दो ढांचों (हैकल) पर मुश्तमिल हैं: पहला ढांचा (हैकल अव्वल): इसमें जलील (महान) आयतें हैं। दूसरा ढांचा (हैकल दोम): इसमें जमील (सुंदर) हदीसें हैं। यह नूर बिखेरने वाला ढांचा चार चमक (ताबिशों) से रोशन है: पहली चमक (ताबिश अव्वल): कुरानी आयतों के अलावा कुछ रब्बानी वही (ईश्वरीय रहस्योद्घाटन)। दूसरी चमक (ताबिश दोम): हुजूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम और उन सब पर आला दर्जे के इरशादात। अगर अंबिया और मलाइका के कुछ कलिमात देखें तो उन्हें मुतबऊ (जिसका अनुसरण किया जाए) की रकाब में ताबे (अनुगामी) समझें। तीसरी चमक (ताबिश सोम): सिर्फ और खालिस खसाइस (विशेषताओं) वाली हदीस के तरीके और रिवायतें। चौथी चमक (ताबिश चहारुम): सहाबा किराम के उमदा आसार, पिछली किताबों के उलेमा के कौल (कथन), गैबी आवाजों और सच्चे ख्वाबों की बशारतें (खुशखबरी)। "वल्लाहु सुब्हानहू हुवल मुईन वल्हम्दु लिल्लाहि रब्बिल आलमीन" (और अल्लाह सुब्हानहू व तआला ही मददगार है और तमाम खूबियां अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है। त)। इनके अलावा उलेमा के कौल पर तवज्जो न दी क्योंकि यह संक्षिप्त रहने के मकसद के खिलाफ था। जिसे उनमें से कुछ के

बारे में जानने का शौक हो, वह फकीर (लेखक) के रिसालों "सल्तनतुल मुस्तफा फी मलकूति कुल्लिल वरा", "कमरूत तमाम लिनफ़्यिज़ ज़िल्ल अन सैयदिल अनाम" और "इज्लाउ जिब्रील बि-जअलहू खादिमल लिल महबूबिल जमील" की तरफ रुजू करे। "वल्लाहुल हादी व वलियुल अयादी" (और अल्लाह तआला ही हिदायत देने वाला और नेमतों का मालिक है। त)।

पेज 133 of 772

وقت فرصت، قلب مؤمن کی تسکین و تثبیت اور منکر بد باطن کی تخزین و تبکیت کو صرف دس آیتوں اور سو حدیثوں پر اقتصار مطلب اور اس معجز عجالہ مسمّٰی بہ "قلائد نحور الحور من فرائد بحور النور" کو بلحاظ تاریخ "تجلی الیقین بان نبینا سید المرسلین" سے ملقب کرتا ہے۔

وما توفیقي الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب، وصلی اللہ تعالی علی خیر خلقہ وسراج افقہ و آلہ وصحبہ و متبعیہ و حزبہ انہ سمیع قریب مجیب۔ اللہ تعالٰی کے بغیر میرے لیے کسی کی توفیق نہیں، میں نے اسی پر بھروسہ کیا اور اسی کی طرف رجوع لاتا ہوں۔ اللہ تعالٰی درود نازل فرمائے اس پر جو اس کی تمام مخلوق سے بہتر اور اس کے افق کا سراج ہے، اور آپ کی آل پر اور آپ کے اصحاب پر اور اس کے تمام پیروکاروں پر اور اس کی جماعت پر، بے شک وہ سننے والا، قریب، دعاؤں کو قبول کرنے والا ہے۔ (ت)

یہ قلائد فرائد دو ہیکل پر مشتمل: ہیکل اول: میں آیات جلیلہ۔ ہیکل دوم: میں احادیث جمیلہ۔ یہ ہیکل نورافگن چار تابشوں سے روشن: تابش اول: چند وحی ربانی علاوہ آیات کریمہ قرآنی۔ تابش دوم: ارشادات عالیہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وعلیہم اجمعین۔ اگر بعض کلمات انبیاء و ملائکہ دیکھئے متبوع کی رکاب میں تابع سمجھئے۔ تابش سوم: محض و خالص طرق و روایات حدیث خصائص۔ تابش چہارم: صحابہ کرام کے آثار رائقہ، اقوال علمائے کتب سابقہ، بشرائے ہواتف رؤیائے صادقہ۔ واللہ سبحانہ ھو المعین والحمد للہ رب العالمین (اور اللہ سبحانہ و تعالٰی ہی مددگار ہے اور تمام خوبیاں اللہ کو جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ ت) ان کے سوا اقوال علماء پر توجہ نہ کی کہ غرض اختصار کے منافی تھی۔ جسے ان کے بعض پر اطلاع پسند آئے۔ فقیر کے رسائل "سلطنت المصطفٰی فی ملکوت کل الورٰی" و "قمر التمام لنفی الظل عن سید الانام" و

"اجلال جبریل بجعلہ خادماً للمحبوب الجمیل" کی طرف رجوع لائے۔ واللہ الہادی و ولی الایادی (اور اللہ تعالیٰ ہی ہدایت دینے والا اور نعمتوں کا مالک ہے۔ ت)

Volume 30 Fatawa Razawiyya

First Temple: Radiant Jewels of Quranic Verses

First Verse: Allah the Almighty said: "And [recall, O Prophet], when Allah took the covenant of the prophets, [saying], 'Whatever I give you of the Scripture and wisdom and then there comes to you a messenger confirming what is with you, you [must] believe in him and support him.' [Allah] said, 'Have you acknowledged and taken upon that My commitment?' They said, 'We have acknowledged.' He said, 'Then bear witness, and I am with you among the witnesses.' And whoever turns away after that - it is they who are the defiantly disobedient." 1

First Verse: Allah the Almighty said, and remember O Beloved! when God took a covenant from the Prophets that whatever I give you of the Book and Wisdom, then there comes to you a Messenger confirming that which is with you, you must surely believe in him and most certainly help him. Then He said: "Do you agree, and take this heavy responsibility of Mine?" All the Prophets submitted, "We agree." He said, "Then bear witness to one another, and I am also with you among the witnesses." Now whoever turns away after this, then those are the disobedient ones.

The great Imam Abu Jafar Tabari and other scholars of Hadith, in the commentary of this verse, narrate from the Master of Muslims, Commander of the Faithful, Hazrat Maula Ali (may Allah honor his countenance):

[Arabic:] Allah did not send any Prophet from Adam onwards except that He took a covenant from him regarding Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) that if he were sent while they were alive, they would surely believe in him and surely support him, and take a covenant of this from their people. 2

That is, from Adam (peace be upon him) until the end, for every Prophet Allah the Almighty sent, a covenant was taken from all of them regarding Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), that if he were commissioned during the lifetime of that Prophet, he should believe in him and help him, and take a covenant of this subject from his Ummah.

1. Al-Quran al-Karim 3/81

2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah from Ali, the First Objective: Taking the Covenant from the Prophets, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/66, Jami' al-Bayan (Tafsir al-Tabari) under Verse 3/81, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/387

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

प्रथम मंदिर: कुरानी आयतों के देदीप्यमान रत्न

आयत-ए-ऊला: अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: "और जब अल्लाह ने पैग़म्बरों से अहद (वचन) लिया कि जो कुछ मैं तुम्हें किताब और हिकमत अता करूँफिर तुम्हारे पास कोई रसूल आए जो तुम्हारी किताबों की तस्दीक़ करने वाला हो, तो तुम ज़रूर उस पर ईमान लाना और ज़रूर उसकी मदद करना। फ़रमाया क्या तुमने इक़रार किया और इस पर मेरा भारी ज़िम्मा लिया? सब ने अर्ज़ की कि हमने इक़रार किया। फ़रमाया तो तुम एक दूसरे पर गवाह हो जाओ और मैं भी तुम्हारे साथ गवाहों में से हूँ। तो जो इसके बाद फिर जाए, तो वही लोग नाफ़रमान हैं।" 1

पहली आयत: अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया, और याद कर ऐ महबूब! जब ख़ुदा ने अहद लिया पैग़म्बरों से कि जो मैं तुमको किताब व हिकमत दूँ, फिर तुम्हारे पास आए रसूल तस्दीक़ फ़रमाता उसकी जो तुम्हारे साथ है तो तुम ज़रूर ही उस पर ईमान लाना, और बहुत ज़रूर उसकी मदद करना। फिर फ़रमाया क्या तुमने इक़रार किया, और इस पर मेरा भारी ज़िम्मा लिया। सब अम्बिया ने अर्ज़ की कि हम ईमान लाए। फ़रमाया तो एक दूसरे पर गवाह हो जाओ और मैं भी तुम्हारे साथ गवाहों से हूँ। अब जो इसके बाद फिरेगा तो वही लोग बे-हुक्म हैं।

इमाम अजल्ल अबू जाफ़र तबरी वग़ैरह मुहद्दिसीन इस आयत की तफ़सीर में हज़रत मौला-उल-मुस्लिमीन अमीर-उल-मोमिनीन जनाब मौला अली करम अल्लाह तआला वज्ह-हुल-करीम से रावी हैं:

[अरबी पाठ:] अल्लाह ने आदम से लेकर उसके बाद तक कोई नबी नहीं भेजा मगर उनसे मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के बारे में अहद लिया कि अगर वह उनकी ज़िंदगी में मबऊस हों तो वह उन पर ईमान लाएँ और उनकी मदद करें और अपनी क़ौम से इस बात का अहद लें। 2

यानी अल्लाह तआला ने आदम अलैहिस्सलाम से लेकर आख़िर तक जितने अम्बिया भेजे सब से मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बारे में अहद लिया गया कि अगर यह इस नबी की ज़िंदगी में मबऊस हों तो वह उन पर ईमान लाए और उनकी मदद फ़रमाए और अपनी उम्मत से इस मज़मून का अहद ले।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 3/81
2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया अली से, मक़सद-ए-अव्वल अम्बिया से अहद लेना, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 1/66, जामे-उल-बयान (तफ़सीर अल-तबरी) आयत 3/81 के तहत, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी बेरुत 3/387

पृष्ठ 134/772

ہیکل اوّل میں جواہر زواہر آیاتِ قرآنیہ

آیتِ اولٰی: قال تبارک وتعالٰی: "وَاِذْ اَخَذَ اللّٰہُ مِیْثَاقَ النَّبِیّٖنَ لَمَآ اٰتَیْتُکُمْ مِّنْ کِتٰبٍ وَّ حِکْمَۃٍ ثُمَّ جَآءَکُمْ رَسُوْلٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِہٖ وَ لَتَنْصُرُنَّہٗ ؕ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَ اَخَذْتُمْ عَلٰی ذٰلِکُمْ اِصْرِیْ ؕ قَالُوْٓا اَقْرَرْنَا ؕ قَالَ فَاشْہَدُوْا وَ اَنَا مَعَکُمْ مِّنَ الشّٰہِدِیْنَ ۝ فَمَنْ تَوَلّٰی بَعْدَ ذٰلِکَ فَاُولٰٓئِکَ ہُمُ الْفٰسِقُوْنَ ۝" 1-

پہلی آیت: اللہ تبارک و تعالٰی نے فرمایا، اور یاد کر اے محبوب ! جب خدا نے عہد لیا پیغمبروں سے کہ جو میں تم کو کتاب و حکمت دوں ، پھر تمہارے پاس آئے رسول تصدیق فرماتا اس کی جو تمہارے ساتھ ہے تو تم ضرور ہی اس پر ایمان لانا ، اور بہت ضرور اس کی مدد کرنا ۔ پھر فرمایا کیا تم نے اقرار کیا، اور اس پر میرا بھاری ذمہ لیا۔ سب انبیاء نے عرض کی کہ ہم ایمان لائے۔ فرمایا تو ایک دوسرے پر گواہ ہو جاؤ اور میں بھی تمہارے ساتھ گواہوں سے ہوں ۔ اب جو اس کے بعد پھرے گا تو وہی لوگ بے حکم ہیں ۔

امام اجل ابو جعفر طبری وغیرہ محدثین اس آیت کی تفسیر میں حضرت مولٰی المسلمین امیر المومنین جناب مولٰی علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم سے راوی:

لم یبعث اللہ نبیاً من آدم فمن بعدہ الا اخذ علیہ العھد فی محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لئن بعث و ھو حی لیؤمنن بہ ولینصرنہ ویأخذ العھد بذلک علی قومہ 2-

یعنی اللہ تعالٰی نے آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام سے لے کر آخر تک جتنے انبیاء بھیجے سب سے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بارے میں عہد لیا گیا کہ اگر یہ اس نبی کی زندگی میں مبعوث ہو تو وہ ان پر ایمان لائے اور ان کی مدد فرمائے اور اپنی امت سے اس مضمون کا عہد لے۔

1 القرآن الكريم ٨١/٣ 2 المواهب اللدنية عن على المقصد الاول اخذ العهد على الانبياء المكتب الاسلامي بيروت ١/٦٦، جامع البيان(تفسير الطبرى)تحت آية ٨١/٣ دار احياء التراث العربي بيروت ٣/٣٨٧

Fatawa Razawiya - Volume 30

Likewise, it was narrated from the Great Scholar of the Ummah and the Scholar of the Quran, Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them), as recorded by Ibn Jarir[1] and Ibn Asakir and others. (Ibn Jarir and Ibn Asakir etc. have narrated it. - Translator). Rather, Imam Badr al-Zarkashi, Hafiz Imad ibn Kathir, and the Imam of Hadith Scholars Allama Ibn Hajar al-Asqalani have attributed it to Sahih Bukhari*. And Allah (the Exalted) knows best.

ونحوه اخرج الامام ابن ابی حاتم فی تفسیره عن السدی کما آورده الامام الاجل السیوطی فی الخصائص الکبری ۲۔	**And similarly, Imam Ibn Abi Hatim narrated in his Tafsir from al-Suddi, as mentioned by the great Imam al-Suyuti (may mercy be upon him) in Al-Khasa'is al-Kubra[2]. (Translator)**

In accordance with this divine covenant, the noble Prophets (peace and praise be upon them) were always eloquent in spreading the virtues and mentioning the ranks of the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him and upon all of them), and they adorned their pure and blessed gatherings and assemblies—visited by angels—with his remembrance and praise. They took covenants from their nations to believe in and aid the Radiant Prophet, until that last news-bringer, the pure son of the Virgin Batool (Mary), the Messiah, the Word of Allah (peace be upon him), arrived saying: "...giving good tidings of a messenger who will come after me, whose name is Ahmad"[3] (Proclaiming the good news of that Messenger who will grace the world after me, whose name is Ahmad. - Translator). And when all the stars and brilliant celestial bodies retired into the unseen, the world-illuminating sun of the Final Messenger, with immense glory and majesty, rose in splendor. May Allah (the Exalted) send peace, blessings, and salutations upon him and all of them for all eternity. (May Allah send peace, blessings, and mercy upon you and all other Messengers forever. - Translator).

- Note: Zarqani said: Shami said, "I could not find it in Sahih Bukhari."[4] (Translator)
- From the author.

---

[1] Jami' al-Bayan (Tafsir al-Tabari) under verse 3/81, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/387 [2] Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on the specificity of taking the covenant from the Prophets, etc., Markaz Ahl-e-Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat India 1/8 [3] The Holy

Quran 61/6 [4] Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/40

Page 135 of 772

फ़तावा रज़विया - जिल्द ३०

इसी तरह उम्मत के महान विद्वान और कुरान के ज्ञाता हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत हुई, जिसे इब्ने जरीर[1] और इब्ने असाकिर वगैरह ने रिवायत किया। (इसे इब्ने जरीर और इब्ने असाकिर वगैरह ने रिवायत किया। -अनु.) बल्कि इमाम बद्र ज़रकशी, हाफ़िज़ इमाद बिन कसीर और इमामुल हुफ़्फ़ाज़ अल्लामा इब्ने हजर असक़लानी ने इसे सहीह बुखारी* की तरफ निस्बत किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

वनहवुहू अख़्रजल इमामु इब्नु अबी हातिम फ़ी तफ़्सीरिही अनिस सुद्दी कमा आवरदहूल इमामुल अजलुस सुयूती फ़िल ख़साइसिल कुबरा २।	**और इसकी मिसाल इमाम इब्ने अबी हातिम ने अपनी तफ़्सीर में सुद्दी से रिवायत किया जैसा कि इमाम अजल सुयूती अलैहिर्रहमा ने ख़साइस कुबरा में उल्लेख किया है। (अनु.)**

इस ईश्वरीय वचन के अनुसार हमेशा हज़रात अंबिया (उन पर दरूद और सलाम हो) हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (उन पर और उन सब पर अल्लाह की रहमत और सलाम हो) के गुणों के प्रचार और उनके पदों के ज़िक्र में मग्न रहते थे और अपनी पवित्र बरकत वाली सभाओं और महफिलों को, जहाँ फ़रिश्ते उतरते थे, हुज़ूर की याद और प्रशंसा से सजाते थे, और अपनी उम्मतों से हुज़ूर पुरनूर पर ईमान लाने और उनकी मदद करने का वचन लेते थे यहाँ तक कि वह पिछले संदेष्टा, कुंवारी बतुल (मरियम) के पवित्र बेटे मसीह कलमतुल्लाह (उन पर अल्लाह का सलाम हो) "मुबश्शिरम बिरसूलिन याती मिम बअ़दी इसमुहू अहमद"[3] (उस रसूल की बशारत सुनाता हुआ जो मेरे बाद तशरीफ़ लाएंगे जिनका नाम अहमद है। -अनु.) कहते हुए तशरीफ़ लाए। और जब सब सितारे और रोशन चाँद के टुकड़े ग़ैब के परदे में चले गए, तो दुनिया को रौशन करने वाले आफ़ताब-ए-ख़त्मियत मआब ने हज़ारों शानो शौकत के साथ उदय फ़रमाया। अल्लाह तआला उन पर और उन सब पर हमेशा-हमेशा दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमाए। (अल्लाह तआला आप पर और अन्य तमाम रसूलो पर हमेशा-हमेशा दरूद व सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमाए। -अनु.)

- टिप्पणी: ज़रक़ानी ने कहा: शामी ने फ़रमाया है कि मैं इसे सहीह बुखारी में नहीं पा सका।[4] (अनु.)
- रचयिता की ओर से।

[1] जामिउल बयान (तफ़्सीर अत-तबरी) आयत 3/81 के तहत, दारुल इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरूत 3/387 [2] अल-ख़साइस अल-कुबरा, नबियों से मीसाक (वचन) लेने की विशेषता का अध्याय, मरकज़ अहले सुन्नत बरकाते रज़ा गुजरात भारत 1/8 [3] अल-कुरान अल-करीम 61/6 [4] शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-अव्वल, दारुल मारिफ़ा बेरूत 1/40

اسی طرح حبرالائمہ عالم القرآن حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی ہوا، رواہ ابن جریر ۱ وابن عساکر وغیرھما (اس کو ابن جریر اور ابن عساکر وغیرہ نے روایت کیا۔ت) بلکہ امام بدر زرکشی و حافظ عماد بن کثیر و امام الحفاظ علامہ ابن حجر عسقلانی نے اسے صحیح بخاری عہ کی طرف نسبت کیا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

ونحوہ اخرج الامام ابن ابی حاتم فی تفسیرہ عن السدی کما آوردہ الامام الاجل السیوطی فی الخصائص الکبری ۲۔

اور اس کی مثل امام ابن ابی حاتم نے اپنی تفسیر میں سدی سے روایت کیا جیسا کہ امام اجل سیوطی علیہ الرحمہ نے خصائص کبری میں وارد کیا ہے۔ (ت)

اس عہد ربانی کے مطابق ہمیشہ حضرات انبیاء علیہم الصلوۃ والثناء نشر مناقب و ذکر مناصب حضور سید المرسلین صلوۃ اللہ وسلامہ علیہ وعلیہم اجمعین سے رطب اللسان رہتے اور اپنی پاک مبارک مجالس و محافل ملائک منزل کو حضور کی یاد ومداح سے زینت دیتے، اور اپنی امتوں سے حضور پر نور پر ایمان لانے اور مدد کرنے کا عہد لیتے یہاں تک کہ وہ پچھلا خردہ رساں کنواری بتول کا ستھرا بیٹا مسیح کلمتہ اللہ علیہ صلوات اللہ "مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ" ۳ (اس رسول کی بشارت سناتا ہوا جو میرے بعد تشریف لائیں گے ان کا نام احمد ہے۔ت) کہتا تشریف لایا۔ اور جب سب ستارے روشن مہ پارے مکن غیب میں گئے افتاب عالمتاب ختمیت مآب نے بامِ ہراں ہزار جاہ وجلال طلوع اجلال فرمایا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیہم اجمعین وبارك وسلم دہر الداھرین (اللہ تعالیٰ آپ پر اور دیگر تمام رسولوں پر ہمیشہ ہمیشہ درود و سلام اور برکت نازل فرمائے۔ت)

عہ: قال الزرقانی قال الشامی ولم اظفربہ فیہ ۱۴| زرقانی نے کہا: شامی نے فرمایا ہے کہ میں اس کو صحیح بخاری میں نہیں پاسکا۔ ت) منہ۔

---

۱ جامع البیان (تفسیر الطبری) تحت آیۃ ۳/ ۸۱ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۸۷ ۲ الخصائص الکبری باب خصوصیۃ باخذ المیثاق علی النبیین الخ مرکز اہل سنت برکات رضا گجرات ہند ۱/ ۸ ۳ القرآن الکریم ٦١ / ٦ ٤ شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ المقصد الاول دار المعرفہ بیروت ۱/ ۴۰

Fatawa Razawiyya Volume 30

Ibn Asakir narrates from our master Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them):

[Arabic Text Box 1: Allah continued to announce the prophethood of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) starting from Adam and then through all the prophets after him. All nations throughout history continued to give glad tidings of his arrival and sought victory through his intercession against their enemies, until Allah manifested the Prophet in the best of nations, the best of eras, with the best of companions, and in the best of cities[1].] [Urdu Text Box 1: Allah always continued to make prophecies about the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) through Adam and all the Prophets (peace be upon them) after him. From ancient times, all nations used to celebrate the glad tidings of the Noble Prophet's arrival and seek victory over their enemies through his mediation, until Allah Almighty manifested the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) among the best of nations, in the best of centuries, with the best of companions, and in the best of cities.]

And its confirmation is in the Great Quran:

[Arabic Text Box 2: "And before this, they used to seek victory against the disbelievers through him; but when there came to them that which they recognized, they disbelieved in it; so the curse of Allah is upon the disbelievers[2]."] [Urdu Text Box 2: Meaning, before the manifestation of this Prophet, they used to desire victory over the disbelievers through his mediation. Then, when he (the Prophet) whom they recognized came to them, they turned into deniers; so Allah's curse is upon the deniers.]

Scholars say: When the Jews fought against the polytheists, they would pray:

[Arabic Text Box 3: O Allah! Grant us victory over them for the sake of the Prophet sent in the end of times, whose description we find in the Torah[3].] [Urdu Text Box 3: O God! Give us help against them for the sake of the Final Prophet whose attributes we find in the Torah.]

By the blessing of this prayer, they were granted victory. This Divine covenant is the reason why it is mentioned in the Hadith that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) came...

[1] Al-Khasais al-Kubra with reference to Ibn Asakir, chapter on the specificity of taking the covenant etc., Markaz Ahl-e-Sunnat, Gujarat, India, 1/8 and 9. [2] Al-Quran al-Karim 2/89. [3] Al-Durr al-Manthur under Verse 2/89, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/196.

फतावा रज़विया जिल्द ३०

इब्न असाकिर हमारे आका हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत करते हैं:

[अरबी पाठ बॉक्स 1: अल्लाह हमेशा नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में हज़रत आदम और उनके बाद तमाम नबियों (अलैहिमुस्सलाम) से पेशगोई फरमाता रहा, और प्राचीन काल से तमाम उम्मतें आपकी आमद की खुशियाँ मनातीं और आपके वसीले से अपने दुश्मनों पर फतह माँगती आईं, यहाँ तक कि अल्लाह तआला ने हुज़ूर को बेहतरीन उम्मतों, बेहतरीन सदियों, बेहतरीन साथियों और बेहतरीन शहरों में ज़ाहिर फरमाया, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम[1]।] [उर्दू पाठ बॉक्स 1: अल्लाह हमेशा अल्लाह तआला नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बारे में आदम और उनके बाद सब अंबिया अलैहिमुस्सलाम से पेशगोई फरमाता रहा, और क़दीम से सब उम्मतें तशरीफ आवरी हुज़ूर की खुशियाँ मनातीं और हुज़ूर के तवस्सुल से अपने अआदा (दुश्मनों) पर फतह माँगती आईं, यहाँ तक कि अल्लाह तआला ने हुज़ूर को बेहतरीन उमम व बेहतरीन कुरून व बेहतरीन अस्हाब व बेहतरीन बिलाद में ज़ाहिर फरमाया, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।]

और इसकी तस्दीक (पुष्टि) क़ुरआन-ए-अज़ीम में है:

[अरबी पाठ बॉक्स 2: "और इससे पहले वे काफिरों पर उनके(नबी के) वसीले से फतह चाहते थे; फिर जब वह जाना-पहचाना उनके पास तशरीफ लाया तो वे उसके मुनकिर (इनकार करने वाले) हो गए; तो काफिरों पर खुदा की लानत है[2]।"] [उर्दू पाठ बॉक्स 2: यानी इस नबी के ज़ुहूर से पहले काफिरों पर इस के वसीला से फतह चाहते, फिर जब वह जाना पहचाना इन के पास तशरीफ लाया मुनकिर हो बैठे तो खुदा की फिटकार मुनकिरों पर।]

उलमा फरमाते हैं: जब यहूद मुशरिकों से लड़ते तो दुआ करते:

[अरबी पाठ बॉक्स 3: ऐ अल्लाह! हमें उन पर आखिरी ज़माने के नबी के सदके में मदद दे जिनकी सिफत (खूबी) हम तौरात में पाते हैं[3]।] [उर्दू पाठ बॉक्स 3: इलाही! मदद दे इन पर सदक़ा नबी आख़िरुज़्ज़माँ का जिस की नात हम तौरात में पाते हैं।]

इस दुआ की बरकत से उन्हें फतह दी जाती। इसी पैमान-ए-इलाही का सबब है कि हदीस में आया है कि हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम...

1. अल-खसाइसुल कुबरा बहवाला इब्न असाकिर, बाब खुसूसियत बि-अखज़िल मीसाक आदि, मरकज़ अहले सुन्नत, गुजरात, भारत, १/८ और ९।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम ८९/२।
3. अल-दुर्रुल मंसूर आयत ८९/२ के तहत, दार इहयाउत तुरासिल अरबी, बैरूत, १/१९६।

पृष्ठ १३६ / ७७२

ابن عساکر سیدنا عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی:

[عربی متن باکس ۱: لم یزل اللہ یتقدم في النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الی ادم فمن بعدہ ولم تزل الامم تتباشر بہ وتستفتح بہ حتی اخرجہ اللہ في خیر امۃ، وفی خیر قرن وفی خیر اصحاب وفی خیر بلد ۱-] [اردو متن باکس ۱: ہمیشہ اللہ تعالٰی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بارے میں آدم اور ان کے بعد سب انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام سے پیشگوئی فرماتا رہا، اور قدیم سے سب امتیں تشریف آوری حضور کی خوشیاں مناتیں اور حضور کے توسل سے اپنے اعداء پر فتح مانگتی آئیں، یہاں تک کہ اللہ تعالٰی نے حضور کو بہترین امم و بہترین قرون و بہترین اصحاب و بہترین بلاد میں ظاہر فرمایا، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم-]

اور اس کی تصدیق قرآن عظیم میں ہے:

[عربی متن باکس ۲: "وَ کَانُوْا مِنْ قَبْلُ یَسْتَفْتِحُوْنَ عَلَی الَّذِیْنَ کَفَرُوْا فَلَمَّا جَآءَھُمْ مَّا عَرَفُوْا کَفَرُوْا بِہٖ فَلَعْنَۃُ اللّٰہِ عَلَی الْکٰفِرِیْنَ ۲-"] [اردو متن باکس ۲: یعنی اس نبی کے ظہور سے پہلے کافروں پر اس کے وسیلہ سے فتح چاہتے، پھر جب وہ جانا پہچانا ان کے پاس تشریف لایا منکر ہو بیٹھے تو خدا کی پھٹکار منکروں پر-]

علماء فرماتے ہیں: جب یہود مشرکوں سے لڑتے دعا کرتے:

[عربی متن باکس ۳: اللھم انصرنا علیھم بالنبي المبعوث في آخر الزمان الذی نجد صفتہ في التوراۃ ۳-] [اردو متن باکس ۳: الٰہی! مدد دے ان پر صدقہ نبی آخر الزمان کا جس کی نعت ہم تورات میں پاتے ہیں-]

اس دعا کی برکت سے انہیں فتح دی جاتی۔ اسی پیمان الٰہی کا سبب ہے کہ حدیث میں آیا حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

۱۔ الخصائص الکبریٰ بحوالہ ابن عساکر باب خصوصیت بأخذ المیثاق الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱/ ۸ و ۹ ۲۔ القرآن الکریم ۸۹/۲ ۳۔ الدر المنثور تحت الآیۃ ۸۹/۲ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۱۹۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

He said:

"By Him in Whose hand is my soul, if Moses were alive today, he would have no choice but to follow me." (Narrated by Imam Ahmad, ad-Darimi, and al-Bayhaqi in *Shu'ab al-Iman* on the authority of Jabir ibn Abdullah (may Allah be pleased with them both), and Abu Nu'aym in *Dala'il al-Nubuwwah*, and the wording belongs to him, on the authority of the Leader of the Believers Umar al-Faruq (may Allah be pleased with him). - T)

And this is the reason why, when Prophet Jesus (peace be upon him) descends in the end times, although he will still hold the high rank of prophethood and messengership, he will remain a follower (Ummati) of the radiant Master of Messengers ﷺ. He will act upon the Shari'ah of the Prophet ﷺ and pray behind one of the followers and deputies of the Prophet ﷺ, namely Imam Mahdi. The Master of Messengers ﷺ says:

"How will it be for you when the son of Mary (Jesus) descends among you and your Imam is from among yourselves?" (Narrated by the two Shaikhs [Bukhari and Muslim] on the authority of Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him). - T)

Full confirmation and emphasis of this firm covenant was given by Allah Almighty in the Holy Torah, some verses of which will be mentioned, God willing, in the first light of the second temple.

Imam Allama Taqi al-Milla wa al-Din Abu al-Hasan Ali ibn Abd al-Kafi al-Subki (may Allah have mercy on him) has [commented] on this verse...

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, on authority of Jabir (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/387.
2. Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 1, Alam al-Kutub Beirut, Part 1, p. 8.
3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Anbiya, Chapter on the Descent of Jesus son of Mary, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/490; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on the Descent of Jesus son of Mary, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/87.

फ़तावा रज़विया खंड 30

उन्होंने फरमाया:

"उसकी कसम जिसके हाथ में मेरी जान है, अगर मूसा आज जीवित होते, तो उन्हें मेरे पीछे चलने के अलावा कोई विकल्प नहीं होता।" (इमाम अहमद, अद-दारीमी, और अल-बैहकी ने शु'अब अल-ईमान में जाबिर इब्न अब्दुल्लाह (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) के अधिकार पर रिवायत किया है, और अबू नुऐम ने दलाइल अल-नुबुव्वह में, और शब्द उनके हैं, अमीरुल मोमिनीन उमर अल-फ़ारूक़ (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के अधिकार पर। - त)

और यही कारण है कि जब आख़िरुज़्ज़मान (समय के अंत) में हज़रत सैयदना ईसा (अलैहिस्सलाम) अवतरित होंगे, यद्यपि वे नबुव्वत और रिसालत के उच्च पद पर बने रहेंगे, वे नूरानी सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के उम्मती बनकर रहेंगे। वे हुज़ूर ﷺ की शरीयत पर अमल करेंगे और हुज़ूर ﷺ के एक उम्मती और नायब, यानी इमाम महदी के पीछे नमाज़ पढ़ेंगे। सैयदुल मुरसलीन ﷺ फरमाते हैं:

"तुम्हारा क्या हाल होगा जब मरियम के बेटे (ईसा) तुम्हारे बीच उतरेंगे और तुम्हारा इमाम तुम्हीं में से होगा?" (इसे शैख़ैन [बुखारी और मुस्लिम] ने हज़रत अबू हुरायरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के अधिकार पर रिवायत किया है। - त)

और इस पुख्ता वादे की पूरी पुष्टि और ताकीद हक अज्ज़ वजल्ल (अल्लाह) ने पवित्र तौरात में फ़रमाई है, जिसकी कुछ आयतें इंशा अल्लाह 'ताबिश-ए-अव्वल हैकल-ए-दोम' में ज़िक्र की जाएँगी।

इमाम अल्लामा तक़ी अल-मिल्लत वद-दीन अबुल हसन अली बिन अब्दुल काफ़ी सुबकी (रहमतुल्लाह अलैह) ने इस आयत की...

---

1. मुस्नद अहमद बिन हंबल, जाबिर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 3/387।
2. दलाइल अल-नुबुव्वह लिल-अबी नुऐम, अध्याय 1, आलम अल-कुतुब बेरूत, भाग 1, पृष्ठ 8।
3. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अंबिया, मरियम के बेटे ईसा के अवतरण का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/490; सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, मरियम के बेटे ईसा के अवतरण का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/87।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

نے فرمایا:

والذي نفسي بيده لو ان موسی کان حیًا الیوم ما وسعه الا ان یتبعني - اخرجه الامام احمد والدارمي و البیهقي في شعب الایمان عن جابر بن عبد الله رضی الله تعالی عنهما ، ابو نعیم في دلائل النبوة واللفظ له عن امیر المؤمنین عمر الفاروق رضی الله تعالی عنه - قسم اس کی جس کے ہاتھ میں میری جان ہے آج اگر موسیٰ دنیا میں ہوتے تو میری پیروی کے سوا ان کو گنجائش نہ ہوتی (اس کو امام احمد، دارمی اور شعب الایمان میں بیہقی نے جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اور ابو نعیم نے دلائل النبوۃ میں امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے اور لفظ ابو نعیم کے ہیں۔ ت)

اور یہی باعث ہے کہ جب آخر الزمان میں حضرت سیدنا عیسی علیہ الصلوۃ والسلام نزول فرمائیں گے باآنکہ بدستور منصبِ رفیعِ نبوت ورسالت پر ہوں گے، حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے امتی بن کر رہیں گے، حضور ہی کی شریعت پر عمل کریں گے، حضور کے ایک امتی و نائب یعنی امام مہدی کے پیچھے نماز پڑھیں گے۔ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

کیف انتم اذا نزل ابن مریم فیکم وامامکم منکم - اخرجه الشیخان عن ابي هریرة رضی الله تعالی عنه - کیسا حال ہوگا تمہارا جب ابن مریم تم میں اتریں گے اور تمہارا امام تم میں سے ہوگا (اس کو شیخین نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

اور اس عہدِ واثق کی پوری تائید و توکید حق عز جلالہ نے توریتِ مقدس میں فرمائی جس کی بعض آیتیں ان شاء اللہ تابشِ اول ہیکل دوم میں مذکور ہوں گی۔

امام علامہ تقی الملۃ والدین ابوالحسن علی بن عبدالکافی سبکی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے اس آیت کی

---

1. مسند احمد بن حنبل عن جابر رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۳۸۷
2. دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الاول عالم الکتب بیروت الجزء الاول ص ۸
3. صحیح البخاری کتاب الانبیاء باب نزول عیسیٰ بن مریم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۹۰،
   صحیح مسلم کتاب الایمان باب نزول عیسی بن مریم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۸۷

Fatawa Razawiyya Volume 30

In a fine treatise named 'Al-Tanzim wal-Minnah fi La-tu'minunna bihi wa La-tansurunnahu', it has been proved from the aforementioned verse that our Master (salutations and peace of Allah be upon him) is the Prophet of all Prophets, and all Prophets, Messengers, and their followers are the followers (Ummah) of the Master. The Master's Prophethood and Messengership covers the entire creation of Allah from the time of our Master, the father of humanity Adam (Peace be upon him), until the Day of Resurrection. As the Master declared: "I was a prophet while Adam was between soul and body." (i.e., in his true essence - Translator). If our Master had appeared during the times of Prophets Adam, Noah, Abraham, Moses, and Jesus (peace and blessings of Allah be upon them all), it would have been obligatory upon them to believe in the Master and be his helpers. Allah the Almighty had taken this covenant from them for the sake of the Prophet of Prophets. This very thing was the reason for the gathering of all Prophets and Messengers on the Night of Ascension (Isra') and their following of the Master [in prayer]. And the full manifestation of this will occur on the Day of Resurrection when all messengers and prophets from Adam downwards will be under his banner, salutations and peace of Allah be upon him and upon them all. This treatise contains a very fine discourse, which Imam Jalal-ud-din has quoted in 'Khasa'is al-Kubra' and Imam Shihab-ud-din al-Qastallani in 'Mawahib al-Ladunniyyah' and later scholars in their esteemed works. They considered it as a great blessing and magnificent gift. Whoever desires details should refer to their words, may the mercy of Allah Almighty be upon them all. In short, if a Muslim reflects on the magnificent implications of this noble verse with the eye of faith, it clearly states that Muhammad (salutations and peace of Allah be upon him) is the Root of Roots. He is the Messenger to the Messengers. The relationship that the followers have with the Prophets and Messengers is the same relationship that the Prophets and Messengers have with this Master of all. It is made obligatory upon the followers to believe in the Messengers, and a covenant is taken from the Messengers to be devoted to Muhammad (salutations and peace of Allah be upon him). In short, it is being made clear that the primary objective is only him; all the rest of you are his followers and dependents.

He is the intended being, everyone else is a mere dependent. (His being is the objective; all else are his dependents - Translator)

1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Iman, Dar al-Fikr Beirut, 2/609; Kanz al-Ummal with reference to Ibn Sa'd, Hadith 31917, 32118, Mu'assasah al-Risalah Beirut, 11/409, 450.

तफ़सीर में एक उत्कृष्ट शोधपत्र 'अल-तन्ज़ीम वल-मिन्ना फ़ी ल-तु'मिनुन्ना बिही व ल-तन्सुरुन्नहु' लिखा गया। और इसमें उक्त आयत से यह सिद्ध किया गया है कि हमारे आका (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) सभी नबियों के नबी हैं, और सभी नबी और रसूल और उनकी उम्मतें (अनुयायी), सब आका के उम्मती हैं। आका की नुबुव्वत और रिसालत हमारे आका सैय्यदना आदम, मानवता के पिता (अलैहिस्सलाम) के समय से लेकर प्रलय के दिन तक अल्लाह की पूरी सृष्टि को शामिल करती है। और आका का इरशाद है: "मैं नबी था जब आदम रूह और जिस्म के बीच थे।" (अर्थात् अपने वास्तविक अर्थ में - अनुवादक)। अगर हमारे आका हज़रत आदम, नूह, इब्राहीम, मूसा और ईसा (अल्लाह की उन सब पर कृपा और शांति हो) के समय में प्रकट होते, तो उन पर अनिवार्य होता कि वे आका पर ईमान लाते और आका के सहायक होते। अल्लाह तआला ने उनसे यही वचन लिया था और आका के'नबी-उल-अम्बिया' होने का ही कारण है कि मेराज की रात सभी नबियों और रसूलों ने आका का अनुसरण किया, और इसका पूर्ण प्रकटीकरण उस दिन होगा जब आका के ध्वज के नीचे आदम और उनके अलावा सभी रसूल और नबी होंगे, अल्लाह की उन पर और उन सब पर कृपा और शांति हो। यह शोधपत्र अत्यंत उत्कृष्ट कलाम पर आधारित है जिसे इमाम जलालुद्दीन ने 'ख़साइस-उल-कुबरा' में और इमाम शहाबुद्दीन क़स्तलानी ने 'मवाहिब-उल-लदुन्निया' में और बाद के इमामों ने अपनी सम्मानित रचनाओं में उद्धृत किया है। और इसे महान नियामत और बड़ा उपहार माना। जो विवरण चाहता है वह उनके शब्दों की ओर ध्यान दे, उन सभी पर अल्लाह तआला की रहमत हो। संक्षेप में, यदि कोई मुसलमान विश्वास की दृष्टि से इस पवित्र आयत के महान अर्थों पर विचार करे, तो यह स्पष्ट रूप से बता रही है कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ही मूलों के मूल (असल-उल-उसूल) हैं। वह रसूलों के रसूल हैं। उम्मती और नबियों व रसूलों के बीच जो संबंध है, वही संबंध नबियों और रसूलों का इस 'सैयदुल-कुल' (सबके सरदार) के साथ है। उम्मतियों पर यह अनिवार्य किया गया कि रसूलों पर विश्वास लाएं और रसूलों से यह वचन लिया गया कि वे मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के प्रति समर्पित रहें। तात्पर्य यह है कि स्पष्ट रूप से बताया जा रहा है कि मुख्य उद्देश्य केवल वही हैं, बाकी तुम सब उनके अनुयायी और आश्रित हो।

मक़सूद उनकी ज़ात है, बाकी सब तुफ़ैली (आश्रित) हैं। (उनका अस्तित्व ही लक्ष्य है; बाकी सब उनके आश्रित हैं - अनुवादक)

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-ईमान, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 2/609; कज़ल-उम्माल ब-हवाला इब्ने साद, हदीस 31917, 32118, मुअस्ससा-ए-रिसाला बेरुत, 11/409, 450।

पृष्ठ १३८ / ७७२

تفسیر میں ایک نفیس رسالہ "التنظیم والمنه في لتؤمنن به ولتنصرنه" لکھا۔ اور اس میں آیت مذکورہ سے ثابت فرمایا کہ ہمارے حضور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ سب انبیاء کے نبی ہیں، اور تمام انبیاء و مرسلین اور ان کی امتیں سب حضور کے امتی۔ حضور کی نبوت ورسالت زمانہ سید نا ابوالبشر علیہ الصلوۃ والسلام سے روز قیامت تک جمیع خلق اللہ کو شامل ہے، اور حضور کا ارشاد "وکنت نبیا وادم بین الروح والجسد" (میں نبی تھا جبکہ آدم علیہ السلام روح وجسد کے درمیان تھے۔ ت) اپنے معنی حقیقی پر ہے۔ اگر ہمارے حضور حضرت آدم ونوح و ابراہیم وموسی وعیسیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہم وسلم کے زمانہ میں ظہور فرماتے ، ان پر فرض ہوتا کہ حضور پر ایمان لاتے اور حضور کے مددگار ہوتے ۔ اسی کا اللہ تعالیٰ نے ان سے عہد لیا اور حضور کے نبی الانبیاء ہونے ہی کا باعث ہے کہ شب اسرا تمام انبیاء ومرسلین نے حضور کی اقتداء کی ، اور اس کا پورا ظہور اس روز نشور ہو گا جب حضور کے زیر لواء آدم و من سوا کافر رسل وانبیاء ہوں گے ، صلوات اللہ وسلامہ علیہ و علیہم اجمعین ۔ یہ رسالہ نہایت نفیس کلام پر مشتمل جسے امام جلال الدین نے خصائص کبریٰ اور امام شہاب الدین قسطلانی نے مواہب لدنیہ اور ائمہ مابعد نے اپنی تصانیف منیہ میں نقل کیا اور اسے نعمت عظمیٰ و مواہب کبریٰ سمجھا من شاء التفصیل فلیرجع الی کلماتھم رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین۔ (جو تفصیل چاہتا ہے وہ ان کے کلام کی طرف رجوع کرے ان سب پر اللہ تعالیٰ کی رحمت ہو۔ ت) بالجملہ مسلمان بہ نگاہ ایمان اس آیہ کریمہ کے مفادات عظیمہ پر غور کرے ، صاف صریح ارشاد فرمارہا ہے کہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اصل الاصول ہیں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رسولوں کے رسول ہیں، امتیوں کو جو نسبت انبیاء ورسل سے ہے وہ نسبت انبیاء ورسل کو اس سید الکل سے ہے ، امتیوں پر فرض کرتے ہیں رسولوں پر ایمان لاؤ،

اور رسولوں سے عہد و پیمان لیتے ہیں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے گرویدگی فرماؤ۔ غرض صاف صاف جتارہے ہیں کہ مقصود اصلی ایک وہی ہیں باقی تم سب تابع و طفیلی ع مقصود ذات اوست دگر جملگی طفیل (مقصود ان کی ذات ہے باقی سب طفیلی ہیں۔ ت)

1 المستدرک للحاکم کتاب الایمان دار الفکر بیروت ۲ / ۶۰۹ ، کنز العمال بحوالہ ابن سعد حدیث ۳۱۹۱۷ ۳۲۱۱۸ مؤسسہ الرسالہ بیروت ۱۱ / ۴۰۹ ، ۴۵۰

Fatawa Razawiya Volume 30

Some subtleties of the verse "Latu'minunna bihi wa latansurunnahu": I say: And with Allah's guidance (I say with the success granted by Allah - Trans.) it is also to be seen how importantly the Great Quran has established this subject and emphasized it in various ways. Firstly: Prophets (peace and praise be upon them) are infallible. Their deviation from Allah's command is never possible. It would have been sufficient for the Blessed and Exalted Lord to say by way of command: "If that Prophet comes to you, believe in him and help him." However, He did not suffice with that, but took a covenant from them. This covenant was the second one after the covenant of "Am I not your Lord?"[1] (Am I not your Lord? - Trans.), just as in the Kalimah Tayyibah, "Muhammad is the Messenger of Allah" (Muhammad is the Messenger of Allah. - Trans.) follows "There is no god but Allah" (None is worthy of worship but Allah. - Trans.) so it becomes evident that for everything besides Allah, the first obligation is to acknowledge Divine Lordship. Then, equal to that is faith in the messengership of Muhammad, may Allah Almighty bless him and grant him peace, and honor, and exalt him. Secondly: This covenant was emphasized with the "Lâm" of swearing: "Latu'minunna bihi wa latansurunnahu"[2] You must surely help him and surely believe in him. (Trans.) Just as oaths are taken from nobles upon pledging allegiance to kings. Imam Subki says: "Perhaps the oath of allegiance was derived from this verse." Thirdly: The 'Nun' of emphasis (Nun-e-Tawkid). Fourthly: By using the heavy version (Thaqila), He doubled the weight of emphasis. Fifthly: Observe this great diligence: before the prophets could respond, He Himself proceeded to ask: "Do you agree?" Meaning, the aim is absolute haste and formalization. Sixthly: He did not even stop at this, but rather it was said: [1] Al-Quran al-Kareem 7/172 [2] Al-Quran al-Kareem 3/81

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

आयत 'लतु'मिनुन्ना बिही व लतन्सुरुन्नहू' की कुछ बारीकियां: मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफ़ीक़ के साथ (मैं अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ के साथ कहता हूँ - अनु.) फिर यह भी देखना है कि इस विषय को क़ुरान अज़ीम ने किस कदर महत्वपूर्ण ठहराया और तरह-तरह से पुख़्ता (ताकीदी) फरमाया। पहला: अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) मासूम हैं। अल्लाह के हुक्म के खिलाफ़ उनसे मुमकिन नहीं। काफी था कि रब तबारक व तआला हुक्म के तौर पर उन्हें इरशाद फरमाता कि अगर वह नबी तुम्हारे पास आए तो उस पर ईमान लाना और उसकी मदद करना, मगर इस कदर पर इक्तिफ़ा (बस) न फरमाया बल्कि उनसे अहद व पैमान (वचन) लिया, यह अहद 'अलस्तु बिरब्बिकुम'[1] (क्या मैं तुम्हारा रब नहीं हूँ? - अनु.) के बाद दूसरा पैमान था, जैसे कलिमा तय्यिबा में 'ला इलाहा इल्लल्लाह' (अल्लाह के सिवा कोई इबादत के लायक नहीं - अनु.) के साथ 'मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' (मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं - अनु.) है ताकि ज़ाहिर हो कि अल्लाह के सिवा तमाम चीज़ों पर पहला फ़र्ज़ रबूबीयत-ए-इलाही (अल्लाह के रब होने) का इकरार है। फिर इसके बराबर रिसालत-ए-मुहम्मदिया पर ईमान है, सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम व बारक व शर्रफ़ व बजल्ल व अज़्ज़म। दूसरा: इस अहद को 'लाम-ए-कसम' से पुख़्ता फरमाया: "लतु'मिनुन्ना बिही व लतन्सुरुन्नहू"[2] तुम ज़रूर उसकी मदद करना और ज़रूर उस पर ईमान लाना। (अनु.) जिस तरह नवाबों से बादशाहों की बैअत पर क़समें ली जाती हैं। इमाम सुबकी फरमाते हैं: शायद बैअत की सौगंध (क़सम) इसी आयत से ली गई है। तीसरा: 'नून-ए-ताकीद' (ज़ोर देने वाला नून)। चौथा: वह भी 'थकीला' (भारी) लाकर ताकीद के ज़ोर को दुगना फरमाया। पांचवां: यह कमाल-ए-एहतमाम मुलाहिज़ा कीजिए कि अंबिया अभी जवाब न देने पाए कि खुद ही सवाल फरमाया: 'अ अक़रर्तुम' (क्या तुमने इकरार किया?) यानी मक़सद कमाल-ए-ताजील (जल्दबाज़ी) और तस्जील (दर्ज करना) है। छठा: इस कदर पर भी बस न फरमाई बल्कि इरशाद हुआ: [1] अल-क़ुरान अल-करीम 7/172 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 3/81

पृष्ठ 139 का 772

آیہ لتؤمنن بہ ولتنصرنہ کے بعض لطائف: اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالیٰ کی توفیق کے ساتھ کہتا ہوں۔ت) پھر یہ بھی دیکھنا ہے کہ اس مضمون کو قرآن عظیم نے کس قدر مہتم بالشان ٹھہرایا اور طرح طرح سے مؤکد فرمایا۔ اولاً: انبیاء علیہم الصلوۃ والثناء معصومین ہیں۔ زنہار حکم الہی کا خلاف ان سے محتمل نہیں۔ کافی تھا کہ رب تبارک و تعالیٰ بطریق امر انہیں ارشاد فرماتا اگر وہ نبی تمہارے پاس آئے اس پر ایمان لانا اور اس کی مدد کرنا، مگر اس قدر پر اکتفاء نہ فرمایا بلکہ ان سے عہد و پیمان لیا، یہ عہد عہد "اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ" 1 (کیا میں تمہارا رب نہیں ہوں۔ت) کے بعد دوسرا پیمان تھا، جیسے کلمہ طیبہ میں لا الہ الا اللہ (اللہ کے سوا کوئی عبادت کے لائق نہیں۔ت) کے ساتھ محمد رسول اللہ (محمد اللہ کے رسول ہیں۔ت) تاکہ ظاہر ہو کہ تمام ماسوائے اللہ پر پہلا فرض ربوبیت الہیہ کا اذعان ہے۔ پھر اس کے برابر رسالت محمدیہ پر ایمان، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وبارک وشرف وبجل وعظم۔ ثانیاً: اس عہد کو لام قسم سے مؤکد فرمایا: "لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهٗ" 2 تم ضرور اس کی مدد کرنا اور ضرور اس پر ایمان لانا۔ (ت) جس طرح نوابوں سے بیعت سلاطین پر قسمیں لی جاتی ہیں۔ امام سبکی فرماتے ہیں: شاید سوگندِ بیعت اسی آیت سے ماخوذ ہوئی ہے۔ ثالثاً: نون تاکید۔ رابعاً: وہ بھی ثقیلہ لاکر ثقل تاکید کو اور دوبالا فرمایا۔ خامساً: یہ کمال اہتمام ملاحظہ کیجئے کہ حضرات انبیاء ابھی جواب نہ دینے پائے کہ خود ہی تقدیم فرما کر پوچھتے ہیں: ء اقررتم کیا اس امر پر اقرار لاتے ہو؟ یعنی کمال تعجیل و تسجیل مقصود ہے۔ سادساً: اس قدر پر بھی بس نہ فرمائی بلکہ ارشاد ہوا: 1 القرآن الکریم ۷ / ۱۷۲ 2 القرآن الکریم ۳ / ۸۱

Fatawa-e-Razawiyya Volume 30

"And do you take my heavy burden (covenant) on this?"[1] - Not just a simple affirmation, but take my heavy responsibility upon it.

Seventhly: Instead of 'alayhi' or 'ala hadha', it was said "ala dhalikum"[2] - so that it indicates greatness afterwards.

Eighthly: And it progressed further that "So bear witness,"[3] - become witnesses against one another. Although, God forbid, going back on an agreement was not plausible for those holy and sacred personages. Ninthly: The excellence is that it was not even sufficient to have their witnesses, rather it was ordained:

"And I am with you among the witnesses."[4] - I myself am also among the witnesses with you. Tenthly: The most significant and effective point is that after such great and majestic emphases, despite granting infallibility to the Prophets, this severe and intense warning was also given that:

| "Then whoever turns away after this, those are the rebellious."[5] | Now, whoever turns away after this affirmation will be considered a transgressor (Fasiq). |

Allah, Allah! This is the same complete concern and entire arrangement which was acceptable to the Creator regarding His Oneness (Tawheed), that He says concerning the infallible angels:

| "And whoever of them should say, 'Indeed, I am a god besides Him' - that one We would recompense with Hell. Thus do We recompense the wrongdoers."[6] | Whoever among them says, "I am a deity besides Allah," we will punish him with Hell; thus do we punish the wrongdoers. |

As if it is being indicated that just as we are concerned with the first part of faith 'La ilaha illAllah', similarly there is complete concern for the second part 'Muhammad-ur-Rasulullah'. I am the God of the entire universe such that even the near-stationed angels cannot turn away from my servitude, and my Beloved is the Messenger and leader of the whole world such that even Prophets and Messengers entered into the encompassing circle of his allegiance and service.

| All praise belongs to Allah, the Lord of all worlds, and may Allah Almighty send blessings upon the leader of the Messengers, Muhammad, and... | All praise is for Allah, Who is the Sustainer of all the worlds. And may Allah Almighty send peace and blessings... |

[1] Al-Quran Al-Karim 3/81 [2] Al-Quran Al-Karim 3/81 [3] Al-Quran Al-Karim 3/81 [4] Al-Quran Al-Karim 3/81 [5] Al-Quran Al-Karim 3/82 [6] Al-Quran Al-Karim 21/29

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"और क्या तुमने इस पर मेरा भारी ज़िम्मा (अहद) लिया?"[1] - सिर्फ़ एक साधारण इक़रार ही नहीं, बल्कि इस पर मेरी भारी ज़िम्मेदारी लो।

सातवाँ: 'अलैहि' या 'अला हाज़ा' की जगह "अला ज़ालिकुम"[2] फ़रमाया - ताकि इसके बाद महानता का संकेत हो।

आठवाँ: और तरक्क़ी हुई कि "पस तुम गवाह रहो,"[3] - एक दूसरे पर गवाह हो जाओ। हालाँकि माज़अल्लाह इक़रार करके मुकर जाना उन पाक मुक़द्दस हस्तियों से मुमकिन न था। नवाँ: कमाल यह है कि उनके गवाहों पर ही इक्तिफ़ा न की गई बल्कि इरशाद फ़रमाया:

"और मैं भी तुम्हारे साथ गवाहों में से हूँ।"[4] - मैं खुद भी तुम्हारे साथ गवाहों में हूँ। दसवाँ: सबसे ज़्यादा प्रभावशाली बात यह है कि इस क़दर अज़ीम जलील ताकीदों के बाद बावजूद इसके कि अंबिया को इस्मत (निष्पापत्व) अता फ़रमाई, यह सख़्त और तीव्र चेतावनी भी दे दी गई कि:

| "पस जो कोई इसके बाद फिर जाए, तो वही लोग फ़ासिक़ (नाफ़रमान) हैं।"[5] | अब जो इस इक़रार के बाद फिरेगा वह फ़ासिक़ ठहरेगा। |

अल्लाह अल्लाह! यह वही पूर्ण ध्यान और सम्पूर्ण व्यवस्था है जो बारी तआला को अपनी तौहीद (एकश्वरवाद) के बारे में मंज़ूर हुई कि मासूम फ़रिश्तों के हक़ में इरशाद फ़रमाता है:

| "और उनमें से जो कोई कहेगा कि 'मैं अल्लाह के सिवा माबूद हूँ', तो हम उसे जहन्नम की सज़ा देंगे; हम इसी तरह ज़ालिमों को सज़ा देते हैं।"[6] | जो उनमें से कहेगा कि मैं अल्लाह के सिवा माबूद हूँ, उसे हम जहन्नम की सज़ा देंगे, हम ऐसे ही सज़ा देते हैं सितमगारों को। |

मानो इशारा फ़रमाते हैं कि जिस तरह हमें ईमान के पहले हिस्से 'ला इलाहा इल्लल्लाह' का प्रबंध है, वैसे ही दूसरे हिस्से 'मोहम्मदुर रसूलुल्लाह' से पूर्ण सरोकार है। मैं पूरे ब्रह्मांड का ईश्वर हूँ कि निकटवर्ती फ़रिश्ते भी मेरी बंदगी से मुँह नहीं फेर सकते, और मेरा महबूब सारे जगत का रसूल और मार्गदर्शक है कि अंबिया और मुरसलीन भी उसकी बैअत और सेवा के घेरे में सम्मिलित हुए।

| सब तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए हैं जो रब्ब है तमाम जहानों का। और अल्लाह तआला दरूद नाज़िल फ़रमाए रसूलों के सरदार मोहम्मद पर और... | सब तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए हैं जो परवरदिगार है तमाम जहानों का। और अल्लाह तआला दरूद व सलाम नाज़िल फ़रमाए... |

---

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 3/81 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 3/81 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 3/81 4 अल-क़ुरआन अल-करीम 3/81 5 अल-क़ुरआन अल-करीम 3/82 6 अल-क़ुरआन अल-करीम 21/29

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

"وَ اَخَذْتُمْ عَلٰی ذٰلِکُمْ اِصْرِیْ" - ۱- خالی اقرار ہی نہیں بلکہ اس پر میرا بھاری ذمہ لو۔

سابعاً: علیہ یا علی ھذا کی جگہ "عَلٰی ذٰلِکُمْ" ۲- فرمایا کہ بعد اشارت عظمت ہو۔

ثامناً: اور ترقی ہوئی کہ "فَاشْہَدُوْا" ۳- ایک دوسرے پر گواہ ہو جاؤ۔ حالانکہ معاذ اللہ اقرار کر کے مکر جانا ان پاک مقدس جنابوں سے معقول نہ تھا۔ تاسعاً: کمال یہ ہے کہ فقدان کی گواہیوں پر بھی اکتفا نہ ہوئی بلکہ ارشاد فرمایا:

"وَ اَنَا مَعَکُمْ مِّنَ الشّٰہِدِیْنَ" ۴- میں خود بھی تمہارے ساتھ گواہوں سے ہوں۔ عاشراً: سب سے زیادہ نہایت کاریہ ہے کہ اس قدر عظیم جلیل تاکیدوں کے بعد بانکہ انبیاء کو عصمت عطا فرمائی، یہ سخت شدید تہدید بھی فرما دی گئی کہ

| "فَمَنْ تَوَلّٰی بَعْدَ ذٰلِکَ فَاُولٰٓئِکَ ھُمُ الْفٰسِقُوْنَ" ۵- | اب وجواس اقرار کے بعد پھرے گا فاسق ٹھہرے گا۔ |

اللہ اللہ ! یہ وہی اعتنائے تام و اہتمام تمام ہے جو باری تعالیٰ کو اپنی توحید کے بارے میں منظور ہوا کہ ملائکہ معصومین کے حق میں ارشاد کرتا ہے:

| "وَمَنْ یَّقُلْ مِنْہُمْ اِنِّیْٓ اِلٰہٌ مِّنْ دُوْنِہٖ فَذٰلِکَ نَجْزِیْہِ جَہَنَّمَ ط کَذٰلِکَ نَجْزِی الظّٰلِمِیْنَ" ۶- | جو ان میں سے کہے گا میں اللہ کے سوا معبود ہوں اسے ہم جہنم کی سزا دیں گے ، ہم ایسی ہی سزا دیتے ہیں ستمگاروں کو۔ |

گویا اشارہ فرماتے ہیں کہ جس طرح ہمیں ایمان کے جزاول لا الہ الا اللہ کا اہتمام ہے یونہی جزو دوم محمد رسول اللہ سے اعتنائے تام ہے ، میں تمام جہان کا خدا کہ ملائکہ مقربین بھی میری بندگی سے سر نہیں پھیر سکتے اور میرا محبوب سارے عالم کا رسول و مقتدا کہ انبیاء و مرسلین بھی اسکی بیعت و خدمت کے محیط دائرہ میں داخل ہوئے۔

| والحمد للہ رب العلمین، وصلی اللہ تعالی علی سید المرسلین محمد و | سب تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لیے ہیں جو پروردگار ہے تمام جہانوں کا۔ اور اللہ تعالیٰ درود و نازل فرمائے |

---

۱ القرآن الکریم ۳/ ۸۱ ۲ القرآن الکریم ۳/ ۸۱ ۳ القرآن الکریم ۳/ ۸۱ ۴ القرآن الکریم ۳/ ۸۱ ۵ القرآن الکریم ۳/ ۸۲ ۶ القرآن الکریم ۲۱/ ۲۹

Fatawa Razawiyya Volume 30

| (Arabic) ...and upon all his family and companions. I bear witness that there is no god but Allah, alone, without partner, and that our master Muhammad is His servant and His Messenger, the leader of the messengers, the seal of the prophets, and the most noble of the ancients and the moderns. May the blessings and peace of Allah be upon him, and upon his family and companions all. | (Urdu) ...upon the leader of the messengers, Muhammad Mustafa, upon his family, and upon all his companions. I bear witness that there is no one worthy of worship except Allah; He is One, there is no partner for Him. And that our master Muhammad Mustafa is His special servant and His Messenger. He is the leader of all messengers, the final prophet among all prophets, and superior to the former and the latter. May Allah's blessings and peace be upon him, his family, and all his companions. (T) |

What greater proof is needed for the Prophet's general leadership and perfect excellence? And Allah's argument is conclusive. (T)

| Second Verse: Allah the Almighty said: "And We have not sent you, [O Muhammad], except as a mercy to the worlds." 1 | Second Verse: Allah Almighty said: O Beloved! We have not sent you except as a mercy for all the worlds. |

'Alam' (world) refers to everything other than Allah, which includes all prophets and angels. Therefore, it is inevitable that the Radiant Prophet, the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), is a mercy and blessing from the Lord of Lords upon all of them, and they all benefit and receive grace from the Prophet's exalted court. That is why the perfected saints and practicing scholars state that from eternity to infinity, in the earth and the heavens, in the beginning and the end, in religion and the world, in soul and body, whether small or large, much or little, whatever blessing and wealth anyone has received, is receiving now, or will receive in the future, all of it is distributed and will always be distributed from the sanctuary of the Prophet's presence. As we have explained by the grace of Allah Almighty in our treatise "Saltanat al-Mustafa fi Malakut Kull al-Wara" (The Sovereignty of the Chosen One in the Kingdoms of all Creation). (As we have described by the grace of Allah Almighty in our treatise "Saltanat al-Mustafa fi Malakut al-Wara". T) Imam Fakhruddin Razi (may Allah have mercy on him) wrote under this noble verse:

| (Arabic) Since he is a mercy to the worlds, it follows that... | (Urdu) When the Prophet is a mercy for the whole world, it is necessary... |

1 Al-Quran al-Karim 21/107 Page 141 of 772

फ़तावा रज़विया खंड ३०

| (अरबी) ...और उनके सभी परिजनों और साथियों पर। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं है, वह अकेला है, उसका कोई साझीदार नहीं है, और यह कि हमारे स्वामी मुहम्मद उसके विशेष बंदे और उसके रसूल हैं, रसूलों के सरदार, नबियों के मुहर, और पूर्ववर्तियों और परवर्तियों में सबसे महान। अल्लाह की कृपा और शांति उन पर, उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर हो। | (उर्दू) रसूलों के सरदार मुहम्मद मुस्तफ़ा पर, आप के परिजनों पर और आप के सभी साथियों पर। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह तआला के सिवा कोई इबादत के लायक नहीं, वह अकेला है उसका कोई शरीक नहीं, और यह कि हमारे सरदार मुहम्मद मुस्तफ़ा उसके ख़ास बंदे और उसके रसूल हैं। वह तमाम रसूलों के सरदार, तमाम नबियों में आख़िरी नबी और अगलों और पिछलों से अफ़ज़ल हैं। अल्लाह तआला के दुरूद व सलाम हों उन पर, उनके परिजनों पर और उनके तमाम साथियों पर। (त) |

इससे बढ़कर हुज़ूर की सामान्य सरदारी और पूर्ण श्रेष्ठता पर कौन सा प्रमाण चाहिए? "और अल्लाह का तर्क पूर्ण है।" (त)

| दूसरी आयत: अल्लाह ने फ़रमाया: "और हमने आपको समस्त संसार के लिए दया बनाकर ही भेजा है।" 1 | दूसरी आयत: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ऐ महबूब! हमने आपको नहीं भेजा मगर तमाम जहानों के लिए रहमत बनकर। |

'आलम' अल्लाह के अलावा हर चीज़ को कहते हैं जिसमें नबी और फरिश्ते सब शामिल हैं। तो निश्चित रूप से हुज़ूर पुरनूर सैयद अल-मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उन सब पर रब-उल-अरबाब की ओर से रहमत और नेमत हुए, और वे सब हुज़ूर के दरबार-ए-आली से लाभान्वित और फ़ैज़याब हुए। इसीलिए पूर्ण संतों और कर्मठ विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि अनादि काल से अनंत काल तक, धरती और आसमान में, आदि और अंत में, दीन और दुनिया में, रूह और शरीर में, छोटी हो या बड़ी, अधिक हो या कम, जो भी नेमत और दौलत किसी को मिली या अब मिलती है या भविष्य में मिलेगी, वह सब हुज़ूर की शरणस्थली से बँटी है और बँटती है और हमेशा बँटेगी। जैसा कि हमने अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से अपने रिसाले "सल्तनत-उल-मुस्तफ़ा फ़ी मलकूत-ए-कुल-उल-वरा" में बयान किया है। (जैसा कि हमने इसे अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से अपने रिसाले "सल्तनत-उल-

मुस्तफ़ा फ़ी मलकूत अल-वरा" में बयान किया है। त) इमाम फ़ख़रुद्दीन राज़ी अलैहिर्रहमा ने इस आयत-ए-करीमा के तहत लिखा:

| (अरबी) चूंकि आप जहानों के लिए रहमत हैं, तो लाज़िम है कि... | (उर्दू) जब हुज़ूर तमाम आलम के लिए रहमत हैं, वाजिब है... |

1 अल-क़ुरआन अल-करीम २१ / १०७ पृष्ठ १४१ / ७७२

| آلِہ وصحبہ اجمعین ۝ اشھد ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ وان سیدنا محمدا عبدہ ورسولہ سید المرسلین وخاتم النبیین واکرم الاولین والآخرین صلوات اللہ وسلامہ علیہ وعلی آلہ واصحابہ اجمعین۔ | رسولوں کے سردار محمد مصطفٰی پر، آپ کی آل پر اور آپ کے تمام صحابہ پر۔ میں گواہی دیتا ہوں کہ اللہ تعالٰی کے بغیر کوئی لائقِ عبادت نہیں وہ واحد ہے اس کا کوئی شریک نہیں، اور یہ کہ ہمارے سردار محمد مصطفٰی اس کے خاص بندے اور اس کے رسول ہیں۔ وہ تمام رسولوں کے سردار، تمام نبیوں میں آخری نبی اور اگلوں اور پچھلوں سے افضل ہیں۔ اللہ تعالٰی کے درود وسلام ہوں ان پر، ان کی آل پر اور ان کے تمام صحابہ پر۔ (ت) |

اس سے بڑھ کر حضور کی سیادت عامہ وفضیلت تامہ پر کون سے دلیل درکار ہے واللہ الحجۃ البالغۃ (اور اللہ کی حجت پوری ہے۔ ت)

| آیت ثانیہ: قال عز وجدہ: "وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ۝"1 | دوسری آیت: اللہ تعالٰی نے فرمایا: اے محبوب! ہم نے تجھے نہ بھیجا مگر رحمت سارے جہان کے لیے۔ |

عالم ماسوائے اللہ کو کہتے ہیں جس میں انبیاء وملائکہ سب داخل ہیں۔ تولا جرم حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان سب پر رحمت و نعمت رب الارباب ہوئے، اور وہ سب حضور کی سرکارِ عالی مدار سے بہرہ مند و فیضیاب۔ اسی لئے اولیائے کاملین و علمائے عاملین تصریحیں فرماتے ہیں کہ ازل سے ابد تک ارض وسماء میں اولٰی و آخرت میں دین ودنیا میں روح و جسم میں چھوٹی یا بڑی، بہت یا تھوڑی، جو نعمت و دولت کسی کو ملی یا اب ملتی ہے یا آئندہ ملے گی سب حضور کی بارگاہ میں جہاں پناہ سے بٹی اور بٹتی ہے اور ہمیشہ بٹے گی۔ کما بیناہ

بتوفیق اللہ تعالیٰ فی رسالتنا سلطنۃ المصطفیٰ فی ملکوت کل الوریٰ۔ (جیسا کہ ہم نے اس کو اللہ تعالیٰ کی توفیق سے اپنے رسالہ "سلطنت المصطفیٰ فی ملکوت الوریٰ" میں بیان کیا ہے۔ ت) امام فخر الدین رازی علیہ الرحمہ نے اس آیۂ کریمہ کے تحت لکھا:

| لمکان رحمۃ للعالمین لزم ان | جب حضور تمام عالم کے لیے رحمت ہیں واجب |

1 القرآن الکریم ۲۱ / ۱۰۷ Page 141 of 772

Fatawa Rizvia, Volume 30

| (Arabic) [He (the Prophet)] is superior to all the worlds. I say: To claim specificity is a departure from the apparent meaning without evidence, and it is not permissible for any rational person, let alone a learned one. And Allah is the Guide. Third Verse: Allah, the Exalted, said: "And We sent not a messenger except with the language of his people."[2] | (Urdu) ...that [he] is superior to everything besides Allah. I say: To claim specificity is to deviate from the apparent meaning without evidence, and it is not permissible according to any rational person, let alone a learned one. And Allah alone is the Provider of guidance. (T). Third Verse: Allah the Almighty said: We did not send any messenger except with the language of his people. |

Scholars state: This noble verse is proof that all previous prophets were sent as messengers specifically to their own people. Previous prophets were messengers only to their own people, and our Prophet is for every individual of the creation.

| (Arabic) I say: Allah the Almighty said: "Indeed, We sent Noah to his people."[3] And He said: "And to 'Aad (We sent) their brother Hud."[4] And He said: "And to Thamud (We sent) their brother Salih."[5] And He said: "And Lot, when he said to his people..."[6] And He said: "And to Midian (We sent) their brother Shuaib."[7] And He said: "Then We sent after them Moses with Our signs..." | (Urdu) I say: (I say) Allah Almighty said: Verily, We sent Noah to his people. And Allah Almighty said: And to 'Aad (We sent) their brother Hud from among their community. And He said: And to Thamud (We sent) their brother Salih from among their community. And He said: And We sent Lot when he said to his people. And He said: And to Midian (We sent) their brother Shuaib from among their community. And He said: Then after them We sent Moses with Our signs. |

1. Mafatih al-Ghayb (Al-Tafsir al-Kabir) under the verse 2/253, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 6/165
2. Al-Quran al-Karim 14/4
3. Al-Quran al-Karim 7/59
4. Al-Quran al-Karim 7/65
5. Al-Quran al-Karim 7/73
6. Al-Quran al-Karim 7/80
7. Al-Quran al-Karim 7/103

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

| (अरबी) [नबी] तमाम जहानों से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) हैं। मैं कहता हूँ: विशिष्टता का दावा करना बिना किसी प्रमाण के ज़ाहिर (स्पष्ट अर्थ) से हटना है, और यह किसी भी बुद्धिमान के नज़दीक जायज़ नहीं है, तो फिर किसी ज्ञानी के नज़दीक कैसे हो सकता है। और अल्लाह ही हिदायत (मार्गदर्शन) देने वाला है। तीसरी आयत: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और हमने कोई रसूल नहीं भेजा मगर उसकी अपनी क़ौम की ज़ुबान (भाषा) के साथ।"[2] | (उर्दू) ...कि [वह] अल्लाह के अलावा तमाम चीज़ों से अफ़ज़ल हैं। मैं कहता हूँ: विशिष्टता का दावा करना ज़ाहिर से बिना दलील के हटना है और वह किसी अक़्लमंद के नज़दीक जायज़ नहीं है, तो फिर किसी फ़ाज़िल (विद्वान) के नज़दीक कैसे हो सकता है। और अल्लाह तआला ही हिदायत देने वाला है। (त)। तीसरी आयत: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: हमने कोई रसूल नहीं भेजा मगर उसकी अपनी क़ौम की ज़ुबान के साथ। |

उलेमा फ़रमाते हैं: यह आयते करीमा दलील है कि पिछले तमाम अम्बिया अपनी मख़्सूस (विशिष्ट) क़ौमों पर रसूल बनाकर भेजे जाते थे। अगले अम्बिया सिर्फ अपनी क़ौम के रसूल हुए और हमारे रसूल मख़्लूक़ के हर फ़र्द (व्यक्ति) के लिए हैं।

| (अरबी) मैं कहता हूँ: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "बेशक हमने नूह को उनकी क़ौम की तरफ भेजा।"[3] और फ़रमाया: "और आद की तरफ उनके भाई हूद को (भेजा)।"[4] और फ़रमाया: "और समूद की तरफ उनके भाई सालेह को (भेजा)।"[5] और फ़रमाया: "और लूत को, जब उन्होंने अपनी क़ौम से कहा..."[6] और फ़रमाया: "और मदयन की तरफ उनके भाई शुऐब को (भेजा)।"[7] और फ़रमाया: "फिर हमने उनके बाद मूसा को अपनी निशानियों के साथ भेजा..." | (उर्दू) मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तहक़ीक़ हमने नूह को उसकी क़ौम की तरफ भेजा। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: और आद की तरफ उनकी बिरादरी से हूद को भेजा। और फ़रमाया कि समूद की तरफ उनकी बिरादरी से सालेह को भेजा। और फ़रमाया: और लूत को भेजा जब उसने अपनी क़ौम से कहा। और फ़रमाया: मदयन की तरफ उनकी बिरादरी से शुऐब को भेजा। और फ़रमाया: फिर उनके बाद हमने मूसा को अपनी निशानियों के साथ भेजा। |

1. मफ़ातीह उल-ग़ैब (अत-तफ़्सीर अल-कबीर) आयत 2/253 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 6/165
2. अल-क़ुरान अल-करीम 14/4

3. अल-क़ुरान अल-करीम 7/59
4. अल-क़ुरान अल-करीम 7/65
5. अल-क़ुरान अल-करीम 7/73
6. अल-क़ुरान अल-करीम 7/80
7. अल-क़ुरान अल-करीम 7/103

पृष्ठ 142/772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

| یکون افضل من کل العلمین-قلت وادعاء التخصیص خروج عن الظاھر بلادلیل وھو لا یجوز عند عاقل فضلا عن فاضل واللہ الھادي۔ آیت ثالثہ : قال جل ذکرہ: "وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ"۔[2] | ہوا کہ تمام ماسوائے اللہ سے افضل ہوں ۔ میں کہتا ہوں تخصیص کا دعوی کرنا ظاہر سے بلا دلیل خروج ہے اور وہ کسی عاقل کے نزدیک جائز نہیں چہ جائیکہ کسی فاضل کے نزدیک ۔ اور اللہ تعالیٰ ہی ہدایت دینے والا ہے۔ (ت) تیسری آیت: اللہ تعالیٰ نے فرمایا : نہ بھیجا ہم نے کوئی رسول مگر ساتھ زبان اس کی قوم کے۔ |

علماء فرماتے ہیں: یہ آیہ کریمہ دلیل ہے کہ انبیائے سابقین سب خاص اپنی قوم پر رسول کر کے بھیجے جاتے۔ اگلے انبیاء صرف اپنی قوم کے رسول ہوئے اور ہمارے رسول ہر فردِ مخلوق کے لئے

| اقول: وقال اللہ تعالی "لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰی قَوْمِہ"۔[3] وقال تعالی "وَاِلٰی عَادٍ اَخَاھُمْ ھُوْدًا"۔[4] وقال تعالی "وَاِلٰی ثَمُوْدَ اَخَاھُمْ صٰلِحًا"۔[5] وقال تعالی "وَلُوْطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِہ"۔[6] وقال تعالی "وَاِلٰی مَدْیَنَ اَخَاھُمْ شُعَیْبًا"۔[7] وقال تعالی "ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِھِمْ مُّوْسٰی بِاٰیٰتِنَا" | اقول: (میں کہتا ہوں) اللہ تعالیٰ نے فرمایا : تحقیق ہم نے نوح کو بھیجا اس کی قوم کی طرف۔ اور فرمایا اللہ تعالیٰ نے عاد کی طرف ان کی برادری سے ہود کو بھیجا۔ اور فرمایا کہ ثمود کی طرف انکی برادری سے صالح کو بھیجا۔ اور فرمایا : اور لوط کو بھیجا جب اس نے اپنی قوم سے کہا۔ اور فرمایا : مدین کی طرف ان کی برادری سے شعیب کو بھیجا۔ اور فرمایا : پھر ان کے بعد ہم نے موسیٰ کو اپنی نشانیوں کے ساتھ |

1 مفاتيح الغيب (التفسير الكبير) تحت الآية ٢/ ٢٥٣ دارالكتب العلمية بيروت ۶/ ١۶۵ 2 القرآن الكريم ١۴/ ۴ 3 القرآن الكريم ٧/ ۵٩ 4 القرآن الكريم ٧/ ۶۵ 5 القرآن الكريم ٧/ ٧٣ 6 القرآن الكريم ٧/ ٨٠ 7 القرآن الكريم ٧/ ١٠٣

Fatawa Razawiyya, Volume 30

"To Pharaoh and his chiefs" [1]. And Allah Almighty said: "And that was Our argument which We gave to Ibrahim against his people." [2] And Allah Almighty said regarding Yunus (peace be upon him): "And We sent him to a hundred thousand or more." [3] And Allah Almighty said regarding Isa (peace be upon him): "And as a Messenger to the Children of Israel." [4]

And He said: Then after them We sent Musa with Our signs to Pharaoh and his chiefs. And He said: And this is our proof that We bestowed upon Ibrahim over his people. And He said regarding Yunus (peace be upon him): And We sent him to a hundred thousand people, rather more. And He said regarding Isa (peace be upon him): And he will be a messenger to the Children of Israel. (T)

That is why it is said in a Sahih Hadith:

"The Prophet used to be sent specifically to his own people." - Narrated by the two Sheikhs (Bukhari and Muslim) from Jabir (may Allah be pleased with him).

A prophet used to be sent specifically to his own people. (The two Sheikhs narrated this from Hazrat Jabir, may Allah be pleased with him. - T)

It came in another narration:

"The Prophet used to be sent to his own village and would not go beyond it." - Narrated by Abu Ya'la from Auf bin Malik (may Allah be pleased with him).

A prophet would be sent to a single settlement and would not exceed beyond it. (Abu Ya'la narrated this from Hazrat Auf bin Malik, may Allah be pleased with him. - T)

And He (Allah) says regarding the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him):

"And We have not sent you except as a giver of glad tidings and a warner to all mankind, but most of the people do not know." [7]

We have not sent you except for all people, giving good news and warning, but most people are unaware.

---

[1] Al-Quran Al-Karim 7/103 [2] Al-Quran Al-Karim 6/83 [3] Al-Quran Al-Karim 37/147 [4] Al-Quran Al-Karim 3/49 [5] Sahih al-Bukhari, Book of Tayammum and Places of Prayer, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/48; Sahih Muslim, Book of Masajid and Places of Prayer, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/198. [6] Al-Ihsan bi-Tarteeb Sahih Ibn Hibban

with reference to Abu Ya'la, Hadith 6365, Mu'assasatu ar-Risalah Beirut 9/102. [7] Al-Quran Al-Karim 34/28

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

"फ़िरऔन और उसके दरबारियों की तरफ़" [1]। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और यह हमारी दलील थी जो हमने इब्राहीम को उसकी कौम के ख़िलाफ़ अता की थी।" [2] और अल्लाह तआला ने यूनुस (अलैहिस्सलाम) के बारे में फ़रमाया: "और हमने उन्हें एक लाख या उससे ज़्यादा लोगों की तरफ़ भेजा।" [3] और अल्लाह तआला ने ईसा (अलैहिस्सलाम) के बारे में फ़रमाया: "और बनी इसराईल की तरफ़ एक रसूल के रूप में।" [4]

और फ़रमाया: फिर उनके बाद हमने मूसा को अपनी निशानियों के साथ फ़िरऔन और उसके दरबारियों की तरफ़ भेजा। और फ़रमाया: और यह हमारी दलील है जो हमने इब्राहीम को उनकी कौम पर अता फ़रमाई। और यूनुस अलैहिस्सलाम के बारे में फ़रमाया: और हमने उन्हें लाख आदमियों की तरफ़ भेजा बल्कि ज़्यादा। और ईसा अलैहिस्सलाम के बारे में फ़रमाया: और रसूल होगा बनी इसराईल की तरफ़। (त)

इसीलिए सहीह हदीस में फ़रमाया गया:

"नबी को ख़ास तौर पर उसकी अपनी कौम की तरफ़ भेजा जाता था।" - इसे शैख़ैन (बुख़ारी और मुस्लिम) ने जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

नबी ख़ास अपनी कौम की तरफ़ भेजा जाता। (इसको शैख़ैन ने हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

दूसरी रिवायत में आया है:

"नबी अपनी बस्ती की तरफ़ भेजा जाता था और उससे आगे नहीं जाता था।" - इसे अबू यअला ने औफ़ बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

नबी एक बस्ती की तरफ़ मबऊस होता जिसके आगे तजावुज़ न करता। (इसको अबू यअला ने हज़रत औफ़ बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

और सैय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के लिए फ़रमाता है:

"और हमने आपको तमाम इंसानों के लिए खुशख़बरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा है, लेकिन अक्सर लोग नहीं जानते।" [7]

नहीं भेजा हमने तुम्हें मगर सब लोगों के लिए खुशख़बरी देता और डर सुनाता, पर बहुत लोग बेख़बर हैं।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 7/103 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 6/83 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 37/147 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/49 [5] सहीह अल-बुख़ारी, किताब-अत-तयम्मुम व मवादि-अत-सलात, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/48; सहीह मुस्लिम, किताब-अल-मसाजिद व मवादि-अत-सलात, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/198. [6] अल-इहसान बि-तरतीब सहीह इब्न हिब्बान बहवाला अबी यअला, हदीस 6365, मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 9/102. [7] अल-क़ुरआन अल-करीम 34/28

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

إِلٰی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِہٖ " [1] وَ قَالَ تَعَالٰی "وَ تِلْكَ حُجَّتُنَا اٰتَیْنٰهَاۤ اِبْرٰهِیْمَ عَلٰی قَوْمِهٖ [2] وَ قَالَ تَعَالٰی فِی یُوْنُسَ علیه السلام "وَ اَرْسَلْنٰهُ اِلٰی مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ یَزِیْدُوْنَ [3] وَ قَالَ تَعَالٰی فِی عِیْسٰی علیه السلام "وَ رَسُوْلًا اِلٰی بَنِیْۤ اِسْرَآءِیْلَ [4]"

اور فرمایا: پھر ان کے بعد ہم نے موسیٰ کو اپنی نشانیوں کے ساتھ فرعون اور اس کے درباریوں کی طرف بھیجا۔ اور فرمایا: اور یہ ہماری دلیل ہے کہ ہم نے ابراہیم کو اس کی قوم پر عطا فرمائی۔ اور یونس علیہ السلام کے بارے میں فرمایا: اور ہم نے اسے لاکھ آدمیوں کی طرف بھیجا بلکہ زیادہ۔ اور عیسیٰ علیہ السلام کے بارے میں فرمایا: اور رسول ہو گا بنی اسرائیل کی طرف۔ (ت)

اسی لئے صحیح حدیث میں فرمایا:

كَانَ النَّبِیُّ یُبْعَثُ اِلٰی قَوْمِہٖ خَاصَّةً - رواہ الشیخان [5] عن جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ-

نبی خاص اپنی قوم کی طرف بھیجا جاتا۔ (اس کو شیخین نے حضرت جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

دوسری روایت میں آیا:

كَانَ النَّبِیُّ یُبْعَثُ اِلٰی قَرْیَتِہٖ وَ لَا یَعْدُوْهَا - رواہ ابو یعلی [6] عن عوف بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ-

نبی ایک بستی کی طرف مبعوث ہوتا جس کے آگے تجاوز نہ کرتا۔ (اس کو ابو یعلی نے حضرت عوف بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

اور حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے فرماتا ہے:

"وَ مَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيْرًا وَّ نَذِيْرًا نہ بھیجا ہم نے تمہیں مگر سب لوگوں کیلئے خوشخبری وَّ لٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ۝" [7] دیتا اور ڈر سناتا ، پر بہت لوگ بے خبر ہیں۔

---

[1] القرآن الکریم ۷ / ۱۰۳ [2] القرآن الکریم ۶ / ۸۳ [3] القرآن الکریم ۳۷ / ۱۴۷ [4] القرآن الکریم ۳ / ۴۹ [5] صحیح البخاری کتاب التیمم ومواضع الصلوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۸، صحیح مسلم کتاب المساجد ومواضع الصلوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۹۸ [6] الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان بحوالہ ابی یعلی حدیث ۶۳۶۵ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۹ / ۱۰۲ [7] القرآن الکریم ۳۴ / ۲۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Allah the Almighty says: "Say [O Prophet], 'O mankind, indeed I am the Messenger of Allah to you all.'" [1] Allah the Almighty said: Tell [them], O people! I am the messenger of God towards all of you.

Allah the Almighty says: "Blessed is He who sent down the Criterion [the Quran] upon His servant that he may be to the worlds a warner." [2] Allah the Almighty said: Very blessed is He who sent down the Quran upon His servant so that he may be a warner to all the worlds.

For this reason, the Master of the Messengers himself, peace and blessings of Allah be upon him, says: "I have been sent to all of creation." Narrated by Muslim from Abu Hurayrah, may Allah be pleased with him. [3] I have been sent to all of God's creation. (Muslim narrated this from Hazrat Abu Hurayrah, may Allah be pleased with him. - T)

This proof of the Prophet's absolute superiority is from the statements of Hazrat Abdullah bin Abbas, may Allah be pleased with them both. Darimi, Abu Ya'la, Tabarani, and Bayhaqi narrate that his eminence said: Indeed, Allah the Almighty preferred Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, over all prophets and over the inhabitants of the heavens [angels]. Indeed, Allah the Almighty made Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, superior to all prophets and angels.

Those present asked for the reason for this preference; he said: Indeed, Allah the Almighty said: "And We sent not a messenger except with the language of his people." And He said to Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him: "And We have not sent you except comprehensively to mankind." So He sent him to both humans and jinn. [4] That is, Allah the Almighty said regarding other messengers: We have not sent any messenger except with the language of his people. And He said to Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him: We have not sent you except as a messenger for all people. So he was made the messenger for all humans and jinn.

[Footnotes:] 1. Al-Quran al-Karim 7/158 2. Al-Quran al-Karim 25/1 3. Sahih Muslim, Kitab al-Masajid wa Mawadi' al-Salah, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/199 4. Al-Durr al-Manthur under verse 14/4, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/5 & 6; Shu'ab al-Iman Hadith 1511, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 1/437; Sunan al-Darimi Chapter on

what was given to the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, of Excellence, Hadith 17, Dar al-Mahasin for Printing Cairo 1/29 & 30.

Page 144 of 772

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

अल्लाह तआला फ़रमाता है: "कह दो [ऐ नबी], 'ऐ लोगों! बेशक मैं तुम सब की तरफ अल्लाह का रसूल हूँ।'" [१] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तो फ़रमा ऐ लोगो! मैं खुदा का रसूल हूँ तुम सब की तरफ।

अल्लाह तआला फ़रमाता है: "बड़ी बरकत वाला है वह जिसने उतारा फ़ुरक़ान [क़ुरआन] अपने बन्दे पर ताकि वह सारे जहानों के लिए डराने वाला हो।" [२] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: बड़ी बरकत वाला है वह जिसने उतारा क़ुरआन अपने बन्दे पर कि डर सुनाने वाला हो सारे जहान को।

इसी लिए खुद सैय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "मैं तमाम मख्लूक़ की तरफ भेजा गया हूँ।" इसे मुस्लिम ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। [३] मैं तमाम मख्लूक़-ए-इलाही की तरफ भेजा गया (इसको मुस्लिम ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। त)

हुज़ूर की अफ़ज़लियत-ए-मुतलक़ा की यह दलील हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा के इरशादात से है। दारमी, अबू यअ्ला, तबरानी, बैहक़ी रिवायत करते हैं कि उस जनाब ने फ़रमाया: बेशक अल्लाह तआला ने मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को तमाम नबियों और आसमान वालों [फ़रिश्तों] पर अफ़ज़ल किया। बेशक अल्लाह तआला ने मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को तमाम अंबिया व मलायका से अफ़ज़ल किया।

हाज़िरीन ने वजह-ए-तफ़्ज़ील (श्रेष्ठता का कारण) पूछी, फ़रमाया: बेशक अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और हमने कोई रसूल नहीं भेजा मगर अपनी कौम की ज़बान के साथ।" और मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से फ़रमाया: "और हमने तुम्हें नहीं भेजा मगर तमाम लोगों के लिए रसूल बनाकर।" तो उन्हें इंसान और जिन्न दोनों की तरफ भेजा। [४] यानी अल्लाह तआला ने और रसूलों के लिए फ़रमाया है कि हमने नहीं भेजा कोई रसूल मगर उसकी क़ौम की ज़बान के साथ। और मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से फ़रमाया: हमने तुम्हें नहीं भेजा मगर तमाम लोगों के लिए रसूल बनाकर। तो हुज़ूर को तमाम इन्स व जिन्न का रसूल बनाया।

[पाद टिप्पणियाँ:] १. अल-क़ुरआन अल-करीम ७/१५८ २. अल-क़ुरआन अल-करीम २५/१ ३. सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद व मवाज़िअस्सलाह, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/१९९ ४. अद-दुरुल मंसूर आयत १४/४ के तहत, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बैरूत ५/५ और ६; शुअ़बुल ईमान

हदीस १५११, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बैरूत १/४३७; सुनन अद-दारमी बाब मा उति-अन-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मिनल फ़ज़्ल हदीस १७, दारुल महासिन लि-तबाअ़त अल-क़ाहिरा १/२९ और ३०।

पृष्ठ १४४ / ७७२

وقال تعالٰی: "قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا" [1] اللہ تعالیٰ نے فرمایا: تو فرما اے لوگو! میں خدا کا رسول ہوں تم سب کی طرف۔

وقال تعالٰی: "تَبٰرَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهٖ لِيَكُونَ لِلْعٰلَمِينَ نَذِيرًا" [2] اللہ تعالیٰ نے فرمایا: بڑی برکت والا ہے وہ جس نے اتارا قرآن اپنے بندے پر کہ ڈر سنانے والا ہو سارے جہان کو۔

اسی لئے خود حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ارسلت الی الخلق کافۃ۔ اخرجہ مسلم عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ [3] میں تمام مخلوق الہٰی کی طرف بھیجا گیا (اس کو مسلم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

حضور کی افضلیت مطلقہ کی یہ دلیل حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کے ارشادات سے ہے۔ دارمی، ابویعلیٰ، طبرانی، بیہقی روایت کرتے ہیں اس جناب نے فرمایا: ان اللہ تعالٰی فضل محمد اصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم علی الانبیاء وعلی اھل السماء۔ بیشک اللہ تعالیٰ نے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو تمام انبیاء و ملائکہ سے افضل کیا۔

حاضرین نے وجہ تفضیل پوچھی، فرمایا: ان اللہ تعالٰی قال: "وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ اِلَّا بلسَانِ قَوْمِہٖ"۔ و قال لمحمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وما ارسلنك الا کافۃ للناس فارسلہ الی الانس والجن [4]۔ یعنی اللہ تعالیٰ نے اور رسولوں کے لئے فرمایا ہے ہم نے نہ بھیجا کوئی رسول مگر ساتھ زبان اس کی قوم کے۔ اور محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے فرمایا: ہم نے تمہیں نہیں بھیجا مگر رسول سب لوگوں کیلئے۔ تو حضور کو تمام انس و جن کا رسول بنایا۔

[حواشی:] 1 القرآن الکریم ۷/ ۱۵۸ 2 القرآن الکریم ۲۵/ ۱ 3 صحیح مسلم کتاب المساجد و مواضع الصلوة قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹۹ 4 الدر المنثور تحت الآیة ۱۴/ ۴ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۵ و ۶، شعب الایمان حدیث ۱۵۱۱ دار الکتب العلمیة بیروت ۱/ ۴۳۷، سنن الدارمی باب ما اعطی النبی صلی اللہ علیہ وسلم من الفضل حدیث ۱۷ دار المحاسن للطباعة القاهرة ۲۹/۱ و ۳۰

Fatawa Razawiyya Volume 30

Scholars state: The encompassing of all jinn and humans by his messengership is a matter of consensus, and according to researchers, it also includes angels, as we have established with the grace granted by Allah Almighty in the treatise "Ijlāl Jibrīl". Rather, the research is that stones, trees, earth, heaven, mountains, and oceans—everything besides Allah—are included in its general scope and complete circle. This is mentioned in the Great Quran itself with the word 'Al-Alamin' (the worlds), and in a narration of Sahih Muslim with the word 'Khalq' (creation), which is also emphasized with the word 'Kaffah' (all). On this point, the best evidence is in Tabarani's Mu'jam al-Kabir, narrated by Ya'la bin Murrah (may Allah be pleased with him), that the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

There is nothing that does not know that I am the Messenger of Allah, except for the disbelievers among jinn and humans.	**No thing exists that does not know me as the Messenger of Allah, except for faithless jinn and humans.**

Now observe how this verse serves as a proof for the absolute superiority of the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him):

Firstly: It is clear from this comparison that previous prophets (peace be upon them) were administrators of single cities. Whereas the radiant Leader of the Messengers (prayers and peace of Allah be upon them all) is the Sultan of the seven realms, rather the King of the Earth and Heavens.

Secondly: The burdens of messengership are extremely heavy and carrying them is immensely difficult. "Indeed, We will cast upon you a heavy word"[2] (Indeed, soon We shall cast upon you a weighty word. - T). That is why even high-spirited ones like Moses and Aaron were warned beforehand: "and do not slacken in My remembrance"[3] See, do not become sluggish in My remembrance. Then, for one whose messengership is towards a specific people, the hardship is to that extent; but for one whose messengership has encompassed humans, jinn, the East, and the West, how great must be their burden! Then, as the hardship, so is the reward, and so is the service.

Marginal Note: Some of these points are from the benefits of scholars, and most, by the grace of Allah Almighty, are the derivations of this humble servant (the author).

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 272, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 22/262; Kanz al-Ummal with reference to Al-Tabarani from Ya'la bin Murrah, Hadith 31923, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 11/411.
2. The Holy Quran 73:5.
3. The Holy Quran 20:42.

फतावा रज़विया जिल्द 30

उलेमा फरमाते हैं: रिसालत का तमाम जिन्न और इंसान को शामिल होना इजमाई (सर्वसम्मत) है, और शोधकर्ताओं के नज़दीक इसमें फ़रिश्ते भी शामिल हैं, जैसा कि हमने अल्लाह तआला की तौफीक से रिसाला "इजलाल-ए-जिब्रील" में स्पष्ट किया है। बल्कि शोध यह है कि पत्थर, पेड़, ज़मीन, आसमान, पहाड़ और समुद्र—अल्लाह के सिवा सब कुछ—इसके व्यापक दायरे और पूर्ण घेरे में शामिल हैं। खुद कुरान-ए-अजीम में शब्द 'अल-आमीन' (तमाम जहान), और सहीह मुस्लिम की रिवायत में शब्द 'खल्क' (सृष्टि), वह भी शब्द 'काफ़्फ़ा' (सब) के साथ ताकीद के तौर पर प्रयुक्त हुआ है। इस विषय पर सबसे उत्तम प्रमाण तबरानी मुअजम कबीर में या'ला बिन मुर्रा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है, जिसमें हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

ऐसी कोई चीज़ नहीं है जो यह न जानती हो कि मैं अल्लाह का रसूल हूँ, सिवाय जिन्न और इंसानों के काफ़िरों के।

कोई ऐसी चीज़ नहीं है जो मुझे अल्लाह का रसूल न जानती हो, सिवाय बे-ईमान जिन्न और इंसानों के।

अब देखिए कि यह आयत कैसे हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पूर्ण श्रेष्ठता पर प्रमाण है:

पहला: इस तुलना से स्वयं स्पष्ट है कि पिछले नबी (अलैहिमुस्सलाम) एक-एक शहर के प्रबंधक थे। जबकि नूर वाले हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सात मुल्कों के सुल्तान, बल्कि ज़मीन और आसमान के बादशाह हैं।

दूसरा: रिसालत की ज़िम्मेदारियाँ बहुत भारी हैं और उन्हें उठाना अत्यंत कठिन है। "बेशक हम जल्द ही आप पर एक भारी बात डालेंगे"[2] (बेशक हम शीघ्र ही तुम पर एक वज़नी बात डालेंगे। - त)। इसीलिए मूसा और हारून जैसे उच्च संकल्प वालों को पहले ही ताकीद की गई: "और मेरी याद में सुस्ती न करना"[3] देखो, मेरे ज़िक्र में सुस्त मत हो जाना। फिर जिसकी रिसालत एक विशेष कौम की ओर हो, उसकी मशक्कत उसी सीमा तक है; लेकिन जिसकी रिसालत ने इंसान, जिन्न, पूर्व और पश्चिम को घेर लिया हो, उसका बोझ कितना विशाल होगा! फिर जैसी मशक्कत वैसा ही प्रतिफल (अज्र), और वैसी ही सेवा।

हाशिया: इनमें से कुछ बिंदु विद्वानों के लाभ पर आधारित हैं और अधिकांश, अल्लाह तआला की कृपा से, इस फकीर (लेखक) का शोध है।

1. अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 272 अल-मकतबा अल-फैसलिया बेरूत 22/262, कंज़ अल-उम्माल तबरानी के हवाले से या'ला बिन मुर्रा से हदीस 31923 मुअस्ससतु अल-रिसाला बेरूत 11/411।
2. अल-कुरान अल-करीम 73/5।
3. अल-कुरान अल-करीम 20/42।

पृष्ठ 145/772

علماء فرماتے ہیں : رسالت والا کا تمام جن وانس کو شامل ہونا اجماعی ہے ، اور محققین کے نزدیک ملئکہ کو بھی شامل ، کما حققناہ بتوفیق اللہ تعالی فی رسالۃ " اجلال جبریل"۔ بلکہ تحقیق یہ ہے کہ حجر و شجر وارض و سماء و جبال و بحار تمام ماسواء اللہ اس کے احاطہ عامہ و دائرہ تامہ میں داخل ، اور خود قرآن عظیم لفظ العلمین، اور روایت صحیح مسلم میں لفظ خلق وہ بھی مؤکد بکلمہ کافۃ۔ اس مطلب پر احسن الدلائل طبرانی معجم کبیر میں یعلی بن مرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی ، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ما من شیئ الا یعلم انی رسول اللہ الا کفرۃ کوئی چیز نہیں جو مجھے رسول اللہ نہ جانتی ہو ، مگر الجن والانس- 1 بے ایمان جن و آدمی۔

اب نظر کیجئے کہ یہ آیت کفی وجھہ سے افضلیت مطلقہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر حجت ہے :

اولاً: اس موازنہ سے خود واضح ہے کہ انبیائے سابقین علیہم الصلوۃ والتسلیم ایک ایک شہر کے ناظم تھے۔ اور حضور پر نور سید المرسلین صلوات اللہ تعالٰی وسلامہ علیہم اجمعین سلطان ہفت کشور ، بلکہ بادشاہ زمین و آسمان ۔

ثانیاً: اعبائے رسالت سخت گراں بار ہیں۔ اور ان کا تحمل بغایت دشوار "اِنَّا سَنُلْقِیْ عَلَیْكَ قَوْلًا ثَقِیْلًا" 2 (بے شک عنقریب ہم تم پر ایک بھاری بات ڈالیں گے۔ت) اسی لیے موسٰی و ہارون سے عالی ہمتوں کو پہلے ہی تاکید ہوئی "وَلَا تَنِیَا فِیْ ذِكْرِیْ" 3 دیکھو میرے ذکر سے سست نہ ہو جانا۔ پھر جس کی رسالت ایک قوم خاص کی طرف اس کی مشقت تو اس قدر جس کی رسالت نے انس و جن

و شرق و غرب کو گھیر لیا اس کی مؤنت کس قدر۔ پھر جیسی مشقت ویسا ہی اجر ، اور جتنی خدمت

عه: ان میں بعض وجوہ افادہ علماء ہیں اور اکثر بجد اللہ تعالیٰ استخراج فقیر ۱۲ منہ

1 المعجم الکبیر حدیث ۲۷۲ المکتبة الفیصلیة بیروت ۲۲ / ۲۶۲ ، کنز العمال بحوالہ الطبرانی عن یعلی بن مرہ حدیث ۳۱۹۲۳ مؤسسة الرساله بیروت ۱۱ / ۴۱۱ 2 القرآن الکریم ۷۳ / ۵ 3 القرآن الکریم ۲۰ / ۴۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

...as much is the value of the most superior of worships, 'ahmaduha' (the most superior worship is the most difficult. T). Thirdly: As grand as the task is, equally grand must be the one required for it. A king sends subordinate officers on small missions, but for a very great mission, the chief of chiefs, the supreme leader. Surely, the distinction between special messengers and general messengers is the same distinction of ranks between those special messengers and this total messenger (Rasool al-Kull), peace be upon him and upon all of them. Fourthly: Likewise, it is the attribute of a wise one that as high-ranking a person is, they should be appointed to a similarly grand task. Just as appointing a minor leader for a major task leads to its non-fulfillment, similarly, appointing a major leader for a minor task draws a perception of his insignificance in the eyes of others. Fifthly: The bigger the task, the more resources it requires. A Nawab requires an army and treasury suitable for the administration of his state. And a great king, especially the Sultan of the seven realms, requires resources commensurate with its arrangement and management. And here, the resources are the divine support and Lordly training bestowed upon the Prophets, peace and blessings be upon them. Thus, it is necessary that the knowledge and insights cast upon the holy heart be more numerous and complete than the knowledge and insights of all other Prophets. Imam Hakim Tirmidhi has benefited us with this, and Imam Razi has quoted it from him in Al-Kabir. (T) I say: Then see what things Prophets need for fulfilling their trust and delivering their message. (1) Forbearance (Hilm), so that they do not feel distressed by the insolence of disbelievers. "And disregard their annoyance and rely upon Allah." 1 | Ignore their harm and put your trust in Allah. (T) (2) Patience (Sabr), so that they do not get flustered by their persecutions. "So be patient as were those of determination among the messengers." 2 | So be patient as the messengers of firm resolve were patient. (T)

1 Holy Quran 33/48 2 Holy Quran 46/35

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

...उतनी ही कद्र अफ़ज़लुल इबादात 'अहमदहा' (सबसे अफ़ज़ल इबादत सबसे कठिन होती है। टी) तीसरा: जैसा काम महान हो, वैसा ही महान व्यक्ति उसके लिए आवश्यक होता है। राजा छोटी-छोटी मुहिमों पर मातहत अफ़सरों को भेजता है और बहुत बड़ी मुहिम पर अमीरों के अमीर, सर्वोच्च सरदार को। निश्चित रूप से, विशेष रिसालत और सामान्य बअसत (भेजने) में जो अंतर है, वही अंतर उन विशेष रसूलो और इस रसूल-ए-कुल के बीच है, अल्लाह तआला उन पर और उन सब पर दुरूद ओ सलाम भेजे। चौथा: इसी तरह हकीम (बुद्धिमान) की शान यह है कि जैसा आलीशान व्यक्ति हो, उसे वैसा ही आलीशान काम सौंपा जाए। जिस तरह बड़े काम पर छोटे सरदार की नियुक्ति उसके संपन्न न होने का कारण बनती है, उसी तरह छोटे काम पर बड़े सरदार की नियुक्ति लोगों की नज़र में उसके हल्केपन का कारण बनती है। पांचवां: जितना काम ज़्यादा, उतना ही उसके लिए सामान ज़्यादा। नवाब को अपनी रियासत के इंतज़ाम में वैसी ही फ़ौज और खज़ाना चाहिए। और महान राजा, विशेष रूप से सात महाद्वीपों के सुल्तान को, उसके इंतज़ाम और व्यवस्था के लिए उसी के अनुरूप। और यहाँ सामान वह दैवीय सहायता और ईश्वरीय प्रशिक्षण है जो नबियों (अलैहिमुस्सलाम) पर न्यौछावर किया जाता है। तो यह आवश्यक है कि जो ज्ञान और विवेक पवित्र हृदय पर डाले गए हों, वे तमाम नबियों के ज्ञान और विवेक से कहीं अधिक और पूर्ण हों। इमाम हकीम तिर्मिज़ी ने यह फ़ायदा पहुँचाया है और इमाम राज़ी ने उनसे 'अल-कबीर' में इसे उद्धृत किया है। (टी) मैं कहता हूँ: फिर यह देखना कि नबियों को अमानत की अदायगी और रिसालत पहुँचाने में किन-किन बातों की ज़रूरत होती है। (1) हिल्म (धैर्य/सहनशीलता), कि काफ़िरों की गुस्ताख़ी पर दिल तंग न हो। "व-दअ अज़ाहुम व-तवक्कल अलल्लाहि" 1 - ط | उनकी ईज़ा (तकलीफ) पर दरगुज़र फ़रमाओ और अल्लाह पर भरोसा रखो। (टी) (2) सब्र, कि उनकी अज़िय्यतों (दुखों) से घबरा न जाएँ। "फ़ास्बिर कमा सबरा उलुल अज़मि मिनर्रिसुलि" - 2 | तो तुम सब्र करो जैसा हिम्मत वाले रसूलो ने सब्र किया। (टी)

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 33/48 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 46/35

पेज 146 ऑफ़ 772

اتنی ہی قدر افضل العبادات احمدہا (سب سے افضل عبادت سب سے سخت ہوتی ہے۔ ت) ثالثاً: جیسا کام جلیل ہو ویسا ہی جلالت والا اس کے لئے درکار ہوتا ہے۔ بادشاہ چھوٹی چھوٹی مہموں پر افسرانِ ماتحت کو بھیجتا ہے اور سخت عظیم مہم پر امیر الامراء سردارِ اعظم کو لاجرم رسالت خاصہ وبعثت عامہ میں جو تفرقہ ہے وہی فرق مراتب ان خاص رسولوں اور اس رسول الکل میں ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وعلیہم اجمعین۔ رابعاً: یونہی حکیم کی شان یہ ہے کہ جیسے علیّو شان کا آدمی ہوا اسے ویسے ہی عالیشان کام پر مقرر کریں کہ جس طرح بڑے کام پر چھوٹے سردار کا تعین اس کے سر انجام نہ ہونے کا موجب، یونہی چھوٹے کام پر بڑے سردار کا تقرر نگاہوں میں اس کے ہلکے پن کا جالب۔ خامساً: جتنا کام زیادہ اتنا ہی اس کے لیے سامان زیادہ۔ نواب کو اپنے انتظام ریاست میں فوج وخزانہ اسی کے لائق درکار۔ اور بادشاہ عظیم خصوصاً سلطانِ ہفت اقلیم کو اس کے رتق وفتق ونظم میں اسی کے موافق۔ اور یہاں سامان وہ تائید الٰہی وتربیت ربانی ہے جو حضرات انبیاء علیہم الصلوۃ والثناء پر مبذول ہوتی ہے۔ تو ضرور ہے کہ جو علوم ومعارف قلبِ اقدس پر القاء ہوئے معارف وعلومِ جمیع انبیاء سے اکثر واوفی ہوں۔ افادہ الامام الحکیم الترمذی ونقلہ عنہ فی الکبیر الرازی (امام حکیم ترمذی نے اس کا افادہ فرمایا ہے اور اس سے امام رازی نے کبیر میں نقل کیا ہے۔ ت) اقول: پھر یہ دیکھنا کہ انبیاء کو ادائے امانت وابلاغ رسالت میں کن کن باتوں کی حاجت ہوتی ہے۔ (۱) حلم، کہ گستاخیِ کفار پر تنگ دل نہ ہوں۔ "وَدَعْ أَذٰىهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ" ط - 1 | ان کی ایذا پر درگزر فرماؤ اور اللہ پر بھروسا رکھو۔ (ت) (۲) صبر، کہ ان کی اذیتوں سے گھبرا نہ جائیں۔ "فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ" - 2 | تو تم صبر کرو جیسا ہمت والے رسولوں نے صبر کیا۔ (ت)

1 القرآن الكريم ٣٣ / ٤٨ 2 القرآن الكريم ٤٦ / ٣٥

Fatawa Razawiyya Volume 30

(3) Humility, so that people do not feel aversion to their company. Arabic Box: "And lower your wing to those who follow you of the believers." [1] Urdu Box: Spread the wing of your mercy for your following Muslims. (T)

(4) Gentleness and kindness, so that hearts are inclined towards them. Arabic Box: "So by mercy from Allah, you were lenient with them." [2] Urdu Box: So how great is the mercy of Allah that, O Beloved! You became soft-hearted for them. (T)

(5) Mercy, so that they are a medium for the outpouring of blessings. Arabic Box: "And a mercy for those who believe among you." [3] Urdu Box: And for those among you who are Muslims, they are a mercy. (T)

(6) Courage, so that they do not pay heed to the multitude of enemies. Arabic Box: "Indeed, before Me the messengers do not fear." [4] Urdu Box: Surely, in My presence the Messengers do not fear. (T)

(7) Generosity and benevolence, which is a cause for winning over hearts. Arabic Box: For indeed, man is a slave to kindness, and hearts are naturally inclined to love those who do good to them. "And do not make your hand [as] chained to your neck." [5] Urdu Box: Because man is a slave to favor, and love for the benefactor is naturally instilled in hearts; and do not keep your hand tied to your neck. (T)

(8) Forgiveness and pardon, so that the ignorant and unlearned may benefit from their grace. Arabic Box: "So pardon them and overlook [their misdeeds]. Indeed, Allah loves the doers of good." [6] Urdu Box: So forgive them and overlook them; indeed, Allah loves those who do good. (T)

(9) Independence and contentment, so that the ignorant do not attribute this great claim to the pursuit of worldly gain. Arabic Box: "Do not extend your eyes toward that by which We have given enjoyment..." Urdu Box: Do not raise your eyes to look at those things which We have...

[1] Al-Quran Al-Kareem 26/215 [2] Al-Quran Al-Kareem 3/159 [3] Al-Quran Al-Kareem 9/61 [4] Al-Quran Al-Kareem 27/10 [5] Al-Quran Al-Kareem 17/29 [6] Al-Quran Al-Kareem 5/13

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

(3) विनम्रता, ताकि लोग उनकी संगति से घृणा न करें। अरबी बॉक्स: "और ईमान वालों में से जो तुम्हारे पीछे चलें, उनके लिए अपनी रहमत का बाजू बिछाओ।" [1] उर्दू बॉक्स: अपनी रहमत का बाजू बिछाओ अपने अनुयायी मुसलमानों के लिए। (त)

(4) कोमलता और मृदुता, ताकि दिल उनकी ओर आकर्षित हों। अरबी बॉक्स: "अल्लाह की रहमत ही के कारण आप उनके लिए नरम रहे।" [2] उर्दू बॉक्स: तो कैसी कुछ अल्लाह की मेहरबानी कि ऐ महबूब! तुम उनके लिए नरम दिल हुए। (त)

(5) रहमत, ताकि वे खैर और बरकत का माध्यम बनें। अरबी बॉक्स: "और तुममें से जो ईमान लाए हैं, उनके लिए रहमत हैं।" [3] उर्दू बॉक्स: और जो तुम में मुसलमान हैं उनके वास्ते रहमत हैं। (त)

(6) वीरता, ताकि वे शत्रुओं की अधिकता का ख्याल न करें। अरबी बॉक्स: "बेशक मेरे हुज़ूर रसूलों को ख़ौफ़ नहीं होता।" [4] उर्दू बॉक्स: बेशक मेरे हुज़ूर रसूलों को ख़ौफ़ नहीं होता। (त)

(7) उदारता और दानशीलता, ताकि वे दिलों को जोड़ने का कारण बनें। अरबी बॉक्स: क्योंकि इंसान एहसान का गुलाम है और दिलों में स्वाभाविक रूप से एहसान करने वालों की मोहब्बत डाल दी गई है, "और अपना हाथ अपनी गर्दन से बांधकर न रखो।" [5] उर्दू बॉक्स: क्योंकि इंसान एहसान का गुलाम है और दिलों में ख़ल्क़ी तौर पर एहसान करने वालों की मोहब्बत डाल दी गई है और अपना हाथ अपनी गर्दन से बंधा हुआ न रख। (त)

(8) क्षमा और माफ़ी, ताकि अज्ञानी और जाहिल फ़ैज़ पा सकें। अरबी बॉक्स: "अतः उन्हें क्षमा कर दो और उनसे दरगुज़र करो, बेशक अल्लाह एहसान करने वालों को पसंद करता है।" [6] उर्दू बॉक्स: तो उन्हें माफ़ कर दो और उनसे दरगुज़र करो बेशक एहसान करने वाले अल्लाह को महबूब हैं। (त)

(9) बेनियाज़ी और संतोष, ताकि जाहिल इस महान दावे को दुनिया की तलब पर आधारित न समझें। अरबी बॉक्स: "अपनी आँखें उन चीज़ों की ओर न उठाओ जिनसे हमने..." उर्दू बॉक्स: अपनी आँख उठाकर उस चीज़ को न देखो जो हमने उनके..

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 26/215 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/159 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/61 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 27/10 [5] अल-क़ुरआन अल-करीम 17/29 [6] अल-क़ुरआन अल-करीम 5/13

(۳) تواضع، کہ ان کی صحبت سے نفور نہ ہوں۔ عربی باکس: "وَٱخۡفِضۡ جَنَاحَكَ لِمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ۝" [1] اردو ترجمہ باکس: اپنی رحمت کا بازو بچھاؤ اپنے پیرو مسلمانوں کے لیے۔ (ت)

(۴) رفق ولینت، کہ قلوب ان کی طرف راغب ہوں۔ عربی باکس: "فَبِمَا رَحۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمۡۖ" [2] اردو ترجمہ باکس: تو کیسی کچھ اللہ کی مہربانی کہ اے محبوب! تم ان کے لیے نرم دل ہوئے۔ (ت)

(۵) رحمت، کہ واسطہ افاضہ خیرات ہوں۔ عربی باکس: "وَرَحۡمَةٞ لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡۚ" [3] اردو ترجمہ باکس: اور جو تم میں مسلمان ہیں ان کے واسطے رحمت ہیں۔ (ت)

(۶) شجاعت، کہ کثرتِ اعداء کو خیال میں نہ لائیں۔ عربی باکس: "إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ ٱلۡمُرۡسَلُونَ ۝" [4] اردو ترجمہ باکس: بے شک میرے حضور رسولوں کو خوف نہیں ہوتا۔ (ت)

(۷) جود و سخاوت، کہ باعث تالیف قلوب ہوں۔ عربی باکس: فان الانسان عبید الاحسان وجبلت القلوب علی حب من احسن الیھا، "وَلَا تَجۡعَلۡ يَدَكَ مَغۡلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ" [5] اردو ترجمہ باکس: کیونکہ انسان احسان کا غلام ہے اور دلوں میں خلقی طور پر احسان کرنے والوں کی محبت ڈال دی گئی ہے اور اپنا ہاتھ اپنی گردن سے بندھا ہوا نہ رکھ۔ (ت)

(۸) عفو و مغفرت، کہ نادان جاہل فیض پا سکیں۔ عربی باکس: "فَٱعۡفُ عَنۡهُمۡ وَٱصۡفَحۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ۝" [6] اردو ترجمہ باکس: تو انہیں معاف کردو اور ان سے درگزر کرو بے شک احسان کرنے والے اللہ کو محبوب ہیں۔ (ت)

(۹) استغناء و قناعت، کہ جُہال اس دعویٰ عظمیٰ کو طلبِ دنیا پر محمول نہ کریں۔ عربی باکس: "لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ" اردو ترجمہ باکس: اپنی آنکھ اٹھا کر اس چیز کو نہ دیکھو جو ہم نے ان کے

1 القرآن الکریم ۲۶ / ۲۱۵ 2 القرآن الکریم ۳ / ۱۵۹ 3 القرآن الکریم ۹ / ۶۱ 4 القرآن الکریم ۲۷ / ۱۰ 5 القرآن الکریم ۱۷ / ۲۹ 6 القرآن الکریم ۵ / ۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

"Pairs of them"[1] - Let some pairs use it. (T) (10) Beauty of justice, so that it may be observed in the instruction, discipline, and training of the Ummah (nation). "And if you judge, judge between them with justice"[2] - And if you decide between them, decide with justice. (T) (11) Perfection of intellect, which is the source of virtues and the spring of excellences, and therefore a woman has never been a prophet. "And We sent not before you but men"[3] - And all the messengers We sent before you were men. (T) Nor did the people of the desert or village dwellers ever receive prophethood, as harshness and coarseness are in their nature: "Except men to whom We reveal, from the people of the cities"[4] i.e., city dwellers. To whom We sent revelation and they were all residents of the city. (T) It is stated in the Hadith: "Whoever lives in the desert becomes harsh"[5]. (Whoever chose to reside in villages, he committed oppression. T) Similarly, there is a need for noble lineage, good character, and beautiful appearance—all these beautiful attributes—so that no point of theirs can be criticized. In short, all these are from the treasures bestowed upon those kings of reality; then, whose kingdom is great, his treasures are great. It is stated in the Hadith: "Verily Allah sends help according to the burden of responsibility and sends patience according to the magnitude of the trial"[6]. Indeed, Allah Almighty sends assistance according to the responsibility and sends patience according to the trial. (T) So it became necessary that our Master (Prophet Muhammad) be the most complete, perfect, highest, and most exalted among all prophets in all these virtuous characters and perfect descriptions. That is why he himself says:

[Watermark: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

[1] Al-Quran al-Karim 15/88 [2] Al-Quran al-Karim 5/42 [3] Al-Quran al-Karim 12/109 [4] Al-Quran al-Karim 12/109 [5] Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of al-Bara, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/297, Al-Mu'jam al-Kabir Hadith 10305, Al-Maktabah al-Faysaliyah Beirut 11/57 [6] Kanz al-Ummal with reference to 'Addu ibn Lal on the authority of Abu Hurayrah Hadith 15992, Mu'assasah ar-Risalah Beirut 6/327

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"उनके कुछ जोड़ों को"[1] - कुछ जोड़ों को बरतने (इस्तेमाल करने) दिया। (त) (10) न्याय का सौंदर्य, ताकि उम्मत के शिक्षण, अनुशासन और प्रशिक्षण में इसका ध्यान रखा जा सके। "और यदि आप निर्णय करें, तो उनके बीच न्याय के साथ निर्णय करें"[2] - और अगर आप उनके बीच फ़ैसला करें तो इंसाफ़ से फ़ैसला करें। (त) (11) बुद्धि की पूर्णता, जो गुणों का मूल और श्रेष्ठताओं का स्रोत है, और इसीलिए कोई महिला कभी नबी नहीं हुई। "और हमने आपसे पहले पुरुषों के सिवा किसी को नहीं भेजा"[3] - और हमने आपसे पहले जितने रसूल भेजे सब मर्द ही थे। (त) न ही कभी जंगल के लोगों या गाँव वालों को नुबुव्वत (पैगम्बरी) मिली, क्योंकि कठोरता और खुरदरापन उनके स्वभाव में होता है: "मगर उन पुरुषों को जिन्हें हम शहरों के रहने वालों में से वह्य (ईश्वरीय संदेश) भेजते थे"[4] यानी शहर के लोग। जिन्हें हम वह्य करते और वे सब शहर के निवासी थे। (त) हदीस में है: "जो देहात (रेगिस्तान) में रहा वह कठोर हो गया"[5]। (जिसने देहात में रहने का चुनाव किया उसने ज़ुल्म किया। त) इसी तरह, महान वंश, उत्तम आचरण और सुंदर स्वरूप—इन सभी सुंदर गुणों की आवश्यकता है ताकि उनके किसी भी काम पर आपत्ति न की जा सके। संक्षेप में, ये सब उन हक़ीक़त के बादशाहों को दिए गए खज़ानों में से हैं; फिर, जिसकी सल्तनत जितनी महान है, उसके खज़ाने भी उतने ही महान हैं। हदीस में है: "बेशक अल्लाह तआला ज़िम्मेदारी के अनुसार मदद नाज़िल फरमाता है और आज़माइश के मुताबिक सब्र नाज़िल फरमाता है"[6]। वाकई अल्लाह तआला ज़िम्मेदारी के हिसाब से मदद भेजता है और परीक्षा के अनुसार धैर्य प्रदान करता है। (त) तो यह अनिवार्य हुआ कि हमारे हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इन सभी नेक अख़लाक़ और कामिल सिफ़ात में तमाम अंबिया से ज़्यादा कामिल, अकमल, आला और अजल हों। इसीलिए स्वयं इरशाद फरमाते हैं:

[वॉटरमार्क आई.टी. मज्लिस ए दावत-ए-इस्लामी]

[1] अल-कुरान अल-करीम 15/88 [2] अल-कुरान अल-करीम 5/42 [3] अल-कुरान अल-करीम 12/109 [4] अल-कुरान अल-करीम 12/109 [5] मसनद अहमद बिन हंबल अल-बरा के माध्यम से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 4/297, अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 10305, अल-मकतबह अल-फैशालिया बेरूत 11/57 [6] कंजुल उम्माल, अद्दू इब्न लाल के संदर्भ में अबू हुरैरा के माध्यम से, हदीस 15992, मुअस्ससतुर् रसाला बेरूत 6/327

"أَزْوَاجًا مِّنْهُمْ"[1] - کچھ جوڑوں کو برتنے دی۔ (ت) (۱۰) جمالِ عدل، کہ تثقیف و تادیب و تربیتِ امت میں جس کی رعایت کریں۔ "وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ"[2] - اور اگر ان میں فیصلہ فرماؤ تو انصاف سے فیصلہ کرو۔ (ت) (۱۱) کمالِ عقل، کہ اصلِ فضائل و منبعِ فواضل ہے، ولہذا عورت کبھی نبی نہ ہوئی۔ "وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا"[3] - اور ہم نے تم سے پہلے جتنے رسول بھیجے سب مرد ہی تھے۔ (ت) نہ کبھی اہلِ بادیہ و سُکّانِ دہ کو نبوت ملی کہ جفا و غلظت ان کی طینت ہوتی ہے : "إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِم مِّنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ"[4] ای اھل المصار۔ جنہیں ہم وحی کرتے اور سب شہر کے ساکن تھے (ت) حدیث میں ہے: من بدا جفا[5] ۔ (جس نے دیہات میں رہائش اختیار کی اس نے ظلم کیا۔ت) اسی نظافتِ نسب و حسنِ سیرت و صورت سب کی صفاتِ جمیلہ کی حاجت ہے کہ ان کی کسی بات پر نکتہ چینی نہ ہو۔ غرض یہ سب انہیں خزائن سے ہیں جو ان سلاطینِ حقیقت کو عطا ہوئے ہیں، پھر جس کی سلطنت عظیم اس کے خزائن عظیم۔ حدیث میں ہے: ان اللہ تعالٰی ینزل المعونۃ علی قدر المؤنۃ وینزل الصبر علی قدر البلاء[6] ۔ بے شک اللہ تعالٰی ذمہ داری کے مطابق معاونت نازل فرماتا ہے اور آزمائش کے مطابق صبر نازل فرماتا ہے۔ (ت) تو ضرور ہوا کہ ہمارے حضور ان سب اخلاقِ فاضلہ و اوصافِ کاملہ میں تمام انبیاء سے اتم و اکمل و اعلٰی واجل ہوں۔ اسی لئے خود ارشاد فرماتے ہیں:

[Watermark: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

[1] القرآن الکریم ۸۸/۱۵ [2] القرآن الکریم ۴۲/۵ [3] القرآن الکریم ۱۰۹/۱۲ [4] القرآن الکریم ۱۰۹/۱۲ [5] مسند احمد بن حنبل عن البراء المکتب الاسلامی بیروت ۲۹۷/۴، المعجم الکبیر حدیث ۱۰۳۰۵ المکتبۃ

الفیصلیة بیروت ۵۷/۱۱ [6] کنز العمال بحوالہ عدو ابن لال عن ابی ھریرہ حدیث ۱۵۹۹۲ مؤسسة الرساله بیروت ۳۲۷/۶

| "Innama bu'ithtu li-utammima makarim al-akhlaq." - Reported by al-Bukhari in al-Adab[1], Ibn Sa'd, al-Hakim, and al-Bayhaqi | | from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) with an authentic chain of narration. | | "I was sent only to complete the nobility of character." (Recorded by Bukhari in Adab and by Ibn Sa'd, Hakim, and Bayhaqi | | from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) with an authentic chain. - Translator's note) |

Wahb bin Munabbih says: I saw written in seventy-one heavenly books that the total intellect granted to all the people of the world from the day of creation until the Day of Resurrection, when combined, is compared to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) as a single grain of sand is compared to all the deserts of the world[2].

Sixth: We have stated above that the Messenger's mission is not restricted to the era of his commission but encompasses all times. Reported by Tirmidhi in al-Jami' with the benefit of grading it as Hasan (good) and the wording is his; and by al-Hakim, al-Bayhaqi, and Abu Nu'aym from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). And by Ahmad in al-Musnad and al-Bukhari in at-Tarikh; and by Ibn Sa'd, al-Hakim, al-Bayhaqi, and Abu Nu'aym from Maysarah al-Fajr[3] (may Allah be pleased with him). And by al-Bazzar, at-Tabarani, and Abu Nu'aym from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them). And by Abu Nu'aym via the route of Sanabihi from the Commander of the Faithful, Umar al-Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him), and (5) Ibn Sa'd from Ibn Abi al-Jad'a[6] and (6) Mutarrif bin Abdullah bin al-Shikhkhir and (7) 'Amir (may Allah be pleased with them) with diverse chains and similar wordings report that the radiant Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) was asked: "When was Prophethood established for you?" He replied: "While Adam was between the spirit and the body."[4] meaning while Adam was in between soul and body. The 'Mountain of Memorization', Imam Asqalani, mentioned in the book Al-Isabah...

[1] Al-Adab al-Mufrad, Hadith 273, Al-Maktaba al-Athariyya Sangla Hill, p. 87; Al-Sunan al-Kubra, Book of Testimonies, Chapter on Explaining Noble Character, Dar Sadir Beirut, 10/192; Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, Mention of the Prophet's Commission, etc., Dar Sadir Beirut, 1/192-193. [2] Subul al-Huda wa al-Rashad, Chapter Three, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 1/427. [3] At-Tarikh al-Kabir, Entry 1602, Maysarah

al-Fajr, Dar al-Baz Makkah al-Mukarrama, 2/473; Al-Jami' al-Saghir, Hadith 6422, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 2/400. [4] Jami' at-Tirmidhi, Book of Virtues, Chapter on the Excellence of the Prophet (pbuh), Amin Company Delhi, 2/201; Al-Mustadrak by al-Hakim, Book of History, Dar al-Fikr Beirut, 2/609; Kanz al-Ummal with reference to Ibn Sa'd, Hadith 31917 and 32117, Mu'assasa al-Risala Beirut, 11/409 and 450.

| "इन्नमा बुइथ्तु लि-उतम्मिमा मकारिम अल-अखलाक़।" - अल-बुखारी ने अदब[1] में, इब्न साद, अल-हाकिम और अल-बैहक़ी ने | | हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ इसे रिवायत किया है। | | "मुझे केवल उत्तम चरित्र की पूर्णता के लिए भेजा गया है।" (इसे बुखारी ने अदब में और इब्न साद, हाकिम और बैहक़ी ने | | हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से सही सनद के साथ रिवायत किया है। -अनु.) |

वहब बिन मुनब्बिह फरमाते हैं: मैंने इकहत्तर आसमानी किताबों में लिखा देखा कि दुनिया के निर्माण के दिन से कयामत कायम होने तक पूरी दुनिया के लोगों को जितनी बुद्धि प्रदान की गई है, वह सब मिलकर मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सामने वैसी ही है जैसे दुनिया के तमाम रेगिस्तानों के सामने रेत का एक दाना[2]।

छठा: हम ऊपर वर्णन कर आए हैं कि हुज़ूर की रिसालत (पैगंबरी) केवल उनके भेजे जाने के समय तक ही सीमित नहीं है, बल्कि सभी को घेरे हुए है। तिरमिज़ी ने 'जामे' में 'तहसीन' (हसन होने) के विवरण के साथ इसे दर्ज किया है और शब्द उन्हीं के हैं; और हाकिम, बैहक़ी और अबू नुऐम ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से। और अहमद ने 'मसनद' में और बुखारी ने 'तारीख' में; और इब्न साद, हाकिम, बैहक़ी और अबू नुऐम ने मैसरह अल-फज्र[3] रज़ियल्लाहु अन्हु से। और बज़्ज़ार, तबरानी और अबू नुऐम ने अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से। और अबू नुऐम ने सानाबिही के माध्यम से अमीरुल मोमिनीन उमर अल-फारूक अल-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु से; और (5) इब्न साद ने इब्न अबी अल-जदआ[6] से और (6) मुतर्रिफ बिन अब्दुल्ला बिन अश-शिख्ख़ीर और (7) आमिर रज़ियल्लाहु अन्हुम से अलग-अलग सनदों और मिलते-जुलते शब्दों के साथ रिवायत किया है कि हुज़ूर पुर नूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से अर्ज़ किया गया: "आपको नबूवत कब प्राप्त हुई?" फरमाया: "और आदम रूह और जिस्म के बीच थे।"[4] अर्थात् जब आदम की रूह और शरीर का संयोग हो रहा था। 'जबलुल हिफ़्ज़' इमाम अस्कलानी ने किताब 'अल-इसाबा' में...

[1] अल-अदब अल-मुफ़रद, हदीस 273, अल-मकतबा अल-असरिया सांगला हिल, पृ. 87; अल-सुनन अल-कुबरा, गवाही की किताब, उत्तम चरित्र के वर्णन का अध्याय, दार सादिर बेरूत, 10/192; अल-तबाक़ात अल-कुबरा इब्न साद द्वारा, नबी के भेजे जाने का उल्लेख, आदि, दार सादिर बेरूत,

1/192-193। [2] सुबुल अल-हुदा व अल-रशाद, तीसरा अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 1/427। [3] अत-तारीख अल-कबीर, जीवनी 1602, मैसरह अल-फज्र, दार अल-बाज़ मक्का अल-मुकर्रमा, 2/473; अल-जामे अल-सगीर, हदीस 6422, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 2/400। [4] जामे अत-तिरमिज़ी, गुणों की किताब, नबी की श्रेष्ठता का अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/201; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम द्वारा, इतिहास की किताब, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/609; कंज़ अल-उम्माल इब्न साद के संदर्भ से, हदीस 31917 और 32117, मुअस्सा अल-रिसाला बेरूत, 11/409 और 450।

| انما بعثت لاتمم مکارم الاخلاق۔ اخرجہ البخاری فی الادب[1] وابن سعد والحاکم والبیہقی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح۔ | | میں اخلاقِ حسنہ کی تکمیل کے لیے مبعوث ہوا۔(اس کو بخاری نے ادب میں اور ابن سعد، حاکم اور بیہقی نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے | | صحیح سند کے ساتھ روایت کیا ہے۔ ت) |

وہب بن منبہ فرماتے ہیں: میں نے اکہتر کتبِ آسمانی میں لکھا دیکھا کہ روزِ آفرینشِ دنیا سے قیامِ قیامت تک تمام جہان کے لوگوں کو جتنی عقل عطا کی ہے وہ سب مل کر محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے آگے ایسی ہے جیسے تمام ریگستانِ دنیا کے سامنے ریت کا ایک دانہ[2]۔

سادسًا: ہم اوپر بیان کر آئے کہ حضور کی رسالت زمانہ بعثت سے مخصوص نہیں بلکہ سب کو حاوی۔ ترمذی جامع میں فائدہ تحسین واللفظ لہ، اور حاکم و بیہقی وابو نعیم ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔ اور احمد مسند اور بخاری تاریخ میں، اور ابن سعد و حاکم و بیہقی وابو نعیم میسرۃ الفجر[3] رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔ اور بزار و طبرانی، ابو نعیم عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ اور ابو نعیم بطریق صنابحی امیر المومنین عمر الفاروق الاعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ، اور ۵ابن سعد ابن ابی الجدعاء[6] و مطرف بن عبد اللہ بن الشخیر و ۷عامر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے بسانید متباینہ والفاظ متقاربہ راوی حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی گئی : "متی وجبت لك النبوۃ " حضور کے لیے نبوت کس وقت ثابت ہوئی؟ فرمایا: "و آدم بین الروح والجسد"[4]۔ جبکہ آدم در میانِ روح اور جسد کے تھے۔ جبل الحفظ امام عسقلانی نے کتاب الاصابہ

[1] الادب المفرد حدیث ۲۷۳ المکتبة الاثریة سانگلہ ہل ص ۸۷، السنن الکبری کتاب الشهادات باب بیان مکارم الاخلاق دار صادر بیروت ۱۰/ ۱۹۲، الطبقات الکبری لابن سعد ذکر مبعث رسول الله صلی الله علیہ وسلم الخ دار صادر بیروت ۱/ ۱۹۲/ ۱۹۳ [2] سبل الهدی والرشاد الباب الثالث دار الکتب العلمیة بیروت ۱/ ۴۲۷ [3] التاریخ الکبیر ترجمہ ۱۶۰۲ میسرة الفجر دارالباز مکة المکرمة ۲/ ۴۷۳، الجامع الصغیر حدیث ۶۴۲۲ دارالکتب العلمیة بیروت ۲/ ۴۰۰ [4] جامع الترمذی کتاب المناقب باب فضل النبی صلی الله علیہ وسلم امین کمپنی دہلی ۲/ ۲۰۱، المستدرک للحاکم کتاب التاریخ دارالفکر بیروت ۲/ ۶۰۹، کنز العمال بحوالہ ابن سعد حدیث ۳۱۹۱۷ و ۳۲۱۱۷ مؤسسة الرساله بیروت ۱۱/ ۴۰۹ و ۴۵۰

Fatawa Razawiyyah Volume 30

Regarding the Hadith of Maisarah, he said: 'Sanaduhu Qawi' (Its chain of narration is strong. -T).

Verse: Adam was a statue of water and clay, While He (the Prophet) held rule over the kingdom of souls and hearts. (While Adam, peace be upon him, was still a statue of clay, the Prophet's rule was over the realm of hearts and souls. -T)

That is why eminent scholars state clearly that whoever God is the Creator of, Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, is his Messenger. Shaykh al-Muhaqqiq (mercy of Allah be upon him) states in Madarij al-Nubuwwah:

[Persian Quote]: Since the creation of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is the greatest of all creation, therefore Allah Almighty sent him towards all mankind and did not limit his messengerhood to people but made it general for Jinn and humans, rather it was not even limited to Jinn and humans until it became general for all the worlds. So, whosoever's Lord is Allah Almighty, Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, is his Messenger.

[Urdu Explanation]: Since the birth of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is greater than all creation, therefore Allah Almighty sent him towards all people. He did not limit your messengerhood to humans but made it general for Jinn and humans, rather not even confined to Jinn and humans until your messengerhood is general for all worlds. Thus, whomever Allah Almighty is the Lord of, Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, is his Messenger. (T)

Now this argument has become even more grand and glorious, as it is proven that the relationship that previous Prophets (blessings and peace be upon them) had with people of a specific town, that very relationship is held by this court of heavenly dignity with every atom of creation and every individual besides Allah, even including the noble Prophets and Messengers themselves. And all praise is for Allah, the Lord of all the worlds. (And all praises are for Allah Almighty who is the sustainer of all the worlds. -T) Now this argument has become even more grand and glorious, as it is proven that the relationship that previous Prophets (blessings and peace be upon them) had with people of a specific town, that very relationship is held by this court of heavenly dignity with every atom of creation and every individual besides Allah, even including the noble Prophets and Messengers themselves. And all praise is for

Allah, the Lord of all the worlds. (And all praises are for Allah Almighty who is the sustainer of all the worlds. -T)

[Table] Fourth Verse: "These Messengers - some of them We caused to exceed others..." Fourth Verse: Allah Almighty said: These are the Messengers whom We have given preference to some over others.

Footnotes: 1 Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba, letter Mim, biography of Maisarah al-Fajr, 8282, Dar al-Fikr Beirut, 5/217. 2 Madarij al-Nubuwwah, Chapter Two on Great Morals, Maktaba Nooria Razvia Sukkur, 1/34.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

मईसारा की हदीस के बारे में फ़रमाया: 'सनदुहू क़वी' (इसकी सनद मज़बूत है। -त)।

शेर: आदम का वजूद आब-ओ-गिल (पानी और मिट्टी) का मुजस्समा था, जबकि आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम जान-ओ-दिल की ममलकत के हुक्मराँ थे। (हज़रत आदम अलैहिस्सलाम अभी मिट्टी का मुजस्समा ही थे कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की हुकूमत दिल-ओ-जान की ममलकत में थी। -त)

यही वजह है कि अकाबिर उलमा स्पष्ट रूप से फ़रमाते हैं कि जिसका ख़ुदा ख़ालिक़ है, मोहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उसके रसूल हैं। शैख़ मुक़क़िक़ रहमतुल्लाह अलैहि 'मदारिजुन नुबुव्वह' में फ़रमाते हैं:

[फ़ारसी इबारत]: चूँकि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का अख़लाक़ तमाम मख़्लूक़ से अज़ीम है, लिहाज़ा अल्लाह तआला ने आपको तमाम इंसानों की तरफ़ मबऊस फ़रमाया और आपकी रिसालत को इंसानों तक महदूद नहीं रखा बल्कि जिन्न-ओ-इन्स के लिए आम कर दिया, बल्कि जिन्न-ओ-इन्स पर भी इक्तिफ़ा नहीं किया यहाँ तक कि तमाम जहानों के लिए आम कर दिया, लिहाज़ा जिसका परवरदिगार अल्लाह तआला है, मोहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उसके रसूल हैं।

[उर्दू तशरीह]: चूँकि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पैदाइश तमाम मख़्लूक़ से अज़ीम है, लिहाज़ा अल्लाह तआला ने आपको तमाम लोगों की तरफ़ मबऊस फ़रमाया। आपकी रिसालत को इंसानों में मुनहसिर नहीं फ़रमाया बल्कि जिन्न-ओ-इन्स के लिए आम कर दिया, बल्कि जिन्न-ओ-इन्स में भी इन्हसार नहीं फ़रमाया यहाँ तक कि आपकी रिसालत तमाम जहानों के लिए आम है। चुनाँचे अल्लाह तआला जिसका परवरदिगार है, मोहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उसके रसूल हैं। (त)

अब तो यह दलील और भी ज़्यादा अज़ीम-ओ-जलील हो गई कि साबित हुआ जो निस्बत अंबिया-ए-साबिक़ीन अलैहिमुस्सलातु वत्तस्लीम से ख़ास एक बस्ती के लोगों को हुई, वह निस्बत इस सरकार-ए-अर्श-ओ-वक़ार से हर ज़र्रा-ए-मख़्लूक़ और हर फ़र्द-ए-मासिवा अल्लाह यहाँ तक कि ख़ुद हज़रात-ए-अंबिया और मुरसलीन को है, वलहम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन (और सब तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए हैं जो परवरदिगार है तमाम जहानों का। -त)। अब तो यह दलील और भी ज़्यादा अज़ीम-ओ-जलील हो गई कि साबित हुआ जो निस्बत अंबिया-ए-साबिक़ीन अलैहिमुस्सलातु वत्तस्लीम से ख़ास एक बस्ती के लोगों को हुई, वह निस्बत इस सरकार-ए-अर्श-ओ-वक़ार से हर ज़र्रा-ए-मख़्लूक़ और

हर फ़र्द-ए-मासिवा अल्लाह यहाँ तक कि ख़ुद हज़रात-ए-अंबिया और मुरसलीन को है, वलहम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन (और सब तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए हैं जो परवरदिगार है तमाम जहानों का। -त)।

[तालिका] आयत राबिया: "तिल्कर रुसुलु फ़ज़्ज़लना बाअ़ज़हुम अला बाअ़ज़ मिन्नहुम" चौथी आयत: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ये रसूल हैं कि हमने उनमें बाअ़ज़ को बाअ़ज़ पर फ़ज़ीलत दी।

फुटनोट्स: 1 अल-इसाबा फ़ी तमीज़िस सहाबा, हर्फ़ए-मीम, तर्जुमा मईसारा अल-फ़ज्र, 8282, दारुल फ़िक्र बैरुत, 5/217. 2 मदारिजुन नुबुव्वह, बाब दोम दर अख़लाक़-ए-अज़ीमा, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 1/34.

میں حدیثِ میسرہ کی نسبت فرمایا: سندہ قوی (اس کی سند قوی ہے۔ ت)۔

آدم ستر و تن بآب و گل داشت کو حکم مملکت جان جان و دل داشت (آدم علیہ السلام ابھی گارے کا مجسمہ تھے کہ آنحضرت کی حکومت دل و جان کی مملکت میں تھی۔ت)

اسی لئے اکابر علماء تصریح فرماتے ہیں کہ جس کا خدا خالق ہے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس کے رسول ہیں۔ شیخ محقق رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ مدارج النبوۃ میں فرماتے ہیں:

چو بود خلق آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اعظم الاخلاق بعث کرد خدائے تعالیٰ اور ابسوئے کافہ ناس و مقصور نہ گردانید رسالت اور ابر ناس بلکہ عام گردانید جن وانس را، بلکہ بر جن و انس نیز مقصور نہ گردانید تا آنکہ عام شد تمامہ عالمین را، پس ہر کہ اللہ تعالیٰ پروردگار اوست محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رسول اوست 2۔

چونکہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی پیدائش تمام مخلوق سے اعظم ہے۔ لہٰذا اللہ تعالیٰ نے آپ کو تمام لوگوں کی طرف مبعوث فرمایا۔ آپ کی رسالت کو انسانوں میں منحصر نہیں فرمایا بلکہ جن و انس کے لئے عام کر دیا بلکہ جن و انس میں بھی انحصار نہیں فرمایا یہاں تک کہ آپ کی رسالت تمام جہانوں کے لئے عام ہے۔ چنانچہ اللہ تعالیٰ جس کا پروردگار ہے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس کے رسول ہیں۔ (ت)

اب تو یہ دلیل اور بھی زیادہ عظیم و جلیل ہو گئی کہ ثابت ہوا جو نسبت انبیائے سابقین علیہم الصلوۃ والتسلیم سے خاص ایک بستی کے لوگوں کو ہوئی وہ نسبت اس سرکارِ عرش و قار سے ہر ذرہ مخلوق و ہر فرد ماسوا اللہ یہاں تک کہ خود حضراتِ انبیاء و مرسلین کو ہے، والحمد للہ رب العلمین

(اور سب تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لیے ہیں جو پروردگار ہے تمام جہانوں کا۔ت) اب تو یہ دلیل اور بھی زیادہ عظیم و جلیل ہو گئی کہ ثابت ہوا جو نسبت انبیائے سابقین علیہم الصلوۃ والتسلیم سے خاص ایک بستی کے لوگوں کو ہوئی وہ نسبت اس سرکارِ عرش و قار سے ہر ذرہ مخلوق و ہر فرد ماسوا اللہ یہاں تک کہ خود حضراتِ انبیاء و مرسلین کو ہے، والحمد للہ رب العلمین (اور سب تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لیے ہیں جو پروردگار ہے تمام جہانوں کا۔ت)

[جدول] آیت رابعہ: "تِلْکَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْهُم" چوتھی آیت: اللہ تعالیٰ نے فرمایا: یہ رسول ہیں کہ ہم نے ان میں بعض کو بعض پر فضیلت دی

حواشی: 1 الاصابۃ فی تمییز الصحابۃ حرف المیم ترجمہ میسرۃ الفجر ۸۲۸۲ دار الفکر بیروت ۲۱۷/۵ 2 مدارج النبوۃ باب دوم در اخلاق عظیمہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۳۴

"Among them are those to whom Allah spoke, and He raised some of them in degrees." (1) Some of them are those with whom God spoke, and some of them He raised in ranks.

The Imams state that by "some of them" here, the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) is meant, as he was granted loftiness and greatness over all prophets.

As explicitly stated by Al-Baghawi (2), Al-Baydawi (3), An-Nasafi (4), As-Suyuti, Al-Qastallani, Az-Zurqani, Ash-Shami, Al-Halabi, and others. The fact that Jalalayn (5) limited itself to this is proof that it is the most correct of opinions, because it is a principle in Jalalayn to restrict mentions to the most correct views. (T)

And mentioning him in such an ambiguous manner is a complete allusion to the manifestation of his excellence and the fame of his leadership; that is, he is the one whose name, whether mentioned or not, comes to mind immediately, and no other thought will occur. Peace and blessings of Allah be upon him and his family. This humble servant says, those who love know the pleasure and taste found in such complete ambiguity.

O flower, I am pleased with you, for you possess the fragrance of someone. (O flower! Rejoice for you possess the fragrance of someone. - T) Good tidings, O heart, for a Messiah-like soul is coming, from whose pure breaths the fragrance of someone reaches us. (O heart! Good news that a Messiah is coming, whose excellent breaths bring the fragrance of someone. - T)

1. Al-Quran al-Karim 2:253
2. Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi), under the verse 2/253, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/177
3. Anwar al-Tanzil (Tafsir al-Baydawi), under the verse 2/253, Dar al-Fikr, Beirut, 1/550
4. Madarik al-Tanzil (Tafsir al-Nasafi), under the verse 2/253, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 1/127
5. Tafsir al-Jalalayn, under the verse 2/253, Asah al-Matabi', Delhi, p. 39

"उनमें से कुछ वे हैं जिनसे अल्लाह ने कलाम किया, और उनमें से कुछ को दर्जों में बुलंद फ़रमाया।" (1) कुछ उनमें वे हैं जिनसे खुदा ने कलाम किया, और उनमें कुछ को दर्जों बुलंद फ़रमाया।

आइम्मा फ़रमाते हैं यहाँ इस 'कुछ' (Ba'z) से हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मुराद हैं कि उन्हें सब अम्बिया पर रिफ़अत व अज़मत बख्शी।

जैसा कि इस पर नस्स फ़रमाई है बगवी, बैज़ावी, नसफ़ी, सुयूती, क़स्तलानी, ज़रक़ानी, शामी और हलबी वगैरह ने, और जलालैन में इस पर इक्तिसार इस बात की दलील है कि यही असह् (सबसे सही) है क्योंकि जलालैन में इसका इल्तिज़ाम किया गया है (कि असह् पर ही इक्तिसार किया जाता है)। (त)

और यूँ मुबहम (अस्पष्ट) ज़िक्र फ़रमाने में हुज़ूर के ज़ुहूर-ए-अफज़लियत व शोहरत-ए-सयादत की तरफ इशारा-ए-ताम्मा है, यानी ये वो हैं कि नाम लो या न लो इन्हीं की तरफ ज़ेहन जाएगा, और कोई दूसरा ख़याल न आएगा। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वआलिहि वसल्लम। फ़क़ीर कहता है अह्ल-ए-मुहब्बत जानते हैं कि इबहाम-ए-ताम में क्या लुत्फ़ व मज़ा है। अ

ऐ गुल बतु ख़ुरसंद तू बू-ए-कसे दारी (ऐ फूल! तुझ पर शादमानी है कि तू किसी की खुशबू रखता है। त) खुरदा ऐ दिल कि मसीहा नफ़से मी आयद कि ज़ानफ़ा सखूनश बू-ए-कसे मी आयद (ऐ दिल! ख़ुशखबरी हो कि मसीहा आता है, जिसके उम्दा सांसों से किसी को खुशबू आती है। त)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/253
2. मआलिम अत-तन्ज़ील (तफ़्सीर अल-बगवी) तहत अल-आया 2/253, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/177
3. अनवार अत-तन्ज़ील (तफ़्सीर अल-बैज़ावी) तहत अल-आया 2/253, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 1/550
4. मदारिक अत-तन्ज़ील (तफ़्सीर अन-नसफ़ी) तहत अल-आया 2/253, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरुत, 1/127
5. तफ़्सीर जलालैन तहत अल-आया 2/253, असह् अल-मताबे, दिल्ली, पृ. 39

مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ ۖ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ۱- کچھ ان میں وہ ہیں جن سے خدا نے کلام کیا، اور ان میں بعض کو درجوں بلند فرمایا۔

ائمہ فرماتے ہیں یہاں اس بعض سے حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مراد ہیں کہ انہیں سب انبیاء پر رفعت و عظمت بخشی۔

كما نص عليه البغوي ۲ والبيضاوی ۳ والنسفی ۴ والسيوطی والقسطلانی والزرقانی والشامی والحلبي وغيرهم واقتصار الجلالين ۵ دليل انه اصح الاقوال لالتزام ذلك في الجلالين۔ جیسا کہ اس پر نص فرمائی ہے بغوی، بیضاوی، نسفی، سیوطی، قسطلانی، زرقانی، شامی اور حلبی وغیرہ نے، اور جلالین میں اس پر اقتصار اس بات کی دلیل ہے کہ یہی اصح ہے کیونکہ جلالین میں اس کا التزام کیا گیا ہے (کہ اصح پر ہی اقتصار کیا جاتا ہے)۔ (ت)

اور یوں مبہم ذکر فرمانے میں حضور کے ظہور افضلیت و شہرت سیادت کی طرف اشارہ تامہ ہے، یعنی یہ وہ ہیں کہ نام لو یا نہ لو انہی کی طرف ذہن جائے گا، اور کوئی دوسرا خیال نہ آئے گا۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم۔ فقیر کہتا ہے اہلِ محبت جانتے ہیں کہ ابہام تام میں کیا لطف و مزہ ہے۔ ع

اے گل بتوخرسند تو بوئے کسے داری (اے پھول! تجھ پر شادمانی ہے کہ تو کسی کی خوشبو رکھتا ہے۔ت) خردہ اے دل کی مسیحا نفسے می آید کہ زانفا سخونش بوئے کسے می آید (اے دل! خوشخبری ہو کہ مسیحا آتا ہے، جس کے عمدہ سانسوں سے کسی کو خوشبو آتی ہے۔ ت)

۱ القرآن الکریم ۲/ ۲۵۳ ۲ معالم التنزیل(تفسیر البغوی) تحت الآیۃ ۲/ ۲۵۳ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۱۷۷ ۳ انوار التنزیل(تفسیر البیضاوی) تحت الآیۃ ۲/ ۲۵۳ دارالفکر بیروت ۱/ ۵۵۰ ۴ مدارک التنزیل(تفسیر النسفی) تحت الآیۃ ۲/ ۲۵۳ دارالکتاب العربی بیروت ۱/ ۱۲۷ ۵ تفسیر جلالین تحت الآیۃ ۲/ ۲۵۳ اصح المطابع دہلی ص ۳۹

Fatawa Rizwia, Volume 30

Poetic line: Someone's walking two steps here is to be trodden upon.

Fifth Verse: Allah the Blessed, Most High, said: "It is He who has sent His Messenger with guidance and the religion of truth to manifest it over all religion, and sufficient is Allah as Witness." 1-

The fifth verse: Allah Ta'ala said: It is He who has sent His Messenger with guidance and the true religion so that He may make it prevail over all religions. And God is sufficient as a witness.

And He says regarding this blessed nation:

"You are the best nation produced [as an example] for mankind." 2-

You are the best nation that has been brought forth for the people.

Note 1: Marginalia. Imam Ibn Sab' used this verse to argue that our Sharia abrogates previous Shariahs, as mentioned in Al-Khasa'is al-Kubra (3). He stated that "religion" in the verse is in its true general sense, encompassing all previous true religions, and is not exclusive to the religions of the disbelievers existing during the time of Islam. Thus the discourse is complete. 12 - Minhu.

Imam Ibn Sab' reasoned from this noble verse that our Sharia is an abrogator for all previous Shariahs, as Imam Suyuti mentioned in Al-Khasa'is al-Kubra, providing the benefit that in this verse 'religion' is used in its true general sense, encompassing all previous true religions, and is not limited to the religions of the disbelievers present in the Islamic era. The explanation is complete. - Minhu (t)

Note 2: Imam Al-Razi, Al-Taftazani, Al-Qastalani, Ibn Hajar al-Makki, and others reasoned from this verse. This weak servant [the author] combined the first verse with it, and thus it became safe from debate, as any contemplative person knows. 12 - Minhu.

From this noble verse, Imam Al-Razi, Al-Taftazani, Al-Qastalani and Ibn Hajar al-Makki, etc., presented arguments, and the humble servant joined the first verse with it, so it became protected from dispute, as the observant one knows. - Minhu

1. The Holy Quran 48/28
2. The Holy Quran 3/110

3. Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on his [the Prophet's] specialities (peace and blessings be upon him), etc. Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat, India 2/178

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

काव्य पंक्ति: किसी का दो कदम चलना यहाँ पामाल हो जाना।

पंचम आयत: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "वही है जिसने भेजा अपना रसूल हिदायत और सच्चा दीन देकर कि उसे ग़ालिब करे सब दीनों पर। और ख़ुदा काफ़ी है गवाह।" 1-

पाँचवीं आयत: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: वही है जिसने भेजा अपना रसूल हिदायत और सच्चा दीन देकर कि उसे ग़ालिब करे सब दीनों पर। और ख़ुदा काफ़ी है गवाह।

और इस उम्मत-ए-मर्हूमा (बख्शी हुई उम्मत) के बारे में फ़रमाता है:

"तुम बेहतरीन उम्मत हो जो लोगों के लिए पैदा की गई हो।" 2-

तुम सब से बेहतर उम्मत हो कि लोगों के लिए ज़ाहिर की गई।

नोट 1: हाशिया (टिप्पणी)। इमाम इब्न सब' ने इस आयत से इस्तिदलाल (तर्क) किया कि हमारी शरीअत तमाम पिछली शरीअतों के लिए नासिख़ (निरस्त करने वाली) है, जैसा कि अल-ख़साइस अल-कुबरा (3) में ज़िक्र किया गया है। उन्होंने बताया कि आयत में 'दीन' अपने हक़ीक़ी उमूम (व्यापक अर्थ) पर है, जो तमाम पिछले सच्चे दीनों को शामिल है और केवल इस्लाम के दौर में मौजूद काफ़िरों के दीनों तक सीमित नहीं है। बात पूरी हुई। 12 - मिन्हु।

इमाम इब्न सब' ने इस आयत-ए-करीमा से इस्तिदलाल किया कि हमारी शरीअत तमाम शरीअतों के लिए नासिख़ है, जैसा कि इमाम सुयूती ने ख़साइस कुबरा में इसका ज़िक्र फ़रमाया और यह लाभ दिया कि इस आयत में दीन अपने हक़ीक़ी उमूम पर है जो साबिक़ा (पिछली) तमाम अदयान-ए-हक़्क़ा (सच्चे धर्मों) को शामिल है और ज़माना-ए-इस्लाम में पाए जाने वाले अदयान-ए-कुफ़्फ़ार के साथ मख़सूस नहीं है। लाम पूरा हुआ। - मिन्हु (त)

नोट 2: इमाम अल-राज़ी, तफ़्ताज़ानी, क़स्तलानी, इब्न हजर अल-मक्की और दूसरों ने इस आयत से इस्तिदलाल किया। इस कमज़ोर बंदे (लेखक) ने पहली आयत को इसके साथ मिला दिया, जिससे यह विवाद से सुरक्षित हो गई, जैसा कि विचार करने वाला जानता है। 12 - मिन्हु।

इस आयत-ए-करीमा से इमाम अल-राज़ी, तफ़्ताज़ानी, क़स्तलानी और इब्न हजर अल-मक्की वग़ैरह ने इस्तिदलाल किया और अब्दु-ए-ज़ईफ़ ने इसके साथ पहली आयत को मिलाया तो यह जिदाल (विवाद) से सलामत हुई जैसा कि ग़ौर करने वाला जानता है। - मिन्हु

1. अल-क़ुरान अल-करीम 48/28
2. अल-क़ुरान अल-करीम 3/110
3. अल-ख़साइस अल-कुबरा, बाब इख़्तिसासहू (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) वग़ैरह, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात, हिंद 2/178

ع کسی کا دو قدم چلنا یہاں پامال ہو جانا

آیت خمسہ: قال تبارک ۱ع اسمہ "هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا" ۱-

پانچویں آیت: اللہ تعالٰی نے فرمایا: وہی ہے جس نے بھیجا اپنا رسول ہدایت اور سچا دین دے کر کہ اسے غالب کرے سب دینوں پر۔ اور خدا کافی ہے گواہ۔

اور اس امت مرحومہ سے فرماتا ہے:

۲ع كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ۲- تم سب سے بہتر امت ہو کہ لوگوں کے لیے ظاہر کی گئی۔

ع ۱: حاشیہ۔ استدل الامام ابن سبع بهذه الآية على ان شرعنا ناسخ الشرائع كما ذكره في الخصائص الكبرى ۳ فافاد ان الدين في الآية على عمومه الحقيقى شامل الاديان الحقة السابقة غير مختص باديان الكفار الموجودة في زمن الاسلام فتم الكلام ۱۲ منہ۔

امام ابن سبع نے اس آیت کریمہ سے استدلال کیا کہ ہماری شریعت تمام شریعتوں کیلئے ناسخ ہے جیسا کہ امام سیوطی نے خصائص کبرٰی میں اس کو ذکر فرمایا اور یہ افادہ کیا کہ اس آیت میں دین اپنے حقیقی عموم پر ہے جو سابقہ تمام ادیان حقہ کو شامل ہے اور زمانہ اسلام میں پائے جانے والے ادیان کفار کے ساتھ مختص نہیں ہے۔ لام پورا ہوا منہ (ت)

ع ۲: استدل بهذا الآية الرازى و التفتازانى و القسطلانى و ابن حجر المكي و غيرهم و الحق بالآية الاولى فسلمت من الجدال كما يعرفه المتأمل ۱۲ منہ۔

اس آیت کریمہ سے امام الرازی، تفتازانی، قسطلانی اور ابن حجر مکی وغیرہ نے استدلال کیا اور عبد ضعیف نے اس کے ساتھ پہلی آیت کو ملایا تو یہ جدال سے سلامت ہوئی جیسا کہ غور کرنے والا جانتا ہے۔ منہ

۱ القرآن الکریم ۲۸/۴۸ ۲ القرآن الکریم ۱۱۰/۳ ۳ الخصائص الکبری باب اختصاصہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الخ مرکز اہل سنت برکات رضا گجرات ہند ۲/ ۱۷۸

Fatawa-e-Razvia, Volume 30

Noble verses proclaim that the Prophet's religion is the highest and most perfect of all religions, and the Prophet's Ummah is the best and most superior of all nations. Therefore, it follows that the possessor of this religion and the master of this Ummah is superior and more exalted than all the followers of other religions and nations. Imam Ahmad and Tirmidhi (with authentication), Ibn Majah, and Hakim narrate from Muawiyah bin Haydah (may Allah be pleased with him) that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said in the interpretation of this verse:

- "Indeed, you complete seventy nations; you are the best and most honored of them in the sight of Allah."[1] | You complete seventy nations such that you are better and more honorable than all of them in the sight of Allah.
- Sixth Verse: His Majesty says: "O Adam, dwell, you and your wife, in Paradise."[2] | Sixth Verse: Allah Almighty said: O Adam! You and your wife dwell in Paradise. (T)
- And Allah Almighty said: "O Noah, disembark in peace from Us..."[3] | And Allah Almighty said: O Noah! Descend from the ark with peace from Us.
- And Allah Almighty said: "O Abraham, you have indeed fulfilled the vision."[4] | And Allah Almighty said: O Abraham! Verily, you have fulfilled the dream.
- And Allah Almighty said: "O Moses, indeed, I am Allah."[5] | And Allah Almighty said: Indeed, I am Allah (T).
- And Allah Almighty said: "O Jesus, indeed I will take you to your full term."[6] | And Allah Almighty said: O Jesus! I will cause you to reach your full lifespan. (T)
- And Allah Almighty said: "O David, indeed We have made you a successor on earth."[7] | And Allah Almighty said: O David! Verily, We have made you a vicegerent on earth. (T)

Footnotes: [1] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Tafsir, under verse 3/10, Aeen Company Delhi 2/125; Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, from Abu Sa'id al-Khudri, al-Maktab al-Islami Beirut 3/21; Kanz al-Ummal Hadith 34463, Muassasat al-Risalah Beirut 12/156, 169. [2] Al-Qur'an al-Karim 2/35 [3] Al-Qur'an al-Karim 11/48 [4] Al-Qur'an al-Karim 37/105 [5] Al-Qur'an al-Karim 20/30 [6] Al-Qur'an al-Karim 3/55 [7] Al-Qur'an al-Karim 26/38

फ़तवा-ए-रज़विया, जिल्द 30

पवित्र आयतें गवाह हैं कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का दीन सभी धर्मों में सबसे उच्च और पूर्ण है, और हुज़ूर की उम्मत सभी उम्मतों में सबसे बेहतर और श्रेष्ठ है। इसलिए निश्चित रूप से इस दीन के स्वामी और इस उम्मत के स्वामी, सभी धर्मों और समुदायों के लोगों से श्रेष्ठ और उच्च हैं। इमाम अहमद और तिर्मिज़ी (सराहना के साथ), इब्न माजह और हाकिम मुआविया बिन हैदा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि सैय्यद-उल-मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इस आयत की व्याख्या में फरमाते हैं:

- "बेशक तुम सत्तर उम्मतों को पूरा करते हो; तुम अल्लाह के नज़दीक उन सब में सबसे बेहतर और सम्मानित हो।"[1] | तुम सत्तर उम्मतों को पूरा करते हो कि अल्लाह के नज़दीक उन सब से बेहतर और बुज़ुर्ग तुम हो।
- छठी आयत: उसकी महानता ने फरमाया: "ऐ आदम! तुम और तुम्हारी पत्नी जन्नत में रहो।"[2] | छठी आयत: अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ आदम! तुम और तुम्हारी बीवी जन्नत में रहो। (त)
- और अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ नूह! हमारी ओर से सलामती के साथ उतर जाओ..."[3] | और अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ नूह! किश्ती से उतरो हमारी तरफ से सलाम।
- और अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ इब्राहीम! बेशक तुमने ख्वाब सच कर दिखाया।"[4] | और अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ इब्राहीम! बेशक तुमने ख्वाब सच कर दिखाया।
- और अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ मूसा! बेशक मैं ही अल्लाह हूँ।"[5] | और अल्लाह तआला ने फरमाया: बेशक मैं ही अल्लाह हूँ (त)।
- और अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ ईसा! बेशक मैं तुम्हें पूरी उम्र तक पहुँचाऊँगा।"[6] | और अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ ईसा! मैं तुझे पूरी उम्र तक पहुँचाऊँगा। (त)
- और अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ दाऊद! बेशक हमने तुम्हें ज़मीन में नायब (उत्तराधिकारी) बनाया।"[7] | और अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ दाऊद! बेशक हमने तुझे ज़मीन में नायब किया। (त)

पाद-टिप्पणियाँ: [1] जामे तिर्मिज़ी, अबवाब-उत-तफ़सीर, आयत 3/10 के तहत, आईन कंपनी दिल्ली 2/125; मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, अबू सईद अल-ख़ुदरी से, अल-मकतबा अल-इस्लामी बेरुत 3/21; कंज़-उल-उम्माल हदीस 34463, मुअस्ससत-उर-रिसाला बेरुत 12/156, 169। [2] अल-

क़ुरआन अल-करीम 2/35 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 11/48 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 37/105 [5] अल-क़ुरआन अल-करीम 20/30 [6] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/55 [7] अल-क़ुरआन अल-करीम 26/38

पेज 153/772

آیات کریمہ ناطق کہ حضور کا دین تمام ادیان سے اعلیٰ واکمل اور حضور کی امت سب امم سے بہتر وافضل، تو لاجرم اس دین کا صاحب اور اس امت کا آقاسب دین و امت والوں سے افضل واعلیٰ امام احمد وتر مذی بافادہ تحسین وابن ماجہ وحاکم معاویہ بن حیدہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس آیت کی تفسیر میں فرماتے ہیں:

- انکم تتمون سبعین امة انتم خیرھا و اکرمھا علی اللہ ۔ 1 | تم ستر امتوں کو پورا کرتے ہو کہ اللہ کے نزدیک ان سب سے بہتر وبزرگ تر تم ہو۔
- آیت سادسہ: قال جلت عظمتہ : "یٰـاٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ" ۔ 2 | چھٹی آیت: اللہ تعالیٰ نے فرمایا اے آدم ! تو اور تیری بیوی جنت میں رہو۔ (ت)
- وقال تعالیٰ "یٰنُوْحُ اهْبِطْ بِسَلٰمٍ مِّنَّا" ۔ 3 | اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا اے نوح کشتی سے اتر ہماری طرف سے سلام۔
- وقال تعالیٰ : "یٰۤاِبْرٰهِیْمُ ۙ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْیَا" ۔ 4 | اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا اے ابراہیم بے شک تو نے خواب سچ کر دکھایا۔
- وقال تعالیٰ "یٰمُوْسٰۤی اِنِّیْۤ اَنَا اللّٰهُ" ۔ 5 | اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا بے شک میں ہی ہوں اللہ (ت)۔
- وقال تعالیٰ "یٰعِیْسٰۤی اِنِّیْ مُتَوَفِّیْكَ" ۔ 6 | اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا اے عیسیٰ میں تجھے پوری عمر تک پہنچاؤں گا۔ (ت)
- وقال تعالیٰ "یٰدَاوٗدُ اِنَّا جَعَلْنٰكَ خَلِیْفَةً" ۔ 7 | اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا اے داؤد بے شک ہم نے تجھے زمین میں نائب کیا۔ (ت)

حواشی: 1 جامع الترمذی ابواب التفسیر تحت الایة ۳/۱۰، آیین کمپنی دہلی ۲ /۱۲۵، مسند امام احمد حنبل عن ابی سعید الخدری المکتب الاسلامی بیروت ۳ /۲۱، کنز العمال حدیث ۳۴۴۶۳ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۲ /۱۶۹ ۱۵۶ 2 القرآن الکریم ۳۵/۲ 3 القرآن الکریم ۱۱/ ۴۸ 4 القرآن الکریم ۳۷/ ۱۰۵ 5 القرآن الکریم ۲۰ /۳۰ 6 القرآن الکریم ۳/ ۵۵ 7 القرآن الکریم ۲۶/۳۸

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Allah the Almighty said: "O Zakariyya! We give you good tidings." (1) | And Allah the Almighty said: "O Zakariyya! We give you good tidings." (T) Allah the Almighty said: "O Yahya! Take hold of the Scripture with might." (2) | And Allah the Almighty said: "O Yahya! Take hold of the Scripture with might." (T)

In short, the general idiom of the Great Quran is that it calls all the noble Prophets by name, but wherever it addresses Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), he is remembered only by his glorious attributes and praised titles. "O Prophet! Indeed, We have sent you..." (3) - O Prophet! We have made you a Messenger. "O Messenger! Convey what has been sent down to you from your Lord." (4) - O Messenger! Convey that which has descended towards you. "O you wrapped in garments! Stand (to pray) all night, except a little." (5) - O you lying wrapped in a cloth! Stand up in the night. "O you covered up! Arise and warn!" (6) - O you huddled one! Stand up and warn the people. "Ya-Sin. By the wise Quran. Indeed you are among the messengers." (7) - O Ya-Sin, or O Master! I swear by the wise Quran, indeed you are from among the messengers. "Ta-Ha. We have not sent down the Quran to you to cause you distress." (8) - O Ta-Ha, or O pure guide! We have not revealed the Quran to you so that you should be in distress.

Every person of intellect knows that whoever hears these calls and addresses will instinctively know the difference between the Master of the Messengers and the previous Prophets. (Verse): I remember, the address to the father of the prophets was by name, while the address to Muhammad is 'O Prophet'. ("O Adam!" is the address for the father of prophets, and for Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) the address is "O Prophet". - T)

Imam Izz al-Din bin Abd al-Salam and other noble scholars say that when a King calls all his ministers by name but addresses one special close one by saying "O close one of the Presence"...

---

1 Al-Quran Al-Karim 19/7 2 Al-Quran Al-Karim 19/12 3 Al-Quran Al-Karim 33/45 4 Al-Quran Al-Karim 5/67 5 Al-Quran Al-Karim 73/1, 2 6 Al-Quran Al-Karim 74/1, 2 7 Al-Quran Al-Karim 36/1 to 3 8 Al-Quran Al-Karim 20/1, 2

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ ज़करिया! हम तुझे खुशखबरी सुनाते हैं।" (1) | और अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ ज़करिया! हम तुझे खुशखबरी सुनाते हैं। (त) अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ यहया! किताब को मज़बूती से थाम।" (2) | और अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ यहया! किताब को मज़बूती से थाम। (त)

मक़सद यह है कि कुरआन अज़ीम का आम मुहावरा है कि वह तमाम अंबिया-ए-किराम को नाम लेकर पुकारता है, लेकिन जहाँ मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से खिताब फरमाया है, हुज़ूर के औसाफ़-ए-जलीला और अल्क़ाब-ए-हमीदा ही से याद किया है। "ऐ नबी! बेशक हमने तुझे भेजा..." (3) - ऐ नबी! हमने तुझे रसूल बनाया। "ऐ रसूल! पहुँचा दे जो तेरी तरफ तेरे रब की जानिब से उतारा गया।" (4) - ऐ रसूल! पहुँचा दे जो तेरी तरफ उतरा। "ऐ कपड़े में लिपटने वाले! रात में कयाम फरमा (इबादत के लिए खड़े हो)।" (5) - ऐ कपड़े ओढ़े लेटने वाले! रात में कयाम फरमा। "ऐ चादर ओढ़ने वाले! उठो और लोगों को डराओ (सचेत करो)।" (6) - ऐ झुरमुट मारने वाले (लिपटे हुए)! खड़े हो, लोगों को डर सुनाओ। "या-सीन। हिकमत वाले कुरआन की क़सम। बेशक आप रसूलों में से हैं।" (7) - ऐ या-सीन, या ऐ सरदार! मुझे हिकमत वाले कुरआन की क़सम है, बेशक आप रसूलों में से हैं। "ता-हा। हमने आप पर कुरआन इसलिए नहीं उतारा कि आप तकलीफ़ में पड़ें।" (8) - ऐ ता-हा, या ऐ पाकीज़ा रहनुमा! हमने आप पर कुरआन इसलिए नहीं उतारा कि आप मशक़्क़त में पड़ें।

हर अक़्लमंद जानता है कि जो इन पुकारों और ख़िताबों को सुनेगा, वह यकीनी तौर पर सैयदुल मुरसलीन और पिछले अंबिया के बीच का फ़र्क़ जान लेगा। (शेर): मुझे याद है, अंबिया के बाप (आदम) को नाम से पुकारा गया, जबकि मुहम्मद का खिताब 'ऐ नबी' है। ("ऐ आदम!" नबियों के बाप के लिए खिताब है, और मुहम्मद मुस्तफा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के लिए खिताब है "ऐ नबी"। - त)

इमाम इज़ुद्दीन बिन अब्दुल सलाम और दीगर उलेमा-ए-किराम फरमाते हैं कि जब बादशाह अपने तमाम उमरा (दरबारियों) को उनके नाम से पुकारे और उनमें से एक खास मुकर्रब (क़रीबी) को इस तरह पुकारे कि "ऐ दरबारे-आली के मुकर्रब"...

1 अल-कुरआन अल-करीम 19/7 2 अल-कुरआन अल-करीम 19/12 3 अल-कुरआन अल-करीम 33/45 4 अल-कुरआन अल-करीम 5/67 5 अल-कुरआन अल-करीम 73/1, 2 6 अल-कुरआन अल-करीम 74/1, 2 7 अल-कुरआन अल-करीम 36/1 से 3 8 अल-कुरआन अल-करीम 20/1, 2

وقال تعالٰی "یٰزَکَرِیَّآ اِنَّا نُبَشِّرُکَ" 1 | اور اللہ تعالٰی نے فرمایا اے زکریا ہم تجھے خوشی سناتے ہیں۔ (ت) وقال تعالٰی "یٰیَحْیٰی خُذِ الْکِتٰبَ بِقُوَّۃٍ" 2 | اور اللہ تعالٰی نے فرمایا اے یحیٰی کتاب مضبوط تھام۔ (ت)

غرض قرآن عظیم کا عام محاورہ ہے کہ تمام انبیائے کرام کو نام لے کر پکارتا ہے مگر جہاں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے خطاب فرمایا ہے حضور کے اوصاف جلیلہ والقاب حمیدہ ہی سے یاد کیا ہے۔ "یٰاَیُّہَا النَّبِیُّ اِنَّآ اَرْسَلْنٰکَ" 3 ۔ اے نبی ہم نے تجھے رسول کیا۔ "یٰاَیُّہَا الرَّسُوْلُ بَلِّغْ مَآ اُنْزِلَ اِلَیْکَ مِنْ رَّبِّکَ" 4 ۔ اے رسول پہنچا جو تیری طرف اترا۔ "یٰاَیُّہَا الْمُزَّمِّلُ ۙ قُمِ الَّیْلَ اِلَّا قَلِیْلًا" 5 ۔ اے کپڑا اوڑھے لیٹنے والے رات میں قیام فرما۔ "یٰاَیُّہَا الْمُدَّثِّرُ ۙ قُمْ فَاَنْذِرْ" 6 ۔ اے جھرمٹ مارنے والے کھڑا ہو، لوگوں کو ڈر سنا۔ "یٰسٓ ۚ وَ الْقُرْاٰنِ الْحَکِیْمِ ۙ اِنَّکَ لَمِنَ الْمُرْسَلِیْنَ ۙ" 7 ۔ اے یٰس یا اے سردار مجھے قسم ہے حکمت والے قرآن کی، بے شک تو مرسلوں سے ہے۔ "طٰہٰ ؕ مَآ اَنْزَلْنَا عَلَیْکَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰٓی ۙ" 8 ۔ اے طٰہٰ یا اے پاکیزہ رہنما ! ہم نے تجھ پر قرآن اس لیے نہیں اتارا کہ تو مشقت میں پڑے۔

ہر ذی عقل جانتا ہے کہ جوان نداؤں اور ان خطابوں کو سنے گا بالبداہت حضور سید المرسلین وانبیائے سابقین کا فرق جان لے گا ع یادم ست با پدر انبیاء خطاب یا ایھا النبی خطاب محمد است ("اے آدم!" نبیوں کے باپ کے لیے خطاب ہے۔ اور محمد مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لیے خطاب ہے۔ "اے نبی"۔ت)

امام عز الدین بن عبد السلام وغیرہ علمائے کرام فرماتے ہیں بادشاہ جب اپنے تمام امراء کو نام لے کر پکارے اور ان میں خاص ایک مقرب کو یوں ندا فرمائے کہ اے مقرب حضرت

---

1 القرآن الکریم ۱۹ / ۷ 2 القرآن الکریم ۱۹ / ۱۲ 3 القرآن الکریم ۳۳ / ۴۵ 4 القرآن الکریم ۵ / ۶۷ 5 القرآن الکریم ۷۳ / ۱ ، ۲ 6 القرآن الکریم ۷۴ / ۱ ، ۲ 7 القرآن الکریم ۳۶ / ۱ تا ۳ 8 القرآن الکریم ۲۰ / ۱ ، ۲

Fatawa Rizvia Volume 30

O Deputy of the Kingdom, O possessor of honor, O leader of the state — then how can any room for doubt or suspicion remain that this servant possesses the greatest honor and dignity in the royal court and is dearer to the royal administration than all the dignitaries and officials?

The humble servant says, may Allah Almighty forgive him, specifically "O you wrapped in garments" (1), O you who lie covered in clothes. (T) "O you who covers himself" (2) — O you who are huddled. (T) These are those beloved addresses whose sweetness only those who love know. At the time of the revelation of these verses, the Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him, was lying covered in an upper garment, huddled up. He was addressed by recalling Him in that very manner and state, without comparison, just as a true lover calls his beloved: O wearer of the tilted cap, O wearer of the light green scarf, or O you who walks lifting the hem of your garment.

So, glory be to Allah, and praise, and radiant blessings upon the beloved possessor of dignity. Purity is for Allah and all praises are for Allah and radiant blessings upon the dignified beloved. (T)

Furthermore, I say (T): The point is that the wretched among the Jews of Medina and the polytheists of Makkah, who engaged in ignorant conversations with the Prophet. Those foul discourses were repeated several times for the purpose of refutation and annulment, and to convey the news of punishment and torment, but their disrespectful calls, where they addressed the Prophet by name, were not mentioned in the place of narration. Yes, where they addressed Him by a noble attribute, even if it was intended as mockery in their estimation, the Holy Quran has narrated it:

"They said: O you upon whom the Reminder (Quran) has been sent down" (3) — they said: O you upon whom the Quran has descended. Peace and blessings of Allah be upon him.

Unlike the case of previous Prophets, peace and blessings be upon them, where the addresses of their disbelievers are narrated as they were.

"O Noah, you have disputed with us" (4) — "Did you do [this]?" O Noah, you argued with us, did you [do this] to our...

---

1. Al-Quran Al-Kareem 73/1

2. Al-Quran Al-Kareem 74/1
3. Al-Quran Al-Kareem 15/6
4. Al-Quran Al-Kareem 11/32

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

ऐ नायब-ए-सल्तनत, ऐ साहिब-ए-इज़्ज़त, ऐ सरदार-ए-ममलकत — तो क्या किसी तरह शक-ओ-शुबा की गुंजाइश बाक़ी रहेगी कि यह बंदा सुल्तानी दरबार में सबसे ज़्यादा इज़्ज़त और वजाहत वाला है और सुल्तानी सरकार को तमाम उमरा और अरकान से बढ़कर प्यारा है।

फ़क़ीर कहता है, अल्लाह तआला उसे माफ़ फ़रमाए, ख़ास तौर पर "या अय्युहल मुज़्ज़म्मिल" (१), ऐ कपड़े ओढ़कर लेटने वाले। (त) "या अय्युहल मुद्दस्सिर" (२) — ऐ झुरमुट मारने वाले। (त) तो ये वो प्यारे ख़िताब हैं जिनका मज़ा अहले मोहब्बत जानते हैं। इन आयतों के नुज़ूल के वक़्त सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बालाई कपड़ा (चादर) ओढ़े, झुरमुट मारे लेटे हुए थे, उसी हैयत और हालत से हुज़ूर को याद फ़रमा कर पुकारा गया, बिना किसी तशबीह के जिस तरह एक सच्चा चाहने वाला अपने प्यारे महबूब को पुकारता है: ओ बांकी टोपी वाले, ओ धानी दुपट्टे वाले, ओ दामन उठा के जाने वाले

फ़सुब्हानल्लाहि वल्हम्दु वस्सलातुज़ ज़हराऊ अलल हबीब ज़िल जाह। अल्लाह तआला के लिए पाकी है और तमाम तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए हैं और रोशन दुरूद वजाहत वाले महबूब पर। (त)

फिर मैं कहता हूँ (त): निहायत यह है कि मदीना के बदबख़्त यहूद और मक्का के मुशरिक, जो हुज़ूर से जाहिलाना गुफ़्तगू करते। उन गंदी बातों को रद्द करने और बातिल करने और अज़ाब की ख़बर देने के लिए कई बार नक़ल किया गया मगर उन गुस्ताख़ों की उस बेअदब पुकार को, जिसमें उन्होंने हुज़ूर का नाम लेकर पुकारा, नक़ल नहीं किया गया। हाँ, जहाँ उन्होंने किसी नेक सिफ़त से पुकारा, चाहे वह उनके गुमान में मज़ाक़ के तौर पर ही क्यों न हो, उसे क़ुरआन मजीद ने नक़ल फ़रमाया है:

"उन्होंने कहा: ऐ वह जिस पर ज़िक्र (क़ुरआन) उतारा गया है" (३) — बोले ऐ वह जिस पर क़ुरआन उतरा। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

इसके बरअक्स पिछले अंबिया किराम अलैहिमुस्सलातु वत्तस्लीम का मामला है कि उनके काफ़िरों के मुख़ातिबे वैसे ही नक़ल किए गए हैं।

"ऐ नूह, तुम हमसे झगड़े" (४) — "क्या तुमने [यह] किया?" ऐ नूह तुमने हमसे झगड़ा किया, क्या तुमने हमारे...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ७३/१
2. अल-क़ुरआन अल-करीम ७४/१
3. अल-क़ुरआन अल-करीम १५/६
4. अल-क़ुरआन अल-करीम ११/३२

اے نائب سلطنت، اے صاحب عزت، اے سردار مملکت ___ تو کیا کسی طرح محل ریب و شک باقی رہے گا کہ یہ بندہ بارگاہ سلطانی میں سب سے زیادہ عزت و وجاہت والا اور سرکار سلطانی کو تمام عمائد وارکین سے بڑھ کر پیارا ہے۔

فقیر کہتا ہے غفر اللہ تعالی لہ، خصوصا "یَاأَیُّهَا الْمُزَّمِّلُ" ۱، اے کپڑا اوڑھے لیٹنے والے۔ (ت) "یَاأَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ" ۲-اے جھرمٹ مارنے والے۔(ت) تو وہ پیارے خطاب ہیں جن کا مزہ اہل محبت جانتے ہیں ان آیتوں کے نزول کے وقت سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بالا پوش اوڑھے، جھرمٹ مارے لیٹے تھے، اسی وضع و حالت سے حضور کو یاد فرما کر ندا کی گئی، بلا تشبیہ جس طرح سچا چاہنے والا اپنے پیارے محبوب کو پکارے: او بانکی ٹوپی والے، او دھانی دوپٹے والے ع او دامن اٹھا کے جانے والے

فسبحان اللہ والحمد والصلواۃ الزہراء علی الحبیب ذی الجاہ۔ اللہ تعالیٰ کو پاکی ہے اور تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لیے ہیں اور روشن درود وجاہت والے محبوب پر۔ (ت)

ثم اقول: (پھر میں کہتا ہوں۔ ت) نہایت یہ ہے کہ اشقیائے یہود مدینہ و مشرکین مکہ جو حضور سے جاہلانہ گفتگو میں کرتے۔ ان مقالات خبیثہ کو بغرض رد و ابطال ومژدہ رسانی عذاب و نکال بارہا نقل فرمایا گیا مگر ان گستاخوں کی اس بے ادبانہ ندا کا کہ نام لے کر حضور کو پکارتے۔ محل نقل میں ذکر نہ آیا۔ ہاں جہاں انھوں نے وصف کریم سے ندا کی تھی، اگرچہ ان کے زعم میں بطور استہزا تھی، اسے قرآن مجید نقل کر لایا کہ:

"قَالُوا یَا أَیُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَیْهِ الذِّکْرُ" ۳ بولے اے وہ جس پر قرآن اترا۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم،

بخلاف حضرات انبیائے سابقین علیہم الصلوۃ والتسلیم کہ ان کے کفار کے مخاطبے ویسے ہی منقول ہیں۔

"یَانُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا" ۴- "ءَاَنْتَ فَعَلْتَ اے نوح تم ہم سے جھگڑے، کیا تم نے ہمارے

---

۱ القرآن الکریم ۱/۷۳ ۲ القرآن الکریم ۱/۷۴ ۳ القرآن الکریم ۶/۱۵ ۴ القرآن الکریم ۳۲/۱۱

Fatawa Razawiya Volume 30

Arabic	Urdu Translation
1. "O Abraham! [Who did this] with the gods?"	"Who did this with the gods, O Ibrahim!"
2. "O Moses! Pray to your Lord for us by what He has covenanted with you."	"O Musa, pray for us to your Lord because of the covenant He has with you."
3. "O Salih! Bring us what you threaten us with."	"O Salih, bring upon us that which you are promising."
4. "O Shuaib! We do not understand much of what you say."	"O Shuaib, much of what you say we do not understand. (T)"

Rather, even the obedient ones of those times addressed the Prophets (peace and blessings be upon them) in this manner, and the Great Quran has narrated it as such. The descendants of Jacob said:

Arabic	Urdu Translation
5. "O Moses! We will never endure one food."	"O Musa! We will certainly not have patience on just one type of food."

The disciples said:

Arabic	Urdu Translation
6. "O Jesus, son of Mary! Can your Lord [do so-and-so]..."	"O Isa son of Maryam! Will your Lord do such a thing? (T)"

Here, it was arranged that for this blessed Ummah, addressing this Noble Prophet (the most excellent peace and blessings be upon him) by his holy name was declared forbidden (haram): Allah Almighty said: "Do not make the calling of the Messenger among yourselves like the calling of one of you to another." [7] Allah Almighty said: Do not consider the calling of the Messenger among yourselves like the way you call one another.

Such as "O Zaid, O 'Amr." Instead, say: "O Messenger of Allah, O Prophet of Allah, O Master of the Messengers, O Seal of the Prophets, O Intercessor for the Sinners, peace and blessings of Allah Almighty be upon you and upon all your family."

1. Al-Quran Al-Karim 21/62
2. Al-Quran Al-Karim 7/134
3. Al-Quran Al-Karim 7/77

4. Al-Quran Al-Karim 11/91
5. Al-Quran Al-Karim 2/61
6. Al-Quran Al-Karim 5/112
7. Al-Quran Al-Karim 24/63

फ़तावा रज़विया खंड 30

अरबी	उर्दू अनुवाद
1. "ऐ इब्राहीम! [देवताओं] के साथ यह [किसने किया]?"	"देवताओं के साथ यह काम किसने किया ऐ इब्राहीम!"
2. "ऐ मूसा! हमारे लिए अपने रब से दुआ करो उस वादे के आधार पर जो उसने तुमसे किया है।"	"ऐ मूसा, हमारे लिए अपने रब से दुआ करो उस वादे के कारण जो उसका तुम्हारे पास है।"
3. "ऐ सालेह! हमारे पास वह ले आओ जिसका तुम वादा करते हो।"	"ऐ सालेह, हम पर वह ले आओ जिसका तुम वादा दे रहे हो।"
4. "ऐ शुएब! तुम जो कहते हो उसमें से बहुत कुछ हमारी समझ में नहीं आता।"	"ऐ शुएब, तुम्हारी बहुत सी बातें हमारी समझ में नहीं आतीं। (त)"

बल्कि उस ज़माने के आज्ञाकारी लोग भी नबियों (अलैहिमुस्सलात वत्तस्लीम) को इसी तरह संबोधित करते थे और महान कुरान ने इसे इसी तरह उद्धृत किया है। असबात (याकूब की संतानों) ने कहा:

अरबी	उर्दू अनुवाद
5. "ऐ मूसा! हम एक ही भोजन पर कभी धैर्य नहीं रखेंगे।"	"ऐ मूसा! हम से तो एक खाने पर हरगिज़ सब्र न होगा।"

हवारियों (शिष्यों) ने कहा:

अरबी	उर्दू अनुवाद
6. "ऐ मरियम के बेटे ईसा! क्या तुम्हारा रब [ऐसा कर सकता है]..."	"ऐ ईसा इब्ने मरियम! क्या आप का रब ऐसा करेगा। (त)"

यहाँ इसका यह प्रबंध किया गया कि इस उम्मत-ए-मर्हूमा पर इस नबी करीम (अफ़ज़लुस्सलात वत्तस्लीम) का पवित्र नाम लेकर संबोधित करना ही हराम ठहराया गया: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "रसूल के पुकारने को अपने बीच वैसा न बना लो जैसा तुम एक-दूसरे को पुकारते हो।" [7] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: रसूल का पुकारना आपस में ऐसा न ठहरा लो जैसे एक दूसरे को पुकारते हो।

कि "ऐ ज़ैद, ऐ अम्र।" बल्कि इस तरह अर्ज करो: "या रसूल अल्लाह, या नबी अल्लाह, या सय्यद अल-मुरसलीन, या खातम अन-नबीय्यीन, या शफ़ीअ अल-मुज़निबीन, अल्लाह तआला की रहमत और सलामती हो आप पर और आपके तमाम परिवार पर।"

1. अल-कुरान अल-करीम 21/62
2. अल-कुरान अल-करीम 7/134
3. अल-कुरान अल-करीम 7/77
4. अल-कुरान अल-करीम 11/91
5. अल-कुरान अल-करीम 2/61
6. अल-कुरान अल-करीम 5/112
7. अल-कुरान अल-करीम 24/63

पृष्ठ 156 / 772

عربی	اردو ترجمہ
هٰذَا یٰۤاِبْرٰهِیْمُ ۙ 1- "یٰمُوْسٰی ادْعُ لَنَا	خداؤں کے ساتھ یہ کام کیا اے ابراہیم ! اے موسیٰ ہمارے لیے
رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ ج" 2- "یٰصٰلِحُ	اپنے رب سے دعا کرو اس عہد کے سبب جو اس کا تمہارے
ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا " 3- "یٰشُعَیْبُ مَا نَفْقَهُ	پاس ہے۔ اے صالح ہم پر لے آو جس تم وعدہ دے رہے ہو۔ اے
كَثِیْرًا مِّمَّا تَقُوْلُ" 4-	شعیب ہماری سمجھ میں نہیں آتیں تمہاری بہت سی باتیں (ت)

بلکہ اس زمانہ کے مطیعین بھی انبیاء علیہم الصلوٰۃ والتسلیم سے یونہی خطاب کرتے ہیں اور قرآن عظیم نے اسی طرح نقل فرمائی، اسباط نے کہا:

عربی	اردو ترجمہ
"یٰمُوْسٰی لَنْ نَّصْبِرَ عَلٰی طَعَامٍ وَّاحِدٍ" 5-	اے موسیٰ! ہم سے تو ایک کھانے پر ہر گز صبر نہ ہوگا۔

حواریوں نے کہا:

عربی	اردو ترجمہ
"یٰعِیْسَی ابْنَ مَرْیَمَ هَلْ یَسْتَطِیْعُ رَبُّكَ" 6-	اے عیسیٰ بن مریم ! کیا آپ کا رب ایسا کرے گا۔ (ت)

یہاں اس کا یہ بندوبست فرمایا کہ اس امت مرحومہ پر اس نبی کریم علیہ افضل الصلوٰۃ والتسلیم کا نام پاک لے کر خطاب کرنا ہی حرام ٹھہرایا: قال اللہ تعالٰی : "لَا تَجْعَلُوْا دُعَاءَ الرَّسُوْلِ بَیْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا" 7- اللہ تعالٰی نے فرمایا: رسول کا پکارنا آپس میں ایسا نہ ٹھہرا لو جیسے ایک دوسرے کو پکارتے ہو۔

کہ اے زید، اے عمرو۔ بلکہ یوں عرض کرو: یارسول اللہ ، یانبی اللہ ، یا سید المرسلین، یا خاتم النبیین، یا شفیع المذنبین، صلی اللہ تعالٰی علیک وسلم علی الک اجمعین۔

1 القرآن الکریم ۲۱ / ۶۲ 2 القرآن الکریم ۷ / ۱۳۴ 3 القرآن الکریم ۷ / ۷۷ 4 القرآن الکریم ۱۱ / ۹۱ 5 القرآن الکریم ۲۱ / ۲ (در حقیقت ۲ / ۶۱) 6 القرآن الکریم ۵ / ۱۱۲ 7 القرآن الکریم ۲۴ / ۶۳

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Abu Nu'aym narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) regarding the interpretation of this verse:

[Arabic]: He said, they used to say "O Muhammad" or "O Abu al-Qasim". Allah forbade them from that to honor His Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). So they said, "O Prophet of Allah", "O Messenger of Allah." [Urdu]: Meaning, previously the Holy Prophet was addressed as "O Muhammad" or "O Abu al-Qasim". Allah Almighty forbade this out of respect for His Prophet. Since then, the noble Companions would say "O Prophet of Allah" or "O Messenger of Allah."

Bayhaqi from Imam Alqama and Imam Aswad, and Abu Nu'aym from Imam Hasan Basri and Imam Sa'id bin Jubayr narrate regarding the interpretation of the aforementioned noble verse:

[Arabic]: Do not say "O Muhammad", but say "O Messenger of Allah", "O Prophet of Allah." [Urdu]: Meaning, Allah Almighty says: Do not say "O Muhammad", but rather say "O Prophet of Allah", "O Messenger of Allah."

Similarly, it was narrated from Imam Qatada, the disciple of Anas bin Malik (may Allah be pleased with them all). Therefore, scholars clarify that calling the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) by name is forbidden (Haram). And truly, it is a matter of fairness; the one whom his Master and Lord (Blessed and Exalted) does not address by name, what audacity does a servant have to overstep the bounds of respect? In fact, Imam Zayn al-Din al-Maraghi and other researchers have stated: If this word appears in a prayer that the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) himself taught, such as the prayer "O Muhammad, I have turned to my Lord through you"—O Muhammad! I turned towards my Lord through your mediation. (T)—nevertheless, in its place, "O Messenger of Allah" or "O Prophet of Allah" should be used, even though the words of a prayer are not changed as much as possible. As indicated by the Hadith, "Your Prophet whom You sent and Your Messenger."

Footnotes: 1 Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter One, Alam al-Kutub Beirut, Vol. 1, p. 77; Ad-Durr al-Manthur under Verse 24/63, Dar Ihya at-Turath al-Arabi Beirut 2/211. 2 Tafsir al-Hasan al-Basri under Verse 24/63, al-Maktabat al-Tijariyyah, Makkah al-Mukarramah, 2/162; Ad-Durr al-Manthur citing Abd bin Humayd from Sa'id bin Jubayr and al-Hasan under Verse 24/63, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut 2/211. 3 Al-

Mustadrak lil-Hakim, Kitab Salat al-Tatawwu', Dua' Radd al-Basar, Dar al-Fikr, Beirut 1/313/526; Sunan Ibn Majah, Kitab Iqamat al-Salat, Bab Ma Jaa fi Hajat al-Salat, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 100.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

अबू नुईम हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से इस आयत की तफ़सीर में रावी हैं:

[अरबी]: उन्होंने कहा, वे पहले 'या मुहम्मद' या 'या अबा अल-क़ासिम' कहते थे। अल्लाह ने अपने नबी की ताज़ीम के लिए उन्हें इससे मना फ़रमाया। फिर वे 'या नबी अल्लाह', 'या रसूल अल्लाह' कहने लगे। [उर्दू]: यानी पहले हुज़ूर को 'या मुहम्मद' या 'या अबा अल-क़ासिम' कहा जाता था। अल्लाह तआला ने अपने नबी की ताज़ीम के लिए इससे मना फ़रमाया, तब से सहाबा किराम 'या नबी अल्लाह' या 'या रसूल अल्लाह' कहा करते।

बैहक़ी इमाम अलक़मा व इमाम अस्वद और अबू नुईम इमाम हसन बसरी व इमाम सईद बिन जुबैर से ज़िक्र की गई आयत की तफ़सीर में रावी हैं:

[अरबी]: 'या मुहम्मद' न कहो, बल्कि 'या रसूल अल्लाह', 'या नबी अल्लाह' कहो। [उर्दू]: यानी अल्लाह तआला फ़रमाता है: 'या मुहम्मद' न कहो बल्कि 'या नबी अल्लाह' या 'या रसूल अल्लाह' कहो।

इसी तरह इमाम क़तादा (अनस बिन मलिक के शिष्य) से रिवायत की गई (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन)। इसलिए उलमा तसरीह फ़रमाते हैं कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को नाम लेकर पुकारना हराम है। और वाक़ई यह इंसाफ़ का मक़ाम है कि जिसे उसका मालिक व मौला (तबारक व तआला) नाम लेकर न पुकारे, तो गुलाम की क्या मजाल कि वह अदब की हद पार करे। बल्कि इमाम ज़ैनुद्दीन मराग़ी वग़ैरह मुहक्क़िक़ीन ने फ़रमाया: अगर यह लफ़्ज़ किसी दुआ में आया हो जो खुद नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने तालीम फ़रमाई हो, जैसे दुआ 'या मुहम्मद इन्नी तवज्जहतु बिका इला रब्बी'—ऐ मुहम्मद! मैं आपके तवस्सुल से अपने रब की तरफ़ मुतवज्जे हुआ। (त)—फिर भी इसकी जगह 'या रसूल अल्लाह' या 'या नबी अल्लाह' कहना चाहिए, हालाँकि दुआ के अलफ़ाज़ में जहाँ तक मुमकिन हो तब्दीली नहीं की जाती। जैसा कि हदीस 'नबिय्यिकल्-लज़ी अरसल्ता व रसूलिक' से ज़ाहिर होता है।

पाद-टिप्पणी: १ दलाइल अल-नुबुवह अबू नुईम, पहला खंड, आलम अल-कुतुब बेरुत, भाग १, पृष्ठ ७७; अल-दुर अल-मंसूर आयत २४/६३ के तहत, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत २/२११। २ तफ़सीर अल-हसन अल-बसरी आयत २४/६३ के तहत, अल-मकतबत अल-तिजारिया, मक्का अल-

मुकर्रमा २/१६२; अल-दुर अल-मंसूर ब-हवाला अब्द बिन हुमैद सा'इद बिन जुबैर और अल-हसन से आयत २४/६३ के तहत, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत २/२११। ३ अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब सलात अल-ततव्वु, दुआ रद अल-बसर, दार अल-फ़िक्र बेरुत १/३१३/५२६; सुनन इब्न माजाह, किताब इकामत अल-सलात, बाबू मा जा'आ फ़ी हाजत अल-सलात, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ १००।

पृष्ठ १५७/७७२

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

ابو نعیم حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اس آیت کی تفسیر میں راوی:

قال كانوا يقولون يا محمد يا ابا القاسم فنهم الله عن ذلك اعظاماً لنبيه صلى الله تعالى عليه وسلم، فقالوا يا نبي الله يا رسول الله - 1 یعنی پہلے حضور کو یا محمد یا ابا القاسم کہا جاتا اللہ تعالیٰ نے اپنے نبی کی تعظیم کو اس سے نہی فرمائی، جب سے صحابہ کرام یا نبی اللہ، یا رسول اللہ کہا کرتے۔

بیہقی امام علقمہ و امام اسود اور ابو نعیم امام حسن بصری و امام سعید بن جبیر سے تفسیر کریمہ مذکورہ میں راوی:

لا تقولوا يا محمد ولكن قولوا يا رسول الله ، يا نبي الله - 2 یعنی اللہ تعالیٰ فرماتا ہے: یا محمد نہ کہو بلکہ یا نبی اللہ، یا رسول اللہ کہو۔

اسی طرح امام قتادہ تلمیذ انس بن مالک سے روایت کی، رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔ ولہذا علماء تصریح فرماتے ہیں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو نام لے کر ندا کرنی حرام ہے۔ اور واقعی محل انصاف ہے جسے اس کا مالک و مولیٰ تبارک و تعالیٰ نام لے کر نہ پکارے غلام کی کیا مجال کہ راہ ادب سے تجاوز کرے بلکہ امام زین الدین مراغی وغیرہ محققین نے فرمایا: گر یہ لفظ کسی دعاء میں وارد ہو جو خود نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تعلیم فرمائی جیسے دعائے "یا محمد اني توجهت بك الى ربي" 3 - اے محمد! میں آپ کے توسل سے اپنے رب کی طرف متوجہ ہوا۔ (ت) تاہم اس کی جگہ یا رسول اللہ، یا نبی اللہ چاہیے، حالانکہ الفاظ دعاء میں حتی الوسع تغییر نہیں کی جاتی۔ کما یدل علیه حدیث نبیك الذی ارسلت ورسولك

حواشی: 1 دلائل النبوة لابی نعیم الفصل الاول عالم الکتب بیروت الجزء الاول ص ۷۷، الدر المنشور تحت الآیة ۲۴/ ۶۳ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۲۱۱ 2 تفسیر الحسن البصری تحت الآیۃ ۲۴ / ۶۳ المکتبة التجاریة مکة المکرمة ۲ / ۱۶۲، الدر المنشور بحوالہ عبد بن حمید عن سعید بن جبیر والحسن تحت الآیۃ ۲۴ / ۶۳ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۲۱۱ 3 المستدرک للحاکم کتاب صلوة التطوع دعاء رد البصر دارالفکر بیروت ۱ / ۳۱۳ / ۵۲۶، سنن ابن ماجة کتاب اقامة الصلوة باب ماجاء فی حاجة الصلوة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۰۰

Fatawa Razawiyya, Volume 30

...Al-ladhi arsalta (As indicated by the blessed Hadith, "Your Prophet whom You sent and Your Messenger whom You sent" [T]). This important matter, of which most people of the time are heedless, is highly necessary to memorize. Faqir (the author), may Allah Almighty forgive him, has detailed it in his collection of Fatawa named 'Al-Ataya al-Nabawiyyah fi al-Fatawa al-Razawiyyah'. And success is with Allah. Anyway, this was the personal matter of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). By virtue of the Holy Prophet, the address to this 'Mercied Nation' (Ummah) also became distinct from the address to previous nations. To previous nations, Allah Almighty used to address as "O poor ones!" (1). In the holy Torah, this word is mentioned in several places, said Khaythamah, narrated by Ibn Abi Hatim, and recorded by al-Suyuti in 'al-Khasa'is al-Kubra'. (Khaythamah said this, narrated by Ibn Abi Hatim, and Imam al-Suyuti mentioned it in 'al-Khasa'is al-Kubra'. [T]). And when addressing this Mercied Nation, "O you who believe!" (2) was said, meaning 'O people of faith!'. What greater distinction could there be for a follower? It is true, those related to the Beloved are also beloved. Did you not hear that He says:

Arabic Text	**Urdu/English Translation**
"Follow me, [and] Allah will love you" (3)	Follow me, you will become the beloved of Allah.
Seventh Verse: Allah Almighty says: "By your life, they were wandering blindly in their intoxication." (4)	Seventh Verse: Allah Almighty says to His noble Prophet (upon whom be the best of prayers and salutations): By your life, those disbelievers are wandering blindly in their intoxication.
And Allah Almighty said: "I swear by this city (Makkah), and you are an inhabitant of this city." (5)	And Allah Almighty said: I swear by this city because you are present in it.

1. Naseem al-Riyad, Part 1, Chapter 3, Markaz-e-Ahlesunnat Barakat-e-Raza Gujarat India 1/188.
2. Al-Quran al-Karim 2/183
3. Al-Quran al-Karim 3/31
4. Al-Quran al-Karim 15/72
5. Al-Quran al-Karim 90/1, 2

फतावा रज़विया, जिल्द ३०

...अल्लज़ी अरसल्ता (जैसा कि इस पर दलालत करती है हदीस मुबारका "तेरा नबी जिसे तूने भेजा और तेरा रसूल जिसे तूने भेजा" [त])। यह अहम मसला जिससे ज़माने के अक्सर लोग गाफिल हैं, निहायत हिफ्ज़ के काबिल है। फकीर (लेखक), अल्लाह ताला उसे माफ फरमाए, ने इसकी तफसील अपने फतावा के मजमुआ 'अल-अताया अल-नबविय्या फी अल-फतावा अल-रज़विय्या' में ज़िक्र की है। और कामयाबी अल्लाह की ओर से है। खैर, यह तो खुद हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का मामला था। हुज़ूर के सदके में इस उम्मत-ए-मरहूमा का खिताब भी पिछली उम्मतों के खिताब से मुमताज़ (अलग) ठहरा। पिछली उम्मतों को अल्लाह तआला "ऐ मिस्कीनों!" (१) फरमाया करता था। तौरेत मुकद्दस में जगह-जगह यही लफ्ज़ इरशाद हुआ है, यह खैथमा ने कहा, जिसे इब्ने अबी हातिम ने रिवायत किया और इमाम सुयूती ने 'अल-खसाइस अल-कुबरा' में ज़िक्र किया है। (खैथमा ने यह कहा, जिसे इब्ने अबी हातिम ने रिवायत किया और इमाम सुयूती ने 'अल-खसाइस अल-कुबरा' में ज़िक्र किया है। [त])। और इस उम्मत-ए-मरहूमा को जब निदा फरमाई गई तो "ऐ ईमान वालो!" (२) फरमाया गया है। यानी ऐ ईमान वालो! एक उम्मती के लिए इससे बढ़कर और क्या फजीलत होगी। सच है, महबूब से जुड़े लोग भी महबूब होते हैं। आखिर क्या आपने नहीं सुना कि वह फरमाता है:

अरबी पाठ	**हिंदी अनुवाद**
"फत्तबेऊनी युहबिब कुमुल्लाह" (३)	मेरी पैरवी करो अल्लाह के महबूब हो जाओगे।
सातवीं आयत: हक जल्ला जलालुहू फरमाता है: "लअम्रुका इन्नहुम लफ़ी सक्रतिहिम यअमहन" (४)	सातवीं आयत: हक जल्ला जलालुहू अपने हबीब करीम अलैहि अफज़लुल सलात वत्तस्लीम से फरमाता है: तेरी जान की कसम, वे काफिर अपने नशे में अंधे हो रहे हैं।
और अल्लाह तआला ने फरमाया: "ला उक्सिमु बिहाज़ल बलाद व अंता हिल्लम बिहाज़ल बलाद" (५)	और अल्लाह तआला ने फरमाया: मैं कसम याद करता हूँ इस शहर की क्योंकि तू इसमें जलवा फरमा है।

1. नसीम अल-रियाद, बाब १, फस्ल ३, मरकज-ए-अहलेसुनत बरकात-ए-रज़ा गुजरात भारत १/१८८
2. अल-कुरान अल-करीम २/१८३

3. अल-कुरान अल-करीम ३/३१
4. अल-कुरान अल-करीम १५/७२
5. अल-कुरान अल-करीम ९०/१, २

पृष्ठ १५८/७७२

الذی ارسلت (جیسا کہ اس پر دلالت کرتی ہے حدیث مبارک "تیرا نبی جس کو تو نے بھیجا اور تیرا رسول جس کو تو نے بھیجا" ت) یہ مسئلہ مہمہ جس سے اکثر اہل زمانہ غافل ہیں نہایت واجب الحفظ ہے۔ فقیر غفراللہ تعالیٰ لہ نے اس کی تفصیل اپنے مجموعہ فتاوی مسمّٰی بہ العطایا النبویہ فی الفتاوی الرضویہ میں ذکر کی۔ وباللہ التوفیق۔ خیر یہ تو خود حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا معاملہ تھا۔ حضور کے صدقے میں اس امت مرحومہ کا خطاب بھی خطاب امم سابقہ سے ممتاز ٹھہرا۔ اگلی امتوں کو اللہ تعالیٰ یا ایھا المساکین ۱۔ فرمایا کرتا۔ توریت مقدس میں جابجا یہی لفظ ارشاد ہوا ہے، قالہ خیثمہ رواہ ابن ابی حاتم اوردہ السیوطی فی الخصائص الکبری (یہ خیثمہ نے کہا جس کو ابن ابی حاتم نے روایت کیا اور امام سیوطی نے خصائص کبری میں وارد کیا ہے۔ ت) اور اس امت مرحومہ کو جب ندا فرمائی ہے "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا" ۲ فرمایا گیا ہے، یعنی اے ایمان والو! امتی کے لیے اس سے زیادہ اور کیا فضیلت ہو گی۔ سچ ہے پیارے کے علاقہ والے بھی پیارے۔ آخر نہ سنا کہ فرماتا ہے:

عربی متن	**اردو ترجمہ**
"فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ" ۳	میری پیروی کرو اللہ کے محبوب ہو جاؤ گے۔
آیتِ سابعہ: قال جل جلالہ "لَعَمْرُکَ اِنَّھُمْ لَفِیْ سَکْرَتِھِمْ یَعْمَھُوْنَ" ۴۔	ساتویں آیت: حق جل جلالہ اپنے حبیب کریم علیہ افضل الصلوۃ والتسلیم سے فرماتا ہے: تیری جان کی قسم وہ کافر اپنے نشے میں اندھے ہو رہے ہیں۔

عربی متن **اردو ترجمہ**

وقال تعالیٰ: لَآ اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ وَ اَنْتَ حِلٌّۢ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ" ۵۔ اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا: میں قسم یاد کرتا ہوں اس شہر کی کہ تو اس میں جلوہ فرما ہے۔

۱ نسیم الریاض الباب الاول الفصل الثالث مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱/ ۱۸۸ ۲ القرآن الکریم ۲/ ۱۸۳ ۳ القرآن الکریم ۳/ ۳۱ ۴ القرآن الکریم ۱۵/ ۷۲ ۵ القرآن الکریم ۹۰/ ۱، ۲

And Allah Almighty said: "[Allah acknowledges] his saying, 'O my Lord, indeed these are a people who do not believe.'" (1) Allah Almighty said: "By time," (2) Urdu: And Allah Almighty said: I swear by the Messenger's saying, "O my Lord! These people do not believe," and Allah Almighty said, "I swear by the time of the blessed era of Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him."

O Muslim! Who else attained this sublime status besides this soul of belovedness, that the Great Quran swore by his city, swore by his words, swore by his time, swore by his life, peace and blessings of Allah be upon him. Yes, O Muslim! This is the meaning of great belovedness, and all praise is for Allah, Lord of the worlds. (And all praise is due to Allah, who is the Lord of all the worlds. - Translator)

Ibn Mardawayh in his Tafsir narrates from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Allah never swore by anyone's life except the life of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). Allah Almighty said: 'By your life, indeed they are wandering blindly in their intoxication.' It means: By your life, O Muhammad." (3) Urdu: That is, Allah Almighty never swore by anyone's life except Muhammad's (peace and blessings of Allah be upon him), as in the verse: "La-'amruka" (By your life), He said: "By your life, O Muhammad."

Note 1: I say, Imam Al-Qastalani overlooked this verse in 'Al-Mawahib', while Imam An-Nasafi in 'Al-Madarik' allowed this meaning for this noble verse. (Translator). Note 2: This interpretation was mentioned in 'Tafsir Al-Kabir' (by Imam Razi), then Qadi Al-Baydawi mentioned it in his Tafsir, and Al-Qastalani followed them and Az-Zarqani affirmed it. (Translator).

1. Al-Quran Al-Karim 43/88
2. Al-Quran Al-Karim 103/1
3. Ad-Durr al-Manthur, cited by Ibn Mardawayh under verse 15/72, Dar Ihya' at-Turath al-Arabi, Beirut, 5/80.

और अल्लाह सर्वशक्तिमान ने कहा: "[अल्लाह स्वीकार करता है] उसके इस कहने को, 'ऐ मेरे रब, वास्तव में ये लोग ईमान नहीं लाते।'" (१) अल्लाह सर्वशक्तिमान ने कहा: "काल की कसम," (२) उर्दू: और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: मुझे कसम है रसूल के इस कहने की कि ऐ मेरे रब! ये लोग ईमान नहीं लाते, और अल्लाह तआला ने फ़रमाया मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बरकत वाले समय की कसम।

ऐ मुसलमान! यह उच्च पद इस महबूब जान के अलावा किसे प्राप्त हुआ कि कुरआन अज़ीम ने उनके शहर की कसम खाई, उनकी बातों की कसम खाई, उनके समय की कसम खाई, उनकी जान की कसम खाई, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। हाँ ऐ मुसलमान! महान महबूबियत का यही अर्थ है और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का पालनहार है। (और सब तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं जो परवरदिगार है तमाम जहानों का। त)

इब्न मरदूवैह ने अपनी तफ़सीर में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की है कि हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "अल्लाह ने कभी किसी के जीवन की शपथ नहीं ली सिवाय मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के जीवन के। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'तुम्हारे जीवन की कसम, वास्तव में वे अपने नशे में भटक रहे हैं।' यानी: तुम्हारी जान की कसम ऐ मुहम्मद।" (३) उर्दू पक्ष: यानी अल्लाह तआला ने कभी किसी की ज़िंदगी की कसम याद नहीं फ़रमाई सिवाय मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के कि आयत: 'ल-अमरुक' में फ़रमाया तुम्हारी जान की कसम ऐ मुहम्मद।

टिप्पणी १: मैं कहता हूँ इमाम कस्तलानी ने 'मवाहिब' में इसकी ओर ध्यान नहीं दिया, जबकि तफ़सीर 'मदारिक' में इमाम नसफ़ी ने इस आयत-ए-करीमा में इस अर्थ को मान्य रखा है। (त) टिप्पणी २: इस व्याख्या को (इमाम राजी ने) 'तफ़सीर कबीर' में फिर काज़ी बेज़ावी ने अपनी तफ़सीर में उल्लेख किया है, इमाम कस्तलानी ने उनका अनुसरण किया और ज़रकानी ने इसे बरकरार रखा। (त)

1. अल-कुरान अल-करीम ४३ / ८८
2. अल-कुरान अल-करीम १०३ / १
3. अद-दुरुल मंसूर, इब्न मरदूवैह के हवाले से आयत १५ / ७२ के तहत, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत ५ / ८०।

পৃষ্ঠ ১৫৯/৭৭২

وقال تعالٰی عہ1: " وَقِیْلِہٖ یٰرَبِّ اِنَّ هٰۤؤُلَآءِ قَوْمٌ لَّا یُؤْمِنُوْنَ (88) "-1 قال تعالٰی: "وَالْعَصْرِ (1) "-2 اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: مجھے قسم ہے رسول کے اس کہنے کی کہ اے رب میرے! یہ لوگ ایمان نہیں لاتے، اور اللہ تعالٰی نے فرمایا قسم زمانِ برکت نشان محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی۔

اے مسلمان! یہ مرتبہ جلیلہ اس جان محبوبیت کے سوا کسے میسر ہوا کہ قرآن عظیم نے ان کے شہر کی قسم کھائی، ان کی باتوں کی قسم کھائی، ان کے زمانے کی قسم کھائی، ان کی جان کی قسم کھائی، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہاں اے مسلمان! محبوبیت کبرٰی کے یہی معنی ہیں والحمد للہ رب العالمین۔ (اور سب تعریفیں اللہ تعالٰی کے لیے ہیں جو پروردگار ہے تمام جہانوں کا۔ ت)

ابن مردویہ اپنی تفسیر میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ما حلف اللہ بحیاۃ احد الا بحیاۃ محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال تعالٰی: "لَعَمْرُکَ اِنَّهُمْ لَفِیْ سَکْرَتِهِمْ یَعْمَهُوْنَ (72) " و حیاتک یا محمد-3 یعنی اللہ تعالٰی نے کبھی کسی کی زندگی کی قسم یاد نہ فرمائی سوائے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے کہ آیہ: لعمرک میں فرمایا تیری جان کی قسم اے محمد۔

عہ1: قلت اغفل الامام القسطلانی ھذہ الآیۃ فی المواھب وقد سوغ فیھا ھذا المعنی الامام النسفی فی المدارک ۱۲ منہ۔ میں کہتا ہوں امام قسطلانی نے مواہب میں اس کی طرف توجہ نہ فرمائی جبکہ تفسیر مدارک میں امام نسفی نے اس آیہ کریمہ میں اس معنی کو روا رکھا ۱۲ منہ (ت)۔ عہ2: ذکر ھذہ التأویل فی التفسیر الکبیر ثم القاضی البیضاوی فی تفییرہ وتبعھما القسطلانی و اقرہ الزرقانی ۱۲

منہ۔ اس تاویل کو (امام رازی نے) تفسیر کبیر میں پھر قاضی بیضاوی نے اپنی تفسیر میں ذکر کیا امام قسطلانی نے ان کی اتباع کی اور زرقانی نے اس کو برقرار رکھا ت)۔

1 القرآن الکریم ۴۳ / ۸۸ 2 القرآن الکریم ۱۰۳ / ۱ 3 الدر المنثور بحوالہ ابن مردویہ تحت الایۃ ۱۵ / ۷۲ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۸۰

Volume 30

Fatawa Ridawiyya

Abu Ya'la, Ibn Jarir, Ibn Marduwayh, Ibn Bayhaqi, Abu Nu'aym, Ibn 'Asakir, and Baghwi narrate from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them):

Allah did not create, nor did He bring into existence, nor did He fashion any soul more beloved to Him than Muhammad (may Allah bless him and grant him peace). Nor did He ever swear by the life of anyone except by the life of Muhammad (may Allah bless him and grant him peace), saying: "By your life, they are indeed wandering blindly in their intoxication." [Surah Al-Hijr: 72]

Allah (the Exalted) has not made, nor created, nor brought into being any soul that is dearer to Him than Muhammad (may Allah bless him and grant him peace). He never swore by anyone's life except his life, stating: "I swear by your life, those disbelievers are wandering in their intoxication."

Imam Hujjat-ul-Islam Muhammad Ghazali in 'Ihya-ul-Ulum' and Imam Muhammad bin al-Hajj al-Abdari al-Makki in 'al-Madkhal' [mentioned it]. It is mentioned in detail in 'Ihya-ul-Ulum' and 'al-Madkhal', while some words from it were mentioned in 'al-Mawahib' and 'al-Nasim'. Similarly, Imam Qadi Iyad mentioned it in 'al-Shifa'. Imam Jalaluddin al-Suyuti attributed it in 'Manahil al-Safa' to the author of 'Iqtibas al-Anwar'. Ibn al-Hajj said in his book 'al-Madkhal' that such a chain of narration is sufficient for its like, as it is not related to legal rulings. It was also mentioned in 'al-Nasim'. (Continued on the next page)

Note: Mentioned at length in 'Ihya' and 'al-Madkhal', and some words of it in 'al-Mawahib' and 'al-Nasim'. Similarly by Imam Qadi Iyad in 'al-Shifa'. Imam Jalaluddin al-Suyuti attributed it in 'Manahil al-Safa' to the author of 'Iqtibas al-Anwar'. Ibn al-Hajj in his 'Madkhal' said: This is a sufficient chain for its like, as it is not among things related to rulings. And it is mentioned in 'al-Nasim'.

1. Al-Durr al-Manthur, citing Abu Ya'la, Ibn Jarir, Ibn Marduwayh, and al-Bayhaqi under verse 15/72, Beirut 5/80; Jami' al-Bayan under verse 15/72, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 14/52, 55; Dala'il al-Nubuwwa by Abu Nu'aym, Chapter 4, Alam al-Kutub, Beirut, Part 1, p. 12.
2. Nasim al-Riyadh fi Sharh Shifa al-Qadi Iyad, Chapter 7, Markaz Ahle Sunnat, Gujarat, India, 1/248.

जिल्द 30

फ़तावा रज़विया

अबू याला, इब्न जरीर, इब्न मरदुवैह, इब्न बैहकी, अबू नुएम, इब्न असाकिर, बघवी हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं:

अल्लाह ने ऐसी कोई रूह नहीं बनाई, न पैदा की, न उसे वजूद दिया जो उसे मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से ज़्यादा अज़ीज़ हो, न कभी उनकी जान के सिवा किसी की जान की कसम खाई, जैसा कि फरमाया: "मुझे तेरी जान की कसम, बेशक वे अपनी मस्ती में अंधे होकर भटक रहे हैं।" [सूरह अल-हिज्र: 72]	अल्लाह तआला ने ऐसा कोई न बनाया, न पैदा किया, न आफ़रीनीश फरमाया जो उसे मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से ज़्यादा अज़ीज़ हो, न कभी उनकी जान के सिवा किसी की जान की कसम याद फरमाई कि इरशाद फरमाता है: मुझे तेरी जान की कसम, वे काफिर अपनी मस्ती में बहक रहे हैं।

इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद ग़ज़ाली ने 'इहया उल-उलूम' में और इमाम मुहम्मद बिन अल-हज्ज अब्दरी मक्की ने 'मदखल' में [इसे ज़िक्र किया]। इसे 'इहया उल-उलूम' और 'मदखल' में विस्तार से ज़िक्र किया गया है, जबकि 'मवाहिब' और 'नसीम' में इसके कुछ शब्द ज़िक्र किए गए हैं। इसी तरह इमाम काज़ी अयाज़ ने 'शिफ़ा' में ज़िक्र फ़रमाया। इमाम जलालुद्दीन सुयूती ने इसे 'मनाहिल अल-सफ़ा' में 'इक्तिबास अल-अनवार' के लेखक की ओर मंसूब किया। इब्न अल-हज्ज ने अपनी किताब 'मदखल' में कहा कि इस जैसी बात के लिए यह सनद (प्रमाण) काफी है क्योंकि इसके साथ शरीयत के अहकाम (नियम) संबंधित नहीं हैं। और इसका ज़िक्र 'नसीम' में भी है। (बाकी अगले पन्ने पर)

नोट: इहया और मदखल में विस्तार से और मवाहिब व नसीम में इसके कुछ शब्द ज़िक्र किए गए हैं। इसी तरह इमाम काज़ी अयाज़ ने शिफ़ा में ज़िक्र किया। इमाम जलालुद्दीन सुयूती ने इसे मनाहिल सफ़ा में इक्तिबास अल-अनवार के लेखक की ओर मंसूब किया। इब्न अल-हज्ज ने अपने मदखल में कहा: इस जैसी बात के लिए यह सनद काफी है क्योंकि यह उन चीज़ों में से नहीं है जो अहकाम से संबंधित हों। और इसका ज़िक्र नसीम में है।

1. अल-दुर अल-मंसूर, अबू याला, इब्न जरीर, इब्न मरदुवैह और अल-बैहकी के हवाले से आयत 15/72 के तहत, बेरुत 5/80; जामे अल-बयान आयत 15/72 के तहत, दार इहया अल-तुरास

अल-अरबी, बेरुत 14/52, 55; दलाइल अल-नबुव्वा अबू नुएम द्वारा, अध्याय 4, आलम अल-कुतुब, बेरुत, भाग 1, पृष्ठ 12।

2. नसीम अल-रियाद फ़ी शरह शिफ़ा अल-काज़ी अयाज़, अध्याय 7, मरकज़ अहले सुन्नत, गुजरात, भारत, 1/248।

पृष्ठ 160 का 772

جلد ۳۰

فتاویٰ رضویہ

ابویعلی، ابن جریر، ابن مردویہ، ابن بیہقی، ابو نعیم، ابن عساکر، بغوی حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی:

مَا خَلَقَ اللهُ وَمَا ذَرَأَ وَمَا بَرَأَ نَفْسًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنْ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَا حَلَفَ اللهُ بِحَيَاةِ أَحَدٍ إِلَّا بِحَيَاةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ" 1-

اللہ تعالیٰ نے ایسا کوئی نہ بنایا، نہ پیدا کیا، نہ آفرینش فرمایا جو اسے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے زیادہ عزیز ہو، نہ کبھی ان کی جان کے سوا کسی کی جان کی قسم یاد فرمائی کہ ارشاد کرتا ہے مجھے تیری جان کی قسم وہ کافر اپنی مستی میں بہک رہے ہیں۔

امام حجۃ الاسلام عہ محمد غزالی احیاء العلوم اور امام محمد بن الحاج عبدری مکی مدخل اور اس کو احیاء العلوم اور مدخل میں مفصل ذکر کیا ہے جبکہ مواہب و نسیم میں اس سے کلمات ذکر کیے گئے ہیں۔ اور یونہی امام قاضی عیاض نے شفاء میں ذکر فرمایا۔ امام سیوطی نے اس کو مناہل صفاء صاحب اقتباس الانوار کی طرف منسوب کیا۔ ابن الحاج نے اپنی کتاب مدخل میں کہا کہ اس کی مثل کے لیے یہ سند کافی ہے کیونکہ اس کے ساتھ شرعی احکام متعلق نہیں ہوتے اھ اور اس کو نسیم میں ذکر کیا ہے۔ (باقی اگلے صفحہ پر)

عہ: ذکرہ فی احیاء و المدخل بطولہ وفی المواہب والنسیم کلمات منہ، و کذا الامام القاضی عیاض فی الشفاء و عزاہ الامام الجلال السیوطی فی مناھل الصفا صاحب اقتباس الانوار ولابن الحاج في مدخلہ قال وکفی بذلك سند المثلہ فانہ لیس مما یتعلق بہ الاحکام اھ و ذکرہ فی النسیم 2-

1 الدر المنثور بحوالہ ابی یعلی و ابن جریر و ابن مردویہ و البیھقي تحت الآیہ 72 / 15 بیروت 80/5، جامع البیان تحت الآیہ 72 / 15 دار احیاء التراث العربي بیروت 52/14، 55، دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الرابع عالم الکتب بیروت الجز الاول ص 12 2 نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض الفصل السابع مرکز اہل السنت گجرات ہند 248/1

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Imam Ahmad Muhammad Khatib Qastalani in 'Mawahib al-Ladunniyyah' and Allama Shihab al-Din Khafaji in 'Nasim al-Riyad' narrate that the Commander of the Faithful, Hazrat Umar Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him), in a long hadith, submitted to the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him):

"O Messenger of Allah! May my parents be sacrificed for you! Verily, your excellence with Allah the Almighty has reached such a level that He swore by your life, unlike other prophets. And indeed, your excellence with Him reached such a pinnacle that He swore by the dust of your feet, saying:"

O Messenger of Allah! May my parents be sacrificed for your presence. Indeed, your greatness in the sight of God Almighty reached such an extent that He swore by your life, and not by the other Prophets (peace and blessings be upon them). And truly, your excellence before God reached this extreme that He swore by the holy dust of your feet.

I say: It is an exquisite, long, and grand discourse with which the Commander of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with him), elegized the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) when his death (peace and blessings of Allah be upon him) was confirmed to him through the sermon of Abu Bakr as-Siddiq (may Allah be pleased with him), as is evident from referring to the full length of the hadith. Therefore, what is mentioned in Allama al-Zarqani's 'Sharh al-Mawahib' in the sixth objective under the verse "I swear by this city" — that Umar (may Allah be pleased with him) said this to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and he approved of it — is a slip of the pen (oversight) that should be pointed out. (From him).

I say: I state that it is a long and exquisite discourse with which the Commander of the Faithful, Hazrat Umar (may Allah be pleased with him), recited an elegy for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) when your death was established for him by the sermon of Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him), as is evident from referring to the long hadith. Accordingly, what is stated in Allama Zarqani's commentary on Mawahib in the sixth objective under the noble verse "I swear by this city," that Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) said this for the

Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and he [the Prophet] maintained it, is an oversight that must be cautioned against. (From him).

1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Sadis, Al-Naw' al-Khamis, Al-Fasl al-Khamis, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Beirut, 6 / 234.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

इमाम अहमद मुहम्मद खतीब क़स्तलानी 'मवाहिब-ए-लदुनिय्या' में और अल्लामा शिहाब अल-दीन खफाजी 'नसीम अल-रियाज़' में नकल करते हैं कि अमीर अल-मोमिनीन हज़रत उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) एक लम्बी हदीस में हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की बारगाह में अर्ज़ करते हैं:

"ऐ अल्लाह के रसूल, मेरे माता-पिता आप पर कुर्बान हों! बेशक, अल्लाह तआला के नज़दीक आपकी अज़मत इस हद तक पहुँची कि उसने आपकी ज़िंदगी की कसम खाई, न कि अन्य नबियों की। और वास्तव में, खुदा के यहाँ आपकी फज़ीलत इस इंतिहा पर ठहरी कि उसने आपके कदमों की धूल की कसम खाई, और फरमाया:"

ऐ अल्लाह के रसूल! मेरे माँ-बाप हुज़ूर पर कुर्बान हों, बेशक हुज़ूर की बुज़ुर्गी खुदा तआला के नज़दीक इस हद को पहुँची कि हुज़ूर की ज़िंदगी की कसम याद फरमाई, न कि बाकी अम्बिया (अलैहिमुस्सलातो वस्सलाम) की। और तहक़ीक़ हुज़ूर की फ़ज़ीलत खुदा के यहाँ इस निहायत की ठहरी कि हुज़ूर की ख़ाक-ए-पाक की कसम याद फरमाई।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): यह एक उत्कृष्ट, लंबी और भव्य भाषण है जिसके साथ अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का मर्सिया (शोकगीत) कहा जब अबू बकर सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के खुतबे से उनकी मृत्यु (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की पुष्टि हो गई, जैसा कि हदीस को पूरी तरह से देखने से स्पष्ट होता है। इसलिए, अल्लामा अल-ज़रक़ानी की 'शरह अल-मवाहिब' में छठे उद्देश्य में आयत "ला उक़्सिमु बिहाज़ल बलद" के तहत जो उल्लेख किया गया है - कि उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने पवित्र नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से यह बात कही और उन्होंने इसे स्वीकार किया - वह एक चूक (सहव) है जिसकी ओर ध्यान आकर्षित किया जाना चाहिए। (उनकी ओर से)

मैं कहता हूँ वह तवील (लंबी) व नफ़ीस (उत्कृष्ट) कलाम है जिसके साथ अमीर अल-मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का मरसिया कहा जबकि उनके लिए सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के खुतबे से आपकी वफ़ात साबित हो गई जैसा कि तवील हदीस की तरफ रुजू करने से ज़ाहिर होता है। चुनाँचे अल्लामा ज़रकानी की शरह मवाहिब के मक़सद-ए-सादिसा में आयत-ए-करीमा "ला उक़्सिमु बिहाज़ल बलद" के तहत जो वाक़े है

कि हज़रत उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने यह बात नबी-ए-करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के लिए कही और आप ने इसको बरकरार रखा, यह सहव (चूक) है जिस पर मुतन्बा (सावधान) करना चाहिए। (उनकी तरफ से)

1. शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़सद अल-सादिसा, अल-नव-अल-खामिस, अल-फ़स्ल अल-खामिस, अल-मक़्तबा अल-इस्लामिया, बेरूत, 6 / 234.

पेज 161/772

امام احمد محمد خطیب قسطلانی مواہب لدنیہ اور علامہ شہاب الدین خفاجی نسیم الریاض میں ناقل حضرت امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایک حدیث طویل میں حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کرتے ہیں:

بابی انت وامی یا رسول اللہ لقد بلغ من فضیلتك عند اللہ تعالیٰ ان اقسم بحیاتك دون سائر الانبیاء ولقد بلغ من فضیلتك عندہ ان اقسم بتراب قدمیك فقال:

یا رسول اللہ! میرے ماں باپ حضور پر قربان بیشک حضور کی بزرگی خدا تعالیٰ کے نزدیک اس حد کو پہنچی کہ حضور کی زندگی کی قسم یاد فرمائی، نہ باقی انبیاء علیہ الصلوۃ والسلام کی۔ اور تحقیق حضور کی فضیلت خدا کے یہاں اس نہایت کی ٹھہری کہ حضور کی خاک پاک کی قسم یاد فرمائی

اقول: وھو کلام نفیس طویل جلیل رثی بہ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حین تحقق لہ موتہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بخطبۃ ابی بکر الصدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کما یظہر بمراجعۃ الحدیث بطولہ فما وقع فی شرح المواھب للعلامۃ الزرقانی فی المقصد السادس تحت آیۃ "لا اقسم بھذا البلد" ان عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال لنبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم واقرہ علیہ ۱ اھ سہو ینبغی التنبیہ لہ ۱۲ منہ۔

اقول: میں کہتا ہوں وہ طویل و نفیس کلام ہے جس کے ساتھ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مرثیہ کہا جبکہ ان کے لیے صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے خطبہ سے آپ کی موت ثابت ہو گئی جیسا کہ طویل حدیث کی طرف رجوع کرنے سے

ظاہر ہوتا ہے۔ چنانچہ علامہ زرقانی کی شرح مواہب کے مقصد سادس میں آیت کریمہ "لا اقسم بھذا البلد" کے تحت جو واقع ہے کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے یہ بات نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لیے کہی اور آپ نے اس کو برقرار رکھا اھ سہو ہے جس پر متنبہ کرنا چاہیے ۱۲ منہ)

۱ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد السادس النوع الخامس الفصل الخامس المکتبہ الاسلامی بیروت ۶ / ۲۳۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

"Nay, I swear by this city." (1) - As He says: I swear by this city. (T)

Sheikh Muhaqqiq (may Allah have mercy on him) says in Madarij:

[Persian Quote]: These words appear harsh at first glance when attributed to the Presence of the Almighty, as when it is said that He swore by the dust under the feet of the Noble Messenger ﷺ. However, upon looking at the reality of the meaning, it is clear and pure, free from any taint. The truth of the matter is that when Allah, the Lord of Honor (Jalla Jalalahu), swears by something other than His own Being and Attributes, it is to demonstrate the honor, excellence, and distinction of that thing before the people and in relation to them, so they may know that it is a grand and noble matter, not that it is greater than the Almighty Himself, etc. (2)

[Urdu Translation]: These words appear harsh at first glance when attributed to Allah Almighty, the Lord of Honor. When it is said that Allah, the Lord of Honor, swears by the dust of the feet of the Noble Messenger ﷺ, and looking at the reality, the meaning is completely pure and clean as there is no dust upon it. The truth of this is that Allah, the Lord of Honor, swearing by something other than His Being and Attributes is to manifest the honor, excellence, and distinction of that thing among the people so they may know that this thing is of greatness and honor. This does not mean that the thing is greater than Allah Almighty, etc. (T)

Eighth Verse: In the Great Quran, the ignorant disputes of the disbelievers with the Prophets (peace and blessings be upon them) are mentioned in various places. It is apparent that those wretches used harsh language and nonsensical talk against the Prophets in different ways, while the Messengers (peace and blessings be upon them) responded in a manner befitting their forbearance, greatness, and noble grace. The people of our Master Noah (peace be upon him) said to him:

"Indeed, we see you in clear error." (3) - Surely we consider you to be clearly misguided.

He said:

"O my people, there is no error in me." - O my people! I have no connection with misguidance.

---

1 Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Sadis, Al-Naw' al-Khamis, Al-Fasl al-Khamis, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/215; Naseem al-Riyad fi Sharh Shifa al-Qadi Iyad,

Part 1, Chapter 4, Markaz Ahle Sunnat Hind 1/196 2 Madarij al-Nubuwwah, Chapter 3 regarding excellence and honor, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur 1/65 3 Al-Quran al-Kareem 7/60

फतावा रजविया खंड 30

"नहीं, मैं इस शहर की कसम खाता हूँ।" (1) - जैसा कि इरशाद फरमाता है: मुझे इस शहर की कसम है। (त)

शेख मोहक़्क़िक़ (रहमतुल्लाह अलैह) 'मदारिज' में फरमाते हैं:

[फारसी उद्धरण]: ये शब्द ऊपरी तौर पर अल्लाह तआला रब्बुल इज़्ज़त की ओर निस्बत करने में सख्त मालूम होते हैं, जैसे कि कहा जाए कि अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त हज़रत रिसालत मआब ﷺ के पैरों की धूल की कसम खाता है। मगर हकीकत में इसका अर्थ बिल्कुल साफ़ और पाक है कि इस पर कोई गर्द नहीं। इसकी हकीकत यह है कि अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त का अपनी ज़ात और सिफ़ात के अलावा किसी चीज़ की कसम खाना लोगों के सामने उस चीज़ की इज़्ज़त, फ़ज़ीलत और रुतबे को ज़ाहिर करने के लिए होता है, ताकि वे जान लें कि यह चीज़ अज़मत और शर्फ़ वाली है, न कि वह अल्लाह तआला की तुलना में महान है। (2)

[उर्दू अनुवाद]: ये शब्द ऊपरी तौर पर अल्लाह तआला रब्बुल इज़्ज़त की ओर निस्बत करने में सख्त हैं। जब यूँ कहते हैं कि अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त हज़रत रिसालत मआब ﷺ की खाक-ए-पा (पैरों की धूल) की कसम इरशाद फरमाता है, और हकीकत में देखा जाए तो मानी बिल्कुल पाक व साफ़ है कि उस पर गुबार (धूल) नहीं। इसकी तहकीक यह है कि अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त का अपनी ज़ात व सिफ़ात के अलावा किसी चीज़ की कसम याद फरमाना इसलिए होता है ताकि लोगों के नज़दीक उस चीज़ का शर्फ़, फ़ज़ीलत और मुमताज़ (विशेष) होना ज़ाहिर हो जाए ताकि वे जान लें कि यह चीज़ अज़मत व शर्फ़ वाली है। यह मतलब नहीं होता कि वह चीज़ अल्लाह तआला की निस्बत अज़म (महान) है। (त)

आठवीं आयत: क़ुरआन-ए-अज़ीम में जगह-जगह अंबिया अलैहिमुस्सलाम के साथ काफ़िरों की जाहिलाना बहस का ज़िक्र है। यह ज़ाहिर है कि उन बदबख्तों ने तरह-तरह से अंबिया के साथ सख्त कलामी और बेहूदा बातें कीं और रसूल अलैहिमुस्सलाम ने अपने हिल्म, अज़मत और फ़ज़्ल-ए-करीम के लायक जवाब दिए। हमारे आका नूह अलैहिस्सलाम से उनकी क़ौम ने कहा:

"बेशक हम तुम्हें खुली गुमराही में देखते हैं।" (3) - बेशक हम तुम्हें खुला गुमराह समझते हैं।

फरमाया:

"ऐ मेरी क़ौम! मुझमें कोई गुमराही नहीं है।" - ऐ मेरी क़ौम! मेरा गुमराही से कोई वास्ता नहीं है।

---

1 अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़्सद अस-सादीस, अन-नव' अल-खामिस, अल-फ़स्ल अल-खामिस, अल-मक़्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/215; नसीम अर-रियाद फ़ी शरह शिफा अल-क़ाज़ी अयाज़, खंड 1, अध्याय 4, मरकज़ अहले सुन्नत हिंद 1/196 2 मदारिज अन-नुबुव्वह, अध्याय 3 फज़्ल और शराफत के बयान में, मक़्तबा नूरिया रज़विया सुक्कुर 1/65 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 7/60

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

"لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ" (1)۔ کہ ارشاد فرماتا ہے مجھے قسم اس شہر کی۔ (ت)

شیخ محقق رحمۃ اللہ تعالٰی مدارج میں فرماتے ہیں:

این لفظ در ظاہر نظر سخت می در آید نسبت بجناب عزت چوں گویند کہ سوگندے خورد بخاپائے حضرت رسالت و نظر بحقیقت معنی صاف و پاک است کہ غبارے نیست برآں تحقیق ایں سخن آنست کہ سوگند خوردن حضرت رب العزت جل جلالہ بچیزے غیر ذات و صفات خود برائے اظہارِ شرف و فضیلت و تمیز آں چیز است نزد مردم و نسبت بایشان تابداند کہ آں امر عظیم و شریف است، نہ آنکہ اعظم است نسبت بوے تعالٰی الخ (2)

یہ لفظ ظاہری نظر میں اللہ تعالٰی رب العزت کی طرف نسبت کرنے میں سخت ہیں۔ جب یوں کہتے ہیں کہ اللہ رب العزت حضرت رسالت مآب کی خاکِ پا کی قسم ارشاد فرماتا ہے اور نظر حقیقت میں معنی بالکل پاک و صاف ہے کہ اس پر غبار نہیں اس کی تحقیق یہ ہے کہ اللہ رب العزت کا اپنی ذات و صفات کے علاوہ کسی چیز کی قسم یاد فرمانا اس لیے ہوتا ہے کہ لوگوں کے نزدیک اس چیز کا شرف، فضیلت اور ممتاز ہونا ظاہر ہو جائے تاکہ وہ جان لیں کہ یہ چیز عظمت و شرف والی ہے۔ یہ مطلب نہیں ہوتا کہ وہ چیز اللہ تعالٰی کی نسبت اعظم ہے الخ (ت)

آیتِ ثامنہ (آٹھویں آیت): قرآنِ عظیم میں جابجا حضراتِ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والثناء سے کفار کی جاہلانہ جدال مذکور جس کے مطالعہ ظاہر کہ وہ اشقیاء طرح طرح سے حضراتِ انبیاء میں سخت کلامی و بیہودہ گوئی کرتے اور حضراتِ رسل علیہ الصلوٰۃ والسلام اپنے حلم و عظیم و فضل کریم کے لائق جواب دیتے۔ سیدنا نوح علیہ الصلوٰۃ والسلام سے ان کی قوم نے کہا:

"إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" (3)۔ بیشک ہم تمھیں کھلا گمراہ سمجھتے ہیں۔

فرمایا:

"يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ"۔ اے میری قوم! مجھے گمراہی سے کچھ علاقہ نہیں

---

1 المواہب اللدنیہ المقصد السادس النوع الخامس الفصل الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۲۱۵،
نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض الباب الاول الفصل الرابع مرکز اہلسنت ہند ۱/ ۱۹۶ 2
مدارج النبوۃ باب سوم در بیان فضل و شرافت مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۶۵ 3 القرآن الکریم ۷/
۶۰

Fatawa Razawiya, Volume 30

[Arabic Verse]: "But I am a messenger from the Lord of the worlds." (1) | I am but a messenger from the Lord of the worlds.

Our Master Hud (peace be upon him) was told by the people of 'Ad: "Indeed, we see you in foolishness, and indeed we think you are of the liars." (2) | Certainly, we consider you to be in folly, and in our opinion, you are surely among the liars.

He replied: "O my people, there is no foolishness in me, but I am a messenger from the Lord of the worlds." (3) | O my people! There is no folly in me at all; I am but a Prophet of the Lord of the worlds.

Our Master Shuaib (peace be upon him) was told by the people of Madyan: "Indeed, we see you as weak among us. And if it were not for your family, we would have stoned you, and you are not noble to us." (4) | We see you as weak among us. And were it not for these few people with you, we would have stoned you with rocks, and you are not honorable in our sight.

He replied: "O my people, is my family more honorable to you than Allah? And you take Him behind your backs [neglected]." (5) | O my people! Are these few people of my family more powerful to you than Allah? And you have completely forgotten Him.

Our Master Musa (peace be upon him) was told by Pharaoh: "Indeed, I think you, O Musa, are bewitched." (6) | In my opinion, O Musa! You are certainly under a magic spell.

He replied: "Verily, you know that none has sent down these [signs] except the Lord of the heavens and the earth as insights. And indeed, I think you, O Pharaoh, will be destroyed." | You know well that none has sent these down but the Master of the heavens and the earth to open the eyes of the hearts, and in my certain belief, O Pharaoh! You are doomed to perish.

---

1. Al-Quran Al-Karim 7/61
2. Al-Quran Al-Karim 7/66
3. Al-Quran Al-Karim 7/67
4. Al-Quran Al-Karim 11/91
5. Al-Quran Al-Karim 11/92
6. Al-Quran Al-Karim 17/101

फतावा रज़विया, खंड ३०

[अरबी आयत]: "लेकिन मैं रब्बुल आलमीन की तरफ से रसूल हूँ।" (१) | मैं तो रब्बुल आलमीन की तरफ से रसूल हूँ।

सैय्यदना हूद (अलैहिस्सलाम) से आद जाति ने कहा: "बेशक हम तुम्हें हिमाकत (बेवकूफी) में देखते हैं, और हमारा गुमान है कि तुम ज़रूर झूठों में से हो।" (२) | यकीनन हम तुम्हें हिमाक़त में ख़याल करते हैं, और हमारे गुमान में तुम बेशक झूठे हो।

उन्होंने फ़रमाया: "ऐ मेरी क़ौम! मुझमें कोई बेवकूफी नहीं है, बल्कि मैं रब्बुल आलमीन का रसूल हूँ।" (३) | ऐ मेरी क़ौम! मुझमें असल में कोई बेवकूफी नहीं, मैं तो रब्बुल आलमीन का पैग़म्बर हूँ।

सैय्यदना शुऐब (अलैहिस्सलाम) से मदयन वालों ने कहा: "बेशक हम तुम्हें अपने बीच कमज़ोर देखते हैं। और अगर तुम्हारा कबीला न होता तो हम तुम्हें पत्थरों से मार देते, और तुम हमारी नज़रों में कोई इज़्ज़त वाले नहीं हो।" (४) | हम तुम्हें अपने में कमज़ोर देखते हैं। और अगर तुम्हारे साथ के ये चंद आदमी न होते तो हम तुम्हें पत्थरों से मारते, और कुछ तुम हमारी निगाह में इज़्ज़त वाले नहीं।

उन्होंने फ़रमाया: "ऐ मेरी क़ौम! क्या मेरा कबीला अल्लाह से ज़्यादा तुम्हारे लिए अज़ीज़ है? और तुमने उसे अपनी पीठ के पीछे डाल दिया है (भुला दिया है)।" (५) | ऐ मेरी क़ौम! क्या मेरे कुनबे के ये गिने-चुने लोग तुम्हारे नज़दीक अल्लाह से ज़्यादा ज़बरदस्त हैं और उसे तुम बिल्कुल भुलाए बैठे हो।

सैय्यदना मूसा (अलैहिस्सलाम) से फिरऔन ने कहा: "बेशक ऐ मूसा! मेरा ख़याल है कि तुम पर जादू हुआ है।" (६) | मेरे गुमान में तो ऐ मूसा! तुम पर जादू हुआ।

उन्होंने फ़रमाया: "तुम अच्छी तरह जानते हो कि इन्हें आसमानों और ज़मीन के मालिक के सिवा किसी ने नहीं उतारा है ताकि लोगों की आँखें खुलें, और ऐ फिरऔन! मेरा ख़याल है कि तुम हलाक (बरबाद) होने वाले हो।" | तू खूब जानता है कि इन्हें न उतारा मगर आसमान व ज़मीन के मालिक ने दिलों की आँखें खोलने को, और मेरे यक़ीन में तो ऐ फिरऔन! तू हलाक...

---

1. अल-क़ुरान अल-करीम ७/६१
2. अल-क़ुरान अल-करीम ७/६६
3. अल-क़ुरान अल-करीम ७/६७

4. अल-क़ुरान अल-करीम ११/९१
5. अल-क़ुरान अल-करीम ११/९२
6. अल-क़ुरान अल-करीम १७/१०१

पृष्ठ १६३/७७२

لٰكِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۱﴾ | میں تو رسول پروردگارِ عالم کی طرف سے۔

سیدنا ہود علیہ الصلوۃ والسلام سے عاد نے کہا: "اِنَّا لَنَرٰىكَ فِيْ سَفَاهَةٍ وَّ اِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكٰذِبِيْنَ ﴿۲﴾" | یقیناً ہم تمہیں حماقت میں خیال کرتے ہیں، اور ہمارے گمان میں تم بے شک جھوٹے ہو۔

فرمایا: "يٰقَوْمِ لَيْسَ بِيْ سَفَاهَةٌ وَّ لٰكِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۳﴾" | اے میری قوم ! مجھ میں اصلاً سفاہت نہیں، میں تو پیغمبر ہوں رب العالمین کا۔

سیدنا شعیب علیہ الصلوۃ والسلام سے مدین نے کہا: "اِنَّا لَنَرٰىكَ فِيْنَا ضَعِيْفًا وَ لَوْ لَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنٰكَ وَ مَآ اَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيْزٍ ﴿4﴾" | ہم تمہیں اپنے میں کمزور دیکھتے ہیں۔ اور اگر تمہارے ساتھ کے یہ چند آدمی نہ ہوتے تو ہم تمہیں پتھروں سے مارتے، اور کچھ تم ہماری نگاہ میں عزت والے نہیں۔

فرمایا: "يٰقَوْمِ اَرَهْطِيْٓ اَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِّنَ اللّٰهِ وَ اتَّخَذْتُمُوْهُ وَرَآءَكُمْ ظِهْرِيًّا ﴿۵﴾" | اے میری قوم ! کیا میرے کنبے کے یہ معدود لوگ تمہارے نزدیک اللہ سے زیادہ زبردست ہیں اور اسے تم بالکل بھلائے بیٹھے ہو۔

سیدنا موسٰی علیہ الصلوۃ والسلام سے فرعون نے کہا: "اِنِّيْ لَاَظُنُّكَ يٰمُوْسٰى مَسْحُوْرًا ﴿۶﴾" | میرے گمان میں تو اے موسٰی ! تم پر جادو ہوا۔

فرمایا: "لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ اَنْزَلَ هٰٓؤُلَآءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ بَصَآئِرَ وَ اِنِّيْ لَاَظُنُّكَ يٰفِرْعَوْنُ" | تو خوب جانتا ہے کہ انہیں نہ اتارا مگر آسمان و زمین کے مالک نے دلوں کی آنکھیں کھولنے کو، اور میرے یقین میں تو اے فرعون ! تو ہلاک

1 القرآن الكريم ٧/ ٦١ 2 القرآن الكريم ٧/ ٦٦ 3 القرآن الكريم ٧/ ٦٧ 4 القرآن الكريم ١١/ ٩١ 5 القرآن الكريم ١١/ ٩٢ 6 القرآن الكريم ١٧/ ١٠١

Fatawa Razawiyyah, Volume 30

| (1) مَثْبُوْرًا | ...is to be ruined. |

However, regarding the insolence that the disbelievers showed in the noble presence of the Master of the Messengers, the most excellent of the beloved, Muhammad, the Messenger of Allah, the Seal of the Prophets (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and all his companions), the King of the Heavens and the Earth (Glorious is His Majesty) Himself became the guarantor of the response. And on behalf of the most beloved and most desired one (peace and blessings of Allah be upon him), He Himself provided the defense. He stated various forms of exaltation and exoneration for the Prophet. At various places, He swore oaths to remove the accusations of the enemies of those times, until the Independent Enricher (Exalted is His Glory) made the Prophet independent of every response by addressing him directly. And for Allah Almighty to respond was far better for the Prophet than if he were to respond himself. And this is a supreme rank that has no limit.

"That is the bounty of Allah, which He gives to whom He wills, and Allah is the Lord of great bounty." (2) (This is the grace of Allah; He bestows it upon whom He wills, and Allah is the Possessor of great bounty.)

(1) The disbelievers said:

| "(3) "يٰۤاَيُّهَا الَّذِیْ نُزِّلَ عَلَیْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُوْنٌ | O you upon whom the Reminder (Quran) has been sent down, indeed you are a madman. |

Allah, the Truth (Glorified and Exalted be He), said:

| "(4) "نٓ ۚ وَ الْقَلَمِ وَ مَا یَسْطُرُوْنَۙ(1) مَاۤ اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُوْنٍۚ (2) | Noon. By the pen and what they write, you are not, by the grace of your Lord, a madman. | | "وَ اِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَیْرَ مَمْنُوْنٍۚ" (5) | And indeed, for you is a reward uninterrupted. |

That you bear the foul language of these madmen with patience and treat them with forbearance and generosity. Madmen get entangled with the blowing wind; point out anyone among the wise of the whole world who possesses forbearance and patience like yours.

| "(6) "وَ اِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِیْمٍ | And indeed, you are of a great moral character. |

That along with forbearance and patience, your nature is of such a magnificent and majestic degree that the morals of the wise of the world...

1. Al-Quran Al-Kareem 17/102
2. Al-Quran Al-Kareem 62/4
3. Al-Quran Al-Kareem 15/6
4. Al-Quran Al-Kareem 68/1 & 2
5. Al-Quran Al-Kareem 68/3
6. Al-Quran Al-Kareem 68/4

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

| (1) اَمَثْبُوْرًا | ...होने वाला है (बर्बाद)। |

मगर हुज़ूर सैय्यद-उल-मुर्सलीन अफ़ज़ल-उल-महबूबीन मुहम्मद रसूलुल्लाह ख़ातम-उन-नबिय्यीन (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम व आलिही व असहाबिही अजमईन) की ख़िदमत-ए-वाला में काफ़िरों ने जो ज़बान दराज़ी की है, मुल्क-ए-समावात-वल-अर्ज़ (जल्ला जलालुहु) ख़ुद मुतकाफ़िल-ए-जवाब हुआ है, और महबूब-ए-अकरम मतलूब-ए-आज़म (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की तरफ़ से आपने मुदाफ़िअ़ फ़रमाया है। तरह-तरह से हुज़ूर की तंज़ीह व तबरिय्यत इरशाद फ़रमाई। जा-बजा रफ़अ-ए-इल्ज़ाम-ए-आदा-ए-अय्याम पर क़सम याद फ़रमाई, यहाँ तक कि ग़नी मुग़नी (अज़्ज़ा मजदुहू) ने हर जवाब-ओ-ख़िताब से हुज़ूर को ग़नी कर दिया, और अल्लाह तआला का जवाब देना हुज़ूर के ख़ुद जवाब देने से बदर-जहा हुज़ूर के लिए बेहतर हुआ। और यह वह मर्तबा-ए-उज़मा है कि निहायत नहीं रखता।

"(2) ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَ اللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِيْمِ" (यह अल्लाह का फ़ज़्ल है जिसे चाहे अता फ़रमाता है और अल्लाह बड़े फ़ज़्ल वाला है।)

(1) काफ़िरों ने कहा:

| "(3) "يٰۤاَيُّهَا الَّذِیْ نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُوْنٌ | ऐ वो जिन पर क़ुरआन उतरा, बेशक तुम मजनून (दीवाने) हो। |

हक़ जल्ला व अला ने फ़रमाया:

| "(4) "(2) نٓ ۚ وَ الْقَلَمِ وَ مَا يَسْطُرُوْنَۙ(1) مَاۤ اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُوْنٍۚ | क़सम है क़लम की और जो वो लिखते हैं, तू अपने रब के फ़ज़्ल से हरगिज़ मजनून नहीं। | | "وَ اِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُوْنٍۚ (5) | और बेशक तेरे लिए अजर (प्रतिफल) बे-पायां (असीमित) है। |

कि तू इन दीवानों की बद-ज़बानी पर सब्र करता है और हिल्म-ओ-करम से पेश आता है। मजनून तो चलती हवा से उलझ पड़ते हैं, तेरा सा हिल्म-ओ-सब्र कोई तमाम आलम के उक़ला (बुद्धिजीवियों) में तो बता दे।

| "(6) "وَ اِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ | और बेशक तू बड़े अज़मत वाले अदब-ओ-तहज़ीब (नैतिक चरित्र) पर है। |

कि एक हिल्म-ओ-सब्र क्या तेरी ख़सलत है, इस दर्जा अज़ीम-ओ-बाशौकत है कि अख़लाक़-ए-आक़िलाने जहान...

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/102
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 62/4
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 15/6
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 68/1 और 2
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 68/3
6. अल-क़ुरआन अल-करीम 68/4

| مَثْبُوْرًا (۱) | ہونے والا ہے۔ |

مگر حضور سید المرسلین افضل المحبوبین محمد رسول اللہ خاتم النبیین صلوات اللہ وسلامہ علیہ و علیٰ آلہ و اصحابہ اجمعین کی خدمت والا میں کفار نے جو زبان درازی کی ہے ملک السموات والارض جل جلالہ خود متکفل جواب ہوا ہے، اور محبوب اکرم مطلوب اعظم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف سے آپ مدافِعہ فرمایا ہے۔ طرح طرح حضور کی تنزیہ و تبریت ارشاد فرمائی۔ جا بجا رفع الزام اعدائے ایام پر قسم یاد فرمائی، یہاں تک کہ غنی مغنی عز مجدہ نے ہر جواب خطاب سے حضور کو غنی کر دیا، اور اللہ تعالیٰ کا جواب دینا حضور کے خود جواب دینے سے بدرجہا حضور کے لئے بہتر ہوا۔ اور یہ وہ مرتبہِ عظمیٰ ہے کہ نہایت نہیں رکھتا۔

"ذٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَ اللهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِيْمِ (۲)" (یہ اللہ کا فضل ہے جسے چاہے عطا فرماتا ہے اور اللہ بڑے فضل والا ہے۔)

والا ہے۔ت (۱) کفار نے کہا:

| "يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْ نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُوْنٌ" (۳) | اے وہ جن پر قرآن اترا، بیشک تم مجنون ہو۔ |

حق جل وعلا نے فرمایا:

| "نٓ ۚ وَ الْقَلَمِ وَ مَا يَسْطُرُوْنَۙ(۱) مَآ اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُوْنٍۚ (۲)" (۴) | قسم قلم اور نوشتہائے ملائک کی تو اپنے رب کے فضل سے ہر گز مجنون نہیں۔ | | "وَ اِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُوْنٍۚ" (۵) | اور بے شکتیرے لیے اجر بے پایا ہے۔ |

کہ توان دیوانوں کی بدزبانی پر صبر کرتا اور حلم و کرم سے پیش آتا ہے۔ مجنون تو چلتی ہوا سے الجھ پڑتے ہیں، تیرا سا حلم و صبر کوئی تمام عالم کے عقلاء میں تو بتادے۔

| "وَ اِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ" (۶) | اور بے شک تو بڑے عظمت والے ادب تہذیب پر ہے۔ |

کہ ایک حلم و صبر کیا تیری خصلت ہے اس درجہ عظیم و باشوکت ہے کہ اخلاقِ عاقلانِ جہان

---

۱ القرآن الکریم ۱۷/۱۰۲ ۲ القرآن الکریم ۶۲/۴ ۳ القرآن الکریم ۱۵/۶ ۴ القرآن الکریم ۶۸/ ۱و۲ ۵ القرآن الکریم ۶۸/ ۳ ۶ القرآن الکریم ۶۸/ ۴

Even if they gather together, they cannot reach even a fragment of it. Then, who is more blind than the one who remembers you by such a word? But this blindness of theirs is only for a few days.

"So you will see, and they will see, which of you is the afflicted one [insane]." (Qur'an 68:5-6) - Soon you will see and they will also see which of you is possessed by madness.

Today, they may say whatever they wish in their foolishness, madness, and inner blindness. The day when eyes will be opened is approaching, and it is about to be revealed to all, friend and foe alike, who was the mad one.

(2) When there was a delay in the revelation for a few days, the disbelievers said:

"Indeed, Muhammad's Lord has forsaken him and has become displeased with him." - Indeed, his Lord has forsaken Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and has taken him as an enemy.

The Sublime and Exalted Lord said:

"By the morning brightness. And by the night when it covers with darkness." (Qur'an 93:1-2) - I swear by the rising of the day, and I swear by the night when it spreads its darkness. Or, I swear, O Beloved, by your radiant face, and I swear by your locks when they scatter over your glowing cheeks.

"Your Lord has not forsaken you, [O Muhammad], nor has He detested [you]." (Qur'an 93:3) - Neither has your Lord forsaken you, nor has He made you an enemy.

And these wretched ones also know well in their hearts what kind of grace God has bestowed upon you. They burn with envy seeing this grace, and out of jealousy and malice, they stir up these storms and vent the frustrations of their scorched hearts, but they do not know that:

"And the Hereafter is better for you than the first [life]." (Qur'an 93:4) - Verily, the Hereafter is better for you than this world.

The blessings you will receive there have neither been seen by eyes, nor heard by ears, nor have they even crossed the mind of any human or angel. The summary of which is this:

1. Al-Qur'an al-Karim 68:5-6
2. Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi) under Verse 93/3, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 4/465
3. Al-Qur'an al-Azim 93/1-2
4. Al-Qur'an al-Azim 93/3
5. Al-Qur'an al-Azim 93/4

फतवा रजविया, खंड ३०

वे सब मिलकर भी इसके एक अंश तक नहीं पहुँच सकते। फिर उससे बड़ा अंधा कौन जो तुम्हें ऐसे शब्द से याद करे, लेकिन उनका यह अंधापन भी कुछ ही दिनों का है।

"तो शीघ्र ही तुम देख लोगे और वे भी देख लेंगे कि तुममें से कौन दीवाना है।" (कुरान ६८:५-६) - जल्द ही तुम भी देखोगे और वे भी देख लेंगे कि तुममें से किसे पागलपन है।

आज वे अपनी नासमझी, पागलपन और अंतर्मन के अंधेपन में जो चाहें कहें, आँखें खुलने का दिन करीब आ रहा है, और दोस्त और दुश्मन सभी पर यह स्पष्ट होने वाला है कि दीवाना कौन था।

(२) जब वह्य (ईश्वरीय संदेश) के आने में कुछ दिनों की देरी हुई, तो काफिर बोले:

"बेशक मुहम्मद को उनके रब ने छोड़ दिया और उनसे नाराज हो गया।" - बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उनके रब ने छोड़ दिया और उन्हें अपना दुश्मन बना लिया।

हक जल्ला व आला ने फरमाया:

"शपथ है चढ़ते दिन की और शपथ है रात की जब वह छा जाए।" (कुरान ९३:१-२) - कसम है दिन चढ़ने की, और कसम है रात की जब वह अंधेरा कर दे। या कसम है ऐ महबूब तुम्हारे चमकते चेहरे की, और कसम है तुम्हारी जुल्फों की जब वे तुम्हारे दमकते गालों पर बिखर जाएं।

"तुम्हारे रब ने न तो तुम्हें छोड़ा है और न ही वह तुमसे नाराज हुआ है।" (कुरान ९३:३) - न तुम्हारे रब ने तुम्हें छोड़ा और न ही दुश्मन बनाया।

और ये अभागे भी अपने दिल में खूब समझते हैं कि खुदा की तुम पर कैसी मेहर (कृपा) है, इसी मेहर को देख-देखकर वे जले जा रहे हैं, और ईर्ष्या तथा द्वेष के कारण ये तूफान खड़ा कर रहे हैं और अपने जलते हुए दिल की भड़ास निकाल रहे हैं, लेकिन उन्हें नहीं पता कि:

"और यकीनन आखिरत (परलोक) तुम्हारे लिए दुनिया से बेहतर है।" (कुरान ९३:४) - बेशक आखिरत तुम्हारे लिए इस दुनिया से बेहतर है।

वहाँ जो नियमतें तुम्हें मिलेंगी, उन्हें न आँखों ने देखा, न कानों ने सुना और न ही किसी इंसान या फरिश्ते के खयाल में वे आईं, जिनका सारांश यह है:

1. अल-कुरान अल-करीम ६८:५-६
2. मा'आलिम अल-तंज़ील (तफ़्सीर अल-बग़वी) आयत ९३/३ के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, ४/४६५
3. अल-कुरान अल-अज़ीम ९३/१-२
4. अल-कुरान अल-अज़ीम ९३/३
5. अल-कुरान अल-अज़ीम ९३/४

पृष्ठ १६५ / ७७२

مجتمع ہو کر اس کے ایک شمہ کو نہیں پہنچتے۔ پھر اس سے بڑھ کر اندھا کون جو تجھے ایسے لفظ سے یاد کرے، مگر یہ ان کا اندھا پن بھی چند روز کا ہے۔

"فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ۝ بِأَيِّيكُمُ الْمَفْتُونُ ۝" ۱۸ - عنقریب تو بھی دیکھے گا اور وہ بھی دیکھ لیں گے کہ تم میں سے کسے جنون ہے۔

آج اپنی بے خردی و دیوانگی و کور باطنی سے جو چاہیں کہہ لیں، آنکھیں کھلنے کا دن قریب آتا ہے، اور دوست و دشمن سب پر کھلا چاہتا ہے کہ مجنون کون تھا۔

(۲) وحی اترنے میں جو کچھ دنوں دیر لگی کافر بولے:

ان محمدا ودعه ربه وقلاه ۲۸ - بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو ان کے رب نے چھوڑ دیا، اور دشمن پکڑ لیا۔

حق جل وعلا نے فرمایا:

"وَالضُّحٰى ۝ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى ۝" ۳۸ - قسم ہے دن چڑھے کی، اور قسم رات کی جب اندھیری ڈالے۔ یا قسم اے محبوب تیرے روئے روشن کی، اور قسم تیری زلف کی جب چمکتے رخساروں پر بکھر آئے۔

"مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى ۝" ۴۸ - نہ تجھے تیرے رب نے چھوڑا اور نہ دشمن بنایا۔

اور یہ اشقیاء بھی دل میں خوب سمجھتے ہیں کہ خدا کی تجھ پر کیسی مہر ہے، اس مہر ہی کو دیکھ دیکھ کر جلے جاتے ہیں، اور حسد وعناد سے یہ طوفان جوڑتے ہیں اور اپنے جلے دل کے پھپھولے پھوڑتے ہیں مگر خبر نہیں کہ:

"وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْاُوْلٰى ۝" ۵۸ - بے شک آخرت تیرے لیے دنیا سے بہتر ہے۔

وہاں جو نعمتیں تجھ کو ملیں گی نہ آنکھوں نے دیکھیں، نہ کانوں نے سنیں، نہ کسی بشر یا ملک کے خطرے میں آئیں، جن کا اجمال یہ ہے:

1 القرآن الکریم ۶۵/۶۸ 2 معالم التنزیل (تفسیر البغوی) تحت الآیة ۹۳ / ۶۶۵ دار الکتب العلمیة بیروت ۴/ ۴۶۵ 3 القرآن العظیم ۹۳ / ۱-۲ 4 القرآن العظیم ۹۳ / ۳ 5 القرآن العظیم ۹۳ / ۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

- "And your Lord is going to give you, and you will be satisfied." (1) - Soon your Lord will give you so much that you will be well pleased.
- On that day, it will be revealed to both friend and foe that there was no beloved equal to you. Well, if today these blind people do not have faith in the hereafter, then God's great, glorious, abundant, and bountiful blessings and mercies upon you are not from today, they are from ancient times. Have they not seen your earlier conditions and gained certainty from them that the eye of favor upon you is not such that it will ever change? "Did He not find you an orphan and give [you] shelter?" (2) until the end of the Surah. Did He not find you an orphan and then provide a place for you? (Until the end of the Surah - Translator)
- (3) The disbelievers said: "You are not a messenger." (3). You are not a messenger. The Almighty and Glorious said:
- "Ya-Sin. By the wise Qur'an. Indeed you are of the messengers." (4). O Chief! I swear by the wise Quran, you are surely a messenger.
- (4) The disbelievers attributed the flaw of poetry to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The Almighty and Glorious said:
- "And We did not teach him poetry, nor is it appropriate for him. It is not but a reminder and a clear Qur'an." (5). Neither have We taught him poetry, nor is it fitting for him. It is nothing but advice and a clear explanatory Quran.
- (5) The hypocrites used to commit insolence against the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and one of them would say, "Lest the news reach him." They would say: "Even if it reaches, what will happen? When they ask us, we will deny it, take oaths, and they will believe us, because 'He is [all] ear'." (6) That he is all ears, he will believe whatever he hears from us. The Almighty and Glorious said: "An ear of goodness for you" (7). He is an ear [listener] for your good. [They are] liars.

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Azeem 93/5 2. Al-Quran Al-Azeem 93/6 3. Al-Quran Al-Azeem 13/43 4. Al-Quran Al-Azeem 36/1 to 3 5. Al-Quran Al-Azeem 36/69 6. Al-Quran Al-Azeem 9/61 7. Al-Quran Al-Azeem 9/61

Page 166 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

- "और जल्द ही आपका रब आपको इतना देगा कि आप प्रसन्न हो जाएंगे।" (1) - करीब है कि तुम्हारा रब तुम्हें इतना दे कि तुम राज़ी हो जाओ।
- उस दिन दोस्त और दुश्मन सब पर ज़ाहिर हो जाएगा कि तुम्हारे बराबर कोई महबूब न था। खैर, अगर आज ये अंधे आख़िरत पर यक़ीन नहीं रखते, तो तुम पर खुदा की अज़ीम (महान), जलील (शानदार), कसीर (प्रचुर) और ज़ज़ील (भरपूर) नेमतें और रहमतें आज की नहीं हैं, बल्कि क़दीम (प्राचीन) काल से हैं। क्या उन्होंने तुम्हारे पहले के हालात नहीं देखे और उनसे यक़ीन हासिल नहीं किया कि जो इनायत की नज़र तुम पर है, वह ऐसी नहीं कि कभी बदल जाए? "क्या उसने तुम्हें यतीम (अनाथ) नहीं पाया फिर जगह दी?" (2) सूरह के अंत तक। क्या उसने तुम्हें यतीम नहीं पाया फिर ठिकाना दिया? (सूरत के अंत तक - अनुवादक)
- (3) काफिरों ने कहा: "तुम रसूल नहीं हो।" (3)। तुम अल्लाह के भेजे हुए नहीं हो। हक जल्ला व अला (महान और उच्च ईश्वर) ने फरमाया:
- "या-सीन। हिकमत वाले कुरआन की कसम। बेशक तुम रसूलों में से हो।" (4)। ऐ सरदार! मुझे हिकमत (बुद्धिमत्ता) वाले कुरआन की कसम है कि तुम बेशक रसूल हो।
- (4) काफिरों ने हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर कविता का दोष लगाया। हक जल्ला व अला ने फरमाया:
- "और हमने उन्हें कविता नहीं सिखाई और न ही वह उनके लिए योग्य है। वह तो केवल एक नसीहत और रौशन बयान वाला कुरआन है।" (5)। न हमने उन्हें कविता सिखाई और न ही वह उनके लायक थी। वह तो केवल नसीहत और स्पष्ट वर्णन वाला कुरआन है।
- (5) मुनाफिक़ीन (पाखंडी) हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान में गुस्ताखियाँ करते थे और उनमें से कोई कहता, "कहीं उन तक खबर न पहुँच जाए।" वे कहते: "पहुँचेगी तो क्या होगा, हमसे पूछेंगे तो हम मुकर जाएँगे, कसम खा लेंगे, उन्हें यक़ीन आ जाएगा, क्योंकि 'वे कान हैं'।" (6) वे तो कान हैं, जैसा हमसे सुनेंगे वैसा मान लेंगे। हक जल्ला व अला ने फरमाया: "तुम्हारे लिए बेहतरी के कान हैं" (7)। वे तुम्हारी भलाई के लिए कान (सुनने वाले) हैं। कि झूठे...

पादलेख: 1. अल-कुरआन अल-अजीम 5/93 2. अल-कुरआन अल-अजीम 6/93 3. अल-कुरआन अल-अजीम 13/43 4. अल-कुरआन अल-अजीम 36/1 से 3 5. अल-कुरआन अल-अजीम 36/69 6. अल-कुरआन अल-अजीम 9/61 7. अल-कुरआन अल-अजीम 9/61

- "وَلَسَوْفَ يُعْطِيْكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى ۝" -1- قریب ہے تجھے تیرا رب اتنا دے گا کہ تو راضی ہوجائے گا۔
- اس دن دوست دشمن سب پر کھل جائے گا کہ تیرے برابر کوئی محبوب نہ تھا۔ خیر، اگر آج یہ اندھے آخرت کا یقین نہیں رکھتے تو تجھ پر خدا کی عظیم ، جلیل، کثیر، جزیل نعمتیں رحمتیں آج کی تو نہیں قدیم ہی سے ہیں۔ کیا تیرے پہلے احوال انھوں نے نہ دیکھے اور ان سے یقین حاصل نہ کیا کہ جو نظرِ عنایت تجھ پر ہے ایسی نہیں کہ کبھی بدل جائے، "اَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيْمًا فَاٰوٰى ۝" الی آخر السورۃ 2 کیا اس نے تمھیں یتیم نہ پایا پھر جگہ دی (سورت کے آخر تک۔ ت)
- (۳) کفار نے کہا: "لَسْتَ مُرْسَلًا" 3- تم رسول نہیں ہو۔ حق جل وعلا نے فرمایا:
- "يٰسٓ ۝ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيْمِ ۝ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ ۝" 4- اے سردار! مجھے قسم ہے حکمت والے قرآن کی تو بیشک مرسل ہے۔
- (۴) کفار نے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو شاعری کا عیب لگایا۔ حق جل وعلا نے فرمایا:
- "وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْۢبَغِيْ لَهٗ ؕ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ وَّقُرْاٰنٌ مُّبِيْنٌ ۝" 5- نہ ہم نے انھیں شعر سکھایا اور نہ وہ ان کے لائق تھا۔ وہ تو نہیں مگر نصیحت اور روشن بیان والا قرآن۔
- (۵) منافقین حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں گستاخیاں کرتے اور ان میں کوئی کہتا ایسا نہ ہو کہیں ان تک خبر پہنچے۔ کہتے: پہنچے گی تو کیا ہوگا، ہم سے پوچھیں گے ہم مکر جائیں گے، قسمیں کھا لیں گے، انھیں یقین آجائے گا، کہ "هُوَ اُذُنٌ" 6 وہ تو کان ہیں

جیسی ہم سے سنیں گے مان لیں گے۔ حق جل وعلا نے فرمایا: "اُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ" 7۔ وہ تمھارے بھلے کے لیے کان ہیں۔ کہ جھوٹے

حوالہ جات: 1 القرآن العظیم ۵/۹۳ 2 القرآن العظیم ۶/۹۳ 3 القرآن العظیم ۴۳/۱۳ 4 القرآن العظیم ۳۶/۱ تا ۳ 5 القرآن العظیم ۶۹/۳۶ 6 القرآن العظیم ۶۱/۹ 7 القرآن العظیم ۶۱/۹

Fatawa Razawiyya Volume 30

...[they] even accept excuses. And with complete forbearance and generosity, they overlook things. Otherwise, do they not have knowledge of your secrets and the hidden matters of your solitude? "يُؤْمِنُ بِاللَّهِ" (He believes in Allah) - "He believes in Allah, and He informs him of your secrets; then how could he believe your false oaths? Yes, "وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ" (and believes the believers) - "He truly accepts the word of the believers because he is aware of the true states of their hearts. Therefore, "وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ" (and a mercy for those who believe among you) - "is a kindness to those among you who have believed, for by their virtue, they attain great ranks in the eternal home. And although it is also his mercy that you are overlooked in this world, do not consider its outcome to be good, for your insolence has caused him pain. "وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" - "And those who distress the Messenger of Allah, for them is a painful punishment."

(6) When the wretched Ibn Abi Shaqa (the cursed) uttered that cursed word: "لَئِنْ رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِيْنَةِ لَيُخْرِ جَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ" - "If we return to Medina, the more honored will surely expel therefrom the more humble."

Allah, Exalted and Sublime, said: "وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنٰفِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ" - "And to Allah belongs [all] honor, and to His Messenger, and to the believers, but the hypocrites do not know."

(7) Aas bin Wa'il, the wretched one, who upon the sorrowful passing of the son of the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), called the Prophet 'abtar' (one whose lineage is cut off). Allah, Exalted and Sublime, said: "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" - "Indeed, We have granted you Al-Kawthar (the Abundance)." Meaning, what comparison is there between having a name continued through offspring and the elevation of your remembrance? Millions who had children have passed, and no one even knows their names, whereas the proclamation of your praise will ring in all corners of the world and every part of the universe until the Day of Judgment, and the sermon of your blessed name will forever remain across the layers of the heavens and horizons.

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Azim 9/61 2. Al-Quran Al-Azim 9/61 3. Al-Quran Al-Azim 9/61 4. Al-Quran Al-Azim 9/61 5. Al-Quran Al-Azim 63/8 6. Al-Quran Al-Azim 63/8 7. Al-Quran Al-Azim 108/1

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...माफ़ी भी कुबूल कर लेते हैं। और पूरी सहनशीलता और उदारता के साथ अनदेखा करते हैं। वरना क्या उन्हें तुम्हारे भेदों और एकांत की छिपी बातों की जानकारी नहीं? "يُؤْمِنُ بِاللَّهِ" - "वह अल्लाह पर ईमान लाते हैं। और वह (अल्लाह) उन्हें तुम्हारे रहस्यों से अवगत कराता है, फिर वे तुम्हारी झूठी कसमों पर यकीन क्यों करें? हाँ, "وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ" - "ईमान वालों की बात वाकई मानते हैं। क्योंकि उन्हें उनके दिलों की सच्ची हालतों की ख़बर है। इसलिए "وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ" - "उन लोगों पर मेहरबानी है जो तुममें से ईमान लाए कि उनके सदके में उन्हें हमेशा के घर में बड़े-बड़े मर्तबे मिलते हैं। और हालाँकि यह भी उनकी रहमत है कि दुनिया में तुमसे चश्मपोशी (अनदेखी) होती है। मगर इसका नतीजा अच्छा न समझो, कि तुम्हारी गुस्ताखियों से उन्हें तकलीफ पहुंची है। "وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" - "और जो लोग अल्लाह के रसूल को तकलीफ देते हैं, उनके लिए दर्दनाक सज़ा है।"

(6) इब्न अबी शकी मलऊन ने जब वह मलऊन (शापित) कलिमा कहा: "لَئِنْ رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِيْنَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ" - "अगर हम मदीना लौट कर गए तो ज़रूर ज़्यादा इज़्ज़त वाला वहां से ज़लील (अपमानित) को निकाल बाहर करेगा।"

हक जल्ल-ओ-अला ने फ़रमाया: "وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنٰفِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ" - "इज़्ज़त तो सारी अल्लाह और उसके रसूल और मोमिनों ही के लिए है, पर मुनाफ़िकों को ख़बर नहीं।"

(7) आस बिन वाइल शकी ने जो सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के साहिबज़ादे के दुखद निधन पर हुज़ूर को 'अब्तर' यानी नस्ल-कटा कहा। हक जल्ल-ओ-अला ने फ़रमाया: "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" - "बेशक हमने तुम्हें खैर-ए-कसीर (बहुत बड़ी भलाई/कौसर) अता फ़रमाई। कि औलाद से नाम चलने को तुम्हारी ज़िक्र की बुलंदी से क्या निस्बत, करोड़ों औलाद वाले गुज़रे जिनका नाम तक कोई नहीं जानता, और तुम्हारी सना (प्रशंसा) का डंका तो कयामत तक दुनिया के हर कोने और जहान के हर हिस्से में बजेगा और तुम्हारे मुबारक नाम का खुत्बा हमेशा-हमेशा आसमानों और दुनिया की परतों में रहेगा।

पाद-टिप्पणी: 1. अल-कुरान अल-अजीम 9/61 2. अल-कुरान अल-अजीम 9/61 3. अल-कुरान अल-अजीम 9/61 4. अल-कुरान अल-अजीम 9/61 5. अल-कुरान अल-अजीम 63/8 6. अल-कुरान अल-अजीम 63/8 7. अल-कुरान अल-अजीम 108/1

पृष्ठ 167/772

عذر بھی قبول کرلیتے ہیں۔ اور بکمال حلم و کرم چشم پوشی فرماتے ہیں۔ ورنہ کیا انھیں تمہارے بھیدوں اور خلوت کی چھپی باتوں پر آگاہی نہیں۔ "یُؤْمِنُ بِاللّٰہِ" "خدا پر ایمان لاتے ہیں۔ اور وہ تمہارے اسرار سے انھیں مطلع کرتا ہے، پھر تمہاری جھوٹی قسموں کا انھیں کیونکر یقین آئے۔ ہاں "وَیُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِینَ" "ایمان والوں کی بات واقعی مانتے ہیں۔ کہ انھیں ان کے دل کی سچی حالتوں پر خبر ہے۔ اس لیے "وَرَحْمَۃٌ لِّلَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ" "مہربانی ان پر جو تم میں ایمان لائے کہ ان کے طفیل سے انھیں ہمیشگی کے گھر میں بڑے بڑے رتبے ملتے ہیں۔ اور اگرچہ یہ بھی ان کی رحمت ہے کہ دنیا میں تم سے چشم پوشی ہوتی ہے۔ مگر اس کا نتیجہ اچھا نہ سمجھو، کہ تمہاری گستاخیوں سے انھیں ایذا پہنچی ہے۔ "وَالَّذِینَ یُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰہِ لَھُمْ عَذَابٌ أَلِیمٌ" "اور جولوگ رسول اللہ کو ایذا دیں ان کیلئے دکھ کی مار ہے۔

(۶) ابن ابی شقی ملعون نے جب وہ کلمہ ملعونہ کہا: "لَئِنْ رَّجَعْنَا إِلَی الْمَدِیْنَۃِ لَیُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْھَا الْأَذَلَّ" - "اگر ہم مدینہ لوٹ کر گئے تو ضرور نکال باہر کریگا عزت والا ذلیل کو۔"

حق جل و علا نے فرمایا: "وَلِلّٰہِ الْعِزَّۃُ وَلِرَسُولِہِ وَلِلْمُؤْمِنِینَ وَلٰکِنَّ الْمُنٰفِقِینَ لَا یَعْلَمُونَ" "عزت تو ساری خدا ورسول و مومنین ہی کے لیے ہے، پر منافقین کو خبر نہیں۔"

(۷) عاص بن وائل شقی نے جو صاحبزادہ سیدالمرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے انتقال پر ملال پر حضور کو ابتر یعنی نسل بریدہ کہا۔ حق جل وعلا نے فرمایا: "إِنَّا أَعْطَیْنَاکَ الْکَوْثَرَ" "بیشک ہم نے تمھیں خیر کثیر عطا فرمائی۔ کہ اولاد سے نام چلنے کو تمہاری رفعتِ ذکر سے کیا نسبت، کروڑوں صاحب اولاد گزرے جن کا نام تک کوئی نہیں جانتا، اور تمہاری ثناء کا ڈنکا تو قیام قیامت تک

اکناف عالم و اطراف جہاں میں بجے گا اور تمھارے نام نامی کا خطبہ ہمیشہ ہمیشہ اطباقِ فلک آفاق میں رہے گا۔

حواشی: 1. القرآن العظیم 9/61 2. القرآن العظیم 9/61 3. القرآن العظیم 9/61 4. القرآن العظیم 9/61 5. القرآن العظیم 63/8 6. القرآن العظیم 63/8 7. القرآن العظیم 108/1

...will be recited on earth. Then, you will be granted fine and pure offspring, with whose survival the survival of the world is linked. Besides them, all Muslims are your children, and no one is as kind to them as you are. In fact, if you look at the reality of the matter, the whole world is your spiritual offspring, for if you were not there, nothing would exist, and everyone was created from your light. That is why when the father of humanity, Adam, remembered you, he would say: "O my son in appearance and my father in reality." Then, only God knows the state of what you are to receive in the Hereafter. When this infinite favor of His is bestowed upon you, why should you be grieved by the insolence of those wretched ones? Rather, "Therefore pray to your Lord and sacrifice." [Quran 108:2] - In gratitude to your Lord, pray to Him and offer sacrifice. "Indeed, your enemy is the one cut off." [Quran 108:3] - He who is your enemy is the one whose lineage is cut off. Others, entering your true religion, will be separated from his lineage due to the difference in faith and will be counted among your religious sons. Then, a person becomes childless; let it be that the name does not continue. Remaining with a bad name is a thousand degrees worse than that. Your enemy's impure name will always be taken with evil and curses, and on the Day of Resurrection, they will receive the full punishment for these insolences. And refuge is sought with Allah the Almighty.

(8) When the Noble Presence (Prophet) may peace and blessings of Allah be upon him, gathered his close relatives and gave them sermons and advice and invited them towards Islam and obedience, the wretched Abu Lahab said:

"May you perish the rest of the day! Is this why you gathered us?" - May ruin and destruction be upon you forever, did you gather us for this?

The Truth, Exalted and High, said: "Perished be the two hands of Abu Lahab, and he perished himself." [Quran 111:1] - Both hands of Abu Lahab are broken.

---

1. Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Section on the Birth of the Prophet ﷺ, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 2/34.
2. Al-Qur'an al-Karim 108/2
3. Al-Qur'an al-Karim 108/3
4. Sahih al-Bukhari, Book of Tafsir, Surah Tabbat Yada Abi Lahab (111), Qadimi Kutub Khana 2/743; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on explaining those

who die in disbelief, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/112; Tafsir al-Maraghi under verse 111/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 30/260.

5. Al-Qur'an al-Karim 111/1

फतावा रज़विया जिल्द 30

...ज़मीन में पढ़ा जाएगा। फिर औलाद भी तुम्हें नफीस व तय्यब (उत्कृष्ट और पवित्र) अता होगी जिनकी बक़ा (जीवित रहने) से बक़ा-ए-आलम (संसार का अस्तित्व) मरबूत (जुड़ा) रहेगा। इसके अलावा तमाम मुसलमान तुम्हारे बाल-बच्चे हैं, और तुम सा मेहरबान उनके लिए कोई नहीं, बल्कि हक़ीक़त-ए-कार (मामले की वास्तविकता) को देखिए तो तमाम आलम तुम्हारी औलाद-ए-मानवी (आध्यात्मिक संतान) है कि तुम न होते तो कुछ भी न होता, और तुम्हारे ही नूर से सब की आफ़रीनिश (सृष्टि) हुई। इसी लिए जब अबुल बशर (मानवता के पिता) आदम तुम्हें याद करते तो यूँ कहते 'या इबनी सूरतन व अबाई मानन' - ऐ मेरे ज़ाहिरी बेटे और हक़ीक़त में मेरे बाप। फिर आख़िरत में जो तुम्हें मिलना है उसका हाल तो ख़ुदा ही जाने। जब उसकी यह इनायत-ए-बेगायत (असीम कृपा) तुम पर मबज़ूल (प्रदान) हो, तो तुम इन अश्क़िया (अभागे लोगों) की ज़बान दराज़ी (बदजुबानी) पर क्यों मलूल (दुखी) हो, बल्कि "फ़सल्लि लिरब्बिका वन्हर" - रब के शुक्राने में उसके लिए नमाज़ पढ़ो और क़ुर्बानी करो। "इन्ना शानिअका हुवल अब्तर" - जो तुम्हारा दुश्मन है वही नस्ल बरीदा (वंशहीन) है। कि और तुम्हारे दीन-ए-हक़ में आकर बवजह इख़्तिलाफ़-ए-दीन (धर्म के अंतर के कारण) उसकी नस्ल से जुदा होकर तुम्हारे दीनी बेटों में शुमार किए जाएंगे। फिर आदमी बे-नस्ल होता; तो यही सही कि नाम न चलता। उससे नाम-ए-बद (बुरा नाम) का बाक़ी रहना हज़ार दर्जा बदतर है। तुम्हारे दुश्मन का नापाक नाम हमेशा बदी व नफ़रीन (बुराई और लानत) के साथ लिया जाएगा, और रोज़-ए-क़ियामत इन गुस्ताख़ियों की पूरी सज़ा पाएगा। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (और अल्लाह तआला की पनाह)।

(8) जब हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने क़रीब के रिश्तेदारों को जमा फ़रमाकर वाज़ व नसीहत और इस्लाम व इताअत की तरफ़ दावत दी, तो अबु लहब शक़ी (अभागे) ने कहा:

तब्बल्लका सायरल यौम लेहाज़ा जमाअतना - टूटना और हलाक होना तुम्हारे लिए हमेशा को, क्या हमें इसी लिए जमा किया था।

हक़ जल्ल व अला ने फ़रमाया: "तब्बत यदा अबी लहबिन वतब्ब" - टूट गए दोनों हाथ अबु लहब के।

---

1. अल-मदख़ल लिब्निल हाज, फ़स्ल फ़ी मौलिदुन नबी ﷺ, दारुल कुतुब अल-अरबी बैरुत 2/34

2. अल-क़ुरआन अल-करीम 108/2
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 108/3
4. सहीह अल-बुख़ारी किताबुत तफ़्सीर सूरह तब्बत यदा अबी लहब 111, क़दीमी कुतुब ख़ाना 2/743, सहीह मुस्लिम किताबुल ईमान बाब बयान मन माता अलल कुफ़्र इलख़, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/112, तफ़्सीर अल-मरागी तहतुल आयत 111/1, दारुल इहयाउत तुरास अल-अरबी बैरुत 30/260
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 111/1

زمین میں پڑھا جائے گا۔ پھر اولاد بھی تمھیں نفیس و طیب عطا ہوگی جن کی بقاء سے بقائے عالم مربوط رہے گی اس کے سوا تمام مسلمان تمھارے بال بچے ہیں، اور تم سا مہربان ان کے لیے کوئی نہیں، بلکہ حقیقت کار کو نظر کیجیے تو تمام عالم تمھاری اولادِ معنوی ہے کہ تم نہ ہوتے تو کچھ بھی نہ ہوتا، اور تمھارے ہی نور سے سب کی آفرینش ہوئی۔ اسی لیے جب ابوالبشر آدم تمھیں یاد کرتے تو یوں کہتے یا ابنی صورۃ و ابای معنی - اے میرے ظاہر بیٹے اور حقیقت میں میرے باپ۔ پھر آخرت میں جو تمھیں ملنا ہے اس کا حال تو خدا ہی جانے۔ جب اس کی یہ عنایت بیغایت تم پر مبذول ہو۔ تو تم ان اشقیاء کی زبان درازی پر کیوں ملول ہو بلکہ "فَصَلِّ لِرَبِّکَ وَانْحَرْ" - رب کے شکرانہ میں اس کے لیے نماز پڑھو اور قربانی کرو۔ "اِنَّ شَانِئَکَ هُوَالْاَبْتَرُ" - جو تمہارا دشمن ہے وہی نسل بریدہ ہے۔ کہ اور تمہارے دین حق میں آکر بوجہ اختلاف دین اس کی نسل سے جدا ہو کر تمہارے دینی بیٹوں میں شمار کئے جائیں گے۔ پھر آدمی بے نسل ہوتا۔ تو یہی سہی کہ نام نہ چلتا۔ اس سے نام بد کا باقی رہنا ہزار درجہ بدتر ہے۔ تمہارے دشمن کا ناپاک نام ہمیشہ بدی و نفرین کے ساتھ لیا جائے گا، اور روزِ قیامت ان گستاخیوں کی پوری سزا پائے گا۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

(۸) جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے قریب رشتہ داروں کو جمع فرما کر وعظ و نصیحت اور اسلام و اطاعت کی طرف دعوت دی۔ ابولہب شقی نے کہا:

تَبًّا لَکَ سَائِرَ الْیَوْمِ لِهٰذَا جَمَعْتَنَا - ٹوٹنا اور ہلاک ہونا تمہارے لیے ہمیشہ کو، کیا ہمیں اسی لئے جمع کیا تھا۔

حق جل وعلا نے فرمایا: "تَبَّتْ یَدَا اَبِی لَهَبٍ وَّتَبَّ" - ٹوٹ گئے دونوں ہاتھ ابولہب کے۔

1 المدخل لابن الحاج فصل فی مولد النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الکتب العربی بیروت ۲/ ۳۴

2 القرآن الکریم ۲/ ۱۰۸ 3 القرآن الکریم ۳/ ۱۰۸ 4 صحیح البخاری کتاب التفسیر سورۃ تب یدا ابی لھب ۱۱۱ قدیمی کتب خانہ ۲/ ۷۴۳، صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان من مات علی الکفر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۲، تفسیر المراغی تحت الآیۃ ۱۱۱ / ۱ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳۰/ ۲۶۰ 5 القرآن الکریم ۱/ ۱۱۱

Vol 30 Fatawa Ridawiyyah

And he himself was ruined and perished, "His wealth and what he earned did not avail him." (1) "He will soon enter a fire of blazing flame." (2) "And his wife, the carrier of firewood." (3) "Around her neck is a rope of palm-fiber." (4) In short, hundreds of verses of this nature will be found in the Great Quran. Similarly, the stories of Prophet Yusuf, the Virgin Mary, and on the other hand, Mother of the Believers Siddiqah (Aisha) — peace and blessings be upon them — are just witnesses to this subject. My noble father says in "Surur al-Qulub fi Dhikr al-Mahbub": "He granted Prophet Yusuf salvation from people's suspicion through a nursing infant, and Prophet Mary through the testimony of Prophet Jesus; and when a slander was raised against Aisha, He Himself testified to her chastity and revealed seventeen verses. If He had wished, He could have had every tree and stone testify, but it was willed that the Beloved should testify Himself to the purity and holiness of the Beloved (Aisha) and thus increase her honor and distinction." (5) End of quote. It is a point for reflection that if the officials of the state and the close associates of the King are faced with insolence and disrespect from rebellious insurgents, and the King leaves it to them to respond. But with a high-ranking, dignified leader, the treatment is such that whatever insolence the opponents utter against him, the King does not let that esteemed close associate say anything; rather, He Himself takes responsibility for responding on his behalf. Won't every person of intellect, seeing this matter, have certain conviction that the honor this majestic close associate holds in the Royal court is not shared by others, and the special attention upon his state is not the portion of others? And praise be to Allah, Lord of the worlds.

Ninth Verse: Allah Almighty said His Majesty: "It may be that your Lord will raise you"	**Ninth Verse: Allah Almighty said: Near is it that your Lord**
Maqaman (a station)	will send you to a praised [station]

1. Al-Quran Al-Karim 111/1 to 2
2. Al-Quran Al-Karim 111/3 to 3
3. Al-Quran Al-Karim 111/4 to 4
4. Al-Quran Al-Karim 111/5 to 5
5. Surur al-Qulub fi Dhikr al-Mahbub Page 169 of 772

और वह स्वयं हलाक और बर्बाद हुआ, "उसका धन और जो उसने कमाया उसके काम न आया।" (1) "वह जल्द ही भड़कती आग में जाएगा।" (2) "और उसकी पत्नी भी, जो लकड़ियों का गट्ठा सिर पर उठाए होगी।" (3) "उसके गले में मूंज की रस्सी होगी।" (4) संक्षेप में, इस तरह की सैकड़ों आयतें क़ुरान-ए-अज़ीम में मिलेंगी। इसी प्रकार हज़रत यूसुफ़, बतूल मरयम और दूसरी ओर उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा — उन पर दुरूद व सलाम हो — के किस्से इस विषय पर न्यायपूर्ण गवाह हैं। हज़रत वालिद माजिद "सुरूर अल-क़ुलूब फ़ी ज़िक्र अल-महबूब" में फरमाते हैं: "हज़रत यूसुफ़ को दूध पीते बच्चे से, और हज़रत मरयम को हज़रत ईसा की गवाही से लोगों की बदगुमानी से नजात बख़्शी; और जब हज़रत आयशा पर तोहमत लगी तो ख़ुद उनकी पाक-दामनी की गवाही दी और सत्रह आयतें नाज़िल फरमाईं। अगर वह चाहता तो एक-एक दरख़्त और पत्थर से गवाही दिलवाता, मगर मन्ज़ूर यह हुआ कि महबूब (अल्लाह) ख़ुद महबूबा (आयशा) की तहारत और पाकी पर गवाही दें और उनकी इज़्ज़त व इम्तियाज़ को बढ़ाएं।" (5) समाप्त। यह गौर करने का स्थान है कि यदि राज्य के अधिकारी और सुल्तान के क़रीबी लोगों के साथ बागी और सरकश लोग बदतमीज़ी और गुस्ताख़ी करें, और सुल्तान उनके जवाबों को उन्हीं पर छोड़ दे। लेकिन एक बुलंद मर्तबा वक़ार वाले सरदार के साथ यह बर्ताव हो कि जो मुख़ालिफ़ीन उनकी शान में ज़बान दराज़ी करें, सुल्तान उस प्रतिष्ठित क़रीबी को कुछ न कहने दे, बल्कि ख़ुद उसकी तरफ़ से जवाब देने का ज़िम्मा ले। क्या हर अक्लमंद इस मामले को देखकर यह यक़ीन नहीं करेगा कि शाही दरबार में जो एज़ाज़ इस जलील-उल-क़द्र क़रीबी का है, वह किसी दूसरे का नहीं है, और जो विशेष नज़र उनके हाल पर है, उसमें दूसरों का हिस्सा नहीं है? और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो तमाम जहानों का रब है।

नौवीं आयत: अल्लाह तआला ने अपनी अज़मत के साथ फरमाया: "करीब है कि तेरा रब तुझे उठाए"

मक़ामन (एक मुक़ाम पर)

नौवीं आयत: अल्लाह तआला ने फरमाया: करीब है कि तेरा रब

तुझे तारीफ के स्थान पर भेजेगा

1. अल-क़ुरान अल-करीम 111/1 से 2
2. अल-क़ुरान अल-करीम 111/3 से 3
3. अल-क़ुरान अल-करीम 111/4 से 4
4. अल-क़ुरान अल-करीम 111/5 से 5

5. सुरूर अल-क़ुलूब फ़ी ज़िक्र अल-महबूब पृष्ठ 169 / 772

اور وہ خود ہلاک وبرباد ہوا، "مَآ اَغْنٰی عَنْهُ مَالُهٗ وَ مَا كَسَبَ" (1) "اس کے کچھ کام نہ آیا اس کا مال اور جو کمایا۔" "سَیَصْلٰی نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ" (2) "اب بیٹھا چاہتا ہے بھڑکتی آگ میں۔" "وَّ امْرَاَتُهٗؕ حَمَّالَةَ الْحَطَبِۚ" (3) "اور اس کی جو رو لکڑیوں کا گٹھا سر پر لئے۔" "فِیْ جِیْدِهَا حَبْلٌ مِّنْ مَّسَدٍ" (4) "اس کے گلے میں مونج کی رسی۔" بالجملہ اس روش کی آیتیں قرآن عظیم میں صدہا نکلیں گی۔ اسی طرح حضرت یوسف و بتول مریم اور ادھر ام المومنین صدیقہ علی سیدھم و علیہم الصلوۃ و السلام کے قصے اس مضمون پر شاہد عدل ہیں۔ حضرت والد ماجد "سرور القلوب فی ذکر المحبوب" میں فرماتے ہیں: "حضرت یوسف کو دودھ پیتے بچے، اور حضرت مریم کو حضرت عیسیٰ کی گواہی سے لوگوں کی بدگمانی سے نجات بخشی، اور جب حضرت عائشہ پر بہتان اٹھا خود ان کی پاک دامنی کی گواہی دی، اور سترہ آیتیں نازل فرمائیں، اگر چاہتا ایک ایک درخت اور پتھر سے گواہی دلوا تا مگر منظور یہ ہوا کہ محبوبہ محبوب کی طہارت و پاکی پر خود گواہی دیں اور عزت و امتیاز ان کا بڑھائیں۔" (5) انتھی۔ محل غور ہے کہ اراکین دولت و مقربان حضرت سے باغیان سرکش گستاخی و بے ادبی پیش آئیں۔ اور بادشاہ ان کے جوابوں کو انہیں پر چھوڑ دے۔ مگر ایک سردار بلدن اوقار کے ساتھ یہ برتاؤ ہو کہ مخالفین جو زبان درازی اس کی جناب میں کریں۔ حضرت سلطان اس مقرب ذی شان کو کچھ نہ کہنے دے، بلکہ بہ نفس نفیس اس کی طرف سے تکفل جواب کرے۔ کیا ہر ذی عقل اس معاملہ کو دیکھ کر یقین قطعی نہ کرے گا کہ سرکار سلطانی میں جو اعزاز اس مقرب جلیل کا ہے دوسرے کا نہیں، اور جو خاص نظر اس کے حال پر ہے اوروں کا حصہ اس میں نہیں۔ والحمد للہ رب العلمین۔

آیت تاسعہ: قال تعالٰی عظمتہ: "عَسٰٓی اَنْ یَّبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقَامًا

نویں آیت: اللہ تعالٰی نے فرمایا: قریب ہے تجھے تیرا رب بھیجے گا تعریف کے

1 القرآن الکریم ۱۱۱ / ۱ تا ۲ 2 القرآن الکریم ۱۱۱ / ۳ تا ۳ 3 القرآن الکریم ۱۱۱ / ۴ تا ۴ 4 القرآن الکریم ۱۱۱ / ۵ تا ۵ 5 سرور القلوب فی ذکر المحبوب Page 169 of 772

Fatawa Rizvia, Volume 30

“A Praiseworthy Station” (1) — in a place.

It is narrated by Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) in Sahih Bukhari and Jami` at-Tirmidhi that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was asked about the ‘Praiseworthy Station’ (Maqam-e-Mahmud) and he said: “It is Intercession.” (2) The Master of Messengers, Seal of the Prophets (peace and blessings of Allah be upon him) was asked: What is the Praiseworthy Station? He replied: “Intercession.”

Similarly, Ahmad and Bayhaqi narrate from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was asked about Allah’s words, “It may be that your Lord will raise you to a Praiseworthy Station,” and he said: “It is Intercession.” (3) The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was questioned regarding the verse of Allah the Almighty, “It is near that your Lord will raise you to such a place where everyone will praise you,” and he replied that it is intercession. (T)

And the ahadith (traditions) regarding intercession are themselves mutawatir (frequently narrated), famous, and recorded in the Sahih collections and others, some of which will, God willing, be mentioned in the second volume. On that Day, from Adam, the Chosen of Allah (Safi-ullah), to Isa, the Word of Allah (Kalimat-ullah), all the Prophets of Allah (peace and blessings be upon them) will say “Nafsi, Nafsi” (Myself, myself), and the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) will say “Ana laha, Ana laha” (4)—I am for it, I am for it. Prophets, Messengers, and Archangels will all be silent, and he will be the speaker. All will have their heads bowed, while he will be prostrating and standing. All will be in a place of fear, while he will be safe and tranquil.

---

1. Al-Quran Al-Karim 17/79
2. Sahih al-Bukhari, Kitab at-Tafsir, Surah 17, Chapter: Qawluhu 'Asa an Yab'athaka... Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/686; Jami` at-Tirmidhi, Abwab at-Tafsir, Surah Bani Isra'il, Amin Company, Delhi, 2/122
3. Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Hurairah, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/444; Naseem ar-Riyadh, Commentary on ash-Shifa by Qadi Iyad, citing Ahmad and al-Bayhaqi, Section on his Excellence through Intercession, 2/325

4. Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section on his Excellence through Intercession, Al-Matba'at ash-Sharikat as-Sahafiyyah, 1/180

फतावा-ए-रज़विया, खंड 30

“मक़ाम-ए-महमूद” (प्रशंसनीय स्थान) (1) — एक स्थान में।

सहीह बुखारी और जामि-अत-तिर्मिज़ी में हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मक़ाम-ए-महमूद के बारे में पूछा गया तो उन्होंने फरमाया: “वह शफ़ाअत (सिफ़ारिश) है।” (2) हज़रत सय्यिदुल मुर्सलीन, खातमुन नबिय्यीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सवाल हुआ: मक़ाम-ए-महमूद क्या है? आपने फरमाया: “शफ़ाअत।”

इसी तरह अहमद और बैहक़ी ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अल्लाह के इस कौल के बारे में पूछा गया, “करीब है कि आपका रब आपको मक़ाम-ए-महमूद पर उठाए,” तो आपने फरमाया: “वह शफ़ाअत है।” (3) रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अल्लाह तआला के उस कथन के बारे में पूछा गया कि “करीब है कि तुम्हारा रब तुम्हें ऐसी जगह खड़ा करे जहाँ सब तुम्हारी प्रशंसा करें”, तो आपने फरमाया कि वह शफ़ाअत है। (त)

और शफ़ाअत की हदीसें स्वयं मुतवातिर और मशहूर हैं, और सहीह आदि किताबों में वर्णित और लिखित हैं, जिनमें से कुछ इंशाअल्लाह दूसरी जिल्द में ज़िक्र की जाएंगी। उस दिन आदम सफ़ियुल्लाह से लेकर ईसा कलिमतुल्लाह तक अल्लाह के सभी नबी (अलैहिमुस्सलाम) “नफसी, नफसी” (मैं, मैं) कहेंगे, और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाएंगे “अना लहा, अना लहा” (4)—मैं इसके लिए हूँ, मैं इसके लिए हूँ। नबी, रसूल और मुक़र्रब फ़रिश्ते सब खामोश होंगे और आप कलाम करने वाले होंगे। सब सिर झुकाए होंगे, आप सजदा करने वाले और खड़े होंगे। सब डर के स्थान पर होंगे, और आप सुरक्षित और संतुष्ट होंगे।

---

1. अल-कुरान अल-करीम 17/79
2. सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तफ़्सीर, सूरह 17, बाब: कौलुहू 'असा अन यबअसका... कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/686; जामि-अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अत-तफ़्सीर, सूरह बनी इसराईल, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/122

3. मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा के अधिकार से, अल-मक्ताब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/444; नसीम अर-रियाज़, क़ाज़ी अयाज़ की 'अश-शिफा' की व्याख्या, अहमद और अल-बैहक़ी के हवाले से, शफ़ाअत के माध्यम से उनकी उत्कृष्टता पर खंड, 2/325
4. अश-शिफा बि तारीफ हुकूक अल-मुस्तफा, शफ़ाअत के माध्यम से उनकी उत्कृष्टता पर खंड, अल-मतबअत अश-शरिकत अस-साहफिया, 1/180

مَقَامًا مَّحْمُودًا (۱) ۔ مقام میں۔

صحیح بخاری و جامع ترمذی میں حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے مروی ہے فرمایا: سئل رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن المقام المحمود فقال ھو الشفاعۃ (۲) حضرت سید المرسلین خاتم النبیین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے سوال ہوا: مقام محمود کیا ہے؟ ارشاد فرمایا: شفاعت۔

اسی طرح احمد و بیہقی ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی: سئل عنھا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یعنی قولہ عسی ان یبعثك ربك مقاما محمودا ط فقال ھی الشفاعۃ (۳) رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے اللہ تعالٰی کے قول "قریب ہے کہ تمہارا رب تمہیں ایسی جگہ کھڑا کرے جہاں سب تمہاری حمد کریں" کے بارے میں سوال کیا گیا تو آپ نے فرمایا وہ شفاعت ہے۔ (ت)

اور شفاعت کی حدیثیں خود متواتر و مشہور اور صحاح وغیرہ میں مروی و مسطور، جن کی بعض ان شاء اللہ تعالٰی ہیکل دوم میں مذکور ہوں گی۔ اس دن آدم صفی اللہ سے عیسٰی کلمتہ اللہ تک سب انبیاء اللہ علیہم الصلوۃ والسلام نفسی نفسی فرمائیں گے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انا لہا انا لہا (۴)۔ میں ہوں شفاعت کے لیے، میں ہوں شفاعت کے لیے۔ انبیاء و مرسلین و ملائکہ مقربین سب ساکت ہوں گے اور وہ متکلم۔ سب سربگریبان، وہ ساجد و قائم۔ سب محل خوف میں، وہ آمن و ناہم۔

---

(۱) القرآن الکریم ۱۷/ ۷۹ (۲) صحیح البخاری کتاب التفسیر سورۃ ۱۷ باب قولہ عسی ان یبعثک الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۶۸۶، جامع الترمذی ابواب التفسیر سورۃ بنی اسرائیل امین کمپنی

دہلی ۲/ ۱۲۲ (۳) مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرۃ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۴۴، نسیم الریاض شرح شفاء القاضی عیاض بحوالہ احمد و البیہقی فصل فی تفضیلہ بالشفاعۃ ۲/ ۳۲۵ (۴) الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی تفضیلہ بالشفاعۃ المطبعۃ الشرکۃ الصحافیۃ ۱/ ۱۸۰

Fatawa Razawiya Volume 30

Everyone will be concerned about themselves, while he will be concerned for the worlds. All are under authority; he is the owner and ruler. They will prostrate in the Divine Court. Their Lord will say to him: O Muhammad! Raise your head and speak, you will be heard; ask, you will be given; and intercede, your intercession will be accepted[1]. O Muhammad! Lift your head and petition, your petition will be heard; and ask, it shall be granted to you; and intercede, your intercession shall be accepted. At that time, among the first and the last, a clamour of praise and glorification of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) will arise, and every person—friend, foe, supporter, or opponent—will believe in the supreme excellence and great leadership of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And all praise is due to Allah, Lord of the worlds.

Your station is the Praiseworthy Station (Maqam-e-Mahmud) and your name is Muhammad; Who else possesses such a station and such a name?[2] (T: Your station is Mahmud and your name is Muhammad; who else has such a station and name?)

Imam Muhi-us-Sunnah Baghawi states in Ma'alim ut-Tanzil:

Narrated from Abdullah (bin Mas'ud) may Allah be pleased with him, who said: Indeed, Allah the Almighty took Ibrahim as an intimate friend (Khalil), and indeed your companion [Prophet Muhammad] (peace and blessings of Allah be upon him) is the friend of Allah and the most honored of creation in the sight of Allah. Then he recited: "It may be that your Lord will raise you to a Praiseworthy Station" (Quran 17:79). He said: He [Allah] will seat him on the Throne[3].

That is, it is narrated from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) that indeed Allah the Almighty made Ibrahim (peace and blessings be upon him) an intimate friend. And indeed your master Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the friend of Allah and is more beloved and glorious to Him than all of creation. Then, reciting this verse, he said: Allah Almighty will seat him on the Throne on the Day of Resurrection.

And a similar account is attributed in al-Mawahib[4] to al-Tha'labi. (T: Its like is attributed to Tha'labi in Mawahib). Imam Abd bin Humayd and others narrated from Mujahid, the distinguished pupil of the Great Scholar of the Ummah Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them), in the interpretation of this verse:

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab Ithbat al-Shafa'ah etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/109. [2] [3] Ma'alim ut-Tanzil (Tafsir Baghawi), under Verse 17/79, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 3/109. [4] Al-Mawahib al-Ladunniyah, Section Three: Intercession and the Praiseworthy Station, Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/632.

फतावा रज़विया खंड 30

सब अपनी चिंता में होंगे, उन्हें संसार की चिंता होगी। सब शासन के अधीन होंगे, वह स्वामी और शासक होंगे। ईश्वरीय दरबार में वे सजदा करेंगे। उनका रब उनसे कहेगा: हे मुहम्मद! अपना सिर उठाओ और कहो, तुम्हारी बात सुनी जाएगी; मांगो, तुम्हें दिया जाएगा; और सिफारिश (शफ़ाअत) करो, तुम्हारी सिफारिश स्वीकार की जाएगी[1]। हे मुहम्मद! अपना सिर उठाएँ और अर्ज़ करें कि आपकी अर्ज़ सुनी जाएगी, और माँगें कि आपको दिया जाएगा, और शफ़ाअत करें आपकी शफ़ाअत क़बूल है। उस समय आदि और अंत के लोगों में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा और स्तुति का शोर मच जाएगा और मित्र, शत्रु, समर्थक, विरोधी, प्रत्येक व्यक्ति हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महान श्रेष्ठता और महान नेतृत्व पर विश्वास लाएगा। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो संसारों का पालनहार है।

मकाम-ए-महमूद और नाम तुम्हारा मुहम्मद है; ऐसा स्थान और नाम और किसका है?[2] (अनुवाद: आपका मकाम महमूद और नाम मुहम्मद है, ऐसा मकाम और नाम कौन रखता है।)

इमाम मुही-उस-सुन्नत बग़वी 'मआलिम उत-तंज़ील' में फरमाते हैं:

अब्दुल्लाह (बिन मसऊद) रज़ी अल्लाह अन्हु से रिवायत है, उन्होंने कहा: बेशक अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल ने इब्राहिम को अपना मित्र (खलील) बनाया, और बेशक तुम्हारे साथी [मुहम्मद] सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल्लाह के खलील हैं और अल्लाह के नज़दीक समस्त सृष्टि में सबसे अधिक सम्मानित हैं। फिर उन्होंने यह आयत पढ़ी: "हो सकता है कि तुम्हारा रब तुम्हें प्रशंसनीय स्थान (मकाम-ए-महमूद) पर पहुँचा दे" (क़ुरआन 17:79)। उन्होंने कहा: अल्लाह उन्हें अर्श पर बिठाएगा[3]।

यानी अब्दुल्लाह बिन मसऊद रज़ी अल्लाह अन्हु से रिवायत है कि बेशक अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल ने इब्राहिम अलैहिस्सलातु वस्सलाम को खलील बनाया। और बेशक तुम्हारे आका मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल्लाह के खलील और समस्त सृष्टि से अधिक उसके निकट अज़ीज़ और जलील हैं। फिर यह आयत तिलावत करके फरमाया अल्लाह तआला उन्हें क़यामत के दिन अर्श पर बिठाएगा।

और मवाहिब[4] में इसी तरह का ज़िक्र सअल्बी की ओर मंसूब है। (अनुवाद: मवाहिब में इसकी मिसाल सअल्बी की ओर मंसूब है)। इमाम अब्द बिन हुमैद आदि ने हज़रत मुजाहिद, जो उम्मत के महान विद्वान हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ी अल्लाह अन्हुम) के होनहार शिष्य थे, से इस आयत की व्याख्या में रिवायत किया है:

[1] सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब इसबात-ए-शफ़ाअत आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/109। [2] [3] मआलिम उत-तंज़ील (तफ़सीर बग़वी), आयत 17/79 के अंतर्गत, दारुल कुतुबुल इल्मिय्या बेरूत, 3/109। [4] अल-मवाहिबुल लदुन्निय्या, तीसरा अध्याय: शफ़ाअत और मकाम-ए-महमूद, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 4/632।

سب اپنی فکر میں، انہیں فکر عوالم۔ سب زیر حکومت، وہ مالک وحاکم۔ بارگاہ الٰہی میں سجدہ کرینگے۔ ان کا رب انہیں فرمائے گا: یا محمد ارفع رأسك وقل تسمع وسل تعطه واشفع تشفع[1]۔ اے محمد! اپنا سر اٹھاؤ اور عرض کرو کہ تمہاری عرض سنی جائے گی، اور مانگو کہ تمہیں عطا ہو گا، اور شفاعت کرو تمہاری شفاعت قبول ہے۔ اس وقت اولین وآخرین میں حضور (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) کی حمد وثناء کا غلغلہ پڑ جائے گا اور دوست، دشمن، موافق، مخالف، ہر شخص حضور (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) کی افضلیت کبری وسیادت عظمی پر ایمان لائے گا والحمد للہ رب العلمین۔

مقام محمود ونامت محمد / بہ نیساں مقامے ونامے کہ دارد[2] (آپ کا مقام محمود اور نام محمد ہے، ایسا مقام اور نام کون رکھتا ہے۔ ت)

امام محی السنہ بغوی معالم التنزیل میں فرماتے ہیں:

عن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہ قال ان اللہ عز وجل اتخذ ابراھیم خلیلا وان صاحبکم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم خلیل اللہ واکرم الخلق علی اللہ ثم قرأ "عَسٰی اَنْ یَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا" قال یجلسہ علی العرش[3]۔

یعنی عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی بیشک اللہ عزوجل نے ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام کو خلیل بنایا۔ اور بیشک تمہارے آقام محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے خلیل اور تمام خلق سے زیادہ اس کے نزدیک عزیز وجلیل ہیں۔ پھر یہ آیت تلاوت کر کے فرمایا اللہ تعالٰی انہیں روزِ قیامت عرش پر بٹھائے گا۔

وعزا نحوہ فی المواہب[4] للثعلبی۔ (اس کی مثل مواہب میں ثعلبی کی طرف منسوب ہے۔ ت) امام عبد بن حمید وغیرہ حضرت مجاہد تلمیذ رشید حضرت حبر الامہ عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم سے اس آیت کی تفسیر میں راوی:

[1] صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۰۹ [2] [3] معالم التنزیل(تفسیر بغوی) تحت الآیۃ ۱۷/ ۷۹ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۳/ ۱۰۹ [4] المواہب اللدنیۃ الفصل الثالث الشفاعۃ والمقام المحمود المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۶۳۲

Fatawa Razawiya Volume 30

[Boxed Text] Arabic: Allah Almighty will seat him with Him on the Throne[1] Urdu: Allah Almighty will seat him with Him on the Throne.

Meaning a companionship of honor and dignity, for He [Allah] is pure and exalted above sitting and gathering. Imam Qastalani in 'Mawahib al-Ladunniyyah' quotes Imam Allama Sayyid al-Huffaz Sheikh al-Islam Ibn Hajar al-Asqalani (may Allah have mercy on him) saying that this statement of Mujahid is not rejected based on transmission, nor is it forbidden from the perspective of reason. And Naqqash from Abu Dawud, author of 'Sunan' (may Allah have mercy on him)...

[Left Column - Arabic] Note: A refutation of al-Wahidi because he went to great lengths in denying this and reached the limit of baseless talk, as the saying goes, "The flood reached its peak," until he said, "Only one of little intellect and devoid of religion[2] inclines towards this." May Allah Almighty forgive the Muslims. He argued for his claim with something that has no proof in it, and the scholars have refuted him, as is apparent by referring to 'Mawahib' and its commentary. His strongest argument for that was that Allah Almighty said, "a praised station (Maqaman Mahmuda)"[3]; He did not say "a [praised] seat (Maq'adan)," and 'Maqam' is a place of standing, not a place of sitting. Al-Zarqani said: The response to this is that it is correct on the basis that 'Maqam' is a verbal noun (Masdar)...

[Right Column - Urdu] This is a refutation of al-Wahidi because he went to great lengths in denying this statement and reached the limit of his baseless talk, as in the first saying, "the flood reached its peak." He said that no one would incline towards this except one with little intellect and devoid of religion. May Allah Almighty forgive the Muslims. He argued for his claim with something that contains no proof for him; indeed, the noble scholars have refuted him, as is apparent from referring to 'Mawahib' and its commentary. The biggest proof he relied on is that Allah Almighty said, "Maqaman Mahmuda" (a praised station); He did not say "Maq'adan Mahmuda" (a praised seat). And 'Maqam' is a place of standing, not a place of sitting. Al-Zarqani said that the response to this was given as 'Maqam' is a verbal noun (Masdar)...
(Continued on next page)

[Footnotes] 1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah from al-Qastalani, Tenth Objective, Third Chapter, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/624; Sharh al-Zarqani on al-Mawahib al-Ladunniyyah with reference to Abd bin Humayd etc., Tenth Objective, Third Chapter

8/368 2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah from al-Qastalani, Tenth Objective, Third Chapter, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/623 3. The Holy Quran 17/79

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[बॉक्स वाला टेक्स्ट] अरबी: अल्लाह तआला उन्हें अर्श पर अपने साथ बैठाएगा।[1] उर्दू: अल्लाह तआला उन्हें अर्श पर अपने साथ बैठाएगा।

अर्थात सम्मान और गरिमा की संगत, क्योंकि वह [अल्लाह] बैठने और महफ़िल से पाक और ऊँचा है। इमाम क़स्तलानी 'मवाहिब अल-लदुन्निया' में इमाम अल्लामा सय्यद अल-हुफ़्फ़ाज़ शेख अल-इस्लाम इब्न हजर अल-अस्कलानी (अल्लाह उन पर रहमत करे) का हवाला देते हुए कहते हैं कि मुजाहिद का यह कथन न तो रिवायत के आधार पर रद्द है और न ही अक़्ल (तर्क) के नज़रिये से मना है। और नक़्क़ाश ने अबू दाऊद, सुनन के लेखक (अल्लाह उन पर रहमत करे)...

[बायाँ कॉलम - अरबी] टिप्पणी: वाहिदी का खंडन, क्योंकि उन्होंने इस बात के इनकार में बहुत अतिशयोक्ति की और अपनी बेतुकी बातों को चरम तक पहुँचाया, जैसा कि पहली मिसाल में कहा गया कि 'बाढ़ अपनी ऊंचाई तक पहुँच गई', यहाँ तक कि उन्होंने कह दिया, "इसकी ओर केवल कम अक़्ल और धर्महीन[2] ही आकर्षित होगा।" अल्लाह तआला मुसलमानों को माफ़ फ़रमाए। उन्होंने अपने दावे के लिए जिस चीज़ से तर्क दिया, उसमें उनके लिए कोई दलील नहीं है, और विद्वानों ने उन पर पलटवार किया है, जैसा कि 'मवाहिब' और उसकी शरह (व्याख्या) की ओर रुजू करने से स्पष्ट होता है। उनकी सबसे बड़ी दलील जिससे उन्होंने सहारा लिया वह यह है कि अल्लाह तआला ने 'मक़ामम महमूदा' (प्रशंसित स्थान)[3] फ़रमाया है; 'मक़'अदन' (आसन) नहीं फ़रमाया, और 'मक़ाम' खड़े होने की जगह है न कि बैठने की। ज़रक़ानी ने कहा: इसका उत्तर यह दिया गया है कि यह इस आधार पर सही है कि 'मक़ाम' यहाँ मसदर (संज्ञा) के रूप में है...

[दायाँ कॉलम - उर्दू] यह वाहिदी का खंडन है क्योंकि उन्होंने इस कथन के इनकार में बहुत अतिशयोक्ति की और अपनी बेतुकी बातों को चरम तक पहुँचाया जैसा कि पहले कथन में है कि 'बाढ़ अपनी ऊंचाई तक पहुँच गई'। उन्होंने कहा कि इसकी तरफ केवल कम अक़्ल और धर्महीन ही आकर्षित होगा। अल्लाह तआला मुसलमानों से दरगुज़र फ़रमाए। और उन्होंने अपने गुमान के मुताबिक जिस चीज़ से तर्क किया उसमें उनके लिए कोई दलील नहीं है, बेशक विद्वानों ने उन पर पलटवार किया है जैसा कि 'मवाहिब' और उसकी शरह की ओर रुजू करने से स्पष्ट होता है। सबसे बड़ी दलील जिससे उन्होंने सहारा लिया वह यह है कि अल्लाह तआला ने 'मक़ामम महमूदा' फ़रमाया

है, 'मक़'अदन महमूदा' नहीं फ़रमाया और मक़ाम खड़े होने की जगह है न कि बैठने की जगह। ज़रक़ानी ने कहा इसका जवाब यूँ दिया गया है कि मक़ाम यहाँ मसदर है... (बाकी अगले पन्ने पर)

[पादलेख (फ़ुटनोट्स)] 1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, क़स्तलानी, दसवां उद्देश्य, तीसरा अध्याय, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/624; शरह अल-जरक़ानी अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अब्द बिन हुमैद आदि के हवाले से, दसवां उद्देश्य, तीसरा अध्याय 8/368 2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, क़स्तलानी, दसवां उद्देश्य, तीसरा अध्याय, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/623 3. पवित्र क़ुरआन 17/79

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

[باکس والا متن] عربی: یجلسه الله تعالی معه علی العرش[1] اردو: اللہ تعالیٰ انہیں عرش پر اپنے ساتھ بٹھائے گا۔

یعنی معیت تشریف و تکریم کہ وہ جلوس و مجلس سے پاک و متعالی ہے۔ امام قسطلانی مواہب لدنیہ میں ناقل امام علامہ سید الحفاظ شیخ الاسلام ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ تعالیٰ فرماتے ہیں مجاہد کا یہ قول نہ از روئے نقل مدفوع نہ از جہت عہ نظر ممنوع، اور نقاش نے ابوداؤد صاحب سنن رحمہ اللہ تعالیٰ۔۔۔

[بایاں کالم - عربی] عہ: رد علی الواحدی حیث بالغ فی الانکار علی ذلک وابلغ الجزاف منتهاه کما قال الاول بلغ السیل رواه حتی قال "لا یمیل الیه الا قلیل العقل عدیم الدین[2] اهـ" والله تعالی یسامح المسلمین واحتج لزعمه بمالاحجة له فیه وقدرده علیه العلماء کما یظهر بالرجوع الی المواهب وشرحه واعظم ماتشبث به فی ذلك انه تعالی قال "مَقَامًا مَّحْمُودًا"[3] لم یقل مقعدا والمقام موضع القیام لا موضع القعود - قال الزرقانی واجیب بانه یصح علی انه المقام مصدر

[دایاں کالم - اردو] یہ رد ہے واحدی پر کیونکہ اس نے اس قول کے انکار میں بہت مبالغہ کیا اور اپنے بے تکے کلام کو انتہا تک پہنچایا جیسا کہ قول اول میں کیا اور سیلاب اپنی سیرابی تک پہنچا۔ اس نے کہا کہ اس کی طرف نہیں مائل ہوگا مگر کم عقل اور بے دین اھ اللہ تعالیٰ مسلمانوں سے درگزر فرمائے۔ اور اس نے اپنے گمان کے مطابق جس چیز سے استدلال کیا اس میں اس کے لئے کوئی دلیل نہیں ہے، بیشک اس پر علماء کرام نے رد فرمایا جیسا کہ مواہب اور اس کی شرح کی طرف رجوع کرنے سے ظاہر ہوتا ہے۔ سب سے بڑی دلیل جس سے اس نے تمسک کیا وہ یہ ہے

کہ اللہ تعالیٰ نے "مَقَامًا مَّحْمُودًا" فرمایا ہے "مقعدا محمودا" نہیں فرمایا اور مقام موضع قیام ہے نہ کہ موضع قعود۔ زرقانی نے کہا اس کا جواب یوں دیا گیا ہے کہ مقام مصدر (باقی بر صفحہ آئندہ)

[حواشی] 1 المواہب اللدنیة عن القسطلانی المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۲/۶۲۴، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیة بحوالہ عبد بن حمید وغیرہ المقصد العاشر الفصل الثالث ۸/۳۶۸ 2 المواہب اللدنیة عن القسطلانی المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۲/۶۲۳ 3 القرآن الکریم ۱۷/۷۹

...Narrated from him: 'Whoever denies this statement is accused.' [1] Whoever denies this statement is accused. (Continued from the previous page's footnote) It is 'Mimi' [a type of noun], not a noun of place. Meaning, it stands in place of the absolute object (Maf'ul Mutlaq) and the meaning will be that Allah Almighty will raise you in a raising that is praised. 'Mimi' for the noun of place [2] i.e., it stands in place of the absolute object, i.e., He will raise you with a praised raising.

I say (Aqool): And success is from Allah Almighty. Furthermore, elevation comes after humility; 'whoever humbles himself for Allah, Allah elevates him'. Therefore, sitting in the presence of Allah Almighty by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the feet of service will be after the Day of Judgment, so that place will be 'Maqam-e-Mahmud' (the Praised Station) and 'Maq'ad-e-Mahmud' (the Praised Seat). And the speech of Allah, the Glorified and Exalted, limits itself to a part of something as in His saying, 'Exalted is He who took His Servant by night from al-Masjid al-Haram to al-Masjid al-Aqsa' [3]. It has been established in hadiths that he (peace and blessings of Allah be upon him) will prostrate before his Lord, Blessed and Exalted, for days, a week or two, then he will raise his head [4]. Indeed...

I say: (I say) and success is from Allah Almighty. Besides this, elevation is after humility; one who humbles themselves for Allah, Allah grants them elevation. Accordingly, the sitting in the court of Allah Almighty by the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) at the feet of service will be after the Day of Judgment, so that same place will be Maqam-e-Mahmud and Maq'ad-e-Mahmud. And Allah's word is restricted to a part of a thing, just as Allah Almighty has said, 'Subhanalladhi etc.' (Glory be to Him who took His servant by night from the Sacred Mosque to the Farthest Mosque). And it has been proven from research hadiths that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) will remain in prostration in the presence of Allah, Blessed and Exalted, for one week or two weeks, then he will raise his head; the name of that place is Allah Almighty... (continued on the next page).

---

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, citing al-Wahidi, Tenth Objective, Third Chapter, Al-Maktab al-Islami, Beirut 4/643.
2. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Tenth Objective, Third Chapter, Dar al-Ma'rifah, Beirut 8/368.

3. The Holy Quran 17/1. 4.

...उससे उद्धृत किया गया: 'जो इस बात का खंडन करे वह आरोपित है।' [१] जो इस कथन का खंडन करता है वह आरोपित है। (पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग) यह 'मीमी' है, न कि स्थान की संज्ञा (ظرف مكان)। यानी यह 'मफ़ऊल मुतलक़' (absolute object) के स्थान पर है और इसका अर्थ यह होगा कि अल्लाह तआला तुझे ऐसे उठाएगा जो प्रशंसनीय होगा। स्थान की संज्ञा के लिए 'मीमी' [२] अर्थात यह मफ़ऊल मुतलक़ के स्थान पर आता है, अर्थात वह तुझे एक प्रशंसनीय उठाना उठाएगा।

मैं कहता हूँ (अक़ूल): और सफलता अल्लाह तआला की ओर से है। इसके अलावा, प्रतिष्ठा विनम्रता के बाद है; 'जो अल्लाह के लिए विनम्र होता है, अल्लाह उसे प्रतिष्ठा प्रदान करता है'। चुनाँचे अल्लाह तआला की बारगाह में नबी करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का सेवा के चरणों पर बैठना क़यामत के बाद होगा, तो वही स्थान 'मक़ाम-ए-महमूद' और 'मक़अद-ए-महमूद' होगा। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला की वाणी किसी चीज़ के एक हिस्से तक सीमित रहती है जैसा कि अल्लाह तआला का इरशाद है: 'पवित्र है वह जो अपने बंदे को रातों-रात मस्जिद-ए-हराम से मस्जिद-ए-अक़्सा तक ले गया' [३]। और हदीसों से यह सिद्ध हो चुका है कि नबी-ए-अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) अल्लाह तबारक व तआला की बारगाह में एक सप्ताह या दो सप्ताह तक सजदे में रहेंगे, फिर अपना सिर उठाएंगे [४]। वास्तव में...

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) और सफलता अल्लाह तआला की ओर से है। इसके अलावा प्रतिष्ठा विनम्रता के बाद है, जो अल्लाह तआला के लिए आज़जी (विनम्रता) करता है, अल्लाह तआला उसे प्रतिष्ठा प्रदान करता है। चुनाँचे अल्लाह तआला की बारगाह में नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का सेवा के चरणों पर बैठना क़यामत के बाद होगा, तो वही स्थान मक़ाम-ए-महमूद और मक़अद-ए-महमूद होगा। और अल्लाह का कलाम किसी चीज़ के एक भाग पर सीमित है जैसा कि अल्लाह तआला का इरशाद है 'सुब्हानल्लज़ी इत्यादि' (पवित्र है वह जो अपने बंदे को रातों-रात मस्जिद-ए-हराम से मस्जिद-ए-अक़्सा तक ले गया)। और शोधपरक हदीसों से यह साबित हो चुका है कि नबी-ए-अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अल्लाह तबारक व तआला की बारगाह में एक सप्ताह या दो सप्ताह सजदे में रहेंगे, फिर अपना सिर उठाएंगे; उस जगह का नाम अल्लाह तआला... (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-वाहिदी के हवाले से, दसवां उद्देश्य, तीसरा अध्याय, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत ४/६४३।
2. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, दसवां उद्देश्य, तीसरा अध्याय, दार अल-मअरिफ़ा, बेरूत ८/३६८।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम १७/१। ४.

पृष्ठ १७३ ऑफ़ ७७२

سے نقل کیا۔ من انکر ھذا القول فھو متہم ۱۔ جو اس قول سے انکار کرے وہ متہم ہے۔ (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) می می ہے نہ کہ ظرف مکان اھ یعنی یہ مفعول مطلق کے قائم مقام ہے اور معنی یہ ہوگا کہ اللہ تعالیٰ تجھے اٹھائے گا ایسا اٹھانا جو محمود ہوگا۔ میمی لاسم مکان ۲ اھ ای فیقوم مقام المفعول المطلق ای یبعثك بعثا محمودا۔

اقول: وباللہ التوفیق علی ان الرافعۃ بعدالتواضع من تواضع للہ رفعہ اللہ فالقعود انما یکون بعد ما یقوم النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بین یدی ربہ تبارك و تعالیٰ علی قدم الخدمۃ قد لك المکان مقام محمود و مقعد محمود و کلام اللہ سبحانہ و تعالیٰ بما یقتصر علی بعض الشئی کما فی قولہ تعالیٰ "سُبْحٰنَ الَّذِیْٓ اَسْرٰی بِعَبْدِہٖ لَیْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَی الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا" ۳، وقد ثبت فی الاحادیث انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یسجد بین یدی ربہ تبارك و تعالیٰ اياما اسبوعا او اسبوعین ثم یرفع راسہ ۴۔ وانما

اقول: (میں کہتا ہوں) اور توفیق اللہ تعالیٰ کی طرف سے۔ علاوہ ازیں رفعت تواضع کے بعد ہے ، جو اللہ تعالیٰ کے لیے عاجزی کرتا ہے اللہ تعالیٰ اس کو رفعت عطا فرماتا ہے۔ چنانچہ قعود اللہ تعالیٰ کی بارگاہ میں نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے قدمِ خدمت پر قیامت کے بعد ہوگا تو وہی مکان مقام محمود اور مقعد محمود ہوگا اور اللہ کا کلام بعض شے پر مقتصر ہے جیسا کہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے سبحن الذی الخ (پاکی ہے اسے جو اپنے بندے کو راتوں رات لے گیا مسجد حرام سے مسجد اقصی تک) اور تحقیق احادیث سے ثابت ہو چکا ہے کہ نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اللہ تبارک و تعالیٰ کی بارگاہ میں ایک ہفتہ یا دو ہفتہ سجدہ ریز رہیں گے پھر سر اٹھائیں گے اس جگہ کا نام اللہ تعالیٰ (باقی بر صفحہ آئندہ)

۱ المواہب اللدنیہ بحوالہ الواحدی المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۶۴۳ ۲ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد العاشر الفصل الثالث دارالمعرفۃ بیروت ۸/ ۳۶۸ ۳ القرآن الکریم ۱۷/ ۱ ۴

Fatawa Rizwia Volume 30

Similarly, Imam Daraqutni has clarified this statement, and in its explanation: (Remaining footnote of the previous page)

[Arabic Column:] He (Allah) named it 'Maqam-e-Mahmud' (Praiseworthy Station) and not a mosque. So if the act of prostration is not negated by it, then why is the act of sitting negated? Al-Wahidi said: "When it is said the Sultan sent so-and-so, it is understood that he sent him to a people to rectify their affairs, and it is not understood that he seated him with himself."[1] Az-Zarqani said: "This is rejected because it is a customary matter whose violation is permissible. Furthermore, the states of the Hereafter cannot be compared to the states of this world.[2] Allah Almighty will resurrect them all to gather them in His presence so that He may judge between them, not to send them to some people. Thus, it is permissible that this 'Ba'ath' (resurrection/sending) be by seating, not by sending, just as sending is different from seating; so too is standing in His presence. But fancy brings forth wonders. The solution is that the 'Ba'ath' from Him is what Al-Wahidi mentioned, and 'Ba'ath' from a location for presence before Him is not contradictory..."

[Urdu Column:] ...designated it as Maqam-e-Mahmud and not a mosque. So how would the command of prostration be contrary to it? Al-Wahidi said when it is said that the king sent so-and-so, it is understood that the king sent him to that nation so that he may rectify their important tasks; it is not understood that the king seated him with himself. Az-Zarqani said this is rejected because it is a habitual matter, the contradiction of which is also permissible. Besides this, the conditions of the Hereafter cannot be analogized with the conditions of the world. Allah Almighty will resurrect everyone and gather them in one field so that He may judge between them, not to send them to some nation for rectification. Thus, it is permissible that this 'Ba'ath' be with seating and not with sending, even though sending is contrary to seating just as it is contrary to standing near Him. But madness brings about strange and wonderful matters, and the solution to this is that the 'Ba'ath' mentioned by Al-Wahidi is 'Ba'ath from Him' (resurrection from His presence) to His own (continued on the next page).

---

[1] Al-Mawahib al-Ladunniyah, with reference to Al-Wahidi, Al-Maqsad al-Ashir, Chapter Three, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/643. [2] Sharh az-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad al-Ashir, Chapter Three, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 8/268.

फ़तावा रिज़विया खंड ३०

इसी प्रकार इमाम दारकुतनी ने इस कथन को स्पष्ट किया है, और इसके विवरण में: (पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट)

[अरबी स्तंभ:] उसने (अल्लाह ने) इसे 'मकाम-ए-महमूद' (प्रशंसनीय स्थान) नाम दिया है न कि मस्जिद। तो यदि सजदे (साष्टांग प्रणाम) का मामला इससे नकारा नहीं जाता है, तो बैठने का मामला क्यों नकारा जाता है? अल-वाहिदी ने कहा: "जब यह कहा जाता है कि सुल्तान ने अमुक को भेजा (मबऊथ किया), तो इससे यह समझा जाता है कि उसने उसे किसी राष्ट्र के पास उनके महत्वपूर्ण कार्यों को सुधारने के लिए भेजा है, और यह नहीं समझा जाता है कि उसने उसे अपने साथ बिठा लिया है।"[1] अज़-ज़रकानी ने कहा: "यह अस्वीकार्य है क्योंकि यह एक प्रथागत मामला है जिसका उल्लंघन अनुमेय है। इसके अलावा, परलोक की स्थितियों की तुलना दुनिया की स्थितियों से नहीं की जा सकती।[2] अल्लाह सर्वशक्तिमान उन सभी को पुनर्जीवित करेगा ताकि उन्हें अपनी उपस्थिति में इकट्ठा कर सके ताकि वह उनके बीच न्याय कर सके न कि उन्हें किसी राष्ट्र के पास भेजने के लिए। इस प्रकार, यह अनुमेय है कि यह 'बेअस' (पुनरुत्थान/भेजना) बैठने के साथ हो, न कि भेजने के साथ, जैसे भेजना बैठने से भिन्न है; वैसे ही उसकी उपस्थिति में खड़ा होना भी है। लेकिन कल्पना अद्भुत बातें लाती है। समाधान यह है कि 'उसकी ओर से बेअस' वह है जिसका उल्लेख अल-वाहिदी ने किया है, और उपस्थिति के लिए किसी स्थान से 'बेअस' विरोधाभासी नहीं है..."

[उर्दू स्तंभ:] ...ने मकाम-ए-महमूद रखा है मस्जिद नहीं रखा। तो जब सजदे का आदेश इसके विपरीत कैसे होगा? अल-वाहिदी ने कहा कि जब यह कहा जाए कि फलां को बादशाह ने मबऊथ किया तो इससे यह समझा जाता है कि बादशाह ने उस कौम की तरफ भेजा है कि उनकी महत्वपूर्ण समस्याओं का समाधान करे, यह नहीं समझा जाता कि बादशाह ने उसे अपने साथ बिठा लिया। ज़रकानी ने कहा यह अस्वीकार्य है क्योंकि यह एक प्रथागत मामला है जिसके खिलाफ होना भी जायज़ है। इसके अलावा यह कि परलोक की स्थितियों को दुनिया की स्थितियों पर आधारित नहीं किया जा सकता। अल्लाह तआला सबको पुनर्जीवित फरमा कर सबको एक मैदान में जमा करेगा ताकि उनके बीच फैसला फरमाए न कि उनको सुधार के लिए किसी कौम के पास भेजेगा। तो जायज़ है कि यह 'बेअस' बिठाने के साथ हो न कि भेजने के साथ बावजूद इसके कि भेजना जिस तरह बैठने के विपरीत है उसी तरह उसके पास खड़े रहने के भी विपरीत है। लेकिन पागलपन अजीबोगरीब बातें

लाता है और इसका समाधान यह है कि जिस 'बेअस' का वाहिदी ने जिक्र किया है वह है "बेअस मिन इन्दिही" (उसकी ओर से पुनरुत्थान) अपने (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

---

[1] अल-मवाहिब अल-लदुननिया, अल-वाहिदी के हवाले से, अल-मक़सद अल-आशिर, तीसरा अध्याय, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/643। [2] शरह अज़-ज़रकानी अला अल-मवाहिब अल-लदुननिया, अल-मक़सद अल-आशिर, तीसरा अध्याय, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 8/268।

اسی طرح امام دار قطنی نے اس قول کی تصریح فرمائی، اور اس کے بیان میں (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) [عربی کالم:] سماہ اللہ تعالیٰ مقامًا محمودًا لامسجدًا فان لم ینف بہ امر السجود فلم ذا ینفی امر القعود قال الواحدی "واذا قیل السلطان بعث فلانا فھم منہ انہ ارسلہ الی قوم لاصلح مھما تھم ولا یفھم منہ انہ اجلس مع نفسہ ۱۸ ـ قال الزرقانی وھذا مردودبان ھذا عادۃ یجوز تخلفھا علی ان احوال الآخرۃ لا یقاس علی احوال الدنیا ۲۸ یبعثھم اللہ تعالی فی جمعھم عندہ لیحکم بینھم لا لیرسلھم الی قوم فجاز ان یکون ھذا البعث بالاجلاس لا للارسال کما یغایر الجلوس فکذا القیام عندہ ولکن الھوس یأتی بالعجائب والحل ان البعث من عندہ ھو الذی ذکرھا الواحدی والبعث من محل للحضور عندہ لاینافی

[اردو کالم:] نے مقام محمود رکھا ہے مسجد نہیں رکھا۔ تو جب امر سجود اس کے منافی کیسے ہو گا؟ واحدی نے کہا جب کہا جائے کہ فلاں کو بادشاہ نے مبعوث کیا تو اس سے یہ سمجھا جاتا ہے کہ بادشاہ نے اس قوم کی طرف بھیجا ہے کہ ان کی مہمات کی اصلاح کرے، یہ نہیں سمجھا جاتا کہ بادشاہ نے اسے اپنے ساتھ بٹھا لیا۔ زرقانی نے کہا یہ مردود ہے کیونکہ ایک امر عادی ہے جس کے خلاف ہونا بھی جائز ہے۔ اس کے علاوہ یہ کہ احوالِ آخرت کو احوالِ دنیا پر قیاس نہیں کیا جا سکتا۔ اللہ تعالیٰ سب کو مبعوث فرما کر سب کو ایک میدان میں جمع کریگا تاکہ ان کے درمیان فیصلہ فرمائے نہ کہ ان کو اصلاح کے لیے کسی قوم کے پاس بھیجے گا۔ تو جائز ہے کہ یہ بعث بٹھانے کے ساتھ ہو نہ کہ بھیجنے کے ساتھ باوجودیکہ ارسال جس طرح بیٹھنے کے مغایر ہے اسی طرح اس کے پاس کھڑے رہنے کے بھی مغایر ہے لیکن جنون عجیب و غریب امور کو لاتا ہے اور اس کا حل یہ ہے کہ جس بعث کو واحدی نے ذکر کیا ہے وہ ہے "بعث من عندہ" اپنے (باقی بر صفحہ آئندہ)

[1]٨ المواهب اللدنية بحواله الواحدى المقصد العاشر الفصل الثالث المكتب الاسلامى بيروت ۴/ ۶۴۳

[2]٨ شرح الزرقانى على المواهب اللدنية المقصد العاشر الفصل الثالث دار المعرفة بيروت ٨/ ٢۶٨

Fatawa Razawiyya, Volume 30

(Continuation of the footnote from the previous page) ...sending from near. And the discussion regarding being present in His presence from a certain place is not contrary to sitting near Him, as is not hidden. Zurqani, commenting on Wahidi's statement "la yamīlu ilayhi etc.," said that this is a reckless remark unsuitable even for a student, let alone a scholar, when this statement is established from a prominent Successor (Tabi'i) and its equivalent has been found from two Companions, namely Ibn Abbas and Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with them). I say, rather from three Companions. The third is Ibn Salam, as we have quoted in the main text, may Allah Almighty be pleased with them all. Then, after writing this portion, I saw the Hadith of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Here our discussion is concluded, and all praise belongs to Allah, our God. The great Imam Jalaluddin Suyuti (may Allah have mercy on him) stated in Al-Durr al-Manthur that Daylami narrated from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said regarding the verse: "It may be that your Lord will raise you to a praised position" [17:79], that Allah Almighty... (continued on the next page).

---

[1] Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Tenth Objective, Third Chapter, Dar al-Ma'rifah Beirut, 8/368.

(पिछले पृष्ठ की पाद टिप्पणी का शेष भाग) ...पास से भेजना। और वह बहस जो किसी स्थान से उनकी बारगाह में उपस्थित होने के लिए हो, वह उनके पास बैठने के विपरीत नहीं है, जैसा कि स्पष्ट है। ज़ुरक़ानी ने वाहिदी के कथन "ला यमीलु इलैहि आदि" के तहत कहा कि यह एक ऐसी जल्दबाजी वाली बात है जो किसी छात्र के लिए भी शोभा नहीं देती, विद्वान की तो बात ही अलग है, जबकि यह कथन एक महान ताबेई से प्रमाणित है और इसके समान दो सहाबियों यानी इब्न अब्बास और इब्न मसूद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से भी पाया गया है। मैं कहता हूँ बल्कि तीन सहाबियों से। तीसरे इब्न सलाम हैं जैसा कि हमने मूल पाठ में उल्लेख किया है, अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो। फिर इस भाग को लिखने के बाद मैंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस देखी, यहाँ हमारी चर्चा पूरी हुई, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो हमारा पूज्य है। इमाम जलालुद्दीन सुयूती (रहमतुल्लाह अलैहि) ने 'दुर्रे मंसूर' में उल्लेख किया कि दैलमी ने इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस आयत के बारे में फ़रमाया: "निकट है कि तुम्हारा रब तुम्हें प्रशंसित स्थान (मक़ाम-ए-महमूद) पर खड़ा करे" [17:79], कि अल्लाह तआला... (अगले पृष्ठ पर जारी)।

---

[1] शरह अल-ज़ुरक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, दसवां मक़सद, तीसरा अध्याय, दार अल-मआरिफ़ बेरुत, 8/368।

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) پاس سے بھیجنا۔ اور وہ بحث جو کسی محل سے اس کی بارگاہ میں حاضر ہونے کے لیے ہو وہ اس کے پاس بیٹھنے کے منافی نہیں، جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ واحدی کے قول "لا یمیل الیہ الخ" کے تحت زرقانی نے یہ کہا کہ یہ بے تکا کلام ہے جو کسی طالب کے لائق بھی نہیں چہ جائیکہ عالم کے لائق ہو جبکہ ایک جلیل القدر تابعی سے یہ قول ثابت ہو چکا ہے اور اسکی مثل دو صحابیوں یعنی ابن عباس اور ابن مسعود سے۔ میں کہتا ہوں بلکہ تین صحابہ سے۔ تیسرے ابن سلام ہیں جیسا کہ ہم نے متن میں نقل کیا ہے رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔ پھر اس محل کی کتابت کے بعد میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی حدیث دیکھی، یہاں ہماری بحث تام ہو گئی، اور سب تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لیے ہیں جو ہمارا معبود ہے۔ امام جلال الدین سیوطی علیہ الرحمہ نے درمنشور میں فرمایا دیلمی نے ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے آیت کریمہ "عَسٰۤى اَنْ یَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا ۝" (قریب ہے کہ تمہارا رب تمہیں ایسی جگہ کھڑا کرے جہاں سب تمہاری حمد کریں) کے بارے میں فرمایا کہ اللہ تعالیٰ (باقی بر صفحہ آئندہ)

---

[1] شرح الزرقاني على المواهب اللدنيه المقصد العاشر الفصل الثالث دارالمعرفة بيروت ۳۶۸/۸

Fatawa Rizwia Volume 30

Composed a few verses. As mentioned in Naseem al-Riyad (T).

[Arabic column]: The Throne [1] — And from here we have known the truth of Ibn Taymiyyah's statement regarding al-Tha'labi, that al-Wahidi, his companion, was more insightful in Arabic than him but further away from following the predecessors (Salaf) [2]. Even if Ibn Taymiyyah himself is further and further away. In summary, listen to what we have narrated from Imam Abu Dawud, Imam al-Daraqutni, and Imam al-Asqalani, for they are the great and majestic Imams. Beware of paying attention to the false claim of one who is not equal to them in this status. All praise is due to Allah, the Lord of the worlds. — 12 from him.

[Urdu column]: He will seat me with Him on the throne. Verily, we have known from here the truth of Ibn Taymiyyah's statement regarding al-Tha'labi, that al-Wahidi, who was a companion of al-Tha'labi, had greater expertise in the Arabic language than him, but was very far from following the predecessors (Aslaf). Summary: listen to what we have quoted from Imam Abu Dawud, Imam al-Daraqutni, and Imam al-Asqalani, because they are Imams of extremely high stature, and avoid turning towards the false statement of that person who is not equal to them, and all praise is for Allah Almighty who is the Provider of all worlds. — 12 from him (T).

Note: Those verses are as follows:

The Hadith of intercession from Ahmad | To Ahmad the Chosen (Mustafa) we attribute it. And the Hadith has come regarding his being seated | Upon the Throne as well, and we do not deny it. Pass the Hadith as it is | And do not introduce into it what corrupts it. And do not deny that he is seated | And do not deny that He seats him.

Cited in al-Naseem [3] — Indeed he excelled in that, may Allah Almighty have mercy on him with a vast mercy, etc. — 12 from him.

Footnotes: 1. Al-Durr al-Manthur, under verse 17/79, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/287. 2. [Blank] 3. Naseem al-Riyad fi Sharh Shifa al-Qadi Iyad, chapter on his excellence through intercession, Markaz Ahle Sunnat Gujarat, India, 3/343.

Page 176 of 772

उन्होंने कुछ छंद रचे। जैसा कि नसीम अर-रियाद में उल्लेखित है (टी)।

[अरबी कॉलम]: सिंहासन [1] — और यहाँ से हमने अल-थलाबी के बारे में इब्न तैमियाह के कथन की सच्चाई को जान लिया है, कि अल-वाहिदी, जो उनके साथी थे, अरबी में उनसे अधिक जानकार थे, लेकिन पूर्वजों (सलफ़) के अनुसरण से बहुत दूर थे [2]। भले ही इब्न तैमियाह खुद उनसे कहीं अधिक दूर है। संक्षेप में, वह सुनें जो हमने इमाम अबू दाऊद, इमाम अल-दाराकुतनी और इमाम अल-असकलानी से उद्धृत किया है, क्योंकि वे महान और प्रतिष्ठित इमाम हैं। इस मामले में उस व्यक्ति के झूठे दावे पर ध्यान देने से बचें जो उनके बराबर नहीं है। सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सभी लोकों का पालनहार है। — 12 उनकी ओर से।

[उर्दू कॉलम]: वह मुझे अपने साथ सिंहासन पर बिठाएगा। वास्तव में, हमने यहाँ से अल-थलाबी के बारे में इब्न तैमियाह के कथन की सच्चाई जान ली है कि अल-वाहिदी, जो अल-थलाबी के साथी थे, अरबी भाषा में उनसे अधिक विशेषज्ञता रखते थे, लेकिन पूर्वजों (अस्लाफ़) के अनुसरण से बहुत दूर थे। सारांश: वह सुनें जो हमने इमाम अबू दाऊद, इमाम अल-दाराकुतनी और इमाम अल-असकलानी से उद्धृत किया है, क्योंकि वे अत्यंत उच्च स्तर के इमाम हैं, और उस व्यक्ति के झूठे कथन की ओर मुड़ने से बचें जो उनके बराबर नहीं है, और सभी प्रशंसा अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए है जो सभी लोकों का पालनहार है। — 12 उनकी ओर से (टी)।

नोट: वे छंद इस प्रकार हैं:

अहमद से शफ़ाअत की हदीस | अहमद मुस्तफ़ा (चुने हुए) से जोड़ते हुए। और हदीस उनके बैठाए जाने के बारे में भी आई है | सिंहासन (अर्श) पर भी, और हम इसका खंडन नहीं करते हैं। हदीस को वैसे ही रहने दें जैसा वह है | और इसमें ऐसा कुछ भी न डालें जो इसे खराब कर दे। और इस बात से इनकार न करें कि वह बैठा है | और इस बात से इनकार न करें कि वह उसे बैठाता है।

नसीम में उद्धृत [3] — वास्तव में उन्होंने इसमें बहुत अच्छा किया है, अल्लाह सर्वशक्तिमान उन पर अपनी अपार दया करे, आदि। — 12 उनकी ओर से।

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-दुर्र अल-मंसूर, आयत 17/79 के तहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/287। 2. [खाली] 3. नसीम अल-रियाद फ़ी शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, शफ़ाअत के माध्यम से उनकी उत्कृष्टता पर अध्याय, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 3/343।

पृष्ठ 176 का 772

چند اشعار عہ نظم کیے۔ کما فی نسیم الریاض (جیسا کہ نسیم الریاض میں ہے ۔ ت)

[عربی کالم]: السریر ۱- وقد عرفنا من ههنا صدق ابن تیمیة في قول في الثعلبي ان الواحدي صاحبه کان ابصر منه بالعربیة لکنه ابعد عن اتباع السلف ۲ اھ۔ وان کان ابن تیمیة نفسه ابعد وابعد وبالجملة فاسمع ما اثرناه عن الامام ابي داود والامام الدار قطنی والامام العسقلانی فهم الائمة الاجلة الشان وایاك وان تلتفت الی زعمه لیس بذاك في هذا الشان والحمد لله رب العلمین - ۱۲ منه

[اردو کالم]: مجھے اپنے ساتھ تخت پر بٹھائے گا۔ تحقیق ہم نے یہاں سے ثعلبی کے بارے میں ابن تیمی کے اس قول کی صداقت جان لی کہ واحدی جو ثعلبی کا ساتھی ہے وہ ثعلبی سے بڑھ کر عربیت میں مہارت رکھتا ہے مگر اسلاف کی اتباع سے بہت ہی دور ہے اھ۔ خلاصہ یہ کہ تُو سن لے اس کو جو ہم نے نقل کیا ہے امام ابو داود، امام دار قطنی اور امام عسقلانی سے ، کیونکہ وہ انتہائی جلالت شان والے آئمہ ہیں، اور اس شخص کے قولِ باطل کی طرف التفات سے بچ جو ان کے ہم پلہ نہیں ہے ، اور سب تعریفیں اللہ تعالٰی کیلئے ہیں جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ ۱۲ منہ (ت)

عہ: وہ اشعار یہ ہیں: حدیث الشفاعۃ عن احمد | الٰی احمد المصطفٰی نسندہ وقد جاء الحدیث باقعادہ | علی العرش ایضاً ولا نجحدہ امروا الحدیث علی وجھہ | ولا تدخلوا فیہ ما یفسدہ ولا تنکروا انہ قاعد | ولا تنکروا انہ یقعدہ

اوردھا فی النسیم ۳- کلاہ انہ أجاد فی ذلك رحمہ اللہ تعالی رحمۃ واسعۃ الخ ۱۲ منہ ۔

حواشی: 1 الدر المنثور تحت الاية ١٧ / ٧٩ دار احياء التراث العربي بيروت ٥ / ٢٨٧ 2 3 نسيم الرياض فی شرح شفاء القاضی عياض فصل فی تفضيله بالشفاعة مركز اہلسنت گجرات ہند ٣ / ٣٤٣

Fatawa Razawiya Volume 30

Abu al-Shaykh narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both):

| Verily, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) will be seated on the Chair (Kursi) of the Lord in the presence of the Lord on the Day of Judgment. | Inna Muhammadan sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallama yawm al-qiyamati yajlisu 'ala kursiyy al-rabbi bayna yaday al-rabbi. |

In 'Ma'alim', it is narrated from Abdullah bin Salam (may Allah be pleased with him): "Yuq'iduhu 'ala al-kursi[2]" - Allah will seat him on the Chair (Kursi). May Allah send peace and blessings upon him, his family, and all his companions, and all praise is due to Allah, the Lord of all worlds. (May Allah send blessings upon you, your family, and all your companions, and all praises are for Allah, the Sustainer of all the universes. T)

The Tenth Verse: Look at the detailed proclamations, idioms, quoted sayings, and descriptions of events in the Holy Quran; everywhere you will find the stature of this Noble Prophet (upon whom be the best of blessings and peace) higher than all other Prophets (peace be upon them). This is a vast ocean, the details of which would require volumes. Scholars of religion such as Imam Abu Nu'aym, Ibn Fawrak, Qadi Iyad, Jalaluddin al-Suyuti, Shihabuddin al-Qastallani, and others (may Allah have mercy on them) have pointed towards some of these unique qualities. This humble servant will first mention a few of their extracts and then present some unique points that have come to my deficient mind at this time. The fear of being too lengthy and the intention of being concise has led us to this brevity:

(Continuation of footnote from the previous page:) Translation of the verses: It is narrated with reference to Imam Ahmad (may Allah have mercy on him); we trace its chain of narration to Ahmad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). This Hadith has also come that Allah will seat you on the Throne ('Arsh), and we do not deny it. They have narrated the Hadith correctly; do not introduce corrupt speech into it. Neither deny the fact that you (peace and blessings of Allah be upon him) will be manifest on the Throne, nor deny that Allah will seat you on the Throne. This has been fully described in 'Nasim al-Riyad' and he has composed fine verses in this regard. May Allah shower His vast mercy upon them. (T)

[1] Al-Mawahib al-Ladunniyyah, The Tenth Purpose, Third Chapter, Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/643, 644. [2] Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi), under Verse 17/79, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 3/109.

फतावा रज़विया जिल्द 30

अबू अल-शेख हजरत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं:

| इन्ना मुहम्मदन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा यौम अल-क़ियामति यजलिसु अला कुर्सिय्य अल-रब्बि बैना यदयी अल-रब्बि। | बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा) क़यामत के दिन रब के हुज़ूर रब की कुर्सी पर जलवा अफ़रोज़ होंगे। |

'मआलिम' में अब्दुल्ला बिन सलाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से है: 'युक़'अिदुहु अलल कुर्सी[2]'। अल्लाह तआला उन्हें कुर्सी पर बिठाएगा, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा व अला आलिही व असहाबिही अजमईन, वलहम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन (अल्लाह तआला दुरूद नाज़िल फ़रमाए आप पर, आपकी आल पर और आपके तमाम सहाबा पर, और तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं जो कुल जहानों का परवरदिगार है। त)।

दसवीं आयत: कुरआन शरीफ़ के तफ़सीली इर्शादात व मुहावरात व नक़्ल अक़वाल व ज़िक्र अहवाल पर नज़र कीजिए, तो हर जगह इस नबी-ए-करीम (अलयहि अफ़ज़ल अल-सलात व अल-तस्लीम) की शान सब अंबिया-ए-किराम (अलैहिमुस सलात वस्सलाम) से बुलंद व बाला नज़र आती है। यह वह बहरे-ज़ख़्ख़ार है जिसकी तफ़सील के लिए दफ़्तर दरकार हैं। उलमा-ए-दीन जैसे इमाम अबू नुऐम, इब्ने फ़ौरक, क़ाज़ी अयाज़, जलालुद्दीन सुयूती, शिहाब कस्तलानी वग़ैरह (रहिमहुमुल्लाह तआला) ने इन तफ़र्रदात में से कुछ की तरफ इशारा फ़रमाया। यह फ़क़ीर पहले उनके चंद इफ़ादात ज़िक्र करके फिर कुछ इम्तियाज़ के बाबत जो तअम्मुल उस वक़्त ज़हन-ए-क़ासिर में हाज़िर हुए ज़ाहिर करेगा। ततवील (लंबा होने) के ख़ौफ़ और इख़्तिसार (संक्षेप) के इरादे ने हमें इख़्तिसार का बाइस बनाया:

(पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग:) अशआर का तर्जुमा: इमाम अहमद (रहमतुल्लाह अलैहि) के हवाले से मरवी है, हम अहमद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा) तक इसकी सनद करते हैं। यह हदीस भी आई है कि अल्लाह तआला आपको अर्श पर बिठाएगा और हम इसका इनकार नहीं करते। उन्होंने हदीस को दुरुस्त बयान किया है, तुम इसमें कलाम-ए-फ़ासिद को दाखिल मत करो। न इस बात का इनकार करो कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा) अर्श पर जलवागर होंगे और न ही इस बात का इनकार करो कि अल्लाह तआला आपको अर्श पर

बिठाएगा। इसे 'नसीमुर रियाज़' में मुकम्मल बयान किया गया है और इस सिलसिले में उन्होंने ख़ूब अशआर कहे हैं, अल्लाह तआला उन पर वसीअ रहमत नाज़िल फ़रमाए। (त)

[1] अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, दसवां मक़सद, तीसरा फ़स्ल, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 4/643, 644। [2] मआलिम अल-तन्ज़ील (तफ़्सीर बग़वी), आयत 17/79 के तहत, दारुल कुतुब अल-इलमिया बेरूत, 3/109।

पेज 177 / 772

ابو الشیخ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی :

| ان محمداً صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یوم القیمۃ یجلس علی کرسی الرب بین یدی الرب۔ | بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم روزِ قیامت رب کے حضور رب کی کرسی پر جلوس فرمائیں گے۔ |

معالم میں عبداللہ بن سلام رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے : یقعدہ علی الکرسی[2]۔ اللہ تعالیٰ انہیں کرسی پر بٹھائے گا ،صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و علیٰ آلہ و اصحابہ اجمعین ، والحمدللہ رب العلمین (اللہ تعالیٰ درود نازل فرمائے آپ پر، آپ کی آل پر اور آپ کے تمام صحابہ پر، اور تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لیے جو کل جہانوں کا پروردگار ہے۔ ت) آیت عاشرہ (دسویں آیت) : قرآن شریف کے تفصیلی ارشادات و محاورات و نقل اقوال و ذکر احوال پر نظر کیجئے، تو ہر جگہ اس نبی کریم علیہ افضل الصلوٰۃ والتسلیم کی شان سب انبیائے کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام سے بلند و بالا نظر آتی ہے، یہ وہ بحر ذخار ہے جس کی تفصیل کو دفتر درکار، علمائے دین مثل امام ابو نعیم وابن فورک و قاضی عیاض وجلال سیوطی وشہاب قسطلانی و غیر ہم رحمہم اللہ تعالیٰ نے ان تفردات سے بعض کی طرف اشارہ فرمایا۔ فقیر اول ان کے چند افادات ذکر کر کے پھر بعض امتیاز کے بابت جو تامل اس وقت ذہن قاصر میں حاضر ہوئے ظاہر کرے گا تطویل سے خوف اور اختصار کا قصد ہمیں پراختصار کا باعث ہوا :

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ :) ترجمہ اشعار : بحوالہ امام احمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ مروی ہے ہم احمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تک اس کا اسناد کرتے ہیں۔ یہ حدیث بھی آئی ہے کہ اللہ

تعالیٰ آپ کو عرش پر بٹھائے گا اور ہم اس کا انکار نہیں کرتے۔ انہوں نے حدیث کو درست بیان کیا ہے تم اس میں کلام فاسد کو داخل مت کرو ،نہ اس بات کا انکار کرو کہ آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عرش پر جلوہ گر ہوں گے اور نہ ہی اس بات کا انکار کرو کہ اللہ تعالیٰ آپ کو عرش پر بٹھائے گا ۔ اس کو نسیم الریاض میں مکمل بیان کیا گیا ہے اور اس سلسلہ میں انہوں نے خوب اشعار کہے ہیں ، اللہ تعالیٰ ان پر وسیع رحمت نازل فرمائے۔(ت)

[1] المواہب اللدنیہ المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۶۴۴، ۶۴۳ [2] معالم التنزیل (تفسیر بغوی) تحت الآیۃ ۱۷ / ۷۹ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۳ / ۱۰۹

Fatawa Razawiyya (Volume 30)

(1) It is quoted from Khalil (Prophet Ibrahim) the Exalted, peace and blessings be upon him:

"And disgrace me not on the Day when they are raised."[1]	**Do not humiliate me on the day when people will be raised.**

Regarding the Beloved Friend (Prophet Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him, it was declared:

"On the Day when Allah will not disgrace the Prophet and those who believe with him."[2]	**On the day when God will not disgrace the Prophet and the believers with him.**

Through the blessing of the Holy Prophet, the Companions were also honored with this great glad tiding.

(2) Khalil, peace and blessings be upon him, expressed his desire for union: "Verily, I am going to my Lord; He will guide me."[3] (Surely, I am going towards my Lord and He will show me the way. - T). The Beloved (Prophet Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him, was himself called and informed of the bestowal of wealth: "Exalted is He who took His Servant by night..."[4] (Pure is He who took His servant for a journey by night. - T). (3) Khalil, peace and blessings be upon him, expressed his wish for guidance: "He will guide me."[5] (He will show me the way. - T). Regarding the Beloved (Prophet Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him, He (Allah) Himself declared: "And guide you to a straight path."[6] (And show you the straight path. - T). (4) For Khalil, peace and blessings be upon him, angels came as his honored guests:

"Has there reached you the story of the honored guests of Ibrahim?"[7]	**O Beloved! Has the news of Ibrahim's honored guests reached you? (T)**

Regarding the Beloved (Prophet Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him, it was stated that angels became his army and soldiers:

"And supported him with soldiers you did not see"[8] "Your Lord will reinforce you with five thousand angels, having marks"[9] "And the angels, after that, are [his] assistants"[10]	**And He helped him with armies that you did not see, your Lord will send five thousand marked angels for your help, and after that, the angels are helpers. (T)**

[1] Al-Quran Al-Karim 26/87 [2] Al-Quran Al-Karim 66/8 [3] Al-Quran Al-Karim 37/99 [4] Al-Quran Al-Karim 17/1 [5] Al-Quran Al-Karim 37/99 [6] Al-Quran Al-Karim 48/2 [7] Al-Quran Al-Karim 51/24 [8] Al-Quran Al-Karim 9/40 [9] Al-Quran Al-Karim 3/125 [10] Al-Quran Al-Karim 66/4

फ़तावा रज़विया (खंड 30)

(1) खलील (हज़रत इब्राहिम) अलैहिस्सलाम से नक़्ल फरमाया:

"और मुझे उस दिन अपमानित न करना जब लोग दोबारा जीवित किए जाएँगे।"[1]	**मुझे उस दिन अपमानित न करना जिस दिन लोग उठाए जाएँगे।**

महबूब-ए-करीब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बारे में स्वयं इरशाद हुआ:

"जिस दिन अल्लाह नबी को और उन लोगों को जो उनके साथ ईमान लाए, अपमानित नहीं करेगा।"[2]	**जिस दिन खुदा नबी और उनके साथ वाले मुसलमानों को अपमानित नहीं करेगा।**

हुज़ूर के सदक़े में सहाबा भी इस महान शुभ सूचना से सम्मानित हुए।

(2) खलील अलैहिस्सलाम से मिलन की इच्छा नक़्ल की गई: "बेशक मैं अपने रब की ओर जाने वाला हूँ, वह मेरा मार्ग दर्शन करेगा।"[3]। (बेशक मैं अपने रब की तरफ जाने वाला हूँ और वह मुझे रास्ता दिखाएगा। - त) महबूब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को स्वयं बुलाकर दौलत के अता होने की खबर दी: "पवित्र है वह जो अपने बंदे को रातों-रात ले गया।"[4]। (पाकी है उसे जो अपने बंदे को रातों-रात ले गया। - त)। (3) खलील अलैहिस्सलाम से हिदायत की आरज़ू नक़्ल फरमाई: "वह मुझे राह देगा।"[5] (वह मुझे राह दिखाएगा। - त)। महबूब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से स्वयं इरशाद फरमाया: "और तुम्हें सीधे रास्ते पर ले जाए।"[6] (और तुम्हें सीधा रास्ता दिखा दे। - त)। (4) खलील अलैहिस्सलाम के लिए फरिश्ते उनके सम्मानित मेहमान बनकर आए:

"क्या तुम्हारे पास इब्राहिम के सम्मानित मेहमानों की खबर आई?"[7]	**ऐ महबूब! क्या तुम्हारे पास इब्राहिम के सम्मानित मेहमानों की खबर आई? (त)**

महबूब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के लिए फरमाया कि फरिश्ते उनके लश्करी और सिपाही बने:

"और उन फौजों से उनकी मदद की जिन्हें तुमने नहीं देखा"[8] "तुम्हारा रब तुम्हारी मदद के लिए निशान लगे पाँच हज़ार फरिश्ते भेजेगा"[9] "और उसके बाद फरिश्ते मददगार हैं"[10]	**और उन फौजों से उसकी मदद की जो तुमने न देखीं, तुम्हारा रब तुम्हारी मदद को पाँच हज़ार फरिश्ते निशान वाले भेजेगा, और उसके बाद फरिश्ते मदद पर हैं। (त)**

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 26/87 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 66/8 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 37/99 [4] अल-क़ुरान अल-करीम 17/1 [5] अल-क़ुरान अल-करीम 37/99 [6] अल-क़ुरान अल-करीम 48/2 [7] अल-क़ुरान अल-करीम 51/24 [8] अल-क़ुरान अल-करीम 9/40 [9] अल-क़ुरान अल-करीम 3/125 [10] अल-क़ुरान अल-करीम 66/4

فتاوٰی رضویہ (جلد ۳۰)

(۱) خلیل جلیل علیہ الصلوۃ والتجلیل سے نقل فرمایا:

"وَلَا تُخْزِنِیْ یَوْمَ یُبْعَثُوْنَ" [1] مجھے رسوا نہ کرنا جس دن لوگ اٹھائے جائیں۔

حبیب قریب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لیے خود ارشاد ہوا:

"یَوْمَ لَا یُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذِیْنَ آمَنُوا مَعَهٗ" [2] جس دن خدا رسوا نہ کرے گا نبی اور انکے ساتھ والے مسلمانوں کو۔

حضور کے صدقے میں صحابہ بھی اس بشارت عظمٰی سے مشرف ہوئے۔

(۲) خلیل علیہ الصلوۃ والسلام سے تمنائے وصال نقل کی: "اِنِّیْ ذَاهِبٌ اِلٰی رَبِّیْ سَیَهْدِیْنِ" [3]۔ (بیشک میں اپنے رب کی طرف جانے والا ہوں اور وہ مجھے راہ دے گا۔ت) حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو خود بلا کر عطائے دولت کی خبر دی: "سُبْحٰنَ الَّذِیْ اَسْرٰی بِعَبْدِهٖ" [4]۔ (پاکی ہے اسے جو اپنے بندے کو راتوں رات لے گیا۔ت) (۳) خلیل علیہ الصلوۃ والسلام سے آرزوئے ہدایت نقل فرمائی: "سَیَهْدِیْنِ" [5] (وہ مجھے راہ دے گا۔ت) حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے خود ارشاد فرمایا: "وَیَهْدِیَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِیْمًا" [6] (اور تمہیں سیدھی راہ دکھادے۔ت) (٤) خلیل علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے آیا فرشتے ان کے معزز مہمان ہوئے:

"هَلْ اَتٰىكَ حَدِیْثُ ضَیْفِ اِبْرٰهِیْمَ الْمُكْرَمِیْنَ" [7] اے محبوب! کیا تمہارے پاس ابراہیم کے معزز مہمانوں کی خبر آئی؟ (ت)

حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے فرمایا فرشتے ان کے لشکری و سپاہی بنے:

"وَاَیَّدَهٗ بِجُنُوْدٍ لَّمْ تَرَوْهَا" [8] "یُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلٰفٍ مِّنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِیْنَ" [9] "وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِیْرٌ" [10]

اور ان فوجوں سے اس کی مدد کی جو تم نے نہ دیکھیں، تمہارا رب تمہاری مدد کو پانچ ہزار فرشتے نشان والے بھیجے گا، اور اس کے بعد فرشتے مدد پر ہیں۔ (ت)

[1] القرآن الکریم ٢٦ / ٨٧ [2] القرآن الکریم ٦٦ / ٨ [3] القرآن الکریم ٣٧ / ٩٩ [4] القرآن الکریم ١٧ / ١ [5] القرآن الکریم ٣٧ / ٩٩ [6] القرآن الکریم ٤٨ / ٢ ٧ القرآن الکریم ٥١ / ٢٤ ٨ القرآن الکریم ٩ / ٤٠ ٩ القرآن الکریم ٣ / ١٢٥ [10] القرآن الکریم ٦٦ / ٤

Fatawa Razawiyya Volume 30

(5) It was said to Kalim (Prophet Moses), peace and blessings be upon him, that he sought the pleasure of God:

"And I hastened to You, my Lord, that You might be pleased." (1) — And I came to You in haste so that You would be pleased. (T)

For Habib (Prophet Muhammad), peace and blessings be upon him, it was stated that God sought his pleasure:

"So We will surely turn you to a qiblah with which you are pleased." (2) "And your Lord is going to give you, and you will be satisfied." (3) — So We will surely turn you towards that Qibla in which your happiness lies. And surely, your Lord will soon give you so much that you will be pleased. (T)

(6) The departure of Kalim (Prophet Moses), peace and blessings be upon him, from Egypt due to fear of Pharaoh was described with the word 'escape' (farar):

"So I fled from you when I feared you." (4) — So I left from your place when I was afraid of you. (T)

The migration (Hijrah) of Habib (Prophet Muhammad), peace and blessings be upon him, was described in the most beautiful terms:

"[Remember, O Muhammad], when those who disbelieved plotted against you." (5) — And O Beloved! Remember when the disbelievers were plotting against you. (T)

(7) Allah spoke to Kalimullah (Prophet Moses), peace and blessings be upon him, at Mount Tur and made it apparent to everyone:

"And I have chosen you, so listen to what is revealed [to you]. Indeed, I am Allah. There is no deity except Me, so worship Me and establish prayer for My remembrance." (6) — Until the end of the verses. And I have chosen you, so listen carefully to what is revealed to you. Indeed, I am Allah; there is no god but Me, so worship Me and establish prayer for My remembrance. Until the end of the verses. (T)

1. Al-Quran Al-Kareem 20/84
2. Al-Quran Al-Kareem 2/144
3. Al-Quran Al-Kareem 93/5
4. Al-Quran Al-Kareem 26/21
5. Al-Quran Al-Kareem 8/30

6. Al-Quran Al-Kareem 20/13 to 14

फतावा रजविया खंड 30

(5) कलीम (हज़रत मूसा) अलैहिस्सलाम को फरमाया, उन्होंने खुदा की रज़ा चाही:

"और ऐ मेरे रब! मैं तेरी तरफ जल्दी हाज़िर हुआ ताकि तू राज़ी हो जाए।" (1) — और मैं तेरी तरफ जल्दी करके हाज़िर हुआ कि तू राज़ी हो। (त)

हबीब (हज़रत मुहम्मद) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के लिए बताया, खुदा ने उनकी रज़ा चाही:

"तो हम ज़रूर तुम्हें उस क़िबला की तरफ फेर देंगे जिसमें तुम्हारी खुशी है।" (2) "और बेशक करीब है कि तुम्हारा रब तुम्हें इतना देगा कि तुम राज़ी हो जाओगे।" (3) — तो ज़रूर हम तुम्हें उस क़िबला की तरफ फेर देंगे जिसमें तुम्हारी खुशी है। और बेशक करीब है कि तुम्हारा रब तुम्हें इतना देगा कि तुम राज़ी हो जाओगे। (त)

(6) कलीम अलैहिस्सलाम का फिरऔन के खौफ से मिस्र से तशरीफ ले जाना 'फरार' (भागने) के शब्द से नकल फरमाया:

"तो मैं तुम से भाग निकला जब मुझे तुम्हारा डर हुआ।" (4) — तो मैं तुम्हारे यहाँ से निकल गया जब कि तुमसे डरा। (त)

हबीब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की हिजरत को बहुत खूबसूरत इबारतों में बयान फरमाया:

"और ऐ महबूब! याद करो जब काफिर तुम्हारे खिलाफ चालें चल रहे थे।" (5) — और ऐ महबूब! याद करो जब काफिर तुम्हारे साथ मकर (चालें) करते थे। (त)

(7) कलीम अल्लाह अलैहिस्सलाम से तूर पर कलाम किया और इसे सब पर जाहिर फरमा दिया:

"और मैंने तुम्हें चुन लिया है, तो अब कान लगा कर सुनो जो तुम्हें वही (प्रकाशना) की जाती है। बेशक मैं ही अल्लाह हूँ, मेरे सिवा कोई माबूद (पूज्य) नहीं, तो मेरी बंदगी करो और मेरी याद के लिए नमाज़ कायम रखो।" (6) — आयतों के आखिर तक। और मैंने तुझे पसंद किया, अब कान लगा कर सुन जो तुझे वही होती है, बेशक मैं ही हूँ अल्लाह कि मेरे सिवा कोई माबूद नहीं तो मेरी बंदगी कर और मेरी याद के लिए नमाज़ कायम रख। आयतों के आखिर तक। (त)

1 अल-कुरआन अल-करीम 20/84 2 अल-कुरआन अल-करीम 2/144 3 अल-कुरआन अल-करीम 93/5 4 अल-कुरआन अल-करीम 26/21 5 अल-कुरआन अल-करीम 8/30 6 अल-कुरआन अल-करीम 20/13-14

पृष्ठ 179/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

(۵) کلیم علیہ الصلوۃ والتسلیم کو فرمایا، انہوں نے خدا کی رضا چاہی:

"وَعَجِلْتُ اِلَیْكَ رَبِّ لِتَرْضٰی ۝" 1 - اور تیری طرف میں جلدی کرکے حاضر ہوا کہ تو راضی ہو۔ (ت)

حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لیے بتایا، خدا نے ان کی رضا چاہی:

"فَلَنُوَلِّیَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا" 2 - "وَلَسَوْفَ یُعْطِیْكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰی ۝" 3 - تو ضرور ہم تمہیں پھیر دیں گے اس قبلہ کی طرف جس میں تمہاری خوشی ہے۔ اور بیشک قریب ہے کہ تمہارا رب تمہیں اتنا دے گا کہ تم راضی ہو جاؤ گے۔ (ت)

(۶) کلیم علیہ الصلوۃ والسلام کا بخوفِ فرعون مصر سے تشریف لے جانا بلفظِ فرار نقل فرمایا:

"فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ" 4 - تو میں تمہارے یہاں سے نکل گیا جبکہ تم سے ڈرا۔ (ت)

حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ہجرت فرمانا باحسن عبارات ادا فرمایا:

"اِذْ یَمْكُرُ بِكَ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا" 5 - اور اے محبوب! یاد کرو جب کافر تمہارے ساتھ مکر کرتے تھے۔ (ت)

(۷) کلیم اللہ علیہ الصلوۃ والتسلیم سے طور پر کلام کیا اور اسے سب پر ظاہر فرما دیا:

"اَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا یُوحٰی ۝ اِنَّنِیْ اَنَا اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا فَاعْبُدْنِیْ ۙ وَ اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِیْ ۝" 6 - الی آخر الاٰیت۔ اور میں نے تجھے پسند کیا، اب کان لگا کر سن جو تجھے وحی ہوتی ہے، بیشک میں

ہی ہوں اللہ کہ میرے سوا کوئی معبود نہیں تو میری بندگی کر اور میری یاد کے لیے نماز قائم رکھ

آیات کے آخر تک۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۸۴/۲۰ 2 القرآن الکریم ۱۴۴/۲ 3 القرآن الکریم ۵/۹۳ 4 القرآن الکریم ۲۱/۲۶ 5

القرآن الکریم ۳۰/۸ 6 القرآن الکریم ۱۳/۲۰ تا ۱۴

Fatawa Rizvia Volume 30

Conversed with the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) above the heavens and concealed it from everyone:

"Then He revealed to His servant what He revealed." (1)	**Now He revealed to His servant what He revealed. (T)**

(8) It was commanded to Dawud (peace be upon him):

"and do not follow desire, for it will mislead you from the way of Allah." (2)	**Do not follow desire, lest it lead you astray from the path of God.**

Concerning the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him), He swore an oath:

"Nor does he speak from [his own] inclination. It is not but a revelation revealed." (3)	**He does not speak out of his own desire; it is naught but revelation that is inspired.**

Now the poor one (author) says, and with Allah is success: (9) Quoted prayer from Nuh and Hud (peace be upon them):

"My Lord, support me because they have denied me." (4)	**O my God! Help me in response to their denial of me.**

To Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) Himself, it was commanded:

"And that Allah may aid you with a mighty victory." (5)	**Allah will aid you with a mighty help.**

(10) Quoted from Nuh and Khalil (peace be upon them), they prayed for forgiveness for their people:

"...Our Lord, forgive me and my parents and..."	**O our Lord! Forgive me and my parents and**

Note: These words are from the prayer of Khalil (peace be upon him), and the prayer of Nuh (peace be upon him) is in these words:

"My Lord, forgive me and my parents and whoever enters my house a believer and the believing men and believing women." (6)

O my Lord! Forgive me and my parents, and whoever enters my home with faith, and all believing men and all believing women. (T)

1. Al-Quran Al-Kareem 53/10
2. Al-Quran Al-Kareem 38/26
3. Al-Quran Al-Kareem 53/3-4
4. Al-Quran Al-Kareem 23/26
5. Al-Quran Al-Kareem 48/3
6. Al-Quran Al-Kareem 71/28

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से आसमानों के ऊपर कलाम फ़रमाया और सब से छुपाया:

"फिर उसने अपने बंदे को वह वह्य (ईश-वाणी) भेजी जो भेजी।" (1)	**अब वह्य फ़रमाई अपने बंदे को जो वह्य फ़रमाई। (त)**

(8) दाऊद (अलैहिस्सलाम) को इरशाद हुआ:

"और अपनी इच्छा का पालन न करना, नहीं तो वह तुम्हें खुदा की राह से भटका देगी।" (2)	**ख़्वाहिश की पैरवी न करना कि तुझे बहका दे ख़ुदा की राह से।**

हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बारे में क़सम खाकर फ़रमाया:

"और वह अपनी इच्छा से कुछ नहीं कहते। वह तो बस एक वह्य (ईश-वाणी) है जो भेजी जाती है।" (3)	**कोई बात अपनी ख़्वाहिश से नहीं कहता, वो तो नहीं मगर वह्य कि इल्क़ा होती है।**

अब फ़क़ीर अर्ज़ करता है वबिल्लाहि तौफ़ीक़: (9) नूह और हूद (अलैहिमुस्सलाम) से दुआ नक़ल फ़रमाई:

"ऐ मेरे रब! मेरी मदद फरमा इस कारण कि उन्होंने मुझे झुठलाया है।" (4)	**इलाही ! मेरी मदद फरमा बदला इस का कि उन्होंने मुझे झुठलाया।**

मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से खुद इरशाद हुआ:

"और ताकि अल्लाह तेरी ज़बरदस्त मदद फ़रमाए।" (5)	**अल्लाह तेरी मदद फ़रमाएगा ज़बरदस्त मदद।**

(10) नूह और ख़लील (अलैहिमुस्सलाम) से नक़ल फ़रमाया, उन्होंने अपनी उम्मत की दुआ-ए-मग़फ़िरत की:

"...ऐ हमारे रब! मुझे और मेरे माँ-बाप को बख़्श दे और..."	**ऐ हमारे रब! मुझे बख़्श दे और मेरे माँ बाप**

टिप्पणी: ये लफ़्ज़ दुआ-ए-ख़लील (अलैहिस्सलाम) के हैं, और दुआ-ए-नूह (अलैहिस्सलाम) इन लफ़्ज़ों से है:

"ऐ मेरे रब! मुझे और मेरे माँ-बाप को और उसे बख़्श दे जो मेरे घर में ईमान के साथ दाख़िल हुआ, और तमाम मोमिन मर्दों और मोमिन औरतों को।" (6)	**ऐ मेरे रब ! मुझे बख़्श दे और मेरे माँ बाप को और उसे जो ईमान के साथ मेरे घर में है और सब मुसलमान मर्दों और सब मुसलमान औरतों को। (त)**

1. अल-कुरान अल-करीम 53/10
2. अल-कुरान अल-करीम 38/26
3. अल-कुरान अल-करीम 53/3-4
4. अल-कुरान अल-करीम 23/26
5. अल-कुरान अल-करीम 48/3
6. अल-कुरान अल-करीम 71/28

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے فوق السموات مکالمہ فرمایا اور سب سے چھپایا:

"فَاَوْحٰی اِلٰی عَبْدِہٖ مَا اَوْحٰی ط" - ۱ ۔ اب وحی فرمائی اپنے بندے کو جو وحی فرمائی۔ (ت)

(۸) داود علیہ الصلوٰۃ والسلام کو ارشاد ہوا:

"وَلَا تَتَّبِعِ الْھَوٰی فَیُضِلَّكَ عَنْ سَبِیْلِ اللہِ ط" خواہش کی پیروی نہ کرنا کہ تجھے بہکادے خدا کی راہ سے۔ - ۲ ۔

حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بارے میں بقسم فرمایا:

"وَمَا یَنْطِقُ عَنِ الْھَوٰی ج اِنْ ھُوَ اِلَّا وَحْیٌ کوئی بات اپنی خواہش سے نہیں کہتا، وہ تو نہیں مگر وحی کہ القا ہوتی ہے۔ یُّوْحٰی لَا" - ۳ ۔

اب فقیر عرض کرتا ہے وباللہ التوفیق: (۹) نوح و ہود علیہما الصلوٰۃ والسلام سے دعا نقل فرمائی:

"رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُوْنِ " - ۴ ۔ الٰہی ! میری مدد فرما بدلاس کا کہ انہوں نے مجھے جھٹلایا۔

محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے خود ارشاد ہوا:

"وَیَنْصُرَكَ اللہُ نَصْرًا عَزِیْزًا " - ۵ ۔ اللہ تیری مدد فرمائے گاہ زبردست مدد۔

(۱۰) نوح و خلیل علیہما الصلوٰۃ والتسلیم سے نقل فرمایا، انہوں نے اپنی امت کی دعائے مغفرت کی:

"...رَبَّنَا اغْفِرْ لِيْ وَلِوَالِدَیَّ وَ..." اے ہمارے رب ! مجھے بخش دے اور میرے ماں باپ

عہ: یہ لفظ دعائے خلیل علیہ الصلوٰۃ والسلام کے ہیں، اور دعائے نوح علیہ الصلوٰۃ والسلام ان لفظوں سے ہے:

"رَبِّ اغْفِرْ لِيْ وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَّلِلْمُؤْمِنِيْنَ وَ الْمُؤْمِنٰتِ ط" ۔ ۶

اے میرے رب ! مجھے بخش دے اور میرے ماں باپ کو اور اسے جو ایمان کے ساتھ میرے گھر میں ہے اور سب مسلمان مردوں اور سب مسلمان عورتوں کو۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۱۰/۵۳ 2 القرآن الکریم ۲۶/۳۸ 3 القرآن الکریم ۳/۵۳ ~ ۴ 4 القرآن الکریم ۲۶/۲۳ 5 القرآن الکریم ۳/۴۸ 6 القرآن الکریم ۲۸/۷۱

Fatawa Rizvia Volume 30

...and for all believers on the day when the account will be established. (T)	**لِلْمُؤْمِنِيْنَ يَوْمَ يَقُوْمُ الْحِسَابُ (1)**

The Beloved [of Allah], peace and blessings be upon him, was himself commanded to seek forgiveness for his Ummah:

"And ask forgiveness for your sin and for the believing men and believing women" (2) - And O Beloved! Seek forgiveness for the sins of your special ones and general Muslim men and women. (T)	**"وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ" (2) ۔**

(11) Concerning Khalil (Prophet Ibrahim), peace be upon him, it is stated that he prayed for his good remembrance to remain among later generations:

"And grant me a reputation of honor among later generations" (3) - And keep my truthful renown among those who come later. (T)	**"وَاجْعَلْ لِّیْ لِسَانَ صِدْقٍ فِی الْاٰخِرِیْنَ" (3) ۔**

To the Beloved [Prophet], peace and blessings be upon him, it was directly said: "And We raised high for you your reputation" (4) (And We have exalted your mention for you. -T) and a more sublime and elevated glad tiding was given:

"It may be that your Lord will raise you to a praised station" (5) - It is near that your Lord will place you in such a position where everyone will praise you. (T)	**"عَسٰۤی اَنْ یَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا" (5) ۔**

So that where the first and the last [generations] are gathered, the sound of the Prophet's praise and glory will burst forth from every tongue. (12) Regarding the story of Khalil (Prophet Ibrahim), peace be upon him, it is mentioned that he made great efforts to avert punishment from the people of Lot, peace be upon him: "He began to argue with Us regarding the people of Lot." (6) (He began to dispute with Us for the sake of the people of Lot. -T) "O Abraham! Turn away from this." (7) O Ibrahim! Do not indulge in this thought. He submitted: "Indeed, Lot is therein." (8) Lot is in that town. The command was: "We know best who is in it." (9) We know very well who are there. To the Beloved [Prophet], peace and blessings be upon him, it was said:

"And Allah would not punish them while you are among them" (10) - Allah will not punish those disbelievers as long as you, O Mercy to the Worlds!, are present among them.	**وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيْهِمْ" (10) ۔**

1. Al-Quran al-Karim 14 / 41
2. Al-Quran al-Karim 47 / 19
3. Al-Quran al-Karim 26 / 84
4. Al-Quran al-Karim 94 / 4
5. Al-Quran al-Karim 17 / 79
6. Al-Quran al-Karim 11 / 74
7. Al-Quran al-Karim 11 / 76
8. Al-Quran al-Karim 29 / 32
9. Al-Quran al-Karim 29 / 32
10. Al-Quran al-Karim 8 / 33

फतावा रिज़विया जिल्द 30

...और सब मुसलमानों को जिस दिन हिसाब कायम होगा। (त) **لِلْمُؤْمِنِيْنَ يَوْمَ يَقُوْمُ الْحِسَابُ (1)**

हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को खुद हुक्म दिया गया कि अपनी उम्मत की मगफिरत मांगो:

"और ऐ महबूब! अपने खास लोगों और आम मुसलमान मर्दों और औरतों के गुनाहों की माफी मांगो।" (त) **"وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ" (2) ۔**

(11) खलील अलैहिस्सलाम के लिए आया, उन्होंने बाद में आने वालों में अपना ज़िक्र-ए-जमील बाकी रहने की दुआ की:

"और मेरी सच्ची नामवरी रख पिछलों में।" (त) **"وَاجْعَلْ لِّىْ لِسَانَ صِدْقٍ فِى الْاٰخِرِيْنَ" (3) ۔**

हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से खुद फरमाया: "और हमने तुम्हारे लिए तुम्हारा ज़िक्र बुलंद कर दिया।" (4) (और हमने तुम्हारे लिये तुम्हारा ज़िक्र बुलंद कर दिया। -त) और इससे आला और अर्फा मुज़दा (सुखद संदेश) मिला:

"करीब है कि तुम्हारा रब तुम्हें ऐसी जगह खड़ा करे जहाँ सब तुम्हारी हम्द करें।" (त) **"عَسٰى اَنْ يَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا" (5) ۔**

जहाँ अव्वलीन व आख़िरीन जमा होंगे, हुज़ूर की हम्द-ओ-सना का शोर हर ज़बान से जोश मारता होगा। (12) खलील अलैहिस्सलाम के किस्से में फरमाया, उन्होंने कौम-ए-लूत अलैहिस्सलाम से अज़ाब टालने की बहुत कोशिश की: "हमसे लूत के बारे में झगड़ने लगा।" (6) (हमसे लूत के बारे में झगड़ने लगा। -त) "ऐ इब्राहिम! इस ख्याल में न पड़।" (7) ऐ इब्राहिम! इस ख्याल में न पड़। अर्ज़ की: "इस बस्ती में लूत है।" (8) उस बस्ती में लूत है। हुक्म हुआ: "हमें खूब मालूम है जो वहाँ हैं।" (9) हमें खूब मालूम है जो वहाँ हैं। हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से इरशाद हुआ:

अल्लाह उन काफिरों पर भी अज़ाब न करेगा जब तक ऐ रहमते आलम! आप उनमें तशरीफ फरमा हैं।

"وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيْهِمْ" (10) ۔

1. अल-कुरआन अल-करीम 14 / 41
2. अल-कुरआन अल-करीम 47 / 19
3. अल-कुरआन अल-करीम 26 / 84
4. अल-कुरआन अल-करीम 94 / 4
5. अल-कुरआन अल-करीम 17 / 79
6. अल-कुरआन अल-करीम 11 / 74
7. अल-कुरआन अल-करीम 11 / 76
8. अल-कुरआन अल-करीम 29 / 32
9. अल-कुरआन अल-करीम 29 / 32
10. अल-कुरआन अल-करीम 8 / 33

کو اور سب مسلمانوں کو جس دن حساب قائم ہوگا ۔ (ت) لِلْمُؤْمِنِیْنَ یَوْمَ یَقُوْمُ الْحِسَابُ (1)

حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو خود حکم دیا اپنی امت کی مغفرت مانگو :

اور اے محبوب ! اپنے خاصوں اور عام مسلمان مردوں اور عورتوں کے گناہوں کی معافی مانگو ۔ (ت) "وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِیْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ" (2) ۔

(11) خلیل علیہ الصلوۃ والسلام کے لیے آیا ، انہوں نے پچھلوں میں اپنے ذکر جمیل باقی رہنے کی دعا کی :

اور میری سچی ناموری رکھ پچھلوں میں ۔ (ت) "وَاجْعَلْ لِّیْ لِسَانَ صِدْقٍ فِی الْاٰخِرِیْنَ" (3) ۔

حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے خود فرمایا : "وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ" (4) (اور ہم نے تمہارے لئے تمہارا ذکر بلند کر دیا ۔ ت) اور اس سے اعلٰی و ارفع مژدہ ملا :

قریب ہے کہ تمہارا رب تمہیں ایسی جگہ کھڑا کرے جہاں سب تمہاری حمد کریں ۔ (ت) "عَسٰۤی اَنْ یَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا" (5) ۔

کہ جہاں اولین و آخرین جمع ہوں گے حضور کی حمد و ثناء کا شور ہر زبان سے جوش زن ہوگا ۔

(12) خلیل علیہ الصلوۃ والسلام کے قصہ میں فرمایا ، انہوں نے قوم لوط علیہ الصلوۃ والسلام سے رفع عذاب میں بہت کوشش کی : "یُجَادِلُنَا فِی قَوْمِ لُوْطٍ" (6) (ہم سے لوط کے بارے میں جھگڑنے لگا ۔ ت) "یٰۤاِبْرٰهِیْمُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا" (7) ۔ اے ابراہیم ! اس خیال میں نہ پڑ ۔ عرض کی : "اِنَّ فِیْهَا لُوْطًا" (8) ۔ اس بستی میں لوط جو ہے ۔ حکم ہوا : "نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ فِیْهَا" (9) ۔ ہمیں خوب معلوم ہیں جو وہاں ہیں ۔ حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ارشاد ہوا :

اللہ ان کافروں پر بھی عذاب نہ کرے گا جب تک اے رحمت عالم ! "وَمَا كَانَ اللهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ

تو ان میں تشریف فرما ہے ۔ فِيْهِمْ" (10) ۔

1 القرآن الکریم ۱۴ / ۴۱ 2 القرآن الکریم ۴۷ / ۱۹ 3 القرآن الکریم ۲۶ / ۸۴ 4 القرآن الکریم ۹۴ / ۴ 5 القرآن الکریم ۱۷ / ۷۹ 6 القرآن الکریم ۱۱ / ۷۴ 7 القرآن الکریم ۱۱ / ۷۶ 8 القرآن الکریم ۲۹ / ۳۲ 9 القرآن الکریم ۲۹ / ۳۲ 10 القرآن الکریم ۸ / ۳۳

Fatawa Razawiya, Volume 30

(13) It was narrated from Khalil (Abraham) peace be upon him: "Our Lord, and accept my supplication" (1). O Allah! Accept my prayer. To the Beloved (Muhammad) peace and blessings of Allah be upon him and for his sake, it was addressed: "And your Lord says, 'Call upon Me; I will respond to you'" (2). Your Lord says, pray to Me, I will accept it.

(14) The Ascension (Miraj) of Kalim (Moses) peace be upon him took place at a worldly tree: "He was called from the right bank of the valley in the blessed place, from the tree" (3). A call was made from the right side of the field in a blessed place from a tree. (T) The Ascension of the Beloved (Muhammad) peace and blessings of Allah be upon him was described up to the Lote Tree of the Utmost Boundary (Sidrat al-Muntaha) and the highest Paradise: "At the Lote Tree of the Utmost Boundary - near it is the Garden of Refuge" (4). Near Sidrat al-Muntaha, near it is the Garden of Refuge. (T)

(15) Kalim (Moses) peace and blessings be upon him complained of the tightness of his heart at the time of his commission: "And my breast tightens and my tongue is not fluent, so send for Aaron" (5). And my chest feels constricted and my tongue does not move [freely], so make Aaron also a messenger. (T) The Beloved (Muhammad) peace and blessings of Allah be upon him was himself granted the blessing of expansion of the chest (Sharh-e-Sadr), and it was counted as a great favor: "Did We not expand for you, [O Muhammad], your breast?" (Have We not expanded your chest? T)

(16) To Kalim (Moses) peace and blessings be upon him, the manifestation (Tajalli) occurred through a veil of fire: "But when he came to it, he was called, 'Blessed is whoever is at the fire and whoever is around it'" (6). Then when he came to the fire, a call was made that blessed is the one who is in the place of manifestation of this fire (i.e., Prophet Moses, peace and blessings be upon him). The manifestation to the Beloved (Muhammad) peace and blessings of Allah be upon him was through the glory of light, and that too was expressed in ambiguous words for the sake of extreme magnification and veneration:

---

1. Al-Quran Al-Karim 14/40
2. Al-Quran Al-Karim 40/60
3. Al-Quran Al-Karim 28/30

4. Al-Quran Al-Karim 53/13 & 15
5. Al-Quran Al-Karim 26/13
6. Al-Quran Al-Karim 27/8

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

(१३) ख़लील (इब्राहीम) अलैहिस्सलाम से नक़्ल फ़रमाया: "ऐ हमारे रब! और मेरी दुआ क़बूल फ़रमा" १। ऐ इलाही! मेरी दुआ क़बूल फ़रमा। हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम और उनके वसीले से इरशाद हुआ: "और तुम्हारे रब ने फ़रमाया: 'मुझे पुकारो, मैं तुम्हारी पुकार सुनूंगा'" २। तुम्हारा रब फ़रमाता है मुझसे दुआ मांगो मैं क़बूल करूँगा।

(१४) कलीम (मूसा) अलैहिस्सलाम की मेराज दुनियावी दरख़्त पर हुई: "उन्हें वादी के दाहिने किनारे से एक बरकत वाली जगह में एक दरख़्त से पुकारा गया" ३। निदा की गई मैदान के दाएं किनारे से बरकत वाले मकाम में पेड़ से। (त) हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की मेराज सिदरतुल मुंतहा और फ़िरदौस-ए-आला तक बयान फ़रमाई: "सिदरतुल मुंतहा के पास - उसके पास जन्नतुल मावा है" ४। सिदरतुल मुंतहा के पास, उसके पास जन्नतुल मावा है। (त)

(१५) कलीम अलैहिस्सलाम ने रिसालत सौंपे जाने के वक़्त अपनी दिल की तंगी की शिकायत की: "और मेरा सीना तंग होता है और मेरी ज़बान नहीं चलती, तो हारून को भी रसूल कर" ५। और मेरा सीना तंगी करता है और मेरी ज़बान नहीं चलती तो तू हारून को भी रसूल कर। (त) हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को ख़ुद शरह-ए-सद्र की दौलत बख्शी, और इसे अज़ीम एहसान रखा: "क्या हमने तुम्हारा सीना कुशादा नहीं किया"। (क्या हमने तुम्हारा सीना खोल नहीं दिया। त)

(१६) कलीम अलैहिस्सलाम पर हिजाब-ए-नार (आग के परदे) से तजल्ली हुई: "फिर जब वो उसके पास आया, तो आवाज़ दी गई कि बरकत दिया गया वह जो आग (की तजल्ली गाह) में है और जो उसके आस पास हैं" ६। फिर जब वह आग के पास आया, निदा की गई कि बरकत दिया गया वह जो इस आग की जलवा गाह में है (यानी हज़रत मूसा अलैहिस्सलाम)। हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर जलवा-ए-नूर से तजल्ली हुई और वह भी निहायत तफ़ख़ीम व ताज़ीम के लिए मुबहम (अस्पष्ट) अल्फ़ाज़ में बयान फ़रमाई गई:

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम १४/ ४०
2. अल-क़ुरआन अल-करीम ४०/ ६०
3. अल-क़ुरआन अल-करीम २८/ ३०
4. अल-क़ुरआन अल-करीम ५३/ १३ और १५

5. अल-क़ुरआन अल-करीम २६/ १३
6. अल-क़ुरआन अल-करीम २७/ ८

(۱۳) خلیل علیہ الصلوۃ والسلام سے نقل فرمایا: "رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ" 1۔ الٰہی! میری دعا قبول فرما۔ حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور ان کے طفیلوں کو ارشاد ہوا: "قَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ" 2۔ تمہارا رب فرماتا ہے مجھ سے دعا مانگو میں قبول کروں گا۔

(۱۴) کلیم علیہ الصلوۃ والسلام کی معراج درخت دنیا پر ہوئی: "نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ" 3۔ ندا کی گئی میدان کے دائیں کنارے سے برکت والے مقام میں پیڑ سے۔ (ت) حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی معراج سدرۃ المنتہٰی و فردوسِ اعلٰی تک بیان فرمائی: "عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ ۝ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ" 4۔ سدرۃ المنتہٰی کے پاس، اس کے پاس جنت الماوٰی ہے۔ (ت)

(۱۵) کلیم علیہ الصلوۃ والتسلیم نے وقت ارسال اپنی دل تنگی کی شکایت کی: "وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ" 5۔ اور میرا سینہ تنگی کرتا ہے اور میری زبان نہیں چلتی تو تُو ہارون کو بھی رسول کر۔ (ت) حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو خود شرحِ صدر کی دولت بخشی، اور اس سے منتِ عظمٰی رکھی: "أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ"۔ (کیا ہم نے تمہارا سینہ کشادہ نہ کیا۔ ت)

(۱۶) کلیم علیہ الصلوۃ والتسلیم پر حجابِ نار سے تجلی ہوئی: "فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا" 6۔ پھر جب وہ آگ کے پاس آیا، ندا کی گئی کہ برکت دیا گیا وہ جو اس آگ کی جلوہ گاہ میں ہے (یعنی حضرت موسٰی علیہ الصلوۃ والسلام) حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر جلوہ نور سے تجلی ہوئی اور وہ بھی غایتِ تفخیم و تعظیم کے لئے بالفاظِ ابہام بیان فرمائی گئی:

1 القرآن الكريم ١٤/ ٤٠ 2 القرآن الكريم ٤٠/ ٦٠ 3 القرآن الكريم ٢٨/ ٣٠ 4 القرآن الكريم ٥٣/ ١٣ و ١٥ 5 القرآن الكريم ٢٦/ ١٣ 6 القرآن الكريم ٢٧/ ٨

Fatawa Razawiya Volume 30

"When there covered the Lote-tree that which covered [it]."[1]	When that which covered, covered the Lote-tree.

Ibn Abi Hatim, Ibn Mardawayh, Bazzar, Abu Ya'la, Bayhaqi narrated from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) in the long Hadith of Mi'raj:

Then he reached the Lote-tree, and it was covered by the light of the Creator, the Almighty and Majestic.	Then the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) reached the Lote-tree.
Then Allah spoke to him at that time and said: "Ask."[2]	The light of the Creator, the Almighty and Majestic, covered it. At that time, Jalla Jalaluhu spoke to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and said: "Ask, O Muhammad (peace and blessings be upon him)."

(17) It is narrated that Kaleem (Moses, peace and blessings be upon him) disassociated and severed ties with everyone except himself and his brother. When he commanded his people to kill the Amalekites and they did not obey, he pleaded:

"My Lord, indeed I do not possess [power] except for myself and my brother, so separate us from the defiantly disobedient people."[3]	O Lord! I have no power except over myself and my brother, so separate us from this sinful people.

He (Allah) included even the disbelievers under the shadow and dignity of the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him):

"But Allah would not punish them while you, [O Muhammad], are among them."[4]	And it is not the work of Allah to punish them as long as, O Beloved! you are present among them.
"It may be that your Lord will raise you to a Praised Station."[5]	It is near that your Lord will stand you at that place where all shall praise you. (T)

[1] Al-Quran Al-Karim 53/16 [2] Tafsir Ibn Abi Hatim under the verse 17/71, Maktaba Nizar Mustafa Al-Baz Makkah Al-Mukarramah Riyadh 7/2313, Jami' al-Bayan (Tafsir al-Tabari) under the verse 53/16, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/68, al-Durr al-Manthur with reference to al-Bazzar, Abu Ya'la, Ibn Abi Hatim, Ibn Mardawayh, and

al-Bayhaqi under the verse 17/1, 5/78 [3] Al-Quran Al-Karim 5/25 [4] Al-Quran Al-Karim 8/33 [5] Al-Quran Al-Karim 17/79

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"जब छा गया सिदरा पर जो कुछ छाया।"[1] जब छा गया सिदरा पर जो कुछ छाया।

इब्न अबी हातिम, इब्न मरदवैयाह, बज़ार, अबू याला, बैहक़ी ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मेराज की लंबी हदीस में रिवायत किया:

फिर वह सिदरा तक पहुंचे और उसे ख़ालिक़ अज़्ज़ो व जल्ल के नूर ने ढांप लिया।	फिर हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सिदरा तक पहुंचे।
फिर अल्लाह ने उस समय उनसे कलाम किया और फ़रमाया: मांगो।[2]	ख़ालिक़ अज़्ज़ो व जल्ल का नूर उस पर छा गया। उस समय जल्ला जलालुहु ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से कलाम किया और फ़रमाया: मांगो ऐ मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

(17) कलीम (हज़रत मूसा अलैहिस्सलाम) से अपने और अपने भाई के अलावा, सबसे बरात और ताल्लुक़ खत्म करने का ज़िक्र है। जब उन्होंने अपनी क़ौम को अमालिक़ा को मारने का हुक्म दिया और उन्होंने नहीं माना, तो अर्ज़ की:

"ऐ रब! मैं किसी चीज़ का मालिक नहीं हूँ सिवाय अपनी ज़ात और अपने भाई के, तो तू हम में और इस नाफ़रमान क़ौम में जुदाई कर दे।"[3]	ऐ रब! मैं इख़्तियार नहीं रखता मगर अपना और अपने भाई का, तो जुदाई फरमा दे हम में और इस गुनहगार क़ौम में।

हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान और प्रतिष्ठा के साये में काफ़िरों तक को शामिल फरमाया:

"और अल्लाह का काम नहीं कि उन्हें अज़ाब दे जब तक ऐ महबूब! तुम उनके बीच हो।"[4]	और अल्लाह का काम नहीं कि उन्हें अज़ाब करे जब तक ऐ महबूब! तुम इन में तशरीफ़ फरमा हो।
"करीब है कि तुम्हारा रब तुम्हें उस जगह खड़ा करे जहाँ सब तुम्हारी हम्द करें।"[5]	करीब है कि तुम्हारा रब तुम्हें उस जगह खड़ा करे जहाँ सब तुम्हारी हम्द करें। (त)

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 53/16 [2] तफ़सीर इब्न अबी हातिम आयत 17/71 के तहत, मकतबा निज़ार मुस्तफ़ा अल-बाज़ मक्का अल-मुकर्रमा रियाद 7/2313, जामे अल-बयान (तफ़सीर तबरी) आयत 53/16 के तहत, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी बेरूत 2/68, अल-दुर अल-मंसूर ब-हवाला

अल-बज़ार व अबू याला व इब्न अबी हातिम व इब्न मरदवैयाह व अल-बैहक़ी आयत 17/1, 5/78 के तहत। [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 5/25 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 8/33 [5] अल-क़ुरआन अल-करीम 17/79

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

"اِذْ یَغْشَی السِّدْرَۃَ مَا یَغْشٰی ؕ ﴿۱۶﴾"[1] جب چھا گیا سدرہ پر جو کچھ چھایا۔

ابن ابی حاتم ، ابن مردویہ ، بزار ، ابو یعلی ، بیہقی حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حدیث طویل معراج میں راوی:

ثم انتھیٰ الی السدرۃ	
فغشِیہا نور الخلاق عزوجل	پھر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سدرہ تک پہنچے۔
فکلّمہ تعالٰی عند ذلک فقال لہ سل [2]۔	خالق عز و جل کا نور اس پر چھایا۔ اس وقت جل جلالہ نے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کلام کیا اور فرمایا : مانگو اے محمد صلی اللہ علیہ وسلم۔

(۱۷) کلیم علیہ الصلوۃ والتسلیم سے اپنے اور اپنے بھائی کے سوا ، سب سے براءت و قطع تعلق نقل فرمایا۔ جب انہوں نے اپنی قوم کو قتلِ عمالقہ کا حکم دیا اور انہوں نے نہ مانا۔ عرض کی :

"رَبِّ اِنِّیْ لَاۤ اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسِیْ وَ اَخِیْ فَافْرُقْ بَیْنَنَا وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفٰسِقِیْنَ ﴿۲۵﴾"[3] الہی ! میں اختیار نہیں رکھتا مگر اپنا اور اپنے بھائی کا ، تو جدائی فرما دے ہم میں اور اس گنہگار قوم میں۔

حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ظل و جاہت میں کفار تک کو داخل فرمایا :

"مَا كَانَ اللّٰهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ اَنْتَ فِیْهِمْ ۚ"[4] اور اللہ کا کام نہیں کہ انہیں عذاب کرے جب تک اے محبوب ! تم ان میں تشریف فرما ہو۔

"عَسٰٓى اَنْ يَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا ۝"[5]

قریب ہے کہ تمہارا رب تمہیں اس جگہ کھڑا کرے جہاں سب تمہاری حمد کریں۔ (ت)

[1] القرآن الکریم ۱۲/۵۳ [2] تفسیر ابن ابی حاتم تحت الآیۃ ۱۷/ ۷۱ مکتبہ نزار مصطفیٰ الباز مکہ المکرمہ ریاض ۷ /۲۳۱۳، جامع البیان (تفسیر طبری) تحت الآیۃ ۵۳ /۱۶ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۶۸، الدر المنثور بحوالہ البزار وابو یعلی وابن ابی حاتم وابن مردویہ والبیہقی تحت الآیۃ ۱۷/۱ / ۱۵ / ۷۸ [3] القرآن الکریم ۵/ ۲۵ [4] القرآن الکریم ۸/ ۳۳ [5] القرآن الکریم ۱۷/ ۷۹

Fatawa-e-Razvia, Volume 30

This is the Great Intercession (Shafa'at-e-Kubra) which includes everyone present at the gathering, whether they are in agreement or opposition. (18) It was stated regarding Aaron (Harun) and the Interlocutor (Musa), peace and blessings be upon them, that when they went to Pharaoh, they expressed their fear: "Our Lord, indeed we fear that he will hasten [punishment] against us or that he will transgress." (1) - O our Lord! Indeed we fear that he may commit excesses against us or behave with mischief. (T)

Upon this, the command was: "Fear not. Indeed, I am with you both; I hear and I see." (2) - Do not fear, I am with you, listening and seeing.

To his Beloved [Prophet Muhammad], peace and blessings of Allah be upon him, He gave the glad tidings of protection himself: "And Allah will protect you from the people." (3) - (And Allah will protect you from the people. T)

(19) Concerning Jesus (Isa), peace be upon him, it is stated that he will be questioned about what others said: "O Jesus, Son of Mary, did you say to the people, 'Take me and my mother as two deities besides Allah'?" (4) - O Jesus, son of Mary! Did you say to the people to take me and my mother as two gods besides Allah?

In Ma'alim [al-Tanzil], it is mentioned that upon this question, every joint of Prophet Ruhullah [Jesus], peace and blessings be upon him, will tremble out of fear of Allah, and blood will flow from every hair follicle like a fountain. Then he will submit an answer, which Almighty Allah will verify. When the Beloved [Prophet Muhammad], peace and blessings of Allah be upon him, intended to set out for the Battle of Tabuk, and the hypocrites sought permission not to go by making false excuses. On this, the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, was also questioned, but notice the manner of grace, love, kindness, and favor here. It was said: "May Allah pardon you, [O Muhammad]; why did you give them permission?" (6) - May Allah forgive you, why did you give them permission.

1. Al-Quran al-Karim 20/45
2. Al-Quran al-Karim 20/46
3. Al-Quran al-Karim 5/67
4. Al-Quran al-Karim 5/116
5. Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghwi) under Verse 5/116, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/66

6. Al-Quran al-Karim 9/43

फतवा-ए-रज़विया, खंड 30

यह महान शफ़ाअत (सिफारिश) है जो सभा के सभी लोगों, चाहे वे सहमत हों या विरोधी, सबको शामिल करती है। (18) हारून और कलीम (मूसा) अलैहिमुस्सलाम के लिए फ़रमाया गया, जब उन्होंने फिरौन के पास जाते समय अपना डर व्यक्त किया: "ऐ हमारे रब! निस्संदेह हमें डर है कि वह हम पर ज़्यादती करेगा या शरारत से पेश आएगा।" (1) - "रब्बना इन्ना नखाफु अन यफृता अलैना औ अन यतगा।"

इस पर आदेश हुआ: "डरो नहीं, मैं तुम्हारे साथ हूँ, सुनता और देखता हूँ।" (2) - "ला तखाफ़ा इन्ननी मअकुमा अस्माउ व अरा।"

अपने हबीब (मुहम्मद) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को स्वयं सुरक्षा की खुशखबरी दी: "और अल्लाह लोगों से तुम्हारी रक्षा करेगा।" (3) - "वल्लाहु यअसिमुका मिनन नास।"

(19) ईसा अलैहिस्सलाम के बारे में फ़रमाया कि उनसे दूसरों की कही हुई बात पर इस प्रकार सवाल होगा: "ऐ मरियम के बेटे ईसा! क्या तूने लोगों से कहा था कि मुझे और मेरी माँ को अल्लाह के सिवा दो खुदा बना लो?" (4) - "या ईसब्ना मरयमा अ-अन्ता कुल्ता लिन्नासित्तखिज़ूनी व उम्मिया इलाहैनि मिन दूनिल्लाह।"

'मआलिम' में है कि इस सवाल पर अल्लाह के डर से हज़रत रूहुल्लाह (ईसा अलैहिस्सलाम) का अंग-अंग कांप उठेगा और रोम-रोम से खून का फव्वारा बहेगा, फिर वह उत्तर देंगे जिसकी पुष्टि अल्लाह तआला फ़रमाएगा। हबीब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जब गज़वा-ए-तबुक का इरादा फ़रमाया और मुनाफ़िकों ने झूठे बहाने बनाकर न जाने की अनुमति ले ली। इस पर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से भी सवाल हुआ, मगर यहाँ जो कृपा, प्रेम, उदारता और अनुग्रह की शान है वह विचारणीय है। फ़रमाया: "अल्लाह तुम्हें क्षमा करे, तुमने उन्हें अनुमति क्यों दे दी।" (6) - "अफ़ल्लाहु अन्का लिमा अज़िन्ता लहुम।"

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 20/45
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 20/46
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/67
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/116

5. मआलिम अल-तन्ज़ील (तफ़्सीर अल-बग़वी) आयत 5/116 के अंतर्गत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/66
6. अल-क़ुरआन अल-करीम 9/43

पृष्ठ 184/772

یہ شفاعتِ کبری ہے کہ تمام اہل موقف موافق و مخالف سب کو شامل۔ (۱۸) ہارون و کلیم علیہم الصلوۃ والتسلیم کے لیے فرمایا، انہوں نے فرعون کے پاس جاتے اپنا خوف عرض کیا: "رَبَّنَآ اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ یَّفْرُطَ عَلَیْنَا اَوْ اَنْ یَّطْغٰی"[1] ۔ اے ہمارے رب ! بے شک ہم ڈرتے ہیں کہ وہ ہم پر زیادتی کرے یا شرارت سے پیش آئے۔ (ت)

اس پر حکم ہوا: "لَا تَخَافَآ اِنَّنِیْ مَعَکُمَآ اَسْمَعُ وَ اَرٰی"[2] ۔ ڈرو نہیں، میں تمہارے ساتھ ہوں، سنتا اور دیکھتا۔

حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو خود مژدہ نگہبانی دیا: "وَاللّٰہُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ"[3] ۔ (اور اللہ تمہاری نگہبانی کرے گا لوگوں سے۔ ت)

(۱۹) مسیح علیہ الصلوۃ والسلام کے حق میں فرمایا ان سے پرائی بات پر یوں سوال ہوگا: "یٰعِیْسَی ابْنَ مَرْیَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُوْنِیْ وَ اُمِّیَ اِلٰہَیْنِ مِنْ دُوْنِ اللّٰہِ"[4] ۔ اے مریم کے بیٹے عیسٰی! کیا تو نے لوگوں سے کہہ دیا تھا کہ مجھے اور میری ماں کو اللہ کے سوا دو خدا ٹھہرا لو۔

معالم میں ہے اس سوال پر خوفِ الٰہی سے حضرت روح اللہ صلوات اللہ وسلامہ علیہ کا بند بند کانپ اٹھے گا اور ہر بنِ مُوسٰی خون کا فوارہ بہے گا پھر جواب عرض کریں گے جس کی حق تعالٰی تصدیق فرماتا ہے۔ حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے جب غزوہ تبوک کا قصد فرمایا اور منافقوں نے جھوٹے بہانے بنا کر نہ جانے کی اجازت لے لی۔ اس پر سوال تو حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم سے بھی ہوا مگر یہاں جو شانِ لطف و محبت و کرم و عنایت ہے قابلِ غور ہے ارشاد فرمایا: "عَفَا اللّٰہُ عَنْکَ لِمَ اَذِنْتَ لَھُمْ"[6] ۔ اللہ تجھے معاف فرمائے، تو نے انہیں اجازت کیوں دے دی۔

1 القرآن الكريم ٤٥/٢٠ 2 القرآن الكريم ٤٦/٢٠ 3 القرآن الكريم ٦٧/٥ 4 القرآن الكريم ١١٦/٥ 5 معالم التنزيل (تفسير البغوى) تحت الآية ١٦/٥ دار الكتب العلمية بيروت ٦٦/٢ 6 القرآن الكريم ٤٣/٩

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Subhan Allah! The question comes later, but the word of love comes first. All praise is due to Allah, the Lord of the Worlds.

(20) It is narrated regarding Jesus (peace and blessings be upon him) that he sought help from his followers:

"But when Jesus felt [persistence in] disbelief from them, he said, 'Who are my supporters for [the cause of] Allah?'"[1] - Then when Jesus perceived disbelief from them, he said, "Who will be my helpers towards Allah?" The disciples said, "We are the helpers of Allah's religion."

Regarding the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him and his family), the Prophets and Messengers were commanded to support him: "You must believe in him and you must support him."[2] - (You must certainly believe in him and you must certainly help him. - Transl.)

In short, whatever any beloved received, he received it all, and even better and higher, and what he received was given to no one else.

"The beauty of Yusuf, the breath of Jesus, the white hand [of Moses] - what all the beautiful ones possess, you possess alone."[3]

(You possess the beauty of Yusuf (peace be upon him), the breath of Jesus (peace be upon him), and the radiant hand [of Moses (peace be upon him)]. All the perfections they collectively possess, you possess alone. - Transl.)

May Allah's peace and blessings be upon him and upon his family and companions, and praise be to Allah, the Lord of the worlds.

Second Structure: Brilliant and Great Hadiths Presented Here First Radiance: Some Divine Revelations Besides the Noble Quranic Verses

First Revelation: Hakim, Bayhaqi, Tabarani, Ajurri, Abu Nuaim, Ibn Asakir [narrate from] the Leader of the Believers, Umar Faruq (may Allah be pleased with him).

He (the narrator) said: "The chain of transmission is authentic and it is established." | And he said that its chain of transmission is authentic, Allama Ibn Amir al-Hajj (continued on next page).

[1] Al-Quran Al-Karim 3/52 [2] Al-Quran Al-Karim 3/81 [3] Page 185 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

सुब्हान अल्लाह! सवाल पीछे है और मोहब्बत का कलमा पहले। और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सारे जहानों का रब है।

(20) मसीह (अलैहिस्सलाम) से नक़्ल फ़रमाया, उन्होंने अपने उम्मतियों से मदद तलब की:

"फ़लम्मा अहस्सा ईसा मिन्हुमुल कुफ़रा क़ाला मन अनसारी इलल्लाह"[1] - फिर जब ईसा ने उनसे कुफ़्र पाया, तो कहा, "कौन अल्लाह की तरफ मेरे मददगार होते हैं?" हवारियों ने कहा, "हम अल्लाह के दीन के मददगार हैं।"

हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की निसबत अम्बिया और मुरसलीन को नुसरत का हुक्म हुआ: "लतु'मिनुन्ना बिही व लतन्शुरुन्नहू"[2] - (तुम ज़रूर उस पर ईमान लाना और ज़रूर उसकी मदद करना। - त)

ग़रज़ जो किसी महबूब को मिला वह सब और उससे अफ़ज़ल व आला उन्हें मिला, और जो उन्हें मिला वह किसी को न मिला।

"हुस्ने यूसुफ़ दमे ईसा यदे बैज़ा दारी - आंचे ख़ूबां हमह दारंद तू तन्हा दारी"[3]

(आप यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) का हुस्न, ईसा (अलैहिस्सलाम) की फूँक और रौशन हाथ रखते हैं। जो कमालात वह सारे रखते हैं, आप अकेले रखते हैं। - त)

सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम व अला आलिही व असहाबिही व बारिक व सल्लम, वल हम्दु लिल्लाहि रब्बिल आलमीन।

हैक्ल दोम में लाई मुतल्ली अहादीसे जलीला ताबिशे अव्वल चंद वह्ये रब्बानी इलावा आयाते करीमा क़ुरआनी

वह्ये अव्वल: हाक़िम, बैहक़ी, तबरानी, आजुरी, अबू नईम, इब्ने असाकिर अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु।

अन्हु: व क़ाला सहीहुल इस्नाद व अक़र्रहू अलैहि | और कहा कि इसकी इस्नाद सही है, अल्लामा इब्ने अमीरुल हाज (बाक़ी अगले सफ़े पर)

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 52/3 (सूरह 3, आयत 52) [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 81/3 (सूरह 3, आयत 81) [3] पृष्ठ 772 में से 185

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

سبحان اللہ ! سوال پیچھے ہے اور محبت کا کلمہ پہلے۔ والحمد للہ رب العالمین۔

(۲۰) مسیح علیہ الصلوۃ والسلام سے نقل فرمایا، انہوں نے اپنے امتیوں سے مدد طلب کی:

"فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ" [1] - پھر جب عیسٰی نے ان سے کفر پایا، بولا کون میرے مدد گار ہوتے ہیں اللہ کی طرف۔ حواریوں نے کہا ہم دین خدا کے مدد گار ہیں۔

حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم کی نسبت انبیاء و مرسلین کو حکم نصرت ہوا: "لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ" [2]- (تم ضرور ضرور اس پر ایمان لانا اور ضرور ضرور اس کی مدد کرنا۔ ت)

غرض جو کسی محبوب کو ملا وہ سب اور اس سے افضل و اعلٰی انہیں ملا، اور جو انہیں ملا وہ کسی کو نہ ملا۔

حسن یوسف دم عیسٰی ید بیضا داری - آنچہ خوباں ہمہ دارند تو تنہا داری [3]

(آپ یوسف (علیہ السلام) کا حسن، عیسٰی (علیہ السلام) کی پھونک اور روشن ہاتھ رکھتے ہیں۔ جو کمالات وہ سارے رکھتے ہیں آپ اکیلے رکھتے ہیں۔ ت)

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وعلٰی آلہ واصحابہ وبارک وسلم، والحمد للہ رب العالمین۔

ہیکل دوم میں لائی متلالی احادیث جلیلہ تابش اول چند وحی ربانی علاوہ آیات کریمہ قرآنی

وحی اول : حاکم، بیہقی، طبرانی، آجری، ابو نعیم، ابن عساکر امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ

عنہ: وقال صحیح الاسناد واقرہ علیہ | اور کہا کہ اس کا اسناد صحیح ہے، علامہ ابن امیر الحاج

(باقی بر صفحہ آئندہ)

[1] القرآن الکریم ۵۲/۳ [2] القرآن الکریم ۸۱/۳ 3 Page 185 of 772

Fatawa Razawiyya, Volume 30

The narrator relates that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Column]: When Adam committed the error, he said: "O my Lord, I ask You for the sake of Muhammad to forgive me." God said: "How do you know Muhammad?" He said: "Because when You created me with Your hand and breathed Your spirit into me, I lifted my head and saw written on the pillars of the Throne: 'There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah.' I knew then that You would not join to Your name any except the one most beloved of creation to You." God said: "You have spoken the truth, O Adam. If it were not for Muhammad, I would not have created you." In a narration by al-Hakim, Allah Almighty said: "You have spoken the truth, O Adam. Indeed, he is the most beloved of creation to Me. Since you have asked Me for his sake..."

[Urdu Column]: Meaning, when Adam (peace be upon him) committed the error, he requested his Lord: "O my Lord! For the sake of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), forgive me." The Lord of the Worlds said: "How did you recognize Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him and his progeny)?" He replied: "When You created me with Your hand of power and breathed Your spirit into me, I lifted my head and found written on the pillars of the Throne 'La ilaha illallah Muhammadur Rasulullah'. I realized that You have only joined with Your name the name of the one who is most beloved to You among all creation." Allah Almighty said: "O Adam! You have spoken the truth. Indeed, he is more beloved to Me than all the worlds. Now that you have asked Me through the medium of his right, I forgive you; and if Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) were not there, then..."

(Remainder of the footnote from the previous page): ...maintained it in 'al-Hilyah', and al-Subki in 'Shifa al-Siqam'. I say: what is established with me is that it is not below the level of 'Hasan' (fair/good). And Allah Almighty knows best. 12-Minhu (T)

[Arabic text at the bottom]: Al-Allamah Ibn Amir al-Hajj in 'al-Hilyah' and al-Subki in 'Shifa al-Siqam'. I say: what is established with me is that it does not fall below the rank of 'Hasan' (fair). And Allah Almighty knows best. 12-Minhu.

---

1 Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, Chapter on what has come regarding the Messenger of Allah (peace be upon him) speaking of his Lord's blessing, etc., Dar al-

Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 5/489; Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography of [Isa] peace be upon him, 7/77, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/309.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

रावी हुज़ूर सैय्यदुल मुरसलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत करते हैं कि आप ने फ़रमाया:

[अरबी कॉलम]: जब आदम से खता हुई, तो उन्होंने अर्ज़ की: "ऐ रब! मैं तुझसे मुहम्मद के हक़ का वसीला देकर सवाल करता हूँ कि मेरी मग़फिरत फ़रमा।" अल्लाह ने फ़रमाया: "तूने मुहम्मद को कैसे पहचाना?" अर्ज़ की: "जब तूने मुझे अपने हाथ से बनाया और मुझमें अपनी रूह फूँकी, तो मैंने सर उठाया और अर्श के पायों पर 'ला इलाहा इल्लल्लाहु मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' लिखा पाया। मैंने जान लिया कि तूने अपने नाम के साथ उसी का नाम मिलाया है जो तुझे तमाम मखलूक में सबसे ज़्यादा प्यारा है।" अल्लाह ने फ़रमाया: "ऐ आदम! तूने सच कहा। अगर मुहम्मद न होते तो मैं तुझे पैदा न करता।" हाकिम की एक रिवायत में है कि अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ आदम! तूने सच कहा, बेशक वह मुझे सारी मखलूक में सबसे ज़्यादा महबूब है, चूँकि तूने उसके हक के साथ मुझसे सवाल किया है..."

[उर्दू कॉलम]: यानी आदम अलैहिस्सलाम ने खता का इर्तिकाब किया तो उन्होंने अपने रब से अर्ज़ की: "ऐ रब मेरे! मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सदके मेरी मग़फिरत फ़रमा।" रब्बुल आलमीन ने फ़रमाया: "तूने मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कैसे पहचाना?" अर्ज़ की: "जब तूने मुझे अपनी कुदरत के हाथ से बनाया और मुझमें अपनी रूह फूँकी, मैंने सर उठाया तो अर्श के पायों पर 'ला इलाहा इल्लल्लाहु मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' लिखा पाया। जान लिया कि तूने अपने नाम के साथ उसी का नाम मिलाया है जो तुझे तमाम मखलूक से ज़्यादा प्यारा है।" अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ आदम! तूने सच कहा, बेशक वह मुझे तमाम जहान से ज़्यादा प्यारा है। अब चूँकि तूने उसके हक का वसीला देकर मुझसे माँगा है, तो मैं तेरी मग़फिरत करता हूँ, और अगर मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) न होते तो..."

(पिछले सफ़े का बाकी हाशिया): ...ने 'हिलिया' में और सुब्की ने 'शिफ़ाउस्सिक़ाम' में इसे बरक़रार रखा। मैं कहता हूँ कि जो मेरे नज़दीक साबित है, वह यह कि यह 'हुस्न' (हसन) के दर्जे से कम नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। 12-मिन्हु (त)

[नीचे का अरबी टेक्स्ट]: अल्लामा इब्ने अमीरुल हाज ने 'हिलिया' में और सुब्की ने 'शिफ़ाउस्सिक़ाम' में। मैं कहता हूँ: जो मेरे नज़दीक तय पाया है वह यह कि यह 'हुस्न' के दर्जे से कम नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। 12-मिन्हु।

1 दलाइलुन नबुव्वा लिल-बैहक़ी, बाब... दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत 5/489; तारीख़े दमिश्क़ अल-कबीर, 7/77, दार इह्याउत तुरास अल-अरबी, बेरुत 7/309.

पेज 186/772

سے راوی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[عربی کالم]: لما اقترف أدم الخطیئة قال رب اسئلک بحق محمد لما غفرت لی، قال وکیف عرفت محمدا قال لانك لما خلقتنی بیدك ونفخت فی من روحك رفعت رأسی فرأیت علی قوائم العرش مکتوبا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ فعلمت انك لم تضف الی اسمك الا احب الخلق الیك قال صدقت یادم ولو لا محمد ما خلقتك و في روایة عند الحاکم فقال اللہ تعالی صدقت یادم انہ لا حب الخلق الی اما اذ سئلتنی بحقہ

[اردو ترجمہ کالم]: یعنی آدم علیہ الصلوۃ والسلام نے خطا کا ارتکاب کیا تو انہوں نے اپنے رب سے عرض کی ، اے رب میرے! صدقہ محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا میری مغفرت فرما۔ رب العلمین نے فرمایا : تو نے محمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم) کو کیونکر پہچانا؟ عرض کی : جب تو نے مجھے اپنے دست قدرت سے بنایا اور مجھ میں اپنی روح ڈالی میں نے سر اٹھایا تو عرش کے پایوں پر لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ لکھا پایا ، جانا کہ تو نے اپنے نام کے ساتھ اسی کا نام ملایا ہے جو تجھے تمام مخلوق سے زیادہ پیارا ہے۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا : اے آدم! تو نے سچ کہا بے شک وہ مجھے تمام جہان سے زیادہ پیارا ہے ، اب کہ تو نے اس کے حق کا وسیلہ کر کے مجھ سے مانگا تو میں تیری مغفرت کرتا ہوں ، اور اگر محمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) نہ ہوتا تو

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) نے حلیہ میں اور سبکی نے شفاء السقام میں اس کو برقرار رکھا۔ میں کہتا ہوں جو میرے ہاں ثابت ہے وہ یہ کہ وہ درجہ حسن سے کمتر نہیں۔ اور اللہ تعالٰی بہتر جانتا ہے۔ ۱۲ منہ (ت)

العلامة ابن امیر الحاج فی الحلیة والسبکی فی شفاء السقام اقول: والذی تحرر عندی انه لا ینزل عن درجة الحسن، والله تعالیٰ اعلم ۱۲ منہ۔

---

1 دلائل النبوة للبیهقی باب ما جاء في تحدّث رسول الله صلی الله علیه وسلم بنعمة ربه الخ دار الکتب العلمیة بیروت ۵ / ۴۸۹، تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ علیہ السلام ۷/ ۷۷ داراحیاء التراث العربی بیروت ۷/ ۳۰۹

Fatawa Rizwia Volume 30

Arabic	English Translation
1. So I have forgiven you; and if it were not for Muhammad, I would not have forgiven you nor created you.	I would not have forgiven you, nor would I have created you.

In the narration of Bayhaqi and Tabarani: Adam (peace be upon him) submitted:

Arabic	English Translation
2. I saw written in every place of Paradise: 'There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah.' So I knew that he is the most honorable of Your creation to You.	I saw 'There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah' written everywhere in Paradise, so I realized that he is the most honorable of all creation in Your presence.

In the narration of Aajuri it says:

Arabic	English Translation
3. So I knew that there is no one whose status is greater with You than the one whose name You have placed alongside Your name.	I became certain that no one's status is greater with You than him whose name You have placed alongside Your own name.

Second Proof: Hakim narrated, with authenticated benefit, from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both):

Arabic	English Translation
Note: Subki affirmed it in 'Shifa al-Saqam' and Siraj al-Bulqini in his Fatawa, and likewise Al-Allamah Ibn Hajar asserted its authenticity in 'Afdal al-Qura'. I say: Al-Muhaqqiq Ibn al-Humam explicitly stated in the chapter of Ihram in 'Fath al-Qadir' that judging something as good is subordinate to knowing its state and essence. I say, then what about authentication? And you know that the one who knows is an authority over the one who does not know. 12 (T)	Imam Subki maintained it in 'Shifa al-Saqam' and Siraj Bulqini in his Fatawa. Similarly, Imam Ibn Hajar asserted its authenticity in 'Afdal al-Qura'. I say: Al-Muhaqqiq Ibn al-Humam explicitly mentioned in the chapter of Ihram in 'Fath al-Qadir' that praising someone is based on knowledge of their state and essence. I say, then how about authentication? And you know that one who knows is an authority over one who does not know. 12 (T)

1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Tarikh, Istighfar Adam bi-haqq Muhammad (peace be upon him), Dar al-Fikr Beirut, 2/615; Kanz al-Ummal with reference to Hakim etc., Hadith 32138, Mu’assasah al-Risalah Beirut, 11/615.
2. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 3, Chapter 1, Al-Matba'ah al-Sharikah al-Sahafiyyah, 1/137, 138; Naseem al-Riyad with reference to al-Bayhaqi and al-Tabarani, Part 3, Chapter 1, Markaz Ahlesunnat Barkat-e-Raza Gujarat India, 2/224.
3. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 3, Chapter 1, Al-Matba'ah al-Sharikah al-Sahafiyyah, 1/138.

फ़तावा रिज़विया जिल्द ३०

अरबी	हिन्दी अनुवाद
१. मैंने तुम्हें क्षमा कर दिया; और यदि मुहम्मद न होते तो मैं तुम्हें क्षमा न करता और न ही तुम्हें पैदा करता।	मैं तुम्हें क्षमा न करता, और न ही तुम्हें पैदा करता।

बैहक़ी और तबरानी की रिवायत में है कि आदम (अलैहिस्सलाम) ने अर्ज़ किया:

अरबी	हिन्दी अनुवाद
२. मैंने जन्नत में हर जगह लिखा देखा: 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह', तो मैं जान गया कि वह तेरी बारगाह में तमाम मख़लूक़ से ज़्यादा इज़्ज़त वाला है।	मैंने जन्नत में हर जगह 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' लिखा हुआ देखा, तो मुझे ज्ञात हुआ कि वह तेरी बारगाह में समस्त सृष्टि में सबसे अधिक सम्मानित है।

आजुरी की रिवायत में है:

अरबी	हिन्दी अनुवाद
३. तो मैं जान गया कि तेरे नज़दीक किसी का रुतबा उससे बड़ा नहीं है जिसका नाम तूने अपने नाम के साथ रखा है।	मुझे विश्वास हो गया कि तेरे निकट किसी का पद उससे बड़ा नहीं है जिसका नाम तूने अपने नाम के साथ रखा है।

दूसरी दलील: हाकिम ने सनद की तस्दीक के साथ अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की:

अरबी	हिन्दी अनुवाद
नोट: इमाम सुबकी ने 'शिफ़ा अल-सक़ाम' में और सिराज बुल्क़ीनी ने अपने फ़तावा में इसे बरक़रार रखा। और इसी तरह इमाम इब्न हजर ने 'अफ़ज़ल अल-क़ुरा' में इसकी सेहत (प्रामाणिकता) पर यक़ीन व्यक्त किया। मैं कहता हूँ: मोहक़्क़िक़ इब्न अल-हुमाम ने 'फ़तह अल-क़दीर' के बाब अल-एहराम में स्पष्ट किया है कि किसी की प्रशंसा करना उसके	इमाम सुबकी ने 'शिफ़ा अल-सक़ाम' में और सिराज बुल्क़ीनी ने अपने फ़तावा में इसे बरक़रार रखा। और इसी तरह इसकी सेहत पर इमाम इब्न हजर ने 'अफ़ज़ल अल-क़ुरा' में जज़्म (निश्चय) फ़रमाया। मैं कहता हूँ इमाम मोहक़्क़िक़ इब्न अल-हुमाम ने 'फ़तह अल-क़दीर' के बाब अल-एहराम में तसरीह की है

अरबी

हाल और ज़ात की पहचान पर निर्भर है। मैं कहता हूँ, फिर तस्दीक (प्रामाणीकरण) का हाल कैसा होगा? और आप जानते हैं कि जानने वाला न जानने वाले पर दलील होता है। १२ (त)

हिन्दी अनुवाद

कि किसी की तहसीन (प्रशंसा) उसके हाल और ऐन की मारफ़त (ज्ञान) की फ़रअ (शाखा) है। मैं कहता हूँ फिर तस्दीक का हाल कैसा है और जानते हो कि जानने वाला न जानने वाले पर हुज्जत (प्रमाण) है। १२ (त)

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-तारीख, इस्तिग़फ़ार आदम बि-हक़ मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार अल-फ़िक्र बेरुत २/६१५; कंज़ अल-उम्माल हाकिम आदि के हवाले से, हदीस ३२१३८, मुअस्ससतु अल-रिसाला बेरुत ११/६१५।
2. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, बाब ३, फ़स्ल १, अल-मतबअ अल-शरिकह अल-सहाफ़िय्या १/१३७, १३८; नसीम अल-रियाद बैहक़ी और तबरानी के हवाले से, बाब ३, फ़स्ल १, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात भारत २/२२४।
3. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, बाब ३, फ़स्ल १, अल-मतबअ अल-शरिकह अल-सहाफ़िय्या १/१३८।

पृष्ठ १८७/७७२

عربی	اردو ترجمہ
۱۔ فقد غفرت لك ولولا محمد ما غفرت وما خلقتك - 1	میں تیری مغفرت نہ کرتا، نہ تجھے بناتا۔

بیہقی و طبرانی کی روایت میں ہے: آدم علیہ الصلوۃ والسلام نے عرض کی:

عربی	اردو ترجمہ
۲۔ رأیت فی کل موضع من الجنة مکتوبًا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ فعلمت انہ اکرم خلقك علیك - 2	میں نے ہر جگہ جنت میں لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ لکھا دیکھا، تو جانا کہ وہ تیری بارگاہ میں تمام مخلوق سے زیادہ عزت والا ہے۔

آجری کی روایت میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
۳۔ فعلمت انہ لیس احد اعظم قدرًا عندك ممن جعلت اسمہ مع اسمك - 3	مجھے یقین ہوا کہ کسی کا رتبہ تیرے نزدیک اس سے بڑا نہیں جس کا نام تو نے اپنے نام کے ساتھ رکھا ہے۔

وحی دوم: حاکم نے بافادہ تصحیح عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی:

عربی	اردو ترجمہ
عہ: واقرہ علیہ السبکی فی شفاء السقام والسراج البلقینی فی فتاوٰہ و کذا جزم بصحتہ العلامۃ ابن حجر فی افضل القری	امام سبکی نے شفاء السقام میں اور سراج بلقینی نے اپنے فتاوٰی میں اس کو برقرار رکھا۔ اور یونہی اسکی صحت پر جزم فرمایا امام ابن حجر نے افضل القرٰی

عربی	اردو ترجمہ
اقول قدر صرح المحقق ابن الہمام فی باب الاحرام من فتح القدیر ان الاقدام علی التحسین فرع معرفتہ حالا وعینا قلت فکیف بالتصحیح وانت تعلم ان من یعلم حجۃ علی من لا یعلم ۱۲ منہ	میں۔ میں کہتا ہوں امام محقق ابن ہمام نے فتح القدیر کے باب الاحرام میں تصریح کی کسی کی تحسین فرع اسکے حال وعین کی معرفت ہے کی ہے۔ میں کہتا ہوں پھر تصحیح کا حال کیسا ہے اور جانتے ہو کہ جاننے والا نہ جاننے والے پر حجت ہے۔ ۱۲ منہ (ت)

1 المستدرك للحاكم كتاب التاريخ استغفار آدم بحق محمد صلى الله عليه وسلم دار الفكر بيروت ٢ / ٦١٥ ، كنز العمال بحوالہ ك وغيره حديث ٣٢١٣٨ مؤسسة الرساله بيروت ١١ / ٦١٥ 2 الشفاء بتعريف حقوق المصطفى الباب الثالث الفصل الاول المطبعة الشركة الصحافية ١ / ١٣٧ ، ١٣٨، نسيم الرياض بحوالہ البيهقي و الطبرانى الباب الثالث الفصل الاول مركز اہلسنت بركات رضا گجرات ہند ٢ / ٢٢٤ 3 الشفاء بتعريف حقوق المصطفى الباب الثالث الفصل الاول المطبعة الشركة الصحافية ١ / ١٣٨

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Table Header] [Left Column - Arabic] Allah Almighty revealed to Jesus, "O Jesus, believe in Muhammad and command those of your community who reach his time to believe in him. For if not for Muhammad, I would not have created Adam, nor would I have created Paradise or Hell. When I created the Throne upon the water, it trembled, so I wrote upon it 'There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah,' and it became still."

[Right Column - Urdu Translation] Allah Almighty sent revelation to Jesus (peace be upon him): "O Jesus! Believe in Muhammad (blessings and peace of Allah be upon him) and command those from your nation who reach his time to believe in him. Because if Muhammad (blessings and peace of Allah be upon him) were not there, I would not have created Adam, nor would I have created Paradise or Hell. When I made the Throne upon the water, it was in motion; I wrote 'There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah' on it, so it became still."

[Middle Text] Third Revelation: Ibn Asakir narrates from Hazrat Salman Farsi (may Allah be pleased with him), it was asked of the Master of Messengers (blessings and peace of Allah be upon him): "Allah Almighty spoke to Moses (peace be upon him), created Jesus (peace be upon him) from the Holy Spirit, took Abraham (peace be upon him) as His friend, and chose Adam (peace be upon him). What excellence did He grant you?" Immediately Gabriel the Trustworthy (peace be upon him) descended and submitted that the Lord of the Prophet says:

[Table Header] [Left Column - Arabic] If I took Abraham as a friend, I have taken you as a beloved before that. If I spoke to Moses on Earth, I spoke to you in the Heavens. If I created Jesus from the Holy Spirit, I created your name two thousand years before the creation of the world. Indeed, your feet trod in the Heavens where no one before you reached nor will anyone after you. If I chose Adam, I have ended the Prophethood with you, and no one is more honored and noble than you...

[Right Column - Urdu Translation] If I made Abraham a friend, I made you a beloved. And if I spoke to Moses on Earth, I spoke to you in the Heavens. And if I created Jesus from the Holy Spirit, I created your name two thousand years before the creation of creatures. And indeed your steps reached in the Heaven where no one reached before you nor will anyone have access after you. And if I chose Adam, I made you the Seal of Prophets and no one with more honor and dignity than you...

[Footnote] 1 Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of History, Chapter: The Messenger of Allah was the most generous of people, Dar al-Fikr, Beirut, 2/215.

फतवा रज़विया, खंड 30

[तालिका शीर्षक] [बायां कॉलम - अरबी] अल्लाह तआला ने ईसा अलैहिस्सलाम पर वही भेजी, "ऐ ईसा! मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर ईमान लाओ और अपनी उम्मत के उन लोगों को हुक्म दो जो उनके समय को पाएं कि वे उन पर ईमान लाएं। क्योंकि अगर मुहम्मद न होते, तो मैं आदम को पैदा न करता, न ही जन्नत या दोज़ख बनाता। जब मैंने अर्श को पानी पर बनाया, तो वह कांपने लगा, तो मैंने उस पर 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' लिख दिया, और वह ठहर गया।"

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] अल्लाह तआला ने ईसा अलैहिस्सलाम को वही भेजी, "ऐ ईसा! मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर ईमान लाओ और तुम्हारी उम्मत में से जो लोग उनके ज़माने को पाएं उन्हें हुक्म दो कि उन पर ईमान लाएं कि अगर मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) न होते, मैं आदम को पैदा न करता, न जन्नत और दोज़ख बनाता। जब मैंने अर्श को पानी पर बनाया, तो उसमें जुंबिश (हलचल) थी, मैंने उस पर 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' लिख दिया, तो वह ठहर गया।"

[मध्य पाठ] तीसरी वही: इब्न असाकिर हज़रत सलमान फ़ारसी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हैं, हुज़ूर सैय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से अर्ज़ की गई: "अल्लाह तआला ने मूसा अलैहिस्सलाम से कलाम किया, ईसा अलैहिस्सलाम को रूह-उल-कुदुस से बनाया। इब्राहीम अलैहिस्सलाम को अपना ख़लील बनाया। आदम अलैहिस्सलाम को चुना। हुज़ूर को क्या फ़ज़ीलत अता की?" फ़ौरन जिब्राईल अमीन अलैहिस्सलाम नाज़िल हुए और अर्ज़ की कि हुज़ूर का रब फ़रमाता है:

[तालिका शीर्षक] [बायां कॉलम - अरबी] अगर मैंने इब्राहीम को ख़लील बनाया, तो मैंने तुम्हें उससे पहले हबीब बनाया। अगर मैंने मूसा से ज़मीन पर कलाम किया, तो मैंने तुमसे आसमान में कलाम किया। अगर मैंने ईसा को रूह-उल-कुदुस से बनाया, तो मैंने तुम्हारा नाम मख़लूक़ की पैदाइश से दो हज़ार साल पहले पैदा किया। और बेशक तुम्हारे क़दम आसमान में वहां पहुंचे जहां न तुमसे पहले कोई पहुंचा और न तुम्हारे बाद किसी को रसाई (पहुंच) होगी। और अगर मैंने आदम को मुंतख़ब किया, तो तुम्हें ख़ातिमुन नबीय्यीन बनाया और तुमसे ज़्यादा इज़्ज़त और करामत वाला किसी को...

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] अगर मैंने इब्राहीम को ख़लील बनाया, तुम्हें हबीब बनाया। और अगर मूसा से ज़मीन में कलाम फ़रमाया, तुमसे आसमान में कलाम किया। और अगर ईसा को रूह-उल-

कुदुस से बनाया तो तुम्हारा नाम आफरीनिश-ए-ख़ल्क़ से दो हज़ार बरस पहले पैदा किया। और बेशक तुम्हारे क़दम आसमान में वहां पहुंचे जहां न तुमसे पहले कोई गया न तुम्हारे बाद किसी को रसाई हो। और अगर मैंने आदम को बरगुज़ीदा किया तुम्हें ख़त्मुल अंबिया किया और तुमसे ज़्यादा इज़्ज़त व करामत वाला किसी को...

[पाद टिप्पणी] 1 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुत्तारीख़, बाब: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम लोगों में सबसे ज़्यादा सख़ी थे, दारुल फिक्र, बेरूत, 2/215.

पृष्ठ 188 / 772

[ٹیبل ہیڈر] [بایاں کالم - عربی] اوحی اللہ تعالیٰ الی عیسیٰ یا عیسیٰ امن بمحمد وأمر من ادرك من امتك ان یؤمنوا به فلولا محمد ما خلقت آدم و لولا محمد ما خلقت الجنة ولا النار ولقد خلقت العرش علی الماء فاضطرب فکتبت علیه لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ فسکن۔

[دایاں کالم - اردو ترجمہ] اللہ تعالیٰ نے عیسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کو وحی بھیجی اے عیسیٰ! ایمان لا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اور تیری امت سے جو لوگ اس کا زمانہ پائیں انہیں حکم کر کہ اس پر ایمان لائیں کہ اگر محمد (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) نہ ہوتا میں آدم کو نہ پیدا کرتا، نہ جنت دوزخ بناتا، جب میں نے عرش کو پانی پر بنایا اسے جنبش تھی میں نے اس پر لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ لکھ دیا، پس ٹھہر گیا۔

[درمیانی متن] وحی سوم: ابن عساکر حضرت سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی گئی: اللہ تعالیٰ نے موسیٰ علیہ السلام سے کلام کیا، عیسیٰ علیہ السلام کو روح القدس سے بنایا۔ ابراہیم علیہ السلام کو اپنا خلیل فرمایا۔ آدم علیہ السلام کو برگزیدہ کیا۔ حضور کو کیا فضل دیا۔ فوراً جبرائیل امین علیہ الصلوٰۃ والتسلیم نازل ہوئے اور عرض کی حضور کا رب ارشاد فرماتا ہے:

[ٹیبل ہیڈر] [بایاں کالم - عربی] ان کنت اتخذت ابراهیم خلیلاً فقد اتخذتك من قبل حبیباً وان کنت کلمت موسیٰ فی الارض تکلیماً فقد کلمتك فی السماء وان کنت خلقت عیسیٰ من روح القدس فقدر خلقت اسمك من قبل ان اخلق الخلق بالفی سنة ولقد وطئت فی السماء موطئاً لم یطأه احد قبلك ولا یطأه احد بعدك وان کنت اصطفیت آدم فقد ختمت بك الانبیاء وما خلقت

[دایاں کالم - اردو ترجمہ] اگر میں نے ابراہیم کو خلیل کیا، تمہیں حبیب کیا۔ اور اگر موسیٰ سے زمین میں کلام فرمایا، تم سے آسمان میں کلام کیا۔ اور اگر عیسیٰ کو روح القدس سے بنایا تو تمہارا نام آفرینیش خلق سے دو ہزار برس پہلے پیدا کیا۔ اور بیشک تمہارے قدم آسمان میں وہاں پہنچے جہاں نہ تم سے پہلے کوئی گیا نہ تمہارے بعد کسی کو رسائی ہو۔ اور اگر میں نے آدم کو برگزیدہ کیا تمہیں ختم الانبیاء کیا اور تم سے زیادہ عزت و کرامت والا کسی کو

[فٹ نوٹ] 1 المستدرک للحاکم کتاب التاریخ کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اجود الناس بالخیر دارالفکر بیروت ۲/۲۱۵ ۔

Fatawa Razawiya - Volume 30

| (And he continued the Hadith until he said) ‘A creation more honored by Me than you... The shadow of My Throne on the Day of Resurrection is spread over you, the crown of Praise (Hamd) is adorned on your head, and I have joined your name with My name so that I am not mentioned in any place until you are mentioned with Me. And indeed, I created the world and its people to make known to them your honor and status with Me. And had you not been, I would not have created the world.’[1] | ...not created. The shadow of My Throne on the Day of Resurrection is spread over you, and the crown of praise is adorned on your head, I have joined your name with my name so that I may not be remembered anywhere, until you are remembered with me. And indeed, I created the world and the people of the world so that I may manifest to them the honor and status you have with me. If you were not there, I would not have created the world. |

Fourth Revelation 2: Dailami narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

| Gabriel came to me and said: ‘Indeed Allah says: Had you not been, I would not have created Paradise, and had you not been, I would not have created Hell.’[2] | Gabriel came to me and presented that Allah the Almighty says, ‘If you were not there, I would not have created Paradise, and if you were not there, I would not have created Hell.’ |

That is, Adam and the entire universe are all secondary to you (created for your sake); had you not been, there would be no obedient or disobedient person. For whom would Paradise and Hell be? And Paradise and Hell themselves are parts of the universe, upon which the reflection of your existence has fallen. Peace and blessings of Allah be upon him and his family.

His essence is the objective, all else is secondary.
His light is what is observed, otherwise all is darkness.[3]

(The objective is his being, all the rest is secondary; only his light is visible, everything else is darkness. -T)

Fifth Revelation 5: Abu Nu'aym in 'Hilya' narrates from Hazrat Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[1] Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter mentioning his ascent to Heaven, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/296-297. [2] Kanz al-Ummal with reference to ad-Dailami from Ibn Abbas, Hadith 32025, Muassasat ar-Risalah, Beirut, 11/631. [3]

फ़तवा रज़विया - जिल्द ३०

| (और हदीस आगे बढ़ाते हुए कहा) 'तुमसे अधिक सम्मानित कोई रचना नहीं... क़यामत के दिन मेरे अर्श की छाया तुम पर फैली होगी, प्रशंसा (हम्द) का ताज तुम्हारे सिर पर सजा होगा, और मैंने अपना नाम तुम्हारे नाम के साथ जोड़ दिया है ताकि किसी भी स्थान पर मेरा ज़िक्र न हो जब तक कि मेरे साथ तुम्हारा ज़िक्र न हो। और वास्तव में, मैंने दुनिया और इसके लोगों को इसलिए बनाया है ताकि मैं तुम्हारे सम्मान और स्थिति को उनके सामने ज़ाहिर कर सकूँ जो मेरे पास है। और यदि तुम न होते, तो मैं दुनिया को न बनाता।'[1] | ...नहीं बनाया, क़यामत में मेरे अर्श का साया तुम पर फैला होगा, और हम्द का ताज तुम्हारे सिर पर सजा होगा, तुम्हारा नाम मैंने अपने नाम से मिलाया कि कहीं मेरी याद न हो, जब तक तुम मेरे साथ याद न किए जाओ और बेशक मैंने दुनिया और अहले दुनिया को इसलिए बनाया कि जो इज़्ज़त व मंज़िलत तुम्हारी मेरे नज़दीक है उन पर ज़ाहिर करूँअगर तुम न होते मैं दुनिया को न बनाता। |

चौथी वही २: दैलमी हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि सैय्यदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

| जिब्रील मेरे पास आए और कहा: 'निश्चय ही अल्लाह फ़रमाता है: यदि तुम न होते, तो मैं जन्नत न बनाता, और यदि तुम न होते, तो मैं दोज़ख़ न बनाता।'[2] | मेरे पास जिब्रील ने हाज़िर होकर अर्ज़ की अल्लाह तआला फ़रमाता है अगर तुम न होते मैं जन्नत को न बनाता, और अगर तुम न होते मैं दोज़ख़ को न बनाता। |

यानी आदम और समस्त संसार सब तुम्हारे तुफ़ैली (आश्रित) हैं, यदि तुम न होते तो कोई आज्ञाकारी या अवज्ञाकारी न होता, जन्नत व नार किसके लिए होतीं, और स्वयं जन्नत व नार संसार के अंग हैं, जिन पर तुम्हारे वजूद का परतो (प्रतिबिंब) पड़ा। सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि वसल्लम।

मक़सूद ज़ात-ए-उस्त दिगर जुम्लगी तुफ़ैल
मंज़ूर-ए-नूर-ए-उस्त वग़र जुम्लगी ज़ुलाम[3]

(मक़सूद उनकी ज़ात है बाकी तमाम तुफ़ैली है, फ़क़त उन्हीं का नूर दिखाई देता है बाकी सब तारिकियां हैं। -त)

पाँचवीं वही ५: अबू नुऐम 'हिल्या' में हज़रत अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि सैय्यदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

---

1. तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, बाब उनके आसमान पर चढ़ने का ज़िक्र आदि, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ३/२९६-२९७।
2. कंज़ुल उम्माल दैलमी के हवाले से इब्न अब्बास से, हदीस ३२०२५, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, ११/६३१। ३.

पृष्ठ ७७२ में से १८९

| خلقاً اکرم علی منك (وساق الحدیث الی ان قال) ظل عرشی فی القیامة علیك ممدود تاج الحمد علی رأسك معقود و قرنت اسمك مع اسمی فلا اذکر فی موضع حتی تذکر معی۔ و لقد خلقت الدنیا و اهلها لاعرفهم کرامتك و منزلتك عندی۔ و لولاک ماخلقت الدنیا۔[1] | نہ بنایا، قیامت میں میرے عرش کا سایہ تم پر گسترده ، اور حمد کا تاج تمہارے سر پر آراستہ، تمہارا نام میں نے اپنے نام سے ملایا کہ کہیں میری یاد نہ ہو، جب تک تم میرے ساتھ یاد نہ کئے جاؤ اور بیشک میں نے دنیا و اہل دنیا کو اس لئے بنایا کہ جو عزت و منزلت تمہاری میرے نزدیک ہے ان پر ظاہر کروں، اگر تم نہ ہوتے میں دنیا کو نہ بناتا۔ |

وحی چہارم ۲: دیلمی حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| اتانی جبریل فقال ان اللہ یقول لولاک ماخلقت الجنة و لولاک ماخلقت النار۔[2] | میرے پاس جبریل نے حاضر ہو کر عرض کی اللہ تعالٰی فرماتا ہے اگر تم نہ ہوتے میں جنت کو نہ بناتا، اور اگر تم نہ ہوتے میں دوزخ کو نہ بناتا۔ |

یعنی آدم و عالم سب تمہارے طفیلی ہیں، تم نہ ہوتے تو مطیع و عاصی کوئی نہ ہوتا، جنت و نار کس کیلئے ہوتیں، اور خود جنت و نار اجزائے عالم سے ہیں، جن پر تمہارے وجود کا پرتو پڑا۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم

مقصود ذاتِ اُوست دگر جملگی طفیل

منظورِ نورِ اوست وگر جملگی ظلام[3]

(مقصود ان کی ذات ہے باقی تمام طفیلی ہے، فقط انہی کا نور دکھائی دیتا ہے باقی سب تاریکیاں ہیں۔ ت)

وحی پنجم ۵: ابونعیم حلیہ میں حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

---

1 تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر عروجہ الی السماء الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۹۶ ۲۹۷

2 کنزالعمال بحوالہ الدیلمی عن ابن عباس حدیث ۳۲۰۲۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱ / ۶۳۱ 3

Fatawa Razawiyya Volume 30

Arabic Text

Allah the Almighty revealed to Moses, the Prophet of the Children of Israel: "Indeed, whoever meets Me while denying Ahmad, I will enter him into the Fire." He said: "O my Lord, who is Ahmad?" He said: "I have not created any creation more honored in My presence than him. I wrote his name with My name on the Throne before I created the heavens and the earth. Indeed, Paradise is forbidden for all My creation until he and his nation enter it." He said: "And who is his nation?" He said: "The much-praising ones (He then mentioned their attributes and said)." He said: "Make me the Prophet of that nation." He said: "Their Prophet is from among them." He said: "Make me part of the nation of that Prophet." He said: "You are preceded and he is followed, but I will gather you and him in the Eternal Abode."[1]

Urdu Translation

Allah the Almighty revealed to Moses (peace be upon him): Tell the Children of Israel that whoever does not believe in Ahmad, I will cast him into Hell. He submitted: "O my Lord! Who is Ahmad?" He said: "I have not created any creation more honored in My presence than him. I wrote his name with My name on the Throne before the creation of the heavens and the earth. And until he and his nation enter, Paradise is forbidden for all creation." He submitted: "O Lord! Who is his nation?" He said: "Those who praise much." And He stated their noble attributes. He submitted: "O Lord! Make me the prophet of that nation." He said: "Their prophet will be from among them." He submitted: "O Lord! Make me among the nation of that Prophet." He said: "You are preceding in time and he is succeeding, but I will gather you and him in the eternal home."

Sixth Revelation: Ibn Asakir and Khatib Baghdadi narrate from Anas (may Allah be pleased with him), that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text

"When I was taken on the Night Journey, my Lord brought me so near that the distance between Me and Him was like two bow-lengths or even closer, and He said to me: 'O Muhammad!

Urdu Translation

On the Night of Ascension (Isra), my Lord brought me so close that the distance between me and Him remained like two bows, or even less. The Lord said to me: "O Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)! Did it seem bad to you that I

Arabic Text	Urdu Translation
Does it grieve you that I have made you the last of the Prophets?' I said..."	made you [the last] among all the Prophets?"

[1] Al-Khasa'is al-Kubra, with reference to Abu Nu'aym in al-Hilyah, chapter on his mention in the Torah and the Gospel, etc. Markaz-e-Ahle Sunnat, Gujarat, India, 1/12.

फ़तावा रज़विया खंड 30

अरबी पाठ

अल्लाह तआला ने बनी इस्राइल के नबी मूसा (अलैहिस्सलाम) को वह्य भेजी: "निश्चित रूप से, जो कोई अहमद का इनकार करते हुए मुझसे मिलेगा, मैं उसे आग (नरक) में डाल दूँगा।" उन्होंने कहा: "ऐ मेरे रब, अहमद कौन है?" उसने कहा: "मैंने अपनी उपस्थिति में उससे अधिक सम्मानित कोई रचना नहीं की। मैंने स्वर्ग और पृथ्वी बनाने से पहले उसका नाम अपने नाम के साथ अर्श पर लिखा। वास्तव में, स्वर्ग (जन्नत) मेरी पूरी रचना के लिए तब तक वर्जित है जब तक वह और उसका उम्मत उसमें प्रवेश न कर लें।" उन्होंने कहा: "और उसका उम्मत कौन है?" उसने कहा: "अत्यधिक प्रशंसा करने वाले (फिर उनके गुणों का वर्णन किया और कहा)।" उन्होंने कहा: "मुझे उस उम्मत का नबी बना दो।" उसने कहा: "उनका नबी उन्हीं में से है।" उन्होंने कहा: "मुझे उस नबी की उम्मत का हिस्सा बना दो।" उसने कहा: "तुम पहले आए हो और वे बाद में आएंगे, लेकिन मैं तुम्हें और उन्हें शाश्वत निवास (जन्नत) में इकट्ठा करूँगा।"[1]

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला ने मूसा (अलैहिस्सलाम) को वह्य भेजी कि बनी इस्राइल को ख़बर दे दे कि जो अहमद को नहीं मानेगा उसे दोज़ख़ में डालूँगा। अर्ज़ की: "ऐ मेरे रब! अहमद कौन है?" फ़रमाया: "मैंने अपनी बारगाह में उनसे ज़्यादा इज़्ज़त वाली कोई मख़्लूक नहीं बनाई। मैंने आसमानों और ज़मीन की पैदाइश से पहले उनका नाम अपने नाम के साथ अर्श पर लिखा। और जब तक वह और उनकी उम्मत दाख़िल न हो ले, जन्नत को तमाम मख़्लूक पर हराम किया।" अर्ज़ की: "इलाही! उनकी उम्मत कौन है?" फ़रमाया: "वे बड़ी हम्द करने वाली (उम्मत) है।" और उनकी अज़मत वाली सिफ़ात इर्शाद फ़रमाईं। अर्ज़ की: "इलाही! मुझे उस उम्मत का नबी कर।" फ़रमाया: "उनका नबी उन्हीं में से होगा।" अर्ज़ की: "इलाही! मुझे उस नबी की उम्मत में कर।" फ़रमाया: "तू ज़माने में पहले है और वह बाद में, लेकिन हमेशा के घर में तुझे और उसे जमा करूँगा।"

छठी वह्य: इब्ने असाकिर और ख़तीब बग़दादी हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

"जब मुझे शबे इसरा (मेराज) पर ले जाया गया, तो मेरे रब ने मुझे अपने इतने करीब कर लिया कि

उर्दू अनुवाद

शबे इसरा (मेराज की रात) मेरे रब ने मुझे इतना नज़दीक किया कि मुझमें और उसमें दो कमानों

अरबी पाठ

मेरे और उसके बीच दो कमानों के बराबर या उससे भी कम दूरी रह गई। और मेरे रब ने मुझसे फ़रमाया: 'ऐ मुहम्मद! क्या तुम्हें इस बात का मलाल है कि मैंने तुम्हें नबियों में आख़िरी बनाया?' मैंने कहा..."

उर्दू अनुवाद

बल्कि उससे भी कम का फ़ासला रहा। रब ने मुझसे फ़रमाया: "ऐ मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! क्या तुझे कुछ बुरा मालूम हुआ कि मैंने तुझे सब अम्बिया (नबियों) में [आख़िरी किया]?"

[1] अल-ख़साइसुल कुबरा, अल-हिल्या में अबू नुएम के हवाले से, तौरात और इंजील आदि में उनके उल्लेख पर अध्याय। मरकज़-ए-अहले सुन्नत, गुजरात, भारत, 1/12।

عربی متن

اوحی اللہ تعالیٰ الٰی موسیٰ نبِیِّ بنی اسرائیل انہ من لقینی وھو جاحد باحمد ادخلتہ النار قال یارب ومن احمد قال ما خلقت خلقاً اکرم علیَّ منہ کتبت اسمہ مع اسمٰی فی العرش قبل ان خلق السمٰوٰت والارض ان الجنۃ محرمۃ علی جمیع خلقی حتی یدخلھا ھو وامتہ قال و من امتہ قال الحمادون (وذکر صفتھم ثم قال) قال اجعلنی نبی تلك الامۃ۔ قال نبیھا منھا قال اجعلنی من امۃ ذٰلك النبی قال استقدمت واستاخرو لکن ساجتمع بینك وبینہ فی دار الخلد ۔

1

اردو ترجمہ

اللہ تعالیٰ نے موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کو وحی بھیجی بنی اسرائیل کو خبر دے دے کہ جو احمد کو نہ مانے گا اسے دوزخ میں ڈالوں گا۔ عرض کی: اے میرے رب ! احمد کون ہے ؟ فرمایا: میں نے کوئی مخلوق اس سے زیادہ اپنی بارگاہ میں عزت والی نہ بنائی، میں نے آسمان وزمین کی پیدائش سے پہلے اس کا نام اپنے نام کے ساتھ عرش پر لکھا، اور جب تک وہ اور اس کی امت داخل نہ ہو لے جنت کو تمام مخلوق پر حرام کیا۔ عرض کی: الٰہی! اس کی امت کون ہے؟ فرمایا: وہ بڑی حمد کرنے والی۔ اور ان کی اور صفات جلیلہ نے ارشاد فرمائیں۔ عرض کی الٰہی! مجھے اس امت کا نبی کر۔ فرمایا: ان کا نبی انہیں میں سے ہوگا۔ عرض کی: الٰہی مجھے اس نبی کی امت میں کر۔ فرمایا: تو زمانہ میں مقدم اور وہ متاخر ہے، مگر ہمیشگی کے گھر میں تجھے اور اسے جمع کروں گا۔

وحی ششم: ابن عساکر وخطیب بغدادی انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

عربی متن	اردو ترجمہ
لمّا اسری بی قربنی ربی حتی کان کانی و بینہ کقاب قوسین او ادنٰی، وقال لی یامحمد ! ھل غمك ان جعلتك اخر النبیین قلت	شب اسراء مجھے میرے رب نے اتنا نزدیک کیا کہ مجھ میں اور اس میں دو کمانوں بلکہ اس سے کم کا فاصلہ رہا۔ رب نے مجھے سے فرمایا: اے محمد (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم!) کیا تجھے کچھ برا معلوم ہوا کہ میں نے تجھے سب انبیاء سے

[1] الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم في الحلیة باب ذکرہ فی التوارۃ والانجیل الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱/ ۱۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

(No, O Lord)[1]: He asked, "Does it grieve your Ummah that I have made them the last of nations?" I said, "No (O Lord)". He said, "Tell your Ummah that I have made them the last of nations so that I may expose other nations before them, and not expose them before other nations."[1]

Delayed it. He said: No, O my Lord! He said: Did it grieve your Ummah that I placed them behind all other Ummahs? I said: No, O my Lord! He said: I placed them behind your Ummahs so that I may disgrace other Ummahs before them and not disgrace them before anyone.

Seventh Revelation[2]: Abu Nu'aym narrates from Anas bin Malik, and Bayhaqi narrates from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with both of them) in 'Dala'il al-Nubuwwah', that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

When I finished what Allah had commanded me regarding the matters of the heavens, I said: "O Lord, there was no prophet before me except that You honored him. You made Ibrahim a Friend (Khalil), and Musa one who spoke to You (Kalim). You subjugated the mountains for Dawood, and the winds and devils for Sulaiman, and You brought the dead to life for Isa. What have You made for me?" He said:

When I finished the journey of the heavens according to the divine command, I submitted to Allah: O my Lord! You blessed all the prophets before me with virtues. You made Ibrahim (peace be upon him) a friend, Musa (peace be upon him) a speaker. You subjugated mountains for Dawood (peace be upon him), and wind and devils for Sulaiman (peace be upon him). You brought the dead back to life for Isa (peace be upon him). What have You done for me? It was said:

Note 1: The wording is from Ibn Asakir, and the word "O Lord" is not present in both places according to him. I added it from Al-Khatib for sweetness. 12 (T)

Note 2: Let it be clear that according to the Hadith scholars, a Hadith becomes multiple through the multiplicity of companions. 12

[1] Tareekh Dimashq al-Kabeer, mention of his ascent to heaven etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/295, Tareekh Baghdad translation of Ahmad bin Muhammad al-Nazoli 2557 Dar al-Kitab Beirut 5/30

फतावा रज़विया जिल्द 30

(नहीं, ऐ रब)[1]: उन्होंने पूछा, "क्या तुम्हारी उम्मत को गम हुआ कि मैंने उन्हें सब उम्मतों से पीछे किया?" मैंने अर्ज़ की, "नहीं ऐ मेरे रब!" फ़रमाया: "अपनी उम्मत को खबर दे दो कि मैंने उन्हें आख़िरी उम्मत इसलिए बनाया ताकि दूसरी उम्मतों को उनके सामने रुसवा करूँ और उन्हें किसी के सामने रुसवा न करूँ।"[1]

विलंबित किया। अर्ज़ की: नहीं ऐ मेरे रब! फ़रमाया: क्या तुम्हारी उम्मत को गम हुआ कि मैंने उन्हें सब उम्मतों से पीछे किया? मैंने अर्ज़ की: नहीं ऐ मेरे रब! फ़रमाया: अपनी उम्मतों को इसलिए पीछे किया कि और उम्मतों को उनके सामने रुसवा करूँ और उन्हें किसी के सामने रुसवा न करूँ।

सातवीं वह्य[2]: अबू नुऐम अनस बिन मालिक से और बैहक़ी हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से 'दलाएलुन नुबुव्वह' में रावी हैं, हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

जब मैं इरशादे इलाही के मुताबिक़ आसमानों की सैर से फ़ारिग हुआ तो मैंने अर्ज़ की: "ऐ मेरे रब! मुझसे पहले जितने भी अंबिया थे, उन सबको तूने फ़ज़ाइल अता किए। इब्राहीम अलैहिस्सलाम को ख़लील बनाया, मूसा अलैहिस्सलाम को कलीम। दाऊद अलैहिस्सलाम के लिए पहाड़ मुसख़्ख़र (वश में) किए, सुलेमान अलैहिस्सलाम के लिए हवा और शैतान। ईसा अलैहिस्सलाम के लिए मुर्दे ज़िंदा किए, तो मेरे लिए क्या रखा है?" इरशाद हुआ:

जब मैं हस्बे इरशादे इलाही सैरे समवात से फारिग हुआ अल्लाह तआला से अर्ज़ की: ऐ रब मेरे! मुझसे पहले जितने अंबिया थे सब को तूने फ़ज़ाइल बख़्शे। इब्राहीम अलैहिस्सलाम को ख़लील किया, मूसा अलैहिस्सलाम को कलीम। दाऊद अलैहिस्सलाम के लिए पहाड़ मुसख़्ख़र किए, सुलेमान अलैहिस्सलाम के लिए हवा और श्यातीन। ईसा अलैहिस्सलाम के लिए मुर्दे जिलाए, मेरे लिए क्या किया? इरशाद

हवाशिया (Note) 1: ये अल्फ़ाज़ इब्ने असाकिर के हैं और उनके नज़दीक लफ्ज़ "या रब" दोनों जगहों पर नहीं है। मैंने इसे खतीब के यहाँ से लुत्फ़ हासिल करने के लिए बढ़ा दिया है। 12 (त)

हवाशिया (Note) 2: वाज़ेह रहे कि मुहद्दिसीन के नज़दीक सहाबी की तादाद बढ़ने से हदीस भी मुतअद्दिद (अनेक) हो जाती है। 12

[1] तारीख़ दमश्क़ अल-कबीर, ज़िक्र उरूज इलस समा अलख, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बैरुत 3/295, तारीख़ बग़दाद तर्जुमा अहमद बिन मुहम्मद अन-नज़ोली 2557 दारुल किताब बैरुत 5/30

لا (یا رب) ع۱ قال فهل غم امتك ان جعلتهم أخر الامم_قلت لا(یارب).قال اخبر امتك انی جعلتهم أخر الامم لافضح الامم عند هم ولا افضحهم عند الامم ۱۔

متاخر کیا۔ عرض کی: نہیں اے رب میرے! فرمایا: کیا تیری امت کو غم ہوا کہ میں نے انہیں سب امتوں سے پیچھے کیا۔ میں نے عرض کی نہیں اے رب میرے! فرمایا: اپنی امتوں سے اس لئے پیچھے کیا کہ اور امتوں کو ان کے سامنے رسوا کروں اور انہیں کسی کے سامنے رسوا نہ کروں۔

وحی ہفتم ۲: ابونعیم انس بن مالک اور بیہقی حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے دلائل النبوۃ میں راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لما فرغت مما امرنی الله به من امر السموات قلت یارب انه لم یکن نبی قبلی الا وقد اکرمته جعلت ابراهیم خلیلا وموسی کلیما وسخرت لداود الجبال ولسلیمان الریاح والشیاطین واحییت لعیسی الموتی فما جعلت لی؟ قال

جب میں حسب ارشاد الٰہی سیر سموات سے فارغ ہوا اللہ تعالٰی سے عرض کی: اے رب میرے! مجھ سے پہلے جتنے انبیاء تھے سب کو تُو نے فضائل بخشے۔ ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام کو خلیل کیا، موسٰی علیہ السلام کو کلیم۔ داؤد علیہ السلام کے لیے پہاڑ مسخر کیے، سلیمان علیہ السلام کے لیے ہوا اور شیاطین۔ عیسٰی علیہ السلام کے لیے مردے جلائے، میرے لیے کیا کیا؟ ارشاد

ع۱: اللفظ لابن عساکر ولیست عندہ لفظۃ یارب في الموضعین انما زدتہ من عند الخطیب استحلای ۱۲ منہ۔ لفظ ابن عساکر کے ہیں اور ان کے نزدیک لفظ "یارب" دونوں جگہ نہیں ہے، اس کو میں نے خطیب کے ہاں سے حلاوت حاصل کرنے کیلئے بڑھا دیا ہے۔ ۱۲ منہ (ت)

ع۲: واضح ہو کہ محدثین کے نزدیک تعدد صحابی سے حدیث متعدد ہو جاتی ہے۔ ۱۲ منہ

۱ تاریخ دمشق الکبیر ذکر عروجہ الی السماء الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۹۵، تاریخ بغداد ترجمہ احمد بن محمد النزولی ۲۵۵۷ دارالکتاب بیروت ۵/ ۳۰

Fatawa Rizwia Volume 30

Arabic: Did I not give you something better than all of that? I am not mentioned unless you are mentioned along with Me.

Urdu: Has it not happened? Did I not bestow upon you a greatness superior to them all, such that My remembrance is not complete unless you are remembered alongside Me?

Meaning of the Hadith.

And other virtues were mentioned besides this. These are the words from the Hadith of Anas (may Allah be pleased with him). And from the Hadith of Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), it is thus: The Lord Almighty said:

Arabic: What I have given you is better than that. I have given you Al-Kawthar and placed your name with My name, it is proclaimed in the midst of the heavens... (until he said) and I have hidden your intercession, and I have not hidden it for any Prophet other than you.

Urdu: That is, what I have given you is better than all of that. I have granted you Al-Kawthar and joined your name with My name; it is proclaimed in the heart of the heavens, and I have stored your intercession as a treasure, a wealth I have not given to any Prophet but you.

Eighth Revelation: The Great Imam Hakim Tirmidhi, Bayhaqi, and Ibn Asakir report from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic: Allah took Ibrahim as a friend (Khalil) and Musa as a confidant (Naji), and He took me as a beloved (Habib). Then He said: By My Honor and Majesty, I will surely prefer My beloved over My friend and My confidant.

Urdu: Allah Almighty took Ibrahim and Musa as confidants and made me His beloved. Then He said: I swear by My Honor and Majesty, I will surely grant excellence to My beloved over My friend and confidant.

Ninth Revelation: Ibn Asakir reports from Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

---

1. Al-Durr al-Manthur with reference to Abu Nu'aym in al-Dala'il under verse 94/4 Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 8/502, Dala'il al-Nubuwwah by Bayhaqi,

Chapter: Evidence that the Prophet (pbuh) was taken to heaven, etc., Dar Ihya al-Turath al-Ilmiyyah Beirut 2/402.

2. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 1, Chapter 3, Section 1, Al-Matba'ah al-Sharikat al-Sahafiyyah 1/132.
3. Al-Durr al-Manthur under verse 4/125 Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/256, Kanz al-Ummal Hadith 31893 Mu'assasat al-Risalah Beirut 11/406.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

अरबी: क्या मैंने तुम्हें उन सब से बेहतर नहीं दिया? मेरा ज़िक्र नहीं किया जाता मगर तुम्हारा (भी) ज़िक्र किया जाता है।

उर्दू: क्या हुआ, क्या मैंने तुम्हें इन सब से बड़ी बुज़ुर्गी अता नहीं की कि मेरी याद तब तक न हो जब तक तुम मेरे साथ याद न किए जाओ?

हदीस का अर्थ।

और इसके अलावा अन्य फ़ज़ीलतें ज़िक्र फ़रमाईं। ये हदीस-ए-अनस रज़ियल्लाहु अन्हु के शब्द हैं। और हदीस-ए-अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से इस प्रकार है, रब्ब-ए-अज़्वजल ने फ़रमाया:

अरबी: जो मैंने तुम्हें दिया है वह उससे बेहतर है। मैंने तुम्हें कौसर दिया और तुम्हारे नाम को अपने नाम के साथ कर दिया, आसमान के बीचों-बीच इसकी पुकार होती है... (यहाँ तक कि कहा) और मैंने तुम्हारी शिफ़ाअत (सिफ़ारिश) को छुपा कर रखा है, और तुम्हारे सिवा किसी और नबी के लिए इसे नहीं छुपाया।

उर्दू: यानी जो मैंने तुम्हें दिया वह उन सब से बेहतर है, मैंने तुम्हें कौसर अता फ़रमाया और मैंने तुम्हारा नाम अपने नाम के साथ किया, आसमान के बीच में इसकी सदा होती है, और मैंने तुम्हारी शिफ़ाअत ज़खीरा कर रखी है और तुम्हारे सिवा किसी नबी को यह दौलत नहीं दी।

आठवीं वही: इमाम-ए-अजल हकीम तिरमिज़ी और बैहक़ी और इब्न असाकिर अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रावी हैं कि हुज़ूर सय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी: अल्लाह ने इब्राहीम को ख़लील बनाया और मूसा को नजी (राज़दार) बनाया और मुझे अपना हबीब बनाया। फिर फ़रमाया: मेरी इज़्ज़त और जलाल की क़सम, मैं ज़रूर अपने हबीब को अपने ख़लील और नजी पर फ़ज़ीलत दूँगा।

उर्दू: अल्लाह तआला ने इब्राहीम और मूसा को नजी किया और मुझे अपना हबीब बनाया। फिर फ़रमाया मुझे अपनी इज़्ज़त व जलाल की क़सम बेशक अपने प्यारे को अपने ख़लील और नजी पर तफ़्ज़ील (श्रेष्ठता) दूँगा।

नौवीं वही: इब्न असाकिर अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से रावी हैं कि हुज़ूर सय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

1. अल-दुरुल मंसूर, दलाईल में अबू नुअैम के हवाले से, आयत ९४/४ के तहत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत ८/५०२; बैहक़ी की दलाईलुल नुबुव्वह, नबी (स.अ.व.) के मेराज पर जाने के प्रमाण का अध्याय, दार इहया अल-तुराथ अल-इल्मिया बेरूत २/४०२।
2. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग १, अध्याय ३, अनुभाग १, अल-मतबआ अल-शरिकत अल-सहफ़िया १/१३२।
3. अल-दुरुल मंसूर आयत ४/१२५ के तहत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत २/२५६; कंजुल उम्माल हदीस ३१८९३, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत ११/४०६।

او لیس اعطیتک افضل من ذلک ہوا، کیا میں نے تجھے ان سب سے بزرگ عطا نہ کی کہ میری کلہ لا اذکر الا ذکرت یاد نہ ہو جب تک تو میرے ساتھ یاد نہ کیا جائے۔

معنیٰ الحدیث۔

اور اس کے سوا اور فضائل ذکر فرمائے۔ یہ لفظ حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ہیں۔ اور حدیث ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے یوں ہے رب عزوجل نے فرمایا:

ما اعطیتک خیرا من ذلک اعطیت الکوثر وجعلت اسمک مع اسمی ینادی بہ فی جوف السماء (الی ان قال) و خبات شفاعتک ولم اخباہا النبی غیرک۔

یعنی جو میں نے تجھے دیا وہ ان سب سے بہتر ہے میں نے تجھے کوثر عطا فرمایا اور میں نے تیرا نام اپنے نام کے ساتھ کیا جوف آسمان میں اس کی ندا ہوتی ہے، اور میں نے تیری شفاعت ذخیرہ کر رکھی ہے اور تیرے سوا کسی نبی کو یہ دولت نہ دی۔

وحی ہشتم: امام اجل حکیم ترمذی و بیہقی و ابن عساکر ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اتخذ اللہ ابراھیم خلیلا و موسی نجیا واتخذنی حبیبا ثم قال وعزتی وجلالی لاوثرن حبیبی علی خلیلی و نجی۔

اللہ تعالیٰ نے ابراہیم اور موسیٰ کو نجی کیا اور مجھے اپنا حبیب بنایا۔ پھر فرمایا مجھے اپنی عزت و جلال کی قسم بیشک اپنے پیارے کو اپنے خلیل اور نجی پر تفضیل دوں گا۔

وحی نہم: ابن عساکر عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

---

1. الدر المنثور بحوالہ ابی نعیم فی الدلائل تحت الایۃ ۹۴ / ۴ دار احیاء التراث العربی بیروت ۸ / ۵۰۲، دلائل النبوۃ للبیہقی باب الدلیل علی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم عرج بہ الی السماء الخ دار احیاء التراث العلمیہ بیروت ۲ / ۴۰۲
2. الشفاء بتعریف حقوق المصطفی القسم الاول الباب الثالث الفصل الاول المطبعۃ الشرکۃ الصحافیۃ ۱ / ۱۳۲
3. الدر المنثور تحت الایۃ ۴ / ۱۲۵ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۲۵۶، کنز العمال حدیث ۳۱۸۹۳ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱ / ۴۰۶

Fatawa Razawiyya, Volume 30

My Lord, the Mighty and Sublime, said to me: "I granted Ibrahim My friendship, spoke to Musa directly, and to you, O Muhammad, I granted My face-to-face vision (that you came close and saw My Noble Countenance without veil or barrier)."[1]

Tenth Revelation: Bayhaqi narrates from Wahb bin Munabbih: Allah Almighty revealed in the Holy Zabur (Psalms): "O Dawud, soon after you, a truthful Prophet will come whose name is Ahmad and Muhammad. I will never be displeased with him, and he will never disobey Me. (Up to the point) His Ummah (nation) is the mercy-bestowed Ummah; I have granted them voluntary acts (nawafil) like those I gave to the Prophets, and I have enjoined upon them the obligatory duties (fara'id) that I enjoined upon the Prophets and Messengers, until they come to Me on the Day of Resurrection with their light being like the light of the Prophets. (Until he said) O Dawud! Verily, I have excelled Muhammad above all, and I have bestowed excellence upon his Ummah over all other Ummahs, peace and blessings of Allah be upon him."[2]

Eleventh Revelation: Abu Nu'aym and Bayhaqi narrate from Hadrat Ka'b al-Ahbar that a person narrated a dream in his presence: "It was as if people were gathered for reckoning, and the Prophets were called. With every Prophet came this Ummah. Every Prophet had two lights, and for each of their followers, there was one light in whose radiance they walked. Then Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) was called. From his blessed head (Ayn) and from every hair of his radiant face, separate lights were emanating..."

Note (Ayn): Here only this much is mentioned in the narration, otherwise from the blessed head of the Holy Prophet to his feet, there will be nothing but light, as will be mentioned in Tabish 2, Jalwa 2, Irshad 35. 2 Amina.

---

[1] Tarikh Dimashq al-Kabir, Mention of his ascension to heaven and his meeting with the Prophets, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/296. [2] Dala'il al-Nubuwwah, Chapter on the description of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in the Torah and the Gospel, etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/380.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

मेरे रब अज़्ज़ वजल ने मुझसे फ़रमाया: "मैंने इब्राहिम को अपनी ख़ुलत (दोस्ती) अता की और मूसा से कलाम किया और तुझे, ऐ मुहम्मद, अपना मुवाजा (आमना-सामना) अता फ़रमाया (कि पास आकर बे-पर्दा और हिजाब मेरा वजह-ए-करीम देखा)।"[1]

दसवीं वही: बैहक़ी वहब बिन मुनब्बह से रावी हैं: अल्लाह तआला ने जबूर-ए-मुक़द्दस में वही भेजी: "ऐ दाऊद, अनक़रीब तेरे बाद वो सच्चा नबी आएगा जिसका नाम अहमद और मुहम्मद है, मैं कभी उससे नाराज़ न हूँगा और न वो कभी मेरी नाफ़रमानी करेगा। (उनके इस कौल तक) उसकी उम्मत उम्मत-ए-मरहूमा है, मैंने उन्हें वो नवाफ़िल (नफ़्ल नमाज़ें आदि) अता किए जो पैग़म्बरों को दिए थे, और उन पर वो अह्काम (आदेश) फ़र्ज़ किए जो अंबिया और रसूलों पर फ़र्ज़ थे, यहाँ तक कि वो लोग मेरे पास क़यामत के दिन इस हाल में हाज़िर होंगे कि उनका नूर अंबिया के नूर जैसा होगा। (यहाँ तक कि कहा) ऐ दाऊद! मैंने मुहम्मद को सबसे अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) किया और उनकी उम्मत को तमाम उम्मतों पर फ़ज़ीलत बख़्शी, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।"[2]

ग्यारहवीं वही: अबू नुऐम और बैहक़ी हज़रत का'ब अल-अहबार से रावी हैं, उनके सामने एक शख़्स ने ख़्वाब बयान किया: "गोया लोग हिसाब के लिए जमा किए गए और हज़रात-ए-अंबिया बुलाए गए, हर नबी के साथ ये उम्मत आई, हर नबी के लिए दो नूर हैं, और उनके हर पैरोकार (अनुयायी) के लिए एक नूर है जिसकी रोशनी में वो चलता है। फिर मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बुलाए गए, उनके सर-ए-अनवर (ऐन) से और रू-ए-मुनव्वर (चमकते चेहरे) के हर बाल से जुदा-जुदा नूर के.."

नोट (ऐन): यहाँ सिर्फ़ इसी क़द्र बयान में आया है, वरना हुज़ूर के सर-ए-अनवर से पाँव तक नूर ही नूर होगा जैसा कि ताबिश २, जल्वा २, इरशाद ३५ में मज़कूर (उल्लिखित) होगा। २ आमिना।

---

[1] तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, उनके आसमान की तरफ़ मेराज और अंबिया से मुलाक़ात का ज़िक्र, दार इह्या अल-तुरात अल-अरबी, बेरुत, ३/२९६। [2] दलाइल अल-नुबुवह, तोरात और इंजील आदि में रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सिफ़त का बाब, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, १/३८०।

पृष्ठ १९३/७७२

قال لی ربی عزوجل نحلت ابراھیم خلتی وکلمت موسی تکلیماً واعطیت یا محمد کفاحاً[1] ترجمہ: مجھ سے میرے رب عزوجل نے فرمایا : میں نے ابراہیم کو اپنی خلت بخشی اور موسی سے کلام کیا اور تجھے اے محمد اپنا مواجہ عطا فرمایا (کہ پاس آکر بے پردہ وحجاب میرا وجہ کریم دیکھا)

وحی دہم : بیہقی وہب بن منبہ سے راوی: اوحی فی الزبور یا داؤد انہ سیأتی بعدك من اسمہ احمد و محمد صادقاً نبیاً لا اغضب علیہ ابدا ولا یغضبنی ابدا (الی قولہ) امتہ مرحومۃ اعطیتھم من النوافل مثل ما اعطیت الانبیاء وافترضت علیھم الفرائض التی افترضت علی الانبیاء والرسل حتی یاتونی یوم القیامۃ نورھم مثل نور الانبیاء (الی ان قال) یا داؤد فانی فضلت محمدا وامتہ علی الامم کلھا[2] الی اخرہ- ترجمہ: اللہ تعالیٰ نے زبور مقدس میں وحی بھیجی: اے داؤد عنقریب تیرے بعد وہ سچا نبی آئے گا جس کا نام احمد و محمد ہے، میں کبھی اس سے ناراض نہ ہوں گا اور نہ وہ کبھی میری نافرمانی کرے گا۔ اس کی امت امت مرحو مہ ہے، میں نے انھیں وہ نوافل عطا کئے جو پیغمبروں کو دیئے، اور ان پر وہ احکام فرض ٹھہرائے جو انبیاء اور رسل پر فرض تھے، یہاں تک کہ وہ لوگ میرے پاس روز قیامت اس حال پر حاضر ہوں گے کہ ان کا نور مثل نور انبیاء کے ہوگا۔ اے داؤد! میں نے محمد کو سب سے افضل کیا اور اس کی امت کو تمام امتوں پر فضیلت بخشی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

وحی یازدہم : ابو نعیم و بیہقی حضرت کعب احبار سے راوی، ان کے سامنے ایک شخص نے خواب بیان کیا، گویا لوگ حساب کے لیے جمع کئے گئے اور حضرات انبیاء بلائے گئے، ہر نبی کے ساتھ اس امت آئی، ہر نبی کے لیے دو نور ہیں، اور ان کے ہر پیرو کے لیے ایک نور جس کی

روشنی میں چلتا ہے۔ پھر محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بلائے گئے ان کے سر انور ع سے و روئے منور کے ہر بال سے جدا جدا نور کے

ع : یہاں صرف اسی قدر بیان میں آیا، ورنہ حضور کے سر انور سے پائے تک نور ہی نور ہوگا جیسا کہ تابش ۲ جلوہ ۲، ارشاد ۳۵ میں مذکور ہوگا ۲ امنہ۔

---

[1] تاریخ دمشق الکبیر ذکر عروجه الی السماء واجتماعه الی الانبیاء دار احیاء التراث العربي بیروت ۳/ ۲۹۶ [2] دلائل النبوة باب صفة الرسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی التوراة والانجیل الخ دار الکتب العلمیة بیروت ۱/ ۳۸۰

Fatawa Razawiyya, Volume 30

...are high, which the observer can distinguish, and for every follower of theirs, there are two lights like the prophets, in whose light they walk the path. Ka'ab heard the dream and said: "By Allah besides whom there is no true god, did you see this in your sleep?" He replied, "Yes." [Ka'ab said] "By Him in whose hand is my soul, this is exactly the description of Muhammad, his Ummah, and the description of the prophets and their mothers in the Book of Allah the Almighty, as if I had read it in the Torah." By Him in whose hand is my soul, indeed the description of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and his Ummah and previous prophets and their Ummahs is written exactly like this in the Book of Allah; it is as if you have described it after reading the Torah. Twelfth Reason: It is narrated in 'Mawahib al-Ladunniyyah' and 'Manh al-Muhammadiyyah' by Imam Qastalani, quoting from 'Risala Milad' and Imam Allama Ibn Taghribirdi, that Adam (peace be upon him) asked: "O Lord! Why did You give me the kunya (agnomen) Abu Muhammad?" It was commanded: "O Adam! Lift your head." Adam (peace be upon him) lifted his head and saw the light of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) in the pavilion of the Throne. He asked: "O Lord! What is this light?" It was said:

| This is the light of a Prophet from your progeny; his name in the heavens is Ahmad and on the earth is Muhammad. | This is the light of a prophet from your progeny (descendants); his name | | Were it not for him, I would not have created you, nor would I have created the heaven or the earth. | in the heavens is Ahmad and on the earth is Muhammad. If it were not for him, I would | | | not have created you, nor would I have created the sky or the earth. |

Thirteenth Reason: And in it, meaning in 'Mawahib', it is narrated that when Adam (peace be upon him) came out of Paradise, [he saw] on the pillar of the Throne and in every place in Paradise, the holy name of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) joined with the name of Allah. Note: I say, and success is from Allah (T): Coming out of Paradise, the great mountains of the fear of Allah suddenly falling upon his noble heart, then the memory of his slip and regret over it, and the state of Adam (peace be upon him) at that time due to shame and embarrassment before Allah (the Mighty and Majestic) cannot be encompassed in speech or writing. In such a state, if a person forgets even a previously known thing, it is not at all surprising. Understand this, and Allah knows best.

1. Al-Khasais al-Kubra, Chapter: His mention in the Torah and the Gospel etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India, 1/16.
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Tayyibah (peace and blessings of Allah be upon him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/70.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

...ऊँचे हैं जिन्हें देखने वाला पहचान सके और उनके हर अनुयायी के लिए नबियों की तरह दो नूर (प्रकाश) हैं जिसकी रोशनी में वे रास्ता चलते हैं। काअ़ब ने सपना सुनकर फरमाया: अल्लाह की कसम जिसके सिवा कोई सच्चा माबूद (पूज्य) नहीं, क्या तूने यह वाकया सपने में देखा? उसने कहा, हाँ। [काअ़ब ने कहा] उस ज़ात की कसम जिसके हाथ में मेरी जान है, बेशक यही हज़रत मुहम्मद और उनकी उम्मत की सिफ़त (विशेषता) है और अल्लाह तआ़ला की किताब में नबियों और उनकी माताओं की सिफ़त है, गोया कि मैंने इसे तौरात में पढ़ा है। उस ज़ात की कसम जिसके हाथ में मेरी जान है, बेशक अल्लाह की किताब में मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) और उनकी उम्मत और पूर्व नबियों और उनकी उम्मतों की सिफ़त ठीक इसी तरह लिखी है, जैसे कि तुमने तौरात में पढ़कर बयान किया हो। बारहवीं वजह: इमाम कस्तलानी की 'मवाहिब अल-लदुन्निय्या' और 'मन्ह अल-मुहम्मदिया' में रिसाला मीलाद और इमाम अल्लामा इब्न तग़रबरक से नक़ल करते हुए मरवी (वर्णित) है कि हज़रत आदम (अ़लैहिस्सलाम) ने अर्ज़ किया: ऐ इलाही! तूने मेरी कुनियत अबू मुहम्मद क्यों रखी? हुक्म हुआ: ऐ आदम! अपना सर उठा। आदम (अ़लैहिस्सलाम) ने सर उठाया तो अर्श के सायबान में हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) का नूर नज़र आया। अर्ज़ किया: ऐ इलाही! यह नूर क्या है? फरमाया:

| यह नूर तेरी नस्ल में से एक नबी का है, उसका नाम स्वर्ग में अहमद और पृथ्वी पर मुहम्मद है। | यह नूर तेरी नस्ल यानी औलाद में से एक नबी का है, उसका नाम | | यदि वह न होते, तो मैं तुझे पैदा न करता, और न ही स्वर्ग या पृथ्वी बनाता। | आसमान में अहमद है और ज़मीन में मुहम्मद। अगर वह न होते तो मैं तुझे | | | न बनाता, न आसमान व ज़मीन को पैदा करता। |

तेरहवीं वजह: और इसी में, यानी 'मवाहिब' में मरवी है कि जब आदम (अ़लैहिस्सलाम) जन्नत से बाहर आए, तो अर्श के पाए और जन्नत के हर मक़ाम पर हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) का मुक़द्दस नाम अल्लाह के नाम के साथ जुड़ा हुआ देखा। नोट: मैं अल्लाह तआ़ला की तौफीक से कहता हूँ। जन्नत से बाहर आना, और अल्लाह के खौफ के अज़ीम पहाड़ों का दिल-ए-मुबारक पर अचानक टूट पड़ना, फिर अपनी लग़्ज़िश (चूक) की याद और उस पर नदामत (पछतावा), और अल्लाह जल्ल जलालुहू से हया व नदामत के कारण हज़रत आदम (अ़लैहिस्सलाम) की उस समय की हालत बयान और तहरीर (लिखने) की सीमा से बाहर है। ऐसे हाल में अगर आदमी

पहले से जानी-पहचानी बात भी भूल जाए, तो इसमें कोई आश्चर्य की बात नहीं है। इसे समझें, और अल्लाह तआ़ला सबसे बेहतर जानता है।

---

1. अल-खसाइसुल कुबरा, बाब: तौरात और इंजील में उनका ज़िक्र आदि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत, 1/16।
2. अल-मवाहिबुल लदुन्निय्या तैय्यबा (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम), अल-मकतबुल इस्लामी, बेरूत, 1/70।

جلد ۳۰

فتاویٰ رضویہ

بکے بلند ہیں جنھیں دیکھنے والا تمیز کرے، اور ان کے ہر پیرو کے لیے انبیاء کی طرح دو نور ہیں جس کی روشنی میں راہ چلتا ہے۔ کعب نے خواب سن کر فرمایا: باللہ الذی لا الہ الا ھو رأیت ھذا فی منامک تجھے قسم اللہ کی جس کے سوا کوئی سچا معبود نہیں، تو نے یہ واقعہ خواب میں دیکھا۔ کہا ہاں، والذی نفسی بیدہ انھا الصفۃ محمد وامتہ وصفۃ الانبیاء وامھا فی کتاب اللہ تعالیٰ فکانما قرأتہ فی التوراۃ۔ قسم اس کی جس کے ہاتھ میں میری جان ہے بیشک بعینہ کتاب اللہ میں یوں ہی صفت لکھی ہے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور ان کی امت اور انبیاء سابقین اور ان کی امتوں کی، گویا تو نے توریت میں پڑھ کر بیان کیا۔ وجہ دوازدہم: امام قسطلانی مواہب لدنیہ و منح محمدیہ میں رسالہ میلاد و امام علامہ ابن طغبرک سے ناقل مروی ہوا، آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام نے عرض کی: الٰہی! تو نے میری کنیت ابو محمد کس لئے رکھی؟ حکم ہوا: اے آدم! اپنا سر اٹھا۔ آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام نے سر اٹھایا سراپردہ عرش میں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نور نظر آیا۔ عرض کی: الٰہی! یہ نور کیا ہے؟ فرمایا:

| ھذا نور نبي من ذریتك اسمه في السماء احمد وفی الارض | یہ نور ایک نبی کا ہے تیری ذریت یعنی اولاد سے، اس کا نام | | محمد لولاہ ما خلقتك ولا خلقت سماء ولا ارضا۔ | آسمان میں احمد ہے اور زمین میں محمد ، اگر وہ نہ ہوتا تو میں تجھے | | | نہ بناتا، نہ آسمان و زمین کو پیدا کرتا۔ |

وجہ سیزدہم: وفیہ اعنی فی المواھب مروی ہوا، جب آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام جنت ع سے باہر آئے، ساق عرش اور ہر مقام بہشت میں نام پاک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام الہی سے ملا ہوا عہ: اقول: باللہ التوفیق (میں اللہ تعالیٰ کی توفیق سے کہتا ہوں۔ ت) جنت سے باہر آنا، اور خوف الہی کے عظیم پہاڑوں کا دل مبارک پر دفعۃً ٹوٹ پڑنا، پھر اپنی لغزش کی یاد اور اس پر ندامت، اور اللہ جل جلالہ سے حیاء و خجلت آدم علیہ الصلوۃ والسلام پر اس وقت کی حالت احاطہ تقریر و تحریر میں نہیں آسکتی۔ ایسے حال میں اگر آدمی اگلی جانی پہچانی بات بھی ذہول کرے تو اصلاً جائے تعجب نہیں، فافہم، واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

۱ الخصائص الکبری باب ذکرہ فی التوراۃ والانجیل الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ۱/

۲ ۱۶ المواہب اللدنیۃ طیبۃ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۷۰

Fatawa Razawiyya, Volume 30

...saw it written. He (Adam) asked: O My Lord! Who is this Muhammad? He (Allah) said: "This is your descendant, without whom I would not have created you." He (Adam) said: O my Lord! For the sake of the sanctity of this son, have mercy on me. It was commanded: O Adam! If you were to seek intercession through Muhammad for all the inhabitants of the heavens and the earth, We would accept it.

14th Revelation: Imam Ibn Sab' and Allama Gharni, narrating from our master (Mawla) Ali (may Allah Almighty ennoble his face):

Indeed Allah Almighty said to His Prophet: For your sake I spread out the lands, and make the waves surge, and raise the sky, and appoint reward and punishment. Mentioned by Al-Zarqani in the Commentary (Al-Sharh).	i.e., Allah Almighty said to His Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): I spread the earth for you, and make the oceans swell, and raise the heavens, and decree reward and punishment. (Zarqani mentioned this in the Commentary).

The gist of all these narrations is the same, that the entire universe received the cloak of existence as a gift through our Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him).

If he was not, then nothing was; if he is not, then nothing shall be. He is the soul of the world; if there is a soul, then there is a world.

15th Revelation: In Fatawa al-Imam Siraj-ud-Din al-Bulqini: Allah Almighty said to the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him):

"I have bestowed seven favors upon you, the first of which is that I have not created anyone in the heavens and the earth more honorable to Me than you."	I have bestowed seven favors upon you, the first of which is that I made no one in the heavens and the earth more honorable than you.

16th Revelation: The great Imam, jurist, Hadith scholar, Gnostic of Allah, Master Abu al-Qasim al-Qushayri and commentator...

---

1. Al-Mawahib al-Ladunniyah, Intercession of Adam through him (peace be upon him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/82.
2. Sharh al-Zarqani on Al-Mawahib al-Ladunniyah, referencing Ibn Sab' from Ali (may Allah be pleased with him), Al-Maqsad al-Awwal 1/44.

3. Hadaiq-e-Bakhshish, Maktabah Razawiyyah Karachi, 1/79.
4. Al-Minah al-Makkiyyah fi Sharh al-Hamziyyah, referencing Siraj al-Bulqini in his Fatawa, Shair al-Mujamma' al-Shaqa' in Abu Dhabi, p. 121.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

...लिखा देखा। उसने (आदम ने) पूछा: हे मेरे ईश्वर! यह मुहम्मद कौन है? उसने (अल्लाह ने) कहा: "यह तुम्हारा वंशज है, जिसके बिना मैं तुम्हें पैदा नहीं करता।" उसने (आदम ने) कहा: हे मेरे ईश्वर! इस पुत्र की पवित्रता के कारण मुझ पर दया फरमा। आदेश हुआ: हे आदम! यदि तुम मुहम्मद के माध्यम से स्वर्ग और पृथ्वी के सभी निवासियों के लिए सिफ़ारिश (शफ़ाअत) मांगते, तो हम उसे स्वीकार कर लेते।

14वाँ वह्य (प्रकाशना): इमाम इब्न सबा और अल्लामा ग़रनी, हमारे स्वामी (मौला) अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से उल्लेख करते हुए:

निश्चित रूप से अल्लाह तआला ने अपने नबी से कहा: आपके लिए मैंने ज़मीन को फैलाया, और लहरों को उछाला, और आसमान को ऊंचा किया, और इनाम और सज़ा मुकर्रर की। ज़र्क़ानी ने शरह में इसका उल्लेख किया है।	यानी अल्लाह तआला ने अपने नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से फरमाया: मैं तेरे लिए ज़मीन बिछाता हूँ, और दरिया को मौज़ज़न करता हूँ, और आसमान को बुलंद करता हूँ, और जज़ा और सज़ा मुक़र्रर करता हूँ। (ज़र्क़ानी ने शरह में इसका उल्लेख किया है)।

इन सभी रिवायतों का सारांश यही है कि पूरी कायनात ने वजूद का लिबास हुज़ूर सैयदुल कायनात (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के सदक़े में पाया।

वो जो न थे तो कुछ न था, वो न हों तो कुछ न हो जान हैं वो जहान की, जान है तो जहान है

15वाँ वह्य: फ़तावा अल-इमाम सिराजुद्दीन अल-बुलक़ीनी में: अल्लाह तआला ने हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से फरमाया:

"मैंने आप पर सात एहसान किए हैं, जिनमें से पहला यह है कि मैंने आसमानों और ज़मीन में आपसे ज़्यादा मेरी नज़र में सम्मानित किसी को पैदा नहीं किया।"	मैंने तुझ पर सात एहसान किए, उनमें पहला यह है कि आसमान और ज़मीन में कोई तुझसे ज़्यादा इज़्ज़त वाला न बनाया।

16वाँ वह्य: इमाम-ए-अजल फकीह मुहद्दिस आरिफ बिल्लाह उस्ताद अबू अल-कासिम क़ुशैरी और मुफस्सिर...

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, आदम द्वारा उनके माध्यम से शफ़ाअत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 1/82.
2. शरह अल-ज़र्क़ानी अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, इब्न सबा के हवाले से अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मक़्सद अल-अव्वल 1/44.
3. ह़दाइक़-ए-बख़्शिश, मकतबा रज़विया कराची, 1/79.
4. अल-मिनह अल-मक्किया फ़ी शरह अल-हम्ज़िया, सिराज अल-बुलक़ीनी के उनके फ़तावा में हवाले से, अबू धाबी में पृष्ठ 121.

पृष्ठ 195 / 772

لکھا دیکھا۔ عرض کی: الٰہی ! یہ محمد کون ہے؟ فرمایا: ھذا ولدك الذی لولاہ ما خلقتك یہ تیری بیٹا ہے، یہ اگر نہ ہوتا میں تجھے نہ بناتا۔ عرض کی : الٰہی ! اس بیٹے کی حرمت سے اس بات پر رحم فرما۔ ارشاد ہوا : اے آدم ! اگر تو محمد کے وسیلہ سے تمام اہل ظاہر و زمین کی شفاعت کرتا ہم قبول فرماتے۔

وحی چہاردہم: امام ابن سبع وعلامہ غرنی سیدنا مولا کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے ناقل:

ان اللہ تعالیٰ قال لنبیہ من اجلك اسطح البطحاء واموج الموج وارفع السماء واجعل الثواب والعقاب۔ ذکرہ الزرقانی فی الشرح۔

یعنی اللہ تعالیٰ نے اپنے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے فرمایا: میں تیرے لئے بچھاتا ہوں زمین، اور موجزن کرتا ہوں دریا، اور بلند کرتا ہوں آسمان، اور مقرر کرتا ہوں جزا وسزا۔ (اس کو زرقانی نے شرح میں ذکر کیا ہے)

ان سب روایات کا حاصل وہی ہے کہ تمام کائنات نے خلعتِ وجود حضور سید الکائنات صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے صدقہ میں پایا۔

وہ جو نہ تھے تو کچھ نہ تھا وہ نہ ہوں تو کچھ نہ ہو جان ہیں وہ جہان کی جان ہے تو جہان ہے

وحی پانزدہم: فی فتاوی الامام سراج الدین البلقینی (امام سراج الدین بلقینی کے فتاوی میں۔ت) اللہ تعالیٰ نے حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے فرمایا:

قد مننت عليك بسبعة اشياء اولها انی لم میں نے تجھ پر سات احسان کئے، ان میں پہلا یہ ہے کہ
اخلق فی السموات والارض اکرم علی آسمان وزمین میں کوئی تجھ سے زیادہ عزت والا نہ
منك۔ بنایا۔

وحی شانزدہم: امام اجل فقیہ محدث عارف باللہ استاد ابو القاسم قشیری اور مفسر

---

1. المواهب اللدنية استشفاع آدم به صلى الله عليه وسلم المكتب الاسلامی بیروت ۱ / ۸۲
2. شرح الزرقاني على المواهب اللدنیہ بحوالہ ابن سبع عن علی رضی اللہ عنہ المقصد الاول ۱ / ۴۴
3. حدائق بخشش مکتبہ رضویہ کراچی ۱ / ۷۹
4. المنح المكية في شرح الهمزية بحواله السراج البلقيني في فتاويه شعر ا المجمع الشقاء في ابو ظبی ص ۱۲۱

Tha'labi and then Allama Ahmad Qastalani (may Allah have mercy on them all) state that the Almighty (Haqq Azza wa Jall) said to His noble Beloved (peace and blessings be upon him):

(Arabic)	(Urdu Translation)
Paradise is forbidden for the Prophets until you enter it, and for the nations until your nation enters it. 1	Paradise is forbidden for the Prophets until you enter, and forbidden for the nations until your nation enters.

17th Revelation: Allama Ibn Zafar in the book *Khair al-Bashar*, then Qastalani, Shami, Halabi, Dahji, and other scholars in their esteemed works, narrate that the Lord of Honor, the Blessed and Exalted, says in the book of Isaiah (peace be upon him):

(Arabic)	(Urdu Translation)
My servant, with whom my soul is pleased, I shall send down my revelation upon him. He will manifest my justice among all nations and will enjoin good upon them. He will not laugh needlessly, nor will his voice be heard in the markets. He will open blind eyes and deaf ears, and will give life to unheeding hearts. What I grant to him, I shall not grant to anyone else. Mushaffah will praise Allah with a new praise. 2	My servant with whom my soul is delighted, I will send down My revelation upon him. He will manifest My justice among all nations and will emphasize good things to them. He will not laugh pointlessly, and his voice will not be heard in the markets. He will open blind eyes and deaf ears, and will give life to negligent hearts. What I give to him, I will not give to anyone else. Mushaffah will praise Allah with a new praise.

'Mushaffah' is a name of our Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and it is of the same weight and meaning as 'Muhammad,' meaning one who is praised abundantly and repeatedly.

18th Revelation: Allama Farsi (may Allah have mercy on him) in *Matali' al-Masarrat*, a commentary on *Dala'il al-Khayrat*, cited several verses from the Torah in which the Almighty (Haqq Subhanahu wa Ta'ala) states:

---

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Khamis, al-Isra wa'l-Mi'raj, Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/93; Tafsir al-Qushayri under verse 53/10, Dar al-Kutub al-

Ilmiyyah Beirut, 3/428; Al-Kashf wa'l-Bayan (Tafsir al-Tha'labi) under verse 53/10, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 9/139.

2. Subul al-Huda wa'r-Rashad, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 1/512; Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/52.

फतावा रज़विया खंड 30

स़ालबी और फिर अल्लामा अहमद क़स्तलानी (अल्लाह उन सब पर रहम करे) फरमाते हैं कि हक़ अज़्ज़ व जल ने अपने हबीब करीम (उन पर सलात और सलाम हो) से फरमाया:

(अरबी)

जन्नत अंबिया पर हराम है जब तक कि आप उसमें दाखिल न हों, और उम्मतों पर हराम है जब तक कि आपकी उम्मत उसमें दाखिल न हो। 1

(उर्दू अनुवाद)

जन्नत अंबिया पर हराम है जब तक तुम दाखिल न हो और उम्मतों पर हराम है जब तक तुम्हारी उम्मत न जाए।

17वीं वही (प्रकाशना): अल्लामा इब्न ज़फर की किताब 'खैर अल-बशर' में, फिर क़स्तलानी, शामी, ह़लबी, दहजी और अन्य विद्वानों ने अपनी महान रचनाओं में उद्धृत किया है कि रब्बुल इज़्ज़त तबारक व तआला ने हज़रत यशैया (अलैहिस्सलाम) के सहीफे में फरमाया है:

(अरबी)

मेरा बंदा जिससे मेरा नफ़्स खुश है, मैं उस पर अपनी वही उतारूँगा, वह तमाम उम्मतों में मेरा इंसाफ़ ज़ाहिर करेगा और उन्हें नेक बातों की ताकीद करेगा। वह बेवजह नहीं हँसेगा, और बाज़ारों में उसकी आवाज़ नहीं सुनी जाएगी। वह अंधी आँखें और बहरे कान खोल देगा, और ग़ाफ़िल दिलों को ज़िंदा करेगा। मैं जो उसे अता करूँगा, वह किसी और को नहीं दूँगा। मुशफ़्फ़ह अल्लाह की नई हम्द करेगा। 2

(उर्दू अनुवाद)

मेरा बंदा जिससे मेरा नफ़्स शाद (खुश) है, उस पर अपनी वही उतारूँगा। वह तमाम उम्मतों में मेरा अदल (इंसाफ) ज़ाहिर करेगा और उन्हें नेक बातों पर ताकीद फरमाएगा। बेजा न हँसेगा, और बाज़ारों में उसकी आवाज़ न सुनी जाएगी। अंधी आँखें और बहरे कान खोल देगा, और ग़ाफ़िल दिलों को ज़िंदा करेगा। मैं जो उसे अता करूँगा वह किसी को न दूँगा। मुशफ़्फ़ह अल्लाह की नई हम्द करेगा।

'मुशफ़्फ़ह' हमारे हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का नाम है और यह 'मुहम्मद' के समान वज़न और अर्थ वाला है, यानी जिसकी बहुत ज़्यादा और बार-बार प्रशंसा की गई हो।

18वीं वही: अल्लामा फ़ारसी (अल्लाह उन पर रहम करे) ने 'मताली अल-मसर्रत' (दलाएल अल-खैरात की शरह) में तौरात की चंद आयतें नक़ल फरमाईं जिनमें हक़ सुब्हानहू व तआला इरशाद फरमाता है:

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-खामिस, अल-इसरा वल-मेराज, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 3/93; तफ़्सीर अल-कुशैरी, आयत 53/10 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 3/428; अल-कश्फ़ वल-बयान (तफ़्सीर अल-स़ालबी), आयत 53/10 के तहत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 9/139।
2. सुबुल अल-हुदा वर-रशाद, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 1/512; अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 2/52।

ثعلبی پھر علامہ احمد قسطلانی رحمۃ اللہ علیہم اجمعین فرماتے ہیں حق عز وجل نے اپنے حبیب کریم علیہ الصلوۃ والتسلیم سے فرمایا:

(عربی)	(اردو ترجمہ)
الجنۃ حرام علی الانبیاء حتی تدخلھا و علی الامم حتی تدخلھا امتک ۱۔	جنت انبیاء پر حرام ہے جب تک تم داخل نہ ہو اور امتوں پر حرام ہے جب تک تمہاری امت نہ جائے۔

وحی ہفدہم ۱۷: علامہ ابن ظفر کتاب خیر البشر، پھر قسطلانی و شامی و حلبی و دحجی و غیرہم علماء اپنی تصانیف جلیلہ میں ناقل، رب العزت تبارک و تعالٰی کتان شعیا علیہ الصلوۃ والسلام میں فرماتا ہے:

(عربی)	(اردو ترجمہ)
عبدی الذی سرت بہ نفسی انزل علیہ وحی فیظھر فی الامم عدل ویوصیھم الوصایا ولایضحک ولا یسمع صوتہ فی الاسواق یفتح العیون العور والاذان الصم ویحیی القلوب الغلف وما اعطیہ لا اعطی احدا مشفح یحمد اللہ حمدا جدیدا ۲۔	میرا بندہ جس سے میرا نفس شاد ہے اس پر اپنی وحی اتاروں گا، وہ تمام امتوں میں میرا عدل ظاہر کرے گا اور انہیں نیک باتوں پر تاکید فرمائے گا، بے جا نہ ہنسے گا، اور بازاروں میں اس کی آواز نہ سنی جائے گی، اندھی آنکھیں اور بہرے کان کھول دے گا، اور غافل دلوں کو زندہ کرے گا، میں جو اسے عطا کروں گا وہ کسی کو نہ دوں گا۔ مشفّح اللہ کی نئی حمد کرے گا۔

مشفّح ہمارے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام اور محمد سے ہموزن و ہم معنی ہے یعنی بکثرت و بار بار سراہا گیا۔

وحی ہیجدہم ۱۸: علامہ فارسی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے مطالع المسرات شرح دلائل الخیرات میں چند آیات توریت نقل فرمائیں جن میں حق سبحانہ و تعالیٰ ارشاد فرماتا ہے:

---

۱ المواهب اللدنیہ المقصد الخامس الاسراء والمعراج المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۹۳، تفسیر القشیری تحت الایة ۵۳ / ۱۰ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳/ ۴۲۸، الکشف والبیان(تفسیر الثعلبی) تحت الایة ۵۳ / ۱۰ دار احیاء التراث العربی بیروت ۹ / ۱۳۹ ۲ سبل الهدی والرشاد دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۵۱۲، المواهب اللدنیہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۵۲

Fatawa Razawiyya - Volume 30

Arabic Text

O Musa! Praise Me, for I have favored you by granting you faith in Ahmad along with My speaking to you. If you had not accepted faith in Ahmad, you would not have resided in My abode (near Me) nor would you have enjoyed My Paradise. O Musa! Whoever among all the messengers does not believe in Ahmad, does not testify to him, and does not yearn for him, his good deeds shall be rejected, I shall prevent him from preserving wisdom, light of guidance shall not enter his heart, and I shall erase his name from the office of prophethood. O Musa! Those who believe in Ahmad and testify to him, they are the successful ones. And whoever from among My creation disbelieves in Ahmad and denies him, they are the losers, they are the remorseful, they are the heedless. 1

Urdu Translation

O Musa! Praise Me since I have bestowed My favor upon you that along with My speaking to you, I have granted you faith in Ahmad. And if you did not agree to bring faith in Ahmad, you would not find proximity to Me in My abode, nor find peace in My Paradise. O Musa! Whoever among all the messengers does not bring faith in Ahmad and does not attest to him and does not yearn for him, his virtues will be rejected, and I will prevent him from the preservation of wisdom, and I will not put the light of guidance in his heart, and I will erase his name from the register of Prophets. O Musa! Those who brought faith in Ahmad and attested to him, they alone are the ones who reached their goal, and from My creation, whoever rejected Ahmad and belied him, they are the losers, they are the remorseful, they are the heedless.

Alhamdulillah, these verses clearly explain that covenant and promise which was mentioned in the noble verse "You shall surely believe in him and you shall surely help him."[2]

Illustration: In some narrations, the Almighty says to His beloved, the most noble (peace and blessings be upon him):

Arabic Text

O Muhammad! You are the light of My light, the secret of My secret, the treasure of My guidance, and the storehouse of My knowledge. I have made My kingdom, from the Throne onwards, a ransom for you.

Urdu Translation

O Muhammad! You are the light of My light, and the secret of My secret, and the mine of My guidance. And the treasures of My gnosis! I have, from My kingdom from the Throne onwards...

[1] Matali' al-Masarrat, Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, p. 355 [2] Al-Quran al-Karim, 3/81

अरबी पाठ

ऐ मूसा! मेरी प्रशंसा कर, क्योंकि मैंने तुझ पर उपकार किया कि अपनी हम-कलामी (बातचीत) के साथ तुझे अहमद पर ईमान अता फ़रमाया। और यदि तू अहमद पर ईमान लाना न मानता तो मेरे घर में मुझसे निकटता न पाता, न मेरी जन्नत में चैन पाता। ऐ मूसा! सभी रसूलों में से जो कोई अहमद पर ईमान न लाए और उसकी तस्दीक (पुष्टि) न करे और उसका मुश्ताक़ (इच्छुक) न हो, उसकी नेकियाँ रद्द कर दी जाएँगी, और मैं उसे हिकमत (बुद्धिमत्ता) के संरक्षण से रोक दूँगा, और उसके दिल में हिदायत (मार्गदर्शन) का नूर नहीं डालूँगा, और उसका नाम नबियों के दफ़्तर से मिटा दूँगा। ऐ मूसा! जिन्होंने अहमद पर ईमान लाया और उसकी तस्दीक की, वही मुराद को पहुँचने वाले हैं। और मेरी मख्लूक (सृष्टि) में से जिसने अहमद से इनकार किया और उसे झुठलाया, वही घाटे में रहने वाले हैं, वही शर्मिंदा हैं, वही बेख़बर हैं। १

उर्दू अनुवाद

ऐ मूसा! मेरी हम्द बजा ला जबकि मैंने तुझ पर एहसान किया कि अपनी हम-कलामी के साथ तुझे अहमद पर ईमान अता फ़रमाया, और अगर तू अहमद पर ईमान लाना न मानता तो मेरे घर में मुझसे क़ुर्ब न पाता, न मेरी जन्नत में चैन करता। ऐ मूसा! तमाम मुर्सलीन में से जो कोई अहमद पर ईमान न लाए और उसकी तस्दीक न करे और उसका मुश्ताक़ न हो उसकी नेकियाँ मरदूद होंगी, और उसे हिकमत के हिफ़्ज़ से रोक दूँगा, और उसके दिल में हिदायत का नूर न डालूँगा, और उसका नाम दफ़्तर-ए-अम्बिया से मिटा दूँगा। ऐ मूसा! जो अहमद पर ईमान लाए और उसकी तस्दीक की वही हैं मुराद को पहुँचने वाले, और मेरी मख्लूक में जिसने अहमद से इंकार और उसकी तकज़ीब की वही ज़ियाँ कार, वही हैं पशेमान, वही हैं बे-ख़बर।

अल्हम्दुलिल्लाह, ये आयतें उस अहद-ओ-पैमान (वादे) को खूब ज़ाहिर फ़रमाती हैं जिसका ज़िक्र आयत-ए-करीमा "लतुअमिनुन्ना बिही वलतन्सुरुन्नहू" २ (तुम उस पर अवश्य ईमान लाओगे और अवश्य उसकी सहायता करोगे) में हुआ।

मिसाल: कुछ रिवायतों में है कि हक़ अज़्ज़-व-जल्ल अपने हबीब करीम अफ़ज़ल-उस-सलात-वत-तस्लीम से इरशाद फ़रमाता है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
ऐ मुहम्मद! तुम मेरे नूर के नूर हो, और मेरे राज़ के राज़, और मेरी हिदायत के खजाने और मेरी मारफ़त (ज्ञान) के खजाने। मैंने अपना राज्य अर्श से लेकर तुम्हारे लिए फिदा कर दिया।	ऐ मुहम्मद! तू मेरे नूर का नूर है, और मेरे राज़ का राज़, और मेरी हिदायत की कान। और मेरी मारफ़त के ख़ज़ाने! मैंने अपना मुल्क अर्श से लेकर...

१ मताले-उल-मसर्रात, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. ३५५ २ अल-क़ुरआन अल-करीम, ३/८१

पृष्ठ ७७२ में से १९७

عربی متن

یا موسی احمد نی اذا مننت علیك مع کلامی ایاك بالایمان باحمد ولو لم تقبل الایمان باحمد ما جاورتنی فی داری ولا تنعمت فی جنتی یا موسی من لم یؤمن باحمد من جمیع المرسلین ولم یصدقه ولم یشتق الیه کانت حسناته مردودة علیه ومنعته حفظ الحکمة ولا دخل فی قلبه نور الهدی وامحو اسمه من النبوة یا موسی من امن باحمد وصدقته اولئك هم الفائزون ومن کفر باحمد وکذبه من جمیع خلقی اولئك هم الخسرون اولئك هم النادمون اولئك هم الغافلون 1

اردو ترجمہ

اے موسیٰ! میری حمد بجا لا جبکہ میں نے تجھ پر احسان کیا کہ اپنی ہم کلامی کے ساتھ تجھے احمد پر ایمان عطا فرمایا، اور اگر تو احمد پر ایمان لانا نہ مانتا تو میرے گھر میں مجھ سے قرب نہ پاتا، نہ میری جنت میں چین کرتا۔ اے موسیٰ تمام مرسلین سے جو کوئی احمد پر ایمان نہ لائے اور اس کی تصدیق نہ کرے اور اس کا مشتاق نہ ہو اسکی نیکیاں مردود ہوں گی، اور اسے حکمت کے حفظ سے روک دوں گا، اور اس کے دل میں ہدایت کا نور نہ ڈالوں گا، اور اس کا نام دفترِ انبیاء سے مٹا دوں گا۔ اے موسیٰ! جو احمد پر ایمان لائے اور اس کی تصدیق کی وہی ہیں مراد کو پہنچنے والے، اور میری مخلوق میں جس نے احمد سے انکار اور اس کی تکذیب کی وہی زیاں کار، وہی ہیں پشیمان، وہی ہیں بے خبر۔

الحمد للہ یہ آیتیں خوب ظاہر فرماتی ہیں اس عہد و پیمان کو جو آیۃ کریمہ "لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهٗ"ط 2 میں مذکور ہوا۔

تمثیل: بعض روایات میں ہے حق عز جلالہ اپنے حبیب کریم افضل الصلواۃ والتسلیم سے ارشاد فرماتا ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
یا محمد انت نور نوری وسر سری	اے محمد! تو میرے نور کا نور ہے، اور میرے راز کا
وکنوز ھدایتی و خزائن معرفتی جعلت	راز، اور میری ہدایت کی کان۔ اور میری معرفت کے
فداء لك ملکی من العرش	خزانے! میں نے اپنا ملک عرش سے لے کر

1 مطالع المسرات مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۳۵۵ 2 القرآن الکریم ۸۱/۳

Fatawa Ridawiyya Volume 30

(Arabic) To those beneath the earths, all of them seek my pleasure, and I seek your pleasure, O Muhammad!

(Arabic) O Allah, Lord of Muhammad, bless Muhammad and the family of Muhammad. I ask You by Your pleasure with Muhammad and Muhammad's pleasure with You, that You make Muhammad pleased with us or be pleased with us through Muhammad. Ameen, O God of Muhammad, and bless Muhammad and the family of Muhammad and bestow barakah and peace.

(Urdu) I have sacrificed everything down to the depths of the earth for you. Everyone in the universe seeks my pleasure, and I seek your pleasure, O Muhammad!

(Urdu) O Allah, O Lord of Muhammad, send blessings upon Muhammad Mustafa and his family. I ask You through the means of Your being pleased with Muhammad Mustafa and Muhammad Mustafa being pleased with You, that You make Muhammad Mustafa pleased with us and through the means of Muhammad Mustafa, You become pleased with us. O Deity of Muhammad Mustafa! Accept our prayer and send blessings upon Muhammad Mustafa and his family, and bestow blessings and safety. (T)

Second Radiance: Sayings of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him and them all) These radiances shine through three manifestations:

First Manifestation: Clear texts on the sublime issue First Saying: Narrated by Ahmad, Bukhari, Muslim, and Tirmidhi from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic) I am the leader of mankind on the Day of Resurrection. Do you know why that is? Allah will gather the first and the last ones on a single level ground... (the Hadith continues).

(Urdu) I am the leader of all people on the Day of Resurrection. Do you know for what reason this is? Allah Almighty will gather all the preceding and succeeding people in a vast level field. Then (follows) the long Hadith of Intercession.

(अरबी) ज़मीनों के नीचे तक के सभी लोग मेरी रज़ा (प्रसन्नता) चाहते हैं और मैं तुम्हारी रज़ा चाहता हूँ, ऐ मुहम्मद!

(अरबी) ऐ अल्लाह, मुहम्मद के रब, मुहम्मद और मुहम्मद की आल (वंश) पर दरूद नाज़िल फ़रमा। मैं तुझसे सवाल करता हूँ मुहम्मद मुस्तफ़ा पर तेरे राज़ी होने और तुझ पर मुहम्मद मुस्तफ़ा के राज़ी होने के वसीले से कि तू मुहम्मद मुस्तफ़ा को हम पर राज़ी कर दे और मुहम्मद मुस्तफ़ा के वसीले से तू हम पर राज़ी हो जा। आमीन, ऐ मुहम्मद के माबूद! हमारी दुआ क़बूल फ़रमा और मुहम्मद मुस्तफ़ा और आपकी आल पर दरूद भेज और बरकत व सलामती नाज़िल फ़रमा।

(उर्दू) तहत-उस-सरा (पाताल) तक सब तुझ पर कुर्बान कर दिया। आलम में जो कोई है सब मेरी रज़ा चाहते हैं और मैं तेरी रज़ा चाहता हूँ या मुहम्मद!

(उर्दू) ऐ अल्लाह, ऐ रब-ए-मुहम्मद, दरूद नाज़िल फ़रमा मुहम्मद मुस्तफ़ा और उनकी आल पर। मैं तुझ से सवाल करता हूँ मुहम्मद मुस्तफ़ा पर तेरे राज़ी होने और तुझ पर मुहम्मद मुस्तफ़ा के राज़ी होने के वसीले से कि तू मुहम्मद मुस्तफ़ा को हम पर राज़ी कर दे और मुहम्मद मुस्तफ़ा के वसीले से तू हम पर राज़ी हो जा। ऐ मुहम्मद मुस्तफ़ा के माबूद! हमारी दुआ क़बूल फ़रमा और मुहम्मद मुस्तफ़ा और आपकी आल पर दरूद भेज और बरकत व सलामती नाज़िल फ़रमा। (त)

दूसरी ताबिश (चमक): हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम) के इर्शादात ये ताबिशें तीन जलवों से शुआ-अफ़कन (प्रकाशित) हैं:

जलवा-ए-अव्वल: नुसूस-ए-जलिया मसला-ए-अलिया इर्शाद-ए-अव्वल: अहमद, बुखारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रावी, हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

(अरबी) मैं क़यामत के दिन सब लोगों का सरदार हूँ। क्या तुम जानते हो कि यह किस वजह से है? अल्लाह तआला सब अगले-पिछलों को एक हमवार वसीअ (विशाल) मैदान में जमा करेगा...

(उर्दू) मैं रोज़-ए-क़यामत सब लोगों का सरदार हूँ, कुछ जानते हो यह किस वजह से है? अल्लाह तआला सब अगले-पिछलों को एक हमवार मैदान-ए-वसीअ में जमा करेगा। फिर हदीस-ए-तवील शफ़ाअत।

الی ماتحت الارضین کلھم یطلبون رضائی و انا اطلب رضاك یامحمد 1۔

تحت الثری تک سب تجھ پر قربان کر دیا۔ عالم میں جو کوئی ہے سب میری رضا چاہتے ہیں اور میں تیری رضا چاہتا ہوں یا محمد!۔

اللھم رب محمد صل علی محمد و ال محمد اسالك برضاك عن محمد ورضا محمد عنك ان ترضی عنا محمد او ترضی عنا بمحمد امین الہ محمد وصل علی محمد و ال محمد و بارك وسلم۔

اے اللہ، اے رب محمد، درود نازل فرما محمد مصطفی اور ان کی آل پر۔ میں تجھ سے سوال کرتا ہوں محمد مصطفی پر تیرے راضی ہونے اور تجھ پر محمد مصطفی کے راضی ہونے کے وسیلے سے کہ تو محمد مصطفی کو ہم پر راضی کردے اور محمد مصطفی کے وسیلہ سے تو ہم پر راضی ہو جا۔ اے محمد مصطفی کے معبود! ہماری دعا قبول فرما اور محمد مصطفی اور آپ کی آل پر درود بھیج اور برکت و سلامتی نازل فرما۔ (ت)

تابش دوم ارشادات حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیہم اجمعین یہ تابشیں تین جلووں سے شعشعہ افگن:

جلوہ اول نصوص جلیہ مسئلہ علیہ ارشاد اول: احمد، بخاری، مسلم، ترمذی، ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انا سید الناس یوم القیامۃ وھل تدرون مما ذلك یجمع اللہ الاولین والاخرین فی صعید واحد الحدیث

میں روز قیامت سب لوگوں کا سردار ہوں، کچھ جانتے ہو یہ کس وجہ سے ہے؟ اللہ تعالیٰ سب اگلے پچھلوں کو ایک ہموار میدان وسیع میں جمع کریگا۔ پھر حدیث طویل شفاعت

Fatawa Razawiyya Volume 30

Batula 1. Pray tell. In a narration from Sahih Muslim, it is mentioned that Tharid (a dish of bread and meat) and meat were presented to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The Prophet honored the mutton shank with his noble teeth and said:

[Arabic: اَنَا سَیِّدُ النَّاسِ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ] I am the leader of mankind on the Day of Resurrection.

Then he ate a little more of that meat and said:

[Arabic: اَنَا سَیِّدُ النَّاسِ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ] I am the leader of the worlds on the Day of Resurrection.

When the Prophet saw that despite repeating it, the companions (may Allah be pleased with them) did not ask why, he said, "Will you not ask 'How is it?'" The companions submitted, "How is it, O Messenger of Allah? Yes, O Messenger of Allah, how is it?" He said, "People will stand before the Lord of the worlds," then he mentioned the Hadith of Intercession.

Second Narration 2: Muslim and Abu Dawood narrated from him, the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic: اَنَا سَیِّدُ وُلْدِ اٰدَمَ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ وَ] I am the leader of the children of Adam on the Day of Resurrection, and...

Note: The companions generally knew of the Prophet's absolute leadership. Moreover, whatever he says is the essence of faith; there is no room for 'why' or 'how'. Therefore, they did not ask the reason. However, they did not realize that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wanted to describe his Great Leadership in detail at that time and was waiting for a question so that the instruction would be more impactful. When the companions did not understand the intent, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) alerted them himself, prompted the question, and then provided the answer. Peace and blessings of Allah be upon him.

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tafsir, Surah Bani Israel, Chapter: Allah's statement 'The offspring of those we carried with Noah...', 2/284 and 285; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter: Affirmation of Intercession, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/111; Sunan al-Tirmidhi, Kitab Sifat al-Qiyamah, Chapter: What has

been narrated regarding intercession, Hadith 2434, Dar al-Fikr Beirut, 4/196; Musnad Imam Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/435.

2. Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter: Affirmation of Intercession, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/111.

फतावा रज़विया जिल्द 30

बतुलह 1. इरशाद फरमाई। सहीह मुस्लिम की एक रिवायत में है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए शरीद और गोश्त हाज़िर किया गया। हुज़ूर ने बकरी की दस्त (टाँग) को अपने मुक़द्दस दाँतों से सम्मान दिया और फरमाया:

[अरबी: اَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ] मैं क़यामत के दिन लोगों का सरदार हूँ।

फिर दोबारा उस गोश्त में से कुछ खाया और फरमाया:

[अरबी: اَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ] मैं क़यामत के दिन दुनिया वालों का सरदार हूँ।

जब हुज़ूर ने देखा कि दोहराने पर भी सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) वजह नहीं पूछ रहे हैं, तो फरमाया, "क्या तुम नहीं पूछते कि यह कैसे है?" सहाबा ने अर्ज़ किया, "ऐ अल्लाह के रसूल, यह कैसे है? हाँ, अल्लाह के रसूल, यह कैसे है?" फरमाया: "लोग रब्बुल आलमीन के सामने खड़े होंगे," फिर शफ़ाअत (सिफारिश) की हदीस ज़िक्र फरमाई।

दूसरा इरशाद 2: मुस्लिम और अबू दाऊद उन्हीं से रावी हैं, हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी: اَنَا سَيِّدُ وُلْدِ اٰدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ] मैं क़यामत के दिन आदम की संतान का सरदार हूँ और...

नोट: सहाबा को हुज़ूर की मुतलक़ (निरपेक्ष) सरदारी का संक्षिप्त ज्ञान था। इसके अलावा, वह जो कुछ भी फरमाएं वही ईमान है, चूँ-ओ-चरा (किंतु-परंतु) की कोई गुंजाइश नहीं, इसलिए उन्होंने वजह नहीं पूछी। लेकिन वे यह नहीं जान पाए कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उस समय विस्तार से अपनी अज़ीम सरदारी का वर्णन करना चाहते हैं और इस बात के इंतज़ार में हैं कि सवाल के बाद इरशाद हो ताकि वह अधिक प्रभावकारी हो। जब सहाबा मक़सद नहीं समझ पाए, तो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खुद सचेत फरमा कर सवाल किया और जवाब इरशाद फरमाया। सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

1. सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तफ्सीर, सूरह बनी इसराइल, अध्याय: अल्लाह का कथन 'उन लोगों की संतान जिन्हें हमने नूह के साथ ले जाया...', 2/284 और 285; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, अध्याय: शफ़ाअत की पुष्टि, आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/111; सुनन

अत-तिर्मिज़ी, किताब सिफत अल-क़ियामाह, अध्याय: जो शफ़ाअत के बारे में बताया गया है, हदीस 2434, दार अल-फिक्र बेरूत, 4/196; मसनद इमाम अहमद बिन हनबल, अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 2/435।

2. सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, अध्याय: शफ़ाअत की पुष्टि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/111।

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

بطولہ ۱۔ ارشاد فرمائی۔ صحیح مسلم کی ایک روایت میں ہے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے ثرید و گوشت حاضر آیا، حضور نے دست گوسفند کو ایک بار دندانِ اقدس سے مشرف کیا اور فرمایا:

اَنَا سَیِّدُ النَّاسِ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ۔ میں قیامت کے دن سردارِ مردم ہوں۔

پھر دوبارہ اس گوشت سے قدرے تناول کیا اور فرمایا:

اَنَا سَیِّدُ النَّاسِ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ۔ میں قیامت کے دن سردارِ جہانیاں ہوں۔

جب حضور نے دیکھا مکرر فرمانے پر بھی صحابہ عہ وجہ نہیں پوچھتے، فرمایا الاتقولون کیفہ پوچھتے نہیں کہ یہ کیونکر ہے؟ صحابہ نے عرض کی: کیف ھو یارسول اللہ ہاں اللہ کے رسول یہ کیونکر ہے؟ فرمایا: یقوم الناس لرب العلمین لوگ رب العلمین کے حضور کھڑے ہوں گے پھر حدیثِ شفاعت ذکر فرمائی ۲۔

ارشاد دوم ۲: مسلم، ابوداؤد انہی سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اَنَا سَیِّدُ وُلْدِ اٰدَمَ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ وَ میں روزِ قیامت تمام آدمیوں کا سردار، اور

عہ: اصحابہ کو اجمالاً حضور کی سیادت مطلقہ معلوم تھی، معہذا جو کچھ فرمائیں عین ایمان ہے، چون و چرا کی کیا مجال، لہٰذا وجہ نہ پوچھی، مگر نہ جانا کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس وقت تفصیلاً اپنی سیادت کبریٰ کا بیان فرمانا چاہتے ہیں اور منتظر ہیں کہ بعد سوالِ ارشاد ہوتا کہ

اوقع فی التفنن ہو۔ جب صحابہ مقصود والا کو نہ سمجھے تو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خود متنبہ فرما کر سوال کیا اور جواب ارشاد کیا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ۱۲ منہ

۱ صحیح البخاری کتاب التفسیر سورۃ بنی اسرائیل باب قول اللہ تعالیٰ ذریۃ من حملنا مع نوح الخ ۲/ ۲۸۴ و ۲۸۵، صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۱، سنن الترمذی کتاب صفۃ القیامۃ باب ما جاء فی الشفاعۃ حدیث ۲۴۳۴ دار الفکر بیروت ۴ / ۱۹۶، مسند امام احمد حنبل عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۳۵ ۲ صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۱

Fatawa Ridawiyyah - Volume 30

[Arabic] The first for whom the grave will split open, the first intercessor, and the first whose intercession will be accepted. [Urdu] The first one to emerge from the grave, and the first intercessor, and the first one whose intercession will be accepted.

Third Narration: Ahmad, Tirmidhi, Ibn Majah narrate from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic] I am the master of the children of Adam on the Day of Resurrection, and I do not say this out of pride. In my hand will be the Banner of Praise, and I do not say this out of pride. There is no Prophet on that day, from Adam or anyone else, except that they will be under my banner. [Urdu] I am the master of all mankind on the Day of Resurrection, and I do not say this out of pride. And in my hand will be the Banner of Praise. And I do not say this out of pride; on that day, Adam and all those besides him will be under my banner.

Fourth Narration: Darimi, Bayhaqi, Abu Nu'aym narrate from Anas (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic] I am the master of mankind on the Day of Resurrection, and I do not say this out of pride. I am the first to enter Paradise, and I do not say this out of pride. [Urdu] I am the leader of mankind on the Day of Resurrection, and there is no boasting.

Fifth Narration: Hakim and Bayhaqi in the 'Book of Vision' narrate from 'Ubadah bin Samit al-Ansari (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic] I am the master of mankind on the Day of Resurrection, and I do not say this out of pride. There is no one except that they will be under [my banner]. [Urdu] I am the master of all people on the Day of Resurrection, and there is no pride; every person on the Day of Resurrection will be under my [banner] only.

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Book of Virtues, Chapter on the Superiority of Our Prophet (PBUH), etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/425; Sunan Abi Dawud, Book of Sunnah, Chapter on Choice Between Prophets (AS), Aftab Alam Press, Lahore, 2/286. 2. Al-Tirmidhi, Chapters on Tafsir, Surah Bani Israel, Hadith 3159, Dar al-Fikr, Beirut, 5/99 & 100; Al-Tirmidhi, Chapters on Merits, Chapter on the Virtue of the Prophet

(PBUH), Hadith 3635, Dar al-Fikr, Beirut, 5/352; Kanz al-Ummal, with reference to Ahmed & Tirmidhi from Abu Sa'id, Hadith 31882, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 11/404. 3. Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, Chapter on What Has Been Narrated Regarding the Messenger of Allah (PBUH) by the Grace of His Lord, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 5/97; Sunan al-Darimi, Chapter on the Gift to the Prophet (PBUH), etc., Hadith 53, Dar al-Muhsin for Printing, Cairo, 1/31.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 30

[अरबी] वो जो सबसे पहले कब्र से बाहर तशरीफ़ लाएंगे, और पहले शफ़ाअत करने वाले और वो पहले जिनकी शफ़ाअत क़बूल होगी। [उर्दू] सब से पहले क़ब्र से बाहर तशरीफ़ लाने वाला, और पहला शफ़ीअ' और पहला वो जिसकी शफ़ाअत क़बूल हो।

तीसरी रिवायत: अहमद, तिर्मिज़ी, इब्ने माजाह ने अबू सईद खुदरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है, कि रसूले करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

[अरबी] मैं क़यामत के दिन आदम की औलाद का सरदार हूँ और ये फ़ख्र के लिए नहीं कह रहा। मेरे हाथ में 'हम्द का झंडा' (लवा-ए-हम्द) होगा और ये फ़ख्र के लिए नहीं। उस दिन आदम और उनके अलावा जितने भी नबी होंगे, सब मेरे झंडे के नीचे होंगे। [उर्दू] मैं रोज़-ए-क़यामत तमाम आदमियों का सरदार हूँ, और ये कुछ फ़ख्र से नहीं फ़रमाता। और हाथ में लवा-ए-हम्द होगा। और ये फ़ख्र नहीं कहता उस दिन और उन के सिवा जितने हैं सब मेरे ज़ेर-ए-लवा होंगे।

चौथी रिवायत: दारिमी, बैहक़ी, अबू नईम ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है, कि रसूले करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

[अरबी] मैं क़यामत के दिन लोगों का सरदार हूँ और कोई ग़ुरूर नहीं। मैं जन्नत में दाख़िल होने वाला पहला शख़्स हूँ और कोई फ़ख्र नहीं। [उर्दू] मैं क़यामत में सरदार-ए-मुरदमां हूँ और कुछ तफ़ाखुर नहीं।

पांचवीं रिवायत: हाकिम और बैहक़ी ने 'किताबुल रुया' में उबादा बिन सामित अंसारी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है, कि रसूले करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

[अरबी] मैं क़यामत के दिन सब लोगों का सरदार हूँ और कोई फ़ख्र नहीं, हर शख़्स क़यामत के दिन मेरे ही [नीचे होगा]। [उर्दू] मैं रोज़-ए-क़यामत सब लोगों का सरदार हूँ और कुछ इफ़्तिख़ार नहीं, हर शख़्स क़यामत में मेरे ही (ज़ेर-ए-लवा होगा)।

फुटनोट्स: 1. सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़ज़ाइल, बाब तफ़्ज़ील नबिइना सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/425, सुनन अबी दाऊद, किताब अल-सुन्नत, बाब फ़ी अल-तख़यीर बैन अल-अंबिया अलैहिमुस्सलाम, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/286। 2. अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-तफ़्सीर, सूरह बनी इस्राईल, हदीस 3159, दार अल-फ़िक्र बेरुत 5/99 और 100, अत-

तिर्मिज़ी, अबवाब अल-मनाक़िब, बाब मा जा'अ फ़ी फ़ज़्ल अल-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, हदीस 3635, दार अल-फ़िक्र बेरुत 5/352, कंज़ अल-उम्माल हवाल-ए-अहमद व तिर्मिज़ी अन अबी सईद, हदीस 31882, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत 11/404। 3. दलाइल अल-नुबुव्वह लिल-बैहक़ी, बाब मा जा'अ फ़ी तहत रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बिन'मत-ए-रब्बिही, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 5/97, सुनन दारिमी, बाब आ'त़ा अल-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, हदीस 53, दार अल-मोहसिन लित्तिबा'अ अल-क़ाहिरा 1/31।

اول ینشق عنه القبر واول شافع واول مشفع ۱ | سب سے پہلے قبر سے باہر تشریف لانے والا، اور پہلا شفیع اور پہلا وہ جس کی شفاعت قبول ہو۔

ارشاد سوم ۳: احمد، ترمذی، ابن ماجہ ابوسعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انا سید ولد ادم یوم القیامة ولا فخر وبیدي لواء الحمد ولا فخر وما من نبي یومئذ ادم فمن سواہ الا تحت لوائي ۲ الحدیث۔ | میں روزِ قیامت تمام آدمیوں کا سردار ہوں، اور یہ کچھ فخر سے نہیں فرماتا۔ اور ہاتھ میں لوائے حمد ہوگا۔ اور یہ فخر نہیں کہتا اس دن اور ان کے سوا جتنے ہیں سب میرے زیرِ لوا ہوں گے۔

ارشاد چہارم ۴: دارمی، بیہقی، ابو نعیم انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انا سید الناس یوم القیامة ولا فخر وانا اول من یدخل الجنة والافخر ۳ | میں قیامت میں سردار مردماں ہوں اور کچھ تفاخر نہیں۔

ارشاد پنجم ۵: حاکم و بیہقی کتاب الرؤیہ میں عبادہ بن صامت انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انا سید الناس یوم القیامة ولا فخر ما من احد الا وھو تحت | میں روز قیامت سب لوگوں کا سردار ہوں اور کچھ افتخار نہیں، ہر شخص قیامت میں میرے ہی

۱ صحیح مسلم کتاب الفضائل باب تفضیل نبینا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۴۲۵، سنن ابی داؤد کتاب السنۃ باب فی التخیر بین الانبیاء علیہم السلام آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۸۶ ۲ الترمذی ابواب التفسیر سورۃ بنی اسرائیل حدیث ۳۱۵۹ دار الفکر بیروت ۵ / ۹۹ و ۱۰۰، الترمذی ابواب المناقب باب ما جاء فی فضل النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حدیث ۳۶۳۵ دار الفکر بیروت ۵ / ۳۵۲، کنز العمال بحوالہ حم ت عن ابی سعید حدیث ۳۱۸۸۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱ / ۴۰۴ ۳ دلائل النبوۃ للبیہقی باب ماجاء فی تحت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بنعمۃ ربہ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۵ / ۹۷، سنن دارمی باب اعطی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الخ حدیث ۵۳ دار المحسن للطباعۃ القاھرۃ ۱ / ۳۱

Fatawa Razawiya Volume 30

[Arabic Passage]: My banner on the Day of Resurrection will be waiting for relief, and with me will be the Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd). I will walk, and the people will walk with me until I reach the gate of Paradise and ask for it to be opened. It will be asked: "Who is this?" I will say, "Muhammad." It will be said, "Welcome to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)." Then, when I see my Lord, I will fall down in prostration to Him, looking towards His Noble Countenance[1].

Sixth Insight: Abu Nu'aym narrates from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Passage]: I have been sent to both jinn and mankind, and to every red and black (person). Spoils of war have been made lawful for me, which was not the case for any Prophet before me. The whole earth has been made for me a place of purification and a mosque. I have been aided by awe (struck into the hearts of enemies) for the distance of a month's journey. I was given the concluding verses of Surah al-Baqarah, which were from the treasures under the Throne, and they were given specifically to me and no other Prophet. I was given the 'Mathani' (surahs with less than 100 verses) in place of the Torah, the 'Mi'in' (surahs with around 100 verses) in place of the Gospel, and the 'Hawamim' (surahs beginning with Ha-Meem) in place of the Psalms. And I was preferred with the 'Mufassal' (surahs from Surah al-Hujurat to the end of the Quran). And I am the leader of the children of Adam in this world and the hereafter, without pride.

[1] Kanz al-Ummal with reference to K and Ibn Asakir from Ubadah bin al-Samit, Hadith 32038, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 11/434.

फतावा रज़विया जिल्द 30

[अरबी गद्यांश]: कयामत के दिन मेरा झंडा राहत का इंतज़ार कर रहा होगा, और मेरे साथ प्रशंसा का झंडा (लिवा-उल-हम्द) होगा। मैं चलूँगा और लोग मेरे साथ चलेंगे यहाँ तक कि मैं जन्नत के दरवाज़े पर पहुँचूँगा और उसे खोलने के लिए कहूँगा। पूछा जाएगा: "यह कौन है?" मैं कहूँगा, "मुहम्मद।" कहा जाएगा, "मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का स्वागत है।" फिर जब मैं अपने रब को देखूँगा, तो मैं उसके सामने सजदे में गिर जाऊँगा, उसके गरिमामय चेहरे की ओर देखूँगा[1]।

छठा निर्देश: अबू नुएम ने अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि रसूलो के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

[अरबी गद्यांश]: मुझे जिन्न और इंसान, और हर लाल और काले रंग के व्यक्ति की ओर भेजा गया है। मेरे लिए युद्ध की लूट (ग़नीमत) हलाल कर दी गई है, जो मुझसे पहले किसी नबी के लिए नहीं थी। पूरी धरती मेरे लिए शुद्धिकरण का साधन और मस्जिद बना दी गई है। एक महीने की यात्रा की दूरी तक मेरे रोब से मेरी मदद की गई है। मुझे सूरह अल-बकरा की आखिरी आयतें दी गईं, जो अर्श के नीचे के खजानों में से थीं, और वे विशेष रूप से मुझे दी गईं और किसी अन्य नबी को नहीं। मुझे तौरात के बदले 'मसानी' (100 से कम आयतों वाली सूरह), इंजील के बदले 'मीईन' (लगभग 100 आयतों वाली सूरह), और ज़बूर के बदले 'हवामीम' (हा-मीम से शुरू होने वाली सूरह) दी गईं। और मुझे 'मुफस्सल' (सूरह अल-हुजुरात से कुरान के अंत तक की सूरह) के साथ श्रेष्ठता दी गई। और मैं दुनिया और आख़िरत में आदम की संतानों का सरदार हूँ, और इस पर मुझे कोई घमंड नहीं है।

[1] कंजुल उम्माल ब-हवाला के व इब्न असाकिर अन उबादा बिन अस-सामित हदीस 32038 मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 11/434

पृष्ठ 201/772

لوائی یوم القیامۃ ینتظر الفرج وان معی لواء الحمد انا مشی ویمشی الناس معی حتی اتی باب الجنۃ فاستفتح فیقال من ھذا؟ فاقول محمد، فیقال مرحبا بمحمد، فاذا رایت ربی خررت لہ ساجدا انظر الیہ[1]۔ نشان کے نیچے کشائش کا انتظار کرتا ہوگا، اور میرے ہی ساتھ لوائے حمد ہوگا، میں جاؤں گا اور لوگ میرے ساتھ چلیں گے، یہاں تک کہ در جنت پر تشریف لے جا کر کھلواؤں گا پوچھا جائے گا: کون ہے؟ میں کہوں گا محمد کہا جائے گا: مرحبا محمد کو صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ پھر جب میں اپنے رب کو دیکھوں گا اس کے حضور سجدے میں گر پڑوں گا اس کے وجہ کریم کی طرف نظر کرتا۔

ارشاد ششم: ابو نعیم عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ارسلت الی الجن والانس والی کل احمر واسود واحلت لی الغنائم دون الانبیاء وجعلت لی الارض کلھا طھورا ومسجدا ونصرت بالرعب اما می شھر افاعطیت خواتیم سورۃ البقرۃ وکانت من کنوز العرش و خصصت بھا دون الانبیاء فاعطیت المثاني مکان التوراۃ والمئین مکان الانجیل والحوامیم مکان الزبور وفضلت بالمفصل وانا سید ولد آدم في الدنیا والاخرۃ ولا فخر وانا میں جن وانس اور ہر سرخ سیاہ کی طرف رسول بھیجا گیا، اور سب انبیاء سے الگ میرے ہی لئے غنیمتیں حلال کی گئیں، اور میرے لئے ساری زمین پاک کرنے والی اور مسجد ٹھہری، اور میرے آگے ایک مہینہ راہ تک رعب سے میری مدد کی گئی، اور مجھے سورہ بقرہ کی پچھلی کہ خزانہ ہائے عرش سے تھیں عطا ہوئی، یہ خاص میرا حصہ تھا سب انبیاء سے جدا، اور مجھے تورات کے بدلے قرآن کی وہ سورتیں ملیں

جن میں سو سے کم آیتیں ہیں، اور انجیل کی جگہ سو سو آیت والیاں اور زبور کے عوض حم کی سورتیں اور مجھے مفصل سے تفضیل دی گئی کہ سورہ حجرات سے آخر قرآن تک ہے

[1] کنز العمال بحوالہ ک وابن عساکر عن عبادہ الصامت حدیث ۳۲۰۳۸ مؤسسة الرساله بیروت ۱۱ / ۴۳۴

Volume 30 - Fatawa Razawiyya

[Boxed Section - Left (Arabic), Right (Urdu)] (Arabic Text): "I am the first from whom the earth shall split open, as well as for my Ummah, and I do not boast. In my hand shall be the Banner of Praise on the Day of Resurrection, and all the Prophets shall be under it, and I do not boast. The keys of Paradise shall be with me on the Day of Resurrection, and I do not boast. Through me, intercession shall begin, and I do not boast. I shall be the first of all creation to enter Paradise on the Day of Resurrection, and I do not boast. I am their leader, and my Ummah follows me." [1]

(Urdu Translation): "And in this world and the hereafter, I am the leader of all the children of Adam, and there is no pride. And first of all, I and my Ummah will emerge from the graves, and there is no pride. And on the Day of Resurrection, the Banner of Praise will be in my hand, and all the prophets will be under it, and there is no pride. And the keys of Paradise will be in my control, and there is no pride. And intercession will begin with me, and there is no pride. And I will enter Paradise before all creation on the Day of Resurrection, and there is no pride. I will be ahead of them all, and my Ummah will be behind me. O Allah, make us of them, among them, and with them, by his dignity in Your presence. Ameen! O Allah! Make us from them, in them, and with them, for the sake of the prestige of Your Beloved with You. O Lord! Accept. (T)"

[Main Text below box]: The humble servant says: It is mandatory for a Muslim to memorize this exquisite noble Hadith so that he remains informed about the virtues and characteristics of his renowned Master. Peace and blessings of Allah be upon him. The Seventh Proclamation: Ahmad, Bazzar, Abu Ya'la, and Ibn Hibban in his Sahih narrate from Hazrat Janab Afdal al-Awliya al-Awwalin wal-Akhirin Sayyiduna Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him) in the Hadith of Intercession: People, after visiting Adam, Nuh, Khalil (Ibrahim), and Kalim (Musa) (peace and blessings be upon them all), will come to Hazrat Masih (Jesus). Hazrat Masih (peace be upon him) will say: 'I am not the one for this, but go to the leader of the children of Adam.' Your task will not be accomplished through me, but go to him who is the leader of all children of Adam. People will present themselves in the holy presence. The Prophet will send Jibril Amin (peace be upon him) to his Lord to seek permission. The Blessed and Exalted Lord will grant permission. The Prophet will present himself and remain in prostration for a week. The Mighty and Majestic Lord will say: 'Raise your head and speak, it shall be heard, and intercede.'

[Footnote]: 1 Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 4, 'Alam al-Kutub Beirut, 1/13

जिल्द 30 - फतावा रज़विया

[बॉक्स सेक्शन - बायाँ (अरबी), दायाँ (उर्दू)] (अरबी पाठ): "मैं वह पहला हूँ जिसके लिए पृथ्वी फटेगी और मेरी उम्मत के लिए भी, और मुझे इस पर कोई गर्व नहीं है। पुनरुत्थान के दिन प्रशंसा का ध्वज मेरे हाथ में होगा और सभी नबी उसके नीचे होंगे, और मुझे कोई गर्व नहीं है। स्वर्ग की चाबियाँ कयामत के दिन मेरे पास होंगी, और मुझे कोई गर्व नहीं है। शफ़ाअत (सिफारिश) की शुरुआत मुझसे होगी, और मुझे कोई गर्व नहीं है। कयामत के दिन मैं पूरी सृष्टि में सबसे पहले जन्नत में प्रवेश करूँगा, और मुझे कोई गर्व नहीं है। मैं उनका इमाम हूँ और मेरी उम्मत मेरे पीछे है।" [1]

(उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण): "और दुनिया और आखिरत में मैं तमाम बनी आदम (मानव जाति) का सरदार हूँ, और कुछ फख्र (घमंड) नहीं। और सबसे पहले मैं और मेरी उम्मत कब्रों से निकलेंगे और कुछ फख्र नहीं, और कयामत के दिन मेरे ही हाथ में 'लिवा-ए-हम्द' होगा और तमाम अंबिया उसके नीचे, और कुछ फख्र नहीं। और मेरे ही अधिकार में जन्नत की कुंजियाँ होंगी, और कुछ फख्र नहीं, और मुझी से शफ़ाअत की पहल होगी, और कुछ फख्र नहीं और मैं तमाम मख्लूक (सृष्टि) से पहले रोज़-ए-कयामत जन्नत में तशरीफ ले जाऊँगा, और कुछ फख्र नहीं। मैं उन सब के आगे हूँगा और मेरी उम्मत मेरे पीछे। ऐ अल्लाह! हमें उनसे, उनमें और उनके साथ कर दे, तेरे पास उनके मर्तबे के सदके में। आमीन! ऐ अल्लाह! हमें उनसे, उनमें और उनके साथ कर दे, अपने महबूब की वजाहत (प्रतिष्ठा) के सदके में जो तेरे यहाँ है। या इलाही! कबूल फरमा। (त)"

[बॉक्स के नीचे मुख्य पाठ]: फकीर (लेखक) कहता है कि मुसलमान पर लाज़िम (अनिवार्य) है कि इस नफीस हदीस शरीफ को याद कर ले ताकि अपने आका-ए-नामदार के फ़ज़ाइल व खसाइस (गुणों और विशिष्टताओं) से अवगत रहे। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। सातवाँ इरशाद (उपदेश): अहमद, बज़ार, अबू यअला और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में हज़रत जनाब अफ़ज़ल अल-औलिया अल-अव्वलीन वल-आखिरीन सैयदुना सिद्दीक-ए-अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से हदीस-ए-शफ़ाअत बयान की है: लोग आदम, नूह, खलील (इब्राहिम) और कलीम (मूसा) अलैहिमुस्सलातु वत्तस्लीम के पास जाने के बाद हज़रत मसीह (ईसा) के पास हाजिर होंगे। हज़रत मसीह अलैहिस्सलाम फरमाएंगे: 'यह मेरे बस का काम नहीं है, लेकिन तुम आदम की संतान के सरदार के पास जाओ।' तुम्हारा यह काम मुझसे नहीं निकलेगा लेकिन तुम उनके पास हाजिर हो जो तमाम बनी आदम के सरदार हैं। लोग हुज़ूर की खिदमत में हाजिर होंगे। हुज़ूर जिब्रील अमीन अलैहिस्सलातु वत्तस्लीम को अपने रब के पास अनुमति लेने के लिए भेजेंगे। रब तबारक व तआला अनुमति देगा।

हुज़ूर हाजिर होकर एक हफ्ते तक सजदे में रहेंगे, रब अज़्ज़ व जल्ल फरमाएगा: 'सर उठाओ और अर्ज़ करो कि सुना जाएगा, और शफ़ाअत करो'।"

[पाद लेख]: 1 दलाइल-उन-नुबुव्वत, अबू नुऐम, अध्याय 4, आलम अल-कुतुब बेरूत, 1/13

पृष्ठ 202/772

[Boxed Section] اول تنشق الارض عنی وعن امتی ولا فخر بیدی لواء الحمد یوم القیامة وجمیع الانبیاء تحته ولا فخر والی مفاتیح الجنة یوم القیامة ولا فخر وبي تفتح الشفاعة ولا فخر وانا سابق الخلق الی الجنة یوم القیامة والافخر وانا امامهم وامتی بالامر 1 -

اور دنیا و آخرت میں میں تمام بنی آدم کا سردار ہوں، اور کچھ فخر نہیں۔ اور سب سے پہلے میں اور میری امت قبروں سے نکلے گی اور کچھ فخر نہیں، اور قیامت کے دن میرے ہی ہاتھ لوائے حمد ہوگا اور تمام انبیاء اس کے نیچے، اور کچھ فخر۔ اور میرے ہی اختیار میں جنت کی کنجیاں ہوں گی، اور کچھ فخر نہیں، اور مجھی سے شفاعت کی پہل ہوگی، اور کچھ فخر نہیں اور میں تمام مخلوق سے پہلے روز قیامت جنت میں تشریف لے جاؤں گا، اور کچھ فخر نہیں۔ میں ان سب کے آگے ہوں گا اور میری امت میرے پیچھے۔ اللھم جعلنا منھم فیھم ومعھم بجاھه عندك امین! اے اللہ ! ہمیں کر دے ان سے، ان میں، اور ان کے ساتھ، اپنے محبوب کی وجاہت کے صدقے میں جو تیرے ہاں ہے ۔ یا الہی! قبول فرما۔ (ت)

[Main Text below box]: فقیر کہتا ہے مسلمان پر لازم ہے کہ اس نفیس حدیث شریف کو حفظ کر لے تاکہ اپنے آقائے نامدار کے فضائل و خصائص پر مطلع رہے۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ ارشاد ہفتم : احمد ، بزار، ابویعلی اور ابن حبان اپنی صحیح میں حضرت جناب افضل الاولیاء الاولین والاخرین سیدنا صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حدیث شفاعت میں راوی، لوگ آدم و نوح و خلیل و کلیم علیہم الصلوۃ والتسلیم کے پاس ہوتے ہوئے حضرت مسیح کے پاس حاضر ہونگے حضرت مسیح علیہ الصلوۃ والسلام فرمائیں گے لیس ذاکم عندی ولکن انطلقوا الی سید ولد آدم۔ تمھارا یہ کام مجھ سے نہ نکلے گا مگر تم اس کے پاس حاضر ہو جو تمام بنی آدم کا سردار

ہے۔ لوگ خدمت اقدس میں حاضر ہوں گے حضور والا جبرائیل امین علیہ الصلوۃ والتسلیم کو اپنے رب کے پاس اذن لینے کے لیے بھیجیں گے۔ رب تبارک و تعالٰی اذن دے گا۔ حضور حاضر ہو کر ایک ہفتہ ساجد رہیں گے، رب عزوجل فرمائے گا سر اٹھاؤ اور عرض کرو کہ مسموع ہو گی، اور شفاعت کرو

[Footnote]: 1 دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الرابع عالم الکتب بیروت ۱/ ۱۳

Fatawa Razawiya, Volume 30

...that it was accepted. When the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) raises his head, he will see the Noble Face of the Great Lord; he will immediately fall into prostration again and remain prostrating for another week. The Lord, Majestic and Sublime, will again utter those same words of grace. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) will raise his blessed head and then intend to prostrate for the third time. Gabriel (the trustworthy) will hold the Holy Prophet's arms and stop him. At that time, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) will say to his Generous Lord (Glory be to Him), 'O my Lord! You have made me the leader of the children of Adam, and I say this without pride,' until the end of the Hadith[1].

Eighth Statement (8): Al-Hakim and al-Bayhaqi (Note 1) in 'Fada'il al-Sahabah' narrate from the Mother of the Believers, Siddiqah (Radi Allahu Anha), that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said: [2] "I am the leader of the entire world."

Ninth Statement (9): Al-Darimi, al-Tirmidhi, and Abu Nu'aym with a good (Hasan) chain of transmission (Note 2) from Abdullah bin Abbas (Radi Allahu Anhuma)...

[Note 1 (Arabic)]: Al-Hakim authenticated it, as stated by Ibn Hajar al-Makki in 'Afdal al-Qura' and he endorsed it. In the Hadith, there is a narrative. I say, I have cited it among supporting narrations (mutaba'at). 12 minhu.

[Note 2 (Arabic)]: Its classification as 'Hasan' (good) was verified by Siraj al-Bulqini in his Fatawa, as quoted from him in 'Afdal al-Qura', even though Abu 'Isa (al-Tirmidhi, may Allah have mercy on him) differed regarding it. 12 minhu.

[Right Column translation]: Imam Hakim declared it authentic. Ibn Hajar Makki said the same in 'Afdal al-Qura' and maintained it. There is a story in the hadith. I say I have included it in follow-up narrations. 12 Minhu (T)

[Left Column translation]: Siraj Bulqini, while declaring it Hasan in his Fatawa, researched it as it is narrated from him in 'Afdal al-Qura', although Abu Isa Alayhirrahma disagreed with it. 12 Minhu (T)

---

[1] Musnad Ahmad Hanbal from Abu Bakr al-Siddiq (Radi Allahu Anhu), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/5; Musnad Abi Ya'la from Abu Bakr al-Siddiq (Radi Allahu Anhu), Mu'assasat Ulum al-Qur'an Beirut 1/59; Mawarid al-Zaman Hadith 2589, Al-Matba'at

al-Salafiyyah pp. 623-624; Kanz al-Ummal citing al-Bazzar Hadith 39750, Mu'assasat al-Risalah Beirut 14/628-629. [2] Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir) citing al-Bayhaqi under the verse 2/253, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 6/168.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

...कि वह स्वीकार हो गई। जब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपना सिर उठाएंगे, तो महान रब का गौरवशाली चेहरा देखेंगे; वह तुरंत फिर से सजदे में गिर जाएंगे और एक सप्ताह तक सजदे में रहेंगे। रब (अज़्ज़ व जल्ल) फिर से वही कृपा के शब्द कहेगा। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपना मुबारक सिर उठाएंगे और फिर तीसरी बार सजदा करने का इरादा करेंगे। जिब्रईल अमीन हुज़ूर की बाहों को पकड़ कर उन्हें रोक लेंगे। उस समय हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपने करीम रब (सुब्हानहु) से अर्ज़ करेंगे, 'ऐ मेरे रब! तूने मुझे आदम की संतानों का सरदार बनाया और इसमें कोई गर्व नहीं है,' हदीस के अंत तक[1]।

आठवां कथन (8): हाकिम और बैहकी (नोट 1) ने 'फज़ाइल अल-सहाबा' में मोमिनों की माँ सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की है कि रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [2] "मैं पूरे संसार का सरदार हूँ।"

नौवां कथन (9): दारीमी, तिर्मिज़ी और अबू नुयम ने एक अच्छी (हसन) सनद (नोट 2) के साथ अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से...

[नोट 1]: इमाम हाकिम ने इसे सही करार दिया। इब्ने हजर मक्की ने 'अफ़ज़ल अल-कुरा' में यही कहा और इसे बरकरार रखा। हदीस में एक किस्सा है। मैं कहता हूँ कि मैंने इसे 'मुताबआत' (समर्थक रिवायतों) में दर्ज किया है। 12 मिन्हु (त)

[नोट 2]: सिराज अल-बुलक़ीनी ने अपने फ़तावा में इसे 'हसन' करार देते हुए इसकी तहकीक़ फ़रमाई जैसा कि 'अफ़ज़ल अल-कुरा' में उनसे मन्कूल (उद्धृत) है, हालांकि अबू ईसा (अल-तिर्मिज़ी) अलैहिर्रहमा ने इसकी मुख़ालफ़त की। 12 मिन्हु (त)

---

1 मुसनद अहमद हंबल अन अबी बक्र अस्-सिद्दीक रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 1/5; मुसनद अबी यअला अन अबी बक्र अस्-सिद्दीक रज़ियल्लाहु अन्हु, मुअस्सत उलूम अल-कुरान बेरूत 1/59; मवारिद अज़्-ज़मान हदीस 2589, अल-मत्बा अस-सलफिया पृ. 623-624; कन्ज़ुल उम्माल हनबला अल-बज़्ज़ार हदीस 39750, मुअस्सत अर-रिसाला बेरूत 14/628-629। 2 मफ़ातीह अल-ग़ैब (अत-तफ़्सीर अल-कबीर) बहवाला अल-बैहकी आयत 2/253 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 6/168।

کہ قبول ہو گئی۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سر اٹھائیں گے تو رب عظیم کا وجہ کریم دیکھیں گے فوراً پھر سجدے میں گریں گے، ایک ہفتہ اور ساجد رہیں گے۔ رب جل وعلا پھر وہی کلمات لطف فرمائے گا۔ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم سر مبارک اٹھائیں گے پھر سہ بارہ قصد سجدہ فرمائیں گے، جبرائیل امین حضور کے بازو تھام کر روک لیں گے اس وقت حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اپنے رب کریم سبحانہ سے عرض کریں گے یارب جعلتنی سید ولد ادم ولا فخر اے رب میرے! تو نے مجھے سردار بنی آدم کیا اور کچھ فخر نہیں الی اخر الحدیث۱۔

ارشاد ہشتم ۸: حاکم و بیہقی عہ ۱ فضائل الصحابہ میں ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : ۲۔ میں تمام عالم کا سردار ہوں۔

ارشاد نہم ۹: دارمی، ترمذی، ابونعیم بسند حسن عہ ۲ عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے

عہ ۱: صححہ الحاکم قالہ ابن حجر المکی فی افضل القری واقرہ علیہ وفی الحدیث قصۃ، قلت و اما انا فانما اوردتہ فی المتابعات ۱۲منہ۔ عہ ۲: تحسنیہ ہو الذی حققہ السراج البلقینی فی فتاوہ کما اثر عنہ فی ام القری وان خالف فیہ ابو عیسی رحمہ اللہ تعالی ۱۲منہ۔

اس کو امام حاکم نے صحیح قرار دیا۔ ابن حجر مکی نے افضل القری میں یہی کہا اور اس کو برقرار رکھا، اور حدیث میں قصہ ہے، میں کہتا ہوں کہ میں نے تو اس کو متابعات میں وارد کیا ہے۔ ۱۲ منہ (ت) سراج بلقینی نے اپنے فتاوٰی میں اس کو حسن قرار دیتے ہوئے اس کی تحقیق فرمائی جیسا کہ افضل القری میں اس سے منقول ہے، اگرچہ ابو عیسیٰ علیہ الرحمۃ نے اس کی مخالفت کی۔ ۱۲ منہ (ت)

۱ مسند احمد حنبل عن ابی بکر الصدیق رضی الله عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۵، مسند ابی یعلی عن ابی بکر الصدیق رضی الله عنہ مؤسسة علوم القران بیروت ۱/ ۵۹، موارد الظمآن حدیث ۲۵۸۹ المطبعة السلفیه ص ۶۲۴ ۶۲۳، کنز العمال بحوالہ البزار حدیث ۳۹۷۵۰ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۴/ ۶۲۹ ۶۲۸ ۲ مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) بحوالہ البیہقی تحت الآیة ۲/ ۲۵۳ دارالکتب العلمیة بیروت ۶/ ۱۶۸

Fatawa-e-Razvia Volume 30

The narrator says that some Sahaba (companions) were sitting at the sacred doorstep waiting for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and were talking among themselves. The Prophet arrived and found them in this discussion, where one said: "Allah the Almighty took Ibrahim as Khalil (friend)." Another said: "He spoke to Prophet Musa without an intermediary." The third said: "And Isa is the Word of Allah and the Spirit of Allah." The fourth said: "Adam, peace be upon him, is Safi Allah (the chosen of Allah)." When they had all finished speaking, the enlightened Prophet (blessings and peace of Allah be upon him) came near and said: "I heard your speech and your wonderment that Ibrahim is Khalil Allah, and yes, he is indeed so. And Musa is Naji Allah, and indeed he is so. And Isa is Ruh Allah, and he is truly so. And Adam is Safi Allah, and in reality, he is indeed so."

Arabic Text

Behold! I am the beloved of Allah, and I say this without pride.

On the Day of Resurrection, I will be the bearer of the Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd), under which will be Adam and everyone else, and I say this without pride.

I am the first intercessor and the first whose intercession will be accepted on the Day of Resurrection, and I say this without pride.

I am the first to rattle the chain of the gate of Paradise; Allah will open the gate for me and enter me into it, and with me will be the poor believers, and I do not say this out of vanity.

I am the most honored of the first and the last in the presence of Allah, and I do not say this as an act of boasting.[1]

Urdu Translation

Listen, I am the beloved of Allah, and there is no intent of pride in this.

And on the Day of Judgment, I will carry the banner of praise, under which will be Adam and everyone else besides them, and there is no self-praise in it.

And I am the first intercessor and the one whose intercession is accepted, and there is no pride in it.

And I will be the first to rattle the chain of the gate of Paradise. Allah Almighty will open the door for me and admit me, and with me will be the poor believers, and I do not say this out of vanity.

And I am more honored in the presence of Allah Almighty than all the former and the latter ones, and I do not say this by way of boasting.

Guidance 10: Narrated by Darimi and Tirmidhi (with authentication of its goodness) and Abu Ya'la, Bayhaqi, and Abu Nu'aym from Anas (may Allah be pleased with him). Note: It is abbreviated in Tirmidhi. (T)

[1]Sunan al-Tirmidhi, Chapters of Merits, Chapter on what has been narrated regarding the merit of the Prophet (PBUH), Hadith 3636, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 5/354-355; Sunan al-Darimi, Chapter on what was given to the Prophet (PBUH) of merit, Dar al-Mahasin for Printing Cairo, 1/30.

फ़तवा-ए-रज़विया जिल्द 30

रावी कहता है कि कुछ सहाबा हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इंतज़ार में उनके मुकद्दस दरवाज़े पर बैठे बातें कर रहे थे। हुज़ूर तशरीफ़ लाए और उन्हें इस चर्चा में पाया कि एक कह रहा है: "अल्लाह तआला ने इब्राहिम को ख़लील बनाया।" दूसरा बोला: "हज़रत मूसा से बिना किसी माध्यम के कलाम फ़रमाया।" तीसरे ने कहा: "और ईसा कलिमतुल्ला और रूहुल्लाह हैं।" चौथे ने कहा: "आदम अलैहिस्सलाम सफ़ीउल्लाह हैं।" जब वे सब अपनी बात कह चुके, तो नूरे-मुजस्सम हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) करीब आए और फ़रमाया: "मैंने तुम्हारी बातचीत और तुम्हारा आश्चर्य सुना कि इब्राहिम ख़लीलुल्लाह हैं, और हाँ, वे ऐसे ही हैं। और मूसा नजीउल्लाह हैं, और वास्तव में वे ऐसे ही हैं। और ईसा रूहुल्लाह हैं, और वे वास्तव में ऐसे ही हैं। और आदम सफ़ीउल्लाह हैं, और हक़ीक़त में वे ऐसे ही हैं।"

अरबी पाठ	**हिंदी अनुवाद**
देखो! मैं अल्लाह का प्रिय हूँ, और मैं यह बिना किसी गर्व के कहता हूँ।	सुन लो, मैं अल्लाह तआला का प्यारा हूँ, और इसमें कोई गर्व (फ़ख़्र) का उद्देश्य नहीं है।
कयामत के दिन मैं प्रशंसा का झंडा (लिवाउल हम्द) उठाऊंगा जिसके नीचे आदम और उनके अलावा सभी होंगे, और इसमें कोई आत्म-प्रशंसा नहीं है।	कयामत के दिन मैं प्रशंसा का झंडा उठाऊंगा जिसके नीचे आदम और उनके अलावा सभी होंगे, और इसमें कोई आत्म-प्रशंसा नहीं है।
मैं पहला सिफ़ारिश करने वाला और जिसकी सिफ़ारिश स्वीकार की जाएगी वह हूँ, और इसमें कोई गर्व नहीं है।	मैं पहला सिफ़ारिश करने वाला और जिसकी सिफ़ारिश स्वीकार की जाएगी वह हूँ, और इसमें कोई गर्व नहीं है।
मैं सबसे पहले जन्नत के दरवाज़े की ज़ंजीर हिलाऊंगा; अल्लाह तआला मेरे लिए दरवाज़ा खोल देगा और मुझे उसमें दाखिल करेगा, और मेरे साथ गरीब मोमिन होंगे, और यह मैं किसी नखरे या घमंड से नहीं कह रहा हूँ।	मैं सबसे पहले जन्नत के दरवाज़े की ज़ंजीर हिलाऊंगा। अल्लाह तआला मेरे लिए दरवाज़ा खोल देगा और मुझे उसमें दाखिल करेगा, और मेरे साथ गरीब मोमिन होंगे, और यह मैं किसी नखरे या घमंड से नहीं कह रहा हूँ।

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
मैं अल्लाह तआला की बारगाह में पहले और बाद के सभी लोगों से अधिक सम्मानित हूँ, और यह मैं बड़प्पन जताने के लिए नहीं कह रहा हूँ।[1]	मैं अल्लाह तआला की बारगाह में पहले और बाद के सभी लोगों से अधिक सम्मानित हूँ, और यह मैं बड़प्पन जताने के लिए नहीं कह रहा हूँ।

इरशाद 10: दारमी और तिरमिज़ी (तहसीन के साथ) और अबू याला, बैहकी और अबू नुऐम ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। नोट: यह तिरमिज़ी के पास संक्षिप्त है। (त)

[1]सुनन अल-तिरमिज़ी, फ़ज़ाइल के अध्याय, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की श्रेष्ठता के बारे में जो आया है, हदीस 3636, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 5/354-355; सुनन अल-दारमी, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को दी गई श्रेष्ठता का अध्याय, दार अल-महासिम प्रेस काहिरा 1/30।

راوی، دراقدس پر کچھ صحابہ بیٹھے حضور (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) کے انتظار میں باتیں کر رہے تھے حضور تشریف فرما ہوئے، انہیں اس ذکر میں پایا کہ ایک کہتا ہے اللہ تعالیٰ نے ابراہیم کو خلیل بنایا۔ دوسرا بولا: حضرت موسیٰ سے بے واسطہ کلام فرمایا۔ تیسرے نے کہا: اور عیسیٰ کلمۃ اللہ وروح اللہ ہیں۔ چوتھے نے کہا: آدم علیہ السلام صفی اللہ ہیں۔ جب وہ سب کہہ چکے حضور پر نور صلوات اللہ سلامہ علیہ قریب آئے اور ارشاد فرمایا: میں نے تمہارا کلام اور تمہارا تعجب کرنا سنا کہ ابراہیم خلیل اللہ ہیں اور ہاں وہ ایسے ہی ہیں، اور موسیٰ نجی اللہ ہیں اور بیشک وہ ایسے ہی ہیں، اور عیسیٰ روح اللہ ہیں اور وہ واقعی ایسے ہی ہیں، اور آدم صفی اللہ ہیں اور حقیقت میں وہ ایسے ہی ہیں۔

| الا وانا حبیب اللہ ولا فخر، وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر، وانا اول شافع واول مشفع یوم القیمۃ ولا فخر، وانا اول من یحرك حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فید خلنیھا ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر، وانا اکرم الاولین و الآخرین علی اللہ ولا فخر[1] | سن لو، اور میں اللہ تعالیٰ کا پیارا ہوں، اور کچھ فخر مقصود نہیں، اور میں روز قیامت لواء حمد اٹھاؤں گا جس کے نیچے آدم اور ان کے سوا سب ہوں گے، اور کچھ تفاخر نہیں۔ اور میں پہلا شافع اور مقبول الشفاعۃ ہوں، اور کچھ افتخار نہیں۔ اور سب سے پہلے میں دروازہ جنت کی زنجیر ہلاؤں گا۔ اللہ تعالیٰ میرے لئے دروازہ کھول کر مجھے اندر داخل کرے گا، اور میرے ساتھ فقرائے مومنین ہوں گے، اور یہ ناز کی راہ سے نہیں کہتا۔ اور میں سب اگلے پچھلوں سے اللہ تعالیٰ کے حضور زیادہ عزت والا ہوں، اور یہ بڑائی کے طور پر نہیں فرماتا۔ |

ارشاد دہم : دارمی اور ترمذی عہ بافادہ تحسین اور ابو یعلی و بیہقی و ابونعیم انس رضی اللہ عہ: ھو عند الترمذي مختصرا ۱۲ منہ۔ | وہ ترمذی کے نزدیک مختصر ہے۔ ۱۲منہ (ت)

[1]سنن الترمذی ابواب المناقب باب ماجاء في فضل النبی صلی اللہ علیہ وسلم حدیث ۳۶۳۶ دار الکتب العلمیة بیروت ۵ / ۳۵۵، ۳۵۴، سنن الدارمی باب ما اعطی النبی صلی اللہ علیہ وسلم من الفضل دار المحاسن للطباعة القاہرة ۳۰ / ۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

Narrated from [may Allah be pleased with him], the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Text] I am the first of the people to come forth when they are resurrected, and I am their leader when they go forth, and I am their orator when they are silent, and I am their intercessor when they are detained, and I am the giver of glad tidings to them when they despair of honor. The keys (of honor and mercy) will be in my hand on that day, and the Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd) will be in my hand on that day. I am the most honored of the children of Adam before my Lord. A thousand servants will go around me as if they were hidden eggs or scattered pearls. [1]

[Urdu Translation] I will be the first to emerge when people rise from their graves. And I will be the leader of them all when they go before Allah Almighty. And I will be their orator when they remain breathless. And I will be their intercessor when they are held in the field of gathering. And I will be the one who gives them glad tidings when they become hopeless. The keys of honor and the treasures of mercy will be in my hands on that day. And the Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd) will be in my hand on that day. I hold the greatest honor near my Lord among all men. A thousand servants will run around me, as if they are eggs kept safely or scattered pearls.

Note: The apparent meaning of the Hadith is that these servants will be around the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in the fields of the Resurrection, and it is not known whether there will be servants for others there.

[Arabic] There is no need for what Al-Zarqani said, that these thousand are among those prepared... [Urdu] Therefore, there is no need for what Al-Zarqani said, that these thousand will be from among those who are for you (remainder on next page).

[1] Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, chapter on what was narrated regarding the Prophet's (PBUH) conversation, etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 5/284; Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter Four, 'Alam al-Kutub, Beirut, Part 1, p. 113; Sunan al-Darimi, chapter on what was given to the Prophet (PBUH) of merit, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, 1/30; and Sunan al-Tirmidhi, chapters on merits, Hadith 3630, Dar al-Fikr, Beirut, 5/352.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

उनसे रिवायत है, सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[अरबी पाठ] मैं लोगों में सबसे पहले निकलने वाला हूँ जब वे दोबारा उठाए जाएंगे, और मैं उनका अगुआ हूँ जब वे आगे बढ़ेंगे, और मैं उनका वक्ता हूँ जब वे चुप रहेंगे, और मैं उनका सिफ़ारिशी हूँ जब वे रोक लिए जाएंगे, और मैं उन्हें खुशखबरी देने वाला हूँ जब वे सम्मान से निराश हो जाएंगे। उस दिन (सम्मान और रहमत की) कुंजियाँ मेरे हाथ में होंगी, और 'लिवा-उल-हम्द' (प्रशंसा का झंडा) उस दिन मेरे हाथ में होगा। मैं अपने रब के नज़दीक आदम की औलाद में सबसे सम्मानित हूँ। एक हज़ार ख़ादिम मेरे इर्द-गिर्द घूमेंगे मानो वे सुरक्षित रखे हुए अंडे हों या बिखरे हुए मोती हों। [1]

[उर्दू अनुवाद] मैं सबसे पहले बाहर तशरीफ़ लाऊँगा जब लोग कब्रों से उठेंगे। और मैं सबका पेशवा (अगुआ) होऊँगा जब अल्लाह तआला की बारगाह में चलेंगे। और मैं उनका ख़तीब (वक्ता) होऊँगा जब वे दम-बखुद (हैरतज़दा) रह जाएंगे। और मैं उनका शफ़ीअ (सिफ़ारिशी) होऊँगा जब अर्सा-ए-महशर में रोके जाएंगे। और मैं उन्हें बशारत (खुशखबरी) दूँगा जब वे ना-उम्मीद हो जाएंगे। इज़्ज़त और ख़ज़ाइन-ए-रहमत की कुंजियाँ उस दिन मेरे हाथ में होंगी। और 'लिवा-उल-हम्द' उस दिन मेरे हाथ में होगा। मैं तमाम आदमियों से ज़्यादा अपने रब के नज़दीक एज़ाज़ (सम्मान) रखता हूँ। मेरे गिर्द-ओ-पेश हज़ार ख़ादिम दौड़ते होंगे, गोया वे अंडे हैं हिफ़ाज़त से रखे हुए या मोती हैं बिखरे हुए।

नोट: ज़ाहिर हदीस यह है कि ये ख़ुद्दाम हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के गिर्द-ओ-पेश अर्सा-ए-महशर में होंगे, और वहाँ दूसरों के लिए ख़ुद्दाम होना मालूम नहीं।

[अरबी] चुनाँचे इसकी कोई ज़रूरत नहीं, जो ज़रकानी ने कहा कि ये हज़ार उनमें से होंगे जो... [उर्दू] चुनाँचे इसकी कोई ज़रूरत नहीं, जो ज़रकानी ने कहा कि ये हज़ार उनमें से होंगे जो आप के लिए (बाकी अगले सफ़हे पर)।

[1] दलाइल अल-नुबुव्वा लिल-बैहक़ी, बाब मा जाआ फ़ी तहुद्दस रसूल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अलख़, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरूत 5/284; और दलाइल अल-नुबुव्वा लि-अबी नुऐम, फ़स्ल चौथा, आलम अल-कुतुब बेरूत, हिस्सा अव्वल/113; और सुनन अल-दारमी, बाब मा आ'ता अल-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मिन अल-फ़ज़ल, दार अल-महासीन लि-तबाआ अल-काहिरा 1/30; और सुनन अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-मनाक़िब, हदीस 3630, दार अल-फ़िक्र बेरूत 5/352।

تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انا اول الناس خروجاً اذا بعثوا، وانا قائد ھم اذا فدوا، وانا خطیبھم اذا نصتوا، وانا مستشفعھم اذا حبسوا، وانا مبشرھم اذا یئسوا الکرامۃ، والمفاتیح یومئذ بیدی، ولواء الحمد یومئذ بیدی، انا اکرم ولد آدم علی ربی یطوف علی الف خادم کانھم بیض مکنون ولؤلؤ منشور [1] -

میں سب سے پہلے باہر تشریف لاؤں گا جب لوگ قبروں سے اٹھیں گے۔ اور میں سب کا پیشوا ہوں گا جب اللہ تعالیٰ کے حضور چلیں گے۔ اور میں ان کا خطیب ہونگا جب وہ دم بخود رہ جائیں گے۔ اور میں ان کا شفیع ہونگا جب عرصہ محشر میں روکے جائیں گے۔ اور میں انہیں بشارت دوں گا جب وہ نا امید ہو جائیں گے۔ عزت اور خزائن رحمت کی کنجیاں اس دن میرے ہاتھ ہوں گی۔ اور لواء الحمد اس دن میرے ہاتھ میں ہوگا۔ میں تمام آدمیوں سے زیادہ اپنے رب کے نزدیک اعزاز رکھتا ہوں۔ میرے گرد و پیش ہزار خادم عہ دوڑتے ہوں گے، گویا وہ انڈے ہیں حفاظت سے رکھے ہوئے یا موتی ہیں بکھرے ہوئے۔

عہ: ظاہر حدیث یہ ہے کہ یہ خدام حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے گرد و پیش عرصات محشر میں ہوں گے، اور وہاں دوسروں کے لئے خدام ہونا معلوم نہیں۔

فلاحاجة الی ماقال الزرقاني ان ھذہ الف من جملة ما اعدّ | چنانچہ اس کی کوئی ضرورت نہیں، جو زرقانی نے کہا کہ یہ ہزار ان میں سے ہوں گے جو آپ کیلئے (باقی بر صفحہ آئندہ)

[1] دلائل النبوۃ للبیھقی باب ما جاء في تحدث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الخ دار الکتب العلمیہ بیروت ۵ / ۲۸۴ ودلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الرابع عالم الکتب بیروت الجزء الاول / ۱۱۳ وسنن

الدارمی باب ما اعطی النبي صلی الله علیه وسلم من الفضل دار المحاسن للطباعة القاهره ١ / ٣٠

وسنن الترمذی ابواب المناقب حدیث ٣٦٣٠ دارالفکر بیروت ٥ / ٣٥٢

Eleventh Pronouncement: Recorded in Bukhari's 'Tarikh', Darimi with a chain of trustworthy narrators, Tabarani's 'Al-Awsat', and by Bayhaqi and Abu Nu'aym, narrated from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them), the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Boxed Text] Arabic: انا قائد المرسلين ولا فخر، وانا خاتم النبيين ولا فخر - Urdu Translation: I am the leader of the Messengers, and I do not boast; and I am the seal of the Prophets, and I do not take pride in it.

(Continuation of the footnote from the previous page) ...were prepared. Ibn Abi ad-Dunya narrated from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) that the lowest in rank among the people of Paradise will have ten thousand servants standing at his head. And it is also narrated from him from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the one with the lowest station among the people of Paradise—and there is no one lowly among them—fifteen thousand servants will attend to him morning and evening. Every servant among them will possess a unique quality not found in the others. This is because these are the servants of Paradise. And for the Master of the two worlds (peace and blessings of Allah be upon him), how many servants will there be in Paradise? None but his Lord, the Blessed and Exalted, knows. And Allah knows best. (T) [Arabic text follows:] ...For it has been narrated by Ibn Abi ad-Dunya from Anas as a marfu' report that the lowest of all the people of Paradise in degree is he over whose head ten thousand servants stand. And it is also with him from Abu Huraira who said: Verily the lowest of the people of Paradise in station—and there is none lowly among them—is he whom fifteen thousand servants go to and fro upon; not one of them is a servant except that he has a look/trait that is not with his companion. So this is in Paradise, and that which belongs to him (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) in it, none knows except his Lord, Blessed and Exalted. And Allah the Exalted knows best.

Footnotes: 1. Sunan al-Darimi, chapter on what was given to the Prophet (peace be upon him) of excellence, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, 1/31; Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, chapter on what came concerning the speech of the Messenger of Allah (peace be upon him) etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 5/280; Al-Tarikh al-Kabir, hadith 2837, Dar al-Baz for Publishing and Distribution, Makkah al-Mukarramah, 4/386. 2. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, the Tenth Objective, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 8/200.

ग्यारहवाँ इरशाद: बुखारी की 'तारीख' में, और दारमी ने विश्वसनीय रावियों की सनद के साथ, और तबरानी की 'औसत' में, और बैहकी और अबू नुऐम ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[बॉक्स के भीतर का पाठ] अरबी: انا قائد المرسلين ولا فخر، وانا خاتم النبيين ولا فخر - उर्दू अनुवाद: मैं रसूलों का सरदार हूँ और मुझे इस पर कोई घमंड नहीं, और मैं नबियों की मुहर (अंतिम नबी) हूँ और मुझे इस पर कोई फख्र नहीं।

(पिछले पृष्ठ के हाशिए का शेष भाग) ...तैयार किए गए। इब्न अबी अदुनिया ने हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरफूअ़न रिवायत की है कि जन्नत के तमाम लोगों में सबसे निचले दर्जे वाले के लिए दस हज़ार खादिम होंगे। और उनके पास अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से भी मरवी है कि जन्नत के तमाम लोगों में सबसे अदना मन्ज़िल वाले के लिए - और उनमें कोई घटिया नहीं है - सुबह और शाम पंद्रह हज़ार खादिम होंगे। उनमें से हर खादिम में कोई ऐसी नई खूबी होगी जो दूसरे में नहीं होगी। क्योंकि ये जन्नत के खादिम होंगे, तो जन्नत में सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए कितने खादिम होंगे, सिवाय आपके रब के कोई नहीं जानता। वल्लाहु तआला आलम। (त) [अरबी पाठ का अर्थ भी यही है] ...इब्न अबी अदुनिया ने अनस से मरफूअ़न रिवायत की है कि जन्नत के तमाम लोगों में दर्जे में सबसे नीचे वह है जिसके सिर पर दस हज़ार खादिम खड़े हों। और उनके पास अबू हुरैरा से भी है कि उन्होंने कहा: बेशक जन्नत के लोगों में मन्ज़िल में सबसे अदना वह है - और उनमें कोई नीच नहीं है - जिस पर पंद्रह हज़ार खादिम सुबह-शाम चक्कर लगाते हैं; उनमें से कोई भी खादिम ऐसा नहीं है जिसके पास वह खूबी न हो जो उसके साथी के पास नहीं है। तो यह जन्नत में है, और जो उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) लिए इसमें है, उसे उनके रब तबारक व तआला के सिवा कोई नहीं जानता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पाद टिप्पणियाँ: 1. सुनन अद-दारमी, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को दी गई फज़ीलत का अध्याय, दार अल-महासिम प्रिटिंग, काहिरा, 1/31; दलाइल अल-नुबुव्वह बैहकी द्वारा, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बातचीत के बारे में जो आया है आदि का अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 5/280; अल-तारीख अल-कबीर, हदीस 2837, दार अल-बाज़ प्रकाशन

और वितरण, मक्का अल-मुकर्रमा, 4/386। 2. शरह अल-ज़रकानी अला अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, दसवां मक़सद, दार अल-मआरिफ़ा, बेरुत, 8/200।

पृष्ठ 206 का 772

ارشاد یازدھم: بخاری تاریخ میں، اور دارمی بسند ثقات، اور طبرانی اوسط میں، اور بیہقی والبع نعیم جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالی عنہما سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[باکس کے اندرونی عبارت] انا قائد المرسلین ولا فخر، وانا خاتم النبیین ولا فخر 1- | میں پیشوائے مرسلین ہوں، اور کچھ تفاخر نہیں اور میں خاتم النبیین ہوں اور کچھ افتخار نہیں۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) تیار کئے گئے۔ ابن ابی الدنیا نے حضرت انس رضی اللہ تعالی عنہ سے مرفوعاً روایت کیا کہ تمام اہل جنت سے نیچے درجے والے کے لیے دس ہزار خادم ہوں گے اور ان کے نزدیک ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے کہ تمام اہل جنت سے ادنی منزل والے کے لیے کہ ان میں کوئی گھٹیا نہیں، صبح و شام پندرہ ہزار خادم ہوں گے، ان میں سے ہر خادم میں کوئی نئی خوبی ہو گی جو دوسرے میں نہیں ہوگی اہ کیونکہ یہ خدام جنت میں ہوں گے اور جنت میں سرکار دو عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے لیے کتنے خادم ہوں گے، سوائے آپ کے کوئی نہیں جانتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم ۱۲ منہ (ت) لہ فقد روی ابن ابی الدنیا عن انس رفعہ ان اسفل اھل الجنۃ اجمعین درجۃ من یقوم علی رأسہ عشرۃ آلاف خادم وعندہ ایضاً عن ابی ھریرۃ ایضاً قال ان ادنی اھل الجنۃ منزلۃ ولیس فیھم دنی من یغدو ویروح علیہ خمسۃ عشر الف خادم لیس منھم خادم الامعہ طرفۃ لیست مع صاحبہ 2 اہ فان ھذا في الجنۃ والذی لہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فیھا لا یعلم الا ربہ تبارك وتعالی . واللہ تعالی اعلم ۱۲ منہ۔

1 سنن الدارمي ما اعطى النبى صلى الله عليه وسلم من الفضل دار المحاسن للطباعة القاهرة ١/ ٣١ ، دلائل النبوة للبيهقى باب ماجاء فى تحدث رسول الله صلى الله عليه وسلم الخ دار الكتب العلمية بيروت ٥/ ٢٨٠ ، التاريخ الكبير حديث ٢٨٣٧ دار الباز للنشر والتوزيع مكة المكرمة ٤/ ٣٨٦ 2 شرح الزرقاني على المواهب اللدنية المقصد العاشر دار المعرفة بيروت ٨/ ٢٠٠

Fatawa Razawiyya, Volume 30

12th Instruction: Tirmidhi narrates with a mark of excellence from Hazrat Abbas bin Abdul Muttalib (may Allah be pleased with him), that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	Urdu Translation
Indeed, Allah Almighty created the creation and placed me among the best of them. Then He divided them into two groups and placed me in the better group. Then He made them into tribes and placed me in the better tribe. Then He made them into houses (families) and placed me in the better house. So I am the best of them in my soul and best of them in my house.[1]	Allah Almighty created the creation and placed me among the best creation. Then He made two groups of them and placed me in the better group. Then He made families of them and placed me in the better family. So, I am personally better than all of God's creation, and my family is also superior to all families.

13th Instruction: Tabarani in al-Mu'jam, Bayhaqi in Dala'il, and Imam Allama Qazi Iyad with his own chain in ash-Shifa Sharif narrate from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	Urdu Translation
Indeed, Allah divided the creation into two parts and placed me in the better part. And that is what Allah the Almighty said: "the companions of the right and the companions of the left". So I am from the companions of the right and I am the best of the companions of the right. Then He made the two parts into three, and placed me in the best third. And that is what Allah the Almighty said: "the companions of the right, and the companions of the left, and the foremost". So I am from the foremost, and I am the best of the foremost. Then He made the three parts into tribes and placed me in the best tribe. And that is the decree	Allah Almighty made two categories of creation and placed me in the better category. And this is what God Almighty said: "The people of the right hand and the people of the left hand". So I am from the people of the right hand, and I am better than all the people of the right hand. And this is the decree of God Almighty: "The people of the right hand and the people of the left hand and the foremost". So I am from the foremost, and I am better than all the foremost. Then He made tribes of those parts and placed me in the better tribe. And this is the command of God

Arabic Text	Urdu Translation
of Allah the Almighty: "We have made you into nations and tribes". So I am the most God-fearing of the children of Adam and the most noble of them.	Almighty that We have made you into branches and tribes. (i.e., until the words of the Almighty: "Indeed, the most noble of you...")

[1] Sunan al-Tirmidhi, Book of Supplications, Hadith 3543, Dar al-Fikr, Beirut, 5/314.

फतावा रज़विया, खंड 30

12वाँ निर्देश: तिरमिज़ी ने हज़रत अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की है कि रसूलो के सरदार (अल्लाह की उन पर शांति और बरकत हो) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

बेशक, अल्लाह तआला ने मख्लूक (सृष्टि) पैदा की तो मुझे बेहतरीन मख्लूक में रखा। फिर उनके दो गिरोह किए तो मुझे बेहतर गिरोह में रखा। फिर उनके खानदान बनाए तो मुझे बेहतर खानदान में रखा। फिर उनके घर (परिवार) बनाए तो मुझे बेहतर घर में रखा। पस मैं उनमें अपनी ज़ात के लिहाज़ से भी बेहतर हूँ और अपने घर के लिहाज़ से भी बेहतर हूँ।[1]

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला ने मख्लूक पैदा की तो मुझे बेहतरीन मख्लूक में रखा। फिर उनके दो गिरोह किए तो मुझे बेहतर गिरोह में रखा। फिर उनके खानदान बनाए तो मुझे बेहतर खानदान में रखा। पस मैं तमाम मख्लूक-ए-इलाही से खुद भी बेहतर हूँ और मेरा खानदान भी सब खानदानों से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) है।

13वाँ निर्देश: तबरानी ने मुअजम में, बैहक़ी ने दलाएल में और इमाम अल्लामा क़ाज़ी अयाज़ ने अपनी सनद के साथ शिफ़ा शरीफ में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की है कि रसूलो के सरदार (अल्लाह की उन पर शांति और बरकत हो) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

बेशक, अल्लाह तआला ने खलक़ (सृष्टि) की दो किस्में कीं तो मुझे बेहतर किस्म में रखा। और यह वही बात है जो अल्लाह तआला ने फरमाई: "दाएं हाथ वाले और बाएं हाथ वाले"। तो मैं दाएं हाथ वालों में से हूँ, और मैं सब दाएं हाथ वालों से बेहतर हूँ। फिर उन दो किस्मों को तीन हिस्सों में बाँटा और मुझे सबसे बेहतर तीसरे हिस्से में रखा। और यह खुदाए तआला का वह इरशाद है: "दाएं हाथ वाले, बाएं हाथ वाले और साबिक़ीन (अग्रणी)"। तो मैं साबिक़ीन में से हूँ, और मैं सब साबिक़ीन से बेहतर हूँ। फिर उन तीन हिस्सों के क़बीले बनाए तो मुझे बेहतर क़बीले में

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला ने खलक़ की दो किस्में कीं तो मुझे बेहतर किस्म में रखा। और यह वह बात है जो ख़ुदा तआला ने फरमाई: "दाएं हाथ वाले और बाएं हाथ वाले", तो मैं दाएं हाथ वालों से हूँ, और मैं सब दाएं हाथ वालों से बेहतर हूँ। और यह खुदाए तआला का वह इरशाद है कि "दाएं हाथ वाले और बाएं हाथ वाले और साबिक़ीन", तो मैं साबिक़ीन में से हूँ, और मैं सब साबिक़ीन से बेहतर हूँ। फिर उन हिस्सों के क़बीले बनाए तो मुझे बेहतर क़बीले में रखा। और यह खुदाए तआला का वह फ़रमान

अरबी पाठ

रखा। और यह खुदाए तआला का वह फ़रमान है: "हमने तुम्हें शाखाएँ और क़बीले बनाया"। तो मैं आदम की औलाद में सबसे ज़्यादा परहेज़गार और सबसे ज़्यादा मुअज़्ज़ज़ (सम्मानित) हूँ।

उर्दू अनुवाद

है कि "हमने तुम्हें शाखाएँ और क़बीले बनाया"। (यानी अल्लाह के इस फ़रमान तक: "बेशक तुम में सबसे मुअज़्ज़ज़ वो है...")

[1] सुनन अल-तिरमिज़ी, किताब अल-दावत, हदीस 3543, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 5/314।

ارشاد دواز دہم : ترمذی با فادۂ تحسین حضرت عباس بن عبد المطلب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ان اللہ تعالی خلق الخلق فجعلنی فی خیرھم، ثم جعلھم فرقتین فجعلنی فی خیرھم فرقة، ثم جعلھم قبائل فجعلنی فی خیرھم قبیلة، ثم جعلھم بیوتا فجعلنی فی خیرھم بیوتا، فأنا خیرھم نفسا وخیرھم بیتا ۱۔	اللہ تعالیٰ نے مخلوق پیدا کی تو مجھے بہترین مخلوق میں رکھا۔ پھر ان کے دو گروہ کئے تو مجھے بہتر گروہ میں رکھا۔ پھر ان کے خاندان بنائے تو مجھے بہتر خاندان میں رکھا۔ پس میں تمام مخلوق الہٰی سے خود بھی بہتر اور میرا خاندان بھی سب خاندانوں سے افضل۔

ارشاد سیز دہم : طبرانی معجم اور بیہقی دلائل اور امام علامہ قاضی عیاض بسند خود شفاء شریف میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ان اللہ قسم الخلق قسمین فجعلنی من خیرھم قسما فذلك قولہ تعالی اصحاب الیمین واصحاب الشمال فأنا من اصحاب الیمین وانا خیر اصحاب الیمین، ثم جعل القسمین	اللہ تعالیٰ نے خلق کی دو قسمیں کیں تو مجھے بہتر قسم میں رکھا۔ اور یہ وہ بات ہے جو خدا تعالیٰ نے فرمائی۔ دہنے ہاتھ والے اور بائیں ہاتھ والے ، تو میں دہنے ہاتھ والوں سے ہوں، اور میں سب دہنے ہاتھ والوں سے

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اثلاثا فجعلنی فی خیرها ثلثا وذلك قوله تعالی اصحاب المیمنة واصحاب المشئمة والسابقون فانا من السابقین وانا خیر السابقین، ثم جعل الاثلاث قبائل فجعلنی من خیرها قبیلة وذلك قوله تعالی وجعلنکم شعوبا و قبائل فانا اتقی ولد ادم واکرمهم	بہتر ہوں۔ اور یہ خدائے تعالیٰ کا وہ ارشاد ہے کہ دہنے ہاتھ والے اور بائیں ہاتھ والے۔ اور سابقین، تو میں سابقین میں سے ہوں، اور میں سب سابقین سے بہتر ہوں۔ پھر ان حصوں کے قبیلے بنائے تو مجھے بہتر قبیلے میں رکھا۔ اور یہ خدائے تعالیٰ کا وہ فرمان ہے کہ ہم نے کیا تمہیں شاخیں اور قبیلے۔ (یعنی الی قولہ تعالیٰ ان اکرمکم

۱ سنن الترمذی کتاب الدعوات حدیث ۳۵۴۳ دارالفکر بیروت ۵ / ۳۱۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

(Upon Allah, and no pride. Then He made tribes into houses and made me from the best of houses. And that is the saying of Allah the Exalted: 'Allah only intends to remove from you the impurity [of sin], O people of the [Prophet's] household, and to purify you with [extensive] purification.')[1]	**(With Allah, the most noble of you is the most pious among you.) Certainly, the most honorable among you in the sight of God is he who is the most God-fearing among you. So, I am the most pious among all people, and the most noble with Allah, and no pride is intended. Then He made families out of these tribes and placed me in the best family. And this is the word of Allah the Exalted that 'Allah truly wants to remove impurity from you, O people of the Prophet's house! and to purify you thoroughly and cleanly.'**

Fourteenth Instruction: Ibn Asakir and Bazzar narrate with a sound chain from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

(The best of the children of Adam are five: Noah, Abraham, Moses, Jesus, and Muhammad; and the best of them is Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him.)[2]	**The best of the children of Adam are five: Noah, Abraham, Moses, Jesus, and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and the best among all these best ones is Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him).**

Note: Clear texts other than these will, if Allah the Exalted wills, appear in the third display and fourth light, and success is with Allah. **Second Display: Glories related to the Afterlife** Many Hadiths on this subject have passed in the first light; one should not be heedless of them.

---

[1] Dalail al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, Chapter on the Mention of the Nobility of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) Origin, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/170 to 171; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 12604, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 12/102; Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 3, Chapter 1, Al-Maktabah al-Sharikah al-Sahafiyyah, 1/130-131. [2] Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Asakir, from Abu Hurairah, Hadith 32282, 31905, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 11/483 and 407.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

(अल्लाह पर [भरोसा], और कोई गर्व नहीं। फिर उसने कबीलों को घर बनाया और मुझे उनमें से सबसे अच्छे घर से बनाया। और यही अल्लाह तआला का फरमान है: 'अल्लाह तो बस यही चाहता है कि तुम से गंदगी [पाप की] दूर कर दे, ऐ नबी के घर वालो! और तुम्हें खूब पाक और साफ़ कर दे।')[1]

(अल्लाह के नज़दीक तुम में सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाला वो है जो तुम सब में ज़्यादा परहेज़गार है) बेशक तुम सब में ज़्यादा इज़्ज़त वाला खुदा के यहाँ वो है जो तुम सब में ज़्यादा परहेज़गार है। तो मैं सब आदमियों से ज़्यादा परहेज़गार हूँ, और सब से ज़्यादा अल्लाह के यहाँ इज़्ज़त वाला हूँ, और कुछ फ़ख़्र (गर्व) मुराद नहीं। फिर इन कबीलों के ख़ानदान किए तो मुझे बेहतर ख़ानदान में रखा। और ये अल्लाह तआला का वो कलाम है कि ख़ुदाए तआला यही चाहता है कि तुम से नापाकी दूर करे ऐ नबी के घर वालो! और तुम्हें खूब पाक कर दे सुथरा कर दे।

चौदहवां इरशाद: इब्न असाकिर और बज़ार ने सनद-ए-सहीह के साथ अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है कि हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

(आदम की औलाद में बेहतरीन पाँच हैं: नूह, इब्राहिम, मूसा, ईसा और मुहम्मद; और उन सब में बेहतर मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हैं।)[2]

बेहतरीन औलाद-ए-आदम पाँच हैं: नूह और इब्राहिम और मूसा और ईसा और मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, और उन सब बेहतरों में बेहतर मुहम्मद हैं सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

तन्बीह: इनके सिवा और नसूस-ए-वाज़िहा इन्शा अल्लाह तआला जल्वा-ए-सोम व ताबिश-ए-चहारुम में आएँगे वबिल्लाह इत्तौफीक। **जल्वा-ए-दोम जलायल मुतअल्लिका बाखिरत** ताबिश-ए-अव्वल में बहुत हदीसें इस मतलब की गुज़रीं उनसे ग़फ़लत न चाहिए।

---

[1] दलाईल अल-नबुव्वह लिल-बयहक़ी, बाब ज़िक्र शरफ़ असल रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्या, बैरूत, 1/170 से 171; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 12604, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बैरूत, 12/102; अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अल-बाब अल-सालिस, अल-फ़स्ल अल-अव्वल, अल-मकतबा अल-शरिका अल-सहाफ़िया, 1/130-131। [2] कँज़ अल-उम्माल बहाल-ए-इब्न असाकिर अन अबी हुरैरा, हदीस 32282, 31905, मुअस्सा अल-रिसाला, बैरूत, 11/483 और 407।

عند اللہ اتقکم بیشک تم سب میں زیادہ عزت والا خدا کے یہاں وہ ہے جو تم سب میں زیادہ پرہیز گار ہے) تو میں سب آدمیوں سے زیادہ پرہیز گار ہوں، اور سب سے زیادہ اللہ کے یہاں عزت والا ، اور کچھ فخر مراد نہیں۔ پھر ان قبیلوں کے خاندان کئے تو مجھے بہتر خاندان میں رکھا۔ اور یہ اللہ تعالٰی کا وہ کلام ہے کہ خدائے تعالٰی یہی چاہتا ہے کہ تم سے ناپاکی دور کرے اے نبی کے گھر والو ! اور تمہیں خوب پاک کردے ستھرا کردے۔

علی اللہ ولا فخر ، ثم جعل القبائل بیوتا فجعلنی من خیرھا بیتا و ذلک قولہ تعالٰی " إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا[4] " ۱

ارشاد چہار دہم ۱۴: ابن عساکر و بزار بسند صحیح ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی ، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

خیار ولد آدم خمسۃ نوح و ابراھیم و بہترین اولاد آدم پانچ ہیں: نوح و ابراہیم و موسٰی و عیسٰی موسٰی و عیسٰی و محمد و خیرھم محمد و محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ، اور ان سب بہتروں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۲ میں بہتر محمد ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

تنبیہ: ان کے سوا اور نصوص واضحہ ان شاء اللہ تعالٰی جلوہ سوم و تابش چہارم میں آئیں گے وباللہ التوفیق۔ **جلوہ دوم جلائل متعلقہ بآخرت** تابش اول میں بہت حدیثیں اس مطلب کی گزریں ان سے غفلت نہ چاہیے

۱۔ دلائل النبوۃ للبیہقی باب ذکر شرف اصل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۱۷۰ تا ۱۷۱ ، المعجم الکبیر حدیث ۱۲۶۰۴ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۲ / ۱۰۲ ، الشفاء بتعریف

حقوق المصطفی الباب الثالث الفصل الاول المکتبة الشرکة الصحافیة ۱ / ۱۳۰ ۱۳۱ ۲۔ کنز العمال بحواله ابن عساکر عن ابی هریرة حدیث ۳۲۲۸۲،۳۱۹۰۵ مؤسسة الرساله بیروت ۱۱ / ۴۸۳ و ۴۰۷

صفحہ 208 از 772

Volume 30 - Fatawa Razawiyyah

And Allah is the Guide.

Fifteenth Narration: Narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) in Sahih Bukhari and Sahih Muslim, the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	Urdu Translation
نحن الآخرون السابقون يوم القيامة[1] (زاد مسلم) ونحن أول من يدخل الجنة[2]۔	We are the last (in terms of time) and the first (in every excellence) on the Day of Resurrection. (In Muslim, it is added) And we will be the first to enter Paradise.

Sixteenth Narration: In the same source, narrated from Hudhayfa (may Allah be pleased with him), the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said concerning previous nations:

Arabic Text	Urdu Translation
هم تبع لنا يوم القيامة نحن الآخرون من اهل الدنيا و الاولون يوم القيامة المقضى لهم قبل الخلائق[3]۔	They will be our followers on the Day of Resurrection; we came last in this world and will be at the forefront on the Day of Resurrection. Allah will pass judgment for us before the rest of the world.

Seventeenth Narration: Darimi narrates from Amr bin Qais Ibn Maktum (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	Urdu Translation
ان الله تعالى ادرک بی الاجل المرحوم واختصر لی اختصارا فنحن الآخرون ونحن السابقون یوم القیامة وانی قائل قولا غیر فخر ابراهیم خلیل الله و موسی صفی الله	That is, when the time of special mercy arrived, Allah Almighty created me and chose a perfect brevity for me. We are last in appearance and first in rank on the Day of Resurrection. And I say something in which there is no pride or arrogance: Ibrahim is the Friend (Khalil) of Allah and Musa is the Chosen (Safi) of Allah...

Note: Al-Zarqani said "in everything". Zarqani said: in every thing. (T)

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Friday, Chapter: Is a bath obligatory for one who does not attend the Friday prayer? Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/123 [2] Sahih Muslim, Book of Friday, Qadeemi Kutub Khana, 1/282 [3] Sahih Muslim, Book of Friday, Qadeemi Kutub Khana, 1/282

खंड 30 - फतवा रज़विया

और अल्लाह ही मार्गदर्शक है।

पंद्रहवां इरशाद: सहीह बुखारी और सहीह मुस्लिम में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
نحن الآخرون السابقون يوم القيامة[1] (زاد مسلم) ونحن أول من يدخل الجنة[2]۔	हम (समय में) पिछले हैं, और क़यामत के दिन (हर श्रेष्ठता में) आगे हैं। (मुस्लिम में यह अधिक है) और हम सब से पहले जन्नत में प्रवेश करेंगे।

सोलहवां इरशाद: इसी में हुजैफा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है, रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पिछली उम्मतों के बारे में फरमाया:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
هم تبع لنا يوم القيامة نحن الآخرون من اهل الدنيا و الاولون يوم القيامة المقضى لهم قبل الخلائق[3]۔	वे क़यामत में हमारे अनुयायी होंगे, हम दुनिया में पीछे आए और क़यामत में पेशी रखेंगे, अल्लाह तआला पूरे संसार से पहले हमारे लिए ही निर्णय फरमाएगा।

सत्रहवां इरशाद: दारमी, अम्र बिन क़ैस इब्न मक्तूम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णन करते हैं कि रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
ان الله تعالى ادرک بی الاجل المرحوم واختصر لی اختصارا فنحن الآخرون ونحن السابقون يوم القيامة وانی قائل قولا غير فخر ابراهيم خليل الله و موسى صفى الله	यानी जब विशेष दया का समय आया तो अल्लाह तआला ने मुझे पैदा फरमाया और मेरे लिए पूर्ण संक्षेप किया। हम प्रकट होने में पिछले और क़यामत के दिन पद में अगले हैं और मैं एक बात कहता हूँ जिसमें कोई गर्व या अहंकार नहीं है: इब्राहिम अल्लाह के खलील हैं और मूसा अल्लाह के सफी...

टिप्पणी: ज़रकानी ने कहा "हर चीज़ में"। ज़रकानी ने कहा: हर चीज़ में। (त)

[1] सहीह अल-बुखारी, जुमा की किताब, अध्याय: क्या उस पर गुस्ल वाजिब है जो जुमा में शामिल नहीं होता, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/123 [2] सहीह मुस्लिम, जुमा की किताब, कदीमी कुतुब खाना, 1/282 [3] सहीह मुस्लिम, जुमा की किताब, कदीमी कुतुब खाना, 1/282

पृष्ठ 772 का 209

واللہ الہادی

ارشاد پانزدہم ۱۵: صحیح بخاری و صحیح مسلم شریف میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
نحن الآخرون السابقون یوم القیامۃ ۱ (زاد مسلم) ونحن اول من یدخل الجنۃ ۲۔	ہم (زمانے میں) پچھلے، اور قیامت کے دن (ہر فضل میں) عہ آگے ہیں۔ (مسلم میں یہ زیادہ ہے) اور ہم سب سے پہلے داخل جنت ہوں گے۔

ارشاد شانزدہم ۱۶: اسی میں حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم امم سابقہ کی نسبت فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
ھم تبع لنا یوم القیامۃ نحن الآخرون من اھل الدنیا و الاولون یوم القیامۃ المقضی لہم قبل الخلائق ۳۔	وہ قیامت میں ہمارے توابع ہوں گے، ہم دنیا میں پیچھے آئے اور قیامت میں پیشی رکھیں گے تمام جہان سے پہلے ہمارے ہی لئے اللہ تعالیٰ حکم فرمائے گا۔

ارشاد ہفدہم ۱۷: دارمی عمرو بن قیس ابن مکتوم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
ان اللہ تعالیٰ ادرک بی الاجل المرحوم واختصر لی اختصارا فنحن الآخرون ونحن السابقون یوم القیامۃ وانی قائل قولا غیر فخر ابراھیم خلیل اللہ و موسی صفی اللہ	یعنی جب رحمت خاص کا زمانہ آیا اللہ تعالیٰ نے مجھے پیدا فرمایا اور میرے لئے کمال اختصار کیا۔ ہم ظہور میں پچھلے اور روزِ قیامت رتبے میں اگلے ہیں اور میں ایک بات فرماتا ہوں جس میں فخر و ناز کو دخل نہیں۔ ابراہیم اللہ کے خلیل اور موسیٰ اللہ کے

عہ: قال الزرقانی فی کل شی ۱۲ منہ۔ زر قانی نے کہا کہ ہر شے میں۔ (ت)

۱ صحیح البخاری کتاب الجمعہ باب ھل علی من لا یشھد الجمعۃ غسل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۳ ۲ صحیح مسلم کتاب الجمعۃ قدیمی کتب خانہ ۱/ ۲۸۲ ۳ صحیح مسلم کتاب الجمعۃ قدیمی کتب خانہ ۱/ ۲۸۲

Fatawa Rizvia Volume 30

"And I am the beloved of Allah, and with me shall be the Banner of Praise on the Day of Resurrection" - The Hadith. [Urdu translation: I am the Chosen One and the Beloved of Allah, and the Banner of Praise will be with me on the Day of Resurrection.]

Regarding the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), "ikhtisara li ikhtisara" (It was summarized for me - translated by the author): The scholars say regarding this statement: it means I was granted conciseness of speech, whereby few words contain vast meanings. Or, it means time was shortened for me so that my Ummah would have to stay fewer days in their graves.

I say: And with Allah's guidance (I speak). Or it could mean shortening the lifespans for my Ummah, so that they might soon find release from the calamities of this world, their sins would be fewer, and they would quickly reach eternal bliss. Or it could mean that the length of accountability for my Ummah was made so short that [it will be said]: "O Ummah of Muhammad! I have forgiven you for My rights. Forgive each other's rights among yourselves and enter Paradise." Or it could mean that for my servants, the path of the Bridge (Sirat), which is fifteen thousand years long, will be made so short that they will cross it in the blink of an eye or like a flash of lightning. As narrated in the Sahihayn from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him). Or it could mean that the Day of Resurrection, which is fifty thousand years long, will pass for my servants in less time than it takes to pray two units of obligatory prayer, as mentioned in the hadith of Ahmad, Abu Ya'la, Ibn Jarir, Ibn Hibban, Ibn 'Adi, al-Baghawi, and al-Bayhaqi (may Allah be pleased with them). Or it could mean that the sciences and gnosis, which could not be attained in a thousand years of effort and spiritual practice, were revealed to my companions in their short duration of service to me. Or it could mean that the path of millions of years from the earth to the Throne (Arsh) was made so short for me that coming, going, and observing all the stations in detail was completed within three hours. Or it could mean that a Book was revealed to me, in whose limited pages is a bright and detailed description of all things past and future, in each of its verses...

1. Sunan al-Darimi, Chapter: What was given to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) of Excellence, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, 1/32
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, The Tenth Objective, Third Chapter, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/666 & 667

3. Al-Durr al-Manthur, citing Ahmad, Abu Ya'la, Ibn Jarir, Ibn Hibban, and al-Bayhaqi under verse 70/4, Beirut, 8/260

फ़तावा रिज़विया जिल्द ३०

"और मैं अल्लाह का हबीब हूँ, और क़यामत के दिन प्रशंसा का ध्वज (लवा-उल-हम्द) मेरे साथ होगा" - अल-हदीस। [उर्दू अनुवाद: सफ़ी और मैं अल्लाह का हबीब हूँ, और मेरे साथ रोज़-ए-क़यामत लवा-उल-हम्द होगा।]

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इस इरशाद "इख़्तसारा ली इख़्तसारा" (मेरे लिए संक्षेप किया गया) के बारे में उलेमा फ़रमाते हैं: यानी मुझे कलाम का संक्षेप अता किया गया कि शब्द थोड़े हों और अर्थ बहुत अधिक। या मेरे लिए समय संक्षिप्त कर दिया गया कि मेरी उम्मत को कब्रों में कम दिन रहना पड़े।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): और अल्लाह की तौफ़ीक़ से। या यह कि मेरी उम्मत की उम्रें संक्षिप्त की गईं ताकि वे दुनिया की मुसीबतों से जल्दी छुटकारा पा सकें, गुनाह कम हों और जल्दी स्थायी सुख (जन्नत) तक पहुँच सकें। या यह कि मेरी उम्मत के लिए हिसाब की लंबाई को इतना संक्षिप्त कर दिया गया कि (कहा जाएगा): ऐ उम्मत-ए-मुहम्मद! मैंने तुम्हें अपने हक़ माफ़ किए, आपस में एक-दूसरे के हक़ माफ़ कर दो और जन्नत चले जाओ। या यह कि मेरे गुलामों के लिए पुल सिरात का रास्ता, जो पंद्रह हज़ार साल का है, इतना संक्षिप्त कर देगा कि पलक झपकते ही गुज़र जाएंगे या जैसे बिजली कौंध गई। जैसा कि सहीहैन में अबू सईद ख़ुदरी रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है। या यह कि क़यामत का दिन जो पचास हज़ार साल का है, मेरे गुलामों के लिए उससे भी कम समय में गुज़र जाएगा जितनी देर में दो रकात फ़र्ज़ पढ़ते हैं, जैसा कि अहमद, अबू यअला, इब्न जरीर, इब्न हब्बान, इब्न अदी, बग़वी और बैहक़ी की हदीस में है। या यह कि वे ज्ञान और मआरिफ़ जो हज़ार साल की मेहनत और रियाज़त से हासिल न हो सकें, मेरी चंद दिनों की ख़िदमतगारी में मेरे सहाबा पर ज़ाहिर फ़रमा दिए। या यह कि ज़मीन से अर्श तक लाखों साल का रास्ता मेरे लिए इतना संक्षिप्त कर दिया कि आना-जाना और तमाम मुकामों का विस्तार से अवलोकन करना सब तीन घंटों में हो गया। या यह कि मुझ पर किताब उतारी जिसके गिने-चुने पन्नों में तमाम गुज़री हुई और आने वाली चीज़ों का रोशन और विस्तृत बयान है जिसकी हर आयत के..

1. सुनन अद-दारमी, अध्याय: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को दी गई फज़ीलतें, दार अल-महासिन, काहिरा, १/३२

2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, दसवाँ मक़सद, तीसरा अध्याय, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, ४/६६६ और ६६७
3. अद-दुर्र अल-मनसूर, अहमद, अबू यअला, इब्न जरीर, इब्न हब्बान और बैहक़ी के हवाले से आयत ७०/४ के तहत, बेरूत, ८/२६०

पृष्ठ २१०/७७२

وانا حبیب اللہ ومعی لواء الحمد یوم القیامۃ الحدیث۔ صفی اور میں اللہ کا حبیب ہوں، اور میرے ساتھ روزِ قیامت لواء الحمد ہوگا۔

قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اختصر لی اختصارا (نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ارشادِ مذکور اختصر لی اختصارا کے بارے میں علماء فرماتے ہیں۔ت): یعنی مجھے اختصار کلام بخشا کہ تھوڑے لفظ ہوں اور معنی کثیر۔ یا میرے لئے زمانہ مختصر کیا کہ میری امت کو قبروں میں کم دن رہنا پڑے۔

اقول: وباللہ توفیق (میں اللہ تعالیٰ کی توفیق سے کہتا ہوں۔ت)۔ یا یہ کہ میرے لئے امت کی عمریں کہ کہیں کہ مکارہ دنیا سے جلد خلاص پائیں ، گناہ کم ہوں۔ نعمت باقی تک جلد پہنچیں۔ یا یہ کہ میری امت کے لئے طول حساب کو اتنا مختصر فرما دیا کہ اے امت محمد ! میں نے تمھیں اپنے حقوق معاف کیے۔ آپس میں ایک دوسرے کے حق معاف کروا دو اور جنت کو چلے جاؤ۔ یا یہ کہ میرے غلاموں کے لئے پل صراط کی راہ کہ پندرہ ہزار برس کی ہے اتنی مختصر کر دے گا کہ چشم زدن میں گزر جائیں گے یا جیسے بجلی کوند گئی۔ کما فی الصحیحین عن ابی سعید الخدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ (جیسا کہ صحیحین میں ابو سعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے۔ت)۔ یا یہ کہ قیامت کا دن کہ پچاس ہزار برس کا ہے میرے غلاموں کے لیے اس سے کم دیر میں گزر جائے گا جتنی دیر میں دور کعت فرض پڑھتے ہیں کما فی حدیث احمد و ابی یعلی و ابن جریر و ابن حبان و ابن عدی و البغوی و البیہقی عنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم (جیسا کہ احمد، ابو یعلی، ابن جریر، ابن حبان، ابن عدی، بغوی اور بیہقی کی حدیث میں ہے۔ت)۔ یا یہ کہ علوم ومعارف جو ہزار سال کی محنت و ریاضت میں نہ حاصل ہو سکیں میری چند روزہ خدمت گاری میں میرے اصحاب پر

منکشف فرما دے۔ یا یہ کہ زمین سے عرش تک لاکھوں برس کی راہ میرے لئے ایسی مختصر کر دی کہ آنا اور جانا اور تمام مقامات کو تفصیلا ملاحظہ فرمانا سب تین ساعت میں ہو لیا۔ یا یہ کہ مجھ پر کتاب اتاری جس کے معدود ورقوں میں تمام اشیاء گزشتہ و آئندہ کا روشن مفصل بیان جس کی ہر آیت کے

1 سنن الدارمی باب ما اعطی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من الفضل دار المحاسن للطباعۃ القاھرۃ ۱ / ۳۲ 2 المواہب الدنیہ المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۶۶۶ و ۶۶۷ 3 الدر المنثور بحوالہ احمد و ابی یعلی وابن جریر و ابن حبان والبیہقی تحت الایۃ ۷۰ / ۴ بیروت ۸ / ۲۶۰

Below are sixty thousand fields of knowledge, the commentary of one verse of which would load seventy camels. What greater conciseness can be imagined than this? Or that the world, so vast from East to West, was presented to me in such a summarized manner that I behold it and everything that is to occur within it until the Day of Judgment as if I am looking at the palm of this hand of mine (ka-annama anzuru ila kaffi hadhihi), as mentioned in the Hadith of Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) narrated by at-Tabarani[1] and others. (As it is in the Hadith of Ibn Umar, may Allah be pleased with them both, according to at-Tabarani etc. -T). Or that He granted a greater reward for the few deeds of my Ummah, as in the Hadith of the hired workers in the Two Sahihs: "He said, 'That is my favor which I bestow upon whom I will'"[2] (As in the Hadith of hired workers in the Sahihain, that Allah the Almighty said: This is My grace, I bestow it upon whomever I please -T). Or that He removed the arduous and lengthy deeds from previous nations; instead of fifty (Note) prayers, five remained, and the accounting is of benevolence.

Note: "This is circulated on tongues and is mentioned in commentaries. Some attribute it to the Children of Israel, like al-Baydawi, and some specify it for the Jews, like others among the later scholars. However, the leading scholar, Imam al-Jalal as-Suyuti, refuted them, stating that fifty prayers were never ordained for the Children of Israel, nor were five prayers ever prescribed for any nation except this Ummah. Indeed, only two prayers were ordained for the Children of Israel, as stated in the Hadith[3] ... Thus did Shaykh-ul-Islam stand to prevail."

This is circulating on people's tongues and is mentioned in commentaries; some have attributed it to the Children of Israel, such as al-Baydawi. And some have specified the Jews, like later scholars. But Imam as-Suyuti refuted them all by saying that fifty prayers were never made obligatory upon the Children of Israel, nor were five prayers ever combined for anyone besides this Ummah. Only two prayers were obligatory for the Children of Israel, as stated in the Hadith. Shaykh al-Islam stood up to prevail over them. (Remaining on the next page)

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal, Hadith 31810, 31981, Mu'assasatur Risalah Beirut 11/8, 2407. 2. Sahih al-Bukhari, Book of Hiring, Chapter: Hiring until Midday, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/320; Sahih al-Bukhari, Book of Hiring, Chapter: Hiring until the Asr Prayer, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/320. 3. [Reference 3 - omitted from footer]

नीचे साठ-साठ हज़ार इल्म हैं, जिसकी एक आयत की तफ़सीर से सत्तर-सत्तर ऊँट भर जाएँ। इससे ज़्यादा और क्या संक्षिप्तता (इख़्तेसार) सोची जा सकती है? या ये कि पूर्व से पश्चिम तक इतनी विशाल दुनिया को मेरे सामने ऐसा संक्षिप्त कर दिया गया कि मैं इसे और जो कुछ इसमें क़यामत तक होने वाला है, सब को ऐसे देख रहा हूँ जैसे मैं अपनी इस हथेली को देख रहा हूँ (क-अन्नमा अन्ज़ुरु इला कफ़्फ़ी हाज़िही), जैसा कि इब्न उमर (रज़ी अल्लाह तआला अन्हुमा) की हदीस में है जो तबरानी १ और अन्य के यहाँ है। (जैसा कि तबरानी आदि के पास इब्न उमर रज़ी अल्लाह तआला अन्हुमा की हदीस में है। -त)। या ये कि मेरी उम्मत के थोड़े अमल पर अज्र (पुण्य) ज़्यादा दिया, जैसा कि सहीहैन में अजीर (मज़दूरों) की हदीस में है: 'कहा: यह मेरा फ़ज़्ल है जिसे मैं चाहता हूँ उसे देता हूँ' २ (जैसा कि सहीहैन में मज़दूरों की हदीस में है कि अल्लाह तआला ने फ़रमाया: यह मेरा फ़ज़्ल है जिसे चाहता हूँ अता करता हूँ -त)। या पिछली उम्मतों पर जो कठिन और लम्बे समय के अमल थे उन्हें हटा लिया गया, पचास (टिप्पणी) नमाज़ों की जगह पाँच रहीं और करम का हिसाब।

टिप्पणी: "यह ज़बानों पर गर्दिश करता है और तफ़सीर में आया है। कुछ लोग इसे बनी इसराईल से जोड़ते हैं जैसे बैज़ावी, और कुछ ने बाद वालों की तरह यहूदियों के लिए विशिष्ट किया है। लेकिन इमाम अल्लामा जलालुद्दीन सुयूती ने उनका खंडन करते हुए कहा कि बनी इसराईल पर कभी पचास नमाज़ें फ़र्ज़ नहीं हुईं और न ही इस उम्मत के अलावा किसी पर पाँच नमाज़ें एक साथ हुईं। बनी इसराईल पर सिर्फ़ दो नमाज़ें फ़र्ज़ हुई थीं, जैसा कि हदीस ३ में है। ... अतः शैख़ुल इस्लाम उन्हें परास्त करने के लिए खड़े हुए।"

यह लोगों की ज़बानों पर चल रहा है और तफ़सीर में दर्ज है; कुछ ने इसे बनी इसराईल की तरफ़ मंसूब किया है जैसे बैज़ावी। और कुछ ने बाद के विद्वानों की तरह यहूदियों के लिए तय किया है। लेकिन इमाम सुयूती ने इन सबका खंडन यह कहकर किया कि बनी इसराईल पर कभी पचास नमाज़ें फ़र्ज़ नहीं हुईं और न ही इस उम्मत के अलावा किसी और पर पाँच नमाज़ें इकट्ठी हुईं। बनी इसराईल पर केवल दो नमाज़ें फ़र्ज़ थीं जैसा कि हदीस में है। शैख़ुल इस्लाम उन पर ग़ालिब आने के लिए खड़े हो गए। (बाक़ी अगले सफ़हे पर)

पाद-टिप्पणियाँ: १. कंज़ुल उम्माल हदीस ३१८१०, ३१९८१ मुअस्ससतुर्-रिसाला बैरुत ११/८ २४०७ २. सहीह अल-बुख़ारी किताबुल इजारा बाबुल इजारा इला निस़्फ़िन नहार क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची

१/३२०, सहीह अल-बुख़ारी किताबुल इजारा बाबुल इजारा इला सलातुल असर क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/३२० ३. [संदर्भ ३ - पाद-लेख में नहीं है]

نیچے ساٹھ ساٹھ ہزار علم جس کی ایک آیت کی تفسیر سے ستر ستر اونٹ بھر جائیں۔ اس زیادہ اور کیا اختصار متصور۔۔۔ یا یہ کہ شرق تا غرب اتنی وسیع دنیا کو میرے سامنے ایسا مختصر فرمادیا کہ میں اسے اور جو کچھ اس میں قیامت تک ہونے والا ہے سب کو ایسے دیکھ رہا ہوں **کانما انظر الی کفی ھذہ** جیسا کہ میں اپنی ہتھیلی کو دیکھ رہا ہوں، کما فی حدیث ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما عند الطبرانی ۱ وغیرہ (جیسا کہ طبرانی وغیرہ کے نزدیک ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کی حدیث میں ہے۔ ت)۔۔۔ یا یہ کہ میری امت کے تھوڑے عمل پر اجر زیادہ دیا، کما فی حدیث الاجراء فی الصحیحین قال ذلک اوتیہ من اشاء ۲ (جیسا کہ صحیحین میں اجیروں کی حدیث میں ہے کہ اللہ تعالٰی نے فرمایا یہ میرا فضل ہے جسے چاہے عطا کرتا ہوں ت)۔۔۔ یا اگلی امتوں پر جو اعمال شاقہ طویلہ تھے ان سے اٹھالئے، پچاس عہ نمازوں کی پانچ رہیں اور حساب کرم

عہ: ھذہ یدور علی الالسن ووقع فی التفسیر فمنھم من ینسبہ لبنی اسرائیل کالبیضاوی ومنھم من یعینہ الیھود کاخرین لکن رد علیھم الامام العلامۃ الجلال السیوطی قائلا انہ لم یفرض علی بنی اسرائیل خمسون صلوۃ قط ولا خمس صلوات ولم تجتمع الخمس الا لھذہ الامۃ وانما فرض علی بنی اسرائیل صلاتان فقط کما في الحدیث ۳ اھ قام شیخ الاسلام یہ لوگوں کی زبانوں پر دائر ہے، اور تفسیر میں واقع ہے، بعض نے اس کو بنی اسرائیل کی طرف منسوب کیا ہے جیسے بیضاوی۔ اور بعض نے یہود کو معین کیا ہے جیسے متاخرین۔ لیکن ان سب کا رد امام سیوطی نے یہ کہہ کر کیا کہ بنی اسرائیل پر کبھی پچاس نمازیں فرض نہیں ہوئیں اور نہ ہی اس امت کے علاوہ کسی پر پانچ نمازیں مجتمع ہوئیں۔ بنی اسرائیل پر فقط دو نمازیں فرض ہوئی تھیں جیسا کہ حدیث میں ہے شیخ الاسلام ان پر غالب آنے کیلئے اٹھ کھڑے (باقی بر صفحہ آئندہ)

١ كنز العمال حديث ٣١٨١٠ ٣١٩٨١ مؤسسة الرسالة بيروت ١١ / ٨ ٢٤٠٧ ٢ صحيح البخارى كتاب الاجاره باب الاجاره الى نصف النهار قديمى كتب خانہ كراچى ١ / ٣٢٠، صحيح البخارى كتاب الاجاره باب الاجاره الى صلوة العصر قديمى كتب خانہ كراچى ١ / ٣٢٠ ٣

Fatawa Razawiyya Volume 30

...remained a full fifty. In Zakat, it remained a fortieth part of one-fourth of the wealth, and in the Book of Excellence (Kitab al-Fadl), the same quarter of a quarter, and so on. Praise be to Allah, the Lord of the worlds. This is also due to the brevity of the Prophet's speech, that one word has so many meanings, may Allah Almighty bless him and grant him peace.

Eighteenth Instruction: Imam Ahmad, Ibn Majah, Abu Dawood, Tayalisi, and Abu Ya'la narrated from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them), that the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
Indeed, for every prophet of God, there was an answered prayer which he chose in this world. And I have hidden my prayer as intercession for my Ummah on the Day of Resurrection. I am the leader of the children of Adam on the Day of Resurrection, and there is no pride. I am the first for whom the earth will split open, and there is no pride. In my hand is the Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd), and there is no pride. Adam and whoever is below him are under my banner, and there is no pride.	Meaning, for every prophet there was a prayer which he already made in this world, and I have kept my prayer hidden for the Day of Resurrection; it is intercession for my Ummah. And I am the leader of the offspring of Adam on the Day of Resurrection, and no pride is intended. And I am the first to arise from the blessed grave, and no pride is desired. And in my hand alone will be the Banner of Praise, and there is no boasting. Adam and everyone after him are all...

Arabic Text	Urdu Translation
...supporting them as Shams al-Zarqani refuted him. An-Nasa'i narrated from Yazid ibn Malik from Anas from the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) in the hadith of Mi'raj, the saying of Moses (peace be upon him) that Allah the Almighty enjoined two prayers on the Children of Israel, but they did not fulfill them. And Allah knows best.	...supporting them because of what Shams al-Zarqani has refuted against them. And An-Nasa'i narrated from Yazid bin Abi Malik, from Anas (may Allah be pleased with him), from the Holy Prophet (may Allah bless him and grant him peace), reported this saying of Moses (peace be upon him) in the Hadith of Mi'raj that Allah the Almighty had made two prayers obligatory upon the Children of Israel, but they did not remain steadfast on those

Arabic Text	Urdu Translation
Note: This is abbreviated in Ibn Majah. 12 Minhu.	two. And Allah the Almighty knows best. It is abbreviated according to Ibn Majah. 12 (T)

[1] Sunan an-Nasa'i, Book of Prayer, Obligation of Prayer, Noor Muhammad Karkhana Kutub Karachi 1/87

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...पूरी पचास रही। ज़कात में माल का चालीसवां हिस्सा एक-चौथाई का रहा, और फ़ज़्ल की किताब में वही चौथाई का चौथाई, और इसी तरह, और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो संसारों का रब है। यह भी हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के संक्षिप्त भाषण की खूबी है कि एक शब्द के इतने व्यापक अर्थ होते हैं, अल्लाह उन पर कृपा और शांति बनाए रखे।

18वाँ इरशाद: इमाम अहमद, इब्न माजाह, अबू दाऊद, तयालिसी और अबू याला ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि हुज़ूर सय्यदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी मूल पाठ

वास्तव में, ईश्वर के प्रत्येक नबी के लिए एक स्वीकृत प्रार्थना थी जिसे उन्होंने इस दुनिया में चुना। और मैंने अपनी प्रार्थना को प्रलय के दिन अपनी उम्मत के लिए शफ़ाअत (सिफ़ारिश) के रूप में छिपा रखा है। मैं प्रलय के दिन आदम की संतान का नेता हूँ, और कोई गर्व नहीं है। मैं वह पहला हूँ जिसके लिए पृथ्वी फटेगी, और कोई गर्व नहीं है। मेरे हाथ में प्रशंसा का झंडा (लिवा-उल-हम्द) है, और कोई गर्व नहीं है। आदम और उनके नीचे जो भी हैं वे सब मेरे झंडे के नीचे हैं, और कोई गर्व नहीं है।

उर्दू अनुवाद

यानी हर नबी के लिए एक दुआ थी जो वह दुनिया में कर चुका और मैंने अपनी दुआ क़यामत के दिन के लिए छुपा रखी है, वह मेरी उम्मत के लिए शफ़ाअत है। और मैं क़यामत में औलाद-ए-आदम का सरदार हूँ, और कुछ फ़ख़्र मक़सूद नहीं। और सबसे पहले मैं अपनी पवित्र कब्र से उठूँगा, और कुछ फ़ख़्र मंज़ूर नहीं और मेरे ही हाथ में लिवा-उल-हम्द होगा, और कुछ इफ़्तिख़ार (घमंड) नहीं। आदम और उनके बाद जितने हैं सब...

अरबी मूल पाठ

...उनका समर्थन करते हुए जैसा कि शम्स अल-ज़रकानी ने उनका खंडन किया है। अन-नसाई ने यज़ीद इब्न मालिक से, उन्होंने अनस से, उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मेराज की हदीस में मूसा (अलैहिस्सलाम) का यह कथन

उर्दू अनुवाद

...होते हुए इस कारण जो उन पर शम्स अल-ज़रकानी ने रद्द किया है, और तहक़ीक़ नसाई ने यज़ीद बिन अबी मालिक से उन्होंने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से उन्होंने नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से हदीस-ए-मेराज में

अरबी मूल पाठ	उर्दू अनुवाद
रिवायत किया कि अल्लाह तआला ने बनी इसराइल पर दो नमाज़ें फ़र्ज़ की थीं, तो वे उन दो पर क़ायम नहीं रहे। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। नोट: यह इब्न माजाह में संक्षिप्त है। 12 मिन्हु।	मूसा अलैहिस्सलाम का यह क़ौल रिवायत किया कि अल्लाह तआला ने बनी इसराइल पर दो नमाज़ें फ़र्ज़ की थीं तो वे उन दो पर क़ायम न रहे, और अल्लाह तआला खूब जानता है। वह इब्न माजाह के नज़दीक मुख्तसर है। 12 (त)

[1] सुनन अन-नसाई, किताबुस-सलात, फ़र्ज़ुस-सलात, नूर मुहम्मद कारख़ाना कुतुब कराची 1/87

میں پوری پچاس۔ زکوۃ میں چہارم مال کا چالیسواں حصہ رہا اور کتاب فضل میں وہی ربع کا ربع، وعلی ھذا القیاس، والحمد للہ رب العلمین۔ یہ بھی حضور کے اختصار کلام سے ہے کہ ایک لفظ کے اتنے کثیر معنی، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

ارشاد ہجدہم ۱۸: امام احمد وابن ماجہ عہ وابو داؤد وطیالسی وابو یعلی عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
انه لم یکن نبي الاله دعوة قدتخیرها في الدنیا واني قد اختبأت دعوتي شفاعة لامتي وانا سید ولد ادم یوم القیامة ولا فخر، وان اول من تنشق عنه الارض ولا فخر، وبیدي لواء الحمد ولا فخر، ادم فمن دونه تحت لوائی ولا فخر	یعنی ہر نبی کے واسطے ایک دعا تھی کہ وہ دنیا میں کر چکا اور میں نے اپنی دعا روز قیامت کے لئے چھپا رکھی ہے، وہ شفاعت ہے میری امت کے لئے۔ اور میں قیامت میں اولادِ آدم کا سردار ہوں، اور کچھ فخر مقصود نہیں۔ اور اول میں مرقد اطہر سے اٹھوں گا، اور کچھ فخر منظور نہیں اور میرے ہی ہاتھ میں لواء الحمد ہوگا، اور کچھ افتخار نہیں۔ آدم اور ان کے بعد جتنے ہیں سب

عربی متن	اردو ترجمہ
ینتصر لهم بما رده علیه الشمس الزرقانی وقد اخرج النسائي عن یزید ابن مالك عن انس عن النبي صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم	ہوئے اس کے سبب جو ان پر شمس الزرقانی نے رد کیا ہے، اور تحقیق نسائی نے یزید بن ابی مالک سے انھوں نے انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے انھوں نے نبی کریم

عربی متن	اردو ترجمہ
في حديث المعراج قول موسى عليه الصلوة والسلام انه تعالى فرض على بني اسرائيل صلاتين فما قامو بهما والله تعالىٰ اعلم عہ: هو عند ابن ماجة مختصرا ١٢ منہ	صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے حدیث معراج میں موسیٰ علیہ السلام کا یہ قول روایت کیا کہ اللہ تعالیٰ نے بنی اسرائیل پر دو نمازیں فرض کی تھیں تو وہ ان دو پر قائم نہ رہے، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے) وہ ابن ماجہ کے نزدیک مختصر ہے ١٢ (ت)

١ سنن النسائی کتاب الصلوۃ فرض الصلوۃ نور محمد کارخانہ کتب کراچی ١/ ٨٧

صفحہ 772 کا 212

Fatawa Ridawiyyah Volume 30

(Then he related the Hadith of Intercession until he said) When Allah intends to decide among His creation, a caller will call out: "Where are Ahmad and his Ummah?" We are the last and the first. We are the last of the nations in time and the first to be judged. All nations will clear the way for us. We will pass with radiant faces and shining limbs from the traces of ablution (Wudu). All nations will say: "It was near that this entire Ummah would be prophets." (Al-Hadith)

Under my banner they will be, and I say this without pride. When Allah the Almighty intends to decide among the creation, a herald will call: "Where are Ahmad and his Ummah?" So we are the last and we are the first; we are behind all nations in time and ahead in accountability. All nations will make way for us. We will walk with radiant faces and shining limbs from the effect of Wudu; all nations will say: "It was almost as if this entire Ummah were prophets." (Hadith completion)

- The reflection of His beauty had an effect on me, otherwise I am the same dust that I am. (Its reflection has influenced me, otherwise I am the dust that I am.)

Nineteenth Narration: Malik, Bukhari, Muslim, Tirmidhi, and Nasai narrate from Jubayr ibn Mut'im (Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) stated:

"I am al-Hashir (the Gatherer) at whose feet the people will be gathered." I am the Gatherer that all people will be raised at my feet.

Meaning, on the Day of Resurrection, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) will be in front, and all predecessors and successors will be behind the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

1 Musnad Ahmad ibn Hanbal from Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/281, 282, Musnad Abi Ya'la from Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Hadith 2322, Mu'assasatu 'Ulum al-Qur'an Beirut 3/5 to 7. 2 Gulistan Sa'di, Preface of the book, Maktaba Owaisia Bahawalpur, p. 3. 3 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tafsir, Surah al-Saff, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/727, Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Chapter on His Names (PBUH), Qadimi Kutub Khana Karachi 2/261, Sunan al-Tirmidhi, Chapters of Manners, Chapter on what has come

regarding the names of the Prophet (PBUH), Hadith 2849, Dar al-Fikr Beirut 4/382, 383.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

(फिर उन्होंने शफ़ाअत की हदीस बयान की यहाँ तक कि कहा) जब अल्लाह मख़्लूक के बीच फैसला करने का इरादा करेगा, तो एक पुकारने वाला पुकारेगा: "अहमद और उनकी उम्मत कहाँ हैं?" हम आख़िरी हैं और अव्वल भी। हम ज़माने में सब उम्मतों से पीछे और हिसाब में सबसे पहले हैं। तमाम उम्मतें हमारे लिए रास्ता छोड़ देंगी। हम वज़ू के असर से चमकते चेहरों और रौशन अंगों के साथ गुज़रेंगे। तमाम उम्मतें कहेंगी: "करीब था कि यह उम्मत तो सारी की सारी नबी ही हो जाती।" (अल-हदीस)

मेरे झंडे के नीचे होंगे, और इसमें कोई गर्व नहीं। जब अल्लाह तआला सृष्टि के बीच फैसला करना चाहेगा, तो एक मुनादी पुकारेगा: अहमद और उनकी उम्मत कहाँ हैं? तो हम आख़िर हैं और हम ही अव्वल हैं, हम सब उम्मतों से ज़माने में पीछे और हिसाब में पहले हैं। तमाम उम्मतें हमारे लिए रास्ता देंगी। हम वज़ू के असर से चमकते चेहरे और रौशन अंगों के साथ चलेंगे, सब उम्मतें कहेंगी: करीब था कि यह उम्मत तो सारी की सारी नबी हो जाती। (हदीस)

- उसके हुस्न के अक्स ने मुझ पर असर किया, वरना मैं वही खाक (मिट्टी) हूँ जो हूँ। (उसके नूर ने मुझ पर असर किया है, वरना मैं वही धूल हूँ जो मैं हूँ।)

उन्नीसवीं रिवायत: मालिक, बुखारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, नसाई हज़रत जुबैर बिन मुतइम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"मैं ही हाशीर (इकट्ठा करने वाला) हूँ जिसके कदमों पर लोगों को इकट्ठा किया जाएगा।" मैं ही हाशीर हूँ कि तमाम लोग मेरे कदमों पर उठाए जाएंगे।

अर्थात, हश्र के दिन हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आगे होंगे और तमाम पहले और बाद वाले हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पीछे होंगे।

आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

1 मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतुल इस्लामी बेरुत 1/281, 282; मसनद अबी याला, हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, हदीस 2322, मुअस्ससतु उलूमुल कुरआन बेरुत 3/5 से 7। 2 गुलिस्तां सादी, किताब की

भूमिका, मकतबा ओवैसिया बहावलपुर, पृष्ठ 3। 3 सहीह अल-बुखारी, किताबुल तफ़सीर, सूरह अल-सफ़, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/727; सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़ज़ाइल, नबी (सल्ल.) के नामों का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/261; सुनन अल-तिर्मिज़ी, अदब के अध्याय, नबी (सल्ल.) के नामों के बारे में अध्याय, हदीस 2849, दारुल फ़िक्र बेरुत 4/382, 383।

पृष्ठ 213/772

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

(ثم ساق حدیث الشفاعة الی ان قال) فاذا اراد الله ان یصدع بین خلقه نادی مناد این احمد وامته فنحن الاخرون الاولون نحن آخر الامم واول من یحاسب فتفرج لنا الامم عن طریقنا فنمضي غرا محجلین من اثر الطهور فیقول الامم کادت هذه الامة ان تکون انبیاء کلها الحدیث۔

میرے زیر نشان ہوں گے ، اور کچھ تفاخر نہیں ۔ جب اللہ تعالٰی خلق میں فیصلہ کرنا چاہے گا ایک منادی پکارے گا : کہاں ہیں احمد اور ان کی امت ؟ تو ہمیں آخر ہیں اور ہمیں اول ہیں ، ہم سب امتوں سے زمانے میں پیچھے اور حساب میں پہلے ۔ تمام امتیں ہمارے لئے راستہ دیں گی ۔ ہم چلیں گے اثر وضو سے رخشندہ رخ و تابندہ اعضاء ، سب امتیں کہیں گی : قریب تھا کہ یہ امت تو ساری کی ساری انبیاء ہو جائے الحدیث

بہ جمال پر توش در من اثر کرد وگرنہ من ہماں خاکم کہ ہستم ۲ (اس کے پر تو نے مجھ میں اثر کیا ہے ورنہ میں خاک ہوں جو کہ ہوں ۔ ت)

ارشاد نوزدہم ۱۹: مالک ، بخاری ، مسلم ، ترمذی ، نسائی جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی ، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ان الحاشر الذی یحشر الناس علی قدمي ۳- میں ہی حاشر ہوں کہ تمام لوگ میرے قدموں پر اٹھائیں جائیں گے۔

یعنی روز محشر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم آگے ہوں گے اور تمام اولین و آخرین حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پیچھے ۔

I.T. Majlis of Dawatelslami

1 مسند احمد بن حنبل عن عبد الله بن عباس رضی الله عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲۸۱/۱، ۲۸۲، مسند ابی یعلی عن عبد الله ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنہ حدیث ۲۳۲۲ مؤسسۃ علوم القرآن بیروت ۵/۳ تا ۷ 2 گلستان سعدی دیباچہ کتاب مکتبہ اویسیہ بہاول پور ص ۳ 3 صحیح البخاری کتاب التفسیر سورۃ الصف قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۲۷، صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فی اسمائہ صلی الله علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۶۱، سنن الترمذی ابواب الادب باب جاء فی اسماء النبی صلی الله علیہ وسلم حدیث ۲۸۴۹ دار الفکر بیروت ۳۸۳ ۳۸۲/۴

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Twentieth Guidance (20): Ibn Zanjawayh in 'Fada'il al-A'mal' narrates from Kathir bin Murrah al-Hadrami (may Allah be pleased with him), who said: The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

[Table Header: Arabic text on left, Urdu translation on right] [Left Column - Arabic]: "A she-camel will be raised for Salih, and he will ride it from his grave until it reaches the gathering place (Mahshar). Mu'adh asked, 'Then will you ride al-'Adba, O Messenger of Allah?' He replied, 'No, my daughter will ride it, and I will be on the Buraq, specially granted to me among the prophets on that day. And Bilal will be raised on one of the she-camels of Paradise, calling the Adhan on its back. When the prophets and their nations hear "I bear witness that there is no god but Allah and I bear witness that Muhammad is the Messenger of Allah," they will say: "And we bear witness to that." 1'

[Right Column - Urdu Translation]: That is, the Leader of the Messengers (may Allah's peace and blessings be upon him and his family) said: The she-camel of Thamud will be raised for Salih (peace be upon him), and he will ride it from his grave to the field of Mahshar. (The humble author says, may Allah forgive him, it is the habit of lovers that when they hear of some excellence of a beautiful, honored person, their eyes immediately turn to their beloved to see what he has in comparison.) On this basis, Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) submitted: 'O Messenger of Allah! Will Your Excellency ride your sacred she-camel al-'Adba?' He replied: 'No, my daughter will ride it, and I will be on the Buraq, which will be specially granted to me alone among all the prophets on that day. And Bilal (may Allah be pleased with him) will be raised on a heavenly she-camel, giving the Adhan on its back in the fields of Mahshar. When the prophets and their nations hear "I bear witness that there is no god but Allah and I bear witness that Muhammad is the Messenger of Allah," they all will speak up saying, "We also testify to this."'

Glory be to Allah! When all of Allah's creation, from the first to the last, are gathered together, at that time too, the call of the holy name of our renowned master and exalted lord will resound. Praise be to Allah! On that day, it will be revealed that our master is the Prophet of Prophets. Grace belongs to Allah Almighty; on that day, it will be clear to both friend and foe that the Master of the Day of Judgment is one Allah, and through His representation, Muhammad is the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him).

Twenty-first Guidance (21): Tirmidhi, with a grading of fair and authentic, narrates from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

---

1 Tahdhib Tarikh Dimashq al-Kabir, citing Ibn Zanjawayh, biography of Bilal bin Rabah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/312.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

बीसवाँ इरशाद (20): इब्न ज़न्जवैह 'फ़ज़ाइलुल आमाल' में कसीर बिन मुर्रह हज़हमी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं, उन्होंने कहा: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

[तालिका शीर्षक: बाईं ओर अरबी पाठ, दाईं ओर उर्दू अनुवाद] [बायाँ कॉलम - अरबी]: "सालेह (अ.) के लिए एक ऊंटनी उठाई जाएगी, वह अपनी कब्र से उस पर सवार होकर महशर के मैदान में आएंगे। मुआज़ ने पूछा, 'तो क्या आप अल-'अदबा पर सवार होंगे, ऐ अल्लाह के रसूल?' उन्होंने कहा, 'नहीं, मेरी बेटी उस पर सवार होगी और मैं बुराक पर रहूँगा, जो उस दिन नबियों के बीच विशेष रूप से मुझे दिया जाएगा। और बिलाल जन्नत की ऊंटनियों में से एक पर उठाए जाएंगे, उसकी पीठ पर अज़ान पुकारेंगे। जब नबी और उनकी उम्मतें सुनेंगे "मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के सिवा कोई माबूद नहीं और मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं," वे कहेंगे: "और हम भी इस पर गवाही देते हैं।" 1'

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद]: यानी हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वआलिही वसल्लम ने फ़रमाया: सालेह अलैहिस्सलाम के लिए नाक़ा-ए-समूद उठाया जाएगा, वह अपनी कब्र से उस पर सवार होकर मैदान-ए-महशर में आएंगे। (फ़क़ीर कहता है, अल्लाह उन्हें माफ़ करे, आशिक़ों की आदत है कि जब किसी हसीन व मोहतरम शख़्स की कोई खूबी सुनते हैं, तो उनकी नज़र फ़ौरन अपने महबूब की तरफ़ जाती है कि उसके मुकाबले में उनके पास क्या है।) इसी बुनियाद पर मुआज़ बिन जबल रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने अर्ज़ की: 'या रसूल अल्लाह! हुज़ूर अपने नाक़ा-ए-मुक़द्दसा 'अदबा' पर सवार होंगे?' फ़रमाया: 'नहीं, उस पर तो मेरी साहबज़ादी सवार होंगी और मैं बुराक पर तशरीफ़ रखूँगा कि उस रोज़ तमाम अंबिया से अलग ख़ास मुझे अता होगा, और एक जन्नती ऊंटनी पर बिलाल (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) का हश्र होगा कि अरसात-ए-महशर में उसकी पुश्त पर अज़ान देंगे। जब अंबिया और उनकी उम्मतें "अशहदु अन ला इलाहा इल्लल्लाह व अशहदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह" सुनेंगी, सब बोल उठेंगे कि हम भी इस पर गवाही देते हैं।'

सुभान अल्लाह! जब तमाम मख़्लूक़-ए-इलाही अव्वलीन व आख़िरीन यकजा होंगे, उस वक़्त भी हमारे आका-ए-नामदार वाला सरकार के नाम-ए-पाक की दुहाई फिरेगी। अलहम्दुलिल्लाह! उस दिन खुल जाएगा कि हमारे हुज़ूर नबी-ए-अंबिया हैं। अल-मिन्नतु लिल्लाहि तआला, उस दिन मुवाफ़िक़ और

मुख़ालिफ़ पर रोशन हो जाएगा कि मालिक-ए-यौमिद्दीन एक अल्लाह है और उसकी नियाबत से मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हैं।

इरशाद इक्कीसवाँ (21): तिर्मिज़ी ने तहसीन व तसहीह के साथ अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की है कि सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

---

1 तहज़ीब तारीख़ दिमश्क़ अल-कबीर, बहवाला इब्न ज़न्जवैह, तर्जुमा बिलाल बिन रबाह, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 2/312।

ارشاد بیستم (۲۰): ابن زنجویہ فضائل الاعمال میں کثیر بن مرہ حضرمی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

| یعنی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا: صالح علیہ الصلوٰۃ والسلام کیلئے ناقہ ثمود اٹھایا جائے گا وہ اپنی قبر سے اس پر سوار ہو کر میدانِ محشر میں آئیں گے (فقیر کہتا ہے غفر اللہ تعالٰی لہ عشاق کی عادت ہے کہ جب کسی جمیل باعزت کی کوئی خوبی سنتے ہیں فوراً ان کی نظر اپنے محبوب کی طرف جاتی ہے کہ اس کے مقابل اس کے لیے کیا ہے۔) اسی بناء پر معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی نے عرض کی : اور یارسول اللہ ! حضور اپنے ناقہ مقدسہ عضباء پر سوار ہوں گے۔ فرمایا:نہ، اس پر تو میری صاحبزادی سوار ہو گی اور میں براق پر تشریف رکھوں گا کہ اس روز سب انبیاء سے الگ خاص مجھ کو عطا ہوگا، اور ایک جنتی اونٹنی پر بلال (رضی اللہ تعالٰی عنہ) کا حشر ہوگا کہ عرصاتِ محشر میں اس کی پشت پر اذان دے گا۔ جب انبیاء اور ان کی امتیں اشھد ان لا الہ الا اللہ واشھد ان محمد رسول اللہ سنیں گے سب بول اٹھیں گے کہ ہم بھی اس پر گواہی دیتے ہیں۔ | تبعث ناقۃ شود لصالح فیرکبھا من عند قبرہ حتی توافی بہ المحشر قال معاذ اذن ترکب العضباء یا رسول اللہ ! قال لا ترکبھا ابنتی وانا علی البراق اختصاصت بہ من دون الانبیاء یومئذ ویبحث بلال علی ناقۃ من نوق الجنۃ ینادی علی ظھرھا بالاذان فاذا سمعت الانبیاء واممھا اشھد ان لاالہ الا اللہ و اشھد ان محمدا رسول اللہ قالوا ونحن نشھد علی ذلک 1۔ |

سبحان اللہ! جب تمام مخلوق الٰہی اولین و آخرین یکجا ہوں گے اس وقت بھی ہمارے آقائے نامدار والا سرکار کے نامِ پاک کی دہائی پھرے گی۔ الحمد للہ! اس دن کھل جائے گا کہ ہمارے حضور نبی

الانبیاء ہیں۔ المنۃ للہ تعالیٰ، اس دن موافق و مخالف پر روشن ہو جائے گا کہ مالک یوم الدین ایک اللہ ہے اور اس کی نیابت سے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

ارشاد بست و یکم 21: ترمذی بافادۂ تحسین و تصحیح ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

---

1 تہذیب تاریخ دمشق الکبیر بحوالہ ابن زنجویہ ترجمہ بلال بن رباح دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۳۱۲

Fatawa Razawiyyah, Volume 30

[Arabic]: I am the first for whom the earth will split open, then I will be dressed in a garment from the garments of Paradise. I will stand on the right of the Throne; no one among the creation will stand in that station besides me. [Urdu]: I will be the first to emerge from the earth, then I will be dressed in one of the pairs of garments from Paradise. I will stand on the right side of the Throne in such a position that no one among all God's creation will be granted entry there.

Twenty-second Narration: Ahmad, Darimi, and Abu Nu'aym (and the wording is his) narrated from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: The first to be clothed will be Ibrahim, then he will sit facing the Throne. Then my attire will be brought and I will put it on. I will stand on his right in a position where no one else will stand; the first and the last will envy me for it. [Urdu]: The first to be dressed will be Ibrahim (peace be upon him), and he will sit beneath the Throne. Then my clothing will be presented, and I will wear it and stand on the right side of the Throne in such a position that no one else besides me will be granted entry; the people of the past and future will envy me for it.

Twenty-third Narration: Bayhaqi in 'Kitab al-Asma wa al-Sifat' narrated from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: I will be dressed in a garment from Paradise that no human could match. [Urdu]: I will be dressed in a heavenly garment whose value and grandeur no human would be worthy of.

Twenty-fourth Narration: Tabari in his Tafsir narrated from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) as a mauquf (stopped) narration (and the wording is his), and similarly Ahmad narrated from Ka'b bin Malik (may Allah be pleased with him) as a marfu' (raised) narration:

[Arabic]: He (peace and blessings of Allah be upon him) ascends... [Urdu]: The Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the Prophet...

---

1 Sunan al-Tirmidhi, Chapters on Virtues, Chapter: What has been narrated regarding the excellence of the Prophet (SAW), Hadith 3631, Dar al-Fikr Beirut, 5/352 2 Musnad Ahmad bin Hanbal, from Ibn Mas'ud, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/398, 399, Al-

Khasa'is al-Kubra with reference to Abu Nu'aym, Chapter: His (SAW) exclusivities, etc., Markaz-e-Ahlesunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India, 2/217 3 Al-Asma wa al-Sifat by Bayhaqi, Chapter: What has been narrated regarding the Throne and the Footstool, Al-Maktabah al-Athariyyah Sangla, 2/138

फतावा रज़विया, खंड 30

[अरबी]: मैं पहला व्यक्ति हूँ जिसके लिए ज़मीन फट जाएगी, फिर मुझे जन्नत के लिबासों में से एक जोड़ा पहनाया जाएगा। मैं अर्श के दाईं ओर खड़ा होऊँगा; मखलूक में से कोई भी उस मुकाम पर मेरे अलावा खड़ा नहीं होगा। [उर्दू]: मैं सबसे पहले ज़मीन से बाहर तशरीफ़ ले जाऊँगा, फिर मुझे जन्नत के जोड़ों में से एक जोड़ा पहनाया जाएगा, मैं अर्श की दाईं तरफ ऐसी जगह खड़ा होऊँगा जहाँ तमाम मखलूक-ए-इलाही में किसी को जगह न मिलेगी।

बाईसवीं रिवायत: अहमद, दारमी, अबू नईम (शब्द उनके हैं) ने अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी]: सबसे पहले इब्राहिम को लिबास पहनाया जाएगा, फिर वे अर्श के सामने बैठेंगे। फिर मेरी पोशाक लाई जाएगी और मैं उसे पहनूँगा। मैं उनके दाईं ओर ऐसे मुकाम पर खड़ा होऊँगा जहाँ कोई और खड़ा नहीं होगा; अगले और पिछले लोग मुझ पर रश्क करेंगे। [उर्दू]: सबसे पहले इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) को जोड़ा पहनाया जाएगा, वे अर्श के नीचे बैठ जाएंगे। फिर मेरी पोशाक हाज़िर की जाएगी, मैं उसे पहनकर अर्श की दाईं तरफ ऐसी जगह खड़ा होऊँगा जहाँ मेरे सिवा किसी दूसरे को जगह न मिलेगी, अगले-पिछले मुझ पर रश्क करेंगे।

तेइसवीं रिवायत: बैहकी ने 'किताबुल अस्मा वस्सफ़ात' में अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी]: मुझे जन्नत का एक ऐसा जोड़ा पहनाया जाएगा जिसके बराबर कोई इंसान नहीं हो सकता। [उर्दू]: मुझे वह बहिश्ती लिबास पहनाया जाएगा कि तमाम बशर (इंसान) जिसकी क़द्र और अज़मत के लायक न होंगे।

चौबीसवीं रिवायत: तबरी ने अपनी तफसीर में अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से मौकूफ़न (शब्द उनके हैं) और अहमद ने काब बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरफूअन रिवायत की है:

[अरबी]: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बुलंद होते हैं... [उर्दू]: हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और हुज़ूर...

1 सुनन अल-तिर्मिज़ी, अबवाबुल मनाकिब, बाब: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की फज़ीलत में जो आया है, हदीस 3631, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 5/352 2 मुसनद अहमद बिन हंबल, इब्न मसूद से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत, 1/398, 399, अल-खसाइस अल-कुबरा अबू नईम के हवाले से, बाब: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशिष्टताएँ इत्यादि, मरकज़-ए-अहलेसुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत, 2/217 3 अल-अस्मा वस्सफ़ात बैहकी द्वारा, बाब: अर्श और कुर्सी के बारे में जो आया है, अल-मकतबाह अल-असरिया सांगला, 2/138

[عربی]: انا اول من تنشق عنه الارض فاکسی حلة من حلل الجنة اقوم عن یمین العرش لیس احد من الخلائق یقوم ذلك المقام غیري۔ [اردو]: میں سب سے پہلے زمین سے باہر تشریف لے جاؤں گا، پھر مجھے جنت کے جوڑوں سے ایک جوڑا پہنایا جائے گا، میں عرش کی داہنی طرف ایسی جگہ کھڑا ہوں گا جہاں تمام مخلوق الٰہی میں کسی کو بار نہ ہوگا۔

ارشاد بست ودوم: احمد، دارمی، ابو نعیم واللفظ لہ، عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی]: اول من یکسی ابراهیم ثم یقعد مستقبل العرش ثم اوتی بکسوتی فالبسها فاقوم عن یمینه مقاماً لا یقوم احد غیري یغبطنی فیه الاولون والآخرون۔ [اردو]: سب سے پہلے ابراہیم (علیہ الصلوٰۃ والسلام) کو جوڑا پہنایا جائے گا، وہ عرش کے نیچے بیٹھ جائیں گے۔ پھر میری پوشاک حاضر کی جائے گی میں پہن کر عرش کی دائیں طرف ایسی جگہ کھڑا ہوں گا جہاں میرے سوا دوسرے کو بار نہ ہوگا، اگلے پچھلے مجھ پر رشک لے جائیں گے۔

ارشاد بست وسوم: بیہقی کتاب الاسماء والصفات میں عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی]: أکسی حلة من الجنة لا یقوم لها البشر۔ [اردو]: مجھے وہ بہشتی لباس پہنایا جائے گا کہ تمام بشر جس کی قدر و عظمت کے لائق نہ ہوں گے۔

ارشاد بست وچہارم: طبری تفسیر میں عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے موقوفاً واللفظ لہ اور مثل احمد کعب بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مرفوعاً راوی:

[عربی]: یرقی ھو صلی اللہ تعالیٰ علیہ [اردو]: حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور حضور

---

1 سنن الترمذی ابواب المناقب باب ما جاء فی فضل النبی صلی اللہ علیہ وسلم حدیث ۳۶۳۱ دار الفکر بیروت ۵/ ۳۵۲ 2 مسند احمد بن حنبل عن ابن مسعود المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۹۸، ۳۹۹، الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۲/ ۲۱۷ 3 الاسماء والصفات للبیہقی باب ما جاء فی العرش والکرسی المکتبۃ الاثریۃ سانگلہ ۲/ ۱۳۸

Fatawa Razawiyya, Volume 30

- [Arabic]: ...peace and blessings be upon him and his Ummah, upon a mound above the people.
- [Urdu]: His Ummah will be stationed at an elevated height on the Day of Judgment, higher than everyone else.

25th Instruction: Ibn Jarir and Ibn Mardawiyah narrated from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with both of them):

[Note in Arabic]: Original Hadith according to Muslim in the chapter on the Affirmation of Intercession from the Book of Faith is narrated from Jabir, but errors occurred among the scribes in all manuscripts until the words went beyond the limits of reason. Its wording is: 'We will come on the Day of Resurrection like this and like this, meaning above the people...' Hadith. Rather, the correct version is as stated by Imam Al-Qadi Iyad and followed by a group of scholars, and Al-Nawawi affirmed it in Al-Minhaj: 'We will come on the Day of Resurrection upon a mound.' The narrator was obscured by this word, so he expressed it as 'like this and like this' and interpreted it as 'meaning above the people'. He wrote 'see the note', thus all transcribers...

[Note in Urdu]: Note: According to Imam Muslim (mercy be upon him), the original hadith is narrated from the master, Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him), as mentioned in Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Affirmation of Intercession. However, negligence occurred among the scribes, to the extent that the wording of the hadith went beyond the limits of reason. Its words are: 'We will come on the Day of Judgment like this and like this, meaning we will be at a height above all people...' Hadith. The correct hadith is as Imam Al-Qadi Iyad (mercy be upon him) explained, and a group of scholars followed him, and Imam Al-Nawawi affirmed it in Al-Minhaj: 'We will be stationed upon mounds on the Day of Judgment.' The word 'Kawm' (mound) became obscure to the narrator, so he expressed it as 'like this and like this' and then interpreted it with his own words 'above the people', and...

Footnotes: 1. Jami al-Bayan (Tafsir al-Tabari) under Verse 17/79, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 15/169. 2. Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on the Affirmation of Intercession etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/106. 3. Sharh Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on the Affirmation of Intercession etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/106.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

- [अरबी]: ...उन पर और उनकी उम्मत पर शांति और आशीर्वाद हो, लोगों के ऊपर एक टीले पर।
- [उर्दू]: उनकी उम्मत क़यामत के दिन सबसे ऊँची बुलंदियों पर तशरीफ़ रखेगी।

25वां इरशाद: इब्न जरीर और इब्न मरदवियाह ने जाबिर बिन अब्दुल्ला (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत की है:

[अरबी नोट]: इमाम मुस्लिम के अनुसार किताबुल ईमान के शफ़ाअत के साबित होने के बाब में असल हदीस हज़रत जाबिर से मौक़ूफ़ है, लेकिन इसमें कातिबों से सभी मूल प्रतियाँ में गड़बड़ी और गलती हुई, यहाँ तक कि शब्द तर्कसंगत सीमा से बाहर हो गए। इसके शब्द हैं: 'हम क़यामत के दिन ऐसे-ऐसे आएंगे, यानी लोगों के ऊपर...' हदीस। बल्कि सही रिवायत वैसी ही है जैसी इमाम क़ाज़ी अयाज़ ने बयान की है और विद्वानों के एक समूह ने उनका अनुसरण किया है, और इमाम नववी ने मिन्हाज में इसकी पुष्टि की है: 'हम क़यामत के दिन टीलों (बुलंदियों) पर होंगे।' रावी पर यह लफ़्ज़ 'कौम' छिप गया, तो उसने इसे 'कज़ा कज़ा' (ऐसा-वैसा) कहकर व्यक्त किया और फिर 'फ़ौक़न नास' (लोगों के ऊपर) कहकर इसकी व्याख्या कर दी। उसने 'नोट देखें' लिखा, अतः सभी नकल करने वालों ने...

[उर्दू नोट]: नोट: इमाम मुस्लिम (रहमतुल्लाह अलैह) के नज़दीक असल हदीस सय्यदना हज़रत जाबिर (अल्लाह उनसे राज़ी हो) पर मौक़ूफ़ है, जैसा कि सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, शफ़ाअत के साबित होने के बाब में है। लेकिन इसमें कातिबों (लिखने वालों) से बे-एहतियाती हुई, यहाँ तक कि हदीस के शब्द माक़ूल (तर्कसंगत) की सीमा से बाहर हो गए। इसके शब्द यूँ हैं कि 'हम क़यामत के दिन ऐसे-ऐसे आएंगे यानी तमाम लोगों से बुलंदी पर होंगे...' हदीस। सही हदीस वैसी ही है जैसा कि क़ाज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैह) ने बताया है और विद्वानों के एक समूह ने उनका अनुसरण किया है और इमाम नववी ने मिन्हाज में इसे बरक़रार रखा है कि 'हम क़यामत के दिन बुलंदियों पर तशरीफ़ फ़रमा होंगे।' रावी पर यह लफ़्ज़ 'कौम' पोशीदा (गुप्त) हो गया तो उसने इसे 'कज़ा कज़ा' के साथ व्यक्त कर दिया फिर अपने शब्द 'फ़ौक़न नास' (लोगों के ऊपर) के साथ इसकी व्याख्या कर दी और...

पादलेख: 1. जामे अल-बयान (तफ़सीर अल-तबरी) आयत 17/79 के तहत, दार एहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 15/169। 2. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, शफ़ाअत के साबित होने का बाब आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/106। 3. शरह सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, शफ़ाअत के साबित होने का बाब आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/106।

पृष्ठ 216/772

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

وسلم وامتہ، علی کوم فوق الناس[1]۔ | کی امت روزِ قیامت بلندی پر تشریف رکھیں گے سب سے اونچے۔

ارشاد بست و پنجم ۲۵ : ابن جریر وابن مردویہ جابر عہ بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی:

عہ: تنبیہ : اصل الحدیث عند مسلم في باب اثبات الشفاعة من کتاب الایمان موقوفا علی جابر لکنہ وقع فیہ من الناسخین خبط و غلط فی جمیع الاصول حتی خرج اللفظ عن حد المعقول و لفظہ ھکذا قال نحن نجیئ یوم القیمة عن کذا کذا انظر ای ذلک فوق الناس [2] الحدیث، وانما صوابہ کما افاد الامام القاضی عیاض واتبعتہ جماعة من العلماء واقرالنووی فی المنھاج نجی یوم القیمة علی کوم[3]. والراوی اظلم علیہ ہذا الحرف فعبر عنہ بکذا و کذا و فسرہ بقولہ ای فوق الناس و کتب علیہ انظر تنبیھا فجمیع النقلة

تنبیہ: اصل حدیث امام مسلم علیہ الرحمہ کے نزدیک سید نا حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ پر موقوف ہے جیسا کہ صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب اثبات الشفاعۃ میں ہے۔ لیکن اس میں کاتبوں سے بے احتیاطی واقع ہوئی، یہاں تک کہ لفظ حدیث حد معقول سے خارج ہو گئے، اس کے لفظ یوں ہیں کہ ہم قیامت کے دن ایسے ایسے آئیں گے یعنی تمام لوگوں سے بلندی پر ہوں گے الحدیث۔ درست حدیث یوں ہے جیسا کہ قاضی عیاض علیہ الرحمہ نے افادہ فرمایا اور علماء کی ایک جماعت نے ان کی پیروی کی اور منہاج میں امام نووی نے اس کو برقرار رکھا کہ "ہم قیامت کے دن بلندیوں پر تشریف فرما ہوں گے۔" راوی پر یہ حرف "کوم" مخفی ہو گیا تو اس نے اس کو کذا کذا کے ساتھ تعبیر کر دیا پھر اپنے قول "فوق الناس" کے ساتھ اس کی تفسیر کر دی اور

1 جامع البیان (تفسیر الطبری) تحت الآیۃ ۱۷/ ۷۹ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱۵/ ۱۶۹ 2 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۰۶ 3 شرح صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۰۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

The Master of all Messengers, may Allah's peace and blessings be upon him, says:

[Arabic Box] I and my community on the Day of Resurrection will be on high mounds overlooking all creatures; there will be no person among men but that they would wish they were from us. (1)

[Urdu Box Side] I and my community on the Day of Judgment will be on high places above all; there will be no one who does not wish that they were among us.

Twenty-sixth guidance 26: It is narrated in Sahih Muslim from Ubayy bin Ka’b (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (may Allah's peace and blessings be upon him) said: Allah the Almighty gave me three requests. Twice I implored: "O Allah, forgive my community, O Allah, forgive my community." And the third I have delayed for the day when all creation will turn to me in need, even Ibrahim (2). And the third is held back for that day when all creation will be needy towards me, even Ibrahim Khalilullah (may peace and blessings be upon him).

(Remaining footnote from previous page) They agreed and arranged it on the basis that it is from the text of the Hadith, then the Qazi clarified that through the Hadith of Ibn Umar and the Hadith of Ka'b mentioned. I say: and the wonder is that he overlooked the Hadith of Jabir himself, even though it was also with Al-Tabari as I have seen. (12 from him)

As a warning, "Unzur" (Look) was written on it, then all narrators gathered upon it and narrated it in such a way as if it is from the text of the Hadith. Then the Qazi (may Allah's mercy be upon him) wanted to reduce it through the Hadith of Ibn Umar and Ibn Ka’b. I say: it is a wonder that the Qazi (may Allah's mercy be upon him) forgot the Hadith of Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him) himself, even though it exists according to Tabari as I have seen. (12 from him [T])

1 Jami al-Bayan (Tafsir al-Tabari) under the verse 2/434 Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/13, Al-Durr al-Manthur with reference to Ibn Jarir and Ibn Abi Hatim and Ibn Marduwayh under the verse 2/434 Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 1/318 2 Sahih Muslim Kitab al-Fada'il al-Qur'an Chapter: Explanation that the Qur'an was revealed in seven dialects Qadimi Kutub Khana Karachi 1/273

फ़तावा रजविय्या जिल्द ३०

हुज़ूर सय्यद अल-मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स] मैं और मेरी उम्मत क़यामत के दिन तमाम मख़लूक़ात पर बुलंद टीलों पर होंगे; इंसानों में से कोई ऐसा न होगा जो यह तमन्ना न करे कि काश वह हम में से होता। (१)

[उर्दू बॉक्स साइड] मैं और मेरी उम्मत रोज़-ए-क़यामत बुलंदियों पर होंगे सब से ऊँचे, कोई ऐसा न होगा जो तमन्ना न करे कि काश वह हम में से होता।

इरशाद बीस और छह २६: सहीह मुस्लिम शरीफ़ में उबई बिन का'ब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मरवी है कि हुज़ूर सय्यद अल-मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: अल्लाह तआला ने मुझे तीन सवालात दिए, मैंने दो बार अर्ज़ की: ऐ अल्लाह! मेरी उम्मत को बख़्श दे, ऐ अल्लाह! मेरी उम्मत को बख़्श दे। और तीसरा उस दिन के लिए उठा रखा है जिस दिन तमाम मख़लूक़ मेरी तरफ़ नियाज़मंद होगी यहाँ तक कि इब्राहिम (२)। और तीसरा उस दिन के लिए उठा रखा है जिसमें तमाम ख़ल्क मेरी तरफ़ नियाज़मंद होगी यहाँ तक कि इब्राहिम ख़लीलउल्लाह अलैहिस्सलातो वस्सलाम।

(बक़िया हाशिया सफ़्हा गुज़श्ता) उन्होंने इत्तिफ़ाक़ किया और उसे इस तरह तरतीब दिया कि यह हदीस के मतन से है, फिर क़ाज़ी ने इब्न उमर की हदीस और मज़कूरह का'ब की हदीस के ज़रिए इसकी वज़ाहत की। मैं कहता हूँ: और हैरत यह है कि वह ख़ुद जाबिर की हदीस से ग़ाफ़िल रहे हालाँकि वह भी तबरी के पास थी जैसा कि मैंने देखा। (१२ मिन्हु)

बतौर तंबीह इस पर "अुनज़ुर" (देखें) लिख दिया फिर तमाम नक़ल करने वाले इस पर जमा हो गए और उन्होंने इसे इस तौर पर बयान किया कि गोया यह मतन-ए-हदीस से है। फिर क़ाज़ी रहमतुल्लाह तआला अलैहि ने इब्न उमर और इब्न का'ब की हदीस से इसमें कमी करना चाही। मैं कहता हूँ हैरत है क़ाज़ी अलैहिर्रहमा ख़ुद हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की अपनी हदीस को भूल गए हालाँकि तबरी के नज़दीक वह भी है जैसा कि मैंने देखा। (१२ मिन्हु [त])

१ जामे अल-बयान (तफ़सीर अल-तबरी) आयत २/४३४ के तहत, दार एहया अल-तुरास अल-अरबी बैरूत २/१३, अल-दुर्र अल-मन्सूर बहवाला इब्न जरीर व इब्न अबी हातिम व इब्न मरदूवैया आयत २/४३४ के तहत, दार एहया अल-तुरास अल-अरबी बैरूत १/३१८ २ सहीह मुस्लिम किताब अल-

फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन बाब: बयान कि क़ुरआन सात हर्फों पर नाज़िल हुआ, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/२७३

पेज २१७ ऑफ़ ७७२

حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی باکس] انا و امتی یوم القیامۃ علی کوم مشرفین علی الخلائق ما من الناس احد الا ودّانہ منا ۱۔

[اردو باکس سائیڈ] میں اور میری امت روزِ قیامت بلندیوں پر ہونگے سب سے اونچے، کوئی ایسا نہ ہوگا جو تمنا نہ کرے کہ کاش وہ ہم میں سے ہوتا۔

ارشاد بست و ششم ۲۶: صحیح مسلم شریف میں ابی بن کعب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: اللہ تعالٰی نے مجھے تین سوال دئے، میں نے دو بار عرض کی: اللھم اغفر لامتی، اللھم اغفر لامتی۔ الٰہی! میری امت بخش دے، الٰہی! میری امت بخش دے۔ واخرت الثالث لیوم یرغب الیّ فیہ الخلق کلھم حتی ابراہیم ۲ اور تیسرا اس دن کے لیے اٹھا رکھا ہے جس میں تمام خلق میری طرف نیاز مند ہوگی یہاں تک کہ ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوۃ والسلام۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) اتفقوا و نسقوہ علی انہ من متن الحدیث ثم استوضح ذلک القاضی لحدیث ابن عمر و حدیث کعب المذکورین قلت والعجب انہ ذھل عن حدیث جابر نفسہ وقد کان ایضا عند الطبری کما رأیت ۱۲ منہ۔

بطور تنبیہ اس پر "انظر" لکھ دیا پھر تمام ناقلین اس پر مجتمع ہوگئے اور انہوں نے اس کو اس طور پر بیان کیا کہ گویا یہ متنِ حدیث سے ہے۔ پھر قاضی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے ابن عمر اور ابن کعب کی حدیث سے اس میں کمی کرنا چاہی۔ میں کہتا ہوں حیرت ہے قاضی علیہ الرحمۃ خود

حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ کی اپنی حدیث کو بھول گئے حالانکہ طبری کے نزدیک وہ بھی ہے جیسا کہ میں نے دیکھا ۱۲ منہ (ت)

۱ جامع البیان (تفسیر الطبری) تحت الآیۃ ۲ / ۴۳۴ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۱۳، الدر المنثور بحوالہ ابن جریر و ابن ابی حاتم و ابن مردویہ تحت الآیۃ ۲ / ۴۳۴ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۳۱۸ ۲ صحیح مسلم کتاب الفضائل القرآن باب بیان ان القرآن انزل علی سبعۃ احرف قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۷۳

Fatawa Rizwia Volume 30

Benefit: The Hadith 'Indeed for every Prophet there is a prayer...' (1) narrated by Anas (may Allah be pleased with him) in Musnad Ahmad and the Sahihayn (Bukhari and Muslim), was also narrated by Imam Hakim Tirmidhi, who added at its conclusion: 'And indeed, Ibrahim will desire my prayer on that Day.' (2) Meaning, the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says that on the Day of Resurrection, even Hazrat Ibrahim (peace be upon him) will be desirous of my prayer.

AHADITH ASH-SHAFA'AH (HADITHS OF INTERCESSION)

The Hadiths regarding intercession are themselves mutawatir (narrated so widely as to be indisputable), and every sound-believing Muslim knows that this robe of honor was not fitting for any stature except that of the blessed residents of the station of leadership worthy of command, nor has anyone attained this supreme dignity, great belovedness, permission to intercede, and the wealth of exercising choice in the court of Allah besides him. Therefore, all those Hadiths serve as proof for the beautiful excellence of the Great Beloved (blessings and peace of Allah be upon him). However, I will only narrate those few Hadiths in which the helplessness of all Prophets (peace be upon them all) (Note A) and the power of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) are explicitly stated:

Note A: The researcher Sheikh, Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlawi (may Allah have mercy on him), in the commentary of Mishkat, states under the first Hadith of intercession: [Persian text:] "It is correct that all Prophets and Messengers (peace be upon them all)..." | The correct thing is that all Prophets and Messengers (peace be upon them all) at this stage... (Continued on the next page)

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Da'wat, Chapter 'For every Prophet there is a supplication that is answered', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/932; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter 'Affirmation of Intercession...', 1/113; Musnad Ahmad ibn Hanbal on the authority of Anas (may Allah be pleased with him), al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/292.
2 Nawadir al-Usul, 73rd Principle, p. 110, and 112th Principle, p. 148.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

फ़ायदा: हदीस 'बेशक हर नबी के लिए एक दुआ है...' (1) जो मुसनद अहमद और सहीहैन (बुखारी व मुस्लिम) में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है, इमाम हकीम तिर्मिज़ी ने भी इसे रिवायत किया है, और इसके अंत में यह बढ़ोतरी की है: 'और बेशक इब्राहिम उस दिन मेरी दुआ की चाहत करेंगे।' (2) यानी सैय्यदुल मुरसलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं कि क़यामत के दिन हज़रत इब्राहिम अलैहिस्सलाम भी मेरी दुआ के ख्वाहिशमंद होंगे।

अहादीस-ए-शफ़ाअत (शफ़ाअत की हदीसें)

शफ़ाअत की हदीसें खुद मुतवातिर हैं और यह भी हर ईमान वाले मुसलमान को मालूम है कि करामत का यह लिबास इमामत के मकाम पर फाएज़ इस मुबारिक हस्ती के सिवा किसी और कद व काठ पर सही नहीं आया, और न ही अल्लाह की बारगाह में उनके सिवा किसी ने यह अज़ीम मर्तबा, महान प्रियता, सिफारिश की अनुमति और विकल्प पेश करने की दौलत पाई। तो वे सभी हदीसें जलील महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की श्रेष्ठता का प्रमाण हैं। मगर मैं सिर्फ वे चंद हदीसें पेश करता हूँ जिनमें स्पष्ट रूप से तमाम अंबिया अलैहिमुस्सलाम (नोट A) की बेबसी और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की कुदरत का बयान है:

नोट A: शेख़ मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मोहद्दिस देहलवी रहमतुल्लाह अलैहि मिशकात की शरह में पहली शफ़ाअत की हदीस के तहत फरमाते हैं: [फारसी पाठ:] "यह सही है कि सभी अंबिया और मुर्सलीन सलवातुललाहि अलैहिम अजमईन..." | सही बात यह है कि तमाम नबी और रसूल सलवातुललाहि अलैहिम अजमईन इस मुकाम पर... (बाकी अगले सफ़हे पर)

1 सहीह अल-बुखारी, किताब अल-दावत, अध्याय 'हर नबी के लिए एक मुस्तजाब दुआ है', कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/932; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, अध्याय 'शफ़ाअत का प्रमाण...', 1/113; मुसनद अहमद इब्न हंबल अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 3/292। 2 नवादिर अल-उसूल, 73वां उसूल, पृ. 110, और 112वां उसूल, पृ. 148।

पृष्ठ 218 का 772

فائدہ: حدیث ان لکل نبی دعوۃ الحدیث ۱ کہ مسند احمد و صحیحین میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی، امام حکیم ترمذی نے بھی روایت کی، اور اس کے اخیر میں یہ زیادت فرمائی: وان ابراھیم لیرغب فی دعائی ذلک الیوم ۲۔ یعنی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں کہ قیامت کے دن حضرت ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام بھی میری دعا کے خواہش مند ہوں گے۔

احادیث الشفاعۃ

شفاعت کی حدیثیں خود متواتر ہیں اور یہ بھی ہر مسلمان صحیح الایمان کو معلوم کہ یہ قبائے کرامت اس مبارک اقامت شیان امامت سزاوار زعامت کے سوا کسی قد و بالا پر راست نہ آئی، نہ کسی نے بارگاہ الٰہی میں ان کے سوا یہ وجاہت عظمی و محبوبیت کبرٰی و اذن سفارش و اختیار گزارش کی دولت پائی۔ تو وہ سب حدیثیں تفضیل جمیل محبوب جلیل صلوات اللہ وسلامہ علیہ پر دلیل۔ مگر میں صرف وہ چند احادیث نقل کرتا ہوں جن میں تصریحا سب انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام عہ کا عجز اور حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی قدرت بیان فرمائی: عہ: شیخ محقق مولنا عبدالحق محدث دہلوی رحمہ اللہ تعالٰی شرح مشکوۃ میں زیر حدیث اولین شفاعت فرماتے ہیں:

صواب است کہ ہمہ انبیاء و مرسلین صلوات اللہ علیہم اجمعین از در | درست بات یہ ہے تمام نبی اور رسول صلوات اللہ علیہم اجمعین اس آمدن دریں مقام و | مقام پر (باقی بر صفحہ آئندہ)

۱ صحیح البخاری کتاب الدعوات باب لکل نبی دعوۃ مستجابۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۳۲، صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ ۱ / ۱۱۳، مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ

عنه المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۲۹۲ ۲ نوادر الاصول الاصل الثالث والسبعون ص ۱۰ والاصل الثانی عشر والمائة ص ۱۴۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

Twenty-seventh Guidance: The detailed and lengthy Hadith regarding the Station (Mawqif) has been narrated by Ahmad, Bukhari, Muslim, and Tirmidhi from Abu Huraira (may Allah be pleased with him)[1]; by Bukhari, Muslim, and Ibn Majah from Anas[2]; by Tirmidhi and Ibn Khuzaymah from Abu Sa'id al-Khudri[3]; and by Ahmad, Bazzar, Ibn Hibban, and Abu Ya'la from Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him)[4] and Ahmad and...

(Remaining footnote from the previous page) [Right Box (Persian)]: ...are unable and powerless to step forward in this matter, except for the Master of Messengers and the Leader of Prophets, who is specifically distinguished with ultimate proximity, honor, and station, and who is the Praised and Beloved of His Presence 5.

[Left Box (Urdu translation)]: Being manifest, they are unable and powerless to step forward to initiate intercession, except for the leader of the Messengers and the Imam of the Prophets, who are specifically characterized by extreme proximity, honor, and elevated position, and are beloved and praised in the Divine Court. 12 Minhu (T)

---

1. Sahih al-Bukhari, on the authority of Abu Huraira, Kitab al-Tafsir, Surah Bani Isra'il, Chapter: The Statement of Allah Almighty 'Offspring of those whom We carried...', 4/684 and 685; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter: Affirmation of Intercession, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/111; Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Huraira, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/435 and 436; Sunan al-Tirmidhi, Kitab Sifat al-Qiyamah, Chapter: What has been narrated regarding intercession, Hadith 2432, Dar al-Fikr, Beirut, 4/196 and 197; Al-Mawahib al-Ladunniyyah, al-Maqsad al-Ashir, al-Fasl al-Thalith, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/446 to 448.
2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tawhid, Chapter: The statement of Allah Almighty 'to what I have created with My hands...', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/1102, 1101; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter: Affirmation of Intercession, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/108 to 110; Sunan Ibn Majah, Abwab al-Zuhd, Chapter: Mention of Intercession, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 329.
3. Sunan al-Tirmidhi, Abwab al-Tafsir, Surah Bani Isra'il, Hadith 3159, Dar al-Fikr, Beirut, 5/99; Sunan al-Tirmidhi, Abwab al-Manaqib, Chapter: What has been narrated regarding the virtue of the Prophet (peace and blessings of Allah be

upon him), Hadith 3605, Dar al-Fikr, Beirut, 5/154; Al-Khasais al-Kubra, Chapter: His (peace and blessings of Allah be upon him) specialization with the Praiseworthy Station (al-Maqam al-Mahmud), Markaz Ahl-e-Sunnat Gujarat, India, 2/218 to 224.

4. Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/5; Mawarid al-Zam'an, Chapter: What has been narrated regarding the Resurrection and Intercession, Hadith 2589, Al-Matba'ah al-Salafiyyah, pp. 644 and 645; Musnad Abi Ya'la, on the authority of Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him), Muassasat 'Ulum al-Quran, Beirut, 1/59; Kanz al-Ummal, referring to al-Bazzar, Hadith 39050, Muassasat al-Risalah, Beirut, 14/228 and 229.
5. Ashi'at al-Lam'at, Kitab al-Fitan, Chapter: The Pool and Intercession, First Section, Maktaba Nooria Razavia, Sukkur, 4/386.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

सत्ताईसवां मार्गदर्शन: मौक़िफ़ (प्रलय का स्थान) की विस्तृत और लंबी हदीस को अहमद, बुख़ारी, मुस्लिम और तिर्मिज़ी ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु)[1] से; बुख़ारी, मुस्लिम और इब्न माजा ने अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु)[2] से; तिर्मिज़ी और इब्न खुज़ैہ ने अबू सईद ख़ुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु)[3] से; और अहमद, बज़्ज़ार, इब्न हिब्बान और अबू यअ्ला ने सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु)[4] से और अहमद और...

(पिछले पृष्ठ के हाशिये का शेष भाग) [दायाँ बॉक्स (फ़ारसी)]: ...इस कार्य में कदम बढ़ाने से असमर्थ और बेबस हैं, सिवाय रसूलों के सरदार और नबियों के इमाम के, जो अत्यंत सामीप्य, सम्मान और उच्च पद के साथ विशिष्ट हैं, और वे उनकी उपस्थिति में प्रशंसित और प्रिय हैं 5।

[बायाँ बॉक्स (उर्दू अनुवाद)]: प्रकट होकर वे शफ़ाअ़त (सिफारिश) के लिए कदम बढ़ाने से असमर्थ और बेबस हैं, सिवाय रसूलों के सरदार और नबियों के इमाम के, जो अत्यंत सामीप्य, सम्मान और उच्च पद के साथ विशिष्ट हैं, और ईश्वरीय दरबार में प्रिय और प्रशंसित हैं। १२ मिन्हु (त)

---

1. सहीह अल-बुख़ारी, अबू हुरैरा से रिवायत, किताब-अत-तफ़सीर, सूरह बनी इस्राईल, अध्याय: अल्लाह तआला का कथन 'उन लोगों की संतान जिन्हें हमने ले लिया...', 4/684 और 685; सहीह मुस्लिम, किताब-अल-ईमान, अध्याय: शफ़ाअ़त की पुष्टि, आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/111; मुसनद अहमद बिन हनबल, अबू हुरैरा से रिवायत, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/435 और 436; सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताब सिफ़त अल-क़ियामह, अध्याय: जो शफ़ाअ़त के बारे में वर्णित है, हदीस 2432, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 4/196 और 197; अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-आशिर, अल-फ़स्ल अल-सालिस, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/446 से 448।
2. सहीह अल-बुख़ारी, किताब-अत-तौहीद, अध्याय: अल्लाह तआला का कथन 'जिसे मैंने अपने हाथों से बनाया...', क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/1102, 1101; सहीह मुस्लिम, किताब-अल-ईमान, अध्याय: शफ़ाअ़त की पुष्टि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/108 से 110; सुनन इब्न माजा, अबवाब-अज़-ज़ुहद, अध्याय: शफ़ाअ़त का उल्लेख, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ 329।

3. सुनन अत-तिर्मिज़ी, अबवाब-अत-तफ़सीर, सूरह बनी इस्राईल, हदीस 3159, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 5/99; सुनन अत-तिर्मिज़ी, अबवाब-अल-मनाक़िब, अध्याय: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की फ़ज़ीलत के बारे में जो कुछ वर्णित है, हदीस 3605, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 5/154; अल-ख़साइस अल-कुब्रा, अध्याय: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का 'मक़ाम-ए-महमूद' के साथ विशिष्ट होना, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 2/218 से 224।
4. मुसनद अहमद बिन हनबल, अबू बक्र अल-सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/5; मवारिद अज़-ज़मआन, अध्याय: पुनरुत्थान और शफ़ाअ़त के बारे में जो वर्णित है, हदीस 2589, अल-मत्बअ़ह अल-सलफ़िय्या, पृष्ठ 644 और 645; मुसनद अबी यअ़ला, अबू बक्र अल-सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत, मुअ़स्ससत उ़लूम अल-क़ुरआन, बेरूत, 1/59; कँज़ अल-उम्माल, अल-बज़्ज़ार के हवाले से, हदीस 39050, मुअ़स्ससत अल-रिसाला, बेरूत, 14/228 और 229।
5. अशिअ़त अल-लमआ़त, किताब-अल-फ़ितन, अध्याय: हौज़ और शफ़ाअ़त, पहला खंड, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 4/386।

ارشاد بست و ہفتم: حدیث موقف مفصل مطوّل احمد و بخاری و مسلم و ترمذی نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ[1] اور بخاری و مسلم و ابن ماجہ نے انس[2] اور ترمذی وابن خزیمہ نے ابو سعید خدری[3] اور احمد و بزار وابن حبان وابو یعلٰی نے صدیق اکبر[4] (رضی اللہ تعالٰی عنہ) اور احمد و

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) [دائیں باکس]: اقدام بریں کا ر عاجز و قاصر اند بجز سید المرسلین وامام النبیین کہ بنایت قرب وعزت ومکانت مخصوص است ومحمود و محبوب حضرت اوست 5۔

[بائیں باکس]: جلوہ افروز ہو کر اقدام شفاعت سے عاجز و قاصر ہیں سوائے رسولوں کے سردار اور نبیوں کے امام کے جو کہ انتہائی قرب، عزت اور رفعتِ مکانی کے ساتھ مختص ہیں اور بارگاہِ الٰہی میں محبوب و محمود ہیں ۱۲ منہ (ت)

---

1 صحیح البخاری عن ابی ہریرہ کتاب التفسیر سورہ بنی اسرائیل باب قولہ تعالٰی ذریۃ من حملنا ۴ / ۶۸۴ و ۶۸۵، صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۱۱، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۴۳۵ و ۴۳۶، سنن الترمذی کتاب صفۃ القیامۃ باب ماجاء فی الشفاعۃ حدیث ۲۴۳۲ دارالفکر بیروت ۴ / ۱۹۶ و ۱۹۷، المواہب اللدنیۃ المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۴۴۶ تا ۴۴۸ 2 صحیح البخاری کتاب التوحید باب قول اللہ تعالٰی لما خلقت بیدی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۱۰۲، ۱۱۰۱، صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۰۸ تا ۱۱۰، سنن ابن ماجہ ابواب الزہد باب ذکر الشفاعۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۲۹ 3 سنن الترمذی ابواب التفسیر سورۃ بنی اسرائیل حدیث ۳۱۵۹ دارالفکر بیروت ۵ / ۹۹، سنن الترمذی ابواب المناقب باب ماجاء فضل النبی

صلی اللہ علیہ وسلم حدیث ۳۶۰۵ دارالفکر بیروت ۵ / ۱۵۴، الخصائص الکبری باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بالقام المحمود مرکز اہلسنت گجرات ہند ۲ / ۲۱۸ تا ۲۲۴ 4 مسند احمد بن حنبل عن ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۵، مواردالظمآن باب ماجاء فی البعث والشفاعۃ حدیث ۲۵۸۹ المطبعۃ السلفیۃ ص ۶۴۴ و ۶۴۵، مسند ابی یعلیٰ عن ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ مؤسسۃ علوم القرآن بیروت ۱ / ۵۹، کنزالعمال بحوالہ البزار حدیث ۳۹۰۵۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۴ / ۲۲۸ و ۲۲۹ 5 اشعۃ اللمعات کتاب الفتن باب الحوض والشفاعۃ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴ / ۳۸۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

Abu Ya'la narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) [1] as a 'Marfu' (elevated) narration up to the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), and Abdullah bin Mubarak, Ibn Abi Shaybah, Ibn Abi 'Asim, and Tabarani narrated from Salman al-Farsi (may Allah be pleased with him) [2] with an authentic chain as a 'Mawquf' (stopped at a companion) narration. To cite the separate words of all of them [Note 1] would be very lengthy. Therefore, I am summarizing this soul-inspiring story by gathering their scattered words into an organized sequence. And with Allah is success. It is stated: On the Day of Judgment [Note 2], Allah Almighty will gather the first and the last in a vast and level field so that everyone is in view of the observer and hears the voice of the caller. That day will be long, and the sun will be given the heat of ten years on that day. Then it will be brought close to the heads of the people until there remains a distance of only two bows' length. Sweat will begin to flow. Sweat up to the height of a man will be absorbed by the earth, then it will start rising until people begin to submerge in it, and...

Note 1: Although these are six Hadiths from the Companions, only two are counted because the Hadith of Abu Hurairah is a completion of what was mentioned in the first statement, and although Tirmidhi narrated the Hadith of Abu Sa'id as briefly as mentioned in the third statement, he cited it in his Tafsir with the exact same chain in a lengthy form, which is why this Hadith is a completion of it. The Hadith of Siddiq al-Akbar is exactly the same as the seventh statement, and the Hadith of Ibn Abbas is the same as the eighteenth statement. Thus, these four were not counted repeatedly. Only the Hadith of Anas and the Hadith of Salman were added to the count, may Allah be pleased with them.

Note 2: These letters from 'Alif' to 'Waw' according to the Abjad system point to those six Hadiths. I have made the first Hadith, which is more detailed for my purpose, the primary one, and the additions found in the other five have been distinguished using these letters. (Author's note).

[Footnotes:] 1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/281 & 282; Musnad Abu Ya'la from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him), Hadith 2322, Mu'assasatu Ulum al-Qur'an Beirut, 3/57. 2. Al-Mu'jam al-Kabir from Salman (may Allah be pleased with him), Hadith 711, Al-Maktabat al-Faysaliyya Beirut, 6/248; Al-Sunnah by Ibn Abi 'Asim,

Hadith 834, Dar Ibn Hazm Beirut, pp. 190-192; Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Hadith 31266, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 6/312.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अबू यअला ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) [1] से 'मरफ़ूअ' (रसूलुल्लाह ﷺ तक पहुँचा हुआ) और अब्दुल्लाह बिन मुबारक, इब्न अबी शैबा, इब्न अबी आसिम और तबरानी ने सही सनद के साथ सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हु) [2] से 'मौक़ूफ़' (सहाबी पर रुका हुआ) रिवायत किया। इन सभी [नोट 1] के शब्दों को अलग-अलग उद्धृत करना बहुत लंबा हो जाएगा। इसलिए, मैं उनके बिखरे हुए शब्दों को एक संगठित श्रृंखला में एकत्रित करके इस जानफ़ज़ा (रूहानी सुकून देने वाले) वृत्तांत का सार प्रस्तुत करता हूँ, और अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला है। इरशाद होता है: क़ियामत के दिन [नोट 2] अल्लाह तआला पहले और बाद के सभी लोगों को एक विशाल और समतल मैदान में इकट्ठा करेगा ताकि सब देखने वाले की नज़र में हों और पुकारने वाले की आवाज़ सुन सकें। वह दिन बहुत लंबा होगा और उस दिन सूरज को दस साल की गर्मी दी जाएगी। फिर उसे लोगों के सिरों के करीब लाया जाएगा यहाँ तक कि सिर्फ़ दो धनुषों (कमानों) का अंतर रह जाएगा, पसीने आने शुरू होंगे। आदमी के कद के बराबर पसीना तो ज़मीन सोख लेगी फिर वह ऊपर चढ़ना शुरू होगा यहाँ तक कि आदमी गोते खाने लगेंगे और...

नोट 1: हालाँकि ये सहाबा से छह हदीसें हैं लेकिन गिनती में सिर्फ़ दो ही आएंगी क्योंकि अबू हुरैरा की हदीस उसी का हिस्सा है जो पहले इरशाद में गुज़री, और अबू सईद की हदीस अगरचे तिर्मिज़ी ने उतनी ही संक्षिप्त रिवायत की जितनी तीसरे इरशाद में गुज़री, लेकिन तफ़सीर में उसी सनद के साथ विस्तृत रूप में लाए जिसकी वजह से यह हदीस उसी का हिस्सा है, और सिद्दीक़े अकबर की हदीस हूबहू सातवें इरशाद की तरह है, और इब्न अब्बास की हदीस अठारहवें इरशाद की तरह है। लिहाज़ा इन चारों को दोबारा नहीं गिना गया। और केवल अनस और सलमान की हदीसें गिनती में आईं, रज़ियल्लाहु अन्हुम।

नोट 2: अबजद के हिसाब से 'अलिफ़' से 'वाव' तक के ये अक्षर उन्हीं छह हदीसों की ओर संकेत हैं। मैंने पहली हदीस को, जो मेरे उद्देश्य में अधिक विस्तृत है, मूल बनाया है, और शेष पाँच में जो अतिरिक्त बातें हैं, उन्हें इन अक्षरों के संकेत से अलग कर दिया है। (लेखक की टिप्पणी)।

[पाद-टिप्पणियाँ:] 1. मुस्नद अहमद बिन हन्बल, हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 1/281 और 282, मुस्नद अबू यअला, हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास से, हदीस 2322, मुअस्ससतु उलूम अल-क़ुरआन बेरुत 3/57। 2. अल-मुअजम अल-कबीर, हज़रत सलमान

से, हदीस 711, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बेरुत 6/248, अल-सुन्ना इब्न अबी आसिम हदीस 834 दार इब्न हज़म बेरुत पृ. 190 से 192, अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा हदीस 31266 दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत 6/312।

पृष्ठ 220 / 772

ابو یعلی نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم ۱ سے مرفوعاً الی سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور عبداللہ بن مبارک وابن ابی شیبہ وابن ابی عاصم و طبرانی نے بسند صحیح سلمان فارسی رضی اللہ تعالٰی عنہ ۲ سے موقوفاً روایت کی۔ ان سب ع۱ کے الفاظ جدا جدا نقل کرنے میں طول کثیر ہے۔ لہٰذا میں ان کے متفرق لفظوں کو ایک منتظم سلسلہ میں یکجا کر کے اس جانفزا قصہ کی تلخیص کرتا ہوں، وباللہ التوفیق، ارشاد ہوتا ہے روزِ قیامت ع۲ اللہ تعالٰی اولین و آخرین کو ایک میدان وسیع و ہموار میں جمع کرے گا کہ سب دیکھنے والے کے پیشِ نظر ہوں اور پکارنے والے کی آواز سنیں۔ وہ دن طویل ہو گا اور آفتاب کو اس روز دس برس کی گرمی دیں گے۔ پھر لوگوں کے سروں سے نزدیک کریں گے یہاں تک کہ بقدر دو کمانوں کے فرق رہ جائے گا، پسینے آنے شروع ہوں گے۔ قدِ آدم پسینہ تو زمین جذب ہو جائے گا پھر اوپر چڑھنا شروع ہو گا یہاں تک کہ آدمی غوطے کھانے لگیں گے اور

ع۱: ہر چند یہ صحابہ سے چھ حدیثیں ہیں مگر صرف دو ہی شمار میں آئیں کہ حدیث ابو ہریرہ اسی کا تتمہ ہے جو ارشاد اول میں گزری، اور حدیث ابو سعید اگر چہ ترمذی نے اسی قدر مختصر روایت کی جتنی ارشاد سوم میں گزری، مگر تفسیر میں بعین سند مطولا لائے جس کی وجہ سے یہ حدیث اس کا تتمہ ہے، اور حدیث صدیق اکبر بعینہ ارشاد ہفتم ہے، اور حدیث ابن عباس حدیث ارشاد ہیجدم ہم۔ لہٰذا ان چار کا مکرر شمار نہ ہوا۔ اور صرف حدیث انس و حدیث سلمان تعداد میں آئیں، رضی اللہ تعالٰی عنہم۔

ع۲: یہ حروف بحساب ابجد الف سے واؤ تک انھیں چھ حدیثوں کی طرف اشارہ ہیں کہ میں نے حدیث اول کو کہ میرے مطلب میں زیادہ مفصل ہے، اصل کیا، اور باقی پانچ میں جو زیادتیاں ہیں باشارہ حروف انھیں متمیز کر دیا ۱۲ منہ۔

[حواشی:] ۱ مسند احمد بن حنبل عن عبد الله بن عباس رضی الله عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۲۸۱ و ۲۸۲، مسند ابی یعلی عن عبدالله بن عباس رضی الله عنہ حدیث ۲۳۲۲ مؤسسۃ علوم القرآن بیروت ۳/ ۵۷ ۲ المعجم الکبیر عن سلمان رضی الله عنہ حدیث ۷۱۱ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۶/ ۲۴۸، السنۃ لابن ابی عاصم حدیث ۸۳۴ دار ابن حزم بیروت ص ۱۹۰ تا ۱۹۲، المصنف لابن ابی شیبہ حدیث ۳۱۲۶۶ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۶/ ۳۱۲

They will be gulping [sweat] as if someone is drowning. Due to the closeness of the sun, grief and distress will reach such a level that strength will fail and the power of endurance will remain no more. (J) People will repeatedly become agitated and stand up. They will say among themselves, "Do you not see what trouble you are in, what a state you have reached? Why do you not find someone who can intercede with the Lord, (B) so that He may deliver us from this place?" (A) Then they themselves will suggest that Adam (peace be upon him) is our father, let us go to him. So they will go to Adam (peace be upon him). (D) And the condition of sweat will be such that it will be ready to become like a bridle in the mouth. (A) They will request, "O our father, O Adam! You are the Father of Humanity (Abul Bashar). Allah Almighty created you with His Hand of Power, breathed His Spirit into you, made His angels prostrate to you, kept you in His Paradise, (B) taught you the names of all things, and made you His Chosen One (Safi). (A) Why do you not intercede for us with your Lord, (B) so that He may deliver us from this place? Do you not see what trouble we are in and what a state we have reached?" Adam (peace be upon him) will say, (B) "Lastu hunakum" (I am not for you here). (H) Verily, nothing concerns me today except [myself]. Indeed, my Lord has become angry today with an anger the likes of which He has never been angry before, nor will He ever be angry after this. Myself! Myself! Myself! Go to someone else besides me. I am not worthy of this; I care for no one today but my own soul. Today my Lord has shown such anger that He never did such before nor will He ever do again. I am worried about my own life, I am grieved for my own life, I fear for my own life, you go to someone else. (W) They will request, "Then to whom do you send us?" He will say, (D) "Go to your second father, Nuh, (B) for he is the first Prophet whom Allah Almighty sent to the earth; he is a grateful servant of God." (A) People will present themselves before Nuh (peace be upon him) and will request, "O Nuh! O Prophet of Allah! You are the first messenger towards the people of the earth. Allah named you a grateful servant ('Abdan Shakura'), chose you, and accepted your prayer such that He left no trace of any disbeliever on the earth. (A) Do you see what state we have reached? Why do you not intercede for us in the presence of your Lord (H) so that He may decide our matter?" (A) Nuh (peace be upon him) will say, (B) "Lastu hunakum" (I am not for you here). (D) "Laysa dhaakum 'indi" (This is not with me). (H) Verily, nothing concerns me today but myself. Indeed, my Lord has become angry today with an anger the likes of which He has never been angry before, nor will He ever be angry after this. Myself! Myself! Myself! Go to someone else besides me. I

am not worthy of this; this work will not be done by me. Today I care for no one but my own soul. Today my Lord [has shown] that anger...

वे [पसीने को] इस तरह गटकेंगे जैसे कोई गोते खा रहा हो। सूरज की निकटता से दुख और पीड़ा इस हद तक पहुँच जाएगी कि शक्ति जवाब दे देगी और सहनशक्ति नहीं रहेगी। (ज) लोग बार-बार घबराकर उठेंगे। वे आपस में कहेंगे, "क्या तुम नहीं देखते कि तुम किस मुसीबत में हो, किस हाल में पहुँच गए हो? कोई ऐसा क्यों नहीं ढूँढते जो रब के पास सिफारिश (शफ़ाअत) करे, (ब) ताकि वह हमें इस जगह से निजात दे?" (अ) फिर वे खुद ही तय करेंगे कि आदम (अलैहिस्सलाम) हमारे पिता हैं, उनके पास चला जाए। तो वे आदम (अलैहिस्सलाम) के पास जाएँगे। (द) और पसीने की वही हालत होगी कि वह मुँह में लगाम की तरह होने को होगा। (अ) वे अर्ज़ करेंगे, "ऐ हमारे पिता, ऐ आदम! आप मानव जाति के पिता (अबुल बशर) हैं। अल्लाह तआला ने आपको अपने कुदरत के हाथ से बनाया, आपमें अपनी रूह फूँकी, अपने फ़रिश्तों से सजदा कराया, अपनी जन्नत में रखा, (ब) तमाम चीज़ों के नाम सिखाए और आपको अपना चुनिंदा (सफ़ी) बनाया। (अ) आप अपने रब के पास हमारी शफ़ाअत क्यों नहीं करते (ब) ताकि वह हमें इस जगह से निजात दे? आप देख नहीं रहे कि हम किस मुसीबत में हैं और किस हाल को पहुँच गए हैं?" आदम (अलैहिस्सलाम) फ़रमाएँगे, (ब) "लस्तु हुनाकुम" (मैं तुम्हारे लिए यहाँ नहीं हूँ)। (ह) बेशक आज मुझे अपनी जान के सिवा किसी की फिक्र नहीं। वाकई आज मेरे रब ने वह गुस्सा फ़रमाया है कि न ऐसा पहले कभी किया और न इसके बाद कभी करेगा। मेरी जान! मेरी जान! मेरी जान! मेरे अलावा किसी और के पास जाओ। मैं इस लायक नहीं हूँ, आज मुझे अपनी जान के सिवा किसी की फिक्र नहीं। आज मेरे रब ने वह गुस्सा फ़रमाया है कि न ऐसा पहले कभी किया, न आगे कभी करेगा। मुझे अपनी जान की फिक्र है, अपनी जान का गम है, अपनी जान का डर है, तुम किसी और के पास जाओ। (व) वे अर्ज़ करेंगे, "फिर आप हमें किसके पास भेजते हैं?" वह फ़रमाएँगे, (द) "अपने दूसरे पिता नूह के पास जाओ (ब) क्योंकि वह पहले नबी हैं जिन्हें अल्लाह तआला ने ज़मीन पर भेजा, वे खुदा के शुक्रगुज़ार बंदे हैं।" (अ) लोग नूह (अलैहिस्सलाम) के पास हाज़िर होंगे और अर्ज़ करेंगे, "ऐ नूह! ऐ नबी अल्लाह! आप ज़मीन वालों की तरफ पहले रसूल हैं। अल्लाह ने आपका नाम 'अब्दन शकूरा' (शुक्रगुज़ार बंदा) रखा, आपको चुना और आपकी दुआ कुबूल फ़रमाई कि ज़मीन पर किसी काफिर का निशान न छोड़ा। (अ) आप देख रहे हैं कि हम किस हाल को पहुँच गए हैं? आप अपने रब के हुज़ूर हमारी शफ़ाअत क्यों नहीं करते (ह) ताकि हमारा फैसला कर दे?" (अ) नूह (अलैहिस्सलाम) फ़रमाएँगे, (ब) "लस्तु हुनाकुम" (मैं तुम्हारे लिए यहाँ नहीं हूँ)। (द) "लैसा ज़ाकुम इन्दी" (यह मेरे बस में नहीं)। (ह) बेशक आज मुझे अपनी जान के सिवा किसी

की फिक्र नहीं। वाकई मेरे रब ने आज वह गुस्सा फ़रमाया है कि न ऐसा पहले कभी किया और न इसके बाद कभी करेगा। मेरी जान! मेरी जान! मेरी जान! मेरे अलावा किसी और के पास जाओ। मैं इस लायक नहीं हूँ, यह काम मुझसे नहीं होगा। आज मुझे अपनी जान के सिवा किसी की फिक्र नहीं। मेरे रब ने आज वह गुस्सा...

पेज 221/772

غڑپ غڑپ کریں گے جیسے کوئی ڈبکیاں لیتا ہے۔ اقرب آفتاب سے غم و کرب اس درجہ کو پہنچے گا کہ طاقت طاق ہو گئی تاب تحمل نہ رہے گی۔ ج رہ رہ کر تین گھبرائیں لوگوں کو اٹھیں گی۔ آپس میں کہیں گے دیکھتے نہیں تم کس آفت میں ہو، کس حال کو پہنچے، کوئی ایسا کیوں نہیں ڈھونڈتے جو رب کے پاس شفاعت کرے۔ ب کہ ہمیں اس مکان سے نجات دے۔ ا پھر خود ہی تجویز کریں گے کہ آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام ہمارے باپ ہیں، ان کے پاس چلا جائے، پس آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام کے پاس جائیں گے۔ د اور پسینے کی وہی حالت ہے کہ منہ میں لگام کی طرح ہوا چاہتا ہے۔ ا عرض کریں گے اے باپ ہمارے اے آدم! آپ ابو البشر ہیں، اللہ تعالیٰ نے آپ کو دست قدرت سے بنایا اور اپنی روح آپ میں ڈالی اور اپنے ملائکہ سے سجدہ کرایا اور اپنی جنت میں آپ کو رکھا ب اور سب چیزوں کے نام سکھائے اور آپ کو اپنا صفی کیا۔ ا آپ اپنے رب کے پاس ہماری شفاعت کیوں نہیں کرتے ب کہ ہمیں اس مکان سے نجات دے آپ دیکھتے نہیں کہ ہم کس آفت میں ہیں اور کس حال کو پہنچے۔ آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمائیں گے ب لست ھنا کم ہ انہ لم یھمنی الیوم الا ان ربی قد غضب الیوم غضبا لم یغضب قبلہ مثلہ ولن یغضب بعدہ مثلہ نفسی نفسی نفسی اذہبوا الی غیری میں اس قابل نہیں مجھے آج اپنی جان کے سوا کسی کی فکر نہیں، آج میرے رب نے وہ غضب فرمایا ہے کہ نہ ایسا پہلے کبھی کیا نہ آئندہ کبھی کرے، مجھے اپنی جان کی فکر ہے، مجھے اپنی جان کا غم ہے، مجھے اپنی جان کا خوف ہے، تم اور کسی کے پاس جاؤ۔ و عرض کریں گے پھر آپ ہمیں کس کے پاس بھیجتے ہیں۔ فرمائیں گے۔ د اپنے پدر ثانی انوح کے پاس جاؤ ب کہ وہ پہلے نبی ہیں جنہیں اللہ تعالیٰ نے زمین پر بھیجا وہ خدا کے شاکر بندے ہیں۔ الوگ نوح علیہ الصلوٰۃ والسلام کے پاس حاضر ہوں گے اور عرض کریں گے اے نوح و اے نبی اللہ! آپ اہل

زمین کی طرف پہلے رسول ہیں اللہ نے عبد شکور آپ کا نام رکھا، اور آپ کو برگزیدہ کیا اور آپ کی دعا قبول فرمائی کہ زمین پر کسی کافر کا نشان نہ رکھا۔ ا آپ دیکھتے ہیں کہ ہم کس حال کو پہنچے، آپ اپنے رب کے حضور ہماری شفاعت کیوں نہیں کرتے ہ کہ ہمارا فیصلہ کر دے۔ ا نوح علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمائیں گے ب لست هناكم د ليس ذاكم عندى ہ انہ لايهمنى اليوم الا نفسى ان ربى غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله ولن يغضب بعده مثله نفسى نفسى نفسى اذهبوا الى غيرى میں اس قابل نہیں یہ کام مجھ سے نہ نکلے گا، آج مجھے اپنی جان کے سوا کسی کی فکر نہیں۔ میرے رب نے آج وہ غضب

(He) said, "Neither did He (Allah) do so before this, nor will He do so after this. I am worried about my own soul, I have the anxiety of my own soul, I fear for my own soul. You go to someone else." They will ask, "Then to whom do you send us?" He will say, "Go to Khalil-ur-Rahman Ibrahim, for Allah has made him His friend." People will present themselves to Ibrahim (peace be upon him) and say, "O Khalil-ur-Rahman, O Ibrahim! You are the Prophet of Allah and His friend among the people of the earth. Intercede for us before your Lord so that He may judge our case. Do you not see the trouble we are in? Do you not see the state we have reached?" Ibrahim (peace be upon him) will say, "I am not in that position. I do not have what you seek. Today, nothing concerns me but my own soul. Verily, my Lord is angry today with such anger as He has never been before and will never be after. My soul, my soul, my soul! Go to someone else." I am not capable of this; this task is not mine to do. Today I am worried about my own soul, go to someone else. They will ask, "Then to whom do you send us?" He will say, "Go to Moses. He is the servant to whom God gave the Torah, and He spoke to him, and He granted him proximity by making him a confidant, and He chose him by giving him His messengership." People will present themselves to Moses (peace be upon him) and say, "O Moses! You are the Messenger of Allah. Allah the Almighty has favored you over the people with His messengerships and His speech. Intercede for us with your Lord. Do you not see the state we have reached? You see what distress we are in." Moses (peace be upon him) will say, "I am not in that position. I do not have what you seek. Today, nothing concerns me but my own soul. Verily, my Lord is angry today with such anger as He has never been before and will never be after. My soul, my soul, my soul! Go to someone else. I am not worthy of this; this task will not be done by me. Today, I am not concerned about anyone but myself. My Lord has shown such anger today that He has never done before and will never do again. I am worried about my own soul, I have the thought of my own soul, I fear for my own soul. Go to someone else." They will ask, "Then to whom do you send us?" He will say, "Go to Jesus. He is the servant of Allah, His Messenger, His Word, and His Spirit, who used to heal the blind from birth and the lepers, and bring the dead to life." People will present themselves to the Messiah (peace be upon him) and say, "O Jesus! You are the Messenger of Allah..."

कहा कि न इससे पहले किया और न इसके बाद करेगा, मुझे अपनी जान की फ़िक्र है, मुझे अपनी जान का खटका है, मुझे अपनी जान का डर है, तुम किसी और के पास जाओ। वह अर्ज़ करेंगे कि फिर आप हमें किसके पास भेजते हैं? फ़रमाएँगे कि ख़लीलुर्रहमान इब्राहीम के पास जाओ कि अल्लाह ने उन्हें अपना दोस्त बनाया है। लोग इब्राहीम अलैहिस्सलाम के पास हाज़िर होंगे, अर्ज़ करेंगे ऐ ख़लीलुर्रहमान, ऐ इब्राहीम! आप अल्लाह के नबी और ज़मीन वालों में उसके ख़लील हैं, आप अपने रब के हुज़ूर हमारी शफ़ाअत कीजिए कि हमारा फैसला कर दे। आप देखते नहीं कि हम किस मुसीबत में गिरफ़्तार हैं? आप देखते नहीं हम किस हाल को पहुँचे? इब्राहीम अलैहिस्सलाम फ़रमाएँगे कि मैं इस काबिल नहीं, यह काम मेरे करने का नहीं। आज मुझे अपनी जान का तरद्दुद है, तुम किसी और के पास जाओ। वे अर्ज़ करेंगे फिर आप हमें किसके पास भेजते हैं? फ़रमाएँगे तुम मूसा के पास जाओ, वह बंदा जिसे ख़ुदा ने तौरात दी और उससे कलाम फ़रमाया, और अपना राज़दार बना कर क़ुर्ब बख़्शा और अपनी रिसालत देकर बरगुज़ीदा किया। लोग मूसा अलैहिस्सलाम के पास हाज़िर होकर अर्ज़ करेंगे ऐ मूसा! आप अल्लाह के रसूल हैं, अल्लाह तआला ने आपको अपनी रिसालतों और अपने कलाम से लोगों पर फ़ज़ीलत बख़्शी, अपने रब के पास हमारी शफ़ाअत कीजिए, आप देखते नहीं हम किस हाल को पहुँचे, आप देखते हैं कि हम किस सदमे में हैं। मूसा अलैहिस्सलाम फ़रमाएँगे कि मैं इस लायक़ नहीं, यह काम मुझसे नहीं होगा, मुझे आज अपने सिवा दूसरे की फ़िक्र नहीं। मेरे रब ने आज वह ग़ज़ब फ़रमाया है कि ऐसा न कभी किया था और न कभी करेगा, मुझे अपनी जान की फ़िक्र है, मुझे अपनी जान का ख्याल है, मुझे अपनी जान का ख़तरा है, तुम किसी और के पास जाओ। वे अर्ज़ करेंगे फिर आप हमें किसके पास भेजते हैं? फ़रमाएँगे तुम ईसा के पास जाओ, वह अल्लाह के बंदे हैं और उसके रसूल और उसका कलमा और उसकी रूह कि मादरज़ाद अंधे और कोढ़ी को अच्छा करते और मुर्दे जिलाते थे। लोग मसीह अलैहिस्सलाम के पास हाज़िर होकर अर्ज़ करेंगे ऐ ईसा! आप अल्लाह के रसूल...

فرمایا جو نہ اس سے پہلے کیا اور نہ اس کے بعد کرے، مجھے اپنی جان کی فکر ہے مجھے اپنی جان کا کھٹکا ہے، مجھے اپنی جان کا ڈر ہے، تم کسی اور کے پاس جاؤ۔ و عرض کرینگے پھر پھر آپ ہمیں کس کے پاس بھیجتے ہیں۔ فرمائیں گے ب خلیل الرحمن ۱ ابراھیم کے پاس جاؤ کہ اللہ نے انہیں اپنا دوست کیا ہے۔ ۱ لوگ ابراھیم علیہ الصلوۃ والسلام کے پاس حاضر ہوں گے عرض کرینگے اے خلیل الرحمن، اے ابراھیم! آپ اللہ کے نبی اور اہل زمین میں اس کے خلیل ہیں آپ اپنے رب کے حضور ہماری شفاعت کیجئے کہ ہمارا کر دے۔ آپ دیکھتے نہیں کہ ہم کس مصیبت میں گرفتار ہیں۔ آپ دیکھتے نہیں ہم کس حال کو پہنچے۔ ابراھیم علیہ الصلوۃ و السلام فرمائیں گے ب لست ھناکم د لیس ذاکم عندی ۵ لایھمنی الیوم الانفسی ۱ ان ربی قد غضب الیوم غضباً لم یغضب قبلہ مثلہ ولن یغضب بعدہ مثلہ نفسی نفسی نفسی اذھبوا الی غیری میں اس قابل نہیں، یہ کام میرے کرنے کا نہیں، آج مجھے اپنی جان کا تردد ہے تم کسی اور کے پاس جاو۔ و عرض کرینگے پھر آپ ہمیں کس کے پاس بھیجتے ہیں۔ فرمائینگے اتم موسیٰ کے پاس جاؤ ب وہ بندہ جسے خدا نے توریت دی اور اس سے کلام فرمایا، اور اپنا راز دار بنا کر قرب بخشاہ اور اپنی رسالت دے کر برگزیدہ کیا۔ ۱ لوگ موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کے پاس حاضر ہو کر عرض کرینگے اے موسیٰ ! آپ اللہ کے رسول ہیں اللہ تعالیٰ نے آپ کو اپنی رسالتوں اور اپنے کلام سے لوگوں پر فضیلت بخشی، اپنے رب کے پاس ہماری شفاعت کیجئے، آپ دیکھتے نہیں ہم کس حال کو پہنچے، آپ دیکھتے ہیں کہ ہم کس صدمہ میں ہیں۔ موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام فرمائیں گے ب لست ھانکم د لیس ذاکم عندی ۵ انہ لایھمنی الیوم الانفسی ۱ ان ربی قد غضب الیوم غضباً لم یغضب قبلہ مثلہ ولن یغضب بعدہ مثلہ نفسی نفسی نفسی اذھبوا الی غیری میں اس لائق نہیں یہ کام مجھ سے نہی ہو گا،

مجھے آج اپنے سوا دوسرے کی فکر نہیں، میرے رب نے آج وہ غضب فرمایا ہے کہ ایسا نہ کبھی کیا تھا اور نہ کبھی کرے، مجھے اپنی جان کی فکر ہے، مجھے اپنی جان کا خیال ہے، مجھے اپنا جان کا خطرہ ہے، تم کسی اور کے پاس جاؤ۔ و عرض کریں گے پھر آپ ہمیں کس کے پاس بھیجتے ہیں۔ فرمائیں گے ۱ تم عیسیٰ کے پاس جاؤ وہ اللہ کے بندے ہیں اور اس کے رسول اور اس کے کلمہ اور اس کی روح د کہ مادر زاد اندھے اور کوڑھی کو اچھا کرتے اور مُردے جلاتے تھے۔ ۱ لوگ مسیح علیہ الصلوۃ کے پاس حاضر ہو کر عرض کرینگے اے عیسیٰ ! آپ اللہ کے رسول

Fatawa Razawiyya Volume 30

And he is His word which He bestowed upon Maryam (Mary), and a spirit from Him; you spoke in the cradle, intercede for us before your Lord so that He may decide our fate. Do you not see the grief we are in? Do you not see the state we have reached? Messiah (Peace be upon him) will say: 'I am not worthy of this for you, this matter is not for me. Verily, my Lord is angry today with such anger as He has never been before and will never be after. My self, my self, my self. Go to someone else.' I am not fit for this; this task will not be done by me. Today, I care for no one but my own life. My Lord has displayed such wrath today as He never did before nor will ever do again. I fear for my own life, I am grieved for my own life, I am thinking of my own life. Go to someone else. They will ask: 'Then to whom do you send us?' He will say: 'Go to a servant through whose hands Allah has decreed victory, and who arrives on this day in peace. Go to the master of the children of Adam, for he is the first for whom the earth will split open on the Day of Resurrection. Go to Muhammad. Indeed, if there is a treasure in a sealed vessel, can one reach what is inside without breaking the seal?' They will say: 'No.' He will say: 'Verily, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the Seal of the Prophets, and he is present here today. Go to Muhammad, let him intercede for you before your Lord.' That is, similarly, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the 'Seal' (so as long as he does not open the door of victory, no prophet can do anything). And today he is present here, so go to him; he should intercede for you before your Lord, may peace and blessings of Allah be upon him. (Now the time has come when people, tired and exhausted, struck by calamity, having given up all effort, having lost hope from all sides, turn towards the threshold of the Throne-like glory, the refuge of the helpless, the seal of the era of messengership, the opener of the door of intercession, the beloved of God with great dignity, the one desired with high honor,

Note: These words are in refutation of that envoy who [denies] intercession by dignity and intercession by love... (Continued on next page)

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

और वह उसका वह शब्द (कलिमा) है जिसे उसने मरियम की ओर भेजा, और उसकी ओर की रूह है, आपने पालने में बात की, अपने रब के हुज़ूर हमारी शफ़ाअत (सिफारिश) कीजिए कि वह हमारा फ़ैसला फ़रमा दे। आप देखते नहीं कि हम किस गम में हैं, आप देखते नहीं कि हम किस हाल को पहुँचे। मसीह (अलैहिस्सलाम) फ़रमाएंगे: 'मैं तुम्हारे लिए इस योग्य नहीं हूँ, यह काम मुझसे नहीं होगा। आज मुझे अपनी जान के सिवा किसी का ग़म नहीं। बेशक मेरा रब आज ऐसे ग़ज़ब (क्रोध) में है जैसा न कभी पहले हुआ और न कभी बाद में होगा। मेरी जान, मेरी जान, मेरी जान। किसी और के पास जाओ।' मैं इसके लायक नहीं, यह काम मुझसे नहीं हो सकेगा, आज मुझे अपनी जान के अलावा किसी की चिंता नहीं, मेरे रब ने आज वह ग़ज़ब फ़रमाया है जैसा न कभी पहले हुआ था न कभी होगा। मुझे अपनी जान का डर है, मुझे अपनी जान का ग़म है, मुझे अपनी जान की फिक्र है, तुम किसी और के पास जाओ। लोग पूछेंगे, फिर आप हमें किसके पास भेजते हैं? वह फ़रमाएंगे: 'उस बंदे के पास जाओ जिसके हाथ पर अल्लाह ने फतह (जीत) रखी है, और आज के दिन वह बेख़ौफ़ और इत्मीनान (शांति) से है। उसकी तरफ चलो जो तमाम बनी आदम (मानव जाति) का सरदार है और सबसे पहले ज़मीन से बाहर आने वाला है। तुम मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास जाओ। भला किसी मुहरबंद बर्तन में कोई माल हो, तो क्या उसके अंदर की चीज़ मुहर तोड़े बिना मिल सकती है?' लोग कहेंगे, 'नहीं'। वह फ़रमाएंगे: 'बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) खातमुल नबिय्यीन (नबियों की मुहर/अंतिम नबी) हैं और आज यहाँ मौजूद हैं। मुहम्मद के पास जाओ ताकि वह तुम्हारे रब के हुज़ूर तुम्हारी शफ़ाअत करें।' यानी इसी तरह मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) 'ख़ातिम' (मुहर) हैं (तो जब तक वह फतह का दरवाज़ा न खोलें, कोई नबी कुछ नहीं कर सकता)। और आज वह यहाँ मौजूद हैं, तुम उन्हीं के पास जाओ, चाहिए कि वह तुम्हारे रब के हुज़ूर तुम्हारी शफ़ाअत करें (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। (अब वह वक्त आया कि लोग थकेहारे, मुसीबत के मारे, हिम्मत हार चुके, चारों तरफ से उम्मीदें तोड़ चुके, अर्श जैसी ऊँची बारगाह, बेकसों की पनाह, रिसालत के दौर की मुहर, शफ़ाअत के दरवाज़े को खोलने वाले, खुदा के महबूब और साहिबे-वजाहत, बुलन्द इज्ज़त के तलबगार,

फुटनोट: नोट: यह शब्द उस दूत के खंडन में हैं जो शफ़ाअत-बिल-वजाहत और शफ़ाअत-बिल-महब्बत को... (बाकी अगले पन्ने पर)

पृष्ठ ७७२ का २२३

اور اس کے وہ کلمہ ہیں کہ اس نے مریم کی طرف القاء فرمایا، اور اس کی طرف کی روح ہیں، آپ نے گہوارے میں کلام کیا، اپنے رب کے حضور ہماری شفاعت کیجئے کہ وہ ہمارا فیصلہ فرمادے۔ آپ دیکھتے نہیں کہ ہم کس اندوہ میں ہیں، آپ دیکھتے نہیں کہ ہم کس حال کو پہنچے۔ مسیح علیہ الصلوۃ والسلام فرمائینگے ب لست ھانکم دلیس ذاکم عندی ط انہ لایھمنی الیوم الا نفسی ان ربی قد غضب الیوم غضبًا لم یغضب قبلہ مثلہ ولن یغضب بعدہ مثلہ نفسی نفسی نفسی اذھبوا الی غیری میں اس لائق نہیں یہ کام مجھ سے نہ نکلے گا، مجھے آج اپنی جان کے سوا کسی کا غم نہیں، میرے رب نے آج وہ غضب فرمایا ہے نہ کبھی ایسا کیا نہ کرے، مجھے اپنی جان کا ڈر ہے، مجھے اپنی جان کا غم ہے، مجھے اپنی جان کا سوچ ہے، تم اور کسی کے پاس جاؤ۔ عرض کریں گے پھر آپ ہمیں کس کے پاس بھیجتے ہیں۔ فرمائیں گے ایتوا عبدا فتح اللہ علی یدیہ ویجیئ فی ھذا الیوم آمنًا د انطلقوا الی سید ولد آدم فانہ اول من تنشق عنہ الارض یوم القیامۃ ب ایتوا محمدًا ہ ان کل متاع فی وعاء مختوم علیہ اکان یقدر علی ما فی جوفہ حتی یفض الخاتم تم اس بندے کے پاس جاؤ جس کے ہاتھ پر اللہ نے فتح رکھی ہے، اور آج کے دن بے خوف ومطمئن ہے، اس کی طرف چلو جو تمام بنی آدم کا سردار اور سب سے پہلے زمین سے باہر تشریف لانے والا ہے، تم محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس جاؤ۔ بھلا کسی سربمہر ظرف میں کوئی متاع ہو، اس کے اندر کی چیز بے مہر اٹھائے مل سکتی ہے، لوگ عرض کرینگے ،نہ۔ فرمائیں گے : ان محمدًا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خاتم النبیین وقد حضر الیوم ا اذھبوا الی محمد فلیشفع لکم الی ربک یعنی اسی طرح محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خاتم ہیں (تو جب تک وہ باب فتح نہ فرمائیں کوئی نبی کچھ نہیں کر سکتا۔) اور آج وہ یہاں تشریف فرما ہیں تم انہیں کے پاس جاؤ، چاہئے کہ وہ تمہارے رب کے

حضور تمہاری شفاعت کریں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (اب وہ وقت آیا کہ لوگ تھکے ہارے، مصیبت کے مارے، ہاتھ پاؤں چھوڑے، چار طرف سے امیدیں توڑے، بارگاہ عرش جاہ، بیکس پانہ، خاتم دورہ رسالت، فاتح باب شفاعت، محبوبِ خدا باوجاہت، مطلوبِ بلند عزت،

عہ: یہ لفظ اس سفیر کے رد میں ہیں جو شفاعت بالوجاہت و شفاعت بالمحبہ کو (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Razawiyya Volume 30

Seeking refuge for the helpless, sanctuary for the destitute, Master of both worlds, the luminous presence Muhammad Rasulullah, the intercessor on the Day of Resurrection, may the best of Allah's blessings, the most complete of His salutations, the purest of His greetings, and the most growing of His blessings be upon him, his family, his companions, and his household. I have come into your presence, and with thousands upon thousands of plaintive cries, restless hearts, and tearful eyes, they submit thus: "O Muhammad, O Prophet of Allah! You are the one with whom Allah opened (the gates), and you have come on this day in peace and security. Are you not the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets? Intercede for us with your Lord, so that He may decide between us. Do you not see what state we are in? Do you not see what has befallen us?" O Muhammad, O Prophet of Allah! You are the one through whom Allah Almighty opened the door, and today you have arrived in peace and tranquility. You are the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets; intercede for us in the presence of your Lord so that He may grant a judgment for us. Your Presence, please look at the pain we are in; Your Presence, please observe the state we have reached. (b) The luminous Presence (peace and blessings of Allah be upon him) will say: "I am for it, and I am your sought-one," I am for intercession, I am that desired one for whom people searched throughout the entire station of gathering. (May Allah send blessings, peace, barakah, nobility, majesty, and generosity upon him. - T) After this, the state of his intercession...

(Remainder of the footnote from the previous page): ...does not accept, even though in reality these are the causes of intercession, and the meanings he has carved out for them are merely his long-tongued insolence. Furthermore, the meaning he concocted for 'intercession with permission' is purely false and involves disrespect towards Allah Almighty. As my noble father (may his secret be sanctified) investigated in 'Tanziyah al-Iqan' and other scholars of Ahl al-Sunnah in their writings. Furthermore, numerous hadiths bear witness that his concocted meanings will never occur, so under this veil, he denied the actual intercession—that which he accepts will not happen, and that which will happen, he does not accept. It is like someone saying, "I do not deny the existence of a human, but those whom people call humans are non-existent. The one that exists is one who has five hands, twenty-two ears, twenty-seven noses, forty-five mouths, and who perches on his stomach after climbing a mountain." Every sane person will know that this fool denies the human

altogether, even though for the sake of deception, he uses the word 'human'. (12 Minhu)

Page 224 of 772

फतावा रज़विया जिल्द 30

बेबसों की पनाहगाह, बेकसों का ठिकाना, दोनों जहानों के मालिक, हुज़ूर पुर नूर मुहम्मद रसूलुल्लाह, क़यामत के दिन शफ़ाअत (सिफारिश) करने वाले, अल्लाह की बेहतरीन दुरूदें और मुकम्मल सलाम, और अल्लाह की पाकीज़ा तहियात और बढ़ती हुई बरकतें आप पर, आपकी आल, असहाब और अहल-ए-खाना पर हों। मैं हाज़िर हुआ हूँ, और हज़ारों-हज़ार पुर-असर आह-ओ-ज़ारी, बेक़रार दिल और अश्कबार आँखों के साथ यूँ अर्ज़ करते हैं: "ऐ मुहम्मद, ऐ अल्लाह के नबी! आप वो हैं जिनके ज़रिए अल्लाह ने (दरवाज़ा) खोला, और आज आप अमन और इत्मीनान के साथ तशरीफ़ लाए। क्या आप अल्लाह के रसूल और नबियों के ख़ातम (अंतिम नबी) नहीं हैं? हमारे लिए अपने रब के पास शफ़ाअत कीजिए ताकि वो हमारे दरमियान फ़ैसला फ़रमा दे। क्या आप नहीं देख रहे कि हम किस हाल में हैं? क्या आप नहीं देख रहे कि हम पर क्या बीत रही है?" ऐ मुहम्मद, ऐ अल्लाह के नबी! आप वो हैं जिनसे अल्लाह तआला ने फ़त्ह-ए-बाब (दरवाज़ा खोलना) किया, और आज आप अमन-ओ-मुत्मइन तशरीफ़ लाए। हुज़ूर अल्लाह के रसूल और अंबिया के ख़ातम हैं, अपने रब की बारगाह में हमारी शफ़ाअत कीजिए कि हमारा फ़ैसला फ़रमा दे, हुज़ूर निगाह तो करें हम किस दर्द में हैं, हुज़ूर मुलाहिज़ा तो फ़रमाएं हम किस हाल को पहुंचे हैं। (ब) हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम इरशाद फ़रमाएंगे: 'अना लहा व अना साहिबकुम' मैं शफ़ाअत के लिए हूँ, मैं तुम्हारा वो मतलूब (वांछित) हूँ जिसे तमाम मौक़िफ़ (मैदान-ए-महशर) में ढूंढा फिरे, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व बारक व शर्रफ़ व मजद व करम (अल्लाह तआला आप पर दुरूद-ओ-सलाम, बरकत-ओ-करम और शरफ़-ओ-बुज़ुर्गी नाज़िल फ़रमाए। त) इसके बाद हुज़ूर ने अपनी शफ़ाअत की कैफ़ियत...

(पिछले सफ़े का बक़िया हाशिया): ...नहीं मानता, हालांकि हक़ीक़तन शफ़ाअत के अस्बाब यही हैं, और उनके जो मानी उसने तराशे वो उसकी कोरी ज़बान-दराज़ियाँ हैं, फिर 'शफ़ाअत बिल-इज़्न' (अनुमति से शफ़ाअत) का जो मतलब घड़ा वो महज़ बातिल (झूठ) और अल्लाह तआला की शान में बे-अदबी पर मुश्तमिल है। जैसा कि हज़रत वालिद (क़ुद्दिस सिर्रहु अल-माजिद) ने 'तंज़ीह-उल-ईक़ान' और अन्य सुन्नी उलेमा ने अपनी तसानीफ़ में तहक़ीक़ फ़रमाया। फिर बहुत सी अहादीस गवाह हैं कि उसके घड़े हुए मानी हरगिज़ वाक़े न होंगे, तो उसने इस पर्दे में असल शफ़ाअत से इनकार किया कि जो मानता है वो होगी नहीं, और जो होगी उसे मानता नहीं। जैसे कोई कहे कि मैं इंसान के वजूद का मुनकिर (इनकारी) नहीं, मगर लोग जिसे इंसान कहते हैं वो मादूम (ग़ायब) है।

मौजूद ये है कि उसके पांच हाथ हों और बाईस कान हों, और सत्ताईस नाकें और पैंतालीस मुँह, और पहाड़ पर चढ़ कर पेट पर बसेरा लेता हो। हर अक़्लमंद जान लेगा कि ये अहमद सिरे से इंसान ही का मुनकिर है अगरचे मकारी के तौर पर लफ़्ज़ 'इंसान' का मुक़र्रर (इस्तेमाल) है। (12 मिन्हु)

पृष्ठ 224 का 772

ملجاء عاجزان، ماوی بیکساں، مولائے دوجہاں، حضور پر نور محمد رسول اللہ شفیع یوم النشور افضل صلوات اللہ واکمل تسلیمات اللہ و از کی تحیات اللہ وانمی برکات اللہ علیہ وعلی آلہ وصحبہ وعیالہ میں حاضر آئی، اور ہزاراں ہزار نالہائے زار ودل بیقرار وچشم اشکبار یوں عرض کرتے ہیں ایا محمد ویانبی اللہ انت الذی فتح اللہ بك وجئت فی ھذا الیوم اٰمنا انت رسول اللہ وخاتم الانبیاء اشفع لنا الی ربك فلیقض بیننا الاتری الی مانحن فیہ الاتری ماقد بلغنا اے محمد، اے اللہ کے نبی ! آپ وہ ہیں کہ اللہ تعالیٰ نے آپ سے فتح باب کیا، اور آج آپ آمن و مطمئن تشریف لائے۔ حضور اللہ کے رسول اور انبیاء کے خاتم ہیں، اپنے رب کی بارگاہ میں ہماری شفاعت کیجئے کہ ہمارا فیصلہ فرمادے، حضور نگاہ تو کریں ہم کس درد میں ہیں، حضور ملاحظہ تو فرمائیں ہم کس حال کو پہنچے ہیں۔ ب حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ارشاد فرمائیں گے انا لہا وان اصاحبکم میں شفاعت کے لیے ہوں، میں تمہارا وہ مطلوب ہوں جسے تمام موقف میں ڈھونڈ پھرے، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وبارک و شرف و مجد و کرم (اللہ تعالیٰ آپ پر درود و سلام، برکت و کرم و شرف اور بزرگی نازل فرمائے۔ ت) اس کے بعد حضور نے اپنی شفاعت کی کیفیت

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ): نہیں مانتا، حالانکہ حقیقۃً اسباب شفاعت یہی ہیں، اور ان کے جو معنی اس نے تراشے وہ اس کی نری زبان درازیاں ہیں، پھر شفاعت بالاذن کا جو مطلب گھڑا محض باطل۔ اور اللہ تعالیٰ کی جانب میں بے ادبی پر مشتمل۔ جیسا کہ حضرت والد قدس سرہ الماجد نے تنزیہ الایقان اور دیگر علمائے اہل سنت نے اپنی تصانیف میں تحقیق فرمایا۔ پھر احادیث کثیرہ گواہ ہیں کہ اس کے گھڑے ہوئے معنی ہرگز واقع نہ ہوں گے، تو اس نے اس پر دے میں اصل شفاعت سے انکار کیا کہ جو مانتا ہے وہ ہوگی نہیں، اور جو ہوگی اسے مانتا نہیں۔ جیسے کوئی کہے کہ

میں وجود انسان کا منکر نہیں، مگر لوگ جسے انسان کہتے ہیں وہ معدوم ہے۔ موجود یہ ہے کہ اس کے پانچ ہاتھ ہوں اور بائیس کان ہوں، اور ستائیس ناکیں، اور پینتالیس منہ، اور پہاڑ پر چڑھ کر پیٹ پر بسیر الیتا ہو۔ ہر عاقل جانے گا کہ یہ احمق سرے سے انسان ہی کا منکر ہے اگرچہ براہ عیاری لفظ انسان کا مقرر ہے ۱۲ منہ)

صفحہ 224 از 772

...has stated. This is the summary of half the Hadith. A Muslim should look at this much with the insight of faith. And first, consider this grand wisdom of Allah, the Exalted, as to how He will inspire the hearts of the people of the gathering to go to the great Prophets (peace be upon them) in order. And He will not bring them to the sacred court of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) all at once, for the Prophet is certainly the intercessor whose intercession is accepted. Had they come here initially, they would have found intercession. But how would it be revealed to the first and the last, the friends and the enemies, the entire creation of Allah, that this supreme rank is the exclusive share of this noble Master, the Supreme Lord (peace and blessings of Allah be upon him), whose high, grand, and fortified mantle is higher and loftier than the hands of all prophets and messengers? Then consider that in the world, millions and millions of ears are familiar with this Hadith, and countless servants are aware of this state. In the fields of the gathering, the companions, the followers, the leading scholars of Hadith, the perfect saints, and the practicing scholars will all be present. Then how will this well-known thing be so forgotten from hearts that in such vast groups, over such long periods, no one will remember it at all? Then they will hear answers from the Prophets one after another. When absolutely no thought occurs that this is the same event which the truthful informer had already told. Then look at the Prophets (blessings and praise be upon them). They too will send [them] to the prophets after them one by one. No one will say, "Why are you perishing in vain? Your desire is with this beloved [Prophet] (peace and blessings of Allah be upon him)." All these arrangements are for the sake of expressing the greatness and announcing the dignity of the majestic beloved. "So that Allah might accomplish a matter that was to be done," peace and blessings of Allah be upon him (that Allah may complete the task that is to happen, and send blessings and peace upon His beloved. - T).

Secondly: The answers of the Prophets to the request for intercession and the blessed statement of our Prophet met; see, it is here that the taste of Maqam-e-Mahmud (the Praiseworthy Station) comes. And now it is revealed as clear as the sun that among all the stars of messengership and lamps of prophethood, the Sun of Arabia, the Moon of the Haram, is the most excellent, highest, most manifest, greatest, foremost, and loftiest, in whose light every light is dimmed, peace and blessings of Allah be upon him, and his family, and blessings, and honor, and glory, and generosity (May Allah send peace, blessings, prosperity, grace, honor, and

greatness upon you. - T). And the reason for the specific selection of the five Prophets is clear: that Prophet Adam is the first of the Prophets and the father of Prophets, and the four Messengers are the 'Ulu al-'Azm' (Possessors of Determination) Messengers and the highest and most excellent of all preceding Prophets, so there is preference over them, and praise be to Allah, the King, the Majestic.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...इरशाद फ़रमाई। यह निस्फ़ हदीस का खुलासा है। मुसलमान इसी क़दर को निगाह-ए-ईमान से देखे। और अव्वलन हक़ जल्ल व अला की यह हिकमत-ए-जलीला ख़याल करे कि क्योंकर अहल-ए-महशर के दिलों में तरतीब वार अम्बिया-ए-इज़ाम अलैहिमुस्सलाम की ख़िदमत में जाना इल्हाम फ़रमाएगा। और दफ़अतन बारगाह-ए-अक़दस सैयदुल आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम में हाज़िर न लाएगा कि हुज़ूर तो यक़ीनन शफ़ी-ए-मुशफ़्फ़अ हैं। इब्तिदाअन यहीं आते तो शफ़ाअत पाते। मगर अव्वलीन व आख़िरीन व मुवाफ़िक़ीन व मुख़ालिफीन-ए-ख़ल्क़ुल्लाह अजमईन पर क्योंकर खुलता कि यह मन्सब-ए-अफ़ख़म इसी सैयदे अकरम मौलाए आज़म सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का हिस्सा-ए-ख़ासा है जिसका दामन-ए-रफ़ीअ जलील व मनीअ तमाम अम्बिया व मुर्सलीन के दस्ते-ए-हिम्मत से बुलंद व बाला है। फिर ख़याल कीजिये कि दुनिया में लाखों करोड़ों कान इस हदीस से आश्ना और बेशुमार बंदे इस हाल के शनासा अर्सात-ए-महशर में सहाबा व ताबेईन व अइम्मा-ए-मुहद्दिसीन व औलिया-ए-कामलीन व उलमा-ए-आमलीन सभी मौजूद होंगे। फिर क्योंकर यह जानी पहचानी बात दिलों से ऐसी भुला दी जाएगी कि इतनी कसीर जमाअतों में इन तवील मुद्दतों तक किसी को अस्लन याद न आएगी। फिर नौबत ब-नौबत हज़रात-ए-अम्बिया से जवाब सुनते जाएँगे। जब मुतलक़ ध्यान न आएगा कि यह वही वाक़िआ है जो सच्चे मुख़बिर ने पहले ही बताया है। फिर हज़रात-ए-अम्बिया अलैहिमुस्सलाम वस्सना को देखिये। वह भी यके बाद दीगरे अम्बिया-ए-माबाद के पास भेजे जाएँगे। यह कोई न फ़रमाएगा कि क्यों बेकार हलाक होते हो। तुम्हारा मतलूब इस प्यारे महबूब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास है। यह सारे सामान इसी इज़हार-ए-अज़मत व इश्तहार-ए-वजाहत-ए-महबूब बाशौकत की ख़ातिर हैं। "लियक़्ज़ियल्लाहु अमरन कान मफ़ऊला", सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम (ताकि अल्लाह पूरा करे जो काम होना है, और दरूद व सलाम नाज़िल फ़रमाए अपने महबूब पर। त)।

सानियन: सवाल-ए-शफ़ाअत पर हज़रात-ए-अम्बिया के जवाब और हमारे हुज़ूर का मुबारक इरशाद मिला, देखिये यहीं मक़ाम-ए-महमूद का मज़ा आता। और अभी कश्शम्स खिला जाता है कि सब नुजूम-ए-रिसालत व मसाबीह-ए-नुबुव्वत में अफ़ज़ल व आला व अजला व आज़म व औला व बुलंद व बाला हुई अरब का सूरज हरम का चाँद है जिसके नूर के हुज़ूर हर रोशनी मांद है सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व बारक व शर्रफ़ व मजद व करम (अल्लाह तआला आप पर दरूद व सलाम व बरकत व करम व शरफ़ व बुज़ुर्गी नाज़िल फ़रमाए। त) और अम्बिया-ए-ख़मसा की वजह-ए-तख़्सीस

ज़ाहिर कि हज़रत आदम अव्वल अम्बिया व पिर-ए-अम्बिया हैं, और मुर्सलीन-ए-अरबअ उलुल अज़म मुर्सल और सब अम्बिया-ए-साबिक़ीन से आला व अफ़ज़ल, तो उन पर तफ़ज़ील व अलहम्दुलिल्लाहिल मलिकिल जलील।

पेज 225 ऑफ 772

ارشاد فرمائی۔ یہ نصف حدیث کا خلاصہ ہے۔ مسلمان اسی قدر کو بنگاہ ایمان دیکھئے۔ اور اوّلاً حق جل و علا کی یہ حکمت جلیلہ خیال کرے کہ کیونکر اہلِ محشر کے دلوں میں ترتیب وار انبیائے عظام علیہم الصلوٰۃ والسلام کی خدمت میں جانا الہام فرمائے گا۔ اور دفعۃً بارگاہ اقدس سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر نہ لائے گا کہ حضور تو یقیناً شفیع مشفع ہیں۔ ابتداءً یہیں آتے تو شفاعت پاتے۔ مگر اولین و آخرین و موافقین و مخالفین خلق اللہ اجمعین پر کیونکر کھلتا کہ یہ منصب افخم اسی سید اکرم مولائے اعظم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا حصہ خاصہ ہے جس کا دامن رفیع جلیل و منیع تمام انبیاء و مرسلین کے دست ہمت سے بلند و بالا ہے۔ پھر خیال کیجئے کہ دنیا میں لاکھوں کروڑوں کان اس حدیث سے آشنا اور بے شمار بندے اس حال کے شناسا عرصات محشر میں صحابہ و تابعین و ائمۂ محدثین و اولیائے کاملین و علمائے عاملین سبھی موجود ہوں گے۔ پھر کیونکر یہ جانی پہچانی بات دلوں سے ایسی بھلا دی جائے گی کہ اتنی کثیر جماعتوں میں ان طویل مدتوں تک کسی کو اصلاً یاد نہ آئے گی۔ پھر نوبت بنوبت حضرات انبیاء سے جواب سنتے جائیں گے۔ جب مطلق دھیان نہ آئے گا کہ یہ وہی واقعہ ہے جو سچے مخبر نے پہلے ہی بتایا ہے۔ پھر حضرات انبیاء علیہم الصلوٰۃ و الثناء کو دیکھئے۔ وہ بھی یکے بعد دیگرے انبیائے ما بعد کے پاس بھیجے جائیں گے۔ یہ کوئی نہ فرمائے گا کہ کیوں بیکار ہلاک ہوتے ہو۔ تمہارا مطلوب اس پیارے محبوب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پاس ہے۔ یہ سارے سامان اسی اظہار عظمت و اشتہار وجاہت محبوب باشوکت کی خاطر ہیں۔ لیقضی اللہ امراً کان مفعولاً، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (تاکہ اللہ پورا کرے جو کام ہونا ہے، اور درود و سلام نازل فرمائے اپنے محبوب پر۔ ت)۔

ثانیاً: سوالِ شفاعت پر حضرات انبیاء کے جواب اور ہمارے حضور کا مبارک ارشاد ملا، دیکھئے یہیں مقامِ محمود کا مزہ آتا۔ اور ابھی کالشمس کھلا جاتا ہے کہ سب نجومِ رسالت و مصابیح نبوت میں افضل و اعلیٰ و اجلیٰ و اعظم و اولیٰ و بلند و بالا ہوئی عرب کا سورج حرم کا چاند ہے جس کے نور کے حضور ہر روشنی ماند ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و بارک و شرف و مجد و کرم (اللہ تعالیٰ آپ پر درود و سلام و برکت و کرم و شرف و بزرگی نازل فرمائے۔ت) اور انبیائے خمسہ کی وجہ تخصیص ظاہر کہ حضرت آدم اول انبیاء و پدرِ انبیاء ہیں، اور مرسلین اربعہ اولوالعزم مرسل اور سب انبیائے سابقین سے اعلیٰ و افضل، تو ان پر تفضیل و الحمد للہ الملک الجلیل۔

Fatawa-e-Razviyya, Volume 30

Twenty-eighth narration (28): Narrated by Ahmad and Tirmidhi with verification of its excellence and correctness, and Ibn Majah, Hakim, and Ibn Abi Shaybah with a Sahih (authentic) chain from Ubayy ibn Ka'b (may Allah be pleased with him), that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
When the Day of Resurrection comes, I will be the Imam of the Prophets, their orator, and the one who intercedes for them, without boast.	When the Day of Standing arrives, I shall be the leader (Imam) of all the Prophets and their spokesman and the possessor of their intercession, and it is no boast (peace and blessings of Allah be upon him and his family).

Twenty-ninth narration (29): Narrated by Imam Ahmad with a Sahih chain from Anas (may Allah be pleased with him), the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
"I will be standing waiting for my Ummah to cross the Sirat bridge when Jesus (peace be upon him) will come and say, 'These Prophets have come to you, O Muhammad, asking' or he said, 'gathering to you, praying to Allah that He separates all nations to wherever Allah wills due to the greatness of what they are in. For the creation is bridled in sweat. As for the believer, it will be like a cold for him, and as for the disbeliever, death will envelop him.' He (the Prophet) said, 'O Jesus, wait until...'"	I will be standing waiting for my Ummah to cross the Bridge (Sirat). Meanwhile, Jesus (peace be upon him) will come and submit, "O Muhammad! These Prophets of Allah have come to your presence with a request that you implore Allah the Almighty to separate this gathering of nations to wherever He wills, for the people are in great hardship. The sweat has become like a bridle." (It is stated in the Hadith) "For a Muslim, it will be like a common cold, while the disbelievers will be engulfed by death." The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

[1] Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Ubayy bin Ka'b, Al-Maktab al-Islami Beirut 5/137; Sunan al-Tirmidhi, Chapters on Virtues, Chapter on the Virtue of the Prophet (PBUH) Hadith 3633 5/353; Sunan Ibn Majah, Chapters on Asceticism, Chapter on Intercession, H.M. Saeed Company Karachi p. 330; Al-Mustadrak by al-

Hakim, Book of Faith, Dar al-Fikr Beirut 1/71; Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Book of Virtues, Hadith 31231, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 6/307.

फतावा-ए-रज़विया, जिल्द 30

अट्ठाईसवीं रिवायत (28): अहमद और तिर्मिज़ी ने तहसीन और तसहीह के साथ, और इब्न माजा, हाकिम और इब्न अबी शैबा ने उबैय बिन काब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत की है कि सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
जब कयामत का दिन होगा, मैं तमाम नबियों का इमाम और उनका खतीब और उनकी शफ़ाअत (सिफारिश) करने वाला होऊंगा, और कोई फ़ख्र (घमंड) नहीं है।	जब कयामत का दिन होगा तमाम नबियों का इमाम और उनका खतीब और उनका शफ़ाअत वाला हूँगा और कोई फ़ख्र नहीं (सल्लल्लाहु अलैहि व आलेही वसल्लम)

उनतीसवीं रिवायत (29): इमाम अहमद ने सही सनद के साथ अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है, सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"मैं खड़ा होकर अपनी उम्मत का इंतज़ार कर रहा होऊंगा कि वह सिरात (पुल) से गुज़र जाए, इतने में ईसा (अलैहिस्सलाम) आकर अर्ज करेंगे कि ऐ मुहम्मद! ये अल्लाह के नबी हुज़ूर के पास इल्तिजा (अनुरोध) लेकर आए हैं कि हुज़ूर अल्लाह तआला से अर्ज कर दें कि वह उम्मतों की इस जमात को जहाँ चाहे अलग-अलग कर दे क्योंकि लोग बड़ी सख्ती में हैं, पसीना लगाम की तरह हो गया है।" (हदीस में फरमाया) "मुसलमान पर तो जुकाम की तरह होगा, और काफिरों को मौत घेर लेगी।" उन्होंने (नबी स.अ.व.) कहा, "ऐ ईसा, इंतज़ार करो जब तक..."	मैं खड़ा हुआ अपनी उम्मत का इंतज़ार करता हूँगा कि सिरात पर गुज़र जाए, इतने में ईसा अलैहिस्सलाम आकर अर्ज़ करेंगे कि ऐ मुहम्मद! ये अम्बिया अल्लाह हुज़ूर के पास इल्तिमास (अनुरोध) ले कर आए हैं कि हुज़ूर अल्लाह तआला से अर्ज़ कर दें वो उम्मतों की इस जमात को जहाँ चाहे तफ़रीक (अलग) कर दे कि लोग बड़ी सख़्ती में हैं, पसीना लगाम की मानिंद हो गया है (हदीस में फ़रमाया) मुसलमान पर तो मिस्ल (तरह) ज़ुकाम के होगा, और काफ़िरों को उस से मौत घेर लेगी, हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला...

[1] मुसनद अहमद बिन हंबल, उबैय बिन काब से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 5/137; सुनन तिर्मिज़ी, अबवाबुल मनाकिब, बाब: नबी (स.अ.व.) की फजीलत, हदीस 3633 5/353; सुनन इब्न माजा, अबवाबुल ज़ुहद, बाब: शफाअत का ज़िक्र, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 330; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताबुल ईमान, दारुल फिक्र बेरुत 1/71; अल-मुसन्निफ इब्न अबी शैबा, किताबुल फ़ज़ाइल, हदीस 31231, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 6/307।

ارشاد بیست و ہشتم ۲۸: احمد و ترمذی با فادہ تحسین و تصحیح اور ابن ماجہ و حاکم و ابن ابی شیبہ بسند صحیح ابی بن کعب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

عربی متن **اردو ترجمہ**

اذا کان یوم القیمۃ کنت امام النبیین و خطیبھم و صاحب شفاعتھم غیر فخر ۱۔

جب قیام کا دن ہوگا تمام انبیاء کا امام اور ان کا خطیب اور ان کا شفاعت والا ہوں گا اور کچھ فخر نہیں (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم)

ارشاد بیست و نہم ۲۹: امام احمد بسند صحیح انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی ، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن **اردو ترجمہ**

انی لقائم انتظر امتی تعبر الصراط اذا جاء عیسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام فقال ھذہ الانبیاء قد جاء تك یا محمد یسألون او قال یجتمعون الیك یدعوا اللہ ان یفرق بین جمیع الامم الی حیث یشاء اللہ لعظم ما ھم فیہ فالخلق ملجمون فی العرق فأما المؤمن فھو علیہ کالزکمۃ واما الکافر مانند ہو گیا ہے (حدیث میں فرمایا) مسلمان پر تو مثل زکام

میں کھڑا ہوا اپنی امت کا انتظار کرتا ہوں گا کہ صراط پر گزر جائے، اتنے میں عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام آ کر عرض کرینگے کہ اے محمد! یہ انبیاء اللہ حضور کے پاس التماس لے کر آئے ہیں کہ حضور اللہ تعالیٰ سے عرض کر دیں وہ امتوں کی اس جماعت کو جہاں چاہے تفریق کر دے کہ لوگ بڑی سختی میں ہیں، پسینہ لگام کی

عربی متن	اردو ترجمہ
فیتغشاہ الموت قال قال یا عیسیٰ انتظر حتی	کے ہوگا، اور کافروں کو اس سے موت گھیر لے گی، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ

---

۱ مسند احمد بن حنبل عن ابی بن کعب المکتب الاسلامی بیروت ۵ /۱۳۷ سنن الترمذی ابواب المناقب باب ماجاء فی فضل النبی صلی اللہ علیہ وسلم حدیث ۳۶۳۳ ۵/۳۵۳ سنن ابن ماجہ ابواب الزھد باب ذکر الشفاعۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص۳۳۰، المستدرک للحاکم کتاب الایمان دارالفکر بیروت ۱/۷۱، المصنف لابن ابی شیبۃ کتاب الفضائل حدیث ۳۱۲۳۱ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۶ /۳۰۷

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Arabic	Urdu
"Return to you," he said. So the Prophet of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) went and stood beneath the Throne, where he encountered what no close angel or sent prophet had ever encountered. [The Hadith]	He [Prophet Jesus] will say: O Jesus! Wait here until I return. Then the Holy Prophet will go and stand under the Throne; there he will receive that which neither any near angel nor any sent prophet received. [The Hadith]

30th Instruction: It is narrated from them in Musnad Ahmad and Sahih Muslim that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu
I will come to the gate of Paradise on the Day of Resurrection and ask for it to be opened. The keeper will ask, "Who are you?" I will say, "Muhammad." He will say, "I was commanded for your sake not to open it for anyone before you."	I will arrive at the door of Paradise on the Day of Resurrection and ask for it to be opened. The gatekeeper will ask: Who is it? I will say: Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). He will submit: I was ordered specifically for Your Excellency that I should not open it for anyone before you.

In the narration of Tabarani, the gatekeeper will stand up and submit:

Arabic	Urdu
I will not open for anyone before you, and I will not stand up for anyone after you.	Neither will I open for anyone before you, nor will I stand up for anyone after you.

And this is another specialty for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). 31st Instruction: Abu Nu'aym narrates from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu
I am the first to enter Paradise.	I will be the very first to grace Paradise with my presence.

[Watermark: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

1 Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Anas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/178; Al-Targhib wa'l-Tarhib citing Ahmad, Chapter

on Intercession, etc., Mustafa al-Babi Egypt 4/236. 2 Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on Affirming Intercession, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/112; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Anas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/136. 3 Insan al-Uyun, known as Al-Sirah al-Halabiyyah, Chapter on the Time of Mission, etc., Al-Maktabah al-Islamiyyah Beirut 1/231.

अरबी

"आपकी ओर लौटें," उन्होंने कहा। फिर अल्लाह के नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) गए और अर्श (सिंहासन) के नीचे खड़े हो गए, जहाँ उन्हें वह प्राप्त हुआ जो न किसी निकटवर्ती फ़रिश्ते को मिला और न ही किसी भेजे गए नबी को। [हदीस]

उर्दू

वह [हज़रत ईसा] कहेंगे: ऐ ईसा! आप यहाँ प्रतीक्षा करें जब तक कि मैं वापस न आ जाऊँ। फिर हुज़ूर अर्श के नीचे जाकर खड़े होंगे वहाँ वे वह पाएँगे जो न किसी मुक़र्रब फ़रिश्ते को मिला न किसी नबी मुरसल ने पाया। [अल-हदीस]

इरशाद सीयूम 30: मसनद अहमद और सहीह मुस्लिम में उन्हीं से मरवी है कि हुज़ूर सैय्यद अल-मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी

मैं क़यामत के दिन जन्नत के दरवाज़े पर आऊँगा और उसे खोलने को कहूँगा। दरबान पूछेगा, "आप कौन हैं?" मैं कहूँगा, "मुहम्मद।" वह कहेगा, "मुझे आपके लिए ही आदेश दिया गया था कि आपसे पहले किसी के लिए न खोलूँ।"

उर्दू

मैं रोज़े क़यामत दरे जन्नत पर तशरीफ़ ला कर खुलवाऊँगा, दारोगा अर्ज़ करेगा: कौन है? मैं फरमाऊँगा: मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। अर्ज़ करेगा: मुझे हुज़ूर ही के वास्ते हुक्म था कि हुज़ूर से पहले किसी के लिए न खोलूँ।

तबरानी की रिवायत में है कि दारोगा क़याम करके(खड़ा होकर) अर्ज़ करेगा:

अरबी

न मैं आपसे पहले किसी के लिए खोलूँगा और न ही आपके बाद किसी के लिए खड़ा होऊँगा।

उर्दू

न मैं हुज़ूर से पहले किसी के लिए खोलूँ, न हुज़ूर के बाद किसी के लिए क़याम करूँ।

और यह हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए दूसरी विशेषता है। इरशाद सी व यकुम 31: अबू नुएम, अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं, हुज़ूर सैय्यद अल-मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी **उर्दू**

मैं जन्नत में प्रवेश करने वाला पहला व्यक्ति हूँ। मैं सब से पहले जन्नत में रौनक़ अफ़रोज़ (हूँगा)।

[वॉटरमार्क आई.टी. मज्लिस ए दावत-ए-इस्लामी]

1 मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/178; अल-तर्गीब व अल-तर्हीब ब-हवाला अहमद, फ़स्ल फ़ी अल-शफ़ात वग़ैरहा, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 4/236। 2 सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब इसबात अल-शफ़ात इत्यादि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/112; मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/136। 3 इंसान अल-उयून, जो 'सीरत-ए-हलबिया' के नाम से प्रसिद्ध है, बाब हीन अल-मबअस इत्यादि, अल-मकतबाह अल-इस्लामिया बेरूत 1/231।

पृष्ठ 227 का 772

عربی	اردو
ارجع اليك قال فذهب نبى الله صلى الله تعالى عليه وسلم فقام تحت العرش فلقى مالم يلق ملك مصطفى ولا نبى مرسل الحديث۔	علیہ وسلم فرمائیں گے :اے عیسیٰ ! آپ انتظار کریں یہاں تک کہ میں واپس آؤں۔ پھر حضور زیرِ عرش جا کر کھڑے ہوں گے وہاں وہ پائیں گے جو نہ کسی مقرب فرشتہ کو ملا نہ کسی نبی مرسل نے پایا۔ الحدیث۔

ارشاد سیّم ۳۰ : مسند احمد و صحیح مسلم میں انہیں سے مروی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

عربی	اردو
اتى باب الجنة يوم القيامة فاستفتح فيقول الخازن من انت؟ فاقول محمد، فيقول بك امرت ان لا افتح لاحد من قبلك۔	میں روزِ قیامت درِ جنت پر تشریف لا کر کھلواؤں گا، داروغہ عرض کرے گا: کون ہے؟ میں فرماؤں گا: محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ عرض کرے گا: مجھے حضور ہی کے واسطے حکم تھا کہ حضور سے پہلے کسی کے لئے نہ کھولوں۔

طبرانی کی روایت میں ہے داروغہ قیام کر کے عرض کرے گا:

عربی	اردو
لا افتح لاحد قبلك ولا اقوم لاحدٍ بعدك۔	نہ میں حضور سے پہلے کسی کے لیے کھولوں، نہ حضور کے بعد کسی کے لیے قیام کروں۔

اور یہ دوسری خصوصیت ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لیے۔ ارشادِ سی ویکم ۳۱ : ابو نعیم ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

عربی **اردو**

انا اول من یدخل الجنة میں سب سے پہلے جنت میں رونق افروز

[واٹر مارک: آئی۔ٹی۔ مجلسِ دعوتِ اسلامی]

1 مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۱۷۸، الترغیب والترہیب بحوالہ احمد فصل فی الشفاعة وغیرھا مصطفی البابی مصر ۴ / ۲۳۶ 2 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۱۲، مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۱۳۶ 3 انسان العیون المعروف بالسیرة حلبیہ باب حین المبعث الخ المکتبہ الاسلامیہ بیروت ۱ / ۲۳۱

Fatawa Ridawiyyah, Volume 30

...and no pride[1] | ...I shall be. And there is no pride.

Thirty-second Guidance 32: Narrated by Anas (may Allah be pleased with him) in Sahih Muslim, the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

I am the Prophet with the most followers among the Prophets, and I am the first to knock on the door of Paradise.[2] | On the Day of Resurrection, I will have more followers than all the Prophets, and I will be the first one to knock on the door of Paradise.

The second narration of Muslim is as follows:

I am the first person to intercede for Paradise, and I have more followers than all the Prophets.[3] | I am the first intercessor in Paradise, and my followers exceed the followers of all the Prophets.

Ibn al-Najjar narrated with these words:

I am the first to knock on the door of Paradise, and no ear has ever heard a sound more beautiful than the clinking of the rings on those doors.[4] | I will be the first to knock on the door of Paradise; no ear has ever heard a sound more beautiful than the clinking of the chains that will be on those doors.

Thirty-third Guidance 33: Narrated by them in Sahih Ibn Hibban, the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Indeed, for every Prophet on the Day of Resurrection, there will be a pulpit of light, and I will be on the tallest and brightest of them. A herald will come and cry out, 'Where is the Unlettered Prophet?' He said: 'Then all the Prophets will say: 'All of us...' | On the Day of Resurrection, every Prophet will have a pulpit of light, and I will be on the most elevated and luminous pulpit. A herald will come and call out, 'Where is the Unlettered Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)?' All the Prophets will say, 'We all...'

1. Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 4, Alam al-Kutub, Beirut, Part 1, p. 14
2. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Affirmation of Intercession, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/112

3. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Affirmation of Intercession, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/112
4. Kanz al-Ummal with reference to Ibn al-Najjar from Anas, Hadith 31886, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 11/404

फतावा रज़विया, जिल्द 30

...और कोई फ़ख्र नहीं[1] | ...हूँगा। और इसमें कोई घमंड नहीं।

बत्तीसवाँ इरशाद 32: सहीह मुस्लिम में अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है, हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

मैं क़यामत के दिन सब नबियों से ज़्यादा अनुयायियों वाला हूँगा और मैं ही सबसे पहले जन्नत का दरवाज़ा खटखटाऊँगा।[2] | क़यामत के दिन मैं अनुयायियों की संख्या में सभी नबियों से अधिक हूँगा, और मैं ही सबसे पहले जन्नत का दरवाज़ा खटखटाऊँगा।

मुस्लिम की दूसरी रिवायत इस प्रकार है:

मैं जन्नत में सबसे पहला शफ़ीअ (सिफारिश करने वाला) हूँ, और मेरे अनुयायी सभी नबियों की उम्मतों से अधिक हैं।[3] | मैं जन्नत में शफ़ाअत करने वाला सबसे पहला व्यक्ति हूँ, और मेरे पैरोकार तमाम नबियों की उम्मतों से ज़्यादा हैं।

इब्न अल-नज्जार ने इन शब्दों के साथ रिवायत की:

मैं सबसे पहले जन्नत का दरवाज़ा खटखटाऊँगा, तो उन दरवाज़ों की कुंडलियों की झंकार से बेहतर आवाज़ किसी कान ने नहीं सुनी होगी।[4] | मैं सबसे पहले जन्नत का दरवाज़ा खटखटाऊँगा; ज़ंजीरों की जो झंकार उन किवाड़ों पर होगी, उससे बेहतर आवाज़ किसी कान ने नहीं सुनी।

तैंतीसवाँ इरशाद 33: सहीह इब्न हिब्बान में उन्हीं से मरवी है, हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

बेशक क़यामत के दिन हर नबी के लिए नूर का एक मिम्बर होगा, और मैं सबसे ऊँचे और रौशन मिम्बर पर हूँगा। एक पुकारने वाला पुकारेगा, 'नबी-ए-उम्मी कहाँ हैं?' उन्होंने कहा, 'तो तमाम अंबिया कहेंगे, 'हम सब...' | क़यामत में हर नबी के लिए नूर का एक मिम्बर होगा, और मैं सबसे ज़्यादा बुलंद और नूरानी मिम्बर पर हूँगा। उद्घोषक आकर आवाज़ लगाएगा, 'नबी-ए-उम्मी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कहाँ हैं?' अंबिया कहेंगे, 'हम सब...'

1. दलाइल अल-नुबुव्वह, अबू नुएम, अध्याय 4, आलम अल-कुतुब, बेरूत, भाग 1, पृष्ठ 14

2. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब इसबातुल शफ़ाअत, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/112
3. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब इसबातुल शफ़ाअत, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/112
4. कंजुल उम्माल, इब्न अल-नज्जार के हवाले से अनस से, हदीस 31886, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 11/404

ولافخر[1] ۔ | ہوں گا۔ اور کچھ فخر نہیں۔

ارشاد سی ودوم ۳۲: صحیح مسلم میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انَا اَکْثَرُ الْاَنْبِیَاءِ تَبَعًا وَّ اَنَا اَوَّلُ مَنْ یَّقْرَعُ بَابَ الْجَنَّۃِ[2] ۔ | روزِ قیامت میں سب انبیاء سے کثرتِ امت میں زائد ہوں گا، سب سے پہلے میں ہی جنت کا دروازہ کھٹکھٹاؤں گا۔

مسلم کی دوسری روایت یوں ہے:

اَنَا اَوَّلُ النَّاسِ یَشْفَعُ فِی الْجَنَّۃِ وَ اَنَا اَکْثَرُ الْاَنْبِیَاءِ تَبَعًا[3]۔ | میں جنت میں سب سے پہلا شفیع ہوں، اور میرے پیرو سب انبیاء کی امتوں سے افزوں۔

ابن النجار نے ان لفظوں سے روایت کی:

اَنَا اَوَّلُ مَنْ یَّدُقُّ بَابَ الْجَنَّۃِ فَلَمْ تَسْمَعْ اِلَّا فَاِنَّ اَحْسَنَ مِنْ طَنِیْنِ الْحِلَقِ عَلٰی تِلْکَ الْمَصَارِیْعِ[4]۔ | میں سب سے پہلے جنت کا دروازہ کوٹوں گا زنجیروں کی جھنکار جو ان کواڑوں پر ہوگی اس سے بہتر آواز کسی کان نے نہ سنی۔

ارشاد سی وسوم ۳۳: صحیح ابن حبان میں انھیں سے مروی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اِنَّ لِکُلِّ نَبِیٍّ یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ مِنْبَرٌ مِّنْ نُّوْرٍ وَ اِنِّی لَعَلٰی اَطْوَلِھَا وَ اَنْوَرِھَا فَیَجِیْئُ مُنَادٍ یُّنَادِیْ اَیْنَ النَّبِیُّ الْاُمِّیُّ ؟ قَالَ فَیَقُوْلُ الْاَنْبِیَاءُ کُلُّنَا | قیامت میں ہر نبی کے لئے ایک منبر نور کا ہوگا ، اور میں سب سے زیادہ

بلند و نورانی منبر پر ہوں گا ، منادی آکر ندا کرے گا کہاں ہیں وہ نبی امی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ انبیاء کہیں گے ہم

1 دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الرابع عالم الکتب بیروت الجز الاول ص ۱۴ 2 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۱۲ 3 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۱۲ 4 کنز العمال بحوالہ ابن النجار عن انس حدیث ۳۱۸۸۶ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱/ ۴۰۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Arabic]: Prophet Ummi, I have sent. He returns the second time and says: Where is the Prophet Ummi, the Arab? He said: Then Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) descends until he reaches the gate of Paradise and knocks on it... (the narrator continued the Hadith until he said) then it is opened for him, so he enters and the Lord, Blessed and Exalted be He, manifests Himself to him, and He does not manifest Himself to anyone before him, so he falls down prostrate before Him... to the end of the Hadith. [Urdu Explanation]: All prophets are 'Ummi' (unlettered), whom have you remembered? The caller will return and call again like this: Where is the Arab Ummi Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? Now the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) will descend from his pure pulpit and go towards Paradise. He will have the door opened and enter. The Lord of Might and Majesty will manifest for him, and He will not manifest to anyone before him. The Prophet will fall into prostration for his Lord. Peace and blessings of Allah be upon him.

Thirty-fourth Guidance (34): In the Sahihayn (Bukhari and Muslim), it is narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said: [Arabic]: The Bridge (Sirat) will be laid across the back of Hell, and I will be the first of the Messengers to cross it with my Ummah. [Urdu Explanation]: When the Sirat is placed over the back of Hell, I will be the first among all messengers to cross with my Ummah.

Thirty-fifth Guidance (35): In Sahih Muslim, narrated from Hazrat Hudhayfah and Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with them), and in the works of Tabarani, Ibn Abi Hatim, and Ibn Mardawayh narrated from Uqbah bin Amir (may Allah be pleased with him), the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said: [Arabic]: The believers will stand until Paradise is brought near to them, so they will go to Adam and say: O our father, ask for the opening [of the gate] for us. [Urdu Explanation]: Meaning when the accounting and judgment of the Muslims is complete, Paradise will be brought near to them. The Muslims [will go] to Adam, peace be upon him...

---

1. Mawarid al-Zaman, Chapter: Comprehensive on Resurrection and Intercession, Hadith 2591, Al-Matba'ah al-Salafiyyah, pp. 643 & 644; Al-Targhib wa al-Tarhib

with reference to Sahih Ibn Hibban, Section on Intercession etc., Mustafa al-Bani, Egypt, 4/440.

2. Sahih al-Bukhari, Book of Adhan, Chapter: Virtue of Prostration, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/111; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: Affirmation of the Believers' Vision, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/100.

फतावा रज़विया जिल्द 30

[अरबी]: नबी उम्मी, मैंने भेजा है। वह दूसरी बार वापस लौटता है और कहता है: उम्मी अरबी नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कहाँ हैं? उसने कहा: फिर मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उतरेंगे यहाँ तक कि वह जन्नत के दरवाज़े पर पहुँचेंगे और उसे खटखटाएंगे... (रावी ने हदीस जारी रखी यहाँ तक कि कहा) फिर उनके लिए दरवाज़ा खोला जाएगा, तो वह प्रवेश करेंगे और रब तबारक व तआला उन पर तजल्ली फरमाएगा, और उनसे पहले किसी पर तजल्ली नहीं करेगा, तो वह उनके सामने सजदे में गिर जाएंगे... हदीस के अंत तक। [उर्दू स्पष्टीकरण]: सभी नबी उम्मी हैं, किसे याद फरमाया है? मुनादी (पुकारने वाला) वापस जाएगा, दोबारा आकर यूँ निदा करेगा: कहाँ हैं नबी उम्मी अरबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम? अब हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अपने मिम्बरे अतहर से उतर कर जन्नत को तशरीफ ले जाएंगे, दरवाज़ा खुलवा कर अंदर जाएंगे, रब इज़्ज़-ओ-जलाल उनके लिए तजल्ली फरमाएगा और उनसे पहले किसी पर तजल्ली न करेगा। हुज़ूर अपने रब के लिए सजदे में गिरेंगे। सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

चौंतीसवां मार्गदर्शन (34): सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है कि हुज़ूर सय्यदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी]: पुल सिरात जहन्नम की पीठ पर रखा जाएगा, तो मैं रसूलों में अपनी उम्मत के साथ उसे पार करने वाला पहला व्यक्ति होऊंगा। [उर्दू स्पष्टीकरण]: जब जहन्नम की पुश्त पर सिरात रखेंगे, मैं सब रसूलों से पहले अपनी उम्मत को ले कर गुज़र फरमाऊँगा।

पैंतीसवां मार्गदर्शन (35): सहीह मुस्लिम में हज़रत हुज़ैफा और हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से और तबरानी, इब्न अबी हातिम और इब्न मरदूयह की तसानीफ में उकबा बिन आमिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है, हुज़ूर सय्यदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी]: मोमिन खड़े होंगे यहाँ तक कि जन्नत उनके करीब लाई जाएगी, तो वे आदम के पास आएंगे और कहेंगे: ऐ हमारे पिता, हमारे लिए (दरवाज़ा) खुलवा दीजिये। [उर्दू स्पष्टीकरण]: यानी जब मुसलमानों का हिसाब किताब और उनका फैसला होचुकेगा, जन्नत उनसे नज़दीक की जाएगी। मुसलमान आदम अलैहिस्सलातु वसल्लम के पास...

1. मवारिद अल-ज़मान, अध्याय: पुनरुत्थान और सिफारिश पर व्यापक, हदीस 2591, अल-मतबा अल-सल्फिया, पृष्ठ 643 और 644; अल-तरगीब व अल-तरहीब सहीह इब्न हिब्बान के संदर्भ में, शिफारिश आदि पर खंड, मुस्तफा अल-बानी, मिस्र, 4/440।
2. सहीह अल-बुखारी, अज़ान की किताब, अध्याय: सजदे की फजीलत, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/111; सहीह मुस्लिम, ईमान की किताब, अध्याय: मोमिनों के दीदार की पुष्टि आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/100।

نبی امی فانی ایناً ارسل فیرجع الثانیۃ فیقول این النبی الامی العربی قال فینزل محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حتی یأتی باب الجنۃ فیقرعہ (و ساق الحدیث الی ان قال) فیفتح لہ فیدخل فیتجلی لہ الرب تبارک وتعالی ولا یتجلی لشیئ قبلہ فیخر لہ ساجدا اھ الحدیث سب نبی امی ہیں کسے یاد فرمایا ہے، منادی واپس جائے گا، دوبارہ آکر یوں ندا کرے گا: کہاں ہیں نبی امی عربی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اب حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اپنے منبر اطہر سے اتر کر جنت کو تشریف لے جائیں گے ، دروازہ کھلوا کر اندر جائیں گے ، رب عزوجلالہ ان کے لئے تجلی فرمائے گا اور ان سے پہلے کسی پر تجلی نہ کرے گا۔ حضور اپنے رب کے لئے سجدہ میں گریں گے۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

ارشاد سی و چہارم ۳۴: صحیحین میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: یضرب الصراط بین ظھر انی جھنم فأکون اول من یجوز من الرسل بامتہ 2- جب پشت جہنم پر صراط رکھیں گے میں سب رسولوں سے پہلے اپنی امت کو لے کر گزر فرماؤں گا۔

ارشاد سی و پنجم ۳۵: صحیح مسلم میں حضرت حذیفہ و حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ اور تصانیف طبرانی و ابن ابی حاتم وابن مردویہ میں عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: یقوم المؤمنون حتی تزلف لھم الجنۃ فیأتون آدم فیقولون یا ابانا استفتح لنا یعنی جب مسلمانوں کا حساب کتاب اور ان کا فیصلہ ہوچکے گا، جنت ان سے نزدیک کی جائیگی۔ مسلمان آدم علیہ الصلوٰۃ و السلام کے پاس

1 موارد الظمان باب جامع فی البعث والشفاعۃ حدیث ۲۵۹۱ المطبعۃ السلفیۃ ص ۶۴۳ و ۶۴۴،
الترغیب والترہیب بحوالہ صحیح ابن حبان فصل فی الشفاعۃ وغیرھا مصطفٰی البانی مصر ۴/ ۴۴۰

2 صحیح البخاری کتاب الاذان باب فضل السجود قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۱، صحیح مسلم
کتاب الایمان باب اثبات رؤیۃ المؤمنین الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۰۰

Fatawa Razawiyya, Volume 30

(Arabic Text): ...Paradise, then he will say, "And did anything except your father's sin cause you to be cast out from Paradise? I am not the one for this, but go to the children of Ibrahim, the Friend (Khalil) of Allah." He said: Ibrahim will say, "I am not the one for this; I was a friend from behind a veil. Go to Musa, whom Allah spoke to directly." He said: Then they will come to Musa, and he will say, "I am not the one for this; go to Isa, the Word of Allah and His Spirit." Then Isa will say, "I am not the one for this." Then they will come to Muhammad, and he will stand, and permission will be given to him (as per the Hadith). This is a Hadith from Muslim^1. And according to the rest (of the narrations): When Allah gathers the first and the last, and judges between them and finishes the judgment, the believers will say, "Our Lord has judged between us and finished the judgment." The believers will say, "Who will intercede for us with our Lord?" They will say, "Our Lord has judged between us and finished the judgment. Stand up and intercede for us with our Lord. Go to Noah" (and he continued the Hadith until he said): Then Isa (Jesus) will say, "I shall point you towards the Arabian, the Unlettered Prophet." So they will come to me, and Allah will permit me to stand before Him. As I stand, such a fragrance will spread that no mind has ever smelled before, until I present myself before my Lord. He will accept my intercession and fill me with light from the hair on my head to my toenails.

Footnote: 1 Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab Ithbat al-Shafa'ah, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/112

Page 230 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

(अरबी पाठ): ...जन्नत, फिर वह कहेंगे, "क्या तुम्हारे पिता की गलती के अलावा किसी चीज़ ने तुम्हें जन्नत से निकाला? मैं इस काम के लायक नहीं हूँ, बल्कि इब्राहीम (खलीलुल्लाह) की संतान के पास जाओ।" उन्होंने कहा: इब्राहीम कहेंगे, "मैं इस काम के लायक नहीं हूँ; मैं तो ओझल से दोस्त था। मूसा के पास जाओ, जिनसे अल्लाह ने सीधे बात की।" उन्होंने कहा: फिर वे मूसा के पास आएंगे, और वह कहेंगे, "मैं इस काम के लायक नहीं हूँ; ईसा के पास जाओ, जो अल्लाह का कलमा और उसकी रूह हैं।" फिर ईसा कहेंगे, "मैं इस काम के लायक नहीं हूँ।" फिर वे मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आएंगे, और वह खड़े होंगे, और उन्हें अनुमति दी जाएगी (हदीस के अनुसार)। यह मुस्लिम^1 की एक हदीस है। और बाकियों के अनुसार: जब अल्लाह पहले और आखिरी लोगों को इकट्ठा करेगा, और उनके बीच फैसला करेगा और फैसला पूरा कर लेगा, तो मोमिन कहेंगे, "हमारे रब ने हमारे बीच फैसला कर दिया है और फैसला पूरा कर लिया है।" मोमिन कहेंगे, "हमारे लिए हमारे रब से कौन शफ़ाअत (सिफारिश) करेगा?" वे कहेंगे, "हमारे रब ने फैसला कर दिया है और फैसला पूरा कर लिया है। उठो और हमारे लिए हमारे रब से शफ़ाअत करो। नूह के पास जाओ" (और उन्होंने हदीस को जारी रखा यहाँ तक कि कहा): फिर ईसा कहेंगे, "मैं तुम्हें उस अरबी, उम्मी नबी (अनपढ़ नबी) की तरफ रास्ता बताता हूँ।" तो वे मेरे पास आएंगे, और अल्लाह मुझे अपने सामने खड़े होने की अनुमति देगा। जैसे ही मैं खड़ा होऊँगा, ऐसी खुशबू महकेगी जो आज तक किसी दिमाग ने नहीं सूंघी होगी, यहाँ तक कि मैं अपने रब के सामने हाजिर हूँगा। वह मेरी शफ़ाअत स्वीकार करेगा और मुझे मेरे सर के बालों से लेकर पैरों के नाखून तक नूर (रोशनी) से भर देगा।

पाद टिप्पणी: 1 सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब इसबात अल-शफ़ाअह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/112

पृष्ठ 230 का 772

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

(عربی عبارت): الجنة فيقول وهل اخرجكم من الجنة الا خطيئة ابيكم لست بصاحب ذلك ولكن اذهبوا الى بني ابراهيم خليل الله قال فيقول ابراهيم لست بصاحب ذلك انام كنت خليلا من وراء وراء اعمدوا الى موسى الذى كلمه الله تكليماً قال فيأتون موسى فيقول لست بصاحب ذلك اذهبوا الى عيسى كلمة الله و روحه فيقول عيسى لست بصاحب ذلك فيأتون محمدا فيقوم فيؤذن له الحديث، هذا حديث مسلم 1 و عند الباقين اذا جمع الله الاولين والآخرين و قضى بينهم وفرغ من القضاء يقول المؤمنون قد قضى بيننا ربنا وفرغ من القضاء يقول المومنون فمن يشفع لنا الى ربنا فيقولون قد قضى ربنا وفرغ من القضاء قم انت فاشفع لنا الى ربنا ائتوا نوحا (وساق الحديث الى ان قال) فياعيسى فيقول ادلكم على العربي الامي فيأتوني فيأذن الله لى ان اقوم اليه فيثور

(اردو ترجمہ): حاضر ہوں گے کہ ہمارا حساب ہوچکا آپ حق سبحانہ سے عرض کر کے ہمارے لئے جنت کا دروازہ کھلوادیجئے، آدم علیہ السلام عذر کریں گے اور فرمائیں گے میں اس کام کا نہیں تم نوح کے پاس جاؤ، وہ بھی انکار کر کے ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم کے پاس بھیجیں گے۔ وہ فرمائیں گے میں اس کام کا نہیں تم موسیٰ کلیم اللہ کے پاس جاؤ، وہ فرمائیں گے میں اس کام کا نہیں مگر تم عیسیٰ روح اللہ وکلمۃ اللہ کے پاس جاؤ وہ فرمائیں گے میں اس کام کا نہیں مگر تمہیں عرب والے نبی امی کی طرف راہ بتاتا ہوں۔ لوگ میری خدمت میں حاضر آئیں گے، اللہ تعالٰی مجھے اذن دے گا، میرے کھڑے ہوتے ہی وہ خوشبو مہکے گی جو آج تک کسی دماغ نے نہ سونگھی ہو گی، یہاں تک کہ میں اپنے رب کے پاس حاضر ہوں گا، وہ میری شفاعت قبول فرمائے گا اور میرے سر کے بالوں سے پاؤں کے ناخن تک نور کردے گا۔

حاشیہ: 1 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۱۲

Fatawa Razawiya Volume 30

[Arabic Box 1]: "My assembly has the best fragrance anyone has ever smelled until my Lord came, and He gave me health and made for me a light from the hair of my head to the nails of my feet." 1 —

Thirty-sixth Pronouncement (36): Tabarani in Mu'jam al-Awsat with a good (hasan) chain, and Daraqutni and Ibn al-Najjar relate from the Commander of the Faithful Umar Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him), that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Box 2]: "Paradise is forbidden for the Prophets until I enter it, and it is forbidden for the nations until my Ummah enters it."

[Urdu text in Box 2]: Paradise is forbidden for the Prophets until I enter it, and it is forbidden for the nations until my Ummah enters it.

Similarly, Tabarani narrated from Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). Thirty-seventh Pronouncement (37): Ishaq ibn Rahawayh in his Musnad and Ibn Abi Shaybah in his Musannaf relate from Imam Makhul, a Tabi'i, that the Commander of the Faithful Umar (may Allah be pleased with him) had some dealings with a Jew. He said to him: "By Him Who granted excellence to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) over all mankind, I will not let you go." The Jew took an oath and denied the absolute superiority of the Prophet. The Commander of the Faithful slapped him. The Jew came to the court of the Prophet to complain. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded the Commander of the Faithful, "You have slapped him, so make him satisfied (reconcile with him)," and addressing the Jew, he said:

[Footnotes]: 1 Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on the specialty of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) regarding Al-Maqam al-Mahmud, Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat, India 2/222; Al-Durr al-Manthur citing al-Tabarani, Ibn Abi Hatim, and Ibn Mardawayh under verse 14/22, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 5/17; Kanz al-Ummal citing al-Tabarani, Ibn Abi Hatim, and Ibn Mardawayh Hadith 3999, Muassasah al-Risalah, Beirut 2/67 and 2. 2 Al-Mu'jam al-Awsat Hadith 946, Maktabah al-Maarif, Riyadh 1/513 and 514.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[अरबी बॉक्स 1]: "मेरी सभा में सबसे अच्छी खुशबू थी जो किसी ने कभी सूंघी हो, यहाँ तक कि मेरा रब आया, और उसने मुझे स्वस्थ किया और मेरे लिए मेरे सिर के बालों से लेकर मेरे पैरों के नाखूनों तक एक नूर बना दिया।" 1 —

छत्तीसवां इरशाद (36): तबरानी ने मुअजम अल-औसत में सनद ए हसन के साथ, और दारकुतनी और इब्न अल-नज्जर ने अमीरुल मोमिनीन उमर फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 2]: "जन्नत पैगंबरों पर हराम है जब तक कि मैं इसमें दाखिल न हो जाऊं और उम्मतों पर हराम है जब तक कि मेरी उम्मत दाखिल न हो जाए।"

[बॉक्स 2 में उर्दू पाठ]: जन्नत पैगंबरों पर हराम है जब तक कि मैं इसमें दाखिल न हूँ, और उम्मतों पर हराम है जब तक मेरी उम्मत दाखिल न हो।

इसी तरह तबरानी ने अब्दुल्लाह इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की। सैंतीसवां इरशाद (37): इसहाक बिन राहविया ने अपनी मसनद में और इब्न अबी शैबा ने मुसन्निफ में इमाम मखूल ताबई से रिवायत की है कि अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का एक यहूदी पर कुछ बकाया था। उन्होंने उससे कहा: "उसकी कसम जिसने मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को तमाम इंसानों पर फजीलत बख्शी, मैं तुझे नहीं छोड़ूंगा।" यहूदी ने कसम खाकर हुज़ूर की मुतलक अफ़ज़लियत का इनकार किया। अमीरुल मोमिनीन ने उसे एक तमाचा मारा। यहूदी नालिशी होकर बारगाहे रिसालत में आया। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अमीरुल मोमिनीन को हुक्म दिया कि तुमने इसे थप्पड़ मारा है, इसे राज़ी कर लो, और यहूदी की तरफ मुखातिब होकर फरमाया:

[पाद-टिप्पणियाँ]: 1 अल-खसाइस अल-कुबरा, बाब ए इख्तिसास सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बिल मकाम अल-महमूद, मरकज़ ए अहले सुन्नत गुजरात इंडिया 2/222; अल-दुरुल मन्सूर बा-हवाला अत-तबरानी, इब्न अबी हातिम और इब्न मरदूया ज़ेरे आयत 14/22, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी बैरुत 5/17; कंज़ुल उम्माल बा-हवाला अत-तबरानी, इब्न अबी हातिम और इब्न मरदूया हदीस 3999, मुअस्ससतुल रिसाला बैरुत 2/67 और 2। 2 अल-मुअजम अल-औसत हदीस 946, मकतबतुल मआरिफ रियाज़ 1/513 और 514।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

[عربی خانہ ۱]: مجلسی من اطیب ریح شمّھا احد قط حتی اتٰی ربی فیشفنی ویجعل لی نور امن شعری اٰسی الٰی ظفر قدمی 1 —

ارشاد سی و ششم (۳۶): طبرانی معجم اوسط میں بسند حسن اور دار قطنی وابن النجار امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی ، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[عربی خانہ ۲]: الجنہ حرّمت علی الانبیاء حتی ادخلھا وحرمت علی الامم حتی تدخلھا امتی 2۔

[خانہ ۲ میں اردو متن]: جنت پیغمبروں پر حرام ہے جب تک میں اس میں داخل نہ ہوں، اور امتوں پر حرام ہے جب تک میری امت نہ داخل ہو۔

اسی طرح طبرانی نے عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی۔ ارشاد سی و ہفتم ۳۷: اسحق بن راھویہ اپنی مسند اور ابن ابی شیبۃ مصنف میں امام مکحول تابعی سے راوی، امیر المومنین عمر کا ایک یہودی پر کچھ آتا تھا اس سے فرمایا: قسم اس کی جس نے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو تمام بشر پر فضیلت بخشی، میں تجھے نہ چھوڑوں گا۔ یہودی نے قسم کھا کر حضور کی افضلیت مطلقہ کا انکار کیا۔ امیر المومنین نے اس کے طمانچہ مارا۔ یہودی نے بارگاہ رسالت میں نالشی آیا۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے امیر المومنین کو تو حکم دیا تم نے اس کو تھپڑ مارا ہے راضی کرلو، اور یہودی کی طرف مخاطب ہو کر فرمایا:

[حواشی]: 1 الخصائص الکبری باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بالمقام المحمود مرکز اہلسنت گجرات الہند ۲ / ۲۲۲، الدرالمنثور بحوالہ الطبرانی و ابن ابی حاتم وابن مردویہ تحت الایۃ ۱۴/

۲۲دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۷، کنز العمال بحوالہ الطبرانی وابن ابی حاتم وابن مردویہ حدیث ۳۹۹۹ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲ / ۶۷ و ۲ 2 المعجم الاوسط حدیث ۹۴۶ مکتبۃ المعارف ریاض ۱ / ۵۱۳ و ۵۱۴

صفحہ ۷۷۲ کا ۲۳۱

Fatawa Rizwia, Vol 30

[Arabic Column] Rather, O Jew! Adam is Safi-Allah (the chosen of Allah), Ibrahim is Khalil-Allah (the friend of Allah), Musa is Naji-Allah (the confidant of Allah), and Isa is Ruh-Allah (the spirit of Allah), and I am Habib-Allah (the beloved of Allah). Rather, O Jew! Allah Almighty named my Ummah with two of His names. Allah Almighty is 'As-Salam' (Peace) and He named my Ummah 'Muslimeen' (Muslims). Allah Almighty is 'Al-Mu'min' (The Giver of Faith) and He named my Ummah 'Mu'mineen' (Believers). Rather, O Jew! Paradise is forbidden for all Prophets until I enter it, and it is forbidden for all nations until my Ummah enters it.[1]

[Urdu Column] Rather, O Jew! Adam is Safi-Allah and Ibrahim is Khalil-Allah and Musa is Naji-Allah and Isa is Ruh-Allah, and I am Habib-Allah. Rather, O Jew! Allah Almighty has named my nation after two of His names. Allah Almighty is 'Salam' and He named my nation 'Muslims', Allah Almighty is 'Mu'min' and He named my nation 'Mu'mineen'. Rather, O Jew! Paradise is forbidden for all Prophets until I—it is forbidden for all Prophets until I go there. And it is forbidden for all nations until my nation enters.

38th Discourse: Reported from Abdullah bin Amr bin Aas (may Allah be pleased with them) by Ahmad, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, and Nasai, the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic Column] Ask Allah Almighty for 'Al-Wasilah' for me, for it is a rank in Paradise that is not fitting except for one servant among the servants of Allah, and I hope that I am that one. So, whoever asks for 'Al-Wasilah' for me, my intercession becomes incumbent for him.[2]

[Urdu Column] Ask Allah Almighty for 'Wasilah' for me, it is a station in Paradise that is not worthy for anyone except one servant. I hope that servant is me, so whoever asks for 'Wasilah' for me, my intercession will descend upon him.

In a short Hadith of Abu Huraira (may Allah be pleased with him), the companions asked: O Messenger of Allah! What is Wasilah?

Footnotes: 1. Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Fada'il, Hadith 31/793, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 6/331, 332. 2. Sahih Muslim, Kitab al-Salah, Bab al-Istihbab al-Qawl mithl qawl al-Mu'adhin etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/166; Sunan al-Tirmidhi, Abwab al-Manaqib, Hadith 3624, Dar al-Fikr Beirut 5/353, 354; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Salah, Bab ma yaqulu idha sami'a al-Mu'adhin, Aftab-e-Alam Press

Lahore 1/77; Sunan al-Nasai, Kitab al-Adhan, Bab al-Salatu 'ala an-Nabi Sallallahu alayhi wa sallam, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 1/110; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abdullah bin Amr bin Aas, al-Maktab al-Islami Beirut 2/168.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[अरबी स्तंभ] बल्कि ऐ यहूदी! आदम अल्लाह के चुने हुए (सफ़ी-अल्लाह) हैं, इब्राहिम अल्लाह के मित्र (खलील-अल्लाह) हैं, मूसा अल्लाह के राज़दार (नजी-अल्लाह) हैं, ईसा अल्लाह की रूह (रूह-अल्लाह) हैं, और मैं अल्लाह का प्रिय (हबीब-अल्लाह) हूँ। बल्कि ऐ यहूदी! अल्लाह तआला ने मेरी उम्मत का नाम अपने दो नामों पर रखा है। अल्लाह तआला 'अस्-सलाम' है और उसने मेरी उम्मत का नाम 'मुस्लिमीन' रखा, अल्लाह तआला 'अल-मोमिन' है और उसने मेरी उम्मत का नाम 'मोमिनीन' रखा। बल्कि ऐ यहूदी! जन्नत सभी नबियों पर हराम है जब तक कि मैं उसमें दाखिल न हो जाऊँ और यह सभी उम्मतों पर हराम है जब तक कि मेरी उम्मत दाखिल न हो जाए।[1]

[उर्दू स्तंभ] बल्कि ओ यहूदी! आदम सफ़ी-अल्लाह और इब्राहिम खलील-अल्लाह और मूसा नजी-अल्लाह और ईसा रूह-अल्लाह हैं, और मैं हबीब-अल्लाह हूँ। बल्कि ओ यहूदी! अल्लाह तआला ने अपने दो नामों पर मेरी उम्मत के नाम रखे। अल्लाह तआला सलाम है और मेरी उम्मत का नाम मुस्लिमीन रखा, अल्लाह तआला मोमिन है और मेरी उम्मत का नाम मोमिनीन रखा। बल्कि ओ यहूदी! बहिश्त सब नबियों पर हराम है यहाँ तक कि मैं सब नबियों पर हराम है यहाँ तक कि मैं तशरीफ़ ले जाऊँ। और सब उम्मतों पर हराम है यहाँ तक कि मेरी उम्मत दाखिल हो।

38 वां इरशाद: अहमद, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई अब्दुल्ला बिन अम्र बिन आस रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी हैं, हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[अरबी स्तंभ] अल्लाह तआला से मेरे लिए 'अल-वसीला' माँगो, क्योंकि यह जन्नत में एक ऐसा पद है जो अल्लाह के बंदों में से केवल एक बंदे के लिए उपयुक्त नहीं है (बल्कि केवल एक के लिए है), और मुझे आशा है कि वह बंदा मैं ही हूँ। तो जो कोई मेरे लिए वसीला माँगेगा, उसके लिए मेरी शफ़ाअत वाजिब हो जाएगी।[2]

[उर्दू स्तंभ] अल्लाह तआला से मेरे लिए वसीला माँगो, वह जन्नत की एक मंज़िल है कि एक बंदे के सिवा किसी के शायान-ए-शान नहीं, मैं उम्मीद करता हूँ कि वह बंदा मैं ही हूँ, तो जो मेरे लिए वसीला माँगेगा उस पर मेरी शफ़ाअत उतरेगी।

अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की हदीस मुख़्तसर में है। सहाबा ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! वसीला

फ़ुटनोट्स: 1. अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शयबा, किताब अल-फ़ज़ाइल, हदीस 31/793, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरूत, 6/331, 332। 2. सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलाह, बाब अल-इस्तिहबाब अल-क़ौल मिस्ल क़ौल अल-मुअज़्ज़िन आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/166; सुनन अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-मनाक़िब, हदीस 3624, दार अल-फ़िक्र बेरूत 5/353, 354; सुनन अबी दाऊद, किताब अस-सलाह, बाब मा यक़ूलु इज़ा समि'अ अल-मुअज़्ज़िन, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 1/77; सुनन अन-नसाई, किताब अल-अज़ान, बाब अस-सलातु अलान-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची 1/110; मुसनद अहमद बिन हनबल अब्दुल्ला बिन अम्र बिन आस से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 2/168।

पृष्ठ 232 का 772

بل یا یھودی آدم صفی اللہ ابراھیم خلیل اللہ و موسی نجی اللہ و عیسٰی روح اللہ و انا حبیب اللہ بل یا یھودی تسمی اللہ باسمین سمی بھا امتی ھو السلام و سمی بھا امتی المسلمین و ھو المؤمن و سمی بھا امتی المؤمنین بل یا یھودی ان الجنۃ محرمۃ علی الانبیاء حتی ادخلھا و ھي محرمۃ علی الامم حتی تدخلھا امتی۔ 1 | بلکہ او یہودی ! آدم صفی اللہ اور ابراہیم خلیل اللہ اور موسیٰ نجی اللہ اور عیسٰی روح اللہ ہیں ، اور میں حبیب اللہ ہوں۔ بلکہ او یہودی ! اللہ تعالیٰ نے اپنے دو ناموں پر میری امت کے نام رکھے۔ اللہ تعالیٰ سلام ہے اور میری امت کا نام مسلمین رکھا ، اللہ تعالیٰ مومن ہے اور میری امت کا نام مومنین رکھا۔ بلکہ او یہودی ! بہشت سب نبیوں پر حرام ہے یہاں تک کہ میں سب نبیوں پر حرام ہے یہاں تک کہ میں تشریف لے جاؤں۔ اور سب امتوں پر حرام ہے یہاں تک کہ میری امت داخل ہو ۔

ارشاد سی و ہشتم 38: احمد ، مسلم، ابو داود، ترمذی، نسائی عبد اللہ بن عمرو بن عاص رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی ، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

سلوا اللہ تعالیٰ لی الوسیلۃ فانھا منزلۃ في الجنۃ لا تنبغی الا لعبد من عباد اللہ و ارجو ان اکون انا ھو، فمن سأل لی الوسیلۃ حلت علیہ الشفاعۃ۔ 2 | اللہ تعالیٰ سے میرے لئے وسیلہ مانگو ، وہ جنت کی ایک منزل ہے کہ ایک بندے کے سوا کسی کے شایان شان نہیں ، میں امید کرتا ہوں کہ وہ بندہ میں ہی ہوں ، تو جو میرے لئے وسیلہ مانگے گا اس پر میری شفاعت اترے گی۔

ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث مختصر میں ہے ۔ صحابہ نے عرض کی : یا رسول اللہ ! وسیلہ

1 المصنف لابن ابی شیبة کتاب الفضائل حدیث ۷۹۳/ ۳۱ دار الکتب العلمیة بیروت ۳۳۲،۳۳۱/۶ 2 صحیح مسلم کتاب الصلوٰة باب استحباب القول مثل قول المؤذن الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۶۶ ، سنن الترمذی ابواب المناقب حدیث ۳۶۲۴ دار الفکر بیروت ۵ / ۳۵۳،۳۵۴ ، سنن ابی داود کتاب الصلوٰة باب ما یقول اذا سمع المؤذن آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۷۷ ، سنن النسائی کتاب الاذان باب الصلوة علی النبی صلی الله علیہ وسلم نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱/ ۱۱۰ ، مسند احمد بن حنبل عن عبدالله بن عمرو بن عاص المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۱۶۸

Volume 30, Fatawa Ridawiyya

What is it? He said: "The highest level in Paradise will not be attained except by one person. I hope that I am he." [1] It is the highest of the levels of Paradise, which no one will attain except one man. I hope that I am that man. Scholars state that whatever God and His Messenger state with words of hope and expectation is certain to occur. Rather, some scholars have said: even in the speech of the saints, hope is for certainty. "Az-Zarqani mentioned it from the author of An-Nur, from some of his teachers, regarding the types of intercession of [Prophet] peace and blessings of Allah be upon him." [2] Az-Zarqani mentioned from the author of An-Nur, who narrated from some of his teachers, regarding the types of intercession of the Noble Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. (T) Thirty-ninth saying (39): Uthman bin Sa'id ad-Darami in the book "Ar-Radd 'ala al-Jahmiyyah" narrates from 'Ubadah bin as-Samit (may Allah be pleased with him), that the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Indeed, Allah will raise me on the Day of Resurrection to the highest chamber of the Gardens of Delight; there is none above me except the bearers of the Throne." [3] Allah Almighty will raise me on the Day of Judgment to the highest of the chambers of Jannat al-Na'im, such that above me will only be the Throne of God. Praise be to Allah, Lord of the worlds. Third Manifestation: Sayings of the Great Prophets and Noble Angels upon their Leader and upon them be Prayers and Peace. Fortieth saying (40): Ibn Jarir, Ibn Mardawayh, Ibn Abi Hatim, Bazzar, Abu Ya'la, and Bayhaqi via Abu al-Aliyah narrate from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) in a long Hadith of the Night Journey (Mi'raj), that the Prophets (peace be upon them) praised and glorified their Lord and delivered sermons on their exalted virtues. After everyone, the Luminous Presence, the Seal of the Prophets (peace and blessings of Allah be upon him), said:

1 Sunan al-Tirmidhi, Chapters of Virtues, Hadith 3632, Dar al-Fikr Beirut 5/353. 2 Sharh az-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah, Section on his Excellence (peace be upon him) through Intercession etc., Dar al-Ma'rifah Beirut 8/380. 3 Al-Khasa'is al-Kubra citing Kitab al-Radd 'ala al-Jahmiyyah, chapter on his specificity (peace be upon him) with Al-Kawthar etc., Markaz Ahle Sunnat 2/226.

क्या है? फ़रमाया: "जन्नत में सर्वोच्च पद केवल एक व्यक्ति को मिलेगा। मुझे आशा है कि वह मैं हूँ।" [1] यह जन्नत का सबसे ऊंचा दर्जा है जिसे केवल एक व्यक्ति पाएगा। मैं उम्मीद करता हूँ कि वह व्यक्ति मैं हूँ। विद्वान कहते हैं कि अल्लाह और उसके रसूल जिस बात को आशा और उम्मीद के शब्दों में बयान करें, वह निश्चित रूप से होने वाली है। बल्कि कुछ विद्वानों ने कहा है: औलिया (अल्लाह के मित्रों) के कलाम में भी 'उम्मीद' शब्द निश्चितता के लिए होता है। "अज़-ज़रकानी ने 'अन-नूर' के लेखक के माध्यम से उनके कुछ गुरुओं के हवाले से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शफ़ाअत (सिफ़ारिश) के प्रकारों में इसका उल्लेख किया है।" [2] ज़रकानी ने साहिब-ए-नूर से और उन्होंने अपने कुछ उस्तादों से नबी-ए-अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शफ़ाअत की श्रेणियों के बारे में इसमें ज़िक्र किया। (त) इरशाद 39: उस्मान बिन सईद दार्मी ने अपनी किताब 'अर-रद्द अलल जहमिया' में उबादा बिन सामित (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि हुज़ूर सैय्यद-उल-मुरसलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "बेशक अल्लाह मुझे कयामत के दिन जन्नत-ए-नईम के सबसे ऊंचे कमरे (ग़ुर्फ़े) में बुलंद फरमाएगा, जिसके ऊपर केवल अर्श उठाने वाले (फ़रिश्ते) होंगे।" [3] अल्लाह तआला मुझे कयामत के दिन जन्नतुल नईम के तमाम कमरों से ऊंचे कमरे में बुलंद फरमाएगा कि मेरे ऊपर सिर्फ खुदा का अर्श होगा, और तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है। तीसरा जलवा: महान नबियों और प्रतिष्ठित फ़रिश्तों के इरशादात, उनके सरदार और उन सब पर दरूद और सलाम हो। इरशाद 40: इब्न जरीर, इब्न मरदुवैह, इब्न अबी हातिम, बज़्ज़ार, अबू याला और बैहक़ी ने अबू अल-आलिया के माध्यम से हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मेराज की एक लंबी हदीस में रिवायत की है कि नबियों (अलैहिमुस्सलाम) ने अपने रब की हम्द-ओ-सना (प्रशंसा) की और अपने महान गुणों पर खुत्बे पढ़े। उन सबके बाद हुज़ूर पुरनूर ख़ातिम-उल-नबिय्यीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

1 सुनन अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-मनाकिब, हदीस 3632, दार अल-फ़िक्र बेरुत 5/353। 2 शरह अज़-ज़रकानी अलल मवाहब अल-लदुन्निया, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शफ़ाअत के ज़रिए श्रेष्ठता आदि, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत 8/380। 3 अल-ख़साइस अल-कुबरा, किताब 'अर-रद्द अलल जहमिया' के हवाले से, बाब: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हौज़-ए-कौसर के साथ विशेष होना आदि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत 2/226।

کیا ہے؟ فرمایا: اعلی درجة في الجنة لا ینالها الا واحد ارجو ان اکون هو ۱۔ بلند ترین درجاتِ جنت ہے جسے نہ پائے گا مگر ایک مرد۔ امید کرتا ہوں کہ وہ مرد میں ہوں۔ علماء فرماتے ہیں خدا اور رسول جس بات کو بکلہ امید و ترجی بیان فرمائیں وہ یقینی الوقوع ہے۔ بلکہ بعض علماء نے فرمایا: کلام اولیاء میں بھی رجاء تحقیق ہی کے لیے ہے۔ ذکرہ الزرقانی ۲ عن صاحب النور بعض شیوخه في اقسام شفاعة صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم۔ زرقانی نے صاحبِ نور سے انہوں نے اپنے بعض شیوخ سے نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شفاعت کی اقسام کے بارے میں اس میں ذکر کیا۔(ت)

ارشاد سی و نہم ۳۹: عثمان بن سعید دارمی کتاب الرد علی الجہمیۃ میں عبادہ بن صامت رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان اللہ رفعني یوم القیامة في اعلی غرفة من جنات النعیم لیس فوقي الا حملة العرش ۳۔ اللہ تعالٰی نے مجھے روزِ قیامت جنتِ النعیم کے سب غرفوں سے اعلٰی غرفوں میں بلند فرمائے گا کہ مجھ سے اوپر بس خدا کا عرش ہوگا، والحمد للہ رب العالمین۔ جلوہ سوم ارشادات انبیائے عظام و ملائکہ کرام علی سیدہم و علیہم الصلوۃ والسلام ارشاد چہلم ۴۰: ابن جریر، ابن مردویہ، ابن ابی حاتم، بزار، ابو یعلٰی، بیہقی بطریق ابوالعالیہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے معراج کی حدیث طویل میں راوی، انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام نے اپنے رب کی حمد و ثناء کی اور اپنے فضائل جلیلہ کے خطبے پڑھے۔ سب کے بعد حضور پر نور خاتم النبیین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

۱ سنن الترمذی ابواب المناقب حدیث ۳۶۳۲ دار الفکر بیروت ۵/ ۳۵۳ ۲ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ تفضیلہ صلی اللہ علیہ وسلم بالشفاعۃ الخ دار المعرفہ بیروت ۸/ ۳۸۰ ۳ الخصائص

الکبریٰ بحوالہ کتاب الرد علی الجہمیہ باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بالکوثر الخ مرکز اہلسنت ۲/ ۲۲۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

Arabic Text

All of them praised their Lord, and I am praising my Lord. All praise belongs to Allah who sent me as a mercy to the worlds and as a bringer of good tidings and a warner to all of mankind. He revealed the Criterion (Quran) to me, in which is an explanation for everything, and He made my Ummah (community) the best community brought forth for mankind, and He made my Ummah a middle community, and He made my Ummah the first and the last. He expanded my chest for me, removed my burden from me, exalted my mention for me, and made me the opener and the sealer.

Urdu Translation

All of you praised your Lord, and now I praise my Lord. Praise be to the God who sent me as a mercy for the whole world and made me the Messenger for all people, giving good tidings and warning. He sent down the Quran to me, and in it is a clear explanation of everything. My Ummah is better than all other Ummahs and a just Ummah, and although it is last in time, it is foremost in status. He expanded my chest for me and removed my burden from me. He exalted my mention for me and made me the opener of the door of prophethood and the seal of the era of prophethood.

When the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) finished this magnificent sermon, Prophet Ibrahim (peace and blessings be upon him) said to the other Prophets: "By this, Muhammad is the most excellent among you." This is why Muhammad (peace and blessings be upon him) became more excellent than you. (Then when the Prophet met his Lord, the Lord Blessed and Exalted said: "Ask! What do you want to ask?") The Prophet mentioned the virtues of other Prophets, saying You gave them these honors; the Almighty, the Sublime, then stated the most high and noble virtues of the Prophet, saying that I have bestowed all this upon you. After narrating this event, the Prophet (peace and blessings be upon him) stated: "My Lord made me more excellent." He then described his own great virtues and characteristics. This hadith is two pages long.

Twenty-first Narration (21): Hakim in 'Kitab al-Kuna', Tabarani in 'Al-Awsat', and Bayhaqi and Abu Nu'aym in 'Dala'il al-Nubuwwah', as well as Ibn 'Asakir, Daylami, and Ibn Bilal narrate from the Mother of the Believers, Siddiqah (Aisha) (may Allah be pleased with her), that the Leader of the Messengers (peace and blessings be upon him) says:

1. Jami' al-Bayan (Tafsir ibn Jarir) under the verse 1/71, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 15/13-15; Dala'il al-Nubuwwah by Bayhaqi, chapter on the evidence that the Prophet (pbuh) was taken up to the heavens, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/400 to 403; Al-Durr al-Manthur citing Ibn Marduwayh and Ibn Abi Hatim etc. under the verse 1/71, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/671 to 676; Al-Khasa'is al-Kubra citing Ibn Jarir, Ibn Abi Hatim, Ibn Marduwayh, Abu Ya'la and Bayhaqi, chapter on his specificities regarding the Isra', 1/173 to 175.

फतावा रज़विया जिल्द 30

अरबी पाठ

उन सब ने अपने रब की प्रशंसा की और मैं अपने रब की प्रशंसा करता हूँ। सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसने मुझे संसार के लिए दया बनाकर और पूरी मानवता के लिए खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा। उसने मुझ पर कुरान (फुरकान) उतारा जिसमें हर चीज का स्पष्ट विवरण है, और मेरी उम्मत को लोगों के लिए निकाली गई सबसे अच्छी उम्मत बनाया, और मेरी उम्मत को एक न्यायप्रिय उम्मत बनाया, और मेरी उम्मत को ही पहला और अंतिम बनाया। उसने मेरे लिए मेरा सीना खोल दिया, मुझ पर से मेरा बोझ उतार दिया, मेरे लिए मेरा जिक्र बुलंद किया और मुझे शुरुआत करने वाला और मुहर (अंतिम) बनाया।

उर्दू अनुवाद

तुम सब ने अपने रब की प्रशंसा की और अब मैं अपने रब की प्रशंसा करता हूँ। प्रशंसा उस ईश्वर के लिए है जिसने मुझे पूरी दुनिया के लिए दया भेजा और सभी लोगों का रसूल बनाया जो खुशखबरी देता है और डराता है। और मुझ पर कुरान उतारा और उसमें हर चीज का स्पष्ट वर्णन है, और मेरी उम्मत सभी उम्मतों से बेहतर और न्यायप्रिय उम्मत है, और समय में बाद में आने वाली लेकिन पद में सबसे आगे है। और मेरे लिए मेरा सीना खोल दिया, और मुझसे मेरा बोझ उतार लिया। और मेरे लिए मेरा नाम बुलंद फरमाया। और मुझे रिसालत के दरवाजे को खोलने वाला और नबूवत के दौर को खत्म करने वाला (अंतिम नबी) बनाया।

जब हुजूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इस महान खुतबे (भाषण) से फारिग हुए, तो हजरत इब्राहीम अलैहिस्सलाम ने अन्य अंबिया (पैगंबरों) से फरमाया: "इस वजह से मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तुम सब से श्रेष्ठ हैं।" इसी कारण मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम आप सब से श्रेष्ठ हुए। (फिर जब हुजूर अपने रब से मिले, तो रब तबारक व ताला ने फरमाया: "माँगो! क्या माँगते हो?") हुजूर ने अन्य पैगंबरों के गुणों का वर्णन किया कि आपने उन्हें ये चमत्कार दिए; तो हक जल्ल व अला (अल्लाह) ने हुजूर के सबसे ऊंचे और महान गुणों का वर्णन फरमाया कि मैंने तुम्हें यह सब दिया। हुजूर ने इस घटना को बयान करने के बाद फरमाया: "मेरे रब ने मुझे श्रेष्ठ बनाया।" और अपने महान गुणों और विशेषताओं का वर्णन किया। यह हदीस दो पन्नों लंबी है।

इक्कीसवीं हदीस (21): हाकिम ने 'किताब अल-कुना' में, तबरानी ने 'अल-औसत' में, और बैहकी और अबू नुएम ने 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में, और इब्न असाकिर, दैलमी और इब्न बिलाल ने उम्मुल

मोमिनीन सिद्दीका (आयशा) रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत की है कि हुजूर सैयद अल-मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

---

1. जामिअुल बयान (तफ़सीर इब्न जरीर) आयत 1/71 के तहत, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत 15/13-15; दलाइल अल-नुबुव्वह बैहकी द्वारा, अध्याय उस प्रमाण पर कि नबी (स.अ.व.) को आसमानों पर ले जाया गया आदि, दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्या बेरुत 2/400 से 403; अल-दुर्र अल-मन्सूर इब्न मरदूयह और इब्न अबी हातिम आदि के हवाले से आयत 1/71 के तहत, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/671 से 676; अल-खसाइस अल-कुबरा इब्न जरीर, इब्न अबी हातिम, इब्न मरदूयह, अबू याला और बैहकी के हवाले से, इसरा (मेराज) से संबंधित उनकी विशिष्टताओं का अध्याय, 1/173 से 175।

पृष्ठ 234/772

عربی متن	اردو ترجمہ
کلھم اثنی علی ربہ وانی مثن علی ربی الحمد للہ الذی ارسلنی رحمۃ للعالمین وکافۃ للناس بشیرا و نذیرا وانزل علی الفرقان فیہ تبیان لکل شیئ و جعل امتی خیر امۃ اخرجت للناس و جعل امتی امۃ وسطا و جعل امتی ھم الاولون والاخرون و شرح لی صدری ووضع عنی وزری ورفع لی ذکری و جعلنی فاتحا و خاتما۔	تم سب نے اپنے رب کی ثناء کی اور اب میں اپنے رب کی ثناء کرتا ہوں۔ حمد اس خدا کو جس نے مجھے تمام جہان کے لئے رحمت بھیجا اور کافہ ناس کا رسول بنایا خوشخبری دیتا اور ڈر سناتا، اور مجھ پر قرآن اتارا اور اس میں ہر چیز کا روشن بیان ہے، اور میری امت سب امتوں سے بہتر اور امت عادل، اور زمانہ میں مؤخر اور مرتبہ میں مقدم کی۔ اور میرے لئے میرا سینہ کھول دیا، اور مجھ سے میرا بوجھ اتار لیا۔ اور میرے لئے میرا ذکر بلند فرمایا۔ اور مجھے فاتح باب رسالت و خاتم دور نبوت کیا۔

جب حضور اقدس خطبہ جلیلہ سے فارغ ہوئے ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم نے حضرات انبیاء سے فرمایا: بھذا افضلکم محمدا اسی لئے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تم سے افضل ہوئے (پھر جب حضور اپنے رب سے ملے رب تبارک و تعالیٰ نے فرمایا : سل مانگ کیا مانگتا ہے ؟) حضور نے انبیاء کے فضائل عرض کئے کہ تو نے انہیں یہ کرامتیں دیں، حق جل وعلا نے حضور کے فضائل اعلیٰ واشرف ارشاد فرمائے کہ تمہیں یہ کچھ بخشا۔ حضور نے یہ واقعہ بیان فرما کر ارشاد فرمایا: فضلنی ربی۱ مجھے میرے رب نے افضل کیا۔ اور اپنے فضائل وخصائص عظیمہ بیان فرمائے۔ یہ حدیث دو ورق طویل میں ہے۔ ارشاد چہل ویکم ۲: حاکم کتاب الکنی اور طبرانی اوسط اور بیہقی

وابونعیم دلائل النبوۃ میں، اور ابن عسا کر ودیلمی وابن بلال ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

---

۱ جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت الآیۃ ۱/۷۱ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱۵/ ۱۳ ۱۵ ، دلائل النبوۃ للبیہقی باب الدلیل علی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم عرج بہ الی السماء الخ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۴۰۰ تا ۴۰۳، الدرالمنثور بحوالہ ابن مردویہ و ابن ابی حاتم وغیرہما تحت الآیۃ ۱/۷۱ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۶۷۱ تا ۶۷۶، الخصائص الکبری بحوالہ ابن جریر و ابن ابی حاتم وابن مردویہ وابو یعلی والبیہقی باب خصوصیتہ باسراء الخ ۱ / ۱۷۳ تا ۱۷۵

Fatawa Razawiya, Volume 30

Arabic Text: Gabriel said to me: I have traversed the earth, its East and its West, and I have not found a man superior to Muhammad, nor have I found a family lineage superior to the Banu Hashim.

Urdu Translation: Gabriel submitted to me: I have seen the entire earth, east to west, upside down, and I have found no one superior to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), nor have I seen any family better than the Banu Hashim.

Imam Ibn Hajar al-Asqalani states: The lights of authenticity are reflecting on the corners of this text. It is quoted in Al-Mawahib. (This has been quoted in Mawahib - T)

42nd Discourse: Abu Nu'aym in 'Kitab al-Ma'rifa', and Ibn Asakir narrating from Abdullah bin Ghanam: We were present in the noble service of the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him). Suddenly a cloud appeared, and the radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him and his family) said:

Arabic Text: An angel greeted me and then said to me: I have continuously asked permission from my Lord to meet you until it was this time he granted me permission. And I give you glad tidings that there is no one more honored by Allah than you.

Urdu Translation: After greeting me, an angel submitted: For a long time I was seeking permission from my Lord to kiss your feet, until now He has granted permission. I give you the good news that no one is dearer to Allah Almighty than your presence.

43rd Discourse: Imam Abu Zakariyya Yahya bin A'idh narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), that Hazrat Amina (may Allah be pleased with her) states regarding the incident of the holy birth: "I saw three individuals..."

Footnotes: 1 Al-Mu'jam al-Awsat Hadith 1762, Maktabat al-Ma'arif Riyadh 7 / 155; Al-Mawahib al-Ladunniyyah, with reference to Abu Nu'aym, Tahaarat Nasabihi min al-Sifaah, Al-Maktab al-Islami Beirut 1 / 87-88; Dala'il al-Nubuwwah, Chapter on Mentioning the Honor of the Messenger of Allah (PBUH) and his Lineage, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 1 / 176; Al-Khasa'is al-Kubra, with reference to al-Bayhaqi, al-Tabarani, and Ibn Asakir, Chapter on his (PBUH) Speciality in the Purity of Lineage

etc., Markaz-e-Ahlesunnat 2 / 38; Al-Firdous bi Ma'thoor al-Khitaab Hadith 2516, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 3 / 187; Fayd al-Qadeer Sharh al-Jami' al-Sagheer under Hadith 2704, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 4 / 654-655. 2 Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Purity of his lineage from illegitimacy, Al-Maktab al-Islami Beirut 1 / 88. 3 Al-Jami' al-Sagheer, with reference to Ibn Asakir Hadith 3698, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2 / 289.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

अरबी पाठ: जिब्रील ने मुझसे कहा: मैंने पृथ्वी के पूर्व और पश्चिम को छान मारा है, और मैंने मुहम्मद से श्रेष्ठ किसी व्यक्ति को नहीं पाया, और न ही मैंने बनू हाशिम से श्रेष्ठ किसी खानदान को पाया।

उर्दू अनुवाद: जिब्रील ने मुझसे अर्ज़ की: मैंने पूरब-पश्चिम सारी ज़मीन उलट-पलट कर देखी, किसी शख़्स को मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से अफ़ज़ल न पाया, न कोई खानदान बनी हाशिम से बेहतर नज़र आया।

इमाम इब्न हजर असकलानी फरमाते हैं: इस पाठ के कोनों पर सत्यता की किरणें चमक रही हैं। इसे अल-मवाहिब में उद्धृत किया गया है। (इसे मवाहिब में उद्धृत किया गया है - टी)

42वां इर्शाद: अबू नुऐम ने 'किताब अल-मआरिफ़ा' में, और इब्न असाकिर ने अब्दुल्ला बिन ग़नम से रिवायत की: हम सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर थे, अचानक एक बादल आया, हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी पाठ: एक फ़रिश्ते ने मुझे सलाम किया और फिर मुझसे कहा: मैं अपने रब से आपसे मिलने की इजाज़त लगातार माँगता रहा, यहाँ तक कि अब उसने मुझे इजाज़त दी। और मैं आपको खुशखबरी देता हूँ कि अल्लाह के नज़दीक आपसे बढ़कर कोई सम्मानित नहीं है।

उर्दू अनुवाद: मुझसे एक फ़रिश्ते ने सलाम के बाद अर्ज़ की: मुद्दत से मैं अपने रब से क़दमबोसी हुज़ूर की इजाज़त माँगता था यहाँ तक कि अब उसने इज़्न दिया, मैं हुज़ूर को मुज़्दा (खुशखबरी) देता हूँ कि अल्लाह तआला को हुज़ूर से ज़्यादा कोई अज़ीज़ नहीं।

43वां इर्शाद: इमाम अबू ज़कारिया याह्या बिन आइद हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत करते हैं, हज़रत आमिना (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) विलादत-ए-अकदस के क़िस्से में फ़रमाती हैं: मुझे तीन शख़्स नज़र आए...

पाद टिप्पणियाँ: 1 अल-मुअजम अल-औसत हदीस 1762, मकतबत अल-मआरिफ़ रियाद 7 / 155; अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अबू नुऐम के हवाले से, तहारत नसबीही मिन अल-सिफ़ाह, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1 / 87-88; दलाएल उन-नुबुव्वह, रसूलुल्लाह (स.) के सम्मान और उनके वंश के उल्लेख का अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरूत 1 / 176; अल-ख़साइस अल-कुबरा, अल-बैहकी, अल-तबरानी और इब्न असाकिर के हवाले से, वंश की पवित्रता में उनकी

(स.) विशेषता का अध्याय आदि, मरकज़-ए-अहलेसुन्नत 2 / 38; अल-फिरदौस बि माथूर अल-खिताब हदीस 2516, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरूत 3 / 187; फ़ैज़ अल-क़दीर शरह अल-जामि अल-सगीर हदीस 2704 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरूत 4 / 654-655। 2 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, तहारत नसबीही मिन अल-सिफ़ाह, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1 / 88। 3 अल-जामि अल-सगीर, इब्न असाकिर के हवाले से हदीस 3698, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरूत 2 / 289।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

قال لی جبریل قلبت الارض مشارقها ومغاربها فلم اجد رجلا افضل من محمد ولم اجد بنی اب افضل من بنی هاشم[1]

جبریل نے مجھ سے عرض کی: میں نے پورب پچھم ساری زمین الٹ پلٹ کر دیکھی کوئی شخص محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے افضل نہ پایا، نہ کوئی خاندان بنی ہاشم سے بہتر نظر آیا۔

امام ابن حجر عسقلانی فرماتے ہیں: صحت کے انوار اس متن کے گوشوں پر جھلک رہے ہیں، نقله في المواهب[2] -(اس کو مواہب میں نقل کیا ہے -ت)

ارشاد چہل ودوم[3]: ابونعیم کتاب المعرفہ میں، اور ابن عساکر عبداللہ بن غنم سے راوی، ہم خدمت اقدس حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر تھے، ناگاہ ایک ابر آیا، حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا:

سلِّم علی ملك ثم قال لی لم ازل استأذن ربی فی لقائك حتی کان هذا او ان اذن لی وانی ابشرك انه لیس احد اکرم علی الله منك[3]۔

مجھ سے ایک فرشتہ نے سلام کے بعد عرض کی: مدت سے میں اپنے رب سے قدمبوسی حضور کی اجازت مانگتا تھا یہاں تک کہ اب اس نے اذن دیا، میں حضور کو مژدہ دیتا ہوں کہ اللہ تعالیٰ کو حضور سے زیادہ کوئی عزیز نہیں۔

ارشاد چہل و سوم[3]: امام ابوزکریا یحییٰ بن عائذ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، حضرت آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا قصہ ولادت اقدس میں فرماتی ہیں: مجھے تین شخص نظر آئے

حواشی: 1 المعجم الاوسط حدیث ۱۷۶۲ مکتبۃ المعارف ریاض ۷ / ۱۵۵، المواھب اللدنیہ بحوالہ ابی نعیم طھارۃ نسبہ من السفاح المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۸۷ و ۸۸ ، دلائل النبوۃ باب ذکر شرف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ونسبہ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۱۷۶، الخصائص الکبری بحوالہ البیہقی والطبرانی و ابن عساکر باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بطہارۃ نسبہ الخ مرکز اہلسنت ۲ / ۳۸، الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۲۵۱۶ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۳ / ۱۸۷، فیض القدیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث ۲۷۰۴ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۴ / ۶۵۴ و ۶۵۵ 2 المواھب اللدنیہ طھارۃ نسبہ من السفاح المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۸۸ 3 الجامع الصغیر بحوالہ ابن عساکر حدیث ۳۶۹۸ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۲۸۹

Fatawa Razawiyya Volume 30

As if the sun rose from their faces, one of them picked up the Prophet (peace be upon him) and hid him within his wings for a moment and whispered something into his sacred ear that I could not understand. I only heard this much, which I present:

[Arabic]: "Rejoice, O Muhammad! No knowledge of any Prophet remains except that it has been given to you. So you are the most knowledgeable of them and the bravest at heart. With you are the keys of victory. You have been clothed with awe and dread; no one hears your name but his heart trembles and is filled with fear, even if he has not seen you, O Vicegerent of Allah!"

[Urdu Translation]: O Muhammad! Good tidings to you that no knowledge of any prophet remained which has not been granted to your presence. Thus, you are superior to all of them in knowledge and excelling in courage. The keys of help and victory are with you. You have been adorned with the robe of majesty and awe; whoever hears your holy name will be struck with fear and his heart will tremble, even if he has not seen you, O Vicegerent of Allah!.

Ibn Abbas (may Allah be pleased with him) says:

[Arabic]: "That was Ridwan, the keeper of Paradise." [Urdu]: This was Ridwan, the warden of Paradise, peace be upon him.

Forty-fourth narration 2: Ahmad, Tirmidhi, Abd bin Humaid, Ibn Mardawayh, Bayhaqi, and Abu Nu'aym narrate from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him), and Bazzar narrates from the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor his face) in a 'mawquf' (suspended) form, and Ibn Sa'd from Abdullah bin Abbas, and the Mother of the Believers Siddiqa, and the Mother of the Believers Umm Salama, and Umm Hani bint Abi Talib (may Allah be pleased with them), all narrating 'marfu'an' (directly attributed to the Prophet) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). On the night of the Ascension (Isra), when the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wanted to mount the Buraq, it hesitated. Gabriel (peace be upon him) said: "Do you do this to Muhammad?" 2 (And in the 'marfu' report...)

1. Al-Khasa'is al-Kubra, with reference to Abu Zakariyya Yahya bin A'idh, chapter on miracles and characteristics that appeared on the night of his birth (peace be upon him), Markaz-e-Ahle-Sunnat Barakat-e-Raza Gujarat, India, 1/29.

2. Sunan al-Tirmidhi, Chapters of Exegesis, Chapter of Surah Bani Isra'il, Hadith 3132, Dar al-Fikr Beirut, 5/90; Al-Durr al-Manthur with reference to Ahmad, Abd bin Humaid, Tirmidhi, Ibn Mardawayh, Abu Nu'aym, and Baihaqi under the verse, 1/171, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/184; Al-Khasa'is al-Kubra, chapter on his specific characteristic of the Night Journey (peace be upon him), Markaz-e-Ahle-Sunnat Barakat-e-Raza Gujarat, India, 1/156.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

मानो उनके चेहरों से सूरज उग रहा हो, उनमें से एक ने हुज़ूर को उठाकर एक घड़ी के लिए अपने पंखों में छिपा लिया और आपके पवित्र कान में कुछ कहा जो मेरी समझ में नहीं आया। मैंने बस इतना ही सुना जो अर्ज़ करता हूँ:

[अरबी]: "ऐ मुहम्मद! खुश हो जाइए! किसी भी नबी का कोई ऐसा ज्ञान बाकी नहीं रहा जो हुज़ूर को न मिला हो, तो हुज़ूर उन सबसे ज्ञान में अधिक और साहस में श्रेष्ठ हैं। जीत की चाबियाँ हुज़ूर के साथ हैं, हुज़ूर को रौब और दबदबे का लिबास पहनाया गया है; जो हुज़ूर का पवित्र नाम सुनेगा उसका दिल दहल जाएगा और डर से भर जाएगा, भले ही उसने हुज़ूर को न देखा हो, ऐ अल्लाह के नायब (प्रतिनिधि)!"

[उर्दू अनुवाद]: ऐ मुहम्मद! मज़्दा हो कि किसी नबी का कोई इल्म बाकी न रहा जो हुज़ूर को न मिला हो, तो हुज़ूर उन सब से इल्म में ज़ायद और शुजाअत में फ़ाइक़ हैं जो नुसरत की कुंजियां हुज़ूर के साथ हैं, हुज़ूर को रुअबो दब्दबे का जामा पहनाया है, जो हुज़ूर का नामे पाक सुनेगा उसका जी डर जाएगा और दिल सहम जाएगा अगरचे हुज़ूर को देखा न हो ऐ अल्लाह के नायब!।

इब्ने अब्बास फरमाते हैं:

[अरबी]: "वह जन्नत के दारोगा रिज़वान थे।" [उर्दू]: यह रिज़वान दारोग़ा-ए-जन्नत थे, अलैहिस्सलाम।

चवालीसवीं हदीस 2: अहमद, तिर्मिज़ी, अब्द बिन हुमैद, इब्ने मरदूया, बैहक़ी, अबू नुअैम हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से, और बज़ार हज़रत अमीरुल मोमिनीन अली कर्रमल्लाहु वज्हहु से 'मौक़ूफ़' तौर पर, और इब्ने सा'द अब्दुल्लाह बिन अब्बास और उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा और उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा और उम्मे हानी बिन्ते अबी तालिब रज़ियल्लाहु अन्हुन्ना से नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तरफ 'मरफ़ूअन' रिवायत करते हैं कि शबे इसरा (मेराज की रात) जब हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बुराक़ पर सवार होना चाहते थे, तो वह ठिठक गया। जिब्रील

अमीन अलैहिस्सलाम ने फरमाया: "क्या तुम मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ ऐसा करते हो?" 2 (और 'मरफ़ू' रिवायत में है...)

1. अल-ख़साइसुल कुबरा, बा-हवाला अबू ज़करिया यह्या बिन आइज़, बाब: जो हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की विलादत की रात मोजज़ात और ख़ुसूसीयात ज़ाहिर हुईं, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात, भारत 1/29।
2. सुनन तिर्मिज़ी, अबवाबुल तफ़सीर, बाब सूरह बनी इसराईल हदीस 3132, दारुल फिक्र बेरुत 5/90; अल-दुर्रुल मंसूर बा-हवाला अहमद व अब्द बिन हुमैद व तिर्मिज़ी व इब्ने मरदूया व अबू नुअैम व बैहक़ी आयत के तहत 1/171, दार इह्याउत तुरासुल अरबी बेरुत 5/184; अल-ख़साइसुल कुबरा, बाब: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की इसरा (मेराज) के साथ विशेषता, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात, भारत 1/156।

گویا آفتاب ان کے چہروں سے طلوع کرتا ہے، ان میں ایک نے حضور کو اٹھا کر ایک ساعت تک اپنے پروں میں چھپایا اور گوشِ اقدس میں کچھ کہا کہ میری سمجھ میں نہ آیا اتنی بات میں نے بھی سنی کہ عرض کرتا ہے:

ابشر یا محمد ! فما بقی لنبی علم الا وقد اعطیته فأنت اکثرهم علما واشجعهم قلبا معك مفاتیح النصرة قد البست الخوف والرعب لا یسمع احد بذکرك الا وجل فؤاده وخاف قلبه وان لم یرك یا خلیفة اللہ۔

اے محمد! مژدہ ہو کہ کسی نبی کا کوئی علم باقی نہ رہا جو حضور کو نہ ملا ہو ، تو حضور ان سب سے علم میں زائد اور شجاعت میں فائق ہیں جو نصرت کی کنجیاں حضور کے ساتھ ہیں ، حضور کو رعب دبدبہ کا جامہ پہنایا ہے، جو حضور کا نام پاک سنے گا اس کا جی ڈر جائے گا اور دل سہم جائے گا اگرچہ حضور کو دیکھا نہ ہو اے اللہ کے نائب!۔

ابن عباس فرماتے ہیں :

کان ذلك رضوان خازن الجنان ۱۔

یہ رضوان داروغہ جنت تھے، علیہ الصلوۃ والسلام۔

ارشاد چہل و چہارم ۲ : احمد، ترمذی، عبد بن حمید، ابن مردویہ ، بیہقی ، ابو نعیم حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ اور بزار حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ سے بصورت موقوف اور ابن سعد عبد اللہ بن عباس وام المومنین صدیقہ وام المومنین ام سلمہ وام ہانی بنت ابی طالب رضی اللہ عنہن سے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف مرفوعاً راوی شبِ اسرٰی جب حضور

اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے براق پر سوار ہونا چاہا وہ چپکا ، جبریل امین علیہ الصلوۃ والتسلیم نے فرمایا: أبهحمد تفعل هذا ٢ (وفی المرفوع)

١ الخصائص الکبری بحوالہ ابی زکریا یحییٰ بن عائذ باب ما ظہر فی لیلۃ مولدہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم من المعجزات والخصائص مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ١/ ٢٩ ٢ سنن الترمذی ابواب التفسیر باب سورۃ بنی اسرائیل حدیث ٣١٣٢ دار الفکر بیروت ٥/ ٩٠ ، الدر المنثور بحوالہ احمد و عبد بن حمید والترمذی وابن مردویہ و ابی نعیم و البیہقی تحت الآیۃ ١ / ١ ١ ٧ دار احیاء التراث العربی بیروت ٥ / ١٨٤ ، الخصائص الکبری باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ١/ ١٥٦

Fatawa Razawiyya Volume 30

Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the leader of all children of Adam.

Hadiths of the Leadership (Imamate) of the Prophets

I delayed these Hadiths here because the Radiant Presence (peace and blessings of Allah be upon him) himself described his being the leader of the Prophets on the night of Ascension (Mi'raj), and Gabriel the Trustworthy (peace be upon him) made the Prophet the leader (Imam), and all the Prophets and Messengers (peace and blessings be upon them) approved of it. Thus, these Hadiths have a connection with the words of the Noble Presence, the words of the Angels, and the words of the Prophets. Therefore, their manifestation was appropriate after all other glimpses.

47th Proclamation 2: On the night of the journey (Isra), the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) leading the prayers of the Noble Prophets (peace be upon them) is narrated from Abu Huraira, Anas, Ibn Abbas, Ibn Mas'ud, Abu Layla, Abu Sa'id, Umm Hani, the Mother of the Believers Siddiqa, and the Mother of the Believers Umm Salama (may Allah be pleased with them), and the narration of Ka'b al-Ahbar (may Allah have mercy on him). From Abu Huraira (may Allah be pleased with him), it is in Sahih Muslim that the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said: "I saw myself among a group of Prophets, I found Moses, Jesus, and Abraham (peace be upon them) praying. Then the prayer time approached ᶜ and I led them." 2 From Anas (may Allah be pleased with him), it is in the narration of Nasa'i:

[Commentary Box] Arabic: This text was attributed in Al-Mawahib as a correction from Muslim based on the narration of Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him). I did not see it from him there; it is only with him from Abu Huraira. It is surprising that al-Zarqani also affirmed it. And Allah, the Exalted, knows best. Urdu: In Al-Mawahib, this text has been attributed to Sahih Muslim on the authority of Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him), even though I have not seen it in Sahih Muslim on the authority of Ibn Mas'ud. Rather, according to Muslim, it is on the authority of Abu Huraira (may Allah be pleased with him). It is surprising that Zarqani also maintained it. Allah, the Exalted, knows best.

---

1 Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Bakr al-Siddiq 1/5 and Musnad Abi Ya'la from Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him) 1/59, Mawarid al-Zaman Hadith

2589 p. 642 & 643 and Kanz al-Ummal Hadith 39750 12/628 & 629. 2 Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter of the Night Journey of the Messenger of Allah, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/96.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आदम की तमाम संतानों के सरदार हैं।

अंबिया की इमामत (नेतृत्व) की हदीसें

मैंने इन हदीसों को यहाँ तक विलंबित किया क्योंकि हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मेराज की रात स्वयं अंबिया का इमाम होने का वर्णन किया, और जिब्रील अमीन (अलैहिस्सलाम) ने हुज़ूर को इमाम बनाया, और सभी अंबिया और रसूलों (अलैहिमुस्सलाम) ने इसे पसंद किया। अतः इन हदीसों का संबंध हुज़ूर के इरशाद, फ़रिश्तों के इरशाद और अंबिया के इरशाद से है। इसलिए, सभी झलकियों के बाद उनका प्रकट होना उचित था।

47वां इरशाद 2: इसरा (शब-ए-मेराज) की रात सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अंबिया-ए-किराम (अलैहिमुस्सलाम) की इमामत करना, हज़रत अबू हुरैरा, हज़रत अनस, हज़रत इब्न अब्बास, हज़रत इब्न मसऊद, हज़रत अबू लैला, हज़रत अबू सईद, हज़रत उम्मे हानी, उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका और उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) और काब अहबार (रहमतुल्लाहि अलैहि) के असर से रिवायत हुआ है। हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सहीह मुस्लिम में है कि सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मैंने खुद को अंबिया की जमात में देखा, मैंने मूसा, ईसा और इब्राहिम (अलैहिमुस्सलाम) को नमाज़ पढ़ते पाया। फिर नमाज़ का वक़्त आया और मैंने उनकी इमामत की।" 2 हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नसाई की रिवायत में है:

[टिप्पणी बॉक्स] अरबी: यह मतन (पाठ) मवाहिब में हज़रत अब्दुल्ला बिन मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत से सहीह मुस्लिम की ओर मंसूब है, लेकिन मैंने इसे उनमें नहीं पाया। उनके यहाँ यह केवल अबू हुरैरा से है। आश्चर्य है कि ज़रक़ानी ने भी इसकी पुष्टि की है। अल्लाह बेहतर जानता है। उर्दू: इस मतन को मवाहिब में हज़रत अब्दुल्ला बिन मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत से सहीह मुस्लिम की ओर मंसूब किया गया है, हालांकि मैंने इसे मुस्लिम में इब्न मसऊद की रिवायत से नहीं देखा बल्कि मुस्लिम के नज़दीक तो यह अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत से है। आश्चर्य है कि ज़रक़ानी ने भी इसे बरक़रार रखा है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1 मुसनद अहमद बिन हंबल अबू बक्र सिद्दीक़ से 1/5 और मुसनद अबू यअला अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से 1/59, मवारिद अल-ज़मान हदीस 2589 पृष्ठ 642 और 643 और कन्ज़ुल उम्माल हदीस 39750 12/628 और 629। 2 सहीह मुस्लिम किताबुल ईमान बाबुल इसरा बिरसूलिल्लाह आदि कदीमी कुतुब खाना कराची 1/96।

पृष्ठ 772 में से 238

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سردار جملہ بنی آدم ہیں۔

احادیث امامۃ الانبیاء

ان حدیثوں کو میں نے یہاں تک تاخیر کر دی کہ حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے شب معراج اپنا امام الانبیاء ہونا خود بیان فرمایا، اور جبریل امین علیہ الصلوٰۃ والسلام نے حضور کو امام کیا، اور جمیع انبیاء ومرسلین علیہم الصلوٰۃ والتسلیم نے اسے پسند رکھا، تو ان حدیثوں کو ارشاد حضور والا اور ارشاد ملائکہ وارشاد انبیاء سب سے نسبت ہے۔ لہٰذا سب جلووں کے بعد ان کی تجلی مناسب ہوئی۔ ارشاد چہل و ہفتم ۲: شب اسریٰ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا انبیائے کرام علیہ الصلوٰۃ والسلام کی امامت فرمانا، حدیث ابوہریرہ وحدیث انس وحدیث ابن عباس وحدیث ابن مسعود وحدیث ابی لیلی وحدیث ابوسعید وحدیث ام ہانی وحدیث ام المومنین صدیقہ وحدیث ام المومنین ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہم واثر کعب احبار رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ سے مروی ہوا۔ (ابو ہریرہ) رضی اللہ تعالٰی عنہ سے صحیح مسلم میں ہے حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: میں نے اپنے آپ کو جماعت انبیاء میں دیکھا، موسیٰ وعیسٰی و ابراہیم علیہم الصلوٰۃ والتسلیم کو نماز پڑھتے پایا فحانت ع الصلوٰۃ فاممتھم ۲ پھر نماز کا وقت آیا میں نے امامت فرمائی۔ (انس) رضی اللہ تعالٰی عنہ سے نسائی کی روایت میں ہے:

ع: عز هذا المتن في المواهب تصحيح مسلم من رواية عبد الله بن مسعود رضى الله تعالى عنه ولم اره فيه عنه انما هو عنده من ابى هريرة وعجب ان الرزقانى ايضا اقره فالله تعالى اعلم ۱۲منہ۔ اس متن کو مواہب میں بروایت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ صحیح مسلم کی طرف منسوب کیا ہے

حالانکہ میں نے اس کو مسلم بروایت ابن مسعود نہیں دیکھا بلکہ مسلم کے نزدیک تو یہ بروایت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ ہے حیرت ہے کہ زرقانی نے بھی اس کو مقرر رکھا ہے۔ اللہ تعالٰی بہتر جانتا ہے ۱۲ منہ (ت)۔

---

1 مسند احمد بن حنبل عن ابی بکر الصدیق ۱/ ۵ و مسند ابی یعلی عن ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ ۱/ ۵۹، موارد الظمآن حدیث ۲۵۸۹ ص ۶۴۲ و ۶۴۳ و کنز العمال حدیث ۳۹۷۵۰ ۱۲/ ۶۲۸ و ۶۲۹ 2 صحیح مسلم کتاب الایمان باب الاسراء برسول اللہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۹۶

“The Prophets were gathered for me, and Gabriel brought me forward when I led them in prayer.”[1] My Prophets were gathered for me, Gabriel moved me forward, and I led the prayer.

In the narration of Ibn Abi Hatim: “I had been there for only a short while when many people gathered, then the Mu'adhin called the Adhan and the prayer was established. We stood in rows, waiting to see who would lead us. Gabriel took me by the hand and brought me forward, so I led them in prayer. When I finished, Gabriel said, ‘O Muhammad! Do you know who prayed behind you?’ I said, ‘No.’ He said, ‘Every Prophet whom God has sent was behind you in prayer.’”[2] I had only been there a short while when many people gathered, the Mu’adhin gave the call to prayer (Adhan), and the prayer began. We were all standing in rows waiting to see who would be the Imam. Gabriel took my hand and led me forward, I led the prayer, and after completing it, Gabriel asked: 'O Prophet, do you know who prayed behind you?' He (Prophet Muhammad) said: 'No.' Gabriel replied: 'Every Prophet sent by God was behind you in prayer.'

In the mawquf (suspended) narration of Tabarani, Bayhaqi, Ibn Jarir, and Ibn Marduyah: “Then Adam and those of the Prophets after him were sent forth for him, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) led them in prayer.”[3] Adam and all the Prophets who came after him were brought forth for the Prophet, and the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) led them in prayer.

(Ibn Abbas) may Allah be pleased with both of them, narrated by Ahmad, Abu Nu'aym, and Ibn Marduyah with an authentic chain of narrators: When the Messenger (peace be upon him) arrived at Al-Aqsa Mosque and stood for prayer, *fa-idha al-nabiyyuna ajma'una yusalluna ma'ahu*[4] behold, all the prophets were praying with him.

---

[1] Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Salah, Fard al-Salah etc., Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 1/87 [2] Al-Durr al-Manthur, citing Ibn Abi Hatim under verse 17/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/163, Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on His Specialness (PBUH) with Al-Isra etc., Markaz Ahlesunnat Barkaat-e-Raza Gujarat India 1/152 [3] Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on His Specialness (PBUH) with Al-Isra etc., Markaz Ahlesunnat Barkaat-e-Raza Gujarat India 1/156, Al-Durr al-Manthur, citing Ibn Jarir,

Ibn Marduyah, and al-Bayhaqi under verse 17/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/165 [4] Al-Durr al-Manthur, citing Ahmad, Abu Nu'aym, and Ibn Marduyah under verse 17/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/188, Al-Khasa'is al-Kubra, Ahmad, Abu Nu'aym, and Ibn Marduyah, Chapter on His Specialness (PBUH) with Al-Isra, Markaz Ahlesunnat 1/159

“मेरे लिए नबियों (पैगंबरों) को एकत्र किया गया, जिब्रील ने मुझे आगे किया, और मैंने इमामत की।”[1] मेरे लिए नबी इकट्ठे किए गए, जिब्रील ने मुझे आगे किया, मैंने इमामत फ़रमाई।

इब्न अबी हातिम की रिवायत में है: “मुझे वहां हुए थोड़ा ही समय बीता था कि बहुत से लोग एकत्र हो गए, फिर मुअज़्ज़िन ने अज़ान दी और नमाज़ खड़ी हुई। हम सब सफों (कतारों) में खड़े होकर इंतज़ार कर रहे थे कि कौन इमामत करेगा। जिब्रील ने मेरा हाथ पकड़कर मुझे आगे कर दिया, फिर मैंने उन्हें नमाज़ पढ़ाई। जब मैंने नमाज़ पूरी की, तो जिब्रील ने पूछा: ‘ऐ मुहम्मद! क्या आप जानते हैं कि आपके पीछे किन लोगों ने नमाज़ पढ़ी?’ मैंने कहा, ‘नहीं।’ उन्होंने कहा: ‘अल्लाह ने जितने भी नबियों को भेजा था, वे सभी आपके पीछे नमाज़ में शामिल थे।’”[2] मुझे कुछ ही देर हुई थी कि बहुत लोग जमा हो गए, मुअज़्ज़िन ने अज़ान कही और नमाज़ शुरू हुई, हम सब सफ़ बांधे मुंतज़िर थे कि कौन इमाम होता है। जिब्रील ने मेरा हाथ पकड़ कर आगे किया, मैंने नमाज़ पढ़ाई, सलाम फेरा, तो जिब्रील ने अर्ज़ की: हुज़ूर ने जाना यह किस किस ने आपके पीछे नमाज़ पढ़ी? फ़रमाया: नहीं। अर्ज़ की: हर नबी कि खुदा ने भेजा हुज़ूर के पीछे नमाज़ में था।

तबरानी, बैहकी, इब्न जरीर और इब्न मरदुय्या की रिवायत (मौक़ूफ़) में है: “फिर आदम और उनके बाद जितने भी नबी हुए, वे सब उनके(हुज़ूर के) लिए लाए गए, और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनकी इमामत फ़रमाई।”[3] हुज़ूर के लिए आदम और उनके बाद जितने नबी हुए सब लाए गए, हुज़ूर ने उनकी इमामत फ़रमाई, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

(इब्न अब्बास) रज़ियल्लाहु अन्हुमा से अहमद, अबू नुऐम और इब्न मरदुय्या ने सही सनद के साथ रिवायत की है: जब हुज़ूर मस्जिद-ए-अक़्सा में तशरीफ़ लाए और नमाज़ के लिए खड़े हुए, फ़-इज़ल नबिय्यूना अजमऊना युसल्लूना मअहू[4] क्या देखते हैं कि सारे नबी हुज़ूर के साथ नमाज़ में हैं।

---

[1] सुनन अन-नसाई, किताबुस सलात, फ़र्ज़ुस सलात आदि, नूर मोहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, 1/87 [2] अद-दुर्रुल मनसूर, इब्न अबी हातिम के हवाले से आयत 17/1 के तहत, दार इह्याउत तुरासिल अरबी बेरूत, 5/163, अल-ख़साइसुल कुबरा, हुज़ूर (सल्ल.) की इसरा के साथ विशिष्टता का अध्याय आदि, मरकज़े अहलेसुन्नत बरकाते रज़ा गुजरात भारत, 1/152 [3] अल-ख़साइसुल कुबरा, हुज़ूर (सल्ल.) की इसरा के साथ विशिष्टता का अध्याय आदि, मरकज़े अहलेसुन्नत बरकाते रज़ा गुजरात भारत, 1/156, अद-दुर्रुल मनसूर, इब्न जरीर, इब्न मरदुय्या और बैहकी के हवाले से आयत

17/1 के तहत, दार इह्याउत तुरासिल अरबी बेरूत, 5/165 [4] अद-दुर्रुल मनसूर, अहमद, अबू नुऐम और इब्न मरदुय्या के हवाले से आयत 17/1 के तहत, दार इह्याउत तुरासिल अरबी बेरूत, 5/188, अल-ख़साइसुल कुबरा, अहमद, अबू नुऐम और इब्न मरदुय्या, हुज़ूर (सल्ल.) की इसरा के साथ विशिष्टता का अध्याय, मरकज़े अहलेसुन्नत 1/159

पृष्ठ 239/772

جَمَعَ لِيَ الْأَنْبِيَاءَ فَقَدَّمَنِي جِبْرِيلُ حِينَ أَمَمْتُهُمْ۔[1] میرے لئے انبیاء جمع کئے گئے، جبرئیل نے مجھے آگے کیا، میں نے امامت فرمائی۔

ابن ابی حاتم کی روایت میں ہے: فلم البث الا یسیرا حتی اجتمع ناس کثیر ثم اذن مؤذن واقیمت الصلوٰۃ فقمنا صفوفاً ننتظر من یؤمنا فآخذ بیدی جبریل فقد منی فصلیت بھم فلما انصرفت قال جبریل یا محمد ! اتدري من صلی خلفک ؟ قلت لا ، قال صلی خلفک کل نبی بعثہ اللہ۔[2] مجھے کچھ ہی دیر ہوئی تھی کہ بہت لوگ جمع ہو گئے، مؤذن نے اذان کہی اور نماز برپا ہوئی، ہم سب صف باندھے منتظر تھے کہ کون امام ہوتا ہے۔ جبرئیل نے میرا ہاتھ پکڑ کر آگے کیا، میں نے نماز پڑھائی، سلام پھیرا، تو جبرئیل نے عرض کی: حضور نے جانا یہ کس کس نے آپ کے پیچھے نماز پڑھی؟ فرمایا: نہ۔ عرض کی: ہر نبی کہ خدا نے بھیجا حضور کے پیچھے نماز میں تھا۔

طبرانی و بیہقی وابن جریر و ابن مردویہ کی روایت موقوفہ میں ہے: ثم بعث لہ ادم فمن دونہ من الانبیاء فامھم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔[3] حضور کے لیے آدم اور ان کے بعد جتنے نبی ہوئے سب اٹھائے گئے، حضور نے ان کی امامت فرمائی، صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم۔

(ابن عباس) رضی اللہ تعالٰی عنہما سے احمد و ابو نعیم وابن مردویہ بسند صحیح راوی، جب حضور مسجد اقصٰی میں تشریف لائے نماز کو کھڑے ہوئے فاذا النبیون اجمعون یصلون معہ[4] کیا دیکھتے ہیں کہ سارے انبیاء حضور کے ساتھ نماز میں ہیں۔

---

[1] سنن النسائی کتاب الصلوٰۃ فرض الصلوٰۃ الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱ / ۸۷ [2] الدر المنثور بحوالہ ابن ابی حاتم تحت الآیۃ ۱۷ / ۱ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۶۳ ،

الخصائص الکبریٰ باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ۱ / ۱۵۲ [3] الخصائص الکبریٰ باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ۱ / ۱۵۶ ، الدر المنثور بحوالہ ابن جریر وابن مردویہ والبیہقی تحت الآیۃ ۱۷ / ۱ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۶۵ [4] الدر المنثور بحوالہ احمد و ابی نعیم وابن مردویہ تحت الآیۃ ۱۷ / ۱ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۸۸ ، الخصائص الکبریٰ احمد و ابی نعیم وابن مردویہ باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء مرکز اہلسنت ۱ / ۱۵۹

Volume 30 Fatawa Razawiyya

(Ibn Mas'ud) may Allah the Almighty be pleased with him, it is narrated by Hasan bin 'Arafa, Abu Nu'aim, and Ibn 'Asakir: I went to the mosque and recognized the Prophets; some were standing, some were bowing, some were prostrating. Then the prayer was established and I led them in prayer. (Abu Laila) may Allah the Almighty be pleased with him, narrated by Tabarani and Ibn Marduyah, the Radiant Prophet and Jibril al-Amin (peace be upon them both) reached Bait al-Maqdis. They saw some people sitting there, who said: "Welcome to the Ummi Prophet." Among them, an elder was seated. The Prophet asked: "O Jibril! Who are they?" He replied: "They are your father Ibrahim, and these are Musa and Isa." Then the prayer was established. They urged each other (to lead) until they put Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) forward. Then the prayer was established, the leadership was passed from one to another until everyone together made Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) the Imam. (Abu Sa'id) may Allah the Almighty be pleased with him, narrated by Ibn Ishaq, after mentioning the meeting with the Prophets (peace and blessings be upon them), says: "He (the Prophet) led them in prayer, then a vessel containing milk was brought to him," until the end of the Hadith. (Umm Hani) may Allah the Almighty be pleased with her, narrated by Abu Ya'la and Ibn 'Asakir: "A group of Prophets, including Ibrahim, Musa, and Isa, was gathered for me, and I led them in prayer."

---

1. Al-Durr al-Manthur citing 'Arafa, Abu Nu'aim, and Ibn 'Asakir under verse 17/1, Beirut 5/180. Al-Khasa'is al-Kubra citing Ibn 'Arafa and Abu Nu'aim, chapter on the specificity of the Prophet (PBUH) with Al-Isra etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat India 1/162.
2. Al-Khasa'is al-Kubra citing Al-Tabarani and Ibn Marduyah, chapter on the specificity of the Prophet (PBUH) with Al-Isra etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat India 1/171. Al-Durr al-Manthur Al-Tabarani and Ibn Marduyah under verse 17/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/179.
3. Al-Sirat al-Nabawiyya by Ibn Hisham, mention of Al-Isra and Al-Mi'raj, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 7/28.
4. Al-Durr al-Manthur citing Abu Ya'la and Ibn 'Asakir under verse 17/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/182. Al-Khasa'is al-Kubra citing Abu Ya'la and Ibn 'Asakir, chapter on the specificity of the Prophet (PBUH) with Al-Isra etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat India 1/178.

(इब्ने मसूद) रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से हसन बिन अरफ़ा, अबू नुएम और इब्ने असाकिर ने रिवायत की: मैं मस्जिद में तशरीफ़ ले गया, अंबिया को पहचाना, कोई क़ियाम में है कोई रुकूअ में, कोई सुजूद में, फिर नमाज़ बरपा हुई तो मैंने उन सब की इमामत की। (अबू लैला) रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से तबरानी और इब्ने मरदुविया रावी हैं, हुज़ूर पुर नूर और जिब्रील अमीन सल्लल्लाहु तआला अलैहिमा वसल्लम बैतुल मक़दिस पहुंचे, वहां कुछ लोग बैठे देखे, उन्होंने कहा: मरहबा बिल नबिय्युल उम्मी (उम्मी नबी को खुशआमदीद)। और उनमें एक बुज़ुर्ग तशरीफ़ फरमा थे, हुज़ूर ने पूछा: जिब्रील! ये कौन हैं? अर्ज़ की: ये हुज़ूर के वालिद इब्राहीम और ये मूसा व ईसा हैं। फिर नमाज़ कायम हुई, उन्होंने एक दूसरे को आगे किया यहाँ तक कि उन्होंने मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को आगे कर दिया। फिर नमाज़ कायम हुई, इमामत एक ने दूसरे पर डाली, यहां तक कि सब ने मिलकर मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को इमाम बनाया। (अबू सईद) रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इब्ने इसहाक़ रावी हैं, अंबिया अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम से मुलाक़ात का ज़िक्र करके कहते हैं: फिर हुज़ूर ने उन्हें नमाज़ पढ़ाई, फिर एक बर्तन में दूध हाज़िर किया गया, अल-हदीस। (उम्मे हानी) रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से अबू यअला और इब्ने असाकिर रावी हैं: "अंबिया की एक जमात जिसमें इब्राहीम, मूसा और ईसा थे, मेरे लिए उठाई गई, मैंने उन्हें नमाज़ पढ़ाई।"

---

1. अल-दुर्रुल मंसूर बहवाला अरफ़ा व अबी नुएम व इब्ने असाकिर तहतुल आयत १७/१ बेरुत ५/१८०, अल-खसाइसुल कुबरा बहवाला इब्ने अरफ़ा व अबी नुएम बाब खुसूसियत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बिल-इसरा वग़ैरा मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात हिन्द १/१६२
2. अल-खसाइसुल कुबरा बहवाला तबरानी व इब्ने मरदुविया बाब खुसूसियत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बिल-इसरा वग़ैरा मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात हिन्द १/१७१, अल-दुर्रुल मंसूर तबरानी व इब्ने मरदुविया तहतुल आयत १७/१ दार इहयाउत तुरासुल अरबी बेरुत ५/१७९
3. अस-सीरतुल नबविया लि-इब्ने हिशाम ज़िक्रुल इसरा वल मेअराज दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत ७/२८

4. अल-दुर्रुल मंसूर बहवाला अबू यअला व इब्ने असाकिर तहतुल आयत १७/१ दार इहयाउत तुरासुल अरबी बेरुत ५/१८२, अल-खसाइसुल कुबरा बहवाला अबू यअला व इब्ने असाकिर बाब खुसूसियत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बिल-इसरा वग़ैरा मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात हिन्द १/१७८

पृष्ठ ७७२ में से २४०

(ابن مسعود) رضی اللہ تعالی عنہ سے حسن بن عرفہ ابو نعیم وابن عساکر نے روایت کی: میں مسجد میں تشریف لے گیا، انبیاء کو پہچانا، کوئی قیام میں ہے کوئی رکوع میں، کوئی سجود میں ، ثم اقیمت الصلوۃ فاممتہم پھر نماز برپا ہوئی میں ان سب کا امام ہوا۔ (ابو لیلی) رضی اللہ تعالی عنہ سے طبرانی وابن مردویہ راوی، حضور پر نور وجبریل امین صلی اللہ تعالی علیہما وسلم بیت المقدس پہنچے، وہاں کچھ لوگ بیٹھے دیکھے، انہوں نے کہا: مرحبا بالنبی الامی (نبی امی کو خوش آمدید۔ت) اور ان میں ایک پیر تشریف فرما تھے، حضور نے پوچھا: جبریل ! یہ کون ہیں؟ عرض کی: یہ حضور کے باپ ابراہیم اور یہ موسیٰ و عیسیٰ ہیں، ثم اقیمت الصلوۃ فتد افعوا حتی قدموا محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم پھر نماز قائم ہوئی، امامت ایک نے دوسرے پر ڈالی، یہاں تک کہ سب نے مل کر محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کو امام کیا۔ (ابو سعید) رضی اللہ تعالی عنہ سے ابن اسحاق راوی، ملاقات انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام ذکر کر کے کہتے ہیں: فصلی بھم ثم اتی باناء فیہ لبن حضور نے انہیں نماز پڑھائی، پھر ایک برتن میں دودھ حاضر کیا گیا، الحدیث۔ (ام ہانی) رضی اللہ تعالی عنہا سے ابو یعلی وابن عساکر راوی، نشر لی رھط من الانبیاء فیہم ابراھیم و موسیٰ و عیسیٰ فصلیت بھم - ایک جماعت انبیاء جس میں ابراہیم و موسیٰ و عیسیٰ تھے میرے لئے اٹھائی گئی، میں نے انہیں نماز پڑھائی۔

---

1 الدر المنثور بحوالہ عرفہ و ابی نعیم وابن مردویہ وابن عساکر تحت الآیۃ ۱۷ / ۱ بیروت ۵ / ۱۸۰، الخصائص الکبری بحوالہ ابن عرفہ و ابی نعیم باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ۱ / ۱۶۲ 2 الخصائص الکبری بحوالہ الطبرانی و ابن مردویہ باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ۱ /

۱۷۱، الدر المنثور الطبرانی و ابن مردویہ تحت الآیۃ ۱۷ / ۱ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۷۹ 3 السیرۃ النبویۃ لابن ہشام ذکر الاسراء والمعراج دار الکتب العلمیۃ بیروت ۷ / ۲۸ 4 الدر المنثور بحوالہ ابی یعلی و ابن عساکر تحت الآیۃ ۱۷ / ۱ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۸۲، الخصائص الکبری بحوالہ ابی یعلی و ابن عساکر باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ۱ / ۱۷۸

Page 240 of 772

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Ibn Sa'd [Note 2] narrated from the Mothers of the Believers [Note 1], Umm Hani, and Ibn Abbas (may Allah be pleased with them).

Note 1: This Hadith is the same as the one mentioned under the forty-fourth instruction. Note 2: It is mentioned in Al-Durr al-Manthur by the great Imam Jalal al-Din al-Suyuti, the text of which is: "Ibn Sa'd and Ibn 'Asakir narrated from Abdullah bin Umar, Umm Salama, Aisha, Umm Hani, and Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), etc." In Urdu: It is found in Imam Jalal al-Din al-Suyuti's Al-Durr al-Manthur, the explicit text of which is that Ibn Sa'd and Ibn 'Asakir narrated it from Abdullah bin Umar, Umm Salama, Aisha, Umm Hani, and Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), etc.

I say: Mentioning "Ibn Umar" is a scribal error; the correct name is "Ibn Amr." This is because the Imam stated in Al-Khasa'is al-Kubra: "Ibn Sa'd said: Al-Waqidi told us, Usama bin Zaid al-Laythi narrated to me from Amr bin Shu'ayb, from his father, from his grandfather, from Umm Salama, etc." At the end, he said: "Ibn 'Asakir narrated it [Note 2] - end." Another benefit became apparent from this, which is that Ibn Amr (may Allah be pleased with them both) only narrates it from the Mother of the Believers, Sayyida Umm Salama (may Allah be pleased with her). Therefore, it will not be counted as a separate Hadith from Umm Salama. Another benefit is that Ibn 'Asakir (continued on the next page).

---

1. Al-Durr al-Manthur, under verse 17/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/183.
2. Al-Khasa'is al-Kubra, chapter on the specificity of His ﷺ Isra (Night Journey), etc., Markaz-e-Ahlesunnat Barkat-e-Raza Gujarat, India, 1/179.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

उम्मुल मोमिनीन (1) और उम्मे हानी और इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से इब्ने साद ने (2) ने

नोट 1: यह हदीस वही है जो चौवालीसवें निर्देश के अंतर्गत गुज़री है। नोट 2: इमाम जलालुद्दीन सुयूती की अल-दुर्रुल मंसूर में उल्लेखित है जिसका पाठ यह है: "इसे इब्ने साद और इब्ने असाकिर ने अब्दुल्ला बिन उमर, उम्मे सलमा, आयशा, उम्मे हानी और इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है, इत्यादि।" इमाम जलालुद्दीन सुयूती की अल-दुर्रुल मंसूर में स्थित है जिसकी इबारत यह है कि इसे इब्ने साद और इब्ने असाकिर ने अब्दुल्ला बिन उमर, उम्मे सलमा, आयशा, उम्मे हानी और इब्ने अब्बास से रज़ियल्लाहु अन्हुम इत्यादि से रिवायत किया है।

मैं कहता हूँ कि "इब्ने उमर" को नकल करना नकल करने वालों की गलती है, सही "इब्ने अम्र" है क्योंकि इमाम ने अल-ख़साइसुल कुबरा में कहा: "इब्ने साद ने कहा कि हमें वाक़िदी ने बताया, ओसामा बिन ज़ैद अल-लैसी ने मुझे अम्र बिन शुऐब से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने अपने दादा से, उन्होंने उम्मे सलमा से, इत्यादि हदीस बयान की।" इसके अंत में कहा कि इब्ने असाकिर (2) ने इसका उल्लेख किया है - अंत। इससे एक और लाभ स्पष्ट हुआ, वह यह कि इब्ने अम्र (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) इसे उम्मुल मोमिनीन सैयदा उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत करते हैं। इसलिए इसे उम्मे सलमा से अलग हदीस नहीं गिना जाएगा। एक और लाभ यह कि इब्ने असाकिर (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

---

1. अल-दुर्रुल मंसूर, आयत 17/1 के तहत, दारुल एहया अल-तुरुस अल-अरबी, बेरूत, 5/183।
2. अल-ख़साइसुल कुबरा, नबी ﷺ के इस्रा (मिराज) की विशिष्टता का अध्याय, इत्यादि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात, भारत, 1/179।

पृष्ठ ७७२ का २४१

امہات المومنین ع۱ و ام ہانی و ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے ابن سعد نے ع۲ نے

ع۱: یہ حدیث وہی ہے کہ زیر ارشاد چہل و چہارم گزری۔ ع۲: وقع فی الدر المنثور للامام الجلیل الجلال السیوطی مانصہ اخرج ابن سعد وابن عساکر عن عبد اللہ بن عمر وام سلمۃ وعائشہ وام ھانی وابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم الخ امام جلال الدین سیوطی کی درمنثور میں واقع ہے جس کی نص یہ ہے کہ اس کو روایت کیا ہے ابن سعد اور ابن عساکر نے عبد اللہ بن عمر، ام سلمہ، عائشہ، ام ہانی اور ابن عباس سے رضی اللہ تعالیٰ عنہم الخ۔

اقول: نقل ابن عمر من خطاء النساخ وصوابہ ابن عمرو فان الامام قال فی الخصائص الکبری قال ابن سعد انا الواقدی حدثنی اسامۃ بن زید اللیثی عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عن ام سلمۃ الخ وقال فی آخرہ اخرجہ ابن عساکر۲ اھ ظہرت معہ فائدہ اخری وھوان ابن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما انما یرویہ عن ام المومنین ام سلمۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا فلا یعد مفردًا عنھا وفائدۃ اخری عن ابن عساکر میں کہتا ہوں کہ ابن عمر کو نقل کرنا کاتبوں کی غلطی ہے، درست یہ ہے کہ وہ ابن عمرو ہیں کیونکہ امام نے خصائص کبری میں فرمایا ابن سعد نے کہا ہمیں واقدی نے خبر دی ہے مجھے حدیث بیان کی اسامہ بن زید لیثی نے عمرو بن شعیب سے انہوں نے اپنے باپ سے انہوں نے اپنے دادا سے انہوں نے ام سلمہ سے الخ اس کے آخر میں کہا کہ ابن عساکر نے اس کی تخریج کی اھ اس سے ایک اور فائدہ ظاہر ہوا، وہ یہ کہ ابن عمرو رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے اس کو ام المومنین سیدہ ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کرتے ہیں لہٰذا اس کو ام سلمہ سے الگ حدیث شمار نہیں کیا جائے گا۔ ایک اور فائدہ یہ کہ ابن عساکر (باقی بر صفحہ آئندہ)

١ الدر المنثور تحت الآیۃ ١٧/ ١ دار احیاء التراث العربی بیروت ٥/ ١٨٣ ٢ الخصائص الکبری باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ١/ ١٧٩

Fatawa Rizwia, Volume 30

Narrated:

"I saw the Prophets gathered for me. I saw Ibrahim, Musa, and Isa. I thought that this congregation must have an Imam. Gabriel brought me forward and I led them in prayer." (1)

Imam al-Wasiti narrates from Ka'b al-Ahbar (may Allah have mercy on him):

"Gabriel gave the Adhan, and angels descended from the heavens. Allah gathered the Messengers for him. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) led the angels and Messengers in prayer." (2)

Benefit: The second hadith regarding the leadership (imamah) of angels will, God willing, appear in the fourth section. And the long hadith of Abu Hurairah mentioned is in the fortieth discourse.

(Remaining footnote from previous page): He extracted it with his chain from Ibn Sa'd. Thus, it is more apparent to say that Ibn Sa'd extracted it, and Ibn Asakir did so through his path. And Allah Almighty knows best. (T) -From him.

Footnotes: 1. Al-Durr al-Manthur with reference to Ibn Sa'd under verse 17/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/183; Al-Khasais al-Kubra with reference to Ibn Sa'd, chapter on the specialty of the Prophet (peace be upon him) in the Night Journey, etc., Markaz-e-Ahlesunnat Barkat-e-Raza Gujarat India 171/9. 2. Al-Durr al-Manthur with reference to al-Wasiti under verse 17/1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/199.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

रिवायत की:

"मैंने देखा कि नबियों को मेरे लिए इकट्ठा किया गया। मैंने उनमें खलील (इब्राहिम), कलीम (मूसा) और मसीह (ईसा) को देखा। मैंने सोचा कि इस जमात का कोई इमाम ज़रूर होना चाहिए। जिब्रील ने मुझे आगे किया, और मैंने उनकी इमामत फरमाई।" (1)

(कअब अहबार) रहमतुल्लाह अलैह से इमाम वास्ती रावी हैं:

"जिब्रील ने अज़ान दी, और आसमान से फ़रिश्ते उतरे और अल्लाह तआला ने हुज़ूर के लिए मुरसलीन को जमा फरमा कर भेजा। हुज़ूर ने मलायका (फ़रिश्तों) और मुरसलीन की इमामत फरमाई।" (2)

फ़ायदा: मलायका की इमामत की दूसरी हदीस इन्शा अल्लाह तआला चौथी ताबिश (अनुभाग) में आएगी। और अबू हुरैरा की लंबी हदीस ज़िक्र किए गए चालीसवें इरशाद में है।

(पिछले पृष्ठ का शेष हाशिये): उन्होंने अपनी सनद के साथ इब्न साद से इसकी तख़रीज की। चुनाँचे ज़्यादा ज़ाहिर यूँ कहना है कि इसकी तख़रीज की इब्न साद ने, उनके तरीक़ से इब्न असाकिर ने, और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त) -उनकी ओर से।

फुटनोट्स: 1. अल-दुर्रुल मंसूर बरवाले इब्न साद, आयत 17/1 के तहत, दार एहयाउत तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/183; अल-ख़साइसुल कुबरा बरवाले इब्न साद, बाब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इसरा (मेराज) की खुसूसियत वगैरह, मरकज़-ए-अहलेसुन्नत बरकत-ए-रज़ा गुजरात भारत 9/171. 2. अल-दुर्रुल मंसूर बरवाले अल-वास्ती, आयत 17/1 के तहत, दार एहयाउत तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/199.

पृष्ठ 242 का 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

روایت کی:

رأیت الانبیاء جمعوا لی فرأیت ابراھیم وموسی و عیسی فظننت انه لا بد لھم ان یکون لھم امام فقدمتی جبریل حتی صلیت بین ایدیھم -1 میں نے ملاحظہ فرمایا کہ انبیاء میرے لئے جمع کئے گئے، میں نے ان میں خلیل و کلیم و مسیح کو بھی دیکھا، میں سمجھا اس جماعت کا کوئی امام ضرور چاہیے، جبریل نے مجھے آگے کیا، میں نے ان کی امامت فرمائی۔

(کعب احبار) رحمۃ اللہ علیہ سے امام واسطی راوی:

فاذن جبریل ونزلت الملئکة من السماء وحشر اللہ لہ المرسلین فصلی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بالملئکة والمرسلین 2- جبریل نے اذان کہی، اور آسمان سے فرشتے اترے اور اللہ تعالیٰ نے حضور کے لیے مرسلین جمع فرما کر بھیجے۔ حضور نے ملائکہ و مرسلین کی امامت فرمائی۔

فائدہ: امامت ملائکہ کی دوسری حدیث ان شاء اللہ تعالیٰ تابشِ چہارم میں آئے گی۔ اور حدیث طویل ابی ہریرہ مذکورہ ارشاد چہلم میں ہے:

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) انما اخرجہ بسندہ عن ابن سعد فلا ظھر ان یقال اخرج ابن سعد من طریقہ ابن عساکر - واللہ تعالیٰ اعلم ۱۲ نے اپنی سند کے ساتھ ابن سعد سے اس کی تخریج کی۔ چنانچہ زیادہ ظاہر یوں کہنا ہے کہ اس کی تخریج کی ابن سعد نے، ان کے طریق سے ابن عساکر نے ، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔(ت) منہ۔

1 الدرالمنثور بحوالہ ابن سعد تحت الایة ۱۷/ ۱ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ /۱۸۳، الخصائص الکبری بحوالہ ابن سعد باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا

گجرات الہند ۹/۱۷۱ 2 الدرالمنثور بحوالہ الواسطی تحت الاية ۱۷/ ۱ دار احياء التراث العربی بيروت ۵ /۱۹۹

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Table Content] He entered and prayed with the angels.[1] | He entered and performed Salah with the angels. (T)

And Ibn Mardawayh narrated from Hisham bin Urwa from his father from Aisha who said: The Messenger of Allah (may Allah grant him peace and blessings) said: When I was taken on the night journey to heaven, Jibril gave the call to prayer (Adhan). I thought the angels believed Jibril would lead them in prayer, but he put me forward, so I led the angels in prayer.[2] | Ibn Mardawayh narrated from Hisham bin Urwa, who narrated from his father, who narrated from the Mother of the Believers, Sayyidah Aisha Siddiqah (may Allah be pleased with her), that the Messenger of Allah (may Allah grant him peace and blessings) said: On the night of Mi'raj, when I went to the heavens, Jibril gave the Adhan. The angels thought Jibril would lead the prayer. Jibril put me forward, and I led the angels in prayer.

Forty-eighth Utterance 48: Mentioned in the same, a Hadith is cited in Shifa Sharif: I hope that I will have the greatest reward among the Prophets on the Day of Resurrection.[3] | I desire that on the Day of Resurrection, my reward will be greater than all the Prophets.

Forty-ninth Utterance 49: Mentioned in the same: Are you not pleased that Ibrahim and Isa, the Word of Allah, will be among you on the Day of Resurrection? Then he said: Indeed, they both will be in my Ummah on the Day of Resurrection.[4] | Are you not pleased that Ibrahim, the Friend of Allah, and Isa, the Word of Allah, will be counted among you on the Day of Resurrection? Then he said: They both will be part of my Ummah on the Day of Resurrection.

---

1. Al-Durr al-Manthur, referenced from Abu Huraira, under verse 17:1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/75. Al-Khasa'is al-Kubra, chapter on the specialty of the Prophet (SAW) regarding Al-Isra etc., Markaz Ahle Sunnat Barakat-e-Raza, Gujarat, India, 1/172.
2. Al-Khasa'is al-Kubra, referenced from Ibn Mardawayh, chapter on the specialty of the Prophet (SAW) regarding Al-Isra etc., Markaz Ahle Sunnat Barakat-e-Raza, Gujarat, India, 1/176. Al-Durr al-Manthur, referenced from Ibn Mardawayh, under verse 17:1, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/193.
3. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on his excellence (SAW) on the Day of Resurrection, Al-Matba'at al-Sharakat al-Suhafiya, 1/169.

4. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on his excellence (SAW) on the Day of Resurrection, Al-Matba'at al-Sharakat al-Suhafiya, 1/169.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[तालिका सामग्री] दखल फ़सल्ला म'अल मलाइका[1] | दाखिल हुए और फरिश्तों के साथ नमाज़ पढ़ी। (त)

और इब्न मरदूवियाह ने हिशाम बिन उरवा से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने आयशा से रिवायत की कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: जब मुझे आसमान की मेराज कराई गई, जिब्रील ने अज़ान दी, तो मेरा गुमान था कि फरिश्ते समझेंगे कि वे (जिब्रील) उन्हें नमाज़ पढ़ाएंगे, लेकिन उन्होंने मुझे आगे कर दिया और मैंने फरिश्तों की इमामत की।[2] | इब्न मरदूवियाह ने हिशाम बिन उरवा से, उन्होंने अपने वालिद से, उन्होंने उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: मेराज की रात जब मैं आसमान की ओर गया, जिब्रील ने अज़ान दी, फरिश्ते समझे कि जिब्रील उन्हें नमाज़ पढ़ाएंगे। जिब्रील ने मुझे आगे किया और मैंने फरिश्तों की इमामत की।

इरशाद अड़तालीसवां 48: इसी में मनकूल 'शफ़ा शरीफ' में हदीस नकल फरमाई: अतमा'अ अन अकून अ'ज़मल अंबिया अजरा यौमल कयामा[3] | मैं उम्मीद करता हूँ कि कयामत के दिन मेरा सवाब सब नबियों से ज़्यादा हो।

इरशाद उनचासवां 49: इसी में मनकूल: अमा तरज़ौना अन यकूना इब्राहीम व ईसा कलमतुल्लाह फ़ीकुम यौमल कयामा, सुम्मा काला इन्नहुमा फ़ी उम्मती यौमल कयामा[4] | क्या तुम राज़ी नहीं कि इब्राहीम खलीलुल्लाह और ईसा कलमतुल्लाह कयामत के दिन तुम में शुमार किए जाएं। फिर फरमाया: वे दोनों कयामत के दिन मेरी उम्मत में होंगे।

---

1. अल-दुर्रुल मंसूर, अबू हुरैरा के हवाले से आयत 17/1 के तहत, दार एहयाउत्तुर्रास अल-अरबी, बेरुत, 5/75; अल-खसाइसुल कुबरा, मेराज के बारे में नबी (स.) की विशेषता पर अध्याय, मरकज़े अहले सुन्नत बरकाते रज़ा, गुजरात, भारत, 1/172।
2. अल-खसाइसुल कुबरा, इब्न मरदूवियाह के हवाले से, मेराज के बारे में नबी (स.) की विशेषता पर अध्याय, मरकज़े अहले सुन्नत बरकाते रज़ा, गुजरात, भारत, 1/176; अल-दुर्रुल मंसूर, इब्न मरदूवियाह के हवाले से, आयत 17/1 के तहत, दार एहयाउत्तुर्रास अल-अरबी, बेरुत, 5/193।

3. अश्-शफ़ा बि तरीफ़ हुक़ूक़ुल मुस्तफ़ा, कयामत के दिन उनकी (स.) फज़ीलत पर अध्याय, अल-मतबअतुल शर्कतुल सहाफ़िया, 1/169।
4. अश्-शफ़ा बि तरीफ़ हुक़ूक़ुल मुस्तफ़ा, कयामत के दिन उनकी (स.) फज़ीलत पर अध्याय, अल-मतबअतुल शर्कतुल सहाफ़िया, 1/169।

पृष्ठ 243 का 772

دخل فصلی مع الملئکۃ[1] | داخل ہوئے اور فرشتوں کے ساتھ نماز پڑھی۔ (ت) اور ابن مردویہ راوی عن ہشام بن عروۃ عن ابیہ عن عائشۃ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لما اسری بی الی السماء اذن جبریل فظننت الملئکۃ انہ یصلی بھم فقدمی فصلیت بالملئکۃ[2]- | ابن مردویہ نے ہشام بن عروہ سے انہوں نے اپنے باپ سے انہوں نے ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: شب معراج جب میں آسمان پر تشریف لے گیا، جبریل نے اذان دی، ملائکہ سمجھے ہمیں جبریل نماز پڑھائیں گے۔ جبریل نے مجھے آگے کیا، میں نے ملائکہ کی امامت فرمائی۔

ارشاد چہل و ہشتم ۴۸: اسی میں منقول شفا شریف میں حدیث نقل فرمائی: اطمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیامۃ[3]- | میں طمع کرتا ہوں کہ قیامت میں میرا ثواب سب انبیاء سے زیادہ ہو۔

ارشاد چہل و نہم ۴۹: اسی میں منقول: اماتر ضون ان یکون ابراھیم وعیسی کلمۃ اللہ فیکم یوم القیامۃ ثم قال انھما في امتی یوم القیمۃ[4]- | کیا تم راضی نہیں کہ ابراہیم خلیل اللہ وعیسٰی کلمتہ اللہ روز قیامت تم میں شمار کئے جائیں۔ پھر فرمایا : وہ دونوں روز قیامت میری امت ہوں گے۔

---

1 الدر المنثور بحوالہ عن ابی ہریرۃ تحت الآیۃ ۱۷/۱ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۷۵، الخصائص الکبری باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الھند ۱/ ۱۷۲ 2 الخصائص الکبری بحوالہ ابن مردویہ باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الھند ۱ / ۱۷۶، الدر المنثور بحوالہ ابن مردویہ تحت الآیۃ ۱۷/ ۱ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۳ 3 الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی

تفضيلہ صلى الله عليہ وسلم فى القيمة المطبعة الشركة الصحافية ١ / ١٦٩ 4 الشفاء بتعريف حقوق المصطفٰى فصل فى تفضيلہ صلى الله عليہ وسلم فى القيمة المطبعة الشركة الصحافية ١ / ١٦٩

Guidance 50: In 'Afdal al-Qura' from the Fatawa of Imam Shaykh al-Islam Siraj al-Bulqini, it is recorded that Gabriel (peace be upon him) said to the Prophet:

Abshir fa-innaka khayru khalqihi wa safwatuhu min al-bashari habaka Allahu bima lam yuhibbi bihi ahadun min khalqihi la malakan muqarraban wala nabiyyan mursalan (The Hadith)[1]. Glad tidings to you, for you are the best of God's creation, He chose you from among all mankind, and bestowed upon you that which He did not bestow upon anyone else in the entire universe, neither a near angel nor a sent prophet.

Guidance 51: Allama Shams al-Din ibn al-Jawzi, reporting in his treatise on Milad, states that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said to Hazrat Mawla al-Muslimeen Ali al-Murtaza (may Allah honor his countenance):

Ya Aba al-Hasan! Inna Muhammadan Rasulu Rabbi al-Alamin wa Khatamu al-Nabiyyin wa Qa'idu al-Ghurri al-Muhajjalin Sayyidu Jami'i al-Anbiya'i wa al-Mursalin alladhi tanabba'a wa Adam bayna al-ma'i wa al-tin, ra'ufun bi al-mu'minin shafi'u al-mudhnibin arsalahu Allahu ila kaffati al-khalqi ajma'in[2]. O Abu al-Hasan! Indeed, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the Messenger of the Lord of the Worlds, the Seal of Prophets, the leader of those with radiant faces and limbs, the master of all prophets and messengers. He was a prophet while Adam (peace be upon him) was yet between water and clay. Most compassionate to the believers, intercessor for the sinners, Allah Almighty has sent him to all of creation collectively.

Guidance 52: It is mentioned in some Hadiths:

Li ma'a Allahi waqtun la yasa'uni fihi malakun muqarrabun wala nabiyyun mursal. (The Sheikh mentioned this in Madarij al-Nubuwwah)[3]. For me, there is a time with God in which there is no room for any near angel or sent prophet. (The Sheikh has mentioned this in Madarij al-Nubuwwah. -T)

---

[1] Afdal al-Qura li-Qurra' Umm al-Qura, under ash-Shi'r, Cultural Foundation, Abu Dhabi, 1/121. [2] Bayan al-Milad al-Nabawi (Urdu), Idara Ma'arif Nu'maniyya, Lahore, pp. 10 & 11. [3] Al-Asrar al-Mawdu'ah, Hadith 647, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 197; Kashf al-Khafa', Hadith 1215, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/156.

जिल्द ३० | फतावी रज़विया

मार्गदर्शन 50: 'अफ़ज़ल अल-क़ुरा' में इमाम शैख अल-इस्लाम सिराज बुल्कीनी के फतवों से वर्णित है कि जिब्रील (उन पर शांति हो) ने हुज़ूर से अर्ज़ किया:

अब्शिर फ-इन्नका खैरू खल्किही व सफवतहु मिनल बशरी हबाकल्लाहु बिमा लम युहिब्बि बिही अहदुन मिन खल्किही ला मलकान मुक़र्रबन वला नबिय्यन मुर्सलन (हदीस)[1]। खुशखबरी हो कि हुज़ूर अल्लाह की बेहतरीन रचना हैं, उसने तमाम इंसानों में से हुज़ूर को चुन लिया, और वह प्रदान किया जो पूरी दुनिया में किसी और को नहीं दिया, न किसी मुक़र्रब (निकटस्थ) फरिश्ते को, न किसी मुर्सल (भेजे गए) नबी को।

मार्गदर्शन 51: अल्लामा शम्सुद्दीन इब्न अल-जौज़ी अपने रिसाला-ए-मिलाद में नकल करते हैं कि, सैय्यद अल-मुर्सलीन (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) ने हज़रत मौला अल-मुस्लिमीन अली मुर्तज़ा (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से फरमाया:

या अबा अल-हसन! इन्ना मुहम्मदन रसूलु रब्बिल आलमीन व खातमुन नबिय्यीन व क़ाएदुल घुर्रिल मुहाज्जेलीन सैय्यदु जमीइल अंबियाइ वल मुर्सलीन अल्लज़ी तनब्ब-अ व आदम बैनल मा-इ वत तीन, रऊफुन बिल मोमिनीन शफीउल मुज़्नेबीन अर्सलहुल्लाहु इला काफ़्फ़तिल खल्कि अजमईन[2]। हे अबुल हसन! बेशक मुहम्मद (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) रब्बुल आलमीन के रसूल हैं, और पैगंबरों के खातिम (अंतिम), और रोशन चेहरों और रोशन हाथ-पैर वालों के पेशवा, तमाम अंबिया और मुर्सलीन के सरदार नबी हुए जबकि आदम (उन पर शांति हो) पानी और मिट्टी के बीच थे। मोमिनों पर निहायत मेहरबान, गुनहगारों के शफीअ (सिफारिशी), अल्लाह तआला ने उन्हें पूरी कायनात की तरफ भेजा है।

मार्गदर्शन 52: कुछ हदीसों में उल्लेख है:

ली म-अल्लाहि वक़्तुन ला यस-उनी फीही मलकून मुक़र्रबुन वला नबिय्युन मुर्सल। (शेख ने इसे मदारिज अल-नुबुव्वह में ज़िक्र किया है)[3]। मेरे लिए खुदा के साथ एक ऐसा वक्त है जिसमें किसी मुक़र्रब फरिश्ते या मुर्सल नबी की गुंजाइश नहीं (इसे शेख ने मदारिज अल-नुबुव्वह में ज़िक्र फरमाया है। -त)

---

[1] अफ़ज़ल अल-क़ुरा लि-क़ुर्रा' उम्म अल-क़ुरा, तहत अश्-शेअर, कल्चरल फाउंडेशन, अबू धाबी, १ / १२१। [2] बयान अल-मिलाद अल-नबवी (उर्दू), इदारा मआरिफ नुमानिया, लाहौर, पृष्ठ १० और ११। [3] अल-असरार अल-मौदूअह, हदीस ६४७, दार अल-कुतुब अल-इलमिया, बेरुत, पृष्ठ १९७; कश्फ अल-खफा, हदीस १२१५, दार अल-कुतुब अल-इलमिया, बेरुत, २ / १५६।

ارشاد پنجاہم ۵۰: افضل القریٰ میں فتاویٰ امام شیخ الاسلام سراج بلقینی سے ہے جبریل علیہ الصلوۃ السلام نے حضور سے عرض کی:

ابشر فانك خير خلقه وصفوته من البشر حباك الله بما لم يحب به احد من خلقه لاملكا مقرباً ولا نبياً مرسلا الحديث 1۔ مژدہ ہو کہ حضور بہترین خلق خدا ہیں، اس نے تمام آدمیوں میں سے حضور کو چن لیا، اور وہ دیا کہ سارے جہان میں سے کسی کو نہ دیا، نہ کسی مقرب فرشتہ کو، نہ کسی مرسل نبی کو۔

ارشاد پنجاہ و یکم ۵۱: علامہ شمس الدین ابن الجوزی اپنے رسالہ میلاد میں ناقل، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت جناب مولیٰ المسلمین علی مرتضیٰ کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے فرمایا:

یا ابا الحسن ان محمداً رسول رب العالمین وخاتم النبیین وقائد الغر المحجلین سید جمیع الانبیاء والمرسلین الذی تنبأ وأدم بین الماء والطین رؤف بالمؤمنین شفیع المذنبین ارسلہ اللہ الی کافّۃ الخلق اجمعین 2۔ اے ابوالحسن! بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رب العالمین کے رسول ہیں، اور پیغمبروں کے خاتم، اور روشن رو، اور روشن دست و پا والوں کے پیشوا، تمام انبیاء و مرسلین کے سردار نبی ہوئے جبکہ آدم (علیہ الصلوۃ والسلام) آب وگل میں تھے۔ مسلمانوں پر نہایت مہربان، گنہگاروں کے شفیع، اللہ تعالیٰ نے انہیں تمام عالم کی طرف بھیجا۔

ارشاد پنجاہ و دوم ۵۲: بعض احادیث میں مذکور ہے:

لی مع الله وقت لا یسعنی فیہ ملك ولا نبي مرسل۔ ذکرہ الشیخ فی مدارج النبوۃ 3۔ میرے لئے خدا کے ساتھ ایک ایسا وقت ہے جس میں کسی مقرب فرشتے یا مرسل نبی کی گنجائش نہیں (اس کو شیخ نے مدارج النبوۃ میں ذکر فرمایا ہے۔ت)

---

1 افضل القریٰ لقراء ام القریٰ تحت الشعر المجمع الثقافی ابوظہبی ۱ / ۱۲۱ 2 بیان المیلاد النبوی (اردو) ادارہ معارف نعمانیہ لاہور ص ۱۰ و ۱۱ 3 الاسرار الموضوعۃ حدیث ۶۴۷ دار الکتب العلمیۃ بیروت ص ۱۹۷ ، کشف الخفاء حدیث ۱۲۱۵ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۱۵۶

Fifty-third Teaching (53): Maulana Fazil Ali Qari, in the commentary of Shifa, quoting Allama Tilmisani, relates from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said: Gabriel came to me and greeted me thus:

As-salamu 'alayka ya Awwal, As-salamu 'alayka ya Akhir, As-salamu 'alayka ya Zahir, As-salamu 'alayka ya Batin.	**Peace be upon you, O First; peace be upon you, O Last; peace be upon you, O Manifest; peace be upon you, O Hidden. (T)**

I said: "O Gabriel! These are the attributes of the Creator; how can a creature possess them?" He replied: "I have greeted your presence by Allah's command because He has honored your presence with these attributes and granted you distinction over all Prophets and Messengers. He has derived names and attributes for your presence from His own names and attributes. He named you 'First' because your presence precedes all Prophets in creation. And 'Last' because you are the final one in manifestation and the Seal of Prophets for the final nations. And 'Hidden' because two thousand years before the birth of your father Adam (peace be upon him), Allah wrote your presence's name alongside His on the Pillar of the Throne in red light and commanded me to send blessings upon you. I sent blessings upon you for a thousand years until the Truth, Exalted and High, sent your presence as a Messenger, bringing good tidings and warnings, calling towards Allah by His command, and as a shining lamp. And He named you 'Manifest' because in this time He gave dominance to your presence over all religions and made your presence's honor and excellence manifest across the heavens and the earth, such that there is none who has not sent blessings upon your presence. May Allah send blessings upon you. Your presence's Lord is Mahmud and you are Muhammad. And your presence's Lord is the First, Last, Manifest, and Hidden, and you are the First, Last, Manifest, and Hidden." Hearing this great glad tiding, the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Alhamdu lillahilladhi fadalani 'ala jami'in nabiyyina hatta fi ismi wa sifati [1] Hakadha naqala wa qala rawa at-tilmisani 'an ibni 'abbasin wa zahiruhu annahu	**All praise is to Allah who favored me over all Prophets, even in my name and attributes. So it is narrated, and it is said that Tilmisani narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), and its apparent meaning is that...**

[1] Sharh al-Shifa by Mulla Ali al-Qari, Chapter on Allah's honoring of him by what He named him, etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/515

तिरेपनवां इरशाद ५३: मौलाना फाज़िल अली क़ारी शरह-ए-शिफा में अल्लामा तिलमिसानी से नक़ल करते हैं, इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) ने रिवायत की कि हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: जिब्रील ने आकर मुझे यूँ सलाम किया:

अस्सलामु अलैका या अव्वल, अस्सलामु अलैका या आख़िर, अस्सलामु अलैका या ज़ाहिर, अस्सलामु अलैका या बातिन।	**ऐ अव्वल आप पर सलाम, ऐ आख़िर आप पर सलाम, ऐ ज़ाहिर आप पर सलाम, ऐ बातिन आप पर सलाम। (त)**

मैंने कहा: 'ऐ जिब्रील! ये तो खालिक (सृष्टा) की सिफतें (गुण) हैं, मखलूक़ (सृष्टि) को कैसे मिल सकती हैं?' अर्ज़ की: 'मैंने खुदा के हुक्म से हुज़ूर को क्यों सलाम किया है, उसने हुज़ूर को इन सिफतों से फज़ीलत और तमाम अंबिया व मुरसलीन पर खुसूसियत बख्शी है, अपने नाम व सिफ़त से हुज़ूर के लिए नाम व सिफ़त मुश्तक़ फरमाए हैं। हुज़ूर का नाम "अव्वल" रखा है क्योंकि हुज़ूर तमाम अंबिया से पैदाइश में मुक़द्दम (पहले) हैं। और "आख़िर" इसलिए कि जुहूर में सबसे आख़िर, और आख़िरी उम्मतों की तरफ़ खातमुन नबिय्यीन हैं। और "बातिन" इसलिए कि अल्लाह तआला ने हुज़ूर के बाप आदम (अलैहिस्सलाम) की पैदाइश से दो हज़ार साल पहले अर्श के सुतून पर सुर्ख नूर से अपने नाम के साथ हुज़ूर का नाम लिखा और मुझे हुज़ूर पर दरूद भेजने का हुक्म दिया। मैंने हज़ार साल तक हुज़ूर पर दरूद भेजा यहाँ तक कि हक़ जल्ल व अला ने हुज़ूर को मबऊस (नबी बनाकर भेजा) किया, खुशख़बरी देते और डराते हुए, और अल्लाह तआला की तरफ़ उसके हुक्म से बुलाते हुए और रौशन चिराग़। और "ज़ाहिर" इसलिए हुज़ूर का नाम रखा कि उसने इस ज़माने में हुज़ूर को तमाम दीनों (धर्मों) पर ग़लबा दिया और हुज़ूर का शरफ़ व फ़ज़ल तमाम आसमान व ज़मीन पर ज़ाहिर किया, तो उनमें कोई ऐसा नहीं जिसने हुज़ूर पर दरूद न भेजा हो। अल्लाह तआला हुज़ूर पर दरूद भेजे, हुज़ूर का रब महमूद है और हुज़ूर मुहम्मद। और हुज़ूर का रब अव्वल, आख़िर, ज़ाहिर और बातिन है और हुज़ूर भी अव्वल, आख़िर, ज़ाहिर और बातिन हैं।' ये अज़ीम बशारत (शुभ समाचार) सुनकर हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

अल्हम्दु लिल्लाहिल्लज़ी फ़ज़्लनी अला जमीइल नबिय्यीना हत्ता फ़ी इस्मी व सिफ़ती १ हकज़ा नक़ला व क़ाला रवा अत-तिलमिसानी अनिब्नि अब्बासिन व ज़ाहिरुहू अन्नहू

हम्द उस खुदा को जिसने मुझे तमाम अंबिया पर फ़ज़ीलत दी यहाँ तक कि मेरे नाम और सिफ़त में भी। इसी तरह नक़ल किया गया है और कहा गया है कि तिलमिसानी ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत की है और इसका ज़ाहिर ये है कि...

१ शरह अल-शिफ़ा मुल्ला अली क़ारी द्वारा, अल्लाह तआला द्वारा उसे नाम देने के सम्मान पर अध्याय, आदि, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, १/५१५

पृष्ठ २४५/७७२

ارشاد پنجاہ و سوم ۵۳: مولانا فاضل علی قاری شرح شفا میں علامہ تلمسانی سے ناقل، ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے روایت کی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا جبرئیل نے آ کر مجھے یوں سلام کیا:

السلام علیك یا اول، السلام علیك یا آخر، اے اول آپ پر سلام، اے آخر آپ پر سلام، اے ظاہر السلام علیك یا ظاہر، السلام علیك یا باطن۔ آپ پر سلام، اے باطن آپ پر سلام۔ (ت)

میں نے کہا: اے جبریل! یہ تو خالق کی صفتیں ہیں مخلوق کو کیونکر مل سکتی ہیں؟ عرض کی: میں نے خدا کے حکم سے حضور کو کیوں سلام کیا ہے اس نے حضور کو ان صفتوں سے فضیلت اور تمام انبیاء و مرسلین پر خصوصیت بخشی ہے، اپنے نام و صفت سے حضور کے لئے نام و صفت مشتق فرمائے ہیں۔ حضور اول نام رکھا ہے کہ حضور سب انبیاء سے آفرینش میں مقدم ہیں۔ اور آخر اس لئے کہ ظہور میں سب سے مؤخر۔ اور آخر امم کی طرف خاتم الانبیاء ہیں اور باطن اس لئے کہ اللہ تعالیٰ نے حضور کے باپ آدم (علیہ الصلوۃ والسلام) کی پیدائش سے دو ہزار برس پہلے ساقِ عرش پر سرخ نور سے اپنے نام کے ساتھ حضور کا نام لکھا اور مجھے حضور پر درود بھیجنے کا حکم دیا۔ میں نے ہزار سال حضور پر درود بھیجا یہاں تک کہ حق جل وعلا نے حضور کو مبعوث کیا۔ خوشخبری دیتے اور ڈر سناتے۔ اور اللہ تعالیٰ کی طرف سے اس کے حکم سے بلاتے اور چراغِ تاباں۔ اور ظاہر اس لئے حضور کا نام رکھا کہ اس نے اس زمانہ میں حضور کو تمام ادیان پر غلبہ دیا اور حضور کا شرف و فضل سب آسمان و زمین پر آشکارا کیا، تو ان میں کوئی ایسا نہیں جس نے حضور پر درود نہ بھیجا، اللہ تعالیٰ حضور پر درود بھیجے، حضور کارب محمود ہے اور حضور محمد۔ اور حضور کا رب اول و آخر و ظاہر و باطن ہے اور حضور اول و

آخر و ظاہر و باطن ہیں۔ یہ عظیم بشارت سن کر حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی في اسمی وصفتی ۱ هکذا نقل وقال روی التلمسانی عن ابن عباس وظاهره انه

حمد اس خدا کو جس نے مجھے تمام انبیاء پر فضیلت دی یہاں تک کہ میرے نام اور صفت ہیں۔ یوں ہی نقل کیا ہے اور کہا کہ تلمسانی نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی ہے اور اس کا

1 شرح الشفاء للملا علی القاری فصل فی تشریف اللہ تعالیٰ بما سماہ الخ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۵۱۵

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Arabic Boxed Text]: He extracted it with his chain of narration to Ibn Abbas, for that is what is indicated by the word 'Ruwiya' (narrated) as in Az-Zarqani, and Allah the Exalted knows best. (T)

[Urdu Explanation in Box]: It appears that Al-Tilimsani extracted this with his chain of narration reaching up to Ibn Abbas, because the word 'Ruwiya' signifies this, as mentioned in Az-Zarqani, and Allah Subhanu wa Ta'ala knows best. (T)

Third Radiance: Paths, Narrations, and the Hadith of Characteristics

The Hadith of Characteristics (Hadith al-Khasa'is) is that tradition in which the Master of the Universe (Sallallahu Alaihi Wasallam) stated his beautiful unique characteristics which no other Prophet or Messenger attained. And through them, he mentioned his excellence over all the Prophets of Allah. This narration is 'Mutawatir al-Ma'na' (consecutive in meaning). Imam Qadi Iyad, in 'Shifa Sharif', stated that it reaches us through the narrations of five companions: Abu Dharr, Ibn Umar, Ibn Abbas, Abu Huraira, and Jabir (Radi Allahu Anhum). Then he quoted four or five scattered sentences of the Hadith. Allama Qastalani, in 'Mawahib al-Ladunniyah', taking from 'Fath al-Bari Sharh Sahih al-Bukhari' by Imam Allama Ibn Hajar al-Asqalani, wrote a commentary on it in which there was also an indication towards the hadiths of Hudhayfah and Ali al-Murtada (Radi Allahu Anhuma); however, except for the Hadiths of Jabir and Abu Huraira which are present in the 'Sahihain' (Bukhari and Muslim), no narration was quoted in full. I, the humble servant (may Allah forgive him), gathered its paths, narrations, testimonies (shawahid), and supporting reports (mutabi'at) from many scattered sources near and far. At that time of research, I found it through the narrations of fourteen companions: Abu Huraira, Hudhayfah, Abu Darda, Abu Umamah, Sa'ib bin Yazid, Jabir bin Abdullah, Abdullah bin Amr, Abu Dharr, Ibn Abbas, Abu Musa al-Ash'ari, Abu Sa'id al-Khudri, Mawla Ali, Awf bin Malik, and Ubadah bin Samit (Radi Allahu Anhum Ajma'een). The hadith of each of them is currently before me in full. The Imam, the Seal of Hadith Masters, Allama Ibn Hajar al-Asqalani, then Allama Ahmad Qastalani, by reconciling six different paths, determined the number of these characteristics and fine qualities that occur dispersedly in these hadiths to be sixteen or seventeen.

[Marginal Note/Footnote]: Note: The reason for the hesitation is that the Imam explicitly stated that seventeen [characteristics] are organized through them, i.e., through these hadiths. The reason for the hesitation is that Imam Qastalani has

stated clearly that seventeen characteristics are obtained from these hadiths... etc. but their Hadith of Bazzar (continued on the next page).

फ़तावा रज़विया खंड 30

[अरबी बॉक्स टेक्स्ट]: उन्होंने इसे इब्न अब्बास तक अपनी सनद के साथ निकाला, क्योंकि यही वह चीज़ है जो 'रुविया' (वर्णित) शब्द से इंगित होती है जैसा कि ज़रकानी में है, और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे अच्छा जानता है। (त)

[बॉक्स में उर्दू स्पष्टीकरण]: ऐसा प्रतीत होता है कि तिलिम्सानी ने इसे इब्न अब्बास तक अपनी सनद के साथ निकाला है, क्योंकि 'रुविया' शब्द इस ओर संकेत करता है, जैसा कि ज़रकानी में है, और अल्लाह सुभानहु व ता'आला सबसे अच्छा जानता है। (त)

तीसरी चमक: मार्ग, वृत्तांत और विशेषताओं की हदीस

विशेषताओं की हदीस (हदीस-ए-खसाइस) वह हदीस है जिसमें ब्रह्मांड के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी सुंदर विशेषताओं का उल्लेख किया है जो किसी अन्य नबी या रसूल ने नहीं पाईं। और उनके माध्यम से अल्लाह के सभी पैगंबरों पर अपनी श्रेष्ठता का उल्लेख किया। यह वर्णन 'मुतवातिर अल-माना' (अर्थ में निरंतर) है। इमाम काजी अयाज ने 'शिफा शरीफ' में उल्लेख किया है कि यह पांच साथियों के वर्णन के माध्यम से हम तक पहुँचती है: अबू धर, इब्न उमर, इब्न अब्बास, अबू हुरैरा और जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हुम)। फिर उन्होंने हदीस के चार या पांच बिखरे हुए वाक्य उद्धृत किए। अल्लामा कस्तलानी ने 'मवाहिब अल-लदुन्निया' में इमाम अल्लामा इब्न हजर अल-अस्कलानी की 'फतह अल-बारी शरह सहीह अल-बुखारी' से लेते हुए इस पर एक टिप्पणी लिखी, जिसमें हुजैफा और अली अल-मुर्तजा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीसों की ओर भी संकेत था; हालाँकि, सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में मौजूद जाबिर और अबू हुरैरा की हदीसों को छोड़कर, कोई भी वर्णन पूर्ण रूप से उद्धृत नहीं किया गया था। मुझ विनम्र सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने इसके मार्गों, वर्णनों, प्रमाणों (शवाहिद) और सहायक रिपोर्टों (मुताबियात) को निकट और दूर के कई बिखरे हुए स्रोतों से एकत्र किया। उस समय के शोध में, मैंने इसे चौदह साथियों के वर्णन के माध्यम से पाया: अबू हुरैरा, हुजैफा, अबू दरदा, अबू उमामा, साइब बिन यजीद, जाबिर बिन अब्दुल्ला, अब्दुल्ला बिन अम्र, अबू धर, इब्न अब्बास, अबू मूसा अल-अशरी, अबू सईद अल-खुदरी, मौला अली, औफ बिन मालिक और उबादा बिन सामित (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन)। उनमें से प्रत्येक की हदीस वर्तमान में मेरे सामने पूरी तरह से है। इमाम, हदीस विशेषज्ञों की मुहर, अल्लामा इब्न हजर अल-अस्कलानी, फिर अल्लामा

अहमद कस्तलानी ने छह अलग-अलग मार्गों के मिलान से इन हदीसों में बिखरे हुए इन गुणों और सूक्ष्म विशेषताओं की संख्या सोलह या सत्रह निर्धारित की है।

[हाशिया/पादलेख]: नोट: हिचकिचाहट का कारण यह है कि इमाम ने स्पष्ट रूप से कहा है कि उनके माध्यम से, यानी इन हदीसों के माध्यम से सत्रह [विशेषताएं] व्यवस्थित होती हैं। हिचकिचाहट का कारण यह है कि इमाम कस्तलानी ने स्पष्ट रूप से कहा है कि इन हदीसों से सत्रह विशेषताएं प्राप्त होती हैं... आदि, लेकिन उनकी बज़ार की हदीस (अगले पृष्ठ पर जारी)।

पृष्ठ 246 का 772

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

[عربی عبارت]: خرجہ بسندہ الی ابن عباس فان ذلک ھو الذی یدل علیہ روی کما فی الزرقانی، واللہ سبحانہ تعالی اعلم۔

[اردو وضاحت]: ظاہر یہ ہے کہ تلمسانی نے ابن عباس تک اپنی سند کے ساتھ اس کی تخریج کی کیونکہ اس پر لفظ 'روی' دلالت کرتا ہے جیسا کہ زرقانی میں ہے، اور اللہ سبحانہ تعالی خوب جانتا ہے۔ (ت)

تابش سوم طرق وروایات وحدیثِ خصائص

حدیثِ خصائص وہ حدیث ہے جس میں حضور سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے خصائصِ جمیلہ ارشاد فرمائے جو کسی نبی و رسول نے نہ پائے۔ اور ان کی وجہ سے اپنا تمام انبیاء اللہ پر تفضیل فرمانا ذکر فرمایا۔ یہ روایت متواتر المعنی ہے۔ امام قاضی عیاض نے شفا شریف میں اسے پانچ صحابہ کی روایت سے آنا بیان فرمایا: ابوذر، ابن عمر، ابن عباس، ابوہریرہ، جابر رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ پھر حدیث کے چار پانچ متفرق جملے نقل کئے۔ علامہ قسطلانی نے مواہب لدنیہ میں فتح الباری شرح صحیح بخاری امام علامہ ابن حجر عسقلانی سے اخذ کر کے اس پر کلام لکھا جس میں احادیث حذیفہ و علی مرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہما کی طرف بھی اشارہ واقع ہوا، مگر سوا حدیث جابر وابوہریرہ کے کہ صحیحین میں وارد ہے کوئی روایت پوری نقل نہ کی۔ فقیر غفراللہ تعالٰی لہ نے کتب کثیرہ کے مواضع متفرقہ قریبہ و بعیدہ سے اس کے طرق و روایات و شواہد و متابعات کو جمع کیا۔ تو اس وقت کی نظر میں اسے چودہ صحابی کی روایت سے پایا: ابوہریرہ، حذیفہ، ابو درداء، ابو امامہ، سائب بن یزید، جابر بن عبداللہ، عبداللہ بن عمرو، ابو ذر، ابن

عباس، ابو موسیٰ اشعری، ابو سعید خدری، مولا علی، عوف بن مالک، عباده بن صامت رضی الله تعالیٰ عنہم اجمعین۔ ان میں ہر ایک کی حدیث اس وقت کاملاً میرے پیش نظر ہے۔ امام خاتم الحفاظ علامہ ابن حجر عسقلانی پھر امام علامہ احمد قسطلانی نے چھ طرقِ مختلفہ کی تطبیق سے ان خصائص و نفائس کا عدد جو ان حدیثوں میں متفرقاً وارد ہوئے سولہ عہ سترہ تک

[حاشیہ]: عہ: وجھ التردد ان الامام نص علی انہ ینتظم بھا ای بھذہ الاحادیث سبع عشرۃ تردد کی وجہ یہ ہے کہ امام قسطانی نے نص فرمائی ہے کہ ان احادیث سے سترہ خصلتیں حاصل ہوتی ہیں۔ الخ لیکن ان کی حدیث بزار (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Rizvia Volume 30

...conveyed. This humble servant (may Allah forgive him), before being informed of their discourse, found the total count to be up to 30. All praise be to Allah, the Lord of all. (Remaining footnote from the previous page) In a narration by Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them), it is stated: "I was granted superiority over the prophets by two traits: my devil was an unbeliever, but Allah helped me against him so he became a Muslim, and he said: I have forgotten the other." Before this, the count was fifteen; then the Hafiz (scholar) added these two traits and made them seventeen. In my view, there is an apparent hesitation in counting the forgotten trait as a separate trait, because it is possible it was one of the traits already counted. And Al-Zarqani's statement that they are based on the narration of Al-Bayhaqi in Dala'il al-Nubuwwah from Ibn Umar, which is narrated marfu' (directly attributed to the Prophet): "I was granted superiority over Adam by two traits: my devil was an unbeliever, but Allah the Almighty helped me against him until he became a Muslim, and my wives were a help to me. His devil was..." (Continued on the next page).

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Rabi', Chapter Two, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/596.
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Rabi', Chapter Two, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/596.

फतावा रज़विया जिल्द 30

...पहुंचाया। फ़कीर (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने उनके कलाम (भाषण) की जानकारी से पहले कुल गिनती 30 तक पाई, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है। (पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट) इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की एक रिवायत में है कि: "मुझे नबियों पर दो खूबियों के साथ फ़ज़ीलत (श्रेष्ठता) दी गई: मेरा शैतान काफिर था, अल्लाह ने उस पर मेरी मदद की तो वह मुसलमान हो गया, और कहा कि दूसरी को मैं भूल गया हूँ।" इससे पहले संख्या पंद्रह थी, फिर हाफिज़ ने दो खूबियों को उनके साथ मिलाकर उन्हें सत्रह बना दिया। मेरे नज़दीक भूली हुई खूबी को अलग खूबी के रूप में गिनने में स्पष्ट झिझक है, क्योंकि यह संभव है कि वह उन्हीं खूबियों में से एक हो जिनका पहले उल्लेख किया जा चुका है। और ज़रकानी का यह कहना कि वे अल-बैहकी की 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से मरफू रिवायत पर आधारित हैं: "मुझे आदम पर दो खूबियों के साथ फ़ज़ीलत दी गई: मेरा शैतान काफिर था तो अल्लाह तआला ने उस पर मेरी मदद फरमाई यहाँ तक कि वह मुसलमान हो गया और मेरी बीवियां मेरी मददगार थीं। उसका शैतान..." (अगले पृष्ठ पर जारी)।

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अर-रबि, दूसरा अध्याय, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/596।
2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अर-रबि, दूसरा अध्याय, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/596।

پہنچایا۔ فقیر غفر اللہ لہ نے ان کے کلام پر اطلاع سے پہلے مبلغ شمار میں ۳۰ تک پایا والحمد للہ رب (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) بر روایت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما میں ہے کہ مجھے انبیاء پر دو خصلتوں سے فضیلت دی گئی۔ میرا شیطان کافر تھا اللہ تعالیٰ نے اس پر میری مدد فرمائی تو وہ مسلمان ہو گیا، اور کہا کہ دوسری کو میں بھول گیا ہوں۔ اس سے پہلے تعداد پندرہ تھی پھر حافظ نے دو خصلتیں انکے ساتھ ملا کر انہیں سترہ بنادیا۔ میرے نزدیک بھولی ہوئی خصلت کو الگ خصلت شمار کرنے میں تامل ظاہر ہے، اس لئے کہ ممکن ہے وہ انہی خصلتوں میں سے ایک ہو جن کا پہلے شمار کیا جا چکا ہے۔ اور زرقانی کا قول کہ وہ خصلتیں دلائل النبوۃ میں بیہقی کی اس روایت میں بیان ہوئی ہیں جو ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مرفوعاً مروی ہے کہ مجھے آدم پر دو خصلتوں سے فضیلت دی گئی۔ میرا شیطان کافر تھا تو اللہ تعالیٰ نے میری اس پر مدد فرمائی یہاں تک کہ وہ مسلمان ہو گیا اور میری بیویاں (باقی بر صفحہ آئندہ)

۱ المواهب اللدنية المقصد الرابع الفصل الثاني المكتب الاسلامي بيروت ۲/۵۹۶ ۲ المواهب اللدنية المقصد الرابع الفصل الثاني المكتب الاسلامي بيروت ۲/۵۹۶

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

...of the worlds. This also confirms the statement of these two Imams that one should thoroughly research the Hadiths with complete focus. It is possible that more may be found. Although, at this time, the humble writer (faqir) has neither the leisure for complete investigation, nor is it within the deficient search of one with limited means and short-sightedness like me. If a scholar with extensive knowledge takes up the task of induction, it would not be surprising if the number of ways and characteristics increases even further. I intend, if Allah the Almighty wills, that from this treatise and thereafter from the answers to those numerous issues (1) from Hyderabad (2), Bangalore (3) and...

(Continuation from previous footnote) [Satan of] Adam was a disbeliever and his wife was his helper [against him]. (1) I say: This is not free from discussion because the discourse here is about superiority over Adam, and thereafter about superiority over all Prophets in general. His (Prophet's) صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم specificity among all Prophets in being aided by wives requires proof. In short, it does not necessarily follow from this that the forgotten characteristic is this one. Since the matter is not clear, it is possible that it is one of those already mentioned, so it is not appropriate to count it as a separate characteristic. And Allah knows best.

[My wives] are my helpers, whereas Adam (peace be upon him)'s Satan was a disbeliever and his wife was opposed to him. I say: This is not devoid of debate, as the discussion here is about superiority over Adam (peace be upon him), whereas there it is about superiority over all prophets. And the distinction of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) among all prophets regarding the help of wives needs proof. In conclusion, it does not necessarily follow from this that the forgotten trait is this one. And since the matter was not evident, it is possible that that trait is one of the previous traits, so it is not desirable to count it as a separate trait. And Allah Almighty knows best. 12 Minhu (T)

Note 1: i.e., twenty-seven problems: fourteen from Hyderabad, four from Khairabad, five from this city, one from Badaun, and the rest from other places. 12 Minhu. Note 2: Sent by Mawlawi Abdul Aziz Sahib Qadri from Parbhale, district Hyderabad. Note 3: Sent by Mawlawi Syed Fakhr-ud-Din Sahib Waiz Sufi from Dakand Nigari. 12 Minhu. i.e., twenty-seven issues: fourteen from Hyderabad, four from Khairabad, five from the same city, and one from Badaun, while the rest from remaining cities. 12 Minhu (T)

1 Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, al-Maqsad al-Rabi', al-Fasl al-Thani, Dar al-Ma'rifah Beirut, 5/206 Page 248 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

...आलमों के। यह भी उन्हीं दो इमामों के इस कथन की पुष्टि है कि हदीसों की पूर्ण एकाग्रता के साथ खोज की जाए। संभव है कि इससे अधिक मिलें। हालांकि फ़क़ीर (विनम्र लेखक) के पास न तो इस समय पूर्ण जाँच-पड़ताल की फ़ुर्सत है, और न ही मुझ जैसे साधनहीन और अल्पदृष्टि वाले की अधूरी खोज के दायरे में यह आता है। यदि व्यापक ज्ञान रखने वाला कोई विद्वान इस पर शोध करे, तो कोई आश्चर्य नहीं कि रास्तों की संख्या और विशेषताओं की गिनती इससे भी बढ़ जाए। मेरा इरादा है कि इंशाअल्लाह अल-अज़ीज़, इस रिसाले (लेख) के ज़रिए और उसके बाद उन अनेक मसलों १ के जवाबों से जो हैदराबाद २, बैंगलोर ३ और...

(पिछले फ़ुटनोट का शेष भाग) ...आदम काफ़िर था और उसकी पत्नी उसके खिलाफ सहायक थी। १ मैं कहता हूँ: यह चर्चा से परे नहीं है क्योंकि यहाँ चर्चा आदम अलैहिस्सलाम पर श्रेष्ठता के बारे में है, और फिर सामान्य रूप से सभी नबियों पर श्रेष्ठता के बारे में। सभी नबियों में से पत्नियों की सहायता के साथ उनके(हुज़ूर) صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم की विशेषता को प्रमाणित करने की आवश्यकता है। संक्षेप में, इससे यह आवश्यक नहीं है कि भूली हुई विशेषता यही हो। जब मामला स्पष्ट नहीं है, तो संभव है कि यह पहले बताई गई विशेषताओं में से एक हो, इसलिए इसे अलग से गिनना उचित नहीं है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

[मेरी पत्नियाँ] मेरी मददगार हैं, जबकि आदम अलैहिस्सलाम का शैतान काफ़िर था और उनकी पत्नी उनके विरुद्ध थी। मैं कहता हूँ कि यह बहस से खाली नहीं है, क्योंकि यहाँ चर्चा आदम अलैहिस्सलाम पर श्रेष्ठता के बारे में है, जबकि वहाँ सभी नबियों पर श्रेष्ठता के बारे में। और नबी-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की सभी नबियों के बीच पत्नियों की सहायता के साथ विशेषता प्रमाण की मोहताज है। सारांश यह है कि इससे यह आवश्यक नहीं होता कि भूल जाने वाली विशेषता यही है। और जब मामला स्पष्ट नहीं हुआ, तो संभव है कि वह विशेषता पिछली विशेषताओं में से ही एक हो, इसलिए उसे अलग विशेषता के रूप में गिनना बेहतर नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। १२ मिन्हु (त)

नोट १: यानी सत्ताईस मसले: चौदह हैदराबाद से, चार खैराबाद से, पाँच इसी शहर से, एक बदायूँ से और बाकी अन्य जगहों से। १२ मिन्हु। नोट २: मौलवी अब्दुल अजीज साहब कादरी द्वारा परभले, जिला हैदराबाद से भेजा गया। नोट ३: मौलवी सैयद फखरुद्दीन साहब वाइज़ सूफ़ी द्वारा डाकंड

निगरी से भेजा गया। १२ मिन्हु। यानी सत्ताईस मसले: चौदह हैदराबाद से, चार खैराबाद से, पाँच इसी शहर से और एक बदायूँ से, जबकि बाकी बचे हुए शहरों से। १२ मिन्हु (त)

१ शरह अल-ज़रक़ानी अला अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़्सद अर-रबी, अल-फ़स्ल अज़-ज़ानी, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, ५/२०६ पेज २४८ ऑफ़ ७७२

العلمین۔ یہ بھی انہی دو اماموں کے اس فرمانے کی تصدیق ہے کہ بغور کامل تتبع احادیث کرے۔ ممکن ہے کہ اس سے زائد پائے۔ حالانکہ فقیر کو نہ اس وقت کمال تفحص کی فرصت، نہ مجھ جیسے کوتاہ دست قاصر النظر کی ناقص تلاش میں داخل۔ اگر کوئی عالم وسیع الاطلاع استقرار پر آئے تو عجب نہیں کہ عدد طرق وشمار خصائص اس سے بھی بڑھ جائے۔ قصد کرتا ہوں کہ ان شاء اللہ العزیز اس رسالہ اور اس کے بعد ان مسائل کثیرہ عنہ ۱ کے جواب سے جو حیدرآباد عنہ ۲ وبنگلور عنہ ۳ و

(بقیہ صفحہ حاشیہ گزشتہ) آدم کافرًا وکانت زوجتہ عونا علیہ۔ ۱ اقول: لا یعری عن بحث لان الکلام ھھنا فی التفضیل علی ادم وثم فی التفضیل علی الانبیاء طرًا واختصاصہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم باعانۃ الازواج من بین الانبیاء قاطبۃً یحتاج الی ثبوت، وبالجملۃ لا یلزم من ھذا ان نکون المنسیۃ ھو ھذہ واذا لم یتبین الامر جاز ان نکون احدی ما مرت فلا یحسن عدھا مفردۃ واللہ تعالٰی اعلم۔

میری معاون ہیں جبکہ آدم علیہ السلام کا شیطان کافر تھا اور ان کی بیوی ان کے مخالف تھی۔ میں کہتا ہوں یہ بحث سے خالی نہیں کہ یہاں کلام آدم علیہ السلام پر افضلیت کے بارے میں ہے جبکہ وہاں تمام انبیاء پر افضلیت کے بارے میں۔ اور نبی اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اعانتِ ازواج کے ساتھ تمام انبیاء کے درمیان اختصاص محتاجِ ثبوت ہے۔ خلاصہ یہ کہ اس سے یہ لازم نہیں آتا کہ بھول جانے والی خصلت یہی ہے۔ اور جب معاملہ ظاہر نہ ہوا تو ممکن ہے کہ وہ خصلت گزشتہ خصلتوں میں سے ہی ایک ہو، چنانچہ اس کو الگ خصلت شمار کرنا مستحسن نہیں ہے۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ ۱۲ منہ (ت)

عنہ ۱: یعنی بست و ہفتم مسئلہ چارده از حیدر آباد و چهار از خیر آباد و پنج ازیں شہر و یک از بدایوں و باقی از باقی ۱۲ منہ۔ عنہ ۲: مرسلہ مولوی عبدالعزیز صاحب قادری از پر بھلے ضلع حیدرآباد۔ عنہ ۳: مرسلہ مولوی سید فخر الدین صاحب واعظ صوفی از ڈاکنڈ نیگری ۱۲ منہ۔ یعنی ستائیس مسئلے چودہ حیدر آباد، چار خیر آباد، پانچ اسی شہر اور ایک بدایوں سے جبکہ باقی باقی شہروں سے ۱۲ منہ (ت)

۱ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ المقصد الرابع الفصل الثانی دارالمعرفۃ بیروت ۵ / ۲۰۶ صفحہ ۲۴۸ از ۷۷۲

Fatawa Ridawiyya Volume 30

[People] from Punjab, Sultanpur, Khairabad, and other cities, as well as from the city itself, have come. Due to the Munger issue, following the principle of "first come, first served," their responses have been delayed. With the power of Allah Almighty, after finishing this, I will write a treatise on the compilation of the paths of this Hadith named "Al-Bahth al-Fahis 'an Turuq Hadith al-Khasa'is," in which I will quote every path and narration in detail and separately, and comment a little on the attained characteristics. Wa billahi al-tawfiq la rabba ghayruhu (And success is from Allah, there is no Lord besides Him. - Translator).

Here, for fear of being long-winded, I only refer to the beginning of the Hadiths in which it was stated that I was given superiority over all the prophets for these reasons, and I was given those qualities which no one else received. The purpose of this treatise is achieved from just these parts—praise be to Allah. It is narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) by Muslim, and nearly the same by Bazzar with a good chain of transmission, and by Ibn Jarir, Ibn Abi Hatim, Ibn Mardawayh, Bazzar, Abu Ya'la, and Bayhaqi in the Hadith of Mi'raj. In the first path it says: Fuddiltu 'ala al-anbiya' bi-sittin 1 — "I have been given excellence over all prophets in six ways."

In the second, it is added: lam yu'taha kan qabli 2 — "No one before me was given these virtues."

In the third it says: faddalani rabbi bi-sittin 3 — "My Lord has given me excellence through six things."

Hudhayfah (may Allah be pleased with him) is narrated by Ahmad, Muslim, Nasa'i, Ibn Abi Shaybah, Ibn Khuzaymah, Bayhaqi, and Abu Nu'aym: Fuddilna 'ala al-nasi bi-thalathin 4 — "We have been given excellence over all people in three ways."

---

1 Sahih Muslim Kitab al-Masajid wa Mawadi' al-Salah, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/199, Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Al-Bazzar from Abu Huraira, chapter: ikhtisasuhu Sallallahu alayhi wa sallam bi-Sharh al-Sadr, Markaz-e-Ahle Sunnat 2/196
2 Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Al-Bazzar from Abu Huraira, chapter: ikhtisasuhu Sallallahu alayhi wa sallam bi-Sharh al-Sadr, Markaz-e-Ahle Sunnat 2/196
3 Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Al-Bazzar from Abu Huraira, chapter: ikhtisasuhu Sallallahu alayhi wa sallam bi-Sharh al-Sadr, Markaz-e-Ahle Sunnat 2/196
4 Sahih Muslim Kitab al-Masajid wa Mawadi' al-Salah, Qadimi Kutub Khana Karachi

1/199, Kanz al-Ummal with reference to T, H, M, N and Ibn Khuzaymah Hadith 31912 & 32075 Muassasat al-Risalah Beirut 11/209 & 417, Al-Musannaf li-Ibn Abi Shaybah Kitab al-Fada'il Hadith 31240 Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 6/308, Sahih Ibn Khuzaymah Jama' Abwab al-Tayammum Hadith 264 al-Maktab al-Islami Beirut 1/133, Dala'il al-Nubuwwah li-l-Bayhaqi chapter: Ma ja'a fi tahadduthi Rasuli-llahi Sallallahu alayhi wa sallam bi-ni'mati Rabbihi, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 5/475

फतवा-ए-रज़विया जिल्द ३०

पंजाब, सुल्तानपुर, खैराबाद और अन्य शहरों के साथ-साथ खास शहर से लोग आए हुए हैं। मुंगेर के मसले के कारण, "पहले आओ, पहले पाओ" के नियम का पालन करते हुए, उनके जवाबों में देरी हुई है। अल्लाह तआला की शक्ति से, इससे फ़ारिग होने के बाद, मैं इस हदीस के संग्रह पर "अल-बहस अल-फाहिस 'अन तुरुकि हदीस अल-खसाइस" नाम से एक शोध ग्रंथ लिखूँगा, जिसमें हर मार्ग और रिवायत को विस्तार से और अलग-अलग उद्धृत करूँगा और प्राप्त विशेषताओं पर थोड़ा चर्चा करूँगा। व बिल्लाहि अल-तौफ़ीक़ ला रब्बा ग़ैरुहु (और सफलता अल्लाह की ओर से है, उसके सिवा कोई रब नहीं। - अनु)।

यहाँ, विस्तार के भय से, मैं केवल उन हदीसों के शुरुआती हिस्सों की ओर संकेत करता हूँ जिनमें यह इरशाद हुआ है कि मुझे इन कारणों से सभी नबियों पर फ़ज़ीलत मिली, मुझे वे खूबियाँ दी गईं जो किसी और को नहीं मिलीं। इस शोध ग्रंथ का उद्देश्य इन्हीं अंशों से प्राप्त हो जाता है— अल्हम्दुलिल्लाह। हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मुस्लिम ने और उनके करीब बज़ार ने अच्छी सनद के साथ, और इब्न जरीर, इब्न अबी हातिम, इब्न मरदूविया, बज़ार, अबू याला और बैहक़ी ने मेराज की हदीस में रिवायत की है। पहले तरीके में है: फुज़्ज़िल्तु 'अलल-अम्बियाइ बि-सित्तिन 1 — "मुझे छह कारणों से सभी नबियों पर फ़ज़ीलत दी गई।"

दूसरे में और भी अधिक है: लम यु'तहा कान क़बली 2 — "मुझसे पहले ये फ़ज़ाइल किसी को नहीं मिले।"

तीसरे में है: फ़ज़्ज़लनी रब्बी बि-सित्तिन 3 — "मेरे रब ने मुझे छह बातों से फ़ज़ीलत दी।"

हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से अहमद, मुस्लिम, नसाई, इब्न अबी शैबा, इब्न खुज़ैमा, बैहक़ी, अबू नुऐम रावी हैं: फुज़्ज़िल्ना 'अलल-नासि बि-सलासिन 4 — "हमें तीन वजह से तमाम लोगों पर फ़ज़ीलत हुई।"

---

1 सहीह मुस्लिम किताब अल-मसाजिद व मवादि अल-सलाह, पुरानी कुतुब खाना कराची 1/199, अल-खसाइस अल-कुबरा हवाला अल-बज़ार से अबू हुरैरा, अध्याय: इख़्तिसासुहु सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बि-शर्ह अल-सद्र, मरकज़-ए-अहले सुन्नत 2/196 2 अल-खसाइस अल-कुबरा हवाला अल-बज़ार से अबू हुरैरा, अध्याय: इख़्तिसासुहु सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बि-शर्ह अल-सद्र, मरकज़-ए-

अहले सुन्नत 2/196 3 अल-खसाइस अल-कुबरा हवाला अल-बज़ार से अबू हुरैरा, अध्याय: इख़्तिसासुहु सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बि-शर्ह अल-सद्र, मरकज़-ए-अहले सुन्नत 2/196 4 सहीह मुस्लिम किताब अल-मसाजिद व मवादि अल-सलाह, पुरानी कुतुब खाना कराची 1/199, कंज़ अल-उम्माल हवाला टी, एच, एम, एन और इब्न खुज़ैमा हदीस 31912 और 32075 मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत 11/209 और 417, अल-मुसन्नफ ली-इब्न अबी शैबा किताब अल-फज़ाइल हदीस 31240 दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 6/308, सहीह इब्न खुज़ैमा जमा' अबवाब अल-तयम्मुम हदीस 264 अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 1/133, दलाइल अल-नुबुव्वह लिल-बैहक़ी अध्याय: मा जा'अ फ़ी तहद्दुसि रसूली-ल्लाहि सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बि-नि'मति रब्बिही, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 5/475

पृष्ठ २४९/७७२

پنجاب وسلطان پور وخیر آباد وغیر ہا بلاد اور خاص شہر کے آئے ہوئے ہیں، اور اس مسئلہ مونگیری کیوجہ سے برعایت الاقدام فالاقدام ان کے جواب تعویق میں پڑے ہیں بحول اللہ تعالٰی فراغ پاکر اس حدیث کے جمع طُرق میں ایک رسالہ بنام البحث الفاحص عن طرق حدیث الخصائص لکھوں، اور اس میں ہر طریق وروایت کو مفصل جداگانہ نقل کرکے خصائص حاصلہ پر قدرے کلام کروں، وباللہ التوفیق لارَبَّ غیرہ (اور اللہ کی توفیق ہے اس کے سوا کوئی پروردگار نہیں۔ت)۔

یہاں بخوفِ تطویل صرف صدر احادیث کی طرف اشارہ کرتا ہوں جن میں ارشاد ہوا کہ مجھے سب انبیاء پر ان وجوہ پر فضیلت ملی، مجھے وہ خوبیاں عطا ہوئیں جو کسی کو نہ ملیں۔ کہ اس رسالہ کا مقصود اتنے ہی پارہ سے حاصل -وللہ الحمد۔ ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مسلم اور اس کے قریب بزار نے بسند جید، اور ابن جریر وابن ابی حاتم وابن مردویہ وبزار وابویعلٰی وبیہقی نے حدیث معراج میں روایت کی، طریق اول میں ہے: فُضِّلْتُ عَلَی الْاَنْبِیَاءِ بِسِتٍّ 1 - میں چھ وجہ سے سب انبیاء پر فضیلت دیا گیا۔

دوم میں اس قدر اور زائد: لَمْ یُعْطَهَا کَانَ قَبْلِیْ 2 - مجھ سے پہلے وہ فضائل کسی کو نہ ملے۔

سوم میں ہے: فضلنی ربی بست 3 - مجھے میرے رب نے چھ باتوں سے فضیلت دی۔

حذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے احمد، مسلم، نسائی، ابن ابی شیبہ، ابن خزیمہ، بیہقی، ابونعیم راوی: فُضِّلْنَا عَلَی النَّاسِ بِثَلٰثٍ 4 - ہمیں تین وجہ سے تمام لوگوں پر فضیلت ہوئی۔

---

1 صحیح مسلم کتاب المساجد ومواضع الصلوٰۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹۹، الخصائص الکبرٰی بحوالہ البزار عن ابی ھریرۃ باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بشرح الصدر مرکز اہلسنت ۲/ ۱۹۶

2 الخصائص الکبریٰ بحوالہ البزار عن ابی ہریرۃ باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بشرح الصدر مرکز اہلسنت ۲/ ۱۹۶ 3 الخصائص الکبریٰ بحوالہ البزار عن ابی ہریرۃ باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بشرح الصدر مرکز اہلسنت ۲/ ۱۹۶ 4 صحیح مسلم کتاب المساجد ومواضع الصلوٰۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹۹، کنزالعمال بحوالہ ط وحم ون وابن خزیمہ حدیث ۳۱۹۱۲ و ۳۲۰۷۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۲۰۹ و ۴۱۷، المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الفضائل حدیث ۳۱۲۴۰ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۶/ ۳۰۸، صحیح ابن خزیمہ جماع ابواب التیمم حدیث ۲۶۴ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۱۳۳، دلائل النبوۃ للبیہقی باب ماجاء فی تحدث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بنعمۃ ربہ دار الکتب العلمیہ بیروت ۵/ ۴۷۵

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Narrated from Abu Darda in Tabarani Kabir: 'I have been given excellence through four things.'[1] The Hadith of Abu Umamah also begins with these words: (Reported by Ahmad and Al-Bayhaqi.[2] Ahmad and Bayhaqi have cited it. - T) From Sa'ib bin Yazid:

| I have been given excellence over the Prophets through five things. Narrated by Tabarani.[3] | I was granted excellence over the [other] prophets in five ways. (This has been narrated by Tabarani. - T) |

From Jabir bin Abdullah:

| I have been given five things which were not given to anyone before me. Narrated by Bukhari, Muslim and An-Nasa'i.[4] | I was given five things that no one before me was given. (This was narrated by Bukhari, Muslim and Nasa'i. - T) |

From Abdullah bin 'Amr bin al-'Aas:

| Narrated by Ahmad, Al-Bazzar and Al-Bayhaqi with a sound chain. | According to Ahmad, Bazzar and Bayhaqi with a sound chain of narration. (T) |

Abu Dharr, Ahmad, Darimi, Ibn Abi Shaybah, Abu Ya'la, Abu Nu'aym, Bayhaqi, Bazzar with a good chain; Ibn Abbas, Ahmad, and Bukhari in At-Tarikh; and Tabarani and the other three in a Hadith with a fair (Hasan) chain. (Ahmad and Bukhari in Tarikh, and Tabarani and three others in one hadith with a fair chain. - T)

---

[1] Kanz al-Ummal, referencing Tabarani, narrated from Abu Darda, Hadith 31966, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 11/412. [2] Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Abu Umamah al-Bahili, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/256; Kanz al-Ummal, referencing Bayhaqi, narrated from Abu Umamah al-Bahili, Hadith 3193, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 11/413. [3] Al-Mu'jam al-Kabir, from Sa'ib bin Yazid, from Abu Umamah al-Bahili, Hadith 7673, Al-Maktabat al-Faysaliyyah, Beirut, 7/155. [4] Sahih al-Bukhari, Book of Tayammum... Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/86; Sahih Muslim, Book of Masajid... Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/199; Sunan an-Nasa'i, Book of Ghusl and Tayammum... Noor Muhammad Karkhana Tijarat-e-Kutub, Karachi, 1/37.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

अबू दर्दा से तबरानी कबीर में रावी: 'मुझे चार चीज़ों के ज़रिए फ़ज़ीलत (श्रेष्ठता) दी गई।'[1] अबू उमामा की हदीस भी इन्हीं शब्दों से शुरू होती है: (अहमद और बैहक़ी ने इसे निकाला है।[2] अहमद और बैहक़ी ने इसे उद्धृत किया है। - त) साइब बिन यज़ीद से:

| फ़ुज़िल्तु अलल अनबिया'इ बि-ख़म्सिन। रवाह तबरानी।[3] | मुझे पांच वजहों से नबियों पर फ़ज़ीलत दी गई। (तबरानी ने इसे रिवायत किया है। - त) |

जाबिर बिन अब्दुल्लाह से:

| उ'तीतु ख़म्सन लम यु'तहुन अहदुन क़बली। रवाह अल-बुखारी व मुस्लिम वन-नसाई।[4] | मुझे पांच ऐसी चीज़ें दी गईं जो मुझसे पहले किसी को नहीं मिलीं। (इसे बुखारी, मुस्लिम और नसाई ने रिवायत किया है। - त) |

अब्दुल्लाह बिन उम्र बिन अल-आस से:

| इंद अहमद वल-बज़ार वल-बैहक़ी बि-इस्नादिन सहीह। | अहमद, बज़ार और बैहक़ी के नज़दीक सहीह सनद के साथ। (त) |

अबू ज़र, अहमद, दारीमी, इब्ने अबी शैबा, अबू य'ला, अबू नुऐम, बैहक़ी, बज़ार उम्दा सनद के साथ; इब्ने अब्बास, अहमद और बुखारी 'तारीख़' में और तबरानी और तीन अन्य एक हदीस में हसन सनद के साथ। (अहमद और बुखारी ने तारीख़ में और तबरानी और तीन और ने एक हदीस में हसन सनद के साथ। - त)

---

[1] कंज़ुल उम्माल, बहवाला तबरानी, अबू दर्दा से रिवायत, हदीस 31966, मुअस्ससतु रसाला, बैरुत, 11/412. [2] मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू उमामा अल-बाहीली से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बैरुत, 5/256; कंज़ुल उम्माल, बहवाला बैहक़ी, अबू उमामा अल-बाहीली से, हदीस 3193, मुअस्ससतु रसाला, बैरुत, 11/413. [3] अल-मुअजम अल-कबीर, साइब बिन यज़ीद से, अबू उमामा अल-बाहीली के हवाले से, हदीस 7673, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया, बैरुत, 7/155. [4] सहीह बुखारी, किताबुत्तयम्मुम... क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/86; सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद... क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/199; सुनन नसाई, किताबुल ग़ुस्ल वत्तयम्मुम... नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारते कुतुब, कराची, 1/37.

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۳۰

ابو درداء سے طبرانی کبیر میں راوی: فضلت باربع ۱میں نے چار وجہ سے فضیلت پائی۔ ابو امامہ کی حدیث بھی انہیں لفظوں سے شروع ہے: اخرجہ احمد والبیھقی ۲احمد و بیہقی نے اس کی تخریج کی ہے۔ت) سائب بن یزید:

| فضلت علی الانبیاء بخمس۔ رواہ الطبرانی ۳ | میں پانچ وجہ سے انبیاء پر فضیلت دیا گیا۔ (اس کو طبرانی نے روایت کیا ہے۔ت) |

جابر بن عبداللہ:

| اعطیت خمسًا لم یعطھن احد قبلی۔ رواہ البخاری و مسلم والنسائی ۴- | میں پانچ چیزیں دیا گیا کہ مجھ سے پہلے کسی کو نہ ملیں۔ (اس کو بخاری، مسلم اور نسائی نے روایت کیا ہے۔ ت) |

عبداللہ بن عمرو بن العاص:

| عند احمد والبزار والبیھقی باسنا د صحیح۔ | احمد، بزار اور بیہقی کے نزدیک صحیح اسناد کے ساتھ (ت) |

ابوذر، احمد، دارمی، ابن ابی شیبہ، ابویعلی، ابونعیم، بیہقی، بزار باسناد جید، ابن عباس احمد والبخاری فی التاریخ والطبرانی والثلاثۃ الاخری فی حدیث بسند حسن (احمد اور بخاری نے تاریخ میں اور طبرانی اور تین دوسرے ایک حدیث میں سند حسن کے ساتھ ت)

---

۱ کنزالعمال بحوالہ طب عن ابی الدرداء حدیث ۳۱۹۶۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۴۱۲ ۲ مسند احمد بن حنبل عن ابی امامۃ الباہلی المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۲۵۶، کنزالعمال بحوالہ ھق عن ابی

امامۃ الباہلی حدیث ۳۱۹۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۳ ۴۱۳ المعجم الکبیر عن سائب بن یزید عن ابی امامۃ الباہلی حدیث ۷۶۷۳ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۷ / ۴ ۱۵۵ صحیح البخاری کتاب التیمم و قولہ تعالی فلم تجد وا ماء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۸۶، صحیح مسلم کتاب المساجد و مواضع الصلوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۹۹، سنن النسائی کتاب الغسل والتیمم باب التیمم بالصعید نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱/ ۳۷

Abu Musa, Ahmad, Ibn Abi Shayba, and al-Tabarani with a good chain of narration (Ahmad, Ibn Abi Shayba, and al-Tabarani with a good chain of narration. - T)

Abu Sa'id al-Tabarani in 'al-Awsat' with a good chain of narration (Tabarani in 'al-Awsat' with a good chain of narration. - T)

Mawla Ali according to al-Bazzar and Abu Nu'aym (According to Bazzar and Abu Nu'aym. - T) in these six narrations also, only five things were mentioned which no one before the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) received. In the first and second, it is 'anyone before me' (ahadun qabli). In the third, it is 'the prophets' (al-anbiya). And in the remaining extra ones, it is 'prophet before me' (nabi qabli). The gist of all the phrases is the same. And from Mawla Ali (may Allah be pleased with him) in the second path, it is without a fixed number.

[Boxed Text: I have been given what no prophet before me was given | I received that which no prophet received.]

---

1 Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Abdullah bin Amr bin al-As, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/222 2 Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Abu Dharr (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/161; Al-Targhib wa al-Tarhib, chapter on Intercession etc., Mustafa al-Babi, Egypt, 4/334; Kanz al-Ummal with reference to al-Darimi etc., Hadith 32061, Muassasah al-Risala, Beirut, 11/438; Ithaf al-Sada al-Muttaqin with reference to Abu Ya'la etc., Sifat al-Shafa'ah, Dar al-Fikr, Beirut, 10/388; Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Virtues, Hadith 31241, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 6/308 3 Al-Tarikh al-Kabir, biography 2152, Salim Abu Hammad, Dar al-Baz, Makkah al-Mukarramah, 4/414; Al-Khasa'is al-Kubra from Abu Dharr, chapter on his specialty (peace be upon him) with the Maqam al-Mahmud, Markaz-e-Ahle Sunnat, India, 2/223

जिल्द 30 | फ़तावा रज़विया

अबू मूसा अहमद और इब्न अबी शैबा और अल-तबरानी हसन सनद के साथ (अहमद, इब्न अबी शैबा और तबरानी हसन सनद के साथ। त)

अबू सईद अल-तबरानी अल-औसत में हसन सनद के साथ (तबरानी औसत में हसन सनद के साथ। त)

मौला अली अल-बज़ार और अबू नुऐम के पास (बज़ार और अबू नुऐम के नज़दीक। त) इन छह रिवायतों में भी पाँच ही चीज़ें ज़िक्र फ़रमाईं कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से पहले किसी ने न पाईं। अव्वल और सानी में 'अहद क़बली' है। सालिस में 'अल-अम्बिया'। और ज़ायद बाक़ियों में 'नबी क़बली' है। और हासिल सब इबारतों का वाहिद (एक) है। और मौला अली करमल्लाहु तआला वज्हहु से तरीक़-ए-दुव्वम में बे-तअय्युन अदद (बिना निश्चित संख्या के) है।

[बॉक्स में पाठ: मुझे वह दिया गया जो नबियों में से किसी को नहीं दिया गया | मुझे वह मिला जो किसी नबी ने न पाया।]

---

1 मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/222 2 मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू ज़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 5/161; अल-तरग़ीब वल तरहीब, शफ़ाअत का बाब आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 4/334; कंज़ुल उम्माल अल-दारिमी के हवाले से आदि, हदीस 32061, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 11/438; इत्हाफ़ुस सादातिल मुत्तक़ीन अबू यला के हवाले से आदि, सिफ़तुश शफ़ाअह, दारुल फ़िक्र, बेरूत, 10/388; अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुल फ़ज़ाइल, हदीस 31241, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 6/308 3 अत-तारीख़ अल-कबीर, जीवनी 2152, सलीम अबू हम्माद, दारुल बाज़, मक्का अल-मुकर्रमा, 4/414; अल-ख़साइस अल-कुबरा अबू ज़र से, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मक़ाम-ए-महमूद के साथ विशेषता का बाब, मरकज़-ए-अहले सुन्नत, भारत, 2/223

पृष्ठ 251/772

ابو موسیٰ احمد وابن ابی شیبہ والطبرانی باسناد حسن (احمد، ابن ابی شیبہ اور طبرانی سند حسن کے ساتھ ت)

ابو سعید الطبرانی فی الاوسط بسند حسن (طبرانی اوسط میں سند حسن کے ساتھ ت)

مولیٰ علی عند البزار وابی نعیم (بزار اور ابو نعیم کے نزدیک۔ ت) ان چھ روایتوں میں بھی پانچ ہی چیزیں ذکر فرمائیں کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم سے پہلے کسی نے نہ پائیں۔ اول و ثانی میں احد قبلی ہے۔ ثالث میں الانبیاء۔ اور زائد باقیوں میں نبی قبلی ہے۔ اور حاصل سب عبارتوں کا واحد۔ اور مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے طریق دوم میں بے تعین عدد ہے۔

[اعطیت مالم یعط احد من الانبیاء | مجھے وہ ملا جو کسی نبی نے نہ پایا۔]

---

1 مسند احمد بن حنبل عن عبد اللہ بن عمرو بن العاص المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۲۲ 2 مسند احمد بن حنبل عن ابی ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵/ ۱۶۱، الترغیب والترھیب فصل فی الشفاعۃ وغیرہا مصطفی البابی مصر ۴/ ۳۳۴، کنز العمال بحوالہ الدارمی وغیرہ حدیث ۳۲۰۶۱ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱/ ۴۳۸، اتحاف السادۃ المتقین بحوالہ ابی یعلی وغیرہ صفۃ الشفاعۃ دار الفکر بیروت ۱۰/ ۳۸۸، المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الفضائل حدیث ۳۱۲۴۱ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۶/ ۳۰۸ 3 التاریخ الکبیر ترجمہ ۲۱۵۲ سالم ابو حماد دار الباز مکہ المکرمہ ۴/ ۴۱۴، الخصائص الکبری عن ابی ذر باب اختصاصہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بالمقام المحمود مرکز اہلسنت ہند ۲/ ۲۲۳

Fatawa Razawiyya - Volume 30

| Extracted by Ibn Abi Shaybah[1]. | (Ibn Abi Shaybah has referenced this. T). |

In the third way/path:

| I have been given four things that were not given to any of the Prophets of Allah the Almighty before me. Extracted by Ahmad[2] and Al-Bayhaqi with a good (hasan) chain of narration. | I was granted four things that no prophet of Allah before me received. (Ahmad and Bayhaqi have referenced this with a good chain. T) |

From Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) in the second way/path:

| I have been favored over the Prophets by two characteristics. Extracted by Al-Bazzar[3]. | I was given superiority over all prophets in two matters. (Bazzar has referenced this. T) |

In the Hadith of Auf bin Malik, there are also five. But in this manner:

| We were given four (virtues) that no one before us was given, and I asked my Lord for a fifth one, and He gave it to me (and what a thing it is!)[4]. | We received four virtues that were given to no one before us. And I asked for a fifth from my Lord, and He granted me that too, and that is indeed it, meaning words cannot describe that fifth quality. |

Then, after mentioning the four, he stated that exquisite fifth one as follows:

| I asked my Lord that no servant from my Ummah should meet Him as a monotheist (believer in Oneness of Allah) except that He enters him into Paradise. Extracted by Abu Ya'la[5]. | I asked my Lord that any servant of my Ummah who meets Him while testifying to His Oneness, He should enter him into Paradise. (Abu Ya'la has referenced this. T) |

---

[1] Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Fada'il, Hadith 3123, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/308. [2] Musnad Ahmad ibn Hanbal, narrated from Ali (R.A), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/158. [3] Al-Mawahib al-Ladunniyah with reference to Al-Bazzar, narrated from Ibn Abbas, Section 4, Chapter 2, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/296. [4] Al-Ihsan bi-Tartib Sahih Ibn Hibban, narrated from Auf bin Malik, Hadith 6365, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 9/102. [5] Al-Ihsan bi-Tartib Sahih Ibn Hibban, narrated from Auf bin Malik with reference to Abu Ya'la, Hadith 6365, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 9/102.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 30

| इब्न अबी शैबा द्वारा उद्धृत[1]। | (इब्न अबी शैबा ने इसकी तख़रीज की। त)। |

तीसरे तरीके(मार्ग) में है:

| मुझे चार ऐसी चीज़ें दी गईं जो मुझसे पहले अल्लाह तआला के किसी भी नबी को नहीं दी गईं। अहमद[2] और बैहक़ी द्वारा हसन सनद के साथ उद्धृत। | मुझे चार चीजें अता हुईं जो मुझसे पहले अल्लाह के किसी नबी को नहीं मिलीं। (अहमद और बैहक़ी ने सनद-ए-हसन के साथ इसकी तख़रीज की है। त) |

इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से दूसरे तरीके में है:

| मुझे दो विशेषताओं के कारण नबियों पर श्रेष्ठता दी गई। अल-बज़ार[3] द्वारा उद्धृत। | मैं दो बातों से तमाम नबियों पर फ़ज़ीलत (श्रेष्ठता) दिया गया। (बज़ार ने इसकी तख़रीज की है। त) |

औफ़ बिन मालिक की हदीस में भी पांच हैं। लेकिन इस प्रकार:

| हमें चार (फ़ज़ीलतें) मिलीं जो हमसे पहले किसी को नहीं दी गई थीं, और मैंने अपने रब से पाँचवीं माँगी और उसने वह भी मुझे अता फरमाई (और वह क्या ही चीज़ है!)[4]। | हमें चार फ़ज़ीलतें मिलीं कि हमसे पहले किसी को न दी गईं। और मैंने अपने रब से पाँचवीं माँगी उसने वह भी मुझे अता फ़रमाई, और वह तो वही है, यानी उस पाँचवीं खूबी का कहना ही क्या है। |

फिर चार बयान फ़रमा कर वह नफ़ीस (उत्कृष्ट) पाँचवीं यूँ इरशाद फ़रमाई:

| मैंने अपने रब से माँगा कि मेरी उम्मत का कोई भी बंदा जो उसकी तौहीद (एकेश्वरवाद) करता हुआ उससे मिले, वह उसे जन्नत में दाख़िल फ़रमाए। अबू यअला[5] द्वारा उद्धृत। | मैंने अपने रब से माँगा मेरी उम्मत का कोई बंदा उसकी तौहीद करता हुआ उससे न मिले मगर ये कि उसको दाख़िल-ए-बहश्त (स्वर्ग में प्रवेश) फ़रमाए। (अबू यअला ने इसकी तख़रीज की है। त) |

---

[1] अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, किताब अल-फ़ज़ाइल, हदीस 3123, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, 2/308। [2] मसनद अहमद इब्न हंबल, रिवायत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/158। [3] अल-मवाहिब अल-लदुन्निया हवालह अल-बज़ार, रिवायत इब्न अब्बास, खंड 4, अध्याय 2, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/296। [4] अल-इहसान बी-तरतीब सहीह इब्न

हिब्बान, रिवायत औफ़ बिन मालिक, हदीस 6365, मुअस्ससाह अल-रिसालाह, बेरूत, 9/102। [5] अल-इहसान बी-तरतीब सहीह इब्न हिब्बान, रिवायत औफ़ बिन मालिक हवालह अबू यअला, हदीस 6365, मुअस्ससाह अल-रिसालाह, बेरूत, 9/102।

فتاوٰی رضویہ - جلد ۳۰

| اخرجه ابن ابی شیبة ^1۔ | (ابن ابی شیبہ نے اس کی تخریج کی۔ ت)۔ |

طریق سوم میں ہے:

| اعطیت اربعاً لم یعطهن احد من انبیاء الله تعالی قبلی اخرجہ احمد ^2 والبیهقی بسند حسن۔ |

مجھے چار چیزیں عطا ہوئیں کہ مجھ سے پہلے کسی نبی اللہ کو نہ ملیں۔ (احمد و بیہقی نے سند حسن کے ساتھ اس کی تخریج کی ہے۔ ت) |

ابن عباس رضی اللہ عنہما سے طریق دوم میں ہے:

| فضلت علی الانبیاء بخصلتین۔ اخرجہ البزار^3۔ | میں دو باتوں سے تمام انبیاء پر فضیلت دیا گیا۔ (بزار نے اس کی تخریج کی ہے۔ ت) |

عوف بن مالک کی حدیث میں بھی پانچ ہیں۔ مگر یوں کہ:

| اعطینا اربعالم یعطهن احدکان قبلنا وسألت ربی الخامسة فاعطانیها^4 (وهی ماهی)۔ | ہمیں چار فضیلتیں ملیں کہ ہم سے پہلے کسی کو نہ دی گئیں۔ اور میں نے اپنے رب سے پانچویں مانگی اس نے وہ بھی مجھے عطا فرمائی، اور وہ تو وہی ہے، یعنی اس پانچویں خوبی کا کہنا ہی کیا ہے۔ |

پھر چار بیان فرما کر وہ نفیس پانچویں یوں ارشاد فرمائی:

| سألت ربی ان لا یلقاه عبد من امتی یوحده الا ادخله الجنة۔ اخرجہ ابویعلی^5۔ | میں نے اپنے رب سے مانگا میری امت کا کوئی بندہ اس کی توحید کرتا ہوا اس سے نہ ملے مگر یہ کہ اس کو داخل بہشت فرمائے۔ (ابو یعلی نے اس کی تخریج کی ہے۔ ت) |

1 المصنف لابن ابى شيبة كتاب الفضائل حديث ٣١٢٣ دار الكتب العلمية بيروت ٢/ ٣٠٨ 2 مسند احمد حنبل عن على رضى الله عنه المكتب الاسلامى بيروت ١/ ١٥٨ 3 المواهب اللدنية بحواله البزار عن ابن عباس المقصد الرابع الفصل الثانى المكتب الاسلامى بيروت ٢/ ٢٩٦ 4 الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان عن عوف بن مالك حديث ٦٣٦٥ مؤسسة الرساله بيروت ٩ / ١٠٢ 5 الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان عن عوف بن مالك بحواله ابى يعلى حديث ٦٣٦٥ مؤسسة الرساله بيروت ٩ / ١٠٢

Fatawa Razawiyya, Volume 30

It is narrated from Ubada bin Samit: Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) came out and said, "Indeed, Gabriel came to me and said: 'Go out and narrate the blessings of Allah that He has bestowed upon you.' Then he gave me the glad tidings of ten excellences that no prophet before me was given." (Reported by Ibn Abi Hatim, and Uthman bin Said al-Darimi in the book *Al-Radd 'ala al-Jahmiyya*, and Abu Nu'aym. -T) From these narrations, it has been established that the mentioned numbers are not intended to be restrictive; sometimes he says two, sometimes three, sometimes four, sometimes five, sometimes six, and sometimes ten (Note 1). In reality, there is no end even at a hundred or two hundred. Imam Allama Jalaluddin Suyuti (may his secret be sanctified) (Note 2) collected nearly two hundred and fifty special characteristics of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in *Khasa'is al-Kubra*. And this was only according to his knowledge; those with more knowledge know more. And the scholars of the esoteric know more than the scholars of the exoteric. Then all types of knowledge are thousands of stages away from the Greatest Scholar of the universe, our master the leader of the world (peace and blessings of Allah be upon him). How can anyone else know the extent of the virtues and specialities that the Prophet himself knows? And the one who knows more than the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is his Master and Lord, the Exalted and Sublime: "And that to your Lord is the finality" (53:42). (Indeed, it terminates only towards your Lord. -T)

Note 1: It is among the wondrous subtleties that the humble servant (the author) has collected 30 special characteristics from these ahadith, as mentioned before. And if the numbers appearing in the ahadith from two to ten are summed up, they total exactly thirty. 12 (Author). Note 2: His Exalted Majesty (may his noble secret be sanctified) has also mentioned a significant amount in *Al-Naqawat al-Nabawiyya fi al-Khasa'is al-Nabawiyya*. May Allah reward the scholars of the Ummah with the best reward. Amen. 12 (Author). (May Allah Almighty grant the scholars of the Ummah the best reward. Amen. -T)

1 *Al-Khasa'is al-Kubra*, Chapter on his specificities (SAW), etc., Markaz Ahl-e-Sunnat, Gujarat, India, 2/188. 2 The Holy Quran, 53:42.

फतावा रज़विया, खंड 30

उबादा बिन सामित से रिवायत है: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) बाहर आए और फ़रमाया, "बेशक जिब्रील मेरे पास आए और कहा: 'बाहर तशरीफ़ ले चलें और अल्लाह के उन एहसानों का बयान फ़रमाएँ जो उसने आप पर किए हैं।' फिर उन्होंने मुझे दस ऐसी फ़ज़ीलतों की ख़ुशख़बरी दी जो मुझसे पहले किसी नबी को नहीं दी गईं।" (इब्न अबी हातिम और उस्मान बिन सईद अल-दारिमी ने अपनी किताब 'अल-रद अलल जहमिया' में और अबू नुएम ने इसकी तख़रीज की है। -त) इन रिवायतों से यह बात साबित हो गई कि ज़िक्र किए गए नंबरों का मतलब सीमित होना नहीं है। कहीं आप दो फ़रमाते हैं, कहीं तीन, कहीं चार, कहीं पाँच, कहीं छह, और कहीं दस (टिप्पणी 1)। हक़ीक़त में सौ और दो सौ पर भी इसका अंत नहीं है। इमाम अल्लामा जलालुद्दीन सुयूती (क़ददसा सर्रहु) (टिप्पणी 2) ने 'ख़साइसुल कुबरा' में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की लगभग ढाई सौ विशेषताओं को इकट्ठा किया है। और यह सिर्फ उनके ज्ञान के अनुसार था, उनसे अधिक ज्ञान रखने वाले अधिक जानते थे। और ज़ाहिरी उलमा से ज़्यादा बातिनी उलमा जानते हैं। फिर तमाम उलूम (ज्ञान) आलम-ए-आज़म, सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से हज़ारों मंज़िल दूर रुक जाते हैं। जिस क़दर हुज़ूर अपने फ़ज़ाइल और विशेषताओं को जानते हैं, दूसरा क्या जान पाएगा? और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से ज़्यादा ज्ञान रखने वाला उनका मालिक और मौला है, जो बड़ा और बुलंद है: "और बेशक तुम्हारे रब ही की तरफ अंत है" (53:42)। (बेशक तुम्हारे रब ही की तरफ अंत है। -त)

टिप्पणी 1: यह अद्भुत बारीकियों में से है कि फ़क़ीर (लेखक) के पास इन हदीसों से तीस (30) विशेषताएं जमा हुई हैं, जैसा कि पहले गुज़रा। और दो से दस तक जो संख्याएँ हदीसों में आई हैं, उन्हें जमा करने पर वे तीस (30) ही आती हैं। 12 (लेखक)। टिप्पणी 2: हज़रत वाला (क़ददसा सर्रहु) ने भी 'अल-नक़ावात अल-नबविया फ़िल ख़साइस अल-नबविया' में एक अच्छा जुमला ज़िक्र फ़रमाया। अल्लाह उम्मत के उलमा को बेहतरीन बदला अता फ़रमाए। आमीन। 12 (लेखक)। (अल्लाह तआला उम्मत के उलमा को बेहतरीन जज़ा अता फ़रमाए। आमीन। -त)

1 अल-ख़साइस अल-कुबरा, अध्याय: हुज़ूर (सल्ल.) की विशेषताएँ आदि, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 2/188 2 अल-क़ुरान अल-करीम 53/42

पेज 253/772

عبادہ بن صامت کی روایت میں ہے: ان النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم خرج فقال ان جبریل اتانی فقال اخرج فحدث بنعمۃ اللہ التی انعم بھا علیك فبشرنی بعشر لم یؤتھا نبی قبلی۔ اخرجہ ابن ابی حاتم۱ وعثمان بن سعید الدارمی فی کتاب الرد علی الجھمیۃ وابو نعیم۔ جبریل نے میرے پاس حاضر ہو کر عرض کی: باہر جلوہ فرما کر اللہ تعالٰی کے وہ احسان جو حضور پر کئے ہیں بیان فرمایئے۔ پھر مجھے دس فضیلتوں کا مژدہ دیا کہ مجھ سے پہلے کسی نے نہ پائیں۔ (ابن ابی حاتم اور عثمان بن سعید دارمی نے کتاب الرد علی الجھمیۃ میں اور ابو نعیم نے اس کی تخریج کی ہے۔ ت) ان روایات ہی سے یہ بات ثابت ہو گئی کہ اعداد مذکورہ میں حصر مراد نہیں، کہیں دو فرماتے ہیں، کہیں تین، کہیں چار، کہیں پانچ، کہیں چھ، کہیں دس عہ۱، اور حقیقۃً سو اور دو سو پر بھی انتہا نہیں۔ امام علامہ جلال الدین سیوطی قدس سرہ عہ۲ نے خصائص کبرٰی میں اڑھائی سو کے قریب حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے خصائص جمع کئے۔ اور یہ صرف ان کا علم تھا، ان سے زیادہ علم والے زیادہ جانتے تھے۔ اور علمائے ظاہر سے علمائے باطن کو زیادہ معلوم ہے۔ پھر تمام علوم عالم عالم اعظم حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ہزاروں منزل ادھر منقطع ہیں۔ جس قدر حضور اپنے فضائل و خصائص جانتے ہیں دوسرا کیا جانے گا، اور حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے زیادہ علم والا ان کا مالک و مولٰی جل وعلا، "اَنَّ اِلٰی رَبِّكَ الْمُنْتَهٰی ۝"2 (بیشک تمہارے رب ہی کی طرف منتہی ہے۔ت)

عہ ۱: عجائب لطائف سے ہے کہ فقیر کے پاس ان احادیث سے تین ۳۰ خاصے جمع ہوئے کما مر (جیسا کہ گزرا۔ ت) اور دو سے دس تک جو اعداد حدیثوں میں آئے انہیں جمع کئے تو تیس ۳۰ ہی آتے ہیں ۱۲ منہ۔ عہ ۲: حضرت والا قدس سرہ الماجد نے بھی النقاواۃ النبویۃ فی الخصائص النبویۃ

میں ایک جملہ صالحہ ذکر فرمایا۔ جزا اللہ علماء الامۃ خیر جزاء آمین ۱۲ منہ (اللہ تعالیٰ علمائے امت کو بہترین جزاء عطا فرمائے۔ آمین۔ت)

1 الخصائص الکبری باب اختصاصہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الخ مرکز اہلسنت گجرات الھند ۲ / ۱۸۸ 2 القرآن الکریم ۵۳ / ۴۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Who bestowed upon him thousands of lofty virtues and precious greatness, and kept them for him infinitely and eternally, "And indeed the hereafter is better for you than the first [life]" (And indeed, the later moments are better for you than the earlier ones). This is why it is mentioned in the Hadith that the Leader of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, said to Hazrat Siddiq al-Akbar, may Allah be pleased with him:

(Arabic) Ya Aba Bakr lam ya'lamni haqiqata ghayra rabbi. Zakara-hul 'Allamat-ul-Fasi fi Matali'-il-Masarrat.	**O Abu Bakr! No one but my Lord has recognized me exactly as I am. (Allama Fasi has mentioned this in Matali' al-Masarrat. T)**

How can any eye see you as you truly are? / Everyone perceives according to their own vision. (How can any eye see you as you are; everyone perceives according to their own sight. T) May the peace and blessings of Allah be upon you, and upon all your family and companions.

Fourth Radiance: Traditions of the Companions and the remaining promised items of the sermon

First Narration: Bayhaqi narrates from Abdullah bin Mas'ud, may Allah be pleased with him:

(Arabic) Inna Muhammadan sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallama akram-ul-khalqi 'alallahi yawm-al-qiyamah.	**Indeed, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is superior in honor and dignity to all of Allah's creation before Allah on the Day of Resurrection.**

Second Narration: Ahmad, Bazzar, and Tabarani with authentic chains narrate from the same person:

(Arabic) Innallaha ta'ala nazara ila qulub-il-'ibadi fakhtara minha qalba Muhammadin sallallahu 'alayhi.	**Allah Almighty looked into the hearts of His servants, then from among them He chose the heart of Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him.**

1. Al-Quran al-Karim 93/4
2. Matali' al-Masarrat, Maktaba Nooriya Ridawiyya, Faisalabad, p. 129

3. Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Bayhaqi, chapter on his (peace be upon him) special distinction of Sharh al-Sadr, Markaz-e-Ahle Sunnat 2/198.

फ़तावा रज़विया, जिल्द ३०

जिसने उन्हें हज़ारों फ़ज़ाइल-ए-आलिया और जलाल-ए-ग़ालिया दिए, और बे-हद्द-ओ-बे-शुमार अब्दल-आबाद के लिए रखे, "व-लल-आख़िरतु ख़ैरुल-लका मिनल-ऊला" (और बेशक पिछली घड़ी आपके लिए पहली से बेहतर है। त)। इसीलिए हदीस में है कि हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम जनाब सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से फ़रमाते हैं:

(अरबी) या अबा बक्र लम य'लमनी हक़ीक़ता ग़ैरा रब्बी। ज़कराहुल अल्लामतुल फ़ासी फ़ी मतालि'इल मसर्रत।

ऐ अबू बक्र! मुझे ठीक-ठाक जैसा मैं हूँ मेरे रब्ब के सिवा किसी ने न पहचाना (इसको अल्लामा फ़ासी ने मतालि' उल मसर्रत में ज़िक्र फ़रमाया है। त)

तुरा चुनां कि तूई दीदा कुजा बीनद / ब-क़द्र-ए-बीनिश-ए-ख़ुद हर कसे कुनद इदराक (तुझे जैसा कि तू है कोई आँख कैसे देख सकती है, हर कोई अपनी बिनाई के मुताबिक़ इदराक करता है। त) सल्लल्लाहु तआला अलैका व अला आलि-का व असहाबि-का अजमईन।

ताबिश-ए-चहारुम: आसार-ए-सहाबा व बक़िया मौऊदात-ए-ख़ुतबा

रिवायत अव्वल: बेहक़ी अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं:

(अरबी) इन्ना मुहम्मदन सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम अकरमुल ख़ल्क़ि 'अलल्लाहि यौमल क़ियामाह।

बेशक मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम क़यामत में अल्लाह तआला के हुज़ूर तमाम मख़लूक़-ए-इलाही से इज़्ज़त व करामत में ज़ाएद हैं।

रिवायत दोम: अहमद, बज़्ज़ार, तबरानी बसंद-ए-सिक़ात इसी जनाब से रावी हैं:

(अरबी) इन्नल्लाहा तआला नज़रा इला क़ुलूबिल 'इबादि फ़ख़्तारा मिन्हा क़ल्बा मुहम्मदिन सल्लल्लाहु अलैहि।

अल्लाह तआला ने अपने बंदों के दिलों पर नज़र फ़रमाई, तो उनमें से मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला [अलैहि वसल्लम का दिल चुना]।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ९३/४
2. मतालि' उल मसर्रत मक्तबा नूरुया रज़विया फ़ैसलाबाद स. १२९

3. अल-ख़साइसुल कुबरा ब-हवाला अल-बेहक़ी बाब इख़्तिसासहू सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ब-शरहुस सद्र मरकज़-ए-अहले सुन्नत १९८/२

सफ़ा २५४/७७२

جس نے انہیں ہزاروں فضائل عالیہ و جلائل غالیہ دیئے، اور بے حد وبے شمار ابدالآباد کے لیے رکھے، "وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولٰى" ۱ (اور بیشک پچھلی گھڑی آپ کے لیے پہلی سے بہتر ہے۔ ت)۔ اسی لئے حدیث میں ہے حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جناب صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرماتے ہیں:

یا ابابکر لم یعلمنی حقیقۃ غیر ربی۔ ذکرہ العلامۃ الفاسی فی مطالع المسرات ۲۔

اے ابوبکر! مجھے ٹھیک ٹھاک جیسا میں ہوں میرے رب کے سوا کسی نے نہ پہچانا (اس کو علامہ فاسی نے مطالع المسرات میں ذکر فرمایا ہے۔ ت)

ترا چناں کہ توئی دیدہ کجا بیند / بقدر بینش خود ہر کسے کند ادراک (تجھے جیسا کہ تو ہے کوئی آنکھ کیسے دیکھ سکتی ہے، ہر کوئی اپنی بینائی کے مطابق ادراک کرتا ہے۔ ت) صلی اللہ تعالیٰ علیک و علیٰ اٰلک و اصحابک اجمعین۔

تابشِ چہارم آثارِ صحابہ و بقیہ موعوداتِ خطبہ

روایت اولٰی: بیہقی عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

ان محمدًا صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم اکرم الخلق علی اللہ یوم القیامۃ ۳۔

بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قیامت میں اللہ تعالیٰ کے حضور تمام مخلوق الٰہی سے عزت و کرامت میں زائد ہیں۔

روایت دوم : احمد، بزار، طبرانی بسند ثقات اسی جناب سے راوی:

ان اللہ تعالٰی نظر الی قلوب العباد اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے دلوں پر نظر فرمائی، تو ان

فاختار منھا قلب محمد صلی اللہ علیہ میں سے محمد صلی اللہ تعالیٰ [علیہ وسلم کا دل چنا]

۱۔ القرآن الکریم ۹۳/۴ ۲۔ مطالع المسرات مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۱۲۹ ۳۔ الخصائص الکبری بحوالہ البیھقی باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بشرح الصدر مرکز اہلسنت ۱۹۸/۲

Fatawa Rizvia Volume 30

[Arabic] ...may Allah Almighty exalt him and grant him peace, so He chose him for Himself. 1 [Translation] ...approved his (peace be upon him) heart and chose him for His own Noble Being.

Third Narration 3: Darimi and Baihaqi narrate from Abdullah bin Salam (may Allah be pleased with him): [Arabic] Indeed, the most honorable of Allah's deputies to Allah is Abul Qasim, may Allah Almighty bless him and grant him peace. 2 [Translation] Verily, Abul Qasim, may Allah Almighty bless him and grant him peace, possesses greater rank and dignity than all creation in the sight of Allah Almighty.

Fourth Narration 4: Ibn Sa'd via Mujalid ash-Sha'bi from Abdur Rahman bin Zaid bin al-Khattab narrates that Zaid bin Amr bin Nufayl said: I was in Syria, I went to a monk and said to him, "I detest idol worship, Judaism, and Christianity." He said, "You desire the religion of Ibrahim. O brother of the people of Makkah! You seek a religion that will not be found anywhere today; go back to your city,

[Arabic] For indeed, a Prophet will be sent from your people in your city, who will come with the pure religion of Ibrahim, and he is the most honorable of creation to Allah. 3 [Translation] That a Prophet will be sent from your people in your city; he will bring the pure religion of Ibrahim, peace and blessings be upon him, and he is more beloved to Allah Almighty than the entire world.

This Zaid bin Amr was from among the monotheists of the pre-Islamic era (Jahiliyyah), and his son Sa'id bin Zaid was among the eminent companions and the ten promised paradise (Ashara Mubashara). May Allah Almighty be pleased with them all.

Fifth Narration 5: Ibn Abi Shaybah and Tirmidhi with an indication of 'Hasan' (good), and Hakim with an explicit statement of 'Sahih' (authentic), and Abu Nu'aym. From him: Hujjah Ibn Hajar in Sharh al-Hamziyya.

Footnotes: 1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Mas'ud, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/397; Al-Bahr al-Zakhar (Musnad al-Bazzar), Musnad Abdullah bin Mas'ud Hadith 702; Maktaba al-Ulum wal-Hikam Madinah al-Munawwarah 5/119; Al-Mu'jam al-Kabir Hadith 8593 Al-Maktaba al-Faysaliyyah Beirut 9/121. 2. Al-Khasais al-Kubra with reference to al-Baihaqi, Chapter: His specificity (peace be upon him) with 'Sharh al-Sadr', Markaz-e-Ahlesunnat Gujarat India 2/198. 3. Al-Tabaqat al-Kubra,

mention of signs of prophethood in the Messenger of Allah (peace be upon him), Dar Sadir Beirut 1/162.

Page 255 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[अरबी] ...अल्लाह तआला उन पर रहमत और सलामती नाज़िल फरमाए, सो उसने उन्हें अपनी ज़ात के लिए चुन लिया। 1 [अनुवाद] ...उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दिल को पसंद फरमाया, उसे अपनी ज़ात-ए-करीम के लिए चुन लिया।

तीसरी रिवायत 3: दारमी और बैहक़ी अब्दुल्लाह बिन सलाम रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं: [अरबी] बेशक अल्लाह के नज़दीक अल्लाह के खलीफाओं में सबसे ज़्यादा मुकर्रम अबुल क़ासिम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हैं। 2 [अनुवाद] बेशक अल्लाह तआला के नज़दीक तमाम मख़्लूक से ज़्यादा मर्तबा व वजाहत वाले अबुल क़ासिम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हैं।

चौथी रिवायत 4: इब्न साद मुजालिद अल-शाबी के ज़रिए अब्दुर रहमान बिन ज़ैद बिन अल-खत्ताब से रावी हैं, ज़ैद बिन अम्र बिन नफ़ैल कहते थे: मैं शाम में था, एक राहब के पास गया और उससे कहा मुझे बुत-परस्ती, यहूदियत और नस्रानियत सबसे नफरत है। उसने कहा: तो तुम दीन-ए-इब्राहीम चाहते हो, ऐ अहल-ए-मक्का के भाई! तुम वो दीन माँगते हो जो आज कहीं नहीं मिलेगा, अपने शहर को चले जाओ,

[अरबी] क्योंकि तुम्हारी कौम से तुम्हारे शहर में एक नबी मबऊस होगा जो इब्राहीम का दीन-ए-हनीफ़ लेकर आएगा और वो अल्लाह के नज़दीक मख़्लूक में सबसे ज़्यादा मुकर्रम है। 3 [अनुवाद] कि तुम्हारी कौम से तुम्हारे शहर में एक नबी मबऊस होगा, वो इब्राहीम अलैहिस्सलाम का दीन-ए-हनीफ़ लाएगा, वो तमाम जहान से ज़्यादा अल्लाह तआला को अज़ीज़ है।

ये ज़ैद बिन अम्र जाहिलियत के मुवहिद (एकेश्वरवादी) थे, और उनके साहबज़ादे सईद बिन ज़ैद अजल-ए-सहाबा और अशरा मुबश्शरा में से हैं। रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन।

पाँचवीं रिवायत 5: इब्न अबी शैबा और तिर्मिज़ी ने 'हसन' होने के इफादे के साथ और हाकिम ने वजाहत के साथ 'सहीह' कहा है और अबू नुऐम ने भी रिवायत की है। उनसे: हुज्जत इब्न हजर फ़ी शरह अल-हमज़िया।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. मुसनद अहमद बिन हंबल अन अब्दुल्लाह बिन मसूद अल-मक्तब अल-इस्लामी बैरूत 1/397; अल-बहर अल-ज़ख़ार (मुसनद अल-बज़ार), मुसनद अब्दुल्लाह बिन मसूद हदीस 702; मक्तबा अल-उलूम वल-हिकम मदीना अल-मुनव्वरा 5/119; अल-मुअजम अल-कबीर हदीस

8593 अल-मक्तबा अल-फैसलिया बैरूत 9/121। 2. अल-खसाइस अल-कुबरा बहवाला अल-बैहक़ी बाब: इख़्तिसासहू (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बि-शरह अल-सद्र, मरकज़-ए-अहलेसुन्नत गुजरात इंडिया 2/198। 3. अत-तबाक़ात अल-कुबरा, रसूले खुदा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम में नुबुव्वत की निशानियों का ज़िक्र, दार सादिर बैरूत 1/162।

पृष्ठ 255/772

تعالٰی علیہ وسلم فاصطفاہ لنفسہ ۱۔ | علیہ وسلم کے دل کو پسند فرمایا، اسے اپنی ذاتِ کریم کے لیے چن لیا۔

روایت سوم ۳: دارمی و بیہقی عبداللہ بن سلام عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی: ان اکرم خلیفۃ اللہ علی اللہ ابوالقاسم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۲۔ | بیشک اللہ تعالٰی کے نزدیک تمام مخلوق سے زیادہ مرتبہ و وجاہت والے ابوالقاسم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں۔

روایت چہارم ۴: ابن سعد بطریق مجالد شعبی عن عبدالرحمن بن زید بن الخطاب سے راوی، زید بن عمرو بن نفیل کہتے تھے: میں شام میں تھا، ایک راہب کے پاس گیا اور اس سے کہا مجھے بت پرستی و یہودی و نصرانیت سب سے نفرت ہے۔ کہا: تو تم دین ابراہیم چاہتے ہو، اے اہل مکہ کے بھائی! تم وہ دین مانگتے ہو جو آج کہیں نہیں ملے گا، اپنے شہر کو چلے جاؤ،

فان نبیا یبعث من قومک فی بلدک یأتی بدین ابراھیم بالحنیفۃ وھواکرم الخلق علی اللہ ۳۔ | کہ تمہاری قوم سے تمہارے شہر میں ایک نبی مبعوث ہوگا وہ ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم کا دینِ حنیف لائے گا، وہ تمام جہان سے زیادہ اللہ تعالٰی کو عزیز ہے۔

یہ زید بن عمرو موحدانِ جاہلیت سے ہیں، اور ان کے صاحبزادے سعید بن زید اجلہ صحابہ و عشرہ مبشرہ سے۔ رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔

روایت پنجم ۵: ابن ابی شیبہ و ترمذی با فادہ تحسین اور حاکم بہ تصریح تصحیح اور ابو نعیم عنہ: حجۃ ابن حجر فی شرح الہمزیۃ۔

۱۔ مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن مسعود المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۹۷، البحر الزخار (مسند البزار) مسند عبداللہ بن مسعود حدیث ۷۰۲، مکتبۃ العلوم والحکم مدینۃ المنورہ ۵/ ۱۱۹، المعجم الکبیر حدیث ۸۵۹۳ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۹/ ۱۲۱ ۲۔ الخصائص الکبریٰ بحوالہ البیہقی باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم بشرح الصدر مرکز اہلسنت گجرات ہند ۲/ ۱۹۸ ۳۔ الطبقات الکبریٰ ذکر علامات النبوۃ فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دار صادر بیروت ۱/ ۱۶۲

Fatawa Rizwiya Volume 30

And Khara'iti narrated from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him): Abu Talib went to the land of Syria with some leaders of the Quraysh. The radiant Presence, the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), was with him. When they alighted near the monk's cell, i.e., Bahira, the monk came out of his cell to them. Before this, whenever a caravan passed, the monk would not come out nor pay any attention. This time he came out himself, and passing through the people, reached the Presence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Holding the noble hand of the Holy Prophet, he said: "Haza Sayyidul 'Alamin, Haza Rasul-u-Rabbil 'Alamin, yab'athuhullahu Rahmatan lil-'Alamin" (This is the Master of the worlds, this is the Messenger of the Lord of the worlds, Allah will send him as a mercy for all the worlds). The leaders of the Quraysh said: "How do you know?" He replied: "When you climbed up from this valley, there was no tree or stone that did not fall in prostration, and they do not prostrate to anyone except a Prophet. And I recognize him by the Seal of Prophethood, which is below his shoulder bone like an apple." Then the monk went back and brought food for the caravan. The Holy Prophet was not sitting there, so a man went to fetch him. He arrived, and a cloud was casting shade over his head. The monk said: "Inzuru ilaihi ghamamatun tuzilluh" (Look at him, the cloud is shading him). The people had already occupied the shade of the tree, so the Presence (peace and blessings of Allah be upon him) found no place and sat in the sun. Immediately, the shade of the tree leaned towards him. The monk said: "Inzuru ila fai'ish shajarati mala ilaih" [1]. (Look at the shadow of the tree, it has leaned towards him). The Scholar of Verification (Shaykh Muhaqqiq) stated in Lama'at [2]: Imam Ibn Hajar al-Asqalani states in Al-Isabah: The narrators of this hadith are all trustworthy (thiqah).

Sixth Narration: Abu Nu'aym narrated from Hadhrat Tamim Dari (may Allah be pleased with him): One night...

---

1. Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: The Journey of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza India, 1/83; Sunan Jami' at-Tirmidhi, Book of Virtues, Hadith 3620, Dar al-Fikr Beirut, 3/356 & 357; Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Military Expeditions, Hadith 36530, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 7/328; Al-Mustadrak 'ala al-Sahihayn, Book of History, Adam's Need for Peace (peace be upon him), Dar al-Fikr Beirut, 2/615; Dala'il al-Nubuwwah (by Abu Nu'aym), Mention of the Departure of the

Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) to Syria, 'Alam al-Kutub Beirut, 1/53.

2. Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: The Journey of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with Abu Talib to Syria, Markaz-e-Ahle Sunnat India, 1/82.

फतावा रज़विया जिल्द 30

और खराइती ने अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की: अबू तालिब कुरैश के कुछ सरदारों के साथ मुल्क-ए-शाम गए, हुज़ूर पुर नूर सय्यद-उल-मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हमराह तशरीफ़ फ़रमा थे। जब सोमा (इबादतगाह) के पास उतरे, यानी बहीरा राहिब के पास, तो राहिब सोमा से निकलकर उनके पास आया। इससे पहले जो भी क़ाफ़िला गुज़रता, राहिब न आता और न ही कोई तवज्जोह देता। इस बार वह खुद आया और लोगों के बीच से गुज़रता हुआ हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक पहुँचा। हुज़ूर अकदस का मुबारक हाथ थाम कर बोला: "हाज़ा सय्यिदुल आलमीन, हाज़ा रसूल-उ-रब्बिल आलमीन, यबअसुहुल्लाहु रहमतन लिल-आलमीन" (ये तमाम जहानों के सरदार हैं, ये रब्बुल आलमीन के रसूल हैं, अल्लाह तआला इन्हें तमाम आलम के लिए रहमत बनाकर भेजेगा)। कुरैश के सरदारों ने कहा: "तुझे कैसे मालूम है?" उसने कहा: "जब तुम इस घाटी से आगे बढ़े, तो कोई पेड़ या पत्थर ऐसा न था जो सजदे में न गिर गया हो, और वे नबी के अलावा किसी और को सजदा नहीं करते। और मैं उन्हें मोहर-ए-नबूवत से पहचानता हूँ, जो उनके कंधे की हड्डी के नीचे एक सेब की तरह है।" फिर राहिब वापस गया और क़ाफ़िले के लिए खाना लाया। हुज़ूर वहाँ नहीं बैठे थे, एक आदमी उन्हें बुलाने गया। वह तशरीफ लाए और बादल उनके सिर पर साया किए हुए था। राहिब बोला: "इनज़ुरू इलैहि गमामतुन तुज़िल्लुहु" (उन्हें देखो, बादल उन पर साया कर रहा है)। लोगों ने पहले से ही पेड़ की छाया घेर ली थी, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को जगह नहीं मिली और वे धूप में बैठ गए। तुरंत ही पेड़ की छाया हुज़ूर की तरफ झुक गई। राहिब ने कहा: "इनज़ुरू इला फ़ैइश शजरति माला इलैहि" [1]। (देखो पेड़ की छाया उनकी तरफ झुक गई है)। शेख मुहक्किक ने 'लमात' [2] में फ़रमाया: इमाम इब्न हजर असकलानी 'असाबह' में फ़रमाते हैं: इस हदीस के तमाम रावी (बयान करने वाले) मोअतबर (सिका) हैं।

छठी रिवायत: अबू नुईम हज़रत तमीम दारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं, यह एक रात...

---

1. अल-खसाइस अल-कुबरा, बाब: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सफ़र, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा हिन्द 1/83; सुनन जामिअ अत-तिर्मिज़ी, किताब-उल-मनाकिब, हदीस 3620, दारुल फिक्र बेरुत 3/356 व 357; अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताब-उल-मग़ाज़ी, हदीस 36530, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 7/328; अल-मुस्तदरक अलस-सहीहैन, किताब-उट-तारीख, आदम अलैहिस्सलाम की ज़रूरत, दारुल फिक्र बेरुत 2/615;

दलाईल-उन-नुबुव्वह (अबू नुईम), रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के शाम की तरफ़ निकलने का ज़िक्र, आलम-उल-कुतुब बेरुत 1/53.

2. अल-खसाइस अल-कुबरा, बाब: अबू तालिब के साथ हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का शाम का सफ़र, मरकज़-ए-अहले सुन्नत हिन्द 1/82.

पृष्ठ 256/772

وخرائطی ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، ابوطالب چند سردارانِ قریش کے ساتھ ملکِ شام کو گئے، حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہمراہ تشریف فرما تھے، جب صومعہ راہب یعنی بحیرا کے پاس اترے، راہب صومعہ سے نکل کر ان کے پاس آیا، اور اس سے پہلے جو قافلہ جاتا تھا راہب نہ آتا، نہ اصلا ملتفت ہوتا، اب کی بار خود آیا اور لوگوں کے بیچ گزرتا ہوا حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم تک پہنچا۔ حضور اقدس کا دستِ مبارک تھام کر بولا : ھذا سید العلمین ھذا رسول رب العلمین یبعثہ اللہ رحمۃ للعلمین یہ تمام جہان کے سردار ہیں، یہ رب العالمین کے رسول ہیں، اللہ تعالیٰ انہیں تمام عالم کے لئے رحمت بھیجے گا۔ سردارانِ قریش نے کہا: تجھے کیا معلوم ہے؟ کہا: جب تم اس گھاٹی سے بڑھے کوئی درخت و سنگ نہ تھا جو سجدے میں نہ گرے، اور وہ نبی کے سوا دوسروں کو سجدہ نہیں کرتے، اور میں انہیں مہر نبوت سے پہچانتا ہوں، ان کے استخوان شانہ کے نیچے سیب کے مانند ہے۔ پھر راہب واپس گیا اور قافلہ کے لیے کھانا لایا، حضور تشریف نہ رکھتے تھے، آدمی طلب کو گیا، تشریف لائے، ابر سر پر سایہ گستر تھا۔ راہب بولا : انظروا الیہ غمامۃ تظلہ، وہ دیکھو ابر ان پر سایہ کئے ہے ۔ قوم نے پہلے سے درخت کا سایہ گھیر لیا تھا، حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جگہ نہ پائی دھوپ میں تشریف فرما ہوئے، فوراً پیڑ کا سایہ حضور پر جھک آیا۔ راہب نے کہا: انظروا الی فیئ الشجرۃ مال الیہ 1۔ وہ دیکھو پیڑ کا سایہ انکی طرف جھکتا ہے۔ شیخ محقق نے لمعات 2 میں فرمایا: امام ابن حجر عسقلانی اصابہ میں فرماتے ہیں: رجال ثقات اس حدیث کے راوی سب ثقہ ہیں۔ روایت ششم : ابونعیم حضرت تمیم داری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، یہ ایک شب

1 الخصائص الکبری باب سفر النبي صلی الله علیه وسلم مرکز اہلسنت برکات رضا ہند ۱ / ۸۳، سنن جامع الترمذی کتاب المناقب حدیث ۳۶۲۰ دارالفکر بیروت ۳ / ۳۵۶ و ۳۵۷، المصنف لابن ابی شیبة کتاب المغازی حدیث ۳۶۵۳۰ دارالکتب العلمیة بیروت ۷ / ۳۲۸، المستدرک علی الصحیحین کتاب التاریخ استغناء آدم علیه السلام دارالفکر بیروت ۲ / ۶۱۵، دلائل النبوة (لابی نعیم) ذکر خروج رسول الله صلی الله علیہ وسلم الی الشام عالم الکتب بیروت ۱ / ۵۳ 2 الخصائص الکبری باب سفر النبی صلی الله علیہ وسلم مع ابی طالب الی الشام مرکز اہلسنت ہند ۱ / ۸۲

Fatawa Razawiyya, Vol. 30

They were in the Syrian desert when a hidden voice (Hataf) of a Jinn informed them about the advent of the Master of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him. In the morning, they went to a monk and narrated the story. He said:

[Boxed Text] Arabic: Qad sadaquka yakhruju minal Harami wa muhajaruhu al-Haramu wa huwa khayrul Anbiya. (1) Urdu: They (the Jinn) told you the truth. He will manifest from the Sanctuary (Haram) and migrate to the Sanctuary (Haram), and he is the best of all prophets.

Seventh Narration: Ibn Asakir, Abu Nu'aym, and al-Khara'iti narrate from some companions of the Shamimeen: "One night we were with our idol and had presented a case before it. Suddenly a hidden voice called out:

'O people with physical forms, what is wrong with you and your erratic judgements? And referring judgements to idols? This is a Prophet, the leader of mankind. The most just judge in all matters, he proclaims with light and with Islam. And he restrains people from sins, manifesting in the Sacred Land (Mecca).' (2)

(Translation: O idol-worshipping people! You are not the ones who explain rulings; you take your cases to idols. This is a Prophet who is the leader of the universe, the greatest just judge in deciding matters, who expounds the light of Islam clearly, stops people from sins, and is one who manifests in the Sacred City (Mecca al-Mukarramah). - Note)

We all fled from the idol in fear, and the fame of these verses spread until news reached us. The Holy Presence, peace and blessings of Allah be upon him and his family, manifested in Mecca and then arrived in Medina. I presented myself and was honored with Islam.

Eighth Narration: Al-Khara'iti and Ibn Asakir narrate from Mirdas bin Qais al-Dawsi, may Allah be pleased with him: "I presented myself in the holy service of the Master of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him and his family..."

---

(1) Al-Khasa'is al-Kubra, cited from Abu Nu'aym, Chapter: What was heard from the soothsayers etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat India, 1/107. (2) Tarikh Dimashq al-Kabir, Akhbar al-Ahbar bi Nubuwwatihi etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 3/257; Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Mention of what was heard from the Jinn etc.,

Alam al-Kutub Beirut, 1/334 & 343; Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: What was heard from soothsayers and voices etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat India, 1/107.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

वे सीरियाई रेगिस्तान में थे, जब एक जिन्न की अनदेखी आवाज़ (हातिफ़) ने उन्हें संदेष्टाओं के सरदार, अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो, के आगमन की सूचना दी। सुबह उन्होंने एक पादरी (राहब) के पास जाकर वाकया सुनाया, उसने कहा:

[बॉक्स किया गया पाठ] अरबी: क़द सदक़ूका यख़रुजु मिनल हरमि व मुहाजरुहु अल-हरमु व हुवा ख़ैरुल अम्बिया। (1) उर्दू अनुवाद: उन (जिन्नों) ने तुमसे सच कहा है। वह हरम से प्रकट होंगे और हरम की ओर हिजरत करेंगे, और वह तमाम नबियों में सबसे बेहतर हैं।

सातवीं रिवायत: इब्न असाकिर, अबू नुएम और ख़राइती कुछ शमीमीन सहाबा से रिवायत करते हैं: "हम एक रात अपने बुत (मूर्ति) के पास थे और एक मामला उसके सामने पेश किया था, अचानक एक अनदेखी आवाज़ (हातिफ़) ने पुकारा:

'ऐ जिस्मों वाले लोगो, तुम्हें क्या हुआ है और तुम्हारे ये भटकते हुए फैसले क्या हैं? और फैसलों को बुतों की ओर सौंपना? यह नबी हैं, मानव जाति के सरदार। नियमों को लागू करने में सबसे न्यायप्रिय, जो नूर (प्रकाश) और इस्लाम के साथ प्रकटीकरण करते हैं। और लोगों को पापों से रोकते हैं, बलद-ए-हराम (मक्का) में प्रकट होने वाले हैं।' (2)

(अनुवाद: ऐ बुतपरस्त लोगो! तुम नियमों का वर्णन करने वाले नहीं हो, अपना मुक़दमा बुतों के पास ले जाने वाले हो। यह नबी हैं जो कायनात के सरदार हैं, नियमों के फैसले करने में सबसे बड़े आदिल (न्यायप्रिय) हैं, नूर-ए-इस्लाम को खोलकर बयान करते हैं, लोगों को गुनाहों से रोकते हैं, बलद-ए-हराम (मक्का मुकर्रमा) में ज़ाहिर होने वाले हैं। - नोट)

हम सब डरकर बुत को छोड़ गए और इस शेर (काव्य) की चर्चा रही यहाँ तक कि हमें खबर मिली। हुज़ूर अक़दस, अल्लाह की उन पर और उनके आल पर शांति और कृपा हो, मक्का में ज़ाहूर फरमा कर मदीना तशरीफ़ लाए, मैं हाज़िर होकर इस्लाम से सम्मानित हुआ।

आठवीं रिवायत: ख़राइती और इब्न असाकिर मिरदास बिन क़ैस दौसी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हैं: "मैं सैयदुल मुरसलीन (संदेष्टाओं के सरदार) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में हाज़िर हुआ..."

(1) अल-ख़साइस अल-कुबरा, अबू नुएम के हवाले से, बाब: जो काहिनों आदि से सुना गया, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात इंडिया, 1/107। (2) तारीख दमिश्क अल-कबीर, अख़बार अल-अहबार बि नबुव्वतिही आदि, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 3/257; दलाइल अन-नुबुव्वह ले-अबी नुएम, जिन्नों से सुनी गई बातों का ज़िक्र आदि, आलम अल-कुतुब बेरुत, 1/334 और 343; अल-ख़साइस अल-कुबरा, बाब: जो काहिनों और आवाज़ों आदि से सुना गया, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात इंडिया, 1/107।

पृष्ठ 257 का 772

صحرائے شام میں تھے، ہاتف جن نے انہیں بعثت حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خبر دی۔ صبح راہب کے پاس جا کر قصہ بیان کیا، کہا:

[جدول والا متن] عربی: قد صدقوك يخرج من الحرم و مهاجره الحرم وهو خير الانبياء ۱ اردو: جنوں نے تجھ سے سچ کہا، حرم سے ظاہر ہونگے اور حرم کو ہجرت فرمائیں گے، اور وہ تمام انبیاء سے بہتر ہیں۔

روایت ہفتم: ابن عساکر ابو نعیم خرائطی بعض صحابہ شمیمین سے راوی: ہم ایک شب اپنے بت کے پاس تھے اور اسے ایک مقدمہ میں پیش کیا تھا ناگاہ ہاتف نے پکارا:

یا ایھا الناس ذوو الاجسام ما انتم وطائش الاحکام ومسند الحکم الی الاصنام ھذا نبي سید الانام اعدل ذی حکم من الاحکام یصدع بالنور وبالاسلام ویزجر الناس عن الآثام مستعلن فی البلد الحرام ۲

(اے بت پرست لوگو! تم احکام کو بیان کرنے والے نہیں ہو، اپنا مقدمہ بتوں کے پاس لے جانے والے ہو۔ یہ نبی ہے جو کائنات کا سردار ہے، احکام کے فیصلے کرنے میں سب سے بڑا عادل ہے، نورِ اسلام کو کھول کر بیان کرتا ہے، لوگوں کو گناہوں سے روکتا ہے، بلدِ حرام (مکہ مکرمہ) میں ظاہر ہونے والا ہے۔ ت)

ہم سب ڈر کر بت کو چھوڑ گئے اور اس شعر کے چرچے رہے یہاں تک کہ ہمیں خبر ملی۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم مکہ میں ظہور فرما کر مدینہ تشریف لائے، میں حاضر ہو کر مشرف باسلام ہوا۔

روایت ہشتم: خرائطی و ابن عساکر مرداس بن قیس دوسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، میں خدمت اقدس حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم میں حاضر ہوا حضور

---

۱ الخصائص الکبری بحوالہ ابو نعیم باب ماسمع من الکھان الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱ / ۱۰۷ ۲ تاریخ دمشق الکبیر اخبار الاحبار بنبوتہ الخ دار احیاء التراث العربي بیروت ۳ / ۲۵۷ ، دلائل النبوۃ لابی نعیم ذکر ما سمع من الجن الخ عالم الکتب بیروت ۱ / ۳۳۴ و ۳۴۳، الخصائص الکبری باب ماسمع من الکھان والاصوات الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱ / ۱۰۷

Fatawa Razawiya, Volume 30

...the mention of divination and how it changed with the sacred advent. I submitted: O Messenger of Allah! A certain incident occurred among us which I would like to relate to your presence. We had a slave girl named Khassa, who, to the best of our knowledge, was virtuous in every way. One day she came and said: O people of Daws! Do you know any evil in me? We asked: What is the matter? She said: I was grazing goats when suddenly a darkness surrounded me and I experienced that state which a woman experiences from a man. I suspect I am pregnant. When the days of birth drew near, she gave birth to a strangely created boy who had ears like a dog. He used to give us news of the unseen, and whatever he said never failed. One day, while playing among boys, he started jumping, threw off his lower garment, and shouted in a loud voice: O destruction! By God, behind this mountain are horses, among them beautiful young men. Hearing this, we mounted [our horses] and found it just so. We chased away the riders and took booty. When the advent of the Prophet (peace be upon him) occurred, from that day onwards the news he gave became false. We said: Woe to you, what is this state? He said: I do not know why he who used to speak the truth to me now speaks lies. Shut me in this house for three days. We did so. After three days we opened it and saw he had become like a spark of fire. He said: O people of Daws! The sky has been guarded and the best of Prophets has emerged (The heavens are guarded and the best of Prophets has appeared). We asked: Where? He said: In Makkah, and I am about to die; bury me on the peak of the mountain. Fire will flare up from me. When you see this, say "Bismika Allahumma" (In your name, O Allah!) and throw three stones at me, and I will be extinguished. We did just that. A few days later, pilgrims arrived and brought news of the Prophet's appearance (peace and blessings of Allah be upon him). Although this was the statement of that Jinni woman and in reality of the Jinn who informed her, it was possible it could be counted among the Hadiths of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), as the Prophet heard it and did not deny it. Peace and blessings of Allah be upon him and his progeny.

Ninth Narration: Abu Nu'aym narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) in a long Hadith of the beautiful birth, where Hazrat Amina (may Allah be pleased with her) says: When six months had passed in the sacred pregnancy, a...

1. Tarikh Dimashq al-Kabir, Akhbar al-Akhbar bi Nubuwwatihi etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 3/156, Al-Khasa'is al-Kubra with reference to al-Khara'iti and Ibn Asakir, chapter Hurrasat al-Sama etc., Markaz-e-Ahle-Sunnat Gujarat India 11/112

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

...वहाँ भविष्यवक्ता (काहिन) का ज़िक्र था कि कैसे पवित्र आगमन (नबूवत) के बाद यह बदल गया। मैंने अर्ज़ किया: ऐ अल्लाह के रसूल! हमारे यहाँ इसका एक वाकया (घटना) हुआ है, मैं हुज़ूर की बारगाह में पेश करना चाहता हूँ। हमारी एक दासी थी जिसका नाम ख़ास्सा था, हमारे ज्ञान में वह हर तरह से नेक थी। एक दिन वह आई और बोली: ऐ दौस के लोगो! क्या तुम मुझमें कोई बुराई जानते हो? हमने कहा: बात क्या है? उसने कहा: मैं बकरियाँ चरा रही थी कि अचानक एक अंधेरे ने मुझे घेर लिया और मुझे वही स्थिति अनुभव हुई जो एक स्त्री पुरुष से अनुभव करती है, मुझे गर्भ का संदेह है। जब जन्म का समय निकट आया, तो उसने एक अजीब बनावट वाले लड़के को जन्म दिया जिसके कान कुत्ते जैसे थे। वह हमें परोक्ष (ग़ैब) की खबरें देता था और जो कुछ वह कहता था उसमें कोई अंतर नहीं आता था। एक दिन लड़कों के साथ खेलते-खेलते वह कूदने लगा और अपनी लुंगी फेंक दी और ज़ोर से चिल्लाया: ऐ विनाश! खुदा की कसम, इस पहाड़ के पीछे घोड़े हैं, उनमें सुंदर नौजवान हैं। यह सुनकर हम सवार हुए और वैसा ही पाया। हमने सवारों को भगा दिया और लूट का माल प्राप्त किया। जब हुज़ूर का आगमन हुआ, उस दिन से जो खबरें वह देता था वे झूठी होने लगीं। हमने कहा: तेरा बुरा हो, यह क्या हाल है? उसने कहा: मुझे नहीं पता कि जो मुझे सच बताता था वह अब झूठ क्यों बोल रहा है, मुझे इस घर में तीन दिन के लिए बंद कर दो। हमने वैसा ही किया, तीन दिन बाद खोला तो देखा कि वह आग की एक चिंगारी बना हुआ था। उसने कहा: ऐ दौस के लोगो! आकाश पर पहरा लगा दिया गया है और सर्वश्रेष्ठ नबी का उदय हो गया है। हमने पूछा: कहाँ? उसने कहा: मक्का में, और मैं मरने वाला हूँ, मुझे पहाड़ की चोटी पर दफना देना, मुझमें आग भड़क उठेगी। जब तुम ऐसा देखो तो 'बिस्मिक अल्लाहुम्मा' (ऐ अल्लाह! तेरे नाम से) कहकर मुझ पर तीन पत्थर मारना, मैं बुझ जाऊँगा। हमने वैसा ही किया। कुछ दिनों बाद हाजी लोग आए और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के आगमन की खबर लाए। यद्यपि यह कथन उस जिन्नी स्त्री का था और वास्तव में उस जिन्न का जिसने उसे खबर दी थी, लेकिन संभव था कि इसे मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की हदीसों में गिना जाए, क्योंकि हुज़ूर ने इसे सुना और नकारा नहीं। सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि व सल्लम।

नौवीं रिवायत: अबू नुऐम हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से सुंदर मिलाद की एक लंबी हदीस में वर्णन करते हैं कि हज़रत आमना (रज़ियल्लाहु अन्हा) फरमाती हैं: जब पवित्र गर्भ में छह महीने बीत गए, तो एक...

1. तारीख दमिश्क अल-कबीर, अख़बार अल-अख़बार बि-नुबुव्वतिही आदि, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत 3/156, अल-खसाइस अल-कुबरा हवाला अल-खराइती और इब्न असाकिर, बाब हिरासत अस-समा आदि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात भारत 11/112

کے پاس کہانت کا ذکر تھا کہ بعثتِ اقدس سے کیونکر متغیر ہوگئی۔ میں نے عرض کی: یا رسول اللہ ! ہمارے یہاں اس کا ایک واقعہ گزرا ہے میں حضور میں عرض کروں۔ ہماری ایک کنیز تھی خاصہ نام، کہ ہمارے علم میں ہر طرح نیک تھی، ایک دن آکر بولی : ایک گروہ دوس ! تم مجھ میں کوئی بدی جانتے ہو ؟ ہم نے کہا: بات کیا ہے؟ کہا: میں بکریاں چراتی تھی، دفعۃً ایک اندھیرے نے مجھے گھیر اور وہ حالت پائی جو عورت مرد سے پاتی ہے مجھے حمل کا گمان ہے، جب ولادت کے دن قریب آئے ایک عجیب الخلق لڑکا جنی جس کے کتے سے کان تھے وہ ہمیں غیب کی خبریں دیتا اور جو کچھ کہتا اس میں فرق نہ آتا، ایک دن لڑکوں میں کھیلتے کھیلتے کودنے لگا اور تہبند پھینک دیا اور بلند آواز سے چلایا ! اے خرابی ! خدا کی قسم اس پہاڑ کے پیچھے گھوڑے ہیں ان میں خوبصورت خوبصورت نو عمر۔ یہ سن کر ہم سوار ہوئے، ویساہی پایا۔ سواروں کو بھگایا، غنیمت لوٹی۔ جب حضور کی بعثت ہوئی اس دن سے جو خبریں دیتا جھوٹ ہوتیں۔ ہم نے کہا تیرا برا ہو یہ کیا حال ہے؟ بولا مجھے خبر نہیں کہ جو مجھ سے سچ کہتا تھا اب کیوں جھوٹ بولتا ہے، مجھے اس گھر میں تین دن بند کردو۔ ہم نے ایسا ہی کیا، تین دن پیچھے کھولا، دیکھیں تو وہ ایک آگ کی چنگاری ہو رہا ہے۔ بولا: اے قوم دوس! حرست السماء و خرج خیرالانبیاء آسمان پر پہرہ مقرر ہوا اور بہترین انبیاء نے ظہور فرمایا۔ ہم نے کہا: کہاں؟ کہا: مکہ میں، اور میں مرنے کو ہوں، مجھے پہاڑ کی چوٹی پر دفن کردینا، مجھ میں آگ بھڑک اٹھے گی، جب ایسا دیکھو باسمك اللھم (تیرے نام سے اے اللہ !) کہہ کر مجھے تین پتھر مارنا میں بجھ جاؤں گا۔ ہم نے ایسا ہی کیا۔ چند روز بعد حاجی لوگ آئے اور ظہور حضور (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) کی خبر لائے۔ اگرچہ یہ قول اس جنی اور حقیقۃً اس جن کا تھا جس نے اسے خبر دی، مگر ممکن تھا کہ اسے احادیث

مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں گنا جاتا، کہ حضور نے سنا اور انکار نہ فرمایا۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم۔

روایت نہم : ابو نعیم حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے حدیث طویل میلاد جمیل میں راوی حضرت آمنہ رضی اللہ تعالٰی عنہا فرماتی ہیں: جب حمل اقدس میں چھ مہینے گزرے ایک

---

1 تاریخ دمشق الکبیر اخبار الاخبار بنبوتہ الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ /۱۵۶، الخصائص الکبری بحوالہ الخرائطی وابن عساکر باب حراسۃ السماء الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱۱ / ۱۱۲

Fatawa Razawiyya - Volume 30

A person nudged me in sleep and said:

O Amina! You are carrying the best of all worlds. When he is born, name him Muhammad.	**O Amina! You are carrying the best of all worlds. When he is born, name him Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him, his family, and his companions).**

Tenth narration: Abu Nu'aym narrates from Hazrat Buraydah and Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), that Hazrat Amina (may Allah be pleased with her) saw a dream during the days of her holy pregnancy, in which someone said:

You are carrying the best of creation and the master of the worlds. When he is born, name him Ahmad and Muhammad.	**You are carrying the best of creation and the master of the worlds. When he is born, name him Ahmad and Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him, his family, and his companions).**

Eleventh narration: Ibn Sa'd and Hasan bin Jarrah narrate from Zaid bin Aslam, that Hazrat Amina (may Allah be pleased with her) said to Hazrat Halima (may Allah be pleased with her): "In a dream, it was said to me:

Soon you will give birth to a boy; name him Ahmad. He is the master of all worlds.	**Soon you will give birth to a boy; name him Ahmad. He is the master of all worlds (may Allah's peace and blessings be upon him and his family).**

Twelfth narration: Bazzar narrates from the Commander of the Faithful, the Master of Muslims, Ali al-Murtada (may Allah honor him):

When Allah intended to teach His Messenger...	**When Allah, the Glorious and Most High, [gave] permission to His Messenger...**

Note (Anhu): This Hadith is a continuation of the Hadith of Murtaza which was mentioned under the forty-fourth instruction, therefore it is not counted separately. (12 Minhu)

---

1. Al-Khasais al-Kubra, referencing Abu Nu'aym, Chapter on what appeared on the night of his birth, etc., Markaz Ahle Sunnat, Gujarat, India, 1/48.

2. Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter Eleven, Alam al-Kutub, Beirut, 1/20.
3. Al-Tabaqat al-Kubra, mention of the signs of Prophethood, etc., Dar Sader, Beirut, 1/151.

एक व्यक्ति ने सोते हुए मुझे ठोकर मारी और कहा:

ऐ आमना! तुम्हारे गर्भ में वह है जो समस्त संसार में सबसे उत्तम है। जब वह पैदा हों, तो उनका नाम मुहम्मद रखना।

ऐ आमना! तुम्हारे गर्भ में वह है जो समस्त संसार में सबसे उत्तम है। जब वह पैदा हों, तो उनका नाम रखना (अल्लाह तआला की उन पर और उनके आल व असहाब पर शांति और कृपा हो)।

दसवीं रिवायत: अबू नुऐम हज़रत बुरैदा और इब्न अब्बास (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं कि हज़रत आमना (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने पवित्र गर्भ के दिनों में एक सपना देखा, जिसमें कोई कहने वाला कह रहा है:

तुम्हारे गर्भ में सृष्टि के सर्वश्रेष्ठ और संसारों के स्वामी हैं। जब वह पैदा हों, तो उनका नाम अहमद और मुहम्मद रखना।

तुम्हारे गर्भ में सृष्टि के सर्वश्रेष्ठ और संसारों के स्वामी हैं। जब वह पैदा हों, तो उनका नाम अहमद और मुहम्मद रखना (अल्लाह तआला की उन पर और उनके आल व असहाब पर शांति और कृपा हो)।

ग्यारहवीं रिवायत: इब्न साद और हसन बिन जर्राह जैद बिन असलम से रिवायत करते हैं कि हज़रत आमना (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने हज़रत हलीमा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से कहा: "मुझसे सपने में कहा गया:

शीघ्र ही तुम्हारे यहाँ एक लड़का होगा, उसका नाम अहमद रखना, वह समस्त संसार के स्वामी हैं।

शीघ्र ही तुम्हारे यहाँ एक लड़का होगा, उसका नाम अहमद रखना, वह समस्त संसार के स्वामी हैं (अल्लाह तआला की उन पर और उनके आल पर शांति हो)।

बारहवीं रिवायत: बज़्ज़ार अमीरुल मोमिनीन, मुसलमानों के मौला, अली मुर्तज़ा (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से रिवायत करते हैं:

जब अल्लाह ने अपने रसूल को सिखाना चाहा...

जब हक़ जल्ला व अला ने अपने रसूल को अनुमति [दी]...

नोट (अन्हु): यह हदीस उस हदीस-ए-मुर्तज़वी का पूरक है जो चौवालीसवें निर्देश के तहत गुज़री, इसलिए इसे अलग से नहीं गिना गया। (12 मिन्हु)

1. अल-ख़साइसुल कुबरा, अबू नुऐम के हवाले से, उनके जन्म की रात में जो ज़ाहिर हुआ उस पर अध्याय आदि, मरकज़ अहले सुन्नत, गुजरात, भारत, 1/48।
2. दलाइलुन नुबुव्वह, अबू नुऐम द्वारा, ग्यारहवाँ अध्याय, आलमुल कुतुब, बेरुत, 1/20।
3. अत-तबाक़ातुल कुबरा, नुबुव्वत के संकेतों का ज़िक्र आदि, दार सादिर, बेरुत, 1/151।

شخص نے سوتے میں مجھے ٹھوکر ماری اور کہا :

یا آمنۃ انک قد حملت بخیر العالمین طرا فاذا ولدتہ فسمیہ محمدا[1] اے آمنہ ! تمہارے حمل میں وہ ہے جو تمام جہان سے بہتر ہے۔ جب وہ پیدا ہوں ان کا نام محمد رکھنا صلی اللہ تعالیٰ علیہ والہ واصحابہ وسلم۔

روایت دہم ۱۰ : ابو نعیم حضرت بریدہ وابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے راوی ، حضرت آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا نے ایام حمل مقدس میں خواب دیکھا کوئی کہنے والا کہتا ہے :

انک قد حملت بخیر البریۃ و سید العالمین فاذا ولدتہ فسمیہ احمدا و محمدا[2] تمہارے حمل میں بہترین عالم و سردار عالمیاں ہیں، جب پیدا ہوں ان کا نام احمد و محمد رکھنا صلی اللہ تعالیٰ علیہ والہ واصحابہ وسلم۔

روایت یازدہم ۱۱ : ابن سعد وحسن بن جراح زید بن اسلم سے راوی، حضرت آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا نے جناب حلیمہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہا سے فرمایا : مجھ سے خواب میں کہا گیا :

انک ستلدین غلاما فسمیہ احمدا وھو سید العالمین[3] عنقریب تمہارے لڑکا ہوگا ان کا نام احمد رکھنا، وہ تمام عالم کے سردار ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ والہ وسلم۔

روایت دوازدہم ۱۲ : بزار حضرت امیر المومنین مولی المسلمین علی مرتضیٰ کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے راوی :

لما اراد اللہ ان یعلم رسولہ جب حق جل وعلا نے اپنے رسول کو اذان

عنہ : یہ حدیث اس حدیث مرتضوی کا تتمہ جو زیر ارشاد چہل و چہارم گزری لہذا جدا شمار نہ ہوئی ۱۲ منہ۔

---

[1] الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم باب ما ظهر فی لیلة مولده الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱ / ۴۸

[2] دلائل النبوة لابی نعیم الفصل الحادی عشر عالم الکتب بیروت ۱ / ۲۰ [3] الطبقات الکبری ذکر علامات النبوة الخ دار صادر بیروت ۱ / ۱۵۱

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Arabic Text Block]: Gabriel brought a beast called al-Buraq (or mentioned its restiveness and Gabriel's calming it). He said: He rode it until he reached the veil which is near the Beneficent (Ar-Rahman). He continued the narration: Therein is mentioned the Adhan of the Angel and Allah the Exalted's confirmation of him (peace and blessings be upon him). Then he (the angel) put him forward, and he led all the inhabitants of the heavens, including Adam and Noah [Footnote 1] (peace be upon them both). On that day, Allah the Blessed and Exalted perfected the honor for Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) over the inhabitants of the heavens and the earth [Reference 1].

[Urdu Translation Block]: He wanted to teach. Gabriel came with the Buraq. The Prophet (peace be upon him) mounted it and reached that veil [Footnote 2] of greatness which is near the Beneficent (Ar-Rahman) [Footnote 3], whose glory be exalted. An angel emerged from the veil and called the Adhan. The True Allah, Mighty and Majestic, confirmed the Mu'adhin (caller of Adhan) at every word. Then the angel took the sacred hand of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and brought him forward. The Prophet (peace be upon him) led the prayer of all the inhabitants of the heavens, among whom were Adam and Noah (peace be upon them both). On that day, Allah, the Blessed and Exalted, perfected the honor of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) over all the inhabitants of the heavens and the earth.

Footnotes: Note 1: You know that this is the completion of the Hadith of Ali (may Allah be pleased with him) as you see, and it is also thus according to Abu Nu'aym in the chain he presented. I do not know how Imam al-Qadi (Iyad) in ash-Shifa attributed it as the saying of the narrator of the Hadith, our Master Ja'far al-Sadiq (may Allah be pleased with him), and ash-Shihab confirmed it in al-Nasim. (Translator's note: You know that this is a continuation of the Hadith of Ali (ra) as seen, and it is the same with Abu Nu'aym in the path he reported. I do not know why Imam Qadi Iyad (ra) attributed this statement to the narrator of the Hadith, Imam Ja'far Sadiq (ra), and Shihab also maintained this in 'al-Nasim'). 12 Minh Note 2: The veil is upon the creation; the Creator, Majestic and Most High, is free from veils. He is in the ultimate hiddenness due to His ultimate manifestation. Blessed and Exalted be He. 12 Minh Note 3: Perhaps it means it is near the Throne of the Merciful. Allah the Exalted knows best. 12 Minh

References: 1. Al-Bahr al-Zakhkhar (Musnad al-Bazzar), Hadith 508, Maktaba al-Ulum wal-Hukm, Madinah al-Munawwarah, 2/461, 471. Kashf al-Astar 'an Zawa'id al-Bazzar, Bad' al-Adhan, Hadith 52, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 1/78, 79. Al-Khasa'is al-Kubra, Bab Dhikrihi fil-Adhan fi 'Ahd Adam, Markaz Ahl-e-Sunnat, Gujarat, India, 1/164.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

[अरबी पाठ]: जिब्रील बुराक़ नाम का एक जानवर लेकर हाज़िर हुए (उसकी तेज़ी और जिब्रील द्वारा उसे शांत करने का ज़िक्र है)। उन्होंने कहा: वे उस पर सवार हुए यहाँ तक कि उस पर्दे (हिजाब) तक पहुँचे जो रहमान के नज़दीक है। हदीस आगे बढ़ाते हुए कहा: इसमें फरिश्ते की अज़ान और अल्लाह तआला द्वारा मुअज़्ज़िन की तस्दीक़ का ज़िक्र है। फिर फरिश्ते ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का दस्ते अक़दस थाम कर उन्हें आगे किया। हुज़ूर ने तमाम आसमान वालों की इमामत फरमाई जिनमें आदम और नूह (अलैहिमुस्सलाम) [हाशिया 1] भी शामिल थे। उस दिन अल्लाह तआला ने मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की फ़ज़ीलत तमाम आसमान और ज़मीन वालों पर मुकम्मल कर दी।

[उर्दू अनुवाद]: सिखाना चाहा। जिब्रील बुराक़ लेकर हाज़िर हुए। हुज़ूर सवार होकर उस हिजाब (पर्दे) [हाशिया 2] अज़मत तक पहुँचे जो रहमान [हाशिया 3] जल्ल मज्दहू के नज़दीक है। पर्दे से एक फरिश्ता निकला और अज़ान दी। हक़ अल्लाह अज़्ज़वजल ने हर कलमे पर मुअज़्ज़िन की तस्दीक़ फरमाई, फिर फरिश्ते ने हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का दस्ते अक़दस थाम कर हुज़ूर को आगे किया। हुज़ूर ने तमाम अहल-ए-समावात (आसमान वालों) की इमामत फरमाई जिनमें आदम व नूह (अलैहिमुस्सलाम) भी शामिल थे। उस दिन हक़ तबारक व तआला ने मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का शर्फ तमाम आसमान व ज़मीन वालों पर कामिल (पूर्ण) कर दिया।

हाशिये (Footnotes): हाशिया 1: आप जानते हैं कि यह हदीस हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कलाम का हिस्सा है जैसा कि देखा जा सकता है, और अबू नुऐम के यहाँ भी उनकी सनद में ऐसा ही है। मुझे नहीं पता कि इमाम क़ाज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने 'अश-शिफ़ा' में इसे हदीस के रावी हज़रत इमाम जाफ़र सादिक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) का क़ौल कैसे माना, और शिहाब ने भी 'अल-नसीम' में इसे वैसे ही रहने दिया। हाशिया 2: पर्दा (हिजाब) मखलूक़ (सृष्टि) पर है, खालिक़ (रचयिता) हिजाब से पाक है। वह अपने ज़हूर की इन्तेहा की वजह से पोशीदगी की इन्तेहा में है। तबारक व तआला। हाशिया 3: शायद इसका मतलब यह है कि वह अर्श-ए-रहमान के क़रीब है। वल्लाहु तआला आलम।

संदर्भ (References): 1. अल-बहर अल-ज़ख्खार (मुसनद अल-बज़ार), हदीस 508, मकतबा अल-उलूम वल-हुक्म, मदीना मुनव्वरा, 2/461, 471। कश्फ़ अल-अस्तार अन ज़वाइद अल-बज़ार, बद-

उल-अज़ान, हदीस 52, मुअस्ससतुर्-रिसाला, बेरुत, 1/78, 79। अल-खसाइस अल-कुबरा, बाब ज़िक्रिही फिल-अज़ान फ़ी अहद-ए-आदम, मरकज़ अहल-ए-सुन्नत, गुजरात, भारत, 1/164।

पृष्ठ 260/772

الاذان اتاہ جبریل بدابۃ یقال لہ البراق (او ذکر جماحھا و تسکین جبریل ایاھا) قال فرکبھا حتی انتھی الی الحجاب الذی یلی الرحمٰن وساق الحدیث فیہ ذکر تاذین الملک وتصدیق اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقدمہ قام اھل السموات فیھم ادم ونوح عہ ۱ فیومئذ اکمل اللہ لمحمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الشرف علی اھل السموات والارض ۱۔

سکھانی چاہی۔ جبریل براق لے کر حاضر ہوئے حضور سوار ہو کر اس حجاب عہ ۲ عظمت تک پہنچے جو رحمٰن عہ ۳ جل مجدہ کے نزدیک ہے پردے سے ایک فرشتہ نکلا اور اذان کہی، حق اللہ عزوجل نے ہر کلمہ پر موذن کی تصدیق فرمائی، پھر فرشتے نے حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا دستِ اقدس تھام کر حضور کو آگے کیا۔ حضور نے تمام اہل سموات کی امامت فرمائی جن میں آدم و نوح علیہما الصلوۃ والسلام بھی شامل تھے۔ اس روز حق تبارک وتعالٰی نے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا شرف عام اہل آسمان و زمین پر کامل کر دیا۔

عہ ۱: انت تعلم ان ھذا من تمام حدیث علی رضی اللہ تعالٰی عنہ کما تری وھو کذلک عند ابی نعیم فی طریق اتی فلا ادری کیف جعلہ الامام القاضی فی الشفاء من قول راوی الحدیث سیدنا جعفر الصادق رضی اللہ تعالٰی عنہ و اقرہ علیہ الشھاب فی النسیم۔ تو جانتا ہے کہ یہ حدیث علی رضی اللہ تعالٰی عنہ کا تتمہ جیسا کہ دیکھ رہا ہے اور وہ ابونعیم کے نزدیک بھی ایسے ہی ہے اس طریق میں جس کو وہ لائے میں نہیں جانتا کہ امام قاضی عیاض علیہ الرحمہ نے اس کو راوی حدیث سیدنا امام جعفر صادق رضی اللہ تعالٰی عنہ کا قول کیسے قرار دیا اور شہاب نے بھی نسیم میں اس کو برقرار رکھا۔ ۱۲ منہ عہ ۲: حجاب مخلوق پر ہے ، خالق جل و علا حجاب سے پاک ہے وہ اپنی غایت ظہور سے

غایت بطون میں ہے تبارک و تعالیٰ ۱۲ منہ عہ ۳: شاید یہ معنی ہیں کہ عرش رحمٰن سے قریب ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم ۱۲ منہ

۱ البحر الزخار (مسند البزار) حدیث ۵۰۸ مکتبۃ العلوم والحکم مدینۃ المنورۃ ۲/ ۴۶،۴۷۱، کشف الاستار عن زوائد البزار بدء الاذان حدیث ۵۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱/ ۷۸، ۷۹، الخصائص الکبری باب ذکرہ فی الاذان فی عہد آدم مرکز اہلسنت گجرات الھند ۱/ ۱۶۴

Fatawa Rizvia, Volume 30

Similarly, Abu Nu'aym narrated through Imam Muhammad ibn al-Hanifiyyah ibn 'Ali al-Murtada (may Allah be pleased with them). At the end of it is:

[Table] Left: Then it was said to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): "Step forward." He stood [as leader] for the people of heaven, so his honor was completed over all creation. Right: Then the Holy Presence (peace and blessings of Allah be upon him) was told to move forward. He led the prayer of all the inhabitants of the heaven, and his honor was perfected over all of Allah's creation.

And praise be to Allah, Lord of the worlds (And all praise is for Allah, Who is the Provider of all the worlds. - T)

Noor al-Khitam (The Light of the Conclusion)

May Allah grant us its goodness (May Allah grant us a good end. - T)

Praise be to Allah that the discourse has reached its conclusion, and the promise of ten verses and a hundred hadiths has been fulfilled very easily and in much greater quantity. Even though an exhaustive compilation was not intended in this treatise, this treatise itself will bear witness that you will find more than thirty hadiths useful for the purpose which were not counted among those hundred. As for the commentary/notes, they were not counted at all. And in the first section also, many hadiths confirming the intended meaning were mentioned under the verses; they too were kept in excess of the count, especially the Hadith of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that this Ummah is better and more excellent than all Ummahs in the sight of Allah (under the fifth verse). The Hadith of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) that the Ummah of the Prophet is the best of all Ummahs, the era of the Prophet is the best of all eras, the companions of the Prophet are the best of all companions, and the city of the Prophet is the best of all cities. "Indeed, the honor of a place is due to its inhabitant" (the honor of the house is due to the one who dwells in it. - T) (under the first verse). The Hadith of 'Ali al-Murtada, the Hadith of the Scholar of the Ummah (may Allah be pleased with them) that from Adam (the Chosen) to Jesus (the Messiah), a covenant was taken from all the Prophets (peace and blessings be upon them) regarding the Holy Presence (both

under the first verse). The Hadith of the Sultan of Commentators (may Allah be pleased with him)...

1. Al-Khasa'is al-Kubra, citing Abu Nu'aym from Muhammad ibn al-Hanifiyyah, Chapter on his (peace be upon him) uniqueness in the Isra (Night Journey), Markaz Ahl al-Sunnah 1/163; al-Durr al-Manthur under the verse 1/17, Idarat Ihya al-Turath al-'Arabi, Beirut 5/193.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

इसी की तरह अबू नुअैम ने इमाम मुहम्मद इब्न अल-हनफ़िया इब्न अली अल-मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) के ज़रिए रिवायत की। इसके आख़िर में है:

[तालिका] बायां: फिर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से कहा गया: "आगे बढ़ें।" वह स्वर्ग के लोगों के लिए [इमाम के रूप में] खड़े हुए, अतः उनका सम्मान समस्त सृष्टि पर पूर्ण हो गया। दायां: फिर हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से कहा गया आगे बढ़ें, हुज़ूर ने तमाम अहल-ए-आसमान की इमामत फ़रमाई और तमाम मख़्लूकात-ए-इलाही पर हुज़ूर का शर्फ़(सम्मान) कामिल हुआ।

वल्हम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन (और सब तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो परवरदिगार है कुल जहानों का। -त)

नूर अल-ख़िताम (समापन की रोशनी)

रिज़क़नल्लाहू तआला हुसनहु (अल्लाह तआला हमें हुस्न-ए-ख़ातिमा अता फ़रमाए। -त)

अल्हम्दुलिल्लाह कि कलाम अपने मुन्तहा को पहुँचा, और दस आयतों सौ हदीसों का वादा बेहद आसानी से बहुत ज़्यादा होकर पूरा हुआ। इस रिसाले में जानबूझकर पूरी तरह समेटने की कोशिश न होने पर खुद यही रिसाला गवाही देगा कि तीस से ज़ायद हदीसें मक़सद के लिए मुफ़ीद ऐसी मिलेंगी जिनका शुमार उन सौ में नहीं किया। तालीकात (टिप्पणियाँ) तो असल में गिनती में नहीं आईं। और पहले हिस्से में भी आयतों के तहत कई ऐसी हदीसें गुज़रीं जो मुराद को पुख्ता करती हैं, उन्हें भी गिनती से ज़्यादा रखा गया, ख़ास तौर पर नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की हदीस कि यह उम्मत अल्लाह तआला के नज़दीक सब उम्मतों से बेहतर और अफ़ज़ल है (पाँचवीं आयत के तहत)। हदीस इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) कि हुज़ूर की उम्मत सब उम्मतों से बेहतर और हुज़ूर का ज़माना सब ज़मानों से बेहतर, और हुज़ूर के सहाबा सब सहाबियों से बेहतर, और हुज़ूर का शहर सब शहरों से बेहतर, 'व-इनमा शर्फ़ुल मकान बिल-मकीन' (मकान का शर्फ़ तो मकीन (निवासी) की वजह से होता है। -त) (पहली आयत के तहत)। हदीस अली मुर्तज़ा, हदीस हब्बुल उम्मत (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) कि सफ़ी (आदम) से मसीह (ईसा) तक तमाम अंबिया

(अलैहिमुस्सलाम) से हुज़ूर के बारे में अहद (वचन) लिया गया (दोनों पहली आयत के तहत)। हदीस सुल्तानुल मुफ़स्सरीन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु)...

1. अल-ख़साइस अल-कुबरा, अबू नुअैम के हवाले से मुहम्मद बिन अल-हनफ़िया से, बाब खुसूसियतुहू सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बिल-इसरा, मरकज़-ए-अहले सुन्नत 1/163; अद-दुर्र अल-मन्सूर आयत के तहत 1/17, इदारा अहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरूत 5/193.

اسی کی مثل ابو نعیم نے بطریق امام محمد ابن حنیفہ ابن علی المرتضی رضی اللہ تعالٰی عنہما روایت کی۔ اس کے اخیر میں ہے:

[جدول] بائیں کالم: پھر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کہا گیا: "آگے بڑھیں۔" آپ آسمان والوں کے لیے [امامت کے لیے] کھڑے ہوئے، پس آپ کا شرف تمام مخلوق پر مکمل ہو گیا۔ دائیں کالم: پھر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کہا گیا آگے بڑھیے، حضور نے تمام اہل آسمان کی امامت فرمائی اور جمیع مخلوقات الٰہی پر حضور کا شرف کامل ہوا۔

والحمد للہ رب العالمین (اور سب تعریفیں اللہ کے لئے ہیں جو پروردگار ہے کل جہانوں کا۔ت)

نور الختام

رزقنا اللہ تعالٰی حسنہ (اللہ تعالٰی ہمیں حسن خاتمہ عطا فرمائے۔ت)

الحمد للہ کہ کلام اپنے منتہی کو پہنچا، اور دس آیتوں سو حدیثوں کا وعدہ بہ نہایت آسانی بہت زیادہ ہو کر پورا ہوا۔ اس رسالہ میں قصداً استیعاب نہ ہونے پر خود یہی رسالہ گواہی دے گا کہ تمیں سے زائد حدیثیں مفید مقصد ایسی ملیں گی جن کا شمار ان سو میں نہ کیا۔ زتعلیقات تو اصلاً تعداد میں نہ آئیں۔ اور ہیکل اول میں بھی زیر آیات بہت حدیثیں مثبت مراد گزریں، انہیں بھی حساب سے زیادہ رکھا، خصوصاً حدیثِ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہ یہ امت اللہ تعالٰی کے نزدیک سب امتوں سے بہتر اور افضل ہے (زیر آیت خامسہ) حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کہ حضور کی امت سب امتوں سے بہتر اور حضور کا زمانہ سب زمانوں سے بہتر، اور حضور کے صحابہ سب اصحاب سے بہتر، اور حضور کا شہر سب شہروں سے بہتر، وانما شرف المکان بالمکین (مکان کا

شرف تو مکین کی وجہ سے ہوتا ہے۔ت) (زیر آیت اُولی) حدیث علی مرتضی، حدیث حبر الامۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ صفی سے مسیح تک تمام انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام سے حضور کے بارے میں عہد لیا گیا (ہر دو زیر آیت نخستین) حدیث سلطان المفسرین رضی اللہ تعالیٰ...

1. الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم عن محمد بن الحنفیۃ باب خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم بالاسراء مرکز اہلسنت ۱/ ۱۶۳، الدر المنشور تحت الآیۃ ۱/ ۱۷ ادارۃ احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹۳۔

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

(Allah) did not create anyone with more worth and honor than Muhammad (peace be upon him). (Under the seventh verse) Hadith "Alim al-Quran" - Allah the Almighty made Muhammad (peace be upon him) superior to all prophets and angels. (Under the third verse) There are six hadiths that are clear texts and worthy of inclusion in the first manifestation, second brilliance. My purpose in reminding of these six is also that in the fourth brilliance, six hadiths from the seventh to the eleventh narration passed by, which were the words of the invisible caller (Hatif), the soothsayer (Kahin), and true dreams. If some gentlemen are not satisfied with them, then consider these six clear explanations as their excellent substitute. And consider the number of one hundred supported and reliable hadiths to be complete in every way. And all praise is for Allah.

Caution: This humble servant, may Allah forgive him, in this haste which was based on extreme brevity, mostly abbreviated the narration of hadiths, rather in many places restricted to only the point of argument. In many instances, besides the place of evidence, only the translation of the remaining hadith was provided. Even in paths (Turuq) and follow-ups (Mutaba'at), and sometimes witnesses (Shawahid) of close meaning, the text of only one was written, and the rest were just referenced, although by the grace of Allah, all those texts were comprehensively before my eyes. Where by chance the need for the words of scholars was seen, there probably contentment was made with a mere indication, or narration by meaning (naql bil-ma'na), or picking out parts (iltiqat). Yes, in the documentation (takhrij) of hadiths, I kept an eye on maximum citations. The investigative observer will see in many hadiths that the books of scholars attributed them to only one or two narrators. And this humble servant gathered six or seven names. The correction (tashih) and appraisal (tahsin) of the texts and chains (asanid) that appear, their source is also the specification and clear statement of the great Imams. Therefore, it is appropriate for the seeker of chain and seeker of detail that the names of those vast, wave-tossed seas of travel be counted, which were surging before me at the time of writing this treatise, and from their pearl-producing depths and pearl-scattering waves, the sources of these lustrous unique gems and kingly pearls were obtained. The Sahih Sitta (Six Authentic Books), especially the two Sahihs (Bukhari and Muslim), Jami' at-Tirmidhi, Muwatta Malik, Sunan ad-Darimi, Mishkat al-Masabih, At-Targhib wat-Tarhib by Imam al-Hafiz Abdul Azeem Zaki-ud-Din al-Mundhiri, Al-Khasa'is al-Kubra by the Seal of Hadith Masters Abu al-Fadl as-Suyuti—and it is a book like which none has

been written in its category and most of its selections are from it with additions in documentation and others from my own perspective or other books, so may Allah reward him with the best reward—the book Ash-Shifa fi Ta'rif Huquq al-Mustafa (peace be upon him) by the learned Imam, Sheikh al-Islam Iyad al-Yahsubi, Naseem ar-Riyad by the scholar Shihab al-Khafaji, Al-Jami' as-Saghir by Imam as-Suyuti, At-Taysir Jami' as-Saghir by the scholar Ra'uf al-Munawi, Al-Mawahib al-Ladunniyyah and Al-Minah al-Muhammadiyyah by the scholar Imam Ahmad ibn Muhammad al-Misri al-Qastalani, Sharh al-Mawahib by the scholar Shams Muhammad ibn al-Baqi az-Zurqani, Afdal al-Qura li-Qurra' Umm al-Qura.

फतावा रज़विया, खंड 30

(अल्लाह) ने मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अधिक सम्मान और प्रतिष्ठा वाला किसी को नहीं बनाया। (सातवीं आयत के तहत) हदीस "आलिम अल-कुरान" - अल्लाह तआला ने मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सभी नबियों और फरिश्तों से श्रेष्ठ बनाया। (तीसरी आयत के तहत) कि छह हदीसें तो स्पष्ट प्रमाण और पहली चमक की दूसरी आभा में शामिल करने योग्य थीं। इन छह को याद दिलाने में मेरा एक उद्देश्य यह भी है कि चौथी आभा में सातवीं से ग्यारहवीं रिवायत तक जो छह हदीसें गैबी आवाज़ (हातिफ़), काहिन और सच्चे सपनों के रूप में गुज़रीं। यदि कुछ सज्जन उन पर संतुष्ट न हों, तो इन छह स्पष्ट व्याख्याओं को उनका उत्कृष्ट विकल्प समझें। और सौ प्रामाणिक और विश्वसनीय हदीसों की संख्या को हर तरह से पूर्ण मानें। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है।

सावधानी: इस तुच्छ सेवक ने, अल्लाह उसे क्षमा करे, इस जल्दबाजी में जो अत्यंत संक्षेप पर आधारित थी, हदीसों के उद्धरण में अक्सर संक्षिप्तता बरती, बल्कि कई स्थानों पर केवल तर्क के स्थान तक ही सीमित रहा। अनेक अवसरों पर, साक्ष्य के स्थान के अलावा, शेष हदीस का केवल अनुवाद प्रस्तुत किया गया। यहाँ तक कि मार्गों (तुरुक़) और अनुसरण (मुताबाअत), और कभी-कभी निकट अर्थों के साक्ष्यों (शवाहिद) में भी केवल एक का मूल पाठ लिखा गया, और शेष का केवल संदर्भ दिया गया, हालाँकि अल्लाह की कृपा से वे सभी मूल पाठ व्यापक रूप से मेरी आँखों के सामने थे। जहाँ संयोग से विद्वानों के शब्दों की आवश्यकता देखी गई, वहाँ संभवतः केवल संकेत या अर्थ के आधार पर उद्धरण (नक़्ल बिल-माना) या अंशों के चयन (इल्तिक़ात) पर ही संतोष किया गया। हाँ, हदीसों के दस्तावेज़ीकरण (तख़रीज) में मैंने अधिकतम संदर्भों पर नज़र रखी। खोजी पाठक कई हदीसों में देखेंगे कि विद्वानों की पुस्तकों ने उन्हें केवल एक या दो उल्लेखकर्ताओं (मुख़रिजीन) की ओर संदर्भित किया है। और इस तुच्छ सेवक ने छह-छह, सात-सात नाम एकत्र किए हैं। ग्रंथों और श्रृंखलाओं (असानिद) के सुधार (तसहीह) और प्रशंसा (तहसीन) की जो झलक है, उसका स्रोत भी महान इमामों का स्पष्ट उल्लेख है। इसलिए, श्रृंखला के चाहने वाले और विवरण के खोजी के लिए उचित है कि उन विशाल, लहरों वाले यात्रा-सागरों के नामों की गणना हो, जो इस शोध पत्र को लिखते समय मेरे सामने उमड़ रहे थे, और उनकी मोती पैदा करने वाली गहराइयों और मोती बिखेरने वाली लहरों से इन चमकदार अनूठे रत्नों और शाही मोतियों के स्रोत प्राप्त हुए। सिहाह सित्ता (छह प्रामाणिक पुस्तकें) विशेष रूप से सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम), जामे-तिर्मिज़ी, मुअत्ता मलिक, सुनन-दारिमी, मिश्कातुल-मसाबीह, इमाम हाफिज़ अब्दुल अज़ीम ज़की-उद-दीन अल-मुन्ज़िरी की

अल-तरगीब वत-तरहीब, हाफिज़ों की मुहर अबू अल-फज़्ल अस-सुयूती की अल-ख़साइस अल-कुबरा—और यह एक ऐसी पुस्तक है जिसके समान उसके विषय में कोई नहीं लिखी गई और इसके अधिकांश अंश उससे लिए गए हैं, साथ ही दस्तावेज़ीकरण और अन्य में मेरी अपनी दृष्टि या अन्य पुस्तकों से वृद्धि की गई है, तो अल्लाह उन्हें उत्तम प्रतिफल दे—प्रख्यात इमाम, शेखुल इस्लाम अयाज़ अल-यहसुबी की पुस्तक 'अश-शिफ़ा फ़ी तरीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)', विद्वान शिहाब अल-ख़फ़ाजी की 'नसीमुर रियाज़', इमाम सुयूती की 'अल-जामे अस-सगीर', विद्वान रऊफ़ अल-मुनावी की 'अल-तयसीर जामे अस-सगीर', विद्वान इमाम अहमद बिन मुहम्मद अल-मिस्री अल-क़स्तलानी की 'अल-मवाहिब अल-लदुननिया' और 'अल-मिनह अल-मुहम्मदिया', विद्वान शम्स मुहम्मद बिन अल-बाक़ी अल-ज़रक़ानी की 'शरह अल-मवाहिब', 'अफ़ज़ल अल-क़ुरा ली-क़ुर्रा उम्म अल-क़ुरा'।

عنہ نے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے زیادہ قدر وعزت والا کسی کو نہ بنایا۔ (زیر آیتِ سابعہ) حدیث "عالم القرآن رضی اللہ تعالیٰ عنہ اللہ تعالیٰ نے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو تمام انبیاء و ملائکہ سے افضل کیا۔ (زیر آیتِ ثالثہ) کہ چھ حدیثیں تو نصوصِ جلیلہ اور قابلِ ادخالِ جلوہ اول تابشِ دوم تھیں۔ ان چھ کے یاد دلانے میں میری ایک غرض یہ بھی ہے کہ تابشِ چہارم میں روایتِ ہفتم سے روایتِ یازدہم تک جو چھ حدیثیں قولِ ہاتف و کاہن و مناماتِ صادقہ کی گزریں۔ اگر بعض حضرات ان پر راضی نہ ہوں تو ان چھ تصریحاتِ جلیلہ کو ان چھ کا نعم البدل سمجھیں۔ اور سو احادیثِ مسندہ معتمدہ کا عدد ہر طرح کامل جانیں۔ وللہ الحمد۔

تنبیہ: فقیر غفر اللہ تعالیٰ لہ نے اس عجالہ میں کہ نہایت جاوزت پر مبنی تھا۔ اکثر حدیثوں کی نقل میں اختصار بلکہ بہت جگہ صرف محلِ استدلال پر اقتصار کیا۔ مواقعِ کثیرہ میں موضعِ احتجاج کے سوا باقی حدیث کا فقط ترجمہ لایا۔ طرق و متابعات بلکہ کبھی شواہدِ مقاربتہ المعنیٰ میں بھی ایک کا متن لکھا، بقیہ کا محض حوالہ دیا، اگرچہ وہ سب متون جدا جدا بالاستیعاب بحمد اللہ میرے پیشِ نظر ہوئے جہاں اتفاق سے کلماتِ علماء کی حاجت دیکھی وہاں تو غالباً مجرد اشارہ یا نقل بالمعنیٰ یا التقاط ہی پر قناعت کی، ہاں تخریجِ احادیث میں اکثر استکثار پر نظر رکھی۔ ناظرِ متفحص بہت حدیثوں میں دیکھے گا کہ کتبِ علماء میں انہیں صرف ایک یا دو مخرجین کی طرف نسبت فرمایا۔ اور فقیر نے چھ چھ سات سات نام جمع کئے۔ متونِ اسانید کی تصحیح و تحسین کی طرف جو تلوح ہے اس کا ماخذ بھی ائمہ شان کی تنصیص و تصریح ہے۔ لہٰذا مناسب کہ طالبِ سند و جویائے تفصیل کے لئے ان بحارِ اسفارِ مواجِ زخار کے اسماء شمار ہوں جو ہنگامِ تحریری رسالہ میرے پیشِ نظر موجزن رہے، اور اپنے صدف خیز قعروں گہر ریز لہروں سے ان فرائدِ آبدار و لآلیِ

شاہوار کے ماخذ ہوئے۔ الصحاح الستۃ لاسیما الصحیحین وجامع الترمذی وموطأ مالک وسنن الدارمی ومشکاۃ المصابیح، الترغیب والترھیب للامام الحافظ عبد العظیم زکی الدین المنذری، الخصائص الکبری لخاتم الحفاظ ابی الفضل السیوطی و ھو کتاب لم یصنف فی بابہ مثلہ و اکثر التقاطت سنہ مع زیادات فی التخاریج و غیرھا من تلقاء نظری او کتب اخری فاللہ یجزیہ الجزاء الاوفی، کتاب الشفاء فی تعریف حقوق المصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم للامام الفھام شیخ الاسلام عیاض الیحصبی، نسیم الریاض للعلامۃ الشہاب الخفاجی، الجامع الصغیر للامام السیوطی، التیسیر جامع الصغیر للعلامۃ الرؤف المناوی، المواہب اللدنیہ والمنح المحمدیہ للامام العلامۃ احمد بن محمد المصری القسطلانی، شرح المواہب للعلامۃ الشمس محمد بن الباقی الزرقانی، افضل القریٰ لقراء ام القریٰ۔

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Note 1: Known as Sharh al-Hamziyyah by Imam Ibn Hajar al-Makki; Mafatih al-Ghayb by Imam al-Fakhr Muhammad al-Razi, its completion by his virtuous student al-Allamah al-Khubi; Ma'alim al-Tanzil by Imam Muhyi al-Sunnah al-Baghawi; Madarik al-Tanzil by Imam al-Allamah al-Nasafi. And sometimes I took something or things from al-Minhaj by Imam al-Allamah al-Muhaqqiq Zakariyya al-Nawawi; Irshad al-Sari by Imam Ahmad al-Qastallani; al-Baydawi; al-Jalalayn; al-Ihya; al-Madkhal by Muhammad al-Abdari; al-Madarij and Ash'at al-Lam'at by Mawla al-Dihlawi; Matali' al-Masarrat by al-Allamah al-Fasi; Shifa al-Siqam by the great researcher Imam al-Subki; and al-Ilal al-Mutanahiyah by al-Allamah Shams Abi al-Faraj ibn al-Jawzi—and I only took from it a single graduation (takhrij) for a Hadith; and the treatise on Mawlid by him; and al-Hilyah Sharh al-Munyah by Imam Muhammad bin Muhammad bin Muhammad bin Amir al-Hajj al-Halabi; and Sharh al-Shifa by the virtuous Ali al-Qari, may Allah Almighty have mercy on them all, to other than that which the Lord, Glorified and Exalted, has bestowed.

Then, some matters were derived from these books in places where they were not expected, such that if a reader were content with merely searching the usual places, he would never find them. Therefore, a seeker requires steadiness and deep reflection. And Allah is the Mighty, the Forgiving.

This treatise began on the 6th of Shawwal and ended on the 19th. And today, the 5th of Dhu al-Qa'dah, a soul-enlightening Monday, at the time of mid-morning, the draft was finalized into a clean copy. All praise is due to Allah, Lord of the worlds. In these pages, the first Hadith is narrated from the Commander of the Faithful, the Master of Muslims, Mawla Ali al-Murtaza, may Allah Almighty ennoble his exalted face. And the last Hadith in all is also mentioned from that same personage, the source of Sainthood. It is hoped that for the sake of this Seal of the Prophetic Caliphate, the Conqueror of the chains of Sainthood, may Allah be pleased with him, the Radiant Presence, the Forgiving Pardoner [Note 2], the Generous...

Note 1: Based on what is in al-Nasim and al-Kashf, and I have some reservation about it. 12 [dated]. (T)

Note 2: 'Afuw' and 'Ghafur' are among the noble names of the Prophet, as stated in al-Mawahib [1], and al-Zarqani [2] cited as evidence for it the passage from the Torah: "But he pardons and forgives," narrated by al-Bukhari. 12 [dated], May he be

forgiven, may he be pardoned. (Just as it is in al-Mawahib, for which Zarqani cited this text from the Torah, "But he forgives and overlooks." al-Bukhari narrated it. T)

1. Al-Mawahib al-Laduniyyah, al-Maqsad al-Thani, Chapter 1, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/19.
2. Al-Mawahib al-Laduniyyah, al-Maqsad al-Thani, Chapter 1, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/139.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

टिप्पणी 1: इमाम इब्न हजर अल-मक्की की शर्ह अल-हमज़िया के रूप में प्रसिद्ध; इमाम अल-फ़ख्र मुहम्मद अल-राज़ी की मफ़ातिह अल-ग़ैब, जिसे उनके योग्य शिष्य अल-अल्लामा अल-खूबी ने पूरा किया; इमाम मुहयी अल-सुन्ना अल-बग़वी की मआलिम अल-तन्ज़ील; इमाम अल-अल्लामा अल-नसाफ़ी की मदारिक अल-तन्ज़ील। और कभी-कभी मैंने इमाम अल-अल्लामा अल-मुहक़्क़िक ज़कारिया अल-नववी की अल-मिन्हाज; इमाम अहमद अल-क़स्तलानी की इरशाद अल-सारी; अल-बैदावी; अल-जलालैन; अल-इहया; मुहम्मद अल-अब्दरी की अल-मदख़ल; मौला अल-देहल्वी की अल-मदारिज और अशअत अल-लमआत; अल-अल्लामा अल-फ़ासी की मतालि अल-मसर्रत; महान शोधकर्ता इमाम अल-सुबकी की शिफ़ा अल-सिक़ाम; और अल-अल्लामा शम्स अबी अल-फ़रज इब्न अल-जौज़ी की अल-इलल अल-मुतनाहिया से कुछ बातें या चीज़ें लीं—और मैंने उससे केवल एक हदीस का तखरीज (हवाला) लिया; और उनके द्वारा रचित मौलिद पर रिसाला; और इमाम मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन अमीर अल-हज अल-हलबी की अल-हिलया शर्ह अल-मुनिया; और योग्य अली अल-क़ारी की शर्ह अल-शिफ़ा, अल्लाह तआला उन सभी पर दया करे, और उसके अलावा जो कुछ भी भगवान, महिमाशाली और सर्वोच्च ने प्रदान किया है।

फिर इन किताबों से भी कुछ बातें उनके अप्रत्याशित स्थानों से ली गई हैं, कि अगर कोई पाठक केवल सामान्य स्थानों की खोज पर संतोष करे, तो वह उन्हें कभी नहीं पाएगा। इसलिए, एक जिज्ञासु को स्थिरता और गहन चिंतन की आवश्यकता है। और अल्लाह शक्तिशाली, क्षमाशील है।

यह रिसाला 6 शव्वाल को शुरू हुआ और 19 को समाप्त हुआ। और आज, 5 ज़ुल-क़ादा, एक रूह-परवर सोमवार को, चाश्त (दोपहर से पहले) के समय, मसौदे को अंतिम रूप दिया गया। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो ब्रह्मांडों का पालनहार है। इन पन्नों में, पहली हदीस मोमिनों के अमीर, मुसलमानों के आका, मौला अली अल-मुर्तज़ा, अल्लाह तआला उनके सम्मानित चेहरे को और गरिमामय करे, से वर्णित है। और सभी में आखिरी हदीस भी उसी विलायत के स्रोत व्यक्तित्व से वर्णित है। आशा है कि नबूवत की खिलाफत की इस मुहर, विलायत की जंजीरों के विजेता, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, के सदके में हुज़ूर पुरनूर, अफ़ू ग़फ़ूर (टिप्पणी 2), जवाद...

टिप्पणी 1: अल-नसीम और अल-कश्फ़ में जो है, उसके आधार पर, और मुझे इसमें कुछ संकोच है। 12 [दिनांक]। (त)

टिप्पणी 2: 'अफ़ू' और 'ग़फ़ूर' हुज़ूर के पवित्र नामों में से हैं, जैसा कि अल-मवाहिब [1] में है, और अल-ज़रक़ानी [2] ने इसके लिए तौरात के इस अंश को प्रमाण के रूप में प्रस्तुत किया: "लेकिन वह माफ़ करता है और दरगुज़र करता है," जिसे अल-बुखारी ने वर्णित किया है। 12 [दिनांक], वह बख्शा गया, वह क्षमा किया गया। (जैसा कि मवाहिब में है, जिसके लिए ज़रक़ानी ने तौरात के इस वाक्य से प्रमाण दिया, "लेकिन वह माफ़ करता है और दरगुज़र करता है।" इसे बुखारी ने रिवायत किया। त)

1. अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़सद अल-थानी, अध्याय 1, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 2/19।
2. अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़सद अल-थानी, अध्याय 1, दार अल-मअरिफ़ा बेरूत, 3/139।

عہ ۱: المعروف بشرح الهمزية للامام ابن حجر المكى، مفاتيح الغيب للامام الفخر محمد الرازى تكملتها لتلميذه الفاضل العلامة الخوبى، معالم التنزيل للامام محى السنة البغوى، مدارك التنزيل للامام العلامة النسفى و ربما اخذت شيئًا او اشياء عن المنهاج للامام العلام المحقق زكريا النووى و ارشاد السارى للامام احمد القسطلانى و البيضاوى و الجلالين و الاحياء و المدخل لمحمد العبدرى و المدارج و اشعة اللمعات للمولى الدهلوى و مطالع المسرات للعلامة الفاسي و شفاء السقام للامام المحقق الاجل السبكى و العلل المتناهية للعلامة الشمس ابى الفرج ابن الجوزى و لم آخذ عنها الا تخريجًا واحدًا لحديث ورسالة المولد له والحلية شرح المنية للامام محمد بن محمد بن محمد ابن امير الحاج الحلبى و شرح الشفاء للفاضل على القارى رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین الى غير ذالك مما منح المولى سبحانه و تعالى۔

پھر ان کتابوں سے بھی بعض باتیں ان کے غیر مظنہ سے اخذ کیں کہ اگر ناظر مجرد استقرائے مظان پر قناعت کرے ہرگز نہ پائے، لہذا متجسس کو تثبت و امعان درکار واللہ العزیز الغفار۔

یہ رسالہ ششم شوال کو آغاز اور نوزدہم کو ختم۔ اور آج پنجم ذی القعدہ روز جان افروز دوشنبہ کو وقت چاشت مسودہ سے مبیضہ ہوا۔ والحمد للہ رب العالمین۔ ان اوراق میں پہلی حدیث حضرت امیر المومنین مولی المسلمین مولی علی مرتضی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الاسنی سے ماثور، اور سب میں پچھلی حدیث بھی اسی جناب ولایت مآب سے مذکور۔ امید ہے کہ اس خاتم خلافت نبوت فاتح سلاسل ولایت رضی اللہ تعالٰی عنہ کے صدقہ میں حضور پرنور، عفو غفور، عہ ۲ جواد،

عہ ۱: على ما فى النسيم والكشف ولى فيه تامل ۱۲ منہ۔ اس بنیاد پر جو نسیم و کشف میں ہے اور مجھے اس میں تامل ہے۔ ۱۲ منہ۔ (ت)

عہ ۲: عفو و غفور حضور کے اسماء طیبہ سے ہیں، کما فی المواھب ۱ واستشھد لہ الزرقانی ۲ مانی التوراۃ ولیکن یعفو ویغفر ، رواہ البخاری ۱۲ منہ غفر لہ عفی عنہ (جیسا کہ مواہب میں ہے اس کے لیے زرقانی نے تورات کی اس عبارت سے استشہاد کیا، "لیکن وہ معاف فرماتا اور در گزر فرماتا ہے۔" اس کو بخاری نے روایت کیا ت)

۱ المواھب اللدنیہ المقصد الثانی الفصل الاول المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۱۹ ۲ المواھب اللدنیہ المقصد الثانی الفصل الاول المکتب دارالمعرفۃ بیروت ۳/ ۱۳۹

Fatawa Rizvia, Volume 30

May it find acceptance in the court of the Refuge of the helpless - the Noble, the Compassionate, the Merciful, the Forgiver of lapses, the Eraser of errors, the Purifier of good deeds, the Bestower of great gifts, the Leader of the Messengers, the Seal of the Prophets, the Intercessor for sinners, Muhammad, the Messenger of the Lord of the worlds - peace and blessings of Allah be upon him, his family, and all his companions. And may Allah, the Blessed and Exalted, grant benefit from it and from this humble author's compositions to the writer, the asker, the intermediary of the request, and all believers in both worlds.

| Surely He is the Patron of that and All-Powerful over it, and all goodness belongs to Him and is in His hands. And our final call is that all praise belongs to Allah, the Lord of the worlds. And peace and blessings be upon the Leader of the Messengers, Muhammad, and upon his family and all his companions. Glory be to You, O Allah, and with Your praise, I bear witness that there is no god but You; I seek Your forgiveness and turn to You in repentance. And all praise belongs to Allah, the Lord of the worlds. | Truly, He is the Owner of it and capable over it; all goodness is for Him and is in His hand of power. And the conclusion of our prayer is that all praises are for Allah Almighty, who is the Lord of all the worlds. Blessings and peace be upon the Chief of the Messengers, Muhammad Mustafa, upon his family, and upon all his companions. Purity belongs to You, O Allah! I seek forgiveness from You and I turn towards You, and all praises are for Allah Almighty, who is the Lord of all the worlds. (T) |

The treatise 'The Manifestation of Certainty that our Prophet is the Leader of the Messengers' is finished.

Page 264 of 772

उदार, कृपालु, दयावान, त्रुटियों को क्षमा करने वाले, भूलों को माफ़ करने वाले, नेकियाँ संवारने वाले, महान उपहार देने वाले, प्रेरितों के सरदार, नबियों की मुहर, पापियों के सिफारिशी मोहम्मद, समस्त लोकों के पालनहार के रसूल - उन पर, उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर अल्लाह की कृपा और शांति हो - की बेकसों की पनाहगाह वाली दरगाह में स्वीकृति प्राप्त हो। और अल्लाह तबारक व तआला लेखक, प्रश्नकर्ता, माध्यम और सभी ईमान वालों को दोनों जहाँ में इससे और फ़क़ीर (लेखक) की रचनाओं से लाभ पहुँचाए।

| निश्चय ही वह इसका स्वामी और इस पर पूर्ण सामर्थ्यवान है, और समस्त कल्याण उसी का है और उसी के हाथों में है। और हमारी अंतिम पुकार यह है कि समस्त प्रशंसा अल्लाह, लोकों के स्वामी के लिए है। और संदेष्टाओं के प्रमुख मुहम्मद और उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर शांति और आशीर्वाद हो। महिमा तेरी है, हे अल्लाह, और तेरी प्रशंसा के साथ, मैं गवाही देता हूँ कि तेरे सिवा कोई पूज्य नहीं; मैं तुझसे क्षमा चाहता हूँ और तेरी ओर पश्चात्ताप के साथ मुड़ता हूँ। और समस्त प्रशंसा अल्लाह, लोकों के स्वामी के लिए है। | बेशक वह इसका मालिक और इस पर सक्षम है, समस्त भलाई उसी के लिए है और उसके हाथ में है। और हमारी प्रार्थना का अंत इस पर है कि सभी प्रशंसाएं अल्लाह तआला के लिए हैं जो समस्त लोकों का पालनहार है। दुरूद व सलाम नाज़िल हों रसूलों के सरदार मुहम्मद मुस्तफ़ा पर, आप के परिवार पर और आपके सभी साथियों पर। हे अल्लाह! तू पवित्र है, मैं तुझसे क्षमा माँगता हूँ और तेरी ओर लौटता हूँ। और सभी प्रशंसाएं अल्लाह तआला के लिए हैं जो समस्त लोकों का पालनहार है। (त) |

पुस्तिका 'तजल्ली-उल-यक़ीन बि-अन्ना नबिय्यना सैय्यद-उल-मुर्सलीन' समाप्त हुई।

पृष्ठ 264 / 772

کریم، رؤف، رحیم، صفوح زلات، مقیل عثرات، مصح حسنات، عظیم الھبات، سید المرسلین، خاتم النبیین، شفیع المذنبین محمد رسول رب العالمین صلوات اللہ وسلامہ علیہ و علی آلہ و صحبہ اجمعین کی بارگاہِ بیکس پناہ میں شرفِ قبول پائے۔ اور حق تبارک و تعالٰی کاتب و سائل و واسطہ سوال و عامہ مومنین کو دارین میں اس سے اور فقیر کی تصانیف سے نفع پہنچائے۔

| انه ولی ذلك والقدیر علیه والخیر كله له وبیدیه و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمین، والصلوة والسلام علی سید المرسلین محمد وآله واصحابه اجمعین، سبحنك اللهم وبحمدك اشهد ان لا اله الا انت استغفرك و اتوب الیك والحمد لله رب العلمین۔ | بے شک وہ اس کا مالک اور اس پر قادر، بھلائی سب اس کے لئے ہے اور اس کے دستِ قدرت میں ہے، اور ہماری دعا کا اختتام اس پر ہے کہ سب تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں جو پروردگار ہے سب جہانوں کا۔ درود و سلام نازل ہوں رسولوں کے سردار محمد مصطفٰی پر، آپ کی آل پر اور آپ کے تمام اصحاب پر۔ تجھے پاکی ہے اے اللہ! میں تجھ سے مغفرت طلب کرتا ہوں اور تیری طرف رجوع کرتا ہوں اور سب تعریفیں اللہ تعالٰی کے لیے ہیں جو پروردگار ہے تمام جہانوں کا۔ (ت) |

رسالہ تجلی الیقین بأن نبینا سید المرسلین ختم ہوا

Fatawa Razawiyya Volume 30

Praise be to Allah The Great Glad Tidings

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Text]: "Nothing remains of prophethood except glad tidings: the good dream." - Narrated by al-Bukhari from Abu Hurairah. Malik added: "that a righteous man sees or is seen for him." Ahmad, Ibn Majah, Ibn Khuzaymah, and Ibn Hibban narrated and authenticated it from Umm Kurz: "Prophethood is gone, and glad tidings remain." And Al-Tabarani narrated in 'Al-Kabir' from Hudhayfah with a sahīh (authentic) chain: "Prophethood is gone, there is no prophethood after me except glad tidings: the good dream that a man sees or is seen for him."

[Urdu Translation]: Meaning, "Prophethood is gone; now there is no prophethood after me, yes, glad tidings remain: good dreams." This was narrated by Al-Bukhari from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). And Malik added that a righteous man sees it or it is seen for him. Ahmad, Ibn Majah, Ibn Khuzaymah, and Ibn Hibban narrated and authenticated it from Umm Kurz that prophethood has gone and glad tidings remain. And Al-Tabarani narrated in Al-Kabir from Hudhayfah with an authentic chain that there is no prophethood after me but glad tidings remain: a good dream that a righteous man sees or is seen for him. (T)

Praise be to Allah, during the time of writing this treatise, the author saw a dream that I am in my mosque, some Wahhabis came and were debating about the absolute excellence of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)...

1. Sahih al-Bukhari, Book of Dream Interpretation, Chapter on Glad Tidings, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/1035.
2. Muwatta Imam Malik, what was narrated regarding dreams, Mir Muhammad Kutub Khana, Karachi, p. 724.
3. Sunan Ibn Majah, Chapters on Dream Interpretation, Chapter of Good Dreams seen by a Muslim etc., H.M. Saeed Company, Karachi, p. 286; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Umm Kurz (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6/381.
4. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 3051, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 3/179.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

अलहम्दुलिल्लाह (अल्लाह की स्तुति हो) महान शुभ समाचार

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी पाठ]: "नुबुव्वत (पैग़म्बरी) का कुछ भी हिस्सा बाक़ी नहीं रहा सिवाय मुबश्शिरात (शुभ समाचारों) के अच्छे सपने।" - इसे बुखारी ने अबू हुरैरा से रिवायत किया। और मालिक ने इसमें जोड़ा: "जिसे एक नेक आदमी देखता है या उसके लिए देखा जाता है।" अहमद, इब्न माजा, इब्न खुज़ैमा और इब्न हिब्बान ने उम्म कुर्ज़ से रिवायत किया और इसे सहीह करार दिया: "नुबुव्वत चली गई और मुबश्शिरात बाक़ी रह गए।" और तबरानी ने 'अल-कबीर' में हुज़ैफ़ा से सही सनद के साथ रिवायत किया: "नुबुव्वत चली गई, मेरे बाद कोई नुबुव्वत नहीं है सिवाय मुबश्शिरात के अच्छा सपना जो एक आदमी देखता है या उसके लिए देखा जाता है।"

[उर्दू अनुवाद]: यानी "नुबुव्वत चली गई, अब मेरे बाद कोई नुबुव्वत नहीं है, हाँ बशारतें (खुशखबरी) बाकी हैं, अच्छे सपने।" इसे बुखारी ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। और मालिक ने इज़ाफ़ा किया कि नेक आदमी देखे या उसके लिए देखा जाए। अहमद, इब्न माजा, इब्न खुज़ैमा और इब्न हिब्बान ने उम्म कुर्ज़ से रिवायत किया और इसकी तस्दीक़ की कि नुबुव्वत चली गई और मुबश्शिरात बाकी रह गए। और तबरानी ने कबीर में हुज़ैफ़ा से सही सनद के साथ रिवायत किया कि मेरे बाद नुबुव्वत नहीं मगर बशारतें बाकी हैं, अच्छा सपना जो नेक आदमी देखे या उसके लिए देखा जाए। (त)

अलहम्दुलिल्लाह, इस रिसाले (लेख) के लेखन के समय, लेखक ने एक सपना देखा कि मैं अपनी मस्जिद में हूँ, कुछ वहाबी आए और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पूर्ण श्रेष्ठता के बारे में बहस करने लगे...

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुत ताबीर, बाब मुबश्शिरात, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, २/१०३५
2. मुवत्ता इमाम मालिक, मा जाअ फिल रूया, मीर मुहम्मद कुतुब खाना, कराची, पृ. ७२४
3. सुनन इब्न माजा, अबवाबुत ताबीर अर-रूया, बाब अर-रूया अस्सालिहा यराहल मुस्लिम इत्यादि, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. २८६; मसनद अहमद बिन हंबल, हदीस उम्म कुर्ज़ (रज़ियल्लाहु अन्हा), अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, ६/३८१

4. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस ३०५१, अल-मकतबातुल फैसलिया, बेरूत, ३/१७९

पृष्ठ २६५ का ७७२

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

الحمد للہ بشارت جلیلہ

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

لم یبق من النبوۃ الا المبشرات الرؤیا الصالحۃ - رواہ البخاری ۱ عن ابی ھریرۃ و زاد مالك یراھا الرجل الصالح او تری لہ ۲ و الاحمد وابن ماجۃ وابن خزیمۃ و ابن حبان و صححاہ عن ام کرز ذھبت النبوۃ و بقیت المبشرات ۳ وللطبراني في الکبیر عن حذیفۃ بسند صحیح ذھبت النبوۃ فلانبوۃ بعدی الا المبشرات الرؤیا الصالحۃ یراھا الرجل او تری لہ ۴ ۔

یعنی " نبوت گئی اب میرے بعد نبوت نہیں ، ہاں بشارتیں باقی ہیں ، اچھے خواب" ۔ اسے بخاری نے ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ۔ اور مالک نے زیادہ کیا کہ نیک آدمی دیکھے یا اس کے لئے دیکھا جائے ۔ احمد ، ابن ماجہ ، ابن خزیمہ اور ابن حبان نے روایت کیا اور اس کی تصحیح کی ام کرز سے کہ نبوت چلی گئی اور مبشرات باقی رہ گئے ۔ اور طبرانی نے کبیر میں حذیفہ سے صحیح سند کے ساتھ روایت کیا کہ میرے بعد نبوت نہیں مگر بشارتیں باقی ہیں اچھا خواب کہ نیک آدمی دیکھے یا اس کیلئے دیکھا جائے ۔ (ت)

الحمد للہ اس رسالہ کے زمانہ تصنیف میں مصنف نے خواب دیکھا کہ میں اپنی مسجد میں ہوں، چند وہابی آئے اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی فضیلت مطلقہ میں بحث

۱ صحیح البخاری کتاب التعبیر باب مبشرات قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۱۰۳۵ ۲ مؤطا امام مالک ما جاء فی الرؤیا میر محمد کتب خانہ کراچی ص ۷۲۴ ۳ سنن ابن ماجہ ابواب التعبیر الرؤیا باب الرؤیا الصالحۃ یراھا المسلم الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۸۶ ، مسند احمد بن حنبل حدیث ام کرز

رضى الله عنها المكتب الاسلامى بيروت ۳۸۱/۶ ۴ معجم الكبير حديث ۳۰۵۱ المكتبة الفيصلية بيروت ۱۷۹/۳

Volume 30 - Fatawa-e-Razvia

...began to do. The author silenced them with explicit proofs until they left disappointed and lost. Then the author intended to go to his house (this mosque is located on the main road; after exiting the door, there are a few stairs descending to the road, and to its south are the temples and well of the Hindus). The author had not yet descended those stairs when he saw a female pig (sow) with its piglet coming onto the road from the left side. When they came near the said stairs, the piglet wanted to attack the author. Its mother ran and stopped it, and probably slapped its face. In any case, she scolded it harshly. Pointing towards those Wahhabis, she said: "Don't you see that your elders cannot win against this man, so how can you attack him?" Saying this, both the pig and its piglet ran away towards that Hindu well. And praise be to Allah, Lord of the worlds. From this dream, the author, by the help of Allah Almighty, drew evidence for the acceptance of the treatise. And praise be to Allah.

Alhamdulillah (Praise be to Allah) Great Glad Tidings

Shortly before this, the author saw a dream that he was standing on the main road in front of the gate of his house, holding a large crystal lantern in his hand. I want to light it, but two individuals standing on the right and left blow it out. Meanwhile, from the direction of the mosque, the Radiant Presence, the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) appeared. By Allah the Great! As soon as they saw the Holy Presence (peace and blessings of Allah Almighty be upon him), those two opponents disappeared in such a way that it is not known whether the sky swallowed them or the earth absorbed them. The Radiant Presence, the Refuge of the helpless, the Master of heart and soul (peace and blessings of Allah Almighty and his progeny be upon him) came to this dog of the court, and graced him with his presence so closely that there might have been a distance of only a span or less. With utmost mercy, he commanded: "Blow upon it, Allah will light it." The author blew, and such a great light was created that the entire lantern was filled with it. Praise be to Allah, Lord of the worlds.

जिल्द 30 - फतावा रजविया

...करने लगे। लेखक ने उन्हें स्पष्ट प्रमाणों से चुप करा दिया, यहाँ तक कि वे निराश और असफल होकर चले गए। फिर लेखक ने अपने घर जाने का इरादा किया (यह मस्जिद मुख्य मार्ग पर स्थित है, दरवाजे से बाहर निकलते ही कुछ सीढ़ियाँ हैं जो सड़क तक उतरती हैं, इसके दक्षिण में हिंदुओं के मंदिर और उनका कुआँ है)। लेखक अभी उन सीढ़ियों से उतरा ही नहीं था कि उसने बाईं ओर से एक मादा सूअर और उसके बच्चे को सड़क पर आते देखा। जब वे उक्त सीढ़ियों के पास आए, तो उस बच्चे ने लेखक पर हमला करना चाहा। उसकी माँ ने दौड़कर उसे रोका, और संभवतः उसके मुँह पर तमाचा मारा। बहरहाल, उसने उसे बड़ी सख्ती से झिड़का और उन वहाबियों की ओर इशारा करते हुए कहा: "क्या तू देखता नहीं कि तेरे बड़े इस व्यक्ति से नहीं जीत सकते, तो तू उन पर क्या हमला करेगा।" यह कहकर वे सूअर और उसका बच्चा दोनों उस हिंदू कुएँ की ओर भागते चले गए। और सब तारीफ अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है। इस ख़्वाब से लेखक ने अल्लाह तआला की सहायता से रिसाला (पत्र/लेख) की स्वीकार्यता का तर्क दिया। और सब तारीफ अल्लाह के लिए है।

अल्हम्दुलिल्लाह (सब तारीफ अल्लाह के लिए है) बड़ी शुभ सूचना

इससे कुछ समय पहले लेखक ने एक सपना देखा कि मैं अपने घर के फाटक के सामने मुख्य मार्ग पर खड़ा हूँ, और हाथ में स्फटिक (क्रिस्टल) का एक बड़ा लालटेन है। मैं उसे रोशन करना चाहता हूँ, लेकिन दाईं और बाईं ओर खड़े दो व्यक्ति फूँक मारकर उसे बुझा देते हैं। इतने में मस्जिद की ओर से हुज़ूर पुर नूर, सैयदुल मुर्सलीन (अल्लाह तआला की उन पर कृपा और शांति हो) तशरीफ़ लाए, अल्लाह की कसम! हुज़ूर अकदस (अल्लाह तआला की उन पर कृपा और शांति हो) को देखते ही वे दोनों विरोधी इस तरह गायब हो गए कि पता नहीं चला कि उन्हें आसमान निगल गया या वे ज़मीन में समा गए। बेसहारा लोगों की पनाहगाह, दिल और जान के मालिक, हुज़ूर पुर नूर (अल्लाह तआला की उन पर और उनकी आल पर कृपा और शांति हो) इस दरबार के कुत्ते (विनम्र सेवक) के पास तशरीफ़ लाए, और इतने करीब रौनक अफ़रोज़ हुए कि शायद एक बालिश्त या उससे भी कम का फासला रहा होगा। और अत्यंत दयालुता के साथ फ़रमाया: "फूँक मार, अल्लाह इसे रोशन कर देगा।" लेखक ने फूँक मारी, और ऐसा महान नूर (प्रकाश) पैदा हुआ कि सारा लालटेन उससे भर गया। सब तारीफ अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

کرنے لگے۔ مصنف نے دلائل صریحہ سے انہیں ساکت کردیا کہ خائب و خاسر چلے گئے۔ پھر مصنف نے اپنے مکان کا قصد کیا (یہ مسجد شارع عام پر واقع ہے، دروازہ سے نکل کر چند سیڑھیاں ہیں کہ ان سے اتر کر سڑک ملتی ہے، اس کے جنوب کی طرف ہندوؤں کے مندر اور ان کا کنواں ہے) مصنف ابھی اس زینہ سے نہ اترا تھا کہ بائیں ہاتھ کی طرف سے ایک مادہ خوک (خنزیر) اور اس کے ساتھ اس کا بچہ سڑک پر آتے دیکھا، جب زینہ مذکورہ کے قریب آئے اس بچہ نے مصنف پر حملہ کرنا چاہا، اس کی ماں نے اسے دوڑ کر روکا، اور غالباً اس کے منہ پر تپانچہ مارا۔ بہر حال اسے سختی کے ساتھ جھڑکا۔ اور ان وہابیہ کی طرف اشارہ کر کے بولی: دیکھتا نہیں کہ یہ تیرے بڑے تو اس شخص سے جیتے نہیں تو اس پر کیا حملہ کرے گا۔ یہ کہہ کر وہ سور یا اس کا بچہ دونوں اس ہندو کنویں کی طرف بھاگتے چلے گئے والحمد للہ رب العالمین۔ اس خواب سے مصنف نے بعونہ تعالیٰ قبول رسالہ پر استدلال کیا، والحمد للہ۔

الحمد للہ بشارتِ عظمیٰ

اس سے کچھ پہلے مصنف نے خواب دیکھا کہ اپنے مکان کے پھاٹک کے آگے شارع عام پر کھڑا ہوں، اور بہت دیر بلور کا ایک فانوس ہاتھ میں ہے، میں اسے روشن کرنا چاہتا ہوں، دو شخص داہنے بائیں کھڑے ہیں وہ پھونک مار کر بجھا دیتے ہیں، اتنے میں مسجد کی طرف سے حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تشریف فرما ہوئے، واللہ العظیم۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھتے ہی وہ دونوں مخالف ایسے غائب ہوئے کہ معلوم نہیں آسمان کھا گیا یا زمین میں سما گئے۔ حضور پر نور ملجائے بیکساں مولائے دل وجاں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم اس سگِ بارگاہ کے پاس تشریف لائے، اور اتنے قریب رونق افروز ہوئے کہ شاید ایک بالشت یا کم

کا فاصلہ ہو، اور بکمالِ رحمت ارشاد فرمایا: پھونک مار، اللہ روشن کر دے گا۔ مصنف نے پھونکا، وہ نورِ عظیم پیدا ہوا کہ سارا فانوس اس سے بھر گیا والحمد للہ رب العالمین۔

Volume 30 Fatawa Ridawiyya

Treatise Shumul al-Islam li-Usul ar-Rasul al-Kiram 1315 AH (The forefathers of the Noble Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, being Muslims)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Problem 43: From Bangalore Cantonment, Jami Mosque Madrasah Jami-ul-Uloom, sent by Hazrat Maulana Maulvi Shah Muhammad Abdul Ghaffar Sahib Qadri by lineage and spiritual path, Senior Teacher of the aforementioned Madrasah, 21 Shawwal 1315 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Were the parents of the Leader of the Universe, the Pride of Existence, the Messenger of God, Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him and his family), believers all the way back to Adam (peace be upon our Prophet and him) or not? Explain and be rewarded. (Note: Explain and you will be rewarded.)

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. O Allah! For You is eternal praise, manifest and hidden.

Note: In response to this question was "Hidayat al-Ghawi fi Islam Aaba al-Nabi" authored by the aforementioned Maulvi Sahib; this was written in confirmation of it.

Page 267 of 772

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

रिसाला (लघु ग्रंथ) शमुल अल-इस्लाम ली-उसूल अर-रसूल अल-किराम 1315 हिजरी (नबी-ए-करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पूर्वजों का मुसलमान होना)

अल्लाह के नाम से शुरू, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। मसला 43: बंगलौर छावनी से, जामा मस्जिद मदरसा जामिया उल-उलूम, हज़रत मौलाना मौलवी शाह मुहम्मद अब्दुल गफ़्फ़ार साहब कादरी (नस्बी और तरीके के लिहाज़ से), उक्त मदरसे के वरिष्ठ शिक्षक द्वारा प्रेषित, 21 शव्वाल 1315 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि क्या कायनात के सरदार, मोजुदात के गौरव, खुदा के रसूल मुहम्मद मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और उनके परिवार पर शांति हो) के माता-पिता आदम (हमारे नबी और उन पर शांति हो) तक मोमिन थे या नहीं? बयान करें और पुण्य प्राप्त करें। (नोट: बयान करें, आपको इसका बदला दिया जाएगा।)

उत्तर: अल्लाह के नाम से शुरू, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। ऐ अल्लाह! तेरे लिए शाश्वत प्रशंसा है, प्रकट और गुप्त रूप में।

पाद टिप्पणी: इस प्रश्न के उत्तर में उपर्युक्त मौलवी साहब द्वारा लिखित "हिदायत अल-गवी फ़ी इस्लाम आबा अल-नबी" थी; यह उसी की पुष्टि में लिखा गया था।

पृष्ठ 267 / 772

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

رسالہ شمول الاسلام لاصول الرسول الکرام ۱۳۱۵ھ (رسول کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آباؤ اجداد کرام کا مسلمان ہونا)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط مسئلہ ۴۳: از معسکر بنگلور، مسجد جامع مدرسہ جامع العلوم مرسلہ حضرت مولانا مولوی شاہ محمد عبدالغفار صاحب قادری نسباً و طریقتاً، اعلیٰ مدرس مدرسہ مذکور ۲۱ شوال ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلے میں کہ سرور کائنات فخر موجودات رسول خدا محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کے ماں باپ آدم علیٰ نبینا وعلیہ السلام تک مؤمن تھے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ عہ (بیان کرو اجر پاؤ گے۔ ت)

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم ط اللھم لك الحمد الدائم الباطن الظاھر اے اللہ! تیرے لئے ظاہری و باطنی طور پر دائمی (حمد ہے)

عہ: اس سوال کے جواب میں "ہدایۃ الغوی فی اسلام آباء النبی" مصنفہ مولوی صاحب موصوف تھا، یہ اسی کی تصدیق میں لکھا گیا۔

صفحہ 267 از 772

Fatawa-e-Razawiya Volume 30

Pray and send blessings upon the Noble Chosen One (Al-Mustafa Al-Karim), Your pure, clean, and radiant light, whom You have purified from all impurity, placed in every pure repository, and transferred from one pure lineage to another. To him belongs the primal and final purity. And upon his pure and clean family and companions. Amen! (T) Praise be to Allah. Send peace and blessings upon the Noble Chosen One who is Your pure, clean, and radiant light, whom You have protected from all filth and entrusted in pure places. And transferred him from pure to purer. Purity belongs to him from beginning to end, and upon his pure, clean family and companions. Amen!

Firstly (First Evidence): Allah Almighty says: "And a believing slave is better than a polytheist."[1] Indeed, a Muslim slave is better than a polytheist.

And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "I was sent from the best of the generations of the children of Adam, generation after generation, until I came into the generation I am in." — Narrated by Al-Bukhari[2] in his Sahih from Abu Huraira (may Allah be pleased with him). (He was sent from the best of all generations of the children of Adam in every period and class until he was in this generation in which he was born. Imam Bukhari narrated this in his Sahih from Hazrat Abu Huraira may Allah be pleased with him. -T)

In the authentic Hadith of the Leader of the Faithful, the Master of Muslims, our leader Ali al-Murtada (may Allah honor his noble face): "There have always been at least seven Muslims on the face of the earth (the world) at all times; had it not been so, the earth and everyone on it would have perished." — Narrated by Abd al-Razzaq[3] and Ibn al-Mundhir with an authentic chain according to the criteria of the two Shaykhs. (There have always been at least seven Muslims on the face of the earth in every age; had it not been so, the earth and the people of the earth would have all perished. Abd al-Razzaq and Ibn al-Mundhir narrated this with an authentic chain based on the conditions of the two Shaykhs. -T)

From the scholar of the Quran, the great scholar of the nation, our leader Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both):

---

[1] Al-Quran Al-Karim 2/221 [2] Sahih Al-Bukhari, Book of Merits, Chapter on the Characteristics of the Prophet (PBUH), Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/503 [3] Sharh

al-Zarqani ala al-Mawahib al-Ladunniyah, referring to Abd al-Razzaq and Ibn al-Mundhir, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/174

फतावा-ए-रजविया खंड 30

दुरूद और सलाम भेजें मुस्तफा करीम पर जो तेरा पाकीज़ा, पवित्र और रोशन नूर हैं, जिन्हें तूने हर नापाकी से दूर रखा, हर पवित्र स्थान में सुपुर्द किया और एक पवित्र से दूसरे पवित्र की ओर मुंतकिल किया। उनके लिए आदि और अंत की पवित्रता है, और उनकी अत्यंत पवित्र और स्वच्छ संतान और साथियों पर। आमीन! (त) अल्लाह की प्रशंसा है। दुरूद और सलाम नाज़िल फरमा मुस्तफा करीम पर जो तेरा तय्यब (पवित्र), ताहिर (साफ) और रोशन नूर हैं, जिन्हें तूने हर नजासत (गंदगी) से पाक किया है और पाक जगह में सुपुर्द किया है। और पाक से पाकीज़गी की तरफ मुंतकिल फरमाया है। अव्वल और आखिर उसके लिए पाकीज़गी है, और उनकी तय्यब व ताहिर आल और अस्हाब पर। आमीन!

अव्वल (पहली दलील): अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है: "और यकीनन एक मोमिन गुलाम एक मुशरिक से बेहतर है।"[1] बेशक मुसलमान गुलाम मुशरिक से बेहतर है।

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "मुझे आदम के बेटों की तमाम नस्लों के बेहतरीन दौर में से भेजा गया, दौर-दर-दौर, यहाँ तक कि मैं उस दौर में आया जिसमें मैं पैदा हुआ हूँ।" — इसे इमाम बुखारी[2] ने अपनी सहीह में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (आदम की संतानों की सभी पीढ़ियों में से हर पीढ़ी और वर्ग में श्रेष्ठ से भेजा गया, यहाँ तक कि उस पीढ़ी में हुआ जिसमें पैदा हुआ। इसे इमाम बुखारी ने अपनी सहीह में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। -त)

अमीरुल् मोमिनीन, मुसलमानों के मौला, हमारे आका अली मुर्तज़ा (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) की सहीह हदीस में है: "रूए ज़मीन पर हर ज़माने में कम से कम सात मुसलमान ज़रूर रहे हैं, अगर ऐसा न होता तो ज़मीन और ज़मीन वाले सब हलाक हो जाते।" — इसे अब्दुर रज़्ज़ाक[3] और इब्नुल मुन्ज़िर ने शेख़ैन की शर्त पर सहीह सनद के साथ रिवायत किया है। (रूए ज़मीन पर हर ज़माने में कम से कम सात मुसलमान ज़रूर रहे हैं, ऐसा न होता तो ज़मीन और ज़मीन वाले सब हलाक हो जाते। इसे अब्दुर रज़्ज़ाक और इब्नुल मुन्ज़िर ने शेख़ैन की शर्त पर सहीह सनद के साथ रिवायत किया है। -त)

कुरआन के आलिम, उम्मत के बड़े आलिम, हमारे आका अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की रिवायत से:

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/221 [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुल मनाकिब, बाब सिफतुल नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), कदीमी कुतुब खाना कराची 1/503 [3] शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, ब-हवाला अब्दुर रज़्ज़ाक और इब्नुल मुन्ज़िर, अल-मक़्सद अल-अव्वल, दारुल मारिफा बैरूत 1/174

صل وسلم علی المصطفی الکریم نورك الطیب الطاھر الزاھر الذی نزھتہ من کل رجس اودعتہ فی کل مستودع طاھر ونقلتہ من طیب الی طیب فلہ الطیب الاول و الآخر و علی آلہ و صحبہ الا طائب الا طاھر آمین۔ حمد ہے۔ درود و سلام نازل فرما مصطفی کریم پر جو تیرا طیب و طاھر اور روشن نور ہیں جن کو تو نے ہر نجاست سے منزہ کیا ہے اور پاک محل میں ودیعت فرمایا ہے۔ اور ستھرے سے ستھرے کی طرف منتقل فرمایا ہے۔ اول و آخر اس کے لئے پاکیزگی ہے، اور ان کی طیب، طاہر آل اور اصحاب پر۔ آمین ! (ت)

اولاً (پہلی دلیل): اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ"۔1۔ بیشک مسلمان غلام بہتر ہے مشرک سے۔

اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: بعثت من خیر قرون بني آدم قرناً فقرناً حتی کنت من القرن الذی کنت منہ - رواہ البخاری 2 في صحیحہ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔ ہر قرن وطبقہ میں تمام قرون بنی آدم کے بہتر سے بھیجا گیا یہاں تک کہ اس قرن میں ہوا جس میں پیدا ہوا۔ (اس کو امام بخاری نے اپنی صحیح میں حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حضرت امیر المومنین مولی المسلمین سیدنا علی مرتضی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم کی حدیث صحیح میں ہے۔ لم یزل علی وجہ الدھر (الارض) سبعۃ مسلمون فصاعداً فلولا ذلك ھلکت الارض ومن علیھا ۔ اخرجہ عبد الرزاق 3 وابن المنذر بسند صحیح علی شرط الشیخین۔ روئے زمین پر ہر زمانے میں کم سے کم سات مسلمان ضرور رہے ہیں، ایسا نہ ہوتا تو زمین واہل زمین سب ہلاک ہو

جاتے۔ (اس کو عبد الرزاق اور ابن المنذر نے شیخین کی شرط پر صحیح سند کے ساتھ روایت کیا ہے۔ت)

حضرت عالم القرآن حبر الامۃ سیدنا عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۲۱ 2 صحیح البخاری کتاب المناقب باب صفة النبی صلی اللہ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۰۳ 3 شرح الزرقانی علی المواهب اللدنیة بحواله عبد الرزاق وابن المنذر المقصد الاول دار المعرفة بیروت ۱/ ۱۷۴

Fatawa Razawiyya, Volume 30

It is mentioned in the Hadith: "The earth has never been devoid of seven servants of God since Noah (peace be upon him), due to whom Allah repels punishment from the inhabitants of the earth." 1 Since it is proven from authentic Hadiths that in every generation and class, there have definitely been at least seven accepted Muslim servants on the face of the earth, and it is proven from the Sahih Bukhari Sharif itself that the people from whom the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was born were the best of their generation in every era and every generation, and since the Quranic verse speaks that no infidel, no matter how noble their lineage among people, can be better or superior to even a slave Muslim, then it becomes necessary that the ancestors of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) in every generation and class must be from those righteous and accepted servants; otherwise, God forbid, it would be contrary to the saying of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) in Sahih Bukhari and the command of Allah the Almighty in the Great Quran.

I say: And the meaning is that a disbeliever does not legally deserve to be called one of the best of the generation, especially when there are righteous Muslims present, even if 'goodness' was not intended except according to lineage. So understand. I say: (I say. -T) that the meaning is that a disbeliever is not legally entitled to be called 'best of the generation' (Khair al-Qarn), especially when righteous Muslims are present, even if it is only in terms of the goodness of lineage. So, understand. 12. (T)

This argument was provided by the great Imam, the Seal of the Memorizers, Jalal al-Milla wa al-Din al-Suyuti (may his secret be sanctified). May Allah reward him with a beautiful reward (May Allah grant him a beautiful reward. -T).

Secondly: Allah the Almighty said, "Indeed, the polytheists are impure." 2 Second proof: Allah the Almighty said, the disbelievers are surely impure. (T)

And it is in the Hadith, the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

1 Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, citing Ahmad in al-Zuhd, etc., First Objective, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/174; al-Hawi lil-Fatawi, citing Ahmad in al-Zuhd and al-Khallal in Karamat al-Awliya, etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/212. 2 The Holy Quran, 9/28.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

हदीस में है: "नूह (अ़लैहिस्सलाम) के बाद ज़मीन कभी भी सात अल्लाह के नेक बंदों से ख़ाली नहीं रही, जिनकी वजह से अल्लाह तआ़ला ज़मीन वालों से अ़ज़ाब को टालता है।" 1 जब सही हदीसों से साबित है कि हर युग (क़र्न) और वर्ग में ज़मीन पर कम से कम सात मक़बूल मुसलमान बंदे ज़रूर रहे हैं, और ख़ुद सही बुख़ारी शरीफ़ की हदीस से साबित है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) जिन लोगों से पैदा हुए, वे हर ज़माने और हर क़र्न में अपने दौर के बेहतरीन लोग (ख़ियार-ए-क़र्न) थे, और क़ुरआनी आयत कहती है कि कोई काफ़िर चाहे नस्ब के लिहाज़ से कितना ही शरीफ़ (कुलीन) क्यों न हो, वह किसी गुलाम मुसलमान से भी बेहतर नहीं हो सकता, तो यह वाजिब हुआ कि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) के पूर्वज (माता-पिता) हर क़र्न और वर्ग में उन्हीं नेक और मक़बूल बंदों में से हों, वर्ना माआ़ज़ल्लाह सही बुख़ारी में मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) के इरशाद और क़ुरआन अज़ीम में हक़ तआ़ला के इरशाद के ख़िलाफ़ होगा।

अक़ूलु (मैं कहता हूँ): "इसका अर्थ यह है कि शरीअ़त के लिहाज़ से एक काफ़िर इस लायक़ नहीं है कि उसे 'ख़ियार-ए-क़र्न' (युग का श्रेष्ठ) कहा जाए, विशेष रूप से तब जब नेक मुसलमान मौजूद हों, चाहे 'ख़ैरियत' (श्रेष्ठता) का इरादा केवल नस्ब के लिहाज़ से ही क्यों न हो। अतः समझ लो।" अक़ूलु: (मैं कहता हूँ। -त) कि अर्थ यह है कि काफ़िर शरीअ़त के अनुसार इस बात का हक़दार नहीं है कि उसे 'ख़ैरुल क़र्न' कहा जाए, ख़ासकर जबकि नेक मुसलमान मौजूद हों, चाहे वह नस्ब (वंश) की श्रेष्ठता के लिहाज़ से ही क्यों न हो। चुनाँचे तुम समझ लो। १२ (त)

यह दलील इमाम-ए-जलील, खातमुल हुफ़्फ़ाज़ जलालुल मिल्लत वद-दीन सुयूती (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने अ़ता फ़रमाई, फ़ल्लल्लाहु यज़ज़ीहुल जज़ा-अल जमील (अल्लाह तआ़ला उन्हें बेहतरीन बदला अ़ता फ़रमाए। -त)।

सानियन्: अल्लाह अ़ज़्ज़ व जल्ल ने फ़रमाया, "बेशक मुशरिक (मूर्तिपूजक) नापाक हैं।" 2 दूसरी दलील: अल्लाह तआ़ला ने फ़रमाया, काफ़िर तो नापाक ही हैं। (त)

और हदीस में है, हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

1 शर्ह अल-ज़रक़ानी अ़लल मवाहिब अल-लदुन्निया, बहवाला अहमद फ़िज़-ज़ुहद वग़ैरा, अल-मक़्सद अल-अव्वल, दारुल मा'रिफ़ा बेरूत, 1/174; अल-हावी लिल-फ़तावा, बहवाला अहमद फ़िज़-ज़ुहद

और अल-ख़ल्लाल फ़ी करामातुल औलिया वग़ैरा, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 2/212। 2 अल-क़ुरआन अल-करीम, 9/28।

पृष्ठ २६९ / ७७२

حدیث میں ہے: ماخلت الارض من بعد نوح من سبعة یرفع اللہ بھم عن اھل الارض 1- نوح علیہ الصلوۃ والسلام کے بعد زمین کبھی سات بندگانِ خدا سے خالی نہ ہوئی جن کی وجہ سے اللہ تعالٰی اہل زمین سے عذاب دفع فرماتا ہے۔ جب صحیح حدیثوں سے ثابت کہ ہر قرن و طبقے میں روئے زمین پر لا اقل سات مسلمان بندگانِ مقبول ضرور رہے ہیں، اور خود صحیح بخاری شریف کی حدیث سے ثابت ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جن سے پیدا ہوئے وہ لوگ ہر زمانے میں، ہر قرن میں خیارِ قرن سے، اور آیت قرآنیہ ناطق کہ کوئی کافر اگرچہ کیسا ہی شریف القوم بالنسب ہو، کسی غلام مسلمان سے بھی خیر و بہتر نہیں ہو سکتا تو واجب ہوا کہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے آباء وامہات ہر قرن اور طبقہ میں انہیں بندگانِ صالح و مقبول سے ہوں ورنہ معاذاللہ صحیح بخاری میں ارشادِ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و قرآنِ عظیم میں ارشادِ حق جل وعلا کے مخالف ہوگا۔

اقول: والمعنی ان الکافر لا یستاھل شرعاً ان یطلق علیه انه من خیار القرن لاسیما وھناك مسلمون صالحون وان لم یرد الخیریة الا بحسب النسب، فافھم۔ اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) کہ مراد یہ ہے کہ کافر شرعاً اس بات کا مستحق نہیں کہ اس کو خیر القرن کہا جائے بالخصوص جبکہ مسلمان صالح موجود ہوں اگرچہ خیریت نسب ہی کے لحاظ سے کیوں نہ ہو۔ چنانچہ تو سمجھ ۱۲۔ (ت)

یہ دلیل امام جلیل خاتم الحفاظ جلال الملۃ والدین سیوطی قدس سرہ نے افادہ فرمائی فاللہ یجزیہ الجزاء الجمیل (اللہ تعالٰی ان کو اجر جمیل عطا فرمائے۔ ت)

ثانیاً: قال اللہ عزوجل "اِنَّمَا الْمُشْرِکُوْنَ نَجَسٌ "2- دوسری دلیل: اللہ تعالیٰ نے فرمایا، کافر تو ناپاک ہی ہیں۔ (ت)

اور حدیث میں ہے حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

1 شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیۃ بحوالہ احمد فی الزھد الخ المقصد الاول دارالمعرفۃ بیروت ۱ / ۱۷۴، الحاوی للفتاوی بحوالہ احمد فی الزھد والخلال فی کرامات الاولیاء الخ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۲۱۲ 2 القرآن الکریم ۹ / ۲۸

Fatawa Razawiyya - Volume 30

Arabic	Urdu Translation
Allah Almighty has never ceased transferring me from the pure loins to the pure wombs, refined and cultivated. Whenever two branches branched off, I was in the better of the two. — Narrated by Abu Nuaym in Dala'il al-Nubuwwah from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).	Allah Almighty has always been transferring me within pure and clean loins; clean, adorned. When two branches were formed, I was in the better branch among them. (Abu Nuaym narrated this in Dala'il al-Nubuwwah from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both).

And in a Hadith, he (may Allah's peace and blessings be upon him) says:

Arabic	Urdu Translation
I have never ceased being transferred from the loins of the pure men to the wombs of the pure women.	I have always been transferred from the loins of pure men to the wombs of pure ladies.

In another Hadith, he (may Allah's peace and blessings be upon him) says:

Arabic	Urdu Translation
Allah has never ceased transferring me from the noble loins and pure wombs until He brought me forth from my parents. — Narrated by Ibn Abi Umar al-Adani in his Musnad (may Allah be pleased with him).	Allah Almighty has always been transferring me within noble loins and pure wombs, until He created me from my parents. (Ibn Abi Umar al-Adani narrated this in his Musnad, may Allah be pleased with him).

Therefore, it is necessary that the noble forefathers of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) were pure and his noble mothers were pure, and all were people of faith and monotheism (Tawhid). This is because, according to the clear text of the Great Quran, no disbelieving man or woman has a share in nobility and purity. This argument was provided by the great Imam, the pride of the theologians, Allama al-Wara Fakhr al-Din al-Razi (may Allah have mercy on him). It was also stated by Imam Jalal al-Din al-Suyuti, Allama al-Muhaqqiq al-Sanusi, Allama al-Tilimsani (the commentator of al-Shifa), Imam Ibn Hajar al-Makki, and Allama Muhammad al-Zarqani.

Footnotes: 1. Al-Hawi lil-Fatawi with reference to Abu Nuaym, Masalik al-Hunafa fi Waliday al-Mustafa, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 2/211; Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nuaym, Chapter 2, Alam al-Kutub, Beirut, Part 1, p. 112 & 121. 2. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah with reference to Abu Nuaym from Ibn Abbas, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah, Beirut 1/174; Al-Hawi lil-Fatawi, Masalik al-Hunafa fi Waliday al-Mustafa, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 2/210. 3. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Chapter: Regarding the Nobility of His Lineage, Al-Matba'ah al-Sharikat al-Sahafiyyah fil-Bilad al-Uthmaniyyah 1/63; Nasim al-Riyad fi Sharh Shifa al-Qadi 'Iyad with reference to Ibn Abi Umar al-Adani, Markaz Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India 1/435.

अरबी

अल्लाह अज़्ज़ व जल्ला हमेशा मुझे पाक-साफ़ पुश्तों (पीठों) से पाक-साफ़ गर्भाशयों (रहमों) में मुंतकिल फरमाता रहा, संवारा हुआ और सुसंस्कृत। जब भी दो शाखाएँ निकलीं, मैं उनमें से बेहतर शाखा में था। — इसे अबू नुअैम ने 'दलायलुल नुबुव्वह' में इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया है।

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला हमेशा मुझे पाक-सुथरी पुश्तों में मुंतकिल फरमाता रहा; साफ़-सुथरा, आरास्ता। जब दो शाखें पैदा हुईं, मैं उनमें से बेहतर शाख में था। (इसे नुअैम ने दलायलुल नुबुव्वह में इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया)।

और एक हदीस में है, आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी

मैं हमेशा पाक पुरुषों की पुश्तों से पाक औरतों के पेटों (गर्भाशयों) में मुंतकिल होता रहा।

उर्दू अनुवाद

मैं हमेशा पाक मर्दों की पुश्तों से पाक बीबियों के पेटों में मुंतकिल होता रहा।

दूसरी हदीस में है, आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी

अल्लाह हमेशा मुझे सम्मानित पुश्तों और पाक गर्भाशयों में मुंतकिल फरमाता रहा यहाँ तक कि मुझे मेरे माँ-बाप से पैदा किया। — इसे इब्न अबी उमर अल-अदनी ने अपनी मसनद में रिवायत किया (रज़ियल्लाहु अन्हु)।

उर्दू अनुवाद

हमेशा अल्लाह अज़्ज़ व जल्ला मुझे करम वाली पुश्तों और तहारत (पवित्रता) वाले शिकमों (पेटों) में मुंतकिल फरमाता रहा, यहाँ तक कि मुझे मेरे माँ-बाप से पैदा किया। (इसे इब्न अबी उमर अल-अदनी रज़ियल्लाहु अन्हु ने अपनी मसनद में रिवायत किया)।

तो यह ज़रूरी है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के महान पूर्वज पाक थे और महान माताएँ भी पाक थीं, वे सभी ईमान और तौहीद वाले थे। क्योंकि महान कुरान के स्पष्ट पाठ के अनुसार, किसी काफिर पुरुष या महिला का सम्मान और पवित्रता में कोई हिस्सा नहीं है। यह दलील महान इमाम, फख्रुल मुतकल्लिमीन अल्लामा फखरुद्दीन राजी (रहमतुल्लाह अलैह) ने दी है और इमाम जलालुद्दीन सुयूती, अल्लामा मुहक़्क़िक़ सनूसी, अल्लामा तिलमसानी (शिफ़ा के व्याख्याकार), इमाम इब्न हजर मक्की और अल्लामा मुहम्मद ज़रक़ानी ने भी इसका समर्थन किया है।

फुटनोट्स: 1. अल-हावी लिल-फ़तावा, अबू नुअैम के हवाले से, मसालिकुल हुनफ़ा फ़ी वालिदैय्यिल मुस्तफ़ा, दारुल कुतुबुल इल्मिय्या, बेरूत 2/211; दलायलुल नुबुव्वह (अबू नुअैम), दूसरा अध्याय, आलमुल कुतुब, बेरूत, भाग 1, पृष्ठ 112 और 121। 2. शराह अज़-ज़रक़ानी अलल मवाहिबुल लदुनिय्या, अबू नुअैम के हवाले से इब्न अब्बास से, अल-मक़सदुल अव्वल, दारुल मारिफ़ा, बेरूत 1/174; अल-हावी लिल-फ़तावा, मसालिकुल हुनफ़ा फ़ी वालिदैय्यिल मुस्तफ़ा, दारुल कुतुबुल इल्मिय्या, बेरूत 2/210। 3. अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ुल मुस्तफ़ा, अध्याय: उनके वंश के सम्मान के बारे में, अल-मतबअह अश्-शरिक़तुल सहाफ़िय्या फ़िल-बिलादुल उस्मानिया 1/63; नसीमुर रियाज़ फ़ी शराह शिफ़ा अल-क़ाज़ी इयाज़, इब्न अबी उमर अल-अदनी के हवाले से, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत 1/435।

عربی	اردو ترجمہ
لم یزل اللہ عزوجل ینقلني من اصلاب الطیبة الی الارحام الطاھرة مصفی مھذبا لاتتشعب شعبتان الا کنت في خیرھما ۔ رواہ ابو نعیم في دلائل النبوة عن ابن عباس رضي اللہ تعالی عنھما۔	ہمیشہ اللہ تعالیٰ مجھے پاک ستھری پشتوں میں نقل فرماتا رہا صاف ستھرا آراستہ جب دوشاخیں پیدا ہوئیں، میں ان میں بہتر شاخ میں تھا۔ (اس کو نعیم نے دلائل النبوۃ میں ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ت)

اور ایک حدیث میں ہے، فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

عربی	اردو ترجمہ
لم ازل انقل من اصلاب الطاھرین الی ارحام الطاھرات۔	میں ہمیشہ پاک مردوں کی پشتوں سے پاک بیبیوں کے پیٹوں میں منتقل ہوتا رہا۔

دوسری حدیث میں ہے، فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

عربی	اردو ترجمہ
لم یزل اللہ ینقلني من الاصلاب الکریمة والارحام الطاھرة حتی اخرجني من بین ابوی ۔ رواہ ابن ابی عمر والعدنی فی مسندہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔	ہمیشہ اللہ عزوجل مجھے کرم والی پشتوں اور طہارت والے شکموں میں نقل فرماتا رہا۔ یہاں تک کہ مجھے میرے ماں باپ سے پیدا کیا۔ اس کو ابن ابی عمر والعدنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنی مسند میں روایت کیا۔ ت)

تو ضرور ہے کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آبائے کرام طاہرین وامہات کرام طاہرات سب اہل ایمان وتوحید ہوں کہ بنص قرآن عظیم کسی کافر و کافرہ کے لیے کرم و طہارت سے حصہ نہیں۔ یہ دلیل امام اجل فخر المتکلمین علامہ الوری فخر الدین رازی رحمۃ اللہ علیہ نے افادہ فرمائی اور امام جلال الدین سیوطی اور علامہ محقق سنوسی اور علامہ تلمسانی شارح شفاء و امام ابن حجر مکی و علامہ محمد زرقانی

حواشی: 1 الحاوی للفتاوی بحوالہ ابی نعیم مسالك الحنفاء في والدي المصطفی دار الکتب العلمیة بیروت ۲ / ۲۱۱، دلائل النبوة لابی نعیم الفصل الثانی عالم الکتب بیروت الجزء الاول ص ۱۱۲ و ۱۲۱ 2 شرح الزرقانی علی المواهب اللدنیة بحوالہ ابی نعیم عن ابن عباس المقصد الاول دار المعرفة بیروت ۱ / ۱۷۴، الحاوی للفتاوی مسالك الحنفاء في والدی المصطفی دار الکتب العلمیة بیروت ۲/ ۲۱۰ 3 الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل واما شرف نسبہ المطبعہ الشرکة الصحافیة في البلاد العثمانیه ۱ / ۶۳، نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض بحوالہ ابن ابی عمرو العدنی مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱ / ۴۳۵

Vol. 30 - Fatawa Razawiya

The commentators of Mawahib and other great scholars have supported and approved this.

Thirdly: Allah the Exalted and Blessed said: "And put your trust in the All-Mighty, the Most Merciful. Who sees you when you stand up [for prayer]. And your movement among those who prostrate." 1- Third Proof: Allah the Blessed and Exalted said: Rely upon the Powerful, the Merciful, Who sees you when you stand and your turning among those who prostrate.

Imam Razi says: The meaning of the verse is that the pure light of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) continued to be transferred from one prostrating ancestor to another. 2 Thus, the verse is proof that all his noble ancestors were Muslims. Imam Suyuti, Imam Ibn Hajar, Allama Zarqani 3, and other great scholars have presented, supported, and reaffirmed this. A supporting narration from Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) is found in Abu Nu'aym 4:

And they have clarified that the Quran is cited as proof in all its aspects, and one interpretation does not negate another. The practice of scholars in citing verses based on one of the interpretations in ancient and modern times bears witness to this. Scholars have clarified that every aspect of the Holy Quran will be used for reasoning, and no single interpretation negates another interpretation; for this, the practice of scholars is a witness that they have been reasoning from one of the many interpretations of the blessed verses in ancient and modern times. (T)

Fourthly: The Lord, Glory be to Him and Exalted, said: "And your Lord is going to give you, and you will be satisfied." 5 Fourth Proof: Allah the Exalted said: Certainly, soon your Lord will give you so much that you will be satisfied.

Allah is Great! Such is the honor, majesty, and belovedness of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) in the Court of Honor that the Lord of Honor, Glorious and Exalted, said concerning the Ummah:

1. The Holy Quran 26/217 to 219
2. Mafatih al-Ghayb under verse 26/219, Vol. 24 / p. 139
3. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Objective, Chapter on the death of his mother (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Ma'rifah Beirut 1/271

4. Sharh al-Zarqani with reference to Abu Nu'aym, First Objective, Chapter on the death of his mother (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Ma'rifah Beirut 1/271, Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Second Chapter, 'Alam al-Kutub Beirut, Part 1, p. 112
5. The Holy Quran 5/93

शारह मवाहिब और अन्य बड़े विद्वानों ने इसकी पुष्टि और अनुमोदन किया है।

तीसरा: अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: "और उस ज़बरदस्त मेहरबान पर भरोसा करो। जो तुम्हें देखता है जब तुम खड़े होते हो। और सजदा करने वालों में तुम्हारा पलटना (नक़्ल होना)।" 1- तीसरी दलील: अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: उस ज़बरदस्त मेहरबान पर भरोसा रख जो तुझे देखता है जब तू खड़ा हो और तेरा करवटें बदलना सजदा करने वालों में।

इमाम राज़ी फ़रमाते हैं: आयत का अर्थ यह है कि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का पाक नूर एक सजदा करने वाले से दूसरे सजदा करने वाले की ओर मुंतक़िल होता रहा 2 तो यह आयत इस पर दलील है कि सभी सम्मानित पूर्वज मुसलमान थे। इमाम सुयूती, इमाम इब्ने हजर, अल्लामा ज़रक़ानी 3 और अन्य बड़े विद्वानों ने इसकी व्याख्या, समर्थन और पुष्टि फ़रमाई। और हज़रत इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से इसकी समर्थक रिवायत अबू नुऐम 4 के यहाँ आई:

और उन्होंने स्पष्ट किया है कि क़ुरान के सभी पहलुओं से दलील पकड़ी जाती है और एक व्याख्या दूसरी व्याख्या का खंडन नहीं करती। पुराने और नए ज़माने में आयतों की कई व्याख्याओं में से किसी एक से दलील पकड़ने में विद्वानों का अमल इसका गवाह है। विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि क़ुरान पाक के हर पहलू से इस्तदलाल (तर्क) किया जाएगा और कोई एक तावील (व्याख्या) दूसरी तावील की नफ़ी (खंडन) नहीं करती, इसके लिए विद्वानों का अमल गवाह है कि वे पुराने और नए ज़माने में आयते मुबारका की कई तावीलात में से एक से इस्तदलाल करते रहे हैं। (त)

चौथा: मौला सुब्हानहू व तआला ने फ़रमाया: "और यक़ीनन तुम्हारा रब तुम्हें इतना देगा कि तुम राज़ी हो जाओगे।" 5 चौथी दलील: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अलबत्ता अनक़रीब तुझे तेरा रब इतना देगा कि तू राज़ी हो जाएगा।

अल्लाह अकबर! बारगाहे इज़्ज़त में मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की इज़्ज़त, वजाहत और महबूबियत कि उम्मत के हक़ में तो रब्बे इज़्ज़त जल्ल व अला ने फ़रमाया ही था:

1. अल-क़ुरान अल-करीम 26/ 217 से 219
2. मफ़ातीह उल-ग़ैब ज़ेरे आयत 26/ 219-24 / 139

3. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़्सद अल-अव्वल, बाब वफ़ात उम्मे सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, दारुल मारिफ़ा बेरुत 1/ 271
4. शरह अल-ज़रक़ानी बहवाला अबी नुऐम, अल-मक़्सद अल-अव्वल, बाब वफ़ात उम्मे सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, दारुल मारिफ़ा बेरुत 1/ 271, दलाईल उन-नुबुव्वाह ली अबी नुऐम, अल-फ़स्ल अल-सानी, आलम अल-कुतुब बेरुत, अल-जुज़ अल-अव्वल, पृ. 112
5. अल-क़ुरान अल-करीम 5/93

पेज 271/772

شارح مواہب وغیرہ ہم اکابر نے اس کی تائید و تصویب کی۔

ثالثاً: قال اللہ تبارك وتعالی: "وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ۝ الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ ۝ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ۝" 1- تیسری دلیل: اللہ تبارک و تعالیٰ نے فرمایا: بھروسا کر زبردست مہربان پر جو تجھے دیکھتا ہے جب تو کھڑا ہو اور تیرا کروٹیں بدلنا سجدہ کر نیوالوں میں۔

امام رازی فرماتے ہیں: معنی آیت یہ ہیں کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نور پاک ساجدوں سے ساجدوں کی طرف منتقل ہوتا رہا 2 تو آیت اس پر دلیل ہے کہ سب آبائے کرام مسلمین تھے۔ امام سیوطی و امام ابن حجر و علامہ زرقانی 3 وغیرہ ہم اکابر نے اس کی تقریر و تائید و تنقید فرمائی۔ اور حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اس کے موید روایت ابو نعیم 4 کے یہاں آئی:

وقد صرحوا ان القرآن محتج به على جميع وجوهه و لا ينفى تاويل تاويلا ويشهد له عمل العلماء فى الاحتجاج بالايات على احد التاويلات قديما وحديثا۔ علماء نے تصریح کی ہے کہ قرآن پاک کی ہر وجہ سے استدلال کیا جائے گا اور کوئی ایک تاویل دوسری تاویل کی نفی نہیں کرتی، اس کے لیے علماء کا عمل گواہ ہے کہ وہ پرانے اور نئے زمانے میں آیات مبارکہ کی کئی تاویلات میں سے ایک سے استدلال کرتے رہے ہیں۔ (ت)

رابعاً: قال المولی سبحانہ و تعالیٰ "وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى ۝" 5 چوتھی دلیل: اللہ تعالیٰ نے فرمایا: البتہ عنقریب تجھے تیرا رب اتنا دے گا کہ تو راضی ہو جائے گا۔

اللہ اکبر! بارگاہ عزت میں مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عزت و وجاہت و محبوبیت کہ امت کے حق میں تو رب العزت جل و علا نے فرمایا ہی تھا:

1 القرآن الکریم ۲۶/ ۲۱۷ تا ۲۱۹ 2 مفاتیح الغیب تحت آیۃ ۲۶/ ۲۱۹-۲۴ / ۱۳۹ 3 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ المقصد الاول باب وفات امہ صلی اللہ علیہ وسلم دارالمعرفہ بیروت ۱/ ۲۷۱ 4 شرح الزرقانی بحوالہ ابی نعیم المقصد الاول باب وفات امہ صلی اللہ علیہ وسلم دارالمعرفہ بیروت ۱/ ۲۷۱ ، دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الثانی عالم الکتب بیروت الجزء الاول ص ۱۱۲ 5 القرآن الکریم ۵/۹۳

Fatawa-e-Razawiyya Volume 30

"We shall satisfy you concerning your nation and not distress you." (Narrated by Muslim 1 in his Sahih) It is near that we will make you satisfied regarding your Ummah and will not grieve your heart. (Muslim has narrated this in his Sahih. T)

However, the level of this giving and satisfaction reached such a point that in a Sahih Hadith, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said regarding Abu Talib: "I found him in the depths of the fire, so I brought him out to a shallow place." (Narrated by Bukhari and Muslim from Abbas bin Abdul Muttalib, may Allah be pleased with them 2) I found him completely submerged in fire, so I pulled him out and put him in fire up to his ankles. (Imam Bukhari and Imam Muslim narrated this from Ibn Abbas bin Abdul Muttalib, may Allah be pleased with them. T)

In another Sahih narration, he said: "If it were not for me, he would have been in the lowest depths of the fire." (Narrated also by him 3, may Allah be pleased with him) If I were not there, Abu Talib would have been in the lowest tier of Hell. (Bukhari has narrated it from him). In another Sahih Hadith, he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: The Prophet's prayer (PBUH) for his Ummah, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/113. 2. Sahih Bukhari, Book of Virtues, Story of Abu Talib, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/548; Sahih Bukhari, Book of Manners, Kunya of the Polytheist, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/917; Sahih Muslim, Chapter: The Prophet's intercession (PBUH) for Abu Talib, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/115; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abbas bin Abdul Muttalib (RA), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/206. 3. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: The Prophet's intercession (PBUH) for Abu Talib, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/115; Sahih Bukhari, Book of Virtues, Chapter: Story of Abu Talib, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/548; Sahih Bukhari, Book of Manners, Chapter: Kunya of the Polytheist, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/917.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 30

"हम तुम्हें तुम्हारी उम्मत के बारे में प्रसन्न कर देंगे और तुम्हें दुखी नहीं करेंगे।" (मुस्लिम 1 ने इसे अपनी सहीह में रिवायत किया है-) निकट है कि हम तुम्हें तुम्हारी उम्मत के मामले में राजी कर देंगे और तुम्हारा दिल बुरा नहीं करेंगे। (इसे मुस्लिम ने अपनी सहीह में रिवायत किया है। त)

लेकिन इस अता और रज़ा का दर्जा यहाँ तक पहुँचा कि सहीह हदीस में हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अबू तालिब के बारे में फरमाया: "मैंने उन्हें आग की गहराइयों में पाया, तो मैंने उन्हें निकाल कर उथली आग (टखनों तक) में कर दिया।" (इसे बुखारी और मुस्लिम ने अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा 2 से रिवायत किया-) मैंने उन्हें पूरी तरह आग में डूबा हुआ पाया तो खींच कर टखनों तक की आग में कर दिया (इसको इमाम बुखारी और इमाम मुस्लिम ने इब्न अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। त)

दूसरी सहीह रिवायत में फरमाया: "और अगर मैं न होता तो वह आग के सबसे निचले दर्जे में होते।" (रिवायत किया उन्हीं से 3 रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) अगर मैं न होता तो अबू तालिब जहन्नम के सबसे निचले तबके में होते (इसको बुखारी ने उन्हीं से रिवायत किया है) दूसरी सहीह हदीस में सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

पादलेख (फुटनोट): 1. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब: नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की अपनी उम्मत के लिए दुआ आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/113 2. सहीह बुखारी, किताबुल मनाकिब, किस्सा अबी तालिब, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/548, सहीह बुखारी, किताबुल अदब, कुनियातुल मुशरिक, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/917, सहीह मुस्लिम, बाब: शफाअतुन नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ली अबी तालिब आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/115, मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/206 3. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब: शफाअतुन नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ली अबी तालिब आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/115, सहीह बुखारी, किताबुल मनाकिब, बाब: किस्सा अबी तालिब, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/548, सहीह बुखारी, किताबुल अदब, बाब: कुनियातुल मुशरिक, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/917

سنرضیک فی امتك ولا نسؤك رواہ مسلم 1 فی صحیحہ۔ قریب ہے کہ ہم تجھے تیری امت کے باب میں راضی کر دیں گے اور تیرا دل برا نہ کریں گے۔ (اسے مسلم نے اپنی صحیح میں روایت کیا ہے۔ت)

مگر اس عطا و رضا کا مرتبہ یہاں تک پہنچا کہ صحیح حدیث میں حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ابوطالب کی نسبت فرمایا: وجدتہ فی غمرات من النار فاخرجتہ الی ضحضاح رواہ البخاری و مسلم عن العباس بن عبد المطلب رضی اللہ تعالٰی عنہما 2۔ میں نے اسے سراپا آگ میں ڈوبا ہوا پایا تو کھینچ کر ٹخنوں تک کی آگ میں کر دیا (اس کو امام بخاری وامام مسلم نے ابن عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ت)

دوسری روایت صحیح میں فرمایا: ولو لا انا لکان فی الدرك الاسفل من النار۔رواہ ایضا 3 رضی اللہ تعالٰی عنہ، اگر میں نہ ہوتا تو ابوطالب جہنم کے سب سے نیچے طبقے میں ہوتا (اس کو بخاری نے انہی سے روایت کیا ہے) دوسری حدیث صحیح میں فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

1 صحیح مسلم کتاب الایمان باب دعا النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لامتہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۱۳ 2 صحیح البخاری کتاب المناقب قصہ ابی طالب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۴۸ ، صحیح البخاری کتاب الادب کنیۃ المشرك قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۱۷، صحیح مسلم باب شفاعۃ النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لابی طالب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۱۵، مسند احمد بن حنبل عن العباس بن عبدالمطلب رضی اللہ تعالٰی عنہما المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۲۰۶ 3 صحیح مسلم کتاب الایمان باب شفاعۃ النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لابی طالب الخ قدیمی کتب خانہ

کراچی ۱ / ۱۱۵، صحیح البخاری کتاب المناقب باب قصہ ابی طالب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۴۸ ، صحیح البخاری کتاب الادب باب کنیۃ المشرك قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۱۷

Fatawa Rizvia Volume 30

“The one with the lightest punishment among the people of Hellfire” - narrated by Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). (Imam Bukhari and Muslim narrated this Hadith from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). - T)

And it is evident that the closeness the noble parents (of the Prophet) have with the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), how can Abu Talib compare to that? Furthermore, their excuse is also clear, that the invitation (to Islam) did not reach them, nor did they live in the era of Islam. So, God forbid, if they were not among the people of Paradise, then it would surely have been that their punishment would be even lighter than Abu Talib's, and they would be the ones with the lightest punishment. This contradicts the Sahih Hadith, so it became obligatory (to believe) that the noble parents are from the people of Paradise, and all praise is for Allah. The Seal of the Preservers (Imam Jalaluddin al-Suyuti, may Allah have mercy on him) also pointed towards this argument:

I say: And with Allah is the success (I say, and success is from Allah Almighty. - T). The explanation of the argument is that the Truthful and the Confirmed (peace and blessings of Allah be upon him) informed that the lightest punishment among the people of fire is for Abu Talib. Now we ask, why is this mitigation for Abu Talib? Is it because of his friendship, sympathy, support, and service to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), or because the Master of the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) had a natural love for him and his consideration was desired? The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

“A man's uncle is like his father.” - narrated by at-Tirmidhi with a Hasan chain from Abu Hurairah and Ali (may Allah be pleased with them), and by al-Tabarani in al-Kabir from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). (A man's uncle is in place of his father. Imam Tirmidhi narrated this with a Hasan chain from Hazrat Abu Hurairah and Hazrat Ali (may Allah be pleased with them), while Tabarani Kabir narrated it from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). - T)

The first part is void, Allah Almighty said:

---

1 Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the lightest punishment for the people of fire, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/115. 2 Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Virtues, Virtues of Abu al-Fadl, Uncle of the Prophet (PBUH), Amin Company, Delhi, 2/71; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 10698, Al-Maktaba al-Faysaliyyah, Beirut, 10/353.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

"दोज़खियों में सबसे हल्का अज़ाब" - इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है। (इमाम बुखारी और मुस्लिम ने यह हदीस इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की। - त)

और यह साफ़ है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से जो कुरबत (नज़दीकी) वालिदैन करीमैन को है, अबू तालिब को उससे क्या निस्बत? फिर उनका उज़्र (बहाना) भी वाज़ेह (स्पष्ट) है कि न उन्हें दावत पहुँची न उन्होंने ज़माना-ए-इस्लाम पाया, तो अगर मआज़अल्लाह वो अहल-ए-जन्नत न होते तो ज़रूर था कि उन पर अबू तालिब से भी कम अज़ाब होता और वही सबसे हल्के अज़ाब में होते। यह हदीस-ए-सहीह के खिलाफ़ है तो वाजिब हुआ कि वालिदैन करीमैन अहल-ए-जन्नत हैं, वल्हम्दुलिल्लाह, इस दलील की तरफ़ इमाम खातमुल् हुफ़्फ़ाज़ (जलालुद्दीन सुयूती रहमतुल्लाहि अलैहि) ने भी इशारा फ़रमाया:

अक़ूलु: वबिल्लाहित् तौफ़ीक (मैं कहता हूँ और तौफ़ीक अल्लाह तबारक व तआला की तरफ़ से है। - त) तक़रीर-ए-दलील यह है कि सादिक़ व मसदूक़ (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ख़बर दी कि अहल-ए-नार में सबसे हल्का अज़ाब अबू तालिब पर है। अब हम पूछते हैं कि अबू तालिब पर यह तख़्फ़ीफ़ (कमी) किस वजह से है? क्या हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की यारी व ग़मख़्वारी व पासदारी व खिदमतगुज़ारी के बाइस या इसलिए कि सैय्यदुल महबूबीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उनसे मुहब्बत-ए-तबई थी, हुज़ूर को उनकी रियायत मन्ज़ूर थी। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"आदमी का चचा उसके बाप के मानिंद होता है" - तिरमिज़ी ने सनद-ए-हसन के साथ अबू हुरैरा और अली (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की, और तबरानी कबीर ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से। (आदमी का चचा उसके बाप के बजाए होता है। इसे इमाम तिरमिज़ी ने सनद-ए-हसन के साथ हज़रत अबू हुरैरा और हज़रत अली रज़ियल्लाहु अन्हुमा से जबकि तबरानी कबीर ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। - त)

शक़-ए-अव्वल बातिल है, अल्लाह अज़्ज़वजल ने फ़रमाया:

---

1 सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब अहवुनु अहलिन्नारी अज़ाबन, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/115 2 जामिउत तिरमिज़ी, अबवाबुल मनाक़िब, मनाक़िब अबिल फ़ज़्ल अम्मी नबी (सल्लल्लाहु

अलैहि वसल्लम), अमीन कंपनी दिल्ली, 2/71, अल-मुअजमुल कबीर हदीस 10698, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बैरूत, 10/353.

पृष्ठ 273/772

اھون اھل النار عذابا۔ رواہ ۱ عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ دوزخیوں میں سب سے ہلکا عذاب ابو طالب پر ہے (امام بخاری و مسلم نے یہ حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی۔ت)

اور یہ ظاہر ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے جو قرب والدین کریمین کو ہے، ابو طالب کو اس سے کیا نسبت؟ پھر ان کا عذر بھی واضح کہ نہ انھیں دعوت پہنچی نہ انھوں نے زمانہ اسلام پایا، تو اگر معاذ اللہ وہ اہل جنت نہ ہوتے تو ضرور تھا کہ ان پر ابو طالب سے بھی کم عذاب ہوتا اور وہی سب سے ہلکے عذاب میں ہوتے۔ یہ حدیث صحیح کے خلاف ہے تو واجب ہوا کہ والدین کریمین اہل جنت ہیں، وللہ الحمد، اس دلیل کی طرف بھی امام خاتم الحفاظ (جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ تعالٰی) نے اشارہ فرمایا:

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تبارک تعالٰی کی طرف سے ہے۔ت) تقریر دلیل یہ ہے کہ صادق و مصدوق صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے خبر دی کہ اہل نار میں سب سے ہلکا عذاب ابوطالب پر ہے۔ اب ہم پوچھتے ہیں کہ ابوطالب پر یہ تخفیف کس وجہ سے ہے؟ آیا حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی یاری و غمخواری و پاسداری و خدمت گزاری کے باعث یا اس لئے کہ سید المحبوبین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ان سے محبت طبعی تھی، حضور کو ان کی رعایت منظور تھی۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عم الرجل صنوُ اَبِیہِ رواہ الترمذی ۲ بسند حسن عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ وعن علی والطبرانی الکبیر عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ آدمی کا چچا اس کے باپ کے بجائے ہوتا ہے

اس کو امام ترمذی نے سند حسن کے ساتھ حضرت ابوہریرہ اور حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے جبکہ طبرانی کبیر نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ہے۔ (ت)

شق اول باطل ہے، قال اللہ عزوجل (اللہ عزوجل نے ارشاد فرمایا):

---

۱ صحیح مسلم کتاب الایمان باب اھون اھل النار عذابا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۱۵ ۲ جامع الترمذی ابواب المناقب مناقب ابی الفضل عم النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم امین کمپنی دہلی ۲/۷۱، المعجم الکبیر حدیث ۱۰۶۹۸ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۰/۳۵۳

Fatawa Razawiya Volume 30

"And We shall turn to whatever deeds they did (in this life), and We shall make such deeds as floating dust particles [scattered about]." (1) And whatever works they had done, We intended and made them fine particles of dust scattered like those seen in sunlight coming through a hole. (T)

It is clearly stated that all actions of a disbeliever are utterly wasted. Inevitably, the second path is the correct one, and this is derived from the aforementioned authentic Hadiths. The reality of Abu Talib's deeds was such that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) found him completely submerged in fire. Had the deeds been beneficial, they would have served their purpose earlier. Then the Prophet's statement: "I pulled him out into the fire up to the ankles; had I not been there, he would have been in the lowest depths of Hell."(2)

Necessarily, this mitigation is only due to the regard for the beloved (peace and blessings of Allah be upon him) and the clear honor given to him. It is intuitively clear that for the sake of the beloved Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Abu Talib's punishment can never be as burdensome as, God forbid, the matter of the noble parents [of the Prophet]. Neither could the coolness of the Prophet's eyes in their mitigation, nor the honor and dignity given to the Prophet in the deliverance of the parents, compare to that given regarding Abu Talib. If, God forbid, they were not people of Paradise, they would have been more deserving of such care and grace in every way. And as a final point, suppose this is a reward for Abu Talib's right of upbringing and service, then what upbringing can equal biological lineage? What service can compete with pregnancy and childbirth? Can the right of any caregiver or servant ever equal the right of parents, which the Lord of Honor has numbered alongside His own Great Right?

"Give thanks to Me and to your parents."(3) Acknowledge My right and that of your parents.

Furthermore, whereas Abu Talib served for years, at the time of departure he gave such grief that has no parallel. However much the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) asked him to recite the Kalima, he did not and would not recite it. He committed a sin for which there is no forgiveness. Seeing miracles all his life, having full knowledge of states, became a cause for greater proof of Allah being established against him. In contrast, the noble parents were neither invited nor did they deny. Thus, in every way, from every aspect, and in every capacity, their scale is

certainly heavier. So, Abu Talib's punishment being the lightest is only conceivable if the noble parents are not among the people of the Fire at all. And that is the objective, and praise be to Allah, the High, the Loving. And that is the goal, (and all praise is for Highness and Love...

---

1 Al-Quran al-Kareem 25/23 2 Sahih al-Bukhari, Book of Merits of Ansar, story of Abu Talib 1/538 and Sahih Muslim, Book of Faith 1/115, Musnad Ahmad bin Hanbal from Al-Abbas, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/207 and 210. 3 Al-Quran al-Kareem 31/14.

फतावा रज़विया खंड 30

"और जो कुछ उन्होंने काम किए थे, हमने उनकी ओर रुख किया और उन्हें उड़ती हुई धूल के कणों जैसा बना दिया।" (1) और जो कुछ उन्होंने काम किए थे, हमने इरादा फरमाया और उन्हें बारीक-बारीक गुबार के बिखरे हुए ज़र्रे कर दिया जो रोशनदान की धूप में नज़र आते हैं। (त)

साफ़ इरशाद होता है कि काफ़िर के सब अमल महज़ बर्बाद हैं। लाजरम (निश्चित रूप से) दूसरी बात ही सही है और यही इन मजकूरा (उल्लिखित) सही अहादीस से मुस्तफ़ाद (प्राप्त) है। अबू तालिब के अमल की हकीकत तो यहाँ तक थी कि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उन्हें सरापा आग में ग़र्क(डूबा हुआ) पाया। अगर अमल ने नफ़ा दिया होता तो पहले ही काम आता, फिर हुज़ूर का इरशाद कि 'मैंने उसे टखनों तक की आग में खींच लिया, मैं न होता तो वह जहन्नम के सबसे निचले तबके में होता'। (2)

निश्चित रूप से यह तक़फ़ीफ़ (कमी) सिर्फ महबूब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का पास-ए-ख़ातिर और हुज़ूर का इकराम ज़ाहिर-ओ-बाहिर है। और यह स्पष्ट है कि महबूब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की खातिर अकदस पर अबू तालिब का अज़ाब हरगिज़ इतना गिरां (भारी) नहीं हो सकता जितना—माज़अल्लाह—वालिदैन करीमैन का कलमा। न उनसे तक़फ़ीफ़ में हुज़ूर की आँखों की वह ठंडक जो वालिदैन के बारे में, न उनकी रिआयत में हुज़ूर का वह एज़ाज़-ओ-इकराम जो वालिदैन के छुटकारे में। तो अगर—अयाज़ुबिल्लाह—वे अहल-ए-जन्नत न होते तो हर तरह से वही इस रिआयत और इनायत के ज़्यादा मुस्तहिक थे। और अंततः मान लीजिए कि यह अबू तालिब के हक़-ए-परवरिश और ख़िदमत का ही मुआवज़ा है, तो फिर कौन सी परवरिश जुज़इयत (अंग होने/सगेपन) के बराबर हो सकती है? कौन सी ख़िदमत हमल-ओ-वज़अ (गर्भधारण और प्रसव) का मुकाबला कर सकती है? क्या कभी किसी परवरिश करने वाले या ख़िदमतगुज़ार का हक़, वालिदैन के हक़ के बराबर हो सकता है जिसे रबुल इज़्ज़त ने अपने हक़-ए-अज़ीम के साथ शुमार फरमाया?

"मेरा शुक्र अदा कर और अपने माता-पिता का भी।" (3) मेरा हक़ मान और अपने वालिदैन का।

फिर अबू तालिब ने जहाँ बरसों ख़िदमत की, जाते वक़्त वह रंज (दुःख) भी दिया जिसका जवाब नहीं। हालाँकि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने कलमा पढ़ने को फ़रमाया, न पढ़ना था न पढ़ा। वह जुर्म किया जिसकी मग़्फ़िरत (माफ़ी) नहीं। उम्र भर मोज़िज़ात देखना, अहवाल पर मुकम्मल इल्म रखना अल्लाह की हुज्जत ज़्यादा कायम होने का सबब हुआ। इसके विपरीत वालिदैन

करीमैन को न दावत दी गई न उन्होंने इनकार किया। तो हर लिहाज़ से यकीनन उन्हीं का पलड़ा भारी है। लिहाज़ा अबू तालिब का अज़ाब सबसे हल्का होना तभी मुमकिन है जब वालिदैन करीमैन आग वालों में से ही न हों। वहुवल मक़सूद वलहम्दुलिल्लाहिल अलिय्यिल वदूद (वही उद्देश्य है और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो बुलन्द और प्रेम करने वाला है)। और वही मक़सूद है, (और तमाम तारीफ़ें बुलंदी व मोहब्बत...

---

1 अल-कुरान अल-करीम 25/23 2 सहीह अल-बुखारी, किताब मनाकिब अंसार, किस्सा अबी तालिब 1/538 और सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान 1/115, मुसनद अहमद बिन हंबल अन अल-अब्बास, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 1/207 और 210। 3 अल-कुरान अल-करीम 31/14।

"وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا" 1 اور جو کچھ انہوں نے کام کئے تھے ہم نے قصد فرما کر انہیں باریک باریک غبار کے بکھرے ہوئے ذرے کر دیا کہ روزن کی دھوپ میں نظر آتے ہیں۔ (ت)

صاف ارشاد ہوتا ہے کہ کافر کے سب عمل برباد محض ہیں، لاجرم شق ثانی ہی صحیح ہے اور یہی ان احادیث صحیحہ مذکورہ سے مستفاد، ابو طالب کے عمل کی حقیقت تو یہاں تک تھی کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے سراپا آگ میں غرق پایا، عمل نے نفع دیا ہوتا تو پہلے ہی کام آتا، پھر حضور کا ارشاد کہ میں نے اسے ٹخنوں تک کی آگ میں کھینچ لیا، میں نہ ہوتا تو جہنم کے طبقہ زیریں میں ہوتا 2۔

لاجرم یہ تخفیف صرف محبوب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا پاس خاطر اور حضور کا اکرام ظاہر وباہر ہے اور بالبداہت واضح کہ محبوب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خاطر اقدس پر ابو طالب کا عذاب ہر گز اتنا گراں نہیں ہو سکتا جس قدر معاذ اللہ والدین کریمین کا کلمہ، نہ ان سے تخفیف میں حضور کی آنکھوں کی وہ ٹھنڈک جو حضرات والدین کے بارے میں، نہ ان کی رعایت میں حضور کا وہ اعزاز واکرام جو حضرت والدین کے چھٹکارے میں، تو اگر عیاذاً باللہ وہ اہل جنت نہ ہوتے تو ہر طرح سے وہی اس رعایت وعنایت کے زیادہ مستحق تھے، وبوجہ آخر فرض کیجئے کہ یہ ابو طالب کے حق پرورش وخدمت ہی کا معاوضہ ہے تو پھر کون سی پرورش جزئیت کے برابر ہو سکتی ہے، کون سی خدمت حمل ووضع کا مقابلہ کر سکتی ہے؟ کیا کبھی کسی پرورش کنندہ یا خدمت گزار کا حق، حق والدین کے برابر ہو سکتا ہے جسے رب العزت نے اپنے حق عظیم کے ساتھ شمار فرمایا:

"اَنِ اشْکُرْ لِیْ وَلِوَالِدَیْکَ ط" 3 حق مان میرا اور اپنے والدین کا۔

پھر ابو طالب نے جہاں برسوں خدمت کی، چلتے وقت رنج بھی وہ دیا جس کا جواب نہیں، ہر چند حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کلمہ پڑھنے کو فرمایا، نہ پڑھنا تھا نہ پڑھا، جرم وہ کیا جس کی مغفرت نہیں۔ عمر بھر معجزات دیکھنا، احوال پر علم تام رکھنا اور زیادہ حجتہ اللہ قائم ہونے کا موجب ہوا۔ بخلاف ابوین کریمین کہ نہ انھیں دعوت دی گئی نہ انکار کیا، تو ہر وجہ، ہر لحاظ، ہر حیثیت سے یقیناً انھیں کا پلہ بڑھا ہوا ہے، تو ابو طالب کا عذاب سب سے ہلکا ہونا یونہی متصور کہ ابوین کریمین اہل نار ہی سے نہ ہوں۔ وھو المقصود والحمد للہ العلی الودود اور وہی مقصود ہے، (اور تمام تعریفیں بلندی و محبت

---

1 القرآن الکریم ۲۵/ ۲۳ 2 صحیح البخاری کتاب مناقب انصار قصہ ابی طالب ۱/ ۵۳۸ و صحیح مسلم کتاب الایمان ۱/ ۱۱۵، مسند احمد بن حنبل عن العباس المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۲۰۷ و ۲۱۰ 3 القرآن الکریم ۳۱/ ۱۴

Vol. 30 Fatawa Rizwia

...are for Allah. (T)

Fifthly: I say: The Master Almighty said: "Not equal are the companions of the Fire and the companions of Paradise. The companions of Paradise are the attainers [of success]." (1)

Fifth proof: I say: (I say that) The Lord Almighty said: The dwellers of Hell and the dwellers of Paradise are not equal; and it is the dwellers of Paradise who reached their goal.

It is narrated in the Hadith that the Luminous Presence, Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), saw a pure and noble lady from the descendants of Hazrat Abdul Muttalib coming. When she approached, he asked:

"What brought you out of your house?" | "Where did you go from your house?"

She submitted: "I went to the people of this house, prayed for mercy for them, and offered condolences to them at their home." | "A death had occurred here, I went to their house to offer prayers for mercy and condolences."

He said: "Perhaps you reached the graveyard with them?" | "Perhaps you accompanied them as far as the graveyard."

She submitted: "Allah forbid that I should go there, while I have already heard what you have said regarding this matter." | "God forbid I should go there, while I had already heard from Your Presence what has been stated in this regard."

The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said: "If you had reached [the graveyard] with them, you would not see Paradise until your father's grandfather [Abdul Muttalib] sees it." | "If you had gone there with them, you would not see Paradise until Abdul Muttalib sees it."

Reported by Abu Dawood (2) and al-Nasa'i. The wording is his, from Abdullah bin 'Amr bin al-'As (may Allah be pleased with them both). As for Imam Abu Dawood... | This was narrated by Abu Dawood and Nasa'i, and the words are of Nasa'i from Sayyiduna Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with them both), Imam Abu Dawood...

(1) The Holy Quran 59:20 (2) Sunan al-Nasa'i, Book of Funerals, Chapter on Prohibition, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 1/265, 266 and Sunan

Abi Dawood, Book of Funerals, Chapter on Condolence, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/89

खंड 30 फतावा रिज़विया

...वाले अल्लाह के लिए हैं। (त)

पाँचवीं बात: मैं कहता हूँ: अल्लाह तआला ने फरमाया: "दोज़ख वाले और जन्नत वाले बराबर नहीं हैं; जन्नत वाले ही कामयाब होने वाले हैं।" (1)

पाँचवीं दलील: मैं कहता हूँ: (मेरा कहना है कि) मालिक अज़्वजल ने फरमाया: बराबर नहीं हैं दोज़ख वाले और जन्नत वाले, और जन्नत वाले ही मक़सद को पहुँचने वाले हैं।

हदीस में है कि सैय्यद-उल-मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत अब्दुल मुत्तलिब की औलाद में से एक पाक और नेक खातून (रज़ियल्लाहु अन्हा) को आते देखा। जब वह करीब आईं, तो फरमाया:

"तुम अपने घर से क्यों निकली थीं?" | "तुम अपने घर से कहाँ गई थीं?"

उन्होंने अर्ज़ किया: "मैं इस घर वालों के पास गई थी, उनके लिए रहमत की दुआ की और उनके घर पर ताज़ियत (शोक प्रकट) की।" | "यहाँ एक मौत हो गई थी, मैं उनके यहाँ रहमत की दुआ और ताज़ियत के लिए गई थी।"

फरमाया: "शायद तुम उनके साथ कब्रस्तान तक गई थीं?" | "शायद तुम उनके साथ कब्रस्तान तक चली गईं।"

उन्होंने अर्ज़ किया: "अल्लाह की पनाह कि मैं वहाँ जाती, जबकि मैंने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से वह सुना है जो इस बारे में इरशाद हुआ है।" | "खुदा की पनाह मैं वहाँ जाती, जबकि हुज़ूर से सुन चुकी थी जो कुछ इस बारे में इरशाद फरमाया।"

सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "अगर तुम उनके साथ वहाँ जातीं, तो जन्नत को न देखतीं जब तक कि तुम्हारे वालिद के दादा (अब्दुल मुत्तलिब) उसे न देख लें।" | "अगर तुम उनके साथ वहाँ जातीं तो जन्नत न देखतीं जब तक अब्दुल मुत्तलिब न देख लें।"

इसे अबू दाऊद (2) और नसाई ने रिवायत किया है, और शब्द नसाई के हैं सैय्यदुना अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन आस (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से, इमाम अबू दाऊद...

(1) अल-कुरान अल-करीम 59:20 (2) सुनन अल-नसाई किताबुल जनाइज़, बाब अन-नहीं, नूर मोहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची 1/265, 266 और सुनन अबी दाऊद किताबुल जनाइज़, बाब अत-ताज़ियत आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/89

पेज 772 में से 275

والے اللہ کے لئے ہیں۔ ت)

خامساً: اقول: قال المولی عزوجل: "لَا یَسْتَوِیْۤ اَصْحٰبُ النَّارِ وَ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِۚ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَآئِزُوْنَ(۲۰)"[1] - پانچویں دلیل: اقول: (میں کہتا ہوں کہ) مولیٰ عزوجل نے فرمایا: برابر نہیں دوزخ والے اور جنت والے، اور جنت والے ہی مراد کو پہنچے۔

حدیث میں ہے حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اولاد امجاد حضرت عبدالمطلب سے ایک پاک طیبہ خاتون رضی اللہ تعالٰی عنہا کو آتے دیکھا، جب پاس آئیں، فرمایا:

ما اخرجك من بیتك؟ | اپنے گھر سے کہاں گئی تھیں؟

عرض کی: آتیت اھل ھذا البیت فترجمت الیھم وعزیتھم ببیتھم۔ | یہ جو ایک میت ہوگئی تھی میں ان کے یہاں دعائے رحمت اور تعزیت کرنے گئی تھی۔

فرمایا: لعلك بلغت معھم الکدی۔ | شاید تو ان کے ساتھ قبرستان تک گئی۔

عرض کی: معاذاللہ ان اکون بلغتھا وقد سمعتك تذکر فی ذلك ما تذکر۔ | خدا کی پناہ میں وہاں جاتی حالانکہ حضور سے سن چکی تھی جو کچھ اس بات میں ارشاد کیا۔

سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: لو بلغتھا معھم ما رأیت الجنة حتی یراھا جد ابیك۔ | اگر تو ان کے ساتھ وہاں جاتی تو جنت نہ دیکھتی جب تک عبدالمطلب نہ دیکھیں۔

رواہ ابوداؤد[2] والنسائی۔ واللفظ لہ عن عبداللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ اما ابو داؤد | اس کو ابوداؤد اور نسائی نے روایت کیا ہے، اور لفظ نسائی کے ہیں سیدنا عبداللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالٰی عنہما سے، امام ابوداؤد

[1] القرآن الکریم ۲۰/۵۹ [2] سنن النسائی کتاب الجنائز باب النھی نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱/ ۲۶۵،۲۶۶ وسنن ابی داؤد کتاب الجنائز باب التعزیۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۸۹/۲

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Top Box Right - Urdu]: He mentioned the sternness in it out of respect and as an allusion, but Imam Abu Abdur Rahman conveyed knowledge openly and fulfilled the right of the Hadith. For everyone, there is a direction towards which they turn. (T)

This is the instruction of the Hadith. Now, keeping the beliefs of the Ahl-e-Sunnah in view, a look of justice is required. If women going to the graveyard is at its peak, it is a sin; and no sin can ever deprive a Muslim of Paradise or make them equal to a disbeliever. According to the Ahl-e-Sunnah, it is a Sharia obligation for a Muslim to enter Paradise, even if, God forbid, after being held accountable. And for a disbeliever to enter Paradise is a Sharia impossibility, which is never possible forever and ever. It is mandatory to take religious texts at their literal meaning as much as possible, and unauthorized interpretation is impermissible. Infallibility is a characteristic specific to the prophets (peace and blessings be upon them) among humanity; for others, no matter how great their ranks, the occurrence of sin is possible and imaginable. These four things are established and fixed in the beliefs of the Ahl-e-Sunnah. Now, if according to the fourth premise, reaching the graves is considered obligatory, then according to the third premise, the consequence of reward/punishment is mandatory. On this estimation, if Hazrat Abdul Muttalib is called a non-Muslim (God forbid), then according to the first two premises and also according to the noble verse, it would be impossible and false. Therefore, it is mandatory that Hazrat Abdul Muttalib be a Muslim and among the people of Paradise, even if he is not among the 'Sabiqeen al-Awwaleen' (the foremost pioneers) like Siddiq, Farooq, Uthman, Ali, Zahra, Siddiqa, and others (may Allah be pleased with them). Now the meaning of the Hadith is effortlessly aligned with the beliefs of the Ahl-e-Sunnah without the need for interpretation or modification. That is, if this matter had happened from you, you would not have gained entrance to Paradise with the foremost pioneers, but rather at the time when Abdul Muttalib enters Paradise. Thus should be the research, and Allah Almighty is the grantor of success. (T)

[Bottom Box Left]: Sixthly, I say: Our Lord, the Most Mighty, the Most High, Exalted and Majestic, said: "And to Allah belongs honor, and to His Messenger, and to the believers, but the hypocrites do not know." (Quran 63/8). And Allah Almighty said: "O mankind, indeed We..."

[Bottom Box Right]: Sixth argument: I say: (I say that) our Lord, the Most Mighty and Most High, Exalted and Majestic, said: Honor belongs to Allah, His Messenger, and the Muslims alone, but the hypocrites do not know. And Allah Almighty said: O people!

Al-Quran al-Kareem 63/8 Page 276 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[ऊपर का बॉक्स - अरबी/उर्दू]: उसने अदब के तौर पर संकेत के रूप में इसमें सख्ती का ज़िक्र किया, लेकिन इमाम अबू अब्दुर्रहमान ने खुलकर ज्ञान पहुँचाया और हदीस का हक़ अदा किया। हर एक के लिए तवज्जो की एक दिशा है जिसकी तरफ वह मुँह करता है। (त)

यह तो हदीस का इरशाद है, अब ज़रा अहल-ए-सुन्नत के अक़ायदे (मान्यताओं) को ध्यान में रखते हुए न्याय की दृष्टि अपेक्षित है। औरतों का कब्रिस्तान जाना अगर अपनी पराकाष्ठा पर है तो वह गुनाह है, और कोई भी गुनाह कभी किसी मुसलमान को जन्नत से वंचित और काफ़िर के बराबर नहीं कर सकता। अहल-ए-सुन्नत के नज़दीक मुसलमान का जन्नत में जाना शरीयत के अनुसार वाजिब है, चाहे अल्लाह न करे हिसाब-किताब के बाद हो। और काफ़िर का जन्नत में जाना शरीयत के अनुसार असंभव है जो हमेशा-हमेशा के लिए कभी मुमकिन ही नहीं। और नसूस (धार्मिक ग्रंथों) को जहाँ तक संभव हो उनके ज़ाहिरी (प्रत्यक्ष) अर्थ पर लेना वाजिब है, और बिना ज़रूरत के तावील (व्याख्या) करना नाजायज़ है। और मासूमियत (पापमुक्त होना) मानव जाति में विशेष रूप से अम्बिया (पैगंबरों) अलैहिमुस्सलाम की विशेषता है; उनके अलावा कोई कितना ही महान मर्तबे वाला क्यों न हो, उससे गुनाह का होना मुमकिन और कल्पनीय है। ये चारों बातें अहल-ए-सुन्नत के अक़ायदे में प्रमाणित और निश्चित हैं। अब अगर चौथी प्रस्तावना के अनुसार कब्रों तक पहुँचने को फर्ज़ मान लिया जाए, तो तीसरी प्रस्तावना के अनुसार जज़ा (प्रतिफल) का मिलना वाजिब है। और इस अनुमान पर कि हज़रत अब्दुल मुत्तलिब को (अल्लाह न करे) गैर-मुस्लिम कहा जाए, तो पहली दो प्रस्तावनाओं और साथ ही आयत-ए-करीमा के अनुसार यह असंभव और बातिल (अमान्य) होगा। तो वाजिब हुआ कि हज़रत अब्दुल मुत्तलिब मुसलमान और जन्नत वाले हों, चाहे वे सिद्दीक़, फ़ारूक़, उस्मान, अली, ज़हरा और सिद्दीक़ा आदि रज़ियल्लाहु अन्हुम जैसे 'साबिक़ीन अव्वलीन' (प्रारंभिक अग्रणी लोगों) में न हों। अब हदीस का अर्थ बिना किसी कठिनाई और बिना किसी तावील और बदलाव के अहल-ए-सुन्नत के अक़ायदे के अनुरूप है। यानी अगर यह बात तुमसे हुई होती, तो तुम 'साबिक़ीन अव्वलीन' के साथ जन्नत में नहीं जाते, बल्कि उस समय जाते जब हज़रत अब्दुल मुत्तलिब जन्नत में दाखिल होंगे। इसी तरह तहक़ीक़ (शोध) होनी चाहिए और अल्लाह तआला ही तौफ़ीक़ (सामर्थ्य) देने वाला है। (त)

[नीचे का बॉक्स]: छठा, मैं कहता हूँ: हमारे परवरदिगार ऐज़-ओ-आला अज़्ज़-ओ-जल्ल ने फ़रमाया: "और इज़्ज़त तो अल्लाह और उसके रसूल और ईमान वालों ही के लिए है, लेकिन मुनाफ़िक़ों को इल्म नहीं।" (क़ुरान 63:8)। छठा प्रमाण: मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ कि) हमारे परवरदिगार ऐज़ और

आला अज़्ज़-ओ-जल्ल ने फरमाया, इज़्ज़त तो अल्लाह और उसके रसूल और मुसलमान ही के लिए है मगर मुनाफ़िक़ों को ज्ञान नहीं। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ लोगों! बेशक हमने..."

अल-क़ुरान अल-करीम 63/8 पेज 276 of 772

فتادب وکنّی وقال فذکر تشدیدا فی ذلك واما ابو عبد الرحمن فادّی لتبلیغ العلم واداء الحدیث علی وجهه لکل وجهة هو مولیها۔ اس نے ازراہِ ادب بطورِ کنایہ اس میں تشدید کا ذکر کیا لیکن امام ابو عبدالرحمن نے کھل کر علم کو پہنچایا اور حدیث کا حق ادا کیا۔ ہر ایک کے لئے توجہ کی ایک سمت ہے جس کی طرف وہ منہ کرتا ہے۔(ت)

یہ تو حدیث کا ارشاد ہے، اب ذرا عقائد اہلسنت پیش نظر رکھتے ہوئے نگاہِ انصاف درکار، عورتوں کا قبرستان جانا غایت درجہ اگر ہے تو معصیت ہے، اور ہر گز کوئی معصیت مسلمان کو جنت سے محروم اور کافر کے برابر نہیں کر سکتی، اہلسنت کے نزدیک مسلمان کا جنت میں جانا واجب شرعی ہے اگرچہ معاذ اللہ مواخذے کے بعد، اور کافر کا جنت میں جانا محال شرعی کہ ابدالآباد تک کبھی ممکن ہی نہیں، اور نصوص کو حتی الامکان ظاہر پر محمول کرنا واجب، اور بے ضرورت تاویل ناجائز، اور عصمت نوع بشر میں خاصہ حضرات انبیاء علیہم الصلوۃ والثناء ہے، ان کے غیر سے اگرچہ کیسا ہی عظیم الدرجات ہو، وقوع گناہ ممکن و متصور۔ یہ چاروں باتیں عقائد اہل سنت میں ثابت و مقرر، اب اگر بحکم مقدمہ رابعہ مقابر تک بلوغ فرض کیجئے تو بحکم مقدمہ ثالثہ جزاء کا ترتب واجب، اور اس تقدیر پر کہ حضرت عبدالمطلب کو معاذ اللہ غیر مسلم کہئے بحکم مقدمتین اولین و نیز بحکم آیت کریمہ محال و باطل، تو واجب ہوا کہ حضرت عبدالمطلب مسلمان واہلِ جنت ہوں اگرچہ مثل صدیق وفاروق وعثمان و علی و زہراء و صدیقہ و غیرہم رضی اللہ تعالٰی عنہم سابقین اولین میں نہ ہوں۔ اب معنی حدیث بلا تکلف اور بے حاجت تاویل و تصرف عقائد اہلسنت سے مطابق ہے یعنی اگر یہ امر تم سے واقع ہوتا تو سابقین اولین کے ساتھ جنت میں

جانا نہ ملتا بلکہ اس وقت جبکہ عبدالمطلب داخلِ بہشت ہوں گے ھکذا ینبغي التحقیق واللہ تعالی ولي التوفیق (یونہی تحقیق چاہئے اور اللہ تعالیٰ ہی توفیق کا مالک ہے۔ ت)

سادسا، اقول: قال ربنا الاعز الاعلی عزوجلا: چھٹی دلیل: اقول: (میں کہتا ہوں کہ) ہمارے پروردگار اعز و اعلیٰ عزوجل نے فرمایا، "وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُوْلِهٖ وَلِلْمُؤْمِنِيْنَ وَلٰكِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ ع ۱" - عزت تو اللہ اور رسول اور مسلمان ہی کے لیے ہے مگر منافقوں کو علم نہیں۔ وقال تعالی: "يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا" اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اے لوگو!

القرآن الکریم ۸/۶۳ صفحہ ۲۷۶ از ۷۷۲

- We created you from a male and a female and made you into nations and tribes so that you may know one another. Indeed, the most honorable of you in the sight of Allah is the most righteous of you. Indeed, Allah is Knowing and Acquainted. (1)

In these noble verses, the Lord of Might, Majestic and Exalted, has restricted honor and nobility to Muslims, and no matter how noble a lineage a disbeliever may have, he is deemed mean and disgraced. Being the offspring of someone mean and disgraced is no cause for praise for any honorable person. Therefore, it is forbidden to take pride in attributing oneself to disbelieving ancestors. In an authentic (Sahih) Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

- "Whoever traces his lineage back to nine generations of disbelieving ancestors, seeking honor and dignity through them, will be their tenth in Hellfire." (2) Reported by Ahmad from Abu Rayhanah (may Allah be pleased with him) with an authentic chain.

And it is proven from many well-known hadiths that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) repeatedly mentioned his noble ancestors and noble mothers while describing his honorable virtues and in positions of poetic challenge (Rajz) and praise. On the day of Hunayn, when by divine will the disbelievers gained a temporary upper hand and only a few individuals remained with the Messenger, the manifestation of majesty came upon the victorious Messenger of the Victorious Allah:

- "I am the Prophet, it is no lie; I am the son of Abdul Muttalib." (3) Reported by Ahmad, Bukhari, Muslim, and Nasa'i from Bara' ibn 'Azib (may Allah be pleased with him).

- Al-Quran al-Karim 49 / 13

- Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abi Rayhanah (RA), Al-Maktab al-Islami Beirut 4 / 134
- Sahih Bukhari, Book of Jihad, Chapter: One who leads another's animal in war, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1 / 401; Sahih Muslim, Book of Jihad, Chapter: Battle of Hunayn, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2 / 100

- हमने तुम्हें एक नर और मादा से बनाया और तुम्हें कौमों और कबीलों में बाँट दिया ताकि तुम एक-दूसरे को पहचानो। बेशक, अल्लाह के नज़दीक तुममें सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाला वह है जो तुममें सबसे ज़्यादा परहेज़गार है। बेशक, अल्लाह सब कुछ जानने वाला और खबर रखने वाला है। (1)

इन महान आयतों में रब्बुल इज़्ज़त (अल्लाह) ने इज़्ज़त और बड़ाई को मुसलमानों तक सीमित कर दिया है। और काफ़िर चाहे कितनी भी ऊँची नस्ल वाला क्यों न हो, वह नीच और ज़लील ही ठहराया गया है। किसी नीच और ज़लील की औलाद होना किसी इज़्ज़तदार इंसान के लिए गर्व की बात नहीं है। इसलिए काफ़िर पूर्वजों से अपना संबंध जोड़कर गर्व करना हराम है। एक सही हदीस में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

- "जो व्यक्ति इज़्ज़त और बड़ाई पाने के लिए अपनी पिछली नौ पीढ़ियों के काफ़िर पूर्वजों का ज़िक्र करे कि मैं फ़लां का बेटा हूँ, तो वह व्यक्ति नरक में उनका दसवां होगा।" (2) इसे इमाम अहमद ने अबू रैयाना (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया है।

और कई मशहूर हदीसों से साबित है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने महान गुणों के वर्णन और रज़्म (युद्ध के गीत) और प्रशंसा के अवसरों पर बार-बार अपने महान पूर्वजों और माताओं का उल्लेख किया है। हुनैन के युद्ध के दिन, जब अल्लाह की इच्छा से काफ़िरों को कुछ समय के लिए विजय मिली और केवल गिने-चुने लोग ही रसूल के साथ रह गए, तो अल्लाह के विजयी रसूल पर जलाल (प्रताप) की कैफियत तारी थी:

- "मैं नबी हूँ, इसमें कोई झूठ नहीं, मैं अब्दुल मुत्तलिब का बेटा हूँ।" (3) इसे अहमद, बुखारी, मुस्लिम और नसाई ने बरआ बिन आज़िब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

- अल-कुरान अल-करीम 49 / 13

- मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अबू रैयाना (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 4 / 134

- सही बुखारी, किताबुल जिहाद, बाब: जिसने युद्ध में दूसरे का जानवर चलाया, कदीमी कुतुब खाना कराची 1 / 401; सही मुस्लिम, किताबुल जिहाद, बाब: गज़वा-ए-हुनैन, कदीमी कुतुब खाना कराची 2 / 100

خَلَقْنٰكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ وَّاُنْثٰى وَجَعَلْنٰكُمْ شُعُوْبًا وَّ قَبَآىٕلَ لِتَعَارَفُوْا ؕ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَاللّٰهِ اَتْقٰىكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ 1۔ | ہم نے بنایا تمہیں ایک نر وماده سے اور کیا تمہیں قومیں اور قبیلے کہ آپس میں ایک دوسرے کو پہچانو بے شک اللہ کے نزدیک تمہارا زیاد عزت والا وہ ہے جو تم میں زیادہ پرہیز گار ہے۔

ان آیات کریمہ میں رب العزت جل وعلا نے عزت و کرم کو مسلمانوں میں منحصر فرمایا اور کافر کو کتنا ہی قوم دار ہو، لئیم وذلیل ٹھہرایا اور کسی لئیم و ذلیل کی اولاد سے ہونا کسی عزیز و کریم کے لیے باعث مدح نہیں ولہذا کا فر باپ دادوں کے انتساب سے فخر کرنا حرام ہوا۔ صحیح حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من انتسب الی تسعۃ آباء کفار یرید بھم عزا و کرما کان عاشر ھم فی النار۔ رواہ احمد 2 عن ابی ریحانہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند صحیح۔ | جو شخص عزت و کرامت چاہنے کو اپنی نو پشت کافر کا ذکر کرے کہ میں فلاں ابن فلاں ابن فلاں کا بیٹا ہوں ان کا دسواں جہنم میں یہ شخص ہو۔ (اس کو امام احمد نے ابو ریحانہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے صحیح سند کے ساتھ روایت فرمایا۔ت)

اور احادیث کثیرہ مشہورہ سے ثابت کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے فضائل کریمہ کے بیان اور مقام رجز و مدح میں بارہا اپنے آبائے کرام و امہات کرائم کا ذکر فرمایا۔ روز حنین جب ارادہ الہیہ سے تھوڑی دیر کے لئے کفار نے غلبہ پایا معدود بندے رکاب رسالت میں باقی رہے، اللہ غالب کے رسول غالب پر شان جلال طاری تھی:

انا النبی لا کذب انا ابن عبدالمطلب۔ رواہ احمد والبخاری و مسلم 3 والنسائی عن البراء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | میں نبی ہوں کچھ جھوٹ نہیں، میں ہوں بیٹا عبدالمطلب کا۔ (اس کو احمد، بخاری، مسلم اور نسائی نے سیدنا براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

1 القرآن الکریم ۴۹ / ۱۳ 2 مسند احمد بن حنبل حدیث ابی ریحانہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۱۳۴ 3 صحیح البخاری کتاب الجہاد باب من قاد دابۃ غیرہ فی الحرب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۰۱، صحیح مسلم کتاب الجہاد باب غزوۃ حنین قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۰۰

The Prophet (peace be upon him) intends to attack that gathering of thousands alone. Hadrat Abbas bin Abdul Muttalib and Hadrat Abu Sufyan bin Harith bin Abdul Muttalib (may Allah be pleased with them both) are holding the reins of the noble mule firmly so that it does not advance, and the Prophet (peace be upon him) is saying:

Arabic Text	Urdu Translation/Commentary
I am the Prophet, there is no lie. / I am the son of Abdul Muttalib. / Recorded by Abu Bakr bin Abi Shaybah[1] (and Abu Nu'aym from him, may Allah be pleased with him)	I am the true Prophet, the beloved of Allah, the apple of Abdul Muttalib's eye, peace and blessings of Allah be upon him. (This has been narrated by Abu Bakr bin Abi Shaybah and Abu Nu'aym from Bara' bin Azib, may Allah be pleased with him. - T)

The Commander of the Faithful, Umar, is holding the reins and Hadrat Abbas is holding the stirrup, and the Prophet (peace be upon him) is saying,

Arabic Text	Urdu Translation/Commentary
Advance it (the mule). I am the Prophet, there is no lie. I am the son of Abdul Muttalib. Recorded by Ibn Asakir[2] from Mus'ab bin Shaybah from his father, may Allah be pleased with him.	Let it advance, I am the Prophet of manifest truth, I am the son of Abdul Muttalib, peace and blessings of Allah be upon him. (This has been narrated by Ibn Asakir from Mus'ab bin Shaybah via his father. - T)

When the infidels came very close, the blessed mule descended in majesty, even then he was saying this:

Arabic Text	Urdu Translation/Commentary
I am the Prophet, there is no lie. I am the son of Abdul Muttalib. O Allah! Send down Your help. Recorded by Ibn Abi Shaybah[3] and Ibn Abi Jarir from Al-Bara', may Allah be pleased with him.	I am the true Prophet of truth, I am the son of Abdul Muttalib. O my God! Send down Your help. (This has been narrated by Ibn Abi Shaybah and Ibn Jarir from our master Hadrat Bara' bin Azib, may Allah be pleased with him. - T)

[Logo: T. Majlis of Dawat-e-Islami]

[1] Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Jihad, Hadith 33573, Dar al-Ilmiyah, Beirut, 6/535; Kanz al-Ummal with reference to Sh and Abu Nu'aym, Hadith 30207, Mu'assasatu al-Risalah, Beirut, 10/560. [2] Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography 2858, Shaybah bin Uthman, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 25/172. [3] Kanz al-Ummal with reference to Sh and Ibn Jarir, Hadith 30206, Mu'assasatu al-Risalah, Beirut, 10/521.

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इरादा कर रहे हैं कि अकेले उन हज़ारों की भीड़ पर हमला करें। हज़रत अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब और हज़रत अबू सुफ़यान बिन हारिस बिन अब्दुल मुत्तलिब (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) पाक खच्चर की लगाम कसकर थामे हुए हैं कि वह आगे न बढ़ जाए और हुज़ूर फ़रमा रहे हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
मैं नबी हूँ, कोई झूठ नहीं। / मैं अब्दुल मुत्तलिब का बेटा हूँ। / (इसे अबू बक्र बिन अबी शैबा[1] और अबू नुअैम ने रिवायत किया।)	मैं सच्चा नबी हूँ, अल्लाह का प्यारा, अब्दुल मुत्तलिब की आँखों का तारा, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। (इसे अबू बक्र बिन अबी शैबा और अबू नुअैम ने बरा बिन आज़िब रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)

अमीरुल मोमिनीन उमर लगाम थामे हुए हैं और हज़रत अब्बास दूबची (पीछे का हिस्सा) पकड़े हुए हैं, और हुज़ूर फ़रमा रहे हैं,

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
इसे आगे बढ़ाओ। मैं नबी हूँ, कोई झूठ नहीं। मैं अब्दुल मुत्तलिब का बेटा हूँ। (इसे इब्न असाकिर[2] ने मुसब बिन शैबा से उनके वालिद के हवाले से रिवायत किया।)	इसे बढ़ने दो, मैं सच्चे हक पर नबी हूँ, मैं अब्दुल मुत्तलिब का बेटा हूँ, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। (इसे इब्न असाकिर ने मुसब बिन शैबा से उनके पिता के माध्यम से रिवायत किया है। त)

जब काफ़िर बहुत करीब आ गए, पाक खच्चर ने जलाल के साथ उतरना फरमाया, उस वक़्त भी आप यही फ़रमा रहे थे:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/ व्याख्या
मैं नबी हूँ, कोई झूठ नहीं। मैं अब्दुल मुत्तलिब का बेटा हूँ। ऐ अल्लाह! अपनी मदद नाज़िल फ़रमा। (इसे इब्न अबी शैबा[3] और इब्न जरीर ने बरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।)	मैं हक़ पर सच्चा नबी हूँ, मैं अब्दुल मुत्तलिब का बेटा हूँ। ऐ मेरे अल्लाह! अपनी मदद नाज़िल फ़रमा। (इसे इब्न अबी शैबा और इब्न जरीर ने सैयदना हज़रत बरा बिन आज़िब रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)

[लोगो: दावत-ए-इस्लामी की टी. मजलिस]

[1] अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुस सियर, हदीस 33573, दारुल इलमिया बेरूत 6/535; कज़ुल उम्माल ब-हवाला श व अबू नुअैम, हदीस 30207, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 10/560. [2] तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, तर्जुमा 2858, शैबा बिन उस्मान, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बेरूत 25/172. [3] कज़ुल उम्माल ब-हवाला श व इब्न जरीर, हदीस 30206, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 10/521.

पृष्ठ २७८/७७२

حضور قصد فرمارہے ہیں کہ تنہا ان ہزاروں کے مجمع پر حملہ فرمائیں۔ حضرت عباس بن عبدالمطلب وحضرت ابوسفیان بن حارث بن عبدالمطلب رضی اللہ تعالٰی عنہما بغلہ شریف کی لگام مضبوط کھینچے ہوئے ہیں کہ بڑھ نہ جائے اور حضور فرمارہے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ/تشریح
انا النبی لاکذب / انا ابن عبدالمطلب / رواہ ابوبکر بن ابی شیبۃ ۱ (وابونعیم عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ)	میں سچا نبی ہوں ، اللہ کا پیارا ، عبدالمطلب کی آنکھ کا تارا، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ (اس کو ابوبکر بن ابی شیبہ اور ابو نعیم نے براء بن عازب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

امیر المومنین عمر لگام روکے ہیں اور حضرت عباس دُبچی تھامے ، اور حضور فرما رہے ہیں،

عربی عبارت	اردو ترجمہ/تشریح
قدماً ھا، انا النبی لاکذب ، انا ابن عبدالمطلب ، رواہ ابن عساکر ۲ عن مصعب بن شیبۃ عن ابیہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔	اسے بڑھنے دو، میں ہوں نبی صریح حق پر ، میں ہوں عبد المطلب کا پسر، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ (اس کو ابن عساکر نے مصعب بن شیبہ سے ان کے باپ کے واسطہ سے روایت کیا ہے ۔ ت)

جب کافر نہایت قریب آگئے ، بغلہ طیبہ نے نزول اجلال فرمایا ، اس وقت بھی یہی فرماتے تھے،

عربی عبارت	اردو ترجمہ/تشریح
انا النبی لاکذب، انا ابن عبدالمطلب، اللھم انزل نصرک۔ رواہ ابن ابی شیبۃ ۳ و ابن ابی جریر عن البراء رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔	میں ہوں نبی برحق سچا، میں ہوں عبدالمطلب کا بیٹا ، الہی! اپنی مدد نازل فرما۔ (اس کو ابن ابی شیبہ اور ابن جریر نے سیدنا حضرت براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے ۔ت)

[لوگو: T. Majlis of Dawat-e-Islami]

۱ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب السیر حدیث ۳۳۵۷۳ دارالعلمیۃ بیروت ۶/ ۵۳۵، کنز العمال بحوالہ ش وابی نعیم حدیث ۳۰۲۰۷ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۵۶۰/۱۰ ۲ تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۲۸۵۸ شیبۃ بن عثمان داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۵/ ۱۷۲ ۳ کنز العمال بحوالہ ش وابن جریر حدیث ۳۰۲۰۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۵۲۱/۱۰

Volume 30. Fatawa Razawiyya.

Then he took a handful of dust in his blessed hand, threw it towards the disbelievers, and said: “Shahat al-Wujuh” — (The faces were disfigured).

That dust reached the eyes of every one of those thousands of disbelievers, and all their faces turned away. Those among them who were later honored with Islam state that when the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) threw those pebbles towards us, it appeared to us that a wall of copper had been established from the earth to the sky, and mountains were being rolled down upon us from it; nothing could be done except to flee.

May the blessing of Allah Almighty be upon the Manifest Truth, the master of the victorious ones, and his family, and grant them blessings and peace.	May Allah Almighty send blessings, peace, and bounty upon the Manifest Truth, who is the master of those who were helped, and upon your family. (T)

In the rajaz (battle-poem) of this very battle, he said:

"I am the son of the 'Awatik (plural of 'Atika) from Banu Sulaym." Narrated by Sa'id bin Mansur in his Sunan and al-Tabarani in al-Kabir from Sababa bin Asim, may Allah be pleased with him.	I am the son of those few women from Banu Sulaym whose name was 'Atika. (Sa'id bin Mansur narrated this in his Sunan and al-Tabarani in Mu'jam al-Kabir from Sababa bin Asim, may Allah be pleased with him). (T)

It is mentioned in a Hadith that in some battles he said:

"I am the Prophet, there is no lie. I am the son of 'Abd al-Muttalib. I am the son of the 'Awatik." Narrated by Ibn Asakir from Qatada.	I am the Prophet, no lie; I am the son of Abd al-Muttalib, I am the son of those ladies whose name was 'Atika (Ibn Asakir narrated it from Hazrat Qatada, may Allah be pleased with him). (T)

---

1. Kanz al-Ummal, Hadith 30213, Mu'assasat al-Risala Beirut 10/521; Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) under the verse "Laqad nasarakum Allah...", Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 10/118.

2. Kanz al-Ummal citing 'S' and 'Tab', Hadith 31874, Mu'assasat al-Risala Beirut 11/402; al-Mu'jam al-Kabir citing 'S' and 'Tab', Hadith 7242, al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut 7/169.
3. Tarikh Dimashq al-Kabir, chapter on knowing his mother and grandmothers etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/20.

फिर उन्होंने अपने पावन हाथ में एक मुट्ठी धूल ली, उसे काफिरों की ओर फेंका और फरमाया: "शाहतुल वुजूह" — (चेहरे बिगड़ गए)।

वह धूल उन हज़ारों काफ़िरों में से हर एक की आँख में पहुँच गई और सबके चेहरे फिर गए। उनमें से जो लोग बाद में इस्लाम में दीक्षित हुए, वे बयान करते हैं कि जिस समय हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने वे कंकड़ हमारी ओर फेंके तो हमें ऐसा दिखाई दिया कि ज़मीन से आसमान तक ताँबे की एक दीवार खड़ी कर दी गई है और उस पर से पहाड़ हम पर लुढ़काए जा रहे हैं; भागने के अलावा और कोई चारा न था।

और अल्लाह तआला का दरूद और सलाम हो उस सत्य पर जो स्पष्ट है, जो सहायता प्राप्त लोगों के सरदार हैं, और उनके वंश पर और बरकत हो।

अल्लाह तआला दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फरमाए उस हक़े मुबीन (स्पष्ट सत्य) पर जो मदद किए हुओं के सरदार हैं और आपकी आल (वंश) पर। (त)

उसी युद्ध के रजज़ (युद्ध-कविता) में आपने फरमाया:

"मैं बनी सुलैम की आतिक़ाओं का पुत्र हूँ।" इसे सईद बिन मंसूर ने अपनी सुनन में और तबरानी ने अल-कबीर में सबाबा बिन आसिम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

मैं बनी सुलैम की उन महिलाओं का पुत्र हूँ जिनका नाम आतिक़ा था। (इसे सईद बिन मंसूर ने अपनी सुनन में और तबरानी ने मोअजम कबीर में सबाबा बिन आसिम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है)। (त)

एक हदीस में है, कुछ युद्धों में फरमाया:

"मैं नबी हूँ, कोई झूठ नहीं। मैं अब्दुल मुत्तलिब का बेटा हूँ। मैं आतिक़ाओं का बेटा हूँ।" इसे इब्ने असाकिर ने कतादा से रिवायत किया है।

मैं नबी हूँ, कोई झूठ नहीं; मैं अब्दुल मुत्तलिब का बेटा हूँ, मैं उन महिलाओं का बेटा हूँ जिनका नाम आतिक़ा था (इसे इब्ने असाकिर ने हज़रत कतादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है)। (त)

1. कंज़ुल उम्माल, हदीस 30213, मुअस्ससतुल रिसाला बेरुत 10/521; जामिउल बयान (तफ़सीर इब्ने जरीर) आयत "लक़द नसरकुमुल्लाह..." के अंतर्गत, दार इह्याउत तुरास अल-अरबी बेरुत 10/118।
2. कंज़ुल उम्माल ब-हवाला 'स' व 'तब' हदीस 31874, मुअस्ससतुल रिसाला बेरुत 11/402; अल-मोअजमुल कबीर ब-हवाला 'स' व 'तब' हदीस 7242, अल-मकतबतुल फैसलिया बेरुत 7/169।
3. तारीख़े दमिश्क़ अल-कबीर, उनकी माँ और दादियों की पहचान का अध्याय, आदि, दार इह्याउत तुरास अल-अरबी बेरुत 3/20।

پھر ایک مشت خاک دست پاک میں لے کر کافروں کی طرف پھینکی اور فرمایا: شاھت الوجوہ - چہرے بگڑ گئے۔

وہ خاک ان ہزاروں کافروں پر ایک ایک کی آنکھ میں پہنچی اور سب کے منہ پھر گئے، ان میں جو مشرف باسلام ہوئے وہ بیان فرماتے ہیں جس وقت حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے وہ کنکریاں ہماری طرف پھینکیں ہمیں یہ نظر آیا کہ زمین سے آسمان تک تانبے کی دیوار قائم کر دی گئی اور اس پر سے پہاڑ ہم پر لڑھکائے گئے، سوائے بھاگنے کے کچھ بن نہ آئی،

وصلی اللہ تعالیٰ علی الحق المبین سید المنصورین وآلہ وبارک وسلم۔ اللہ تعالیٰ درود وسلام اور برکت نازل فرمائے حق مبین پر جو مدد کئے ہوؤں کے سردار ہیں اور آپ کی آل پر۔ (ت)

اسی غزوہ کے رجز میں ارشاد فرمایا:

انا ابن العواتک من بنی سلیم۔ رواہ سعید بن منصور فی سننہ والطبرانی فی الکبیر عن سبابۃ بن عاصم رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ میں بنی سلیم سے ان چند خاتونوں کا بیٹا ہوں جن کا نام عاتکہ تھا۔ (اس کو سعید بن منصور نے اپنی سنن میں اور طبرانی معجم کبیر میں سبابہ بن عاصم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

ایک حدیث میں ہے، بعض غزوات میں فرمایا:

انا النبی لاکذب۔ انا ابن عبدالمطلب۔ انا ابن العواتک۔ رواہ ابن عساکر عن قتادہ۔

میں نبی ہوں کچھ جھوٹ نہیں، میں ہوں عبدالمطلب کا بیٹا، میں ہوں ان بیبیوں کا بیٹا جن کا نام عاتکہ تھا (اس کو ابن عساکر نے حضرت قتادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

---

۱ کنز العمال حدیث ۳۰۲۱۳ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۰ / ۵۲۱، جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت الآیة لقد نصرکم اللہ الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱۰ / ۱۱۸ ۲ کنز العمال بحوالہ ص وطب حدیث ۳۱۸۷۴ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۱ / ۴۰۲، المعجم الکبیر بحوالہ ص و طب حدیث ۷۲۴۲ المکتبة الفیصلیة بیروت ۷ / ۱۶۹ ۳ تاریخ دمشق الکبیر باب معرفة امہ وجداتہ الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۰

Fatawa Razawiyya Volume 30

Allama Munawi, author of At-Taysir, Imam Majduddin Firozabadi, author of Al-Qamus, Jauhari, author of As-Sahah, San'ani, and others have stated: Among the grandmothers of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), there were nine ladies named 'Atikah. Ibn Barri said: There were twelve ladies named 'Atikah: three Sulmiyyat (from the tribe of Bani Sulaym), two Qurashiyyat, two 'Adwaniyyat, and one each from Kinaniyyah, Asadiyyah, Hudhaliah, Quda'iyyah, and Azdiyyah. This was mentioned in Taj al-'Arus (It has been mentioned in Taj al-'Arus - T).

Abu Abdullah 'Adusi said: Those ladies were fourteen: three Qurashiyyat, four Sulmiyyat, two 'Adwaniyyat, and one each from Hudhaliah, Qahtaniyyah, Quda'iyyah, Thaqafiyyah, and Asadiyyah from Bani Asad Khuzaymah. Narrated by Imam Jalaluddin al-Suyuti in Al-Jami' al-Kabir (Imam Jalaluddin al-Suyuti, may Allah have mercy on him, narrated this in Jami' Kabir - T). And it is evident that a few grandmothers are not many.

It is stated in the Hadith that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), in his place of praise and description of noble virtues, mentioned his lineage up to twenty-one generations and said: "I am the best in lineage among all, and the best in terms of father (peace and blessings of Allah be upon him)." Thus, according to the aforementioned texts, it is necessary that the ancestors (fathers and mothers) of the Holy Prophet be Muslims (men and women). And all praise is due to Allah (And praise is only for Allah - T).

Seventhly: Allah the Glorified and Exalted said: "Indeed, he is not of your family; indeed, he is [a person of] unrighteous conduct." 3.

We are the sons of al-Nadr bin Kinana; we do not disown our father. Narrated...

Seventh Proof: Allah the Glorified and Exalted said: O Noah! This Canaan is not from your family; he is of unrighteous deeds. (T)

We are the sons of Nadr bin Kinana; we do not separate our lineage from our father (this...

The noble verse severed the lineage between a Muslim and a non-believer, and therefore, the inheritance of one does not reach the other. And in the Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

1. At-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir under the Hadith "Ana Ibn al-Awatik", Maktabat al-Imam al-Shafi'i Riyadh 1/457; As-Sahah, Chapter of Kaf, Section of 'Ayn, under the word "Atikah", Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/311.
2. Taj al-'Arus, Chapter of Kaf, Section of 'Ayn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 7/159.
3. The Holy Quran 11/46.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अल्लामा मुनावी, 'अत-तयसीर' के लेखक, इमाम मजदुद्दीन फ़िरोज़ाबादी, 'अल-क़ामूस' के लेखक, जौहरी, 'अस-सहाह' के लेखक, सन'आनी और अन्य लोगों ने कहा है: पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दादी-परदादियों में 'आतिका' नाम की नौ महिलाएँ थीं। इब्न बर्री ने कहा: 'आतिका' नाम की बारह महिलाएँ थीं: तीन सल्मिय्यात (बनी सुलेम कबीले से), दो क़ुरैशिय्यात, दो अदवानिय्यात, और एक-एक किनानिया, असदिया, हुज़लिया, क़ुदाइया और अज़दिया। इसका उल्लेख 'ताजुल अरूस' में किया गया है (इसे ताजुल अरूस में ज़िक्र किया गया - त)।

अबू अब्दुल्ला अदुसी ने कहा: वे महिलाएँ चौदह थीं: तीन क़ुरैशिय्यात, चार सल्मिय्यात, दो अदवानिय्यात, और एक-एक हुज़लिया, क़हतानिया, क़ुदाइया, सफ़किया, और बनी असद ख़ुज़ैमा से असदिया। इसे इमाम जलालुद्दीन सुयूती ने 'अल-जामे अल-कबीर' में रिवायत किया है (इसको इमाम जलालुद्दीन सुयूती रहमतुल्लाह अलैह ने जामे कबीर में रिवायत किया है - त)। और यह स्पष्ट है कि कुछ दादियाँ बहुत अधिक नहीं होतीं।

हदीस में आता है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी प्रशंसा और महान गुणों के वर्णन के अवसर पर इक्कीस पीढ़ियों तक अपना वंश-वृक्ष बताते हुए फ़रमाया: "मैं वंश में सब से श्रेष्ठ हूँ, और पिता में भी श्रेष्ठ हूँ, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।" अतः उपर्युक्त नुसूस के अनुसार यह अनिवार्य है कि हुज़ूर के पूर्वज (माता और पिता) मुसलमान हों। वल्हम्दुलिल्लाह (और अल्लाह तआला ही के लिये हम्द है - त)।

सप्तम: अल्लाह सुब्हानहू व तआला ने फ़रमाया: "बेशक वह तेरे परिवार से नहीं है, बेशक उसका अमल नेक नहीं है।" 3.

हम नज़्र बिन किनाना के बेटे हैं, हम अपने बाप से अपना रिश्ता नहीं तोड़ते। रिवायत...

सातवीं दलील: अल्लाह सुब्हानहू व तआला ने फ़रमाया: ऐ नूह! यह कनान तेरे अह्ल (परिवार) से नहीं है, यह तो कुमार्ग पर चलने वाला है। (त)

हम नज़्र बिन किनाना के बेटे हैं, हम अपने पिता से अपना वंश अलग नहीं करते (इसको...

आयत-ए-करीमा ने मुस्लिम और काफ़िर के वंश को काट दिया और इसलिए एक की विरासत दूसरे को नहीं पहुँचती। और हदीस में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

1. अत-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर, हदीस "अना इब्नुल अवातिक" के तहत, मकतबतुल इमाम अल-शाफ़ई रियाद 1/457; अस-सहाह, बाबुल काफ़, फ़स्लुल ऐन, लफ़्ज़ आतिका के तहत, दारुल एहया अल-तुरास अल-अरबी बेरुत 2/311।
2. ताजुल अरूस, बाबुल काफ़, फ़स्लुल ऐन, दारुल एहया अल-तुरास अल-अरबी बेरुत 7/159।
3. अल-कुरआन अल-करीम 11/46।

पृष्ठ 280/772

علامہ مناوی صاحب تیسیر وامام مجد الدین فیروز آبادی صاحب قاموس وجوہری صاحب صحاح وصنعانی وغیرہ ہم نے کہا: نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی جدات میں نو بیبیوں کا نام عاتکہ تھا۔ ابن بری نے کہا: وہ بارہ بیبیاں عاتکہ نام کی تھیں، تین سلمیات یعنی قبیلہ بنی سلیم سے، اور دو قرشیات، دو عدوانیات اور ایک ایک کنانیہ، اسدیہ، ہذلیہ، قضاعیہ، ازدیہ، ذکرہ فی تاج العروس (اسے تاج العروس میں ذکر کیا گیا ت) ابو عبداللہ عدوسی نے کہا: وہ بیبیاں چودہ تھیں، تین قرشیات، چار سلمیات، دو عدوانیات اور ایک ایک ہذلیہ، قحطانیہ، قضاعیہ، ثقفیہ، اسدیہ بنی اسد خزیمہ سے۔ رواہ الامام الجلال السیوطی فی الجامع الکبیر (اس کو امام جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ نے جامع کبیر میں روایت کیا ہے ت) اور ظاہر ہے کہ قلیل نانی کثیر نہیں۔ حدیث میں آتا ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے مقام مدح و بیان فضائل کریمہ میں اکیس پشت تک اپنا نسب نامہ ارشاد کر کے فرمایا: میں سب سے نسب میں افضل، باپ میں افضل، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ تو بحکم نصوص مذکورہ ضرور ہے کہ حضور کے آباء و امہات مسلمین و مسلمات ہوں۔ وللہ الحمد (اور اللہ تعالٰی ہی کے لئے حمد ہے۔ ت)

سابعًا: قال اللہ سبحانہ و تعالٰی: "اِنَّہ لَیْسَ مِنْ اَھْلِكَ اِنَّہ عَمَلٌ غَیْرُ صَالِحٍ" 3۔ (ت)

ساتویں دلیل: اللہ سبحانہ و تعالٰی نے فرمایا: اے نوح! یہ کنعان تیرے اہل سے نہیں یہ تو نا راستی کے کام والا ہے۔

نحن بنو النضر بن کنانۃ لاننتفی من ابینا۔ رواہ

ہم نضر بن کنانہ کے بیٹے ہیں، ہم اپنے باپ سے اپنا نسب جدا نہیں کرتے (اسکو

آیہ کریمہ نے مسلم و کافر کا نسب قطع فرمادیا و لہذا ایک کا ترکہ دوسرے کو نہیں پہنچتا۔ اور حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا ہے:

1 التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت الحدیث انا ابن العواتک مکتبۃ الامام الشافعی ریاض ۱/ ۴۵۷، الصحاح باب الکاف فصل العین تحت لفظ عاتکہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۳۱۱ 2 تاج العروس باب الکاف فصل العین داراحیاء التراث العربی بیروت ۷/ ۱۵۹ 3 القرآن الکریم ۱۱/ ۴۶

Fatawa Razawiya Volume 30

[Box 1] Abu Dawud al-Tayalisi, Ibn Sa'd, Imam Ahmad, Ibn Majah, al-Harith, al-Mawardi, Sumawayh, Ibn Qani', al-Tabarani in al-Kabir, and Abu Nu'aym and al-Diya' al-Maqdisi in Sahih al-Mukhtarah have narrated from Ash'ath bin Qais al-Kindi (may Allah be pleased with him). (T - Translation)

Lineage with disbelievers is severed by the command of the Ruler of all Rulers (Allah); then, refuge is sought with Allah, what is the occasion for not separating?

[Box 2] Eighth and Ninth argument: I say: The Most High, the Most Exalted, Blessed and Exalted be He, said: "Indeed, those who disbelieve from among the People of the Scripture and the polytheists will be in the fire of Hell, abiding eternally therein. Those are the worst of creatures. Indeed, those who have believed and done righteous deeds - those are the best of creatures." (2)

And in the Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Box 3] Allah Almighty has forgiven Zaid bin Amr and had mercy on him, for he died following the religion of Ibrahim (peace be upon him) and...

[Footnotes] 1. Kanz al-Ummal, with reference to al-Harith, al-Bawardi, Sumawayh etc., Hadith 35513, Mu'assasat al-Risala, Beirut 12/442; Sunan Ibn Majah, Chapters of Penalties, Chapter on one who negates a man from a tribe, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 191; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Ash'ath bin Qais al-Kindi, al-Maktab al-Islami, Beirut 5/211, 212; al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 2190 & 2191, al-Maktab al-Faysaliyya, Beirut 2/286; Musnad Abi Dawud al-Tayalisi, Hadiths of Ash'ath bin Qais, Hadith 1049, Dar al-Ma'rifa, Beirut, Part 4, p. 141; al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, Mention of those whose lineage ends with the Messenger of Allah (peace be upon him), Dar Sader, Beirut 10/23; Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, Chapter mentioning the nobility of the origin of the Messenger of Allah (peace be upon him), Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut 1/173. 2. Al-Quran al-Karim 98/6, 7.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[बॉक्स 1] अबू दाऊद अल-तयालिसी, इब्न साद, इमाम अहमद, इब्न माजह, अल-हारिस, अल-मावर्दी, सुमवैह, इब्न क़ानि', अल-तबरानी ने अल-कबीर में और अबू नुएम और अल-ज़िया अल-मक़दिसी ने अल-सहीह अल-मुख्तारह में अशअथ बिन क़ैस अल-किंदी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की है। (त - अनुवाद)

काफ़िरों से नाता (वंश) शासकों के शासक (अल्लाह) के आदेश से टूट जाता है, तो फिर अल्लाह की पनाह, उन्हें अलग न करने का क्या अवसर होता है।

[बॉक्स 2] आठवीं और नौवीं दलील: मैं कहता हूँ कि परम उच्च, बरकत और महानता वाले (अल्लाह) ने फ़रमाया: "बेशक जो लोग अहले किताब (किताब वाले) और मुशरिकों (बहुदेववादियों) में से काफ़िर हुए, वे जहन्नम की आग में होंगे, हमेशा उसमें रहेंगे। वे लोग सृष्टि के सबसे बुरे लोग हैं। बेशक जो लोग ईमान लाए और जिन्होंने नेक काम किए, वे ही लोग सृष्टि के सबसे अच्छे लोग हैं।" (2)

और हदीस में है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 3] अल्लाह अज़-व-जल्ल ने ज़ैद बिन अम्र को बख़्श दिया और उन पर रहम फ़रमाया कि वह दीन-ए-इब्राहीम अलैहिस्सलाम पर और...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. कंज़ अल-उम्माल, अल-हारिस, अल-बावर्दी, सुमवैह आदि के हवाले से, हदीस 35513, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत 12/442; सुनन इब्न माजह, अबवाब अल-हुदूद, बाब: उस व्यक्ति के बारे में जो किसी को कबीले से बेदखल कर दे, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 191; मुस्नद अहमद बिन हंबल, हदीस अशअथ बिन क़ैस अल-किंदी, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत 5/211, 212; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 2190 और 2191, अल-मकतब अल-फ़ैसलिया, बेरुत 2/286; मुस्नद अबी दाऊद अल-तयालिसी, हदीस अशअथ बिन क़ैस, हदीस 1049, दार अल-मआरिफा, बेरुत, भाग 4, पृ. 141; तबक़ात अल-कुबरा इब्न साद के अनुसार, उन लोगों का उल्लेख जिनका वंश अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक पहुँचता है, दार सादिर, बेरुत 10/23; दलाईल अल-नुबुव्वह अल-बैहक़ी द्वारा, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मूल की महानता का उल्लेख करने वाला अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत 1/173। 2. अल-क़ुरान अल-करीम 98/6, 7।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

[باکس 1] ابو داؤد الطیالسی وابن سعد والامام احمد و ابن ماجہ والحارث والماوردی سمویہ وابن قانع والطبرانی فی الکبیر وابو نعیم والضیاء المقدسی فی صحیح المختارۃ عن الاشعث بن قیس الکندی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ابو داؤد طیالسی ، ابن سعد، امام احمد ، ابن ماجہ ، حارث ، ماوردی ، سمویہ ، ابن قانع ، طبرانی کبیر ، ابونعیم اور ضیاء مقدسی نے صحیح مختارہ میں اشعث بن قیس الکندی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

کفار سے نسب بحکم احکم الحاکمین منقطع ہے ، پھر معاذ اللہ جدا نہ کرنے کا کیا محل ہوتا۔

[باکس 2] ثامنا وتاسعا، اقول: قال العلی الا علیٰ تبارک وتعالیٰ " إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُوْلَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ط إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُوْلَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ط " 2۔ آٹھویں اور نویں دلیل: میں کہتا ہوں علی اعلیٰ تبارک و تعالیٰ نے فرمایا: بیشک سب کافر کتابی اور مشرک جہنم کی آگ میں ہیں ، ہمیشہ اس میں رہیں گے، وہ سارے جہان سے بدتر ہیں، بے شک وہ جو ایمان لائے اور اچھے کام کئے وہ سارے جہان سے بہتر ہیں۔

اور حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[باکس 3] غفر اللہ عز وجل لزید بن عمرو و رحمہ فانہ مات علی دین ابراھیم۔ اللہ عزوجل نے زید بن عمرو کو بخش دیا اور ان پر رحم فرمایا کہ وہ دین ابراہیم علیہ الصلوٰۃ و

[حواشی] 1 کنز العمال بحوالہ الحارث والباوردی و سمویہ وغیرہ حدیث ۳۵۵۱۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ / ۴۴۲، سنن ابن ماجہ ابواب الحدود باب من نفی رجلاً من قبیلۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۱، مسند احمد بن حنبل حدیث الاشعث بن قیس الکندی المکتب الاسلامی بیروت ۵ /

۲۱۱، ۲۱۲، المعجم الکبیر حدیث ۲۱۹۰ و ۲۱۹۱ المکتب الفیصلیة بیروت ۲۸۶/۲، مسند ابی داؤد الطیالسی احادیث الاشعث بن قیس حدیث ۱۰۴۹ دار المعرفة بیروت الجز الرابع ص ۱۴۱، الطبقات الکبری لابن سعد ذکر من انتهی الیه رسول الله صلی الله علیہ وسلم دار صادر بیروت ۱۰ / ۲۳، دلائل النبوة للبیهقی باب ذکر شرف اصل رسول الله صلی الله علیہ وسلم دارالکتب العلمیه بیروت ۱ / ۱۷۳ 2 القرآن الکریم ۹۸/ ۶،۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

[Box 1] Arabic: Reported by al-Bazzar and al-Tabarani from Sa'id bin Zayd bin 'Amr bin Nufayl, may Allah be pleased with both of them. Urdu (Translation): ...were on [the path of] peace. (This has been narrated by al-Bazzar and al-Tabarani from Sayyiduna Sa'id bin 'Amr bin Nufayl, may Allah be pleased with him. - T)

And in another Hadith, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said regarding him:

[Box 2] Arabic: "I saw him in Paradise, walking with his robes trailing gracefully." - Reported by Ibn Sa'd and al-Fakihi on the authority of 'Amir bin Rabi'ah, may Allah be pleased with both of them. Urdu (Translation): "I saw him in Paradise dragging his skirts with pride." (It has been narrated by Ibn Sa'd and al-Fakihi from Hadrat 'Amir bin Rabi'ah, may Allah be pleased with him. - T)

And in the Hadith of al-Bayhaqi and Ibn 'Asakir, through the path of Malik from al-Zuhri from Anas, may Allah be pleased with him, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says (and this is the narration of al-Bayhaqi):

[Table] Left Column (Arabic): I am Muhammad son of 'Abdullah son of 'Abdul Muttalib son of Hashim son of 'Abd Manaf son of Qusay son of Kilab son of Murrah son of Ka'b son of Lu'ayy son of Ghalib son of Fihr son of Malik son of an-Nadr son of Kinanah son of Khuzaymah son of Mudrikah son of Ilyas son of Mudar son of Nizar son of Ma'ad son of Adnan. People never split into two groups except that Allah placed me in the better of the two. Thus, I was born from between my parents such that nothing from the era of ignorance (Jahiliyyah) touched me, and I came forth through marriage and did not come forth through illicit union from the time of Adam until I reached my father and mother. Therefore, I am the best among you in soul and have the best father among you. And in another wording: "Thus, I am the best of you."

Right Column (Urdu): I am Muhammad son of Abdullah son of Abdul Muttalib son of Hashim son of Abd Manaf son of Qusay son of Kilab son of Murrah son of Ka'b son of Lu'ayy son of Ghalib son of Fihr son of Malik son of an-Nadr son of Kinanah son of Khuzaymah son of Mudrikah son of Ilyas son of Mudar son of Nizar son of Ma'ad son of Adnan. People never became two groups but Allah the Almighty placed me in the better group; thus I was born from my parents in such a way that no matter of the era of ignorance reached me, and I was born from a pure, valid marriage from Adam

until my parents. Therefore, I am the noble soul, more excellent than all of you, and my father is better than the ancestors of all of you.

Footnotes: 1 Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, Biography of Sa'id bin Zayd, Dar Sader, Beirut, 3/381 2 Fath al-Bari citing Ibn Sa'd and al-Fakihi, Book of Virtues, Hadith of Zayd bin 'Amr bin Nufayl, Mustafa al-Babi, Egypt, 8/147 3 Dala'il al-Nubuwwah, Chapter mentioning the origin of the Messenger of Allah (PBUH), Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/174 to 179; Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter mentioning knowledge of his lineage, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/29 & 38

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[बॉक्स 1] अरबी: अल-बज़ार और अल-तबरानी ने सईद बिन ज़ैद बिन अम्र बिन नुफ़ैल (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) के हवाले से इसे रिवायत किया है। उर्दू (अनुवाद): ...सलाम (शांति के मार्ग) पर थे। (इसे बज़ार और तबरानी ने सैय्यदुना सईद बिन अम्र बिन नुफ़ैल रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

और एक अन्य हदीस में है, अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम ने उनके बारे में फ़रमाया:

[बॉक्स 2] अरबी: "मैंने उसे जन्नत में नाज़ के साथ दामन खींचते हुए देखा।" - इब्ने साद और अल-फ़ाकिही ने आमिर बिन रबीआ (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से इसे रिवायत किया है। उर्दू (अनुवाद): "मैंने उसे जन्नत में नाज़ के साथ दामन कशां देखा।" (इसे इब्ने साद और अल-फ़ाकिही ने हज़रत आमिर बिन रबीआ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

और बैहक़ी और इब्ने असाकिर की हदीस में मालिक, ज़ुहरी के माध्यम से अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम फ़रमाते हैं (और यह बैहक़ी की रिवायत है):

[तालिका] बायां कॉलम (अरबी): मैं हूँ मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अब्दुल मुत्तलिब बिन हाशिम बिन अब्दे मनाफ़ बिन क़ुसई बिन किलाब बिन मुर्रा बिन काब बिन लुअई बिन ग़ालिब बिन फ़िह्र बिन मालिक बिन अन-नज़र बिन किनाना बिन खुज़ैमा बिन मुदरिका बिन इलियास बिन मुज़र बिन निज़ार बिन मुअद बिन अदनान। कभी लोग दो गिरोहों में नहीं बंटे मगर अल्लाह तआला ने मुझे बेहतर गिरोह में रखा। तो मैं अपने माता-पिता के बीच से इस तरह पैदा हुआ कि जाहिलियत (अज्ञानता) के युग की किसी भी चीज़ ने मुझे नहीं छुआ, और मैं निकाह (विवाह) के माध्यम से आया और आदम के समय से लेकर अपने माता-पिता तक पहुँचने तक किसी अवैध संबंध के माध्यम से नहीं आया। इसलिए, मैं आत्मा में तुम सब में सर्वश्रेष्ठ हूँ और तुम सब में मेरा पिता सबसे श्रेष्ठ है। और एक अन्य शब्द में है: "अतः मैं तुममें सबसे बेहतर हूँ।"

दायां कॉलम (उर्दू): मैं हूँ मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अब्दुल मुत्तलिब बिन हाशिम बिन अब्दे मनाफ़ बिन क़ुसई बिन किलाब बिन मुर्रा बिन काब बिन लुअई बिन ग़ालिब बिन फ़िह्र बिन मालिक बिन अन-नज़र बिन किनाना बिन खुज़ैमा बिन मुदरिका बिन इलियास बिन मुज़र बिन निज़ार बिन मुअद बिन अदनान। कभी लोग दो गिरोहों में नहीं बंटे मगर अल्लाह तआला ने मुझे बेहतर गिरोह में रखा। तो मैं

अपने माँ-बाप से ऐसे पैदा हुआ कि ज़माना-ए-जाहिलियत की कोई बात मुझ तक न पहुँची और मैं ख़ालिस निकाह-ए-सहीह से पैदा हुआ। आदम से लेकर अपने वालिदैन तक, (सब निकाह से थे) कोई ज़िना से नहीं हुआ। तो मैं नफ़्स-ए-करीम तुम सब से अफ़ज़ल हूँ और मेरे बाप तुम सब के आबा (पूर्वजों) से बेहतर हैं।

पादलेख: 1 अल-तबाक़ात अल-कुबरा, इब्ने साद द्वारा, सईद बिन ज़ैद की जीवनी, दार सादेर, बेरुत, 3/381 2 फ़तह अल-बारी, इब्ने साद और अल-फ़ाकिही के हवाले से, किताब अल-मनाक़िब, ज़ैद बिन अम्र बिन नुफ़ैल की हदीस, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 8/147 3 दलाईल अल-नुबुवह, रसूलुल्लाह (सल्ल.) के मूल का उल्लेख करने वाला अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्या, बेरुत, 1/174 से 179; तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, उनके वंश के ज्ञान का उल्लेख करने वाला अध्याय, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/29 और 38

[باکس ۱] رواہ البزار والطبرانی عن سعید بن زید بن عمرو بن نفیل رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ السلام پر تھے۔ (اس کو بزار اور طبرانی نے سیدنا سعید بن عمرو بن نفیل رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

اور ایک اور حدیث میں ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انکی نسبت فرمایا:

[باکس ۲] رأیتہ فی الجنۃ یسحب ذیولاً۔ رواہ ابن سعد والفاکہی عن عامر بن ربیعۃ رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ میں نے اسے جنت میں ناز کے ساتھ دامن کشاں دیکھا (اس کو ابن سعد اور فاکہی نے حضرت عامر بن ربیع رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

اور بیہقی وابن عساکر کی حدیث میں بطریق مالک عن الزہری عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں (وھذہ روایۃ البیہقی) (اور یہ بیہقی کی روایت ہے):

[ٹیبل] بائیں کالم (عربی): انا محمد بن عبداللہ بن عبد المطلب بن ھاشم بن عبدمناف بن قصی بن کلاب بن مرۃ بن کعب بن لؤی بن غالب بن فھر بن مالک بن النضر بن کنانۃ بن خزیمۃ بن مدرکۃ بن الیاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان۔ ما افترق الناس فرقتین الا جعلنی اللہ فی خیرھما فاخرجت من بین ابوین فلم یصبنی شیئ من عھد الجاھلیۃ وخرجت من نکاح ولم اخرج من سفاح من لدن آدم حتی انتھیت الی ابی وامی فانا خیرکم نفسا وخیرکم ابا وفی لفظ فانا خیرکم

دائیں کالم (اردو): میں ہوں محمد بن عبداللہ بن عبدالمطلب بن ہاشم بن عبد مناف بن قصی بن کلاب بن مرہ بن کعب بن لؤی بن غالب بن فہر بن مالک بن نضر بن کنانہ بن خزیمہ بن مدرکہ بن الیاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان۔ کبھی لوگ دو گروہ نہ ہوئے مگر مجھے اللہ تعالیٰ نے بہتر گروہ

میں کیا تو میں اپنے ماں باپ سے ایسا پیدا ہوا کہ زمانہ جاہلیت کی کوئی بات مجھ تک نہ پہنچی اور میں خالص نکاح صحیح سے پیدا ہوا آدم سے لے کر اپنے والدین تک، تو میں نفس کریم تم سب سے افضل اور میرے باپ تم سب کے آباء سے بہتر۔

فٹ نوٹس: 1 الطبقات الکبری لابن سعد ترجمہ سعید بن زید دار صادر بیروت ۳ / ۳۸۱ 2 فتح الباری بحوالہ ابن سعد و الفاکہی کتاب المناقب حدیث زید بن عمرو بن نفیل مصطفی البابی مصر ۸ / ۱۴۷ 3 دلائل النبوۃ باب ذکر اصل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۱۷۴ تا ۱۷۹، تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر معرفۃ نسبہ دار احیاء التراث العربي بیروت ۳ / ۲۹ و ۳۸

Fatawa Razawiya, Volume 30

- "...in lineage, and the best of you in fatherhood."[1]

In this Hadith, firstly, a general negation is made that no practice of the era of ignorance (Jahiliyyah) ever found a way into the sacred lineage. This in itself is a sufficient proof, and to interpret 'matters of Jahiliyyah' specifically as adultery would be, firstly, an unassigned specification, and secondly, redundant as the negation of adultery is explicitly mentioned adjacent to it.

Secondly, it is stated that my father is better than the fathers of all of you. In all of them, Hazrat Sa'eed bin Zaid bin 'Amr (may Allah be pleased with them both) is also certainly included, so it follows that the noble father (of the Prophet) is superior to Hazrat Zaid, and this is impossible according to the verse without Islam.

Tenthly, I say: Allah the Almighty said: "Allah knows best where to place His message."[2] | Tenth proof: I say, Allah the Almighty said: God knows very well where to place His prophethood.

The noble verse testifies that the Lord of Honor, Almighty, chooses the most honored and respected place for the placement of messengership. Therefore, He never placed messengership among lowly or base peoples. Then what could be more lowly than disbelief and polytheism? How could they be capable of having Allah Almighty deposit the light of messengership within them? Disbelievers are places of anger and curse, and the placement of the light of messengership requires a place of pleasure and mercy.

Once, Mother of the Believers Siddiqa (may Allah be pleased with her) was overcome by fear and awe, and was weeping and wailing. Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) submitted: "O Mother of the Believers! Do you hold the thought that the Lord of Honor, Most High, has made a spark from Hell a partner for Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him)?" The Mother of the Believers said:

"You have removed my grief, may Allah remove your grief."[3] | You have removed my grief, may Allah remove your grief.

It is in the Hadith itself that the Master of the Day of Resurrection (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[1] Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter of Knowing his Lineage, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 3/30. [2] The Holy Quran, 6/124. [3]

फतावा रज़विया, खंड 30

- "...वंश में, और तुममें से सबसे उत्तम पिता के रूप में।"[1]

इस हदीस में, सबसे पहले, एक सामान्य निषेध किया गया है कि अज्ञानता के युग (जाहिलियत) की किसी भी बात ने पवित्र वंश में कभी कोई रास्ता नहीं पाया। यह अपने आप में एक पर्याप्त प्रमाण है, और 'जाहिलियत के मामलों' को विशेष रूप से व्यभिचार के रूप में व्याख्या करना, एक तो बिना किसी विशिष्ट कारण के विशिष्टता होगी, और दूसरा, निरर्थक होगा क्योंकि व्यभिचार का निषेध इसके साथ ही स्पष्ट रूप से उल्लेखित है।

दूसरे, यह कहा गया है कि मेरे पिता तुम सबके पूर्वजों से श्रेष्ठ हैं। उन सब में हज़रत सईद बिन ज़ैद बिन अम्र (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) भी निश्चित रूप से शामिल हैं, इसलिए यह आवश्यक है कि श्रेष्ठ पिता (पैगंबर के) हज़रत ज़ैद से बेहतर हों, और यह आयत के अनुसार इस्लाम के बिना असंभव है।

दसवीं बात, मैं कहता हूँ: अल्लाह सर्वशक्तिमान ने फरमाया: "अल्लाह सबसे बेहतर जानता है कि अपना संदेश कहाँ रखा जाए।"[2] | दसवीं दलील: मैं कहता हूँ, अल्लाह सर्वशक्तिमान ने फरमाया: खुदा अच्छी तरह जानता है कि अपनी पैगंबरी कहाँ रखे।

पवित्र आयत गवाही देती है कि सम्मान का स्वामी, सर्वशक्तिमान, रिसालत (पैगंबरी) के स्थान के लिए सबसे सम्मानित और आदरणीय स्थान चुनता है। इसलिए, उसने कभी भी रिसालत को नीच या तुच्छ जातियों में नहीं रखा। फिर कुफ्र और शिर्क(अविश्वास और बहुदेववाद) से अधिक तुच्छ क्या हो सकता है? वे इस योग्य कैसे हो सकते हैं कि अल्लाह सर्वशक्तिमान उनमें रिसालत का नूर रखे? काफिर क्रोध और लानत के पात्र हैं, जबकि रिसालत के नूर की स्थापना के लिए रज़ा (प्रसन्नता) और रहमत (दया) के स्थान की आवश्यकता होती है।

एक बार उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) पर भय और विस्मय का प्रभुत्व था, वह रो रही थीं और विलाप कर रही थीं। हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) ने निवेदन किया: "ऐ उम्मुल मोमिनीन! क्या आप यह विचार रखती हैं कि सम्मान के स्वामी, उच्च और महान, ने जहन्नम (नरक) की एक चिंगारी को मुस्तफा (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) का जोड़ा बनाया है?" उम्मुल मोमिनीन ने फरमाया:

"तुमने मेरा दुख दूर किया, अल्लाह तुम्हारा दुख दूर करे।"[3] | तुमने मेरा दुख दूर किया, अल्लाह तुम्हारा दुख दूर करे।

स्वयं हदीस में है, कयामत के दिन के स्वामी (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) फरमाते हैं:

---

[1] तारीख दमिश्क अल-कबीर, उनके वंश को जानने का अध्याय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/30। [2] पवित्र कुरान, 6/124। [3]

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

• نسباً وخیرکم اباً - 1

اس حدیث میں اول تو نفیِ عام فرمائی کہ عہدِ جاہلیت کی کسی بات نے نسبِ اقدس میں کبھی کوئی راہ نہ پائی، یہ خود دلیل کافی ہے اور امرِ جاہلیت کو خصوص زنا پر حمل کرنا ایک تو تخصیص بلا مخصص، دوسرے لغو کہ نفیِ زنا صراحتًا اس کے متصل مذکور۔

ثانیًا ارشاد ہوتا ہے کہ میرے باپ تم سب کے آباء سے بہتر۔ ان سب میں حضرت سعید بن زید بن عمرو رضی اللہ تعالیٰ عنہما بھی قطعًا داخل تو لازم کہ حضرت والدِ ماجد حضرت زید سے افضل ہوں اور یہ بحکمِ آیت بے اسلام نا ممکن۔

عاشرا، اقول: قال اللہ عزوجل: "اللّٰہُ اَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسَالَتَہٗ" 2 - | دسویں دلیل: میں کہتا ہوں، اللہ عزوجل نے فرمایا: خدا خوب جانتا ہے جہاں رکھے اپنی پیغمبری۔

آیہ کریمہ شاہد کہ رب العزت عزوجل سب سے زیادہ معزز و محترم موضع، وضعِ رسالت کے لیے انتخاب فرماتا ہے ولہذا کبھی کم قوموں رذیلوں میں رسالت نہ رکھی، پھر کفر و شرک سے زیادہ رذیل کیا شے ہوگی؟ وہ کیونکر اس قابل کہ اللہ عزوجل نورِ رسالت اس میں ودیعت رکھے۔ کفار محلِ غضب ولعنت ہیں اور نورِ رسالت کے وضع کو محلِ رضا و رحمت درکار۔

حضرت ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا پر ایک بار خوف و خشیت کا غلبہ تھا، گریہ وزاری فرما رہی تھیں، حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے عرض کی: یا ام

المومنین! کیا آپ یہ گمان رکھتی ہیں کہ رب العزت جل وعلا نے جہنم کی ایک چنگاری کو مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا جوڑا بنایا؟ ام المومنین نے فرمایا:

فَرَّجْتَ عَنِّیْ فَرَّجَ اللّٰہُ عَنْکَ 3 - | تم نے میرا غم دور کیا اللہ تعالیٰ تمہارا غم دور کرے۔

خود حدیث میں ہے، حضور سیدِ یوم النشور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

---

1 تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر معرفة نسبه داراحیاء التراث العربی بیروت ۳۰/۳ 2 القرآن الکریم ۱۲۴/۶ 3

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Arabic]: "Indeed, Allah has refused for me to marry or give in marriage except to the people of Paradise." - Narrated by Ibn Asakir from Hind bin Abi Hala (may Allah be pleased with him). [Urdu]: Verily, Allah Almighty did not accept for me to enter into marriage or give in marriage except with the people of Paradise. (This was narrated by Ibn Asakir from Hind bin Abi Hala, may Allah be pleased with him. - T)

When Allah Almighty did not like for His noble Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) that a non-Muslim woman should come into his marriage, how could it be expected that Allah would like the pure light of the Beloved himself (peace and blessings of Allah be upon him) to be placed, God forbid, in a place of disbelief (kufr), or for the pure body of the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him), God forbid, to be formed from the blood of disbelievers?

By the grace of Allah, these are ten great arguments; the first four are the sayings of the great Imams, and the last six are a bounty from the Powerful [Allah] as a share for this humble person (the author). "That is a complete ten, and praise be to Allah in the first and the last." (These became ten complete arguments, and all praise is for Allah in the beginning and the end. - T)

Explicit Warnings: In the Hadith "Indeed, my father and your father [are in the fire]" - (Indeed my father and your father. - T), taking "father" to mean Abu Talib is a clear way.

Allah Almighty says: "They said, 'We will worship your God and the God of your fathers, Abraham and Ishmael and Isaac...'" [Urdu]: They said, "We will worship Him who is your God and the God of your forefathers Ibrahim, Ismail, and Ishaq." (T)

Scholars have applied this to Azar. There is a consensus among historians and the people of the two scriptures (Jews and Christians) that Azar was not the father, but the uncle of the master Khalil (Abraham) peace be upon him. The prohibition of seeking forgiveness [for him] does not, God forbid, indicate a lack of monotheism (Tawhid). In the early days of Islam, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) would not lead the funeral prayer for a debtor, which in essence is seeking forgiveness for him.

I say: It is in the Hadith: When the Master of Intercessors (peace and blessings of Allah be upon him) repeatedly...

1. Tarikh Dimashq al-Kabir, Ramlah bint Abi Sufyan Sakhr bin Harb etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 37/110.
2. Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on the explanation of those who die on disbelief etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/112.
3. Al-Quran al-Karim, 2/133.

फतावा रज़विया जिल्द ३०

[अरबी]: "निस्संदेह अल्लाह ने मेरे लिए मना कर दिया है कि मैं जन्नत वालों के अलावा किसी से निकाह करूँ या निकाह में दूँ।" - इब्न असाकिर ने हिंद बिन अबी हाला (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। [उर्दू]: बेशक अल्लाह अज़्वजल ने मेरे लिए यह नहीं माना कि मैं निकाह में लाने या निकाह में देने का मामला करूँ मगर जन्नत वालों से। (इसे इब्न असाकिर ने हिंद बिन अबी हाला रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

जब अल्लाह अज़्वजल ने अपने हबीब अकरम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के लिए यह पसंद नहीं फ़रमाया कि कोई गैर-मुस्लिम औरत आपके निकाह में आए, तो यह कैसे उम्मीद की जा सकती है कि अल्लाह को खुद हबीब (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का पाकिज़ा नूर, अल्लाह की पनाह, कुफ़्र की जगह में रखना या हबीब (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का पाकिज़ा जिस्म, अल्लाह की पनाह, काफ़िरों के खून से बनाना पसंद हो?

यह अल्लाह के फ़ज़्ल से दस बड़ी दलीलें हैं, पहली चार बड़े इमामों के इरशादात हैं और आख़िरी छह इस फ़कीर (लेखक) के हिस्से में आने वाला रब्ब का फ़ैज़ हैं। "वह दस पूरे हुए, और तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं शुरुआत में भी और आखिर में भी।" (ये दस पूरे हुए, और पहली और आख़िरी सब तारीफें अल्लाह के लिए हैं। - त)

स्पष्ट चेतावनी: हदीस "बेशक मेरा और तेरा बाप [आग में हैं]" - (बेशक मेरा और तेरा बाप। - त) में 'बाप' से मुराद अबू तालिब लेना एक साफ़ तरीका है।

अल्लाह तआला फ़रमाता है: "उन्होंने कहा, 'हम आपके खुदा और आपके बाप-दादाओं इब्राहीम और इस्माईल और इसहाक के खुदा की इबादत करेंगे...'" [उर्दू]: बोले हम पूजेंगे उसे जो खुदा है आपका और आपके आबा (बाप-दादाओं) इब्राहीम व इस्माईल व इसहाक का। (त)

उलमा ने इसी पर आज़र को महमूल फ़रमाया है। इतिहासकारों और अहल-ए-किताब (यहूदी और ईसाई) का इज्मा (आम सहमति) है कि आज़र बाप नहीं था बल्कि सैय्यदना ख़लील (इब्राहीम) अलैहिस्सलाम का चचा था। मगफ़िरत (क्षमा) की दुआ से मना करना, माअज़-अल्लाह, तौहीद की कमी पर दलालत नहीं करता। इस्लाम के शुरूआती दौर में सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) कर्ज़दार के जनाज़े की नमाज़ नहीं पढ़ते थे, जिसका मक़सद उसके लिए इस्तग़फ़ार (क्षमा प्रार्थना) ही है।

मैं कहता हूँ: हदीस में है: जब हुज़ूर सैय्यद-उश-शाफ़ेईन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) बार-बार...

---

1. तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, रमला बिन्त अबी सुफ़ियान सख़र बिन हर्ब आदि, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 37/110।
2. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, उन लोगों के बयान का बाब जो कुफ्र पर मर गए आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/112।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 2/133।

ان اللہ ابی لی ان اتزوج أوازوج الا اھل الجنۃ-رواہ ابن عساکر 1 عن ھند بن ابی ھالۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔ بے شک اللہ عزوجل نے میرے لئے نہ مانا کہ میں نکاح میں لانے یا نکاح میں دینے کا معاملہ کروں مگر اہل جنت سے۔ (اس کو ابن عساکر نے ہند بن ابی ہالہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

جب اللہ عزوجل نے اپنے حبیب اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے پسند نہ فرمایا کہ غیر مسلم عورت آپ کے نکاح میں آئے خود حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نور پاک معاذ اللہ محل کفر میں رکھنے یا حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا جسم پاک عیاذاً باللہ خون کفار سے بنانے کو پسند فرمانا کیونکر متوقع ہو۔

یہ بحمد اللہ دس دلیل جلیل ہیں، پہلی چار ارشاد ائمہ کبار اور چھ اخیر فیض قدیر حصہ فقیر، تلک عشرۃ کاملۃ والحمد للہ فی الاولی والاخرۃ (یہ دس کامل ہوئیں، اور پہلی اور پچھلی میں سب تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں۔ ت)

تنبیہات باہرہ: حدیث ان ابی واباک 2- (بے شک میرا اور تیرا باپ۔ ت) میں باپ سے ابو طالب مراد لینا طریق واضح ہے۔

قال تعالیٰ: "قَالُوْا نَعْبُدُ اِلٰھَکَ وَ اِلٰہَ اٰبَآئِکَ اِبْرٰھٖمَ وَ اِسْمٰعِیْلَ وَ اِسْحٰقَ" 3 بولے ہم پوجیں گے اسے جو خدا ہے آپ کا اور آپ کے آباء ابراہیم و اسمعیل و اسحق کا۔ (ت)

علماء نے اسی پر لابیہ ازر کو حمل فرمایا۔ اہل تواریخ واہل کتابین (یہود و نصاری) کا اجماع ہے کہ آزر باپ نہ تھا سید خلیل علیہ السلام الجلیل کا چچا تھا۔ استغفار سے نہی معاذ اللہ عدم توحید پر

دال نہیں، صدر اسلام میں سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مدیون (مقروض) کے جنازے پر نماز نہ پڑھتے تھے جس کا حاصل اس کے لیے استغفار ہی ہے۔

اقول: حدیث میں ہے: جب حضور سید الشافعین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بار بار...

---

1. تاریخ دمشق الکبیر رملة بنت ابی سفیان صخر بن حرب الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳۷ / ۱۱۰
2. صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان ان من مات علی الکفر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۲
3. القرآن الکریم ۲ / ۱۳۳

He will intercede and by His grace will continue to admit the believers into Paradise. In the end, only those will remain who have no good deed except Monotheism (Tawheed). The Intercessor whose intercession is accepted (peace and blessings of Allah be upon him) will fall in prostration again. It will be commanded:

O Muhammad! Raise your head and speak, you will be heard; ask, you will be given; and intercede, your intercession will be accepted.	O Beloved! Raise your head and submit your request, for your request will be heard. Ask, and it will be granted to you. Intercede, and your intercession will be accepted. (T)

The Master of Intercessors (peace and blessings of Allah be upon him) will submit:

O my Lord, grant me permission for those who said "There is no god but Allah".	O my Lord! Grant me permission for those as well who have only said "There is no god but Allah".

The Lord of Honor, the Majestic, will state:

That is not for you. But by My Honor, My Majesty, My Greatness, and My Grandeur, I will surely take out from it (Hellfire) whoever said "There is no god but Allah" - Narrated by the two Sheikhs (Bukhari & Muslim) from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him).	This is not for you, but I swear by My Honor, Majesty, and Grandeur, I will surely extract from the Fire all those who have said "There is no god but Allah". (Al-Bukhari and Muslim have narrated this from Hazrat Anas bin Malik, may Allah be pleased with him. T)
There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah. All praise is due to Allah. May Allah the Exalted send blessings, peace, and benediction upon the elevated Intercessor and his family.	There is no god but Allah, and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the true Messenger of Allah. All praise is for Allah. May Allah send blessings, peace, and grace upon the Intercessor of high status and his family. (T)

Since the noble parents (of the Prophet, may Allah be pleased with them) passed away before the era of Islam, at that time they were only among the people of Monotheism and people of "There is no god but Allah". Thus, the prohibition of the type "That is not for you" exists. Thereafter, the Lord of Honor...

1 Sahih al-Bukhari, Book of Tawheed, Chapter on the Speech of the Lord on the Day of Resurrection with the Prophets and others, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1118 & 119; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Establishment of Intercession and the Removal of Monotheists from the Fire, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/110.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

वह शफ़ाअत (सिफ़ारिश) फ़रमाएंगे और अपने करम से अहले ईमान को जन्नत में दाखिल करते रहेंगे, अंत में केवल वे लोग रह जाएंगे जिनके पास तौहीद (एकेश्वरवाद) के अलावा कोई नेकी नहीं होगी। शफ़ीअ-ए-मुशफ्फ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फिर सजदे में गिर जाएंगे, हुक्म होगा:

ऐ मुहम्मद! अपना सर उठाओ और कहो, तुम्हारी सुनी जाएगी; मांगो, तुम्हें दिया जाएगा; और शफ़ाअत करो, तुम्हारी शफ़ाअत कुबूल की जाएगी।

ऐ हबीब! अपना सर उठाओ और अर्ज़ करो कि तुम्हारी अर्ज़ सुनी जाएगी और मांगो कि तुम्हें अता होगा और शफ़ाअत करो कि तुम्हारी शफ़ाअत कुबूल होगी। (त)

सय्यदुश शाफेईन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अर्ज़ करेंगे:

ऐ मेरे रब, मुझे उनके लिए भी इजाज़त दे जिन्होंने 'ला इलाहा इल्लल्लाह' कहा।

ऐ मेरे रब! मुझे उनकी भी परवानगी दे दे जिन्होंने सिर्फ'ला इलाहा इल्लल्लाह' कहा है।

रब्बे इज़्ज़त अज़ो-जलाल इर्शाद फ़रमाएगा:

वह तुम्हारे लिए नहीं है। लेकिन मुझे मेरी इज़्ज़त, मेरे जलाल, मेरी अज़मत और मेरी किब्रियाई की कसम, मैं आग से उन सबको ज़रूर निकाल लूंगा जिन्होंने 'ला इलाहा इल्लल्लाह' कहा है - इसे दोनों शैखों (बुखारी और मुस्लिम) ने अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

यह तुम्हारे लिए नहीं मगर मुझे अपनी इज़्ज़त व जलाल व किब्रियाई की कसम मैं ज़रूर उन सबको नार (आग) से निकाल लूंगा जिन्होंने ला इलाहा इल्लल्लाह कहा है। (इसको बुखारी व मुस्लिम ने हज़रत अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)

अल्लाह के अलावा कोई माबूद नहीं, मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं। तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं। अल्लाह तआला दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमाए बुलंद शान वाले शफ़ीअ पर और उनकी आल पर।

अल्लाह तआला के बगैर कोई माबूद नहीं और मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अल्लाह तआला के सच्चे रसूल हैं। तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं। अल्लाह तआला दरूद व सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमाए बुलंद शान वाले शफ़ीअ पर और उनकी आल पर। (त)

हज़रात अबवैन-ए-करीमैन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का इंतकाल अहदे इस्लाम से पहले था तो उस वक्त तक सिर्फ अहले तौहीद व अहले ला इलाहा इल्लल्लाह थे, तो नहीं अज़ कबील 'लैस ज़ालिका लका' है। बादहू रब्बे इज़्ज़त...

---

1 सहीह अल-बुखारी किताबुत्तौहीद बाब कलामुर्रब यौमल कियामत मा अल-अम्बिया व ग़ैरहुम, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/1118 व 119, सहीह मुस्लिम किताबुल ईमान बाब इसबातुश शफ़ाअत व इखराजुल मुवह्हीदीन मिनन्नार, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/110.

شفاعت فرمائیں گے اور اہل ایمان کو اپنے کرم سے داخلِ جنات فرماتے جائیں گے ، اخیر میں صرف وہ لوگ رہ جائیں گے جن کے پاس سوائے توحید کے کوئی حسنہ نہیں۔ شفیع مشفع صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پھر سجدے میں گریں گے ، حکم ہوگا :

یا محمد ارفع راسك وقل یسمع لك وسل تعط واشفع تشفع۔

اے حبیب ! اپنا سر اٹھاؤ اور عرض کرو کہ تمہاری عرض سنی جائے گی اور مانگو کہ تمہیں عطا ہو گا اور شفاعت کرو کہ تمہاری شفاعت قبول ہو گی۔ (ت)

سید الشافعین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عرض کریں گے :

یارب ائذن لی فیمن قال لا الہ الا اللہ۔

اے میرے رب ! مجھے ان کی بھی پروانگی دے دے جنہوں نے صرف لا الہ الا اللہ کہا ہے۔

رب العزت عزوجلالہ ارشاد فرمائے گا :

لیس ذاك الیك لكن وعزتی وكبریائی وعظمتی و جبریائی لاخرجن منها من قال لا اله الا الله - رواه الشیخان عن انس بن مالك رضی الله تعالی عنه۔

یہ تمہارے لئے نہیں مگر مجھے اپنی عزت و جلال و کبریائی کی قسم میں ضرور ان سب کو نار سے نکال لوں گا جنہوں نے لا الہ الا اللہ کہا ہے (اس کو بخاری و مسلم نے حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

اللہ تعالٰی کے بغیر کوئی معبود نہیں اور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اللہ تعالٰی کے سچے رسول ہیں۔ تمام

لااله الا الله محمد رسول الله والحمد لله وصلی الله تعالی علی الشفیع الرفیع وآله وبارك وسلم۔

تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں۔ اللہ تعالیٰ درود و سلام اور برکت نازل فرمائے بلند شان والے شفیع پر اور ان کی آل پر۔ (ت)

حضرات ابوین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا انتقال عہد اسلام سے پہلے تھا تو اس وقت تک صرف اہل توحید واہل لا الہ الا اللہ تھے تو نہی از قبیل لیس ذلك لك ہے۔ بعدہ رب العزت

---

1 صحیح البخاری کتاب التوحید باب کلام الرب یوم القیمۃ مع الانبیاء وغیر ھم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۱۱۱۸ و ۱۱۹ ، صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ واخراج الموحدین من النار قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۱۰

Fatawa Razawiya Volume 30

The Almighty, for the sake of His Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), revived them like the Companions of the Cave (Ashab-al-Kahf) so that they could believe in the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), attain the honor of companionship, and then rest. Thus, divine wisdom dictated that this revival occurred during the Farewell Pilgrimage (Hajjat-ul-Wida) when the entire Quran had been revealed and "Today, I have perfected your religion for you and completed My favor upon you"[1] (Al-Ma'idah 5:3) was sent down, making the religion of Allah complete so that their faith could be established upon the entirety of the perfected divine laws.

The Hadith regarding this revival is extremely weak, as investigated by the Seal of Hadith Scholars, Imam Jalaluddin al-Suyuti (may mercy be upon him), who said, "There is no perfume after the bride" (meaning the investigation is final). However, weak Hadiths are acceptable in matters of virtues, as we have thoroughly researched in our treatise 'Al-Had al-Kaf fi Hukm al-Di'af'. Moreover, Imam Ibn Hajar al-Makki stated that several Hadith masters have authenticated it. In his book 'Afḍal al-Qurā li-Qurrā' Umm al-Qurā', he states:

Arabic	Translation
The ancestors of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) who were not Prophets,	Meaning, in the lineage of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him),
and his mothers back to Adam and Eve, among them there was no disbeliever, because a disbeliever cannot	all the Prophets (peace be upon them) are indeed Prophets. Apart from them, all the fathers and mothers of the Prophet back to Adam and Eve (peace be upon them)
be described as chosen, noble, or pure; rather, they are impure. Many Hadiths have explicitly stated that they were chosen and that	were not disbelievers, as a disbeliever cannot be called chosen, noble, or pure. Explicit statements in Hadiths regarding the ancestors of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) confirm that
the fathers were noble and the mothers were pure. Furthermore, Allah Almighty says:	they were all favored in the divine court; the fathers were all noble and the mothers were all pure.

Arabic	Translation
"And your movement among those who prostrate" according to one of its interpretations, means:	And one interpretation of the verse "And your movement among those who prostrate" is that...

[1] The Holy Quran 5/3 Page 286 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त ने अपने नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदक़े में उन पर तमाम नेमतों के लिए असहाब-ए-कहफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की तरह उन्हें ज़िंदा किया ताकि वे हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर ईमान लाकर, सहाबियत का शरफ़ पाकर आराम फरमाएं। लिहाज़ा हिकमत-ए-इलाही यह थी कि यह ज़िंदा करना हज्जतुल विदा के दौरान हुआ जबकि क़ुरान मुकम्मल नाज़िल हो चुका था और "आज मैंने तुम्हारे लिए तुम्हारा दीन कामिल कर दिया और तुम पर अपनी नेमत पूरी कर दी"[1] (अल-माइदह 5:3) नाज़िल फरमाकर दीन-ए-इलाही को ताम व कामिल कर दिया गया ताकि उनका ईमान पूरे दीन के मुकम्मल क़वानीन पर वाक़े हो।

एहिया (पुनर्जीवित करने) की हदीस निहायत ज़ईफ़ (कमज़ोर) है जैसा कि ख़ातिमुल हुफ़्फ़ाज़ जलालुद्दीन सुयूती (रहमतुल्लाह अलैहि) ने इसकी तहक़ीक़ फ़रमाई है और "दुल्हन के बाद कोई इत्र नहीं" (यानी तहक़ीक़ मुकम्मल है)। और ज़ईफ़ हदीस फ़ज़ाइल के बाब में मक़बूल है जैसा कि हमने अपने रिसाले 'अल-हाद अल-काफ़ फी हुक्म अल-दिआफ़' में इसकी तहक़ीक़ कर दी है। बल्कि इमाम इब्न हजर मक्की ने फरमाया कि मुतअद्दद हुफ़्फ़ाज़ ने इसकी तस्हीह (पुष्टि) की है। वे 'अफ़ज़लुल क़ुरा' में फरमाते हैं:

अरबी	**अनुवाद**
नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वह आबा (पूर्वज) जो नबी नहीं थे,	यानी नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सिलसिला-ए-नसब में
और उनकी माएं आदम और हव्वा तक, उनमें कोई काफ़िर न था क्योंकि काफ़िर को	जितने अंबिया किराम (अलैहिमुस्सलाम) हैं वे तो अंबिया ही हैं, उनके
पसन्दीदा या करीम या पाक नहीं कहा जा सकता, बल्कि वे नजिस (अपवित्र) होते हैं। और अहादीस में सराहत (स्पष्टता) है कि वे मुस्तफ़ा (चुने हुए) थे और	सिवा हुज़ूर के जिस क़दर आबा व उम्माहात आदम व हव्वा (अलैहिमुस्सलाम) तक हैं उनमें कोई काफ़िर न था क्योंकि काफ़िर को पसन्दीदा या करीम
वालिद बुज़ुर्गवार और माएं पाकीज़ा थीं। और अल्लाह तआला ने फरमाया:	

अरबी	अनुवाद
"और नमाज़ियों में तुम्हारे दौरे को", इसके एक तफ़सीर के मुताबिक:	या पाक नहीं कहा जा सकता और हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आबा व उम्माहात की निस्बत हदीसों में सराहत फरमाई गई कि वे सब बारगाह-ए-इलाही में पसन्दीदा हैं, आबा सब करीम और माएं सब पाकीज़ा हैं और आयत-ए-करीमा "तक़ल्लुबुक फ़िस साजिदीन" (और नमाज़ियों में तुम्हारे दौरे को) की भी एक तफ़सीर यही है कि

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 5/3 पेज 286 of 772

جل جلالہ نے اپنے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے صدقے میں ان پر تمام نعمت کے لئے اصحاب کہف رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی طرح انہیں زندہ کیا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ایمان لا کر، شرف صحابیت پا کر آرام فرمایا لہٰذا حکمت الہیہ کہ یہ زندہ کرنا حجۃ الوداع میں واقع ہوا جبکہ قرآن کریم پورا اتر لیا اور "اَلْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ وَ اَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِیْ"[1] (آج میں نے تمہارے لئے تمہارا دین کامل کر دیا اور تم پر اپنی نعمت پوری کر دی۔ت) نے نزول فرما کر دین الہی کو تام وکامل کر دیا تاکہ ان کا ایمان پورے دین کامل شرائع پر واقع ہو۔

حدیث احیاء کی غایت ضعف ہے کما حققہ خاتم الحفاظ الجلال السیوطی ولا عطر بعد العروس (جیسا کہ خاتم الحفاظ امام جلال الدین سیوطی علیہ الرحمہ نے اس کی تحقیق فرمادی ہے اور عروس کے بعد کوئی عطر نہیں۔ت) اور حدیث ضعیف درباره فضائل مقبول کما حققناه بما لا مزید علیہ فی رسالتنا الهاد الکاف فی حکم الضعاف (جیسا کہ ہم نے اس کی تحقیق اپنے رسالہ الهاد الکاف فی حکم الضعاف میں کردی ہے۔ ت بلکہ امام ابن حجر مکی نے فرمایا متعدد حفاظ نے اس کی تصحیح کی۔ افضل القریٰ لقراء ام القریٰ میں فرماتے ہیں:

عربی	اردو
ان اباء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم غیر الانبیاء	یعنی نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سلسلہ نسب میں جتنے انبیاء کرام علیہم الصلوۃ والسلام ہیں وہ تو انبیاء ہی ہیں ، ان

عربی	اردو
و امهاته الی ادم و حواء لیس فیهم کافر لان الکافر لا یقال فی حقه انه مختار ولا کریم، ولا طاہر، بل نجس، وقد صرحت الاحادیث بانهم مختارون و ان الاباء کرام، والامهات طاهرات، وایضاً قال تعالیٰ	کے سوا حضور کے جس قدر اباء وامهات آدم و حواء علیہما الصلوۃ و السلام تک ہیں ان میں کوئی کافر نہ تھا کہ کافر کو پسندیدہ یا کریم یا پاک نہیں کہا جاسکتا اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آباء وامہات کی نسبت حدیثوں میں تصریح فرمائی گئی کہ وہ سب پسندیدہ بارگاہ الہی ہیں، آباء سب کرام، مائیں سب پاکیزہ ہیں اور آیہ کریمہ تقلبک فی السجدین (اور نمازیوں میں تمہارے دورے کو) کی بھی ایک تفسیر یہی ہے کہ
و تقلبک فی السجدین علی احد التفاسیر فیه	

[1] القرآن الکریم ۵/ ۳

Fatawa Rizvia Volume 30

[Arabic Column] Indeed, what is meant is the transfer of his light from one prostrator to another prostrator, and at that time, this is explicit that the parents of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Aminah and Abdullah, are among the people of Paradise because they are the closest of the chosen ones for him (peace and blessings of Allah be upon him), and this is the truth. Rather, in a Hadith authenticated by more than one of the preservers (Hafiz of Hadith), and they did not pay attention to whoever criticized it, [it states] that Allah Almighty brought them both back to life and they believed in him, etc., summarized, and it is lengthy. I say: With what you have read regarding the matter of revival, what Hafiz Ibn Dahiyah claimed about the contradiction of the verses concerning the lack of benefit for a disbeliever after his death is refuted. How so? When we do not say that the revival was to initiate faith after disbelief, but rather to grant faith in Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and the details of his religion as an honor, after having passed away while on pure monotheism (Tawhid).

[Urdu Column] The light of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) continued to transfer from one prostrator to another, so now it is clearly proven from this that the Prophet's parents, Lady Aminah and Lord Abdullah (may Allah be pleased with them both), are among the people of Paradise. They are the closest among those people whom Allah Almighty chose for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). This statement is the truth. Moreover, in a Hadith which several Hadith masters have declared authentic and have not considered the words of the critics worthy of attention, it is explicitly stated that Allah Almighty brought the noble parents (may Allah be pleased with them both) back to life for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) until they believed in him. This is brief, although the Hadith is lengthy. Thus he said, and Allah Almighty knows best. I say: (I say) This matter of revival that you have read has refuted the statement of Hafiz Ibn Dahiyah that accepting the faith of the noble parents necessitates contradicting those noble verses which mention the lack of benefit for a disbeliever after death. How can this contradiction be necessary, whereas we do not say that the noble parents were revived to give them faith after disbelief, but rather we say that after passing away upon monotheism, [they were revived to believe] in Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and in your...

1 Afzal al-Qura li Qira’ Umm al-Qura, Poetry 6, Al-Majma' al-Thaqafi, Abu Dhabi, 1/151
Page 287 of 772

फ़तावा रज़विया, खंड 30

[अरबी पक्ष] निश्चित रूप से, इसका तात्पर्य उनके नूर (प्रकाश) का एक सजदा करने वाले से दूसरे सजदा करने वाले में स्थानांतरित होना है, और उस समय, यह स्पष्ट है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के माता-पिता, हज़रत अमीना और हज़रत अब्दुल्ला, जन्नत वालों में से हैं क्योंकि वे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए चुने गए लोगों में सबसे निकट हैं, और यही सच है। बल्कि, एक हदीस में जिसे कई हदीस विशेषज्ञों (हाफिज़ों) ने सही माना है और उन्होंने इसकी आलोचना करने वालों पर ध्यान नहीं दिया, [यह बताया गया है कि] अल्लाह सर्वशक्तिमान ने उन दोनों को जीवित किया और उन्होंने आप पर ईमान लाया, इत्यादि, संक्षेप में, और यह लंबा है। मैं कहता हूँ: जीवित करने के जिस मामले को आपने पढ़ा है, उससे हाफ़िज़ इब्न दहिया का वह दावा खारिज हो जाता है कि [माता-पिता के ईमान को मानने से] उन आयतों का विरोध होता है जिनमें काफ़िर की मृत्यु के बाद उसे कोई लाभ न मिलने का उल्लेख है। यह कैसे संभव है? जबकि हम यह नहीं कह रहे हैं कि उन्हें कुफ़्र के बाद ईमान लाने के लिए जीवित किया गया था, बल्कि उन्हें हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके धर्म के विवरणों पर ईमान लाने का सम्मान देने के लिए जीवित किया गया था, जबकि वे पहले से ही शुद्ध एकेश्वरवाद (तौहीद) पर रहते हुए वफ़ात पा चुके थे।

[उर्दू पक्ष] नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर एक सजदा करने वाले से दूसरे सजदा करने वाले की ओर स्थानांतरित होता आया, तो अब इससे साफ साबित है कि हुज़ूर के माता-पिता हज़रत अमीना और हज़रत अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) जन्नत वाले हैं क्योंकि वे उन बंदों में से हैं जिन्हें अल्लाह अज़्वजल ने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए चुना था और वे सबसे करीब हैं। यही बात सच है बल्कि एक हदीस में जिसे कई हदीस हाफ़िज़ों ने सही कहा है और इसमें आलोचना करने वालों की बात को ध्यान देने योग्य नहीं माना, साफ़ तौर पर कहा गया है कि अल्लाह अज़्वजल ने प्यारे माता-पिता (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए जीवित किया यहाँ तक कि वे हुज़ूर पर ईमान लाए, संक्षेप में, हालाँकि इस हदीस में विस्तार है। इसी तरह उन्होंने कहा और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) यह जीवित करने का मामला जो आपने पढ़ा है, इससे हाफ़िज़ इब्न दहिया का वह कथन खारिज हो गया कि प्यारे माता-पिता के ईमान को मानने से उन आयत-ए-करीमा का विरोध अनिवार्य होता है जिनमें काफ़िर के मरने के बाद लाभ न होने का ज़िक्र है। यह विरोध कैसे अनिवार्य हो सकता है जबकि हम यह नहीं कहते कि प्यारे माता-पिता को रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर कुफ़्र

के बाद ईमान देने के लिए जीवित किया गया था, बल्कि हम यह कहते हैं कि तौहीद पर वफ़ात पाने के बाद मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर और आप के..

1 अफ़ज़ल अल-क़ुरा लि क़िरा' उम्म अल-क़ुरा, कविता 6, अल-मजमा अल-थकाफ़ी, अबू धाबी, 1/151 पृष्ठ संख्या: पृष्ठ 287 of 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

[عربی کالم] ان المراد تنقل نوره من ساجد الی ساجد وحینئذ فهذه صریح فی ان ابوی النبي صلی الله تعالی علیه وسلم آمنة وعبد الله من اهل الجنة لانهما اقرب المختارین له صلی الله تعالی علیه وسلم وهذا هو الحق، بل في حدیث صححه غیر واحد من الحفاظ ولم یلتفتوا لمن طعن فیه ان الله تعالی احیاهما فآمنا به الخ مختصرا وفیه طول۔ اقول: وبما قرأت امر الاحیاء اندفع ما زعم الحافظ ابن دحیه من مخالفة الایات عدم انتفاع الکافر بعد موته کیف وانا لا نقول ان الاحیاء لاحداث ایمان بعد کفره بل لاعطاء الایمان بمحمد صلی الله تعالی علیه وسلم وتفاصیل دینه الاکرام بعد المضي علی محض التوحید

[اردو کالم] نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نور ایک ساجد سے دوسرے ساجد کی طرف منتقل ہوتا آیا تو اب اس سے صاف ثابت ہے کہ حضور کے والدین حضرت آمنہ وحضر ت عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما اہل جنت ہیں کہ وہ تو ان بندوں میں جنھیں اللہ عزوجل نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے چنا تھا سب سے قریب تر ہیں ، یہی قول حق ہے بلکہ ایک حدیث میں جسے متعدد حافظان حدیث نے صحیح کہا اور اس میں طعن کرنے والے کی بات کو قابل التفات نہ جانا، تصریح ہے کہ اللہ عزوجل نے والدین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے زندہ فرمایا یہاں تک کہ وہ حضور پر ایمان لائے ، مختصر حالانکہ اس حدیث میں طول ہے ، ھکذا قال واللہ تعالیٰ اعلم اقول: (میں کہتا ہوں) یہ زندہ کرنے کا معاملہ جو تونے پڑھا ہے اس سے حافظ ابن دحیہ کا وہ قول مندفع ہو گیا کہ والدین کریمین کا ایمان ماننے سے ان آیات کریمہ کی مخالفت لازم آتی ہے جن میں کافر کے مرنے کے بعد عدم انتفاع کا ذکر ہے ، یہ مخالفت کیسے لازم آسکتی ہے حالانکہ ہم یہ نہیں کہتے کہ والدین کریمین رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ

علیہ وسلم کو کفر کے بعد ایمان دینے کیلئے زندہ کیا گیا بلکہ ہم یہ کہتے ہیں کہ توحید پر انتقال فرمانے کے بعد محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اور آپ کے

Fatawa Razawiyya Volume 30

'And at that point, there is no need for us to claim specification (takhsees) in the verses as was done by the responding scholars.' They were brought back to life to be honored with the wealth of faith in the details of the noble religion; in this case, we do not need to claim 'specification' in the noble verses as the responding scholars have done. (T)

My path in this matter is this: 'And from my creed is the love of the land for its people, and for people there are various ways in what they love.' (My creed is to love the city because of its inhabitants, and people have different ways in the things they desire. T) Whoever likes this, then it is well and good, otherwise, at the very least, let him hold his tongue and keep a clean heart, and fear the verse: 'Indeed, that was annoying the Prophet'[1] (Indeed, this matter causes pain to the Prophet صلی اللہ تعالی علیہ وسلم. T). Imam Ibn Hajar Makki states in the commentary:

How excellent is the saying of some of those who paused on this issue: 'Beware, beware of mentioning them with any deficiency, for that might cause pain to him صلی اللہ تعالی علیہ وسلم according to the report of al-Tabarani: Do not cause pain to the living because of the dead.'[2] Meaning, how wonderful it was said by some scholars who were hesitant on this issue: Look, beware of mentioning the noble parents with any deficiency, for there is a fear of causing distress to the Master of the Worlds صلی اللہ تعالی علیہ وسلم, as it is in the Hadith of Tabarani: The Messenger of Allah صلی اللہ تعالی علیہ وسلم said: Do not cause pain to the living by speaking ill of the dead. (T)

That is, the Prophet is eternally alive and is aware of all our actions and sayings, and Allah Almighty has said: 'And those who abuse the Messenger of Allah - for them is a painful punishment.'[3] — Those who cause distress to the Messenger of Allah, for them is a painful punishment.

[1] The Holy Qur'an 33/53 [2] Afzal al-Qura li-Qurra' Umm al-Qura, Poem 6, Al-Majma' al-Thaqafi Abu Dhabi 1/154 [3] The Holy Qur'an 9/61 Page 288 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

'ऐसी स्थिति में हमें आयतों में किसी विशिष्टीकरण (तख़्सीस) का दावा करने की आवश्यकता नहीं है जैसा कि उत्तर देने वाले विद्वानों ने किया है।' उन्हें दीन-ए-करीम के विवरणों पर ईमान की दौलत से सम्मानित करने के लिए जीवित किया गया था; इस मामले में, हमें आयतों में विशिष्टीकरण का दावा करने की आवश्यकता नहीं है जैसा कि उत्तर देने वाले विद्वानों ने किया है। (त)

इस विषय में मेरा मज़हब यह है: 'और मेरे मज़हब में देश का प्यार उसके निवासियों के कारण है, और लोगों के लिए उनकी पसंदीदा चीज़ों में विभिन्न तरीक़े हैं।' (मेरा मज़हब तो शहर वालों की वजह से शहर से प्यार करना है और लोगों के लिए उनकी पसंदीदा चीज़ों में अलग-अलग रास्ते हैं। त) जिसे यह पसंद हो तो ठीक है, वरना कम से कम इतना तो हो कि ज़ुबान रोके और दिल साफ़ रखे, और 'बेशक यह बात नबी को तकलीफ़ देती थी'[1] (बेशक यह बात नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को दुख पहुँचाती है। त) से डरे। इमाम इब्न हजर मक्की शरह में फरमाते हैं:

उन कुछ विद्वानों का कथन कितना उत्तम है जो इस मुद्दे पर रुके हुए थे: 'खबरदार, खबरदार उन्हें किसी कमी के साथ याद करने से, क्योंकि यह उन्हें (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दुख पहुँचा सकता है, जैसा कि तबरानी की हदीस है: मरे हुओं के कारण जीवितों को कष्ट न दो।'[2] अर्थात कुछ विद्वानों ने कितना अच्छा कहा जिन्हें इस मसले में झिझक थी कि देखो, नेक माता-पिता का ज़िक्र किसी कमी के साथ करने से बचो, क्योंकि इससे हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को दुख होने का डर है, जैसा कि तबरानी की हदीस में है: अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: मुर्दों को बुरा कहकर ज़िन्दों को दुख न दो। (त)

यानी हुज़ूर तो सदैव जीवित हैं, हमारे सभी कर्मों और बातों से वाकिफ हैं और अल्लाह अज़्वजल ने फरमाया है: 'और जो लोग अल्लाह के रसूल को दुख पहुँचाते हैं, उनके लिए दुखद अज़ाब है।'[3] — जो लोग रसूल अल्लाह को दुख पहुँचाते हैं उनके लिए दर्दनाक सज़ा है।

[1] अल-कुरान अल-करीम 33/53 [2] अफ़ज़ल अल-कुरा लि-कुर्रा उम्म अल-कुरा, कविता 6, अल-मजमा अल-सकाफ़ी अबू धाबी 1/154 [3] अल-कुरान अल-करीम 9/61 पृष्ठ 288 का 772

وحینئذ لا حاجة بنالی ادعاء التخصیص في الآیات کما فعل العلماء المجیبون۔ دین کریم کی تفصیل پر ایمان کی دولت سے مشرف فرمانے کے لئے زندہ کیا گیا، اس صورت میں ہمیں آیات کریمہ تخصیص کا دعوٰی کرنے کی ضرورت نہیں جیسا کہ جواب دینے والے علماء نے کیا ہے۔ (ت)

اپنا مسلک اس باب میں یہ ہے: ومن مذھبی حب الدیار لاھلھا وللناس فیما یعشقون مذاھب (میرا مذہب تو شہر والوں کی وجہ سے شہر سے محبت کرنا ہے اور لوگوں کے لئے ان کی پسندیدہ چیزوں میں مختلف طریقے ہیں۔ ت) جسے یہ پسند ہو فبھا، ونعمت ورنہ آخر اس سے کم نہ ہو کہ زبان روکے، دل صاف رکھے، "اِنَّ ذٰلِکُمْ کَانَ یُؤْذِي النَّبِيَّ" 1 (بیشک یہ بات نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو اذیت پہنچاتی ہے۔ ت) سے ڈرے۔ امام ابن حجر مکی شرح میں فرماتے ہیں:

ما احسن قول بعض المتوقفین في ھذہ المسئلة الحذر الحذر من ذکر ھما بنقص فان ذلك قد یؤذیه صلی اللہ تعالی علیه وسلم لخبر الطبرانی لا تؤذوا الاحیاء بسبب الاموات 2- یعنی کیا خوب فرمایا بعض علماء نے جنہیں اس مسئلے میں توقف تھا کہ دیکھ بچ والدین کریمین کو کسی نقص کے ساتھ ذکر کرنے سے کہ اس سے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم کو ایذاء ہونے کا اندیشہ ہے کہ طبرانی کی حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: مردوں کو برا کہہ کر زندوں کو ایذاء نہ دو۔ (ت)

یعنی حضور تو زندہ ابدی ہیں ہمارے تمام افعال و اقوال پر مطلع ہیں اور اللہ عز وجل نے فرمایا ہے: "وَالَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ رَسُوْلَ اللّٰہِ لَھُمْ عَذَابٌ اَلِیْمٌ" 3- جو لوگ رسول اللہ کو ایذاء دیتے ہیں ان کے لئے دردناک عذاب ہے۔

1 القرآن الكريم ٢٣ / ٥٣ 2 افضل القرى لقراء ام القرى شعر ۶ المجمع الثقانى ابو ظبى ١ / ١٥۴ 3

القرآن الكريم ٩ / ۶١ Page 288 of 772

Fatawa Rizvia Volume 30

A wise person should exercise extreme caution in such matters. Beware that for those who lead people, it is like walking on a sword's edge. (Be alert that advancing upon people is like a sword for the step. -T) Granted that this issue is not definitive or based on consensus, yet what definitive proof or consensus exists on the other side? If a person errs on the side of respect, it is a million times better than erring on the side of disrespect (God forbid). As mentioned in the Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said:

[Arabic Box Text]: "Indeed, it is better for the leader to err in forgiving than to err in punishing." (Reported from the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her) by Ibn Abi Shaybah, Tirmidhi, Hakim, and Bayhaqi; Hakim authenticated it. -T)

Hujjat al-Islam Ghazzali (may his secret be sanctified) states in Ihya' al-'Ulum al-Sharif: "It is not permissible to attribute a major sin to any Muslim unless proven by mass transmission (tawatur)." Then how can a connection of such and such offspring (God forbid) to Mustafa (peace and blessings be upon him) be severed without tawatur and certainty? A coincidental demonstrative certainty does not negate an intuitive judgment. Does your conscientious faith tolerate that even the lowliest servants and dogs of the court of Mustafa (peace and blessings be upon him), the fountain of light, should relax on "raised couches"[1] (Surah Al-Ghashiyah 88:13) in the Gardens of Bliss, while the parents of the one for whose sake Paradise was created (God forbid) should suffer the calamities of wrath and punishment elsewhere? Yes, it is true that He is Self-Sufficient, Praiseworthy.

---

1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Limits, Dar al-Fikr Beirut, 4/384; Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Limits, Chapter on Warding Off Limits, Amin Company Delhi, 1/171; Al-Sunan al-Kubra, Book of Limits, Chapter on Warding Off Limits by Doubts, Dar Sadir Beirut, 8/238; Al-Musannaf li Ibn Abi Shaybah, Book of Limits, Chapter on Warding Off Limits by Doubts, Hadith 28293, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 5/508.
2. Ihya' al-'Ulum, Book of Afflictions of the Tongue, Al-Mashhad al-Husayni Cairo, 3/125.
3. Al-Quran al-Karim, 88/13.

फ़तवा रज़विया जिल्द 30

एक बुद्धिमान व्यक्ति को ऐसे मामलों में अत्यधिक सावधानी बरतनी चाहिए। सावधान रहें, क्योंकि लोगों का नेतृत्व करना तलवार की धार पर चलने के समान है। (होश करो कि लोगों पर चढ़ाई करना कदम के लिए तलवार है। -त) माना कि यह मसला निश्चित या सर्वसम्मत नहीं है, फिर दूसरी तरफ कौन सा निश्चित प्रमाण या आम सहमति है? यदि कोई व्यक्ति सम्मान के पक्ष में गलती करता है, तो यह उससे लाख गुना बेहतर है कि (अल्लाह न करे) उसकी गलती अनादर के पक्ष में जाए। जैसा कि हदीस में है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स पाठ]: "इमाम के लिए माफ़ी देने में गलती करना सज़ा देने में गलती करने से बेहतर है।" (इसे उम्मुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु अन्हा से इब्न अबी शैबा, तिर्मिज़ी, हाकिम और बैहक़ी ने रिवायत किया है, और हाकिम ने इसे सही ठहराया है। -त)

हुज्जतुल इस्लाम ग़ज़ाली (अल्लाह उनकी कब्र को पवित्र करे) इहया उल उलूम शरीफ़ में फरमाते हैं: "किसी भी मुसलमान की ओर बड़े गुनाह (कबीरा) का श्रेय देना तब तक जायज़ नहीं है जब तक कि वह तवातुर (निरंतरता) से साबित न हो जाए।" फिर मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर ऐसी और वैसी औलाद के संबंध को (अल्लाह न करे) बिना तवातुर और निश्चितता के कैसे काट दिया जाए? एक आकस्मिक प्रदर्शनात्मक निश्चितता एक सहज निर्णय को नकारती नहीं है। क्या आपका अंतःकरण और ईमान यह बर्दाश्त करता है कि नूर के चश्मे मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह के अदना से अदना गुलाम और कुत्ते जन्नत की नेमतों में "ऊंचे बिस्तरों" (सूरह अल-गाशिया 88:13) पर तकिए लगाए आराम करें और जिनके मुबारक जूतों के सदके में जन्नत बनी, उनके माता-पिता दूसरी जगह (अल्लाह न करे) क्रोध और अज़ाब की मुसीबतें झेलें? हाँ, यह सच है कि वह बेनयाज़ और प्रशंसनीय है।

---

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल हुदूद, दारुल फिक्र बेरुत 4/384; जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल हुदूद, बाबू मा जाआ फी दर-इल हुदूद, अमीन कंपनी दिल्ली 1/171; अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुल हुदूद, बाबू मा जाआ फी दर-इल हुदूद बिश-शुबुहात, दार सादिर बेरुत 8/238; अल-मुसन्निफ़ लि-इब्न अबी शैबा, किताबुल हुदूद, बाबू मा जाआ फी दर-इल हुदूद बिश-शुबुहात, हदीस 28293, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 5/508।
2. इहया उल उलूम, किताब आफातुल लिसान, अल-मशہد अल-हुसैनी काहिरा 3/125।

3. अल-क़ुरान अल-करीम, 88/13।

عاقل کو چاہئے ایسی جگہ سخت احتیاط سے کام لے ع ہشدار کہ رہ بر مردم تیغ است قدم را (ہوش کر کہ لوگوں پر چڑھائی کرنا قدم کے لیے تلوار ہے۔ ت) یہ مانا کہ مسئلہ قطعی نہیں، اجماعی نہیں، پھر ادھر کون سا قاطع کون سا اجماع ہے؟ آدمی اگر جانب ادب میں خطا کرے تو لاکھ جگہ بہتر ہے اس سے کہ معاذ اللہ اس کی خطا جانب گستاخی جائے، جس طرح حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

فان الامام ان یخطئ فی العفو خیر لہ من ان یخطئ فی العقوبۃ، رواہ ابن ابی شیبۃ والترمذی والحاکم وصححہ والبیھقی عن ام المؤمنین رضی اللہ تعالی عنھا۔

جہاں تک بن پڑے حدود کو ٹالو کہ بیشک امام کا معافی میں خطا کرنا عقوبت میں خطا کرنے سے بہتر ہے۔ (اس کو ام المؤمنین رضی اللہ تعالٰی عنہا سے ابن ابی شیبہ، ترمذی، حاکم اور بیہقی نے روایت کیا، اور حاکم نے اس کی تصحیح فرمائی۔ ت)

حجۃ الاسلام غزالی قدس سرہ العالی احیاء العلوم شریف میں فرماتے ہیں: "کسی مسلمان کی طرف گناہ کبیرہ کی نسبت جائز نہیں جب تک تواتر سے ثابت نہ ہو"۔ مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف معاذ اللہ اولاد چنین و چناں سے ہونا کیونکر بے تواتر و قطع نسبت کردیا جائے، یقین برہانی کا اتفاقاً حکم وجدانی کا نافی نہیں ہوتا، کیا تمہارا وجدان ایمان گوارا کرتا ہے کہ مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سرکارِ نور بار کے ادنٰی ادنٰی غلاموں کے سگان بارگاہ جنات النعیم میں "سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ" (بلند تختوں) پر تکیے لگائے چین کریں اور جن کی نعلین پاک کے تصدق میں

جنت بنی ان کے ماں باپ دوسری جگہ معاذ اللہ غضب و عذاب کی مصیبتیں بھریں، ہاں یہ سچ ہے کہ ہم غنی حمید

---

1 المستدرک للحاکم کتاب الحدود دار الفکر بیروت ۴ / ۳۸۴، جامع الترمذی ابواب الحدود باب ماجاء فی درء الحدود امین کمپنی دہلی ۱ / ۱۷۱، السنن الکبریٰ کتاب الحدود باب ماجاء فی درء الحدود بالشبہات دار صادر بیروت ۸ / ۲۳۸، المصنف لابن ابی شیبة کتاب الحدود باب ماجاء فی درء الحدود بالشبہات حدیث ۲۸۲۹۳ دار الکتب العلمیة بیروت ۵ / ۵۰۸ 2 احیاء العلوم کتاب آفات اللسان الآفة المشہد الحسین القاہرہ ۳ / ۱۲۵ 3 القرآن الکریم ۸۸ / ۱۳

Fatawa Rizwia Vol. 30

...cannot rule over [His] Might and Glory; then who gave room for another command? What decisive proof was found here? God forbid! Not a single Hadith is both authentic and explicit; those that are explicit are not at all authentic, and those that are authentic are not at all explicit, to which we have made brief indications. At the very least, silence and the preservation of respect remained; henceforth, the powers are in the hands of the Authorized one. Divine Point, I say: The apparent title is the hidden essence, and the name is the mirror of the named. "Names descend from the heavens." (t) The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) says: "When you send a man to me as a messenger, send one with a handsome face and a good name." Reported by al-Bazzar in his Musnad and at-Tabarani (1) in al-Awsat from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) with a good (Hasan) chain according to the most correct view. (t) And he says (peace and blessings of Allah be upon him): "Judge the land by its names." Reported by Ibn Adi (2) from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) and it is good (Hasan) due to corroborating reports. (t) Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) says: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to take good omens and did not take bad omens, and he used to like good names." Reported by Imam Ahmad (3) and al-Baghawi in Sharh al-Sunnah. (The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, used to take good omens, did not believe in bad luck, and loved good names. Reported by Imam Ahmad, Tabarani, and Baghawi in Sharh al-Sunnah. t)

1. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 7743, Maktabat al-Ma'arif Riyadh 8/365, Kanz al-Ummal citing al-Bazzar and at-Tabarani from Abu Hurairah Hadith 44755 Muassasat al-Risalah Beirut 16/45.
2. Al-Jami' al-Saghir citing Adi from Ibn Mas'ud Hadith 1136 Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 1/72.
3. Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas al-Maktab al-Islami Beirut 1/257 and 303, 319, Sharh al-Sunnah by al-Baghawi Hadith 3252 al-Maktab al-Islami Beirut 12/157, Majma' al-Zawa'id citing Ahmad and at-Tabarani Kitab al-Adab chapter on Good Names Dar al-Kitab Beirut 8/47.

फ़तावा रिज़विया खंड ३०

...अज़्ज़-ओ-जलाल (ईश्वर की महिमा और गरिमा) पर हुक्म नहीं कर सकते, फिर दूसरे हुक्म की किसने गुंजाइश दी? इधर कौन सी दलील-ए-काते (निश्चित प्रमाण) पाई गई? हाश लिल्लाह! एक हदीस भी सही और सरीह (स्पष्ट) नहीं, जो सरीह है वह हरगिज़ सही नहीं और जो सही है वह हरगिज़ सरीह नहीं, जिसकी तरफ हमने इजमाली इशारात (संक्षिप्त संकेत) कर दिए हैं। तो कम से कम खामोशी और अदब की हिफाज़त रही, आइंदा इख्तियारात मुख्तार (अधिकार प्राप्त सत्ता) के हाथ में हैं। नुक़्ता-ए-इलाहिया, मैं कहता हूँ: ज़ाहिरी उनवान बातिन (आंतरिक तत्व) है और नाम नामांकित का आईना है। "अस्मा आसमां से नाज़िल होते हैं।" (त) सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: इज़ा बअ्तुम इलैया रजुलन फ़ाबअ्तुहु हसनल वजहि हसनल इस्मि। रवाहल बज़ारु फ़ी मुसनदिही वत्तबरानी (१) फ़िल औसति अन अबी हुरैरता रज़ियल्लाहु तआ़ला अन्हु बिसनदिन हसनिन अ़लल असहि। जब मेरी बारगाह में कोई क़ासिद (संदेशवाहक) भेजो तो अच्छी सूरत और अच्छे नाम वाले को भेजो। (इसे बज़ार ने अपनी मुसनद में और तबरानी ने औसत में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से क़ौल-ए-असफ़ के मुताबिक़ सनद-ए-हसन के साथ रिवायत किया है। त) और आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: अअ्तबिरुल अरज़ा बिअस्माइहा - रवाह इब्नु अ़दी (२) अ़न अ़ब्दिल्लाहि बिन मसऊ़दिन रज़ियल्लाहु तआ़ला अन्हु वहुवा हसनुन लिशवाहिदिहि। ज़मीन को उसके नामों से पहचानो (क़यास करो)। (इसे इब्न अदी ने हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है और यह शवाहिद (गवाहियों) के लिए हसन है। त) अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा फरमाते हैं: कान रसूलुल्लाहि सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम यतफ़ाअलु वला यतत़य्यरु वकाना युअ्जिबुहुल इस्मुल हसनु। रवाहल इमामु अहमदु (३) वल बग़वी फ़ी शरहिस सुन्नति। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम नेक शगुन लेते थे, बदशगुनी नहीं मानते थे और अच्छे नाम को पसंद करते थे। (इसे इमाम अहमद, तबरानी और बग़वी ने शरह-उस-सुन्ना में रिवायत किया है। त)

1. अल-मुअजम अल-औसत, हदीस ७७४३, मकतब अल-मआरिफ़, रियाद, ८/३६५; कंज़ अल-उम्माल, बज़ार और तबरानी के हवाले से अबू हुरैरा से, हदीस ४४७५५, मुअस्ससतुर्-रिसाला, बेरुत, १६/४५।
2. अल-जामिअुस-सगीर, इब्न अदी के हवाले से इब्न मसूद से, हदीस ११३६, दार अल-कुतुब अल-इलमिया, बेरुत, १/७२।

3. मुसनद अहमद बिन हंबल, इब्न अब्बास से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, १/२५७ और ३०३, ३१९; शरह-उस-सुन्ना लिल-बग़वी, हदीस ३२५२, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, १२/१५७; मजमअुज़-ज़वाइद, अहमद और तबरानी के हवाले से, किताबुल-अदब, बाब मा जाअ फिल-अस्मा अल-हसना, दार अल-किताब, बेरुत, ८/४७।

पृष्ठ २९०/७७२

عز وجلالہ پر حکم نہیں کرسکتے پھر دوسرے حکم کی کس نے گنجائش دی؟ ادھر کونسی دلیل قاطع پائی؟ حاش للہ ! ایک حدیث بھی صحیح وصریح نہیں، جو صریح ہے ہر گز صحیح نہیں اور جو صحیح ہے ہرگز صریح نہیں جس کی طرف ہم نے اجمالی اشارات کردئے تواقل درجہ وہی سکوت وحفظ ادب رہا، آئندہ اختیارات بدست مختار۔ نکتہ الہیہ اقول: ظاہر عنوان باطن ہے اور اسم آئینہ مسمی الاسماء تنزل من السماء (اسماء آسمان سے نازل ہوتے ہیں۔ت) سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : اذا بعثتم الی رجلا فابعثوہ حسن الوجہ حسن الاسم۔ رواہ البزار فی مسندہ والطبرانی۱ فی الاوسط عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند حسن علی الاصح۔ جب میری بارگاہ میں کوئی قاصد بھیجو تو اچھی صورت اچھے نام کا بھیجو (اس کو بزار نے اپنی مسند میں اور طبرانی نے اوسط میں سیدنا حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے قول اصح کے مطابق سند حسن کے ساتھ روایت کیا ہے۔ت) اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : اعتبروا الارض بأسمائھا۔ رواہ ابن عدی۲ عن عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ وھو حسن لشواھد۔ زمین کو اس کے نام پر قیاس کرو۔ (اس کو ابن عدی نے سیدنا حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے اور وہ شواہد کے لیے حسن ہے۔ت) عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما فرماتے ہیں : کان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یتفاءل ولا یتطیر وکان یعجبہ الاسم الحسن۔ رواہ الامام احمد ۳ و اور بغوی نے شرح السنہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نیک فال لیتے، بدشگونی نہ مانتے اور اچھے نام کو دوست رکھتے۔ (اس کو امام احمد، طبرانی اور بغوی نے شرح السنہ

۱ المعجم الاوسط حدیث ۷۷۴۳ مکتبہ المعارف ریاض ۸/ ۳۶۵، کنزالعمال بحوالہ البزار وطس عن ابی ہریرۃ حدیث ۴۴۷۵۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶/ ۴۵ ۲ الجامع الصغیر بحوالہ عدی عن ابن مسعود حدیث ۱۱۳۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۷۲ ۳ مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۲۵۷ و ۳۰۳،۳۱۹ ، شرح السنہ للبغوی حدیث ۳۲۵۲ المکتب الاسلامی بیروت ۱۲ / ۱۵۷، مجمع الزوائد بحوالہ احمد وطبرانی کتاب الادب باب ماجاء فی الاسماء الحسنۃ دار الکتاب بیروت ۸ / ۴۷

Fatawa Razawiyya, Volume 30

(It is narrated in al-Tabarani and al-Baghawi in Sharh al-Sunnah. - T) Umm al-Mu'minin [Aisha] al-Siddiqah (may Allah be pleased with her) narrates: "Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to change ugly names." - Narrated by al-Tirmidhi. [1] Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) used to change bad names. (al-Tirmidhi has narrated this. - T)

And in another narration from her (Umm al-Mu'minin): "Whenever the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) heard an ugly name, he changed it to something better." - Narrated by al-Tabarani [2] with his chain of transmission, and it is also mentioned by Ibn Sa'd as a mursal (disconnected) report from Urwah. When the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) heard someone's bad name, he would change it to a better one. (Tabarani has narrated this with a connected chain, and according to Ibn Sa'd, it is narrated as mursal from Urwah. - T)

Buraydah al-Aslami (may Allah be pleased with him) narrates: "Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not take bad omens from anything. When he appointed an official, he would ask for his name; if he liked the name, he was pleased with it and the joy of it could be seen on his face. If he disliked the name, the dislike was visible on his face. Similarly, when he entered a town, he would ask about its name; if he liked the name, he was pleased with it and the joy of it was seen on his face. If he disliked the name, the sign of dislike was visible on his face." - Narrated by Abu Dawood. [3] Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) did not take bad omens from anything. Whenever he appointed someone to a post, he would ask for their name. If he liked it, he would be happy and the joy would be visible on his luminous face. If he disliked it, the effect of displeasure would appear on his noble face. And when he visited any city, he would inquire about its name. If it was pleasing, he would become delighted and that delight would be visible on his radiant face. And if it was unpleasant, the effect of unpleasantness would be seen on his pure face. (Narrated by Abu Dawood)

[1] Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Manners, Chapter on what has been narrated about changing names, Amin Company Delhi, 2/107. [2] Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Sa'd from Urwah as mursal, Hadith 18506, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 7/157. [3] Sunan Abu Dawood, Book of Soothsaying and Omens, Chapter on Omens and Lines, Aftab Alam Press Lahore, 2/191.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

(अत-तबरानी और अल-बग़वी ने शरह-उस-सुन्नाह में रिवायत किया है। - त) उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) फरमाती हैं: "बेशक नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) बुरे नाम को बदल देते थे।" - इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया है। [1] मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) बुरे नाम को बदल देते थे (इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया है। - त)

और उनसे (उम्मुल मोमिनीन से) ही एक दूसरी रिवायत में है: "रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) जब किसी का बुरा नाम सुनते, तो उसे बेहतर नाम से बदल देते।" - तबरानी [2] ने अपनी सनद के साथ रिवायत किया है और इब्ने साद के नज़दीक यह उर्वा से मुरसलन मरवी है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) जब किसी का बुरा नाम सुनते तो उसे बेहतर से बदल देते (इसे तबरानी ने अपनी सनद के साथ मुत्तसिलन रिवायत किया है और इब्ने साद के नज़दीक यह उर्वा से मुरसलन मरवी है। - त)

बुरैदा असलमानी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) फरमाते हैं: "बेशक नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) किसी चीज़ से अपशकुन नहीं लेते थे। जब वह किसी अधिकारी को नियुक्त करते, तो उसका नाम पूछते; यदि उन्हें नाम पसंद आता, तो वह प्रसन्न होते और उनकी प्रसन्नता उनके चेहरे पर देखी जा सकती थी। और यदि वह नाम नापसंद करते, तो नापसंदगी का असर उनके चेहरे पर दिखाई देता था। और जब वह किसी शहर में प्रवेश करते, तो उसका नाम पूछते; यदि उन्हें नाम पसंद आता, तो वह प्रसन्न हो जाते और उनकी प्रसन्नता उनके नूरानी चेहरे पर दिखाई देती। और यदि वह नापसंद होता, तो नाखुशी का असर उनके मुक़द्दस चेहरे पर दिखाई देता था।" - अबू दाऊद [3] ने इसे रिवायत किया है। मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) किसी चीज़ से बदशगुनी (अपशकुन) न लेते। जब किसी ओहदे पर किसी को मुक़र्रर फरमाते, उसका नाम पूछते। अगर पसंद आता तो खुश होते और उसकी खुशी चेहरे अनवर में नज़र आती। और अगर नापसंद आता तो नापसंदगी का असर चेहरे अक़दस पर ज़ाहिर होता। और जब किसी शहर में तशरीफ ले जाते, उसका नाम दरियाफ्त फरमाते। अगर खुश आता तो मसरूर हो जाते और उसका सुरूर रूह-ए-पुरनूर में दिखाई देता। और अगर नाखुश आता तो नाखुशी का असर रूह-ए-अतहर में नज़र आता। (अबू दाऊद द्वारा रिवायत किया गया)

[1] जामि अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-अदब, नामों को बदलने के बारे में अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/107 [2] कंज़ अल-उम्माल, इब्ने साद के हवाले से उर्वा से मुरसलन, हदीस 18506, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत, 7/157 [3] सुनन अबू दाऊद, किताब अल-कहाना वत-ततीर, बदशगुनी का बयान, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 2/191

पृष्ठ 291/772

(الطبرانی والبغوی فی شرح السنۃ۔ میں روایت کیا ہے۔ت) ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا فرماتی ہیں: ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کان یغیر الاسم القبیح۔رواہ الترمذی۔۱ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم برے نام کو بدل دیتے تھے (اس کو ترمذی نے روایت کیا ہے۔ت)

وفی اخری عنہا (اور ام المومنین سے ہی دوسری روایت میں ہے۔ت): کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اذا سمع بالاسم القبیح حوّلہ الی ما ھو احسن منہ۔رواہ الطبرانی۲ بسندہ وھو عند ابن سعد عن عروۃ مرسلا۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جب کسی کا برا نام سنتے تو اس سے بہتر بدل دیتے (اس کو طبرانی نے اپنی سند کے ساتھ متصلاً روایت کیا ہے اور وہ ابن سعد کے نزدیک عروہ سے مرسلاً مروی ہے۔ت)

بریدہ اسلمی رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں: ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کان لا یتطیر من شیئ و کان اذا بعث عاملاً سأل عن اسمہ فاذا اعجبہ اسمہ فرح بہ ورؤئ بشر ذلك فی وجھہ وان کُرہ اسمہ رؤئی کراھیۃ ذلك فی وجھہ واذا دخل قریۃ سأل عن اسمھا فاذا اعجبہ اسمھا فرح بھا ورؤئی بشر ذلك فی وجھہ وان کُرہ اسمھا رؤئی کراھیۃ ذلك فی وجھہ۔رواہ ابو داؤد۳۔ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کسی چیز سے بدشگونی نہ لیتے جب کسی عہدے پر کسی کو مقرر فرماتے اس کا نام پوچھتے اگر پسند آتا خوش ہوتے اور اس کی خوشی چہرہ انور میں نظر آتی اور اگر ناپسند آتا ناگواری کا اثر چہرہ اقدس پر ظاہر ہوتا، اور جب کسی شہر میں تشریف لے جاتے اس کا نام دریافت فرماتے، اگر خوش آتا مسرور ہو جاتے اور اس کا سرور روئے پُر نور میں دکھائی دیتا، اور اگر ناخوش آتا ناخوشی کا اثر روئے اطہر میں نظر آتا۔ (رواہ ابو داؤد)

۱ جامع الترمذی ابواب الادب باب ما جاء فی تغییر الاسماء امین کمپنی دہلی ۲ / ۱۰۷ ۲ کنز العمال بحوالہ ابن سعد عن عروۃ مرسلاً حدیث ۱۸۵۰۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۷ / ۱۵۷ ۳ سنن ابو داؤد کتاب الکہانۃ والتطیر باب فی الطیرۃ والخط آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۹۱

Fatawa Rizvia - Volume 30

Now, with a truth-seeking eye, observe the hidden subtleties of Divine favors upon the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). The noble father of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), may Allah be pleased with him, was named Abdullah, which is the best among the names of the Ummah. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"The names most beloved to Allah are Abdullah and Abdur Rahman." Narrated by Muslim, Abu Dawud, al-Tirmidhi, and Ibn Majah from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both). Your names most beloved to Allah Almighty are Abdullah and Abdur Rahman. (Narrated by Imam Muslim, Abu Dawud, Tirmidhi, and Ibn Majah from our Master Hazrat Abdullah bin Umar, may Allah be pleased with them both. - T)

The noble mother's (may Allah be pleased with her) name was Aminah, derived from 'amn' (peace) and 'amaan' (safety), and cognate with 'imaan' (faith). The noble grandfather, Hazrat Abdul Muttalib, was named Shaybah al-Hamd; this was an indication that from this pure, praised source would emerge the most fragrant and pure ones: Muhammad, Ahmad, Hamid, and Mahmoud (peace and blessings of Allah be upon him). The noble grandmother was Fatimah bint Amr bin A'idh; the excellence of this pure name is clearer than the sun. In the Hadees, the reason for naming Hazrat Batul Zahra (may Allah be pleased with her) is given as the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"She was named Fatima because Allah Almighty has separated (fatama) her and those who love her from the fire [of Hell]." Narrated by al-Khatib from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). Allah Almighty named her Fatima because He has liberated her and those who have devotion to her from the fire of hell. (Narrated by Khatib from our Master Hazrat Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. - T)

The Holy Prophet's maternal grandfather, i.e., Nana Wahb, whose name means gift and bestowal, his tribe was Banu Zuhra, which...

Footnotes: 1. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab fi Taghyir al-Asma, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/320; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Adab, Bab ma ja'a ma yustahabbu min al-asma, Amin Company Delhi, 2/106; Sunan Ibn Majah, Abwab al-Adab, Bab ma ja'a ma yustahabbu min al-asma, H.M. Saeed Company Karachi, p. 273. 2. Tarikh Baghdad, with reference to Khatib from Ibn Abbas, translation 7772, Alam bin Hamid

al-Shumayri, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut, 12/331; Kanz al-Ummal, Hadees 34226 & 34227, Muassasat al-Risala Beirut, 12/109.

Page 292 of 772

फ़तावा रिज़विया - जिल्द 30

अब ज़रा सत्य-द्रष्टा दृष्टि से महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ ईश्वरीय कृपाओं के गुप्त अनुग्रहों को देखें। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के माननीय पिता (रज़ियल्लाहु अन्हु) का पवित्र नाम अब्दुल्लाह था, जो उम्मत के नामों में सबसे उत्तम है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"तुम्हारे नामों में अल्लाह तआला को सबसे अधिक प्रिय नाम अब्दुल्लाह और अब्दुर रहमान हैं।" (इसे इमाम मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने सैय्यदना हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।)

माननीय माता (रज़ियल्लाहु अन्हा) का नाम आमिना था, जो 'अम्न' (शांति) और 'अमान' (सुरक्षा) से निकला है और 'ईमान' के साथ एक ही मूल से है। परदादा हज़रत अब्दुल मुत्तलिब का नाम शैबतुल हम्द था; यह उस पवित्र प्रशंसित स्रोत से सबसे सुगंधित और पवित्र नामों - मुहम्मद, अहमद, हामिद और महमूद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) - के उत्पन्न होने का संकेत था। माननीय दादी फातिमा बिन्त अम्र बिन आइज़ थीं; इस पवित्र नाम की खूबी सूर्य से भी अधिक स्पष्ट है। हदीस में हज़रत बतूल ज़हरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के नामकरण का कारण इस प्रकार आया है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"अल्लाह अज़्ज़ वजल्ल ने उनका नाम फातिमा इसलिए रखा क्योंकि उसने उन्हें और उनसे प्रेम रखने वालों को दोज़ख़ (नरक) की आग से मुक्त (फ़तम) कर दिया।" (इसे खतीब ने सैय्यदना हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।)

हुज़ूर के नाना वहब, जिसके अर्थ 'दान और बख्शीश' हैं, उनका कबीला बनी ज़ोहरा जिसका...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब, बाब फ़ी तग़य्युरुल अस्मा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/320; जामिउत तिर्मिज़ी, अबवाबुल अदब, बाब मा जाअ मा युस्तहब्बु मिनल अस्मा, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/106; सुनन इब्न माजा, अबवाबुल अदब, बाब मा जाअ मा युस्तहब्बु मिनल अस्मा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 273। 2. तारीख़ बग़दाद, बहवाला ख़तीब अन इब्न अब्बास, तर्जुमा 7772, आलम बिन हमीद अल-शुमैरी, दारुल किताबुल अरबी बैरुत, 12/331; कन्ज़ुल उम्माल, हदीस 34226 व 34227, मुअस्ससतुत रिसाला बैरुत, 12/109।

اب ذرا چشم حق بین سے حبیب صلی اللہ تعالٰی کے ساتھ مراعات الٰہیہ کے الطاف خفیہ دیکھئے، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے والد ماجد رضی اللہ تعالٰی عنہ کا نام پاک عبداللہ کہ افضل اسمائے امت ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

احب اسمائکم الی اللہ عبد اللہ و عبد الرحمن۔ رواہ مسلم ۱ و ابو داؤد والترمذی و ابن ماجۃ عن عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ تمہارے ناموں میں سب سے زیادہ پیارے نام اللہ تعالٰی کو عبد اللہ اور عبد الرحمن ہیں (اس کو امام مسلم، ابو داؤد، ترمذی اور ابن ماجہ نے سیدنا حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ہے۔ ت)

والدہ ماجدہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کا نام آمنہ کہ امن و امان سے مشتق اور ایمان سے ہم اشتقاق ہے۔ جد امجد حضرت عبد المطلب شیبۃ الحمد کہ اس پاک ستودہ مصدر سے اطیب و اطہر مشتق محمد و احمد و حامد و محمود صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پیدا ہونے کا اشارہ تھا۔ جدہ ماجدہ فاطمہ بنت عمرو بن عائذ، اس نام پاک کی خوبی اظہر من الشمس ہے۔ حدیث میں حضرت بتول زہرا رضی اللہ تعالٰی عنہا کی وجہ تسمیہ یوں آئی ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

انما سمیت فاطمۃ لان اللہ تعالی فطمھا و محبیھا من النار، رواہ الخطیب ۲ عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ اللہ عزوجل نے اس کا نام فاطمہ اس لئے رکھا کہ اسے اور اس سے عقیدت رکھنے والوں کو نار دوزخ سے آزاد فرمایا۔ (اس کو خطیب نے سیدنا حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ہے۔ ت)

حضور کے جد مادری یعنی نانا وہب جس کے معنی عطا و بخشش، ان کا قبیلہ بنی زہرہ جس کا...

حواشی: ۱ سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی تغییر الاسماء آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۲۰ ، جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء ما یستحب من الاسماء امین کمپنی دہلی ۲ / ۱۰۶ ، سنن ابن ماجہ ابواب الادب باب ماجاء ما یستحب من الاسماء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۷۳ ۲ تاریخ بغداد بحوالہ خط عن ابن عباس ترجمہ ۷۷۷۲ عالم بن حمید الشمیری دار الکتاب العربی بیروت ۱۲ / ۳۳۱، کنز العمال حدیث ۳۴۲۲۶ و ۳۴۲۲۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ / ۱۰۹

The essence of shine and brilliance. The maternal grandmother, i.e., the maternal grandmother, was 'Barrah', meaning virtuous, as mentioned by Ibn Hisham in his Seerah[1] (as Ibn Hisham has mentioned in his Seerah. - T).

While these are the primary roots, look at the foster mothers; the first wet nurse was Thuwaybah, derived from 'Thawab' (reward), and from this divine grace, Hazrat Halima bint Abdullah bin Harith was fully enriched. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said to Ashajj Abd al-Qays (may Allah be pleased with him):

"Indeed, you possess two qualities that Allah loves: forbearance and deliberation."[2] - You have two qualities that are dear to God and His Messenger: patience and long-suffering.

Their tribe, Bani Sa'd, representing happiness and good fortune, was honored with the glory of Islam and companionship (Sahabiyat).

As explained by Imam Muglatayi in a comprehensive treatise named 'At-Tuhfat al-Jasima fi Isbat Islam Halima'[3]: As Imam Muglatayi has explained in a large treatise named "At-Tuhfat al-Jasima fi Isbat Islam Halima". (T)

When she presented herself in the [Prophet's] presence on the day of Hunayn, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) stood up for her and spread his blessed cloak for her to sit on, as narrated in Al-Isti'ab[4] from Ata bin Yasar (as narrated in Al-Isti'ab from Ata bin Yasar. - T). Her husband, Harith Sa'di, whose milk the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had consumed, was also honored with the glory of Islam and companionship. He came to kiss the feet of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). On the way, the Quraysh said: "O Harith! Listen to your son, he says that the dead will be resurrected, and Allah has made two abodes, Paradise and Hell." He presented himself and said: "O my son! Your people are complaining about you." He [the Prophet] replied: "Yes, I say so, and O my father! When that day comes, I will hold your hand and tell you to see whether it is the day I informed you about or not, i.e., the Day of Resurrection."

---

[1] As-Seerat al-Nabawiyya by Ibn Hisham, Marriage of Abdullah to Aminah bint Wahb, Dar Ibn Kathir, Beirut, 1/156 [2] Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab al-Amr bil-Iman billahi wa li-Rasulihi, etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/35 [3] Sharh az-Zarqani 'ala

al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad ath-Thani, Al-Fasl ar-Rabi', Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/294 [4] Al-Isti'ab fi Ma'rifat al-Ashab, Biography 3336, Halima as-Sa'diyyah, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 4/747

चमक और दमक का सार। मातृमही यानी नानी साहिबा 'बर्रह' थीं, जिसका अर्थ है नेक, जैसा कि इब्न हिशाम ने अपनी सीरत में उल्लेख किया है[1] (जैसा कि इब्न हिशाम ने अपनी सीरत में इसका ज़िक्र किया है। - टी)

भले ही ये विशिष्ट मूल हैं, ज़रा दूध पिलाने वाली दाइयों को देखें; पहली दाई थुवैबाह थीं, जिनका नाम 'सवाब' से निकला है, और इस ईश्वरीय कृपा से हज़रत हलीमा बिन्त अब्दुल्लाह बिन हारिस पूरी तरह से समृद्ध थीं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अशज अब्द अल-क़ैस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से फरमाया:

"बेशक, तुम्हारे भीतर दो ऐसे गुण हैं जो अल्लाह को प्रिय हैं: धैर्य और गंभीरता।"[2] - तुम्हारे अंदर दो गुण हैं जो खुदा और रसूल को प्यारे हैं: धैर्य और सहनशीलता।

उनका कबीला बनी साद, जो सौभाग्य और अच्छी किस्मत का प्रतीक है, इस्लाम और सहाबियत (साथ) के गौरव से सम्मानित हुआ।

जैसा कि इमाम मुग़लतई ने एक विस्तृत ग्रंथ में स्पष्ट किया है जिसका नाम है 'अत-तुहफत अल-जसीमा फी इसबात इस्लाम हलीमा'[3]: जैसा कि इमाम मुग़लतई ने इसे एक बड़े भाग में बयान फरमाया है जिसका नाम उन्होंने "अत-तुहफत अल-जसीमा फी इसबात इस्लाम हलीमा" रखा है। (टी)

जब वे हुनैन के दिन दरबार में उपस्थित हुईं, तो पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उनके सम्मान में खड़े हो गए और अपनी पवित्र चादर बिछा कर उन्हें बिठाया, जैसा कि अल-इस्तिआब[4] में अता बिन यसार से वर्णित है (जैसा कि इस्तिआब में अता बिन यसार से वर्णित है। - टी)। उनके पति हारिस सादी, जिनका दूध पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पिया था, उन्हें भी इस्लाम और सोहबत के सम्मान से नवाज़ा गया। वे पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के चरण स्पर्श के लिए उपस्थित हुए थे। रास्ते में कुरैश ने कहा: "ऐ हारिस! अपने बेटे की सुनो, वह कहता है कि मुर्दे जी उठेंगे, और अल्लाह ने दो घर जन्नत और जहन्नम बनाए हैं।" उन्होंने उपस्थित होकर अर्ज़ किया: "ऐ मेरे बेटे! तुम्हारी कौम तुम्हारी शिकायत कर रही है।" आपने फरमाया: "हाँ, मैं ऐसा कहता हूँ, और ऐ मेरे पिता! जब वह दिन आएगा, तो मैं तुम्हारा हाथ पकड़कर बता दूँगा कि देखो यह वही दिन है या नहीं जिसके बारे में मैं खबर देता था, यानी कयामत का दिन।"

[1] अल-सीरत अल-नबविया इब्न हिशाम, अब्दुल्ला का आमिना बिन्त वहाब से विवाह, दार इब्न कसीर बेरुत, 1/156 [2] सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब अल-अम्र बिल-ईमान बिल्लाहि व लि-रसूलीही, आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/35 [3] शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-सानी, अल-फ़स्ल अल-राबे, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत, 3/294 [4] अल-इस्तिआब फ़ी मआरिफ़त अल-असहब, जीवनी 3336, हलीमा अल-सादिया, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 4/747

حاصل چمک وتابش۔ جدہ مادری یعنی نانی صاحبہ برہ یعنی نیکوکار، کما ذکرہ ابن ہشام فی سیرتہ ۱ (جیسا کہ ابن ہشام نے اس کو اپنی سیرت میں ذکر کیا ہے۔ت) بھلا یہ تو خاص اصول ہیں، دودھ پلانے والیوں کو دیکھئے، پہلی مرضعہ ثوبیہ کہ ثواب سے ہم اشتقاق، اور اس فضل الہی سے پوری طرح بہرہ ور حضرت حلیمہ بنت عبد اللہ بن حارث۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اشج عبد القیس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا: ان فیك خصلتین یحبھما اللہ الحلم والاناۃ ۲- تجھ میں دو خصلتیں ہیں خدا اور رسول کو پیاری درنگ اور برد باری۔ ان کا قبیلہ بنی سعد کہ سعادت و نیک طالعی ہے، شرف اسلام و صحابیت سے مشرف ہوئیں، کما بینہ الامام مغلطائي في جزء حافل سماہ التحفۃ الجسیمۃ في اثبات اسلام حلیمۃ ۳ جیسا کہ امام مغلطائی نے اسکو ایک بڑی جزء میں بیان فرمایا ہے جس کا نام انہوں نے ''التحفۃ الجسیمۃ في اثبات اسلام حلیمۃ'' رکھا ہے۔ (ت) جب روز حنین حاضر بارگاہ ہوئیں، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان کے لیے قیام فرمایا اور اپنی چادر انور بچھا کر بٹھایا کما في الاستیعاب ٤ عن عطاء بن یسار (جیسا کہ استیعاب میں عطا بن یسار سے مروی ہے۔ت) ان کے شوہر جن کا شیر حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے نوش فرمایا حارث سعدی، یہ بھی شرف اسلام و صحبت سے مشرف ہوئے، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی قدم بوسی کو حاضر ہوئے تھے، راہ میں قریش نے کہا: اے حارث! تم اپنے بیٹے کی سنو، وہ کہتے ہیں مردے جئیں گے، اور اللہ نے دو گھر جنت و نار بنا رکھے ہیں۔ انہوں نے حاضر ہو کر عرض کی کہ : اے میرے بیٹے ! حضور کی قوم حضور کی شاکی ہے۔ فرمایا: ہاں میں ایسا فرماتا ہوں، اور اے میرے باپ! جب وہ دن آئے گا تو میں تمہارا ہاتھ پکڑ کر بتا دوں گا کہ دیکھو یہ وہ دن ہے یا نہیں جس کی میں خبر دیتا تھا یعنی روز قیامت۔

١ السيرة النبوية لابن هشام زواج عبدالله من آمنه بنت وهب دار ابن كثير بيروت ١ / ١٥٦ ٢ صحيح مسلم كتاب الايمان باب الامر بالايمان بالله ولرسوله صلى الله عليه وسلم الخ قديمى كتب خانہ كراچى ١ / ٣٥ ٣ شرح الزرقانى على المواہب اللدنية المقصد الثانى الفصل الرابع دار المعرفه بيروت ٣ / ٢٩٤ ٤ الاستيعاب في معرفة الاصحاب ترجمه ٣٣٣٦ حليمہ السعديۃ دار الكتب العلمية بيروت ٤ / ٧٤٧

Fatawa Razawiyya - Volume 30

Harith (may Allah be pleased with him), after embracing Islam, used to remember this saying and say: "If my sons hold my hand, God willing, they will not let go until they enter me into Paradise." Reported by Yunus bin Bukair 1. (t: This has been narrated by Yunus bin Bukair.)

t) It is stated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Boxed Text] Arabic: اصدقها حارث و همام - رواه البخارى فى الادب المفرد Arabic: وابوداؤد والنسائى عن ابى الهيثمى رضى الله تعالىٰ عنه Translation: Among all names, the most truthful names are Harith and Hammam. (This has been narrated by Imam Bukhari in 'Al-Adab al-Mufrad' and by Abu Dawud and an-Nasa'i from Abu al-Haythami (may Allah be pleased with him). - t)

The Prophet's (SAW) foster-brother who shared the breast milk, and for whom the Master of the Worlds (SAW) would leave the left breast, was Abdullah Sa'di. He also had the honor of embracing Islam and being a companion, as mentioned by Ibn Sa'd 3 in a Mursal narration with a sound chain. (t: As per Ibn Sa'd, it is in a Mursal narration with a sound chain.)

The Prophet's (SAW) elder foster-sister, who used to play with him in her lap, lay him on her chest while reciting prayerful verses, and put him to sleep, for which she was also called the Prophet's mother, was Sima Sa'diyya (meaning 'the one with a sign' or 'mark' that shines from afar). She also had the honor of embracing Islam (may Allah be pleased with her) 4.

---

1 Al-Rawd al-Unuf via Yunus bin Bukair, his father from the breastfeeding Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 2/100; Sharh al-Zurqani on al-Mawahib al-Ladunniyya, Yunus bin Bukair, First Objective, mention of his breastfeeding by Allah (PBUH), Dar al-Ma'rifah, Beirut 1/143; Sharh al-Zurqani on al-Mawahib al-Ladunniyya, Yunus bin Bukair, Second Objective, Fourth Chapter, mention of his breastfeeding by Allah (PBUH), Dar al-Ma'rifah, Beirut 3/294. 2 Sunan Abi Dawud, Book of Adab, Chapter on Changing Names, Aftab-e-Alam Press, Lahore 2/320; Al-Adab al-Mufrad, Chapter 356, Hadith 812, Al-Maktabat al-Athariyyah, Sangla Hill, p. 211. 3 Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mention of those who breastfed the Messenger of Allah (PBUH) etc., Dar Sadir, Beirut 1/113; Sharh al-Zurqani on al-Mawahib al-Ladunniyya, First Objective, mention of his breastfeeding (PBUH), Dar al-Ma'rifah, Beirut 1/142 & 143. 4 Sharh al-

Zurqani on al-Mawahib al-Ladunniyya, Second Objective, Fourth Chapter, mention of his breastfeeding by Allah (PBUH), Dar al-Ma'rifah, Beirut 3/295; Sharh al-Zurqani on al-Mawahib al-Ladunniyya, First Objective, mention of his breastfeeding by Allah (PBUH), Dar al-Ma'rifah, Beirut 1/146.

हारिस (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) इस्लाम स्वीकार करने के बाद इस फरमान को याद करते और कहते थे: "यदि मेरे बेटे मेरा हाथ पकड़ेंगे, तो अल्लाह ने चाहा तो वे उसे तब तक नहीं छोड़ेंगे जब तक वे मुझे स्वर्ग में प्रवेश न करा दें।" इसे यूनुस बिन बुखैर ने रिपोर्ट किया है 1। (त: इसे यूनुस बिन बुखैर ने रिपोर्ट किया है।)

त) हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने फरमाया:

[Boxed Text] अरबी: اصدقها حارث و همام - رواه البخارى فى الادب المفرد अरबी: وابوداؤد والنسائى عن ابى الهيثمى رضى الله تعالىٰ عنه अनुवाद: सभी नामों में सबसे सच्चे नाम हारिस और हम्माम हैं। (इसे इमाम बुखारी ने 'अल-अदब अल-मुफ़रद' में और अबू दाऊद और अन-नसाई ने अबू अल-हैथमी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिपोर्ट किया है। - त)

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दूध शरीक भाई, जिनके लिए दुनिया के आका (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बायां स्तन छोड़ देते थे, अब्दुल्ला सादी थे। उन्हें भी इस्लाम स्वीकार करने और सोहबत का सम्मान प्राप्त हुआ, जैसा कि इब्न साद 3 के पास एक सही सनद वाली मुरसल रिवायत में है। (त: जैसा कि इब्न साद के अनुसार सही सनद वाली मुरसल रिवायत में है।)

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बड़ी दूध शरीक बहन जो हुज़ूर को अपनी गोद में खिलाती थीं, उन्हें अपने सीने पर लिटाकर दुआओं वाले शेर सुनाती थीं, और उन्हें सुलाती थीं, जिस कारण वे हुज़ूर की माँ भी कहलाती थीं, वे सीमा सादिया थीं (अर्थात 'निशान वाली' या 'पहचान वाली' जो दूर से चमके)। उन्होंने भी इस्लाम स्वीकार करने का सौभाग्य प्राप्त किया (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) 4।

---

1 अल-रौज़ अल-उनुफ़ यूनुस बिन बुखैर के माध्यम से... शरह अल-ज़ुरकानी... दार अल-मारिफ़ा, बेरूत 1/143, 3/294. 2 सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब... लाहौर 2/320; अल-अदब अल-मुफ़रद... हदीस 812, अल-मकतबतुल असरीया, सांगला हिल, पृ. 211. 3 अत-तबाकत अल-कुबरा इब्न साद द्वारा... दार सादिर, बेरूत 1/113; शरह अल-ज़ुरकानी... बेरूत 1/142 व 143. 4 शरह अल-ज़ुरकानी... बेरूत 3/295; शरह अल-ज़ुरकानी... बेरूत 1/146.

حارث رضی اللہ تعالٰی عنہ بعدِ اسلام اس ارشاد کو یاد کرکے کہا کرتے : اگر میرے بیٹے میرا ہاتھ پکڑیں گے تو ان شاء اللہ نہ چھوڑیں گے جب تک مجھے جنت میں داخل نہ فرمالیں۔ رواہ یونس بن بکیر 1۔ (اس کو یونس بن بکیر نے روایت کیا ہے۔ت)

ت) حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[Boxed Text] اصدقھا حارث و ھمام - رواہ البخاری فی الادب المفرد وابوداؤد والنسائی عن ابی الھیثمی رضی اللہ تعالٰی عنہ سب ناموں میں زیادہ سچے نام حارث و ہمام ہیں۔ (اس کو امام بخاری نے ادب مفرد میں اور ابوداؤد ونسائی نے ابو الہیثمی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

حضور کے رضاعی بھائی جو پستان شریک تھے، جن کے لیے حضور سید العالمین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پستانِ چپ چھوڑ دیتے تھے عبداللہ سعدی، یہ بھی مشرف بہ اسلام وصحبت ہوئے کما عند ابن سعد 3 فی مرسل صحیح الاسناد (جیسا کہ ابن سعد کے نزدیک صحیح الاسناد مرسل میں ہے۔ ت)

حضور کی رضاعی بڑی بہن کہ حضور کو گود میں کھلائیں، سینے پر لٹا کر دعائیہ اشعار عرض کرتیں، سلاتیں، اس لئے وہ بھی حضور کی ماں کہلاتیں سیما سعدیہ یعنی نشان والی، علامت والی، جو دُور سے چمکے، یہ بھی مشرف بہ اسلام ہوئیں رضی اللہ تعالٰی عنہا 4۔

---

1 الروض الانف بحوالہ یونس بن بکیر ابوہ من الرضاعۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۱۰۰، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ یونس بن بکیر المقصد الاول ذکر رضاعہ اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دارالمعرفۃ بیروت ۱ / ۱۴۳، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ یونس بن بکیر المقصد الثانی الفصل

الرابع ذکر رضاعه الله صلی الله علیہ وسلم دارالمعرفۃ بیروت ۳ / ۲۹۴ 2 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی تغییر الاسماء آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۲۰، الادب المفرد باب ۳۵۶ حدیث ۸۱۲ المکتبۃ الاثریۃ سانگلہ ہل ص ۲۱۱ 3 الطبقات الکبری لابن سعد ذکر من ارضع رسول الله صلی الله علیہ وسلم الخ دارصادر بیروت ۱ / ۱۱۳، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ المقصد الاول ذکر رضاعه صلی الله علیہ وسلم دارالمعرفۃ بیروت ۱ / ۱۴۲ و ۱۴۳ 4 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ المقصد الثانی الفصل الرابع ذکر رضاعه الله صلی الله علیہ وسلم دارالمعرفۃ بیروت ۳ / ۲۹۵، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ المقصد الاول ذکر رضاعه الله صلی الله علیہ وسلم دارالمعرفۃ بیروت ۱ / ۱۴۶

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Hadrat Halimah was carrying the Resplendent Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) in her lap while walking on the path. Three young virgin girls saw that divine brotherly countenance; out of an outburst of love, they placed their breasts in his sacred mouth. Milk descended for all three. The names of all three pure ladies were Atikah. The meaning of Atikah is a noble woman, a chief, a generous one, one who is entirely fragrant. All three were from the tribe of Bani Sulaym, which is derived from 'Salamat' (safety/peace) and is cognate with 'Islam'. Ibn Abd al-Barr mentioned this (Ibn Abd al-Barr has mentioned it in Al-Isti'ab. T).

Some scholars interpreted the Hadith "I am the son of the Atikahs of Sulaym" (I am the son of the Atikah women of the Bani Sulaym tribe. T) in this sense. Al-Suhayli narrated it (Al-Suhayli has narrated this. T).

I say: Truly, no Prophet received any sign or miracle except that its likeness or something even better was bestowed upon our Noble Prophet of all Prophets (peace and blessings of Allah be upon him and them). This was the perfection of this status that while Christ, the Word of Allah (blessings and peace of Allah be upon him), was born from the womb of the virgin Batul without a father, for the most honorable Beloved of Allah's creation (peace and blessings of Allah be upon him), He created milk in the breasts of three chaste girls.

Couplet: What all beauties possess, you possess alone. (The perfections that all others have, you possess by yourself. T)

And may Allah send blessings, peace, and benedictions upon you and upon them. | May Allah Almighty send prayers, peace, and blessings upon you and upon them (previous Prophets). (T)

Imam Abu Bakr ibn al-Arabi says: No wet nurse breastfed him except that she embraced Islam. Mentioned in his book Siraj al-Muridin. | All the ladies who breastfed the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) accepted Islam. (Imam Abu Bakr ibn al-Arabi has mentioned this in his book Siraj al-Muridin. T)

1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah, referencing al-Isti'ab, First Objective, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/137.
2. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah, referencing al-Isti'ab, First Objective, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/137. 3.

फतावा रज़विया, खंड 30

हज़रत हलीमा हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को गोद में लिए रास्ते में जा रही थीं, तीन जवान कुंवारी लड़कियों ने वह ईश्वरीय भाई जैसी सूरत देखी, और प्रेम के जोश में अपने स्तनों को उनके पवित्र मुख में रख दिया। तीनों का दूध उतर आया। उन तीनों पवित्र महिलाओं का नाम आतिकह था। आतिकह का अर्थ है कुलीन स्त्री, स्वामिनी, उदार, पूरी तरह से सुगंधित। तीनों बनी सुलैम कबीले से थीं, जो 'सलामत' से निकला है और 'इस्लाम' के साथ व्युत्पत्ति साझा करता है। इब्न अब्दुल बर्र ने इसका उल्लेख किया है (इसे इब्न अब्दुल बर्र ने अल-इस्तिआब में ज़िक्र किया है। -टी)।

कुछ विद्वानों ने हदीस "मैं सुलैम की आतिकह औरतों का बेटा हूँ" को इसी अर्थ पर आधारित किया है। अल-सुहैली ने इसे उद्धृत किया है (इसे सुहैली ने उद्धृत किया है। -टी)।

मैं कहता हूँ: सच तो यह है कि किसी नबी को कोई ऐसा चमत्कार या निशानी नहीं मिली जिसका उदाहरण या उससे भी बेहतर हमारे नबी अकरम, नबियों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) को प्रदान न किया गया हो। यह इस मर्तबे की पूर्णता थी कि जहाँ मसीह कलिमतुल्लाह (अलैहिस्सलाम) को बिना पिता के कुंवारी बतुल के गर्भ से पैदा किया गया, वहीं अल्लाह की सृष्टि के सबसे सम्मानित महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए तीन पवित्र कन्याओं के स्तनों में दूध पैदा कर दिया गया।

शेर: आंचह खूबां हमह दारंद तू तन्हा दारी। (जो खूबियां सब में हैं, वह तुझ अकेले में हैं। -टी)

व सल्लल्लाहु तआला अलैका व अलैहिम व बारिक व सल्लम। | अल्लाह तआला आप पर और उन (पिछले नबियों) पर दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फरमाए। (-टी)

इमाम अबू बकर इब्न अल-अरबी फरमाते हैं: जिस भी धाय ने उन्हें दूध पिलाया, वह इस्लाम ले आईं। इसका उल्लेख उनकी पुस्तक सिराज अल-मुरीदीन में है। | सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को जितनी बीबियों ने दूध पिलाया, वे सब इस्लाम लाईं। (इसे इमाम अबू बकर इब्न अल-अरबी ने अपनी किताब सिराज अल-मुरीदीन में ज़िक्र किया है। -टी)

1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-इस्तिआब के हवाले से, पहला मक़सद, दारुल मआरिफ़ा बेरूत 1/137।

2. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-इस्तिआब के हवाले से, पहला मक़सद, दारुल मआरिफ़ा बेरूत 1/137। 3.

पृष्ठ 295/772

حضرت حلیمہ حضور پُر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو گود میں لئے راہ میں جاتی تھیں تین نوجوان کنواری لڑکیوں نے وہ خدا بھائی صورت دیکھی جوشِ محبت سے اپنی پستانیں دہنِ اقدس میں رکھیں، تینوں کے دودھ اتر آیا، تینوں پاکیزہ بیبیوں کا نام عاتکہ تھا۔ عاتکہ کے معنی زن شریفہ، رئیسہ، کریمہ، سراپا عطر آلود، تینوں قبیلہ بنی سلیم سے تھیں کہ سلامت سے مشتق اور اسلام سے ہم اشتقاق ہے، ذکرہ ابن عبدالبر ۱ (اس کو ابن عبدالبر نے استیعاب میں ذکر کیا ہے۔ت)

بعض علماء نے حدیث "انا ابن العواتک من سلیم" (میں بنی سلیم کی عاتکہ عورتوں کا بیٹا ہوں۔ت) کو اسی معنی پر محمول کیا۔ نقلہ السھیلی ۲ (اس کو سہیلی نے نقل کیا ہے۔ت)

اقول: الحق کسی نبی نے کوئی آیت و کرامت ایسی نہ پائی کہ ہمارے نبی اکرم الانبیاء صلی اللہ تعالٰی علیہ و علیہم وسلم کو اس کی مثل اور اس سے امثل عطا نہ ہوئی، یہ اس مرتبے کی تکمیل تھی کہ مسیح کلمتہ اللہ صلوات اللہ وسلامہ علیہ کو بے باپ کے کنواری بتول کے پیٹ سے پیدا کیا حبیب اشرف بریۃ اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لیے تین عفیفہ لڑکیوں کے پستان میں دودھ پیدا فرما دیا ع

آنچہ خوباں ہمہ دارند تو تنہا داری (جو کمالات سب رکھتے ہیں تو تنہا رکھتا ہے۔ت)

وصلی اللہ تعالٰی علیک وعلیہم وبارک وسلم۔ | اللہ تعالٰی آپ پر اور ان (انبیاء سابقہ) پر درود و سلام اور برکت نازل فرمائے۔ (ت)

امام ابوبکر ابن العربی فرماتے ہیں: لم ترضعہ مرضعۃ الا اسلمت۔ ذکرہ فی کتابہ سراج المریدین ۳ | سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو جتنی بیبیوں نے دودھ پلایا سب اسلام لائیں۔ (اس کو امام ابو بکر ابن العربی نے اپنی کتاب سراج المریدین میں ذکر کیا ہے۔ت)

۱ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ بحوالہ الاستیعاب المقصد الاول دارالمعرفۃ بیروت ۱/ ۱۳۷ ۲ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ بحوالہ الاستیعاب المقصد الاول دارالمعرفۃ بیروت ۱/ ۱۳۷ ۳

Well, this was the breastfeeding, in which there is a sense of kinship. The name of the Prophet's (PBUH) wet-nurse was Barakah and her kunya was Umm Ayman, which also signifies blessing, auspiciousness, truth, and strength. These were among the great female companions (Sahabiyat), may Allah be pleased with them. The Master of the World (PBUH) used to say to her: "Anti Ummi ba'da Ummi"[1] — You are my mother after my mother. During the journey of migration (Hijrah), she felt thirsty. A bucket descended from the sky on a luminous rope; she drank and was satiated, and never felt thirsty again. She would fast in extreme heat and not experience thirst. Narrated by Ibn Sa'd[2] from Uthman bin Abi al-Qasim. (Ibn Sa'd narrated this from Uthman bin Abu al-Qasim. T) Look at the name of the one who received the Holy Prophet (PBUH) in her hands at the time of birth: Shifa (Healing/Cure). Narrated by Abu Nu'aym[3] from her. (Abu Nu'aym narrated this from Sayyida Shifa (RA). T). She was the noble mother of Hazrat Abdur Rahman bin Auf (RA) and a prominent companion. Another lady present at the time of the holy birth was Fatima bint Abdullah Thaqafiyah, she was also a companion, may Allah be pleased with her. O eye of justice! Was the gathering of these pure and blessed names in every connection and relation merely a random coincidence? Not at all, by Allah! Rather, Eternal Grace chose these names with full knowledge and selected these people with careful observation. It is a matter for reflection: He who protected that pure Light (Noor) from people with bad names, would He keep him among people of bad deeds? And what bad deed? Seek refuge in Allah—shirk and kufr. Never, ever! Allah, Allah! The midwives were Muslims, the nursemaids were Muslims, but the specific blessed wombs in which Muhammad (PBUH) grew, from whose pure and clean blood the parts of that luminous body were formed, would they be (God forbid) thus and so? Far be it from Allah! How could it be tolerable? God is not seen, but known through His power.

[1] Al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad al-Awwal: His (PBUH) life before the Prophetic mission, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/174; Al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad al-Thani, Chapter 4, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/17. [2] Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, Umm Ayman and her name was Barakah, Dar Sadir Beirut, 8/224; Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad al-Thani, Chapter 4, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/295. [3] Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 11, 'Alam al-Kutub Beirut, Vol. 1, p. 40.

भला यह तो दूध पिलाना था कि इसमें जुज़इयत (अंशता) है, हुज़ूर-ए-अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की धाय माँ (मरज़िआ) का नाम 'बरकत' और कुनियत 'उम्मे ऐमन' थी कि यह भी युम्न व बरकत और सच्चाई व शक्ति का प्रतीक है। ये महान महिला सहाबियों (सहाबियात) में से थीं, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो। सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उन्हें फरमाते: "अंति उम्मी बाद उम्मी"[1] - तुम मेरी माँ के बाद मेरी माँ हो। हिजरत की राह में उन्हें प्यास लगी, आसमान से नूरानी रस्सी में एक डोल उतरा, पीकर तृप्त हुईं, फिर कभी प्यास महसूस न हुई। वे सख्त गर्मी में रोज़े रखतीं और प्यास न लगती। इसे इब्ने साद[2] ने उस्मान बिन अबी अल-कासिम से रिवायत किया है। (इसे इब्न साद ने उस्मान बिन अबू अल-कासिम से रिवायत किया है। त) पैदा होते वक्त जिन्होंने हुज़ूर-ए-अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को अपने हाथों पर लिया, उनका नाम तो देखिए 'शिफ़ा' (इलाज), रिवायत किया अबू नुऐम[3] ने। (इसे अबू नुऐम ने सैयदा शिफ़ा रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया। त)। ये हज़रत अब्दुर रहमान बिन औफ़ रज़ियल्लाहु अन्हु की वालिदा-ए-माजिदा और अज़ीम सहाबिया हैं। और एक बीबी जो विलादत-ए-अकदस के वक्त हाज़िर थीं, फातिमा बिन्त अब्दुल्लाह सक़फिया, ये भी सहाबिया हैं, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो। ऐ इंसाफ की आँख! क्या हर ताल्लुक और हर क्षेत्र में इन पाक मुबारक नामों का जमा होना महज़ इत्तेफाक था? खुदा की कसम! हरगिज़ नहीं, बल्कि इनायत-ए-अज़ली ने जान-बूझकर ये नाम रखे और देख-देख कर इन लोगों को चुना। फिर यह गौर करने की बात है कि जो उस 'नूर-ए-पाक' को बुरे नाम वालों से बचाए, क्या वह उसे बुरे काम वालों के बीच रखेगा? और बुरा काम भी कौन सा, अल्लाह की पनाह—शिर्क और कुफ्र! कभी नहीं, अल्लाह-अल्लाह! दाइयाँ मुसलमान, खिलाइयाँ मुसलमान, मगर जिन खास मुबारक पेटों में मोहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने पाँव फैलाए, जिन पाक और साफ खूनों से उस नूरानी जिस्म के अंग बने, वे (अल्लाह न करे) ऐसे और वैसे हों? खुदा की कसम! यह कैसे गवारा हो सकता है। खुदा देखा नहीं कुदरत से जाना

1. अल-मवाहिब अल-लदुनिया, अल-मक़्सद अल-अव्वल: नबुव्वत से पहले उनकी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ज़िदगी, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/174; अल-मवाहिब अल-लदुनिया, अल-मक़्सद अल-सानी, अध्याय 4, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 2/17.

2. अल-तबाक़त अल-कुबरा, इब्ने साद, उम्मे ऐमन और उनका नाम बरकत था, दार सादिर बेरूत, 8/224; शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुनिया, अल-मक़्सद अल-सानी, अध्याय 4, दारुल मारिफा बेरूत, 3/295.
3. दलाईल अल-नबुव्वह, अबू नुऐम, अध्याय 11, आलम अल-कुतुब बेरूत, भाग 1, पृष्ठ 40.

بھلا یہ تو دودھ پلانا تھا کہ اس میں جزئیت ہے، مرضِعہ حضورِ اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا نام برکت اور امّ ایمن کنیت کہ یہ بھی یُمن و برکت و راستی و قوت، یہ اجلہ صحابیات سے ہوئیں رضی اللہ تعالٰی عنہن، سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انہیں فرماتے : انت امی بعد امی ۱ - تم میری ماں کے بعد میری ماں ہو۔ راہ ہجرت میں انہیں پیاس لگی، آسمان سے نورانی رسی میں ایک ڈول اترا، پی کر سیراب ہوئیں، پھر کبھی پیاس نہ معلوم ہوئی، سخت گرمی میں روزے رکھتیں اور پیاس نہ ہوتی۔رواہ ابن سعد ۲ عن عثمان بن ابی القاسم (اس کو ابن سعد نے عثمان بن ابو القاسم سے روایت کیا ہے۔ ت) پیدا ہوتے وقت جنہوں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو اپنے ہاتھوں پر لیا ان کا نام تو دیکھئے شفاء، رواہ ابو نعیم ۳ عنہا۔ (اس کو ابو نعیم نے سیدہ شفاء رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کیا۔ ت) یہ حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ تعالٰی عنہ کی والدہ ماجدہ و صحابیہ جلیلہ ہیں۔ اور ایک بی بی کہ وقت ولادتِ اقدس حاضر تھیں فاطمہ بنت عبداللہ ثقفیہ، یہ بھی صحابیہ ہیں رضی اللہ تعالٰی عنہا۔ اے چشم انصاف! کیا ہر تعلق ہر علاقہ میں ان پاک مبارک ناموں کا اجتماع محض اتفاقی بطور جزاف تھا؟ کلا واللہ بلکہ عنایت ازلی نے جان جان کر یہ نام رکھے، دیکھ دیکھ کر یہ لوگ چنے۔ پھر محلِ غور ہے جو اس نور پاک کو برے نام والوں سے بچائے وہ اسے برے کام والوں میں رکھے گا، اور بُرا کام بھی کون سا، معاذ اللہ شرک و کفر، حاشا ثم حاشا، اللہ اللہ! دائیاں مسلمان، کھلائیاں مسلمان، مگر خاص جن مبارک پیٹوں میں محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے پاؤں پھیلائے، جن طیب مطیب خونوں سے اس نورانی جسم میں ٹکڑے آئے وہ معاذ اللہ چنین و چناں حاش للہ کیونکر گوارا ہو ع خدا دیکھا نہیں قدرت سے جانا

١ المواہب اللدنیۃ المقصد الاول حیاتہ صلی اللہ علیہ وسلم قبل البعثۃ المکتب الاسلامی بیروت ١ / ١٧٤، المواہب اللدنیۃ المقصد الثانی الفصل الرابع المکتب الاسلامی بیروت ٢ / ١٧ ٢ الطبقات الکبری لابن سعد ام ایمن واسمھا برکۃ دار صادر بیروت ٨ / ٢٢٤، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ المصد الثانی الفصل الرابع دارالمعرفۃ بیروت ٣ / ٢٩٥ ٣ دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الحادی عشر عالم الکتب بیروت الجزء الاول ص ٤٠

Fatawa Razawiyya Volume 30

Couplet: We are slaves of love and know nothing else. (T)

Section: 'Ain

Apparent Benefit: Regarding the noble parents (of the Prophet) [May Allah be pleased with both of them], this elegant method—meaning salvation, salvation, salvation—which we have adopted by the grace of Allah Almighty, is the chosen path of the great and illustrious Imams and renowned scholars across various schools of thought. Among them are:

(1) Imam Abu Hafs Umar bin Ahmad bin Shahin, who has three hundred and thirty works in religious sciences, including a Tafsir (exegesis) in one thousand parts and a Musnad (hadith collection) in one thousand and three hundred parts. (2) Sheikh-ul-Muhadditheen Ahmad Khatib Ali al-Baghdadi. (3) The grand Hafiz, the expert traditionist, Imam Abu al-Qasim Ali bin Hasan ibn Asakir. (4) The great Imam Abu al-Qasim Abdur Rahman bin Abdullah Suhayli, author of Al-Rawd. (5) Hafiz al-Hadith Imam Muhibuddin Tabari, regarding whom scholars say that after Imam Nawawi, there was no equal to him in the science of Hadith. (6) Imam Allama Nasir-ud-Din ibn al-Munayyar, author of Sharaf al-Mustafa [May Allah's peace and blessings be upon him]. (7) Imam Hafiz al-Hadith Abu al-Fath Muhammad bin Muhammad ibn Sayyid al-Nas, author of Uyun al-Athar. (8) Allama Salah-ud-Din Safadi. (9) The grand Hafiz Shams-ud-Din Muhammad ibn Nasir-ud-Din Dimashqi. (10) Shaykh al-Islam, the grand Hafiz, Imam Shihab-ud-Din Ahmad ibn Hajar al-Asqalani. (11) Imam Hafiz al-Hadith Abu Bakr Muhammad bin Abdullah al-Shibili ibn al-Arabi al-Maliki. (12) Imam Abu al-Hasan Ali bin Muhammad Mawardi Basri, author of Al-Hawi al-Kabir. (13) Imam Abu Abdullah Muhammad bin Khalaf, commentator of Sahih Muslim. (14) Imam Abdullah Muhammad bin Ahmad bin Abu Bakr Qurtubi, author of Al-Tadhkirah. (15) Imam al-Mutakallimin (Leader of theologians), Fakhr al-Muhaqqiqin (Pride of researchers), Fakhr-ud-Din Muhammad bin Umar al-Razi. (16) Imam Allama Zayn-ud-Din Munawi. (17) Khatam al-Huffaz (Seal of Hadith masters), Mujaddid of the Quran, the Tenth Imam, Imam Jalal al-Milla wa-l-Din Abdur Rahman ibn Abi Bakr [as-Suyuti]. (18) Imam Hafiz Shihab-ud-Din Ahmad bin Hajar Haytami Makki, author of Afdal al-Qura, etc.

फतवा रजविया खंड ३०

शेर: हम इश्क के बंदे हैं और इसके अलावा कुछ नहीं जानते। (त)

अनुभाग: ऐन

प्रकट लाभ: महान माता-पिता (नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के माता-पिता) [अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो] के बारे में, यही उत्कृष्ट तरीका - यानी मुक्ति, मुक्ति, मुक्ति - जिसे हमने अल्लाह सर्वशक्तिमान के अनुग्रह से अपनाया है, विभिन्न विचारधाराओं के महान और प्रसिद्ध इमामों और विद्वानों का चुना हुआ मार्ग है। उनमें से हैं:

(१) इमाम अबू हफ्स उमर बिन अहमद बिन शाहीन, जिनकी धार्मिक विज्ञान में तीन सौ तीस रचनाएँ हैं, जिनमें एक हजार भागों में एक तफ़सीर और एक हजार तीन सौ भागों में एक मसनद हदीस शामिल है। (२) शेख-उल-मुहद्दीसीन अहमद खतीब अली अल-बगदादी। (३) महान हाफिज़, विशेषज्ञ हदीस विद्वान इमाम अबू अल-कासिम अली बिन हसन इब्न असाकिर। (४) महान इमाम अबू अल-कासिम अब्दुल रहमान बिन अब्दुल्ला सुहैली, 'अल-रौद' के लेखक। (५) हाफिज़ अल-हदीस इमाम मुहिबुद्दीन तबरी, जिनके बारे में विद्वान कहते हैं कि इमाम नववी के बाद हदीस के ज्ञान में उनके जैसा कोई नहीं हुआ। (६) इमाम अल्लामा नासिर-उद-दीन इब्न अल-मुनय्यर, 'शराफ़ अल-मुस्तफ़ा' [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] के लेखक। (७) इमाम हाफिज़ अल-हदीस अबुल फतह मुहम्मद बिन मुहम्मद इब्न सय्यद अल-नास, 'उयून अल-असर' के लेखक। (८) अल्लामा सलाह-उद-दीन सफदी। (९) महान हाफिज़ शम्स-उद-दीन मुहम्मद इब्न नासिर-उद-दीन दिमश्की। (१०) शेख अल-इस्लाम, महान हाफिज़ इमाम शिहाब-उद-दीन अहमद इब्न हजर अल-असकलानी। (११) इमाम हाफिज़ अल-हदीस अबू बकर मुहम्मद बिन अब्दुल्ला अल-शिबिली इब्न अल-अरबी अल-मालिकी। (१२) इमाम अबुल हसन अली बिन मुहम्मद मावर्दी बसरी, 'अल-हावी अल-कबीर' के लेखक। (१३) इमाम अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन खलफ, सहीह मुस्लिम के व्याख्याकार। (१४) इमाम अब्दुल्ला मुहम्मद बिन अहमद बिन अबू बकर क़ुर्तुबी, 'अत-तज़किराह' के लेखक। (१५) इमाम अल-मुतकल्लिमीन (धर्मशास्त्रियों के नेता), फख्र अल-मुहक्किक़ीन (शोधकर्ताओं का गौरव), फख्र-उद-दीन मुहम्मद बिन उमर अल-राजी। (१६) इमाम अल्लामा ज़ैन-उद-दीन मुनावी। (१७) खातम अल-हुफ़्फ़ाज़ (हदीस विद्वानों की मुहर), कुरान के मुजद्दिद, दसवें इमाम इमाम जलाल अल-मिल्लत वल-दीन अब्दुल

रहमान इब्न अबी बकर [अस-सुयूती]। (१८) इमाम हाफिज़ शिहाब-उद-दीन अहमद बिन हजर हैतमी मक्की, 'अफज़ल अल-कुरा' आदि के लेखक।

पृष्ठ २९७ का ७७२

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

شعر: ما بندہ عشقیم و دگر ہیچ ندانیم (ہم عشق کے بندے ہیں اس کے علاوہ کچھ نہیں جانتے۔ ت)

عنوان: ع

فائدہ ظاہرہ: دربارہ ابوین کریمین رضی اللہ تعالی عنہما یہی طریقہ انیقہ اعنی نجات نجات نجات کہ ہم نے بتوفیقہ تعالٰی اختیار کیا، تنوع مسالک پر مختار اجلہ ائمہ کبار اعظم علمائے نامدار ہے، ازاں جملہ:

(۱) امام ابو حفص عمر بن احمد بن شاہین جن کی علوم دینیہ میں تین سو تیں تصانیف ہیں، از انجملہ تفسیر ایک ہزار جزء میں اور مسند حدیث ایک ہزار تین جزء میں۔ (۲) شیخ المحد ثین احمد خطیب علی البغدادی۔ (۳) حافظ الشان محدث ماہر امام ابو القاسم علی بن حسن ابن عساکر۔ (۴) امام اجل ابو القاسم عبدالرحمن بن عبداللہ سہیلی صاحب الروض۔ (۵) حافظ الحدیث امام محب الدین طبری کہ علماء فرماتے ہیں، بعد امام نووی کے ان کا مثل علم حدیث میں کوئی نہ ہوا۔ (۶) امام علامہ ناصر الدین ابن المنیر صاحب شرف المصطفیٰ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ (۷) امام حافظ الحدیث ابوالفتح محمد بن محمد ابن سید الناس صاحب عیون الاثر۔ (۸) علامہ صلاح الدین صفدی۔ (۹) حافظ الشان شمس الدین محمد ابن ناصر الدین مشقی۔ (۱۰) شیخ الاسلام حافظ الشان امام شہاب الدین احمد ابن حجر عسقلانی۔ (۱۱) امام حافظ الحدیث ابو بکر محمد بن عبد اللہ الشبیلی ابن العربی مالکی۔ (۱۲) امام ابوالحسن علی بن محمد ماوردی بصری صاحب الحاوی الکبیر۔ (۱۳) امام ابو عبداللہ محمد بن خلف شارح صحیح مسلم۔ (۱۴) امام عبداللہ محمد بن احمد بن ابوبکر قرطبی صاحب تذکرہ۔ (۱۵) امام المتکلمین فخر المدیقین فخر الدین محمد بن عمر الرازی۔ (۱۶) امام علامہ زین الدین

مناوی۔ (۱۷) خاتم الحفاظ مجدد القرآن امام العاشر امام جلال الملة والدین عبدالرحمن ابن ابی بکر۔

(۱۸) امام حافظ شہاب الدین احمد بن حجر ہیتمی مکی صاحب افضل القریٰ وغیرہ۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

(19) Sheikh Nooruddin Ali al-Jazzar al-Misri, author of the treatise "Tahqiq Amal al-Rajin fi an Waliday al-Mustafa salla Allahu ta'ala 'alayhi wa sallam bi fadl Allah Ta'ala fi al-Darayn min al-Najin" (Realizing the Hopes of the Hopeful that the Parents of the Chosen One [Peace be upon him] are, by the Grace of Allah Almighty, among the Saved in both Worlds). (20) Allama Abu Abdullah Muhammad ibn Abi Sharif al-Hasani al-Tilimsani, commentator on "Shifa Sharif". (21) Allama Muhaqqiq al-Sanusi. (22) The great Imam, Knower of Allah, Sayyidi Abd al-Wahhab al-Sha'rani, author of "al-Yawaqit wa al-Jawahir". (23) Allama Ahmad bin Muhammad bin Ali bin Yusuf al-Fasi, author of "Matali' al-Masarrat Sharh Dala'il al-Khayrat". (24) The Seal of Researchers, Allama Muhammad bin Abd al-Baqi al-Zarqani, commentator on "al-Mawahib". (25) The great Imam, the most perfect jurist, Muhammad bin Muhammad al-Kardari al-Bazzazi, author of "al-Manaqib". (26) The Ornament of Jurisprudence, the researching scholar Zayn al-Din Ibn Nujaym al-Misri, author of "al-Ashbah wa al-Naza'ir". (27) Allama Sayyid Ahmad al-Hamawi, author of "Ghamz al-'Uyun wa al-Basa'ir". (28) Allama Husayn bin Muhammad bin Hasan al-Diyar Bakri, author of "al-Khamis fi Nafs Nafis" (salla Allahu ta'ala 'alayhi wa sallam). (29) The researching scholar Shihab al-Din Ahmad al-Khafaji al-Misri, author of "Nasim al-Riyad". (30) Allama Tahir al-Fatani, author of "Majma' Bihar al-Anwar". (31) The teacher of teachers, the scholar of India, Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlavi. (32) Allama ------ author of "Kanz al-Fawa'id". (33) Maulana Bahr al-'Ulum, the King of Scholars, Abd al-Ali, author of "Fawatih al-Rahamut". (34) Allama Sayyid Ahmad al-Misri al-Tahtawi, annotator of "Durr al-Mukhtar". (35) Allama Sayyid Ibn Abidin, Amin al-Din Muhammad Afandi al-Shami, author of "Radd al-Muhtar", and others among the great scholars and chosen researchers, may the mercy of the Mighty, the Forgiving King be upon them. (Apart from these, may the mercy of the Honorable, Forgiving King be upon other great scholars and favored researchers. - T)

The pure statements of all these personalities are before this humble one at this time. However, this humble one did not write these lines merely to quote statements, nor to repeat the discussions established by the eminent scholars, especially the illustrious Imam Jalal al-Din al-Suyuti. Rather, the purpose is to present some beautiful proofs on this sublime issue and to bring into writing the fresh grace that has flowed into this humble one's heart, by the virtue of carrying the shoes of the scholars, for the benefit of religious brothers. Perhaps the Chosen One (Peace and blessings of Allah be upon him), who is the most generous, most merciful, most

righteous, and most faithful in all the worlds, might graciously accept it with his kindness, and not any...

फ़तावा रज़विय्या जिल्द 30

(19) शेख नूरुद्दीन अली अल-जज्जार अल-मिस्री, "तहकीक आमल अल-राजीन फी अन वालिदे अल-मुस्तफा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बि-फज़लिल्लाह तआला फिद-दारैन मिनन-नाजीन" के लेखक। (20) अल्लामा अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद इब्न अबी शरीफ अल-हसनी अल-तिलिमसानी, "शिफा शरीफ" के व्याख्याकार। (21) अल्लामा मुहक़्क़िक़ सनुसी। (22) महान इमाम, आरिफ-बिल्लाह सैयदी अब्दुल वहाब शा'रानी, "अल-यवाकीत वल-जवाहर" के लेखक। (23) अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद बिन अली बिन यूसुफ अल-फासी, "मतालिअ अल-मसर्रत शरह दलाइल अल-खैरात" के लेखक। (24) खातमुल मुहाक्किीन अल्लामा मुहम्मद बिन अब्दुल बाकी ज़रकानी, "अल-मवाहिब" के व्याख्याकार। (25) महान इमाम, सबसे पूर्ण फकीह मुहम्मद बिन मुहम्मद करदरी बज़्ज़ाज़ी, "अल-मनाकिब" के लेखक। (26) ज़ैनुल फिक्ह अल्लामा मुहक़्क़िक़ ज़ैनुद्दीन इब्न नजीम मिस्री, "अल-अशबाह वल-नज़ीर" के लेखक। (27) अल्लामा सैयद अहमद हमवी, "ग़म्ज़ अल-उयून वल-बसायर" के लेखक। (28) अल्लामा हुसैन बिन मुहम्मद बिन हसन दियार बक्री, "अल-खमीस फी नफ़्स नफीस" (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के लेखक। (29) अल्लामा मुहक़्क़िक़ शहाबुद्दीन अहमद खफाजी मिस्री, "नसीम अल-रियाद" के लेखक। (30) अल्लामा ताहिर फतनी, "मजमा बिहार अल-अनवार" के लेखक। (31) शिक्षकों के शिक्षक, भारत के विद्वान मौलाना अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी। (32) अल्लामा ------ "कंज़ अल-फवाइद" के लेखक। (33) मौलाना बहरुल उलूम, मलिकुल उलमा अब्दुल अली, "फ़वातिह अल-रहमत" के लेखक। (34) अल्लामा सैयद अहमद मिस्री तहतावी, "दुर्र अल-मुख्तार" के हाशिएकार। (35) अल्लामा सैयद इब्न आबिदीन, अमीन उद्दीन मुहम्मद अफंदी शामी, "रद्द अल-मुह्तार" के लेखक और अन्य महान विद्वान और चुनिंदा शोधकर्ता, उन पर अज़ीज़ बख्शने वाले बादशाह की दया हो। (इनके अलावा अन्य महान विद्वान और पसंदीदा शोधकर्ता, उन पर इज़्ज़त वाले, बख्शने वाले बादशाह की रहमत हो। - ट)

इन सभी हज़रात के पवित्र कथन इस समय इस फ़क़ीर के सामने हैं। लेकिन इस फ़क़ीर ने ये पंक्तियाँ न केवल कथनों को उद्धृत करने के लिए लिखी हैं और न ही महान विद्वानों, विशेष रूप से गौरवशाली इमाम जलालुद्दीन सुयुती द्वारा तय की गई बहस को पेश करने के लिए। बल्कि उद्देश्य इस गरिमामयी मसले पर कुछ सुंदर प्रमाण सुनाना है और विद्वानों के जूते उठाने के पुण्य से जो नया ज्ञान फ़क़ीर के दिल पर उतरा है, उसे धार्मिक भाइयों के लाभ के लिए लेखन में लाना है कि शायद

मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, जो पूरी दुनिया में सबसे उदार, सबसे दयालु, सबसे नेक और सबसे वफादार हैं, अपनी कृपा से इसे स्वीकार फरमाएं और न किसी...

(۱۹) شیخ نور الدین علی الجزار مصری صاحب رسالہ تحقیق آمال الراجین فی ان والدی المصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بفضل اللہ تعالی فی الدارین من الناجین۔ (۲۰) علامہ ابو عبد اللہ محمد ابن ابی شریف حسنی تلمسانی شارح شفاء شریف۔ (۲۱) علامہ محقق سنوسی۔ (۲۲) امام اجل عارف باللہ سیدی عبد الوہاب شعرانی صاحب الیواقیت والجواہر۔ (۲۳) علامہ احمد بن محمد بن علی بن یوسف فاسی صاحب مطالع المسرات شرح دلائل الخیرات۔ (۲۴) خاتم المحققین علامہ محمد بن عبد الباقی زرقانی شارح المواہب۔ (۲۵) امام اجل فقیہ اکمل محمد بن محمد کردری بزازی صاحب المناقب۔ (۲۶) زین الفقہ علامہ محقق زین الدین ابن نجیم مصری صاحب الاشباہ والنظائر۔ (۲۷) علامہ سید احمد حموی صاحب غمز العیون والبصائر۔ (۲۸) علامہ حسین بن محمد بن حسن دیار بکری صاحب الخمیس فی نفس نفیس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ (۲۹) علامہ محقق شہاب الدین احمد خفاجی مصری صاحب نسیم الریاض۔ (۳۰) علامہ طاہر فتنی صاحب مجمع بحار الانوار۔ (۳۱) شیخ شیوخ علماء الہند مولانا عبدالحق محدث دہلوی۔ (۳۲) علامہ..... صاحب کنز الفوائد۔ (۳۳) مولانا بحر العلوم ملک العلماء عبد العلی صاحب فواتح الرحموت۔ (۳۴) علامہ سید احمد مصری طحطاوی محشی در مختار۔ (۳۵) علامہ سید ابن عابدین امین الدین محمد آفندی شامی صاحب ردالمحتار و غیرہم من العلماء الکبار والمحققین الاخیار علیہم رحمۃ الملک العزیز الغفار (ان کے علاوہ دیگر علماء کبار اور پسندیدہ محققین ان پر عزت والے، بخشنے والے بادشاہ کی رحمت ہو۔ ت)

ان سب حضرات کے اقوال طیبہ اس وقت فقیر کے پیش نظر ہیں مگر فقیر نے یہ سطور نہ مجرد نقل اقوال کے لئے لکھیں نہ مباحث طے کردہ علماء عظام خصوصاً امام جلیل جلال سیوطی کے ایراد بلکہ مقصود اس مسئلہ جلیلہ پر چند دلائل جمیلہ کا سنانا اور بہ تصدق کفش برداری علماء جو

فیض تازہ قلب فقیر پر فائض ہوئے، انتفاع برادران دینی کے لئے ان کا ضبط تحریر میں لانا کہ شاید مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہ تمام جہاں سے اکرم و ارحم و ابر و اوفی ہیں، محض اپنے کرم سے نظر قبول فرمائیں اور نہ کسی

صفحہ 298 من 772

Fatawa Razawiyya - Volume 30

...but rather, for the sake of His special grace, may He protect the faith of this helpless, poor, friendless one and save [him] from punishment and retribution in both worlds. (Amen)

For the generous, great tasks are not difficult. (T)

Furthermore, this is a mention of those elders whose explicit statements are present regarding this specific sub-issue. Otherwise, if you look at it globally, then Imam Hujjat al-Islam Muhammad Muhammad Muhammad Ghazali, Imam al-Haramayn, Imam Ibn al-Sam'ani, Imam Kiya al-Harrasi, and the great Imam Qazi Abu Bakr Baqillani, even Imam Mujtahid Sayyiduna Imam Shafi'i himself, have powerful texts available through which the salvation of all the holy ancestors (parents of the Prophet) is as bright and proven as the sun and daylight. In fact, by consensus, from all Ash'ari and Maturidi Imams to the scholars of Bukhara, this is the requirement of the school of thought, as is not hidden from anyone who has a glance at the two sciences of principles (Usul). (As it is not hidden from the person who has a view of the foundational sciences. T). Imam Suyuti says in 'Subul al-Najat':

A group of Imams and Hadith masters have inclined towards the view that Allah Almighty brought them [the Prophet's parents] back to life until they believed in him.[1]	A group of Imams and Hadith masters incline towards this side that surely Allah Almighty brought the noble parents of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) back to life so that they brought faith in him. (T)

In the book 'Al-Khamis', they narrate from the blessed book 'Al-Daraj al-Munifa fi al-Aba al-Sharifa':

A large number of prominent Imams have held the view that the parents of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) are saved, ruled as having salvation in the Hereafter. They are the most knowledgeable of people regarding the statements of those who differed with them and spoke otherwise.	(The summary is that) this large group of senior Imams and great Hadith masters, who encompass various sciences and are critics of narrations and meanings, hold the doctrine that the noble parents are saved, and the decision regarding their salvation in the Hereafter has been made. Regarding these great Imams, it cannot even be

suspected that they were unaware of those Hadiths from which this...

[1] Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, referencing Subul al-Najat, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/168

फ़तावा रज़विया - भाग ३०

...बल्कि अपने विशेष अनुग्रह के सदके में इस लाचार, बेसहारा, मित्रहीन व्यक्ति के ईमान की रक्षा करके दोनों लोकों में दंड और यातना से बचाएं। आमीन।

उदार लोगों के लिए बड़े कार्य कठिन नहीं होते। (त)

फिर यह उन महानुभावों का भी उल्लेख है जिनके स्पष्ट विवरण इस विशेष उप-मुद्दे में मौजूद हैं, अन्यथा यदि आप इसे समग्र रूप से देखें तो इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम मुहम्मद मुहम्मद मुहम्मद गज़ाली, इमाम अल-हरमैन, इमाम इब्न अल-समआनी, इमाम किया अल-हर्रासी और महान इमाम काज़ी अबू बकर बाक़िलानी, यहाँ तक कि स्वयं इमाम मुजतहिद सैयदुना इमाम शाफ़ई के शक्तिशाली प्रमाण मौजूद हैं जिनसे सभी पवित्र पूर्वजों (नबी के माता-पिता) का मोक्ष प्राप्त होना सूर्य और प्रकाश के समान स्पष्ट और सिद्ध है। बल्कि सर्वसम्मति से सभी अशअरी और मातुरीदी इमामों से लेकर बुखारा के विद्वानों तक सभी का यही पंथ है जैसा कि उस व्यक्ति से छिपा नहीं है जिसकी उसूल (सिद्धांतों) के दो विज्ञानों पर दृष्टि है। (जैसा कि उस व्यक्ति पर ओझल नहीं है जिसकी मौलिक ज्ञान पर नज़र है। त)। इमाम सुयूती 'सुबुल अल-नजात' में कहते हैं:

इमामों और हदीस के हाफिज़ों (विद्वानों) का एक समूह इस ओर झुका हुआ है कि निश्चित रूप से अल्लाह तआला ने उन्हें जीवित किया यहाँ तक कि वे आप पर ईमान लाए।[1]

इमामों और हदीस के हाफिज़ों का एक समूह इस ओर झुका हुआ है कि निश्चित रूप से अल्लाह तआला ने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के माता-पिता को जीवित किया यहाँ तक कि वे आप पर ईमान लाए। (त)

किताब 'अल-ख़मीस' में धन्य पुस्तक 'अद-दराज अल-मुनीफ़ा फ़ी अल-आबा अल-शरीफ़ा' से उद्धृत करते हैं:

इमामों की एक बड़ी संख्या इस राय की ओर गई है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के माता-पिता मोक्ष पाने वाले हैं, परलोक में उनके लिए मोक्ष का आदेश है, और वे उन लोगों के बयानों को सबसे

(सारांश यह है कि) वरिष्ठ इमामों और महान हदीस हाफिज़ों, विभिन्न विज्ञानों के संग्राहकों और वर्णनों एवं अर्थों के आलोचकों का यह बड़ा समूह इसी पंथ का है कि पवित्र माता-पिता मोक्ष प्राप्त करने वाले हैं, और परलोक में उनके उद्धार का निर्णय हो चुका है। इन

अधिक जानने वाले हैं जिन्होंने उनका विरोध किया और इसके विपरीत कहा।

महान इमामों के बारे में यह अनुमान भी नहीं लगाया जा सकता कि वे उन हदीसों से अनभिज्ञ थे जिनसे इस...

[1] शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निय्या, सन्दर्भ सुबुल अल-नजात, अल-मक़सद अल-अव्वल, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत 1/168

पृष्ठ 299/772

صلے میں بلکہ اپنے خاص فضل کے صدقے میں اس عاجز بے چارہ ، بیکس، بے یار کا ایمان حفظ فرما کر دارین میں عذاب و عقاب سے بچائیں۔ ع

بر کریماں کارہا دشوار نیست (کریموں پر بڑے بڑے کام دشوار نہیں ہوتے۔ت)

پھر یہ بھی ان اکابر کا ذکر ہے جن کی تصریحات، خاص اس مسئلہ جزئیہ میں موجود، ورنہ بنظر کلیت نگاہ کیجئے تو امام حجتہ الاسلام محمد محمد محمد غزالی و امام الحرمین و امام ابن السمعانی و امام کیا ہراسی و امام اجل قاضی ابو بکر باقلانی حتی کہ خود امام مجتہد سیدنا امام شافعی کی نصوص قاہرہ موجود ہیں جن سے تمام آباء وامہات اقدس کا ناجی ہونا کالشمس والامس روشن وثابت ہے بلکہ بالاجماع تمام ائمہ اشاعرہ اور ائمہ ماتریدیہ سے مشائخ بخارا تک سب کا یہی مقتضائے مذہب ہے کمالا یخفی علی من لہ اجالۃ نظر فی علمی الاصولین۔ (جیسا کہ اس شخص پر پوشیدہ نہیں جس کی اصولی علموں پر نظر ہے۔ ت) امام سیوطی سُبُل النجاہ میں فرماتے ہیں:

مآل الی ان اللہ تعالی احیاھما حتی آمنا بہ طائفۃ من الائمۃ و حفاظ الحدیث ۱

ائمہ اور حفاظ حدیث کی ایک جماعت اس طرف مائل ہے کہ بیشک اللہ تعالٰی نے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ابوین کریمین کو زندہ فرمایا یہاں تک کہ وہ آپ پر ایمان لائے۔ (ت)

کتاب الخمیس میں کتاب مستطاب الدرج المنیفہ فی الاباء الشریفہ سے نقل کرتے ہیں:

ذھب جمع کثیر من الائمۃ الاعلام الی ان ابوی النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ناجیان محکوم لھما بالنجاۃ

(خلاصہ یہ کہ) یہ جمع کثیر اکابر ائمہ واجلہ حفاظ حدیث، جامعان انواع علوم وناقدان روایات ومفہوم کا مذہب یہی ہے کہ ابوین کریمین ناجی ہیں اور آخرت میں ان کی نجات کا

في الاخرة وهم اعلم الناس بأقوال من خالفهم وقال بغير ذلك

فیصلہ ہو چکا ہے ان اعاظم ائمہ کی نسبت یہ گمان بھی نہیں ہو سکتا کہ ان احادیث سے غافل تھے جن سے اس

۱ شرح الزرقانی علی المواهب اللدنیه بحوالہ سبل النجاة المقصد الاول دار المعرفہ بیروت ۱/۱۶۸

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Table Section] (Arabic): They are not inferior to them in rank. Among the most knowledgeable people in Hadith and traditions, and the most critical in analyzing the evidence used for reasoning, those [scholars] combined various branches of knowledge and excelled in arts, especially the four from which this issue is derived. So, let it not be thought that they were unaware of the Hadiths used as evidence; God forbid, rather they were well-aware of them, delved into their depths, and provided satisfactory answers that no fair-minded person would reject. They established for what they followed definitive proofs like firm mountains. (End of excerpt).

(Urdu Translation): Reasoning is done against the issue [of the salvation of the Prophet's parents], God forbid, it's not like that. Rather, they certainly encountered it and reached its depth, and gave such favorable answers that no just person would reject. They established definitive arguments for the salvation of the noble parents, like strong, fixed mountains that cannot be moved by anyone.

Rather, Allama Zarqani, in his commentary on 'Mawahib,' mentions the sayings and words of the leading scholars who believe in their salvation, saying:

(Arabic): This is what we have encountered from the texts of our scholars, and we have not seen from others anything that contradicts it, except what might be sensed from the words of Ibn Dahiya, and Imam Qurtubi has taken it upon himself to refute it.

(Urdu Translation): These are the texts of our scholars that I have come across, and I have not seen its contradiction from any others except for a whiff of opposition found in the speech of Ibn Dahiya, which Imam Qurtubi has sufficiently refuted.

However, the matter remains as Imam Suyuti stated:

(Arabic): Then, I did not claim that the issue is consensual; rather, it is a matter of disagreement.

(Urdu Translation): Then, I did not claim that this issue is unanimous, but rather it is a matter of difference (and its ruling...

[Footnotes] 1. Kitab al-Khamis, Part Two, Fourth Type, Mu'assasat Sha'ban, Beirut, 1/230. 2. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Chapter: Passing of his mother (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/186.

फ़तवा रज़विया, खंड 30

[तालिका अनुभाग] (अरबी): वे उनसे दर्जे में कम नहीं हैं। हदीसों और आसारों के सबसे बड़े ज्ञाता और उन दलीलों की जाँच-परख करने वाले जिनसे तर्क दिया जाता है, वे [विद्वान] विभिन्न प्रकार के ज्ञान को समेटे हुए थे और कलाओं में पारंगत थे, विशेष रूप से उन चार से जिनसे यह मुद्दा निकला है। अतः यह न सोचा जाए कि वे उन हदीसों से अनभिज्ञ थे जिनका उपयोग प्रमाण के रूप में किया गया; ईश्वर न करे, बल्कि वे उनसे भली-भांति परिचित थे, उनकी गहराइयों में उतरे और ऐसे संतोषजनक उत्तर दिए जिन्हें कोई भी निष्पक्ष व्यक्ति अस्वीकार नहीं करेगा। उन्होंने जो रास्ता अपनाया उसके लिए दृढ़ पहाड़ों की तरह निर्णायक प्रमाण स्थापित किए। (अंतिम)।

(उर्दू अनुवाद): मसले में खिलाफ पर इस्तदलाल (तर्क) किया जाता है, मआज़ अल्लाह ऐसा नहीं है बल्कि वे ज़रूर इस पर वाकिफ़ हुए और तह तक पहुँचे और उनसे वे पसंदीदा जवाब दिए जिन्हें कोई इन्साफ़ वाला रद्द नहीं करेगा और नजात-ए-वालदैन शरीफ़ैन पर दलायल-ए-कातेअ (काट्य तर्क) कायम किए जैसे मज़बूत जमे हुए पहाड़ कि किसी के हिलाए नहीं हिल सकते।

बल्कि अल्लामा ज़रक़ानी शरह मवाहिब में नजात के कायल इमामों के अक़वाल और कलिमात ज़िक्र करके फ़रमाते हैं:

(अरबी): यह वह है जो हमें अपने उलेमा के नुसूस (ग्रंथों) से मिला है, और हमने उनके अलावा किसी और से इसका विरोधाभास नहीं देखा, सिवाय उसके जिसकी महक इब्ने दहिया के कलाम से मिलती है, और इमाम क़ुर्तुबी ने पर्याप्त रूप से उसका खंडन कर दिया है।

(उर्दू अनुवाद): यह हमारे उलमा के वह नुसूस हैं जिन पर मैं वाक़िफ़ हुआ और उनके अलावा कहीं से इसका खिलाफ़ नज़र न आया सिवाय एक बू-ए-खिलाफ़ (विरोध की गंध) के जो इब्ने दहिया के कलाम से पाई गई और इमाम कुर्तुबी ने बरवजह काफ़ी (पर्याप्त रूप से) इसका रद्द कर दिया।

ताहम (तथापि) बात वही है जो इमाम सुयूती ने फ़रमाई:

(अरबी): फिर मैंने यह दावा नहीं किया कि यह मसला इजमाई (सर्वसम्मत) है; बल्कि यह एक मतभेद वाला मसला है।

(उर्दू अनुवाद): फिर मैंने यह दावा नहीं किया कि यह मसला इजमाई है बल्कि यह इख़्तिलाफ़ी (विवादास्पद) मसला है (और इसका हुक्म...

[पादलेख] 1. किताब अल-ख़मीस, खंड दो, प्रकार चार, मुअस्ससात शाबान, बेरूत, 1/230। 2. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अध्याय: उनकी माता का देहांत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 1/186।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

[جدول والا حصہ] (عربی): لایقصرون عنهم فی الدرجة ومن احفظ الناس للاحادیث والآثار وانقد الناس بالادله التی استدل بها اولئك فانهم جامعون لانواع العلوم ومتضلوعون من الفنون خصوصاً من الاربعة التی استمد منها فی هذه المسألة فلایظن بهم انهم لم یقفوا علی الاحادیث التی استدل بها اولئك معاذ الله بل وقفوا علیها وخاضوا غمرتها واجابوا عنها بالاجوبة المرضیة التی لایردها منصف واقاموا لها ذهبوا الیه ادلة قاطعة کالجبال الرواسی اھ مختصراً۔

(اردو): مسئلے میں خلاف پر استدلال کیا جاتا ہے، معاذ اللہ ایسا نہیں بلکہ وہ ضرور اس پر واقف ہوئے اور تہہ تک پہنچے اور ان سے وہ پسندیدہ جواب دئے جنہیں کوئی انصاف والا رد نہ کرے گا اور نجات والدین شریفین پر دلائلِ قاطعہ قائم کئے جیسے مضبوط جمے ہوئے پہاڑ کہ کسی کے ہلائے نہیں ہل سکتے۔

بلکہ علامہ زرقانی شرح مواہب میں ائمہ قائلین نجات کے اقوال و کلمات ذکر کرکے فرماتے ہیں:

(عربی): هذا ما وقفنا علیه من نصوص علمائنا ولم نول غیرهم ما یخالفه الا ما یشم من نفس ابن دحیه وقد تکفل بردة القرطبی۔

(اردو): یہ ہمارے علماء کے وہ نصوص ہیں جن پر میں واقف ہوا اور ان کے غیر سے کہیں اس کا خلاف نظر نہ آیا سوائے ایک بوئے خلاف کے جو ابن دحیہ کے کلام سے پائی گئی اور امام قرطبی نے بروجہ کافی اس کا رد کر دیا۔

تاہم بات وہی ہے جو امام سیوطی نے فرمائی:

(عربی): ثم انی لم ادع ان المسألة اجماعیة بل هی مسألة ذات خلاف

(اردو): پھر میں نے یہ دعوی نہیں کیا کہ یہ مسئلہ اجماعی ہے بلکہ یہ اختلافی مسئلہ ہے (اور اس کا حکم

[حواشی] 1 كتاب الخميس القسم الثانى النوع الرابع مؤسسة شعبان بيروت ١ / ٢٣٠ 2 شرح الزرقانى على المواهب اللدنية باب وفاة امہ صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم دار المعرفة بيروت ١ / ١٨۶

صفحہ 300 از 772

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Boxed Text] (Arabic): Its ruling is like the ruling of other disputed matters, except that I have chosen for it the statements of those who say salvation [is attained], because it is more appropriate for this position. End. And it is said in "Al-Darj" after discussing in "Al-Darj" that both groups are great and noble leaders. (T) (Urdu): [It] will also be like [other] controversial issues) but I have chosen the statements of those who believe in salvation because this is more worthy of this position. End. And in "Al-Darj al-Munif", after recording this discussion, it is said that both parties are glorious and great leading scholars. (T)

I say: The truth is that a seeker of research is indebted to the evidence at hand; initially, from the outward appearance of some reports that became evident to some observers, it was clear that those satisfying answers and on which sufficient proofs are established and firm, the only recourse is acceptance and submission, or at least silence and respect. Allah is the Guide to the straight path.

A brilliant benefit: Imam Abu Nu'aym narrates in "Dala'il al-Nubuwwah" through the path of Muhammad ibn Shihab al-Zuhri from Umm Samma'ah Asma bint Abi Rahm, she narrates from her mother, who was present at the time of the passing of Lady Aminah (may Allah be pleased with her). Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) was then about five years of age, and he was present at her bedside. That lady looked towards her noble son (peace and blessings of Allah be upon him) and then said:

May Allah bless you, O boy, O son of the one who escaped the clutches of death, Saved by the help of the Generous Sovereign King, Ransomed on the morning of drawing arrows, With a hundred grazing camels. If what I saw in the dream is true, Then you are sent to all mankind, From the Lord of Majesty and Honor. Sent in the sacred land and outside of it, Sent with truth and Islam, The religion of your righteous father, Ibrahim. So Allah forbids you from idols, That you should not befriend them along with the people.

"O pure boy! May Allah bless you. O son of him who found salvation from the grip of death, with the help of the great rewarding King Allah (Azza wa Jall), on the morning when lots were cast, a hundred tall camels were sacrificed in his ransom, if that be correct..."

---

1. Al-Daraj al-Munifa fi al-Aba al-Sharifa

2. Kitab al-Khamis with reference to Al-Daraj al-Munifa, Part 2, Type 4, Mu'assasa Sha'ban, 1/220
3. Al-Mawahib al-Laduniyya with reference to Dala'il al-Nubuwwah, First Aim, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/129

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[बॉक्स वाला टेक्स्ट] (अरबी हिस्सा) इसका हुक्म अन्य विवादित मामलों के हुक्म जैसा ही है, सिवाय इसके कि मैंने इसके लिए निजात (मोक्ष) कहने वालों के कथनों को चुना है क्योंकि यह इस मुकाम के लिए अधिक उपयुक्त है। समाप्त। और "अद-दर्ज" में इस पर चर्चा करने के बाद कहा गया है कि दोनों पक्ष महान और प्रतिष्ठित अग्रणी इमाम हैं। (टी) (उर्दू हिस्सा) [यह] भी विवादास्पद मुद्दों जैसा होगा) लेकिन मैंने निजात (मोक्ष) के मानने वालों के बयानों को चुना है क्योंकि इस मुकाम के लिए यही अधिक योग्य है। समाप्त। और "अद-दर्ज अल-मुनीफ़" में इस बहस को दर्ज करने के बाद कहा गया कि दोनों पक्ष गौरवशाली और महान अग्रणी विद्वान हैं। (टी)

मैं कहता हूँ: सत्य यह है कि शोध का खोजी प्रमाणों का ऋणी है; प्रारंभ में, कुछ विवरणों के बाहरी स्वरूप से जो कुछ पर्यवेक्षकों के लिए स्पष्ट हुआ, यह साफ था कि वे संतोषजनक उत्तर और जिन पर पर्याप्त प्रमाण स्थापित और दृढ़ हैं, एकमात्र सहारा स्वीकार करना और समर्पण करना है, या कम से कम चुप्पी और सम्मान। अल्लाह सीधे रास्ते का मार्गदर्शक है।

एक उज्ज्वल लाभ: इमाम अबू नुऐम "दलाइल अल-नुबुव्वह" में मुहम्मद बिन शिहाब अल-ज़ुहरी के माध्यम से उम्म सम्माअह अस्मा बिंत अबी रहम से वर्णन करते हैं, वह अपनी माँ से वर्णन करती हैं, जो हज़रत आमिना (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के निधन के समय उपस्थित थीं। मुहम्मद (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) तब लगभग पाँच वर्ष की आयु के थे, और वह उनके सिरहाने विराजमान थे। उस महिला ने अपने नेक बेटे (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) की ओर देखा और फिर कहा:

अल्लाह तुम में बरकत दे, ऐ बालक, ऐ उनके बेटे जो मौत के घेरे से बच निकले, उदार संप्रभु राजा की सहायता से बच गए, तीर खींचने की सुबह जिनका फिदया दिया गया, सौ चरते हुए ऊंटों के साथ। यदि वह सत्य है जो मैंने स्वप्न में देखा, तो तुम समस्त मानव जाति की ओर भेजे गए हो, महिमा और सम्मान के स्वामी की ओर से। पवित्र भूमि और उसके बाहर भेजे गए, सत्य और इस्लाम के साथ भेजे गए, तुम्हारे नेक पिता इब्राहिम का धर्म। अतः अल्लाह तुम्हें मूर्तियों से रोकता है, कि तुम लोगों के साथ उनकी मित्रता न करो।

"ऐ पाक लड़के! अल्लाह तुम में बरकत रखे। ऐ उनके बेटे जिन्होंने मौत के घेरे से निजात पाई, बड़े इनाम वाले बादशाह अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) की मदद से, जिस सुबह को कुर्रा (लॉटरी) डाला गया तो सौ ऊंचे ऊंट उनके फिदये में कुर्बान किए गए, अगर वो ठीक..."

---

1. अल-दराज अल-मुनीफ़ा फ़ी अल-आबा अल-शरीफ़ा
2. किताब अल-खमीस बाहवाला अल-दराज अल-मुनीफ़ा, भाग 2, प्रकार 4, मुअस्ससा शाबान, 1/220
3. अल-मवाहिब अल-लदुनिया बाहवाला दलाइल अल-नुबुव्वह, प्रथम लक्ष्य, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत, 1/129

पृष्ठ 301/772

فحکمھا کحکم سائر المسائل المختلف فیھا غیرا نی اخترت لہ اقوال القائلین بالنجاۃ لانہ انسب بھذا المقام اھ وقال فی الدرج بعد مادرج فی الدرج الفریقان ائمۃ اکابر اجلاء۔ بھی اختلافی مسائل جیسا ہوگا) مگر میں نے نجات کے قائلین کے اقوال کو اختیار کیا ہے کیونکہ یہی اس مقام کے زیادہ لائق ہے۔ اھ اور درج المنیف میں اس بحث کو درج کرنے کے بعد کہا دونوں فریق جلیل القدر اکابر ائمہ ہیں۔ (ت)

اقول: تحقیق یہ کہ طالب تحقیقی مرہونِ دستِ دلیل ہے، ابتداءً ظواہر بعض آثار سے جو ظاہر بعض انظار ہوا ظاہر تھا کہ ان جوابات شافیہ اور اس پر دلائل وافیہ قائم و مستقیم چارہ کار قبول و تسلیم بالاقل سکوت و تعظیم ، اللہ الھادی الی صراط مستقیم۔

عائدہ زاہرہ: امام ابو نعیم دلائل النبوۃ میں بطریق محمد بن شہاب الزہری ام سماعہ اسماء بنت ابی رھم، وہ اپنی والدہ سے راوی ہیں، حضرت آمنہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کے انتقال کے وقت حاضر تھی، محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ابھی کوئی پانچ برس کی عمر شریف، ان کے سرہانے تشریف فرما تھے۔ حضرت خاتون نے اپنے ابن کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف نظر کی، پھر کہا:

بارك فیك اللہ من غلام یا ابن الذی من حومۃ الحمام نجا بعون الملك المنعام فودی غداۃ الضرب بالسھام بمائۃ من ابل سوام ان صح ما ابصرت فی المنام فانت مبعوث الی الانام من عند ذی الجلال والاکرام تبعث فی الحل وفی الحرام تبعث فی التحقیق والاسلام دین ابیك البر ابراھام فاللہ انھاك عن الاصنام ان لا تولیھا مع الاقوام

"اے ستھرے لڑکے! اللہ تجھ میں برکت رکھے۔ اے بیٹے ان کے جنہوں نے مرگ کے گھیرے سے نجات پائی، بڑے انعام والے بادشاہ اللہ عزوجل کی مدد سے، جس صبح کو قرعہ ڈالا گیا سو بلند اونٹ ان کے فدیہ میں قربان کئے گئے، اگر وہ ٹھیک

---

1 الدرج المنيفة في الآباء الشريفة 2 كتاب الخميس بحواله الدرجة المنيفة القسم الثانى النوع الرابع مؤسسة شعبان ١/ ٢٢٠ 3 المواهب اللدنية بحواله دلائل النبوة المقصد الاول المكتب الاسلامى بيروت ١/ ١٢٩

Fatawa-e-Razawiyya Volume 30

"The dream I have seen indicates that you will be appointed as a Prophet for the entire world, following the religion of your virtuous father Abraham. I adjure you by Allah and forbid you from idols, advising you not to form friendships with nations [that worship them]."

In this pure testament of Lady Aminah (may Allah be pleased with her), given at the time of her departure from this world to her noble son (upon whom be the best blessings and peace), monotheism and the rejection of polytheism are as clear as the sun, praise be to Allah. Along with it, there is a full affirmation of the religion of Islam and the pure creed of Abraham (peace be upon him). What else constitutes perfect faith? Furthermore, it contains an acknowledgment of the Prophethood of the radiant presence, the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), and that too with the declaration of a general mission. All praise is due to Allah.

I say: If the word 'in' (if) was for doubt, it would be the ultimate limit as there is no obligation beyond that. Otherwise, its usage for verification is also known so that it becomes like a proof for the affirmation and realization of the consequence.

As the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said to the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her): "I saw you in a dream for three nights; an angel brought you in a silk cloth and said to me, 'This is your wife.' I uncovered your face, and it was you. I said, 'If this is from Allah, He will surely bring it to pass.'" Narrated by the two Shaikhs from her (may Allah be pleased with them both).

I say: (I say) If the word 'in' is for doubt, then it is the extreme limit and there is no burden above it; otherwise, its usage for verification is also known so that it serves as evidence for the proof and realization of the reward.

As the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said to the Mother of the Believers, Lady Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her): "I saw you for three nights; an angel (Gabriel, peace be upon him) brought you wrapped in a silk cloth and said to me, 'This is your wife.' I removed the cloth from your face, and it was you. I said, 'If this is from Allah Almighty, He will certainly bring it to pass.'" The Two Shaikhs (Bukhari and Muslim) have narrated this from the Mother of the Believers. (T)

After this, he said:

Majlis of Dawat-e-Islami

1 Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter on Looking at a Woman Before Marriage, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/681; Sahih Muslim, Book of the Virtues of the Companions, Chapter on the Virtues of Aisha (may Allah be pleased with her), Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/285.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द ३०

"जो मैंने ख्वाब देखा है, उसके अनुसार तुम्हें सारे जहान के लिए पैगम्बर बनाया जाएगा, जो तुम्हारे नेक पिता इब्राहिम का दीन है। मैं अल्लाह की कसम देकर तुम्हें बुतों से मना करती हूँ कि कौमों के साथ उनकी दोस्ती न करना।"

हज़रत खातून-ए-आमना (रज़ियल्लाहु अन्हा) की इस पाक वसीयत में, जो उन्होंने दुनिया से रुख़सत होते समय अपने नेक साहबज़ादे (जिन पर बेहतरीन दुरूद और सलाम हो) को की थी, अल्लाह की हम्द के साथ तौहीद और शिर्क का खंडन सूरज की तरह रोशन है। इसके साथ ही दीन-ए-इस्लाम और हज़रत इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) की पाक मिल्लत का भी मुकम्मल इकरार है। और कामिल ईमान किसे कहते हैं? फिर इससे भी बढ़कर हुज़ूर पुरनूर सैय्यदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रिसालत का भी एतराफ़ मौजूद है और वह भी बाअसे आम्मा (आम पैग़म्बरी) के बयान के साथ, अल्लाह का शुक्र है।

अक़ूल: (मैं कहता हूँ) अगर लफ्ज़ 'इन' (अगर) शक के लिए है, तो वह अंतिम सीमा है और उसके ऊपर कोई ज़िम्मेदारी नहीं है। अन्यथा उसका तहक़ीक़ (पुष्टि) के लिए आना भी ज्ञात है ताकि यह परिणाम के प्रमाण और प्राप्ति के लिए एक दलील बन जाए।

जैसा कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) से फरमाया: "मैंने तुम्हें तीन रातों तक ख्वाब में देखा; एक फरिश्ता तुम्हें रेशमी कपड़े में लेकर आया और मुझसे कहा, 'यह आपकी पत्नी है।' मैंने तुम्हारे चेहरे से कपड़ा हटाया तो वह तुम ही थीं। मैंने कहा, 'अगर यह अल्लाह की तरफ से है, तो वह इसे ज़रूर पूरा

अक़ूल: (मैं कहता हूँ) अगर कलिमा 'इन' शक के लिए है तो वह ग़ायत-ए-मुन्तही (अंतिम सीमा) है और उससे ऊपर कोई तकलीफ़ नहीं, वरना उसका तहक़ीक़ के लिए आना भी मालूम है ताकि यह जज़ा के सुबूत और तहक़ीक़ पर दलील की तरह हो जाए।

जैसा कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से फरमाना कि मैंने तुम्हें तीन रातें देखा, फरिश्ता (जिब्राईल अलैहिस्सलाम) तुम्हें एक रेशमी कपड़े में लपेट कर लाया और मुझसे कहा, 'ये आपकी बीवी है।' मैंने तुम्हारे चेहरे से कपड़ा हटाया तो वह तुम ही थीं। मैंने कहा, 'अगर यह अल्लाह तआला की तरफ से है तो वह ज़रूर

अक़ूल: (मैं कहता हूँ) अगर लफ्ज़ 'इन' (अगर) शक के लिए है, तो वह अंतिम सीमा है और उसके ऊपर कोई ज़िम्मेदारी नहीं है। अन्यथा उसका तहक़ीक़ (पुष्टि) के लिए आना भी ज्ञात है ताकि यह परिणाम के प्रमाण और प्राप्ति के लिए एक दलील बन जाए।

करेगा।'" इसे दोनों शैखों (बुखारी और मुस्लिम) ने उनसे रिवायत किया है।

अक़ूल: (मैं कहता हूँ) अगर कलिमा 'इन' शक के लिए है तो वह ग़ायत-ए-मुन्तही (अंतिम सीमा) है और उससे ऊपर कोई तकलीफ़ नहीं, वरना उसका तहक़ीक़ के लिए आना भी मालूम है ताकि यह जज़ा के सुबूत और तहक़ीक़ पर दलील की तरह हो जाए।

इसे जारी फरमाएगा।' इसे शैखैन ने उम्मुल मोमिनीन से रिवायत किया है। (त)

इसके बाद फरमाया:

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह, बाबून्नज़र इलल मरअति क़बलत तरवीज़, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/681; सहीह मुस्लिम, किताबु फ़ज़ाइलिस सहाबा, बाबू फ़ज़ाइले आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा), कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/285.

"اترا جو میں نے خواب دیکھا ہے تو تو سارے جہان کی طرف پیغمبر بنایا جائے گا جو تیرے نکو کار باپ ابراہیم کا دین ہے، میں اللہ کی قسم دے کر تجھے بتوں سے منع کرتی ہوں کہ قوموں کے ساتھ ان کی دوستی نہ کرنا۔"

حضرت خاتونِ آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی اس پاک وصیت میں جو فراقِ دنیا کے وقت اپنے ابن کریم علیہ افضل الصلوۃ والتسلیم کو کی بحمد اللہ توحید وردِ شرک تو آفتاب کی طرح روشن ہے اور اس کے ساتھ دینِ اسلام ملت پاک ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم کا بھی پورا اقرار، اور ایمانِ کامل کسے کہتے ہیں، پھر اس سے بالاتر حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی رسالت کا بھی اعتراف موجود اور وہ بھی بیان بعث عامہ کے ساتھ ، وللہ الحمد۔

اقول:وكلمة ان ان كانت للشك فهو غاية اقول: (میں کہتا ہوں) کلمہ ان اگر شک کے لئے ہے تو وہ المنتهى اذ ذاك ولا تكليف فوقه والا فقد غایتِ منتی ہے اور اس سے اوپر کوئی تکلیف نہیں، ورنہ علم مجيئها ايضاً للتحقيق ليكون كالدليل اس کا تحقیق کیلئے آنا بھی معلوم ہے تاکہ یہ جزاء کے على ثبوت الجزاء وتحققه ثبوت و تحقیق پر دلیل کی طرح ہو جائے۔

كقوله صلى الله تعالى عليه وسلم لام جیسا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ام المؤمنین المؤمنين رضى الله تعالى عنها رأيتك في سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے فرمانا کہ میں المنام ثلث ليال يجيء بك الملك في سرقة نے تجھے تین راتیں دیکھا فرشتہ (جبرائیل علیہ السلام) من حريرى فقال لى هذه امرأتك فكشفت تجھے ایک ریشمی کپڑے میں لپیٹ کر لایا اور مجھے کہا عن وجهك فأذا هى انت فقلت ان يكن یہ آپ کی بیوی ہے۔ میں نے تیرے چہرے سے کپڑا ہٹایا

اقول:وكلمة ان ان كانت للشك فهو غاية المنتهى اذ ذاك ولا تكليف فوقه والا فقد علم مجيئها ايضاً للتحقيق ليكون كالدليل على ثبوت الجزاء وتحققه

هذا من عند الله يمضه رواه الشيخان ١ عنها رضى الله تعالى عنهما۔

اقول: (میں کہتا ہوں) کلمہ ان اگر شک کے لئے ہے تو وہ غایتِ منتی ہے اور اس سے اوپر کوئی تکلیف نہیں، ورنہ اس کا تحقیق کیلئے آنا بھی معلوم ہے تاکہ یہ جزاء کے ثبوت و تحقیق پر دلیل کی طرح ہو جائے۔

تو وہ تو تھی۔ میں نے کہا اگر یہ اللہ تعالیٰ کی طرف سے ہے تو وہ ضرور اس کو جاری فرمائے گا۔ اس کو شیخین نے ام المؤمنین سے روایت کیا ہے۔ (ت)

اس کے بعد فرمایا:

Majlis of Dawateislami

1 صحیح البخاری کتاب النکاح باب النظر الی المرأة قبل الترویج قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۶۸۱، صحیح مسلم کتاب فضائل الصحابة باب فضائل عائشہ رضی اللہ عنہا قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۸۵

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Boxed Text] Arabic: Every living thing must die, every new thing must decay, and everything great must perish. I am dying, but my memory will remain, for I have left behind a great goodness and given birth to purity. Urdu: Every living being must die, every new thing must grow old, and no matter how great someone is, they must one day perish. I am dying, and my mention will always remain with goodness. What a great goodness I am leaving behind, and what a pure and clean one was born from me, may Allah bless him and grant him peace.

She said this and passed away, may Allah be pleased with her and may He send blessings, peace, and benedictions upon her noble son and his descendants and followers. (T) And consider her insightful faith and luminous prophecy: "I am passing away, and my mention of goodness will remain forever." Thousands of princesses of Arab and non-Arab lands, great crown-bearers, have turned to dust, whose names no one even knows. But the mention of this pure lady's goodness echoes throughout the gatherings of intimacy and holiness in the east and west of the earth, in the heavens and the earth, and will continue to echo forever, and all praise is due to Allah.

Formidable Lesson: Sayyid Ahmad Misri narrates in his marginalia on 'Ad-Durr' that a scholar spent the entire night reflecting on the issue of the Prophet's noble parents (may Allah be pleased with them), wondering how to reconcile the various statements. While in this thought, he leaned over the lamp and his body was scorched. In the morning, a soldier came and invited him to his house. On the way, they met a vegetable seller sitting in front of his shop with scales. He stood up, took the reins of the scholar's horse, and recited these verses:

I believe that the father and mother of the Prophet were brought back to life by the Living, All-Powerful Creator. Until they bore witness to his messengership; a truth, for that is the miracle of the Chosen One. This is based on Hadith, and whoever calls it weak is himself weak and devoid of the truth. 2

Meaning, I believe that the Living, Eternal, All-Powerful Creator of the Universe brought back to life the father and mother of the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace), until both of them...

1. Al-Mawahib al-Ladunniyya, First Objective, Mention of the death of Amina (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/70-169.

2. Hashiya at-Tahtawi on ad-Durr al-Mukhtar, Book of Marriage, Chapter on the Marriage of a Disbeliever, Al-Maktaba al-Arabiyya, Quetta, 2/81.

फ़तावा रजविया, जिल्द 30

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: हर जीवित को मरना है, हर नयी चीज़ को पुराना होना है, और हर महान चीज़ को नष्ट होना है। मैं मर रही हूँ, लेकिन मेरी याद बनी रहेगी, क्योंकि मैंने एक महान भलाई छोड़ी है और पवित्रता को जन्म दिया है। उर्दू: हर जीवित को मरना है और हर नये को पुराना होना है, और कोई कैसा ही बड़ा हो, एक दिन उसे मिट जाना है। मैं मरती हूँ और मेरी चर्चा हमेशा भलाई के साथ रहेगी, मैं कैसी महान भलाई छोड़कर जा रही हूँ और मुझसे कैसा पवित्र और पाकीज़ा बच्चा पैदा हुआ है, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

यह कहकर उनका इंतिक़ाल हो गया, अल्लाह तआला उनसे राजी हो और उनके सम्मानित पुत्र और उनके अनुयायियों पर दुरूद-ओ-सलाम और बरकतें नाज़िल फ़रमाए। (त) और उनके ईमान की यह सूझ-बूझ और रौशन भविष्यवाणी गौर करने लायक है कि "मैं इंतिक़ाल कर रही हूँ और मेरा ज़िक्र-ए-खैर (भली याद) हमेशा बाकी रहेगा।" अरब और अजम (गैर-अरब) की हज़ारों शहज़ादियाँ, बड़ी-बड़ी ताज वालियाँ मिट्टी में मिल गईं जिनका नाम तक कोई नहीं जानता, मगर इस पाक-साफ़ खातून का ज़िक्र-ए-खैर ज़मीन-ओ-आसमान के कोने-कोने में और पाकीज़गी की महफ़िलों में गूँज रहा है और कयामत तक गूँजता रहेगा, वलिल्लाहिल हम्द (अल्लाह ही के लिए सब तारीफें हैं)।

इब्रत-ए-काहिरा (एक ज़बरदस्त सबक़): सैय्यद अहमद मिस्री 'दर' के हाशियों (टिप्पणियों) में नक़ल करते हैं कि एक आलिम (विद्वान) पूरी रात रसूलुल्लाह ﷺ के वालिदैन (माता-पिता) के मसले पर सोचते रहे कि अलग-अलग कथनों में तालमेल कैसे बिठाया जाए। इसी सोच में वह चिराग पर झुक गए और उनका बदन जल गया। सुबह एक फ़ौजी आया और उन्हें दावत दी। रास्ते में एक सब्ज़ी बेचने वाला मिला जो अपनी दुकान के आगे तराज़ू लिए बैठा था। उसने उठकर उन आलिम के घोड़े की लगाम पकड़ी और ये शेर पढ़े:

मेरा ईमान है कि नबी ﷺ के वालिद और वालिदा को उस हमेशा ज़िंदा रहने वाले, क़ादिर-ए-मुतलक़ (सर्वशक्तिमान) खालिक़ ने ज़िंदा किया। यहाँ तक कि उन्होंने आपकी रिसालत (पैग़म्बरी) की गवाही दी; यह सच है और यही मुस्तफ़ा ﷺ का मोजिज़ा (चमत्कार) है। यह हदीस से साबित है और जो इसे कमज़ोर कहता है वह ख़ुद कमज़ोर और हक़ीक़त से खाली है। 2

यानी मैं ईमान लाया कि रसूलुल्लाह ﷺ के माँ-बाप को उस ज़िंदा रहने वाले क़ादिर-ए-मुतलक़ खालिक़-ए-आलम ने ज़िंदा किया यहाँ तक कि उन दोनों ने...

1. अल-मवाहिब अल-लुदुन्निया, अल-मक़्सद अल-अव्वल, हज़रत आमिना रज़ियल्लाहु अन्हा के इंतिक़ाल का ज़िक्र, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/70-169.
2. हाशिया अत-तहातावी अला अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुन निकाह, बाब निकाह अल-काफ़िर, अल-मकतबा अल-अरबिया, क्वेटा, 2/81.

पेज 303/772

[خانہ دار تحریر] عربی: کل حی میت و کل جدید بال و کل کبیر یفنی و انا میتۃ و ذکری باق و قد ترکت خیرا و ولدت طھراً ۔ اردو: ہر زندہ کو مرنا ہے اور ہر نئے کو پرانا ہونا ، اور کوئی کیسا ہی بڑا ہو ایک دن فنا ہونا ہے۔ میں مرتی ہوں اور میرا ذکر ہمیشہ خیر سے رہے گا ، میں کیسی خیر عظیم چھوڑ چلی ہوں اور کیسا ستھرا پاکیزہ مجھ سے پیدا ہوا ، صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم۔

یہ کہا اور انتقال فرمایا ، رضی اللہ تعالیٰ عنہا و صلی اللہ تعالیٰ علی ابنہا الکریم و ذویہ و بارک وسلم (اللہ تعالیٰ ان سے راضی ہو اور درود و سلام اور برکت نازل فرمائے ان کے کریم بیٹے اور اس کے پیروکاروں پر ۔ ت) اور ان کی یہ فراستِ ایمان اور پیشین گوئی نورانی قابلِ غور ہے کہ میں انتقال کرتی ہوں اور میرا ذکرِ خیر ہمیشہ باقی رہے گا۔ عرب و عجم کی ہزاروں شاہزادیاں ، بڑی بڑی تاج والیاں خاک کا پیوند ہو گئیں جن کا نام تک کوئی نہیں جانتا ، مگر اس طیبہ خاتون کے ذکرِ خیر سے مشارق و مغارب ارض میں محافلِ مجالسِ انس و قدس میں زمین و آسمان گونج رہے ہیں اور ابدالآباد تک گونجیں گے وللہ الحمد۔ عبرت قاہرہ: سید احمد مصری حواشیِ در میں ناقل کہ ایک عالم رات بھر مسئلہ ابوین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما میں متفکر رہے کہ کیونکر تطبیق اقوال ہو۔ اسی فکر میں چراغ پر جھک گئے کہ بدن جل گیا۔ صبح ایک لشکری آیا کہ میرے یہاں آپ کی دعوت ہے۔ راہ میں ایک ترو فروش ملے کہ اپنی دکان کے آگے باٹ ترازو لئے بیٹھے ہیں ، انہوں نے اٹھ کر ان عالم کے گھوڑے کی باگ پکڑی اور یہ اشعار پڑھنے:

أمنت ان ابا النبي وامه ... احياهما الحي القدير الباري حتى لقد شهد اله برسالة ... صدق فتلك كرامة المختار وبه الحديث ومن يقول بضعفه ... فهو الضعيف عن الحقيقة عارى 2

یعنی میں ایمان لایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کے ماں باپ کو اس زندہ ابدی قادرِ مطلق خالقِ عالم جل جلالہ نے زندہ کیا یہاں تک کہ ان دونوں نے

1 المواہب اللدنیۃ المقصد الاول ذکر وفاۃ آمنۃ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۷۰ - ۱۶۹

2 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب النکاح باب نکاح الکافر المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۲ / ۸۱

Fatawa Razawiya Volume 30

"...witnessed the prophethood of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). O person, testify to this, for it is in honor of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). The Hadith narrated on this subject, whoever calls it weak is himself weak and devoid of the knowledge of reality." Having recited these verses to that scholar, he said: "O Sheikh! Take them, and do not stay awake at night nor put your life in worry so that someone lights a lamp for you. Yes, do not go where you are going, lest you eat a forbidden morsel." Hearing this, that scholar was left stunned. He then searched for him but found no trace. He asked the shopkeepers, but no one recognized him. All the market people said: "No person sits here at all." That scholar, having heard the guidance from the unseen, from this divine guide, returned home and did not go to the soldier's place. [End of citation]. O person! This scholar, by the blessing of knowledge, was under special divine gaze, such that a saint was sent from the unseen to guide him. Fear lest you, falling into this vortex (God forbid), become a cause of pain to Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), the consequence of which (God forbid) is to witness a great fire. May Allah Almighty grant true love and true respect for Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) in both the apparent and the hidden, and save us from the causes of detestation, veiling, aversion, and wrath. Amen, Amen, Amen!

(Arabic)	**(English Translation)**
O Most Merciful of the merciful, have mercy on our poverty, O Most Merciful of the merciful.	O Best of those who show mercy! Have mercy on our poverty and weakness.
Have mercy on our weakness; we disassociate from our false power and our useless strength.	We disassociate from our false power and useless strength.
We take refuge in Your Great Power and Your Eternal Might, and we bear witness	And we seek refuge in Your Great Power and Ancient Might, and we bear witness
that there is no power and no strength except with Allah, the High, the Great. Our final prayer is	that there is no power to avoid sin nor strength to do good except with the help of God, the Possessor of Honor and Grandeur. And our conversation ends with this:

(Arabic)	(English Translation)
that all praise belongs to Allah, Lord of the Worlds. And may Allah Almighty send blessings upon our Master	that all praises are for Allah Almighty, Who is the Lord of all the worlds. And may Allah Almighty
and our Leader Muhammad.	send peace upon our Master.

1 Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Nikah (Book of Marriage), Chapter on the Marriage of a Disbeliever, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Quetta, 2/81.

फतावा रज़विया जिल्द ३०

"...पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पैगंबरी की गवाही दी, हे व्यक्ति, इसकी तस्दीक (पुष्टि) कर कि यह मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान के लिए है। और इस बारे में जो हदीस आई है, जो इसे कमजोर कहे, वह स्वयं कमजोर और हकीकत के इल्म से खाली है।" ये शेर सुनाकर उन आलिम (विद्वान) से फरमाया: "ऐ शेख! इन्हें ले और न रात को जाग न अपनी जान को फिक्र में डाल कि तुझे चिराग जला दे, हाँ जहाँ जा रहा है वहाँ न जा कि हराम लुकमा खाने में न आए।" उनके इस फरमाने से वह आलिम बेखुद (हैरान) होकर रह गए, फिर उन्हें तलाश किया लेकिन पता न पाया और दुकानदारों से पूछा, किसी ने न पहचाना, सब बाज़ार वालों ने कहा: "यहाँ तो कोई व्यक्ति बैठता ही नहीं।" वह आलिम इस रब्बानी हादी (दैवीय मार्गदर्शक), गैब (अदृश्य) की हिदायत सुनकर मकान वापस आ गए, लश्करी (सैनिक) के यहाँ तशरीफ न ले गए। १इन्तेहा (समाप्त)। ऐ शख्स! यह आलिम इल्म की बरकत से, नज़र-ए-इनायत (कृपा दृष्टि) के पात्र थे कि गैब से किसी वली (ईश्वर के प्रिय) को भेजकर हिदायत फरमा दी। डरो कि तुम इस भँवर में पड़कर (ईश्वर न करे) कहीं मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को दुःख पहुँचाने का कारण न बनो, जिसका परिणाम (ईश्वर न करे) बड़ी आग देखना हो। अल्लाह अज़्ज़-व-जल् ज़ाहिर और बातिन (प्रकट और गुप्त) में मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सच्ची मोहब्बत और सच्चा अदब अता फरमाए और नफरत, पर्दे, बेज़ारी और क्रोध के कारणों से बचाए। आमीन आमीन आमीन!

(अरबी)	**(हिंदी अनुवाद)**
ऐ सबसे बड़े रहम करने वाले, हमारी गरीबी पर रहम कर, ऐ सबसे बड़े रहम करने वाले।	ऐ बेहतरीन रहम फरमाने वाले! हमारे फाके और कमजोरी पर रहम फरमा।
हमारी कमजोरी पर रहम कर; हम अपनी झूठी शक्ति और बेकार ताकत से बरात (छुटकारा) चाहते हैं।	हम अपनी बातिल (झूठी) ताकत और बेकार कुवत से बरात करते हैं।
और तेरी महान शक्ति और प्राचीन कुवत की पनाह लेते हैं और हम गवाही देते हैं	और तेरी अज़ीम (महान) ताकत और कदीम (प्राचीन) कुवत की पनाह चाहते हैं और इस बात की गवाही देते हैं

(अरबी)	(हिंदी अनुवाद)
कि अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और कोई ताकत नहीं, जो बुलंद और महान है। और हमारी आखिरी पुकार यह है	कि इज़्ज़त और अज़मत वाले खुदा के सिवा न गुनाह से बचने की ताकत है और न ही नेकी करने की। और हमारी गुफ्तगू का खात्मा इस पर है
कि तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है। और अल्लाह तआला दुरूद नाज़िल फरमाए हमारे आका और हमारे मौला मुहम्मद पर।	कि तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं जो सब जहानों का परवरदिगार है। और अल्लाह तआला दुरूद नाज़िल फरमाए हमारे आका पर।

१ हाशिया अत-तहतावी अलद दुररुल मुख्तार किताबुन निकाह बाब निकाहुल काफ़िर अल-मक्तबतुल अरबिया क्रेटा २/८१ पेज ३०४ ऑफ़ ७७२

حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی پیغمبری کی گواہی دی، اسے شخص اس کی تصدیق کر کہ یہ مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اعزاز کے واسطے ہے اور اس باب میں حدیث وارد ہوئی جو اسے ضعیف بتائے وہ آپ ہی ضعیف اور علم حقیقت سے خالی ہے۔" یہ اشعار سنا کر ان عالم سے فرمایا : اے شیخ ! انہیں لے اور نہ رات کو جاگ نہ اپنی جان کو فکر میں ڈال کہ تجھے چراغ جلا دے ، ہاں جہاں جارہا ہے وہاں نہ جا کہ لقمہ حرام کھانے میں نہ آئے۔ ان کے اس فرمانے سے وہ عالم بیخود ہو کر رہ گئے، پھر انہیں تلاش کیا پتہ نہ پایا اور دکانداروں سے پوچھا، کسی نے نہ پہچانا، سب بازار والے بولے : یہاں تو کوئی شخص بیٹھتا ہی نہیں۔ وہ عالم اس ربانی ہادی، غیب کی ہدایت سن کر مکان کو واپس آئے ، لشکری کے یہاں تشریف نہ لے گئے۔ ۱انتہی۔ اے شخص ! یہ عالم بہ برکت علم، نظر عنایت سے ملحوظ تھے کہ غیب سے کسی ولی کو بھیج کر ہدایت فرمادی خوف کر کہ تو اس ورطہ میں پڑ کر معاذاللہ کہیں مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا باعث ایذاء نہ ہو جس کا نتیجہ معاذاللہ بڑی آگ دیکھنا ہو۔ اللہ عز وجل ظاہر و باطن میں مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی سچی محبت سچا ادب روزی فرمائے اور اسباب مقت (ناراضگی) و حجاب و بیزاری و عتاب سے بچائے آمین آمین!

(عربی) **(اردو)**

یا ارحم الراحمین ارحم فاقتنا
اے بہترین رحم فرمانے والے ! ہمارے فاقہ اور ضعف پر رحم فرما
یا ارحم الراحمین

ارحم ضعفنا تبرأنا من حولنا
ہم اپنی باطل طاقت اور بیکاری قوت سے براء ت کرتے ہیں
الباطل وقوتنا العاطلة

(عربی)	(اردو)
والتجأنا الی حولك العظیم وطولك القدیم وشهدنا بان لاحول ولاقوة الا بالله العلی العظیم وآخر دعونا	اور تیری عظیم طاقت اور قدیم قوت کی پناہ چاہتے ہیں اور اس بات کی گواہی دیتے ہیں کہ عزت و عظمت والے خدا کے سوا نہ لوٹنا گناہ سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کی ، اور ہماری گفتگو کا خاتمہ اس پر ہے
ان الحمد لله رب العلمین وصلی الله تعالیٰ علی سیدنا و مولانا محمد	کہ تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لیے ہیں جو سب جہانوں کا پروردگار ہے۔ اور اللہ تعالیٰ درود نازل فرمائے ہمارے آقا پر

1 حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب النکاح باب نکاح الکافر المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۸۱/۲

[Arabic Box Text]: And upon his family, his companions, and all his offspring, Ameen. [Urdu Box Text]: And upon the Master Muhammad Mustafa, upon all his family, upon all his companions, and upon all his offspring. Ameen. (T)

Praise be to Allah, this concise treatise was completed in a few sessions at the end of Shawwal al-Mukarram 1315 AH and was named "Shumul al-Islam li Usul al-Rasul al-Kiram" (The Inclusion of Islam for the Ancestors of the Noble Messenger) according to its chronogrammatic date. And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Treatise Shumul al-Islam li Usul al-Rasul al-Kiram Concluded.

[Note]: With the damma on the letter Kaf (making it 'Kuraam'), it is an intensive adjective meaning 'very noble', referring to the Messenger; or with a kasra (making it 'Kiraam'), it is the plural of 'Karim' (noble), acting as an adjective for 'Usul' (ancestors). 12

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami Page 305 of 772

[अरबी पाठ]: और उनके परिवार, उनके साथियों और उनके सभी वंशजों पर, आमीन। [उर्दू पाठ]: और मौला मुहम्मद मुस्तफ़ा पर, आपके पूरे परिवार पर, आपके सभी साथियों पर और आपकी पूरी औलाद पर। आमीन। (त)

अल्लाह की प्रशंसा है, यह संक्षिप्त शोध-पत्र शव्वाल अल-मुकर्रम 1315 हिजरी के अंत में कुछ ही बैठकों में पूरा हुआ और कालक्रम के अनुसार इसका नाम "शुमुल अल-इस्लाम ली उसूल अर-रसूल अल-किराम" (महान रसूल के पूर्वजों के लिए इस्लाम का समावेश) रखा गया। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है।

रिसाला (शोध-पत्र) शुमुल अल-इस्लाम ली उसूल अर-रसूल अल-किराम समाप्त हुआ।

[नोट]: 'काफ़' पर धम्म (पेश) के साथ इसे 'कुराम' पढ़ा जाएगा, जो रसूल के लिए एक सघन विशेषण है; या कस्रह (ज़ेर) के साथ 'किराम' पढ़ा जाएगा, जो 'करीम' (नेक) का बहुवचन है और 'उसूल' (पूर्वजों) की विशेषता बताता है। 12

وآلہ وصحبہ وذریتہ اجمعین آمین۔ و مولی محمد مصطفیٰ پر، آپ کی تمام آل پر، آپ کے تمام صحابہ پر اور آپ کی تمام اولاد پر۔ آمین۔ (ت)

الحمد للہ یہ موجز رسالہ اواخر شوال المکرم ۱۳۱۵ھ کے چند جلسوں میں تمام اور بلحاظ تاریخ "شمول الاسلام لاصول الرسول الکرام" عہ نام ہوا۔ واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم۔

رسالہ شمول الاسلام لاصول الرسول الکرام ختم ہوا۔

عہ: وبضم الکاف بمعنی الکُرام صفۃ الرسول او بکسرھا جمع الکرام نعت الاصول ۱۲

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami Page 305 of 772

Volume 30 Fatawa Razawiya

Treatise Prelude to Faith through Quranic Verses 1326 AH

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

[Arabic Box]: Praise be to Allah, Lord of the worlds, and prayers and peace be upon the Master of the Messengers, the Seal of the Prophets, Muhammad, and upon all his family and companions, with reverence until the Day of Judgment. Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs.

[Urdu Translation Box]: All praise is for Allah, the Lord of the worlds. And with greatness, prayers and peace be upon the Master of the Messengers and the Seal of the Prophets until the Day of Judgment, and upon his family and all companions. Allah Almighty is sufficient for us. What a wonderful Protector He is. (T)

A humble request with folded hands to Muslim brothers. Dear brothers! Peace be upon you, and the mercy of Allah and His blessings. May Allah Almighty keep all of you and, for your sake, keep this insignificant one, who has many sins, firm on the true religion. And may He grant true love and reverence in the heart for His beloved Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and grant us all an end upon this faith. Amen, O Most Merciful of the merciful.

Page 307 of 772

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

रिसाला तमहीदे ईमान ब-आयाते क़ुरआन 1326 हिजरी

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

[अरबी बॉक्स]: अल्हम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन वस्सलातु वस्सलाम अल सैयदिल मुरसलीन खातमुन नबिय्यीन मुहम्मदिन व आलिहि व असहाबिहि अजमईन इला यौमिद्दीन बित्तब्जील व हसबुनल्लाहु व निअमल वकील।

[उर्दू अनुवाद बॉक्स]: तमाम तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं और अज़मत के साथ क़यामत तक दुरूद व सलाम हो सैयदुल मुरसलीन व ख़ातमुन नबिय्यीन पर और आपकी आल और तमाम असहाब पर। हमारे लिए अल्लाह तआला काफ़ी है। वह क्या ही अच्छा कारसाज़ है। (त)

मुसलमान भाईयों से आजिज़ाना दस्त बस्ता अर्ज़ प्यारे भाईयों! अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहू। अल्लाह तआला आप सब हज़रात को और आपके सदके में इस नाचीज़, कसीर-उस-सय्यिआत (बहुत गुनाहों वाले) को दीने हक़ पर क़ायम रखे और अपने हबीब मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सच्ची मोहब्बत, दिल में अज़मत दे और इसी पर हम सब का ख़ात्मा करे। आमीन या अरहमर राहिमीन।

पेज 307 ऑफ़ 772

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

رسالہ تمہید ایمان بآیات قرآن ۱۳۲۶ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

[عربی باکس]: الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین خاتم النبیین محمد وآلہ واصحابہ اجمعین الی یوم الدین بالتبجیل وحسبنا اللہ ونعم الوکیل۔

[اردو ترجمہ باکس]: تمام تعریفیں اللہ رب العالمین کے لیے ہیں اور عظمت کے ساتھ تا قیامت درود و سلام ہو سید المرسلین و خاتم النبیین پر اور آپ کی آل اور تمام اصحاب پر۔ ہمارے لئے اللہ تعالیٰ کافی ہے۔ کیا ہی اچھا کارساز ہے۔ (ت)

مسلمان بھائیوں سے عاجزانہ دست بستہ عرض پیارے بھائیو! السلام علیکم و رحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ اللہ تعالی آپ سب حضرات کو اور آپ کے صدقے میں اس ناچیز، کثیر السیئات کو دین حق پر قائم رکھے اور اپنے حبیب محمد رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی سچی محبت، دل میں عظمت دے اور اسی پر ہم سب کا خاتمہ کرے۔ آمین یا ارحم الراحمین۔

Fatawa Razawiyyah Volume 30

Your Lord, the Mighty and Sublime, says: "Indeed, We have sent you as a witness and a bringer of good tidings and a warner, that you [people] may believe in Allah and His Messenger and honor him and respect him and exalt Him morning and evening." O Prophet! Indeed, We have sent you as a witness, a bearer of glad tidings, and a warner, so that, O people, you may believe in Allah and His Messenger, and honor and respect the Messenger, and glorify Allah morning and evening.

O Muslims! Behold, the very purpose of sending the religion of Islam and revealing the Holy Quran, as stated by your Lord, the Blessed and Exalted, is to convey three things: First: That they believe in Allah and His Messenger. Second: That they honor the Messenger of Allah. Third: That they remain in the worship of Allah, the Blessed and Exalted.

O Muslims! Observe the beautiful sequence of these three magnificent points: Faith is mentioned first of all, worship is mentioned last of all, and in between them is the honoring of His beloved Messenger (peace and blessings of Allah be upon him). This is because without faith, honoring is of no use. There are many Christians who have written books and given lectures defending the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from the objections of wretched infidels, but since they did not bring faith, it is of no avail. Had there been true reverence for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in their hearts, they would have surely embraced faith. Furthermore, as long as there is no true reverence for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), even if a lifetime is spent in the worship of God, it is all useless and rejected. Many ascetics and monks abandon the world and spend their lives in their own way in the remembrance and worship of God; indeed, many among them even learn to recite 'La ilaha illa Allah' with rhythmic repetition, but since they do not honor Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), what is the benefit? It is not acceptable at all in the court of God. Allah, the Mighty and Sublime, says regarding such people: "And We will proceed to what they have done of deeds and make them as dust dispersed." Whatever deeds they had performed, We have laid them all to waste.

1. The Holy Quran 48 / 8 and 9
2. The Holy Quran 25 / 23

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

आपका रब अज़्ज़-व-जल्ल फ़रमाता है: "बेशक हमने तुम्हें गवाह और खुशखबरी देने वाला और डर सुनाने वाला बनाकर भेजा, ताकि ऐ लोगो! तुम अल्लाह और उसके रसूल पर ईमान लाओ और रसूल की ताज़ीम व तौक़ीर करो और सुबह व शाम अल्लाह की पाकी बयान करो।" ऐ नबी! बेशक हमने तुम्हें भेजा गवाह और खुशख़बरी देता और डर सुनाता, ताकि ऐ लोगो! तुम अल्लाह और उसके रसूल पर ईमान लाओ और रसूल की ताज़ीम व तौक़ीर करो और सुबह व शाम अल्लाह की पाकी बोलो।

मुसलमानों! देखो, दीन-ए-इस्लाम भेजने और क़ुरआन मजीद उतारने का मक़सद ही तुम्हारा मौला तबारक व तआला तीन बातें बताता है: अव्वल यह कि अल्लाह व रसूल पर ईमान लाएं। दुयम यह कि रसूलुल्लाह की ताज़ीम करें। सुयम यह कि अल्लाह तबारक व तआला की इबादत में रहें।

मुसलमानों! इन तीनों जलील बातों की जमील तरतीब तो देखो, सब में पहले ईमान का ज़िक्र फ़रमाया और सब में पीछे अपनी इबादत को और बीच में अपने प्यारे हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ताज़ीम को, इसलिए कि बग़ैर ईमान, ताज़ीम बेकार है। बहुत से ईसाई हैं जिन्होंने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ताज़ीम व तकरीम और हुज़ूर पर से बदबख़्त काफ़िरों के ऐतराज़ात दूर करने में तस्नीफ़ात की हैं, लेक्चर दिए हैं, मगर चूंकि ईमान नहीं लाए, कुछ मुफ़ीद नहीं क्योंकि यह ज़ाहिरी ताज़ीम थी, दिल में हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सच्ची अज़मत होती तो ज़रूर ईमान लाते। फिर जब तक नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सच्ची ताज़ीम न हो, उम्र भर इबादत-ए-इलाही में गुज़रे, सब बेकार व मरदूद है। बहुत से जोगी और राहब दुनिया छोड़ कर, अपने तौर पर ज़िक्र व इबादत-ए-इलाही में उम्र काट देते हैं बल्कि उनमें बहुत वह हैं जो 'ला इलाहा इल्लल्लाह' का ज़िक्र सीखते और ज़रबें लगाते हैं मगर चूंकि मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ताज़ीम नहीं, क्या फ़ायदा? अस्ल में बारगाह-ए-इलाही में क़ाबिल-ए-क़बूल नहीं, अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ऐसों ही को फ़रमाता है: "और जो कुछ उन्होंने काम किए थे, हमने उन्हें उड़ती हुई धूल बना दिया।" जो कुछ आमाल उन्होंने किए थे, हमने सब बर्बाद कर दिए।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 48 / 8 और 9
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 25 / 23

تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے: "اِنَّاۤ اَرْسَلْنٰكَ شَاهِدًا وَّ مُبَشِّرًا وَّ نَذِیْرًا لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهٖ وَ تُعَزِّرُوْهُ وَ تُوَقِّرُوْهُ وَ تُسَبِّحُوْهُ بُكْرَةً وَّ اَصِیْلًا" اے نبی بے شک ہم نے تمہیں بھیجا گواہ اور خوشخبری دیتا اور ڈر سناتا، تاکہ اے لوگو! تم اللہ اور اس کے رسول پر ایمان لاؤ اور رسول کی تعظیم و توقیر کرو اور صبح و شام اللہ کی پاکی بولو۔

مسلمانو! دیکھو دین اسلام بھیجنے، قرآن مجید اتارنے، کا مقصود ہی تمہارا مولی تبارک و تعالیٰ تین باتیں بتاتا ہے: اول یہ کہ اللہ و رسول پر ایمان لائیں۔ دوئم یہ کہ رسول اللہ کی تعظیم کریں۔ سوئم یہ کہ اللہ تبارک و تعالیٰ کی عبادت میں رہیں۔

مسلمانو! ان تینوں جلیل باتوں کی جمیل ترتیب تو دیکھو، سب میں پہلے ایمان کو ذکر فرمایا اور سب میں پیچھے اپنی عبادت کو اور بیچ میں اپنے پیارے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کو، اس لئے کہ بغیر ایمان، تعظیم بیکار آمد نہیں۔ بہتیرے نصاریٰ ہیں کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و تکریم اور حضور پر سے دفع اعتراضات کا فرانِ لئیم میں تصنیفیں کر چکے، لکچر دے چکے مگر جبکہ ایمان نہ لائے، کچھ مفید نہیں کہ ظاہری تعظیم ہوئی، دل میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی سچی عظمت ہوتی تو ضرور ایمان لاتے ۔ پھر جب تک نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی سچی تعظیم نہ ہو، عمر بھر عبادت الہی میں گزرے، سب بے کار و مردود ہے۔ بہتیرے جوگی اور راہب ترکِ دنیا کرکے، اپنے طور پر ذکر عبادت الہی میں عمر کاٹ دیتے ہیں بلکہ ان میں بہت وہ ہیں، زکہ لا الہ الا اللہ کا ذکر سیکھتے اور ضربیں لگاتے ہیں مگر از آنجا کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم نہیں، کیا فائدہ؟ اصلاً قابلِ قبولِ بارگاہ

الہی نہیں، اللہ عزوجل ایسوں ہی کو فرماتا ہے: "وَقَدِمْنَا اِلَىٰ مَا عَمِلُوْا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنٰهُ هَبَاءً مَّنْثُوْرًا" جو کچھ اعمال انہوں نے کئے تھے، ہم نے سب برباد کر دیئے۔

1. القرآن الکریم ۴۸ / ۸ و ۹
2. القرآن الکریم ۲۵ / ۲۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

He says regarding such people: "Working [hard] and exhausted, [They will] burn in an intensely hot Fire."[1] - They perform deeds, endure hardships, and what will be the recompense? That they will fall into a blazing fire. We seek refuge in Allah Almighty.

O Muslims! Say, did the veneration of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah Almighty be upon him), become the foundation of faith, the foundation of salvation, and the foundation of the acceptance of deeds or not? Say, it did and it surely did! Your Lord, the Mighty and Sublime, says: "Say, [O Prophet], 'If your fathers, your sons, your brothers, your wives, your relatives, wealth which you have obtained, commerce wherein you fear decline, and dwellings with which you are pleased are more beloved to you than Allah and His Messenger and jihad in His cause, then wait until Allah executes His command. And Allah does not guide the defiantly disobedient people.'"[2] - O Prophet, say, "O people! If your fathers, your sons, your brothers, your wives, your family, the wealth you have earned, the business whose loss you fear, and the houses of your liking—if any of these things are more beloved to you than Allah and His Messenger and striving in His path, then wait until Allah brings His punishment. And Allah does not guide the disobedient."

From this verse, it is understood that whoever in this entire world holds any honorable person, any loved one, any wealth, or any thing more beloved than Allah and His Messenger is rejected from the Divine presence. Allah will not guide him to His path; he should remain in wait for divine punishment. We seek refuge in Allah Almighty. Your beloved Prophet (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) says: "None of you will have faith until I am more beloved to him than his father, his children, and all of mankind."[3] - None of you will be a [true] Muslim until I am dearer to him than his parents, children, and all people. Peace and blessings of Allah Almighty be upon him.

---

[1] Al-Quran al-Karim 88 / 3 & 4 [2] Al-Quran al-Karim 9 / 24 [3] Sahih al-Bukhari, Book of Faith, Chapter: Love for the Messenger is part of Faith, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/7; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: Obligation of loving the Messenger is part of Faith, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/49

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

ऐसों ही को फ़रमाता है: "आमिलातुन नासिबह (३) तस्ला नारन हामिया (४)"[1] - अमल करें, मशक़्क़तें भरें और बदला क्या होगा? यह कि भड़कती आग में बैठेंगे। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला।

मुसलमानो! कहो मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ताज़ीम, मदार-ए-ईमान व मदार-ए-नजात व मदार-ए-क़बूल-ए-अमाल हुई या नहीं? कहो हुई और ज़रूर हुई! तुम्हारा रब अज़्ज़ व जल्ल फ़रमाता है: "कुल इन काना आबाउकुम व अब्नाउकुम व इख़्वानुकुम व अज़वाजुकुम व अशीरतुकुम व अमवालु निक्त-रफ्तुमूहा व तिज़ारतुन तख़्शौना कसा-दहा व मसाकिनु तरज़ौनहा अहब्बा इलैकुम मिनल्लाहि व रसूलीही व जिहादिन फ़ी सबीलिही फ-तरब्-बसू हत्ता या'तियल्लाहु बि-अम्रिही वल्लाहु ला यह्दील क़ौमल फ़ासिक़ीन (२४)"[2] - ऐ नबी तुम फ़रमा दो, कि ऐ लोगो! अगर तुम्हारे बाप, तुम्हारे बेटे, तुम्हारे भाई, तुम्हारी बीवियाँ, तुम्हारा कुनबा और तुम्हारी कमाई के माल और वो सौदागरी जिसके नुक़सान का तुम्हें अंदेशा है और तुम्हारे पसंद के मकान, इन में कोई चीज़ भी अगर तुमको अल्लाह और अल्लाह के रसूल और उसकी राह में कोशिश करने से ज़ियादा महबूब है, तो इंतिज़ार रखो यहाँ तक कि अल्लाह अपना अज़ाब उतारे और अल्लाह बे-हुक्मों को राह नहीं देता।

इस आयत से मालूम हुआ कि जिसे दुनिया जहान में कोई मुअज़्ज़ज़, कोई अज़ीज़, कोई माल, कोई चीज़, अल्लाह व रसूल से ज़ियादा महबूब हो, वो बारगाह-ए-इलाही से मरदूद है, अल्लाह उसे अपनी तरफ़ राह न देगा, उसे अज़ाब-ए-इलाही के इंतिज़ार में रहना चाहिए वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला। तुम्हारे प्यारे नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "ला युमिनु अहदुकुम हत्ता अकूना अहब्बा इलैहि मिन वालिदिही व वलिदिही वन्-नासि अजमईन"[3] - तुम में कोई मुसलमान न होगा जब तक मैं उसे उसके माँ बाप, औलाद और सब आदमियों से ज़ियादा प्यारा न हो जाऊँ। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

---

१ अल-कुरानुल करीम ८८ / ३ व ४ २ अल-कुरानुल करीम ९ / २४ ३ सहीह अल-बुखारी किताबुल ईमान बाब हुब-बुर रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मिनल ईमान क़दीमी कुतुब खाना कराची १/७, सहीह मुस्लिम किताबुल ईमान बाब वुजूब महब-बतिर रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मिनल ईमान क़दीमी कुतुब खाना कराची १/४९

पृष्ठ ३०९ / ७७२

ایسوں ہی کو فرماتا ہے: "عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ﴿۳﴾ تَصْلٰى نَارًا حَامِيَةً ﴿۴﴾"[1] - عمل کریں ، مشقتیں بھریں اور بدلہ کیا ہوگا؟ یہ کہ بھڑکتی آگ میں پیٹھیں گے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

مسلمانو! کہو محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم، مدار ایمان و مدار نجات و مدار قبول اعمال ہوئی یا نہیں؟۔ کہو ہوئے اور ضرور ہوئے ! تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے : "قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَآؤُكُمْ وَاَبْنَآؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيْرَتُكُمْ وَاَمْوَالُ ِۨاقْتَرَفْتُمُوْهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَجِهَادٍ فِيْ سَبِيْلِهٖ فَتَرَبَّصُوْا حَتّٰى يَاْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ ﴿۲۴﴾"[2] - اے نبی تم فرمادو، کہ اے لوگو! اگر تمہارے باپ، تمہارے بیٹے، تمہارے بھائی، تمہاری بیبیاں، تمہارا کنبہ اور تمہاری کمائی کے مال اور وہ سوداگری جس کے نقصان کا تمہیں اندیشہ ہے اور تمہارے پسند کے مکان، ان میں کوئی چیز بھی اگر تم کو اللہ اور اللہ کے رسول اور اسکی راہ میں کوشش کرنے سے زیادہ محبوب ہے، تو انتظار رکھو یہاں تک کہ اللہ اپنا عذاب اتارے اور اللہ بے حکموں کو راہ نہیں دیتا۔

اس آیت سے معلوم ہوا کہ جسے دنیا جہان میں کوئی معزز، کوئی عزیز، کوئی مال، کوئی چیز، اللہ ورسول سے زیادہ محبوب ہو، وہ بارگاہ الہی سے مردود ہے، اللہ اسے اپنی طرف راہ نہ دے گا، اسے عذاب الہی کے انتظار میں رہنا چاہیے والعیاذ باللہ تعالیٰ۔ تمہارے پیارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: "لا یؤمن أحدکم حتی أکون أحب إلیه من والده و ولده والناس اجمعین"[3] - تم میں کوئی مسلمان نہ ہوگا جب تک میں اسے اس کے ماں باپ ، اولاد اور سب آدمیوں سے زیادہ پیارا نہ ہو جاؤں۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

[1] القرآن الکریم ۸۸ / ۳ و ۴ [2] القرآن الکریم ۹ / ۲۴ [3] صحیح البخاری کتاب الایمان باب حب الرسول صلی اللہ علیہ وسلم من الایمان قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۷ ، صحیح مسلم کتاب الایمان باب وجوب محبۃ الرسول صلی اللہ علیہ وسلم من الایمان قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۹

Vol. 30 Fatawa Razawiyya

This Hadith is in Bukhari and Sahih Muslim from Anas bin Malik Ansari (may Allah be pleased with him). It has made it clear that one who holds anyone dearer than the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is not a Muslim at all.

O Muslims, say! Has loving Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), more than all the worlds become the pivot of faith and the pivot of salvation or not? Say it has, and certainly it has. Up to this point, all those who recite the Kalimah will happily accept that yes, in our hearts is the great majesty of Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Yes, yes, the love of the Prophet is dearer to us than parents, children, and the whole world. Brothers! May God make it so, but listen attentively to the command of your Lord. Your Lord, the Mighty and Sublime, says:

Alif-Lam-Mim. Do people think that they will be left alone because they say, "We believe," and will not be tested?	**Do people think that they will be left alone because they say, "We believe," and will not be tested?**

This verse is alerting Muslims to watch out; merely reciting the Kalimah and oral claims of being a Muslim will not grant you release. Yes, yes, are you listening! You will be tested; if you emerge complete in the test, then you will be considered a Muslim. In the test of anything, it is seen whether the qualities required for it to be genuine and real are present in it or not. The Quran and Hadith have already stated that two things are necessary for faith to be genuine and real.

(1) Venerating Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). (2) And prioritizing the love of Muhammad the Messenger of Allah over the whole world.

So the clear way to test this is: regardless of what kind of respect, devotion, friendship, or love you have for people, such as your father, your teacher, your spiritual guide (Pir), your brother, your friends, your companions, your Maulvi, your Hafiz, your Mufti, your preacher, etc., whoever they may be, if they commit blasphemy against Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), then there should be no sign of greatness or love for them in your heart at all, immediately from them...

---

[1] The Holy Quran 29:1 and 2

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

यह हदीस बुखारी और सहीह मुस्लिम में अनस बिन मलिक अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से है। इसने तो यह बात साफ कर दी कि जो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से ज्यादा किसी को अज़ीज़ रखे, वह हरगिज़ मुसलमान नहीं।

मुसलमानों कहो! मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को तमाम जहानों से ज्यादा महबूब रखना मदारे ईमान और मदारे नजात हुआ या नहीं? कहो हुआ और ज़रूर हुआ। यहाँ तक तो सारे कलमा पढ़ने वाले खुशी-खुशी कुबूल कर लेंगे कि हाँ हमारे दिल में मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अज़ीम अज़मत है। हाँ हाँ माँ-बाप, औलाद, सारे जहान से ज़्यादा हमें हुज़ूर की मोहब्बत है। भाइयो! खुदा ऐसा ही करे, मगर ज़रा कान लगाकर अपने रब का इरशाद सुनो। तुम्हारा रब अज़्वजल फरमाता है:

अलिफ़-लाम-मीम। क्या लोगों ने यह समझ रखा है कि वे इतना कहने पर छोड़ दिये जाएँगे कि 'हम ईमान लाए' और उनकी आज़माइश न की जाएगी?

क्या लोग इस घमंड में हैं, कि इतना कह लेने पर छोड़ दिये जाएँगे कि हम ईमान लाए और उनकी आज़माइश न होगी।

यह आयत मुसलमानों को होशियार कर रही है कि देखो कलमा गोई और ज़बानी दावे पर तुम्हारा छुटकारा न होगा। हाँ हाँ सुनते हो! आज़माए जाओगे, आज़माइश में पूरे निकले तो मुसलमान ठहरोगे। हर चीज़ की आज़माइश में यही देखा जाता है कि जो बातें उसके हकीकी और वाक़ई होने के लिए दरकार हैं, वह उसमें हैं या नहीं? अभी कुरान और हदीस इरशाद फरमा चुके कि ईमान के हकीकी और वाक़ई होने को दो बातें ज़रूर हैं।

(1) मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम (सम्मान)। (2) और मुहम्मद रसूलुल्लाह की मोहब्बत को तमाम जहान पर तक़दीम (प्राथमिकता)।

तो इसकी आज़माइश का यह साफ़ तरीका है कि तुमको जिन लोगों से कैसी ही ताज़ीम, कितनी ही अकीदत, कितनी ही दोस्ती, कैसी ही मोहब्बत का ताल्लुक हो। जैसे तुम्हारे बाप, तुम्हारे उस्ताद, तुम्हारे पीर, तुम्हारे भाई, तुम्हारे अहबाब (दोस्त), तुम्हारे अस्हाब (साथी), तुम्हारे मौलवी, तुम्हारे हाफिज़, तुम्हारे मुफ्ती, तुम्हारे वाइज़ (उपदेशक) वग़ैरह-वग़ैरह कोई भी हो, जब वह मुहम्मद

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताखी करें, असल में तुम्हारे दिल में उनकी अज़मत और उनकी मोहब्बत का नामो-निशान न रहे, फौरन उनसे...

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 29/1 और 2

یہ حدیث بخاری و صحیح مسلم میں انس بن مالک انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے۔ اس نے تو یہ بات صاف فرمادی کہ جو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے زیادہ کسی کو عزیز رکھے، ہرگز مسلمان نہیں۔

مسلمانو کہو! محمد، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو تمام جہانوں سے زیادہ محبوب رکھنا مدارِ ایمان و مدارِ نجات ہوا یا نہیں؟ کہو ہوا اور ضرور ہوا۔ یہاں تک تو سارے کلمہ گو خوشی خوشی قبول کرلیں گے کہ ہاں ہمارے دل میں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عظیم عظمت ہے۔ ہاں ہاں ماں باپ اولاد سارے جہان سے زیادہ ہمیں حضور کی محبت ہے۔ بھائیو! خدا ایسا ہی کرے، مگر ذرا کان لگا کر اپنے رب کا ارشاد سنو۔ تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

اَلٓمّٓ ۚ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ یُّتْرَكُوْۤا اَنْ یَّقُوْلُوْۤا اٰمَنَّا وَ هُمْ لَا یُفْتَنُوْنَ(۲)

کیا لوگ اس گھمنڈ میں ہیں، کہ اتنا کہہ لینے پر چھوڑ دیئے جائیں گے کہ ہم ایمان لائے اور ان کی آزمائش نہ ہوگی۔

یہ آیت مسلمانوں کو ہوشیار کر رہی ہے کہ دیکھو کلمہ گوئی اور زبانی ادعائے مسلمانی پر تمہارا چھٹکارا نہ ہوگا۔ ہاں ہاں سنتے ہو! آزمائے جاؤ گے، آزمائش میں پورے نکلے تو مسلمان ٹھہرو گے۔ ہر شے کی آزمائش میں یہی دیکھا جاتا ہے کہ جو باتیں اس کے حقیقی و واقعی ہونے کو درکار ہیں، وہ اس میں ہیں یا نہیں؟ ابھی قرآن وحدیث ارشاد فرما چکے کہ ایمان کے حقیقی و واقعی ہونے کو دو باتیں ضرور ہیں۔

(۱) محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم (۲) اور محمد رسول اللہ کی محبت کو تمام جہان پر تقدیم

تو اس کی آزمائش کا یہ صریح طریقہ ہے کہ تم کو جن لوگوں سے کیسی ہی تعظیم، کتنی ہی عقیدت، کتنی ہی دوستی، کیسی ہی محبت کا علاقہ ہو۔ جیسے تمہارے باپ، تمہارے استاد، تمہارے پیر، تمہارے بھائی، تمہارے احباب، تمہارے اصحاب، تمہارے مولوی، تمہارے حافظ، تمہارے مفتی، تمہارے واعظ وغیرہ وغیرہ کسے باشد، جب وہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں گستاخی کریں اصلاً تمہارے قلب میں ان کی عظمت ان کی محبت کا نام ونشان نہ رہے فوراً ان سے

---

[1] القرآن الکریم ۲۹ / ۱ و ۲

Fatawa Ridawiyyah Volume 30

Separate yourselves, throw them away like a fly from milk. Harbor hatred for their appearances and their names. Then, do not consider your relationships, territories, friendship, or affection. Do not put their scholarship, leadership, seniority, or excellence at risk. After all, whatever status they had was due to being servants of Muhammad, the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him). When this person has become insolent towards his dignity, then what connection do we have with him? What should be done with his robe and turban? Don't many Jews wear robes? Don't they tie turbans? What should we do with his name, knowledge, and apparent virtue? Don't many priests and numerous philosophers possess vast knowledge and skills? And if this is not the case, rather you tried to make a case for him against Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). He was insolent towards the Prophet, and you maintained friendship with him, or you did not consider him worse than every evil person, or you felt offended when he was spoken ill of, or you showed such indifference in this matter, or extreme hatred for him did not arise in your heart. Then, by Allah, you yourself judge where you stand in the test of faith. You have moved far away from what the Quran and Hadith made the basis for attaining faith. O Muslims! Can someone who has respect for Muhammad, the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) in his heart give any weight to those who speak ill of him, even if he were his spiritual guide, teacher, or father? Will someone who loves Muhammad, the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) more than the whole world not immediately feel intense hatred for someone who is insolent towards him, even if he were his friend, brother, or son? O Allah, have mercy on your state, listen to the words of your Lord, see how He calls you towards His mercy. Look, the Lord (Mighty and Majestic) says:

"You will not find a people who believe in Allah and the Last Day having affection for those who oppose Allah and His Messenger, even if they were their fathers or their sons or their brothers or their kindred. Those - He has written within their hearts faith and supported them with spirit from Him. And We will admit them to gardens beneath which rivers flow, wherein they abide eternally. Allah is pleased with them, and they are pleased with Him - those are the party of Allah. Unquestionably, the party of Allah - they are the successful." [Quran 58:22]

You will not find those who believe in Allah and the Last Day allowing love for those who opposed God and the Messenger to enter their hearts, even if they were their

fathers, sons, brothers, or relatives. These are the people in whose hearts Allah has inscribed faith and helped them with a spirit from His side, and He will take them to gardens beneath which rivers flow, remaining there forever. Allah is pleased with them and they are pleased with Allah. These are the people of Allah. He hears.

अलग हो जाओ, दूध से मक्खी की तरह निकाल कर फेंक दो, उनकी सूरत, उनके नाम से नफ़रत करो। फिर न तुम अपने रिश्तों, इलाकों, दोस्ती और मुहब्बत का ख्याल करो, न उसकी मौलवियत, मशैख़ियत (पीरी-मुरीदी), बुज़ुर्गी और फ़ज़ीलत को ख़तरे में लाओ। आख़िरकार यह सब कुछ मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) की गुलामी की बिना पर था। जब यह शख़्स उन्हीं की शान में गुस्ताख़ हो गया, तो फिर हमें उससे क्या सरोकार रहा? उसके जुब्बे और इमामे पर क्या मरना, क्या बहुत से यहूदी जुब्बे नहीं पहनते? क्या वे इमामे नहीं बांधते? उसके नाम, इल्म और ज़ाहिरी फ़ज़ल को लेकर क्या करें? क्या बहुत से पादरी और बेशुमार दार्शनिक बड़े-बड़े उलूम-ओ-फ़ुनून नहीं जानते? और अगर ऐसा नहीं है, बल्कि आपने मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) के मुक़ाबले उसकी बात बनानी चाही, उसने हुज़ूर से गुस्ताखी की और आपने उससे दोस्ती निभाई, या उसे हर बुरे से बदतर बुरा न समझा, या उसे बुरा कहने पर बुरा माना, या इस हद तक कि आपने इस मामले में बेपरवाही बरती या आपके दिल में उसकी तरफ से सख़्त नफ़रत नहीं आई, तो अल्लाह की क़सम, अब तुम खुद ही इंसाफ कर लो कि तुम ईमान के इम्तिहान में कहाँ पास हुए। क़ुरान और हदीस ने ईमान की प्राप्ति का आधार जिस चीज़ पर रखा था, तुम उससे कितनी दूर निकल गए। ऐ मुसलमानों! क्या जिसके दिल में मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) की ताज़ीम (सम्मान) होगी, वह उनके बुरा बोलने वालों को अहमियत दे सकेगा, चाहे वह उसका पीर, उस्ताद या बाप ही क्यों न हो? क्या जिसे मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) पूरी दुनिया से ज़्यादा प्यारे हों, वह उनके गुस्ताख़ से फौरन सख़्त नफ़रत नहीं करेगा, चाहे वह उसका दोस्त, भाई या बेटा ही क्यों न हो? अल्लाह, अपने हाल पर रहम करो, अपने रब की बात सुनो, देखो वह किस तरह तुम्हें अपनी रहमत की तरफ़ बुलाता है। देखो रब (अज़्ज़-व-जल्ल) फरमाता है:

"तुम उन लोगों को जो अल्लाह और आख़िरत के दिन पर ईमान रखते हैं, कभी ऐसा न पाओगे कि वे उन लोगों से मुहब्बत करें जिन्होंने अल्लाह और उसके रसूल का विरोध किया, चाहे वे उनके बाप हों या बेटे या उनके भाई या उनके कुनबे के लोग। ये वे लोग हैं जिनके दिलों में अल्लाह ने ईमान लिख दिया है और अपनी ओर से एक रूह के ज़रिए उनकी मदद की है। और वह उन्हें ऐसे बाग़ों में दाखिल करेगा जिनके नीचे नहरें बहती होंगी, जहाँ वे हमेशा रहेंगे। अल्लाह उनसे राज़ी हुआ और वे

उससे राज़ी हुए। ये अल्लाह का गिरोह हैं। सुनो, अल्लाह का गिरोह ही कामयाब होने वाला है।" [क़ुरान 58:22]

तुम उन लोगों को न पाओगे जो अल्लाह और क़ियामत पर ईमान लाते हैं कि उनके दिल में उनकी मुहब्बत आने पाए जिन्होंने खुदा और रसूल से मुख़ालिफ़त (विरोध) की, चाहे वे उनके बाप या बेटे या भाई या अज़ीज़ ही क्यों न हों। ये हैं वे लोग जिनके दिलों में अल्लाह ने ईमान नक़्श (अंकित) कर दिया और अपनी तरफ की रूह से उनकी मदद फ़रमाई और उन्हें बाग़ों में ले जाएगा, जिनके नीचे नहरें बह रही हैं, हमेशा रहेंगे उनमें। अल्लाह उनसे राज़ी और वे अल्लाह से राज़ी, यही लोग अल्लाह वाले हैं। सुनता है।

الگ ہو جاؤ، دودھ سے مکھی کی طرح نکال کر پھینک دو، ان کی صورت، ان کے نام سے نفرت کھاؤ پھر نہ تم اپنے رشتے، علاقے، دوستی، الفت کا پاس کرو نہ اس کی مولویت، مشیخیت، بزرگی، فضیلت، کو خطرے میں لاؤ آخر یہ جو کچھ تھا، محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی غلامی کی بناء پر تھا جب یہ شخص ان ہی کی شان میں گستاخ ہوا پھر ہمیں اس سے کیا علاقہ رہا؟ اس کے جبے عمامے پر کیا جائیں، کیا بہیتیرے یہودی جبے، نہیں پہنتے؟ کیا عمامے نہیں باندھتے؟ اس کے نام و علم و ظاہری فضل کو لے کر کیا کریں؟ کیا بہیتیرے پادری، بکثرت فلسفی، بڑے بڑے علوم وفنون نہیں جانتے اور اگر یہ نہیں بلکہ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے مقابل تم نے اس کی بات بنانی چاہی اس نے حضور سے گستاخی کی اور تم نے اس سے دوستی نباہی یا اسے ہر برے سے بدتر برا نہ جانا یا اسے برا کہنے پر برا مانا یا اسی قدر کہ تم نے اس امر میں بے پروائی منائی یا تمہارے دل میں اس کی طرف سے سخت نفرت نہ آئی، تواللہ اب تم ہی انصاف کر لو کہ تم ایمان کے امتحان میں کہاں پاس ہوئے، قرآن و حدیث نے جس پر حصولِ ایمان کا مدار رکھا تھا اس سے کتنے دور نکل گئے۔ مسلمانو! کیا جس کے دل میں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم ہوگی وہ ان کے بد گو وقعت کر سکے گا اگر چہ اس کا پیر یا استاد یا پدر ہی کیوں نہ ہو، کیا جسے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام جہان سے زیادہ پیارے ہوں وہ ان کے گستاخ سے فوراً سخت شدید نفرت نہ کرے گا اگرچہ اسکا دوست یا برادر یا پسر ہی کیوں نہ ہو، اللہ اپنے حال پر رحم کرو اپنے رب کی بات سنو، دیکھو وہ کیوں کر تمہیں اپنی رحمت کی طرف بلاتا ہے، دیکھو رب عزوجل فرماتا ہے:

"لَا تَجِدُ قَوْمًا يُّؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَآدُّوْنَ مَنْ حَادَّ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَلَوْ كَانُوْٓا اٰبَآءَهُمْ اَوْ اَبْنَآءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيْرَتَهُمْ ۭ اُولٰۗىِٕكَ كَتَبَ فِيْ قُلُوْبِهِمُ الْاِيْمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوْحٍ مِّنْهُ ۭ وَيُدْخِلُهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ ۭ اُولٰۗىِٕكَ حِزْبُ اللّٰهِ ۭ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ"

تو نہ پائے گا انہیں جو ایمان لاتے ہیں اللہ اور قیامت پر کہ ان کے دل میں ان کی محبت آنے پائے جنہوں نے خدا اور رسول سے مخالفت کی، چاہے وہ ان کے باپ یا بیٹے یا بھائی یا عزیز ہی کیوں نہ ہوں۔ یہ ہیں وہ لوگ جن کے دلوں میں اللہ نے ایمان نقش کر دیا اور اپنی طرف کی روح سے ان کی مدد فرمائی اور انہیں باغوں میں لے جائے گا، جن کے نیچے نہریں بہہ رہی ہیں ہمیشہ رہیں گے ان میں اللہ ان سے راضی اور وہ اللہ سے راضی، یہی لوگ اللہ والے ہیں۔ سنتا ہے

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Boxed Text:] "Indeed, the party of Allah - they are the successful." [Quran 58:22] The people of Allah are the ones who attain their goal.

In this noble verse, it is clearly stated that one who commits blasphemy against Allah or the Messenger of Allah, a Muslim will not befriend them. The clear implication is that whoever befriends them will not remain a Muslim. Then, the absolute generality of this command was explicitly stated by mentioning fathers, sons, brothers, and relatives; meaning, no matter how great someone may seem in your estimation or how naturally beloved they may be to you, if there is faith, you cannot maintain love for them after their blasphemy, nor can you accept their prestige, otherwise you will not remain a Muslim. It would have been enough for the Lord, Glorified and Exalted is He, to say this much for a Muslim, but see, He calls you towards His mercy, enticing you with His great blessings, that if for the sake of the greatness of Allah and the Messenger, you did not care for anyone nor maintained a relationship with anyone, then what benefits would you attain.

(1) Allah the Almighty will engrave faith in your hearts, in which, if Allah wills, there is a grand glad tiding of a good end, for what Allah has written does not perish. (2) Allah the Almighty will help you with the Holy Spirit. (3) He will take you into eternal Paradises beneath which rivers flow. (4) You will be called the party of God, you will become God's people. (5) You will receive your desired wishes, rather millions of times more than what you hoped, imagined, or surmised. (6) Most importantly, Allah will be pleased with you. (7) As He says, "I am pleased with you, you are pleased with Me." What greater blessing could there be for a servant than for his Lord to be pleased with him, but the height of kindness to His servants is that He said, "Allah is pleased with them and they are pleased with Him."

O Muslims! Speak truthfully for God's sake, if a person had ten million lives and sacrificed them all for these great riches, by Allah, they would have gotten them for free. Then, what is the big deal in cutting off all ties of respect and love with Zaid or Amr? For which Allah the Almighty is promising these priceless blessings, and His promise is surely true. It is the noble habit of the Holy Quran that whenever it gives a command, just as it gives the glad tidings of His blessings to those who follow it, it also keeps the whip of His punishments for those who do not follow, so that those of low resolve who are not enticed by blessings [might be warned].

1 The Holy Quran 58/22 [Note: The text says 22/59 but it's likely Surah 58 Verse 22 based on the context] Page 312 of 772

फ़तावा रज़विया खंड 30

[बॉक्स में पाठ:] "निस्संदेह अल्लाह का गिरोह ही सफल होने वाला है।" [कुरान 58:22] अल्लाह वाले ही अपने उद्देश्य को प्राप्त करने वाले हैं।

इस महान आयत में स्पष्ट रूप से फ़रमाया गया है कि जो अल्लाह या अल्लाह के रसूल की शान में गुस्ताखी करे, मुसलमान उससे दोस्ती नहीं करेगा, जिसका स्पष्ट अर्थ यह हुआ कि जो उससे दोस्ती रखे वह मुसलमान नहीं होगा। फिर इस आदेश की पूर्ण व्यापकता को स्पष्ट रूप से व्यक्त करते हुए पिता, पुत्र, भाई, रिश्तेदारों सबको गिनाया गया, अर्थात आपकी दृष्टि में कोई कितना ही महान क्यों न हो या स्वभाविक रूप से आपको कितना ही प्रिय क्यों न हो, यदि ईमान है तो गुस्ताखी के बाद आप उससे प्रेम नहीं रख सकते, उसकी प्रतिष्ठा को नहीं मान सकते अन्यथा आप मुसलमान नहीं रहेंगे। मौला सुब्हानहू व तआला का इतना फ़रमाना ही एक मुसलमान के लिए पर्याप्त था, लेकिन देखो वह तुम्हें अपनी दया की ओर बुलाता है, अपनी महान नियामतों का लालच देता है कि यदि अल्लाह और रसूल की महानता के सामने तुमने किसी की परवाह न की, किसी से संबंध न रखा तो तुम्हें क्या-क्या लाभ प्राप्त होंगे।

(1) अल्लाह तआला तुम्हारे दिलों में ईमान अंकित कर देगा जिसमें इंशा अल्लाह तआला सुंदर अंत (हुस्न-ए-खातिमा) का भव्य शुभ समाचार है कि अल्लाह का लिखा हुआ नहीं मिटता। (2) अल्लाह तआला रूहुल-कुद्स के माध्यम से तुम्हारी सहायता फरमाएगा। (3) तुम्हें सदैव रहने वाले उन स्वर्गों (जन्नतों) में ले जाएगा जिनके नीचे नहरें बहती हैं। (4) तुम खुदा का गिरोह कहलाओगे, खुदा वाले हो जाओगे। (5) मुँह माँगी मुरादें पाओगे, बल्कि आशा, विचार और अनुमान से करोड़ों गुना अधिक। (6) सबसे बढ़कर यह कि अल्लाह तुमसे प्रसन्न होगा। (7) यह कि वह फ़रमाता है "मैं तुमसे प्रसन्न हूँ, तुम मुझसे प्रसन्न हो", एक बंदे के लिए इससे बढ़कर और क्या नियामत हो सकती है कि उसका रब उससे प्रसन्न हो, लेकिन बंदा-नवाज़ी की पराकाष्ठा यह है कि फ़रमाया, "अल्लाह उनसे प्रसन्न हुआ और वे अल्लाह से प्रसन्न हुए"।

मुसलमानो! खुदा की सौगंध सच कहना, यदि किसी व्यक्ति के पास करोड़ों जानें हों और वे सभी इन महान दौलतों पर न्योछावर कर दी जाएँ तो खुदा की कसम! वे मुफ्त ही मिलीं। फिर ज़ैद और अम्र से सम्मान और प्रेम का संबंध अचानक तोड़ देना कितनी बड़ी बात है? जिस पर अल्लाह तआला इन अमूल्य नियामतों का वादा फ़रमा रहा है और उसका वादा निश्चित रूप से सच्चा है। पवित्र कुरान की

यह महान विशेषता है कि वह जो आदेश देता है, जैसे उसके मानने वालों को अपनी नियामतों का शुभ समाचार देता है, वैसे ही न मानने वालों पर अपने अज़ाबों (दंडों) का कोड़ा भी रखता है ताकि कमज़ोर हौसले वाले जो नियामतों के लालच में न आएँ[चेत जाएँ]।

---

1 अल-कुरान अल-करीम 58/22 [नोट: मूल पाठ में 22/59 लिखा है लेकिन संदर्भ के आधार पर यह सूरह 58 आयत 22 है] पृष्ठ 312 का 772

[حاشیہ دار عبارت:] اِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ ھُمُ الْمُفْلِحُوْنَ۱ | اللہ والے ہی مراد کو پہنچے۔

اس آیت کریمہ میں صاف فرما دیا کہ جو اللہ یا رسول اللہ کی جناب میں گستاخی کرے، مسلمان اس سے دوستی نہ کرے گا، جس کا صریح مفاد ہوا کہ جو اس سے دوستی کرے وہ مسلمان نہ ہوگا۔ پھر اس حکم کا قطعاً عام ہونا بالتحریح ارشاد فرمایا کہ باپ، بیٹے، بھائی، عزیز سب کو گنایا، یعنی کوئی کیسا ہی تمہارے زعم میں معظم یا کیسا ہی تمہیں بالطبع محبوب ہو، ایمان ہے تو گستاخی کے بعد اس سے محبت نہیں رکھ سکتے، اس کی وقعت نہیں مان سکتے ورنہ مسلمان نہ رہو گے۔ مولیٰ سبحانہ و تعالیٰ کا اتنا فرمانا ہی مسلمان کے لئے بس تھا مگر دیکھو وہ تمہیں اپنی رحمت کی طرف بلاتا، اپنی عظیم نعمتوں کا لالچ دلاتا ہے کہ اگر اللہ و رسول کی عظمت کے آگے تم نے کسی کا پاس نہ کیا کسی سے علاقہ نہ رکھا تو تمہیں کیا کیا فائدے حاصل ہوں گے۔

(۱) اللہ تعالیٰ تمہارے دلوں میں ایمان نقش کردے گا جس میں ان شاء اللہ تعالیٰ حسن خاتمہ کی بشارت جلیلہ ہے کہ اللہ کا لکھا نہیں مٹتا۔ (۲) اللہ تعالیٰ روح القدس سے تمہاری مدد فرمائے گا۔ (۳) تمہیں ہمیشگی کی جنتوں میں لے جائے گا جن کے نیچے نہریں رواں ہیں۔ (۴) تم خدا کے گروہ کہلاؤ گے، خدا والے ہو جاؤ گے۔ (۵) منہ مانگی مرادیں پاؤ گے بلکہ امید و خیال و گمان سے کروڑوں درجے افزوں۔ (۶) سب سے زیادہ یہ کہ اللہ تم سے راضی ہوگا۔ (۷) یہ کہ فرماتا ہے "میں تم سے راضی تم مجھ سے راضی" بندے کیلئے اس سے زائد اور کیا نعمت ہوتی کہ اس کا رب اس سے راضی ہو مگر انتہائے بندہ نوازی یہ کہ فرمایا اللہ ان سے راضی وہ اللہ سے راضی۔

مسلمانو! خدا لگتی کہنا اگر آدمی کروڑ جانیں رکھتا ہو اور سب کی سب ان عظیم دولتوں پر نثار کر دے تو واللہ مفت پائیں، پھر زید و عمرو سے علاقہ تعظیم و محبت، یک لخت قطع کردینا کتنی بڑی بات ہے؟ جس پر اللہ تعالیٰ ان بے بہا نعمتوں کا وعدہ فرما رہا ہے اور اس کا وعدہ یقیناً سچا ہے۔

قرآن کریم کی عادتِ کریمہ ہے کہ جو حکم فرماتا ہے جیسا کہ اس کے ماننے والوں کو اپنی نعمتوں کی بشارت دیتا ہے، نہ ماننے والوں پر اپنے عذابوں کا تازیانہ بھی رکھتا ہے کہ جو پست ہمت نعمتوں کی لالچ میں نہ آئیں،

---

۱ القرآن الکریم ۵۸/۲۲ صفحہ 312 از 772

Fatawa Razawiyya Volume 30

Lest they fear the punishments and find the right path. Listen to that torment as well: Your Lord, Mighty and Majestic, says: "O you who have believed, do not take your fathers and your brothers as allies if they have preferred disbelief over belief. And whoever among you takes them as allies - then those are the wrongdoers."[1] [Urdu translation: O you who have believed! Do not take your fathers or your brothers as friends if they prefer disbelief over faith; and whoever among you likes to befriend them, those are the wrongdoers.]

And He says: "O you who have believed, do not take My enemies and your enemies as allies, extending to them affection while they have disbelieved in what came to you of the truth... And whoever among you does that has certainly strayed from the soundness of the way. Never will your relatives or your children benefit you. On the Day of Resurrection, He will judge between you; and Allah, of what you do, is Seeing."[2] [Urdu translation: O you who have believed! Do not make my enemies and your enemies friends. You extend friendship to them in secret and I know well what you hide and what you reveal; and whoever among you does so, he has indeed strayed from the straight path. Your relatives and your children will not benefit you at all. On the Day of Judgment, Allah will separate you from your loved ones so that no one will be able to help each other, and Allah is watching your deeds.]

And He says: "And whoever among you takes them as allies - then indeed, he is [one] of them. Indeed, Allah guides not the wrongdoing people."[3] [Urdu translation: Whoever among you befriends them, then indeed he is one of them. Verily, Allah does not guide the wrongdoers.]

In the first two verses, those who befriend them were called wrongdoers and astray; this noble verse has...

[1] The Holy Quran 9 / 23 [2] The Holy Quran 60 / 1 to 3 [3] The Holy Quran 5 / 51

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

सजाओं के डर से, राह पाएं। वह अज़ाब भी सुन लीजिए: तुम्हारा रब अज़्वज़ल फरमाता है: "ऐ ईमान वालो! अपने बाप, अपने भाइयों को दोस्त न बनाओ अगर वे ईमान पर कुफ्र पसंद करें और तुम में जो कोई उन से रफ़ाक़त पसंद करे वही लोग सितमगार (ज़ालिम) हैं।"[1]

और फरमाता है कि: "ऐ ईमान वालो! मेरे और अपने दुश्मनों को दोस्त न बनाओ। तुम छुप कर उन से दोस्ती करते हो और मैं खूब जानता हूँ जो तुम छुपाते हो और जो ज़ाहिर करते हो और तुम में जो ऐसा करेगा वह ज़रूर सीधी राह से भटका। तुम्हारे रिश्ते और तुम्हारे बच्चे तुम्हें कुछ नफ़ा न देंगे। क़यामत के दिन अल्लाह तुम में और तुम्हारे प्यारों में जुदाई डाल देगा कि तुम में एक-दूसरे के कुछ काम न आ सकेगा और अल्लाह तुम्हारे आमाल को देख रहा है।"[2]

और फरमाता है: "तुम में जो उन से दोस्ती करेगा तो बेशक वह उन्हीं में से है। बेशक अल्लाह हिदायत नहीं करता ज़ालिमों को।"[3]

पहली दो आयतों में तो उन से दोस्ती करने वालों को ज़ालिम व गुमराह ही फ़रमाया था, इस आयत-ए-करीमा ने...

1. अल-कुरआन अल-करीम 9 / 23
2. अल-कुरआन अल-करीम 60 / 1 से 3
3. अल-कुरआन अल-करीम 5 / 51

पृष्ठ 313 का 772

سزاؤں کے ڈر سے ، راہ پائیں۔ وہ عذاب بھی سن لیجئے: تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے: "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْۤا اٰبَآءَكُمْ وَ اِخْوَانَكُمْ اَوْلِیَآءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِیْمَانِؕ وَ مَنْ یَّتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَاُولٰٓىٕكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ(۲۳)" ۱ اے ایمان والو! اپنے باپ، اپنے بھائیوں کو دوست نہ بناؤ اگر وہ ایمان پر کفر پسند کریں اور تم میں جو کوئی ان سے رفاقت پسند کرے وہی لوگ ستمگار ہیں۔

اور فرماتا ہے کہ: "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا عَدُوِّیْ وَ عَدُوَّكُمْ اَوْلِیَآءَ تُلْقُوْنَ اِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَ اَنَا اَعْلَمُ بِمَاۤ اَخْفَیْتُمْ وَ مَاۤ اَعْلَنْتُمْؕ وَ مَنْ یَّفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِیْلِ(۱) اِنْ یَّثْقَفُوْكُمْ یَكُوْنُوْا لَكُمْ اَعْدَآءً وَّ یَبْسُطُوْۤا اِلَیْكُمْ اَیْدِیَهُمْ وَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوْٓءِ وَ وَدُّوْا لَوْ تَكْفُرُوْنَ(۲) لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَ لَاۤ اَوْلَادُكُمْۚ یَوْمَ الْقِیٰمَةِۚ یَفْصِلُ بَیْنَكُمْؕ وَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِیْرٌ(۳)" ۲ اے ایمان والو! میرے اور اپنے دشمنوں کو دوست نہ بناؤ۔ تم چھپ کر ان سے دوستی کرتے ہو اور میں خوب جانتا ہوں جو تم چھپاتے اور جو ظاہر کرتے ہو اور تم میں جو ایسا کرے گا وہ ضرور سیدھی راہ سے بھٹکا۔ تمہارے رشتے اور تمہارے بچے تمہیں کچھ نفع نہ دیں گے۔ قیامت کے دن۔ اللہ تم میں اور تمہارے پیاروں میں جدائی ڈال دیگا کہ تم میں ایک، دوسرے کے کچھ کام نہ آسکے گا اور اللہ تمہارے اعمال کو دیکھ رہا ہے۔

اور فرماتا ہے: "وَ مَنْ یَّتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَاِنَّهٗ مِنْهُمْؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا یَهْدِی الْقَوْمَ الظّٰلِمِیْنَ(۵۱)" ۳ تم میں جو ان سے دوستی کریگا تو بے شک وہ انہیں میں سے ہے۔ بے شک اللہ ہدایت نہیں کرتا ظالموں کو۔

پہلی دو آیتوں میں تو ان سے دوستی کرنے والوں کو ظالم و گمراہ ہی فرمایا تھا، اس آیت کریمہ نے

۱ القرآن الکریم ۹ / ۲۳ ۲ القرآن الکریم ۶۰ / ۱ تا ۳ ۳ القرآن الکریم ۵ / ۵۱

Fatawa-e-Razvia Volume 30

It has been clearly settled that whoever maintains friendship with them is also among them, a disbeliever like them, and will be tied in the same rope as them. And remember that whip: "You maintain relations with them secretly, and I know everything you hide and reveal." Now hear about that rope as well, in which those who commit insolence in the exalted presence of the Messenger of Allah will be tied.

Your Lord, the Mighty and Sublime, says:

"And those who hurt the Messenger of Allah, for them is a painful punishment."(1)

And He says:

"Indeed, those who hurt Allah and His Messenger - Allah has cursed them in this world and the Hereafter and has prepared for them a humiliating punishment."(2)

Allah, the Mighty and Sublime, is free from being hurt; who can hurt Him? But He has declared insolence in the presence of the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) as His own hurt. From these verses, seven whips [consequences] are proven against the person who behaves with love towards those who speak ill of the Messenger of Allah:—

(1) He is an oppressor. (2) He is astray. (3) He is a disbeliever. (4) For him is a painful punishment. (5) He will be disgraced and dishonored in the Hereafter. (6) He has hurt Allah, the One, the Subduer. (7) Upon him is the curse of God in both worlds. We seek refuge with Allah, the Exalted.

(1) Al-Quran Al-Kareem 9 / 61 (2) Al-Quran Al-Kareem 33 / 57

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

बिल्कुल साफ़ कर दिया गया कि जो उनसे दोस्ती रखेगा वह भी उन्हीं में से है, उन्हीं की तरह काफ़िर है, उनके साथ एक ही रस्सी में बाँधा जाएगा और वह कोड़ा भी याद रखिए कि "तुम छुप-छुप कर उनसे मेल रखते हो और मैं तुम्हारे छुपे और ज़ाहिर सब कुछ को जानता हूँ।" अब वह रस्सी भी सुन लीजिए जिसमें रसूलुल्लाह की शान-ए-अकदस में गुस्ताखी करने वाले बाँधे जाएँगे।

तुम्हारा रब अज़्ज़-व-जल्ल फ़रमाता है:

"और जो रसूलुल्लाह को ईज़ा (दुःख) देते हैं, उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है।"(1)

और फ़रमाता है:

"बेशक जो अल्लाह और उसके रसूल को ईज़ा देते हैं, उन पर दुनिया और आख़िरत में अल्लाह की लानत है, और अल्लाह ने उनके लिए ज़िल्लत का अज़ाब तैयार कर रखा है।"(2)

अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ईज़ा से पाक है, उसे कौन ईज़ा दे सकता है। मगर हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की शान में गुस्ताखी को अपनी ईज़ा फ़रमाया। इन आयतों से उस शख़्स पर जो रसूलुल्लाह के बदगो (बुरा कहने वालों) से मोहब्बत का बर्ताव करे, सात कोड़े साबित हुए:—

(१) वह ज़ालिम है। (२) गुमराह है। (३) काफ़िर है। (४) उसके लिए दर्दनाक अज़ाब है। (५) वह आख़िरत में ज़लील-ओ-ख़्वार होगा। (६) उसने अल्लाह वाहिद-ओ-क़हार को ईज़ा दी। (७) उस पर दोनों जहान में ख़ुदा की लानत है। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला।

(१) अल-क़ुरआन अल-करीम 9 / 61 (२) अल-क़ुरआन अल-करीम 33 / 57

पेज 314 का 772

بالکل تصفیہ فرمادیا کہ جوان سے دوستی رکھے وہ بھی ان میں سے ہے، ان ہی کی طرح کافر ہے، ان کے ساتھ ایک رسی میں باندھا جائے گا اور وہ کوڑا بھی یاد رکھیے کہ "تم چھپ چھپ کر ان سے میل رکھتے ہو اور میں تمہارے چھپے اور ظاہر سب کو جانتا ہوں۔" اب وہ رسی بھی سن لیجئے جس میں رسول اللہ کی شان اقدس میں گستاخی کرنے والے باندھے جائیں گے۔

تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

"وَالَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ رَسُوْلَ اللّٰہِ لَھُمْ عَذَابٌ اَلِیْمٌ" 1۔ جو رسول اللہ کو ایذاء دیتے ہیں ان کیلئے درد ناک عذاب ہے۔

اور فرماتا ہے:

"اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰہَ وَرَسُوْلَہٗ لَعَنَھُمُ اللّٰہُ فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃِ وَ اَعَدَّ لَھُمْ عَذَابًا مُّھِیْنًا" 2۔ بے شک جو اللہ و رسول کو ایذاء دیتے ہیں ان پر اللہ کی لعنت ہے دنیا و آخرت میں، اور اللہ نے ان کیلئے ذلت کا عذاب تیار کر رکھا ہے۔

اللہ عزوجل ایذاء سے پاک ہے اسے کون ایذاء دے سکتا ہے۔ مگر حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں گستاخی کو اپنی ایذاء فرمایا۔ ان آیتوں سے اس شخص پر جو رسول اللہ کے بد گو ہوں سے محبت کا برتاؤ کرے، سات کوڑے ثابت ہوئے:۔

(۱) وہ ظالم ہے۔ (۲) گمراہ ہے۔ (۳) کافر ہے۔ (۴) اس کے لئے درد ناک عذاب ہے۔ (۵) وہ آخرت میں ذلیل وخوار ہوگا۔ (۶) اس نے اللہ واحد قہار کو ایذاء دی۔ (۷) اس پر دونوں جہان میں خدا کی لعنت ہے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

1 القرآن الكريم ٩ / ٦١ 2 القرآن الكريم ٣٣ / ٥٧

Fatawa Razawiya, Volume 30

O Muslim! O Muslim! O follower of the Master of Humans and Jinn (peace and blessings of Allah be upon him)! For God's sake, be a little fair; are those seven better which are gained by completely severing ties with these people, such that faith takes root in the heart, Allah becomes the helper, Paradise becomes the destination, one is counted among the people of Allah, desires are fulfilled, God is pleased with you and you are pleased with God? Or are these seven better which will befall for remaining connected with these people, that you become a wrongdoer, astray, infidel, hellbound, humiliated in the hereafter, cause pain to God, and God curses you in both worlds? Alas, alas! Who can say that these seven are good? Who can say that those seven are to be abandoned? But dear brother! Just saying this does not work; there, a test is ordained. You have just heard the verse 'Alif Lam Mim. Do people think...'. Are you under the delusion that you will get away just by saying it with your tongue and there will be no test? Yes, this is the time of trial! Look, this is a test for you from Allah, the One, the Subduer. Look! He is saying that your relationships and ties will be of no use on the Day of Judgment; whom do you join with after breaking from Me? Look! He says that I am not heedless, I am not unaware; I am watching your actions, I am listening to your words, I am aware of the state of your hearts. Look! Do not be careless; do not ruin your hereafter for the sake of others. Do not persist in stubbornness against Allah and His Messenger. Look, He warns you of His severe punishment. There is no refuge from His punishment anywhere. Look! He calls you towards His mercy; there is no survival anywhere without His mercy. Look, and sins are just sins for which one deserves punishment, but faith is not lost; punishment may occur, and then through the Lord's mercy or the Intercession of the Beloved (peace be upon him), release will or can happen without punishment. But this is the station of honoring Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him); his greatness, his love is the axis of faith. You have heard the verses of the Holy Quran that whoever shows deficiency in this matter, God's curse is upon him in both worlds. Look, once faith is gone, then fundamentally, eternally, forever, in no way whatsoever, absolutely, there will be no release from severe punishment. Those who commit insolence, whom you show some regard for here, will be facing their own fate there; they will not come to save you, and even if they come, what can they do? Then, showing regard for such people and plunging one's soul forever into the wrath of the Subduer and the punishment of fire—is this a matter of wisdom? For God's sake, for a little while, lift your gaze from everything

except Allah and His Messenger, close your eyes, bow your head, and consider yourself present before Allah, the One, the Subduer. With a pure, sincere, and true Islamic heart, fix in your heart the magnificent greatness, lofty honor, and high stature of Muhammad, the Messenger of Allah (peace be upon him), which his Lord bestowed upon him and upon whose reverence the foundation of faith and Islam is laid.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

ऐ मुसलमान! ऐ मुसलमान! ऐ सैयदुल इंस वल जान (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के उम्मती! खुदा के लिए, थोड़ा इंसाफ कर, क्या वे सात बेहतर हैं जो उन लोगों से पूरी तरह नाता तोड़ लेने पर मिलते हैं, कि दिल में ईमान जम जाए, अल्लाह मददगार हो, जन्नत ठिकाना हो, अल्लाह वालों में शुमार हो, मुरादें मिलें, खुदा तुझसे राजी हो और तू खुदा से राजी हो? या ये सात भले हैं जो उन लोगों से ताल्लुक बनाए रखने पर पड़ेंगे, कि तू ज़ालिम, गुमराह, काफ़िर, जहन्नमी हो, आख़िरत में ज़लील हो, खुदा को तकलीफ़ दे, और खुदा दोनों जहान में लानत करे? अफ़सोस, अफ़सोस! कौन कह सकता है कि ये सात अच्छे हैं? कौन कह सकता है कि वे सात छोड़ने के हैं? मगर भाई जान! सिर्फ ये कह देना काम नहीं देता, वहां तो इम्तिहान तय है। अभी आयत सुन चुके'अलिफ़ लाम मीम। क्या लोगों ने यह गुमान कर रखा है...'। क्या तुम इस भुलावे में हो कि बस ज़बान से कह कर छूट जाओगे और इम्तिहान न होगा? हाँ, यही इम्तिहान का वक़्त है! देखो, यह अल्लाह वाहिद क़हार की तरफ़ से तुम्हारी जाँच है। देखो! वह फ़रमा रहा है कि तुम्हारे रिश्ते-नाते कयामत में काम न आएंगे, मुझसे नाता तोड़कर किससे जोड़ते हो? देखो! वह फ़रमा रहा है कि मैं ग़ाफ़िल नहीं, मैं बेखबर नहीं, तुम्हारे आमाल देख रहा हूँ, तुम्हारे अक़वाल सुन रहा हूँ, तुम्हारे दिलों की हालत से ख़बरदार हूँ। देखो! बेपरवाही न करो, दूसरों की खातिर अपनी आख़िरत न बिगाड़ो, अल्लाह और रसूल के मुक़ाबले ज़िद से काम न लो। देखो, वह तुम्हें अपने सख़्त अज़ाब से डराता है। उसके अज़ाब से कहीं पनाह नहीं। देखो! वह तुम्हें अपनी रहमत की तरफ़ बुलाता है, बिना उसकी रहमत के कहीं गुज़ारा नहीं। देखो और गुनाह, तो सिर्फ गुनाह होते हैं जिन पर अज़ाब का हक़ बनता है, मगर ईमान नहीं जाता, अज़ाब होकर चाहे रब की रहमत या हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शफ़ाअत से, बिना अज़ाब के ही छुटकारा हो जाएगा या हो सकता है। मगर यह मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम का मक़ाम है; उनकी अज़मत, उनकी मोहब्बत ईमान की धुरी है। कुरान मजीद की आयतें सुन चुके कि जो इस मामले में कमी करे, उस पर दोनों जहान में खुदा की लानत है। देखो, जब ईमान गया, फिर असल में, हमेशा-हमेशा के लिए कभी भी, किसी तरह भी हरगिज़, अज़ाब-ए-शदीद से रिहाई न होगी। गुस्ताखी करने वाले, जिनका तुम यहाँ कुछ लिहाज़ करते हो, वहाँ अपनी भुगत रहे होंगे, तुम्हें बचाने नहीं आएंगे और आएं भी तो क्या कर सकते हैं? फिर ऐसों का लिहाज़ करके अपनी जान को हमेशा-हमेशा के लिए गज़ब-ए-जब्बार और अज़ाब-ए-नार में फँसा देना, क्या अकल की बात है? अल्लाह अल्लाह, ज़रा देर के लिए अल्लाह और रसूल के सिवा सब इधर-उध्र से नज़र हटाकर आँखें

बंद करो और गर्दन झुकाकर अपने आप को अल्लाह वाहिद क़हार के सामने हाज़िर समझो और कोरे ख़ालिस सच्चे इस्लामी दिल के साथ मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अज़ीम अज़मत, बुलंद इज़्ज़त, रफ़ी-ओ-जाहत, जो उनके रब ने उन्हें बख्शी और उनकी तौक़ीर पर ईमान व इस्लाम की बुनियाद रखी, उसे दिल में जमाकर...

पेज 315 / 772

اے مسلمان! اے مسلمان! اے امتی سید الانس والجان صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم! خدارا، ذرا انصاف کر، وہ سات بہتر ہیں جو ان لوگوں سے یک لخت علاقہ ترک کر دینے پر ملتے ہیں کہ دل میں ایمان جم جائے اللہ مدد گار ہو، جنت مقام ہو، اللہ والوں میں شمار ہو، مرادیں ملیں، خدا تجھ سے راضی ہو، تو خدا سے راضی ہو یا یہ سات بھلے ہیں جو ان لوگوں سے تعلق لگارہنے پر پڑیں گے کہ ظالم، گمراہ، کافر، جہنمی ہو، آخرت میں خوار ہو، خدا کو ایذا دے، خدا دونوں جہان میں لعنت کرے۔ ہیہات، ہیہات کون کہہ سکتا ہے۔ کہ یہ سات اچھے ہیں، کون کہہ سکتا ہے کہ وہ سات چھوڑنے کے ہیں، مگر جان برادر! خالی یہ کہہ دینا تو کام نہیں دیتا، وہاں تو امتحان کی ٹھہری ہے ابھی آیت سن چکے الم احسب الناس، کیا اس بھلاوے میں ہو کہ بس زبان سے کہہ کر چھوٹ جاؤ گے امتحان نہ ہو گا۔ ہاں یہی امتحان کا وقت ہے! دیکھو یہ اللہ واحد قہار کی طرف سے تمہاری جانچ ہے۔ دیکھو! وہ فرمارہا ہے کہ تمہارے رشتے، علاقے قیامت میں کام نہ آئیں گے، مجھ سے توڑ کر کس سے جوڑتے ہو۔ دیکھو! وہ فرمارہا ہے کہ میں غافل نہیں، میں بے خبر نہیں، تمہارے اعمال دیکھ رہا ہوں، تمہارے اقوال سن رہا ہوں تمہارے دلوں کی حالت سے خبردار ہوں، دیکھو! بے پروائی نہ کرو، پرائے پیچھے، اپنی عاقبت نہ بگاڑو، اللہ و رسول کے مقابل ضد سے کام نہ لو، دیکھو وہ تمہیں اپنے سخت عذاب سے ڈراتا ہے۔ اس کے عذاب سے کہیں پناہ نہیں، دیکھو! وہ تمہیں اپنی رحمت کی طرف بلاتا ہے، بے اس کی رحمت کے کہیں نباہ نہیں دیکھو اور گناہ، تو نرے گناہ ہوتے ہیں جن پر عذاب کا استحقاق ہو، مگر ایمان نہیں جاتا، عذاب ہو کر خواہ رب کی رحمت، حبیب کی شفاعت سے، بے عذاب ہی چھٹکارا ہو جائے گا یا ہو سکتا ہے۔ مگر یہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کا مقام ہے انکی عظمت، ان کی محبت، مدار ایمان

ہے، قرآن مجید کی آیتیں سن چکے کہ جو اس معاملہ میں کمی کرے اس پر دونوں جہان میں خدا کی لعنت ہے۔ دیکھو جب ایمان گیا، پھر اصلا، ابدا آباد تک کبھی، کسی طرح ہرگز، اصلاً، عذاب شدید سے رہائی نہ ہوگی۔ گستاخی کرنے والے، جن کا تم یہاں کچھ پاس لحاظ کرو، وہاں اپنی بھگت رہے ہونگے تمہیں بچانے نہ آئیں گے اور آئیں تو کیا کر سکتے ہیں؟ پھر ایسوں کا لحاظ کر کے، اپنی جان کو ہمیشہ ہمیشہ غضب جبار و عذاب نار میں پھنسا دینا، کیا عقل کی بات ہے؟ اللہ اللہ ذرا دیر کو اللہ ورسول کے سوا سب ایں واں سے نظر اٹھا کر آنکھیں بند کرو اور گردن جھکا کر اپنے آپ کو اللہ واحد قہار کے سامنے حاضر سمجھو اور نرے خالص سچے اسلامی دل کے ساتھ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی عظیم عظمت، بیلند عزت، رفیع و جاہت، جو ان کے رب نے انہیں بخشی اور ان کی توقیر پر ایمان و اسلام کی بناء رکھی اسے دل میں جما کر

Fatawa Rizvia Volume 30

Speak with justice and faith: Has he who said that this vastness (of knowledge) for Satan is proven by 'Nass' (clear scriptural evidence), while what definitive 'Nass' is there for the vastness of the knowledge of the Pride of the World (Prophet Muhammad [1]?(ﷺ - Has he not committed insolence in the honor of Muhammad, the Messenger of Allah? Has he not increased the knowledge of the cursed Iblis over the sacred knowledge of the Messenger of Allah ﷺ? Has he not become a disbeliever in the vastness of the knowledge of the Messenger of Allah ﷺ and brought faith in the vastness of the knowledge of Satan?

O Muslims! Just try saying this much to that slanderer himself: "O you who are equal to Satan in knowledge!" - Does he take offense or not? Although he was not even called less than Satan in knowledge, but exactly equal; then wouldn't calling him 'less' be an insult? And if, to save face, he does not express displeasure, even though he will certainly find it distasteful in his heart, then leave him and say it to some honorable person. And if a full test is intended, can you go to a court and address any official with these same words? See! It is revealed right now that it is an insult, and undoubtedly it is. Is then insulting the Messenger of Allah ﷺ not disbelief? It certainly is, and with certainty. Has he who, considering the vastness of Satan's knowledge as proven by 'Nass', said to those who believe in the vastness of knowledge for the Holy Prophet ﷺ: "Rejecting all 'Nass' proofs establishes a shirk (polytheism)"?[2] And said: "If it's not shirk, then what part of faith is it?"[3] - Did he not consider the cursed Iblis a partner with God? He certainly did, because an attribute that became shirk when proven for one creature, will remain strictly shirk for whomever it is proven, for there can be no partner to God. When believing in this vastness of knowledge for the Messenger of Allah ﷺ was declared shirk, in which there is no part of faith, then certainly that much vastness must be that special attribute of God which is essential to Divinity. So when the one who believes it for the Prophet becomes a disbeliever and polytheist, and he himself, by his own mouth, accepted that same vastness, that same attribute for Iblis, then he clearly made Satan a partner with God.

O Muslims! Was this not an insult to both Allah and His Messenger ﷺ? It certainly was. The insult to Allah is obvious as he made a partner for Him, and who? The cursed Iblis. And the insult to the Messenger of Allah ﷺ is this, that he elevated the status of Iblis so much that he (attained) a special attribute of God...

[1] Al-Barahin al-Qati'ah, Discussion on Knowledge of the Unseen, Matba' e Bila Sa'dhor, p. 51 [2] Al-Barahin al-Qati'ah, Discussion on Knowledge of the Unseen, Matba' e Bila Sa'dhor, p. 51 [3] Al-Barahin al-Qati'ah, Discussion on Knowledge of the Unseen, Matba' e Bila Sa'dhor, p. 51

इंसाफ़ और ईमान से कहो, क्या जिसने कहा कि शैतान को यह वुसअत (विशालता), 'नस्स' (स्पष्ट प्रमाण) से साबित हुई, फ़ख़्र-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की वुसअत-ए-इल्म की कौन सी 'नस्स-ए-क़तई' है?[1] - क्या उसने मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताख़ी नहीं की? क्या उसने इब्लीस-ए-लईन के इल्म को रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इल्म-ए-अक़दस पर नहीं बढ़ाया? क्या वह रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की वुसअत-ए-इल्म से काफ़िर होकर शैतान की वुसअत-ए-इल्म पर ईमान नहीं लाया?

मुसलमानों! ख़ुद उस बदगो (बुरा कहने वाले) से इतना ही कह कर देखो कि "ओ इल्म में शैतान के हमसर (बराबर)!" - तो वह बुरा मानता है या नहीं? हालाँकि उसे तो इल्म में शैतान से कम भी नहीं कहा गया बल्कि शैतान के बराबर ही बताया, फिर कम कहना क्या तौहीन न होगी? और अगर वह अपनी बात पालने को इस पर नागोवारी ज़ाहिर न करे, अगरचे दिल में क़तई नागोवार मानेगा, तो उसे छोड़िए और किसी मुअज़्ज़म (सम्मानित व्यक्ति) से कह दीजिए। और पूरा ही इम्तिहान मक़सूद हो तो क्या कचहरी में जाकर आप किसी हाकिम को इन्हीं लफ़्ज़ों से ताबीर कर सकते हैं? देखिए! अभी-अभी खुला जाता है कि तौहीन हुई और बेशक हुई। फिर क्या रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तौहीन करना कुफ़्र नहीं? ज़रूर है और बिल-यक़ीन है। क्या जिसने शैतान की वुसअत-ए-इल्म को नस्स से साबित मानकर हुज़ूर-ए-अक़दस के लिए वुसअत-ए-इल्म मानने वाले को कहा: "तमाम नसूस (प्रमाणों) को रद्द करके एक शिर्क साबित करता है"?[2] और कहा: "शिर्क नहीं तो कौन सा ईमान का हिस्सा है"?[3] - उसने इब्लीस-ए-लईन को ख़ुदा का शरीक माना या नहीं? ज़रूर माना, कि जो बात मख़्लूक़ में एक के लिए साबित करना शिर्क हो गई, वह जिस किसी के लिए साबित की जाए, क़तई शिर्क ही रहेगी कि ख़ुदा का शरीक कोई नहीं हो सकता। जब रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के लिए यह वुसअत-ए-इल्म मानी गई तो शिर्क ठहराई, जिसमें कोई हिस्सा ईमान का नहीं, तो ज़रूर इतनी वुसअत ख़ुदा की वह ख़ास सिफ़त हुई जिसको ख़ुदाई लाज़िम है। जब तो नबी के लिए इसका मानने वाला काफ़िर मुशरिक हुआ और उसने वही वुसअत, वही सिफ़त ख़ुद अपने मुँह से इब्लीस के लिए साबित मानी तो साफ़-साफ़ शैतान को ख़ुदा का शरीक ठहराया।

मुसलमानों! क्या यह अल्लाह और उसके रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम दोनों की तौहीन न हुई? ज़रूर हुई। अल्लाह की तौहीन तो ज़ाहिर है कि उसका शरीक बनाया और वह भी किसे? इब्लीस-ए-

लईन को। और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तौहीन यूँ कि इब्लीस का मर्तबा इतना बढ़ा दिया कि वह तो ख़ुदा की ख़ास सिफ़त...

---

[1] अल-बराहीन अल-क़ातिआ, बह्स इल्म-ए-ग़ैब, मतबा-ए-बिला सादहौर, पृ. 51 [2] अल-बराहीन अल-क़ातिआ, बह्स इल्म-ए-ग़ैब, मतबा-ए-बिला सादहौर, पृ. 51 [3] अल-बराहीन अल-क़ातिआ, बह्स इल्म-ए-ग़ैब, मतबा-ए-बिला सादहौर, पृ. 51

انصاف وایمان سے کہو، کیا جس نے کہا کہ شیطان کو یہ وسعت ، نص سے ثابت ہوئی ، فخر عالم کی وسعتِ علم کی کونسی نص قطعی ہے ۱۔ اس نے محمد رسول اللہ کی شان میں گستاخی نہ کی ؟ کیا اس نے ابلیس لعین کے علم کو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے علم اقدس پر نہ بڑھایا ؟ کیا وہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی وسعتِ علم سے کافر ہو کر شیطان کی وسعتِ علم پر ایمان نہ لایا؟

مسلمانو! خود اس بد گو سے اتنا ہی کہہ دیکھو کہ او علم میں شیطان کے ہمسر دیکھو! تو وہ برا مانتا ہے یا نہیں حالانکہ اسے تو علم میں شیطان سے کم بھی نہ کہا بلکہ شیطان کے برابر ہی بتایا، پھر کم کہنا کیا توہین نہ ہوگی ؟ اور اگر وہ اپنی بات پالنے کو اس پر ناگواری ظاہر نہ کرے اگرچہ دل میں قطعاً ناگوار مانے گا ، تو اسے چھوڑئیے اور کسی معظم سے کہہ دیجئے اور پورا ہی امتحان مقصود ہو تو کیا کچہری میں جا کر آپ کسی حاکم کو ان ہی لفظوں سے تعبیر کر سکتے ہیں ؟ دیکھئے ! ابھی ابھی کھلا جاتا ہے کہ توہین ہوئی اور بے شک ہوئی پھر کیا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی توہین کرنا کفر نہیں ؟ ضرور ہے اور بالیقین ہے۔ کیا جس نے شیطان کی وسعتِ علم کو نص سے ثابت مان کر حضور اقدس کے لئے وسعتِ علم ماننے والے کو کہا " تمام نصوص کو رد کر کے ایک شرک ثابت کرتا ہے ۲۔ اور کہا " شرک نہیں تو کونسا ایمان کا حصہ ہے ۳۔ اس نے ابلیس لعین کو خدا کا شریک مانا یا نہیں ؟ ضرور مانا ، کہ جو بات مخلوق میں ایک کے لئے ثابت کرنا شرک ہو گئی ، وہ جس کسی کے لئے ثابت کی جائے ، قطعاً شرک ہی رہے گی کہ خدا کا شریک کوئی نہیں ہو سکتا، جب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے لئے یہ وسعتِ علم مانی شرک ٹھہرائی ، جس میں کوئی حصہ ایمان کا نہیں تو ضرور اتنی وسعت خدا کی وہ خاص صفت ہوئی جس کو خدائی لازم ہے جب تو نبی کے لئے اس کا ماننے والا کافر مشرک ہوا اور اس

نے وہی وسعت ، وہی صفت خود اپنے منہ ، ابلیس کے لئے ثابت مانی تو صاف صاف شیطان کو خدا کا شریک ٹھہرایا۔

مسلمانو! کیا یہ اللہ اور اس کے رسول صلی اللہ تعالی علیہ وسلم دونوں کی توہین نہ ہوئی ؟ ضرور ہوئی ، اللہ کی توہین تو ظاہر ہے کہ اس کا شریک بنایا اور وہ بھی کسے ؟ ابلیس لعین کو اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی توہین یوں ، کہ ابلیس کا مرتبہ اتنا بڑھا دیا، کہ وہ تو خدا کی خاص صفت

---

۱ البراہین القاطعہ بحث علم غیب مطبع لے بلا ساؤ ھور ص ۵۱ ۲ البراہین القاطعہ بحث علم غیب مطبع لے بلا ساؤ ھور ص ۵۱ ۳ البراہین القاطعہ بحث علم غیب مطبع لے بلا ساؤ ھور ص ۵۱

Fatawa Rizwia Volume 30

...has a share in it, and he is so deprived of it that if you believe it to be established for them, you would become a polytheist (Mushrik). O Muslims! Is the one who insults God and the Messenger of Allah not an infidel (Kafir)? Certainly, he is. What about the one who said, "If partial unseen knowledge is meant, then what is the distinction of the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him)? Such knowledge of the unseen is possessed by Zayd and Amr, rather by every child and insane person, and even by all animals and beasts." Did he not explicitly insult Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? Was the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) given only as much knowledge of the unseen as is possessed by every insane person and every four-legged animal?

Muslim! Muslim! O follower of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! I ask you for the sake of your religion and faith, can you have any doubt about the explicitness of this impure and cursed insult? God forbid! Has the greatness of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) departed from your heart in such a way that you do not recognize their insult even in this severe abuse? And if you still do not believe, then ask those very slanderers themselves, can it be said to you, your teachers, and your spiritual guides, "O so-and-so! You have as much knowledge as a pig. Your teacher had as much knowledge as a dog. Your spiritual guide had as much knowledge as a donkey," or in short, "O equals of owls, donkeys, dogs, and pigs in knowledge!" See whether they consider this an insult to themselves, their teachers, and their spiritual guides or not? They will definitely consider it so and if they get the chance, they will attack. Then what is the reason that a word which is an insult and a belittlement in their case is not an insult to Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? God forbid, is his greatness less than theirs? Is this what is called faith? Heaven forbid! Heaven forbid! For the one who said that since every person has knowledge of some matter or the other which is hidden from another person, then everyone should be called 'Knower of the Unseen' (Aalim-ul-Ghayb). Then if Zayd makes it a commitment that "Yes, I will call everyone a Knower of the Unseen", then why is the knowledge of the unseen counted among the Prophetic perfections? How can something that is not exclusive even to a believer, or rather even to a human, be among the perfections of Prophethood? And if no such commitment is made, then it is necessary to explain the reason for the

difference between a Prophet and a non-Prophet, end of quote. Is there a difference between the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and animals or insane people...

---

1. Hifz-ul-Iman, answer to the third question, Kutub Khana A'zazia, Deoband, Saharanpur, India, p. 8; Hifz-ul-Iman with Change of Title, answer to the third question, Muhammad Usman Tajir-ul-Kutub in Dariba Kalan, Delhi, pp. 7 & 8.
2. Hifz-ul-Iman, answer to the third question, Kutub Khana A'zazia, Deoband, Saharanpur, India, p. 8; Hifz-ul-Iman with Change of Title, answer to the third question, Muhammad Usman Tajir-ul-Kutub in Dariba Kalan, Delhi, pp. 7 & 8.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

...में हिस्सेदार है, और वह इससे इस तरह वंचित है कि यदि आप उनके लिए इसे साबित मानें, तो आप मुशरिक (बहुदेववादी) हो जाएँगे। ओ मुसलमानों! क्या खुदा और अल्लाह के रसूल का अपमान करने वाला काफ़िर नहीं है? निश्चित रूप से है। उस व्यक्ति के बारे में क्या जिसने कहा कि "यदि आंशिक परोक्ष ज्ञान (इल्म-ए-ग़ैब) अभिप्रेत है, तो इसमें हुज़ूर (यानी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क्या विशेषता है? ऐसा परोक्ष ज्ञान तो ज़ैद और उम्र, बल्कि हर बच्चे और पागल, बल्कि सभी जानवरों और चौपायों को भी प्राप्त है।" क्या उसने मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को स्पष्ट रूप से गाली नहीं दी? क्या नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को केवल उतना ही परोक्ष ज्ञान दिया गया था, जितना हर पागल और हर चौपाए को प्राप्त है?

मुसलमान! मुसलमान! ऐ मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के उम्मती! तुझे तेरे दीन और ईमान का वास्ता, क्या इस नापाक और शापित गाली के स्पष्ट होने में तुझे कोई संदेह हो सकता है? अल्लाह की पनाह! क्या मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महानता तेरे दिल से इस तरह निकल गई है कि तू इस गंभीर गाली में भी उनका अपमान नहीं पहचानता? और अगर अब भी तुझे विश्वास न आए, तो खुद उन बदगोइयों (बुरा कहने वालों) से पूछ कर देख, कि क्या तुम्हें और तुम्हारे उस्तादों, पीर साहबों को कहा जा सकता है कि ऐ फलां! तुझे उतना ही ज्ञान है जितना सूअर को है, तेरे उस्ताद को वैसा ही ज्ञान था जैसा कुत्ते को है, तेरे पीर को उतना ही ज्ञान था जैसा गधे को है, या संक्षेप में इतना ही हो कि ओ ज्ञान में उल्लू, गधे, कुत्ते, सूअर के बराबर वालो! देखो तो वे इसमें अपना और अपने उस्ताद, पीर का अपमान समझते हैं या नहीं? निश्चित रूप से समझेंगे और वश चले तो सिर चढ़ जाएँगे, फिर क्या कारण है कि जो शब्द उनके लिए अपमान और शान में कमी है, वह मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अपमान न हो? क्या अल्लाह की पनाह उनकी महानता उनसे भी गई गुजरी है? क्या इसी का नाम ईमान है? हश लिल्लाह! हश लिल्लाह! क्या जिस व्यक्ति ने कहा क्योंकि हर व्यक्ति को किसी न किसी ऐसी बात का ज्ञान होता है जो दूसरे व्यक्ति से छुपा होता है, तो चाहिए कि सबको 'आलिम-उल-ग़ैब' (परोक्ष का ज्ञाता) कहा जाए, फिर अगर ज़ैद इसे अनिवार्य कर ले कि हाँ मैं सबको आलिम-उल-ग़ैब कहूँगा, तो फिर परोक्ष ज्ञान को नबी की पूर्णताओं में क्यों गिना जाता है? जो बात किसी मोमिन, बल्कि इंसान की भी विशेषता न हो, वह नबूवत की पूर्णताओं में कैसे हो सकती है? और अगर यह अनिवार्य न किया जाए, तो नबी और गैर-

नबी के बीच अंतर का कारण बताना आवश्यक है, इति। क्या रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और जानवरों, पागलों में अंतर...

---

1. हिफ्ज़-उल-ईमान जवाब सवाल सोम कुतुब खाना एअज़ज़िया देवबंद सहारनपुर भारत पेज ८, हिफ्ज़-उल-ईमान मआ तग़य्युर-उल-उनवान जवाब सवाल सोम मुहम्मद उस्मान ताज़िर-उल-कुतुब दरीबा कलां दिल्ली पेज ७ व ८।
2. हिफ्ज़-उल-ईमान जवाब सवाल सोम कुतुब खाना एअज़ज़िया देवबंद सहारनपुर भारत पेज ८, हिफ्ज़-उल-ईमान मआ तग़य्युर-उल-उनवान जवाब सवाल सोम मुहम्मद उस्मान ताज़िर-उल-कुतुब दरीबा कलां दिल्ली पेज ७ व ८।

पेज 317 ऑफ़ 772

میں حصہ دار ہے، اور یہ اس سے ایسے محروم کہ ان کے لئے ثابت مانو، تو مشرک ہو جاؤ۔ مسلمانو! کیا خدا اور رسول اللہ کی توہین کرنے والا کافر نہیں؟ ضرور ہے۔ کیا جس نے کہا کہ "بعض علوم غیبیہ مراد ہیں تو اس میں حضور (یعنی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) کی کیا تخصیص ہے ایسا علم غیب تو زید و عمر و بلکہ ہر صبی و مجنون بلکہ جمیع حیوانات و بہائم کے لئے بھی حاصل ہے"۔ کیا اس نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو صریح گالی نہ دی؟ کیا نبی صلی اللہ علیہ وسلم کو اتنا ہی علم غیب دیا گیا تھا، جتنا ہر پاگل اور ہر چوپائے کو حاصل ہے؟

مسلمان! مسلمان! اے محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے امتی! تجھے اپنے دین و ایمان کا واسطہ، کیا اس ناپاک و ملعون گالی کے صریح ہونے میں تجھے کچھ شبہ گزر سکتا ہے؟ معاذ اللہ! کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عظمت تیرے دل سے ایسی نکل گئی ہو کہ اس شدید گالی میں بھی ان کی توہین نہ جانے اور اگر اب بھی تجھے اعتبار نہ آئے، تو خود ان ہی بدگویوں سے پوچھ دیکھ ، کہ آیا تمہیں اور تمہارے استادوں، پیر جیوں کو کہہ سکتے ہیں کہ اے فلاں ! تجھے اتنا ہی علم ہے جتنا سور کو ہے تیرے استاد کو ایسا ہی علم تھا جیسا کتے کو ہے تیرے پیر کو اسی قدر علم تھا جیسا گدھے کو ہے، یا مختصر طور پر اتنا ہی ہو کہ او علم میں الو، گدھے، کتے، سور کے ہمسر و ! دیکھو تو وہ اس میں اپنی اور اپنے استاد، پیر کی توہین سمجھتے ہیں یا نہیں؟ قطعاً سمجھیں گے اور قابو پائیں تو سر ہو جائیں، پھر کیا سبب کہ جو کلمہ ان کے حق میں توہین و کسر شان ہو محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی توہین نہ ہو، کیا معاذ اللہ ان کی عظمت ان سے بھی گئی گزری ہے، کیا اسی کا نام ایمان ہے؟ حاش للہ حاش للہ ! کیا جس نے

کہا کیونکہ ہر شخص کو کسی نہ کسی ایسی بات کا علم ہوتا ہے جو دوسرے شخص سے مخفی ہے تو چاہیے کہ سب کو عالم الغیب کہا جاوے، پھر اگر زید اسکا التزام کر لے کہ ہاں میں سب کو عالم الغیب کہوں گا تو پھر علم غیب کو منجملہ کمالات نبویہ شمار کیوں کیا جاتا ہے؟ جس امر میں مومن بلکہ انسان کی بھی خصوصیت نہ ہو وہ کمالات نبوت سے کب ہو سکتا ہے؟ اور اگر التزام نہ کیا جاوے تو نبی و غیر نبی، میں وجہ فرق بیان کرنا ضرور ہے، انتہی۔ کیا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور جانوروں، پاگلوں میں فرق

---

1 حفظ الایمان جواب سوال سوم کتب خانہ اعزازیہ دیوبند سہارنپور بھارت ص ۸، حفظ الایمان مع تغییر العنوان جواب سوال سوم محمد عثمان تاجر الکتب فی دریبہ کلاں دہلی ص ۷ و ۸ 2 حفظ الایمان جواب سوال سوم کتب خانہ اعزازیہ دیوبند سہارنپور بھارت ص ۸، حفظ الایمان مع تغییر العنوان جواب سوال سوم محمد عثمان تاجر الکتب فی دریبہ کلاں دہلی ص ۷ و ۸

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Does a person who calls the Prophet (peace be upon him) ignorant not insult him? Has he not explicitly rejected and invalidated the Word of Allah? Look, your Lord, the Almighty and Majestic, says: "And He taught you that which you knew not, and the grace of Allah upon you is ever great." (1) O Prophet! Allah has taught you what you did not know, and Allah's grace upon you is great. Here, Allah, the Almighty and Majestic, has counted the bestowal of knowledge of unknown things among the perfections and praises of His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). And He says: "And indeed, he was a possessor of knowledge because of what We had taught him." (2) And undoubtedly, Yaqub (Jacob) is a possessor of knowledge because of Our teaching. And He says: "And they gave him glad tidings of a knowledgeable boy." (3) The angels gave Ibrahim (Abraham), peace and blessings be upon him, glad tidings of a knowledgeable boy, Ishaq (Isaac), peace be upon him. And He says: "And We taught him knowledge from Our Presence." (4) And We taught Khidr a knowledge from Our own presence. And other verses in which Allah, the Almighty and Majestic, counted knowledge among the perfections and praises of the Prophets, peace be upon them. Now, instead of 'Zaid', take the Holy Name of Allah, the Almighty and Majestic, and instead of 'knowledge of the unseen' (ilm-e-ghayb), take 'absolute knowledge' whose possession by every animal is even more evident, and see how the speech of this slanderer of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) is rejecting the Word of Allah, the Almighty and Majestic. That is, this slanderer stands against God and says that if applying the term 'knowledge' to your sacred person (i.e., the Prophet, peace be upon him, and other Prophets, peace be upon them) is correct according to Zaid, then what needs to be inquired is this:

---

1 Al-Quran al-Karim 4/113 2 Al-Quran al-Karim 12/68 3 Al-Quran al-Karim 51/28 4 Al-Quran al-Karim 18/65

फतावा रज़विया, जिल्द 30

क्या न जानने वाला हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को गाली नहीं देता? क्या उसने अल्लाह के कलाम का स्पष्ट रूप से खंडन और निराकरण नहीं कर दिया? देखो, तुम्हारा रब अज़्ज़ व जल्ल फरमाता है: "व-अल्लमक मा लम तकुन त'लम, व काना फ़ज़लुल्लाहि अलैका अज़ीमा।" (1) ऐ नबी! अल्लाह ने तुम्हें वह सिखाया जो तुम नहीं जानते थे और तुम पर अल्लाह का बहुत बड़ा अनुग्रह है। यहाँ अज्ञात बातों का ज्ञान प्रदान करने को अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल ने अपने हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कमाल और प्रशंसा में गिना है। और फ़रमाता है: "व-इन्नहू लज़ू इल्मिन लिमा अल्लमनाहु।" (2) और निस्संदेह, याकूब हमारे सिखाए हुए ज्ञान वाले हैं। और फ़रमाता है: "व-बश्शरुहु बि-ग़ुलामिन अलीम।" (3) फ़रिश्तों ने इब्राहीम (अलैहिस्सलाम) को एक ज्ञानी लड़के इस्हाक़ (अलैहिस्सलाम) की खुशखबरी दी। और फ़रमाता है: "व-अल्लमनाहु मिल-लदुन्ना इल्मा।" (4) और हमने खिज़र को अपने पास से एक विशेष ज्ञान सिखाया। और इसी तरह की अन्य आयतें, जिनमें अल्लाह तआला ने ज्ञान को नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के कमाल और उनकी प्रशंसा में गिना है। अब 'ज़ैद' की जगह अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल का पाक नाम लीजिये और 'इल्मे गैब' (परोक्ष ज्ञान) की जगह 'मुतलक़ इल्म' (निरपेक्ष ज्ञान) लीजिये, जिसका हर पशु को मिलना और भी स्पष्ट है, और देखिये कि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस निंदक का भाषण किस प्रकार अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल के कलाम का खंडन कर रहा है। यानी यह निंदक खुदा के सामने खड़ा होकर कह रहा है कि यदि आप (यानी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और अन्य नबियों अलैहिमुस्सलाम) की पवित्र ज़ात पर इल्म (ज्ञान) का प्रयोग ज़ैद के अनुसार सही हो, तो सवाल यह है कि:

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 4/113 2 अल-क़ुरान अल-करीम 12/68 3 अल-क़ुरान अल-करीम 51/28 4 अल-क़ुरान अल-करीम 18/65

पृष्ठ 772 का 318

نہ جاننے والا حضور کو گالی نہیں دیتا؟ کیا اس نے اللہ کے کلام کا صراحۃً رد و ابطال نہ کر دیا۔ دیکھو تمہارا رب عز و جل فرماتا ہے: "وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ ؕ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيْمًا ۝" (۱) اے نبی! اللہ نے تم کو سکھایا جو تم نہ جانتے تھے اور اللہ کا فضل تم پر بڑا ہے۔ یہاں نامعلوم باتوں کا علم عطا فرمانے کو اللہ عز و جل نے اپنے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کمالات و مدائح میں شمار فرمایا۔ اور فرماتا ہے: "وَإِنَّهٗ لَذُوْ عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنٰهُ" (۲) اور بے شک یعقوب ہمارے سکھائے سے علم والا ہے۔ اور فرماتا ہے: "وَبَشَّرُوْهُ بِغُلٰمٍ عَلِيْمٍ ۝" (۳) ملائکہ نے ابراہیم علیہ الصلوٰۃ و التسلیم کو ایک علم والے لڑکے اسحٰق علیہ الصلوٰۃ و السلام کی بشارت دی۔ اور فرماتا ہے: "وَعَلَّمْنٰهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا ۝" (۴) اور ہم نے خضر کو اپنے پاس سے ایک علم سکھایا۔ وغیرہا آیات، جن میں اللہ تعالیٰ نے علم کو کمالاتِ انبیاء علیہم الصلوٰۃ و السلام و الثناء میں گنا۔ اب زید کی جگہ اللہ عز و جل کا نام پاک لیجئے اور علمِ غیب کی جگہ مطلق علم جس کا ہر چوپائے کو ملنا اور بھی ظاہر ہے اور دیکھئے کہ اس بدگوئے مصطفٰی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تقریر کس طرح کلام اللہ عز و جل کا رد کر رہی ہے یعنی یہ بدگو خدا کے مقابل کھڑا ہو کر کہہ رہا ہے کہ آپ (یعنی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور دیگر انبیاء علیہم الصلوٰۃ و السلام) کی ذات مقدسہ پر علم کا اطلاق کیا جانا اگر بقولِ زید صحیح ہو تو دریافت طلب یہ

---

۱ القرآن الکریم ۱۱۳/۴ ۲ القرآن الکریم ۶۸/۱۲ ۳ القرآن الکریم ۲۸/۵۱ ۴ القرآن الکریم ۶۵/۱۸

Fatawa Razawiya Volume 30

The matter is whether by this knowledge (Ilm), partial knowledge is meant or all knowledge (Kull Uloom). If partial knowledge is meant, then what is the specialty of the Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) and other Prophets (peace be upon them) in this? Such knowledge is possessed by Zaid and Amr, in fact, by every child and insane person, even by all animals and beasts, because every person has knowledge of one thing or another. Therefore, everyone should be called 'Aalim' (learned). Furthermore, if Zaid takes it upon himself to say, "Yes, I will call everyone 'Aalim'," then why is knowledge counted among the Prophetic perfections? An attribute in which even a believer, or rather even a human being, has no specialty, how can it be among the perfections of Prophethood? And if this is not accepted, then it is necessary to explain the reason for the difference between a Prophet and a non-prophet. And if all unseen sciences (Uloom Ghayb) are meant, such that not even a single instance is excluded, then its falsehood is proven by both traditional (Naqli) and rational (Aqli) evidence. 1. End of quote. Thus it is proven that all those statements of God are invalid by his reasoning.

O Muslims, look! This slanderer did not only insult Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), but he also invalidated and rejected the words of their Lord (Mighty and Majestic).

O Muslims! He whose audacity has reached the point that he compares the unseen knowledge of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) with the knowledge of madmen and animals, and closing his eyes to faith and humanity, clearly says what difference is there between a Prophet and an animal? From such a person, what is the surprise if he rejects God's words, calls them false, casts them behind his back, and tramples them underfoot? In fact, the one who has already done all this to the Word of Allah is the one who will have the audacity to hurl this insult at the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). However, do ask him: is this discourse of yours applicable to yourself and your teachers or not? If not, why? And if it is, what is the answer? Yes, say to these slanderers! Can you allow the same speech you used regarding the status of Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) to be applied to yourselves? Why are you sirs called 'Aalim', 'Fazil', 'Maulvi', 'Mulla', such-and-such, and so-and-so, while no one refers to animals and beasts like dogs and pigs with these words? Why do your followers and subordinates honor, respect, and revere you because of these positions, kissing your hands and feet, while no such treatment is given to animals

like owls and donkeys? What is the reason for this distinction? Certainly, you sirs also do not possess complete knowledge, and as for partial knowledge, what is your specialty? Such knowledge is possessed by owls, donkeys, dogs, and pigs. Therefore, all of them should be called 'Aalim', 'Fazil', and such-and-such. Then if you accept that yes, we call everyone...

1. Hifz al-Iman, Answer to the third question, Kutub Khana Aizaziyah Deoband, Saharanpur, India, p. 8; Hifz al-Iman with title change, Muhammad Usman Muhammad, Bookseller in Dariba Kalan Delhi, p. 7 & 17.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

मामला यह है कि इस इल्म (ज्ञान) से मुराद आंशिक इल्म है या कुल उलूम (संपूर्ण ज्ञान)। अगर आंशिक उलूम मुराद हैं, तो इसमें हुज़ूर और अन्य अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) की क्या विशेषता है? ऐसा इल्म तो ज़ैद और अम्र, बल्कि हर बच्चे और पागल, यहाँ तक कि तमाम जानवरों और चौपायों को भी हासिल है, क्योंकि हर व्यक्ति को किसी न किसी बात का इल्म होता है। तो चाहिए कि सबको 'आलिम' (विद्वान) कहा जाए। फिर अगर ज़ैद यह इल्तज़ाम कर ले कि "हाँ, मैं सबको आलिम कहूँगा", तो फिर इल्म को नबवी कमालात (पैग़म्बरी पूर्णताओं) में क्यों गिना जाता है? जिस बात में किसी मोमिन बल्कि इंसान की भी कोई विशेषता न हो, वह नबुव्वत के कमालात में से कैसे हो सकती है? और अगर यह इल्तज़ाम न किया जाए, तो नबी और गैर-नबी के बीच फ़र्क़ की वजह बयान करना ज़रूरी है। और अगर तमाम उलूम-ए-ग़ैब (परोक्ष ज्ञान) मुराद हैं, इस तरह कि उसका एक अंश भी बाहर न रहे, तो इसका बातिल (अमान्य) होना नक़ली (धर्मशास्त्रीय) और अक़ली (तर्कसंगत) दलीलों से साबित है। 1. समाप्त। पस साबित हुआ कि खुदा के वो सब अक़वाल (कथन) उसकी दलील से बातिल हैं।

मुसलमानों देखो! कि इस बदगो (अपशब्द कहने वाले) ने न केवल मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को गाली दी, बल्कि उनके रब (अज़्ज़ा व जल्ला) के कलामों (वाणी) को भी बातिल और मरदूद कर दिया।

मुसलमानों! जिसकी जुर्रत यहाँ तक पहुँची कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इल्म-ए-ग़ैब को पागलों और जानवरों के इल्म से मिला दे, और ईमान और इंसानियत से आँखें बंद करके साफ़ कह दे कि नबी और जानवर में क्या फ़र्क़ है, उससे क्या ताज्जुब कि खुदा के कलामों को रद्द करे, बातिल बताए, पीठ पीछे डाल दे और पैरों तले रौंदे? बल्कि जो यह सब कुछ कलाम अल्लाह के साथ कर चुका, वही रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ इस गाली पर जुर्रत कर सकेगा। मगर हाँ, उससे दरयाफ़्त (पूछो) करो कि आपकी यह तक़रीर खुद आप पर और आपके असातज़ा (शिक्षकों) पर लागू होती है या नहीं? अगर नहीं, तो क्यों? और अगर है, तो क्या जवाब है? हाँ, इन बदगोइयों से कहो! क्या आप हज़रात अपनी तक़रीर के तौर पर जो आपने मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में जारी की, खुद अपने आप से इसे दरयाफ़्त करने की इजाज़त दे सकते हैं कि आप साहबों को आलिम, फ़ाज़िल, मौलवी, मुल्ला, फ़लां-फ़लां क्यों कहा जाता है, और जानवरों और चौपायों मसलन कुत्ते, सूअर को कोई इन अल्फ़ाज़ से ताबीर (संबोधित)

नहीं करता। इन मनासिब (पदों) के कारण आपके इत्तिबा (अनुयायी) और अज़नाब (पीछे चलने वाले) आपकी ताज़ीम, तक़रीम, तौक़ीर क्यों करते हैं, हाथ-पाँव चूमते हैं, जबकि जानवरों मसलन उल्लू, गधे के साथ कोई यह बर्ताव नहीं होता। इस बर्ताव की वजह क्या है? कुल इल्म तो क़तई आप साहबों को भी नहीं, और कुछ इल्म में आपकी क्या तख़्सीस (विशेषता) है? ऐसा इल्म तो उल्लू, गधे, कुत्ते, सूअर सबको हासिल है। तो चाहिए कि इन सबको आलिम व फ़ाज़िल और फ़लां-फ़लां कहा जाए। फिर अगर आप इसका इल्तज़ाम करें कि हाँ हम सबको...

1. हिफ़्ज़ुल ईमान, जवाब सवाल सोम, कुतुब ख़ाना एज़ाज़िया देवबंद, सहारनपुर भारत, पृ. 8; हिफ़्ज़ुल ईमान मअ तग़य्युरुल उनवान, मुहम्मद उस्मान मुहम्मद ताजिरुल कुतुब, दरीबा कलां दिल्ली, पृ. 7 और 17।

पृष्ठ 319/772

امر ہے کہ اس علم سے مراد بعض علم ہے یا کل علوم ، اگر بعض علوم مراد ہیں تو اس میں حضور اور دیگر انبیاء علیہم السلام کی کیا تخصیص ہے ایسا علم تو زید و عمرو بلکہ ہر صبی و مجنون بلکہ جمیع حیوانات و بہائم کے لئے بھی حاصل ہے کیونکہ ہر شخص کو کسی نہ کسی بات کا علم ہوتا ہے تو چاہیے کہ سب کو عالم کہا جائے، پھر اگر زید اس کا التزام کر لے کہ ہاں میں سب کو عالم کہوں گا تو پھر علم کو منجملہ کمالات نبویہ شمار کیوں کیا جاتا ہے جس امر میں مومن بلکہ انسان کی بھی خصوصیت نہ ہو وہ کمالات نبوت سے کب ہو سکتا ہے اور اگر التزام نہ کیا جائے تو نبی اور غیر نبی میں وجہ فرق بیان کرنا ضرور ہے، اور اگر تمام علوم غیب مراد ہیں، اس طرح کہ اس کا ایک فرد بھی خارج نہ رہے تو اس کا بطلان دلیل نقلی و عقلی سے ثابت ہے ۱۔ انتھی۔ پس ثابت ہوا کہ خدا کے وہ سب اقوال اسکی دلیل سے باطل ہیں۔

مسلمانو دیکھو! کہ اس بد گو نے فقط محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہی کو گالی نہ دی بلکہ ان کے رب (جل و علا) کے کلاموں کو بھی باطل و مردود کر دیا۔

مسلمانو ! جس کی جرات یہاں تک پہنچی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علم غیب کو پاگلوں اور جانوروں کے علم سے ملا دے اور ایمان و انسانیت سے آنکھیں بند کر کے صاف کہہ دے کہ نبی اور جانور میں کیا فرق ہے، اس سے کیا تعجب کہ خدا کے کلاموں کو رد کرے باطل بتائے پس پشت ڈالے زیر پا ملے بلکہ جو یہ سب کچھ کلام اللہ کے ساتھ کر چکا وہی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ اس گالی پر جرات کر سکے گا مگر ہاں اس سے دریافت کرو کہ آپ کی یہ تقریر خود آپ اور آپ کے اساتذہ میں جاری ہے یا نہیں؟ اگر نہیں تو کیوں؟ اور اگر ہے تو کیا جواب ہے؟ ہاں ان بد گویوں سے کہو! کیا آپ حضرات اپنی تقریر کے طور پر جو آپ

نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں جاری کی، خود اپنے آپ سے اسے دریافت کی اجازت دے سکتے ہیں کہ آپ صاحبوں کو عالم ، فاضل ، مولوی ، ملا ، چنیں ، چناں فلاں فلاں کیوں کہا جاتا ہے اور حیوانات و بہائم مثلاً کتے سور کو کوئی ان الفاظ سے تعبیر نہیں کرتا۔ ان مناصب کے باعث آپ کے اتباع و اذناب آپ کی تعظیم ، تکریم ، توقیر کیوں کرتے ، دست و پا پر بوسہ دیتے ہیں اور جانوروں مثلاً الو، گدھے کے ساتھ کوئی یہ برتاؤ نہیں۔ برتا اس کی وجہ کیا ہے؟ کل علم تو قطعاً آپ صاحبوں کو بھی نہیں اور بعض میں آپ کی کیا تخصیص؟ ایسا علم تو الو، گدھے ، کتے ، سور سب کو حاصل ہے تو چاہیے کہ ان سب کو عالم و فاضل و چنیں و چناں کہا جائے پھر اگر آپ اس کا التزام کریں کہ ہاں ہم سب کو

1 حفظ الایمان جواب سوال سوم کتب خانہ اعزازیہ دیوبند سہارنپور بھارت ص ۸ ، حفظ الایمان مع تغییر العنوان محمد عثمان محمد تاجر الکتب فی دریبہ کلاں دہلی ص ۷ و ۱۷

Fatawa Ridawiyyah - Volume 30

Scholars will say... why then is knowledge counted among your excellences when it is a matter in which not even a believer, but not even a human being has any specialty? That which is possessed by donkeys, dogs, and pigs, why was it counted among your excellences? And if this is not adhered to, it is necessary to state the reason for the difference between you and donkeys, dogs, and pigs based on your own statement. That is all.

O Muslims! By inquiring in this way, by the help of Allah Almighty, it will become clearly manifest how these blasphemers have explicitly and severely insulted Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, and how they have rejected and invalidated the Holy Quran of their Lord, the Mighty and Sublime, in various places. O Muslims! Ask specifically that blasphemer and his companions whether these verses of the Great Quran apply to them by their own admission or not. Your Lord, the Mighty and Sublime, says:

Arabic	**Urdu Translation**
"And We have certainly created for Hell many of the jinn and mankind. They have hearts with which they do not understand, they have eyes with which they do not see, and they have ears with which they do not hear. Those are like livestock; rather, they are more astray. It is they who are the heedless." 1-	And undoubtedly, We have certainly spread out for Hell many jinn and humans; they have hearts with which they do not understand the truth, and they have eyes with which they do not perceive the path of truth, and they have ears with which they do not hear the words of truth. They are like cattle, rather even more astray than them. It is they who are the negligent, those very people are lost in heedlessness.

And He says:

Arabic	**Urdu Translation**
"Have you seen the one who takes as his god his own desire? Then would you be responsible for him? Or do you think that most of them hear or reason? They are not except like livestock; rather, they are [even] more astray in [their] way." 2-	Just see, the one who made his own desire his god, will you then take responsibility for him? Or do you think that many among them listen or possess intellect? So they are nothing but like cattle, rather they are even more astray than them.

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

1. Al-Quran al-Karim 7/179
2. Al-Quran al-Karim 25/43 and 44

उलेमा कहेंगे तो... फिर इल्म (ज्ञान) को आपके कमालात (उत्कृष्टताओं) में क्यों शुमार किया जाता है जबकि यह ऐसी बात है जिसमें न केवल मोमिन (विश्वासी) बल्कि इंसान की भी कोई विशेषता नहीं है? वह जो गधों, कुत्तों, सुअरों सबको प्राप्त है, वह आपके कमालात में से क्यों हुआ? और अगर इसे स्वीकार न किया जाए तो आपके ही बयान से आपमें और गधों, कुत्तों, सुअरों में अंतर का कारण बताना आवश्यक है। बस।

मुसलमानों! इस तरह पूछने पर ही, अल्लाह तआला की सहायता से, यह स्पष्ट हो जाएगा कि इन अपशब्द कहने वालों ने मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को कैसी स्पष्ट और घोर गाली दी और अपने रब अज़्ज़ व जल्ल के कुरआन मजीद को जगह-जगह कैसा झुठलाया और रद्द कर दिया। मुसलमानों! विशेष रूप से उस अपशब्द कहने वाले और उसके साथियों से पूछो कि कुरआन अज़ीम की ये आयतें उनके अपने इकरार (स्वीकारोक्ति) से उन पर लागू होती हैं या नहीं। तुम्हारा रब अज़्ज़ व जल्ल फरमाता है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"और हमने निश्चित रूप से जहन्नुम के लिए बहुत से जिन्न और इंसानों को पैदा किया है। उनके दिल हैं जिनसे वे समझते नहीं, उनकी आँखें हैं जिनसे वे देखते नहीं, और उनके कान हैं जिनसे वे सुनते नहीं। वे चौपायों (पशुओं) की तरह हैं, बल्कि उनसे भी अधिक गुमराह। वही लोग गाफ़िल (लापरवाह) हैं।" 1-	और निःसंदेह हमने जहन्नुम के लिए बहुत से जिन्न और आदमी फैला रखे हैं। उनके वे दिल हैं जिनसे वे हक (सच्चाई) को नहीं समझते और वे आँखें जिनसे हक का रास्ता नहीं सूझता और वे कान जिनसे हक की बात नहीं सुनते। वे चौपायों की तरह हैं बल्कि उनसे भी बढ़कर बहके हुए। वही गुमराह हैं, वही लोग गफलत में पड़े हुए हैं।

और फरमाता है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"क्या तुमने उस व्यक्ति को देखा जिसने अपनी इच्छा को अपना ईश्वर बना लिया है? तो क्या तुम उसके ज़िम्मेदार होगे? या तुम समझते हो कि उनमें से अधिकतर सुनते हैं या अक्ल रखते हैं? वे तो बस	भला देख तो, जिसने अपनी इच्छा को अपना खुदा बना लिया, तो क्या तू उसका ज़िम्मा लेगा, या तुझे गुमान है कि उनमें बहुत कुछ सुनते या अक्ल रखते हैं। सो वे नहीं हैं मगर

अरबी

चौपायों की तरह हैं, बल्कि वे तो उनसे भी अधिक मार्ग से भटके हुए हैं।" 2-

आई.टी. मजलिस दावत-ए-इस्लामी

उर्दू अनुवाद

जैसे चौपाये बल्कि वे तो उनसे भी बढ़कर गुमराह हैं।

1. अल-कुरआन अल-करीम 7/179
2. अल-कुरआन अल-करीम 25/43 और 44

علماء کہیں گے تو----- پھر علم کو آپ کے کمالات میں کیوں شمار کیا جاتا ہے جس امر میں مومن بلکہ انسان کی بھی خصوصیت نہ ہو، گدھے، کتے، سور سب کو حاصل ہو وہ آپ کے کمالات سے کیوں ہوا؟ اور اگر التزام نہ کیا جائے تو آپ ہی کے بیان سے آپ میں اور گدھے، کتے، سور میں وجہ فرق بیان کرنا ضرور ہے۔ فقط۔

مسلمانو! یوں دریافت کرتے ہی بعونہ تعالیٰ صاف کھل جائے گا کہ ان بدگوئیوں نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کیسی صریح شدید گالی دی اور ان کے رب عز و جل کے قرآن مجید کو جابجا کیسا ردو باطل کردیا۔ مسلمانو! خاص اس بدگو اور اس کے ساتھیوں سے پوچھو، ان پر خود ان کے اقرار سے قرآن عظیم کی یہ آیات چسپاں ہوئیں یا نہیں۔ تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

عربی	اردو ترجمہ
"وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيْرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ لَهُمْ قُلُوْبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَّا يَسْمَعُوْنَ بِهَا أُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ أُولٰئِكَ هُمُ الْغٰفِلُوْنَ" 1-	اور بے شک ضرور ہم نے جہنم کیلئے پھیلا رکھے ہیں بہت سے جن اور آدمی ان کے وہ دل ہیں جن سے حق کو نہیں سمجھتے اور وہ آنکھیں جن سے حق کا راستہ نہیں سوجھتے اور وہ کان جن سے حق بات نہیں سنتے۔ وہ چوپایوں کی طرح ہیں بلکہ ان سے بھی بڑھ کر بہکے ہوئے۔ وہی گمراہ وہی لوگ غفلت میں پڑے ہیں۔

اور فرماتا ہے:

عربی	اردو ترجمہ
"اَرَءَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوٰىهُ اَفَاَنْتَ تَكُوْنُ	بھلا دیکھ تو، جس نے اپنی خواہش کو اپنا خدا بنالیا تو کیا تو
عَلَيْهِ وَكِيْلًا أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ	اس کا ذمہ لے گا، یا تجھے گمان ہے ان میں بہت کچھ
يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ	سنتے یا عقل رکھتے ہیں سو وہ نہیں مگر جیسے چوپائے
بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبِيْلًا" 2-	بلکہ وہ تو ان سے بھی بڑھ کر گمراہ ہیں۔

آئی ٹی مجلس دعوتِ اسلامی

1 القرآن الکریم ۱۷۹/۷ 2 القرآن الکریم ۲۵ / ۴۳ و ۴۴

Fatawa Rizvia Volume 30

These foul-mouthed individuals have considered the knowledge of animals to be equal to the knowledge of Prophets (peace be upon them). Now ask them: Is your knowledge equal to that of the Prophets or even equal to that of the Master of the Prophets (peace and blessings be upon him)? Obviously, they will not claim this. But even if they were to say, "When we have made it equal to four-legged animals, you are two-legged, so what's the difficulty in accepting equality?" Then ask them this way: Has there ever been anyone among your teachers, peers, or mullahs who was more knowledgeable than you, or are all equal? Eventually, they will have to find a difference. So, by their own admission, their teachers etc. became equal to animals in knowledge, and these [people] have less knowledge than them since they were their students. And whoever is less than an equal, is necessarily less than the other as well. Thus, according to their own speech, these gentlemen became more astray than animals and became the personification of these verses: "Such is the punishment; and the punishment of the Hereafter is greater, if they only knew." [Quran 68:33] - The beating is like this, and certainly, the punishment of the hereafter is the greatest; how good it would have been if they knew.

O Muslims! This was the state of those words in which they laid their hands upon the noble Prophets and the luminous Master of Humanity (peace and blessings be upon him). Then what to say of those passages in which the honor of the Lord of Honor (mighty is His glory) was directly and intentionally attacked? For God's sake, be just! If someone said, "When did I say that I do not believe in the occurrence of the Divine Lie" - meaning that person is a believer that God actually lies, has lied, and speaks lies. Regarding him, the one giving the fatwa that "even though he erred in the interpretation of the verses, nevertheless he should not be considered a disbeliever or an innovator," someone who said "no harsh word should be said to him," someone who said "in this, the takfir (charging with disbelief) of the righteous predecessors becomes necessary. He cannot criticize or declare Hanfis or Shafis astray." Meaning, God forbid, calling God a liar was also the creed of many of the righteous predecessors. This difference is like that between Hanafi and Shafi'i. One person ties their hands above the navel, another below; consider this similarly - someone called God truthful, someone called Him a liar. Therefore, "such a person should be protected from being called astray or sinful." Meaning, why call someone who calls God a liar 'astray'? Don't even call him a sinner.

[1] The Holy Quran 68/33 [2] [3] [4] [5]

फ़तावा रिज़विया जिल्द ३०

इन बदगोइयों ने जानवरों के इल्म को नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के इल्म के बराबर माना। अब उनसे पूछिए क्या तुम्हारा इल्म नबियों या खुद हुज़ूर सैयदुल अंबिया (अलैहि वसल्लातु वस्सना) के बराबर है? ज़ाहिर है वे इसका दावा नहीं करेंगे। और अगर कह भी दें कि जब जानवरों से बराबरी कर दी, आप तो दोपाए (इंसान) हैं, बराबरी मानने में क्या मुश्किल है? तो यूँ पूछिए कि तुम्हारे उस्तादों, पीरों, मुल्लाओं में कोई भी ऐसा गुज़रा जो तुमसे इल्म में ज़्यादा हो या सब एक बराबर हों? आख़िर कहीं तो फ़र्क निकालेंगे। तो उनके वे उस्ताद वग़ैरह तो उनके इकरार से इल्म में जानवरों के बराबर हुए और ये उनसे इल्म में कम हैं, क्योंकि उनकी शागिर्दी की। और जो एक बराबर से कम हो, वह दूसरे से भी ज़रूर कम होगा। तो ये हज़रात खुद अपनी तक़रीर की रूह से जानवरों से बढ़ कर गुमराह हुए और इन आयतों के मिस्दाक़ ठहरे: "इसी तरह अज़ाब होता है, और बेशक आख़िरत का अज़ाब सबसे बड़ा है, क्या ही अच्छा होता अगर वे जानते।"[1] - मार ऐसी होती है और बेशक आख़िरत की मार सबसे बड़ी है, काश कि वे जानते।

मुसलमानों! ये हालतें तो उन कलिमात की थीं जिनमें अंबिया-ए-किराम और हुज़ूर पुरनूर सैयदुल अनाम (अलैहिस्सलाम) पर हाथ साफ़ किए गए। फिर उन इबारतों का क्या पूछना जिनमें असल में इरादतन रब्बुल इज़्ज़त (अज़ जलालुहू) की इज़्ज़त पर हमला किया गया हो? ख़ुदा के लिए इंसाफ़! क्या जिसने कहा "मैंने कब कहा है कि मैं वुक़ूए-किज़्ब-ए-बारी (ईश्वर के झूठ बोलने के घटित होने) का क़ायल नहीं हूँ"[2], यानी वह शख़्स इसका क़ायल है कि ख़ुदा बिल-फ़ेल (वास्तव में) झूठा है, झूठ बोला, झूठ बोलता है। उसकी निसबत ये फ़तवा देने वाला कि "अगरचे उसने तावील-ए-आयात में ख़ता की मगर ता-हम उसको काफ़िर या बिदती ख़्याल करना नहीं चाहिए", जिसने कहा कि "उसको कोई सख़्त कलमा न कहना चाहिए"[3], जिसने कहा कि "इसमें तक़फ़ीर-ए-उलमा-ए-सलफ़ लाज़िम आती है। हनफ़ी, शाफ़ई पर तअन व तज़लील नहीं कर सकता"[4]। यानी ख़ुदा को (माज़ल्लाह) झूठा कहना बहुत से उलमा-ए-सलफ़ का भी मज़हब था। यह इख़्तिलाफ़ हनफ़ी-शाफ़ई जैसा है। किसी ने हाथ नाफ़ से ऊपर बाँधे, किसी ने नीचे; ऐसा ही इसे भी समझो कि किसी ने ख़ुदा को सच्चा कहा किसी ने झूठा, लिहाज़ा "ऐसे को तज़लील व तफ़्सीक़ से मामून करना चाहिए"[5]। यानी जो ख़ुदा को झूठा कहे उसे गुमराह क्या मानी? गुनहगार न कहो।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम ६८/३३ [2] [3] [4] [5]

পৃষ্ঠ ৩২১/৭৩২

ان بد گوئیوں نے چوپایوں کے علم کو انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے علم کے برابر مانا۔ اب ان سے پوچھئے کیا تمہارا علم انبیاء یا خود حضور سید الانبیاء علیہ وعلیہم الصلوۃ والثناء کے برابر ہے، ظاہر اسکا دعوٰی نہ کریں گے اور اگر کہہ بھی دیں کہ جب چوپایوں سے برابری کردی، آپ تو دوپائے ہیں برابری ماننے میں کیا مشکل ہے؟ تو یوں پوچھئے تمہارے استادوں، پیروں، ملاؤں میں کوئی بھی ایسا گزرا جو تم سے علم میں زیادہ ہو یا سب ایک برابر ہو۔ آخر کہیں تو فرق نکالیں گے تو ان کے وہ استاد وغیرہ تو ان کے اقرار سے علم میں چوپایوں کے برابر ہوئے اور یہ ان سے علم میں کم ہیں، جب تو انکی شاگردی کی، اور جو ایک مساوی سے کم ہو دوسرے سے بھی ضرور کم ہو گا تو یہ حضرات خود اپنی تقریر کی رو سے چوپایوں سے بڑھ کر گمراہ ہوئے اور ان آیتوں کے مصداق ٹھہرے۔ "کَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿۳۳﴾" 1- مار ایسی ہوتی ہے اور بے شک آخرت کی مار سب سے بڑی، کیا اچھا تھا اگر وہ جانتے۔

مسلمانو ! یہ حالتیں تو ان کلمات کی تھیں جن میں انبیائے کرام و حضور پر نور سید الانام علیہ الصلوۃ والسلام پر ہاتھ صاف کئے گئے پھر ان عبارات کا کیا پوچھنا جن میں اصالۃً بالقصد رب العزت عز جلالہ کی عزت پر حملہ کیا گیا ہو۔ خدا را انصاف ! کیا جس نے کہا "میں نے کب کہا ہے کہ میں وقوع کذب باری کا قائل نہیں ہوں 2، یعنی وہ شخص اس کا قائل ہے کہ خدا بالفعل جھوٹا ہے جھوٹ بولا، جھوٹ بولتا ہے۔ اس کی نسبت یہ فتوٰی دینے والا کہ "اگرچہ اس نے تاویل آیات میں خطا کی مگر تاہم اس کو کافر یا بدعتی خیال کہنا نہیں چاہئے ، جس نے کہا کہ "اس کو کوئی سخت کلمہ نہ کہنا چاہیے 3" جس نے کہا کہ "اس میں تکفیر علمائے سلف کی لازم آتی ہے۔ حنفی، شافعی پر طعن و تضلیل نہیں کر سکتا 4"۔ یعنی خدا کو معاذاللہ جھوٹا کہنا بہت سے علمائے

سلف کا بھی مذہب تھا۔ یہ اختلاف حنفی شافعی کا سا ہے۔ کسی نے ہاتھ ناف سے اوپر باندھے، کسی نے نیچے، ایسا ہی اسے بھی سمجھو کہ کسی نے خدا کو سچا کہا کسی نے جھوٹا، لہٰذا "ایسے کو تضلیل و تفسیق سے مامون کرنا چاہیے 5"۔ یعنی جو خدا کو جھوٹا کہے اسے گمراہ کیا معنی؟ گنہگار نہ کہو۔

1 القرآن الکریم ۶۸ / ۳۳ 2 3 4 5

Fatawa Razawiyya Volume 30

What about the one who attributed all this to the denier of God, and here himself, despite this meaningless confession that "The power over falsehood with the impossibility of its occurrence is a settled issue," explicitly stated that the meaning of the occurrence of falsehood has become correct? That is, it has become correct that falsehood occurred from God. Can such a person remain a Muslim? Can one who considers such a person a Muslim be a Muslim himself?

O Muslims! For God's sake, be just. What was the name of faith? It was the affirmation of God. What is the explicit opposite of affirmation? Denying. What is the meaning of denying? Attributing falsehood to someone. If faith remains even after explicitly calling God a liar, then God knows what animal faith is named after! God knows why Magians, Hindus, Christians, and Jews became disbelievers? None of them even plainly call their deity a liar. Yes, they do not accept the words of the true deity because they do not recognize them as His words or do not submit to them. Perhaps not even the worst disbeliever on the face of the earth would acknowledge God as God, recognize His word as His word, and then boldly say that He lied, and the meaning of the occurrence of falsehood became correct from Him. In short, no just person can doubt that all these blasphemers have insulted Allah and His Messenger to the fullest. Now is the time for divine trial. Fear the One, the Conqueror, the Compeller, Exalted be His Majesty. Act keeping in mind the verses mentioned above. Your faith will fill your hearts with hatred for all blasphemers. It will never let you support them against Allah and the Messenger of Allah, the Majestic and Exalted. You will feel revulsion towards them, not strive for them, nor fabricate absurd and futile interpretations for their insults against Allah and His Messenger.

For God's sake, be just! If someone insults your mother, father, teacher, or spiritual guide, and not just verbally but writes and publishes it. Would you support him, or fabricate interpretations to make his point, or remain unaffected by his nonsense and stay on good terms with him? No, no! If even a trace of human honor, human zeal, respect, dignity, greatness, and love for parents remains in you, you will hate the sight of that blasphemer and slanderer, you will flee from his shadow, you will be enraged upon hearing his name, and you will become the enemy of whoever fabricates excuses for him. Then, for God's sake, put your parents on one side of the scale...

1 2 Imtar al-Haq: Rashid Ahmad Gangohi's belief in the occurrence of falsehood by the Almighty, Dutt Parshad Press, Bombay, India, p. 31.

क्या जिसने यह सब उस खुदा को झुठलाने वाले के बारे में बताया और यहीं खुद अपनी तरफ से इस बेमानी इकरार के बावजूद कि "झूठ पर कुदरत (शक्ति) होना जबकि उसका घटित होना नामुमकिन है, एक इत्तेफाकी (सहमति वाला) मसला है", साफ़ तौर पर कह दिया कि झूठ के वाकय (घटित) होने के मायने दुरुस्त हो गए? यानी यह बात ठीक हो गई कि खुदा से झूठ वाकय हुआ, क्या यह शख्स मुसलमान रह सकता है? क्या जो ऐसे को मुसलमान समझे, खुद मुसलमान हो सकता है?

मुसलमानों! खुदा के लिए इंसाफ़ करो, ईमान किस चीज़ का नाम था? इलाही तस्दीक (ईश्वरीय पुष्टि) का। तस्दीक का खुला मुखालिफ (विरोधी) क्या है? तकज़ीब (झुठलाना)। तकज़ीब के क्या मायने हैं? किसी की तरफ झूठ मंसूब (जोड़ना) करना। जब साफ़ तौर पर खुदा को काज़िब (झूठा) कह कर भी ईमान बाकी रहे, तो खुदा जाने ईमान किस जानवर का नाम है? खुदा जाने मजूसी, हिंदू, ईसाई और यहूदी क्यों काफिर हुए? उनमें तो कोई साफ़ तौर पर अपने माबूद (उपास्य) को झूठा भी नहीं बताता। हाँ, माबूदे बरहक (सच्चे उपास्य) की बातों को इसलिए नहीं मानते कि वे उनकी बातों को ही नहीं जानते या तस्लीम (स्वीकार) नहीं करते। दुनिया के पर्दे पर शायद ही कोई ऐसा काफ़िर हो जो खुदा को खुदा मानता हो, उसके कलाम को उसका कलाम जानता हो और फिर धड़ल्ले से कहता हो कि उसने झूठ कहा, उससे झूठ का वाकय होना दुरुस्त हो गया। ग़रज़, कोई भी इंसाफ़ पसंद शख्स शक नहीं कर सकता कि इन तमाम बदगोइयों (बुरा बोलने वालों) ने मुँह भर कर अल्लाह और रसूल को गालियाँ दी हैं। अब यही अल्लाह के इम्तिहान का वक्त है। उस वाहिद, कहार, जब्बार अज़्ज़-व-जल्ल से डरो और वे आयतें जो ऊपर गुज़रीं, उन्हें सामने रख कर अमल करो। आपका ईमान तुम्हारे दिलों में तमाम बदगोइयों से नफरत भर देगा। वह कभी भी अल्लाह और अल्लाह के रसूल जल्ल-व-अला के मुकाबले में तुम्हें उनकी हिमायत नहीं करने देगा। तुम्हें उनसे घिन आएगी, न कि तुम उनकी पैरवी करोगे और अल्लाह और रसूल के मुकाबले उनकी गालियों में बेकार और बेहुदा तावीलें (व्याख्याएँ) गढ़ोगे।

खुदा के वास्ते इंसाफ़! अगर कोई शख्स तुम्हारे माँ, बाप, उस्ताद, पीर को गालियाँ दे और न सिर्फ ज़बानी बल्कि लिख-लिख कर छापे और शाया (प्रकाशित) करे। क्या तुम उसका साथ दोगे या उसकी बात बनाने के लिए तावीलें गढ़ोगे या उसके बकने से बेपरवाही करके उससे पहले की तरह साफ़ रहोगे? नहीं, नहीं! अगर तुममें इंसानी गैरत, इंसानी हमियत, माँ-बाप की इज़्ज़त, हुरमत, अज़मत और मोहब्बत का नाम-ओ-निशान भी बाकी रह गया है, तो उस बदगो और गालीबाज़ की सूरत से नफरत

करोगे, उसके साये से दूर भागोगे, उसका नाम सुन कर गुस्से में आओगे, और जो उसके लिए बहाने गढ़े, उसके भी दुश्मन हो जाओगे। फिर खुदा के लिए माँ-बाप को एक पलड़े में रखो...

---

1 2 इम्तारुल हक: रशीद अहमद गंगोही का अकीदा 'वकूए-किज्बे बारी तआला', मतबा दत्त प्रशाद, बम्बई, इंडिया, सफा 31

کیا جس نے یہ سب تو اس مکذبِ خدا کی نسبت بتایا اور یہیں خود اپنی طرف سے باوصف اس بے معنیٰ اقرار کہ "قدرۃ علی الکذب مع امتناع الوقوع مسئلہ اتفاقیہ ہے"۔ ۱۔ صاف صریح کہہ دیا کہ وقوعِ کذب کے معنیٰ درست ہو گئے ۲۔ یعنی یہ بات ٹھیک ہو گئی کہ خدا سے کذب واقع ہوا، کیا یہ شخص مسلمان رہ سکتا ہے؟ کیا جو ایسے کو مسلمان سمجھے خود مسلمان ہو سکتا ہے؟

مسلمانو! خدارا انصاف، ایمان نام کاہے کا تھا تصدیق الہی کا، تصدیق کا صریح مخالف کیا ہے، تکذیب، تکذیب کے کیا معنی ہیں کسی کی طرف کذب منسوب کرنا۔ جب صراحتاً خدا کو کاذب کہہ کر بھی ایمان باقی رہے تو خدا جانے ایمان کس جانور کا نام ہے؟ خدا جانے مجوس و ہنود و نصاریٰ و یہود کیوں کافر ہوئے؟ ان میں تو کوئی صاف اپنے معبود کو جھوٹا بھی نہیں بتاتا۔ ہاں معبودِ برحق کی باتوں کو یوں نہیں مانتے کہ انہیں اسکی باتیں ہی نہیں جانتے یا تسلیم نہیں کرتے۔ ایسا تو دنیا کے پردے پر کوئی کافر سے کافر بھی شاید نہ نکلے کہ خدا کو خدا مانتا، اسکے کلام کو اسکا کلام جانتا اور پھر بے دھڑک کہتا ہو کہ اس نے جھوٹ کہا، اس سے وقوعِ کذب کی معنیٰ درست ہو گئے۔ غرض کوئی ذی انصاف شک نہیں کر سکتا کہ ان تمام بد گویوں نے منہ بھر کر اللہ ورسول کو گالیاں دی ہیں، اب یہی وقت امتحان الہی ہے، واحد قہار جبار عزجلالہ سے ڈرو اور وہ آیتیں کہ اوپر گزریں، پیشِ نظر رکھ کر عمل کرو۔ آپ تمہارا ایمان تمہارے دلوں میں تمام بد گویوں سے نفرت بھر دے گا۔ ہر گز اللہ ورسول اللہ جل وعلا کے مقابل تمہیں انکی حمایت نہ کرنے دے گا۔ تم کو ان سے گھن آئے گی نہ کہ ان کی پیچ کرو، اللہ ورسول کے مقابل انکی گالیوں میں مہمل و بیہودہ تاویل گھڑو۔

للہ انصاف! اگر کوئی شخص تمہارے ماں، باپ، استاد، پیر کو گالیاں دے اور نہ صرف زبانی بلکہ لکھ لکھ کر چھاپے، شائع کرے۔ کیا تم اس کا ساتھ دوگے یا اس کی بات بنانے کو تاویلیں گھڑوگے یا اس کے بکنے سے بے پرواہی کرکے اس سے بدستور صاف رہوگے؟ نہیں نہیں! اگر تم میں انسانی غیرت، انسانی حمیت، ماں باپ کی عزت حرمت عظمت محبت کا نام نشان بھی لگارہ گیا ہے تو اس بد گو دشنامی کی صورت سے نفرت کروگے، اسکے سائے سے دور بھاگوگے، اس کا نام سن کر غیظ لاؤگے جو اس کے لئے بناوٹیں گھڑھے، اسکے بھی دشمن ہو جاؤگے، پھر خدا کے لئے ماں باپ کو ایک پلہ میں رکھو

---

۲۱ امطار الحق رشید احمد گنگوہی کا عقیدہ وقوعِ کذب باری تعالیٰ مطبع دت پرشاد بمبئی انڈیا ص ۳۱

Fatawa Razawiya Volume 30

Put faith in the honor and greatness of Allah, the One, the Subduer, and Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, in the other scale. If you are a Muslim, you will not consider the honor of parents to be comparable to the honor of Allah and His Messenger, peace and blessings of Allah be upon him. You will consider the love and support of parents to be insignificant compared to the love and service of Allah and His Messenger. So it is obligatory, obligatory, obligatory—obligatory beyond a hundred thousand times—that there be such hatred, distance, anger, and separation from these blasphemers that not even a thousandth part of it exists with those who insult parents. These are the people for whom there is the glad tidings of those seven blessings. O Muslims! Your humble well-wisher hopes that after these verses of Allah, the One, the Subduer, and this healing, clear, and manifest explanation, there will be no need for further submission from you. Your faith itself will speak those same pure and blessed words against these blasphemers which your Lord has narrated in the Great Quran from the people of Ibrahim, peace and blessings be upon him, to teach you. Your Lord, Exalted and Mighty, says:

"There has already been for you an excellent pattern in Abraham and those with him, when they said to their people, 'Indeed, we are disassociated from you and from whatever you worship other than Allah. We have denied you, and there has appeared between us and you animosity and hatred forever until you believe in Allah alone' ... (until the words of the Almighty) There has certainly been for you in them an excellent pattern for anyone whose hope is in Allah and the Last Day. And whoever turns away - then indeed, Allah is the Free of need, the Praiseworthy."[1]

That is, He who is saying this to you is saying it for your own good: just as My friend (Ibrahim) and those with him did, that for My sake they became clear enemies of their own people, broke ties, separated from them, and said, "We have no connection with you, we are completely disassociated from you," you should do the same.

[1] The Noble Quran 60/4 to 6 Page 323 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अल्लाह वहदहु क़हार और मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की इज़्ज़त और अज़मत पर ईमान को दूसरे पलड़े में रखें। यदि आप मुसलमान हैं, तो आप माता-पिता के सम्मान को अल्लाह और उसके रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के सम्मान के बराबर नहीं मानेंगे। आप माता-पिता के प्यार और समर्थन को अल्लाह और उसके रसूल के प्यार और सेवा के सामने तुच्छ मानेंगे। तो यह वाजिब, वाजिब, वाजिब है - एक लाख बार वाजिब से भी अधिक वाजिब है कि उन ईशनिंदा करने वालों से ऐसी नफरत, दूरी, क्रोध और अलगाव हो, जिसका हज़ारवां हिस्सा भी माता-पिता को अपशब्द कहने वालों के साथ न हो। ये वे लोग हैं जिनके लिए उन सात नियामतों की खुशखबरी है। ऐ मुसलमानों! आपका यह तुच्छ खैरख्वाह उम्मीद करता है कि अल्लाह वहदहु क़हार की इन आयतों और इस शफ़ी (निवारक), वाज़िह (स्पष्ट) और बीय्यिनात (प्रमाणों) के बाद इस बारे में आपसे ज़्यादा अर्ज़ करने की ज़रूरत नहीं होगी। आपका ईमान खुद-ब-खुद उन बदगोइयों (अपशब्द कहने वालों) के खिलाफ वही पाक और मुबारक शब्द बोलेगा जो आपके रब ने कुरान-ए-अज़ीम में आपको सिखाने के लिए कौम-ए-इब्राहीम अलैहिस्सलाम से नक़ल फरमाए हैं। आपका रब अज़्ज़ व जल्ल फरमाता है:

"बेशक तुम्हारे लिए इब्राहीम और उनके साथ वाले मुसलमानों में अच्छी मिसाल है, जब उन्होंने अपनी कौम से कहा, 'बेशक हम तुमसे और उन सब से बेज़ार हैं जिन्हें तुम अल्लाह के सिवा पूजते हो। हमने तुम्हारा इनकार किया और हमारे और तुम्हारे बीच हमेशा के लिए दुश्मनी और नफरत ज़ाहिर हो गई जब तक तुम एक अल्लाह पर ईमान न लाओ।' ... (अल्लाह तआला के फरमान तक) बेशक तुम्हारे लिए उनमें एक बेहतरीन मिसाल थी, उसके लिए जो अल्लाह और कयामत के दिन की उम्मीद रखता हो। और जो मुँह फेरे, तो बेशक अल्लाह ही बेपरवाह, सराहा हुआ है।"[1]

यानी वह जो तुमसे यह फरमा रहा है कि जिस तरह मेरे खलील (इब्राहीम) और उनके साथ वालों ने किया कि मेरे लिए अपनी कौम के साफ दुश्मन हो गए और उनसे नाता तोड़कर जुदा हो गए और कह दिया कि हमारा तुमसे कोई वास्ता नहीं, हम तुमसे पूरी तरह बेज़ार हैं, तुम्हें भी ऐसा ही करना चाहिए। यह तुम्हारे भले के लिए तुमसे फरमा रहा है।

[1] अल-कुरान अल-करीम 60/4 से 6 पृष्ठ 323/772

اللہ واحد قہار و محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عزت و عظمت پر ایمان کو دوسرے پلے میں ، اگر مسلمان ہو تو ماں باپ کی عزت کو اللہ و رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عزت سے کچھ نسبت نہ مانوگے ، ماں باپ کی محبت و حمایت کو اللہ و رسول کی محبت و خدمت کے آگے ناچیز جانوگے۔ تو واجب واجب واجب ، لاکھ لاکھ واجب سے بڑھ کر واجب کہ ان بد گو سے وہ نفرت و دوری و غیظ و جدائی ہو کہ ماں باپ کے دشنام دہندہ کے ساتھ اس کا ہزارواں حصہ نہ ہو۔ یہ ہیں وہ لوگ جن کیلئے ان سات نعمتوں کی بشارت ہے۔ مسلمانو ! تمہارا یہ ذلیل خیر خواہ امید کرتا ہے کہ اللہ واحد قہار کی ان آیات اور اس بیانِ شافی واضح البینات کے بعد اس بارے میں آپ سے زیادہ عرض کی حاجت نہ ہو تمہارے ایمان خود ہی ان بد گوئیوں سے وہی پاک مبارک الفاظ بول اٹھیں گے جو تمہارے رب نے قرآن عظیم میں تمہارے سکھانے کو قومِ ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والتسلیم سے نقل فرمائے۔ تمہارا رب عز و جل فرماتا ہے:

"قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ (الی قولہ تعالی) لَقَدْ كَانَتْ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿6﴾"[1]۔

بے شک تمہارے لئے ابراہیم اور اس کے ساتھ والے مسلمانوں میں اچھی ریس ہے جب وہ اپنی قوم سے بولے بے شک ہم تم سے بیزار ہیں اور ان سب سے جن کو اللہ کے سوا پوجتے ہو۔ ہم تمہارے منکر ہوئے اور ہم میں اور تم میں دشمنی اور عداوت ہمیشہ کو ظاہر ہوگئی جب تک تم ایک اللہ پر ایمان نہ لاؤ۔ بے شک ضرور ان میں تمہارے لیے عمدہ ریس تھی۔ اس کیلئے جو اللہ اور قیامت کے دن کی امید رکھتا ہو اور جو منہ پھیرے تو بے شک اللہ ہی بے پرواہ سراہا گیا ہے۔

یعنی وہ جو تم سے یہ فرما رہا ہے کہ جس طرح میرے خلیل اور ان کے ساتھ والوں نے کیا کہ میرے لئے اپنی قوم کے صاف دشمن ہو گئے اور تنکا توڑ کر ان سے جدائی کرلی اور کہہ دیا کہ ہم سے تمہارا کچھ علاقہ نہیں ، ہم تم سے قطعی بیزار ہیں ، تمہیں بھی ایسا ہی کرنا چاہیے یہ تمہارے بھلے کو تم سے فرما رہا ہے۔

[1] القرآن الکریم ٦٠/٤ تا ٦

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

If you accept, it is for your own good; if not, Allah does not care about you at all. Wherever they have become my enemies, you may be with them too; I am independent of the entire world and possess all excellences, Exalted and Blessed is He. These were the commands of the Wise Quran; Allah will grant the success of acting upon them to whomever He wills good for. But here are two groups who present excuses regarding these commands: Group One: The ignorant without knowledge, their excuses are of two types. First Excuse: "So-and-so is our teacher, elder, or friend." You have heard the answer to this from numerous verses of the Great Quran, where Lord Almighty has repeatedly and explicitly stated that if you want to escape divine wrath, then do not even regard your father in this matter. Second Excuse: "Sir, these ill-speaking people are also religious scholars (Mawlawis), why would we consider Mawlawis as disbelievers or bad?" Your Lord Almighty answers this:

"Have you seen him who has taken his whim for his god? And Allah has led him astray despite knowledge, and has set a seal upon his hearing and his heart and has put over his vision a veil. So who will guide him after Allah? Will you not then remember?" (45:23)[1] | Just see the one who took his desire as his god and Allah led him astray despite having knowledge and sealed his ears and heart and put a blindfold on his eyes, then who will bring him to the path after Allah? So do you not take heed?

And He says:

"The likeness of those who were charged with the Torah, then they did not carry it, is like the likeness of a donkey which carries books. Evil is the likeness of the people who deny the signs of Allah. And Allah guides not the wrongdoing people." (62:5)[2] | Those who were entrusted with the Torah but did not carry it out are like a donkey carrying large books. How wretched is the example of the people who deny the signs of Allah! And Allah does not guide the wrongdoing people.

And He says:

[1] Al-Quran al-Karim 45/23 [2] Al-Quran al-Karim 62/5

मानो तो तुम्हारा ही भला है, न मानो तो अल्लाह को तुम्हारी कोई परवाह नहीं। जहाँ वे मेरे दुश्मन हुए, उनके साथ तुम भी सही; मैं सारे जहाँ से बेपरवाह हूँ और तमाम खूबियों वाला हूँ, बुलंद और बरकत वाला है वह। ये कुरान-ए-हकीम के अहकाम थे, अल्लाह जिसके साथ भलाई चाहेगा, उसे इन पर अमल की तौफीक देगा। मगर यहाँ दो गिरोह हैं जिन्हें इन अहकाम में उज्र (बहाने) पेश आते हैं: पहला गिरोह: बे-इल्म नादान, उनके उज्र दो तरह के हैं। पहला उज्र: "फलां तो हमारा उस्ताद या बुज़ुर्ग या दोस्त है।" इसका जवाब तो कुरान-ए-अजीम की मुतअद्दद आयतों से सुन चुके कि रब अज़्ज़वजल ने बार-बार साफ तौर पर फरमा दिया कि अगर खुदा के गज़ब से बचना चाहते हो तो इस मामले में अपने बाप की भी रियायत न करो। दूसरा उज्र: "साहब, ये बुरा कहने वाले लोग भी तो मौलवी हैं, भला मौलवियों को क्यों कर काफिर या बुरा मानें?" इसका जवाब तुम्हारा रब अज़्ज़वजल फरमाता है:

"क्या आपने उसे देखा जिसने अपनी इच्छा को ही अपना ईश्वर बना लिया? और अल्लाह ने ज्ञान होने के बावजूद उसे गुमराह कर दिया, और उसके कान और उसके हृदय पर मुहर लगा दी और उसकी आँखों पर परदा डाल दिया। तो अल्लाह के बाद उसे कौन मार्ग दिखाएगा? क्या तुम ध्यान नहीं देते?" (45:23)[1] | भला देखो तो जिसने अपनी ख्वाहिश को अपना खुदा बना लिया और अल्लाह ने इल्म होते सते उसे गुमराह किया और उसके कान और दिल पर मुहर लगा दी और उसकी आँखों पर पट्टी चढ़ा दी तो अल्लाह के बाद उसे कौन राह पर लाए? तो क्या तुम ध्यान नहीं करते।

और फरमाता है:

"उन लोगों की मिसाल जिन्हें तौरात सौंपी गई थी, फिर उन्होंने उसे नहीं उठाया, उस गधे की मिसाल है जो पुस्तकें लादे हो। उन लोगों की मिसाल कितनी बुरी है जिन्होंने अल्लाह की आयतों को झुठलाया। और अल्लाह अत्याचारी लोगों को मार्ग नहीं दिखाता।" (62:5)[2] | वे जिन पर तौरात का बोझ रखा गया फिर उन्होंने उसे न उठाया, उनका हाल उस गधे जैसा है जिस पर किताबें लदी हों। क्या ही बुरी मिसाल है उन लोगों की जिन्होंने अल्लाह की आयतों को झुठलाया और अल्लाह ज़ालिमों को हिदायत नहीं देता।

और फरमाता है:

[1] अल-कुरान अल-करीम 45/23 [2] अल-कुरान अल-करीम 62/5

مانو تو تمہاری خیر ہے نہ مانو تو اللہ کو تمہاری کچھ پرواہ نہیں جہاں وہ میرے دشمن ہوئے انکے ساتھ تم بھی سہی، میں تمام جہان سے غنی ہوں اور تمام خوبیوں سے موصوف، جل وعلا و تبارک و تعالیٰ۔ یہ قرآن حکیم کے احکام تھے اللہ تعالیٰ جس سے بھلائی چاہے گا ان پر عمل کی توفیق دے گا مگر یہاں دو فرقے ہیں جن کو ان احکام میں عذر پیش آتے ہیں: فرقہ اول: بے علم نادان، ان کے عذر دو قسم کے ہیں۔ عذر اول: فلاں تو ہمارا استاد یا بزرگ یا دوست ہے، اس کا جواب تو قرآن عظیم کی متعدد آیات سے سن چکے کہ رب عزوجل نے بار بار بتا کر صراحتہ فرما دیا کہ غضب الہی سے بچنا چاہتے ہو تو اس باب میں اپنے باپ کی بھی رعایت نہ کرو۔ عذر دوم: صاحب یہ بد گو لوگ بھی تو مولوی ہیں، بھلا مولویوں کو کیوں کر کافر یا برا مانیں، اس کا جواب تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

"اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰـهَهٗ هَوٰىهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰی عِلْمٍ وَّخَتَمَ عَلٰی سَمْعِهٖ وَ قَلْبِهٖ وَ جَعَلَ عَلٰی بَصَرِهٖ غِشٰوَةً ؕ فَمَنْ یَّهْدِیْهِ مِنْۢ بَعْدِ اللّٰهِ ؕ اَفَلَا تَذَكَّرُوْنَ" 1 | بھلا دیکھو تو جس نے اپنی خواہش کو اپنا خدا بنالیا اور اللہ نے علم ہوتے ساتے اسے گمراہ کیا اور اس کے کان اور دل پر مہر لگا دی اور اس کی آنکھوں پر پٹی چڑھادی تو کون اسے راہ پر لائے اللہ کے بعد تو کیا تم دھیان نہیں کرتے۔

اور فرماتا ہے:

"مَثَلُ الَّذِيْنَ حُمِّلُوا التَّوْرٰىةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوْهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا ؕ بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ"

2 | وہ جن پر توریت کا بوجھ رکھا گیا پھر انہوں نے اسے نہ اٹھایا ان کا حال اس گدھے کا سا ہے جس پر کتابیں لدی ہوں، کیا بری مثال ہے ان کی جنہوں نے خدا کی آیتیں جھٹلائیں اور اللہ ظالموں کو ہدایت نہیں کرتا۔

اور فرماتا ہے:

1 القرآن الکریم ۴۵/۲۳ 2 القرآن الکریم ۶۲/۵

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Boxed Text - Left Column (Quranic Arabic)]: "And recite to them the story of him to whom We gave Our signs, but he threw them off, so Satan followed him, and he became of the deviators. And if We had willed, We could have elevated him thereby, but he adhered [instead] to the earth and followed his own desire. So his example is like that of the dog: if you chase him, he pants, or if you leave him, he [still] pants. That is the example of the people who denied Our signs. So relate the stories that perhaps they will give thought. How evil an example [it is of] the people who denied Our signs and used to wrong themselves. Whoever Allah guides - he is the [rightly] guided; and whoever He sends astray - it is those who are the losers."

[Boxed Text - Right Column (Urdu Translation)]: Read out to them the news of the one whom We gave the knowledge of Our verses, but he emerged clean from them, so Satan followed him and he went astray. And had We willed, We would have elevated him due to that knowledge from falling, but he held onto the earth and became a follower of his own desires. So his condition is like that of a dog; if you load a burden on it, it pants with its tongue out, and if you leave it, it pants. This is the state of those who denied Our verses. So narrate Our word so that perhaps people may reflect. How evil is the state of those who denied Our verses; they used to oppress their own souls. Whoever God guides, he is on the right path, and whoever He leaves to go astray, then they are in total loss.

[Main Body Text]: This means that guidance is not based on knowledge but is in the power of God. These are the verses and there are countless Hadiths which are in condemnation of misguided scholars. So much so that in one Hadith it is mentioned: The angels of Hell will seize them before the idol worshippers. They will say, "Do you take us even before those who worship idols?" The answer will be given: "He who knows is not like him who does not know." Knowing ones and ignorant ones are not equal. Brothers! The honor of a scholar was based on the fact that he is an heir to the Prophet; the heir to the Prophet is the one who is on guidance.

Note: This Hadith was narrated by Tabarani in Mu'jam al-Kabir and Abu Nu'aym in Hilya from Anas (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (12 Minh)

[Footnotes]: 1. Al-Quran al-Karim 7/175 to 178 2. Shu'ab al-Iman, Hadith 1900, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 2/309 Page 325 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

[बॉक्स टेक्स्ट - बायां कॉलम (कुरान अरबी)]: "और उन्हें उस व्यक्ति का हाल पढ़ कर सुनाओ जिसे हमने अपनी आयतें दी थीं, फिर वह उनसे निकल गया, तो शैतान उसके पीछे लग गया और वह गुमराहों में से हो गया। और अगर हम चाहते तो इन आयतों के कारण उसे बुलंदी अता करते, लेकिन वह तो ज़मीन पकड़ गया (दुनिया की तरफ झुक गया) और अपनी इच्छाओं का पालन करने लगा। तो उसकी मिसाल कुत्ते की तरह है, अगर तू उस पर बोझ लादे तो ज़बान निकाल कर हांफे और अगर तू उसे छोड़ दे तो भी हांफे। यह उन लोगों की मिसाल है जिन्होंने हमारी आयतों को झुठलाया। तो तुम ये किस्से बयान करो ताकि वे सोचें। उन लोगों की क्या ही बुरी मिसाल है जिन्होंने हमारी आयतों को झुठलाया और वे अपनी ही जानों पर ज़ुल्म करते थे। जिसे अल्लाह हिदायत दे, वही राह पर है और जिसे वह गुमराह कर दे, तो वही लोग घाटे में रहने वाले हैं।"

[बॉक्स टेक्स्ट - दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद)]: उन्हें पढ़ कर सुना उसकी खबर जिसे हमने अपनी आयतों का इल्म दिया था वह उनसे साफ़ निकल गया तो शैतान उसके पीछे लगा कि गुमराह हो गया और हम चाहते तो इस इल्म के बाइस उसे गिरे से उठा लेते मगर वह तो ज़मीन पकड़ गया और अपनी ख़्वाहिश का पैरो हो गया तो उसका हाल कुत्ते की तरह है तो उस पर बोझ लादे तो ज़बान निकाल कर हांफे और छोड़ दे तो हांफे यह उनका हाल है जिन्होंने हमारी आयतें झुठलाईं। तो हमारा यह इर्शाद बयान करो शायद यह लोग सोचें। क्या बुरा हाल है उनका जिन्होंने हमारी आयतें झुठलाईं वह अपनी ही जानों पर सितम ढाते थे। जिसे खुदा हिदायत करे वही राह पर है और जिसे गुमराह करे तो वही सरासर नुक्सान में हैं।

[मुख्य पाठ]: यानी हिदायत कुछ इल्म पर नहीं, खुदा के इख्तियार में है। ये आयतें हैं और हदीसें जो गुमराह आलिमों की मज़म्मत (निंदा) में हैं उनका शुमार ही नहीं यहाँ तक कि एक हदीस में है: दोज़ख (नरक) के फ़रिश्ते बुत परस्तों से पहले उन्हें पकड़ेंगे। वे कहेंगे क्या हमें बुत पूजने वालों से भी पहले लेते हो? जवाब मिलेगा 'लिस मन यअलमु कमन ला यअलमु' - जानने वाले और अनजान बराबर नहीं। भाइयों! आलिम की इज़्ज़त तो इस बिना (आधार) पर थी कि वह नबी का वारिस है, नबी का वारिस वह है जो हिदायत पर हो।

नोट: यह हदीस तबरानी ने मुअजम कबीर में और अबू नुयैम ने हिल्या में अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की, नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया। (१२ मिन्ह)

[पाद टिप्पणियां]: १. अल-कुरान अल-करीम ७/१७५ से १७८ २. शुअबुल ईमान हदीस १९०० दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत २/३०९ पेज ३२५ ऑफ़ ७७२

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذِيْٓ اٰتَيْنٰهُ اٰيٰتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطٰنُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِيْنَ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنٰهُ بِهَا وَلٰكِنَّهٗٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰىهُ ۚ فَمَثَلُهٗ كَمَثَلِ الْكَلْبِ ۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ؕ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُوْنَ سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوْا يَظْلِمُوْنَ مَنْ يَّهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِيْ ۚ وَمَنْ يُّضْلِلْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ؕ

انہیں پڑھ کر سنا اس کی خبر جسے ہم نے اپنی آیتوں کا علم دیا تھا وہ ان سے صاف نکل گیا تو شیطان اس کے پیچھے لگا کہ گمراہ ہو گیا اور ہم چاہتے تو اس علم کے باعث اسے گرے سے اٹھا لیتے مگر وہ تو زمین پکڑ گیا اور اپنی خواہش کا پیرو ہو گیا تو اس کا حال کتے کی طرح ہے تو اس پر بوجھ لادے تو زبان نکال کر ہانپے اور چھوڑ دے تو ہانپے یہ انکا حال ہے جنہوں نے ہماری آیتیں جھٹلائیں ۔ تو ہمارا یہ ارشاد بیان کرو شاید یہ لوگ سوچیں ۔ کیا برا حال ہے ان کا جنہوں نے ہماری آیتیں جھٹلائیں وہ اپنی ہی جانوں پر ستم ڈھاتے تھے ۔ جسے خدا ہدایت کرے وہی راہ پر ہے اور جسے گمراہ کرے تو وہی سراسر نقصان میں ہیں ۔

یعنی ہدایت کچھ علم پر نہیں، خدا کے اختیار میں ہے۔ یہ آیتیں ہیں اور حدیثیں جو گمراہ عالموں کی مذمت میں ہیں انکا شمار ہی نہیں یہاں تک کہ ایک حدیث میں ہے۔ دوزخ کے فرشتے بت پرستوں سے پہلے انہیں پکڑیں گے، یہ کہیں گے کیا ہمیں بت پوجنے والوں سے بھی پہلے لیتے ہو؟ جواب ملے گا لیس من یعلم کمن لا یعلم 2- جاننے والے اور انجان برابر نہیں۔ بھائیو! عالم کی عزت تو اس بنا پر تھی کہ وہ نبی کا وارث ہے، نبی کا وارث وہ جو ہدایت پر ہو عہ: یہ حدیث طبرانی نے معجم

کبیر اور ابونعیم نے حلیہ میں انس رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کی نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا ۱۲منہ

1 القرآن الکریم ۱۷۵/۷ تا ۱۷۸ 2 شعب الایمان حدیث ۱۹۰۰ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۳۰۹/۲

Fatawa Ridawiyya Volume 30

And when one is on [the path of] misguidance, has he become the heir of the Prophet or of Satan? At that time, respecting him would have been respecting the Prophet. Now, respecting him will be respecting Satan. This is the case when a scholar is in a misguidance below disbelief, like the scholars of innovators. Then what to say about one who himself is in severe disbelief? To consider him a scholar of religion is itself disbelief, let alone respecting him while knowing him as a scholar of religion.

Brothers! Knowledge is beneficial only when it is accompanied by faith, otherwise, are pundits or priests not scholars in their own right? How great a scholar was Iblis (Satan), yet would any Muslim respect him? He was called 'Mu'allim al-Malakut', meaning he used to teach the angels. Since he turned away from respecting Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). The light of the Holy Prophet (peace be upon him), which was placed in the forehead of Adam (peace be upon him), he refused to prostrate to it. Since that time, the collar of eternal curse was placed around his neck. See how his wise disciples treat him; they always send curses upon him. Every Ramadan, they chain him for the whole month, and on the Day of Judgment, they will drag him and throw him into Hell. From this, the answer regarding [mere] knowledge and also [mere] mentorship has become clear.

Brothers! It is a million pities on this claim of being Muslim that a teacher's value is more than Allah, the One, the Subduer, and Muhammad, the Messenger of Allah, the Master of the Pious (peace and blessings of Allah be upon him), and that love for anyone in this world is more than for Allah and His Messenger, be it a brother or a friend. O Lord! Grant us true faith for the sake of the true mercy of Your Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). Amen.

Second Sect: The antagonists and enemies of religion who themselves deny the essentials of religion and after committing explicit disbelief, mock Islam, Quran, God, the Messenger, and faith to remove the label of disbelief from themselves, and by way of misguidance and deception and...

Note: Tafsir Kabir by Imam Fakhr al-Din al-Razi, Vol. 2, p. 255, under the verse 'Tilka ar-Rusulu Faddalna': "The angels were commanded to prostrate to Adam because the light of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) was in the forehead

of Adam." 1 Tafsir Nishapuri, Vol. 2, p. 7: "The prostration of the angels to Adam was only because of the light of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) which was in his forehead." 2 The summary of both statements is that the prostration of the angels to Adam (peace be upon him) was because the light of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), was in his forehead. 12 Minhu.

1 Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir), under the verse 2/253, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 6/169. 2 Ghara'ib al-Qur'an wa Ragha'ib al-Furqan, under the verse 2/253, Mustafa al-Babi, Egypt, 3/7.

फतावा रज़विया जिल्द ३०

और जब वह गुमराह है, तो क्या वह नबी का वारिस हुआ या शैतान का? उस वक्त उसका सम्मान नबी का सम्मान होता। अब उसका सम्मान शैतान का सम्मान होगा। यह उस स्थिति में है जब विद्वान कुफ्र (अधर्म) से नीचे की किसी गुमराही में हो, जैसे कि विधर्मियों के विद्वान। फिर उसका क्या पूछना जो स्वयं घोर कुफ्र में हो? उसे 'आलिम-ए-दीन' (धर्म का विद्वान) जानना ही कुफ्र है, न कि उसे आलिम-ए-दीन जानकर उसका सम्मान करना।

भाइयों! ज्ञान तभी लाभ पहुँचाता है जब वह धर्म के साथ हो, अन्यथा क्या पंडित या पादरी अपने यहाँ विद्वान नहीं हैं? इब्लीस (शैतान) कितना बड़ा विद्वान था, फिर क्या कोई मुसलमान उसका सम्मान करेगा? उसे तो 'मुअल्लिमुल मलकूत' कहा जाता था, यानी वह फरिश्तों को ज्ञान सिखाता था। जब से उसने मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान से मुँह मोड़ा। हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) का नूर, जो हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) के माथे में रखा गया था, उसने उसे सजदा नहीं किया, उसी समय से शाश्वत लानत का पट्टा उसके गले में डाल दिया गया। देखो, जब से उसके योग्य शिष्य उसके साथ कैसा व्यवहार करते हैं, वे हमेशा उस पर लानत भेजते हैं। हर रमज़ान में उसे पूरे महीने के लिए ज़ंजीरों में जकड़ दिया जाता है, और कयामत के दिन उसे खींचकर जहन्नम (नरक) में धकेल दिया जाएगा। यहाँ से ज्ञान का उत्तर भी स्पष्ट हो गया और गुरुता (उस्तादी) का भी।

भाइयों! मुसलमान होने के इस दावे पर करोड़ों अफ़सोस हैं कि अल्लाह वाहिद-ए-क़हार और मुहम्मद रसूलुल्लाह सैय्यदुल अबरार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से ज़्यादा उस्ताद (गुरु) का महत्व हो, और दुनिया में किसी का प्यार अल्लाह और उसके रसूल से बढ़कर हो, चाहे वह भाई हो या दोस्त। ऐ रब! हमें अपने महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सच्ची रहमत के सदके में सच्चा ईमान प्रदान कर, आमीन।

दूसरा संप्रदाय: दीन के विरोधी और शत्रु, जो स्वयं धर्म की अनिवार्यताओं का खंडन करते हैं और स्पष्ट कुफ्र करके अपने ऊपर से कुफ्र का नाम मिटाने के लिए इस्लाम, कुरान, खुदा, रसूल और ईमान का उपहास करते हैं और बहकाने और धोखे के माध्यम से...

नोट: तफ़सीर कबीर इमाम फखरुद्दीन राजी जिल्द २ पृष्ठ २५५ पर आयत 'तिल्का अर-रुसुलु फद्दलना' के तहत: "बेशक फरिश्तों को आदम के सामने सजदा करने का आदेश इसलिए दिया गया था क्योंकि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर आदम के माथे में था।" 1 तफ़सीर निशापुरी

जिल्द २ पृष्ठ ७: "फरिश्तों का आदम को सजदा करना केवल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के उस नूर के कारण था जो उनके माथे में था।" 2 दोनों इबारतों का सारांश यह है कि फरिश्तों का हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) को सजदा करना इसलिए था क्योंकि उनके माथे में मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर था। १२ मिन्हु।

1 मफ़ातीहुल् ग़ैब (तफ़सीर कबीर), आयत २/२५३ के तहत, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत ६/१६९
2 ग़राइबुल कुरान व रग़ाइबुल फ़ुरकान, आयत २/२५३ के तहत, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र ३/७

اور جب گمراہی پر ہے تو نبی کا وارث ہوا یا شیطان کا؟ اس وقت اس کی تعظیم نبی کی تعظیم ہوتی۔ اب اس کی تعظیم شیطان کی تعظیم ہوگی۔ یہ اس صورت میں ہے کہ عالم، کفر سے نیچے کسی گمراہی میں ہو جیسے بد مذہبوں کے علماء پھر اس کو کیا پوچھنا جو خود کفر شدید میں ہو اسے عالم دین جاننا ہی کفر ہے نہ کہ عالم دین جان کر اس کی تعظیم۔

بھائیو! علم اس وقت نفع دیتا ہے کہ دین کے ساتھ ہو ورنہ پنڈت یا پادری کیا اپنے یہاں کے عالم نہیں۔ ابلیس کتنا بڑا عالم تھا پھر کیا کوئی مسلمان اس کی تعظیم کرے گا؟ اسے تو معلم الملکوت کہتے ہیں یعنی فرشتوں کو علم سکھاتا۔ جب سے اس نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم سے منہ موڑا۔ حضور علیہ السلام کا نور کہ پیشانی آدم علیہ الصلوۃ والسلام میں رکھا گیا، اسے سجدہ نہ کیا، اس وقت سے لعنت ابدی کا طوق اس کے گلے میں پڑا، دیکھو جب سے اس کے شاگردان رشید اس کے ساتھ کیا برتاؤ کرتے ہیں، ہمیشہ اس پر لعنت بھیجتے ہیں۔ ہر رمضان میں مہینہ بھر اسے زنجیروں میں جکڑتے ہیں، قیامت کے دن کھینچ کر جہنم میں دھکیلیں گے۔ یہاں سے علم کا جواب بھی واضح ہو گیا اور استادی کا بھی۔

بھائیو! کروڑ افسوس ہے اس ادعائے مسلمانی پر کہ اللہ واحد قہار اور محمد رسول اللہ سید الابرار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے زیادہ استاد کی وقعت ہو، اللہ ورسول سے بڑھ کر بھائی یا دوست، یاد دنیا میں کسی کی محبت ہو۔ اے رب! ہمیں سچا ایمان دے صدقہ اپنے حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی سچی رحمت کا، آمین۔

فرقہ دوم: معاندین و دشمنان دین کہ خود انکار ضروریات دین رکھتے ہیں اور صریح کفر کر کے اپنے اوپر سے نام کفر کو مٹانے کو اسلام و قرآن و خدا اور رسول و ایمان کے ساتھ تمسخر کرتے ہیں اور براہ اغواء و تلبیس و

عہ: تفسیر کبیر امام فخر الدین رازی ج ۲ ص ۲۵۵ پر زیر قولہ تعالیٰ تلك الرسل فضلنا: ان الملئکة امروا بالسجود لأدم لاجل ان نور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی جبهة آدم ۔ 1 تفسیر نیشاپوری ج ۲ ص ۷: سجود الملئکة لأدم انما کان لاجل نور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الذی کان فی جبهته ۔ 2 دونوں عبارتوں کا حاصل یہ ہے کہ فرشتوں کا آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو سجدہ کرنا اس لئے تھا کہ ان کی پیشانی میں نور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تھا۔ ۱۲ منہ

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت الآیة ۲/۲۵۳ دار الکتب العلمیة بیروت ۱۶۹/۶ 2 غرائب القرآن و رغائب الفرقان تحت الآیة ۲/۲۵۳ مصطفی البابی مصر ۳/۷

Fatawa Rizvia Volume 30

The way of Iblis (Satan) is that they make excuses to remove the restriction of believing in the essentials of religion (Zarooriyat-e-Deen). They want Islam to remain merely the name of parroting the Kalima with the tongue like a parrot. As long as someone takes the name of the Kalima, they claim it doesn't matter if he calls God a liar, or if he hurls filthy insults at the Prophet; his Islam shouldn't be affected.

"But Allah cursed them for their disbelief, so little is it that they believe." 1 — Rather, Allah has cursed them because of their disbelief, so only a few of them believe. (T)

These enemies of Muslims, adversaries of Islam, present several satanic deceits to trick the common people and to change the religion of the One Almighty God. First Deceit: Islam is merely the name of reciting the Kalima. It is stated in the Hadith: "Whoever says 'La ilaha illAllah' (There is no god but Allah) will enter Paradise." 2 — Whoever has said 'La ilaha illAllah' will enter Paradise.

Then how can one become an infidel (Kafir) due to any word or action? Muslims! Be alert and careful. The gist of this cursed deceit is that reciting 'La ilaha illAllah' with the tongue is like becoming a son of God. If a man's son insults him or beats him with shoes, whatever he does, he cannot cease to be his son. Similarly, once someone has said 'La ilaha illAllah', now even if he calls God a liar or hurls filthy insults at the Prophet, his Islam cannot change. The answer to this deceit has already been given in the noble verse "Alif-Lam-Mim. Do people think..." 3. Do people think they will be left alone because they say, "We believe," and will not be tested? Islam... if only...

Note: Hadrat Sheikh Mujaddid Alf Thani says in his Maktubat (Letters): "Mere verbal utterance of the word of testimony is not sufficient in Islam; rather, there must be affirmation of all that is known to be essentially from the religion, and there must also be dissociation from disbelief and the disbeliever so that Islam may take shape." 4 — Merely saying the testimony (Kalima) verbally is not enough in Islam, but rather the verification of all those matters which are clearly known to be essential requirements of religion is necessary. Dissociation from disbelief and the disbeliever is also mandatory so that the true form of Islam is formed. (T)

1. Al-Quran al-Karim 2/88

2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 2348, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 7/48; and Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Repentance and Turning to God, Dar al-Fikr, Beirut, 4/251
3. Al-Quran al-Karim 29/1-2
4. Maktubat Mujaddid Alf Thani, Maktub 266, Nawal Kishore, Lucknow, 1/323

फतावा रजविया जिल्द 30

इब्लीस का तरीका यह है कि वे ऐसी बातें बनाते हैं कि किसी तरह धर्म की अनिवार्यताओं (जरूरियात-ए-दीन) को मानने की शर्त हट जाए। वे चाहते हैं कि इस्लाम केवल तोते की तरह जुबान से कलमा रटने का नाम रह जाए। बस कलमा का नाम लेता हो, फिर चाहे खुदा को झूठा कहे, चाहे रसूल को गंदी-गंदी गालियां दे, इस्लाम किसी तरह न जाए।

"बल्कि अल्लाह ने उनके कुफ्र के कारण उन पर लानत भेजी है, तो उनमें से कम ही ईमान लाते हैं।" 1 — बल्कि अल्लाह ने उनके कुफ्र के कारण उन पर लानत फरमा दी है, तो उनमें से थोड़े ही ईमान लाते हैं। (त)

ये मुसलमानों के दुश्मन, इस्लाम के शत्रु, आम लोगों को धोखा देने और एक सर्वशक्तिमान ईश्वर के धर्म को बदलने के लिए कुछ शैतानी छल पेश करते हैं। पहला छल: इस्लाम केवल कलमा कहने का नाम है। हदीस में फ़रमाया गया: "जिसने 'ला इलाहा इल्लल्लाह' कहा, वह जन्नत में जाएगा।" 2 — जिसने 'ला इलाहा इल्लल्लाह' कह लिया, वह जन्नत में जाएगा।

फिर किसी शब्द या कार्य के कारण कोई काफिर कैसे हो सकता है? मुसलमानों! जरा होशियार खबरदार, इस शापित छल का सार यह है कि जुबान से 'ला इलाहा इल्लल्लाह' कह लेना मानो खुदा का बेटा बन जाना है। आदमी का बेटा अगर उसे गालियां दे, जूते मारे, कुछ भी करे, वह उसका बेटा होने से बाहर नहीं निकल सकता। वैसे ही जिसने 'ला इलाहा इल्लल्लाह' कह लिया, अब वह चाहे खुदा को झूठा कहे, चाहे रसूल को गंदी-गंदी गालियां दे, उसका इस्लाम नहीं बदल सकता। इस छल का उत्तर इसी आयत-ए-करीमा "अलिफ-लाम-मीम। क्या लोगों ने यह समझ रखा है..." 3 में बीत चुका है। क्या लोग इस घमंड में हैं कि केवल इस्लाम के दावे पर उन्हें छोड़ दिया जाएगा और उनका इम्तिहान नहीं होगा? इस्लाम... अगर केवल...

नोट: हजरत शेख मुजद्दिद अल्फ सानी अपने मकतूबात में फरमाते हैं: "इस्लाम में केवल शहादत का कलमा कह देना पर्याप्त नहीं है, बल्कि उन सभी बातों की पुष्टि आवश्यक है जो धर्म की अनिवार्यताओं में से होना स्पष्ट रूप से ज्ञात है। कुफ्र और काफिर से विरक्ति भी अनिवार्य है ताकि इस्लाम का सही रूप बन सके।" 4 — केवल जुबानी कलमा-ए-शहादत कहना इस्लाम में काफी नहीं है, बल्कि उन तमाम मामलों की तस्दीक (पुष्टि) जरूरी है जिनका जरूरियात-ए-दीन से होना स्पष्ट

रूप से मालूम है। कुफ़्र और काफिर से बेज़ारी भी लाज़मी है ताकि इस्लाम की सही सूरत बन सके। (त)

1. अल-कुरान अल-करीम 88/2
2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 2348, अल-मकतबा अल-फैयासलिया, बेरुत, 7/48; और अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अत-तौबा व अल-इनाबा, दार अल-फिक्र, बेरुत, 4/251
3. अल-कुरान अल-करीम 29/1-2
4. मकतूबात मुजद्दिद अल्फ सानी, मकतूब 266, नवल किशोर, लखनऊ, 1/323

شیوہ ابلیس وہ باتیں بناتے ہیں کہ کسی طرح ضروریات دین ماننے کی قید اٹھ جائے اسلام فقط طوطے کی طرح زبان سے کلمہ رٹ لینے کا نام رہ جائے، بس کلمہ کا نام لیتا ہو پھر چاہے خدا کو جھوٹا کذاب کہے، چاہے رسول کو سڑی سڑی گالیاں دے، اسلام کسی طرح نہ جائے۔

"بَلْ لَّعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيْلًا مَّا يُؤْمِنُوْنَ﴿۸۸﴾"^1- بلکہ اللہ نے ان پر لعنت فرمادی انکے کفر کے سبب تو ان میں تھوڑے ایمان لاتے ہیں۔(ت)

یہ مسلمانوں کے دشمن، اسلام کے عدو، عوام کو چھلنے اور خدائے واحد قہار کا دین بدلنے کے لئے چند شیطانی مکر پیش کرتے ہیں۔ مکر اول: اسلام نام کلمہ گوئی کا ہے۔ حدیث میں فرمایا: من قال لا الہ الا اللہ دخل الجنۃ^2- جس نے لا الہ الا اللہ کہہ لیا جنت میں جائے گا۔

پھر کسی قول یا فعل کی وجہ سے کافر کیسے ہو سکتا ہے؟۔ مسلمانو! ذرا ہوشیار خبر دار، اس مکر ملعون کا حاصل یہ ہے کہ زبان سے لا الہ الا اللہ کہہ لینا گویا خدا کا بیٹا بن جانا ہے، آدمی کا بیٹا اگر اسے گالیاں دے، جوتیاں مارے، کچھ کرے اس کے بیٹے ہونے سے نہیں نکل سکتا، یو نہی جس نے لا الہ الا اللہ کہہ لیا اب وہ چاہے خدا کو جھوٹا کذاب کہے، چاہے رسول کو سڑی سڑی گالیاں دے، اس کا اسلام نہیں بدل سکتا۔ اس مکر کا جواب اسی آیت کریمہ "الٓمّٓ﴿۱﴾ اَحَسِبَ النَّاسُ"^3 میں گزرا، کیا لوگ اس گھمنڈ میں ہیں کہ نرے ادعائے اسلام پر چھوڑ دیئے جائیں گے اور امتحان نہ ہوگا۔ اسلام عَ اگر فقط

عـہ: حضرت شیخ مجدد الف ثانی مکتوبات میں فرماتے ہیں: مجرد تفوہ بکلمہ شہادت در اسلام کافی نیست تصدیق جمیع ما علم بالضرورۃ مجیئہ من الدین باید و تبری از کفر و کافر نیز باید تا اسلام

صورت بندد۸4 ۱۲ - محض زبانی کلمہ شہادت کہنا اسلام میں کافی نہیں بلکہ ان تمام امور کی تصدیق ضروری ہے جن کا ضروریات دین سے ہونا بداہتہً معلوم ہے۔ کفر اور کافر سے براءت بھی لازمی ہے تاکہ اسلام کی صحیح صورت تشکیل پائے (ت)

1 القرآن الکریم ۸۸/۲ 2 المعجم الکبیر حدیث ۲۳۴۸ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۷/ ۴۸ والمستدرک للحاکم کتاب التوبۃ والانابۃ دار الفکر بیروت ۴/ ۲۵۱ 3 القرآن الکریم ۱/۲۹ و ۲ 4 مکتوبات مجدد الف ثانی مکتوب دو صد و شصت و ششم نو لکشور لکھنو ۱/ ۳۲۳

Fatawa Razawiyyah, Volume 30

If merely reciting the declaration of faith (Kalima) were sufficient, they had certainly achieved it. Why then was the people's arrogance considered wrong, which the Great Quran rejects? Moreover, your Lord (Azawajal) says:

"The Bedouins say, 'We have believed.' Say, 'You have not [yet] believed; but say [instead], "We have submitted," for faith has not yet entered your hearts.'" - 1 | These rustics say, 'We have brought faith.' Say, 'You have not brought faith, rather say that we have become obedient to Islam, and faith has not yet entered your hearts.'

And He says:

"When the hypocrites come to you, [O Muhammad], they say, 'We testify that you are the Messenger of Allah.' And Allah knows that you are His Messenger, and Allah testifies that the hypocrites are liars." - 2 | When the hypocrites are in your presence, they say, 'We bear witness that surely you are the Messenger of God.' And Allah well knows that surely you are His Messenger, and Allah bears witness that surely these hypocrites are certainly liars.

Look at how long and wide their declaration of faith was, emphasized with all sorts of emphasis, supported with all sorts of oaths; it never led to Islam. And Allah, the One, the Conqueror, testified to them being liars and fabricators. To interpret "Whoever says 'There is no god but Allah' enters Paradise" in this way is an outright rejection of the Great Quran. Yes, if someone recites the Kalima and calls himself a Muslim, we will consider him a Muslim as long as no statement, movement, or action contrary to Islam emanates from him. After anything contrary emerges, the mere recitation of the Kalima will never be of use. Your Lord (Azawajal) says:

"They swear by Allah that they did not say [anything against the Prophet] while they had said the word of disbelief and disbelieved after their [pretense of] Islam." - 3 | They swear by God that they did not insult the Prophet, but indeed, without a doubt, they spoke the words of disbelief and became disbelievers after being Muslims.

Reported by Ibn Jarir, Tabarani, Abu'l-Sheikh, and Ibn Mardawayh from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them).

1. Al-Quran Al-Kareem 49/14
2. Al-Quran Al-Kareem 63/1
3. Al-Quran Al-Kareem 9/74

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

अगर कलमा पढ़ना ही काफी होता तो वो उन्हें हासिल था, फिर उन लोगों का घमंड क्यों गलत था जिसे कुरान अज़ीम रद्द कर रहा है? इसके अलावा, आपका रब (अज़्वजल) फरमाता है:

"बदुआ (देहाती) कहते हैं हम ईमान लाए। तुम फरमा दो कि तुम ईमान नहीं लाए, हाँ यूँ कहो कि हम इस्लाम के ताबेदार हुए और ईमान अभी तुम्हारे दिलों में कहाँ दाखिल हुआ।" - १ | ये गँवार कहते हैं हम ईमान लाए। तुम फरमा दो ईमान तो तुम न लाए हाँ यूँ कहो कि हम मुतीअ-उल-इस्लाम (इस्लाम के आज्ञाकारी) हुए और ईमान अभी तुम्हारे दिलों में कहाँ दाखिल हुआ।

और फरमाता है:

"जब मुनाफिक (पाखण्डी) तुम्हारे पास हाज़िर होते हैं, तो कहते हैं कि हम गवाही देते हैं कि आप यकीनन खुदा के रसूल हैं, और अल्लाह खूब जानता है कि बेशक आप उसके रसूल हैं और अल्लाह गवाही देता है कि ये मुनाफिक यकीनन झूठे हैं।" - २ | मुनाफ़िकीन जब तुम्हारे हुज़ूर होते हैं, कहते हैं हम गवाही देते हैं कि बेशक हुज़ूर यकीनन खुदा के रसूल हैं और अल्लाह खूब जानता है कि बेशक तुम ज़रूर उसके रसूल हो और अल्लाह गवाही देता है कि बेशक ये मुनाफ़िक ज़रूर झूठे हैं।

देखो कैसी लंबी-चौड़ी कलमा-गोई, कैसी-कैसी ताकीदों से पुख्ता, कैसी-कैसी कसमों से मजबूत, हरगिज़ इस्लाम का सबब न बनी और अल्लाह वाहिद-ओ-कहार ने उनके झूठे होने की गवाही दी। तो "जिसने ला इलाहा इल्लल्लाह कहा वो जन्नत में दाखिल हुआ" का ये मतलब निकालना कुरान अज़ीम का खुला हुआ इनकार है। हाँ, जो कलमा पढ़ता है और खुद को मुसलमान कहता है, हम उसे मुसलमान ही मानेंगे जब तक कि उससे इस्लाम के खिलाफ कोई बात, हरकत या काम सरज़द न हो। इस्लाम के खिलाफ अमल के बाद कलमा-गोई हरगिज़ काम न आएगी। तुम्हारा रब (अज़्वजल) फरमाता है:

"वे अल्लाह की कसम खाते हैं कि उन्होंने (नबी की शान में) गुस्ताखी नहीं की, जबकि वास्तव में उन्होंने कुफ्र (अविश्वास) का बोल बोला और मुसलमान होने के बाद काफ़िर हो गए।" - ३ | खुदा की कसम खाते हैं कि उन्होंने नबी की शान में गुस्ताखी न की और अलबत्ता, बेशक वो ये कुफ्र का बोल, बोले और मुसलमान हो कर काफिर हो गए।

इब्न जरीर, तबरानी, अबुल शेख और इब्न मरदूविया ने अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है।

1. अल-कुरान अल-करीम ४९/१४
2. अल-कुरान अल-करीम ६३/१
3. अल-कुरान अल-करीम ९/७४

पृष्ठ ३२८/७७२

کلمہ گوئی کا نام تھا تو وہ بے شک حاصل تھی پھر لوگوں کا گھمنڈ کیوں غلط تھا جسے قرآن عظیم رد فرمارہا ہے، نیز تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

"قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا ؕ قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوْا وَ لٰكِنْ قُوْلُوْۤا اَسْلَمْنَا وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْاِیْمَانُ فِیْ قُلُوْبِكُمْ ؕ"۔ 1 | یہ گنوار کہتے ہیں ہم ایمان لائے۔ تم فرما دو ایمان تو تم نہ لائے ہاں یوں کہو کہ ہم مطیع الاسلام ہوئے اور ایمان ابھی تمہارے دلوں میں کہاں داخل ہوا۔

اور فرماتا ہے :

"اِذَا جَآءَكَ الْمُنٰفِقُوْنَ قَالُوْا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُ اللّٰهِ ۘ وَ اللّٰهُ یَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُهٗ ؕ وَ اللّٰهُ یَشْهَدُ اِنَّ الْمُنٰفِقِیْنَ لَكٰذِبُوْنَ"۔ 2 | منافقین جب تمہارے حضور ہوتے ہیں ، کہتے ہیں ہم گواہی دیتے ہیں کہ بے شک حضور یقیناً خدا کے رسول ہیں اور اللہ خوب جانتا ہے کہ بے شک تم ضرور اس کے رسول ہو اور اللہ گواہی دیتا ہے کہ بے شک یہ منافق ضرور جھوٹے ہیں۔

دیکھو کیسی لمبی چوڑی کلمہ گوئی، کیسی کیسی تاکیدوں سے مؤکد، کیسی کیسی قسموں سے مؤید ہر گز موجب اسلام نہ ہوئی اور اللہ واحد قہار نے ان کے جھوٹے کذاب ہونے کی گواہی دی تو من قال لا الہ الا اللہ دخل الجنۃ کا یہ مطلب گڑھنا صراحۃً قرآن عظیم کا رد کرنا ہے۔ ہاں جو کلمہ پڑھتا، اپنے آپ کو مسلمان کہتا ہوا اسے مسلمان جانیں گے جب تک اس سے کوئی کلمہ ، کوئی حرکت، کوئی فعل منافی اسلام صادر نہ ہو، بعد صدور منافی ہرگز کلمہ گوئی کام نہ دے گی۔ تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

"یَحْلِفُوْنَ بِاللّٰہِ مَا قَالُوْا ؕ وَ لَقَدْ قَالُوْا کَلِمَۃَ الْکُفْرِ وَ کَفَرُوْا بَعْدَ اِسْلَامِہِمْ"۔ 3 | خدا کی قسم کھاتے ہیں کہ انہوں نے نبی کی شان میں گستاخی نہ کی اور البتہ ، بے شک وہ یہ کفر کا بول، بولے اور مسلمان ہو کر کافر ہو گئے۔

ابن جریر وطبرانی و ابوالشیخ وابن مردویہ عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت

1 القرآن الکریم ۴۹ /۱۴ 2 القرآن الکریم ۶۳ /۱ 3 القرآن الکریم ۹ /۷۴

Fatawa Rizvia, Volume 30

...they do. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was sitting under the shade of a tree. He said, "Soon a man will come who will look at you with the eyes of Satan; when he comes, do not speak to him." It wasn't long before a man with grey eyes passed in front. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) called him and asked, "Why do you and your companions speak words of insult regarding my status?" He went and brought his companions. They all came and swore that they had not uttered any disrespectful word regarding his presence. Upon this, Allah (Almighty and Majestic) revealed this verse: they swear by God that they did not commit insult, but indeed they certainly uttered the word of disbelief and became disbelievers after [accepting] Islam by being disrespectful to your status. See, Allah bears witness that a word of disrespect regarding the Prophet's status is a word of disbelief, and its utterer, even if he claims to be a Muslim a million times or recites the Kalimah a crore (ten million) times, becomes a disbeliever. And He says:

Arabic	Urdu Translation
"وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ" [2]	And if you ask them, they will surely say, "We were just joking and playing." Say, "Was it Allah, His signs, and His Messenger that you were mocking?" Make no excuses; you have disbelieved after your faith.

Ibn Abi Shaybah, Ibn Abi Jarir, Ibn al-Mundhir, and Ibn Hatim reported from Imam Mujahid, the special student of our master Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them):

Arabic	Urdu Translation
انه قال في قوله تعالى "وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ" قال رجل من المنافقين يحدثنا محمد ان ناقة فلان بوادي كذا وكذا ومايدريه	Meaning someone's she-camel was lost and being searched for. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said the she-camel is in such-and-such place in such-and-such forest. Upon this, a hypocrite said, "Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) tells us the she-camel is in such-and-such place; what does Muhammad [know of] the unseen?"

[1] Al-Durr al-Manthur, on the authority of Ibn Jarir, al-Tabarani, and Ibn Mardawayh under verse 9:74, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/219. [2] The Holy Quran, 9:65 and 66.

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

...करते हैं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक पेड़ की छाया में बैठे थे। आपने फरमाया, "जल्द ही एक व्यक्ति आएगा जो तुम्हें शैतान की आँखों से देखेगा; जब वह आए, तो उससे बात न करना।" कुछ ही देर हुई थी कि एक कांजी (धूसर) आँखों वाला व्यक्ति सामने से गुजरा। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उसे बुलाकर पूछा, "तुम और तुम्हारे साथी मेरी शान में गुस्ताखी के शब्द क्यों बोलते हो?" वह गया और अपने साथियों को ले आया। उन सबने आकर कसमें खाईं कि हमने हुज़ूर की शान में बेअदबी का कोई शब्द नहीं कहा। इस पर अल्लाह (अज़्ज़ वजल्ल) ने यह आयत उतारी कि वे खुदा की कसम खाते हैं कि उन्होंने गुस्ताखी नहीं की, लेकिन निश्चित रूप से उन्होंने कुफ्र (अविश्वास) का शब्द बोला और तुम्हारी शान में बेअदबी करके इस्लाम के बाद काफिर हो गए। देखो, अल्लाह गवाही देता है कि नबी की शान में बेअदबी का शब्द कुफ्र है और इसे कहने वाला चाहे लाखों बार मुसलमान होने का दावा करे या करोड़ों बार कलमा पढ़े, काफिर हो जाता है। और वह फरमाता है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपि)**
"وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ" [2]	और अगर तुम उनसे पूछो तो वे ज़रूर कहेंगे कि हम तो यूँ ही हँसी-खेल में थे। तुम फरमा दो, क्या अल्लाह और उसकी आयतों और उसके रसूल से ठट्ठा (मज़ाक) करते थे? बहाने न बनाओ, तुम काफ़िर हो चुके अपने ईमान के बाद।

इब्न अबी शैबा, इब्न अबी जरीर, इब्न अल-मुन्ज़िर और इब्न हातिम ने इमाम मुजाहिद (सैयदुना अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु के विशेष शिष्य) से रिवायत की है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपि)**
انه قال في قوله تعالى "وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ" قال رجل من المنافقين يحدثنا محمد ان ناقة فلان بوادي كذا وكذا ومايدريه	यानी किसी की ऊंटनी खो गई थी, उसकी तलाश थी। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया कि ऊंटनी फुलां जंगल में फुलां जगह पर है। इस पर एक मुनाफ़िक़ (पाखंडी) बोला, "मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बताते हैं कि ऊंटनी फुलां जगह है, मुहम्मद ग़ैब (परोक्ष) का क्या [जानते हैं]?"

1 अद-दुर्र अल-मन्सूर, इब्न जरीर, अत-तबरानी और इब्न मरदुवैह के हवाले से आयत 9/74 के तहत, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/219। 2 अल-कुरान अल-करीम, 9/65 और 66।

کرتے ہیں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایک پیڑ کے سایہ میں تشریف فرما تھے ارشاد فرمایا عنقریب ایک شخص آئے گا تمہیں شیطان کی آنکھوں سے دیکھے گا وہ آئے تو اس سے بات نہ کرنا۔ کچھ دیر نہ ہوئی تھی کہ ایک کرنجی آنکھوں والا سامنے سے گزرا، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اسے بلا کر فرمایا " تو اور تیرے رفیق کس بات پر میری شان میں گستاخی کے لفظ بولتے ہیں؟" وہ گیا اور اپنے رفیقوں کو بلا لایا۔ سب نے آکر قسمیں کھائیں کہ ہم نے کوئی کلمہ حضور کی شان میں بے ادبی کا نہ کہا، اس پر اللہ و عزوجل نے یہ آیت اتاری کہ خدا کی قسم کھاتے ہیں کہ انہوں نے گستاخی نہ کی اور بے شک ضرور ، یہ کفر کا کلمہ بولے اور تیری شان میں بے ادبی کر کے اسلام کے بعد کافر ہو گئے۔ دیکھو اللہ گواہی دیتا ہے کہ نبی کی شان میں بے ادبی کا لفظ ، کلمہ کفر ہے اور اس کا کہنے والا اگرچہ لاکھ مسلمانی کا مدعی کروڑ بار کلمہ گو ہو، کافر ہو جاتا ہے۔ اور فرماتا ہے۔

عربی متن	اردو ترجمہ
"وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ" [2]	اور اگر تم ان سے پوچھو تو بے شک ضرور کہیں گے کہ ہم تو یونہی ہنسی کھیل میں تھے تم فرما دو کیا اللہ اور اس کی آیتوں اور اس کے رسول سے ٹھٹھا کرتے تھے؟ بہانے نہ بناؤ تم کافر ہو چکے اپنے ایمان کے بعد۔

ابن ابی شیبہ و ابن ابی جریر و ابن المنذر و ابن حاتم الشیخ امام مجاہد تلمیذ خاص سید نا عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
انه قال في قوله تعالى "وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ" قال رجل من المنافقين يحدثنا محمد ان ناقة فلان بوادي كذا وكذا ومايدريه	یعنی کسی کی اونٹنی گم ہو گئی ، اس کی تلاش تھی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا اونٹنی فلاں جنگل میں فلاں جگہ ہے اس پر ایک منافق بولا "محمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) بتاتے ہیں کہ اونٹنی فلاں جگہ ہے ، محمد غیب کیا

1 الدر المنثور بحوالہ ابن جرير و الطبراني وابن مردويه تحت آية ۷/۹ دار احياء التراث العربي بيروت ۴ / ۲۱۹ 2 القرآن الكريم ۹ / ۶۵ و ۶۶

Fatawa Razawiya, Volume 30

...know the unseen. Upon this, Allah Almighty revealed this noble verse: "Is it Allah and His signs and His Messenger that you were mocking? Make no excuse; you have disbelieved after your belief." (Refer to Tafsir Imam Ibn Jarir, Cairo Press, Vol 10, pg 105 and Tafsir Dur al-Manthur, Imam Jalaluddin Suyuti, Vol 3, pg 252). O Muslims! Look, by committing such insolence against the status of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), saying "how could he know the unseen," their profession of the Kalima (faith) was of no use, and Allah Almighty clearly stated, "make no excuse; you have become disbelievers after [accepting] Islam." From here, those individuals who absolutely deny the knowledge of the unseen (Ilm-ul-Ghaib) of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) should also take a lesson. See, this statement is of a hypocrite, and Allah Almighty called the one who said it a mocker of Allah, the Quran, and the Messenger, and declared him a clear disbeliever and apostate. And why shouldn't it be so? Knowing matters of the unseen is a characteristic of prophethood, as clarified by great scholars like Imam Hujjatul Islam Muhammad Ghazali, Ahmad Qastallani, Maulana Ali Qari, Allama Muhammad Zarqani, and others. The details of this have been mentioned in an excellent manner in the treatises on "Ilm-ul-Ghaib" by the grace of Allah. Then what to say of the extreme wretchedness and complete misguidance of the one who says that for a Prophet to know even a single matter of the unseen, even if revealed by God, is impossible and unthinkable. According to him, all things are hidden from Allah, and Allah does not have the power to grant knowledge of a single unseen matter to anyone. May Allah protect us from the deceptions of Satan. Amen. Yes, to believe that someone possesses even an atom's weight of knowledge without God's granting it is certainly disbelief (Kufr), and to believe that the knowledge of a creation encompasses all of Allah's knowledge is also false and contrary to the majority of scholars. However, all that has happened and all that will happen (Ma Kana wa Ma Yakun) from the first day to the last day does not have even that relation to Allah's knowledge which a millionth or billionth part of a particle of moisture has to millions upon millions of oceans. In fact, this [entire scope of worldly knowledge] is just a small portion of the Muhammadi sciences (peace and blessings of Allah be upon him). The details of all these matters are in "Al-Dawla al-Makkiyya" etc. Anyway, this was a parenthetical statement, and God willing, it was very beneficial. Now, back to the previous discussion.

Annotation 1: In refutation of this new branch, by the grace of Allah, there are four treatises: Arahat Jawanih al-Ghaib, al-Jala al-Kamil, Abrar al-Majnun, Mayl al-Hidaya, of which the first will soon be published with translation, God willing, and the remaining three after that with Allah's help. And success is from Allah. 12 Scribe, may he be forgiven. Annotation 2: The benefit of the restriction to 'majority' can be seen in the treatise "Al-Fuyud al-Makkiyya li Muhibb al-Dawla al-Makkiyya," God willing. 12 Scribe, may he be forgiven.

Footnote 1: Al-Dur al-Manthur, citing Ibn Abi Shaybah, Ibn Mundhir, Ibn Abi Hatim, and Abi al-Shaykh, from Mujahid under verse 9/65, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 4/210; Jami al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir under verse 9/65, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 10/196.

फ़तावा रज़विया, जिल्द ३०

...ग़ैब (परोक्ष) को जानें। इस पर अल्लाह अज़्वजल ने यह आयत करीमा उतारी कि क्या अल्लाह और उसके रसूल से मज़ाक करते हो? बहाने मत बनाओ, तुम मुसलमान कहलाकर इस लफ्ज़ के कहने से काफ़िर हो गए। (देखें तफ़सीर इमाम इब्न जरीर, मिस्र प्रेस, जिल्द १०, पेज १०५ और तफ़सीर दुर्र-ए-मंसूर, इमाम जलालुद्दीन सुयूती, जिल्द ३, पेज २५२)। मुसलमानों! देखो, मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की शान में इतनी गुस्ताख़ी करने से कि "वे ग़ैब क्या जानें", कलमा पढ़ना काम न आया और अल्लाह तआला (अज़्वजल) ने साफ़ फ़रमा दिया कि बहाने न बनाओ, तुम इस्लाम लाने के बाद काफ़िर हो गए। यहाँ से वे हज़रात भी सबक़ लें जो रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के ग़ैब के इल्म (ज्ञान) से पूरी तरह इंकार करते हैं। देखो, यह कथन एक मुनाफ़िक़ (पाखंडी) का है और इसके कहने वाले को अल्लाह तआला ने अल्लाह, क़ुरआन और रसूल से मज़ाक करने वाला बताया और साफ़-साफ़ काफ़िर और मुरतद (धर्मत्यागी) ठहराया। और ऐसा क्यों न हो, ग़ैब की बात जानना नुबुव्वत (पैग़म्बरी) की शान है जैसा कि इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद ग़ज़ाली, अहमद क़स्तलानी, मौलाना अली क़ारी, अल्लामा मुहम्मद ज़रक़ानी और अन्य बड़े उलेमाओं ने साफ़ तौर पर बयान किया है, जिसका विवरण अल्लाह के फ़ज़्ल से 'इल्म-ए-ग़ैब' के रिसालों (लेखों) में बहुत अच्छी तरह से दिया गया है। फिर उस शख़्स की घोर बदनसीबी और पूरी गुमराही का क्या कहना जो यह कहता है कि नबी को ग़ैब की एक बात भी, भले ही ख़ुदा के बताने से हो, मालूम होना मुहाल और नामुमकिन है। उसके नज़दीक अल्लाह से सब चीज़ें ओझल हैं और अल्लाह के पास इतनी शक्ति नहीं कि वह किसी को एक भी ग़ैब का इल्म दे सके। अल्लाह तआला शैतान के धोखों से बचाए। आमीन। हाँ, बिना ख़ुदा के बताए किसी के पास ज़र्रा बराबर भी इल्म मानना निश्चित रूप से कुफ्र (अधर्म) है, और अल्लाह के समस्त ज्ञान को मख़्लूक़ (सृष्टि) के ज्ञान द्वारा घेरा जाना भी असत्य है और अधिकांश विद्वानों के विरुद्ध है। लेकिन पहले दिन से आख़िरी दिन तक जो कुछ हुआ और जो कुछ होगा (मा काना व मा यकून), वह अल्लाह के ज्ञान से उतना भी संबंध नहीं रखता जितना नमी के एक कण का लाखों-करोड़ों हिस्सों का करोड़ों-करोड़ समुद्रों से है, बल्कि यह स्वयं मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के इल्म का एक छोटा सा हिस्सा है। इन तमाम बातों का विवरण "अद-दौलातुल मक्किया" आदि में है। ख़ैर, यह एक बीच की बात थी और इंशाअल्लाह बहुत फ़ायदेमंद थी। अब पुरानी चर्चा पर वापस आते हैं।

टीका १: इस नई शाखा के खंडन में अल्लाह के फ़ज़्ल से चार रिसाले हैं: अराह-ए-जवानिह-उल-ग़ैब, अल-जला अल-कामिल, अबरार-उल-मजनून, मैल-उल-हिदाया, जिनमें से पहला इंशाअल्लाह अनुवाद के साथ जल्द ही प्रकाशित होगा और बाकी तीन भी अल्लाह की सहायता से उसके बाद, वबिल्लाहि-तौफ़ीक़ १२ कातिब अफ़ी अन्हु। टीका २: 'अधिकांश' की शर्त का लाभ रिसाला "अल-फ़ुयूज़ अल-मक्किया लि मुहिब्ब अद-दौलातुल मक्किया" में देखा जाएगा, इंशाअल्लाह। १२ कातिब अफ़ी अन्हु।

पाद-टिप्पणी १: अल-दुर्र अल-मंसूर, इब्न अबी शैबा, इब्न मुंधिर, इब्न अबी हातिम और अबी अल-शेख़ के हवाले से, मुजाहिद से आयत ९/६५ के तहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत ४/२१०; जामे अल-बयान (तफ़सीर इब्न जरीर आयत ९/६५ के तहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत १०/१९६।

पेज ३३० का ७७२

بالغیب۔ جانیں، اس پر اللہ عزوجل نے یہ آیت کریمہ اتاری کہ کیا اللہ ورسول سے ٹھٹھا کرتے ہو، بہانے نہ بناؤ، تم مسلمان کہلا کر اس لفظ کے کہنے سے کافر ہو گئے۔ (دیکھو تفسیر امام ابن جریر مطبع مصر جلد دہم صفحہ ۱۰۵ و تفسیر در منثور امام جلال الدین سیوطی جلد سوم صفحہ ۲۵۲)

مسلمانو! دیکھو محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں اتنی گستاخی کرنے سے کہ وہ غیب کیا جانیں، کلمہ گوئی کام نہ آئی اور اللہ تعالیٰ (عزوجل) نے صاف فرما دیا کہ بہانے نہ بناؤ، تم اسلام کے بعد کافر ہو گئے۔ یہاں سے وہ حضرات بھی سبق لیں جو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علوم غیب سے مطلقاً منکر ہیں۔ دیکھو یہ قول منافق کا ہے اور اس کے قائل کو اللہ تعالیٰ نے اللہ و قرآن و رسول سے ٹھٹھا کرنے والا بتایا اور صاف صاف کافر مرتد ٹھہرایا اور کیوں نہ ہو، غیب کی بات جاننی شانِ نبوت ہے جیسا کہ امام حجتہ الاسلام محمد غزالی و احمد قسطلانی و مولانا علی قاری و علامہ محمد زرقانی و غیر ہم اکابر نے تصریح فرمائی جس کی تفصیل رسائل علم غیب میں بفضلہ تعالیٰ بروجہ اعلیٰ مذکور ہوئی پھر اس کی سخت شامت کمال ضلالت کا کیا پوچھنا جو غیب کی ایک بات بھی، خدا کے بتائے سے بھی، نبی کو معلوم ہونا محال و ناممکن بتاتا ہے، اس کے نزدیک اللہ سے سب چیزیں غائب ہیں اور اللہ کو اتنی قدرت نہیں کہ کسی کو ایک غیب کا علم دے سکے، اللہ تعالیٰ شیطان کے دھوکوں سے پناہ دے۔ آمین۔ ہاں بے خدا کے بتائے، کسی کو ذرہ بھر کا علم ماننا، ضرور کفر ہے اور جمیع معلومات الہیہ کو علم مخلوق کا محیط ہونا بھی باطل اور اکثر علماء کے خلاف ہے، لیکن روز اول سے روز آخر تک کا ماکان و ما یکون، اللہ تعالیٰ کے معلومات سے وہ نسبت بھی نہیں رکھتا جو ایک ذرے کے لاکھوں، کروڑوں حصے برابر، تری کو، کروڑہا کروڑ سمندروں سے ہو بلکہ یہ خود علوم محمدیہ صلی اللہ تعالیٰ

علیہ وسلم کا ایک چھوٹا سا ٹکڑا ہے، ان تمام امور کی تفصیل "الدولۃ المکیہ" وغیرہ میں ہے۔ خیر تو یہ جملہ معترضہ تھا اور ان شاء اللہ العظیم بہت مفید تھا، اب بحث سابق

عہ ۱: اس نئے شاخسانے کے رد میں بفضلہ تعالیٰ چار رسالے ہیں: اراحۃ جوانح الغیب، الجلاء الکامل، ابرار المجنون، میل الہدایۃ، جن میں پہلا ان شاء اللہ مع ترجمہ عنقریب شائع ہو گا اور باقی تین بھی بعونہ تعالیٰ اس کے بعد، وباللہ التوفیق ۱۲ کاتب عفی عنہ۔ عہ ۲: اکثر کی قید کا فائدہ رسالہ "الفیوض المکیۃ لمحب الدولۃ المکیۃ" میں ملاحظہ ہو گا ان شاء اللہ تعالیٰ ۱۲ کاتب عفی عنہ۔

۱ الدرالمنثور بحوالہ ابن ابی شیبہ و ابن منذر و ابن ابی حاتم و ابی الشیخ عن مجاہد تحت آیۃ ۹/ ۶۵ دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۱۰، جامع البیان (تفسیر ابن جریر تحت آیۃ ۹/ ۶۵ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱۰/ ۱۹۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

Return to the topic. The second deception of this false sect is that the Great Imam (may Allah be pleased with him) holds the doctrine: "We do not declare anyone from the People of the Qibla as an infidel" - we do not call anyone among the people of the Qibla a non-believer. And in the Hadith, it is stated: "Whoever prays as we pray, faces our Qibla, and eats our slaughtered meat, is a Muslim." O Muslims! In this vile deception, these people have turned away from mere verbal profession and equated faith solely with facing the Qibla. That is to say, whoever faces the Qibla and prays is a Muslim, even if they call Allah (the Almighty) a liar or insult the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him); faith is never lost under any circumstances.

Like the "firm ablution" of Bibi Tameez. (Referring to a proverbial firm but invalid ablution - Note)

Firstly: The answer to this deception: Your Lord (the Almighty) says: "Righteousness is not that you turn your faces toward the East or the West, but [true] righteousness is [in] one who believes in Allah, the Last Day, the angels, the Book, and the prophets." (3) Real goodness is not that you face east or west in prayer, rather real goodness is that a person brings faith in Allah, the Hereafter, the angels, the Quran, and all the Prophets. See, it is clearly stated that having faith in the essentials of religion is the primary task; without it, facing the Qibla in prayer is of no consequence. And He says: "And nothing prevents their contributions from being accepted from them..." And that which they spend, its acceptance was not halted.

1. Minh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Non-permissibility of excommunicating the people of the Qibla, Dar al-Bashair al-Islamiyyah Beirut p. 429.
2. Sahih al-Bukhari Kitab al-Salat Bab Fadl Istiqbal al-Qibla Qadimi Kutub Khana Karachi 1/56, Kanz al-Ummal Hadith 399 Mu'assasat al-Risalah Beirut 1/92.
3. Al-Quran al-Karim 2/177

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

विषय की ओर लौटें। इस बातिल (झूठे) संप्रदाय का दूसरा छल यह है कि इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का मत है: "ला नुकफ़्फ़िरु अहदम् मिन अह्लिल क़िब्ला" - हम अह्ल-ए-क़िब्ला में से किसी को काफ़िर नहीं कहते। और हदीस में है: "जो हमारी तरह नमाज़ पढ़े और हमारे क़िब्ला की ओर मुँह करे और हमारा ज़बीहा (हलाल मांस) खाए, वह मुसलमान है।" ऐ मुसलमानों! इस घिनौने छल में इन लोगों ने केवल कलमा पढ़ने से हटकर सिर्फ़ क़िब्ला की ओर रुख करने को ही ईमान का नाम दे दिया है। यानी जो क़िब्ला की तरफ़ मुँह करके नमाज़ पढ़ ले, वह मुसलमान है, भले ही वह अल्लाह (अज़्वजल) को झूठा कहे, मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अपशब्द कहे, किसी भी सूरत में ईमान नहीं जाता।

"चूँ वज़ू-ए-मुहकम बी बी तमीज़" (बीबी तमीज़ के मज़बूत वज़ू की तरह - अनु.)

सर्वप्रथम: इस छल का उत्तर: आपका रब (अज़्वजल) फ़रमाता है: "नेकी यह नहीं है कि तुम अपने चेहरे पूर्व या पश्चिम की ओर करो, बल्कि [सच्ची] नेकी वह है जो अल्लाह, परलोक के दिन, फ़रिश्तों, किताब और नबियों पर ईमान लाए।" (3) सच्ची नेकी यह नहीं है कि नमाज़ में अपना चेहरा पूरब या पश्चिम की ओर करो, बल्कि असली नेकी यह है कि आदमी अल्लाह, क़यामत, फ़रिश्तों, क़ुरआन और तमाम नबियों पर ईमान लाए। देखो, स्पष्ट रूप से कह दिया गया है कि धर्म की आवश्यक बातों पर ईमान लाना ही मूल कार्य है; इसके बिना नमाज़ में क़िब्ला की ओर मुँह करना कुछ भी नहीं है। और वह फ़रमाता है: "और उनके दान की स्वीकृति को किसी चीज़ ने नहीं रोका..." और वे जो खर्च करते हैं, उसका स्वीकार होना बंद नहीं हुआ।

1. मिन्हु अल-रौज़ुल अज़हर शरह अल-फ़िक्ह अल-अकबर, अह्ल-ए-क़िब्ला की तकफ़ीर की मनाही, दार अल-बशाइर अल-इस्लामिया बेरूत पृ. 429।
2. सहीह अल-बुखारी किताब अस-सलात बाब फ़ज़्ल इस्तेक़बाल अल-क़िब्ला क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/56, कंज़ अल-उम्माल हदीस 399 मुअस्ससत अर-रिसाला बेरूत 1/92।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/177

पृष्ठ 331 का 772

کی طرف عود کیجئے۔ اس فرقہ باطلہ کا مکر دوم یہ ہے کہ امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا مذہب ہے کہ لا نکفر احداً من اھل القبلۃ - ہم اہل قبلہ میں سے کسی کو کافر نہیں کہتے۔ اور حدیث میں ہے : "جو ہماری سی نماز پڑھے اور ہمارے قبلہ کو منہ کرے اور ہمارا ذبیحہ کھائے ، وہ مسلمان ہے۔" مسلمانو ! اس مکر خبیث میں ان لوگوں نے نری کلمہ گوئی سے عدول کر کے صرف قبلہ روئی کا نام ایمان رکھ دیا یعنی جو قبلہ رو ہو کر نماز پڑھ لے، مسلمان ہے اگرچہ اللہ عزوجل کو جھوٹا کہے ، محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کو گالیاں دے، کسی صورت کسی طرح ایمان نہیں لٹتا۔

چوں وضوئے محکم بی بی تمیز (بی بی تمیز کے مضبوط وضو کی طرح ت)

اولاً : اس مکر کا جواب : تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے : "لَیْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوْا وُجُوْھَکُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰکِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللہِ وَالْیَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِکَۃِ وَالْکِتٰبِ وَالنَّبِیّٖنَ" 3- اصل نیکی یہ نہیں کہ اپنا منہ نماز میں پورب یا پچھاں کو کرو بلکہ اصل نیکی یہ ہے کہ آدمی ایمان لائے اللہ اور قیامت اور فرشتوں اور قرآن اور تمام انبیاء پر۔ دیکھو صاف فرمادیا کہ ضروریات دین پر ایمان لانا ہی اصل کار ہے بغیر اس کے نماز میں قبلہ کو منہ کرنا کوئی چیز نہیں، اور فرماتا ہے : "وَمَا مَنَعَھُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْھُمْ نَفَقٰتُھُمْ" اور وہ جو خرچ کرتے ہیں اس کا قبول ہونا بند نہ ہوا

1 منح الروض الازھر شرح الفقہ الاکبر عدم جواز تکفیر اھل القبلۃ دار البشائر الاسلامیۃ بیروت ص ۴۲۹ 2 صحیح البخاری کتاب الصلوۃ باب فضل استقبال القبلۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۶ ، کنز العمال حدیث ۳۹۹ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱ / ۹۲ 3 القرآن الکریم ۲ / ۱۷۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

"...except that they disbelieved in Allah and His Messenger and do not come to prayer except lazily, and do not spend except unwillingly." — [1] ...but because they committed kufr (disbelief) in Allah and His Messenger, and they do not come to prayer except with a heavy heart (lazily), and they do not spend except with an ill will.

See, their praying of Salah was mentioned, and then they were called disbelievers. Did they not pray towards the Qibla? Not just any Qibla, but the Qibla of heart and soul, the Kaaba of religion and faith, behind the Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) facing the Qibla. And He says:

"But if they repent, establish prayer, and give zakah, then they are your brothers in religion; and We detail the verses for a people who know. And if they break their oaths after their treaty and defame your religion, then fight the leaders of disbelief, for indeed, there are no oaths [sacred] to them; [fight them that] they might cease." — [2] Then if they repent, establish prayer, and give Zakat, they are your brothers in religion; and We clearly explain the signs for people who have knowledge. And if they break their oaths after making a covenant and taunt your religion, then fight the leaders of disbelief—surely their oaths are nothing—so that they may desist.

See, those who pray and give Zakat, if they taunt the religion, He called them leaders of disbelief, the ringleaders of the disbelievers. Are those insolences in the glory of God and His Messenger not a taunt on religion? Hear its description as well: Your Lord, Mighty and Majestic, says:

"Among the Jews are those who distort words from their [proper] usages and say, 'We hear and disobey' and 'Hear but be not heard' and 'Ra'ina,' twisting their tongues and defaming the religion. And if they had said, 'We hear and obey' and 'Hear' and 'Look at us,' it would have been better for them and more suitable. But Allah has cursed them for their disbelief..." Some Jews change the word from its place and say 'we heard and we did not obey' and 'do not hear, you should not be heard' and say 'Ra'ina' by twisting their tongues and to taunt in religion. And if they had said 'we heard and obeyed' and 'hear' and 'give us respite', it would have been better and very correct for them, but because of their disbelief...

[1] Al-Quran al-Kareem 9/54 [2] Al-Quran al-Kareem 9/11, 12

फ़तावा रज़विया, खंड 30

"...सिवाय इसके कि उन्होंने अल्लाह और उसके रसूल के साथ कुफ़्र (अविश्वास) किया और वे नमाज़ के लिए केवल सुस्ती से आते हैं, और केवल अनिच्छा से खर्च करते हैं।" — [1] ...लेकिन इसलिए कि उन्होंने अल्लाह और उसके रसूल के साथ कुफ़्र किया और नमाज़ को नहीं आते मगर जी हारे (सुस्ती से) और खर्च नहीं करते मगर बुरे दिल से।

देखो, उनका नमाज़ पढ़ना बयान किया गया और फिर उन्हें काफ़िर कहा गया। क्या वे क़िब्ला की ओर नमाज़ नहीं पढ़ते थे? सिर्फ क़िब्ला कैसा, दिल और जान का क़िब्ला, दीन और ईमान का काबा, सरवर-ए-आलमियान (अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के पीछे क़िब्ला की ओर नमाज़ पढ़ते थे। और फ़रमाता है:

"फिर यदि वे तौबा कर लें, नमाज़ क़ायम करें और ज़कात दें, तो वे दीन में तुम्हारे भाई हैं; और हम उन लोगों के लिए आयतें विस्तार से बयान करते हैं जो ज्ञान रखते हैं। और यदि वे अपनी प्रतिज्ञा के बाद अपनी कसमों को तोड़ दें और तुम्हारे दीन पर ताना मारें, तो कुफ़्र (अविश्वास) के नेताओं से लड़ो, क्योंकि उनकी कसमों का कोई महत्व नहीं है, ताकि वे रुक जाएं।" — [2] फिर अगर वे तौबा करें और नमाज़ बरपा रखें और ज़कात दें तो वे तुम्हारे दीनी भाई हैं और हम पते की बातें साफ़ बयान करते हैं इल्म वालों के लिए। और अगर कौल-ओ-क़रार करके फिर अपनी क़समें तोड़ें और तुम्हारे दीन पर तअना (आक्षेप) करें तो कुफ़्र के पेशवाओं से लड़ो, बेशक उनकी क़समें कुछ नहीं शायद वे बाज़ आएं।

देखो, नमाज़ और ज़कात वाले अगर दीन पर तअना करें तो उन्हें कुफ़्र का पेशवा, काफ़िरों का सरगना फ़रमाया। क्या ख़ुदा और रसूल की शान में वे गुस्ताख़ियाँ दीन पर तअना नहीं? उसका बयान भी सुनिए: तुम्हारा रब अज़्ज़ा-व-जल्ल फ़रमाता है:

"यहूदियों में से कुछ ऐसे हैं जो शब्दों को उनके सही स्थानों से बदलते हैं और कहते हैं, 'हमने सुना और अवज्ञा की' और 'सुनो, मगर तुम्हें सुनाया न जाए' और 'राइना', अपनी जीभों को मरोड़ते हुए और दीन पर ताना मारते हुए। और यदि वे कहते, 'हमने सुना और आज्ञा मानी' और 'सुनिए' और 'हमें समय दीजिए', तो यह उनके लिए बेहतर और अधिक सही होता। लेकिन अल्लाह ने उनके कुफ़्र के कारण उन पर लानत की है..." कुछ यहूदी बात को उसकी जगह से बदलते हैं और कहते हैं हमने सुना और न माना और न सुनिए आप सुनाए न जाएं और राइना कहते हैं ज़बान फेर कर और दीन में

तअना करने को और अगर वे कहते हमने सुना और माना और सुनिए और मोहलत दीजिए तो उनके लिए बेहतर और बहुत ठीक होता लेकिन उनके कुफ़्र के सबब

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/54 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/11, 12

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

" اِلَّا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَ بِرَسُوْلِهٖ وَ لَا یَاْتُوْنَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَ هُمْ كُسَالٰى وَ لَا یُنْفِقُوْنَ اِلَّا وَ هُمْ كٰرِهُوْنَ ۝ "

— ۱۔ مگر اس لئے کہ انہوں نے اللہ ورسول کے ساتھ کفر کیا اور نماز کو نہیں آتے مگر جی ہارے اور خرچ نہیں کرتے مگر برے دل سے۔

دیکھو ان کا نماز پڑھنا بیان کیا اور پھر انہیں کافر فرمایا، کیا وہ قبلہ کو نماز نہیں پڑھتے تھے ؟ فقط قبلہ کیسا، قبلہ دل و جاں، کعبہ دین و ایمان، سرور عالمیاں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پیچھے جانب قبلہ نماز پڑھتے تھے۔ اور فرماتا ہے:

" فَاِنْ تَابُوْا وَ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَ اٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِی الدِّیْنِ ط وَ نُفَصِّلُ الْاٰیٰتِ لِقَوْمٍ یَّعْلَمُوْنَ ۝ وَ اِنْ نَّكَثُوْۤا اَیْمَانَهُمْ مِّنْۢ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوْا فِیْ دِیْنِكُمْ فَقَاتِلُوْۤا اَىِٕمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَاۤ اَیْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ یَنْتَهُوْنَ ۝ "

— ۲۔ پھر اگر وہ توبہ کریں اور نماز برپا رکھیں اور زکوٰۃ دیں تو وہ تمہارے دینی بھائی ہیں اور ہم پتے کی باتیں صاف بیان کرتے ہیں علم والوں کیلئے اور اگر قول و قرار کرکے پھر اپنی قسمیں توڑیں اور تمہارے دین پر طعن کریں تو کفر کے پیشواؤں سے لڑو، بے شک ان کی قسمیں کچھ نہیں شاید وہ باز آئیں۔

دیکھو نماز، زکوٰۃ والے اگر دین پر طعنہ کریں تو انہیں کفر کا پیشوا، کافروں کا سرغنہ فرمایا۔ کیا خدا اور رسول کی شان میں وہ گستاخیاں دین پر طعنہ نہیں، اس کا بیان بھی سنئے: تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

" مِنَ الَّذِیْنَ هَادُوْا یُحَرِّفُوْنَ الْكَلِمَ عَنْ مَّوَاضِعِهٖ وَ یَقُوْلُوْنَ سَمِعْنَا وَ عَصَیْنَا وَ اسْمَعْ غَیْرَ مُسْمَعٍ وَّ رَاعِنَا لَیًّۢا بِاَلْسِنَتِهِمْ وَ طَعْنًا فِی الدِّیْنِ وَ لَوْ اَنَّهُمْ قَالُوْا سَمِعْنَا وَ اَطَعْنَا وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنَا لَكَانَ خَیْرًا لَّهُمْ وَ اَقْوَمَ لَا وَ لٰكِنْ

لَّعَنَهُمُ اللهُ " کچھ یہودی بات کو اس کی جگہ سے بدلتے ہیں اور کہتے ہیں ہم نے سنا اور نہ مانا اور نہ سنئے آپ سنائے نہ جائیں اور راعنا کہتے ہیں زبان پھیر کر اور دین میں طعنہ کرنے کو اور اگر وہ کہتے ہم نے سنا اور مانا اور سنئے اور مہلت دیجئے تو انکے لئے بہتر اور بہت ٹھیک ہوتا لیکن ان کے کفر کے سبب

۱ القرآن الکریم ۹/ ۵۴ ۲ القرآن الکریم ۹/ ۱۱ ۱۲

Fatawa Razawiyya, Volume 30

"...for their disbelief, so they do not believe, except for a few." 1 — Allah has cursed them, so they do not believe except a little.

When some Jews would come to the prophetic court and wanted to say something to the Noble Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him), they would say: "Listen, may you not be heard," which outwardly seemed like a prayer, meaning may the Prophet not hear anything unpleasant. But in their hearts, they intended a curse, that he should not be heard. And when the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) would say something and they wanted a pause to understand it, they would say 'Raina'. On the surface, it meant "look after us," but they had a hidden meaning, which was "insolent one" (from 'Ra'unat'). And some, twisting their tongues, would say 'Raina', meaning "our shepherd." When an ambiguous word became a taunt in religion, how much more severe would an explicit and clear taunt be! In fact, be fair, even the explicitness of these words does not reach the vileness of those words [used by blasphemers]. What comparison is there between a prayer for deafness, or insolence, or an attribution to herding goats, with those words that suggest someone has less knowledge than Satan, or equal knowledge to madmen or animals, and the attribution to God that He is a liar, and whoever calls Him a liar is a righteous Sunni Muslim? Seek refuge with Allah, the Lord of the worlds.

Secondly: To attribute this heinous delusion to the school of thought of our master Imam (may Allah be pleased with him) is a severe slander and accusation against the Hazrat Imam, while the Imam (may Allah be pleased with him) states in his noble book of creed, *Fiqh-ul-Akbar*:

[Arabic]: The attributes of Allah the Almighty are eternal, neither newly originated nor created. So, whoever says they are created or newly originated, or hesitates regarding them, or doubts them, he is a disbeliever in Allah the Almighty. 2 [Urdu Translation]: The attributes of Allah the Almighty are eternal, neither newly originated nor created. So, whoever says they are created or newly originated, or hesitates in this matter, or brings doubt, he is a disbeliever and a denier of God.

Furthermore, the respected Imam (may Allah be pleased with him) states in *Kitab al-Wasiyya*:

[Arabic]: Whoever says that the Word of Allah the Almighty is created, he is a disbeliever in Allah the Supreme. 3 [Urdu Translation]: Whoever says that the Word of Allah is created, he has committed disbelief against the Magnificent God.

---

1 Al-Quran al-Karim 4/46 2 Al-Fiqh al-Akbar, Malik Siraj-ud-Din and Sons, Kashmiri Bazaar, Lahore, p. 5 3 Kitab al-Wasiyya (Testament), Section: Affirming that Allah the Almighty is established on the Throne, etc., Kashmiri Bazaar, Lahore, p. 28

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

"...उनके कुफ़्र के कारण, इसलिए वे ईमान नहीं लाते, सिवाय थोड़े के।" 1 — अल्लाह ने उन पर लानत की है, तो वे ईमान नहीं लाते मगर कम।

जब कुछ यहूदी नबुव्वत के दरबार में हाज़िर होते और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से कुछ अर्ज़ करना चाहते, तो वे कहते: "सुनिए, आप सुनाए न जाएँ" जिससे ज़ाहिर में तो दुआ होती यानी हुज़ूर को कोई नागवार बात न सुनाई दे, लेकिन दिल में बद-दुआ का इरादा करते कि सुनाई न दे। और जब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कुछ इरशाद फ़रमाते और वे इसे समझने के लिए मोहलत चाहते, तो 'राइना' कहते। इसके एक पहलू से ज़ाहिर यह था कि 'हमारी रियायत फ़रमाएँ, लेकिन वे छुपा हुआ अर्थ 'धृष्ट' (रऊनत वाला) रखते थे। और कुछ ज़बान दबाकर 'राइना' कहते जिसका अर्थ 'हमारा चरवाहा' होता था। जब धर्म में द्विअर्थी शब्द ताना बन गया, तो स्पष्ट और साफ़ ताना कितना सख़्त होगा! बल्कि इंसाफ़ कीजिए, इन बातों की स्पष्टता भी उन शब्दों की नीचता तक नहीं पहुँचती [जो गुस्ताख़ इस्तेमाल करते हैं]। बहरा होने की दुआ, या धृष्टता, या बकरी चराने के संदर्भ की तुलना उन शब्दों से कैसे की जा सकती है जो यह कहें कि किसी का इल्म शैतान से कम है, या पागलों और जानवरों के बराबर है, और खुदा के बारे में यह कि वह झूठा है, और जो उसे झूठा बताए वह मुसलमान सुन्नी सालेह है? अल्लाह की पनाह, जो तमाम जहानों का रब है।

दूसरा: इस घिनौने भ्रम को सैय्यदना इमाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) का मज़हब बताना हज़रत इमाम पर सख़्त इफ़्तरा (झूठा आरोप) और तोहमत है, जबकि इमाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) अपने अकीदों की महान किताब 'फ़िक्ह-ए-अकबर' में फ़रमाते हैं:

[अरबी]: अल्लाह तआला के सिफ़ात (गुण) अज़ल (अनादि) से हैं, न वे नए पैदा हुए हैं और न ही किसी के बनाए हुए हैं। तो जो उन्हें मखलूक (सृजित) या हादिथ (नया) कहे, या इस बारे में हिचकिचाहट (तवक़्क़ुफ़) करे, या शक करे, वह अल्लाह तआला का काफ़िर है। 2 [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह तआला की सिफ़तें कदीम हैं, न नो-पैदा हैं न किसी की बनाई हुई। तो जो उन्हें मखलूक या हादिथ कहे या इस बाब में तवक़्क़ुफ़ करे या शक लाए, वह काफ़िर है और खुदा का मुनकिर।

साथ ही, इमाम-ए-हुमाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) 'किताब अल-वसीयत' में फ़रमाते हैं:

[अरबी]: जो व्यक्ति अल्लाह तआला के कलाम को मखलूक (सृजित) कहे, वह अज़मत वाले खुदा का काफ़िर है। 3 [उर्दू अनुवाद]: जो शख्स कलाम-उल्लाह को मखलूक कहे, उसने अज़मत वाले खुदा के साथ कुफ़्र किया।

---

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 4/46 2 अल-फ़िक्ह अल-अकबर, मलिक सिराजुद्दीन एंड संस, कश्मीरी बाज़ार, लाहौर, पृष्ठ 5 3 किताब अल-वसीयत, खंड: यह पुष्टि करना कि अल्लाह तआला अर्श पर मुस्तवी है, आदि, कश्मीरी बाज़ार, लाहौर, पृष्ठ 28

بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿۱۵۵﴾ — اللہ نے ان پر لعنت کی ہے تو ایمان نہیں لاتے مگر کم۔

کچھ یہودی جب دربار نبوت میں حاضر آتے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کچھ عرض کرنا چاہتے تو یوں کہتے سنئے، آپ سنائے نہ جائیں، جس سے ظاہر تو دعا ہوتی یعنی حضور کو کوئی ناگوار بات نہ سنائے اور دل میں بد دعا کا ارادہ کرتے کہ سنائی نہ دے اور جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کچھ ارشاد فرماتے اور یہ بات سمجھ لینے کے لئے مہلت چاہتے تو راعنا کہتے جس کا ایک پہلو سے ظاہر یہ کہ ہماری رعایت فرمائیں اور مراد خفی رکھتے، یعنی رعونت والا، اور بعض زبان دبا کر راعینا کہتے یعنی ہمارا چرواہا۔ جب پہلودار بات دین میں طعنہ ہوئی، تو صریح و صاف کتنا سخت طعنہ ہو گی بلکہ انصاف کیجئے تو ان باتوں کا صریح بھی ان کلمات کی شناعت کو نہ پہنچتا۔ بہرا ہونے کی دعا یا رعونت یا بکریاں چرانے کی طرف نسبت کو ان الفاظ سے کیا نسبت کہ شیطان سے علم میں کمتر یا پاگلوں چوپایوں سے علم میں ہمسر اور خدا کی نسبت وہ کہ جھوٹا ہے، جھوٹ بولتا ہے جو اسے جھوٹا بتائے مسلمان سنی صالح ہے، والعیاذ باللہ رب العالمین۔

ثانیاً: اس وہم شنیع کو مذہب سیدنا امام رضی اللہ تعالیٰ عنہ بتانا حضرت امام پر سخت افترا و اتہام جبکہ امام رضی اللہ تعالیٰ عنہ اپنے عقائد کریمہ کی کتاب فقہ اکبر میں فرماتے ہیں:

صفاته تعالى فى الازل غير محدثة ولامخلوقة فمن قال انهامخلوقة اومحدثة او وقف فيها اوشك فيها فهو كافر باللہ تعالیٰ۔ اللہ تعالیٰ کی صفتیں قدیم ہیں نہ نوپیدا ہیں نہ کسی کی بنائی ہوئی تو جو انہیں مخلوق یا حادث کہے یا اس باب میں توقف کرے یا شک لائے وہ کافر ہے اور خدا کا منکر۔2

نیز امام ہمام رضی اللہ تعالیٰ عنہ کتاب الوصیۃ میں فرماتے ہیں:

من قال بان کلام اللہ تعالیٰ مخلوق فھو کافرباللہ العظیم۔ جو شخص کلام اللہ کو مخلوق کہے اس نے عظمت والے خدا کے ساتھ کفر کیا۔3

---

1 القرآن الکریم ۴ / ۴۶ 2 الفقہ الاکبر ملک سراج الدین اینڈ سنز کشمیری بازار لاہور ص ۵ 3 کتاب الوصیۃ (وصیت نامہ) فصل تقر بان اللہ تعالٰی علی العرش استوی الخ کشمیری بازار لاہور ص ۲۸

صفحہ 333/772

Fatawa Razawiyya Volume 30

In Sharh Fiqh al-Akbar, it is stated:

(Arabic Text Box): Imam Fakhr al-Islam said it is authentically reported from Abu Yusuf that he said, "I debated Abu Hanifa on the issue of the creation of the Quran, and my opinion and his opinion agreed that whoever says the Quran is created is a disbeliever." This saying is also authentically reported from Muhammad [al-Shaybani], may Allah have mercy on him.

(Urdu Translation Box): Imam Fakhr al-Islam (may Allah have mercy on him) says it is authentically established from Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) that he said, "I debated the Greatest Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) on the issue of the creation of the Quran. My and his opinion agreed that whoever says the Holy Quran is created is a disbeliever. And this saying has also reached [us] from Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) with authentic proof."

That is, there is a consensus and agreement among our three Imams (may Allah be pleased with them) that the one who calls the Great Quran 'created' is a disbeliever. Do the Mu'tazilites, Karramites, and Rawafid, who say the Quran is created, not pray towards this Qibla? Take a specific branch of the issue. The leader of the Hanafi school, our master Imam Abu Yusuf (may Allah be pleased with him), says in "Kitab al-Kharaj":

(Arabic Text Box): Whosoever, being a Muslim man, insults the Messenger of Allah, or denies him, or finds fault with him, or belittles him, has indeed disbelieved in Allah the Exalted, and his wife is separated from him.

(Urdu Translation Box): Any person who, being a Muslim, insults the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), or attributes a lie to His Majesty, or attributes a defect to His Majesty in any way, or for any reason diminishes the glory of His Majesty, he certainly becomes a disbeliever and a denier of God, and his wife is out of his marriage contract.

See how clear the clarification is: by belittling the status of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), a Muslim becomes a disbeliever, and his wife leaves his marriage. Is a Muslim not an 'Ahl-e-Qibla' (People of the Qibla) or 'Ahl-e-Kalima' (People of the Word)? However, with insolence towards the glory of Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him),

neither the Qibla is accepted nor the Kalima. We seek refuge with Allah, the Lord of the worlds.

Thirdly: The real point is that in the terminology of the Imams, an 'Ahl-e-Qibla' is one who believes in all the essentials of religion.

1. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, 'The Quran is the speech of Allah, not created', Dar al-Bashair al-Islamiyyah, Beirut, p. 95.
2. Kitab al-Kharaj by Imam Abu Yusuf, chapter on the ruling regarding an apostate from Islam, Dar al-Ma'rifah, Beirut, p. 182.

फ़तावा रज़विया खंड ३०

शरह फ़िक्ह अल-अकबर में उल्लेखित है:

(अरबी टेक्स्ट बॉक्स): इमाम फ़ख्र अल-इस्लाम कहते हैं कि इमाम अबू यूसुफ से प्रामाणिक रूप से वर्णित है कि उन्होंने कहा, "मैंने इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) के साथ कुरान के सृजन के मुद्दे पर बहस की, और मेरी और उनकी राय इस बात पर सहमत हुई कि जो कोई भी कुरान को सृजित (मख़लूक़) कहता है, वह काफ़िर है।" और यही बात इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करें) से भी सही प्रमाण के साथ पहुँची है।

(उर्दू अनुवाद बॉक्स): इमाम फख्र अल-इस्लाम (अल्लाह उन पर दया करें) कहते हैं कि इमाम यूसुफ (अल्लाह उन पर दया करें) से प्रामाणिक रूप से सिद्ध है कि उन्होंने कहा, "मैंने इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) से मसला-ए-खल्क़-ए-कुरान में मुनाज़रा किया, मेरी और उनकी राय इस पर सहमत हुई कि जो कुरान मजीद को मख़लूक़ कहे वह काफ़िर है, और यह बात इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करें) से भी प्रामाणिक प्रमाण के साथ पहुँची है।"

यानी हमारे तीनों इमामों (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) की इस बात पर सहमति है कि महान कुरान को मख़लूक़ कहने वाला काफ़िर है। क्या मोअतज़िला, करामिया और रवाफ़िज़ जो कुरान को मख़लूक़ कहते हैं, इस क़िबले की तरफ़ नमाज़ नहीं पढ़ते? इस मसले का एक उदाहरण लें। हनफ़ी संप्रदाय के इमाम, हमारे स्वामी इमाम अबू यूसुफ (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) 'किताब अल-खराज' में कहते हैं:

(अरबी टेक्स्ट बॉक्स): जो कोई मुस्लिम व्यक्ति अल्लाह के रसूल को अपशब्द कहे, या उन्हें झुठलाए, या उनमें दोष निकाले, या उन्हें कमतर बताए, उसने वास्तव में अल्लाह के साथ कुफ़्र किया और उसकी पत्नी उससे अलग हो गई।

(उर्दू अनुवाद बॉक्स): जो व्यक्ति मुसलमान होकर अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और दया हो) को अपशब्द कहे, या हुज़ूर की ओर झूठ को संदर्भित करे, या हुज़ूर में किसी भी तरह का दोष निकाले, या किसी भी कारण से हुज़ूर की शान को घटाए, वह निश्चित रूप से काफ़िर और ईश्वर का इनकार करने वाला हो गया, और उसकी पत्नी उसके निकाह से बाहर हो गई।

देखो कितनी स्पष्ट व्याख्या है कि हुज़ूर अक़दस (उन पर अल्लाह की शांति और दया हो) की शान में कमी करने से मुसलमान काफ़िर हो जाता है, उसकी पत्नी निकाह से निकल जाती है। क्या मुसलमान 'अहल-ए-क़िबला' या 'अहल-ए-कलिमा' नहीं होता? लेकिन मुहम्मद रसूलुल्लाह (उन पर अल्लाह की शांति और दया हो) की शान में गुस्ताखी के साथ न क़िबला स्वीकार्य है और न कलिमा। अल्लाह की पनाह, जो तमाम दुनिया का रब है।

तीसरा: असल बात यह है कि इमामों की शब्दावली में 'अहल-ए-क़िबला' वह है जो धर्म की सभी अनिवार्यताओं पर ईमान रखता हो।

1. मिनह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक्ह अल-अकबर, 'कुरान अल्लाह का कलाम है, मख़लूक़ नहीं', दार अल-बशायर अल-इस्लामिया, बेरूत, पृष्ठ ९५।
2. किताब अल-खराज इमाम अबू यूसुफ द्वारा, इस्लाम से फिर जाने वाले के हुक्म पर अध्याय, दार अल-मआरिफा, बेरूत, पृष्ठ १८२।

पेज ७७२ का ३३४

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

شرح فقہ اکبر میں ہے:

(Box Left - Arabic) قال فخر الاسلام قد صح عن ابی یوسف انه قال ناظرت ابا حنیفة فی مسئلة خلق القرآن فاتفق رأیی ورأیه علی ان من قال بخلق القرآن فهو کافر وصح هذا القول ایضاً عن محمد رحمه الله تعالٰی ۱۔

(Box Right - Urdu Translation) امام فخر الاسلام رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ فرماتے ہیں امام یوسف رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے صحت کے ساتھ ثابت ہے کہ انھوں نے فرمایا میں نے امام اعظم ابو حنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مسئلہ خلق قرآن میں مناظرہ کیا، میری اور ان کی رائے اس پر متفق ہوئی کہ جو قرآن مجید کو مخلوق کہے وہ کافر ہے اور یہ قول امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی سے بھی بصحت ثبوت کو پہنچا۔

یعنی ہمارے ائمہ ثلاثہ رضی اللہ تعالٰی عنہم کا اجماع و اتفاق ہے کہ قرآنِ عظیم کو مخلوق کہنے والا کافر ہے۔ کیا معتزلہ و کرامیہ و روافض کہ قرآن کو مخلوق کہتے ہیں اس قبلہ کی طرف نماز نہیں پڑھتے، نفسِ مسئلہ کا جزئیہ لیجئے۔ امام مذہب حنفی سید نا امام ابو یوسف رضی اللہ تعالٰی عنہ ''کتاب الخراج'' میں فرماتے ہیں:

(Box Left - Arabic) ایما رجل مسلم سب رسول الله او کذبه او عابه او تنقصه فقد کفر بالله تعالی وبانت منه زوجته ۲۔

(Box Right - Urdu Translation) جو شخص مسلمان ہو کر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دشنام دے یا حضور کی طرف جھوٹ کی نسبت کرے یا حضور کو کسی طرح کا

عیب لگائے یا کسی وجہ سے حضور کی شان گھٹائے وہ یقیناً کافر اور خدا کا منکر ہو گیا اور اس کی جورواس کے نکاح سے نکل گئی۔

دیکھو کیسی صاف تصریح ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی تنقیص شان کرنے سے مسلمان کافر ہو جاتا ہے، اسکی جورو نکاح سے نکل جاتی ہے۔ کیا مسلمان اہل قبلہ نہیں ہوتا یا اہل کلمہ نہیں ہوتا مگر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی شان میں گستاخی کے ساتھ نہ قبلہ قبول نہ کلمہ مقبول، والعیاذ باللہ رب العالمین۔

ثالثاً: اصل بات یہ ہے کہ اصطلاح ائمہ میں اہل قبلہ وہ ہے کہ تمام ضروریاتِ دین پر ایمان رکھتا ہو،

۱ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر القرآن کلام اللہ غیر مخلوق دار البشائر الاسلامیہ بیروت ص ۹۵ ۲ کتاب الخراج للامام ابی یوسف فصل فی الحکم فی المرتد عن الاسلام دارالمعرفۃ بیروت ص ۱۸۲

If someone denies even one of these points, then they are absolutely, certainly, and by consensus (ijma') an infidel (kafir) and an apostate (murtad), such that one who does not call them a kafir is a kafir themselves. It is stated in Ash-Shifa Sharif, Bazaziya, Durar wa Ghurar, Fatawa Khayriyya, etc.:

The Muslims have unanimously agreed that whoever insults the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is an infidel, and whoever doubts his punishment and infidelity is also an infidel. 1	There is a consensus among all Muslims that whoever commits insolence against the pure status of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is a kafir, and whoever doubts his being punished or being a kafir is also a kafir.

It is stated in Majma' al-Anhur and Durr al-Mukhtar:

The wording is his: One who becomes an infidel by insulting a prophet among the prophets, his repentance is not accepted absolutely. And whoever doubts his punishment and infidelity is also an infidel. 2	Whoever becomes a kafir due to insolence against the status of any prophet, their repentance is not acceptable in any way, and whoever doubts their punishment or infidelity is a kafir themselves.

Praise be to Allah! This refined issue is a precious detail in which the consensus of the entire Ummah on the infidelity of these blasphemers is clearly stated, and also that he who does not consider them kafir is himself a kafir. It is stated in the Commentary on Fiqh al-Akbar:

In Al-Mawaqif, it is said that the people of the Qibla (Muslims) shall not be declared infidels except in matters involving the denial of what is known of religion by necessity, or matters agreed upon (by consensus), such as declaring forbidden things as lawful, etc. And it is not hidden that the meaning of our scholars' saying that it is not permissible to declare the people of the Qibla as infidels due to a sin is not merely facing	That is, in Mawaqif it is written that the people of the Qibla shall not be called kafir, except when they deny any matter from the necessities of religion or agreed-upon matters, such as considering forbidden as lawful. And it is not hidden that when our scholars say that takfir (declaring kafir) of the people of the Qibla is not permissible due to any sin, they do not mean just turning the face towards the Qibla. Because the extreme Rafidis talk

the Qibla. For the extremists among the Rawafidh (Shiites) who claim that Gabriel (peace be upon him) made a mistake in... nonsense that Gabriel (peace be upon him) was deceived in revelation; Allah Almighty had sent him to Mawla Ali (may Allah honor his face).

1 Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 4, Chapter 1, Al-Matba'a al-Sharikat al-Sahafiya, 2/208; Al-Fatawa al-Khayriyya, Chapter of Apostates, Dar al-Ma'rifa Beirut, 1/103. 2 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Jihad, Chapter of Apostates, Matba' Mujtabai Delhi, 1/356; Majma' al-Anhur, Book on the Rulings of Jizya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/677.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

इनमें से एक बात का भी मुनकिर (इनकार करने वाला) हो तो क़तअन यक़ीनन इज्माअन काफ़िर मुर्तद है, ऐसा कि जो उसे काफ़िर न कहे वह ख़ुद काफ़िर है। शिफ़ा शरीफ़ व बज़ाज़िया व दुरर व ग़ुरर व फ़तावा ख़ैरिया वग़ैरह में है:

तमाम मुसलमानों का इज्मा है कि जो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को गाली दे वो काफ़िर है और जो उसके अज़ाब और कुफ़्र में शक करे वो भी काफ़िर है। 1	तमाम मुसलमानों का इज्मा (सहमति) है कि जो हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की शान-ए-पाक में गुस्ताख़ी करे वो काफ़िर है और जो उसके अज़ाब होने या काफ़िर होने में शक करे वो भी काफ़िर है।

मज्मअ उल-अन्हुर व दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

लफ़्ज़ उन्हीं के हैं: किसी नबी की शान में गुस्ताख़ी की वजह से काफ़िर होने वाले की तौबा मुतलकन क़बूल नहीं, और जो उसके अज़ाब और कुफ़्र में शक करे वो काफ़िर है। 2	जो किसी नबी की शान में गुस्ताख़ी के सबब काफ़िर हुआ उसकी तौबा किसी तरह क़बूल नहीं और जो उसके अज़ाब या कुफ़्र में शक करे ख़ुद काफ़िर है।

अल्हम्दुलिल्लाह! यह नफ़ीस मसला एक क़ीमती जुज़िया है जिसमें इन बद-गोयों (बुरा कहने वालों) के कुफ़्र पर इज्मा-ए-तमाम उम्मत की तशरीह है और यह भी कि जो उन्हें काफ़िर न जाने ख़ुद काफ़िर है। शरह फ़िक़्ह-ए-अकबर में है:

मवाक़िफ़ में है कि अहल-ए-क़िब्ला को काफ़िर नहीं कहा जाएगा सिवाय उन चीज़ों के जिनका दीन की ज़रूरतों में से होना मालूम हो या जिस पर इज्मा हो, जैसे हराम को हलाल समझना। और यह पोशीदा नहीं कि हमारे उलमा का यह कहना कि किसी गुनाह की वजह से अहल-ए-क़िब्ला की तक़्फ़ीर जायज़ नहीं, इससे महज़ क़िब्ला की तरफ़ रुख करना मुराद नहीं। क्योंकि	यानी मवाक़िफ़ में है कि अहल-ए-क़िब्ला को काफ़िर न कहा जाएगा मगर जब ज़रूरियात-ए-दीन या इज्माई बातों से किसी बात का इनकार करें जैसे हराम को हलाल जानना। और मख़्फ़ी (छुपा हुआ) नहीं कि हमारे उलमा जो फ़रमाते हैं कि किसी गुनाह के बाइस अहल-ए-क़िब्ला की तक़्फ़ीर रवा नहीं, इससे निरा (सिर्फ़) क़िब्ला को मुँह करना मुराद नहीं, कि ग़ाली राफ़ज़ी जो बकते

ग़ाली राफ़िज़ियों में से वो जो दावा करते हैं कि जिब्रील (अलैहिस्सलाम) से ग़लती हुई...

हैं कि जिब्रील अलैहिस्सलाम को वही में धोखा हुआ, अल्लाह तआला ने उन्हें मौला अली कर्रमल्लाहु वजहुहु की तरफ़ भेजा था।

1 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, क़िस्म ४, बाब १, अल-मत्बआ अल-शरिकत अल-सहाफ़िया २/२०८; अल-फ़तावा अल-खैरिया, बाब अल-मुर्तदीन, दार अल-मआरिफ़ बेरुत १/१०३। 2 अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-मुर्तद, मत्बअ मुज्तबाई दिल्ली १/३५६; मज्मअ अल-अन्हुर, किताब फ़स्ल फ़ी अहकाम अल-जिज़्या, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी बेरुत १/६७७।

ان میں سے ایک بات کا بھی منکر ہو تو قطعاً یقیناً اجماعاً کافر مرتد ہے ایسا کہ جو اسے کافر نہ کہے خود کافر ہے۔ شفاء شریف و بزازیہ و درر و غرر و فتاوٰی خیریہ وغیرہا میں ہے:

اجمع المسلمون ان شاتمه صلی الله تعالٰی علیه وسلم کافر و من شك فی عذابه وکفره کفر۔ 1

تمام مسلمانوں کا اجماع ہے کہ جو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شان پاک میں گستاخی کرے وہ کافر ہے اور جو اس کے معذب یا کافر ہونے میں شک کرے وہ بھی کافر ہے۔

مجمع الانہر و در مختار میں ہے:

واللفظ له الکافر بسب نبی من الانبیاء لا تقبل توبته مطلقاً و من شك فی عذابه وکفره کفر۔ 2

جو کسی نبی کی شان میں گستاخی کے سبب کافر ہوا اس کی توبہ کسی طرح قبول نہیں اور جو اسکے عذاب یا کفر میں شک کرے خود کافر ہے۔

الحمد للہ ! یہ نفیس مسئلہ کلاوہ گراں بہا جزئیہ ہے جس میں ان بد گویوں کے کفر پر اجماعِ تمام امت کی تصریح ہے اور یہ بھی کہ جو انہیں کافر نہ جانے خود کافر ہے۔ شرح فقہ اکبر میں ہے:

فی المواقف لا یکفر اهل القبلة الا فیما فیه انکار ما علم مجیئه بالضرورة او المجمع علیه کاستحلال المحرمات اه ولا یخفی ان المراد بقول علمائنا لا یجوز تکفیر اهل القبلة بذنب لیس مجرد التوجه الی القبلة فان الغلاة من الروافض الذین

یعنی مواقف میں ہے کہ اہل قبلہ کو کافر نہ کہا جاوے گا مگر جب ضروریاتِ دین یا اجماعی باتوں سے کسی بات کا انکار کریں جیسے حرام کو حلال جاننا اور مخفی نہیں کہ ہمارے علماء جو فرماتے ہیں کہ کسی گناہ کے باعث اہل قبلہ کی تکفیر روا نہیں اس سے نرا قبلہ کو منہ کرنا مراد نہیں کہ غالی رافضی جو بکتے ہیں کہ جبریل علیہ

یدعون ان جبریل علیه الصلوٰة والسلام السلام کو وحی میں دھوکا ہوا۔ اللہ تعالیٰ نے انہیں مولیٰ غلط فی علی کرم اللہ وجہہ کی طرف بھیجا تھا

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفی القسم الرابع الباب الاول المطبعة الشركة الصحافية ۲/ ۲۰۸، الفتاویٰ الخیریة باب المرتدین دار المعرفة بیروت ۱/ ۱۰۳ 2 الدر المختار کتاب الجهاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۶، مجمع الانهر کتاب فصل فی احکام الجزیة دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۶۷۷

Fatawa-e-Razvia Volume 30

[Arabic Section]: ...revelation; for Allah Almighty sent it to Ali (may Allah Almighty be pleased with him). And some of them say that he is Allah. Even if they pray towards the Qibla, they are not believers. This is the meaning of his [the Prophet's] saying: "Whoever prays our prayer, faces our Qibla, and eats our slaughtered animals, he is a Muslim." (Summarized).

[Urdu Section]: And some say that Mowla Ali is God; these people, even if they pray towards the Qibla, are not Muslims. This is also the meaning of the Hadith which states that whoever prays like us, faces our Qibla, and eats our slaughtered animals is a Muslim.

That is, provided he believes in all the necessities of religion and does not do anything contrary to faith. In the same [book]:

[Arabic Section]: Know that the meaning of 'People of the Qibla' refers to those who agree on what constitutes the essentials of religion, such as the temporality of the world, the resurrection of bodies, Allah Almighty's knowledge encompassing all generalities and particulars, and similar important matters. Therefore, if someone persists in obedience and worship throughout their life while believing in the eternity of the world, or denying the resurrection, or denying His (Glory be to Him) knowledge of particulars, they are not among the 'People of the Qibla'. The meaning of the Ahl al-Sunnah saying that none of the People of the Qibla should be declared a disbeliever (kafir) is that they will not be declared a disbeliever as long as no sign or indicator of disbelief is found in them and nothing necessitating disbelief has been committed by them.

[Urdu Section]: Meaning, know that by 'Ahl-e-Qibla' is meant those people who agree on all the necessities of religion, such as the world being created in time, the resurrection of bodies, Allah Almighty's knowledge encompassing all general and particular things, and important matters like these. So, one who stays in obedience and worship for their whole life but holds the belief that the world is eternal or that there will be no resurrection or that Allah Almighty does not know the particulars, is not from the Ahl-e-Qibla. And for the Ahl al-Sunnah, not calling anyone from the Ahl-e-Qibla a kafir means that they will not be called a kafir as long as no sign or indication of kufr (disbelief) is found in them and no act necessitating kufr is committed by them.

The Great Imam Sayyidi Abdul Aziz bin Ahmed bin Muhammad Bukhari Hanafi (may Allah Almighty have mercy on him), Tahqiq Sharh.

1. Minh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Section on terms leading to disbelief, etc., Dar al-Basha'ir al-Islamiyyah, Beirut, pp. 466, 467.
2. Minh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, On the impermissibility of declaring the Ahl-e-Qibla as kafir, Dar al-Basha'ir al-Islamiyyah, Beirut, p. 429.

फ़तावा-ए-रजविया खंड 30

[अरबी खंड]: ...वही (प्रकाशना); क्योंकि अल्लाह तआला ने इसे अली (अल्लाह तआला उन पर प्रसन्न हों) के पास भेजा था। और उनमें से कुछ कहते हैं कि वह अल्लाह हैं। भले ही वे किबला की ओर नमाज़ पढ़ें, वे मोमिन (विश्वासी) नहीं हैं। और यही उस हदीस का अर्थ है जिसमें कहा गया है: "जो हमारी तरह नमाज़ पढ़े, हमारे किबला की ओर मुँह करे और हमारा ज़बीहा (वध किया हुआ जानवर) खाए, वह मुसलमान है।" (संक्षेप में)।

[उर्दू खंड]: और कुछ तो मौला अली को ख़ुदा कहते हैं; ये लोग भले ही किबला की ओर मुँह करके नमाज़ पढ़ें, मुसलमान नहीं हैं। और उस हदीस का भी यही अर्थ है जिसमें कहा गया है कि जो हमारी तरह नमाज़ पढ़े और हमारे किबला की ओर मुँह करे और हमारा ज़बीहा खाए, वह मुसलमान है।

अर्थात् जब वह धर्म की सभी अनिवार्यताओं पर विश्वास रखता हो और ईमान के विरुद्ध कोई कार्य न करे। उसी (पुस्तक) में है:

[अरबी खंड]: जान लो कि 'अहल-ए-किबला' से तात्पर्य उन लोगों से है जो धर्म की सभी अनिवार्यताओं पर सहमत हैं, जैसे कि जगत का नश्वर होना, शरीरों का पुनरुत्थान होना, अल्लाह तआला का ज्ञान सभी सामान्य और विशिष्ट बातों को समाहित करना, और इसी तरह के अन्य महत्वपूर्ण मुद्दे। अत; जो व्यक्ति जीवन भर आज्ञापालन और इबादत (पूजा) में रहे, लेकिन इसके साथ यह विश्वास रखता हो कि जगत अनादि (पुराना) है, या पुनरुत्थान नहीं होगा, या अल्लाह तआला छोटी-छोटी बातों (جزئیات) को नहीं जानता, वह अहल-ए-किबला में से नहीं है। और अहल-ए-सुन्नत के नज़दीक अहल-ए-किबला में से किसी को काफ़िर न कहने का अर्थ यह है कि उसे तब तक काफ़िर नहीं कहा जाएगा जब तक कि उसमें कुफ़्र (अविश्वास) का कोई संकेत या चिन्ह न पाया जाए और उससे कुफ़्र को अनिवार्य करने वाली कोई बात न हुई हो।

[उर्दू खंड]: अर्थात् जान लो कि 'अहल-ए-किबला' से मुराद वे लोग हैं जो धर्म की सभी ज़रूरतों में सहमत हैं, जैसे दुनिया का पैदा होना (नश्वरता), शरीरों का हश्र (पुनरुत्थान) होना, अल्लाह तआला का ज्ञान सभी कुल और अंश (جزئیات) को घेरे हुए होना, और जो महत्वपूर्ण मसले इनकी तरह हैं। तो जो पूरी उम्र इबादत और आज्ञापालन में रहे, लेकिन इसके साथ यह अकीदा (विश्वास) रखता हो कि दुनिया पुरानी (अनादि) है या हश्र नहीं होगा या अल्लाह तआला छोटी बातों को नहीं जानता, वह अहल-ए-किबला में से नहीं है। और अहल-ए-सुन्नत के पास अहल-ए-किबला से किसी को काफ़िर न

कहने से मुराद यह है कि उसे काफ़िर नहीं कहेंगे जब तक कि उसमें कुफ़्र की कोई अलामत (निशानी) न पाई जाए और कुफ़्र को वाजिब करने वाली कोई बात उससे न हुई हो।

इमाम अजल सैयदी अब्दुल अज़ीज़ बिन अहमद बिन मुहम्मद बुखारी हनफ़ी (अल्लाह तआला उन पर रहम करे), तहक़ीक़ शरह।

1. मिन्ह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, कुफ़्र वाले शब्दों के वर्णन आदि, दार अल-बशायर इस्लामिया, बेरूत, पृष्ठ 466, 467।
2. मिन्ह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, अहल-ए-किबला को काफ़िर न कहने का बयान, दार अल-बशायर इस्लामिया, बेरूत, पृष्ठ 429।

[عربی حصہ]: الوحی فان اللہ تعالٰی ارسلہ الی علی رضی اللہ تعالٰی عنہ و بعضہم قالوا انہ اللہ وان صلوا الی القبلۃ لیسوا بمؤمنین وھذا ھو المراد بقولہ من صلی صلوتنا واستقبل قبلتنا واکل ذبیحتنا فذلک مسلم اھ مختصراً۔

[اردو حصہ]: اور بعض تو مولیٰ علی کو خدا کہتے ہیں یہ لوگ اگرچہ قبلہ کی طرف نماز پڑھیں، مسلمان نہیں اور اس حدیث کی بھی یہی مراد ہے جس میں فرمایا کہ جو ہماری سی نماز پڑھے اور ہمارے قبلہ کو منہ کرے اور ہمارا ذبیحہ کھائے وہ مسلمان ہے۔

یعنی جب کہ تمام ضروریاتِ دین پر ایمان رکھتا ہو اور کوئی بات منافیِ ایمان نہ کرے۔ اسی میں ہے:

[عربی حصہ]: اعلم ان المراد باھل القبلۃ الذین اتفقوا علی ماھو من ضروریات الدین کحدوث العالم وحشر الا جساد وعلم اللہ تعالٰی بالکلیات والجزئیات وما اشبہ ذلک من المسائل المہمات فمن واظب طول عمرہ علی الطاعات والعبادات مع اعتقاد قدم العالم اونفی الحشر اونفی علمہ سبحانہ بالجزئیات لا یکون من اھل القبلۃ وان المراد بعدم تکفیر احد من اھل القبلۃ عند اھل السنۃ انہ لایکفر مالم یوجد شیئ من امارات الکفر وعلاماتہ ولم یصدر عنہ شیئ من موجباتہ۔

[اردو حصہ]: یعنی جان لو کہ اہل قبلہ سے مراد وہ لوگ ہیں جو تمام ضروریاتِ دین میں موافق ہیں جیسے عالم کا حادث ہونا، اجسام کا حشر ہونا، اللہ تعالٰی کا علم تمام کلیات و جزئیات کو محیط ہونا اور جو مہم مسئلے ان کی مانند ہیں، تو جو تمام عمر طاعتوں اور عبادتوں میں رہے اسکے ساتھ یہ اعتقاد رکھتا ہو کہ عالم قدیم ہے یا حشر نہ ہوگا یا اللہ تعالٰی جزئیات کو نہیں جانتا وہ اہل قبلہ سے

نہیں اور اہل سنت کے نزدیک اہل قبلہ سے کسی کو کافر نہ کہنے سے یہ مراد ہے کہ اسے کافر نہ کہیں گے جب تک اس میں کفر کی کوئی علامت و نشانی نہ پائی جائے اور کوئی بات موجب کفر اس سے صادر نہ ہو۔

امام اجل سیدی عبدالعزیز بن احمد بن محمد بخاری حنفی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ تحقیق شرح

1 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر مطلب فی ایراد الالفاظ المکفرۃ الخ دارالبشائر اسلامیہ بیروت ص ۴۶۶، ۴۶۷ 2 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر عدم جواز تکفیر اہل القبلۃ دارالبشائر اسلامیہ بیروت ص ۴۲۹

Fatawa-e-Razviya Volume 30

In Usul al-Husam it is stated:

[Arabic Column]: If one's deviation (i.e., in his desires) is such that declaring him an unbeliever (takfir) becomes obligatory because of it, his disagreement or agreement [with the consensus] is not considered, as he is not included in the definition of the Ummah for whom infallibility [from error] has been testified. Even if he prays towards the Qiblah and considers himself a Muslim; for the Ummah is not a term for those who pray towards the Qiblah, but rather for the believers. He is a disbeliever even if he does not know that he is a disbeliever.

[Urdu Column]: That is, if a heretic is extreme in his heresy to the extent that it becomes mandatory to call him a disbeliever, then his opposition or agreement in consensus (ijma) will not be taken into account. This is because the testimony of being protected from error has come for the Ummah, and he is not even part of the Ummah, even if he prays towards the Qiblah and considers himself a Muslim. This is because 'Ummah' is not the name for those who pray towards the Qiblah, but the name for Muslims, and this person is a disbeliever even if he doesn't consider himself one.

In Radd al-Muhtar it is stated:

[Arabic Column]: There is no disagreement regarding the disbelief (kufr) of one who disagrees with the essentials of Islam (Dharuriyat al-Islam), even if he is from the people of the Qiblah (Ahl al-Qiblah) and remains steadfast in acts of obedience throughout his life, as stated in Sharh al-Tahrir.

[Urdu Column]: Meaning, one who opposes any of the necessities of religion (Dharuriyat-e-Islam) is a disbeliever by consensus, even if he belongs to the people of Qiblah and spends his entire life in worship, as Imam Ibn al-Humam stated in Sharh al-Tahrir.

Books of creed, jurisprudence, and principles are full of these clarifications. Fourthly: The matter itself is self-evident. Can a person who prays towards the Qiblah five times a day and at one time prostrates to Mahadev be considered a Muslim by any sane person? Whereas calling Allah a liar or showing disrespect towards the sacred glory of Muhammad, the Messenger of Allah, is far worse than prostrating to Mahadev, although they are equal in being disbelief. "And that is because some forms of disbelief are more foul than others." The reason is that prostrating to an idol

is a sign of denying God, and a sign of denial cannot be equal to actual denial itself; and in prostration, there is a possibility that it might be merely for greeting and purely intended as respect, not worship.

1. Al-Tahqiq Sharh al-Husam, Chapter of Consensus, Naval Kishore Lucknow, p. 208.
2. Radd al-Muhtar, Book of Prayer, Chapter of Leadership, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/377.

फ़तावा-ए-रजविया खण्ड 30

उसूले हुसामी में फरमाते हैं:

[अरबी कॉलम]: यदि किसी का भटकाव (अर्थात उसकी इच्छाओं में) इतना अधिक है कि उसके कारण उसे काफ़िर कहना अनिवार्य हो जाए, तो उसकी असहमति या सहमति पर विचार नहीं किया जाएगा, क्योंकि वह उस उम्मत की परिभाषा में शामिल नहीं है जिसके लिए त्रुटि से सुरक्षा (इस्मत) की गवाही दी गई है। भले ही वह किबला की ओर नमाज़ पढ़ता हो और खुद को मुसलमान मानता हो; क्योंकि उम्मत किबला की ओर नमाज़ पढ़ने वालों का शब्द नहीं है, बल्कि ईमान वालों के लिए है। वह काफ़िर है भले ही वह न जानता हो कि वह काफ़िर है।

[उर्दू कॉलम]: यानी बद-मज़हब (पाखंडी) अगर अपनी बद-मज़हबी में इतना चरम पर हो जिसके कारण उसे काफिर कहना वाजिब हो, तो इज्मा में उसके विरोध या समर्थन का कोई महत्व नहीं होगा। क्योंकि त्रुटि से मासूम होने की गवाही तो उम्मत के लिए आई है और वह उम्मत में से ही नहीं है, भले ही वह किबला की तरफ नमाज़ पढ़ता हो और खुद को मुसलमान मानता हो। इसलिए कि उम्मत किबला की तरफ नमाज़ पढ़ने वालों का नाम नहीं है बल्कि मुसलमान का नाम है और यह व्यक्ति काफिर है चाहे वह खुद को काफिर न जानता हो।

रद्द-उल-मुह्तार में है:

[अरबी कॉलम]: इस्लाम की अनिवार्यताओं (जरूरियात-ए-इस्लाम) का विरोध करने वाले के कुफ्र (अविश्वास) के बारे में कोई मतभेद नहीं है, भले ही वह किबला वालों (अहल-ए-किबला) में से हो और जीवन भर इबादत में लगा रहे, जैसा कि शरह-अल-तहरीर में बताया गया है।

[उर्दू कॉलम]: यानी इस्लाम की अनिवार्यताओं में से किसी भी चीज़ का विरोध करने वाला सर्वसम्मति (इज्मा) से काफिर है, भले ही वह किबला की ओर रुख करने वालों में से हो और पूरी उम्र इबादत और आज्ञाकारिता में गुज़ारे, जैसा कि इमाम इब्न अल-हुमाम ने शरह तहरीर में फरमाया।

अक़ाइद, फ़िक़्ह और उसूल की किताबें इन स्पष्टीकरणों से भरी पड़ी हैं। चौथा: यह मसला खुद स्पष्ट है। क्या कोई व्यक्ति जो पाँच समय किबला की ओर नमाज़ पढ़ता हो और एक समय महादेव को सजदा कर लेता हो, किसी बुद्धिमान के नज़दीक मुसलमान हो सकता है? जबकि अल्लाह को झूठा कहना या मुहम्मद रसूलुल्लाह की शान में गुस्ताखी करना, महादेव के सजदे से कहीं ज़्यादा बुरा है,

हालाँकि कुफ्र होने में दोनों बराबर हैं। "और यह इसलिए कि कुछ कुफ्र कुछ दूसरे कुफ्र से अधिक घृणित होते हैं।" इसका कारण यह है कि मूर्ति को सजदा करना ईश्वर को झुठलाने का एक संकेत है, और झुठलाने का संकेत खुद झुठलाने के बराबर नहीं हो सकता; और सजदे में यह संभावना भी हो सकती है कि यह केवल अभिवादन और केवल सम्मान के लिए हो, न कि इबादत के लिए।

1. अत-तहक़ीक़ शरह अल-हुसामी, बाब अल-इज्मा, नवल किशोर लखनऊ, पृ. 208
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अस-सलात, बाब अल-इमामत, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 1/377

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

اصول حسامی میں فرماتے ہیں:

ان غلافیه (ای فی هواه) حتی وجب اکفاره به لا یعتبر خلافه ووفاقه ایضاً لعدم دخوله فی مسمّی الامة المشهود لها بالعصمة وان صلی الی القبلة واعتقد نفسه مسلمًا لان الامة لیست عبارةً من المصلین الی القبلة بل عن المؤمنین وهو کافر وان کان لا یدری انه کافر ۱ ۔

یعنی بد مذہب اگر اپنی بد مذہبی میں غالی ہو جس کے سبب اسے کافر کہنا واجب ہو تو اجماع میں اس کی مخالفت، موافقت کا کچھ اعتبار نہ ہوگا کہ خطا سے معصوم ہونے کی شہادت تو امت کے لئے آئی ہے اور وہ امت ہی سے نہیں اگرچہ قبلہ کی طرف نماز پڑھتا اور اپنے آپ کو مسلمان اعتقاد کرتا ہو اس لئے کہ امت قبلہ کیطرف نماز پڑھنے والوں کا نام نہیں بلکہ مسلمان کا نام ہے اور یہ شخص کافر ہے اگرچہ اپنی جان کو کافر نہ جانے۔

ردالمحتار میں ہے:

لا خلاف فی کفر المخالف فی ضروریات الاسلام وان کان من اهل القبلة المواظب طول عمره علی الطاعات کما فی شرح التحریر ۲ ۔

یعنی ضروریاتِ اسلام سے کسی چیز میں خلاف کرنے والا بالا جماع کافر ہے اگرچہ اہل قبلہ سے ہو اور عمر بھر طاعات میں بسر کرے جیسا کہ شرح تحریر میں امام بن الہمام نے فرمایا۔

کتب عقائد وفقہ واصول ان تصریحات سے مالا مال ہیں۔ رابعاً: خود مسئلہ بدیہی ہے کیا جو شخص پانچ وقت قبلہ کی طرف نماز پڑھتا اور ایک وقت مہادیو کو سجدہ کرلیتا ہو، کسی عاقل کے نزدیک مسلمان ہو سکتا ہے حالانکہ اللہ کو جھوٹا کہنا یا محمد رسول اللہ کی شان اقدس میں گستاخی کرنا،

مہادیو کے سجدے سے کہیں بدتر ہے اگرچہ کفر ہونے میں برابر ہے وذلک ان الکفر بعضہ اخبث من بعض (اور یہ اس لئے کہ بعض کفر بعض سے خبیث تر ہے) وجہ یہ کہ بت کو سجدہ علامت تکذیبِ خدا ہے اور علامت تکذیب میں تکذیب کے برابر نہیں ہو سکتی اور سجدہ میں یہ احتمال بھی نکل سکتا ہے کہ محض تحیت و مجردا مقصودِ ہو نہ عبادت۔

۱ التحقیق شرح السامی باب الاجماع نولکشور لکھنؤ ص ۲۰۸ ۲ ردالمحتار کتاب الصلوۃ باب الامامۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۳۷۷

Volume 30 Fatawa Rizvia

And mere (Note) prostration of greeting is not disbelief (kufr) in itself. Therefore, for example, if someone prostrates to a scholar or a gnostic out of greeting, they would be a sinner, not a disbeliever. In cases such as idols, the Sharia has issued an absolute ruling of disbelief based on it being a specific hallmark of disbelief. This is in contrast to insulting the radiant Presence, the Master of the Universe (Peace and blessings of Allah be upon him), as that in itself is disbelief with no possibility of it being Islamic.

And I do not base this here on the difference that the repentance of an idol-worshipper is accepted by the consensus of the Ummah, while the repentance of one who insults the status of the Master of the Universe (Peace and blessings of Allah be upon him) is not accepted at all according to thousands of leaders of the religion. This same view is held among our Hanafi scholars by Imam Bazzazi, Imam Muhaqqiq Alal Itlaq Ibn al-Humam, Allama Mulla Khusrow (author of Durar wa Ghurar), Allama Zayn ibn Nujaym (author of Bahr al-Raiq and Al-Ashbah wa al-Naza'ir), Allama Umar ibn Nujaym (author of Al-Nahr al-Faiq), Allama Abu Abdullah Muhammad ibn Abdullah Ghazzi (author of Tanwir al-Absar), Allama Khayr al-Din al-Ramli (author of Fatawa Khayriyya), Allama Shaykhizade (author of Majma' al-Anhur), and Allama Mudaqqiq Muhammad ibn Ali al-Haskafi.

Note: In Sharh al-Mawaqif it is stated:

[Arabic Column]: His prostration to it (the sun) apparently indicates that he is not a believer, and we judge by outward appearances. Therefore, we judged the absence of his faith, not because not prostrating to other than Allah is part of the essence of faith, but rather so that even if it were known that he did not prostrate to it by way of glorification and belief in divinity, but rather prostrated while his heart was at peace with belief and faith, he would not be judged a disbeliever in what is between him and Allah, even though the ruling of disbelief is applied to him outwardly. (12, from him).

[Urdu Column]: His prostration to the sun apparently signifies that he does not affirm the Sharia brought by the Noble Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him), and we issue rulings based on outward actions. This is why we have ruled on the absence of his faith. This ruling is not issued because refraining from prostrating to other than Allah is integral to the reality of faith, to the extent that if it becomes known that he did not prostrate to the sun as an act of veneration and by considering

it a deity, but rather prostrated while his heart was content with affirmation and faith, then according to Allah, the ruling of disbelief will not be applied to him, even though outwardly the ruling of disbelief will be enforced upon him. (T)

[1] Sharh al-Mawaqif, Al-Marsad al-Thalith, Al-Maqsad al-Awwal, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/329. Page 338 of 772

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

और महज़ (हाशिया) अभिवादन स्वरूप सजदा करना अपने आप में कुफ़्र (अधर्म) नहीं है। इसलिए अगर मिसाल के तौर पर कोई किसी आलिम (विद्वान) या आरिफ़ को अभिवादन के तौर पर सजदा करे, तो वह गुनहगार होगा, काफ़िर नहीं होगा। बुत (मूर्ति) जैसी चीज़ों के मामले में शरीयत ने कुफ़्र के विशिष्ट प्रतीक होने के आधार पर पूर्णतः कुफ़्र का हुक्म दिया है। इसके विपरीत, सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताखी करना स्वयं कुफ़्र है जिसमें इस्लाम की कोई गुंजाइश नहीं है।

और मैं यहाँ इस अंतर पर आधार नहीं रख रहा हूँ कि मूर्ति पूजक की तौबा उम्मत के सर्वसम्मति से स्वीकार्य है, जबकि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताखी करने वाले की तौबा हज़ारों इमामों के नज़दीक कतई स्वीकार्य नहीं है। हमारे हनफी विद्वानों में भी यही मत इमाम बज़ाज़ी, इमाम मुहक़्क़िक़ अलल-इतलाक़ इब्न अल-हुमाम, अल्लामा मुल्ला खुसरो (दुरर व ग़ुरर के लेखक), अल्लामा ज़ैन इब्न नुजैम (बहर अल-राइक़ और अल-अशबाह व अन-नज़ायर के लेखक), अल्लामा उमर इब्न नुजैम (नहर अल-फ़ाइक़ के लेखक), अल्लामा अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद इब्न अब्दुल्लाह ग़ज़ी (तन्वीर अल-अबसार के लेखक), अल्लामा खैर उद्दीन रमल (फ़तावा खैरिया के लेखक), अल्लामा शैख़ीज़ादा (मजमा अल-अन्हुर के लेखक) और अल्लामा मुदक़्क़िक़ मुहम्मद इब्न अली हस्कफ़ी का है।

हाशिया: शरह अल-मवाक़िफ़ में है:

[अरबी कॉलम]: उसका सूरज को सजदा करना ज़ाहिरी तौर पर इस बात को दर्शाता है कि वह तस्दीक़ (सच्चाई को मानना) करने वाला नहीं है और हम ज़ाहिर (बाहरी दिखावे) पर हुक्म लगाते हैं। इसीलिए हमने उसके बेईमान होने का हुक्म लगाया, न कि इसलिए कि अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा न करना ईमान की हकीकत में शामिल है। यहाँ तक कि अगर यह मालूम हो जाए कि उसने सूरज को सम्मान देने और उसे भगवान मानने के लिए सजदा नहीं किया, बल्कि सजदा किया जबकि उसका दिल तस्दीक़ और ईमान के साथ मुतमईन (संतुष्ट) था, तो अल्लाह के नज़दीक उस पर कुफ़्र का हुक्म नहीं लगाया जाएगा, चाहे ज़ाहिरी तौर पर उस पर कुफ़्र का हुक्म लागू हो। (12, उनकी ओर से)।

[उर्दू कॉलम]: उसका सूरज को सजदा करना ज़ाहिर तौर पर इस बात पर दलालत (संकेत) करता है कि वह नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की लाई हुई शरीयत की तस्दीक़ नहीं करता है और हम ज़ाहिर पर हुक्म लगाते हैं। यही वजह है कि हमने उसके अदम-ए-ईमान (ईमान न होने) का हुक्म लगाया है। यह हुक्म इस वजह से नहीं लगाया गया कि ग़ैर-अल्लाह को सजदा न करना ईमान की हकीकत में दाखिल है, यहाँ तक कि अगर मालूम हो जाए कि उसने सूरज को बतौर-ए-ताज़ीम (सम्मान स्वरूप) और उसको माबूद (उपास्य) समझ कर नहीं किया बल्कि उसको सजदा किया जबकि उसका दिल तस्दीक़ और ईमान के साथ मुतमईन था, तो अल्लाह के नज़दीक उसके कुफ़्र का हुक्म नहीं लगाया जाएगा हालाँकि ज़ाहिर तौर पर उस पर कुफ़्र का हुक्म जारी किया जाएगा। (त)

[1] शरह अल-मवाक़िफ़, अल-मरसद अल-सालिस, अल-मक़सद अल-अव्वल, मन्शूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 8/329। पृष्ठ 338/772

اور محض (عہ) تحیت فی نفسہ کفر نہیں و لہذا اگر مثلاً کسی عالم یا عارف کو تحیۃً سجدہ کرے، گنہگار ہوگا، کافر نہ ہوگا امثال بت میں شرع نے مطلقاً حکم کفر بر بنائے شعار خاص کفر رکھا ہے، بخلاف بد گوئی حضور پر نور سید عالم، کہ فی نفسہ کفر ہے جس میں کوئی احتمال اسلام نہیں۔

اور میں یہاں اس فرق پر بناء نہیں رکھتا کہ ساجد صنم کی توبہ باجماع امت مقبول ہے مگر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں گستاخی کرنے والے کی توبہ ہزار ہا ائمہ دین کے نزدیک اصلاً قبول نہیں اور اسی کو ہمارے علماء حنفیہ سے امام بزازی و امام محقق علی الاطلاق ابن الھمام و علامہ مولیٰ خسرو صاحب درر و غرر و علامہ زین بن نجیم صاحب بحر الرائق واشباہ و نظائر و علامہ عمر بن نجیم صاحب نہر الفائق و علامہ ابو عبداللہ محمد بن عبداللہ غزی صاحب تنویر الابصار و علامہ خیر الدین رملی صاحب فتاویٰ خیریہ و علامہ شیخی زادہ صاحب مجمع الانہر و علامہ مدقق محمد بن علی حصکفی صاحب۔

عہ: شرح مواقف میں ہے:

[عربی کالم]: سجودہ لھا یدل بظاھرہ انہ لیس بمصدق ونحن نحکم بالظاھر فلذا حکمنا بعدم ایمانہ لالان عدم السجود لغیر اللہ دخل فی حقیقۃ الایمان حتی لو علم انہ لم یسجد لھا علی سبیل التعظیم واعتقاد الالھیۃ بل سجد لھا وقلبہ مطمئن بالتصدیق لم یحکم بکفرہ فیما بینہ وبین اللہ وان اجری علیہ حکم الکفر فی الظاھر ۱۲ منہ۔

[اردو کالم]: اس کا سورج کو سجدہ کرنا بظاہر اس بات پر دلالت کرتا ہے کہ وہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی لائی ہوئی شریعت کی تصدیق نہیں کرتا ہے اور ہم ظاہر پر حکم لگاتے ہیں۔ یہی وجہ ہے کہ ہم نے اس کے عدم ایمان کا حکم لگایا ہے۔ یہ حکم اس وجہ سے نہیں لگایا کہ غیر اللہ کو سجدہ نہ کرنا ایمان کی حقیقت میں داخل ہے یہاں تک کہ اگر معلوم ہو جائے کہ اس نے سورج کو سجدہ بطورِ تعظیم اور اس کو معبود سمجھ کر نہیں کیا بلکہ اس کو سجدہ کیا درآنحالیکہ اس کا دل تصدیق و ایمان کے ساتھ مطمئن تھا تو عند اللہ اس کے کفر کا حکم نہیں لگایا جائے گا اگرچہ بظاہر اس پر کفر کا حکم جاری کیا جائیگا۔ (ت)

[1] شرح المواقف المرصد الثالث المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۳۲۹/۸ Page of 772 338

Fatawa Razawiyya Volume 30

Durr-e-Mukhtar and other great leading scholars (may Allah the Mighty, the Forgiver have mercy upon them) have chosen [the opinion]: 'Be it known that the research on this issue is in Fatawa Razawiyya' (Further research on the issue is in Fatawa Razawiyya - T). This is because the non-acceptance of repentance is only for the Islamic ruler, that he may still award the death penalty in this matter after repentance. Otherwise, if the repentance is with a sincere heart, it is accepted by Allah. Let not these malicious talkers make this issue a pretext [thinking] that 'ultimately repentance is not accepted, so why repent?'. No, no, no! Repentance erases disbelief; you will become a Muslim and gain salvation from eternal hell. Consensus exists on this much. As mentioned in Radd al-Muhtar etc. (As it is in Radd al-Muhtar etc. - T). And Allah Almighty knows best.

The third trick of this irreligious sect is that it is written in jurisprudence that if there are ninety-nine points of disbelief in someone and one point of Islam, he should not be called a disbeliever.

Firstly: This vile trick is the worst and weakest of all tricks. Its essence is that if a person gives the call to prayer (Adhan) once a day or prays two units of prayer, and ninety-nine times worships idols, blows the conch, or rings the bell, he is a Muslim because he has ninety-nine points of disbelief and one of Islam. This is sufficient. Whereas, let alone a believer, no rational person can call him a Muslim.

Secondly: According to this, except for the atheists who deny the very existence of God, all disbelievers, polytheists, Magians, Hindus, Christians, Jews, and others – all the disbelievers of the world – end up being Muslims. For even if they deny other things, they at least believe in the existence of God. This one thing is the greatest point of Islam, rather the fundamental principle of all Islamic matters. Especially the disbelieving philosophers, Aryas, etc., who claim to believe in monotheism. And the Jews and Christians would be considered huge Muslims because, along with monotheism, they believe in many of Allah Almighty's words, thousands of prophets, Resurrection, the Gathering, the Account, reward and punishment, Heaven and Hell, and many other Islamic matters.

Thirdly: In refutation of this, those verses of the Great Qur'an are sufficient and ample in which, despite professing the Kalimah and offering prayers, a ruling of disbelief (Takfir) was given for just one single thing. Somewhere it was ordained:

"They disbelieved after their [acceptance of] Islam"[1] - They became disbelievers due to this word after being Muslims.

[1] Al-Qur'an al-Karim 9/74

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

दुर्रे मुख़्तार आदि बड़े प्रतिष्ठित विद्वानों (उन पर अल्लाह सर्वशक्तिमान की दया हो) ने [यह मत] चुना है: 'यह जान लें कि इस मसले का शोध फ़तावा रज़विया में है' (इसके अलावा इस मसले का शोध फ़तावा रज़विया में है। - टी)। ऐसा इसलिए है क्योंकि तौबा (प्रायश्चित) का स्वीकार न होना केवल इस्लामी शासक के यहाँ है कि वह इस मामले में तौबा के बाद भी मृत्युदंड दे सकता है। अन्यथा, यदि तौबा सच्चे दिल से है, तो वह अल्लाह के पास स्वीकार्य है। कहीं ये बुरा बोलने वाले इस मसले को बहाना न बना लें कि 'अंततः तौबा स्वीकार नहीं है तो फिर तौबा क्यों करें?' नहीं, नहीं, नहीं! तौबा से कुफ़्र (अधर्म) मिट जाता है, तुम मुसलमान हो जाओगे, शाश्वत नर्क से मुक्ति पाओगे। इस बात पर आम सहमति (इज्मा) है। जैसा कि रद्द अल-मुह्तार आदि में है। (जैसा कि रद्द अल-मुह्तार आदि में है। - टी) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

इस धर्महीन पंथ की तीसरी चाल यह है कि फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) में लिखा है कि जिसमें निन्यानबे बातें कुफ़्र की हों और एक बात इस्लाम की हो, तो उसे काफ़िर नहीं कहना चाहिए।

पहला: यह घृणित चाल सभी चालों में सबसे बुरी और कमज़ोर है, जिसका सार यह है कि जो व्यक्ति दिन में एक बार अज़ान दे या दो रकात नमाज़ पढ़ ले और निन्यानबे बार मूर्तियों की पूजा करे, शंख फूँके, घंटी बजाए, वह मुसलमान है क्योंकि उसमें निन्यानबे बातें कुफ़्र की हैं तो एक इस्लाम की भी है। यही काफी है। जबकि एक मोमिन (आस्तिक) तो दूर, कोई बुद्धिमान व्यक्ति भी उसे मुसलमान नहीं कह सकता।

दूसरा: इसके अनुसार, उन नास्तिकों (दहरिया) को छोड़कर जो सिरे से खुदा के अस्तित्व को ही नकारते हैं, दुनिया भर के तमाम काफ़िर, मुशरिक, मजूसी, हिंदू, ईसाई, यहूदी आदि सभी मुसलमान ठहर जाते हैं क्योंकि वे अन्य बातों के भले ही मुनकिर हों, आखिरकार खुदा के अस्तित्व के तो कायल हैं ही। यही एक बात सबसे बढ़कर इस्लाम की बात है, बल्कि तमाम इस्लामी बातों का मूल आधार है। विशेष रूप से काफ़िर दार्शनिक और आर्य आदि जो स्वयं को एकेश्वरवादी मानते हैं। और यहूदी और ईसाई तो बहुत बड़े मुसलमान ठहरेंगे कि एकेश्वरवाद के साथ अल्लाह तआला के बहुत से कलामों और हज़ारों नबियों और कयामत, हश्र व हिसाब, सवाब व अज़ाब और जन्नत व दोज़ख आदि बहुत सी इस्लामी बातों को मानते हैं।

तीसरा: इसके खंडन में महान कुरान की वे आयतें पर्याप्त और भरपूर हैं जिनमें कलिमा पढ़ने और नमाज़ पढ़ने के बावजूद सिर्फ एक-एक बात पर कुफ़्र का हुक्म (तक्फीर) दे दिया गया। कहीं इरशाद हुआ:

"उन्होंने अपने इस्लाम [स्वीकार करने] के बाद कुफ़्र किया"[1] - वे मुसलमान होकर इस कलिमे के कारण काफ़िर हो गए।

[1] अल-कुरान अल-करीम 9/74

در مختار وغیرہ ہم عمائد کبار علیہم رحمۃ اللہ العزیز الغفار نے اختیار فرمایا : بید ان تحقیق المسئلۃ فی الفتاوی الرضویہ (علاوہ ازیں مسئلہ کی تحقیق فتاوٰی رضویہ میں ہے۔ ت) اس لئے کہ عدم قبول توبہ صرف حاکم اسلام کے یہاں ہے کہ وہ اس معاملہ میں بعد توبہ بھی سزائے موت دے ورنہ اگر توبہ صدق دل سے ہے تو عند اللہ مقبول ہے، کہیں یہ بدگو، اس مسئلہ کو دستاویز نہ بنا لیں کہ آخر توبہ قبول نہیں پھر کیوں تائب ہوں، نہیں نہیں نہیں توبہ سے کفر مٹ جائے گا، مسلمان ہو جاؤ گے، جہنم ابدی سے نجات پاؤ گے، اس قدر پر اجماع ہے۔ کما فی رد المحتار وغیرہ (جیسا کہ رد المحتار وغیرہ میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

اس فرقہ بے دین کا مکر سوم یہ ہے کہ فقہ میں لکھا ہے جس میں ننانوے باتیں کفر کی ہوں اور ایک بات اسلام کی تو اس کو کافر نہ کہنا چاہیے۔

اولاً : یہ مکر خبیث سب مکروں سے بدتر و ضعیف جس کا حاصل یہ کہ جو شخص دن میں ایک بار اذان دے یا دو رکعت نماز پڑھ لے اور ننانوے بار بت پوجے، سنکھ پھونکے، گھنٹی بجائے وہ مسلمان ہے کہ اس میں ننانوے باتیں کفر کی ہیں تو ایک اسلام کی بھی ہے۔ یہی کافی ہے حالانکہ مومن تو مومن کوئی عاقل اسے مسلمان نہیں کہہ سکتا۔

ثانیاً : اس کی رو سے سواد ہر یہ کے کہ سرے سے خدا کے وجود ہی کا منکر ہو، تمام کافر، مشرک مجوس، ہنود و نصاری یہود و غیر ہم دنیا بھر کے کفار سب کے سب مسلمان ٹھہر جاتے ہیں کہ اور باتوں کے منکر سہی آخر وجود خدا کے تو قائل ہیں۔ ایک یہی بات سب سے بڑھ کر اسلام کی بات بلکہ تمام اسلامی باتوں کی اصل الاصول ہے خصوصاً کفار فلاسفہ و آریہ و غیر ہم

کہ بزعم خود توحید کے بھی قائل ہیں اور یہود و نصاری تو بڑے بھاری مسلمان ٹھہریں گے کہ توحید کے ساتھ اللہ تعالیٰ کے بہت سے کلاموں اور ہزاروں نبیوں اور قیامت و حشر و حساب و ثواب و عذاب و جنت و نار و غیرہ بکثرت اسلامی باتوں کے قائل ہیں۔

ثالثاً : اس کے رد میں قرآن عظیم کی وہ آیتیں کافی وافی ہیں جن میں باوصف کلمہ گوئی و نماز خوانی صرف ایک ایک بات پر حکم تکفیر فرما دیا کہیں ارشاد ہوا:

"کفروا بعد إسلامهم"[1] - وہ مسلمان ہو کر اس کلمے کے سبب کافر ہو گئے۔

[1] القرآن الکریم ۹ / ۷۴

Fatawa Rizwia, Vol. 30

He (Allah) said somewhere:

"Make no excuse; you have disbelieved after your belief."[1] | Do not make excuses, you have become disbelievers after [your] faith.

However, on the basis of this malicious deceit, unless more than 99 words of disbelief were collected, a decree of disbelief on just one word was not correct. Yes, perhaps their answer to this is that it was God's mistake or haste that He narrowed the circle of Islam, pushing away those who recite the Kalima and the people of the Qibla, expelling them from Islam on just one single word, and then forcibly saying 'do not make excuses', neither allowing excuses nor intending to hear them. Alas, that God did not consult some 'broad-Islamic' reformer like the leader of the Nechariya (naturalists) and Deobandi lecturers or their like-minded thinkers. "Unquestionably, the curse of Allah is upon the wrongdoers."[2] (Indeed, God's curse be upon the wrongdoers. - Note)

Fourthly: The answer to this deceit: Your Lord Almighty says:

"So do you believe in part of the Scripture and disbelieve in part? Then what is the recompense for those who do that among you except disgrace in worldly life; and on the Day of Resurrection they will be sent back to the severest of punishment. And Allah is not unaware of what you do. Those are the ones who have bought the life of this world [in exchange] for the Hereafter, so the punishment will not be lightened for them, nor will they be aided."[3]

(Translation of the verse): So do you believe in some part of Allah's word and reject some? Then whoever among you does this, his reward is nothing but disgrace in the life of this world, and on the Day of Resurrection, they will be turned back to the most severe punishment, and Allah is not unaware of your antics; these are the people who bought the world by selling the Hereafter, so the punishment will never be lightened for them, nor will they receive help.

Suppose there are a thousand points in the Divine Speech; then believing in each one of them is an Islamic creed. Now, if someone believes in 999 and rejects only one, the Great Quran is declaring that he is not a Muslim for believing in those 999, but a disbeliever for rejecting just that one. He will face disgrace in this world and a more severe punishment in the Hereafter, which will last forever and ever; let alone it being paused? Even for a moment.

[1] Al-Quran Al-Kareem 9 / 66 [2] Al-Quran Al-Kareem 11 / 18 [3] Al-Quran Al-Kareem 2 / 85, 86

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

कहीं फ़रमाया:

"बहाने न बनाओ, तुम ईमान लाने के बाद काफ़िर हो चुके हो।"[1] | बहाने मत बनाओ, तुम ईमान के बाद काफ़िर हो चुके हो।

हालांकि इस घिनौने छल के आधार पर जब तक 99 से अधिक कुफ़्र (अविश्वास) की बातें एकत्र न हो जाएँ केवल एक शब्द पर कुफ़्र का हुक्म सही नहीं था। हाँ, शायद इसका वे यह उत्तर दें कि खुदा की गलती या जल्दबाजी थी कि उसने इस्लाम के दायरे को संकीर्ण कर दिया, कलमा पढ़ने वालों और अहल-ए-क़िबला को धक्के दे-देकर, केवल एक-एक शब्द पर, इस्लाम से निकाल दिया और फिर ज़बरदस्ती यह कि 'बहाने न बनाओ' न तो उज़्र (बहाना) करने दिया और न ही उज़्र सुनने का इरादा किया। अफ़सोस कि खुदा ने नेचरी (प्रकृतिवादी) और देवबंदी लेक्चर-बाज़ों या उनके समान विचारधारा वाले किसी 'व्यापक-इस्लामी' सुधारक से परामर्श नहीं लिया। "सुनो, ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत है।"[2] (अरे ज़ालिमों पर खुदा की लानत। त)

चौथा: इस छल का उत्तर: तुम्हारा रब अज़्ज़ व जल्ल फ़रमाता है:

"तो क्या तुम अल्लाह के कलाम (वाणी) के कुछ हिस्से को मानते हो और कुछ का इनकार करते हो? तो जो कोई तुम में से ऐसा करे उसका बदला दुनिया की ज़िंदगी में रुसवाई (अपमान) के सिवा कुछ नहीं और क़यामत के दिन वे सबसे कठिन अज़ाब (दंड) की ओर लौटाए जाएँगे और अल्लाह तुम्हारे कामों से गाफ़िल (अनजान) नहीं है। यही वे लोग हैं जिन्होंने आख़िरत (परलोक) को बेचकर दुनिया ख़रीद ली, तो न तो उन पर से कभी अज़ाब हल्का होगा और न ही उन्हें मदद पहुँचेगी।"[3]

(आयत का अनुवाद): तो क्या तुम अल्लाह के कलाम का कुछ हिस्सा मानते हो और कुछ से मुनकिर (इनकारी) हो? तो जो कोई तुम में से ऐसा करे उसका बदला दुनिया की ज़िंदगी में रुसवाई के सिवा कुछ नहीं और क़यामत के दिन सबसे ज़्यादा सख़्त अज़ाब की तरफ़ पलटे जाएँगे और अल्लाह तुम्हारे कौतुकों (करतूतों) से गाफ़िल नहीं; यही वे लोग हैं जिन्होंने उक़्बा (आख़िरत) बेचकर दुनिया ख़रीदी तो उन पर से कभी अज़ाब हल्का न हो और न ही उनको मदद पहुँचे।

ईश्वरीय वाणी में मान लीजिए यदि एक हज़ार बातें हों, तो उनमें से हर एक बात का मानना एक इस्लामी अकीदा (विश्वास) है। अब यदि कोई व्यक्ति 999 मानता है और केवल एक नहीं मानता, तो

कुरान-ए-अज़ीम फ़रमा रहा है कि वह उन 999 के मानने से मुसलमान नहीं बल्कि केवल उस एक के न मानने से काफ़िर है, दुनिया में उसकी रुसवाई होगी और आख़िरत में उस पर सख़्त तरीन अज़ाब होगा जो हमेशा-हमेशा के लिए होगा, रुकने का तो सवाल ही क्या? एक पल के लिए भी नहीं।

[1] अल-कुरान अल-करीम 9 / 66 [2] अल-कुरान अल-करीम 11 / 18 [3] अल-कुरान अल-करीम 2 / 85, 86

पृष्ठ 340 / 772

کہیں فرمایا:

"لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ" -1 | بہانے نہ بناؤ تم کافر ہو چکے ایمان کے بعد۔

حالانکہ اس مکر خبیث کی بناء پر جب تک ۹۹ سے زیادہ کفر کی باتیں جمع نہ ہو جائیں، صرف ایک کلمہ پر حکم کفر صحیح نہ تھا۔ ہاں شاید اس کا یہ جواب دیں کہ خدا کی غلطی یا جلد بازی تھی کہ اس نے دائرہ اسلام کو تنگ کر دیا، کلمہ گویوں، اہل قبلہ کو دھکے دے دے کر، صرف ایک ایک لفظ پر، اسلام سے نکالا اور پھر زبردستی یہ کہ لَا تَعْتَذِرُوا عذر بھی نہ کرنے دیا نہ عذر سننے کا قصد کیا۔ افسوس کہ خدا نے پیر نیچریان ودیو لکچر یا ان کے ہم خیال کسی وسیع الاسلام ریفارمر سے مشورہ نہ لیا "أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾" -2۔ (ارے ظالموں پر خدا کی لعنت۔ت)

رابعاً: اس مکر کا جواب: تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

"أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ۖ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾" -3

تو کیا اللہ کے کلام کا کچھ حصہ مانتے ہو اور کچھ سے منکر ہو تو جو کوئی تم میں سے ایسا کرے اس کا بدلہ نہیں مگر دنیا کی زندگی میں رسوائی اور قیامت کے دن سب سے زیادہ سخت عذاب کی طرف پلٹے جائیں گے اور اللہ تمہارے کوتکوں سے غافل نہیں یہی لوگ ہیں جنہوں نے عقبیٰ بیچ کر دنیا خریدی تو ان پر سے کبھی عذاب ہلکا ہو نہ ان کو مدد پہنچے۔

کلام الہی میں فرض کیجئے اگر ہزار باتیں ہوں تو ان میں سے ہر ایک بات کا ماننا ایک اسلامی عقیدہ ہے۔ اب اگر کوئی شخص ۹۹۹ مانے اور صرف ایک نہ مانے تو قرآن عظیم فرما رہا ہے کہ وہ ان ۹۹۹ کے ماننے سے مسلمان نہیں بلکہ صرف اس ایک کے نہ ماننے سے کافر ہے، دنیا میں اس کی رسوائی ہوگی اور آخرت میں اس پر سخت تر عذاب جو ابداً لآباد تک کبھی موقوف ہونا کیا معنی؟ ایک آن

1 القرآن الکریم 9 / 66 2 القرآن الکریم 11 / 18 3 القرآن الکریم 2 / 85، 86

Fatawa Rizvia Volume 30

...it will not be lightened either; nor can it be that one who denies 999 (points of faith) and accepts only one should remain a Muslim. This is not the belief of Muslims; rather, according to the testimony of the Great Quran itself, it is explicit disbelief (Kufr).

Fifthly: The reality is that the slander these people have raised against the noble jurists (Fuqaha) was never stated by them at all. Instead, following the trait of the Jews—"They displace words from their contexts"[1]—they have distorted and changed words to make them something else entirely. The jurists did not say that a person who has ninety-nine traits of disbelief and one trait of Islam is a Muslim. God forbid! Rather, there is a consensus (ijma) of the Ummah that a person who has ninety-nine thousand traits of Islam and one trait of disbelief is certainly and definitely a disbeliever. If one drop of urine falls into ninety-nine drops of rosewater, it all becomes urine. But these ignorant people say: add one drop of rosewater to ninety-nine drops of urine, and it all becomes pure and clean. God forbid that jurists—nay, anyone with the slightest discernment—would utter such ignorance! Instead, the noble jurists have said: "If a word is uttered by a Muslim that could have a hundred interpretations, and ninety-nine of them point towards disbelief and one towards Islam, then until it is proven that he specifically intended a point of disbelief, we will not call him a disbeliever, because there is, after all, one aspect of Islam as well; who knows, perhaps he intended that very aspect." And at the same time, they state: "If in reality his intention was an aspect of disbelief, our interpretation will not benefit him. In the sight of Allah, he will be a disbeliever." For example, if Zaid says, "Amr has certain and definite knowledge of the unseen (Ghaib)." There are several aspects to this statement:

(1) Amr knows the unseen by his own nature. This is explicit disbelief (Kufr) and polytheism (Shirk). "Say, 'None in the heavens and the earth knows the unseen except Allah.'"[2] — You say that none who are in the heavens and the earth know the unseen except Allah. (T)

(2) Amr himself is not a knower of the unseen, but those who do have knowledge of the unseen have informed him, giving him certain knowledge of it. This is also disbelief. "It became clear to the jinn that if they had known the unseen, they would not have remained in the humiliating punishment."[3] — The reality of the jinn was

revealed; if they had known the unseen, they would not have been in this humiliating punishment. (T)

[1] Al-Quran al-Karim 4/46 [2] Al-Quran al-Karim 27/65 [3] Al-Quran al-Karim 34/14

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

...इसे हल्का भी नहीं किया जाएगा, न ही ऐसा हो सकता है कि ९९९ का इनकार करने वाला और केवल एक को मानने वाला मुसलमान रहे। यह मुसलमानों का अक़ीदा (विश्वास) नहीं है, बल्कि अज़मत वाले क़ुरआन की गवाही के अनुसार यह स्वयं स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) है।

पाँचवीं बात: असल बात यह है कि इन लोगों ने फ़िक़्ह के विद्वानों (फ़ुक़्हा) पर जो आरोप लगाए हैं, उन्होंने कभी ऐसा नहीं कहा। बल्कि यहूदियों के स्वभाव की तरह—"वे शब्दों को उनके सही संदर्भों से हटा देते हैं"[1]—उन्होंने शब्दों को तोड़-मरोड़ कर कुछ का कुछ बना दिया है। फ़ुक़्हा ने यह नहीं फ़रमाया कि जिस व्यक्ति में ९९-बातें कुफ़्र की और एक इस्लाम की हो, वह मुसलमान है। अल्लाह की पनाह! बल्कि उम्मत का इस बात पर इजमा (सर्वसम्मति) है कि जिसमें निन्यानवे हज़ार बातें इस्लाम की हों और एक कुफ़्र की, वह निश्चित रूप से काफ़िर है। यदि गुलाब की ९९ बूंदों में पेशाब की एक बूंद गिर जाए, तो सारा पेशाब बन जाएगा। मगर ये जाहिल कहते हैं कि ९९ बूंद पेशाब में एक बूंद गुलाब की डाल दो, तो सब पवित्र और स्वच्छ हो जाएगा। अल्लाह की पनाह! कि फ़ुक़्हा तो क्या, कोई मामूली समझ वाला भी ऐसी मूर्खतापूर्ण बात कहे। बल्कि फ़ुक़्हा-ए-किराम ने यह फ़रमाया है कि: "यदि किसी मुसलमान के मुँह से ऐसा शब्द निकले जिसके सौ पहलू हो सकते हों, जिनमें से ९९ पहलू कुफ़्र की ओर जाते हों और एक इस्लाम की ओर, तो जब तक यह साबित न हो जाए कि उसने विशेष रूप से कुफ़्र का पहलू ही मुराद (इरादा) रखा है, हम उसे काफ़िर नहीं कहेंगे, क्योंकि आख़िरकार एक पहलू इस्लाम का भी तो है; क्या पता शायद उसने वही पहलू मुराद रखा हो।" और साथ ही वे फ़रमाते हैं कि "यदि वास्तव में उसकी मुराद (इरादा) कुफ़्र का कोई पहलू था, तो हमारे स्पष्टीकरण (तावील) से उसे कोई लाभ नहीं होगा। अल्लाह के नज़दीक वह काफ़िर ही होगा।" इसका उदाहरण यह है कि मान लीजिए ज़ैद कहे, "अम्र को ग़ैब (परोक्ष) का निश्चित और यक़ीनी इल्म (ज्ञान) है।" इस कथन में कई पहलू हैं:

(१) अम्र अपनी ज़ात (स्वयं) से ग़ैब जानने वाला है। यह स्पष्ट कुफ़्र और शिर्क(बहुदेववाद) है। "कुल ला या'लमू मन फिस्समावाति वल अर्ज़िल ग़ैब इल्लल्लाहु"[2] — आप फ़रमा दीजिए कि आसमानों और ज़मीन में जो कोई भी है वह ग़ैब नहीं जानता सिवाय अल्लाह के। (त)

(२) अम्र स्वयं तो ग़ैब जानने वाला नहीं है, लेकिन जो ग़ैब का इल्म रखते हैं, उनके बताने से उसे ग़ैब का यक़ीनी इल्म हो जाता है। यह भी कुफ़्र है। "तबैयनतिल जिन्नु अल लौ कानू या'लमूनल ग़ैब मा

लबिसू फ़िल अज़ाबिल मुहीन"[3] — जिन्नों पर वास्तविकता खुल गई, यदि वे ग़ैब जानते होते, तो वे इस अपमानजनक पीड़ा में न रहते। (त)

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ४/४६ [2] अल-क़ुरआन अल-करीम २७/६५ [3] अल-क़ुरआन अल-करीम ३४/१४

पृष्ठ ३४१/७७२

کو ہلکا بھی نہ کیا جائے گا نہ کہ ۹۹۹ کا انکار کرے اور ایک کو مان لے تو مسلمان ٹھہرے، یہ مسلمانوں کا عقیدہ نہیں بلکہ بشادت قرآن عظیم خود صریح کفر ہے۔

خامسا: اصل بات یہ ہے کہ فقہائے کرام پر ان لوگوں نے جتنا افتراء اٹھایا، انہوں نے ہرگز کہیں ایسا نہیں فرمایا بلکہ انہوں نے بہ خصلت یہود "یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ عَنْ مَّوَاضِعِہٖ"[1] یہودی بات کو اس کے ٹھکانوں سے پھیرتے ہیں۔ تحریف تبدیل کرکے کچھ کا کچھ بنالیا، فقہاء نے یہ نہیں فرمایا کہ جس شخص میں ننانوے باتیں کفر کی اور ایک اسلام کی ہو وہ مسلمان ہے۔ حاشا للہ ! بلکہ امت کا اجماع ہے کہ جس میں ننانوے ہزار باتیں اسلام کی اور ایک کفر کی ہو وہ یقیناً قطعاً کافر ہے۔ ۹۹ قطرے گلاب میں ایک بوند پیشاب کا پڑ جائے، سب پیشاب ہو جائے گا مگر یہ جاہل کہتے ہیں ننانوے قطرے پیشاب میں ایک بوند گلاب کی ڈال دو، سب طیب و طاہر ہو جائے گا۔ حاشا کہ فقہا، تو فقہا، کوئی ادنیٰ تمیز والا بھی ایسی جہالت بکے۔ بلکہ فقہاء کرام نے یہ فرمایا ہے کہ "جس مسلمان سے کوئی لفظ ایسا صادر ہو جس میں سو پہلو نکل سکیں، ان میں ۹۹ پہلو کفر کی طرف جاتے ہوں اور ایک اسلام کی طرف تو جب تک ثابت نہ ہو جائے کہ اس نے خاص کوئی پہلو کفر کا مراد رکھا ہے ہم اسے کافر نہ کہیں گے کہ آخر ایک پہلو اسلام بھی تو ہے، کیا معلوم شاید اس نے وہی پہلو مراد رکھا ہو" اور ساتھ ہی فرماتے ہیں کہ "اگر واقع میں اس کی مراد کوئی پہلوئے کفر ہے تو ہماری تاویل سے اسے فائدہ نہ ہوگا۔ وہ عند اللہ کافر ہی ہوگا۔" اس کی مثال یہ ہے کہ مثلاً زید کہے، "عمرو کو علم قطعی یقینی غیب کا ہے۔" اس کلام میں اتنے پہلو ہیں:

(۱) عمرو اپنی ذات سے غیب دان ہے یہ صریح کفر و شرک ہے۔ "قُلْ لَّا یَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَیْبَ اِلَّا اللّٰہُ"[2] ۔تم فرماؤ غیب نہیں جانتے جو کوئی آسمانوں اور زمین میں ہیں مگر اللہ۔ (ت)

(۲) عمرو آپ تو غیب دان نہیں مگر جو علم غیب رکھتے ہیں۔ ان کے بتائے سے اسے غیب کا علم یقینی ہو جاتا ہے، یہ بھی کفر ہے۔ "تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَّوْ کَانُوْا یَعْلَمُوْنَ الْغَیْبَ مَا لَبِثُوْا فِي الْعَذَابِ الْمُھِیْنِ"[3] ۔جنوں کی حقیقت کھل گئی، اگر غیب جانتے ہوتے تو اس خواری کے عذاب میں نہ ہوتے۔ (ت)

[1] القرآن الکریم ۴/ ۴۶ [2] القرآن الکریم ۲۷/ ۶۵ [3] القرآن الکریم ۳۴/ ۱۴

Volume 30 Fatawa Razawiyya

(3) He is an astrologer. (4) He is a geomancer (one who practices ramal). (5) He knows palmistry, he looks at hands. (6) Drawing omens from the sounds of crows etc. (7) Drawing omens from insects falling on the body. (8) Drawing omens from birds or wild animals passing to the right or left. (9) Drawing omens from the twitching of eyes or other body parts. (10) He throws dice. (11) He looks at omens/divination (Faal). (12) He makes someone a medium through 'Haziraat' (invoking spirits) and asks them about situations. (13) He knows mesmerism. (14) Magic table. (15) He inquires about the state of affairs through a spirit board. (16) He is a physiognomist (Qi'afah-dan). (17) He is familiar with horoscopes; through these means, he claims to obtain certain and definitive knowledge of the unseen (Ghayb). All these are also acts of disbelief (Kufr)*. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	**Urdu**
Whoever goes to a fortune-teller or a soothsayer and believes in what he says, has disbelieved in what was revealed to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). Ahmad and al-Hakim narrated with a sound (sahih) chain from Abu Huraira (may Allah be pleased with him).	Whoever goes to a fortune-teller or a soothsayer and believes in what he says, has disbelieved in what was revealed to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). Imam Ahmad and al-Hakim reported with a sound (sahih) chain from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him).

*Note: That is, when a claim of certain and definitive knowledge of the unseen is made through these means, as mentioned in the text itself. 12 (Minhu).

---

[1] Al-Mustadrak 'ala al-Sahihayn, Kitab al-Iman, Tashdid fi Ityan al-Kahin, Maktab al-Matbu'at al-Islamiyyah 1/8; Musnad Ahmad bin Hanbal, Musnad Abi Huraira, al-Maktab al-Islami Beirut 429/2.

(3) वह ज्योतिषी है। (4) रमाल (मिट्टी के निशानों से भाग्य बताने वाला) है। (5) सामुद्रिक शास्त्र जानता है, हाथ देखता है। (6) कौवे आदि की आवाज़ से शकुन लेना। (7) ज़मीन के कीड़े-मकौड़ों का शरीर पर गिरने से शकुन लेना। (8) किसी पक्षी या जंगली जानवर के दाएँ या बाएँ से गुज़रने से शकुन लेना। (9) आँख या अन्य अंगों के फड़कने से शकुन लेना। (10) पासा फेंकता है। (11) फाल (शकुन) देखता है। (12) हाज़िरात (रूहों को बुलाना) के ज़रिए किसी को माध्यम बनाकर उससे हाल-चाल पूछता है। (13) मेस्मरिज़्म (मेस्मेरवाद) जानता है। (14) जादू की मेज़। (15) आत्माओं के बोर्ड (तख्ती) से हाल मालूम करता है। (16) क़ियाफ़ा-दान (चेहरा/आकृति देखकर बताने वाला) है। (17) जन्मपत्री (कुण्डली) का ज्ञान रखता है, इन ज़रियों से उसे ग़ैब (परोक्ष) का निश्चित और पक्का ज्ञान मिलता है, ये सब भी कुफ़्र (अविश्वास) हैं *। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी

जो व्यक्ति किसी ज्योतिषी या भविष्यवक्ता के पास जाए और उसकी बात को सच माने, तो उसने उस चीज़ का इनकार किया जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर नाज़िल हुई। अहमद और हाकिम ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया।

उर्दू

जो व्यक्ति ज्योतिषी और भविष्यवक्ता के पास जाए और उसके बयान को सच्चा माने तो उसने उसका इनकार किया जो मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर नाज़िल हुआ। इमाम अहमद और हाकिम ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से सही सनद के साथ रिवायत किया।

*टिप्पणी: यानी जबकि इनके कारण ग़ैब के निश्चित और पक्के ज्ञान का दावा किया जाए जैसा कि मूल पाठ में उल्लेख किया गया है। 12 (मिन्हु)।

---

[1] अल-मुस्तदरक अलस-सहीहैन, किताबुल ईमान, तशदीद फी इतियानुल काहिन, मकतब अल-मतबुआत अल-इस्लामिया 1/8; मुसनद अहमद बिन हंबल, मुसनद अबी हुरैरा, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 429/2।

(۳) عمر و نجومی ہے۔ (۴) رمال ہے۔ (۵) سامند رک جانتا، ہاتھ دیکھتا ہے۔ (۶) کوے وغیرہ کی آواز۔ (۷) حشرات الارض کے بدن پر گرنے۔ (۸) کسی پرندے یا وحشی چرندے کے داہنے یا بائیں نکل کر جانے، (۹) آنکھ یا دیگر اعضاء کے پھڑکنے سے شگون لیتا ہے۔ (۱۰) پانسہ پھینکتا ہے۔ (۱۱) فال دیکھتا ہے۔ (۱۲) حاضرات سے کسی کو معمول بنا کر اس سے احوال پوچھتا ہے۔ (۱۳) مسمریزم جانتا ہے۔ (۱۴) جادو کی میز، (۱۵) روحوں کی تختی سے حال دریافت کرتا ہے۔ (۱۶) قیافہ دان ہے۔ (۱۷) علم زائچہ سے واقف ہے ان ذرائع سے اسے غیب کا علم یقینی قطعی ملتا ہے، یہ سب بھی کفر ہیں عہ ۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

عربی	اردو
مَنْ اَتَی عَرَّافًا اَوْ کَاھِنًا فَصَدَّقَهُ بِمَا یَقُوْلُ فَقَدْ کَفَرَ بِمَا اُنْزِلَ عَلٰی مُحَمَّدٍ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ احمد و الحاکم بسند صحیح عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنه	جو شخص نجومی اور کاہن کے پاس جائے اور اس کے بیان کو سچا جانے تو اس نے اس کا انکار کیا جو محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر نازل ہوا۔ امام احمد و حاکم نے بسند صحیح حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔

عہ : یعنی جبکہ ان کی وجہ سے غیب کے علم قطعی یقینی کا ادعا کیا جائے جیسا کہ نفس کلام میں مذکور ہے ۱۲ منہ۔

---

[1] المستدرك علی الصحیحین کتاب الایمان التشدید فی اتیان الکاھن مکتب المطبوعات الاسلامیہ ۱ / ۸، مسند احمد بن حنبل مسند ابی ھریرہ المکتب الاسلامی بیروت ۴۲۹/۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

And Abu Dawood narrated from him (may Allah be pleased with him): Then he has disbelieved in what was revealed to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him).[1] - Imam Ahmad and Abu Dawood narrated from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him): So he became separate from the Quran and the religion of Islam. (T)

(18) Revelation of messengership comes to Amr, because of which he obtains certain knowledge of the unseen just as the messengers used to receive, this is severe disbelief.

"But he is the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets, and Allah is Ever All-Knower of everything."[2] - Yes (Muhammad) is the Messenger of Allah and the last of all prophets, and Allah knows everything. (T)

(19) Revelation does not come, but through inspiration all unseen things have been revealed to him, his knowledge has encompassed all divine information. This is disbelief because he gave preference to Amr over the knowledge of the Radiant Presence, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), for even the knowledge of the Presence does not encompass all divine information.

"Say: Are those who know equal to those who do not know?"[3] - Say: Are those who know and those who do not know equal? (T)

Whoever says so-and-so is more knowledgeable than him has indeed insulted him, and his ruling is the ruling of an abuser. Naseem al-Riyad[4] - Whoever says that so-and-so person is more knowledgeable than the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), has attributed a flaw to him, therefore his ruling is like that of an insulter. Naseem al-Riyad (T)

(20) If not encompassing all, then the knowledge of the unseen he received through inspiration, in which there is no mediation or following of any messenger of mankind or angels in any way outwardly or inwardly. Allah the Almighty informed him of the unseen directly without the mediation of a messenger originally, this is also disbelief:

"Allah would not reveal to you the secrets of the unseen, but..." - And it is not the station of Allah that, O ordinary people, He reveals to you the unseen...

---

[1] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Kihanat wa al-Tatayyur, Bab al-Nahyi 'an Ityan al-Kuhan, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/189 [2] Al-Qur'an al-Karim, 33/40 [3] Al-Qur'an al-Karim,

39/9 [4] Naseem al-Riyad fi Sharh al-Shifa, al-Bab al-Awwal, Markaz Ahle Sunnat, Gujarat, India, 2/335 Page 343 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

और अबू दाऊद ने उनसे (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) रिवायत किया: तो उसने उस चीज़ का कुफ़्र किया जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर उतारी गई।[1] - इमाम अहमद और अबू दाऊद ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया: तो वह क़ुरआन और दीन-ए-इस्लाम से अलग हो गया। (त)

(18) अम्र पर वही-ए-रिसालत आती है जिसके कारण वह ग़ैब का यकीनी इल्म पाता है जैसे रसूलों को मिलता था, यह सबसे बड़ा कुफ़्र है।

"लेकिन वह अल्लाह के रसूल और सब नबियों में आख़िरी हैं, और अल्लाह हर चीज़ को जानने वाला है।"[2] - हाँ (मुहम्मद) अल्लाह के रसूल हैं और सब नबियों में पिछले, और अल्लाह सब कुछ जानता है। (त)

(19) वही तो नहीं आती लेकिन इल्हाम के ज़रिए तमाम ग़ैब उस पर ज़ाहिर हो गए हैं, उसका इल्म तमाम इलाही जानकारियों को समेटे हुए है। यह इस तरह कुफ़्र है कि उसने इल्म में अम्र को हुज़ूर पुरनूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर प्राथमिकता दे दी कि हुज़ूर का इल्म भी तमाम इलाही जानकारियों को नहीं समेटता।

"कह दो, क्या जानने वाले और न जानने वाले बराबर हैं?"[3] - तुम फ़रमाओ क्या बराबर हैं जानने वाले और अनजान। (त)

जिसने कहा कि फलां उससे ज़्यादा इल्म वाला है उसने उस पर ऐब लगाया, तो उसका हुक्म गाली देने वाले जैसा है। नसीमुल रियाज़[4] - जिसने कहा कि फलां शख़्स नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से ज़्यादा इल्म वाला है, उसने आप पर ऐब लगाया, इसलिए उसका हुक्म शातिम (अपमान करने वाले) जैसा है। नसीमुल रियाज़ (त)

(20) सब का घेराव न सही लेकिन जो ग़ैब के इल्म उसे इल्हाम से मिले उनमें ज़ाहिरी या बातिनी तौर पर किसी भी तरह से किसी इन्सान या फ़रिश्ते रसूल की मध्यस्थता और पैरवी नहीं है। अल्लाह तआला ने बिना किसी रसूल के वास्ते के उसे सीधे तौर पर ग़ैब से अवगत कराया, यह भी कुफ़्र है:

"और अल्लाह की यह शान नहीं कि (ऐ आम लोगो) तुम्हें ग़ैब पर अवगत करे लेकिन..." - और अल्लाह की शान यह नहीं कि ऐ आम लोगो तुम्हें ग़ैब का...

1 सुनन अबी दाऊद किताबुल किहानत वत ततय्युर बाब अन-नह्यि अन इतियानिल कुहान, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर 2/189 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 33/40 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 39/9 4 नसीमुल रियाज़ फ़ी शरहिश्शिफ़ा अल-बाबल अव्वल मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात हिन्द 2/335 पेज 343 ऑफ़ 772

ولا حد و ابی داؤد عنه رضی اللہ تعالٰی عنه فقد برئ مما نزل علی محمد صلی اللہ علیه وسلم[1]- امام احمد و ابوداؤد نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا: تو وہ قرآن اور دین اسلام سے الگ ہو گیا۔ (ت)

(۱۸) عمرو پر وحی رسالت آتی ہے اس کے سبب غیب کا علم یقینی پاتا ہے جس طرح رسولوں کو ملتا تھا، یہ اشد کفر ہے۔

"وَلٰكِنْ رَّسُوْلَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ ط وَكَانَ اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمًا"[2] - ہاں (محمد) اللہ کے رسول ہیں اور سب نبیوں میں پچھلے، اور اللہ سب کچھ جانتا ہے۔ (ت)

(۱۹) وحی تو نہیں آتی مگر بذریعہ الہام جمیع غیوب اس پر منکشف ہو گئے ہیں، اس کا علم تمام معلومات الہی کو محیط ہو گیا۔ یہ یوں کفر ہے اس نے عمرو کو علم میں حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر ترجیح دے دی کہ حضور کا علم بھی جمیع معلومات الہی کو محیط نہیں۔

"قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ وَالَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ"[3] - تم فرماؤ کیا برابر ہیں جاننے والے اور انجان۔ (ت)

من قال فلان اعلم منه فقد عابه فحکمه حکم الساب نسیم الریاض[4]- جس نے کہا کہ فلاں شخص نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے زیادہ علم والا ہے، اس نے آپ پر عیب لگایا، لہذا اس کا حکم شاتم جیسا ہے۔ نسیم الریاض (ت)

(۲۰) جمیع کا احاطہ نہ سہی مگر جو علوم غیب اسے الہام سے ملے ان میں ظاہراً باطناً کسی طرح کسی رسول انس و ملک کی وساطت و تبعیت نہیں اللہ تعالٰی نے بلا واسطہ رسول اصالۃً اسے غیوب پر مطلع کیا، یہ بھی کفر ہے:

"وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ" - اور اللہ کی شان یہ نہیں کہ اے عام لوگو تمہیں غیب کا

---

1 سنن ابی داود کتاب الکهانت والتطیر باب النهي عن اتیان الکهان آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۸۹

2 القرآن الکریم ۴۰/۳۳ 3 القرآن الکریم ۹/۳۹ 4 نسیم الریاض في شرح الشفاء الباب الاول مرکز اہلسنت گجرات ہند ۲/ ۳۳۵ Page 343 of 772

Fatawa Rizvia Volume 30

“Allah chooses of His messengers whom He wills.” (1) - He bestows knowledge; yes, Allah chooses whom He wills from His messengers. (T)

“Knower of the unseen, and He does not disclose His [knowledge of the] unseen to anyone except whom He has approved of messengers.” (2) - The Knower of the unseen does not grant anyone authority over His unseen except His chosen messengers.

(21) If definitive knowledge of certain unseen matters is given or has been given to Amr by Allah Almighty through the medium of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, whether by hearing, seeing, or inspiration, and this possibility is purely Islamic, then the researching jurists will not declare the speaker an infidel. Even if ninety-nine aspects of his statement contain disbelief but there is one aspect of Islam, they will, out of caution and assuming the best, interpret his words on that basis unless it is proven that he intended an aspect of disbelief. This is not the case if it is an accursed speech, clearly and explicitly contradicting God or belittling the status of the Master of Prophets, peace and blessings be upon them, and yet no ruling of disbelief is issued. In such a situation, not calling it disbelief would be accepting disbelief as Islam, and whoever accepts disbelief as Islam is himself an infidel. We have already heard from reliable books like Shifa, Bazaziya, Durar, Bahr, Nahr, Fatawa Khayriyya, Majma' al-Anhur, Durr-e-Mukhtar, etc., that anyone who belittles the status of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is an infidel, and anyone who doubts his disbelief is also an infidel. However, people with a Jewish mindset falsely accuse the venerable jurists and change and distort their words.

“And those who have wronged are going to know to what [kind of] return they will be returned.” (3) - Now the oppressors want to know to which side they will turn. (T)

It is stated in Sharh Fiqh al-Akbar: “They have mentioned that as for an issue related to disbelief, if it has ninety-nine possibilities of disbelief and one possibility of its negation, then it is better for the Mufti and the Judge...” The research of the masters regarding the issue of excommunication (takfir) mentions that if there are ninety-nine possibilities of disbelief in it and one possibility of negation of disbelief, then the

better course for the Mufti and the Judge is to [consider] the possibility of negation of disbelief...

1. The Holy Quran 3/179
2. The Holy Quran 72/25, 26
3. The Holy Quran 26/227

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"अल्लाह अपने रसूलों में से जिसे चाहता है चुन लेता है।" (1) - वह ज्ञान प्रदान करता है, हाँ अल्लाह अपने रसूलों में से जिसे चाहे चुन लेता है। (त)

"परोक्ष का ज्ञाता तो वह अपने परोक्ष पर किसी को वर्चस्व नहीं देता, सिवाय अपने पसंदीदा रसूलों के।" (2) - ग़ैब (परोक्ष) का जानने वाला अपने ग़ैब पर किसी को हावी नहीं करता सिवाय अपने पसंदीदा रसूलों के।

(21) अम्र को अल्लाह अज़्वजल ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के माध्यम से श्रवण, दर्शन या प्रेरणा द्वारा कुछ ग़ैब का निश्चित ज्ञान दिया है या देता है, यदि यह संभावना विशुद्ध रूप से इस्लामी है, तो शोधकर्ता फ़कीह उस वक्ता को काफ़िर नहीं कहेंगे, भले ही उसकी बात में निन्यानवे पहलू कुफ़्र के हों लेकिन एक पहलू इस्लाम का भी हो। सावधानी और अच्छी धारणा के कारण वे उसके वक्तव्य को उसी पहलू पर आधारित करेंगे जब तक कि यह सिद्ध न हो जाए कि उसने कुफ़्र का ही कोई पहलू अभीष्ट रखा है। ऐसा नहीं कि कोई शापित वक्तव्य, ईश्वर को झुठलाना या सैय्यद अल-अम्बिया अलैहिस्सलाम की प्रतिष्ठा को ठेस पहुँचाना स्पष्ट, ज़ाहिर और अक्षम्य हो, और फिर भी कुफ़्र का आदेश न हो। ऐसी स्थिति में इसे कुफ़्र न कहना, कुफ़्र को इस्लाम मानना होगा, और जो कुफ़्र को इस्लाम माने वह स्वयं काफ़िर है। इसी तरह 'शिफ़ा', 'बज़ाज़िया', 'दुरर', 'बहर', 'नहर', 'फ़तावा खैरिया', 'मजमा अल-अन्हुर', 'दुर्रे मुख्तार' आदि प्रमाणिक पुस्तकों से हम सुन चुके हैं कि जो व्यक्ति हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान में गुस्ताखी करे, वह काफ़िर है और जो उसके कुफ़्र में संदेह करे वह भी काफ़िर है। लेकिन यहूदी स्वभाव के लोग प्रतिष्ठित फ़कीहों पर तुच्छ आरोप लगाते हैं और उनके कलाम में फेरबदल और विकृति करते हैं।

"और जो ज़ालिम हैं वे जल्द ही जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे।" (3) - अब ज़ालिम जानना चाहते हैं कि वे किस करवट बदलेंगे। (त)

शरह फ़िक़्ह अकबर में है: "उन्होंने उल्लेख किया है कि कुफ़्र से संबंधित मसला, यदि उसमें कुफ़्र की निन्यानवे संभावनाएँ हों और इसकी मनाही की एक संभावना हो, तो मुफ़्ती और काज़ी के लिए बेहतर यह है कि..." मशायख़ की शोध ने तक्फ़ीर (काफ़िर ठहराने) के मसले के बारे में उल्लेख

किया है कि यदि इसमें निन्यानवे संभावनाएँ कुफ़्र की हों और एक संभावना कुफ़्र की मनाही की हो, तो मुफ़्ती और काज़ी के लिए बेहतर यह है कि वे कुफ़्र की मनाही की संभावना को...

1. अल-कुरान अल-करीम 3/179
2. अल-कुरान अल-करीम 72/25, 26
3. अल-कुरान अल-करीम 26/227

पृष्ठ 344/772

اللّٰہُ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِہٖ مَنْ یَّشَاءُ 1- علم دیدے ہاں اللہ چن لیتا ہے اپنے رسولوں سے جسے چاہے۔(ت)

"عَلِمُ الْغَیْبِ فَلَا یُظْھِرُ عَلٰی غَیْبِہٖ اَحَدًا ۙ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰی مِنْ رَّسُوْلٍ " 2- غیب کا جاننے والا تو اپنے غیب پر کسی کو مسلط نہیں کرتا سوائے اپنے پسندیدہ رسولوں کے۔

(۲۱) عمرو کو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے واسطہ سے سمعاً یا عینا یا الہاماً بعض غیوب کا علم قطعی اللہ عزوجل نے دیا یا دیتا ہے، یہ احتمال خالص اسلام ہے تو محققین فقہاء اس قائل کو کافر نہ کہیں گے اگر چہ اس کی بات کے ننانوے پہلوؤں میں کفر ہیں مگر ایک اسلام کا بھی ہے احتیاط و تحسین ظن کے سبب اس کا کلام اسی پہلو پر حمل کریں گے جب تک ثابت نہ ہو کہ اس نے کوئی پہلوئے کفر ہی مراد لیا، نہ کہ ایک ملعون کلام، تکذیب خدا یا تنقیص شانِ سید انبیاء علیہ وعلیہم الصلوۃ والثناء میں صاف، صریح، ناقابلِ تاویل و توجیہ ہو ، اور پھر بھی حکم کفر نہ ہو ، اب تو اسے کفر نہ کہنا، کفر کو اسلام ماننا ہوگا، اور جو کفر کو اسلام مانے خود کافر ہے۔ اسی شفاء و بزازیہ درر و بحر و نہر و فتاوٰی خیر یہ و مجمع الانہر ودر مختار و در مختار وغیرہ کتب معتمدہ سے سن چکے کہ جو شخص حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تنقیص شان کرے ، کافر ہے اور جو اس کے کفر میں شک کرے وہ بھی کافر ہے مگر یہود منش لوگ فقہائے کرام پر افتراءِ سخیف اور ان کے کلام میں تبدیل و تحریف کرتے ہیں۔

"وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ " 3- اب جانا چاہتے ہیں ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔(ت)

شرح فقہ اکبر میں ہے: قد ذكروا ان المسالة المتعلقة بالكفر اذا كان لها تسع وتسعون احتمالاً للكفر و احتمال واحد في نفيه فالاولى للمفتى والقاضى تحقيق مشائخ نے مسئلہ تکفیر کے بارے میں ذکر کیا ہے کہ اگر اس میں ننانوے احتمال کفر کے ہوں اور ایک احتمال نفی کفر کا ہو تو اولیٰ یہ ہے مفتی اور قاضی اس کو نفی کفر کے احتمال

1 القرآن الكريم ٣/ ١٧٩ 2 القرآن الكريم ٧٢/ ٢٥، ٢٦ 3 القرآن الكريم ٢٦/ ٢٢٧

Fatawa Razawiya Volume 30

[Arabic] To act upon a negating probability. - 1 | [Urdu] ...should be interpreted as such. (T)

It is stated in Fatawa Khulasah, Jami' al-Fusulayn, Muhit, Fatawa Alamgiriyah, and others:

[Arabic] If there are multiple aspects in a matter that necessitate takfir (charging with disbelief) and only one aspect prevents takfir, then it is mandatory for the Mufti and the Judge to incline towards that aspect and not issue a fatwa of his disbelief, maintaining a good opinion of the Muslim. Furthermore, if the intention of the speaker is the aspect that prevents takfir, then he is a Muslim; and if not, the Mufti's interpretation of his words into an aspect that does not necessitate takfir will not benefit him. - 2

[Urdu] If a matter has multiple aspects that necessitate disbelief and only one prevents takfir, then it is mandatory for the Mufti and Judge to incline towards that aspect and, maintaining a good opinion of the Muslim, not issue a fatwa of his disbelief. Furthermore, if the speaker's intention in reality is that aspect which prevents takfir, then he is a Muslim; otherwise, the Mufti and Judge's interpretation of his words into an aspect that does not necessitate disbelief will provide no benefit to the speaker. (T)

Similarly, it is in Fatawa Bazzaziyah, Bahr al-Ra'iq, Majma' al-Anhur, Hadiqah Nadiyyah, etc. In Tatar Khaniyah, Bahr, Subul al-Hussam, Tanbih al-Wulah, etc., it is stated:

---

1 Minhal al-Rawd al-Azhar fi Sharh al-Fiqh al-Akbar, Section: It is necessary to know the causes of disbelief, etc., Dar al-Bashair al-Islamiyyah, p. 465. 2 Khulasat al-Fatawa, Book of Words of Disbelief, Chapter Two, Maktaba Habibi Quetta 4/382; Jami' al-Fusulayn, Chapter 38 regarding issues of words of disbelief, Islami Kutub Khana Karachi 2/298; Al-Muhit al-Burhani, Section on issues of apostates and their rulings, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/550; Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Siyar, Chapter Nine, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/301; Radd al-Muhtar, Book of Jihad, Chapter on the Apostate, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/285; Al-Fatawa al-Bazzaziyah on the margins of Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Words that make one Muslim or Disbeliever, Noorani Kutub Khana Peshawar 6/321; Bahr al-Ra'iq, Book of Siyar, Chapter on Rulings for Apostates, H.M. Saeed Company Karachi 5/125; Majma'

al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Book of Siyar, Chapter on the Apostate, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 1/288; Al-Hadiqah al-Nadiyyah Sharh al-Tariqah al-Muhammadiyyah, Section: Disdain for Shariah is disbelief, etc., Maktaba Nooria Razawiya Faisalabad 1/302; Al-Fatawa al-Tatar Khaniyah, Book of Rulings for Apostates, Idarat al-Quran wa al-Ulum al-Islamiyyah Karachi 5/258.

फतावा रजविया जिल्द ३०

(अरबी) निषेध करने वाली संभावना पर अमल करना। - १ | (उर्दू) ...पर महमूल करे (अर्थात उस पर आधारित माने)। (त)

फतावा खुलासा, जामे अल-फ़ुसुलैन, मुहीत, फतावा आलमगीरिया और अन्य में है:

(अरबी) अगर किसी मसले में कई पहलू कुफ़्र (अविश्वास) को अनिवार्य करते हों और केवल एक पहलू कुफ़्र से रोकता हो, तो मुफ़्ती और काज़ी पर लाज़िम है कि वह उसी पहलू की ओर झुकाव रखें और मुसलमान के बारे में अच्छा गुमान रखते हुए उसके कुफ़्र का फतवा न दें। फिर अगर कहने वाले की नियत वही पहलू है जो कुफ़्र से रोकता है, तो वह मुसलमान है; और अगर नहीं, तो मुफ़्ती का उसकी बात को ऐसे पहलू पर महमूल करना जो कुफ़्र को अनिवार्य नहीं करता, उसे कोई लाभ नहीं पहुँचाएगा। - २

(उर्दू) अगर मसला में कई पहलू कुफ़्र के कारण हों और केवल एक तकफ़री (कुफ़्र का फतवा) से रोकता हो, तो मुफ़्ती और काज़ी पर लाज़िम है कि इसी पहलू की ओर झुकाव रखें और मुसलमान के बारे में अच्छा गुमान रखते हुए उसके कुफ़्र का फतवा न दें। फिर अगर वास्तव में कहने वाले की नियत में वही पहलू है जो कुफ़्र से रोकता है, तो वह मुसलमान है, अन्यथा मुफ़्ती और काज़ी का उसके कलाम को उस पहलू पर महमूल करना जो कुफ़्र को अनिवार्य नहीं करता, कहने वाले को कोई लाभ नहीं देगा। (त)

इसी तरह फतावा बज़ाज़िया, बह्र अल-रायिक, मज्मअ अल-अन्हुर, हदीक़ह नदिय्या आदि में है। तातार खानिया, बह्र, सुबुल अल-हुसाम, तन्बीह अल-वुलाह आदि में है:

---

१ मिन्हाल अल-रौद अल-अज़हर फी शरह अल-फ़िक़ह अल-अकबर, विषय: कुफ़्र पैदा करने वाली चीज़ों को जानना आवश्यक है आदि, दार अल-बशायर अल-इस्लामिया, पृ. ४६५। २ खुलासात अल-फ़तावा, किताबुल अल्फ़ाज़ अल-कुफ़्र, दूसरा अध्याय, मकतबा हबीबिया क्वेटा ४/३८२; जामे अल-फुसुलैन, ३८वाँ अध्याय कुफ़्र के शब्दों के मुद्दों पर, इस्लामी कुतुब खाना कराची २/२९८; अल-मुहीत अल-बुरहानी, मुर्तदों के मुद्दों और उनके आदेशों पर अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत ५/५५०; अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुस सियर, नौवां अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत २/३०१; रद अल-मुह्तार, किताबुल जिहाद, मुर्तद का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी

बेरुत ३/२८५; अल-फ़तावा अल-बज़ाज़िया (अल-फ़तावा अल-हिन्दिया के हाशिये पर), किताबुल अल्फ़ाज़ जो इस्लाम या कुफ़्र का कारण बनते हैं, नूरानी कुतुब खाना पेशावर ६/३२१; बह्र अल-रायिक, किताबुस सियर, मुर्तदों के आदेशों का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची ५/१२५; मज्मअ अल-अन्हुर शरह मुल्तका अल-अबहुर, किताबुस सियर, मुर्तद का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत १/२८८; अल-हदीक़ह अल-नदिय्या शरह अल-तरीक़ह अल-मुहम्मदिया, शरीअत का अनादर कुफ़्र है आदि, मकतबा नूरिया रजविया फैसलाबाद १/३०२; अल-फ़तावा अल-तातार खानिया, मुर्तदों के आदेशों की किताब, इदारातुल कुरान व अल-उलूम अल-इस्लामिया कराची ५/२५८।

पृष्ठ ३४५ / ७७२

ان یعمل بالا حتمال النافی -۱ | پر محمول کرے۔ (ت) فتاوٰی خلاصہ وجامع الفصولین ومحیط وفتاوٰی عالمگیریہ وغیر ہا میں ہے: اذا کانت فی المسالۃ وجوہ تو جب التکفیر و وجہ واحد یمنع التکفیر فعلی المفتی والقاضی ان یمیل الی ذلک الوجہ ولا یفتی بکفرہ تحسینًا للظن بالمسلم ثم ان کانت نیۃ القائل الوجہ الذی یمنع التکفیر فہو مسلم وان لم یکن لا ینفعہ حمل المفتی کلامہ علی وجہ لا یوجب التکفیر ۲۔ اگر مسئلہ میں متعدد وجوہ موجب کفر ہوں اور فقط ایک تکفیر سے مانع ہو تو مفتی وقاضی پر لازم ہے کہ اسی وجہ کی طرف میلان کرے اور مسلمان کے بارے میں حسن ظن رکھتے ہوئے اس کے کفر کا فتوٰی نہ دے۔ پھر اگر درحقیقت قائل کی نیت میں وہی وجہ ہے جو تکفیر سے مانع ہے تو وہ مسلمان ہے ورنہ مفتی وقاضی کا کلام کو اس وجہ پر محمول کرنا جو موجب تکفیر نہیں ہے، قائل کو کچھ نفع نہ دے گا۔ (ت) اسی طرح فتاوٰی بزازیہ وبحر الرائق ومجمع الانہر وحدیقہ ندیہ وغیرہا میں ہے : تاتارخانیہ وبحروسبل الحسام وتنبیہ الولاۃ وغیرہا میں ہے:

---

1 منح الروض الازہر فی شرح فقہ الاکبر مطلب یجب معرفۃ المکفرات الخ دار البشائر الاسلامیہ ص ۴۶۵ 2 خلاصۃ الفتاوی کتاب الالفاظ الکفر الفصل الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۳۸۲/۴، جامع الفصولین الفصل الثامن والثلاثون فی مسائل کلمات الکفر اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۹۸، المحیط البرہانی فصل فی مسائل المرتدین واحکامہم دار احیاء التراث العربي بیروت ۵/ ۵۵۰، الفتاوی الھندیۃ کتاب السیر الباب التاسع دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۳۰۱، ردالمحتار کتاب الجہاد باب المرتد دار احیاء التراث العربي بیروت ۳/ ۲۸۵، الفتاوی البزازیۃ علی ھامش الفتاوی الھندیۃ کتاب الفاظ تکون اسلاما او کفرًا نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۳۲۱، بحرالرائق کتاب السیر باب احکام المرتدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۵/ ۱۲۵، مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر کتاب السیر باب المرتد دار احیاء التراث

العربي بيروت ١/ ٢٨٨، الحديقة الندية شرح الطريقة المحمدية والاستخفاف بالشريعة كفر الخ مكتبہ نوريہ رضويہ فيصل آباد ١/ ٣٠٢، الفتاوى التاتارخانيہ كتاب احكام المرتدين ادارة القرآن والعلوم الاسلاميہ كراچى ٥/ ٢٥٨

Fatawa Razawiyya, Volume 30

(Arabic) Takfir (declaring someone a disbeliever) shall not be done in the presence of probability, because Kufr (disbelief) is an extreme punishment which necessitates an extreme crime, and in the presence of probability, the crime is not extreme. (Reference: 1)

(Urdu) Takfir (declaring someone a disbeliever) shall not be done in the presence of probability, because Kufr (disbelief) is an extreme punishment which necessitates an extreme crime, and in the presence of probability, the crime is not extreme. (T)

It is mentioned in Bahr al-Ra'iq, Tanvir al-Absar, Hadiqa Nadiyya, Tanbih al-Wulat, Sall al-Husam, etc.: | (Arabic) The established ruling is that a fatwa of Takfir should not be issued against a Muslim whose speech can be interpreted in a good way, etc. (Reference: 2) | (Urdu) He who avoids issuing a fatwa of Takfir against a Muslim whose speech can be interpreted in a positive way has done well. (T) | | :--- | :--- |

Observe, the discussion is about several probabilities in a single word, not several statements of one person. However, the Jews distort words from their meanings. **Sublime Benefit:** Through this research, it has also become clear that in some Fatawa (religious edicts), such as Fatawa Qazi Khan etc., where the ruling of Kufr (disbelief) is given against a person who marries with the witnessing of Allah and His Messenger, or says that the souls of the Mashaikh (spiritual masters) are present and aware, or says that angels know the unseen, or even says "I know the unseen," this refers to that specific Kufr-inducing situation like claiming personal, inherent knowledge (Ilm-e-Dhati), etc. Otherwise, in these statements, there isn't just one but several probabilities of Islam (being intended), since here absolute and certain 'Knowledge of the Unseen' (Ilm-e-Ghaib Qat'i) is not specified, and the application of 'knowledge' (Ilm) to 'conjecture' (Zann) is common and widespread. Thus, the possibility of 'conjectural knowledge' (Ilm-e-Zanni) also arises, and instead of twenty-one (21), forty-two probabilities will emerge.

---

1. Al-Fatawa al-Tatarkhaniyya, Kitab Ahkam al-Murtaddin, Idarat al-Qur'an wal-Ulum al-Islamiyya, Karachi, 5/594; Sall al-Husam al-Hindi li-Nusrat Mawlana Khalid al-Naqshbandi, Risalah min Rasa'il Ibn Abidin, Suhail Academy Lahore, 2/316; Tanbih al-Wulat wal-Hukkam ala Ahkam Shatim Khayr al-Anam, Risalah min Rasa'il Ibn Abidin, Suhail Academy Lahore, 1/322; Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Siyar, Bab Ahkam al-Murtaddin, H.M. Saeed Karachi, 5/125.

2. Al-Durr al-Mukhtar, Tanvir al-Absar, Kitab al-Jihad, Bab al-Murtad, Matba' Mujtabai Delhi, 1/356; Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Siyar, Bab Ahkam al-Murtaddin, H.M. Saeed Karachi, 5/125; Tanbih al-Wulat wal-Hukkam ala Ahkam Shatim Khayr al-Anam, Risalah min Rasa'il Ibn Abidin, Suhail Academy Lahore, 1/322; Sall al-Husam al-Hindi li-Nusrat Mawlana Khalid al-Naqshbandi, Risalah min Rasa'il Ibn Abidin, Suhail Academy Lahore, 2/316; Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya wal-Istikhfaf bish-Shari'a Kufr, etc., Maktaba Nooriya Razawiyya, Faisalabad, 1/302.

फ़तावा रज़विया, खंड ३ ·

(अरबी) संभावना होने पर तक्फ़ीर (किसी को काफ़िर घोषित करना) नहीं की जाएगी, क्योंकि कुफ़्र एक चरम दंड है जिसके लिए चरम अपराध का होना आवश्यक है, और संभावना की उपस्थिति में अपराध चरम नहीं हुआ। (संदर्भ: १)

(उर्दू) संभावना होने पर तक्फ़ीर (किसी को काफ़िर घोषित करना) नहीं की जाएगी, क्योंकि कुफ़्र एक चरम दंड है जिसके लिए चरम अपराध का होना आवश्यक है, और संभावना की उपस्थिति में अपराध चरम नहीं हुआ। (ت)

बहरुर्राइक, तनवीरुल अबसार, हदीक़ा नदिया, तनबीहुल वुलात और सल्हुल हुसाम आदि में है: | (अरबी) स्थापित नियम यह है कि उस मुसलमान के खिलाफ तक्फ़ीर का फतवा नहीं दिया जाएगा जिसके शब्दों की व्याख्या अच्छे तरीके से संभव हो, इत्यादि। (संदर्भ: २) | (उर्दू) जिसने ऐसे मुसलमान की तक्फ़ीर का फतवा देने से परहेज किया जिसके कलाम (शब्दों) की तावील (व्याख्या) संभव है, उसने अच्छा किया। (ت) | | :--- | :--- |

देखो, चर्चा एक ही शब्द की कई संभावनाओं के बारे में है, न कि एक व्यक्ति के कई बयानों के बारे में। लेकिन यहूदी शब्दों को उनके अर्थों से बदल देते हैं। **महान लाभ:** इस शोध से यह भी स्पष्ट हो गया है कि कुछ फतवों में, जैसे फतावा काजी खान आदि में, जिस व्यक्ति पर कुफ्र का हुक्म दिया गया है जो अल्लाह और उसके रसूल की गवाही पर निकाह करता है, या कहता है कि बुजुर्गों की रूहें उपस्थित और अवगत हैं, या कहता है कि फरिश्ते परोक्ष (ग़ैब) जानते हैं, बल्कि कहता है कि "मुझे ग़ैब का इल्म है", इससे मुराद वही कुफ्र वाली स्थिति है जैसे व्यक्तिगत मौलिक ज्ञान (इल्मे ज़ाती) का दावा करना आदि। अन्यथा, इन कथनों में तो इस्लाम की एक नहीं बल्कि कई संभावनाएँ हैं, क्योंकि यहाँ निश्चित और पूर्ण 'ग़ैब का ज्ञान' (इल्मे ग़ैब क़तई) स्पष्ट रूप से नहीं कहा गया है, और 'ज्ञान' (इल्म) शब्द का प्रयोग 'अनुमान' (ज़न्न) के लिए होना आम है। तो 'अनुमानात्मक ज्ञान' (इल्मे ज़न्नी) की संभावना भी पैदा होकर इक्कीस (२१) की जगह बयालीस संभावनाएँ निकलेंगी।

---

1. अल-फ़तावा अल-ततारखानिया, किताब अहकाम अल-मुर्तद्दीन, इदारत अल-कुरान वल-उलूम अल-इस्लामिया, कराची, ५/५९४; सल्हुल हुसाम अल-हिंदी ली-नुसरत मौलाना खालिद अल-नक्शबंदी, रिसाला मिन रसाइल इब्न आबिदीन, सुहैल एकेडमी लाहौर, २/३१६; तनबीहुल वुलात वल-हुक्काम अला अहकाम शातिम खैरुल अनाम, रिसाला मिन रसाइल इब्न आबिदीन, सुहैल

एकेडमी लाहौर, १/३२२; बहरुर्राइक, किताबुस सियर, बाब अहकाम अल-मुर्तद्दीन, एच.एम. सईद कराची, ५/१२५।

2. अद-दुर्रुल मुख्तार, तनवीरुल अबसार, किताबुल जिहाद, बाब अल-मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, १/३०९; बहरुर्राइक, किताबुस सियर, बाब अहकाम अल-मुर्तद्दीन, एच.एम. सईद कराची, ५/१२५; तनबीहुल वुलात वल-हुक्काम अला अहकाम शातिम खैरुल अनाम, रिसाला मिन रसाइल इब्न आबिदीन, सुहैल एकेडमी लाहौर, १/३२४; सल्हुल हुसाम अल-हिंदी ली-नुसरत मौलाना खालिद अल-नक्शबंदी, सुहैल एकेडमी लाहौर, २/३१६; अल-हदीक़तुल नदिया शरह तरीकतुल मुहम्मदिया वल-इस्तिख़फ़ाफ़ बिश-शरिया कुफ्र आदि, मकतबा नूरिया रज़विया, फैसलाबाद, १/३०२।

पेज ३४६ / ७७२

لا یکفر بالمحتمل لان الکفر نہایۃ فی العقوبۃ فیستدعی نہایۃً فی الجنایۃ ومع الاحتمال لا نہایۃ ۱۔

احتمال کے ہوتے ہوئے تکفیر نہیں کی جائے گی کیونکہ کفر انتہائی سزا ہے جو انتہائی جرم کا مقتضی ہے اور احتمال کی موجودگی میں انتہائی جرم نہ ہوا۔ (ت)

بحر الرائق و تنویر الابصار و حدیقہ ندیہ و تنبیہ الولاۃ و سل الحسام وغیرہا میں ہے: | والذی تحر رانہ لایفتی بکفر مسلمٍ امکن حمل کلامہ علی محملٍ حسنٍ ۲ الخ۔ | جس نے ایسے مسلمان کی تکفیر کا فتوٰی دینے سے اجتناب کیا جس کے کلام کی تاویل ممکن ہے، اس نے اچھا کیا۔ (ت) | | :---: | ---: |

دیکھو ایک لفظ کے چند احتمال میں کلام ہے نہ کہ ایک شخص کے چند اقوال میں، مگر یہودی بات کو تحریف کر دیتے ہیں۔ **فائدہ جلیلہ:** اس تحقیق سے یہ بھی روشن ہو گیا کہ بعض فتاوے مثل فتاوٰی قاضی خان وغیرہ میں جو اس شخص پر کہ اللہ و رسول کی گواہی سے نکاح کرے یا کہے ارواح مشائخ حاضر و واقف ہیں یا کہے ملائکہ غیب جانتے ہیں بلکہ کہے مجھے غیب معلوم ہے، حکم کفر دیا، اس سے مراد وہی صورت کفریہ مثل ادعائے علمِ ذاتی وغیرہ ہے۔ ورنہ ان اقوال میں تو ایک چھوڑ متعدد احتمال اسلام کے ہیں کہ یہاں علمِ غیب قطعی، یقینی کی تصریح نہیں اور علم کا اطلاق ظن پر شائع و ذائع ہے تو علمِ ظنی کی شق بھی پیدا ہو کر اکیس ۲۱ کی جگہ بیالیس احتمال نکلیں گے۔

---

۱ الفتاوی التاتارخانیہ کتاب احکام المرتدین ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ کراچی ۵ / ۵۹۴، سل الحسام الہندی لنصرۃ مولانا خالد النقشبندی رسالہ من رسائل ابن عابدین سہیل اکیڈمی لاہور ۲ /

۳۱۶، تنبیہ الولاۃ والحکام علی احکام شاتم خیر الانام رسالہ من رسائل ابن عابدین سہیل اکیڈمی لاہور ۱ / ۳۲۲، بحر الرائق کتاب السیر باب احکام المرتدین ایچ ایم سعید کراچی ۵ / ۱۲۵ ۲ الدر المختار تنویر الابصار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۵۶، بحر الرائق کتاب السیر باب احکام المرتدین ایچ ایم سعید کراچی ۵ / ۱۲۵، تنبیہ الولاۃ والحکام علی احکام شاتم خیر الانام رسالہ من رسائل ابن عابدین سہیل اکیڈمی لاہور ۱ / ۳۲۲، سل الحسام الہندی لنصرۃ مولانا خالد النقشبندی رسالہ من رسائل ابن عابدین سہیل اکیڈمی لاہور ۲ / ۳۱۶، الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ والاستخفاف بالشریعۃ کفر الخ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۳۰۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

And many of them will be separated from disbelief because claiming conjectural knowledge of the unseen is not disbelief. It is stated in Al-Bahr al-Ra'iq and Radd al-Muhtar: [Arabic quote:] It is known from their issues here that whoever deems permissible what Allah Almighty has forbidden based on conjecture does not become a disbeliever. He only becomes a disbeliever if he believes the forbidden is permissible. A parallel to this is what al-Qurtubi mentioned in the commentary on Muslim, that conjectural knowledge of the unseen is permissible, like the conjecture of an astrologer or a geomancer regarding an event occurring in the future based on the experience of an ordinary matter; this is truthful conjecture. What is forbidden is claiming knowledge of the unseen (ilm al-ghayb). It appears that claiming conjecture of the unseen is prohibited (haram), not disbelief, as opposed to claiming absolute knowledge. (End) Added in Al-Bahr: Do you not see that regarding the marriage of a mahram (forbidden relation), they said that if someone conjectured its permissibility, the prescribed punishment (hadd) is not applied by consensus, but a discretionary punishment (ta'zir) is applied, as in al-Zahiriyya and others. No one said he becomes a disbeliever, and similarly in its equivalents. (End)

From these issues, it is known that one who assumes what Allah Almighty has forbidden to be permissible will not be a disbeliever; disbelief occurs only by believing the forbidden is permissible. Its parallel is what al-Qurtubi mentioned in the commentary on Muslim, that conjecture of the unseen is permissible, such as an astrologer's or geomancer's conjecture of a future event based on experience of habitual matters. This is truthful conjecture. What is forbidden is claiming knowledge of the unseen, and it is apparent that claiming conjecture of the unseen is forbidden, not disbelief. This is contrary to claiming knowledge of the unseen. In 'Bahr', it is further added: Do you not see that regarding the marriage of a mahram, scholars have said if one conjectured its permissibility, the 'hadd' punishment will not be applied by consensus, rather 'ta'zir' will be applied, as mentioned in Zahiriyya etc. No one has stated his takfir (branding as disbeliever), and likewise in similar cases. (T)

So how is it possible that scholars, despite these clarifications—that even a single possibility of Islam negates a charge of disbelief, and here numerous possibilities of Islam exist—would issue a ruling of disbelief? Necessarily, it refers to a specific possibility of disbelief, such as claiming personal (innate) knowledge, etc. Otherwise, these statements would themselves be invalid and would vanish being contrary to the high research of the eminent Imams. The research on this is in Jami' al-Fusulayn,

Radd al-Muhtar, Hashiyah of Allamah Nuh, Mulataqat, Fatawa Hujjah, Tatarkhaniyah, Majma' al-Anhur, Hadiqah al-Nadiyyah, Sall al-Husam, and other books. The textual expressions of treatises on the knowledge of the unseen are like 'Al-Lu'lu' al-Maknun'.

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hudud, Bab al-Wat' al-ladhi yujib al-Hudud etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 3/152. [2] Al-Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Hudud, Bab al-Wat' al-ladhi yujib al-Hudud etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/16. Page 347 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

और उनमें से बहुत से कुफ़्र से अलग होंगे क्योंकि ग़ैब के ज़न्नी इल्म (अनुमानित ज्ञान) का दावा कुफ़्र नहीं है। अल-बहर अल-राइक़ और रद्द अल-मुह्तार में है: [अरबी उद्धरण:] यहाँ उनके मसलों से मालूम होता है कि जिसने अल्लाह तआला की हराम की हुई चीज़ को गुमान (ज़न) के आधार पर हलाल समझ लिया, वह काफ़िर नहीं होता। काफ़िर तब होता है जब हराम को हलाल होने का अक़ीदा रखे। इसकी मिसाल वह है जो क़ुरतुबी ने शरह मुस्लिम में ज़िक्र की है कि ग़ैब का ज़न (अनुमान) जायज़ है जैसे भविष्य में किसी सामान्य बात के अनुभव के आधार पर ज्योतिषी या रम्माल का अनुमान; यह सच्चा अनुमान है। और जो मना है वह इल्म-ए-ग़ैब (ग़ैब के ज्ञान) का दावा है। ज़ाहिर यह है कि ग़ैब के ज़न का दावा हराम है, कुफ़्र नहीं, इल्म के दावे के विपरीत। (अन्त) 'बहर' में आगे है: क्या तुम नहीं देखते कि मेहरम से निकाह के बारे में फ़ुक़हा ने कहा है कि अगर किसी ने उसके हलाल होने का गुमान किया तो बिल-इज्मा (सर्वसम्मति से) उस पर हद नहीं लगाई जाएगी, बल्कि ताज़ीर दी जाएगी, जैसा कि ज़हीरिया आदि में है। किसी ने यह नहीं कहा कि वह काफ़िर हो जाता है, और इसी तरह इसकी मिसालों में भी। (अन्त)

इन मसलों से मालूम हो गया कि जिसने अल्लाह तआला के हराम किए हुए को हलाल गुमान किया वह काफ़िर न होगा, काफ़िर तो हराम को हलाल मानने (अक़ीदा रखने) से होगा। इसकी मिसाल वह है जो क़ुरतुबी ने शरह मुस्लिम में ज़िक्र की कि ग़ैब का ज़न जायज़ है जैसे ज्योतिषी और रम्माल का किसी सामान्य मामले के अनुभव के आधार पर भविष्य में किसी बात के होने का अनुमान। यह सच्चा गुमान है। और जो मना है वह इल्म-ए-ग़ैब का दावा है, और ज़ाहिर है कि ग़ैब के ज़न का दावा हराम है कुफ़्र नहीं। इल्म-ए-ग़ैब के दावे के विपरीत। 'बहर' में इज़ाफ़ा है कि क्या तुम नहीं देखते कि महरम के निकाह के बारे में मशाईख़ ने कहा है कि अगर उसे हलाल होने का गुमान था तो बिल-इज्मा हद नहीं लगाई जाएगी बल्कि ताज़ीर लगाई जाएगी, जैसा कि ज़हीरिया आदि में है। इसकी तक़्फ़ील (काफ़िर कहना) का क़ौल किसी ने नहीं किया, यूँ ही इसकी नज़ायिर (मिसालों) में है। (त)

तो फिर यह कैसे मुमकिन है कि उलेमा, इन सराहतों (स्पष्टीकरणों) के बावजूद कि इस्लाम की एक संभावना भी कुफ़्र की नफ़ी करती है, जहाँ इस्लाम की बहुत सी संभावनाएँ मौजूद हैं, वहाँ कुफ़्र का हुक्म लगाएँ? यकीनन इससे मुराद कुफ़्र की एक ख़ास संभावना है जैसे अपना ज़ाती इल्म होने का दावा आदि। वरना ये अक़वाल ख़ुद ही बातिल हो जाएँगे और इमामों की अपनी आली तहक़ीक़ात के ख़िलाफ़ होकर ख़त्म हो जाएँगे। इसकी तहक़ीक़ जामे अल-फ़ुसूलैन, रद्द अल-मुह्तार, अल्लामा नूह

का हाशिया, मुल्तक़त, फ़तावा हुज्जह, तातारखनिया, मजमा अल-अन्हुर, हदीक़ा नदिया और सल्म अल-हुसाम आदि किताबों में है। इल्म-ए-ग़ैब के रिसालों की इबारतों के नसूस 'अल-लुलु अल-मक्नुन' की तरह हैं।

[1] रद्द अल-मुह्तार किताब अल-हुदूद बाब अल-वत अल-लज़ी युजिब अल-हुदूद आदि, दार एहया अल-तुराथ अल-अरबी बैरूत 3/152। [2] अल-बहर अल-राइक़ किताब अल-हुदूद बाब अल-वत अल-लज़ी युजिब अल-हुदूद आदि, दार एहया अल-तुराथ अल-अरबी बैरूत 5/16। पृष्ठ 772 में से 347

اور ان میں بہت سے کفر سے جدا ہوں گے کہ غیب کے علم ظنی کا ادعاء کفر نہیں۔ بحر الرائق وردالمختار میں ہے: علم من مسائلهم هنا ان من استحل ما حرمه الله تعالی علی وجه الظن لا یکفر و انما یکفر اذا اعتقد الحرام حلالا و نظیره ما ذکره القرطبي في شرح مسلم ان ظن الغیب جائز کظن المنجم و الرمال بوقوع شيء فی المستقبل بتجربة امر عادی فهو ظن صادق والممنوع ادعاء علم الغیب والظاهر ان ادعاء ظن الغیب حرام لا کفر بخلاف ادعاء العلم اهـ۔ زاد فی البحر الا تری انهم قالوا في نکاح المحرم لو ظن الحل لا یحد بالاجماع و یعزر کما في الظهیریة وغیرها و لم یقل احد انه یکفر وکذا في نظائره اهـ ان مسائل سے معلوم ہوگیا کہ جس نے اللہ تعالی کے حرام کردہ کو حلال گمان کیا وہ کافر نہ ہوگا کافر تو حرام کو حلال اعتقاد کرنے سے ہوگا۔ اس کی نظیر وہ ہے جو قرطبی نے شرح مسلم میں ذکر کیا کہ ظن غیب جائز ہے جیسا نجومی اور رملی کا کسی امر عادی کے تجربہ کی بنیاد پر مستقبل میں کسی امر کے واقع ہونے کا ظن۔ یہ ظن صادق ہے۔ اور جو ممنوع ہے وہ علم غیب کا ادعاء ہے، اور ظاہر ہے کہ ظن غیب کا ادعاء حرام ہے کفر نہیں۔ بخلاف علم غیب کے ادعاء کے اھ بحر میں زائد ہے کہ کیا تم نہیں دیکھتے کہ نکاح محرم کے بارے میں مشائخ نے کہا ہے کہ اگر اس کو حلال کا ظن تھا تو بالاجماع حد نہیں لگائی جائیگی بلکہ تعزیر لگائی جائے گی، جیسا کہ ظہیریہ وغیرہ میں ہے۔ اس کی تکفیر کا قول کسی نے نہیں کیا، یونہی اس کی نظائر میں ہے۔(ت)

تو کیونکر ممکن ہے کہ علماء باوصف ان تصریحات کے کہ ایک احتمال اسلام بھی نافی کفر ہے جہاں بکثرت احتمالات اسلام موجود ہیں۔ حکم کفر لگائیں لاجرم اس سے مراد ہی خاص احتمال کفر ہے مثل ادعائے علم ذاتی وغیرہ ورنہ یہ اقوال آپ ہی باطل اور ائمہ کرام کی اپنی ہی تحقیقات عالیہ

کے مخالف ہو کر خود ذاہب وزائل ہوں گے، اس کی تحقیق جامع الفصولین وردالمختار و حاشیہ علامہ نوح و ملتقط و فتاوی حجتہ و تاتار خانیہ مجمع الانہر و حدیقہ ندیہ وسل الحسام وغیرہ ہا کتب میں ہے۔ نصوص عبارات رسائل علم غیب مثل اللؤلؤ المکنون

[1] ردالمحتار کتاب الحدود باب الوطء الذی یوجب الحدود الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۱۵۲ [2] البحر الرائق کتاب الحدود باب الوطء الذی یوجب الحدود الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

...and observe in others. And success is through Allah. Here, these noble words from Hadiqah Nadiyyah Sharif are sufficient:

[Table] Left (Arabic): All words of disbelief occurring in the books of Fatawa, for which the authors have declared disbelief with certainty, the disbelief in them is interpreted as the speaker intending the meaning through which they justified the disbelief. If the speaker did not intend that, then there is no disbelief. - Summarized. Right (Urdu): Meaning: In the books of Fatawa, wherever a definitive ruling of disbelief has been given on certain words, it refers to the situation where the speaker intended the aspect of disbelief. Otherwise, it is absolutely not disbelief.

Important Warning: A possibility (in interpretation) is only valid if there is scope for it. An interpretation is not accepted in explicit statements; otherwise, no statement would remain as disbelief. For example, if Zaid said, "There are two Gods," and this is interpreted such that the word 'God' is used with a deleted prefix (Mudaf) meaning 'God's Decree' is intended, i.e., there are two decrees, irrevocable and conditional. As mentioned in the Great Quran:

[Table] Left (Arabic): "Except that Allah should come to them" i.e., the command of Allah. Right (Urdu): But that Allah (Exalted) should come to them, meaning the command of Allah (Exalted). (T)

If Amr said, "I am the Messenger of Allah," and an interpretation is fabricated that the linguistic meaning is intended, i.e., God Himself sent his soul into the body—such interpretations are never to be heard. It is in Shifa Sharif:

[Table] Left (Arabic): The claim of interpretation in an explicit word is not accepted. Right (Urdu): A claim of interpretation in an explicit word is not heard.

In Sharh Shifa Qari, it is said:

[Table] Left (Arabic): It is rejected according to Sharia rules. Right (Urdu): Such a claim is rejected in Sharia.

In Naseem al-Riyadh, it is said:

[Table] Left (Arabic): No attention will be paid to the like of it, and it will be considered delirium. Right (Urdu): Such an interpretation will not be paid attention to and will be considered nonsensical (delirium).

It is in Fatawa Khulasa, Fusool Imadiyya, Jami al-Fusoolayn, Fatawa Hindiyya, and others:

[Footnotes] 1. Al-Hadiqah al-Nadiyyah Sharh al-Tariqah al-Muhammadiyyah wa al-Istikhfaf bi al-Shari'ah Kufr etc. Maktaba Nooria Razavia, Faisalabad 1/304 2. Al-Quran al-Karim 2/210 3. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 4, Chapter 1, Al-Maktabah al-Sharkah al-Sahafiyyah 2/209 and 210 4. Sharh al-Shifa by Mulla Ali al-Qari, Part 4, Chapter 1, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 2/496 5. Naseem al-Riyadh, Part 4, Chapter 1, Markaz Ahle Sunnat Barakat-e-Raza, Gujarat, India 4/334

फ़तावा रज़विया खंड 30

...और अन्य में देखें। और सफलता अल्लाह के माध्यम से है। यहाँ, हदीक़ह नदिय्या शरीफ़ के ये महान शब्द पर्याप्त हैं:

[तालिका] बाएँ(अरबी): फ़तावा की किताबों में आने वाले कुफ़्र (अविश्वास) के वे सभी शब्द, जिनके लिए लेखकों ने निश्चितता के साथ कुफ़्र का फैसला सुनाया है, उनमें कुफ़्र को इस अर्थ पर आधारित माना जाएगा कि वक्ता ने वही अर्थ चाहा है जिससे उन्होंने कुफ़्र को न्यायोचित ठहराया। यदि वक्ता का वह इरादा नहीं था, तो कोई कुफ़्र नहीं है। - संक्षिप्त। दाएँ(उर्दू): अर्थ: फ़तावा की किताबों में जितने भी शब्दों पर कुफ़्र का निश्चित फैसला दिया गया है, उनसे मुराद वह सूरत है कि कहने वाले ने उनसे कुफ़्र वाला पहलू मुराद लिया हो, वर्ना हरगिज़ कुफ़्र नहीं।

ज़रूरी चेतावनी: संभावना (तावील) वही मान्य है जिसकी गुंजाइश हो। स्पष्ट बात में तावील नहीं सुनी जाती, अन्यथा कोई बात भी कुफ़्र नहीं रहेगी। उदाहरण के लिए, ज़ैद ने कहा "दो खुदा हैं," और इसमें यह तावील गढ़ ली जाए कि 'खुदा' शब्द से मुराद खुदा का हुक्म (क़ज़ा) है, यानी दो क़ज़ा हैं, मुबरम और मुअल्लक। जैसा कि महान कुरान में फरमाया गया:

[तालिका] बाएँ(अरबी): "मगर यह कि उनके पास अल्लाह आए" यानी अल्लाह का हुक्म। दाएँ(उर्दू): मगर यह कि उनके पास अल्लाह आए यानी अल्लाह तआला का हुक्म। (त)

अगर अम्र कहे "मैं अल्लाह का रसूल हूँ," और इसमें यह तावील गढ़ ली जाए कि शाब्दिक अर्थ मुराद है, यानी खुदा ही ने उसकी रूह को बदन में भेजा—ऐसी तावीलें कभी भी स्वीकार्य नहीं हैं। शिफ़ा शरीफ़ में है:

[तालिका] बाएँ(अरबी): स्पष्ट शब्द में तावील का दावा स्वीकार नहीं किया जाता। दाएँ(उर्दू): स्पष्ट शब्द में तावील का दावा नहीं सुना जाता।

शरह शिफ़ा क़ारी में है:

[तालिका] बाएँ(अरबी): यह शरीयत के नियमों के अनुसार खारिज (मर्दुद) है। दाएँ(उर्दू): ऐसा दावा शरीयत में खारिज (मर्दुद) है।

नसीम अल-रियाज़ में है:

[तालिका] बाएँ(अरबी): इस तरह की बात की ओर ध्यान नहीं दिया जाएगा और इसे प्रलाप (हज़ियान) माना जाएगा। दाएँ(उर्दू): ऐसी तावील की तरफ ध्यान नहीं दिया जाएगा और इसे बकवास (हज़ियान) समझा जाएगा।

फ़तावा खुलासा, फ़सूल इमादिया, जामि-उल-फ़सूलैन, फ़तावा हिंदिया आदि में है:

[पादलेख] 1. अल-हदीक़ह अल-नदिय्या शरह अल-तरीक़ह अल-मुहम्मदिया व अल-इस्तिख़फ़ाफ़ बि अल-शरिआ कुफ़्र आदि, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद 1/304 2. अल-क़ुरान अल-करीम 2/210 3. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 4, अध्याय 1, अल-मकतबा अल-शरकाह अल-सहाफ़िया 2/209 और 210 4. शरह अल-शिफ़ा मुल्ला अली अल-क़ारी द्वारा, भाग 4, अध्याय 1, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत 2/496 5. नसीम अल-रियाज़, भाग 4, अध्याय 1, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत 4/334

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

وغیر ہا میں ملاحظہ ہوں، وباللہ التوفیق، یہاں صرف حدیقہ ندیہ شریف کے یہ کلمات شریفہ بس ہیں:

[جدول] بائیں (عربی): جمیع ما وقع فی کتب الفتاوی من کلمات الکفر التی صرح المصنفون فیھا بالجزم بالکفر یکون الکفر فیھا محمولا علی ارادۃ قائلھا معنی عللوا بہ الکفر و اذا لم تکن ارادۃ قائلھا ذلک فلا کفر اھ مختصرا۔ دائیں (اردو): یعنی کتب فتاوٰی میں جتنے الفاظ پر حکم کفر کا جزم کیا ہے ان سے مراد وہ صورت ہے کہ قائل نے ان سے پہلوئے کفر مراد لیا ہو ورنہ ہر گز کفر نہیں۔

ضروری تنبیہ: احتمال وہ معتبر ہے جس کی گنجائش ہو صریح بات میں تاویل نہیں سنی جاتی ورنہ کوئی بات بھی کفر نہ رہے۔ مثلاً زید نے کہا خدا دو ہیں، اس میں یہ تاویل ہو جائے کہ لفظ خدا سے بحذف مضاف حکم خدا مراد ہے یعنی قضاء دو ہیں، مبرم و معلق۔ جیسے قرآن عظیم میں فرمایا:

[جدول] بائیں (عربی): " اِلَّا اَنْ یَّاْتِیَھُمُ اللّٰہُ " 2 ای امر اللہ۔ دائیں (اردو): مگر یہ کہ انکے پاس آئے اللہ تعالی یعنی اللہ تعالی کا امر۔ (ت)

عمرو کہے میں رسول اللہ ہوں، اس میں یہ تاویل گڑھ لی جائے کہ لغوی معنی مراد ہیں یعنی خدا ہی نے اس کی روح بدن میں بھیجی، ایسی تاویلیں زنہار مسموع نہیں۔ شفاء شریف میں ہے:

[جدول] بائیں (عربی): ادعاؤہ التأویل فی لفظ صراح لا یقبل 3۔ دائیں (اردو): صریح لفظ میں تاویل کا دعوی نہیں سنا جاتا۔

شرح شفاء قاری میں ہے:

[جدول] بائیں (عربی): هو مردود عند القواعد الشرعیۃ 4۔ دائیں (اردو): ایسادعوی شریعت میں مردود ہے۔

نسیم الریاض میں ہے:

[جدول] بائیں (عربی): لا یلتفت لمثلہ ویعد هذیان 5۔ دائیں (اردو): ایسی تاویل کی طرف التفات نہ ہوگا اور ہذیان سمجھی جائے گی۔

فتاوی خلاصہ و فصول عمادیہ جامع الفصولین و فتاوی ہندیہ وغیر ہا میں ہے:

[حواشی] 1 الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ والاستخفاف بالشریعۃ کفر الخ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۳۰۴ 2 القرآن الکریم ۲ / ۲۱۰ 3 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ القسم الرابع الباب الاول المکتبۃ الشرکۃ الصحافیۃ ۲ / ۲۰۹ و ۲۱۰ 4 شرح الشفاء لمنلا علی القاری القسم الرابع الباب الاول دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۴۹۶ 5 نسیم الریاض القسم الرابع الباب الاول مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ۴ / ۳۳۴

Fatawa Rizvia, Volume 30

[Boxed Text] واللفظ للعمادی قال انا رسول الله او قال بالفارسية | The words are from al-Imadi. He said: (If) someone says "I am the Messenger of Allah" or says in Persian من پیغمبرم یرید به من پیغام می برم یکفر1۔ | "I am a Paighambar" (prophet) meaning "I carry a message (paigham)", he becomes an infidel (Kafir)[1]. (T)

This interpretation will not be heard, so remember it (Fahfaz).

Fourth Deception: Denial. That is, for someone who hasn't seen the books of these slanderers, they flatly deny that these people ever said such words. And when someone shows them their printed books and writings: if he is a learned person, they turn up their noses and walk away, or they look him in the eye with complete shamelessness and say plainly, "Even if you prove it rationally, I will keep saying the same thing." And if the poor person is unlearned, they tell him these passages don't mean that. Finally, is this (meaning) in the intent of the speaker? For its answer, this noble verse is sufficient:

"یَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوْا ط وَ لَقَدْ قَالُوْا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَ كَفَرُوْا بَعْدَ | They swear by Allah that they did not say [anything], but they had surely said the word of disbelief and disbelieved after their [pretense of] Islam.[2] ۔2"اسلامہم | Indeed, they spoke words of disbelief and became disbelievers after being Muslims.

It has been a tradition that they keep denying.

Those books of theirs[Note 1] in which there are words of disbelief, they themselves published and printed them during their lives for long durations. Some of them were printed twice[Note 2]. For a very long time, the scholars of Ahl-us-Sunnah have printed refutations of them and held them accountable. That fatwa[Note 3] in which Allah Almighty is explicitly declared a liar (God forbid), and the original stamped and signed copy of which is still preserved and its photographs have also been taken, one of which the scholars...

[Footnotes] Note 1: Meaning Barahin-e-Qatia, Hifz-ul-Iman, Tahzir-un-Nas, and books of Qadiyanis, etc. 12 Scribe, may he be forgiven. Note 2: Like Barahin-e-Qatia and Hifz-ul-Iman. 12 Scribe, may he be forgiven. Note 3: Meaning the fatwa of Gangohi Sahib. 12 Scribe, may he be forgiven.

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah with reference to al-Fusul al-Imadiyyah, Book of Siyar, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/263.

2. The Holy Quran 9/74.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[बॉक्स में टेक्स्ट] والفظ للعمادی قال انا رسول الله او قال بالفارسية | 'अल्-इमादी' के शब्द हैं कि यदि कोई व्यक्ति कहे "मैं अल्लाह का रसूल हूँ" या फ़ारसी में कहे من پیغمبرم یرید به من پیغام می برم یکفر1. | "मैं पैग़म्बर हूँ" और इसका अर्थ यह ले कि "मैं पैग़ाम (संदेश) ले जाता हूँ", तो वह काफ़िर हो जाएगा। (T)

यह तावील (व्याख्या) नहीं सुनी जाएगी, अतः इसे याद रखें (फ़हफ़ज़)।

चौथा छल: इनकार, यानी जिसने उन बुराई करने वालों की किताबें नहीं देखीं, उनके सामने वे साफ़ मुकर जाते हैं कि इन लोगों ने ये शब्द कभी कहे ही नहीं। और जो उनकी छपी हुई किताबें और लेख दिखा देता है: यदि वह विद्वान हो तो वे नाक चढ़ाकर मुँह बनाकर चल देते हैं या आँखों में आँखें डालकर पूरी बेशर्मी से साफ़ कह देते हैं कि "चाहे आप तार्किक रूप से सिद्ध भी कर दें, फिर भी मैं वही कहता रहूँगा।" और यदि बेचारा अनपढ़ हो तो उसे कह देते हैं कि इन इबारतों (वाक्यों) का यह मतलब नहीं है। और अंत में क्या यह वक्ता के मन में है? इसके उत्तर के लिए यह आयत-ए-करीमा पर्याप्त है:

"یَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوْا ط وَ لَقَدْ قَالُوْا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَ كَفَرُوْا بَعْدَ اسلامهم"2. | वे अल्लाह की क़सम खाते हैं कि उन्होंने नहीं कहा, हालाँकि उन्होंने कुफ़्र (अविश्वास) का शब्द कहा और अपने इस्लाम के बाद काफ़िर हो गए।[2] | निश्चित रूप से उन्होंने कुफ़्र के शब्द बोले और मुसलमान होने के बाद काफ़िर हो गए।

यह होता आया है कि वे इनकार करते रहते हैं।

उन लोगों की वे किताबें[नोट 1] जिनमें कुफ़्र के शब्द हैं, उन्होंने स्वयं अपने जीवनकाल में लंबे समय तक छपवाकर प्रकाशित कीं और उनमें से कुछ तो दो-दो बार[नोट 2] छपीं। अरसे से सुन्नी विद्वानों ने उनके खंडन छापे और जवाबदेही की। वह फ़तवा[नोट 3] जिसमें अल्लाह तआला को साफ़ तौर पर 'काज़िब' (झूठा) माना गया है, और जिसकी मूल मुहरबंद और हस्ताक्षरित प्रति अब तक सुरक्षित है और उसके फ़ोटो भी लिए गए हैं, जिनमें से एक फ़ोटो कि विद्वान...

[फ़ुटनोट्स] नोट 1: यानी बराहीन-ए-क़ातिआ, हिफ़्ज़ुल ईमान, तहज़ीरुन नास और क़ादियानी आदि की पुस्तकें। 12 लिपिक, अल्लाह उसे क्षमा करे। नोट 2: जैसे बराहीन-ए-क़ातिआ और हिफ़्ज़ुल

ईमान। 12 लिपिक, अल्लाह उसे क्षमा करे। नोट 3: यानी गंगोही साहब का फ़तवा। 12 लिपिक, अल्लाह उसे क्षमा करे।

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, अल-फ़ुसूल अल-इमादिया के हवाले से, किताबुस सियर, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 2/263।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 9/74।

पृष्ठ 349/772

واللفظ للعمادی قال انا رسول اللہ او قال بالفارسیۃ | عمادی کے الفاظ ہیں کوئی شخص کہے "میں اللہ کا رسول ہوں" من پیغمبرم یرید بہ من پیغام می برم یکفر1۔ | "یا فارسی میں کہے "میں پیغمبر ہوں" اور مراد یہ لے کہ میں پیغام لے جاتا ہوں تو وہ کافر ہوجائے گا۔ (ت)

یہ تاویل نہ سنی جائے گی فاحفظ (تو اسے حفظ کرلیجئے۔) مکر چہارم : انکار، یعنی جس نے ان بد گویوں کی کتابیں نہ دیکھیں اس کے سامنے صاف مکر جاتے ہیں کہ ان لوگوں نے یہ کلمات کہیں نہ کہے اور جو ان کی چھپی ہوئی کتابیں، تحریریں دکھا دیتا ہے۔ اگر ذی علم ہوا تو ناک چڑھا کر منہ بنا کر چل دئے یا آنکھوں میں آنکھیں ڈال کر بکمال بے حیائی صاف کہہ دیا کہ آپ معقول بھی کر دیجئے تو میں وہی کہے جاؤں گا اور بیچارہ بے علم ہوا تو اس سے کہہ دیا ان عبارتوں کا یہ مطلب نہیں اور آخر میں ہے کیا یہ در بطنِ قائل اس کے جواب کو وہی آیت کریمہ کافی ہے کہ:
"یَحْلِفُوْنَ بِاللّٰہِ مَا قَالُوْا ط وَ لَقَدْ قَالُوْا کَلِمَۃَ الْکُفْرِ وَ کَفَرُوْا بَعْدَ | خدا کی قسم کھاتے ہیں کہ انہوں نے نہ کہا حالانکہ بے شک اسلامہم"2۔ | ضرور وہ یہ کفر کے بول بولے اور مسلمان ہوئے پیچھے، کافر ہوگئے۔

ع ہوتی آئی ہے کہ انکار کیا کرتے ہیں ان لوگوں کی وہ کتابیں عہ1 جن میں کلمات کفر یہ ہیں مدتوں سے انہوں نے خود اپنی زندگی میں چھاپ کر شائع کیں اور ان میں بعض دو دو بار عہ2 چھپیں مدتہا مدت سے علمائے اہلسنت نے ان کے رد چھاپے ، مواخذے کئے وہ فتوے عہ3 جس میں اللہ تعالٰی کو صاف صاف کا ذب جھوٹا مانا ہے اور جس کی اصل مہری و دستخطی اس وقت تک محفوظ ہے اور اس کے فوٹو بھی لئے گئے جن میں سے ایک فوٹو کہ علمائے

عہ1: یعنی براہین قاطعہ و حفظ الایمان و تحذیر الناس وکتب قادیانی وغیرہ ۱۲ کاتب عفی عنہ عہ2: جیسے براہین قاطعہ و حفظ الایمان ۱۲ کاتب عفی عنہ عہ3: یعنی فتوائے گنگوہی صاحب ۱۲ کاتب عفی عنہ

1 الفتاوی الهندية بحوالة الفصول العمادية كتاب السير الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲ / ۲۶۳

2 القرآن الكريم ۹ / ۷۴

Fatawa Razviya, Volume 30

To show the Two Holy Sanctuaries (Haramain Sharifain), along with other books of vituperation, [this fatwa] was sent; it is present in the domain of Madinah al-Tayyibah as well. This impure fatwa of denying God was published eighteen years ago in Rabi' al-Akhir 1308 AH, alongside the treatise 'Siyanat al-Nas' at the Hadiqat al-Ulum press in Meerut, including its refutation. Later, in 1318 AH, at the Gulzar-e-Hasani press in Bombay, a more detailed refutation was published. Then, in 1320 AH, in Patna Azeemabad at the Tuhfa-e-Hanfiyya press, a formidable refutation was printed. The issuer of the fatwa passed away in Jumada al-Akhirah 1323 AH, remaining silent until his final breath, never asserting that the fatwa was not his. Yet, it would have been easy to disavow the fatwa from his own published works, or to clarify that the meaning was not what the scholars of Ahl al-Sunnat were explaining but rather something else. Given it concerned explicit disbelief (kufr-e-sarih), it was no trivial matter to be overlooked. If a sealed fatwa of Zaid, issued during his health and lifetime, is publicly cited, and it is absolutely and undoubtedly explicit disbelief, and its dissemination continues for years, with people printing refutations and labeling Zaid a disbeliever based on it, and Zaid lives for fifteen years afterward, witnessing and hearing all this, yet fails to publish a single denial of its attribution to him, remaining silent until death—can any rational person suspect that he denied the attribution or that its meaning was different? Those among them who are still alive remain silent to this day; they can neither deny their printed books nor fabricate alternative meanings for their insults. In 1320 AH, a compiled refutation of all their blasphemies was published. Regarding these insults, some prominent Muslims took scholarly questions to the ringleader among them 'A' [footnote: i.e., Thanwi Sahib]. The state of utter bewilderment that arose in them—ask those who witnessed it about its intensity. Yet, at that time, there was no denial of those writings, nor was there any ability to forge an alternative meaning. Instead, he said, 'I have not come for a debate, nor do I desire one. I am ignorant in this field, and my teachers are also ignorant. Even if you provide a rational argument, I will keep saying the same thing.' Those questions and a detailed account of this incident were printed and distributed to the ringleader and all his followers on 15 Jumada al-Akhirah 1323 AH. It has been four years now—a silent voice. After all these circumstances, that repetitive denial is akin to saying that these people who insult Allah and His Messenger were never born in the world at all, and it is all a fabrication. What can be the cure for this? May Allah Almighty grant modesty.

But fifthly: When these gentlemen can achieve nothing, when no escape is visible in any direction, then this is the [lack of] guidance from Allah, the One, the Subduer.

Footnote: 'A': i.e., Thanwi Sahib 12. Scribe, may he be forgiven.

फतावा रजविया, जिल्द 30

हरमैन शरीफैन को दिखाने के लिए अन्य अपशब्दों वाली पुस्तकों के साथ यह मदीना तैयबा की सरकार में भी मौजूद है। ईश्वर को झुठलाने वाला यह अपवित्र फतवा अठारह वर्ष पूर्व रबी उल आखिर 1308 हिजरी में 'सियान अन-नास' पत्रिका के साथ मतबा हदीकत-उल-उलूम, मेरठ में खंडन के साथ प्रकाशित हो चुका था। फिर 1318 हिजरी में मतबा गुलज़ार हसनी, बॉम्बे में इसके खंडन के साथ और फिर 1320 हिजरी में पटना अजीमाबाद के मतबा तोहफा-ए-हन्फिया में इसके और भी प्रबल खंडन के साथ प्रकाशित हुआ और फतवा देने वाला जुमाद अल-आखिरा 1323 हिजरी में अपनी मृत्यु तक चुप रहा और कभी नहीं कहा कि यह फतवा मेरा नहीं है, हालांकि उसकी स्वयं की छपी पुस्तकें यही बताती हैं कि उसका हृदय से फतवे से इनकार करना कोई आसान बात नहीं थी, न ही किसी ने इस पर ध्यान दिया। जैद की ओर से कहा जाता है कि, 'उनके जीवन और स्वास्थ्य का उनका एक मुहरबंद फतवा खुलेआम उद्धृत किया जाए और यदि वह निश्चित रूप से स्पष्ट कुफ्र हो और वर्षों तक उसका प्रचार-प्रसार होता रहे, लोग उसका खंडन करें, उस आधार पर जैद को काफिर कहें, जैद पंद्रह वर्षों के बाद यह सब देखे और अपने फतवे से संबंध से इनकार कर दे, न केवल चुप रहे बल्कि यहाँ तक कह दे कि कोई भी बुद्धिमान व्यक्ति यह संदेह कर सकता है कि उसका इससे कोई संबंध नहीं था या इसका मतलब कुछ और था और आज तक चुप रहने से, न ही अपनी छपी किताबों से मुकर सकते हैं न ही अपनी गालियों और मतलब गढ़ सकते हैं। 1320 हिजरी में उनके सभी कुफ्रों का संग्रह खंडन के साथ प्रकाशित हुआ। फिर उन गालियों के बारे में, कुछ प्रमुख मुस्लिम विद्वान उनके सरगना 'अ' [पाद टिप्पणी: यानी थानवी साहब] के पास विद्वत्तापूर्ण प्रश्न लेकर गए, उन सवालों पर जो व्याकुलता की स्थिति पैदा हुई, देखने वालों से उसकी स्थिति पूछिए। मगर उस समय न तो उन लेखों से इनकार हो सका और न ही कोई अर्थ गढ़ने की क्षमता पाई गई, बल्कि उन्होंने यह कहा कि 'मैं बहस नहीं करना चाहता, मैं इस विद्या में अज्ञानी हूँ और मेरे उस्ताद भी अज्ञानी हैं। आप जो भी तर्कपूर्ण कहेंगे मैं वही कहूँगा।' उन्होंने यह बात बैठक में कही और इस घटना का विस्तृत विवरण 15 जुमाद अल-आखिरा 1323 हिजरी को सरगना और उनके अनुयायियों के हाथ में दे दिया गया, यह एक अनुत्तरित आवाज है। इन सभी हालातों के बाद भी वह इनकार कर रहे हैं। बस यही कह दें कि अल्लाह और उसके रसूल को गाली देने वाला दुनिया में पैदा ही नहीं हुआ, यह सब बनावट है। इसका इलाज क्या हो सकता है, अल्लाह तआला हया (लज्जा) दे।

मगर पांचवां: जब ये हज़रात कुछ नहीं बन पाते, कोई रास्ता नज़र नहीं आता और यह अल्लाह वाहिद कहार की तौफीक है।

पाद टिप्पणी: 'अ': यानी थानवी साहब 12 कातिब अफी अन्हु।

पृष्ठ 350 / 772

حرمین شریفین کو دکھانے کے لئے مع دیگر کتب دشنامیاں گیا تھا سرکار مدینہ طیبہ میں بھی موجود ہے۔ یہ تکذیب خدا کا ناپاک فتوی اٹھارہ برس ہوئے ربیع الاخر ۱۳۰۸ھ میں رسالہ صیان الناس کے ساتھ مطبع حدیقہ العلوم میرٹھ میں مع رد کے شائع ہو چکا پھر ۱۳۱۸ھ مطبع گلزار حسنی بمبئی میں اس کا اور مفصل رد چھپا، پھر ۱۳۲۰ھ میں پٹنہ عظیم آباد مطبع تحفہ حنفیہ میں اس کا اور قاہر رد چھپا اور فتوے دینے والا جمادی الاخرہ ۱۳۲۳ھ میں مرا، اور مرتے دم تک ساکت رہا نہ یہ کہا کہ وہ فتوی میرا نہیں حالانکہ خود چھپائی ہوئی کتابوں سے فتوی کا انکار کر دینا سہل تھا نہ یہ کہ مطلب وہ نہیں جو علمائے اہل سنت بتارہے ہیں بلکہ میرا مطلب یہ ہے، نہ کفر صریح کی نسبت، کوئی سہل بات تھی جس پر التفات نہ کیا۔ زید سے اس کا ایک مہری فتوی اس کی زندگی و تندرستی میں علانیہ نقل کیا جائے اور وہ قطعاً یقیناً صریح کفر ہو اور سالہا سال اس کی اشاعت ہوتی رہے، لوگ اس کا رد، چھاپا کریں، زید کو اس کی بناء پر کافر بتایا کریں، زید اس کے بعد پندرہ برس جئے اور یہ سب کچھ دیکھے سنے اور اس فتوی کی اپنی طرف نسبت سے انکار اصلاً شائع نہ کرے بلکہ دم سادھے رہے یہاں تک کہ دم نکل جائے، کیا کوئی عاقل گمان کر سکتا ہے کہ اس نسبت سے اسے انکار تھا یا اس کا مطلب کچھ اور تھا اور ان میں کے جو زندہ ہیں آج کے دم تک ساکت ہیں، نہ اپنی چھپائی کتابوں سے منکر ہو سکتے ہیں نہ اپنی دشناموں کا اور مطلب گھڑ سکتے ہیں۔ ۱۳۲۰ھ میں ان کے تمام کفریات کا مجموعہ یکجائی رد شائع ہوا۔ پھر ان دشنامیوں کے متعلق، کچھ عمائد مسلمین علمی سوالات ان میں عہ کے سرغنہ کے پاس لے گئے، سوالوں پر جو حالت سراسیمگی بے حد پیدا ہوئی، دیکھنے والوں سے اس کی کیفیت پوچھئیے مگر اس وقت بھی نہ ان تحریرات سے انکار ہو سکا نہ کوئی مطلب گڑھنے پر قدرت پائی بلکہ کہا تو یہ

کہ " میں مباحثہ کے واسطے نہیں آیا، نہ مباحثہ چاہتا ہوں، میں اس فن میں جاہل ہوں اور میرے اساتذہ بھی جاہل ہیں معقول بھی کر دیجئے میں تو وہی کہے جاؤں گا۔ " وہ سوالات اور اس واقعہ کا مفصل ذکر بھی جبھی ۱۵ جمادی الاخرہ ۱۳۲۳ھ کو چھپوا کر سرغنہ و اتباع سب کے ہاتھ میں دے دیا گیا، اسے بھی چو تھا سال ہے صدائے برخاست۔ ان تمام حالات کے بعد وہ انکاری مکر ایسا ہی ہے کہ سرے سے یہی کہہ دیجئے کہ اللہ ورسول کو یہ دشنام دہندہ لوگ دنیا میں پیدا ہی نہ ہوئے، یہ سب بناوٹ ہے۔ اس کا علاج کیا ہو سکتا ہے، اللہ تعالیٰ حیا دے۔

مگر پنجم : جب حضرات کو کچھ بن نہیں پڑتی، کسی طرف مفر نظر نہیں آتی اور یہ توفیق اللہ واحد قہار

عہ: یعنی تھانوی صاحب ۱۲ کاتب عفی عنہ۔

Volume 30 Fatawa Razawiyya

I do not give [permission] that they should not repent to Allah Almighty and for the insolence they have shown and the insults they have uttered against the honor of Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. They should desist from them. Just as they published the insults, they should also announce their retraction from them, for the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says:

Arabic	**Urdu Translation**
If you commit a sin, then perform repentance for it: secretly for secret [sins] and publicly for public [sins]. (Narrated by Imam Ahmad in 'Az-Zuhd', Al-Tabarani in 'Al-Kabir', and Al-Bayhaqi in 'Ash-Shu'ab' from Mu'adh bin Jabal, may Allah be pleased with him, with a good and authentic chain of narration.)	When you commit an evil deed, then immediately repent for it, secretly for the secret and publicly for the public. (Narrated by Imam Ahmad in 'Zuhd', Al-Tabarani in 'Kabir', and Bayhaqi in 'Shu'ab' from Mu'adh bin Jabal, may Allah be pleased with him, with a good and authentic chain. -T)

And according to the noble verse, "who hinder [men] from the path of Allah and seek to make it crooked"[2] (T), they must be stopped from the path of Allah. Inevitably, to incite the common Muslims and to cast darkness upon them in broad daylight, they play this trick: what weight does the fatwa of Takfir (declaring someone an infidel) from the scholars of Ahl-e-Sunnat hold? These people call someone a Kafir (infidel) for the slightest thing; their machine is always printing fatwas of Kufr (infidelity). They called Ismail Dehlvi a Kafir, they called Molvi Ishaq Sahib, they called Molvi Abdul Hai Sahib; then those whose shamelessness is even greater go as far as to say, Allah forbid, that they called Hazrat Shah Abdul Aziz Sahib, Shah Waliullah Sahib, Haji Imdadullah Sahib, Maulana Shah Fazlur Rahman Sahib [Kafirs]. Then those who have completely surpassed the limits of shame go so far as to say, seeking refuge with Allah, that they called Hazrat Sheikh Mujaddid Alf Thani, may Allah have mercy on him, [a Kafir]. In short, whomever they found someone to be more devoted to, they took his name before him and said that they had declared him a Kafir, until some of their elders went to the late and forgiven Maulana Molvi Shah Muhammad Hussain Sahib Allahabadi and fabricated the lie that, Allah forbid, Allah forbid, they called Hazrat Syedna Sheikh Akbar Muhiyuddin ibn Arabi, may his secret be sanctified, a Kafir. May Allah Almighty grant the Maulana a high place in Paradise. He [the Maulana] responded with the noble verse...

[1] Az-Zuhd by Ahmad bin Hanbal, Hadith 121, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, p. 49; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 331, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 20/159. [2] The Holy Quran 7:45.

मैं यह [अनुमति] नहीं देता कि वे अल्लाह तआला से तौबा न करें और मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की शान में जो गुस्ताखियां कीं, जो गालियां दीं, उनसे बाज़ न आएं। जैसे गालियां छापीं, उनसे रुजू (वापसी) का भी एलान करें, क्योंकि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
जब तू कोई बुराई करे तो उसके पास (उसी तरह की) तौबा कर: छुपकर की गई बुराई के लिए छुपकर और खुल्लम-खुल्ला की गई बुराई के लिए खुल्लम-खुल्ला। (इसे इमाम अहमद ने 'अज़-ज़ुहद' में, तबरानी ने 'अल-कबीर' में और बैहक़ी ने 'शुअब' में मुआज बिन जबल रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से हसन और उम्दा सनद के साथ रिवायत किया है।)	जब तू बदी करे तो फ़ौरन तौबा कर, खुफिया की खुफिया और अलानिया की अलानिया। (इस को इमाम अहमद ने जुहद में, तबरानी ने कबीर में और बैहक़ी ने शुअब में मुआज बिन जबल रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से ब-सनद हसन जय्यद रिवायत किया। त)

और मुकद्दस आयत "जो अल्लाह की राह से रोकते हैं और उसमें टेढ़ापन चाहते हैं"[2] के अनुसार, उन्हें अल्लाह की राह से रोकना ज़रूरी है। मजबूरन, आम मुसलमानों को भड़काने और दिन-दहाड़े उन पर अंधेरा डालने के लिए ये चाल चलते हैं कि: अहले सुन्नत के उलेमा के तक़्फीर (काफिर करार देने) के फतवे का क्या एतबार? ये लोग ज़रा-ज़रा सी बात पर काफिर कह देते हैं, इनकी मशीन में हमेशा कुफ्र के ही फतवे छपते रहते हैं। इन्होंने इस्माइल देहलवी को काफिर कह दिया, मौलवी इसहाक़ साहब को कह दिया, मौलवी अब्दुल हई साहब को कह दिया; फिर जिनकी बेशर्मी और ज़्यादा है, वे यहाँ तक मिलाते हैं कि, अल्लाह की पनाह, हज़रत शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब को कह दिया, शाह वलीउल्लाह साहब को कह दिया, हाजी इमदादुल्लाह साहब को कह दिया, मौलाना शाह फ़ज़लुर रहमान साहब को कह दिया। फिर जो बेशर्मी की तमाम हदें पार कर गए, वे यहाँ तक बढ़ गए कि अल्लाह की पनाह, हज़रत शेख़ मुजद्दिद अल्फ सानी रहमतुल्लाहि अलैहि को कह दिया। सारांश यह कि जिस किसी का जिसे ज़्यादा मुरीद पाया, उसके सामने उसी का नाम ले दिया कि उन्होंने उसे काफिर कह दिया, यहाँ तक कि उनके कुछ बुज़ुर्गों ने मरहूम व मग्फूर मौलाना मौलवी शाह मुहम्मद हुसैन साहब इलाहाबादी से जाकर यह झूठ गढ़ दिया कि, अल्लाह की पनाह, अल्लाह

की पनाह, हज़रत सैय्यदना शेख़ अकबर मुहीउद्दीन इब्न अरबी.क़ुद्दिस सिर्रहु को काफिर कह दिया। अल्लाह तआला मौलाना को जन्नत-ए-आलिया अता फरमाए। उन्होंने मुकद्दस आयत...

---

[1] अज़-ज़ुहद, अहमद बिन हंबल, हदीस 121, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, पृष्ठ 49; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 331, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 20/159। [2] अल-क़ुरान अल-करीम 7/45।

पृष्ठ 351/772

نہیں دیتا کہ توبہ کریں اللہ تعالیٰ اور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں جو گستاخیاں کیں، جو گالیاں دیں، ان سے باز آئیں جیسے گالیاں چھاپیں ان سے رجوع کا بھی اعلان دیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
اذا عملت سیئۃً فأحدث عندھا توبۃ السر بالسر و العلانیۃ بالعلانیۃ۔ رواہ الامام احمد فی الزھد[1] و الطبرانی فی الکبیر و البیھقی فی الشعب عن معاذ بن جبل رضی اللہ تعالی عنہ بسند حسن جید۔	جب تو بدی کرے تو فوراً توبہ کر، خفیہ کی خفیہ اور علانیہ کی علانیہ (اس کو امام احمد نے زہد میں، طبرانی نے کبیر میں اور بیہقی نے شعب میں معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند حسن جید روایت کیا۔ ت)

اور بفحوائے کریمہ "یَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِیْلِ اللّٰہِ وَ یَبْغُوْنَھَا عِوَجًا"[2] (اللہ کی راہ سے روکتے ہیں اور اس سے کجی چاہتے ہیں۔ ت) راہ خدا سے روکنا ضرور۔ ناچار عوام مسلمین کو بھڑکانے اور دن دہاڑے ان پر اندھیری ڈالنے کو یہ چال چلتے ہیں کہ علمائے اہل سنت کے فتوائے تکفیر کا کیا اعتبار؟ یہ لوگ ذرہ ذرہ سی بات پر کافر کہہ دیتے ہیں، ان کی مشین میں ہمیشہ کفر ہی کے فتوے چھپا کرتے ہیں۔ اسمعیل دہلوی کو کافر کہہ دیا، مولوی اسحق صاحب کو کہہ دیا، مولوی عبدالحئی صاحب کو کہہ دیا، پھر جن کی حیا اور بڑھی ہوئی ہے وہ اتنا اور ملاتے ہیں کہ معاذ اللہ حضرت شاہ عبدالعزیز صاحب کو کہہ دیا، شاہ ولی اللہ صاحب کو کہہ دیا، حاجی امداد اللہ صاحب کو کہہ دیا، مولانا شاہ فضل الرحمن صاحب کو کہہ دیا، پھر جو پورے ہی حد حیا سے اونچا گزر گئے وہ یہاں تک بڑھتے ہیں کہ عیاذاً باللہ حضرت شیخ مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ کو کہہ دیا۔ غرض

جسے جس کا زیادہ معتقد پایا اس کے سامنے اسی کا نام لے دیا کہ انہوں نے اسے کافر کہہ دیا یہاں تک کہ ان میں کے بعض بزرگواروں نے مولانا مولوی شاہ محمد حسین صاحب الہ آبادی مرحوم و مغفور سے جا کر جڑ دی کہ معاذ اللہ معاذ اللہ حضرت سید نا شیخ اکبر محی الدین ابن عربی قدس سرہ کو کافر کہہ دیا۔ مولانا کو اللہ تعالیٰ جنت عالیہ عطا فرمائے۔ انہوں نے آیت کریمہ [---]

---

[1] الزهد لا حمد بن حنبل حديث ١٢١ دار الكتب العربي بيروت ص ٤٩، لمعجم الكبير حديث ٣٣١ المكتبة الفيصلية بيروت ١٥٩/٢٠ [2] القرآن الكريم ٧ / ٤٥

Fatawa Rizwiya, Volume 30

"If a wicked person comes to you with any news, verify it" [1]. (If a sinner brings you any news, investigate it. - T). Action was taken upon this. A letter was written to inquire, in response to which the treatise 'Inja-ul-Bari 'an Waswas-il-Muftari' was written and sent from here, and the Maulana sent a gift of 'La Hawla' (expression of disdain) to the lying slanderer. In short, they always resort to such fabrications, the answer to which is what your Lord, the Mighty and Sublime, says:

"Only those who do not believe... forge falsehood" [2]. Only those who lack faith concoct false slanders.

And He says:

"Then let us pray and invoke the curse of Allah upon the liars" [3]. We cast the curse of Allah upon the liars.

O Muslims! Deciding on this trivial trick and weak deception is not difficult. Ask these gentlemen for proof; you keep saying 'he said it, he said it,' but do you have any proof? Where did he say it? In which book, which treatise, which fatwa, or which paper did he say it? Yes, if you have proof, for what day have you kept it hidden? Show it! And you cannot show it, and Allah knows that you cannot show it. So see, the Great Quran testifies to your being liars. O Muslims! Your Lord, the Mighty and Sublime, says:

"Since they produced not the witnesses, then with Allah they are the liars" [4]. When they cannot bring proof, then in the sight of Allah, they are the ones who are liars.

O Muslims! Why test the tested? It has happened many times that these gentlemen made these claims with great fanfare, but when any Muslim asked for proof, they immediately turned their backs and could never show their faces again. But they have so much shamelessness that they don't let go of the chant they have picked up. And why would they let go? A desperate man will resort to anything. Now, the last tactic left to hide the disbelief of those who insult God and His Messenger is to somehow plant in the minds of the common brothers that the scholars of Ahl-e-Sunnat just declare people disbelievers for no reason, and they must have said the same about these insulters. O Muslims! Where did these slanderers get proof? For what is the proof of a fabrication? "And that Allah..."

[1] Al-Quran Al-Karim 49/6 (Cited as 52/12 in original) [2] Al-Quran Al-Karim 16/105 [3] Al-Quran Al-Karim 3/61 [4] Al-Quran Al-Karim 24/13

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

"यदि कोई दुराचारी तुम्हारे पास कोई समाचार लाए, तो उसकी जाँच कर लो" [1]। (यदि कोई पापी तुम्हारे पास कोई ख़बर लाए, तो उसकी जाँच करो। - टी)। इस पर अमल किया गया। एक पत्र लिखकर पूछताछ की गई, जिसके उत्तर में यहाँ से 'इन्जा-उल-बारी अन वस्वास-इल-मुफ़्तरी' नामक शोध-प्रबंध लिखकर भेजा गया और मौलाना ने उस झूठे आरोप लगाने वाले पर 'ला हौल' का तोहफ़ा भेजा। संक्षेप में, वे हमेशा ऐसे ही मनगढ़ंत आरोप लगाते रहते हैं, जिसका उत्तर वह है जो तुम्हारा रब अज़्ज़-व-जल्ल फ़रमाता है:

"झूठ वही गढ़ते हैं जो ईमान नहीं रखते" [2]। झूठे लांछन वही लगाते हैं जिन्हें ईमान नहीं है।

और वह फ़रमाता है:

"तो हम अल्लाह की लानत डालें झूठों पर" [3]। हम झूठों पर अल्लाह की लानत डालते हैं।

मुसलमानों! इस तुच्छ चाल और कमज़ोर मक्कारी का फ़ैसला करना कुछ मुश्किल नहीं। इन साहबों से सुबूत माँगो कि तुम कहते जा रहे हो 'कह दिया, कह दिया', क्या कुछ सुबूत भी रखते हो? कहाँ कह दिया? किस किताब, किस रिसाले, किस फ़तवे, या किस अख़बार में कह दिया? हाँ-हाँ, सुबूत रखते हो तो किस दिन के लिए छुपा रखा है? दिखाओ! और तुम दिखा नहीं सकते, और अल्लाह जानता है कि तुम दिखा नहीं सकते। तो देखो, क़ुरान-ए-अज़ीम तुम्हारे झूठे होने की गवाही देता है। मुसलमानों! तुम्हारा रब अज़्ज़-व-जल्ल फ़रमाता है:

"जब वे सुबूत न ला सकें, तो अल्लाह के नज़दीक वही झूठे हैं" [4]। जब सुबूत न ला सकें, तो अल्लाह के नज़दीक वही झूठे हैं।

मुसलमानों! आज़माए हुए को क्या आज़माना, कई बार ऐसा हो चुका है कि इन हज़रात ने बड़े ज़ोर-शोर से ये दावे किए और जब किसी मुसलमान ने सुबूत माँगा, तो तुरंत पीठ फेर ली और फिर कभी मुँह न दिखा सके। लेकिन हया इतनी है कि जो रट मुँह को लग गई है, उसे नहीं छोड़ते। और छोड़ें भी कैसे, मरता क्या न करता? अब ख़ुदा और रसूल को गालियाँ देने वालों के कुफ़्र (नास्तिकता) पर पर्दा डालने का आख़िरी सहारा यही रह गया है कि किसी तरह आम भाइयों के मन में यह बात बैठ जाए कि अहले-सुन्नत के उलेमा यूँ ही बिना वजह लोगों को काफ़िर कह दिया करते हैं, वैसा ही इन

अपशब्द कहने वालों को भी कह दिया होगा। मुसलमानों! इन तोहमत लगाने वालों के पास सुबूत कहाँ से आया? कि मनगढ़ंत का सुबूत ही क्या। "और यह कि अल्लाह..."

1 अल-क़ुरान अल-करीम 52/12 (मूल पाठ में उल्लिखित) 2 अल-क़ुरान अल-करीम 16/105 3 अल-क़ुरान अल-करीम 3/61 4 अल-क़ुरान अल-करीम 24/13

"اِنْ جَاءَ کُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَیَّنُوْا" 1۔ (اگر کوئی فاسق تمہارے پاس کوئی خبر لائے تو تحقیق کرلو۔ ت) پر عمل فرمایا۔ خط لکھ کر دریافت کیا جس پر یہاں سے رسالہ انجاء البری عن وسواس المفتری لکھ کر ارسال ہوا اور مولانا نے مفتری کذاب پر لاحول شریف کا تحفہ بھیجا غرض ہمیشہ ایسے ہی افتراء اٹھایا کرتے ہیں جس کا جواب وہ ہے جو تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

"اِنَّمَا یَفْتَرِی الْکَذِبَ الَّذِینَ لَا یُؤْمِنُوْنَ" 2۔ جھوٹے افتراء وہی باندھتے ہیں جو ایمان نہیں رکھتے۔

اور فرماتا ہے:

"فَنَجْعَلْ لَّعْنَتَ اللہِ عَلَی الْکٰذِبِیْنَ" 3۔ ہم اللہ کی لعنت ڈالیں جھوٹوں پر۔

مسلمانو! اس مکر سخیف وکید ضعیف کا فیصلہ کچھ دشوار نہیں، ان صاحبوں سے ثبوت مانگو کہ کہہ دیا کہہ دیا فرماتے ہو، کچھ ثبوت بھی رکھتے ہو، کہاں کہہ دیا؟ کس کتاب، کس رسالے، کس فتوے، کس پرچے میں کہہ دیا؟ ہاں ہاں ثبوت رکھتے ہو تو کس دن کے لئے اٹھا رکھا ہے دکھاؤ اور نہیں دکھا سکتے اور اللہ جانتا ہے کہ نہیں دکھا سکتے تو دیکھو قرآن عظیم تمہارے کذاب ہونے کی گواہی دیتا ہے۔ مسلمانو! تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

"فَاِذْ لَمْ یَأْتُوْا بِالشُّھَدَآءِ فَاُولٰٓئِکَ عِنْدَ اللہِ ھُمُ الْکٰذِبُوْنَ" 4 جب ثبوت نہ لاسکیں تو اللہ کے نزدیک وہی جھوٹے ہیں۔

مسلمانو! آزمائے کو کیا آزمانا، بارہا ہو چکا ان حضرات نے بڑے زور و شور سے یہ دعوے کئے اور جب کسی مسلمان نے ثبوت مانگا، فوراً پیٹھ پھیر گئے اور پھر منہ نہ دکھا سکے مگر حیا اتنی ہے کہ وہ رٹ، جو منہ کو لگ گئی ہے، نہیں چھوڑتے، اور چھوڑیں کیونکر کہ مرتا کیا نہ کرتا،

اب خدا اور رسول کو گالیاں دینے والوں کے کفر پر پردہ ڈالنے کا آخری حیلہ یہی رہ گیا ہے کہ کسی طرح عوام بھائیوں کے ذہن میں جم جائے کہ علمائے اہل سنت یونہی بلاوجہ لوگوں کو کافر کہہ دیا کرتے ہیں ایسا ہی ان دشنامیوں کو بھی کہہ دیا ہو گا۔ مسلمانو! ان مفتریوں کے پاس ثبوت کہاں سے آیا؟ کہ من گھڑت کا ثبوت ہی کیا۔ "وَ اَنَّ اللّٰہَ"

1 القرآن الکریم ۵۲/۱۲ 2 القرآن الکریم ۱۶/ ۱۰۵ 3 القرآن الکریم ۲۱/۳ 4 القرآن الکریم ۲۴/ ۱۳

Fatwa Razawiyya Volume 30

"Allah does not guide the snare of the treacherous" (1) and Allah does not let the deception of the deceivers succeed. (T) Their false claim became invalid to this extent. Your Lord Almighty says: "Say, 'Bring your proof if you are truthful.'" (2) (Say) bring your clear proof if you are indeed truthful. We had no need for more than this, but by the grace of Allah Almighty, we will provide such a bright proof of their falsehood that their being a fabricator will become more apparent to every Muslim than the sun. The proof is also, by the praise of Allah Almighty, written, and that too printed, and not from today, but from years ago. Among those whose charge of takfir (declaring someone an infidel) was placed upon the scholars of Ahl-e-Sunnah, if these people found the most room for it, it was in Isma'il Dehlvi. Undoubtedly, the scholars of Ahl-e-Sunnat have established and published numerous blasphemous words in his speech. Despite this, firstly, see 'Subhan al-Subbuh an Ayb Kadhib Maqbuh' (1307 AH), which was first printed in 1309 AH in Lucknow at Matba Anwar-e-Muhammadi. In it, after establishing the necessity of takfir on the aforementioned Dehlvi and his followers based on 75 reasons through compelling arguments, the final ruling written on page 90 is: "And it is the answer, and by it the fatwa is given, and upon it is the fatwa, and it is the school of thought, and upon it is the reliance, and in it is safety, and in it is rectitude." (3) That is, this is the answer, and the fatwa is based on this, and the fatwa is on this, and this is our school of thought, and the reliance is on this, and in this is safety, and in this is steadfastness. Secondly: See "Al-Kawkabat al-Shahabiyyah fi Kafriyat Abi al-Wahhabiyyah" (1312 AH), which was specifically authored in refutation of Isma'il Dehlvi and his followers and was first printed in Sha'ban 1316 AH in Azimabad at Matba Tuhfa Hanafiya. In it, based on the clear texts of the Holy Quran, authentic hadiths, and the explanations of the Imams, with references to pages of reliable books, the necessity of takfir was established against him through 70 or more reasons, and finally, it was written (p. 62): "According to us, in the position of caution, refraining the tongue from takfir is what is adopted, chosen, and appropriate, and Allah, Glorified and Exalted, knows best." (4)

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

1. The Holy Quran 12/52
2. The Holy Quran 2/111
3. Subhan al-Subbuh an Ayb Kadhib Maqbuh, Dar al-Isha'at, Jamia Ganj Bakhsh Data Darbar, Lahore, p. 103

4. Al-Kawkabat al-Shahabiyyah fi Kafriyat Abi al-Wahhabiyyah, Raza Academy, Mumbai, India, p. 62 Page 353 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"अल्लाह दगाबाज़ों के मक्र को कामयाब नहीं होने देता" (1) और अल्लाह धोखेबाज़ों के छल को सफल नहीं होने देता। (त) उनका झूठा दावा इसी हद तक बातिल (अमान्य) हो गया। तुम्हारा रब अज़्वजल फ़रमाता है: "कहो, अपनी दलील लाओ अगर तुम सच्चे हो।" (2) (कहो) लाओ अपनी दलील अगर तुम वाकई सच्चे हो। हमें इससे ज़्यादा की ज़रूरत नहीं थी लेकिन अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से हम उनकी झूटाई का वो रौशन सबूत देंगे कि हर मुसलमान पर उनका झूठा होना सूरज से ज़्यादा ज़ाहिर हो जाए। सबूत भी, अल्लाह तआला की हम्द के साथ, तहरीरी है, और वो भी छपा हुआ, और वो भी आज का नहीं, बल्कि बरसों पुराना है। जिन जिन की तकफ़ीर (काफ़िर कहना) का इल्ज़ाम सुन्नी उलेमा पर रखा गया, उनमें अगर इन साहबों को सबसे ज़्यादा गुंजाइश मिली तो इस्माइल देहलवी में, कि बेशक अहल-ए-सुन्नत के उलेमा ने उनके कलाम में कसरत से कुफ़्रिया कलमात साबित किए और शाया फरमाए। इसके बावजूद, अव्वलन 'सुब्हान अल-सुब्बूहु अन ऐब काज़िब मक़बूह' (1307 हिजरी) देखें जो पहली बार 1309 हिजरी में लखनऊ के मतबा अनवार-ए-मुहम्मदी में छपा। जिसमें मज़कूर देहलवी और उनके मानने वालों पर ज़ोरदार दलीलों से 75 वजहों से कुफ़्र के लाज़िम होने को साबित करके सफ़ा 90 पर आख़िरी हुक्म यही लिखा कि एहतियात बरतने वाले उलेमा उन्हें काफ़िर न कहें यही दुरुस्त है, "और यही जवाब है और इसी पर फ़तवा दिया जाता है और इसी पर फ़तवा है और यही मज़हब है और इसी पर एतमाद (भरोसा) है और इसी में सलामती है और इसी में दुरुस्ती है।" (3) यानी यही जवाब है और इसी पर फ़तवा हो और इसी पर फ़तवा है और यही हमारा मज़हब है और इसी पर एतमाद है और इसी में सलामती और इसी में इस्तक़ामत (मज़बूती) है। सानियन (दूसरे): "अल-कौकबत अल-शहाबिय्या फ़ी कुफ़्रियात अबी अल-वहाबिय्या (1312 हिजरी)" देखें जो ख़ास इस्माइल देहलवी और उनके मानने वालों के रद्द (खंडन) में लिखी गई और पहली बार शाबान 1316 हिजरी में अज़ीमाबाद के मतबा तोहफ़ा हनफ़िया में छपी। जिसमें क़ुरआन मजीद की साफ़ आयतों और सही हदीसों और इमामों की तशरीहात से मोतबर किताबों के सफ़ात के हवाले के साथ उन पर 70 बल्कि उससे ज़्यादा वजहों से कुफ़्र का लाज़िम होना साबित किया गया और आख़िरकार यही लिखा (सफ़ा 62): "हमारे नज़दीक एहतियात के मुक़ाम में किसी को काफ़िर कहने से ज़बान को रोकना ही अख्तियार किया गया है, पसंद किया गया है और मुनासिब है, और अल्लाह पाक ज़्यादा जानने वाला है।" (4)

आई.टी. मज्लिस ऑफ़ दावत-ए-इस्लामी

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 12/52
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/111
3. सुब्हान अल-सुब्बूहु अन ऐब काज़िब मक़बूह, दारुल इशाअत, जामिया गंज बख्श दाता दरबार, लाहौर, पृष्ठ 103
4. अल-कौकबत अल-शहाबिय्या फ़ी कुफ़्रियात अबी अल-वहाबिय्या, रज़ा अकादमी, मुंबई, भारत, पृष्ठ 62 पृष्ठ 772 का 353

لَا یَھْدِی کَیْدَ الْخَآئِنِیْنَ (۵۲) 1 اور اللہ دغا بازوں کا مکر نہیں چلنے دیتا۔ (ت) ان کا ادعائے باطل تو اسی قدر سے باطل ہو گیا۔ تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے: "قُلْ ھَاتُوْا بُرْھَانَکُمْ اِنْ کُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ (۱۱۱)" 2 (فرماؤ) لاؤ اپنی برھان اگر سچے ہو۔ اس سے زیادہ کی ہمیں حاجت نہ تھی مگر بفضلہ تعالٰی ہم ان کی کذابی کا وہ روشن ثبوت دیں کہ ہر مسلمان پر ان کا مفتری ہونا آفتاب سے زیادہ ظاہر ہو جائے۔ ثبوت بھی بحمدہ تعالٰی تحریری، وہ بھی چھپا ہوا، وہ بھی نہ آج کا، بلکہ سالہاسال کا، جن جن کی تکفیر کا اتہام علمائے اہل سنت پر رکھا گیا ان میں سب سے زیادہ گنجائش اگر ان صاحبوں کو ملتی تو اسمعیل دہلوی میں کہ بیشک علمائے اہلسنت نے اس کے کلام میں بکثرت کلمات کفریہ ثابت کئے اور شائع فرمائے بایں ہمہ اولاً سبحان السبوح عن عیب کذب مقبوح (۱۳۰۷ھ) دیکھئے کہ بار اول (۱۳۰۹ھ) میں لکھنؤ مطبع انوار محمدی میں چھپا جس میں بدلائل قاہرہ دہلوی مذکور اور اس کے اتباع پر پچھتر 75 وجہ سے لزوم کفر ثابت کر کے صفحہ ۹۰ پر حکم اخیر یہی لکھا کہ علمائے محتاطین انہیں کافر نہ کہیں یہی صواب ہے وھو الجواب و بہ یفتی و علیہ الفتوی و ھو المذھب و علیہ الاعتماد و فیہ السلامۃ و فیہ السداد 3۔ یعنی یہی جواب ہے اور اسی پر فتوٰی ہو اور اسی پر فتوٰی ہے اور یہی ہمارا مذہب اور اسی پر اعتماد اور اسی میں سلامتی اور اسی میں استقامت۔ ثانیاً: "الکوکبۃ الشھابیۃ فی کفریات ابی الوھابیۃ (۱۳۱۲ھ) " دیکھئے جو خاص اسمعیل دہلوی اور اس کے متبعین ہی کے رد میں تصنیف ہوا اور بار اول شعبان ۱۳۱۶ھ میں عظیم آباد مطبع تحفہ حنفیہ میں چھپا۔ جس میں نصوص جلیلہ قرآن مجید و احادیث صحیحہ و تصریحات ائمہ سے بحوالہ صفحات کتب معتمدہ اس پر ستر 70 وجہ بلکہ زائد سے لزوم کفر ثابت کیا اور

بالآخر یہی لکھا (ص ۶۲) ہمارے نزدیک مقام احتیاط میں اکفار سے کف لسان ماخوذ و مختار و مناسب و اللہ سبحانہ و تعالیٰ اعلم 4۔

I.T. Majlis of Dawatelslami

1 القرآن الکریم ۱۲/ ۵۲ 2 القرآن الکریم ۲/ ۱۱۱ 3 سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح دارالاشاعت جامعہ گنج بخش داتا دربار لاہور ص ۱۰۳ 4 الکوکبة الشهابية في كفريات ابى الوهابية رضا اکیڈمی بمبئی انڈیا ص ۶۲

Fatawa Rizvia, Volume 30

Third: Look at "Sall al-Suyuf al-Hindiya 'ala Kufriyat Baba al-Najdiyya (1311 AH)", printed in Azimabad in Safar 1316 AH. In it, after proving the necessity of Takfir (declaring someone a disbeliever) for Ismail Dehlvi and his followers due to overwhelming reasons, it is written on pages 21 and 22: "This was a jurisprudential ruling concerning foolish statements. But countless mercies and infinite blessings of Allah Almighty be upon our noble scholars for seeing this. Despite hearing rulings of Kufr (disbelief) and Shirk (polytheism) from the elders of this group against true Muslims, neither did the intensity of anger make them lose their grip on caution, nor did the power of revenge move them. They are still researching that there is a difference between 'Luzum' (necessity) and 'Iltizam' (commitment/acceptance). For words to be a statement of Kufr is one thing, and for the speaker to be considered a Kafir (disbeliever) is another. We will exercise caution and remain silent as long as even the weakest of weak possibilities exists; we shall fear issuing a ruling of Kufr." Summarized.

Fourth: Look at "Izalat al-'Ar bi-Hajr al-Kara'im 'an Kilab al-Nar 1312 AH", printed for the first time in Azimabad in 1317 AH. On page 10 it is written: "In this matter, we adopt the saying of the theologians; among them, we do not call anyone a Kafir who does not deny an essential matter of religion, nor does he call a denier of an essential matter of religion a Muslim."

Fifth: Leave aside Ismail Dehlvi. Regarding these very foul-mouthed people against whom the fatwa of Kufr is now given, as long as there was no information about their explicit insults, on account of the issue of 'Imkan-e-Kizb' (possibility of lying [attributed to Allah]), after proving the necessity of Kufr against them through eight reasons, it was finally written in "Subhan al-Subbuh" on page 80 of the first edition: "Heaven forbid, heaven forbid, a thousand thousand times heaven forbid, I absolutely do not like to perform their Takfir. I still consider these followers, i.e., the new claimants*, as Muslims, although there is no doubt in their innovation and misguidance. And I do not even rule on the Kufr of the leader of the group (Ismail Dehlvi) because our Prophet has forbidden us from the Takfir of the People of 'La ilaha illallah' until the cause of Kufr becomes brighter than the sun and no weak possibility remains for the ruling of Islam. For Islam is supreme and nothing is supreme over it." (Because Islam is dominant, not dominated. T)

*Note: Gangohi and Ambethwi and their Deobandi followers. 12 Scribe, may he be forgiven.

1 Sall al-Suyuf al-Hindiya 'ala Kufriyat Baba al-Najdiyya, Raza Academy India, pp. 21, 22. 2 Izalat al-'Ar bi-Hajr al-Kara'im min Kilab al-Nar, Raza Academy Mumbai India, p. 18. 3 Subhan al-Subbuh 'an 'Aib Kizb Maqbuh, Dar al-Isha'at Jamia Ganj Bakhsh Lahore, pp. 90 & 91.

फतावा रिज़विया, खंड 30

तीसरा: "सल्ल अस-सुयूफ़ अल-हिंदिया अला कुफ़्रियत बाबा अल-नज्दिया (1311 हिजरी)" देखें, जो सफ़र 1316 हिजरी में अज़ीमाबाद में छपी थी। इसमें इस्माइल देहलवी और उनके अनुयायियों पर मज़बूत कारणों से कुफ़्र के अनिवार्य होने का प्रमाण देने के बाद पृष्ठ 21, 22 पर लिखा है: "यह फ़िक़्ही (न्यायशास्त्र) हुक्म मूर्खतापूर्ण शब्दों से संबंधित था, लेकिन अल्लाह तआला की बेशुमार रहमतें और असीम बरकतें हमारे उलेमा-ए-किराम पर हों कि उन्होंने यह सब देखा। इस गुट के बड़ों की ओर से सच्चे मुसलमानों के खिलाफ कुफ़्र और शिर्क के फतवे सुनने के बावजूद, न तो क्रोध की तीव्रता ने उनके हाथ से सावधानी का दामन छूटने दिया, और न ही बदले की भावना जागृत हुई। वे अब तक यही शोध कर रहे हैं कि 'लुज़ूम' (अनिवार्यता) और 'इल्तिज़ाम' (स्वीकृति) में अंतर है। किसी कथन का कुफ़्र का शब्द होना एक बात है, और कहने वाले को काफ़िर मान लेना दूसरी बात है। हम सावधानी बरतेंगे, खामोश रहेंगे, जब तक कमज़ोर से कमज़ोर संभावना भी मिलेगी, कुफ़्र का हुक्म जारी करने से डरेंगे।" संक्षेप में।

चौथा: "इज़ालत अल-आर बि-हज्र अल-कराइम अन किलाब अन-नार 1312 हिजरी" देखें, जो पहली बार 1317 हिजरी में अज़ीमाबाद में छपी थी। इसके पृष्ठ 10 पर लिखा है: "हम इस मामले में मुतक़ल्लिमीन (धर्मशास्त्रियों) के कथन को अपनाते हैं; उनके अनुसार, हम उसे काफ़िर नहीं कहते जो धर्म की किसी अनिवार्य बात का इनकार नहीं करता, और न ही उसे मुसलमान कहते हैं जो धर्म की किसी अनिवार्य बात का इनकार करने वाले को मुसलमान कहता है।"

पाँचवाँ: इस्माइल देहलवी को भी जाने दें, इन्हीं अपशब्द कहने वाले लोगों के बारे में, जिनके कुफ़्र पर अब फतवा दिया गया है, जब तक उनके स्पष्ट अपशब्दों की जानकारी नहीं थी, 'इमकान-ए-किज़्ब' (अल्लाह के लिए झूठ की संभावना) के मसले के कारण उन पर आठ कारणों से कुफ़्र की अनिवार्यता साबित करने के बाद, अंततः"सुब्हान अस-सुब्बूह" के पहले संस्करण के पृष्ठ 80 पर यही लिखा: "अल्लाह न करे, अल्लाह न करे, हज़ार-हज़ार बार अल्लाह न करे, मैं हरगिज़ उनकी तक़फ़िर (काफ़िर कहना) पसंद नहीं करता। मैं इन अनुयायियों, यानी नए दावेदारों* को तो अभी तक मुसलमान ही समझता हूँ, हालाँकि उनकी बिदअत (नवाचार) और गुमराही में कोई संदेह नहीं है। और गुट के इमाम (इस्माइल देहलवी) के कुफ़्र पर भी हुक्म नहीं लगाता क्योंकि हमारे नबी ने हमें 'ला इलाहा इल्लल्लाह' वालों की तक़फ़िर से मना फ़रमाया है जब तक कि कुफ़्र का कारण सूरज से ज़्यादा स्पष्ट न हो जाए और इस्लाम के हुक्म के लिए मूलतः कोई कमज़ोर से कमज़ोर गुंजाइश भी

बाकी न रहे। क्योंकि इस्लाम सर्वोच्च है और उसके ऊपर कोई सर्वोच्च नहीं है।" (इसलिए कि इस्लाम प्रबल है, निर्बल नहीं। त)

*नोट: गंगोही और अम्बेठवी और उनके देवबंदी अनुयायी। 12 लेखक, क्षमा किया गया।

1 सल्ल अस-सुयूफ़ अल-हिंदिया अला कुफ़्रियत बाबा अल-नज्दिया, रज़ा अकादमी इंडिया, पृ. 21, 22. 2 इज़ालत अल-आर बि-हज्र अल-कराइम मिन किलाब अन-नार, रज़ा अकादमी मुंबई इंडिया, पृ. 18. 3 सुब्हान अस-सुब्बूह अन ऐब किज़्ब मक़बूह, दारुल इशाअत जामिया गंज बख्श लाहौर, पृ. 90 और 91.

ثالثاً: "سل السیوف الھندیة علی کفریات بابا النجدیة (۱۳۱۱ھ)" دیکھئے کہ صفر ۱۳۱۶ھ کو عظیم آباد میں چھپا، اس میں اسمعیل دہلوی اور اس کے متبعین پر بوجوہِ قاہرہ لزومِ کفر کا ثبوت دے کر صفحہ ۲۲، ۲۱ پر لکھا یہ حکم فقہی متعلق بہ کلمات سفہی تھا مگر اللہ تعالیٰ کی بے شمار رحمتیں، بے حد برکتیں، ہمارے علمائے کرام پر کہ یہ کچھ دیکھتے۔ اس طائفہ کے پیر سے ناروا بات پر سچے مسلمانوں کی نسبت حکمِ کفر و شرک سنتے ہیں، بایں ہمہ نہ شدتِ غضب دامنِ احتیاط ان کے ہاتھ سے چھڑاتی ہے، نہ قوتِ انتقام حرکت میں آتی، وہ اب تک یہی تحقیق فرما رہے ہیں کہ لزوم و التزام میں فرق ہے اقوال کا کلمہ کفر ہونا اور بات، اور قائل کو کافر مان لینا اور بات، ہم احتیاط برتیں گے، سکوت کریں گے، جب تک ضعیف سا ضعیف احتمال ملے گا حکمِ کفر جاری کرتے ڈریں گے ۱۔اھ مختصراً۔

رابعاً: "ازالة العار بحجر الکرائم عن کلاب النار ۱۳۱۲ھ" دیکھئے کہ بار اول ۱۳۱۷ھ کو عظیم آباد میں چھپا، اس میں صفحہ ۱۰ پر لکھا ہم اس باب میں قولِ متکلمین اختیار کرتے ہیں ان میں جو کسی ضروری دین کا منکر نہیں نہ ضروری دین کے کسی منکر کو مسلمان کہتا ہے اسے کافر نہیں کہتے ۲۔

خامساً: اسمعیل دہلوی کو بھی جانے دیجئے، یہی دشنامی لوگ جن کے کفر پر اب فتویٰ دیا ہے جب تک ان کی صریح دشنامیوں پر اطلاع نہ تھی، مسئلہ امکان کذب کے باعث ان پر آٹھ ۸ وجہ سے لزومِ کفر ثابت کر کے "سبحان السبوح" میں بالآخر صفحہ ۸۰ طبع اول پر یہی لکھا کہ حاشا للہ حاشا للہ ہزار ہزار بار حاش للہ میں ہر گز ان کی تکفیر پسند نہیں کرتا، ان مقتدیوں یعنی مدعیانِ جدید عہ کو تو ابھی تک مسلمان ہی جانتا ہوں اگر چہ ان کی بدعت و ضلالت میں شک نہیں اور

امام الطائفہ (اسمعیل دہلوی) کے کفر پر بھی حکم نہیں کرتا کہ ہمیں ہمارے نبی نے اہلِ لا الہ الا اللہ کی تکفیر سے منع فرمایا ہے جب تک وجہِ کفر، آفتاب سے زیادہ روشن نہ ہو جائے اور حکمِ اسلام کے لئے اصلاً کوئی ضعیف سا ضعیف محمل بھی باقی نہ رہے۔ فان الاسلام یعلو ولا یعلی علیہ ۳۔ (اس لئے کہ اسلام غالب ہے مغلوب نہیں ہے۔ ت)

عہ: گنگوہی و انبھیٹی اور انکے اذناب دیو بندی ۱۲ کاتب عفی عنہ

1 سل السیوف الھندیۃ علی کفریات بابا النجدیۃ رضا اکیڈمی انڈیا ص ۲۱، ۲۲ 2 ازالۃ العار بحجر الکرائم من کلاب النار رضا اکیڈمی بمبئی انڈیا ص ۱۸ 3 سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح دار الاشاعت جامعہ گنج بخش لاہور ص ۹۰ و ۹۱

Fatawa Ridawiyya Volume 30

O Muslims! O Muslims! Reminding you of your religion, faith, the Day of Judgment, and the presence of the Merciful Lord, the inquiry is: for a servant of God whose extreme caution regarding excommunication (takfir) and these magnificent clarifications are present, how shameless, how oppressive, how disgusting, and how impure is the slander of "takfir, takfir" against him? But Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), says—and whatever he says is absolute truth—"When you have no shame, do whatever you want." 1 When you lose shame, do as you please:

Couplet: Be shameless and do whatever you wish. (Become shameless and then do whatever you like.)

O Muslims, these bright, clear, and powerful statements are before you, which have been published for ten (10) ten (10) and some for seventeen (17) years, and nineteen (19) years have passed since their composition (and the takfir of these insulters has only occurred six years ago, i.e., in 1320 AH when Al-Mu'tamad al-Mustanad was published). Examine these statements carefully and, keeping the fear of Allah and His Messenger in mind, do justice. These statements do not only refute the slanders of these fabricators but provide explicit, clear testimony that a person of such great caution never called these insulters disbelievers until their explicit disbelief became clearer than the sun—definite, conclusive, obvious, bright, and manifest—such that no room or interpretation whatsoever could remain. For, after all, this servant of God is the same one who, after proving the necessity of disbelief for their elders through seventy (70) seventy (70) reasons, still says that our Prophet has forbidden us from excommunicating the people of "La ilaha illa Allah" until the reason for disbelief becomes brighter than the sun and not even the weakest possible excuse remains for a ruling of Islam. 2 This servant of God is the same one who, regarding these very insulters (before certain information of their insults reached him), after proving the necessity of disbelief through seventy-eight (78) reasons according to the ruling of the noble jurists, had written that a thousand thousand times, God forbid, I do not at all like their excommunication. 3 Was there any friendship with them then that has now turned into resentment? Was there any property dispute then that has now arisen? God forbid, the basis of a Muslim's love and enmity is for the sake of Allah,

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 658, Al-Maktaba al-Faysaliyyah, Beirut, 7/237.

2. Subhan al-Subbuh 'an 'Ayb Kadhib Maqbuh, Dar al-Isha'at, Jamia Ganj Bakhsh, Lahore, p. 91.
3. Subhan al-Subbuh 'an 'Ayb Kadhib Maqbuh, Dar al-Isha'at, Jamia Ganj Bakhsh, Lahore, p. 90-91.

फ़तावा रज़विया खंड ३०

ऐ मुसलमानों! ऐ मुसलमानों! तुम्हें तुम्हारा दीन और ईमान, क़यामत का दिन और रहमान की बारगाह की याद दिलाकर यह सवाल है कि अल्लाह के जिस बंदे की तकफ़िर (काफ़िर कहना) के बारे में इतनी कड़ी सावधानी और ये भव्य स्पष्टीकरण मौजूद हैं, उस पर "तकफ़िर, तकफ़िर" का इल्ज़ाम लगाना कितनी बड़ी बेशर्मी, कैसा ज़ुल्म, कितनी घिनौनी और नापाक बात है! लेकिन अल्लाह के रसूल मुहम्मद (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) फ़रमाते हैं—और वे जो कुछ फ़रमाते हैं बिल्कुल सच फ़रमाते हैं—"जब तुममें शर्म न रहे, तो जो चाहो करो।" 1 जब तुममें हया न रहे, तो जो चाहो करो:

शेर: बेशर्म बन जाओ और जो चाहो करो। (बेशर्म हो जाओ फिर जो चाहे करो।)

ऐ मुसलमानों, ये साफ़, स्पष्ट और दमदार इबारतें (लिखावटें) तुम्हारे सामने हैं जिन्हें छपे हुए दस (10) दस (10) और कुछ को सत्रह (17) साल और रचना को उन्नीस (19) साल हो चुके हैं (और इन अपमान करने वालों की तकफ़िर तो अब छह साल पहले यानी १३२० हिजरी में हुई है जब 'अल-मुतमद अल-मुस्तनद' प्रकाशित हुई)। इन इबारतों को ध्यान से देखें और अल्लाह व उसके रसूल का डर सामने रखकर इंसाफ़ करें। ये इबारत केवल इन झूठ गढ़ने वालों के इल्ज़ामों को ही ख़ारिज नहीं करतीं, बल्कि साफ़-साफ़ गवाही दे रही हैं कि इतनी बड़ी सावधानी बरतने वाले ने उन अपमान करने वालों को तब तक हरगिज़ काफ़िर नहीं कहा, जब तक कि उनका साफ़ कुफ़्र सूरज से ज़्यादा स्पष्ट नहीं हो गया—निश्चित, अंतिम, साफ़, रौशन और ज़ाहिर तौर पर—जिसमें बिल्कुल भी, किसी भी तरह की कोई गुंजाइश या व्याख्या (तावील) बाकी न रही। क्योंकि आख़िरकार, अल्लाह का यह बंदा वही तो है जिसने उनके बड़ों पर सत्तर (70) सत्तर (70) कारणों से कुफ़्र साबित होने के बावजूद यही कहा कि हमारे नबी ने हमें 'ला इलाहा इल्लल्लाह' वालों को काफ़िर कहने से मना किया है, जब तक कि कुफ़्र का कारण सूरज से ज़्यादा रौशन न हो जाए और इस्लाम के हुक्म के लिए कोई कमज़ोर से कमज़ोर भी बहाना बाकी न रहे। 2 अल्लाह का यह बंदा वही तो है जिसने इन्हीं अपमान करने वालों के बारे में (जब तक उनके अपमान की पक्की जानकारी नहीं मिली थी), सम्मानित फ़कीहों के हुक्म के अनुसार अठहत्तर (78) कारणों से कुफ़्र के ज़रूरी होने का सबूत देकर यही लिखा था कि हज़ार-हज़ार बार, अल्लाह न करे, मैं हरगिज़ उनकी तकफ़िर पसंद नहीं करता। 3 तब क्या उनसे कोई

मेल-मिलाप था जो अब रंजिश हो गई? क्या तब उनके साथ जायदाद में कोई हिस्सेदारी नहीं थी जो अब पैदा हो गई? अल्लाह न करे, मुसलमानों का रिश्ता, प्यार और नफ़रत...

1. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस ६५८, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, ७/२३७।
2. सुब्हान अस-सुब्बुह अन ऐब कज़िब मक़बूह, दारुल इशाअत, जामिया गंज बख्श, लाहौर, पृष्ठ ९१।
3. सुब्हान अस-सुब्बुह अन ऐब कज़िब मक़बूह, दारुल इशाअत, जामिया गंज बख्श, लाहौर, पृष्ठ ९० और ९१।

पृष्ठ ३५५ / ७७२

مسلمانو ! مسلمانو ! تمہیں اپنا دین و ایمان اور روزِ قیامت اور حضور بارگاہِ رحمن یاد دلا کر استفسار ہے کہ جس بندہِ خدا کی در بارہ تکفیر یہ شدید احتیاط یہ جلیل تصریحات اس پر تکفیر تکفیر کا افتراء کتنی بے حیائی ، کیسا ظلم ، کتنی گھنونی ، ناپاک بات ، مگر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم فرماتے ہیں اور وہ جو کچھ فرماتے ہیں قطعاً حق فرماتے ہیں "اذا لم تستحی فاصنع ما شئت" 1۔ جب تجھے حیا نہ رہے تو جو چاہے کر :

ع بے حیا باش و آنچہ خواھی کن (بے حیا ہو جا پھر جو چاہے کر۔)

مسلمانو یہ روشن ظاہر و اضح قاہر عبارات تمہارے پیشِ نظر ہیں جنہیں چھپے ہوئے دس 10 دس 10 اور بعض کو سترہ 17 اور تصنیف کو انیس 19 سال ہوئے (اور ان دشنامیوں کی تکفیر تو اب چھ سال یعنی ۱۳۲۰ھ سے ہوئی ہے (جب سے المعتمد المستند چھپی) ان عبارات کو بغور نظر فرماؤ اور اللہ و رسول کے خوف کو سامنے رکھ کر انصاف کرو یہ عبارتیں فقط ان مفتریوں کا افتراء ہی رد نہیں کرتیں بلکہ صراحۃً صاف صاف شہادت دے رہی ہیں کہ ایسی عظیم احتیاط والے نے ہرگز ان دشنامیوں کو کافر نہ کہا جب تک یقینی، قطعی، واضح، روشن، جلی طور سے ان کا صریح کفر آفتاب سے زیادہ ظاہر نہ ہو لیا جس میں اصلاً، اصلاً، ہرگز، ہرگز کوئی گنجائش، کوئی تاویل نہ نکل سکی کہ آخر یہ بندہِ خدا وہی تو ہے جو انکے اکابر پر ستر 70 ستر 70 وجہ سے لزوم کفر کا ثبوت دے کر یہی کہتا ہے کہ ہمیں ہمارے نبی نے اہلِ لا الہ الا اللہ کی تکفیر سے منع فرمایا ہے جب تک کہ وجہ کفر آفتاب سے زیادہ روشن نہ ہو جائے اور حکم اسلام کے لئے اصلاً کوئی ضعیف سا ضعیف محمل باقی نہ رہے 2۔ یہ بندہِ خدا وہی تو ہے جو خود ان دشنامیوں کی نسبت (جب تک ان کی دشنامیوں پر اطلاع یقینی نہ ہوئی تھی) اٹھتر 78 وجہ سے بحکم فقہائے

کرام لزوم کفر کا ثبوت دے کر یہی لکھ چکا تھا کہ ہزار ہزار بار حاشا للہ میں ہرگز انکی تکفیر پسند نہیں کرتا 3 ، جب کیا ان سے کوئی ملاپ تھا اب رنجش ہو گئی ؟ جب ان سے جائیداد کی کوئی شرکت نہ تھی اب پیدا ہوئی ؟ حاشاللہ مسلمانوں کا علاقہ محبت و عداوت،

1 المعجم الکبیر حدیث ۶۵۸ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۷ / ۲۳۷ 2 سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح دار الاشاعت جامعہ گنج بخش لاہور ص ۹۱ 3 سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح دار الاشاعت جامعہ گنج بخش لاہور ص ۹۰ و ۹۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

...only love and enmity for Allah and His Messenger. As long as insults were not issued by these blasphemers [Note 1], or their insults towards Allah and His Messenger [Note 2] were not seen or heard, at that time it was necessary to respect their professing of the Kalima (creed). Extreme caution was exercised, so much so that even though various types of Kufr (disbelief) were applicable to them according to the rulings of the jurists, yet out of caution, their company was avoided and the path of the great theologians was adopted. When the clear and explicit denial of the necessities of religion and the insults towards the Lord of the worlds and the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him and all of them) were seen with one's own eyes, then there was no choice but to declare them as Kafir, for the explicit statements of the great leaders of religion have been heard: "Whoever doubts his punishment and his disbelief, has himself disbelieved." [Footnote 1] For those who...

Note 1: Like Mr. Thanwi, whose severe insult towards Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), was published in 1319 AH. Before that, he used to present himself as a Sunni, rather there was a time when he used to participate in the gatherings of the blessed Milad and Qiyam with the people of Islam. 12 Scribe, may Allah forgive him. Note 2: Like Mr. Gangohi and Mr. Anbethwi, regarding whose statements a question had come from Meerut asking if it's possible for God to be a liar. Later it became known that they state the knowledge of Satan to be more than the knowledge of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Then, Mr. Gangohi's fatwa that God is a liar [and] whoever calls Him a liar is a righteous Sunni Muslim. When this was seen in print, out of extreme caution, as it was published by others, it was not relied upon for Takfir (declaring someone a Kafir) until the original fatwa with Mr. Gangohi's seal and signature was seen by one's own eyes. Even after repeated publications, Mr. Gangohi remained silent, which was enough to believe its truth. Similarly, until the books of the Qadiani Dajjal (imposter) were not seen, a firm decision on his Takfir was not made. When news was received only of him claiming to be the Mahdi or the likeness of Christ, whoever inquired was only told that he seems to be some insane person. Then when a fatwa for his Takfir came from Amritsar in which his blasphemous phrases were quoted with page references, even then it was written that "If these statements are present in Mirza's writings in this manner, then he is certainly a Kafir." See "Risalah as-Su' wal-'Iqab 'ala al-Masih al-Kadhdhab", page 18. Yes, now when his books have been seen with one's

own eyes, a definitive ruling on him being a Kafir apostate was given. 12 Scribe, may Allah forgive him.

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Murtad, Matba' Mujtabai Delhi, 1/356.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...केवल अल्लाह और उसके रसूल के लिए प्रेम और शत्रुता है। जब तक इन अपशब्द कहने वालों से अपशब्द जारी नहीं हुए [टिप्पणी 1] या अल्लाह और उसके रसूल की शान में उनके अपशब्द [टिप्पणी 2] देखे या सुने नहीं गए थे, तब तक कलिमा पढ़ने का सम्मान करना आवश्यक था। अत्यधिक सावधानी बरती गई, यहाँ तक कि हालांकि न्यायविदों (फ़ुक़हा) के आदेश से उन पर विभिन्न प्रकार का कुफ़्र (अधर्म) लागू होता था, फिर भी सावधानी के तौर पर उनका साथ नहीं दिया गया और महान धर्मशास्त्रियों (मुतकल्लिमीन) का मार्ग अपनाया गया। जब धर्म की अनिवार्यताओं (ज़रूरियात-ए-दीन) का स्पष्ट और प्रत्यक्ष इनकार और रब्बुल आलमीन और सैय्यदुल मुर्सलीन (अल्लाह उन पर और उन सभी पर शांति और आशीर्वाद बनाए रखे) की शान में अपशब्दों को अपनी आँखों से देख लिया गया, तो अब तक़फ़िर (काफ़िर घोषित करने) के सिवा कोई चारा न था, क्योंकि धर्म के महान इमामों के स्पष्ट कथन सुने जा चुके हैं कि "जो कोई उसके दंड और उसके कुफ़्र में संदेह करे, वह स्वयं काफ़िर हो गया।" [पादलेख 1] जो ऐसे के लिए...

टिप्पणी 1: जैसे थानवी साहब, कि मुहम्मद रसूलुल्लाह (अल्लाह उन पर शांति और आशीर्वाद बनाए रखे) की शान में उनकी गंभीर गाली 1319 हिजरी में प्रकाशित हुई। उससे पहले वे स्वयं को सुन्नी प्रकट करते थे, बल्कि एक समय था जब वे अहले इस्लाम के साथ मजलिस-ए-मीलाद मुबारक और क़ियाम में शरीक होते थे। 12 कातिब (लेखक), अल्लाह उसे क्षमा करे। टिप्पणी 2: जैसे गंगोही साहब और अंबेटवी साहब, जिनके बयानों के बारे में मेरठ से यह प्रश्न आया था कि क्या खुदा झूठा हो सकता है। बाद में पता चला कि वे शैतान के ज्ञान को अल्लाह के रसूल (अल्लाह उन पर शांति और आशीर्वाद बनाए रखे) के ज्ञान से अधिक बताते हैं। फिर गंगोही साहब का वह फ़तवा कि खुदा झूठा है [और] जो उसे झूठा कहे वह नेक सालेह सुन्नी मुसलमान है। जब यह प्रकाशित देखा गया, तो पूर्ण सावधानी बरतते हुए, चूंकि यह दूसरों द्वारा प्रकाशित था, इस पर वह निश्चय नहीं किया गया जिसके आधार पर तक़फ़िर हो, जब तक कि गंगोही साहब का मोहरबंद और हस्ताक्षरित मूल फ़तवा अपनी आँखों से नहीं देख लिया गया। बार-बार छपने पर भी जब गंगोही साहब चुप रहे, तो इसकी सच्चाई पर पर्याप्त भरोसा हो गया। इसी प्रकार कादियानी दज्जाल की पुस्तकें जब तक नहीं देखीं, उसकी तक़फ़िर पर अडिग नहीं हुए, जब तक केवल महदी या मसीह के समान बनने की खबर सुनी थी, जिसने पूछा उसे इतना ही कहा कि कोई पागल मालूम होता है। फिर जब अमृतसर से उसकी तक़फ़िर का एक फ़तवा आया जिसमें उसके कुफ़्रिया वाक्य पृष्ठ संख्या के साथ उद्धृत थे, तब भी

इतना ही लिखा कि "यदि ये बातें मिर्ज़ा के लेखों में इसी तरह हैं तो वह निश्चित रूप से काफ़िर है।" देखिए "रिसाला अस-सू वल-इक़ाब अलल मसीह अल-कज़्ज़ाब", पृष्ठ 18। हाँ, अब जब उसकी पुस्तकें अपनी आँखों से देख लीं, तो उसके काफ़िर मुर्तद होने का अंतिम निर्णय दे दिया गया। 12 कातिब, अल्लाह उसे क्षमा करे।

---

1. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-मुर्तद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/356।

صرف محبت و عداوت خدا اور رسول ہے، جب تک ان دشنام دہوں سے دشنام صادر عہ۱ نہ ہوئی یا اللہ ورسول کی جناب میں ان کی دشنام عہ۲ نہ دیکھی سنی تھی، اس وقت تک کلمہ گوئی کا پاس لازم تھا، غایت احتیاط سے کام لیا حتی کہ فقہائے کرام کے حکم سے طرح طرح ان پر کفر لازم تھا مگر احتیاطا ان کا ساتھ نہ دیا اور متکلمین عظام کا مسلک اختیار کیا۔ جب صاف صریح انکار ضروریاتِ دین و دشنام دہی رب العلمین وسید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیہم اجمعین آنکھ سے دیکھی تو اب بے تکفیر چارہ نہ تھا کہ اکابر ائمہ دین کی تصریحات سن چکے کہ من شك في عذابه وكفره فقد كفر ۱۔ جو ایسے کے

عہ۱: جیسے تھانوی صاحب کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جناب میں ان کی سخت گالی ۱۳۱۹ھ میں چھپی اس سے پہلے اپنے آپ کو سنی ظاہر کرتے بلکہ ایک وقت وہ تھا کہ مجلس میلاد مبارک و قیام میں شریک اہل اسلام ہوتے ۱۲ کاتب عفی عنہ۔ عہ۲: جیسے گنگوہی صاحب وانبیٹھوی صاحب کہ ان کے اتنے قول کی نسبت میرٹھ سے سوال آیا تھا کہ خدا جھوٹا ہو سکتا ہے اس کے بعد معلوم ہوا کہ شیطان کا علم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علم سے زیادہ بتاتے ہیں۔ پھر گنگوہی صاحب کا وہ فتوی کہ خدا جھوٹا ہے جو اسے جھوٹا کہے مسلمان سنی صالح ہے۔ جب چھپا ہوا نظر سے گزرا کمالِ احتیاط یہ کہ دوسروں کا چھپوایا ہوا تھا اس پر وہ تیقن نہ کیا جس کی بنا پر تکفیر ہو جب وہ اصلی فتوی گنگوہی صاحب کا مہری و دستخطی خود آنکھ سے دیکھا اور بار بار چھپنے پر بھی گنگوہی صاحب نے سکوت کیا تو اس کے صدق پر اعتبار کافی ہوا۔ یونہی قادیانی دجال کی کتابیں جب تک آپ نہ دیکھیں اس کی تکفیر پر جزم نہ کیا جب تک صرف مہدی یا مثیل مسیح بننے کی خبر سنی تھی جس نے دریافت کیا اتنا ہی کہا کہ کوئی

مجنون معلوم ہوتا ہے ، پھر جب امرتسر سے ایک فتوی اس کی تکفیر کا آیا جس میں اس کی کفریہ عبارتیں بحوالہ صفحات منقول تھیں اس پر بھی اتنا لکھا کہ "اگر یہ اقوال مرزا کی تحریروں میں اسی طرح ہیں تو وہ یقینا کافر۔ "دیکھو رسالہ السوء والعقاب علی المسیح الکذاب" صفحہ ۱۸، ہاں اب جب اس کی کتابیں بچشم خود دیکھیں اس کے کافر مرتد ہونے کا قطعی حکم دیا ۱۲ کاتب عفی عنہ

---

۱ در مختار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۳۵۶/۱

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Anyone who doubts their being accursed and infidels is themselves an infidel. It was necessary to save the faith of oneself and of one's religious brothers, the common Muslims; therefore, the decree of infidelity (kufr) was given and publicized, and that is the reward of the wrongdoers. Your Lord, the Mighty and Sublime, says:

"Say, 'The truth has come, and falsehood has perished. Indeed, falsehood, [by its nature], is ever perishing.'"[1] | Say, 'Truth has come and falsehood has vanished; surely falsehood was bound to vanish.'

And He says:

"There shall be no compulsion in [acceptance of] the religion. The right course has become clear from the wrong."[2] | There is no compulsion in religion; the right path has become clearly distinct from error.

There were four stages here: (1) Whatever those abusers wrote and published was certainly an insult and abuse to Allah and His Messenger, the Mighty and Sublime, peace and blessings of Allah be upon him. (2) He who insults Allah and His Messenger, the Mighty and Sublime, peace and blessings of Allah be upon him, is an infidel. (3) He who does not call them infidels, who shows consideration for them, who keeps in mind their mentorship, kinship, or friendship, he is also one of them, an infidel like them; on the Day of Resurrection, he will be bound together with them in one rope. (4) Whatever excuses and deceptions, ignorance and misguidance are described here, they are all false, inadmissible, and baseless. These four, by the grace of Allah Almighty, have become clearly evident, for which the blessed verses of the Great Quran have provided proof. Now, on one side is Paradise and eternal bliss, and on the other side is wretchedness and eternal Hell; let whoever chooses what they prefer, but understand this much: that he who leaves the side of Muhammad, the Messenger of Allah, to support Zaid and Amr will never attain salvation. The rest, guidance is in the power of the Lord of Honor. By the grace of Allah Almighty, this matter was among the highest self-evident truths to every knowledgeable Muslim, but our common people...

[1] Al-Quran Al-Kareem 17/81 [2] Al-Quran Al-Kareem 2/256

फतावा रजविया, जिल्द 30

जो उनके दंडित और काफिर होने में संदेह करे, वह स्वयं काफिर है। अपना और अपने धार्मिक भाइयों, आम मुसलमानों का ईमान बचाना आवश्यक था, इसलिए कुफ्र का हुक्म दिया गया और उसे प्रचारित किया गया, और यही अत्याचारियों का बदला है। आपका रब अज़्वजल फरमाता है:

"कह दो कि सत्य आ गया और असत्य मिट गया, निस्संदेह असत्य को मिटना ही था।"[1] | कह दो कि सत्य आ गया और असत्य मिट गया, निस्संदेह असत्य को तो मिटना ही था।

और फरमाता है:

"दीन में कोई जबरदस्ती नहीं है, सही रास्ता गलत से बिल्कुल अलग होकर साफ हो गया है।"[2] | दीन में कुछ जबर नहीं, हक़ राह साफ़ जुदा हो गई है गुमराही से।

यहाँ चार चरण थे: (1) उन गाली देने वालों ने जो कुछ लिखा और छापा, वह निश्चित रूप से अल्लाह और उसके रसूल (अज़्वजल और सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अपमान और गाली थी। (2) अल्लाह और उसके रसूल (अज़्वजल और सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अपमान करने वाला काफिर है। (3) जो उन्हें काफिर न कहे, जो उनका लिहाज़ रखे, जो उनकी उस्तादी, रिश्तेदारी या दोस्ती का ख्याल रखे, वह भी उन्हीं में से है, उन्हीं की तरह काफिर है, कयामत में उनके साथ एक ही रस्सी में बांधा जाएगा। (4) जो बहाने और छल, अज्ञानता और पथभ्रष्टता यहाँ बयान की गई हैं, वे सब असत्य, अस्वीकार्य और निराधार हैं। अल्लाह तआला की कृपा से ये चारों बातें पूरी तरह स्पष्ट हो गई हैं, जिनका प्रमाण महान कुरान की आयतों ने ही दिया है। अब एक ओर जन्नत और शाश्वत सौभाग्य है, तो दूसरी ओर बदकिस्मती और शाश्वत नर्क है; जिसे जो पसंद आए वह चुन ले, लेकिन इतना समझ लो कि मुहम्मद रसूलुल्लाह का दामन छोड़कर ज़ैद और अम्र का साथ देने वाला कभी सफल नहीं होगा, बाकी हिदायत रब्बुल इज़्ज़त के अख्तियार में है। अल्लाह तआला की कृपा से यह बात हर ज्ञानी मुसलमान के निकट सर्वोच्च स्वयंसिद्ध सत्यों में से थी, लेकिन हमारे आम लोग...

[1] अल-कुरान अल-करीम 17/81 [2] अल-कुरान अल-करीम 2/256

पृष्ठ 357 का 772

معذب و کافر ہونے میں شک کرے خود کافر ہے۔ اپنا اور اپنے دینی بھائیوں عوام اہل اسلام کا ایمان بچانا ضروری تھا لاجرم حکم کفر دیا اور شائع کیا و ذلک جزاء الظلمین۔ تمہارا رب عزوجل فرماتا ہے:

"قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ۚ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا" 1 | کہدو کہ آیا حق اور مٹا باطل، بے شک باطل کو ضرور مٹنا ہی تھا۔

اور فرماتا ہے:

"لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ۖ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ۚ" 2 | دین میں کچھ جبر نہیں، حق راہ صاف جدا ہوگئی ہے گمراہی سے۔

یہاں چار مرحلے تھے: (۱) جو کچھ ان دشنامیوں نے لکھا، چھاپا ضرور وہ اللہ و رسول جل وعلا و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی توہین و دشنام تھا۔ (۲) اللہ و رسول جل وعلا و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی توہین کرنے والا کافر ہے۔ (۳) جو انہیں کافر نہ کہے، جو ان کا پاس لحاظ رکھے جو ان کی استادی یا رشتے یا دوستی کا خیال کرے وہ بھی ان میں سے ہے، ان ہی کی طرح کافر ہے، قیامت میں ان کے ساتھ ایک رسی میں باندھا جائے گا۔ (۴) جو عذرو مکر، جہال و ضلال یہاں بیان کرتے ہیں سب باطل و نار وا اور پا در ہوا ہیں۔ یہ چاروں بحمد اللہ تعالٰی بوجہ اعلیٰ واضح روشن ہو گئے جن کے ثبوت قرآن عظیم ہی کی آیات کریمہ نے دیئے۔ اب ایک پہلو پر جنت و سعادتِ سرمدی، دوسری طرف شقاوت و جہنم ابدی ہے، جسے جو پسند آئے اختیار کرے مگر اتنا سمجھ لو کہ محمد رسول اللہ کا دامن چھوڑ کر زید و عمر کا ساتھ دینے والا کبھی فلاح نہ پائے گا، باقی

ہدایت رب العزت کے اختیار میں ہے۔ بات بحمد اللہ تعالیٰ ہر ذی علم مسلمان کے نزدیک اعلیٰ بدیہیات سے تھی مگر ہمارے عوام...

1 القرآن الکریم ۱۷/ ۸۱ 2 القرآن الکریم ۲/ ۲۵۶

Brothers need to see the seals. Where else would seals from the noble scholars of the two holy cities be more prominent than where religion began? And according to authentic Hadiths, Satan will never have sway there. Therefore, for the increased satisfaction of our common brothers, a Fatwa was presented before the noble scholars and great Muftis of Makkah the Magnificent and Madinah the Pure. With such excellence, elegance, and religious fervor did these pillars of Islam provide their attestations. By the grace of Allah Almighty, the blessed book "Hussam al-Haramayn ala Manhar al-Kufri wal-Mayn" (1324 AH) is before our dear brothers, and on every opposite page, its translation in simple Urdu, "Mubeen-e-Ahkam-o-Tasdeeqat-e-A'lam" (1325 AH), is manifest.

O Allah! Grant the Islamic brothers the ability to accept the truth and protect them from stubbornness and egoism, or from supporting Zaid and Amr against You and Your Beloved, for the sake of the distinction of Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. Amen, Amen, Amen.

And all praise is due to Allah, Lord of the worlds, and the best blessings and most complete peace be upon our master Muhammad, and upon all his family, companions, and party. Amen.

Treatise Tamheed-e-Iman bi-Ayat-ul-Quran Concluded

फतावा रज़विया जिल्द 30

भाइयों को मुहरें देखने की ज़रूरत होती है, मुहरें हरमैन तैयबैन के उलमा-ए-किराम से ज़्यादा कहाँ की होंगी जहाँ से दीन का आग़ाज़ हुआ और अहादीस-ए-सहीहा के हुक्म से कभी वहाँ शैतान का दौर-दौरा न होगा। लिहाज़ा अपने आम भाइयों की ज़ियादत-ए-इत्मीनान को मक्का मुअज़्ज़मा व मदीना तैयबा के उलमा-ए-किराम व मुफ़्तियान-ए-इज़ाम के हुज़ूर फ़तवा पेश हुआ। जिस ख़ूबी व ख़ुश-अस्लूबी व जोश-ए-दीनी से इन उमाइद-ए-इस्लाम ने तस्दीक़ें फ़रमाईं, ब-हम्दुलिल्लाह तआला किताब-ए-मुस्तताब "हुस्सामुल हरमैन अला मन्हरिल कुफ़्रि वल मैन" (1324 हि.) में गिरामी भाइयों के पेश-ए-नज़र और हर सफ़हा के मुक़ाबुल सलीस उर्दू में उसका तर्जुमा "मुबीन-ए-अहकाम व तस्दीक़ात-ए-आलाम" (1325 हि.) जलवागर।

इलाही! इस्लामी भाइयों को क़ुबूल-ए-हक़ की तौफ़ीक़ अता फ़रमा और ज़िद व नफ़सानियत या तेरे और तेरे हबीब के मुक़ाबुल, ज़ैद व अम्र की हिमायत से बचा सदक़ा मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की वजाहत का, आमीन, आमीन, आमीन।

वलहम्दुलिल्लाह रब्बिल आलमीन व अफ़ज़लुस सलाति व अकमलुस सलामु अला सय्यिदिना मुहम्मद व आलिहि व सहबिहि व हज़बिहि अजमईन आमीन।

रिसाला तमहीद-ए-ईमान ब-आयात-ए-क़ुरआन ख़त्म हुआ

पृष्ठ 772 का 358

بھائیوں کو مہریں دیکھنے کی ضرورت ہوتی ہے، مہریں علمائے کرام حرمین طیبین سے زائد کہاں کی ہوں گی جہاں سے دین کا آغاز ہوا اور بحکم احادیث صحیحہ کبھی وہاں شیطان کا دور دورہ نہ ہوگا لہذا اپنے عام بھائیوں کی زیادت اطمینان کو مکہ معظمہ ومدینہ طیبہ کے علمائے کرام و مفتیان عظام کے حضور فتوٰی پیش ہوا جس خوبی و خوش اسلوبی و جوش دینی سے ان عمائد اسلام نے تصدیقیں فرمائیں بحمد اللہ تعالٰی کتاب مستطاب "حسام الحرمین علی منحر الکفر و المین" (۱۳۲۴ھ) میں گرامی بھائیوں کے پیش نظر اور ہر صفحہ کے مقابل سلیس اردو میں اس کا ترجمہ "مبین احکام و تصدیقات اعلام" (۱۳۲۵ھ) جلوہ گر۔

الٰہی! اسلامی بھائیوں کو قبولِ حق کی توفیق عطا فرما اور ضد و نفسانیت یا تیرے اور تیرے حبیب کے مقابل، زید و عمرو کی حمایت سے بچا صدقہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی وجاہت کا، آمین، آمین، آمین۔

والحمد للہ رب العلمین وافضل الصلاۃ واکمل السلام علی سیدنا محمد و آلہ وصحبہ و حزبہ اجمعین آمین

رسالہ تمہیدِ ایمان بآیات قرآن ختم ہوا

Fatawa Rizvia, Volume 30

Treatise: Al-Amn wal-Ula li-Nā'itī al-Muṣṭafā bi-Dāfi' al-Balā' (Peace and Exaltation for the Praisers of the Chosen One [Mustafa] with the Title 'Remover of Affliction') Reciting the praise of Mustafa (peace and blessings be upon him) along with the title 'Remover of Affliction' brings security from calamities and elevation in their rank.

Historical Name of the Problem (Mas'ala): Ikmāl al-Tāmmah 'alā Shirk Siwā bil-Umūr al-'Āmmah 1311 AH Bringing total devastation upon (the Wahhabis') concept of Shirk, which is like 'General Matters' (applicable to every form of presence).

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 35: From Delhi, Bara Hindu Rao, sent by Maulvi Muhammad Karamatullah Khan Sahib* – 21 Jumada al-Akhirah 1311 AH What do the scholars of religion say about this matter: Zaid says that reciting Durood-e-Taj and Dala'il al-Khayrat...

*Note: Maulana Karamatullah Khan Sahib, successor of Hazrat Haji Imdadullah Muhajir Makki (may Allah have mercy on them both).

Page 359 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द ३०

रिसाला (पत्र): अल-अमन वल-उला लि-नाइती अल-मुस्तफ़ा बि-दाफ़े अल-बला (मुस्तफ़ा की प्रशंसा करने वालों के लिए बलाओं से मुक्ति और बुलंद मर्तबा) 'दाफ़े अल-बला' (बलाओं को दूर करने वाला) कलमे के साथ मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नात बयान करने वालों के लिए बलाओं से अमन और उनके रुतबे की बुलंदी है।

मस्अले का तारीख़ी नाम: इक्माल अत-ताम्मा अला शिर्क सिवा बिल-उमूर अल-आम्मा १३११ हिजरी शिर्क पर (वहाबियों के इस विचार पर) पूरी क़यामत ढाना, जो उमूर-ए-आम्मा की तरह (हर प्रकार की उपस्थिति पर लागू) है।

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम (अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है)

मस्अला ३५: देहली, बाड़ा हिंदू राव से, प्रेषक मौलवी मुहम्मद करामतुल्लाह खान साहिब* – २१ जमादी उल-आखिर १३११ हिजरी उलेमा-ए-दीन इस मस्अले में क्या फ़रमाते हैं: ज़ैद कहता है कि दुरूद-ए-ताज और दलाइलुल खैरात पढ़ना...

*नोट: मौलाना करामतुल्लाह खान साहिब, हज़रत हाजी इमदादुल्लाह मुहाजिर मक्की (रहमतुल्लाह अलैहिमा) के खलीफ़ा।

पृष्ठ ३५९/७७२

رسالہ الامن والعلی لناعتی المصطفی بدافع البلاء کلمہ دافع البلا کے ساتھ مصطفٰی علیہ الصلوۃ والسلام کی نعت بیان کرنے والوں کے لئے بلاؤں سے امن اور ان کے مرتبے کی بلندی ہے

مسئلہ بہ نام تاریخی اکمال الطامۃ علی شرک سوی بالامور العامۃ ۱۳۱۱ھ پوری قیامت ڈھانا (وہابیوں کے اس) شرک پر جو امور عامہ کی طرح (موجوگی کی ہر قسم پر صادق) ہے

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۳۵: از دہلی باڑہ ہندو رائے مرسلہ مولوی محمد کرامت اللہ خان صاحب عہ - ۲۱ جمادی الآخرۃ ۱۳۱۱ھ علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں زید کہتا ہے کہ پڑھنا درود تاج اور دلائل الخیرات کا

عہ: مولانا کرامت اللہ خاں صاحب خلیفہ حضرت حاجی امداد اللہ مہاجر مکی رحمۃ اللہ علیہما

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Zaid says] it is pure polytheism (shirk) and an evil innovation (bid'at sayyi'a), and teaching it is a deadly poison. Polytheism because in 'Durood Taj', attributes like 'remover of calamities, epidemics, famine, disease, and pain' are mentioned regarding the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him). And it's an evil innovation because these salutations were composed hundreds of years later. Amr says in response that reciting this accepted salutation is a source of goodness and blessing and a cause for increased love. Zaid is ignorant of Arabic grammar; he doesn't understand that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the cause for removing calamities, even though the true Remover of Calamities is Allah Almighty. In 'Mukhtasar al-Ma'ani', [it is noted regarding the phrase] 'The spring grew the vegetation'[1]—(Spring made the greenery grow - Trans.)—that according to a believer it is metaphorical (majaz) and according to a disbeliever it is literal (haqiqat). Furthermore, "And Allah would not punish them while you are among them"[2] (Allah will not punish those disbelievers as long as you, O Beloved, are present among them - Trans.) and "And We have not sent you except as a mercy for the worlds"[3] (We have not sent you but as a mercy for the entire universe - Trans.) are two great witnesses to our claim. And was the epidemic of general famine not removed in the year of the birth of the Prophet, the Mercy to the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him)? Besides this, the statement of Gabriel [to Mary] is recorded in the Holy Quran thus: "...that I may give you a pure son"[4] (I may bestow a pure son upon you - Trans.). Here, according to Zaid's logic, Hazrat Jibreel (peace be upon him) also, God forbid, became a polytheist because he is calling himself a 'bestower' (Wahhab). Therefore, whatever answer would be on behalf of Zaid [to justify this], the same will be our answer. Furthermore, since this Durood is practiced by most great scholars and eminent masters, they all would be polytheists according to Zaid. The irony is that Zaid himself cannot escape this forced polytheism because he also calls poison (sam - note) lethal and medicines removers of pain and removers of nausea. And Hazrat Shah Waliullah Muhaddith Dehlvi, in his poem 'Atyab al-Nagham', refers to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as a 'remover' (daafi'). There are other evidences as well, but there is no room in this brief note. As for it being an evil innovation because it was composed hundreds of years later, this too points to Zaid's stupidity. Zaid himself who...

Note: 'Sam' means poison.

[1] Mukhtasar al-Ma'ani, Ahwal Isnad al-Khabar, Al-Maktaba al-Farooqiyya Multan, p. 85
[2] Al-Quran al-Karim 8 / 33 [3] Al-Quran al-Karim 21 / 107 [4] Al-Quran al-Karim 19 / 19

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[ज़ैद कहता है कि] यह शुद्ध शिर्क(बहुदेववाद) और बिदअत-ए-सय्यिया (बुरी नवीनता) है, और इसकी शिक्षा देना घातक विष है। शिर्क इसलिए क्योंकि 'दुरूद ताज' में रसूले अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में 'बलाओं, महामारियों, अकाल, रोग और पीड़ा को दूर करने वाला' (दाफ़ेउल-बला वल-वबा वल-क़हत वल-मरज़ वल-अलम) जैसे गुण वर्णित हैं। और बिदअत-ए-सय्यिया इसलिए क्योंकि ये दुरूद सैकड़ों वर्षों बाद संकलित किए गए हैं। अम्र जवाब में कहता है कि इस स्वीकृत दुरूद का पाठ खैर-ओ-बरकत और प्रेम में वृद्धि का कारण है। ज़ैद अरबी व्याकरण से अनभिज्ञ है; वह नहीं समझता कि हज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बलाओं को टालने का कारण हैं, यद्यपि वास्तव में बलाओं को दूर करने वाला अल्लाह तआला ही है। 'मुख्तसर अल-मआनी' में आया है: 'अंबत अर्-रबीउल बक़ला'[1] (वसंत ने वनस्पति उगाई—अनुवाद)—कि एक मोमिन (आस्तिक) के अनुसार यह रूपक (मजाज़) है और एक काफ़िर (नास्तिक) के अनुसार वास्तविकता (हक़ीक़त) है। इसके अतिरिक्त, "और अल्लाह उन्हें दंड नहीं देगा जब तक आप उनके बीच हैं"[2] (अल्लाह तआला उन काफ़िरों पर अज़ाब नहीं फ़रमाएगा जब तक ऐ महबूब आप उनके बीच मौजूद हैं—अनुवाद) और "और हमने आपको समस्त संसार के लिए दया बनाकर ही भेजा है"[3] (हमने नहीं भेजा आपको मगर रहमत सारे जहान के लिए—अनुवाद) हमारे दावे पर दो महान गवाह हैं। और क्या रहमत-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म वर्ष में अकाल की महामारी दूर नहीं हुई थी? इसके अलावा हज़रत जिब्रील का कथन क़ुरआन करीम में इस प्रकार दर्ज है: "ताकि मैं तुझे एक पवित्र पुत्र प्रदान करूँ[4] (मैं अता करूँ तुझे सुथरा बेटा—अनुवाद)। यहाँ ज़ैद के अनुसार हज़रत जिब्रील भी, अल्लाह की पनाह, मुशरिक हो गए क्योंकि वे स्वयं को 'देने वाला' (वहाब) कह रहे हैं। तो जो जवाब ज़ैद की तरफ़ से होगा, वही हमारी तरफ़ से होगा। फिर चूँकि यह दुरूद अधिकांश महान विद्वानों और मशायख़े-इज़ाम का मामूल (अभ्यास) है, इसलिए ज़ैद के अनुसार वे सभी मुशरिक हुए। और विडंबना यह है कि खुद ज़ैद भी इस अनचाहे शिर्क से नहीं बच सकता क्योंकि वह भी ज़हर (हाशिया देखें) को जानलेवा और औषधियों को दर्द निवारक और मतली दूर करने वाला कहता है। और हज़रत शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी 'क़सीदा अतयब अल-नग़म' में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को 'दाफ़े (निवारक) कह रहे हैं। प्रमाण तो और भी हैं लेकिन इस संक्षिप्त टिप्पणी में गुंजाइश नहीं। रही बात सैकड़ों वर्षों बाद संकलित होने के कारण बिदअत-ए-सय्यिया होने की, तो यह भी ज़ैद की मूर्खता का परिचायक है। खुद ज़ैद जो...

हाशिया: अ: 'सम' अर्थात ज़हर।

[1] मुख्तसर अल-मआनी, अहवाल इस्नाद अल-ख़बर, अल-मकतबा अल-फ़ारूक़िया मुल्तान, पृष्ठ 85 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 8 / 33 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 21 / 107 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 19 / 19

شرک محض اور بدعت سیئہ ہے اور تعلیم اس کی سم قاتل شرک اس لئے کہ درود تاج میں دافع البلاء والوباء والقحط والمرض والالم رسول اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شان میں مذکور ہے، اور بدعت سیئہ اس لئے کہ یہ درود بعد صدہا سال کے تصنیف ہوئے ہیں۔ عمرو جواب میں کہتا کہ ورد اس درود مقبول کا موجب خیر وبرکت اور باعث ازدیاد محبت ہے۔ زید عربیت سے جاہل ہے وہ نہیں سمجھتا کہ حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سبب ہیں دفع بلا کے، اگرچہ دافع البلاء حقیقتاً خدائے تعالٰی ہے۔ مختصر المعانی میں انبت الربیع البقل[1]۔ (بہار نے سبزہ اگایا ت) کہ بقول مومن مجاز اور بقول کافر حقیقت فرمایا ہے۔ علاوہ ازیں "وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيْهِمْ"[2] (اللہ تعالٰی ان کافروں پر عذاب نہ فرمائے گا جب تک اے محبوب تو ان میں تشریف فرما ہے۔ ت) اور "وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ"[3] (ہم نے نہ بھیجا تمہیں مگر رحمت سارے جہان کے لئے۔ ت) ہمارے دعوئے پر دو بزرگ گواہ ہیں، اور کیا سال ولادت حضرت رحمت عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں قحط عام کی وباء دفع نہیں ہوئی، اس کے سوا جبرائیل خلیل کا مقولہ قرآن کریم میں اس طرح درج ہے: " لِاَهَبَ لَكِ غُلٰمًا زَكِيًّا "[4] (میں عطا کروں تجھے ستھرا بیٹا ت) یہاں بقول زید حضرت جبرائیل بھی معاذ اللہ مشرک ہو گئے کیونکہ وہ اپنے آپ کو وہاب فرما رہے ہیں۔ پس جو جواب زید کی طرف سے ہوگا وہی ہماری طرف سے۔ پھر چونکہ یہ درود معمول بہ اکثر علماء و مشائخ عظام ہے پس وہ سب بھی زید کے نزدیک مشرک ہوئے اور طرہ یہ کہ خود زید بھی اس خواہ مخواہ کے شرک سے بچ نہیں سکتا کیونکہ وہ بھی سم عہ کو قاتل اور ادویہ کو دافع درد رافع عشیان کہتا ہے۔ اور حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی قصیدہ اطیب النغم میں آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو

دافع فرما رہے ہیں۔ سندیں تو اور بھی ہیں مگر اس مختصر میں گنجائش نہیں۔ رہا صدہا سال کے بعد تصنیف ہونے سے بدعت سیئہ ہونا، یہ بھی زید کی حماقت پر دال ہے۔ خود زید جو

عہ: سم یعنی زہر

[1] مختصر المعانی، احوال اسناد الخبر، المکتبہ الفاروقیہ ملتان، ص ۸۵ [2] القرآن الکریم ۸ / ۳۳ [3] القرآن الکریم ۲۱ / ۱۰۷ [4] القرآن الکریم ۱۹ / ۱۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Maulvi Ismail Sahib recites sermons in Friday prayers from the pulpit. Does he have any Hadith for this, or were they composed during the time of the Prophet (peace be upon him)? Subhan Allah! Reciting those sermons (which were composed hundreds of years later) is considered Sunnah by Zaid, while reciting Durood (salutations) composed by the elite of the Truth is deemed a bad innovation (Bid'ah Sayyi'ah). Yes, reciting the forms of Durood narrated from the presence of the Master of the Universe (peace be upon him) is superior and better in our view too. However, the firmly grounded scholars and perfect ascetics, in a state of spiritual taste and longing, have composed Durood Sharif in innovative words, including Ghaus al-Thaqalayn Mahbub-e-Subhani. Hazrat Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlvi has included them in 'Jadhb al-Qulub,' and the Sheikh himself has written a dedicated treatise on this matter, containing all the Duroods composed by the great masters. In the commentary of 'Safar al-Sa'adah,' 36 forms are narrated from the Messenger of God, while the rest were added by the Sahaba (Companions) and Tabi'un (Successors). Zaid, in his ignorance, has—God forbid—labeled all these personalities as polytheists (Mushrik). Now, a clarification is sought from the learned scholars: Is Zaid's statement correct and in accordance with the beliefs of the righteous predecessors, or is Amr's? May this be explained in detail; may Allah reward you with goodness.

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Arabic Text

Praise be to Allah for what He has taught and guided us to that which is most upright, and set us upon the safest path. May our Lord send blessings, peace, and benedictions upon the one who wards off affliction, famine, disease, and pain—our master, our patron, our owner, and our refuge, Muhammad (peace be upon him), the master of the earth and the necks of nations—and upon his family and his companions, the possessors of excellence, grace, generosity, and nobility. Amen. Thus

Urdu Translation provided in original

...guided us to the path of safety. May our Lord send blessings and peace upon our Master, Patron, Owner, and Refuge Muhammad (ﷺ), who removes calamities, epidemics, famines, diseases, and sorrows, who is the master of the earth and the necks of the nations; and upon his descendants and companions who are the possessors of grace, bounty, generosity, and nobility. Amen. The

Arabic Text

says the poor one seeking refuge from affliction...

Page 361 of 772

Urdu Translation provided in original

poor servant Abdul Mustafa Ahmad Raza Sunni Hanafi Qadri says...

फतावा रज़विया, जिल्द 30

मौलवी इस्माइल साहब जुमे के खुतबे में मिम्बर पर खड़े होकर पढ़ते हैं। क्या उनके पास इसके लिए कोई हदीस है या वे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़माने की रचनाएँ हैं? सुभान अल्लाह! उन खुतबों को पढ़ना (जो सैकड़ों साल बाद लिखे गए हैं) ज़ैद के लिए सुन्नत है, जबकि हक़ के खास बंदों द्वारा रचित दुरूद को पढ़ना बुरी बिदअत (बिदअत-ए-सय्यिह) ठहराया जाता है। हाँ, दुरूद के जो शब्द हुज़ूर सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से नक़्ल (वर्णित) हैं, उन्हें पढ़ना हमारे नज़दीक भी अफ़ज़ल और बेहतर है। लेकिन मज़बूत इल्म वाले उलेमा और कामिल फ़कीरों ने ज़ौक़-ओ-शौक़ की हालत में जो दुरूद शरीफ़ नए शब्दों में रचे हैं, जिनमें जनाब ग़ौसुल सक़लैन महबूब-ए-सुब्हानी भी शामिल हैं और हज़रत शेख अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी ने 'जज़बुल कुलूब' में दर्ज फरमाए हैं, और खुद शेख ने इस बारे में एक स्वतंत्र रिसाला (पुस्तिका) लिखा है, जिसमें बड़े-बड़े बुज़ुर्गों द्वारा रचित सभी दुरूद शामिल हैं। 'शरह सफ़र अल-सआदा' में रसूलुल्लाह से 36 शब्द नक़्ल हैं, बाकी सहाबा और ताबिईन ने बढ़ाए हैं। ज़ैद ने अपनी अज्ञानता में—अल्लाह की पनाह—इन सभी हस्तियों को मुशरिक बना दिया है। अब विद्वान उलेमा से यह सवाल है कि क्या ज़ैद की बात सही है और नेक पूर्वजों के अक़ीदों (विश्वासों) के अनुकूल है, या अम्र की? इस पर विस्तार से रोशनी डालें, अल्लाह आपको इसका बदला दे।

अल-जवाब: अल्लाह के नाम से शुरू जो बहुत मेहरबान और रहमत वाला है।

अरबी पाठ

تمام تاریفیں اللہ کے لیے ہیں جسنے ہمیں وہ سیکھایا اور ہمیں اس راستے پر چلایا جو سبسے سیدھا ہے اور ہمیں سلامتی والے راستے پر چلایا۔ ہمارا پروردیگار دورود، سلام اور برکت نازیل فرمائے بلا، وبا، اکال، بیماری اور دوکھوں کو دور کرنے والے ہمارے آقا، مولا، مالک اور پناہگاہ محمد (سللللاہو علیہی وسللم) پر، جو زمین اور امتوں کی گردنوں کے مالک ہیں، اور آپکی آل (وںش) اور آپکے اسہاب (ساتھیوں)

उर्दू अनुवाद (मूल पृष्ठ के अनुसार)

...सलामती वाले रास्ते पर चलाया। हमारा परवरदिगार दुरूद व सलाम और बरकत नाज़िल फरमाए बला, वबा, क़हत, बीमारी और दुखों को दूर करने वाले हमारे आक़ा व मौला व मालिक व मावा मुहम्मद ﷺ पर, जो ज़मीन और उम्मतों की गर्दनों के मालिक हैं, और आपकी आल और आपके असहाब पर जो फ़ज़्ल, फ़ैज़, अता और जूद-ओ-करम

अरबी पाठ

पर जो फ़ज़्ल, फ़ैज़, अता और सखावत व करम वाले हैं, आमीन। फ़क़ीर कहता है...

पृष्ठ 361 का 772

उर्दू अनुवाद (मूल पृष्ठ के अनुसार)

वाले हैं, आमीन। कहता है फ़क़ीर अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा सुन्नी हनफ़ी क़ादरी।

مولوی اسمعیل صاحب کے خطبے جمعہ میں بر سر منبر پڑھتا ہے اس کے لئے اس کے پاس کوئی حدیث ہے یا وہ زمانہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تصنیف ہیں۔ سبحان اللہ ان خطبوں کا پڑھنا (جو صد ہا سال بعد کی تصنیف ہیں) تو زید کے لئے سنت ہوا و ر خاصان حق کی تصنیف درود کا پڑھنا بدعت سیئہ ٹھہرے، ہاں جو صیغے درود کے حضور سرور عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے منقول ہیں ان کا پڑھنا ہمارے نزدیک بھی افضل و بہتر ہے مگر علمائے راسخین و فقرائے کاملین نے حالت ذوق و شوق میں جو درود شریف بالفاظ بدیعہ تصنیف فرمائے ہیں جن میں جناب غوث الثقلین محبوب سبحانی بھی شامل ہیں اور حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی نے جذب القلوب میں درج فرمائے ہیں، اور خود حضرت شیخ نے ایک مستقل رسالہ اس بارہ میں تالیف فرمایا ہے، اور جتنے درود مشائخ عظام نے تصنیف فرمائے ہیں سب اس میں درج ہیں، اور شرح سفر السعادۃ میں ۳۶ صیغے رسول خدا سے منقول ہیں باقی صحابہ و تابعین نے زیادہ کئے ہیں۔ زید جاہل نے ان سب حضرات کو معاذ اللہ مشرک بنایا ہے۔ اب علمائے اعلام سے استفسار ہے کہ قول زید کا صحیح اور موافق عقائد سلف صالح کے ہے یا عمرو کا؟ یہ تشریح و تفصیل ارشاد ہو، اللہ آپ کو جزائے خیر عنایت فرمائے۔

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الحمد لله على ما علم وهدانا للذي اقوم وسلك بنا السبيل الاسلم وصلى ربنا وبارك وسلم	سلامتی والے راستے پر چلایا۔ ہمارا پروردگار درود و سلام اور برکت نازل فرمائے بلا، وبا، قحط، بیماری

عربی عبارت	اردو ترجمہ
على دافع البلاء والقحط والمرض والالم	اور دکھوں کو دور کرنیوالے ہمارے آقا و مولیٰ و مالک
سيدنا ومولانا ومالكنا وماونا محمد مالك	و ماوٰی محمدؐ پر، جو زمین اور امتوں کی گردنوں کے
الارض ورقاب الامم و على اله و صحبه	مالک ہیں، اور آپ کی آل اور آپ کے اصحاب پر جو
اولي الفضل والفيض والعطاء والجود	فضل، فیض، عطا اور جود و کرم والے ہیں، آمین۔ کہتا
والكرم امين قال الفقير المستدفع البلاء من	ہے فقیر عبد المصطفیٰ احمد رضا سنی حنفی قادری

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Right Column] All praise belongs to Allah the Almighty, for He has bestowed knowledge upon us and guided us towards the straightest path. And us Barkati Bareilvi, who seeks protection from affliction through the lofty grace of the Exalted Prophet. May the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him and his family) remove this affliction and grant light and brilliance to his heart. (T)

[Left Column] By the grace of His Exalted Prophet, peace be upon him. [From] Abdul Mustafa Ahmad Raza Al-Muhammadi As-Sunni Al-Hanafi Al-Qadiri Al-Barkati Al-Bareilvi. May his Prophet repel the calamity from him and bestow upon his heart light and clarity.

This brief answer, clarifying the correct path, includes an introduction, two chapters, and a conclusion. The introduction on completing the obligation and preparing the purpose contains 'A'idah Qahirah' and 'Fa'idah Zahirah'.

A'idah Qahirah

"O Muslims, your Prophet has repelled from you the affliction of the madman and the trial of the infatuated." (O Muslims, your Prophet has removed from you the trouble of the madman and the fitna of the mischief-maker. - T) The words of the misbeliever Zaid are not at all surprising. The foundation of the Wahhabi sect is built upon, as much as possible, erasing the noble mention of the Master of Humans and Jinns (upon him and his family be the most excellent blessings and peace) and diminishing the reverence for the beloved ones of God (Exalted and Almighty be He, upon them be blessings and praise) from the hearts of Muslims. "And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned."[1] (And now the wrongdoers will know which way they will turn. - T). But the surprise is at those Sunni Muslims who listen to such impure statements. There have been many chatterboxes in the world and will continue to be; why should sound-believing Muslims pay any attention to them? The remedy for such people is silence in their presence and forgetfulness in their absence. While sitting and standing, at all times and in every state, increase the enthusiasm for the pure mention of your peerless beloved (peace and blessings of Allah be upon him), so that the opponents burn and die in their own fire. "Say, 'Die in your rage. Indeed, Allah is Knowing of that within the breasts.'"[2] (Say, "Die in your suffocation; Allah knows well the secret of the hearts." - T). There is no ground at all to present the sayings of Imams and scholars in

refutation of this corruption, for you call them Imams and scholars according to your own belief.

---

[1] Al-Quran Al-Kareem 26/227 [2] Al-Quran Al-Kareem 3/119

फतावा रज़विया, खंड 30

[दायां कॉलम] सभी प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है कि उसने हमें ज्ञान प्रदान किया और सबसे सीधे मार्ग का मार्गदर्शन किया। और हमें बरकाती बरेलवी जो नबी आला की उच्च कृपा के माध्यम से मुसीबत से बचने का इच्छुक है। नबी करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) इस मुसीबत को दूर फरमाएं और उनके दिल को रोशनी और चमक प्रदान फरमाएं। (त)

[बायां कॉलम] उनके उच्च नबी की कृपा, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। [लेखक] अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा अल-मुहम्मदी अल-सुन्नी अल-हनफ़ी अल-कादरी अल-बरकाती अल-बरेलवी। उनके नबी उनसे बला को टालें और उनके दिल को नूर और स्पष्टता प्रदान करें।

यह संक्षिप्त उत्तर सही मार्ग को स्पष्ट करते हुए एक प्रस्तावना, दो अध्याय और एक निष्कर्ष को समाहित करता है। दायित्व पूरा करने और उद्देश्य तैयार करने की प्रस्तावना में 'आइदा क़ाहिरा' और 'फ़ायदा ज़ाहिरा' शामिल हैं।

आइदा क़ाहिरा

"ऐ मुसलमानों, तुम्हारे नबी ने तुमसे मजनू की बला और फितना फैलाने वाले के फितने को दूर कर दिया है।" (ऐ मुसलमानों, तुम्हारे नबी ने तुमसे मजनू की मुसीबत और शरारती के फितने को दूर कर दिया है। - त) बद-अकीदा ज़ैद के ऐसे शब्द कुछ आश्चर्यजनक नहीं हैं। वहाबी पंथ की बुनियाद ही यथासंभव मनुष्यों और जिन्नों के सरदार (उन पर और उनके परिवार पर श्रेष्ठतम कृपा और शांति हो) के पवित्र उल्लेख को मिटाने और खुदा के प्रियजनों (वह महान और सर्वशक्तिमान है, उन पर कृपा और स्तुति हो) के प्रति मुसलमानों के दिलों से सम्मान कम करने पर है। "और अब ज़ालिम जान जाएंगे कि वे किस करवट पलटेंगे।"[1] (और अब ज़ालिमों को पता चलने वाला है कि वे किस ओर लौटेंगे। - त)। लेकिन आश्चर्य उन सुन्नी मुसलमानों पर है जो ऐसी अपवित्र बातों पर कान धरते हैं। दुनिया में बहुत से बकवास करने वाले हुए हैं और होते रहेंगे; सही अकीदे वाले मुसलमान उनकी ओर ध्यान ही क्यों दें? ऐसे लोगों का इलाज उनकी मौजूदगी में खामोशी और उनकी अनुपस्थिति में उन्हें भूल जाना है। उठते-बैठते हर समय, हर हाल में अपने बेमिसाल महबूब (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के पाक ज़िक्र के प्रति जोश बढ़ाएं ताकि विरोधी अपनी ही आग में जलकर मर जाएं। "कह दो कि अपनी घुटन में मर जाओ, बेशक अल्लाह दिलों की बात खूब जानता है।"[2] (आप फरमा दें कि अपनी घुटन में मर जाओ; अल्लाह दिलों का हाल खूब जानता है। - त)। इस खराबी के खंडन में

इमामों और विद्वानों के कथन पेश करने का कोई अवसर ही नहीं है, क्योंकि यह आप ही हैं जो अपने विश्वास के अनुसार उन्हें इमाम और विद्वान कहते हैं।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 26/227 [2] अल-कुरान अल-करीम 3/119

पृष्ठ 362/772

[دایاں کالم] تمام تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں کہ اس نے ہمیں علم عطا فرمایا اور سب سے سیدھی راہ کی ہدایت فرمائی اور ہمیں برکاتی بریلوی جو نبی اعلٰی کے بلند فضل کے بطفیل مصیبت سے بچنے کا طلب گار ہے۔ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ والہ وسلم اس مصیبت کو دور فرمائیں اور اس کے دل کو روشنی اور چمک عطا فرمائیں (ت)

[بایاں کالم] فضل نبیه العلی الاعلی صلی اللہ تعالی علیه وسلم عبد المصطفی احمد رضا المحمدی السنی الحنفی القادری البرکاتی البریلوی دفع نبیه عنه البلاء ومنح قلبه النور والجلاء۔

یہ مختصر جواب موضح صواب متضمن مقدمہ و دو باب و خاتمہ۔ مقدمہ اتمام الزام و تمہید مرام میں عائدہ قاہرہ و فائدہ زاہرہ پر مشتمل۔

عائدہ قاہرہ

ایھا المسلمون دفع نبیکم عنکم بلاء المجنون وفتنة المفتون۔ (اے مسلمانو تمہارے نبی نے تم سے مجنون کی بلاء اور فتنہ انگیز کا فتنہ دور کر دیا ہے۔ت) زید بد عقیدہ کے ایسے کلمات کچھ محل تعجب نہیں مذہب وہابیہ کی بنا ہی حتی الامکان حضور سید الانس والجان علیہ و علی الہ افضل الصلوٰۃ والسلام کے ذکر شریف مٹانے اور محبوبان خدا جل و علا علیھم الصلوٰۃ والثناء کی تعظیم قلوب مسلمین سے گھٹانے پر ہے "وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ"[1] (اور اب جانا چاہتے ہیں ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ت) مگر تعجب ان مسلمانان اہلسنت سے کہ ایسے ناپاک اقوال پر کان دھریں، بہت کان کھانے والے دنیا میں ہوئے اور ہوتے رہیں گے، مسلمان صحیح العقیدہ ان کی طرف التفات ہی کیوں کریں، ایسوں کا علاج حضور میں خاموشی اور غیبت میں فراموشی، اور

اٹھتے بیٹھتے ہر وقت ہر حال اپنے محبوب بے مثال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ذکر پاک کی زیادہ گرمجوشی کہ مخالف خود ہی اپنی آگ میں جل بجھیں گے "قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ"[2] (تم فرما دو کہ مر جاؤ اپنی گھٹن میں، اللہ خوب جانتا ہے دلوں کی بات۔ت) اس تالفہ کے رد میں اقوال ائمہ و علماء پیش کرنے کا کوئی محل ہی نہیں کہ یہ تم اپنے اعتقاد سے ائمہ و علماء کہتے ہو ان کے

---

1 القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷ 2 القرآن الکریم ۳ / ۱۱۹

Fatawa Rizwia, Volume 30

According to them, they too, Allah forbid, were polytheists and innovators like you. They were the ones who authored and propagated many books and forms of 'Durood Mahmud'. They wrote that your beloved Prophet Muhammad Mustafa, the Repeller of Afflictions (Peace and blessings of Allah be upon him), is the Great Caliph and Helper of Allah Almighty in every dry and wet matter, the intermediary for the delivery of every good and blessing, the means of the flow of every generosity and mercy, the healer, the sufficient, the distributor of bounties, the remover of anguish, and the repeller of hardship. The resounding clarifications of this resonate through the skies of their brilliant works. This humble servant (may Allah forgive him) has collected numerous glorious instructions and detailed texts in the noble book 'Saltanat-ul-Mustafa fi Malakut-il-Kull al-Wara' (1297 AH). By looking at them, by the grace of Allah, faith is refreshed and the face of certainty is beautified. In reality, according to them, this is the very shirk and innovation that they taught you. After all, the founder of their sect, the Najdi Sheikh (may he get what he deserves), used to say openly that all the scholars who lived for 600 years were infidels, as mentioned by the Muhaddith, the great scholar, the jurist, the insightful Sheikh-ul-Islam, the adornment of Masjid al-Haram, my master Ahmad bin Zayn bin Dahlan al-Makki (may his secret be sanctified) in 'Ad-Durar-us-Saniyyah'[1]. (As the honorable Muhaddith, Scholar, Jurist, Insightful, Sheikh-ul-Islam, Adornment of Masjid al-Haram, my master Ahmad bin Zayn bin Dahlan al-Makki (may his secret be sanctified) mentioned it in 'Ad-Durar-us-Saniyyah' - Translator). What is the point of showing Hadiths, since after all, all the books of Hadith like Sahih, Sunan, Masanid, Mu'ajim, etc., were compiled after the time of His Eminence (Blessings and peace of Allah be upon him). According to their logic, Allah forbid, they are all innovations and their authors are innovators. As for the verse where the Lord of Honor, Glorious and Exalted, calls towards sending blessings and peace upon His beloved (Peace and blessings of Allah be upon him) unconditionally, without specifying word, form, time, or number:

"O you who have believed, ask [Allah to confer] blessing upon him and ask [Allah to grant him] peace."[2]

O believers! Send blessings and abundant peace upon him.

O Allah! Send blessings, peace, and benediction upon him, his family, and all his companions, whenever those who succeed are devoted to his remembrance

O Allah! Send blessings and peace and barakah upon you and upon your family and all your companions, whenever the successful ones are enamored with your

"O you who have believed, ask [Allah to confer] blessing upon him and ask [Allah to grant him] peace."[2]	**O believers! Send blessings and abundant peace upon him.**
and those who perish are prevented from its abundance. (Translator)	remembrance and those who perish deny its abundance.

[1] Ad-Durar-us-Saniyyah fi al-Radd 'ala al-Wahhabiyyah, Maktabah Haqiqah, Dar al-Shafa'ah, Istanbul, Turkey, p. 52 [2] The Holy Quran 33/56

उनके अनुसार वे भी, अल्लाह न करे, तुम्हारी तरह मुशरिक और बिदअती (नवाचारी) थे। 'दुरूद महमूद' की अनेक पुस्तकों और रूपों की रचना और प्रसार उन्होंने ही किया। उन्होंने लिखा कि तुम्हारे प्यारे नबी मुहम्मद मुस्तफ़ा, बलाओं को टालने वाले (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए), अल्लाह अज़्ज़वजल के महान खलीफा और हर सूखे और गीले मामले में मदद करने वाले, हर भलाई और बरकत की डिलीवरी के मध्यस्थ, हर उदारता और दया के प्रवाह के साधन, चंगा करने वाले, पर्याप्त, नियामतों को बांटने वाले, पीड़ा को दूर करने वाले और कठिनाई को टालने वाले हैं। इसकी गूंजती हुई स्पष्टताएं उनकी शानदार रचनाओं के आकाश में गूंज रही हैं। इस तुच्छ सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने १२९४ हिजरी में महान पुस्तक 'सल्तनत-उल-मुस्तफ़ा फ़ी मलकूत-इल-कुल अल-वरा' में कई गौरवशाली निर्देश और विस्तृत ग्रंथ एकत्रित किए हैं। उन्हें देखने से, अल्लाह के अनुग्रह से, ईमान ताज़ा हो जाता है और यकीन का चेहरा निखर जाता है। वास्तव में, उनके अनुसार, यह वही शिर्क और बिदअत है जो उन्होंने तुम्हें सिखाई थी। आखिरकार, उनके पंथ के संस्थापक, नजदी शेख (उसे वह मिले जिसका वह हकदार है), खुले तौर पर कहते थे कि ६०० वर्षों तक जितने भी विद्वान हुए वे सभी काफ़िर थे, जैसा कि मुहद्दिस, महान विद्वान, न्यायविद, अंतर्दृष्टि रखने वाले शेख-उल-इस्लाम, मस्जिद अल-हरम की ज़ीनत, मेरे स्वामी अहमद बिन ज़ैन बिन दहलान अल-मक्की (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) ने 'अद-दुरर-उस-सनिय्या'[1] में उल्लेख किया है। (जैसा कि माननीय मुहद्दिस, विद्वान, न्यायविद, अंतर्दृष्टि रखने वाले, शेख-उल-इस्लाम, मस्जिद अल-हरम की ज़ीनत, मेरे स्वामी अहमद बिन ज़ैन बिन दहलान अल-मक्की ने इसका उल्लेख 'अद-दुरर-उस-सनिय्या' में किया है - अनुवादक)। हदीसों को दिखाने का क्या मतलब है, क्योंकि आखिरकार, हदीस की सभी किताबें जैसे सहीह, सुनन, मसानिद, मुआजम आदि हुज़ूर (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) के बाद संकलित की गई थीं। उनके तर्क के अनुसार, अल्लाह न करे, वे सभी बिदअत हैं और लेखक बिदअती हैं। जहाँ तक उस आयत का प्रश्न है जिसमें इज़्ज़त का रब, जो प्रतापी और उच्च है, बिना किसी शब्द, रूप, समय या संख्या के विनिर्देश के बिना शर्त अपने प्रिय (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) पर दुरूद और सलाम भेजने के लिए बुलाता है:

"ऐ ईमान वालो! उन पर दुरूद और खूब सलाम भेजो।"[2]

ऐ अल्लाह! दुरूद और सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमा आप पर और आपकी आल और आपके तमाम सहाबा पर, जब भी आपके ज़िक्र पर आसक्त लोग कामयाब हों, और जो इसकी कसरत से इनकार करें वे हलाक हों। (अनुवादक)

ऐ ईमान वालो! उन पर दुरूद और खूब सलाम भेजो।

ऐ अल्लाह! दुरूद और सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमा आप पर और आपकी आल और आपके तमाम सहाबा पर, जब भी आपके ज़िक्र पर आसक्त लोग कामयाब हों, और जो इसकी कसरत से इनकार करें वे हलाक हों।

[1] अद-दुरर-उस-सनिय्या फ़ि अल-रद्द अला अल-वहाबिया, मकतबा हक़ीक़ा, दार अल-शफ़ाअ, इस्तांबुल, तुर्की, पृ. ५२ [2] अल-क़ुरान अल-करीम ३३/५६

نزدیک وہ بھی تمھاری طرح معاذ اللہ مشرک بدعتی تھے، درود محمود میں کتب و صیغ کثیرہ کی تصنیف و اشاعت انھیں نے کی تمھارے پیارے نبی محمد مصطفٰی دافع البلاء صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو اللہ عزوجل کا خلیفہ اکبر ومدد بخش ہر خشک و تر و واسطہ ایصال ہر خیر و برکت ووسیلہ فیضان ہر جود ورحمت و شافی و کافی وقاسم نعمت و کاشف کرب و دافع زحمت وہی لکھ گئے جس کی تصریحات قاہرہ سے ان کی تصنیفات باہرہ کے آسمان گونج رہے ہیں۔ فقیر غفراللہ لہ نے کتاب مستطاب سلطنة المصطفٰی فی ملکوت کل الوری ۱۲۹۷ھ میں بکثرت ارشادات جلیلہ و نصوص جزیلہ جمع کئے جن کے دیکھنے سے بحمد اللہ ایمان تازہ ہو اور روئے ایقان پر احسان کا غازہ تو ان کے نزدیک حقیقۃ یہ شرک و بدعت تمھیں وہی سکھا گئے آخر ان کا بانی مذہب شیخ نجدی علیہ ما علیہ ڈنکے کی چوٹ کہتا تھا کہ ۶۰۰ برس سے جتنے علماء گزرے سب کافر تھے کما ذکرہ المحدث العلامة الفقیه الفهامه شیخ الاسلام زینت المسجد الحرام سیدی احمد بن زین ابن دحلان المکی قدس سرہ الملکی فی الدرر السنیہ ۱ ۔ (جیسا کہ حضرت محدث علامہ فقیہ فہامہ شیخ الاسلام زینت المسجد الحرام سیدی احمد بن زین ابن دحلان المکی قدس سرہ الملکی نے اس کو الدرر السنیہ میں ذکر کیا ۔ ت) احادیث دکھانے کا کیا موقع کہ آخر سب کتب حدیث صحاح و سنن و مسانید و معاجم وغیرہ حضور والا صلوات اللہ تعالٰی وسلامہ علیہ کے بعد تصنیف ہوئیں تو ان کے طور پر معاذ اللہ وہ سب بدعت اور مصنف بدعتی۔ رہی آیت کہ رب العزۃ جل وعلا نے بلا تخصیص لفظ و صیغہ و وقت و عدد مطلقاً اپنے حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر درود و سلام کی طرف بلاتا ہے

"یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا صَلُّوْا عَلَیْهِ وَ سَلِّمُوْا تَسْلِیْمًا ۲"

اے ایمان والو! ان پر درود اور خوب سلام بھیجو۔

اللھم صل وسلم وبارک علیہ وعلی الہ وصحبہ اجمعین کلما و لہج بذکرہ الفائزون و منع من اکثارہ الھالکون۔

اے اللہ ! درود و سلام اور برکت نازل فرما آپ پر اور آپ کی آل اور آپ کے تمام صحابہ پر ، جب بھی آپ کے ذکر پر شیفتہ ہوں کامیاب ہونے والے اور اس کی کثرت سے انکار کریں ہلاک ہونے والے (ت)

---

۱ الدرر السنیۃ فی الرد علی الوھابیہ مکتبہ حقیقہ دار الشفعۃ استنبول ترکی ص ۵۲ ۲ القرآن الکریم ۵۶/۳۳

Thus, Dala'il al-Khayrat, Durood-e-Taj, and others all fall under this soul-enhancing ruling. It also does not seem acceptable to them that these books and formulas contain the magnificent, great, and numerous noble descriptions and praises of His Eminence, the Repeller of Calamities, may Allah the Exalted bless him and grant him peace.

And their 'Imam of the Sect' has decreed that "even if the praise is like that of a human, keep it brief."[1]

Furthermore, in the practice of reciting Durood, the holy name must be taken hundreds of times, and their Imam has already written that chanting a name is polytheism (shirk). Now, will they follow their Imam's explicit statement or your application of 'God'? Yes, if you show them the works of their 'Imam of the Sect' and his ancestors and elders, perhaps it might work; for if they say anything against the 'Imam of the Sect,' their faith will be in a bad state, and if they remain stubborn towards his elders, how will they manage? In such places, the situation becomes so constrained that there is "neither the foot to go nor the place to stay" (neither the strength to remain nor the power to move. - Translator). For example:

Firstly: Ask like this: O possessors of shame! Just because the noble scholars of religion, the authors of books, may Allah have mercy on them, were not present during the holy era of the Prophet, the Repeller of Calamities, peace be upon him, will their books be considered innovation (bid'ah) and they themselves, God forbid, be deemed people of innovation? Or will this ruling also include the 'Imam of the Sect' and his paternal uncle, the father of Sharia and grandfather of the spiritual path, Maulana Shah Abdul Aziz, and his paternal grandfather, the grandfather of Sharia and father of the spiritual path, Shah Waliullah, and his great-grandfather and teacher's grandfather in allegiance, Shah Abdul Rahim, and other elders and leaders of the Delhi family?

Were these gentlemen present during the holy era? Were their books written then? Are all the numerous formulas of Durood they wrote in the prefaces of their works proven exactly from the Prophet, the Repeller of Calamities, peace be upon him? If they are, then show us; and if not, what is this obstinacy and high-handedness that their works are not innovations and they are not innovators? Has some hidden 'Ismaili' revelation brought us this legislative decree that "what is permissible for your ancestors is not permissible for others"? (Translator).

Their Imam has clearly written that hidden revelation comes even to some non-prophets (among whom he included his own spiritual guide and great-grandfather) without the mediation of prophets, in which legislative commands descend; he is a spiritual guide for prophets from one aspect and himself a researcher.

---

[1] Taqviyat al-Iman, Chapter Five, on Refutation of Polytheism etc., Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 44

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

तो दलाइल अल-खैरात और दुरूद-ए-ताज आदि सब इस जान-बढ़ाने वाले हुक्म के दायरे में आते हैं। उन्हें यह भी स्वीकार होता नज़र नहीं आता कि इन किताबों और सूत्रों में हुज़ूर वाला, बलाओं को टालने वाले (दाफ़े उल-बला), सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के महान और असंख्य श्रेष्ठ गुण और प्रशंसाएँ मौजूद हैं।

और उनके'इमाम-ए-तायफ़ा' का हुक्म है कि "जो इंसान जैसी प्रशंसा हो, उसमें भी संक्षेप करो।"[1]

इसके अलावा, दुरूद पढ़ने के वज़ीफ़ा में सैकड़ों बार पवित्र नाम लेना होगा और उनके इमाम लिख चुके हैं कि नाम जपना शिर्क(बहुदेववाद) है। अब वे अपने इमाम की स्पष्ट बात मानेंगे या आपके 'ईश्वर' शब्द के प्रयोग को। हाँ, अगर उन्हें उन्हीं के'इमाम-ए-तायफ़ा' और उनके पूर्वजों और बड़ों की रचनाएँ दिखाओ तो शायद कुछ काम बने; क्योंकि अगर वे इमाम-ए-तायफ़ा को कुछ कहें तो ईमान की हालत बिगड़ जाएगी और अगर उनके बड़ों से ज़िद करेंगे तो गुज़ारा कैसे होगा? ऐसी ही जगह पर बेलगामी का क्षेत्र संकुचित हो जाता है कि "न चलने का रास्ता, न ठहरने की जगह" (न रुकने की हिम्मत, न चलने की ताक़त)। उदाहरण के लिए:

पहला: इस तरह पूछिए कि ऐ शर्म ओ हया वालो! सिर्फ इस जुर्म पर कि दीन के महान विद्वान और किताबों के लेखक (अल्लाह उन पर रहम करे) हुज़ूर दाफ़े उल-बला सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पवित्र ज़माने में नहीं थे, क्या उनकी किताबें बिदअत (नवाचार) और वे स्वयं, अल्लाह की पनाह, बिदअती करार दिए जाएंगे? या यह हुक्म इमाम-ए-तायफ़ा और उनके चाचा, शरीयत के पिता और तरीक़त के दादा, मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब और उनके दादा, शरीयत के दादा और तरीक़त के पिता, शाह वलीउल्लाह साहब और उनके परदादा और बैत के उस्ताद के दादा, शाह अब्दुल रहीम साहब और दिल्ली खानदान के अन्य बड़ों और प्रमुखों को भी शामिल करेगा?

क्या ये महानुभाव पवित्र ज़माने में मौजूद थे? क्या उनकी किताबें तभी लिखी गई थीं? क्या उन्होंने अपनी रचनाओं की प्रस्तावनाओं में दर्जनों अलग-अलग सूत्रों से जो दुरूद लिखे हैं, वे सब के सब हुज़ूर दाफ़े उल-बला सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से प्रमाणित हैं? अगर हैं तो बताओ; और अगर नहीं तो यह कैसी हठधर्मी और ज़ोर-ज़बरदस्ती है कि उनकी रचनाएँ बिदअत और वे बिदअती न कहलाएँ क्या कोई 'इस्माइली' आंतरिक रहस्योद्घाटन हमारे लिए यह विधायी आदेश भी लेकर आया है कि "जो तुम्हारे पूर्वजों के लिए वैध है, वह दूसरों के लिए वैध नहीं है"? (अनुवादक)।

उनके इमाम ने स्पष्ट रूप से लिखा है कि कुछ गैर-नबियों पर भी (जिनमें उन्होंने अपने पीर और परदादा को भी शामिल किया है) नबियों की मध्यस्थता के बिना आंतरिक वह्य (प्रेरणा) आती है, जिसमें विधायी आदेश उतरते हैं; वह एक दृष्टिकोण से नबियों के पीर हैं और एक दृष्टिकोण से स्वयं शोधकर्ता।

---

[1] तक़वियतुल ईमान, पांचवां अध्याय, शिर्क के खंडन में आदि, अलीमी प्रेस, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 44

تو دلائل الخیرات و درود تاج و غیر ہما سب اس حکم جانفزا کے دائرہ میں داخل ، یہ بھی انہیں مقبول ہوتی نظر نہیں آتی کہ ان کتب و صیغ میں حضور والا دافع البلاء صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اوصاف عظیمہ جلیلہ و نعوت کثیرہ جزیلہ ہیں۔ اور انکے امام الطائفہ کا حکم ہے کہ "جو بشر کی سی تعریف ہو اس میں بھی اختصار کرو"۔[1] علاوہ ازیں وظیفہ درود میں صدہا بار نام اقدس لینا ہوگا اور ان کا امام لکھ چکا کہ نام جپنا شرک ہے۔ اب وہ اپنے امام کی تصریح مانیں یا تمہارے خدا کا اطلاق۔ ہاں اگر انہیں کے امام الطائفہ اور اس کے آباؤ اجداد واکابر کی تصانیف دکھاؤ تو شاید کچھ کام چلے کہ امام الطائفہ کو کچھ کہیں تو ایمان کی گت بری بنے اور اس کے اکابر سے مکابر رہیں تو اس سے کیونکر گاڑھی چھنے ، ایسی ہی جگہ پر بدلگامی کا قافیہ تنگ ہوتا ہے کہ نہ پائے رفتن نہ جائے ماندن (نہ رہنے کا یارا ، نہ چلنے کی تاب۔ ت) مثلاً: اولاً: یوں پوچھئے کہ حیا دارو! صرف اس جرم پر کہ حضرات علمائے دین مصنفین کتب رحمہم اللہ تعالیٰ زمانہ اقدس حضور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں نہ تھے انہیں کی کتابیں بدعت اور وہ معاذ اللہ اہل بدعت قرار پائیں گے یا یہ حکم امام الطائفہ اور اس کے عم نسب و پدر شریعت جدِ طریقت جناب مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب اور اس کے جدِ نسب وجدِ شریعت وفرجدِ طریقت شاہ ولی اللہ صاحب اور فرجدِ نسب و تلمذ وجدِ الجد بیعت شاہ عبدالرحیم صاحب و غیر ہم اکابر و عمائد خاندان دہلی کو بھی شامل ہوگا۔ کیا یہ حضرات زمانہ اقدس میں تھے، کیا ان کی کتابیں جبھی تصنیف ہوئی تھیں، کیا انہوں نے اپنی تصانیف کے خطبوں میں بیسیوں مختلف صیغوں سے جو درود لکھے ہیں سب بعینہ حضور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ثابت ہیں، اگر ہیں تو بتاؤ و اور نہیں تو کیا ہٹ دھرمی سینہ زوری ہے کہ انکی تصانیف بدعت اور یہ بدعتی نہ ٹھہریں، کیا وحی باطنی اسمعیلی ہمیں یہ

حکم تشریعی بھی آ چکا ہے کہ یجوز لآبائك مالا یجوز لغیرھم (تیرے آباء کے لیے جائز ہے جو ان کے علاوہ کسی کے لیے جائز نہیں۔ت) ان کا امام صاف صاف لکھ چکا کہ بعض غیر انبیاء پر بھی (جن میں اس نے اپنے پیر اور پر دادا کو بھی داخل کیا ہے۔) بے وساطت انبیاء وحی باطنی آتی ہے جس میں احکام تشریعی اترتے ہیں وہ ایک جہت سے انبیاء کے پیر اور ایک جہت سے خود محقق

---

[1] تقویۃ الایمان الفصل الخامس فی رد الاشراک الخ مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۴۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

... they are both students of Prophets and we are teachers of Prophets, they are infallible like Prophets[1]. (See Sirat-ul-Mustaqeem, Zia Meerut Press, p. 38, last two lines to p. 39 lines 11, 10, last two lines, p. 41 lines 6, 5 to p. 42 lines 4, 3). A blackened face of misguidance and irreligiousness! Then what is prophethood? Is it the name of some spiritual guide (Pir)? Glory be to Allah! Those who openly turn their teachers and guides into Prophets are called 'Imams' and 'Leaders of Shariah', while the scholars of Sunnah are labeled 'innovators' (bid'ati) for the 'crime' of reciting excessive salutations (durood) upon Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). Seeking refuge with Allah from such names.

Secondly: Does this tyrannical ruling apply only to the durood upon the Messenger, the remover of calamities (peace and blessings of Allah be upon him), or also to the innovations of the family of the leader of the group (Imam al-Ta'ifa)? For instance, Shah Sahib's 'Qaul al-Jameel', for which they are guarantors and sponsors. In this very 'Qaul al-Jameel', regarding their own and their spiritual guides' etiquette of the Sufi path and spiritual exercises, it is clearly written that our companionship and spiritual training is connected to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), "even if those specific etiquettes and exercises are not proven from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)"[2]. Shah Abdul Aziz Sahib states in the marginal notes:

"Similarly, the leaders of the spiritual path have invented specific sittings and postures for specific remembrances (adhkar)"[3].

Maulvi Khurram Ali, the author of 'Nasihat al-Muslimeen', in his translation 'Shifa al-Alil', quotes this saying of Shah Sahib and writes: "That is, such matters should not be considered contrary to Shariah or included in evil innovations (bid'at-e-sayyiah), as some of little understanding think"[4].

And listen, in this very 'Qaul al-Jameel', regarding the practices of the Naqshbandi masters (may their secrets be sanctified), the method of 'Tasawwur-e-Sheikh' (visualizing the spiritual guide) is written as:

---

[1] Sirat-e-Mustaqeem, second fruit of 'Hubb-e-Imani', Kalam Company, Teerath Das Road Karachi p. 65; Sirat-e-Mustaqeem (Persian), second fruit of 'Hubb-e-Iman', Al-Maktaba al-Salafiyya, Shish Mahal Road Lahore p. 34. [2] Al-Qaul al-Jameel, eleventh chapter, H.M. Saeed Company Karachi p. 173. [3] Shifa al-Alil with Al-Qaul al-Jameel,

fourth chapter, H.M. Saeed Company Karachi p. 51. [4] Shifa al-Alil with Al-Qaul al-Jameel, fourth chapter, H.M. Saeed Company Karachi p. 52.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

... वे नबियों के शिष्य भी हैं और हम नबियों के उस्ताद भी, वे नबियों की तरह मासूम (पाप रहित) हैं'। (देखें सिरात-उल-मुस्तक़ीम, मत्तबा ज़िया मेरठ पृ. 38 अंतिम दो पंक्तियाँ से पृ. 39 पंक्ति 11, 10 अंतिम दो पंक्तियाँ, पृ. 41 पंक्ति 6, 5 से पृ. 42 पंक्ति 4, 3)। गुमराही और अधर्म का काला चेहरा! फिर नुबुव्वत (पैगम्बरी) क्या किसी पीर का नाम है? अल्लाह की शान! जो लोग खुलेआम अपने उस्तादों और पीरों को नबी बना देते हैं, वे तो इमाम और शरीअत के पेशवा कहलाते हैं, और सुन्नत के विद्वान इस अपराध पर कि उन्होंने मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर दुरूद के शब्दों की बहुतायत क्यों की, माज़अल्लाह 'बिदअती' और 'बदनाम' ठहराए जाते हैं।

दूसरे: क्या यह कठोर आदेश केवल आपदाओं को दूर करने वाले हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर दुरूद के बारे में है या इमाम-उत-ताइफ़ा के खानदान के आविष्कारों (ईजादात) में भी? जैसे शाह साहब की 'क़ौलुल जमील', जिसके वे स्वयं ज़ामिन और कफ़ील हैं। इसी 'क़ौलुल जमील' में अपने और अपने पीरों व मशाइख़ के तरीक़त के आदाब और रियाज़त के मशग़लों के बारे में साफ़ लिखा है कि हमारी सोहबत और सुलूक का सिलसिला नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) तक जुड़ा है, "चाहे उन विशेष आदाब और मशग़लों का नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से कोई प्रमाण (सबूत) न हो"[2]। शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब हाशिये में फरमाते हैं:

"इसी तरह तरीक़त के पेशवाओं ने विशेष अज़कार के लिए विशेष बैठकें और मुद्राएं(हैआत) ईजाद की हैं"[3]।

मौलवी खुर्रम अली, 'नसीहतुल मुस्लिमीन' के लेखक ने इसके अनुवाद 'शिफ़ाउल अलील' में शाह साहब के इस कथन को उद्धृत करते हुए लिखा है: "यानी ऐसे कार्यों को शरीअत के विरुद्ध या बुरी बिदअतों (बिदअत-ए-सय्यिआ) में शामिल नहीं समझना चाहिए जैसा कि कुछ कम समझ वाले समझते हैं"[4]।

और सुनिए, इसी 'क़ौलुल जमील' में मशाइख़-ए-नक़्शबंदिया (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) के मशग़लों में 'तसव्वुर-ए-शेख़' की विधि लिखी गई है कि:

---

[1] सिरात-ए-मुस्तक़ीम, 'हुब्ब-ए-इमानी' का दूसरा फल, कलाम कंपनी, तीरथ दास रोड कराची पृ. 65; सिरात-ए-मुस्तक़ीम (फारसी), 'हुब्ब-ए-इमान' का दूसरा फल, अल-मकतबा अल-सल्फिया, शीश

महल रोड लाहौर पृ. 34। [2] अल-क़ौलुल जमील, ग्यारहवां अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 173। [3] शिफ़ाउल अलील मअ अल-क़ौलुल जमील, चौथा अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 51। [4] शिफ़ाउल अलील मअ अल-क़ौलुल जमील, चौथा अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 52।

पृष्ठ 365/772

ہوتے وہ شاگرد انبیاء بھی ہیں اور ہم استاد انبیاء بھی، وہ مثل انبیاء معصوم ہیں۔[1] (دیکھو صراط المستقیم مطبع ضیاء میرٹھ ص ۳۸ دو سطر اخیر تا ص ۳۹ سطر ۱۱، ۱۰ دو سطر اخیر ص ۴۱ سطر ۶، ۵ تا ص ۴۲ سطر ۴، ۳) گمراہی بد دینی کا منہ کالا، پھر نبوت کیا کسی پیر کا نام ہے، اللہ کی شان یہ کھلم کھلا اپنے استادوں پیروں کو نبی بنانے والے تو امام اور ائمہ شریعت، اور علمائے سنت اس جرم پر کہ صیغہ ہائے درود مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی کیوں کثرت کی معاذ اللہ بدعتی بد نام۔

ثانیا: یہ قہر مانی حکم صرف حضور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر درود میں ہے یا خاندان امام الطائفہ کے ایجادات میں بھی کہ شاہ صاحب کی قول الجمیل جن کے لیے ضامن و کفیل۔ اسی قول الجمیل میں اپنے اور اپنے پیران و مشائخ کے آداب طریقت و اشغال ریاضت کی نسبت صاف لکھا کہ ہماری صحبت و سلوک آمیزی تو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تک متصل ہے۔ وان لم یثبت تعین الآداب ولا تلك الاشغال[2] اگرچہ نہ ان خاص آداب کا نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ثبوت ہے نہ ان اشغال کا۔ شاہ عبدالعزیز صاحب حاشیہ میں فرماتے ہیں:

''اسی طرح پیشوایان طریقت نے جلسات اور ہیئات واسطے اذکار مخصوصہ کے ایجاد کئے''[3]۔

مولوی خرم علی مصنف نصحیۃ المسلمین نے اسکے ترجمہ شفاء العلیل میں شاہ صاحب کا یہ قول نقل کر کے لکھا ہے: ''یعنی ایسے امور کو مخالف شرع یا داخل بدعات سیئہ نہ سمجھنا چاہیے جیسا کہ بعض کم فہم سمجھتے ہیں''[4]۔

اور سنئے اسی قول الجمیل میں اشغال مشائخ نقشبندیہ قدست اسرارہم تصور شیخ کی ترکیب لکھی ہے کہ:

---

[1] صراط مستقیم حب ایمانی کا دوسرا ثمرہ کلام کمپنی تیر تھہ داس روڈ کراچی ص ۶۵، صراط مستقیم (فارسی) حب ایمان کا دوسرا ثمرہ المکتبۃ السلفیہ شیش محل روڈ لاہور ص ۳۴ [2] القول الجمیل گیارہویں فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۷۳ [3] شفاء العلیل مع القول الجمیل چوتھی فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵۱ [4] شفاء العلیل مع القول الجمیل چوتھی فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

(Arabic) If the Shaykh (spiritual guide) is absent from him, he should imagine his form before his eyes with a sense of love and reverence; then his image will provide the benefits that his company used to provide.

(Urdu) If the Shaykh is absent, one should imagine his image before them with love and respect; the benefits that his company used to provide will now be provided by this image.

In 'Shifa al-Alil', Maulana Shah Abdul Aziz has quoted: "The truth is that of all paths, this path is the closest." In the letters of Mirza Sahib Jan-e-Janan (whom Shah Waliullah Sahib writes in his letters as 'Nafs-e-Zakiya Qayyam-e-Tariqa Ahmadiyya Da'i Sunnat-e-Nabawiyya'):

(Persian) The prayer of Hizb al-Bahr should be read as a morning and evening litany, and the 'Khatm' of the respected Khawajgan (Sufi masters), may Allah sanctify their secrets, should be recited every day for the solution of difficulties.

(Urdu) The prayer of Hizb al-Bahr should be recited as a morning and evening litany, and the 'Khatm Sharif' of the respected Khawajgan, may Allah sanctify their secrets, should be read every day for the solution of difficulties. (T)

Look closely at the words "morning and evening" and "every day", for this is the same regularity and persistence that the people of that group consider a reason for prohibition. These callers to Sunnah did not label it innovation (bid'ah) or command against it, rather regarding this Khatm and the Mujaddidi Khatm, it is in their letters:

(Persian) After the morning circle, it should be made obligatory.

(Urdu) After the morning circle, it should be made obligatory. (T)

Among them is:

(Persian) After the morning circle, one should adhere to it.

(Urdu) After the morning circle, one should adhere to it. (T)

Let all that go, the Imam of the group himself writes in 'Sirat-e-Mustaqim':

(Persian) Appropriate spiritual occupations for every time and suitable spiritual exercises for every era are different; that is why researchers...

(Urdu) Appropriate acts for every time and spiritual exercises according to every era are different; this is why...

1 Al-Qawl al-Jamil, Section 6, H.M. Saeed Company Karachi, pp. 81-82. 2 Shifa al-Alil with Al-Qawl al-Jamil, Section 6, H.M. Saeed Company Karachi, p. 80. 3 Kalimat-e-Tayyibat, Malfuzat Mazhar Jan-e-Janan, Matba Mujtabai Delhi, p. 77. 4 Kalimat-e-Tayyibat, Malfuzat Mazhar Jan-e-Janan, Matba Mujtabai Delhi, p. 44. 5 Kalimat-e-Tayyibat, Malfuzat Mazhar Jan-e-Janan, Matba Mujtabai Delhi, p. 44.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

(अरबी) यदि शेख (गुरु) अनुपस्थित हो, तो उनकी छवि को प्रेम और सम्मान के साथ अपनी आँखों के सामने कल्पना करनी चाहिए; तब उनकी छवि वही लाभ प्रदान करेगी जो उनकी संगति प्रदान करती थी।

(उर्दू) शेख़ ग़ायब हो तो उसकी सूरत अपने पेश नज़र मुहब्बत व ताज़ीम के साथ तसव्वुर करे जो फ़ायदे उसकी सोहबत देती थी अब यह सूरत देगी।

'शिफ़ा अल-अलील' में मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब ने नक़ल किया है: "सच तो यह है कि सभी रास्तों में से यह रास्ता सबसे नज़दीक है"। मिर्ज़ा साहब जान-ए-जानां (जिन्हें शाह वलीउल्लाह साहब अपने पत्रों में 'नफ़्स-ए-ज़किया क़य्याम-ए-तरीक़ा अहमदिया दाई सुन्नत-ए-नबविया' लिखते हैं) के पत्रों में है:

(फ़ारसी) हिज़्बुल बहर की दुआ सुबह-ओ-शाम का वज़ीफ़ा और हज़रात ख़्वाजगान (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) का ख़त्म शरीफ़ मुश्किलों के हल के लिए हर रोज़ पढ़ना चाहिए।

(उर्दू) दुआ-ए-हिज़्बुल बहर सुबह व शाम का वज़ीफ़ा और हज़रात ख़्वाजगान क़ुद्दसा अल्लाहु असरारहुम का ख़त्म शरीफ़ मुश्किलात के हल के लिए हर रोज़ पढ़ना चाहिए। (त)

ज़रा इन "सुबह-ओ-शाम" और "हर रोज़" के शब्दों पर भी ध्यान दें कि यह वही प्रतिबद्धता और निरंतरता है जिसे उस समूह के लोग निषेध का कारण बताते हैं। इन सुन्नत के बुलाने वालों ने इसे बिदअत (नवाचार) नहीं कहा और न ही बिदअत का हुक्म दिया, बल्कि इस ख़त्म और मुजद्दीदी ख़त्म के बारे में उनके पत्रों में है:

(फ़ारसी) सुबह के हल्के के बाद इसे लाज़िम (अनिवार्य) कर लें।

(उर्दू) इसके बाद सुबह के हल्के को लाज़िम क़रार दे लें। (त)

उन्हीं में है:

(फ़ारसी) सुबह के हल्के के बाद इसकी पाबंदी करनी चाहिए।

(उर्दू) इसके बाद सुबह के हल्के की पाबन्दी करनी चाहिए। (त)

सब जाने दें, स्वयं उस समूह के इमाम 'सिरात-ए-मुस्तक़ीम' में लिखते हैं:

(फ़ारसी) हर समय के उपयुक्त आध्यात्मिक कार्य और हर युग के अनुसार साधनाएँ अलग-अलग होती हैं, यही कारण है कि शोधकर्ताओं...

(उर्दू) हर वक़्त के मुनासिब आमाल और हर ज़माने के मुताबिक़ रियाज़तें मुख़्तलिफ़ होती हैं यही वजह है कि...

---

1 अल-क़ौल अल-जमील, छठा खंड, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 81-82. 2 शिफा अल-अलील मअ अल-क़ौल अल-जमील, छठा खंड, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 80. 3 कलिमात-ए-तय्यिबात, मलफ़ूज़ात मज़हर जान-ए-जानां, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, पृ. 77. 4 कलिमात-ए-तय्यिबात, मलफ़ूज़ात मज़हर जान-ए-जानां, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, पृ. 44. 5 कलिमात-ए-तय्यिबात, मलफ़ूज़ात मज़हर जान-ए-जानां, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, पृ. 44.

اذا غاب الشیخ عنه یخیل صورته بین عینیه بوصف المحبة والتعظیم فتفید صورته ماتفید صحبته1 .

شیخ غائب ہو تو اس کی صورت اپنے پیش نظر محبت و تعظیم کے ساتھ تصور کرے جو فائدے اس کی صحبت دیتی تھی اب یہ صورت دے گی۔

شفاء العلیل میں مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب نے نقل کیا: "حق یہ ہے کہ سب راہوں سے یہ راہ زیادہ تر قریب ہے"2۔ مکتوبات مرزا صاحب جانجاناں میں ہے (جنہیں شاہ ولی اللہ صاحب اپنے مکتوبات میں نفس ذکیہ قیم طریقہ احمدیہ داعی سنت نبویہ لکھتے ہیں):

دعائے حزب البحر وظیفہ صبح و شام و ختم حضرات خواجگان قدس اللہ اسرار ہم ہر روز بجهت حل مشکلات باید خواند3۔ مشکلات کے حل کے لیے ہر روز پڑھنا چاہیے۔ (ت)

دعائے حزب البحر صبح و شام کا وظیفہ اور حضرات خواجگان قدس اللہ اسرارہم کا ختم شریف

ذرا اس صبح و شام و ہر روز کے الفاظ پر بھی نظر رہے کہ وہی التزام و مداومت ہے جسے ارباب طائفہ وجہ ممانعت قرار دیتے ہیں یہ ان داعی سنت نے بدعت اور بدعت کا حکم دیا بلکہ اس ختم اور ختم مجددی کی نسبت انہیں مکتوبات میں ہے:

بعد حلقہ صبح لازم گیرد4۔ اس کے بعد صبح کے حلقے کو لازم قرار دے لیں۔ (ت)

انہیں میں ہے:

بعد از حلقہ صبح براں مواظبت نمایند5۔ اس کے بعد صبح کے حلقے کی پابندی کرنی چاہیے۔ (ت)

سب جانے دو خود امام الطائفہ صراطِ مستقیم میں لکھتا ہے:

اشتغال مناسبہ ہر وقت و ریاضات ملائمہ ہر ہر وقت کے مناسب اعمال اور ہر زمانے کے مطابق

قرن جدا جدا می باشد و لہذا محققان ریاضتیں مختلف ہوتی ہیں یہی وجہ ہے کہ

---

1 القول الجمیل چھٹی فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۸۲ و ۸۱ 2 شفاء العلیل مع قول الجمیل چھٹی فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۸۰ 3 کلمات طیبات ملفوظات مظہر جان جاناں مطبع مجتبائی دہلی ص ۷۷ 4 کلمات طیبات ملفوظات مظہر جان جاناں مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۴ 5 کلمات طیبات ملفوظات مظہر جان جاناں مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۴

Fatawa Ridawiyya Volume 30

[Box 1] (Persian): At all times, the elders of every path have made efforts to renew spiritual practices, based on the wisdom seen or the demands of the time, so that a chapter of this book is designated for new practices suitable for this time. (Urdu): Researchers from every path among the elders have tried to change practices and actions because of the wisdom they saw or the demands of the circumstances. Therefore, a chapter of this book has been designated for such new practices that were started according to the suitability of their respective times. (T)

For God's sake! Why shouldn't these people be considered innovators (of bad deeds)? And consider the news about 'Tasawwur-e-Shaikh' (visualizing the spiritual guide), which Shah Sahib (may mercy be upon him) describes as the path closest to all paths. Isn't this blatant idol worship according to the faith of 'Taqwiyat al-Iman', or are these gentlemen exempt from the inner Isma'ili Sharia? Thirdly: Calling the Holy Prophet, the Remover of Afflictions and Giver of Gifts (peace and blessings of Allah be upon him), as 'Dafi' al-Bala' (Remover of Affliction) is considered Shirk (associating partners with Allah), God forbid! Now, look at what Shah Waliullah Sahib is saying in his panegyric poem 'Atyab al-Nagham' and its translation:

[Box 2] (Persian): No one appears to me except the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), who is a helping hand for the aggrieved in every hardship. 2 (Urdu): We see none but the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) who provides solace at the time of every calamity. (T)

Then he said: [Box 3] (Persian): The place of refuge for the servants and their place of escape at the time of fear on the Day of Judgment. 3 (Urdu): The Holy Prophet is the place of refuge for the terrified and those fleeing from fear on the Day of Resurrection. (T)

Then he said: [Box 4] (Persian): He is the most beneficial for people in the midst of the surge of temporal calamities. 4 (Urdu): He is the most beneficial for people at the time of the surge of the times. (T)

---

1. Sirat-e-Mustaqim, Introduction of the Book, Al-Maktaba al-Salafiyya Lahore, p. 8, 7.
2. Atyab al-Nagham fi Madh Sayyid al-Arab wal-Ajam, Chapter 1, under the verse "Mu'tasim al-Makrub fi kulli Ghamra...", Matba' Mujtabai Delhi, p. 4.

3. Atyab al-Nagham fi Madh Sayyid al-Arab wal-Ajam, Chapter 2, under the verse "Maladh 'Ibad Allah Malja' Khawfihim...", Matba' Mujtabai Delhi, p. 4.
4. Atyab al-Nagham fi Madh Sayyid al-Arab wal-Ajam, Chapter 4, under the verse "Wa Ahsan Khalq Allah Khalqan wa Khulqahu...", Matba' Mujtabai Delhi, p. 6.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[बॉक्स 1] (फारसी): हर समय हर तरीके के बड़ों ने अभ्यासों (अशगाल) के नवीनीकरण में प्रयास किए हैं, जैसा कि समय की बुद्धिमत्ता या मांग ने चाहा, ताकि इस पुस्तक का एक अध्याय इस समय के उपयुक्त नए अभ्यासों के वर्णन के लिए निर्धारित किया जा सके। (उर्दू): बड़ों में से हर तरीके के शोधकर्ताओं ने अभ्यासों और कार्यों में बदलाव करने की कोशिश की है, इस वजह से जो बुद्धिमत्ता देखी या स्थितियों की मांग हुई। इसीलिए इस किताब का एक अध्याय ऐसे नए अभ्यासों के लिए निर्धारित किया गया है जो अपने-अपने समय की उपयुक्तता के अनुसार शुरू किए गए हैं। (त)

खुदा के लिए इंसाफ करें! ये लोग क्यों न बिदअती (नवाचारी) हुए। और ज़रा तसव्वुर-ए-शेख (गुरु का ध्यान) की तो खबरें कहें जिसे जनाब शाह साहब मरहूम सब रास्तों से करीब तरीन रास्ता बता रहे हैं, क्या यह 'तक़वियतुल ईमान' के ईमान पर खालिस बुतपरस्ती नहीं है या ये हज़रात शरीअत-ए-बातिना इस्माईली से मुस्तस्ना (अपवाद) हैं। तीसरा: भला हुज़ूर अकदस, बलाओं को दूर करने वाले और अता को रोकने वाले, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को दाफेउल बला (बलाओं को दूर करने वाला) कहना तो माज़अल्लाह शिर्क हुआ, अब जनाब शाह वलीउल्लाह साहब की खबर लीजिये वह अपने क़सीदा-ए-नतिया 'अत्यबुल नगम' और उसके तर्जुमे में क्या बोल रहे हैं:

[बॉक्स 2] (फारसी): मुझे सिवाए हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के कोई नज़र नहीं आता जो हर मुसीबत में दुखियों की मदद करने वाले हैं। 2 (उर्दू): हमें हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सिवा कोई नज़र नहीं आता जो हर मुसीबत के समय गमख्वारी फरमाते हैं। (त)

फिर कहा: [बॉक्स 3] (फारसी): बंदों के लिए पनाह की जगह और कयामत के दिन खौफ के समय उनके भागने की जगह। 3 (उर्दू): हुज़ूर कयामत के दिन खौफज़दों और खौफ से भागने वालों की पनाहगाह हैं। (त)

फिर कहा: [बॉक्स 4] (फारसी): वह ज़माने की घटनाओं के हुजूम के वक़्त लोगों के लिए सबसे ज़्यादा नफ़ा देने वाले हैं। 4 (उर्दू): ज़माना के हुजूम के वक़्त लोगों के लिए सबसे ज़्यादा नफ़ा बख्श हैं। (त)

---

1. सिरात-ए-मुस्तकीम, मुकद्दमा अल-किताब, अल-मकतबा अल-सलफिया लाहौर, पृ. 8, 7।
2. अत्यबुल नगम फी मदह सय्यिद अल-अरब वल-अजम, अध्याय 1, शेर "मोतसिम अल-मक़रूब फी कुल्ले ग़मरा..." के तहत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 4।

3. अत्यबुल नगम फी मदह सय्यिद अल-अरब वल-अजम, अध्याय 2, शेर "मलाज़ इबादुल्लाह मलजा खौफिहिम..." के तहत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 4।
4. अत्यबुल नगम फी मदह सय्यिद अल-अरब वल-अजम, अध्याय 4, शेर "व अहसन खल्क़ुल्लाह खल्क़न व खुल़कहु..." के तहत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 6।

पृष्ठ 367/772

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

[پہلا خانہ] ہر وقت از اکابر ہر طریق در تجدید اشغال کو ششہا کہ وہ اند بناء علیہ مصلحت دید وقت چناں اقتضاء کرد کہ یک باب ازیں کتاب برائے بیان اشغال جدیدہ کہ مناسب ایں وقت ست تعیین کرد شود ۱؎ الخ۔ اکابر میں سے ہر طریقے کے محققین نے اشغال و اعمال میں تبدیلی کرنے کی کوشش کی بایں وجہ جو مصلحت دیکھی یا حالات کا تقاضا ہوا اسی لئے اس کتاب کا ایک باب ایسے جدید اشغال کے لیے جو اپنے اپنے وقت کی مناسبت سے شروع کئے گئے متعین کیا گیا ہے۔ (ت)

للہ انصاف! یہ لوگ کیوں نہ بدعتی ہوئے ۔ اور ذرا تصور شیخ کی تو خبریں کہئے جسے جناب شاہ صاحب مرحوم سب راہوں سے قریب تر راہ بتارہے ہیں ، یہ ایمان تقویتہ الایمان پر ٹھیٹ بت پرستی تو نہیں یا یہ حضرات شریعت باطنہ اسمعیلی سے مستثنٰی ہیں۔ ثالثاً: بھلا حضور اقدس دافع البلاء مانع العطا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دافع البلاء کہنا تو معاذاللہ شرک ہوا اب جناب شاہ ولی اللہ صاحب کی خبر لیجئے وہ اپنے قصیدہ نعتیہ اطیب النغم اور اس کے ترجمہ میں کیا بول بول رہے ہیں:

[دوسرا خانہ] بنظر نمی آید مرا مگر آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہ جائے دست اند و غمگین است در ہر شد تے ۲؎ ہمیں نظر نہیں آتا مگر آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہر مصیبت کے وقت غمخواری فرماتے ہیں۔ (ت)

پھر کہا: [تیسرا خانہ] جائے پناہ گرفتن بندگان و گریز گاہ ایشاں دروقت خوف روز قیامت ۳؎ حضور قیامت کے دن خوفزدوں اور خوف سے بھاگنے والوں کی جائے پناہ ہیں۔ (ت)

پھر کہا: [چوتھا خانہ] نافع تیرن ایشانست مردماں را زنزدیک ہجوم حوادث زماں ۴ــہ زمانہ کے ہجوم کے وقت لوگوں کے لئے سب سے زیادہ نفع بخش ہیں۔ (ت)

۱ــہ صراط مستقیم مقدمة الکتاب المکتبة السلفیة لاہور ص ۸، ۷ ۲ــہ اطیب النغم في مدح سید العرب والعجم فصل اول تحت شعر معتصم المکروب فی کل غمرة مطبع مجتبائی دہلی ص ۴ ۳ــہ اطیب النغم في مدح سید العرب والعجم فصل دوم تحت شعر ملاذ عباد اللہ ملجاء خوفہم مطبع مجتبائی دہلی ص ۴ ۴ــہ اطیب النغم في مدح سید العرب والعجم فصل چہارم تحت شعر و احسن خلق اللہ خلقا و خلقہ مطبع مجتبائی دہلی ص ۶

Fatawa Razawiya, Volume 30

Then said: [Table] Left: O best of Allah's creation and O best giver and O best of those in whom hope is placed for the removal of a calamity. [1] Right: O best among Allah's creation! O best giver and O best personality, and the one who wards off the calamity of the hopeful in times of trouble. (T)

Then said: [Table] Left: You are the giver of refuge from the onslaught of calamity. [2] Right: You are the giver of refuge from the crowd of calamities. (T)

He writes in the translation of his other encomiastic poem (Hamziya): [Table] Left: Finally, when the praiser of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) realizes his own inability to truly praise him, he should call out humbly and piteously with sincerity in supplication and seek refuge in this manner: O Messenger of Allah, I desire your bounty on the Day of Resurrection (to the end of the statement). You are the refuge from every calamity; my turning is towards you, and my seeking refuge is through you, and my hope lies in you. [3] etc. summarized. Right: When the one praising the Prophet realizes his inadequacy, he should call upon and entreat the Prophet with extreme humility and sincerity and seek the Prophet's refuge in such a way: O Messenger of Allah, I seek your gift on the Day of Judgment; You alone are my refuge from every affliction. That is why I turn to you and seek refuge in you, and my hopes are attached only to you. etc. summarized. (T)

The same Shah Sahib writes in 'Hama'at' regarding the 'Uwaysi' affiliation: [Table] Left: Among the fruits of this affiliation is seeing that group in a dream, obtaining benefits from them, and the appearance of that group's forms in perils and hardships, and... Right: The fruits of this affiliation are that the vision of this group (Uwaysiya) is granted in a dream, and in times of destruction and distress, that group...

Footnotes: 1. At-Tayyib al-Nagham fi Madh Sayyid al-'Arab wal-'Ajam, Chapter 11, under the verse "Wasalla 'alayk Allahu ya khayra khalqihi," Mujtabai Press, Delhi, p. 22. 2. At-Tayyib al-Nagham fi Madh Sayyid al-'Arab wal-'Ajam, Chapter 11, under the verse "Wa anta mujeeri min hujoom mulimmah" etc., Mujtabai Press, Delhi, p. 22. 3. At-Tayyib al-Nagham fi Madh Sayyid al-'Arab wal-'Ajam, Chapter 6, under the verses "Wa akhiru ma lima dahu" etc., Mujtabai Press, Delhi, pp. 33 and 34.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

फिर कहा: [टेबल] बायां: ऐ अल्लाह की सृष्टि में सर्वश्रेष्ठ, और ऐ सर्वश्रेष्ठ दाता, और ऐ सर्वश्रेष्ठ वो जिससे विपत्ति टालने के लिए उम्मीद रखी जाए। [1] दायां: ऐ अल्लाह की मख्लूक में बेहतरीन! ऐ बेहतरीन अता वाले और ऐ बेहतरीन शख्सियत, और मुसीबत के वक्त उम्मीदवार की मुसीबत को टालने वाले। (त)

फिर कहा: [टेबल] बायां: आप विपत्ति के आक्रमण से पनाह देने वाले हैं। [2] दायां: आप मुसीबतों के हुजूम से पनाह देने वाले हैं। (त)

अपने दूसरे क़सीदा-ए-नअतिया हमज़िया के अनुवाद में लिखते हैं: [टेबल] बायां: अंततः हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा करने वाले की स्थिति यह होती है जब वह अपनी असमर्थता महसूस करता है कि प्रशंसा की वास्तविकता क्या है, तो वह निहायत ही विनम्रता और निष्ठा के साथ मुनाजात में पुकारे और इस तरह पनाह मांगे: ऐ अल्लाह के रसूल, मैं क़यामत के दिन आपकी अता चाहता हूँ (कथन के अंत तक) आप ही हर बला से मेरी पनाह हैं, मेरी तवज्जो आपकी तरफ है, मेरा पनाह लेना आपसे है और मेरी उम्मीद आप ही से है। [3] संक्षेप में। दायां: हुज़ूर की तारीफ़ करने वाला जब अपनी असमर्थता का एहसास करे तो हुज़ूर को निहायत आजिज़ी और इख्लास से पुकारे और फ़रियाद करे और हुज़ूर की पनाह इस तरह चाहे कि ऐ खुदा के रसूल कयामत के दिन तेरी अता चाहता हूँ तू ही मेरी हर बला की पनाह है। जबही तो मैं तेरी तरफ रुजूअ करता हूँ और तुझसे पनाह का तलबगार हूँ और मेरी उम्मीदें तुझसे ही वाबस्ता हैं। संक्षेप में। (त)

यही शाह साहब 'हमात' में ज़ेर-ए-बयान निस्बत-ए-ओवैसिया लिखते हैं: [टेबल] बायां: इस निस्बत के फलों में से उस जमाअत का ख्वाब में दीदार होना और उनसे लाभ पाना और विपत्तियों और संकटों में उस जमाअत की सूरत का सामने आना है और... दायां: इस निस्बत के समरात ये हैं कि इस जमाअत (ओवैसिया) की ज़ियारत ख्वाब में हो जाती है और हलाकत व तंगी के औकात में वो जमाअत...

पादलेख: 1. अत-तैय्यब अल-नग़म फ़ी मदह सय्यद अल-अरब वल-अजम, अध्याय 11, शेर "वसल्ला अलैका अल्लाह या ख़ैरा ख़ल्क़िही" के तहत, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 22। 2. अत-तैय्यब अल-नग़म फ़ी मदह सय्यद अल-अरब वल-अजम, अध्याय 11, शेर "व अनता मुजीरी मिन हुजूम मुलिम्मह" आदि के तहत, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 22। 3. अत-तैय्यब अल-नग़म फ़ी मदह सय्यद

अल-अरब वल-अजम, अध्याय 6, अशआर "व आख़िरु मा लिमा दहु" आदि के तहत, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 33 और 34।

پھر کہا: [ٹیبل] بایاں: اے بہترین خلق خدا و اے بہترین عطا کنندہ و اے بہترین کسیکہ امید او داشتہ شود، برائے ازالہ مصیبتے ۱۔ دایاں: اے خلقِ خدا میں بہترین! اے بہترین عطا والے اور اے بہترین شخصیت، اور مصیبت کے وقت امیدوار کی مصیبت کو ٹالنے والے۔ (ت)

پھر کہا: [ٹیبل] بایاں: تو پناہ دہندہ از ہجوم کردن مصیبتے ۲۔ دایاں: آپ مصیبتوں کے ہجوم سے پناہ دینے والے ہیں۔ (ت)

اپنے دوسرے قصیدہ نعتیہ ہمزیہ کے ترجمہ میں لکھتے ہیں: [ٹیبل] بایاں: آخر حالت مادح آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم راہ وقتیکہ احساس کند نارسائی خود را از حقیقت ثنا آنست کہ ندا کند خوار و زار شدہ با خلاص در مناجات و بہ پناہ گرفتن بایں طریق اے رسول خدا عطائے ترا میخواہم روز حشر (الی قولہ) توئی پناہ از ہر بلا بسوئے تست رو آوردن من و بہ تست پناہ گرفتن من و در تست امید داشتن من ۳ اھ ملخصاً۔ دایاں: حضور کی تعریف کرنے والا جب اپنی نارسائی کا احساس کرے تو حضور کو نہایت عاجزی اور اخلاص سے پکارے اور فریاد کرے اور حضور کی پناہ اس طرح چاہے کہ اے خدا کے رسول قیامت کے دن تیری عطا چاہتا ہوں تو ہی میری ہر بلا کی پناہ ہے۔ جبھی تو میں تیری طرف رجوع کرتا ہوں اور تجھ سے پناہ کا طلب گار ہوں اور میری امیدیں تجھ سے ہی وابستہ ہیں اھ ملخصاً۔ (ت)

یہی شاہ صاحب ہمعات میں زیر بیان نسبت اویسیہ لکھتے ہیں: [ٹیبل] بایاں: از ثمرات ایں نسبت رویت آں جماعت ست در منام و فائدہا ایشاں یافتن و در مہالک و مضائق صورت آں جماعت پدید

آمدن و دایاں: اس نسبت کے ثمرات یہ ہیں کہ اس جماعت (اویسیہ) کی زیارت خواب میں ہو جاتی ہے اور ہلاکت و تنگی کے اوقات میں وہ جماعت

فٹ نوٹس: ۱ اطیب النغم فی مدح سید العرب والعجم فصل یازدہم تحت شعر وصلی علیک اللہ یا خیر خلقہ مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۲ ۲ اطیب النغم فی مدح سید العرب والعجم فصل یازدہم تحت شعر وانت مجیری من ھجوم ملمۃ الخ مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۲ ۳ اطیب النغم فی مدح سید العرب والعجم فصل ششم تحت اشعار وآخر ما لما دحہ الخ مطبع مجتبائی دہلی ص ۳۳ و ۳۴

Fatawa Razawiya, Volume 30

(Persian) Solving difficulties by appearing in that form.

(Urdu) It appears and solves the difficulties. (T)

Qazi Sanaullah Panipati, a prominent student of his and a disciple of the mentioned Mirza Sahib, writes regarding the spirits of the noble saints (Auliya-e-Kiram) in 'Tazkirat al-Mawta':

(Persian) Their spirits go wherever they wish from the earth, heaven, and paradise, and they help their friends and followers in this world and the hereafter, and destroy their enemies.

(Urdu) Their spirits go wherever they wish from the earth, heaven, and paradise; they help their friends and followers in the world and the hereafter and destroy the enemies. (T)

And what is the meaning of 'Dafi' al-Bala' (Dispeller of Calamities)? It is mentioned in the discourses (Malfoozat) of Mirza Sahib:

(Persian) My connection to the presence of Amir al-Mu'minin Ali Murtaza (Karam Allah Wajhahu) is a certified one, and this humble person has a special devotion to him. When any physical ailment occurs, I focus on his presence, and it becomes a cause for healing.

(Urdu) My connection to Amir al-Mu'minin Hazrat Ali (Karam Allah Wajhahu) is for a special reason, that this humble person has a special devotion to him. Whenever any physical illness occurs, I focus towards his presence, which becomes the cause of healing. (T)

Take a look at this 'special devotion' as well. This same advocate of the Prophetic way says:

(Persian) The attention of Ghaus al-Thaqalayn towards the state of the followers of his exalted path was found to be immense. No person from this path was met whose state was not blessed by his attention.

(Urdu) His Eminence Ghaus al-Thaqalayn pays attention to the conditions of all his followers. There is no disciple of his whose state is not under his attention. (T)

Observe the tone of this passage and keep the blessed term 'Ghaus al-Thaqalayn' in mind.

1. Hama'at Hama 11, Academy of Shah Waliullah Dehlavi, Hyderabad Pakistan, p. 59
2. Tazkirat al-Mawta, Matba Mujtabai, Delhi, p. 41
3. Kalimat Tayyibat, Malfoozat Mirza Mazhar Jan-e-Janan, Matba Mujtabai, Delhi, p. 87
4. Kalimat Tayyibat, Malfoozat Mirza Mazhar Jan-e-Janan, Matba Mujtabai, Delhi, p. 83

फतावा रज़विया, जिल्द ३०

(फारसी) उस सूरत में मुनसब होकर मुश्किलें हल करना।

(उर्दू) ज़ाहिर होकर मुश्किलें हल फ़रमाती है। (त)

क़ाज़ी सनाउल्लाह पानीपती, उनके रशीद शागिर्द और मज़कूरा मिर्ज़ा साहिब के मुरीद, 'तज़किरतुल मौता' में औलिया-ए-किराम की रूहों के बारे में लिखते हैं:

(फारसी) उनकी रूहें ज़मीन, आसमान और जन्नत में जहाँ चाहती हैं जाती हैं और अपने दोस्तों और अक़ीदतमंदों की दुनिया और आख़िरत में मदद करती हैं और दुश्मनों को हलाक करती हैं।

(उर्दू) उनकी रूहें ज़मीन, आसमान और बहिश्त से हर जगह जहाँ चाहती हैं जाती हैं, अपने दोस्तों और मोतक़दों की दुनिया और आख़िरत में मदद फ़रमाती हैं और दुश्मनों को हलाक करती हैं। (त)

और 'दाफ़ेउल-बला' (बलाओं को दूर करने वाला) किस चीज़ का नाम है? मिर्ज़ा साहिब के मलफ़ूज़ात में है:

(फारसी) मेरी निस्बत अमीरुल मोमिनीन अली मुर्तज़ा (करम अल्लाह वज्हहू) की बारगाह में एक सनद है और इस फ़क़ीर को आपसे ख़ास नियाज़ (श्रद्धा) है। जब भी कोई जिस्मानी बीमारी पेश आती है, मैं आपकी ओर तवज्जो करता हूँ और वह शिफ़ा का सबब बन जाती है।

(उर्दू) अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (करम अल्लाह वज्हहू) से मेरी निस्बत ख़ास वजह से है कि फ़क़ीर को आनजनाब से ख़ास नियाज़ हासिल है और जिस वक़्त कोई आरज़ा-ए-बीमारी जिस्मानी पेश होती है मैं आनजनाब की तरफ़ तवज्जो देता हूँ जो बाइस-ए-शिफ़ा हो जाती है। (त)

ज़रा इस 'नियाज़-ए-ख़ास' पर भी नज़र रहे। यही सुन्नत-ए-नबविया के दाई फ़रमाते हैं:

(फारसी) ग़ौस-ए-सक़लैन की तवज्जो अपने तरीक़े के पैरोकारों पर बहुत है। इस तरीक़े का कोई भी शख़्स ऐसा नहीं मिला जिसकी हालत पर उनकी मुबारक़ तवज्जो न हो।

(उर्दू) हुज़ूर ग़ौस-ए-सक़लैन अपने तमाम मुतवस्सलीन के हालात की तरफ़ तवज्जो रखते हैं, कोई उनका मुरीद ऐसा नहीं कि उसकी तरफ़ आनजनाब की तवज्जो न हो। (त)

ज़रा इस इबारत के तेवर देखिये और लफ़्ज़ मुबारक़ 'ग़ौस-ए-सक़लैन' भी मलहूज़-ए-ख़ातिर रहे।

1. हमआत हमअ ११, अकादमी शाह वलीउल्लाह देहलवी, हैदराबाद पाकिस्तान, पृ. ५९
2. तज़किरतुल मौता, मतबअ मुजतबाई, दिल्ली, पृ. ४१
3. कलिमात तय्यिबात, मलफ़ूज़ात मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां, मतबअ मुजतबाई, दिल्ली, पृ. ८७
4. कलिमात तय्यिबात, मलफ़ूज़ात मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां, मतबअ मुजतबाई, दिल्ली, पृ. ८३

पृष्ठ ३६९/७७२

حل مشکلات دے باں صورت منسوب شدن۔ (ت) ظاہر ہو کر مشکلیں حل فرماتی ہے۔ (ت)

قاضی ثناء اللہ پانی پتی ان کے شاگرد رشید اور مرزا صاحب موصوف کے مرید تذکرۃ الموتی میں ارواح اولیائے کرام قدس اسرارہم کی نسبت لکھتے ہیں:

ارواح ایشاں از زمین و آسمان و بهشت ہر جا کہ خواہند و میروند و دوستاں و معتقداں را در دنیا و آخرت مددگاری میفرمایند و دشمناں را ہلاک می سازند۔ (ت)

ان کی ارواح زمین و آسمان اور بہشت سے ہر جگہ جہاں چاہتی ہیں جاتی ہیں اپنے دوستوں اور معتقدوں کی دنیا اور آخرت میں مدد فرماتی ہیں اور دشمنوں کو ہلاک کرتی ہیں۔ (ت)

اور دافع البلاء کس چیز کا نام ہے۔ مرزا صاحب کے ملفوظات میں ہے:

نسبت ما بجناب امیر المؤمنین علی مرتضیٰ کرم اللہ وجہہ میری کرم اللہ وجہہ میر سند و فقیر رانیاز خاص بآنجناب ثابت ست در وقت عروض عارضہ جسمانی توجہ بآنحضرت واقع می شود و سبب حصول شفا میگردد۔ (ت)

امیر المؤمنین حضرت علی کرم اللہ وجہہ سے میری نسبت خاص وجہ سے ہے کہ فقیر کو آنجناب سے خاص نیاز حاصل ہے اور جس وقت کوئی عارضہ بیماری جسمانی پیش ہوتی ہے میں آنجناب کی طرف توجہ دیتا ہوں جو باعث شفا ہو جاتی ہے۔ (ت)

ذرا اس "نیاز خاص" پر بھی نظر رہے۔ یہی داعی سنت نبویہ فرماتے ہیں:

التفات غوث الثقلین بحال متوسلان طریقہ علیہ ایشاں بسیار معلوم شد بانیچکس از اہل ایں طریقہ ملاقات نشدہ کہ توجہ مبارک بآنحضرت بحالش مبذول نیست۔ (ت)

حضور غوث الثقلین اپنے تمام متوسلین کے حالات کی طرف توجہ رکھتے ہیں کوئی ان کا مرید ایسا نہیں کہ اس کی طرف آنجناب کی توجہ نہ ہو۔ (ت)

ذرا اس عبارت کے تیور دیکھئے اور لفظ مبارک "غوث الثقلین" بھی ملحوظ خاطر رہے

---

1 ہمعات ہمع ۱۱ اکادیمیتہ الشاہ ولی اللہ الدہلوی حیدرآباد پاکستان ص ۵۹ 2 تذکرۃ الموتی مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۱ 3 کلمات طیبات ملفوظات مرزا مظہر جان جاناں مطبع مجتبائی دہلی ص ۸۷ 4 کلمات طیبات ملفوظات مرزا مظہر جان جاناں مطبع مجتبائی دہلی ص ۸۳

Fatawa Rizwiya, Volume 30

This means that he is the one who comes to the aid of the cries of both humans and jinn. And listen, the same pure soul says:

Persian Text	Urdu Translation
Similarly, the grace of Hazrat Khwaja Naqshband is constantly engaged in the state of his devotees. Shepherds in the wilderness or travelers at the time of sleep entrust their belongings and horses to the protection of Hazrat Khwaja, and divine help accompanies them.[1]	Similarly, Hazrat Khwaja Naqshband remains constantly occupied with the states of his devotees. Shepherds and travelers in the wilderness or at the time of sleep entrust their belongings, cattle, horses etc. to the protection of Hazrat Khwaja Naqshband, and divine support accompanies them. (T)

Now the water of polytheism (shirk) has risen above the head. Speak from your faith, how grave a polytheism is it upon your faith that divine help descends upon it, and this is spoken in praise of Hazrat Khwaja (may his secret be sanctified). May God bring to your memory at that time the Hadith "A'udhu bi'adhimi hadhal wadi"[2] (I seek refuge in the ruler of this valley. T) or the noble verse "And there were men from mankind who sought refuge in men from the jinn"[3] (Some men from among humans used to seek refuge with some men from among the jinn. T). Then observe the stance of Mr. Mirza and his admirer Mr. Shah; after all, your Imam is placing ghosts, spirits, jinn, fairies, and saints, martyrs all in the same rank. Maulana Shah Abdul Aziz Sahab writes about the condition of the great saints after their passing in Tafsir-e-Azizi:

Persian Text	Urdu Translation
In this state too, they are given influence in the world, and their absorption (in the Divine) due to the perfection of the vastness of their perceptions does not prevent them from paying attention in this direction, and the Uwaisis achieve spiritual perfections through them and the masters of...	The Friends of Allah (Awliya Allah) exercise influence in the world after their passing, and the perfection of their absorption and the highness of their ranks do not prevent them from paying attention in this direction. The Owaisis manifest their internal perfections...

[1] Kalimat-e-Tayyibat, Malfuzat Mirza Mazhar Jan-e-Janan, Mujtabai Press Delhi, p. 83 [2] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 4166, Al-Maktaba al-Faysaliyah Beirut 4/221, Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, mention of Tahrim bin Fa'iq, Dar al-Fikr Beirut 3/621 [3] The Holy Quran 72/6

फतावा रज़विया, खंड ३०

इसका यही अर्थ है न कि इंस और जिन सब की फ़रियाद को पहुँचने वाले। और सुनिए यही नफ़्स-ए-ज़किया फ़रमाते हैं:

फ़ारसी मूल	उर्दू अनुवाद
इसी प्रकार हज़रत ख्वाजा नक़्शबंद की कृपा उनके भक्तों की स्थिति में व्यस्त है। चरवाहे जंगल में या यात्री सोने के समय अपना सामान और घोड़े हज़रत ख्वाजा की सुरक्षा में सौंप देते हैं और ग़ैबी मदद उनके साथ होती है।[1]	इसी प्रकार हज़रत ख्वाजा नक़्शबंद अपने भक्तों की स्थितियों में सदैव व्यस्त रहते हैं। चरवाहे और यात्री जंगल में या सोने के समय अपना सामान और पशु, घोड़े आदि हज़रत ख्वाजा की सुरक्षा में सौंप देते हैं और ग़ैबी मदद उनके साथ होती है।

(त)

अब तो शिर्क का पानी सिर से ऊपर हो गया, ईमान से कहो तुम्हारे ईमान पर कितना बड़ा भारी शिर्क है जिस पर ग़ैबी मदद नाज़िल होती है और यह बात हज़रत ख्वाजा (क़ुद्दिसा सिररुहुल अज़ीज़) की प्रशंसा में कही जाती है। खुदा करे उस समय तुम्हें हदीस 'अऊज़ु बि-अज़ीमी हाज़ल वादी'[2] (मैं इस घाटी के शासक की शरण चाहता हूँ। त) या आयत-ए-करीमा 'और कुछ पुरुष मनुष्यों में से शरण लेते थे जिन्नों के कुछ पुरुषों की'[3] (आदमियों में कुछ मर्द जिन्नों के कुछ मर्दों की पनाह लेते थे। त) याद आ जाए। फिर जनाब मिर्ज़ा साहब और उनके प्रशंसक शाह साहब का मज़ा देखिए, आख़िर तुम्हारा इमाम भूत-प्रेत, जिन-परी और औलिया-शुहदा सबको एक ही दर्जे में मान रहा है। मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब तफ़्सीर-ए-अज़ीज़ी में बड़े औलिया का हाल उनके इंतिक़ाल (देहावसान) के बाद लिखते हैं:

फ़ारसी मूल	उर्दू अनुवाद
इस स्थिति में भी उन्हें दुनिया में प्रभाव दिया गया है और उनकी तल्लीनता उनकी धारणाओं की विशालता की पूर्णता के कारण उन्हें इस दिशा में ध्यान देने से नहीं रोकती, और ओवैसी उनके माध्यम से आध्यात्मिक पूर्णता प्राप्त करते हैं और ... के स्वामी	औलिया अल्लाह इंतिक़ाल के बाद दुनिया में तसर्रुफ़ (प्रभाव) करते हैं और उनकी तल्लीनता की पूर्णता और उनके उच्च पद उन्हें इस ओर ध्यान देने से नहीं रोकते। ओवैसी अपने आंतरिक कमालात का प्रदर्शन उनसे करते हैं...

[1] कलमात-ए-तय्यिबात, मलफ़ूज़ात मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, पृ. ८३ [2] अल-मुअजम अल-कबीर हदीस ४१६६, अल-मकतब अल-फ़ैसलिया बेरूत ४/२२१, अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफ़त अस-सहाबा, ज़िक्र तहरीम बिन फ़ाएक, दार अल-फ़िक्र बेरूत ३/६२१ [3] अल-क़ुरआन अल-करीम ७२/६

اس کے یہی معنی ہے نا کہ انس و جن سب کی فریاد کو پہنچنے والے۔ اور سنئے یہی نفس ذکیہ فرماتے ہیں:

فارسی متن	اردو ترجمہ
ہمچنیں عنایت حضرت خواجہ نقشبند بحال معتقدان خود مصروف است مغلاں در صحرا یا وقت خواب اسباب واسپان خود بحمایت حضرت خواجہ می سپارند وتائیدات از غیب ہمراہ ایشاں می شود[1]۔	ایسا ہی حضرت خواجہ نقشبند اپنے معتقدین کے حالات میں ہمیشہ مصروف رہتے ہیں چرواہے اور مسافر جنگل میں یا نیند کے وقت اپنے اسباب اور چوپائے گھوڑے وغیرہ حضور خواجہ نقشبند کے سپرد کر دیتے غیبی تائید ان کے ساتھ ہوتی ہے۔ (ت)

اب تو شرک کا پانی سر سے اوپر ہوگیا، ایمان سے کہیو تمہارے ایمان پر کتنا بڑا بھاری شرک ہے جس پر مدد غیبی نازل ہوتی اور یہ بات حضرت خواجہ قدس سرہ العزیز کے مدائح میں گئی جاتی ہے، خدا کرے اس وقت کہیں تمہیں حدیث اعوذ بعظیم ھذا الوادی [2]۔ (میں اس وادی کے حکمران کی پناہ چاہتا ہوں۔ ت) یا آیہ کریمہ " کَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْإِنسِ یَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِّنَ الْجِنِّ " [3]۔ (آدمیوں میں کچھ مرد جنوں کے کچھ مردوں کی پناہ لیتے تھے۔ ت) یاد آجائے، پھر جناب مرزا صاحب اور ان کے مداح جناب شاہ صاحب کا مزہ دیکھئے، آخر تمہارا امام بھوت پریت جن پری اور اولیاء شہداء سب کو ایک ہی درجہ میں مان رہا ہے، مولانا شاہ عبد العزیز صاحب تفسیر عزیزی میں اکابر اولیاء کا حال بعد انتقال لکھتے ہیں:

فارسی متن	اردو ترجمہ
دریں حالت ہم تصرف در دنیا دادہ واستغراق آنہا	اولیاء اللہ بعد انتقال دنیا میں تصرف فرماتے ہیں
بجہت کمال وسعت مدارک آنہا مانع توجہ بایں	اور ان کے استغراق کا کمال اور مدارج کے
سمت نمی گردد و اویسیاں تحصیل مطلب	رفعت ان کو اس سمت توجہ دینے کی مانع نہیں
کمالات باطنی از انہامی نمایند وار باب	ہے اویسی اپنے کمالات باطنی کا اظہار فرماتے

---

[1]کلمات طیبات ملفوظات مرزا مظہر جان جاناں مطبع مجتبائی دہلی ص ۸۳ [2] المعجم الکبیر حدیث ۴۱۶۶ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۴/ ۲۲۱ ، المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ ذکر تحریم بن فائک دار الفکر بیروت ۳/ ۶۲۱ [3] القرآن الکریم ۷۲/ ۶

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Although Al-Yari, may the Lord's mercy be upon him, did not take permission for the specific Dua-e-Saifi himself, he used to grant permission to his disciples and followers. Leaving aside the claim that the practices of Jawahir Khamsa and Dua-e-Saifi are innovations (bid'ah) because they were compiled after the sacred era of the Remover of Calamities [Prophet Muhammad], peace and blessings be upon him, and the subsequent labeling of those masters as innovators and promoters of innovation; in that very Saifi of Jawahir Khamsa is that sharp, blood-drinking sword, seeing which wretched Wahhabism is ready to show its true colors—what is it? It is 'Nadi Ali,' which the faith of [this] group considers manifest polytheism. In Jawahir Khamsa, regarding the method of Dua-e-Saifi, it is stated:

Nadi Ali should be recited seven times, three times, or once, and it is this:	**Nadi Ali should be recited seven times, three times, or once, and it is this: Call upon Ali (may Allah be pleased with him) whose pure essence is a manifestation of wonders;**
Call upon Ali, the manifester of wonders. You will find him a helper for you in calamities.	when you call upon him, you will find him your helper in troubles and worries. Every distress and grief is immediately removed by your help,
Every worry and grief will soon be dispelled by your guardianship, O Ali, O Ali, O Ali[1].	O Ali, O Ali, O Ali. (T)

Meaning, call upon Ali Murtaza (may Allah honor his face) for he is the manifestation of wonders, and you will find him your helper. In hardships, all distress and grief are now removed by the guardianship of his presence, O Ali, O Ali, O Ali.

Now consider the weight of the polytheism [charged by that] group. If a more detailed explanation of this fine evidence is required, please refer to the humble author's treatises: "Anhar al-Anwar min Yamm Salat al-Asrar" (F1), "Hayat al-Mawat fi Bayaan Sama' al-Amwat" (F2), and "Anwar al-Intibah fi Hall Nida Ya Rasul Allah" (F3). The truth is that these ancestral leaders have further tarnished the reputation of this group; praise be to Allah.

F1: The treatise "Anhar al-Anwar min Yamm Salat al-Asrar" is available on page 569 in Volume 7 of Fatawa Razawiyya, published by Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore. F2: The treatise "Hayat al-Mawat fi Bayaan Sama' al-Amwat" is

available on page 675 in Volume 9 of Fatawa Razawiyya, published by Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore. F3: The treatise "Anwar al-Intibah fi Hall Nida Ya Rasul Allah" is available on page 529 in Volume 29 of Fatawa Razawiyya, published by Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore.

[1] Jawahir-e-Khamsa, Urdu translation by Mirza Muhammad Baig Naqshbandi, Dar-ul-Isha'at, Karachi, pp. 282 & 453.

फतावा रज़विया, खंड 30

यद्यपि अल-यारी (ईश्वर की उन पर दया हो) स्वयं दुआ-ए-सैफी की विशेष अनुमति नहीं लेते थे, पर वे अपने मुरीदों और मानने वालों को अनुमति दिया करते थे। 'जवाहर खम्स' के आमाल और दुआ-ए-सैफी का संकलन हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र युग के बाद होने के कारण इसे बिदअत (नवाचार) कहना, और इस वजह से उन महानुभावों को बिदअती और बिदअत फैलाने वाला करार देना तो दूर की बात है, इसी 'जवाहर खम्स' की सैफी में वह तेज धार वाली खूँख्वार तलवार है, जिसे देखकर बेचारी वहाबियत अपना असली रंग दिखाने को तैयार हो जाती है—वह क्या है? वह 'नाद-ए-अली' है जिसे इस गिरोह का ईमान स्पष्ट शिर्क(बहुदेववाद) मानता है। जवाहर खम्स में दुआ-ए-सैफी की विधि के संबंध में फ़रमाया गया है:

नाद-ए-अली सात बार या तीन बार या एक बार पढ़ना चाहिए, और वह यह है:	**नाद-ए-अली सात बार या तीन बार या एक बार पढ़ना चाहिए, और वह यह है: अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) को पुकारें जिनकी पाक हस्ती अजूबों का ज़हूर है,**
अली को पुकारें जो चमत्कारों के प्रकटीकरण हैं। आप उन्हें मुसीबतों में अपना मददगार पाएंगे।	जब आप उन्हें पुकारेंगे तो उन्हें मुसीबतों और परेशानियों में अपना मददगार पाएंगे। हर परेशानी और ग़म तुरंत दूर हो जाता है आपकी मदद से,
हर चिंता और दुख आपकी विलायत (संरक्षण) से जल्द ही दूर हो जाएगा, या अली, या अली, या अली[1]।	या अली, या अली, या अली। (त)

अर्थात अली मुर्तज़ा (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) को पुकारें कि वे अजूबों के प्रकटीकरण हैं, तो उन्हें अपना मददगार पाएंगे। मुसीबतों में, सारी परेशानी और गम अब दूर हो जाते हैं हुज़ूर की विलायत से, या अली, या अली, या अली।

अब जरा इस गिरोह के शिर्क का मोल-तोल देखें, अगर इस बेहतरीन सनद (प्रमाण) की थोड़ी और तफ़सील (विवरण) दरकार हो तो फकीर (लेखक) के रिसाले "अन्हारुल अनवार मिन यम्म सलातिल असरार" (फ़-1), "हयाते मवात फ़ी बयान समाइल अमवात" (फ़-2) और "अनवारुल इन्तिबाह फ़ी हल्ले निदा या रसूलल्लाह" (फ़-3) का अध्ययन करें। सच तो यह है कि इन पुश्तैनी इमामों ने इस गिरोह की साख को और भी ख़राब कर दिया है, वल्लाहिल हम्द (अल्लाह की प्रशंसा हो)।

फ़-1: रिसाला "अन्हारुल अनवार मिन यम्म सलातिल असरार" फतावा रज़विया, रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर द्वारा प्रकाशित, खंड 7 में पृष्ठ 569 पर उपलब्ध है। फ़-2: रिसाला "हयाते मवात फ़ी बयान समाइल अमवात" फतावा रज़विया, रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर द्वारा प्रकाशित, खंड 9 में पृष्ठ 675 पर उपलब्ध है। फ़-3: रिसाला "अनवारुल इन्तिबाह फ़ी हल्ले निदा या रसूलल्लाह" फतावा रज़विया, रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर द्वारा प्रकाशित, खंड 29 में पृष्ठ 529 पर उपलब्ध है।

[1] जवाहर-ए-खम्स, उर्दू अनुवादक मिर्ज़ा मुहम्मद बेग नक्शबंदी, दारुल इशाअत कराची, पृष्ठ 282 और 453।

گو الیاری علیہ الرحمۃ الباری و خاص دعائے سیفی کی اجازت نہیں لیتے اور اپنے مریدین و معتقدین کو اجازت دیتے۔ اعمال جواہر خمسہ و دعائے سیفی کا زمانہ اقدس حضور دافع البلاء صلی اللہ علیہ وسلم کے بعد تصنیف ہونے سے بدعت، اور اس وجہ سے ان صاحبوں کا بدعتی و مروج بدعت قرار پانا در کنار، اسی جواہر خمسہ کی سیفی میں وہ جوہر دار سیف خونخوار، جسے دیکھ کر وہابیت بیچاری اپنا جوہر کرنے کو تیار، وہ کیا کہ نادِ علی کہ ایمان طائفہ پر شرک جلی۔ جواہر خمسہ میں ترکیب دعائے سیفی میں فرمایا:

نادِ علی هفت بار یا سہ بار یا یک بار بخواند و آن این است نادِ

نادِ علی سات بار یا تین بار یا ایک بار پڑھنا چاہئے، اور وہ یہ ہے:

علیلاً مظهر العجائب۔ تجده عوناً لك في النوائب۔ كل هم و غم سينجلی بولايتك يا علي يا علي يا علي ۱۔

علی (رضی اللہ عنہ) کو پکار جن کی ذات پاک مظہر عجائب ہے، جب تو انہیں پکارے گا انہیں مصائب و افکار میں اپنا مددگار پائے گا ہر پریشانی و غم فوراً دور ہو جاتا ہے آپ کی مدد سے یا علی یا علی یا علی۔ (ت)

یعنی پکار علی مرتضٰی (کرم اللہ وجہہ) کو کہ مظہر عجائب ہیں تو انہیں اپنا مددگار پائے گا۔ مصیبتوں میں، سب پریشانی و غم اب دور ہوتے جاتے ہیں حضور کی ولایت سے یا علی یا علی یا علی۔

ذرا اب شرک طائفہ کا مول تول کہئے، اس نفیس سند کی قدرے تفصیل درکار ہو تو فقیر کے رسائل "انہار الانوار من یم صلوٰۃ الاسرار" فـ ۱ و "حیاۃ الموات فی بیان سماع الاموات" فـ ۲ و "انوار الانتباہ فی حل نداء یا رسول اللہ" فـ ۳ ملاحظہ ہوں۔ ہے یہ کہ ان خاندانی اماموں نے طائفہ کی مٹی اور بھی خراب کی ہے وللہ الحمد۔

فـ ۱: رسالہ انہار الانوار من یم صلوٰۃ الاسرار فتاویٰ رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور جلد ہفتم میں ص ۵۶۹ پر موجود ہے۔ فـ ۲: رسالہ حیاۃ الموات فی بیان سماع الاموات فتاویٰ رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور، جلد نہم میں ص ۶۷۵ پر موجود ہے۔ فـ ۳: رسالہ انوار الانتباہ فی حل نداء یا رسول اللہ فتاویٰ رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور جلد ۲۹ میں ص ۵۲۹ پر موجود ہے۔

۱ جواہر خمسہ مترجم اردو مرزا محمد بیگ نقشبندی دارالاشاعت کراچی ص ۲۸۲ و ۴۵۳

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Why gentlemen! Were all these personages also polytheists, faithless, deserving of punishment, and impossible to forgive according to the group of [so-called] believers? Or did the verses and hadiths of *Taqwiyat-ul-Iman* descend only to make the rest of the Ahl-us-Sunnah scholars polytheists and innovators, leaving out the family of the leader of that group? May Allah grant faith and modesty. Amen. In short, perhaps only such 'hot milks' (difficult situations) will work against these personages, which can neither be swallowed nor spat out. And for Allah is the brilliant proof.

Radiant Benefit Well, this was a brief service to these personages, and the discussion on 'Bid'at' (innovation) has already been taken to the ultimate limit by the scholars of the Sunnah in many books. "Among those who have explained and researched it most beautifully is the Seal of Researchers, our master and father (may Allah be pleased with him), the Great Master, in his glorious and beneficial book 'Usul al-Rashad li-Qam' Mabani al-Fasad'." (The Seal of Researchers, our master and father [may Allah be pleased with him], has praised, detailed, and researched it in his grand and useful book "Usul al-Rashad li-Qam' Mabani al-Fasad"). The humble one [the author], may Allah Almighty forgive him, has also presented sufficient selected points in his treatise "Iqamat al-Qiyamah 'ala Ta'in al-Qiyam li-Nabi Tihamah" and other treatises. And in his treatise "Munir al-Ayn fi Hukm Taqbil al-Ibhamayn" (F), etc., I have mentioned numerous inventions and innovations of the aforementioned family, which are sufficient to quell the bile of this new authorship. Regarding the specifics of the Presence [the Prophet ﷺ], the Dispeller of Calamities, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, dispelling epidemics, afflictions, famines, diseases, and pain—those decisive points narrated in hadiths—there is no need to collect them nor the power to encompass them. Many of them, by the grace of Allah Almighty, have reached the ears of Muslims through the books and sermons of scholars. Now, whoever wishes may study the books of Seerah (biography), characteristics, and miracles.

Grand Universal Point However, the humble one [the author], may Allah Almighty forgive him, presents a highly beneficial, grand, and universal point which, if Allah Almighty wills, will be sufficient and ample in uprooting all polytheistic beliefs and Wahhabism. O Muslims! Do you have any idea that for these personages, the term "Dafi' al-Bala" (Dispeller of Calamities) and its likes are considered polytheism...
(Note: F): The treatise "Munir al-Ayn fi Hukm Taqbil al-Ibhamayn" is available in

Fatawa Razawiyya, published by Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore, Volume 5, page 429. The treatise "Iqamat al-Qiyamah" is available in Volume 26, page 495.

क्यों साहबों! क्या ये सभी हज़रात भी ईमान वालों के गिरोह के नज़दीक मुशरिक, बेईमान, अज़ाब के पात्र और माफ़ी के अयोग्य थे? या 'तक़वियतुल ईमान' की आयतें और हदीसें गिरोह के इमाम के कुनबे को छोड़कर बाकी सुन्नी उलेमा को ही मुशरिक और बिदती बनाने के लिए उतरी हैं? अल्लाह ईमान और हया दे। आमीन। संक्षेप में, इन हज़रात के मुकाबले शायद ऐसे ही 'गर्म दूध' (कठिन परिस्थितियाँ) काम आएंगे, जिन्हें न निगलते बने न उगलते। और अल्लाह ही के लिए प्रबल प्रमाण है।

फ़ायदा ज़ाहिरा (स्पष्ट लाभ) खैर, यह तो संक्षेप में इन हज़रात की खिदमतगारी थी, और 'बिदअत' की बहस तो सुन्नत के उलेमा ने बहुत सी किताबों में चरम सीमा तक पहुँचा दी है। "और उनमें से सबसे बेहतर जिसने इसे विस्तार से समझाया और शोध किया, वह शोधकर्ताओं की मुहर, हमारे आदरणीय पिता (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) महान स्वामी हैं, अपनी गौरवशाली और लाभदायक पुस्तक 'उसूल अल-रशाद ली-क़म' मबानी अल-फ़साद' में।" (शोधकर्ताओं की मुहर हमारे पूज्य पिता ने अपनी महान और उपयोगी पुस्तक "उसूल अल-रशाद ली-क़म' मबानी अल-फ़साद" में इसकी प्रशंसा, विस्तार और शोध किया है।) मुझ गुनहगार (लेखक) ने भी, अल्लाह तआला उसे क्षमा करे, अपने रिसाले (लेख) "इक़ामतुल क़ियामा अला ताइनिल क़ियाम लि-नबी तिहामा" आदि में पर्याप्त चुने हुए बिंदु पेश किए हैं। और अपने रिसाले "मुनीरुल ऐन फ़ी हुक्म तक़बीलिल इबहामैन" आदि में उक्त खानदान के बहुत से आविष्कारों और नई बातों को लिखा है जो इस नई रचना के पित्त को शांत करने के लिए काफी हैं। और हुज़ूर 'दाफेउल-बला' (बलाओं को दूर करने वाले) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के वबा, बला, अकाल, रोग और दुख को दूर करने के वे निर्णायक विवरण जो हदीसों में वर्णित हैं—उन्हें एकत्रित करने की आवश्यकता नहीं और न ही उन्हें सीमित करने की शक्ति है। उनमें से बहुत से, अल्लाह तआला की कृपा से, उलेमा की किताबों और खुत्बों के माध्यम से मुसलमानों के कानों तक पहुँच चुके हैं। अब जो चाहे सीरत, विशेषताओं और चमत्कारों की किताबों का अध्ययन करे।

नुक्ता-ए-जलीला कुल्लिया (महान सार्वभौमिक बिंदु) लेकिन यह गुनहगार (लेखक), अल्लाह तआला उसे क्षमा करे, एक अत्यंत उपयोगी महान सार्वभौमिक बिंदु प्रस्तुत करता है जो इंशा अल्लाह तआला तमाम शिर्किया बातों और वहाबियत को जड़ से उखाड़ने में पूरी तरह पर्याप्त होगा। ऐ मुसलमानों! क्या तुम्हें कुछ खबर भी है कि इन हज़रात के नज़दीक 'दाफ़ेउल-बला' (बलाओं को टालने वाला) शब्द और इसके जैसे अन्य उदाहरण शिर्क हैं... **(नोट: फ़):** रिसाला "मुनीरुल ऐन फ़ी

हुक्म तक़बीलिल इबहामैन" फ़तावा रज़विया, रज़ा फ़ाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर द्वारा प्रकाशित, जिल्द ५, सफ़्हा ४२९ पर मौजूद है। रिसाला "इक़ामतुल क़ियामा" जिल्द २६, सफ़्हा ४९५ पर मौजूद है।

पृष्ठ ३७३/७७२

کیوں صاحبوں! یہ سب حضرات بھی ایمان طائفہ پر مشرک، بے ایمان، واجب العذاب، مستحیل الغفران تھے یا تقویت الایمان کی آیتیں حدیثیں امام الطائفہ کا کنبہ چھوڑ کر باقی علمائے اہلسنت ہی کو مشرک بدعت بنانے کے لئے اتری ہیں۔ اللہ ایمان و حیا بخشے۔ آمین۔ غرض ان حضرات کے مقابل شاید ایسے ہی گرم دودھوں سے کچھ کام چلے جنہیں نہ نگلتے بنے نہ اگلتے۔ وللہ الحجة الساطعة۔

فائدہ زاہرہ خیر، یہ تو اجمالاً ان حضرات کی خدمت گزاری تھی، اور بدعت کی بحث تو علمائے سنت بہت کتب میں غایت قصویٰ تک پہنچا چکے و من احسن من فصلہ و حققہ خاتم المحققین سیدنا الوالد رضی اللہ عنہ المولیٰ الماجد فی کتابہ الجلیل المفاد "اصول الرشاد لقمع مبانی الفساد" (خاتم المحققین سیدنا والد ماجد رضی اللہ عنہ نے اپنی جلیل و مفید کتاب "اصول الرشاد لقمع مبانی الفساد" میں اس کی تحسین و تفصیل و تحقیق کی ہے۔ ت) فقیر غفر اللہ تعالی نے بھی اپنے رسالہ "اقامة القیامه علی طاعن القیام لنبی تهامه" وغیرہا رسائل میں بقدر کافی نکات چیدہ گزارش کئے اور اپنے رسالہ "منیر العین فی حکم تقبیل الابهامین" ف وغیرہا میں خاندان مذکور کے بکثرت ایجاد و احداث لکھے کہ اس نو تصنیفی کی صفرا شکنی کو بس ہیں اور حضور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے وبا و بلا و قحط و مرض والم کو دفع فرمانے کے جزئیات وہ قاطع جو احادیث میں مروی ان کے جمع کرنے کی ضرورت نہ حصر کی قدرت، ان میں سے بہت سے بحمد اللہ تعالیٰ کتب و خطب علماء میں مسلمانوں کے کانوں تک پہنچ چکے اور اب جو چاہے کتب سیر و خصائص و معجزات مطالعہ کرے۔

نکتہ جلیلہ کلیہ مگر فقیر غفر اللہ تعالیٰ لہ ایک نکتہ جلیلہ کلیہ بغایت مفید القا کرے کہ ان شاء اللہ تعالیٰ تمام شرکیات و وہابیہ کی بیخ کنی میں کافی و وافی کام دے، مسلمانوں! کچھ خبر بھی ہے ان حضرات کا لفظ دافع البلاء اور اس کے مثال کو شرک **ف:** رسالہ "منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین" فتاویٰ رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور جلد پنجم صفحہ ۴۲۹ پر موجود ہے۔ رسالہ "اقامة القیامة" جلد ۲۶ ص ۴۹۵ پر موجود ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 30

Rather, what is the real motive behind spreading 'shirk' (associating partners with God) on every matter? It is an internal ailment and a hidden disease that is concealed from the eyes of most common people. According to these new philosophies and old philosophers, 'shirk' is among general affairs such that no existing being in the world is free from it. So much so that, God forbid, the noble Prophets and great Angels (peace and blessings be upon them), and even, seeking refuge in Allah, the Lord of Honor Himself and the Presence of Light, the Sultan of Messengership (upon him be the best prayers and salutations). Therefore, the 'Imam of the group' fabricated misplaced issues at various places so that this impure splash reaches there, some examples of which will be found in the collection of fatwas of this humble servant, "Al-Ataya al-Nabawiyyah fi al-Fatawa al-Rizviyyah," Volume 6, "Al-Bariqah al-Shariqah 'ala Mariqah al-Mashariqah." There is no need for length in their detail. These gentlemen who are followers of this 'Imam', reciting "We are indeed followers in their footsteps" (23/23), followed the same path. This ruling of 'shirk' is also giving off smoke from that same buried fire. If you don't understand in brief, then listen to me in detail.

I say, and success is from Allah: Attribution and ascription are of two types: Real (Haqiqi), such that the subject is actually characterized by it.

And metaphorical (Majazi), when an attribution is made to something not characterized by it due to some connection, such as calling a canal 'flowing' or a boat-stopping thing 'moving,' whereas in reality, it is the water and the boat that are flowing and moving.

Then, the Real (Haqiqi) is also of two types: Essential (Zati), which is of one's own self without being granted by another, and Granted ('Ata'i), which another has truly characterized it with, whether that other is also characterized by this attribute as in 'Wassitah fi al-Thubut' (medium of establishment), or not, as in 'Wassitah fi al-Ithbat' (medium of proof). The ascriptions of all these forms are common and widespread in all idioms of the wise people of the world and followers of every religion and nation, and in the Quran and Hadith themselves. For example, a knowledgeable person is called 'alim' (knower). In the Holy Quran, the term 'Ulu al-'ilm' (possessors of knowledge), 'Ulama of Bani Israel,' and for the Prophets (peace be upon them) the word 'alim' is used at various places. This is a granted reality ('Haqiqat-e-'Ata'iyah'), meaning they are truly characterized with knowledge by the gift of Allah. And the

Lord Almighty called His Noble Self 'Alim'; this is an essential reality ('Haqiqat-e-Zatiyah') that He is the Knower by His own essence without being granted by anyone. Extremely foolish is the one who does not distinguish between these applications. The polytheistic issues of the Wahhabis regarding seeking help, assistance, and knowledge of the unseen...

फतावा रज़विया जिल्द 30

बल्कि बात-बात पर शिर्क फैलाने से असल मक्सद क्या है, वह एक आंतरिक बीमारी और गुप्त रोग है जो अधिकांश आम लोगों की नज़र से छिपा हुआ है। इन नए दर्शनों और पुराने दार्शनिकों के अनुसार शिर्क सामान्य मामलों में से है कि दुनिया में कोई भी अस्तित्व इससे मुक्त नहीं है। यहाँ तक कि (अल्लाह की पनाह) महान नबी और प्रतिष्ठित फ़रिश्ते (उन पर शांति और आशीर्वाद हो), और यहाँ तक कि (अल्लाह की पनाह) स्वयं सम्मान के रब और नूर की उपस्थिति, रिसालत के सुल्तान (उन पर सर्वश्रेष्ठ प्रार्थनाएं और अभिवादन हों)। इसलिए 'इमाम-उत-ताइफ़ा' ने जगह-जगह बेजा मसले मनगढ़ंत गढ़े ताकि यह नापाक छींटा वहाँ तक पहुँचे, जिसके कुछ उदाहरण इस फ़क़ीर के फ़तवों के संग्रह "अल-अताया अन-नबविय्या फ़िल फ़तावा अर-रज़विय्या" की छठी जिल्द "अल-बारिक़ह अल-शारिक़ह अला मारिक़ह अल-मशारिक़ह" में मिलेंगे। उनके विवरण में विस्तार की आवश्यकता नहीं है। ये सज्जन जो इस 'इमाम' के अनुयायी हैं, "हम वास्तव में उनके पदचिन्हों के पीछे हैं" (23/23) पढ़ते हुए उसी डगर पर चल पड़े। शिर्क का यह हुक्म भी उसी दबी हुई आग का धुआं दे रहा है। यदि संक्षेप में न समझें तो मुझसे विस्तार से सुनें।

मैं कहता हूँ: और सफलता अल्लाह से है, निस्बत (संबंध) और इसनाद (श्रेय देना) दो प्रकार के हैं: वास्तविक (हक़ीक़ी) कि जिससे संबंध जोड़ा गया है वह वास्तव में उस गुण से संपन्न हो।

और अलंकारिक (मजाज़ी) कि किसी संबंध के कारण उस व्यक्ति की ओर निस्बत कर दी जाए जो उससे संपन्न नहीं है, जैसे नहर को 'प्रवाहमान' कहना या नाव रोकने वाले को 'गतिशील' कहना, जबकि वास्तव में पानी और नाव प्रवाहमान और गतिशील होते हैं।

फिर वास्तविक (हक़ीक़ी) भी दो प्रकार के हैं: व्यक्तिगत/मौलिक (ज़ाती) कि वह बिना किसी अन्य के प्रदान किए स्वयं अपनी सत्ता से हो, और प्रदत्त (अताई) कि किसी दूसरे ने उसे वास्तव में उस गुण से संपन्न कर दिया हो, चाहे वह दूसरा स्वयं भी उस गुण से संपन्न हो जैसे 'वासिता फ़िल सुबूत' में, या नहीं जैसे 'वासिता फ़िल इसबात' में। इन सभी रूपों के श्रेय दुनिया के बुद्धिमानों के सभी मुहावरों और हर धर्म और जाति के अनुयायियों और स्वयं कुरान और हदीस में व्यापक रूप से प्रचलित हैं। उदाहरण के लिए, ज्ञानी मनुष्य को 'आलिम' कहते हैं। कुरान मजीद में जगह-जगह 'उलुल इल्म' (ज्ञान वाले), 'बनी इसराइल के उलेमा' और नबियों (उन पर शांति हो) के संबंध में 'अलीम' शब्द आया है। यह प्रदत्त वास्तविकता (हक़ीक़त-ए-अताइया) है, यानी अल्लाह के प्रदान करने से वे वास्तव में

ज्ञान से संपन्न हैं। और मौला अज़्ज़-व-जल्ल ने अपनी पवित्र सत्ता को 'अलीम' फ़रमाया, यह मौलिक वास्तविकता (हक़ीक़त-ए-ज़ातीया) है कि वह बिना किसी के प्रदान किए अपनी सत्ता से आलिम (ज्ञाता) है। वह अत्यंत मूर्ख है जो इन प्रयोगों में अंतर न करे। वहाबियों के शिर्किया मसले जैसे मदद माँगना, सहायता और इल्म-ए-ग़ैब और...

بتانے بلکہ یہ بات بات پر شرک پھیلانے سے اصل مدعا کیا ہے وہ ایک دائے باطنی و مرض خفی ہے کہ اکثر عوام بیچاروں کی نگاہ سے مخفی ہے ان نئے فلسفوں پرانے فیلسوفوں کے نزدیک شرک امورِ عامہ سے ہے کہ عالم میں کوئی موجود اس سے خالی نہیں یہاں تک کہ معاذاللہ حضراتِ علیہ انبیائے کرام و ملکہ عظام علیہم الصلوۃ والسلام تا آنکہ عیاذاً باللہ خود حضرت رب العزۃ و حضور پرِ نور سلطانِ رسالت علیہ افضل الصلوۃ والتحیتۃ، و لہذا امام الطائفہ نے جا بجا بیجا مسائل جی سے گھڑے کہ یہ ناپاک چھینٹا وہاں تک بڑھے، جس کی بعض مثالیں مجموعہ فتاوی فقیر "العطایا النبویہ فی الفتاوی الرضویہ" کی جلد ششم "البارقۃ الشارقہ علی مارقۃ المشارقہ" میں ملیں گی، ان کی تفصیل سے تطویل کی حاجت نہیں، یہ حضرات کہ اس امام کے مقلد ہیں "انّا علی اثرِھم مُقتدُونَ" (ہم ان کی لکیر کے پیچھے ہیں۔ ت) پڑھتے ہوئے اسی ڈگر ہوئے، یہ حکم شرک بھی اسی دبی آگ کا دھواں دے رہا ہے، اجمال سے نہ سمجھو تو مجھ سے مفصل سنو۔

اقول: وباللہ التوفیق، نسبت و اسناد دو قسم ہے: حقیقی کہ مسند الیہ حقیقت سے متصف ہو۔

اور مجازی کہ کسی علاقہ سے غیر متصف کی طرف نسبت کردیں جیسے نہر کو جاری یا حابس سفینہ کو متحرک کہتے ہیں، حالانکہ حقیقۃً آب و کشتی جاری متحرک ہیں۔

پھر حقیقی بھی دو قسم ہے: ذاتی کہ خود اپنی ذات سے بے عطائے غیر ہو، اور عطائی کہ دوسرے نے اسے حقیقۃً متصف کر دیا ہو خواہ وہ دوسرا خود بھی اس وصف سے متصف ہو جیسے واسطہ فی الثبوت میں، یا نہیں جیسے واسطہ فی الاثبات میں۔ ان سب صورتوں کی اسنادیں تمام محاوراتِ عقلائے جہاں واہل ہر مذہب و ملت و خود قرآن و حدیث میں شائع و ذائع، مثلاً انسان عالم کو عالم

کہتے ہیں، قرآن مجید میں جابجا اولوا العلم و علماء بنی اسرائیل اور انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کی نسبت لفظ علیم وارد، یہ حقیقت عطائیہ ہے یعنی بعطائے الہی وہ حقیقۃً متصف بعلم ہیں، اور مولیٰ عزوجل نے اپنے نفسِ کریم کو علیم فرمایا یہ حقیقت ذاتیہ ہے کہ وہ بے کسی کی عطا کے اپنی ذات سے عالم ہے۔ سخت احمق وہ کہ ان اطلاقات میں فرق نہ کرے۔ وہابیہ کے مسائل شرکیہ استعانت و امداد و علم غیب و...

Fatawa Rizvia, Volume 30

Acts of disposal, calling out, hearing cries for help, etc., are based on not making such distinctions. This humble servant [Faqir], may Allah forgive him, has laid the foundation for a refined treatise in this noble discussion. In it, the intention is to prove hundreds of applications related to Wahhabi disputes through verses and hadiths and to provide detailed rulings and references, God willing. Calling the Radiant Prophet, the Giver of Piety and Joy, the Dispeller of Calamities and Evils, the Intercessor on the Day of Resurrection (peace and blessings of Allah be upon him) as the 'Dispeller of Calamities' is also in the sense of a real bestowed power. If the obstinate opponent does not find the grace of affirmation, then let him study this humble servant's treatise "Sultanat-ul-Mustafa fi Malakoot-i-Kull-il-Wara" (The Kingdom of Mustafa in the Dominion of All Creations). By Allah's help, he will see gardens of research and authentication blooming and flowers of faith and certainty fragrant. Anyway, this is not the time to complete this discussion. Even as a concession, it is not devoid of one of two things: it is either a real bestowed relationship, or because the Prophet is the cause, means, and intermediary for dispelling calamities, it is a metaphorical relationship. As for an essential real relationship (inherent to himself), heaven forbid that even a thought of attributing it to anyone other than God should cross the heart of any Muslim.

The Imam, the Great Scholar, Sayyidi Taqi al-Milla wa al-Din Ali bin Abdul Kafi al-Subki, may his secret be sanctified (whose leadership and majesty are beyond dispute and doubt, to the extent that Mian Nadhir Husain Dehlavi in one of his sealed and verified fatwas considers him an Imam Mujtahid by consensus), states in the noble book Shifa' al-Siqam:

Arabic	**Urdu Translation**
It is not intended to attribute to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) creation or independent action; no Muslim intends this. Turning the discussion towards this and prohibiting it [seeking help] is a form of deception in religion and causes confusion among the common monotheists.	Meaning, seeking help from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) does not mean that the Prophet is the independent Creator and Actor. No Muslim intends this. Therefore, to frame the discussion in this sense and forbid seeking help from the Prophet is to create a misconception in religion and to put common Muslims into distress.

You have spoken the truth, O my Master! May Allah reward you with goodness on behalf of Islam and Muslims, Amen. (O my master! You said the truth, may Allah Almighty grant you a good reward from Islam and Muslims. T)

This humble servant says: Why limit it just to dispelling calamities, help, and giving? The attribution of existence itself to the creation...

---

1 Shifa' al-Siqam, Chapter Eight on Tawasul and Istighatha, etc., Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, p. 175. Page 375 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

तसर्रुफ़ात, पुकार, और फ़रियाद सुनने आदि की बातें ऐसे अंतर न करने पर आधारित हैं। इस तुच्छ (फ़क़ीर) ने, अल्लाह उसे क्षमा करे, इस महान चर्चा में एक उत्कृष्ट शोध पत्र की नींव रखी है। इसमें वहाबी विवादों से संबंधित सैकड़ों प्रयोगों को आयतों और हदीसों से सिद्ध करने और विस्तृत निर्णयों और प्रमाणों को प्रस्तुत करने का इरादा है, इंशा अल्लाह। नूरानी नबी, नेक लोगों और खुशियों के दाता, बलाओं और बुराइयों को दूर करने वाले, कयामत के दिन शफ़ाअत करने वाले (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) को 'बलाओं को दूर करने वाला' कहना भी 'हक़ीक़ी अतई' (ईश्वर द्वारा प्रदान की गई वास्तविक शक्ति) के अर्थ में है। यदि जिद्दी विरोधी को पुष्टि की प्रेरणा न मिले, तो वह इस तुच्छ सेवक का शोध पत्र "सुल्तनतुल मुस्तफ़ा फ़ी मलकूति कुल्लिल वरा" पढ़े। अल्लाह की मदद से, उसे शोध और सत्यापन के बाग लहलहाते और ईमान व यकीन के फूल महकते नज़र आएंगे। खैर, यहाँ इस चर्चा को पूरा करने का समय नहीं है। यदि मान भी लिया जाए, तो यह दो स्थितियों में से एक से खाली नहीं है: या तो यह 'हक़ीक़ी अतई' संबंध है, या इसलिए कि हुज़ूर बलाओं को दूर करने का सबब, वसीला और वास्ता हैं, इसलिए यह प्रतीकात्मक (मजाज़ी) संबंध है। रही बात 'हक़ीक़ी ज़ाती' (स्वयं की अपनी शक्ति) संबंध की, तो अल्लाह न करे कि किसी मुसलमान के दिल में अल्लाह के अलावा किसी और के बारे में ऐसा विचार भी आए।

इमाम अल्लामा सैयदी तकी अल-मिल्लत व अल-दीन अली बिन अब्दुल काफ़ी सुबकी (जिनकी इमामत और महानता निर्विवाद है, यहाँ तक कि मियां नज़ीर हुसैन देहलवी अपने एक मुहरबंद प्रमाणित फतवे में उन्हें सर्वसम्मति से इमाम मुजतहिद मानते हैं) महान पुस्तक 'शिफ़ा-उस-सिक़ाम' में फ़रमाते हैं:

अरबी

नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर रचना या कार्यों में स्वतंत्रता का संबंध जोड़ना अभिप्रेत नहीं है; कोई भी मुसलमान ऐसा इरादा नहीं रखता। इस ओर बात को मोड़ना और इसे [मदद माँगने को] रोकना धर्म में धोखा देना और आम एकेश्वरवादियों में भ्रम पैदा करना है।

उर्दू अनुवाद

यानी नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मदद माँगने का यह मतलब नहीं है कि हुज़ूर स्वतंत्र स्रष्टा और कर्ता हैं। यह तो कोई मुसलमान इरादा नहीं करता, तो इस अर्थ में बात को ढालना और हुज़ूर से मदद माँगने से रोकना धर्म में भ्रम पैदा

अरबी	उर्दू अनुवाद
	करना और आम मुसलमानों को परेशानी में डालना है।

आपने सत्य कहा मेरे आका! अल्लाह आपको इस्लाम और मुसलमानों की ओर से उत्तम प्रतिफल दे, आमीन। (हे मेरे आका! आपने सच फ़रमाया, अल्लाह तआला आपको इस्लाम और मुसलमानों की तरफ़ से जज़ा-ए-खैर अता फरमाए। त)

फ़क़ीर कहता है: बलाओं को दूर करने, मदद करने और देने पर ही क्या निर्भर है, सृष्टि की ओर मूल अस्तित्व का संबंध ही...

---

1 शिफ़ा-उस-सिक़ाम, आठवां अध्याय तवस्सुल और इस्तिग़ासा आदि, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 175. पृष्ठ 375/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

تصرفات و ندا و سماع فریاد و غیر ہا ایسے فرق نہ کرنے پر مبنی ہیں۔ فقیر غفر اللہ تعالیٰ لہ نے اس بحث شریف میں ایک نفیس رسالہ کی طرح ڈالی ہے اس میں متعلق نزاعات وہابیہ صدہا اطلاقات کو آیات و احادیث سے ثابت اور احکام اسنادات کو مفصل بیان کرنے کا قصد ہے ان شاء اللہ تبارک و تعالیٰ حضور پر نور، معطی الابرار والسرور، دافع البلاء والشرور، شافع یوم النشور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دافع البلاء کہنا بھی بمعنی حقیقی عطائی ہے مخالف متعسف کو یوں توفیق تصدیق نہ ہو تو فقیر کا رسالہ "سلطنت المصطفی فی ملکوت کل الوری" مطالعہ کرے کہ بعونہ تعالیٰ تحقیق و توثیق کے باغ لہکتے نظر آئیں اور ایمان و ایقان کے پھول مہکتے ، خیر یہاں اس بحث کی تکمیل کا وقت نہیں تنزیلاً ہی سہی کہ احد الامرین سے خالی نہیں نسبت حقیقی عطائی ہے یا ازانجا کہ حضور سبب و وسیلہ وواسطہ دفع البلاء ہیں لہذا نسبت مجازی ، رہی حقیقی ذاتی حاشا کہ کسی مسلمان کے قلب میں کسی غیر خدا کی نسبت اس کا خطرہ گزرے۔

امام علامہ سیدی تقی الملت والدین علی بن عبدالکافی سبکی قدس سرہ الملکی (جن کی امامت و جلالت محل خلاف و شبہت نہیں ، یہاں تک کہ میاں نذیر حسین دہلوی اپنے ایک مہر ی مصدق فتویٰ میں انہیں بالاتفاق امام مجتہد مانتے ہیں) کتاب مستطاب شفاء السقام شریف میں ارشاد فرماتے ہیں :

عربی **اردو ترجمہ**

لیس المراد نسبة النبی صلی اللہ تعالی یعنی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے مدد مانگنے کا یہ علیه وسلم الی الخلق والاستقلال بالافعال مطلب نہیں کہ حضور خالق و فاعل مستقل ہیں یہ تو کوئی

عربی **اردو ترجمہ**

هذا لا یقصده مسلم فصرف الکلام الیه مسلمان ارادہ نہیں کرتا، تو اس معنی پر کلام کو ڈھالنا اور

ومنعه من باب التلبیس فی الدین حضور سے مدد مانگنے کو منع کرنا دین میں مغالطہ دینا

والتشویش علی عوام الموحدین۔ اور عوام مسلمانوں کو پریشانی میں ڈالنا ہے۔

صدقت یاسیدی جزاک اللہ عن الاسلام والمسلمین خیراً، أمین (اے میرے آقا! آپ نے سچ فرمایا، اللہ تعالیٰ آپ کو اسلام اور مسلمانوں کی طرف سے جزائے خیر عطا فرمائے۔ ت)

فقیر کہتا ہے ایک دفع بلاء و امداد و عطا ہی پر کیا موقوف مخلوق کی طرف اصل وجود ہی کی اسناد

---

1 شفاء السقام الباب الثامن في التوسل والاستغاثه الخ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۱۷۵

In short, there is no room for this possibility here, rather one of these two is certainly intended, meaning an attribution that is not intrinsic in any form. Now, if it is called shirk (polytheism), then two forms are imaginable considering the referent of the attribution or the narration itself. First: Believing in such an attribution for other than God is absolutely shirk, even if it is metaphorical. The essence of this in this matter is that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), the dispeller of calamities, is not even a cause, means, or intermediary for dispelling calamities, so that the referent of the attribution is not realized in any way. Whoever considers anyone other than God to be a cause in such matters is also a polytheist. Second: Such an attribution and narration is specifically the limit/right of the Almighty God; for others, it is absolutely shirk, even if one considers it a non-intrinsic attribution. If a person possesses any degree of reason and sense, then with the word "non-intrinsic", the charge of shirk ends, because when it is considered a divine gift, what meaning does shirk have? Contrary to that rebellious tyrant who, covering the eyes of reason with the bandage of obstinacy, clearly says: "Then whether he thinks this thing is from their own essence or from God's giving, the purpose is that from this belief, shirk is proven in every way."[1] - From some foolish madman.

Note: The difference is that in the first, the prohibition of the narration will be based on its invalidity and lack of correspondence, meaning that in reality, the subject is not characterized by such an attribute that would justify this narration. In the second, the narration itself will be prohibited even if it is true, because truth and correctness of application is not a defense against an accusation. Do you not see that we believe that Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the most dear of the dear and the most majestic of the majestic among the creation of Allah Almighty, but "Muhammad Azz-wa-Jall" is not said; rather "Muhammad sallallahu alaihi wa sallam" is said. (T)

So, in the first stage, we have to explain that non-intrinsic attribution is absolutely realized, and in the second, that this application is certainly permissible. It is clear that the arguments for the second reason are all arguments for the first reason too, because Divine and Prophetic narrations are certainly true. Therefore, we will direct them from the side of abundance to scarcity, and we will bring the texts for the second reason in abundance. And with Allah is success. 12 (From him, may his blessings endure).

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter One, Matba' Alimi, Inner Lohari Gate, Lahore, p. 7.

फतावा रज़विया जिल्द 30

संक्षेप में, यहाँ इस संभावना की कोई गुंजाइश नहीं है, बल्कि इन दोनों में से एक निश्चित रूप से अभिप्रेत है, यानी किसी भी प्रकार का गैर-जाती (गैर-मौलिक) संबंध। अब जो इसे शिर्क(बहुदेववाद) कहा जाता है, तो इसके दो रूप कल्पित हैं, संबंध के संदर्भ में या स्वयं वर्णन के संदर्भ में। पहला: ईश्वर के अलावा किसी और के लिए ऐसी विशेषता मानना ही पूर्णतः शिर्क है, भले ही वह लाक्षणिक हो। इस मामले में इसका सार यह है कि हुज़ूर दफेअल-बला (बलाओं को दूर करने वाले) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बलाओं को दूर करने का कारण, साधन या माध्यम भी नहीं हैं, ताकि संबंध का अर्थ किसी भी तरह से सिद्ध न हो। जो कोई भी ईश्वर के अलावा किसी और को ऐसे मामलों में कारण मानता है, वह भी मुशरिक (बहुदेववादी) है। दूसरा: ऐसा संबंध और वर्णन विशेष रूप से ईश्वर के लिए ही है; दूसरों के लिए यह पूर्णतः शिर्क है, भले ही इसे गैर-जाती संबंध माना जाए। यदि किसी व्यक्ति में बुद्धि और समझ का थोड़ा भी अंश है, तो "गैर-जाती" शब्द आते ही शिर्क का आरोप समाप्त हो जाता है, क्योंकि जब इसे ईश्वरीय उपहार माना गया, तो शिर्क का क्या अर्थ? उस विद्रोही अत्याचारी के विपरीत, जो बुद्धि की आँखों पर हठ की पट्टी बांधकर स्पष्ट कहता है: "फिर चाहे वह यह समझे कि यह बात उन्हें अपनी जात से है या अल्लाह के देने से, उद्देश्य यह है कि इस अकीदे (विश्वास) से हर तरह से शिर्क साबित होता है।"[1] - किसी मूर्ख पागल की ओर से।

नोट: अंतर यह है कि पहले में वर्णन पर रोक का हुक्म उसकी अमान्यता और वास्तविकता से मेल न खाने के कारण होगा, यानी वास्तव में विषय ऐसी विशेषता से सुशोभित नहीं है जो इस वर्णन को सही ठहरा सके। और दूसरे में वर्णन स्वयं ही वर्जित होगा भले ही वह सत्य हो, क्योंकि सत्यता और प्रयोग की शुद्धता दोषमुक्ति का आधार नहीं है। क्या तुम नहीं देखते कि हमारा विश्वास है कि मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल्लाह तआला की रचना में हर अज़ीज़ (प्रिय) से बढ़कर अज़ीज़ और हर जलालत (महिमा) वाले से बढ़कर जलील (महान) हैं, लेकिन "मुहम्मद अज़्ज़-व-जल्ल" नहीं कहा जाता बल्कि "मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम" कहा जाता है। (त)

तो पहले चरण में हमें यह बयान करना है कि गैर-जाती संबंध पूर्णतः सिद्ध है, और दूसरे में यह कि यह प्रयोग निश्चित रूप से जायज़ है। यह स्पष्ट है कि दूसरे कारण के प्रमाण पहले कारण के भी प्रमाण हैं, क्योंकि ईश्वरीय और नबवी वर्णन निश्चित रूप से सत्य हैं। इसलिए हम उन्हें अधिकता से कम की

ओर मोड़ेंगे, और दूसरे कारण के प्रमाण प्रचुर मात्रा में लाएंगे। और अल्लाह के साथ ही सफलता है। 12 (उनकी ओर से, उनकी कृपा बनी रहे)।

[1] तक़वियत-उल-ईमान, पहला अध्याय, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 7।

بالجملہ اس احتمال کو یہاں راہ ہی نہیں بلکہ انہیں دو سے ایک مراد بالیقین یعنی اسناد غیر ذاتی کسی قسم کی ہو اب جو اسے شرک کہا جاتا ہے تو اس کی دو ہی صورتیں متصور بنظر مصداق عن نسبت یا بنفس حکایت۔ اول یہ کہ غیر خدا کے لیے ایسا اتصاف ماننا ہی مطلقاً شرک اگرچہ مجازی ہو، جس کا حاصل اس مسئلہ میں یہ کہ حضور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دفع بلا کے سبب و وسیلہ و واسطہ بھی نہیں کہ مصداق نسبت کسی طرح متحقق جو غیر خدا کو ایسے امور میں سبب ہی مانے وہ بھی مشرک۔ دوم یہ کہ ایسی نسبت و حکایت خاص بذاتہ حدیت جل وعلا ہے غیر کے لئے مطلقاً شرک اگرچہ اسناد غیر ذاتی مانے، آدمی اگر عقل و ہوش سے کچھ بہرار رکھتا ہو تو غیر ذاتی کا لفظ آتے ہی شرک کا خاتمہ ہو گیا کہ جب عطائے الہی مانا تو شرک کے کیا معنی برخلاف اس طاغی سرکش کے جو عقل کی آنکھ پر مکابرہ کی پٹی باندھ کر صاف کہتا ہے پھر خواہ یوں سمجھے کہ یہ بات ان کو اپنی ذات سے ہے خواہ اللہ کے دینے سے غرض اس عقیدے سے ہر طرح شرک ثابت ہوتا ہے۔ ۱ - کسی سفیہ مجنوں سے

عہ: فرق یہ کہ اول میں حکم منع حکایت بنظر بطلان و عدم مطابقت ہو گا یعنی واقعہ میں موضوع ایسے صفت سے متصف ہی نہیں جو اس حکایت کا مصحح ہو، اور دوم میں حکایت خود ہی محذور ہو گی اگر صادق ہو کہ صدق و صحت اطلاق الزام نہیں۔ الا تری اننا نؤمن بان محمدًا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم | کیا تم نہیں دیکھتے کہ ہمارا اعتقاد ہے کہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اعز عزیز واجل جلیل من خلق اللہ عز وجل ولکن | مخلوق الہی میں ہر عزیز سے بڑھ کر عزیز اور ہر

جلالت والے سے لا یقال محمد عز وجل بل صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ | بڑھ کر جلیل ہیں مگر محمد عز وجل نہیں کہا جاتا بلکہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہا جاتا ہے۔ (ت)

تو درجہ اول میں ہمیں یہ بیان کرنا ہے کہ اسناد غیر ذاتی کا مطلقاً متحقق، اور دوم میں یہ کہ یہ اطلاق یقیناً جائز۔ پر ظاہر کہ دلائل وجہ دوم سب دلائل وجہ اول بھی ہیں کہ حکایات اللہیہ و نبویہ قطعاً صادق۔ لہذا ہم انہیں جانب کثرت بقلت توجہ کریں گے نصوص وجہ ثانی بکثرت لائیں گے وباللہ التوفیق ۱۲ منہ دامت فیوضہ۔

۱ تقویۃ الایمان ، پہلا باب، مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۷

صفحہ 377 کا 772

Fatawa Razawiyya Volume 30

What will be said? If a divine attribute is not a divine gift, then that which is a divine gift is not a divine attribute. Thus, affirming it is not an affirmation of any divine attribute at all, let alone a specific attribute inseparable from Divinity that would establish polytheism (shirk). Rather, this is self-evidently an attribute inseparable from servanthood (abdiyat), as the acquisition of any attribute by way of a gift from another is only rational for a servant. Therefore, its affirmation is explicitly an affirmation of servanthood and not, God forbid, of Divinity. This single point is sufficient to deliver the consequences for all the polytheistic allegations of the Wahhabis. However, my purpose here is to prove the point for which I raised this preamble, which is that the ruling of shirk by these gentlemen extends to Allah and His Messenger. Yes, take the proof of it; I have just stated that only two reasons are conceivable for this impure ruling. Whichever reason is chosen, in every way, this ruling, God forbid, leads to Allah (the Majestic) and His Messenger (may Allah the Almighty bless him and grant him peace).

क्या कहा जाएगा कि यदि ईश्वरीय गुण (सिफ़त-ए-इलाही) ईश्वरीय दान (अता-ए-इलाही) नहीं है, तो जो ईश्वरीय दान है वह ईश्वरीय गुण नहीं है? तो उसकी पुष्टि किसी भी ईश्वरीय गुण की पुष्टि बिल्कुल नहीं हुई, विशेष रूप से उस गुण की जो देवत्व (उलूहियत) के लिए आवश्यक है, जिससे कि शिर्क (बहुदेववाद) सिद्ध हो सके। बल्कि, यह तो स्वतः प्रमाण से दासता (अब्दियत) के लिए आवश्यक गुण है, क्योंकि किसी अन्य से दान के रूप में किसी गुण की प्राप्ति केवल एक दास (बंदे) के लिए ही तर्कसंगत है। अतः उसकी पुष्टि स्पष्ट रूप से दासता की पुष्टि थी, न कि अल्लाह की पनाह, देवत्व की। यही एक बात वहाबियों की तमाम शिर्कपूर्ण धारणाओं को परास्त करने के लिए पर्याप्त है। लेकिन मुझे यहाँ उस बात को सिद्ध करना है जिसके लिए मैंने यह प्रस्तावना उठाई है, यानी इन साहिबों द्वारा शिर्क का दिया गया हुक्म अल्लाह और उसके रसूल तक पहुँचता है। हाँ, इसका प्रमाण लीजिये; मैं अभी बयान कर चुका हूँ कि इस नापाक हुक्म के लिए केवल दो ही कारण कल्पनीय हैं। उनमें से जो भी कारण आप लें, हर तरह से यह हुक्म अल्लाह की पनाह, अल्लाह (जल्ल जलालाहू) और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक ही पहुँचता है।

کیا کہا جائے گا کہ صفت الہی عطائے الہی نہیں تو جو عطائے الہی ہے صفت الہی نہیں، تو اس کا اثبات اصلا کسی صفت الہی کا اثبات بھی نہ ہوا نہ کہ خاص صفت ملزومہ الوہیت کا کہ شرک ثابت ہو بلکہ یہ تو بالبداہۃ صفت ملزومہ عبدیت ہوئی کہ عطائے غیر کسی صفت کا حصول تو بندہ ہی کے لئے معقول تو اس کا اثبات صراحتا عبدیت کا اثبات ہوا نہ کہ معاذ اللہ الوہیت کا، ایک یہی حرف تمام شرکیات وہابیہ کو کیفر چشانی کے لئے بس ہے، مگر مجھے تو یہاں وہ بات ثابت کرنی ہے جس پر میں نے یہ تمہید اٹھائی ہے یعنی ان صاحبوں کا حکم شرک اللہ و رسول تک متعدی ہونا، ہاں اس کا ثبوت لیجئے ابھی بیان کر چکا ہوں کہ اس حکم ناپاک کے لئے دو ہی وجہیں متصور، ان میں سے جو وجہ لیجئے ہر طرح یہ حکم معاذ اللہ و رسول تک منجر جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Chapter One: Hear the texts regarding the first reason; it includes 26 verses and 60 hadiths, totaling 96 texts. Section One: Regarding the Noble Verses

Verse 1: Allah Almighty said: "And Allah would not punish them while you are among them." [1] Allah will not punish these disbelievers as long as you, O Beloved, are present among them. Subhan Allah! Our Master, the Dispeller of Affliction (peace be upon him), is a cause for removing calamities even from the disbelievers; surely for the Muslims, he is especially kind and merciful (peace be upon him).

Verse 2: "And We have not sent you except as a mercy to the worlds." [2] We have not sent you but as a mercy for all the worlds. It is evident that mercy is the cause for repelling affliction and hardship (it is clearly manifest that mercy is the cause for the removal of misfortune and hardship. - Note).

Verse 3: "And if, when they had wronged themselves, they had come to you and asked forgiveness of Allah, and the Messenger had asked forgiveness for them, they would have found Allah Ever-Returning (to mercy), Merciful." [3] And if, when they had wronged their souls, they had come to your presence and then sought forgiveness from Allah, and the Messenger had asked forgiveness for them, they would surely find Allah as the Acceptor of Repentance, the Merciful. The noble verse clearly states that the presence of the luminous Messenger (peace be upon him), the means of pardon and forgiveness...

---

1. Al-Quran Al-Kareem 33 / 8
2. Al-Quran Al-Kareem 107 / 21
3. Al-Quran Al-Kareem 64 / 4

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

अध्याय प्रथम: प्रथम कारण पर ग्रंथों को सुनें, इसमें 26 आयतें और 60 हदीसें हैं, कुल 96 ग्रंथ हैं।
प्रथम अनुभाग: पवित्र आयतों के बारे में

आयत 1: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और अल्लाह उन्हें दंड नहीं देगा जब तक आप उनके बीच हैं।" [1] अल्लाह इन काफ़िरों पर अज़ाब (दंड) नहीं फ़रमाएगा जब तक ऐ महबूब! आप उनके बीच तशरीफ़ फ़रमा हैं। सुब्हान अल्लाह! हमारे हुज़ूर, कष्टों को दूर करने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), काफ़िरों के लिए भी बलाओं (विपत्तियों) को टालने का कारण हैं; तो मुसलमानों पर तो वे विशेष रूप से दयालु और कृपालु हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

आयत 2: "और हमने आपको तमाम जहानों के लिए केवल रहमत (दया) बनाकर भेजा है।" [2] हमने आपको नहीं भेजा मगर सारे संसार के लिए रहमत बनाकर। यह स्पष्ट है कि रहमत बला और तकलीफ़ को टालने का कारण है (जो पूरी तरह स्पष्ट है कि रहमत मुसीबत और परेशानी को दूर करने का कारण है। - नोट)।

आयत 3: "और यदि, जब उन्होंने अपनी जानों पर ज़ुल्म किया था, वे आपके पास आते और अल्लाह से माफ़ी माँगते और रसूल उनके लिए माफ़ी की दुआ करते, तो वे अल्लाह को बहुत तौबा क़बूल करने वाला, दयालु पाते।" [3] और यदि जब वे अपनी जानों पर ज़ुल्म करें, आपके हुज़ूर हाज़िर हों, फिर अल्लाह से बख़्शिश (क्षमा) चाहें और रसूल उनके लिए माफ़ी मांगें, तो बेशक वे अल्लाह को तौबा क़बूल करने वाला मेहरबान पाएँ। पवित्र आयत स्पष्ट रूप से फ़रमाती है कि हुज़ूर-ए-पुरनूर, अफ़्व-ओ-ग़फ़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की...

---

1. अल-क़ुरान अल-करीम 33 / 8
2. अल-क़ुरान अल-करीम 107 / 21
3. अल-क़ुरान अल-करीम 64 / 4

باب اول: وجہ اول پر نصوص سنئے اس میں چھ ۲۶ آیتیں اور ساٹھ ۶۰ حدیثیں ، جملہ چھیانوے ۹۶ نص ہیں۔ فصل اول آیات کریمہ میں

آیت ۱: قال اللہ عزوجل "وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيْهِمْ"۱ اللہ ان کافروں پر عذاب نہ فرمائے گا جب تک اے محبوب! تو ان میں تشریف فرما ہے۔ سبحان اللہ ! ہمارے حضور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کفار پر سے بھی سبب دفع بلاء ہیں کہ مسلمانوں پر تو خاص رؤف ور حیم ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

آیت ۲: "وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ"۲ ہم نے نہ بھیجا تمھیں مگر رحمت سارے جہان کیلئے۔ پر ظاہر کہ رحمت سبب دفع بلا وزحمت (جو خوب ظاہر ہے کہ رحمت سبب ہے مصیبت وزحمت کی دوری کا۔ ت)

آیت ۳: "وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ جَآءُوْكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُوْلُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَّحِيْمًا"۳ اور اگر جب وہ اپنی جانوں پر ظلم کریں تیرے حضور حاضر ہوں پھر اللہ سے بخشش چاہیں اور معافی مانگیں ان کے لئے رسول، تو بیشک اللہ کو توبہ قبول کرنے والا مہربان پائیں۔ آیت کریمہ صاف ارشاد فرماتی ہے کہ حضور پر نور عفو و غفور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی

---

۱ القرآن الکریم ۳۳ / ۸ ۲ القرآن الکریم ۱۰۷ / ۲۱ ۳ القرآن الکریم ۶۴ / ۴

Presence in the court [of the Prophet ﷺ] is a cause for the acceptance of repentance and the warding off of the calamity of punishment. Nay, the verse is even more of a calamity and punishment for diseased hearts, as the Lord of Might was capable of forgiving sins just like that, but it is ordained that if you wish to be accepted, then present yourselves in the court of our Beloved ﷺ. And all praise is for Allah, the Lord of all the worlds.

Verse 4: "And were it not that Allah checks the people, some by means of others, there would have been demolished monasteries."[1] | If Allah Almighty did not ward off some people by means of others, the place of worship of every nation and religion would be demolished.

It became known that the mujahideen are the instruments and means of warding off calamities.

Verse 5: "And if Allah did not check some people by means of others, the earth would have been corrupted, but Allah is full of bounty to the worlds."[2] | Had it not been for Allah Almighty's warding off of people by means of each other, the earth would surely have been destroyed, but Allah is Gracious to the entire world.

The leading commentators state: Allah Almighty wards off calamities from disbelievers because of Muslims, and from the wicked because of the righteous.

Verse 6: "And if it were not for believing men and believing women whom you did not know - that you might trample them and there would befall you because of them a sin without [your] knowledge - [it was so] that Allah might admit to His mercy whom He wills. If they had been apart [from them], We would have punished those who disbelieved among them with painful punishment."[3] | And if there were not believing men and believing women whom you did not know, lest you should trample them and a burden should reach you from them unknowingly, so that Allah may take into His mercy whom He wills. Had they [the believers] been separate, We would surely have punished the disbelievers among them with a painful punishment.

[1] Al-Quran al-Karim 22:40 [2] Al-Quran al-Karim 2:251 [3] Al-Quran al-Karim 48:25

खंड 30 | फतावा रज़विया

दरबार में हाज़िरी तौबा की क़बूलियत और अज़ाब की बला को टालने का कारण है, बल्कि आयत बीमार दिलों पर और भी बला और अज़ाब है क्योंकि रब्ब-ए-इज़्ज़त सक्षम था कि पापों को ऐसे ही बख़्श दे, लेकिन इरशाद होता है कि अगर क़बूल होना चाहते हो तो हमारे प्यारे की सरकार में हाज़िर हो (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

आयत 4: "وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ"[1] | अगर अल्लाह तआला आदमियों को आदमियों से दफ़ा न फ़रमाए तो हर मिल्लत व मज़हब की इबादतगाह ढा दी जाए।

मालूम हुआ कि मुजाहिदीन बला टालने के आला और वास्ता हैं।

आयत 5: "وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَ لٰكِنَّ اللهَ ذُوْ فَضْلٍ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ"[2] | अगर न होता दफ़ा करना अल्लाह अज़्ज़वजल का लोगों को एक दूसरे से तो बेशक तबाह हो जाती ज़मीन मगर अल्लाह फ़ज़ल वाला है सारे जहान पर।

अइम्मा-ए-मुफ़स्सिरीन फ़रमाते हैं: अल्लाह तआला मुसलमान के सबब काफ़िरों और नेकों के बाइस बदों से बला दफ़ा करता है।

आयत 6: "وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُوْنَ وَنِسَاءٌ مُّؤْمِنٰتٌ لَّمْ تَعْلَمُوْهُمْ اَنْ تَطَـُٔوْهُمْ فَتُصِيْبَكُمْ مِّنْهُمْ مَّعَرَّةٌۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ لِيُدْخِلَ اللهُ فِيْ رَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَاءُ ۚ لَوْ تَزَيَّلُوْا لَعَذَّبْنَا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا"[3] | और अगर न होते ईमान वाले मर्द और ईमान वाली औरतें जिनकी तुम्हें ख़बर नहीं कहीं तुम उन्हें रौंद डालो तो उनसे तुम्हें अनजानी में मशक्कत पहुँचे ताकि अल्लाह जिसे चाहे अपनी रहमत में ले ले वो अगर अलग होजाते तो हम उनमें से काफ़िरों को दर्दनाक अज़ाब देते।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 22/40 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 2/251 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 48/25

بارگاہ میں حاضری سبب قبول توبہ ودفع بلائے عذاب ہے، بلکہ آیت بیمار دلوں پر اور بھی بلا و عذاب کہ رب العزت قادر تھا یونہی گناہ بخش دے مگر ارشاد ہوتا ہے کہ قبول ہونا چاہو تو ہمارے پیارے کی سرکار میں حاضر ہو صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم والحمد للہ رب العالمین۔

آیت ۴: "وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ"[1] | اگر اللہ تعالیٰ آدمیوں کو آدمیوں سے دفع نہ فرمائے تو ہر ملت و مذہب کی عبادت گاہ ڈھا دی جائے۔

معلوم ہوا کہ مجاہدین آلہ وواسطہ دفع بلا ہیں۔

آیت ۵: "وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ ذُوْ فَضْلٍ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ"[2] | اگر نہ ہوتا دفع کرنا اللہ عزوجل کا لوگوں کو ایک دوسرے سے تو بیشک تباہ ہو جاتی زمین مگر اللہ فضل والا ہے سارے جہان پر۔

ائمہ مفسرین فرماتے ہیں: اللہ تعالیٰ مسلمان کے سبب کافروں اور نیکوں کے باعث بدوں سے بلا دفع کرتا ہے۔

آیت ۶: "وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُوْنَ وَنِسَاءٌ مُّؤْمِنٰتٌ لَّمْ تَعْلَمُوْهُمْ اَنْ تَطَـُٔوْهُمْ فَتُصِيْبَكُمْ مِّنْهُمْ مَّعَرَّةٌۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِيْ رَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَاءُ ۚ لَوْ تَزَيَّلُوْا لَعَذَّبْنَا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا"[3] | اور اگر نہ ہوتے ایمان والے مرد اور ایمان والی عورتیں جن کی تمہیں خبر نہیں کہیں تم انہیں روند ڈالو تو ان سے تمہیں انجانی میں مشقت پہنچے تاکہ اللہ جسے چاہے اپنی رحمت میں لے لے وہ اگر الگ ہوجاتے تو ہم ان میں سے کافروں کو دردناک عذاب دیتے۔

[1] القرآن الکریم ۴۰/۲۲ [2] القرآن الکریم ۲/ ۲۵۱ [3] القرآن الکریم ۲۵/۴۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

This mention is from before the Conquest of Mecca when the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) arrived for Umrah at Mecca al-Mukarramah, and the disbelievers stopped him at the place of Hudaybiyyah and did not allow entry into the city. A decision was reached through a peace treaty. In outward appearance, it seemed like a point of weakness for Islam, but in reality, it was a manifest and great victory, which Allah Almighty described as "Indeed, We have granted you a clear triumph [1]" (Indeed, We have opened for you a bright victory - Translator). Allah Almighty revealed this verse for the consolation of the Muslims, explaining that there were many wisdoms in not allowing you to enter Mecca that year. There were many men and women in Mecca who were secret Muslims due to being overpowered, of whom you had no news. Had you entered by force, they too would have been trampled under the sword and chains. Besides them, there are those who are still disbelievers and soon Allah Almighty will take them into His mercy and grant them Islam; their killing was not desired. For these reasons, the punishment of killing and wrath was withheld from the disbelievers of Mecca. If these people had been separated, We would have punished those disbelievers. What a clear and bright text it is that because of the people of Islam, calamity is averted even from the disbelievers. Praise be to Allah.

Section Two: Regarding Great Hadiths

Hadith 1: That the Lord of Honor, Glorified and Exalted be He, says: "Indeed, I intend punishment for the people of the earth, but when I look at those who populate My houses, those who love each other for My sake, and those who seek forgiveness in the late hours of the night, I turn it away from them." Reported by al-Bayhaqi in al-Shu'ab from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) who said that Allah Almighty states this Hadith [2]. (I want to bring down punishment upon the inhabitants of the earth; when I see those who populate My houses, those who have mutual love for My sake, and those who seek forgiveness in the last part of the night, I turn My wrath away from them. (Al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman narrated from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), he from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) that he said, Allah Almighty states this Hadith. - Translator))

[1] Al-Quran al-Karim 48:1 [2] Shu'ab al-Iman Hadith 9051 Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 6/500, Kanz al-Ummal Hadith 20324 Mu'assasat al-Risalah Beirut 7/579

फतवा-ए-रज़विया जिल्द 30

यह मक्का विजय से पहले का ज़िक्र है जब हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम उमराह के लिए मक्का मुअज़्ज़मा तशरीफ़ लाए और काफिरों ने हुदैबिया के स्थान पर रोका और शहर में प्रवेश नहीं करने दिया। सुलह पर फैसला हुआ, जो ज़ाहिरी तौर पर इस्लाम के लिए एक दबी हुई बात लगती थी, लेकिन हकीकत में यह एक बड़ी और स्पष्ट विजय थी जिसे अल्लाह अज़्ज़वजल ने फरमाया: "इन्ना फतहना लका फतहम मुबीना 1" (बेशक हमने तुम्हारे लिए एक रोशन फतह अता की। - त)। अल्लाह तआला ने मुसलमानों की तसल्ली के लिए यह आयत नाज़िल फ़रमाई कि उस साल तुम्हें मक्का में दाखिल न होने देने में कई हिकमतें (महारत) थीं। मक्का मुअज़्ज़मा में बहुत से मर्द और औरतें मगलूबी (दबाव) के कारण गुप्त मुसलमान थे जिनकी तुम्हें खबर नहीं थी। यदि तुम ज़बरदस्ती जाते, तो वे भी तलवार और बेड़ियों के तले कुचले जाते। उनके अलावा वे लोग भी हैं जो अभी तक काफिर हैं और जल्द ही अल्लाह तआला उन्हें अपनी रहमत में ले लेगा और इस्लाम अता करेगा; उनका मारा जाना मंजूर नहीं था। इन कारणों से मक्का के काफिरों पर से हत्या और कहर का अज़ाब टाल दिया गया। अगर ये लोग अलग हो जाते, तो हम उन काफिरों पर अज़ाब नाज़िल फ़रमाते। यह कितना स्पष्ट और रोशन प्रमाण है कि इस्लाम वालों के कारण काफिरों पर से भी बलाएँ टल जाती हैं। वल्हमदुलिल्लाह (अल्लाह का शुक्र है)।

दूसरा खंड: महान हदीसों में

हदीस 1: कि रब्बुल इज़्ज़त जल्ल-व-अला फ़रमाता है: "बेशक मैं ज़मीन वालों पर अज़ाब उतारना चाहता हूँ, लेकिन जब मैं अपने घरों को आबाद करने वालों, और मेरे लिए आपस में मुहब्बत रखने वालों, और पिछली रात को इस्तिग़फ़ार (क्षमा प्रार्थना) करने वालों को देखता हूँ, तो मैं अपना अज़ाब उनसे फेर देता हूँ।" (बैहक़ी ने 'शुअ़बुल ईमान' में हज़रत अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की है, उन्होंने नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से कि अल्लाह तआला यह हदीस फरमाता है। 2) (मैं ज़मीन वालों पर अज़ाब उतारना चाहता हूँ जब मेरे घर आबाद करने वाले और मेरे लिए बाहम मुहब्बत रखने वाले और पिछली रात को इस्तिग़फ़ार करने वाले देखता हूँ अपना गज़ब उनसे फेर देता हूँ। - त)

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 48:1 2 शुअ़बुल ईमान हदीस 9051 दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 6/500, कंज़ुल उम्माल हदीस 20324 मुअ़स्ससतुर रिसाला बेरुत 7/579

یہ فتح مکہ سے پہلے کا ذکر ہے جب حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عمرے کے لئے مکہ معظمہ تشریف لائے ہیں اور کافروں نے مقام حدیبیہ میں روکا شہر میں نہ جانے دیا صلح پر فیصلہ ہوا ظاہر کی نظر میں اسلام کے لیے ایک دبتی ہوئی بات تھی اور حقیقت میں ایک بڑی فتح نمایاں تھی جسے اللہ عزوجل نے "إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا 1"۔ (بے شک ہم نے تمہارے لئے روشن فتح فرما دی ۔ ت) فرمایا اللہ تعالٰی نے مسلمانوں کی تسکین کو یہ آیت نازل فرمائی کہ اس سال تمہیں داخل مکہ نہ ہونے دینے میں کئی حکمتیں تھیں مکہ معظمہ میں بہت مرد و عورت مغلوبی کے سبب خفیہ مسلمان ہیں جن کی تمہیں خبر نہیں تم قہراً جاتے تو وہ بھی تیغ و بند کے روندنے میں آجاتے اور ان کے سوا بھی وہ لوگ ہیں جو ہنوز کافر ہیں اور عنقریب اللہ تعالٰی انہیں اپنی رحمت میں لے گا اسلام دے گا ان کا قتل منظور نہیں ان وجوہ سے کفار مکہ پر سے عذاب قتل و قہر موقوف رکھا گیا یہ سب لوگ الگ ہو جاتے تو ہم ان کافروں پر عذاب فرماتے۔ کیا صریح روشن نص ہے کہ اہلِ اسلام کے سبب کافروں پر سے بھی بلا دفع ہوتی ہے وللہ الحمد۔

فصلِ دوم احادیثِ عظیمہ میں

حدیث ۱: کہ رب العزت جل وعلا فرماتا ہے:

انی لاھم باھل الارض عذاباً فاذا نظرت الی عمار بیوتی والمتحابین فیّ والمستغفرین بالاسحار صرفت عنھم۔ البیہقی فی الشعب عن انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال ان اللہ تعالٰی یقول الحدیث 2۔

میں زمین والوں پر عذاب اتارنا چاہتا ہوں جب میرے گھر آباد کرنے والے اور میرے لئے باہم محبت رکھنے والے اور پچھلی رات کو استغفار کرنے والے دیکھتا ہوں اپنا غضب ان سے پھیر دیتا ہوں۔ (بیہقی نے شعب الایمان میں انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے انہوں نے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کہ فرمایا اللہ تعالیٰ یہ حدیث بیان فرماتا ہے۔ ت)

1 القرآن الکریم ۱/۴۸ 2 شعب الایمان حدیث ۹۰۵۱ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۶/۵۰۰، کنزالعمال حدیث ۲۰۳۲۴ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۷/۵۷۹

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Hadith 2: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), the dispeller of calamities, says:

Arabic Text: Had it not been for the worshipers of Allah who bow, nursing infants, and grazing cattle, punishment would surely have been poured down upon you in torrents and then you would have been crushed severely. Urdu Translation: Had it not been for the praying servants of Allah, nursing infants, and grazing quadrupeds, punishment would surely have been cast upon you with severity and then made firm and established. (Narrated by At-Tabarani in Al-Kabir and Al-Bayhaqi in As-Sunan from Musafi' bin Ad-Daylami, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 3: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text: Verily, Allah Almighty wards off calamity from a hundred households of neighbors because of one righteous Muslim. Urdu Translation: Verily, Allah Almighty averts calamity from a hundred houses in the neighborhood because of one righteous Muslim.

Ibn Umar (may Allah be pleased with them) narrated this hadith and recited the noble verse: "And if it were not for Allah's repelling some people by means of others, the earth would have been corrupted."

Arabic Text: Narrated by At-Tabarani in Al-Kabir, and Abdullah bin Ahmad, then Al-Baghawi in Al-Ma'alim. Urdu Translation: At-Tabarani narrated it in Al-Kabir from Ibn Umar, and Abdullah bin Ahmad, then Al-Baghawi in Al-Ma'alim. (T)

Hadith 4: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text: Whoever seeks forgiveness for the believing men and believing women twenty-seven times every day will be among those whose prayers are answered. Urdu Translation: Whoever prays for the forgiveness of all Muslim men and all Muslim women twenty-seven times every day will be among those whose prayers are accepted.

---

1. Al-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Kitab Salawat al-Istisqa, Chapter: Recommendation of going out, etc., Majlis Dairat al-Ma'arif al-Uthmaniyya, Deccan, 3/345; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 857, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 22/309.

2. Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi), under the verse 2/251, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/277; At-Targhib wat-Tarhib with reference to At-Tabarani, The Warning against hurting the neighbor, Hadith 39, Mustafa al-Babi, Egypt, 3/363; Ad-Durr al-Manthur under the verse 2/251, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/26.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

हदीस 2: हुज़ूर दाफ़ेउल बला (बलाओं को दूर करने वाले) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत: अगर अल्लाह के नमाज़ी बंदे, दूध पीते बच्चे और घास चरते चौपाये न होते, तो तुम पर सख़्ती से अज़ाब उंडेल दिया जाता और फिर तुम्हें बुरी तरह कुचल दिया जाता। उर्दू तर्जुमा: अगर अल्लाह तआला के नमाज़ी बंदे और दूध पीते बच्चे और घास चरते चौपाये न होते तो बेशक अज़ाब तुम पर बसख़्ती डाला जाता फिर मज़बूत व मुहकम कर दिया जाता (तबरानी ने कबीर में और बैहक़ी ने सुनन में मुसाफेअ बिन अद्दैलमी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। -त)

हदीस 3: आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत: बेशक अल्लाह तआला एक नेक मुसलमान के सबब उसके पड़ोस के सौ घरों से बला को टाल देता है। उर्दू तर्जुमा: बेशक अल्लाह अज़्वजल नेक मुसलमान के सबब उसके हमसाये (पड़ोस) में सौ घरों से बला दफ़ा फ़रमाता है।

इब्ने उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने यह हदीस रिवायत फ़रमा कर आयते करीमा "व लौ ला दफ़अुल्लाहिन्नासा बअ़ज़हुम बिबअ़ज़िल लफ़सदतिल अर्ज़" (और अगर अल्लाह तआला लोगों को एक दूसरे के ज़रिए न हटाता, तो ज़मीन फ़साद से भर जाती) तिलावत की।

अरबी इबारत: इसे तबरानी ने कबीर में और अब्दुल्लाह बिन अहमद, फिर बगवी ने मआलिम में रिवायत किया। उर्दू तर्जुमा: तबरानी ने कबीर में इब्ने उमर से और अब्दुल्लाह बिन अहमद फिर बगवी ने मआलिम में इसको रिवायत किया। (त)

हदीस 4: आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत: जो हर रोज़ सत्ताईस बार मोमिन मर्दों और मोमिन औरतों के लिए मगफ़िरत (बख्शिश) माँगे, वह उन लोगों में से होगा जिनकी दुआएँ क़बूल की जाती हैं। उर्दू तर्जुमा: जो हर रोज़ सत्ताईस बार सब मुसलमान मर्दों और सब मुसलमान औरतों के लिए इस्तिग़फ़ार करे वह उन लोगों में हो जिनकी दुआ क़बूल होती है।

1. अल-सुनन अल-कुबरा लिल बैहक़ी, किताब सलातुल इस्तिसक़ा, बाब: बाहर निकलने की मुस्तहब होना, आदि, मजलिसे दाइरतुल मआरिफ़ अल-उस्मानीया, दक्कन, 3/345; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 857, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया, बैरुत, 22/309।
2. मआलिमुल तन्ज़ील (तफ़्सीर अल-बगवी), आयत 2/251 के तहत, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बैरुत, 1/277; अत-तरग़ीब वत-तरहीब तबरानी के हवाले से, पड़ोसी को दुख देने की मनाही, हदीस 39, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 3/363; अद-दुरुल मन्सूर आयत 2/251 के तहत, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बैरुत, 1/26।

पेज 382/772

حدیث ۲: کہ حضور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لولا عباد اللہ رکع و صبیۃ رضع وبھائم رتع تصب علیکم العذاب صباً ثم رض رضاً۔ الطبراني فی الکبیر والبجھقی فی السنن عن مسافع ن الدیلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ اگر نہ ہوتے اللہ تعالیٰ کے نمازی بندے اور دودھ پیتے بچے اور گھاس چرتے چوپائے تو بیشک عذاب تم پر بسختی ڈالا جاتا پھر مضبوط و محکم کر دیا جاتا (طبرانی نے کبیر میں اور بیہقی نے سنن میں مسافع الدیلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

ان اللہ تعالیٰ لیدفع بالمسلم الصالح عن مائۃ اھل بیت من جیرانہ البلاء۔ بیشک اللہ عزوجل نیک مسلمان کے سبب اس کے ہمسائے میں سو گھروں سے بلا دفع فرماتا ہے۔

ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہمانے یہ حدیث روایت فرما کر آیہ کریمہ ولو لا دفع اللہ الناس بعضھم ببعض لفسدت الارض تلاوت کی۔

رواہ عنہ الطبرانی فی الکبیر ۲ وعبداللہ بن احمد ثم البغوی فی المعالم۔ طبرانی نے کبیر میں ابن عمر سے اور عبداللہ بن احمد پھر بغوی نے معالم میں اس کو روایت کیا۔ت

حدیث ۴: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

من استغفر للمؤمنین والمؤمنات کل یوم سبعاً و عشرین مرة کان من الذین یستجاب جو ہر روز ستائیس بار سب مسلمان مردوں اور سب مسلمان عورتوں کے لئے استغفار کرے وہ ان لوگوں میں ہو جن کی دعا قبول ہوتی ہے

---

1 السنن الکبری للبیہقی کتاب صلوۃ الاستسقاء باب استحباب الخروج الخ مجلس دائرۃ المعارف العثمانیہ دکن ۳ / ۳۴۵ ، المعجم الکبیر حدیث ۸۵۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۳۰۹/۲۲ 2 معالم التنزیل (تفسیر البغوی) تحت الآیۃ ۲ / ۲۵۱ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۲۷۷ ، الترغیب والترہیب بحوالہ الطبرانی الترہیب من اذی الجار حدیث ۳۹ مصطفی البابی مصر ۳ / ۳۶۳ ، الدرالمنثور تحت الآیۃ ۲ / ۲۵۱ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۶/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

| (Arabic) لهم ويرزق بهم اهل الارض - الطبراني في الكبير عن ابي الدرداء رضى الله تعالى عنه بسند جيد - | (Urdu) And by their blessings, all the inhabitants of the earth are provided with sustenance. (Tabarani narrated in Al-Kabir from Abu Darda, may Allah be pleased with him, with a good chain of transmission). |

Hadith 5: He (Peace and blessings of Allah be upon him) said: | (Arabic) هل تنصرون وترزقون الا بضعفائكم - البخارى عن سعد بن ابى وقاص رضى الله تعالى عنه - | (Urdu) Are you helped and provided for by any other cause except because of your weak ones? (Bukhari narrated from Sa'd ibn Abi Waqqas, may Allah be pleased with him). |

Hadith 6: He (Peace and blessings of Allah be upon him) says: | (Arabic) ان الله ينصر القوم باضعفهم - الحارث في مسنده عن ابن عباس رضى الله تعالى عنهما - | (Urdu) Indeed, Allah the Almighty helps a nation because of its weakest members. (Al-Harith narrated in his Musnad from Ibn Abbas, may Allah be pleased with both of them). |

Hadith 7: During the sacred time, there were two brothers; one used to work to earn a living, and the other would remain in the service of the Presence of the Dispeller of Calamities (Peace and blessings of Allah be upon him). The one who worked complained about him, so He (Peace and blessings of Allah be upon him) said: | (Arabic) لعلك ترزق به - الترمذى وصححه والحاكم عن انس رضى الله تعالى عنه - | (Urdu) It is quite possible that you are being provided for because of his blessings. (Reported by Tirmidhi, who authenticated it, and Al-Hakim from Anas, may Allah be pleased with him). |

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal Hadith 2068, Muassasat ar-Risalah, Beirut, 1/466. 2. Sahih al-Bukhari, Book of Jihad, Chapter on seeking help through the weak, etc., Qadimi Kutub Khana, 1/405. 3. Kanz al-Ummal Hadith 10882, Muassasat ar-Risalah, Beirut, 4/357; Al-Jami' as-Saghir Hadith 510, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/47. 4. Sunan al-Tirmidhi, Book of Asceticism, Hadith 2352, Dar al-Fikr, Beirut, 4/154; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Knowledge, Sermon of the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) during the Farewell Pilgrimage, Dar al-Fikr, Beirut, 1/94.

फतावा रजविया जिल्द 30

| (अरबी) لهم ويرزق بهم اهل الارض - الطبراني في الكبير عن ابي الدرداء رضى الله تعالى عنه بسند جيد - | (उर्दू) और उनकी बरकत से ज़मीन के तमाम रहने वालों को रिज़्क़ (रोजी) मिलता है। (तबरानी ने अल-कबीर में अबू दरदा रज़ियल्लाहु अन्हु से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत की है)। |

हदीस 5: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: | (अरबी) هل تنصرون وترزقون الا بضعفائكم - البخارى عن سعد بن ابى وقاص رضى الله تعالى عنه- | (उर्दू) क्या तुम्हें अपने कमज़ोरों के अलावा किसी और वजह से मदद और रिज़्क़ दिया जाता है? (बुखारी ने साद बिन अबी वक्कास रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है)। |

हदीस 6: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: | (अरबी) ان الله ينصر القوم باضعفهم - الحارث في مسنده عن ابن عباس رضى الله تعالى عنهما- | (उर्दू) बेशक अल्लाह तआला किसी कौम की मदद उनके सबसे कमज़ोर लोगों की वजह से फरमाता है। (अल-हारिस ने अपनी मुसनद में इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की है)। |

हदीस 7: नबी पाक के मुक़द्दस ज़माने में दो भाई थे; एक काम करता था, दूसरा बलाओं को दूर करने वाले हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की खिदमत में हाज़िर रहता था। काम करने वाले ने उसकी शिकायत की, तो हुज़ूर ने फरमाया: | (अरबी) لعلك ترزق به - الترمذى وصححه والحاكم عن انس رضى الله تعالى عنه- | (उर्दू) क्या अजब (संभव) है कि तुझे उसी की बरकत से रिज़्क़ मिल रहा हो। (इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे सहीह कहा, और हाकिम ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की)। |

पाद-टिप्पणियाँ (फुटनोट्स): 1. कन्ज़ुल उम्माल हदीस 2068, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 1/466। 2. सहीह बुखारी, किताबुल जिहाद, बाब 'मन इस्तआना बिज्जुअफा' इत्यादि, कदीमी कुतुब खाना, 1/405। 3. कन्ज़ुल उम्माल हदीस 10882, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 4/357; अल-जामे अस्सगीर हदीस 510, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 1/47। 4. सुनन तिर्मिज़ी, किताबुज्जुह्द, हदीस 2352, दारुल फिक्र, बेरूत, 4/154; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल इल्म, खुतबा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हज्जतुल विदा में, दारुल फिक्र, बेरूत, 1/94।

| لهم ويرزق بهم اهل الارض - الطبراني في الكبير عن ابي الدرداء رضی اللہ تعالی عنه بسند جيد - | اور ان کی برکت سے تمام اہل زمین کو رزق ملتا ہے (طبرانی نے کبیر میں ابو درداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے سند جید کے ساتھ روایت کیات) |

حدیث ۵: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: | هل تنصرون وترزقون الا بضعفائكم - البخاری عن سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنه- | کیا تمہیں مدد ورزق کسی اور کے سبب بھی ملتا ہے سوائے اپنے ضعیفوں کے۔ (بخاری نے سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیات) |

حدیث ۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: | ان اللہ ينصر القوم باضعفهم - الحارث في مسنده عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنهما۔ | بیشک اللہ تعالیٰ قوم کی مدد فرماتا ہے ان کے ضعیف تر کے سبب۔ حارث نے اپنی مسند میں ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیات) |

حدیث ۷: زمانہ اقدس میں دو بھائی تھے ایک کسب کرتے، دوسرے خدمت والے حضور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر ہوتے۔ کمانے والے ان کے شاکی ہوئے، فرمایا: | لعلك ترزق به - الترمذی وصححه والحاكم عن انس رضی اللہ تعالی عنه۔ | کیا عجب کہ تجھے اس کی برکت سے رزق ملے۔ (اسے ترمذی نے روایت کیا اور اس کی تصحیح کی، اور حاکم نے انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیات) |

---

1. کنز العمال حدیث ۲۰۶۸ مؤسسة الرساله بیروت ۱ / ۴۶۶
2. صحیح البخاری کتاب الجہاد باب من استعان بالضعفاء الخ قدیمی کتب خانہ ۱ / ۴۰۵

3. کنز العمال حدیث ۱۰۸۸۲ مؤسسة الرساله بیروت ۴ / ۳۵۷، الجامع الصغیر حدیث ۵۱۰ دار الکتب العلمیة بیروت ۱ / ۴۷

4. سنن الترمذی کتاب الزہد حدیث ۲۳۵۲ دار الفکر بیروت ۴ / ۱۵۴، المستدرک للحاکم کتاب العلم خطبة صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی حجة الوداع دار الفکر بیروت ۱ / ۹۴

Fatawa Rizvia, Volume 30

Hadith 8: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
الابدال فی امتی ثلثون بهم تقوم الارض وبهم تمطرون وبهم تنصرون۔ الطبرانی فی الکبیر عن عبادة رضی اللہ تعالٰی عنه بسندٍ صحیح۔	The Abdaal (saints) in my Ummah are thirty; through them the earth is established, through them you receive rain, and through them you are helped. (Tabarani narrated it in al-Kabir from 'Ubada, may Allah be pleased with him, with a sahih chain - T)

Hadith 9: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: The Abdaal are in ash-Sham (Greater Syria), and they are forty. When one dies, Allah Almighty appoints another in his place.

Arabic Text	Urdu Translation
یسقی بهم الغیث وینتصر بهم علی الاعداء و یصرف عن اهل الشام بهم العذاب۔ احمد عن علی کرم اللہ تعالٰی وجهہ بسند حسن۔	Through them, rain is given, through them victory is gained over enemies, and through them punishment is averted from the people of ash-Sham. (Imam Ahmad narrated it from Ali, may Allah honor his face, with a hasan chain - T)

Another narration is as follows:

Arabic Text	Urdu Translation
یصرف عن اهل الارض البلاء والغرق۔ ابن عساکر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔	Through them, calamity and drowning are averted from the people of the earth. (Ibn Asakir, may Allah be pleased with him, narrated it - T)

Hadith 10: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

---

1. Kanz al-Ummal, narrated by Ubada bin al-Samit, Hadith 34593, Muassasat al-Risala, Beirut 12/186; Majma' al-Zawa'id, Chapter on what has been narrated regarding the Abdaal, etc., Dar al-Kutub Beirut 10/63; al-Jami' al-Saghir, narrated by al-Tabarani from Ubada bin al-Samit, Hadith 3033, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/182.
2. Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali, may Allah be pleased with him, al-Maktab al-Islami Beirut 1/112.

3. Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter on what has been narrated that the Abdaal will be in ash-Sham, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 1/213.

फतावा रिज़विया, जिल्द 30

हदीस 8: वह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
الابدال فی امتی ثلثون بھم تقوم الارض وبھم تمطرون وبھم تنصرون۔ الطبرانی فی الکبیر عن عبادۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ بسندٍ صحیح۔	मेरी उम्मत में अब्दाल तीस हैं, उन्हीं से ज़मीन कायम है, उन्हीं के सबब तुम पर बारिश होती है, उन्हीं के कारण तुम्हें मदद मिलती है। (तबरानी ने अल-कबीर में उबादा रज़ियल्लाहु अन्हु से सहीह सनद के साथ रिवायत किया है)

हदीस 9: वह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं: अब्दाल शाम में हैं और वे चालीस हैं, जब एक मरता है तो अल्लाह तआला उसकी जगह दूसरा कायम करता है।

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
یسقی بھم الغیث وینتصر بھم علی الاعداء و یصرف عن اھل الشام بھم العذاب۔ احمد عن علی کرم اللہ تعالٰی وجھہ بسند حسن۔	उन्हीं के कारण बारिश दी जाती है, उन्हीं से दुश्मनों पर मदद मिलती है, उन्हीं के सबब शाम वालों से अज़ाब टाला जाता है। (इमाम अहमद ने हज़रत अली कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम से हसन सनद के साथ रिवायत किया है)

दूसरी रिवायत इस प्रकार है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
یصرف عن اھل الارض البلاء والغرق۔ ابن عساکر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔	उन्हीं के सबब अहले ज़मीन से बला और डूबने का ख़तरा दूर होता है। (इब्ने असाकिर रज़ियल्लाहु अन्हु ने रिवायत किया है)

हदीस 10: वह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं:

---

1. कंजुल उम्माल, उबादा बिन सामित के हवाले से हदीस 34593, मुअस्सा-तुर-रिसाला, बेरुत 12/186; मज्मउज़ ज़वाइद, बाब मा जा फ़िल अब्दाल, दारुल कुतुब बेरुत 10/63; अल-जामिउज़ सगीर, तबरानी के हवाले से उबादा बिन सामित से हदीस 3033, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत 1/182।

2. मुसनद अहमद बिन हंबल, अली रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तबुल इस्लामी बेरुत 1/112।
3. तारीख दिमश्क अल-कबीर, बाब मा जा अन बिश-शाम यकूनुल अब्दाल, दारु इह्याउत तुरासिल अरबी बेरुत 1/213।

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

حدیث ۸: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الابدال فی امتی ثلثون بھم تقوم الارض وبھم تمطرون وبھم تنصرون۔ الطبرانی فی الکبیر عن عبادۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ بسندٍ صحیح۔	ابدال میری امت میں تیس ہیں انہیں سے زمین قائم ہے انہیں کے سبب تم پر مینہ اترتا ہے۔ انہیں کے باعث تمہیں مدد ملتی ہے۔ (طبرانی نے کبیر میں عبادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند صحیح روایت کیا۔ت)

حدیث ۹: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : ابدال شام میں ہیں اور وہ چالیس ہیں جب ایک مرتا ہے اللہ تعالٰی اس کے بدلے دوسرا قائم کرتا ہے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
یسقی بھم الغیث وینتصر بھم علی الاعداء و یصرف عن اھل الشام بھم العذاب۔ احمد عن علی کرم اللہ تعالٰی وجھہ بسند حسن۔	انہی کے سبب مینہ دیا جاتا ہے، انہیں سے دشمنوں پر مدد ملتی ہے، انہیں کے باعث شام والوں سے عذاب پھیرا جاتا ہے۔ (امام احمد نے حضرت علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ سے بسند حسن روایت کیا۔ت)

دوسری روایت یوں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
یصرف عن اھل الارض البلاء والغرق۔ ابن عساکر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔	انہیں کے سبب اہل زمین سے بلاء اور غرق دفع ہوتا ہے۔ (ابن عساکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۰: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

---

1. کنز العمال بحوالہ عبادۃ ابن الصامت حدیث ۳۴۵۹۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ /۱۸۶، مجمع الزوائد، باب ما جاء فی الابدال الخ دار الکتب بیروت ۱۰ / ۶۳ ، الجامع الصغیر بحوالہ الطبرانی عن عبادۃ بن الصامت حدیث ۳۰۳۳ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۱۸۲
2. مسند احمد بن حنبل عن علی رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۱۱۲
3. تاریخ دمشق الکبیر باب ما جاء ان بالشام یکون الابدال داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۱۳

Fatawa Razawiya Volume 30

The Abdals are in Syria.

[Table] - Arabic: Through them, help is given, and through them, provision is provided. —Al-Tabarani in al-Kabir from 'Awf ibn Malik, and in al-Awsat from 'Ali al-Murtada (may Allah be pleased with them both), both with a good (hasan) chain. - Urdu Translation: It is through their blessings that they receive help, and through their means that they receive sustenance. (Reported by al-Tabarani in al-Kabir from 'Awf ibn Malik and in al-Awsat from 'Ali al-Murtada, both with a good chain. T)

Hadith 11: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: - Arabic: The earth will never be devoid of forty men like Ibrahim, the Friend of the Beneficent; through them you are given rain, and through them you are helped. —Al-Tabarani in al-Awsat from Anas (may Allah be pleased with him) with a good chain. - Urdu Translation: The earth will never be empty of forty saints who will be reflections of Ibrahim, the Friend of Allah (peace be upon him). Because of them, you will receive rain, and because of them, you will be helped. (Reported by Al-Tabarani in al-Awsat from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him, with a good chain. T)

Hadith 12: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: - Arabic: The earth will never be devoid of thirty people like Ibrahim. Through them you are answered when you seek help, through them you are provided with sustenance, and through them it rains on you. —Ibn Hibban in his history from Abu Huraira (may Allah be pleased with him). - Urdu Translation: There will definitely be thirty persons on earth who will resemble Ibrahim, the Friend of Allah (peace and blessings be upon him) in character and traits. Through them, your calls for help will be heard, because of them you will receive provision, and by their blessing it will rain on you. (Reported by Ibn Hibban in his history from Hazrat Abu Huraira, may Allah be pleased with him. T)

[Footnotes] 1. Al-Mu'jam al-Kabir, from 'Awf ibn Malik, Hadith 140, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 8/65. 2. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 4113, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 5/65; Kanz al-'Ummal, Hadith 34603, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 12/188. 3. Kanz al-'Ummal with reference to Hubb in his History, from Abu Huraira, Hadith 34602, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 12/187.

फ़तावा रज़विया खंड 30

अब्दाल (एक विशेष प्रकार के वली) शाम (सीरिया) में हैं।

[तालिका] - अरबी: उनके माध्यम से सहायता दी जाती है और उनके माध्यम से जीविका प्रदान की जाती है। — तबरानी ने अल-कबीर में औफ़ बिन मालिक से और अल-औसत में अली अल-मुर्तज़ा (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की है, दोनों ही हसन (अच्छी) सनद के साथ। - उर्दू अनुवाद: वे उन्हीं की बरकत से मदद पाते हैं और उन्हीं के माध्यम से जीविका। (तबरानी ने कबीर में औफ़ बिन मालिक से और औसत में अली अल-मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु अन्हुमा से दोनों में हसन सनद के साथ रिवायत किया। त)

हदीस 11: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: - अरबी: इब्राहिम खलीलुर्रहमान के समान चालीस लोगों से ज़मीन कभी खाली नहीं होगी। उन्हीं के कारण तुम्हें बारिश दी जाती है और उन्हीं के कारण तुम्हारी मदद की जाती है। — तबरानी ने अल-औसत में अनस (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से हसन सनद के साथ रिवायत की है। - उर्दू अनुवाद: ज़मीन हरगिज़ खाली नहीं होगी चालीस औलिया से जो इब्राहिम खलीलुल्लाह अलैहिस्सलाम के परछाई (नक्श-ए-कदम) पर होंगे। उन्हीं के कारण तुम्हें मिया (बारिश) मिलेगी और उन्हीं के कारण मदद पाओगे। (तबरानी ने औसत में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से हसन सनद के साथ रिवायत किया। त)

हदीस 12: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: - अरबी: इब्राहिम के समान तीस लोगों से पृथ्वी कभी खाली नहीं होगी। उनके माध्यम से तुम्हारी गुहार सुनी जाती है, उनके माध्यम से तुम्हें जीविका दी जाती है और उन्हीं के माध्यम से तुम्हें बारिश दी जाती है। — इब्ने हिब्बान ने अपनी तारीख में अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की है। - उर्दू अनुवाद: इब्राहिम खलीलुल्लाह अलैहिस्सलाम के गुणों और स्वभाव में समानता रखने वाले तीस व्यक्ति ज़मीन पर ज़रूर रहेंगे। उन्हीं की बदौलत तुम्हारी फ़रियाद सुनी जाएगी और उन्हीं के कारण तुम जीविका (रिज़्क़) पाओगे और उन्हीं की बरकत से तुम्हें बारिश दी जाएगी। (इब्ने हिब्बान ने अपनी तारीख में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। त)

[पाद-टिप्पणियाँ] 1. अल-मुअजम अल-कबीर, औफ़ बिन मालिक से, हदीस 140, अल-मक्तबा अल-फैसलिया, बेरूत, 8/65। 2. अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 4113, मकतबतुल माआरिफ, रियाद,

5/65; कंज़ुल उम्माल, हदीस 34603, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 12/188। 3. कंज़ुल उम्माल, तारीख में हुब्ब के हवाले से, अबू हुरैरा से, हदीस 34602, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 12/187।

ابدال شام میں ہیں۔

[جدول] - عربی: بهم ینصرون وبهم یرزقون-الطبراني في الکبیر عن عوف بن مالك وفي الاوسط عن علي المرتضی رضي الله تعالی عنهما کلاهما بسند حسن۔ - اردو ترجمہ: وہ انہیں کی برکت سے مدد پاتے ہیں اور انہیں کی وسیلہ سے رزق۔ (طبرانی نے کبیر میں عوف بن مالک سے اور اوسط میں علی المرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہما سے دونوں میں بسند حسن روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۱: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: - عربی: لن تخلو الارض من اربعین رجلا مثل ابراهیم خلیل الرحمن فیهم تسقون وبهم تنصرون-الطبراني في الاوسط عن انس رضي الله تعالی عنه بسند حسن۔ - اردو ترجمہ: زمین ہرگز خالی نہ ہوگی چالیس اولیاء سے کہ ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوۃ والسلام کے پرتو پر ہوں گے، انہیں کے سبب تمہیں مینہ ملے گا اور انہیں کے سبب مدد پاؤ گے (طبرانی نے اوسط میں حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے سند حسن کے ساتھ روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۲: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: - عربی: لن یخلو الارض من ثلثین مثل ابراهیم بهم تغاثون وبهم ترزقون وبهم تمطرون-ابن حبان في تاریخه عن ابي هریره رضي الله تعالی عنه۔ - اردو ترجمہ: ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوۃ والثناء سے خوبو میں مشابہت رکھنے والے تیس شخص زمین پر ضرور رہیں گے، انہیں کی بدولت تمہاری فریاد سنی جائے گی اور انہیں کے سبب رزق پاؤ گے اور انہیں کی برکت سے مینہ دئے جاؤ گے (ابن حبان نے اپنی تاریخ میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

[حواشی] ۱. المعجم الکبیر عن عوف بن مالک حدیث ۱۴۰ المکتبة الفیصلیة بیروت ۸/ ۶۵ ۲. المعجم الاوسط حدیث ۴۱۱۳ مکتبة المعارف ریاض ۵/ ۶۵، کنز العمال حدیث ۳۴۶۰۳ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲/ ۱۸۸ ۳. کنز العمال بحواله حب فی تاریخه عن ابی ہریرة حدیث ۳۴۶۰۲ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲/ ۱۸۷

Fatawa Rizvia, Volume 30

Hadith 13: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
There will always be forty men in my Ummah whose hearts will be like the heart of Ibrahim. Through them, Allah will avert calamities from the inhabitants of the earth. They will be called the Abdal. (Abu Nu'aym in al-Hilyah from Abdullah bin Mas'ud, may Allah be pleased with him.)	There will always be forty men in my Ummah whose hearts will be like the heart of Ibrahim (peace and blessings be upon him). Through them, Allah will avert calamities from the inhabitants of the earth. They will be titled 'Abdal'. (Abu Nu'aym reported in Hilyah from Abdullah bin Mas'ud, may Allah be pleased with him.)

Hadith 14: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
There will always be forty men by whom Allah will protect the earth. Whenever one of them dies, Allah will appoint another in his place, and they are spread throughout the whole earth. (Al-Khallal from Ibn Umar, may Allah be pleased with them both.)	There will be forty men until the Day of Resurrection by whom Allah will grant protection to the earth. When one of them passes away, Allah will establish another in his place, and they are in all of the earth. (Khallal reported from Ibn Umar, may Allah be pleased with them both.)

Hadith 15: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: Indeed, for Allah Almighty, there are three hundred saints among His creation whose hearts are like the heart of Adam, forty whose hearts are like the heart of Musa, seven whose hearts are like the heart of Ibrahim, five whose hearts are like the heart of Jibril, three whose hearts are like the heart of Mika'il, and one whose heart is like the heart of Israfil (peace and blessings be upon them all). When that one dies, one of the three becomes his successor; when one of the three passes away, he is replaced by one from the five; and the vacancy in the five is filled from the seven, the seven from the forty, the forty from the three hundred, and the three hundred from the general Muslims.

---

1. Hilyat al-Awliya, translation of Zaid bin Wahab 263, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 4/174; Kanz al-Ummal with reference to Tab from Ibn Mas'ud, Hadith 34612, Mu'assasat al-Risalah Beirut 12/190.

2. Kanz al-Ummal with reference to al-Khallal from Ibn Umar, Hadith 34614, Mu'assasat al-Risalah Beirut 12/191.

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

हदीस 13: वे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
मेरी उम्मत में हमेशा चालीस पुरुष रहेंगे जिनके दिल इब्राहिम के दिल की तरह होंगे। अल्लाह उनके ज़रिए पृथ्वी के निवासियों से बलाओं को दूर करेगा। उन्हें 'अब्दाल' कहा जाएगा। (अबू नुएयम ने हिल्या में अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।)	मेरी उम्मत में चालीस पुरुष हमेशा रहेंगे कि उनके दिल इब्राहिम अलैहिस्सलाम के दिल पर होंगे, अल्लाह तआला उनके सबब ज़मीन वालों से बला दफ़ा करेगा, उनका लक़ब 'अब्दाल' होगा। (अबू नुएयम ने हिल्या में अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।)

हदीस 14: वे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
हमेशा चालीस पुरुष होंगे जिनसे अल्लाह पृथ्वी की हिफ़ाज़त करेगा। जब भी उनमें से कोई मरता है, अल्लाह उसके स्थान पर दूसरा नियुक्त करता है, और वे पूरी पृथ्वी में हैं। (खलाल ने इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया।)	चालीस मर्द क़यामत तक हुआ करेंगे जिनसे अल्लाह तआला ज़मीन की हिफ़ाज़त लेगा, जब उनमें का एक इंतकाल करेगा अल्लाह तआला उसके बदले दूसरा क़ायम फ़रमाएगा, और वो सारी ज़मीन में हैं। (खलाल ने इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया।)

हदीस 15: वे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: बेशक अल्लाह तआला के लिए मख़लूक़ में तीन सौ वली हैं जिनके दिल आदम के दिल पर हैं, और चालीस के दिल मूसा के दिल पर और सात के दिल इब्राहिम के, और पाँच के दिल जिब्रील के, और तीन के दिल मीकाईल के, और एक का दिल इसराफ़ील के दिल पर है (उन सब पर सलात व सलाम हो)। जब वो एक मरता है, तो उन तीन में से कोई एक उसका जां-नशीन होता है, और जब उन में से कोई इंतकाल करता है, तो पाँच में से उसका बदल किया जाता है, और पाँच वाले का एवज़ सात से, सात का चालीस से, चालीस का तीन सौ से और तीन सौ का आम मुस्लिमों से।

1. हिल्लतुल औलिया, तर्जुमा ज़ैद बिन वहाब 263, दारुल किताबुल अरबी बेरुत 4/174; कंज़ुल उम्माल बहवाला तब अन इब्न मसूद हदीस 34612, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत 12/190।
2. कंज़ुल उम्माल बहवाला अल-खलाल अन इब्न उमर हदीस 34614, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत 12/191।

حدیث ۱۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

| لایزال اربعون رجلاً من امتی قلوبھم علی قلب ابراھیم یدفع اللہ بھم عن اھل الارض یقال لھم الابدال۔ ابو نعیم فی الحلیۃ عن عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | میری امت میں چالیس مرد ہمیشہ رہیں گے کہ ان کے دل ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام کے دل پر ہوں گے اللہ تعالٰی ان کے سبب زمین والوں سے بلا دفع کرے گا ان کا لقب ابدال ہوگا۔ (ابو نعیم نے حلیہ میں عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔) |

حدیث ۱۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

| لا یزال اربعون رجلا یحفظ اللہ بھم الارض کلما مات رجل ابدل اللہ مکانہ آخر و ھم فی الارض کلھا۔ الخلال عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ | چالیس مرد قیامت تک ہوا کریں گے جن سے اللہ تعالیٰ زمین کی حفاظت لے گا جب ان میں کا ایک انتقال کرے گا اللہ تعالیٰ اسکے بدلے دوسرا قائم فرمائیگا، اور وہ ساری زمین میں ہیں۔ (خلال نے ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔) |

حدیث ۱۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: بیشک اللہ تعالٰی کے لیے خلق میں تین سو اولیاء ہیں کہ ان کے دل قلب آدم پر ہیں، اور چالیس کے دل قلب موسیٰ اور سات کے قلب ابراہیم، اور پانچ کے قلب جبریل، اور تین کے قلب میکائیل، اور ایک کا دل قلب اسرافیل پر ہے علیہم الصلوۃ والتسلیم۔ جب وہ ایک مرتا ہے تین میں سے کوئی ایک اس کا قائم مقام ہوتا ہے، اور جب ان

میں سے کوئی انتقال کرتا ہے تو پانچ میں سے اس کا بدل کیا جاتا ہے اور پانچ والے کا عوض سات اور سات کا چالیس اور چالیس کا تین سو اور تین سو کا عام مسلمین سے،

---

1 حلیۃ الاولیاء ترجمہ زید بن وھب ۲۶۳ دار الکتاب العربی بیروت ۴ / ۱۷۴، کنز العمال بحوالہ طب عن ابن مسعود حدیث ۳۴۶۱۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۱۹۰ 2 کنز العمال بحوالہ الخلال عن ابن عمر حدیث ۳۴۶۱۴ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۱۹۱

Fatawa Rizvia Volume 30

[Arabic Box Left]: "In them, He gives life and causes death, sends rain, causes growth, and repels calamity." — Abu Nu'aym in Al-Hilya and Ibn Asakir from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him). [Urdu Box Right]: Through these three hundred and fifty-six saints, the life and death of creation, the falling of rain, the growth of plants, and the averting of calamities occur. (Reported by Abu Nu'aym in Al-Hilya and Ibn Asakir from Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 16: He (peace be upon him) says:

[Arabic Box Left]: "Three people recited the Quran (he mentioned the hadith until he said): and a man who recited the Quran and applied the medicine of the Quran to the disease of his heart, so he kept his night awake with it and made his day thirsty with it, and they stood in their mosques and loved [reciting] it under their hooded cloaks. These are those through whom Allah repels calamity, removes [evil] from enemies, and sends down rain from the sky. By Allah, these from among the reciters of the Quran are rarer than red sulfur." — Ibn Hibban in Al-Du'afa, Abu Nasr Al-Sijzi in Al-Ibanah, and Al-Daylami from Buraydah (may Allah be pleased with him).

[Urdu Box Right]: Three types of people recited the Quran (after mentioning two types: those seeking the world and the reciter who does not act upon it, he said) one is a person who recited the Great Quran and made its medicine a cure for the disease of his heart, so he spent his night awake and his day in thirst (i.e., fasting), and stood in prayer with the Quran in their mosques, and while wearing their ascetic cloaks, they wept with soft voices while reciting it. These are the people for whose sake Allah Almighty averts calamities, grants wealth and spoils from enemies, and sends down rain from the sky. By Allah, such people among the reciters of the Quran are rarer than red sulfur. (Reported by Ibn Hibban in Ad-Du'afa, Abu Nasr as-Sijzi in Al-Ibanah, and Ad-Daylami from Hazrat Buraydah, may Allah... Allah...

1. Hilya al-Awliya, Introduction of the book, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 1/9; Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter 'What has been narrated regarding Sham...', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/223.
2. Shu'ab al-Iman, Hadith 2621, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 2/531 & 532; Kanz al-Ummal with reference to Hubb fi ad-Du'afa and Abu Nasr as-Sijzi etc., Hadith 2882, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 1/623.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[अरबी बॉक्स बायां]: "उनमें वह (अल्लाह) जीवन देता है और मृत्यु देता है, बारिश भेजता है, वनस्पति उगाता है और विपत्ति को दूर करता है।" — अबू नुअैम 'अल-हिलिया' में और इब्न असाकिर 'इब्न मसूद' (अल्लाह उनसे खुश हो) से। [उर्दू बॉक्स दायां]: इन तीन सौ छप्पन औलिया के ज़रिए से मख़्लूक की हयात व मौत, बारिश का बरसना, नबातात (पौधों) का उगना और बलाओं का टलना होता है। (अबू नईम ने 'हिलिया' में और इब्ने असाकिर ने इब्ने मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया।)

हदीस 16: कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स बायां]: "तीन लोगों ने क़ुरआन पढ़ा (उन्होंने हदीस का ज़िक्र किया यहाँ तक कि कहा): और वह व्यक्ति जिसने क़ुरआन पढ़ा और क़ुरआन की दवा को अपने दिल की बीमारी पर लगाया, तो उसने उसके साथ अपनी रात जगाई और उसके साथ अपना दिन प्यासा रखा, और वे अपनी मस्जिदों में खड़े हुए और अपनी टोपी वाली चादरों के नीचे उसे पसंद किया। ये वे हैं जिनके ज़रिए अल्लाह बला टालता है, दुश्मनों को दूर करता है और आसमान से बारिश बरसाता है। अल्लाह की क़सम, क़ुरआन पढ़ने वालों में ये लोग 'लाल गंधक' से भी ज़्यादा दुर्लभ हैं।" — इब्न हब्बान 'अद-दुअफ़ा' में, अबू नस्र अल-सजिज़ी 'अल-इबानह' में और अल-दैलमी 'बुरैदा' (अल्लाह उनसे खुश हो) से।

[उर्दू बॉक्स दायां]: तीन क़िस्म के आदमियों ने क़ुरआन पढ़ा (दो क़िस्मों यानी दुनिया तलब और बे-अमल क़ारी का ज़िक्र करके फ़रमाया) एक वह शख़्स जिसने क़ुरआन-ए-अज़ीम पढ़ा और उस दवा को अपने दिल की बीमारी का इलाज बनाया, तो उसने अपनी रात जागकर और अपना दिन प्यास (यानी रोज़े) में काटा और अपनी मस्जिदों में क़ुरआन के साथ नमाज़ में क़ियाम किया और अपनी ज़ाहेदाना टोपियाँ पहने हुए नर्म आवाज़ से उसके पढ़ने में रोए। तो ये लोग वो हैं जिनके सदक़े में अल्लाह तआला बलाओं को दूर फ़रमाता है और दुश्मनों से माल-ओ-दौलत और ग़नीमत दिलाता है और आसमान से बारिश बरसाता है। ख़ुदा की क़सम! क़ुरआन के क़ारियों में ऐसे लोग लाल गंधक से

भी ज़्यादा नायाब हैं। (इब्ने हब्बान ने 'अल-ज़ोअफ़ा' में और अबू नस्र सजिज़ी ने 'इबानह' में और दैलमी ने हज़रत बुरैदा रज़ियल्लाहु... अल्लाह...

1. हिल्यतुल औलिया मुक़द्दमतुल किताब दारुल किताबुल अरबी बैरुत 1/9, तारीख़े दमिश्क़ अल-कबीर बाब मा जाआ अन-बिल्शाम यकून... दार इहयाउत तुरासुल अरबी बैरुत 1/223
2. शुअबुल ईमान हदीस 2621 दारुल कुतुबुल इल्मिय्या बैरुत 2/531 व 532, कंजुल उम्माल ब-हवाला हुब्ब फ़िल ज़ोअफ़ा व इब्ने नस्र सजिज़ी अल-हदीस 2882 मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत 1/623

فیھم یحیی ویمیت ویمطر وینبت ویدفع البلاء - ابو نعیم فی الحلیۃ وابن عساکر عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | انہیں تین سو چھپن اولیاء کے ذریعہ سے خلق کی حیات موت، مینہ کا برسنا، نباتات کا اگنا، بلاؤں کا دفع ہونا ہوا کرتا ہے۔ (ابو نعیم نے حلیہ میں اور ابن عساکر نے ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ۔ت)

حدیث ۱۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

قرء القرآن ثلثۃ (فذکر الحدیث الی ان قال) ورجل قرأ القرآن فوضع دواء القرآن علی داء قلبہ فاسھر بہ لیلہ واظمأ بہ نھارہ وقاموا فی مساجدھم واحبوا بہ تحت برانسھم فھؤلاء یدفع اللہ بھم البلاء ویزیل من الاعداء وینزل غیث السماء فو اللہ ھؤلاء من قراء القرآن اعز من الکبریت الاحمر - ابن حبان فی الضعفاء وابو نصر السجزی فی الابانۃ والدیلمي عن بریدۃ رضی اللہ. | تین قسم کے آدمیوں نے قرآن پڑھا (دو قسمیں دنیا طلب و قاری بے عمل بیان کرکے فرمایا) ایک وہ شخص جس نے قرآن عظیم پڑھا اور دوا کو اپنے دل کی بیماری کا علاج بنایا تو اس نے اپنی رات جاگ کر اور اپنا دن پیاس یعنی روزے میں کاٹا اور اپنی مسجدوں میں قرآن کے ساتھ نماز میں قیام کیا اور اپنی زاہدانہ ٹوپیاں پہنے نرم آواز سے اس کے پڑھنے میں روئے، تو یہ لوگ وہ ہیں جن کے طفیل میں اللہ تعالٰی بلا کو دفع فرماتا اور دشمنوں سے مال و دولت و غنیمت دلاتا اور آسمان سے مینہ برساتا ہے خدا کی قسم قاریان قرآن میں ایسے لوگ گوگردِ سرخ سے بھی کمیاب تر ہیں۔ (ابن حبان نے الضعفاء میں اور ابو نصر سجزی نے ابانتہ میں اور دیلمی نے حضرت بریدہ رضی اللہ اللہ

1 حلیۃ الاولیاء مقدمۃ الکتاب دارالکتاب العربی بیروت ۱ / ۹، تاریخ دمشق الکبیر باب ما جاء ان بالشا م یکون الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۲۳ 2 شعب الایمان حدیث ۲۶۲۱ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۵۳۱ و ۵۳۲، کنزالعمال بحوالہ حب فی الضعفاء وابی نصر السجزی الخ حدیث ۲۸۸۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱ / ۶۲۳

...may Allah be pleased with him; and Al-Bayhaqi narrated in Ash-Shu'ab from Al-Hasan Al-Basri, may Allah be pleased with him. | ...from him, and Al-Bayhaqi narrated in Ash-Shu'ab from Hazrat Hasan Basri, may Allah be pleased with him. (T)

Hadith 17: He (peace be upon him) says:

The stars are a source of security for the heaven; when the stars vanish, that which has been promised for the heaven shall come upon it. I am a source of security for my companions; when I depart, that which has been promised for my companions shall come upon them. And my companions are a source of security for my nation; when my companions depart, that which has been promised for my nation shall come upon them. | Stars are security for the sky; when the stars disappear, that which is promised for the sky will come, i.e., splitting and annihilation. And I am security for my companions; when I depart, that which is promised for my companions will come, i.e., disputes. And my companions are security for my nation; when my companions no longer remain, that which is promised for my nation will come, i.e., the emergence of lies, corrupt sects, and the dominance of disbelievers.

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) spoke the truth. Ahmad and Muslim narrated from Abu Musa Al-Ash'ari, may Allah be pleased with him. | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) spoke the truth. (T) Imam Ahmad and Muslim narrated from Hazrat Abu Musa Ash'ari, may Allah be pleased with him. (T)

Hadith 18: He (peace be upon him) says:

The stars are a source of security for the inhabitants of the heaven, and the people of my household (Ahl al-Bayt) are a source of security for my nation. | Stars are security for the dwellers of heaven, and my Ahl al-Bayt are a refuge for my nation.

---

1 Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Chapter: Explaining that the persistence of the Prophet (SAW) is security for his companions, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/388; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Musa al-Ash'ari, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/399. 2 Al-Sawaiq al-Muhriqah, Chapter: Security through their persistence, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, p. 351.

जिल्द 30 | फ़तावा रज़विया

...अल्लाह उनसे प्रसन्न हो; और अल-बैहक़ी ने अश-शुअ'ब में अल-हसन अल-बसरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। | ...उनसे, और बैहक़ी ने शुअ'ब में हज़रत हसन बसरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। (त)

हदीस 17: हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

सितारे आसमान के लिए अमान (सुरक्षा) हैं; जब सितारे चले जाएँगे, तो आसमान पर वह आएगा जिसका उससे वादा किया गया है। मैं अपने साथियों (सहाबा) के लिए अमान हूँ; जब मैं चला जाऊँगा, तो मेरे साथियों पर वह आएगा जिसका उनसे वादा किया गया है। और मेरे सहाबा मेरी उम्मत के लिए अमान हैं; जब मेरे सहाबा चले जाएँगे, तो मेरी उम्मत पर वह आएगा जिसका उनसे वादा किया गया है। | सितारे आसमान के लिए सुरक्षा हैं, जब सितारे चले जाएँगे तो आसमान पर वह आएगा जिसका उससे वादा है यानी उसका फटना और विनाश। और मैं अपने सहाबा के लिए सुरक्षा हूँ, जब मैं तशरीफ़ ले जाऊँगा तो मेरे सहाबा पर वह आएगा जिसका उनसे वादा है यानी आपसी विवाद (मशाजरात)। और मेरे सहाबा मेरी उम्मत के लिए सुरक्षा हैं, जब मेरे सहाबा नहीं रहेंगे तो मेरी उम्मत पर वह आएगा जिसका उनसे वादा है यानी झूठ और ग़लत संप्रदायों का उभरना और काफ़िरों का वर्चस्व।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने सच फ़रमाया। अहमद और मुस्लिम ने अबू मूसा अल-अश्अरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। | अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने सच फ़रमाया। (त) इमाम अहमद और मुस्लिम ने हज़रत अबू मूसा अश्अरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। (त)

हदीस 18: हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

सितारे आसमान वालों के लिए अमान हैं, और मेरे घरवाले (अहले बैत) मेरी उम्मत के लिए अमान हैं। | सितारे आसमान वालों के लिए अमान हैं और मेरे अहले बैत मेरी उम्मत के लिए पनाह (शरण) हैं।

---

1 सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़ज़ाइल, अध्याय: यह स्पष्ट करना कि नबी (स.) का रहना उनके साथियों के लिए सुरक्षा है, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/388; मुसनद अहमद बिन हंबल अबू मूसा

अल-अश्अरी से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 4/399। 2 अल-सवाइक अल-मुहरिक़ा, अध्याय: उनके रहने के माध्यम से सुरक्षा, दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्या बेरूत, पृष्ठ 351।

पृष्ठ 388/772

تعالیٰ عنہ و رواہ البیہقی فی الشعب عن الحسن البصری رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | تعالیٰ عنہ سے اور بیہقی نے شعب میں حضرت حسن بصری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۱۷: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

النجوم امنة للسماء فاذا ذهبت النجوم اتی السماء ما توعد، وانا امنة لاصحابی فاذا ذهبت اتی اصحابی ما یوعدون، واصحابی امنة لامتی فاذا ذهب اصحابی اتی امتی ما یوعدون۔ | ستارے امان ہیں آسمان کے لئے، جب ستارے جاتے رہیں گے آسمان پر وہ آئے گا جس کا اس سے وعدہ ہے یعنی شق ہونا فنا ہو جانا۔ اور میں امان ہوں اپنے اصحاب کے لئے جب میں تشریف لے جاؤں گا میرے اصحاب پر وہ آئے گا جس کا ان سے وعدہ ہے یعنی مشاجرات۔ اور میرے صحابہ امان ہیں میری امت کے لئے ، جب میرے صحابہ نہ رہیں گے میری امت پر وہ آئے گا جس کا ان سے وعدہ ہے یعنی ظہور کذب و مذاہب فاسدہ و تسلط کفار۔

صدق رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ احمد و مسلم عن ابی موسی الاشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | سچ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے۔ (ت) امام احمد و مسلم نے حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۱۸: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

النجوم امان لاهل السماء واهل بیتی امان لامتی۔ | ستارے آسمان والوں کے لیے امان ہیں اور میرے اہل بیت میری امت کے لیے پناہ۔

1 صحیح مسلم کتاب الفضائل باب بیان ان بقاء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم امان لاصحابہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۸۸/۲، مسند احمد بن حنبل عن ابی موسیٰ الاشعری المکتب الاسلامی بیروت ۳۹۹/۴ 2 الصواعق المحرقة باب الامان ببقائهم دار الكتب العلمية بيروت ص ۳۵۱

Fatawa Ridawiyyah, Volume 30

I say: If "Ahl al-Bayt" (People of the House) is used in a general sense, as is apparent from the Hadith, then perhaps it refers to seeking refuge from absolute destruction, the lifting of the Great Qur'an, the demolition of the honored Kaaba, and the desolation of the pure city of Medina; that as long as the pure Ahl al-Bayt remain, these soul-crushing calamities will not occur. And Allah and His Messenger know best, may Allah Almighty bless him and grant him peace. And on the premise of specificity, the emergence of misguided sects is meant,

Arabic	Urdu
As in the narration of Abi Ya'la in his Musnad from Salamah bin al-Akwa' (may Allah Almighty be pleased with him) with a good chain (hasan). And Al-Hakim in Al-Mustadrak narrated it, authenticated it, and followed up from Ibn Abbas (may Allah Almighty be pleased with both), and his wording is: "The stars are a protection for the people of the earth from drowning, and my Ahl al-Bayt are a protection for my Ummah from disagreement." - The Hadith.	As in the narration of Musnad Abu Ya'la from Salama bin Akwa' (may Allah Almighty be pleased with him) with a good chain. And Al-Hakim narrated it in Al-Mustadrak and authenticated it, and Ibn Abbas (may Allah Almighty be pleased with both) followed it up; his words are: "The stars are a protection for the people of the earth from drowning, and my Ahl al-Bayt are a protection for my Ummah from disagreement," Al-Hadith. (T)

Hadith 20: He (may Allah Almighty bless him and grant him peace) says:

Arabic	Urdu
"My Ahl al-Bayt are a protection for my Ummah; when my Ahl al-Bayt are gone, that which they are promised will come upon them." (Narrated by Al-Hakim and followed up from Jabir bin Abdullah, may Allah Almighty be pleased with both.)	My Ahl al-Bayt are a protection for my Ummah; when the Ahl al-Bayt are no more, what they are promised will come upon the Ummah. (Al-Hakim narrated it and Jabir bin Abdullah (may Allah Almighty be pleased with both) followed it. - T)

Hadith 21: From Abdullah bin Abbas (may Allah Almighty be pleased with both) that he said:

Arabic

Among the signs of the pregnancy of the Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and grant him peace) was that every beast belonging to the Quraysh spoke that night...

Urdu

Among the signs of the blessed pregnancy of the Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) was that all the animals belonging to the Quraysh spoke that night and said, "By the Lord of the Kaaba..."

1 Al-Mustadrak al-Hakim, Book: Knowledge of the Companions, "Ahl al-Bayt are a protection for my Ummah", Dar al-Fikr Beirut, 3/149 2 Al-Mustadrak al-Hakim, Book: Knowledge of the Companions, "Ahl al-Bayt are a protection for my Ummah", Dar al-Fikr Beirut, 3/149

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

मैं कहता हूँ: अगर "अहल-ए-बैत" (घर वाले) शब्द का प्रयोग व्यापक अर्थ में हो, जैसा कि हदीस से ज़ाहिर होता है, तो शायद यहाँ आशय पूर्ण विनाश, महान कुरान के उठाए जाने, सम्मानित काबा के ढहाए जाने और पवित्र मदीना शहर की वीरानी से पनाह माँगना है; कि जब तक पवित्र अहल-ए-बैत मौजूद रहेंगे, ये जानलेवा बलाएँ नहीं आएंगी। अल्लाह और उसका रसूल बेहतर जानते हैं, अल्लाह उन पर कृपा करे और शांति प्रदान करे। और यदि इसे विशिष्ट अर्थ में लिया जाए, तो इससे मुराद गुमराह संप्रदायों का उभरना है,

अरबी	उर्दू
जैसा कि मुसनद अबू यअला की रिवायत में सलमा बिन अकवा रज़ियल्लाहु अन्हु से हसन सनद के साथ है। और हाकिम ने मुस्तदरक में इसे रिवायत किया और इसकी तसहीह की और इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से इसकी पैरवी की, उनके शब्द ये हैं: "तारे ज़मीन वालों के लिए डूबने से अमान (सुरक्षा) हैं और मेरे अहल-ए-बैत मेरी उम्मत के लिए मतभेद से अमान हैं।" - अल-हदीस।	जैसा कि मुसनद अबू यअला की रिवायत में सलमा बिन अकवा रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु से हसन सनद के साथ है। और हाकिम ने मुस्तदरक में इसे रिवायत किया और इसकी तसहीह की और इब्ने अब्बास रज़ीअल्लाहु तआला अन्हुमा से इसकी पैरवी की, उनके शब्द ये हैं: सितारे ज़मीन वालों के लिए डूबने से अमान हैं और मेरे अहल-ए-बैत मेरी उम्मत के लिए इख़्तिलाफ़ (मतभेद) से अमान हैं, अल-हदीस। (त)

हदीस 20: कि वे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू
"मेरे अहल-ए-बैत मेरी उम्मत के लिए अमान हैं, जब अहल-ए-बैत नहीं रहेंगे तो उम्मत पर वह आएगा जिसका उनसे वादा किया गया है।" (हाकिम ने रिवायत की और जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हुमा की पैरवी की।)	मेरे अहल-ए-बैत मेरी उम्मत के लिए अमान हैं, जब अहल-ए-बैत नहीं रहेंगे तो उम्मत पर वह आएगा जिसका उनसे वादा है (हाकिम ने रिवायत की और जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ीअल्लाहु तआला अन्हुमा की पैरवी की। त)

हदीस 21: अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से कि उन्होंने फरमाया:

अरबी	उर्दू
नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हमल (गर्भावस्था) मुबारक की निशानियों में से यह था कि कुरैश के जितने चौपाए (जानवर) थे, उन सबने उस रात कलाम किया (बात की)...	नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हमल मुबारक की निशानियों में से था कि कुरैश के जितने चोपाए थे सब ने उस रात कलाम किया और कहा रब-ए-काबा की...

1 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफतुल सहाबा, "अहल-ए-बैती अमानुल-ली-उम्मती", दारुल फिक्र बैरूत, 3/149 2 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफतुल सहाबा, "अहल-ए-बैती अमानुल-ली-उम्मती", दारुल फिक्र बैरूत, 3/149

اقول: اگر اہلبیت میں تعمیم ہو جیسا کہ ظاہر حدیث ہے تو غالباً یہاں ہلاکِ مطلق وارتفاعِ قرآن عظیم و ہدم کعبہ معظمہ و ویرانی مدینہ طیبہ سے پناہ مراد ہو کہ جب تک اہل بیتِ اطہار رہیں گے یہ جانگزا بلائیں پیش نہ آئیں گی۔ واللہ ورسولہ اعلم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ اور بر تقدیر خصوص ظہور طوائف ضالہ مراد ہو،

عربی	اردو
كما في رواية ابى يعلى فى مسنده عن سلمة بن الاكوع رضى الله تعالى عنه بسند حسن والحاكم في المستدرك وصحح وتعقب عن ابن عباس رضى الله تعالى عنهما ولفظه النجوم امان لاهل الارض من الغرق واهل بيتى امان لامتى من الاختلاف الحديث۔	جیسا کہ مسند ابو یعلٰی کی روایت میں سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بسندِ حسن ہے۔ اور حاکم نے مستدرک میں اسے روایت کیا اور اس کی تصحیح کی اور ابنِ عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے اس کی پیروی کی، ان کے الفاظ یہ ہیں: ستارے زمین والوں کے لئے غرق ہونے سے امان ہیں اور میرے اہل بیت میری امت کے لیے اختلاف سے امان ہیں، الحدیث۔ (ت)

حدیث ۲۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

عربی	اردو
اهل بيتى امان لامتى فاذا ذهب اهل بيتى اتاهم ما يوعدون۔ الحاكم وتعقب عن جابر بن عبدالله رضى الله تعالى عنهما۔	میرے اہلبیت میری امت کے لئے امان ہیں جب اہل بیت نہ رہیں گے امت پر وہ آئیگا جوان سے وعدہ ہے (حاکم نے

عربی	اردو
	روایت کی اور جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی پیروی کی۔ ت)

حدیث ۲۱: عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے کہ انہوں نے فرمایا:

عربی	اردو
كان من دلالات حمل رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ان كل دابة كانت لقريش نطقت تلك	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے حمل مبارک کی نشانیوں سے تھا کہ قریش کے جتنے چوپائے تھے سب نے اس رات کلام کیا اور کہا رب کعبہ کی

1 المستدرك للحاكم كتاب معرفة الصحابة اهل بيتي امان لامتی دارالفكر بيروت ۳/ ۱۴۹ 2 المستدرك للحاكم كتاب معرفة الصحابة اهل بيتي امان لامتی دارالفكر بيروت ۳/ ۱۴۹

Fatawa Rizvia, Volume 30

[Top Section] Arabic: Tonight, it is said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was conceived. By the Lord of the Kaaba, he is the safety of the world and the lamp of its people. (1) Urdu Translation: I swear! The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) graced the womb; he is the sanctuary for the whole world and the sun for all people, may peace and blessings of Allah be upon him.

Hadith 22 & 23: That He says, peace and blessings of Allah be upon him:

[Middle Section Table] Arabic: Seek your needs from the merciful among my community, and you will be provided for. In another wording: Seek grace from the merciful among my community, you will live comfortably in their protection, for my mercy resides with them. In another wording: Seek grace from the merciful. In another narration: Seek good from the merciful among my community, you will live peacefully in their refuge. — Recorded by Uqayli (2) and Tabarani in Al-Awsat with the first wording; Ibn Hibban, Al-Khara'iti, Al-Quda'i, Abu al-Hasan al-Mawsili, and Al-Hakim in Tarikh (3) with the second; and Uqayli with the third wording. All of them narrated it from Abu Sa'id al-Khudri. Another narration is in Al-Mustadrak by Al-Hakim (4) from Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him).

Urdu: Seek your needs from the merciful people of my nation, you will receive sustenance. In one narration, it is: seek grace from them, you will live in peace under their wing, for my mercy is in them. And in another narration: seek goodness from the merciful members of my nation, you will live in comfort in their protection. Uqayli and Tabarani narrated the first wording in Al-Awsat, while Ibn Hibban, Khara'iti, Quda'i, Abu al-Hasan Mawsili, and Hakim narrated the second wording in Tarikh, whereas Uqayli narrated the third wording. All of them narrated from Abu Sa'id Khudri (may Allah be pleased with him). Another narration in Al-Mustadrak al-Hakim is reported from Ali (may Allah be pleased with him).

[Footnotes] 1. Al-Khasais al-Kubra with reference to Abu Nu'aym from Ibn Abbas, chapter on manifestations on the night of his birth, etc., Markaz Ahle Sunnat Gujarat, India 1/47. 2. Kanz al-Ummal with reference to Aq (Uqayli), Tas (Tabarani) from Abu Sa'id, Hadith 16801, Mu'assasat al-Risalah, Beirut 6/518; Al-Jami' al-Saghir with reference to Aq (Uqayli), Tas (Tabarani) from Abu Sa'id, Hadith 1106, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 1/27. 3. Al-Jami' al-Saghir with reference to Al-Khara'iti in Makarim al-Akhlaq, Hadith 1114, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 1/27; Kanz al-Ummal with

reference to Al-Khara'iti in Makarim al-Akhlaq, Hadith 16809, Mu'assasat al-Risalah, Beirut 6/519. 4. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Riqaq, Ahl al-Ma'ruf fi al-Dunya etc., Dar al-Fikr, Beirut 4/321; Kanz al-Ummal, Hadith 16807, Mu'assasat al-Risalah, Beirut 6/519.

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

[ऊपरी अनुभाग] अरबी: "आज की रात," उन्होंने कहा, "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) गर्भ में आए। काबा के रब की कसम, वह दुनिया की सुरक्षा और इसके लोगों के दीपक हैं।" (1) उर्दू अनुवाद: कसम! अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) गर्भ में तशरीफ़ लाए; वह पूरी दुनिया की पनाह और तमाम लोगों के सूरज हैं, अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए।

हदीस 22 और 23: कि वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[मध्य अनुभाग तालिका] अरबी पाठ: "मेरी उम्मत के रहम दिल लोगों से अपनी ज़रूरतें मांगो, तुम्हें रिज़्क़ दिया जाएगा। एक अन्य शब्द में: मेरी उम्मत के रहम करने वालों से फ़ज़्ल (कृपा) माँगो, तुम उनके साये में आराम से रहोगे, क्योंकि उनमें मेरी रहमत है। एक अन्य शब्द में: रहम करने वालों से फ़ज़्ल माँगो। एक अन्य रिवायत में: मेरी उम्मत के रहम दिल लोगों से भलाई माँगो, तुम उनकी शरण में सुकून से रहोगे।" — उकैली (2) और तबरानी ने 'अल-औसत' में पहले शब्दों के साथ; इब्न हिब्बान, अल-खराइती, अल-कुदाई, अबू अल-हसन अल-मूसली और अल-हाकिम ने 'तारीख़' (3) में दूसरे शब्दों के साथ; और उकैली ने तीसरे शब्दों के साथ रिवायत किया है। इन सबने अबू सईद अल-खुदरी से रिवायत किया है। अल-हाकिम की 'अल-मुस्तदरक' (4) में एक अन्य रिवायत अली अल-मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से है।

उर्दू: "मेरी उम्मत के रहम दिल लोगों से ज़रूरतें माँगो, रिज़्क़ पाओगे। एक रिवायत में है कि उनसे फ़ज़्ल तलब करो, उनके दामन में आराम से रहोगे क्योंकि उनमें मेरी रहमत है। और एक रिवायत में है कि मेरी रहम दिल उम्मत से भलाई चाहो, उनकी पनाह में चैन से रहोगे।" उकैली और तबरानी ने 'औसत' में पहले शब्दों के साथ, और इब्न हिब्बान, खराइती, कुदाई, अबू अल-हसन मूसली और हाकिम ने 'तारीख़' में दूसरे शब्दों के साथ, जबकि उकैली ने तीसरे शब्दों के साथ रिवायत की है। इन सबने अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है और मुस्तदरक हाकिम में दूसरी रिवायत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत से है।

[फ़ुटनोट्स] 1. अल-खसाइस अल-कुबरा, अबू नुऐम के हवाले से इब्न अब्बास से, उनकी पैदाइश की रात के ज़ुहूर आदि का अध्याय, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात, भारत 1/47। 2. कंज़ुल उम्माल, उकैली और तबरानी के हवाले से अबू सईद से, हदीस 16801, मुअस्सतुर रिसाला बेरूत 6/518; अल-जामी अस-सगीर, उकैली और तबरानी के हवाले से अबू सईद से, हदीस 1106, दारुल कुतुब

अल-इल्मिय्या बेरूत 1/27। 3. अल-जामी अस-सगीर, अल-खराइती के मकारिम अल-अखलाक़ के हवाले से, हदीस 1114, दारुल कुतुब अल-इल्मिय्या बेरूत 1/27; कंज़ुल उम्माल, अल-खराइती के मकारिम अल-अखलाक़ के हवाले से, हदीस 16809, मुअस्सतुर रिसाला बेरूत 6/519। 4. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुर रिक्काक़, अहलुल मारूफ़ फिद-दुनिया आदि, दारुल फ़िक्र बेरूत 4/321; कंज़ुल उम्माल, हदीस 16807, मुअस्सतुर रिसाला बेरूत 6/519।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

[اوپر والا حصہ] عربی: اللّٰیلة وقالت حمل رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم ورب الکعبة وهو امان الدنیا وسراج اهلها ۱ - اردو: قسم! رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حمل میں تشریف فرما ہوئے وہ تمام دنیا کی پناہ اور اہل عالم کے سورج ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

حدیث ۲۲ و ۲۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

[درمیانی جدول کا حصہ] عربی: اطلبوا الحوائج الی ذوی الرحمة من امتی ترزقوا وفی لفظ اطلبوا الفضل عند الرحماء من امتی تعیشوا فی اکنافهم فان فیهم رحمتي وفی لفظ اطلبوا الفضل من الرحماء وفی روایة اخری اطلبوا المعروف من رحماء امتی تعیشوا فی اکنافهم - العقیلی ۲ والطبراني في الاوسط باللفظ الاول وابن حبان والخرائطی والقضاعي وابوالحسن الموصلی والحاکم في التاریخ ۳ بالثانی والعقیلی بالثالث کلهم عن سعید ن الخدری و الاخری للحاکم في المستدرك ٤ عن علی ن المرتضی رضی الله

اردو: میرے رحم دل امتیوں سے حاجتیں مانگو رزق پاؤ گے اور ایک روایت میں ہے ان سے فضل طلب کرو ان کے دامن میں آرام سے رہو گے کہ ان میں میری رحمت ہے۔ اور ایک روایت میں ہے میری رحمدل امتیوں سے بھلائی چاہو ان کی پناہ میں چین سے رہو گے۔ عقیلی اور طبرانی نے اوسط میں بلفظ اول اور ابن حبان، خرائطی، قضاعی، ابوالحسن موصلی اور حاکم نے تاریخ میں بلفظ دوم جبکہ عقیلی نے بلفظ سوم روایت کیا ہے۔ ان سب نے ابو سعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے اور مستدرک حاکم میں دوسری روایت میں بروایت علی رضی اللہ تعالیٰ

[حواشی] ۱ـ الخصائص الکبری بحواله ابو نعیم عن ابن عباس باب مظهر في لیلة مولده الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱ / ۴۷ ۲ـ کنزالعمال بحواله عق، طس عن ابی سعید حدیث ۱۶۸۰۱ مؤسسة الرساله بیروت ۶ / ۵۱۸، الجامع الصغیر بحواله عق، طس عن ابی سعید حدیث ۱۱۰۶ دارالکتب العلمیه بیروت ۱ / ۲۷ ۳ـ الجامع الصغیر بحواله الخرائطی فی مکارم الاخلاق حدیث ۱۱۱۴ دارالکتب العلمیه بیروت ۱ / ۲۷، کنز العمال بحواله الخرائطی فی مکارم الاخلاق حدیث ۱۶۸۰۹ مؤسسة الرساله بیروت ۶ / ۵۱۹ ۴ـ المستدرك للحاکم کتاب الرقاق اهل المعروف فی الدنیا الخ دار الفکر بیروت ۴ / ۳۲۱، کنز العمال حدیث ۱۶۸۰۷ مؤسسة الرساله بیروت ۶ / ۵۱۹

Fatawa Razawiyyah, Volume 30

(Allah be pleased with him) — is from him. (T)

Hadith 22 to 24: That he (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, says:

"Seek goodness and your needs from those with handsome faces."[1]

Seek goodness and your needs from the fair-faced.

Verse: Because for a beautiful face, there is a meaning.

That these fair-faced gentlemen are the noble saints, whom Eternal Beauty (Allah) loves.

"Whose prayer is frequent at night, his face becomes handsome during the day."[2]

(The one who prays excessively at night, Allah Almighty grants his face beauty like the light of day. T)

And perfect generosity and comprehensive liberality are also their portion, of which a cheerful countenance at the time of giving is the lowest fruit.

At-Tabarani narrated in 'Al-Mu'jam al-Kabir' from Ibn Abbas with this wording; and Al-Uqayli, Al-Khatib, and Tammam al-Razi in his 'Fawa'id'; and At-Tabarani in 'Al-Kabir' and Al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' from him; and Ibn Abi al-Dunya in 'Qada al-Hawa'ij'; and Al-Uqayli and Ad-Daraqutni in 'Al-Afrad'; and At-Tabarani in 'Al-Awsat'; and Tammam and Al-Khatib in the narrators of Malik from Abu Hurairah; and Ibn Asakir and Al-Khatib in their two histories from Anas bin Malik; and At-Tabarani in 'Al-Awsat', Al-Uqayli, and Al-Kharaiti in 'I'tilal al-Qulub', and Tammam, Abu Sahl, and Abd al-Samad bin...

At-Tabarani in 'Al-Kabir' narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) with these very words. Al-Uqayli, Al-Khatib, and Tammam al-Razi in their 'Fawa'id'; At-Tabarani in 'Al-Kabir' and Al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' are narrators from him. Ibn Abi al-Dunya in 'Qada al-Hawa'ij', Al-Uqayli and Ad-Daraqutni in 'Al-Afrad', At-Tabarani in 'Al-Awsat', Tammam and Al-Khatib through Malik narrated from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). Ibn Asakir and Al-Khatib in their histories narrated from Hazrat Anas bin Malik (may Allah be pleased with him). At-Tabarani in 'Al-Awsat', Al-Uqayli and Al-Kharaiti in 'I'tilal al-Qulub', Tammam, Abu Sahl, and Abd al-Samad bin ...

[1] Al-Mu'jam al-Kabir from Ibn Abbas, Hadith 11110, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 11/81 [2] Kanz al-Ummal, Hadith 21392, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 7/783

फ़तावा रज़विया, खंड 30

(अल्लाह उनसे राजी हो) — उनसे है। (त)

हदीस 22 से 24: कि वह (नबी) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

"भलाई और अपनी ज़रूरतें सुंदर चेहरों वालों से तलाश करो।"[1]

भलाई और अपनी ज़रूरतें सुंदर चेहरों वालों से मांगो।

पद्य: क्योंकि सुंदर चेहरे का एक अर्थ होता है।

कि ये सुंदर चेहरे वाले हज़रात औलिया-ए-किराम हैं, जिनसे अनादि सौंदर्य (अल्लाह) प्रेम करता है।

"जिसकी रात की नमाज़ें अधिक हों, दिन में उसका चेहरा सुंदर हो जाता है।"[2]

(जो रात को कसरत से नमाज़ पढ़ता है, अल्लाह तआला उसके चेहरे को दिन की रोशनी जैसा हुस्न अता कर देता है। त)

पूर्ण उदारता और व्यापक दानशीलता भी उन्हीं का हिस्सा है, जिसका न्यूनतम फल दान के समय एक प्रसन्न मुख है।

अत-तब़रानी ने 'अल-मुअ़जमुल कबीर' में इब्ने अब्बास से इन्हीं शब्दों के साथ रिवायत की है; और उक़ैली, ख़तीब और तमाम राज़ी ने अपनी 'फवाइद' में; और तब़रानी ने 'कबीर' में और बैहक़ी ने 'शुअ़बुल ईमान' में उन्हीं से; और इब्ने अबिदुनिया ने 'क़ज़ाउल ह़वाइज' में; और उक़ैली और दारक़ुतनी ने 'अफ़राद' में; और तब़रानी ने 'औसत' में; और तमाम और ख़तीब ने बा-वास्ता मालिक हज़रत अबू हुरैरा से; और इब्ने असाकिर और ख़तीब ने अपनी तारीखों में हज़रत अनस बिन मालिक से; और तब़रानी ने 'औसत' में, उक़ैली और ख़राइती ने 'ऐतिलालुल क़ुलूब' में, और तमाम, अबू सहल और अब्द-उस-समद बिन...

तब़रानी ने 'कबीर' में इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इन्हीं शब्दों के साथ रिवायत की है। उक़ैली, ख़तीब, तमाम राज़ी अपनी 'फवाइद' में, तब़रानी 'कबीर' में और बैहक़ी 'शुअ़बुल ईमान' में उन्हीं से रावी हैं। इब्ने अबिदुनिया ने 'क़ज़ाउल ह़वाइज' में, उक़ैली और दारक़ुतनी ने 'अफ़राद' में, तब़रानी ने 'औसत' में, तमाम और ख़तीब ने बा-वास्ता मालिक हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की। इब्ने असाकिर और ख़तीब ने अपनी तारीखों में हज़रत अनस बिन मालिक

(रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की। तब़रानी ने 'औसत' में, उक़ैली और ख़राइती ने 'ऐतिलालुल क़ुलूब' में, तमाम और अबू सहल और अब्द-उस-समद बिन [वाक्य अगले पृष्ठ पर जारी है]...

[1] अल-मुअ़जमुल कबीर, इब्ने अब्बास से, हदीस 11110, अल-मकतबतुल.फ़ैसलिया, बेरूत, 11/81

[2] कन्ज़ुल उम्माल, हदीस 21392, मुअ़स्ससतुल रिसाला, बेरूत, 7/783

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

تَعَالٰی عَنْہ۔ عنہ ہے۔ (ت)

حدیث ۲۲ تا ۲۴ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : اطلبوا الخیر والحوائج من حسان الوجوہ[1]۔ بھلائی اور اپنی حاجتیں خوشروئیوں سے مانگو۔

ع کہ معنی بود صورت خوب را

کہ یہ خوش رو حضرات اولیائے کرام ہیں کہ حسن ازلی جن سے محبت فرماتا ہے۔ من کثرت صلوتہ باللیل حسن وجھہ بالنھار[2]۔ (جو رات کو کثرت سے نماز پڑھتا ہے اللہ تعالٰی اس کے چہرے کو دن کی روشنی جیسا حسن عطا کر دیتا ہے۔ت)

اور جودِ کامل وسخائے شامل بھی انہیں کا حصہ کہ وقت عطا شگفتہ روئی جس کا ادنٰی ثمرہ۔ الطبرانی فی الکبیر عن ابن عباس بھذا اللفظ و العقیلی والخطیب و تمام الرازی فی فوائدہ والطبرانی فی الکبیر والبیھقی فی شعب الایمان عنہ وابن ابی الدنیا فی قضاء الحوائج والعقیلی والدارقطنی فی الافراد والطبرانی فی الاوسط و تمام والخطیب فی رواۃ مالك عن ابی ھریرۃ، وابن عساکر والخطیب فی تاریخھما عن انس بن مالک، والطبرانی فی الاوسط و العقیلی والخرائطي فی اعتلال القلوب و تمام وابو سھل وعبد الصمد بن

طبرانی نے کبیر میں ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ان ہی لفظوں کے ساتھ روایت کیا ہے۔ عقیلی، خطیب، تمام رازی اپنی فوائد میں، طبرانی کبیر میں اور بیہقی شعب الایمان میں ان ہی سے راوی ہیں۔ ابن ابی الدنیا نے قضاء الحوائج میں، عقیلی و دارقطنی نے افراد میں، طبرانی نے اوسط میں، تمام اور خطیب نے بواسطہ مالک حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ابن

عساکر اور خطیب نے اپنی تاریخ میں حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ طبرانی نے اوسط میں، عقیلی و خرائطی نے اعتلال القلوب میں، تمام وابو سہل اور عبد الصمد بن

[جاری ہے]...

[1] المعجم الکبیر عن ابن عباس حدیث ۱۱۱۱۰ المکتبة الفیصلیة بیروت ۱۱/ ۸۱ [2] کنز العمال حدیث ۲۱۳۹۲ مؤسسة الرسالة بیروت ۷ / ۷۸۳

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Arabic Column]: Abdul Rahman al-Bazzar in his 'Juz', and the author of 'Mahraniyat' therein from Jabir bin Abdullah; and Abd bin Humayd in his 'Musnad'; and Ibn Hibban in 'al-Du'afa'; and Ibn Adi in 'al-Kamil'; and al-Silafi in 'al-Tuyuriyat' from Ibn Umar; and Ibn al-Najjar in his 'Tarikh' from the Commander of the Faithful Ali; and al-Tabarani in 'al-Kabir' from Abu Khusayfa; and Tamam from Abu Bakra; and al-Bukhari in 'al-Tarikh'; and Ibn Abi al-Dunya in 'Qada al-Hawai'ij'; and Abu Ya'la in his 'Musnad'; and al-Tabarani in 'al-Kabir', al-Uqayli, and al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman'; and Ibn Asakir from the Mother of the Believers al-Siddiqah; all with the wording "Seek good from those with handsome faces," as...

[Urdu Column]: Abdul Rahman Bazzar narrated it in his 'Juz' and the author of 'Mahraniyat' in 'Mahraniyat' from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them). While Abd bin Humayd narrated it in his 'Musnad', Ibn Hibban in 'Du'afa', Ibn Adi in 'Kamil' and Silafi in 'Tuyuriyat' from Ibn Umar (may Allah be pleased with them). Ibn Najjar narrated it in his 'History' from the Commander of the Faithful Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him). Tabarani narrated it in 'Kabir' from Abu Khusayfa and Tamam from Abu Bakra. Bukhari in 'History', Ibn Abi al-Dunya in 'Qada al-Hawai'ij', Abu Ya'la in his 'Musnad', Tabarani in 'Kabir', Uqayli and Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' and Ibn Asakir narrated it from the Mother of the Believers Sayyida Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her). All of them have mentioned it in these words: "Seek goodness from those with handsome faces," as...

[Footnotes]: 1. Ittihaf al-Sadat al-Muttaqin, Book of Patience and Gratitude, Explanation of the Reality of Blessing and its Types, Dar al-Fikr, Beirut, 9/911; Kashf al-Khafa under Hadith 394, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/123-124; Tarikh Baghdad, Mention of Mathani al-Asma, Dar al-Kitab, Beirut, 4/185; Tarikh Baghdad, Translation of Ayyub bin al-Walid 3283, Dar al-Kitab, Beirut, 7/111; Tarikh Baghdad, Translation of Abd al-Samad bin Ahmad 5472, Dar al-Kitab, Beirut, 11/437; Tarikh Baghdad, Isma bin Muhammad al-Ansari 4121, Dar al-Kitab, Beirut, 13/158; al-Du'afa al-Kabir, Hadith 1326, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/340; Shu'ab al-Iman under Hadith 3523, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/279, (Continued on the next page).

फ़तावा रज़विया, जिल्द ३०

[अरबी कॉलम का अनुवाद]: अब्दुर्रहमान अल-बज़्ज़ार ने अपने 'जुज़' में, और 'महरानियात' के लेखक ने उसमें जाबिर बिन अब्दुल्ला से; और अब्द बिन हुमैद ने अपनी 'मुसनद' में; और इब्न हिब्बान ने 'अद-दुआफ़ा' में; और इब्न अदी ने 'अल-कामिल' में; और अल-सिलाफ़ी ने 'अत-तुयूरियात' में इब्न उमर से; और इब्न अन-नज्जार ने अपनी 'तारीख़' में अमीरुल मोमिनीन अली से; और अत-तबरानी ने 'अल-कबीर' में अबू खुसैफ़ा से; और तमाम ने अबू बकरा से; और अल-बुखारी ने 'अत-तारीख़' में; और इब्न अबी अद्दुन्या ने 'क़ज़ा अल-हवाइज' में; और अबू याला ने अपनी 'मुसनद' में; और अत-तबरानी ने 'अल-कबीर' में, अल-उक़ैली ने और अल-बैहक़ी ने 'शुअ़बुल ईमान' में; और इब्न असाकिर ने उम्मुल मोमिनीन अस्-सिद्दीक़ा से; इन सभी ने इन शब्दों के साथ रिवायत की है कि "खूबसूरत चेहरों वालों के पास भलाई तलाश करो," जैसा कि...

[उर्दू कॉलम का अनुवाद]: अब्दुर्रहमान बज़्ज़ार ने इसे अपनी 'जुज़' में और 'महरानियात' के लेखक ने 'महरानियात' में हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया। जबकि अब्द बिन हुमैद ने अपनी 'मुसनद' में, इब्न हिब्बान ने 'दुआफ़ा' में, इब्न अदी ने 'कामिल' में और सिलाफ़ी ने 'तुयूरियात' में इब्न उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया। इब्न नज्जार ने अपनी 'तारीख़' में अमीरुल मोमिनीन अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। तबरानी ने 'कबीर' में अबू खुसैफ़ा से और तमाम ने अबू बकरा से रिवायत किया। बुखारी ने 'तारीख़' में, इब्न अबी अद्दुन्या ने 'क़ज़ा अल-हवाइज' में, अबू याला ने अपनी 'मुसनद' में, तबरानी ने 'कबीर' में, उक़ैली और बैहक़ी ने 'शुअ़बुल ईमान' में और इब्न असाकिर ने उम्मुल मोमिनीन सय्यिदा आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से रिवायत किया है। इन सब ने इन शब्दों के साथ उल्लेख किया है कि "खुशरुइयों (खूबसूरत चेहरों वालों) से भलाई तलब करो" जैसा कि...

[पाद टिप्पणियाँ]: १. इत्तिहाफ़ुस्सादातिल मुत्तक़ीन, किताबुस्सब्रि वश्शुक्र बयान हक़ीक़तिन्निअ़मति व अक़सामिहा, दारुल फ़िक्र, बेरूत, 9/911; कश्फ़ुल ख़फ़ा हदीस 394 के तहत, दारुल कुतुबिल इल्मिया, बेरूत, 1/123-124; तारीख़ बग़दाद ज़िक्र मथानी अल-अस्मा, दारुल किताब, बेरूत, 4/185; तारीख़ बग़दाद तर्जुमा अय्यूब बिन अल-वलीद 3283, दारुल किताब, बेरूत, 7/111; तारीख़ बग़दाद तर्जुमा अब्दुस्समद बिन अहमद 5472, दारुल किताब, बेरूत, 11/437; तारीख़ बग़दाद इस्मा बिन मुहम्मद अल-अंसारी 4121, दारुल किताब, बेरूत, 13/158; अद्दुआफ़ाउल

कबीर हदीस 1326, दारुल कुतुबिल इल्मिया, बेरूत, 3/340; शुअ़बुल ईमान हदीस 3523 के तहत, दारुल कुतुबिल इल्मिया, बेरूत, 3/279, (बाक़ी अगले सफ़हे पर)।

فتاوی رضویه جلد ۳۰

عبد الرحمن البزار في جزئه وصاحب المهر انيات فيها عن جابر بن عبدالله ، وعبدبن حميد في مسنده وابن حبان في الضعفاء وابن عدی فی الکامل والسلفی فی الطیوریات عن ابن عمر، وابن النجار في تاريخه عن اميرالمومنين علی، والطبراني في الكبير عن ابی خصيفة وتمام عن ابی بكرة، والبخاری فی التاریخ و ابن ابی الدنیا فی قضاء الحوائج، وابو یعلی فی مسندہ، والطبرانی فی الکبیر والعقیلی والبیهقی فی شعب الایمان وابن عساکر عن ام المؤمنین الصدیقة کلهم بلفظ اطلبوا الخیر عند حسان الوجوه ، کما

عبد الرحمن بزار نے اس کو اپنی جزء میں اور صاحب مہرانیات نے مہرانیات میں حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ جبکہ عبد بن حمید نے اپنی مسند میں، ابن حبان نے ضعفاء میں، ابن عدی نے کامل میں اور سلفی نے طیوریات میں ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ ابن نجار نے اپنی تاریخ میں امیر المومنین علی مرتضی رضی اللہ عنہ سے روایت کیا۔ طبرانی نے کبیر میں ابو خصیفہ سے اور تمام نے ابو بکرہ سے روایت کیا۔ بخاری نے تاریخ میں، ابن ابی الدنیا نے قضاء الحوائج میں، ابو یعلی نے اپنے مسند میں، طبرانی نے کبیر میں، عقیلی و بیہقی نے شعب الایمان میں اور ابن عساکر نے ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کیا ہے۔ ان سب نے بایں الفاظ ذکر کیا ہے کہ "خوشرویوں سے بھلائی طلب کرو" جیسا کہ

۱ اتحاف السادة المتقين كتاب الصبر والشكر بيان حقيقة النعمة واقسامها دار الفكر بيروت ۹ / ۹۱۱، كشف الخفاء تحت الحديث ۳۹۴ دار الكتب العلمية بيروت ۱ / ۱۲۴ ۱۲۳، تاريخ بغداد ذكر مثانی الاسماء دار الكتاب بيروت ۴ / ۱۸۵، تاريخ بغداد ترجمه ايوب بن الوليد ۳۲۸۳ دار الكتاب بيروت

۷ / ۱۱۱، تاریخ بغداد ترجمه عبد الصمد بن احمد ۵۴۷۲ دار الکتاب بیروت ۱۱ / ۴۳۷، تاریخ بغداد عصمة بن محمد الانصاری ۴۱۲۱ دار الکتاب بیروت ۱۳ / ۱۵۸، الضعفاء الکبیر حدیث ۱۳۲۶ دار الکتب العلمیة بیروت ۳ / ۳۴۰، شعب الایمان تحت الحدیث ۳۵۲۳ دار الکتب العلمیة بیروت ۳ / ۲۷۹، (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Razawiya Volume 30

[Table/Box Section] Left Column (Arabic/Urdu mix): According to the majority, or "Altamisu" is instead of "Utlubu" as narrated by Tammam from Ibn Abbas and Al-Khatib from Anas, and Al-Tabarani from Abi Khusaifa. Or "Ibtaghu" as for Al-Daraqutni from Abu Huraira, and its wording in Ibn Adi from the Mother of the Believers is "Seek your needs", and it is in its complete form and Al-Bayhaqi in Shu'ab.

Right Column (Urdu Explanation): According to the majority. Or instead of "Utlubu," it is "Altamisu," as Tammam narrated from Ibn Abbas, Khatib from Hazrat Anas, and Tabarani from Abu Khusaifa (may Allah be pleased with them). Or the word is "Ibtaghu," as Daraqutni narrated from Abu Huraira. In Ibn Adi's "Kamil," the words of the Hadith narrated by the Mother of the Believers are as follows: "In your..."

[Footnotes Section] (Remaining footnotes from the previous page) Mawsu'at Rasa'il Ibn Abi al-Dunya, Qada al-Hawa'ij, Hadith 53, Muassasa al-Kutub al-Thaqafiyya, Beirut 2/51; Kanz al-Ummal with reference to Daraqutni in al-Afrad, Hadith 16792, Muassasa al-Risala, Beirut 6/516; al-Jami' al-Saghir with reference to Daraqutni in al-Afrad, Hadith 4452, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut 1/9; al-Jami' al-Saghir with reference to Tirmidhi, Hadith 1107, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut 1/26; al-Mu'jam al-Awsat from Abu Huraira, Hadith 7993, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh 4/372; Kanz al-Ummal, Hadith 16795, Muassasa al-Risala, Beirut 6/516; al-Mu'jam al-Awsat from Jabir (may Allah be pleased with him), Hadith 6113, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh 7/71; Majma' al-Zawa'id, Chapter: What one seeking a need should do, Dar al-Kitab, Beirut 8/193 & 195; al-Kamil by Ibn Adi, translation by Salim bin Muslim, Dar al-Fikr, Beirut 3/167; al-Muntakhab min Musnad Abd bin Humayd, Hadith 517, 'Alam al-Kutub, Beirut p. 243; I'tilal al-Qulub by al-Khara'iti, Hadith 342 & 343, Maktaba Nizar Mustafa al-Baz, Makkah al-Mukarrama 1/166 & 167; Mawsu'at Rasa'il Ibn Abi al-Dunya, Qada al-Hawa'ij, Hadith 51 & 52, Muassasa al-Kutub al-Thaqafiyya, Beirut p. 50 & 51; al-Du'afa al-Kabir, translation of Sulayman bin Raqim 599 2/121 and translation of Sulayman bin Karaz 628 2/39; Shu'ab al-Iman, Hadith 3521 & 3522, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut 3/278.

1. Al-Mu'jam al-Kabir from Abu Khusaifa, Hadith 983, al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut 22/396; Tarikh Baghdad, translation of Muhammad bin Muhammad 1287, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut 3/226.
2. Kanz al-Ummal with reference to Daraqutni in al-Afrad from Abu Huraira, Hadith 16792, Muassasa al-Risala, Beirut 6/516.

3. Al-Kamil by Ibn Adi, translation of al-Hakam bin Abdullah, Dar al-Fikr, Beirut 2/622.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[तालिका/बॉक्स अनुभाग] बायाँ कॉलम (अरबी/उर्दू मिश्रण): अधिकांश के अनुसार, या "अल्तमीसू" (Altamisu) शब्द "उतलुबू" (Utlubu) के स्थान पर है जैसा कि तमाम ने इब्न अब्बास से और अल-खतीब ने अनस से, और अल-तबरानी ने अबी खुसैफा से रिवायत किया है। या "इब्तग़ू" (Ibtaghu) जैसा कि अल-दारकुतनी के लिए अबू हुरैरा से है, और इब्न अदी में मोमिनों की माता से इसके शब्द हैं "अपनी ज़रूरतों की तलाश करो", और यह अपने पूर्ण रूप में है और अल-बैहकी ने शुअब में इसे दिया है।

दायाँ कॉलम (उर्दू व्याख्या): अधिकांश के अनुसार है। या "उतलुबू" की जगह "अल्तमीसू" है जैसा कि तमाम ने इब्न अब्बास, खतीब ने हज़रत अनस और तबरानी ने अबू खुसैफा से रिवायत किया (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो)। या शब्द "इब्तग़ू" है जैसा कि दारकुतनी ने अबू हुरैरा से रिवायत किया है। इब्न अदी की "कामिल" में मोमिनों की माता की रिवायत से हदीस के शब्द इस तरह हैं कि "अपनी..."

[पादलेख अनुभाग] (पिछले पृष्ठ का शेष हाशिए) मौसूअत रसा'इल इब्न अबी अल-दुनिया, कज़ा अल-हवाइज, हदीस 53, मुअस्सा अल-कुतुब अल-सकाफिया, बेरूत 2/51; कंज अल-उम्माल हदीस 16792 दारकुतनी के अल-अफ़राद के हवाले से, मुअस्सा अल-रिसाला, बेरूत 6/516; अल-जामि' अल-सगीर हदीस 4452 दारकुतनी के अल-अफ़राद के हवाले से, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत 1/9; अल-जामि' अल-सगीर हदीस 1107 तिर्मिज़ी के हवाले से, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत 1/26; अल-मुअजम अल-औसत अबू हुरैरा से, हदीस 7993, मकतबत अल-माआरिफ, रियाद 4/372; कंज अल-उम्माल हदीस 16795, मुअस्सा अल-रिसाला, बेरूत 6/516; अल-मुअजम अल-औसत जाबिर (अल्लाह उनसे खुश हो) से, हदीस 6113, मकतबत अल-माआरिफ, रियाद 7/71; मजमा' अल-ज़वाइद, अध्याय: हाजत तलब करने वाले को क्या करना चाहिए, दार अल-किताब, बेरूत 8/193 और 195; अल-कामिल इब्न अदी द्वारा, सलीम बिन मुस्लिम द्वारा अनुवाद, दार अल-फिक्र, बेरूत 3/167; अल-मुंतखाब मिन मुसनद अब्द बिन हुमैद, हदीस 517, आलम अल-कुतुब, बेरूत पृ. 243; इ'तिलाल अल-कुलूब अल-खराइती द्वारा, हदीस 342 और 343, मकतबा निज़ार मुस्तफा अल-बाज़, मक्का अल-मुकर्रमा 1/166 और 167; मौसूअत रसा'इल इब्न अबी अल-दुनिया, कज़ा अल-हवाइज, हदीस 51 और 52, मुअस्सा अल-कुतुब अल-सकाफिया, बेरूत पृ. 50 और 51; अल-दुअफ़ा अल-कबीर, सुलेमान बिन राकिम का अनुवाद 599 2/121 और सुलेमान बिन कराज़

का अनुवाद 628 2/39; शुअब अल-ईमान, हदीस 3521 और 3522, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत 3/278।

1. अबू खुसैफा से अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 983, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरूत 22/396; तारीख बगदाद, मोहम्मद बिन मोहम्मद का अनुवाद 1287, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत 3/226।
2. कंज अल-उम्माल अबू हुरैरा से अल-अफ़राद में दारकुतनी के हवाले से, हदीस 16792, मुअस्सा अल-रिसाला, बेरूत 6/516।
3. अल-कामिल इब्न अदी द्वारा, अल-हकम बिन अब्दुल्ला का अनुवाद, दार अल-फिक्र, बेरूत 2/622।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

[جدول/باکس سیکشن] بایاں کالم (عربی/اردو مکس): عند الاکثر اوالتمسوا کما التمام عن ابن عباس و الخطیب عن انس۔ والطبرانی عن ابی خصیفۃ۔ او ابتغوا کما للدار قطنی عن ابی ہریرۃ ولفظہ عند ابن عدی عن ام المؤمنین اطلبوا الحاجات وھو في کاملہ والبیھقی فی شعب

داہنا کالم (اردو تشریح): اکثر کے نزدیک ہے۔ یا اطلبوا کی جگہ التمسوا ہے جیسا کہ تمام نے ابن عباس، خطیب نے حضرت انس اور طبرانی نے ابو خصیفہ سے روایت کیا رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ یا لفظ ابتغوا ہے جیسا کہ دار قطنی نے ابو ہریرہ سے روایت کیا ہے۔ ابن عدی کی کامل میں بروایت ام المومنین حدیث کے الفاظ یوں ہیں کہ "اپنی

[حواشی سیکشن] (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) موسوعۃ رسائل ابن ابی الدنیا قضاء الحوائج حدیث ۵۳ مؤسسۃ الکتب الثقافیہ بیروت ۲ / ۵۱، کنز العمال بحوالہ قط في الافراد حدیث ۱۶۷۹۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۵۱۶، الجامع الصغیر بحوالہ قط في الافراد حدیث ۴۴۵۲ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۹، الجامع الصغیر بحوالہ تخ حدیث ۱۱۰۷ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۲۶، المعجم الاوسط عن ابي ھریرہ حدیث ۷۹۹۳ مکتبۃ المعارف ریاض ۴ / ۳۷۲، کنز العمال حدیث ۱۶۷۹۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۵۱۶، المعجم الاوسط عن جابر رضی اللہ تعالی عنہ حدیث ۶۱۱۳ مکتبہ المعارف ریاض ۷ / ۷۱، مجمع الزوائد باب ما یفعل طالب الحاجۃ ومن یطلبھا دار الکتاب بیروت ۸ / ۱۹۳ و ۱۹۵، الکامل لابن عدی ترجمہ سلیم بن مسلم، دار الفکر بیروت ۳ / ۱۶۷، المنتخب من مسند عبد بن حمید حدیث ۵۱۷ عالم الکتب بیروت ص ۲۴۳، اعتلال القلوب للخرائطي حدیث ۳۴۲ و ۳۴۳ مکتبہ نزار مصطفی الباز مکۃ المکرمۃ ۱ / ۱۶۶ و ۱۶۷، موسوعۃ رسائل ابن ابی الدنیا قضاء الحوائج حدیث ۵۱ و ۵۲ مؤسسۃ الکتب الثقافیہ بیروت ص ۵۰ و ۵۱، الضعفاء الکبیر ترجمہ سلیمان

بن راقم ۵۹۹ ۲ / ۱۲۱ و ترجمہ سلیمان بن کراز ۶۲۸ ۲ / ۳۹، شعب الایمان حدیث ۳۵۲۱ و ۳۵۲۲ دار الکتب العلمیة بیروت ۳ / ۲۷۸

1 المعجم الکبیر عن ابی خصیفہ حدیث ۹۸۳ المکتبة الفیصلیة بیروت ۲۲ / ۳۹۶، تاریخ بغداد ترجمہ محمد بن محمد ۱۲۸۷ دار الکتاب العربی بیروت ۳ / ۲۲۶ 2 کنز العمال بحوالہ قط فی الافراد عن ابی ہریرہ حدیث ۱۶۷۹۲ مؤسسة الرسالہ بیروت ۶ / ۵۱۶ 3 الکامل لابن عدی ترجمہ الحکم بن عبداللہ دار الفکر بیروت ۲ / ۶۲۲

Fatawa Razawiya Volume 30

Narrated from Abdullah bin Jarad with the words: "When you seek the good, seek it from those with handsome faces."[1] And Ahmad bin Mani' in his Musnad narrated from Yazid al-Qasmli with the words: "When you seek needs, seek them [from them]."[2] And Ibn Abi Shaybah in his Musannaf from Ibn Mus'ab al-Ansari, and from 'Ata, and from Ibn Shihab; these three are Mursal (traditions where a successor relates from the Prophet directly), may Allah Almighty be pleased with them all. (Urdu commentary translation): "Seek needs." Al-Bayhaqi narrated in Shu'ab al-Iman from Abdullah bin Jarad with these words: "When you seek good, seek it from the handsome-faced." Ahmad bin Mani' narrated in his Musnad from Yazid al-Qasmli with these words: "When you seek needs, seek them from the handsome-faced." Ibn Abi Shaybah narrated in his Musannaf from Ibn Mus'ab al-Ansari, 'Ata, and Ibn Shihab; these three hadiths are Mursal, may Allah Almighty be pleased with them all. (T)

Hadith 38: He (Sallallahu Alayhi Wasallam) says: "Seek favors from the poor among the Muslims, for they will have a kingdom on the Day of Judgment."[3] - Abu Nu'aym in al-Hilya from Abu al-Rabi' al-Sa'ih, a Mu'addal (difficult) narration. (Urdu commentary translation): Seek blessings from poor Muslims, for on the Day of Resurrection, sovereignty belongs to them. (Abu Nu'aym narrated in Hilya from Abu al-Rabi' al-Sa'ih, a Mu'addal (extremely problematic) narration. T)

Hadith 39: He (Sallallahu Alayhi Wasallam) says: "Indeed, Allah Almighty has servants whom He has specifically chosen for the needs of people; people flock to them for their needs. Those are the ones who are safe from the punishment of Allah." - At-Tabarani. (Urdu commentary translation): There are certain servants of Allah whom Allah Almighty has specifically chosen for fulfilling the needs of creation. People come to them with their needs in distress. These servants are safe from the punishment of Allah.

Footnotes: 1. Shu'ab al-Iman, Hadith 10876, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 7/435. 2. Ithaf al-Sada al-Muttaqin, Kitab al-Sabr wa al-Shukr, Explanation of the Reality of Blessing and its Types, Dar al-Fikr Beirut, 9/911; Kashf al-Khafa under Hadith 394, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 1/123; al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Hadith 26269, 26270, 26268, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 5/435. 3. Hilyat al-Awliya, Biography of Abi al-Rabi' al-Sa'ih 418, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut, 8/297.

फतावा रज़विया जिल्द 30

अब्दुल्लाह बिन जर्राद से इन शब्दों के साथ वर्णित है: "जब तुम भलाई चाहो, तो सुंदर मुखाकृति वालों के पास तलाश करो।"[1] और अहमद बिन मनी ने अपनी मुसनद में यज़ीद अल-क़स्मली से इन शब्दों के साथ वर्णित किया है: "जब तुम ज़रूरतें मांगो, तो उन्हें मांगो।"[2] और इब्ने अबी शैबा ने अपनी मुसन्नफ़ में इब्ने मुसाब अल-अंसारी, अता और इब्ने शिहाब से वर्णित किया; ये तीनों मरसल (Mursal) हैं, अल्लाह उन सब से प्रसन्न हो। (उर्दू भाष्य का अनुवाद): "ज़रूरतें मांगो।" अल-बैहक़ी ने 'शुअब अल-ईमान' में अब्दुल्लाह बिन जर्राद से इन शब्दों के साथ वर्णन किया है कि "जब भलाई चाहो तो खुशरुओं (सुंदर चेहरों वालों) के पास मांगो।" अहमद बिन मनी ने अपनी मुसनद में यज़ीद अल-क़स्मली से इन शब्दों के साथ रिवायत किया है कि "जब ज़रूरतें मांगो तो खुशरुओं के यहाँ मांगो।" इब्ने अबी शैबा ने अपनी मुसन्नफ़ में इब्ने मुसाब अंसारी, अता और इब्ने शिहाब से रिवायत की, ये तीनों हदीसें मरसल हैं, अल्लाह तआला उन सब से राज़ी हो। (त)

हदीस 38: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "मुसलमान फकीरों के पास उपकार तलाश करो, क्योंकि कयामत के दिन उनके पास सल्तनत होगी।"[3] - अबू नुएम ने हिल्या में अबू अल-रबी अल-साएह से मुअद्दल रिवायत की। (उर्दू भाष्य का अनुवाद): नेमतें (आशीर्वाद) मुसलमान फकीरों के पास तलाश करो कि कयामत के दिन उनकी सल्तनत है। (अबू नुएम ने हिल्या में अबू अल-रबी अल-साएह से मुअद्दल (अत्यधिक त्रुटिपूर्ण) रिवायत की। त)

हदीस 39: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "बेशक अल्लाह तआला के कुछ ऐसे बंदे हैं जिन्हें उसने लोगों की ज़रूरतें पूरी करने के लिए विशेष रूप से चुना है; लोग अपनी ज़रूरतों के लिए घबराए हुए उनके पास दौड़ते हैं। यही वे लोग हैं जो अल्लाह के अज़ाब से सुरक्षित हैं।" - अत-तबरानी। (उर्दू भाष्य का अनुवाद): अल्लाह तआला के कुछ बंदे हैं जिन्हें अल्लाह तआला ने मखलूक (सृष्टि) की हाजत रवाई (ज़रूरतें पूरी करना) के लिए खास फरमाया है, लोग घबराए हुए अपनी हाजतें (ज़रूरतें) उनके पास लाते हैं, ये बंदे अज़ाब-ए-इलाही से अमान (सुरक्षा) में हैं।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. शुअब अल-ईमान हदीस 10876 दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 7/435 2. इत्हाफ़ुस सादातुल मुत्तकीन किताबुस सब्र वश शुक्र बयान हक़ीक़तुन ने'मा व अक़सामुहा दारुल फिक्र बेरुत 9/911, कशफुल ख़फ़ा हदीस 394 के तहत दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/123, अल-मुसन्नफ़ इब्ने अबी शैबा हदीस 26269, 26270, 26268 दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत

5/435 3. हिल्यतुल औलिया तर्जुमा अबी अल-रबी अल-साएह 418 दारुल किताब अल-अरबी बेरुत 8/297

पृष्ठ 394 / 772

عن عبداللہ بن جراد بلفظ اذا ابتغیتم المعروف فاطلبوہ عند حسان الوجوہ[1] واحمد بن منیع فی مسندہ عن یزید القسملی بلفظ اذا طلبتم الحاجات فاطلبوھا[2] وابن ابی شیبۃ فی مصنفہ عن ابن مصعب الانصاری وعن عطاء وعن ابن شہاب الثلاثۃ مراسیل رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ حاجات طلب کرو"۔ بیہقی نے شعب الایمان میں عبداللہ بن جراد سے بایں الفاظ روایت کیا ہے کہ "جب بھلائی طلب کرو تو خوشرویوں کے پاس طلب کرو۔" احمد بن منیع نے اپنی مسند میں یزید القسمللی سے ان لفظوں کے ساتھ روایت کیا ہے کہ "جب حاجات طلب کرو تو خوشرویوں کے ہاں طلب کرو۔" ابن ابی شیبہ نے اپنی مصنف میں ابن مصعب انصاری، عطاء اور ابن شہاب سے روایت کیا، یہ تینوں حدیثیں مرسل ہیں، رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ (ت)

حدیث ۳۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : اطلبوا الایادی عند فقراء المسلمین فان لھم دولۃ یوم القیمۃ[3] - ابو نعیم فی الحلیۃ عن ابی الربیع السائح معضل۔ نعمتیں مسلمان فقیروں کے پاس طلب کرو کہ روزِ قیامت ان کی دولت ہے۔ (ابو نعیم نے حلیہ میں ابو الربیع السائح سے معضل (سخت مشکل) روایت کی۔ت)

حدیث ۳۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : ان اللہ تعالی عبادا اختصھم لحوائج الناس یفزع الناس الیھم فی حوائجھم اولئك الامنون من عذاب اللہ - الطبرانی اللہ تعالٰی کے کچھ بندے ہیں کہ اللہ تعالٰی نے انہیں حاجت روائیِ خلق کے لیے خاص فرمایا ہے لوگ گھبرائے ہوئے اپنی حاجتیں اپنے پاس لاتے ہیں، یہ بندے عذاب الہی سے امان میں ہیں۔

۱ شعب الایمان حدیث ۱۰۸۷۶ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۷/ ۴۳۵ ۲ اتحاف السادۃ المتقین کتاب الصبر والشکر بیان حقیقۃ النعمۃ واقسامھا دار الفکر بیروت ۹/ ۹۱۱، کشف الخفاء تحت الحدیث ۳۹۴

دار الكتب العلمية بيروت ١/ ١٢٣، المصنف لابن ابى شيبة حديث ٢٦٢٦٩، ٢٦٢٧٠، ٢٦٢٦٨ دار الكتب العلمية بيروت ٥/ ٤٣٥ ٣ حلية الاولياء ترجمہ ابى الربيع السائح ٤١٨ دار الكتاب العربي بيروت ٨/ ٢٩٧

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Mentioned] in al-Mu'jam al-Kabir, from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) with a good (hasan) chain of narration. (Tabarani narrated it in al-Kabir from Ibn Umar, may Allah be pleased with them both, with a hasan chain. - Translator)

Hadith 40: He (Peace and blessings of Allah be upon him) says: "When Allah intends good for a servant, He employs him in fulfilling the needs of people." Narrated by al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman from Ibn Umar, may Allah be pleased with them both. Translation: When Allah Almighty intends good for a servant, He takes the work of fulfilling the needs of His creation from him. (Bayhaqi narrated it in Shu'ab from Ibn Umar, may Allah be pleased with them both. - Translator)

Hadith 41: He (Peace and blessings of Allah be upon him) says: "When Allah intends good for a servant, He makes him the resort for people's needs." Musnad al-Firdaws, from Anas, may Allah be pleased with him. Translation: When Allah Almighty intends good for a servant, He makes him a point of reference for people's needs. (It was narrated in Musnad al-Firdaws from Hadrat Anas, may Allah be pleased with him. - Translator)

Hadith 42 & 43: He (Peace and blessings of Allah be upon him) says: My example and your example is like a man who kindled a fire, and moths and grasshoppers began to fall into it while he was pushing them away from it, "And I am holding you by your waists to save you from the fire, but you are slipping away from my hands." Narrated by Ahmad and Muslim from Jabir, and by Ahmad. Translation: And I am holding your waists to save you from the fire, and you want to get out of my hand. (Ahmad and Muslim narrated from Hadrat Jabir and Ahmad from...)

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Umar, Hadith 44600, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/350. 2. Shu'ab al-Iman, Hadith 7259, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 7/117. 3. Al-Firdaws bi Ma'thur al-Khitab, Hadith 938, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/223. 4. Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Chapter: His Compassion (Peace and Blessings of Allah be upon him) for his nation, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/248; Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Jabir (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/392; Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/540.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[उल्लेख है] अल-मुअजम अल-कबीर में, इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से एक हसन सनद के साथ। (तबरानी ने कबीर में इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से हसन सनद के साथ रिवायत किया। - त.)

हदीस 40: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "जब अल्लाह किसी बंदे के साथ भलाई का इरादा फरमाता है, तो उसे लोगों की ज़रूरतें पूरी करने पर लगा देता है।" - अल-बैहक़ी फ़ी-अश-शुअ'ब, इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से। अनुवाद: जब अल्लाह तआला किसी बंदे से भलाई का इरादा फरमाता है, तो उससे मख्लूक (सृष्टि) की हाजत रवाई (ज़रूरतें पूरी करना) का काम लेता है। (बैहक़ी ने शुअ'ब में इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया। - त.)

हदीस 41: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "जब अल्लाह किसी बंदे के साथ भलाई का इरादा फरमाता है, तो लोगों की ज़रुरतों का मरकज़ (केंद्र) उसे बना देता है।" - मुसनद अल-फिरदौस, अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से। अनुवाद: अल्लाह तआला जब किसी बंदे से भलाई का इरादा फरमाता है, तो उसे लोगों का मरजा-ए-हाजात (ज़रूरतों का सहारा) बनाता है। (मुसनद फिरदौस में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया गया। - त.)

हदीस 42 और 43: फ़रमाते हैं सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम: मेरी और तुम्हारी कहावत ऐसी है जैसे किसी ने आग रोशन की, और पतंगे और टिड्डियां उसमें गिरना शुरू हुए और वह उन्हें आग से हटा रहा है, "और मैं तुम्हारी कमर पकड़कर तुम्हें आग से बचा रहा हूँ और तुम मेरे हाथ से निकलना चाहते हो।" - अहमद और मुस्लिम, जाबिर और अहमद से। अनुवाद: और मैं तुम्हारी कमरें पकड़कर तुम्हें आग से बचा रहा हूँ और तुम मेरे हाथ से निकलना चाहते हो। (अहमद और मुस्लिम ने हज़रत जाबिर से और अहमद ने...)

फुटनोट्स: 1. कंज़ अल-उम्माल, इब्न उमर के हवाले से, हदीस 44600, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 6/350। 2. शुअ'ब अल-ईमान, हदीस 7259, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 7/117। 3. अल-फिरदौस बि-मा'सूर अल-खिताब, हदीस 938, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/223। 4. सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़ज़ाइल, बाब: उम्मत पर आपकी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) शफ़क़त, वगैरा, पुरानी कुतुब खाना कराची, 2/248; मुसनद अहमद बिन हंबल, जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत, 3/392; मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत, 2/540।

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

في الكبير ١ عن ابن عمر رضی اللہ تعالی عنهما بسند حسن۔ | میں ہیں۔ (طبرانی نے کبیر میں ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے سند حسن کے ساتھ روایت کیا۔ت)

حدیث ۴۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : اذا اراد اللہ بعبد خیرا استعمله علی قضاء حوائج الناس۔ البیهقی فی الشعب٢ عن ابن عمر رضی اللہ تعالی عنهما۔ | جب اللہ تعالیٰ کسی بندے سے بھلائی کا ارادہ فرماتا ہے اس سے مخلوق کی حاجت روائی کا کام لیتا ہے (بیہقی نے شعب میں ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۴۱: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : اذا اراد اللہ بعبد خیرًا صیر حوائج الناس الیه۔ مسند الفردوس٣ عن انس رضی اللہ تعالی عنه۔ | اللہ تعالیٰ جب کسی بندے سے بھلائی کا ارادہ فرماتا ہے تو اسے لوگوں کا مرجع حاجات بناتا ہے (مسند فردوس میں حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا گیا۔ت)

حدیث ۴۲ و ۴۳: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: میری تمہاری کہاوت ایسی ہے جیسے کسی نے آگ روشن کی، پتنگیاں اور جھینگر اس میں گرنا شروع ہوئے وہ انہیں آگ سے ہٹا رہا ہے، وانا اخذ بحجزکم عن النار وانتم تفلتون من یدی۔ احمد و مسلم عن جابر واحمد٤ | اور میں تمہاری کمریں پکڑے تمہیں آگ سے بچا رہا ہوں اور تم میرے ہاتھ سے نکلنا چاہتے ہو۔ (احمد اور مسلم نے حضرت جابر سے اور احمد نے)

حواشی: ١ کنزالعمال بحوالہ طبع ابن عمر حدیث ۴۴۶۰۰ مؤسسة الرساله بیروت ۶ / ۳۵۰ ٢ شعب الایمان حدیث ۷۲۵۹ دار الکتب العلمیة بیروت ۷ / ۱۱۷ ٣ الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۹۳۸ دار

الکتب العلمیة بیروت ۱ / ۲۲۳ ٤ صحیح مسلم کتاب الفضائل باب شفقته صلی الله تعالی علیه وسلم علی امته الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۴۸ ، مسند احمد بن حنبل عن جابر رضی الله تعالی عنه المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۳۹۲ ، مسند احمد بن حنبل عن ابی هریرة رضی الله تعالی عنه المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۵۴۰

Fatawa Rizvia Volume 30

From Abu Huraira (may Allah be pleased with them both). Narrated from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with them both).

Hadith 44: That the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: There is no man among you except that I am holding him by his waist-belt [to prevent him] from falling into the Fire. (Al-Tabarani in Al-Kabir[1] from Samurah, may Allah be pleased with him.) [Urdu]: There is none among you such that I am not holding his waist-belt and stopping him, lest he fall into the fire. (Narrated by Al-Tabarani in Kabir from Samurah, may Allah be pleased with him. -T)

Hadith 45: That he (peace and blessings of Allah be upon him) said: Allah Almighty has made some things forbidden, and with that, He also knew that someone among you would surely try to peep [into forbidden things].

[Arabic]: Behold! I am holding you by your waist-belts, lest you fall into the Fire repeatedly as moths and flies fall into it. (Ahmad and Al-Tabarani[2] in Al-Kabir from Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him.) [Urdu]: Listen! and I am holding your waist-belts so that you do not jump into the fire one after another like moths and flies. (Narrated by Ahmad and Al-Tabarani in Kabir from Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him. -T)

Allah is Greatest! What more could be a removal of calamity than this? "But the Wahhabis do not know." (But the Wahhabis do not know. -T)

Note: Twenty-four Hadiths from twenty-two (22) to forty-four (44) were worthy of inclusion; there were two reasons why they were recorded here solely for [quenching] passion.

Hadith 46 to 52: The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) prayed to his Lord Almighty:

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, narrated from Samurah (may Allah be pleased with him), Hadith 1007, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 7/269. [2] Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Ibn Mas'ud, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/432; Al-Mu'jam al-Kabir, narrated from Ibn Mas'ud, Hadith 10511, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 10/265.

फ़तावा रिज़विया जिल्द: ३०

अबू हुरैरा (रज़िअल्लाहु अन्हुमा) से। हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत है, अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो।

हदीस ४४: रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: तुम में से कोई ऐसा आदमी नहीं है जिसकी कमरबंद पकड़कर मैं उसे आग में गिरने से न रोक रहा हूँ। (अल-तबरानी फ़िल-कबीर[1], समुरह रज़िअल्लाहु अन्हु से।) [उर्दू]: तुम में ऐसा कोई नहीं कि मैं उसका कमरबंद पकड़े रोक न रहा हूँ कि कहीं आग में न गिर पड़े। (तबरानी ने कबीर में समरह रज़िअल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।-त)

हदीस ४५: फ़रमाते हैं (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम): अल्लाह अज़्वजल ने जो हुरमत हराम की, उसके साथ यह भी जाना कि तुम में कोई झाँकने वाला उसे ज़रूर झाँकेगा।

[अरबी]: सुनो! मैं तुम्हारी कमरबंद पकड़े हुए हूँ ताकि तुम आग में इस तरह न गिरो जैसे परवाने और मक्खियाँ गिरती हैं। (अहमद और तबरानी[2] फ़िल-कबीर, इब्ने मसूद रज़िअल्लाहु अन्हु से।) [उर्दू]: सुन लो और मैं तुम्हारी कमरबंद पकड़े हूँ कि कहीं पे-दर-पे आग में फांद न पड़ो जैसे परवाने और मक्खियाँ। (अहमद और तबरानी ने कबीर में इब्ने मसूद रज़िअल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।-त)

अल्लाहु अकबर! इससे ज़्यादा और क्या दफ़ा-ए-बला (मुसीबत दूर करना) होगा, "लेकिन वहाबिया लाय'लमून" (लेकिन वहाबी नहीं जानते।-त)।

तन्बीह (सावधानी): बाईस (२२) से चौवालीस (४४) तक चौबीस हदीसें क़ाबिल-ए-इन्दराज थीं, दो वजहें थीं कि क़तअन लिल्-शग़फ़ (पूर्णतः शौक़ के लिए) यहीं दर्ज हुईं।

हदीस ४६ से ५२: सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने अपने रब अज़्वजल से दुआ की:

---

1 अल-मुअजम अल-कबीर, समुरह रज़िअल्लाहु अन्हु से रिवायत, हदीस १००७, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरूत, ७/२६९। 2 मुसनद अहमद बिन हंबल, इब्ने मसूद से, अल-मकतबा अल-इस्लामी, बैरूत, १/४३२; अल-मुअजम अल-कबीर, इब्ने मसूद से रिवायत, हदीस १०५११, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरूत, १०/२६५।

पृष्ठ ३९६ का ७७२

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ حضرت ابوہریرہ سے روایت کیا رضی اللہ تعالٰی عنہما۔

حدیث ۴۴: کہ فرماتے ہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

[عربی]: لیس منکم رجل الا انا ممسک بحجزتہ ان یقع فی النار۔ الطبرانی فی الکبیر 1 عن سمرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ [اردو]: تم میں ایسا کوئی نہیں کہ میں اس کا کمر بند پکڑے روک نہ رہا ہوں کہ کہیں آگ میں نہ گر پڑے۔ (طبرانی نے کبیر میں سمرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۴۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: اللہ عزوجل نے جو حرمت حرام کی اس کے ساتھ یہ بھی جانا کہ تم میں کوئی جھانکنے والا اسے ضرور جھانکے گا۔

[عربی]: الاو انی ممسک بحجز کم ان تھافتوا فی النار کما تھافت الفراش والذباب۔ احمد والطبرانی 2 فی الکبیر عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ [اردو]: سن لو اور میں تمہارے کمر بند پکڑے ہوں کہ کہیں پے درپے آگ میں پھاند نہ پڑو جیسے پروانے اور مکھیاں۔ (احمد اور طبرانی نے کبیر میں ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

اللہ اکبر! اس سے زیادہ اور کیا دفع بلا ہوگا، ولکن الوھابیۃ لایعلمون (لیکن وہابی نہیں جانتے۔ت)

تنبیہ: بائیس ۲۲ سے چوالیس ۴۴ تک چوبیس حدیثیں قابل اندراج وجہ دو تھیں کہ قطعاً للشغف یہیں درج ہوئیں۔

حدیث ۴۶ تا ۵۲: سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے رب عزوجل سے دعا کی:

1 المعجم الكبير عن سمرة رضى الله عنہ حدیث ۱۰۰۷ المکتبة الفیصلیة بیروت ۷/ ۲۶۹ 2 مسند احمد بن حنبل عن ابن مسعود المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۴۳۲، المعجم الکبیر عن ابن مسعود حدیث ۱۰۵۱۱ المکتبة الفیصلیة بیروت ۱۰ / ۲۶۵

Volume 30, Fatawa Razawiya

[Arabic Box Text]: O Allah! Strengthen Islam with the one who is more beloved to You of these two men: Umar bin Al-Khattab or Abu Jahl bin Hisham. 1- [Narrated by] Ahmad, Abd bin Humaid, and At-Tirmidhi, who graded it as Hasan Sahih, and Ibn Sa'd, Abu Ya'la, and Al-Hasan.

[Urdu Box Text]: O God! Grant honor to Islam through the one who is more beloved to You among these two men, either Umar bin Al-Khattab or Abu Jahl bin Hisham. (Narrated by Ahmad, Abd bin Humaid, and Tirmidhi, and he graded it as Hasan).

1 Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Umar (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/95; Al-Muntakhab min Musnad Abd bin Humaid, Hadith 597, Alam al-Kutub Beirut p. 245; Sunan al-Tirmidhi, Book of Virtues, Chapter on Virtues of Umar bin Khattab, Hadith 3701, Dar al-Fikr Beirut 5/383; Sunan al-Tirmidhi, Book of Virtues, Chapter on Virtues of Umar bin Khattab, Hadith 3703, Dar al-Fikr Beirut 5/384; Kanz al-Ummal referencing Al-Baghawi from Rabi' al-Sa'di, Hadith 32775, Muassasat al-Risalah Beirut 11/583; Kanz al-Ummal, Hadith 27737, 32771, 32772, Muassasat al-Risalah Beirut 11/582; Kanz al-Ummal referencing Khaithama in Fada'il al-Sahaba, Hadith 35881, Muassasat al-Risalah Beirut 12/602; Kanz al-Ummal referencing Ya'qub bin Sufyan, Hadith 35840, Muassasat al-Risalah Beirut 12/592; Tarikh Dimashq al-Kabir, biography of Umar bin Khattab 5302, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 27/28 to 65; Kashf al-Khafa under Hadith 526, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 1/166; Dalail al-Nubuwwah by Al-Bayhaqi, Chapter mentioning the conversion of Umar bin Khattab to Islam, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 2/210, 220; Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, biography of Arqam bin Abi al-Arqam, Dar Sader Beirut 3/222, 267 and 269; Al-Mustadrak of Al-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Dar Sader Beirut 3/83, 502; Al-Sunan al-Kubra, Book of Division of Fai' and Spoils, Dar Sader Beirut 6/370; Al-Mu'jam al-Kabir from Thawban (may Allah be pleased with him), Hadith 1228, Al-Maktaba al-Faysaliya Beirut 2/97; Al-Mu'jam al-Kabir from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him), Hadith 10312, Al-Maktaba al-Faysaliya Beirut 10/67; Tarikh Baghdad, biography of Ahmad bin Bashir 1661, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 4/52; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 4749, Maktabat al-Ma'arif Riyadh 5/378; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 1881, Maktabat al-Ma'arif Riyadh 2/512.

खंड ३०, फ़तावा रज़विया

[अरबी बॉक्स पाठ]: ऐ अल्लाह! इन दो व्यक्तियों में से जो तुझे अधिक प्रिय हो, उसके माध्यम से इस्लाम को शक्ति प्रदान कर: उमर बिन अल-ख़त्ताब या अबू जहल बिन हिशाम। १- [वर्णित] अहमद, अब्द बिन हुमैद और अत-तिर्मिज़ी द्वारा, जिन्होंने इसे हसन सहीह कहा है, और इब्न साद, अबू याला और अल-हसन।

[उर्दू बॉक्स पाठ]: ऐ ईश्वर! इस्लाम को इन दो पुरुषों में से उस व्यक्ति के माध्यम से सम्मान दे जो तुझे अधिक प्रिय हो, या तो उमर बिन अल-ख़त्ताब या अबू जहल बिन हिशाम। (इसे अहमद, अब्द बिन हुमैद और तिर्मिज़ी ने वर्णित किया है और इसे हसन कहा है)।

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, इब्न उमर (रज़ी अल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत २/९५; अल-मुंतखाब मिन मुसनद अब्द बिन हुमैद, हदीस ५९७, आलम अल-कुतुब बेरुत पृ. २४५; सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताब अल-मनाकिब, उमर बिन खत्ताब के गुणों का अध्याय, हदीस ३७०१, दार अल-फ़िक्र बेरुत ५/३८३; सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताब अल-मनाकिब, उमर बिन खत्ताब के गुणों का अध्याय, हदीस ३७०३, दार अल-फ़िक्र बेरुत ५/३८४; केंज़ अल-उम्माल अल-बगवी के हवाले से रबी अल-सादी से, हदीस ३२७७५, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत ११/५८३; केंज़ अल-उम्माल, हदीस २७७३७, ३२७७१, ३२७७२, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत ११/५८२; केंज़ अल-उम्माल खैथमा के हवाले से फ़ज़ाइल अल-सहाबा में, हदीस ३५८८१, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत १२/६०२; केंज़ अल-उम्माल याकूब बिन सुफियान के हवाले से, हदीस ३५८४०, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत १२/५९२; तारीख दमिश्क अल-कबीर, उमर बिन खत्ताब की जीवनी ५३०२, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत २७/२८ से ६५; कशफ़ अल-खफ़ा हदीस ५२६ के तहत, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरुत १/१६६; दलाइल अल-नुबुव्वा अल-बैहकी द्वारा, उमर बिन खत्ताब के इस्लाम स्वीकार करने का अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरुत २/२१०, २२०; अल-तबाक़त अल-कुबरा इब्न साद द्वारा, अरकम बिन अबी अल-अरकम की जीवनी, दार सादेर बेरुत ३/२२२, २६७ और २६९; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, सहाबा के ज्ञान की पुस्तक, दार सादेर बेरुत ३/८३, ५०२; अल-सुनन अल-कुबरा, फै और गनीमत के विभाजन की पुस्तक, दार सादेर बेरुत ६/३७०; अल-मुअजम अल-कबीर थौबान (रज़ी अल्लाहु अन्हु) से, हदीस १२२८, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरुत २/९७; अल-

मुअजम अल-कबीर इब्न मसूद (रज़ी अल्लाहु अन्हु) से, हदीस १०३१२, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरुत १०/६७; तारीख बगदाद, अहमद बिन बशीर की जीवनी १६६१, दार अल-किताब अल-अरबी बेरुत ४/५२; अल-मुअजम अल-औसत, हदीस ४७४९, मकतबत अल-मआरिफ रियाद ५/३७८; अल-मुअजम अल-औसत, हदीस १८८१, मकतबत अल-मआरिफ रियाद २/५१२।

पृष्ठ ३९७ का ७७२

جلد ۳۰، فتاوی رضویہ

اللهم اعز الاسلام بأحب هذين الرجلين اليك بعمر بن الخطاب او بأبى جهل بن هشام 1- احمد و عبد بن حميد والترمذى و حسنه وصححه وابن سعد وابو يعلى والحسن

الہی! اسلام کو عزت دے ان دونوں مردوں میں جو تجھے زیادہ پیارا ہو اس کے ذریعہ سے یا تو عمر بن الخطاب یا ابو جہل بن ہشام۔ (روایت کیا اس کو احمد وعبد بن حمید و ترمذی نے اور اسے حسن)

1 مسند احمد بن حنبل عن ابن عمر رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۹۵/۲، المنتخب من مسند عبد بن حمید حدیث ۵۹۷ عالم الکتب بیروت ص ۲۴۵، سنن الترمذی کتاب المناقب باب فی مناقب عمر بن خطاب حدیث ۳۷۰۱ دار الفکر بیروت ۵ / ۳۸۳، سنن الترمذی کتاب المناقب باب فی مناقب عمر بن خطاب حدیث ۳۷۰۳ دار الفکر بیروت ۵ / ۳۸۴، کنز العمال بحوالہ البغوی عن ربیع السعدی حدیث ۳۲۷۷۵ مؤسسة الرساله بیروت ۱۱ / ۵۸۳، کنز العمال حدیث ۲۷۷۳۷، ۳۲۷۷۱، ۳۲۷۷۲ مؤسسة الرساله بیروت ۵۸۲/۱۱، کنز العمال بحواله خیثمة في فضائل الصحابة حدیث ۳۵۸۸۱ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۶۰۲ ، کنز العمال بحواله یعقوب بن سفیان حدیث ۳۵۸۴۰ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۵۹۲ ، تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ عمر بن الخطاب ۵۳۰۲ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۷ / ۲۸ تا ۶۵، کشف الخفاء تحت حدیث ۵۲۶ دار الکتب العلمیة بیروت ۱ / ۱۶۶، دلائل النبوة للبیہقی باب ذکر اسلام عمر بن خطاب دار الکتب العلمیة بیروت ۲/ ۲۱۰، ۲۲۰، الطبقات الکبری لابن سعد ترجمه ارقم بن ابی الارقم دار صادر بیروت ۳/ ۲۲۲ و ۲۶۷ و ۲۶۹، المستدرک للحاکم کتاب معرفة الصحابة دار صادر بیروت ۳/ ۸۳، ۵۰۲، السنن الکبری کتاب قسم الفئ والغنیمة دار صادر بیروت ۶ / ۳۷۰ ، المعجم الکبیر عن ثوبان رضی اللہ عنہ حدیث ۱۲۲۸ المکتبة الفیصلیة

بيروت ٢ / ٩٧ ، المعجم الكبير عن ابن مسعود رضى الله عنہ حديث ١٠٣١٢ المكتبة الفيصلية بيروت ١٠ / ٦٧ ، تاريخ بغداد ترجمہ احمد بن بشر ١٦٦١ دار الكتاب العربي بيروت ٤ / ٥٢، المعجم الاوسط حديث ٤٧٤٩ مكتبة المعارف رياض ٥ / ٣٧٨، المعجم الاوسط حديث ١٨٨١ مكتبة المعارف رياض ٢/ ٥١٢

(Arabic Text)

...ibn Safin in his 'Fawa'id'; and al-Bazzar, Ibn Mardawiyah, and Khaythamah bin Sulayman in 'Fada'il al-Sahaba'; Abu Nu'aym and al-Bayhaqi in their 'Dala'il' (al-Nubuwwah); and Ibn 'Asakir—all of them narrated from the Commander of the Faithful, Umar. At-Tirmidhi narrated from Anas, An-Nasa'i from Ibn Umar, Ahmad, Ibn Hamid, and Ibn 'Asakir from Khabbab bin al-Aratt, at-Tabarani in 'al-Kabir', and al-Hakim from Abdullah ibn Mas'ud. At-Tirmidhi, at-Tabarani, and Ibn 'Asakir from Ibn Abbas, and al-Baghawi in 'al-Ja'diyyat' from Rabi'ah al-Sa'di (may Allah be pleased with them all). Ibn 'Asakir narrated it from Ibn Umar with the words 'Allahumma ashdu' (O Allah, strengthen), and similarly from Ibn al-Najjar with the wording of the second Hadith. Abu Dawud al-Tayalisi and al-Shashi in their 'Fawa'id', and al-Khatib from Ibn Mas'ud with the wording of 'al-Siddiq' which is to follow.

(Urdu Translation)

And they said correctly. Ibn Sa'd, Abu Ya'la, and Hasan bin Sufyan in their 'Fawa'id'; and al-Bazzar, Ibn Mardawiyah, and Khaythamah bin Sulayman in 'Fada'il al-Sahaba'; Abu Nu'aym and al-Bayhaqi in 'Dala'il al-Nubuwwah'; and Ibn 'Asakir—all these are narrators from the Commander of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with him). At-Tirmidhi from him, An-Nasa'i from Ibn Umar, Ahmad bin Hamid and Ibn 'Asakir from Khabbab bin al-Aratt, at-Tabarani in 'al-Kabir', and al-Hakim from Abdullah ibn Mas'ud. At-Tirmidhi, at-Tabarani, and Ibn 'Asakir narrated from Ibn Abbas, and al-Baghawi in 'al-Ja'diyyat' narrated from Rabi'ah bin Sa'di (may Allah be pleased with them all). Ibn 'Asakir narrated this from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) with the words "Allahumma ashdu". Similarly, from Ibn al-Najjar, it was narrated with the wording of the second Hadith. Abu Dawud al-Tayalisi and al-Shashi in their 'Fawa'id', and al-Khatib narrated from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) with the word 'Siddiq', which is coming up next (may Allah be pleased with them).

(T)

Hadith 53 to 87: That the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) prayed:

| O Allah! Strengthen Islam through Umar bin al-Khattab. | O My Lord! Specifically through the means of Umar bin al-Khattab. |

1. Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography of Umar bin al-Khattab, 5302, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/51.

(अरबी पाठ)

...इब्न सफ़ीन ने अपनी 'फ़वाइद' में; और बज़ार, इब्न मरदुया, और खैथमा बिन सुलेमान ने 'फ़ज़ाइल अल-सहाबा' में; अबू नुऐम और बैहक़ी ने अपनी 'दलाइल' (अल-नुबुव्वा) में; और इब्न असाकिर—इन सबने अमीरुल मोमिनीन उमर से रिवायत किया है। तिर्मिज़ी ने अनस से, नसाई ने इब्न उमर से, अहमद, इब्न हमीद और इब्न असाकिर ने खब्बाब बिन अल-अरत्त से, तबरानी ने 'अल-कबीर' में और हाकिम ने अब्दुल्ला इब्न मसूद से। तिर्मिज़ी, तबरानी और इब्न असाकिर ने इब्न अब्बास से और बग़वी ने 'अल-जा'दिय्यात' में रबीअह अल-सादी से (अल्लाह उन सब से राज़ी हो)। इब्न असाकिर ने इसे इब्न उमर से 'अल्लाहुम्मा अश्दुद' (हे अल्लाह, मज़बूत कर) शब्दों के साथ रिवायत किया, और इब्न नज्जार से दूसरी हदीस के शब्दों के समान। अबू दाऊद तयालिसी और शाशी ने अपनी 'फ़वाइद' में और खतीब ने इब्न मसूद से 'अल-सिद्दीक़' शब्द के साथ रिवायत किया जो आगे आ रहा है।

(उर्दू अनुवाद)

और सही कहा। इब्न साद, अबू याला और हसन बिन सुफ़यान ने अपनी 'फ़वाइद' में; और बज़ार, इब्न मरदुया और खैथमा बिन सुलेमान ने 'फ़ज़ाइल अल-सहाबा' में; अबू नुऐम और बैहक़ी ने 'दलाइल अल-नुबुव्वा' में और इब्न असाकिर—ये सब अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं। तिर्मिज़ी ने उनसे, नसाई ने इब्न उमर से, अहमद बिन हमीद और इब्न असाकिर ने खब्बाब बिन अल-अरत्त से, तबरानी ने 'अल-कबीर' में और हाकिम ने अब्दुल्ला इब्न मसूद से। तिर्मिज़ी, तबरानी और इब्न असाकिर ने इब्न अब्बास से और बग़वी ने 'अल-जा'दिय्यात' में रबीअह बिन सादी से रिवायत किया (अल्लाह उन सब से राज़ी हो)। इब्न असाकिर ने इसे इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से "अल्लाहुम्मा अश्दुद" शब्दों के साथ रिवायत किया। इसी तरह इब्न नज्जार से इसे दूसरी हदीस के शब्दों के साथ रिवायत किया गया। अबू दाऊद तयालिसी और शाशी ने अपनी 'फ़वाइद' में और खतीब ने इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से 'सिद्दीक़' शब्द के साथ रिवायत किया जो आगे आ रहा है (अल्लाह उन सब से राज़ी हो)।

(त)

हदीस 53 से 87: कि सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने दुआ फ़रमाई:

| ऐ अल्लाह! उमर बिन अल-खत्ताब के ज़रिए इस्लाम को इज़्ज़त अता फ़रमा। | इलाही! खास उमर बिन अल-खत्ताब के ज़रिए से। |

---

1. तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, उमर बिन अल-खत्ताब की जीवनी, 5302, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 7/51।

(عربی متن)

بن سفین فی فوائدہ والبزار وابن مردویہ وخیثمۃ بن سلیمان فی فضائل الصحابۃ وابو نعیم والبیھقی فی دلائلھما وابن عساکر کلھم عن امیر المومنین عمر۔ والترمذی عن انس والنسائی عن ابن عمر واحمد وابن حمید وابن عساکر عن خباب بن الارت والطبرانی فی الکبیر والحاکم عن عبداللہ ابن مسعود والترمذی والطبرانی وابن عساکر عن ابن عباس والبغوی فی الجعدیات عن ربیعۃ السعدی رضی اللہ تعالٰی عنھم اجمعین۔ ورواہ ابن عساکر عن ابن عمر بلفظ اللھم اشدد وکابن النجار عنہ بلفظ الحدیث الثانی وابو داؤد الطیالسی والشاشی فی فوائدہ والخطیب عن ابن مسعود بلفظ الصدیق الآتی۔

(اردو ترجمہ)

اور صحیح کہا۔ اور ابن سعد وابویعلٰی وحسن بن سفیان نے اپنی فوائد میں۔ اور بزار، ابن مردویہ، خیثمہ بن سلیمان فضائل صحابہ میں، ابو نعیم و بیہقی دلائل النبوۃ میں اور ابن عساکر، یہ تمام امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی ہیں۔ ترمذی نے اس سے، نسائی نے ابن عمر سے، احمد بن حمید و ابن عساکر نے خباب بن الارت سے، طبرانی نے کبیر میں اور حاکم نے عبداللہ بن مسعود سے۔ ترمذی، طبرانی اور ابن عساکر نے ابن عباس سے اور بغوی نے جعدیات میں ربیعہ بن سعدی سے روایت کیا رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ اور ابن عساکر نے اس کو ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے "اللھم اشدد" کے لفظ سے روایت کیا اور ابن نجار کی طرح اس کو بلفظ حدیث دوم روایت کیا۔ ابو داؤد طیالسی اور شاشی نے اپنی فوائد میں اور خطیب نے ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بلفظ صدیق روایت کیا جو آگے آرہا ہے، رضی اللہ تعالٰی عنہم۔

(ت)

حدیث ۵۳ تا ۸۷ : کہ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دعا فرمائی:

| اللھم اعز الاسلام بعمر بن الخطاب | الٰہی! خاص عمر بن الخطاب کے ذریعے سے |

---

1 تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ عمر بن الخطاب ۵۳۰۲ داراحیاء التراث العربی بیروت ۷ / ۵۱

Specially 1. Ibn Majah, Ibn Adi, al-Hakim, and al-Bayhaqi from the Mother of the Believers, al-Siddiqah; and without the word "specially," Abu al-Qasim al-Tabarani from Thawban, and al-Hakim from al-Zubayr; and Ibn Sa'd through al-Hasan al-Mujtaba and Khaythama ibn Sulayman in "Al-Sahaba"; and al-Lalaka'i in "Al-Sunnah"; and Abu Talib al-Ashari in "Fada'il al-Siddiq"; and Ibn Asakir, all of them through al-Nazzal ibn Sabra from the Leader of the Believers Ali; and Ibn Asakir from both of them, meaning al-Zubayr and the Prince (Ali) together, according to al-Tabarani in "Al-Awsat" from Abu Bakr al-Siddiq with the wording "Ayyada al-Islam" (Strengthened Islam). May Allah be pleased with them all.

Give honor to Islam. (Ibn Majah, Ibn Adi, Hakim, and Bayhaqi narrated this from the Mother of the Believers Siddiqa, and without the word 'specially', Abu al-Qasim Tabarani narrated it from Thawban, Hakim from Zubair, Ibn Sa'd through the path of Hasan Mujtaba and Khaithama bin Sulayman in 'Sahaba', and Lalaka'i in 'Sunnat', and Abu Talib Ashari in 'Fazail-e-Siddiq', and Ibn Asakir - all of them narrated through the path of Nazzal bin Sabra from the Leader of the Believers, our Master Hazrat Ali, and Ibn Asakir from both Hazrat Zubair and Hazrat Ali, just as Tabarani has narrated in 'Awsat' from Hazrat Abu Bakr Siddiq with the words 'Ayyad-al-Islam'. May Allah be pleased with them all. T)

Due to this noble prayer, the honors Islam received through Umar Farooq al-A'zam, and the calamities that were averted from Islam and Muslims, are clear and manifest to both opponents and supporters alike. And therefore, Abdullah...

1 Sunan Ibn Majah, Excellence of Umar (Allah be pleased with him), H.M. Saeed Company, Karachi, p. 71; Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Muslim bin Khalid, Dar al-Fikr Beirut, 6/2310; Al-Mustadrak by al-Hakim, Book of Knowing the Companions, Dar al-Fikr Beirut, 3/83; Al-Sunan al-Kubra, Book of the Division of Fai' and Ghanimah, Dar Sader Beirut, 6/306; Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of Thawban, Hadith 428, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 2/97; Tarikh Dimashq al-Kabir, biography of Umar ibn al-Khattab, 5302, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 7/52; Kanz al-Ummal with reference to Khaithama, al-Lalaka'i, and al-Ashari, Hadith 36698, Mu'assasat al-Risala Beirut, 13/232; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 8239, Maktabat al-Ma'arif Riyadh, 9/119 and 120.

ख़ासकर 1. इब्न माजह, इब्न अदी, हाकिम और बैहक़ी ने उम्मुल मोमिनीन अस्-सिद्दीक़ा से; और शब्द 'ख़ासतन' के बिना अबुल क़ासिम तबरानी ने सौबान से, हाकिम ने ज़ुबैर से; और इब्न साद ने हसन मुज्तबा के ज़रिए और ख़ैसामा बिन सुलैमान ने 'अल-सहाबा' में; और लालकाई ने 'अल-सुन्ना' में; और अबू तालिब अल-अशारी ने 'फ़ज़ाइल-ए-सिद्दीक़' में; और इब्न असाकिर ने, इन सब ने नज़ाल बिन सब्रह के ज़रिए अमीरुल मोमिनीन अली से; और इब्न असाकिर ने उन दोनों से यानी ज़ुबैर और अमीर (अली) दोनों से साथ में, जैसा कि तबरानी ने 'अल-औसत' में अबू बक्र सिद्दीक़ से "अय्यद अल-इस्लाम" (इस्लाम को मज़बूती दी) शब्दों के साथ रिवायत किया है। अल्लाह उन सब से राज़ी हो।

इस्लाम को इज़्ज़त दे। (इब्न माजह, इब्न अदी, हाकिम और बैहक़ी ने इसे उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा से रिवायत किया और शब्द 'ख़ासतन' के बिना इसे अबुल क़ासिम तबरानी ने सौबान से, हाकिम ने ज़ुबैर से, इब्न साद ने हसन मुज्तबा के ज़रिए और ख़ैसामा बिन सुलैमान ने सहाबा में और लालकाई ने सुन्नत में और अबू तालिब अशारी ने फ़ज़ाइल-ए-सिद्दीक़ में और इब्न असाकिर ने, इन सब ने नज़ाल बिन सब्रह के ज़रिए अमीरुल मोमिनीन सैय्यदना हज़रत अली से और इब्न असाकिर ने हज़रत ज़ुबैर और हज़रत अली दोनों से, जैसा कि तबरानी ने औसत में हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ से "अय्यद अल-इस्लाम" के शब्दों के साथ रिवायत किया है। रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन। त)

इस दुआ-ए-करीम के कारण उमर फ़ारूक़-ए-आज़म के माध्यम से इस्लाम को जो सम्मान मिले, और इस्लाम और मुसलमानों पर से जो बलाएं दूर हुईं, वे विरोधियों और समर्थकों दोनों के लिए स्पष्ट और ज़ाहिर हैं। और इसलिए, अब्दुल्लाह...

1 सुनन इब्न माजह, फ़ज़्ल-ए-उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु), एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 71; अल-कामिल लि-इब्न अदी, मुस्लिम बिन खालिद की जीवनी, दारुल फ़िक्र बेरूत, 6/2310; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफतुल सहाबा, दारुल फ़िक्र बेरूत, 3/83; अल-सुनन अल-कुब्रा, किताब क़िस्मुल फ़ई वल ग़नीमत, दार सादिर बेरूत, 6/306; अल-मुअजम अल-कबीर सौबान से, हदीस 428, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बेरूत, 2/97; तारीख दमिश्क़ अल-कबीर, उमर बिन अल-ख़त्ताब की जीवनी, 5302, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बेरूत, 7/52; कंज़ुल उम्माल ख़ैसामा, लालकाई और अशारी के हवाले से, हदीस 36698, मुअस्सतुर रिसाला बेरूत, 13/232; अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 8239, मकतबतुल माआरिफ़ रियाज़, 9/119 और 120।

خاصۃً ۱۔ ابن ماجۃ و ابن عدی والحاکم والبیہقی عن ام المومنین الصدیقۃ وبلافظ خاصۃ ابو القاسم الطبرانی عن ثوبان والحاکم عن الزبیر و ابن سعد من طریق الحسن المجتبٰی وخیثمۃ بن سلیمان فی الصحابۃ واللالکائی فی السنۃ وابو طالبن العشاری فی فضائل الصدیق وابن عساکر جمیعاً من طریق النزال بن سبرۃ عن امیر المومنین علی و ابن عساکر عنہما اعنی الزبیر والامیر معا کلا لطبرانی فی الاوسط عن ابی بکر ن الصدیق بلفظ اید الاسلام رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔

اسلام کو عزت دے۔ (ابن ماجہ، ابن عدی، حاکم اور بیہقی نے اس کو ام المومنین صدیقہ سے روایت کیا اور لفظ خاصۃً کے بغیر اس کو ابوالقاسم طبرانی نے ثوبان سے، حاکم نے زبیر سے، ابن سعد نے بطریق حسن مجتبٰی و خیثمہ بن سلیمان نے صحابہ میں اور لالکائی نے سنت میں اور ابو طالب عشاری نے فضائل صدیق میں اور ابن عساکر نے، ان سب نے بطریق نزال بن سبرہ امیر المومنین سیدنا حضرت علی سے اور ابن عساکر نے حضرت زبیر اور حضرت علی دونوں سے، جیسا کہ طبرانی نے اوسط میں حضرت ابو بکر صدیق سے "اید الاسلام" کے لفظوں کے ساتھ روایت کیا ہے۔ رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ ت)

اس دعائے کریم کے باعث عمر فاروق اعظم کے ذریعہ سے جو عزتیں اسلام کو ملیں جو بلائیں اسلام و مسلمین پر سے دفع ہوئیں مخالف و موافق سب پر روشن و مبین۔ ولہذا عبد اللہ

۱ سنن ابن ماجۃ فضل عمر رضی اللہ عنہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص اے ، الکامل لابن عدی ترجمہ مسلم بن خالد دار الفکر بیروت ۶/۲۳۱۰، المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ دار الفکر بیروت ۳ / ۸۳، السنن الکبرٰی کتاب قسم الفئی و الغنیمۃ دار صادر بیروت ۶/۳۰۶، المعجم الکبیر عن

ثوبان حدیث ۴۲۸، المکتبة الفیصلیة بیروت ۲ / ۹۷، تاریخ دمشق الکبیر ترجمه عمر بن الخطاب ۵۳۰۲ داراحیاء التراث العربی بیروت ۷ / ۵۲، کنزالعمال بحواله خیثمه واللالکائی والعشاری حدیث ۳۶۶۹۸ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۳ / ۲۳۲، المعجم الاوسط حدیث ۸۲۳۹ مکتبة المعارف ریاض ۱۱۹/۹ و ۱۲۰

Fatawa Razawiya Volume 30

Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) says: "We have remained respected ever since 'Umar embraced Islam." (Narrated by Imam Bukhari in his Sahih, Abu Hatim al-Razi in his Musnad, and Ibn Hibban from Abdullah bin Mas'ud, may Allah be pleased with him. - T)

He (may Allah be pleased with him) also says: "The Islam of 'Umar was a victory, his migration was help (from Allah), and his leadership was a mercy. Indeed, I saw our group of companions unable to pray at the Sacred Kaaba until 'Umar embraced Islam." (Narrated by Abu Tahir al-Salafi, and it is also mentioned in the Sira of Ibn Ishaq with the same meaning. - T)

He (may Allah be pleased with him) also says: "We did not pray openly until 'Umar embraced Islam."

1. Sahih al-Bukhari, Book of Merits, Virtues of 'Umar ibn al-Khattab (may Allah be pleased with him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/520; Al-Mustadrak of Al-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Dar al-Fikr Beirut, 3/84; Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, Islam of 'Umar (may Allah be pleased with him), Dar Sader Beirut, 3/270; Sifat al-Safwa, mention of the Islam of 'Umar (may Allah be pleased with him), Dar al-Ma'rifa Beirut, 1/274.
2. Al-Sira al-Nabawiyya by Ibn Hisham, Islam of Ibn 'Umar (may Allah be pleased with him), Dar Ibn Kathir Beirut, First Two Volumes, p. 442; Usd al-Ghaba, Entry 3822 'Umar ibn al-Khattab, Dar al-Fikr Beirut, 3/638; Al-Riyad al-Nadira, Chapter Two on the Merits of 'Umar ibn al-Khattab, Hadith 586, Dar al-Ma'rifa Beirut, Vol. 2, p. 44.

फतवा रज़विया जिल्द 30

इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: "जब से उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) इस्लाम लाए, हम हमेशा इज़्ज़तदार रहे।" (इमाम बुखारी ने अपनी बुखारी में, अबू हातिम राजी ने अपनी मसनद में और इब्न हिब्बान ने अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - त)

वे (रज़ियल्लाहु अन्हु) यह भी फ़रमाते हैं: "उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का इस्लाम लाना एक फतह (जीत) था, उनकी हिजरत खुदा की मदद थी और उनकी खिलाफत एक रहमत थी। बेशक मैंने अपने सहाबा के गिरोह को देखा कि जब तक उमर मुसलमान नहीं हुए, हमें काबा मुअज्जमा में नमाज़ पढ़ने की ताक़त नहीं मिली।" (इसे अबू ताहिर सलफी ने रिवायत किया और उसके बाद सीरत इब्न इस्हाक में इन्हीं मायनों में है। - त)

वे (रज़ियल्लाहु अन्हु) यह भी फ़रमाते हैं: "जब तक उमर मुसलमान नहीं हुए, हमने खुल्लम-खुल्ला नमाज़ नहीं पढ़ी।"

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल मनाकिब, मनाकिब उमर बिन अल-खत्ताब रज़ियल्लाहु अन्हु, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/520; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताबु मारिफतिस सहाबा, दारुल फिक्र बेरुत, 3/84; अत-तबाक़ातुल कुबरा इब्न साद, इस्लाम-ए-उमर रज़ियल्लाहु अन्हु, दार सादिर बेरुत, 3/270; सिफ़तुस सफ़वा, इस्लाम-ए-उमर रज़ियल्लाहु अन्हु का ज़िक्र, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 1/274।
2. अस-सीरतुन नबविया इब्न हिशाम, इस्लाम-ए-इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हु, दार इब्न कसीर बेरुत, पहले दो भाग, पृ. 442; असदुल ग़ाबा, अनुवाद 3822 उमर बिन अल-खत्ताब, दारुल फ़िक्र बेरुत, 3/638; अर-रियाज़ुन नज़रा, उमर बिन अल-खत्ताब के मनाकिब पर दूसरा अध्याय, हदीस 586, दारुल मारिफ़ा बेरुत, भाग 2, पृ. 44।

पृष्ठ 772 का 400

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں : مازلنا اعزۃ منذ اسلم عمر - البخاری فی صحیحہ و ابو حاتم الرازی فی مسندہ و ابن حبان عنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ہم ہمیشہ معزز رہے جب سے عمر اسلام لائے۔ (امام بخاری علیہ الرحمہ نے اپنی بخاری میں اور ابو حاتم رازی نے اپنی مسند میں اور ابن حبان نے عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

نیز فرماتے ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہ : کان اسلام عمر فتحاً وھجرتہ نصرًا وامارتہ رحمۃ لقد رأیتنا وما نستطیع ان نصلي بالبیت حتی اسلم عمر - رواہ ابو ظاھر السلفي وأخرہ لابن اسحق في سیرتہ بمعناہ۔ عمر (رضی اللہ تعالیٰ عنہ) کا اسلام فتح تھا اور ان کی ہجرت نصرت اور ان کی خلافت رحمت، بیشک میں نے اپنے گروہ صحابہ کو دیکھا کہ جب تک عمر مسلمان نہ ہوئے ہمیں کعبہ معظمہ میں نماز پر قدرت نہ ملی۔ (اس کو روایت کیا ابو ظاہر سلفی نے اور اس کے بعد سیرہ ابن اسحق میں انہیں معنوں میں۔ت)

نیز فرماتے ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہ : ماصلینا ظاھرین حتی اسلم عمر جب تک عمر مسلمان نہ ہوئے ہم نے آشکار نماز

۱ صحیح البخاری کتاب المناقب مناقب عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۲۰ ، المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ دارالفکر بیروت ۳ / ۸۴ ، الطبقات الکبری لابن سعد اسلام عمر رضی اللہ عنہ دار صادر بیروت ۳ / ۲۷۰ ، صفۃ الصفوۃ ذکر اسلام عمر رضی اللہ عنہ دارالمعرفۃ بیروت ۱ / ۲۷۴ ۲ السیرۃ النبویۃ لابن ھشام اسلام ابن عمر رضی اللہ عنہ دار ابن کثیر بیروت الجزئین الاولین ص ۴۴۲ ، اسد الغابۃ ترجمہ ۳۸۲۲ عمر بن الخطاب دارالفکر بیروت ۳ /

۶۳۸ ، لریاض النضرة الباب الثانی فی مناقب عمر بن الخطاب حدیث ۵۸۶ دارالمعرفة بیروت الجزء الثانی ص ۴۴

Fatawa Razawiyya, Vol. 30

[Arabic]: Islam became manifest and invited to Allah openly. Narrated by al-Dulabi in al-Fada'il 1. [Urdu]: From the day he embraced Islam, the religion gained dominance, and he openly invited towards Allah, the Almighty. (Dulabi mentioned this in al-Fada'il - T)

Suhayb (may Allah be pleased with him) says: [Arabic]: When Umar embraced Islam, we sat around the House (Ka'bah) in circles and circumambulated it, and we took justice from those who were harsh towards us. Narrated by Abu al-Faraj in Sifat al-Safwa 2. [Urdu]: When Umar became a Muslim, we sat around the House of Ka'bah forming circles and performed Tawaf, and we took our justice from those who used to treat us harshly. (Abu al-Faraj mentioned this in Sifat al-Safwa - T)

Hadith 58: Abdullah bin Salam (may Allah be pleased with him), upon embracing Islam, addressed the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): [Arabic]: "Verily, I find your description in the Book of Allah: 'O Prophet, indeed We have sent you as a witness and a bringer of glad tidings and a warner,' until the saying: 'Allah will not take him away until He establishes through him the crooked creed, so that they say: There is no god but Allah, and through him He opens blind eyes, deaf ears, and sealed hearts.'" 3 [Urdu]: Narrated by Zayd bin Aslam from Abdullah bin Salam, and al-Darimi and al-Bayhaqi through the path of Ata bin Yasar from him similarly; and he has a second path in the upcoming chapter, if Allah wills. "Indeed, I find your description (O Prophet, peace be upon him) in the Torah: 'O Prophet! Certainly, We have sent you as a witness, informed of all the states and actions of your Ummah, as a giver of glad tidings and a warner.' Allah Almighty will not take this Prophet away until people say 'La ilaha illa Allah' (There is no god but Allah), and through this Prophet..."

Footnotes: 1. Al-Riyad al-Nadirah, Chapter 2 on the virtues of Umar bin Khattab, Hadith 586, Dar al-Ma'rifah, Beirut, Vol. 2, p. 244. 2. Sifat al-Safwa, mention of Umar's Islam, Dar al-Ma'rifah, Beirut, Vol. 1, p. 274. 3. Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, chapter on the description of the Messenger of Allah in the Torah and Gospel, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, Vol. 1, p. 386; Sunan al-Darimi, chapter on the description of the Prophet (PBUH) in the books before his advent, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, Vol. 1, p. 14; Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Ibn Asakir, al-Darimi, and al-Bayhaqi, chapter on his mention in the Torah etc., Markaz Ahl-e-Sunnat, Gujarat, India, Vol. 1, p. 10; Al-Tabaqat al-Kubra, mention of the description of the Messenger

of Allah (PBUH) in the Torah and Gospel, Dar Sader, Beirut, Vol. 1, p. 360; Tarikh Dimashq al-Kabir, chapter on what came in the books regarding his traits and descriptions, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, Vol. 3, pp. 218-219.

फतावा रज़विया, खंड 30

[अरबी]: इस्लाम प्रकट हुआ और खुले तौर पर अल्लाह की ओर बुलाया। अल-दुलाबी द्वारा अल-फदाल में वर्णित 1। [उर्दू]: जिस दिन से वे इस्लाम लाए, धर्म को प्रभुत्व मिला और उन्होंने खुले तौर पर अल्लाह अज़्वजल की ओर बुलाया (दुलाबी ने इसे फदाल में वर्णित किया है-त)।

सुहैब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं: [अरबी]: जब उमर ने इस्लाम कबूल किया, तो हम काबा के चारों ओर घेरे बनाकर बैठ गए और उसका तवाफ़ किया, और हमने उन लोगों से अपना इंसाफ लिया जो हमारे साथ सख्ती करते थे। अबू अल-फ़रज द्वारा सिफ़त अल-सफ़वा में वर्णित 2। [उर्दू]: जब उमर मुसलमान हुए, तो हम खाना-ए-काबा के इर्द-गिर्द हलका बनाकर बैठ गए और तवाफ़ किया और हम पर जो सख्ती करते थे उनसे अपना इंसाफ़ लिया- (अबू अल-फ़रज ने इसे सिफ़त अल-सफ़वा में बयान किया है-त)।

हदीस 58: अब्दुल्ला बिन सलाम रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने इस्लाम लाते ही हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से अर्ज़ की: [अरबी]: "वास्तव में, मैं अल्लाह की किताब में आपका गुण पाता हूँ: 'ऐ नबी, वास्तव में हमने आपको एक गवाह और खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा है,' यहाँ तक कि कथन 'अल्लाह उन्हें तब तक नहीं उठाएगा जब तक कि वह उनके द्वारा टेढ़े समुदाय को सीधा न कर दे ताकि वे कहें, 'अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं है,' और उनके माध्यम से वह अंधी आँखें, बहरे कान और बंद दिल खोल दे।'" 3 [उर्दू]: ज़ैद बिन असलम ने अब्दुल्ला बिन सलाम से, और दारमी और बैहक़ी ने अता बिन यसार के माध्यम से उनसे इसी तरह रिवायत किया। और अगले अध्याय में उनका दूसरा मार्ग है, इंशा अल्लाह। "बेशक मैं हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की सिफ़त तौरात में पाता हूँ, ऐ नबी! यकीनन हमने तुझे गवाह और अपनी उम्मत के तमाम अहवाल व अफ़आल पर मुत्तला और खुशख़बरी देता और डर सुनाता भेजा। अल्लाह अज़्वजल इस नबी को न उठाएगा यहाँ तक कि लोग ला इलाहा इल्लल्लाह कह दें और इस नबी के ज़रिए..."

पादटिप्पणी: 1. अल-रियाद अल-नदीराह, उमर बिन खत्ताब के गुणों पर अध्याय 2, हदीस 586, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, खंड 2, पृष्ठ 244। 2. सिफ़त अल-सफ़वा, उमर के इस्लाम का उल्लेख, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, खंड 1, पृष्ठ 274। 3. अल-बैहक़ी द्वारा दलाईल अल-नुबुव्वा, तौरात और इंजील में अल्लाह के रसूल के वर्णन पर अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, खंड 1, पृष्ठ 386;

सुनन अल-दारमी, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आगमन से पहले की किताबों में उनके वर्णन पर अध्याय, दार अल-महासिम मुद्रण के लिए, काहिरा, खंड 1, पृष्ठ 14; अल-खासाइस अल-कुबरा, इब्न असाकिर, अल-दारमी और अल-बैहक़ी के संदर्भ में, तौरात आदि में उनके उल्लेख पर अध्याय, मरकज़ अहले सुन्नत, गुजरात, भारत, खंड 1, पृष्ठ 10; अल-तबाकात अल-कुबरा, तौरात और इंजील में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वर्णन का उल्लेख, दार सादिर, बेरूत, खंड 1, पृष्ठ 360; तारीख़ दिमश्क़ अल-कबीर, उनके गुणों और विवरणों के संबंध में किताबों में जो कुछ आया उस पर अध्याय, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, खंड 3, पृष्ठ 218-219।

पृष्ठ 401/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

ظهر الاسلام ودعا الی الله علانیةً۔ اخرجه الدولابی فی الفضائل 1۔ | نہ پڑھی جس دن سے وہ اسلام لائے دین نے غلبہ پایا اور انہوں نے علانیہ اللہ عزوجل کی طرف بلایا (دولابی نے فضائل میں اسے بیان کیا-ت)

صہیب رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں : لما اسلم عمر جلسنا حول البیت حلقًا وطفنابه و انتصفنا ممن غلظ علینا۔ خرجه ابوالفرج في صفة الصفوة 2۔ | جب عمر مسلمان ہوئے ہم گردخانہ کعبہ حلقہ باندھ کر بیٹھ گئے اور طواف کیا اور ہم پر جو سختی کرتے تھے ان سے اپنا انصاف لیا- (ابوالفرج نے اسے صفۃ الصفوۃ میں بیان کیا-ت)

حدیث ۵۸: عبداللہ بن سلام رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اسلام لاتے ہی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی : اني لاجد صفتك في كتاب الله يا ايها النبي انا ارسلنك شاهدًا ومبشرًا ونذيرًا الی قوله لن يقبضه الله حتی يقيم به الملة العوجاء حتی يقولوا لا اله الا الله و يفتح به اعينا عميًا وآذانًا صمًا وقلوبًا غلفًا 3۔ | زيد بن اسلم عن عبدالله بن سلام، والدارمی والبيهقی من طريق عطاء بن يسار عنه نحوه ولہ طریق ثانی فی الباب الآتی ان شاء اللہ تعالیٰ- بیشک میں حضور (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) کی صفت تورات میں پاتا ہوں ، اے نبی ! یقیناً ہم نے تجھے بھیجا گواہ اور اپنی امت کے تمام احوال وافعال پر مطلع اور خوشخبری دیتا اور ڈر سناتا۔ اللہ عزوجل اس نبی کو نہ اٹھائے گا یہاں تک کہ لوگ لا الہ الا اللہ کہہ دیں اور اس نبی کے ذریعے

1 الرياض النضرة الباب الثاني في مناقب عمر بن خطاب رضي الله عنه حديث ۵۸۶ دار المعرفة بيروت، الجزء الثاني ص ۲۴۴ 2 صفة الصفوة ذكر اسلام عمر رضي الله عنه دار المعرفة بيروت ۱ / ۲۷۴ 3 دلائل النبوة للبيهقی باب صفة رسول الله في التوراة والانجيل دار الكتب العلمية بيروت ۱ /

٣٨٦ ، سنن الدارمی باب صفة النبي صلى الله عليه وسلم في الكتب قبل مبعثه دار المحاسن للطباعة لقاهرة ١ / ١٤ ، الخصائص الكبرى بحوالہ ابن عساكر والدارمی والبيهقی باب ذكره في التوراة الخ مركز اہلسنت گجرات ہند ١ / ١٠ ، الطبقات الكبرى ذكر صفة رسول الله صلى الله عليه وسلم في التوراة والانجيل دار صادر بيروت ١ / ٣٦٠ ، تاريخ دمشق الكبير باب ماجاء في الكتب من نعته وصفاته دار احياء التراث العربی بيروت ٣ / ٢١٩ - ٢١٨

Fatawa-e-Razvia | Volume 30

[Top Section - Narrative References] Table Left Column (Arabic Source Texts): Al-Tabarani and Abu Nu’aym in 'al-Dala'il', and Ibn Asakir from Muhammad bin Hamza bin Yusuf bin Abdullah bin Salam from his father from his grandfather. Also Ibn Asakir through Zaid bin Aslam from Abdullah bin Salam, and al-Darimi and al-Bayhaqi through Ata' bin Yasar from him similarly. And other chains of transmission will follow in the next chapter, God willing. (T)

Table Right Column (Urdu Translation/Summary): ...blind eyes, deaf ears, and wrapped hearts will be opened. (Narrated by al-Tabarani and Abu Nu’aym in 'al-Dala'il', and Ibn Asakir from Muhammad bin Hamza bin Yusuf bin Abdullah bin Salam from his father from his grandfather. Also, Ibn Asakir through Zaid bin Aslam from Abdullah bin Salam, and al-Darimi and al-Bayhaqi through Ata' bin Yasar from him similarly. Other paths will be mentioned in the upcoming chapter, God willing. - Trans.)

Hadith 59: That Allah, the Mighty and Sublime, sent a revelation to Isaiah (peace be upon him):

[Main Hadith Table] Table Left Column (Arabic Hadith): “Indeed, I am sending an unlettered prophet; I will open through him deaf ears, wrapped hearts, and blind eyes.” Until he said: “I will guide through him after misguidance, and teach through him after ignorance, and elevate through him after obscurity, and give fame through him after being unknown, and increase through him after scarcity, and enrich through him after poverty, and unite through him after division, and I will create harmony through him between scattered hearts and desires and different nations.” (Narrated by Ibn Abi Hatim from Wahb bin Munabbih. - 1)

Table Right Column (Urdu Translation): “Indeed, I am going to send an unlettered (Ummi) Prophet, through whom I will open deaf ears, wrapped hearts, and blind eyes. Because of him, I will give guidance after misguidance, knowledge after ignorance, and through his means, I will give a high reputation after obscurity. Through him, I will grant recognition after being unknown, and for his sake, I will grant abundance after scarcity. Because of him, I will make rich after being needy, and through his means, I will give unity of heart after discord, and through him, I will create harmony between troubled hearts, differing desires, and scattered nations.” (Ibn Hatim narrated from Wahb bin Munabbih. - Trans.)

1 Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Ibn Abi Hatim from Wahb bin Munabbih, Markaz Ahl-e-Sunnat Gujarat, India 1/13.

फतावा-ए-रज़विया | खंड 30

[ऊपरी भाग - कथा संदर्भ] तालिका बायां कॉलम (अरबी स्रोत पाठ): तबरानी और अबू नुऐम ने 'अल-दलायल' में, और इब्न असाकिर ने मुहम्मद बिन हमजा बिन यूसुफ बिन अब्दुल्ला बिन सलाम से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने अपने दादा से रिवायत किया। साथ ही, इब्न असाकिर ने जैद बिन असलम के माध्यम से अब्दुल्ला बिन सलाम से, और दारमी और बैहकी ने अता बिन यसार के माध्यम से उन्हीं से इसी तरह रिवायत किया। अन्य मार्ग इंशाअल्लाह आने वाले अध्याय में आएंगे। (त)

तालिका दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद/सारांश): ...अंधी आँखें, बहरे कान और ढके हुए दिल खुल जाएंगे। (इसे तबरानी और अबू नुऐम ने 'अल-दलायल' में रिवायत किया है, और इब्न असाकिर ने मुहम्मद बिन हमजा बिन यूसुफ बिन अब्दुल्ला बिन सलाम से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने अपने दादा से। साथ ही, इब्न असाकिर ने ज़ैद बिन असलम के माध्यम से अब्दुल्ला बिन सलाम से, और दारमी और बैहकी ने अता बिन यसार के माध्यम से उन्हीं से इसी तरह रिवायत किया। अन्य मार्ग इंशाअल्लाह आने वाले अध्याय में आएंगे। - अनु.)

हदीस 59: कि अल्लाह अज़-ओ-जल्ल ने हज़रत शैया अलैहिस्सलाम पर वही भेजी:

[मुख्य हदीस तालिका] तालिका बायां कॉलम (अरबी हदीस): "बेशक मैं एक उम्मी नबी भेजने वाला हूँ; मैं उसके ज़रिए बहरे कान, ढके हुए दिल और अंधी आँखें खोल दूँगा।" यहाँ तक कि कहा: "मैं उसके ज़रिए गुमराही के बाद हिदायत दूँगा, जहालत के बाद इल्म दूँगा, गुमनामी के बाद बुलंद मकाम दूँगा, ना-शनासाई के बाद पहचान दूँगा, कमी के बाद कसरत दूँगा, मोहताजी के बाद समृद्ध कर दूँगा, फूट के बाद एकता दूँगा, और उसके ज़रिए बिखरे हुए दिलों, अलग-अलग इच्छाओं और विभिन्न राष्ट्रों में मेल-मिलाप पैदा कर दूँगा।" (इब्न अबी हातिम ने वहब बिन मुनब्बिह से रिवायत किया। - 1)

तालिका दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद): "बेशक मैं एक उम्मी (अनपढ़) नबी भेजने वाला हूँ जिसके माध्यम से बहरे कान, ढके हुए दिल और अंधी आँखें खोल दूँगा। उसके कारण गुमराही के बाद हिदायत दूँगा, उसके ज़रिए जहालत के बाद इल्म दूँगा, उसके वसीले से गुमनामी के बाद बुलंद नामी दूँगा। उसके ज़रिए ना-शनासाई (अपरिचय) के बाद पहचान दूँगा, उसके वास्ते से कमी के बाद कसरत दूँगा। उसके कारण मोहताजी के बाद समृद्ध कर दूँगा, उसके वसीले से फूट के बाद

यकदिली (एकता) दूँगा, और उसके ज़रिए परेशान दिलों, विभिन्न इच्छाओं और अलग-अलग उम्मतों में मेल-मिलाप पैदा कर दूँगा।" (इब्न हातिम ने वहब बिन मुनब्बिह से रिवायत किया। - अनु.)

---

1 अल-खसाइस अल-कुबरा, इब्न अबी हातिम के हवाले से वहब बिन मुनब्बिह से, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात, भारत 1/13.

[اوپری حصہ - روایتی حوالہ جات] ٹیبل کا بایاں کالم (عربی مصادر): الطبرانی و ابو نعیم فی الدلائل و ابن عساکر عن محمد بن حمزۃ بن یوسف بن عبد اللہ بن سلام عن ابیہ عن جدہ و ابن عساکر ایضاً من طریق زید بن اسلم عن عبد اللہ بن سلام، والدارمی و البیھقی من طریق عطاء بن یسار عنہ نحوہ ولہ طریق شانی فی الباب الآتی ان شاء اللہ تعالیٰ۔

ٹیبل کا دایاں کالم (اردو ترجمہ): سے اندھی آنکھیں اور بہرے کان اور غلاف چڑھے دل کھل جائیں گے۔ (روایت کیا طبرانی اور ابو نعیم نے دلائل میں، اور ابن عساکر محمد بن حمزہ بن یوسف بن عبد اللہ بن سلام سے انہوں نے اپنے باپ سے انہوں نے اپنے دادا سے، نیز ابن عساکر نے بطریق زید بن اسلم عبد اللہ بن سلام سے، اور دارمی اور بیہقی نے بطریق عطاء بن یسار انہیں سے ایسے ہی اور طریق دیگر آئندہ باب میں آئینگان شاء اللہ تعالیٰ۔ت)

حدیث ۵۹: کہ اللہ عزوجل نے شعیا علیہ الصلوٰۃ والسلام کو وحی بھیجی:

[حدیث کا مرکزی ٹیبل] ٹیبل کا بایاں کالم (عربی حدیث): انی باعث نبیا امیا افتح بہ اذانا صما و قلوبا غلفا و اعینا عمیا الی ان قال اھدی بہ من بعد الضلالۃ و اعلم بہ بعد الجھالۃ و ارفع بہ بعد الخمالۃ واسمی بہ بعد النکرۃ و اکثر بہ بعد القلۃ واغنی بہ بعد العیلۃ واجمع بہ بعد الفرقۃ و اؤلف بہ بین قلوب و اھواء متشتتۃ وامم مختلفۃ ابن ابی حاتم عن وھب بن منبہ ۔1

ٹیبل کا دایاں کالم (اردو ترجمہ): بیشک میں ایک نبی امی کو بھیجنے والا ہوں جس کے ذریعے سے بہرے کان اور غلاف چڑھے دل اور اندھی آنکھیں کھول دوں گا اور اس کے سبب گمراہی کے بعد ہدایت دوں گا، اس کے ذریعے سے جہل کے بعد علم دوں گا، اس کے وسیلے سے گمنامی

کے بعد بلند نامی دوں گا، اس کے ذریعے سے ناشناسی کے بعد شناخت دوں گا، اس کے واسطے سے کمی کے بعد کثرت دوں گا، اس کے سبب سے محتاجی کے بعد غنی کر دوں گا، اس کے وسیلے سے پھوٹ کے بعد یکدلی دوں گا، اس کے ذریعے سے پریشان دلوں، مختلف خواہشوں، متفرق امتوں میں میل کر دوں گا۔ (ابن حاتم نے وہب بن منبہ سے روایت کیا۔)

---

1 الخصائص الکبری بحوالہ ابن ابی حاتم عن وھب بن منبہ مرکز اہل سنت گجرات الھند ۱/۱۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

By Allah's justice! Through the mediation of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), how many calamities are averted? All praise is to Allah.

Hadith 60: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic Text)	**(Urdu Translation)**
When Allah created the Throne, He wrote upon it with a pen of light, the length of which was between the east and the west: 'There is no true god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah; through him I take and through him I give, and his Ummah is the best of all nations, and the best of them is Abu Bakr as-Siddiq.' - Narrated by al-Rafi'i from Salman (may Allah be pleased with him).	When Allah Almighty created the Throne, He wrote on it with a pen of light, the length of which was from the east to the west: 'There is no true god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah; for his sake I shall take and through his mediation I shall give; his Ummah is better than all other Ummahs, and the best in his Ummah is Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him).' (Al-Rafi'i narrated this from Salman, may Allah be pleased with him.)

By the praise of Allah Almighty, let us conclude on this majestic and comprehensive Hadith that all taking and giving in the court of Allah, the Almighty and Majestic, all taking and giving is through the hands of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), for his sake and through his mediation. This is what is called the Great Caliphate (Khilafat-e-Uzma). All praise be to Allah, a great deal of praise.

Look! By the testimony of God and His Messenger (Exalted and Almighty be He, and may Allah bless him and grant him peace), obtaining sustenance, receiving help, rain falling, calamities being removed, enemies being overcome, punishment being deferred, even the stability of the earth, the protection of the land, the death of creation, the life of creation, the honor of religion, the refuge of the Ummah, the fulfillment of the needs of servants, and the providing of comfort are all through the mediation of the saints, by the blessing of the saints, at the hands of the saints, and through the intercession of the saints. Yet, acknowledging Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) as the means for averting calamities was considered polytheism by those who like to label things as shirk. To Allah we belong and to Him we shall return. And by the grace of Allah Almighty, the last three Hadiths have made it clear and enlightened that whatever blessing was received and whatever calamity

was averted, it was all obtained and removed because of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). All the taking and giving of the Divine court, the entire operation is in the hands of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Yes, indeed, by Allah!

1. Kanz al-Ummal with reference to al-Rafi'i from Salman, Hadith 32581, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 11/549 and 550.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

अल्लाह के न्याय की कसम! हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वसीले (माध्यम) से कितनी बलाएँ टलती हैं, अल्लाह का शुक्र है।

हदीस ६०: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद)
जब अल्लाह ने अर्श बनाया, तो उस पर नूर की कलम से लिखा, जिसकी लंबाई पूर्व से पश्चिम तक थी: 'अल्लाह के सिवा कोई सच्चा पूज्य नहीं है, मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं; उन्हीं के ज़रिये मैं लेता हूँ और उन्हीं के ज़रिये देता हूँ, और उनकी उम्मत सभी उम्मतों में सबसे श्रेष्ठ है और उनमें सबसे श्रेष्ठ अबू बक्र अस-सिद्दीक़ हैं।' - अल-राफ़ई द्वारा सलमान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित।	जब अल्लाह तआला ने अर्श बनाया, तो उस पर नूर की कलम से लिखा, जिसकी लंबाई पूर्व से पश्चिम तक थी: 'अल्लाह के सिवा कोई सच्चा माबूद (पूज्य) नहीं है, मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं; मैं उन्हीं के वास्ते से लूँगा और उन्हीं के वसीले से दूँगा; उनकी उम्मत सभी उम्मतों से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) है और उनकी उम्मत में सबसे अफ़ज़ल अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) हैं।' (राफ़ई ने हज़रत सलमान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।)

अल्लाह तआला की प्रशंसा के साथ, इसी महान और व्यापक हदीस पर समाप्त करें कि अल्लाह अज़्ज़वजल की दरगाह का सारा लेना-देना, लेना और देना सब मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हाथों में, उनके वास्ते से और उनके वसीले से है। इसी को 'खिलाफ़त-ए-उज़मा' (महान खिलाफ़त) कहते हैं। अल्लाह की बहुत-बहुत प्रशंसा है।

देखो! खुदा और रसूल (जल्ल व अला व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की गवाही से रिज़्क़ (रोजी) पाना, मदद मिलना, बारिश होना, बलाओं का दूर होना, दुश्मनों पर जीत पाना, अज़ाब का टलना, यहाँ तक कि ज़मीन का कायम रहना, ज़मीन की निगहबानी, मखलूक की मौत, मखलूक की ज़िंदगी, दीन की इज़्ज़त, उम्मत की पनाह, बंदों की हाजत रवाई (ज़रूरतें पूरी होना), राहत पहुँचाना, यह सब औलिया के वसीले से, औलिया की बरकत से, औलिया के हाथों और औलिया की मध्यस्थता से है। मगर मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को बला टालने का ज़रिया मानना शिर्क पसंदों ने शिर्क समझा। हम अल्लाह ही के हैं और उसी की तरफ़ लौटने वाले हैं। और अल्लाह तआला की कृपा से आख़िरी तीन हदीसों ने रोशन और स्पष्ट कर दिया कि जो नेमत मिली और जो बला टली, वह सब

मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कारण ही हासिल और दूर हुई। अल्लाह की दरगाह का सारा लेना-देना, पूरा कारखाना मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हाथों में है। हाँ, हाँ, अल्लाह की कसम!

1. कंजुल उम्माल, अल-राफ़ई के हवाले से सलमान से, हदीस ३२५८१, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, ११/५४९ और ५५०।

पृष्ठ ४०३/७७२

اللہ انصاف! یہ کس قدر بلاؤں کا حضور (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) کے وسیلے سے دفع ہونا ہے واللہ الحمد۔

حدیث ۶۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

| لما خلق اللہ العرش کتب علیہ بقلم من نور، طول القلم مابین المشرق والمغرب لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ، بہ آخذ و بہ اعطی وامتہ افضل الامم و افضلھا ابوبکرن الصدیق - الرافعی ۱ عن سلمان رضی اللہ تعالی عنہ۔ | جب اللہ تعالی نے عرش بنایا اس پر نور کے قلم سے جس کا طول مشرق سے مغرب تک تھا لکھا اللہ کے سوا کوئی سچا معبود نہیں محمد اللہ کے رسول ہیں، میں انہیں کے واسطے سے لوں گا اور انہیں کے وسیلے سے دوں گا، ان کی امت سب امتوں سے افضل ہے اور ان کی امت میں سب سے افضل ابو بکر صدیق (رضی اللہ تعالی عنہ) (رافعی نے حضرت سلمان رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا ہے۔) |

بحمد اللہ تعالیٰ اسی حدیث جلیل جامع پر ختم کیجئے کہ اللہ عزوجل کی بارگاہ کا تمام لینا دینا اخذ و عطا سب محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہاتھوں ان کے واسطے سے ان کے وسیلے سے ہے، اسی کو خلافتِ عظمیٰ کہتے ہیں۔ واللہ الحمد حمداً کثیراً۔

دیکھو! بشادتِ خدا اور رسول جل وعلا و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رزق پانا، مدد ملنا، مینہ برسنا، بلادور ہونا، دشمنوں کی مغلوبی، عذاب کی موقوفی، یہاں تک کہ زمین کا قیام، زمین کی نگہبانی، خلق کی موت، خلق کی زندگی، دین کی عزت، امت کی پناہ، بندوں کی حاجت روائی، راحت رسانی سب اولیاء کے وسیلے اولیاء کی برکت اولیاء کے ہاتھوں اولیاء کی وساطت سے ہے مگر مصطفیٰ

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دفعِ بلا کا واسطہ مانا اور شرک پسندوں نے مشرک جانا، انا للہ و انا الیہ راجعون، اور بحمد اللہ تعالیٰ تین حدیثِ اخیر نے روشن و مستنیر کردیا کہ جو نعمت ملی جو بلا ٹلی سب مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے باعث حاصل و زائل ہوئی، بارگاہِ الٰہی کا لینا دینا سارا کارخانہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہاتھوں پر ہے ہاں ہاں لا واللہ

۱ کنز العمال بحوالہ الرافعی عن سلمان حدیث ۳۲۵۸۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۵۴۹ و ۵۵۰

Fatawa Razawiya Volume 30

Then, by the grace of Allah, the entire universe was granted existence at once, and its stability is solely due to his [Prophet Muhammad ﷺ] presence. Just as the world was dependent on him at the dawn of creation - "Had it not been for you, I would not have created the world" (If you were not there, I would not have created the world. - T) - so too it is dependent on him for its survival. If his support were withdrawn today, absolute annihilation would ensue instantly.

He who was not, then nothing was; he who is not, then let nothing be. He is the life of the world; if there is life, then there is a world. May the blessings, peace, grace, and honor of Allah Almighty be upon him, his family, and his companions.

---

1 Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter: Mention of his ascension to heaven, etc., Dar al-Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/297. 2 Hadaiq-e-Bakhshish, Maktaba Razawiya, Aram Bagh, Karachi, 1/91.

फिर अल्लाह की तौफीक से, पूरे ब्रह्मांड को एक ही बार में अस्तित्व प्रदान किया गया और उसकी स्थिरता उन्हीं (नबी ﷺ) के कारण है। जिस प्रकार संसार अपनी सृष्टि के आरम्भ में उनका मोहताज था—"लौ-लाका लामा ख़लक़्तुत दुनिया" (यदि आप न होते तो मैं संसार को पैदा ही न करता—त)—वैसे ही वह अपने बने रहने के लिए भी उनका मोहताज है। यदि आज उनका सहारा हटा लिया जाए, तो तुरंत पूर्ण विनाश हो जाए।

वे जब नहीं थे तो कुछ नहीं था, वे जब न हों तो कुछ न हो। जान हैं वह जहान की, जान है तो जहान है। अल्लाह तआला की उन पर, उनके परिवार और उनके साथियों पर कृपा, शांति, बरकत और सम्मान हो।

---

1 तारीख़ दिमश्क़ अल-कबीर, अध्याय: आकाश की ओर उनके आरोहण का उल्लेख आदि, दारुल एहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 3/297। 2 हदाईक़-ए-बख़्शिश, मकतबा रज़विया, आराम बाग़, कराची, 1/91।

ثم باللہ ایک دفع بلاو حصول عطا کیا تمام جہان اور اس کا قیام سب انہیں کے دم قدم سے ہے عالم جس طرح ابتدائے آفرینش میں ان کا محتاج تھا کہ لولاك لما خلقت الدنیا (اگر آپ نہ ہوتے میں دنیا کو پیدا ہی نہ کرتا۔ ت) یونہی بقا میں بھی ان کا محتاج ہے، آج اگر ان کا قدم درمیان سے نکال لیں ابھی ابھی فنائے مطلق ہو جائے۔ وہ جو نہ تھے تو کچھ نہ تھا، وہ جو نہ ہوں تو کچھ نہ ہو جان ہیں وہ جہان کی ، جان ہے تو جہاں ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و علی آلہ و صحبہ و بارك و کرم ۔

---

1 تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر عروجہ الی السماء الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۹۷ 2 حدائقِ بخشش مکتبہ رضویہ آرام باغ کراچی ۱/۹۱

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Chapter Two: Take the textual evidences (Nusoos) on the second point and by the grace of Allah Almighty, see how these texts are shatterers of Najdism and lightning strikes upon the soul of Wahhabism. In this regard, there are forty-four (44) verses and two hundred and forty (240) Hadiths.

Section One: Regarding the Noble Verses

Verse 7: Our Lord, the Blessed and Exalted, said: “And they did not find anything to blame except that Allah and His Messenger had enriched them out of His grace.”[1] And what did they find objectionable, except that Allah and the Messenger of Allah made them wealthy through His grace.

Yes, this is the place where diseased hearts may perish in rage. Allah Almighty says that Allah and the Messenger of Allah made them wealthy through His grace. O Messenger of Allah! Make me and all the people of Sunnah wealthy in both religion and the world through your grace. May Allah Almighty send blessings and peace upon you.

I am a beggar, O King! Fill my bowl with light. Make the light double each day, bestow the charity of light.[2]

Verse 8: “And if they had been satisfied with what Allah and His Messenger gave them and had said, ‘Sufficient for us is Allah; Allah will give us of His grace, and [so will] His Messenger; indeed, we are toward Allah desirous [of His favor].’”[3] And how excellent it would have been if they were satisfied with what God and His Messenger gave them, and said, “Allah is sufficient for us; Allah will now give us from His grace, and [so will] His Messenger. Indeed, we are hopeful towards Allah.”

[1] The Noble Quran 9/74 [2] Hada'iq-e-Bakhshish, Maktaba-e-Razawiyya, Aram Bagh, Karachi 3/2 [3] The Noble Quran 9/59

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

अध्याय दो: दूसरे आधार पर प्रमाणों (नुसूस़) को देखिए और अल्लाह तआला की कृपा से ये प्रमाण नजदियत को चकनाचूर करने वाले और वहाबियत की जान पर बिजली गिराने वाले हैं। इसमें चौवालीस (44) आयतें और दो सौ चालीस (240) हदीसें हैं।

प्रथम अनुभाग: पवित्र आयतों के बारे में

आयत 7: हमारे पालनहार, धन्य और सर्वोच्च ने कहा: "और उन्हें क्या बुरा लगा सिवाय इसके कि अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें अपने अनुग्रह से समृद्ध कर दिया।"[1] और उन्हें क्या बुरा लगा यही न कि अल्लाह और अल्लाह के रसूल ने उन्हें अपने अनुग्रह से धनी बना दिया।

हाँ, यह वह स्थान है जहाँ ईर्ष्या से बीमार हृदय कट कर रह जाएँ। अल्लाह तआला फरमाता है कि अल्लाह और अल्लाह के रसूल ने उन्हें अपने अनुग्रह से धनी बना दिया। ऐ अल्लाह के रसूल! मुझे और सभी सुन्नियों को दीन और दुनिया का धनी बना दें अपने अनुग्रह से। अल्लाह तआला आप पर कृपा और शांति बरसाए।

मैं भिखारी हूँ तो ऐ बादशाह! मेरा प्याला नूर से भर दे। नूर दिन-दूना बढ़ता रहे, नूर का सदका डाल दे।[2]

आयत 8: "और काश कि वे उस पर संतुष्ट होते जो अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें दिया था और कहते, 'अल्लाह हमारे लिए पर्याप्त है; अल्लाह हमें अपने अनुग्रह से देगा और उसका रसूल (भी); निस्संदेह हम अल्लाह की ओर ही झुकने वाले हैं।'"[3] और कितना अच्छा होता यदि वे संतुष्ट होते उस पर जो खुदा और रसूल ने दिया, और कहते कि अल्लाह हमारे लिए काफी है, अब अल्लाह हमें अपने अनुग्रह से देगा और उसका रसूल भी, बेशक हम अल्लाह की ओर ही आशा लगाए हुए हैं।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/74 [2] हदाइक-ए-बख़्शिश, मकतबा-ए-रज़विया, आराम बाग, कराची 3/2 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/59

पृष्ठ 405 / 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

باب دوم: وجہ دوم پر نصوص لیجئے اور بحمد اللہ تعالیٰ کیسے نصوص نجدیت شکن، جانِ وہابیت پر برق افگن، اس میں چوالیس ۴۴ آیتیں اور دوسو چالیس ۲۴۰ حدیثیں ہیں۔

فصل اول آیات شریفہ میں

آیت ۷ : قال ربنا تبارك وتعالی: "وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنٰهُمُ اللهُ وَرَسُوْلُهٗ مِنْ فَضْلِهٖ "1 اور انہیں کیا برا لگا یہی نا کہ انہیں دولتمند کردیا اللہ اور اللہ کے رسول نے اپنے فضل سے۔

ہاں یہ جگہ ہے کہ غیظ میں کٹ جائیں بیمار دل۔ اللہ تعالیٰ فرماتا ہے کہ اللہ اور اللہ کے رسول نے دولتمند کردیا اپنے فضل سے۔ اے اللہ کے رسول! مجھے اور سب اہلسنت کو دین و دنیا کا دولتمند فرما اور اپنے فضل سے۔ صلی اللہ تعالیٰ علیک وسلم۔

میں گدا تو بادشاہ بھر دے پیالہ نور کا نور دن دونا ترادے ڈال صدقہ نور کا 2

آیت ۸: "وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوْا مَا اٰتٰهُمُ اللهُ وَرَسُوْلُهٗ وَقَالُوْا حَسْبُنَا اللهُ سَيُؤْتِيْنَا اللهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُوْلُهٗٓ اِنَّآ اِلَى اللهِ رٰغِبُوْنَ"3 اور کیا خوب تھا اگر وہ راضی ہوتے خدا اور رسول کے دئے پر، اور کہتے ہمیں اللہ کافی ہے اب دے گا اللہ ہمیں اپنے فضل سے اور اس کا رسول، بیشک ہم اللہ کی طرف راغبت والے ہیں۔

1 القرآن الکریم ۷۴/۹ 2 حدائق بخشش مکتبہ رضویہ آرام باغ کراچی ۳/۲ 3 القرآن الکریم ۵۹/۹

Fatawa Razawiya Volume 30

Here, the Lord of Honor (Jalla wa 'Ala) has mentioned His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) along with Himself as a giver, and at the same time, He has guided to keep hope in Allah and His Messenger that now they will give us from their grace (Jalla Jalaluhu wa Sallallahu Ta'ala 'alayhi wa Sallam).

Verse 9: "Allah bestowed favor upon him and you bestowed favor upon him."[1] | Allah bestowed favor upon him, and O Prophet! You bestowed favor upon him.

Verse 10: "For him are successive [angels] before him and behind him who guard him by the command of Allah."[2] | For a person, there are guards who alternate, before him and behind him, protecting him by the command of Allah.

Alternating ones are such that the morning guards change at 'Asr time, and those of 'Asr at morning time. All praise is for Allah.

Verse 11: "And He sends over you guardians."[3] | Allah sends guardians over you.

In these verses, the Exalted Master (Subhanahu wa Ta'ala) refers to the angels as our protectors and guardians.

Verse 12: "O Prophet, sufficient for you is Allah and whoever has followed you of the believers."[4] | O Prophet! Allah and the Muslims who followed you are sufficient for you.

Here, the Blessed and Exalted Lord, mentioning the noble companions alongside His holy name, says: O Prophet! Now that 'Umar has embraced Islam, Allah and these forty Muslims are sufficient for you.

In Al-Jalalayn: Sufficient for you is Allah and sufficient for you | In Jalalayn it is: Allah is sufficient for you and

[1] Al-Quran al-Karim 33/37 [2] Al-Quran al-Karim 13/11 [3] Al-Quran al-Karim 6/61 [4] Al-Quran al-Karim 8/64

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

यहाँ रबुल इज़्ज़त (अल्लाह) ने अपने साथ अपने रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को भी देने वाला बताया है और साथ ही यह भी निर्देश दिया है कि अल्लाह और रसूल से आशा रखो कि वे अब हमें अपने फज़्ल (कृपा) से देंगे (जल्ल जलालुहु व सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम)।

आयत 9: "अल्लाह ने उस पर एहसान किया और तुमने उस पर एहसान किया।"[1] | अल्लाह ने उसे नेमत (कृपा) बख्शी, और ऐ नबी! तुमने उसे नेमत दी।

आयत 10: "उसके लिए आगे और पीछे से बारी-बारी आने वाले (फरिश्ते) हैं जो अल्लाह के हुक्म से उसकी हिफाज़त करते हैं।"[2] | आदमी के लिए बदलने वाले (पहरेदार) हैं उसके आगे और उसके पीछे जो अल्लाह के हुक्म से उसकी हिफाज़त करते हैं।

बदलने वाले ये कि सुबह के पहरेदार अस्र को बदल जाते हैं और अस्र के सुबह को, अल्लाह का शुक्र है।

आयत 11: "और वह तुम पर निगाहबान (रक्षक) भेजता है।"[3] | अल्लाह तुम पर निगाहबानों को भेजता है।

इन आयतों में मौला सुब्हानहु व तआला फरिश्तों को हमारा हाफ़िज़ और निगाहबान कहता है।

आयत 12: "ऐ नबी! तुम्हारे लिए अल्लाह काफी है और वे मोमिन जिन्होंने तुम्हारा अनुसरण किया है।"[4] | ऐ नबी! अल्लाह और जो मुसलमान तुम्हारे पैरोकार (अनुयायी) हुए, वे तुम्हारे लिए काफी हैं।

यहाँ रब तबारक व तआला ने अपने पाक नाम के साथ सहाबा किराम को मिलाकर फरमाया है: ऐ नबी! अब जबकि उमर इस्लाम ले आए हैं, अल्लाह और ये चालीस मुसलमान तुम्हारे लिए काफी हैं।

अल-जलालैन में: तुम्हारे लिए अल्लाह काफी है और तुम्हारे लिए काफी है | जलालैन में है कि अल्लाह तुम्हारे लिए काफी है और

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 33/37 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 13/11 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 6/61 [4] अल-क़ुरान अल-करीम 8/64

पृष्ठ 406 / 772

یہاں رب العزت جل وعلا نے اپنے ساتھ اپنے رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو بھی دینے والا فرمایا اور ساتھ ہی یہ بھی ہدایت کی کہ اللہ ورسول سے امید لگی رکھو کہ اب ہمیں اپنے فضل سے دیتے ہیں جل جلالہ وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

آیت ۹: "اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِ" ۱۔ | اللہ نے اسے نعمت بخشی، اور اے نبی! تو نے اسے نعمت دی۔

آیت ۱۰: "لَهٗ مُعَقِّبٰتٌ مِّنْۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهٖ يَحْفَظُوْنَهٗ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ" ۲۔ | آدمی کے لیے بدلی والے ہیں اس کے آگے اور اس کے پیچھے کہ اس کی حفاظت کرتے ہیں اللہ کے حکم سے۔

بدلی والے یہ کہ صبح کے محافظ عصر کو بدل جاتے ہیں اور عصر کے صبح کو، وللہ الحمد۔

آیت ۱۱: "وَ يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً" ۳۔ | اللہ بھیجتا ہے تم پر نگہبانوں کو۔

ان آیات میں مولٰی سبحٰنہ و تعالٰی فرشتوں کو ہمارا حافظ و نگہبان فرماتا ہے۔

آیت ۱۲: "يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَ مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ" ۴۔ | اے نبی! کافی ہے تجھے اللہ اور جو مسلمان تیرے پیرو ہوئے۔

یہاں رب تبارک و تعالٰی نے اپنے نام پاک کے ساتھ صحابہ کرام کو ملا کر فرماتا ہے: اے نبی! اب کہ عمر اسلام لے آیا تجھے اللہ اور یہ چالیس مسلمان کفایت کرتے ہیں۔

فی الجلالین حسبك الله وحسبك | جلالین میں ہے کافی ہے تجھے اللہ اور

۱ القرآن الکریم ۳۳/۳۷ ۲ القرآن الکریم ۱۳/۱۱ ۳ القرآن الکریم ۶/۶۱ ۴ القرآن الکریم ۸/۶۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

...whoever follows you. [1] Translation: Sufficient for you is he who has followed you. (T)

In the translation of Shah Wali Allah it is: O Prophet! Allah is sufficient for you and those of the believers who followed you. [2] O Prophet! Allah is sufficient for you and those Muslims who have followed you. (T)

Verse 13: Yusuf (peace and blessings be upon him) said: "Indeed, he is my lord; he has made my residence good." [3] Indeed, the Governor (Aziz) of Egypt is my master; he has kept me well. In Jalalayn: "Indeed he, i.e., the one who bought me, is my master, my lord." [4] In the commentary of Jalalayn, it is stated: Indeed, he who bought me is my lord, meaning my master. (T)

Verse 14: "As for one of you, he will give drink to his lord (master) of wine." [5] O companions of the prison! One of you will serve wine to his lord (master).

Verse 15: "And he said to the one whom he knew would be saved of the two, 'Mention me before your lord (master)." [6] And Joseph said to the one whom he thought would be saved among the two, "Mention me in the presence of your master." i.e., before the King of Egypt.

Verse 16: Upon this, the Exalted Lord says:

1. Jalalayn Kalan, under Verse 8/64, Asah al-Matabi Delhi, p. 153
2. Fath al-Rahman fi Tarjumat al-Quran (Translation by Shah Wali Allah), Matba Hashmi Delhi, p. 18
3. The Holy Quran 12:23
4. Jalalayn Kalan, under Verse 12/23, Asah al-Matabi Delhi, p. 191
5. The Holy Quran 12:41
6. The Holy Quran 12:42

फतवा रज़विया, खंड ३०

...जिसने तुम्हारा अनुसरण किया। [1] अनुवाद: तुम्हारे लिए वह पर्याप्त है जिसने तुम्हारा अनुसरण किया। (त)

शाह वली उल्लाह के अनुवाद में है: ऐ पैगंबर! अल्लाह तुम्हारे लिए पर्याप्त है और वे जिन्होंने तुम्हारा अनुसरण किया, जो ईमान वाले हैं। [2] ऐ पैगंबर! अल्लाह तुम्हारे लिए पर्याप्त है और वे मुसलमान जिन्होंने तुम्हारा अनुसरण किया। (त)

आयत १३: यूसुफ अलैहिस्सलाम ने फरमाया: "बेशक वह मेरा रब है, उसने मुझे अच्छी जगह रखा।" [3] बेशक मिस्र का अज़ीज़ (गवर्नर) मेरा रब (स्वामी) है, उसने मुझे अच्छी तरह रखा है। तफ़सीर जलालेन में है: "बेशक वह, यानी जिसने मुझे खरीदा, मेरा रब मेरा स्वामी है।" [4] तफ़सीर जलालेन में है: बेशक वह जिसने मुझे खरीदा वह मेरा रब यानी मेरा स्वामी है। (त)

आयत १४: "तुम में से एक अपने रब को शराब पिलाएगा।" [5] ऐ जेल के साथियों! तुम में से एक अपने रब (स्वामी) को शराब पिलाएगा।

आयत १५: "और उसने उन दोनों में से जिससे बचने की आशा की, उससे कहा, 'अपने रब के पास मेरा ज़िक्र करना'।" [6] और यूसुफ ने उस व्यक्ति से कहा जिसे उन दोनों में से छूटने वाला समझा कि अपने रब (स्वामी) के पास मेरी चर्चा करना। यानी मिस्र के बादशाह के सामने।

आयत १६: इस पर मौला तबारक व तआला फरमाता है:

1. जलालेन कलां, आयत ८/६४ के अंतर्गत, असहि अल-मताबे दिल्ली, पृ. १५३
2. फतह अल-रहमान फी तर्जुमत अल-कुरान (शाह वली उल्लाह का अनुवाद), मतबा हाशमी दिल्ली, पृ. १८
3. अल-कुरान अल-करीम १२:२३
4. जलालेन कलां, आयत १२/२१ के अंतर्गत, असहि अल-मताबे दिल्ली, पृ. १९१
5. अल-कुरान अल-करीम १२:४१
6. अल-कुरान अल-करीम १२:४२

पृष्ठ 407 का 772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

مَنِ اتَّبَعَكَ 1 کافی ہے تجھے وہ جس نے تیری پیروی کی۔ (ت)

ترجمہ شاہ ولی اللہ میں ہے: اے پیغمبر کفایت ست ترا خدا و آنانہ کہ پیروی تو کردہ انداز مسلمانان 2۔ اے پیغمبر! کافی ہے تجھے خدا اور وہ مسلمان جنہوں نے تیری پیروی کی۔ (ت)

آیت ۱۳: یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام نے فرمایا: "إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ" ط 3 بیشک عزیز مصر میرا رب ہے اس نے مجھے اچھی طرح رکھا۔ فی الجلالین انہ ای الذی اشترانی ربی سیدی 4 تفسیر جلالین میں ہے بیشک وہ جس نے مجھے خریدا وہ میرا رب یعنی میرا آقا ہے۔ (ت)

آیت ۱۴: "أَمَّا أَحَدُ كُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا" ج 5 اے زندان کے ساتھیو! تم میں ایک تو اپنے رب کو شراب پلائے گا۔

آیت ۱۵: "وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِندَ رَبِّكَ" 6 اور یوسف نے کہا اس سے جسے ان دونوں میں چھٹکارا پاتا سمجھا کہ اپنے رب کے پاس میرا چرچا کیجیو۔ یعنی بادشاہ مصر کے سامنے۔

آیت ۱۶: اس پر مولیٰ تبارک و تعالیٰ فرماتا ہے:

1 جلالین کلاں تحت الآیۃ ۸/۶۴ اصح المطابع دہلی ص ۱۵۳ 2 فتح الرحمن فی ترجمۃ القرآن (ترجمہ شاہ ولی اللہ) مطبع ہاشمی دہلی ص ۱۸ 3 القرآن الکریم ۲۳/۱۲ 4 جلالین کلاں تحت الآیۃ ۲۳/۱۲ اصح المطابع دہلی ص ۱۹۱ 5 القرآن الکریم ۴۱/۱۲ 6 القرآن الکریم ۴۲/۱۲

Fatawa Razawiyyah Volume 30

"فَاَنْسٰىهُ الشَّیْطٰنُ ذِكْرَ رَبِّهٖ" [1]	**So Satan made him forget to mention Yusuf to his lord, the King of Egypt.**
In Jalalayn, it means: Satan caused the cupbearer to forget the mention of Yusuf before his lord. [2]	It is in Jalalayn that Satan made the cupbearer forget to mention Yusuf (peace be upon him) to his lord. (T)

Verse 17: | "قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِیْ قَطَّعْنَ اَیْدِیَهُنَّ ط" [3] | Yusuf said: Go back to your lord and ask him about the condition of the women who cut their hands. |

Glory be to Allah! It is considered correct to call a king or others "his lord," "your lord," or "my lord" due to metaphorical nurturing, as said by Allah and the Messenger of Allah. Yet, to call Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) the "remover of calamities" (Dafi' al-Bala) is called Shirk (polytheism by some).

Verse 18: The Lord (Exalted and Glorified) says to His blessed servant, Jesus son of Mary (peace be upon both of them): | "وَ اِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّیْنِ كَهَیْـَٔةِ الطَّیْرِ بِاِذْنِیْ فَتَنْفُخُ فِیْهَا فَتَكُوْنُ طَیْرًا بِاِذْنِیْ وَ تُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَ الْاَبْرَصَ بِاِذْنِیْ وَ اِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِیْ ج" [4] | And when you made from clay the shape of a bird by My permission, then you breathed into it and it became a bird by My permission, and you healed the one born blind and the leper by My permission, and when you brought out the dead from their graves by My permission. |

What is the difference between removing the calamity of disease and healing the blind and leper?

---

[1] The Holy Quran 12:42 [2] Jalalayn Kalan under Verse 12:42, Asah al-Matabi' Delhi, p. 193 [3] The Holy Quran 12:50 [4] The Holy Quran 5:110

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"فَاَنْسٰىهُ الشَّيْطٰنُ ذِكْرَ رَبِّهٖ"[1]	**तो उसे भुला दिया शैतान ने अपने रब बादशाह-ए-मिस्र के आगे यूसुफ़ का ज़िक्र करना।**
जलालैन में है यानी साक़ी (पिलाने वाले) को शैतान ने यूसुफ़ का ज़िक्र उसके रब के पास करना भुला दिया। [2]	जलालैन में है यानी साक़ी को शैतान ने यूसुफ़ अलैहिस्सलाम का ज़िक्र उसके रब के आगे करना भुला दिया। (त)

आयत 17: | "قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِيْ قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ ط"[3] | यूसुफ़ ने कहा पलट जा अपने रब के पास सो उससे पूछ क्या हाल है उन औरतों का जिन्होंने अपने हाथ काटे थे। |

सुब्हान अल्लाह! बादशाह वग़ैरह को तो मजाज़ी परवरिश के बाइस उसका रब, तेरा रब, मेरा रब कहना सही हो, अल्लाह फ़रमाए अल्लाह का रसूल फ़रमाए और मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को दफ़ा-ए-बला (बला टालने वाला) कहना शिर्क।

आयत 18: रब जल-व-अला अपने मुबारक बंदे ईसा इब्न-ए-मरियम अलैहिमुस सलातो वस्सलाम से फ़रमाता है: | "وَ اِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّيْنِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ بِاِذْنِيْ فَتَنْفُخُ فِيْهَا فَتَكُوْنُ طَيْرًا بِاِذْنِيْ وَ تُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَ الْاَبْرَصَ بِاِذْنِيْ وَ اِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِيْ ج"[4] | और जब तू बनाता मिट्टी से परिंद की शक्ल मेरी परवांगी (अनुमति) से, फिर फूँक मारता उसमें तो वह हो जाती परिंद मेरी परवांगी से, और तू अच्छा करता मादरज़ाद अंधे और सफ़ेद दाग़ वाले को मेरी परवांगी से, और जब तू क़ब्रों से मुर्दे निकालता मेरी परवांगी से। |

दफ़ा-ए-बला-ए-मरज़ और इबरा-ए-अकमह व अबरस में कितना फ़र्क़ है।

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 12/42 [2] जलालैन कलाँ तह्त अल-आयत 12/42 असह अल-मताबे देहली पृ. 193 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 12/50 [4] अल-क़ुरान अल-करीम 5/110

"فَاَنْسٰىهُ الشَّیْطٰنُ ذِكْرَ رَبِّهٖ" [1] تو اسے بھلا دیا شیطان نے اپنے رب بادشاہِ مصر کے آگے یوسف کا ذکر کرنا۔

في الجلالين اي الساقي الشيطن ذكر يوسف عند ربه [2] جلالین میں ہے یعنی ساقی کو شیطان نے یوسف علیہ السلام کا ذکر اس کے رب کے آگے کرنا بھلا دیا۔ (ت)

آیت ۱۷: | "قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰتِیْ قَطَّعْنَ اَیْدِیَهُنَّ ط" [3] | یوسف نے کہا پلٹ جا اپنے رب کے پاس سو اس سے پوچھ کیا حال ہے ان عورتوں کا جنہوں نے اپنے ہاتھ کاٹے تھے۔ |

سبحان اللہ ! بادشاہ وغیرہ کو تو مجازی پرورش کے باعث اس کا رب ، تیرا رب ، میرا رب کہنا صحیح ہو ، اللہ فرمائے اللہ کا رسول فرمائے اور مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دافع البلاء کہنا شرک۔

آیت ۱۸: رب جل وعلا اپنے مبارک بندے عیسٰی ابنِ مریم علیہما الصلوۃ والسلام سے فرماتا ہے:

| "وَ اِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّیْنِ كَهَیْـَٔةِ الطَّیْرِ بِاِذْنِیْ فَتَنْفُخُ فِیْهَا فَتَكُوْنُ طَیْرًۢا بِاِذْنِیْ وَ تُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَ الْاَبْرَصَ بِاِذْنِیْ وَ اِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِیْ ج" [4] | اور جب تو بناتا مٹی سے پرند کی شکل میری پروانگی سے، پھر پھونک مارتا اس میں تو وہ ہو جاتی پرند میری پروانگی سے، اور تو اچھا کرتا مادر زاد اندھے اور سفید داغ والے کو میری پروانگی سے، اور جب تو قبروں سے مردے نکالتا میری پروانگی سے۔ |

دفعِ بلائے مرض وابراءِ اکمہ وابرص میں کتنا فرق ہے۔

[1] القرآن الكريم ۱۲/۴۲ [2] جلالين كلاں تحت الآية ۱۲/۴۲ اصح المطابع دہلی ص ۱۹۳ [3] القرآن الكريم ۱۲/۵۰ [4] القرآن الكريم ۵/۱۱۰

Fatawa Rizvia Volume 30

Verse 19: Prophet Jesus (peace and blessings be upon him) says: "Indeed I make for you out of clay the likeness of a bird, then I breathe into it and it becomes a bird by Allah's permission. And I heal the blind [from birth] and the leper, and I give life to the dead by Allah's permission. And I inform you of what you eat and what you store in your houses. [Up to his words] And to make lawful for you some of what was forbidden to you."[1]

Translation: I make for you out of clay a shape like a bird, then I breathe into it, and it becomes a bird by Allah's permission. And I heal the one born blind and the leper, and I bring the dead to life by Allah's permission. And I inform you of what you eat and what you store in your houses so that I may make lawful for you some things that were forbidden to you.

SubhanAllah! Prophet Jesus (peace and blessings be upon him) is saying: I create, I heal, I give life to the dead, and I make some forbidden things lawful. What will be the ruling regarding these attributions!

Verse 20: "And marry the unmarried among you and the righteous among your male slaves and female slaves."[2]

Translation: Give in marriage the unmarried women among you, and your righteous male servants and female servants.

Here, Allah Almighty is calling our slaves 'Our servant/slave'. What glory! Allah says someone is Zaid's servant, Amr's servant, this person's servant, that person's servant. Allah says it, the Prophet says it, the Companions say it, the Imams say it. But when one says 'servant of Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him)', the merchants of polytheism (shirk) label it as a ruling of shirk. Perhaps according to them, Zaid and Amr can be partners with God. There is no power or might except with Allah, the Most High, the Most Great.

Verse 21: "Those who follow the Messenger, the Unlettered Prophet, whom they find written [i.e., mentioned] with them in the Torah and the Gospel. He commands them..."

Translation: Those who follow this Messenger, the Unlettered one who tells the news of the unseen, whom they will find written with them in the Torah and the Gospel, he commands them...

[1] The Holy Quran 3:49 and 50 [2] The Holy Quran 24:32

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

आयत 19: हज़रत मसीह (अलैहिस्सलाम) फरमाते हैं: "बेशक मैं तुम्हारे लिए मिट्टी से परिंदे जैसी शक्ल बनाता हूँ फिर उसमें फूँकता हूँ तो वह अल्लाह के हुक्म से परिंदा बन जाता है, और मैं माँ के पेट से अंधे और कोढ़ी को शिफा देता हूँ, और मैं अल्लाह के हुक्म से मुर्दों को ज़िंदा करता हूँ, और मैं तुम्हें खबर देता हूँ जो तुम खाते हो और जो अपने घरों में जमा करके रखते हो। (यहाँ तक कि) और ताकि मैं तुम्हारे लिए कुछ चीज़ें हलाल कर दूँ जो तुम पर हराम थीं।"[1]

अनुवाद: मैं बनाता हूँ तुम्हारे लिए मिट्टी से परिंदे की सी सूरत फिर फूँकता हूँ उसमें तो वह हो जाती है परिंदा अल्लाह की इजाज़त से, और मैं शिफा देता हूँ जन्मजात अंधे और कोढ़ी को, और मैं ज़िंदा करता हूँ मुर्दों को अल्लाह की इजाज़त से, और मैं तुम्हें खबर देता हूँ जो तुम खाते हो और जो घरों में भर रखते हो ताकि मैं हलाल कर दूँ तुम्हारे लिए कुछ चीज़ें जो तुम पर हराम थीं।

सुब्हानअल्लाह! ईसा (अलैहिस्सलाम) जो फरमा रहे हैं: मैं पैदा करता हूँ, शिफा देता हूँ, मुर्दे जलाता हूँ, कुछ हराम चीज़ों को हलाल करता हूँ। इन निस्बतों (संबंधों) के बारे में क्या हुक्म होगा!

आयत 20: "और अपने में से बे-निकाह औरतों का और अपने नेक बंदों (गुलामों) और लौंडियों का निकाह कर दो।"[2]

अनुवाद: निकाह कर दो अपनी बे-शौहर औरतों और अपने नेक बंदों और कनीज़ों का।

यहाँ मौला अज़्वजल हमारे गुलामों को "हमारा बंदा" फरमा रहा है। अल्लाह की शान! ज़ैद का बंदा, अम्र का बंदा, उसका बंदा, उसका बंदा—अल्लाह फरमाए, रसूल फरमाएं सहाबा फरमाएं अइम्मा (इमाम) फरमाएं। मगर 'मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का बंदा' कहना, तो शिर्क के सौदागरों ने शिर्क का हुक्म जड़ दिया। शायद उनके नज़दीक ज़ैद और अम्र खुदा के शरीक हो सकते होंगे। 'ला हौल वला कुव्वत इल्ला बिल्लाहिल अलिय्यिल अज़ीम'।

आयत 21: "वो लोग जो पैरवी करेंगे उस भेजे हुए ग़ैब की बातें बताने वाले उम्मी (अनपढ़) नबी की, जिसे वो अपने पास तौरात और इंजील में लिखा हुआ पाएंगे, वो उन्हें हुक्म देता है..."

अनुवाद: वो लोग कि पैरवी करेंगे इस भेजे हुए ग़ैब की बातें बताने वाले बिना पढ़े की जिसे लिखा पाएंगे अपने पास तौरात व इंजील में, वह उन्हें हुक्म (देता है)...

[1] अल-कुरान अल-करीम 3/49 और 50 [2] अल-कुरान अल-करीम 24/32

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

آیت ۱۹: حضرت مسیح علیہ الصلوۃ والتسلیم فرماتے ہیں : " اَنِّیْٓ اَخْلُقُ لَکُمْ مِّنَ الطِّیْنِ کَھَیْئَۃِ الطَّیْرِ فَاَنْفُخُ فِیْہِ فَیَکُوْنُ طَیْرًا بِاِذْنِ اللّٰہِ وَ اَبْرِئُ الْاَکْمَہَ وَ الْاَبْرَصَ وَ اُحْیِ الْمَوْتٰی بِاِذْنِ اللّٰہِ وَ اُنَبِّئُکُمْ بِمَا تَاْکُلُوْنَ وَ مَا تَدَّخِرُوْنَ فِیْ بُیُوْتِکُمْ (الی قولہ) وَ لِاُحِلَّ لَکُمْ بَعْضَ الَّذِیْ حُرِّمَ عَلَیْکُمْ" 1-

میں بناتا ہوں تمہارے لئے مٹی سے پرند کی سی صورت پھر پھونکتا ہوں اسمیں تو وہ ہو جاتی ہے پرند اللہ کی پروانگی سے، اور میں شفاء دیتا ہوں مادر زاد اندھے اور بدن بگڑے کو، اور میں زندہ کرتا ہوں مردے اللہ کی پروانگی سے، اور میں تمہیں خبر دیتا ہوں جو تم کھاتے اور جو گھروں میں بھر رکھتے ہو تاکہ میں حلال کردوں تمہارے لئے بعض چیزیں جو تم پر حرام تھیں۔

سبحان اللہ ! عیسٰی علیہ الصلوۃ والسلام جو فرما رہے ہیں میں خلق کرتا ہوں، شفا دیتا ہوں، مردے جلاتا ہوں، بعض حراموں کو حلال کئے دیتا ہوں۔ ان اسنادوں کی نسبت کیا حکم ہوگا!

آیت ۲۰: "وَ اَنْکِحُوا الْاَیَامٰی مِنْکُمْ وَ الصّٰلِحِیْنَ مِنْ عِبَادِکُمْ وَ اِمَآئِکُمْ" 2-

نکاح کردو اپنی بے شوہر عورتوں اور اپنے نیک بندوں اور کنیزوں کا۔

یہاں مولا عزوجل ہمارے غلاموں کو "ہمارا بندہ" فرما رہا ہے۔ اللہ کی شان زید کا بندہ، عمرو کا بندہ، اس کا بندہ، اس کا بندہ اللہ فرمائے رسول فرمائے صحابہ فرمائیں ائمہ فرمائیں مگر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا بندہ کہنا اور شرک فروشوں نے حکم شرک جڑا، شائد ان کے نزدیک زید و عمرو خدا کے شریک ہو سکتے ہوں گے۔ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

آیت ۲۱: "الَّذِیْنَ یَتَّبِعُوْنَ الرَّسُوْلَ النَّبِیَّ الْاُمِّیَّ الَّذِیْ یَجِدُوْنَہٗ مَکْتُوْبًا عِنْدَھُمْ فِی التَّوْرٰىۃِ وَ الْاِنْجِیْلِ یَأْمُرُھُمْ"

وہ لوگ کہ پیروی کریں گے اس بھیجے ہوئے غیب کی باتیں بتانے والے بے پڑھے کی جسے لکھا پائیں گے اپنے پاس توریت و انجیل میں، وہ انہیں حکم

1 القرآن الکریم ۳/۴۹ و ۵۰ 2 القرآن الکریم ۲۴/۳۲

Fatawa Rizwia Volume 30

"...enjoining them to what is right and forbidding them from what is wrong, and making lawful for them the good things and prohibiting for them the evil things, and relieving them of their burden and the shackles which were upon them." [Quran 7:157] Translation: [He] will give them goodness and stop them from evil, and make lawful for them pure things and make unlawful for them impure things, and will remove from them their heavy burdens and the yokes of severe hardships that were upon them. (Peace and blessings of Allah be upon him).

May my soul be sacrificed upon the pure and blessed hands of the soul of the world and soul of souls, that soul of souls and soul of faith (peace and blessings of Allah be upon him), who removed heavy burdens from our backs and cut the yokes of hardships from our necks. By Allah, be just! And who else is called the 'Repeller of Calamity', peace and blessings of Allah be upon him.

Verse 22: Sayyiduna Ibrahim (peace and blessings be upon him) supplicated to his Lord (The Almighty): "Our Lord, and send among them a messenger from themselves who will recite to them Your verses and teach them the Book and wisdom and purify them. Indeed, You are the Exalted in Might, the Wise." [Quran 2:129] Translation: O our Lord! And send among them a messenger from among themselves who shall recite Your verses to them and teach them the Book and wisdom, and that messenger shall purify them from sins; surely You are the Dominant, the Wise.

This refers to our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he said: "I am the prayer of my father Ibrahim." Translation: I am the prayer of my father Ibrahim (peace and blessings of Allah be upon both).

Verse 23: The Lord of Honor (The Almighty) Himself states: "Just as We have sent among you a messenger from yourselves reciting to you Our verses and purifying you and teaching you the Book and wisdom and teaching you..." [Quran 2:151] Translation: Just as We sent among you a messenger from among yourselves who recites Our verses to you and makes you pure and teaches you the Quran and knowledge and of those things...

1. Al-Quran Al-Kareem 7/157
2. Al-Quran Al-Kareem 2/129

3. Dala'il al-Nubuwwah, Chapter on the birth of Al-Mustafa, etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 1/81, Al-Durr al-Manthur under the verse 2/129, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 1/304 & 305.

फतावा रज़विया जिल्द ३०

"...वह उन्हें भलाई का हुक्म देता है और बुराई से रोकता है, और उनके लिए पवित्र चीज़ों को हलाल करता है और उन पर अपवित्र चीज़ों को हराम करता है, और उन पर से उनका भारी बोझ और वह बेड़ियाँ (तौक़) उतारता है जो उन पर थीं।" [कुरआन ७:१५७] अनुवाद: [वह] उन्हें भलाई का हुक्म देगा और बुराई से रोकेगा, और उनके लिए सुथरी चीज़ें हलाल करेगा और उन पर गंदी चीज़ें हराम करेगा, और उन पर से उनके भारी बोझ और सख्त तकलीफों के तौक़ उतारेगा जो उन पर थे। (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

जान-ए-जहाँ और जान-ए-जान, उस जान-ए-जान और जान-ए-ईमान (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पाक मुबारक हाथों पर कुर्बान जाऊँ जिसने हमारी पीठों से भारी बोझ उतार दिए और हमारी गर्दनों से तकलीफों के तौक़ काट दिए। अल्लाह के लिए इंसाफ! और बलाओं को टालने वाला किसे कहते हैं, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

आयत २२: सैय्यदुना इब्राहिम अलैहिस्सलाम ने अपने रब्ब अज़्ज़ व जल्ल से अर्ज़ की: "ऐ हमारे रब्ब! और उनमें उन्हीं में से एक रसूल भेज कि वह उनके सामने तेरी आयतें पढ़े और उन्हें किताब और हिक्मत (तत्वज्ञान) सिखाए और वह पैग़म्बर उन्हें (गुनाहों से) पाक कर दे, बेशक तू ही ज़बरदस्त हिक्मत वाला है।" [कुरआन २:१२९] अनुवाद: ऐ हमारे रब्ब! और उनमें उन्हीं में से एक पैग़म्बर भेज कि उन पर तेरी आयतें पढ़े और उन्हें किताब व हिक्मत सिखाए और वह पैग़म्बर उन्हें गुनाहों से पाक कर दे, बेशक तू ही ग़ालिब हिक्मत वाला है।

यह हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हुए कि (उन्होंने फरमाया): "मैं अपने पिता इब्राहिम की दुआ हूँ।" अनुवाद: मैं अपने पिता इब्राहिम की दुआ हूँ (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिही वसल्लम)।

आयत २३: स्वयं रब्बुल इज़्ज़त जल्ल व अला फ़रमाता है: "जिस तरह हमने तुम में तुम्हीं में से एक रसूल भेजा जो तुम पर हमारी आयतें तिलावत करता है और तुम्हें पाकीज़ा बनाता है और तुम्हें क़ुरआन व इल्म सिखाता है और उन बातों का..." [कुरआन २:१५१] अनुवाद: जिस तरह भेजा हमने तुम में एक रसूल तुम्हीं में से कि तुम पर हमारी आयतें तिलावत करता और तुम्हें पाकीज़ा बनाता और तुम्हें क़ुरआन व इल्म सिखाता और उन बातों का...

1. अल-कुरआन अल-करीम ७/१५७

2. अल-कुरआन अल-करीम २/१२९
3. दलाइलुल नुबुव्वह, बाबू ज़िक्र मौलाद अल-मुस्तफ़ा आदि, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत १/८१; अल-दुर्रुल मन्सूर आयत के अंतर्गत २/१२९, दारुल इहयाउत तुरास अल-अरबी बेरुत १/३०४ व ३०५।

पृष्ठ ४१० / ७७२

بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهٰهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبٰتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبٰٓئِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلٰلَ الَّتِيْ كَانَتْ عَلَيْهِمْ ط ۱۔ دے گا بھلائی کا اور روکے گا برائی سے، اور حلال کرے گا ان کے لیے ستھری چیزیں اور حرام کرے گا ان پر گندی چیزیں، اور اتارے گا ان پر سے ان کا بھاری بوجھ اور سخت تکلیفوں کے طوق جو ان پر تھے۔ (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم)

جان جہان وجان جان اس جان جان وجان ایمان صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاک مبارک ہاتھوں پر قربان جس نے ہماری پیٹھوں سے بھاری بوجھ اتارے ہماری گردنوں سے تکلیفوں کے طوق کاٹ دئیے ۔اللہ انصاف ! اور دافع بلا کسے کہتے ہیں، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

آیت ۲۲: سیدنا ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام نے اپنے رب عزوجل سے عرض کی: "رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ اٰيٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيْهِمْ ط اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۝" ۲۔ اے رب ہمارے! اور ان میں انہیں میں سے ایک پیغمبر بھیج کہ ان پر تیری آیتیں پڑھے اور انہیں کتاب و حکمت سکھائے اور وہ پیغمبر انہیں گناہوں سے پاک کردے، بیشک تو ہی ہے غالب حکمت والا۔

یہ ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہوئے کہ: انا دعوۃ ابی ابراھیم ۳۔ میں اپنے باپ ابراہیم کی دعا ہوں (صلی اللہ تعالٰی علیہما وسلم)

آیت ۲۳: خود رب العزۃ جل وعلا فرماتا ہے: "كَمَا اَرْسَلْنَا فِيْكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ اٰيٰتِنَا وَيُزَكِّيْكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ" جس طرح بھیجا ہم نے تم میں ایک رسول تمہیں سے کہ تم پر ہماری آیتیں تلاوت کرتا اور تمہیں پاکیزہ بناتا اور تمہیں قرآن و علم سکھاتا اور ان باتوں کا

١ القرآن الكريم ٧/١٥٧ ٢ القرآن الكريم ٢/١٢٩ ٣ دلائل النبوة باب ذكر مولاد المصطفىٰ الخ دار الكتب العلمية بيروت ١/٨١، الدرالمنثور تحت الاية ٢/١٢٩ دار احياء التراث العربى بيروت ١/٣٠٤ و ٣٠٥

Fatawa Razawiyya, Volume 30

"...[He teaches you] that which you did not know." [1] (He gives you knowledge that you did not know.)

Verse 24: "Allah has surely conferred a great favour upon the believers by sending among them a Messenger from among themselves, who recites to them His verses, purifies them, and teaches them the Book and wisdom, although they were previously in manifest error." [2] Indeed, Allah bestowed a great favor upon the believers when He sent among them a messenger from among themselves, who recites His verses to them and purifies them from sins and teaches them the Quran and wisdom, even though they were certainly in clear error before this.

Verse 25: "It is He who has sent among the unlettered a Messenger from themselves reciting to them His verses and purifying them and teaching them the Book and wisdom - although they were before in manifest error - And [also for] others of them who have not yet joined them. And He is the Exalted in Might, the Wise. That is the favor of Allah, which He bestows upon whom He wills, and Allah is the possessor of great bounty." [3] Allah is the One Who has sent among the unlettered a messenger from among themselves; he recites to them the divine verses and purifies them and grants them the knowledge of the Book and truths, even though they were in manifest error before; he will also purify and grant knowledge to those of their kind who have not yet met them. And He is the Mighty, the All-Wise. This is the grace of God, which He grants to whom He wills, and Allah is the Lord of great bounty.

Alhamdulillah! This noble verse explains that the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) bestowing of gifts, purifying from sins, and making clean was not specific only to the noble Companions (may Allah be pleased with them), but rather until the Day of Judgment, the entire blessed Ummah remains a recipient of these blessings of the Prophet and stays under his merciful gaze. And all praise is for Allah.

[Footnotes:] 1. Al-Quran Al-Karim 2:151 2. Al-Quran Al-Karim 3:164 3. Al-Quran Al-Karim 62:2 to 4

फ़तावा रज़विया, खंड 30

"...[वह तुम्हें सिखाता है] जो तुम नहीं जानते थे।" [1] (वह तुम्हें वह ज्ञान देता है जो तुम नहीं जानते थे।)

आयत 24: "निस्संदेह, अल्लाह ने मोमिनों पर बड़ा अहसान किया कि उन्हीं में से एक रसूल भेजा, जो उन्हें उसकी आयतें सुनाता है, उन्हें पवित्र करता है और उन्हें किताब और हिकमत (तत्वज्ञान) सिखाता है, हालांकि वे इससे पहले खुली गुमराही में थे।" [2] बेशक अल्लाह का बड़ा अहसान हुआ ईमान वालों पर जबकि भेजा उनमें एक रसूल उन्हीं में से कि पढ़ता है उन पर आयतें अल्लाह की और पाक करता है उन्हें गुनाहों से और इल्म (ज्ञान) देता है उन्हें क़ुरान व हिकमत का अगरचे थे इससे पहले बेशक खुली गुमराही में।

आयत 25: "वही है जिसने अनपढ़ों में उन्हीं में से एक रसूल भेजा, जो उन्हें उसकी आयतें सुनाता है और उन्हें पवित्र करता है और उन्हें किताब और हिकमत सिखाता है - हालांकि वे पहले खुली गुमराही में थे - और दूसरों को भी जो अभी उनमें शामिल नहीं हुए। और वह बहुत प्रभुत्वशाली, तत्वदर्शी है। यह अल्लाह का अनुग्रह है जिसे वह चाहता है प्रदान करता है, और अल्लाह बड़े अनुग्रह वाला है।" [3] अल्लाह है जिसने भेजा अनपढ़ों में एक रसूल उन्हीं में से, यह उन पर आयात-ए-इलाहिया पढ़ता और उन्हें सुथरा करता और उन्हें किताब व हक़ाइक़ का इल्म बख़्शता है अगरचे वो इससे पहले खुली गुमराही में थे, नीज़ पाक करेगा और इल्म अता फरमाएगा उनकी जिंस के लोगों को जो अब तक उनसे नहीं मिले और वही ग़ालिब हिकमत वाला है। ये ख़ुदा का फ़ज़ल है जिसे चाहे अता फ़रमाए और अल्लाह बड़े फ़ज़ल वाला है।

अल्हम्दुलिल्लाह! इस आयत-ए-करीमा ने बयान फ़रमाया कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अता फ़रमाना, गुनाहों से पाक करना, सुथरा बनाना सिर्फ सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के लिए ख़ास नहीं है, बल्कि कयामत तक पूरी उम्मते मरहूमा हुज़ूर की इन नेमतों से लाभान्वित और हुज़ूर की रहमत की नज़र में रहे। और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है।

[पादलेख:] 1. अल-क़ुरान अल-करीम 2:151 2. अल-क़ुरान अल-करीम 3:164 3. अल-क़ुरान अल-करीम 62:2 से 4

पृष्ठ 772 में से 411

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

مَا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ ۝ " -1 تم کو علم دیتا ہے جو تم نہ جانتے تھے۔

آیت ۲۴: " لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ بَعَثَ فِيْهِمْ رَسُوْلًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ وَيُزَكِّيْهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ ۚ وَ اِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلُ لَفِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ۝ " -2 بیشک اللہ کا بڑا احسان ہوا ایمان والوں پر جبکہ بھیجا ان میں ایک رسول انہیں میں سے کہ پڑھتا ہے ان پر آیتیں اللہ کی اور پاک کرتا ہے انہیں گناہوں سے اور علم دیتا ہے انہیں قرآن و حکمت کا اگر چہ تھے اس سے پہلے بیشک کھلی گمراہی میں۔

آیت ۲۵: " هُوَ الَّذِيْ بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُوْلًا مِّنْهُمْ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ وَ يُزَكِّيْهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ ۗ وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلُ لَفِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ۝ وَّ اٰخَرِيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوْا بِهِمْ ؕ وَ هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۝ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ۝ " -3 اللہ ہے جس نے بھیجا ان پڑھوں میں ایک رسول انہیں میں سے یہ ان پر آیات الٰہیہ پڑھتا اور انہیں ستھرا کرتا اور انہیں کتاب و حقائق کا علم بخشتا ہے اگرچہ وہ اس سے پہلے کھلی گمراہی میں تھے نیز پاک کرے گا اور علم عطا فرمائے گا ان کی جنس کے لوگوں کو جواب تک ان سے نہیں ملے اور وہی غالب حکمت والا ہے، یہ خدا کا فضل ہے جسے چاہے عطا فرمائے اور اللہ بڑے فضل والا ہے۔

الحمدللہ! اس آیہ کریمہ نے بیان فرمایا کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا عطا فرمانا، گناہوں سے پاک کرنا، ستھرا بنانا صرف صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم سے خاص نہیں بلکہ قیام قیامت تک تمام امت مرحومہ حضور کی ان نعمتوں سے محظوظ اور حضور کی نظر رحمت سے ملحوظ رہے والحمد للہ۔

[حواشی:] 1 القرآن الکریم ۱۵۱/۲ 2 القرآن الکریم ۱۶۴/۳ 3 القرآن الکریم ۲/۶۲ تا ۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

Praise be to Allah, Lord of the worlds. In Al-Baydawi Sharif, it is written:

هم الذين جاءوا بعد الصحابة الى يوم الدين-1	**Meaning: These 'others' whom Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) teaches and purifies from evils are all Muslims who come after the Sahaba until the Day of Judgment.**

In Ma'alim Sharif, it is written:

قال ابن زيد هم جميع من دخل فى الاسلام بعد النبى صلى اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (الى يوم القيامة) وهى رواية ابن ابى نجيح عن مجاهد2۔	**Ibn Zayd said: These other people are all the people of Islam who enter Islam after Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) until the Day of Judgment. And Ibn Abi Najih narrated this same meaning from Imam Mujahid, a student of Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both).**

Alhamdulillah! In the Great Quran, there is such great emphasis on these praises of the radiant Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) that these qualities are mentioned in four places: twice in Surah Al-Baqarah, thirdly in Aal-e-Imran, fourthly in Surah Al-Jumu'ah. And at its end, those life-giving words were revealed which awakened the fate of us unfortunate ones and struck lightning upon diseased hearts. And all praise is due to Allah, Lord of the worlds.

Verse 26: When Abu Lubaba and some other companions (may Allah be pleased with them) did not join the auspicious accompaniment in the Battle of Tabuk, they tied themselves to the pillars of the Holy Mosque, saying they would not be untied until the exalted Prophet (prayers and peace of Allah be upon him) untied them. The verse was revealed:

"خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا"	**O Prophet! Take charity from the wealth of those who repent, that you may purify them and cleanse them.**

1. Anwar al-Tanzil (Tafsir al-Baydawi) under Verse 62 / 3, Dar al-Fikr Beirut 5 / 33.
2. Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi) under Verse 62 / 3, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2 / 311.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

तमाम तारीफ़ अल्लाह के लिए है, जो तमाम जहानों का रब है। अल-बैज़ावी शरीफ़ में है:

هم الذين جاءوا بعد الصحابة الى يوم الدين-1	**यानी ये दूसरे जिन्हें मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इल्म देते और खराबियों से पाक करते हैं, वे तमाम मुसलमान हैं जो सहाबा किराम के बाद क़यामत तक होंगे।**

मआलिम शरीफ़ में है:

قال ابن زيد هم جميع من دخل فى الاسلام بعد النبى صلى اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وهى رواية (الى يوم القيامة) ابن ابى نجيح عن مجاهد2۔	**इब्न ज़ैद ने फ़रमाया: ये दूसरे लोग तमाम अहले इस्लाम हैं जो मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद क़यामत तक इस्लाम में दाखिल होंगे। और यही मानी इमाम मुजाहिद (हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा के शागिर्द) से इब्न अबी नजीह ने रिवायत किए।**

अल्हम्दुलिल्लाह! क़ुरआन अज़ीम में हुज़ूर पुरनूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इन तारीफों का इस क़दर एहतमाम है कि चार जगह ये औसाफ़ बयान फ़रमाए: दो जगह सूरह बक़रह में, तीसरी जगह आल-ए-इमरान में, चौथी सूरह जुमुआ में, और इसके आखिर में तो वे जां-फ़िज़ा कलमे इर्शाद हुए जिन्होंने हम सोए हुए नसीबों वालों की तक़दीर जगा दी और बीमार दिलों पर बिजली गिरा दी। और तमाम तारीफ़ अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

आयत 26: जब अबू लुबाबा और कुछ दूसरे सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ग़ज़वा-ए-तबूक में हमराह रकाब-ए-सआदत हाज़िर न हुए थे, तो उन्होंने अपने आप को मस्जिदे अकदस के सुतूनों (खंभों) से बांध दिया कि जब तक हुज़ूर वाला (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नहीं खोलेंगे, वे नहीं खुलेंगे। आयत उतरी:

"خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ زَكِّيهِم بِهَا"	**ऐ नबी! इन तौबा करने वालों के मालों से सदक़ा ले लो कि तुम उन्हें पाक करो और उन्हें सुथरा कर दो।**

1. अनवारुल तंज़ील (तफ़सीर अल-बैज़ावी) आयत 62 के तहत / 3 दारुल फ़िक्र बेरूत 5 / 33।

2. मआलिमुल तंज़ील (तफ़सीर अल-बग़वी) आयत 62 के तहत / 3 दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 2 / 311।

पृष्ठ 772 में से 412

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

للہ رب العالمین۔ بیضاوی شریف میں ہے:

هم الذين جاءوا بعد الصحابة الى يوم الدين-1

یعنی یہ دوسرے جنہیں مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم علم دیتے اور خرابیوں سے پاک کرتے ہیں تمام مسلمان ہیں کہ صحابہ کرام کے بعد قیامت تک ہوں گے۔

معالم شریف میں ہے:

قال ابن زيد هم جميع من دخل فى الاسلام بعد النبى صلى الله تعالىٰ عليه وسلم (الى يوم القيامة) وهى رواية ابن ابى نجيح عن مجاهد2۔

ابن زید نے فرمایا: یہ دوسرے لوگ تمام اہل اسلام ہیں کہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد قیامت تک اسلام میں داخل ہوں گے۔ اور یہی معنی امام مجاہد شاگرد حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ابن ابی نجیح نے روایت کئے۔

الحمد للہ! قرآن عظیم میں حضور پرنور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ان تعریفوں کا اس قدر اہتمام ہے کہ چار جگہ یہ اوصاف بیان فرمائے دو جگہ سورہ بقرہ، تیسرے آل عمران، چوتھے سورہ جمعہ، اور اسکے آخر میں تو وہ جانفزا کلمے ارشاد ہوئے جنہوں نے ہم خفتہ بختوں کی تقدیر جگا دی بیمار دلوں پر بجلی گرادی۔ والحمد للہ رب العلمین۔

آیت ۲۶: جب ابولبابہ وغیرہ بعض صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم نے غزوہ تبوک میں ہمراہ رکاب سعادت حاضر نہ ہوئے تھے اپنے آپ کو مسجد اقدس کے ستونوں سے باندھ دیا کہ جب تک حضور والا صلوات اللہ تعالٰی وسلامہ علیہ نہ کھولیں گے نہ کھلیں گے، آیت اتری:

"خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ اے نبی! لے لو ان توبہ کرنے والوں کے مالوں سے صدقہ کہ تم وَتُزَكِّيهِم بِهَا" پاک کرو انہیں اور تم ستھرا کر دو

1 انوار التنزیل (تفسیر البیضاوی) تحت الآیة ۶۲ / ۳ دارالفکر بیروت ۵ / ۳۳ 2 معالم التنزیل (تفسیر البغوی) تحت الآیة ۶۲ / ۳ دار الکتب العلمیة بیروت ۲ / ۳۱۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

"And pray for them. Indeed, your prayer is a reassurance for them." 1- [Translation:] (Purify) them from sins by means of this charity, and pray for mercy for them; indeed your prayer is peace for their hearts. Look, the Holy Prophet, the Dispeller of Calamities (peace and blessings of Allah be upon him), purified them from sins and averted the calamities of sin from their heads. And when the Prophet's prayer became peace for their hearts, this itself is the removal of pain. May Allah's blessings be upon the Dispeller of Calamity and Pain, and upon his family and companions, and grant him peace.

Verse 27: "They will not possess [the power of] intercession except for him who has taken a covenant with the Most Merciful." 2- Only those possess the power of intercession with Allah Almighty who have made a covenant and promise with the Most Merciful.

Verse 28: "And those they invoke besides Him do not possess [the power of] intercession; but only those who testify to the truth [can intercede], and they know." 3- Among those whom the polytheists worship besides Allah, only those possess the power of intercession who bore witness to the truth and they possess knowledge (i.e., Jesus, Ezra, and the angels, peace be upon them). In these verses, the Almighty Lord declares His beloved ones as masters of intercession. And by established covenants and promises, He has silenced the unchecked rhetoric of 'Taqwiyat al-Iman' which claims that intercession is not specific to anyone and He will make whoever He wishes stand for it.

Verse 29: "And do not give the weak-minded your property, which Allah has made a means of support for you, but provide for them with it and..." Do not give your wealth, which God has made your mainstay, to the foolish, but provide for them from it.

1. Al-Quran Al-Karim 9/103
2. Al-Quran Al-Karim 19/87
3. Al-Quran Al-Karim 43/86

फ़तावा रजविया जिल्द 30

"और उनके लिए दुआ करो। बेशक तुम्हारी दुआ उनके लिए सुकून है।" 1- [अनुवाद:] उन्हें इन सदकों के कारण पापों से (पवित्र करो), और उनके हक में रहमत की दुआ करो कि तुम्हारी दुआ उनके दिलों का चैन है। देखो, हुज़ूर दाफ़ेअल-बला (बलाओं को दूर करने वाले) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उन्हें पापों से पाक किया और हुज़ूर ने गुनाहों की बलाओं को उनके सिरों से टाल दिया, और जब हुज़ूर की दुआ उनके दिलों का चैन हुई तो यही कष्ट का निवारण है। अल्लाह की रहमत हो बला और दुख को दूर करने वाले पर और उनकी आल और असहाब पर, और सलाम हो।

आयत 27: "वे शफ़ाअत (सिफारिश) का अधिकार नहीं रखेंगे सिवाय उसके जिसने रहमान (अत्यंत दयालु) के पास से कोई वादा ले रखा हो।" 2- अल्लाह अज़्ज़वजल के यहाँ शफ़ाअत के मालिक वही हैं जिन्होंने रहमान के साथ अहद-ओ-पैमान (वादा) कर रखा है।

आयत 28: "और जिन्हें वे अल्लाह के अलावा पुकारते हैं, वे शफ़ाअत का अधिकार नहीं रखते, सिवाय उनके जिन्होंने हक़ की गवाही दी और वे जानते हैं।" 3- जिन्हें मुशरिक अल्लाह के सिवा पूजते हैं उनमें शफ़ाअत के मालिक सिर्फ वही हैं जिन्होंने हक़ की गवाही दी और वे इल्म रखते हैं (यानी ईसा, उजैर और फ़रिश्ते, अलैहिमुस्सलाम)। इन आयतों में मौला तआला अपने महबूबों को शफ़ाअत का मालिक बताता है और अहद-ओ-पैमान मुकर्रर हो जाने से 'तक़्वियतुल ईमान' की उस बेलगामी का मुँह भी सी दिया कि शफ़ाअत में किसी की खुसूसियत नहीं, जिसे चाहेगा खड़ा कर देगा।

आयत 29: "और कम-अक्ल लोगों को अपना वह माल न दो जिसे अल्लाह ने तुम्हारे लिए गुज़र-बसर का ज़रिया बनाया है, अलबत्ता उसमें से उन्हें खिलाओ और..." नादानों को अपने माल न दो जो खुदा ने तुम्हारी टेक (सहारा) बनाए हैं, और उन्हें उनमें से रिज़्क (रोजी) दो।

1 अल-कुरान अल-करीम 9/103 2 अल-कुरान अल-करीम 19/87 3 अल-कुरान अल-करीम 43/86

पृष्ठ 413 / 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۗ 1- انہیں گناہوں سے اس صدقے کے سبب، اور دعائے رحمت کروان کے حق میں کہ تمہاری دعا ان کے دلوں کا چین ہے۔ دیکھو حضور دافع البلا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انہیں گناہوں سے پاک کیا اور حضور نے بلائے گناہ ان کے سروں سے ٹالی، اور جب حضور کی دعا ان کے دلوں کا چین ہوا تو یہی دفع الم ہے صلی اللہ تعالیٰ علی دافع البلاء والالم وعلی آلہ وصحبہ وبارک وسلم۔ آیت ۲۷: "لَا يَمْلِكُوْنَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ۘ" 2- اللہ عزوجل کے یہاں شفاعت کے مالک وہی ہیں جنہوں نے رحمن کے ساتھ عہد و پیمان کر رکھا ہے۔ آیت ۲۸: "وَلَا يَمْلِكُ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ ۘ" 3- جنہیں مشرکین اللہ کے سوا پوجتے ہیں ان میں شفاعت کے مالک صرف وہی ہیں جنہوں نے حق کی گواہی دی اور وہ علم رکھتے ہیں (یعنی عیسیٰ و عزیر و ملائکہ علیہم الصلوٰۃ والسلام) ان آیات میں مولیٰ تعالیٰ اپنے محبوبوں کو شفاعت کا مالک بتاتا ہے اور عہد و پیمان مقرر ہو جانے سے تقویۃ الایمان کی اس بد لگامی کا منہ بھی سی دیا کہ شفاعت میں کسی کی خصوصیت نہیں جسے چاہے گا کھڑا کر دے گا۔ آیت ۲۹: "وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيٰمًا وَارْزُقُوْهُمْ فِيْهَا وَ" نادانوں کو اپنے مال کہ خدا نے تمہاری ٹھیک بنائے ہیں نہ دو اور انہیں ان میں سے رزق

1 القرآن الکریم ۱۰۳/۹ 2 القرآن الکریم ۸۷/۱۹ 3 القرآن الکریم ۸۶/۴۳

Fatawa Razawiyya, Volume 30

“...and clothe them and speak to them words of appropriate kindness.”[1] Give them [clothing] and speak to them with kind words.

Ayah 30: “And when [other] relatives and orphans and the needy are present at the [time of] division, then provide for them [something] out of the estate and speak to them words of appropriate kindness.”[2] When relatives, orphans, and the needy are present at the time of distributing inheritance, provide for them from it and speak to them in a good way. In these verses, He commands His servants to provide sustenance.

Ayah 31: “[Remember] when your Lord inspired the angels, 'I am with you, so strengthen those who have believed.'”[3] When your Lord sent inspiration to the angels that “I am with you, so grant steadfastness to those who believe.”

Ayah 32: “And by those who arrange [each] matter.”[4] By the oath of those angels through whose planning all the affairs of the world are conducted. This attribute also essentially belongs to the Essence of Allah, Exalted and High. Allah the Almighty said: “He arranges the matter”[5]—He plans the work. (T) In Khazin and Ma'alim al-Tanzil it is written: Ibn Abbas said: They are the angels entrusted with matters that Allah the Almighty has made known to them to act upon. Abdul Rahman said: Meaning, Abdullah Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) said: These “Mudabbirat al-Amr” (Managers of Affairs) are angels who have been appointed over those tasks whose execution Allah Almighty [has decreed].

[1] Al-Quran al-Karim 4/5 [2] Al-Quran al-Karim 4/8 [3] Al-Quran al-Karim 8/12 [4] Al-Quran al-Karim 79/5 [5] Al-Quran al-Karim 32/5

फ़तावा रज़विया, खंड 30

“...और उन्हें कपड़े पहनाओ और उनसे अच्छी बात कहो।”[1] उन्हें (कपड़े) दो और उनसे अच्छी बात कहो।

आयत 30: “और जब विरासत बाँटते समय रिश्तेदार, अनाथ और गरीब मौजूद हों, तो उन्हें उसमें से कुछ प्रदान करो और उनसे उचित दयालुता के शब्द कहो।”[2] जब विरासत बाँटते समय रिश्तेदार, अनाथ और गरीब आएँ तो उन्हें उसमें से जीविका दो और उनसे अच्छी बात कहो। इन आयतों में बंदों को हुक्म दिया गया है कि तुम जीविका दो।

आयत 31: “[याद करो] जब तुम्हारे रब ने फरिश्तों को वह्य भेजी कि 'मैं तुम्हारे साथ हूँ, तो ईमान वालों को साबित-क़दमी दो'।”[3] जब तुम्हारे रब ने फरिश्तों को वह्य भेजी कि मैं तुम्हारे साथ हूँ, तुम ईमान वालों को साबित-क़दमी (मजबूती) दो।

आयत 32: “और उन (फरिश्तों) की कसम जो हर मामले की तदबीर करते हैं।”[4] कसम है उन फरिश्तों की कि दुनिया के तमाम कारोबार उनकी तदबीर से चलते हैं। यह सिफ़त (गुण) भी असल में अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त की ज़ात के लिए है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "वही काम की तदबीर करता है"[5]—वही काम की योजना बनाता है। (त) 'खज़िन' और 'मआलिम-उत-तन्ज़ील' में है: इब्ने अब्बास ने कहा: वे फरिश्ते हैं जिन्हें उन कामों को सौंपा गया है जिन्हें अल्लाह तआला ने उन्हें करने के लिए बताया है। अब्दुल रहमान ने कहा: यानी अब्दुल्लाह इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने फरमाया: ये 'मुदब्बरात अल-अम्र' फरिश्ते हैं जिन्हें उन कामों पर नियुक्त किया गया है जिनकी कार्रवाई अल्लाह अज़्ज़वजल [ने तय की है]।

[1] अल-कुरान अल-करीम 4/5 [2] अल-कुरान अल-करीम 4/8 [3] अल-कुरान अल-करीम 8/12 [4] अल-कुरान अल-करीम 79/5 [5] अल-कुरान अल-करीम 32/5

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

اُكْسُوْهُمْ وَقُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ﴿۵﴾ دو اور کپڑے پہناؤ اور ان سے اچھی بات کہو۔

آیت ۳۰: "وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿۸﴾" جب ترکہ بانٹتے وقت قرابت والے اور یتیم اور مسکین آئیں تو انہیں ان میں سے رزق دو اور ان سے اچھی بات کہو۔ ان آیات میں بندوں کو حکم فرماتا ہے کہ تم رزق دو۔

آیت ۳۱: "إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ۚ" جب وحی بھیجی تیرے رب نے فرشتوں کو کہ میں تمہارے ساتھ ہوں تم ثابت قدمی دو ایمان والوں کو۔

آیت ۳۲: "فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا ﴿۵﴾" قسم ہے ان فرشتوں کی کہ تمام کاروبارِ دنیا ان کی تدبیر سے ہے۔ یہ صفت بھی بالذات ذاتِ الٰہی جل وعلا کی ہے۔ قال اللہ تعالٰی: "يُدَبِّرُ الْأَمْرَ" کام کی تدبیر فرماتا ہے۔ (ت) خازن ومعالم التنزیل میں ہے: قال ابن عباس هم الملئكة وكلوا بأمور عرفهم الله تعالى العمل بها قال عبد الرحمن يعنى عبدالله ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما نے فرمایا: یہ مدبرات الامر ملائکہ ہیں کہ ان کاموں پر مقرر کئے گئے جن کی کارروائی اللہ عزوجل [نے فرمائی]۔

1 القرآن الكريم ۴/۵ 2 القرآن الكريم ۴/۸ 3 القرآن الكريم ۸/۱۲ 4 القرآن الكريم ۷۹/۵ 5 القرآن الكريم ۳۲/۵

Fatawa Rizvia Volume 30

Ibn Sabit managed the affairs in the world through four: Gabriel, Michael, the Angel of Death, and Israfil, peace be upon them. As for Gabriel, he is entrusted with the winds and armies. As for Michael, he is entrusted with rain and vegetation. As for the Angel of Death, he is entrusted with taking souls. And as for Israfil, he descends upon them with the command. (1)

[The Prophet] taught them; Abdur Rahman bin Sabit said: Four angels manage the affairs in the world: Gabriel, Michael, Azrael, and Israfil, peace be upon them. Gabriel is appointed over the winds and armies (that is, his role involves blowing winds and giving victory or defeat to armies). Michael is appointed over rain and growth (that is, he sends rain and makes trees, grass, and crops grow). Azrael is over the seizing of souls. Israfil descends upon them all with commands, peace be upon them all.

God is Great! The Magnificent Quran brings one after another severe calamity upon the Wahhabis. It is stated in the Hadith:

The Quran has multiple facets/meanings. (2) Narrated by Abu Nu'aym from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both, from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

The Quran possesses multiple meanings. (This was narrated by Abu Nu'aym from Hazrat Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both, who narrated it from the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him).

Scholars say the Magnificent Quran is an authority in each of its meanings.

The Imams have always argued based on its multiple facets, and that is one of the greatest aspects of its inimitability. We have detailed this objective in our treatise...

The noble Imams have always used all the meanings of the Quran for reasoning. And this point is among the greatest reasons for the miraculous nature of the Holy Quran. Its details are in our treatise "Al-Zulal al-Anqa"...

1. Lubab al-Ta'wil (Tafsir al-Khazin), under Verse 7/9, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/391; Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi), under Verse 7/9, 5/ Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/411.
2. Kanz al-Ummal, citing Abi Nu'aym from Ibn Abbas, Hadith 2369, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 1/551.

फ़तवा रिज़विया खंड ३०

इब्न साबित ने दुनिया के मामलों का प्रबंधन चार के माध्यम से किया: जिब्राइल, मिकाइल, मौत का फरिश्ता, और इसराफील, उन पर शांति हो। जहाँ तक जिब्राइल का सवाल है, उन्हें हवाओं और सेनाओं का काम सौंपा गया है। मिकाइल को बारिश और वनस्पति का काम सौंपा गया है। मौत के फरिश्ते को आत्माओं को लेने का काम सौंपा गया है। और इसराफील आदेश के साथ उनके पास उतरते हैं। (१)

[पैगंबर ने] उन्हें सिखाया; अब्दुर रहमान बिन साबित ने कहा: दुनिया में चार फरिश्ते मामलों का प्रबंधन करते हैं: जिब्राइल, मिकाइल, अज़राईल और इसराफील, उन पर शांति हो। जिब्राइल हवाओं और सेनाओं पर नियुक्त हैं (यानी, उनका काम हवाएं चलाना और सेनाओं को जीत या हार दिलाना है)। मिकाइल बारिश और विकास पर नियुक्त हैं (यानी, वे बारिश बरसाते हैं और पेड़, घास और फसलें उगाते हैं)। अज़राईल आत्माओं को पकड़ने पर नियुक्त हैं। इसराफील उन सभी पर आदेश लेकर उतरते हैं, उन सभी पर शांति हो।

अल्लाह महान है! महान कुरान वहाबियों पर एक के बाद एक भीषण विपत्ति लाता है। हदीस में कहा गया है:

कुरान के कई पहलू/अर्थ हैं। (२) अबू नुऐम द्वारा इब्न अब्बास से रिवायत, अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो, नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से।

कुरान कई अर्थ रखता है। (इसे अबू नुऐम ने हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है, जिन्होंने इसे नबी अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत किया है)।

विद्वान कहते हैं कि महान कुरान अपने प्रत्येक अर्थ में एक प्रमाण है।

इमाम हमेशा इसके कई पहलुओं के आधार पर तर्क देते रहे हैं, और यह इसकी अलौकिकता के सबसे बड़े पहलुओं में से एक है। हमने अपनी पुस्तक में इस उद्देश्य का विवरण दिया है...

इमाम हमेशा कुरान के सभी अर्थों का उपयोग तर्क के लिए करते रहे हैं। और यह बात पवित्र कुरान की चमत्कारी प्रकृति के सबसे बड़े कारणों में से है। इसका विवरण हमारे रिसाले "अल-जुलाल अल-अनक़ा" में है...

1. लुबाब अल-तावील (तफ़सीर अल-खाज़िन), आयत ७/९ के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, ३/३९१; मालिम अल-तन्ज़ील (तफ़सीर अल-बग़वी), आयत ७/९ के तहत, ५/ दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, २/४११।
2. कंज़ अल-उम्माल, अबू नुऐम के हवाले से इब्न अब्बास से, हदीस २३६९, मुअस्ससात अर-रिसालाह, बेरूत, १/५५१।

पृष्ठ ७७२ का ४१५

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

بن سابط یدبر الامر فی الدنیا اربعة جبریل و میکائیل و ملك الموت واسرافیل علیهم السلام، اما جبریل فموکل بالریاح والجنود واما میکائیل فموکل بالقطر والنبات واما ملك الموت فموکل بقبض الانفس واما اسرافیل فهو ینزل علیهم بالامر ۱۔

نے انہیں تعلیم فرمائی، عبدالرحمن بن سابط نے فرمایا: دنیا میں چار فرشتے کاموں کی تدبیر کرتے ہیں جبریل، میکائیل، عزرائیل، اسرافیل علیہم السلام۔ جبریل تو ہواؤں اور لشکروں پر موکل ہیں (کہ ہوائیں چلانا، لشکروں کو فتح و شکست دینا ان کا تعلق ہے) اور میکائیل باراں اور روئیدگی پر مقرر ہیں۔ (کہ مینہ برساتے اور درخت اور گھاس اور کھیتی اگاتے ہیں) اور عزرائیل قبضِ ارواح پر مسلط ہیں۔ اسرافیل ان سب پر حکم لے کر اترتے ہیں علیہم السلام اجمعین۔

اللہ اکبر! قرآنِ عظیم وہابیہ پر ایک سے ایک سخت تر آفت ڈالتا ہے۔ حدیث میں فرمایا:

القرآن ذوو جوہ ۲۔ رواہ ابو نعیم عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنهما عن النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔

قرآن متعدد معانی رکھتا ہے۔ (اس کو ابو نعیم نے حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہما سے انہوں نے نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا ہے)

علماء فرماتے ہیں قرآنِ عظیم اپنے ہر معنی پر حجت ہے۔

ولم یزل الائمة یحتجون به علی وجوهه وذلك من اعظم وجوه اعجازه وقد فصلنا هذا المرام في رسالتنا

ائمہ کرام ہمیشہ قرآن کے تمام معنی سے استدلال کرتے رہے ہیں۔ اور یہ بات قرآن مجید کے وجوہ اعجاز میں سے عظیم ترین وجہ ہے۔ اس کی تفصیل ہم نے اپنے رسالہ "الزلال الانقی"

۱۔ لباب التأويل (تفسير الخازن) تحت الآية ۷/۹ دار الكتب العلمية بيروت ۳ / ۳۹۱، معالم التنزيل (تفسير البغوى) تحت الآية ۷/۹ ۵/ دار الكتب العلمية بيروت ۲ / ۴۱۱ ۲۔ كنز العمال بحوالہ ابى نعيم عن ابن عباس حديث ۲۳۶۹ مؤسسة الرساله بيروت ۱ / ۵۵۱

Fatawa Razawiyya (Header) Volume 30

Az-Zulal al-Anqa min Bahr Subqat al-Atqa. It is described in "Min Bahr Subqat al-Atqa". (T)

Now take the second meaning of the noble verse, it is mentioned in the noble Tafsir Baydawi:

"The attributes of the virtuous souls at the time of departure, for they are pulled from the bodies forcefully, like the intense drawing of a bow by an archer. They move briskly towards the angelic realm, swimming in it. They precede to the sanctuaries of sanctity, and due to their nobility and strength, they become among the regulators of affairs." (Arabic) | That is, in these noble verses, Allah Almighty mentions the souls of the noble saints when they pass away from their pure bodies, that they separate from the body with full force and move swiftly towards the higher world and swim in the ocean of the angelic realm, reaching the enclosures of the presence of sanctity quickly. Thus, due to their greatness and power, they become among those who manage the affairs of the world. (Urdu Translation)

Now, praise be to Allah Almighty, the noble saints exercise authority in the world after their passing and manage its affairs. "So for Allah is the conclusive argument." Allama Ahmad bin Muhammad Shihab Khafaji, in 'Inayat al-Qadi wa Kifayat al-Radi', narrates from Imam Hujjat al-Islam Muhammad Ghazali (may his secret be sanctified) and Imam Fakhr Razi (may Allah have mercy on him) in support of this meaning:

"And for this reason, it is said: 'When you are confused in matters, seek help from the people of the graves,' except that it is not a Hadith as some have imagined. And for this reason, people have agreed upon visiting the shrines of the predecessors and using them as a means to Allah, even if some atheists in our time deny it. And the complaint is to Allah alone. There is no power or strength except with Allah, the High, the Great." (Arabic) | That is, this is why it was said that when you are perplexed in affairs, seek help from the shrines of the saints. But this is not a Hadith, as some have mistakenly thought. And for this reason, there is a consensus among Muslims on visiting the shrines of the righteous predecessors and making them a means to Allah Almighty, even though some atheist and irreligious people in our time have denied it, and the complaint of their corruption is towards God alone. (Urdu Translation)

1 Anwar al-Tanzil (Tafsir al-Baydawi) under Verse 7/5, Dar al-Fikr Beirut, 5/245 2 'Inayat al-Qadi wa Kifayat al-Radi (Hashiya al-Shihab 'ala al-Baydawi) under Verse 7/5, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 9/399

फतावा रज़विया (हेडर) जिल्द 30

अज़-ज़ुलाल अल-अनक़ा मिन बहर सुबक़त अल-अतक़ा। "मिन बहर सुबक़त अल-अतक़ा" में बयान कर दिया गया है। (त)

अब पवित्र आयत का दूसरा अर्थ लीजिए, तफ़सीर बैज़ावी शरीफ़ में है:

"विशिष्ट आत्माओं के गुणों का वर्णन प्रस्थान के समय, क्योंकि वे शरीर से बड़ी तीव्रता के साथ निकाली जाती हैं, जैसे धनुष के खींचने वाले द्वारा तीव्रता से खींचना। वे दिव्य लोक (मलकूत) की ओर सक्रिय होती हैं और उसमें तैरती हैं, फिर वे पवित्रता के घेरों की ओर आगे बढ़ जाती हैं और अपनी श्रेष्ठता और शक्ति के कारण मामलों का प्रबंधन करने वालों में से हो जाती हैं।" (अरबी) | अर्थात, इन पवित्र आयतों में अल्लाह अज़्ज़वजल महान औलिया की रूहों (आत्माओं) का उल्लेख फरमाता है जब वे अपने पवित्र शरीरों से प्रस्थान करती हैं कि वे शरीर से पूरी शक्ति के साथ अलग होकर उच्च लोक की ओर तेज़ी से बढ़ती हैं और मलकूत (दिव्य लोक) के सागर में तैरती हुई पवित्र हज़रत के क्षेत्रों तक शीघ्र पहुँचती हैं। अतः अपनी महानता और शक्ति के कारण वे संसार के कार्यों का प्रबंधन करने वालों में से हो जाती हैं। (उर्दू अनुवाद)

अब, अल्लाह तआला की प्रशंसा है, महान औलिया विसाल (मृत्यु) के बाद संसार में अधिकार रखते हैं और उसके कार्यों का प्रबंधन करते हैं। "अतः अल्लाह ही के लिए प्रबल तर्क है।" अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद शिहाब खफ़ाजी 'इनायतुल क़ाज़ी व किफ़ायतुल राज़ी' में इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद ग़ज़ाली (उनका रहस्य पवित्र हो) और इमाम फ़ख़्र राज़ी (अल्लाह उन पर दया करे) से इस अर्थ के समर्थन में उल्लेख करते हैं:

"और इसी कारण कहा गया है: 'जब तुम कार्यों में भ्रमित हो जाओ, तो कब्र वालों (औलिया) से सहायता मांगो,' सिवाय इसके कि यह हदीस नहीं है जैसा कि कुछ लोगों ने कल्पना की है। और इसी कारण लोग पूर्वजों के मज़ारों की ज़ियारत (दर्शन) और उनके माध्यम से अल्लाह तक पहुँचने पर सहमत रहे हैं, यद्यपि हमारे समय के कुछ नास्तिकों ने इसका खंडन किया है। और शिकायत अल्लाह ही से है। अल्लाह, जो अत्यंत उच्च और महान है, के सिवा न कोई शक्ति है और न कोई बल।" (अरबी) | अर्थात, इसीलिए कहा गया कि जब तुम कार्यों में चकित हो, तो औलिया के मज़ारों से सहायता मांगो। लेकिन यह हदीस नहीं है जैसा कि कुछ को भ्रम हुआ। और इसीलिए नेक पूर्वजों के मज़ारों की ज़ियारत करने और उन्हें अल्लाह अज़्ज़वजल की ओर वसीला (माध्यम) बनाने पर

मुसलमानों का इत्तेफ़ाक़ (सहमति) है, यद्यपि हमारे समय में कुछ नास्तिक अधर्मी लोग इसके मुनकिर (इनकारी) हुए और उनके भ्रष्टाचार की शिकायत खुदा ही की ओर है। (उर्दू अनुवाद)

1 अनवारुल तंज़ील (तफ़सीर अल-बैज़ावी) आयत 7/5 के तहत, दारुल फ़िक्र बेरूत, 5/245 2 इनायतुल क़ाज़ी व किफ़ायतुल राज़ी (हाशिया अश्-शिहाब अलल-बैज़ावी) आयत 7/5 के तहत, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 9/399

الزلال الانقٰی من بحر سبقۃ الاتقٰی۔ من بحر سبقۃ الاتقٰی" میں بیان کر دی ہے۔ (ت)

اب آیہ کریمہ کے دوسرے معنی لیجئے، تفسیر بیضاوی شریف میں ہے:

اوصاف النفوس الفاضلۃ حال المفارقۃ فانھا تنزع عن الابدان غرقا ای نزعا شدیدا من اغراق النازع في القوس وتنشط الی عالم الملکوت وتسبح فیه فتسبق الی حظائر القدس فتصیر لشرفھا وقوتھا من المدبرات۔ (عربی) | یعنی یا ان آیات کریمہ میں اللہ عزوجل ارواحِ اولیاء کرام کا ذکر فرماتا ہے جب وہ اپنے پاک بدنوں سے انتقال فرماتی ہیں کہ جسم سے بقوت تمام جدا ہو کر عالمِ بالا کی طرف سبک خرامی اور دریائے ملکوت میں شناوری کرتی حظیرہائے حضرت قدس تک جلد رسائی پاتی ہیں پس اپنی بزرگی و طاقت کے باعث کاروبار عالم کے تدبیر کرنے والوں سے ہو جاتی ہیں۔

اب تو بحمداللہ تعالٰی اولیائے کرام بعد وصال عالم میں تصرف کرتے اور اس کے کاموں کی تدبیر فرماتے ہیں فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ۔ علامہ احمد بن محمد شہاب خفاجی عنایۃ القاضی و کفایۃ الراضی میں امام حجتہ الاسلام محمد غزالی قدس سرہ العالی و امام فخر رازی رحمتہ اللہ علیہ سے اس معنی کی تائید میں نقل فرماتے ہیں:

ولذا قیل اذا تحیرتم فی الامور فاستعینوا من اصحاب القبور الا انه لیس بحدیث کما توھم ولذا اتفق الناس علی زیارۃ مشاھد السلف والتوسل بھم الی اللہ وان انکرہ بعض الملاحدۃ فی عصرنا والمشتکی الیه ھو اللہ ۔ لاحول ولاقوۃ الاباللہ العلی العظیم۔ (عربی) | یعنی اس لئے کہا گیا کہ جب تم کاموں میں متحیر ہو تو مزارات اولیاء سے مدد مانگو۔ مگر یہ حدیث نہیں ہے جیسا کہ بعض کو وہم ہوا۔ اور اسی لئے مزاراتِ سلف صالحین کی زیارت اور انہیں اللہ عزوجل کی طرف وسیلہ بنانے پر

مسلمانوں کا اتفاق ہے اگرچہ ہمارے زمانے میں بعض ملحد بے دین لوگ اس کے منکر ہوئے اور خدا ہی کی طرف ان کے فساد کی فریاد ہے۔

1 انوار التنزیل (تفسیر البیضاوی) تحت الآیة ۷ / ۵ دارالفکر بیروت ۵ / ۲۴۵ 2 عنایة القاضی و کفایة الراضی (حاشیة الشہاب علی البیضاوی) تحت الآیة ۷ / ۵ دارالکتب العلمیة بیروت ۹ / ۳۹۹

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Yes, I said that this attribute belongs to His Majesty; no, no, this particular attribute belongs to Him alone. The Lord Almighty says: "Say, 'Who provides for you from the heaven and the earth? Or who controls hearing and sight? And who brings the living out of the dead and brings the dead out of the living? And who disposes of [every] affair?' They will say, 'Allah.' Then say, 'Will you not then fear?'" [1]- O Prophet! Ask these disbelievers, who is it that provides for you from the sky and the earth, or who is the master of hearing and sight, and who brings out the living from the dead and the dead from the living, and who plans the affairs? They will surely say 'Allah'. Then ask them, why do they not fear then?

The Great Quran itself states that this attribute is so specific to Allah Almighty that even the disbelieving polytheists recognize its exclusivity. If you ask them who manages the affairs, they will name Allah and none other. Yet, [Allah] Himself affirms this attribute for His chosen servants by saying: "By those who manage and dispose affairs [in the world]". Speak truthfully, according to the creed of Wahhabism, how did the Great Quran escape from [being accused of] polytheism (Shirk)? O companions of the impure group! Until you believe in the difference between 'intrinsic' (Zaati) and 'bestowed' (Ata-ee), you will never find refuge from the wrath of the Quran and Hadith. And as soon as you believe in this, all your chants of polytheism regarding management, disposal, seeking help, seeking aid, warding off calamities, fulfilling needs, solving problems, knowledge of the unseen, calling out, etc., will all vanish. And the blessed 'Mansur' (helped/aided) servants of Allah Almighty will appear as truly 'Mansur' to your eyes.

"Unquestionably, the party of Allah - they are the successful." [2]- So indeed, it is the party of Allah that is triumphant. (T)

Verse 33: "Say, 'The angel of death who has been entrusted with you will take your souls.'" [3]- So say, the angel of death who is appointed over you gives you death.

[1] Al-Quran Al-Karim 31/10 [2] Al-Quran Al-Karim 22/58 [3] Al-Quran Al-Karim 11/32

फ़तावा रजविया, जिल्द ३०

हाँ, मैंने कहा था कि यह सिफ़त (गुण) हज़रत-ए-इज़्ज़त (अल्लाह) की है, नहीं नहीं यह ख़ास सिफ़त उसी की है। रब अज्ज़-ओ-जल्ल फ़रमाता है: "क़ुल मईं-यर्ज़ुक़ुकुम मिनस्समाई वल-अर्ज़ि अम् मईं-यम्लिकुस्सम-अ वल-अब्सारा व मईं-युख़्रिजुल हय्या मिनल मय्यिति व युख़्रिजुल मय्यिता मिनल हय्यि व मईं-युदब्बिरुल अम्रा फ़सयक़ूलूनल्लाहु फ़क़ुल अफ़ला तत्तक़ून" १- ऐ नबी! इन काफ़िरों से फ़रमाओ वह कौन है जो तुम्हें आसमान व ज़मीन से रिज़्क़ देता है या कौन मालिक है कान और आँखों का, और कौन निकालता है ज़िंदा को मुर्दे से और निकालता है मुर्दे को ज़िंदा से, और कौन तदबीर करता है काम की, अब कह देंगे कि अल्लाह, तो फ़रमा फिर डरते क्यों नहीं।

क़ुरआन-ए-अज़ीम ख़ुद ही फ़रमाता है कि यह सिफ़त अल्लाह अज्ज़-ओ-जल्ल के लिए ऐसी ख़ास है कि काफ़िर मुशरिक तक इसका इख़्तिसास (विशिष्टता) जानते हैं उनसे भी पूछो कि काम की तदबीर करने वाला कौन है, तो अल्लाह ही को बताएंगे दूसरे का नाम न लेंगे और ख़ुद ही इस सिफ़त को अपने मक़बूल बंदों के लिए साबित फ़रमाता है कि: क़सम उन महबूबान-ए-ख़ुदा की जो आलम में तदबीर-ओ-तसर्रुफ़ करते हैं। 'ईमान से कहना वहाबियत के धर्म पर क़ुरआन अज़ीम शिर्क से क्योंकर बचा। ऐ नापाक तायफ़े की संगत वालो! जब तक ज़ाती व अताई के फ़र्क़ पर ईमान न लाओगे कभी क़ुरआन व हदीस के क़हरों से पनाह न पाओगे, और इस पर ईमान लाते ही यह तुम्हारी शिर्कियात के राग मुतअल्लिका तदबीर-ओ-तसर्रुफ़ व इस्तिम्दाद-ओ-इस्तिआनत व दाफ़ेउल-बला व हाजत रवा व मुश्किल कुशा व इल्म-ए-ग़ैब व निदा व ग़ैरहा सब काफ़ूर हो जाएंगे और अल्लाह तआला के मुबारक मंसूर (नुसरत दिए गए, मदद दिए गए) बंदे आँखों देखे मंसूर नज़र आएंगे।

"अला इन्ना हिज़बल्लाहि हुमुल मुफ़्लिहून" २- तो बेशक अल्लाह ही का गिरोह ग़ालिब है। (त)

आयत ३३: "क़ुल यतवफ़्फ़ाकुम मलककुल मौतुल लज़ी वुक़्क़िला बिकुम" ३- तो फ़रमा तुम्हें मौत देता है वह मर्ग (मौत) का फ़रिश्ता जो तुम पर मुक़र्रर है।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ३१/१०
2. अल-क़ुरआन अल-करीम २२/५८
3. अल-क़ुरआन अल-करीम ११/३२

पेज ७७२ में से ४१७

ہاں میں نے کہا تھا کہ یہ صفت حضرتِ عزت کی ہے، نہیں نہیں یہ خاص صفت اسی کی ہے۔ رب عزوجل فرماتا ہے: "قُلْ مَنْ یَّرْزُقُکُمْ مِّنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ یَّمْلِکُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَ مَنْ یُّخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ یُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ وَ مَنْ یُّدَبِّرُ الْاَمْرَ ؕ فَسَیَقُوْلُوْنَ اللّٰہُ ۚ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿۳۱﴾" ۱۔ اے نبی! ان کافروں سے فرماوہ کون ہے جو تمہیں آسمان و زمین سے رزق دیتا ہے یا کون مالک ہے کان اور آنکھوں کا، اور کون نکالتا ہے زندہ کو مردے سے اور نکالتا ہے مردے کو زندہ سے، اور کون تدبیر کرتا ہے کام کی، اب کہہ دیں گے کہ اللہ، تو فرما پھر ڈرتے کیوں نہیں۔

قرآن عظیم خود ہی فرماتا ہے کہ یہ صفت اللہ عزوجل کے لئے ایسی خاص ہے کہ کافر مشرک تک اس کا اختصاص جانتے ہیں ان سے بھی پوچھو کہ کام کی تدبیر کرنے والا کون ہے، تو اللہ ہی کو بتائیں گے دوسرے کا نام نہ لیں گے اور خود ہی اس صفت کو اپنے مقبول بندوں کیلئے ثابت فرماتا ہے کہ: قسم ان محبوبانِ خدا کی جو عالم میں تدبیر و تصرف کرتے ہیں۔ 'ایمان سے کہنا وہابیت کے دھرم پر قرآن عظیم شرک سے کیونکر بچا۔ اے ناپاک طائفے کی سنگت والو! جب تک ذاتی و عطائی کے فرق پر ایمان نہ لاؤ گے کبھی قرآن و حدیث کے قہروں سے پناہ نہ پاؤ گے، اور اس پر ایمان لاتے ہی یہ تمہاری شرکیات کے راگ متعلقہ تدبیر و تصرف و استمداد واستعانت ودافع البلاء وحاجت روا و مشکلکشاء و علم غیب و ندا و غیر ہا سب کافور ہو جائیں گے اور اللہ تعالٰی کے مبارک منصور (نصرت دئے گئے، مدد دئے گئے) بندے آنکھوں دیکھے منصور نظر آئیں گے۔

"اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ ہُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿۲۲﴾" ۲۔ تو بیشک اللہ ہی کا گروہ غالب ہے۔ (ت)

آیت ۳۳: "قُلْ يَتَوَفّٰىكُمْ مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِيْ وُكِّلَ بِكُمْ" ۳۔ تو فرما تمہیں موت دیتا ہے وہ مرگ کا فرشتہ جو تم پر مقرر ہے۔

۱ القرآن الکریم ۳۱/۱۰ ۲ القرآن الکریم ۲۲/۵۸ ۳ القرآن الکریم ۱۱/۳۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

Ayat 34: "Our messengers took him away" 1. - Our messengers gave him death. While He Himself says: "Allah takes the souls at the time of their death" 2. - It is Allah Who gives death to souls.

Ayat 35: "That I may bestow on you a pure son" 3. - (Gabriel said to Mary) that I may grant you a pure son, peace and blessings of Allah be upon them. Allah, Allah! Now Gabriel is granting a son. What could be a greater Shirk (polytheism) than this according to the Najdiyya? 'There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Great.' The Wahhabis used to lament that keeping names like Muhammad Bakhsh or Ahmad Bakhsh is Shirk; here the Great Quran describes Sayyidna Isa (peace and blessings be upon him) as 'Gabriel Bakhsh' (bestowed by Gabriel). 'And for Allah is the supreme argument.'

Ayat 36: "Then surely Allah is his Protector, and Gabriel, and the righteous among the believers; and after that, the angels are his helpers." 4. - Indeed, Allah is the helper of His Prophet, and Gabriel, and the righteous Muslims, and after that, all the angels are ready to help.

It is stated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said in the interpretation of this verse: "The righteous among the believers are Abu Bakr and Umar." Narrated by At-Tabarani in Al-Kabir 5, and Ibn Mardawayh and Al-Khatib from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him). These righteous Muslims are Abu Bakr Siddiq and Umar Farooq (may Allah be pleased with them both). (At-Tabarani narrated it in Al-Kabir and Ibn Mardawayh and Al-Khatib narrated it from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him)).

1. Al-Quran Al-Kareem 6/61
2. Al-Quran Al-Kareem 39/42
3. Al-Quran Al-Kareem 19/19
4. Al-Quran Al-Kareem 66/4
5. Al-Mu’jam al-Kabir, Hadith 7104, Al-Maktab al-Faysaliyyah Beirut 10/253; Ad-Durr al-Manthur with reference to Ibn Mardawayh and Abu Nu'aym under verse 66/4, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 8/208.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

आयत ३४: "तवफ़्फ़त्हु रुसुलुना" 1। - हमारे रसुलो (फरिश्तो) ने उसे मौत दी। जबकि वह (अल्लाह) स्वयं फ़रमाता है: "अल्लाहु यतवफ़्फ़ल अन्फ़ुस" 2। - अल्लाह वह है जो जानों को मौत देता है।

आयत ३५: "लिएहबा लकि गुलामन् ज़किय्या" 3। - (जिब्रील ने मरयम से कहा) कि मैं तुझे एक पवित्र बेटा अता करूँसल्लल्लाहु तआला अलैहिम वसल्लम। अल्लाह अल्लाह! अब तो जिब्रील बेटा दे रहे हैं। भला नजदियों के यहाँ इससे बढ़कर और क्या शिर्क होगा? 'ला हौल वला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम'। वहाबी तो इसी बात पर रोते थे कि मुहम्मद बख़्श, अहमद बख़्श नाम रखना शिर्क है, यहाँ कुरआन-ए-अजीम सैय्यदना ईसा अलैहिस्सलाम को 'जिब्रील बख़्श' (जिब्रील द्वारा दिया हुआ) बता रहा है। 'व लिल्लाहिल हुज्जतुल सामिया'।

आयत ३६: "फ़-इन्नल्लाहा हुवा मौलाहु व जिब्रीलु व सालिहुल मुअमिनीन वल मलाइकातु बा'दा ज़ालिका ज़हीर" 4। - बेशक अल्लाह अपने नबी का मददगार है और जिब्रील और नेक मुसलमान और इसके बाद सब फ़रिश्ते मदद पर हैं।

हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इस आयत की तफ़्सीर में फ़रमाया: "सालिहुल मुअमिनीन अबू बक्र व उमर" (इमाम तबरानी ने अल-कबीर 5 में और इब्न मरदूवैया और खतीब ने इब्न मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया)। ये नेक मुसलमान अबू बक्र सिद्दीक और उमर फ़ारूक रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा हैं। (तबरानी ने कबीर में और इब्न मरदूवैया और खतीब ने इब्न मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इसे रिवायत किया)।

1. अल-कुरआन अल-करीम ६/ ६१
2. अल-कुरआन अल-करीम ३९/ ४२
3. अल-कुरआन अल-करीम १९/ १९
4. अल-कुरआन अल-करीम ६६/ ४
5. अल-मुअजम अल-कबीर हदीस ७१०४ अल-मकतब अल-फ़ैसलिया बैरुत १०/ २५३, अद-दुर अल-मन्सूर बहवाला इब्न मरदूवैया व अबी नुऐम आयत ६६/ ४ के तहत, दार एहयाउत तुरास अल-अरबी बैरुत ८/ २०८

पेज 418 का 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

آیت ۳۴: "تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا" ۱۔ موت دی اسے ہمارے رسولوں نے۔ حالانکہ خود فرماتا ہے: "اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ" ۲۔ اللہ ہے کہ موت دیتا ہے جانوں کو۔

آیت ۳۵: "لِاَهَبَ لَكِ غُلٰمًا زَكِيًّا" ۳۔ (جبریل نے مریم سے کہا) کہ میں عطا کروں تجھے ستھرا بیٹا، صلی اللہ تعالیٰ علیہم وسلم۔ اللہ اللہ! اب تو جبریل بیٹا دے رہے ہیں۔ بھلا نجدیہ کے یہاں اس سے بڑھ کر اور کیا شرک ہوگا۔ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلي العظیم۔ وہابیہ تو اسی کو روتے تھے کہ محمد بخش، احمد بخش نام رکھنا شرک ہے یہاں قرآن عظیم سیدنا عیسیٰ علیہ الصلوٰۃ والتسلیم کو جبریل بخش بتا رہا ہے۔ وللہ الحجۃ السامیۃ۔

آیت ۳۶: "فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰىهُ وَ جِبْرِيْلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِيْنَ وَ الْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيْرٌ" ۴۔ بیشک اللہ اپنے نبی کا مددگار ہے اور جبرائیل اور نیک مسلمان اور اس کے بعد سب فرشتے مدد پر ہیں۔

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس آیت کی تفسیر میں فرمایا: صَالِحُ الْمُؤْمِنِيْنَ ابوبکر وعمر رواہ الطبرانی فی الکبیر ۵ و ابن مردویہ والخطیب عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ یہ نیک مسلمان ابوبکر صدیق وعمر فاروق ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ (طبرانی نے کبیر میں اور ابن مردویہ اور خطیب نے ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اس کو روایت کیا ت)

۱ القرآن الکریم ۶/ ۶۱ ۲ القرآن الکریم ۳۹/ ۴۲ ۳ القرآن الکریم ۱۹/ ۱۹ ۴ القرآن الکریم ۶۶/ ۴ ۵ المعجم الکبیر حدیث ۷۱۰۴ المکتب الفیصلیۃ بیروت ۱۰/ ۲۵۳، الدر المنثور بحوالہ ابن مردویہ وابی نعیم تحت الایۃ ۶۶/ ۴ دار احیاء التراث العربي بیروت ۸/ ۲۰۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Rather, in the recitation of Sayyiduna Ubayy bin Ka'b (may Allah be pleased with him), it was like this:

| "And the righteous among the believers Abu Bakr and Umar, and the angels after that are helpers." | "Good Muslims Abu Bakr and Umar, and after them the angels are there for help." | | | (T) |

Here Allah Almighty mentions His own Blessed Name along with His beloved ones, stating that Allah and Gabriel and Abu Bakr and Umar are helpers.

Verse 23: | "Indeed, I found a woman ruling over them, and she has been given of all things, and she has a great throne."[2] | The hoopoe came from the kingdom of Saba and submitted to Sayyiduna Sulayman (peace and blessings be upon him): "I found a woman who is their owner, and she has been given everything, and she has a large throne." |

Here the king is called the owner of the subjects, so the subjects, both free and slave, became his owned ones. But if anyone calls the beloved ones of Allah their owner and themselves their servant/owned, it is deemed Shirk in the religion of the Wahhabis.

Verse 38: | "And whoever saves a life, it is as if he had saved the lives of all mankind."[3] | Whoever saved one life, it is as if he made all people live. |

This verse is about someone who refrained from unjust killing or did not take retaliation from a murderer but let him go. He (Allah) says that he gave life to that person, and by doing so for one, it is as if he gave life to all people. It is mentioned in Ma'alim Sharif:

| "And whoever saved it and refrained from killing it."[4] | And whoever saved one life and avoided killing it. (T) |

---

[1] [2] Al-Quran al-Kareem 27/23 [3] Al-Quran al-Kareem 5/32 [4] Ma'alim al-Tanzil (Tafsir Baghawi) under Verse 5/32, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 2/25

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

बल्कि सैय्यदुना उबय्य बिन काब (रज़ियल्लाहु अन्हु) की क़िरात में इसी तरह था:

| "और नेक मोमिनों में अबू बक्र और उमर, और उसके बाद फ़रिश्ते मददगार हैं।" | "नेक मुसलमान अबू बक्र और उमर, और उनके बाद फ़रिश्ते मदद पर हैं।" | | | (त) |

यहाँ अल्लाह अज़्वजल अपने मुबारक नाम के साथ अपने महबूबों को फ़रमाता है कि अल्लाह और जिब्रईल और अबू बक्र और उमर मददगार हैं।

आयत २३: | "बेशक मैंने एक औरत को पाया जो उन पर हुकूमत करती है और उसे हर चीज़ में से दिया गया है और उसका एक अज़ीम तख्त है।"[2] | हुदहुद ने सबा देश से आकर सैय्यदुना सुलेमान (अलैहिस्सलाम) से अर्ज़ की: मैंने एक औरत को पाया कि वह उनकी मालिक है और उसे सब कुछ दिया गया है और उसका बड़ा तख्त है। |

यहाँ बादशाह को प्रजा का मालिक फ़रमाया तो प्रजा, क्या आज़ाद और क्या गुलाम, सब उसके ममलुक (स्वामित्व वाले) हो गए। मगर कोई अगर अल्लाह के महबूबों को अपना मालिक और अपने आप को उनका बंदा ममलुक कहे, तो वहाबियों के दीन में शिर्क ठहरता है।

आयत ३८: | "और जिसने उसे (एक जान को) ज़िंदा किया, तो गोया उसने तमाम इंसानों को ज़िंदा किया।"[3] | जिसने एक जान को ज़िंदा किया उसने गोया सब आदमियों को जिला लिया। |

यह आयत उस शख़्स के बारे में है जिसने किसी के कत्ले नाहक (अन्यायपूर्ण हत्या) से परहेज़ किया या क़ातिल से क़िसास (बदला) नहीं लिया बल्कि उसे छोड़ दिया। अल्लाह फ़रमाता है कि उसने उस शख़्स को ज़िंदा किया और एक उसी को किया गोया तमाम आदमियों को जिला लिया। मआलिम शरीफ़ में है:

| "और जिसने उसे ज़िंदा किया और उसकी हत्या से परहेज़ किया।"[4] | और जिसने एक जान को ज़िंदा किया और उसके कत्ल से इज्तेनाब (बचाव) किया। (त) |

---

१ २ अल-क़ुरआन अल-करीम २७/२३ ३ अल-क़ुरआन अल-करीम ५/३२ ४ मआलिम अल-तन्ज़ील (तफ़्सीर बग़वी) आयत ५/३२ के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत २/२५

पृष्ठ ४१९ का ७७२

بلکہ سیدنا ابی بن کعب رضی اللہ تعالٰی عنہ کی قراءت میں یوں ہی تھا: | وصالح المومنین ابوبکر وعمر والملائکۃ بعد ذلک ظہیر۔ | نیک مسلمان ابوبکر وعمر اور اس کے بعد فرشتے مدد پر ہیں۔ | | (ت) | | |

یہاں اللہ عزوجل اپنے نام مبارک کے ساتھ اپنے محبوبوں کو فرماتا ہے اللہ اور جبرائیل اور ابوبکر وعمر مددگار ہیں

آیت ۲۳: | "اِنِّیْ وَجَدْتُّ امْرَاَۃً تَمْلِکُھُمْ وَاُوْتِیَتْ مِنْ کُلِّ شَیْءٍ وَّلَھَا عَرْشٌ عَظِیْمٌ ۲۳"۔[2] | ہدہد نے ملک سبا سے آکر سیدنا سلیمان علیہ الصلوۃ والسلام سے عرض کی میں نے ایک عورت پائی کہ وہ ان کی مالک ہے اور اسے سب کچھ دیا گیا ہے اور اس کا بڑا تخت ہے۔ |

یہاں بادشاہ کو رعایا کا مالک فرمایا تو رعایا کہ آزاد وغلام سب اس کے مملوک ہوئے مگر کوئی اگر محبوبان خدا کو اپنا مالک اور اپنے آپ کو ان کا بندہ مملوک کہے وہابیہ کے دین میں شرک ٹھہرے۔

آیت ۳۸: | "وَمَنْ اَحْیَاھَا فَکَاَنَّمَآ اَحْیَا النَّاسَ جَمِیْعًا"۔[3] | جس نے ایک جان کو زندہ کیا اس نے گویا سب آدمیوں کو جلا لیا۔ |

یہ آیت اس کے بارے میں ہے جس نے کسی کے قتل ناحق سے احتراز کیا یا قاتل سے قصاص نہ لیا چھوڑ دیا اسے فرماتا ہے کہ اس نے اس شخص کو زندہ کیا اور ایک اسی کو کیا گویا تمام آدمیوں کو جلا لیا۔ معالم شریف میں ہے:

| ومن احیاھا و تورع عن قتلھا[4]۔ | اور جس نے ایک جان کو زندہ کیا اور اس کے قتل سے اجتناب کیا۔ (ت) |

---

1 2 القرآن الکریم ۲۷/۲۳ 3 القرآن الکریم ۳۲/۵ 4 معالم التنزیل (تفسیر بغوی) تحت الآیۃ ۳۲/۵ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲۵/۲

Fatawa Razawiyya, Volume 30

In it is:

"And whoever saves a life [meaning, pardons the one for whom retribution was obligatory and does not execute him in retribution]..." (1) — and whoever saves a life, meaning he pardoned the one on whom retribution (qisas) had become obligatory and did not kill him in retribution. (T)

Let the Wahhabi gentleman say whether warding off an affliction is more significant, or giving life, reviving, giving existence.

Verse 39: "Do you not see that I give full measure and that I am the best of hosts?" (2) — Prophet Yusuf (peace be upon him) said to his brothers: "Do you not see that I bestow a full measure and I am the best of those who accommodate; for whoever descends into the shadow of my mercy, I grant them a comfort that is found nowhere else."

Prophet Yusuf (peace be upon him) said this, and Lord Almighty says to Prophet Noah (peace be upon him): "And say, 'My Lord, let me land at a blessed landing place, for You are the best of those who bring to land.'" (3) — "O Noah, when you and those with you are settled on the ark, then praise Me and supplicate thus: 'O my Lord, cause me to land a blessed landing, for You are the best of those who bring to land.'"

How did Prophet Yusuf (peace be upon him) establish this special attribute of Allah Almighty for himself? And when the Siddiq Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) became the best provider of accommodation, comfort, and blessings, then he became even greater than a 'remover of afflictions', as is evident (as it is not hidden). (T)

Verse 40: "Your ally is none but Allah and His Messenger and those who..." — That is, O Muslims! your helper is none but Allah and...

---

1. Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi), under the verse, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 2/25.
2. Al-Quran Al-Karim 12/59.
3. Al-Quran Al-Karim 23/29.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

इसमें है:

"और जिसने उसे जीवित किया यानी जिसने उस व्यक्ति को क्षमा कर दिया जिस पर प्रतिशोध (क़िसास) अनिवार्य हो चुका था और प्रतिशोध में उसकी हत्या नहीं की।" (1) — और जिसने उसे जीवित किया यानी जो क़िसास उस पर वाजिब हो चुका था वह माफ़ कर दिया और क़िसास में उसने क़त्ल नहीं किया। (त)

वहाबी साहब बताएं कि मुसीबत टालना अधिक महत्वपूर्ण है या जीवित करना, पुनर्जीवित करना, जीवन देना।

आयत 39: "क्या तुम नहीं देखते कि मैं पूरा माप देता हूँ और मैं सबसे अच्छा मेज़बान हूँ?" (2) — हज़रत यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) ने अपने भाइयों से फ़रमाया: "क्या तुम देखते नहीं कि मैं पूरा पैमाना अता फ़रमाता हूँ और मैं सबसे बेहतर ठहराने वाला हूँ कि जो मेरे साया-ए-रहमत में उतरता है, उसे वह राहत बख़्शता हूँ कि कहीं नहीं मिलती।"

हज़रत यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) ने तो यह फ़रमाया, और रब अज़्ज़वजल हज़रत नूह (अलैहिस्सलाम) से फ़रमाता है: "और कहो, 'ऐ मेरे रब, मुझे एक धन्य स्थान पर उतार, क्योंकि तू सबसे अच्छा उतारने वाला है।'" (3) — "ऐ नूह, जब तू और तेरे साथी कश्ती पर ठीक से बैठ लें, तो मेरी प्रशंसा (हम्द) बजा लाना और यूँ अर्ज़ करना कि ऐ मेरे रब, मुझे बरकत वाला उतारना उतार और तू सबसे बेहतर उतारने वाला है।"

यह अल्लाह अज़्ज़वजल की विशेष विशेषता हज़रत यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) ने अपने लिए कैसे सिद्ध की? और जब नबी सिद्दीक़ (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सबसे बेहतर ठहराने वाले, राहत और नेमत बख़्शने वाले हुए, तो वे 'मुसीबत टालने वाले' (दाफ़ेउल-बला) से भी महान हुए, जैसा कि स्पष्ट है। (त)

आयत 40: "तुम्हारा मित्र केवल अल्लाह और उसका रसूल और वे लोग हैं जो..." — यानी ऐ मुसलमानों! तुम्हारा मददगार अल्लाह और... के सिवा कोई नहीं।

---

1. मा'ालिम अल-तन्ज़ील (तफ़सीर अल-बगवी), आयत के नीचे, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 2/25.

2. अल-क़ुरआन अल-करीम 12/59.
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 23/29.

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

اس میں ہے:

و من احیاھا ای عفا عمن وجب علیہ القصاص لہ فلم یقتلہ۱۸ - اور جس نے اسے زندہ کیا یعنی جو قصاص اس پر واجب ہو چکا تھا وہ معاف کر دیا اور قصاص میں اس نے قتل نہیں کیا۔)

وہابی صاحب بتائیں کہ دفع بلا زیادہ ہے یا زندہ کرنا، جلا لینا، حیات دینا۔

آیت ۳۹: "أَلا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَ أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ۝"۲۸ - یوسف علیہ الصلوۃ والسلام نے اپنے بھائیوں سے فرمایا کیا تم دیکھتے نہیں کہ میں پورا پیمانہ عطا فرماتا ہوں اور میں سب سے بہتر اتارنے والا ہوں کہ جو میرے سایہ رحمت میں اترتا ہے اسے وہ راحت بخشتا ہوں کہ کہیں نہیں ملتی۔

یوسف علیہ الصلوۃ والسلام نے تو یہ فرمایا ، اور رب عزوجل نوح علیہ الصلوۃ والسلام سے فرماتا ہے: "وَ قُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلاً مُبَارَكاً وَ أَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ۝"۲۹ - اے نوح جب تو اور تیرے ساتھ والے کشتی پر ٹھیک بیٹھ لیں تو میری حمد بجا لانا اور یوں عرض کرنا کہ اے رب میرے مجھے برکت والا اتارنا اتار اور تو سب سے بہتر اتارنے والا ہے۔

یہ اللہ عزوجل کی خاص صفت نبی صدیق علیہ الصلوۃ والسلام نے اپنے لئے کیسی ثابت فرمائی اور جب نبی صدیق صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سب سے بہتر اتارنے والے راحت و نعمت بخشنے والے ہوئے تو دافع البلاء سے بھی بڑھ کر ہوئے کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت)

آیت ۴۰: "إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ..." - یعنی اے مسلمانو! تمہارا مددگار نہیں مگر اللہ اور...

1 معالم التنزيل (تفسير البغوى) تحت الآية دار الكتب العلمية بيروت ٢٥/٢ 2 القرآن الكريم ٥٩/١٢ 3 القرآن الكريم ٢٩/٢٣

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Quranic Verse 1]: "...those who believe, who establish prayer, and give zakah, and they bow [in worship]." 1 | His Messenger and those who believe, who establish prayer and give zakah, and they are those who bow.

I say: (T) Here, help has been limited to Allah, His Messenger, and the righteous servants, that only these are the helpers. So, this help must be specific, over which only righteous servants are capable. General helpfulness is associated with every person who is a Muslim. Allah the Almighty says:

[Quranic Verse 2]: "The believers, men and women, are allies of one another." 2 | Muslim men and Muslim women are helpers of one another.

However, He Himself says in another place:

[Quranic Verse 3]: "They have no protector besides Him." 3 | There is no helper for anyone except Allah.

In 'Ma'alim [al-Tanzil]' it is mentioned: (ma lahum) i.e., there is not for the inhabitants of the heavens and the earth (min dunihi) i.e., besides Allah (min waliyyin) any helper. 4 | There is not for them, i.e., for the inhabitants of the heavens and the earth, besides Him, i.e., besides Allah Almighty, any protector, i.e., helper. (T)

O Wahhabis! According to your way, God forbid, what an open polytheism it would be that the Quran established the special attribute of help, which belongs to God, for the Prophet and the righteous; which the Quran itself had stated in various places was not an attribute of anyone other than Allah. But, Praise be to Allah, the Ahl al-Sunnat believe in both verses and understand the difference between 'intrinsic' (dhati) and 'bestowed' (ata'i). Allah the Almighty is the helper intrinsically; this attribute belongs to no one else. And the Messenger and the Saints of Allah are helpers through the power bestowed by Allah. And to Allah belongs all praise. Now understand this much more: what is help for? To ward off calamities. So, when the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) and the accepted servants of Allah are helpers of Muslims by the explicit text of the Quran, then they are certainly also warders-off of calamities. And the difference is the same, that Allah...

1 Quran al-Karim 5/55 2 Quran al-Karim 9/71 3 Quran al-Karim 18/26 4 Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi) under Verse 18/26 Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 3/132

फतावा रजविया जिल्द 30

[कुरान की आयत 1]: "...जो ईमान लाए, जो नमाज़ कायम करते हैं और जकात देते हैं और वे रुकू करने वाले हैं।" 1 | उसके रसूल और वे ईमान वाले जो नमाज़ कायम रखते हैं और ज़कात देते हैं और वे रुकू करने वाले हैं।

मैं कहता हूँ: (त) यहाँ अल्लाह, उसके रसूल और नेक बंदों में मदद को सीमित कर दिया गया है कि बस यही मददगार हैं, तो ज़रूर यह मदद विशेष है जिस पर नेक बंदों के सिवा और लोग सक्षम नहीं हैं। सामान्य मदद का रिश्ता तो हर मुसलमान के साथ है। अल्लाह तआला ने फरमाया:

[कुरान की आयत 2]: "मुसलमान मर्द और मुसलमान औरतें आपस में एक दूसरे के मददगार हैं।" 2 | मुसलमान पुरुष और मुसलमान महिलाएँ आपस में एक-दूसरे के मददगार हैं।

हालाँकि वह खुद ही दूसरी जगह फरमाता है:

[कुरान की आयत 3]: "अल्लाह के सिवा उनका कोई मददगार नहीं।" 3 | अल्लाह के सिवा किसी का कोई मददगार नहीं।

'मआलिम [अल-तंजील]' में है: (मा लहुम) यानी आसमानों और ज़मीन वालों के लिए नहीं है (मिन दूनिही) यानी अल्लाह के सिवा (मिन वली) कोई नासिर (मददगार)। 4 | उनके लिए नहीं है, यानी आसमानों और ज़मीन वालों के लिए, उसके सिवा, यानी अल्लाह तआला के सिवा कोई वली यानी मददगार। (त)

वहाबी साहबों! आपके अनुसार, माज़अल्लाह, यह कैसा खुला शिर्क हुआ कि कुरान ने खुदा की खास सिफत (विशेषता) 'इमदाद' (मदद) को रसूल और नेक लोगों के लिए साबित किया, जिसे कुरान खुद जगह-जगह कह चुका था कि यह अल्लाह के सिवा किसी और की सिफत नहीं है। लेकिन अल्हम्दुलिल्लाह, अहले सुन्नत दोनों आयतों पर ईमान लाते हैं और 'ज़ाती' (स्वयं की) और 'अताई' (प्रदान की गई) के बीच के अंतर को समझते हैं। अल्लाह तआला स्वयं मददगार है; यह विशेषता किसी और की नहीं है। और रसूल और अल्लाह के वली, अल्लाह द्वारा दी गई शक्ति से मददगार हैं। व लिल्लाहिल हम्द (अल्लाह के लिए सभी प्रशंसाएँ हैं)। अब इतना और समझ लीजिए कि मदद किस लिए होती है? बलाओं (कठिनाइयों) को दूर करने के लिए। तो जब अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और अल्लाह के प्रिय बंदे कुरान के स्पष्ट पाठ के अनुसार मुसलमानों के मददगार

हैं, तो वे निश्चित रूप से 'दाफेउल-बला' (बलाओं को टालने वाले) भी हैं। और अंतर वही है कि अल्लाह...

1 अल-कुरान अल-करीम 5/55 2 अल-कुरान अल-करीम 9/71 3 अल-कुरान अल-करीम 18/26 4 मआलिम अल-तंजील (तफसीर अल-बगवी) आयत 18/26 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत 3/132

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

اٰمَنُوا الَّذِیْنَ یُقِیْمُوْنَ الصَّلٰوۃَ وَیُؤْتُوْنَ الزَّکٰوۃَ وَھُمْ رٰکِعُوْنَ ﴿۵۵﴾ 1 | اس کا رسول اور وہ ایمان والے جو نماز قائم رکھتے اور زکوٰۃ دیتے اور وہ رکوع کرنے والے ہیں۔

اقول : (میں کہتا ہوں۔ت) یہاں اللہ ورسول اور نیک بندوں میں مدد کو منحصر فرما دیا کہ بس یہی مدد گار ہیں تو ضرور یہ مدد خاص ہے جس پر نیک بندوں کے سوا اور لوگ قادر نہیں عام مدد گاری کا علاقہ تو ہر مسلمان کے ساتھ ہے۔ قال تعالٰی :

"وَالْمُؤْمِنُوْنَ وَالْمُؤْمِنٰتُ بَعْضُھُمْ اَوْلِیَآءُ بَعْضٍ" 2 | مسلمان مرد اور مسلمان عورتیں آپس میں ایک دوسرے کے مدد گار ہیں۔

حالانکہ خود ہی دوسری جگہ فرماتا ہے:

"مَا لَھُمْ مِّنْ دُوْنِہٖ مِنْ وَّلِیٍّ" 3 | اللہ کے سوا کسی کا کوئی مددگار نہیں۔

معالم میں ہے: (مالھم) ای ما لاھل السموات والارض (من دونہ) ای من دون اللہ (من ولیّ) ناصر 4- | انہیں ہے ان کے لیے یعنی آسمان اور زمین والوں کیلئے اس کے، یعنی سوا اللہ تعالٰی کے کوئی ولی یعنی مددگار۔ (ت)

وہابی صاحبو! تمہارے طور پر معاذ اللہ کیسا کھلا شرک ہوا کہ قرآن نے خدا کی خاص صفت امداد کو رسول و صلحاء کے لیے ثابت کیا جسے قرآن ہی جا بجا فرما چکا تھا کہ یہ اللہ کے سوا دوسرے کی صفت نہیں، مگر بحمد اللہ اہل سنت دونوں آیتوں پر ایمان لاتے اور ذاتی اور عطائی کا فرق سمجھتے ہیں، اللہ تعالٰی بالذات مددگار ہے، یہ صفت دوسرے کی نہیں، اور رسول و اولیاء اللہ کے قدرت دینے سے مدد گار ہیں، وللہ الحمد، اب اتنا اور سمجھ لیجئے مدد کا ہے کے لیے ہوتی

ہے؟ دفع بلاء کے واسطے۔ تو جب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور اللہ کے مقبول بندے بنصِ قرآن مسلمانوں کے مددگار ہیں تو قطعاً دافع البلاء بھی ہیں، اور فرق وہی ہے کہ اللہ...

1 القرآن الکریم ۵۵/۵ 2 القرآن الکریم ۷۱/۹ 3 القرآن الکریم ۲۶/۱۸ 4 معالم التنزیل (تفسیر البغوی) تحت الآیۃ ۲۶/۱۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱۳۲/۳

Fatawa Razawiya, Volume 30

The Glorified One is the Repeller of Affliction by His Essence, and the Prophets and Saints (peace be upon them) are so by God's gift. All praise is due to Allah, the High, the Most High.

Five Verses from the Holy Torah, Gospel, and Psalms

Verse 41, Noble Torah: Imam Bukhari narrates from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) and Darimi, Tabarani, and Yaqub bin Sufyan narrate from Hazrat Abdullah bin Salam (may Allah be pleased with him) that the description of the radiant Prophet, the repeller of affliction (peace and blessings be upon him), in the Holy Torah is as follows:

Arabic	Urdu Translation
O Prophet, We have sent you as a witness, a bearer of glad tidings, and a warner; a protection for the unlettered people... (until the word of Allah Almighty) He pardons and forgives.	O Prophet! We have sent you as a witness, a giver of glad tidings, and a warner, and a refuge for the unlettered (until the word of Allah Almighty) He pardons and grants forgiveness.

'Hirz' (Refuge/Protection) is also among the attributes of the Lord of Honor, the Majestic and High. It is mentioned in the Hadith:

Arabic	Urdu Translation
O Refuge of the weak! O Treasure of the poor!	O refuge of the weak! O treasure of the poor!

Allama Zarqani states in the commentary of Mawahib al-Sharif:

Arabic	Urdu Translation
He made himself a protection (Hirz) as an emphasis for his safeguarding of them in both abodes.	That is, the Prophet (peace and blessings be upon him) is the one who grants refuge, but Allah Blessed and Exalted has described the Prophet as such by way of emphasis.

---

1 Sunan al-Darimi, Chapter on the Attributes of the Prophet (pbuh) in books before his commission, Dar al-Mahasin, Cairo, 1/12; Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, Chapter on the Attributes of the Messenger of Allah (pbuh) in the Torah and Gospel, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/276; Sahih al-Bukhari, Book of Sales, 1/285 and

Book of Tafsir, Surah al-Fath, 2/717, Qadimi Kutub Khana, Karachi; al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on his mention in the Torah and Gospel, Markaz Ahle Sunnat, Gujarat, India, 1/10; al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mention of the attributes of the Messenger of Allah (pbuh) in the Torah and Gospel, Dar Sadir, Beirut, 1/362-363. 2 ... 3 Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah.

फ़तवा-ए-रज़विया, जिल्द 30

सुब्हानहु (पवित्र है वह ईश्वर) अपनी ज़ात (स्वयं) से बलाओं को टालने वाला है, और नबी और वली (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ईश्वर के उपहार से ऐसा करते हैं। समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो उच्च और सर्वोच्च है।

तौरात, इंजील और पवित्र ज़बूर से पाँच आयतें

आयत 41, तौरात शरीफ़: इमाम बुखारी हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से और दारीमी, तबरानी और याकूब बिन सुफ़यान हज़रत अब्दुल्लाह बिन सलाम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से वर्णन करते हैं कि पवित्र तौरात में नूरे-मुजस्सम, बलाओं को टालने वाले पैग़ंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशेषता इस प्रकार है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
ऐ नबी! हमने आपको एक गवाह, खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बना कर भेजा है; अनपढ़ लोगों के लिए एक सुरक्षा... (अल्लाह तआला के इस कथन तक) वह क्षमा करता है और माफ़ करता है।	हे नबी! हमने तुझे गवाह, खुशखबरी देने वाला और डर सुनाने वाला बना कर भेजा है, और बे-पढ़ों (अनपढ़ों) के लिए पनाह (अल्लाह तआला के इस कथन तक) वह माफ़ करता है और मगफ़िरत (क्षमा) फरमाता है।

'हिर्ज़' (पनाह/सुरक्षा) भी रब्बुल इज़्ज़त (महिमा के स्वामी) के गुणों में से एक है। हदीस में आता है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
ऐ कमज़ोरों की पनाह! ऐ गरीबों के खज़ाने!	ऐ ज़ईफ़ों (कमज़ोरों) की पनाह! ऐ ग़रीबों के ख़ज़ाने!

अल्लामा ज़रक़ानी 'शरह मवाहिब शरीफ़' में फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
उन्होंने अपनी ज़ात को हिर्ज़ (सुरक्षा) बना दिया, दोनों जहानों में उनकी हिफ़ाज़त के लिए ज़ोर देने के तौर पर।	यानी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पनाह देने वाले हैं, मगर रब्ब तबारक व तआला ने हुज़ूर को मुबालग़ा (अतिशयोक्ति/ज़ोर देने) के तौर पर [ऐसा कहा]।

1 सुनन अद-दारीमी, पैगंबर (सल्ल.) के गुणों पर अध्याय, मिस्र; दलाईलुन नुबुव्वा लिल-बैहक़ी; सहीह बुखारी; अल-खसाइसुल कुबरा; अत्तबक़ातुल कुबरा इब्न साद। 2 ... 3 शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया।

पृष्ठ 422/772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

سبحانہ بالذات دافع البلاء ہے اور انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والثناء عطائے خدا و الحمد للہ العلی الاعلی۔ پانچ آیات از تورات وانجیل وزبور مقدسہ

آیت ۴۱، تورات شریف: امام بخاری حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما اور دارمی و طبرانی و یعقوب بن سفیان حضرت عبداللہ بن سلام رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی کہ تورات مقدس میں حضور پر نور دافع البلاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صفت یوں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
یَا اَیُّھَا النَّبِیُّ اِنَّا اَرْسَلْنٰکَ شَاھِدًا وَّ مُبَشِّرًا وَّ نَذِیْرًا حِرْزًا لِلْاُمِّیِّیْنَ (اِلی قولہ تعالی) یعفوا و یغفر۔	اے نبی! ہم نے تجھے بھیجا گواہ اور خوشخبری دینے والا اور ڈر سنانے والا اور بے پڑھوں کے لئے پناہ (الی قولہ تعالیٰ) معاف کرتا ہے اور مغفرت فرماتا ہے۔

حرز بھی رب العزت جل وعلا کی صفات سے ہے۔ حدیث میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
یَا حِرْزَ الضُّعَفَاءِ یَا کَنْزَ الْفُقَرَاءِ	اے ضعیفوں کی پناہ! اے غریبوں کے خزانے!

علامہ زرقانی شرح مواہب شریف میں فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
جعلہ نفسہ حرزًا مبالغۃ لحفظہ لھم فی الدارین	یعنی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پناہ دینے والے ہیں مگر رب تبارک و تعالیٰ نے حضور کو بطور مبالغہ

1 سنن الدارمی باب صفة النبی صلی الله علیہ وسلم فی الکتب قبل مبعثہ دار المحاسن للطباعة قاهرة ۱ / ۱۲، دلائل النبوة للبیہقی باب صفة رسول الله صلی الله علیہ وسلم فی التورات والانجیل دار الکتب العلمیه بیروت ۱ / ۲۷۶، صحیح البخاری کتاب البیوع ۱ / ۲۸۵ و کتاب التفسیر سورة الفتح ۲ / ۷۱۷ قدیمی کتب خانه کراچی، الخصائص الکبری باب ذکره في التوراة والانجیل الخ مرکز اہلسنت گجرات الہند ۱/ ۱۰، الطبقات الکبری لابن سعد ذکر صفة رسول الله صلی الله علیہ وسلم فی التوراة والانجیل دار صادر بیروت ۱/ ۳۶۲ و ۳۶۳ 2 ... 3 شرح الزرقاني على المواهب اللدنية

Fatawa Razawiya Volume 30

...called himself a refuge (just as a just person is called 'justice' or a knowledgeable person is called 'scholar', and the reason for this description is that) the most holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the protector and guardian of his Ummah in this world and the hereafter. And praise be to Allah, Lord of the worlds.

Verse 42, from the Torah: Yes, yes, beware and be alert, O worthless Najdis! Place your hand on the small heart of the young, newly emerged, deceitful, raw-fragmented, and useless Wahhabism. Two verses from the Torah and Psalms will be recited, which will strike lightning bolts of divine wrath upon the ignorant life of budding Wahhabism. Alas, what did you feel like denying the Torah and Psalms when you do not listen to the Quran? You consider lying possible for Allah, but the trouble of life, the noose around the neck, is that these verses were quoted by Janab Shah Abdul Aziz Sahib, describing them as the word of God. He is the uncle of the lineage of the leader of the sect (Imam al-Ta'ifa), the father of Sharia, the grandfather of the path (tariqah). Now, you cannot call him a polytheist, nor does disgruntled Wahhabism find any way to believe in the word of God; neither the strength to stay nor the power to go.

There are two kinds of pain and torment for the soul of Laila, The calamity of Majnun's company and the calamity of Majnun's separation. 1 (The soul of Laila suffers two types of sorrow and torment: the company of Majnun and the misery of his separation. - Translator)

Now, lift your trembling hearts, your shying glances, and bashful eyes, and by the grace of Allah, listen so that if you are destined for faith, you may become a Sunni. Janab Shah Sahib writes in Tuhfa Isna Ashariyah that it is in the fourth book of the Torah:

Arabic: God Almighty said to Ibrahim, "Indeed, Hagar shall bear [a child], and from her offspring shall be one whose hand is above all, and the hands of all shall be extended towards him in humility." 2 Translation: Allah Almighty said to Ibrahim (peace and blessings be upon him): "Indeed, Hagar will have offspring, and among her children will be one whose hand is superior to all, and everyone's hands will be stretched out towards him in humility and supplication."

Who is that? Muhammad, the Messenger of Allah, the master of both worlds, the giver of aid, peace and blessings of Allah be upon him. May I be sacrificed for you, O

one with the high hand, O light of both worlds. Praise be to His noble countenance, who [saw] our humility and...

1 2 Tuhfa Isna Ashariyah, Chapter Six, Discussion on Prophethood and Faith of Prophets (peace be upon them), Suhail Academy Lahore, p. 169.

फतवा रज़विया जिल्द 30

...स्वयं को पनाह (शरण) कहा (जैसे न्यायप्रिय को 'न्याय' या ज्ञानी को 'विद्वान' कहा जाता है, और इस गुण का कारण यह है कि) हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम दुनिया और आख़िरत में अपनी उम्मत के संरक्षक और निगहबान हैं। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

आयत 42, तौरात से: हाँ हाँ सावधान और होशियार हो जाओ, ऐ नाकारा नज़दियों! ज़रा कम उम्र, नई पैदा हुई, धूर्त, कच्चे टुकड़े जैसी और बेकार वहाबियत के नन्हे से कलेजे पर हाथ रख लो। तौरात और ज़बूर की दो आयतें पढ़ी जाएँगी जो नई-नई उभरी वहाबियत की नादान जान पर ईश्वरीय प्रकोप की बिजलियाँ गिराएँगी। अफ़सोस, तुम्हें तौरात और ज़बूर को झुठलाते हुए क्या लगा था जब तुम कुरान की नहीं सुनते? तुम अल्लाह के लिए झूठ को संभव मानते हो, लेकिन जान की आफत और गले का फंदा तो यह है कि ये आयतें जनाब शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब ने उद्धृत की हैं और उन्हें ईश्वरीय वाणी बताया है। वह इमाम-उल-ताइफा के वंश के चाचा, शरीयत के पिता और तरीक़त के दादा हैं। अब उन्हें मुशरिक (बहुदेववादी) कहना भी नहीं बनता और न ही रूठी हुई वहाबियत को ईश्वरीय वाणी पर ईमान लाने का रास्ता मिलता है; न रहने का ठिकाना है और न चलने की शक्ति।

लैला की जान के लिए दो प्रकार का दुख और अज़ाब (कष्ट) है, मजनूँ की सोहबत की बला और मजनूँ की जुदाई की मुसीबत। 1 (लैला की जान को दो प्रकार का दुख और कष्ट है: मजनूँ का साथ और उसकी जुदाई की मुसीबत। - अनु.)

हाँ, अब ज़रा घबराए हुए दिलों, शर्माई हुई नज़रों और लजाई हुई आँखों को ऊपर उठाओ और अल्लाह की प्रशंसा से वह सुनो कि यदि ईमान नसीब हो तो सुन्नी हो जाओ। जनाब शाह साहब 'तुहफा इस्ना अशरिया' में लिखते हैं कि तौरात के चौथे सफर (अध्याय) में है:

अरबी: अल्लाह तआला ने इब्राहीम से फरमाया कि बेशक हाजरा की संतान होगी और उसकी संतान में वह होगा जिसका हाथ सब पर बुलंद होगा और सबके हाथ उसकी तरफ़ आज़ज़ी के साथ फैले होंगे। 2 अनुवाद: अल्लाह तआला ने इब्राहीम अलैहिस्सलाम से फ़रमाया: "बेशक हाजरा के संतान होगी और उसके बच्चों में वह होगा जिसका हाथ सब पर बुलंद (ऊँचा) होगा और सबके हाथ उसकी तरफ़ आज़ज़ी (नम्रता) और गिड़गिड़ाने में फैले होंगे।"

वह कौन है? मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, दोनों जहानों के सरदार और सहायता देने वाले। कुर्बान जाऊँ आप पर ऐ बुलंद हाथ वाले, ऐ दोनों जहानों के उजालों। प्रशंसा है उसके करीम चेहरे की जिसने हमारी आज़ज़ी और...

1 2 तुहफा इस्ना अशरिया, अध्याय छह, नबूवत और नबियों के ईमान पर चर्चा, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ 169.

خود پناہ کہا (جیسے عادل کو عدل یا علم کو عالم کہتے اور اس وصف کی وجہ یہ ہے کہ) حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دنیا و آخرت میں اپنی امت کے محافظ و نگہبان ہیں۔ والحمد للہ رب العلمین۔

آیت ۴۲، از تورات: ہاں ہاں خبردار و ہوشیار، اے نجدیان نابکار، ذرا کم سن نو پیدا عیارہ خام پارہ وہابیت نکارہ کے ننھے سے کلیجے پر ہاتھ دھر لینا تورات و زبور کی دو آیتیں تلاوت کی جائیں گی نو خیز وہابیت کی نادان جان پر قہر الہی کی بجلیاں گرائیں گے افسوس تمہیں تورات و زبور کی تکذیب کرتے کیا لگتا تھا جب تم قرآن کی نہ سنو اللہ کا کذب تم ممکن گنو مگر جان کی آفت گلے کی غل تو یہ ہے کہ آیات جناب شاہ عبدالعزیز صاحب نے نقل فرمائیں کلام الہی بتائیں، یہ امام الطائفہ کے نسب کے چچا، شریعت کے باپ، طریق کے دادا۔ اب انہیں نہ مشرک کہے بنتی ہے نہ کلام الہی پر ایمان لانے کو روٹھی وہابیت ملتی ہے، نہ پائے رفتن نہ جائے ماندن (نہ رہنے کا یارا، نہ چلنے کی تاب۔ ت)۔

دو گونہ رنج و عذاب است جان لیلٰی را بلائے صحبت مجنوں و فرقت مجنوں 1 (لیلٰی کی جان کو دو قسم کا دکھ اور عذاب ہے، مجنوں کی صحبت اور اس کی جدائی کی مصیبت۔ ت)

ہاں اب ذرا گھبرائے دلوں، شرمائی چتونوں سے لجائی آنکھڑیاں اوپر اٹھائیے اور بحمد اللہ وہ سنئے کہ ایمان نصیب ہو تو سنی ہو جائیے، جناب شاہ صاحب تحفہ اثنا عشریہ میں لکھتے ہیں تورات کے سفر چہارم میں ہے:

قال اللہ تعالی لابراھیم ان ھاجرۃ تلد ویکون من ولدھا من یدہ فوق الجمیع وید الجمیع مبسوطۃ الیہ بالخشوع 2۔ | اللہ تعالیٰ نے ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم سے فرمایا بیشک ہاجرہ کے اولاد ہو گی اور اس کے بچوں میں وہ ہو گا جس کا ہاتھ سب پر بالا ہے اور سب کے ہاتھ اس کی طرف پھیلے ہیں عاجزی اور گڑ گڑانے میں۔

وہ کون؟ محمد رسول اللہ سید الکون معطی العون صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ قربان تیرے اے بلند ہاتھ والے، اے دو جہان کے اجالے۔ حمد اس کے وجہ کریم کو جس نے ہماری عاجزی و

2 1 تحفہ اثنا عشریہ باب ششم در بحث نبوت وایمان انبیاء علیہم الصلوات والسلام سہیل اکیڈمی لاہور ص ۱۶۹

Fatawa-e-Razvia, Volume 30

[May He] protect from the neediness of every powerless, mean person's hand and [cause one to] stretch it out before a generous, kind, and merciful one like you; and all praise is for Allah, the Lord of the worlds. Praise be to Him who made you the embodiment of generosity, He showed us your threshold for seeking charity. (1)

Verse 43, from the Holy Psalms: Also quoted in 'Tuhfa' from the Noble Psalms:

[Arabic Text]: O Ahmad! Mercy has overflowed upon your lips, therefore I bless you. Gird your sword, for your radiance and your praise are triumphant. (Up to where it says) And the nations shall fall under you. A book of truth has been brought by Allah with blessing and sanctity from Mount Paran, and the earth has been filled with the praise of Ahmad and his glorification, and he became the owner of the earth and the necks of the nations. (2)

[Urdu Translation]: O Ahmad! Mercy has surged upon your lips; for this reason, I bless you. Gird your sword, for your splendor and your praise are dominant. All nations shall fall at your feet. Allah has brought a true book with blessing and holiness from the mountain of Mecca (Paran). The earth has been filled with the praise of Ahmad and the speaking of his holiness; Ahmad became the master of the entire earth and the necks of all nations. Peace and blessings of Allah be upon him.

O beloved Ahmad (peace and blessings of Allah be upon him), there is joy and happiness for those belonging to you; for you, your Master is beloved, the embodiment of generosity and the embodiment of mercy; and all praise is for Allah, the Lord of the worlds.

Allah has tied our covenant with the lips of those with sweet mouths; we are all slaves and this group are the masters. (3) (Our covenant and promise have been tied by Allah Almighty with the lips of those with sweet mouths. We are all slaves and this nation is that of the masters. - T) I shall only call [you] master, for you are the beloved of the Master; meaning between the beloved and the lover, there is no "mine" and "thine". (4)

And therefore, the great Imam, Knower of Allah, my master Sahl bin Abdullah Tustari (may Allah be pleased with him)...

---

1. Hadaiq-e-Bakhshish, Maktaba Razvia Karachi, Part 2, p. 53

2. Tuhfa Ithna Ashariyah, Chapter 6, Discussion on the Prophethood and Faith of Prophets (peace be upon them), Suhail Academy Lahore, p. 169 3.
3. Hadaiq-e-Bakhshish, Maktaba Razvia Karachi, p. 2

फ़तावा रज़विया, खंड 30

[वह] हर शक्तिहीन, नीच व्यक्ति की मुहताजी से बचाए और तुझ जैसे उदार, कृपालु और दयावान के सामने हाथ फैलाने वाला बनाए; और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है। उसी की प्रशंसा है जिसने तुझे पूरी तरह उदार बनाया, हमें भीख माँगने के लिए तेरा ही द्वार बताया। (1)

आयत 43, पवित्र ज़बूर (भजन संहिता) से: साथ ही 'तोहफ़ा' में पवित्र ज़बूर से उद्धृत:

[अरबी पाठ]: ऐ अहमद! तेरे होठों पर रहमत उमड़ पड़ी है, इसलिए मैं तुझे बरकत देता हूँ। तू अपनी तलवार धारण कर क्योंकि तेरी चमक और तेरी प्रशंसा विजयी है। (वहाँ तक जहाँ कहा गया है) और कौमें तेरे नीचे गिरेंगी। अल्लाह की ओर से सच्चाई की किताब बरकत और पवित्रता के साथ फारान के पहाड़ से आई है और धरती अहमद की हम्द और उसकी पाकी से भर गई और वह धरती और कौमों की गर्दनों का मालिक हो गया। (2)

[उर्दू अनुवाद]: ऐ अहमद! रहमत ने तेरे होठों पर जोश मारा है, मैं इसलिए तुझे बरकत देता हूँ। तू अपनी तलवार धारण कर कि तेरी चमक और तेरी प्रशंसा प्रबल है, सब उम्मतें तेरे कदमों में गिरेंगी। अल्लाह ने बरकत और पवित्रता के साथ मक्का के पहाड़ से सच्ची किताब लाई, अहमद की हम्द और उसकी पाकी बोलने से ज़मीन भर गई, अहमद पूरी ज़मीन और तमाम उम्मतों की गर्दनों का मालिक हुआ। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

ऐ प्यारे अहमद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के मम्लू (अनुयायियों) को खुशी और उल्लास है, तुम्हारे लिए तुम्हारा मालिक प्यारा, सरापा करम (पूर्ण उदार) और सरापा रहमत (पूर्ण दयालु) है, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

अल्लाह ने हमारा अहद (वचन) मीठे होठों वालों के होठों के साथ बांध दिया है; हम सब गुलाम हैं और यह कौम मालिक है। (3) (हमारा अहद और पैमान अल्लाह तआला ने मीठे मुँह वालों के होठों के साथ बाँध दिया है। हम सब गुलाम हैं और यह कौम मालिकों की है। - त) मैं तो मालिक ही कहूँगा कि आप मालिक के हबीब (प्रिय) हैं; यानी महबूब और मुहिब (प्रेमी) में मेरा-तेरा नहीं होता। (4)

और इसी प्रकार हज़रत इमाम अजल, आरिफ़ बिल्लाह सैयदी सहल बिन अब्दुल्लाह तुस्तरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु...

1. हदाइक-ए-बख़्शिश, मकतबा रज़विया कराची, हिस्सा दूसरा, पृ. 53
2. तोहफ़ा इस्ना अशरिया, छठा अध्याय, नबूवत और अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) के ईमान की चर्चा, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृ. 169
3.
4. हदाइक-ए-बख़्शिश, मकतबा रज़विया कराची, पृ. 2

محتاجی کے ہاتھ ہر لئیم بے قدرت سے بچائے اور تجھ جیسے کریم رؤف ورحیم کے سامنے پھیلائے، والحمد للہ رب العلمین۔ اسے حمد جس نے تجھ کو ہمہ تن کرم بنایا ہمیں بھیک مانگنے کو ترا آستاں بتایا (1)

آیت ۴۳، از زبور مقدس: نیز تحفہ میں زبور شریف سے منقول:

یا احمد فاضت الرحمة علی شفتیك من اجل ذلك ابارك علیك فتقلد السیف فان بهائك وحمدك الغالب (الی قولہ) والامم یخرون تحتك کتاب حق جاء اللہ به من الیمن والتقدیس من جبل فاران وامتلأت الارض من تحمید احمد وتقدیسہ وملك الارض و رقاب الامم۔ (2)

اے احمد! رحمت نے جوش مارا تیرے لبوں پر، میں اس لئے تجھے برکت دیتا ہوں، تو اپنی تلوار حمائل کر کہ تیری چمک اور تیری تعریف غالب ہے، سب امتیں تیرے قدموں میں گریں گی، سچی کتاب لایا اللہ برکت و پاکی کے ساتھ مکہ کے پہاڑ سے بھر گئی زمین احمد کی حمد اور اس کی پاکی بولنے سے، احمد مالک ہوا ساری زمین اور تمام امتوں کی گردنوں کا۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

اے احمد پیارے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مملو کو خوشی و شادمانی ہے، تمہارے لئے تمہارا مالک پیارا سراپا کرم سراپا رحمت ہے، والحمد للہ رب العالمین۔

عہد ما بالب شیریں دہناں بست خدائے ماہمہ بندہ وایاں قوم خداوند انند (3) (ہمارا عہد و پیمان اللہ تعالیٰ نے میٹھے منہ والوں کے لبوں کے ساتھ باندھ دیا ہے۔ ہم سب غلام ہیں اور یہ قوم مالکوں کی

ہے۔ ت) میں تو مالک ہی کہوں گا کہ ہو مالک کے حبیب یعنی محبوب ومحب میں نہیں میرا تیرا۔

(4)

ولہذا حضرت امام اجل عارف باللہ سیدی سہل بن عبد اللہ تستری رضی اللہ تعالیٰ عنہ،

---

1. حدائقِ بخشش مکتبہ رضویہ کراچی حصہ دوم ص ۵۳
2. تحفہ اثنا عشریہ باب ششم در بحث نبوت و ایمان انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام سہیل اکیڈمی لاہور ص ۱۶۹
3.
4. حدائقِ بخشش مکتبہ رضویہ کراچی ص ۲

Volume 30 Fatawa Rizvia

Then the great Imam Qadi Ayyad in 'Ash-Shifa', then Imam Ahmad Qastalani in 'Al-Mawahib al-Ladunniyyah' citing and mentioning, then Allama Shihab al-Din Khafaji al-Misri in 'Nasim al-Riyad', then Allama Muhammad Abd al-Baqi al-Zurqani in the commentary of 'Mawahib', state in explanation and interpretation:

Whoever does not see the authority (Wilayah) of the Messenger over him in all his states and does not see himself as the property of the Prophet, does not taste the sweetness of his Sunnah. And refuge is sought with Allah, Lord of the worlds. One who does not consider the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as his guardian (Wali) in every situation and does not consider himself as the property of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), will not be aware of the sweetness of the Sunnah of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) at all.

Great Benefit: Praise be to Allah, a decree in favor of the Sunnis. Upon these verses of the Torah and Psalms, this humble servant (may Allah forgive him) remembered two verses of the blessed Torah and Gospel along with some Hadiths, but before mentioning them, listen to an admission of ignorance by the 'Leader of the Sect' (Imam al-Ta'ifa). In 'Taqwiyat al-Iman', at the beginning of the second chapter 'Shirk in Knowledge', it is written: "He who has the key in his hand has control over the lock; he opens it whenever he wishes and does not open it whenever he wishes." End 2.

The forgetful simpleton wrote it, but... Did he know the heavens would revolve so? The Najdi religion would be trampled by the Sunnis. What did the poor wretch know that just a few pages later he was to say, "He whose name is Muhammad or Ali has no authority over anything." 3 Here, by his own statement, the complete authority of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), over the entire world is proven. The poor, dear wretch only had these iron and brass keys in mind at that time.

1. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part Two, Necessity of Loving Him (peace be upon him), Matba'a al-Sharikat al-Sahafiya 2/16; Nasim al-Riyad fi Sharh al-Qadi Ayyad, Part Two, Necessity of Loving Him (peace be upon him), Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat India 3/346 & 347; Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Seventh Objective, al-Maktab al-Islami Beirut 3/299 & 300; Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Chapter, Dar al-Ma'rifah Beirut 6/313.

2. Taqwiyat al-Iman, Chapter Two, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 12.
3. Taqwiyat al-Iman, Chapter Four, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 28.

जिल्द 30 फ़तावा रिज़विया

फिर इमाम-ए-अजल क़ाज़ी अयाज़ 'शिफ़ा शरीफ़' में, फिर इमाम अहमद क़स्तलानी 'मवाहिब-ए-लदुन्निय्या शरीफ़' में नक़्ल और ज़िक्र के साथ, फिर अल्लामा शिहाब-उद-दीन ख़फ़ाजी मिस्री 'नसीम-उर-रियाज़' में, फिर अल्लामा मुहम्मद अब्दुल बाक़ी ज़रक़ानी 'शराह मवाहिब' में तफ़सीर और शराह करते हुए फ़रमाते हैं:

जो हर हाल में रसूल की विलायत (अधिकार) को अपने ऊपर नहीं देखता और खुद को रसूल के मालिकाना हक़ में नहीं समझता, वह उनकी सुन्नत की मिठास नहीं चखता। और अल्लाह, तमाम जहानों के रब से पनाह मांगते हैं। जो हर हाल में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अपना वली और अपने आप को हुज़ूर की मिल्कियत (स्वामित्व) न समझे, वह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत की मिठास से बिल्कुल वाक़िफ़ न होगा।

अज़ीम फ़ायदा: अल्हम्दुलिल्लाह, सुन्नियों की इक़बाली डिक्री। तौरेत और ज़बूर की इन आयतों पर इस फ़क़ीर (अल्लाह उसे माफ़ करे) को तौरेत और इंजील-ए-मुबारक की दो आयतें और कुछ हदीसें याद आईं, लेकिन उनका ज़िक्र करने से पहले इमाम-उत-ताइफ़ा (गिरोह के सरदार) की एक अज्ञानता का इक़रार सुन लीजिए। 'तक़वियतुल ईमान' के दूसरे अध्याय 'इल्म में शिर्क के शुरू में लिखा है: "जिसके हाथ में चाबी होती है, ताला उसी के अख्तियार (वश) में होता है; जब चाहे खोले, जब चाहे न खोले।" समाप्त 2।

भोला नादान लिख तो गया मगर... क्या ख़बर थी कि आसमान का इंक़लाब हो जाएगा, नजदी दीन सुन्नियों के हाथों पामाल हो जाएगा। बेचारा मिसकीन क्या जानता था कि वह तो कुछ पन्नों के बाद यह कहने वाला है कि "जिसका नाम मुहम्मद या अली है, वह किसी चीज़ का मुख्तार (अधिकारी) नहीं है।" 3 यहाँ उसके अपने ही कौल से पूरी दुनिया पर मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुकम्मल अख्तियार साबित हो जाएगा। उस बेचारे मिसकीन के ज़हन में उस वक्त सिर्फ यही लोहे और पीतल की चाबियाँ थीं।

1. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, दूसरा भाग, उनसे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मोहब्बत की अनिवार्यता, मतबा अल-शरिकत अल-सहाफ़िया 2/16; नसीम अल-रियाज़ फ़ी शराह अल-क़ाज़ी अयाज़, दूसरा भाग, उनसे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मोहब्बत की अनिवार्यता, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात भारत 3/346 और 347; अल-मवाहिब अल-

लदुन्निय्या, सातवां उद्देश्य, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/299 और 300; शराह अल-ज़रक़ानी अला अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, पहला अध्याय, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत 6/313।

2. तक़वियतुल ईमान, अध्याय दो, मतबा अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 12।
3. तक़वियतुल ईमान, अध्याय चार, मतबा अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 28।

پھر امام اجل قاضی عیاض شفاء شریف، پھر امام احمد قسطلانی مواہب لدنیہ شریف میں نقلاً وتذکیراً، پھر علامہ شہاب الدین خفاجی مصری نسیم الریاض، پھر علامہ محمد عبدالباقی زرقانی شرح مواہب میں شرحاً و تفسیراً فرماتے ہیں:

من لم یر ولایة الرسول علیه في جمیع احواله ویر نفسه في ملکه لا یذوق حلاوة سنته۱۔ والعیاذ باللہ رب العلمین۔ جو ہر حال میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنا ولی اور اپنے آپ کو حضور کی ملک نہ جانے وہ سنت نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی حلاوت سے اصلاً خبردار نہ ہوگا۔

فائدہ عظیمہ: الحمدللہ سنیوں کی اقبالی ڈگری۔ ان آیات تورات و زبور پر فقیر غفر اللہ تعالی لہ کو دو ۲ آیت تورات و انجیل مبارک مع چند احادیث کے یاد آئیں مگر ان کے ذکر سے پہلے امام الطائفہ کے ایک انجان پنے کا اقرار سن لیجئے۔ تقویۃ الایمان فصل ثانی اشراک فی العلم کے شروع میں لکھا ہے: "جس کے ہاتھ میں کنجی ہوتی ہے قفل اسی کے اختیار میں ہوتا ہے جب چاہے تو کھولے جب چاہے نہ کھولے"۔ انتھیٰ ۲۔

بھولا نادان لکھتے تو لکھ گیا مگر۔ کیا خبر تھی انقلاب آسماں ہو جائیگا دین نجدی پائمال سنیاں ہو جائیگا غریب مسکین کیا جانتا تھا کہ وہ تو چند ورق بعد یہ کہنے کو ہے کہ "جس کا نام محمد یا علی ہے وہ کسی چیز کا مختار نہیں"۔۳ یہاں اس کے قول سے تمام عالم پر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا اختیارِ تام ثابت ہو جائیگا بیچارے مسکین عزیز کے دھیان میں اس وقت یہی لوہے پیتل کی کنجیاں تھیں

١ الشفاء بتعريف حقوق المصطفیٰ الباب الثانی لزوم محبتہ صلی اللہ علیہ وسلم المطبعة الشركة الصحافية ١٦/٢، نسيم الرياض فی شرح القاضی عياض الباب الثانی لزوم محبتہ صلی اللہ علیہ وسلم مركز اہلسنت گجرات ہند ٣٤٦/٣ و ٣٤٧، المواہب اللدنية المقصد السابع المكتب الاسلامی بيروت ٢٩٩/٣ و ٣٠٠، شرح الزرقانی على المواہب اللدنية الفصل الاول دارالمعرفة بيروت ٣١٣/٦ ٢ تقوية الايمان الفصل الثانی مطبع عليمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ١٢ ٣ تقوية الايمان الفصل الرابع مطبع عليمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ٢٨

Fatawa Razawiyyah Volume 30

He who used to sell small items for pennies on the steps of the Grand Mosque had never even dreamed that the Lord of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), the Almighty, Glorious, and Powerful King, has bestowed what kind of keys upon him (peace and blessings of Allah be upon him). Yes, listen from us, and listen such that you are enthralled.

Verses and Hadiths regarding the granting of the keys of the universe to the presence of the radiant supreme master (peace and blessings of Allah be upon him).

Verse 44, from the Holy Torah: Baihaqi and Abu Nu'aym in 'Dala'il al-Nubuwwah' report from Hazrat Umm al-Darda, she said: I asked Ka'b al-Ahbar: What do you find regarding the description of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in the Torah? He said: The description of the Holy Prophet in the Sacred Torah is thus:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Muhammad is the Messenger of Allah, his name is Al-Mutawakkil (The Reliant). He is neither harsh nor ill-tempered, nor does he shout in the markets. He has been given the keys so that through him, Allah may give sight to blind eyes, hearing to deaf ears, and make crooked tongues straight, until people testify that there is no true god but Allah alone, who has no partner. He helps the oppressed and prevents them from being considered weak.	Muhammad is the Messenger of Allah, his name is Al-Mutawakkil. He is neither harsh-natured nor ill-tempered, nor does he shout in the markets. He has been given the keys so that through him, Allah the Almighty may make blind eyes see, deaf ears hear, and crooked tongues straight, until people testify that there is no true deity except one Allah, there is none like Him. That noble Prophet will help every oppressed person and save him from being considered weak.

Verse 45, from the Glorious Gospel: Al-Hakim, with authentication, and Ibn Sa'd, Baihaqi, and Abu Nu'aym narrate from the Mother of the Believers and the beloved of the Beloved of the Lord of the worlds, Hazrat Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her and her father and mother and peace be upon them), she says: The description and praise of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is written in the Holy Gospel as follows:

1. Al-Khasa'is al-Kubra, chapter on his mention in the Torah and the Gospel, Markaz Ahl al-Sunnat Gujarat, India 1/11; Dala'il al-Nubuwwah by Baihaqi, chapter on the description of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in the Torah and the Gospel, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 1/773. 'F': 'Basati': A small-scale vendor. One who sells small daily necessities.

जो जामा मस्जिद की सीढ़ियों पर बिसाती (फेरीवाले) के तौर पर पैसे-पैसे की चीज़ें बेचता था, उसने ख़्वाब में भी नहीं सोचा था कि मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रब, जो अत्यंत शक्तिशाली और गौरवशाली बादशाह है, ने उन्हें (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कैसी-कैसी कुंजियाँ अता फरमाई हैं। हाँ, हमसे सुनो और ऐसा सुनो कि मंत्रमुग्ध हो जाओ।

हुज़ूर पुरनूर मौला-ए-आज़म (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में कायनात की कुंजियाँ अता किए जाने के संबंध में आयतें और हदीसें।

आयत 44, तौरात शरीफ से: बैहक़ी और अबू नुऐम ने 'दलायलुन नबुव्वह' में हज़रत उम्मुल दरदा से रिवायत की है, वह कहती हैं: मैंने काब अहबार से पूछा: आप तौरात में हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सिफ़त (गुण) क्या पाते हैं? उन्होंने कहा: पवित्र तौरात में हुज़ूर का वर्णन इस प्रकार है:

अरबी पाठ

मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं, उनका नाम मुतवक्किल है। वह न तो कठोर स्वभाव के हैं और न ही कड़वा बोलने वाले, न ही बाज़ारों में चिल्लाने वाले हैं। उन्हें कुंजियाँ दी गई हैं ताकि अल्लाह तआला उनके ज़रिए अंधी आँखों को रौशनी और बहरे कानों को सुनने की शक्ति दे और टेढ़ी जुबानों को सीधा कर दे, यहाँ तक कि लोग गवाही दें कि अल्लाह के सिवा कोई सच्चा माबूद (पूज्य) नहीं है, उसका कोई शरीक (साझीदार) नहीं है। वह मज़लूम की मदद करते हैं और उसे कमज़ोर समझे जाने से रोकते हैं।

उर्दू अनुवाद

मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं, उनका नाम मुतवक्किल है। वह न तो कठोर स्वभाव के हैं और न ही कड़वा बोलने वाले, न ही बाज़ारों में चिल्लाने वाले हैं। उन्हें कुंजियाँ दी गई हैं ताकि अल्लाह तआला उनके ज़रिए अंधी आँखों को रौशनी और बहरे कानों को सुनने की शक्ति दे और टेढ़ी जुबानों को सीधा कर दे, यहाँ तक कि लोग गवाही दें कि अल्लाह के सिवा कोई सच्चा माबूद (पूज्य) नहीं है, उसका कोई शरीक (साझीदार) नहीं है। वह नबी करीम हर मज़लूम (उत्पीड़ित) की मदद फरमाएंगे और उसे कमज़ोर समझे जाने से बचाएंगे।

आयत 45, इंजिल जलील से: हाकिम ने प्रमाणीकरण के साथ, और इब्न साद, बैहक़ी और अबू नुऐम ने रिवायत की है कि उम्मुल मोमिनीन और रब्बुल आलमीन के महबूब की महबूबा हज़रत आइशा

सिद्दीक़ा (सल्लल्लाहु अलैहि व अला अबीहा व अलैहा वसल्लम) फरमाती हैं: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सिफ़त और प्रशंसा पवित्र इंजिल में इस प्रकार लिखी है:

---

1. अल-खसाइसुल कुबरा, तौरात और इंजिल में उनके ज़िक्र का अध्याय, मरकज़े अहले सुन्नत गुजरात, भारत 1/11; दलायलुन नबुव्वह लिल-बैहक़ी, तौरात और इंजिल में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सिफ़त का अध्याय, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/773. 'फ़': 'बिसाती': छोटा व्यापारी। ज़रूरत की छोटी-मोटी चीज़ें बेचने वाला।

पृष्ठ 426/772

جو جامع مسجد کی سیڑھیوں پر بساطی ف کے پیسے پیسے بیچتے اس کی خواب میں بھی خیال نہ تھا کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے رب جل وعلا نے اس بادشاہِ جبار جلیل الاقتدار عظیم الاختیار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کیا کیا کنجیاں عطا فرمائی ہیں ہاں ہم سے سن اور وہ سن کہ سن ہوجا۔

آیات واحادیثِ عطائے مفاتیحِ عالم بحضورِ پُر نور مولائے اعظم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

آیت ۴۴، از تورات شریف: بیہقی وابو نعیم دلائل النبوۃ میں حضرت ام الدرداء سے راوی میں نے کعب احبار سے پوچھا: تم تورات میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نعت کیا پاتے ہو؟ کہا: حضور کا وصفِ توراتِ مقدس میں یوں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
محمد رسول اللہ اسمہ المتوکل لیس بفظ ولا غلیظ و لا سخاب فی الاسواق واعطی المفاتیح لیبصر اللہ بہ اعینا عمیا ویسمع بہ اذانا صما ویقیم بہ السنۃ معوجۃ حتی یشہدوا ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریك لہ یعین المظلوم ویمنعہ من ان یستضعف۔	محمد اللہ کے رسول ہیں ان کا نام متوکل ہے، نہ درشت خو ہیں نہ سخت گو، نہ بازاروں میں چلانے والے، وہ کنجیاں دئے گئے ہیں تاکہ اللہ تعالیٰ ان کے ذریعہ سے پھوٹی آنکھیں بینا اور بہرے کان شنو اور ٹیڑھی زبانیں سیدھی کردے یہاں تک کہ لوگ گواہی دیں کہ ایک اللہ کے سوا کوئی سچا معبود نہیں اس کا سا بھی نہیں وہ نبی کریم ہر مظلوم کی مدد فرمائیں گے اور اسے کمزور سمجھے جانے سے بچائیں گے۔

آیت ۴۵، از انجیل جلیل: حاکم با فادہ تصحیح اور ابن سعد و بیہقی وابو نعیم روایت کرتے ہیں ام المومنین و محبوبہ محبوبِ رب العالمین حضرت عائشہ صدیقہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلٰی ابیہا وعلیہا وسلم فرماتی ہیں: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صفت وثنا انجیل پاک میں مکتوب ہے:

---

۱ الخصائص الکبری باب ذکرہ فی التوراۃ والانجیل مرکز اہلسنت گجرات الہند ۱/ ۱۱، دلائل النبوۃ للبیہقی باب صفۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی التوراۃ والانجیل دارالکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۷۷۳

ف: بساطی: خردہ فروش۔ ضرورت کی چھوٹی موٹی چیزیں بیچنے والا۔

Volume 30 Fatawa-e-Razawiyya

[Arabic: He is neither harsh-hearted, nor ill-tempered, nor does he shout in the markets, and he was given the keys] | Neither hard-hearted nor ill-tempered, nor do they make noise in the markets. [Arabic: etc. exactly like what passed before...] | He has been granted the keys. The rest of the text is exactly like the blessed Torah. [1] Hadith 61: Bukhari and Muslim narrate from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him), the Master of the Keys (may Allah's peace and blessings be upon him) says: [Arabic: While I was sleeping, the keys to the treasures of the earth were brought and placed in my hands.] [2] | "I was sleeping when the keys to all the treasures of the earth were brought and placed in both my hands." Hadith 62: Imam Ahmad and Abu Bakr bin Abi Shaybah narrate from Sayyiduna Ali (may Allah honor his noble face), the Master and Owner of Authority (may Allah's peace and blessings be upon him) says: [Arabic: I was given that which was not given to any Prophet before me, I was helped by awe, and I was given the keys of the earth. (The Hadith)] [3] | "I was granted that which was not granted to any Prophet before me; I was assisted with awe (such that the enemy would tremble upon hearing my holy name from a distance of a month's journey), and I was granted the keys of the entire earth." (The Hadith). Imam Jalaluddin al-Suyuti authenticated this Hadith. Hadith 63: Imam Ahmad in his Musnad, Ibn Hibban in his Sahih, Diya al-Maqdisi in his Sahih al-Mukhtarah, and Abu Nu'aym in Dala'il al-Nubuwwah [report]...

[1] Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: Mention of him in the Torah and Gospel etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat India 1/11, Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of History, Chapter: He was the best of people in goodness, Dar al-Fikr Beirut 2/614, Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mentioning the description of the Messenger of Allah (peace be upon him) in the Torah and Gospel, Dar Sader Beirut 363/1. [2] Sahih al-Bukhari, Book of Holding Fast to the Quran and Sunnah, Chapter: The statement of the Prophet (peace be upon him) "I have been sent with comprehensive words", Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/1080, Sahih Muslim, Book of Mosques and Places of Prayer, Qadeemi Kutub Khana Karachi 199/1. [3] Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/98, Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Book of Virtues, Hadith 31238, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 6/308, Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: His special privilege of being assisted with awe, Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat India 2/193. Page 427 of 772

जिल्द 30 फतावा-ए-रज़विया

[अरबी: वह न कठोर-हृदय है, न अशिष्ट, न बाज़ारों में चिल्लाने वाला, और उसे कुंजियाँ दी गई थीं] | न सख्त दिल हैं न बदमिज़ाज, न बाज़ारों में शोर मचाते हैं, [अरबी: इत्यादि, ठीक वैसे ही जैसे पहले गुज़रा...] | उन्हें कुंजियाँ अता की गई हैं। बाकी इबारत मुबारक तौरात की तरह ही है। [1] हदीस 61: बुखारी और मुस्लिम हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत करते हैं, हुज़ूर मालिकुल मफ़ातीह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी: जब मैं सो रहा था, तो पृथ्वी के खजानों की कुंजियाँ लाई गईं और मेरे हाथों में रख दी गईं।] [2] | "मैं सो रहा था कि ज़मीन के तमाम खज़ानों की कुंजियाँ लाई गईं और मेरे दोनों हाथों में रख दी गईं।" हदीस 62: इमाम अहमद और अबू बक्र बिन अबी शैबा सैयदुना अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर मालिक व मुख्तार (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी: मुझे वह दिया गया जो मुझसे पहले किसी नबी को नहीं दिया गया, रोब से मेरी मदद की गई, और मुझे ज़मीन की कुंजियाँ दी गईं। (अल-हदीस)] [3] | "मुझे वह अता हुआ जो मुझसे पहले किसी नबी को न मिला, रोब से मेरी मदद फरमाई गई (कि महीना भर की राह पर दुश्मन मेरा नाम-ए-पाक सुन कर कांपने लगे) और मुझे सारी ज़मीन की कुंजियाँ अता हुईं।" अल-हदीस। इमाम जलालुद्दीन सुयूती ने इस हदीस की तस्दीक की। हदीस 63: इमाम अहमद अपनी मुस्नद में और इब्न हिब्बान अपनी सहीह में और ज़िया मुक़द्दिसी सहीह मुख्तारा में, अबू नुऐम दलाइलुन नबुव्वा में [रिवायत करते हैं]...

[1] अल-खसाइस अल-कुबरा, अध्याय: तौरात और इंजील में उनके ज़िक्र का बयान आदि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात भारत 1/11, अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुत्तारीख, अध्याय: वह भलाई में लोगों में सबसे अच्छे थे, दारुल फिक्र बैरुत 2/614, अत-तबाकातुल कुबरा लि-इब्न साद, तौरात और इंजील में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के गुणों का वर्णन, दार सादिर बैरुत 363/1। [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुल एतिसाम, अध्याय: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कथन "मैं जामिउल कलिम के साथ भेजा गया हूँ", कदीमी कुतुब खाना कराची 2/1080, सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद व मौज़ु अस्सलाह, कदीमी कुतुब खाना कराची 199/1। [3] मुस्नद अहमद बिन हंबल, अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बैरुत 1/98, अल-मुसन्निफ लि-इब्न अबी शैबा, किताबुल मनाकिब, हदीस 31238, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बैरुत 6/308, अल-खसाइस अल-कुबरा, अध्याय: रोब के ज़रिए मदद का उनकी विशिष्टता, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात भारत 2/193। पृष्ठ 772 में से 427

لافظ ولا غلیظ ولا سخاب فی الاسواق واعطی المفاتیح | نہ سخت دل ہیں نہ درشت خو، نہ بازاروں میں شور کرتے، الخ مثل ما مر سواء بسواء- | انہیں کنجیاں عطا ہوئی ہیں۔ باقی عبارت مثلِ تورات مبارک ہے۔ 1 حدیث ۶۱: بخاری و مسلم حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور مالک المفاتیح صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: بینا انا نائم اتیت بمفاتیح خزائن الارض فوضعت في یدی- 2 | میں سو رہا تھا کہ تمام خزائن زمین کی کنجیاں لائی گئیں اور میرے دونوں ہاتھوں میں رکھ دی گئیں۔ حدیث ۶۲: امام احمد وابوبکر بن ابی شیبہ سیدنا علی کرم اللہ وجہہ الکریم سے راوی حضور مالک و مختار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: اعطیت مالم یعط احد من الانبیاء قبلی نصرت بالرعب واعطیت مفاتیح الارض الحدیث - 3 | مجھے وہ عطا ہوا جو مجھ سے پہلے کسی نبی کو نہ ملا، رعب سے میری مدد فرمائی گئی (کہ مہینہ بھر کی راہ پر دشمن میرا نام پاک سن کر کانپنے لگے) اور مجھے ساری زمین کی کنجیاں عطا ہوئیں، الحدیث۔ امام جلال الدین سیوطی نے اس حدیث کی تصحیح کی۔ حدیث ۶۳: امام احمد اپنی مسند اور ابن حبان اپنی صحیح اور ضیاء مقدسی صحیح مختارہ، ابو نعیم دلائل النبوۃ

1 الخصائص الکبری باب ذکرہ فی التوراۃ والانجیل الخ مرکز اہلسنت گجرات الہند ۱/۱۱، المستدرک للحاکم کتاب التاریخ کان اجود الناس بالخیر دار الفکر بیروت ۲/۶۱۴، الطبقات الکبری لابن سعد ذکر صفۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی التوراۃ والانجیل دار صادر بیروت ۳۶۳/۱ 2 صحیح البخاری کتاب الاعتصام باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعثت بجوامع الکلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۱۰۸۰، صحیح مسلم کتاب المساجد وموضع الصلوٰۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۹۹/۱ 3 مسند احمد بن حنبل عن علی رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/۹۸، المصنف لابن ابی شیبۃ کتاب

المناقب حدیث ۳۱۲۳۸ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۶/۳۰۸، الخصائص الکبری باب اختصاصہ صلی

Fatawa Razawiyya, Volume 30

In an authentic chain of narration from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with both of them), the Master of the whole world (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	Urdu Translation
I was brought the keys of the world on a piebald horse brought to me by Gabriel, with a velvet cloth of fine silk upon it.	The keys of the world were presented to me on a piebald horse; Gabriel brought them. On it was a saddle-cloth of delicate embroidered silk.

Hadith 64: Imam Ahmad in Musnad and Tabarani in Mu'jam al-Kabir narrate from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with both of them), the enlightened presence Abul Qasim (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	Urdu Translation
I have been given the keys to everything except the five.	I have been given the keys to everything except these five. Meaning the five Unseen things.

Allamah Hafni says in the marginalia of Jami' al-Saghir:

Arabic	Urdu Translation
Then I was informed of them after that.	Then these five were also granted; knowledge of them was also given.

Similarly, Allama Suyuti has also quoted in Khasais al-Kubra. Allama Madabighi states in the commentary of Fath al-Mubin by Imam Ibn Hajar Makki: This is the truth. And praise be to Allah.

Hadith 65: Exactly the same subject matter was narrated by Ahmad and Abu Ya'la from Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him).

Another Hadith: Abu Nu'aim narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them), the mother of the honorable Master (peace and blessings of Allah be upon him), Hazrat Amina (may Allah be pleased with her), used to say:

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Jabir (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/328; Al-Khasais al-Kubra quoting Ahmad and

Ibn Hibban and Abu Nu'aim, Bab Ikhtisas-i-bi-al-Nasr Markaz Ahl-e-Sunnat Gujarat India 2/195

2. Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Ibn Umar (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/85; Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of Ibn Umar (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 12/361
3. Hawashi al-Hafni on Al-Jami' al-Saghir in the margin of As-Siraj al-Munir al-Hadith 'Utiytu Mafatih' Al-Matba'a al-Azhariyya al-Masriyya Egypt 2/737
4. Al-Khasais al-Kubra Bab Ikhtisas-i-bi-al-Nasr Markaz Ahl-e-Sunnat Gujarat India 2/195
5. Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/386

फ़तावा रज़विया, खंड 30

हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से एक सहीह सनद के साथ रिवायत है कि तमाम दुनिया के मालिक (अल्लाह की उन पर रहमत और सलाम हो) फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
मुझे दुनिया की कुंजियाँ एक अब्लक (दो रंगा) घोड़े पर दी गईं जिसे जिब्रील लाए थे, उस पर रेशमी मखमली बिछौना था।	दुनिया की चाबियां एक चितकबरे घोड़े पर रखकर मेरी सेवा में पेश की गईं; जिब्रील उन्हें लाए। उस पर महीन रेशम का एक कसीदाकारी वाला ज़ीनपोश पड़ा था।

हदीस 64: इमाम अहमद ने 'मुसनद' में और तबरानी ने 'मुअजम कबीर' में हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत किया है, रोशन हुज़ूर अबुल क़ासिम (अल्लाह की उन पर रहमत और सलाम हो) फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
मुझे इन पांच के अलावा हर चीज़ की कुंजियाँ दी गई हैं।	मुझे हर चीज़ की चाबियां दी गई हैं सिवाय इन पांच के। यानी पांच ग़ैब की बातें।

अल्लामा हफ़नी 'हाशिया जामिया सग़ीर' में फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
फिर उसके बाद मुझे उनका इल्म भी दे दिया गया।	फिर ये पांच भी प्रदान कर दी गईं और उनका ज्ञान भी दे दिया गया।

इसी तरह अल्लामा सुयुती ने भी 'ख़साइस कुबरा' में नक़ल किया है, अल्लामा मदाबिगी 'शरह फ़तहुल मुबीन' इमाम इब्ने हजर मक्की में फ़रमाते हैं: यही सच है। और तमाम तारीफ़ अल्लाह के लिए है।

हदीस 65: बिल्कुल यही मज़मून अहमद और अबू यअला ने हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसऊद (अल्लाह उनसे राज़ी हो) से रिवायत किया है।

दूसरी हदीस: अबू नुऐम हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत करते हैं, ग़यूर मालिक (अल्लाह की उन पर रहमत और सलाम हो) की वालिदा माजिदा हज़रत आमना (अल्लाह उनसे राज़ी हो) फ़रमाती थीं:

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत जाबिर से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/328; अल-ख़साइस अल-कुबरा ब-हवाला अहमद व इब्न हब्बान व अबू नुऐम बाब इख़्तिसास-ए-बि-अन्-नसर मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात इंडिया 2/195
2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत इब्न उमर से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 2/85; अल-मुअजम अल-कबीर हज़रत इब्न उमर से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 12/361
3. हवाशी अल-हफ़नी अलल जामिया अल-सग़ीर अला हामिश अल-सिराज अल-मुनीर अल-हदीस 'उतीयतु मफ़ातीह' अल-मतबा अल-अज़हरिया अल-मसरिया मिस्र 2/737
4. अल-ख़साइस अल-कुबरा बाब इख़्तिसास-ए-बि-अन्-नसर मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात इंडिया 2/195
5. मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत इब्न मसऊद से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/386

میں بسندِ صحیح حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، حضور مالکِ تمام دنیا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
اتیت بمقالید الدنیا علی فرس ابلق جاء نی بہ جبریل علیہ قطیفۃ من سندس-	دنیا کی کنجیاں ابلق گھوڑے پر رکھ کر میری خدمت میں حاضر کی گئیں جبریل لے کر آئے اس پر نازک ریشم کا زمین پوش با نقش و نگار پڑا تھا۔

حدیث ۶۴: امام احمد مسند اور طبرانی معجم کبیر میں حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، حضور پرنور ابوالقاسم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
اوتیت مفاتیح کل شیئ الا الخمس-	مجھے ہر چیز کی کنجیاں عطا ہوئیں سوا ان پانچ کے۔ یعنی غیوبِ خمسہ۔

علامہ حفنی حاشیہ جامع صغیر میں فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
ثم اعلم بھا بعد ذلک-	پھر یہ پانچ بھی عطا ہوئیں ان کا علم بھی دے دیا گیا۔

اسی طرح علامہ سیوطی نے بھی خصائص کبریٰ میں نقل فرمایا، علامہ مدا بقی شرح فتح المبین امام ابن حجر مکی میں فرماتے ہیں یہی حق ہے۔ واللہ الحمد۔

حدیث ۶۵: بعینہ یہی مضمون احمد وابویعلیٰ نے حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔

حدیثِ آخر ابو نعیم حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، حضور مالکِ غیور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی والدہ ماجدہ حضرت آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرماتی تھیں:

---

1. مسند احمد بن حنبل، عن جابر رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۳۲۸، الخصائص الکبری بحوالہ احمد وابن حبان وابی نعیم باب اختصاصہ بالنصر مرکز اہلسنت گجرات الہند ۲ / ۱۹۵
2. مسند احمد بن حنبل عن ابن عمر رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۸۵، المعجم الکبیر عن ابن عمر رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱۲ / ۳۶۱
3. حواشی الحفنی علی الجامع الصغیر علی ہامش السراج المنیر الحدیث اوتیت مفاتیح الخ المطبعۃ الازہریۃ المصریہ مصر ۲ / ۷۳۷
4. الخصائص الکبری باب اختصاصہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بالرعب مرکز اہل سنت گجرات الہند ۲ / ۱۹۵
5. مسند احمد بن حنبل عن ابن مسعود رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۳۸۶

Fatawa Rizvia, Volume 30

(Arabic text on the left, Urdu translation on the right) When he emerged from my womb, I looked at him and behold, he was in prostration. Then I saw a white cloud coming down from the sky until it covered him, hiding him from my sight. Then it cleared, and behold, he was wrapped in a white woolen cloth, and beneath him was a green silk cloth. He was clutching three keys made of fresh pearls. Then a voice said, 'Muhammad (peace be upon him) has seized the keys of victory, the keys of profit, and the keys of prophethood.' Then another cloud approached until it covered him, hiding him from my eyes. Then it cleared, and behold, he was clutching a folded green silk cloth. Then a voice called out, 'Wonderful! Wonderful! The whole world has come into the grasp of Muhammad (peace be upon him); no creature from the inhabitants of the earth or heaven remains except that it has entered into his grasp.' — This is an abridgment — And praise be to Allah, Lord of the worlds.

Hadith 66: Hafiz Abu Zakariya Yahya bin Aa'idh in his 'Maulid' narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), who narrates from Hazrat Aminah Zahriyah (may Allah be pleased with her): Ridwan, the treasurer of Paradise (peace be upon him), after the birth of the Master of the two worlds (peace and blessings of Allah be upon him), took him under his wings and whispered into his noble ear:

---

[1] Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Abu Nu'aym from Ibn Abbas, chapter on what appeared on the night of his birth, Markaz Ahle Sunnat Gujarat India 1/48.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

(बाएँ ओर अरबी पाठ, दाएँ ओर उर्दू अनुवाद) जब हुज़ूर मेरे शिकम से पैदा हुए, मैंने देखा कि वे सजदे में पड़े हैं। फिर आसमान से एक सफेद बादल आया और हुज़ूर को ढांप लिया, जिससे वे मेरी आँखों से ओझल हो गए। फिर जब वह बादल हटा, तो मैंने देखा कि हुज़ूर एक सफेद ऊनी कपड़े में लिपटे हुए हैं और उनके नीचे एक हरा रेशमी बिछौना है। हुज़ूर की मुट्ठी में ताज़ा मोतियों की तीन चाबियाँ थीं। फिर एक आवाज़ देने वाले ने कहा, 'मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नुसरत (विजय) की चाबियाँ, नफ़ा (लाभ) की चाबियाँ और नबुवत (पैग़म्बरी) की चाबियाँ थाम ली हैं।' फिर एक और बादल आया और हुज़ूर को ढांप लिया जिससे वे फिर मेरी नज़रों से छुप गए। फिर जब उजाला हुआ तो क्या देखती हूँ कि हुज़ूर की मुट्ठी में एक हरा लिपटा हुआ रेशमी कपड़ा है और एक पुकारने वाला पुकार रहा है, 'वाह! वाह! सारी दुनिया मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुट्ठी में आ गई है। ज़मीन और आसमान में ऐसी कोई मख़्लूक (जीव) नहीं बची जो उनके कब्ज़े में न आई हो।' सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। — यह संक्षिप्त है — और तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं, जो तमाम जहानों का रब है।

हदीस 66: हाफ़िज़ अबू ज़करिया यहया बिन आइद अपनी 'मौलद' में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से हज़रत आमना ज़ेहरिया (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत करते हैं: रिज़वान, जन्नत के खजांची (अलैहिस्सलाम) ने सैयदुल कौनैन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत (जन्म) के बाद उन्हें अपने परों में ले लिया और उनके मुक़द्दस कान में अर्ज़ किया:

---

[1] अल-ख़साइस अल-कुबरा, अबू नुऐम के हवाले से इब्न अब्बास से, बाब 'विलादत की रात जो ज़ाहिर हुआ', मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात हिन्द 1/48.

لما خرج من بطنی فنظرت الیه فاذا انا به ساجد ثم رایت سحابة بیضاء قد اقبلت من السماء حتی غشیته فغیب عن وجهي، ثم تجلت فاذا انا به مدرج في ثوب صوف ابیض وتحته حریرة خضراء و قد قبض علی ثلثة مفاتیح من اللؤلؤ الرطب واذا قائل یقول قبض محمد علی مفاتیح النصرة و مفاتیح الربح و مفاتیح النبوة ثم اقبلت سحابة اخری حتی غشیته فغیب عن عینی ثم تجلت فاذا انابه قد قبض علی حریرة خضراء مطویة واذ قائل یقول بخ بخ قبض محمد علی الدنیا کلها لم یبق خلق من اهلها الادخل في قبضته - هذا مختصر - والحمد لله رب العالمین۔

جب حضور میرے شکم سے پیدا ہوئے میں نے دیکھا سجدے میں پڑے ہیں، پھر ایک سفید ابر نے آسمان سے آکر حضور کو ڈھانپ لیا کہ میرے سامنے سے غائب ہو گئے، پھر وہ پردہ ہٹا تو میں کیا دیکھتی ہوں کہ حضور ایک اونی سفید کپڑے میں لپٹے ہیں اور سبز ریشمیں بچھونا بچھا ہے اور گوہر شاداب کی تین کنجیاں حضور کی مٹھی میں ہیں اور ایک کہنے والا کہہ رہا ہے کہ نصرت کی کنجیاں، نفع کی کنجیاں، نبوت کی کنجیاں، سب پر محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے قبضہ فرمایا۔ پھر اور ابر نے آکر حضور کو ڈھانپا کہ میری نظر سے چھپ گئے۔ پھر روشن ہوا تو کیا دیکھتی ہوں کہ ایک سبز ریشم کا لپٹا ہوا کپڑا حضور کی مٹھی میں ہے اور کوئی منادی پکار رہا ہے واہ واہ ساری دنیا محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی مٹھی میں آئی زمین و آسمان میں کوئی مخلوق ایسی نہ رہی جو ان کے قبضہ میں نہ آئی۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

حدیث ۶۶: حافظ ابوزکریا یحیٰی بن عائذ اپنی مولد میں بروایت حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما حضرت آمنہ زہریہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے راوی، رضوان خازن جنت علیہ الصلوٰۃ

والسلام نے بعد ولادت حضور سید الکونین صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کو اپنے پروں کے اندر لے کر گوش اقدس میں عرض کی:

---

۱ الخصائص الکبری بحوالہ ابو نعیم عن ابن عباس باب ماظھر فی لیلۃ مولدہ مرکز اہلسنت گجرات الہند ۱/ ۴۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

"With you are the keys of victory, you have been clothed with awe and majesty. No one hears mention of you but that their heart trembles and feels fear, even if they have not seen you, O Vicegerent of Allah!" (peace and blessings of Allah be upon him). - The keys to victory are with the Holy Prophet ﷺ. The garment of awe and majesty has been placed upon him. Whoever hears the Prophet's ﷺ fame, their heart will be filled with dread and their liver will tremble, even if they have not seen him. O Vicegerent of Allah! Peace and blessings of Allah be upon him.

If the eye of faith has light, then calling him 'Vicegerent of Allah' encompasses everything. A Vicegerent of Allah should be such that he whose name is Muhammad is not without authority over anything. A deputy of a worldly king or a governor of a province has authority over all affairs (black and white) there on his behalf. Yet, [some think] the Vicegerent of Allah is [like] a deputy of a stone? "They have not estimated Allah with the estimation that is due to Him" (2). (They did not recognize Allah's status as it ought to have been). These unfortunate ones did not recognize Allah's power. No, by Allah! The Vicegerent of Allah, on behalf of Allah, has the authority of complete disposal (tasarruf-e-taam) in Allah's kingdom, once he is called the Vicegerent of Allah ﷺ.

Hadith 76: Imam Darimi narrates in his Sunan from Anas (may Allah be pleased with him) that the Master of Paradise ﷺ said:

"I am the first of people to come forth when they are resurrected, and I am their leader when they come as a delegation, and I am their spokesperson when they are silent, and I am their intercessor when they are detained, and I am the giver of glad tidings to them when they are in despair. Honor and the keys on that day will be in my hand, and the Banner of Praise on that day will be in my hand." (3) - I will be the first to come out of the grave when people are resurrected, and I will be their leader when they appear before the court [of Allah], and I will be their spokesperson when they are speechless, and I will be their intercessor when they are confined, and I will be the one giving good news when they are hopeless.

1. Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on what appeared on the night of his birth ﷺ, Markaz-e-Ahle Sunnat, Gujarat, India, 1/49.
2. Al-Qur'an al-Karim, 6:91 and 39:67.

3. Mishkat al-Masabih, citing at-Tirmidhi and ad-Darimi, Chapter on the Virtues of the Master of Messengers, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, p. 512; Sunan ad-Darimi, Chapter on what was given to the Prophet ﷺ of excellence, Hadith 29, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, p. 30; Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on his ﷺ special characteristic as the first for whom the earth will split, Markaz-e-Ahle Sunnat, Gujarat, India, 2/218.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"तुम्हारे पास मदद की कुंजियाँ हैं, तुम्हें डर और रौब का लिबास पहनाया गया है। जो कोई भी तुम्हारा ज़िक्र सुनता है उसका दिल कांप जाता है और उसका कलेजा कांपने लगता है, भले ही उसने तुम्हें न देखा हो, ऐ अल्लाह के नायब (प्रतिनिधि)!" (अल्लाह की उन पर रहमत और सलामती हो)। - हुज़ूर के साथ नुसरत (मदद) की कुंजियाँ हैं, रौब और दबदबे का जामा हुज़ूर को पहनाया गया है। जो हुज़ूर का चर्चा सुनेगा उसका दिल डर जाएगा और जिगर कांप उठेगा, भले ही हुज़ूर को न देखा हो। ऐ अल्लाह के नायब! सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

ईमान की आँख में नूर हो तो सिर्फ'अल्लाह का नायब' कहने में ही सब कुछ आ गया। अल्लाह का नायब ऐसा ही होना चाहिए कि जिसका नाम मुहम्मद है वह किसी चीज़ का मुख्तार (अधिकारी) न हो, ऐसा कैसे हो सकता है? दुनिया के किसी मामूली शासक का नायब या किसी सूबे का गवर्नर उसकी तरफ़ से वहाँ के'सियाह ओ सफेद' (हर मामले) का मुख्तार होता है, मगर अल्लाह का नायब किसी पत्थर का नायब है? "और उन्होंने अल्लाह की वैसी क़द्र न की जैसी क़द्र करनी चाहिए थी" (2)। (अल्लाह की वैसी क़द्र न जानी जैसी चाहिए थी)। इन बदनसीबों ने अल्लाह ही की कुदरत को न पहचाना। खुदा की कसम! अल्लाह का नायब, अल्लाह की तरफ से अल्लाह की सल्तनत में 'तसर्रुफ़-ए-ताम' (पूर्ण अधिकार) रखता है, जब वह अल्लाह का नायब कहलाया (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)।

हदीस 76: इमाम दारमी अपनी सुनन में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत करते हैं कि जन्नत के मालिक हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"मैं लोगों में सबसे पहले निकलने वाला हूँगा जब उन्हें दोबारा ज़िंदा किया जाएगा, और मैं उनका पेशवा (नेता) हूँगा जब वे प्रतिनिधिमंडल के रूप में आएंगे, और मैं उनका खतीब (प्रवक्ता) हूँगा जब वे खामोश होंगे, और मैं उनका शफ़ीअ (सिफारिश करने वाला) हूँगा जब वे रोक लिए जाएंगे, और मैं उन्हें खुशखबरी देने वाला हूँगा जब वे निराश होंगे। इज़्ज़त और कुंजियाँ उस दिन मेरे हाथ में होंगी और 'लिवा-उल-हम्द' (तारीफ़ का झंडा) उस दिन मेरे हाथ में होगा।" (3) - मैं सबसे पहले कब्र से बाहर आऊंगा जब लोग उठाए जाएंगे, और मैं उनका पेशवा हूँगा जब वे बारगाह में हाज़िर होंगे, और

मैं उनका खतीब हूँगा जब वे बेज़ुबान होंगे, और मैं उनका शफ़ीअ हूँगा जब वे कैद होंगे, और मैं खुशखबरी देने वाला हूँगा जब वे ना-उम्मीद होंगे।

1. अल-खसाइसुल कुबरा, बाब मा ज़हरा फ़ी लैलते मौलिदही सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, मरकज़े अहले सुन्नत, गुजरात, हिंद, 1/49।
2. अल-कुरआन अल-करीम, 6/91 और 39/67।
3. मिश्कातुल मसाबीह, बहवाला तिर्मिज़ी व दारमी, बाब फ़ज़ाइल सैय्यदुल मुरसलीन, कदीमी कुतुब खाना कराची, सफ़ा 512; सुनन अल-दारमी, बाब मा आ'अतन्नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मिनल फ़ज़्ल, हदीस 29, दारुल महासिन लि-तबाआ, काहिरा, सफ़ा 30; अल-खसाइसुल कुबरा, बाब इख़्तिसासहू सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बे-अन्नहू अव्वलु मन तन्शक़्कुल अर्ज़ु मिन्हु, मरकज़े अहले सुन्नत गुजरात, हिंद, 2/218।

पेज 430 का 772

معك مفاتيح النصرة قد البست الخوف والرعب لا يسمع احد بذكرك الا وجل فؤاده وخاف قلبه وان لم يرك يا خليفة الله 1 - حضور کے ساتھ نصرت کی کنجیاں ہیں رعب ودبدبہ کا جامہ حضور کو پہنایا گیا ہے جو حضور کا چرچا سنے گا اس کا دل ڈر جائے گا اور جگر کانپ اٹھے گا اگرچہ حضور کو نہ دیکھا ہو اے اللہ کے نائب! صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

ایمان کی آنکھ میں نور ہو تو ایک اللہ کا نائب ہی کہنے میں سب کچھ آگیا، اللہ کا نائب ایسا ہی ہونا چاہئے کہ جس کا نام محمد ہے وہ کسی چیز کا مختار نہیں۔ ایک دنیا کے کتے کا نائب کہیں کا صوبہ اسکی طرف سے وہاں کے سیاہ و سپید کا مختار ہوتا ہے مگر اللہ کا نائب کسی پتھر کا نائب ہے "وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِہ" 2۔ (اللہ کی قدر نہ جانی جیسی چاہئے تھی۔ ت) بے دولتوں نے اللہ ہی کی قدرت نہ جانی لا واللہ اللہ کا نائب اللہ کی طرف سے اللہ کی ملک میں تصرف تام کا اختیار رکھتا ہے جب تو اللہ کا نائب کہلایا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

حدیث ۷۶ : امام دارمی اپنی سنن میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، حضور مالک جنت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انا اول الناس خروجا اذا بعثوا وانا قائدهم اذا وفدوا وانا خطيبهم اذا انصتوا وانا شفيعهم اذا حبسوا وانا مبشرهم اذا يئسوا الكرامة والمفاتيح يومئذ بيدى ولواء الحمد يومئذ بيدى 3 - میں سب سے پہلے قبر سے باہر آؤں گا جب لوگ اٹھائے جائیں گے، اور میں ان کا پیشوا ہوں جب وہ حاضر بارگاہ ہوں گے، اور میں ان کا خطیب ہوں جب وہ دم بخود ہوں گے، اور میں ان کا شفیع ہوں جب وہ محبوس ہوں گے، اور میں خوشخبری دینے والا ہوں جب وہ ناامید ہوں گے -

1 الخصائص الکبری باب ما ظهر فی لیلة مولده صلی الله تعالیٰ علیه وسلم مرکز اہلسنت گجرات الہند ۱/ ۴۹ 2 القرآن الکریم ۶/ ۹۱ و ۳۹/ ۶۷ 3 مشکوة المصابیح بحواله الترمذی والدارمی باب فضائل سید المرسلین قدیمی کتب خانه کراچی ص ۵۱۲، سنن الدارمی باب ما اعطی النبی صلی الله علیه وسلم من الفضل حدیث ۲۹ دارالمحاسن للطباعة القاهرة ص ۳۰، الخصائص الکبری باب اختصاصه صلی الله علیه وسلم بأنه اول من تنشق الارض منه مرکز اہلسنت گجرات الہند ۲/ ۲۱۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

Al-Hadith: Honor and keys will be in my hand on that day, and the Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd) will be in my hand on that day.

And praise be to Allah, Lord of the worlds. Thanks to that Most Generous One who placed the authority of giving honor and managing the affairs of that day in the hand of the beloved, the Kind, and the Merciful (Peace and blessings of Allah be upon him). For this reason, Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may Allah have mercy on him) says in Madarij-ul-Nubuwwah:

“On that day it will become apparent that he (Peace and blessings of Allah be upon him) is the deputy of the Sovereign of the Day of Judgment; that day is his day and the command is his command by the command of the Lord of the worlds.” [1]

On that day it will be manifest that you (Peace and blessings of Allah be upon him) are the deputy of the Master of the Day of Judgment. That day will be yours, and in it, your command will prevail by the command of the Lord of the worlds. (T)

Hadith 68: Ibn Abd Rabbihi narrates in the book 'Bahjat al-Majalis' that the Resplendent Prophet (on whom be the most excellent blessings and salutations of Allah) states:

Arabic Text	Urdu Translation
On the Day of Resurrection, a pulpit will be set up near the Bridge (Sirat), and he mentioned the Hadith until he said: Then an angel will come and stand on the first step of my pulpit and call out: O group of Muslims! Whoever recognized me has recognized me, and whoever did not recognize me, I am Malik, the keeper of Hell. Indeed, Allah has commanded me to hand over the keys of Hell to Muhammad, and Muhammad has commanded me to hand them over to Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him). Behold, bear witness! Behold, bear witness! Then another angel will	On the Day of Resurrection, a pulpit will be set up near the Bridge (Sirat). Then an angel will come and stand on its first step and proclaim: O group of Muslims! Whoever recognized me, recognized me, and whoever did not recognize me, I am Malik, the guardian of Hell. Allah Almighty has commanded me to give the keys of Hell to Muhammad (Peace and blessings of Allah be upon him), and it is the command of Muhammad (Peace and blessings of Allah be upon him) to hand them over to Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him). Yes, yes, be witnesses! Yes, yes, be witnesses! Then

Arabic Text

stand on the second step of my pulpit and call out: O group of Muslims! Whoever has known me...

[1] Madarij-ul-Nubuwwah Page 431 of 772

Urdu Translation

another angel will stand on the second step and call out: O group of Muslims! Whoever knew me...

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अल-हदीस: इज़्ज़त और कुंजियाँ उस दिन मेरे हाथ में होंगी और लिवा-उल-हम्द उस दिन मेरे हाथ में होगा।

और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है। शुक्र उस करीम का जिसने इज़्ज़त देने और उस दिन के कामों का इख़्तियार प्यारे रऊफ़ और रहीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हाथ में रखा। इसलिए शेख मुहाक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाह अलैहि) मदारिज शरीफ़ में फ़रमाते हैं:

"उस दिन ज़ाहिर हो जाएगा कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मालिक-ए-यौम-ए-दीन के नायब हैं। वह दिन आपका होगा और उसमें रब्बुल आलमीन के हुक्म से आपका हुक्म चलेगा।" [1]

उस दिन ज़ाहिर हो जाएगा कि आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मालिक यौम दीन के नायब हैं। वह दिन आपका होगा और उसमें रब्बुल आलमीन के हुक्म से आपका हुक्म चलेगा। (त)

हदीस 68: इब्न अब्द रब्बिही किताब 'बहजतुल मजालिस' में रावी हैं कि हुज़ूर पुरनूर (अफ़ज़ल सलावातुल्लाह तस्लीमातुहु अलैहि) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
क़यामत के दिन सिरात के पास एक मिंबर बिछाया जाएगा, फिर हदीस का ज़िक्र किया यहाँ तक कि कहा: फिर एक फ़रिश्ता आकर उसके पहले ज़ीने पर खड़ा होगा और निदा करेगा: ऐ गिरोह-ए-मुसलमानान! जिसने मुझे पहचाना उसने पहचाना और जिसने न पहचाना, मैं मालिक दरोग़ा-ए-दोज़ख़ हूँ। अल्लाह तआला ने मुझे हुक्म दिया है कि जहन्नम की कुंजियाँ मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को दे दूँ और मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हुक्म है कि अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सुपुर्द	रोज़-ए-क़यामत सिरात के पास एक मिंबर बिछाया जाएगा फिर एक फ़रिश्ता आकर इसके पहले ज़ीने पर खड़ा होगा और निदा करेगा ऐ गिरोह-ए-मुसलमानान! जिसने मुझे पहचाना उसने पहचाना और जिसने न पहचाना मैं मालिक दरोग़ा-ए-दोज़ख़ हूँ अल्लाह तआला ने मुझे हुक्म दिया है कि जहन्नम की कुंजियाँ मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को दे दूँ और मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का हुक्म है कि अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सुपुर्द कर दूँ, हाँ हाँ गवाह

अरबी पाठ

कर दूँ, हाँ हाँ गवाह हो जाओ, हाँ हाँ गवाह हो जाओ। फिर एक और फ़रिश्ता दूसरे ज़ीने पर खड़ा होकर पुकारेगा: ऐ गिरोह-ए-मुस्लिमीन! जिसने मुझे जाना...

[1] मदारिजुन नुबुव्वह पेज 431 ऑफ़ 772

उर्दू अनुवाद

हो जाओ हाँ हाँ गवाह हो जाओ। फिर एक और फ़रिश्ता दूसरे ज़ीने पर खड़ा होकर पुकारेगा: ऐ गिरोह-ए-मुस्लिमीन! जिसने मुझे जाना...

الحدیث- ہوں گے، عزت اور کنجیاں اس دن میرے ہاتھ ہوں گی اور لواء الحمد اس دن میرے ہاتھ ہوگا۔

والحمد للہ رب العالمین، شکر اس کریم کا جس نے عزت دینا اس دن کے کاموں کا اختیار پیارے رؤف ورحیم کے ہاتھ میں رکھا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ اس لئے شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ مدارج شریف میں فرماتے ہیں:

در اں روز ظاہر گردد کہ وے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نائبِ مُلك یوم الدین است روز روز اوست و حکم حکم او بحکم رب العالمین۔ 1

اس دن ظاہر ہوجائے گا کہ آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مالک یوم دین کے نائب ہیں۔ وہ دن آپ کا ہوگا اور اس میں رب العالمین کے حکم سے آپ کا حکم چلے گا۔ (ت)

حدیث ۶۸: ابن عبد ربہ کتاب بہجۃ المجالس میں راوی کہ حضورِ پرنور افضل صلوات اللہ تسلیماتہ علیہ فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ینصب الی یوم القیمۃ منبر علی الصراط	روزِ قیامت صراط کے پاس ایک منبر بچھایا جائیگا پھر
وذکر الحدیث الی ان قال ثم یأتی ملك	ایک فرشتہ آکر اس کے پہلے زینہ پر کھڑا ہوگا اور ندا
فیقف علی اول مرقاۃ من منبری فینادی	کرے گا اے گروہِ مسلمانان! جس نے مجھے پہچانا اس
معاشر المسلمین من عرفنی فقد عرفنی	نے پہچانا اور جس نے نہ پہچانا میں مالک داروغہ دوزخ
ومن لم یعرفنی فانا ملك خازن النار ان	ہوں اللہ تعالٰی نے مجھے حکم دیا ہے کہ جہنم کی کنجیاں

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الله امرنی ان ادفع مفاتیح جهنم الی محمد وان محمداً امرنی ان ادفع الی ابی بکر هاه اشهد وا هاه اشهد وا ثم یقف ملك اخر علی ثانی مرقاة من منبری فینادی معاشر المسلمین من عرفنی	محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دے دوں اور محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا حکم ہے کہ ابوبکر صدیق (رضی اللہ عنہ) کے سپرد کردوں، ہاں ہاں گواہ ہو جاؤ ہاں ہاں گواہ ہو جاؤ۔ پھر ایک اور فرشتہ دوسرے زینہ پر کھڑا ہو کر پکارے گا: اے گروہ مسلمین! جس نے مجھے جانا

Volume 30 Fatawa Rizvia

[Arabic Text]: ...whoever has known me, has known me, and whoever has not known me, then I am Ridwan, the treasurer of the Paradises. Verily, Allah commanded me to hand over the keys of Paradise to Muhammad, and verily Muhammad commanded me to hand them over to Abu Bakr. Behold, bear witness! Behold, bear witness! - Al-Hadith. (Narrated by the scholar Ibrahim bin Abdullah al-Madani al-Shafi'i in the seventh chapter of the book 'Al-Tahqiq fi Fadl al-Siddiq' from his book 'Al-Iktifa fi Fadl al-Arba'at al-Khulafa').

[Urdu Text]: He who has known (me), and he who has not known, then I am Ridwan, the gatekeeper of Paradise. Allah Almighty has commanded me to give the keys of Paradise to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and it is the command of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) that I hand them over to Abu Bakr (may Allah be pleased with him). Yes, yes, be witnesses! Yes, yes, be witnesses! (Allama Ibrahim bin Abdullah al-Madani al-Shafi'i has stated this in the seventh chapter of his research book 'Al-Iktifa fi Fadl al-Arba'at al-Khulafa' under the virtues of Siddiq. -T)

Hadith 69: Hafiz Abu Said Abdul Malik bin Uthman narrates in the book 'Sharaf al-Nubuwwah' from Hadrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), that the radiant Master of the world (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic Text]: When the Day of Resurrection comes and Allah gathers the former and the latter generations, two pulpits of light will be brought. One of them will be set up to the right of the Throne and the other to its left. Two persons will ascend them. Then the one who is to the right of the Throne will call out: "O assembly of creatures! Whoever has known me has known me, and whoever has not known me, I am Ridwan, the treasurer of Paradise. Indeed, Allah commanded me to surrender the keys of Paradise to Muhammad, and indeed Muhammad commanded me to surrender them to Abu Bakr and Umar so that they may enter their beloved ones into Paradise. Lo, bear witness!"

[Urdu Text]: On the Day of Resurrection, Allah Almighty will gather all the former and the latter people together. Two pulpits of light will be brought and placed to the right and left of the Throne. Two persons will climb upon them. The one on the right will call out: "O assembly of creation! He who has recognized me, has recognized me, and he who has not recognized me, then I am Ridwan, the gatekeeper of Heaven. Allah, the Mighty and Sublime, has commanded me to hand over the keys of Paradise to

Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) has commanded me to give them to Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them both) so that they may enter their friends into Paradise. Do you hear? Be witnesses!"

1 Page 432 of 772

खंड 30 फ़तावा रिज़विया

[अरबी]: ...जिसने मुझे जान लिया, उसने मुझे जान लिया और जिसने मुझे नहीं जाना, तो मैं रिज़वान हूँ, जन्नतों का खज़ांची। बेशक अल्लाह ने मुझे हुक्म दिया है कि मैं जन्नत की चाबियाँ मुहम्मद को सौंप दूँ, और बेशक मुहम्मद ने मुझे हुक्म दिया कि मैं उन्हें अबू बक्र को सौंप दूँ। देखो, गवाह बन जाओ! देखो, गवाह बन जाओ! - हदीस (इसे अल्लामा इब्राहिम बिन अब्दुल्ला अल-मदनी अल-शफीई ने अपनी पुस्तक 'अल-इक़्तिफ़ा फ़ी फ़ज़्ल अल-अरबअतुल खुलफ़ा' के भाग 'अल-तहक़ीक़ फ़ी फ़ज़्ल अल-सिद्दीक़' के सातवें अध्याय में उद्धृत किया है)।

[उर्दू]: जिसने जान लिया और जिसने नहीं जाना, तो मैं रिज़वान जन्नत का दारोगा हूँ। मुझे अल्लाह तआला ने हुक्म फ़रमाया है कि जन्नत की कुंजियाँ मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को दे दूँ और मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का हुक्म है कि अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सुपुर्द कर दूँ। हाँ हाँ, गवाह हो जाओ! हाँ हाँ, गवाह हो जाओ! (अल्लामा इब्राहिम बिन अब्दुल्ला अल-मदनी अल-शफीई ने अपनी शोध पुस्तक 'अल-इक़्तिफ़ा फ़ी फ़ज़्ल अल-अरबअतुल खुलफ़ा' के सातवें अध्याय में 'फ़ज़ाइल-ए-सिद्दीक़' में इसे बयान किया है। -त)

हदीस 69: हाफ़िज़ अबू सईद अब्दुल मलिक बिन उस्मान किताब 'शर्फ़ अल-नुबुव्वा' में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी हैं, हुज़ूर पुरनूर सय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[अरबी]: जब क़यामत का दिन होगा और अल्लाह पहले और बाद के सभी लोगों को इकट्ठा करेगा, तो नूर के दो मिम्बर लाए जाएँगे। उनमें से एक अर्श के दाईं ओर और दूसरा बाईं ओर स्थापित किया जाएगा। उन पर दो व्यक्ति चढ़ेंगे। फिर अर्श के दाईं ओर वाला व्यक्ति पुकारेगा: "ऐ मखलूक़ के गिरोह! जिसने मुझे पहचान लिया उसने पहचान लिया, और जिसने मुझे नहीं पहचाना, तो मैं रिज़वान हूँ, जन्नत का खज़ांची। बेशक अल्लाह ने मुझे हुक्म दिया है कि मैं जन्नत की चाबियाँ मुहम्मद को सौंप दूँ, और बेशक मुहम्मद ने मुझे हुक्म दिया कि मैं उन्हें अबू बक्र और उमर को सौंप दूँ ताकि वे अपने चाहने वालों को जन्नत में दाख़िल करें। देखो, गवाह बन जाओ!"

[उर्दू]: क़यामत के दिन अल्लाह तआला सब अगलों और पिछलों को इकट्ठा फ़रमाएगा। नूर के दो मिम्बर लाकर अर्श के दाहिने और बाएं बिछाए जाएंगे। उन पर दो व्यक्ति चढ़ेंगे। दाहिने वाला पुकारेगा: "ऐ मखलूक़ की जमात! जिसने मुझे पहचाना, उसने मुझे पहचान लिया और जिसने नहीं

पहचाना, तो मैं रिज़वान हूँ, स्वर्ग का दारोगा। अल्लाह अज़्ज़वजल ने मुझे हुक्म दिया कि जन्नत की चाबियाँ मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के सुपुर्द करूँ और मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने हुक्म दिया कि अबू बक्र और उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) को दूँ ताकि वे अपने दोस्तों को जन्नत में दाख़िल करें। क्या तुम सुनते हो? गवाह बन जाओ।"

فقد عرفنی ومن لم یعرفنی فانا رضوان خازن الجنان ان اللہ امرنی ان ادفع مفاتیح الجنۃ الی محمد وان محمدا امرنی ان ادفعھا الی ابی بکر ھاہ اشھدوا ھاہ اشھدوا الحدیث۔ (اوردہ العلامۃ ابراہیم بن عبد اللہ المدنی الشافعی فی الباب السابع من کتاب التحقیق فی فضل الصدیق من کتابہ الاکتفاء فی فضل الاربعۃ الخلفاء)۔

اس نے جانا اور جس نے نہ جانا تو میں رضوان داروغہ جنت ہوں مجھے اللہ تعالٰی نے حکم فرمایا ہے کہ جنت کی کنجیاں محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دے دوں اور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا حکم ہے کہ ابوبکر (رضی اللہ عنہ) کے سپرد کر دوں۔ ہاں ہاں گواہ ہو جاؤ ہاں ہاں گواہ ہو جاؤ۔ (علامہ ابراہیم بن عبد اللہ المدنی الشافعی نے اپنی تحقیقی کتاب الاکتفاء فی فضل الاربعۃ الخلفاء کے ساتویں باب میں فضائل صدیق میں بیان کیا ہے۔ت)

حدیث ۶۹: حافظ ابو سعید عبدالملک بن عثمان کتاب شرف النبوۃ میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اذا کان یوم القیمۃ و جمع اللہ الاولین والآخرین یؤتی بمنبرین من نور فینصب احدھما عن یمین العرش والآخر عن یسارہ و یعلواھما شخصان فینادی الذی عن یمین العرش معاشر الخلائق من عرفنی فقد عرفنی ومن لم یعرفنی فانا رضوان خازن الجنۃ ان اللہ امرنی ان اسلم مفاتیح الجنۃ الی محمد وان محمدا امرنی ان اسلمھا الی ابی بکر وعمر لیدخلا محبیھما الجنۃ الا فاشھدوا

روز قیامت اللہ تعالٰی سب اگلوں پچھلوں کو جمع فرمائے گا دو منبر نور کے لا کر عرش کے داہنے بائیں بچھائے جائیں گے ان پر دو شخص چڑھیں گے، داہنے والا پکارے گا: اے جماعت مخلوق!

جس نے مجھے پہچانا اس نے پہچانا اور جس نے نہ پہچانا تو میں رضوان داروغہ بہشت ہوں مجھے اللہ عزوجل نے حکم دیا کہ جنت کی کنجیاں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سپرد کروں اور محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حکم دیا کہ ابوبکر و عمر (رضی اللہ تعالیٰ عنہما) کو دوں کہ وہ اپنے دوستوں کو جنت میں داخل کریں۔ سنتے ہو گواہ ہو جاؤ۔

Fatawa Razvia Volume 30

[Left Column] Then the one who is on the left of the Throne will call out: "O assembly of creation! Whoever has recognized me has recognized me, and whoever has not recognized me, then I am Malik, the guardian of Hell. Verily, Allah commanded me to deliver the keys of Hell to Muhammad, and Muhammad commanded me to deliver them to Abu Bakr and Umar, that they may enter those who hated them into the Fire. Behold, bear witness!" — Cited also in the seventh chapter of 'Kitab al-Ahadith al-Ghurar fi Fadl al-Shaykhayn Abi Bakr wa Umar' from 'Kitab al-Iktifa'. [Right Column] Then the one on the left will call out: "O assemblies of creation! He who has recognized me has recognized me, and he who has not recognized me, then I am Malik, the warden of Hell. Allah (the Mighty and Majestic) commanded me to entrust the keys of Hell to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) commanded me to give them to Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them) so that they may enter their enemies into Hell. Listen and be witnesses." (This is also narrated in the seventh chapter of the book 'Al-Ahadith al-Ghurar fi Fadl al-Shaykhayn Abi Bakr wa Umar' within 'Kitab al-Iktifa'. - T)

[Left Column] These same meanings are found in the Hadith that Abu Bakr Shafi'i narrated in 'Ghailaniyyat': "On the Day of Resurrection, it will be called out: 'Where are the companions of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)?' Then the Caliphs (may Allah be pleased with them) will be brought forward, and Allah will say to them: 'Enter whom you will into Paradise and leave whom you will,'" or whatever is close to its meaning. This was mentioned by Allama al-Shihab al-Khafaji in 'Nasim al-Riyadh Sharh Shifa al-Imam al-Qadi Iyad' in the section: "What the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was informed of regarding the unseen matters," and he said: "or whatever is similar to its meaning." [Right Column] These same meanings are found in the Hadith that Abu Bakr Shafi'i narrated in 'Ghailaniyyat': "On the Day of Judgment, a call will be made: 'Where are the companions of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)?' Then the Caliphs (may Allah be pleased with them) will be brought forward. Allah (the Mighty and Majestic) will say to them: 'Enter whomever you wish into Paradise and leave whomever you wish.'" (Allama Shihab Khafaji mentioned this in 'Nasim al-Riyadh', the commentary on 'Al-Shifa' of Imam Qadi Iyad, in the section "Regarding what unseen things the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was made aware of," and stated 'or whatever is synonymous with it'). (T)

[Footnotes] 1. Manahil al-Shifa wa Manahil al-Safa bi-Tahqiq Sharaf al-Mustafa, Hadith 2388, Dar al-Basha'ir al-Islamiyyah, Beirut, 5/219 & 220. 2. Nasim al-Riyadh Sharh Shifa al-Qadi Iyad with reference to Ghailaniyyat, Section: "Regarding what he was informed of from the unseen," Markaz Ahl-e-Sunnat, Gujarat, India, 3/162.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 30

[बायाँ कॉलम] फिर अर्श के बाईं ओर वाला पुकारेगा: ऐ मख्लूक की जमाअत! जिसने मुझे पहचान लिया उसने पहचान लिया, और जिसने मुझे नहीं पहचाना, तो मैं मालिक हूँ, दोज़ख का दरबान। निश्चय ही अल्लाह ने मुझे आदेश दिया है कि मैं दोज़ख की चाबियाँ मुहम्मद को सौंप दूँ, और मुहम्मद ने मुझे आदेश दिया है कि मैं उन्हें अबू बक्र और उमर को सौंप दूँ ताकि वे उन लोगों को आग में डाल दें जो उनसे नफरत करते थे। तो गवाह हो जाओ! - इसे 'किताब अल-इक्तिफ़ा' की 'किताब अल-अहादीस अल-ग़ुरर फ़ी फ़ज़्ल अल-शेखैन अबी बक्र व उमर' के सातवें अध्याय में भी उद्धृत किया गया है। [दायाँ कॉलम] फिर बाईं ओर वाला पुकारेगा: ऐ मख्लूक की जमाअतों! जिसने मुझे पहचान लिया उसने पहचाना, और जिसने नहीं पहचाना, तो मैं मालिक हूँ, दोज़ख का दारोगा। मुझे अल्लाह अज़्ज़वजल्ल ने हुक्म दिया कि मैं दोज़ख की चाबियाँ मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सुपुर्द करूँऔर मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुझे हुक्म दिया कि मैं उन्हें अबू बक्र और उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को दूँ ताकि वे अपने दुश्मनों को जहन्नम में दाखिल करें। सुनो, गवाह बन जाओ। (इसे 'किताब अल-इक्तिफ़ा' के अंतर्गत 'किताब अल-अहादीस अल-ग़ुरर फ़ी फ़ज़्ल अल-शेखैन अबी बक्र व उमर' के सातवें बाब में बयान किया गया है। - त)

[बायाँ कॉलम] यही मानी उस हदीस के हैं जिसे अबू बक्र शाफ़ई ने 'ग़ैलानियात' में रिवायत किया है: "क़यामत के दिन पुकारा जाएगा कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबा कहाँ हैं? फिर खुलफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को लाया जाएगा, और अल्लाह उनसे कहेगा: 'तुम जिसे चाहो जन्नत में दाखिल करो और जिसे चाहो छोड़ दो'", या जो इसके अर्थ के करीब है। इसका ज़िक्र अल्लामा अल-शिहाब अल-ख़फ़ाजी ने 'नसीम अल-रियाज़ शरह शिफ़ा अल-इमाम अल-क़ाज़ी अयाज़' के उस खंड में किया है: "नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को किन-किन ग़ुयूब (अदृश्य बातों) पर मुत्तले किया गया", और उन्होंने कहा: "या जो इसके हम-मानी है।" [दायाँ कॉलम] यही मानी उस हदीस के हैं जिसे अबू बक्र शाफ़ई ने 'ग़ैलानियात' में रिवायत किया है: "क़यामत के दिन सदा दी जाएगी कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबा कहाँ हैं? तब खुलफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) लाए जाएंगे। अल्लाह अज़्ज़वजल्ल उनसे फ़रमाएगा कि तुम जिसे चाहो जन्नत में दाखिल करो और जिसे चाहो छोड़ दो।" (अल्लामा शिहाब ख़फ़ाजी ने 'नसीम अल-रियाज़', इमाम क़ाज़ी अयाज़ की 'अल-शिफ़ा' की व्याख्या में, "नबी अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को किन-किन ग़ुयूब पर मुत्तले किया गया" खंड में इसका उल्लेख किया और फ़रमाया 'या जो इसके समानार्थी है')। (त)

[पादलेख] 1. मनाहिल अल-शिफ़ा व मनाहिल अल-सफ़ा बि-तहक़ीक़ शरफ़ अल-मुस्तफ़ा, हदीस 2388, दार अल-बशाइर अल-इस्लामिया, बेरूत, 5/219 व 220। 2. नसीम अल-रियाज़ शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़ बहवाला 'अल-ग़ुलानियात', खंड: "व मिन ज़ालिका मा उत्तिलिअ अलैहि मिन अल-ग़ुयूब", मरकज़ अहले सुन्नत, गुजरात, भारत, 3/162।

पृष्ठ 772 का 433

ثم ینادی الذی عن یسار العرش معشر الخلائق من عرفني فقد عرفني ومن لم یعرفنی فانا مالك خازن النار ان الله امرني ان اسلم مفاتیح النار الی محمد ومحمد امرني ان اسلمها الی ابی بکر وعمر لیدخلا مبغضیهما النار الا فاشهدوا- اورده ایضاً في الباب السابع من کتاب الاحادیث الغرر في فضل الشیخین ابی بکر وعمر من کتاب الاکتفاء- پھر بائیں والا پکارے گا: اے جماعات مخلوق! جس نے مجھے پہچانا اس نے پہچانا اور جس نے نہ پہچانا تو میں مالک داروغہ دوزخ ہوں مجھے اللہ عزوجل نے حکم دیا کہ دوزخ کی کنجیاں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سپرد کروں اور محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حکم دیا کہ ابوبکر و عمر (رضی اللہ تعالیٰ عنہما) کو دوں کہ وہ اپنے دشمنوں کو جہنم میں داخل کریں، سنتے ہو گواہ ہو جاؤ۔ (اس کو بھی کتاب الاکتفاء میں کتاب الاحادیث الغرر فی فضل الشیخین ابی بکر وعمر میں باب ہفتم میں بیان کیا۔ت)

یہي معني میں اس حدیث کے کہ ابوبکر شافعی نے غیلانیات میں روایت کی: ینادی یوم القیمة این اصحاب محمدٍ صلی اللہ تعالی علیه وسلم، فیؤتی بالخلفاء رضی اللہ تعالی عنهم فیقول اللہ لهم ادخلوا من شئتم الجنة ودعوا من شئتم او ماهو بمعناه ذکره العلامة الشهاب الخفاجي في نسیم الریاض شرح شفاء الامام القاضی عیاض في فصل ما اطلع علیه النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم من الغیوب، وقال او ماهو بمعناه۔ یہی معنی ہیں اس حدیث کے کہ ابوبکر شافعی نے غیلانیات میں روایت کی: روز قیامت ندا کی جائے گی کہاں ہیں اصحاب محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ پس خلفاء رضی اللہ تعالیٰ عنہم لائے جائیں گے اللہ عزوجل ان سے فرمائے گا تم جسے چاہو جنت میں داخل کرو اور جسے چاہو چھوڑ دو۔ (علامہ شہاب خفاجی نے نسیم الریاض شرح شفاء امام قاضی عیاض میں فصل "نبی اکرم

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کن کن غیوب پر مطلع کیا گیا" میں اس کا ذکر کیا اور فرمایا یا جو اس کے ہم معنی ہے۔ (ت)

1 مناھل الشفاء ومناھل الصفاء بتحقیق شرف المصطفی حدیث ۲۳۸۸ دار البشائر الاسلامیہ بیروت ۵/ ۲۱۹ و ۲۲۰ 2 نسیم الریاض شرح شفاء القاضی عیاض بحوالہ الغیلانیات فصل و من ذلك ما اطلع علیه من الغیوب مرکز اہلسنت گجرات الہند ۳/ ۱۶۲ Page 433 of 772

Fatawa Razawiyya Volume 30

Hadith 70: And for this reason, our master Ali (may Allah Almighty honor his noble face) said: "I am the distributor of the Fire" (Ana Qaseem al-Naar). That is, he will admit his friends into Paradise and his enemies into Hell.

[Arabic Box Column]: Shadhan al-Fudayli (may Allah be pleased with him) narrated it in the section of 'Radd al-Shams'. May Allah make us among those who love him as He loves and is pleased with him, for the sake of the beauty of His beloved ones. Amen. [Urdu Box Column]: Shadhan has narrated this in 'Juz Radd al-Shams'. May Allah Almighty keep us among his lovers as He Himself loves him and is pleased with him, for the sake of the beauty of his beloved ones. Amen. (T)

Rather, Qadhi Iyad (may Allah Almighty have mercy on him) included it among the hadiths of the noble Prophet (blessings and peace of Allah Almighty be upon him) that the noble Prophet (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) called Master Ali (may Allah Almighty honor his noble face) "Qaseem al-Naar" (Distributor of the Fire). He states in 'al-Shifa Sharif':

[Arabic Box Column]: The masters of Sahih and the Imams of Hadith have narrated what he (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) promised his companions regarding victory over their enemies... (up to the saying) and the killing of Ali, and that the most wretched of them is he who dyes this from this, i.e., his beard from his head, and that he is the distributor of the Fire; his allies enter Paradise and his enemies enter the Fire - may Allah Almighty be pleased with him and with us through him. Amen! [Urdu Box Column]: Surely the masters of Sahih and the Imams of Hadith have narrated those hadiths in which the Prophet (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) gave news of the unseen to his companions, such as the promise that they would prevail over enemies, and the martyrdom of Master Ali (may Allah Almighty honor his noble face), and that the most wretched person of the Ummah would dye his blessed beard with the blood of his blessed head, and that Mawla Ali (may Allah be pleased with him) is the distributor of Hell; he will admit his friends into Paradise and his enemies into Hell. May Allah Almighty be pleased with him and be pleased with us for his sake. Amen. (T)

1. Kanz al-Ummal with reference to Shadhan al-Fudayli in Radd al-Shams, Hadith 36475, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 13/152.

2. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter: "Among that which he was informed of from the Unseen", al-Maktabah al-Sharika al-Sahafiyyah, 1/282 & 283.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हदीस 70: और इसीलिए हमारे आक़ा मौला अली (करम अल्लाह तआला वज्हहुल करीम) ने फ़रमाया: "अना क़सीम-उन-नार" मैं दोज़ख़ का तक़सीम करने वाला हूँ। यानी वो अपने दोस्तों को जन्नत और दुश्मनों को दोज़ख़ में दाख़िल फ़रमाएंगे।

[बायां अरबी कॉलम]: इसे शाज़ान अल-फ़ुज़ैली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने 'जुज़ रद-उश-शम्स' में रिवायत किया है। अल्लाह हमें उन लोगों में रखे जो उनसे वैसी ही मुहब्बत करते हैं जैसा कि वह उनसे मुहब्बत करता है और राज़ी है, उनके महबूबों के जमाल के सदक़े। आमीन। [दायां उर्दू कॉलम]: इसे शाज़ान ने 'जुज़ रद-उश-शम्स' में रिवायत किया है। अल्लाह तआला हमें उनके चाहने वालों में रखे जैसा कि वह ख़ुद उनसे मुहब्बत फ़रमाता है और उनसे राज़ी है, उनके महबूबों के जमाल के सदक़े। आमीन। (त)

बल्कि क़ाज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह तआला अलैह) ने इसे हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की अहादीस में शामिल किया है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने हज़रत मौला अली (करम अल्लाह तआला वज्हहुल करीम) को "क़सीम-उन-नार" फ़रमाया। शिफ़ा शरीफ़ में फ़रमाते हैं:

[बायां अरबी कॉलम]: सहीह के असहाब और अइम्मा-ए-हदीस ने वह हदीसें रिवायत की हैं जिनमें हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने असहाब को उन चीज़ों की ख़बर दी जिनका उनसे दुश्मनों पर ग़ालिब आने का वादा किया गया था... (वहाँ तक कि कहा) और अली का क़त्ल, और यह कि उनमें से सबसे बदबख़्त वह है जो इसे इससे रंगेगा, यानी उनकी दाढ़ी को उनके सर के ख़ून से, और यह कि वह जहन्नुम के तक़सीम करने वाले हैं, उनके वली जन्नत में और उनके दुश्मन आग में दाख़िल होंगे - अल्लाह तआला उनसे राज़ी हो और उनके ज़रिए हमसे। आमीन! [दायां उर्दू कॉलम]: बेशक असहाबे सहाह और अइम्मा-ए-हदीस ने वह हदीसें रिवायत कीं जिनमें हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपने सहाबा को ग़ैब की ख़बरें दीं मसलन यह वादा कि वह दुश्मनों पर ग़ालिब आएँगे और मौला अली (करम अल्लाह वज्हहुल करीम) की शहादत और यह कि बदबख़्त तरीन उम्मत उनके सर मुबारक के ख़ून से रेशा मुतहर को रंगेगा, और यह कि मौला अली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) क़सीम-ए-दोज़ख़ हैं अपने दोस्तों को बहिश्त में और अपने दुश्मनों को

दोज़ख़ में दाख़िल फ़रमाएंगे। अल्लाह तआला उनसे राज़ी हो और उनके सदक़े हमसे राज़ी हो। आमीन। (त)

1. कन्ज़ुल उम्माल, शाज़ान अल-फ़ुज़ैली के हवाले से, हदीस 36475, मुअस्ससतु-र-रिसाला, बेरुत, 13/152।
2. अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ुल मुस्तफ़ा, फ़स्ल: "और उनमें से वह चीज़ें भी हैं जिन पर उन्हें ग़ैब से मुत्तला किया गया", अल-मक्तबा अश्-शरिका अस्-सहाफ़िया, 1/282 और 283।

पृष्ठ 434/772

حدیث ۷۰: و لہذا سیدنا مولا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم نے فرمایا: انا قسیم النار میں قسیم دوزخ ہوں۔ یعنی وہ اپنے دوستوں کو جنت اور اعداء کو دوزخ میں داخل فرمائیں گے۔

[عربی متن]: رواہ شاذان 1 الفضیلی عنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ فی جزء رد الشمس جعلنا اللہ ممن والاہ کما یحبہ ویرضاہ بجاہ جمال محباہ آمین۔ [اردو ترجمہ]: اس کو شاذان نے جزء رد الشمس میں روایت کیا ہے۔ اللہ تعالیٰ ہمیں اس کے محبوں میں رکھے جیسا کہ وہ خود اس سے محبت فرماتا ہے اور اس پر راضی ہے اس کے محبوں کے جمال کے صدقے ۔ آمین۔ (ت)

بلکہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالیٰ نے اسے احادیث حضور والا صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ میں داخل کیا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت مولیٰ علی (کرم اللہ وجہہ الکریم) کو "قسیم النار" فرمایا۔ شفاء شریف میں فرماتے ہیں:

[عربی متن]: قد خرج اھل الصحیح ولائمۃ ما اعلم بہ اصحابہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مما وعدھم بہ من الظھور علی اعدائہ (الی قولہ) وقتل علي و ان اشقاھا الذي یخضب ھذہ من ھذہ ای لحیتہ من راسہ و انہ قسیم النار یدخل اولیاء ہ الجنۃ واعداء ہ النار - رضي اللہ تعالی عنہ وعنا بہ آمین! [اردو ترجمہ]: بیشک اصحاب صحاح و ائمہ حدیث نے وہ حدیثیں روایت کیں جن میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے اصحاب کو غیب کی خبریں دیں مثلاً یہ وعدہ کہ وہ دشمنوں پر غالب آئیں گے اور مولیٰ علی (کرم اللہ وجہہ الکریم) کی شہادت اور یہ کہ بد بخت ترین امت ان کے سر مبارک کے خون سے ریش مطہر کو رنگے گا، اور یہ کہ مولا علی (رضی اللہ تعالیٰ عنہ) قسیم

دوزخ ہیں اپنے دوستوں کو بہشت میں اور اپنے دشمنوں کو دوزخ میں داخل فرمائیں گے۔ اللہ تعالیٰ اس سے راضی ہو اور اس کے صدقے ہم سے راضی ہو۔ آمین۔ (ت)

۱ کنز العمال بحوالہ شاذان الفضیلی فی رد الشمس حدیث ۳۶۴۷۵ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۳ / ۱۵۲

۲ الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ فصل و من ذالك ما اطلع علیه من الغیوب المکتبۃ الشرکۃ الصحافیۃ ۱ / ۲۸۲ و ۲۸۳

Fatawa Rizvia, Volume 30

In Nasim, the text of Nihaya is: Indeed, Ali (may Allah be pleased with him) said: I am the distributor of Hellfire. (T)

After mentioning it, he said: Ibn al-Athir is trustworthy, and what he mentioned on the authority of Ali is not something said from opinion; hence, it is in the status of a marfu' (elevated) narration because there is no room for ijtihad (personal reasoning) in it. — Ibn al-Athir is reliable, and whatever Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) mentioned, it cannot be said to be from his own opinion. Therefore, it will be in the category of a marfu' narration, as there is no room for ijtihad in this. I say: From the words of Nasim, it appears that he does not know it to be narrated from Ali; therefore, he referred to the trustworthiness of Ibn al-Athir. And we have provided its extraction (takhrij), and all praise is for Allah. — I say: It appears from the words of Nasim that he does not know this to be narrated from Hazrat Ali, hence he turned towards the trustworthiness of Ibn al-Athir, and we have provided its extraction. And all praise is for Allah. (T)

In Madarij al-Sharif it is stated: It is narrated that your Lord will make him stand on the right side of the Throne; and in one narration, on the Throne; and in another narration, on the Chair, and He will entrust him with the key to Paradise. — It is narrated that Allah Almighty will make you stand on the right side of the Throne. In one narration it is on top of the Throne, and in another narration it is that He will make you stand on the Chair and entrust you with the key to Paradise. (T)

O Sir! Open the doors of the eye of wisdom with the key of justice and look at these keys which the Master of the Kingdom, the All-Powerful Sovereign (Jalla Jalaluhu), has bestowed upon His Greatest Deputy, the Supreme Caliph (peace and blessings of Allah be upon him): keys of treasures, keys of the earth, keys of the world, keys of Paradise, keys of Hellfire. And now recall your life-threatening admission: "The one who holds the key has control over the lock; he opens it when he wants and does not open it when he wants." See, the proof of Allah is established in this way. And all praise is for Allah, Lord of the worlds.

---

1. Nasim al-Riyad, Section: "Among that which He informed him of from the unseen", Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat, India, 3/163.
2. Madarij al-Nubuwwah, Chapter Eight, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 1/474.
3. Taqviyat al-Iman, Chapter Two, Matba' Alimi Inside Lohari Gate Lahore, p. 14.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

नसीम में निहाया की इबारत है: बेशक अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया: मैं दोज़ख़ (नर्क) का बंटवारा करने वाला हूँ। (त)

जिक्र करके फ़रमाया: इब्न अल-असीर विश्वसनीय हैं और उन्होंने अली के हवाले से जो कुछ उल्लेख किया है वह राय से नहीं कहा जा सकता, इसलिए यह 'मरफ़ू' के हुक्म में है क्योंकि इसमें इजतिहाद (तर्क) की कोई गुंजाइश नहीं है। — इब्न अल-असीर विश्वसनीय हैं और जो कुछ हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने ज़िक्र फ़रमाया वह अपनी राय से नहीं कहा जा सकता है, लिहाज़ा वह मरफ़ू के हुक्म में होगा क्योंकि इसमें इजतिहाद की मजाल (गुंजाइश) नहीं। अक़ूल (मैं कहता हूँ): नसीम के कलाम से मालूम होता है कि वह इसे अली से मरवी (वर्णित) नहीं जानते थे, इसलिए उन्होंने इब्न अल-असीर की विश्वसनीयता का हवाला दिया। और हमने इसकी तख़रीज (स्रोत खोज) कर दी है और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है। — मैं कहता हूँ नसीम के कलाम से मालूम होता है कि वह इसको हज़रत अली से मरवी नहीं जानते थे, चुनाँचे उन्होंने इसे इब्न अल-असीर के विश्वसनीय होने की तरफ़ फेर दिया है और हमने इसकी तख़रीज कर दी है। वल्लिल्लाहिल हम्द (अल्लाह के लिए प्रशंसा है)। (त)

मदारिज शरीफ़ में है: मुरवी है कि तुम्हारा रब उसे अर्श के दाईं ओर खड़ा करेगा; और एक रिवायत में अर्श पर, और एक रिवायत में कुर्सी पर खड़ा करेगा और जन्नत की चाबी उसके सुपुर्द कर देगा। — मरवी है कि अल्लाह तआला आप को अर्श की दाईं जानिब खड़ा करेगा। एक रिवायत में है कि अर्श के ऊपर, और एक रिवायत में है कि कुर्सी पर खड़ा करेगा और जन्नत की चाबी आपके सुपुर्द फ़रमाएगा। (त)

मल्ला जी! ज़रा इंसाफ़ की चाबी से दीदा-ए-अक़्ल (बुद्धि की आँख) के किवाड़ खोलकर ये कुंजियाँ (चाबियाँ) देखिए जो मालिकुल मुल्क शहंशाह-ए-क़दीर (जल्ला जलालुहू) ने अपने नायब-ए-अकबर ख़लीफ़ा-ए-आज़म (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अता फ़रमाई हैं: ख़ज़ानों की कुंजियाँ, ज़मीन की कुंजियाँ, दुनिया की कुंजियाँ, जन्नत की कुंजियाँ, नार (आग) की कुंजियाँ। और अब अपना वो बला-ए-जान इक़रार याद कीजिए: "जिसके हाथ में कुंजी होती है, ताला उसी के अख्तियार में होता है; जब चाहे खोले, जब चाहे न खोले"। देखिए हुज्जत-ए-इलाही यूँ क़ायम होती है। वलहम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन।

1. नसीम अर-रियाद, फ़स्ल: "उन चीज़ों में से जिन्हें उन्होंने ग़ैब से बताया", मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 3/163.
2. मदारिज उन-नबूत, बाब हश्तुम, मक्तबा नूरिया रिज़विया सुक्कुर, 1/474.
3. तक़वियतुल ईमान, अल-फ़स्ल अज़-सानी, मतबा अलीमी अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पृ. 14.

نسیم میں عبارت نہا یہ : ان علیا رضی اللہ تعالٰی عنہ قال انا قسیم النار۔ حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا : میں تقسیم دوزخ ہوں۔ (ت)

ذکر کرکے فرمایا : ابن الاثیر ثقة وما ذکرہ علی لا یقال من قبل الرای فھو في حکم المرفوع اذ لا مجال فیه للاجتھاد اھ۔ ابن اثیر ثقہ ہے اور جو کچھ حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ذکر فرمایا وہ اپنے رائے سے نہیں کہا جاسکتا ہے، لہٰذا وہ مرفوع کے حکم میں ہوگا کیونکہ اس میں اجتہاد کی مجال نہیں۔ اقول : کلام النسیم انه لم یرہ مرویا عن علی فاحال علی وثاقة ابن الاثیر وقد ذکرنا تخریجه وللہ الحمد۔ اھ میں کہتا ہوں نسیم کے کلام سے معلوم ہوتا ہے کہ وہ اس کو حضرت علی سے مروی نہیں جانتے چنانچہ انہوں نے اسے ابن اثیر کے ثقہ ہونے کی طرف پھیر دیا ہے اور ہم نے اس کی تخریج کردی ہے۔ وللہ الحمد۔ (ت)

مدارج شریف میں ہے : آمدہ است کہ ایستادہ میکند او را پرور دگار وی بیمین عرش و در روایت بر عرش و در روایتی بر کرسی وی سپارد بوی کلید جنت۔ مروی ہے کہ اللہ تعالیٰ آپ کو عرش کی دائیں جانب کھڑا کرے گا۔ ایک روایت میں ہے کہ عرش کے اوپر ، اور ایک روایت میں ہے کہ کرسی پر کھڑا کریگا اور جنت کی چابی آپ کے سپرد فرمائے گا۔ (ت)

ملا جی ! ذرا انصاف کی کنجی سے دیدہ عقل کے کواڑ کھول کر یہ کنجیاں دیکھئے جو مالک الملک شہنشاہ قدیر جل جلالہ نے اپنے نائب اکبر خلیفہ اعظم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو عطا فرمائی ہیں خزانوں کی کنجیاں، زمین کی کنجیاں، دنیا کی کنجیاں، جنت کی کنجیاں، نار کی کنجیاں۔ اور اب اپنا وہ بلائے جان اقرار یاد کیجئے "جس کے ہاتھ کنجی ہوتی ہے تقفل اسی کے اختیار میں

ہوتا ہے جب چاہے کھولے جب چاہے نہ کھولے"۔ دیکھ حجت الہی یوں قائم ہوتی ہے۔ والحمد للہ رب العالمین۔

۱۔ نسیم الریاض فصل و من ذالک ما اطلع علیه من الغیوب مرکز اہلسنت گجرات الہند ۳/ ۱۶۳ ۲۔ مدارج النبوة باب ہشتم مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۴۷۴ ۳۔ تقویة الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۴

Vol. 30 | Fatawa Rizvia

Section Two: Regarding the Exalted Hadiths

Consisting of three connections: First Connection: In the life-giving chains of narration towards the greatest and most exalted Muhammad, Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), which bring life to the soul of faith and through which the eye of faith gains the light of certainty. And with Allah is success.

Hadith 71: It is narrated in Sahih Bukhari from Sayyiduna Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that when Ibn Jamil hesitated in giving Zakat, the Master of the Universe, the Most Generous Enricher (peace and blessings of Allah be upon him) said:

- "What does Ibn Jamil find objectionable, except that he was poor and Allah and His Messenger enriched him?" [1]
- What did Ibn Jamil find unpleasant? Was it not that he was needy and Allah and His Messenger made him rich? (Jalla Jalaluhu and peace and blessings of Allah be upon him).

Hadith 72: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

- "Allah and His Messenger are the guardians of those who have no guardian." Narrated by al-Tirmidhi and graded it as Hasan, and by Ibn Majah from the Commander of the Faithful Umar (may Allah be pleased with him). [2]
- Whosoever has no guardian, Allah and His Messenger are their guardians. (Tirmidhi narrated it and graded it Hasan, and Ibn Majah narrated it from the Commander of the Faithful Umar (may Allah be pleased with him) - Translator).

Allama Munawi states in the commentary 'Al-Taysir':

- "Meaning, the protector of the one who has no protector." [3]
- Meaning, the purpose of this Hadith's statement is that for the one who has no protector, Allah and His Messenger are their protectors.

Hadith 73: When Sayyiduna Hazrat Ja'far Tayyar (may Allah be pleased with him) attained martyrdom, the Resplendent Presence (peace and blessings of Allah be upon him) visited his house and brought his orphaned children into his noble service.

1. Sahih al-Bukhari, Book of Zakat, Chapter on the word of Allah: "And for those in debt...", Qadimi Kutub Khana Peshawar, 1/198.
2. Sunan al-Tirmidhi, Chapter regarding the inheritance of the maternal uncle, Hadith 2110, Dar al-Fikr Beirut, 4/33; Sunan Ibn Majah, Chapters on Zakat, Chapter on relatives, H.M. Saeed Company Karachi, p. 201.
3. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith: "Allah and His Messenger are the guardians of those who have no guardian," Maktaba al-Imam al-Shafi'i Riyadh, 1/206.

खंड ३० | फ़तावा रज़विया

दूसरा अध्याय: श्रेष्ठ हदीसों के बारे में

तीन कड़ियों (वस्ल) पर आधारित: पहली कड़ी: सबसे महान और प्रतिष्ठित मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) की ओर उन जीवनदायी इनादों (सूत्रों) में, जिनसे ईमान की जान में जान आए और ईमान की आँख निश्चितता का प्रकाश पाए। और सफलता अल्लाह की ओर से है।

हदीस ७१: बुखारी शरीफ में सैय्यदना अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि जब इब्न जमील ने ज़कात देने में कमी की, तो संसार के स्वामी, अत्यंत उदार समृद्ध करने वाले (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) ने फ़रमाया:

- "इब्न जमील को किस बात का बुरा लगा? क्या केवल यही नहीं कि वह गरीब था और अल्लाह और उसके रसूल ने उसे धनी बना दिया?" [१]
- इब्न जमील को क्या बुरा लगा? यही न कि वह मोहताज था, अल्लाह और उसके रसूल ने उसे समृद्ध कर दिया। (जल्ला जलालुहू और उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो)।

हदीस ७२: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

- "जिसका कोई संरक्षक न हो, अल्लाह और उसका रसूल उसके संरक्षक हैं।" (तिर्मिज़ी ने इसे रिवायत किया और इसे हसन कहा, और इब्न माजा ने अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)। [२]
- जिसका कोई रक्षक न हो, अल्लाह और उसके रसूल उसके रक्षक हैं। (इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे हसन कहा, और इब्न माजा ने अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया - अनुवादक)।

अल्लामा मुनावी 'तयसीर' में इसकी व्याख्या में फ़रमाते हैं:

- "अर्थात, उसका रक्षक जिसका कोई रक्षक न हो।" [३]
- अर्थात हदीस के इस कथन का अर्थ यह है कि जिसका कोई रक्षक नहीं, अल्लाह और उसके रसूल उसके रक्षक हैं।

हदीस ७३: कि जब सैय्यदना हज़रत जाफ़र तैयार (रज़ियल्लाहु अन्हु) शहीद हुए, तो हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उनके यहाँ पधारे और उनके अनाथ बच्चों को अपनी पवित्र सेवा में ले आए।

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुज़-ज़कात, अल्लाह के इस कथन का अध्याय: "और कर्जदारों के लिए...", कदीमी कुतुब खाना पेशावर, १/१९८।
2. सुनन अत-तिर्मिज़ी, मामा जाआ फ़ी मिरास अल-खाल, हदीस २११०, दारुल फ़िक्र बेरूत, ४/३३; सुनन इब्न माजा, अबवाबुज़-ज़कात, बाबु ज़विल अरहाम, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. २०१।
3. अत-तयसीर शरह अल-जामी अस-सगीर, हदीस के तहत: "अल्लाह और उसका रसूल उसका संरक्षक है जिसका कोई संरक्षक नहीं," मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद, १/२०६।

पृष्ठ ४३६ / ७७२

فصلِ دوم احادیثِ منیفہ میں

تین وصل پر مشتمل: وصلِ اول: اعظم واجل محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف جانفزا اسناد میں جن سے ایمان کی جان میں جان آئے ایمان کی آنکھ نورِ ویقان پائے، وباللہ التوفیق۔

حدیث ۷۱: بخاری شریف میں سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہے جب ابنِ جمیل نے زکوٰۃ دینے میں کمی کی سید عالم مغنی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

- ماینقم ابن جمیل الا انّہ کان فقیرًا فاغناہ اللہ ورسولہ ۱۔
- ابن جمیل کو کیا بُرا لگا یہی نا کہ وہ محتاج تھا اللہ ورسول نے اسے غنی کر دیا، جل جلالہ وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

حدیث ۷۲: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

- اللہ ورسولہ مولی من لا مولی لہ۔ الترمذی وحسنہ و ابن ماجۃ عن امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ ۲۔
- جس کا کوئی نگہبان نہ ہو اللہ ورسول اس کے نگہبان ہیں (اسے ترمذی نے روایت کیا اور اسے حسن کہا، اور ابن ماجہ نے امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

علامہ مناوی تیسیر میں اس کی شرح میں فرماتے ہیں:

- ای حافظ من لا حافظ لہ ۳۔

• یعنی ارشادِ حدیث کا مطلب یہ ہے کہ جس کا کوئی حافظ نہیں اللہ ورسول اس کے حافظ ہیں۔

حدیث ۷۳: کہ جب سیدنا حضرت جعفر طیار رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی شہادت ہوئی حضورِ انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انکے یہاں تشریف لے گئے اور ان کے یتیم بچوں کو خدمتِ اقدس میں لائے۔

---

1. صحیح البخاری کتاب الزکوٰۃ باب قول اللہ تعالٰی و فی الرقاب و الغارمین قدیمی کتب خانہ پشاور ۱ / ۱۹۸
2. سنن الترمذی باب ماجاء فی میراث الخال حدیث ۲۱۱۰ دار الفکر بیروت ۴ / ۳۳، سنن ابن ماجۃ ابواب الزکوٰۃ باب ذوی الارحام ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۰۱
3. التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت الحدیث اللہ ورسولہ مولی من لا مولی لہ مکتبۃ الامام الشافعی ریاض ۱ / ۲۰۶

Fatawa Razawiyyah Volume 30

It is narrated by Hazrat Abdullah bin Ja'far Tayyar (may Allah be pleased with both of them):

Arabic Text	Translation / Explanation
Then our mother came and mentioned our orphanhood, so the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said: "Do you fear poverty for them while I am their guardian in this world and the Hereafter?" - Ahmad, At-Tabarani, and Ibn Asakir (may Allah be pleased with him).	My mother came and presented the complaint of our orphanhood to the Prophet, the shelter of the helpless (may Allah send peace and blessings upon him). The noble Prophet (may Allah send peace and blessings upon him) said: "Do you fear their dependency, while I am their guardian and benefactor in this world and the Hereafter?" (Narrated by Imam Ahmad, Tabarani, and Ibn Asakir may Allah be pleased with him. - T)

- **Persian Couplet:**
  - Do not grieve, for You are their Protector / You are their Master, Guardian, and Friend.
  - (He does not grieve whose protector, guardian, master, and friend You are. - T)

Hadith 772: That he (may Allah send peace and blessings upon him) says:

Arabic Text	Translation / Explanation
Love for Abu Bakr and Umar is from faith, and hatred for them is disbelief. Love for the Ansar is from faith, and hatred for them is disbelief. Love for the Arabs is from faith, and hatred for them is disbelief. Whoever insults my companions, the curse of Allah is upon him. And whoever respects me concerning them, I will be his protector and guardian on the Day of Resurrection. - Ibn Asakir, narrated by Jabir (may Allah	Love for Abu Bakr and Umar is from faith and hatred for them is disbelief; love for the Ansar is from faith and hatred for them is disbelief; love for the Arabs is from faith and hatred for them is disbelief; and whoever speaks ill of my companions, may Allah's curse be upon him; and whoever takes care of my regard in their matter, I will be his protector and guardian on the Day of Judgment. (Narrated by Ibn Asakir from Hazrat Jabir may Allah be pleased with him. - T)

Arabic Text	Translation / Explanation
be pleased with him). And praise be to Allah.	

Hadith 775 & 776: Regarding the outward beauty and sweetness of the world, and earning lawful wealth and spending it in a good place.

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abdullah bin Ja'far, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/204-205, Tarikh Dimashq al-Kabir translation 3303 Abdullah bin Ja'far, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 29/71, 43.
2. Tarikh Dimashq al-Kabir translation 5302 Umar bin al-Khattab, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 7/181.

हज़रत अब्दुल्लाह बिन जाफ़र तय्यार (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत है, वे फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

फिर हमारी माँ आईं और हमारी यतीमी (अनाथावस्था) का ज़िक्र किया, तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क्या तुम उन पर मोहताजी (ग़रीबी) का डर रखती हो, जबकि मैं दुनिया और आख़िरत में उनका वली (सरपरस्त) हूँ?" - अहमद, तबरानी और इब्न असाकिर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु)।

अनुवाद / व्याख्या

मेरी माँ ने हाज़िर होकर हुज़ूर पनाह-ए-बेकसाँ (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से हमारी यतीमी की शिकायत अर्ज़ की, हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क्या इन पर मोहताजी का अंदेशा करती है, जबकि मैं दुनिया और आख़िरत में इनका वली और कारसाज़ हूँ?" (इमाम अहमद, तबरानी और इब्न असाकिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने रिवायत किया। - त)

- **फ़ारसी शेर:**
  - ग़म न खा जिसकी हिफ़ाज़त करने वाले तू हैं / वली, मौला और वली तू ही है।
  - (वह ग़म नहीं खाता जिसका मुहाफ़िज़, वली, आक़ा और वली तू है। - त)

हदीस 772: कि (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

अबू बक्र और उमर से मोहब्बत ईमान का हिस्सा है और उनसे बुग़्ज़ (नफ़रत) कुफ्र है। अंसार से मोहब्बत ईमान का हिस्सा है और उनसे बुग़्ज़ कुफ्र है। अरबों से मोहब्बत ईमान का हिस्सा है और उनसे बुग़्ज़ कुफ्र है। और जिसने मेरे सहाबा को बुरा कहा, उस पर अल्लाह की लानत है। और जिसने उनके मामले में मेरा लिहाज़ रखा, मैं क़यामत के दिन उसका निगहबान और मुहाफ़िज़ होऊँगा। - इब्न असाकिर

अनुवाद / व्याख्या

अबू बक्र और उमर की मोहब्बत ईमान से है और उनका बुग़्ज़ कुफ्र, और अंसार की मोहब्बत ईमान से है और उनका बुग़्ज़ कुफ्र, और अरब की मोहब्बत ईमान से है और उनका बुग़्ज़ कुफ्र, और मेरे सहाबा को जो बुरा कहे उस पर अल्लाह की लानत, और जो उनके मामले में मेरा लिहाज़ रखे मैं रोज़-ए-क़यामत उसका हाफ़िज़ और निगहबान

अरबी पाठ	अनुवाद / व्याख्या
हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। वल्हम्दुलिल्लाह।	हूँगा। (इब्न असाकिर ने हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस 775 व 776: दुनिया की ज़ाहिरी ज़ीनत और हलावत और हलाल माल कमा कर अच्छी जगह ख़र्च करने के बारे में।

---

1. मुस्नद अहमद बिन हंबल, हज़रत अब्दुल्लाह बिन जाफ़र से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 1/204-205, तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर तर्जुमा 3303 अब्दुल्लाह बिन जाफ़र, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरुत 29/71, 43.
2. तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर तर्जुमा 5302 उमर बिन अल-ख़त्ताब, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरुत 7/181.

पृष्ठ 437 का 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

یاد فرمایا وہ حاضر ہوئے حضرت عبداللہ بن جعفر طیار رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے بیان کر کے فرماتے ہیں:

عربی متن	ترجمہ / تشریح
فجاءت امنا فذكرت يتيمنا فقال رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم العيلة تخافين عليهم وانا وليهم في الدنيا والاخرة - احمد والطبراني ١ وابن عساكر رضي الله تعالىٰ عنه۔	میری ماں نے حاضر ہو کر حضور پناہ بیکساں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ہماری یتیمی کی شکایت عرض کی، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کیا ان پر محتاجی کا اندیشہ کرتی ہے حالانکہ میں ان کا ولی و کارساز ہوں دنیا و آخرت میں۔ (امام احمد اور طبرانی اور ابن عساکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے روایت کیا۔ ت)

- **فارسی شعر:**
  - غم نخور دآنکہ حفیظش توئی / والی و مولی و ولیش توئی
  - (وہ غم نہیں کھاتا جس کا محافظ، والی، آقا اور ولی تو ہے۔ ت)

حدیث ۷۷۲: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

عربی متن	ترجمہ / تشریح
حب ابی بکر وعمر من الایمان وبغضهما كفر وحب الانصار من الايمان وبغضهم	محبت ابوبکر و عمر کی ایمان سے ہے اور ان کا بغض کفر، اور محبت انصار کی ایمان سے ہے اور ان کا بغض

عربی متن	ترجمہ / تشریح
کفر وحب العرب من الایمان وبغضهم کفر ومن سب اصحابی فعلیه لعنة الله ومن حفظنی فیهم فانا احفظه یوم القیمة - ابن عساکر ۲ عن جابر رضی الله تعالیٰ عنه۔ والله الحمد	کفر، اور محبت عرب کی ایمان سے ہے اور ان کا بغض کفر، اور میرے اصحاب کو جو برا کہے اس پر اللہ کی لعنت، اور جو ان کے معاملہ میں میرا لحاظ رکھے میں روز قیامت اس کا حافظ و نگہبان ہوں گا (ابن عساکر نے حضرت جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۷۷۵ و ۷۷۶: دنیا کی ظاہری زینت وحلاوت اور مال حلال کما کر اچھی جگہ خرچ کرنے

---

۱ مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن جعفر المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۲۰۴،۲۰۵ ،تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۳۳۰۳ عبداللہ بن جعفر داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۹ / ۴۳،۷۱ ۲ تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۵۳۰۲ عمر بن الخطاب دار احیاء التراث العربی بیروت ۷ / ۱۸۱

Fatawa Rizvia, Volume 30

After describing the merit of good and the evil of earning haram (forbidden) and spending it in bad places, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"And many are those who indulge in their self-desires from the wealth of Allah and His Messenger, for whom there is nothing on the Day of Resurrection but the Fire." (Narrated by Ahmad and Tirmidhi from Khawlah bint Qays, and Tirmidhi classified it as Hasan Sahih. Also narrated by Bayhaqi in Shu'ab from Ibn Umar, may Allah be pleased with them. - T)

Hadith 77: When the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Never has any wealth benefited me as much as the wealth of Abu Bakr has benefited me." Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) wept and submitted: "O Messenger of Allah! Am I and my wealth for anyone but you?" (Ahmad narrated it in his Musnad with a sound chain from Abu Huraira, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 78: Noble Verse: "Say (O Muhammad): I do not ask of you any reward for it but love for my kin." (Quran 42:23) Regarding the reasons for its revelation, it is narrated that the noble Ansar (may Allah be pleased with them) stood on their knees in humility before the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) and submitted: "Our wealth and whatever is in our hands belongs to Allah and..."

Footnotes: 1 Musnad Ahmad bin Hanbal from Khawlah bint Qays (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6/478; Sunan al-Tirmidhi, Book of Asceticism, Chapter on what has been narrated regarding taking wealth, Hadith 2381, Dar al-Fikr, Beirut, 4/166; Shu'ab al-Iman, Hadith 5527, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 5/396 & 397. 2 Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/253. 3 Al-Quran Al-Karim, 42/23.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

अच्छाई की खूबी और हराम कमा कर बुरी जगह खर्च करने की बुराई बयान फरमा कर इरशाद फरमाते हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम:

"और बहुत अल्लाह और रसूल के माल से अपने नफ़्स की ख्वाहिशों में डूबने वाले हैं जिनके लिए कयामत के दिन आग के सिवा कुछ नहीं।" (अहमद और तिर्मिज़ी ने ख़ौला बिन्त कैस से रिवायत किया और इसे हसन सहीह कहा और बैहक़ी ने शुअब में इब्न उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से रिवायत किया। त)

हदीस 77: जब हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "मुझे किसी माल ने वह नफा न दिया जो अबू बकर के माल ने दिया।" सिद्दीक-ए-अकबर रोए और अर्ज़ की: "या रसूल अल्लाह! मैं और मेरा माल हुज़ूर के सिवा किसका है?" (अहमद ने अपनी मसनद में सनद सहीह के साथ अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। त)

हदीस 78: आयत-ए-करीमा: "तुम फरमा दो मैं इस पर तुम से कुछ अज्र (बदला) नहीं मांगता मगर कराबत (रिश्तेदारी) की मोहब्बत।" इसके अस्बाब-ए-नुज़ूल (उतरने के कारणों) में मरवी है कि अंसार-ए-किराम रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के हुज़ूर आजीजी करते हुए घुटनों के बल खड़े हुए और अर्ज़ की: "हमारे माल और हमारे हाथों में जो कुछ है अल्लाह और..."

फुटनोट्स: 1 मसनद अहमद बिन हंबल, ख़ौला बिन्त कैस रज़ियल्लाहु अन्हा से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत 6/478; सुनन अल-तिर्मिज़ी, किताब अल-ज़ुहद, बाब मा जा फ़ी अख़्ज़ अल-माल, हदीस 2381, दार अल-फ़िक्र, बेरूत 4/166; शुअब अल-ईमान, हदीस 5527, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत 5/396 और 397। 2 मसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत 2/253। 3 अल-कुरान अल-करीम, 42/23।

کی خوبی اور حرام کما کر بری جگہ اٹھانے کی برائی بیان فرما کر ارشاد فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

وَرُبَّ مُتَخَوِّضٍ فِیْمَا شَاءَتْ نَفْسُہٗ مِنْ مَالِ اللہِ وَرَسُوْلِہٖ لَیْسَ لَہٗ یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ اِلَّا النَّارُ۔ احمد والترمذی وقال حسن صحیح عن خولۃ بنت قیس والبیھقی فی الشعب عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنھم۔ اور بہت اللہ اور رسول کے مال سے اپنے نفس کی خواہشوں میں ڈوبنے والے ہیں جن کے لیے قیامت میں نہیں مگر آگ۔ (احمد اور ترمذی نے خولہ بنت قیس سے روایت کیا اور اس کو حسن صحیح کہا اور بیہقی نے شعب میں ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۷۷ : جب حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: مَانَفَعَنِی مَالٌ قَطُّ مَانَفَعَنِی مَالُ اَبِی بَکْرٍ مجھے کسی مال نے وہ نفع نہ دیا جو ابوبکر کے مال نے دیا۔ صدیق اکبر روئے اور عرض کی: ھَلْ اَنَا وَ مَالِی اِلَّا لَکَ یَا رَسُولَ اللہِ اللہ میری جان و مال کا مالک حضور کے سوا کون ہے یا رسول اللہ۔ اَحْمَدُ فِی مَسْنَدِہٖ بِسَنَدٍ صَحِیْحٍ عَنْ اَبِی ھُرَیْرَۃَ رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ۔ احمد نے اپنی مسند میں بسند صحیح ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۷۸ : آیۂ کریمہ : "قُلْ لَّا اَسْئَلُکُمْ عَلَیْہِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّۃَ فِی الْقُرْبٰی" تم فرماؤ میں اس پر تم سے کچھ اجرت نہیں مانگتا مگر قرابت کی محبت۔ (ت) کے اسباب نزول میں مروی انصار کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے حضور عاجزی کرتے ہوئے گھٹنوں کے بل کھڑے ہوئے اور عرض کی: اَمْوَالُنَا وَ مَا فِی اَیْدِیْنَا لِلہِ وَ ہمارے مال اور ہمارے ہاتھوں میں جو کچھ

حواشی: 1 مسند احمد بن حنبل عن خوله بنت قیس رضی الله عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۴۷۸، سنن الترمذی کتاب الزهد باب ماجاء فی اخذ المال حدیث ۲۳۸۱ دارالفکر بیروت ۴ / ۱۶۶، شعب الایمان حدیث ۵۵۲۷ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۵ / ۳۹۶ و ۳۹۷ 2 مسند احمد بن حنبل عن ابی هریرة رضی الله عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۲۵۳ 3 القرآن الکریم ۴۲ / ۲۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Boxed Text] ...His Messenger. [Narrated by] sons of Jarir, Ibn Abi Hatim, and Mardawiyah from Miqsam, from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). (Everything belongs to Allah and His Messenger. This was narrated by the sons of Jarir, Ibn Abi Hatim, and Mardawiyah from Miqsam, who narrated it from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both).

Hadith 79: When the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) took the women and children of Banu Hawazin as captives on the day of Hunayn, and distributed the wealth, male slaves, and female slaves among the mujahideen (warriors), the leaders of the tribe came to the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) to request the return of their families and property. Zuhair bin Surd al-Jushami (may Allah be pleased with him) submitted:

(1) Bestow your favor upon us, O Messenger of Allah, out of your generosity; for you are the man in whom we hope and whom we treasure [for difficult times]. (2) Bestow your favor upon a small group [family] whom destiny has hindered, and whose unity has been scattered by the changing times. (3) Time has left us with such sorrow that will remain as a funeral dirge among us, whose hearts are overwhelmed with grief and distress. (4) If your blessings, which you have spread far and wide, do not come to their aid, they will have nowhere to go. O you who are more forbearing than all people when tested! (Peace and blessings of Allah be upon him, his family, and his companions).

(1) O Messenger of Allah! Show us favor through your generosity; you are that perfect man, the collector of virtues, beauties, and noble qualities, in whom we place our hope and whom we look to as a treasure for times of distress. (2) Show favor to this family that destiny has obstructed; its group has been scattered, and the circumstances of its time have changed. (3) These misfortunes will forever leave among us those elegists of sorrow, over whose hearts grief and anger will prevail. (4) And if your favors, which you have made general, do not come to their rescue, they will have no refuge. O you who are more rational than all the world! (Peace and blessings of Allah be upon him, his family, and his companions).

Footnote: 1 Jami al-Bayan (Tafsir al-Tabari) under verse 42/23, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 25/32; Tafsir Ibn Abi Hatim under verse 42/23, Maktaba Nizar Mustafa al-Baz, Makkah al-Mukarramah, 10/3276; Ad-Durr al-Manthur with reference to Ibn

Jarir, Ibn Abi Hatim, and Ibn Mardawiyah 42/23, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/299.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[बॉक्स में लिखा पाठ] ...उसके रसूल का। [इसे] जरीर के बेटों, इब्ने अबी हातिम और मरदूविया ने मिक़्सम से, और उन्होंने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। (सब कुछ अल्लाह और उसके रसूल का है। यह जरीर के बेटों, इब्ने अबी हातिम और मरदूविया ने मिक़्सम से रिवायत किया, जिन्होंने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।)

हदीस 79: जब हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हुनैन के दिन बनी हवाज़िन की औरतों और बच्चों को कैदी बनाया और माल, गुलाम और बाँदियाँ मुजाहिदीन में बाँट दीं, तो कबीले के सरदार अपने अहल-ओ-अयाल (परिवार) और माल माँगने के लिए हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में हाज़िर हुए। ज़ुहैर बिन सुरद जुशमी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अर्ज़ किया:

(1) अम्नुन अलैना रसूलल्लाह फी करमिन - फ़इन्नक अल-मरउ नर्जूहु व नज़्खिरु (2) अम्नुन अला बैज़तिन क़द आक़हा क़दरुन - फ़शत्तत शम्लहा फ़ी दहरिहा ग़ियरु (3) अबक़त लनद-दह्हुना फ़ाली हज़निन - अला कुलूबिहिमुल ग़माउ वल ग़मरु (4) इन लम तुदार्किहुम नुअमाउ तनशुरुहा - या अर्जहन-नासि हिल्मन हीन युख़्तबरु

(1) ऐ अल्लाह के रसूल! हम पर अपने करम से एहसान फरमाइए; क्योंकि आप ही वह कामिल मर्द और खूबियों के मालिक हैं जिनसे हम उम्मीद करते हैं और जिन्हें मुसीबत के वक़्त के लिए ज़ख़ीरा बनाते हैं। (2) एहसान फरमाइए उस खानदान पर जिसे तक़दीर ने आड़े लिया, उसकी जमात तितर-बितर हो गई और उसके ज़माने की हालतें बदल गईं। (3) यह बदहालियाँ हमेशा के लिए हम में ग़म के वो मरसिया ख़्वाँ बाकी रखेंगी जिनके दिलों पर रंज-ओ-ग़ैज़ हावी होगा। (4) और हुज़ूर की नेमतें जिन्हें हुज़ूर ने आम फरमा दिया है, अगर उनकी मदद को न पहुँचें तो उनका कहीं ठिकाना नहीं। ऐ तमाम जहान से ज़्यादा अक्ल वाले! (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि व सहाबिहि वसल्लम)

पाद-टिप्पणी: 1 जामिउल बयान (तफ़्सीर तबरी) आयत 42/23 के तहत, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 25/32; तफ़्सीर इब्ने अबी हातिम आयत 42/23 के तहत, मकतबा निज़ार मुस्तफा अल-बाज़, मक्का अल-मुकर्रमा, 10/3276; अद-दुरुल मंसूर ब-हवाला इब्ने जरीर व इब्ने अबी हातिम व इब्ने मरदूविया 42/23, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 7/299।

رسولہ۔ ابناء جریر ۱ و ابی حاتم و مردویہ عن مقسم عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ ہے سب اللہ و رسول کا ہے۔ (جریر کے بیٹوں اور ابی حاتم اور مردویہ نے مقسم سے انہوں نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ت)

حدیث ۷۹: کہ جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے روز حنین زنان و صبیان بنی ہوازن کو اسیر فرمایا اور اموال و غلام و کنیز مجاہدین پر تقسیم فرمادیئے اب سرداران قبیلہ اپنے اہل وعیال واموال حضور (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) سے مانگنے کو حاضر ہوئے زہیر بن صرد جشمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرض کی :۔

(۱) امنن علینا رسول اللہ فی کرم فانک المرء نرجوہ و نذخر (۲) امنن علی بیضۃ قد عاقھا قدر فشتت شملھا فی دھرھا غیر (۳) ابقت لنا الدھر ھنا فاعلی حزن علی قلوبھم الغماء و الغمر (۴) ان لم تدارکھم نعماء تنشرھا یا ارجح الناس حلماً حین یختبر

(۱) یارسول اللہ ! ہم پر احسان فرمائیے اپنے کرم سے، حضور ہی وہ مرد کامل و جامع فواضل و محاسن و شمائل ہیں جس سے ہم امید کریں اور جسے وقت مصیبت کے لئے ذخیرہ بنائیں۔ (۲) احسان فرمائیے اس خاندان پر کہ تقدیر جس کے آڑے آئی اس کی جماعت تتر بتر ہوگئی اس کے وقت کی حالتیں بدل گئیں۔ (۳) یہ بد حالیاں ہمیشہ کے لئے ہم میں غم کے وہ مرثیہ خواں باقی رکھیں گی جن کے دلوں پر رنج و غیظ مستولی ہوگا۔ (۴) اور حضور کی نعمتیں جنہیں حضور نے عام فرما دیا ہے ان کی مدد کو نہ پہنچیں تو ان کا کہیں ٹھکانہ نہیں اے تمام جہان سے زیادہ عقل والے ! (صلی اللہ تعالیٰ علیہ واٰلہ وصحابہ وسلم)

۱ جامع البیان (تفسیر طبری) تحت الآیۃ ۴۲/۲۳ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۵ / ۳۲، تفسیر ابن ابی حاتم تحت الآیۃ ۴۲ / ۲۳ مکتبہ نزار مصطفٰی الباز مکہ المکرمہ ۱۰ / ۳۲۷۶، الدر المنثور بحوالہ ابن جریر و ابن ابی حاتم و ابن مردویہ ۴۲ / ۲۳ دار احیاء التراث العربی بیروت ۷ / ۲۹۹

Fatawa Rizvia Volume 30

[Table Header] Arabic Text: He said: When the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) heard this poetry, he said: Whatever has come to me and the children of Abdul Muttalib in shares, I have gifted to you. The Quraish said: Whatever is ours is for Allah and His Messenger. The Ansar said: Whatever is ours is for Allah and His Messenger. (Al-Tabarani in the Thulathiyat of Mu'jam al-Saghir: Ubaidullah bin Rumayhis al-Qaysi narrated to us at Ramada al-Ramla in the year 274 AH, he said: Abu Amr Ziyad bin Tariq, who had reached 120 years of age, narrated to us, he said: I heard Abu Jarwal Zuhair bin Surad al-Jashmi saying, then he mentioned it.)

Urdu Translation: Hearing these verses, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said: Whatever has come into my share and that of the children of Abdul Muttalib, I have bestowed upon you. The Quraish submitted: Whatever is ours, it all belongs to Allah and His Messenger. The Ansar submitted: Whatever is ours, it all belongs to Allah and His Messenger (Jalla Jalaluhu wa Sallallahu Alaihi wa Sallam). Al-Tabarani stated in the Thulathiyat of Mu'jam al-Saghir: Ubaidullah bin Rumayhis al-Qaysi narrated the Hadith to us at Ramada Ramla in 274 AH, saying that Abu Amr Ziyad bin Tariq, who was 120 years old, narrated the Hadith to us, saying: I heard Abu Jarwal Zuhair bin Surad al-Jashmi saying [this], then they mentioned it. (T)

[Main Text] Hadith 80: Aswad bin Mas'ud al-Thaqafi (may Allah be pleased with him) submitted to the Radiant Presence (peace and blessings of Allah be upon him):

[Arabic Verse] You are the Messenger whose favors are hoped for / In times of famine when the rain fails.

[Urdu Translation] His Presence is that Messenger whose bounty is expected at the time of famine when the rain misses its mark.

[Bottom Table] Arabic Text: Umar bin Shaybah narrated via Amir al-Sha'bi, al-Hafiz mentioned it in al-Isabah and said Ibn Fathun mentioned it in the appendix.

Urdu Translation: Umar bin Shaybah narrated via Amir al-Sha'bi, al-Hafiz mentioned it in al-Isabah and said Ibn Fathun mentioned it in the appendix. (T)

[Footnotes] 1. Al-Mu'jam al-Kabir regarding Zuhair bin Surad al-Jashmi, Hadith 5303, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 5/70 and 269; Al-Mu'jam al-Saghir under the name Ubaidullah, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/37-236; Al-Mu'jam al-Awsat,

Hadith 2667, Maktabah al-Ma'arif, Riyadh, 5/19-318. 2. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, biography 168, Aswad bin Mas'ud al-Thaqafi, Dar al-Fikr, Beirut, 1/57.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[तालिका शीर्षक] अरबी पाठ: उन्होंने कहा: जब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यह कविता सुनी, तो उन्होंने फ़रमाया: जो कुछ मेरे और बनी अब्दुल मुत्तलिब के हिस्से में आया है, वह मैंने तुम्हें बख़्श दिया। क़ुरैश ने अर्ज़ किया: जो कुछ हमारा है वह सब अल्लाह का और उसके रसूल का है। अंसार ने अर्ज़ किया: जो कुछ हमारा है वह सब अल्लाह का और उसके रसूल का है। (तबरानी ने मुअजम सगीर की सुलासियात में कहा: हमें 274 हिजरी में रमादा रमला पर उबैदुल्लाह बिन रुमहिस अल-क़ैसी ने हदीस बयान की, उन्होंने कहा कि हमें हदीस बयान की अबू अम्र ज़ियाद बिन तारिक़ ने जिनकी उम्र 120 साल हुई, उन्होंने कहा कि मैंने अबू जरवल ज़ुहैर बिन सुरद अल-जशमी को कहते हुए सुना, फिर उन्होंने इसका ज़िक्र किया।)

उर्दू अनुवाद: ये अशआर (कविता) सुनकर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: जो कुछ मेरे और बनी अब्दुल मुत्तलिब के हिस्से में आया वह मैंने तुम्हें बख़्श दिया। क़ुरैश ने अर्ज़ किया: जो कुछ हमारा है वह सब अल्लाह का है और उसके रसूल का है। अंसार ने अर्ज़ किया: जो कुछ हमारा है वह सब अल्लाह का है और उसके रसूल का है (जल्ला जलालुहु व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। तबरानी ने मुअजम सगीर की सुलासियात में कहा कि हमें 274 हिजरी में रमादा रमला पर उबैदुल्लाह बिन रुमहिस अल-क़ैसी ने हदीस बयान की, वह कहते हैं कि हमें हदीस बयान की अबू अम्र ज़ियाद बिन तारिक़ ने जिनकी उम्र 120 साल हुई, उन्होंने कहा कि मैंने अबू जरवल ज़ुहैर बिन सुरद अल-जशमी को कहते हुए सुना, फिर उन्होंने इसको ज़िक्र किया। (त)

[मुख्य पाठ] हदीस 80: असवद बिन मसूद सक़फ़ी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अर्ज़ की:

[अरबी छंद] आप वह रसूल हैं जिनके फ़ज़्ल की उम्मीद की जाती है / अकाल के समय जब बारिश रुक जाए।

[उर्दू अनुवाद] हुज़ूर वह रसूल हैं कि हुज़ूर के फ़ज़्ल की उम्मीद की जाती है क़हत (अकाल) के वक़्त जब मीना (बारिश) ख़ता करे।

[नीचे की तालिका] अरबी पाठ: उमर बिन शयबा ने तरीक़े आमिर अल-शाबी से रिवायत किया, हाफ़िज़ ने अल-इसाबा में इसका ज़िक्र किया और फ़रमाया इसका ज़िक्र इब्न फ़तूह ने ज़ैल में किया।

उर्दू अनुवाद: उमर बिन शयबा ने तरीक़े आमिर अल-शाबी से रिवायत किया, हाफ़िज़ ने अल-इसाबा में इसका ज़िक्र किया और फ़रमाया इसका ज़िक्र इब्न फ़तूह ने ज़ैल में किया। (त)

[पाद लेख] 1. अल-मुअजम अल-कबीर, ज़ुहैर बिन सुरद अल-जशमी के बारे में, हदीस 5303, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 5/70 और 269; अल-मुअजम अल-सगीर, उबैदुल्लाह के नाम से, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 1/37-236; अल-मुअजम अल-अवसत, हदीस 2667, मकतबा अल-मआरिफ़, रियाद, 5/19-318। 2. अल-इसाबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा, जीवनी 168, असवद बिन मसूद सक़फ़ी, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 1/57।

قال فلما سمع النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ھذا الشعر قال ماکان لی ولبنی عبد المطلب فھو لکم و قالت قریش ما کان لنا فھو للہ ولرسولہ و قالت الانصار ما کان لنا فھو للہ و رسولہ۔ الطبرانی فی ثلاثیات معجمہ الصغیر حدثنا عبید اللہ ابن رماحس القیسی برمادۃ الرمالۃ سنۃ اربع و سبعین و مائتین ثنا ابو عمرو زیاد بن طارق و کان قد أتت علیہ عشرون و مائۃ سنۃ قال سمعت ابا جرول زہیر بن صرد الجشمی یقول فذکرہ

یہ اشعار سن کر سیدِ عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا جو کچھ میرے اور بنی عبد المطلب کے حصے میں آیا وہ میں نے تمہیں بخش دیا۔ قریش نے عرض کیا جو کچھ ہمارا ہے وہ سب اللہ کا ہے اور اس کے رسول کا ہے۔ انصار نے عرض کیا جو کچھ ہمارا ہے وہ سب اللہ کا ہے اور اس کے رسول کا ہے جل جلالہ و صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ طبرانی نے معجم صغیر کی ثلاثیات میں کہا کہ ہمیں ۲۷۴ھ میں رمادہ رملہ پر عبید اللہ بن رماحس قیسی نے حدیث بیان کی، وہ کہتے ہیں کہ ہمیں حدیث بیان کی ابو عمرو زیاد بن طارق نے جن کی عمر ۱۲۰ سال ہوئی انہوں نے کہا کہ میں نے ابو جرول زہیر بن صُرد جشمی کو کہتے ہوئے سنا، پھر انہوں نے اس کو ذکر کیا۔(ت)

حدیث ۸۰: کہ اسود بن مسعود ثقفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی:

انت الرسول الذی ترجٰی فواضلہ / عند القحوط اذا ما اخطاء المطر

حضور وہ رسول ہیں کہ حضور کے فضل کی امید کی جاتی ہے قحط کے وقت جب مینہ خطا کرے

عمر بن شیبۃ من طریق عامر الشعبي ذکرہ الحافظ فی الاصابۃ وقال ذکرہ ابن فتحون في الذیل۔

عمر بن شبہ نے بطریق عامر الشعبي سے روایت کیا، حافظ نے الاصابہ میں اس کا ذکر کیا اور فرمایا اس کا ذکر ابنِ فتحون نے ذیل میں کیا۔(ت)

1 المعجم الکبیر عن زھیر بن صرد الجشمی حدیث ۵۳۰۳ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۵/ ۷۰ و ۲۶۹، المعجم الصغیر من اسمہ عبید اللہ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۳۷- ۲۳۶، المعجم الاوسط حدیث ۲۶۶۷ مکتبۃ المعارف ریاض ۵/ ۱۹- ۳۱۸ 2 الاصابۃ في تمییز الصحابۃ ترجمہ ۱۶۸ اسود بن مسعود ثقفی دار الفکر بیروت ۱/ ۵۷

Hadith 81: A bedouin came to the presence of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) and submitted: (1) We have come to you while the chests of young maidens are bleeding, and the mother of the infant has been distracted from her child. (2) And the strong young man has thrown down his hands in submissiveness, due to the weakness of hunger; he can neither move nor produce a sweet word. (3) And we have no refuge but towards you; and where is the refuge of the creation except with the Messengers? (1) We have arrived at your door in such a state of severe famine that even young maidens (who are very dear to their parents, but due to poverty they cannot afford to keep a servant, and while working, their chests have cracked) have blood flowing from their chests; mothers have forgotten their children. (2) If a girl pushes a strong young man with both hands, he falls helplessly to the ground from the weakness of hunger, such that not even a bitter or sweet word comes out of his mouth. (3) And who else do we have besides your Presence to whom we can run in distress? And where indeed is the sanctuary for the creation except in the court of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon them and their families)? Hearing this plea, the Presence of Mercy to the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) ascended the holy pulpit in great haste, raised both blessed hands, and asked for water from his Lord, Mighty and Majestic. Those pure and blessed hands had not yet descended to his radiant soles when the sky poured down with lightning, and people from outside the city came crying out, "O Messenger of Allah! We are drowning." The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Around us, not upon us; rain around us, not upon us." Immediately, the clouds cleared from over Medina; it surrounded the area but was clear above Medina the Radiant. Observing this, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) smiled, showing his teeth, and said: "Excellence belongs to Allah for Abu Talib; if he were alive now, his eyes would have been cooled. Who is there who will recite his verses to us?" Mawla Ali (may Allah honor his face) submitted: "O Messenger of Allah! Perhaps your Presence wishes to hear the verses that Abu Talib had submitted in your holy praise:" (1) And a fair-complexioned one, by whose face rain is sought from the clouds; a provider for the orphans, a protector for the widows. (2) The perished ones from the family of Hashim seek refuge in him; they find themselves in grace and bounties near him.

हदीस 81: एक ग्रामीण (बदवी) ने हुज़ूर की खिदमत में हाज़िर होकर अर्ज़ की: (1) हम आपके पास आए हैं जबकि कुंवारी कन्याओं के सीने से खून बह रहा है, और दूध पीते बच्चे की माँ अपने बच्चे से गाफिल हो गई है। (2) और भूख की कमज़ोरी के कारण शक्तिशाली युवक ने लाचारी में अपने हाथ डाल दिए हैं; वह न तो हिल सकता है और न ही कोई मीठा शब्द बोल सकता है। (3) और आपके सिवा हमारा कोई ठिकाना नहीं है; और रसूलों के सिवा सृष्टि का ठिकाना ही कहाँ है? (1) हम दरबार-ए-रिसालत में अकाल की ऐसी भीषण स्थिति में हाज़िर हुए हैं कि जो कुंवारी लड़कियाँ हैं (जिन्हें उनके माता-पिता बहुत प्रिय रखते हैं, लेकिन निर्धनता के कारण दासी रखने की शक्ति नहीं रखते और काम-काज करते-करते उनके सीने फट गए हैं) उनके सीनों से खून बह रहा है, माताएँ बच्चों को भूल गई हैं। (2) यदि कोई लड़की एक बलवान युवक को दोनों हाथों से धकेल दे, तो वह भूख की कमज़ोरी से लाचारी में ज़मीन पर इस तरह गिर पड़ता है कि मुँह से कड़वी-मीठी बात नहीं निकलती। (3) और हुज़ूर के सिवा हमारा कौन है जिसके पास हम मुसीबत में भाग कर जाएँ और स्वयं सृष्टि के लिए शरणस्थली रसूलो के दरबार के सिवा है ही कहाँ? (अल्लाह तआला उन पर और उनकी आल पर दरूद व सलाम भेजे)। यह फरियाद सुनकर रहमत-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बहुत तेज़ी से मिम्बर-ए-अतहर पर जलवा अफ़रोज़ हुए और दोनों मुबारक हाथ उठाकर अपने रब अज्ज़ व जल्ल से पानी मांगा। अभी वे पाक मुबारक हाथ नूरानी तलवों तक भी नहीं झुके थे कि आसमान अपनी बिजलियों के साथ उमड़ पड़ा और शहर के बाहर के लोग फरियाद करते हुए आए कि या रसूल अल्लाह! हम डूबे जा रहे हैं। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "ह़वालैना ला अलैना" (हमारे चारों ओर बरसे, हम पर न बरसे)। तुरंत बादल मदीना के ऊपर से हट गया, आस-पास घिरा था और मदीना तैयबा से साफ हो गया। यह देखकर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुस्कुराते हुए फरमाया: "अल्लाह के लिए है खूबी अबू तालिब की, इस वक्त वह जीवित होता तो उसकी आँखें ठंडी होतीं, कौन है जो हमें उनके शेर सुनाए?" मौला अली (करमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम) ने अर्ज़ की: "या रसूल अल्लाह! शायद हुज़ूर वे शेर सुनना चाहते हैं जो अबू तालिब ने आपकी पावन प्रशंसा (नाअत) में अर्ज़ किए थे:" (1) और वह गोरे रंग वाले, जिनके चेहरे के माध्यम से बादलों से बारिश की दुआ मांगी जाती है; जो अनाथों के पालनहार और विधवाओं के रक्षक हैं। (2) हाशिम के परिवार के संकटग्रस्त लोग उन्हीं की शरण लेते हैं; वे उनके पास सुख और अनुकंपाओं में होते हैं।

حدیث ۸۱: ایک اعرابی نے خدمت اقدس میں حاضر ہو کر عرض کی: (۱) اتیناک والعذراء یدمی لبانھا وقد شغلت ام الصبی عن الطفل (۲) والقت بکفیھا الفتی لاستکانۃٍ من الجوع ضعفا لایمر ولایحلی (۳) ولیس لنا الا الیك فرارنا واین قرار الخلق الا الی الرسل (۱) ہم در دولت پر شدت قحط کی ایسی حالت میں حاضر ہوئے کہ جو کنواری لڑکیاں ہیں (جنہیں ان کے والدین بہت عزیز رکھتے ہیں ناداری کے باعث خادمہ رکھنے کی طاقت نہیں رکھتے کام کاج کرتے کرتے ان کے سینے شق ہو گئے) ان کی چھاتیوں سے خون بہہ رہا ہے مائیں بچوں کو بھول گئی ہیں۔ (۲) جوان قوی کو اگر کوئی لڑکی دونوں ہاتھوں سے دھکا دے تو ضعف گرسنگی سے عاجزانہ زمین پر ایسا گر پڑتا ہے کہ منہ سے کڑوی میٹھی بات نہیں نکلتی۔ (۳) اور ہمارا حضور کے سوا کون ہے جس کے پاس مصیبت میں بھاگ کر جائیں، اور خود مخلوق کو جائے پناہ ہے ہی کہاں مگر رسولوں کی بارگاہ میں۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہم وبارک وسلم۔ یہ فریاد سن کر حضور رحمت عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نہایت عجلت منبر اطہر پر جلوہ فرما ہوئے اور دونوں دست مبارک بلند فرما کر اپنے رب عزوجل سے پانی مانگا، ابھی وہ پاک مبارک ہاتھ جھک کر تلوے پر نور تک نہ آئے تھے کہ آسمان اپنی بجلیوں کے ساتھ امڈ اور بیرون شہر کے لوگ فریاد کرتے آئے کہ یا رسول اللہ! ہم ڈوبے جاتے ہیں۔ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: حوالینا لا علینا ہمارے گرد برس ہم پر نہ برس۔ فوراً ابر مدینے پر سے کھل گیا، آس پاس گھرا تھا اور مدینہ طیبہ سے کھلا ہوا۔ یہ ملاحظہ فرما کر حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خندہ دنداں نما کیا اور فرمایا: اللہ کے لیے ہے خوبی ابوطالب کی، اس وقت وہ زندہ ہوتا تو اس کی آنکھیں ٹھنڈی ہوتیں، کون ہے جو ہمیں اس کے اشعار سنائے۔ مولی علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ نے عرض کی: یارسول اللہ! شاید حضور یہ اشعار سننا

چاہتے ہیں جو ابو طالب نے نعت اقدس میں عرض کئے تھے: (۱) و ابیض یستسقی الغمام بوجھه ثمال الیتامی عصمۃ للارامل (۲) تلوذ به الھلاک من ال ھاشم فہم عندہ فی نعمۃ وفواضل

Fatawa Razawiyya, Volume 30

(1) He is of fair complexion, for the sake of whose face rain from clouds is sought. The refuge of orphans, the guardian of widows. (2) The Banu Hashim (high-minded people) seek refuge in him at times of destruction; they live with him in his bounty and grace. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Yes, I intended this very poem."

Arabic / Urdu	Urdu Translation
May Allah send blessings and peace upon him, and grant us rain through his intercession with Him—beneficial, perfect, and encompassing. Amen!	May Allah send blessings and peace upon you and grant us the rain of mercy for your sake, which is most beneficial, perfect, and includes everyone. Amen (T)
Al-Bayhaqi in Al-Dala'il with a sound chain as explained by the great Hafiz Al-Asqalani, and Al-Daylami in Musnad al-Firdous, both narrating from Anas (may Allah be pleased with him).	Bayhaqi narrated in Al-Dala'il with a sound chain as Hafiz-ush-Sha'n Asqalani and Daylami narrated in Musnad al-Firdous. Both of them narrated it from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him). (T)

By the grace of Allah, this fine Hadith is, from beginning to end, a cure for the believers and a cause of distress for the hypocrites. These words in the preferred verses of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) are specifically the purpose of our treatise: that we have no one besides the Prophet to whom we may flee in times of calamity. There is no place of refuge for creation except the court of the Prophets (peace and blessings be upon them). That fair-complexioned beloved, for whose moon-like face rain descends, is the protector of orphans and the guardian of widows; he is the sanctuary and refuge in whose shelter people find peace through his bounty and grace during times of great destruction. Peace and blessings of Allah be upon him, his family, and progeny.

Hadith 82: When the spoils of war at Ji'rana were distributed by the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to the Quraysh and...

---

1 Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, Chapter: The Prophet's Prayer for Rain, etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/441; Fath al-Bari, Commentary on Sahih al-Bukhari, Chapter: People Asking the Imam for Rain, 3/629.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

(1) वह गोरे रंग वाले जिनके चेहरे के सदक़े में बादलों से पानी माँगा जाता है। अनाथों की शरणस्थली, विधवाओं के रक्षक। (2) बनी हाशिम (जैसे स्वाभिमानी लोग) तबाही के समय उनकी शरण में आते हैं और उनके पास उनकी नेमत और कृपा में जीवन व्यतीत करते हैं। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "हाँ, यही कविता हमारा उद्देश्य थी।"

अरबी / उर्दू	**उर्दू अनुवाद**
सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व सक़ाना बिजाहिही इन्दहल गयस... आमीन!	अल्लाह तआला आप पर दरूद व सलाम नाज़िल फरमाए और हमें आपके तुफ़ैल से रहमत की वर्षा अता फरमाए जो सबसे अधिक लाभकारी, पूर्ण और सबको शामिल करने वाली हो। आमीन। (त)
बैहक़ी फ़िल दलाईल बिसनदिन सालिहिन... अन अनसिन रज़ियल्लाहु अन्हु।	बैहक़ी ने दलाईल में सनदे सालेह (अच्छे प्रमाण) के साथ रिवायत किया जैसा कि हाफ़िज़-उश-शान असकलानी और दैलमी ने मुसनद अल-फिरदौस में इसका बयान किया। उन दोनों ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। (त)

यह नफ़ीस (उत्कृष्ट) हदीस, अल्हम्दुलिल्लाह, आदि से अंत तक मोमिनों के लिए शिफ़ा और मुनाफ़िकों (पाखंडियों) के लिए मुसीबत है। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पसंदीदा कलाम के ये शब्द विशेष रूप से हमारे इस रिसाले (लेख) का उद्देश्य हैं कि हुज़ूर के सिवा हमारा कोई नहीं है जिसके पास हम मुसीबत में भाग कर जाएँ। सृष्टि के लिए नबियों (अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम) के दरबार के सिवा कोई पनाहगाह (शरणस्थल) नहीं है। वह गोरे रंग वाले प्यारे, जिनके चाँद जैसे चेहरे के सदक़े में बारिश उतरती है, वह अनाथों के संरक्षक, वह विधवाओं के रखवाले, वह आश्रय और शरणस्थल जहाँ लोग बड़ी-बड़ी तबाही के समय उनकी शरण में आकर उनकी नेमत और कृपा से सुकून पाते हैं। अल्लाह तआला उन पर, उनके परिवार और वंश पर दरूद व सलाम भेजे।

हदीस 82: कि जब जी'राना में गनीमत के माल को हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कुरैश और...

1 दलाईलुन नुबुव्वह लिल-बैहक़ी, बाब: इस्तिसका-उन-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम आदि, दारुल कुतुबुल इल्मिया, बेरूत 2/441; फ़तहुल बारी शरह सहीह बुखारी, बाब: सुआलुन्नास अल-इमाम अल-इस्तिसका 3/629.

पृष्ठ 442 का 772

(۱) وہ گورے رنگ والے کہ ان کے منہ کے صدقے میں ابر کا پانی مانگا جاتا ہے۔ یتیموں کے جائے پناہ، بیواؤں کے نگہبان۔ (۲) بنی ہاشم (جیسے غیور لوگ) تباہی کے وقت ان کی پناہ میں آتے ہیں انکے پاس ان کی نعمت و فضل میں بسر کرتے ہیں۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: اجل ذلک اردت۔ ہاں یہی نظم ہمیں مقصود تھی۔

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وسقانا بجاہہ عندہ الغیث النافع الاتم الاعم امین!

اللہ تعالٰی آپ پر درود و سلام نازل فرمائے اور ہمیں آپ کے طفیل بارانِ رحمت عطا فرمائے جو نافع کامل ترین اور سب کو شامل ہو آمین (ت)

البیھقی فی الدلائل بسند صالح کما افادہ حافظ الشأن العسقلانی والدیلمی فی مسند الفردوس کلامھما عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

بیہقی نے دلائل میں بسند صالح روایت کیا جیسا کہ حافظ الشأن عسقلانی نے اور دیلمی نے مسند الفردوس میں اس کا افادہ فرمایا ان دونوں نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

یہ حدیث نفیس بحمد اللہ تعالٰی اول تا آخر شفائے مومنین و شقائے منافقین ہے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پسندیدہ فرمودہ اشعار میں یہ الفاظ خاص ہمارے مقصود رسالہ ہیں کہ حضور کے سوا ہمارا کوئی نہیں جس کے پاس مصیبت میں بھاگ کر جائیں۔ خلق کیلئے جائے پناہ نہیں سوا بارگاہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والثنائے کے، وہ گورے رنگ والا پیارا جس کے چاند سے منہ کے صدقے میں مینہ اترتا ہے، وہ یتیموں کا حافظ، وہ بیواؤں کا نگہبان، وہ ملجا و ماوا کہ بڑے بڑے تباہی کے وقت اسکی پناہ میں آ کر اس کی نعمت اس کے فضل سے چین کرتے ہیں صلی اللہ

تعالیٰ علیہ وآلہ وبارک وسلم۔ حدیث ۸۲: کہ جب جعرانہ کے اموال غنیمت حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قریش و

---

1 دلائل النبوة للبيهقي باب استسقاء النبى صلى الله تعالى عليه وسلم الخ دار الكتب العلميه بيروت ۲/ ۴۴۱، فتح البارى شرح صحيح البخارى باب سوال الناس الامام الاستسقاء ۳/ ۶۲۹

Fatawa-e-Razawiya Volume 30

(The Prophet ﷺ) granted (spoils) to other Arab tribes, while the noble Ansar received nothing from them as of yet. (With the thought that perhaps the Holy Prophet ﷺ no longer has the same gaze of attention and kindness towards us, and perhaps he would now show more inclination towards his own tribe, the Quraish—as is the nature of lovers to feel grieved and upset upon seeing the beloved's favors increase on others). This caused sorrow to the extent that some words of complaint appeared on the tongues of some. When the Holy Prophet heard this, it was displeasing to his enlightened heart; he gathered them and said:

“Did I not find you astray, and then Allah Almighty guided you? Did I not find you needy, and then Allah Almighty made you wealthy?” [1]

And in Sahih al-Bukhari, Sahih Muslim, and Musnad Imam Ahmad, it is as follows:

“O assembly of Ansar! Did I not find you astray, and then Allah Almighty guided you through me? And you were divided, then Allah Almighty united you through me? And you were needy, then Allah Almighty made you wealthy through me?” (Narrated by Abdullah bin Zaid bin Asim [2], and similarly by Ahmad from Anas [3], and for him and Abd bin Humaid and Ad-Diya from Abu Sa’id [4], may Allah be pleased with them).

“O group of Ansar! Did I not find you astray, then Allah Almighty guided you through me? And there was discord among you, then Allah Almighty created harmony among you through my means? And you were needy, then Allah Almighty granted you prosperity for my sake?” (This was narrated from Abdullah bin Zaid bin Asim, and similarly Ahmad narrated from Hazrat Anas, and also Ahmad, Abd bin Humaid, and Diya narrated from Abu Sa'id al-Khudri).

---

1. Al-Musannaf li-Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Maghazi, Ghazwa Hunayn etc., Hadith 36986, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 7/219
2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Bab Ghazwa al-Taif, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/620; Sahih Muslim, Kitab al-Zakat, Bab I'ta al-Mu'allafah etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/339; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Zaid, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/42
3. Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/102 & 253

4. Kanz al-Ummal with reference to Ahmad and Abd bin Humaid from Abu Sa’id al-Khudri, Hadith 33672, Muassasatu ar-Risalah, Beirut, 12/17

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 30

(नबी ﷺ ने) अन्य अरब कबीलों को (माल-ए-गनीमत) प्रदान किया, जबकि कुलीन अंसार को उनमें से अभी तक कुछ नहीं मिला। (इस विचार के साथ कि शायद अब हुज़ूर अकदस ﷺ की वह तवज्जो और करम की नज़र हम पर नहीं रही, शायद अब वे अपने कबीले कुरैश की ओर अधिक झुकाव दिखाएंगे—जैसा कि प्रेमियों की प्रकृति है कि दूसरों पर प्रेमी की कृपा बढ़ती देखकर वे दुखी और व्यथित होते हैं)। इससे दुख पहुँचा यहाँ तक कि कुछ की जुबान पर शिकायत के कुछ शब्द आ गए। हुज़ूर अकदस ने यह सुना, तो उनके पवित्र हृदय को यह बुरा लगा; उन्होंने उन्हें इकट्ठा किया और फरमाया:

"क्या मैंने तुम्हें गुमराह नहीं पाया था, फिर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने तुम्हें मार्ग दिखाया? क्या मैंने तुम्हें जरूरतमंद नहीं पाया था, फिर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने तुम्हें समृद्धि प्रदान की?" [1]

और सहीह अल-बुखारी, सहीह मुस्लिम और मुसनद इमाम अहमद में इस प्रकार है:

"ऐ अंसार की जमात! क्या मैंने तुम्हें गुमराह नहीं पाया था, फिर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने मेरे ज़रिए तुम्हें मार्गदर्शन दिया? और तुम बटे हुए थे, फिर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने मेरे ज़रिए तुम्हें एकजुट किया? और तुम जरूरतमंद थे, फिर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने मेरे ज़रिए तुम्हें समृद्ध बनाया?" (इसे अब्दुल्ला बिन ज़ैद बिन आसिम [2] से रिवायत किया गया, और इसी तरह अहमद ने अनस [3] से, और उनके लिए और अब्द बिन हुमैद और अज़-ज़िया ने अबू सईद [4] से रिवायत किया, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो)।

"ऐ अंसार के समूह! क्या मैंने तुम्हें गुमराह नहीं पाया था, फिर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने मेरे ज़रिए तुम्हें हिदायत दी? और तुम्हारे आपस में फूट थी, अल्लाह तआला ने मेरे वसीले से तुममें तालमेल पैदा कर दिया? और तुम मोहताज थे, अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने मेरे वास्ते से तुम्हें खुशहाली बख्शी?" (अब्दुल्ला बिन ज़ैद बिन आसिम से इसे रिवायत किया गया और इसी तरह अहमद ने हज़रत अनस से और अहमद, अब्द बिन हुमैद और ज़िया ने अबू सईद खुदरी से रिवायत किया)।

---

1. अल-मुसन्नफ़ लि-इब्न अबी शयबाह, किताब अल-मगाज़ी, गज़वा-ए-हुनैन आदि, हदीस 36986, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 7/219

2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मगाज़ी, बाब गज़वा अल-ताइफ़, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/620; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ज़कात, बाब इता अल-मुअल्लफ़ा आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/339; मुसनद अहमद बिन हंबल अन अब्दुल्ला बिन ज़ैद, रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/42
3. मुसनद अहमद बिन हंबल अन अनस, रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 3/102 और 253
4. कज़ अल-उम्माल बहाल-ए-अहमद व अब्द बिन हुमैद अन अबी सईद अल-खुदरी, हदीस 33672, मुअस्ससतु अर-रिसाला, बेरूत, 12/17

دیگر اقوام عرب کو عطا فرمائے اور انصارِ کرام نے اس میں سے کوئی شے نہ پائی ابھی (اس خیال سے کہ شاید حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو ہم پر اب وہ نظر توجہ و کرم نہ رہی شاید اب اپنی قوم قریش کی طرف زیادہ التفات فرمائیں بمقتضائے سنتِ عشاق کہ دوسروں پر لطفِ محبوب زائد دیکھ کر رنجیدہ و کبیدہ ہوتے ہیں) ملال گزرا یہاں تک بعض کی زبان پر بعض کلمات شکایت آمیز آئے حضور اقدس نے سنا، خاطرِ انور پر ناگوار گزرا، انہیں جمع کر کے ارشاد فرمایا:

الم اجدکم ضلالا فھداکم اللہ الم اجدکم عالۃ فاغناکم اللہ ۱۔ کیا میں نے تمہیں نہ پایا گمراہ پس اللہ عزوجل نے تمہیں راہ دکھائی، کیا میں نے تمہیں نہ پایا محتاج پس اللہ عزوجل نے تمہیں تونگری دی۔

اور صحیح بخاری و صحیح مسلم و مسند امام احمد میں یوں ہے: یا معشر الانصار الم اجدکم ضلالا فھداکم اللہ بی، وکنتم متفرقین فالفکم اللہ بی، وکنتم عالۃ فاغناکم اللہ تعالی بی۔ رواہ عن عبد اللہ بن زید بن عاصم ۲ و نحوہ لا حمد عن انس ۳ و لہ و لعبد بن حمید و الضیاء عن ابی سعید ۴ رضی اللہ تعالٰی۔ اے گروہ انصار! کیا میں نے نہ پایا تمہیں گمراہ پس اللہ عزوجل نے تمہیں میرے ذریعے سے ہدایت کی، اور تمہارے آپس میں پھوٹ تھی اللہ تعالیٰ نے میرے وسیلے سے تم میں موافقت کردی، اور تم محتاج تھے اللہ عزوجل نے میرے واسطے سے تمہیں تونگری بخشی (عبداللہ بن زید بن عاصم سے اسے روایت کیا گیا اور اسی طرح احمد نے حضرت انس سے نیز احمد، عبد بن حمید اور ضیاء نے ابو سعید خدری سے روایت کیا

1 المصنف لابن ابی شیبہ کتاب المغازی غزوہ حنین الخ حدیث ۳۶۹۸۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۷/۲۱۹ 2 صحیح البخاری کتاب المغازی باب غزوۃ الطائف قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۶۲۰، صحیح مسلم کتاب الزکوۃ باب اعطاء المؤلفۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۳۹، مسند احمد بن حنبل عن عبد اللہ بن زید رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴/۴۲ 3 مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/۱۰۲ و ۲۵۳ 4 کنز العمال بحوالہ حم و عبد بن حمید عن ابی سعید الخدری حدیث ۳۳۶۷۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/۱۷

Fatawa Razawiyyah, Volume 30

...from them. | May Allah Almighty be pleased with them. (T)

The noble Ansar used to submit at every word:

We seek refuge with Allah from the wrath of Allah and the wrath of His Messenger. | We seek Allah's protection from the wrath of Allah and the wrath of the Messenger of Allah, may His glory be exalted and peace and blessings of Allah be upon him.

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Do you not answer? Why do you not give a response? The Ansar submitted:

Allah and His Messenger are more generous and more virtuous. | The favor of Allah and His Messenger is greater, and the grace of Allah and His Messenger is immense.

The Holy Prophet said: You can answer if you wish. The noble Ansar wept and submitted repeatedly:

Allah and His Messenger are more generous and more virtuous. | The favor of Allah and His Messenger is greater, and the grace of Allah and His Messenger is immense.

Abu Bakr bin Abi Shaybah [1] in his 'Musannaf' from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him). | Abu Bakr bin Abi Shaybah narrated in his Musannaf from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 83: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

The barren lands belong to Allah and His Messenger. Al-Bayhaqi [2] in 'Ash-Shu'ab' from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) narrating as 'Mawsul'. | The land which is not in anyone's ownership belongs to Allah and the Messenger of Allah. Bayhaqi narrated it in 'Shu'ab' from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) as a connected narration. (T)

[1] Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Maghazi, Hadith 36986, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 7/419 [2] As-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Kitab Ihya al-Mawat, Chapter 'La yutraku Dhimmi yuhyihi etc.', Dar Sader Beirut, 6/143

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

...उनसे। | अल्लाह तआला उन सबसे राज़ी हो। (त)

अंसार-ए-किराम हर कलिमे पर अर्ज़ करते जाते थे:

हम अल्लाह की पनाह माँगते हैं अल्लाह के ग़ज़ब से और रसूल के ग़ज़ब से। | हम अल्लाह की पनाह माँगते हैं अल्लाह के ग़ज़ब और रसूल अल्लाह के ग़ज़ब से, जिनका जलाल बुलन्द हो और उन पर अल्लाह की रहमत और सलाम हो।

हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: क्या तुम जवाब नहीं देते? तुम जवाब क्यों नहीं देते? अंसार ने अर्ज़ की:

अल्लाह और उसका रसूल ज़्यादा मेहरबान और ज़्यादा अज़मत वाले हैं। | अल्लाह और रसूल का एहसान ज़्यादा है और अल्लाह और रसूल का फ़ज़ल बड़ा है।

हुज़ूर ने फ़रमाया: तुम चाहो तो जवाब दे सकते हो। अंसार-ए-किराम रोए और बार-बार अर्ज़ करने लगे:

अल्लाह और उसका रसूल ज़्यादा मेहरबान और ज़्यादा अज़मत वाले हैं। | अल्लाह और रसूल का एहसान ज़्यादा है और अल्लाह और रसूल का फ़ज़ल बड़ा है।

अबू बक्र बिन अबी शैबा [1] अपनी मुसन्नफ़ में अबू सईद अल-ख़ुदरी रज़ियल्लाहु अन्हु से। | अबू बक्र बिन अबी शैबा ने अपनी मुसन्नफ़ में अबू सईद ख़ुदरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। (त)

हदीस 83: कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

बंजर ज़मीन अल्लाह और उसके रसूल की है, बैहक़ी [2] ने 'अश-शुअब' में इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से मौसूलन। | जो ज़मीन किसी की मिलकियत नहीं, वो अल्लाह और अल्लाह के रसूल की है, बैहक़ी ने 'शुअब' में इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से मौसूलन रिवायत किया। (त)

[1] अल-मुसन्नफ़ लि-इब्न अबी शैबा, किताब अल-मग़ाज़ी, हदीस 36986, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 7/419 [2] अस-सुनन अल-कुब्रा लिल-बैहक़ी, किताब इहया अल-मवात, बाब ला युतरकु ज़िम्मी युह्यीहि वग़ैरह, दार सादिर बेरुत, 6/143

عنہم۔ | رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ (ت)

انصار کرام ہر کلمے پر عرض کرتے جاتے تھے:

نعوذ باللہ من غضب اللہ ومن غضب رسولہ۔ | ہم اللہ کی پناہ مانگتے ہیں اللہ کے غضب اور رسول اللہ کے غضب سے جل جلالہ وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: الا تجیبون جواب کیوں نہیں دیتے؟ انصار نے عرض کی:

اللہ ورسولہ امن وافضل۔ | اللہ و رسول کا احسان زائد ہے اور اللہ و رسول کا فضل بڑا ہے۔

حضور نے فرمایا: تم چاہو تو جواب دے سکتے ہو۔ انصار کرام روئے اور بار بار عرض کرنے لگے:

اللہ ورسولہ امن وافضل۔ | اللہ و رسول کا احسان زائد ہے اور اللہ و رسول کا فضل بڑا ہے۔

ابوبکر بن ابی شیبہ ۱ فی مصنفہ عن ابی سعید ن الخدری رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | ابو بکر بن ابی شیبہ نے اپنی مصنف میں ابو سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۸۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

موتان الارض للہ ورسولہ البیھقی ۲ فی الشعب عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما موصولاً۔ | جو زمین کسی کی ملک نہیں وہ اللہ اور اللہ کے رسول کی ہے بیہقی نے شعب میں ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے موصولاً روایت کیا۔ (ت)

١ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب المغازی حدیث ٣٦٩٨٦ دارالکتب العلمیۃ بیروت ٧ / ٤١٩ ٢ السنن الکبری للبیہقی کتاب احیاء الموات باب لایترک ذمی یحییہ الخ دار صادر بیروت ٦ / ١٤٣

Fatawa Razawiyya Volume 30

Hadith 84: That he ﷺ said: "The uncultivated land belongs to Allah and His Messenger." It is narrated as a 'mursal' tradition from Tawus. (T)

I say (Aqool): The specification of uncultivated lands of forests, jungles, mountains, and cities was made because no one has even an apparent ownership over them; they are purely the property of God and His Messenger in every way, may His glory be exalted and may Allah bless him and grant him peace. Otherwise, the lands of palaces, enclosures, houses, and dwellings are also all the property of Allah and His Messenger, even though the apparent names of 'me and you' (private ownership) are attached to them. You have already heard the name of the Lord of Honor from the Zabur Sharif that Ahmad (Prophet Muhammad ﷺ) became the owner of the entire earth and the necks of all nations, may Allah bless him and grant him peace. So this spatial specification is like the temporal specification in the noble verse "And the command on that day will be Allah's" (Quran 82:19), even though it (the command) is always Allah's alone. But that day is the day of the manifestation of reality and the termination of claims. Necessarily, the Hadith of Sahih Bukhari Sharif stated the ownership of the entire earth for Allah and His Messenger without any specification. Where is that? It is in the following Hadith:

Hadith 85: He ﷺ says: "Know that the earth belongs to Allah and His Messenger." [Bukhari, Book of Jihad, Al-Jami' al-Sahih, Chapter on Expelling Jews from the Arabian Peninsula, narrated from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him.] Know for certain that the owners of the earth are Allah and His Messenger, may He be exalted and may Allah bless him and grant him peace. Imam Bukhari narrated it in Al-Jami' al-Sahih, Book of Jihad, Chapter on the expulsion of Jews from the Arabian Peninsula, from Hazrat Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. (T)

Hadith 86: A'sha Mazni (may Allah be pleased with him) [presented] to the holy presence a case of some of his relatives...

---

1. Al-Sunan al-Kubra by Al-Bayhaqi, Book of Reviving Dead Lands, Chapter: A Dhimmi is not allowed to revive it, etc., Dar Sader, Beirut, 6/123.
2. Tuhfa Ithna Ashariyya, Chapter Six, Discussion on Prophethood and Faith of Prophets, Sohail Academy, Lahore, p. 129.
3. Al-Quran al-Karim 82/19.

4. Sahih al-Bukhari, Book of Jihad, Chapter on the expulsion of Jews from the Arabian Peninsula, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/429; Sahih Muslim, Chapter on the expulsion of Jews from the Arabian Peninsula, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/94.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हदीस 84: कि आप ﷺ फ़रमाते हैं: "पुरानी (बंजर) ज़मीनें अल्लाह और उसके रसूल की मिल्कियत हैं।" इसी बारे में ताऊस से 'मुरसल' रिवायत है। (त)

अक़ूल (मैं कहता हूँ): जंगलों, पहाड़ों और शहरों की बंजर ज़मीनों का विशेष रूप से उल्लेख इसलिए फ़रमाया गया क्योंकि इन पर किसी की ज़ाहिरी मिल्कियत भी नहीं होती; ये हर लिहाज़ से खालिस खुदा और उसके रसूल (जल्ल जलालाहु व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मिल्कियत हैं। वर्ना महलों, अहातों, घरों और मकानों की ज़मीनें भी सब अल्लाह और उसके रसूल की ही मिल्कियत हैं, चाहे उन पर ज़ाहिरी तौर पर 'मेरा और तुम्हारा' नाम लगा हो। ज़बूर शरीफ़ से आप रब्बे इज़्ज़त का फ़रमान सुन ही चुके हैं कि अहमद (मुहम्मद ﷺ) सारी ज़मीन और तमाम उम्मतों की गर्दनों के मालिक हुए। तो यह स्थान-विशिष्ट उल्लेख वैसा ही है जैसा कि आयते करीमा "उस दिन हुक्म अल्लाह ही का होगा" (क़ुरान 82:19) में समय-विशिष्ट उल्लेख है, हालांकि हुक्म हमेशा अल्लाह ही का होता है। मगर वह दिन हक़ीक़त के ज़ाहिर होने और दावों के खत्म होने का दिन है। बिलाशुबा सही बुखारी शरीफ़ की हदीस ने सारी ज़मीन को बिना किसी विशेषता के अल्लाह और उसके रसूल की मिल्कियत बताया है। वह कहाँ है? वह अगली हदीस में है:

हदीस 85: आप ﷺ फ़रमाते हैं: "जान लो कि ज़मीन अल्लाह और उसके रसूल की है।" [बुखारी, किताबुल जिहाद, अल-जामे-उस-सहीह, बाब: जज़ीरा-ए-अरब से यहूदियों को निकालना, हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है।] यकीन जान लो कि ज़मीन के मालिक अल्लाह और उसके रसूल हैं (जल्ल व अला व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। इमाम बुखारी ने 'अल-जामे-उस-सहीह' की 'किताबुल जिहाद' में 'जज़ीरा-ए-अरब से यहूदियों के निष्कासन' के अध्याय में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है। (त)

हदीस 86: अशा माज़नी रज़ियल्लाहु अन्हु ने बारगाहे रिसालत में अपने कुछ रिश्तेदारों का एक...

---

1. अल-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहकी, किताब इहया अल-मवात, बाब: किसी ज़िम्मी को इसे आबाद करने के लिए नहीं छोड़ा जाएगा आदि, दार सादिर, बेरूत, 6/123।
2. तोहफ़ा इस्ना अशरिया, बाब शशुम (छठा अध्याय), नबुव्वत और अंबिया के ईमान की बहस, सोहेल अकादमी, लाहौर, पृ. 129।

3. अल-क़ुरान अल-करीम 82/19।
4. सही अल-बुखारी, किताबुल जिहाद, बाब: जज़ीरा-ए-अरब से यहूदियों को निकालना, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/429; सही मुस्लिम, बाब: जज़ीरा-ए-अरब से यहूदियों का निष्कासन, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/94।

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

حدیث ۸۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : عادی الارض من اللہ ورسولہ ھو فیھا عن طاؤس مرسلا۔ قدیم زمینیں اللہ ورسول کی ملک ہیں۔ اسی میں طاؤس سے مرسلاً مروی ہے۔ (ت)

اقول: بن، جنگل، پہاڑوں اور شہروں کی ملک افتادہ زمینوں کی تخصیص اس لئے فرمائی کہ ان پر ظاہری ملک بھی کسی کی نہیں یہ ہر طرح خالص ملک خدا ورسول ہیں جل جلالہ وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ ورنہ محلوں، احاطوں، گھروں، مکانوں کی زمینیں بھی سب اللہ ورسول کی ملک ہیں اگرچہ ظاہری نام من و تو کا لگا ہوا ہے۔ زبور شریف سے رب العزت کا نام سن ہی چکے کہ احمد مالک ہوا ساری زمین اور تمام امتوں کی گردنوں کا، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ تو یہ تخصیص مکانی ایسی ہے جیسے آیہ کریمہ "وَالْاَمْرُ یَوْمَئِذٍ لِلّٰہِ" میں تخصیص زمانی کہ حکم اس دن اللہ کے لئے ہے، حالانکہ ہمیشہ اللہ ہی کا ہے۔ مگر وہ دن روز ظہور حقیقت وانقطاع ادعا ہے۔ لاجرم صحیح بخاری شریف کی حدیث نے ساری زمین بلا تخصیص اللہ ورسول کی ملک بتائی وہ کہاں؟ وہ اس حدیث آئندہ میں:

حدیث ۸۵: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : اعلموا ان الارض للہ ولرسولہ البخاری فی الجھاد من الجامع الصحیح باب اخراج الیھود من جزیرۃ العرب عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔ یقین جان لو کہ زمین کے مالک اللہ ورسول ہیں جل وعلا وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ امام بخاری نے الجامع الصحیح میں کتاب الجہاد باب یہود کا جزیرۃ العرب سے اخراج میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۸۶: اعشی مازنی رضی اللہ تعالٰی عنہ خدمت اقدس میں اپنے بعض اقارب کی ایک...

۱ السنن الکبری للبیهقی کتاب احیاء الموات باب لا یترك ذمی یحییه الخ دار صادر بیروت ۶ / ۱۲۳ ۲ تحفہ اثنا عشریہ باب ششم در بحث نبوت وایمان انبیاء سہیل اکیڈمی لاہور ص ۱۲۹ ۳ القرآن الکریم ۸۲ / ۱۹ ۴ صحیح البخاری کتاب الجهاد باب اخراج الیهود من جزیرة العرب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۲۹، صحیح مسلم باب اجلاء الیهود من جزیرة العرب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۴

Volume 30 Fatawa Razawiyya

They came to present their plea and offered their poetic petition to the holy ears, which began with this verse: "O Master of people and the Lawgiver of the Arabs." (O Master of all mankind and O Dispenser of justice to the Arabs) The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) heard their plea and resolved the grievance. Imam Ahmad reported: Muhammad bin Abi Bakr al-Muqaddami narrated to us, Abu Ma'shar al-Bara narrated to us, Sadaqah bin Taisalah narrated to me, Ma'n bin Tha'labah al-Mazini and the tribe after him narrated to me, Al-A'sha al-Mazini (may Allah be pleased with him) said: I came to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and recited to him: "O Master of people and the Lawgiver of the Arabs..." to the end of the Hadith. It was also narrated by the great Imam Abu Ja'far al-Tahawi in 'Ma'ani al-Athar': Ibn Abi Dawud narrated to us, al-Muqaddami narrated to us, Abu Ma'shar narrated to us... up to the end, similar in chain and text. And Ibn Abdullah, the son of the Imam, narrated it in 'Zawaid Musnadahu' via the route of 'Awf bin Kahmas bin al-Hasan from Sadaqah bin Taisalah, who said: Ma'n bin Tha'labah al-Mazini and the tribe after him narrated to me, saying: Al-A'sha (may Allah be pleased with him) narrated to us, then he mentioned it. I say: towards him - meaning Abdullah - the renowned Hafiz attributed it in 'al-Isabah', stating that it was narrated in 'al-Zawaid'. And the weak servant (the author), may Allah Almighty forgive him, has also seen it narrated in the Musnad itself, as you have heard, and all praise is for Allah. It was narrated by al-Baghawi, Ibn al-Sakan, and Ibn Abi 'Asim, all of them from the route of Junaybid bin Amin bin 'Urwah bin Nadlah bin Tariq bin Bahsal al-Hurmazi from his father from his grandfather Nadlah. The wording of al-Baghawi from him is: My father Amin narrated to me, my father Dhirwah narrated to me from Abu Nadlah from a man among them called al-A'sha, whose name was Abdullah bin al-A'war (may Allah be pleased with him), then he mentioned the story, and in it: He set out until he came to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), who returned with him, and he began to say: "O Master of people and the Lawgiver of the Arabs..." to the end of the Hadith.

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/401; Majma' al-Zawaid, Kitab al-Nikah, Bab al-Nushuz, Dar al-Kitab, Beirut, 4/231.
2. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Karahiyah, Bab Riwayah al-Shi'r, etc., H.M. Saeed Company, Karachi, 2/410.

3. Zawaid Abdullah bin Ahmad, Kitab al-Adab, Bab ma ja'a fi al-Shi'r, Hadith 1281, Dar al-Basha'ir al-Islamiyyah, Beirut, p. 323.
4. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, biography 4533, Abdullah bin al-A'war, Dar al-Fikr, Beirut, 3/152.
5. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, referring to al-Baghawi, biography 8174, Nadlah bin Tarif, Dar al-Fikr, Beirut, 5/33.

वे फरियाद लेकर हाज़िर हुए और अपनी पद्यबद्ध अर्ज़ी पवित्र कानों में पेश की जिसकी शुरुआत इस मिसरे (चरण) से थी: या मालिकन नासि व दयानुल अरब (हे समस्त मनुष्यों के स्वामी और हे अरब के न्यायदाता) हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उनकी फरियाद सुनकर शिकायत दूर फरमा दी। इमाम अहमद ने कहा: हमें मुहम्मद बिन अबी बक्र अल-मुक़द्दमी ने बयान किया, उन्होंने कहा हमें अबू माशार अल-बरा ने बयान किया, उन्होंने कहा मुझसे सदक़ा बिन तैसला ने बयान किया, उन्होंने कहा मुझसे मान बिन सालबा अल-माज़िनी और उनके बाद क़बीले ने बयान किया, उन्होंने कहा अल-अशा अल-माज़िनी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने कहा: मैं नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सेवा में हाज़िर हुआ और उन्हें सुनाया: 'या मालिकन नासि व दयानुल अरब'... अंत तक। और इसे इमाम जलील अबू जाफर अल-तहावी ने 'मआनी अल-आसार' में रिवायत किया है: हमें इब्न अबी दाऊद ने बयान किया, हमें अल-मुक़द्दमी ने बयान किया, हमें अबू माशार ने बयान किया... अंत तक उसी सनद और मतन (पाठ) के साथ। और इसे इमाम के बेटे इब्न अब्दुल्लाह ने 'ज़वाइद मसनदहू' में औफ़ बिन कहमस बिन अल-हसन के माध्यम से सदक़ा बिन तैसला से रिवायत किया, उन्होंने कहा: मुझसे मान बिन सालबा अल-माज़िनी और उनके बाद क़बीले ने बयान किया, उन्होंने कहा: हमसे अल-अशा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने बयान किया, फिर उन्होंने इसका उल्लेख किया। मैं कहता हूँ: और उन्हीं की ओर—यानी अब्दुल्लाह की ओर—प्रसिद्ध हाफिज़ ने 'अल-इसाबा' में इसे मन्सूब किया है कि उन्होंने इसे 'अल-ज़वाइद' में रिवायत किया है। और कमज़ोर बंदे (लेखक) ने, अल्लाह तआला उसे क्षमा करे, इसे स्वयं मसनद में भी रिवायत होते देखा है जैसा कि आपने सुना, और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है। और इसे अल-बग़वी, इब्न अल-सकन और इब्न अबी आसिम सभी ने जुनैबिद बिन अमीन बिन उर्वा बिन नदला बिन तारीक़ बिन बहसल अल-हुरमाज़ी के माध्यम से उनके पिता से और उन्होंने उनके दादा नदला से रिवायत किया है। बग़वी के शब्द उनके बारे में ये हैं: मुझसे मेरे पिता अमीन ने बयान किया, मुझसे मेरे पिता दिरवा ने अबू नदला से और उन्होंने उनमें से एक व्यक्ति से बयान किया जिसे अल-अशा कहा जाता था और उसका नाम अब्दुल्लाह बिन अल-अवर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु था, फिर उन्होंने कहानी का ज़िक्र किया और उसमें है: वह निकला यहाँ तक कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास आया, तो आप उसके साथ लौटे और वह ये कहने लगा: 'या मालिकन नासि व दयानुल अरब'... अंत तक।

1. मसनद अहमद बिन हंबल, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत २/४०१; मजमा अल-ज़वाइद, किताबुन निकाह, बाबुन नुशूज़, दारुल किताब, बेरूत ४/२३१।
2. शरह मआनी अल-आसार, किताबुल कराहियत, बाब रिवायतुल शेर आदि, एच.एम. सईद कंपनी, कराची २/४१०।
3. ज़वाइद अब्दुल्लाह बिन अहमद, किताबुल अदब, बाब मा जा फ़िश शेर, हदीस १२८१, दारुल बशाइर अल-इस्लामिया, बेरूत, पृष्ठ ३२३।
4. अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा, जीवनी ४५३३, अब्दुल्लाह बिन अल-अवर, दारुल फिक्र, बेरूत ३/१५२।
5. अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा, बग़वी के हवाले से, जीवनी ८१७४, नदला बिन तरीफ़, दारुल फिक्र, बेरूत ५/३३।

पृष्ठ ७७२ का ४४६

فریاد لے کر حاضر ہوئے اور اپنی منظوم عرضی مسامع قدسیہ پر عرض کی جس کی ابتدا اس مصرع سے تھی ع یا مالک الناس ودیان العرب (اے تمام آدمیوں کے مالک اور اے عرب کے جزاوسزا دینے والے) حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کی فریاد سن کر شکایت رفع فرمادی۔ الامام احمد حدثنا محمد بن ابی بکر المقدمی ثنا ابو معشر البراء ثنی صدقة بن طیسلة ثنی معن بن ثعلبة المازنی والحی بعد ثنی الا عشی المازنی رضی اللہ تعالٰی عنہ قال اتیت النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فانشدتہ یا مالک الناس ودیان العرب الحدیث ۱ ورواہ الامام الاجل ابو جعفر الطحاوی فی معانی الآثار حدثنا ابن ابی داود ثنا المقدمی ثنا ابو معشر الی اخرہ نحوہ سندا ۲ و متناً ورواہ ابن عبداللہ ابن الامام فی زوائد مسندہ من طریق عوف بن کھمس بن الحسن عن صدقة بن طیسلة حدثنی معن بن ثعلبة المازنی والحی بعدہ قالو اثنا الاعشی رضی اللہ تعالٰی عنہ فذکرہ ۳ قلت والیہ اعنی عبد اللہ عزاہ حافظ الشان فی الاصابة ۴ انہ رواہ فی الزوائد والعبد الضعیف غفر اللہ تعالٰی لہ قد رواہ فی المسند نفسہ ایضاً کما سمعت وللہ الحمد ورواہ البغوی و ابن السکن و ابن ابی عاصم کلھم من طریق الجنیبد بن امین بن عروة بن نضلة بن طریق بن بھصل الحرمازی عن ابیہ عن جدہ نضلة ولفظ البغوی عنہ حدثنی ابی امین حدثنی ابی ذروة عن ابی نضلة عن رجل منھم یقال لہ الاعشی واسمہ عبداللہ بن الاعور رضی اللہ تعالٰی عنہ فذکر القصة و فیہ فخرج حتی اتی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فعاد بہ وانشا یقول یا مالک الناس ودیان العرب الحدیث ۵۔

---

۱ مسند احمد بن حنبل المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۴۰۱، مجمع الزوائد کتاب النکاح باب النشوز دار الکتاب بیروت ۴ / ۲۳۱ ۲ شرح معانی الآثار کتاب الکراہیة باب روایة الشعر الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۴۱۰ ۳ زوائد عبداللہ بن احمد کتاب الادب باب ماجاء فی الشعر حدیث ۱۲۸۱ دار البشائر

الاسلامية بيروت ص ۳۲۳ ۴ الاصابة فى تمييز الصحابة ترجمہ ۴۵۳۳ عبدالله بن الاعور دار الفكر بيروت ۳ / ۱۵۲ ۵ الاصابة فى تمييز الصحابة بحوالہ البغوى ترجمہ ۸۱۷۴ نضلة بن طريف دار الفكر بيروت ۵ / ۳۳

Volume 30 Fatawa Razawiyya This magnificent Hadith has been narrated by so many great Imams with numerous chains of transmission, and in the final version, these words are present: Al-A'sha (may Allah be pleased with him) sought protection from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and submitted: O Master of men, O Arab giver of rewards and punishments (peace and blessings of Allah be upon him, and may He bless him). Hadith 87: Harith bin Auf Mazni (may Allah be pleased with him) came to the presence of the Prophet and requested:

Send someone with me who will call my people towards your religion, and he will be under my protection. | "Send someone with me who will call my people towards your religion, and he will be under my protection."

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sent an Ansari (may Allah be pleased with him) with him. Harith's tribesmen broke the covenant and martyred him. Hassan bin Thabit (may Allah be pleased with him) composed couplets regarding this, among which is this verse:

"O Harith, whoever among you betrays the protection of his neighbor, indeed Muhammad does not betray (the one he protects)."

Translation: O Harith! Whoever among you proves unfaithful to the promise of protection given by him, then the protection given by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is a firm protection.

"Then Harith came and apologized, paid the blood money (diyat) for the Ansari martyr, and said: O Muhammad! I seek refuge in you from the tongue of Hassan. Az-Zubayr bin Bakkar said: My uncle Mus'ab narrated to me that Harith bin Auf came to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and then he mentioned the rest of the Hadith." | Harith (may Allah be pleased with him) came, apologized, paid the blood money for the martyred Ansari, and requested the Prophet: O Messenger of Allah! I seek your protection from the tongue of Hassan. Az-Zubayr bin Bakkar said that my uncle Mus'ab narrated the Hadith to me that Harith bin Auf came to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and then narrated the complete Hadith. (T)

Hadith 88: In Sahih Muslim Sharif, it is narrated from Hazrat Abu Mas'ud Badri (may Allah be pleased with him):

"He was beating his slave, so he (the slave) began saying: I seek refuge in Allah..." | Meaning, he was beating his slave, and the slave started saying, "For God's sake, for God's sake!"

---

1 Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba, referencing Al-Zubayr, entry 1457, Al-Harith bin Auf, Dar al-Fikr, Beirut, 1/230. Page 447 of 772

जिल्द ३० फ़तावा रज़विया यह जलील हदीस इतने बड़े इमामों ने कई सनदों के साथ रिवायत की है और आखिरी तरीके में ये अल्फाज हैं कि: अशा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की पनाह ली और अर्ज़ की: ऐ इंसानों के मालिक, ऐ जज़ा और सज़ा देने वाले अरब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व बारक वसल्लम। हदीस ८७: हारिस बिन औफ़ मज़नी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने हाज़िर होकर अर्ज़ की:

"मेरे साथ किसी शख्स को हुज़ूर भेजें जो मेरी कौम को हुज़ूर के दीन की तरफ दावत दे और वह मेरी पनाह में होगा।" | मेरे साथ किसी शख्स को हुज़ूर भेजें जो मेरी कौम को हुज़ूर के दीन की तरफ दावत दे और वह मेरी पनाह में होगा।

हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने एक अंसारी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को साथ कर दिया। हारिस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के कुनबे वालों ने वादा खिलाफी की और उन्हें शहीद कर दिया। हसान बिन साबित रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने इस बारे में अशआर कहे, जिनमें से एक शेर यह है:

"ऐ हारिस! तुम में से जो कोई अपने पड़ोसी के पनाह के वादे से दगा करे, बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दगा नहीं करते।"

अनुवाद: ऐ हारिस! जो कोई तुम में अपने पनाह दिए हुए के वादे से बेवफाई करे तो नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम जिसे पनाह देते हैं वह सच्ची पनाह होती है।

"फिर हारिस आए और माज़रत की और अंसारी शहीद की दियत (खून का हर्जाना) दी और कहा: ऐ मुहम्मद! मैं हसान की ज़ुबान से आपकी पनाह माँगता हूँ। ज़ुबैर बिन बक़्कार ने कहा: मुझे मेरे चचा मुसअब ने हदीस बयान की कि हारिस बिन औफ़ नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास आए फिर पूरी हदीस बयान की।" | हारिस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने हाज़िर होकर माज़रत की और शहीद अंसारी की दियत दी और हुज़ूर से अर्ज़ की: या रसूलल्लाह! मैं हुज़ूर की पनाह माँगता हूँ हसान की ज़ुबान से। ज़ुबैर बिन बक़्कार ने कहा मुझे मेरे चचा मुसअब ने हदीस बयान की कि हारिस बिन औफ़ रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास हाज़िर होकर फिर पूरी हदीस बयान की। (त)

हदीस ८८: सहीह मुस्लिम शरीफ में हज़रत अबू मसूद बद्री रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से है:

"वह अपने गुलाम को मार रहे थे, तो उसने कहना शुरू किया: मैं अल्लाह की पनाह माँगता हूँ..." | यानी वह अपने गुलाम को मार रहे थे, गुलाम ने कहना शुरू किया, अल्लाह की दुहाई, अल्लाह की दुहाई।

---

1 अल-इसाबा फी तमयीज़ अस-सहाबा, ह़वाला अज़-ज़ुबैर, तर्जुमा १४५७, अल-हारिस बिन औफ़, दार अल-फ़िक्र, बैरूत, १/२३०। पेज ४४७ ऑफ़ ७७२

جلد ۳۰ فتاوی رضویہ یہ حدیث جلیل اتنے ائمہ کبار نے باسانید متعددہ روایت کی اور طریق اخیر میں یہ لفظ ہیں کہ : اعشی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی پناہ لی اور عرض کی کہ : اے مالکِ آدمیاں، اے جزا و سزا دہ عرب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و بارک وسلم۔ حدیث ۸۷: حارث بن عوف مزنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حاضر خدمت ہو کر عرض کی: ابعث معي من یدعوالی دینک فانا لہ جار۔ | میرے ساتھ کسی شخص کو حضور ارسال فرمائیں جو میری قوم کو حضور کے دین کی طرف دعوت کرے اور وہ میری پناہ میں ہوگا۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ایک انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو ساتھ کر دیا حارث رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے کنبے والوں نے عہد شکنی کر کے انہیں شہید کر دیا۔ حسان بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس بارے میں اشعار کہے ازانجلہ یہ شعر ہے یاحارث من یغدر بذمة جارہ | منکم فان محمداً لا یغدر اے حارث ! جو کوئی تم میں اپنے پناہ دئے ہوئے کے عہد سے بے وفائی کرے تو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جسے پناہ دیتے ہیں وہ کچی پناہ ہوتی ہے۔ فجاء الحارث فاعتذر و ودی الانصاری و قال یا محمد انی عائذ بک من لسان حسان۔ الزبیر بن بکار حدثنی عمی مصعب ان الحارث بن عوف اتی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فذکرہ۔ | حارث رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حاضر ہو کر عذر کیا اور انصاری شہید کی دیت دی اور حضور سے عرض کی یارسول اللہ ! میں حضور کی پناہ مانگتا ہوں حسان کی زبان سے۔ زبیر بن بکار نے کہا مجھے میرے چچا مصعب نے حدیث بیان کی کہ حارث بن عوف رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس حاضر ہو کر پھر پوری حدیث بیان کی۔ (ت) حدیث ۸۸: صحیح مسلم شریف میں حضرت ابو مسعود بدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے: انہ کان یضرب غلامہ فجعل یقول اعوذ باللہ قال | یعنی وہ اپنے غلام کو مار رہے تھے ، غلام نے کہنا شروع کیا، اللہ کی دہائی، اللہ کی دہائی۔

1 الاصابة في تمييز الصحابة بحواله الزبير ترجمه ١٤٥٧ الحارث بن عوف دارالفكر بيروت ١ /

Page 447 of 772 ٢٣٠

Arabic: Then he began beating him, so he said: "I seek refuge in the Messenger of Allah." So he let him go. Then the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "By Allah, Allah has more power over you than you have over him." He said: "I have freed him." (1)

Urdu Translation from Page: He did not stop his hand. The slave said: "For the sake of the Messenger of Allah (appeal)." He immediately let him go. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said: "By God! Indeed, Allah is more powerful over you than you are over this slave." He freed the slave.

Praise be to Allah! Look at the tone of this Sahih Hadith; if there is any shame, there is no place even for Wahhabism to drown. God knows what calamities this Hadith will unleash on sick hearts. Just the appeal in the name of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was enough to silence their clamor, especially in such a way that Sayyiduna Abu Mas'ud Badri (may Allah be pleased with him) himself says that he (the slave) kept giving the appeal of Allah Almighty but we did not let go; as soon as he gave the appeal of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), he was immediately released.

Scholars say that upon hearing the appeal in the name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), the greatness of the Prophet overshadowed the heart and the hand was stayed.

I say: (i.e., the author says - T) meaning the first thing, being a routine matter, was not as effective. It is a human principle that a phrase used less frequently has more impact. Otherwise, the greatness of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) originates from the greatness of Allah Almighty. By the grace of Allah, this is the meaning of the Hadith, even though for the Wahhabis its rank might be considered even beyond Shirk.

Hadith 89: The same content is narrated by Abdur Razzaq in his 'Musannaf' from Imam Hasan Basri (may Allah be pleased with him):

Arabic: He said: While a man was beating a slave of his, and he was saying: "I seek refuge in Allah," when he saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), he then said: "I seek refuge in the Messenger of Allah." So he threw [the stick]...

Urdu Translation from Page: That is, a gentleman was beating his slave, and he (the slave) was saying: "For God's sake (Allah's appeal)." Meanwhile, the slave saw the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) coming, and then he said: "For the sake of the Messenger of Allah." Immediately he...

1 Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Health of Slaves, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/52.

अरबी: फ़-ज'अला यज़्रिबुहू फ़-क़ाला अऊज़ु बि-रसूलिल्लाहि, फ़-तरकहु फ़-क़ाला रसूलुल्लाहि सल्लल्लाहु त'आला अलैहि व-सल्लम वल्लाहि अक़्दरु अलैका मिन्का अलैहि क़ाला फ़-अअ्-तक़हु। (1)

पृष्ठ से उर्दू अनुवाद: उन्होंने हाथ न रोका। गुलाम ने कहा: अल्लाह के रसूल की दुहाई। फौरन छोड़ दिया। हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु त'आला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: ख़ुदा की क़सम! बेशक अल्लाह तुझ पर इससे ज़्यादा क़ादिर है जितना तू इस गुलाम पर। उन्होंने गुलाम को आज़ाद कर दिया।

अल्हम्दुलिल्लाह! इस सहीह हदीस के तेवर देखिये; हया हो तो वहाबियत को डूब मरने की भी जगह नहीं, यह हदीस तो ख़ुदा जाने बीमार दिलों पर क्या क्या क़यामतें तोड़ेगी। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु त'आला अलैहि वसल्लम की दुहाई देना ही उनके दुहाई मचाने को बहुत थी न कि वह भी यूँ कि सय्यदुना अबू मसूद बदरी रज़ियल्लाहु त'आला अन्हु खुद फरमाते हैं वह अल्लाह अज़्जवजल की दुहाई देता रहा हमने न छोड़ा जब नबी सल्लल्लाहु त'आला अलैहि वसल्लम की दुहाई दी फौरन छोड़ दिया।

उलेमा फरमाते हैं नबी सल्लल्लाहु त'आला अलैहि वसल्लम की दुहाई सुन कर हुज़ूर की अज़मत दिल पर छा गई हाथ रोक लिया।

अक़ूल: (मैं कहता हूँ - त) यानी पहली बात एक मामूल हो जाने से ऐसी मुअस्सिर न हुई, इंसान का क़ायदा है कि जिस बात का मुहावरा कम होता है उसका असर ज़्यादा पड़ता है वरना नबी सल्लल्लाहु त'आला अलैहि वसल्लम की अज़मत अल्लाह अज़्जवजल की अज़मत से नाशी (निकली

हुई) है। बहम्दिल्लाह हदीस के यह मा'नी हैं अगरचे वहाबिया के तौर पर तो इसका दर्जा शिर्क से भी कुछ आगे बढ़ा हुआ है।

हदीस 89: यही मज़मून अब्दुर रज्जाक ने अपनी मुसन्नफ़ में इमाम हसन बसरी रज़ियल्लाहु त'आला अन्हु से रिवायत किया:

अरबी: क़ाला बैना र्जुलुन् यज़्रिबु ग़ुलामल् लहु, व-हुवा यक़ूलु अऊज़ु बिल्लाहि इज़ ब-स-र बि-रसूलिल्लाहि सल्लल्लाहु त'आला अलैहि व-सल्लम फ़-क़ाला अऊज़ु बि-रसूलिल्लाहि फ़-अल्-क़ा।

पृष्ठ से उर्दू अनुवाद: यानी एक साहब अपने गुलाम को मार रहे थे और वह कह रहा था कि अल्लाह की दुहाई। इतने में गुलाम ने हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु त'आला अलैहि वसल्लम को तशरीफ लाते देखा अब कहा रसूलुल्लाह की दुहाई। फ़ौरन उस...

1 सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाबू सेहतुल ममालिक, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/52.

فجعل یضربه فقال اعوذ برسول الله، فترکه فقال رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وسلم والله اقدر علیك منك علیه قال فاعتقه 1-

انہوں نے ہاتھ نہ روکا۔ غلام نے کہا: رسول اللہ کی دہائی۔ فوراً چھوڑ دیا۔ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: خدا کی قسم! بے شک اللہ تجھ پر اس سے زیادہ قادر ہے جتنا تو اس غلام پر۔ انہوں نے غلام کو آزاد کر دیا۔

الحمد للہ ! اس حدیث صحیح کے تیور دیکھئے، حیا ہو تو وہابیت کو ڈوب مرنے کی بھی جگہ نہیں، یہ حدیث تو خدا جانے بیمار دلوں پر کیا کیا قیامتیں توڑنے گی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی دہائی دینا ہی ان کے دہائی مچانے کو بہت تھی نہ کہ وہ بھی یوں کہ سیدنا ابو مسعود بدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود فرماتے ہیں وہ اللہ عزوجل کی دہائی دیتا رہا ہمیں نے نہ چھوڑا جب نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی دہائی دی فوراً چھوڑ دیا۔

علماء فرماتے ہیں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی دہائی سن کر حضور کی عظمت دل پر چھائی ہاتھ روک لیا۔

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) یعنی پہلی بات ایک معمول ہو جانے سے ایسی مؤثر نہ ہوئی، انسان کا قاعدہ ہے کہ جس بات کا محاورہ کم ہوتا ہے اس کا اثر زیادہ پڑتا ہے ورنہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عظمت اللہ عزوجل کی عظمت سے ناشی ہے۔ بحمد اللہ حدیث کے یہ معنی ہیں اگرچہ وہابیہ کے طور پر تو اس کا درجہ شرک سے بھی کچھ آگے بڑھا ہوا ہے۔

حدیث ۸۹: یہی مضمون عبدالرزاق نے اپنی مصنف میں امام حسن بصری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا:

قال بینا رجل یضرب غلاماً لہ، وھو یقول اعوذ باللہ اذ بصر برسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال اعوذ برسول اللہ فالقیٰ

یعنی ایک صاحب اپنے غلام کو مار رہے تھے اور وہ کہہ رہا تھا کہ اللہ کی دہائی۔ اتنے میں غلام نے حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو تشریف لاتے دیکھا اب کہا رسول اللہ کی دہائی۔ فوراً اس

1 صحیح مسلم کتاب الایمان باب صحۃ الممالیک قدیمی کتب خانہ کراچی ۵۲/۲

Fatawa Razawiya Volume 30

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
What was in his hand, he threw away from the slave. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "By Allah, indeed He is more deserving that the one who seeks refuge in Him from me should be granted refuge." Then the man said: "O Messenger of Allah! He is free for the sake of Allah."	The master threw the whip from his hand and let the slave go. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Listen, by Allah! Indeed Allah, the Mighty and Sublime, is more deserving than me that the one who invokes His name for refuge be granted it." The gentleman replied: "O Messenger of Allah! Then he is free for the sake of Allah."

I say: Praise be to Allah, this Hadith has made things even clearer. It explicitly states that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) heard both appeals of the slave, and observed that the master did not stop at the first appeal but immediately desisted at the second. Alas for the humiliation and rejection of Wahhabism! Neither did the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) say to that slave, "You have become a polytheist (mushrik), you are appealing to me besides Allah," nor did he say it in such a way, "abandoning the appeal in the name of Allah the Mighty and Sublime." He did not say to the master, "What kind of major polytheism (Shirk al-Akbar) is this, showing disregard for Allah's appeal and such regard for mine, accepting my appeal and that too by not accepting God's appeal?" Far from calling the master and slave polytheists, the advice he himself gave is so wonderful: that Allah is more deserving of it than me. He maintained the validity of appealing to himself as well, and established that it's permissible to appeal in his name. He only stated that the appeal in the name of God was more worthy of being honored. Praise be to Allah that the true Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) gave no value to the false Quran of the Wahhabi religion, 'Taqwiyat-ul-Iman', and brought it severe humiliation, in which its leader writes:

"First, the meanings of polytheism (shirk) and monotheism (tawhid) should be understood. Most people call upon saints in times of difficulty, asking them for their desires. Someone names his son Abdul Nabi, someone Ali Bakhsh, someone Ghulam Muhiyuddin. Someone appeals in someone's name in times of difficulty. In short, whatever Hindus do with their idols, all that these false Muslims do with saints and prophets, while still claiming to be Muslims. Allah has spoken the truth."

Footnotes: 1 Al-Durr al-Manthur, citing Abd al-Razzaq from al-Hasan, under verse 4/361, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/502. Kanz al-Ummal, citing 'Ab' from al-Hasan, Hadith 25673, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 9/203.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

(अरबी पाठ)

उसके हाथ में जो था, उसने उसे गुलाम से दूर फेंक दिया। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अल्लाह की कसम, वह इस बात का अधिक हकदार है कि जिससे उसके ज़रिए पनाह मांगी जाए, उसे पनाह दी जाए।" उस व्यक्ति ने कहा: "ऐ अल्लाह के रसूल! वह अल्लाह के लिए आज़ाद है।"

(उर्दू अनुवाद)

मालिक ने हाथ से कोड़ा फेंक दिया और गुलाम को छोड़ दिया। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "सुनो, खुदा की कसम! बेशक अल्लाह अज़्वजल मुझसे ज़्यादा इस बात का मुस्तहिक़ (हक़दार) है कि उसकी दुहाई देने वाले को पनाह दी जाए।" उन साहब ने अर्ज़ किया: "ऐ अल्लाह के रसूल! तो वह अल्लाह के लिए आज़ाद है।"

मैं कहता हूँ: अल्हम्दुलिल्लाह, इस हदीस ने तो बात और भी साफ़ कर दी। साफ़ तौर पर बता दिया कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने गुलाम की दोनों दुहाइयां सुनीं और यह भी देखा कि पहली दुहाई पर वह न रुका और दूसरी पर फ़ौरन बाज़ आ गया। लेकिन अफ़सोस कि वहाबियत की ज़िल्लत और मर्दुदियत पर, न तो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उस गुलाम से फ़रमाया कि "तू मुशरिक हो गया, अल्लाह के सिवा मेरी दुहाई देता है," और वह भी इस तरह कि "अल्लाह अज़्वजल की दुहाई छोड़कर"। न ही आका से फ़रमाया कि "यह कैसा शिर्कए-अकबर है, खुदा की दुहाई की ऐसी बेपरवाही और मेरी दुहाई पर ऐसी नज़र, एक तो मेरी दुहाई माननी और वह भी इस तरह कि खुदा की दुहाई न मानकर।" अफ़सोस, आका और गुलाम को मुशरिक बनाना तो दूर, खुद जो उस पर नसीहत फ़रमाई वह कितनी उम्दा बात है कि "अल्लाह मुझसे ज़्यादा इसका मुस्तहिक़ है।" दुहाई तो अपनी भी कायम रखी और अपनी दुहाई देने पर न रुकना भी साबित रखा। सिर्फ़ इतना फ़रमाया कि खुदा की दुहाई ज़्यादा मानने के काबिल थी। अल्हम्दुलिल्लाह कि अल्लाह के सच्चे रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने वहाबी मज़हब के झूठे कुरान 'तक़वियतुल ईमान' की कोई कद्र न फ़रमाई और उसे सख्त ज़िल्लत पहुँचाई, जिसमें उसका इमाम लिखता है:

"पहले शिर्क और तौहीद के मायने समझने चाहिए। अक्सर लोग मुश्किल के वक्त पीरों को पुकारते हैं, उनसे मुरादें मांगते हैं, कोई अपने बेटे का नाम अब्दुल नबी रखता है, कोई अली बख्श, कोई गुलाम मुहीउद्दीन। कोई मुश्किल के वक्त किसी की दुहाई देता है। गरज़ कि जो कुछ हिंदू अपने बुतों

के साथ करते हैं, वह सब कुछ ये झूठे मुसलमान औलिया और अंबिया के साथ करते हैं और मुसलमानी का दावा किए जाते हैं। अल्लाह साहब ने सच फ़रमाया।"

पाद-टिप्पणियाँ: 1 अद्-दुरुल मंसूर, हवाले से अब्दुर रज़्ज़ाक अन अल-हसन, आयत 4/361 के तहत, दारुल इहया अत्-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 2/502। कज़ुल उम्माल, हवाले से 'अ़ब' अन अल-हसन, हदीस 25673, मुअ़स्ससतुल रिसाला, बेरुत, 9/203।

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

ما كان في يده وخلى عن العبد فقال النبي صلى الله تعالٰى عليه وسلم اما والله انه احق ان يعاذ من استعاذ به منى فقال الرجل يارسول الله فهو حر لوجه الله ۱-

صاحب نے کوڑا ہاتھ سے ڈال دیا اور غلام کو چھوڑ دیا۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: سنتا ہے خدا کی قسم بیشک اللہ عزوجل مجھ سے زیادہ اس کا مستحق ہے کہ اس کی دہائی دینے والے کو پناہ دی جائے۔ ان صاحب نے عرض کی: یارسول اللہ! تو وہ اللہ کے لیے آزاد ہے۔

اقول: الحمد للہ اس حدیث نے تو اور بھی پانی سر سے تیر کر دیا، صاف تصریح فرمادی کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے غلام کی دونوں دہائیاں بھی سنیں اور پہلی دہائی پر ان کا نہ رکنا اور دوسری پر فورا باز رہنا بھی ملاحظہ فرمایا مگر افسوس کہ وہابیت کی ذلت و مردودیت کو نہ تو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اس غلام سے فرماتے ہیں کہ تو مشرک ہو گیا اللہ کے سوا میری دہائی دیتا ہے اور وہ بھی کس طرح کہ اللہ عزوجل کی دہائی چھوڑ کر نہ آقا سے ارشاد کرتے ہیں کہ یہ کیسا شرک اکبر، خدا کی دہائی کی وہ بے پرواہی اور میری دہائی پر یہ نظر، ایک تو میری دہائی ماننی اور وہ بھی یوں کہ خدا کی دہائی نہ مان کر افسوس آقا و غلام کو مشرک بنانا در کنار خود جو اس پر نصیحت فرماتے ہیں وہ کس مزے کی بات ہے کہ اللہ مجھ سے زیادہ اس کا مستحق ہے، دہائی تو اپنی بھی قائم رکھی اور اپنی دہائی دینے پر نہ دینی بھی ثابت رکھی، صرف اتنا ارشاد ہوا کہ خدا کی دہائی زیادہ ماننے کے قابل تھی۔ الحمد للہ کہ اللہ کے سچے رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے دین وہابیہ کے جھوٹے قرآن تقویۃ الایمان کی کچھ قدر نہ فرمائی اسے سخت ذلت پہنچائی جس میں اس کا امام لکھتا ہے:

"اول معنی شرک و توحید کے سمجھنا چاہیے اکثر لوگ پیروں کو مشکل کے وقت پکارتے ہیں، ان سے مرادیں مانگتے ہیں، کوئی اپنے بیٹے کا نام عبدالنبی رکھتا ہے کوئی علی بخش کوئی غلام محی الدین، کوئی مشکل کے وقت کسی کی دہائی دیتا ہے، غرض کہ جو کچھ ہندو اپنے بتوں سے کرتے ہیں وہ سب کچھ یہ جھوٹے مسلمان اولیاء و انبیاء سے کر گزرتے ہیں اور دعویٰ مسلمانی کا کئے جاتے ہیں۔ سچ فرمایا اللہ صاحب نے"

حواشی: ۱ الدرالمنثور بحوالہ عبدالرزاق عن الحسن تحت الآیة ۴ / ۳۶۱ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۵۰۲، کنز العمال بحوالہ عب عن الحسن حدیث ۲۵۶۷۳ مؤسسة الرساله بیروت ۹ / ۲۰۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

...that they are not Muslims, most of the people, but they commit Shirk (polytheism)." - End of short excerpt. Ask those deniers of the 'Repeller of Calamities' (Dafi' al-Bala) this much too: that seeking someone's refuge, meaning crying out for their help, is for repelling a calamity or for something else? But the Wahhabis are a transgressing people. (And the Wahhabi group is one that exceeds the limits. - T) Hadith 90: Ibn Majah narrates from Hazrat Tamim Dari (may Allah be pleased with him):

[Arabic Content (Left Column)]: He said: We were sitting with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) when a camel came running until it stood by the head of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). [He said:] "O camel, be calm. If you are truthful, then your truthfulness is for you, and if you are a liar, then your lie is upon you. Verily, Allah the Almighty has granted safety to our refugees, and those who seek our protection are not disappointed." We said, "O Messenger of Allah, what is this camel saying?" He said, "This is a camel whose owners intended to slaughter it and eat its meat, so it fled from them and sought help from your Prophet." While we were like that, its owner (or he said, his owners) came running. When the camel saw them, it returned to the head of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)...

[Urdu Content (Right Column)]: That is, we were present in the noble service of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) when suddenly a camel came running until it stood near the blessed head of the Holy Presence. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "O camel! Stay. If you are truthful, the fruit of your truth is for you, and if you are a liar, then the burden of your lie is upon you. Along with this, certainly, the fact is that whoever comes into our refuge, Allah the Almighty has provided safety for them, and whoever brings a plea to our presence is free from despair." The companions submitted: "O Messenger of Allah! What does this camel submit?" He said: "Its owners wanted to slaughter and eat it; it fled from them and brought a cry for help to your Prophet." We were just sitting like that when meanwhile its owner, or it was said its owners, came running. When the camel saw them, it again [turned towards] the Holy Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)...

1 Taqwiyat-ul-Iman, first chapter regarding Tawhid and Shirk, Alimi Press inside Lohari Gate, Lahore, p. 4.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...कि वे मुसलमान नहीं हैं अधिकांश लोग बल्कि वे शिर्क(बहुदेववाद) करते हैं।" - संक्षेप में समाप्त। उन 'दाफ़े अल-बला' (बलाओं को दूर करने वाले) के इनकार करने वालों से भी इतना पूछ लीजिए कि किसी की पनाह यानी उसकी दुहाई देना बला को दूर करने ही के लिए होता है या कुछ और? लेकिन वहाबी एक हद से गुजर जाने वाली कौम है। (और वहाबी कौम सीमा से बढ़ जाने वाली है। - त)
हदीस 90: इब्न माजह हज़रत तमीम दारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं:

[अरबी सामग्री (बायां कॉलम)]: उन्होंने कहा: हम अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास बैठे थे कि एक ऊँट दौड़ता हुआ आया यहाँ तक कि वह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सिर के पास खड़ा हो गया। [आपने कहा:] "ऐ ऊँट, शांत हो जा। अगर तू सच्चा है तो तेरी सच्चाई तेरे लिए है, और अगर तू झूठा है तो तेरा झूठ तुझ पर है। वास्तव में, अल्लाह तआला ने हमारे पनाह लेने वालों को सुरक्षा दी है, और हमारी शरण में आने वाले निराश नहीं होते।" हमने कहा, "ऐ अल्लाह के रसूल, यह ऊँट क्या कह रहा है?" उन्होंने कहा, "यह एक ऊँट है जिसके मालिकों ने इसे ज़बह करके इसका मांस खाने का इरादा किया था, इसलिए यह उनसे भाग निकला और तुम्हारे नबी से मदद मांगी।" जब हम इसी स्थिति में थे, उसका मालिक (या उन्होंने कहा, उसके मालिक) दौड़ते हुए आए। जब ऊँट ने उन्हें देखा, तो वह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सिर की ओर लौटा...

[उर्दू सामग्री (दायां कॉलम)]: यानी हम हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पाक ख़िदमत में हाज़िर थे कि अचानक एक ऊँट दौड़ता हुआ आया यहाँ तक कि हुज़ूर के सर-ए-मुबारक के करीब आकर खड़ा हो गया। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "ऐ ऊँट! ठहर। अगर तू सच्चा है तो तेरी सच्चाई का फल तेरे लिए है और अगर तू झूठा है तो तेरे झूठ का वबाल तुझ पर है। इसके साथ यह बात बेशक है कि जो हमारी पनाह में आए अल्लाह तआला ने उसके लिए अमान रखी है और जो हमारे हुज़ूर इल्तिजा लाए वह नामुरादी से बरी है।" सहाबा ने अर्ज़ किया: "या रसूल अल्लाह! यह ऊँट क्या अर्ज़ करता है?" फ़रमाया: "इसके मालिकों ने इसे हलाल करके खा लेना चाहा था, यह उनके पास से भाग आया और तुम्हारे नबी के हुज़ूर फ़रियाद लाया।" हम यूँ ही बैठे थे कि इतने में उसका मालिक या कहा गया उसके मालिक दौड़ते आए, ऊँट ने जब उन्हें देखा फिर हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के..

1 तक़वियतुल ईमान, तौहीद और शिर्क के बयान में पहला अध्याय, अलमी प्रेस लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृ. 4।

पेज 450 का 772

کہ نہیں مسلمان ہیں اکثر لوگ مگر کہ شرک کرتے ہیں '- "اہ مختصراً ان دافع البلاء کے منکروں سے بھی اتنا پوچھ لیجئے کہ کسی کی پناہ یعنی اس کی دہائی دینی دفع بلا ہی کے لیے ہوتی ہے یا کچھ اور۔ لکن الوھابیة قوم یعتدون۔ (اور قوم وہابیہ حد سے بڑھنے والی ہے۔ت) حدیث ۹۰ : ابن ماجہ حضرت تمیم داری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

[بایاں کالم (عربی)]: قال کنا جلو سا عند رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اذ اقبل بعیر تعدوا حتی وقف علی ھامة رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایھا البعیر اسکن فان تك صادقاً فلك صدقك وان تك کاذباً فعلیك کذبك مع ان اللہ تعالٰی قد امن عائذنا ولیس بخائب لائذنا فقلنا یارسول اللہ ما یقول ھذا البعیر ، فقال ھذا بعیر ھم اھلہ بنحرہ واکل لحمہ فھرب منھم و استغاث بنیکم بینما نحن کذالک اذ اقبل صاحبہ او قال اصحابہ یتعادون فلما نظر الیھم البعیر عاد الی ھامة رسول اللہ صلی اللہ

[دایاں کالم (اردو)]: یعنی ہم خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر ہوئے ناگاہ ایک اونٹ دوڑتا آیا یہاں تک کہ حضور کے سر مبارک کے قریب آ کر کھڑا ہوا، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: اے اونٹ ! ٹھہر اگر تو سچا ہے تو تیرے سچ کا پھل تیرے لیے ہے اور جھوٹا ہے تو تیرے جھوٹ کا وبال تجھ پر ہے ، اس کے ساتھ یہ بات بیشک کہ جو ہماری پناہ میں آئے اللہ تعالٰی نے اس کے لیے امان رکھی ہے اور جو ہمارے حضور التجا لائے وہ نامرادی سے بری ہے۔ صحابہ نے عرض کی : یا رسول اللہ ! یہ اونٹ کیا عرض کرتا ہے ؟ فرمایا: اس کے مالکوں نے اسے حلال کر کے کھا لینا چاہا تھا یہ ان کے پاس سے بھاگ آیا اور تمہارے نبی کے حضور فریاد لایا۔ ہم یوں ہی بیٹھے تھے کہ اتنے میں اس کا مالک یا کہا اس کے مالک دوڑتے آئے ، اونٹ نے جب انہیں دیکھا پھر حضور اقدس صلی اللہ علیہ وسلم کے

'تقویۃ الایمان پہلا باب توحید و شرک کے بیان میں مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

(Arabic Text) ... (Sallallahu Alayhi Wa Sallam) so it took refuge with him. They said, 'O Messenger of Allah, this is our camel that fled three days ago, and we only found it in your presence.' Then (Sallallahu Alayhi Wa Sallam) said, 'Lo, it complains to me, and what a bad complaint it is.' They said, 'O Messenger of Allah, what does it say?' He said, 'It says it was raised in your security for years; you would load it during the summer to places of pasture, and when it was winter, you would travel to warm places. When it grew old, you used it as a stud, and Allah provided you with many camels from its offspring that graze around. Now that this fertile year has come, you intended to slaughter it and eat its meat.' They said, 'By Allah, that was indeed the case, O Messenger of Allah.' So (Sallallahu Alayhi Wa Sallam) said, 'This is not the reward for a righteous servant from his masters.' They said, 'O Messenger of Allah, we will neither sell it nor slaughter it.' Then (Sallallahu Alayhi Wa Sallam) said, 'You lie! It sought help from you and you did not help it. I am more worthy of mercy than you, for Allah has plucked mercy from the hearts of the hypocrites and placed it in the hearts of the believers.' Then (Sallallahu Alayhi Wa Sallam) bought it from them for a hundred dirhams and said, 'O camel!'

(Urdu Text) It came near the blessed head and took refuge with the Prophet. Its owners said: O Messenger of Allah! Our camel has been missing for three days and we found it with the Prophet today. The Holy Prophet (Sallallahu Alayhi Wa Sallam) said: Did you hear? It has lodged a complaint before me and it is a very grave complaint. They said: O Messenger of Allah! What does it say? He said: It says that it was raised under your protection for years; in summer, you would load goods on it and go to grazing lands, and in winter, you would move to warmer places. When it grew old, you turned it into a breeder, and Allah gave you many camels from its lineage which are now grazing around. Now that this prosperous year has come, you intended to slaughter and eat it. They said: O Messenger of Allah! By Allah! It happened exactly like that. The Holy Prophet (Sallallahu Alayhi Wa Sallam) said: This is not the reward for a good servant from his masters. They said: O Messenger of Allah! Then we will neither sell it nor slaughter it. He said: You are lying; it appealed to you for help but you did not respond, and I am more worthy and capable than you to show mercy to the one seeking help. Allah Almighty has removed mercy from the hearts of hypocrites and placed it in the hearts of believers. Then the Holy Prophet (Sallallahu Alayhi Wa Sallam) bought that camel from them for a hundred rupees and said to it: O camel!

(अरबी पाठ अनुवाद) ... (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तो वह उसकी शरण में आ गया। उन्होंने कहा, 'हे अल्लाह के रसूल, यह हमारा ऊँट है जो तीन दिन पहले भाग गया था, और हमने इसे केवल आपकी उपस्थिति में पाया है।' फिर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कहा, 'देखो, यह मुझसे शिकायत करता है, और यह कितनी बुरी शिकायत है।' उन्होंने कहा, 'हे अल्लाह के रसूल, यह क्या कहता है?' उन्होंने कहा, 'यह कहता है कि इसे वर्षों तक आपकी सुरक्षा में पाला गया था; आप इसे गर्मियों के दौरान चरागाहों के स्थानों पर लादते थे, और जब सर्दी होती थी, तो आप गर्म स्थानों की यात्रा करते थे। जब यह बूढ़ा हो गया, तो आपने इसे सांड (प्रजनन के लिए) बना लिया, और अल्लाह ने आपको इसकी संतानों से कई ऊँट प्रदान किए जो चरते फिरते हैं। अब जब यह उपजाऊ वर्ष आया है, तो आपने इसे ज़बह करने और इसका मांस खाने का इरादा किया है।' उन्होंने कहा, 'अल्लाह की कसम, वास्तव में ऐसा ही था, हे अल्लाह के रसूल।' तो (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कहा, 'यह अपने स्वामियों की ओर से एक नेक सेवक का इनाम नहीं है।' उन्होंने कहा, 'हे अल्लाह के रसूल, हम इसे न तो बेचेंगे और न ही ज़बह करेंगे।' फिर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कहा, 'तुम झूठ बोलते हो! इसने तुमसे मदद मांगी और तुमने इसकी मदद नहीं की। मैं तुमसे अधिक दया का पात्र हूँ, क्योंकि अल्लाह ने पाखंडियों के दिलों से दया छीन ली है और उसे विश्वासियों के दिलों में रख दिया है।' फिर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे उनसे सौ दिरहम में खरीदा और कहा, 'ऐ ऊँट!'

(उर्दू पाठ अनुवाद) वह हुज़ूर के सर-ए-अनवर के पास आया और हुज़ूर की पनाह ली। उसके मालिकों ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! हमारा ऊँट तीन दिन से भागा हुआ है, आज हुज़ूर के पास मिला है। हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: सुना तुमने? इसने मेरे हुज़ूर में फ़रियाद की है और बहुत ही बुरी फ़रियाद है। वे बोले: या रसूल अल्लाह! यह क्या कहता है? फ़रमाया: यह कहता है कि वह बरसों तुम्हारी अमान में पला; गर्मी में इस पर सामान लादकर तुम सब्ज़ा मिलने की जगह तक जाते और जाड़ों में गरम मुकाम तक कूच करते। जब वह बड़ा हुआ तो तुमने इसे सांड बना लिया, अल्लाह तआला ने इसके नुत्फ़े से तुम्हारे पास बहुत से ऊँट कर दिए जो चरते फिरते हैं। अब जो यह शादाब साल आया, तुमने इसे ज़बह करके खा लेना चाहा। वे बोले: या रसूल अल्लाह! खुदा की कसम! ऐसा ही हुआ। हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: एक नेक गुलाम का बदला उसके मालिकों की तरफ से यह नहीं होता। वे बोले: या रसूल अल्लाह! तो अब हम इसे न बेचेंगे न ज़बह करेंगे। फ़रमाया: तुम झूठ कहते हो, इसने तुमसे फ़रियाद

की तो तुम उसकी फ़रियाद को न पहुँचे और मैं तुमसे ज़्यादा इसका हक़दार और लायक हूँ कि फ़रियादी पर रहम फरमाऊँ। अल्लाह अज़्ज़वजल ने मुनाफ़िकों के दिलों से रहमत निकाल ली और ईमान वालों के दिलों में रख दी है। फिर हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने वह ऊँट उनसे सौ रुपये में खरीद लिया और उससे फ़रमाया: ऐ ऊँट!

पृष्ठ 772 का 451

(عربی عبارت) علیه وسلم فلاذبها فقالوا یا رسول الله هذا بعیرنا هرب منذ ثلاثة ایام فلم نلقه الابین یدیک، فقال صلی الله تعالیٰ علیه وسلم اما انه یشکوا لی فبئست الشکایة۔ فقالوا یا رسول الله ما یقول؟ قال یقول انه ربی فی امنکم احوالا وکنتم تحملون علیه فی الصیف الی مواجع الکلاء فاذا کان الشتاء رحلتم الی موضع الدفاء فلما کبر استغخلتم فرزقکم الله ابلاً سائماً فلما ادرکته هذه السنة الخصبة هممتم بذبحه واکل لحمه۔ فقالوا والله کان ذلک یارسول الله ۔ فقال صلی الله تعالیٰ علیه وسلم ما هذا جزاء المملوک الصالح من مواليه۔ فقالوا یا رسول الله فانا لا نبیعه ولا ننحرهـ فقال صلی الله تعالیٰ علیه وسلم کذبتم قد استغاث بکم فلم تغیثوه وانا اولی بالرحمة منکم فان الله نزع الرحمة من قلوب المنافقین واسکنها فی قلوب المؤمنین۔ فاشتراه صلی الله تعالیٰ علیه وسلم منهم بمائة درهم وقال یأیها البعیر!

(اردو عبارت) سر انور کے پاس آگیا اور حضور کی پناہ پکڑی، اس کے مالکوں نے عرض کی: یا رسول اللہ ! ہمارا اونٹ تین دن سے بھاگا ہوا ہے آج حضور کے پاس ملا ہے۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: سنتے ہو اس نے میرے حضور نالش کی ہے اور بہت ہی بری نالش ہے۔ وہ بولے: یا رسول اللہ ! یہ کیا کہتا ہے؟ فرمایا: یہ کہتا ہے کہ وہ برسوں تمہاری امان میں پلا گرمی میں اس پر اسباب لاد کر سبزہ ملنے کی جگہ تک جاتے اور جاڑے میں گرم مقام تک کوچ کرتے، جب وہ بڑا ہوا تو تم نے اسے سانڈ بنالیا اللہ تعالیٰ نے اس کے نطفے سے تمہارے بہت اونٹ کر دیے جو چرتے پھرتے ہیں، اب جو اسے یہ شاداب برس آیا تم نے اسے ذبح کر کے کھا لینا چاہا۔ وہ بولے: یا رسول اللہ ! خدا کی قسم ! یونہی ہوا، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا نیک مملوک کا بدلہ اس کے مالکوں کی طرف سے یہ نہیں ہے۔ وہ بولے: یا رسول اللہ ! تو ہم اسے نہ بیچیں گے نہ ذبح کریں گے۔ فرمایا: غلط کہتے ہو اس نے تم سے فریاد کی تو تم اس کی

فریاد کو نہ پہنچے اور میں تم سے زیادہ اس کا مستحق ولائق ہوں کہ فریادی پر رحم فرماؤں اللہ عزوجل نے منافقوں کے دلوں سے رحمت نکال لی اور ایمان والوں کے دلوں میں رکھی ہے، پس حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے وہ اونٹ ان سے سو روپے کو خرید لیا اور اس سے ارشاد فرمایا: اے اونٹ !

(Arabic Text): “Go, for you are free for the sake of Allah Almighty.” Hearing this, it (the camel) made some sounds in its own language near the blessed head. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, “Ameen.” It made the sound again, and the Prophet said, “Ameen” again. It pleaded for a third time, and the Prophet again said, “Ameen.” It made a sound for the fourth time, at which the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wept. The companions asked, “O Messenger of Allah! What is it saying?” He replied, “It said, ‘O Prophet of Allah! May Allah Almighty grant you a better reward on behalf of Islam and the Quran.’ I said, ‘Ameen.’ Then it said, ‘May Allah Almighty remove fear from your Ummah on the Day of Resurrection, just as you removed my fear.’ I said, ‘Ameen.’ Then it said, ‘May Allah Almighty protect the blood of your Ummah from the hands of their enemies (so that the disbelievers may never annihilate them), just as you saved my blood.’ I said, ‘Ameen.’ Then it said, ‘May Allah Almighty not place the severity of your Ummah among themselves (letting them stay away from mutual bloodshed).’ At this, I wept, because I had already requested all these wishes from my Lord Almighty, and He granted them to me, but He refused this last one. Gabriel (peace be upon him) informed me from Allah Almighty that the destruction of my Ummah is by the sword. The pen has already written what is destined to happen.” – This is mentioned in a concise form.

(Urdu Translation): “Go, you are free for the sake of Allah Almighty.” Hearing this, it made some sound in its own tongue near the sacred head. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said “Ameen”. It made the sound again, and the Prophet said “Ameen” again. It pleaded for the third time, and the Prophet said “Ameen” again. For the fourth time, it made a sound, upon which the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wept. The companions asked: O Messenger of Allah! What is it saying? He replied: It said, O Prophet of Allah! May Allah Almighty grant you a better reward on behalf of Islam and the Quran. I said “Ameen”. Then it said, May Allah Almighty remove the fear from your Ummah (nation) on the Day of Resurrection, just as you removed my fear. I said “Ameen”. Then it said, May Allah Jalla wa Ala protect the blood of your Ummah from the hands of their enemies (so that the disbelievers may never annihilate them), just as you saved my blood. I said “Ameen”. Then it said, May Allah Subhanu not keep the severity of your Ummah amongst themselves (that they remain away from mutual bloodshed). On this, I wept, because I had already asked for all these wishes from my Lord Almighty and He

granted them to me, but He refused this last one and Jibraeel (peace be upon him) informed me from Allah Almighty that the destruction of my Ummah is by the sword. The pen has already written what is destined to happen.

खंड 30 फ़तावा रज़विया

(अरबी पाठ का अर्थ): "जाओ, तुम अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए स्वतंत्र हो।" यह सुनकर, उसने (ऊंट ने) पवित्र सिर के पास अपनी भाषा में कुछ आवाज़ें कीं। पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने कहा, "आमीन।" उसने फिर से आवाज़ की, और पैगंबर ने फिर से "आमीन" कहा। उसने तीसरी बार विनती की, और पैगंबर ने फिर से "आमीन" कहा। उसने चौथी बार आवाज़ की, जिस पर पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) रोने लगे। साथियों ने पूछा, "हे अल्लाह के रसूल! यह क्या कह रहा है?" उन्होंने उत्तर दिया, "इसने कहा, 'हे अल्लाह के नबी! अल्लाह सर्वशक्तिमान आपको इस्लाम और कुरान की ओर से बेहतर प्रतिफल प्रदान करे।' मैंने कहा, 'आमीन।' फिर उसने कहा, 'अल्लाह सर्वशक्तिमान पुनरुत्थान के दिन आपकी उम्मत से डर को दूर कर दे, जैसे आपने मेरा डर दूर किया।' मैंने कहा, 'आमीन।' फिर उसने कहा, 'अल्लाह सर्वशक्तिमान आपकी उम्मत के खून को उनके दुश्मनों के हाथों से सुरक्षित रखे (ताकि काफिर उन्हें कभी नष्ट न कर सकें), जैसे आपने मेरा खून बचाया।' मैंने कहा, 'आमीन।' फिर उसने कहा, 'अल्लाह सर्वशक्तिमान आपकी उम्मत की कठोरता को उनके बीच न रखे (ताकि वे आपसी रक्तपात से दूर रहें)।' इस पर, मैं रो पड़ा, क्योंकि मैंने अपने सर्वशक्तिमान भगवान से ये सभी इच्छाएं पहले ही मांग ली थीं, और उसने मुझे प्रदान की थीं, लेकिन उसने इस अंतिम इच्छा को मना कर दिया। जिब्रील (उन पर शांति हो) ने मुझे अल्लाह सर्वशक्तिमान की ओर से सूचित किया कि मेरी उम्मत का विनाश तलवार से है। कलम वह लिख चुका है जो होने वाला है।"

(उर्दू अनुवाद): "चले जाओ कि तुम अल्लाह अज़्वजल के लिए आज़ाद हो। यह सुनकर उसने (ऊँट ने) सरे अकदस पर अपनी बोली में कुछ आवाज़ की। हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने 'आमीन' कहा। उसने दोबारा आवाज़ की हुज़ूर ने फिर 'आमीन' कहा। उसने तीसरी बार अर्ज़ की हुज़ूर ने फिर 'आमीन' कहा। उसने चौथी बार कुछ आवाज़ की जिस पर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने गिरिया फ़रमाया (रोये)। सहाबा ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! यह क्या कहता है? फ़रमाया: उसने कहा ऐ नबी अल्लाह! अल्लाह अज़्वजल हुज़ूर को इस्लाम और कुरान की तरफ से बेहतर जज़ा अता फ़रमाए। मैंने कहा आमीन। फिर उसने कहा अल्लाह तआला क़यामत के दिन हुज़ूर की उम्मत से ख़ौफ़ दूर करे जिस तरह हुज़ूर ने मेरा ख़ौफ़ दूर किया, मैंने कहा आमीन। फिर उसने कहा अल्लाह जल्ल व अला हुज़ूर की उम्मत के ख़ून उनके दुश्मनों के हाथों से महफ़ूज़ रखे (कि काफ़िर कभी उन्हें नेस्तनाबूत न कर सकें) जैसा हुज़ूर ने मेरा ख़ून बचाया, मैंने कहा आमीन। फिर उसने कहा अल्लाह

सुब्हानहू उम्मत की सख़्ती उनके आपस में न रखे (आपसी ख़ून-ख़राबे से दूर रहें), इस पर मैंने गिरिया फ़रमाया कि यह सब मुरादें मैं अपने रब्ब अज़्वजल से माँग चुका और उसने मुझे अता फ़रमा दीं मगर यह पिछली मना फ़रमाई और मुझे जिब्रील अमीन अलैहिस्सलातु वत्तस्लीम ने अल्लाह अज़्वजल की तरफ़ से ख़बर कर दी कि मेरी उम्मत की फ़ना तलवार से है। कलम चल चुका होने वाली बात पर।"

पृष्ठ 452/772

(عربی عبارت): انطلق فانت حر لوجہ اللہ تعالیٰ۔ فرغی علی ھامۃ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم آمین۔ ثم رغی فقال آمین۔ ثم رغی الرابعۃ فبکی النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ فقلنا یارسول اللہ ما یقول ھذا البعیر؟ قال قال جزاك اللہ ایھا النبی عن الاسلام والقرآن خیرًا۔ فقلت آمین۔ ثم قال سکن اللہ رعب امتك یوم القیمۃ کما سکنتٹ رعبي فقلت آمین۔ ثم قال حقن اللہ دماء امتك من اعدائھا کما حقنت دمی فقلت آمین۔ ثم قال لا جعل اللہ باس امتك بینھا فبکیت فان ھذہ الخصال سألت ربي فاعطانیھا و منعنی ھذہ واخبرنی جبریل علیہ السلام عن اللہ عز وجل ان فناء امتی بالسیف جری القلم بما ھو کائن۔ کذا اوردہ عازبا۔

(اردو ترجمہ): چلا جا کہ تو اللہ عزوجل کے لئے آزاد ہے۔ یہ سن کر اس نے سر اقدس پر اپنی بولی میں کچھ آواز کی۔ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے آمین کہی۔ اس نے دوبارہ آواز کی حضور نے پھر آمین کہی۔ اس نے سہ بارہ عرض کی حضور نے پھر آمین کہی اس نے چوتھی بار کچھ آواز کی اس پر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے گریہ فرمایا۔ صحابہ نے عرض کی: یا رسول اللہ ! یہ کیا کہتا ہے؟ فرمایا: اس نے کہا اے نبی اللہ ! اللہ عزوجل حضور کو اسلام و قرآن کی طرف سے بہتر جزا عطا فرمائے میں نے کہا آمین، پھر اس نے کہا اللہ تعالیٰ قیامت کے دن حضور کی امت سے خوف دور کرے جس طرح حضور نے میرا خوف دور کیا میں نے کہا آمین۔ پھر اس نے کہا اللہ جل وعلا حضور کی امت کے خون ان کے دشمنوں کے ہاتھوں سے محفوظ رکھے (کہ کفار کبھی انہیں استیصال نہ کر سکیں) جیسا حضور نے میرا خون بچایا، میں نے کہا آمین پھر اس نے کہا اللہ سبحانہ امت والا کی سختی انکے آپس میں نہ رکھے (باہمی خونریزی سے دور رہیں)، اس پر میں نے گریہ فرمایا کہ یہ سب مرادیں میں اپنے رب عزوجل سے مانگ چکا

اور اس نے مجھے عطا فرما دیں مگر یہ پچھلی منع فرمائی اور مجھے جبرائیل امین علیہ الصلوۃ والتسلیم نے اللہ عزوجل کی طرف سے خبر کر دی کہ میری امت کی فنا تلوار سے ہے۔ قلم چل چکا شدنی پر۔

Volume 30 Fatawa Razawiyya

It is narrated by Imam Hafiz Zakiuddin Abdul Azim al-Mundhiri, may Allah Almighty have mercy on him, in the book 'At-Targhib wat-Tarhib'. Similarly, in the book 'At-Targhib wat-Tarhib', it is reported from Imam Hafiz Zakiuddin Abdul Azim al-Mundhiri, may Allah Almighty have mercy on him. (T)

For the sake of brevity in this treatise, the faqir (the author) has written the summary of most hadiths or limited himself only to the point of argument. This exquisite hadith, which was among the high signs of prophethood and grand miracles of His Majesty the Messenger, peace and blessings be upon him and his family, I deemed it appropriate to mention in its entirety. Here, the point of reliance is that lovely chain of narration: whoever takes refuge in us, Allah Almighty gives him refuge, and whoever seeks aid from us does not remain disappointed. All praise is due to Allah, Lord of the worlds, and God knows what thing is called the 'Deflector of Affliction' (Dafi-ul-Bala).

Hadith 91: Abdullah bin Salama bin Umair al-Aslami, a companion and son of a companion, may Allah Almighty be pleased with them both, says: "I married the daughter of Suraqa bin Haritha an-Najari, who was martyred in the Battle of Badr, may Allah Almighty be pleased with him. I found nothing in the world more beloved to me than marriage with her. I fixed her dowry at two hundred dirhams, but I found nothing I could send to her. I said, 'Reliance is upon Allah and His Messenger.' Then I came to the blessed presence of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, and informed him of the matter."

The Prophet (peace be upon him) sent him on a jihad and said: "I hope that Allah Almighty will provide you with enough spoils so that you can pay your wife's dowry."

It happened just like that, praise be to Allah. Imam ath-Thiqa Muhammad bin Umar Waqidi. Imam ath-Thiqa Muhammad bin Umar Waqidi narrated from Abi Hadrad.

---

1. At-Targhib wat-Tarhib, Chapter on Compassion for the Creation of Allah Almighty, Mustafa al-Babi Egypt, 3/8-207
2. Kitab al-Maghazi, Expedition of Khadrah led by Abu Qatada, Muassasat al-A'lami li-l-Matbu'at Beirut, 2/8-777

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

इमाम हाफ़िज़ ज़कीउद्दीन अब्दुल अज़ीम अल-मुनज़िरी रहमतुल्लाह अलैह ने 'अत-तर्ग़ीब वत-तरहीब' किताब में इसे रिवायत किया है। इसी तरह 'अत-तर्ग़ीब वत-तरहीब' में इमाम हाफ़िज़ ज़कीउद्दीन अब्दुल अज़ीम मुनज़िरी रहमतुल्लाह अलैह से वारिद है। (त)

फ़कीर ने इस रिसाले में इख़्तिसार (संक्षेप) की नज़र से अक्सर अहादीस का ख़ुलासा लिखा या सिर्फ़ दलील के मक़ाम पर इक्तिफ़ा किया। यह नफ़ीस हदीस जो नबुव्वत की आला निशानियों और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और उनकी आल पर बेहतरीन दरूद और सलाम के अज़ीम मोजिज़ात में से थी, पूरी ज़िक्र करना मुनासिब समझा। यहाँ इस्तिनाद (प्रमाण) का मकाम वह प्यारी-प्यारी इस्नाद है कि जो हमारी पनाह ले अल्लाह अज़्वजल उसे पनाह देता है और जो हमसे इल्तिजा करे वह नाकाम नहीं रहता। अल-हम्दुलिल्लाह रब्बिल आलमीन और ख़ुदा जाने दाफ़ेउल-बला (बला टालने वाला) किस चीज़ का नाम है।

हदीस 91: अब्दुल्ला बिन सलामा बिन उमैर असलमी सहाबी इब्न-ए-सहाबी रज़ियल्लाहु अन्हुमा फ़रमाते हैं: "मैंने सुराका बिन हारिसा नज़ारी शहीद-ए-ग़ज़वा-ए-बद्र रज़ियल्लाहु अन्हु की साहिबज़ादी से निकाह किया, दुनिया की कोई चीज़ मैंने ऐसी न पाई जो उनके साथ शादी होने से मुझे ज़्यादा प्यारी हो। मैंने दो सौ रुपये (दिरहम) उनका महर मुक़र्रर किया था और पास कुछ न था जो उन्हें भेजूँ, मैंने कहा अल्लाह और अल्लाह के रसूल ही पर भरोसा है, फिर मैं हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में हाज़िर हुआ और हाल अर्ज़ किया।"

हुज़ूर ने उन्हें एक जिहाद पर भेजा और फ़रमाया: "मैं उम्मीद करता हूँ कि अल्लाह अज़्वजल तुम्हें इतनी ग़नीमत दिला देगा कि अपनी बीवी का महर अदा कर दो।"

ऐसा ही हुआ, वल-हम्दुलिल्लाह। अल-इमाम अत्-तिका मोहम्मद बिन उमर वाक़िद। इमाम तिका मोहम्मद बिन उमर वाक़िद ने अबी हदरद से रिवायत की...

---

1. अत-तर्ग़ीब वत-तरहीब, अल्लाह की मख़लूक़ पर शफ़क़त का बयान, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 8/3-207
2. किताब अल-मग़ाज़ी, सरिय्या-ए-ख़ज़रा जिसके अमीर अबू क़तादा थे, मुअस्ससत अल-आलमी लिल-मत्बूआत बेरुत, 8/2-777

لہ الامام الحافظ ذکی الدین عبد العظیم المنذری رحمۃ اللہ تعالی علیہ فی کتاب الترغیب والترھیب۔[1]8

یوں ہی کتاب الترغیب والترہیب میں امام حافظ ذکی الدین عبدالعظیم منذری رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ سے وارد ہے۔ (ت)

فقیر نے اس رسالہ میں بنظر اختصار اکثر احادیث کا خلاصہ لکھا یا صرف محل استدلال پر اقتصار کیا۔ یہ حدیث نفیس کہ ایک اعلیٰ اعلام نبوت و معجزات جلیل حضرت رسالت علیہ وعلیٰ الہ افضل الصلوٰۃ والتحیہ سے تھی بتمامہ ذکر کرنی مناسب سمجھی، یہاں موضع استناد وہ پیاری پیاری اسناد ہے کہ جو ہماری پناہ لے اللہ عزوجل اسے پناہ دیتا ہے اور جو ہم سے التجا کرے نا مراد نہیں رہتا۔ الحمد للہ رب العالمین اور خدا جانے دافع البلا کس شے کا نام ہے۔

حدیث ۹۱: عبداللہ بن سلامہ بن عمیر اسلمی صحابی ابن صحابی رضی اللہ تعالیٰ عنہما فرماتے ہیں: تزوجت ابنۃ سراقۃ ابن حارثۃ النجاری وقتل ببدر فلم اصب شیاء من الدنیا کان احب الی من نکاحھا و اصدقتھا مائتی درھم فلم اجد شیئ اسوقہ الیھا فقلت علی اللہ ورسولہ البعول فجئت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فاخبرتہ الحدیث۔ میں نے سراقہ بن حارثہ نجاری شہید غزوہ بدر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی صاحبزادی سے نکاح کیا دنیا کی کوئی چیز میں نے ایسی نہ پائی جو انکے ساتھ شادی ہونے سے مجھے زیادہ پیاری ہو میں نے دو سو روپے ان کا مہر کیا تھا اور پاس کچھ نہ تھا جو انہیں بھیجوں، میں نے کہا اللہ اور اللہ کے رسول ہی پر بھروسہ ہے، پس میں خدمت انور حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر ہوا اور حال عرض کیا۔

حضور نے ایک جہاد پر انہیں بھیجا اور فرمایا: ارجو ان یغنیك الله مهر زوجتك۔ میں امید کرتا ہوں کہ اللہ عزوجل تمہیں اتنی غنیمت دلادے گا کہ اپنی بیوی کا مہر ادا کر دو۔

ایسا ہی ہوا، والله الحمد۔ الامام الثقة محمد بن عمر واقد[2]^8 امام ثقہ محمد بن عمر واقد نے ابی حدرد

---

[1]^8 الترغیب والترہیب الترغیب فی الشفقة علی خلق الله تعالی مصطفی البابی مصر ۳/۸-۲۰۷ ^8[2]

کتاب المغازی سریة خضرة امیرها ابوقتادة مؤسسة الاعلمی للمطبوعات بیروت ۲/۸-۷۷۷

Volume 30 Fatawa Razawiyya

| (Arabic) From Abu Hadrad, who is the mentioned Ibn Salama (may Allah be pleased with both of them), with his chain of narration to him. The absolute investigating Imam (Al-Muhaqqiq al-Mutlaq) has authenticated it in Al-Fath, and we have mentioned it in Munir al-Ayn. | (Urdu) Who narrated from the mentioned Salama (may Allah be pleased with both of them) with his chain of narration. And the absolute investigating Imam authenticated it in Al-Fath, and we have explained it in (our treatise) Munir al-Ayn. (T) |

Hadith 92 & 93: While going to the Battle of Khaybar, Hazrat 'Amir bin al-Akwa' (may Allah be pleased with him) recited verses of rajaz (poetry) in the presence of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):

(1) O Allah! Had it not been for You, we would not have been guided, nor given charity, nor prayed. (2) So forgive—may we be sacrificed for You—what we have left (of sins), and send down tranquility upon us. (3) And make our feet firm if we encounter (the enemy), for we are never independent of Your grace.

(1) God is witness, O Messenger of Allah! If your presence were not there, we would not have found guidance, nor given Zakat, nor offered prayers. (2) So forgive us—we are sacrificed for you—for the sins that remain with us, and may you descend tranquility upon us. (3) And when we face the enemies, may you keep us firm-footed; we are not independent of your grace, peace and blessings of Allah be upon him.

This Hadith is in Sahih Bukhari, Sahih Muslim, Sunan Abi Dawud, Sunan Nasa'i, Musnad Ahmad, etc., narrated through various chains from Salama bin al-Akwa' (may Allah be pleased with him), and the last verse is from the additions of Sahih Muslim and Imam Ahmad.

| (Arabic) Narrated through the path of Iyas bin Salama from his father Salama bin al-Akwa' (may Allah be pleased with him). | (Urdu) Narrated from his father Salama bin al-Akwa' (may Allah be pleased with him) through the path of Iyas bin Salama. |

---

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Chapter: Battle of Khaybar, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/603; Sahih Muslim, Kitab al-Jihad wa'l-Siyar, Chapter: Battle of Khaybar, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/111; Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Jihad wa'l-Siyar, Chapter: Those who fight in the path of Allah, Noor Muhammad

Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/60; Musnad Ahmad bin Hanbal, from Salama bin al-Akwa', Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/50.

जिल्द 30 फतावा रज़विया

| (अरबी) अबू हदरद से, जो ज़िक्र किए गए इब्न सलामा हैं (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो), उनके सनद के साथ उन तक। इमाम मुहाक्क़िक अल-मुतलक़ ने अल-फ़तह में इसकी तस्दीक़ की है और हमने इसे मुनीर अल-ऐन में बयान किया है। | (उर्दू) जो सलामा मज़कूर (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से उनकी सनद से रिवायत किया गया, और इमाम मुहाक्क़िक अल-मुतलक़ ने अल-फ़तह में इसकी तौसीक़ (पुष्टि) फरमाई और हमने इसे (अपने रिसाले) मुनीर अल-ऐन में बयान किया। (त) |

हदीस 92 और 93: ग़ज़वा-ए-खैबर शरीफ़ में खैबर जाते वक़्त हज़रत आमिर बिन अकुआ (अल्लाह उन पर राज़ी हो) हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में रजज़ (शायरी) पढ़ते हुए चले:

(1) ऐ अल्लाह! अगर तू न होता तो हम हिदायत न पाते, न सदका देते और न नमाज़ पढ़ते। (2) पस माफ़ फ़रमा दे—हम आप पर कुर्बान—जो (गुनाह) हम से रह गए, और हम पर सुकून नाज़िल फ़रमा। (3) और जब हम (दुश्मनों से) मुक़ाबला करें तो हमें साबित कदम रख, क्योंकि हम तेरे फ़ज़्ल से बे-नियाज़ नहीं हैं।

(1) खुदा गवाह है ऐ अल्लाह के रसूल! अगर हुज़ूर न होते तो हम हिदायत न पाते, न ज़कात देते न नमाज़ पढ़ते। (2) तो बख़्श दीजिये—हम हुज़ूर पर कुर्बान—जो गुनाह हमारे रह गए हैं और हम पर हुज़ूर सकीना उतारें। (3) और जब हम दुश्मनों से मुक़ाबला करें तो हुज़ूर हमें साबित क़दम रखें, हम हुज़ूर के फ़ज़्ल से बे-नियाज़ नहीं, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

यह हदीस सही बुखारी, सही मुस्लिम, सुनन अबी दाऊद, सुनन नसाई, मुस्नद अहमद और दीगर किताबों में सलमा बिन अकुआ (अल्लाह उन पर राज़ी हो) से कई संदों के ज़रिए मरवी है, और आख़िरी मिसरा सही मुस्लिम और इमाम अहमद के इज़ाफ़ों में से है।

| (अरबी) इयास बिन सलमा के ज़रिए उनके वालिद सलमा बिन अकुआ (अल्लाह उन पर राज़ी हो) से रिवायत किया गया। | (उर्दू) इयास बिन सलमा के तरीके पर उनके वालिद सलमा बिन अकुआ (अल्लाह उन पर राज़ी हो) से रिवायत किया। |

---

1. सही अल-बुखारी, किताब अल-मगाज़ी, बाब: ग़ज़वा-ए-खैबर, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/603; सही मुस्लिम, किताब अल-जिहाद वल-सियर, बाब: ग़ज़वा-ए-खैबर, कदीमी कुतुब

खाना कराची, 2/111; सुनन अन-नसाई, किताब अल-जिहाद वल-सियर, बाब: अल्लाह की राह में लड़ने वाले, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची, 2/60; मुस्नद अहमद बिन हंबल, सलमा बिन अकुआ से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 4/50।

पृष्ठ 454/772

| عن ابی حدرد و ھو ابن سلامۃ المذکور رضی اللہ تعالٰی عنہما بسندہٖ الیہ وقد علی توثیقہ الامام المحقق علی الاطلاق فی الفتح و ذکرنا فی منیر العین۔ | جو سلامہ مذکور رضی اللہ تعالٰی عنہما سے اس پر انکی سند سے روایت کیا، اور امام محقق علی الاطلاق نے فتح میں اس کی توثیق فرمائی اور ہم نے اسے (اپنے رسالے) منیر العین میں بیان کیا۔(ت) |

حدیث ۹۲ و ۹۳: غزوہ خیبر شریف میں خیبر کو جاتے وقت حضرت عامر بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے حضور میں رجز پڑھتے چلے،

(۱) اللھم لولا انت مااھتدینا ولا تصدقنا ولا صلینا (۲) فاغفر فداء لک ما ابقینا والقین سکینۃ علینا (۳) وثبت الاقدام ان لاقینا ونحن عن فضلک ما استغنینا

(۱) خدا گواہ ہے یار سول اللہ ! اگر حضور نہ ہوتے تو ہم ہدایت نہ پاتے، نہ زکوٰۃ دیتے نہ نماز پڑھتے۔ (۲) تو بخش دیجئے ہم حضور پر قربان جو گناہ ہمارے رہ گئے ہیں اور ہم پر حضور سکینہ اتاریں۔ (۳) اور جب ہم دشمنوں سے مقابل ہوں تو حضور ہمیں ثابت قدم رکھیں ہم حضور کے فضل سے بے نیاز نہیں، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

یہ حدیث صحیح بخاری و صحیح مسلم و سنن ابی داؤد و سنن نسائی و مسند احمد و غیرہ میں سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بطرق عدیدہ ہے اور پچھلا مصرعہ زیادات صحیح مسلم و امام احمد سے ہے۔

| رواہ من طریق ایاس بن سلمۃ عن ابیہ سلمۃ بن ال اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | ایاس بن سلمہ کے طریق پر ان کے والد سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ |

1 صحیح البخاری کتاب المغازی باب غزوۃ خیبر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۶۰۳، صحیح مسلم کتاب الجہاد والسیر باب غزوۃ خیبر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۱۱، سنن النسائی کتاب الجہاد والسیر باب من قاتل فی سبیل اللہ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۶۰، مسند احمد بن حنبل عن سلمۃ بن ال اکوع المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۵۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

We briefly mention the noble words of Sahih Bukhari along with the commentary of Imam Ahmad Qastalani named Irshad al-Sari:

(On the authority of Yazid bin Abi Ubaid from Salamah bin al-Akwa' [may Allah be pleased with him] who said: We went out with the Prophet [may Allah's blessings and peace be upon him] to Khaybar. We traveled by night, and a man from the people said) - he was Usaid bin Hudayr [may Allah be pleased with him] - to 'Amir: "O 'Amir, will you not let us hear some of your short camel-songs (hunaihat)?" And according to Ibn Ishaq from the hadith of Nasr bin Dahran al-Aslami [may Allah be pleased with him], he heard the Messenger of Allah [may Allah's blessings and peace be upon him] saying during his journey to Khaybar to 'Amir bin al-Akwa' [may Allah be pleased with him]: "Alight, O son of al-Akwa', and chant some of your camel-songs for us." So in this it is mentioned that he [peace be upon him] was the one who commanded him to do that. And 'Amir [may Allah be pleased with him] was a poet, so he alighted and began chanting for the people, saying:

O Allah, had it not been for You, we would not have been guided, Nor would we have given charity, nor prayed. So forgive us, let us be a sacrifice (fida') for You. The one addressed in this is the Prophet [may Allah's blessings and peace be upon him].

That is, Yazid bin Abu Ubaid narrates from his master, Sayyiduna Salamah bin Akwa' [may Allah be pleased with him], that we accompanied the Holy Prophet [may Allah's blessings and peace be upon him] to Khaybar. It was a night journey. One of those present, Hazrat Usaid bin Hudayr [may Allah be pleased with him], said to the uncle of Salamah bin Akwa', Hazrat 'Amir bin Akwa' [may Allah be pleased with him]: "O 'Amir! Will you not recite some of your verses to us?" And Ibn Ishaq narrated from Nasr bin Dahr al-Aslami [may Allah be pleased with him] that he heard the Messenger of Allah [may Allah's blessings and peace be upon him] saying to 'Amir bin Akwa' [may Allah be pleased with him] during the journey to Khaybar: "O son of Akwa'! (F) Get down and start some of your verses for us." From this narration, it is known that the Holy Prophet himself [may Allah's blessings and peace be upon him] commanded him to do so. 'Amir [may Allah be pleased with him] was a poet; he alighted and began chanting 'Hadi' before the people as follows:

O Lord! Had it not been for the Presence (the Prophet), we would not have found the way, nor performed Zakat or Prayer. May we be a sacrifice (F) for the Presence, forgive our remaining sins. In these verses, the addressed is...

F: One who is sacrificed, taking another's misfortune upon himself.

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

हम सहीह बुखारी की हदीस को इमाम अहमद कस्तलानी की व्याख्या 'इरशाद अल-सारी' के साथ संक्षेप में उल्लेख करते हैं:

(यज़ीद बिन अबू उबैद से, उन्होंने सलमा बिन अल-अक्का [रज़ियल्लाहु अन्हु] से रिवायत की, उन्होंने कहा: हम नबी [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] के साथ खैबर की ओर निकले। हम रात में चले, तो लोगों में से एक व्यक्ति ने कहा) - वे उसैद बिन हुदैर [रज़ियल्लाहु अन्हु] थे - आमिर से: "ऐ आमिर! क्या तुम हमें अपनी कुछ छोटी कविताएँ(हुनैहात) नहीं सुनाओगे?" और इब्न इशाक के अनुसार, नसर बिन दहरन अल-असलमी [रज़ियल्लाहु अन्हु] की हदीस से, उन्होंने रसूलुल्लाह [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] को खैबर की यात्रा के दौरान आमिर बिन अल-अक्का [रज़ियल्लाहु अन्हु] से कहते सुना: "ऐ इब्न अल-अक्का! नीचे उतरो और हमारे लिए अपनी कुछ कविताएँ गाओ।" तो इसमें यह है कि स्वयं हुज़ूर [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] ने उन्हें ऐसा करने का आदेश दिया था। और आमिर [रज़ियल्लाहु अन्हु] एक कवि थे, इसलिए वे उतरे और लोगों के सामने ऊँट चराने वाले गीत (हदी) गाते हुए चले:

ऐ अल्लाह! अगर तू न होता तो हम मार्गदर्शन न पाते, न दान देते और न ही नमाज़ पढ़ते। अतः हमें क्षमा कर दे, हम आप पर कुर्बान (फ़िदा) हों। इन शेरों में संबोधित व्यक्ति नबी [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] हैं।

यानी यज़ीद बिन अबू उबैद अपने स्वामी सैयदुना सलमा बिन अक्का [रज़ियल्लाहु अन्हु] से रिवायत करते हैं कि हम हुज़ूर सैयदे आलम [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] के साथ खैबर की ओर चले। यह रात का सफ़र था। उपस्थित लोगों में से एक हज़रत उसैद बिन हुदैर [रज़ियल्लाहु अन्हु] ने सलमा बिन अक्का के चाचा हज़रत आमिर बिन अक्का [रज़ियल्लाहु अन्हु] से कहा: "ऐ आमिर! क्या तुम हमें अपनी कुछ कविताएँ नहीं सुनाओगे?" और इब्न इशाक ने नसर बिन दहर असलमी [रज़ियल्लाहु अन्हु] से इस प्रकार रिवायत की कि मैंने खैबर की यात्रा के दौरान रसूलुल्लाह [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] को आमिर बिन अक्का [रज़ियल्लाहु अन्हु] से यह कहते सुना: "ऐ इब्न अक्का! (फ़) उतर कर हमारे लिए अपनी कुछ कविताएँ शुरू करो।" इस रिवायत से मालूम हुआ कि स्वयं हुज़ूर [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] ने उन्हें इसका आदेश दिया था। आमिर [रज़ियल्लाहु अन्हु] कवि थे, वे उतरे और लोगों के सामने इस तरह हदी-ख्वानी (ऊँट चराने वाले गीत) करते हुए चले कि:

ऐ रब! अगर हुज़ूर न होते तो हम राह न पाते, न ज़कात और नमाज़ अदा कर पाते। हम हुज़ूर पर कुर्बान (फ़) हों, हमारे जो गुनाह बाकी रहे हैं उन्हें बख्श दीजिए। इन शेरों में संबोधित व्यक्ति...

फ़: कुर्बान होने वाला, दूसरे की बला अपने ऊपर लेने वाला।

पृष्ठ 455 का 772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

ہم حدیث صحیح بخاری مع شرح امام احمد قسطلانی مسمی بہ ارشاد الساری کے الفاظ کریمہ مختصراً ذکر کریں:

(عن یزید بن ابی عبید عن سلمۃ بن الاکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال خرجنا مع النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الی خیبر فسرنا لیلاً فقال رجل من القوم) ھو اسید بن حضیر رضی اللہ تعالی عنہ (لعامر یا عامر الا تسمعنا من ھنیھاتک) وعند ابن اسحق من حدیث نصر بن دھر ن الاسلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یقول فی مسیرہ الی خیبر لعامر بن الاکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ انزل یا ابن الاکوع فاحد لنا من ھنیھاتک ففیہ انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ھو الذی امرہ بذلك وکان عامر رضی اللہ تعالیٰ عنہ رجلا شاعرًا فنزل یحد و بالقوم یقول:

اللھم لولا انت ما اھتدینا ولا تصدقنا ولا صلینا فاغفر فداء لك المخطاب بذلك النبی صلی اللہ تعالی

یعنی یزید بن ابو عبید اپنے مولیٰ سید نا سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرتے ہیں کہ ہم حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہمراہ رکاب اقدس خیبر کو چلے، رات کا سفر تھا، حاضرین سے ایک صاحب حضرت اسید بن حضیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے چچا حضرت عامر بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے کہا: اے عامر ! ہمیں کچھ اشعار اپنے نہیں سناتے، اور ابن اسحق نے نصر بن دہر اسلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے یوں روایت کیا کہ میں نے سفرِ خیبر میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو عامر بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرماتے سنا "اے ابن اکوع ! فـ اتر کر کچھ اپنے اشعار ہمارے لئے شروع کرو۔ اس روایت سے معلوم ہوا کہ خود حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انہیں اس امر کا امر

فرمایا۔ عامر رضی اللہ تعالیٰ عنہ شاعر تھے اترے اور قوم کے سامنے یوں حدی خوانی کرتے چلے کہ:

یا رب! اگر حضور نہ ہوتے ہم راہ نہ پاتے نہ زکوۃ و نماز بجالاتے۔ ہم حضور پر بلا گرداں ف ہوں ہمارے جو گناہ باقی رہے ہیں بخش دیجئے ۔ ان اشعار میں مخاطب

ف: قربان ہونے والا، دوسرے کی بلا اپنے اوپر لینے والا۔

Volume 30 - Fatawa Rizvia

[Translation of the Arabic text in the left column:] (Peace and blessings be upon him), meaning: O Messenger, forgive our shortcomings regarding your rights and your support. It is inconceivable that such words would be addressed to the Creator, the Most High. As for his saying 'Allahumma,' he did not intend it as a supplication to Allah here, but rather he opened the speech with His name. '(What remains)' means the sins we have left behind us. '(And cast down)' means: Or ask your Lord to cast (tranquility upon us and make our feet firm if we encounter) the enemy. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) asked, "Who is this camel-driver?" They replied, "Amir bin al-Akwa'." He said, "May Allah have mercy on him." In a narration by Ahmad from Iyas bin Salama, he said, "May your Lord forgive you." It is said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) never sought specific forgiveness for a person except that they attained martyrdom. A man from the group—who was Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) as mentioned in Muslim—said, "Martyrdom has become certain (obligatory) for him because of your prayer for him."

[Text of the Urdu column on the right:] They are addressing the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), meaning: May the Messenger forgive the shortcomings we had in fulfilling his rights and assisting him. The evidence for this being addressed to the Prophet is that it is not reasonable to address Allah Almighty in such a manner (the Imams state that the meaning of 'sacrificing oneself' for someone is that if any calamity or pain comes upon them, it should be taken upon oneself, sacrificing one's life in their protection. How then can Allah Almighty be the addressee of such words?). As for the fact that it starts with 'Allahumma,' the intention is not to call upon the Divine Presence, Glorious and Majestic (as if it were a direct request to Allah Almighty), but rather the beginning of the speech is with His name. And 'May the Prophet bring down tranquility upon us during the encounter with the enemy and keep our feet firm,' meaning, may he pray to his Lord, Glorified and Exalted, for these favors. Upon hearing these couplets, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) inquired: "Who is driving the camels?" The Companions submitted: "Amir bin al-Akwa'." The Prophet said: "May Allah have mercy on him." And in Musnad Ahmad (and Sahih Muslim) in the narration of Iyas bin Salama (from his noble father Salama bin al-Akwa' [may Allah be pleased with him]), it is stated that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said (to Amir [may Allah be pleased with him]): "May your Lord grant you

forgiveness." And whenever the Prophet (in such a context) prayed for a specific person's forgiveness...

जिल्द ३० - फ़तावा रज़विया

[बाएँ कॉलम के अरबी पाठ का अनुवाद:] (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम), यानी: हे रसूल, हमारे हक़ों और आपकी मदद में जो कोताही हमसे हुई है, उसे माफ़ फ़रमा दें। यह अकल्पनीय है कि ऐसे शब्द सृष्टिकर्ता, अल्लाह तआला के लिए कहे जाएँ। जहाँ तक उनके'अल्लाहुम्मा' कहने का सवाल है, तो यहाँ उनका इरादा दुआ करने का नहीं था, बल्कि उन्होंने अल्लाह के नाम से अपनी बात शुरू की थी। '(जो बचा है)' का अर्थ है वे पाप जो हमने अपने पीछे छोड़ दिए हैं। '(और उतार दें)' का अर्थ है: या अपने रब से कहें कि वह (हम पर शांति उतारे और हमारे कदम जमा दे अगर हमारा मुकाबला हो) दुश्मन से। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने पूछा, "यह ऊंट हाँकने वाला कौन है?" उन्होंने जवाब दिया, "आमिर बिन अल-अकवा।" आपने फरमाया, "अल्लाह उस पर रहम करे।" इयास बिन सलमा से अहमद की एक रिवायत में, आपने फरमाया, "तुम्हारा रब तुम्हें माफ़ करे।" ऐसा कहा जाता है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने कभी किसी व्यक्ति के लिए विशेष रूप से माफ़ी नहीं माँगी, सिवाय इसके कि उन्हें शहादत प्राप्त हुई। लोगों में से एक व्यक्ति ने —जो उमर बिन अल-खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) थे जैसा कि मुस्लिम में वर्णित है—कहा, "आपकी दुआ के कारण उनके लिए शहादत निश्चित (अनिवार्य) हो गई है।"

[दाएँ कॉलम के उर्दू पाठ का अनुवाद:] हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को संबोधित किया जा रहा है, यानी: हुज़ूर के हक़ों और हुज़ूर की मदद में जो कोताही हमसे हुई है, हुज़ूर उसे माफ़ फ़रमा दें। हुज़ूर के लिए मुख़ातिब होने की दलील यह है कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल से ऐसा ख़िताब करना अक़्ल के ख़िलाफ़ है (इमाम फ़रमाते हैं कि किसी पर फ़िदा होने का मतलब यह है कि अगर उस पर कोई मुसीबत या तकलीफ़ आए, तो वह अपने ऊपर ले ली जाए, उसकी हिफ़ाज़त में अपनी जान दे दी जाए। तो अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को इस कलाम का मुख़ातिब कैसे बना सकते हैं?) रही यह बात कि शुरुआत में 'अल्लाहुम्मा' है, तो उससे मक़सूद हज़रत-ए-इज़्ज़त (अल्लाह) को पुकारना नहीं है (कि इसे अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल से अर्ज़ माना जाए), बल्कि उसके नाम से कलाम की शुरुआत है। और 'हुज़ूर हम पर सकीना (शांति) उतारें दुश्मन के मुक़ाबले के वक़्त और हमें साबित-क़दम रखें,' यानी अपने रब (अल्लाह) से इन रियायतों की दुआ फ़रमा दें। ये अशआर सुनकर हुज़ूर-ए-अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने दरियाफ़्त फ़रमाया: "यह कौन ऊंटों को चला रहा है?" सहाबा ने अर्ज़ की: "आमिर बिन अक़वा।" हुज़ूर ने फ़रमाया: "अल्लाह उस पर रहमत करे।" और मसनद अहमद (और सहीह मुस्लिम) में इयास बिन सलमा की रिवायत में (अपने वालिद-ए-माजिद सलमा

बिन अक़वा रज़ियल्लाहु अन्हु से) है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने (आमिर रज़ियल्लाहु अन्हु से) फ़रमाया: "तेरा रब तेरी मग़फ़िरत (क्षमा) फ़रमाए।" और हुज़ूर (ऐसी जगह) जब किसी ख़ास शख़्स का...

पृष्ठ ४५६ / ७७२

[بائیں کالم کی عربی عبارت کا ترجمہ:] (علیہ وسلم) یعنی اے اللہ کے رسول! آپ کے حقوق اور آپ کی نصرت میں جو کوتاہی ہم سے ہوئی ہے اسے معاف فرما دیں۔ کیونکہ باری تعالیٰ کے لئے اس طرح کا کلام کیا جانا متصور نہیں۔ اور ان کا کہنا 'اللھم' اس سے مقصود دعا نہیں بلکہ انہوں نے کلام کا آغاز اللہ کے نام سے کیا۔ '(ما بقینا)' یعنی وہ گناہ جو ہم نے پیچھے چھوڑ دیے۔ '(والقین)' یعنی یا آپ اپنے رب سے سوال کریں کہ وہ (ہم پر سکینہ اتارے اور ہمارے قدم جمائے رکھے جب ہمارا مقابلہ ہو) دشمن سے۔ تو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے دریافت فرمایا: یہ اونٹ ہانکنے والا کون ہے؟ صحابہ نے عرض کی: عامر بن اکوع۔ آپ نے فرمایا: اللہ ان پر رحم کرے۔ اور امام احمد کے ہاں ایاس بن سلمہ کی روایت میں ہے کہ آپ نے فرمایا: تمہارا رب تمہیں معاف فرمائے۔ کہا جاتا ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے جس شخص کے لئے بھی خاص طور پر مغفرت کی دعا فرمائی وہ شہید ہوا۔ قوم میں سے ایک شخص نے کہا—اور وہ حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ تھے جیسا کہ مسلم میں ہے—آپ کی دعا کی بدولت ان کے لئے شہادت واجب (یقینی) ہو گئی۔

[دائیں کالم کی اردو عبارت کا عکس:] حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں یعنی حضور کے حقوق حضور کی مدد میں جو قصور ہم سے ہوئے حضور معاف فرمادیں۔ حضور کے لئے خطاب ہونے کی دلیل یہ ہے کہ اللہ عزوجل سے ایسا خطاب کرنا معقول نہیں (ائمہ فرماتے ہیں کہ کسی پر فدا ہونے کے معنی یہ ہیں کہ اس پر اگر کوئی بلاء یا تکلیف آتی تو وہ اپنے اوپر لے لی جائے اس کی محافظت میں اپنی جان دے دی جائے تو اللہ عزوجل کو اس کلام کا مخاطب کیونکر بناسکتے ہیں) رہا یہ کہ ابتداء میں اللھم ہے اس سے مقصود حضرت عزت جل جلالہ کو پکارنا نہیں (کہ یہ

اللہ عزوجل سے عرض قرار پائے) بلکہ اس کے نام سے ابتدائے کلام ہے اور حضور ہم پر سکینہ اتاریں مقابلہ دشمن کے وقت اور ہمیں ثابت قدم رکھیں یعنی اپنے رب جل وعلا سے ان مراعات کی دعا فرما دیں۔ یہ اشعار سن کر حضور اقدس صلی اللہ اللہ تعالٰی علیہ و سلم نے دریافت فرمایا: یہ کون اونٹوں کو رواں کرتا ہے؟ صحابہ نے عرض کی: عامر بن اکوع۔ حضور نے فرمایا: اللہ اس پر رحمت کرے۔ اور مسند احمد (و صحیح مسلم) میں بروایت ایاس بن سلمہ (اپنے والد ماجد سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ سے) ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے (عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے) فرمایا: تیرا رب تیری مغفرت فرمائے اور حضور (ایسی جگہ) جب کسی خاص شخص کا...

صفحہ ۴۵۶ / ۷۷۲

(O Prophet of Allah, if only you had let us enjoy [him/his presence]! [That is,] you kept him for us so that we could enjoy his company.) - He used to name someone and pray for their forgiveness, and that person would become a martyr. Therefore, one of those present, namely the Commander of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with him), as stated in Sahih Muslim, said: O Messenger of Allah! Through your prayer, martyrdom has become certain for 'Amir. Why did the Prophet not let us benefit from him? That is, the Prophet should have kept him alive for now so that we could have benefited from him. End.

These last words are also worth remembering: "The Prophet would have kept them alive." May Allah bless him and grant him peace. Ibn Ishaq narrated this Hadith with this chain of transmission:

Muhammad bin Ibrahim bin al-Harith narrated to me from Abu al-Haytham bin Nasr bin Dahr al-Aslami that his father narrated to him that he heard the Messenger of Allah (peace be upon him) saying regarding 'Amir bin al-Akwa' during his march to Khaybar, and then he mentioned it. | Muhammad bin Ibrahim bin al-Harith narrated to me from Abu al-Haytham bin Nasr bin Dahr al-Aslami that his father heard the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) saying this regarding 'Amir bin al-Akwa' during the journey to Khaybar, and then he mentioned it. (T)

It is also in it:

Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) said: By Allah, it [martyrdom] has become certain, O Messenger of Allah, if only you had let us enjoy him! And he was killed as a martyr on the day of Khaybar. | The Commander of the Faithful Umar bin Khattab (may Allah be pleased with him) said: By Allah, martyrdom has become certain, O Messenger of Allah! I wish the Prophet had let us benefit from his life. He was martyred on the day of Khaybar (may Allah be pleased with him).

Also, Imam Ahmad narrated in his Musnad through Ibn Ishaq:

Yaqub narrated to us, [saying] my father narrated to us from Ibn Ishaq [who said] Muhammad bin Ibrahim bin al-Harith al-Taymi narrated to us the Hadith with the chain and text, except that he abridged it. | Yaqub narrated the Hadith to us that my

father narrated to us on the authority of Ibn Ishaq that Muhammad bin Ibrahim bin Harith al-Taymi narrated to us with the mentioned chain and text.

1. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Hadith 4196, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 9/214-216
2. Al-Sirah al-Nabawiyyah by Ibn Hisham, Dhikr al-Masir ila Khaybar, Dar Ibn Kathir, Beirut, Parts 3 and 4, pp. 328 & 329
3. Al-Sirah al-Nabawiyyah by Ibn Hisham, Dhikr al-Masir ila Khaybar, Dar Ibn Kathir, Beirut, Parts 3 and 4, p. 329
4. Musnad Ahmad ibn Hanbal, Hadith Nasr bin Dahr (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/431

(ऐ अल्लाह के नबी, काश आपने हमें उससे फ़ायदा उठाने दिया होता! [यानी,] आपने उसे हमारे लिए रहने दिया होता ताकि हम उससे फ़ायदा उठा पाते।) - जिनके नाम लेकर वह मगफ़िरत (क्षमा) की दुआ माँगते थे, वे शहीद हो जाते थे। (इसलिए) उपस्थित लोगों में से एक व्यक्ति, यानी अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु अन्हु ने, जैसा कि सहीह मुस्लिम में स्पष्ट है, निवेदन किया: ऐ अल्लाह के रसूल! आपकी दुआ से आमिर के लिए शहादत वाजिब (निश्चित) हो गई। हुज़ूर ने हमें उनसे फ़ायदा क्यों नहीं उठाने दिया, यानी हुज़ूर उन्हें अभी ज़िंदा रहने देते ताकि हम उनसे लाभान्वित होते। इति।

ये आखिरी शब्द भी याद रखने के काबिल हैं कि "हुज़ूर उन्हें ज़िंदा रहने देते"। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। यह हदीस इब्ने इसहाक ने इस सनद (श्रृंखला) से रिवायत की है:

मुझसे मुहम्मद बिन इब्राहिम बिन अल-हारिस ने बयान किया, उन्होंने अबी अल-हैथम बिन नस्र बिन दहर अल-असलमी से कि उनके पिता ने उनसे बयान किया कि उन्होंने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को ख़ैबर की ओर अपनी यात्रा के दौरान आमिर बिन अल-अक्का के बारे में यह कहते सुना, और फिर उन्होंने इसका ज़िक्र किया। | मुझसे मुहम्मद बिन इब्राहिम बिन अल-हारिस ने बयान किया, उन्होंने अबी अल-हैथम बिन नस्र बिन दहर अल-असलमी से कि उनके पिता ने ख़ैबर के सफ़र में रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को आमिर बिन अक्का को यह फ़रमाते हुए सुना, तो उसका ज़िक्र कर दिया। (त)

इसी में है:

तो उमर बिन अल-खत्ताब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने कहा: अल्लाह की क़सम, यह [शहादत] निश्चित हो गई है, ऐ अल्लाह के रसूल, काश आपने हमें उससे फ़ायदा उठाने दिया होता! और वह ख़ैबर के दिन शहीद हो गए। | अमीरुल मोमिनीन उमर बिन खत्ताब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने अर्ज़ किया: अल्लाह की क़सम! शहादत वाजिब हो गई, या रसूल अल्लाह! काश हुज़ूर हमें उनकी ज़िंदगी से फ़ायदा उठाने देते। वह ख़ैबर के दिन शहीद हुए, रज़ियल्लाहु तआला अन्हु।

इसके अलावा इमाम अहमद ने मसनद में इब्ने इसहाक के माध्यम से रिवायत की है:

हमें याकूब ने हदीस सुनाई, [कहा कि] मेरे पिता ने हमें इब्ने इसहाक से हदीस सुनाई, [जिन्होंने कहा कि] हमें मुहम्मद बिन इब्राहिम बिन अल-हारिस अल-तैमी ने सनद और मतन के साथ हदीस सुनाई,

सिवाय इसके कि उन्होंने इसे संक्षिप्त किया। | हमें हदीस बयान की याकूब ने कि हमें मेरे बाप ने ब-हवाला इब्ने इसहाक हदीस बयान की कि हमें मुहम्मद बिन इब्राहिम बिन हारिस तैमी ने मज़कूर सनद और मतन (पाठ) के साथ...

1. इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मग़ाज़ी, हदीस 4196, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 9/214-216
2. अल-सीराह अल-नबविय्या इब्ने हिशाम, ज़िक्र अल-मसीर इला ख़ैबर, दार इब्ने कसीर, बेरुत, भाग 3 और 4, पृष्ठ 328 और 329
3. अल-सीराह अल-नबविय्या इब्ने हिशाम, ज़िक्र अल-मसीर इला ख़ैबर, दार इब्ने कसीर, बेरुत, भाग 3 और 4, पृष्ठ 329
4. मसनद अहमद इब्ने हंबल, हदीस नस्र बिन दहर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, 3/431

(یَانَبِیَّ اللّٰہِ لَوْ لَا اَمْتَعْتَنَا بِہٖ) ابقیتہ لنا لنتمتع بہ - نام لے کر دعائے مغفرت فرماتے تھے وہ شہید ہوجاتا تھا (لہٰذا) حاضرین میں سے ایک صاحب یعنی امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ جیسا کہ صحیح مسلم میں تصریح ہے عرض کی: یارسول اللہ! حضور کی دعا سے عامر کے لئے شہادت واجب ہو گئی حضور نے ہمیں ان سے نفع کیوں نہ لینے دیا یعنی حضور انہیں ابھی زندہ رکھتے کہ ہم ان سے بہرہ مند ہوتے۔ انتہٰی۔

یہ پچھلے لفظ بھی یاد رکھنے کے قابل ہیں کہ "حضور انہیں زندہ رکھتے"۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ یہ حدیث ابن اسحاق نے اس سند سے روایت کی:

حدثنی محمد بن ابراھیم بن الحارث عن ابی الھیثم بن نصر بن دھرن الاسلمی ان اباہ حدثہ انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یقول فی مسیرہ الی خیبر لعامر بن الاکوع فذکرہ - | بیان کیا مجھ سے محمد بن ابراھیم بن الحارث نے انہوں نے ابی الہیثم بن نصر بن دہر اسلمی سے کہ انکے والد نے سفر خیبر میں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو عامر بن اکوع کو یہ فرماتے ہوئے سنا تو اسکا ذکر کردیا۔ (ت)

اسی میں ہے:

فقال عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالٰی عنہ وجبت واللہ یارسول اللہ لوامتعتنا بہ فقتل یوم خیبر شھیداً - | امیر المومنین عمر بن خطاب رضی اللہ تعالٰی عنہ نے عرض کی خدا کی قسم شہادت واجب ہو گئی، یا رسول اللہ! کاش حضور ہمیں ان کی زندگی سے بہرہ یاب رکھتے۔ وہ روزِ خیبر شہید ہوئے رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

نیز امام احمد نے مسند میں بطریق ابن اسحاق روایت فرمائی:

حدثنا یعقوب ثنا ابی عن ابن اسحاق ثنا محمد بن ابراھیم بن الحارث التیمی الحدیث سندا و متناً بید انہ اقتصر - | ہمیں حدیث بیان کی یعقوب نے کہ ہمیں میرے باپ نے بحوالہ ابن اسحاق حدیث بیان کی کہ ہمیں محمد بن ابراھیم بن حارث تیمی نے سند و متن مذکور کے ساتھ

1 ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب المغازی حدیث ۴۱۹۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۹/ ۲۱۴ تا ۲۱۶ 2 السیرۃ النبویہ لابن ہشام ذکر المسیر الی خیبر دار ابن کثیر بیروت الجزئین الثالث والرابع ص ۳۲۸ و ۳۲۹ 3 السیرۃ النبویہ لابن ہشام ذکر المسیر الی خیبر دار ابن کثیر بیروت الجزئین الثالث والرابع ص ۳۲۹ 4 مسند احمد بن حنبل حدیث نصر بن دہر رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۴۳۱

Fatawa Razawiyya | Volume 30

[Table Header] [Arabic]: على الاشعار ولم يذكر دعاء النبى صلى اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ولا قول عمر رضى اللہ تعالیٰ عنہ وفیه فاحل لنا مکان قوله فخذلنا ولعل هذا هو الاصوب واللہ تعالیٰ اعلم۔ [English Translation]: Except that he narrated only the poems; he did not mention the prayer of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the saying of Hazrat Umar (may Allah be pleased with him). And in this narration, the word "fa-ahal-lana" is used instead of "fa-khuz-lana". Perhaps this is more correct, and Allah knows best. (T)

Hadith 94: It is narrated in the Sahihain from Umm al-Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her) that she bought a carpet with pictures on it. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) came from outside and stayed at the door, but did not set his blessed foot inside. Umm al-Mu'minin (may Allah be pleased with her) saw the signs of displeasure on his luminous face (may Allah not be displeased with them in both worlds) and said:

[Table Row] [Arabic]: ۱۔ یارسول اللہ اتوب الی اللہ والی رسولہ ماذا اذنبت [English Translation]: O Messenger of Allah! I repent to Allah and His Messenger; what sin have I committed?

Hadith 95: Forty (40) companions (may Allah be pleased with them) were sitting together discussing the issue of predestination (Qadr) and compulsion (Jabr). Among them were [Abu Bakr] Siddiq and [Umar] Farooq (may Allah be pleased with them both). Jibreel (peace be upon him), the Trustworthy Spirit, came to the presence of the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) and said: O Messenger of Allah! Go to your Ummah, for they have innovated a new path. The Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) came out at a time that was not his usual time to come out. The companions realized something new had happened. Further on, the beautiful and heart-captivating words of the Hadith are as follows:

[Table Row] [Arabic]: وخرج علیهم ملتمعا لونه متوردة وجنتاه کانما تفقأ [English Translation]: Meaning, the Radiant Prophet (may the blessings and peace of Allah be upon him) appeared before them in such a state that his complexion...

---

1. Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on those who dislike sitting on images, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 881/2; Sahih Muslim, Book of Clothing and Adornment, Chapter on the Prohibition of depicting images of animals,

Qadeemi Kutub Khana Karachi, 201/2; Musnad Ahmad on the authority of Aisha Siddiqah (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut, 246/6; Musannaf Abd al-Razzaq, Chapter on statues and what is narrated about them, Hadith 19484, Al-Majlis al-Ilmi Beirut, 398/10.

[तालिका शीर्षक] [अरबी]: على الاشعار ولم يذكر دعاء النبى صلى اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ولا قول عمر رضى اللہ تعالیٰ عنہ وفيه فاحل لنا مكان قوله فخذلنا ولعل هذا هو الاصوب واللہ تعالیٰ اعلم۔ [हिंदी अनुवाद]: सिवाय इसके कि उन्होंने केवल कविताओं का वर्णन किया; उन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दुआ और हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कथन का उल्लेख नहीं किया। और इस रिवायत में "फ़-खुज़-लना" के स्थान पर "फ़-अहल-लना" शब्द है। शायद यही अधिक सही है, और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

हदीस ९४: सहीहैन में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत है कि उन्होंने एक चित्रों वाला कालीन खरीदा। हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बाहर से तशरीफ़ लाए और दरवाज़े पर ही सुशोभित रहे, अंदर कदम-ए-करम नहीं रखा। उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) ने उनके नूरानी चेहरे पर नाराज़गी के लक्षण देखे (अल्लाह उन्हें दोनों जहानों में नाराज़ न करे) और अर्ज़ किया:

[तालिका पंक्ति] [अरबी]: ١۔ یارسول اللہ اتوب الی اللہ والی رسولہ ماذا اذنبت [हिंदी अनुवाद]: ऐ अल्लाह के रसूल! मैं अल्लाह और उसके रसूल की ओर तौबा करती हूँ; मुझसे क्या पाप हुआ?

हदीस ९५: चालीस ४० सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) आपस में बैठे तक़दीर और जब्र के मसले पर चर्चा करने लगे। उनमें सिद्दीक और फ़ारूक (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) भी थे। रूह-ए-अमीन जिब्रील (अलैहिस्सलाम) ने हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत-ए-अक़्दस में हाज़िर होकर अर्ज़ किया: ऐ अल्लाह के रसूल! हुज़ूर अपनी उम्मत के पास तशरीफ़ ले जाएँ कि उन्होंने नया रास्ता निकाला है। हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ऐसे समय बाहर तशरीफ़ लाए जो हुज़ूर के आने का समय नहीं था। सहाबा समझ गए कि कोई नई बात है। आगे हदीस के प्यारे-प्यारे और दिलकश शब्द इस प्रकार हैं:

[तालिका पंक्ति] [अरबी]: وخرج عليهم ملتمعا لونه متوردة وجنتاه كانما تفقأ [हिंदी अनुवाद]: यानी हुज़ूर पुरनूर (सलवातुलल्लाहि तआला वसलामुहु अलैहि) उनके सामने ऐसी स्थिति में निकले कि उनका रंग...

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाब: उन लोगों के बारे में जो चित्रों पर बैठने को नापसंद करते हैं, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, ८८१/२; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास वज़ ज़ीनत, बाब: जानवरों की तस्वीरें बनाने की मनाही, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, २०१/२; मुसनद अहमद, आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, २४६/६; मुसन्निफ़ अब्द अल-रज्जाक, बाब: मूर्तियों और उनके बारे में जो आया है, हदीस १९४८४, अल-मजलिस अल-इल्मी बेरूत, ३९८/१०।

पृष्ठ ४५८/७७२

[جدول کا عنوان] [عربی]: علی الاشعار ولم یذکر دعاء النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ولا قول عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ وفیہ فاحل لنا مکان قولہ فخذلنا ولعل ھذا ھو الاصوب واللہ تعالٰی اعلم۔ [اردو ترجمہ]: حدیث بیان کی سوائے اس کے کہ انہوں نے صرف اشعار پر اکتفاء کیا۔ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی دعا مبارک اور حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ کا قول مبارک ذکر نہیں کیا۔ اور اس روایت میں "فخذلنا" کی جگہ لفظ "فاحل لنا" ہے۔ شاید یہی زیادہ درست ہے واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

حدیث ۹۴: صحیحین میں ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے ہے کہ انہوں نے ایک تصویر دار قالین خریدا، حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم باہر سے تشریف لائے دروازے پر رونق افروز رہے اندر قدم کرم نہ رکھا، ام المومنین رضی اللہ تعالٰی عنہا نے چہرہ انور میں اثر ناراضی پایا (اللہ انہیں ناراض نہ کرے دونوں جہان میں) عرض کرنے لگیں:

[جدول کی سطر] [عربی]: یارسول اللہ اتوب الی اللہ والی رسولہ ماذا اذنبت ۱۔ [اردو ترجمہ]: یارسول اللہ! میں اللہ اور اللہ کے رسول کی طرف توبہ کرتی ہوں مجھ سے کیا خطا ہوئی۔

حدیث ۹۵: چالیس ۴۰ صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم باہم بیٹھے مسئلہ قدر وجبر میں بحث کرنے لگے ان میں صدیق وفاروق رضی اللہ تعالٰی عنہما بھی تھے روح امین جبریل علیہ السلام نے خدمت اقدس حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر ہو کر عرض کی: یا رسول اللہ! حضور اپنی امت کے پاس تشریف لے جائیں کہ انہوں نے نئی راہ نکالی۔ حضور پر نور صلی

اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ایسے وقت باہر تشریف لائے کہ وہ وقت حضور کی تشریف آوری کا نہ تھا صحابہ سمجھے کوئی نئی بات ہے۔ آگے حدیث کے پیارے پیارے الفاظ دلکش و دلنواز یوں ہیں:

[جدول کی سطر] [عربی]: وخرج عليهم ملتمعا لونه متوردة وجنتاه كانما تفقأ [اردو ترجمہ]: یعنی حضور پر نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ ان پر اس حالت میں برآمد ہوئے کہ رنگ

---

1. صحیح البخاری کتاب اللباس باب من کرہ القعود علی الصور قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۸۱/۲، صحیح مسلم کتاب اللباس والزینة باب تحریم تصویر صورة الحیوان قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۰۱/۲، مسند امام احمد عن عائشہ صدیقة رضی اللہ تعالیٰ عنہا المکتب الاسلامي بیروت ۲۴۶/۶، مصنف عبدالرزاق باب التماثیل وما جاء فیہ حدیث ۱۹۴۸۴ المجلس العلمی بیروت ۳۹۸/۱۰

Fatawa Razawiyya, Volume 30

(Arabic Text)	(Translation)
...with the love of sour pomegranate, they rose towards the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) with bare arms, their palms and forearms trembling. They said, "We repent to Allah and His Messenger..." - Al-Tabarani in Al-Kabir from Thawban (may Allah be pleased with him), the freed slave of the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him).	The blessed face was glowing (due to intense majesty), both blessed cheeks were red like roses, as if seeds of a sour pomegranate had burst out. Seeing this, the companions stood before the Prophet with bare forearms, their hands shaking and trembling (in humility), and said, "We repent towards Allah and His Messenger." (Tabarani narrated in Kabir from Hazrat Thawban, may Allah be pleased with him, the slave of the Messenger of Allah, may peace and blessings of Allah be upon him. - T)

It is proven from these Hadiths that Siddiqah, Siddiq, Farooq, and forty-odd other companions (may Allah be pleased with them all) joined the blessed name of the Greatest Deputy, the Prophet of Repentance (peace and blessings of Allah be upon him), with the holy name of Allah, the Accepter of Repentance (Exalted is He), in their repentance. And the Radiant Prophet, the Greatest Vicegerent of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), accepted it, even though repentance is originally the right of the Almighty (Exalted is His Glory). Therefore, it is in a Hadith that a prisoner was caught and brought to the presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), and he said:

(Arabic Text)	(Translation)
O Allah! I repent to You and I do not repent to Muhammad.	O Lord! My repentance is towards You, not towards Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him).

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

(Arabic Text)	(Translation)
He has recognized the truth for its rightful owner. - Narrated by Ahmad and Al-Hakim, who authenticated it, from Al-Aswad bin Sari' (may Allah be pleased with him).	He recognized the right for its rightful owner. Ahmad and Hakim narrated it and authenticated it, reporting from Aswad bin Sari'. (T)

1. Al-Mu'jam al-Kabir, from Thawban (may Allah be pleased with him), Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 2/95-96.
2. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Aswad bin Sari' (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/435; Kanz al-Ummal, Hadith 8725, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 3/76; Kanz al-Ummal, Hadith 11612, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 4/526; Kashf al-Khafa, Hadith 1725, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 2/55.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

(अरबी पाठ)

...खट्टे अनार के प्रेम में, वे अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर नंगी कलाइयों के साथ उठे, उनके हाथ और कलाइयां कांप रही थीं। उन्होंने कहा, "हमने अल्लाह और उसके रसूल की ओर तौबा की..." - अल-तबरानी अल-कबीर में, हज़रत सौबान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, जो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के गुलाम थे।

(अनुवाद)

पाक चेहरा (जलाल की शिद्दत से) दमक रहा है, दोनों मुबारक रुखसार गुलाब की तरह सुर्ख हैं गोया अनार खट्टे के दाने फूट निकले हैं, सहाबा किराम यह देखते ही हुज़ूर की तरफ (आजिज़ी के साथ) कलाइयां खोले हाथ थरथराते कांपते खड़े हुए और अर्ज़ की कि हम अल्लाह व रसूल की तरफ तौबा करते हैं। (तबरानी ने कबीर में रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के गुलाम हज़रत सौबान रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।-त)

इन अहादीस से साबित हुआ कि सिद्दीक़ा, सिद्दीक़ व फ़ारूक़ और अन्य पैंतालीस सहाबा किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम ने तौबा करने में अल्लाह, जो तौबा कुबूल करने वाला है (जल्ल जला लुहु), के पाक नाम के साथ उसके नायब-ए-अकबर नबी-उत-तौबा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का पाक नाम भी मिलाया और हुज़ूर पुर नूर खलीफ़ा-तुल्लाह अल-आज़म सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उसे कुबूल फ़रमाया, जबकि हकीकत में तौबा अल्लाह तआला का हक़ है। इसीलिए हदीस में है कि एक कैदी को गिरफ्तार करके हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में लाया गया, तो उसने कहा:

(अरबी पाठ)

ऐ अल्लाह! मैं तेरी तरफ तौबा करता हूँ और मुहम्मद की तरफ तौबा नहीं करता।

(अनुवाद)

इलाही! मेरी तौबा तेरी तरफ है, न कि मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तरफ।

हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

(अरबी पाठ)

उसने हक़ को हक़ वाले के लिए पहचान लिया। - अहमद और हाकिम ने इसे रिवायत किया और

(अनुवाद)

हक़ को हक़ वाले के लिए पहचान लिया। अहमद और हाकिम ने इसे रिवायत किया और

(अरबी पाठ)	(अनुवाद)
इसे सहीह कहा, हज़रत असवद बिन सरी' रज़ियल्लाहु अन्हु से।	इसकी तस्हीह की और इसे असवद बिन सरी' से रिवायत किया। (त)

1. अल-मुअजम अल-कबीर, सौबान रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत, 2/95-96.
2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस असवद बिन सरी' रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/435, कंज़ुल उम्माल हदीस 8725 मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 3/76, कंज़ुल उम्माल हदीस 11612 मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 4/526, कश्फ़ुल ख़फ़ा हदीस 1725 दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 2/55.

(عربی متن)

بحب الرمان الخامض فنهضوا الی رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم حاسرین اذرعهم ترعد اکفهم و اذرعهم فقالوا تبنا الی الله ورسولہ الحدیث۔ الطبرانی في الکبیر عن ثوبان رضی الله تعالیٰ عنه مولی رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم۔

(اردو ترجمہ)

چہرہ اقدس کا (شدتِ جلال سے) دہک رہا ہے، دونوں رخسارِ مبارک گلاب کی طرح سرخ ہیں گویا انار ترش کے دانے پھوٹ نکلے ہیں، صحابہ کرام یہ دیکھتے ہی حضور کی طرف (عاجزی کے ساتھ) کلائیاں کھولے ہاتھ تھر تھراتے کانپتے کھڑے ہوئے اور عرض کی کہ ہم اللہ و رسول کی طرف توبہ کرتے ہیں۔ (طبرانی نے کبیر میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے غلام حضرت ثوبان رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

ان احادیث سے ثابت کہ صدیقہ و صدیق وفاروق و غیرہم التالیس صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے توبہ کرنے میں اللہ قابل التوبہ جل جلالہ کے نامِ پاک کے ساتھ اس کے نائب اکبر نبی التوبہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نامِ پاک بھی ملایا اور حضور پر نور خلیفۃ اللہ الاعظم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قبول فرمایا حالانکہ توبہ بھی اصل حق حضرت عزت عزوجلالہ کا ہے۔ ولہذا حدیث میں ہے ایک قیدی گرفتار کر کے خدمت اقدس حضور سیدِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں لایا گیا وہ بولا:

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

اللھم انی اتوب الیک ولا اتوب الھی! میری توبہ تیری طرف ہے، نہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ و الی محمد۔ سلم کی طرف۔

حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

عرف الحق لاھلہ۔ احمد و الحاکم و حق کو حق والے کے لئے پہچان لیا۔ احمد و حاکم نے اسے صححہ و روی عن الاسود بن سریع رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ روایت کیا اور اس کی تصحیح کی اور اس کو اسود بن سریع سے روایت کیا۔(ت)

---

1 المعجم الکبیر عن ثوبان رضی اللہ عنہ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲/۹۵،۹۶ 2 مسند احمد بن حنبل حدیث اسود بن سریع رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامي بیروت ۳/۴۳۵، کنز العمال حدیث ۸۷۲۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳/۷۶، کنز العمال حدیث ۱۱۶۱۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴/۵۲۶، کشف الخفاء حدیث ۱۷۲۵ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲/۵۵

Fatawa Razawiya, Volume 30

Hadith 96: In Sahih Bukhari and Sahih Muslim, it is narrated from Hazrat Ka'b bin Malik Ansari (may Allah be pleased with him) that when his repentance was accepted, he submitted to the Lord of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him):

O Messenger of Allah! Indeed, part of my repentance is that I give away all my wealth as charity to Allah and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him).	**O Messenger of Allah! The completion of my repentance is that I relinquish all my wealth by giving it as charity for Allah and the Messenger of Allah (may His majesty be glorified and may peace and blessings of Allah be upon him).**

In Irshad al-Sari, a commentary on Sahih Bukhari, it is stated: | That is, a charity purely for Allah and for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), for "ila" (to) here carries the meaning of "li" (for). | That is, in this Hadith, to give charity "to" Allah and the Messenger means to give charity "for" Allah and the Messenger. Thus, the essence is that I give away all my wealth as charity in the name of God and the Messenger specifically (Blessed and Exalted be He and may peace and blessings of Allah be upon him). Therefore, in this context, "ila" (to) is used in the sense of "li" (for). (T) | | :--- | :--- |

Hadith 97: A lady from Yemen and her daughter presented themselves in the court of the Shelter of the Helpless, the Beloved of God (peace and blessings of Allah be upon him). The daughter had heavy gold bangles on her hands. The Master (peace and blessings of Allah be upon him) asked: "Do you give Zakat for this?" (Will you give Zakat for this?). She replied: "No." He said: "Would it please you..."

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Zakat 1/192, Kitab al-Wasaya 1/386, Kitab al-Maghazi 2/636; Sahih Muslim, Kitab al-Tawbah, Chapter on the Hadith of Repentance, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/360; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Aiman wa al-Nudhur, Chapter on one who vows to give away his wealth, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/144; Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Aiman, Chapter on when one gifts his wealth as a vow, Noor Muhammad Karkhana Karachi 2/71; al-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Kitab al-Zakat 2/181, Kitab al-Siyar 9/35, Kitab al-Aiman 10/28, Dar Sader Beirut; Musnad Imam Ahmad, Hadith of Ka'b bin Malik (RA), al-Maktab al-Islami Beirut 3/453, 456, 457; al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Maghazi, Hadith 36996, Dar al-Kutub al-

Ilmiyah Beirut 7/425. 2. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 9/392.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

हदीस 96: सहीह बुखारी और सहीह मुस्लिम में हज़रत काब बिन मालिक अंसारी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से मरवी है कि जब उनकी तौबा क़बूल हुई तो उन्होंने मौला-ए-दो जहाँ (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की बारगाह में अर्ज़ की:

या रसूलल्लाह! बेशक मेरी तौबा का हिस्सा यह है कि मैं अपना सारा माल अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के लिए सदक़ा कर दूँ।	**या रसूलल्लाह! मेरी तौबा की कामिलियत यह है कि मैं अपने सारे माल से दस्तबरदार हो जाऊँ अल्लाह और अल्लाह के रसूल के लिए सदक़ा करके। (जल्ल जलालाहु व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)।**

इरशाद-उस-सारी, जो सहीह बुखारी की शरह है, उसमें है: | यानी यह सदक़ा ख़ालिस अल्लाह और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के लिए है, क्योंकि यहाँ "इला" (को/तक) का अर्थ "लाम" (के लिए) है। | यानी इस हदीस में अल्लाह और रसूल की तरफ़ सदक़ा करने का अर्थ अल्लाह और रसूल के लिए सदक़ा करना है। तो हासिल यह कि अपना सारा माल ख़ास ख़ुदा और रसूल के नाम पर सदक़ा कर दूँ (तबारक व तआला व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)। चुनाँचे इसमें "इला" (الی) का अर्थ "लाम" (لام) है। (त) | | :--- | :--- |

हदीस 97: यमन की एक खातून और उनकी बेटी बेकसों की पनाहगाह, महबूब-ए-इलाही (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की बारगाह में हाज़िर हुईं। बेटी के हाथों में सोने के भारी-भारी कंगन थे। मौला (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क्या तुम इसकी ज़कात देती हो?" (इसकी ज़कात दोगी)। अर्ज़ की: "नहीं।" फ़रमाया: "क्या तुम्हें यह पसंद आएगा..."

फ़ुटनोट्स: 1. सहीह अल-बुखारी किताबुज़ ज़कात 1/192, किताबुल वसाया 1/386, किताबुल मगाज़ी 2/636; सहीह मुस्लिम किताबुत तौबा, बाबु हदीस-ए-तौबा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/360; सुनन अबी दाऊद किताबुल ईमान वन-नुज़ूर, बाब मन नज़रा अन यतसद्दक़ा बिमा लहू, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/144; सुनन अन-नसाई किताबुल ईमान, बाब इज़ा हदा मालहू अला वज्हिन नुज़ूर, नूर मुहम्मद कारख़ाना कराची 2/71; अस-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी किताबुज़ ज़कात 2/181, किताबुस सियर 9/35, किताबुल ईमान 10/28, दार सादिर बेरुत; मुसनद इमाम अहमद हदीस काब बिन मालिक (रज़ि.), अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 3/453, 456, 457;

अल-मुसन्निफ़ ले इब्न अबी शैबा किताबुल मगाज़ी हदीस 36996, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 7/425। 2. इरशाद-उस-सारी शरह सहीह अल-बुखारी किताबुल मगाज़ी दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 9/392।

पृष्ठ 460/772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

حدیث ۹۶: صحیح بخاری و صحیح مسلم میں حضرت کعب بن مالک انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے جب ان کی توبہ قبول ہوئی انہوں نے مولائے دوجہاں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی:

یارسول اللہ ان من توبتی ان انخلع من مالی صدقۃ الی اللہ والی رسولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔

یا رسول اللہ میری توبہ کی تمامی یہ ہے کہ میں اپنے سارے مال سے نکل جاؤں اللہ اور اللہ کے رسول کے لیے صدقہ کر کے۔ جل جلالہ وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

ارشادالساری شرح صحیح بخاری میں ہے: | ای صدقۃ خالصۃ للہ ولرسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فانی بمعنی اللام[2] - | یعنی اس حدیث میں اللہ ورسول کی طرف صدقہ کرنے کے معنی اللہ ورسول کے لیے تصدق ہیں، تو حاصل یہ کہ اپنا سارامال خاص خدا اور رسول کے نام پر تصدق کردوں تبارک و تعالیٰ وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ چنانچہ اس میں الی بمعنی لام ہے۔ (ت) | | :--- | :---: |

حدیث ۹۷: یمن کی ایک بی بی اور ان کی بیٹی بارگاہِ بیکس پناہ محبوب الہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر ہوئیں، دختر کے ہاتھ میں بھاری بھاری کنگن سونے کے تھے، مولیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: تعطین زکوٰۃ ھذا اس کی زکوٰۃ دے گی۔ عرض کی: نہ فرمایا: ایسرُّكِ

---

1. صحیح البخاری کتاب الزکوٰۃ ۱۹۲/۱ وکتاب الوصایا ۳۸۶/۱ وکتاب المغازی ۶۳۶/۲ ، صحیح مسلم کتاب التوبۃ باب حدیث توبہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۶۰/۲ ، سنن ابی داود کتاب الایمان والنذر باب من نذر ان یتصدق بما لہ آفتاب عالم پریس لاہور ۱۴۴/۲ ، سنن النسائی کتاب الایمان

باب اذا ھدی مالہ علی وجہ النذر نور محمد کارخانہ کراچی ۷۱/۲ ، السنن الکبری للبیہقی کتاب الزکوٰۃ ۱۸۱/۲ وکتاب السیر ۳۵/۹ و کتاب الایمان ۲۸/۱۰ دار صادر بیروت، مسند امام احمد حدیث کعب بن مالک رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴۵۳/۳ ، ۴۵۶، ۴۵۷، المصنف لابن ابی شیبۃ کتاب المغازی حدیث ۳۶۹۹۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۷/۴۲۵

2. ارشادالساری شرح صحیح البخاری کتاب المغازی دار الکتب العلمیہ بیروت ۳۹۲/۹

Fatawa Razawiyya - Volume 30

"Would it please you that Allah should make you wear two bracelets of fire on the Day of Resurrection instead of them?" That lady immediately took off those bracelets and cast them away, and submitted:

They are for Allah and His Messenger (may Allah's peace and blessings be upon him). - Recorded by Ahmad, Abu Dawud, and an-Nasa'i from Abdullah bin Amr (may Allah be pleased with them) with a chain about which there is no dispute.	O Messenger of Allah! These both are for Allah and Allah's Messenger (Exalted is He, and peace and blessings be upon him). (Ahmad, Abu Dawud, and Nasa'i narrated it from Abdullah bin Amr with a chain regarding which it's said "there is no objection in it". - Translator's note)

Hadith 98: When the repentance of Hazrat Abu Lubaba (may Allah be pleased with him) was accepted, he presented himself in the noble presence of the Master of the Worlds (may Allah's peace and blessings be upon him) and submitted:

O Messenger of Allah, I will abandon the neighborhood of my people in which I committed the sin, and I will divest myself of my wealth as charity for Allah and for His Messenger (may Allah's peace and blessings be upon him).	O Messenger of Allah! I am leaving the neighborhood of my people in which a mistake occurred from me, and I am coming out after giving away my wealth as charity in the name of Allah and His Messenger (Exalted is He, and peace and blessings be upon him).

The Radiant Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said: "O Abu Lubaba! One-third of the wealth is sufficient." He then gave one-third of his wealth as charity for Allah and His Messenger (Mighty is His Majesty, and peace and blessings be upon him).

Al-Tabarani in Al-Kabir and Abu Nu'aym from Ibn Shihab al-Zuhri, from Al-Hussein bin Al-Sa'ib bin Abi Lubaba, from his father (may Allah be pleased with him), who said: When Allah accepted my repentance, I came to the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him)...

Tabarani in 'Al-Kabir' and Abu Nu'aym narrated from Ibn Shihab Zuhri, who narrated from Hussain bin Sa'ib bin Abu Lubaba on the authority of his father; he says: When Allah Almighty accepted my repentance, I presented myself to the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) and submitted:

1. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Zakat, Bab al-Kanz Ma Huwa wa Zakat al-Huli, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/218; Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Zakat, Bab Zakat al-Huli, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 1/33; Musnad Imam Ahmad from Abdullah bin Amr, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/8 or 204 & 208; Musnad Imam Ahmad from Asma bint Yazid, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6/461.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 30

"क्या तुम्हें यह पसंद है कि अल्लाह तआला क़यामत के दिन इनके बदले तुम्हें आग के दो कंगन पहनाए?" उन बीवी ने फ़ौरन वे कंगन उतार कर डाल दिए और अर्ज़ की:

ये अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए हैं। - अहमद, अबू दाऊद और नसई ने अब्दुल्लाह बिन अम्र रज़ियल्लाहु अन्हुमा से एक ऐसी सनद के साथ रिवायत किया है जिस पर कोई कलाम नहीं है।

या रसूल अल्लाह! ये दोनों अल्लाह और अल्लाह के रसूल के लिए हैं (जल्ल जलालुहू व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। (अहमद, अबू दाऊद और नसई ने अब्दुल्लाह बिन अम्र रज़ियल्लाहु अन्हुमा से सनद के साथ रिवायत किया, "इसमें कोई कलाम नहीं है"। - त)

हदीस 98: कि जब हज़रत अबू लुबाबा रज़ियल्लाहु अन्हु की तौबा क़बूल हुई, तो उन्होंने ख़िदमत-ए-अक़दस हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम में हाज़िर होकर अर्ज़ की:

ऐ अल्लाह के रसूल, मैं अपने लोगों के उस मुहल्ले को छोड़ दूँगा जिसमें मैंने गुनाह किया था, और मैं अपना सारा माल अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए सदक़ा कर दूँगा।

या रसूल अल्लाह! मैं अपनी क़ौम का वह मुहल्ला छोड़ता हूँ जिसमें मुझसे ख़ता सरज़द हुई, और अपने माल से अल्लाह और रसूल के नाम पर सदक़ा करके बाहर आता हूँ (जल्ल जलालुहू व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "ऐ अबू लुबाबा! एक तिहाई माल काफ़ी है।" उन्होंने तिहाई माल अल्लाह और रसूल के लिए सदक़ा कर दिया (अज़्ज़ जलालुहू व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

अत-तबरानी ने 'अल-कबीर' में और अबू नुएम ने इब्न शिहाब अज़-ज़ुहरी से, उन्होंने हुसैन बिन साइब बिन अबी लुबाबा से, उन्होंने अपने वालिद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की, उन्होंने कहा: जब अल्लाह ने मेरी तौबा क़बूल फ़रमाई, तो मैं रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि...

तबरानी ने 'कबीर' में और अबू नुएम ने इब्न शिहाब ज़ुहरी से, उन्होंने हुसैन बिन साइब बिन अबू लुबाबा से अपने वालिद के हवाले से रिवायत किया, वह फ़रमाते हैं: जब अल्लाह तआला ने मेरी तौबा क़बूल फ़रमाई तो मैंने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु

अलैहि वसल्लम की ख़िदमत में हाज़िर होकर अर्ज़ किया:

1. सुनन अबू दाऊद, किताब अज़-ज़कात, बाब अल-कन्ज़ मा हुवा व ज़कात अल-हुली, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/218; सुनन अन-नसई, किताब अज़-ज़कात, बाब ज़कात अल-हुली, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब, कराची, 1/33; मुसनद इमाम अहमद हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/8 या 204 व 208; मुसनद इमाम अहमद हज़रत अस्मा बिन्त यज़ीद से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 6/461।

ان یسورك الله بهما یوم القیامة سوارین من نار ۔ کیا تجھے یہ بھاتا ہے کہ اللہ تعالیٰ قیامت کے دن انکے بدلے تجھے آگ کے دو کنگن پہنائے؟ ان بی بی نے فوراً وہ کنگن اتار کر ڈال دیئے اور عرض کی:

هما لله و رسوله صلی الله تعالٰی علیه وسلم۔ احمد ۱ و ابو داؤد و النسائی عن عبدالله بن عمرو رضی الله تعالٰی عنهما بسند لا مقال فیه۔

یا رسول اللہ! یہ دونوں اللہ اور اللہ کے رسول کے لیے ہیں جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ (احمد وابو داؤد و نسائی نے عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما سے بسند ۱۱ "اس میں کلام نہیں" روایت کیا۔ت)

حدیث ۹۸: کہ جب حضرت ابو لبابہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کی توبہ قبول ہوئی انہوں نے خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر ہو کر عرض کی:

یا رسول الله انی اهجر دار قومی التی اصبت بها الذنب و انخلع من مالي صدقة الی الله و الی رسوله صلی الله تعالی علیه وسلم۔

یا رسول اللہ! میں اپنی قوم کا محلہ جس میں مجھ سے خطا سرزد ہوئی چھوڑتا ہوں اور اپنے مال سے اللہ ورسول کے نام پر تصدق کر کے باہر آتا ہوں جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: اے ابو لبابہ! تہائی مال کافی ہے۔ انہوں نے ثلث مال اللہ ورسول کے لئے صدقہ کر دیا عز جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

الطبرانی فی الکبیر و ابو نعیم عن ابن شهاب الزهری عن الحسین بن السائب

طبرانی نے کبیر میں اور ابو نعیم نے ابن شہاب زہری سے انہوں نے حسین بن سائب بن ابولبابہ سے بحوالہ اپنے باپ

بن ابی لبابة عن ابیه رضی اللہ تعالٰی کے روایت کیا وہ فرماتے ہیں جب اللہ تعالیٰ نے میری توبہ عنه قال لما تاب اللہ علی جئت رسول قبول فرمائی تو میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اللہ صلی اللہ تعالٰی کی خدمت میں حاضر ہو کر عرض کیا:

۱ سنن ابی داؤد کتاب الزکوٰۃ باب الکنز ما ھو وزکوۃ الحلی آفتاب عالم پریس لاہور ۲۱۸/۱، سنن النسائی کتاب الزکوٰۃ باب زکوۃ الحلی نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۳۳/۱، مسند امام احمد عن عبداللہ بن عمرو المکتب الاسلامی بیروت ۸/۲ او ۲۰۴ و ۲۰۸، مسند امام احمد عن اسماء بنت یزید المکتب الاسلامی بیروت ۴۶۱/۶

[peace be upon him] and I said, so he mentioned it. -[1]	Then he mentioned the complete Hadith. (T)

These Hadiths are a clear calamity for Wahhabism, as in giving charity, the pure name of the Beloved of Allah, the Most Noble, peace and blessings of Allah be upon him, is combined with the name of Allah Almighty, and the Resplendent Messenger, peace and blessings of Allah be upon him, accepts this. And to Allah belongs the conclusive argument. Of this kind is the plea of the best of the Muhammadi saints, our master Siddiq-e-Akbar, the leader of the witnesses, may Allah be pleased with him, which Hazrat Maulana al-Arif Billah al-Qawi, Maulana [Rumi], may his secret be sanctified, quoted in the Mathnawi Sharif. When Hazrat Siddiq-e-Atiq, our master Bilal, may Allah be pleased with him, was freed and presented himself at the court of the refuge of the world:

He said, "We both are slaves of your street, I have freed him for your sake too."[2]

(Siddiq-e-Akbar, may Allah be pleased with him, said, we are both slaves of your court; I have freed him for your sake.) One should look at what Hazrat Siddiq-e-Akbar is pleading to his Master and Lord, peace and blessings of Allah be upon him, in the first hemistich. Let the genie of Wahhabism writhe as much as it wants, let the fire of Najdism leap as far as it can. But indeed, the whip of politics of the Commander of the Faithful, the wrath of the hypocrites, Umar Farooq, may Allah be pleased with him, should be shown so that the ghost flees. And sprinkle some water from Shah Waliullah Sahib so that the fire is suppressed. Where is that? It is in the following Hadith, and success is through Allah.

Hadith 99: Shah Sahib [Shah Waliullah Dehlawi] in *Izalat al-Khafa*, quoting Abu Hudhayfa Ishaq bin Bishr and the pleasant book *Al-Riyad al-Nadira fi Manaqib al-'Ashara*, narrates that the Commander of the Faithful Umar Farooq, may Allah be pleased with him, said in one of his sermons from the pulpit:

Arabic	**Urdu Translation**
I was with the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, so I was his slave.	I was in the court of the Resplendent Master and Lord of the Worlds, peace and blessings of Allah be upon him, thus I was the slave of His Presence.

[1] Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of Abu Lubabah Hadith 509m, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut 33/5; Kanz al-Ummal by reference to Tab and Abu Nu'aym on the authority of al-Zuhri Hadith 7033am, Mu'assasat al-Risala Beirut 591/6; Kanz al-Ummal by reference to Tab and Abu Nu'aym on the authority of al-Zuhri Hadith 36106, Mu'assasat al-Risala Beirut 644/12. [2] Mathnawi Ma'nawi, The Prophet's rebuke of Siddiq etc., Book 6, Noorani Kutub Khana Peshawar p. 29.

[सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] तो मैंने कहा, फिर उन्होंने इसका उल्लेख किया। -[1] फिर पूरी हदीस ज़िक्र की। (त)

ये हदीसें वहाबियत पर एक स्पष्ट आफ़त हैं कि सदक़ा देने में अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के साथ अल्लाह के महबूब अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का पाक नाम मिलाया जाता है और हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम इसे स्वीकार करते हैं, और अल्लाह ही की दलील प्रबल है। इसी प्रकार की अर्ज़ अफ़ज़लुल औलिया-ए-मोहम्मदीन सैयदना सिद्दीक़-ए-अकबर इमामुल मुशाहिदीन रज़ियल्लाहु अन्हु की है, जिसे हज़रत मौलाना अल-आरिफ़ बिल्लाह अल-क़वी, मौलवी [रूमी] क़ुद्दिस सिर्रहु अल-मानवी ने मसनवी शरीफ़ में नक़ल किया है। जब हज़रत सिद्दीक़-ए-अतीक़ सैयदना बिलाल रज़ियल्लाहु अन्हु को आज़ाद करके आलमे पनाह की बारगाह में हाज़िर हुए:

उन्होंने कहा, "हम दोनों आपकी गली के गुलाम हैं, मैंने उन्हें आपकी खातिर भी आज़ाद कर दिया है।"[2]

(सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु अन्हु ने कहा, हम दोनों आपकी बारगाह के गुलाम हैं, मैंने आपकी खातिर इसको आज़ाद कर दिया है।) और पहले मिसरे में जो कुछ हज़रत सिद्दीक़-ए-अकबर अपने मालिक व मौला सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से अर्ज़ कर रहे हैं, उस पर तो देखना चाहिए। वहाबियत का जिन्न कितना ही मचले, नज्दियत की आग कहाँ तक उछले। मगर हाँ, अमीरुल मोमिनीन ग़ैज़ुल मुनाफ़िक़ीन उमर फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु अन्हु का कोड़ा-ए-सियासत दिखाना चाहिए कि भूत भागे, और शाह वलीउल्लाह साहब के पानी का छींटा दीजिये कि आग दबे। वह कहाँ है? वह इस अगली हदीस में है, और तौफ़ीक़ अल्लाह से है।

हदीस 99: शाह साहब ने 'इज़ालातुल ख़फ़ा' में अबू हुज़ैफ़ा इसहाक़ बिन बिश्र के हवाले से और 'अर-रियाज़ुन नज़रा फ़ी मनाक़िबुल अशरा' किताब से नक़ल किया है कि अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु अन्हु ने अपने एक ख़ुत्बे में मिंबर पर फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
मैं अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के साथ था, तो मैं उनका बंदा (दास) था।	मैं हुज़ूर पुरनूर आक़ा व मौला-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में था, अतः मैं हुज़ूर का बंदा था।

[1] अल-मुअजम अल-कबीर अबू लुबाबा से हदीस 509m, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 33/5; कंजुल उम्माल तब और अबू नुइम के संदर्भ से ज़ुहरी से हदीस 7033am, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 591/6; कंजुल उम्माल तब और अबू नुइम के संदर्भ से ज़ुहरी से हदीस 36106, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 644/12। [2] मसनवी मानवी, हज़रत सिद्दीक़ के साथ रसूल की डांट आदि, छठा खंड, नूरानी कुतुब खाना पेशावर पृ. 29।

علیہ وسلم فقلت فذکرہ -[1] پھر پوری حدیث ذکر کی۔ (ت)

یہ حدیثیں جان وہابیت پر صریح آفت ہیں کہ تصدق کرنے میں اللہ عزوجل کے ساتھ اللہ کے محبوب اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا نام پاک ملایا جاتا اور حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مقبول رکھتے ہیں، وللہ الحجۃ البالغۃ۔ اسی قبیل سے ہے افضل الاولیاء المحمدین سیدنا صدیق اکبر امام المشاہدین رضی اللہ تعالٰی عنہ کی عرض کہ حضرت مولانا العارف باللہ القوی، مولوی قدس سرہ المعنوی نے مثنوی شریف میں نقل کی کہ جب حضرت صدیق عتیق سیدنا بلال رضی اللہ تعالٰی عنہ کو آزاد کر کے حاضرِ بارگاہ عالم پناہ ہوئے

گفت ما دو بندگان کوئے تو کردمش آزاد ہم بر روئے تو[2]

(صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے کہا ہم دونوں آپ کی بارگاہ کے غلام ہیں میں نے آپ کی خاطر اسکو آزاد کر دیا ہے۔) اور پہلے مصرع میں جو کچھ حضرت صدیق اکبر اپنے مالک و مولٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کر رہے ہیں اس پر تو دیکھا چاہئے، وہابیت کا جن کتنا مچھلے، نجدیت کی آگ کہاں تک اچھلے، مگر ہاں امیر المومنین غیظ المنافقین عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ کا درہ سیاست دکھایا چاہئے کہ بھوت بھاگے، اور شاہ ولی اللہ صاحب کے پانی کا چھینٹا دیجئے کہ آگ دبے، وہ کہاں؟ وہ اس حدیث آئندہ میں، وباللہ التوفیق۔

حدیث ۹۹: شاہ صاحب ازالۃ الخفاء میں بحوالہ روایت ابو حذیفہ اسحق بن بشر و کتاب مستطاب الریاض النضرہ فی مناقب العشرہ ناقل کہ امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنے ایک خطبے میں برسر منبر فرمایا:

عربی	اردو ترجمہ
كنت مع رسول الله صلى الله تعالٰى عليہ وسلم فكنت عبده	میں حضور پر نور آقا و مولائے عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بارگاہ میں تھا پس میں حضور کا بندہ

[1] المعجم الكبير عن ابی لبابۃ حدیث ۵۰۹م المكتبة الفيصلية بيروت ۳۳/۵، كنز العمال بحوالہ طب وابی نعیم عن الزهری حدیث ۷۰۳۳ام مؤسسة الرساله بيروت ۵۹۱/۶، كنز العمال بحوالہ طب وابی نعیم عن الزهری حدیث ۳۶۱۰۶ مؤسسة الرساله بيروت ۶۴۴/۱۲ [2] مثنوی معنوی معاتبہ کردن حضرت رسول باصدیق الخ دفتر ششم نورانی کتب خانہ پشاور ص ۲۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

...and he was the servant of the Holy Prophet (peace be upon him).

I say: This Hadith has been narrated by the aforementioned Abu Hudhayfah in 'Futuh al-Sham', and by Hasan bin Bishran in his 'Fawaid' from Ibn Shihab al-Zuhri and other leading Tabi'in; also by Ibn Bishran in 'Amali', Abu Ahmad al-Dahqan in 'Hirz al-Hadithi', Ibn Asakir in 'Tarikh', and al-Lalaka'i in 'Kitab al-Sunnah' from the most excellent of Tabi'in, Sayyiduna Sa'id bin al-Musayyib bin Hazn (may Allah be pleased with them). When the Leader of the Believers, Umar (may Allah be pleased with him), became the Caliph, a strange awe overtook the people due to the intensity of his majesty, to the extent that people stopped sitting outside, saying, 'Until the behavior of the Leader of the Believers is known, remain scattered.' People said, 'Siddiq Akbar's gentleness was to such a degree that when Muslim children saw him, they would run towards him calling "Father, Father," and he would stroke their heads. But his (Umar's) awe is such that men have left their gatherings.' When this news reached the Leader of the Believers, he ordered the call for congregational prayer. People gathered, and the Leader of the Believers sat on the pulpit where Siddiq Akbar used to place his feet and said, 'It is sufficient for me to sit where the feet of Siddiq were.' When everyone had gathered, the Leader of the Believers stood on the pure pulpit of the most radiant Master (peace and blessings of Allah be upon him), and after praising Allah and sending blessings upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), he said:

'O people! I know that you used to experience severity and harshness from me. The reason for this is that I was with the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and I was his servant.'

The gentleness and mercy of the Prophet (peace be upon him) is unparalleled. Allah the Exalted Himself bestowed two of His noble names upon the Prophet: 'Rauf' (Kind) and 'Rahim' (Merciful). So, I was like an unsheathed sword before the Prophet; if he wished, he would sheath me, and if he wished, he would let me strike. I remained in this state until the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) departed from me while being pleased with me. And thanks be to God and it is my good fortune. Then Siddiq became the guardian of the Muslims' affairs; the state of his gentleness, mercy, and generosity is clear to you all.

1. Kanz al-Ummal Hadith 14184, Muassasat al-Risalah, Beirut 5/681; al-Riyad al-Nadrah fi Manaqib al-Ashrah, Chapter 9, Dar al-Ma'rifah, Beirut 2/271.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

...और वह हुज़ूर का सेवक था।

मैं कहता हूँ: यह हदीस उपर्युक्त अबू हुज़ैफ़ा ने 'फ़ुतुह अल-शाम' में और हसन बिन बिशरान ने अपनी 'फ़वाइद' में इब्न शिहाब ज़ुहरी आदि प्रमुख ताबिईन से, तथा इब्न बिशरान ने 'अमाली' में, अबू अहमद देहकान ने 'हिर्ज़ अल-हदीसी' में, इब्न असाकिर ने 'तारीख़' में और लालकाई ने 'किताब अल-सुन्नह' में सर्वश्रेष्ठ ताबिई सैयदुना सईद बिन अल-मुसय्यिब बिन हज़न (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत की है। जब अमीरुल् मोमिनीन उमर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) खलीफ़ा बने, तो उनके जलाल की तीव्रता से लोगों पर एक अजीब दहशत छा गई, यहाँ तक कि लोगों ने बाहर बैठना छोड़ दिया और कहा, 'जब तक अमीरुल् मोमिनीन का व्यवहार मालूम न हो जाए, अलग-अलग रहो।' लोगों ने कहा, 'सिद्दीक़-ए-अकबर की कोमलता इस हद तक थी कि जब मुसलमान बच्चे उन्हें देखते थे, तो वे "पिता, पिता" कहते हुए उनकी ओर दौड़ते थे और वह उनके सिरों पर हाथ फेरते थे, और इनकी (उमर की) दहशत की यह स्थिति है कि पुरुषों ने अपनी सभाएं छोड़ दी हैं।' जब यह खबर अमीरुल् मोमिनीन तक पहुँची, तो उन्होंने नमाज़-ए-बा-जमाअत के लिए पुकारने का आदेश दिया। लोग उपस्थित हुए, अमीरुल् मोमिनीन मिम्बर पर वहाँ बैठे जहाँ सिद्दीक़-ए-अकबर अपने कदम रखते थे और कहा, 'मेरे लिए इतना ही पर्याप्त है कि मैं सिद्दीक़ के कदमों की जगह बैठूँ।' जब सब एकत्र हो गए, तो अमीरुल् मोमिनीन सैय्यद-ए-अज़हर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पाक मिम्बर पर खड़े हुए और अल्लाह की प्रशंसा और रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद भेजने के बाद कहा:

'ऐ लोगों! मैं जानता हूँ कि तुम मुझमें सख्ती और कड़वाहट पाते थे। इसका कारण यह है कि मैं हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ था और मैं हुज़ूर का बंदा और सेवक था।'

हुज़ूर की कोमलता और दया अतुलनीय है। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने स्वयं अपने पवित्र नामों में से दो नाम हुज़ूर को प्रदान किए हैं: 'रऊफ़' (कृपालु) और 'रहीम' (दयालु), सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। तो मैं हुज़ूर के सामने एक नंगी तलवार की तरह था; वे चाहते तो मुझे म्यान में कर देते, और चाहते तो चलने देते। मैं इसी हाल पर रहा यहाँ तक कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुझसे प्रसन्न होकर तशरीफ़ ले गए। और ईश्वर का धन्यवाद है और यह मेरा सौभाग्य है। फिर सिद्दीक़

मुसलमानों के कार्यों के संरक्षक हुए, उनकी कोमलता, दया और उदारता की स्थिति तुम सब पर स्पष्ट है।

---

1. कंज अल-उम्माल हदीस 14184, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरूत 5/681; अल-रियाज़ अल-नज़रा फ़ी मनाक़िब अल-अशरा, अध्याय 9, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत 2/271.

وخادمہ ۱ اور حضور کا خدمتگزار تھا۔

اقول: یہ حدیث ابو حذیفہ مذکور نے فتوح الشام اور حسن بن بشران نے اپنی فوائد میں ابن شہاب زہری وغیرہ ائمہ تابعین سے نیز ابن بشران نے امالی، ابو احمد دہقان نے حرز حدیثی، ابن عساکر نے تاریخ، لالکائی نے کتاب السنۃ میں افضل التابعین سیدنا سعید بن المسیب بن حزن رضی اللہ عنہم سے روایت کی جب امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ خلیفہ ہوئے لوگوں پر ان کے شدت جلال سے عجب ہیبت چھائی یہاں تک کہ لوگوں نے باہر بیٹھنا چھوڑ دیا کہ جب تک امیر المؤمنین کا برتاؤ نہ معلوم ہو متفرق رہو، لوگ بولے صدیق اکبر کی نرمی اس درجہ تھی کہ مسلمانوں کے بچے جب انہیں دیکھتے دوڑتے ہوئے باپ باپ کہتے انکے پاس جاتے وہ ان کے سروں پر ہاتھ پھیرتے، اور ان کی ہیبت کی یہ حالت ہے کہ مردوں نے اپنی مجلسیں چھوڑ دیں۔ جب امیر المؤمنین کو یہ خبر پہنچی حکم دیا کہ جماعت نماز کے لئے پکار دیں۔ لوگ حاضر ہوئے امیر المؤمنین منبر پر وہاں بیٹھے جہاں صدیق اکبر اپنے قدم رکھتے تھے اور فرمایا کہ مجھے کافی ہے صدیق کے قدموں کی جگہ بیٹھوں، جب سب جمع ہو لئے امیر المؤمنین نے منبر اطہر سید ازہر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر کھڑے ہو کر خطبہ فرمایا حمد و ثنا الٰہی و درود رسالت پناہی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد کہا:

یا ایہا الناس انی قد علمت انکم کنتم تؤنسون منی شدتۃ و غلظۃ و ذلک انی کنت مع رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و کنت عبدہ و خادمہ۔

لوگو! میں جانتا ہوں کہ تم مجھ میں سختی اور درشتی پاتے تھے اور اس کا سبب یہ ہے کہ میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ تھا اور میں حضور کا بندہ اور خدمتگار تھا۔

حضور کی نرمی اور رحمت وہ ہے جس کی نظیر نہیں، اللہ عزوجل نے خود اپنے اسمائے کریمہ سے دو نام حضور کو عطا فرمائے رؤف رحیم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، تو میں حضور کے سامنے شمشیر برہنہ تھا وہ چاہتے مجھے نیام میں فرماتے چاہتے چلنے دیتے، میں اسی حال پر رہا یہاں تک کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مجھ سے راضی تشریف لے گئے، اور خدا کا شکر ہے اور میری سعادت، پھر صدیق مسلمانوں کے کام کے والی ہوئے، ان کی نرمی و رحمت و کرم کی حالت تم سب پر روشن ہے

---

۱ کنز العمال حدیث ۱۴۱۸۴ مؤسسة الرسالة بیروت ۶۸۱/۵، الریاض النضرہ فی مناقب العشرہ الفصل التاسع دار المعرفة بیروت ۲۷۱/۲

Fatawa Ridawiyya Volume 30

“So I was his servant and his help. I would bring my severity along with his softness; I was a naked sword before him, he would sheath me if he wished or let me flow. I remained in this state until he became pleased with me, and praise be to Allah and my good fortune. Now that I have become your ruler, know that that severity has doubled and increased by degrees, but on whom will it be? On those who commit oppression and transgression against Muslims. And for the pious, I am even softer and kinder to them than they are amongst themselves. Whomever I find committing oppression and excess, I will not leave him; I will place one of his cheeks on the ground and put my foot on the other cheek until he accepts the truth.” Sa'id bin Musayyib and Abu Salama bin Abdur Rahman said:

By Allah, ‘Umar fulfilled what he said and was like a father to the dependents.[1]	By Allah, ‘Umar fulfilled what he said; he was a kind father to the subjects (may Allah be pleased with him). This is a summary, and the Hadith of some has entered into others. (T)

Look at the Commander of the Faithful, Farooq al-A'zam, such a “stern person in the matters of Allah,” openly from the pulpit, calling himself the slave of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and the general assembly of the Companions listens and affirms it. All praise belongs to Allah, and His is the supreme proof. The Commander of the Faithful ‘Umar Farooq (may Allah be pleased with him), for the “crime” of promoting Tarawih prayers, which His Excellency Farooq-like personality deemed an innovation and called it good, saying:

What an excellent innovation this is.[2] This innovation is very good and beautiful.

Some brave members of the Wahhabi group, like Nawab Bhopali Qanuji etc., have already explicitly written him down as—Allah forbid—astray and an innovator. Now, for considering himself a slave of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), they might apply the charge of Shirk (associating partners with Allah) to him...

[1] Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography 5302, Umar bin al-Khattab, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 4/211, 210; Kanz al-Ummal with reference to Ibn Bashir and Abi Ahmad Dehqan and al-Lalaka'i Hadith 4184, Muassasat al-Risalah Beirut 5/681 to 683. [2] Sahih al-Bukhari, Book of Fasting, Chapter on the Virtue of Standing (in prayer) in Ramadan, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/269.

फतावा रज़विया, खंड 30

"तो मैं उनका सेवक और उनका सहायक था। मैं अपनी कठोरता को उनकी कोमलता के साथ लाता था, उनके सामने एक नंगी तलवार था, वे चाहें तो म्यान में कर लें या चलने दें। मैं इसी हाल में रहा यहाँ तक कि वे मुझसे प्रसन्न हो गए, और अल्लाह का शुक्र है और मेरा सौभाग्य है। अब जबकि मैं तुम्हारा शासक हो गया हूँ, तो जान लो कि वह कठोरता दोगुनी हो गई है और कई गुना बढ़ गई है, लेकिन किस पर होगी? उन पर जो मुसलमानों पर ज़ुल्म और ज़्यादती करेंगे। और धर्मपरायण लोगों के लिए तो मैं उनके आपसी संबंधों से भी अधिक नरम और मेहरबान हूँ। जिसे मैं ज़ुल्म और ज़्यादती करते पाऊँगा, उसे नहीं छोड़ूँगा; उसका एक गाल ज़मीन पर रख कर दूसरे गाल पर अपना पाँव रखूँगा यहाँ तक कि वह सत्य को स्वीकार कर ले।" सईद बिन मुसय्यिब और अबू सलमा बिन अब्दुर्रहमान ने कहा:

अल्लाह की कसम, उमर ने जो कहा उसे पूरा किया और आश्रितों के लिए पिता समान थे।[1]	अल्लाह की कसम, उमर ने जो कहा उसे पूरा कर दिखाया, वह प्रजा के लिए दयालु पिता थे (रज़ियल्लाहु अन्हु)। यह संक्षिप्त है। और कुछ की हदीस कुछ में शामिल हो गई है। (त)

देखो अमीरुल् मोमिनीन फारूक-ए-आजम जैसा 'अल्लाह के मामलों में सबसे सख्त व्यक्ति' खुले तौर पर मिंबर पर खुद को रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का बंदा बता रहा है और सहाबा-ए-कराम की आम सभा सुन रही है और उसे बरकरार रख रही है। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है और उसी का प्रमाण सर्वोच्च है। अमीरुल् मोमिनीन उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) को तरावीह को बढ़ावा देने के'अपराध' में, जिसे हज़रत फारूक-ए-आजम ने बिदअत (नवाचार) मानकर अच्छा बताया और कहा:

यह कितनी अच्छी बिदअत है।[2] यह बिदअत बहुत खूब और हसीन है।

वहाबी गुट के कुछ बहादुर, जैसे नवाब भोपाली कनूजी आदि, उन्हें स्पष्ट रूप से—अल्लाह न करे—गुमराह और बिदअती लिख ही चुके हैं। अब खुद को नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का बंदा मानने पर शिर्क(अल्लाह के साथ किसी को शरीक करना) का आरोप लगाकर उन्हें क्या...

[1] तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, जीवनी 5302 उमर बिन अल-खत्ताब, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत 4/211, 210; कन्ज़ अल-उम्माल इब्न बशीर और अबी अहमद देहकान और अल-लालकाई हदीस 4184 के हवाले से, मुअस्ससतुर् रिसाला बेरुत 5/681 से 683। [2] सहीह अल-बुखारी, रोज़े की

किताब, रमज़ान में (इबादत में) खड़े होने की फज़ीलत का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/269।

पृष्ठ 772 का 464

فکنت خادمہ وعونہ میں ان کا خادم اور ان کا سپاہی تھا۔ اپنی شدت ان کی نرمی کے ساتھ لاتا، ان کے سامنے تیغ عریاں تھا وہ چاہتے نیام میں کرتے خواہ رواں فرماتے، میں اسی حال پر رہا یہاں تک کہ وہ مجھ سے راضی ہو گئے، اور خدا کا شکر ہے اور میری سعادت، اب کہ میں تمہارا والی ہوا، جان لو کہ وہ شدت دونی ہوگئی درجوں بڑھ گئی، مگر کس پر ہوگی۔ ان پر جو مسلمانوں پر ظلم وتعدی کریں، اور دینداروں کے لئے تو میں خود ان کے آپس سے بھی زیادہ نرم و مہربان ہوں، جسے ظلم وزیادتی کرتے پاؤں گا اسے نہ چھوڑوں گا اس کا ایک گال زمین پر رکھ کر دوسرے گال پر اپنا پاؤں رکھوں گا یہاں تک کہ حق کو قبول کرلے۔ سعید بن مسیب وابو سلمہ بن عبد الرحمن نے فرمایا:

فوفي عمر واللہ بما قال وکان ابا العیال[1]۔

خدا کی قسم عمر نے جو فرمایا پورا کر دکھایا، وہ رعیت کے لئے مہربان باپ تھے رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ یہ مختصر ہے۔ اور بعض کی حدیث بعض میں داخل ہوگئی ہے۔ (ت)

دیکھو امیر المومنین فاروق اعظم کا سا اشد الناس فی امر اللہ برملا بر سر منبر اپنے آپ کو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا بندہ بتا رہا ہے اور مجمع عام صحابہ کرام سنتا اور برقرار رکھتا ہے۔ وللہ الحمد ولہ الحجۃ السامیۃ (تعریف اللہ تعالٰی کے لئے ہے اور اسی کی حجت بلند ہے۔ت) امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ کو بجرم ترویج تراویح جسے اس جناب فاروقیت مآب نے بدعت مان کر اچھا بتایا اور فرمایا:

نعم البدعۃ ھذہ[2]۔ یہ بدعت بہت خوب وحسن ہے۔

وہابی بیڑے کے بعض احیوٹ بہادر مثل نواب بھوپالی قنوجی وغیرہ صراحۃً معاذ اللہ گمراہ بدعتی لکھ ہی چکے اب اپنے آپ کو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بندہ ماننے پر شرک کا اطلاق کرتے انھیں کیا

[1] تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۵۳۰۲ عمر بن الخطاب دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۱۱/۴، ۲۱۰ ، کنز العمال بحوالہ ابن بشیر ان و ابی احمد دھقان واللالکائی حدیث ۴۱۸۴ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۶۸۱/۵ تا ۶۸۳ [2] صحیح البخاری کتاب الصوم باب فضل من قام رمضان قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۶۹/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

It seems that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says:

"If you have no shame, then do as you wish." 1	When you become shameless, then do whatever you want. (T)

Poem: Be shameless and do whatever you desire. Become shameless then do as you wish. (T)

But gentlemen! Just think a little that Shah Waliullah's mantle remained under the hard rock. Don't let your gaze run like this with a tilted bow Recognize who is your own and who is a stranger O slave of desire, O slave of Dirhams and slave of the world! Even now, calling Abdul Nabi, Abdul Rasul, Abdul Mustafa as polytheism (shirk). There is no power and no strength except with Allah, the Most High, the Most Great.

Hadith 100: By the grace of Allah, keep listening to one better than the other: One day, the Leader of the Believers, Umar Farooq (may Allah be pleased with him), took the prince of the rose-colored robe, Imam Husain, the martyr of Karbala (may Allah be pleased with him), into his lap on the pulpit and said:

"Who else but your father caused the hair to grow on our heads?"	Who has grown the hair on our heads? They have been grown by your father alone, peace and blessings of Allah be upon him.

Meaning, whatever honor, blessing, and wealth there is, it is all a gift from the Prophet himself, peace and blessings of Allah be upon him.

Ibn Sa'd in Al-Tabaqat [2] narrates from Sayyid al-Husayn, may Allah Almighty bless his noble grandfather, his father, his mother, his brother, and himself and his sons, and grant them peace and blessings.	Ibn Sa'd narrated in Tabaqat from Sayyid Imam Husayn—may Allah Almighty send blessings and peace upon his noble grandfather, his respected father, his respected mother, his brother, and his sons. (T)

Hadith 101: That once the Leader of the Believers, Hasan Mujtaba, may Allah Almighty bless his noble grandfather and him and grant them peace, was in the house...

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 258, 653, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 17/ 236, 237.
[2] Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

ऐसा लगता है, अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, फरमाते हैं:

"इज़ा लम तस्तही फ़स्नअ मा शिअता" - 1 जब तुम निर्लज्ज हो जाओ, तो जो चाहो करो। (त)
कविता: ऐ निर्लज्ज बन जा, जो कुछ तू चाहता है कर। निर्लज्ज हो जा फिर जो चाहे कर। (त)

लेकिन सज्जनों! जरा सोचें कि शाह वलीउल्लाह का दामन सख्त पत्थर के नीचे रहा है। यूँ नज़र दौड़े न तिरछी तान कर अपना बेगाना ज़रा पहचान कर ऐ हवास (ख्वाहिश) के गुलाम, ऐ दिरहम के गुलाम और दुनिया के गुलाम! अब भी अब्दुल नबी, अब्दुल रसूल, अब्दुल मुस्तफा को शिर्क कहना। व ला हौला व ला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम।

हदीस 100: अल्लाह के शुक्र से, एक से बढ़कर एक सुनते जाइए: एक दिन अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु अन्हु ने शहज़ादा-ए-गुलगूं क़बा इमाम हुसैन शहीद-ए-कर्बला रज़ियल्लाहु अन्हु को मिम्बर पर अपनी गोद में लेकर फ़रमाया:

"हल अन्बतश्शअरा अला रुऊसिना इल्ला अबूक" हमारे सिरों पर बाल किसने उगाए हैं? तुम्हारे ही पिता सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के उगाए हुए हैं।
यानी जो कुछ इज़्ज़त, नेमत और दौलत है सब हुज़ूर ही की अता है सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

इब्न साद फ़ित-तबाक़ात [2] अनिस-सैयिदिल हुसैन सल्लल्लाहु तआला अला जद्दिही व अबीहि व उम्मिहि व अख़ीहि व अलैहि व बनिय्यिहि व बारक व सल्लम।

इब्न साद ने तबाक़ात में सैयद इमाम हुसैन से रिवायत किया कि अल्लाह तआला उनके दादा करीम, उनके पिता माजिद, उनकी माता माजदा, उनके भाई और उनके बेटों पर बरकतें और सलामती नाज़िल फ़रमाए। (त)

हदीस 101: कि एक बार अमीरुल मोमिनीन हसन मुज्तबा सल्लल्लाहु तआला अला जद्दिहिल करीम व अलैहि व सल्लम ने काशाना...

---

1 अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 258, 653, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 17/ 236, 237.
2 अत-तबाक़ात अल-कुबरा लिल-इब्न साद।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

لگتا ہے ، رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

اذا لم تستحی فاصنع ماشئت - 1 جب تو بیحیا ہو جائے تو پھر جو چاہے کر۔ (ت)

ع بیحیا باش ہر چہ خواہی کن بیحیا ہو جا پھر جو چاہے کر۔ (ت)

مگر صاحبو! ذرا سوچ کر کہ شاہ ولی اللہ صاحب کا دامن زیر سنگ خارا رہا ہے۔ یوں نظر دوڑے نہ ترچھی تان کر اپنا بیگانہ ذرا پہچان کر اے عبید الہوا، اے عبید الدراہم و عبید الدنیا! اب بھی عبدالنبی، عبدالرسول، عبدالمصطفی کو شرک کہنا۔ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

حدیث ۱۰۰: بحمد اللہ ایک سے ایک زائد سنتے جائیے: ایک دن امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضرت شہزادہ گلگوں قبا امام حسین شہید کربلا رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو برسر منبر گود میں لے کر فرمایا :

هل انبت الشعر علی رؤسنا الا ابوك۔ ہمارے سروں پر بال کس نے اگائے ہوئے ہیں۔ تمہارے ہی باپ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے اگائے ہوئے ہیں۔

یعنی جو کچھ عزت، نعمت و دولت ہے سب حضور ہی کی عطا ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

ابن سعد فی الطبقات 2 عن السید الحسین صلی اللہ تعالی علی جدہ وابیہ وامہ واخیہ وعلیہ وبنیہ وبارك وسلم۔ ابن سعد نے طبقات میں سید امام حسین، اللہ تعالیٰ ان کے جد کریم، ان کے والد ماجد، ان کی والدہ ماجدہ، ان کے بھائی اور ان کے بیٹوں پر برکات و سلامتی نازل فرمائے، سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۱۰۱: کہ ایک بار امیر المومنین حسن مجتبیٰ صلی اللہ تعالیٰ علی جدہ الکریم وعلیہ و سلم نے کاشانہ

---

1 المعجم الکبیر حدیث ۲۵۸، ۶۵۳، المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۱۷/ ۲۳۶، ۲۳۷ 2 الطبقات الکبری لابن سعد

Fatawa Razawiyya Volume 30

During the Farooqi Caliphate, permission was requested. Before permission was granted, the son of the Commander of the Faithful, Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him), Hazrat Abdullah (may Allah be pleased with him), arrived at the door and asked for permission. The Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him) did not grant permission. Seeing this, Sayyiduna Imam Mujtaba (may Allah be pleased with him) also returned. The Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him) sent for him. Upon arrival, he said: "O Commander of the Faithful! I thought if you did not grant permission to your own son, why would you grant it to me?" He replied:

"You are more entitled to permission than him. And who else besides Allah Almighty grew the hair on our heads but you?" - Narrated by Al-Daraqutni. (You are more worthy of permission than him, and after Allah Almighty, who else caused these hairs on the head to grow but you? (Transmitted by Al-Daraqutni. T))

Hadith 102: Sayyiduna Imam Hussain (may Allah be pleased with him) relates that the Commander of the Faithful Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him) said to me:

"O my son, if only you would come to visit us." (O my son! It is my wish that you would come to us.)

One day I went and found that he was speaking in private with Mu'awiya (may Allah be pleased with him), and Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) was waiting at the door. Abdullah turned back, and I also returned with him. After that, the Commander of the Faithful met me and said: "Why haven't I seen you since? Meaning, you haven't visited." I said: "O Commander of the Faithful! I came, but you were in private with Mu'awiya. I went back with your son." The Commander of the Faithful said:

"You are more entitled than Ibn Umar. For what you see growing on our heads, it is Allah and then you [who caused it]." (You are more worthy than Ibn Umar; what you see on our heads, Allah has grown it through you.)

---

1 Al-Daraqutni 2 Kanz al-Ummal, citing Ibn Sa'd and Ibn Rawiyah, Hadith 37662, Muassasah al-Risalah Beirut 13/255; Al-Riyad al-Nadhrah fi Manaqib al-'Ashara, Chapter Two, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/361.

फतवा-ए-रजविया जिल्द 30

फारुकी खिलाफत के दौरान इजाजत मांगी गई। अभी इजाजत नहीं मिली थी कि अमीरुल मोमिनीन फारूक-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) के साहबजादे हजरत अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हु) दरवाजे पर हाजिर हुए और इजाजत मांगी। अमीरुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने इजाजत नहीं दी। यह देखकर सैय्यदुना इमाम मुजतबा (रज़ियल्लाहु अन्हु) भी वापस लौट गए। अमीरुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उन्हें बुलवाया। उन्होंने आकर कहा: "ऐ अमीरुल मोमिनीन! मैंने सोचा कि जब आपने अपने साहबजादे को इजाजत नहीं दी, तो मुझे क्यों देंगे?" आपने फरमाया:

"तुम उनसे ज्यादा इजाजत के हकदार हो। और अल्लाह तआला के सिवा हमारे सिरों पर ये बाल तुम्हारे अलावा और किसने उगाए हैं?" - इसे दारुकुतनी ने रिवायत किया है। (आप उनसे ज्यादा इजाजत के हकदार हैं और अल्लाह अज़्ज़वजल के बाद ये बाल तुम्हारे सिवा हमारे सिरों पर किसने उगाए हैं? (इसे दारुकुतनी ने रिवायत किया है। त))

हदीस 102: सैय्यदुना इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं कि अमीरुल मोमिनीन फारूक-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने मुझसे कहा:

"ऐ मेरे बेटे! काश तुम हमारे पास आया करते।" (ऐ मेरे बेटे! मेरी तमन्ना है कि आप हमारे पास आया करें।)

एक दिन मैं गया तो पता चला कि वे तन्हाई में मुआविया (रज़ियल्लाहु अन्हु) से बातें कर रहे हैं और अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) दरवाजे पर रुके हुए हैं। अब्दुल्ला वापस मुड़े तो मैं भी उनके साथ वापस आ गया। इसके बाद अमीरुल मोमिनीन मुझसे मिले और फरमाया: "मैंने तुम्हें तब से नहीं देखा? यानी आप तशरीफ नहीं लाए।" मैंने कहा: "ऐ अमीरुल मोमिनीन! मैं आया था, आप मुआविया के साथ खलवत (एकांत) में थे, मैं आपके साहबजादे के साथ वापस चला गया।" अमीरुल मोमिनीन ने फरमाया:

"तुम इब्ने उमर से ज्यादा हकदार हो। ये जो तुम हमारे सिरों पर (बाल) देखते हो, ये अल्लाह ही ने तो (तुम्हारी वजह से) उगाए हैं।" (आप इब्ने उमर से ज्यादा हकदार हैं; ये जो आप हमारे सिरों पर देखते हैं, ये अल्लाह ही ने तो उगाए हैं।)

1 दारुकुतनी 2 कंजुल उम्माल बहवाला इब्ने साद व इब्ने राविया हदीस 37662 मुअस्ससा-उर-रिसाला बैरुत 13/255, अर-रियाज़-उन-नज़रा फी मनाकिब-इल-अशरा अल-बाब-उल-सानी दारुल कुतुब अल-इल्मिया बैरुत 361/2.

पेज 466 का 772

خلافت فاروقی پر اذن طلب کیا ابھی اجازت نہ آئی تھی کہ امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے صاحبزادے حضرت عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے دروازے پر حاضر ہو کر اذن مانگا، امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اجازت نہ دی، یہ حال دیکھ کر سیدنا امام مجتبی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بھی واپس آگئے، امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے انھیں بلا بھیجا، انھوں نے آکر کہا: یا امیر المومنین! میں نے خیال کیا کہ اپنے صاحبزادے کو تو اذن دیا نہیں مجھے کیوں دیں گے، فرمایا:

انت احق بالا ذن منہ وھل انبت الشعر فی الراس بعد اللہ الا انتم - رواہ الدار قطنی۔ (آپ ان سے زیادہ مستحق اذن ہیں اور یہ بال سر پر اللہ عزوجل کے بعد کس نے اگائے ہیں سوا تمھارے (اس کو دار قطنی نے روایت کیا۔ت))

حدیث ۱۰۲: سیدنا امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے مجھ سے کہا:

ای بنی لو جعلت تاتینا تغشانا۔ (اے میرے بیٹے! میری تمنا ہے کہ آپ ہمارے پاس آیا کریں۔)

ایک دن میں گیا تو معلوم ہوا کہ تنہائی میں معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے باتیں کر رہے ہیں اور عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہا دروازے پر رکے ہیں عبداللہ پلٹے ان کے ساتھ میں بھی واپس آیا، اس کے بعد امیر المومنین مجھے ملے، فرمایا: لم اراک جب سے پھر میں نے آپ کو نہ دیکھا یعنی تشریف نہ لائے میں نے کہا: یا امیر المومنین! میں آیا تھا آپ معاویہ کے ساتھ خلوت میں تھے آپ کے صاحبزادے کے ساتھ واپس چلا گیا۔ امیر المومنین نے فرمایا:

انت احق من ابن عمر فانما انبت ماتر ی فی رء وسنا اللہ ثم انتم۔ (آپ ابن عمر سے مستحق تر ہیں یہ جو آپ ہمارے سروں پر دیکھتے ہیں یہ اللہ ہی نے تو اگائے ہیں۔)

---

1 الدار قطنی 2 کنز العمال بحوالہ ابن سعد و ابن راویہ حدیث ۳۷۶۶۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۳/ ۲۵۵، الریاض النضرۃ فی مناقب العشرۃ الباب الثانی دار الکتب العلمیہ بیروت ۳۶۱/ ۲

Fatawa Razawiya Volume 30

Then it is mentioned in another narration from you:

[Arabic Text]: Hal anbatash sha'ra ghairakum. Al-Khatib min tareeqi Yahya bin Sa'id al-Ansari 'an Ubayd bin Hunayn thani al-Husayn ibn Ali radiyallahu ta'ala 'anhuma wa kadha ibna Sa'd wa Rahawayh wal ukhra rawaha al-Hafiz Muhib al-Din al-Tabari fi al-Riyad al-Nadirah min tareeqi Ubayd bin Hunayn li-ahad al-rayhanatayn radiyallahu ta'ala 'anhum.

[Translation]: Did anyone else grow the hair on your heads besides you? (Khatib narrated through the path of Yahya bin Saeed al-Ansari from Ubayd bin Hunayn, who said: Hussain bin Ali narrated the Hadith to me. Likewise, the sons of Sa'd and Rahawayh narrated it. And another Hadith which Al-Hafiz Muhib al-Din al-Tabari narrated in 'Al-Riyad al-Nadirah' through the path of Ubayd bin Hunayn about one of the two fragrant flowers [basils, i.e., Hasan or Husain], may Allah be pleased with them both.) (T)

The eminent Hafiz, Imam Asqalani, in 'Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah', mentions this from the narration of Khatib and says: "Its chain is authentic." 1. The chain of this Hadith is authentic. I fear that narrating these Hadiths of the Commander of the Faithful, Umar Farooq (may Allah be pleased with him), might turn the Wahhabis into Rafidis.

[Arabic Text]: "Qul mootu bi-ghaydhikum inna Allaha 'aleemun bi-dhaatis sudoor." 2.

[Translation]: Say, "Die in your rage," Allah knows well what is in the hearts. (T)

The meaning of the Commander of the Faithful saying this to the princes is the same as in the first instance: that these hairs were grown by your kind father (peace and blessings of Allah be upon him). Just as state officials say to the sons of their master, "Whatever blessing there is, it is given by you," meaning it has come from your house.

Hadith 103: That Hazrat Batul Zahra (may peace and blessings of Allah be upon her, her parents, her husband, and her sons) came to the noble presence of the pure Master (peace and blessings of Allah be upon him) with both her princes and requested: "O Messenger of Allah! Grant them something, O Messenger of Allah!" He said, "Yes."

1 Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, biography 1720, Hussain bin Ali (may Allah be pleased with them both), Dar al-Fikr, Beirut, 1/298. 2 The Holy Quran 3:119.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

फिर आप से एक और रिवायत में है:

[अरबी पाठ]: क्या सर पर बाल किसी और ने उगाए हैं सिवाय तुम्हारे? (खतीब ने यहया बिन सईद अंसारी के माध्यम से उबैद बिन हुनैन से रिवायत की कि मुझे हुसैन बिन अली ने हदीस बयान की। इसी तरह साद और राहविया के बेटों ने रिवायत की। और एक और हदीस जिसे हाफ़िज़ मुहिब उद्दीन तबरी ने 'रियाज़ अल-नज़राह' में उबैद बिन हुनैन के माध्यम से दोनों शहज़ादों यानी हसनैन करीमैन में से किसी एक के बारे में रिवायत किया, अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो।) (त)

महान हाफ़िज़, इमाम असक़लानी, 'अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा' में इसे खतीब की रिवायत से ज़िक्र करके फरमाते हैं: "इसकी सनद सही है।" 1. इस हदीस की सनद सही है। मुझे डर है कि अमीर-उल-मोमिनीन उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) की इन हदीसों को सुनाने से कहीं वहाबी हज़रात राफज़ी न बन जाएं।

[अरबी पाठ]: "कहो कि अपनी घुटन (गुस्से) में मर जाओ। बेशक अल्लाह दिलों की बात खूब जानता है।" 2.

तुम फरमा दो कि मर जाओ अपनी घुटन में, अल्लाह खूब जानता है दिलों की बात। (त)

शहज़ादों से अमीर-उल-मोमिनीन के इस कहने का मतलब वही है जो पहले लफ्ज़ में था कि ये बाल तुम्हारे मेहरबान बाप ही ने उगाए हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। जिस तरह हुकूमत के अरकान अपने आकाज़ादों से कहते हैं कि जो नेमत है तुम्हारी ही दी हुई है यानी तुम्हारे ही घर से मिली है।

हदीस 103: कि हज़रत बतूल ज़हरा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, उन पर, उनके वालिदैन पर, उनके शौहर और बेटों पर सलामती हो) अपने दोनों शहज़ादों को लेकर सैयद-ए-अतहर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खिदमत में हाज़िर हुईं और अर्ज़ की: "या रसूल अल्लाह! इन दोनों को कुछ अता फरमाइए, या रसूल अल्लाह!" उन्होंने फरमाया, "हाँ।"

1 अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा, जीवनी 1720, हुसैन बिन अली (रज़ियल्लाहु अन्हुमा), दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 1/298। 2 अल-कुरान अल-करीम 3:119।

पेज 467 का 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

پھر آپ سے ایک اور روایت میں ہے:

ھل انبت الشعر غیرکم ۔ الخطیب من طریق یحیی بن سعید ن الانصاری عن عبید بن حنین ثني الحسین ابن علی رضی اللہ تعالی عنھما وکذا ابنا سعد وراھو یہ والاخری رواھا الحافظ محب الدین الطبری فی الریاض النضرۃ من طریق عبید بن حنین لاحد الریحانتین رضی اللہ تعالی عنھما ۔

کیا سر پر بال کسی اور نے اگائے ہیں سوائے تمہارے ؟(خطیب نے یحییٰ بن سعید انصاری کے طریق سے عبید بن حنین سے روایت کی کہ مجھے حسین بن علی نے حدیث بیان کی۔ یونہی سعد اور راہویہ کے بیٹوں نے روایت کی۔ اور ایک اور حدیث جس کو محب الدین طبری نے ریاض النضرہ میں بطریق عبید بن حنین دونوں شہزادوں یعنی حسنین کریمین میں سے ایک کے بارے میں روایت کیا رضی اللہ تعالی عنہم۔(ت)

حافظ الشان امام عسقلانی الاصابۃ فی تمییز الصحابہ میں اسے بروایت خطیب ذکر کر کے فرماتے ہیں:سندہ صحیح 1۔اس حدیث کی سند صحیح ہے۔ میں ڈرتا ہوں کہ امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ان حدیثوں کا سنانا کہیں وہابی صاحبوں کو رافضی بھی نہ کردے۔

"قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ" 2۔

تم فرمادو کہ مر جاؤ اپنی گھٹن میں، اللہ خوب جانتا ہے دلوں کی بات۔ (ت)

شاہزادوں سے امیر المومنین کے اس فرمانے کا مطلب بھی وہی ہے جو لفظ اول میں تھا کہ یہ بال تمہارے مہربان باپ ہی نے اگائے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ جس طرح اراکین سلطنت اپنے

آقازادوں سے کہتے ہیں کہ جو نعمت ہے تمہاری ہی دی ہوئی ہے یعنی تمہارے ہی گھر سے ملی ہے۔

حدیث ۱۰۳: کہ حضرت بتول زہرا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم علی ابیہما وعلیہما وعلی بعلہا وبنیہا وبارک وسلم اپنے دونوں شاہزادوں کو لے کر خدمت انور سید اطہر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر ہوئیں اور عرض کی : یارسول اللہ انحلھما یا رسول اللہ ! ان دونوں کو کچھ عطا فرمائیے۔قال نعم

1 الاصابہ فی تمییز الصحابۃ ترجمہ ۷۲۰ ا حسین بن علی رضی اللہ تعالی عنہما دار الفکر بیروت ۲۹۸/۱ 2 القرآن الکریم ۱۱۹/۳

Fatawa Razawiya Volume 30

The distributor of Divine treasures, may Allah's peace and blessings be upon him, said: "Yes, granted. As for Al-Hasan, I have gifted him my forbearance and my majesty; and as for Al-Husayn, I have gifted him my courage and my generosity." To Hasan, I bestowed my forbearance and majesty, and to Husayn, I gave my bravery and my generosity.

Narrated by Ibn 'Asakir from Muhammad bin 'Ubaydullah bin Abi Rafi' from his father and uncle from his grandfather (may Allah be pleased with him): Ibn 'Asakir narrated from Muhammad bin 'Ubaydullah bin Abu Rafi', who narrated from his father, who narrated from his grandfather (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 104: When the Lady of Paradise (Fatimah, may Allah be pleased with her) requested: "O Prophet of Allah! Grant something to these two (Al-Hasan and Al-Husayn)." He said: "I have gifted this elder one (Al-Hasan) majesty and forbearance, and I have gifted this younger one (Al-Husayn) love and pleasure." (Al-'Askari in Al-Amthal from Jabir bin Samurah from Umm Ayman Barakah, may Allah be pleased with them all). (T)

Hadith 105: During the illness in which the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) passed away, the Princess of both worlds (Fatimah) came to her noble father (peace and blessings be upon him) with both her princes (Al-Hasan and Al-Husayn) and requested: "O Messenger of Allah! These are my two sons; grant them something from your noble inheritance."

It was said (The Prophet's reply): "As for Al-Hasan, he has my majesty and leadership, and as for Al-Husayn..." For Hasan, there is my majesty and leadership.

[1] Tarikh Dimashq al-Kabir, biography 559, Husayn bin 'Ali (may Allah be pleased with him), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 13/141. [2] Kanz al-Ummal with reference to Al-'Askari in Al-Amthal, Hadith 37710, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 13/670.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

इलाही ख़ज़ानों के क़ासिम (बाँटने वाले) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "हाँ मंज़ूर। जहाँ तक अल-हसन का ताल्लुक़ है, मैंने उन्हें अपना हिल्म (धैर्य) और अपनी हैबत (गरिमा) अता की; और जहाँ तक अल-हुसैन का ताल्लुक़ है, मैंने उन्हें अपनी बहादुरी और अपनी सख़ावत अता की।" हसन को तो मैंने अपना हिल्म और हैबत अता की और हुसैन को अपनी बहादुरी और अपना करम बख़्शा।

इब्न असाकिर ने मुहम्मद बिन उबैदुल्लाह बिन अबी राफ़ेअ से, उन्होंने अपने वालिद और चचा से, उन्होंने अपने दादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया: इब्न असाकिर ने मुहम्मद बिन उबैदुल्लाह बिन अबू राफ़ेअ से रिवायत की, जिन्होंने अपने बाप से और उन्होंने अपने दादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की। (त)

हदीस १०४: कि जब ख़ातूने फ़िरदौस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) ने अर्ज़ की: "या नबी अल्लाह! इन दोनों को कुछ अता हो।" फ़रमाया: "मैंने इस बड़े (हसन) को हैबत और बुर्दबारी अता की और इस छोटे (हुसैन) को मोहब्बत और रज़ा की नेमत दी।" (अस्करी ने 'अम्साल' में जाबिर बिन समुरह से, उन्होंने उम्मे अयमन बरकतुह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से रिवायत किया। त)

हदीस १०५: कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का जिस मर्ज़ में विसाल-ए-मुबारक हुआ है, उसमें दो जहाँ की शहज़ादी (फ़ातिमा) अपने दोनों शहज़ादों को लिए अपने पिदर-ए-करीम (सम्मानित पिता) अलैहि वसल्लम के पास हाज़िर हुईं और अर्ज़ की: "या रसूल अल्लाह! यह मेरे दोनों बेटे हैं, इन्हें अपनी मीरास-ए-करीम से कुछ अता फ़रमाइए।"

इरशाद हुआ: "जहाँ तक हसन का ताल्लुक़ है, उनके लिए मेरी हैबत और सरदारी है, और हुसैन के लिए..." हसन के लिए तो मेरी हैबत और सरदारी है।

[1] तारीख दमिश्क़ अल-कबीर, तर्जुमा ५५९ हुसैन बिन अली (रज़ियल्लाहु अन्हु), दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, १३/१४१। [2] कन्ज़ुल उम्माल बहवाला अस्करी फ़िल अम्साल, हदीस ३७७१०, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, १३/६७०।

قاسمِ خزائنِ الہی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا: ہاں منظور۔ اما الحسن فقد نحلته حلمی و ہیبتی و اما الحسین فقد نحلته نجدی و جودی حسن کو تو میں نے اپنا حلم اور ہیبت عطا کی اور حسین کو اپنی شجاعت اور اپنا کرم بخشا۔

ابن عساکر ۱ عن محمد بن عبید اللہ بن ابی رافع عن ابیہ وعمہ عن جدہ رضی اللہ تعالی عنہ۔ ابن عساکر نے محمد بن عبید اللہ بن ابو رافع سے انہوں نے اپنے باپ سے انہوں نے اپنے دادا رضی اللہ عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۱۰۴: کہ جب حضرت خاتونِ فردوس رضی اللہ تعالیٰ عنہا نے عرض کی: یا نبی اللہ! ان دونوں کو کچھ عطا ہو۔ فرمایا:

نحلت هذا الکبیر المهابة والحلم ونحلت هذا الصغیر المحبة والرضا۔ العسکری ۲ فی الامثال عن جابر بن سمرة عن ام ایمن برکۃ رضی اللہ عنہم۔ میں نے اس بڑے کو ہیبت و بردباری عطا کی اور اس چھوٹے کو محبت و رضا کی نعمت دی۔ (عسکری نے امثال میں جابر بن سمرہ سے انہوں نے ام ایمن برکتہ رضی اللہ تعالی عنہم سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۰۵: کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کا جس مرض میں وصال مبارک ہوا ہے اس میں دو جہان کی شاہزادی اپنے دونوں شہزادوں کو لئے اپنے پدرِ کریم علیہ وعلیہم الصلوۃ والتسلیم کے پاس حاضر ہوئیں اور عرض کی:

یارسول اللہ هذان ابنای فورثهما شیئا ۔ یا رسول اللہ! یہ میرے دونوں بیٹے ہیں انہیں اپنی میراثِ کریم سے کچھ عطا فرمائیے۔

ارشاد ہوا:

اما حسن فلہ ہیبتی وسؤددی واما حسین حسن کے لئے تو میری ہیبت اور سرداری ہے

۱ تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۵۵۹ حسین بن علی رضی اللہ عنہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱۳/

۱۴۱ ۲ کنز العمال بحوالہ العسکری فی الامثال حدیث ۷۷۱۰۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۳/ ۶۷۰

Volume 30 - Fatawa Ridawiyya

[Boxed Text] "To him (Hussain) belongs my courage and my generosity." (Reported by al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir, and Ibn Mandah and Ibn 'Asakir narrated from al-Batul al-Zahra, may Allah Almighty be pleased with her).

I say: And with Allah is the success; forbearance, love, generosity, courage, pleasure, and affection are not tangible objects or visible physical bodies that can be picked up by hand and handed over. And the request of al-Batul al-Zahra was in the form of a presentation and appeal, asking the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) to grant them something, which in the terminology of grammarians is called the 'imperative mood' (amr), and it is specific to the future time. By the time this phrase is uttered, the present moment will have elapsed. Thereafter, whatever acceptance and occurrence take place will fall in the future relative to the time of speaking, even if colloquially it is referred to as the present time due to its immediate connection. In any case, the request and acceptance have absolutely no connection with the past tense. Now, what did the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) say? "Yes, I will give." Necessarily, this acceptance was a promise for the future, for "the question is repeated in the answer," meaning "Yes, I shall grant them [these things]." Immediately following this, the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) says: "I have given these blessings to this prince of mine and bestowed these riches upon that prince." These verbs outwardly appear to be in the past tense, and they signify the time of promise, not the actual time of granting, for a promise precedes the grant. Necessarily, these verbs are not for reporting (akhbar) but are performative/ creative (insha), just as a seller and buyer say 'ba'tu' (I have sold) and 'ishtaraitu' (I have bought). These verbs are not intended to inform about a past transaction of buying and selling, but rather the sale and purchase are created and initiated through them. That is to say, through the Holy Prophet's (peace and blessings be upon him) statement: "I have given him this, and I have given him that," the riches of forbearance, awe, generosity, courage, pleasure, and love were bestowed upon the princes. These blessings are from the special treasures of the Sovereign of the Heavens and the Earth, Exalted be His Majesty.

[Footnotes] 1 Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography 1559, Husayn ibn Ali (may Allah be pleased with him), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 14/1, 120. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 1041, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 22/423. Kanz al-Ummal with reference to Ibn Mandah, Hadith 18830, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 7/268. Kanz al-Ummal with reference to Tabarani and Ibn Mandah, Hadith 34272, Mu'assasat al-Risala, Beirut,

12/11. Kanz al-Ummal with reference to Ibn Mandah, Tabarani, Abu Nu'aym, Hadith 37709, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 13/680.

जिल्द 30 - फ़तावा रज़विया

[बॉक्स किया हुआ पाठ] "उसके(हुसैन) लिए मेरी हिम्मत और मेरी उदारता है।" (तबरानी ने अल-मुअजम अल-कबीर में और इब्न मंदा और इब्न असाकिर ने बतुल अल-ज़हरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से रिवायत किया है।)

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की ही तौफ़ीक से; हिल्म (धैर्य), मुहब्बत, सखावत (उदारता), बहादुरी, रज़ा और मुहब्बत कोई ऐसी चीज़ें नहीं हैं जिन्हें छुआ जा सके या जो प्रत्यक्ष शरीर हों कि हाथ में उठाकर दे दी जाएँ। और बतुल ज़हरा की दरख्वास्त अर्ज़ और इल्तिजा के तौर पर थी कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उन्हें कुछ अता फरमाएँ जिसे व्याकरण की भाषा में 'अम्र' (आदेशात्मक) कहा जाता है, और वह भविष्य काल के लिए विशिष्ट है। जब तक यह शब्द ज़बान से अदा होगा, वर्तमान समय गुज़र चुका होगा। इसके बाद जो कुछ भी स्वीकार्यता और घटना होगी, वह बोलने के समय से भविष्य काल में आएगी, भले ही तत्काल होने के कारण इसे बोलचाल में वर्तमान काल कहा जाए। बहरहाल, दरख्वास्त और स्वीकार्यता का अतीत काल (माज़ी) से कोई संबंध नहीं है। अब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने क्या फरमाया? "हाँ, मैं दूँगा।" स्वाभाविक रूप से यह भविष्य के लिए एक वादा था, क्योंकि "सवाल जवाब में दोहराया जाता है", यानी "हाँ, मैं उन्हें ये [चीज़ें] अता करूँगा।" इसके तुरंत बाद हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "मैंने अपने इस शहज़ादे को ये नेमतें दीं और उस शहज़ादे को ये दौलतें बख्शीं।" ये क्रियाएँ प्रत्यक्ष रूप से भूतकाल (माज़ी) की हैं, और इससे वादे का समय मुराद था न कि अता करने का समय, क्योंकि वादा अता करने से पहले होता है। अनिवार्य रूप से ये क्रियाएँ सूचना (अखबार) देने के लिए नहीं बल्कि सृजन (इंशा) के लिए हैं, जैसे बेचने वाला और खरीदने वाला कहते हैं 'बेअतु' (मैंने बेचा) और 'इश्तयतु' (मैंने खरीदा)। ये क्रियाएँ किसी पिछली खरीद-फरोख्त की खबर देने के लिए नहीं होतीं, बल्कि उन्हीं से खरीद-फरोख्त वजूद में आती है, यानी हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस फरमाने ही में कि "मैंने उसे यह दिया, मैंने उसे वह दिया," हिल्म, हैबत, सखावत, बहादुरी, रज़ा और मुहब्बत की दौलतें शहज़ादों को बख्श दी गईं। ये नेमतें आसमानों और ज़मीन के मालिक के विशेष खज़ानों से हैं, जिसकी शान बहुत ऊँची है।

[पाद लेख] 1 तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, जीवनी 1559, हुसैन इब्न अली रज़ियल्लाहु अन्हु, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 14/1, 120. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 1041, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत, 22/423. कंज़ अल-उम्माल इब्न मंदा के हवाले से, हदीस 18830, मुअस्ससत

अर-रिसाला, बेरुत, 7/268. कंज़ अल-उम्माल तबरानी और इब्न मंदा के हवाले से, हदीस 34272, मुअस्ससत अर-रिसाला, बेरुत, 12/11. कंज़ अल-उम्माल इब्न मंदा, तबरानी, अबु नुऐम के हवाले से, हदीस 37709, मुअस्ससत अर-रिसाला, बेरुत, 13/680.

[تحریر خانہ] فله جرأتی وجودی- الطبرانی فی الکبیر و ابن منده و ابن عساکر عن البتول الزهراء رضی الله عنها۔ اور حسین کے لیے میری جرات اور میرا کرم (طبرانی نے کبیر میں اور ابن منده اور ابن عساکر نے بتول الزہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کیا۔ت)

اقول: و باللہ التوفیق حلم و محبت و جود و شجاعت و رضا و محبت کچھ اشیائے محسوسہ و اجسام ظاہرہ تو نہیں کہ ہاتھ میں اٹھا کر دے دیے جائیں اور بتول زہرا کا سوال بصیغہ عرض و درخواست تھا کہ حضور انھیں کچھ عطا فرمائیں جسے عرف نحاۃ میں صیغہ امر کہتے ہیں اور وہ زمان استقبال کے لیے خاص ہے جب تک یہ صیغہ زبان سے ادا ہوگا زمانہ حال منقضی ہو جائے گا اس کے بعد قبول و وقوع جو کچھ ہوگا زمانہ تکلم سے زمانہ مستقبل میں آئے گا اگر چہ بحالت فور و اتصال اسے عرفا زمانہ حال کہیں بہر حال درخواست و قبول کو زمانہ ماضی سے اصلاً تعلق نہیں، اب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کیا فرمایا نعم ہاں دوں گا۔ لاجرم یہ قبول زمانہ استقبال کا وعدہ ہوا فان السؤال معاد في الجواب ای نعم انحلہما اس کے متصل ہی حضور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ میں نے اپنے اس شہزادے کو یہ نعمتیں دیں اور اس شہزادے کو یہ دولتیں بخشیں۔ یہ صیغے بظاہر ماضی کے ہیں اور اس سے زمان وعدہ تھا اور زمان وعدہ عطا نہیں کہ وعدہ عطا پر مقدم ہوتا ہے۔ لاجرم یہ صیغے اخبار کے نہیں بلکہ انشا ہیں جس طرح بائع و مشتری کہتے ہیں بعت اشتریت میں نے بیچی میں نے خریدی۔ یہ صیغے کسی گزشتہ خرید و فروخت کی خبر دینے کے نہیں ہوتے بلکہ انھیں سے بیع و شرا پیدا ہوتی ہے انشا کی جاتی ہے یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اس فرمانے ہی میں کہ میں نے اسے

یہ دیا اسے یہ دیا حلم و ہیبت وجود و شجاعت و رضا و محبت کی دولتیں شہزادوں کو بخش دیں یہ نعمتیں خاص خزائن ملك السموات والارض جل جلالہ کی ہیں۔

[حواشی] 1 تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۱۵۵۹ حسین بن علی رضی اللہ عنہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/۱۴، ۱۲۰ المعجم الکبیر حدیث ۱۰۴۱ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۴۲۳/۲۲، کنز العمال بحوالہ ابن مندہ کر حدیث ۱۸۸۳۰ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۷/ ۲۶۸، کنز العمال بحوالہ طب و ابن مندہ کر حدیث ۳۴۲۷۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/ ۱۱، کنز العمال بحوالہ ابن مندہ طب، ابی نعیم کر حدیث ۳۷۷۰۹ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۶۸۰/۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

- This success is not through the strength of the arm, until God the Bestower grants it. (This success is not achieved through one's own power until the Giver, Allah Almighty, grants it. T)

Therefore, he who says with his tongue, "I have given," and by that very statement those blessings are definitely and certainly obtained, can only be the one whose hand reaches the treasures of Allah, the Bestower, the Lord of lords, may His glory be exalted, and to whom his Lord, the Exalted and Sublime, has given the authority of giving and withholding. Yes, who is he? Yes, by Allah, he is Muhammad, the Messenger of Allah, authorized and empowered by Allah, the distributor and disposer of the treasures of Allah, may His glory be exalted, and may Allah Almighty bless him and grant him peace. All praise is due to Allah, the Lord of the worlds. Undoubtedly, the greatest Imam Ahmad bin Hajar Makki (may Allah have mercy on him) says in his noble book 'Al-Jawhar al-Munazzam':

[Arabic]: He (may Allah Almighty bless him and grant him peace) is the greatest vicegerent of Allah, who placed the treasures of His bounty and the tables of His blessings under his hands and subject to his will; he gives to whom he wishes. [Urdu]: He (peace and blessings of Allah be upon him) is that great vicegerent of Allah Almighty, whose hands Allah (the Sublime) has made the masters of the treasures of His grace and the tables of His blessings, and placed them under his command and his will. He gives to whomever he wishes, may Allah bless him and grant him peace.

The life-giving explanations of these sacred discussions are numerous in the humble author's treatise 'Saltanat al-Mustafa fi Malakut Kull al-Wara' (The Sovereignty of the Prophet in the Kingdoms of All Creation). And praise be to Allah. Hadith 106: It is narrated in the Sahihayn (Bukhari and Muslim) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: Indeed, I have names. I am Muhammad, I am Ahmad, and I am Al-Mahi (the obliterator) through whom Allah obliterates disbelief. And I am Al-Hashir (the gatherer) at whose feet the people will be gathered. (Allah bless him and grant him peace). [Urdu]: Verily, I have several names. I am Muhammad, I am Ahmad, I am Al-Mahi, meaning the eraser of disbelief and polytheism, for Allah erases disbelief through me. I am Al-Hashir, meaning the one who gathers the creation, for all people will be gathered at my feet. Allah bless him and grant him peace.

1 2 Al-Jawhar al-Munazzam, Chapter Six, Al-Maktabah al-Qadiriyyah, Jamia Nizamia Razvia Lahore, p. 42.

फ़तावा रज़विया खंड ३०

- यह सौभाग्य बाहुबल से प्राप्त नहीं होता, जब तक कि देने वाला ईश्वर न दे। (यह सौभाग्य अपनी शक्ति से प्राप्त नहीं होता जब तक कि प्रदान करने वाला अल्लाह तआला प्रदान न करे। - त)

अतः, वह जो अपनी जुबान से कह दे कि "मैंने दिया" और उसी कथन से वे नेमतें निश्चित रूप से प्राप्त हो जाएं, वह केवल वही कर सकता है जिसका हाथ अल्लाह वहाब रब्ब-उल-अरबाब (महान) के खज़ानों तक पहुँचता हो, जिसे उसके रब (महान और उच्च) ने देने और रोकने का अधिकार दिया है। हाँ, वह कौन है? हाँ, अल्लाह की कसम, वह अल्लाह के रसूल मुहम्मद हैं, जिन्हें अल्लाह की ओर से अनुमति और अधिकार प्राप्त है, अल्लाह के खज़ानों के वितरक और व्यवस्थापक (महान) हैं, उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो संसार का स्वामी है। निस्संदेह, महान इमाम अहमद बिन हजर मक्की (अल्लाह उन पर दया करे) अपनी प्रतिष्ठित पुस्तक 'अल-जौहर अल-मुनज़्ज़म' में फ़रमाते हैं:

[अरबी]: वह (अल्लाह उन पर कृपा करे और शांति प्रदान करे) अल्लाह के महान खलीफ़ा हैं, जिन्होंने अपनी उदारता के खजाने और अपनी नेमतों के दस्तरखान को उनके हाथों के अधीन और उनकी इच्छा के अधीन कर दिया है; वह जिसे चाहते हैं देते हैं। [उर्दू]: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अल्लाह अज़्ज़वजल के वे महान खलीफ़ा हैं कि हक जल व आला ने अपने करम के खज़ाने, अपनी नेमतों के दस्तरखान सब उनके हाथों के आज्ञाकारी और उनकी इच्छा के अधीन कर दिए हैं; जिसे वे चाहते हैं अता फ़रमाते हैं, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

इन पवित्र चर्चाओं के जीवनदायी विवरण फकीर के शोध-पत्र 'सल्तनत-उल-मुस्तफा फी मलकूत कुल-अल-वरा' में प्रचुर मात्रा में हैं, और अल्लाह के लिए प्रशंसा है। हदीस १०६: सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: वास्तव में मेरे कई नाम हैं। मैं मुहम्मद हूँ, मैं अहमद हूँ, और मैं अल-माही हूँ जिसके माध्यम से अल्लाह कुफ्र (अविश्वास) को मिटाता है। और मैं अल-हाशिर हूँ जिसके चरणों में लोग इकट्ठा किए जाएंगे। (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। [उर्दू]: बेशक मेरे कई नाम हैं, मैं मुहम्मद हूँ, मैं अहमद हूँ, मैं माही हूँ यानी कुफ्र और शिर्क को मिटाने वाला कि अल्लाह तआला मेरे माध्यम से कुफ्र को मिटाता

है, मैं हाशिर हूँ यानी सृष्टि को हश्र देने वाला कि मेरे कदमों पर तमाम लोगों का हश्र होगा, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

---

१ २ अल-जौहर अल-मुनज़्ज़म, छठा अध्याय, अल-मकतबा अल-कादिरिया जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर, पृ. ४२।

ے ایں سعادت بزورِ بازو نیست تانہ بخشد خدائے بخشندہ۱ (یہ سعادت اپنی طاقت سے حاصل نہیں ہوتی جب تک عطا فرمانے والا اللہ تعالٰی عطا نہ فرمائے۔ت) تو وہ جو زبان سے فرمادے کہ میں نے دیں اور اس فرمانے ہی سے وہ نعمتیں حاصل ہوجائیں قطعاً یقیناً وہی کرسکتا ہے جس کا ہاتھ اللہ وہاب رب الارباب جل جلالہ کے خزانوں پر پہنچتا ہے جسے اس کے رب جل وعلا نے عطا و منع کا اختیار دیا ہے، ہاں وہ کون، ہاں واللہ وہ محمد رسول اللہ ماذون ومختار حضرۃ اللہ قاسم ومتصرف خزائن اللہ جل جلالہ وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، والحمد للہ رب العالمین، لاجرم امام اجل احمد بن حجر مکی رحمۃ اللہ تعالٰی کتاب مستطاب جوہر منظم میں فرماتے ہیں:

ھو صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم خلیفۃ اللہ الاعظم الذی جعل خزائن کرمہ وموائد نعمہ طوع یدیہ وتحت ارادتہ یعطی من یشاء ۲۔ وہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اللہ عزوجل کے وہ خلیفہ اعظم ہیں کہ حق جل وعلا نے اپنے کرم کے خزانے، اپنی نعمتوں کے خوان سب ان کے ہاتھوں کے مطیع انکے ارادے کے زیر فرمان کردیئے جسے چاہتے ہیں عطا فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

ان مباحث قدسیہ کے جانفزا بیان فقیر کے رسالہ سلطنت المصطفٰی فی ملکوت کل الورٰی میں بکثرت ہیں واللہ الحمد۔ حدیث ۱۰۶: صحیحین میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ان لی اسماء انا محمد وانا احمد وانا الماحی الذی یمحوا اللہ لی الکفر وانا الحاشر الذی یحشر علی قدمی (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) بیشک میرے متعدد نام ہیں، میں محمد ہوں، میں احمد ہوں، میں ماحی یعنی کفر وشرک کا مٹانے والا ہوں کہ اللہ تعالٰی میرے ذریعے سے کفر مٹاتا ہے، میں حاشر یعنی

مخلوق کو حشر دینے والا ہوں کہ میرے قدموں پر تمام لوگوں کا حشر ہوگا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

---

۱ ۲ الجوہر المنظم الفصل السادس المکتبۃ القادریۃ جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور ص ۴۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Arabic Section]: Malik, Ahmad, Abu Dawud al-Tayalisi, Ibn Sa'd, al-Bukhari[1], Muslim, al-Tirmidhi, al-Nasa'i, al-Tabarani, al-Hakim, al-Bayhaqi, Abu Nu'aym and others from Jubayr bin Mut'im (may Allah be pleased with him). [Urdu Section]: Malik, Ahmad, Abu Dawood Tayalisi, Ibn Saad, Bukhari, Muslim, Tirmidhi, Nasai, Tabarani, Hakim, Bayhaqi, Abu Nuaim, and other scholars of Hadith narrated it from Jubayr bin Mut'im (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 710 to 111: It is in Sahih Muslim Sharif that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic Section]: I am Muhammad and Ahmad, and al-Muqaffi (the final prophet), and al-Hashir (the gatherer of creation), and the Prophet of Repentance, and the Prophet of Mercy (peace and blessings of Allah be upon him). [Urdu Section]: I am Muhammad and Ahmad, and the one who follows all prophets, and the one who gathers creation for the Resurrection, and the Prophet of Repentance, and the Prophet of Mercy, peace and blessings of Allah be upon him.

[Arabic Section]: Ahmad and Muslim[2] and al-Tabarani in al-Kabir. [Urdu Section]: Ahmad, Muslim, and al-Tabarani narrated it in al-Mu'jam al-Kabir.

---

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tafsir, Surah al-Saff, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/717; Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Bab fi Asma'ihi (peace be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/261; al-Shama'il with Sunan al-Tirmidhi, Bab ma ja'a fi Asma' Rasul Allah (peace be upon him), Hadith 365, Dar al-Fikr Beirut, 5/572; Musnad Ahmad bin Hanbal from Jubayr bin Mut'im, al-Maktab al-Islami Beirut, 4/82; Muwatta Imam Malik, ma ja'a fi Asma' al-Nabi (peace be upon him), Mir Muhammad Kutub Khana Karachi, p. 737; al-Tabaqat al-Kubra, Dhikr Asma' al-Nabi (peace be upon him), Dar Sadr Beirut, 1/105; al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Tarikh, Dhikr Asma' al-Nabi (peace be upon him), Dar al-Fikr Beirut, 2/602; Dala'il al-Nubuwwa lil-Bayhaqi, Bab Dhikr Asma' Rasul Allah (peace be upon him), Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 1/152 to 155; Musnad Abi Dawud al-Tayalisi, Hadith of Jubayr bin Mut'im (RA), Vol 4, p. 17; Dala'il al-Nubuwwa li-Abi Nu'aym, Chapter 3, Dhikr Fadilatihi (peace be upon him) bi-Asma'ihi, 'Alam al-Kutub Beirut, 1/12

[2] Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Bab fi Asma'ihi (peace be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/261; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abi Musa al-Ash'ari, al-Maktab al-Islami Beirut, 4/395 (continued on next page)

फ़तावा रज़विया खंड 30

[अरबी अनुभाग]: मलिक, अहमद, अबू दाऊद अल-तायालिसी, इब्न साद, अल-बुखारी[1], मुस्लिम, अल-तिरमिज़ी, अल-नसाई, अल-तबरानी, अल-हाकिम, अल-बैहकी, अबू नुअैम और अन्य ने जुबैर बिन मुतइम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। [उर्दू अनुभाग]: इसे मलिक, अहमद, अबू दाऊद तयलिसी, इब्न साद, बुखारी, मुस्लिम, तिरमिज़ी, नसाई, तबरानी, हाकिम, बैहकी, अबू नुअैम और अन्य मुहद्दिसीन ने जुबैर बिन मुतइम रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। (त)

हदीस 710 से 111: सहीह मुस्लिम शरीफ में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

[अरबी अनुभाग]: मैं मुहम्मद हूँ, और अहमद हूँ, और अल-मुकफ्फी (अंतिम नबी), और अल-हाशिर (खलक़ को हश्र देने वाला), और तौबा का नबी, और रहमत का नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हूँ। [उर्दू अनुभाग]: मैं मुहम्मद हूँ और अहमद और सब अंबिया के बाद आने वाला और खलक़ को हश्र देने वाला और तौबा का नबी और रहमत का नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हूँ।

[अरबी अनुभाग]: अहमद और मुस्लिम[2] और तबरानी ने अल-कबीर में। [उर्दू अनुभाग]: इसे अहमद, मुस्लिम और तबरानी ने कबीर में रिवायत किया।

---

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-तफ़्सीर, सूरह अल-सफ़, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/717; सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़ज़ाइल, बाब फी असमाईही (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/261; अल-शमाइल मा सुनन अल-तिरमिज़ी, बाब मा जा फ़ी असमा रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), हदीस 365, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 5/572; मुसनद अहमद बिन हंबल अन जुबैर बिन मुतइम, अल-मकतबा अल-इस्लामी बेरुत, 4/82; मुवatta इमाम मलिक, मा जा फ़ी असमा अल-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मीर मुहम्मद कुतुब खाना कराची, पृष्ठ 737; अल-तबाक़ात अल-कुबरा, ज़िक्र असमा अल-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार साद्र बेरुत, 1/105; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-तारीख, ज़िक्र असमा अल-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार अल-फ़िक्र बेरुत, 2/602; दलाइल अल-नुबुव्वह लिल-बैहक़ी, बाब ज़िक्र असमा रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 1/152 से 155; मुसनद अबी दाऊद तयलिसी, अहादीस जुबैर बिन मुतइम (रज़ियल्लाहु अन्हु), भाग

4, पृष्ठ 17; दलाइल अल-नुबुव्वह लि-अबी नुअैम, अध्याय 3, ज़िक्र फ़ज़ीलतिही (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बि-असमाईही, आलम अल-कुतुब बेरुत, 1/12

[2] सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़ज़ाइल, बाब फी असमाईही (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/261; मुसनद अहमद बिन हंबल अन अबी मूसा अल-अशअरी, अल-मकतबा अल-इस्लामी बेरुत, 4/395 (आगे अगले पृष्ठ पर)

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

مالك واحمد وابو داود الطیالسی وابن سعد و البخاری[1] و مسلم والترمذی والنسائی والطبرانی و الحاکم والبیھقی وابو نعیم وآخرون عن جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ اس کو مالک، احمد، ابو داود طیالسی، ابن سعد، بخاری، مسلم، ترمذی، نسائی، طبرانی، حاکم، بیہقی، ابو نعیم اور دیگر محدثین نے جبیر بن مطعم رضی اللہ عنہ سے روایت فرمایا۔ (ت)

حدیث ۷۱۰ تا ۱۱۱ : صحیح مسلم شریف میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : انا محمد واحمد والمقفی والحاشر ونبی التوبہ ونبی الرحمہ(صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم)۔ میں محمد ہوں اور احمد اور سب انبیاء کے بعد آنے والا اور خلائق کو حشر دینے والا اور توبہ کا نبی اور رحمت کا نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

احمد ومسلم[2] والطبرانی فی الکبیر اس کو روایت کیا احمد، مسلم اور طبرانی نے کبیر میں۔

---

[1] صحیح البخاری کتاب التفسیر سورۃ الصف قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۱۷، صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فی اسمائہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۶۱ ، الشمائل مع سنن الترمذی باب ماجاء فی اسماء رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حدیث ۳۶۵ دار الفکر بیروت ص ۵۷۲/۵، مسند احمد بن حنبل عن جبیر بن مطعم المکتب الاسلامی بیروت ۸۲/۴، مؤطا لامام مالك ماجاء فی اسماء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میر محمد کتب خانہ کراچی ص ۷۳۷، الطبقات الکبری ذکر اسماء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار صادر بیروت ۱۰۵/۱، المستدرک للحاکم کتاب التاریخ ذکر اسماء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الفکر بیروت ۶۰۲/۲، دلائل النبوۃ للبیھقی باب ذکر اسماء رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الکتب العلمیہ بیروت ۱۵۲/۱ تا ۱۵۵، مسند ابی

داود طیالسی احادیث جبیر بن مطعم رضی اللہ عنہ الجزء الرابع ص ۱۷، دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الثالث ذکر فضیلتہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم باسمائہ عالم الکتب بیروت ۱۲/۱

[2] صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فی اسمائہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۶۱ ، مسند احمد بن حنبل عن ابی موسی الاشعری المکتب الاسلامی بیروت ۳۹۵/۴ (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Ridawiyya - Volume 30

From Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with them). And similarly narrated by Ahmad, Ibn Mas'ud, Ibn Abi Shaybah, and Bukhari in their historical works (Tarikh), and Tirmidhi in Shama'il from Hudhayfah (may Allah be pleased with him). And Ibn Marduwayh in Tafsir, Abu Nu'aym in Dala'il, Ibn 'Adi in al-Kamil, Ibn 'Asakir in Tarikh Dimashq, and Daylami in Musnad al-Firdaws from Abu al-Tufayl (may Allah be pleased with him). And Ibn 'Adi from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with them). And Ibn Sa'd narrated from Mujahid as a mursal report. In this, the narrators have made additions and subtractions, but they all agree on the title "al-Hashir" (The Gatherer). (T)

Hadith 112: The Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) went to a synagogue of the Jews and invited them to Islam. No one replied. He invited them again, and still no one spoke. The Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

If you refuse, then by Allah, I am the Gatherer (al-Hashir) and I... | You did not believe, so listen, by Allah, I am the one who gathers (for Resurrection)...

(Remaining footnote from the previous page) Shama'il al-Tirmidhi with Sunan al-Tirmidhi, Chapter on the Names of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), Dar al-Fikr Beirut 527/5, al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mentioning the names of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), Dar Sader Beirut 104/1, al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Book of Virtues, Hadith 31283, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 351/6, Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter Three mentioning his virtues (may Allah's peace and blessings be upon him), Alam al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 41/2, Kanz al-Ummal with reference to 'Ad and Ibn 'Asakir from Abu al-Tufayl, Hadith 33129, Muassasat al-Risalah Beirut 464/11, 463, al-Firdaws bi Ma'thur al-Khitab, Hadith 797, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 42/1, al-Tabaqat al-Kubra mentioning the names of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), Dar Sader Beirut 105/1.

अबू मूसा अल-अश'अरी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से। और इसी तरह अहमद, इब्न मसूद, इब्न अबी शैबा और बुखारी ने 'तारीख' में और तिर्मिज़ी ने 'शमाइल' में हज़रत हुज़ैफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से। और इब्न मरदूवैया ने 'तफ़्सीर' में, अबू नुऐम ने 'दलाईल' में, इब्न अदी ने 'कामिल' में, इब्न असाकिर ने 'तारीख-ए-दमिश्क' में और दैलमी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में हज़रत अबू अल-तफ़ैल (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से। और इब्न अदी ने अबू हुरैरा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से। और इब्न सअद ने मुजाहिद से 'मुरसल' के रूप में रिवायत की। इसमें रावी कमी-बेशी करते रहे मगर 'हाशिर' पर सब सहमत हैं। (त)

हदीस 112: हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यहूदियों के एक इबादतगाह (कनीसा) में तशरीफ़ ले जाकर इस्लाम की दावत दी, किसी ने जवाब नहीं दिया, दोबारा फ़रमाया, कोई न बोला। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अगर तुमने इनकार किया, तो अल्लाह की कसम, मैं ही हाशिर (एकत्र करने वाला) हूँ और मैं... | तुमने न माना तो सुन लो खुदा की कसम मैं ही हश्र देने वाला (हाशिर) हूँ...

(शेष पादलेख पिछले पृष्ठ से) शमाइल अल-तिर्मिज़ी मा सुनन अल-तिर्मिज़ी, रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नामों का अध्याय, दार अल-फ़िक्र बेरूत 527/5, अल-तबाक़ात अल-कुबरा इब्न सअद द्वारा रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नामों का वर्णन, दार सादर बेरूत 104/1, अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा द्वारा किताब अल-फ़ज़ाइल हदीस 31283, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 351/6, दलाईल अल-नुबुव्वह अबू नुऐम द्वारा तीसरा अध्याय उनकी महानता का वर्णन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), आलम अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 41/2, कंज़ अल-उम्माल अदी और इब्न असाकिर के हवाले से अबू अल-तफ़ैल से हदीस 33129, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत 464/11, 463, अल-फिरदौस बि मथूर अल-ख़िताब हदीस 797, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 42/1, अल-तबाक़ात अल-कुबरा रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नामों का वर्णन, दार सादर बेरूत 105/1।

عن ابی موسیٰ الاشعری ونحوہ احمد و ابنا سعد و ابی شیبۃ والبخاری فی التاریخ والترمذی فی الشمائل عن حذیفہ و ابن مردویہ فی التفسیر وابو نعیم فی الدلائل و ابن عدی فی الکامل و ابن عساکر فی تاریخ دمشق والدیلمی فی مسند الفردوس عن ابی الطفیل و ابن عدی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہم وابن سعد عن مجاہدٍ مرسلاً یزیدون و ینقصون وکلھم علی الحاشر متفقون۔ | ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے۔ اور اس کی مثل احمد، ابن مسعود، ابن ابی شیبہ اور بخاری نے تاریخ میں اور ترمذی نے شمائل میں حضرت حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔ اور ابن مردویہ نے تفسیر میں، ابونعیم نے دلائل میں، ابن عدی نے کامل میں، ابن عساکر نے تاریخِ دمشق میں اور دیلمی نے مسند الفردوس میں حضرت ابو الطفیل رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔ اور ابن عدی نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے۔ اور ابن سعد نے مجاہد سے مرسلاً روایت کیا۔ اس میں راوی کمی بیشی کرتے رہے مگر حاشر پر سب متفق ہیں۔ (ت)

حدیث ۱۱۲: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ایک کنیسۂ یہود میں تشریف لے جاکر دعوتِ اسلام فرمائی، کسی نے جواب نہ دیا، دوبارہ فرمائی، کوئی نہ بولا۔ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

ابیتم فواللہ انا الحاشر و انا | تم نے نہ مانا تو سن لو خدا کی قسم میں ہی حشر دینے

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) شمائل الترمذی مع سنن الترمذی باب ماجاء فی اسماء رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دارالفکر بیروت ۵/۵۲۷، الطبقات الکبری لابن سعد ذکر اسماء الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم داراصادر بیروت ۱/۱۰۴، المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الفضائل حدیث ۳۱۲۸۳

دارالکتب العلمیہ بیروت ۳۵۱/۶، دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الثالث ذکر فضیلتہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عالم الکتب العلمیہ بیروت ۴۱/۲، کنز العمال بحوالہ عد و ابن عساکر عن ابی الطفیل حدیث ۳۳۱۲۹ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴۶۴/۱۱، ۴۶۳، الفردوس بماثور الخطاب حدیث ۷۹۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۴۲/۱، الطبقات الکبری ذکر اسماء رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دارصادر بیروت ۱۰۵/۱۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Arabic]: Al-'Aqib wa ana an-Nabi al-Mustafa amantum aw kadhabtum. Al-Hakim 1 wa sahhahahu 'an 'Awf bin Malik radiyallahu ta'ala 'anhu. [Urdu Translation]: [I am] the one who follows, I am the Seal of the Prophets, I am the Chosen Prophet, whether you believe or disbelieve. (Al-Hakim narrated it from 'Awf bin Malik, may Allah Almighty be pleased with him, and authenticated it. - T)

Hadith 113: He (Sallallahu Alaihi Wa Sallam) says: [Arabic]: Ana Ahmad wa ana Muhammad wa ana al-Hashir al-ladhi ahshurun-nasa 'ala qadami wa ana al-Mahi al-ladhi yamhu-llahu li al-kufra 2. [Urdu Translation]: I am Ahmad, I am Muhammad, I am al-Hashir, for I will gather people at my feet. I am al-Mahi, for Allah Almighty erases the calamity of disbelief through me. Sallallahu Alaihi Wa Sallam.

This name 'al-Mahi' (the Eraser) is also relevant to the purpose of our treatise. Furthermore, in many chains of narration, it is mentioned—refuge is with Allah—what calamity is worse than disbelief? Thus, one who is the beloved 'Eraser of Disbelief', who can be a greater 'Remover of Calamities' (Dafi' al-Bala) than him, Sallallahu Alaihi Wa Sallam? But let the Wahhabi master explain the chain of narration for this pure name 'al-Hashir'. What is the Master of the Universe (Sallallahu Alaihi Wa Sallam) saying? "I am the one who gives resurrection (Hashr); I will gather the creation at my feet." You must have heard from the Holy Quran that resurrection and gathering is an attribute of God. Here too, your 'Imam of the sect' will say that the Prophet has associated himself with the attributes of God. You claimants of knowledge and faith have not yet understood even the meaning of 'God's attribute'. All the attributes of the Prophet are attributes of God; thus, certainly, some attributes of God are attributes of the Prophet. A universal affirmative proposition implies its converse as a particular affirmative proposition. Yes, that attribute which would necessitate divinity cannot be for the Prophet. Matters under dispute such as removing calamities, hearing calls, or coming to help, or granting desires, etc., which are considered as divine gifts and the mediation of Lordly grace—what connection do they have with the necessity of divinity? "But he for whom Allah has not appointed light, for him there is no light" (Quran 24:40). (But for whom Allah does not grant light, there is no light for him. - T)

Hadith 114: He (Sallallahu Alaihi Wa Sallam) says: My name is Muhammad in the Quran and Ahmad in the Gospel.

1 Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowing the Companions, Story of mentioning the vision of Abdullah bin Salam, Dar al-Fikr, Beirut, 3/215. 2 Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of Jabir, may Allah be pleased with him, Hadith 175, al-Maktabat al-Faysaliyya, Beirut, 2/184; Al-Kamil by Ibn Adi, Wahb bin Wahb, etc., Dar al-Fikr, Beirut, 7/252.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[अरबी]: अल-'आक़िब व अना अन-नबी अल-मुस्तफ़ा अ-मनतुम अव कज़्ज़बतुम। अल-हाकिम 1 व सह़ह़ह़ू 'अन 'औफ़ बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला 'अन्हु। [उर्दू अनुवाद]: [मैं] बाद में आने वाला हूँ, मैं ही ख़ातिमुल अंबिया हूँ, मैं ही नबी-ए-मुस्तफ़ा हूँ, चाहे तुम मानो या न मानो। (हाकिम ने औफ़ बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से बयान किया और इसकी तसहीह की। - त)

हदीस 113: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [अरबी]: अना अहमद व अना मुहम्मद व अना अल-हाशिरुल्लज़ी अहशुरुन-नासा 'अला क़दमी व अना अल-माही अल-लज़ी यमह़ुल्लाहु ली अल-कुफ़्र 2। [उर्दू अनुवाद]: मैं अहमद हूँ, मैं मुहम्मद हूँ, मैं हाशिर हूँ कि लोगों को अपने क़दमों पर हश्र दूँगा, मैं माही हूँ कि अल्लाह तआला मेरे ज़रिए से कुफ़्र की बला महव (नष्ट) फ़रमाता है, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

यह नाम 'माही' भी हमारे मक़सूद-ए-रिसाला से है, साथ ही बहुत सी सनदों और रिवायतों से कि अल्लाह की पनाह, कुफ़्र से बदतर और क्या बला है, तो जो प्यारा 'कुफ़्र मिटाने वाला' है, उससे बढ़कर कौन 'दाफेउल बला' (बला टालने वाला) है सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। मगर इस पाक नाम 'हाशिर' की सनद वहाबी साहब बतायें, सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम यह क्या फ़रमा रहे हैं कि मैं हश्र देने वाला हूँ, मैं अपने क़दमों पर मख़लूक़ को हश्र दूँगा। तुमने तो क़ुरआन मजीद से यह सुना होगा कि हश्र देना ख़ुदा की शान है, यहाँ भी तुम्हारा इमाम-उत-ताइफ़ा यही कहेगा कि नबी ने अपने आप को ख़ुदा की शान में मिला दिया। ख़ुदा की शान! तुम इल्म और ईमान के दावेदारों ने अभी तक ख़ुदा की शान के मायने ही नहीं समझे। नबी की सब शानें ख़ुदा की शान हैं, तो ख़ुदा की बाज़ शानें ज़रूर नबी की शान हैं, कि मोजबा कुल्लिया (Universal Affirmative) का उसका अक्स मोजबा जुज़िया (Particular Affirmative) लाज़िम है। हाँ, वह शान जिससे ख़ुदाई लाज़िम आए, नबी के लिए नहीं हो सकती। दफ़ा-ए-बला या समाअ-ए-निदा या फ़रियाद को पहुँचना या मुराद का देना वग़ैरा मुतनाज़िया (विवादित) उमूर कि अता-ए-रह़मानी और वसातत-ए-फ़ैज़-ए-रब्बानी से माने जाते हैं, उलूहियत (ईश्वरत्व) के लाज़िम होने से क्या ताल्लुक़ रखते हैं? "वलकिन मन लम यजअ़िल्लाहु लहू नूरन फ़मा लहू मिन नूर" (लेकिन जिसे अल्लाह तआला नूर अता न फ़रमाए, उसके लिए कोई नूर नहीं। - त)

हदीस 114: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: मेरा नाम क़ुरआन में मुहम्मद और इंजील में अहमद है।

1 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफ़त-अस-सहाबा, क़िस्सा ज़िक्र रोया अब्दुल्लाह बिन सलाम, दारुल फ़िक्र, बैरूत, 3/215। 2 अल-मुअजम अल-कबीर, जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु से, हदीस 175, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया, बैरूत, 2/184; अल-कामिल लि-इब्न अदी, वहब बिन वहब वग़ैरा, दारुल फ़िक्र, बैरूत, 7/252।

العاقب وانا النبی المصطفٰی امنتم اوکذبتم۔ الحاکم ۱ وصححہ عن عوف بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ والا ہوں، میں ہی خاتم الانبیاء ہوں، میں ہی نبی مصطفٰی ہوں، چاہے تم مانو یا نہ مانو (حاکم نے عوف بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بیان کیا اور اس کی تصحیح کی۔ ت)

حدیث ۱۱۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : انا احمد وانا محمد وانا الحاشر الذی احشر الناس علی قدمی وانا الماحی الذی یمحوا اللہ لی الکفر ۲۔ میں احمد ہوں، میں محمد ہوں، میں حاشر ہوں کہ لوگوں کو اپنے قدموں پر حشر دوں گا، میں ماحی ہوں کہ اللہ تعالٰی میرے ذریعے سے کفر کی بلا محو فرماتا ہے، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

یہ اسم ماحی بھی ہمارے مقصود رسالہ سے ہے نیز بہت اسناد اور نیز یوں کہ معاذ اللہ کفر سے بدتر اور کیا بلا ہے، تو جو پیارا ماحی کفر ہے اس سے بڑھ کر کون دافع البلاء ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ مگر اس نام پاک حاشر کی اسناد کو وہابی صاحب بتائیں سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یہ کیا فرما رہے ہیں کہ میں حشر دینے والا ہوں میں اپنے قدموں پر خلائق کو حشر دوں گا۔ تم نے تو قرآن مجید سے یہ سنا ہوگا کہ نشر کرنا حشر دینا خدا کی شان ہے، یہاں بھی تمہارا امام الطائفہ یہی کہے گا کہ نبی نے اپنے آپ کو خدا کی شان میں ملا دیا، خدا کی شان تم مدعیان علم و ایمان ابھی خدا کی شان ہی کے معنی نہ سمجھے، نبی کی سب شانیں خدا کی شان ہیں، تو خدا کی بعض شانیں ضرور نبی کی شان ہیں کہ موجبہ کلیہ کو اس کا عکس موجبہ جزئیہ لازم ہے، ہاں وہ شان جس سے خدائی لازم آئے نبی کے لیے نہیں ہو سکتی، دفع بلا یا سماع ندا یا فریاد کو پہنچنا یا مراد کا دینا وغیرہ امور نزاعیہ کہ عطائے رحمانی و وساطت فیض ربانی سے مانے جاتے ہیں

لزوم الوہیت سے کیا تعلق رکھتے ہیں ولکن من لم یجعل اللہ لہ نورًا فمالہ من نور (لیکن جسے اللہ تعالیٰ نور عطا نہ فرمائے اس کے لیے کوئی نور نہیں۔ت)

حدیث ۱۱۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : میرا نام قرآن میں محمد اور انجیل میں احمد ہے۔

۱ المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ قصہ ذکر رؤیا عبداللہ بن سلام دارالفکر بیروت ۳/۲۱۵ ۲ المعجم الکبیر عن جابر رضی اللہ عنہ حدیث ۱۷۵، المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲/۱۸۴، الکامل لابن عدی وہب بن وہب الخ دارالفکر بیروت ۷/۲۵۲

Volume 30 Fatawa Razawiyyah

In Ahmad and Torah, he is [named] 'Aheed'. Verily, I was named 'Aheed' because I keep the fire of Hell away from my Ummah.

So praise be to your Lord and peace and blessings be upon you, O Aheed, O Prophet of Praise. [Reported by] Ibn Adi and Ibn Asakir from Ibn Abbas, may Allah be pleased with both of them.	Praise be to your Lord and peace and blessings be upon you, O Aheed, O Prophet of Praise. Ibn Adi and Ibn Asakir have narrated this from Sayyiduna Ibn Abbas, may Allah be pleased with both of them. (T)

O Wahhabis! According to you, the beloved 'Aheed' (peace and blessings of Allah be upon him) is not even a repeller of calamities. Say that he will not even repel the fire of Hell from you, and apparently, the hope is such that whoever denies a divine blessing remains deprived of that blessing. Allah the Almighty says:

I am according to my servant's expectation of Me.[2]	I deal with My servant according to his expectation.

Since your belief is that Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) is not a repeller of calamities, you deserve that he should not be a repeller of calamities for you. Once, this issue was mentioned in my presence that the Rafidis deny the vision of Allah and the Wahhabis deny the Prophetic intercession. This humble servant said that this is one contentious issue in which we and both of them are speakers of truth. We say there will be a vision of Allah, and we speak the truth, if Allah the Forgiver wills, it will be for us. The Rafidis say there will be none, they speak the truth, if Allah the Subduer wills, it will not be for them. We say the intercession of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) is a reality and we are certainly on the truth, by his grace it will be for us. The Wahhabis say that intercession is absolutely impossible, and they speak correctly, it is hoped that it will not be for them.

If it is forbidden for you, then let it be forbidden for you. (If it's forbidden for you, then stay forbidden. - T)

[1] Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter: Knowledge of his names, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 21/3; Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Ishaq bin Bishr, Dar al-Fikr Beirut, 1/331. [2] Musnad Ahmad bin Hanbal, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/315; At-Targhib wat-

Tarhib, Encouragement for excessive remembrance of Allah, Hadith: Mustafa al-Babi Egypt, 2/393.

Page 474 of 772

जिल्द 30 फतावा रज़विया

'अहमद' और 'तौरात' में 'अहीद' है। और मेरा नाम 'अहीद' इसलिए हुआ कि मैं अपनी उम्मत से दोज़ख़ की आग को दूर (दफ़ा) करता हूँ।

अतः आपके रब के लिए प्रशंसा हो और आप पर दुरूद व सलाम हो, ऐ अहीद, ऐ हम्द के नबी। इब्ने अदी और इब्ने असाकिर[1] ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की।

आपके रब के लिए हम्द और आप पर दरूद व सलाम हो ऐ अहीद, ऐ नबी-ए-हम्द। इसे इब्ने अदी और इब्ने असाकिर ने सैय्यदना इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया है। (त)

ओ वहाबियो! तुम्हारे नज़दीक प्यारे अहीद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) आफ़तों को टालने वाले (दाफ़ेउल-बला) तो हैं ही नहीं, कह दो कि वह तुमसे दोज़ख़ की आग भी दूर न फ़रमाएंगे, और ज़ाहिर है कि उम्मीद भी ऐसी ही है कि जो जिस ईश्वरीय वरदान (नेअमत-ए-इलाही) का इनकार करता है, वह उस नेअमत से वंचित (महरूम) रहता है। अल्लाह अज़्ज़वजल्ल फ़रमाता है:

मैं अपने बंदे के गुमान (सोच) के साथ हूँ।[2]

मैं अपने बंदे से उसके गुमान के मुताबिक मामला फ़रमाता हूँ।

जब तुम्हारा गुमान यह है कि मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) बलाओं को टालने वाले नहीं हैं, तो तुम इसी के पात्र (मुस्तहिक़) हो कि वह तुम्हारे लिए दाफ़ेउल-बला न हों। एक बार फ़क़ीर के यहाँ इस मसले का ज़िक्र था कि राफ़ज़ी अल्लाह के दीदार के मुन्किर हैं और वहाबी नबवी शफ़ाअत के। फ़क़ीर ने कहा यही एक विवादित मसला है जिसमें हम और वे दोनों सत्यवादी हैं। हम कहते हैं कि दीदार-ए-इलाही होगा और हम हक़ (सत्य) कहते हैं, इंशा अल्लाह अल-ग़फ़्फ़ार हमें होगा। राफ़ज़ी कहते हैं कि नहीं होगा, वे सच कहते हैं, इंशा अल्लाह अल-क़ह्हार उन्हें नहीं होगा। हम कहते हैं कि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की शफ़ाअत हक़ है और हम निश्चित रूप से हक़ पर हैं, उनके करम से हमारे लिए होगी। वहाबी कहते हैं कि शफ़ाअत बिल्कुल असंभव (मुहाल-ए-मुतलक़) है, और वे ठीक कहते हैं, उम्मीद है कि उनके लिए नहीं होगी।

अगर तुझ पर हराम है तो तुझ पर हराम ही रहे। (अगर तुझ पर हराम है तो हराम रहे- त)

[1] तारीख़-ए-दमिश्क अल-कबीर, बाब मअरिफ़त-ए-अस्माइही इलख़, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, 21/3; अल-कामिल लिब्ने अदी, तर्जमा इसहाक़ बिन बिश्र, दारुल फ़िक्र बैरूत, 331/1. [2] मसनद अहमद बिन हंबल, अल-मकतबातुल इस्लामी बैरूत, 315/2; अत-तर्गीब वत-तर्हीब, अल्लाह के ज़िक्र की अधिकता का वर्णन, हदीस: मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 393/2.

पृष्ठ 474/772

احمد اور تورات میں احید ہے وانما سمیت احید لانی احید عن امتی نار جہنم اور میرا نام احید اس لئے ہوا کہ میں اپنی امت سے آتش دوزخ کو دفع فرماتا ہوں۔

فلوجه ربك الحمد وعليك الصلوة والسلام یا احید یا نبی الحمد۔ ابنا عدی وعساکر عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ 1^

آپ کے رب کے لیے حمد اور آپ پر درود و سلام ہو اے احید، اے نبیِ حمد۔ اس کو ابن عدی اور ابن عساکر نے سیدنا ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ہے۔ (ت)

وہابی صاحبو! تمہارے نزدیک احید پیارا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دافع البلاء تو ہے ہی نہیں، کہہ دو کہ وہ تم سے نار جہنم بھی دفع نہ فرمائیں اور بظاہر امید تو ایسی ہی ہے کہ جو جس نعمت الہی کا منکر ہوتا ہے اس نعمت سے محروم رہتا ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

انا عند ظن عبدی بی 2^۔ میں اپنے بندے سے اس کے گمان کے موافق معاملہ فرماتا ہوں۔

جب تمہارا گمان یہ ہے کہ محمد مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دافع بلا نہیں تو تم اسی کے مستحق ہو کہ وہ تمہارے لئے دافع البلاء نہ ہوں۔ ایک بار فقیر کے یہاں اس مسئلہ کا ذکر تھا کہ رافضی دیدار الہی کے منکر ہیں اور وہابی شفاعت نبوی کے۔ فقیر نے کہا ایک یہی مسئلہ نزاعیہ ہے جس میں ہم اور وہ دونوں راست گو ہیں ہم کہتے ہیں دیدار الہی ہوگا اور ہم حق کہتے ہیں ان شاء اللہ الغفار ہمیں ہوگا، رافضی کہتے ہیں نہ ہو گا وہ سچ کہتے ہیں ان شاء اللہ القہار انہیں نہ ہوگا، ہم کہتے ہیں شفاعت مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حق ہے اور ہم قطعاً حق پر ہیں ان کے کرم

سے ہمارے لئے ہوگی، وہابی کہتے ہیں کہ شفاعت محال مطلق ہے، اور وہ ٹھیک کہتے ہیں امید ہے کہ انکے لئے نہ ہوگی۔ ع

گر برتو حرام ست حرامت بادا (اگر تجھ پر حرام ہے تو حرام رہے۔ت)

[1] تاریخ دمشق الکبیر باب معرفة اسمائه الخ دار احیاء التراث العربی ۲۱/۳، الکامل لابن عدی ترجمه اسحق بن بشر دار الفکر بیروت ۳۳۱/۱ [2] مسند احمد بن حنبل المکتب الاسلامی بیروت ۳۱۵/۲، الترغیب والترهیب الترغیب فی الاکثار من ذکر الله حدیث، مصطفی البابی مصر ۳۹۳/۲

The attendees said, "O Chief of Mankind! You spoke the truth; you gave passage to two opposites." He said, "I am the polished mirror of the Friend; The Turk and the Hindu see in me what they themselves are." (The attendees submitted, "O Leader of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him)! How did you declare two people saying contradictory things as correct?" He replied, "I am the polished mirror of the Friend; both the Turk and the Hindu see in me exactly what they themselves are.")

The radiant Prophet, the intercessor on the Day of Resurrection (peace and blessings of Allah be upon him), says: "My intercession on the Day of Resurrection is a truth, so whoever does not believe in it will not be among its recipients." (Narrated by Ibn Mani' in his Mu'jam from Zayd bin Arqam and more than ten other companions, may Allah be pleased with them.)

Allama Munawi writes in At-Taysir: "It has been called 'Mutawatir' (consecutive narration)." This Hadith has been declared Mutawatir. In short, even if he (the Prophet) were not the averter of calamities for you, but by Allah, our refuge is nowhere but in his court, the asylum of the helpless.

Let the deniers find their own supporter, You yourself show mercy upon us.

Rather, by Allah, even if, for the sake of argument, though it be false, another supporter besides him were to appear in the world, we would not wish to accept his favor. Let him keep his support; our Bountiful Lord (Exalted is His Majesty) has made us the people of His Beloved, without our desert or merit. And for this, praise is due to the Eternal Bountiful Essence. Now we do not want to belong to another; we shall sing the praises of the one whose favors we enjoy.

---

1 2 Kanz al-Ummal, cited from Ibn Mani', Hadith 39059, Muassasat al-Risala, Beirut, 14/399 3 At-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith "My intercession on the Day of Resurrection is a truth", Maktabat al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/78

फतावा रजविया, जिल्द ३०

हाज़िरां गुफ्तंद काये सद्रुल वरा रास्त गो गुफ्ती दो ज़िद्द गोरा अज़रा गुफ्त मन आईना अम सैक़ुले दोस्त तुर्क ओ हिन्दू दर मन आं बींद कि ओस्त (हाज़िरीन ने अर्ज़ की कि ऐ सरवरे कायनात (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! आपने दो मुतज़ाद बात करने वालों को कैसे दुरुस्त करार दिया। आपने इरशाद फ़रमाया कि मैं दोस्त का कलई किया हुआ आईना हूँ, तुर्क और हिन्दू मुझ में वही देखता है जैसा वह खुद है।)

हुज़ूर पुरनूर शाफ़ेए-यौमुन नुशूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "क़यामत के दिन मेरी शफ़ाअत हक़ है, तो जो उस पर यकीन न लाए वह उसके लायक़ नहीं।" (इब्ने मनी' ने अपनी मजम में ज़ैद बिन अरक़म और दस से अधिक सहाबा किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम से रिवायत किया है।)

अल्लामा मुनावी 'तयसीर' में लिखते हैं: "इस पर मुतवातिर का हुक्म लगाया गया है।" यानी इस हदीस को मुतवातिर कहा गया। संक्षेप में, वह आपके लिए बलाओं को दूर करने वाले न सही, मगर अल्लाह की कसम हमारा ठिकाना तो उनकी बारगाहे-बेकस पनाह के सिवा और कहीं नहीं है।

मुनकिर अपना और हामी ढूँढ लें आप ही हम पर तरहुम कीजिये

बल्कि अल्लाह की क़सम, अगर फर्ज़े ग़लत, फर्ज़े बातिल के तौर पर दुनिया में उनके अलावा कोई दूसरा हामी बन कर आए भी, तो हमें उसका एहसान लेना मंज़ूर नहीं। वह अपनी हिमायत उठा कर रखे, हमें हमारे मौला-ए-करीम (जल्ल जलालुहू) ने बिना हमारी हक़दारी और बिना हमारी लियाकत के अपने महबूब का बना लिया है। और इसी की वजह करीम को हम्दे क़दीम है। अब हम दूसरे का नहीं बनना चाहते; जिसका खाते हैं, उसी का गाते हैं।

---

1 2 कंजुल उम्माल, बहवाला इब्ने मनी' हदीस 39059 मुअस्ससतुर्-रिसाला बेरुत 14/399 3 अत-तयसीर शरह अल-जामेअ अल-सगीर, तहत हदीस 'शफ़ाअती यौमुल क़यामती हक़', मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद 2/78

पेज 475 का 772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

حاضران گفتند کاے صدر الوریٰ راست گو گفتی دو ضد گورا اجرا گفت من آئینہ ام صیقول دوست ترک و ہندو در من آں بیند کہ اوست[1] (حاضرین نے عرض کی کہ اے سرور کائنات صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم! آپ نے دو متضاد بات کرنے والوں کو کیسے درست قرار دیا۔ آپ نے ارشاد فرمایا کہ میں دوست کا قلعی کیا ہوا آئینہ ہوں، ترک اور ہندو مجھ میں وہی دیکھتا ہے جیسا وہ خود ہے۔ت)

حضور پرنور شافع یوم النشور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: شفاعتی یوم القیمۃ حق فمن لم یؤمن بھا لم یکن من اھلھا۔ ابن منیع فی معجمہ[2] عن زید بن ارقم وبضعۃ عشر من الصحابۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم۔(ت) روز قیامت میری شفاعت حق ہے تو جو اس پر یقین نہ لائے وہ اس کے لائق نہیں(ابن منیع نے اپنی معجم میں زید بن ارقم اور دس سے چند زائد صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا۔ ت)

علامہ مناوی تیسیر میں لکھتے ہیں :اطلق علیہ التواتر[3]۔ اس حدیث کو متواتر کہا گیا۔ بالجملہ وہ تمہارے لئے دافع البلاء نہ سہی مگر لاواللہ ہمارا اٹھکانا تو ان کی بارگاہ بیکس پناہ کے سوا نہیں ہے۔

منکر اپنا اور حامی ڈھونڈ لیں آپ ہی ہم پر ترحم کیجئے

بلکہ لاواللہ اگر بفرض غلط بفرض باطل عالم میں ان سے جدا کوئی دوسرا حامی بن کر آئے بھی تو ہمیں اس کا احسان لینا منظور نہیں وہ اپنی حمایت اٹھا کر رکھے ہمیں ہمارے مولائے کریم جل جلالہ نے بے ہمارے استحقاق بے ہماری لیاقت کے اپنے محبوب کا کرلیا اور اسی کی وجہ کریم کو حمد قدیم ہے اب ہم دوسرے کا بننا نہیں چاہتے جس کا کھائیے اسی کا گائیے۔

1 2 كنز العمال بحواله ابن منيع حديث ٣٩٠٥٩ مؤسسة الرساله بيروت ٣٩٩/١٤ 3 التيسير شرح الجامع الصغير تحت حديث شفاعتى يوم القيمة حق مكتبة الامام الشافعى رياض ٧٨/٢

Volume 30 Fatawa Rizvia

Couplet: When the heart finds peace with one beloved, what need does it have for union with another? (Translation: When the heart finds peace with a beloved, what purpose does union with another serve? - T)

Couplet: Either we perish in this state of restlessness or He releases us from the snare. Why should we bear the obligation of another? Why should someone else show us pity?

Quatrain: O, what a beloved! He is the key to every affair; let the rain of blessings fall upon his radiant face. The hand with which we have grasped his generous hem, never leave it at the mercy of others. (Translation: O Allah! Grant this beloved the key to every matter, let the rain of blessings fall upon his beautiful face; the hand with which we have held his generous robe, never let us be dependent on others.)

Couplet: Raised on your morsels, do not cast us to be kicked by others. Where else would we go to receive rebukes, leaving your charity?

May Allah Almighty bless him, his family, and his companions, and bestow peace and grace upon them. And praise be to Allah, Lord of the Worlds.

Anyway, why engage with those people of polytheism? Let Muslims consider: what calamity could be more severe than the fire of Hell (God forbid)? Yet, its remover is none other than the 'Dispeller of Calamity' (Dafi-ul-Bala). It is not just that the Wahhabis lack intellect or religion; there is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great.

Hadith 115: In Sahih Bukhari, Sahih Muslim, and Musnad Imam Ahmad, it is narrated from Hazrat Abbas (may Allah be pleased with him) that he submitted to the Holy Prophet, the Mercy to the World (peace and blessings of Allah be upon him): "What benefit have you provided to your uncle Abu Talib? By God, he used to protect you and fight with people for your sake." He replied:

"I found him in the depths of fire, and I brought him out into a shallow part." I found him completely submerged in fire, so I pulled him out and placed him in fire up to his feet. May Allah Almighty bless him and grant him peace.

1 Sahih al-Bukhari, Chapter on the Building of the Kaaba, Story of Abu Talib 1/548, and Book of Adab, the Polytheist 2/917; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Prophet's Intercession (peace be upon him) for Abu Talib, Qadeemi Kutub Khana

Karachi 1/115; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/206 and 207.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

शेर: जब एक महबूब से दिल सुकून पाता है, तो उसे दूसरे के मिलन से क्या काम? (अनुवाद: जब एक महबूब से दिल सुकून पाता है, तो दूसरे के मिलन से उसे क्या काम। - त)

शेर: या तो यूँ ही तड़प के जाएँ या वही जाल से छुड़ाएं, किसी गैर का एहसान क्यों उठाएं, कोई तरस क्यों जताए।

रुबाई: ऐ वाह! वह हबीब हर काम की चाबी हैं, उनके पाक चेहरे पर दुरूद की बारिश बरसे। जिस हाथ से हमने उनके करम का दामन थामा है, उन्हें कभी दूसरों का मोहताज न करना। (अनुवाद: ऐ अल्लाह! इस हबीब को हर मामले की चाबी अता फ़रमा, उनके हसीन चेहरे पर दुरूद की बारिश बरसा, जिस हाथ से हमने उनके करम का दामन थामा है, हमें कभी दूसरों का मोहताज न बनाना।)

शेर: तेरे टुकड़ों पर पले, गैर की ठोकर पे न डाल। झिड़कियां कहाँ खाएं, छोड़ के सदका तेरा।

सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व अला आलिहि व सहबिहि व बारिक व करम। वल्हम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन।

खैर, इन मुशरिकों के मुँह क्या लगना, मुसलमान गौर करें कि अल्लाह की पनाह, जहन्नुम की आग से सख्त कौन सी बला होगी? मगर उसका दफा करने वाला 'दाफ़ेउल-बला' (हुज़ूर) के सिवा और कोई नहीं। ये बात नहीं कि वहाबियों के पास न अक्ल है न दीन, और अल्लाह बुलंद ओ अज़मत वाले के सिवा न कोई ताकत है न कुव्वत।

हदीस 115: सहीह बुखारी, सहीह मुस्लिम और मुसनद इमाम अहमद में हज़रत अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है कि उन्होंने हुज़ूर रहमत-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की बारगाह में अर्ज़ की कि हुज़ूर ने अपने चाचा अबू तालिब को क्या फायदा पहुंचाया? खुदा की कसम, वह हुज़ूर की हिमायत करते थे और हुज़ूर के लिए लोगों से लड़ते-भिड़ते थे। फ़रमाया:

"मैंने उन्हें आग की गहराइयों में पाया, तो मैंने उन्हें खींच कर कम गहरी आग में कर दिया।" मैंने उन्हें सरापा आग में डूबा पाया, तो उसे मैंने खींच कर पाँव (टखनों) तक की आग में कर दिया। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

1 सहीह अल-बुखारी, बाब बुनियान अल-काबा किस्सा अबी तालिब 548/1 और किताब अल-अदब अल-मुशरिक 917/2; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब शफाअत अन-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) लि-अबी तालिब, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/115; मुसनद अहमद बिन हंबल अन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 1/206 और 207।

می چودل با دلبرے آرام گیرد زوصل دیگرے کے کام گیرد (جب ایک محبوب سے دل آرام پاتا ہے تو دوسرے کے وصل سے اسے کیا کام۔ت)

یا تو یوں ہی تڑپ کے جائیں یا وہی دام سے چھڑائیں منتِ غیر کوئی اٹھائی کوئی ترس جتائے کیوں

رباعی: اے واہ وہ حبیب را کلید ہمہ کار بارانِ درود بر رخِ پاکش بار دستی کہ بدامانِ کریمش زدہ ایم زنہار بدستِ دیگرانش مسپار (اے اللہ ! اس حبیب کو ہر معاملے کی چابی عطا فرما اس کے رخِ زیبا پر درود کی بارش برسا، جس ہاتھ سے ہم نے اس کا دامنِ کرم تھاما ہے ہر گز ہم کو دوسروں کا دست نگر نہ بنا۔ ت)

تیرے ٹکڑوں پہ پلے غیر کی ٹھوکر پہ نہ ڈال جھڑکیاں کھائیں کہاں چھوڑ کے صدقہ تیرا

صلی اللہ تعالیٰ علیک وسلم و علی آ لک و صحبک و بارک و کرم۔ والحمد للہ رب العالمین۔

خیر، ان اہل شرک کے منہ کیا لگتے، مسلمان نظر فرما لیں کہ عیاذاً باللہ نارِ جہنم سے سخت تر کون سی بلا ہو گی مگر اس کا دافع وافع البلا نہیں ہے یہ کہ وہابیہ کے پاس نہ عقل ہے نہ دین، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

حدیث ۱۱۵: صحیح بخاری و صحیح مسلم و مسند امام احمد میں سیدنا عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے انہوں نے حضور اقدس رحمتِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی کہ حضور نے اپنے چچا ابوطالب کو کیا نفع دیا خدا کی قسم وہ حضور کی حمایت کرتا حضور کیلئے لوگوں سے لڑتا بھڑتا تھا، فرمایا:

وجدتہ فی غمرات من النار فاخرجتہ الی ضحضاح ۔ میں نے اسے سراپا آگ میں ڈوبا پایا تو اسے میں نے کھینچ کر پاؤں تک کی آگ میں کر دیا ۔ صلی اللہ تعالیٰ علیک وسلم۔

1 صحیح البخاری باب بنیان الکعبہ قصہ ابی طالب ۵۴۸/۱ و کتاب الادب المشرک ۹۱۷/۲، صحیح مسلم کتاب الایمان باب شفاعتہ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لابی طالب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۱۵/۱، مسند احمد بن حنبل عن عباس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲۰۶/۱ و ۲۰۷

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Hadith 116: It was asked to the Presence of the Mercy for the Worlds (Peace and Blessings of Allah be upon Him): "Did you benefit Abu Talib in any way?" He replied:

Arabic	Urdu Translation
I brought him out from the depths of Hell to its shallowest part. - Al-Bazzar[1], Abu Ya'la, Ibn Adi, and Tammam from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both).	I brought him out from being submerged in the fire of Hell to fire up to the feet. (Narrated by Al-Bazzar, Abu Ya'la, Ibn Adi, and Tammam from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both). T)

O Wahhabis! Mustafa (Peace and Blessings of Allah be upon Him) is saying regarding a non-believer that "I have pulled him out from being submerged in fire, I brought him out." And you do not consider the Presence as a remover of calamities even for Muslims; this is your faith. Muslims should see the disposal, powers, and authority of their beloved (Peace and Blessings of Allah be upon Him). What is the world? The reins of the management of the Hereafter have been entrusted to his hands. And without the permission and choice given by Allah (the Mighty and Majestic), who has the power to change the punishment of Allah's prisoner, to take him out from the punishment in which he was kept? This is the same beloved whose honor, dignity, and belovedness have granted him authority over both worlds. Finally, you have heard the Hadith:

Arabic	Urdu Translation
Honor and the keys [of all affairs] shall be in my hands on that day[2].	Honor and the keys to all affairs will be in my hands on that day.

You have already heard the decree of the Holy Torah:

Arabic	Urdu Translation
His hand is above everyone else's, and everyone else's hands are stretched out towards him.	His hand is higher than all hands; everyone's hands are stretched out towards him in humility.

[1] Musnad Abi Ya'la on the authority of Jabir (may Allah be pleased with him), Hadith 2023, Mu'assasat Ulum al-Qur'an Beirut 2/399; Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Isma'il bin Mujahid, Dar al-Fikr Beirut 1/313; Majma' al-Zawa'id, Book of the Description of Hellfire, variations in the punishment of its people, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 10/395. [2] Sunan al-Darimi, Chapter: What was given to the Prophet

(Peace and Blessings of Allah be upon Him) of virtue, Hadith 49, Dar al-Mahasin for Printing Cairo 1/30; Mishkat al-Masabih, Chapter on the Virtues of the Master of Messengers, Qadeemi Kutub Khana Karachi p. 512; Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on his exclusivity (Peace and Blessings of Allah be upon Him) in being the first for whom the earth will split open, Markaz Ahlesunnat Gujarat India 2/218.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हदीस 116: हुज़ूर रहमतुल-लिल-आलमीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से अर्ज़ किया गया: क्या आपने अबू तालिब को कोई फ़ायदा पहुँचाया? फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
मैंने उसे दोज़ख़ की गहराई से निकाल कर उसके कम गहरे हिस्से की तरफ़ कर दिया। - अल-बज़ार[1], अबू यअली, इब्ने अदी और तमाम ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से।	मैं उसे दोज़ख़ के ग़र्क़ से पाँव तक की आग में निकाल लाया। (इसे बज़ार, अबू यअली, इब्ने अदी और तमाम ने हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। त)

वहाबी साहबों! मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) तो एक काफ़िर के बारे में फ़रमा रहे हैं कि 'उसे मैंने ग़र्क़ए-आतश से खींच लिया, उसे मैं निकाल लाया।' और तुम हुज़ूर को मुसलमानों के लिए भी मुश्किल कुशा (दाफ़ेउल-बला) नहीं मानते, ये तुम्हारा ईमान है। मुसलमान अपने महबूब (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के तसर्रुफ़, कुदरतें और इख़्तियार देखें। दुनिया क्या बला है, आख़िरत के कारख़ानों की बागडोर उनके हाथ में सौंपी गई है। और अल्लाह अज़्वजल के इज़न और इख़्तियार के बिना किसकी मजाल है कि अल्लाह के कैदी की सज़ा बदल दे, जिस अज़ाब में उसे रखा हो वहां से उसे निकाल ले? ये वही प्यारे हैं जिनकी इज़्ज़त, वजाहत और महबूबियत ने उन्हें दोनों जहानों के इख़्तियार दिला दिए। अंत में हदीस सुन चुके

अरबी	उर्दू अनुवाद
इज़्ज़त और कुंजियाँ (चाबियाँ) उस दिन मेरे हाथ में होंगी[2]।	इज़्ज़त देना और तमाम कारोबार की कुंजियाँ उस दिन मेरे हाथ होंगी।

तौरात शरीफ़ का इरशाद सुन चुके

अरबी	उर्दू अनुवाद
उसका हाथ सब पर बुलंद है और सब के हाथ उसकी तरफ़ फैले हैं।	उसका हाथ सब हाथों पर बुलंद है, सब के हाथ उसकी तरफ़ फैले हैं आजिज़ी से।

[1] मुसनद अबी यअली अन जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु हदीस 2023 मुअस्ससत उलूम अल-क़ुरआन बेरुत 2/399; अल-कामिल लि-इब्ने अदी तर्जुमा इस्माइल बिन मुजाहिद दार अल-फ़िक्र बेरुत 1/313; मजमउज़ ज़वाइद किताब सफ़तुल नार तफ़ावत अहल फ़िल अज़ाब दार अल-किताब अल-अरबी बेरुत 10/395. [2] सुनन अल-दारमी बाब मा आ'ता अल-नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मिनल फ़ज़्ल हदीस 49 दार अल-महासिन लित-तिबाअत अल-काहिरा 1/30; मिशकात अल-मसाबीह बाब फ़ज़ाइल सैयदुल मुरसलीन क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची सफ़ा 512; अल-ख़साइस अल-कुबरा बाब इख़्तिसासहू सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बि-अन्नहू अव्वल मन तनशक्कु अन्हुल अर्ज़ मरकज़ अहलेसुनत गुजरात हिंद 2/218.

पेज 477/772

حدیث ۱۱۶: کہ حضور رحمۃ للعالمین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی گئی: ھل نفعت ابا طالب۔ حضور نے ابوطالب کو کچھ نفع دیا؟ فرمایا:

عربی	اردو ترجمہ
اخرجته من غمرة جہنم الی ضحضاح منہا۔ البزار[1] و ابو یعلی و ابن عدی و تمام عن جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما۔	میں اسے دوزخ کے غرق سے پاؤں تک کی آگ میں نکال لایا۔ (اس کو بزار، ابو یعلی، ابن عدی اور تمام نے حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ ت)

وہابی صاحبو! مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تو ایک کافر کے باب میں فرمارہے ہیں کہ اسے میں نے غرقِ آتش سے کھینچ لیا اسے میں نکال لایا۔ اور تم حضور کو مسلمانوں کے لیے بھی دافع البلاء نہیں مانتے، یہ تمہارا ایمان ہے۔ مسلمان اپنے محبوب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے تصرف، قدرتیں، اختیار دیکھیں۔ دنیا کیا بلا ہے آخرت کے کارخانوں کی باگیں انکے ہاتھ میں سپرد ہوئی ہیں اور نہ بغیر اللہ عزوجل کے ماذون و مختار کے کس کی مجال ہے کہ اللہ کے قیدی کی سزا بدل دے جس عذاب میں اسے رکھا ہو وہاں سے اسے نکال لے یہ وہی پیارا ہے جس کی عزت وجاہت جس کی محبوبیت نے دوجہاں کے اختیارات اسے دلا دئے ۔ آخر حدیث سن چکے :

عربی	اردو ترجمہ
الکرامۃ والمفاتیح یومئذٍ بیدی[2]۔	عزت دینا اور تمام کاروبار کی کنجیاں اس دن میرے ہاتھ ہوں گی۔

تورات شریف کا ارشاد سن چکے :

عربی	اردو ترجمہ
یدہ فوق الجمیع وید الجمیع مبسوطۃ الیہ	اس کا ہاتھ سب ہاتھوں پر بلند ہے سب کے ہاتھ اس کی طرف پھیلے ہیں عاجزی

[1] مسند ابی یعلی عن جابر رضی اللہ عنہ حدیث ۲۰۲۳ مؤسسۃ علوم القرآن بیروت ۳۹۹/۲، الکامل لابن عدی ترجمہ اسماعیل بن مجاہد دار الفکر بیروت ۳۱۳/۱، مجمع الزوائد کتاب صفۃ النار تفاوت اہل فی العذاب دار الکتاب العربی بیروت ۳۹۵/۱۰ [2] سنن الدارمی باب ما اعطی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من الفضل حدیث ٤٩ دار المحاسن للطباعۃ القاہرۃ ۳۰/۱، مشکوۃ المصابیح باب فضائل سید المرسلین قدیمی کتب خانہ کراچی ص ۵۱۲، الخصائص الکبری باب اختصاصہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بانہ اول من تنشق عنہ الارض مرکز اہلسنت گجرات الہند ۲۱۸/۲

Volume 30 Fatawa Razawiyya

With humility (1). And in beseeching, peace and blessings of Allah be upon him.

Hadith 117: In Sahih Muslim, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says: "Indeed, these graves are filled with darkness for their inhabitants, and I illuminate them for them by my prayer over them." Undoubtedly, these graves are full of darkness for their dwellers, and I enlighten them with my prayer. May Allah Almighty bless and grant peace according to the extent of his light, beauty, generosity, and bounty, upon him and his family. Amen. It is recorded by him and Ibn Hibban (2) from Abu Huraira, may Allah be pleased with him. He and Ibn Hibban have narrated this on the authority of Abu Huraira, may Allah be pleased with him. (T)

Hadith 118: Umm al-Mu'minin Salma (Umm Salama), may Allah be pleased with her, was previously married to Hazrat Abu Salama, may Allah be pleased with him. When he passed away and her waiting period (Iddah) ended, the Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, sent her a proposal of marriage. She submitted: O Messenger of Allah! I have three traits: I am an aged woman (i.e., my age is advanced). The Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, said: "I am older than you." She submitted: "And I am a jealous woman" (meaning there is a fear of friction with the other pure wives). He said: "I will pray to Allah Almighty that He removes your jealousy." She submitted: "O Messenger of Allah! And I am a woman with dependents (i.e., children to raise)." He said: "They are for Allah and His Messenger." The children are entrusted to Allah and His Messenger.

Ahmad narrated in Al-Musnad (3): Waki' narrated to us, Ismail narrated to us. Ahmad said in the Musnad: Waki' narrated the Hadith to us.

(1) Tuhfa Ithna Ashariyyah, Chapter Six, on Prophethood and Faith, Sohail Academy Lahore, p. 169. (2) Sahih Muslim, Book of Funerals, Chapter on Praying over the Grave, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/310; Al-Sunan al-Kubra, Book of Funerals, Chapter on Praying over the Grave, etc., Dar Sader Beirut 2/77. (3) Musnad Ahmad bin Hanbal from Umm Salama, may Allah be pleased with her, Al-Maktab al-Islami Beirut 6/321; Al-Mu'jam al-Kabir from Umm Salama, Hadith 699, 585, and 27; Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut 23/328 and 2/406.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

विनम्रता (1) के साथ। और गिड़गिड़ाने में, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

हदीस 117: सहीह मुस्लिम शरीफ़ में है, अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बेशक ये क़ब्रें अपने रहने वालों के लिए अंधेरे से भरी हुई हैं और मैं अपनी नमाज़ (दुआ) के ज़रिए उन्हें उनके लिए रोशन कर देता हूँ।" बेशक ये क़ब्रें इनके निवासियों पर अंधेरे से भरी हुई हैं और बेशक मैं अपनी नमाज़ से उन्हें रोशन कर देता हूँ। अल्लाह तआला उन पर और उनकी आल पर उनके नूर, जमाल, जूद और अता के मुताबिक़ दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमाए। आमीन। इसे उन्होंने और इब्न हिब्बान (2) ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (त)

हदीस 118: उम्मुल मोमिनीन सलमा रज़ियल्लाहु अन्हा पहले हज़रत अबू सलमा रज़ियल्लाहु अन्हु के निकाह में थीं। जब उनकी वफ़ात हुई और उनकी इद्दत गुज़र गई, तो सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उन्हें निकाह का पैग़ाम दिया। उन्होंने अर्ज़ किया: या रसूल अल्लाह! मुझमें तीन बातें हैं: 'अना इमराअतुन कबीरा'—मेरी उम्र ज़्यादा है। सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "मैं तुमसे बड़ा हूँ।" अर्ज़ किया: "और मैं एक रश्कनाक (ईर्ष्यालु) औरत हूँ" (यानी अज़वाजे मुतहरात के साथ मनमुटाव का अंदेशा है)। फ़रमाया: "मैं अल्लाह अज़्ज़वजल से दुआ करूँगा, वह तुम्हारा रश्क दूर फ़रमा देगा।" अर्ज़ किया: "या रसूल अल्लाह! और मैं बच्चों वाली औरत हूँ" (यानी उनके पालन-पोषण का ख़्याल है)। फ़रमाया: "वे अल्लाह और उसके रसूल के हवाले हैं।" बच्चे अल्लाह और उसके रसूल के सुपुर्द हैं।

अहमद फ़िल मुसनद (3): हमें हदीस बयान की वकीअ' ने, उन्होंने इस्माईल से। अहमद ने मुसनद में कहा कि हमें हदीस वकीअ' ने बयान की।

(1) तोहफ़ा इस्ना अशरिया, छठा बाब, नबुव्वत और ईमान की बहस में, सोहैल एकेडमी लाहौर, पृ. 169। (2) सहीह मुस्लिम, किताबुल जनाइज़, फ़स्ल फ़िस-सलाति अलल क़ब्र, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/310; अस-सुनन अल-कुबरा, किताबुल जनाइज़, बाब अस-सलाति अलल क़ब्र इत्यादि, दार सादर बेरुत 2/77। (3) मुसनद अहमद बिन हंबल, उम्मे सलमा रज़ियल्लाहु अन्हा से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 6/321; अल-मुअजम अल-कबीर, उम्मे सलमा से, हदीस 699, 585 और 27; अल-मकतब अल-फ़ैसलिया बेरुत 23/328 और 2/406।

بالخشوع ۱۔ اور گڑگڑانے میں، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

حدیث ۱۱۷: صحیح مسلم شریف میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان ھذہ القبور مملوۃ علی اھلھا ظلمۃ وانی انوّرھا بے شک یہ قبریں ان کے ساکنوں پر اندھیرے سے بھری ہیں اور بے شک میں اپنی نماز سے انہیں روشن کر دیتا ہوں۔ بصلاتی علیھم۔ صلی اللہ تعالٰی وبارک وسلم قدر نورہ وجمالہ وجودہ اللہ تعالٰی آپ پر اور آپ کی آل پر آپ کے نور وجمال اور جود وعطاء کے مطابق درود و سلام اور برکت نازل فرمائے۔ اس نے اور ابن حبان نے بحوالہ ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ اس کو روایت کیا ہے۔ (ت) ونوالہ علیہ وعلی اٰلہ اٰمین۔ھو وابن حبان ۲ عن ابی ھریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

حدیث ۱۱۸: ام المومنین سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کہ پہلے حضرت ابو سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نکاح میں تھیں جب انکی وفات ہوئی اور انکی عدت گزری سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انہیں پیام نکاح دیا، انہوں نے عرض کی: یارسول اللہ! مجھ میں تین باتیں ہیں: انا امرأۃ کبیراۃ۔ میری عمر زائد ہے۔ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: انا اکبر منک میں تم سے بڑا ہوں۔ عرض کی : وانا امرأۃ غیور میں رشکناک عورت ہوں۔ (یعنی ازواج مطہرات کے ساتھ شکر رنجی کا اندیشہ ہے۔) فرمایا: ادعو اللہ عزوجل فیذھب عنك غیرتك میں اللہ عزوجل سے دعا کروں گا وہ تمہارا رشک دور فرمائے گا۔ عرض کی : یارسول اللہ! وانا امرۃ مصیبۃ یارسول اللہ اور میرے بچے ہیں (یعنی ان کی پرورش کا خیال ہے۔) فرمایا: ھم الی اللہ والٰی رسولہ۔ بچے اللہ اور اس کے رسول کے سپرد ہیں۔

احمد فی المسند ۳ حدثنا وکیع ثنا اسمعیل احمد نے مسند میں کہا ہمیں حدیث بیان کی وکیع نے

۱ تحفہ اثنا عشریہ باب ششم در بحث نبوت وایمان سہیل اکیڈیمی لاہور ص ۱۶۹ ۲ صحیح مسلم کتاب الجنائز فصل فی الصلوۃ علی القبر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۱۰، السنن الکبری کتاب الجنائز باب الصلوۃ علی القبر الخ دار صادر بیروت ۲/۷۷ ۳ مسند احمد بن حنبل عن ام سلمہ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۳۲۱/۶، المعجم الکبیر عن ام سلمہ حدیث ۶۹۹ و ۵۸۵ و ۲۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۳۲۸/۲۳ و ۴۰۶/۲

Fatawa Razawiya, Volume 30

...bin Abdul Malik bin Abi al-Saghira reported to us from Abdul Aziz bin bint Umm Salama from Umm Salama (may Allah be pleased with both). And this hadith is mentioned in Sunan al-Nasa'i and others. (T)

Hadith 119: That the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said regarding the mention of the False Messiah (Dajjal): "Rejoice, for if he appears while I am among you, then Allah and His Messenger will be sufficient for you." Urdu translation: "Be happy that if he emerges and I am present among you, then Allah is sufficient for you and the Messenger of Allah, Glorious be His Majesty and peace and blessings of Allah be upon him." Source: Al-Tabarani in al-Kabir from Asma bint Yazid (may Allah be pleased with both). Urdu translation: "Tabarani narrated in al-Kabir from Asma bint Yazid (may Allah be pleased with both). (T)"

Here, in the face of the harshest enemies, Allah and His Messenger are described as those who suffice. It means be happy and remain fearless; with Allah and His Messenger present, you have no reason to fear. Subhan Allah! How the holy name of the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) is joined with the Most Sacred Name of Allah Almighty in such grand fulfillment of needs and removal of difficulties. God knows how much this will sting the wounded hearts of the Wahhabis. Praise be to Allah.

Hadith 120: The Commander of the Faithful, Umar Farooq the Great (may Allah be pleased with him) says: One day, the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded us to give charity. By chance, I was quite wealthy in those days. I said to myself, 'If I am ever to surpass Abu Bakr, it is today.' I brought half of my wealth. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) asked: 'What have you left for your family?' I replied: 'I have left [the same amount] for them.' He asked: 'What [exactly] have you left for them?' I said: 'The like of it (the same amount).' And Siddiq al-Akbar (Abu Bakr) arrived with all his wealth, complete and whole. The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'O Abu Bakr...'

1. Al-Isabah quoting Al-Nasa'i, translation 1205, Umm Salama bint Abi Umayyah, Dar al-Fikr Beirut 7/326, 327.
2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 430, Al-Maktabah al-Faysaliyah Beirut 32/171.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

...बिन अब्दुल मलिक बिन अबी अल-सग़ीरा ने हमें अब्दुल अज़ीज़ बिन बिन्त उम्म सलमा से, उन्होंने उम्म सलमा (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से हदीस सुनाई। और यह हदीस सुनन अल-नसाई आदि में वर्णित है। (त)

हदीस ११९: कि सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने झूठे मसीह (दज्जाल) के ज़िक्र में फ़रमाया: "ख़ुश हो जाओ, क्योंकि अगर वह निकला और मैं तुम्हारे बीच हुआ, तो अल्लाह और उसका रसूल तुम्हारे लिए काफ़ी होंगे।" उर्दू अनुवाद: "ख़ुश हो जाओ कि अगर वह निकला और मैं तुम्हारे बीच तशरीफ़ फ़रमा हुआ तो अल्लाह तुम्हारे लिए काफ़ी है और अल्लाह का रसूल, जल्ला जलालुहू व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।" स्रोत: अत-तबरानी फ़िल कबीर, अस्मा बिन्त यज़ीद (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से। उर्दू अनुवाद: "तबरानी ने अल-कबीर में अस्मा बिन्त यज़ीद (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया। (त)"

यहाँ सबसे कठिन शत्रुओं के मुक़ाबले में अल्लाह और उसके रसूल को पर्याप्त होने वाला बताया गया कि ख़ुश रहो, बेख़ौफ़ रहो, अल्लाह और रसूल के होते हुए तुम्हें कोई डर नहीं। सुब्हान अल्लाह! ऐसी महान हाजत-रवाइयों और मुश्किल-कुशाइयों में अल्लाह अज़्ज़वजल के मुक़द्दस नाम के साथ हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का पाक नाम मिलना, वहाबियों के ज़ख़्मी कलेजों पर न जाने कहाँ तक नमक छिड़केगा। वलिल्लाहिल हम्द।

हदीस १२०: अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: एक दिन हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमें सदक़ा देने का हुक्म फ़रमाया, इत्तेफ़ाक़ से उन दिनों मैं काफ़ी मालदार था, मैंने अपने मन में कहा कि अगर कभी मैं अबू बक्र से आगे निकल सकूँगा तो वो दिन आज ही है। मैं अपना आधा माल लेकर हाज़िर हुआ। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'तुमने अपने घर वालों के लिए क्या बाक़ी रखा?' मैंने अर्ज़ किया: 'उनके लिए भी बाक़ी छोड़ आया हूँ।' फ़रमाया: 'उनके लिए कितना छोड़ आए हो?' अर्ज़ की: 'इतना ही (जितना लाया हूँ)।' और सिद्दीक़े अकबर अपना सारा माल पूरी तरह से लेकर हाज़िर हुए। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'ऐ अबू बक्र...'

1. अल-इसाबाह बहवाला अल-नसाई, तर्जुमा १२०५, उम्म सलमा बिन्त अबी उमय्या, दार अल-फ़िक्र बेरुत ७/३२६, ३२७

2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस ४३०, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरुत ३२/१७१

पृष्ठ ४७९/७७२

بن عبدالملک بن ابی الصغیراء ثنی عبدالعزیز ابن بنت ام سلمۃ عن ام سلمۃ رضی اللہ تعالی عنہما والحدیث فی السنن النسائی ۱ وغیرہ۔ ہمیں حدیث بیان کی اسمعیل بن عبدالملک بن ابوالصغیراء نے، مجھے حدیث بیان کی عبدالعزیز بن بنت ام سلمہ نے سیدہ ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے۔ اور یہ حدیث سنن نسائی وغیرہ میں مذکور ہے۔ (ت)

حدیث ۱۱۹ : کہ سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ذکر مسیح کذاب میں فرمایا : ابشرو افان یخرج و انا بین اظہر کم فاللہ کافیکم و رسولہ۔ خوش ہو کہ اگر وہ نکلا اور میں تم میں تشریف فرما ہوا تو اللہ تمہیں کافی ہے اور اللہ کا رسول، جل جلالہ وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ الطبرانی فی الکبیر ۲ عن اسماء بنت یزید رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ طبرانی نے کبیر میں اسماء بنت یزید رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ (ت)

یہاں سخت ترین اعداء کے مقابلے میں اللہ ورسول کو کفایت فرمانے والا بتایا کہ خوش ہو بے خوف رہو اللہ و رسول کے ہوتے تمہیں کچھ اندیشہ نہیں۔ اللہ اللہ ایسی جلیل حاجت روائیوں مشکلکشائیوں میں اللہ عزوجل کے نام اقدس کے ساتھ حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام پاک ملنا وہابیہ کے زخمی کلیجوں پر خدا جانے کہاں تک نمک چھڑکے گا۔ وللہ الحمد۔

حدیث ۱۲۰: امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالی عنہ فرماتے ہیں ایک دن حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہمیں صدقہ دینے کا حکم فرمایا، اتفاق سے ان دنوں میں کافی مالدار تھا میں نے اپنے جی میں کہا اگر کبھی میں ابوبکر سے سبقت لے جاؤں گا تو وہ دن آج ہی ہے، میں اپنا آدھا مال حاضر لایا، رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا: ما ابقیت لاھلک تم نے

اپنے گھر والوں کے لئے کیا باقی رکھا؟ میں نے عرض کیا : ابقیت لھم ان کے لئے بھی باقی چھوڑ آیا ہوں۔ فرمایا: ما ابقیت لھم آخر ان کے لئے کتنا چھوڑ آئے ہو ؟ عرض کی : مثلہ اتنا ہی۔ اور صدیق اکبر اپنا سارا مال تمام و کمال لے کر حاضر ہوئے۔ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: یا ابابکر

۱۔ الاصابۃ بحوالہ النسائی ترجمہ ۱۲۰۵ ام سلمہ بنت ابی امیہ دارالفکر بیروت ۷ / ۳۲۶،۳۲۷ ۲۔ المعجم الکبیر حدیث ۴۳۰ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۳۲ / ۱۷۱

Fatawa Razawiya, Volume 30

"What have you left for your family, O Abu Bakr?" He (Abu Bakr) replied: "I have left Allah and His Messenger for them." [Allah] Whose Glory is Great and may Allah the Almighty's peace and blessings be upon him (the Prophet). I (Umar) said: "I will never be able to surpass Abu Bakr."

[Arabic Column]: Ad-Darimi[1], Abu Dawud, and At-Tirmidhi narrated it, and he (At-Tirmidhi) said it is Hasan Sahih. Also, Ash-Shashi, Ibn Abi Asim, and Ibn Shahin in 'As-Sunnah', Al-Hakim in 'Al-Mustadrak', Abu Nu'aym in 'Al-Hilyah', Al-Bayhaqi in 'As-Sunan', and Ad-Diya in 'Al-Mukhtarah' - all of them narrated from the Commander of the Faithful (Umar), may Allah be pleased with him.

[Urdu Column]: Ad-Darimi, Abu Dawud, At-Tirmidhi, Ash-Shashi, Ibn Abi Asim, and Ibn Shahin in 'As-Sunnah', and Al-Hakim in 'Al-Mustadrak', and Abu Nu'aym in 'Al-Hilyah', and Al-Bayhaqi in 'As-Sunan', and Ad-Diya in 'Al-Mukhtarah' - all of them narrated from the Commander of the Faithful (Umar Farooq), may Allah the Almighty be pleased with him. Ad-Darimi, Abu Dawud, and At-Tirmidhi called it Hasan Sahih. (T)

Hadith 121: That the Radiant Presence [the Prophet], may Allah the Almighty's peace and blessings be upon him, said regarding our leader and the son of our leader Usama bin Zaid, may Allah the Almighty be pleased with both of them:

[Arabic Column]: "The most beloved of my household to me is the one whom Allah has bestowed favor upon, and I have bestowed favor upon him." At-Tirmidhi[2] from him (Umar), may Allah the Almighty be pleased with him.

[Urdu Column]: "The most beloved to me among my household is he upon whom Allah, the Mighty and Majestic, bestowed favor, and I also bestowed favor." (Narrated by At-Tirmidhi from Hazrat Umar Farooq, may Allah the Almighty be pleased with him - T)

Maulana Ali Qari, may the mercy of the Creator be upon him, says in 'Mirqat':

[Arabic Column]: "There was not one among the companions except that Allah and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) had bestowed favor upon them."

[Urdu Column]: Meaning, all companions were such that Allah granted them blessings and the Messenger of Allah, may Allah the Almighty's peace and blessings be upon him, also bestowed blessings upon them.

1. Sunan at-Tirmidhi, Book of Virtues, Chapter on the Virtues of Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them), Dar al-Fikr Beirut, 5/380; Sunan Abi Dawud, Book of Zakat, Chapter on the Permission in That, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/236; Sunan ad-Darimi, Chapter on a Man Giving Everything He Has in Charity, Hadith 1667, Dar al-Mahasin for Printing Cairo, 1/329; Kanz al-Ummal, Hadith 35611, Mu'assasah ar-Risalah Beirut, 12/491.
2. Sunan at-Tirmidhi, Book of Virtues, Chapter on the Virtues of Usama bin Zaid, Hadith 3825, Dar al-Fikr Beirut, 5/477.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

"ऐ अबू बक्र! तुमने अपने घर वालों के लिए क्या छोड़ा है?" उन्होंने उत्तर दिया: "मैंने उनके लिए अल्लाह और उसके रसूल को छोड़ा है।" (अल्लाह महिमामय है और उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो)। मैंने (उमर ने) कहा: "मैं अबू बक्र से कभी आगे नहीं बढ़ सकूंगा।"

[अरबी कॉलम]: अल-दारिमी[1], अबू दाऊद और अत-तिर्मिज़ी ने इसे बयान किया और (तिर्मिज़ी ने) इसे हसन सहीह कहा। साथ ही, अल-शाशी, इब्न अबी आसिम और इब्न शाहीन ने 'अस्-सुनह' में, अल-हाकिम ने 'अल-मुस्तदरक' में, अबू नुअयम ने 'अल-हिल्या' में, अल-बैहक़ी ने 'अस्-सुनन' में और अद-दिया ने 'अल-मुख्तारा' में - इन सभी ने अमीरुल मोमिनीन (उमर), रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है।

[उर्दू कॉलम]: अल-दारिमी, अबू दाऊद, अत-तिर्मिज़ी, अल-शाशी, इब्न अबी आसिम और इब्न शाहीन ने 'अस्-सुनह' में, और अल-हाकिम ने 'अल-मुस्तदरक' में, और अबू नुअयम ने 'अल-हिल्या' में, और अल-बैहक़ी ने 'अस्-सुनन' में, और अद-दिया ने 'अल-मुख्तारा' में - इन सभी ने अमीरुल मोमिनीन (उमर फ़ारूक़), रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है। दारिमी, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने इसे हसन सहीह कहा। (त)

हदीस 121: कि नूर वाले नबी, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हमारे सरदार और हमारे सरदार के बेटे उसामा बिन ज़ैद, रज़ियल्लाहु अन्हुमा के हक़ में फरमाया:

[अरबी कॉलम]: "मेरे घर वालों में मुझे सबसे प्यारा वह है जिस पर अल्लाह ने इनाम किया और मैंने भी उस पर इनाम किया।" (तिर्मिज़ी[2] ने हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।

[उर्दू कॉलम]: "मुझे अपने घर वालों में सबसे प्यारा वह है जिस पर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने नेमत दी और मैंने भी नेमत दी।" (तिर्मिज़ी ने हज़रत उमर फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया - त)

मौलाना अली क़ारी, अलैहिर्रहमतुल बारी, 'मिर्क़ात' में फरमाते हैं:

[अरबी कॉलम]: "सहाबा में से कोई ऐसा नहीं था जिस पर अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इनाम न किया हो।"

[उर्दू कॉलम]: यानी तमाम सहाबा ऐसे ही थे जिन्हें अल्लाह ने नेमत बख्शी और अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने भी।

1. सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताबुल मनाक़िब, बाब: अबू बक्र और उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा की फज़ीलतें, दारुल फ़िक्र बेरुत, 5/380; सुनन अबू दाऊद, किताबुज़ ज़कात, बाब: इस मामले में इजाज़त, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 1/236; सुनन अद-दारिमी, बाब: एक आदमी का अपना सब कुछ सदक़ा करना, हदीस 1667, दारुल महासिन, काहिरा, 1/329; कंज़ुल उम्माल, हदीस 35611, मुअस्ससतुर् रिसाला बेरुत, 12/491।
2. सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताबुल मनाक़िब, बाब: उसामा बिन ज़ैद की फज़ीलतें, हदीस 3825, दारुल फ़िक्र बेरुत, 5/477।

ما ابقیت لاھلک اے ابو بکر ! گھر والوں کے لئے کیا باقی رکھا ؟ عرض کی: ابقیت لھم اللہ ورسولہ۔ میں نے گھر والوں کے لئے اللہ ورسول کو باقی رکھا ہے جل جلالہ وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ میں نے کہا: میں ابو بکر سے کبھی سبقت نہ لے جاؤں گا۔

الدامی[1] وابوداود والترمذی وقال حسن صحیح و الشاشی وابن ابی عاصم وابن شاھین فی السنۃ و الحاکم فی المستدرک وابو نعیم فی الحلیۃ والبیھقی فی السنن والضیاء فی المختارۃ کلھم عن امیر المؤمنین رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ دارمی، ابوداؤد، ترمذی، شاشی، ابن ابی عاصم اور ابن شاہین نے سنہ میں اور حاکم نے مستدرک میں اور ابو نعیم نے حلیۃ میں اور بیہقی نے سنن میں اور ضیاء نے مختارہ میں سب نے امیر المومنین (عمر فاروق) رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ دارمی، ابوداؤد اور ترمذی نے اسے حسن صحیح کہا۔ (ت)

حدیث ۱۲۱: کہ حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے سیدنا وابن سیدنا اسامہ بن زید رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حق میں فرمایا:

احب اھلی من قد انعم اللہ علیہ وانعمت علیہ الترمذی[2] عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ مجھے اپنے گھر والوں میں سب سے پیارا وہ ہے جسے اللہ عزوجل نے نعمت دی اور میں نے نعمت دی۔ (ترمذی نے حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

مولانا علی قاری علیہ رحمۃ الباری مرقاۃ میں فرماتے ہیں:

لم یکن احد من الصحابۃ الا وقد انعم اللہ علیہ رسولہ صلی اللہ تعالٰی یعنی سب صحابہ ایسے ہی تھے جنہیں اللہ نے نعمت بخشی اور اللہ کے رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

1 سنن الترمذی کتاب المناقب باب فی مناقب ابی بکر وعمر رضی الله عنہما دار الفکر بیروت ۵ / ۳۸۰، سنن ابی داود کتاب الزکوة باب الرخصة فی ذالك آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۳۶، سنن الدارمی باب الرجل یتصدق بجمیع ما عنده حدیث ۱۶۶۷ دار المحاسن للطباعة القاهره ۱ / ۳۲۹، کنز العمال حدیث ۳۵۶۱۱ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۴۹۱ 2 سنن الترمذی کتاب المناقب باب مناقب اسامه بن زید حدیث ۳۸۲۵ دار الفکر بیروت ۵ / ۴۷۷

Fatawa Razawiyya, Volume 30

...bestowed favor, but what is meant here is that which has been specified in the Great Quran: 'When you said to him on whom Allah has bestowed favor and to whom you have bestowed favor'. And he is Zaid bin Harithah (may Allah be pleased with him). There is no disagreement or doubt about this at all. Although the verse was revealed regarding Zaid (may Allah be pleased with him), the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) designated Usama bin Zaid (may Allah be pleased with them both) as its fulfillment, for the son follows the father. (Ref: Al-Mirqat).

I say: Not only the Companions, but all Muslims, the early and the late, are such that Allah Almighty bestowed blessings on them and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) bestowed blessings on them. What greater blessing could there be than purification, as mentioned in the noble verses: 'And he purifies them'. This Prophet makes pure and clean. Nay, by Allah, there is nothing in the entire universe that is not a favor from Allah and a favor from the Messenger of Allah. He says:

'And We have not sent you except as a mercy to the worlds.'

When he is a mercy for the entire universe, then his blessing is certainly upon the whole world (peace and blessings of Allah be upon him). If the people of disbelief and ingratitude do not believe, then what is the loss?

If you want the truth, it is better for a thousand such eyes to be blind than for the sun to be black. (Translation: If you want the truth, it is better for a thousand such eyes to be blind than for the sun to be black.)

---

1. Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Manaqib wa al-Fada'il, Bab Ahl al-Bayt al-Nabi, under Hadith 7177, Al-Maktabah al-Habibiyyah, Quetta, 10/546.
2. Al-Quran al-Karim, 2/129.
3. Al-Quran al-Karim, 21/107.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

...नेमत बख्शी, मगर यहाँ मुराद वह है जिसकी वज़ाहत कुरआन अज़ीम में इर्शाद हुई है कि 'जब आप उससे कह रहे थे जिस पर अल्लाह ने इनाम किया और जिस पर आपने इनाम किया', और वह ज़ैद बिन हारिसा रज़ियल्लाहु अन्हु हैं, इसमें असल में किसी का कोई इख़्तिलाफ़ या शक नहीं। और आयत अगरचे ज़ैद रज़ियल्लाहु अन्हु के हक़ में उतरी, मगर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इसका मिस्दाक़ ओसामा बिन ज़ैद रज़ियल्लाहु अन्हुमा को ठहराया कि बेटा बाप के ताबे होता है। (मिरकात से लाभ)।

अकूल (मैं कहता हूँ): न सिर्फ़ सहाबा बल्कि तमाम अहले इस्लाम अव्वलीन ओ आख़िरीन सब ऐसे ही हैं जिन्हें अल्लाह अज़्ज़वजल ने नेमत दी और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने नेमत दी। पाक कर देने से बढ़कर और क्या नेमत होगी जिसका ज़िक्र आयात-ए-करीमा में सुन चुके कि 'और वह उन्हें पाक करता है' - यह नबी पाक और सुथरा कर देता है बल्कि ला-वल्लाह (अल्लाह की क़सम) तमाम जहान में कोई चीज़ ऐसी नहीं जिस पर अल्लाह का एहसान न हो और अल्लाह के रसूल का एहसान न हो। इर्शाद होता है:

'हमने आपको तमाम जहानों के लिए रहमत बनाकर ही भेजा है।'

जब वह तमाम आलम के लिए रहमत हैं तो यक़ीनन सारे जहान पर उनकी नेमत है सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। अहले कुफ़्र ओ अहले कुफ़्रान अगर न मानें तो क्या नुक़सान।

रास्त ख़्वाही हज़ार चश्म चुनाँ, कोर बेहतर कि आफ़ताब सियाह (अनुवाद: अगर सच चाहते हो तो ऐसी हज़ार आँखों का अंधा होना बेहतर है न कि सूरज का काला होना। त)

---

1. मिरक़ातुल मफ़ातीह किताबुल मनाक़िब वल फ़ज़ाइल बाब अहले बैत अन-नबी हदीस संख्या 7177, अल-मकतबतुल हबीबीया कोएटा 10/546
2. अल-कुरआन अल-करीम 2/129
3. अल-कुरआन अल-करीम 21/107

पृष्ठ 481 / 772

علیه وسلم الا ان المراد المنصوص علیه فی الکتاب و ھو قوله تعالی واذ تقول للذی انعم الله علیه وانعمت علیه وھو زید لا خلاف فی ذلك ولاشك الخ۔ نے نعمت بخشی، مگر یہاں مراد وہ ہے کہ جس کی تصریح قرآن عظیم میں ارشاد ہوئی ہے کہ جب فرماتا تھا تو اس سے جسے اللہ تعالیٰ نے نعمت دی اور اے نبی! تو نے اسے نعمت دی، اور وہ زید بن حارثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہیں، اس میں کسی کا خلاف نہ اصلاً شک، اور آیت اگرچہ زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حق میں اتری مگر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس کا مصداق اسامہ بن زید رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو ٹھہرایا کہ پسر تابع پدر ہے، افادہ فی المرقاۃ۔

اقول: نہ صرف صحابہ بلکہ تمام اہل اسلام اولین و آخرین سب ایسے ہی ہیں جنہیں اللہ عزوجل نے نعمت دی اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے نعمت دی۔ پاک کر دینے سے بڑھ کر اور کیا نعمت ہوگی جس کا ذکر آیات کریمہ میں سن چکے کہ "وَيُزَكِّيْهِمْ" ۲- یہ نبی پاک اور ستھرا کر دیتا ہے بلکہ لاواللہ تمام جہان میں کوئی شے ایسی نہیں جس پر اللہ کا احسان نہ ہو اللہ کے رسول کا احسان نہ ہو۔ فرماتا ہے:

"وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ" ۳۔ ہم نے نہ بھیجا تمہیں مگر رحمت سارے جہان کیلئے۔

جب وہ تمام عالم کے لئے رحمت ہیں تو قطعاً سارے جہان پر ان کی نعمت ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ اہل کفر واہل کفران اگر نہ مانیں تو کیا نقصان۔

راست خواہی ہزار چشم چناں کور بہتر کہ آفتاب سیاہ (اگر سچ چاہے تو ایسی ہزار آنکھوں کا اندھا ہونا بہتر ہے نہ کہ آفتاب کا سیاہ ہونا۔ت)

١ مرقاة المفاتيح كتاب المناقب والفضائل باب اهل بيت النبى تحت الحديث ٧١٧٧ المكتبة الحبيبيہ كوئٹہ

٥٤٦/١٠ ٢ القرآن الكريم ١٢٩/٢ ٣ القرآن الكريم ١٠٧/٢١

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Hadith 122: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	Urdu Translation
Whomever we appoint to a task and provide for him with sustenance... Reported by Abu Dawud and Al-Hakim[1] with a sound chain from Buraydah (may Allah be pleased with him).	Whomever we have appointed for a task, We have provided him with sustenance. (Reported by Abu Dawud and Al-Hakim with a sound chain from Buraydah, may Allah be pleased with him. - T)

In the first hadith, the Holy Prophet (PBUH) said: "We made him wealthy." In the ahadith regarding the gifts to Hasan and Husayn (may Allah be pleased with them), it was stated: "We gave majesty (mahabbat) to Hasan, and We gave him knowledge (ilm). We gave bravery (shuja'at) to Husayn, and We gave him generosity (karam); We granted him the rank of love and the station of pleasure (rida)." In the hadith of Usama, it was said: "We bestowed the blessing upon him." Here it is stated: "We gave sustenance." May the blessings and peace of Allah be upon you and your family, according to the extent of your generosity and bounty.

Hadith 123: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	Urdu Translation
A messenger has come to you, not weak or lazy, to bring life to closed hearts, to open blind eyes, to make deaf ears hear, and to straighten crooked tongues, until it is said: there is no god but Allah alone. Al-Darimi[2] in his Sunan from Jubayr bin Nufayr (may Allah be pleased with them both).	Indeed, there has come to you that Messenger sent to you, who is free from weakness and laziness, so that he may bring to life hearts that are covered, and he may open blind eyes, and make deaf ears hearing, and straighten crooked tongues, until people say that there is no worship except for the one Allah. (Reported by Al-Darimi in his Sunan from Jubayr bin Nufayr, may Allah be pleased with them both. - T)

I say: It is correct as he said, "Haywah bin Shurayh reported to us," who is a trustworthy teacher of Al-Bukhari.

[1] Sunan Abu Dawud, Kitab al-Kharaj wal-Fay, Chapter on the Sustenance of Workers, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/52; Al-Mustadrak al-Hakim, Kitab al-Zakat, Dar al-Fikr, Beirut, 1/406; Kanz al-Ummal, Hadith 11082, Muassasah ar-Risalah, Beirut, 4/394. [2]

Sunan al-Darimi, Chapter on the State of People before the Sending of the Prophet (PBUH), Hadith 9, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, 1/15.

जिल्द 30 फतावा रज़विय्या

हदीस 122: वे (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
जिसे हमने किसी काम पर नियुक्त किया और उसे जीविका प्रदान की... अबू दाऊद और हाकिम[1] ने सही सनद के साथ बुरैदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया।	जिसे हमने किसी काम पर नियुक्त किया, उसे हमने रिज़्क़ (जीविका) दिया। (अबू दाऊद और हाकिम ने सही सनद के साथ बुरैदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। -त)

पहली हदीस में हुज़ूर ने फरमाया था: "हमने धनी कर दिया।" अतिया हसनैन रज़ियल्लाहु अन्हुमा की हदीसों में था कि फरमाया: "हसन को हमने महबत (राजसी प्रभाव) दी, इल्म (ज्ञान) हमने दिया। हुसैन को शुजाअत (वीरता) हमने दी, करम (उदारता) हमने दिया, मुहब्बत का मर्तबा और रज़ा (प्रसन्नता) का मकाम हमने प्रदान किया।" हदीस-ए-उसामा में था: "उसे नेमत हमने बख्शी।" यहाँ इरशाद होता है: "रिज़्क़ हमने दिया।" अल्लाह की रहमत और सलाम हो आप पर और आपकी आल (संतान) पर, आपकी उदारता और बख्शीश के बराबर।

हदीस 123: वे (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
बेशक तुम्हारे पास तुम्हारी ओर भेजा गया रसूल आया है जो कमजोरी और आलस्य से मुक्त है, ताकि वह बंद दिलों को जीवित कर दे, अंधी आँखों को खोल दे, बहरे कानों को सुनने वाला बना दे, और टेढ़ी ज़बानों को सीधा कर दे, यहाँ तक कि कहा जाए कि अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं। दारमी[2] ने अपनी सुनन में जुबैर बिन नुफैर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया।	बेशक तुम्हारे पास वह रसूल तशरीफ लाया जो तुम्हारी तरफ भेजा हुआ है, जो कमजोरी और काहिली (आलस्य) से पाक है ताकि वह रसूल गिलाफ चढ़े (बंद) दिलों को ज़िंदा फरमा दे, और वह रसूल अंधी आँखें खोल दे, और वह रसूल बहरे कानों को सुनने वाला कर दे, और वह रसूल टेढ़ी ज़बानों को सीधी कर दे, यहाँ तक कि लोग कह दें कि एक अल्लाह के सिवा किसी की इबादत नहीं। (दारमी ने अपनी सुनन में जुबैर बिन नुफैर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। -त)

मैं कहता हूँ: यह सही है जैसा कि उन्होंने कहा, "हमें हयवह बिन शुरैह ने खबर दी," जो बुखारी के विश्वसनीय (सिका) उस्ताद हैं।

[1] सुनन अबू दाऊद, किताब अल-खराज वल-फय, बाब फी रिज़्क़ अल-अम्माल, आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/52; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अल-ज़कात, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 1/406; कंज़ अल-उम्माल, हदीस 11082, मुअस्ससतु र-रिसाला, बेरुत, 4/394। [2] सुनन अल-दारमी, बाब मा काना अलैन-नास कब्ल मबअस अन-नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम), हदीस 9, दार अल-महासिन, काहिरा, 1/15।

حدیث ۱۲۲: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی	اردو ترجمہ
من استعملناہ علی عمل فرزقناہ رزقاً	جسے ہم نے کسی کام پر مقرر کیا پس ہم نے اسے
الحدیث۔ ابو داود و الحاکم ۱ بسند صحیح	رزق دیا۔ (ابوداؤد اور حاکم نے بسند صحیح بریدہ
عن بریدۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔	رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ۔ت)

پہلی حدیث میں حضور نے فرمایا تھا: "ہم نے غنی کردیا۔" احادیث عطیہ حسنین رضی اللہ تعالٰی عنہما میں تھا کہ فرمایا: "حسن کو مہابت ہم نے دی، علم ہم نے دیا۔ حسین کو شجاعت ہم نے دی، کرم ہم نے دیا، محبت کا مرتبہ، رضا کا مقام ہم نے عطا کیا۔" حدیث اسامہ میں تھا: "اسے نعمت ہم نے بخشی۔" یہاں ارشاد ہوتا ہے: "رزق ہم نے دیا۔" صلی اللہ تعالٰی علیک و علیٰ آلک قدر جودک و نوالک و بارک و سلم۔

حدیث ۱۲۳: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی	اردو ترجمہ
لقد جاءکم رسول الیکم لیس بوھن	بیشک تشریف لایا تمہارے پاس وہ رسول تمہاری طرف بھیجا
و لا کسل لیجی قلوباً غلفاً و یفتح	ہوا جو ضعف و کاہلی سے پاک ہے تاکہ وہ رسول زندہ فرمادے
اعینًا عمیًا و یسمع اذانًا صمًّا و	غلاف چڑھے دل، اور وہ رسول کھول دے اندھی آنکھیں، اور
یقیم السنۃ عوجًا حتی یقال لا الہ	وہ رسول شنوا کردے بہرے کانوں کو، اور وہ رسول سیدھی
الا اللہ وحدہ۔ الدارمی ۲ فی سننہ	کردے ٹیڑھی زبانوں کو، یہاں تک کہ لوگ کہہ دیں کہ ایک اللہ

عربی	اردو ترجمہ
عن جبیر بن نفیر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔	کے سوا کسی کی پرستش نہیں۔ (دارمی نے اپنی سنن میں جبیر بن نفیر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ۔ت)

اقول: صحیح اذ قال اخبرنا حیوۃ بن شریح ثقۃ شیخ البخاری

۱ سنن ابی داود کتاب الخراج و الفیء باب فی ارزاق العمال آفتاب عالم پریس لاہور ۵۲/۲،
المستدرک للحاکم کتاب الزکوٰۃ دار الفکر بیروت ۴۰۶/۱، کنز العمال حدیث ۱۱۰۸۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴/ ۳۹۴ ۲ سنن الدارمی باب ماکان علیہ الناس قبل مبعث النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حدیث ۹ دار المحاسن للطباعۃ القاہرہ ۱۵/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

In his Sahih, as well as in Abu Dawud and At-Tirmidhi, rather Ahmad and Ibn Ma'in—both of whom were his peers—related from Baqiyya ibn al-Walid, a reliable narrator among the prominent figures of Sahih Muslim's narrators. Any concerns about his concealment (tadlis) were removed by his statement: "Buhayr ibn Sa'd related to us," who is a reliable and firm narrator, from Khalid ibn Ma'dan, a reliable and worshipful narrator from the narrators of the six canonical books, from Jubayr ibn Nufayr al-Hadrami (may Allah be pleased with them both), a reliable and great Mukhadram narrator of the second generation. Ibn al-Sakan, al-Bawardi, and Ibn Shahin narrated it at length from Abd al-Rahman from Jubayr ibn Nufayr from his father, who said: "I lived through the Jahiliyya, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) came to us in Yemen, so we embraced Islam." Thus, his Mursal reports are like the Mursal reports of Sa'id ibn al-Musayyib or even higher, for the Mursal report is a proof for us and the majority. The Hadith is narrated sequentially through Himsi narrators from Haywah to Jubayr, all of whom were residents of Homs.

Hadith 122: Two camels became unruly and went mad, not letting anyone come near them. Their owners had locked them in a garden, and they were devastating the garden. A complaint was brought before the Presence of the Leader of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). He (peace be upon him) arrived and ordered the door to be opened. The person in charge feared they might harm him. He (peace be upon him) said, "Do not fear, open it." He opened it. One camel was standing right by a door; as soon as it saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), it fell into prostration. He (peace be upon him) put a halter on it and handed it over. The second one was at the far end of the garden; when he went there, it also prostrated upon seeing him. He (peace be upon him) also tied it and handed it over. Seeing this, the noble Companions (may Allah be pleased with them) submitted:

O Prophet of Allah! Even animals prostrate before you. What we have from Allah through you is even better than this; you saved us from misguidance and rescued us from destruction. Will you not then permit us to prostrate before you? (Narrated

O Messenger of Allah! Even four-legged animals prostrate before the Prophet. For the sake of Allah, what we have received through the Prophet is much better than this. The Prophet protected us from misguidance and granted us salvation from destruction. So, do you not give us permission to prostrate to

by Ibn Qani' and Abu Nu'aym from Ghaylan ibn Usamah al-Thaqafi, may Allah be pleased with him).

the Prophet? (From Ibn Qani' and Abu Nu'aym on the authority of Ghaylan bin Usamah al-Thaqafi, may Allah be pleased with him).

^1 Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 22: Mention of Animals Prostrating, Alam al-Kutub, Beirut, Volume 2, pp. 136-373.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

उनकी सहीह में, और अबू दाऊद और अत-तिर्मिज़ी, बल्कि अहमद और इब्न मईन में भी—जो उनके साथियों में से थे—बक़िया बिन अल-वलीद से रिवायत किया गया है, जो मुस्लिम के प्रमुख व्यक्तियों में से एक विश्वसनीय रावी हैं। उनकी 'तदलीस' का जो डर था, वह उनके इस कथन से दूर हो गया: "हमें बुहैर बिन साद ने बताया," जो एक विश्वसनीय और दृढ़ रावी हैं, खालिद बिन मदान से, जो छह प्रमुख हदीस किताबों के विश्वसनीय और इबादत गुज़ार रावी हैं, जुबैर बिन नुफैर अल-हज़रामी (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से, जो दूसरी पीढ़ी के एक विश्वसनीय और महान 'मुख़दरम' रावी हैं। इब्न अल-सकन, अल-बावर्दी और इब्न शाहीन ने अब्द अल-रहमान से, जुबैर बिन नुफैर से, उनके पिता के हवाले से विस्तार से रिवायत किया है, जिन्होंने कहा: "मैंने जाहिलियत का दौर पाया और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) यमन में हमारे पास आए, तो हमने इस्लाम स्वीकार कर लिया।" इसलिए उनकी 'मुरसल' रिवायतें सईद बिन अल-मुसय्यिब की 'मुरसल' रिवायतों की तरह या उससे भी बेहतर हैं, क्योंकि 'मुरसल' हदीस हमारे और बहुमत के नज़दीक हुज्जत (प्रमाण) है। और यह हदीस 'हिम्सी' रावियों के ज़रिये एक के बाद एक हयवा से जुबैर तक पहुंचती है, जो सभी होम्स के निवासी थे।

हदीस 122: कि दो ऊँट मस्त होकर बिगड़ गए थे, किसी को पास नहीं आने देते थे, मालिकों ने उन्हें बाग में बंद कर दिया था, वे बाग उजाड़ रहे थे। सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में शिकायत आई। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तशरीफ़ लाए, दरवाज़ा खोलने का हुक्म दिया, तैनात व्यक्ति को अंदेशा हुआ कि कहीं हुज़ूर को तकलीफ़ न पहुँचाएँ। फ़रमाया, "डरो मत, खोल दो।" उसने खोल दिया। एक ऊँट दरवाज़े के पास ही खड़ा था, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखते ही सजदे में गिर पड़ा। हुज़ूर ने उसे लगाम डाल कर हवाले कर दिया। दूसरा बाग के आखिरी छोर पर था, जब वहां तशरीफ़ ले गए तो उसने भी हुज़ूर को देखते ही सजदा किया, हुज़ूर ने उसे भी बाँध कर सुपुर्द फ़रमाया। सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ने यह हाल देख कर अर्ज़ की:

ऐ अल्लाह के नबी! चौपाए आपको सजदा करते हैं, तो अल्लाह की तरफ़ से आपके ज़रिए हमें जो कुछ मिला है वह इससे भी कहीं बेहतर	ऐ अल्लाह के रसूल! चौपाए तक हुज़ूर को सजदा करते हैं, तो अल्लाह के लिए हुज़ूर के ज़रिए हमारे पास जो कुछ है वह तो इससे बहुत बेहतर है। हुज़ूर

है। आपने हमें गुमराही से बचाया और हमें तबाही से निजात दिलाई। तो क्या आप हमें सजदा करने की इजाज़त नहीं देते? (इब्न क़ाने' और अबू नुएम, ग़ैलान बिन ओसामा अल-सक़फ़ी रज़ियल्लाहु अन्हु से)

ने हमें गुमराही से पनाह दी, हुज़ूर ने हमें हलाकत से नजात बख़्शी, तो क्या हुज़ूर हमें इजाज़त नहीं देते कि हम हुज़ूर को सजदा करें? (इब्न क़ाने' और अबू नुएम ने ग़ैलान बिन ओसामा अल-सक़फ़ी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)

^1 दलाइल अल-नुबुवह लिल्-अबी नुएम, अध्याय 22: जानवरों के सजदा करने का ज़िक्र, आलम अल-कुतुब, बेरूत, भाग 2, पृष्ठ 136-373।

فی صحیحه وابوداود والترمذی بل واحمد وابن معین وهما من اقرانه ثنابقیة بن الولید ثقة من الاعلام من رجال مسلم وقد زال مایخشی من لیسه بقوله ثنا بحیر بن سعد ثقة ثبت عن خالد بن معدان ثقة عابد من رجال الستة عن جبیر بن نفیر ن الحضر می رضی الله تعالی عنهما ثقة جلیل مخضرم من الثانیة وقدر وی ابن السکن والباوردي وابن شاهین مطولا عن عبد الرحمن عن جبیر بن نفیر عن ابیه قال ادرکت الجاهلیة و اتانا رسول الله صلی الله علیه تعالی علیه وسلم بالیمن فاسلمنا فمرسله کمرا سیل سعید بن المسییب اوفوق علا ان المرسل حجة عندنا وعند الجمهور والحدیث مسلسل بالحمصیین حیوة الی جبیر کلهم اهل حمص۔

حدیث ۱۲۲: کہ دو اونٹ مست ہو کر بگڑ گئے تھے، کسی کو پاس نہ آنے دیتے، مالکوں نے باغ میں بند کردئے تھے، باغ اجاڑتے تھے، سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے حضور شکایت آئی حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تشریف فرما ہوئے، دروازہ کھولنے کا حکم دیا، مامور نے اندیشہ کیا مبادا حضور کو ایذا دیں۔ فرمایا خوف نہ کر، کھول دے۔ کھول دیا۔ ایک دروازے ہی کے پاس کھڑا تھا حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھتے ہی سجدے میں گر پڑا۔ حضور نے مہار ڈال کر حوالے کیا۔ دوسرا منتائے باغ پر تھا، جب وہاں تشریف لے گئے اس نے بھی حضور کو دیکھتے ہی سجدہ کیا، حضور نے اسے بھی باندھ کر سپرد فرمایا۔ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے یہ حال دیکھ کر عرض کی :

یا نبی الله تسجد لك البهائم فما لله عندنا بك احسن من هذا اجرتنا من یارسول اللہ ! چوپائے تک حضور کو سجدہ کرتے ہیں تو اللہ کے لیے حضور کے ذریعے سے ہمارے پاس جو کچھ ہے تو

الضلالة واستنقذتنا من الهلكة افلا تأذن لنا بالسجود۔ ابن قانع وابو نعیم عن غیلان بن اسامة الثقفی رضی اللہ

تو اس سے بہت بہتر ہے ، حضور نے ہمیں گمراہی سے پناہ دی، حضور نے ہمیں ہلاکت سے نجات بخشی تو کیا حضور ہمیں اجازت نہیں دیتے کہ ہم حضور کو سجدہ کریں۔ (ابن قانع وابو نعیم نے غیلان بن اسامہ الثقفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے

۱۸ دلائل النبوة لابی نعیم الفصل الثانی والعشرون ذکر سجود البهائم عالم الکتب بیروت الجزء الثانی ص ۳۷۳-۱۳۶

Fatawa-e-Razvia Volume 30

[Header Box Content] Arabic: تعالی عنه وله طرق وقد دخل بعضها فی بعض۔ Urdu: Narrated it. It has multiple chains (turuq) of narration, some of which are intertwined. -T

Wahhabis, who are lovers of misguidance and destruction, why would they consider these severe calamities as trials, as they consider the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) who provides refuge and salvation from them, to be the one who wards off calamities.

Hadith 125: When the delegation of Hawazin presented themselves in the noble presence of the Master of the Universe (may Allah's peace and blessings be upon him) and asked for their wealth and family members, whom the Muslims had taken as spoils of war, and sought a favor, the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

[Arabic Boxed Quote]: "When you have offered the Dhuhr prayer, say: 'We seek help through the Messenger of Allah for the believers (or Muslims) regarding our women and our children.'" (Nasa'i 1)

[Urdu Boxed Translation]: When you have finished the Dhuhr prayer, stand up and say, "We seek help from the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) for the believers regarding our women and children." (Nasa'i narrated from Amr ibn Shu'ayb, from his father, from his grandfather Abdullah ibn Amr, may Allah be pleased with them both -T) [Arabic Chain]: عن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔

The Hadith states that the Master of the Universe (may Allah's peace and blessings be upon him) personally taught seeking help from him after the prayer by saying, "We seek help from the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him)."

O Wahhabi gentlemen! You say the meaning of "You alone we worship and You alone we seek help from" 2 is that seeking help is exclusive to God alone. So how is this instruction to seek help from us? And the distinction between the time of earthly life and after it is not just the ignorance of Wahhabis but complete misguidance, regardless of the fact that the Noble Prophets (peace and blessings be upon them) are all alive with a true, earthly, physical life. That which is for God...

1 Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Hiba, Hiba al-Mushaa, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 136/2 2 Al-Quran Al-Karim 5/1 (1:5)

फतावा रज़विया जिल्द 30

[शीर्षक बॉक्स सामग्री] अरबी: رواہ تعالی عنہ ولہ طرق وقد دخل بعضھا فی بعض۔ उर्दू: इसे रिवायत किया। इसके कई तरीके(सनदें) हैं जो एक दूसरे में दाखिल हैं। -त

वहाबी लोग, जो गुमराही और हलाकत (विनाश) को पसंद करते हैं, इन सख्त परेशानियों को भला बला क्यों समझेंगे, क्योंकि वे निजात दिलाने वाले और पनाह देने वाले नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को आफतों को टालने वाला (दाफेउल-बला) मानते हैं।

हदीस 125: जब हवाज़िन का वफ़्द हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर हुआ और अपने माल और अहल-ओ-अयाल, जिन्हें मुसलमान ग़नीमत में लाए थे, वापस माँगने और एहसान के तालिब हुए, तो हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स]: "जब तुम ज़ुहर की नमाज़ पढ़ चुको, तो कहो: 'हम मोमिनों (या मुसलमानों) के हक में अपनी औरतों और बच्चों के बारे में अल्लाह के रसूल से मदद माँगते हैं।'" (नसाई 1)

[उर्दू बॉक्स अनुवाद]: जब ज़ुहर की नमाज़ पढ़ चुको तो खड़े हो जाना और यूँ कहना कि हम रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मोमिनों पर अपनी औरतों और बच्चों के मामले में मदद माँगते हैं। (नसाई ने अम्र बिन शुऐब से, उन्होंने अपने बाप से, उन्होंने अपने दादा अब्दुल्लाह बिन अम्र रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया -त) [अरबी सनद]: عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔

हदीस कहती है कि सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खुद यह तालीम दी कि नमाज़ के बाद यूँ कहकर हमसे मदद चाहो कि "हम रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मदद माँगते हैं।"

ऐ वहाबी साहिबों! "इय्या-क ना'बुदु व इय्या-क नस्त'ईन" 2 के मायने में तुम कहते हो कि मदद माँगना सिर्फ अल्लाह के लिए मखसूस है, तो फिर यह इर्शाद कैसा कि हमसे मदद माँगो? और दुनियावी ज़िन्दगी और उसके बाद के समय में फर्क करना वहाबियों की सिर्फ जहालत नहीं बल्कि सरासर गुमराही है, इस बात से कतई नज़र कि तमाम अंबिया किराम (अलैहिमुस्सलाम) अपनी हकीकी दुनियावी और जिस्मानी ज़िन्दगी के साथ ज़िन्दा हैं। जो बात खुदा के लिए...

1 सुनन अल-नसाई, किताबुल हिबा, हिबतुल मुशाअ, नूर मोहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, 136/2 2 अल-कुरान अल-करीम 5/1

पृष्ठ 484 का 772

[ہیڈر باکس] عربی: تعالی عنه وله طرق وقد دخل بعضها فی بعض۔ اردو: روایت کیا۔ اس کے متعدد طرق ہیں جو کہ بعض بعض میں داخل ہیں۔ ت)

وہابیہ کہ گمراہی پسند وہلاکت دوست ہیں، ان سخت ترین بلیات کو بلا کیوں سمجھیں گے کہ ان سے پناہ دینے والے نجات بخشنے والے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دافع البلاء جانیں۔ حدیث ۱۲۵: جب وفد ہوازن خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر ہوا اور اپنے اموال واہل وعیال کہ مسلمان غنیمت میں لائے تھے حضور سے مانگنے اور طالب احسان والا ہوئے، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

[عربی باکس]: اذا صلیتم الظهر فقولوا انا نستعین برسول الله علی المؤمنین او المسلمین فی نسائنا وابنائنا۔ النسائی 1

[اردو ترجمہ باکس]: جب ظہر کی نماز پڑھ چکوتو کھڑے ہو نا اور یوں کہنا ہم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے استعانت کرتے ہیں مومنین پر اپنی عورتوں اور بچوں کے باب میں (نسائی نے عمرو بن شعیب سے انہوں نے اپنے باپ سے انہوں نے اپنے دادا عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ت) عربی سند: عن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده عبد الله بن عمرو رضی الله تعالیٰ عنہما۔

حدیث فرماتی ہے سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے بنفس نفیس تعلیم فرمائی کہ ہم سے مدد چاہنا نماز کے بعد یوں کہنا کہ ہم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے استعانت کرتے ہیں۔ وہابی صاحبو! "اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَ اِیَّاکَ نَسْتَعِیْنُ" 2 کے معنی کہتے استعانت تو خدا ہی کے ساتھ خاص تھی، یہ

ارشاد کیسا ہے کہ ہم سے استعانت کرنا۔ اور زمان حیات دنیاوی اور اس کے بعد کا تفرقہ وہابیہ کی جہالت ہی نہیں بلکہ سراسر ضلالت ہے قطع نظر اس بات سے کہ انبیاء کرام علیہم الصلوۃ والسلام سب بحیات حقیقی دنیاوی جسمانی زندہ ہیں، جو بات خدا کے لیے

---

1 سنن النسائی کتاب الھبۃ ھبۃ المشاع نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱۳۶/۲ 2 القرآن الکریم ۵/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

It has already been established that associating anything special with other than God is polytheism (shirk). In this, why make distinctions based on life and death, proximity and distance, ownership and humanity for whatever reason? Is the capacity to be a partner with God absent only after death, while they can be partners during their lifetime? This insanity of the Wahhabis has awakened everywhere, which, in the delusion of supporting monotheism, has conversely made them polytheists. They will call one thing polytheism at one time, then they will distinguish between death and life, proximity and distance, or some other reason. The clear result of this is that these unique monotheists consider some types of creation as partners of God when they accept as proven for them the very thing whose affirmation for others was polytheism. Now it is clear that their leader had said in 'Taqwiyat-ul-Iman' regarding these very Wahhabis:

'Most people are caught in polytheism and yet claim to be Muslims. Glory be to Allah! Look at this face and this claim. Truly God said that most people are not believers, but they commit polytheism.' [1]

This point is worth remembering as it unveils their many gross ignorances. And with Allah is success.

Hadith 126: Tabarani narrates in 'Mu'jam al-Awsat' with a good (hasan) chain from our master Jabir bin Abdullah Ansari (may Allah be pleased with them both):

| Arabic: [2] ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم امر الشمس فتاخرت ساعة من نهار | Urdu Translation: The Master of the World (may Allah's peace and blessings be upon him) ordered the sun to stop moving for a while. It immediately stopped. |

I say: The event of this 'hasan' (good) hadith is distinct from the great event of the 'sahih' (authentic) hadith in which the sunken sun returned for the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), until our Master Ali (may Allah Almighty ennoble his face) performed the Asr prayer which was missed while serving the Beloved of the Creator (may Allah's peace and blessings be upon him). The great Imam Tahawi and other prominent scholars have authenticated this hadith. Praise be to Allah, this is called the Vicegerency of the Lord of Honor, that his command is effective in the kingdom of the heavens and the earth over all of God's creation.

---

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1, on Monotheism and Polytheism, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 4. [2] Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 4051, Maktabah al-Ma'arif, Riyadh, 5/334; Majma' al-Zawa'id, Book of Signs of Prophethood, Chapter: Detention of the Sun for صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم, Dar al-Kitab, Beirut, 296/8.

फ़तावा रज़विया खंड ३०

यह पहले ही तय हो चुका है कि खुदा के अलावा किसी और के साथ कुछ विशेष जोड़ना शिर्क है। इसमें जीवन और मृत्यु, निकटता और दूरी, स्वामित्व और मानवता के आधार पर किसी भी कारण से भेद क्यों किया जाए? क्या खुदा का भागीदार होने की क्षमता केवल मृत्यु के बाद ही नहीं रहती, जबकि वे जीवित रहते हुए भागीदार हो सकते हैं? वहाबियों का यह पागलपन हर जगह जाग गया है, जिसने तौहीद (एकेश्वरवाद) के समर्थन के भ्रम में उन्हें इसके विपरीत मुशरिक (बहुदेववादी) बना दिया है। वे एक बात को कभी शिर्क कहेंगे, फिर कभी मृत्यु और जीवन के बीच अंतर करेंगे, कभी निकटता और दूरी के बीच, या किसी अन्य कारण से। इसका स्पष्ट परिणाम यह निकलता है कि ये अनोखे मुवह्हिद (एकेश्वरवादी) खुदा की रचना के कुछ प्रकारों को खुदा का भागीदार मानते हैं जब वे उनके लिए उसी बात को सिद्ध मानते हैं जिसका दूसरों के लिए प्रमाण मानना शिर्क था। अब यह स्पष्ट है कि उनके इमाम ने 'तक़वियतुल ईमान' में इन्हीं वहाबी साहबों के बारे में कहा था कि:

''अधिकतर लोग शिर्क में फंसे हुए हैं और मुसलमान होने का दावा करते हैं, सुब्हान अल्लाह! यह मुँह और यह दावा, अल्लाह साहब ने सच फ़रमाया कि अधिकतर लोग मुसलमान नहीं हैं, बल्कि शिर्क करते हैं''। [1]

यह नुक्ता याद रखने योग्य है क्योंकि यह उनकी कई गंभीर अज्ञानताओं को उजागर करता है। और सफलता अल्लाह की ओर से है।

हदीस १२६: तबरानी ने 'मोजम औसत' में एक हसन सनद के साथ हमारे आका जाबिर बिन अब्दुल्ला अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है:

| अरबी: [2] ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم امر الشمس فتاخرت ساعة من نهار | उर्दू अनुवाद: संसार के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सूर्य को आदेश दिया कि कुछ देर चलने से रुक जाए। वह तुरंत रुक गया। |

अक़ूल (मैं कहता हूँ): इस हसन हदीस की घटना उस सहीह हदीस की महान घटना से अलग है जिसमें डूबा हुआ सूर्य हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए वापस लौटा था, यहाँ तक कि मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) ने अस्र की नमाज़ अदा की जो महबूब-ए-बारी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत के दौरान कज़ा हो गई थी। इमाम तहावी और अन्य बड़े उलेमाओं ने इस हदीस की तस्दीक़ (सत्यापन) की है। अल्हम्दुलिल्लाह, इसे रब-ए-इज़्ज़त की खिलाफत (प्रतिनिधित्व)

कहते हैं कि आसमानों और ज़मीन के साम्राज्य में अल्लाह की पूरी मख़्लूक (सृष्टि) पर उनका हुक्म चलता है।

---

[1] तक़वियतुल ईमान, पहला अध्याय तौहीद और शिर्क के वर्णन में, मत्तबा अलीमी, लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ ४। [2] अल-मोजम अल-औसत, हदीस ४०५१, मकतबा अल-मारिफ, रियाद, ५/३३४; मजमा अल-ज़वाइद, किताब अलामत नबुवत, अध्याय: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए सूरज का रुकना, दार अल-किताब, बेरूत, २९६/८।

خاص ہو چکی غیر خدا کے ساتھ شرک ٹھہر چکی، اس میں حیات و موت، قرب و بعد، ملکیت و بشریت خواہ کسی وجہ کا تفرقہ کیسا کیا بعد موت ہی شرکتِ خدا کی صلاحیت نہیں رہتی بحالِ حیات شریک ہو سکتے ہیں یہ جنون وہابیہ کو ہر جگہ جاگا ہے جس نے انہیں حمایتِ توحید کے زعم میں الٹا مشرک بنادیا ہے ایک بات کو کہیں گے شرک ہے پھر کبھی موت حیات کا فرق کرینگے کبھی قرب و بُعد کا کبھی کسی اور وجہ کا، جس کا صاف حاصل یہ نکلے گا کہ یہ انوکھے موحد بعض قسم مخلوق خدا کا شریک جانتے ہیں جب تو وہ بات کہ غیر کے لیے اس کا اثبات شرک تھا ان کے لئے ثابت مانتے ہیں۔ اب کھلا کہ انکے امام نے تقویۃ الایمان میں ان وہابی صاحبوں ہی کی نسبت کہا تھا کہ :

" اکثر لوگ شرک میں گرفتار ہیں اور دعوٰی مسلمانی کا کئے جاتے ہیں ، سبحان اللہ یہ منہ اور یہ دعوٰی ، سچ فرمایا اللہ صاحب نے کہ نہیں مسلمان ہیں اکثر لوگ ، مگر شرک کرتے ہیں"۔ [1]

یہ نکتہ یاد رکھنے کا ہے کہ انکی بہت فاحشہ جہالتوں کی پردہ دری کرتا ہے وباللہ التوفیق۔

حدیث ۱۲۶: طبرانی معجم اوسط میں بسند حسن سیدنا جابر بن عبداللہ انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی :

| ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم امر الشمس فتاخرت ساعۃ من نہار [2] | سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے آفتاب کو حکم دیا کہ کچھ دیر چلنے سے باز رہ۔ وہ فوراً ٹھہر گیا۔ |

اقول: اس حدیث حسن کا واقعہ اس حدیث صحیح کے واقعہ عظیمہ سے جدا ہے جس میں ڈوبا ہوا سورج حضور (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) کے لیے پلٹا ہے یہاں تک کہ مولٰی علی کرم اللہ تعالٰی

وجہہ الکریم نے نماز عصر کی خدمت گزاری محبوب باری صلی اللہ علیہ وسلم میں قضا ہوئی تھی ادا فرمائی۔ امام اجل طحاوی وغیرہ اکابر نے اس حدیث کی تصحیح کی ۔الحمد للہ اسے خلافت رب العزت کہتے ہیں کہ ملکوت السموات والارض میں ان کا حکم جاری ہے تمام مخلوق الٰہی کو۔

---

[1] تقویۃ الایمان پہلا باب توحید و شرک کے بیان میں مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۴ [2] المعجم الاوسط حدیث ۴۰۵۱ مکتبۃ المعارف ریاض ۵/ ۳۳۴، مجمع الزوائد کتاب علامات نبوت باب حبس الشمس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الکتاب بیروت ۲۹۶/۸

Fatawa Rizvia, Volume 30

For them is the command of obedience and submission. They belong to God, and whatever belongs to God belongs to them. He is the most beloved, most noble, and the greatest vicegerent of Allah, may Allah bless him and grant him peace. When he was an infant in the cradle, the moon would serve him; wherever he pointed, it would tilt in that direction. In the Hadith, it is mentioned that our leader Abbas bin Abdul Muttalib (may Allah be pleased with them), the honorable uncle of the noble master (peace and blessings be upon him), said to the Holy Prophet: 'The reason for my [conversion to] Islam was witnessing one of your miracles.'

'I saw you in the cradle talking to the moon and pointing at it with your finger; wherever you pointed, it tilted.' I saw you in the cradle conversing with the moon; as you gestured with your blessed finger, the moon would incline in that direction.

The Master of the Universe (peace and blessings be upon him) said: 'Indeed, I used to talk to it, and it used to talk to me, keeping me from crying. I would hear the sound of its impact when it fell prostrate under the Throne.' Yes, I used to talk to it, and it used to talk to me, distracting me from crying. I would hear the thud of its fall when it dropped into prostration under the Throne.

[Reference]: Reported by Al-Bayhaqi in 'Ad-Dala'il', and the Imam, Shaykh al-Islam Abu Uthman Isma'il bin Abdur-Rahman as-Sabuni in 'Al-Mi'atayn', and Al-Khatib and Ibn Asakir in 'Tarikh Baghdad' and 'Dimashq' (may Allah be pleased with them). Al-Bayhaqi related in 'Dala'il', Imam Shaykh al-Islam Abu Uthman Isma'il bin Abdur-Rahman as-Sabuni in 'Ma'atayn', and Al-Khatib and Ibn Asakir in 'Tarikh Baghdad' and 'Dimashq' described this (may Allah be pleased with them). (T)

Imam Shaykh al-Islam as-Sabuni states: 'Regarding miracles, this Hadith is Hasan (good).' When such is the overwhelming authority of a suckling infant, now that the Great Caliphate is at its zenith, how could the sun dare to disobey his command? Let alone the sun and moon, by the Great Allah, even the angels [obey].

1. Al-Khasa'is al-Kubra by Al-Bayhaqi and As-Sabuni etc., Chapter on Talking to the Moon etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat India 1/53; Kanz al-Ummal with reference to Al-Bayhaqi in Ad-Dala'il etc. Hadith 31828, Mu'assasatu ar-Risalah Beirut 11/83.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

उनके लिए आज्ञापालन और वफादारी का आदेश है। वे खुदा के हैं और जो कुछ खुदा का है वह सब उनका है। वह अल्लाह के सबसे प्यारे, सबसे सम्मानित और सबसे बड़े खलीफा (प्रतिनिधि) हैं, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। जब वह पालने में दूध पीते थे, तो चंद्रमा उनकी गुलामी करता था; जिस ओर वह इशारा करते, चंद्रमा उसी ओर झुक जाता था। हदीस में है कि हमारे सरदार अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो), जो कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मानित चाचा थे, ने हुज़ूर से अर्ज़ की: 'मेरे इस्लाम लाने का कारण हुज़ूर का एक चमत्कार देखना था।'

'मैंने आपको पालने में चंद्रमा से बातें करते देखा और आप अपनी उंगली से उसकी ओर इशारा करते थे, तो जिस ओर आप इशारा करते, वह झुक जाता था।' मैंने हुज़ूर को देखा कि हुज़ूर पालने में चाँद से बातें करते थे, जिस तरह मुबारक उंगली से इशारा करते चाँद उसी तरफ झुक जाता।

सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'निश्चित रूप से मैं उससे बातें करता था और वह मुझसे बातें करता था और मुझे रोने से बहलाता था। मैं उसके गिरने की आवाज़ सुनता था जब वह अर्श के नीचे सजदे में गिरता था।' हाँ, मैं उससे बातें करता था, वह मुझसे बातें करता और मुझे रोने से बहलाता, मैं उसके गिरने का धमाका सुनता था जब वह अर्श के नीचे सजदे में गिरता।

[संदर्भ]: बैहक़ी ने 'दलैल' में और इमाम शैखुल इस्लाम अबू उस्मान इस्माइल बिन अब्दुर रहमान साबूनी ने 'अल-मआतैन' में और खतीब और इब्न असाकिर ने 'तारीख बगदाद' और 'दमिश्क' में (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) बयान किया। बैहक़ी ने दलैल में और इमाम शैखुल इस्लाम अबू उस्मान इस्माइल बिन अब्दुल रहमान साबूनी ने मआतैन में और खतीब व इब्न असाकिर ने तारीख़ बगदाद व दमिश्क में बयान किया रज़ियल्लाहु तआला अन्हु। (त)

इमाम शैखुल इस्लाम साबूनी फ़रमाते हैं: 'चमत्कारों के विषय में यह हदीस हसन (उत्तम) है।' जब दूध पीते बच्चों की यह शासन सत्ता है, तो अब जबकि खिलाफ़त-ए-कुबरा (महान खिलाफत) अपने पूरे

यौवन पर है, तो सूरज की क्या मजाल कि उनके हुक्म की अवहेलना करे। सूरज और चाँद तो क्या, अल्लाह की कसम, फरिश्ते भी [आज्ञाकारी हैं]।

1. अल-खसाइस अल-कुबरा, बैहक़ी और साबूनी आदि के संदर्भ से, चंद्रमा से बातें करने का अध्याय आदि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात भारत 1/53; कन्ज़ुल उम्माल बैहक़ी के हवाले से अल-दलैल आदि हदीस 31828, मुअस्ससतु र-रिसाला बेरूत 11/83।

पृष्ठ 486/772

ان کے لئے حکم اطاعت وفرمانبرداری ہے۔ وہ خدا کے ہیں اور جو کچھ خدا کا ہے سب ان کا ہے، وہ محبوب اجل و اکرم و خلیفۃ اللہ الاعظم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جب دودھ پیتے تھے گہوارہ میں چاند ان کی غلامی بجالاتا، جدھر اشارہ فرماتے اسی طرف جھک جاتا۔ حدیث میں ہے سیدنا عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ تعالٰی عنہما عم مکرم سید اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حضور سے عرض کی : مجھے اسلام پر باعث حضور کے ایک معجزے کا دیکھنا ہوا،

رایتک فی المہد تناغی القمر والیہ باصبعک فحیث اشرت الیہ مال۔ میں نے حضور کو دیکھا کہ حضور گہوارے میں چاند سے باتیں فرماتے جس طرح انگشت مبارک سے اشارہ کرتے چاند اسی طرف جھک جاتا۔

سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: انی کنت احدثہ ویحدثنی ویلہینی عن البکاء واسمع وجبتہ حین یسجد تحت العرش۔ ہاں میں اس سے باتیں کرتا تھا وہ مجھ سے باتیں کرتا اور مجھے رونے سے بہلاتا، میں اس کے گرنے کا دھماکہ سنتا تھا جب وہ زیر عرش سجدے میں گرتا۔ البیہقی فی الدلائل' والامام شیخ الاسلام ابوعثمان اسمعیل بن عبدالرحمن الصابونی فی المائتین و الخطیب وابن عساکر فی تاریخ بغداد و دمشق رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ بیہقی نے دلائل میں اور امام شیخ الاسلام ابو عثمان اسماعیل بن عبد الرحمن صابونی نے مائتین میں اور خطیب وابن عساکر نے تاریخ بغداد و دمشق میں بیان کیا رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (ت)

امام شیخ الاسلام صابونی فرماتے ہیں: فی المعجزات حسن یہ حدیث معجزات میں حسن ہے۔ جب دودھ پیتوں کی یہ حکومت قاہرہ ہے تو اب کہ خلافت الکبریٰ کا ظہور عین شباب پر ہے آفتاب کی کیا جان کہ ان کے حکم سے سرتابی کرے آفتاب ومہتاب درکنار، واللہ العظیم ، ملئکہ

1 الخصائص الکبری بحوالۃ البیہقی والصابونی وغیرہ باب مناغاۃ للقمر الخ مرکز اہلسنت گجرات الہند ۱ / ۵۳، کنز العمال بحوالہ ہق فی الدلائل وغیرہ حدیث ۳۱۸۲۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱ / ۸۳

Fatawa Rizvia, Volume 30

The regulators of affairs (angels), into whose hands the entire governance of the universe is entrusted, cannot step out of the sphere of authority of Muhammad, the Messenger of Allah, the Great Vicegerent of Allah (peace and blessings be upon him). The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) says:

"I have been sent to all creation." - Narrated by Muslim[1] from Abu Huraira (may Allah be pleased with him).

The Quran says:

"Blessed is He who sent down the Criterion upon His Servant that he may be to the worlds a warner"[2].

"Blessed is He who sent down the Quran upon His servant so that he may be a warner to all the inhabitants of the worlds."

All the angels (peace and blessings be upon them) are also included among the "inhabitants of the worlds".

Sayyiduna Sulaiman's (peace and blessings be upon him) Asr prayer was missed due to inspection of horses, "until [the sun] disappeared behind the veil [of night]"[3] - until the sun hid behind the curtain. He said: "Bring them back to me"[4] - bring it back towards me. It is narrated from the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah honor his noble face) in the commentary of this noble verse that the pronoun in this statement of Sulaiman (peace be upon him) refers to the sun, and the address is to those angels who are appointed over the sun. That is, the Prophet of Allah, Sulaiman, commanded those angels to bring back the set sun. They brought it back according to the command, to the extent that after sunset it became Asr time again, and Sayyiduna Sulaiman (peace be upon him) offered the prayer.

It is in Ma'alim al-Tanzil Sharif: It is narrated from Ali (may Allah be pleased with him) that he said regarding the meaning of His saying "Bring them back to me": Sulaiman (peace and blessings be upon him), by the command of Allah the Almighty, said to the angels entrusted with the sun, "Bring it back to me," meaning the sun. So they brought it back for him until he prayed Asr within its time[5].

[1] Sahih Muslim, Book of Mosques and Places of Prayer, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/199 [2] Al-Quran Al-Karim, 25/1 [3] Al-Quran Al-Karim, 38/32 [4] Al-Quran Al-Karim, 38/33

[5] Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi), under Verse 38/33, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 4/52

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

मामलों के नियामक (फ़रिश्ते), जिनके हाथों में ब्रह्मांड का पूरा शासन है, अल्लाह के महान उत्तराधिकारी (ख़लीफ़ा-ए-आज़म) मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अधिकार क्षेत्र से बाहर नहीं निकल सकते। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"मुझे समस्त सृष्टि की ओर भेजा गया है।" - इसे मुस्लिम[1] ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

क़ुरआन फ़रमाता है:

"बरकत वाला है वह जिसने अपने बंदे पर फ़ुरक़ान (सत्य और असत्य के बीच भेद करने वाला) उतारा ताकि वह समस्त संसार के लिए डराने वाला हो"[2]।

"बरकत वाला है वह जिसने उतारा क़ुरआन अपने बंदे पर कि समस्त संसार वालों को डर सुनाने वाला हो।"

समस्त संसार वालों में सभी फ़रिश्ते (अलैहिमुस्सलाम) भी शामिल हैं।

सैय्यदुना सुलैमान (अलैहिमुस्सलाम) की अस्र की नमाज़ घोड़ों के निरीक्षण के कारण छूट गई, "यहाँ तक कि वह (सूरज) पर्दे में छुप गया"[3]। उन्होंने फ़रमाया: "उसे मेरी ओर लौटा लाओ"[4]। अमीरुल मोमिनीन मौला अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) से इस आयत की व्याख्या में वर्णित है कि सुलैमान (अलैहिमुस्सलाम) के इस कथन में ज़मीर (सर्वनाम) सूर्य की ओर है और संबोधन उन फ़रिश्तों से है जो सूर्य पर नियुक्त हैं। यानी अल्लाह के नबी सुलैमान ने उन फ़रिश्तों को आदेश दिया कि डूबे हुए सूर्य को वापस ले आओ। उन्होंने आदेशानुसार उसे वापस लाया, यहाँ तक कि सूर्यास्त के बाद फिर से अस्र का समय हो गया और सैय्यदुना सुलैमान (अलैहिमुस्सलाम) ने नमाज़ अदा की।

मआलिम अल-तंज़ील शरीफ़ में है: हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि उन्होंने अल्लाह के इस कथन "उसे मेरी ओर लौटा लाओ" के अर्थ के बारे में कहा: सुलैमान (अलैहिमुस्सलाम) ने अल्लाह अज़्ज़वजल के आदेश से सूर्य पर नियुक्त फ़रिश्तों से कहा, "उसे मेरी ओर लौटा दो", यानी सूर्य को। तो उन्होंने उसे उनके लिए लौटा दिया यहाँ तक कि उन्होंने अस्र की नमाज़ उसके समय पर पढ़ी[5]।

[1] सही मुस्लिम, किताब अल-मसाजिद व मौज़ि अस-सलाह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, १९९/१ [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, १/२५ [3] अल-क़ुरआन अल-करीम, ३२/३८ [4] अल-क़ुरआन अल-करीम, ३३/३८ [5] मआलिम अल-तंज़ील (तफ़्सीर अल-बग़वी), आयत ३३/३८ के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, ५२/४

पृष्ठ ७७२ में से ४८७

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

مدبرات الامر کہ تمام نظم و نسق عالم جن کے ہاتھوں پر ہے محمد رسول اللہ خلیفۃ اللہ الاعظم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دائرہ حکم سے باہر نہیں نکل سکتے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ارسلت الی الخلق کافۃ - رواہ مسلم[1] عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | میں تمام مخلوق الہی کی طرف رسول بھیجا گیا۔ (اس کو مسلم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ت)

قرآن فرماتا ہے:

"تَبٰرَکَ الَّذِیْ نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰی عَبْدِہٖ لِیَکُوْنَ لِلْعٰلَمِیْنَ نَذِیْرَ ا(۱)"[2]۔ | برکت والا ہے وہ جس نے اتارا قرآن اپنے بندے پر کہ تمام اہلِ عالم کو ڈر سنانے والا ہو۔

اہلِ عالم میں جمیع ملائکہ بھی داخل ہیں علیہم الصلوۃ والسلام۔

سیدنا سلیمان علیہ الصلوۃ والسلام کی نمازِ عصر گھوڑوں کے ملاحظہ میں قضا ہوئی "حَتّٰی تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ(۳۲)"[3] - یہاں تک کہ سورج پردے میں جا چھپا۔ فرمایا: "رُدُّوْھَا عَلَیَّ"[4]- پلٹا لاؤ میری طرف۔ امیر المومنین مولٰی علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم سے اس آیتِ کریمہ کی تفسیر میں مروی کہ سلیمان علیہ الصلوۃ والسلام کے اس قول میں ضمیر آفتاب کی طرف ہے اور خطاب ان ملائکہ سے ہے جو آفتاب پر متعین ہیں یعنی نبی اللہ سلیمان نے ان فرشتوں کو حکم دیا کہ ڈوبے ہوئے آفتاب کو واپس لے آؤ، وہ حسب الحکم واپس لائے یہاں تک کہ مغرب ہو کر پھر عصر کا وقت ہو گیا اور سیدنا سلیمان علیہ الصلوۃ والسلام نے نماز ادا فرمائی۔

معالم التنزیل شریف میں ہے: حكي عن علي رضي الله تعالى عنه انه قال معنى قوله ردوها على يقول سليمان عليه الصلوة و السلام بامر الله عزوجل للملئكة الموكلين بالشمس ردوها على يعنى الشمس فردوها عليه حتى صلى العصر فى وقتها[5]۔

[1] صحیح مسلم کتاب المساجد و موضع الصلوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۹۹/۱ [2] القرآن الکریم ۱/۲۵ [3] القرآن الکریم ۳۲/۳۸ [4] القرآن الکریم ۳۳/۳۸ [5] معالم التنزیل (تفسیر البغوی) تحت الآیۃ ۳۳/۳۸ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۵۲/۴

Volume 30 Fatawa-e-Razvia

Our master Luqman (peace be upon him) is one of the grand representatives from the deputies of the Prophetic court (peace and blessings be upon him). Then what to say of the Prophet's command himself (peace be upon him). Countless mercies of Allah be upon Imam Rabbani Ahmad bin Muhammad Khateeb Qastalani, for he states in *Mawahib al-Ladunniyyah* and *Manah al-Muhammadiyyah*:

He (Allah's peace and blessings be upon him) is the treasury of Divine secrets and the place where commands are implemented. No command is executed except from him, and no blessing is bestowed upon anyone except through his court (peace and blessings be upon him). Meaning, the Prophet (peace and blessings be upon him) is the treasure of Divine secrets and the place for the implementation of commands; no command is executed except from the Prophet's court, and no blessing is received by anyone except from the Prophet's presence (peace and blessings be upon him).

Behold! May my parents be sacrificed for him who has been King and Master since the time when Adam (peace be upon him) was still between water and clay. Whatever he intends, it does not happen otherwise; there is no one in the whole universe who can turn back his command.1 Meaning, beware! May my parents be sacrificed for him who is King and Master from the time when Adam (peace be upon him) was still established in water and clay. Whatever he intends, it does not happen contrary to it; in the entire world, there is no one to reverse his command.

I say: And indeed, how can anyone turn back his command when the Divine command is not turned back by anyone?

There is none to reject His decree, nor any to reverse His judgment. There is no one to reject His decree or to reverse His command. (T)

Whatever he wants, God wants the same, because he wants exactly what God wants. In the Sahihayn (Bukhari and Muslim), Nasa'i, etc., there is a grand authentic hadith that the Mother of Believers Siddiqah (may Allah be pleased with her) said to her beloved (peace and blessings be upon him):

I do not see but that your Lord hastens to fulfill your desire.2 O Messenger of Allah! I see your Lord doing nothing but hurrying and hastening to fulfill your wish.

O Muslims! Look, if there is any impure Wahhabi around, cast him out, and any false pseudo-Sufi...

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Tawti’ah, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/56.
2. Sahih al-Bukhari, Book of Tafsir, Chapter on the Verse 'You may defer whom you will...', Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/702.

(To be continued on the next page) Page 488 of 772

हमारे स्वामी लुकमान (उन पर शांति हो) रिसालत की दरगाह के नायबों में से एक महान नायब हैं। फिर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हुक्म का क्या कहना। अल्लाह सुब्हानहू व तआला की अनगिनत रहमतें इमाम रब्बानी अहमद बिन मोहम्मद खतीब कस्तलानी पर हों कि वे 'मवाहिबुल दुनिया' और 'मनह-ए-मोहम्मदिया' में फरमाते हैं:

वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ईश्वरीय रहस्यों का खजाना और आदेशों के लागू होने का स्थान हैं। कोई भी आदेश उनके दरबार के बिना लागू नहीं होता, और किसी को कोई नियामत नहीं मिलती सिवाय हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सरकार से। यानी नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ईश्वरीय रहस्यों का खजाना और आदेशों के कार्यान्वयन का स्थान हैं, कोई आदेश लागू नहीं होता मगर हुज़ूर के दरबार से, और कोई नेमत किसी को नहीं मिलती मगर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सरकार से।

सावधान! मेरे माता-पिता उन पर कुर्बान हों जो उस समय से राजा और स्वामी हैं जब आदम (अलैहिस्सलाम) अभी पानी और मिट्टी के बीच थे। वे जिस बात का इरादा फरमाते हैं, उसके खिलाफ नहीं होता। पूरे संसार में उनके हुक्म को टालने वाला कोई नहीं।1 यानी खबरदार हो, मेरे माँ-बाप उन पर कुर्बान जो राजा और सरदार हैं उस समय से कि आदम (अलैहिस्सलाम) अभी पानी और मिट्टी के भीतर ठहरे हुए थे। वह जिस बात का इरादा फरमाएं उसका विरोध नहीं होता, पूरी दुनिया में उनका हुक्म फेरने वाला कोई नहीं।

मैं कहता हूँ: और भला, उनका हुक्म कोई कैसे टाल सकता है क्योंकि ईश्वरीय हुक्म किसी के टाले नहीं टलता।

उनके फैसले को टालने वाला कोई नहीं और उनके हुक्म को पीछे करने वाला कोई नहीं। उनकी कज़ा (फैसले) को रद्द करने वाला और उनके हुक्म को फेरने वाला कोई नहीं है। (त)

वह जो कुछ चाहते हैं, खुदा वही चाहता है क्योंकि वह वही चाहते हैं जो खुदा चाहता है। सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम), नसाई आदि में एक महान सहीह हदीस है कि उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) अपने प्यारे महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अर्ज करती हैं:

मैं नहीं देखती मगर यह कि आपका रब आपकी ख्वाहिश को पूरा करने में जल्दी करता है।2 या रसूल अल्लाह! मैं हुज़ूर के रब को नहीं देखती मगर हुज़ूर की ख्वाहिश में जल्दी और तेज़ी करते हुए।

मुसलमानों! ज़रा देखना अगर कोई नापाक वहाबी इधर-उधर हो तो उसे बाहर कर दो और कोई झूठा मुतसव्विफ...

1. अल-मवाहिबुल दुनिया, अल-मकसदुल अव्वल, तौतिआ, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/56।
2. सहीह अल-बुखारी, किताबुत तफसीर, बाब कौलिही 'तुर्जी मन तशाऊ' आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/702।

(बाकी अगले पेज पर) पेज 488 का 772

سیدنا لقمن علیہ الصلوٰۃ والسلام نوابانِ بارگاہِ رسالت علیہ افضل الصلوٰۃ والتحیۃ سے ایک جلیل القدر نائب ہیں پھر حضور کا حکم تو حضور کا حکم ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ اللہ سبحانہ وتعالیٰ کی بے شمار رحمتیں امام ربانی احمد بن محمد خطیب قسطلانی پر کہ مواہب لدنیہ و منح محمدیہ میں فرماتے ہیں:

ھو صلی اللہ تعالی علیہ وسلم خزانۃ السر وموضع نفوذ الامر فلا ینفذ امر الامنہ ولا ینقل خیر الاعنہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلمط یعنی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خزانہ راز الہی و جائے نفاذِ امر ہیں، کوئی حکم نافذ نہیں ہوتا مگر حضور کے دربار سے، اور کوئی نعمت کسی کو نہیں ملتی مگر حضور کی سرکار سے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

الابابی من کان ملکا وسیدا وآدم بین الماء والطین واقف اذا رام امراً لا یکون خلافہ ولیس لذاك الامر فی الکون صارف ۱ یعنی خبردار ہو میرے ماں باپ قربان ان پر جو بادشاہ و سردار ہیں اس وقت سے کہ آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام ابھی آب و گل کے اندر ٹھہرے ہوئے تھے وہ جس بات کا ارادہ فرمائیں اس کا خلاف نہیں ہوتا، تمام جہان میں کوئی ان کا حکم پھیرنے والا نہیں۔

اقول: اور ہاں کیونکر کوئی ان کا حکم پھیر سکے کہ حکم الہی کسی کے پھیرے نہیں پھرتا۔

لا راد لقضائہ ولا معقب لحکمہ۔ اس کی قضاء کو رد کرنے والا اور اس کے حکم کو پھیرنے والا کوئی نہیں کہ۔ (ت)

یہ جو کچھ چاہتے ہیں خدا وہی چاہتا ہے کہ یہ وہی چاہتے ہیں جو خدا چاہتا ہے۔ صحیحین بخاری و مسلم و نسائی وغیرہا میں حدیث صحیح جلیل ہے کہ ام المؤمنین صدیقہ اپنے پیارے محبوب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کرتی ہیں:

ما اری ربك الا یسارع هواك ۲ یا رسول اللہ! میں حضور کے رب کو نہیں دیکھتی مگر حضور کی خواہش میں جلدی و شتابی کرتا ہوا۔

مسلمانو! ذرا دیکھنا کوئی وہابی ناپاک ادھر ادھر ہو تو اسے باہر کردو اور کوئی جھوٹا متصوف

۱ المواهب اللدنية المقصد الاول توطئة المكتب الاسلامی بیروت ۱/۵۶ ۲ صحيح البخاري كتاب التفسير باب قوله ترجی من تشاء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۷۰۲

(باقی بر صفحہ آئندہ) صفحہ 488 از 772

Fatawa Razawiya Volume 30

If there is any hidden exaggeration or excess like that of the Christians, then remove it as well, and let your scale for judging His servant and Messenger be a straight and true standard. Listen to this Hadith which Anas (may Allah be pleased with him) narrates:

[Arabic side of the table:] Abu Talib fell ill, so the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) visited him. He said: "O son of my brother, pray to your Lord who sent you to heal me." He said: "O Allah, heal my uncle." Then he stood up as if released from a shackle. He said: "O son of my brother, indeed your Lord whom you worship obeys you." He said: "And you, O uncle, if you obeyed Him, He would obey you." Reported by Ibn Adi via Al-Haytham al-Bakka from Thabit al-Bunani from Anas ibn Malik (may Allah be pleased with him).

[Urdu side of the table:] That is, Abu Talib fell ill, and the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) went to visit him. Abu Talib requested: "O my nephew! Pray for my health to your Lord who has sent your Excellency." The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) prayed: "O Allah! Heal my uncle." As soon as he made this prayer, Abu Talib stood up as if someone had released a binding. He said to the Prophet: "O my nephew! Indeed your Lord whom you worship obeys (follows the will of) your Excellency." The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) (did not negate this statement but rather said as confirmation and support): "O uncle! If you were to obey Him, He would deal with you in the same manner." (Ibn Adi)

Note: Here 'obedience' means that He immediately fulfills every desire of the Beloved according to the Beloved's wish. 12 (Author's note).

(Continuation of previous page's footnote) Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter of Al-Shighar, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/26; Sahih Muslim, Book of Suckling, Chapter on the permissibility of gifting one's turn to a co-wife, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/437; Sunan an-Nasa'i, Mention of the command of the Messenger of Allah in marriage, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/67; Musnad Ahmad bin Hanbal from Aisha (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut, 6/134. 1. Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Al-Haytham bin Jammaz, Dar al-Fikr Beirut, 7/2561.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

यदि ईसाइयों की तरह कोई गुप्त अतिशयोक्ति या ज्यादती हो, तो उसे भी दूर कर दें और उनके बंदे और रसूल को आंकने का आपका पैमाना सीधा और सच्चा मानक होना चाहिए। यह हदीस सुनें जिसे अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) बयान करते हैं:

[तालिका का अरबी पक्ष:] अबू तालिब बीमार पड़ गए, तो पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) उनसे मिलने गए। उन्होंने कहा: "ऐ मेरे भाई के बेटे, अपने रब से प्रार्थना करो जिसने तुम्हें भेजा है कि वह मुझे स्वस्थ कर दे।" उन्होंने कहा: "ऐ अल्लाह, मेरे चाचा को चंगा कर।" फिर वह इस तरह उठ खड़े हुए जैसे किसी बंधन से छूट गए हों। उन्होंने कहा: "ऐ मेरे भाई के बेटे, वास्तव में तुम्हारा रब जिसकी तुम इबादत करते हो, तुम्हारी बात मानता (आज्ञा पालन करता) है।" उन्होंने कहा: "और आप, ऐ चाचा, यदि आप उसकी आज्ञा मानते, तो वह आपकी बात मानता।" (इब्न अदी ने अल-हैथम अल-बक्का के माध्यम से साबित अल-बुनैनी से, उन्होंने अनस इब्न मलिक रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है।)

[तालिका का उर्दू पक्ष:] यानी अबू तालिब बीमार पड़े और सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) उनकी मिजाज़पुर्सी के लिए तशरीफ़ ले गए। अबू तालिब ने अर्ज़ की: ऐ मेरे भतीजे! अपने रब से जिसने हुज़ूर को भेजा है, मेरी तंदुरुस्ती की दुआ कीजिये। हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने दुआ फ़रमाई: इलाही! मेरे चाचा को शफ़ा दे। यह दुआ फ़रमाते ही अबू तालिब उठ खड़े हुए जैसे किसी ने बंदिश खोल दी हो, हुज़ूर से अर्ज़ की: ऐ मेरे भतीजे! बेशक हुज़ूर का रब जिसकी तुम इबादत करते हो हुज़ूर की इताअत (इच्छा पूर्ण करना) करता है। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने (इस कलिमे पर इंकार न फ़रमाया बल्कि और ताकीदन व ताईदन) इरशाद किया कि ऐ चाचा! अगर तू उसकी इताअत करे तो वह तेरे साथ भी यूंही मामला फ़रमाएगा। (इब्न अदी)

नोट: यहाँ 'इताअत' (आज्ञाकारिता) का अर्थ है कि वह महबूब की हर मुराद महबूब की इच्छा के अनुसार तुरंत पूरी कर देता है। 12 (लेखक की ओर से)।

(पिछले पृष्ठ की टिप्पणी का शेष भाग) सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह, बाबूश शिगार, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/26; सहीह मुस्लिम, किताबुर रज़ाअ, बाबू जवाज़ि हिबतिहा नौबतिहा लि-ज़रतिहा, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/437; सुनन अन-नसाई, ज़िकरु अम्रि रसूलिल्लाहि फिन

निकाह, नूर मुहम्मद कारखाना तिज़ारते कुतुब कराची, 2/67; मुसनद अहमद बिन हंबल आइशा रज़ियल्लाहु अन्हा से, अल-मकतबतुल इस्लामी बेरूत, 6/134। 1. अल-कामिल इब्न अदी द्वारा, अल-हैथम बिन जम्माज़ की जीवनी, दारुल फ़िक्र बेरूत, 7/2561।

نصاری کی طرح غلو وافراط والا دبا چھپا ہو تو اسے بھی دور کر دو اور تم عبدہ ورسولہ کی سچی معیار پر کاٹنے کی تول مستقیم ہو کہ یہ حدیث سنو کہ انس رضی اللہ تعالی عنہ فرماتے ہیں :

[مرض ابوطالب فعاده النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقال یا ابن اخی ادع ربك الذی بعثك یعافینی فقال اللهم اشف عمی فقام کأنما نشط من عقال فقال یا بن اخی ان ربك الذی تعبده لیطیعك فقال وانت یا عماه لو اطعته لیطیعنك۔ ابن عدی 1 من طریق الهیثم البکاء عن ثابت البنانی عن انس ابن مالك رضی اللہ تعالٰی عنہ۔]

یعنی ابو طالب بیمار پڑے سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم عیادت کو تشریف لے گئے ابو طالب نے عرض کی: اے بھتیجے میرے! اپنے رب سے جس نے حضور کو بھیجا ہے میری تندرستی کی دعا کیجئے ۔ حضور سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے دعا کی: الہی! میرے چچا کو شفا دے۔ یہ دعا فرماتے ہی ابو طالب اٹھ کھڑے ہوئے جیسے کسی نے بندش کھول دی، حضور سے عرض کی: اے میرے بھتیجے! بیشک حضور کا رب جس کی تم عبادت کرتے ہو حضور کی اطاعت۸عہ کرتا ہے۔ سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے (اس کلمہ پر انکار نہ فرمایا بلکہ اور تاکیداً و تائیداً) ارشاد کیا کہ اے چچا! اگر تو اس کی اطاعت کرے تو وہ تیرے ساتھ بھی یونہی معاملہ فرمائے گا۔ (ابن عدی)

۸عہ: یہاں اطاعت کے معنی ہر مراد محبوب حسبِ مراد محبوب فوراً موجود فرما دے ۱۲منہ۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) صحیح البخاری کتاب النکاح باب الشغار قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۲۶، صحیح مسلم کتاب الرضاع باب جواز ھبتھا نوبتھا لضرتھا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۴۳۷، سنن

النسائی ذکر امر رسول الله فی النکاح نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۶۷/۲، مسند احمد بن حنبل عن عائشه رضی الله عنها المکتب الاسلامی بیروت ۱۳۴/۶ 1 الکامل لابن عدی ترجمہ الہیثم بن جماز دار الفکر بیروت ۲۵۶۱/۷

...narrated by way of Haysham al-Bakka from Thabit Bunani, who narrated from Anas ibn Malik (may Allah be pleased with him). (T)

And listen to the Hadith that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Indeed, for certain, I am the master of all the worlds on the Day of Resurrection. The Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd) will be in my hand. There will be no person who will not be under my banner, waiting for relief. I will walk and people will be with me until I reach the gate of Paradise and ask for it to be opened. It will be asked, 'Who is it?' I will say, 'Muhammad' (peace and blessings of Allah be upon him). It will be said, 'Welcome to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him).' Then, when I see my Lord, the Almighty and Majestic, I will fall in prostration of gratitude before Him. It will be said then:

'Raise your head, speak and you will be obeyed, and intercede and your intercession will be accepted.'

Raise your head and say whatever you want to say, your obedience will be carried out, and intercede so that your intercession is accepted.

Thus, those who had been burnt will be taken out of Hell through the mercy of Allah and my intercession.

Al-Hakim in 'Al-Mustadrak' and Ibn Asakir narrated this from Ubada bin al-Samit (may Allah be pleased with him). (T) | Al-Hakim in Al-Mustadrak and Ibn Asakir from Ubada bin al-Samit (may Allah be pleased with him).

From the same chapter is the Hadith in which he (peace and blessings of Allah be upon him) says: 'Indeed, my Lord consulted me regarding my Ummah (nation) as to what I should do with them.' I said, 'Whatever You wish, O my Lord! They are Your creation and Your servants.' He consulted me a second time. I said the same to Him. He consulted me a third time. I again made the same submission. Then Allah Almighty said: 'Indeed, I will never disgrace you concerning your Ummah.'

1 Ithaf as-Saadat al-Muttaqin with reference to Al-Hakim and Ibn Asakir, Sifah ash-Shafa'ah, Dar al-Fikr, Beirut, 1/30; Kanz al-Ummal with reference to K and Ibn Asakir, Hadith 32038, Mu'assasah ar-Risalah, Beirut, 1/234.

जिल्द 30 | फ़तावा रज़विया

...हैशम अल-बक्का के माध्यम से साबित बनानी से रिवायत की गई, जिन्होंने अनस इब्न मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की। (त)

और हदीस सुनें कि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "बेशक यकीनन मैं क़यामत के दिन तमाम जहान का सैय्यद हूँ, मेरे हाथ में 'लिवा-उल-हम्द' (प्रशंसा का झंडा) होगा, कोई व्यक्ति ऐसा न होगा जो मेरे झंडे के नीचे न हो और रिहाई का इंतज़ार न कर रहा हो। मैं चलूँगा और लोग मेरे साथ होंगे यहाँ तक कि जन्नत के दरवाज़े पर तशरीफ़ फ़रमा होकर दरवाज़ा खुलवाऊँगा। सवाल होगा 'कौन हैं?' मैं फरमाऊँगा 'मुहम्मद' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। कहा जाएगा 'मर्हबा मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को'। फिर जब मैं अपने रब अज्ज़-व-जल्ल को देखूँगा तो उसके लिए सज्दा-ए-शुक्र में गिर जाऊँगा, इस पर कहा जाएगा:

'अपना सिर उठाओ और जो कहना हो कहो तुम्हारी आज्ञा मानी जाएगी और शफ़ाअत (सिफारिश) करो कि तुम्हारी शफ़ाअत स्वीकार की जाएगी।'

अपना सिर उठाओ और जो कहना हो कहो तुम्हारी आज्ञा मानी जाएगी और शफ़ाअत करो कि तुम्हारी शफ़ाअत स्वीकार होगी।

तो जो लोग जल चुके थे, वे अल्लाह की रहमत और मेरी शफ़ाअत से दोज़ख़ (नर्क) से निकाल लिए जाएंगे।

अल-हाकिम ने मुस्तदरक में और इब्न असाकिर ने उबादा बिन सामित (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से इसे रिवायत किया। (त) | अल-हाकिम फ़िल मुस्तदरक और इब्न असाकिर उबादा बिन सामित (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से।

इसी अध्याय से यह हदीस है कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: 'बेशक मेरे रब ने मेरी उम्मत के बारे में मुझसे मशवरा (परामर्श) माँगा कि मैं उनके साथ क्या करूँ।' मैंने अर्ज किया कि 'ऐ मेरे रब! जो तू चाहे क्योंकि वे तेरी मखलूक (सृष्टि) और तेरे बंदे हैं।' उसने दोबारा मुझसे मशवरा पूछा। मैंने फिर वही अर्ज की। उसने तीसरी बार मुझसे मशवरा लिया। मैंने फिर वही अर्ज की। तो अल्लाह तआला ने फरमाया: 'बेशक मैं तुम्हें तुम्हारी उम्मत के मामले में कभी रुसवा (अपमानित) नहीं करूँगा।'

1 इत्ताफ़ अस-सादात अल-मुत्तकीन बहवाला अल-हाकिम और इब्न असाकिर, सिफ़त अश-शफ़ाअह, दारुल फिक्र बेरूत 1/30; कंज़ुल उम्माल बहवाला क और इब्न असाकिर हदीस 32038, मुअस्ससतु र-रिसाला बेरूत 1/234।

نے بطریق ہیثم البکاء انہوں نے ثابت بنانی سے انہوں نے انس ابن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

اور حدیث سنئے کہ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں بیشک بالیقین میں روزِ قیامت تمام جہان کا سید ہوں، میرے ہاتھ میں لواء الحمد ہوگا، کوئی شخص ایسا نہ ہوگا جو میرے نشان کے نیچے نہ ہو کشائش کا انتظار کرتا ہوا۔ میں چلوں گا اور لوگ میرے ساتھ ہوں گے یہاں تک کہ دروازہ جنت پر تشریف فرما ہو کر دروازہ کھلواؤں گا سوال ہوگا کون ہیں؟ میں فرماؤں گا محمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم)۔ کہا جائے گا مرحبا محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو۔ پھر جب میں اپنے رب عزوجل کو دیکھوں گا اس کے لئے سجدہ شکر میں گروں گا اس پر کہا جائے گا:

ارفع راسک وقل تطاع واشفع تشفع۔

اپنا سر اٹھاؤ اور جو کہنا ہو کہو تمہاری اطاعت کی جائے گی اور شفاعت کرو کہ تمہاری شفاعت قبول ہوگی۔

پس جو لوگ جل چکے تھے وہ اللہ کی رحمت اور میری شفاعت سے دوزخ سے نکال لئے جائیں گے۔

الحاکم نے مستدرک میں اور ابن عساکر نے عبادہ بن صامت رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اس کو روایت کیا۔ (ت) | الحاکم فی المستدرک1 وابن عساکر عن عبادۃ بن الصامت رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

اسی باب سے ہے حدیث کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : ان ربی استشارنی فی امتی ماذا افعل بھم بیشک میرے رب نے میری امت کے باب میں مجھ سے مشورہ طلب فرمایا کہ میں ان کے

ساتھ کیا کروں۔ فقلت ماشئت یا رب ھم خلقک وعبادک میں نے عرض کیا کہ اے رب میرے! جو تو چاہے کہ وہ تیری مخلوق اور تیرے بندے ہیں۔ فاستشارنی الثانیۃ اس نے دوبارہ مجھ سے مشورہ پوچھا۔ فقلت لہ کذلک میں نے اب بھی وہی عرض کی۔ فاستشارنی الثالثۃ اس نے سہ بارہ مجھ سے مشورہ لیا۔ فقلت لہ کذلک میں نے پھر وہی عرض کی۔ فقال تعالیٰ انی لن اخزیک فی امتک

1 اتحاف السادۃ المتقین بحوالہ الحاکم و ابن عساکر صفۃ الشفاعۃ دارالفکر بیروت ۳۰/۱، کنز العمال بحوالہ ک وابن عساکر حدیث ۳۲۰۳۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱/ ۲۳۴

'O Ahmad,' the Lord Mighty and Majestic said: 'O Ahmad! Verily, I shall never let you be disgraced concerning the matter of your community. And He gave me the glad tidings that the first of my community to enter Paradise with me shall be seventy thousand, and with every thousand, another seventy thousand, from whom no account shall be taken.' The hadith is further long and magnificent, in which He has stated the great virtues of himself and his blessed community, may Allah Almighty's peace, blessings, and mercy be upon him and them, Amen!

Al-Imam Ahmad[1] and Ibn Asakir from Hudhayfah (may Allah be pleased with him).	**Imam Ahmad and Ibn Asakir narrated from Hadrat Hudhayfah (may Allah be pleased with him). (T)**

By the grace of Allah, this is the meaning of the hadith that the Lord of Honor shall say to the Messenger (may the best of blessings and greetings be upon him) on the Day of Resurrection in the assembly of the first and the last:

"All of them seek My pleasure, and I seek your pleasure, O Muhammad!"[2]	**These all seek My pleasure, and I seek your pleasure, O Muhammad!**

I have sacrificed My kingdom from the Throne to the earth for you, may peace, blessings, and mercy be upon you and your family.

O Muslims, O Sunni brothers, O devotees of the exalted glory of Mustafa (may Allah Almighty send peace and blessings upon him)! What is it that his command is enforced over the sun and the moon? The sun does not rise until it offers greetings (Salaam) to his deputy, his heir, his son, his beloved, Ghaus al-Thaqalayn, Ghaus al-Kawnayn, the Radiant Presence, our master and leader, Imam Abu Muhammad Shaykh Abd al-Qadir Jilani (may Allah Almighty be pleased with him). Imam Ajal Sayyidi Nur al-Din Abu al-Hasan Ali Shatufi in Quds Sirrahu al-Raufi (whom the great Imam...

---

[1] Musnad Ahmad bin Hanbal from Hudhayfah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/393; Kanz al-Ummal with reference to Ham and Ibn Asakir, Hadith 32109, Muassasat al-Risalah, Beirut, 11/428; Al-Khasais al-Kubra, Chapter: His specificity (blessings and peace of Allah be upon him) in that from his community the burden was lifted, Markaz Ahl al-Sunnat Gujarat, India, 2/210. [2] Mafatih al-Ghayb (Al-Tafsir al-Kabir) under the verse, 3/124, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 4/87.

'हे अहमद,' सर्वशक्तिमान और प्रतापी रब ने फ़रमाया: 'हे अहमद! बेशक, मैं आपकी उम्मत के मामले में आपको कभी रुसवा (अपमानित) नहीं होने दूँगा। और उन्होंने मुझे खुशखबरी दी कि मेरी उम्मत में से सबसे पहले जन्नत में प्रवेश करने वाले सत्तर हज़ार होंगे, और हर हज़ार के साथ सत्तर हज़ार और होंगे, जिनसे कोई हिसाब नहीं लिया जाएगा।' आगे हदीस लंबी और भव्य है, जिसमें उन्होंने अपनी और अपनी रहमत वाली उम्मत के महान गुणों का वर्णन किया है, अल्लाह तआला उन पर और उनके आल पर शांति, बरकत और सलामती भेजे, आमीन!

अल-इमाम अहमद[1] और इब्न असाकिर ने हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया।	**इमाम अहमद और इब्न असाकिर ने हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। (त)**

अल्लाह के करम से, इस हदीस का यही अर्थ है कि इज़्ज़त का रब क़यामत के दिन पैगंबर (जिन पर सबसे बेहतरीन दुरूद और सलाम हो) से पहले और बाद के लोगों की सभा में फ़रमाएगा:

"वे सब मेरी प्रसन्नता चाहते हैं, और मैं तुम्हारी प्रसन्नता चाहता हूँ, हे मुहम्मद!"[2]	**ये सब मेरी रज़ा चाहते हैं और मैं तुम्हारी रज़ा चाहता हूँ ऐ मुहम्मद!**

मैंने अपना साम्राज्य अर्श (सिंहासन) से फर्श (धरती) तक तुम पर कुर्बान कर दिया है, अल्लाह की शांति, बरकत और सलामती आप पर और आपके परिवार पर हो।

ऐ मुसलमानों, ऐ सुन्नी भाइयों, ऐ मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बुलंद शान के दीवानों! सूरज और चाँद पर उनका हुक्म जारी होना क्या बड़ी बात है? सूरज तब तक नहीं उगता जब तक कि वह उनके उत्तराधिकारी, उनके वारिस, उनके बेटे, उनके प्रिय, गौस-ए-सकलैन, गौस-ए-कौनेन, हुज़ूर पुरनूर सैयदना व मौलाना इमाम अबू मुहम्मद शेख अब्दुल कादिर जिलानी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को सलाम पेश न कर ले। इमाम अजल सैय्यदी नूरुद्दीन अबुल हसन अली शतूफ़ी फ़ी कुद्दिस सिर्रहु रऊफ़ी (जिन्हें महान इमाम...

---

[1] मुसनद अहमद बिन हंबल हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 5/393; कंजुल उम्माल हवाल-ए-हम और इब्न असाकिर, हदीस 32109, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 11/428; अल-ख़साइसुल कुबरा, बाब: उनके लिए विशेषता (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कि

उनकी उम्मत से बोझ हटा लिया गया, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 2/210। [2] मफ़ातीहुल ग़ैब (तफ़सीर कबीर) आयत के तहत, 3/124, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 4/87।

पृष्ठ 772 का 491

یا احمد تو رب عزوجل نے فرمایا: اے احمد! بیشک میں ہرگز تجھے تیری امت کے معاملہ میں رسوا نہ کروں گا وبشرنی ان اول من یدخل الجنة معي من امتي سبعون الفا مع کل الف سبعون الفا لیس علیھم حساب اور مجھے بشارت دی کہ میرے ستر ہزار امتی سب سے پہلے میرے ساتھ داخل بہشت ہونگے ان میں ہر ہزار کے ساتھ ستر ہزار ہونگے جن سے حساب تک نہ لیا جائیگا۔ آگے حدیث اور طویل و جلیل ہے جس میں اپنے اور اپنی امت مرحومہ کے فضائل جلیل ارشاد فرمائے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وعلیہم و بارک و سلم آمین !

الامام احمد ۱ وابن عساکر عن حذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ **امام احمد اور ابن عساکر نے حضرت حذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)**

بحمد اللہ یہی معنی ہیں اس حدیث کے کہ رب العزۃ روز قیامت حضرت رسالت مآب علیہ افضل الصلوۃ والتحیۃ سے مجمع اولین و آخرین میں فرمائے گا:

کلھم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاك یا محمد ۲ - **یہ سب میری رضا چاہتے ہیں اور میری تیری رضا چاہتا ہوں اے محمد!**

میں نے اپنا ملک عرش سے فرش تک تجھ پر قربان کردیا صلی اللہ علیک وعلی آلک و بارک و سلم۔ اے مسلمانو، اے سنی بھائیو، اے مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شانِ ارفع کے فدائیو! آفتاب و ماہتاب پر ان کا حکم جاری ہونا کیا بات ہے آفتاب طلوع نہیں کرتا جب تک ان کے نائب ان کے وارث، ان کے فرزند، ان کے دلبند، غوث الثقلین، غوث الکونین، حضور پرنور سیدنا و مولانا

امام ابو محمد شیخ عبد القادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر سلام عرض نہ کر لے۔ امام اجل سیدی نور الدین ابوالحسن علی شطوفی فی قدس سرہ الروفی (جنہیں امام جلیل

---

۱ مسند احمد بن حنبل عن حذیفہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۳۹۳، کنز العمال بحوالہ حم و ابن عساکر حدیث ۳۲۱۰۹ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴۲۸/۱۱، الخصائص الکبریٰ باب اختصاصہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بأن امتہ وضع عنھم الام مرکز اہلسنت گجرات ہند ۲ / ۲۱۰ ۲ مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت الآیۃ ۳/ ۱۲۴ دار الکتب العلمیہ بیروت ۴ / ۸۷

Fatawa-e-Razawiyya, Volume 30

Arif Billah Sayyidi Abdullah bin As'ad Makki Yafi'i Shafi'i (may Allah have mercy on him) described from Ash-Sheikh al-Imam al-Faqih al-Miqradi[1] in Mir'at al-Janan. He narrates in the virtuous book Bahjat al-Asrar himself:

[Arabic Text Block] We were informed by Abu Muhammad Abdus Salam bin Abi Abdullah Muhammad bin Abdus Salam bin Ibrahim bin Abdus Salam al-Basri (originally from Basra, born in Baghdad, and residing in Cairo) in the year 671 AH. He said: We were informed by Sheikh Abu al-Hasan Ali bin Sulaiman al-Baghdadi al-Khabbaz in Baghdad in the year 633 AH. He said: We were informed by the two Sheikhs, Sheikh Abu Hafs Umar al-Kimyani in Baghdad in the year 591 AH. Both said: Our Sheikh, Sheikh Abdul Qadir (may Allah be pleased with him), used to walk in the air before everyone in his assembly and say: "The sun does not rise until it greets me, and the year comes to me and greets me and informs me of what will occur in it, and the month comes and greets me and informs me of what occurs in it, and the week comes and greets me and informs me of what occurs in it, and the day comes and greets me..."

[Urdu Commentary Block] That is, the great Imam Hazrat Abu al-Qasim Umar bin Mas'ud al-Bazzar and Hazrat Abu Hafs Umar al-Kimyati (may Allah Almighty have mercy on them) say: "Our Sheikh, the presence of Sayyiduna Abdul Qadir (may Allah be pleased with him), used to walk openly in the air above the ground in his assembly and declare: 'The sun does not rise until it salutes me. When the new year comes, it greets me and informs me of what is to happen in it. When the new week comes, it greets me and informs me of what is to happen in it. By the glory of my Lord! All the fortunate and the wretched are presented before me. My eye is fixed on the Preserved Tablet (Lawh-e-Mahfuz), meaning the Preserved Tablet is before my eyes. I am diving in the oceans of the knowledge and observation of Allah Almighty. I am the proof of Allah over all of you. I am the deputy of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and on earth, I am the presence of (peace and blessings of Allah be upon him).'"

[1] Mir'at al-Janan Page 492 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

आरिफ़ बिल्लाह सैय्यदी अब्दुल्लाह बिन असअद मक्की याफ़िई शाफ़ई (रहमतुल्लाह अलैह) ने मिरात-उल-जिनान में अल-शेख अल-इमाम अल-फ़क़ीह अल-मिक़रादी[1] से वर्णन किया है। वह स्वयं पवित्र पुस्तक बहजत-उल-असरार में उल्लेख करते हैं:

[अरबी पाठ] हमें अबू मुहम्मद अब्दुल सलाम बिन अबी अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अब्दुल सलाम बिन इब्राहीम बिन अब्दुल सलाम अल-बसरी ने सूचित किया (जो मूल रूप से बसरा के थे, बगदाद में जन्मे और 671 हिजरी में काहिरा में रहे)। उन्होंने कहा: हमें बगदाद में शेख अबुल हसन अली बिन सुलेमान अल-बगदादी अल-खब्बाज ने साल 633 हिजरी में सूचित किया। उन्होंने कहा: हमें दो शेखों, शेख अबू हफ़्स उमर अल-कीमियानी ने बगदाद में साल 591 हिजरी में सूचित किया। दोनों ने कहा: हमारे शेख, शेख अब्दुल क़ादिर (रज़ियल्लाहु अन्हु), अपनी सभा में गवाहों के सामने हवा में चलते थे और कहते थे: "सूरज तब तक नहीं उगता जब तक वह मुझे सलाम न कर ले, और साल मेरे पास आता है और मुझे सलाम करता है और मुझे सूचित करता है कि उसमें क्या होने वाला है, और महीना आता है और मुझे सलाम करता है और मुझे सूचित करता है कि उसमें क्या होता है, और हफ्ता आता है और मुझे सलाम करता है और मुझे सूचित करता है कि उसमें क्या होता है, और दिन आता है और मुझे सलाम करता है..."

[उर्दू भाष्य/अनुवाद] यानी इमाम अजल हज़रत अबुल क़ासिम उमर बिन मसूद अल-बज़ार और हज़रत अबू हफ़्स उमर कीमियाती (रहमहुमुल्लाह तआला) फ़रमाते हैं: हमारे शेख हुज़ूर सैय्यदुना अब्दुल क़ादिर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) अपनी मज्लिस में खुलेआम ज़मीन से बुलंद हवा में चलते और फ़रमाते: "सूरज तब तक तुलू नहीं होता जब तक मुझ पर सलाम न कर ले। जब नया साल आता है तो मुझ पर सलाम करता है और मुझे खबर देता है कि जो कुछ उसमें होने वाला है। जब नया हफ्ता आता है तो मुझ पर सलाम करता है और मुझे खबर देता है कि जो कुछ उसमें होने वाला है। मुझे अपने रब की इज़्ज़त की क़सम! कि तमाम सईद (नेकबख्त) और शक़ी (बदबख्त) मुझ पर पेश किए जाते हैं। मेरी आँख लौह-ए-महफ़ूज़ पर लगी है यानी लौह-ए-महफ़ूज़ मेरे सामने है। मैं अल्लाह अज़्ज़वजल के इल्म और मुशाहिदे के दरियाओं में गोताज़न हूँ। मैं तुम सब पर अल्लाह की हुज्जत हूँ। मैं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का नायब हूँ और ज़मीन में हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)"

[1] मिरात-उल-जिनान पृष्ठ 492 / 772

عارف باللہ سیدی عبد اللہ بن اسعد مکی یافعی شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ نے مراۃ الجنان میں الشیخ الامام الفقیہ المقرادی (1) سے وصف کیا۔ کتاب مستطاب بھجۃ الاسرار شریف میں خود روایت فرماتے ہیں:

| اخبرنا ابو محمد عبد السلام بن ابی عبد اللہ محمد بن عبد السلام بن ابراھیم بن عبد السلام البصری الاصل البغدادی المولد والدار بالقاھرۃ سنۃ احدی وسبعین وستمائۃ قال اخبرنا الشیخ ابو الحسن علی بن سلیمان البغدادی الخباز ببغداد سنۃ ثلث وثلثین وستمائۃ قال اخبرنا الشیخان الشیخ ابو حفص عمر الکیمیانی ببغداد وسنۃ احدی وتسعین وخمسمائۃ قالا کان شیخنا الشیخ عبدالقادر رضی اللہ تعالیٰ عنہ یمشی في الھواء علی رؤوس الاشھاد فی مجلسہ ویقول ما تطلع الشمس حتی تسلم علی وتجئ السنۃ الی وتسلم علی وتخبرنی ما یجری فیھا ویجیء الشھر ویسلم علی ویخبرنی بما یجری فیہ، ویجیء الاسبوع ویسلم علی و یخبرنی بما یجری فیہ ویجيء الیوم ویسلم علی | یعنی امام اجل حضرت ابوالقاسم عمر بن مسعود وبزار اور حضرت ابو حفص عمر کیمیاتی رحمہم اللہ تعالیٰ فرماتے ہیں ہمارے شیخ حضور سید نا عبدالقادر رضی اللہ تعالیٰ عنہ اپنی مجلس میں برملا زمین سے بلند کرہ ہوا پر مشی فرماتے اور ارشاد کرتے آفتاب طلوع نہیں کرتا یہاں تک کہ مجھ پر سلام کرلے نیا سال جب آتا ہے مجھ پر سلام کرتا اور مجھے خبر دیتا ہے جو کچھ اس میں ہونے والا ہے نیا ہفتہ جب آتا ہے مجھ پر سلام کرتا اور مجھے خبر دیتا ہے جو کچھ اس میں ہونے والا ہے اور مجھے خبر دیتا ہے جو کچھ اس میں ہونے والا ہے، مجھے اپنے رب کی عزت کی قسم! کہ تمام سعید و شقی مجھ پر پیش کئے جاتے ہیں میری آنکھ لوح محفوظ پر لگی ہے یعنی لوح محفوظ میرے پیش نظر ہے، میں اللہ

عزوجل کے علم و مشاہدہ کے دریاؤں میں غوطہ زن ہوں، میں تم سب پر حجت الٰہی ہوں، میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نائب اور زمین میں حضور (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) |

(1) مراۃ الجنان صفحہ 492 از 772

(Header) Volume 30 Fatawa Razawiyya

(First Section) [Arabic Text]: ...and informs me of what happens in it. By the honor of my Lord, the blessed and the wretched are presented before my eyes in the Preserved Tablet (Al-Lauh al-Mahfuz). I am submerged in the oceans of God's knowledge and His visions. I am God's proof over all of you. I am the deputy of the Messenger of Allah (may Allah peace and blessings be upon him) and his heir on earth. [1] — You have spoken the truth, O my master! By Allah, you speak from certainty wherein no doubt or delusion enters. You only speak when prompted to speak, and you give when prompted to distribute, and you act when commanded. And all praise is due to Allah, Lord of the Worlds. [Urdu Translation]: ...am the heir. You have spoken the truth, O my master! By God, you speak words based on certainty in which no doubt or delusion finds a way. Indeed, when something is said to you, you speak it, and when something is granted to you, you distribute it. When you are commanded, you act upon it. And all praise is for Allah, the Lord of the worlds. (T)

(Middle Text) The discourse regarding this hadith became somewhat lengthy, but praise be to Allah, it did not deviate from the purpose of the treatise. And with Allah is success. Hadith 127: In Sahih Muslim Sharif, Sunan Abi Dawood, Sunan Ibn Majah, and Mu'jam al-Kabir of Tabarani, it is narrated from Sayyiduna Rabi'ah ibn Ka'b al-Aslami (may Allah be pleased with him):

(Second Section) [Arabic Text]: He said: I used to spend the night with the Messenger of Allah (may Allah peace and blessings be upon him). I brought him water for ablution and his needs. He said to me, "Ask!" (And the wording of at-Tabarani: "He said one day, 'O Rabi'ah, ask of me and I will give to you.' Returning to the wording of Muslim:) He said: I said, "I ask for your company in Paradise." [Urdu Translation]: I used to be present with the Radiant Presence, the Leader of the Messengers (may Allah peace and blessings be upon him) at night. One night, I brought water for ablution and other necessities for the Holy Presence. (The ocean of mercy of the Mercy to the Worlds, may Allah peace and blessings be upon him, surged.) He said: "Ask, what do you ask for, so that we may grant it to you?" I submitted: "I ask of your Presence that in Paradise..."

(Footnote) 1. Bahjat al-Asrar, mention of everything he informed about himself etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, p. 50.

(Footer) Page 493 of 772

(शीर्षक) खण्ड 30 फतावा रज़विया

(पहला भाग) [अरबी पाठ]: ...और मुझे सूचित करता है जो इसमें होता है। मेरे रब की इज़्ज़त की क़सम, सौभाग्यशाली और अभागे 'लौहे महफ़ूज़' में मेरी आँखों के सामने पेश किए जाते हैं। मैं अल्लाह के इल्म (ज्ञान) के समुद्रों और उसके मुशाहदात (दर्शन) में डूबा हुआ हूँ। मैं तुम सब पर अल्लाह की हुज्जत हूँ। मैं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का नायब (प्रतिनिधि) और ज़मीन पर उनका वारिस हूँ। [1] — आपने सच फरमाया ऐ मेरे आका! खुदा की कसम, आप यक़ीन पर आधारित बात फरमाते हैं जिसमें कोई शक और वहम रास्ता नहीं पाता। बेशक आपसे कोई बात कही जाती है तो आप कहते हैं और आपको अता (प्रदान) होता है तो आप तक़्सीम फरमाते हैं। आपको हुक्म दिया जाता है तो आप उस पर अमल करते हैं। और सब तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं। [उर्दू अनुवाद]: ...का वारिस हूँ। सच फरमाया है आपने ऐ मेरे आका, खुदा की कसम आप यक़ीन पर मबनी (आधारित) कलाम फरमाते हैं जिसमें कोई शक और वहम राह नहीं पाता। बेशक आपसे कोई बात कही जाती है तो आप कहते हैं और आपको अता होता है तो आप तक़्सीम फरमाते हैं। आपको अमर (हुक्म) किया जाता है तो आप अमल करते हैं। और सब तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए। (त)

(मध्य पाठ) इस हदीस के मुताल्लिक (संबंध में) कलाम कुछ लंबा हो गया, लेकिन अल्हम्दुलिल्लाह कि मक़सूदे रसाला (रिसाले के उद्देश्य) से बाहर नहीं आया। व बिल्लाहित तौफ़ीक़। हदीस 127: सहीह मुस्लिम शरीफ़, सुनन अबी दाऊद, सुनन इब्ने माजा और मुअजम कबीर तबरानी में सैय्यदुना रबीआ बिन काब असलमी रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है:

(दूसरा भाग) [अरबी पाठ]: उन्होंने कहा: मैं रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम के साथ रात गुज़ारता था। मैं उनके पास वज़ू का पानी और ज़रूरत का सामान लाया। उन्होंने मुझसे कहा, "मांग!" (और तबरानी के शब्द हैं: "उन्होंने एक दिन फरमाया, 'ऐ रबीआ! मुझसे मांग, मैं तुझे दूँगा।' मुस्लिम के शब्दों की ओर लौटते हुए:) उन्होंने कहा: मैंने कहा, "मैं जन्नत में आपकी सोहबत (साथ) मांगता हूँ।" [उर्दू अनुवाद]: मैं हुज़ूर पुर नूर सैय्यदुल मुरसलीन सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम के पास रात को हाज़िर रहता। एक रात हुज़ूर के लिए आबे-वज़ू (वज़ू का पानी) वग़ैरह ज़रूरीयात लाया (रहमते आलम सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम का बह्र-ए-रहमत जोश में आया) इरशाद फरमाया: मांग क्या मांगता है कि हम तुझे अता फरमाएं। मैंने अर्ज़ की: मैं हुज़ूर से सवाल करता हूँ कि जन्नत में...

(पाद-टिप्पणी) 1. बहजतुल असरार, ज़िक्र कुल्लुमा अख़बर बिही अन नफ़्सिही इल्ख़, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, पृष्ठ 50।

(पाद-लेख) पेज 493 of 772

(ہیڈر) جلد ۳۰ فتاوٰی رضویہ

(پہلا سیکشن) [عربی متن]: ویخبرني بما یجری فیه وعزة ربي ان السعداء والاشقیاء لیعرضون علی عینی فی اللوح المحفوظ انا غائص فی بحار علم الله ومشاهد ته انا حجة الله علیکم جمیعکم انا نائب رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم ووارثه فی الارض ۱- صدقت یا سیدی والله فانما انت کلمت عن یقین لاشك فیه ولا وهم یعتریه انما تنطق فتنطق وتعطی فتفرق وتؤمر فتفعل والحمد لله رب العالمین۔

[اردو ترجمہ]: کا وارث ہوں۔ سچ فرمایا ہے آپ نے اے میرے آقا، بخدا آپ یقین پر مبنی کلام فرماتے ہیں جس میں کوئی شک اور وہم راہ نہیں پاتا۔ بے شک آپ سے کوئی بات کہی جاتی ہے تو آپ کہتے ہیں اور آپ کو عطا ہوتا ہے تو آپ تقسیم فرماتے ہیں۔ آپ کو امر کیا جاتا ہے تو آپ عمل کرتے ہیں۔ اور سب تعریفیں اللہ رب العالمین کے لیے۔ (ت)

(درمیانی متن) اس حدیث کے متعلق کلام نے قدرے طول پایا مگر الحمدللہ کہ مقصود رسالہ سے باہر نہ آیا وباللہ التوفیق۔ حدیث ۱۲۷: صحیح مسلم شریف وسنن ابی داود وسنن ابن ماجہ و معجم کبیر طبرانی میں سیدنا ربیعہ بن کعب اسلمی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے:

(دوسرا سیکشن) [عربی متن]: قال کنت ابیت مع رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم فاتیته بوضوئه وحاجته فقال لی سل (ولفظ الطبرانی فقال یوماً یا ربیعة سلنی فاعطیك رجعنا الی لفظ مسلم) قال فقلت اسألك مرافقتك في الجنة [اردو ترجمہ]: میں حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پاس رات کو حاضر رہتا ایک شب حضور کے لیے آبِ وضو وغیرہ ضروریات لایا (رحمتِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا بحرِ رحمت جوش میں آیا) ارشاد فرمایا: مانگ کیا مانگتا ہے کہ ہم تجھے عطا فرمائیں۔ میں نے عرض کی: میں حضور سے سوال کرتا ہوں کہ جنت میں

(فٹ نوٹ) ۱ بهجة الاسرار ذکر کلما اخبر بها عن نفسه الخ دارالکتب العلمیة بیروت ص ۵۰

Fatawa Razawiya Volume 30

[Arabic Box Text]: He said, "Or something else?" I said, "That is it." He said, "Then help me against your self (nafs) with abundant prostration." [Urdu Box Text]: Grant me your companionship. He said: Anything else? I submitted: My intent is only this. He said: Then help me against your self with abundant prostrations.

Verse: Alas! that one should desire anything from Him other than Him. (It is a pity to desire from Him anything other than Him. - Translator's note) Verse: I am your beggar, I ask for You from You, I know your habit of granting requests.

The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Then help me against your self with abundant prostrations." Praise be to Allah, every sentence of this grand and precious Sahih Hadith is a blow to Wahhabism. The Holy Presence, the Great Vicegerent of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), saying absolutely, without restriction or specification, "Ask, what do you ask for?" is like a mountain falling on the soul of Wahhabism. It clearly shows that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) can fulfill every kind of need; all desires of this world and the hereafter are in his control. When he said without restriction: "Ask, what do you ask for?", it means "Ask whatever your heart desires, for everything is available in our court."

Persian Verse: If you desire the well-being of this world and the hereafter, Come to his court and desire whatever you wish. (If you want the goodness of this world and the hereafter, come to his court and ask for whatever you want. - Translator's note)

The Sheikh of the Sheikhs of the scholars of India, Gnostic of Allah, Lover of the Messenger of Allah, Blessing of Mustafa in these lands, my master Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlavi (may his powerful secret be sanctified), says below this Hadith in the commentary of Mishkat al-Masabih:

[Arabic Box]: From the absolute nature of the question that he said, "Ask," without any specification. [Urdu Box]: From the absolute question that you said (O Rabi'ah)

1. Sahih Muslim Kitab as-Salah Bab Fadl as-Sujud wal-Hath 'alayh Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/193, Sunan Abi Dawud Kitab as-Salah Bab Waqt Qiyam an-Nabi ﷺ min al-Layl Aftab-e-Alam Press Lahore 1/178, Kanz al-Ummal Hadith 19006 Muassasat al-Risalah Beirut 7/306, al-Mu'jam al-Kabir 'an Rabi'ah Hadith 4567 al-Maktabat al-Faysaliyya Beirut 5/585

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[अरबी बॉक्स]: उन्होंने कहा, "या कुछ और?" मैंने कहा, "बस यही है।" उन्होंने कहा, "तो अपनी नफ़्स (आत्मा) के खिलाफ अधिक सजदों के साथ मेरी मदद करो।" [उर्दू बॉक्स]: अपनी सोहबत अता फरमाएं। फरमाया: कुछ और? मैंने अर्ज़ की: मेरी मुराद तो सिर्फ यही है। फरमाया: तो मेरी मदद कर अपने नफ़्स पर कसरत-ए-सुजूद (अधिक सजदों) से।

शेर: अफ़सोस है कि उसके सिवा किसी और की तमन्ना की जाए। (अफ़सोस है उससे उसके सिवा की तमन्ना करना। - त) शेर: मैं तेरा सवाली हूँ, तुझसे तुझ ही को माँगता हूँ, मुझे मालूम है कि तेरी आदत इक़रार (क़बूल करने) की है।

सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "तो मेरी मदद कर अपने नफ़्स पर कसरत-ए-सुजूद से।" अल्हम्दुलिल्लाह, यह अज़ीम और नफ़ीस सहीह हदीस अपने हर जुमले से वहाबियत का अंत करने वाली है। हुज़ूर-ए-अकदस, खलीफ़ा-तुल्लाह अल-आज़म (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुतलकन (बिना किसी शर्त के) और बिना किसी खुसूसियत के यह इरशाद फरमाना कि "मांग क्या मांगता है", वहाबियत की जान पर एक ऐसा पहाड़ है जिससे साफ़ ज़ाहिर है कि हुज़ूर हर किस्म की हाजत पूरी फरमा सकते हैं। दुनिया और आख़िरत की सब मुरादें हुज़ूर के इख़्तियार में हैं। जब बिना किसी पाबंदी के इरशाद हुआ: "मांग क्या मांगता है", यानी जो जी में आए मांग कि हमारी सरकार में सब कुछ है।

फारसी शेर: गर ख़ैरियत-ए-दुनिया व उकबा आरज़ू दारी, बदरगाहाश बिया व हर चे मिख़्वाही तमन्ना कुन। (अगर तू दुनिया और आख़िरत की भलाई चाहता है तो उसकी बारगाह में आ और जो चाहता है मांग ले। - त)

शेख़-उश-शुयूख़ उलमा-ए-हिन्द, आरिफ़ बिल्लाह, आशिक-ए-रसूलुल्लाह, बरकत-ए-मुस्तफ़ा इन दियार में, सैय्यदी शेख़ मुअक्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (कुद्दिस सिर्रहु अल-कवी) शरह मिश्कात शरीफ में इस हदीस के नीचे फरमाते हैं:

[बॉक्स]: सवाल के मुतलक (बिना शर्त) होने से कि आपने फरमाया (ऐ रबीआ) मांग ले।

1. सहीह मुस्लिम किताबुस सालाह बाबु फ़ज़्लुस सुजूद... पुराने कुतुब ख़ाना कराची 1/193, सुनन अबी दाऊद किताबुस सालाह बाबु वक़्त क़ियाम-उन-नबी ﷺ... आफ़ताबे आलम प्रेस

लाहौर 1/178, कन्ज़ुल उम्माल हदीस 19006 मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत 7/306, अल-मोजमुल कबीर अन रबीआ हदीस 4567 अल-मकतब-तुल-फैसलिया बैरुत 5/585

فقال او غیر ذلك قلت هو ذاك قال فاعنی علی نفسک بکثرۃ السجود[1]۔ | اپنی رفاقت عطا فرمائیں۔ فرمایا: کچھ اور؟ میں نے عرض کی: میری مراد تو صرف یہی ہے۔ فرمایا: تو میری اعانت کر اپنے نفس پر کثرتِ سجود سے۔

ع کہ حیف باشد از و غیر او تمنائے (حیف ہے اس سے اس کے غیر کی تمنا کرنا۔ ت) ہ سائل ہوں ترا مانگتا ہوں تجھ سے تجھی کو معلوم ہے اقرار کی عادت تری مجھ کو

سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: "تو میری اعانت کر اپنے نفس پر کثرت سجود سے۔" الحمد للہ یہ جلیل و نفیس حدیث صحیح اپنے ہر ہر جملے سے وہابیت کش ہے۔ حضور اقدس خلیفۃ اللہ الاعظم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا مطلقاً بلا قید و بلا تخصیص ارشاد فرمانا سل مانگ کیا مانگتا ہے، جان وہابیت پر کیسا پہاڑ ہے جس سے صاف ظاہر ہے کہ حضور ہر قسم کی حاجت روا فرما سکتے ہیں دنیا و آخرت کی سب مرادیں حضور کے اختیار میں ہیں جب تو بلا تقیید ارشاد ہوا: مانگ کیا مانگتا ہے یعنی جو جی میں آئے مانگ کہ ہماری سرکار میں سب کچھ ہے۔

گر خیریت دنیا و عقبی آرزو داری بدرگاہش بیا و ہر چہ میخواہی تمنا کن (اگر تو دنیا و آخرت کی بھلائی چاہتا ہے تو اس کی بارگاہ میں آ اور جو چاہتا ہے مانگ لے۔ ت)

شیخ شیوخ علماء الہند عارف باللہ عاشق رسول اللہ برکۃ المصطفی فی ھذہ الدیار سیدی شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ القوی شرح مشکوٰۃ شریف میں اس حدیث کے نیچے فرماتے ہیں:

از اطلاقِ سوال کہ فرمود سل بخواہ تخصیص | مطلق سوال سے کہ آپ نے فرمایا (اے ربیعہ)

[1] صحیح مسلم کتاب الصلوۃ باب فضل السجود والحث علیہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۹۳، سنن ابی داود کتاب الصلوۃ باب وقت قیام النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من اللیل آفتاب عالم پریس لاہور ۱/۱۷۸، کنز العمال حدیث ۱۹۰۰۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۷/۳۰۶، المعجم الکبیر عن ربیعہ حدیث ۴۵۶۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۵/۵۸۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

[Top Box] Left: It was not for a specific objective; it becomes known that the entire matter is in his [the Prophet's] hands of courage and nobility (Peace and blessings of Allah be upon him). Whatever he wants and to whomever he wants, he gives by the permission of his Lord. Right: He asked. And he did not specify asking for any particular thing. It is known that the entire matter is in your holy hands; whatever you wish, to whomsoever you wish, you grant by the permission of Allah Almighty. (T)

“For indeed, of your generosity is this world and its co-wife (the hereafter), and of your sciences is the knowledge of the Tablet and the Pen.” This verse is from Qasida Burda Sharif, in which Sayyidi Imam al-Ajal Muhammad Busiri (may his secret be sanctified) addresses the Master of the Universe (Peace and blessings of Allah be upon him) saying: "O Messenger of Allah! Both this world and the hereafter are a part of the table of your generosity and bounty. And all the knowledge of the Preserved Tablet and the Pen, in which everything that has happened and everything that will happen until the Day of Resurrection is detailed atom by atom, is but a portion of your knowledge."

And the first verse, "If the goodness of this world and the hereafter, etc.," belongs to Hazrat Sheikh Muhaqqiq (may Allah have mercy on him), who presented it in a praise poem (Na'at) for the Radiant Master of the Universe (Peace and blessings of Allah be upon him). Alhamdulillah, this is the belief of the leaders of the religion regarding Muhammad, the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him), in his world-illuminating presence. In contrast to that rebellious, transgressive, accursed devilish slave, who, placing the shard of disbelief over the eye of faith, says: "He whose name is Muhammad has no authority over anything."[3]

[Prayer Box] Left: May the Lord of Muhammad send blessings upon Muhammad and his family and peace. And the other group are those who belittle him; may Allah protect us from their state and their evil and grant safety. Amen. Right: May the Lord of Muhammad send blessings and peace upon Muhammad Mustafa and his family. And the other group is the one that belittles your glory; may Allah Almighty keep us from their state and their evil and keep us safe, Amen. (T)

Allama Ali Qari (may the mercy of the Creator be upon him) says in Mirqat, a commentary on Mishkat:

[Quote Box] Left: It is taken from his absolute command (Peace and blessings of Allah be upon him) to ask... Right: Meaning, the Holy Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) gave an absolute command to ask; from this, it is inferred...

---

[1] Ash'at al-Lam'at, Book of Prayer, Chapter on Prostration and its Excellence, Section One, Maktaba Nooriyah Ridawiyyah, Sukkur, 1/396. [2] Al-Kawakib ad-Durriyya fi Madh Khayr al-Bariyya (Qasida Burda), Chapter Ten, Markaz-e-Ahle Sunnat, Gujarat, India, p. 59. [3] Taqwiyat al-Iman, Chapter Four, regarding the rejection of polytheism in worship, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 28.

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

[ऊपरी बॉक्स] बाएं किसी विशेष उद्देश्य के लिए नहीं था; यह ज्ञात होता है कि पूरा कार्य उनकी हिम्मत और करामात के हाथ में है (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बनाए रखे)। वह जो चाहते हैं और जिसे चाहते हैं, अपने रब की अनुमति से देते हैं। दाएं मांगा। और किसी विशेष चीज़ को मांगने का कोई निर्देश नहीं दिया। ज्ञात होता है कि सारा मामला आपके पवित्र हाथों में है; आप जो चाहें, जिसे चाहें, अल्लाह तआला की अनुमति से प्रदान कर दें। (त)

"निश्चित रूप से, आपकी उदारता से यह दुनिया और इसकी सौत (परलोक) है, और आपके ज्ञान से पट्टिका (लौह) और कलम का ज्ञान है।" यह शेर क़सीदा बुर्दा शरीफ़ का है जिसमें सैयदी इमाम अल-अजल मुहम्मद बुसीरी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) सैयदुल आलम (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बनाए रखे) से निवेदन करते हैं: "ऐ अल्लाह के रसूल! दुनिया और आख़िरत दोनों हुज़ूर के उदारता और करम के दस्तरख़्वान से एक हिस्सा हैं और लौह व कलम के तमाम उलूम (ज्ञान) जिनमें 'मा कान व मा यकून' (जो कुछ हुआ और जो कुछ क़ियामत तक होने वाला है) ज़र्रा-ज़र्रा तफ़सील से दर्ज है, हुज़ूर के उलूम का एक हिस्सा हैं।"

और पहला शेर कि "अगर खैरियत-ए-दुनिया व उ़क़्बा इल्ख़" हज़रत शैख़ मुक़क़िक़ (रहमतुल्लाह अलैह) का है जो उन्होंने सैयदुल आलम (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बनाए रखे) की शान में एक नातिया क़सीदे में पेश किया है। अल्हम्दुलिल्लाह, आइम्मा-ए-दीन (धर्म के नेताओं) का मुहम्मद रसूलुल्लाह (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बनाए रखे) की जनाब-ए-आलम ताब में यही अक़ीदा है। इसके विपरीत उस सरकश, बागी, मलऊन शैतानी बंदे के जो ईमान की आंख पर कुफ़्र की ठिकरी रखकर कहता है: "जिसका नाम मुहम्मद है वह किसी चीज़ का मुख़्तार (अधिकारी) नहीं।"[3]

[दुआ बॉक्स] बाएं अल्लाह मुहम्मद और उनकी आल पर दरूद व सलाम भेजे। और दूसरा गिरोह वह है जो उनकी शान में कमी करता है; अल्लाह हमें उनके हाल और उनके शर (बुराई) से बचाए और सलामत रखे। आमीन। दाएं दरूद व सलाम नाज़िल फरमाए रब्बे मुहम्मद, मुहम्मद मुस्तफ़ा पर और आपकी आल पर, और दूसरा गिरोह आपकी शान में तन्क़ीस (कमी) करने वाला है, अल्लाह तआला हमें उनके हाल और उनके शर से बचाए और सलामत रखे, आमीन (त)

अल्लामा अली क़ारी (रहमतुल्लाह अलैह) मिरक़ात शरह मिश्क़ात में फरमाते हैं:

[उद्धरण बॉक्स] बाएं हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सवाल के मुतलक़ हुक्म से यह लिया जाता है कि... दाएं यानी हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मांगने का हुक्म मुतलक़ (निरपेक्ष) दिया, इससे यह नतीजा निकलता है कि...

---

[1] अश्अतुल लम्आत, किताबुस सलात, बाबुस सुजूद व फ़ज़्लुहु, अल-फ़स्लुल अव्वल, मकतबा नूरिया रिज़विया, सक्खर, 1/396 [2] अल-कवाकिबुद दुर्रिय्या फ़ी मदहि खैरिल बुरिय्या (क़सीदा बुर्दा), अल-फ़स्लुल आशिर, मरकज़-ए-अहले सुन्नत, गुजरात, भारत, पृ. 59 [3] तक़वियतुल ईमान, अल-फ़स्लुर राबे, इबादत में शिर्क के रद्द के ज़िक्र में, मतबअ् अलीमी, लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृ. 28

772 का पृष्ठ 495

[اوپری خانہ] بائیں: نکرد بمطلوبے خاص معلوم میشود کہ کار ہمہ بدست ہمت و کرامت اوست صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہر چہ خواہد و کر اخواہد باذن پروردگار خود دہد۔ دائیں: مانگا۔ اور کسی خاص شے کو مانگنے کی تخصیص نہیں فرمائی۔ معلوم ہوتا ہے کہ تمام معاملہ آپ کے دست اقدس میں ہے، جو چاہیں جسے چاہیں اللہ تعالٰی کے اذن سے عطافرمادیں۔ (ت)

فان من جودک الدنیا وضرتہا ومن علومک علم اللوح والقلم[2] یہ شعر قصیدہ بردہ شریف کا ہے جس میں سیدی امام اجل محمد بوصیری قدس سرہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کرتے ہیں: "یارسول اللہ ! دنیا و آخرت دونوں حضور کے خوانِ جود و کرم سے ایک حصہ ہیں اور لوح و قلم کے تمام علوم جن میں ماکان وما یکون جو کچھ ہوا اور جو کچھ قیام قیامت تک ہونے والا ہے ذرہ ذرہ بالتفصیل مندرج ہے حضور کے علوم سے ایک پارہ ہیں۔"

اور پہلا شعر کہ "اگر خیریت دنیا و عقبٰی الخ" حضرت شیخ محقق رحمہ اللہ تعالٰی کا ہے کہ قصیدہ نعتیہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں عرض کیا ہے : الحمدللہ یہ عقیدہ ہے ائمہ دین کے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی جنابِ عالم تاب میں ، برخلاف اس سرکش طاغی شیطان لعین کے بندہ داغی جو کہ ایمان کی آنکھ پر کفران کی ٹھیکری رکھ کر کہتا ہے : "جس کا نام محمد ہے وہ کسی چیز کا مختار نہیں۔"[3]

[دعا کا خانہ] بائیں: الا صلی رب محمد علی محمد و آلہ وسلم واخری منتقصیہ واعاذنا من حالہم و شرہم وسلم آمین۔ دائیں: درود و سلام نازل فرمائے رب محمد محمد مصطفٰی پر اور آپ کی آل پر،

اور دوسرا گروہ آپ کی شان میں تنقیص کرنے والا ہے ، اللہ تعالیٰ ہمیں انکے حال اور ان کے شر سے بچائے اور سلامت رکھے، آمین (ت)

علامہ علی قاری علیہ رحمۃ الباری مرقاہ شرح مشکوۃ میں فرماتے ہیں:

[اقتباس کا خانہ] بائیں: یؤخذ من اطلاقه صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الامر بسوال ان دائیں: یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مانگنے کا حکم مطلق دیا اس سے مستفاد ہوتا ہے

---

[1] اشعۃ اللمعات کتاب الصلوٰۃ باب السجود وفضلہ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۳۹۶

[2] الکواکب الدریہ فی مدح خیر البریہ (قصیدہ بردہ) الفصل العاشر مرکز اہلسنت گجرات الہند ص ۵۹

[3] تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر رد الاشراک فی العبادۃ مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۸

Fatawa Razawiya, Volume 30

[Boxed Section] Allah Almighty has empowered the Prophet (peace be upon him) to grant whatever he wishes from the treasures of Allah.

All praise be to Allah, Lord of the worlds.

He is the master of both worlds, though he keeps nothing for himself, The blessings of both worlds are in his empty hands.

Then, in this glorious Hadith, what a calamity it is for Wahhabism that upon the saying of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Hazrat Rabi'ah (may Allah be pleased with him) asks for Paradise from the Prophet himself: "I ask you for your companionship in Paradise, O Messenger of Allah!" I ask the Prophet that the gift of companionship in Paradise be granted.

O Wahhabi gentlemen! What kind of open 'shirk' and Wahhabism is this that the Master of Paradise (peace and blessings be upon him) is accepting it? And to Allah belongs the sublime proof.

Hadith 128: A correct, glorious, and great Hadith, strongly refuting Wahhabism, narrated by Nasai, Tirmidhi, Ibn Majah, Ibn Khuzaymah, Tabarani, Hakim, and Bayhaqi from Sayyiduna Uthman bin Hunaif (may Allah be pleased with him). Imam Tirmidhi called it Hasan Gharib Sahih, and Tabarani and Bayhaqi called it Sahih, and Hakim called it Sahih according to the criteria of Bukhari and Muslim. Imam Hafiz al-Hadith Zaki al-Din Abd al-Azim al-Mundhiri and other masters of critique and research have confirmed its authenticity as established and accepted. In this Hadith, the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) taught a blind man a prayer to say after prayer:

[Boxed Section: Arabic Prayer and Urdu Translation] (Arabic): O Allah, I ask You and turn to You through Your Prophet Muhammad, the Prophet of Mercy. O Muhammad, I turn through you to my Lord regarding this need of mine, so that it may be fulfilled for me. O Allah... (Urdu Translation): O my Lord! I seek help from You and turn to You through the mediation of Your Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), who is the Prophet of Kindness. O Messenger of Allah! I turn towards my Lord through your mediation in this need of mine so that my need may be fulfilled.

[Footnotes] 1. Mirqat al-Mafatih, Book of Prayer, Chapter on Prostration and its Excellence, First Section, under Hadith 896, Al-Maktabah al-Habibiyyah, Quetta 215/2. 2. [Note marker 2 corresponds to the second line of the couplet above].

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[बॉक्स सेक्शन] अल्लाह तआला ने हुज़ूर को आम कुदरत बख़्शी है कि ख़ुदा के ख़ज़ानों से जो चाहें अता फ़रमा दें।

तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।

मालिक-ए-कौनैन हैं गो पास कुछ रखते नहीं, दो जहाँ की नेमतें हैं उनके ख़ाली हाथ में।

फिर इस हदीस-ए-जलील में सबसे बढ़कर जान-ए-वहाबियत पर ये कैसी आफ़त कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस इरशाद पर हज़रत रबीआ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ख़ुद हुज़ूर से जन्नत मांगते हैं कि "मैं हुज़ूर से जन्नत में आपकी रफ़ाक़त का सवाल करता हूँ।"

वहाबी साहबों! ये कैसा खुला शिर्क और वहाबियत है जिसे हुज़ूर मालिक-ए-जन्नत (अलैहि अस्सलातु वत्तहिय्या) क़बूल फ़रमा रहे हैं, और अल्लाह ही के लिए बुलंद दलील है।

हदीस 128: हदीस सही और जलील और अज़ीम सख़्त वहाबियत-कुश जिसे नसाई, तिर्मिज़ी, इब्ने माजा, इब्ने ख़ुज़ैमा, तबरानी, हाकिम और बैहक़ी ने सैयदुना उस्मान बिन हुनैफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया और इमाम तिर्मिज़ी ने हसन ग़रीब सही और तबरानी और बैहक़ी ने सही और हाकिम ने बर-शर्त-ए-बुखारी व मुस्लिम सही कहा और इमाम हाफ़िज़ुल हदीस ज़कीउद्दीन अब्दुल अज़ीम मुन्ज़िरी वग़ैरह अइम्मा-ए-नक़्द-ओ-तनक़ीह ने इसकी तसहीह को मुस्लिम व बरकरार रखा जिसमें हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नाबीना को दुआ तालीम फ़रमाई कि बाद नमाज़ कहे:

[बॉक्स सेक्शन: अरबी दुआ और उर्दू अनुवाद] (अरबी): ऐ अल्लाह! मैं तुझसे माँगता हूँ और तेरी तरफ़ तवज्जो करता हूँ तेरे नबी मुहम्मद, रहमत के नबी, के वसीले से। ऐ मुहम्मद! मैं आपके वसीले से अपने रब की तरफ़ अपनी इस ज़रूरत के लिए तवज्जो करता हूँ ताकि ये मेरे लिए पूरी हो जाए। ऐ अल्लाह... (उर्दू अनुवाद): ऐ मेरे रब! मैं तुझसे मदद माँगता हूँ और तेरी तरफ़ तवज्जो करता हूँ तेरे नबी मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वसीले से जो मेहरबानी के नबी हैं, या रसूल अल्लाह! मैं हुज़ूर के वसीले से अपने रब की तरफ़ अपनी इस हाजत में तवज्जो करता हूँ ताकि मेरी हाजत रवाई हो।

[फुटनोट्स] 1. मिर्कातुल मफ़ातीह, किताबुस सलात, बाबुस सुजूद व फ़ज़्लुहु, अल-फ़स्लुल अव्वल, हदीस 896 के तहत, अल-मक्तबतुल हबीबिया, क्वेटा 215/2 2. [नोट नंबर 2 शेर की दूसरी पंक्ति के लिए है]

पृष्ठ 772 में से 496

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

[باکس سیکشن] اللہ تعالیٰ مکنہ من اعطاء کل ما اراد من خزائن الحق۔ کہ اللہ عزوجل نے حضور کو عام قدرت بخشی ہے کہ خدا کے خزانوں سے جو چاہیں عطا فرمادیں۔

والحمد للہ رب العالمین۔

مالک کونین ہیں گو پاس کچھ رکھتے نہیں دو جہاں کی نعمتیں ہیں ان کے خالی ہاتھ میں

پھر اس حدیث جلیل میں سب سے بڑھ کر جان وہابیت پر یہ کیسی آفت کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اس ارشاد پر حضرت ربیعہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود حضور سے جنت مانگتے ہیں کہ اسئلک مرافقتک فی الجنۃ یا رسول اللہ! میں حضور سے سوال کرتا ہوں کہ جنت میں رفاقت والا عطا ہو۔

وہابی صاحبو! یہ کیسا کھلا شرک و وہابیت ہے جسے حضور مالکِ جنت علیہ افضل الصلوۃ والتحیۃ قبول فرما رہے ہیں، وللہ الحجۃ السامیۃ۔

حدیث ۱۲۸: حدیث صحیح و جلیل و عظیم سخت وہابیت کش جسے نسائی و ترمذی و ابن ماجہ و ابن خزیمہ و طبرانی و حاکم و بیہقی نے سیدنا عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا اور امام ترمذی نے حسن غریب صحیح اور طبرانی و بیہقی نے صحیح اور حاکم نے بر شرط بخاری و مسلم صحیح کہا اور امام حافظ الحدیث زکی الدین عبدالعظیم منذری و غیرہ ائمہ نقد و تنقیح نے اس کی تصحیح کو مسلم و برقرار رکھا جس میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے نابینا کو دعا تعلیم فرمائی کہ بعد نماز کہے:

[باکس سیکشن: عربی دعا اور اردو ترجمہ] اللھم انی اسئلک واتوجه الیك بنبیك محمد نبی الرحمة یا محمد انی اتوجه بك الی ربی فی حاجتی هذه لیقضی لی اللھم الہی ! میں تجھ سے مدد مانگتا اور تیری طرف توجہ کرتا ہوں تیرے نبی محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے وسیلے سے جو مہربانی کے نبی ہیں، یا رسول اللہ ! میں حضور کے وسیلے سے اپنے رب کی طرف اپنی اس حاجت میں توجہ کرتا ہوں تاکہ میری حاجت روائی ہو۔

[حواشی] ۱. مرقاة المفاتیح کتب الصلوة باب السجود وفضله الفصل الاول تحت حدیث ۸۹۶ المکتبة الحبیبیة کوئٹہ ۲۱۵/۲ ۲. [حاشیہ نمبر ۲ اوپر والے شعر کے دوسرے مصرع کے لیے ہے]

[Box 1] Intercede for me through him[1] — O Allah! Make him my intercessor and accept his intercession in my favor.

This Hadith itself was a mortal wound for the sick-hearted, in which there is both a call to the Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and grant him peace) at the time of need and a seeking of help and entreaty from the Holy Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace). However, some narrations of the noble Al-Hisn al-Hasin have completely clarified it. In it, 'litajdi li'[2] is in the active voice, meaning: O Messenger of Allah! Your Highness, please fulfill my need. Maulana Fazil Ali Qari (may the mercy of the Creator be upon him) states in Hirz al-Thamin Sharh Al-Hisn al-Hasin:

[Box 2, Arabic Side] "And in one version it is in the form of the active participle, i.e., 'that you fulfill the need for me'. The meaning is: that you be the cause for the fulfillment of my need and the attainment of my desire, so the attribution is metaphorical."[3]

[Box 2, Urdu Side] And in one version it is in the active voice (active verb), meaning: May you fulfill my need. The meaning is that you become the cause and means in the fulfillment of my need and the achievement of my goal. Accordingly, the attribution will be metaphorical. (T)

Now consider the weight of regarding calling upon the "Repeller of Calamities" as polytheism.

---

[1] Sunan al-Tirmidhi, Book of Supplications, Hadith 3589, Dar al-Fikr Beirut, 5/536; Sunan Ibn Majah, Chapters on Establishing Prayer, Chapter on what was narrated regarding the Prayer of Need, H.M. Saeed Company Karachi, p.100; Sahih Ibn Khuzaymah, Chapter on the Prayer of Encouragement and Admonition, Hadith 1219, Al-Maktab al-Islami Beirut, 26/2; Al-Mu'jam al-Kabir Uthman bin Hunayf Hadith 8311, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 1/8/9; Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Voluntary Prayer, Supplication for Restoration of Sight, Dar al-Fikr Beirut, 1/313; Dala'il al-Nubuwwah lil-Bayhaqi, Chapter on his teaching the blind man that which contained healing, etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 128/26/6; 'Amal al-Yawm wa al-Laylah lil-Nasa'i, Hadith 765, Dar Ibn Hazm Beirut, p.159-160; Al-Targhib wa al-Tarhib, Encouragement for the Prayer of Need, Mustafa al-Babi Egypt, 1/473 to 475. [2] Al-Hisn al-Hasin, Section for Monday, Prayer of Need, Afzal al-Matabi', p.125. [3] Hirz al-Thamin

Sharh Al-Hisn al-Hasin with Al-Hisn al-Hasin, Section for Monday, Prayer of Need, Afzal al-Matabi', p.125.

जिल्द 30 | फ़तावा रज़विया

[बॉक्स 1] फ़शफ़्फ़िअहु फ़ी[1] — हे अल्लाह! उन्हें मेरा शफ़ीअ (सिफारिशी) बना और उनके हक़ में मेरी शफ़ाअत (सिफारिश) स्वीकार फ़रमा।

यह हदीस खुद ही बीमार दिलों पर एक गहरा घाव थी जिसमें हाजत के समय रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को पुकारना भी है और हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इस्तिआनत (सहायता) और इल्तिजा भी। मगर हिस्न-ए-हसीन शरीफ़ की कुछ रिवायतों ने तो इस पर पूरी तरह रोशनी डाल दी। इसमें 'लितक़्ज़ी ली'[2] सीग़ा-ए-मारूफ़ (सक्रिय रूप) में है, यानी: या रसूलुल्लाह! हुज़ूर मेरी हाजत पूरी फ़रमा दें। मौलाना फ़ाज़िल अली क़ारी (रहमतुल्लाहि अलैहि) 'हिर्ज़-ए-समीन' शरह हिस्न-ए-हसीन में फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 2, अरबी पक्ष] "वफ़ी नुसख़तिन बिसिग़तिल फ़ाअिल अय लितक़्ज़ियल हाजत ली अल-मा'ना तकूनु सबबन लि हुसूली हाजती व वुसूली मुरादी फ़ल इस्नादु मजाज़ी"[3]

[बॉक्स 2, उर्दू पक्ष] और एक नुस्ख़े में सीग़ा-ए-फ़ाअिल (फ़ेल-ए-मारूफ़) में है, यानी: आप मेरी हाजत पूरी फ़रमाएँ। मतलब यह है कि आप मेरी हाजत रवाई और मक़सद पाने में सबब और वसीला बन जाएँ। चुनाँचे, इस्नाद मजाज़ी (उपचारात्मक आरोपण) होगा। (त)

अब 'दाफ़ेउल-बला' (बलाओं को टालने वाला) को पुकारने को शिर्क मानने की असलियत समझिये।

---

[1] सुनन अल-तिर्मिज़ी, किताब अल-दाअवात, हदीस 3589, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 5/536; सुनन इब्न माजा, अबवाब इक़ामत अल-सलात, बाबू मा जा-अ फ़ी सलात अल-हाजत, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 100; सहीह इब्न खुज़ैमा, बाबू सलात अल-तरग़ीब व अल-तरहीब, हदीस 1219, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत, 26/2; अल-मुअजम अल-कबीर उस्मान बिन हुनैफ़, हदीस 8311, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरुत, 1/8/9; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब सलात अल-ततव्वु', दुआ रद अल-बसर, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 1/313; दलाईल अल-नुबुव्वह लिल-बैहक़ी, बाबू फ़ी ता'लीमिहि अल-ज़रीर मा काना फ़ीहि शिफ़ाउुन इलख, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 128/26/6; अमल अल-यौम व अल-लैला लिल-नसाई, हदीस 765, दार इब्न हज़्म बेरुत, पृ. 159-160; अल-तरग़ीब व अल-तरहीब, अल-तरग़ीब फ़ी सलात अल-हाजत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/473 से 475। [2] अल-हिस्न अल-हसीन, मंज़िल यौम अल-इसनैन, सलात अल-हाजत,

अफ़ज़ल अल-मताबिअ, पृ. 125। ³ हिर्ज़-ए-समीन शरह अल-हिस्न अल-हसीन मअ अल-हिस्न अल-हसीन, मंज़िल यौम अल-इसनैन, सलात अल-हाजत, अफ़ज़ल अल-मताबिअ, पृ. 125।

पृष्ठ 772 का 497

[Box 1] فشفعه فی ۱۔ | ہو، الٰہی ! انہیں میرا شفیع کر ان کی شفاعت میرے حق میں قبول فرما۔

یہ حدیث خود ہی بیمار دلوں پر زخم کاری تھی جس میں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو حاجت کے وقت ندا بھی ہے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے استعانت و التجا بھی، مگر حصن حصین شریف کی بعض روایات نے سر سے پانی تیری دیا۔ اس میں لتقضی لی ۲ بصیغہ معروف ہے یعنی یارسول اللہ ! حضور میری حاجت روافرمادیں۔ مولانا فاضل علی قاری علیہ رحمۃ الباری حرزِ ثمین شرح حصن حصین میں فرماتے ہیں:

[Box 2] وفی نسخۃٍ بصیغۃِ الفاعل ای لتقضی الحاجۃ لی المعنی تکون سببًا لحصول حاجتی و وصول مرادی فالاسنادمجازی ۳۔ | اور ایک نسخہ میں بصیغہ فاعل (فعل معروف) ہے، یعنی آپ میری حاجت روائی فرمائیں۔ مطلب یہ ہے کہ آپ میری حاجت روائی و مقصد بر آری میں سبب و وسیلہ بن جائیں۔ چنانچہ اسناد مجازی ہوگا۔ (ت)

اب دافع البلاء کو شرک ماننے کا مول تول کہئے۔

---

۱ سنن الترمذی کتاب الدعوات حدیث ۳۵۸۹ دارالفکر بیروت ۵ / ۵۳۶، سنن ابن ماجۃ ابواب اقامۃ الصلوۃ باب ما جاء فی صلوۃ الحاجۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۰۰ ، صحیح ابن خزیمۃ باب صلوۃ الترغیب والترھیب حدیث ۱۲۱۹ المکتب الاسلامی بیروت ۲/۲۶، المعجم الکبیر عثمان بن حنیف حدیث ۸۳۱۱ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۹/۸/۱، المستدرک للحاکم کتاب صلوۃ التطوع دعاء رد البصر دارالفکر بیروت ۱ / ۳۱۳، دلائل النبوۃ للبیہقی باب فی تعلیمہ الضریر ماکان فیہ شفاء الخ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۶/۲۶/۱۲۸، عمل الیوم واللیلۃ للنسائی حدیث ۷۶۵ دار ابن حزم بیروت ص

١٥٩ و ١٦٠، الترغيب والترهيب الترغيب فى صلوة الحاجة مصطفى البابى مصر ٤٧٣/١ تا ٤٧٥ ٢ الحصن الحصين منزل يوم الاثنين صلوة الحاجة افضل المطابع ص ١٢٥ ٣ حرز ثمين شرح الحصن الحصين مع الحصن الحصين منزل يوم الاثنين صلوة الحاجة افضل المطابع ص ١٢٥

Fatawa Razawiya Volume 30

Then I say: (The author says) The Master of the World, may Allah Almighty bless him and grant him peace, taught a blind man a prayer during his holy time, instructing him to offer it after prayers, mention our holy name, call upon us, and seek our help and entreaty. To send the polytheism of Wahhabism to the bottom of Hell, this was enough:

Firstly: Any polytheism that differentiates between the time of life and after death, or between nearness and distance, or between absence and presence, is all rejected and vanquished, as mentioned above.

Secondly: The essence of the teaching was not to pray two cycles (rakats) and then offer the top part of the prayer to Allah Almighty, and then come to us and say "O Muhammad" until the end. And in prayer, the Sunnah is to be hidden (quiet), and in speaking softly, to the deficient intellect of Wahhabism, absence and presence are the same; habitually, both calls would be "calling the unseen" (nida bil-ghaib). However, Sayyiduna Uthman bin Hunaif (may Allah be pleased with him) completed the final argument when, during the caliphate of the Commander of the Faithful Uthman Ghani (may Allah be pleased with him), he taught this same prayer to a person in need, and the call after the passing (of the Prophet) brought a great calamity upon the life of Wahhabism. In the Mu'jam al-Kabir of Imam Tabarani, this hadith is as follows: A man used to visit the presence of the Commander of the Faithful Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) for some need. The Commander of the Faithful would not pay attention to him or consider his need. One day he met Uthman bin Hunaif (may Allah be pleased with him) and complained to him. Uthman bin Hunaif (may Allah be pleased with him) said:

[Arabic Box Text] Go to the place of ablution and perform ablution, then go to the mosque and pray two rakats therein. Then say: O Allah, I ask You and turn to You through our Prophet Muhammad, may Allah Almighty bless him and grant him peace, the Prophet of Mercy. O Muhammad, I turn through you to my Lord so that my need may be fulfilled—and then mention your need—and come back to me so that I may go with you.

[Urdu Translation in Box] Go to the place of ablution and perform ablution, then go to the mosque and pray two rakats. Then pray like this: O Allah! I ask You and turn towards You through our Prophet Muhammad (may Allah Almighty bless him and grant him peace), the Prophet of Mercy. O Messenger of Allah! I turn towards my

Lord through your mediation (wasila) so that He may fulfill my need. And mention your need. Then come back to me in the evening so that I may also go with you.

The person in need went and did exactly that. Then he arrived at the door of the Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him). The gatekeeper came, took his hand, and led him into the presence of the Commander of the Faithful. The Commander of the Faithful (Uthman Ghani)...

फ़तावा रज़विया खंड 30

फिर मैं कहता हूँ: सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने पवित्र समय में एक अंधे व्यक्ति को दुआ सिखाई कि नमाज़ों के बाद अर्ज़ करो, हमारा पवित्र नाम लेकर पुकारो (निदा करो), हमसे सहायता (इस्तेमदाद) और विनती (इल्तिजा) करो। वहाबियत के शिर्क को जहन्नुम की गहराई में पहुँचाने के लिए बस यही काफी था कि:

प्रथम: जो शिर्क है उसमें जीवन और मृत्यु के समय के बीच अंतर करना, या निकटता और दूरी के बीच अंतर करना, या अनुपस्थिति (ग़ैबत) और उपस्थिति (हुज़ूर) के बीच अंतर करना सब अस्वीकार्य और पराजित है, जिसका विवरण ऊपर दिया गया है।

द्वितीय: शिक्षा का सार यह नहीं था कि दो रकअत नमाज़ पढ़कर दुआ का ऊपरी हिस्सा अल्लाह अज़्वजल से अर्ज़ करना, फिर हमारे पास आकर 'या मुहम्मद' से अंत तक अर्ज़ करना। और दुआ में सुन्नत छिपाना (आहिस्ता कहना) है, और धीरे कहने में वहाबियत की अधूरी अक्ल के लिए अनुपस्थिति और उपस्थिति समान है; आदतन दोनों पुकारें 'निदा बिल-ग़ैब' (परोक्ष को पुकारना) होंगी। लेकिन सैयदुना उस्मान बिन हुनफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कयामत (तर्क) पूरी कर दी कि अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के खिलाफत के काल में यही दुआ एक ज़रूरतमंद को सिखाई और वफात के बाद की इस पुकार ने वहाबियत की जान पर बड़ी आफत ला दी। इमाम तबरानी की मुअजम कबीर में यह हदीस इस प्रकार है: एक व्यक्ति अपनी किसी ज़रूरत के लिए अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की बारगाह में आया करता था। अमीरुल मोमिनीन न उसकी ओर ध्यान देते थे और न ही उसकी ज़रूरत पर विचार करते थे। एक दिन उस्मान बिन हुनफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) उससे मिले, उसने उनसे शिकायत की। उस्मान बिन हुनफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया:

[अरबी बॉक्स पाठ] वज़ू की जगह जाओ और वज़ू करो, फिर मस्जिद में जाओ और वहां दो रकअत नमाज़ पढ़ो। फिर कहो: ऐ अल्लाह, मैं तुझसे माँगता हूँ और तेरे पास अपने नबी मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़रिए मुतवज्जह होता हूँ जो रहमत के नबी हैं। ऐ मुहम्मद, मैं आपके ज़रिए अपने रब की ओर मुतवज्जह होता हूँ ताकि मेरी ज़रूरत पूरी हो जाए—और अपनी ज़रूरत का ज़िक्र करो—और मेरे पास वापस आना ताकि मैं भी तुम्हारे साथ चलूँ।

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद का हिंदी] वज़ू की जगह जाकर वज़ू करो, फिर मस्जिद में जाकर दो रकअत नमाज़ पढ़ो। फिर यूँ दुआ करो कि ऐ अल्लाह! मैं तुझसे सवाल करता हूँ और तेरी तरफ हमारे नबी मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नबी-ए-रहमत के ज़रिए से मुतवज्जह होता हूँ। या रसूल अल्लाह! मैं हुज़ूर के वसीले से अपने रब की तरफ तवज्जो करता हूँ कि मेरी ज़रूरत पूरी फरमाए। और अपनी ज़रूरत का ज़िक्र करो। शाम को फिर मेरे पास आना कि मैं भी तुम्हारे साथ चलूँ।

ज़रूरतमंद ने जाकर ऐसा ही किया, फिर अमीरुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) के दरवाज़े पर हाज़िर हुआ। दरबान आया, हाथ पकड़कर अमीरुल मोमिनीन के हुज़ूर ले गया। अमीरुल मोमिनीन (उस्मान ग़नी) ने...

ثم اقول: (پھر میں کہتا ہوں۔ت) سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے زمانہ اقدس میں نابینا کو دعا تعلیم فرمائی کہ بعد نمازوں عرض کرو ہمارا نام پاک لے کر ندا کرو ہم سے استمداد و التجا کرو، شرک وہابیت کو قعر جہنم میں پہنچانے کو بس یہی تھا کہ :

اولاً: جو شرک ہے اس میں تفرقہ زمانہ حیات وبعد وفات یا تفرقہ قرب وبعد یا غیبت و حضور سب مردود و مقہور، جس کا بیان اوپر مذکور۔

ثانیاً: حاصل تعلیم یہ نہ تھا کہ دورکعت نماز پڑھ کر دعا کا بالائی ٹکڑا تو اللہ عزوجل سے عرض کرنا پھر ہمارے پاس حاضر ہو کر یا محمد سے اخیر تک عرض کرنا، اور دعا میں سنت اخفا ہے اور آہستہ کہنے میں وہابیت کی عقل ناقص پر غیبت و حضور یکساں ہے، عادی طور پر دونوں ندا بالغیب ہوں گی، مگر قیامت تو سیدنا عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے پوری کردی کہ زمانہ خلافت امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں یہی دعا ایک صاحب حاجت مند کو تعلیم فرمائی اور ندا بعد الوصال سے جان وہابیت پر آفت عظمیٰ ڈھائی۔ معجم کبیر امام طبرانی میں یہ حدیث یوں ہے کہ ایک شخص امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی بارگاہ میں اپنی کسی حاجت کے لیے حاضر ہوا کرتے امیر المومنین ان کی طرف التفات نہ فرماتے نہ ان کی حاجت پر غور کرتے، ایک دن عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالیٰ عنہ ان سے ملے ان سے شکایت کی، عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا :

ائت الميضأة فتوضا ثم ات المسجد فصل فيه ركعتين ثم قل اللهم انى اسئلك واتوجه اليك بنبينا محمد صلى الله تعالىٰ عليه وسلم نبى الرحمة يا محمد انى اتوجه بك الى ربي فيقضى حاجتى وتذكر حاجتك و رح الى حتى اروح معك۔

وضو کی جگہ جا کر وضو کرو پھر مسجد میں جا کر دو رکعت نماز پڑھو پھر یوں دعا کرو کہ الہی ! میں تجھ سے سوال کرتا اور تیری طرف ہمارے نبی محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نبی رحمت کے ذریعے سے متوجہ ہوتا ہوں، یا رسول اللہ ! میں حضور کے وسیلے سے اپنے رب کی طرف توجہ کرتا ہوں کہ میری حاجت روا فرمائے۔ اور اپنی حاجت کا ذکر کرو، شام کو پھر میرے پاس آنا کہ میں بھی تمہارے ساتھ چلوں۔

صاحب حاجت نے جا کر ایسا ہی کیا، پھر امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے دروازے پر حاضر ہوئے، دربان آیا ہاتھ پکڑ کر امیر المومنین کے حضور لے گیا، امیر المومنین (عثمان غنی) نے

He made him sit on the throne with him and asked, "How have you come?" He presented his need, and the Commander of the Faithful (Amir al-Mu'minin) fulfilled it immediately, then said: "You mentioned your need at this time after so many days." And he said: "Whenever you have a need, come to us." Now, this gentleman left the Commander of the Faithful and met Hazrat Uthman bin Hunaif (may Allah be pleased with him) and said to him: "May Allah reward you well; the Commander of the Faithful used to neither consider my need nor pay attention to me, until you recommended me to him." Uthman bin Hunaif said:

Arabic	**Urdu**
By Allah, I did not speak to him, but I witnessed the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) when a blind man came to him complaining about the loss of his sight. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said to him: "Go to the place of ablution (wudhu), perform wudhu, then pray two units (rak'ahs) of prayer, then supplicate with these prayers." Uthman bin Hunaif said: "By Allah, we had not yet dispersed and the conversation had not lasted long until the man entered upon us as if he had never been afflicted with any harm."	By God! I did not say anything to the Commander of the Faithful about you, but the fact is that I saw the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) in whose holy presence a blind man came and complained about his blindness to him. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Go to the place of wudhu, perform wudhu and pray two rak'ahs of prayer, then recite these supplications." Uthman bin Hunaif (may Allah be pleased with him) says, "By God! We had not even stood up and were still talking when that blind man came to us with vision as if there had never been any defect in his eyes."

Imam Tabarani, after mentioning multiple chains of narration for this hadith, says: "And the hadith is authentic." This hadith is Sahih (authentic). And praise be to Allah, Lord of the worlds.

Hadith 129: That the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) addressed the people of Medina Tayyiba and said:

Arabic	Urdu
Be patient and rejoice, for I have certainly blessed...	Be patient and be glad, for indeed I have for your...

1. Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of Uthman bin Hunaif, Hadith 838, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 18/9.
2. At-Targhib wat-Tarhib with reference to At-Tabarani, At-Targhib fi Salat al-Hajah, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/476.

उन्हें अपने साथ मसनद पर बिठाया और पूछा, "कैसे आए हो?" उन्होंने अपनी ज़रूरत बताई, अमीर-उल-मोमिनीन ने उसे तुरंत पूरा किया, फिर कहा: "इतने दिनों में तुमने इस वक्त अपनी ज़रूरत बताई।" और कहा: "जब कभी तुम्हें कोई ज़रूरत हो, हमारे पास आना।" अब ये साहब अमीर-उल-मोमिनीन के पास से निकलकर हज़रत उस्मान बिन हनीफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मिले और उनसे कहा: "अल्लाह ताला आपको जज़ा-ए-खैर दे; अमीर-उल-मोमिनीन न तो मेरी ज़रूरत पर गौर फरमाते थे और न ही मेरी तरफ ध्यान देते थे, यहाँ तक कि आपने मेरी सिफारिश उनसे की।" उस्मान बिन हनीफ़ ने फरमाया:

अरबी

अल्लाह की कसम, मैंने उनसे बात नहीं की, लेकिन मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा जब एक अंधा व्यक्ति उनके पास आया और अपनी दृष्टि खो जाने की शिकायत की। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उससे कहा: 'वुज़ू करने की जगह पर जाओ, वुज़ू करो, फिर दो रकात नमाज़ पढ़ो, फिर इन दुआओं के साथ दुआ करो।' उस्मान बिन हनीफ़ ने कहा: 'अल्लाह की कसम, हम अभी अलग भी नहीं हुए थे और बातचीत लंबी भी नहीं हुई थी कि वह आदमी हमारे पास इस तरह दाखिल हुआ जैसे उसे कभी कोई तकलीफ थी ही नहीं।'

उर्दू

खुदा की कसम! मैंने तुम्हारे बारे में अमीर-उल-मोमिनीन से कुछ भी नहीं कहा, लेकिन बात यह है कि मैंने सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा, हुज़ूर की खिदमत-ए-अकदस में एक अंधा व्यक्ति आया और अपनी दृष्टिहीनता की शिकायत हुज़ूर से की। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: 'वुज़ू की जगह पर जाकर वुज़ू करो और दो रकात नमाज़ पढ़ो, फिर ये दुआएं पढ़ो।' उस्मान बिन हनीफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं, 'खुदा की कसम! हम अभी उठने भी न पाए थे और बातें ही कर रहे थे कि वह अंधा व्यक्ति हमारे पास आँखों वाला होकर आया, जैसे कभी उसकी आँखों में कोई खराबी थी ही नहीं।'

इमाम तबरानी इस हदीस की कई सनदों (कड़ियों) का ज़िक्र करने के बाद फरमाते हैं: "और हदीस सही है।" यह हदीस सही है। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

हदीस 129: कि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मदीना तय्यबा के लोगों से संबोधित करते हुए फरमाया:

अरबी **उर्दू**

सब्र करो और खुश हो जाओ कि बेशक मैंने... सब्र करो और शाद हो कि बेशक मैंने तुम्हारे...

1. अल-मुअजम अल-कबीर उस्मान बिन हनीफ़ से, हदीस 838, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरूत, 18/9.
2. अत-तर्गीब वत-तरहीब तबरानी के हवाले से, अत-तर्गीब फी सलात अल-हाजा, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 1/476.

اپنے ساتھ مسند پر بٹھایا اور فرمایا کیسے آئے ہو؟ انہوں نے اپنی حاجت عرض کی، امیر المومنین نے فوراً روا فرمائی، پھر ارشاد کیا؛ اتنے دنوں میں تم نے اس وقت اپنی حاجت کہی۔ اور فرمایا: جب کبھی تمہیں کوئی حاجت پیش آئے ہمارے پاس آنا۔ اب یہ صاحب امیر المومنین کے پاس سے نکل کر حضرت عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ملے ان سے کہا: اللہ تعالیٰ آپ کو جزائے خیر دے امیر المومنین نہ میری حاجت میں غور فرماتے تھے نہ میری طرف التفات لاتے، یہاں تک کہ آپ نے میری سفارش ان سے کی۔ عثمان بن حنیف نے فرمایا:

عربی	اردو
واللہ ما کلمتہ ولکن شہدت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم واتاہ رجل ضریر تشکی الیہ ذھاب بصرہ فقال لہ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ایت المیضاۃ فتوضأ ثم صل رکعتین ثم ادع بھذہ الدعوات فقال عثمان بن حنیف فواللہ ما تفرقنا وطال بنا الحدیث حتی دخل علینا الرجل کأنہ لم یکن بہ ضر قط	خدا کی قسم! میں نے تو تمہارے بارے میں امیر المومنین سے کچھ بھی نہ کہا مگر ہے یہ کہ میں نے سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھا حضور کی خدمت اقدس میں ایک نابینا حاضر ہوا اور اپنی نابینائی کی شکایت حضور سے عرض کی، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: موضع وضو پر جا کر وضو کر کے دو رکعت نماز پڑھ پھر یہ دعائیں پڑھ۔ عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں خدا کی قسم! ہم اٹھنے بھی نہ پائے تھے باتیں ہی کر رہے تھے کہ وہ نابینا ہمارے پاس انکھیارے ہو کر آئے گویا کبھی انکی آنکھوں میں کچھ نقصان نہ تھا۔

امام طبرانی اس حدیث کی متعدد اسنادیں ذکر کر کے فرماتے ہیں: والحدیث صحیح ۔ یہ حدیث صحیح ہے۔ والحمد للہ رب العالمین۔

حدیث ۱۲۹: کہ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اہل مدینہ طیبہ سے ارشاد فرمایا:

عربی	اردو
اصبروا وابشروا فانی قد بارکت صبر کرو اور شاد ہو کہ بیشک میں نے تمہارے	

1. المعجم الکبیر عن عثمان بن حنیف حدیث ۸۳۸ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۸/۹
2. الترغیب والترھیب بحوالۃ الطبرانی الترغیب فی صلاۃ الحاجۃ مصطفی البابی مصر ۱/ ۴۷۶

Fatawa Rizvia Volume 30

[He prayed] for your Sa' and your Mudd. (Al-Bazzar in his Musnad narrated from the Leader of the Believers, Umar, may Allah be pleased with him. – T) [Translation of Arabic]: Blessing has been placed in the measuring cups (of provision). (Al-Bazzar narrated this in his Musnad from the Leader of the Believers, Umar bin Al-Khattab, may Allah be pleased with him. – T) This Hadith showed that the Prophet (peace be upon him) attributed the blessing in the provision of the people of Medina to himself.

(Supplementary Treatise) Munyat al-Labib an at-Tashri' bi-Yad al-Habib (1311 AH) (The goal of the wise is that indeed the laws of Sharia are within the authority of the Beloved of Allah, peace and blessings be upon him)

Hadiths regarding the declaring of Medina as a sanctuary by the command of the Master of the Universe (peace and blessings be upon him):

Hadith 130: It is in the Sahihayn (Bukhari and Muslim) that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) supplicated: [Arabic]: O Allah! Indeed, Ibrahim made Makkah a sanctuary, and I make sacred what is between its two black stony tracts. (Narrated by Al-Bazzar and Al-Tahawi in Sharh Ma'ani al-Athar from Anas, may Allah be pleased with him). [Urdu Translation]: O my Lord! Indeed, Ibrahim (peace be upon him) made Makkah the Exalted a sanctuary, and I make whatever is between the two stony tracts of Medina the Pure a sanctuary. (Bukhari, Muslim, Ahmad, and Tahawi narrated this in Sharh Ma'ani al-Athar from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him. – T)

Hadith 131: Also in the Sahihayn, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) says: [Arabic]: Indeed, Ibrahim made Makkah a sanctuary and prayed for its people, and I have made Medina a sanctuary just as Ibrahim made Makkah a sanctuary... [Urdu Translation]: Indeed, Ibrahim (peace be upon him) made Makkah the Exalted a sanctuary and prayed for its residents, and indeed I have made Medina the Pure a sanctuary...

---

1. Kanz al-Ummal with reference to Al-Bazzar, Hadith 38123, Mu'assasah al-Risalah Beirut 125/12
2. Sahih al-Bukhari, Book of Prophets, Chapter 'They hasten from every slope', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/477; Sahih al-Bukhari, Book of Military Expeditions, Battle of Uhud, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/585; Sahih al-Bukhari, Book of Holding Fast, Chapter 'What the Prophet (PBUH) mentioned',

Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1090; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter 'The Virtue of Medina', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/441; Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas (RA), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/169; Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Hunting, Chapter 'Hunting in Medina', H.M. Saeed Company Karachi 2/342.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

[उन्होंने दुआ की] तुम्हारे साअ (Sa') और मुद्द (Mudd) के लिए। (बज़ार ने अपनी मसनद में अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की। - त) [अरबी का अनुवाद]: (रिज़्क़ के) पैमानों में बरकत डाल दी गई है। (बज़ार ने अपनी मसनद में अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया। - त) इस हदीस ने बताया कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अहले मदीना के रिज़्क़ में बरकत रखने की निस्बत अपनी तरफ फरमाई।

(रिसाला ज़िमनी) मुनियतुल लबीब अन अत-तशरीअ बि-यदिल हबीब (१३११ हिजरी) (अक़्लमंद का मक़सद कि बेशक शरीअत के अहकाम अल्लाह के हबीब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इख़्तियार में हैं)

हुज़ूर सय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हुक्म से हरम-ए-मदीना की हुरमत की अहादीस:

हदीस १३०: सहीहैन में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अर्ज़ की: [अरबी]: ऐ अल्लाह! बेशक इब्राहिम ने मक्का को हरम बनाया और मैं इसके दोनों पत्थरीले मैदानों के बीच के हिस्से को हरम बनाता हूँ। (बज़ार और तहावी ने शरह मानी अल-आसार में अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की।) [उर्दू अनुवाद]: इलाही! बेशक इब्राहिम अलैहिस्सलाम ने मक्का मुअज़्ज़मा को हरम कर दिया और मैं मदीना तैयबा के दोनों संगिस्तान (पत्थरीले मैदानों) के दरमियान जो कुछ है उसे हरम बनाता हूँ। (बुखारी, मुस्लिम, अहमद और तहावी ने शरह मानी अल-आसार में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस १३१: सहीहैन में यह भी है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: [अरबी]: बेशक इब्राहिम ने मक्का को हरम बनाया और उसके रहने वालों के लिए दुआ की, और बेशक मैंने मदीना को हरम बनाया जैसा कि इब्राहिम ने मक्का को हरम बनाया... [उर्दू अनुवाद]: बेशक इब्राहिम अलैहिस्सलाम ने मक्का मुअज़्ज़मा को हरम बना दिया और उसके रहने वालों के लिए दुआ फरमाई, और बेशक मैंने मदीना तैयबा को हरम...

---

1. कन्ज़ुल उम्माल, ब-हवाला अल-बज़ार, हदीस ३८१२३, मुअस्ससतुर्-रिसाला बैरुत १२५/१२

2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अंबिया, बाब 'वे हर ढलान से दौड़ते हैं', क़दीमी कुतुब खाना कराची १/४७७; सहीह अल-बुखारी, किताबुल मगाज़ी, ग़ज़वा-ए-उहुद, क़दीमी कुतुब खाना कराची २/५८५; सहीह अल-बुखारी, किताबुल एतिसाम, बाब 'नबी (स.अ.व.) ने जो ज़िक्र किया', क़दीमी कुतुब खाना कराची २/१०९०; सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब 'मदीना की फ़ज़ीलत', क़दीमी कुतुब खाना कराची १/४४१; मसनद अहमद बिन हंबल अन अनस (र.अ.), अल-मक्तबुल इस्लामी बैरुत ३/१६९; शरह मानी अल-आसार, किताबुस सैद, बाब 'मदीना का शिकार', एच.एम. सईद कंपनी कराची २/३४२।

علی صاعکم ومدکم۔ البزار فی مسندہ عن امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ رزق کی پیمانوں پر برکت کر دی ہے۔ (بزار نے اپنی مسند میں امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت) اس حدیث نے بتایا کہ اہل مدینہ کے رزق میں برکت رکھنے کو حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنی طرف نسبت فرمایا۔

(رسالہ ضمنی) منیۃ اللبیب ان التشریح بید الحبیب ۱۳۱۱ھ (عقلمند کا مقصد کہ بے شک احکام شرع حبیب اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اختیار میں ہیں)

احادیث تحریم حرم مدینہ بحکم حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

حدیث ۱۳۰: صحیحین میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے عرض کی: اللھم ان ابراھیم حرم مکۃ وانی احرم مابین لابتیھا۔ ھما واحد والطحاوی فی شرح معانی الآثار عن انس رضی اللہ عنہ۔ الٰہی ! بیشک ابراہیم علیہ الصلوۃ و التسلیم نے مکہ معظمہ کو حرم کر دیا اور میں دونوں سنگستان مدینہ طیبہ کے درمیان جو کچھ ہے اسے حرم بناتا ہوں۔ (بخاری، مسلم اور احمد اور طحاوی نے شرح معانی الآثار میں حضرت انس رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۳۱: نیز صحیحین میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان ابراھیم حرم مکۃ ودعا لاھلھا وانی حرمت المدینۃ کما حرم ابراھیم مکۃ وانی بیشک ابراہیم علیہ الصلوۃ و التسلیم نے مکہ معظمہ کو حرم بنا دیا اور اس کے ساکنوں کے لیے دعا فرمائی، اور بیشک میں نے مدینہ طیبہ کو حرم

1 کنزالعمال بحوالہ البزار حدیث ۳۸۱۲۳ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲۵/۱۲ 2 صحیح البخاری کتاب الانبیاء باب یزفون النسلان قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۷۷/۱، صحیح البخاری کتاب المغازی غزوہ احد قدیمی کتب خانہ کراچی ۵۸۵/۲ صحیح البخاری کتاب الاعتصام باب ماذکر النبی صلی اللہ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۰۹۰/۲، صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینة قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۴۱/۱، مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱۶۹/۳، شرح معانی الآثار کتاب الصید باب صید المدینة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳۴۲/۲

Fatawa Rizwia, Volume 30

[Table 1] Arabic: دَعَوْتُ فِي صَاعِهَا وَمُدِّهَا بِمِثْلَيْ مَا دَعَا إِبْرَاهِيمُ لأَهْلِ مَكَّةَ۔ هُمْ جَمِيعاً عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ۔ Urdu: I have prayed for its Saa' and Mudd (measures) to have twice the blessings that Ibrahim (peace be upon him) prayed for the people of Makkah. (They all narrated from Abdullah bin Zaid bin Aasim, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 132: Also in the Sahihayn (Bukhari and Muslim), it is narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) submitted: "O Allah! Verily, Ibrahim was Your friend and Your Prophet, and You made Makkah a sanctuary through his tongue. O Allah, I am Your servant and Your Prophet, and I declare the area between its two rocky plains (lava fields) a sanctuary." O Allah! And I am Your servant and Your Prophet, I make the entire land within the two boundaries of Medina Tayyiba a sanctuary. Imam Tahawi narrated something similar and added this:

[Table 2] Arabic: وَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُعْضَدَ شَجَرُهَا أَوْ يُخْبَطَ أَوْ يُؤْخَذَ طَيْرُهَا Urdu: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade cutting its trees, shaking its leaves, or catching its birds.

Hadith 133: In Sahih Muslim, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table 3] Arabic: إِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ لاَبَتَيِ الْمَدِينَةِ أَنْ يُقْطَعَ عِضَاهُهَا أَوْ يُقْتَلَ Urdu: Verily, I make the area between the two rocky plains of Medina a sanctuary, so that its thorny trees are not cut down or [its game] killed.

---

1. Sahih al-Bukhari, Book of Sales, Chapter: Blessing of the Prophet's Saa', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/286; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter: Virtue of Medina and the Prophet's Supplication for it, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/440; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Zaid, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/40; Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Hunting, Chapter: Hunting in Medina, H.M. Saeed Company Karachi 2/342.
2. Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter: Virtue of Medina and the Prophet's Supplication for it, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/442; Sunan Ibn Majah, Chapters on Manasik, Chapter: Virtue of Medina, H.M. Saeed Company Karachi p. 232; Kanz al-Ummal, Hadith 34882, Muassasat al-Risala Beirut 12/245.

3. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Hunting, Hunting in Medina, H.M. Saeed Company Karachi 2/343.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

[तालिका १] अरबी: دَعَوْتُ فِي صَاعِهَا وَمُدِّهَا بِمِثْلَيْ مَا دَعَا إِبْرَاهِيمُ لأَهْلِ مَكَّةَ۔ هُمْ جَمِيعاً عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ۔ उर्दू: मैंने इसके साअ और मुद्द (पैमानों) में उससे दुगुनी बरकत की दुआ की जो इब्राहीम (अलैहिस्सलाम) ने मक्का वालों के लिए की थी। (इन सब ने अब्दुल्ला इब्न ज़ैद बिन आसिम रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - टी)

हदीस १३२: इसी तरह सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से है कि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अर्ज़ की: ऐ अल्लाह! बेशक इब्राहीम तेरे खलील और तेरे नबी हैं और तूने उनकी ज़बान पर मक्का मुअज़्ज़मा को हराम (पवित्र) किया। ऐ अल्लाह, और मैं तेरा बंदा और तेरा नबी हूँ और मैं इसके दो पथरीले मैदानों के बीच के क्षेत्र को हराम (पवित्र) बनाता हूँ। ऐ अल्लाह! और मैं तेरा बंदा और तेरा नबी हूँ, मैं मदीना तैयबा की दोनों सरहदों के अंदर की सारी ज़मीन को हरम बनाता हूँ। इमाम तहावी ने इसके करीब रिवायत की और यह अतिरिक्त किया:

[तालिका २] अरबी: وَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُعْضَدَ شَجَرُهَا أَوْ يُخْبَطَ أَوْ يُؤْخَذَ طَيْرُهَا उर्दू: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने मना फरमाया कि इसके पेड़ काटें या पत्ते झाड़ें या इसके परिंदों को पकड़ें।

हदीस १३३: सहीह मुस्लिम में है, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

[तालिका ३] अरबी: إِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ لاَبَتَيِ الْمَدِينَةِ أَنْ يُقْطَعَ عِضَاهُهَا أَوْ يُقْتَلَ उर्दू: बेशक मैं मदीना के दो पथरीले मैदानों के बीच को हरम बनाता हूँ कि इसकी कंटीली झाड़ियाँ न काटी जाएँ या [इसके जानवरों को] न मारा जाए।

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल बुयू, बाब: बरकतु सा'इन्नबी, कदीमी कुतुब खाना कराची १/ २८६; सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब: फज़्लुल मदीना व दुआउन्नबी, कदीमी कुतुब खाना कराची १/ ४४०; मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्ला बिन ज़ैद से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत २/ ४०; शरह मआनी अल-आसार, किताबुस सैद, बाब: सैदुल मदीना, एच.एम. सईद कंपनी कराची २/ ३४२।

2. सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब: फज़लुल मदीना व दुआउन्नबी, कदीमी कुतुब खाना कराची १/ ४४२; सुनन इब्न माजाह, अबवाबुल मनासिक, बाब: फज़लुल मदीना, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. २३२; कंज़ुल उम्माल, हदीस ३४८८२, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत १२/ २४५।
3. शरह मआनी अल-आसार, किताबुस सैद, सैदुल मदीना, एच.एम. सईद कंपनी कराची २/ ३४३।

पृष्ठ ७७२ का ५०१

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

[ٹیبل ۱] عربی: دَعَوْتُ فِي صَاعِهَا وَمُدِّهَا بِمِثْلَيْ مَا دَعَا إِبْرَاهِيمُ لأَهْلِ مَكَّةَ۔ هُمْ جَمِيعاً عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ۔ اردو: کردیا جس طرح انہوں نے مکے کو حرم کیا اور میں نے اس کے پیمانوں میں اس سے دونی برکت کی دعا کی جو دعا انہوں نے اہل مکے کے لیے کی تھی (ان سب نے عبداللہ ابن زید بن عاصم رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا ۔ت)

حدیث ۱۳۲: نیز صحیحین میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عرض کی: الہی! بیشک ابراہیم تیرے خلیل اور تیرے نبی ہیں اور تو نے ان کی زبان پر مکہ معظمہ کو حرام کیا اللھم وانا عبدک ونبیک وانی احرم مابین لابتیھا۔ الہی! اور میں تیرا بندہ اور تیرا نبی ہوں میں مدینہ طیبہ کی دونوں حدوں کے اندر ساری زمین کو حرم بناتا ہوں۔ امام طحاوی نے اس کے قریب روایت کی اور یہ زائد کیا:

[ٹیبل ۲] عربی: وَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُعْضَدَ شَجَرُهَا أَوْ يُخْبَطَ أَوْ يُؤْخَذَ طَيْرُهَا اردو: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منع فرمایا کہ اس کا پیڑ کاٹیں یا پتے جھاڑیں یا اس کے پرندوں کو پکڑیں۔

حدیث ۱۳۳: صحیح مسلم میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[ٹیبل ۳] عربی: إِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ لاَبَتَيِ الْمَدِينَةِ أَنْ يُقْطَعَ عِضَاهُهَا أَوْ يُقْتَلَ اردو: بیشک میں حرم بناتا ہوں دو سنگلاخ مدینہ کے درمیان کو کہ اس کی بولیں نہ کاٹی جائیں

۱۔ صحیح البخاری کتاب البیوع باب برکۃ صاع النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۸۶، صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینۃ ودعا النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۴۰، مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن زید رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۰، شرح المعانی الآثار کتاب الصید باب صید المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۴۲ ۲۔ صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینۃ ودعا النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۴۲، سنن ابن ماجۃ ابواب المناسک باب فضل المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۳۲، کنز العمال حدیث ۳۴۸۸۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۲۴۵ ۳۔ شرح معانی الآثار کتاب الصید صید المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۴۳

Volume 30 Fatawa Razawiya

[Arabic segment]: ...its game should not be killed. (Narrated by Muslim, Ahmad, and al-Tahawi from Sa'd ibn Abi Waqqas, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 134: Also in Sahih Muslim, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: [Arabic]: "Indeed, Ibrahim made Makkah a sanctuary, and I make the area between its two lava fields (in Madinah) a sanctuary." (Narrated by Muslim and al-Tahawi from Rafi' ibn Khadij, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 135: Also in Sahih Muslim, from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: [Arabic]: "O Allah! Indeed, Ibrahim made Makkah a sanctuary and designated it as such, and I have made the territory of Madinah between its two mountains a sanctuary. Let no blood be shed therein, no weapon be carried for fighting, and no leaves be beaten off trees except for animal fodder."

Hadith 136: Also in Sahih Muslim, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: [Arabic]: "O Allah! I have made the area between its two lava fields a sanctuary."

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Bab Fada'il al-Madinah etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/420; Musnad Ahmad bin Hanbal from Sa'd bin Abi Waqqas (R.A.), al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/181; Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Sayd al-Madinah, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/341. 2. Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Bab Fada'il al-Madinah etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/420; Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Sayd al-Madinah, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/342. 3. Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Bab Fadl al-Madinah etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/423.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

[अरबी खंड]: ...और इसके शिकार को न मारा जाए। (मुस्लिम, अहमद और तहावी ने साद बिन अबी वक़्क़ास रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - टी)

हदीस 134: इसके अलावा सही मुस्लिम में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: [अरबी]: "बेशक इब्राहिम ने मक्का मुअज़्ज़मा को हरम (पवित्र क्षेत्र) बनाया और मैं मदीना के दोनों चट्टानी मैदानों के बीच के हिस्से को हरम बनाता हूँ।" (मुस्लिम और तहावी ने राफ़े बिन ख़दीज रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - टी)

हदीस 135: इसके अलावा सही मुस्लिम में अबू सईद ख़ुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अर्ज़ किया: [अरबी]: "ऐ अल्लाह! बेशक इब्राहिम ने मक्का मुअज़्ज़मा को हरम बनाकर हरम घोषित किया, और मैंने मदीना के दोनों किनारों के बीच जो कुछ है उसे हरम बनाकर वर्जित कर दिया है। इसमें न तो खून बहाया जाए, न लड़ाई के लिए हथियार उठाए जाएं और न ही किसी पेड़ के पत्ते झाड़े जाएं सिवाय जानवरों को चारा देने के।"

हदीस 136: इसके अलावा सही मुस्लिम में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अर्ज़ किया: [अरबी]: "ऐ अल्लाह! बेशक मैंने पूरे मदीना को हरम बना दिया है।"

पाद-टिप्पणियाँ: 1. सही मुस्लिम, किताबुल हज, बाब फ़ज़ाइलुल मदीना आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/420, मुसनद अहमद बिन हंबल अन साद बिन अबी वक़्क़ास रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/181, शरह मआनी अल-आसार, किताबुस सैद सैदुल मदीना, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/341। 2. सही मुस्लिम, किताबुल हज, बाब फ़ज़ाइलुल मदीना आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/420, शरह मआनी अल-आसार, किताबुस सैद सैदुल मदीना, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/342। 3. सही मुस्लिम, किताबुल हज, बाब फज़लुल मदीना आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/423।

पृष्ठ 772 का 502

صیدھا۔ ھو و احمد والطحاوي عن سعد بن ابي وقاص رضي اللہ تعالی عنہ | اور اس کا شکار نہ مارا جائے (مسلم اور احمد اور طحاوی نے سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۳۴: نیز صحیح مسلم میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان ابراھیم حرم مکة واني احرم مابین لابتیھا۔ ھو والطحاوی عن رافع بن خدیج رضي اللہ تعالی عنہ | بیشک ابراہیم نے مکہ معظمہ کو حرم کر دیا اور میں مدینہ کے دونوں سنگلاخ کے درمیان کو حرم کرتا ہوں (مسلم اور طحاوی نے رافع بن خدیج رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۳۵: نیز صحیح مسلم میں ابوسعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عرض کرتے ہیں: اللھم ان ابراھیم حرم مکة فجعلھا حرمًا واني حرمت المدینة حرامًا مابین مأزمیھا ان لایھراق فیھا دم ولا یحمل سلاح لقتال ولا یخبط فیھا شجرة الا بعلف | الٰہی! بیشک ابراہیم نے مکہ معظمہ کو حرم کر کے حرم بنا دیا اور بیشک میں نے مدینہ کے دونوں کناروں میں جو کچھ ہے اسے حرم بنا کر حرام کر دیا کہ اس میں کوئی خون نہ گرایا جائے نہ لڑائی کے لیے اسلحہ اٹھایا جائے نہ کسی پیڑ کے پتے جھاڑیں مگر جانور کو چارہ دینے کیلئے۔

حدیث ۱۳۶: نیز صحیح مسلم میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عرض کرتے ہیں: اللھم اني قد حرمت مابین لابتیھا | الٰہی! بیشک میں نے تمام مدینہ کو حرم کر دیا

1. صحیح مسلم کتاب الحج باب فضائل المدینۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۲۰/۱، مسند احمد بن حنبل عن سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱۸۱/۱، شرح معانی الآثار کتاب الصید صید المدینہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳۴۱/۲
2. صحیح مسلم کتاب الحج باب فضائل المدینۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۲۰/۱، شرح معانی الآثار کتاب الصید صید المدینہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳۴۲/۲
3. صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۲۳/۱

Fatawa Razawiya, Volume 30

(Continuation of previous text)...just as You made the respected Sanctuary a sanctuary on the tongue of Ibrahim. He is alone[1] and al-Ruyani narrated from Abu Qatada (may Allah be pleased with him). **Urdu translation:** Just as You made the respected Sanctuary a sanctuary on the tongue of Ibrahim. (Narrated by Muslim, Ahmad, and al-Ruyani from Abu Qatadah, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 137: It is also in Sahih Muslim that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Indeed, Ibrahim made the House of Allah a sanctuary and made it secure, and indeed I have made Medina a sanctuary between its two lava fields; its thorny trees shall not be cut down nor shall its game be hunted." He and al-Tahawi[2] narrated from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both). **Urdu translation:** Indeed, Ibrahim made the House of Allah a sanctuary and made it a place of peace, and I have made Medina Tayyiba a sanctuary so that even its thorny trees are not cut down and its animals are not hunted. (Narrated by Muslim and al-Tahawi from Hazrat Jabir bin Abdullah, may Allah be pleased with them both. - T)

Hadith 138: It is in the Sahihayn (Bukhari and Muslim) that Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) said: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) made the area between the two lava fields of Medina a sanctuary and designated twelve miles around Medina [as such] until—" they both, and Ahmad[3], and Abd al-Razzaq in his Musannaf [narrated it]. **Urdu translation:** The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) made the whole of Medina Tayyiba a sanctuary and took the greenery and trees around it up to twelve miles into his protection from people's usage. (Narrated by Bukhari, Muslim, and Abd al-Razzaq in his Musannaf. - T)

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Chapter: Excellence of Medina etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/460 to 463; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Abu Qatadah (RA), Al-Maktab al-Islami Beirut 5/309; Kanz al-Ummal referring to Ahmad and al-Ruyani from Abu Qatadah (RA) Hadith 34685, Mu’assasah al-Risalah Beirut 12/244. 2. Sharh Ma’ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Sayd al-Madinah, H.M. Saeed Company Karachi 2/324; Kanz al-Ummal referring to Muslim Hadith 34810, Mu’assasah al-Risalah Beirut 12/232. 3. Sahih al-Bukhari, Fada’il al-Madinah, Chapter: Sanctuary of Medina, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/251; Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Chapter: Excellence of Medina, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/442; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Abu

Hurairah (RA), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/278; Al-Musannaf of Abd al-Razzaq, Kitab Hurmah al-Madinah Hadith 17145, Al-Majlis al-Ilmi Beirut 9/260 and 261.

Page 503 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

(पिछले भाग का जारी)...जिस तरह आपने इब्राहीम की ज़बान पर पवित्र हरम को हरम बनाया। वह एक ही है[1] और अल-रुयानी ने अबू क़तादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है। **उर्दू अनुवाद:** जिस तरह तूने इब्राहीम की ज़बान पर हरम-ए-मोहतरम को हरम बनाया। (मुस्लिम, अहमद और रुयानी ने अबू क़तादा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की। - त)

हदीस 137: साथ ही सहीह मुस्लिम में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "बेशक इब्राहीम ने अल्लाह के घर को हरम बनाया और उसे अमन वाला बनाया, और मैंने मदीना को इसके दो पथरीले मैदानों के बीच हरम बनाया है; इसके कांटेदार पेड़ न काटे जाएँ और न ही इसके जानवरों का शिकार किया जाए।" वह और तहावी[2] जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं। **उर्दू अनुवाद:** बेशक इब्राहीम ने बैतउल्लाह को हरम बना दिया और अमन वाला कर दिया और मैंने मदीना तय्यिबा को हरम किया कि इसके खारदार (कांटेदार) दरख्त भी न काटे जाएं और इसके जानवर शिकार न किए जाएं। (मुस्लिम और तहावी ने हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया। - त)

हदीस 138: सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में है कि अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मदीना के दो पथरीले मैदानों के बीच के क्षेत्र को हरम बनाया और मदीना के आसपास बारह मील तक [इस प्रकार] निर्धारित किया जब तक—" उन दोनों ने, और अहमद ने[3], और अब्द अल-रज्ज़ाक ने अपनी मुसन्निफ़ में रिवायत की। **उर्दू अनुवाद:** तमाम मदीना तय्यिबा को रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हरम कर दिया और इसके आस पास बारह बारह मील तक सब्ज़ा और दरख्त को लोगों के तसर्रुफ़ (इस्तेमाल) से अपनी हिमायत (संरक्षण) में ले लिया। (बुखारी और मुस्लिम और अब्द अल-रज्ज़ाक ने अपनी मुसन्निफ़ में रिवायत किया। - त)

पाद-टिप्पणियाँ: 1. सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज्ज, बाब: फ़ज़्ल अल-मदीना आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/460 से 463; मुसनद अहमद इब्न हंबल, अबू क़तादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 5/309; कंजुल उम्माल, अहमद और रुयानी के हवाले से अबू क़तादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस 34685, मुअस्ससतु र-रिसाला बेरूत, 12/244। 2. शरह मआनी अल-आसार, किताब अल-सयद, सयद अल-मदीना, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/324; कंजुल

उम्माल, मुस्लिम के हवाले से हदीस 34810, मुअस्ससतु र-रिसाला बेरूत, 12/232। 3. सहीह अल-बुखारी, फ़ज़ाइल अल-मदीना, बाब: हरम अल-मदीना, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/251; सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज्ज, बाब: फ़ज़्ल अल-मदीना, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/442; मुसनद अहमद इब्न हंबल, अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 2/278; अल-मुसन्निफ़ ले अब्द अल-रज्ज़ाक, किताब हुरमत अल-मदीना हदीस 17145, अल-मजलिस अल-इल्मी बेरूत 9/260 और 261।

کما حرمت علی لسان ابراھیم الحرم ھو واحد ۱ و الرویانی عن ابی قتادہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ جس طرح تو نے زبان ابراہیم پر حرم محترم کو حرم بنایا (مسلم، احمد اور رویانی نے ابو قتادہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۳۷: نیز صحیح مسلم میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان ابراھیم حرم بیت اللہ و امنہ و انی حرمت المدینۃ مابین لابتیھا لا یقطع عضاھا ولا یصاد صیدھا۔ ھو والطحاوی ۲ عن جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ بیشک ابراہیم نے بیت اللہ کو حرم بنا دیا اور امن والا کر دیا اور میں نے مدینہ طیبہ کو حرم کیا کہ اس کے خار دار درخت بھی نہ کاٹے جائیں اور اس کے جانور شکار نہ کئے جائیں (مسلم اور طحاوی نے حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۳۸: صحیحین میں ہے ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا: حرم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مابین لابتی المدینۃ و جعل اثنا عشر میلا حول المدینۃ حتٰی۔ ھما و احمد ۳ وعبد الرزاق فی مصنفہ۔ تمام مدینہ طیبہ کو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حرم کر دیا اور اس کے آس پاس بارہ بارہ میل تک سبزہ و درخت کو لوگوں کے تصرف سے اپنی حمایت میں لے لیا۔ بخاری اور مسلم اور عبد الرزاق نے اپنی مصنف میں روایت کیا۔ت)

حواشی: ۱۔ صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۶۰ تا ۴۶۳، مسند احمد بن حنبل عن ابی قتادہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳۰۹/۵، کنز العمال بحوالہ حم والرویانی عن ابی قتادہ رضی اللہ عنہ حدیث ۳۴۶۸۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲۴۴/۱۲ ۲۔ شرح

معانی الآثار کتاب الصید صید المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۲۴، کنز العمال بحوالہ مسلم حدیث ۳۴۸۱۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲۳۲/۱۲ ۳۔ صحیح البخاری فضائل المدینۃ باب حرم المدینۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۵۱، صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۴۲، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۷۸، المصنف لعبد الرزاق کتاب حرمۃ المدینۃ حدیث ۱۷۱۴۵ المجلس العلمی بیروت ۹/ ۲۶۰ و ۲۶۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

The narration of Ibn Jarir is as follows:

[Table Header] (Arabic Narration): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) declared it forbidden to cut the trees of Medina or to beat their leaves. — Narrated from Habib al-Hudhali (may Allah be pleased with him). (Urdu Translation): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) declared the cutting of trees in the pure city of Medina or shaking their leaves as forbidden. (This has been narrated from Habib al-Hudhali, may Allah be pleased with him. — T)

Hadith 139: It is stated in Sahih Muslim Sharif that Rafi bin Khadij (may Allah be pleased with him) said:

[Table Header] (Arabic Narration): Verily, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) declared the area between the two lava fields of Medina as a sanctuary (Haram). — Narrated by him and al-Tahawi in Ma'ani al-Athar. (Urdu Translation): Undoubtedly, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) declared the entire city of Medina as a sanctuary. (Narrated by Muslim and Tahawi in Ma'ani al-Athar. — T)

Hadith 140: Also in Sahih Muslim and Ma'ani al-Athar, it is narrated from 'Asim al-Ahwal:

[Table Header] (Arabic Narration): I said to Anas bin Malik, "Did the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) declare Medina as a sanctuary?" He said, "Yes" (to the end of Hadith 3). Abu Ja'far added in a narration, "Its trees shall not be cut." (4) And in another narration by Muslim, "Yes, it is forbidden; its grass shall not be plucked. Whoever does that, the curse of Allah, the angels, and all of mankind be upon him." (5) (Urdu Translation): Meaning, I asked Anas (may Allah be pleased with him), "Did the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) declare Medina as a sanctuary?" He replied: "Yes, its trees should not be cut, and its grass should not be plucked. Whoever does so, the curse of Allah, the angels, and all humans be upon him." And we seek refuge in Allah Almighty.

Hadith 141: In Sunan Abi Dawud, Sa'd bin Abi Waqqas (may Allah be pleased with him) said:

1 2 Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Chapter: The Virtue of Medina, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/401, Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Chapter: Hunting in Medina, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/322 3 Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Virtue of Medina, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/421 4 Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Chapter: Hunting in Medina, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/322 5 Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Chapter: The Virtue of Medina, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/421

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

इब्न ज़रीर का वर्णन इस प्रकार है:

[तालिका शीर्षक] (अरबी वर्णन): अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने मदीना के पेड़ों को काटने या उनके पत्तों को झाड़ने से मना किया। — हबीब अल-हुज़ली (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से वर्णित। (उर्दू अनुवाद): अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने मदीना तैयबा के पेड़ों को काटना या उनके पत्तों को झाड़ना हराम फ़रमाया। (इसे हबीब अल-हुज़ली, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो, से वर्णित किया गया है। — टी)

हदीस 139: सहीह मुस्लिम शरीफ़ में रफ़ी बिन खदीज (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने फ़रमाया:

[तालिका शीर्षक] (अरबी वर्णन): बेशक अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने मदीना के दोनों लावा क्षेत्रों के बीच के स्थान को हरम (अभयारण्य) बना दिया। — उन्होंने और अत-तहावी ने माआनी अल-आसार में इसे वर्णित किया। (उर्दू अनुवाद): बेशक अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने तमाम मदीना तैयबा को हरम बना दिया। (मुस्लिम और तहावी ने माआनी अल-आसार में रिवायत किया। — टी)

हदीस 140: साथ ही सहीह मुस्लिम और माआनी अल-आसार में आसिम अल-अहवाल से वर्णित है:

[तालिका शीर्षक] (अरबी वर्णन): मैंने अनस बिन मालिक से कहा, "क्या अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने मदीना को हरम घोषित किया?" उन्होंने कहा, "हाँ" (हदीस 3 के अंत तक)। अबू जाफ़र ने एक रिवायत में जोड़ा, "इसके पेड़ों को न काटा जाए।" (4) और मुस्लिम के एक अन्य वर्णन में, "हाँ, यह हराम है; इसकी घास न उखाड़ी जाए। जो कोई ऐसा करेगा, उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और तमाम इंसानों की लानत (धिक्कार) होगी।" (5) (उर्दू अनुवाद): यानी मैंने अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से पूछा, क्या मदीना को अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हरम बना दिया? फ़रमाया: हाँ, इसका पेड़ न काटा जाए, इसकी घास न छीली जाए, जो ऐसा करे उस पर लानत है अल्लाह और फ़रिश्तों और आदमियों सबकी। और अल्लाह तआला की पनाह।

हदीस 141: सुनन अबी दाऊद में सअद बिन अबी वक़्क़ास (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने फ़रमाया:

---

1 2 सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब: फ़ज़्ल अल-मदीना इत्यादि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/401; शरह माआनी अल-आसार, किताबुस सैद, बाब: सैद अल-मदीना, एच.एम. सईद कंपनी,

कराची, 2/322 3 सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, फ़ज़्ल अल-मदीना इत्यादि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/421 4 शरह माआनी अल-आसार, किताबुस सैद, बाब: सैद अल-मदीना, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/322 5 सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब: फ़ज़्ल अल-मदीना इत्यादि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/421

ابن جریر کی روایت یوں ہے:

[ٹیبل ہیڈر] (عربی روایت): حرم رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم شجرھآ ان یعضد او یخبط۔ رواہ عن حبیب الہذلی ۱ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (اردو ترجمہ): رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مدینہ طیبہ کے پیڑ کاٹنا یا ان کے پتے جھاڑنا حرام فرمایا۔ (اس کو حبیب ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

حدیث ۱۳۹: صحیح مسلم شریف میں ہے رافع بن خدیج رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا:

[ٹیبل ہیڈر] (عربی روایت): ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم حرم مابین لابتی المدینۃ۔ ھو والطحاوی ۲ فی معانی الآثار۔ (اردو ترجمہ): بیشک رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تمام مدینہ طیبہ کو حرم بنادیا۔ (مسلم اور طحاوی نے معانی الآثار میں روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۴۰: نیز صحیح مسلم و معانی الآثار میں عاصم احول سے ہے:

[ٹیبل ہیڈر] (عربی روایت): قلت لانس من مالك أحرم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم المدینۃ قال نعم الحدیث ۳۔ زاد ابو جعفر فی روایۃ لا یعضد شجرھآ ۴ ولمسلم فی اخری نعم ہی حرام لا یختلی خلاھآ فمن فعل ذلك فعلیہ لعنۃ اللہ و الملئکۃ و الناس اجمعین ۵۔ (اردو ترجمہ): یعنی میں نے انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے پوچھا، کیا مدینہ کو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حرم بنادیا؟ فرمایا: ہاں، اس کا پیڑ نہ کاٹا جائے اس کی گھاس نہ چھیلی جائے، جو ایسا کرے اس پر لعنت ہے اللہ اور فرشتوں اور آدمیوں سب کی۔ والعیاذ باللہ تعالٰی۔

حدیث ۱۴۱: سنن ابی داود میں ہے سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا:

١ ٢ صحيح مسلم كتاب الحج باب فضل المدينة الخ قديمى كتب خانہ كراچى ٤٠١/١، شرح معانى الآثار كتاب الصيد باب صيد المدينة ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ٣٢٢/٢ ٣ صحيح مسلم كتاب الحج فضل المدينة الخ قديمى كتب خانہ كراچى ٤٢١/١ ٤ شرح معانى الآثار كتاب الصيد باب صيد المدينة ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ٣٢٢/٢ ٥ صحيح مسلم كتاب الحج باب فضل المدينة الخ قديمى كتب خانہ كراچى ٤٢١/١

Fatawa Razawiyya, Volume 30

| Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) made this sanctuary a sacred precinct. [1] | Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has made this respected sanctuary a sacred precinct. |

Hadith 142: Shurahbil says, "We were setting some nets in Medina Tayyibah when Zaid bin Thabit al-Ansari (may Allah be pleased with him) came, threw away the nets, and said:

| Do you not know that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) declared hunting in Medina Tayyibah forbidden? Imam Abu Ja'far [2] in Sharh at-Tahawi. | Do you not know that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has declared hunting in Medina Tayyibah prohibited? (Imam Abu Ja'far has explained this in Sharh at-Tahawi. - T) |

Abu Bakr bin Abi Shaybah narrated from Zaid (may Allah be pleased with him) as follows:

| Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) made the area between its two lava fields (stony tracts) a sacred precinct. [3] | Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) made the area between the two stony tracts of Medina a sacred precinct. |

Hadith 143: Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him) says:

| Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) made the area between the two lava fields of Medina a sacred precinct, such that its trees should not be cut down nor its leaves be shaken off. [4] | Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has made all of Medina a sacred precinct so that its trees should not be cut and its leaves should not be shed. |

Hadith 144: Ibrahim bin Abdur Rahman bin Awf says, "I had caught a sparrow and was taking it out. My respected father, Hazrat Abdur Rahman bin Awf (may Allah be pleased with him), met me, pulled my ear hard, released the sparrow, and said:

| The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has forbidden hunting between its two lava fields. [5] | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has forbidden hunting in Medina. |

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Manasik, Chapter on the Prohibition of Medina, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/78. [2] Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Sayd al-Madinah, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/342. [3] [4] Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Sayd al-Madinah, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/342. [5] Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Sayd al-Madinah, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/342.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

| बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस हरम को हरम बना दिया। [1] | बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस हरम-ए-मुहतरम को हरम बना दिया है। |

हदीस 142: शुरहबील कहते हैं कि हम मदीना तैय्यबा में कुछ जाल लगा रहे थे, तभी ज़ैद बिन साबित अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) तशरीफ़ लाए, जालों को फेंक दिया और फ़रमाया:

| क्या तुम्हें मालूम नहीं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यहाँ के शिकार को हराम करार दिया है? इमाम अबू जाफ़र [2] शरह तहावी में। | क्या तुम्हें खबर नहीं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मदीना तैय्यबा का शिकार हराम करार दिया है? (इमाम अबू जाफ़र ने शरह तहावी में इसे बयान किया है। - त) |

अबू बक्र बिन अबी शैबा ने ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से इस प्रकार रिवायत की:

| बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसके दोनों पथरीले इलाकों के दरमियान को हरम करार दिया। [3] | बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मदीना के दोनों संगलाख (पथरीले इलाकों) के दरमियान को हरम कर दिया। |

हदीस 143: अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं:

| बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मदीना के दोनों पथरीले इलाकों के दरमियान को हरम बना दिया कि न इसके पेड़ काटे जाएं और न पत्ते झाड़े जाएं। [4] | बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पूरे मदीना को हरम बना दिया है कि न इसके पेड़ काटे जाएं और न पत्ते झाड़े जाएं। |

हदीस 144: इब्राहिम बिन अब्दुर रहमान बिन औफ़ फ़रमाते हैं कि मैंने एक चिड़िया पकड़ी थी और उसे लेकर बाहर जा रहा था, तभी मेरे सम्मानित पिता हज़रत अब्दुर रहमान बिन औफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) मिले। उन्होंने ज़ोर से मेरा कान मरोड़ा, चिड़िया को छुड़वा दिया और फ़रमाया:

| अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसके दोनों पथरीले इलाकों के दरमियान शिकार को हराम फ़रमाया है। [5] | अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मदीना का शिकार हराम फ़रमा दिया है। |

[1] सुनन अबू दाऊद, किताब अल-मनासिक, बाब फ़ी तहरीम अल-मदीना, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/78। [2] शरह मआनी अल-आसार, किताब अस-सैद, सैद अल-मदीना, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/342। [3] [4] शरह मआनी अल-आसार, किताब अस-सैद, सैद अल-मदीना, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/342। [5] शरह मआनी अल-आसार, किताब अस-सैद, सैद अल-मदीना, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/342।

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

| ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حرم ھذا الحرم ۱۔ | بیشک رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس حرم محترم کو حرم بنادیا۔ |

حدیث ۱۴۲: شرجبیل کہتے ہیں ہم مدینہ طیبہ میں کچھ جال لگارہے تھے زید بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ تشریف لائے جال پھینک دیے اور فرمایا:

| تعلموا ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حرم صیدھا۔ الامام ابو جعفر ۲ فی شرح الطحاوی۔ | تمہیں خبر نہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مدینہ طیبہ کا شکار حرام قرار دیا ہے۔ (امام ابو جعفر نے شرح طحاوی میں اس کو بیان کیا ہے۔ت) |

ابوبکر بن ابی شیبہ نے زید رضی اللہ تعالٰی عنہ سے یوں روایت کی:

| ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حرم مابین لابتیھا ۳۔ | بیشک نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مدینے کے دونوں سنگلاخ کے مابین کو حرم کر دیا۔ |

حدیث ۱۴۳: ابوسعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

| ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حرم مابین لابتی المدینۃ ان یعضد شجرھا اویخبط ۴۔ | بیشک رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے تمام مدینے کو حرم بنادیا ہے کہ اس کے پیڑ نہ کاٹے جائیں نہ پتے جھاڑیں۔ |

حدیث ۱۴۴: ابراہیم بن عبدالرحمن بن عوف فرماتے ہیں میں نے ایک چڑیا پکڑی تھی اسے لئے ہوئے باہر گیا میرے والد ماجد حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ تعالٰی عنہ ملے شدت سے میرا کان مل کر چڑیا کو چھوڑ دیا اور فرمایا:

| حرم رسول الله صلى الله تعالٰى عليہ وسلم صيد ما بين لابتيها ۵۔ | رسول الله صلى الله تعالٰى عليہ وسلم نے مدینے کا شکار حرام فرما دیا ہے۔ |

۱ سنن ابی داؤد کتاب المناسک باب فی تحریم المدینۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/۷۸ ۲ شرح معانی الآثار کتاب الصید صید المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/۳۴۲ ۳ ۴ شرح معانی الآثار کتاب الصید صید المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/۳۴۲ ۵ شرح معانی الآثار کتاب الصید صید المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/۳۴۲

Fatawa Razawiya - Volume 30

Hadith 145: Sa'b bin Jathama (may Allah be pleased with him) says: Indeed the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) made al-Baqi' a sanctuary (Haram) and said: "There is no protected grazing land (Hima) except for Allah and His Messenger." Translation: Indeed the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) made Baqi' a sanctuary and said: "No one can take a pasture under their protection except Allah and His Messenger (Jalla Jalaalahu wa Sallallahu Alaihi Wasallam)."

These three hadiths were narrated by Imam Tahawi. There are sixteen hadiths in total. In the first eight, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself stated that he had made Medina a sanctuary. In the last eight, the Companions (may Allah be pleased with them) said that Medina became a sanctuary because the Prophet made it so, even though this attribute (of making something a sanctuary) is specifically for Allah Almighty. In five of the first eight, this was also attributed to his noble forefather, our master Ibrahim (peace and blessings be upon him), saying that he had made the venerable Mecca a sanctuary and made it a place of peace, whereas he himself (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Verily, Allah has made Mecca a sanctuary and people have not made it a sanctuary." (Narrated by Bukhari and Tirmidhi from Abu Shuraih al-Baghdadi, may Allah be pleased with him).

These chains of narration are specific to our treatise, but here it is a disaster and very severe for the essence of Wahhabism. That the wilderness of Medina is a sanctuary is mentioned not just in these sixteen hadiths but in many other hadiths besides them.

Hadith 146: Sahihayn: From Anas (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Medina is a sanctuary from here to there." Translation: Medina is a sanctuary from here to there.

Footnotes: 1. Sharh Ma'ani al-Athar, Chapter on Reviving Dead Land, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/175. 2. Sahih al-Bukhari, Chapters on Umrah, Chapter: The trees of the Sanctuary are not to be cut, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/247; Sunan al-Tirmidhi, Book of Hajj, Hadith 809, Dar al-Fikr, Beirut, 2/217.

फ़तावा रज़विया - खंड 30

हदीस 145: साब बिन जसामा (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं: बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बक़ीअ को हरम (पवित्र सीमा) बना दिया और फ़रमाया: "अल्लाह और उसके रसूल के सिवा कोई चरागाह को अपनी सुरक्षा में नहीं ले सकता।" अनुवाद: बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बक़ीअ को हरम बना दिया और फ़रमाया: "चरागाह को कोई अपनी सुरक्षा में नहीं ले सकता सिवाय अल्लाह और उसके रसूल के(जल्ल जलालाहू व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।"

ये तीनों हदीसें इमाम तहावी ने रिवायत की हैं। ये सोलह हदीसें हैं, पहली आठ में स्वयं हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि हमने मदीना तैयबा को हरम बना दिया, और आख़िरी आठ में सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ने कहा कि हुज़ूर के हरम कर देने से मदीना तैयबा हरम हो गया, हालांकि यह गुण विशेष रूप से अल्लाह अज़्ज़वजल का है। पहली आठ में से पाँच में अपने महान पूर्वज हज़रत इब्राहीम (अलैहिस्सलाम) की ओर भी यही संदर्भ दिया गया कि उन्होंने मक्का मुअज़्ज़मा को हरम बनाया और उसे शांति वाला बनाया, जबकि स्वयं हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "बेशक अल्लाह तआला ने मक्का को हरम किया है, किसी आदमी ने नहीं किया।" (बुख़ारी और तिर्मिज़ी ने अबी शुरैह बगदादी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है)

ये सनदें विशेष रूप से हमारे रिसाले के लिए हैं, लेकिन यहाँ वहाबियत की जड़ पर एक मुसीबत और बहुत सख्त वार है। मदीना तैयबा के जंगलों का हरम होना न केवल इन सोलह हदीसों में, बल्कि इनके अलावा और भी बहुत सी हदीसों में आया है।

हदीस 146: सहीहैन: अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "मदीना यहाँ से यहाँ तक हरम है।" अनुवाद: मदीना यहाँ से यहाँ तक हरम है।

पादलेख (Footnotes): 1. शरह मानी अल-आसार, बाब इहया अल-अर्ज़ अल-मय्यिता, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/175. 2. सहीह अल-बुख़ारी, अबवाबुल उमराह, बाब: हरम के पेड़ नहीं काटे जाएंगे, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/247; सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताबुल हज, हदीस 809, दारुल फ़िक्र, बेरूत, 2/217.

पृष्ठ 506 / 772

حدیث ۱۴۵: صعب بن جثامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں: ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم حرم البقیع وقال لا حمی الا اللہ ورسولہ - 1 بیشک رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بقیع کو حرم بنا دیا اور فرمایا: چراگاہ کو کوئی اپنی حمایت میں نہیں لے سکتا سوا اللہ ورسول کے جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

روی الثلثۃ الامام الطحاوی (تینوں احادیث امام طحاوی نے روایت کیں۔ ت) یہ سولہ حدیثیں ہیں، پہلی آٹھ میں خود حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ ہم نے مدینہ طیبہ کو حرم کر دیا، اور پچھلی آٹھ میں صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم نے کہا کہ حضور کے حرم کر دینے سے مدینہ طیبہ حرم ہو گیا، حالانکہ یہ صفت خاص اللہ عزوجل کی ہے۔ پہلی آٹھ سے پانچ میں اپنے پدر کریم سیدنا ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم کی طرف بھی یہی نسبت ارشاد ہوئی کہ مکہ معظمہ کی حرم محترم انہوں نے حرم کر دی انہوں نے امن والی بنا دی، حالانکہ خودارشاد فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ان مکۃ حرمھا اللہ تعالی ولم یحرمھا الناس۔ البخاری والترمذی 2 عن ابي شریح ن البغدادی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ بیشک مکہ معظمہ کو اللہ تعالٰی نے حرم کیا ہے کسی آدمی نے نہ نہیں کیا۔ (بخاری اور ترمذی نے ابی شریح بغدادی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ۔ت)

یہ اسنادیں خاص ہمارے رسالے کی مقصود ہیں مگر یہاں جان وہابیت پر ایک آفت اور سخت و شدید تر ہے، مدینہ طیبہ کے جنگل کا حرم ہونا نہ فقط انہیں سولہ بلکہ انکے سوا اور بہت احادیث کثیرہ وارد ہیں۔

حدیث ۱۴۶: صحیحین: انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : المدینة حرم من کذا الی کذا مدینہ یہاں سے یہاں تک حرم ہے اس کا

حواشی: 1. شرح معانی الاثار باب احیاء الارض المیتة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۷۵/۲ 2. صحیح البخاری ابواب العمرة باب لا یعضد شجر الحرم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۴۷ ، سنن الترمذی کتاب الحج حدیث ۸۰۹ دار الفکر بیروت ۲/ ۲۱۷

Fatawa Razawiyya Volume 30

| (Arabic) "Its trees shall not be cut down." - Narrated by both [Bukhari & Muslim], Ahmad, and Tahawi, and the wording is from Jami' as-Sahih. | (Urdu) Its tree shall not be cut down. Imam Bukhari, Muslim, Ahmad, and Tahawi narrated it, and the wording is from Jami' as-Sahih. (T) |

Hadith 18 from Sahihayn: From Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| (Arabic) "Medina is a sanctuary (Haram)." Narrated by both [Bukhari & Muslim], Tahawi, and Ibn Jarir, and the wording is from Muslim. | (Urdu) Medina is a sanctuary (Haram). (Bukhari, Muslim, Tahawi, and Ibn Jarir narrated it, and the wording is from Muslim. T) |

Hadith 19 from Sahihayn: From Mawla Ali (may Allah honor his face), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| (Arabic) "Medina is a sanctuary between 'Ayr to such-and-such." And in the version of Muslim and Tahawi, "from 'Ayr to Thawr". Ahmad and Abu Dawud added in a narration: "its fresh grass shall not be uprooted and its game shall not be frightened away." | (Urdu) Medina is a sanctuary from Mount 'Ayr to Mount Thaur. Ahmad and Abu Dawud added in a narration that its grass shall not be cut and its game shall not be scared away. |

---

1. Sahih al-Bukhari, Virtues of Medina, Chapter on the Sanctity of Medina, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/251; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter on the Excellence of Medina etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/441; Kanz al-Ummal with reference to Ahmad etc., Hadith 34804, Mu'assasah ar-Risalah, Beirut, 12/231; Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/242.
2. Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter on the Excellence of Medina etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/442.
3. Sahih al-Bukhari, Virtues of Medina, Chapter on the Sanctity of Medina, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/251; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter on the Virtues of Medina etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/442; Sunan Abi Dawud, Book of Rites, Chapter on the Prohibition of Medina, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/278; Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali (may Allah be pleased with him), Al-Maktab

al-Islami, Beirut, 1/81; Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Hunting, Chapter on the Game of Medina, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/361.

4. Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/91; Sunan Abi Dawud, Book of Rites, Chapter on the Prohibition of Medina, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/278.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

| (अरबी) "इसका पेड़ नहीं काटा जाना चाहिए।" - दोनों [बुखारी और मुस्लिम], अहमद और तहावी द्वारा वर्णित, और शब्द जामे' अस-सहीह से हैं। | (उर्दू) पेड़ न काटा जाए। इमाम बुखारी और मुस्लिम और अहमद और तहावी ने रिवायत किया और शब्द जामे' अस-सहीह के हैं। (त) |

हदीस १८ सहीहैन: अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

| (अरबी) "मदीना हरम है।" दोनों [बुखारी और मुस्लिम], तहावी और इब्न जरीर द्वारा वर्णित, और शब्द मुस्लिम के हैं। | (उर्दू) मदीना हरम है (बुखारी व मुस्लिम और तहावी और इब्न जरीर ने रिवायत किया और शब्द मुस्लिम के हैं। त) |

हदीस १९ सहीहैन: मौला अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) से, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

| (अरबी) "मदीना कोह-ए-'अयर से यहाँ तक हरम है।" और मुस्लिम और तहावी के अनुसार "'अयर से सौर तक"। अहमद और अबू दाऊद ने एक रिवायत में यह इज़ाफ़ा किया: "इसकी ताजी घास न उखाड़ी जाए और इसके शिकार को न भगाया जाए।" | (उर्दू) मदीना कोह-ए-'अयर से जबल-ए-सौर तक हरम है। अहमद और अबू दाऊद ने एक रिवायत में यह इज़ाफ़ा किया कि इसकी घास न काटी जाए और इसके शिकार को भड़काया न जाए। |

---

1. सहीह अल-बुखारी, फज़ाइल-ए-मदीना, बाब हुरमत अल-मदीना, कदीमी कुतुब खाना कराची १/२५१, सहीह मुस्लिम किताब अल-हज बाब फज़ल अल-मदीना आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची १/४४१, कँज़ अल-उम्माल अहमद आदि के हवाले से हदीस ३४८०४ मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत १२/२३१, मुस्नद अहमद बिन हंबल अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत ३/२४२
2. सहीह मुस्लिम किताब अल-हज बाब फज़ल अल-मदीना आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची १/४४२
3. सहीह अल-बुखारी फज़ाइल-ए-मदीना बाब हुरमत अल-मदीना, कदीमी कुतुब खाना कराची १/२५१, सहीह मुस्लिम किताब अल-हज बाब फज़ाइल-ए-मदीना आदि, कदीमी कुतुब खाना

कराची १/४४२, सुनन अबी दाऊद किताब अल-मनासिक बाब फी तहरीम अल-मदीना आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर १/२७८, मुस्नद अहमद बिन हंबल अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत १/८१, शरह मा'नी अल-आसार किताब अल-सैद बाब सैद अल-मदीना एच एम सईद कंपनी कराची २/३६१

4. मुस्नद अहमद बिन हंबल अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत १/९१, सुनन अबी दाऊद, किताब अल-मनासिक बाब फी तहरीम अल-मदीना आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर १/२७८

पेज 507/772

| لایقطع شجرھا۔ ھما واحمد و الطحاوی واللفظ للجامع الصحیح۔ | پیڑ نہ کاٹا جائے۔ امام بخاری اور مسلم اور احمد اور طحاوی نے روایت کیا اور لفظ جامع الصحیح کے ہیں۔ (ت) |

حدیث ۱۸ صحیحین: ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| المدینۃ حرم الحدیث ھما والطحاوی وابن جریر واللفظ لمسلم۔ | مدینہ حرم ہے (بخاری و مسلم اور طحاوی اور ابن جریر نے روایت کیا اور لفظ مسلم کے ہیں۔ت) |

حدیث ۱۹ صحیحین: مولی علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم سے ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| المدینۃ حرم مابین عیر الی کذا ولمسلم والطحاوی مابین عیر الی ثور الحدیث زاد احمد وابو داود في روایۃ لایختلی خلاھا ولا ینفر صیدھا۔ | مدینہ کوہ عیر سے جبل ثور تک حرم ہے۔ احمد اور ابو داود نے ایک روایت میں یہ اضافہ کیا کہ اس کی گھاس نہ کاٹی جائے اور اس کا شکار نہ بھڑکایا جائے۔ |

---

1 صحیح البخاری فضائل مدینہ باب حرمۃ المدینۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۵۱ ، صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۴۱، کنز العمال بحوالہ حم و غیرہ حدیث ۳۴۸۰۴ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۲۳۱ ، مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۲۴۲ 2 صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۴۲ 3 صحیح البخاری فضائل مدینہ باب حرمۃ المدینۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/

۲۵۱ ، صحیح مسلم کتاب الحج باب فضائل مدینہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۴۲، سنن ابی داؤد کتاب المناسک باب فی تحریم المدینۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۲۷۸، مسند احمد بن حنبل عن علی رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۸۱، شرح معانی الآثار کتاب الصید باب صید المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۶۱ 4 مسند احمد بن حنبل عن علی رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۹۱، سنن ابی داود ، کتاب المناسک باب فی تحریم المدینۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۲۷۸

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Hadith 20: Sahih Muslim: From Sahl bin Hunayf (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) gestured with his blessed hand towards Medina and said: "Indeed, it is a secure sanctuary (Haram)." Reported by Ahmad, Al-Tahawi, and Abu 'Awanah. (Muslim, Ahmad, Tahawi, and Abu Awanah narrated it.)

Hadith 21: Imam Ahmad from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Every prophet has a sanctuary, and my sanctuary is Medina."

Hadith 22: Abdur Razzaq from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both): "Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) prohibited every group of people arriving in Medina from cutting its thorny trees." (Part of the Hadith)

Hadith 23: Imam Tahawi through the route of Malik from Yunus bin Yusuf from Ata bin Yasar: Some boys had cornered a fox in a nook. Abu Ayyub al-Ansari (may Allah be pleased with him) drove the boys away. Imam Malik says, "And I remember with certainty that he said: 'Is this done in the sanctuary of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)?'"

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Chapter on the Merit of Medina, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/423; Musnad Ahmad bin Hanbal from Sahl bin Hunayf, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/486; Kanz al-Ummal citing Abu Awanah, Hadith 34800, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 12/230; Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Chapter on Hunting in Medina, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/342. 2. Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/318. 3. Al-Musannaf of Abdur Razzaq, Chapter on the Sanctity of Medina, Hadith 17317, Al-Majlis al-Ilmi, Beirut, 9/261. 4. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Sayd, Hunting in Medina, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/342.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

हदीस 20: सहीह मुस्लिम: सहल बिन हनीफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने मुबारक हाथ से मदीना तैयबा की तरफ़ इशारा करते हुए फ़रमाया: "बेशक यह अमन वाला हरम है।" (मुस्लिम, अहमद, तहावी और अबू अवाना ने रिवायत किया है)

हदीस 21: इमाम अहमद हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "हर नबी के लिए एक हरम होता है और मेरा हरम मदीना है।"

हदीस 22: अब्दुर रज़्ज़ाक़ हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं: "बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हर उस गिरोह को जो मदीना हाज़िर हुआ, उसके कांटेदार पेड़ों को (काटने से) मना फ़रमा दिया।" (हदीस का हिस्सा)

हदीस 23: इमाम तहावी मालिक के ज़रिये यूनुस बिन यूसुफ़ से, वह अता बिन यसार से रिवायत करते हैं कि लड़कों ने एक लोमड़ी को घेरकर एक कोने में कर दिया था। अबू अय्यूब अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने लड़कों को वहाँ से हटा दिया। इमाम मालिक फ़रमाते हैं, "और मुझे अपने यक़ीन से यह याद है कि उन्होंने फ़रमाया: 'क्या रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हरम में ऐसा किया जाता है?'"

पादलेख: 1. सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब फ़ज़्लुल मदीना आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/423; मुस्नद अहमद बिन हंबल, सहल बिन हनीफ़ से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत, 3/486; कंज़ुल उम्माल बहवाला अबू अवाना, हदीस 34800, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत, 12/230; शरह मानी अल-आसार, किताबुस सैद, बाब सैदुल मदीना, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/342। 2. मुस्नद अहमद बिन हंबल, इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत, 1/318। 3. अल-मुसन्नफ़ अब्दुर रज़्ज़ाक़, बाब हुरमतुल मदीना, हदीस 17317, अल-मजलिस अल-इल्मी बेरुत, 9/261। 4. शरह मानी अल-आसार, किताबुस सैद, सैदुल मदीना, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/342।

पृष्ठ 508 / 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

حدیث ۲۰: صحیح مسلم: سہل بن حنیف رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دستِ مبارک سے مدینہ طیبہ کی طرف اشارہ کرکے فرمایا: انھا حرم آمن، ھو واحمد والطحاوی وابو عوانة (۱) - بیشک یہ امن والی حرم ہے۔ (مسلم، احمد، طحاوی اور ابو عوانہ نے روایت کیا ت)

حدیث ۲۱: امام احمد حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: لکل نبی حرم وحرمی المدینة (۲) - ہر نبی کے لیے ایک حرم ہوتی ہے اور میری حرم مدینہ ہے۔

حدیث ۲۲: عبد الرزاق حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے: ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حرم کل دافة اقبلت علی المدینة من العضة الحدیث (۳) - بیشک نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہر گروہِ مردم کو جو حاضرِ مدینہ ہوا اس کے خاردار درختوں کو ممنوع فرمادیا۔

حدیث ۲۳: امام طحاوی بطریق مالک عن یونس بن یوسف عن عطا بن یسار کہ لڑکوں نے ایک روباہ (لومڑی) کو گھیر کر ایک گوشے میں کردیا تھا، ابو ایوب انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے لڑکوں کو دور کردیا، امام مالک فرماتے ہیں اور مجھے اپنے یقین سے یہ یاد ہے کہ فرمایا: افی حرم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یُصنع ھذا (۴) - کیا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی حرم میں ایسا کیا جاتا ہے؟

حواشی: 1. صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۲۳ و مسند احمد بن حنبل عن سھل بن حنیف المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۴۸۶ و کنز العمال بحوالہ ابی عوانہ

حدیث ۳۴۸۰۰ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲/ ۲۳۰ و شرح معانی الآثار کتاب الصید باب صید المدینة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۴۲ 2. مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی الله عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۱۸ 3. المصنف لعبد الرزاق باب حرمة المدینة حدیث ۱۷۳۱۷ المجلس العلمی بیروت ۹/ ۲۶۱ 4. شرح معانی الآثار کتاب الصید صید المدینة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۴۲

Fatawa Razawiya

Volume 30

Hadith 24: It is recorded in Musnad al-Firdous from Abdullah bin Mas'ood (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said:

يبعث الله عزوجل من هذه البقعة ومن هذا الحرم سبعين الفا يدخلون الجنة بغير حساب يشفع كل واحد منهم في سبعين الفا وجوههم كالقمر ليلة البدر -[1]	Allah Almighty will raise from this Baqi and this sanctuary seventy thousand people on the Day of Resurrection who will enter Paradise without any accounting. Each one of them will intercede for seventy thousand, and their faces will be like the full moon on its fourteenth night.

And if those Hadiths were counted in which Mecca the Magnificent and Medina the Pure were referred to as 'Harmain' (the two sanctuaries), they are numerous. In short, the Hadiths in this chapter reach the level of tawatur (continuous narration). Thus, it is established with certainty that Mustafa (may Allah send peace and blessings upon him) prescribed, with full emphasis and care, the same respect for the forests of Medina the Pure as for the forests of Mecca the Magnificent.

Despite this, the ill-fated leader of the destructive Wahhabi sect, with complete audacity, wrote clearly: "To respect the surrounding forest, meaning not to hunt there or cut trees; these are tasks that Allah has designated for His worship. Then, whoever respects the surrounding forest of the houses of any Pir (saint), Prophet, or ghost and fairy, then Shirk (polytheism) is established upon him."[2]

Why, did we not say that this impure religion and cursed ideology emerged for this very reason: to extend the decree of Shirk even to Allah and His Messenger? Then what of anyone else? A thousand curses upon the face of such irreligiousness. Now it remains to be seen whether the followers of this unrestrained leader—who roam about claiming to be great monotheists—stand by their leader or show some regard for Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him). Countless blessings of Allah be upon Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him), and upon his respectful servants.

A Wise Warning: O Muslims! Do not think that, according to this misguided leader of the sect, only the respect for the sacred sanctuary of the enlightened presence, the

Master of Nations (may Allah send peace and blessings upon him), is Shirk. No, no, rather in his religion...

---

[1] Al-Firdous bi-Ma'thoor al-Khitab, Hadith 8123, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 5/260; and Kanz al-Ummal, Hadith 3396, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 12/262. [2] Taqwiyat al-Iman, Introduction to the Book, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 8.

फ़तावा रज़विया

जिल्द 30

हदीस 24: मुसनद अल-फिरदौस में हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

يبعث الله عزوجل من هذه البقعة ومن هذا الحرم سبعين الفا يدخلون الجنة بغير حساب يشفع كل واحد منهم في سبعين الفا وجوههم كالقمر ليلة البدر[1] -

अल्लाह तआला क़यामत के दिन इस बक़ीअ और इस हरम से सत्तर हज़ार ऐसे लोगों को उठाएगा जो बिना हिसाब जन्नत में जाएंगे और उनमें से हर एक सत्तर हज़ार की शफ़ाअत (सिफ़ारिश) करेगा। उनके चेहरे चौदहवीं रात के चाँद की तरह होंगे।

और अगर उन हदीसों को गिना जाए जिनमें मक्का मुअज़्ज़मा और मदीना तैयबा को 'हरमैन' फ़रमाया गया है, तो उनकी संख्या बहुत अधिक है। संक्षेप में, इस विषय में हदीसें 'तवातुर' (निरंतरता) की सीमा पर हैं। तो निश्चित रूप से यह सिद्ध है कि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मदीना तैयबा के जंगलों के लिए पूरी ताकीद और एहतेमाम के साथ वही अदब (सम्मान) निर्धारित किया है जो मक्का मुअज़्ज़मा के जंगलों का है।

इसके बावजूद, गुमराह वहाबी पंथ के बदक़िस्मत इमाम ने अपनी बेशर्मी और बेबाकी के साथ साफ़-साफ़ लिखा है: "आस-पास के जंगल का अदब करना यानी वहाँ शिकार न करना, पेड़ न काटना, ये काम अल्लाह ने अपनी इबादत के लिए बताए हैं। फिर जो कोई किसी पीर, पैग़म्बर या भूत-परी के मकानों के आस-पास के जंगल का अदब करे, तो उस पर शिर्क साबित है।"[2]

क्यों, क्या हमने नहीं कहा था कि यह नापाक मज़हब और शापित विचारधारा इसीलिए निकली है कि अल्लाह और रसूल तक शिर्क का हुक्म पहुँचा दे, फिर किसी और की क्या गिनती। ऐसी अधार्मिकता पर हज़ारों थूकार। अब देखना यह है कि इस बे-लगाम इमाम के मुक़ल्लिद (अनुयायी), जो बड़े मुवह्हिद (एकेश्वरवादी) बने फिरते हैं, अपने इमाम का साथ देते हैं या मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की कुछ लाज रखते हैं। अल्लाह के बेशुमार दरूद मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर और उनके अदब करने वाले ग़ुलामों पर।

एक सुबोध चेतावनी: ऐ मुसलमानों! केवल यह न समझें कि इस गुमराह इमाम के नज़दीक केवल हुज़ूर पुरनूर, मालिक-ए-उमम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हरम-ए-मोहतरम का अदब ही शिर्क है, नहीं-नहीं, बल्कि उसके मज़हब में...

---

[1] अल-फिरदौस बि-मअसूर अल-खिताब, हदीस 8123, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 5/260; और कंज़ अल-उम्माल, हदीस 3396, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 12/262। [2] तक़वियतुल ईमान, मुक़द्दमा अल-किताब, मतबा अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृ. 8।

فتاوی رضویہ

جلد ۳۰

حدیث ۲۴: مسند الفردوس میں عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

یبعث اللہ عزوجل من ھذہ البقعۃ ومن ھذا الحرم سبعین الفا یدخلون الجنۃ بغیر حساب یشفع کل واحد منھم في سبعین الفا وجوھھم کالقمر لیلۃ البدر[1] -

اللہ تعالٰی روز قیامت اس بقیع اور اس حرم سے ستر ہزار ایسے اٹھائے گا کہ بیحساب جنت میں جائیں گے اور ان میں ہر ایک ستر ہزار کی شفاعت کرے گا ان کے چہرے چودھویں رات کے چاند کی طرح ہوں گے۔

اور اگر وہ حدیثیں گنی جائیں جن میں مکہ معظمہ ومدینہ طیبہ کو حرمین فرمایا تو عدد کثیر ہیں ،بالجملہ حدیثیں اس باب میں حدِ تواتر پر ہیں ، تو بالیقین ثابت کہ مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مدینہ طیبہ کے جنگل کا بتاکیدِ تام واہتمامِ تمام وہی ادب مقرر فرمادیا جو مکہ معظمہ کے جنگل کا ہے ،

بایں ہمہ طائفہ تالفہ وہابیہ کا امام بد فرجام بجمالِ دریدہ دہنی صاف صاف لکھ گیا : "گرد و پیش کے جنگل کا ادب کرنا یعنی وہاں شکار نہ کرنا، درخت نہ کاٹنا، یہ کام اللہ نے اپنی عبادت کے لیے بتائے ہیں پھر جو کوئی کسی پیر، پیغمبر یا بھوت و پری کے مکانوں کے گرد و پیش کے جنگل کا ادب کرے تو اس پر شرک ثابت ہے"۔[2]

کیوں، ہم نہ کہتے تھے کہ یہ ناپاک مذہب ملعون مشرب اسی لئے نکلا ہے کہ اللہ ورسول تک شرک کا حکم پہنچائے پھر اور کسی کی کیا گنتی۔ تف ہزار تف بر روئے بددینی۔ اب دیکھنا ہے کہ اس

امام بے لگام کے مقلد کہ بڑے موحد بنے پھرتے ہیں اپنے امام کا ساتھ دیتے ہیں یا محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی کچھ لاج رکھتے ہیں۔ اللہ کے بے شمار درودیں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور ان کے ادب داں غلاموں پر۔

تنبیہ نبیہ : مسلمانو ! صرف یہی نہ سمجھنا کہ اس گمراہ امام الطائفہ کے نزدیک حرم محترم حضور پُر نور مالک الامم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ادب ہی شرک ہے، نہیں نہیں بلکہ اس کے مذہب میں...

---

[1] الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۸۱۲۳ دار الکتب العلمیہ بیروت ۵/ ۲۶۰ وکنز العمال حدیث ۳۳۹۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱۲/ ۲۶۲ [2] تقویۃ الایمان مقدمۃ الکتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۸

For someone who travels to Medina Tayyiba to visit the Prophet ﷺ, even if it is from a distance of just four or five leagues (lest the Najdi idea of 'Shirk in travelling' strikes his head), behaving disrespectfully and absurdly on the way is considered an absolute obligation and part of faith by them. To the extent that if he travels with refined manners and respect, out of the thought of the greatness and majesty of his Master and Lord ﷺ, he would become a polytheist (Mushrik) in their view.

In the same place of that misguided book, avoiding 'nonsensical talk on the way' is listed among those matters which he calls a fabrication against God: "Allah has prescribed all these acts for His worship to His servants; whoever performs them for any Peer or Prophet, Shirk is proven against him"[1].

Subhan Allah! Even speaking nonsensically is a part of the Najdi faith. In fact, if truth be told, their entire faith consists of this much. It was fortunate that while writing this, the 'Mujtahid of the sect' did not fully recall the noble verse: "So there should be no obscenity, nor sin, nor quarreling during Hajj"[3] (meaning no mention of intercourse before women, no sin, and no fighting during Hajj - Translator's note). Otherwise, he would have declared committing sin and debauchery on the way to Medina Tayyiba as an obligation too, such that whoever refrains from sin there becomes a polytheist. There is no power or might except with Allah, the High, the Great.

Truthful Anecdote: O Najdi gentlemen! For God's sake, be just. Is avoiding acts of worship exclusive only to the case of Prophets and Saints? Are acts of Shirk permissible amongst yourselves? No, no, what is Shirk is Shirk with anyone other than God. So when you go to any of your 'Nadheer-Basheer' or 'Peer-Faqir' or faithful disciple or dear friend, you should travel while fighting, quarreling, breaking each other's heads, and rubbing foreheads, otherwise look, you will openly become polytheists and will never get a scent of forgiveness. Because on a journey other than Hajj, you avoided these things and did what Allah told His servants to do for His worship. And what a benefit in this brawl: three pleasures in one act. Fighting (jadal) is obvious, and when it's without reason, sin (fusuq) is also present, and since 'rafath' is defined as any sensible talk, that is also achieved. In a single act, all three pillars of Najdi faith are complete. There is no power or might except with Allah, the High.

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Preface of the book, Matba Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 87 [2] Taqwiyat-ul-Iman, Preface of the book, Matba Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 88 [3] Al-Quran Al-Kareem 2/197

जिल्द 30 फतावा रिज़विया

जो व्यक्ति हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पवित्र ज़ियारत के लिए मदीना तैयबा की ओर चले, चाहे वह चार-पाँच कोस की दूरी से ही क्यों न हो (ताकि कहीं वहाबियत के'शिर्कए-शद्दुर रिहाल' का विचार उसके मन में न आए), उस पर रास्ते में बदतमीज़ी और फालतू बातें करते हुए चलना उनके अनुसार फर्ज़ और ईमान का हिस्सा है। यहाँ तक कि अगर वह अपने मालिक और आका सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की अज़मत और जलाल के ख्याल से अदब और तहज़ीब के साथ चलेगा, तो वह उनके नज़दीक मुशरिक (बहुदेववादी) हो जाएगा।

उसी गुमराह किताब के उसी स्थान पर 'रास्ते में बेमतलब बातें करने' से बचने को भी उन्हीं कामों में गिना गया है जिन्हें वह खुदा पर तोहमत (इफ्तिरा) कहता है: "यह सब काम अल्लाह ने अपनी इबादत के लिए अपने बंदों को बताए हैं, जो कोई किसी पीर या पैगंबर के लिए करे, उस पर शिर्क साबित है"[1]।

सुभान अल्लाह! बेमतलब की बातें करना भी नजदियों के ईमान का हिस्सा है, बल्कि सच तो यह है कि उनका पूरा ईमान बस इतना ही है। यह तो गनीमत थी कि इस गुट के मुज्तहिद को यह आयत पूरी तरह याद नहीं आई: "फला रफ़सा वला फुसूका वला जिदाला फिल हज्ज"[3] (यानी न औरतों के सामने संभोग का ज़िक्र हो, न कोई गुनाह हो और न हज्ज के दौरान झगड़ा हो - त)। वरना वह मदीना तैयबा के रास्ते में गुनाह और बदकारी करते हुए चलने को भी फर्ज़ कह देता, और वह भी ऐसा कि जो वहां गुनाह से बाज़ आए वह मुशरिक हो जाए। और अल्लाह की मदद के बिना न कोई ताकत है न कुव्वत, जो बुलंद और अज़ीम है।

सच्चा लतीफा: नजदी हज़रात! खुदा के लिए इंसाफ करें, क्या इबादत के कामों से बचना सिर्फ अंबिया और औलिया के मामले के लिए ही खास है? क्या आपस में एक-दूसरे के साथ शिर्क के काम जायज़ हैं? नहीं, नहीं, जो शिर्क है वह खुदा के सिवा हर किसी के साथ शिर्क है। तो आप हज़रात जब अपने किसी नज़ीर-बशीर या पीर-फकीर या मुरीद-ए-रशीद या अज़ीज़ दोस्त के पास जाएं तो रास्ते में लड़ते-झगड़ते, एक-दूसरे का सिर फोड़ते और माथा रगड़ते जाया करें, वरना देखो खुल्लम-खुल्ला मुशरिक हो जाओगे और कभी मगफिरत (माफी) की खुशबू तक न पाओगे। क्योंकि तुमने गैर-हज्ज के रास्ते में उन बातों से बचकर वह काम किया जो अल्लाह ने अपनी इबादत के लिए अपने बंदों को बताया था। और इस जूतम-पैज़ार (लड़ाई-झगड़े) में यह कैसा फायदा है कि एक काम में तीन मजे:

झगड़ा (जिदाल) तो ज़ाहिर है, और जब बिना वजह हो तो गुनाह (फुसूक) भी मौजूद है, और 'रफस' का मतलब हर समझदारी वाली बात ठहर गया तो वह भी हासिल हो गया। एक ही बात में नज्दियत के ईमान के तीनों स्तंभ पूरे हो गए। और अल्लाह की मदद के बिना न कोई ताकत है न कुव्वत।

[1] तक़वियत-उल-ईमान, मुकद्दमा अल-किताब, मतबा अलीमी, लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ 87 [2] तक़वियत-उल-ईमान, मुकद्दमा अल-किताब, मतबा अलीमी, लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ 88 [3] अल-कुरान अल-करीम 2/197

میں جو شخص حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی زیارت سراپا طہارت کے لیے مدینہ طیبہ کو چلے اگرچہ چار پانچ ہی کوس کے فاصلے سے (کہ کہیں وہابیت کے شرک شد الرحال کا ماتھا نہ ٹھمکے) اس پر راستے میں بے ادبیاں بیہودگیاں کرتے چلنا فرض عین و جز ایمان ہے یہاں تک کہ اگر اپنے مالک و آقا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے عظمت و جلال کے خیال سے با ادب مہذب بن کر چلے گا اس کے نزدیک مشرک ہو جائے گا۔ اسی کتاب ضلالت مآب کے اسی مقام میں "رستے میں نامعقول باتیں کرنے سے" بچنا بھی انہیں امور میں گنا دیا جنہیں خدا پر افترا کہتا ہے "یہ سب کام اللہ نے اپنی عبادت کے لیے اپنے بندوں کو بتائے ہیں جو کوئی کسی پیر و پیغمبر کے لیے کرے اس پر شرک ثابت ہے"[1]۔

سبحان اللہ! نامعقول باتیں کرنا بھی جزو ایمان نجدیہ ہے بلکہ سچ پوچھو تو ان کا تمام ایمان اسی قدر ہے وہ تو خیر یہ ہو گئی کہ مجتہد الطائفہ کو یہ عبارت لکھتے وقت آیہ کریمہ "فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِی الْحَجِّ"[3] (تو نہ عورتوں کے سامنے صحبت کا تذکرہ ہو نہ کوئی گناہ نہ کسی سے جھگڑا حج کے وقت- ت) پوری یاد نہ آئی ورنہ راہ مدینہ طیبہ میں فسق و فجور کرتے چلنا بھی فرض کہہ دیتا وہ بھی ایسا کہ جو وہاں فسق سے باز آئے مشرک ہو جائے ، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

لطیفہ حقہ : حضرات نجدیہ ! خدا را انصاف، کیا افعال عبادت سے بچنا انبیاء و اولیاء ہی کے معاملے سے خاص ہے آپس میں ایک دوسرے کے ساتھ شرک کے کام جائز ، نہیں نہیں جو شرک ہے ہر غیر خدا کے ساتھ شرک ہے ، تو آپ حضرات جب اپنے کسی نذیر بشیر یا پیر فقیر یا مرید رشید یا دوست عزیز کے یہاں جایا کیجئے تو راستے میں لڑتے جھگڑتے ایک دوسرے کا سر

پھوڑتے ماتھا رگڑتے چلا کیجئے ورنہ دیکھو کھلم کھلا مشرک ہو جاؤ گے ہرگز مغفرت کی بو نہ پاؤ گے کہ تم نے غیر حج کی راہ میں ان باتوں سے بچ کر وہ کام کیا جو اللہ نے اپنی عبادت کے لیے اپنے بندوں کو بتایا تھا اور اس جوتی پیزار میں یہ نفع کیسا ہے کہ ایک کام میں تین مزے، جدال ہو نا تو خود ظاہر اور جب بلاوجہ ہے تو فسوق بھی حاضر اور رفت کے معنی ہر معقول بات کے ٹھہرے تو وہ بھی حاصل۔ ایک ہی بات میں ایمان نجدیت کے تینوں رکن کامل۔ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی

1 تقویۃ الایمان مقدمۃ الکتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۸۷ 2 تقویۃ الایمان مقدمۃ الکتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۸۸ 3 القرآن الکریم ۲ / ۱۹۷

Fatawa Razawiyya Volume 30

Al-Azeem. Praise be to Allah, the lightning-bearing pen of Raza has a unique style in incinerating Najdism, and praise be to Allah, Lord of the worlds.

Appendix and Completion

I say: And with Allah is success (I say, and success is from Allah the Almighty. -T) Divine commands are of two types: *Takwiniya* (Existential/Creative), such as giving life, imamate, fulfillment of needs, removal of calamity, bestowing wealth, sustenance, blessings, victory, defeat, and other arrangements of the universe. Second are *Tashri'iyya* (Legislative), such as making an act obligatory, forbidden, necessary, disliked, recommended, or permissible. In the true religion of Muslims, the status of both these commands is the same: attributing legislative commands to someone other than God in an intrinsic/essential manner is also polytheism (Shirk).

Allah Almighty says: "Or have they partners who have ordained for them a religion to which Allah has not consented?" 1	**Allah Almighty says: Do they have partners in God's divinity who have devised for them ways and a religion for which God did not give them permission?**

And attributing existential (Takwini) matters in a bestowed manner is not polytheism either.

Allah Almighty says: "And those [angels/holy beings] who regulate the affair." 2	**By the oath of those accepted servants who manage the affairs of the world.**

In the introduction of the treatise, you have heard the testimony of Shah Abdul Aziz that:

The Leader and the pure progeny and the entire Ummah follow them like spiritual guides and masters and consider existential matters associated with them. 3	**Hazrat Amir (Maula Ali, may Allah the Almighty honor him) and his offspring are considered by the entire Ummah as their spiritual mentors, and they believe existential matters are connected to them. (T)**

1. Al-Quran al-Karim 21/42
2. Al-Quran al-Karim 5/80

3. Tuhfa Ithna Ashariya, Chapter 7 on Imamate, Suhail Academy Lahore p. 212

फ़तावा रजविया खंड 30

अल-अज़ीम। अल्हम्दुलिल्लाह, रज़ा की बिजली बरसाने वाली कलम नजदियत को भस्म करने में सबसे अनूठा अंदाज़ रखती है, और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो दुनिया का रब है।

परिशिष्ट और समापन

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की मदद से सफलता है (मैं कहता हूँ और सफलता अल्लाह तआला से है। -त) ईश्वरीय आदेश दो प्रकार के होते हैं: तक़वीनीया (सृजनात्मक), जैसे जीवन देना, इमामत, ज़रूरतों को पूरा करना, विपत्ति को दूर करना, धन, जीविका, वरदान, विजय, पराजय और ब्रह्मांड की अन्य व्यवस्थाएँ देना। दूसरे तशरीइया (कानूनी), जैसे किसी कार्य को फ़र्ज़, हराम, वाजिब, मकरूह, मुस्तहब या मुबाह बनाना। मुसलमानों के सच्चे धर्म में इन दोनों आदेशों की स्थिति एक ही है कि अल्लाह के अलावा किसी और की ओर वास्तविक रूप से तशरीई आदेशों का श्रेय देना भी शिर्क (बहुदेववाद) है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "क्या उनके पास ऐसे साझीदार हैं जिन्होंने उनके लिए धर्म की ऐसी बातें निर्धारित की हैं जिनकी अल्लाह ने अनुमति नहीं दी है?" 1	**अल्लाह तआला ने फ़रमाया: क्या उनके लिए खुदा की उलूहियत में कुछ साझीदार हैं जिन्होंने उनके लिए दीन में और राहें निकाल दी हैं जिनका खुदा ने उन्हें हुक्म नहीं दिया?**

और अताई (प्रदान किए गए) तरीके से तक़वीन (सृष्टि) के मामलों का श्रेय देना भी शिर्क नहीं है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "फिर उन (फरिश्तों या नेक बंदों) की कसम जो काम की तदबीर करते हैं।" 2	**कसम उन मक़बूल बंदों की जो दुनिया के कारोबार की तदबीर करते हैं।**

रिसाले की प्रस्तावना में शाह अब्दुल अज़ीज़ की गवाही सुन चुके हैं कि:

हज़रत अमीर और उनकी पाक औलाद और पूरी उम्मत उन्हें अपने पीर और मुर्शिद जैसा मानती है और उमूरे तक़वीनीया (सृजनात्मक मामलों) को उनसे जुड़ा हुआ मानती है। 3

हज़रत अमीर (मौला अली कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम) और उनकी संतान को पूरी उम्मत अपने मुर्शिद जैसा समझती है और तक़वीनी मामलों को उनसे संबद्ध मानती है। (त)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 21/42
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/80
3. तोहफ़ा इस्ना अशरिया, अध्याय 7 इमामत पर, सुहैल एकेडमी लाहौर पृष्ठ 212

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

العظیم۔ الحمد للہ خامہ برق بار رضا خرم سوزی نجدیت میں سب سے نرالا رنگ رکھتا ہے، والحمد للہ رب العالمین۔

تذبیل و تکمیل

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالیٰ سے ہے۔ت) احکام الٰہی کی دو قسمیں ہیں: تکوینیہ مثل احیاء وامامت و قضائے حاجت و دفع مصیبت و عطائے دولت و رزق و نعمت و فتح و شکست و غیر ہاعالم کے بندوبست۔ دوسرے تشریعیہ کہ کسی فعل کو فرض یا حرام یا واجب یا مکروہ یا مستحب یا مباح کر دینا مسلمانوں کے سچے دین میں ان دونوں حکموں کی ایک ہی حالت ہے کہ غیر خدا کی طرف بروجہ ذاتی احکام تشریعی کی اسناد بھی شرک۔

قال اللہ تعالی "اَمۡ لَہُمۡ شُرَکٰٓؤُا شَرَعُوۡا لَہُمۡ مِّنَ الدِّیۡنِ مَا لَمۡ یَاۡذَنۡۢ بِہِ اللّٰہُ" 1۔

اللہ تعالی نے فرمایا: کیا ان کے لیے خدا کی الوہیت میں کچھ شریک ہیں جنہوں نے ان کے واسطے دین میں اور راہیں نکال دی ہیں جن کا خدا نے انہیں حکم نہ دیا۔

اور بروجہ عطائی امور تکوین کی اسناد بھی شرک نہیں۔

قال اللہ تعالی: "فَالۡمُدَبِّرٰتِ اَمۡرًا ۘ" 2۔ قسم ان مقبول بندوں کی جو کاروبار عالم کی تدبیر کرتے ہیں۔

مقدمہ رسالہ میں شاہ عبدالعزیز کی شہادت سن چکے کہ:

حضرت امیر و ذریۃ طاہرہ اور اتمام امت بر مثال پیران و مرشدان می پرستند و امور تکوینیہ را بایشاں وابستہ میدانند3۔

حضرت امیر (مولا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم) اور ان کی اولاد کو تمام امت اپنے مرشد جیسا سمجھتی ہے اور امور تکوینیہ کو ان سے وابستہ جانتی ہے۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۲۱/۴۲ 2 القرآن الکریم ۵/۸۰ 3 تحفہ اثنا عشریہ باب ہفتم در امامت سہیل اکیڈمی لاہور ص ۲۱۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

But the immature Wahhabis differentiate between these two types. If it is said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) made this matter obligatory or made such and such an act forbidden, the issue of shirk (polytheism) does not arise. But if it is said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) bestowed a blessing or made someone wealthy, then they perceive shirk. This is not just their arbitrary assertion; it is a flaw within their own unrefined religion. When the distinction between 'essential' (inherent) and 'bestowed' (granted by Allah) is removed, then why differentiate in rulings? It must be shirk for everyone equally. After all, their absolute and general Imam has said that:

"They have no actual involvement in any work, nor do they have the power for it."(1) He also said: "Making any act permissible or impermissible is the majesty of Allah alone."(2)

He said even more clearly: "Following someone's ways and traditions and considering their command as one's authority is also among those things that Allah has designated specifically for His own glorification. So, whoever conducts this matter with any creation, shirk is established upon them too."(3) And further is his saying:

"So, the way for Allah's command to reach the servants is only through the news given by the Messenger."(4)

In this, he does not accept the Messenger as a ruler, but only as a news-bearer and messenger, and he has already clarified in the preceding part that:

"The Prophet's task is only to warn about bad deeds and give glad tidings about good deeds."(5)

He also said that:

1. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Three, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 20
2. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Three, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 20
3. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Four, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 28
4. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Four, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 28
5. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Two, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 28

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

लेकिन कच्चे वहाबी इन दो किस्मों में फर्क करते हैं। अगर कहा जाए कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने यह बात फ़र्ज़ की या फ़लां काम हराम कर दिया, तो शिर्क का सौदा नहीं उछलता। और अगर कहा जाए कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने नेमत दी या ग़नी कर दिया, तो शिर्क सूझता है। यह उनका सिर्फ मनमाना हुक्म ही नहीं, बल्कि खुद उनके असभ्य मज़हब का कच्चापन है। जब ज़ाती (स्वयं का) और अताई (प्रदत्त) का फर्क मिटा दिया गया, तो फिर अहकाम (नियमों) में फर्क कैसा? सबका एक जैसा शिर्क होना लाज़मी है। आखिरकार उनके मुतलक (निरपेक्ष) और आम इमाम ने कहा है कि:

"किसी काम में न वास्तव में उनका दखल है और न इसकी ताक़त रखते हैं।" (1) साथ ही कहा: "किसी काम को जायज़ या नाजायज़ कर देना अल्लाह ही की शान है।" (2)

साफ तौर पर कहा: "किसी की राह और रस्म को मानना और उसी के हुक्म को अपनी सनद (प्रमाण) समझना भी उन्हीं बातों में से है जो खास अल्लाह ने अपनी ताज़ीम (सम्मान) के लिए ठहराई हैं। तो जो कोई यह मामला किसी मखलूक (सृष्टि) के साथ करे, तो उस पर भी शिर्क साबित है।" (3) और आगे उसका क़ौल (कथन) है:

"सो अल्लाह के हुक्म पहुँचने की राह बंदों तक रसूल ही का खबर देना है।" (4)

इसमें वह रसूल को हाकिम नहीं मानता, सिर्फ मुखबिर (सूचना देने वाला) और पैग़ाम रसाँ (संदेशवाहक) मानता है और इससे पहले के हिस्से में स्पष्ट कर चुका है कि:

"पैग़म्बर का इतना ही काम है कि बुरे काम पर डरा दे और अच्छे काम पर खुशखबरी सुना दे।" (5)

साथ ही कहा कि:

1. तक़वियत-उल-ईमान, तीसरा अध्याय, मतबए अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 20
2. तक़वियत-उल-ईमान, तीसरा अध्याय, मतबए अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 20
3. तक़वियत-उल-ईमान, चौथा अध्याय, मतबए अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 28

4. तक़वियत-उल-ईमान, चौथा अध्याय, मतबए अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 28
5. तक़वियत-उल-ईमान, दूसरा अध्याय, मतबए अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 28

पृष्ठ 772 का 512

مگر کچے وہابی ان دو قسموں میں فرق کرتے ہیں، اگر کہئے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے یہ بات فرض کی یا فلاں کام حرام کردیا تو شرک کا سودا نہیں اچھلتا، اور اگر کہئے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نعمت دی یا غنی کردیا تو شرک سوجھتا ہے۔ یہ انکا نرا تحکم ہی نہیں خود اپنے مذہب نامہذب میں کچا پن ہے۔ جب ذاتی اور عطائی کا تفرقہ اٹھا دیا پھر احکام میں فرق کیسا، سب کا یکساں شرک ہونا لازم، آخر ان کا امام مطلق وعام کہہ گیا کہ : "کسی کام میں نہ بالفعل ان کو دخل ہے اور نہ اس کی طاقت رکھتے ہیں۔" ۱۔ نیز کہا: "کسی کام کو روا یا ناروا کردینا اللہ ہی کی شان ہے۔" ۲۔ صاف تر کہا: "کسی کی راہ ورسم کو ماننا اور اسی کے حکم کو اپنی سند سمجھنا یہ بھی انہیں باتوں میں سے ہے کہ خاص اللہ نے اپنی تعظیم کے واسطے ٹھہرائی ہیں تو جو کوئی یہ معاملہ کسی مخلوق سے کرے تو اس پر بھی شرک ثابت ہے۔" ۳۔ اور آگے اس کا قول: "سو اللہ کے حکم پہنچنے کی راہ بندوں تک رسول ہی کا خبر دینا ہے۔" ۴۔ اس میں وہ رسول کو حاکم نہیں مانتا صرف مخبر و پیغام رساں مانتا ہے اور اس سے پہلے حصہ کے ساتھ تصریح کر چکا ہے کہ : "پیغمبر کا اتنا ہی کام ہے کہ برے کام پر ڈرا دیوے اور بھلے کام پر خوشخبری سنا دیوے" ۵۔ نیز کہا کہ :

۱ تقویۃ الایمان الفصل الثالث مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۰ ۲ تقویۃ الایمان الفصل الثالث مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۰ ۳ تقویۃ الایمان الفصل الرابع مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۸ ۴ تقویۃ الایمان الفصل الرابع مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۸ ۵ تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۸

Fatawa Rizvia Volume 30

''The greatness that Allah has bestowed upon the Prophets and Saints over all other people is that they show the way to Allah and are aware of good and evil deeds, so they teach people[1]''. Merely based on telling, knowing, and identifying, one cannot say that these commands are theirs; that they made the obligatory (fara'iz) obligatory, or they made the forbidden (muharramat) forbidden. Ultimately, the commands we know came from our elders, who were told by those before them, and so on, layer by layer, from followers of successors (tab' at-tabi'in) to successors (tabi'in), from successors to companions (sahaba), and from companions to the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). So, will anyone say that prayer was made obligatory by my father or adultery was made forbidden by my teacher? If one says this regarding the Prophet, then by accepting the difference between essential (zati) and bestowed (ata'i) authority, and by considering someone's way as following and their command as authority, they have counted these actions among those which Allah Almighty has reserved for His own glorification, and performing them for anyone else is called Shirk (associating partners) in worship. In this category, as in others, it is explicitly stated: ''Whether one thinks that he himself is worthy of this veneration, or thinks that Allah is pleased by such veneration of him, Shirk is established in every way''[2]. Thus, the distinction between 'essential' and 'bestowed' will create a division in the religion of Najd until the Day of Judgment. He (the author of Taqwiyat-ul-Iman) has clearly stated: ''There is no command for anyone except Allah; He has commanded only this: do not obey anyone besides Him''[3]. When obeying the Messenger is not even established, how would accepting the Messenger as a ruler and knowing the obligations and prohibitions as being made obligatory and forbidden by the Messenger not be Shirk? In short, he is firm in his belief. Therefore, even though Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), strictly emphasized respect for the forests around Medina the Radiant and prohibited hunting etc., when he said, ''I make Medina a sanctuary (haram),'' this 'pinnacle monotheist' who says everywhere, ''do not obey anyone but God,'' has clearly leveled a charge of Shirk and showed no concern for the wrath of Allah, the One, the Subduer. ''And those who do wrong will soon know to what kind of return they will be returned.''

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 2, on Refuting Polytheism in Knowledge, Alimi Press, Inside Lahori Gate, Lahore, p. 17. [2] Taqwiyat-ul-Iman, Introduction to the book, Alimi

Press, Inside Lahori Gate, Lahore, p. 8. [3] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 4, Alimi Press, Inside Lahori Gate, Lahore, p. 28.

फतावा रज़विया खंड ३०

''अल्लाह ने अंबिया (नबियों) और औलिया (वलियों) को जो सब लोगों से बड़ा बनाया है, तो उनमें बड़ाई यही होती है कि वे अल्लाह की राह बताते हैं और भले-बुरे कामों से वाकिफ होते हैं, इसलिए लोगों को सिखाते हैं[1]''। केवल बताने, जानने और पहचानने के आधार पर यह नहीं कहा जा सकता कि ये आदेश उनके हैं, कि उन्होंने अनिवार्य कर्तव्यों (फ़राज़) को अनिवार्य किया और वर्जित कार्यों (मुहर्रमात) को हराम (निषिद्ध) कर दिया। अंतत; हमें जो आदेश मालूम हुए वे हमारे बुजुर्गों से आए, उन्हें उनके पूर्वजों ने बताया, इसी तरह पीढ़ी दर पीढ़ी, अनुयायियों (तबा तबाईन) को उत्तराधिकारियों (तबाईन) से, उत्तराधिकारियों को सहाबा (साथियों) से, और सहाबा को सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से। तो क्या कोई ऐसा कहेगा कि नमाज़ मेरे पिता ने अनिवार्य की है या व्यभिचार को मेरे उस्ताद ने हराम कर दिया है? नबी के संदर्भ में अगर कोई ऐसा कहेगा, तो 'जाती' (स्वयं का) और 'अताई' (प्रदत्त) के अंतर को मानते हुए, और किसी की राह को मानना और उसके आदेश को प्रमाण समझना, उन कार्यों में गिना जाएगा जिन्हें अल्लाह तआला ने अपनी महिमा के लिए विशेष किया है, और उन्हें किसी और के लिए करने का नाम इबादत में शिर्क(साझेदारी) रखा गया है। और इस श्रेणी में भी अन्य श्रेणियों की तरह स्पष्ट रूप से कहा गया है कि: ''फिर चाहे वह यह समझे कि वे स्वयं ही इस सम्मान के योग्य हैं, या यह समझे कि उनके इस प्रकार के सम्मान से अल्लाह प्रसन्न होता है, हर तरह से शिर्क सिद्ध होता है[2]''। तो 'जाती' और 'अताई' का यह भेद नजद के धर्म में कयामत तक फूट डाल देगा। उसने साफ तौर पर कह दिया है: ''अल्लाह के सिवा किसी का कोई आदेश नहीं है; उसने तो यही आदेश दिया है कि उसके सिवा किसी को मत मानो[3]''। जब रसूल को मानने की बात ही नहीं ठहरी, तो रसूल को शासक मानना और अनिवार्यताओं और निषेधों को रसूल द्वारा अनिवार्य और हराम किए जाने के रूप में जानना शिर्क कैसे नहीं होगा? संक्षेप में, वह अपनी धुन का पक्का है। इसलिए, हालांकि मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मदीना तैयबा के आसपास के जंगलों के सम्मान पर कितनी कड़ी ताकीद की और उनमें शिकार आदि वर्जित फरमाया, लेकिन जब यह इरशाद हुआ कि ''मदीना को हरम (पवित्र सीमा) बनाता हूँ,'' तो इस 'चोटी के एकेश्वरवादी' ने, जो जगह-जगह कहता है कि ''खुदा के सिवा किसी को न मानो,'' साफ-साफ शिर्क का फतवा जड़ दिया और अल्लाह वाहिद कहार के गुस्से का कुछ ख्याल न किया। ''और ज़ल्म करने वाले जल्द ही जान लेंगे कि वे किस पलटने की जगह पलटेंगे।''

[1] तक़वियत-उल-ईमान, दूसरा अध्याय, ज्ञान में शिर्क के खंडन में, अलमी प्रेस, लाहौरी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 17। [2] तक़वियत-उल-ईमान, पुस्तक की प्रस्तावना, अलमी प्रेस, लाहौरी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 8। [3] तक़वियत-उल-ईमान, चौथा अध्याय, अलमी प्रेस, लाहौरी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 28।

''انبیاء اولیاء کو جو اللہ نے سب لوگوں سے بڑا بنایا سو ان میں بڑائی یہی ہوتی ہے کہ اللہ کی راہ بتاتے ہیں اور برے بھلے کاموں سے واقف ہیں سو لوگوں کو سکھلاتے ہیں[1]''۔ صرف بتانے جاننے پہچاننے پر یہ نہیں کہہ سکتے کہ یہ حکم ان کے ہیں فرائض کو انہوں نے فرض کیا محرمات کو انہوں نے حرام کردیا۔ آخر ہمیں جو احکام معلوم ہوئے اپنے بزرگوں سے آئے انہیں ان کے اگلوں نے بتائے، یونہی طبقہ بطبقہ تبع کو تابعین، تابعین کو صحابہ، صحابہ کو سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے، تو کیا کوئی یوں کہے گا کہ نماز میرے باپ نے فرض کی ہے یا زنا کو میرے استاد نے حرام کردیا۔ نبی کی نسبت اگر یوں کہے گا تو وہی ذاتی عطائی کا فرق مان کر، اور کسی کی راہ ماننے اور اس کا حکم سند جاننے کو ان افعال سے گن چکا جو اللہ تعالیٰ نے اپنی تعظیم کے لیے خاص کئے ہیں اور انہیں غیر کے لیے کرنے کا نام اشراک فی العبادۃ رکھا، اور اس قسم میں بھی مثل دیگر اقسام تصریح کی کہ: ''پھر خواہ یوں سمجھے کہ یہ آپ ہی اس تعظیم کے لائق ہیں یا یوں سمجھے کہ انکی اس طرح کی تعظیم سے اللہ خوش ہوتا ہے ہر طرح شرک ثابت ہوتا ہے[2]''۔ تو ذاتی و عطائی کا تفرقہ دین نجدی میں قیامت کا تفرقہ ڈال دے گا۔ وہ صاف کہہ چکا: ''نہیں حکم کسی کا سوائے اللہ کے اس نے تو یہی حکم کیا ہے کہ کسی کو اس کے سوا مت مانو[3]''۔ جب رسول کو ماننے ہی کی نہ ٹھہری تو رسول کو حاکم ماننا اور فرائض و محرمات کو رسول کے فرض و حرام کر دینے سے جاننا کیونکر شرک نہ ہوگا، غرض وہ اپنی دھن کا پکا ہے، ولہٰذا محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کس قدر تاکید شدید سے مدینہ طیبہ کے گردو پیش کے جنگل کا ادب فرض کیا اور اس میں شکار وغیرہ منع فرمایا، مگر یہ جوارشاد ہوا کہ ''مدینے کو حرم میں کرتا ہوں۔'' اس چوٹی کے موحد نے کہ جابجا کہتا ہے کہ ''خدا کے سوا کسی کو نہ مانو'' صاف

صاف حکم شرک جڑ دیا اور اللہ واحد قہار کے غضب کا کچھ خیال نہ کیا "وَسَيَعْلَمُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا اَيَّ مُنْقَلَبٍ"

[1] تقویۃ الایمان الفصل الثانی فی رد الاشراك فی العلم مطبع علیمی اندرون لاہوری دروازہ لاہور ص ۱۷ [2] تقویۃ الایمان مقدمۃ الکتاب مطبع علیمی اندرون لاہوری دروازہ لاہور ص ۸ [3] تقویۃ الایمان الفصل الرابع مطبع علیمی اندرون لاہوری دروازہ لاہور ص ۲۸

Fatawa Razawiya Volume 30

"...they will return."[1] (And the wrongdoers will soon know to what final place of turning they will return. - Translator). So it was appropriate to mention some Hadiths as well, in which the chains of legal rulings are explicit. And now, mentioning two specific verses of this kind is also commendable, although this point was already present in two verses from the previous ones. When the number of verses exceeds fifty (half a century of verses), then for the completion of the 'Uqd' (the set of fifty), three more verses should be added so that the number fifty is completed, just as in the Hadiths, with the help of Allah Almighty, five sets of fifty (Khamsin), i.e., two hundred and fifty, will be a complete number. Otherwise, comprehensive coverage (Isti'ab) of verses is not intended here, nor is it possible for Hadiths. And Allah is the Guide to the minarets of light.

Note: For instance, there are many verses of these legal rulings, of which only two are mentioned here. Similarly, regarding the subject that angels take the souls of creatures, only two verses have appeared above. There are five more verses in the Holy Quran on this subject; we mention those five here so that since the first five verses were mentioned from previous scriptures, because of them, the count of fifty may be completed from the Great Quran alone.

Verse 1: "Indeed, those whom the angels take in death..."[2] Indeed, those whom the angels gave death to. Verse 2: "Our messengers came to them to take them in death"[3] Our messengers came to them to give them death. Verse 3: "And if you could see when the angels take away those who disbelieve"[4] If only you could see when the angels give death to the disbelievers. Verse 4: "Indeed, disgrace today and evil are upon the disbelievers. Those whom the angels take in death while they were wronging themselves"[5] Indeed, today disgrace and calamity are upon the disbelievers, whom the angels give death while they are in a state of having oppressed their own souls. Verse 5: "Thus Allah rewards the righteous. Those whom the angels take in death being pure"[6] Thus does Allah reward the God-fearing, whom the angels give death in a pure state.

May He make us among them by the grace of His mercy. Ameen. (May Allah Almighty make us among them by His grace and mercy. Ameen. - Translator)

[1] Al-Quran Al-Kareem 26/227 [2] Al-Quran Al-Kareem 4/97 [3] Al-Quran Al-Kareem 7/37 [4] Al-Quran Al-Kareem 8/50 [5] Al-Quran Al-Kareem 16/27, 28 [6] Al-Quran Al-Kareem 16/31, 32

फतावा रज़विया जिल्द 30

"...वे लौटेंगे।"[1] (और अब ज़ालिमों को पता चल जाएगा कि वे किस करवट पलटेंगे। - अनुवादक)। तो यह उचित हुआ कि कुछ हदीसें भी ज़िक्र कर दी जाएँ जिनमें विधायी आदेशों (अहकाम-ए-तशरीइया) की सनद (प्रमाण) स्पष्ट है। और अब इस प्रकार की दो विशेष आयतों का ज़िक्र भी सराहनीय है, हालाँकि पिछली आयतों में से भी दो आयतों में यह भाव मौजूद था। जब ज़िक्र की गई आयतों की संख्या पचास (इंसाफ़-ए-उक़ूद) से अधिक हो जाएगी, तो 'अक़द' (गाँठ/संख्या पूर्ण करने) को पूरा करने के लिए तीन आयतों की और वृद्धि की जाए ताकि पचास की संख्या पूरी हो जाए, जिस प्रकार हदीसों में अल्लाह तआला की सहायता से पाँच 'ख़मसीन' यानी ढाई सौ की संख्या पूर्ण होगी। अन्यथा, सभी आयतों का व्यापक समावेश (इस्तियाब) यहाँ अभिप्रेत नहीं है, और न ही हदीसों के लिए संभव है। और अल्लाह ही नूर (प्रकाश) के मीनारों की ओर मार्गदर्शन करने वाला है।

नोट: उदाहरण के लिए, इन विधायी आदेशों की आयतें बहुत हैं जिनमें से केवल दो ही यहाँ वर्णित हैं। इसी तरह इस विषय में कि सृष्टि को मौत फ़रिश्ते देते हैं, केवल दो आयतें ऊपर गुज़रीं। पवित्र कुरआन में इस विषय की पाँच और आयतें हैं; हम उन पाँचों का यहाँ ज़िक्र करते हैं ताकि चूँकि पहली पाँच आयतें पिछली किताबों से वर्णित हुई हैं, उनके कारण अकेले महान कुरआन से ही पचास की संख्या पूरी हो जाए।

आयत 1: "बेशक वे लोग जिन्हें फ़रिश्तों ने मौत दी..."[2] बेशक वे लोग जिन्हें फ़रिश्तों ने मौत दी। आयत 2: "हमारे रसूल उनके पास आए उन्हें मौत देने के लिए"[3] हमारे रसूल उनके पास आए उन्हें मौत देने को। आयत 3: "और काश तुम देखते जब फ़रिश्ते काफ़िरों को मौत देते हैं"[4] काश तुम देखते जब फ़रिश्ते काफ़िरों को मौत देते हैं। आयत 4: "बेशक आज के दिन रुसवाई और मुसीबत काफ़िरों पर है, जिन्हें फ़रिश्ते उस हाल में मौत देते हैं कि वे अपनी जानों पर ज़ुल्म ढाए हुए हैं"[5] बेशक आज के दिन रुसवाई और मुसीबत काफ़िरों पर है, जिन्हें फ़रिश्ते उस हाल में मौत देते हैं कि वे अपनी जानों पर ज़ुल्म ढाए हुए हैं। आयत 5: "इसी तरह अल्लाह परहेज़गारों को बदला देता है, जिन्हें फ़रिश्ते पाकीज़ा हालत में मौत देते हैं"[6] इसी तरह अल्लाह परहेज़गारों को बदला देता है, जिन्हें फ़रिश्ते पाकीज़ा हालत में मौत देते हैं।

अल्लाह हमें अपने फ़ज़्ल और रहमत से उन्हीं में शामिल करे। आमीन। (अल्लाह तआला हमें अपने फ़ज़्ल और रहमत से उन्हीं में से कर दे। आमीन। - अनुवादक)

[1] अल-कुरआन अल-करीम 26/227 [2] अल-कुरआन अल-करीम 4/97 [3] अल-कुरआन अल-करीम 7/37 [4] अल-कुरआन अल-करीम 8/50 [5] अल-कुरआन अल-करीम 16/27, 28 [6] अल-कुरआन अल-करीम 16/31, 32

یَنْقَلِبُوْنَ 1 " (اور اب جان جائیں گے ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ت) تو مناسب ہوا کہ بعض احادیث وہ بھی ذکر کر جائیں جن میں احکام تشریعیہ کی اسناد صریح ہے، اور اب اس قسم کی خاص دو آیتوں کا ذکر بھی محمود، اگرچہ آیات گزشتہ سے بھی دو آیتوں میں یہ مطلب موجود، اور ان کے ذکر سے جب عدد آیات انصاف عقود سے متجاوز ہوگا تو تکمیل عقد کے لیے تین آیتوں کا اور بھی اضافہ ہو کہ پچاس کا عدد پورا ہو جس طرح احادیث میں بعونہ تعالٰی پانچ خمسین یعنی ڈھائی سو کا عدد کامل ہوگا، ورنہ استیعاب آیات عہ میں منظور، نہ احادیث میں مقدور، واللہ الھادی الی منائر النور،

عہ: مثلاً یہی احکام تشریعیہ کی آیات بکثرت ہیں جن سے دو ہی یہاں مذکور، یو نہی اس مضمون میں کہ خلائق کو موت فرشتے دیتے ہیں، صرف دو آیتیں اوپر گزریں، قرآن پاک میں پانچ آیتیں اس مضمون کی اور ہیں، ہم ان پانچ کو یہاں ذکر کر دیں کہ اول پانچ آیتیں کتب سابقہ سے مذکور ہوئی ہیں ان کے سبب پچاس پوری صرف قرآن عظیم سے ہو جائیں۔

آیت ۱: "إِنَّ الَّذِيْنَ تَوَفّٰهُمُ الْمَلٰئِكَةُ" 2۔ بیشک وہ لوگ جنہیں موت دی فرشتوں نے۔ آیت ۲: "جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ" 3۔ ہمارے رسول ان کے پاس آئے انہیں موت دینے کو۔ آیت ۳: "وَلَوْ تَرٰى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِيْنَ كَفَرُوا الْمَلٰئِكَةُ" 4۔ کاش تم دیکھو جب کافروں کو موت دیتے ہیں فرشتے۔ آیت ۴: "إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوْٓءَ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ۙ الَّذِيْنَ تَتَوَفّٰهُمُ الْمَلٰئِكَةُ ظَالِمِيْٓ اَنْفُسِهِمْ" 5۔ بیشک آج کے دن رسوائی اور مسیبت کافروں پر ہے جنہیں موت فرشتے دیتے ہیں اس حال میں کہ وہ اپنی جانوں پر ستم ڈھائے ہوئے ہیں۔ آیت ۵: "كَذٰلِكَ يَجْزِي اللهُ الْمُتَّقِيْنَ ۙ الَّذِيْنَ تَتَوَفّٰهُمُ الْمَلٰئِكَةُ طَيِّبِيْنَ" 6۔ ایسا ہی بدلہ دیتا ہے اللہ پر ہیز گاروں کو جنہیں موت فرشتے دیتے ہیں پاکیزہ حالت میں۔

جعلنالمنهم بفضل رحمتہ آمین (اللہ تعالیٰ ہمیں اپنے فضل و رحمت سے انہیں میں سے کر دے۔ آمین۔ ت)

1 القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۷ 2 القرآن الکریم ۴/ ۹۷ 3 القرآن الکریم ۷/ ۳۷ 4 القرآن الکریم ۸/ ۵۰ 5 القرآن الکریم ۱۶/ ۲۸، ۲۷ 6 القرآن الکریم ۱۶/ ۳۱، ۳۲

We first recite those three verses so that the explanation of the legislative rulings from the verses and traditions remains continuous, and through Allah is success.

Verse 46: "Indeed, every soul has a guardian over it." [1]	**No soul exists upon which a guardian is not appointed.**
Verse 47: "Alif, Lam, Ra. [This is] a Book which We have revealed to you, [O Muhammad], that you might bring mankind out of darknesses into the light by permission of their Lord to the path of the Exalted in Might, the Praiseworthy." [2]	This book We have sent down to you so that you, O Prophet, may bring people out of darkness into light by the permission of their Lord, to the path of the Almighty, the Praiseworthy.
Verse 48: "And We certainly sent Moses with Our signs, [saying], 'Bring out your people from darknesses into the light...'" [3]	And certainly, We sent Moses with Our signs, saying, "O Moses, bring your people out of darkness into light."

I say: Darkness represents disbelief and misguidance, and light represents faith and guidance, which has been called the path of the Almighty, the Praiseworthy. There is no middle ground between faith and disbelief; to take someone out of one is strictly to enter them into the other. Thus, the noble verses clearly state that Moses (peace and blessings be upon him) took the Children of Israel out of disbelief and gave them the light of faith. Similarly, Al-Mustafa (Allah's peace and blessings be upon him) rescues this Ummah from disbelief and grants them faith. If this were not the work of the Prophets (peace be upon them) or if they did not have the power for it, then Lord Almighty's command to them to "bring them out of disbelief" would be, God forbid, a command beyond their capability.

Praise be to Allah! How magnificently the Great Quran has refuted this restriction of the leader of the Wahhabis: "The Prophet of God has stated that I have neither power nor any knowledge of the unseen; the state of my power is such that I am not even the master of benefit or harm for my own self, so what can I do for another? In short, there is no power in me; I only claim prophethood, and a prophet's work is only this much."

[1] The Holy Quran 86/4 [2] The Holy Quran 14/1 [3] The Holy Quran 14/5

हम पहले वो तीन आयतें तिलावत करें कि फिर अहकाम-ए-तशरीया का बयान आयात व अहादीस से मुसलसल रहे और अल्लाह ही तौफीक देने वाला है।

आयत 46: "बेशक हर जान पर एक निगहबान मुकर्रर है।" [1]	**कोई जान ऐसी नहीं जिस पर एक निगहबान मुतैयन न हो।**
आयत 47: "अलिफ़, लाम, रा। (यह) एक किताब है जिसे हमने आपकी तरफ उतारा है ताकि आप लोगों को उनके रब के हुक्म से अंधेरों से निकाल कर रोशनी की तरफ लाएं, उस (अल्लाह) की राह की तरफ जो ज़बरदस्त, खूबियों वाला है।" [2]	यह किताब हमने तुम्हारी तरफ उतारी ताकि तुम ऐ नबी! लोगों को अंधेरों से निकाल लो रोशनी की तरफ उनके रब की परवानगी से ग़ालिब सराहे गए की राह की तरफ।
आयत 48: "और बेशक हमने मूसा को अपनी निशानियों के साथ भेजा कि ऐ मूसा! अपनी कौम को अंधेरों से निकाल कर रोशनी की तरफ लाओ।" [3]	और बेशक यकीन के साथ हमने मूसा को अपनी निशानियों के साथ भेजा कि ऐ मूसा! तू निकाल ले अपनी कौम को अंधेरों से रोशनी की तरफ।

अकुल (मैं कहता हूँ): अंधेरों से मुराद कुफ्र और गुमराही है और रोशनी से मुराद ईमान और हिदायत है जिसे ग़ालिब सराहे गए की राह फ़रमाया। और ईमान व कुफ्र के बीच कोई वास्ता नहीं, एक से निकालना कतई तौर पर दूसरे में दाखिल करना है। तो आयात-ए-करीमा साफ इरशाद फरमा रही हैं कि बनी इसराइल को मूसा अलैहिस्सलाम ने कुफ्र से निकाला और ईमान की रोशनी दे दी। इस उम्मत को मुस्तफा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम कुफ्र से छुड़ाते ईमान अता फरमाते हैं। अगर अंबिया अलैहिमुस्सलाम का यह काम न होता और उन्हें इसकी ताकत न होती तो रब अज्ज़वजल का उन्हें यह हुक्म फरमाना कि 'कुफ्र से निकाल लो', माज़अल्लाह तकलीफ़-ए-माला-युताक (नामुमकिन काम का हुक्म) था।

अल्हम्दुलिल्लाह! कुरआन-ए-अज़ीम ने कैसी तक़ज़ीब फ़रमाई इमाम-ए-वहाबिया के इस हस्र (पाबंदी) की कि: "पैगंबर-ए-खुदा ने बयान कर दिया कि मुझ को न कुदरत है न कुछ गैब दानी, मेरी कुदरत का हाल तो ये है कि अपनी जान तक के नफा व नुकसान का मालिक नहीं तो दूसरे का तो

क्या कर सकूं। गरज़ कि कुछ कुदरत मुझ में नहीं, फकत पैगंबरी का मुझ को दावा है और पैगंबर का इतना ही काम है"।

[1] अल-कुरआन अल-करीम 86/4 [2] अल-कुरआन अल-करीम 14/1 [3] अल-कुरआन अल-करीम 14/5

पेज 515 / 772

ہم پہلے وہ تین آیتیں تلاوت کریں کہ پھر احکامِ تشریعیہ کا بیان آیات و احادیث سے مسلسل رہے وباللہ التوفیق۔

آیت ۴۶: "اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ" - ۱

کوئی جان نہیں جس پر ایک نگہبان متعین نہ ہو۔

آیت ۴۷: "الٓرٰ ۚ كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ۙ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيْزِ الْحَمِيْدِ" - ۲

یہ کتاب ہم نے تمہاری طرف اتاری تاکہ تم اے نبی! لوگوں کو اندھیروں سے نکال لو روشنی کی طرف ان کے رب کی پروانگی سے غالب سراہے گئے کی راہ کی طرف۔

آیت ۴۸: "وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوْسٰى بِاٰيٰتِنَآ اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ۙ" - ۳

اور بیشک بالیقین ہم نے موسیٰ کو اپنی نشانیوں کے ساتھ بھیجا کہ اے موسیٰ! تو نکال لے اپنی قوم کو اندھیروں سے روشنی کی طرف۔

اقول: اندھیریاں کفر و ضلالت ہیں اور روشنی ایمان و ہدایت جسے غالب سراہے گئے کی راہ فرمایا۔ اور ایمان و کفر میں واسطہ نہیں، ایک سے نکالنا قطعاً دوسرے میں داخل کرنا ہے۔ تو آیاتِ کریمہ صاف ارشاد فرمارہی ہیں کہ بنی اسرائیل کو موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام نے کفر سے نکالا اور ایمان کی روشنی دے دی اس امت کو مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کفر سے چھڑاتے ایمان عطا فرماتے ہیں، اگر انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کا یہ کام نہ ہوتا انہیں اس کی طاقت نہ ہوتی تو رب عزوجل کا انہیں یہ حکم فرمانا کہ کفر سے نکال لو معاذ اللہ تکلیف مالا یطاق تھا۔

الحمد للہ! قرآن عظیم نے کیسی تکذیب فرمائی امامِ وہابیہ کے اس حصر کی کہ : "پیغمبرِ خدا نے بیان کردیا کہ مجھ کو نہ قدرت ہے نہ کچھ غیب دانی، میری قدرت کا حال تو یہ ہے کہ اپنی جان تک کے نفع و نقصان کا مالک نہیں تو دوسرے کا تو کیا کرسکوں۔ غرض کہ کچھ قدرت مجھ میں نہیں، فقط پیغمبری کا مجھ کو دعویٰ ہے اور پیغمبر کا اتنا ہی کام ہے"

1 القرآن الکریم ۸۶/۴ 2 القرآن الکریم ۱۴/۱ 3 القرآن الکریم ۱۴/۵

...that [he should] warn against evil deeds and give good tidings for good deeds. Instilling certainty in the heart is not my work. There is no greatness in Prophets in the sense that Allah has given them some power of disposal in the world such that they fulfill desires, give victory or defeat, make someone rich, or instill faith in anyone's heart. In these matters, all servants, great and small, are equal, helpless, and without authority. 1 Ref summarized. Muslims! Look at the words of this misguided person and compare them with the verses and Hadiths that have been mentioned so far. See how vehemently he is belying Allah and His Messenger. Anyway, leave him to his fate. Offer thanks to that Most Generous of the Generous who granted us faith through the hands of such a noble, generous, and eternally kind Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). There is a firm hope from his grace that, by the help of the Almighty, we will remain protected. You gave Islam, You took [us] into the congregation You are Generous, now who returns Your gift? 2 Yes, it is true that personal giving is a special attribute of Allah. "Indeed, [O Muhammad], you do not guide whom you like" 3 etc., mentions this. It is not specific to faith; even a penny cannot be given by anyone from themselves without Allah's giving. Till the Lord of Solomon gives (Until God gives, how can Solomon give? - Translator) This is the distinction which, by losing, you wandered everywhere and became included in "Do you believe in some parts of the Book and disbelieve in others?" 4. (And you believe in some commands of God and deny others. - Translator).

Arabic Prayer	**Urdu Translation**
We ask Allah for well-being, complete well-being, and permanent well-being, and all praise is for Allah, the Lord of the worlds.	We ask Allah the Almighty for complete and permanent well-being, and all praise is for Allah, the Lord of the worlds. (Translator)

1 Taqviyat-ul-Iman, Chapter Two, on Rebutting Shirk in Knowledge, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 15 2 Hadaiq-e-Bakhshish, Part One, Maktaba Rizvia, Karachi, p. 3 3 Al-Quran Al-Karim 28/56 4 Al-Quran Al-Karim 2/85

...कि वह बुरे कामों पर डरा दे और अच्छे कामों पर खुशखबरी सुना दे। दिल में यक़ीन डाल देना मेरा काम नहीं। नबियों में इस बात की कोई बड़ाई नहीं कि अल्लाह ने उन्हें दुनिया में तसर्रुफ़ (अधिकार) की कुछ ऐसी शक्ति दी हो कि वे मुरादें पूरी कर दें या जीत और हार दिला दें या अमीर बना दें या किसी के दिल में ईमान डाल दें। इन बातों में सभी बंदे, बड़े और छोटे, बराबर हैं, मजबूर और बेबस हैं। 1 सारांश। मुसलमानों! इस गुमराह के इन शब्दों को देखो और उन आयतों और हदीसों से तुलना करो जो अब तक गुज़री हैं। देखो यह किस शिद्दत से खुदा और रसूल को झुठला रहा है। खैर, इसे इसके अंजाम पर छोड़ें। उस सबसे बड़े उदार (अकरमुल अकरमीन) का शुक्र अदा करें जिसने हमें ऐसे करीम, अकरम और सदैव कृपालु सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हाथ से ईमान दिलवाया। उनके करम से पक्की उम्मीद है कि अल्लाह की मदद से हम सुरक्षित भी रहेंगे। तूने इस्लाम दिया, तूने जमात में लिया तू करीम है, अब कौन तेरा तोहफ़ा लौटाता है? 2 हाँ, यह ज़रूर है कि व्यक्तिगत रूप से देना खुदा की ही विशेषता है। "बेशक आप जिसे चाहें उसे हिदायत नहीं दे सकते" 3 आदि में इसी का ज़िक्र है। यह केवल ईमान के साथ विशेष नहीं है; एक पैसा भी बिना खुदा के दिए कोई अपनी ज़ात से नहीं दे सकता। जब तक सुलेमान का रब न दे (जब तक खुदा न दे, सुलेमान कैसे दे सकता है। - त) यही वह फर्क है जिसे खोकर तुम हर जगह भटके और "क्या तुम किताब के कुछ हिस्सों पर ईमान लाते हो और कुछ का इनकार करते हो?" 4 में शामिल हो गए। (और तुम खुदा के कुछ हुक्मों को मानते हो और कुछ से इनकार करते हो। - त)

अरबी प्रार्थना	**उर्दू अनुवाद**
हम अल्लाह से आफियत, पूर्ण आफियत और स्थायी आफियत का सवाल करते हैं, और तमाम तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं।	हम अल्लाह तआला से पूर्ण और स्थायी आफियत का सवाल करते हैं, और तमाम तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं। (त)

1 तक़वियतुल ईमान, दूसरा अध्याय, इल्म में शिर्क के खंडन में, अलमी प्रेस, लोहारी दरवाजा, लाहौर, पृष्ठ 15 2 हदाइक़-ए-बख्शिश, पहला हिस्सा, मकतबा रिज़विया, कराची, पृष्ठ 3 3 अल-कुरान अल-करीम 28/56 4 अल-कुरान अल-करीम 2/85

کہ برے کام پر ڈرا دیوے اور بھلے کام پر خوشخبری سنا دیوے دل میں یقین ڈال دینا میرا کام نہیں انبیاء میں اس بات کی کچھ بڑائی نہیں کہ اللہ نے عالم میں تصرف کی کچھ قدرت دی ہو کہ مرادیں پوری کر دیویں یا فتح و شکست دے دیویں یا غنی کر دیویں یا کسی کے دل میں ایمان ڈال دیویں ان باتوں میں سب بندے بڑے اور چھوٹے برابر ہیں عاجز اور بے اختیار ۱۔ہ اھ ملخصا۔ مسلمانو! اس گمراہ کے ان الفاظ کو دیکھو اور ان آیتوں اور حدیثوں سے کہ اب تک گزریں ملاؤ دیکھو یہ کس قدر شدت سے خدا و رسول کو جھٹلا رہا ہے، خیر اسے اس کی عاقبت کے حوالے کیجئے، شکر اس اکرم الاکرمین کا بجالایئے جس نے ہمیں ایسے کریم اکرم دائم الکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ہاتھ سے ایمان دلوایا ان کے کرم سے امید واثق ہے کہ بعونہ تعالٰی محفوظ بھی رہے۔ تو نے اسلام دیا تو نے جماعت میں لیا تو کریم اب کوئی پھرتا ہے عطیہ تیرا ۲۔ہ ہاں یہ ضرور ہے کہ عطائے ذاتی خاصہ خدا ہے "إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ" ۳ (بیشک یہ نہیں کہ تم جسے اپنی طرف سے چاہو ہدایت کر دو ت) وغیرہا میں اسی کا تذکرہ ہے کچھ ایمان کے ساتھ خاص نہیں پیسہ کوڑی بھی بے عطائے خدا کوئی بھی اپنی ذات سے نہیں دے سکتا۔ ع تاخداوندِ سلیماں کے دہد (جب تک خدا نہ دے سلیمان کیسے دے سکتا ہے۔ت) یہی فرق ہے جسے گم کرکے تم ہر جگہ بہکے اور "أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُوْنَ بِبَعْضٍ" ۴ ۔ (اور خدا کے کچھ حکموں پر ایمان لاتے ہو اور کچھ سے انکار کرتے ہو۔ ت) میں داخل ہوئے۔

نسأل اللہ العافیۃ وتمام العافیۃ ودوام العافیہ و الحمد للہ رب العلمین۔ **ہم اللہ تعالٰی سے کامل دائمی عافیت کا سوال کرتے ہیں، اور تمام تعریفیں اللہ رب العالمین کے لیے ہیں۔(ت)**

۱ـہ تقویۃ الایمان الفصل الثانی فی ردالاشراک فی العلم مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۵ ۲ـہ حدائقِ بخشش و ص اول مکتبہ رضویہ کراچی ص ۳ ۳ـہ القرآن الکریم ۵۶/۲۸ ۴ـہ القرآن الکریم ۸۵/۲

Fatawa Razawiyya - Volume 30

Verse 29: "Fight those who do not believe in Allah or in the Last Day and who do not consider unlawful what Allah and His Messenger have made unlawful."[1] — Fight against those who do not believe in Allah and the Last Day, and do not consider forbidden what Allah and His Messenger Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) have forbidden.

Verse 36: "It is not for a believing man or a believing woman, when Allah and His Messenger have decided a matter, that they should [thereafter] have any choice about their affair. And whoever disobeys Allah and His Messenger has certainly strayed into clear error."[2] — It does not behoove any Muslim man or any Muslim woman that when Allah and His Messenger command a matter, they should have any choice in their own affairs. And whoever does not obey the command of Allah and His Messenger has indeed gone astray in manifest error.

From here, the leading commentators state that the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), before the dawn of Islam, had purchased Zaid bin Harithah (may Allah be pleased with him), freed him, and made him his adopted son. Lady Zainab bint Jahsh (may Allah be pleased with her), who was the daughter of Umayyah bint Abdul Muttalib, the paternal aunt of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) — the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) sent her a proposal for marriage with Hazrat Zaid (may Allah be pleased with him). Initially, she agreed, assuming that the Prophet was seeking the proposal for himself. When it became known that the proposal was for Zaid (may Allah be pleased with him), she refused and sent word saying, "O Messenger of Allah! I am the daughter of the Prophet's aunt; I do not like to marry such a person." Her brother, Abdullah bin Jahsh (may Allah be pleased with him), also refused for the same reason. Thereupon, this noble verse was revealed. Upon hearing it, both brother and sister (may Allah be pleased with them) repented and the marriage took place. It is clear that it is not obligatory from Allah Almighty for any woman to agree to marry a specific person willy-nilly, especially when he is not her equal (kufu), and particularly when the nobility of the woman's family is higher than the stars of Pleiades. Despite all this, for not accepting the proposal brought by His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him), the Lord of Honor (Glorified and Exalted is He) used exactly those words which are used for the abandonment of a divine obligation.

[1] Al-Quran Al-Karim 9/29 [2] Al-Quran Al-Karim 33/36 [3] Al-Jami' li-Ahkam al-Quran (Imam Qurtubi) under verse 33/36, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 12/251; and Ad-Durr al-Manthur under verse 33/36, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/537 and 538.

फ़तावा रज़विया - जिल्द ३०

आयत २९: "उनसे लड़ो जो अल्लाह और परलोक के दिन पर ईमान नहीं लाते, और उस चीज़ को हराम नहीं मानते जिसे अल्लाह और उसके रसूल ने हराम कर दिया है।"[1] — उनसे लड़ो जो ईमान नहीं लाते और न पिछले दिन (क़यामत) पर, और हराम नहीं मानते उस चीज़ को जिसे हराम कर दिया है अल्लाह और उसके रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने।

आयत ३६: "किसी मुसलमान मर्द और किसी मुसलमान औरत के लिए यह जायज़ नहीं है कि जब अल्लाह और उसके रसूल किसी बात का हुक्म दें, तो उन्हें अपने मामलों में कुछ अख्तियार (चुनाव) बाकी रहे। और जो अल्लाह और उसके रसूल की नाफ़रमानी करे, वह खुली गुमराही में भटक गया।"[2] — नहीं पहुँचता (जायज़ नहीं है) किसी मुसलमान मर्द न किसी मुसलमान औरत को कि जब हुक्म करें अल्लाह और रसूल किसी बात का कि उन्हें कुछ अख्तियार है अपनी जानों का, और जो हुक्म न माने अल्लाह और रसूल का वह स्पष्ट गुमराही में बहका।

यहाँ से मुफ़स्सिरों (व्याख्याकारों) के इमाम फ़रमाते हैं कि सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस्लाम का सूरज निकलने से पहले ज़ैद बिन हारिसा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को मोल लेकर आज़ाद फ़रमाया और गोद लिया हुआ बेटा (मुतबन्नी) बनाया था। हज़रत ज़ैनब बिन्त जहश (रज़ियल्लाहु अन्हा), जो सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की फूफी उमैया बिन्त अब्दुल मुत्तलिब की बेटी थीं, सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनके लिए हज़रत ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से निकाह का पैगाम भेजा। पहले तो वह इस गुमान में राज़ी हो गईं कि हुज़ूर अपने लिए प्रस्ताव कर रहे हैं। जब मालूम हुआ कि ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए प्रस्ताव है, तो उन्होंने इनकार कर दिया और कहला भेजा कि 'या रसूलल्लाह! मैं हुज़ूर की फूफी की बेटी हूँ, ऐसे शख्स के साथ अपना निकाह पसंद नहीं करती।' और उनके भाई अब्दुल्लाह बिन जहश (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने भी इसी बिना पर इनकार किया। इस पर यह आयते करीमा उतरी। इसे सुनकर दोनों बहन-भाई (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने तौबा कर ली और निकाह हो गया। ज़ाहिर है कि किसी औरत पर अल्लाह अज़्ज़वजल की तरफ से फर्ज़ नहीं है कि फलां से निकाह पर चाहा-न-चाहा राज़ी हो जाए, खासकर जब वह उसका 'कुफ़ू' (बराबरी का) न हो, और विशेष रूप से जब औरत के खानदान की शराफत सुरैया सितारों से भी ऊँची हो। इसके बावजूद, अपने हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का दिया हुआ पैगाम न मानने पर रब्बुल इज़्ज़त ने बिल्कुल वही शब्द इरशाद फ़रमाए जो किसी ईश्वरीय फर्ज़ के त्याग पर फ़रमाए जाते हैं।

[1] अल-कुरान अल-करीम ९/२९ [2] अल-कुरान अल-करीम ३३/३६ [3] अल-जामे लि-अहकाम अल-कुरान (इमाम कुर्तुबी) के तहत आयत ३३/३६ दारुल किताब अल-अरबी बेरूत १२/२५१ और अद-दुरुल मंसूर के तहत आयत ३३/३६ दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरूत २/५३७ और ५३८।

पृष्ठ ५१७ / ७७२

فتاویٰ رضویہ - جلد ۳۰

آیت ۲۹: "قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ"[1] - لڑو ان سے جو ایمان نہیں لاتے اور نہ پچھلے دن پر، اور حرام نہیں مانتے اس چیز کو جسے حرام کر دیا ہے اللہ اور اس کے رسول محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے۔

آیت ۳۶: "وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا"[2] - نہیں پہنچتا کسی مسلمان مرد نہ کسی مسلمان عورت کو کہ جب حکم کریں اللہ اور رسول کسی بات کا کہ انہیں کچھ اختیار ہے اپنی جانوں کا اور جو حکم نہ مانے اللہ اور رسول کا وہ صریح گمراہی میں بہکا۔

یہاں سے ائمہ مفسرین فرماتے ہیں حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قبل طلوع آفتابِ اسلام زید بن حارثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو مول لے کر آزاد فرمایا اور متبنیٰ بنایا تھا، حضرت زینب بنت جحش رضی اللہ تعالیٰ عنہا کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی پھوپھی امیہ بنت عبدالمطلب کی بیٹی تھیں سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انہیں حضرت زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے نکاح کا پیغام دیا، اول تو راضی ہوئیں اس گمان سے کہ حضور اپنے لئے خواستگاری فرماتے ہیں، جب معلوم ہوا کہ زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے طلب ہے انکار کیا اور عرض کر بھیجا کہ یا رسول اللہ! میں حضور کی پھوپھی کی بیٹی ہوں ایسے شخص کے ساتھ اپنا نکاح پسند نہیں کرتی، اور ان کے بھائی عبداللہ بن جحش رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے بھی اسی بنا پر انکار کیا، اس پر یہ آیہ کریمہ اتری، اسے سن کر دونوں بہن بھائی رضی اللہ تعالیٰ عنہما تائب ہوئے اور نکاح ہو گیا۔ ظاہر ہے کہ کسی عورت پر اللہ عزوجل کی طرف سے فرض نہیں کہ فلاں سے نکاح پر خواہی نخواہی راضی ہو جائے خصوصاً جبکہ وہ اس کا کفو نہ ہو خصوصاً جبکہ

عورت کی شرافت خاندان کواکب ثریا سے بھی بلند و بالا تر ہو، بایں ہمہ اپنے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا دیا ہوا پیام نہ ماننے پر رب العزۃ جل جلالہ نے بعینہ وہی الفاظ ارشاد فرمائے جو کسی فرض الٰہی کے ترک پر فرمائے جاتے۔

[1] القرآن الکریم ۹/۲۹ [2] القرآن الکریم ۳۳/۳۶ [3] الجامع لاحکام القرآن (امام قرطبی) تحت الآیۃ ۳۳/۳۶ دارالکتاب العربی بیروت ۱۲/۲۵۱ و الدر المنثور تحت الآیۃ ۳۳/۳۶ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/۵۳۷ و ۵۳۸

Fatawa-e-Razvia Volume 30

And He (Allah) included His own holy name with the holy name of the Messenger, meaning that if what the Messenger told you was not Our obligation, it has now become an absolute obligation through his command. Muslims no longer have the choice not to follow it; anyone who does not follow it will be clearly astray. See, an action becomes obligatory by the command of the Messenger, even if it was not an obligation from Allah in itself but was a permissible and lawful matter. Therefore, the leaders of the religion distinguish between the obligation of Allah and the Messenger, stating that an obligation established by Allah is stronger than one established by the Messenger. And investigating scholars explicitly state that the laws of Sharia are entrusted to the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). He can make whatever he wishes obligatory, prohibit whatever he wishes, and exempt any thing or person from any ruling as he wishes. Imam Arif Billah Sayyid Abdul Wahhab Sharani (may his secret be sanctified) narrates from Hazrat Sayyidi Ali Khawwas (may Allah be pleased with him) in 'Mizan al-Shari'ah al-Kubra' in the chapter of Wudu:

Arabic Original	**Urdu Translation**
Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) was among those leaders who had the greatest respect for Allah Almighty. For this reason, he did not make intention (Niyyah) obligatory (Fard) in Wudu and called Witr prayer 'Wajib' (necessary), because both are established by Sunnah and not by the Book (Quran). By this, he intended to distinguish between what Allah Almighty has made obligatory and what the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has made necessary. This is because what Allah Almighty has made obligatory is more emphasized than what the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has	Meaning Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) is among those great Imams whose respect for Allah Almighty is greater than that of other Imams. For this reason, he did not make intention a Fard (obligatory act) in Wudu and termed the Witr prayer as Wajib (necessary). Both are proven by the Sunnah and not directly from the Great Quran. So the Imam intended by these rulings to differentiate and distinguish between the Fard of Allah Almighty and the Fard of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). This is because the Fard established by Allah is more emphasized than that which the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) established on his own part, while Allah Almighty had

Arabic Original	Urdu Translation
himself made obligatory when Allah Almighty gave him the choice to make obligatory whatever he wished or not.	granted the Holy Prophet the authority to make whatever he wished obligatory and what he did not wish, not to do so.

In this, by showing the picture of the court of revelation and the submissiveness of commands, he said:

[1] Mizan al-Shari'ah al-Kubra, Chapter of Wudu, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/14

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 30

और अल्लाह ने अपने पाक नाम के साथ रसूल के पाक नाम को भी शामिल फ़रमाया, यानी रसूल जो बात तुम्हें फ़रमाएं वह अगर हमारी तरफ़ से फ़र्ज़ नहीं थी, तो अब उनके फ़रमाने से फ़र्ज़-ए-क़तई हो गई। मुसलमानों को इसे न मानने का अब कोई अधिकार नहीं रहा, जो नहीं मानेगा वह स्पष्ट रूप से गुमराह हो जाएगा। देखो, रसूल के हुक्म देने से काम फ़र्ज़ हो जाता है, भले ही वह अपने आप में खुदा का फ़र्ज़ न हो बल्कि एक मुबाह (जायज़) मामला था। इसलिए दीन के इमाम खुदा और रसूल के फ़र्ज़ में फ़र्क करते हैं कि खुदा का किया हुआ फ़र्ज़ उस फ़र्ज़ से ज़्यादा मज़बूत है जिसे रसूल ने फ़र्ज़ किया है। और तहक़ीक़ करने वाले इमाम साफ़ तौर पर फ़रमाते हैं कि शरीयत के अहकाम हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सुपुर्द हैं। वह जो बात चाहें वाजिब कर दें, जो चाहें नाजायज़ कर दें, जिस चीज़ या जिस शख़्स को जिस हुक्म से चाहें मुस्तस्ना (छूट) फ़रमा दें। इमाम आरिफ़ बिल्लाह सैय्यद अब्दुल वहाब शेरानी (क़ुद्दिस सिर्रहु) 'मीज़ान अल-शरीअत अल-कुबरा' के वुज़ू के बाब में हज़रत सैयदी अली खव्वास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नक़ल फ़रमाते हैं:

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) उन इमामों में से थे जो अल्लाह तआला के प्रति सबसे अधिक अदब (सम्मान) रखते थे। इसी कारण उन्होंने वुज़ू में नीयत को फ़र्ज़ नहीं माना और वितर को वाजिब कहा, क्योंकि ये दोनों सुन्नत से प्रमाणित हैं न कि कुरान से। इसके द्वारा उन्होंने अल्लाह तआला द्वारा अनिवार्य (फ़र्ज़) और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) द्वारा आवश्यक (वाजिब) के बीच अंतर करना चाहा। ऐसा इसलिए क्योंकि अल्लाह तआला द्वारा अनिवार्य किया गया कार्य उस कार्य से अधिक महत्वपूर्ण है जिसे अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने स्वयं अनिवार्य किया था, जबकि अल्लाह तआला ने उन्हें यह अधिकार	यानी इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) उन बड़े इमामों में से हैं जिनका अदब अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के साथ अन्य इमामों की तुलना में अधिक है। इसी वजह से उन्होंने वुज़ू में नीयत को फ़र्ज़ नहीं किया और वितर का नाम वाजिब रखा, ये दोनों सुन्नत से साबित हैं न कि क़ुरआन अज़ीम से। तो इमाम ने इन अहकाम से यह इरादा किया कि अल्लाह तआला के फ़र्ज़ और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के फ़र्ज़ में फ़र्क और तमीज़ कर दें। क्योंकि खुदा का किया हुआ फ़र्ज़ उससे ज़्यादा मुअक्कद (पक्का) है जिसे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खुद अपनी तरफ़ से फ़र्ज़ कर दिया, जबकि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने हुज़ूर को अख्तियार दे दिया था

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
दिया था कि वे जिसे चाहें अनिवार्य करें और जिसे न चाहें न करें।	कि जिस बात को चाहें वाजिब कर दें और जिसे न चाहें न करें।

इसमें बारगाह-ए-वही और अहकाम की तआ़त की तस्वीर दिखाकर फ़रमाया:

[1] मीज़ान अल-शरीअत अल-कुबरा, बाब अल-वुज़ू, दार अल-कुतुब अल-इल्मियह, बेरूत, 1/14

اور رسول کے نام پاک کے ساتھ اپنا نام اقدس بھی شامل فرمایا یعنی رسول جو بات تمہیں فرمائیں وہ اگر ہمارا فرض نہ تھی تو اب ان کے فرمانے سے فرضِ قطعی ہو گئی مسلمانوں کو اس کے نہ ماننے کا اصلاً اختیار نہ رہا جو نہ مانے گا صریح گمراہ ہو جائے گا دیکھو رسول کے حکم دینے سے کام فرض ہو جاتا ہے اگرچہ فی نفسہ خدا کا فرض نہ تھا ایک مباح و جائز امر تھا، ولہٰذا ائمہ دین خدا و رسول کے فرض میں فرق فرماتے ہیں کہ خدا کا کیا ہوا فرض اس فرض سے اقوی ہے جسے رسول نے فرض کیا ہے۔ اور ائمہ محققین تصریح فرماتے ہیں کہ احکامِ شریعت حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سپرد ہیں جو بات چاہیں واجب کر دیں جو چاہیں ناجائز فرمادیں، جس چیز یا جس شخص کو جس حکم سے چاہیں مستثنٰی فرما دیں۔ امام عارف باللہ سید عبدالوہاب شعرانی قدس سرہ الربانی میزان الشریعۃ الکبرٰی باب الوضو میں حضرت سیدی علی خواص رضی اللہ تعالٰی عنہ سے نقل فرماتے ہیں:

| کان الامام ابو حنیفۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ من اکثر الائمۃ ادبًا مع اللہ تعالٰی ولذلک لم یجعل النیۃ فرضًا وسمی الوتر واجبًا لکونھما ثبتا بالسنۃ لابالکتاب فقصد بذلک تمییز مافرضہ اللہ تعالٰی و تمییز ما اوجبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فان ما فرضہ اللہ تعالٰی اشد مما فرضہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من ذات نفسہ حین خیرہ اللہ تعالٰی ان یوجب ماشاء اولایوجب۔ | یعنی امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ ان اکابر ائمہ میں ہیں جن کا ادب اللہ عزوجل کے ساتھ بہ نسبت اور ائمہ کے زائد ہے اسی واسطے انہوں نے وضو میں نیت کو فرض نہ کیا اور وتر کا نام واجب رکھا، یہ دونوں سنت سے ثابت ہیں نہ کہ قرآن عظیم سے، تو امام نے ان احکام سے یہ ارادہ کیا کہ اللہ تعالٰی کے فرض اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے فرض میں فرق و تمیز کردیں اس لئے کہ خدا کا فرض

کیا ہوا اس سے زیادہ مؤکد ہے جسے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خود اپنی طرف سے فرض کر دیا جبکہ اللہ عزوجل نے حضور کو اختیار دے دیا تھا کہ جس بات کو چاہیں واجب کردیں جسے نہ چاہیں نہ کریں۔ |

اس میں بارگاہ وحی و تضرع احکام کی تصویر دکھا کر فرمایا:

[1] میزان الشریعۃ الکبریٰ باب الوضو دارالکتب العلمیۃ بیروت ۷/۱۴

Fatawa Razawiyyah Volume 30

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
It was as if the Truth (Allah) Exalted and Glorious be He, granted him (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, the authority to legislate from himself as he willed. This is seen in the hadith regarding the prohibition of the trees of Makkah; when his uncle, al-Abbas (may Allah be pleased with him), said to him, "O Messenger of Allah, except for Al-Idhkhar (lemon grass)," the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) replied, "Except for Al-Idhkhar." If Allah Almighty had not granted him the authority to legislate from himself, he would not have dared to exempt anything from what Allah Almighty had made forbidden.[1]	That is, Allah Almighty had granted the Prophet (peace and blessings be upon him) the station that he could establish whatever decree he wished in the Sharia from his own side. As mentioned in the hadith about prohibiting the plants of the Haram of Makkah, when the Prophet prohibited cutting the grass etc. there, his uncle Hazrat Abbas (may Allah be pleased with him) requested: "O Messenger of Allah! Exclude the Idhkhar grass from this command." He replied: "Fine, I have excluded it," thus making its cutting permissible. If Allah Subhanah had not granted the Prophet this status to establish whatever Sharia he wished from himself, then the Prophet would never have dared to exempt something from what God had made forbidden.

I say: This subject is mentioned in multiple authentic (Sahih) hadiths: Hadith 1: From Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) in the two Sahihs (Bukhari and Muslim):

Arabic Text	Urdu Translation
Abbas (may Allah be pleased with him) said: "Except for Al-Idhkhar for our goldsmiths and our graves." He (the Prophet) replied: "Except for Al-Idhkhar."[2]	That is, Abbas (may Allah be pleased with him) requested: "O Messenger of Allah! But Idhkhar, for it is used by our goldsmiths and for our graves." He said: "Except for Idhkhar."

Hadith 2: From Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), also in the two Sahihs:

Arabic Text	Urdu Translation
A man from the Quraysh said: "Except for Al-Idhkhar."	A man from the Quraysh requested: "But Idhkhar."

[1] Mizan al-Sharia al-Kubra, chapter explaining several tangible examples, etc. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/60. [2] Sahih Bukhari, Book of Umrah, chapter "Game of the Haram is not to be scared away," Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/247; Sahih Muslim, Book of Hajj, chapter "Prohibition of Makkah," etc. Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/438 & 439.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

अरबी पाठ

गोया अल्लाह तआला ने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को यह मकाम दिया था कि वे शरीअत में जो हुक्म चाहें अपनी तरफ से मुक़र्रर फरमा दें, जैसा कि हरम-ए-मक्का की वनस्पतियों (पौधों) को हराम करने की हदीस में है। जब उनके चचा हज़रत अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! इज़खिर को छोड़कर, तो हुज़ूर ने फरमाया: "इज़खिर को छोड़कर।" अगर अल्लाह तआला ने हुज़ूर को यह अधिकार न दिया होता कि वे अपनी तरफ से जो शरीअत चाहें मुक़र्रर करें, तो हुज़ूर हरगिज़ यह जुर्रत न फरमाते कि जो चीज़ खुदा ने हराम की है, उसमें से कुछ मुस्तस्ना (छूट) फरमा दें।[1]

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

यानी अल्लाह तआला ने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को यह मकाम दिया था कि वे शरीअत में जो हुक्म चाहें अपनी तरफ से मुक़र्रर फरमा दें, जैसा कि हरम-ए-मक्का की वनस्पतियों (पौधों) को हराम करने की हदीस में है। जब हुज़ूर ने वहाँ की घास वगैरह काटने से मना फरमाया, तो हुज़ूर के चचा हज़रत अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! इज़खिर घास को इस हुक्म से निकाल दीजिये। हुज़ूर ने फरमाया: "ठीक है, निकाल दी," और उसका काटना जायज़ कर दिया। अगर अल्लाह सुब्हानहू ने हुज़ूर को यह मर्तबा न दिया होता कि वे अपनी तरफ से जो शरीअत चाहें मुक़र्रर करें, तो हुज़ूर हरगिज़ जुर्रत न फरमाते कि जो चीज़ खुदा ने हराम की है, उसमें से कुछ मुस्तस्ना फरमा दें।

अक़ौल (मैं कहता हूँ): यह मज़मून कई सहीह हदीसों में मौजूद है: हदीस १: इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में है:

अरबी पाठ

अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु ने अर्ज़ की: "इज़खिर को छोड़कर, जो हमारे सुनारों और कब्रों के काम आती है।" हुज़ूर ने फरमाया: "इज़खिर को छोड़कर।"[2]

उर्दू अनुवाद

यानी अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! मगर इज़खिर, क्योंकि वह हमारे सुनारों और कब्रों के काम आती है। हुज़ूर ने फरमाया: "मगर इज़खिर।"

हदीस २: अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से भी सहीहैन में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
कुरैश के एक आदमी ने कहा: "इज़खिर को छोड़कर।"	कुरैश के एक आदमी ने अर्ज़ की: "मगर इज़खिर।"

1. मीज़ान-उश-शरीअत-उल-कुब्रा, फ़स्ल फ़ी बयान-ए-जुमला-ए-मिन-अल-अम्सिला-तिल-महसूसा ख़, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत १/६०।
2. सहीह बुखारी, किताबुल उमराह, बाब 'ला युनफ्फरू सैदुल हरम', कदीमी कुतुब खाना कराची १/२४७; सहीह मुस्लिम, किताबुल हज्ज, बाब 'तहरीम-ए-मक्का' ख़, कदीमी कुतुब खाना कराची १/४३८ व ४३९।

عربی متن

كان الحق تعالى جعل له صلى الله تعالى عليه وسلم ان يشرع من قبل نفسه ماشاء كما في حديث تحريم شجر مكة فان عمه العباس رضى الله تعالى عنه لما قال له يارسول الله الا الاذخر فقال صلى الله تعالى عليه وسلم الا الاذخر ولو ان الله تعالى لم يجعل له ان يشرع من قبل نفسه لم يتجرأ صلى الله تعالى عليه وسلم ان يستثنى شيئاً مما حرمه الله تعالى[1]۔

اردو ترجمہ و تشریح

یعنی حضرت عزت جل جلالہ نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو یہ منصب دیا تھا کہ شریعت میں جو حکم چاہیں اپنی طرف سے مقرر فرمادیں جس طرح حرم مکہ کے نباتات کو حرام فرمانے کی حدیث میں ہے کہ جب حضور نے وہاں کی گھاس وغیرہ کاٹنے سے ممانعت فرمائی حضور کے چچا حضرت عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرض کی: یارسول اللہ ! گیاہ اذخر کو اس حکم سے نکال دیجئے۔ فرمایا: اچھا نکال دی، اس کا کاٹنا جائز کردیا۔ اگر اللہ سبحانہ نے حضور کو یہ رتبہ نہ دیا ہوتا کہ اپنی طرف سے جو شریعت چاہیں مقرر فرمائیں تو حضور ہرگز جرات نہ فرماتے کہ جو چیز خدا نے حرام کی اس میں سے کچھ مستثنی فرمادیں۔

اقول: یہ مضمون متعدد احادیثِ صحیحہ میں ہے: حدیث ۱: ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما صحیحین میں:

عربی متن	اردو ترجمہ
فقال العباس رضی اللہ تعالی عنہ الا الاذخر لساعتنا وقبورنا، فقال الا الاذخر [2]۔	یعنی عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرض کی یا رسول اللہ ! مگر اذخر کہ وہ ہمارے سناروں اور قبروں کے کام آتی ہے۔ فرمایا: مگر اذخر۔

حدیث ۲: ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ نیز صحیحین میں:

عربی متن	اردو ترجمہ
قال رجل من قریش الا الاذخر	ایک مرد قریش نے عرض کی: مگر اذخر

---

[1] میزان الشریعة الکبری فصل فی بیان جملة من الامثلة المحسوسة الخ دار الکتب العلمیة بیروت ۱ / ۶۰ [2] صحیح بخاری، کتاب العمرة، باب باب لا ینفر صید الحرم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۴۷، صحیح مسلم کتاب الحج باب تحریم مکة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۳۸ و ۴۳۹

Fatawa Razawiyya Volume 30

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
O Messenger of Allah! We use it in our houses and graves. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Except for Idhkhir (lemongrass), except for Idhkhir."[1]	O Messenger of Allah! We use it in our houses and graves. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Except for Idhkhir, except for Idhkhir."

Hadith 3: Safiyyah bint Shaybah (may Allah be pleased with them both) in Sunan ibn Majah:

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
Al-Abbas (may Allah be pleased with him) said: "Except for Idhkhir, for it is used for houses and graves." The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Except for Idhkhir."[2]	Al-Abbas (may Allah be pleased with him) requested: "Except for Idhkhir, for it is used for houses and graves." The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Except for Idhkhir."

Furthermore, in Mizan Mubarak, the Sharia has been classified into several types. One is that which was revealed through revelation,

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
The second is what the Almighty allowed His Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to legislate according to his judgment, such as the prohibition of wearing silk for men and his statement in the hadith about the sanctity of Makkah, "Except for Idhkhir." Had Allah not prohibited all the vegetation of the sanctuary, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would not have exempted the Idhkhir. Similarly, the hadith, "If it were not for the hardship on my Ummah, I would have delayed the Isha prayer to a third	That is, the second type of Sharia is that which the Almighty Allah authorized the Chosen One (peace and blessings of Allah be upon him) to establish a path according to his own judgment. The Prophet forbade the wearing of silk for men in this manner, and he exempted the Idhkhir grass from the sanctity of Makkah. Had Allah not made every herb of Makkah the Great sacred (prohibited), there would have been no need for the Prophet to exempt Idhkhir. Similarly, there is the Prophet's saying: "If I did not fear hardship for my Ummah, I would have delayed the Isha prayer until a third of the night had passed." And from the same

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
of the night," and the hadith, "If I had said yes, it would have become obligatory and you would not have been able to," in response to...	category is when the Prophet described the obligation of Hajj, someone asked: "O Messenger of Allah!"

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter: Writing of Knowledge, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/32; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter: Prohibition of Makkah etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/439 [2] Sunan ibn Majah, Chapters on Rites, Excellence of Madinah, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 231

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

अरबी पाठ

या रसूल अल्लाह! हम इसे अपने घरों और कब्रों में इस्तेमाल करते हैं। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "सिवाय इज़खिर (एक प्रकार की घास) के, सिवाय इज़खिर के।"[1]

उर्दू अनुवाद / स्पष्टीकरण

या रसूल अल्लाह! हम इसे अपने घरों और कब्रों में इस्तेमाल करते हैं। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "मगर इज़खिर, मगर इज़खिर।"

हदीस 3: सफिया बिंत शैबा (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) सुनन इब्न माजा में:

अरबी पाठ

अब्बास (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने कहा: "सिवाय इज़खिर के, क्योंकि यह घरों और कब्रों के लिए है।" अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "सिवाय इज़खिर के।"[2]

उर्दू अनुवाद / स्पष्टीकरण

अब्बास (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने निवेदन किया: "मगर इज़खिर कि वह घरों और कब्रों के लिए है।" अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "मगर इज़खिर।"

इसके अतिरिक्त, मिज़ान मुबारक में शरीयत की कई किस्में बताई गई हैं। एक वह जिस पर वह्य (प्रकाशना) अवतरित हुई,

अरबी पाठ

दूसरा वह है जो हक़ तआला ने अपने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के लिए जायज़ किया कि वे अपनी राय से शरीयत का प्रावधान करें, जैसे कि पुरुषों पर रेशम पहनना हराम करना और मक्का की हुरमत (पवित्रता) के बारे में हदीस में उनका यह कहना, "सिवाय इज़खिर के।" यदि अल्लाह तआला ने हरम की सभी वनस्पतियों को हराम न किया होता, तो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) इज़खिर को अपवाद स्वरूप न रखते। और जैसे कि हदीस, "यदि मुझे अपनी उम्मत पर कठिनाई का डर न

उर्दू अनुवाद / स्पष्टीकरण

यानी शरीयत की दूसरी किस्म वह है जिसमें अल्लाह तआला ने मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को यह अधिकार दिया कि वे अपनी राय से जो चाहें रास्ता स्थापित कर दें। हुज़ूर ने पुरुषों के लिए रेशम पहनना इसी तरह हराम किया और इसी मक्का की हुरमत से इज़खिर घास को छूट दे दी। यदि अल्लाह तआला ने मक्का मुअज्जमा की हर जड़ी-बूटी को हराम न किया होता, तो हुज़ूर को इज़खिर के अपवाद बताने की क्या आवश्यकता होती। इसी तरह का हुज़ूर का इरशाद है कि "यदि उम्मत पर कठिनाई का

अरबी पाठ

होता, तो मैं ईशा की नमाज़ को रात के एक तिहाई हिस्से तक टाल देता," और हदीस, "यदि मैं हाँ कह देता, तो यह अनिवार्य हो जाता और तुम इसे करने में सक्षम नहीं होते," इसके जवाब में...

उर्दू अनुवाद / स्पष्टीकरण

अंदेशा न होता तो मैं ईशा को तिहाई रात तक हटा देता।" और इसी अध्याय से है कि जब हुज़ूर ने फ़र्ज़ हज बयान फरमाया, किसी ने निवेदन किया: "या रसूल अल्लाह!"

[1] सही अल-बुखारी, किताब-उल-इल्म, बाबू किताबतिल इल्म, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/32; सही मुस्लिम, किताब-उल-हज, बाबू तहरीमे मक्का आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/439 [2] सुनन इब्न माजा, अबवाबुल मनासिक, फज़्ले मदीना, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 231

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
یارسول اللہ فانا نجعلہ في بیوتنا وقبورنا۔ فقال النبي صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الا الاذخر الا الاذخر۔ 1	یا رسول اللہ کہ ہم اسے اپنے گھروں اور قبروں میں صرف کرتے ہیں۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: مگر اذخر مگر اذخر۔

حدیث ۳ : صفیہ بنت شیبہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سنن ابن ماجہ میں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
فقال العباس رضی اللہ تعالٰی عنہ الا الاذخر فانہ للبیوت والقبور فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الا الاذخر۔ 2	عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ نے عرض کی: مگر اذخر کہ وہ گھروں اور قبروں کے لیے ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا مگر اذخر۔

نیز میزان مبارک میں شریعت کی کئی قسمیں کیں، ایک وہ جس پر وحی وارد ہوئی،

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
الثانی ما اباح الحق تعالٰی لنبیہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان یسنہ علی رایہ ھو کتحریم لبس الحریر علی الرجال وقولہ فی حدیث تحریم مکۃ الا الاذخر ولو لا ان اللہ تعالٰی کان یحرم جمیع نبات الحرم لم یستثن صلی اللہ تعالٰی	یعنی شریعت کی دوسری قسم وہ ہے جو مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ان کے رب عزوجل نے ماذون فرما دیا کہ خود اپنی رائے سے جو راہ چاہیں قائم فرمادیں، مردوں پر ریشم کا پہننا حضور نے اسی طور پر حرام فرمایا اور اسی حرمتِ مکہ سے گیاہِ اذخر کو استثناء فرما دیا۔ اگر اللہ عزوجل نے مکہ معظمہ کی ہر جڑی بوٹی کو حرام نہ کیا

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
علیہ وسلم الاذخر و نحو حدیث لو لا ان اشق علی امتی لاخرت العشاء الی ثلث اللیل و نحو حدیث لو قلت نعم لوجبت ولم تستطیعوا فی جواب من	ہوتا تو حضور کو اذخر کے مستثنیٰ فرمانے کی کیا حاجت ہوتی۔ اور اسی قبیل سے ہے حضور کا ارشاد کہ اگر امت پر مشقت کا اندیشہ نہ ہوتا تو میں عشاء کو تہائی رات تک ہٹا دیتا۔ اور اسی باب سے ہے کہ جب حضور نے فرض حج بیان فرمایا کسی نے عرض کی: یا رسول اللہ!

1 صحیح البخاری کتاب العلم باب کتابۃ العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۲، صحیح مسلم کتاب الحج باب تحریم مکۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۳۹ 2 سنن ابن ماجہ ابواب المناسک فضل المدینۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۳۱

Fatawa-e-Razvia Volume 30

[Arabic Box:] It was said to him regarding the obligation of Hajj, "Is it every year, O Messenger of Allah?" He said, "No, and if I had said yes, it would have become obligatory [every year], and you would not have been able to do it." Allah’s Messenger (peace and blessings be upon him) used to make things easy for his Ummah and forbade them from excessive questioning, saying: "Leave me alone as long as I leave you alone." [Summarized from Al-Mizan al-Shari'ah al-Kubra] [Urdu Translation:] Is Hajj obligatory every year? He said: "No, and if I were to say yes, it would become obligatory every year, and then you would not be able to do it." This is the reason why the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) would grant ease and simplicity to his Ummah, forbidding them from asking too many questions, saying: "Leave me be as long as I leave you be."

I say: This subject, that "I would have delayed the Isha prayer," is also mentioned in several authentic (Sahih) Hadiths. Hadith 4: Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) narrates in Mu'jam al-Kabir of al-Tabarani that the Master of the World (peace and blessings be upon him) said: [Arabic:] Had it not been for the weakness of the weak and the illness of the sick, I would have delayed the 'Atama (Isha) prayer. [Urdu Translation:] If it were not for the consideration of the weak's weakness and the sick's illness, I would have pushed the Isha prayer back.

Hadith 5: Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him) narrates in Musnad Ahmad, Sunan Abi Dawud, Sunan Ibn Majah, etc., that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: [Arabic:] Had it not been for the weakness of the weak, the illness of the sick, and the need of those in need, I would have delayed this prayer until half of the night. [Urdu Translation:] If it were not for the consideration of the weak's frailty, the sick's illness, and the worker's work, I would have delayed this prayer until midnight. [Arabic:] Ibn Abi Hatim narrated it with the words: "Had I not felt it would be a burden on my Ummah, I would have delayed the Isha prayer until one-third of the night." [Urdu Translation:] Ibn Abi Hatim narrated it with these words: "If I did not feel it would be a burden on my Ummah, I would have pushed the Isha prayer back to one-third of the night." (T)

Footnotes: 1. Mizan al-Shari'ah al-Kubra, Al-Fasl al-Sharif fi Bayan al-Dhimmah min al-A'immah, etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/67. 2. Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of Ibn Abbas, Hadith 12161, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 11/209. 3. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Salah, Bab Waqt al-Isha, Aftab Alam Press, Lahore, 1/21;

Sunan Ibn Majah, Kitab al-Salah, Bab Waqt al-Isha, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 50; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Sa'id al-Khudri, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/5. 4. [Marker for fourth footnote]

फ़तवा-ए-रज़विया जिल्द 30

[अरबी बॉक्स:] हज के कर्तव्य के बारे में उनसे पूछा गया, "हे अल्लाह के रसूल, क्या यह हर साल है?" उन्होंने कहा, "नहीं, और अगर मैं हाँ कहता, तो यह अनिवार्य हो जाता, और आप ऐसा नहीं कर पाते।" अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) अपनी उम्मत के लिए चीजों को आसान बनाते थे और उन्हें अत्यधिक सवाल पूछने से मना करते थे, और कहते थे: "जब तक मैं तुम्हें छोड़ देता हूँ, तुम मुझे छोड़ दो।" [अल-मीज़ान अल-शरीया अल-कुबरा से संक्षिप्त] [उर्दू अनुवाद:] क्या हज हर साल फर्ज है? फ़रमाया: "नहीं, और अगर मैं हाँ कह दूँ तो हर साल फर्ज हो जाए और फिर तुम से न हो सके और यही वजह है कि हुज़ूर अपनी उम्मत पर रियायत और आसानी फ़रमाते और मसाइल ज़्यादा पूछने से मना करते और फ़रमाते हैं मुझे छोड़े रहो जब तक मैं तुम्हें छोड़ूँ।"

मैं कहता हूँ: यह विषय भी कि 'मैं ईशा की नमाज़ को टाल देता', कई सहीह हदीसों में मौजूद है। हदीस 4: इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से मोजमुल कबीर तबरानी में वर्णित है कि सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: [अरबी:] अगर कमज़ोर की कमज़ोरी और बीमार की बीमारी का ध्यान न होता, तो मैं अतामा (ईशा) की नमाज़ को टाल देता। [उर्दू अनुवाद:] अगर ज़ईफ़ के ज़ोफ़ और मरीज़ के मर्ज़ का पास न होता तो मैं नमाज़-ए-ईशा को पीछे हटा देता।

हदीस 5: अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मुस्नद अहमद और सुनन अबू दाऊद और सुनन इब्ने माजा आदि में इस तरह वर्णित है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: [अरबी:] अगर कमज़ोर की कमज़ोरी, बीमार की बीमारी और ज़रूरत मंद की ज़रूरत का ख्याल न होता, तो मैं इस नमाज़ को आधी रात तक टाल देता। [उर्दू अनुवाद:] अगर कमज़ोर की नातवानी और बीमार के मर्ज़ और कामी के काम का ख्याल न होता तो मैं इस नमाज़ को आधी रात तक मौख़र फ़रमा देता। [अरबी:] इब्ने अबी हातिम ने इन शब्दों के साथ रिवायत किया: "अगर मुझे अपनी उम्मत पर बोझ महसूस न होता, तो मैं ईशा की नमाज़ को तिहाई रात तक टाल देता।" [उर्दू अनुवाद:] इब्ने अबी हातिम ने इन अल्फ़ाज़ के साथ रिवायत किया: अगर मैं अपनी उम्मत पर बोझ महसूस न करता तो मैं ईशा को तिहाई रात तक हटा देता। (त)

पादलेख: 1. मीज़ान अल-शरीया अल-कुबरा, अल-फसल अल-शरीफ फी बयान अल-ज़िम्मा मिन अल-आइम्मा आदि, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/67। 2. अल-मोजम अल-कबीर इब्ने

अब्बास के हवाले से, हदीस 12161, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरुत, 11/209। 3. सुनन अबू दाऊद, किताब अल-सलात, बाब वक़्त अल-ईशा, आफताब आलम प्रेस, लाहौर, 1/21; सुनन इब्ने माजा, किताब अल-सलात, बाब वक़्त अल-ईशा, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ 50; मुस्नद अहमद बिन हंबल अबू सईद अल-खुदरी के हवाले से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, 3/5। 4. [चौथे पादलेख के लिए मार्कर]

قال له في فريضة الحج اكل عام يارسول الله قال لا و لو قلت نعم لو جبت وقد كان صلى الله تعالى عليه و سلم يخفف على امته وينهاهم عن كثرة السؤال و يقول اتركوفى ماتركتكم ۱ اھ باختصار۔ کیا حج ہر سال فرض ہے؟ فرمایا: نہ، اور اگر میں ہاں کہہ دوں تو ہر سال فرض ہو جائے اور پھر تم سے نہ ہو سکے اور یہی وجہ ہے کہ حضور اپنی امت پر تخفیف و آسانی فرماتے اور مسائل زیادہ پوچھنے سے منع کرتے اور فرماتے ہیں مجھے چھوڑے رہو جب تک میں تمہیں چھوڑوں۔

اقول: یہ مضمون بھی کہ "میں نماز عشا کو مؤخر فرما دیتا" متعدد احادیث صحیحہ میں ہے۔ حدیث ۴: ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما معجم کبیر طبرانی میں سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: لولا ضعف الضعیف وسقم السقیم لاخرت صلوۃ العتمۃ ۲ اگر ضعیف کے ضعف اور مریض کے مرض کا پاس نہ ہوتا تو میں نماز عشا کو پیچھے ہٹا دیتا۔

حدیث ۵: ابی سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ مسند احمد و سنن ابی داؤد و ابن ماجہ وغیرہما میں یوں ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: لولا ضعف الضعیف وسقم السقیم وحاجة ذی الحاجة لاخرت هذه الصلوة الی شطر اللیل ۳ اگر کمزور کی ناتوانی اور بیمار کے مرض اور کامی کے کام کا خیال نہ ہوتا تو میں اس نماز کو آدھی رات تک مؤخر فرما دیتا۔ و رواہ ابن ابی حاتم بلفظ لولا ان یثقل علی امتی لاخرت صلوۃ العشاء الی ثلث اللیل ۴ ابن ابی حاتم نے ان الفاظ کے ساتھ روایت کیا: اگر میں اپنی امت پر بوجھ محسوس نہ کرتا تو میں عشاء کو تہائی رات تک ہٹا دیتا۔ (ت)

۱ میزان الشریعة الکبری فصل شریف فی بیان الذمہ من الائمۃ الخ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۱/۶۷ ۲ المعجم الکبیر عن عباس حدیث ۱۲۱۶۱ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲۰۹/۱۱ ۳ سنن ابی داؤد کتاب الصلوٰۃ باب وقت العشاء آفتاب عالم پریس لاہور ۲۱/۱، سنن ابن ماجہ کتاب الصلوٰۃ باب وقت العشاء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵۰، مسند احمد بن حنبل عن ابی سعید الخدری المکتب الاسلامی بیروت ۵/۳ ۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

Hadith 6: In the narration of Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) recorded by Ahmad, Ibn Majah, and Muhammad bin Nasr, it is stated that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

If I did not fear causing hardship to my Ummah (nation), I would have delayed the Isha prayer until one-third or half of the night. | If it were not for the consideration of putting my nation into hardship, I would have pushed Isha back to a third or half of the night.

And Ibn Jarir narrated it and stated: "Until half of the night." (Narrated by Ibn Jarir, he said: until midnight. - T) Apart from these, authentic Ahadith of similar meaning will be mentioned shortly, if Allah wills. Moreover, the subject that "If I were to say 'yes', Hajj would become obligatory every year" is present in numerous authentic Ahadith.

Hadith 7: From Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) according to Ahmad, Muslim, and al-Nasa'i. (According to Imam Ahmad, Muslim, and Nasa'i. - T)

Hadith 8: From the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor his countenance), that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

No, and if I had said 'yes', it would have become obligatory. (Narrated by Ahmad, al-Tirmidhi, and Ibn Majah.) | It is not obligatory every year, and if I were to say yes, it would become obligatory. (Narrated by Ahmad, Tirmidhi, and Ibn Majah. - T)

---

1 Sunan Ibn Majah, Kitab al-Salat, Waqt al-Isha, Aftab-e-Alam Press, Lahore, p. 50; Kanz al-Ummal with reference to Ham and Muhammad bin Nasr, Hadith 19484, Muassasat al-Risala, Beirut, 7/399. 2 3 Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Bab Fard al-Hajj Marratan fil-Umr, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/432; Sunan an-Nasa'i, Kitab Manasik al-Hajj, Bab Wujub al-Hajj, Noor Muhammad Karkhana-e-Tijarat-e-Kutub, Karachi, 1/2; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/508. 4 Sunan at-Tirmidhi, Kitab al-Hajj, Bab Ma Ja'a Kam Fard al-Hajj, Hadith 812, Dar al-Fikr, Beirut, 2/220; Sunan Ibn Majah, Kitab al-Tafsir, Bab Wa Min Surat al-Ma'idah, Hadith 3066, Dar al-Fikr, Beirut, 2/50; Sunan Ibn Majah, Abwab al-Manasik, Bab Fard al-Hajj, HM Saeed Company, Karachi, p. 213; Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali (may Allah be pleased with him), al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/113.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हदीस 6: अबी हुरैरा रदियल्लाहु तआला अन्हु, अहमद, इब्न माजा और मुहम्मद बिन नसर की रिवायत में यूँ है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

अगर अपनी उम्मत को मशक़्क़त (कठिनाई) में डालने का लिहाज़ न होता तो मैं इशा की नमाज़ को एक-तिहाई या आधी रात तक टाल देता। | अगर अपनी उम्मत को मशक़्क़त में डालने का लिहाज़ न होता तो मैं इशा को तिहाई या आधी रात तक हटा देता।

और इब्न जरीर ने इसे रिवायत किया और कहा: "आधी रात तक।" (इब्न जरीर ने रिवायत किया, फ़रमाया: आधी रात तक। - त) और इनके अलावा प्रामाणिक हदीसें जल्द ही इसी अर्थ में आएँगी, इंशा अल्लाह तआला। इसके अलावा, यह विषय कि "अगर मैं 'हाँ' कह दूँ तो हज हर साल फ़र्ज़ हो जाए" कई प्रामाणिक हदीसों में मौजूद है।

हदीस 7: अबी हुरैरा रदियल्लाहु तआला अन्हु से अहमद, मुस्लिम और नसई के अनुसार। (इमाम अहमद, मुस्लिम और नसई के नज़दीक। - त)

हदीस 8: अमीरुल मोमिनीन अली करमल्लाहु तआला वज्हहु से कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

नहीं, और अगर मैं 'हाँ' कह देता तो यह लाज़िमी हो जाता। (इसे अहमद, तिरमिज़ी और इब्न माजा ने रिवायत किया)। | हर साल फ़र्ज़ नहीं और मैं हाँ कह दूँ तो फ़र्ज़ हो जाए। (इसको अहमद, तिरमिज़ी और इब्न माजा ने रिवायत किया। - त)

---

1 सुनन इब्न माजा, किताब अस-सलात, वक़्त अल-इशा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, पृष्ठ 50; कंज़ अल-उम्माल हनबली और मुहम्मद बिन नसर के हवाले से हदीस 19484, मुअस्सासत अल-रिसाला, बेरुत, 7/399। 2 3 सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज, बाब फ़र्द अल-हज मर्रतन फ़िल-उम्र, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/432; सुनन अन-नसई, किताब मनासिक अल-हज, बाब वुजूब अल-हज, नूर मुहम्मद कारख़ाना-ए-तिजारत-ए-कुतुब, कराची, 1/2; मुसनद अहमद बिन हनबल अबी हुरैरा रदियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरुत, 2/508। 4 सुनन अत-तिरमिज़ी, किताब अल-हज, बाब मा जा'आ कम फ़र्द अल-हज, हदीस 812, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 2/220; सुनन इब्न माजा, किताब अत-तफ़्सीर, बाब व मिन सूरत अल-माइदा, हदीस 3066, दार अल-फ़िक्र, बेरुत,

2/50; सुनन इब्न माजा, अबवाब अल-मनासिक, बाब फ़र्द अल-हज, एचएम सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ 213; मुसनद अहमद बिन हनबल अली रदियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरुत, 1/113।

पृष्ठ 522/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

حدیث ۶: ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ احمد وابن ماجہ و محمد بن نصر کی روایت میں یوں ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

لولا ان اشق علی امتی لاخرت العشاء الی ثلث اللیل او نصف اللیل ۱۔ | اگر اپنی امت کو مشقت میں ڈالنے کا لحاظ نہ ہوتا تو میں عشاء کو تہائی یا آدھی رات تک ہٹا دیتا۔

واخرجہ ابن جریر فقال الی نصف اللیل ۲۔ (ابن جریر نے روایت کیا، فرمایا: آدھی رات تک۔ ت)

اور ان کے سوا احادیث صحیحہ عنقریب اسی معنی میں آتی ہیں ان شاء اللہ تعالٰی۔ نیز یہ مضمون کہ "میں ہاں فرمادوں تو حج ہر سال فرض ہو جائے" متعدد احادیث صحاح میں ہے۔

حدیث ۷: ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ عند احمد ومسلم ۳ والنسایئ (امام احمد، مسلم اور نسائی کے نزدیک۔ ت)

حدیث ۸: امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

لا ولو قلت نعم لوجبت رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ ۴۔ | ہر سال فرض نہیں اور میں ہاں کہہ دوں تو فرض ہو جائے۔ (اس کو احمد، ترمذی اور ابن ماجہ نے روایت کیا۔ ت)

---

۱ سنن ابن ماجہ کتاب الصلوۃ وقت العشاء آفتاب عالم پریس لاہور ص ۵۰، کنز العمال بحوالہ حم و محمد بن نصر حدیث ۱۹۴۸۴ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۷ / ۳۹۹ ۲ ۳ صحیح مسلم کتاب الحج باب فرض الحج مرۃ فی العمر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۳۲، سنن النسائی کتاب مناسک الحج باب وجوب الحج نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱ / ۲، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۵۰۸ ۴ سنن الترمذی کتاب الحج باب ماجاء کم فرض الحج

حدیث ۸۱۲ دار الفکر بیروت ۲ / ۲۲۰، سنن ابن ماجة کتاب التفسیر باب ومن سورة المائدة حدیث ۳۰۶۶ دار الفکر بیروت ۲ / ۵۰، سنن ابن ماجة ابواب المناسک باب فرض الحج ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۱۳، مسند احمد بن حنبل عن علی رضی الله عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۱۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

Hadith 9: Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) narrated that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "If I had said yes, it would have become obligatory, then you would neither listen nor obey." (Narrated by Ahmad, Al-Darimi, and Al-Nasa'i)

Hadith 10: Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) narrated that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said to him: "If I had said yes, it would have become obligatory, and if it had become obligatory, you would not have fulfilled it, and if you did not fulfill it, you would have been punished." (Narrated by Ibn Majah)

And the concluding theme "Leave me as I am" is also mentioned in Sahih Muslim and Sunan Al-Nasa'i along with this Hadith of Abu Huraira, in which he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "If I had said yes, it would have become obligatory every year, and surely you would not have been able to do it."

Then he said: "Leave me as long as I have left you, for those before you were destroyed only because of their excessive questioning and their disagreement with their Prophets. So, when I command you with something, do of it as much as you can, and when I forbid you..."

Footnotes: 1 Sunan al-Nasa'i, Kitab Manasik al-Hajj, Bab Wujub al-Hajj, Nur Muhammad Karkhana Karachi, 1/61; Sunan al-Darimi, Kitab Manasik al-Hajj, Bab Kayf Wujub al-Hajj, Dar al-Mahasin for Printing Cairo, 2/361; Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/255. 2 Sunan Ibn Majah, Abwab al-Manasik, Bab Fard al-Hajj, H.M. Said Company Karachi, p. 213.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हदीस 9: इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फरमाया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया: "अगर मैं हाँ कह देता तो (हज) फ़र्ज़ हो जाता, फिर तुम न सुनते और न ही पालन करते।" (इसे अहमद, दारमी और नसाई ने रिवायत किया है।)

हदीस 10: अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) को सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "अगर मैं हाँ कह देता तो वाजिब हो जाता, और अगर वाजिब हो जाता तो तुम उसे पूरा न कर पाते और अगर तुम उसे पूरा न करते तो तुम्हें अज़ाब दिया जाता।" (इसे इब्ने माजह ने रिवायत किया है।)

और अंतिम विषय कि "मुझे (मेरे हाल पर) छोड़ दो", यह भी सहीह मुस्लिम और सुनन नसाई में हज़रत अबू हुरैरा की इसी हदीस के साथ है कि आपने फरमाया: "अगर मैं हाँ कहता, तो हर साल वाजिब हो जाता और बेशक तुम इसे न कर पाते।"

फिर फरमाया: "मुझे छोड़ दो जब तक मैं तुम्हें छोड़ दूँ, क्योंकि तुमसे पहले की उम्मतें अपने नबियों से अत्यधिक सवाल करने और उनके खिलाफ चलने की वजह से हलाक हुईं। अत; जब मैं तुम्हें किसी बात का हुक्म दूँ तो यथाशक्ति उस पर अमल करो और जब मैं तुम्हें किसी चीज़ से मना करूँ."

पादलेख: 1 सुनन अल-नसाई, किताब मनासिक अल-हज, बाब वुजूब अल-हज, नूर मुहम्मद कारखाना कराची, 1/61; सुनन अल-दारमी, किताब मनासिक अल-हज, बाब कैफ़ वुजूब अल-हज, दार अल-महासिम काहिरा, 2/361; मुसनद अहमद बिन हंबल इब्ने अब्बास से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 1/255। 2 सुनन इब्ने माजह, अबवाब अल-मनासिक, बाब फर्ज़ अल-हज, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 213।

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

حدیث ۹: ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کہ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے: لو قلت نعم لو جبت ثم اذا لاتسمعون ولا تطیعون۔ | میں ہاں فرما دوں تو فرض ہو جائے پھر تم نہ سنو نہ بجا لاؤ۔ رواہ احمد ۱ والدارمی والنسائی۔ | (اس کو احمد، دارمی اور نسائی نے روایت کیا ت)

حدیث ۱۰: انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ کو فرمایا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے: لو قلت نعم لوجبت ولو وجبت لم تقوموا بھا ولولم تقوموا بھا عذبتم۔ رواہ ابن ماجۃ ۲۔ | اگر میں ہاں فرما دوں تو واجب ہو جائے اور اگر واجب ہو جائے تو بجانہ لاؤ اور اگر بجانہ لاؤ تو عذاب کئے جاؤ (اس کو ابن ماجہ نے روایت کیا۔ ت)

اور مضمون اخیر کہ "مجھے چھوڑے رہو" یہ بھی صحیح مسلم و سنن نسائی میں اسی حدیث ابی ہریرہ کے ساتھ ہے کہ فرمایا: لو قلت نعم لو جبت و لما استطعتم۔ | اگر میں فرماتا ہاں، تو ہر سال واجب ہو جاتا اور بیشک تم نہ کر سکتے۔

پھر فرمایا: ذرونی ماترکتم فانما ھلك من کان قبلکم بکثرۃ سؤالھم واختلافھم علی انبیا ئھم فاذا امرتکم بشیئ فاتوامنہ ما استطعتم واذا نھیتکم | مجھے چھوڑے رہو جب تک میں تمہیں چھوڑوں کہ اگلی امتیں اسی کثرت سوال اور اپنے انبیاء کے خلاف مراد چلنے سے ہلاک ہوئیں تو جب میں تمہیں کسی بات کا حکم فرماؤں تو جتنی ہو سکے

حواشی: ۱ سنن النسائی کتاب مناسک الحج باب وجوب الحج نور محمد کارخانہ کراچی ۶۱/۱ ، سنن الدارمی کتاب مناسک الحج باب کیف وجوب الحج دار المحاسن للطباعۃ القاھرہ ۳۶۱/۲ ، مسند احمد

بن حنبل عن ابن عباس المکتب الاسلامی بیروت ۱/۲۵۵ ۲ سنن ابن ماجة ابواب المناسک باب فرض الحج ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

"Narrated by Ibn Majah alone: (When I command you with something, fulfill it) and when I forbid you from something, leave it."

Meaning, in matters where I have not given you a command of obligation (Wajib) or prohibition (Haram), do not inquire into them deeply, lest I then issue a command of obligation or prohibition and it causes you hardship. From here too, it is proven that whatever the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) neither commanded nor forbade is permissible and without harm. The Wahhabis, being ignorant of this fundamental principle, ask at every turn, "Where has God and His Messenger commanded this?" Sufficient answer to these fools is: "Where has God and His Messenger forbidden it?" When neither command nor prohibition was given, it remains permissible. You, who forbid such acts, are fabricating lies against Allah and His Messenger; rather, you are making yourselves legislators (Shari') because the Legislator (peace and blessings of Allah be upon him) did not forbid it, but you are forbidding it. Issues like the blessed gathering of Mawlid, standing (Qiyam), Fatiha, Soyem (ritual on the third day after death), and other such matters labeled as 'innovations' (Bid'at) by Wahhabis are all settled by this very principle. Ala Hazrat, the Proof of the Successors, the Remnant of the Pious Ancestors, the Seal of Researchers, our Master and Father (may his secret be sanctified) has provided a most brilliant explanation of this in his sublime book 'Usul al-Rashad li-Qam' Mabani al-Fasad'. May Allah illuminate his resting place and honor his abode. Ameen. Imam Ahmad Qastalani states in 'Mawahib al-Laduniyyah':

[Arabic Quote]: "Among his (peace and blessings of Allah be upon him) unique characteristics is that he could specify for whomever he wished, whatever rulings he wished." [Urdu Translation]: "It is among the noble specialties of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) that he could exempt whomever he wished from the general rulings of Shariah."

Allama Zarqani added in his commentary: "'from rulings and other than them'. It is not just limited to rulings; the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) could specify whatever he wished for whomever he wished."

---

1. Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter: Performing Hajj once in a lifetime, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/432; Sunan an-Nasa'i, Book of Hajj Rites, Chapter: The Obligation of Hajj, Nur Muhammad Karkhana, Karachi, 1/2; Sunan ibn Majah,

Chapter: Following the Sunnah of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), H.M. Saeed Company, Karachi, p. 2.

2. Al-Mawahib al-Laduniyyah, al-Maqsad al-Rabi', al-Fasl al-Thani, al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/689.
3. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah, al-Maqsad al-Rabi', Dar al-Ma'rifah, Beirut, 5/322.

फतवा रजविया जिल्द ३०

"इब्न माजाह द्वारा अकेले वर्णित: (जब मैं तुम्हें किसी बात का आदेश दूँ, तो उसे करो) और जब मैं तुम्हें किसी बात से मना करूँ तो उसे छोड़ दो।"

यानी जिन बातों में मैं तुम पर अनिवार्यता (वाजिब) या निषेध (हराम) का आदेश न दूँ, उन्हें कुरेद-कुरेद कर न पूछो कि कहीं फिर मैं उन पर वाजिब या हराम का आदेश न दे दूँ और तुम पर तंगी हो जाए। यहाँ से भी यह सिद्ध हुआ कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने जिस बात का न आदेश दिया और न ही मना किया, वह जायज़ (मुबाह) और बिना किसी हर्ज के है। वहाबी इसी मूल सिद्धांत से अनभिज्ञ होकर हर जगह पूछते हैं कि खुदा और रसूल ने इसका आदेश कहाँ दिया है। इन मूर्खों को इतना ही जवाब काफी है कि खुदा और रसूल ने कहाँ मना किया है। जब न आदेश दिया गया और न मना किया गया, तो वह जायज़ रहा। तुम जो ऐसे कार्यों को मना करते हो, अल्लाह और रसूल पर तोहमत लगाते हो, बल्कि स्वयं कानून बनाने वाले (शारि') बनते हो, क्योंकि शरीयत बनाने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मना नहीं किया और तुम मना कर रहे हो। महफ़िल-ए-मीलाद, कयाम (खड़े होना), फातिहा, सोयम और अन्य ऐसे मुद्दे जिन्हें वहाबी 'बिदअत' (नवाचार) कहते हैं, इसी मूल सिद्धांत से हल हो जाते हैं। आला हजरत, हुज्जतुल खलफ़, बकिय्यतुल सलफ़, खातमतुल मुहक्किकीन, सैयदना वालिद (कुद्दिसा सिर्रहु) ने अपनी श्रेष्ठ पुस्तक 'उसूल अल-रशाद' में इसका अत्यंत स्पष्ट वर्णन किया है। अल्लाह उनके मज़ार को रोशन करे और उनके ठिकाने को सम्मानित करे। आमीन। इमाम अहमद कस्तलानी 'मवाहिब अल-लदुनिय्या' में फरमाते हैं:

[अरबी उद्धरण]: "सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की विशेषताओं में से है कि वह जिसके लिए चाहते, जो चाहते, शरीयत के हुक्मों में से खास कर देते।" [उर्दू अनुवाद]: "सय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशिष्टताओं में से है कि आप शरीयत के सामान्य आदेशों से जिसे चाहते छूट दे देते।"

अल्लामा ज़रकानी ने अपनी व्याख्या में बढ़ाया: "'हुक्मों और उनके अलावा से भी'। केवल हुक्मों की ही विशेषता नहीं, हुजूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जिस चीज़ से चाहें, जिसे चाहें, खास फरमा दें।"

---

1. सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब: जीवन में एक बार हज का फर्ज होना, कदीमी कुतुब खाना, कराची, १/४३२; सुनन नसाई, किताबु मनासिकिल हज, बाब: हज की अनिवार्यता, नूर

मुहम्मद कारखाना, कराची, १/२; सुनन इब्न माजाह, बाब: रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत का पालन करना, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ २।

2. अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मकसद अर-राबे, अल-फस्ल अ-थानी, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, २/६८९।
3. शरह अज़-जरकानी अलल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मकसद अर-राबे, दार अल-मआरिफा, बेरूत, ५/३२२।

पृष्ठ ७७२ में से ५२४

عن شیئ فدعوہ رواہ ابن ماجہ ۱ مفردا۔ بجالاؤ اور جب بات سے منع فرماؤں تو اسے چھوڑ دو۔

(اس کو تنہا ابن ماجہ نے ہی روایت کیا ت)

یعنی جس بات میں میں تم پر وجوب یا حرمت کا حکم نہ کروں اسے کھود کھود کر نہ پوچھو کہ پھر واجب حرام کا حکم فرمادوں تو تم پر تنگی ہو جائے۔ یہاں سے بھی ثابت ہوا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے جس بات کا نہ حکم دیا نہ منع فرمایا وہ مباح و بلا حرج ہے۔ وہابی اسی اصل اصیل سے جاہل ہو کر ہر جگہ پوچھتے ہیں خدا اور رسول نے اس کا کہاں حکم دیا ہے۔ ان احمقوں کو اتنا ہی جواب کافی ہے کہ خدا اور رسول نے کہاں منع کیا ہے، جب حکم نہ دیا نہ منع کیا تو جواز رہا، تم جو ایسے کاموں کو منع کرتے ہو اللہ ورسول پر افترا کرتے بلکہ خود شارع بنتے ہو کہ شارع صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے منع کیا نہیں اور تم منع کر رہے ہو۔ مجلس میلاد مبارک و قیام وفاتحہ و سوم و غیرہما مسائل بدعت وہابیہ سب اسی اصل سے طے ہو جاتے ہیں۔ اعلی حضرت حجتہ الخلف بقیہ السلف خاتمتہ المحققین سید نا الوالد قدس سرہ الماجد نے کتاب مستطاب اصول الرشاد لقمع مبانی الفساد میں اس کا بیان اعلی درجہ کا روشن فرمایا ہے۔ فنور اللہ منزلہ واکرم عندہ نزلہ آمین۔ امام احمد قسطلانی مواہب لدنیہ شریف میں فرماتے ہیں:

من خصائصہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم انہ کان یخص | سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے خصائص کریمہ سے ہے کہ من شاء بما شاء من الاحکام ۲ ۔ | حضور شریعت کے عام احکام سے جسے چاہتے مستثنی فرما دیتے۔

علامہ زرقانی نے شرح میں بڑھایا: من الاحکام وغیرھا۔ کچھ احکام ہی کی خصوصیت نہیں حضور جس چیز سے چاہیں جسے چاہیں خاص فرمادیں ۳ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔

---

۱ صحیح مسلم کتاب الحج باب فرض الحج مرة فی العمر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۴۳۲، سنن النسائی کتاب مناسك الحج باب وجوب الحج نور محمد کارخانه کراچی ۱/۲، سنن ابن ماجة باب اتباع سنة رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲ ۲ المواهب اللدنية المقصد الرابع الفصل الثانی المکتب الاسلامی بیروت ۶۸۹/۲ ۳ شرح الزرقاني على المواهب اللدنية المقصد الرابع دار المعرفة بیروت ۳۲۲/۵

Volume 30 - Fatawa Ridawiyya

The illustrious Imam Jalal al-Din al-Suyuti (may mercy be upon him) established a chapter in 'Al-Khasa'is al-Kubra' Sharif:

[Arabic] Chapter on his (peace and blessings of Allah be upon him) specificity, that he singles out whoever he wills with whatever ruling he wills. | [Urdu Translation] Chapter explaining that specifically the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) holds this position, that he may specify whoever he wants with whichever command he wants.

Imam al-Qastalani mentioned five instances as examples of this, and Imam al-Suyuti mentioned ten—those five and five more. This humble servant [the author] omitted three from those additions and added fifteen more, and by the grace of Allah Almighty, collected their hadiths such that the total became twenty-two (22) instances, and praise be to Allah. Hear their details and the evidence for each instance from hadith:

A hadith in the Sahihayn [Bukhari and Muslim] is from Bara' bin 'Azib (may Allah be pleased with him). His maternal uncle, Abu Burdah bin Niyaz (may Allah be pleased with him), had performed the sacrifice before the Eid prayer. When he learned it was not sufficient, he submitted: O Messenger of Allah, I have already done that. Now I have a six-month-old goat kid, but it is better than a one-year-old one. He (peace be upon him) said:

[Arabic] Make it its place [as a sacrifice], and it will never suffice for anyone after you. | [Urdu Translation] Perform it in its place, and a goat of such an age will never be sufficient for anyone else's sacrifice after you.

In 'Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari', under this hadith, it is written:

[Arabic] A specialty for him that is not for others, for it was for him (peace and blessings of Allah be upon him) to specify whoever he willed with whatever ruling he willed. | [Urdu Translation] Meaning, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) granted a specialty to Abu Burdah in which others have no share, because the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had the authority to specify whoever he wanted with whichever command he wanted.

1. Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: His (PBUH) specificity that he singles out whoever he wills etc., Markaz-e-Ahle Sunnat, Gujarat, India, 2/262.

2. Sahih al-Bukhari, Book of the Two Eids, Chapter: The Khutbah after the Eid, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/132; Sahih Muslim, Book of Sacrifices, Chapter on its Time, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/153.
3. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of the Two Eids, Hadith 965, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/657.

जिल्द 30 - फतावा रजविया

इमाम जलील जलालुद्दीन सुयूती अलैहिर्रहमा ने 'खसाइसुल कुबरा' शरीफ में एक बाब (अध्याय) कायम फरमाया:

[अरबी] बाब इख्तिसासिही सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बि-अन्नहु यखुस्सु मन शा-अ बिमा शा-अ मिनल अहकाम १। | बाब इस बयान का कि खास नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को यह मन्सब हासिल है कि जिसे चाहें जिस हुक्म से चाहें खास फरमा दें।

इमाम कस्तलानी ने इसकी नज़ीर (उदाहरण) में पांच वाकये ज़िक्र किये और इमाम सुयूती ने दस, पांच वो और पांच और। फकीर (लेखक) ने इन ज़्यादात (अतिरिक्तों) में से तीन वाकये तर्क(छोड़) कर दिए और पन्द्रह और बढ़ाए, और उनकी अहादीस अल्लाह तआला की तौफीक से जमा कीं कि जुमला (कुल) बाईस (२२) वाकये हुए और अल्लाह ही के लिए सब तारीफें हैं। उनकी तफ़सील और हर वाकये पर हदीस से दलील सुनिए:

हदीस सहीहैन में बराअ बिन आज़िब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से है, उनके मामूं अबू बुरदा बिन नियाज़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने नमाज़-ए-ईद से पहले कुर्बानी कर ली थी। जब मालूम हुआ यह काफी नहीं, अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! वह तो मैं कर चुका अब मेरे पास छह महीने का बकरी का बच्चा है मगर साल भर वाले से अच्छा है। फरमाया:

[अरबी] इजअलहा मकानहा वलन तज्ज़िया अन अहदिन बादक २। | इसकी जगह इसे कर दो और हरगिज़ इतनी उम्र की बकरी तुम्हारे बाद दूसरों की कुर्बानी में काफी न होगी।

इर्शादुस्सारी शरह सहीह बुखारी में इस हदीस के नीचे है:

[अरबी] खुसूसियतुन लहू ला तकूनु लि-गैरहि इज़ काना लहू सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अन यखुस्सा मन शा-अ बिमा शा-अ मिनल अहकाम ३। | यानी नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने एक खुसूसियत अबू बुरदा को बख्शी जिसमें दूसरे का हिस्सा नहीं, इसलिए कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को इख्तियार था कि जिसे चाहें जिस हुक्म से चाहें खास फरमा दें।

1. अल-खसाइसुल कुबरा, बाब: उनकी विशिष्टता कि वह जिसे चाहें आदि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 2/262.

2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल ईदैन, बाब: ईद के बाद खुतबा, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/132; सहीह मुस्लिम, किताबुल अज़ाही, बाब: उसके वक्त के बारे में, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/153.
3. इर्शादुस्सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताबुल ईदैन, हदीस 965, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 2/657.

पृष्ठ 525 (772 में से)

امام جلیل جلال الدین سیوطی علیہ الرحمۃ نے خصائص الکبریٰ شریف میں ایک باب وضع فرمایا:

باب اختصاصہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بأنہ یخص من شاء بما شاء من الاحکام ۱۔ | باب اس بیان کا کہ خاص نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو یہ منصب حاصل ہے کہ جسے چاہیں جس حکم سے چاہیں خاص فرما دیں۔

امام قسطلانی نے اس کی نظیر میں پانچ واقعے ذکر کئے اور امام سیوطی نے دس، پانچ وہ اور پانچ اور۔ فقیر نے ان زیادات سے تین واقعے ترک کر دئے اور پندرہ اور بڑھائے، اور ان کی احادیث بتوفیق اللہ تعالٰی جمع کیں کہ جملہ بائیس ۲۲ واقعے ہوئے وللہ الحمد ان کی تفصیل اور ہر واقعے پر حدیث سے دلیل سنئے :

حدیث صحیحین میں براء بن عازب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے ان کے ماموں ابو بردہ بن نیاز رضی اللہ تعالٰی عنہ نے نماز عید سے پہلے قربانی کرلی تھی جب معلوم ہوا یہ کافی نہیں عرض کی: یا رسول اللہ وہ تو میں کر چکا اب میرے پاس چھ مہینے کا بکری کا بچہ ہے مگر سال بھر والے سے اچھا ہے ۔ فرمایا:

اجعلہا مکانہا و لن تجزی عن احد بعدک ۲۔ | اس کی جگہ اسے کر دو اور ہرگز اتنی عمر کی بکری تمہارے بعد دوسروں کی قربانی میں کافی نہ ہوگی۔

ارشاد الساری شرح صحیح بخاری میں اس حدیث کے نیچے ہے:

خصوصیۃ لہ لا تکون لغیرہ اذکان لہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ان یخص من شاء بما شاء من الاحکام ۳۔ | یعنی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ایک خصوصیت ابو بردہ کو بخشی جس میں دوسرے

کا حصہ نہیں اس لئے کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو اختیار تھا کہ جسے چاہیں جس حکم سے چاہیں خاص فرمادیں۔

۱۔ الخصائص الکبری باب اختصاصہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بأنہ یخص من شاء الخ مرکز اہلسنت گجرات الہند ۲۶۲/۲ ۲۔ صحیح البخاری کتاب العیدین باب الخطبة بعد العید قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۳۲ ، صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب وقتها قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۵۳ ۳۔ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب العیدین حدیث ۹۶۵ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۶۵۷

Volume 30, Fatawa Rizvia

Moreover, in the Hadith of Sahihain (Bukhari and Muslim), it is narrated from Uqbah ibn 'Amir (may Allah be pleased with him) that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) distributed sacrificial animals among his companions. A six-month-old goat fell to his share. He presented the situation to the Prophet. He said:

"Sacrifice it." (1) You sacrifice the same. In Sunan al-Bayhaqi, with a Sahih (authentic) chain, there is this addition:

"And there is no permission for anyone after you." (2) There is no concession for anyone else after you.

Sheikh Muhaqqiq in Ash'at al-Lam'at, a commentary on Mishkat, states under this Hadith:

"According to the correct view, rulings were entrusted to him (peace and blessings of Allah be upon him)." (3) According to the correct view, the authority of rulings was handed over to the luminous Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (T)

Hadith: In Sahih Muslim, it is narrated from Umm Atiyyah (may Allah be pleased with her) that when the verse regarding the pledge of allegiance for women was revealed, which included the condition of avoiding every sin by saying "that they will not disobey you in what is right (ma'ruf)," and wailing and crying over the dead was also a sin. I (Umm Atiyyah) submitted:

"O Messenger of Allah, except for the family of so-and-so, for they helped me (in wailing) during the times of ignorance, so it is necessary for me to help them." O Messenger of Allah! Please grant an exception to such-and-such household, because they joined me in mourning over one of my deceased in the days of ignorance, so I must join them in mourning over their deceased.

"Then the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Except for the family of so-and-so'." (4) The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Very well, they are exempted."

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Book of Sacrifices, Chapter on Distribution of Sacrifices among People, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/832; Sahih Muslim, Book of Sacrifices, Chapter on the Age of Sacrificial Animals, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/155. 2. Al-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Book of Sacrifices, Chapter that a six-

month-old lamb does not suffice etc., Dar Sader, Beirut, 9/270; Kanz al-Ummal, Hadith 12252, Mu'assasatu al-Risalah, Beirut, 5/105. 3. Ash'at al-Lam'at Sharh al-Mishkat, Book of Sacrifices, First Section, Maktaba Nooriya Razavia, Sukkur, 1/209. 4. Sahih Muslim, Book of Funerals, Section on Forbidding Women from Wailing, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/304.

खंड 30, फतावा रिज़विया

इसके अतिरिक्त, सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) की हदीस में उकबा बिन आमिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को कुर्बानी के लिए जानवर अता फरमाए। उनके हिस्से में छह महीने की बकरी आई। उन्होंने हुज़ूर की खिदमत में हाल पेश किया। फरमाया:

"इसकी कुर्बानी करो।" (1) तुम इसी की कुर्बानी कर दो। सुनन बैहक़ी में सहीह सनद के साथ यह अतिरिक्त शब्द हैं:

"और तुम्हारे बाद किसी के लिए इसमें अनुमति नहीं।" (2) तुम्हारे बाद और किसी के लिए इसमें कोई छूट नहीं है।

शैख मोहक़्क़िक़ 'अशअतुल लम्आत' (मिशकात की शरह) में इस हदीस के नीचे फरमाते हैं:

"सहीह कौल के अनुसार अहकाम हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सुपुर्द थे।" (3) सहीह कौल के मुताबिक, अहकाम के अधिकार नूर वाले हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सौंपे गए थे। (त)

हदीस: सहीह मुस्लिम में उम्मे अतिया (रज़ियल्लाहु अन्हा) से वर्णित है कि जब महिलाओं के बैअत (शपथ) की आयत उतरी और उसमें हर गुनाह से बचने की शर्त थी कि 'वे नेक कामों में आपकी नाफरमानी नहीं करेंगी', और मुर्दे पर रोना-पीटना भी गुनाह था। मैंने अर्ज़ किया:

"या रसूल अल्लाह! सिवाय फलां घराने के, क्योंकि उन्होंने जाहिलियत के ज़माने में (रोने-पीटने में) मेरा साथ दिया था, इसलिए मेरे लिए उनका साथ देना ज़रूरी है।" या रसूल अल्लाह! फलां घर वालों को अपवाद (छूट) दे दीजिए क्योंकि उन्होंने जाहिलियत के ज़माने में मेरे साथ होकर मेरी एक मय्यत पर मातम किया था, तो मुझे उनकी मय्यत पर मातम में उनका साथ देना ज़रूरी है।

"तो रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: 'सिवाय फलां घराने के।" (4) सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: 'ठीक है, उन्हें अलग (छूट) कर दिया।'

फुटनोट्स: 1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अज़ाहि, बाब: लोगों के बीच कुर्बानी का वितरण, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 832/2; सहीह मुस्लिम, किताबुल अज़ाहि, बाब: कुर्बानी के जानवर की उम्र, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 155/2। 2. अस-सुननुल कुबरा लिल-बैहक़ी, किताबुल दहाया, बाब: छह महीने का मेमना पर्याप्त नहीं आदि, दार सादिर, बेरूत, 270/9; कंज़ुल उम्माल, हदीस 12252,

मुअस्ससतु ररिसालाह, बेरूत, 105/5। 3. अशअतुल लम्आत शरह अल-मिशकात, बाबुल अज़हिया, अल-फसलुल अव्वल, मकतबा नूरिया रिज़विया, सुक्कुर, 209/1। 4. सहीह मुस्लिम, किताबुल जनाइज़, फस्ल: औरतों को रोने-पीटने से रोकने के बारे में, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 304/1।

نیز حدیث صحیحین میں عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کو قربانی کے لئے جانور عطافرمائے ان کے حصے میں ششماہہ بکری آئی حضور سے حال عرض کیا۔ فرمایا:

ضح بہا۱۔ تم اسی کی قربانی کردو۔ سنن بیہقی میں بسند صحیح اتنا اور زائد ہے:

ولا رخصة فیھا لا حد بعدک ۲ ۔ تمہارے بعد اور کسی کے لیے اس میں رخصت نہیں۔

شیخ محقق اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ میں اس حدیث کے نیچے فرماتے ہیں:

احکام مفوض بود بوے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بر قول صحیح ۳۔ قول صحیح کے مطابق احکام حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سپرد تھے۔ (ت)

حدیث صحیح مسلم میں ام عطیہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے ہے جب بیعت زنان کی آیت اتری اور اس میں ہر گناہ سے بچنے کی شرط تھی کہ لایعصینک فی معروف، اور مردے پر بین کرکے رونا چیخنا بھی گناہ تھا میں نے عرض کی:

یارسول اللہ الا آل فلان فانھم کانوا اسعدونی فی الجاھلیة فلابد لی من ان اسعدھم۔ یا رسول اللہ ! فلاں گھر والوں کو استثناء فرما دیجئے کہ انہوں نے زمانہ جاہلیت میں میرے ساتھ ہو کر میری ایک میت پر نوحہ کیا تھا تو مجھے ان کی میت پر نوحے میں ان کا ساتھ دینا ضروری ہے۔

فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الا آل فلان ۴ ۔ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا اچھا وہ مستثنٰی کردئے۔

حواشی: ۱ صحیح البخاری کتاب الاضاحی باب قسمۃ الاضاحی بین الناس قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۳۲/۲، صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب سن الاضحیۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۵۵/۲ ۲ السنن الکبریٰ للبیہقی کتاب الضحایا باب لایجزئ الجذع الخ دار صادر بیروت ۲۷۰/۹، کنزالعمال حدیث ۱۲۲۵۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۰۵/۵ ۳ اشعۃ اللمعات شرح المشکوۃ باب الاضحیۃ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲۰۹/۱ ۴ صحیح مسلم کتاب الجنائز فصل فی نہی النساء عن النیاحۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۰۴/۱

Fatawa Rizwia Volume 30

And in Sunan al-Nasa'i, it was stated: "Go and assist her." Go and accompany the person. She went and lamented there, then returned and pledged allegiance (Bay'ah). [1] The narration in Tirmidhi says: "So He permitted her." [2] The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) gave her permission for lamentation (Noha). In Musnad Ahmad, it is stated, he said: "Go and requite them." [3] Go and repay their favor. Imam Nawawi states under this Hadith: This was a special exemption given by the Prophet to Umm Atiyyah specifically concerning the family of so-and-so. "And the Lawgiver has the right to specify exceptions from a general rule as He wills." [4] The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) has the authority to make exceptions as he wishes from general commands. The same subject matter of Hadith 12 is found in Ibn Mardawiyah from Abdullah ibn Abbas, from Khawlah bint Hakim (may Allah be pleased with them):

She said, "O Messenger of Allah, my father and brother died during the period of ignorance (Jahiliyyah), and so-and-so woman assisted me (in mourning), and now her brother has died..." the rest of the Hadith. [5]	She submitted, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), during the time of ignorance, my father and brother passed away, so a certain woman helped me, and now her brother has passed away." (T)

Hadith 13: In Tirmidhi, it is narrated from Asma bint Yazid al-Ansariyah (may Allah be pleased with her) that she also asked for permission to repay a favor of lamentation; the Prophet refused.

She said, "So I repeatedly appealed to him until he gave me permission. Then I never lamented after that." [6]	I requested the Prophet multiple times; finally, the Prophet gave permission. Then I did not perform lamentation anywhere.

[Center logo: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

1. Sunan al-Nasa'i, Book of Allegiance, Chapter on Women's Allegiance, Noor Muhammad Karkhana Karachi, 2/183.
2. Sunan al-Tirmidhi, Book of Exegesis, under Verse 12/60, Hadith 3318, Dar al-Fikr Beirut, 5/202.
3. Musnad Ahmad bin Hanbal, 6/407 & 408 and Al-Durr al-Manthur under Verse 12/60, Beirut, 8/133.

4. Sharh Sahih Muslim with Sahih Muslim, Book of Funerals, Section on the Prohibition of Women Lamenting, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/304.
5.
6. Sunan al-Tirmidhi, Book of Exegesis, Surah al-Mumtahanah, Hadith 3318, Dar al-Fikr Beirut, 5/202.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

और सुनन नसाई में फ़रमाया: "इज़हबी फ़असइदीहा" (जाओ और उसकी मदद करो)। यानी जान का साथ दे आओ। वह गईं और वहां विलाप (नोहा) किया, फिर वापस आकर बैअत की। [1] तिर्मिज़ी की रिवायत में है: "फ़आज़िन लहा" (तो उसने उसे अनुमति दी)। [2] सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें विलाप की अनुमति दे दी। मुसनद अहमद में है, फ़रमाया: "इज़हबी फ़काफ़िइहिम" (जाओ और उनका बदला उतार आओ)। [3] जाओ उनका एहसान चुका दो। इमाम नववी इस हदीस के तहत फ़रमाते हैं कि हुज़ूर ने यह विशेष अनुमति उम्मे अतिय्या को दी थी, जो विशेष रूप से फलां के खानदान के बारे में थी। "और शरीअत देने वाले को अधिकार है कि वह सामान्य नियमों में से जिसे चाहे विशेष कर दे।" [4] नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अधिकार है कि वे सामान्य आदेशों में से जिसे चाहें विशेष (छूट) दे दें। हदीस 12 का यही विषय इब्न मरदूविया में अब्दुल्ला इब्न अब्बास से, खौला बिंत हकीम (रज़ियल्लाहु अन्हा) से वर्णित है:

उन्होंने कहा, "हे अल्लाह के रसूल, अज्ञानता के काल (जाहिलियत) में मेरे पिता और भाई का देहांत हो गया था, और फलां महिला ने (विलाप में) मेरी मदद की थी, और अब उसका भाई मर गया है..." पूरी हदीस। [5]	उन्होंने अर्ज़ किया, "या रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), जाहिलियत के ज़माने में मेरे बाप और भाई फ़ौत हुए थे तो फ़लां औरत ने मेरा साथ दिया था और अब उसका भाई फ़ौत हुआ है।" (त)

हदीस 13: तिर्मिज़ी में अस्मा बिंत यज़ीद अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हा) से है कि उन्होंने भी एक विलाप का बदला उतारने की इजाज़त मांगी, हुज़ूर ने इनकार फ़रमाया।

उन्होंने कहा, "तो मैंने बार-बार उनसे गुज़ारिश की यहाँ तक कि उन्होंने मुझे इजाज़त दे दी, फिर उसके बाद मैंने कभी विलाप नहीं किया।" [6]	मैंने कई बार हुज़ूर से अर्ज़ की, आख़िर हुज़ूर ने इजाज़त दे दी। फिर मैंने कहीं विलाप (नोहा) नहीं किया।

[मध्य लोगो: आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी]

1. सुनन अल-नसाई, किताबुल बैअत, बाब बैअतुन निसा, नूर मुहम्मद कारखाना कराची, 2/183
2. सुनन अल-तिर्मिज़ी, किताबुत तफ़्सीर, आयत 12/60 के तहत, हदीस 3318, दारुल फ़िक्र बेरूत, 5/202

3. मुसनद अहमद बिन हंबल, 6/407 व 408 और अद-दुरुल मंसूर, आयत 12/60 के तहत, बेरूत, 8/133
4. शरह सहीह मुस्लिम मअ सहीह मुस्लिम, किताबुल जनाइज़, औरतों के विलाप की मनाही का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/304
5.
6. सुनन अल-तिर्मिज़ी, किताबुत तफ़्सीर, सूरह अल-मुमतहना, हदीस 3318, दारुल फ़िक्र बेरूत, 5/202

اور سنن نسائی میں ارشاد فرمایا: اذھبی فاسعدیھا۔ جان کا ساتھ دے آ۔ یہ گئیں اور وہاں نوحہ کر کے پھر واپس آکر بیعت کی ۱۔ ترمذی کی روایت میں ہے: فاذن لھا ۲۔ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انہیں نوحہ کی اجازت دے دی۔ مسند احمد میں ہے، فرمایا: اذھبی فکافیھم ۳۔ جاؤ ان کا بدلہ اتار آؤ۔ امام نووی اس حدیث کے نیچے فرماتے ہیں یہ حضور نے خاص رخصت ام عطیہ کو دے دی تھی خاص آل فلاں کے بارے میں وللشارع ان یخص من العموم ماشاء ۴۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو اختیار ہے کہ عام حکموں سے جو چاہے خاص فرمادیں۔ یہی مضمون حدیث ۱۲ ابن مردویہ میں عبداللہ ابن عباس سے خولہ بنت حکیم رضی اللہ عنہما سے ہے:

انھا قالت یارسول اللہ کان ابی واخی ماتا فی الجاھلیۃ و ان فلانۃ اسعدتنی وقد مات اخوھا الحدیث ۵۔

اس نے عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، زمانہ جاہلیت میں میرا باپ اور بھائی فوت ہوئے تو فلاں عورت نے میرا ساتھ دیا تھا اور اب اس کا بھائی فوت ہوا ہے۔ (ت)

حدیث ۱۳: ترمذی میں اسماء بنت یزید انصاری رضی اللہ عنہا سے ہے انہوں نے بھی ایک نوحے کا بدلہ اتارنے کی اجازت مانگی حضور نے انکار فرمایا،

قالت فراجعتہ مرارا فاذن لی ثم میں نے کئی بار حضور سے عرض کی، آخر حضور نے اجازت لم انح بعد ذلک ۶۔ دے دی۔ پھر میں نے کہیں نوحہ نہ کیا۔

[Center logo: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

١ سنن النسائی کتاب البیعة باب بیعة النساء نور محمد کارخانہ کراچی ٢/ ١٨٣ ٢ سنن الترمذی کتاب التفسیر تحت الآیة ١٢/٦٠ حدیث ٣٣١٨ دارالفکر بیروت ٥/ ٢٠٢ ٣ مسند احمد بن حنبل ٤٠٧/٦ و ٤٠٨ والدرالمنثور تحت الآیة ١٢/٦٠ بیروت ٨/ ١٣٣ ٤ شرح صحیح مسلم مع صحیح مسلم کتاب الجنائز فصل فی نہی النساء عن النیاحة قدیمی کتب خانہ کراچی ١/ ٣٠٤ ٥ ٦ سنن الترمذی کتاب التفسیر سورة الممتحنة حدیث ٣٣١٨ دارالفکر بیروت ٥/ ٢٠٢

Fatawa Razawiya, Volume 30

Hadith 14: In Ahmad and Tabarani from Mus'ab bin Nuh, an elderly woman (may Allah be pleased with her) asked for permission at the time of pledge for a compensation for wailing, he said: "Ith-habi fa kafi-him" 1. Go and perform the requital.

[Table Content] (Arabic column): I say: It is evident that every concession (Rukhsa) is specific to its recipient and no one else shares in it. This is not negated by what we mentioned regarding Imam Nawawi's statement that this is interpreted as a specific concession for Umm 'Atiyya among the family of so-and-so. Similarly, the perceived contradiction in the two hadiths regarding the sacrifice of Abu Burdah and 'Uqbah is resolved, especially with the addition mentioned in Al-Bayhaqi, that it is a specific ruling, not a general report. Undoubtedly, when the Lawgiver (peace be upon him) specified Abu Burdah, everyone else fell under the general rule of non-sufficiency. Similarly, when He specified 'Uqbah, it became true every time that 'this will never suffice for anyone after you'. So understand this, for indeed it has remained hidden from many prominent scholars.

(Urdu column): I say, it is clear that every concession is specific to the person granted the concession. No one else shares in it. Therefore, what we have mentioned does not contradict the statement of Imam Nawawi, that indeed this is interpreted as giving a specific concession to Umm 'Atiyya regarding the family of so-and-so. And by its like, the problem of contradiction occurring in the hadiths of Abu Burda and 'Uqba regarding sacrifice is also removed, especially with the addition mentioned in Bayhaqi, that indeed this is a ruling and not an informative statement. And there is no doubt that when the Lawgiver (Peace be upon him) specified Abu Burda, everyone else besides him was included in the generality of non-sufficiency. Likewise, when He specified 'Uqba, then every time this statement became true that 'it will never suffice for anyone after you'. So understand, truly this matter remained hidden from many scholars. (T)

Hadith 15: In Tabaqat Ibn Sa'd from Asma bint 'Umais (may Allah be pleased with her), when her... Note: It is possible that this lady is Umm 'Atiyya, hence the incident may not be considered separate.

1 Ad-Durr al-Manthur with reference to Ahmad and others, Verse 60/12, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 133/8

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

हदीस १४: अहमद और तबरानी में मुसअब बिन नूह से है कि एक वृद्ध महिला (रज़ियल्लाहु अन्हा) ने बैअत के समय नोहे (विलाप) के बदले की अनुमति चाही, तो आपने फ़रमाया: "इज़हबी फ़काफ़ीहिम" १- जाओ और इसका बदला (एवज़) दे आओ।

[तालिका विवरण] (अरबी): मैं कहता हूँ: यह स्पष्ट है कि प्रत्येक रियायत (रुख़सत) उसके प्राप्तकर्ता के लिए विशिष्ट होती है, उसमें कोई अन्य भागीदार नहीं होता। यह उस बात से नकार नहीं है जो हमने इमाम नववी के कथन के बारे में उल्लेख की है कि वास्तव में इसे अमुक के परिवार में उम्म अतिय्या को दी गई एक विशेष रियायत के रूप में लिया गया है। इसी तरह, कुर्बानी के बारे में अबू बरदा और उ़क़्बा की हदीसों में होने वाले विरोधाभास की समस्या भी दूर हो जाती है, विशेष रूप से बैहक़ी में वर्णित अतिरिक्त विवरण के साथ कि यह एक विशिष्ट आदेश है न कि एक सामान्य सूचना। इसमें कोई संदेह नहीं है कि जब शरीयत देने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अबू बरदा को विशिष्ट किया, तो उनके अलावा हर कोई 'अपर्याप्तता' के सामान्य नियम के अंतर्गत आ गया। इसी प्रकार, जब उन्होंने उ़क़्बा को विशिष्ट किया, तो हर बार यह बात सत्य सिद्ध हुई कि 'तुम्हारे बाद यह किसी के लिए पर्याप्त नहीं होगा'। तो समझ लो, वास्तव में यह बात बहुत से बड़े विद्वानों से छिपी रही।

(उर्दू): मैं कहता हूँ ज़ाहिर है कि हर रुख़सत (रियायत) साहब-ए-रुख़सत के साथ मख़सूस (विशिष्ट) होती है। इसमें किसी ग़ैर की शिरकत नहीं होती। चुनाँचे जो हमने ज़िक्र किया उस की वजह से इमाम नववी के क़ौल का इंकार नहीं होता कि बेशक यह बतौरे-ख़ास आले-फ़लाँ के बारे में उम्मे अतिय्या को रुख़सत देने पर महमूल (आधारित) है। और इसकी मिसाल से क़ुर्बानी के बारे में अबू बरदा और उक़्बा की हदीसों में वाक़े (उत्पन्न) तआरुज़ (विरोधाभास) का इश्काल (समस्या) भी मुनदफ़े (दूर) हो जाता है ख़ुसूसन उस ज़ियादती के साथ जो बैहक़ी में मज़कूर है कि बेशक यह हुक्म (आदेश) है ख़बर नहीं है और इसमें शक नहीं कि शारए' अलैहिस्सलाम ने जब अबू बरदा को मख़सूस फ़रमाया तो उनके मासवा हर एक अदम-ए-इज्ज़ा (अपर्याप्तता) के उमूम (सामान्यता) में दाख़िल हो गया। इसी तरह जब उक़्बा को ख़ास फ़रमा दिया तो हर मर्तबा यह बात सादिक़ आई कि 'तेरे बाद हरगिज़ यह किसी के लिए किफ़ायत नहीं करेगा', तो समझ ले, तहक़ीक़ बहुत से उलमा पर यह बात मख़्फ़ी (छिपी) रही। (त)

हदीस १५: तबाक़ात इब्ने साद में अस्मा बिन्त उमैस रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से है जब उनके.. नोट: मुहतमल है कि यह बीबी उम्मे अतिय्या हों लिहाज़ा वाक़िआ जुदागाना (अलग) न शुमार हुआ। १२ मिन्हु

१ अद-दुर्रुल मंसूर बहवाला अहमद वग़ैरह आयत ६०/१२ दारुल इहयाउत्तुर्रासिल अरबी बैरूत १३३/८

حدیث ۱۴: احمد طبرانی میں مصعب بن نوح سے ہے ایک بڑی بی عنہ نے وقت بیعت نوے کا بدلہ اتارے کا اذن چاہا ، فرمایا: اذھبی فکافیھم 1۔ جاؤ عوض کر آؤ۔

[جدول] (عربی کالم): اقول: فظاھر ان کلا رخصة تختص بصاحبتھا لا شرکة فیھا لغیرھا فلا ینکر بما ذکرنا علی قول النووی ان ھذا محمول علی الترخیص لام عطیة فی آل فلان خاصة وبمثلہ یندفع ما استشکلوا من التعارض فی حدیثی التضحیة لابی بردة وعقبة لاسیما مع زیادة البیہقی المذکورة فانہ حکم لا خبر ولاشک ان الشارع اذا خص ابا بردة کان کل من سواہ داخلاً فی عموم عدم الاجزاء و کذا حین خص عقبة فصدق فی کل مرة لن تجزی احداً بعد فافھم فقد خفی علی کثیر من الاعلام۔ (اردو کالم): میں کہتا ہوں ظاہر ہے کہ ہر رخصت صاحبِ رخصت کے ساتھ مختص ہوتی ہے۔ اس میں کسی غیر کی شرکت نہیں ہوتی۔ چنانچہ جو ہم نے ذکر کیا اس کی وجہ سے امام نووی کے قول کا انکار نہیں ہوتا کہ بیشک یہ بطورِ خاص آلِ فلاں کے بارے میں ام عطیہ کو رخصت دینے پر محمول ہے۔ اور اسکی مثل سے قربانی کے بارے میں ابو بردہ اور عقبہ کی حدیثوں میں واقع تعارض کا اشکال بھی مندفع ہو جاتا ہے خصوصاً اس زیادتی کے ساتھ جو بیہقی میں مذکور ہے کہ بیشک یہ حکم ہے خبر نہیں ہے اور اس میں شک نہیں کہ شارع علیہ السلام نے جب ابو بردہ کو مختص فرمایا تو ان کے ماسوا ہر ایک عدم اجزاء کے عموم میں داخل ہو گیا۔ اسی طرح جب عقبہ کو خاص فرما دیا تو ہر مرتبہ یہ بات صادق آئی کہ تیرے بعد ہرگز یہ کسی کے لیے کفایت نہیں کرے گا، تو سمجھ لے، تحقیق بہت سے علماء پر یہ بات مخفی رہی۔ (ت)

حدیث ۱۵: طبقات ابن سعد میں اسماء بنت عمیس رضی اللہ تعالی عنہا سے ہے جب ان کے عنہ: محتمل ہے کہ یہ بی بی ام عطیہ ہوں لہٰذا واقعہ جداگانہ نہ شمار ہوا ۱۲ منہ

1 الدرالمنثور بحواله احمد وغيره الآية ۱۲/۶۰ داراحياء التراث العربى بيروت ۱۳۳/۸

صفحه 528 از 772

Fatawa Razawiya - Volume 30

When the first husband, Ja'far Tayyar (may Allah be pleased with him), was martyred, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said to her:

“Observe mourning (avoid adornment) for three days, then do as you wish.”

Here, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) granted her an exception from the general rule that it is obligatory for a woman to observe mourning for her husband for four months and ten days.

Hadith 16: In Ibn al-Sakan, it is narrated from Abu Nu'man al-Azdi (may Allah be pleased with him) that a man proposed marriage to a woman. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Give the dowry (mahr)." He submitted: "I have nothing." He (the Prophet) said:

“Do you not know any surah of the Great Quran? Then make teaching that surah her dowry, and this dowry will not be sufficient for anyone after you.” (Narrated briefly by Sa'id ibn Mansur.)

Hadith 17: In Abu Dawud, al-Nasa'i, al-Tahawi, Ibn Majah, and Ibn Khuzaymah from 'Amm Nimarah bin Khuzaymah bin Thabit al-Ansari; Hadith 18 in Musannaf Ibn Abi Shaybah, Tarikh al-Bukhari, Musnad Abi Ya'la, Sahih Ibn Khuzaymah, and al-Mu'jam al-Kabir of al-Tabarani from Hazrat Khuzaymah; and Hadith 19 from Harith bin Usama bin Nu'man bin Bashir (may Allah be pleased with them both): The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) bought a horse from a Bedouin. The Bedouin later denied the sale and demanded a witness. Every Muslim who came by rebuked the Bedouin, saying, "Woe to you! The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) speaks nothing but the truth" (but none gave witness as they hadn't seen the event). Then Khuzaymah (may Allah be pleased with him) arrived at the court, heard the conversation, and said: "I testify that you have sold it to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)." I bear witness that you sold it to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

1. Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mention of Ja'far bin Abi Talib, Dar Sader Beirut 4/41, Kanz al-Ummal Hadith 82072, Mu'assasat al-Risalah Beirut 9/650.
2. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, biography 10439 Abu al-Nu'man al-Azdi, Dar al-Fikr Beirut 6/267.

फ़तावा रज़विया - खंड 30

जब पहले पति जाफ़र तय्यार (रज़ियल्लाहु अन्हु) शहीद हुए, तो सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनसे फ़रमाया:

“तीन दिन तक श्रृंगार से दूर रहो, फिर जो चाहो करो।”

यहाँ हुज़ूर-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें उस सामान्य नियम से छूट दी कि एक महिला के लिए अपने पति पर चार महीने और दस दिन का शोक मनाना अनिवार्य है।

हदीस 16: इब्न अल-सकन में अबू नुमान अज़दी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि एक व्यक्ति ने एक महिला को निकाह का प्रस्ताव दिया। सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मेहर दो।" उसने अर्ज़ की: "मेरे पास कुछ नहीं है।" फ़रमाया:

“क्या तुम्हें कुरान-ए-अज़ीम की कोई सूरत नहीं आती? तो वही सूरत सिखाना उसका मेहर कर दो, और तुम्हारे बाद यह मेहर किसी और के लिए काफी नहीं होगा।” (इसे सईद बिन मंसूर ने संक्षेप में रिवायत किया।)

हदीस 17: अबू दाऊद, नसाई, तहावी, इब्न माजह और खुज़ैमा में अम्म निमाराह बिन खुज़ैमा बिन साबित अल-अंसारी से; हदीस 18 मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, तारीख-ए-बुखारी, मुसनद अबी याला, सहीह इब्न खुज़ैमा और अल-मुअजम अल-कबीर लित-तबरानी में हज़रत खुज़ैमा से; और हदीस 19 हारिस बिन ओसामा बिन नुमान बिन बशीर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से है: सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने एक देहाती (अरबी) से घोड़ा खरीदा। वह बेचकर मुकर गया और गवाह माँगा। जो मुसलमान आता वह देहाती को डांटता कि तेरे लिए बर्बादी हो, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हक के सिवा क्या फरमाएंगे (लेकिन कोई गवाही नहीं देता था क्योंकि किसी के सामने का वाकया न था)। इतने में खुज़ैमा (रज़ियल्लाहु अन्हु) दरबार में हाजिर हुए, बातचीत सुनकर बोले: "मैं गवाही देता हूँ कि तुमने इसे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को बेच दिया है।" मैं गवाही देता हूँ कि तूने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हाथ बेचा है।

1. अल-तबाक़ातुल कुबरा ले-इब्न साद, ज़िक्र जाफ़र बिन अबी तालिब, दार सादिर बेरुत 4/41, कंजुल उम्माल हदीस 82072, मुअस्ससतुर् रसाला बेरुत 9/650।

2. अल-इसाबा फ़ी तमीज़ुल सहाबा, तर्जुमा 10439 अबू नुमान अल-अज़दी, दारुल फ़िक्र बेरुत 6/267।

पृष्ठ 772 का 529

شوہر اول جعفر طیار رضی اللہ تعالٰی عنہ شہید ہوئے سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان سے فرمایا:

تسلبنی ثلثا ثم اصنعی ماشئت۔ | تین دن سنگار سے الگ رہو پھر جو چاہو کرو۔

یہاں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کو اس حکمِ عام سے استثناء فرما دیا کہ عورت کو شوہر پر چار مہینے دس دن سوگ واجب ہے۔

حدیث ۱۶: ابن السکن میں ابو نعمان ازدی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے، ایک شخص نے ایک عورت کو پیامِ نکاح دیا سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: مہر دو۔ عرض کی: میرے پاس کچھ نہیں۔ فرمایا:

اما تحسن سورۃ من القرأن فاصدقھا السورۃ ولا یکون لاحدٍ بعدك مھرًا 2 ۔رواہ سعید بن منصور مختصرًا۔ | کیا تجھے قرآنِ عظیم کی کوئی سورت نہیں آتی، وہ سورۃ سکھانا ہی اس کا مہر کر، اور تیرے بعد یہ مہر کسی اور کو کافی نہیں۔ (اس کو سعید بن منصور نے مختصرًا روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۷: ابی داؤد ونسائی وطحاوی و ابن ماجہ وخزیمہ میں عم نمارہ بن خزیمہ بن ثابت انصاری اور حدیث ۱۸ مصنف ابن ابی شیبہ و تاریخِ بخاری ومسند ابی یعلی وصحیح ابن خزیمہ و معجم کبیر طبرانی میں حضرت خزیمہ اور حدیث ۱۹ حارث بن اسامہ بن نعمان بن بشیر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ایک اعرابی سے گھوڑا خریدا وہ بیچ کر مکر گیا اور گواہ مانگا، جو مسلمان آتا اعرابی کو جھڑکتا کہ خرابی ہو تیرے لئے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حق کے سوا کیا فرمائیں گے (مگر گواہی نہیں دیتا کہ کسی کے سامنے کا واقعہ نہ تھا)

اتنے میں خزیمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ حاضر بارگاہ ہوئے گفتگو سن کر بولے : انا اشهد انك قد بايعته میں گواہی دیتا ہوں کہ تو نے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہاتھ بیچا ہے۔

1 الطبقات الکبری لابن سعد ذکر جعفر بن ابی طالب دار صادر بیروت ۴/۴۱، کنزالعمال حدیث ۸۲۰۷۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶۵۰/۹ 2 الاصابۃ فی تمییز الصحابۃ ترجمہ ۱۰۴۳۹ ابو النعمان الازدی دار الفکر بیروت ۲۶۷/۶

Fatawa Rizvia Volume 30

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "You were not even present, how did you testify?" He submitted:

"By confirming your truth, O Messenger of Allah![1] (In the second version) I confirmed what you brought and I knew that you speak nothing but the truth[2] (In the third version) I confirm your words regarding the news of heaven and earth, should I not confirm them against this bedouin?[3]"	O Messenger of Allah! I am testifying by confirming the truth of Your Highness. I have believed in the religion brought by Your Highness and I know for certain that Your Highness will only speak the truth. I confirm Your Highness's word regarding the news of the heavens and the earth, should I not confirm it against this bedouin?

As a reward for this, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) always made his testimony equal to the testimony of two men and stated:

"Whoever Khuzaimah testifies for or against, it is sufficient for him."[4]	Whomever Khuzaimah testifies for, whether for benefit or harm, his testimony alone is sufficient.

It is proven from these traditions that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) made an exception for Khuzaimah (may Allah be pleased with him) from the general command of the Great Quran "And bring to witness two just men from among you."[5] (and make two reliable persons among you witnesses. - T).

Hadith 20: In the Sihah Sitta (six authentic books of Hadith), from Abu Huraira (may Allah be pleased with him), that a person in the presence of the Holy Prophet...

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Qada', Chapter: When the judge knows the truth, etc. Aftab Alam Press, Lahore, 2/152; and Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Qada' wa al-Shahadat, Hadith: Sufficiency of Khuzaimah's testimony, etc. H.M. Saeed Company, Karachi, 2/310. [2] Kanz al-Ummal, referenced to 'A', Hadith 47038, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 13/49; and Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 3730, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 4/87; and Usd al-Ghaba, biography 1347 Khuzaimah bin Thabit, Dar al-Fikr, Beirut, 1/297. [3] Kanz al-Ummal, Hadith 47039, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 13/380. [4] Al-Mu'jam al-Kabir, on the authority of Khuzaimah, Hadith 3730, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 4/87; and Kanz al-Ummal, referencing Musnad Abi Ya'la etc., Hadith 47038, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 13/380; Al-Tarikh al-Kabir,

Hadith 238, Dar al-Baz for Publishing and Distribution, Makkah al-Mukarramah, 1/87.
[5] The Holy Quran 65/2.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "तुम मौजूद तो थे ही नहीं, तुमने गवाही कैसे दी?" उन्होंने अर्ज़ की:

"ऐ अल्लाह के रसूल! आपकी तस्दीक़ (सच्चाई की पुष्टि) करते हुए![1] (दूसरी रिवायत में) मैंने आपकी लाई हुई बात की तस्दीक़ की और जाना कि आप सिवाए हक़ के कुछ नहीं कहते[2] (तीसरी रिवायत में) मैं आसमान और ज़मीन की ख़बरों पर आपकी तस्दीक़ करता हूँ, क्या मैं इस एराबी (देहाती) के मुक़ाबले में आपकी तस्दीक़ न करूँ?[3]"

ऐ अल्लाह के रसूल! मैं हुज़ूर की तस्दीक़ से गवाही दे रहा हूँ। मैं हुज़ूर के लाए हुए दीन पर ईमान लाया हूँ और यक़ीन जाना कि हुज़ूर हक़ ही फ़रमाएंगे। मैं आसमान और ज़मीन की ख़बरों पर हुज़ूर की तस्दीक़ करता हूँ, क्या इस एराबी के मुक़ाबले में तस्दीक़ न करूँ।

इसके इनाम में हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमेशा उनकी गवाही दो मर्दों की शहादत के बराबर फ़रमा दी और इर्शाद फ़रमाया:

"जिसके लिए ख़ुज़ैमा गवाही दें या जिसके ख़िलाफ़ गवाही दें, तो वही उसके लिए काफ़ी है।"[4]

ख़ुज़ैमा जिस किसी के नफ़ा (फ़ायदे) या ज़रर (नुक़सान) की गवाही दें, सिर्फ़ उनकी ही गवाही काफ़ी है।

इन अहादीस से साबित हुआ कि हुज़ूर ने क़ुरआन अज़ीम के आम हुक्म "وَ اَشْهِدُوْا ذَوَیْ عَدْلٍ مِّنْكُمْ"[5] (और अपने में से दो आदिल/भरोसेमंद लोगों को गवाह बना लो) से ख़ुज़ैमा रज़ियल्लाहु अन्हु को मुस्तस्ना (अपवाद) फ़रमा दिया।

हदीस 20: सिहाह सित्ता में अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है कि एक शख़्स ने बारगाहे अक़दस में...

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-क़ज़ा, बाब: जब हाकिम सच जान ले, वग़ैरह, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 2/152; और शरह मआनी अल-आसार, किताब अल-क़ज़ा वश-शहादत, हदीस: किफ़ाया शहादत-ए-ख़ुज़ैमा वग़ैरह, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/310. [2] कंज़ अल-उम्माल, हदीस 47038 के हवाले से, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत, 13/49; और अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 3730, अल-मकतबातुल फ़ैसलिया बेरूत, 4/87; और उस्दुल ग़ाबा, तर्जुमा 1347 ख़ुज़ैमा बिन साबित,

दारुल फ़िक्र बेरूत, 1/297. [3] कंज़ अल-उम्माल हदीस 47039, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत, 13/380. [4] अल-मुअजम अल-कबीर ख़ुज़ैमा से, हदीस 3730, अल-मकतबातुल फ़ैसलिया बेरूत, 4/87; और कंज़ अल-उम्माल, मुसनद अबी याला वग़ैरह के हवाले से, हदीस 47038, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत, 13/380; अत-तारीख़ अल-कबीर, हदीस 238, दारुल बाज़ नश्रो इशाअत मक्का मुकर्रमा, 1/87. [5] अल-क़ुरआन अल-करीम 65/2.

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: تم موجود تو تھے ہی نہیں تم نے گواہی کیسے دی؟ عرض کی:

بتصديقك يارسول الله 1 (وفی الثاني)صدقتك بما جئت به وعلمت انك لاتقول الا حقا2(وفی الثالث) انا اصدقك علی خبر السماء والارض الا اصدقك علی الاعرابی3۔

یا رسول اللہ! میں حضور کی تصدیق سے گواہی دے رہا ہوں میں حضور کے لائے ہوئے دین پر ایمان لایا ہوں اور یقین جانا کہ حضور حق ہی فرمائیں گے میں آسمان و زمین کی خبروں پر حضور کی تصدیق کرتا ہوں کیا اس اعرابی کے مقابلے میں تصدیق نہ کروں۔

اس کے انعام میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہمیشہ ان کی گواہی دو مرد کی شہادت کے برابر فرمادی اور ارشاد فرمایا:

من شهد له خزيمة او شهد عليه فحسبه4۔

خزیمہ جس کسی کے نفع خواہ ضرر کی گواہی دیں ایک انہیں کی شہادت بس ہے۔

ان احادیث سے ثابت کہ حضور نے قرآن عظیم کے حکم عام "وَ اَشْهِدُوْا ذَوَیْ عَدْلٍ مِّنْكُمْ"5۔ (اور اپنے میں دو ثقہ کو گواہ کرلو۔ ت) سے خزیمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو مستثنیٰ فرمادیا۔

حدیث ۲۰: صحاح ستہ میں ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے کہ ایک شخص نے بارگاہ اقدس میں

---

1 سنن ابی داؤد کتاب القضاء باب اذا علم الحاکم صدق الخ آفتاب عالم پریس لاہور ۱۵۲/۲ و شرح معانی الآثار کتاب القضاء والشهادات حدیث کفایة شهادة خزیمه الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی

٣١٠/٢ 2 كنز العمال بحواله ع حديث ٤٧٠٣٨ مؤسسة الرساله بيروت ٤٩/١٣ و المعجم الكبير حديث ٣٧٣٠ المكتبة الفيصلية بيروت ٨٧/٤ واسد الغابة ترجمه ١٣٤٧ خزيمہ بن ثابت دارالفكر بيروت ٢٩٧/١ 3 كنز العمال حديث ٤٧٠٣٩ مؤسسة الرساله بيروت ٣٨٠/١٣ 4 المعجم الكبير عن خزيمه حديث ٣٧٣٠ المكتبة الفيصلية بيروت ٨٧/٤ وكنز العمال بحواله مسند ابى يعلى وغيره حديث ٤٧٠٣٨ مؤسسة الرساله بيروت ٣٨٠/١٣، التاريخ الكبير حديث ٢٣٨ دارالباز للنشر والتوزيع مكة المكرمة ٨٧/١ 5 القرآن الكريم ٦٥/٢

Fatawa Razawiyya Volume 30

He came and submitted: O Messenger of Allah! I am ruined. He (peace be upon him) asked: What happened? He submitted: I approached my wife (had intercourse) during Ramadan. He asked: Can you free a slave? He submitted: No. He asked: Can you fast for two consecutive months? He submitted: No. He asked: Can you feed sixty poor people? He submitted: No. In the meantime, some dates were brought to the noble presence. The Prophet (peace be upon him) said: Give these in charity. He submitted: To someone more needy than myself? There is no household in all of Medina more needy than ours.

فضحك النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم حتی بدت نواجذہ وقال اذھب فاطعمہ اھلك[1]۔

Hearing this, the Mercy to the Worlds (peace be upon him) laughed until his blessed teeth were visible, and said: Go, feed your family members.

O Muslims! Has anyone heard of such an expiation (Kaffara) for a sin? More than two maunds of dates are granted by the Master (peace be upon him) saying, "You eat them, the expiation is done." By Allah! This is the court of mercy of Muhammad, the Messenger of Allah (peace be upon him), which changes punishment into reward. Yes, yes, this is the refuge of the helpless, [about whom it is said] "For those, Allah will change their evils into good deeds" (Al-Quran 25:70) (so for such people, Allah will change their evils into goodness. T).

---

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Sawm, Bab idha Jama'a fi Ramadan etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/259; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Hiba, Bab idha Wahaba Hibatan etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/353; Sahih Muslim, Kitab al-Siyam, Bab Taghliz Tahrim al-Jima' fi Nahar etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/354; Sunan al-Tirmidhi, Kitab al-Sawm, Bab Ma Ja'a fi Kaffarat al-Fitr etc. Hadith 724, Qadimi Kutub Khana Karachi 5/2; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Siyam, Bab Kaffarat man Ata Ahlahu fi Ramadan, Aftab-e-Alam Press Lahore 1/325; Sunan ibn Majah, Abwab Ma Ja'a fi al-Siyam, Bab Ma Ja'a fi Kaffarat man Aftara etc. H.M. Saeed Company Karachi p. 121; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurayra (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/221 & 281; Musnad al-Darimi, Kitab al-Siyam, Bab al-ladhi Yaqa'u 'ala Imra'atihi fi Shahr Ramadan, Dar al-Mahasin Cairo 1/337 & 342; Sunan al-Daraqutni, Kitab al-Siyam, Bab al-Qiblah li al-Sa'im, Hadith 1/29, Dar al-Ma'rifah Beirut 2/210 & 209; Sunan al-Daraqutni, Kitab al-Siyam, Bab al-Qiblah li al-Sa'im, Hadith 2373/2368/22/2, Dar al-Ma'rifah

Beirut 2/236 to 241; Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Siyam, Bab Kaffarat man Ata Ahlahu fi Nahar Ramadan, Dar Sadir Beirut 4/221 & 222.

2. Al-Quran al-Karim 25/70

हाज़िर होकर अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! मैं हलाक (बर्बाद) हो गया। फ़रमाया: क्या है? अर्ज़ की: मैंने रमज़ान में अपनी औरत (पत्नी) से नज़दीकी की। फ़रमाया: क्या गुलाम आज़ाद कर सकता है? अर्ज़ की: नहीं। फ़रमाया: क्या लगातार दो महीने के रोज़े रख सकता है? अर्ज़ की: नहीं। फ़रमाया: क्या साठ मिस्कीनों (गरीबों) को खाना खिला सकता है? अर्ज़ की: नहीं। इतने में खुर्मे (खजूर) ख़िदमत-ए-अकदस में लाए गए, हुज़ूर ने फ़रमाया: इन्हें ख़ैरात (दान) कर दे। अर्ज़ की: अपने से ज़्यादा किसी मोहताज पर? पूरे मदीने में कोई घर हमारे बराबर मोहताज नहीं।

فضحك النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حتی بدت نواجذہ وقال اذھب فاطعمہ اھلك[1]۔

रहमत-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) यह सुनकर हँसे यहाँ तक कि दंदाने-मुबारक (मुबारक दांत) ज़ाहिर हुए, और फ़रमाया: जा अपने घर वालों को खिला दे।

मुसलमानों! गुनाह का ऐसा कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित) किसी ने सुना होगा कि सवा दो मन खजूर सरकार की ओर से अता होते हैं कि 'आप खा लो, कफ़्फ़ारा हो गया'। वल्लाह! यह मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह-ए-रहमत है कि सज़ा को इनाम से बदल दे, हाँ हाँ यह बारगाह-ए-बेकस पनाह "फ़अुलइ-क युबद्दिलुल्लाहु सय्यिआतिहिम हसनात" (तो ऐसों की बुराइयों को अल्लाह भलाइयों से बदल देगा। त) की है।

---

1. सहीह अल-बुखारी किताब अल-सोम बाब इज़ा जामअ फ़ी रमज़ान आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/259; सहीह अल-बुखारी किताब अल-हिबा बाब इज़ा वहबा हिबतन आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/353; सहीह मुस्लिम किताब अल-सियाम बाब तग़लीज़ तहरीम अल-जिमाअ फ़ी नहार आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/354; सुनन अल-तिर्मिज़ी किताब अल-सोम बाब मा जा'आ फ़ी कफ़्फ़ारत अल-फ़ित्र आदि हदीस 724, क़दीमी कुतुब खाना कराची 5/2; सुनन अबी दाऊद किताब अल-सियाम बाब कफ़्फ़ारत मन अता अहलहु फ़ी रमज़ान, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 1/325; सुनन इब्न माजाह अबवाब मा जा'आ फ़ी अल-सियाम बाब मा जा'आ फ़ी कफ़्फ़ारत मन अफ़्तरा आदि, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 121; मुसनद अहमद बिन हंबल अन अबी हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 2/221 और 281; मुसनद अल-दारमी किताब अल-सियाम बाब अल-लज़ी यक़ाअु 'अला

इमराअतिही फ़ी शहर रमज़ान, दार अल-महासीन काहिरा 1/337 और 342; सुनन अल-दारकुतनी किताब अल-सियाम बाब अल-क़िब्ला लिस-साइम हदीस 1/29, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत 2/210 और 209; सुनन अल-दारकुतनी किताब अल-सियाम बाब अल-क़िब्ला लिस-साइम हदीस 2373/2368/22/2, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत 2/236 से 241; अल-सुनन अल-कुबरा किताब अल-सियाम बाब कफ़्फ़ारत मन अता अहलहु फ़ी नहार रमज़ान, दार सादिर बेरुत 4/221 और 222।

2. अल-कुरान अल-करीम 25/70

حاضر ہو کر عرض کی: یا رسول اللہ ! میں ہلاک ہوگیا۔ فرمایا: کیا ہے؟ عرض کی: میں نے رمضان میں اپنی عورت سے نزدیکی کی۔ فرمایا: غلام آزاد کر سکتا ہے ؟ عرض کی: نہ۔ فرمایا: لگاتار دو مہینے کے روزے رکھ سکتا ہے ؟ عرض کی: نہ۔ فرمایا: ساٹھ مسکینوں کو کھانا کھلا سکتا ہے ؟ عرض کی: نہ۔ اتنے میں خرمے خدمت اقدس میں لائے گئے حضور نے فرمایا: انہیں خیرات کر دے۔ عرض کی: اپنے سے زیادہ کسی محتاج پر؟ مدینے بھر میں کوئی گھر ہمارے برابر محتاج نہیں۔

فضحك النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حتی بدت نواجذہ وقال اذھب فاطعمہ اھلك[1]۔

رحمت عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یہ سن کر ہنسے یہاں تک کہ دندانِ مبارک ظاہر ہوئے، اور فرمایا: جا اپنے گھر والوں کو کھلا دے۔

مسلمانوں ! گناہ کا ایسا کفارہ کسی نے سنا ہوگا سوا دو من خرمے سرکار سے عطا ہوتے ہیں کہ آپ کھالو، کفارہ ہو گیا۔ واللہ ! یہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بارگاہ رحمت ہے کہ سزا کو انعام سے بدل دے، ہاں ہاں یہ بارگاہِ بیکس پناہ "فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ" (تو ایسوں کی برائیوں کو اللہ بھلائیوں سے بدل دے گا۔ ت) کی ہے۔

---

1. صحیح البخاری کتاب الصوم باب اذا جامع فی رمضان الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۵۹، صحیح البخاری کتاب الہبۃ باب اذا وھب ھبۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۵۳، صحیح مسلم کتاب الصیام باب تغلیظ تحریم الجماع فی نھار الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۵۴، سنن الترمذی کتاب الصوم باب ماجاء فی کفارۃ الفطر الخ حدیث ۷۲۴ قدیمی کتب خانہ کراچی ۵/۲،

سنن ابی داؤد کتاب الصیام باب کفارة من اتی اهله فی رمضان آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۳۲۵، سنن ابن ماجة ابواب ماجاء فی الصیام باب ماجاء في کفارة من افطر الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۲۱، مسند احمد بن حنبل عن ابی هریرة رضی الله تعالی عنه المکتب الاسلامی بیروت ۲۲۱/۲ و ۲۸۱، مسند الدارمی کتاب الصیام باب الذی یقع علی امرأته في شهر رمضان دار المحاسن للطباعة قاهرة ۳۳۷/۱ و ۳۴۲، سنن الدارقطنی کتاب الصیام باب القبلة للصائم حدیث ۱/ ۲۹ دار المعرفة بیروت ۲۱۰/۲ و ۲۰۹، سنن الدارقطنی کتاب الصیام باب القبلة للصائم حدیث ۲۳۷۳/ ۲۳۶۸/ ۲۲/۲ دار المعرفة بیروت ۲۳۶/۲ تا ۲۴۱، السنن الکبری کتاب الصیام باب کفارة من اتی اهله فی نهار رمضان دار صادر بیروت ۲۲۱/۴ و ۲۲۲

2. القرآن الکریم ۲۵/ ۷۰

Fatawa Rizvia, Volume 30

...is the supreme caliphate; their one merciful gaze turns major sins into virtues when the Most Merciful of the merciful (Allah) showed the sinners, wrongdoers, and ruined ones their door, saying:

"If they, when they have wronged themselves, had come to you..." (The Verse)[1]

Let the sinners present themselves in your court, seek forgiveness, and you intercede for them, then they would find Allah Most Accepting of repentance, Most Merciful.

And praise be to Allah, Lord of the worlds. This same theme is in Hadith 21 of Sahih Muslim from the Mother of the Believers Siddiqah[2] (may Allah be pleased with her), and in Hadith 22 of Musnad Bazzar and Mu'jam al-Awsat of Tabarani from Abdullah bin Umar[3] (may Allah be pleased with them both).

Hadith 23: In Daraqutni from Mawla Ali (may Allah honor his face), it is stated that he said:

"Eat, you and your family, for Allah has paid the expiation (kaffarah) on your behalf."[4]

You and your family eat these dates; Allah has fulfilled the expiation from your side.

In Hidaya it is stated, he said:

"Eat, you and your family; it suffices for you and will not suffice for anyone after you."[5]

You and your children eat; it will suffice for you as expiation and will not be enough for anyone else after you.

In Sunan Abi Dawud from Imam Shihab Zuhri, a Tabi'i, it is recorded:

"Indeed, this was a special permission for him specifically; if a man were to do that today, he would have no choice but to pay the expiation."[6]

This was a special mercy for that person specifically; if someone does such a thing today, there is no way out but expiation.

[1] Al-Quran al-Kareem 4/64 [2] Sahih Muslim, Kitab al-Siyam, Bab Taghliz Tahrim al-Jima fi Nahar Ramadan, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/355 [3] Majma' al-Zawa'id citing Abu Ya'la, Kitab al-Siyam, Bab Man Aftara etc., Dar al-Kitab Beirut, 3/167 and 168 [4] Sunan al-Daraqutni, Kitab al-Siyam, Bab al-Siwak li-Sa'im, Hadith 21/2361, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/438 [5] Al-Hidaya, Kitab al-Sawm, Bab Ma Yujib al-Qada wa al-Kaffarah, al-

Maktabat al-Arabiyya Karachi, 1/200 [6] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Siyam, Bab Man Ati Ahlahu fi Ramadan, Aftab Alam Press Lahore, 1/325

फतावा रिज़विया, जिल्द 30

...महान खिलाफत है, उनकी एक कृपादृष्टि बड़े पापों को पुण्यों में बदल देती है जब सबसे दयालु (अल्लाह) ने पापियों, अपराधियों और तबाह लोगों को उनका द्वार दिखाया कि:

"और अगर वे, जब उन्होंने अपने आप पर ज़ुल्म किया था, आपके पास आते..." (आयत)[1]

पापी आपके दरबार में हाज़िर होकर क्षमा माँगें और आप सिफ़ारिश (शफ़ाअत) करें, तो वे अल्लाह को तौबा स्वीकार करने वाला और मेहरबान पाएँगे।

और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे संसार का पालनहार है। यही विषय सहीह मुस्लिम की हदीस 21 में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका[2] (रज़ियल्लाहु अन्हा) से और मुसनद बज़्ज़ार और तबरानी की मुअजम औसत की हदीस 22 में अब्दुल्लाह बिन उमर[3] (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से वर्णित है।

हदीस 23: दारकुतनी में मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहु) से है, उन्होंने फ़रमाया:

"तुम और तुम्हारे घर वाले खा लो, अल्लाह ने तुम्हारी ओर से कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित) अदा कर दिया है।"[4]

तुम और तुम्हारे परिवार वाले ये खजूर खा लें कि अल्लाह तआला ने तुम्हारी तरफ से कफ़्फ़ारा अदा कर दिया।

हिदाया में है, फ़रमाया:

"तुम और तुम्हारे घर वाले खा लें; यह तुम्हारे लिए पर्याप्त है और तुम्हारे बाद किसी और के लिए पर्याप्त नहीं होगा।"[5]

तुम और तुम्हारे बच्चे खा लें, यह तुम्हें कफ़्फ़ारे से किफायत करेगा और तुम्हारे बाद किसी और को काफी नहीं होगा।

सुनन अबी दाऊद में इमाम शिहाब ज़ुहरी ताबई से है:

"वास्तव में यह विशेष रूप से उसी व्यक्ति के लिए एक रियायत थी; यदि कोई व्यक्ति आज ऐसा करता है, तो उसके लिए कफ़्फ़ारे के अलावा कोई चारा नहीं है।"[6]

यह विशेष रूप से उसी व्यक्ति के लिए रहमत थी, आज कोई ऐसा करे तो कफ़्फ़ारा दिए बिना कोई चारा नहीं।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/64 [2] सहीह मुस्लिम, किताब अस-सियाम, बाब तग़लीज़ तहरीम अल-जिमा फ़ि नहार रमज़ान, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/355 [3] मज्मउज़ ज़वाइद बहवाला अबू यला, किताब अस-सियाम, बाब मन अफ़्तारा वग़ैरा, दार अल-किताब बेरुत, 3/167 और 168 [4] सुनन अद-दारकुतनी, किताब अस-सियाम, बाब अस-सिवाक लिस-साइम, हदीस 21/2361, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत, 2/438 [5] अल-हिदाया, किताब अस-सौम, बाब मा युजिब अल-क़दा व अल-कफ़्फ़ारा, अल-मक्तब अल-अरबिय्या कराची, 1/200 [6] सुनन अबी दाऊद, किताब अस-सियाम, बाब मन अति अहलुहु फ़ि रमज़ान, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 1/325

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۳۰

خلافت کبرٰی ہے، ان کی ایک نگاہِ کرم کبائر کو حسنات کردیتی ہے جب تو ارحم الراحمین جل جلالہ نے گناہگاروں، خطاواروں، تباہ کاروں کو ان کا دروازہ بتایا کہ:

"وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْا اَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ" الآیة -1

گناہگار تیرے دربار میں حاضر ہو کر معافی چاہیں اور تو شفاعت فرمائے تو خدا کو توبہ قبول کرنے والا مہربان پائیں۔

والحمد للہ رب العلمین۔ یہی مضمون حدیث ۲۱ مسلم میں ام المومنین صدیقہ ۲ رضی اللہ تعالٰی عنہا اور حدیث ۲۲ مسند بزار و معجم اوسط طبرانی میں عبداللہ بن عمر ۳ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے۔

حدیث ۲۳: دار قطنی میں مولٰی علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ سے ہے، ارشاد فرمایا:

كل انت وعيالك فقد كفر الله عنک 4 -

تو اور تیرے اہل وعیال یہ خرمے کھالیں کہ اللہ تعالٰی نے تیری طرف سے کفارہ ادا کردیا۔

ہدایہ میں ہے، فرمایا:

كل انت و عيالك تجزئك ولا تجزئ احد ابعدک 5 -

تو اور تیرے بچے کھالیں تجھے کفارے سے کفایت کرے گا اور تیرے بعد اور کسی کو کافی نہ ہوگا۔

سنن ابی داؤد میں امام شہاب زہری تابعی سے ہے:

انما كان هذه رخصة لہ خاصة ولو ان رجلا فعل ذلک الیوم لم یکن لہ بد من التکفیر 6 -

یہ خاص اسی شخص کے لئے رحمت تھی آج کوئی ایسا کرے تو کفارہ سے چارہ نہیں۔

1 القرآن الکریم ۶۴/۴ 2 صحیح مسلم کتاب الصیام باب تغلیظ تحریم الجماع فی نهار رمضان قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۵۵/۱ 3 مجمع الزوائد بحوالہ ابو یعلی کتاب الصیام باب من افطر الخ دار الکتاب بیروت ۱۶۷/۳ و ۱۶۸ 4 سنن الدار قطنی کتاب الصیام باب السواک للصائم حدیث ۲۱/۲۳۶۱ دار المعرفة بیروت ۴۳۸/۲ 5 الهدایة کتاب الصوم باب مایوجب القضاء والکفارة المکتبة العربیة کراچی ۲۰۰/۱ 6 سنن ابی داؤد کتاب الصیام باب من اتی اهلہ فی رمضان آفتاب عالم پریس لاهور ۳۲۵/۱

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Imam Jalaluddin Suyuti and other scholars have also counted this among the aforementioned special characteristics, and there are other aspects in the Hadith.

Hadith 24: In Sahih Muslim, Sunan al-Nasa'i, Ibn Majah, and Musnad Imam Ahmad, it is narrated from Zaynab bint Umm Salama (Allah be pleased with her) that Umm al-Mu'minin [Aisha] Siddiqa (Allah be pleased with her) said: The wife of Abu Hudhayfa (Allah be pleased with them both) submitted, "O Messenger of Allah! Salim (the freed slave of Abu Hudhayfa, Allah be pleased with them both) comes and goes before me and he is a young man, which is unpleasant for Abu Hudhayfa." The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Suckle him so that he may enter upon you (without the restriction of hijab)." Umm al-Mu'minin Umm Salama and other pure wives (Allah be pleased with them) said:

[Boxed Text] "We do not see this as anything but a concession granted by the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) specifically for Salim." | Our belief is exactly this, that the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) granted this concession specifically for Salim.

Hadith 25: It is narrated in Ibn Sa'd and al-Hakim via Amrah bint Abdur-Rahman from Sahla herself, the wife of Abu Hudhayfa (Allah be pleased with them both), regarding the same subject matter. It is reported that when she presented Salim's situation, the Prophet (peace and blessings be upon him) ordered her to suckle him. She suckled him, and at that time Salim was a grown young man who had participated in the Battle of Badr. For a grown man, when is it even permissible to drink a woman's milk? And if he drinks it, he cannot become a foster son (through breastfeeding), but the Messenger (peace and blessings be upon him) exempted Salim (Allah be pleased with him) from these rulings.

---

1 Sahih Muslim, Book of Breastfeeding, Section: Breastfeeding of an Adult, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/469; Sunan al-Nasa'i, Book of Marriage, Chapter: Breastfeeding of an Adult, Nur Muhammad Karkhana Karachi 83/2; Sunan Ibn Majah, Chapters on Marriage, Chapter: Breastfeeding of an Adult, HM Saeed Company Karachi p. 121; Musnad Ahmad bin Hanbal from Aisha (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut 6/39, 267 and 239; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Sahla, wife of Hudhayfa (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut 6/356. 2 Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, Mention of Salim the client of

Abu Hudhayfa, Dar Sadir Beirut 3/86 & 87; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Knowing the Companions, Breastfeeding an Adult, etc., Dar al-Fikr Beirut 3/21.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

इमाम जलालुद्दीन सुयूती और अन्य विद्वानों ने भी इसे उपरोक्त विशेष विशेषताओं में गिना है, और हदीस में अन्य पहलू भी हैं।

हदीस २४: सही मुस्लिम, सुनन नसाई, इब्न माजा और मसनद इमाम अहमद में ज़ैनब बिन्त उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से वर्णित है। उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) ने फ़रमाया कि अबू हुज़ैफ़ा की पत्नी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने अर्ज़ की: ऐ अल्लाह के रसूल! सालिम (अबू हुज़ैफ़ा के आज़ाद किए हुए गुलाम, रज़ियल्लाहु अन्हुमा) मेरे सामने आता-जाता है और वह जवान है, अबू हुज़ैफ़ा को यह बुरा लगता है। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "उसे दूध पिला दो ताकि वह तुम्हारे पास आ जा सके(बिना पर्दे की पाबंदी के)।" उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा और अन्य पाक पत्नियों (रज़ियल्लाहु अन्हुन) ने फ़रमाया:

[बॉक्स में टेक्स्ट] "हम इसे अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) द्वारा केवल सालिम के लिए दी गई एक विशेष अनुमति (रुख़सत) के अलावा कुछ नहीं देखते।" | हमारा यही विश्वास है कि हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यह अनुमति विशेष रूप से सालिम के लिए दी थी।

हदीस २५: इब्न साद और हाकिम में उमराह बिन्त अब्दुर्रहमान के माध्यम से स्वयं सहला, जो अबू हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की पत्नी थीं, से उपरोक्त विषय वर्णित है। रिवायत है कि जब उन्होंने सालिम का हाल बयान किया तो हुज़ूर ने उन्हें दूध पिलाने का आदेश दिया। उन्होंने दूध पिला दिया, और उस समय सालिम एक पूर्ण युवा थे जो बद्र की लड़ाई में शामिल हो चुके थे। एक जवान आदमी के लिए पहली बात तो यह है कि औरत का दूध पीना कब जायज़ है? और अगर पी भी ले, तो उससे वह रज़ाई बेटा (दूध का बेटा) नहीं बन सकता, लेकिन हुज़ूर ने सालिम (रज़ियल्लाहु अन्हु) को इन हुक्मों से मुस्तस्ना (छूट दी) फ़रमाया।

---

१ सही मुस्लिम, किताबुर रज़ा (स्तनपान की किताब), अनुभाग: बड़े का स्तनपान, कदीमी कुतुब खाना कराची १/४६९; सुनन अल-नसाई, निकाह की किताब, अध्याय: बड़े का स्तनपान, नूर मोहम्मद कारखाना कराची ८३/२; सुनन इब्न माजा, निकाह के अध्याय, अध्याय: बड़े का स्तनपान, एचएम सईद कंपनी कराची पृ. १२१; मसनद अहमद बिन हंबल आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत ६/३९, २६७ और २३९; मसनद अहमद बिन हंबल, सहला की हदीस, हुज़ैफ़ा की

पत्नी (रज़ियल्लाहु अन्हा), अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत ६/३५६। २ अल-तबाक़ात अल-कुबरा इब्न साद द्वारा, सालिम मौला अबी हुज़ैफ़ा का उल्लेख, दार सादिर बेरूत ३/८६ और ८७; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, सहाबा को जानने की किताब, बड़े का स्तनपान आदि, दार अल-फ़िक्र बेरूत ३/२१।

पृष्ठ ५३३ / ७७२

امام جلال الدین سیوطی وغیرہ علماء نے بھی اسے خصائص مذکورہ سے گنا وفي الحدیث وجوہ اخر۔

حدیث ۲۴: صحیح مسلم و سنن نسائی و ابن ماجہ و مسند امام احمد میں زینت بنت ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے ہے ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا نے فرمایا ابو حذیفہ کی بی بی رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے عرض کی : یا رسول اللہ ! سالم (غلام آزاد کردہ ابو حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما) میرے سامنے آتا جاتا ہے اور وہ جوان ہے ابو حذیفہ کو یہ ناگوار ہے ، سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: ارضعیہ حتی یدخل علیک تم اسے دودھ پلا دو کہ بے پردہ تمہارے پاس آنا جائز ہو جائے۔ ام المومنین ام سلمہ و غیر ہا باقی ازواج مطہرات رضی اللہ تعالیٰ عنہن نے فرمایا:

[دبے میں عبارت] مانریٰ ھذہ الا رخصۃ ارخصہا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لسالم خاصۃ ۱۔ | ہمارا یہی اعتقاد ہے کہ یہ رخصت حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خاص سالم کے لیے فرمادی تھی۔

حدیث ۲۵: ابن سعد و حاکم میں بطریق عمرہ بنت عبدالرحمن خود سہلہ زوجہ ابی حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مضمون مذکور، مروی کہ انہوں نے جب حال سالم عرض کیا فامرھا ان ترضعہ ۲ حضور نے دودھ پلا دینے کا حکم فرمایا، انہوں نے دودھ پلا دیا اور سالم اس وقت مرد جوان تھے جنگ بدر میں شریک ہو چکے تھے۔ جوان آدمی کو اول تو عورت کا دودھ پینا ہی کب حلال ہے پیئے تو اس سے پسر رضاعی نہیں ہوسکتا مگر حضور نے ان حکموں سے سالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو مستثنیٰ فرمادیا۔

۱ صحیح مسلم کتاب الرضاع فصل رضاعۃ الکبیر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۶۹، سنن النسائی کتاب النکاح باب رضاع الکبیر نور محمد کارخانہ کراچی ۸۳/۲، سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب رضاع الکبیر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۲۱، مسند احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۶/ ۳۹، ۲۶۷ اور ۲۳۹، مسند احمد بن حنبل حدیث سہلۃ امرأۃ حذیفہ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۳۵۶/۶ ۲ الطبقات الکبری لابن سعد ذکر سالم مولی ابی حذیفہ دار صادر بیروت ۸۶/۳ اور ۸۷، المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ الرضاع فی الکبیر الخ دار الفکر بیروت ۲۱/۳

Fatawa Razawiya Volume 30

Hadith 26: From the Sihah Sittah, narrated by Anas (may Allah be pleased with him): "Indeed, the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) granted permission to Abdur Rahman bin Awf and al-Zubayr to wear silk because of a reason they had."[1] That is, Abdur Rahman bin Awf and Zubayr bin al-Awwam (may Allah be pleased with them) had a dry itch on their bodies; the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) gave them permission to wear silk clothes.

Hadith 27: In Tirmidhi, Abu Ya'la, and Bayhaqi, narrated by Abu Sa'id (may Allah be pleased with him), the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said to the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor his face): "O Ali! It is not lawful for anyone to be in a state of ritual impurity (janaba) in this mosque except for me and you."[2] O Ali! It is not permissible for anyone but me and you to enter this mosque while in a state of ritual impurity.

Imam Tirmidhi says: This hadith is Hasan (good).[3] Hadith 28: In Mustadrak al-Hakim, narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him), the Commander of the Faithful Umar Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) said: "Ali was granted three things; if even one of them had been for me, it would be dearer to me than red camels." (Red camels were the most precious wealth of the Arabs). Someone asked: "O Commander of the Faithful! What are they?" He said: "[Being married to] the daughter of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him)..."

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Bab ma Yurakhasu lir-Rijal etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 868/2; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab Ibahah Libs al-Harir lir-Rijal etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 193/2; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Libas, Bab Libs al-Harir li-Udhurin, Aftab-e-Alam Press Lahore, 205/2; Sunan Ibn Majah, Kitab al-Libas, Bab man Rakhasa lahu fi Libs al-Harir, H.M. Saeed Company Karachi, p. 265; Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Zinah, Bab al-Rukhsa fi Libs al-Harir, Noor Muhammad Karkhana Tijarat-e-Kutub Karachi, 294/2; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Anas, al-Maktab al-Islami Beirut, 122, 127, 192, 215, 252, 255. [2] Sunan al-Tirmidhi, Kitab al-Manaqib, Bab Manaqib Ali ibn Abi Talib, Dar al-Fikr Beirut, 208/5; Musnad Ibn Ya'la from Abu Sa'id al-Khudri, Hadith 1038, Mu'assasatu Ulum al-Quran Beirut, 13/2; Al-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Kitab al-Nikah, Bab dukhulih al-masjid junuban, Dar Sadir Beirut, 26/7. [3] Sunan al-Tirmidhi, Kitab al-Manaqib, Hadith 3748, Dar al-Fikr Beirut, 209/5.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

हदीस २६: सिहाह सित्ता से अनस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से मरवी है: "बेशक नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अब्दुर रहमान बिन औफ़ और जुबैर को रेशम पहनने की इजाज़त दी क्योंकि उन्हें कोई समस्या (खुजली) थी।"[1] यानी अब्दुर रहमान बिन औफ़ और ज़ुबैर बिन अल-अव्वम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) के बदन में खुश्क खारिश (खुजली) थी, हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने उन्हें रेशमी कपड़े पहनने की इजाज़त दे दी।

हदीस २७: तिर्मिज़ी, अबू याला और बैहक़ी में अबू सईद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से है कि हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अमीरुल मोमिनीन अली (कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम) से फ़रमाया: "ऐ अली! मेरे और तुम्हारे सिवा किसी के लिए हलाल नहीं कि वह इस मस्जिद में जनाबत (नापाकी) की हालत में रहे।"[2] ऐ अली! मेरे और तुम्हारे सिवा किसी को हलाल नहीं कि वह इस मस्जिद में जनाबत की हालत में दाख़िल हो।

इमाम तिर्मिज़ी फ़रमाते हैं: यह हदीस 'हसन' है।[3] हदीस २८: मुस्तदरक हाकिम में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से है कि अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने फ़रमाया: अली को तीन बातें ऐसी दी गईं कि उनमें से एक भी मेरे लिए होती तो मुझे सुर्ख़ ऊंटों से ज़्यादा प्यारी होती। (सुर्ख़ ऊंट अरबों का सबसे कीमती माल हैं)। किसी ने पूछा: अमीरुल मोमिनीन! वे क्या हैं? फ़रमाया: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की साहबज़ादी से [निकाह]...

[1] सहीह अल-बुखारी किताबुल लिबास बाब मायुरख्खसु लिर-रिजाल अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची ८६८/२; सहीह मुस्लिम किताबुल लिबास बाब इबाहत लिब्सुल हरीर लिर-रिजाल अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची १९३/२; सुनन अबी दाऊद किताबुल लिबास बाब लिब्सुल हरीर लि-उज़रिन, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २०५/२; सुनन इब्ने माजह किताबुल लिबास बाब मन रक्खसा लहू फ़ी लिब्सिल हरीर, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. २६५; सुनन अल-नसाई किताबुज़ ज़ीनत बाब अर-रुख्खसत फ़ी लिब्सिल हरीर, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत-ए-कुतुब कराची २९४/२; मुसनद अहमद बिन हनबल अन अनस अल-मक्तबुल इस्लामी बेरूत १२२, १२७, १९२, २१५, २५२, २५५। [2] सुनन अल-तिर्मिज़ी किताबुल मनाकिब बाब मनाकिब अली इब्ने अबी तालिब दारुल फ़िक्र बेरूत २०८/५; मुसनद इब्ने याला अन अबी सईद अल-खुदरी हदीस १०३८ मुअस्ससा उलूम अल-

कुरान बेरूत १३/२; अल-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी किताबुन निकाह बाब दुखुलिहल मस्जिदा जुनुबन दार सादिर बेरूत २६/७। [3] सुनन अल-तिर्मिज़ी किताबुल मनाकिब हदीस ३७४८ दारुल फ़िक्र बेरूत २०९/५।

पृष्ठ ५३४/७७२

حدیث ۲۶: صحاح ستہ انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے : ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رخص لعبدالرحمٰن بن عوف والزبیر فی لبس الحریر لحکمۃ کانت بھما[1] یعنی عبدالرحمٰن بن عوف اور زبیر بن العوام رضی اللہ تعالٰی عنہما کے بدن میں خشک خارش تھی حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انہیں ریشمی کپڑے پہننے کی اجازت دے دی۔

حدیث ۲۷: ترمذی وابویعلٰی وبیہقی میں ابوسعید رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ سے فرمایا : یا علی لایحل لاحد ان یجنب فی ھذا المسجد غیری وغیرک [2] اے علی! میرے اور تمہارے سوا کسی کو حلال نہیں کہ اس مسجد میں بحالِ جنابت داخل ہو۔

امام ترمذی فرماتے ہیں: یہ حدیث حسن ہے [3]۔ حدیث ۲۸: مستدرک حاکم میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا : علی کو تین باتیں وہ دی گئیں کہ ان میں سے میرے لئے ایک ہوتی تو مجھے سرخ اونٹوں سے زیادہ پیاری تھی۔ (سرخ اونٹ عزیز ترین اموال عرب ہیں) کسی نے کہا : امیر المومنین ! وہ کیا ہیں؟ فرمایا : دختر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے

[1] صحیح البخاری کتاب اللباس باب مایرخص للرجال الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۶۸/۲، صحیح مسلم کتاب اللباس باب اباحۃ لبس الحریر للرجال الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۹۳/۲، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب لبس الحریر لعذر آفتاب عالم پریس لاہور ۲۰۵/۲، سنن ابن ماجۃ کتاب اللباس باب من رخص لہ فی لبس الحریر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص۲۶۵- سنن النسائی کتاب الزینۃ باب

الرخصة فی لبس الحریر نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲۹۴/۲، مسند احمد بن حنبل عن انس المکتب الاسلامی بیروت ۱۲۲، ۱۲۷، ۱۹۲، ۲۱۵، ۲۵۲، ۲۵۵ [2] سنن الترمذی کتاب المناقب باب مناقب علی ابن ابی طالب دارالفکر بیروت ۲۰۸/۵، مسند ابن یعلی عن ابی سعید الخدری حدیث ۱۰۳۸ مؤسسة علوم القرآن بیروت ۱۳/۲، السنن الکبری للبیہقی کتاب النکاح باب دخولہ المسجد جنباً دار صادر بیروت ۲۶/۷ [3] سنن الترمذی کتاب المناقب حدیث ۳۷۴۸ دارالفکر بیروت ۲۰۹/۵

Fatawa Razawiyya Volume 30

Marriage and residence in the Masjid with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). It was permissible for him what was permissible for him, and their staying in the mosque with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was lawful for them as it was for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) (i.e., staying in a state of major ritual impurity) and it was a sign of the day of Khaybar[1].

Hadith 29: In Mu'jam al-Kabir of Al-Tabarani, Sunan al-Bayhaqi, and Tarikh Ibn Asakir, it is narrated from the Mother of the Believers, Umm Salama (may Allah be pleased with her), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: "Behold! Verily, this mosque is not lawful for one in a state of major ritual impurity (junub) or for a menstruating woman, except for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), his wives, Fatima daughter of Muhammad, and Ali. Behold, I have explained it to you so that you may not go astray." This is the narration of Al-Tabarani[2].

[Translation]: "Listen, this mosque is not lawful for any person in a state of major ritual impurity nor for any menstruating woman, except for the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), the pure wives of the Prophet, Hazrat Batul Zahra, and Mawla Ali (may peace and blessings be upon the Beloved and upon them). Listen, I have clearly stated it to you so that you may not go astray anywhere." (This is the narration of Al-Tabarani. T)

Hadith 30: In the Sahihayn (Bukhari and Muslim), it is narrated from Bara' ibn Azib (may Allah be pleased with him):

[Arabic]: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade us from wearing gold rings[3]."

[Translation]: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade us from wearing gold rings."

Despite this, Bara' (may Allah be pleased with him) himself used to wear a golden ring. Ibn Abi Shaybah narrated with a sound chain from Abu Ishaq al-Isfara'ini:

[Footnotes]: 1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab Ma'rifat al-Sahaba, section on closing these doors except for the door of Ali, Dar al-Fikr Beirut, 3/125. 2. Al-Mu'jam al-Kabir,

narrated from Umm Salama (may Allah be pleased with her), Hadith 883, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 243/7; Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Nikah, section on entering the mosque while in a state of ritual impurity, Dar Sadr Beirut, 7/65; Tarikh Dimashq al-Kabir, biography 5029 of Ali ibn Abi Talib, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 108/45. 3. Sahih Muslim, Kitab al-Libas, section on the prohibition of using gold vessels etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 188/2; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, section on gold rings etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 871/2.

फतावा रज़विया जिल्द 30

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ शादी और मस्जिद में निवास। उनके लिए वह सब जायज़ था जो हुज़ूर के लिए जायज़ था, और उनका मस्जिद में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ रहना उनके लिए वैसे ही जायज़ था जैसे हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए (यानी जनाबत की हालत में रहना) और यह खैबर के दिन का निशान है[1]।

हदीस 29: मोजम कबीर तबरानी, सुनन बैहकी और तारीख़ इब्न असाकिर में उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: "सुन लो! बेशक यह मस्जिद किसी जुनुब (जिस पर ग़ुस्ल वाजिब हो) के लिए हलाल नहीं है और न ही किसी माहवारी वाली औरत के लिए, सिवाय नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), उनकी पत्नियों, फ़ातिमा बिन्ते मोहम्मद और अली के। सुनो, मैंने तुम्हारे लिए साफ़ बयान कर दिया है ताकि तुम गुमराह न हो जाओ।" यह तबरानी की रिवायत है[2]।

[अनुवाद]: "सुन लो, यह मस्जिद किसी जुनुब के लिए हलाल नहीं है और न ही किसी हाएज़ा (माहवारी वाली) के लिए, सिवाय सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), हुज़ूर की पाक पत्नियों, हज़रत बतूल ज़हरा और मौला अली के(सल्लल्लाहु अलैहि व अलीहिम वसल्लम)। सुन लो, मैंने तुमसे साफ़ बयान कर दिया है कि कहीं भटक न जाओ।" (यह तबरानी की रिवायत है।)

हदीस 30: सहीहैन (बुखारी व मुस्लिम) में बरा बिन आज़िब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है:

[अरबी]: "रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमें सोने की अंगूठी पहनने से मना फ़रमाया[3]।"

[अनुवाद]: "हमें रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सोने की अंगूठी पहनने से मना फ़रमाया।"

इसके बावजूद हज़रत बरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) खुद सोने की अंगूठी पहनते थे। इब्न अबी शैबा ने सही सनद के साथ अबू इसहाक असफ़राइनी से रिवायत किया है:

[पादलेख]: 1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, अली के दरवाज़े के अलावा इन दरवाज़ों को बंद करने का अध्याय, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 3/125। 2. अल-मोजम अल-कबीर, उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत, हदीस 883, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरुत,

243/7; अल-सुनन अल-कुबरा, किताब अल-निकाह, जनाबत की हालत में मस्जिद में प्रवेश का अध्याय, दार सादर बेरुत, 7/65; तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, अली इब्न अबी तालिब की जीवनी 5029, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 108/45। 3. सहीह मुस्लिम, किताब अल-लिबास, सोने के बर्तनों के इस्तेमाल की मनाही का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 188/2; सहीह अल-बुखारी, किताब अल-लिबास, सोने की अंगूठियों का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 871/2।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

شادی وسکناہ المسجد مع رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یحل لہ مایحل لہ اور ان کا مسجد میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ رہنا کہ انہیں مسجد میں روا تھا جو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو روا تھا (یعنی بحالت جنابت رہنا) اور روزِ خیبر کا نشان ۱۔

حدیث ۲۹ : معجم کبیر طبرانی وسنن بیہقی و تاریخ ابن عساکر میں ام المومنین ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

الا ان ہذا المسجد لا یحل لجنب ولا لحائض الا للنبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وازواجہ وفاطمۃ بنت محمد وعلی الا بینت لکم ان تضلوا۔ ھذا روایۃ الطبرانی ۲۔

سن لو یہ مسجد کسی جنب کو حلال نہیں ہے نہ کسی حائض کو، مگر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور حضور کی ازواج مطہرات وحضرت بتول زہرا اور مولا علی کو، صلی اللہ تعالیٰ علی الحبیب وعلیہم وسلم۔ سن لو میں نے تم سے صاف بیان فرمادیا کہ کہیں بھٹک نہ جاؤ (یہ طبرانی کی روایت ہے۔ت)

حدیث ۳۰ : صحیحین میں براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے :

نہانا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عن خاتم الذھب ۳۔

ہمیں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے سونے کی انگوٹھی پہننے سے منع فرمایا۔

بایں ہمہ خود براء رضی اللہ تعالیٰ عنہ انگشتری طلائی پہنتے۔ ابن ابی شیبہ نے بسند صحیح ابواسحاق اسفرائنی سے روایت کی :

۱ المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ سدوا ھذہ الابواب الا باب علی دارالفکر بیروت ۳/۱۲۵ ۲ المعجم الکبیر عن ام سلمۃ رضی اللہ عنھا حدیث ۸۸۳ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۷/۲۴ ۳، السنن الکبیر کتاب النکاح باب دخولہ المسجد جنباً دار صادر بیروت ۷/۶۵ ، تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۵۰۲۹ علی ابن ابی طالب دار احیاء التراث العربی بیروت ۱۰۸/۴۵ ۳ صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم استعمال اناء الذھب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۸۸/۲ ، صحیح البخاری کتاب اللباس باب خواتیم الذھب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۷۱/۲

Fatawa Rizvia, Volume 30

(Arabic) He said: I saw Al-Bara' wearing a gold ring - Al-Baghawi narrated something similar in 'Al-Ja'diyyat' from Shu'bah from Abi Ishaq. (Urdu) He said: I saw Bara (may Allah be pleased with him) wearing a gold ring. (Similarly, Al-Baghawi narrated in 'Al-Ja'diyyat' from Shu'bah, who narrated it from Abi Ishaq.)

Imam Ahmad says in his 'Musnad':

(Arabic) We were told by Abu Abdur Rahman, told us by Abu Raja, told us by Muhammad bin Malik who said: I saw Al-Bara' wearing a gold ring. People used to say to him, "Why do you wear a gold ring when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade it?" While before him were spoils of war being distributed, including captives and goods. He said: He distributed them until this ring remained. He raised his eyes and looked at his companions, then lowered them. Then he raised his eyes, then lowered them. Then he raised his eyes, looked at them and said, "O Bara!" So I came to him and sat before him. He took the ring, held my wrist, and said, "Take it and wear what Allah and His Messenger have clothed you with."

(Urdu) Meaning Muhammad bin Malik said: I saw Bara (may Allah be pleased with him) wearing a gold ring. People used to ask him, "Why do you wear a gold ring when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade it?" Bara (may Allah be pleased with him) replied: We were in the presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). Spoils of war, including slaves and goods, were presented before him. He was distributing them; after all the camels had been distributed, this ring remained. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) raised his eyes to his companions, then lowered them. He raised his eyes again, then lowered them. He raised his eyes a third time, looked at them, and called out, "O Bara!" I came and sat before him. The Noble Master (peace and blessings of Allah be upon him) took the ring, held my wrist, and said, "Wear what Allah and His Messenger have clothed you with (peace and blessings of Allah be upon him)."

Bara (may Allah be pleased with him) would say: "How can you tell me to take off something that Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) made me wear?"

1. Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Clothing, etc., No. 62, Hadith 25142, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 195/5.

2. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Bara bin Azib (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/294.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

(अरबी) उसने कहा: मैंने अल-बरा' को सोने की अंगूठी पहने हुए देखा - अल-बगवी ने 'अल-जा'दियत' में शुबाह से और उन्होंने अबी इशाक से इसी तरह की रिवायत की है। (उर्दू) फरमाया: मैंने बरा' रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को सोने की अंगूठी पहने देखा। (इसी तरह बगवी ने जा'दियत में शुबाह से, उन्होंने अबी इसहाक से रिवायत की है।)

इमाम अहमद मुसनद में फरमाते हैं:

(अरबी) हमसे अबू अब्दुर रहमान ने कहा, हमसे अबू रजा ने कहा, हमसे मुहम्मद बिन मलिक ने कहा, उन्होंने कहा: मैंने अल-बरा' को सोने की अंगूठी पहने देखा। लोग उनसे कहते थे, "आप सोने की अंगूठी क्यों पहनते हैं जबकि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इससे मना फरमाया है?" जबकि उनके सामने गनीमत का माल बांटा जा रहा था, जिसमें बंदी और सामान शामिल थे। उन्होंने कहा: उन्होंने उन्हें तब तक बांटा जब तक कि यह अंगूठी बाकी नहीं रह गई। उन्होंने अपनी नज़रें उठाईं और अपने साथियों को देखा, फिर उन्हें नीचा कर लिया। फिर उन्होंने अपनी नज़रें उठाईं, फिर उन्हें नीचा कर लिया। फिर उन्होंने अपनी नज़रें उठाईं, उन्हें देखा और कहा, "ऐ बरा!" तो मैं उनके पास आया और उनके सामने बैठ गया। उन्होंने अंगूठी ली, मेरी कलाई पकड़ी और कहा, "इसे लो और वह पहनो जो अल्लाह और उसके रसूल ने तुम्हें पहनाया है।"

(उर्दू) यानी मुहम्मद बिन मलिक ने कहा कि मैंने बरा' रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को सोने की अंगूठी पहने देखा। लोग उनसे कहते थे कि आप सोने की अंगूठी क्यों पहनते हैं जबकि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इससे मना फरमाया है। बरा' रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फरमाया: हम हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ख़िदमत-ए-अकदस में हाज़िर थे। हुज़ूर के सामने गनीमत का माल, गुलाम और सामान हाज़िर था। हुज़ूर तकसीम फरमा रहे थे, सब ऊंट बंट चुके थे, यह अंगूठी बाकी रह गई। हुज़ूर ने अपनी मुबारक नज़र उठाकर अपने सहाबा किराम को देखा, फिर निगाह नीची कर ली। फिर नज़र उठाकर देखा, फिर निगाह नीची कर ली। फिर नज़र उठाकर देखा और मुझे बुलाया, 'ऐ बरा'!' मैं हाज़िर होकर हुज़ूर के सामने बैठ गया। सैयदे अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अंगूठी लेकर मेरी कलाई थामी, फिर फरमाया: इसे पहन ले जो कुछ तुझे अल्लाह और उसके रसूल पहनाते हैं (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)।

बरा' रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फरमाते: तुम लोग मुझसे कैसे कह सकते हो कि मैं वह चीज़ उतार डालूँ जिसे मुस्तफा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने पहनाया है।

1. अल-मुसन्नफ़ इब्ने अबी शैबा, किताबुल लिबास आदि, नंबर 62, हदीस 25142, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 195/5
2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस बरा' बिन आज़िब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, 294/4

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

قال رأیت علی البراء خاتماً من ذهب - وروی نحوه البغوی في الجعدیات عن شعبة عن ابی اسحق۔

فرمایا: میں نے براء رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو سونے کی انگوٹھی پہنے دیکھا۔ (ایسے ہی بغوی نے جعدیات میں شعبہ سے انہوں نے ابی اسحاق سے روایت کیا۔ ت)

امام احمد مسند میں فرماتے ہیں:

حدثنا ابوعبدالرحمن ثنا ابورجاء ثنا محمد بن مالك قال رأیت علی البراء خاتماً من ذهب وکان الناس یقولون له لم تختتم بالذهب وقد نهی عنه النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم وبین یدیه غنیمة یقسمها سبی وخرثی قال فقسمها حتی بقی هذا الخاتم فرفع طرفه فنظر الی اصحابه ثم خفض ثم رفع طرفه ثم خفض ثم طرفه فنظر الیهم قال ای براء فجئته حتی قعدت بین یدیه فاخذ الخاتم فقبض علی کرسوعی ثم قال خذ البس ما کساك اللہ ورسوله۔ یعنی محمد بن مالک نے کہا میں نے براء رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو سونے کی انگوٹھی پہنے دیکھا لوگ ان سے کہتے تھے آپ سونے کی انگوٹھی کیوں پہنتے ہیں حالانکہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس سے ممانعت فرمائی ہے۔ براء رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا ہم حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت اقدس میں حاضر تھے حضور کے سامنے اموال غنیمت غلام ومتاع حاضر تھے حضور تقسیم فرمارہے تھے سب اونٹ بانٹ چکے یہ انگوٹھی باقی رہ گئی حضور نے نظر مبارک اٹھا کر اپنے اصحاب کرام کو دیکھا پھر نگاہ نیچی کرلی پھر نظر اٹھا کر ملاحظہ فرمایا پھر نگاہ نیچی کرلی پھر نظر اٹھا کر دیکھا اور مجھے بلایا اے براء! میں حاضر ہو کر حضور کے سامنے بیٹھ گیا سید اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انگوٹھی لے کر میری کلائی تھامی، پھر فرمایا پہن لے جو کچھ تجھے اللہ ورسول پہناتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

براء رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے: تم لوگ کیونکر مجھے کہتے ہو کہ میں وہ چیز اتار ڈالوں جسے مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم نے پہنایا۔

۱ المصنف لابن ابی شیبۃ کتاب اللباس الخ نمبر ۶۲ حدیث ۲۵۱۴۲ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱۹۵/۵

۲ مسند احمد بن حنبل حدیث البراء بن عازب رضی اللہ تعالی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲۹۴/۴

Fatawa Razawiya - Volume 30

...[Allah's Prophet] (peace and blessings be upon him) said: "Take and wear what Allah and His Messenger have made you wear, may His glory be exalted and may Allah's peace and blessings be upon him and his family."

Hadith 31: Narrated through Al-Hasan in Dala'il al-Nubuwwah by Bayhaqi, the Master of the Universe (peace and blessings be upon him) said to Suraqa bin Malik (may Allah be pleased with him):

Arabic	English Translation
كيف بك اذا البست سوارى كسرى۔	What a time that will be for you when you are made to wear the bracelets of Khosrow, the King of Iran.

When Iran was conquered during the era of the Commander of the Faithful, Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him), and the bracelets, belt, and crown of Khosrow were brought into the service of Farooq, the Commander of the Faithful made him wear them and raised his hands and said:

Arabic	English Translation
الله اكبر الحمد لله الذى سلبهما كسرى بن هرمز و البسهما سراقة الاعرابى۔	Allah is Greatest, praise be to Allah Who stripped them from Khosrow bin Hormizd and dressed Suraqa the Bedouin in them.
قال العلامة الزرقاني ليس في هذا استعمال الذهب و هو حرام لانه انما فعله تحقيقا لمعجزة الرسول صلى اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من غير ان يقر هما فانه روى انه امره فنزعهما و جعلهما في الغنيمة ومثل هذا لا يعد استعمالاً -	Allamah Al-Zarqani said: This does not imply the use of gold, which is forbidden, because he only did this to realize the miracle of the Messenger (peace and blessings be upon him), without letting him keep them. It is narrated that he ordered him to take them off and put them in the spoils of war. Such a thing is not considered 'use'.
اقول: رحمك الله من فاضل كبير الشان انما المعجزة	I say: May Allah have mercy on you, O scholar of great stature, the miracle indeed [of the Messenger of Allah]...

1. Dala'il al-Nubuwwah by Al-Bayhaqi, Chapter of Allah's word 'Allah has promised those who believe...', Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 6/325, 326.
2. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib, Eighth Objective, Third Chapter, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 7/208.

फ़तावा रज़विया - खंड 30

...[अल्लाह के पैगंबर] (शांति और आशीर्वाद उन पर हो) ने कहा: "ले लो और पहन लो जो अल्लाह और उसके रसूल ने तुम्हें पहनाया है, उसकी महिमा बुलंद हो और अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर और उनके परिवार पर हो।"

हदीस 31: बैहक़ी द्वारा दलाईल अल-नुबुव्वह में अल-हसन के माध्यम से वर्णित है, ब्रह्मांड के स्वामी (शांति और आशीर्वाद उन पर हो) ने सुराक़ा बिन मलिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से कहा:

अरबी	हिंदी अनुवाद
كيف بك اذا البست سوارى كسرى۔	वह समय तुम्हारे लिए कैसा होगा जब तुम्हें ईरान के राजा खुसरो के कंगन पहनाए जाएंगे।

जब अमीरुल मोमिनीन फारूक-ए-आजम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के काल में ईरान की विजय हुई और खुसरो के कंगन, कमरबंद और मुकुट फारूक की सेवा में लाए गए, तो अमीरुल मोमिनीन ने उन्हें उन्हें पहना दिया और अपने दोनों हाथ उठाकर कहा:

अरबी	हिंदी अनुवाद
الله اكبر الحمد لله الذى سلبهما كسرى بن هرمز و البسهما سراقة الاعرابى۔	अल्लाह सबसे बड़ा है, उस अल्लाह की प्रशंसा है जिसने उन्हें खुसरो बिन होर्मिज़द से छीन लिया और सुराक़ा बद्दू को पहना दिया।
قال العلامة الزرقاني ليس في هذا استعمال الذهب و هو حرام لانه انما فعله تحقيقا لمعجزة الرسول صلى اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من غير ان يقر هما فانه روى انه امره فنزعهما و جعلهما في الغنيمة ومثل هذا لا يعد استعمالاً -	अल्लामा अल-जरकानी ने कहा: इसमें सोने का उपयोग शामिल नहीं है, जो कि हराम है, क्योंकि उन्होंने ऐसा केवल रसूल (शांति और आशीर्वाद उन पर हो) के चमत्कार को साकार करने के लिए किया था, बिना उन्हें रखने की अनुमति दिए। यह वर्णित है कि उन्होंने उन्हें उतारने का आदेश दिया और उन्हें युद्ध के माल (गनीमत) में रख दिया। ऐसी चीज़ को 'उपयोग' नहीं माना जाता है।

अरबी	हिंदी अनुवाद
اقول: رحمك الله من فاضل كبير الشان انما المعجزة	मैं कहता हूँ: अल्लाह आप पर दया करे, हे महान विद्वान, चमत्कार तो वास्तव में [अल्लाह के रसूल का]...

1. दलाईल अल-नुबुव्वह बैहक़ी द्वारा, अध्याय 'अल्लाह ने उन लोगों से वादा किया है जो विश्वास करते हैं...', दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, 6/325, 326।
2. शराह अल-जरकानी अला अल-मवाहिब, आठवां उद्देश्य, तीसरा अध्याय, दार अल-मआरिफ़ाह, बेरूत, 7/208।

تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ لے پہن لے جو کچھ اللہ ورسول نے پہنایا ، جل جلالہ و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم ۔ حدیث ۳۱ : دلائل النبوۃ بیہقی میں بطریق الحسن مروی، سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے سراقہ بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا:

عربی	اردو ترجمہ
کیف بك اذا البست سواری کسری۔	وہ وقت تیرا کیسا وقت ہو گا جب تجھے کسریٰ بادشاہ ایران کے کنگن پہنائے جائیں گے۔

جب ایران زمانہ امیر المؤمنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں فتح ہوا اور کسریٰ کے کنگن، کمر بند ، تاج خدمت فاروقی میں حاضر کئے گئے امیر المؤمنین نے انہیں پہنائے اور اپنے دونوں ہاتھ اٹھا کر کہا:

عربی	اردو ترجمہ
اللہ اکبر الحمد للہ الذی سلبھما کسری بن ھرمز و البسھما سراقۃ الاعرابی۔	اللہ بہت بڑا ہے سب خوبیاں اللہ کو جس نے یہ کنگن کسریٰ بن ہرمز سے چھینے اور سراقہ دہقانی کو پہنائے۔
قال العلامۃ الزرقانی لیس فی ھذا استعمال الذھب و ھو حرام لانہ انما فعلہ تحقیقا لمعجزۃ الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من غیر ان یقر ھما	علامہ زرقانی نے فرمایا اس سے سونے کو استعمال کرنا لازم نہیں آیا حالانکہ وہ حرام ہے ، کیونکہ امیر المؤمنین کا یہ فعل رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے معجزہ کی تحقیق کے لئے تھا، اس فعل کو برقرار نہیں رکھا۔ مروی ہے کہ آپ نے سراقہ کو حکم دیا انہوں نے وہ کنگن اتار دیئے

عربی	اردو ترجمہ
فانه روى انه امره فنزعهما و جعلهما في الغنيمة ومثل هذا لا يعد استعمالاً -	اور آپ نے انہیں مال غنیمت میں شامل فرمادیا اور اس کو استعمال شمار نہیں کیا جاتا۔
اقول: رحمك الله من فاضل كبير الشان انما المعجزة	میں کہتا ہوں اے فاضل کبیر الشان، اللہ تعالیٰ آپ پر رحم فرمائے ، معجزہ تو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

1 دلائل النبوة للبيهقى باب قول الله عز وجل وعد الله الذين أمنوا الخ دار الكتب العلمية بيروت

٣٢٦،٣٢٥/٦ 2 شرح الزرقاني على المواهب المقصد الثامن الفصل الثالث دار المعرفة بيروت

٢٠٨/٧

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Box Section] Left column (Arabic Text with Urdu translation context): His news, peace and blessings of Allah be upon him, that he (Suraqa) would ride on the mount of Khosrow. This was realized through his wearing them (the bracelets). Wearing them is forbidden, and the condition of prohibition is wearing (staying in them). Thus, it is clear that what he inclined towards was that this was a concession and specialization from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, for Suraqa. There was nothing in the hadith indicating transfer of ownership. Therefore, the Commander of the Faithful did what the hadith guided him to, and then returned them to where they belonged.

Right column (Urdu Translation/Explanation): The information given by (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, that Suraqa would wear the bracelets of Khosrow (Kisra). Accordingly, its realization took place by him wearing those bracelets. And undoubtedly, wearing (silk/gold for men) is forbidden, and the condition for prohibition is wearing (prolonged stay). Thus, it is clear that this was a concession and specific exception from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, for Suraqa. The hadith does not indicate any transfer of ownership. Therefore, the Commander of the Faithful (Ameer-ul-Momineen) performed the action that the hadith guided towards, then returned those bracelets to their original place. (T)

Hadith 32: In Tabaqat Ibn Sa'd, it is narrated from Munzir Thawri that some conversation took place between the Commander of the Faithful Ali and Hazrat Talha (may Allah be pleased with them both). Hazrat Talha (may Allah be pleased with him) said: "You named (your son Muhammad bin Hanafiyyah Abu al-Qasim) after the name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and also kept his Kunya (agnomen) ^a as that of the Prophet, while the Master of the World (Syyid-e-Alam) (peace and blessings of Allah be upon him)..."

[Bottom Box Section] Footnote ^a: Shaykh Muhaqqiq states in Ash'at al-Lam'at: Left column (Persian/Arabic Text): Scholars have various opinions on this issue, and the correct opinion among these statements is that naming after his noble name, peace and blessings of Allah be upon him, is permissible, rather commendable. However, taking his Kunya, even after his time, was stronger and more strictly prohibited. Likewise, combining both the name and Kunya of the Prophet, peace and blessings

of Allah be upon him, is forbidden a fortiori. What Ali Murtaza did was specific to him, may Allah be pleased with him, and was not permissible for others.

Right column (Urdu Translation): There are various opinions of scholars on this issue. The correct opinion in this regard is that keeping a name after the name of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is permissible, rather commendable. Keeping the Kunya the same as his Kunya, even if it is after his passing, is strictly forbidden. Similarly, combining his name and Kunya is forbidden to a greater degree. What Hazrat Ali Murtaza (may Allah be pleased with him) did was his specific exception; it is not permissible for anyone other than him to do so.
(Continued on next page)

1 Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Adab, Bab al-Asami, Al-Fasl al-Awwal, Maktaba Nooria Razvia, Sukkur, 4/44, 45. Page 538 of 772

फ़तावा रज़विया खंड ३०

[तालिका अनुभाग] बायाँ कॉलम (अरबी पाठ): नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) द्वारा दी गई यह खबर कि सुराका खुसरो की सवारी करेंगे। यह उनके कंगन पहनने से सच हो गया। निस्संदेह उन्हें पहनना हराम है, और हराम होने की शर्त पहनना (ठहरना) है। अतः स्पष्ट है कि जिस बात की ओर झुकाव हुआ वह यह कि यह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से सुराका के लिए एक विशेष अनुमति और छूट थी। हदीस में स्वामित्व हस्तांतरण का कोई संकेत नहीं था। इसलिए अमीर-उल-मोमिनीन ने वही किया जिसके लिए हदीस ने निर्देशित किया था, फिर उन्हें उनके स्थान पर वापस लौटा दिया।

दायाँ कॉलम (उर्दू अनुवाद): नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इस बात की खबर देना है कि सुराका खुसरो के कंगन पहनेंगे। चुनाँचे इसका प्रत्यक्ष प्रमाण उनके कंगन पहनने से हो गया। और निस्संदेह (पुरुषों के लिए) पहनना हराम है और हराम की शर्त 'लब्स' (पहनना) है। अतः स्पष्ट है कि यह सुराका के लिए नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से रियायत और विशिष्टता है। और हदीस में मालिकाना हक (तमलीक) पर कोई दलील नहीं है, चुनाँचे अमीर-उल-मोमिनीन ने वह काम किया जिसकी ओर हदीस ने रहनुमाई फरमाई, फिर उन कंगनों को उनकी जगह की तरफ लौटा दिया। (त)

हदीस ३२: तबकात इब्न साद में मुन्ज़िर थौरी से रिवायत है कि अमीर-उल-मोमिनीन अली और हज़रत तलहा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के बीच कुछ बातचीत हुई। हज़रत तलहा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा: "आपने (अपने बेटे मुहम्मद बिन हनफिया अबुल कासिम) का नाम भी नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम पर रखा और कुनियत ^a भी हुज़ूर की रखी, जबकि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)..."

[निचला बॉक्स अनुभाग] पाद टिप्पणी ^a: शेख मुहक्किक 'अशअतुल लम्आत' में फ़रमाते हैं: बायाँ कॉलम (फ़ारसी/अरबी पाठ): इस मसले में उलेमा के विभिन्न कथन हैं और इन लेखों में से सही कथन यह है कि उनके पवित्र नाम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर नाम रखना जायज़ बल्कि मुस्तहब (सराहनीय) है। और उनकी कुनियत के साथ कुनियत रखना, चाहे उनके समय के बाद भी हो, और भी अधिक सख्त मना है। और इसी तरह हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम और कुनियत

को एक साथ जमा करना और भी अधिक वर्जित है। और जो अली मुर्तज़ा ने किया वह उनके साथ विशिष्ट था (रज़ियल्लाहु अन्हु) और दूसरों के लिए यह जायज़ नहीं था।

दायाँ कॉलम (उर्दू अनुवाद): इस मसले में उलमा के विभिन्न विचार हैं। इस सिलसिले में सही बात यह है कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम पर नाम रखना जायज़ बल्कि मुस्तहब है। और आपकी कुनियत के साथ कुनियत रखना, चाहे आपके वसाल (निधन) के बाद हो, सख़्त मना है। और इसी तरह आपके नाम और कुनियत को एक साथ जमा करना और भी अधिक वर्जित है। और वह जो हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने किया है, वह उनकी विशिष्टता है; उनके अलावा किसी और के लिए ऐसा करना जायज़ नहीं है। (शेष अगले पृष्ठ पर)

१ अशअतुल लम्आत, किताबुल अदब, बाबुल असामी, अल-फसलुल अव्वल, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, ४/४४, ४५। पृष्ठ ५३८ का ७७२

[پہلا خانہ] بایاں کالم (عربی عبارت): اخبارہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بانہ سواری کسری فانما تحقیقا بلبسہ وانما حرام اللبس ومن شرط الحرمۃ اللبث فالواضح ماجنحت الیہ من ان ھذا ترخیص و تخصیص من النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لسراقۃ ولم یکن في الحدیث مایدل علی التملیك ففعل امیر المومنین ما ارشد الیہ الحدیث ثم ردھما مر دھما۔

داہنا کالم (اردو ترجمہ): تعالیٰ علیہ وسلم کا اس بات کی خبر دینا ہے کہ سراقہ کسری کے کنگن پہنے گا۔ چنانچہ اس کا تحقق تو ان کے کنگن پہننے سے ہوگیا، اور بے شک حرام پہننا ہے اور حرمت کی شرط لبث ہے۔ پس واضح ہے کہ یہ سراقہ کے لئے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف رخصت و تخصیص ہے۔ اور حدیث میں تملیک پر دلالت نہیں چنانچہ امیر المومنین نے وہ کام کیا جس کی طرف حدیث نے راہنمائی فرمائی، پھر ان کنگنوں کو ان کی جگہ کی طرف لوٹا دیا۔ (ت)

حدیث ۳۲: طبقات ابن سعد میں منذر ثوری سے ہے امیر المومنین علی اور حضرت طلحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما میں کچھ گفتگو ہوئی طلحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے کہا آپ نے (اپنے بیٹے محمد بن حنفیہ ابوالقاسم) کا نام بھی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام پر رکھا اور کنیت عہ بھی حضور کی، حالانکہ سید عالم صلی اللہ

[نیچے والا خانہ] عہ: شیخ محقق اشعۃ اللمعات میں فرماتے ہیں: بایاں کالم (فارسی/عربی عبارت): علماء را دریں مسئلہ اقوال ست و قول صواب ازیں مقالات آنست کہ تسمیہ بنام شریف وی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جائز بلکہ مستحب ست و تکنی بکنیت وی اگرچہ بعد از زمان قوی تر و سخت تر

بود و ہمچنین جمع کردن میان نام و کنیت آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم ممنوع بطریق اولیٰ و آنکہ علی مرتضیٰ کرد مخصوص بود بوی رضی اللہ تعالیٰ عنہ و غیر او را جائز نبود اھ لکن في

داہنا کالم (اردو ترجمہ): اس مسئلہ میں علماء کے مختلف اقوال ہیں، درست قول اس سلسلہ میں یہ ہے کہ آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نام پر نام رکھنا جائز بلکہ مستحب ہے۔ اور آپ کی کنیت کے ساتھ کنیت رکھنا اگرچہ آپ کے وصال کے بعد ہو سخت منع ہے اور اسی طرح آپ کے نام اور کنیت کو جمع کرنا بطریق اولیٰ ممنوع ہے۔ اور وہ جو حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے کیا ہے وہ انکی خصوصیت ہے، انکے غیر کو ایسا کرنا جائز نہیں اھ (باقی بر صفحہ آیندہ)

1 اشعۃ اللمعات کتاب الادب باب الاسامی الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴/ ۴۴,۴۵

Fatawa Razawiya Volume 30

[Box Section] Arabic: ...born after [me], should I name him with your name and give him your Kunyat (patronymic)? He [the Prophet] said, "Yes." This was a special permission from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) for Ali 1. (Narrated by Ahmad and Abu Dawood 2 and al-Tirmidhi who authenticated it, and Abu Ya'la, and al-Hakim in 'Al-Kuna', and al-Tahawi, and al-Hakim in 'al-Mustadrak', and al-Bayhaqi in 'al-Sunan', and al-Diya in 'al-Mukhtara' on the authority of Ali, may Allah be pleased with him).

Urdu: If a boy is born to me afterwards, should I keep his name as your holy name and his Kunyat as your Kunyat? He said: Yes. This was a permission from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) for Mawla Ali. (Imam Ahmad, Abu Dawood, and Tirmidhi narrated it and authenticated it. And Abu Ya'la and Hakim narrated it in 'Kuna', and Tahawi and Hakim in 'Mustadrak', and Bayhaqi in 'Sunan', and Diya in 'Mukhtara' from Mawla Ali (may Allah be pleased with him). - Translator)

Hadith 33: From Sahih Bukhari, Tirmidhi and Musnad Ahmad, narrated by Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both): During the Battle of Badr, Hazrat Ruqayyah, the daughter of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and the wife of Amir al-Mu'minin Uthman Ghani (may Allah be pleased with them both), was ill. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) ordered him to stay in Madinah Tayyibah to tend to the Princess and said:

Arabic: Indeed, for you is the reward of a man who participated [in Badr].

Urdu: Indeed, for you is a reward equal to those present at Badr.

Footnotes: 1 Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, and from this level those who narrated from Uthman and Ali etc. Dar Sader Beirut 5/91, 92. 2 Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Ali (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/95; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adab, Chapter on the permission for combining both, Aftab-e-Alam Press 2/323; Sunan al-Tirmidhi, Kitab al-Adab, Chapter on what has been narrated regarding the dislike of combining the name of the Prophet and his Kunyat, Hadith 2852, Dar al-Fikr Beirut 4/384; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Adab, the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) 'Name yourselves with my name but do not use my Kunyat', Dar al-Fikr Beirut 4/278; Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Dahaya, Chapter on what has been narrated regarding the

permission etc., Dar Sader Beirut 9/309; Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Karahiyyah, Chapter on Kunyat with Abu al-Qasim etc., H.M. Saeed Company Karachi 2/434; Musnad Abu Ya'la on the authority of Ali (may Allah be pleased with him), Hadith 298, Mu'assasah Ulum al-Qur'an Beirut 1/184; Al-Diya al-Mukhtara 2/343.

फ़तावा रज़विया खंड 30

[बॉक्स अनुभाग] अरबी: ...मेरे बाद पैदा हो, तो क्या मैं उसका नाम आपके नाम पर रखूँ और आपकी कुनियत उसे दूँ? उन्होंने [नबी] ने कहा, "हाँ।" यह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से अली के लिए एक विशेष अनुमति थी 1। (अहमद और अबू दाऊद 2 और अल-तिरमिज़ी ने इसे रिवायत किया और प्रमाणित किया, और अबू याला, और अल-हाकिम ने 'अल-कुना' में, और अल-तहावी, और अल-हाकिम ने 'अल-मुस्तदरक' में, और अल-बैहकी ने 'अल-सुनन' में, और अल-ज़िया ने 'अल-मुख्तारा' में अली रज़ियल्लाहु अन्हु के अधिकार पर इसे वर्णित किया है)।

उर्दू: बाद में अगर मेरे यहाँ कोई लड़का पैदा हुआ तो मैं हुज़ूर का पाक नाम उसका नाम रखूँ और हुज़ूर की कुनियत उसकी कुनियत? फ़रमाया: हाँ। यह मौला अली के लिए रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इजाज़त थी। (इमाम अहमद, अबू दाऊद और तिरमिज़ी ने इसे रिवायत किया और इसकी तस्दीक़ (पुष्टि) की। और अबू याला और हाकिम ने 'कुना' में और तहावी और हाकिम ने 'मुस्तदरक' में और बैहकी ने 'सुनन' में और ज़िया ने 'मुख्तारा' में मौला अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। - टी)

हदीस 33: सहीह बुखारी, तिरमिज़ी और मसनद अहमद में अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है: बद्र की जंग के दौरान हज़रत रुकैया, जो रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बेटी और अमीर-उल-मोमिनीन उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की पत्नी थीं, बीमार थीं। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें शहज़ादी की तीमारदारी (देखभाल) के लिए मदीना तय्यबा में रुकने का हुक्म दिया और फ़रमाया:

अरबी: बेशक तुम्हारे लिए बद्र में शामिल होने वाले व्यक्ति के बराबर सवाब (पुण्य) है।

उर्दू: बेशक तुम्हारे लिए बद्र में हाज़िर होने वालों के बराबर सवाब।

पाद टिप्पणियाँ: 1 इब्न साद द्वारा अल-तबाक़ात अल-कुबरा, और इस स्तर से जिन्होंने उस्मान और अली आदि से रिवायत की, दार सादेर बेरूत 5/91, 92। 2 अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अधिकार पर मसनद अहमद बिन हंबल, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/95; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, दोनों के संयोजन की अनुमति पर अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस 2/323; सुनन अल-तिरमिज़ी, किताब अल-अदब, नबी के नाम और उनकी कुनियत को संयोजित करने की नापसंदगी के संबंध में जो रिवायत किया गया है, हदीस 2852, दार अल-फ़िक्र बेरूत 4/384; अल-मुस्तदरक

लिल-हाकिम, किताब अल-अदब, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कहना 'मेरे नाम से अपना नाम रखो लेकिन मेरी कुनियत का उपयोग न करो', दार अल-फ़िक्र बेरूत 4/278; अल-सुनन अल-कुबरा, किताब अल-दहाया, अनुमति के संबंध में जो रिवायत किया गया है आदि, दार सादेर बेरूत 9/309; शरह मा'नी अल-आसार, किताब अल-कराहिया, अबू अल-क़ासिम आदि के साथ कुनियत पर अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/434; अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अधिकार पर मसनद अबू याला, हदीस 298, मुअस्सस उलूम अल-क़ुरान बेरूत 1/184; अल-ज़िया अल-मुख्तारा 2/343।

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

Arabic [Box Section]: ولد بعد أسميه باسم وا كنيه بكنتك فقل نعم۔ فكانت رخصة من رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه و سلم لعلى ۱۔ احمد وابوداود ۲ والترمذی وصحح وابو یعلی والحاکم فی الکنی والطحاوی والحاکم فی المستدرك والبیهقی فی السنن والضیاء فی المختارة عنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

Urdu: بعد اگر میرے کوئی لڑکا پیدا ہوا تو میں حضور کا نام پاک اس کا نام رکھوں اور حضور کی کنیت اس کی کنیت۔ فرمایا: ہاں۔ یہ مولیٰ علی کے لیے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی رخصت تھی۔ (امام احمد وابو داؤد و ترمذی نے اسے روایت کیا اور اس کی تصحیح کی۔ اور ابو یعلیٰ و حاکم نے کنی میں اور طحاوی اور حاکم نے مستدرک میں اور بیہقی نے سنن میں اور ضیاء نے مختارہ میں مولا علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۳۳: صحیح بخاری و ترمذی و مسند احمد بن عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے غزوہ بدر میں حضرت رقیہ بنت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم زوجہ امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہما بیمار تھیں سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انہیں مدینہ طیبہ میں شہزادی کی تیمارداری کے لیے ٹھہرنے کا حکم دیا اور فرمایا:

ان لك اجر رجل من شهد بیشک تمہارے لئے حاضران بدر کے برابر ثواب

حواشی: 1 الطبقات الکبری لابن سعد و من هذه الطبقة ممن روی عن عثمان و علی الخ دار صادر بیروت ۹۲،۹۱/۵ 2 مسند احمد بن حنبل عن علی رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۹۵/۱ ، سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی الرخصة فی الجمع بینهما آفتاب عالم پریس ۳۲۳/۲، سنن الترمذی کتاب الادب باب ما جاء فی کراهیة الجمع بین الاسم النبی وکنیه حدیث ۲۸۵۲ دارالفکر بیروت

۳۸۴/۴، المستدرك للحاكم كتاب الادب قول النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تسموا بأسمی ولا تکنوا بکنیتی دارالفکر بیروت ۲۷۸/۴، السنن الکبری کتاب الضحایا باب ما جاء من الرخصة الخ دار صادر بیروت ۳۰۹/۹ ، شرح معانی الآثار کتاب الکراهیة باب التکنی بابی القاسم الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۴۳۴/۲، مسند ابو یعلی عن علی رضی اللہ عنہ حدیث ۲۹۸ مؤسسة علوم القرآن بیروت ۱۸۴/۱، الضیاء المختارة ۳۴۳/۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

[The share of] Badr or his share[1] is like the share of ghanimah (spoils of war) for those present. This distinction was granted to Hazrat Uthman, although one who is not present in Jihad does not have a share in the ghanimah. In Sunan Abu Dawood, it is narrated from them:

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) allotted a share for him, and he did not allot a share to any absent person other than him.[2]

The upcoming hadith in Kitab al-Futuh states that when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sent Muadh bin Jabal (may Allah be pleased with him) as a governor to Yemen, he said to him: "I have made the gifts of the subjects lawful for you; if anything is given to you as a gift, accept it." Ubaid bin Sakhr says when Muadh (may Allah be pleased with him) returned, he brought thirty slaves that were given to him as gifts, even though it is forbidden (haram) for officials to take gifts from the subjects.[3]

In Musnad Abu Ya'la, it is narrated from Hudhayfah bin al-Yaman (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

All gifts given to officials are forbidden (haram).[4]

In Musnad Ahmad and Sunan Bayhaqi, it is narrated from Abu Humayd as-Sa'idi (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

---

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il Ashab al-Nabi (PBUH), Manaqib Uthman, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/523; Sunan at-Tirmidhi, Kitab al-Manaqib, Chapter: Uthman bin Affan, Hadith 3726, Dar al-Fikr Beirut 5/395; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Umar (RA), al-Maktab al-Islami Beirut 101/2. [2] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Jihad, Chapter on those who arrived after the ghanimah, etc., Aftab-e-Alam Press Lahore 18/2. [3] Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah with reference to Saif in Al-Futuh, translation 803 Muadh bin Jabal, Dar al-Fikr Beirut 152/5. [4] Kanz al-Ummal with reference to Hudhayfah, Hadith 15068, Muassasat ar-Risalah Beirut 112/6.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

बद्र या उसका हिस्सा[1] और हाज़िरी के समान ग़नीमत (युद्ध के माल) का हिस्सा है। यह विशेषता हज़रत उस्मान को प्रदान की गई, हालांकि जो जिहाद में उपस्थित न हो, ग़नीमत में उसका हिस्सा नहीं होता। सुनन अबू दाऊद में उन्हीं से वर्णित है:

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनके लिए हिस्सा निर्धारित किया और उनके सिवा किसी अन्य अनुपस्थित व्यक्ति को हिस्सा नहीं दिया।[2]

अगली हदीस किताबुल फ़ुत्तूह में है कि जब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) को यमन का राज्यपाल बनाकर भेजा, तो उनसे फरमाया: "मैंने तुम्हारे लिए प्रजा के उपहारों को वैध कर दिया है; यदि तुम्हें कोई चीज़ उपहार में दी जाए, तो उसे स्वीकार कर लो।" उबैद बिन सख़्र कहते हैं कि जब मुआज़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) लौटे, तो वे तीस दास लाए जो उन्हें उपहार में दिए गए थे, जबकि अधिकारियों के लिए प्रजा से उपहार लेना हराम (वर्जित) है।[3]

मुस्नद अबू या'ला में हुज़ैफ़ा बिन यमान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अधिकारियों को मिलने वाले सभी उपहार हराम हैं।[4]

मुस्नद अहमद और सुनन बैहक़ी में अबू हुमैद सा'दी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

---

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अस्हाबुन नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मनाक़िब उस्मान, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/523; सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताबुल मनाक़िब, अध्याय: उस्मान बिन अफ़्फ़ान, हदीस 3726, दारुल फ़िक्र बेरूत 5/395; मुस्नद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 101/2। [2] सुनन अबी दाऊद, किताबुल जिहाद, अध्याय उन लोगों के बारे में जो ग़नीमत के बाद आए आदि, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 18/2। [3] अल-इसाबा फ़ी तमयीज़ अल-सहाबा, अल-फुत्तूह में सैफ़ के संदर्भ से, अनुवाद 803 मुआज़ बिन जबल, दारुल फ़िक्र बेरूत 152/5। [4] कंज़ुल उम्माल, हुज़ैफ़ा के संदर्भ से, हदीस 15068, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 112/6।

पेज 541/772

بدراً او سھمہ[1] اور حاضری کے مثل غنیمت کا حصہ ہے۔ یہ خصوصیت حضرت عثمان کو عطا فرمادی حالانکہ جو حاضر جہاد نہ ہو غنیمت میں اس کا حصہ نہیں۔ سنن ابو داؤد میں انہیں سے ہے:

فضرب لہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بسھم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کے لیے حصہ مقرر فرمایا اور ان کے سوا کسی غیر حاضر کو حصہ نہ دیا۔ ولم یضرب لاحدٍ غاب غیرہ[2]۔

حدیث آئندہ کتاب الفتوح میں ہے کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے جب معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہ کو یمن پر صوبہ دار کر کے بھیجا ان سے ارشاد فرمایا: میں نے تمہارے لئے رعایا کے ہدایا طیب کر دئے اگر کوئی چیز تمہیں ہدیہ دی جائے قبول کر لو۔ عبید بن صخر کہتے ہیں جب معاذ رضی اللہ تعالٰی عنہ واپس آئے تیس غلام لائے کہ انہیں ہدیہ دیے گئے، حالانکہ عاملوں کو رعایا سے ہدیہ لینا حرام ہے[3]۔

مسند ابو یعلی میں حذیفہ بن الیمان رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ھدایا العمال حرام کلھا[4]۔ عاملوں کے سب ہدیے حرام ہیں۔

مسند احمد و سنن بیہقی میں ابوحمید ساعدی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[1] صحیح البخاری کتاب فضائل اصحاب النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مناقب عثمان قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۵۲۳، سنن الترمذی کتاب المناقب باب عثمان بن عفان حدیث ۳۷۲۶ دار الفکر بیروت ۵/۳۹۵، مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱۰۱/۲ [2] سنن ابی داؤد کتاب الجہاد باب فی من جاء بعد الغنیمۃ الخ آفتاب عالم پریس لاہور ۱۸/۲ [3] الاصابۃ فی تمییز الصحابۃ بحوالہ سیف فی الفتوح، ترجمہ ۸۰۳ معاذ بن جبل دار الفکر بیروت ۱۵۲/۵ [4] کنز العمال بحوالہ عن عن حذیفہ حدیث ۱۵۰۶۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱۲/۶

Fatawa Razawiyya | Volume 30

[Boxed Header] Gifts for officials are misappropriation. [1] | Gifts for workers are breach of trust.

Hadith 34: In the Sahihayn, it is narrated by Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) that a person (namely Hibban bin Munqidh bin Amr al-Ansari or his father Munqidh, may Allah be pleased with them both) submitted to the Master of the Universe (may Allah bless him and grant him peace): "I get deceived (meaning people charge me a higher price)." He (the Prophet) said:

[Table/Columns] Column 1: Whoever you trade with, say "No deception" [2] - Addition in Al-Humaydi in his Musnad: Column 2: Whenever you buy, say "no deception". Column 1: Then you have the option for three days [3]- Column 2: Al-Humaydi added in his Musnad: "Then you have the option for three days; (if it is not suitable, return the sale)".

This same subject of Hadith 35 is in Sunan Arba'a narrated by Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), and the story was mentioned but the addition was not mentioned (the incident was mentioned and the addition was not mentioned - Translator).

Imam Nawawi states in Sharh Muslim Sharif: "According to Imam Abu Hanifa, Imam Shafi'i, Imam Malik, and other Imams (may Allah be pleased with them), mere deception (ghaban) does not necessitate an option (to cancel the sale); no matter how much deception one suffers, the sale cannot be cancelled. The Noble Prophet (may Allah bless him and grant him peace) specially favored him with this command, and it is not for others; this is the correct view." [4]

[Footnotes] 1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith Abi Humayd al-Sa'idi, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/424; Al-Sunan al-Kubra lil-Bayhaqi, Kitab Adab al-Qadi, Bab La Yaqbal minhu Hadiyah, Dar Sadir, Beirut, 10/38; Kanz al-Ummal, Hadith 15067, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 6/111. 2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Buyu', Bab Ma Yukrah al-Khuda' fi al-Bay', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/282; Sahih al-Bukhari, Kitab fi al-Istiqrad, Bab Ma Yunha 'an Idia'at al-Mal, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/324; Sahih al-Bukhari, fi al-Khusumat, Bab man radd amr al-safih wa al-da'if al-aql, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/325; Sahih Muslim, Kitab al-Buyu', Bab man yakhda'u fi al-buyu', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/7; Kanz al-Ummal, from Abdullah bin Umar, Hadith 9962, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 4/155. 3. Al-Musannaf li-Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Radd

'ala Abi Hanifah, Hadith 7/431, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 7/305; Musnad al-Humaydi, 2/4. 4. Sharh Sahih Muslim with Sahih Muslim, Kitab al-Buyu', Bab man yakhda'u fi al-buyu', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/7.

फ़तावा रज़विया | जिल्द 30

[बॉक्स हेडर] अधिकारियों के उपहार गबन हैं। [1] | कामगारों के लिए उपहार अमानत में खयानत हैं।

हदीस 34: सहीहैन में अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि एक व्यक्ति (यानी हिब्बान बिन मुनक़िज़ बिन अम्र अल-अंसारी या उनके पिता मुनक़िज़, रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सेवा में अर्ज़ की कि "मैं धोखा खा जाता हूँ (यानी लोग मुझसे ज़्यादा क़ीमत ले लेते हैं)।" आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

[तालिका/कॉलम] कॉलम 1: जिससे तुम सौदा करो, कहो कि धोखा नहीं [2] - अल-हुमैदी ने अपनी मुसनद में यह इज़ाफ़ा किया है: कॉलम 2: जिससे खरीदारी करो कह दिया करो फ़रेब की नहीं सही। कॉलम 1: फिर तुम्हें तीन दिन तक इख़्तियार है [3]- कॉलम 2: हुमैदी ने अपनी मुसनद में इतना इज़ाफ़ा किया: फिर तुम्हें तीन दिन तक इख़्तियार है (अगर नामवाफ़िक़ पाओ तो बेच रद्द कर दो)

यही विषय हदीस 35 सुन्न अरबा'आ में अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है और क़िस्से का ज़िक्र किया गया और ज़्यादती का ज़िक्र नहीं किया गया (क़िस्से का ज़िक्र किया गया और ज़्यादती का ज़िक्र न किया गया-त)

इमाम नववी शरह मुस्लिम शरीफ़ में फ़रमाते हैं: "इमाम अबू हनीफ़ा, इमाम शाफ़ई, इमाम मालिक और अन्य इमाम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के नज़दीक महज़ ग़बन (धोखा) ख़ियार (सौदे को रद्द करने का अधिकार) का सबब नहीं बनता; ग़बन चाहे कितना ही हो, सौदा रद्द नहीं किया जा सकता। हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस हुक्म के साथ उन्हें ख़ास तौर पर नवाज़ा था और यह दूसरों के लिए नहीं है; यही सही क़ौल है।" [4]

[पादलेख] 1. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अबी हुमैद अल-सा'इदी, अल-मक्ताब अल-इस्लामी, बेरुत, 5/424; अल-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताब आदाब अल-क़ाज़ी, बाब ला यक़बल मिन्हु हदिया, दार सादिर, बेरुत, 10/38; कँज़ अल-उम्माल, हदीस 15067, मुअस्सस अल-रिसाला, बेरुत, 6/111। 2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-बुयू', बाब मा युकरह अल-खुदा' फ़ी अल-बय', क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/282; सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ी अल-इस्तिक़राज़, बाब मा युन्हा 'अन इदिआत अल-माल, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/324; सहीह अल-बुखारी, फ़ी अल-ख़ुसुमात, बाब मन रदद अम्र अल-सफ़ीह व अल-ज़ईफ़ अल-अक़्ल, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची,

1/325; सहीह मुस्लिम, किताब अल-बुयू', बाब मन यख़द'उ फ़ी अल-बुयू', क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/7; कँज़ अल-उम्माल, अब्दुल्लाह बिन उमर से, हदीस 9962, मुअस्सस अल-रिसाला, बेरुत, 4/155। 3. अल-मुसन्नफ़ लि-इब्न अबी शैबा, किताब अल-रदद 'अला अबी हनीफ़ा, हदीस 7/431, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 7/305; मुसनद अल-हुमैदी, 2/4। 4. शरह सहीह मुस्लिम मअ सहीह मुस्लिम, किताब अल-बुयू', बाब मन यख़द'उ फ़ी अल-बुयू', क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/7।

पृष्ठ 542/772

[Boxed Header] ہدایاالعمال غلول ۱۔ | عاملوں کے ہدیے خیانت ہیں۔

حدیث ۳۴: صحیحین میں عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے کہ ایک شخص (یعنی حبان بن منقذ بن عمر وانصاری یا ان کے والد منقذ رضی اللہ تعالٰی عنہما نے) سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی کہ میں فریب کھا جاتا ہوں (یعنی لوگ مجھ سے زیادہ قیمت لے لیتے ہیں) فرمایا:

[Table/Columns] من بایعت فقل لاخلابۃ 2-زاد الحمیدی فی مسندہ | جس سے خریداری کرو کہہ دیا کرو فریب کی نہیں سہی۔ ثمانت بالخیار ثلثاً 3- | حمیدی نے اپنی مند میں اتنا اضافہ کیا: پھر تمہیں تین دن تک اختیار ہے (اگر ناموافق پاؤ بیچ رد کردو)

یہی مضمون حدیث ۳۵ سنن اربعہ میں انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے وذکر قصۃ ولم یذکر الزیادۃ (قصے کا ذکر کیا گیا اور زیادتی کا ذکر نہ کیا گیا-ت)

امام نووی شرح مسلم شریف میں فرماتے ہیں :امام ابو حنیفہ و امام شافعی و امام مالک وغیرہ ہم ائمہ رضی اللہ تعالٰی عنہم کے نزدیک غبن باعث خیار نہیں کتنا ہی غبن کھائے بیع کور د نہیں کرسکتا حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس حکم سے خاص انہیں کو نوازا تھا اوروں کے لئے نہیں، یہی قول صحیح ہے ۴ ۔

[Footnotes] ۱ مسند احمد بن حنبل حدیث ابی حمید الساعدی المکتب الاسلامی بیروت ۵/۴۲۴،السنن الکبری للبیھقی کتاب آداب القاضی باب لایقبل منہ ھدیۃ دار صادر بیروت ۱۰/۳۸،کنز العمال حدیث ۱۵۰۶۷ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۶/۱۱۱ ۲ صحیح البخاری کتاب البیوع باب مایکرہ

الخداع فی البیع قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۸۲،صحیح البخاری کتاب فی الاستقراض باب ماینهی عن اضاعۃ المال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۲۴،صحیح البخاری فی الخصومات باب من رد امر السفیہ والضعیف العقل قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۲۵،صحیح مسلم کتاب البیوع باب من یخدع فی البیع قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۷، کنز العمال عن عبداللہ بن عمر حدیث ۹۹۶۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۵۵/۴ ۳ المصنف لابن ابی شیبۃ کتاب الرد علی ابی حنیفہ حدیث ۳۳۱/۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳۰۵/۷،مسندی حمیدی ۴/۲ ۴ شرح صحیح مسلم مع صحیح مسلم کتاب البیوع باب من یخدع فی البیع قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Hadith 36: It is well-known that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) forbade prayer after the Asr prayer.

Arabic Text	Urdu Translation
Regarding this, it is narrated from Umar, Abu Hurairah, and Abu Sa'id al-Khudri, all in the Two Sahihs [Bukhari and Muslim]; from Mu'awiyah in Sahih al-Bukhari; and from Amr ibn Anbasah in Sahih Muslim (may Allah be pleased with them).	In this regard, it is narrated from Hazrat Umar, Hazrat Abu Hurairah, and Hazrat Abu Sa'id al-Khudri in the Two Sahihs. It is also narrated from Hazrat Mu'awiyah in Sahih al-Bukhari and from Hazrat Amr ibn Anbasah in Sahih Muslim (may Allah be pleased with them).

The Mother of the Believers, [Aisha] Siddiqah (may Allah be pleased with her), herself narrates this prohibition from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Abu Dawud narrated it in his Sunan (Abu Dawud narrated this in his Sunan). Despite this, the Mother of the Believers used to pray two rak'ats after Asr:

Arabic Text	Urdu Translation
The Two Shaykhs [Bukhari and Muslim] narrated from Kuraib, from Ibn Abbas, Abd al-Rahman bin Azhar, and al-Miswar bin Makhrama (may Allah be pleased with them) that they sent him to Aisha, the wife of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). They said: "Convey our collective greetings to her and ask her about the two rak'ats after Asr, and tell her: 'It has reached us that you pray them, while the Messenger of Allah...'"	Bukhari and Muslim narrated this on the authority of Kuraib from Hazrat Ibn Abbas, Abd al-Rahman bin Azhar, and Miswar bin Makhrama (may Allah be pleased with them). These three sent Kuraib to the Mother of the Believers and the wife of the Messenger, Lady Aisha Siddiqah, saying: "Convey our greetings to her and ask her about the two rak'ats after Asr prayer, and say to her, 'We have received information that you pray them, whereas the Messenger of Allah...'"

1. Sahih al-Bukhari, Book of Times of Prayer, Chapter: Prayer after Fajr, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/82; Sahih al-Bukhari, Book of Times of Prayer, Chapter: One should not seek to pray before sunset, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/82; Sahih al-Bukhari, Book of Times of Prayer, Chapter: Who dislikes prayer except after Asr and Fajr, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/83; Sahih Muslim, Book of

the Travelers' Prayer, Chapter: Times in which prayer is forbidden, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/275.

2. Sahih al-Bukhari, Book of Times of Prayer, Chapter: One should not seek to pray after sunset, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/83.
3. Sahih Muslim, Book of the Travelers' Prayer, Chapter: Times in which prayer is forbidden, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/276.
4. Sunan Abi Dawud, Book of Prayer, Chapter: Prayer after Asr, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 181/1.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

हदीस 36: यह प्रसिद्ध है कि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने असर की नमाज़ के बाद नमाज़ से मना फ़रमाया है।

अरबी पाठ

इस बारे में हज़रत उमर, हज़रत अबू हुरैरा और हज़रत अबू सईद खुदरी से रिवायत है, ये सभी सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में हैं; और हज़रत मुआविया से सहीह बुखारी में और हज़रत अम्र बिन अनबसा से सहीह मुस्लिम में रिवायत है (रज़ियल्लाहु अन्हुम)।

उर्दू अनुवाद

इस बारे में हज़रत उमर, हज़रत अबू हुरैरा और हज़रत अबू सईद खुदरी से सहीहैन में वर्णित है और हज़रत मुआविया से सहीह बुखारी में और हज़रत अम्र बिन अनबसा से सहीह मुस्लिम में वर्णित है (रज़ियल्लाहु अन्हुम)।

स्वयं उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) भी इस मनाही को हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत करती हैं। अबू दाऊद ने अपनी सुनन में इसे रिवायत किया है। इसके बावजूद उम्मुल मोमिनीन असर के बाद दो रकात नमाज़ पढ़ा करती थीं:

अरबी पाठ

शेखैन (बुखारी और मुस्लिम) ने कुरैब के हवाले से इब्ने अब्बास, अब्दुर्रहमान बिन अज़हर और मिसवर बिन मखरमा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है कि उन्होंने उन्हें (कुरैब को) नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ज़ौजा आयशा के पास भेजा। उन्होंने कहा: उन्हें हमारा सबकी ओर से सलाम कहें और उनसे असर के बाद की दो रकातों के बारे में पूछें और उनसे कहें कि हमें यह खबर मिली है कि आप उन्हें पढ़ती हैं जबकि रसूलुल्लाह...

उर्दू अनुवाद

इसे बुखारी और मुस्लिम ने कुरैब के हवाले से हज़रत इब्ने अब्बास, अब्दुर्रहमान बिन अज़हर और मिसवर बिन मखरमा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है। इन तीनों ने कुरैब को उम्मुल मोमिनीन, रसूल की ज़ौजा सैयदा आयशा सिद्दीका के पास भेजा कि उन्हें हमारा सलाम कहें और उनसे असर की नमाज़ के बाद वाली दो रकातों के बारे में पूछें और उनसे कहें कि हमें यह सूचना मिली है कि आप उन्हें पढ़ती हैं जबकि रसूलुल्लाह...

1. सहीह अल-बुखारी, किताब मवाकीत अस-सलात, बाब अस-सलात बाद अल-फज्र, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/82; सहीह अल-बुखारी, किताब मवाकीत अस-सलात, बाब ला ततहर्रा अस-सलात कब्ल गुरूब अश्-शम्स, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/82; सहीह अल-बुखारी, किताब मवाकीत अस-सलात, बाब मन यकराह अस-सलात इल्ला बाद अल-असर व अल-फज्र, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/83; सहीह मुस्लिम, किताब सलात अल-मुसाफ़िरीन, बाब अल-औकात अल्लाती नुहिया अन अस-सलात, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/275।
2. सहीह अल-बुखारी, किताब मवाकीत अस-सलात, बाब ला ततहर्रा अस-सलात बाद गुरूब अश्-शम्स, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/83।
3. सहीह मुस्लिम, किताब अल-मुसाफ़िरीन, बाब अल-औकात अल्लाती नुहिया अन अस-सलात, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/276।
4. सुनन अबी दाऊद, किताब अस-सलात, बाब अस-सलात बाद अल-असर, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 181/1।

पृष्ठ 543/772

حدیث ۳۶: مشہور میں ہے کہ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نمازِ عصر کے بعد نماز سے ممانعت فرمائی۔

عربی متن	اردو ترجمہ
فيه عن عمر وعن ابي هريرة وعن ابي سعيد ن الخدري كلها في الصحيحين وعن معاوية في صحيح البخاري وعن عمرو بن عنبسة في صحيح مسلم رضي الله تعالى عنهم۔	اس بارے میں حضرت عمر، حضرت ابوہریرہ اور حضرت ابوسعید خدری سے صحیحین میں مروی ہے اور حضرت معاویہ سے صحیح بخاری میں اور حضرت عمرو بن عنبسہ سے صحیح مسلم میں مروی ہے رضی اللہ تعالٰی عنہم (ت)۔

خود ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا بھی اس ممانعت کو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کرتی ہیں رواہ ابو داؤد فی سننہ (ابوداؤد نے اپنی سنن میں اس کو روایت کیا ۔ ت) بائنہمہ ام المومنین عصر کے بعد دورکعتیں پڑھا کرتیں :

عربی متن	اردو ترجمہ
رواه الشيخان عن كريب عن ابن عباس وعبد الرحمن بن ازهر والمسور بن مخرمة رضی اللہ تعالٰی عنهم انهم ارسلوه الى عائشة زوج النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقالوا اقرء عليها السلام منا جميعا	اس کو بخاری و مسلم نے بحوالہ کریب حضرت ابن عباس بن عبد الرحمن بن ازہر اور مسور بن مخرمہ رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا، ان تینوں نے کریب کو ام المومنین زوجہ رسول سیدہ عائشہ صدیقہ کے پاس بھیجا کہ انہیں ہمارا سلام کہیں اور ان سے نماز عصر

عربی متن	اردو ترجمہ
وسلها عن الركعتين بعد العصر وقل لها بلغنا انك تصلينهما وان رسول الله صلى الله...	کے بعد والی دور کعتوں کے بارے میں پوچھو اور ان سے عرض کرو کہ ہمیں یہ اطلاع ملی ہے کہ آپ وہ پڑھتی ہیں حالانکہ رسول اللہ...

۱۔ صحیح البخاری کتاب مواقیت الصلوۃ باب الصلوۃ بعد الفجر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۸۲، صحیح البخاری کتاب مواقیت الصلوۃ باب لا تتحری الصلوۃ قبل غروب الشمس قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۸۲، صحیح البخاری کتاب مواقیت الصلوۃ باب من یکرہ الصلوۃ الا بعد العصر والفجر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۸۳، صحیح مسلم کتاب صلوۃ المسافرین باب الاوقات التي نهى عن الصلوة قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۷۵ ۲۔ صحیح البخاری کتاب مواقیت الصلوۃ باب لا تتحری الصلوۃ بعد غروب الشمس قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۸۳ ۳۔ صحیح مسلم کتاب المسافرین باب الاوقات التي نهى عن الصلوة قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۷۶ ۴۔ سنن ابی داؤد کتاب الصلوۃ باب الصلوۃ بعد العصر آفتاب عالم پریس لاہور ۱/۱۸۱

Fatawa Rizvia, Volume 30

| (Arabic) ...Allah Almighty and His Messenger peace be upon him prohibited them both[1] | (Urdu) Allah's Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) has prohibited them. (T) |

|---|

| Scholars state that this was a special distinction for the Mother of the Believers; the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) had made it permissible for her. | | (Arabic) This was stated by the illustrious Imam, the Seal of the Hadith-Masters, al-Suyuti, in 'Anmudhaj al-Labib', then by al-Zurqani in 'Sharh al-Mawahib'[2] | (Urdu) The illustrious Imam, the Seal of the Hadith-Masters, Suyuti (mercy be upon him) mentioned it in 'Anmudhaj al-Labib', and then Zurqani mentioned it in 'Sharh al-Mawahib'. (T) |

Hadith 37: In the Sahihayn, Musnad Ahmad, Sunan an-Nasa'i, and Sahih Ibn Hibban from the Mother of the Believers Siddiqah (3), and Hadith 38 in Ahmad, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasa'i, Ibn Majah, and Ibn Hibban from Hazrat Abdullah bin Abbas (4), and Hadith 39...

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of Tahajjud, Chapter: 'When one speaks while praying, etc.', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/165; Sahih Muslim, Book of the Prayer of Travelers, Chapter: 'Times when prayer is prohibited', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/277; Mishkat al-Masabih with reference to the agreed-upon, Book of Prayer, Chapter: 'Times of Prohibition', Qadimi Kutub Khana Karachi, p. 94. 2 Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah. 3 Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter: 'Compatibility in religion', Qadimi Kutub Khana Karachi 2/762; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter: 'The Muhrim's condition for leaving Ihram', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/385; Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Aisha (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut 6/202; Sunan an-Nasa'i, Book of Hajj Rituals, 'The condition in Hajj', Nur Muhammad Karkhana Karachi 2/19; Mawarid al-Zaman, Book of Hajj, Chapter: 'Conditioning in Ihram', Hadith 973, Al-Matba'ah al-Salafiyyah, p. 244. 4 Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/337; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter: 'The Muhrim's condition for leaving Ihram', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/385; Sunan at-Tirmidhi, Book of Hajj, Hadith 949, Dar al-Fikr Beirut 3/288; Sunan Abi Dawood, Book of Rituals, Chapter: 'The condition in Hajj', Aftab-e-Alam Press Lahore 1/247; Sunan an-Nasa'i, Book of Hajj Rituals, 'The condition in Hajj', Nur Muhammad Karkhana

Karachi 2/19; Sunan Ibn Majah, Chapters of Rituals, Chapter: 'The condition in Hajj', H.M. Saeed Company Karachi, p. 217.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

| (अरबी) ...अल्लाह तआला और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने उन दोनों से मना फ़रमाया है[1] | (उर्दू) सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम ने उनसे मना फ़रमाया है। (त) |

|---|---|

| विद्वान कहते हैं कि यह उम्मुल मोमिनीन की विशेषता थी; सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम ने उनके लिए इसे जायज़ कर दिया था। | | (अरबी) इसे महान इमाम, हाफ़िज़ों की मुहर सुयुती ने 'अन्मूज़ज अल-लबीब' में, फिर ज़ुरक़ानी ने 'शर्ह अल-मवाहिब' में बयान किया है[2] | (उर्दू) महान इमाम, खातिमुल हुफ़्फ़ाज़ सुयुती (रहमतुल्लाह अलैहि) ने 'अन्मूज़ज अल-लबीब' में, और फिर ज़ुरक़ानी ने 'शर्ह अल-मवाहिब' में बयान किया। (त) |

हदीस 37: सहीहैन, मुसनद अहमद, सुनन नसाई और सहीह इब्न हिब्बान में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (3) से, और हदीस 38 अहमद, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजह और इब्न हिब्बान में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (4) से और हदीस 39...

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुत्तहज्जुद, बाब: 'जब नमाज़ पढ़ते हुए बात करे' आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/165; सहीह मुस्लिम, किताबु सलातिल मुसाफ़िरीन, बाब: 'वे औक़ात जिनमें नमाज़ मना है', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/277; मिशकातुल मसाबीह ब-हवाला मुत्तफ़क़ अलैह, किताबुस्सलात, बाब: 'औक़ातुन नही', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, पृ. 94. 2 शर्ह अल-ज़ुरक़ानी अलल मवाहिबिल लदुनिय्याह। 3 सहीह अल-बुखारी, किताबुन्निकाह, बाब: 'दीन में बराबरी' (कफ़ाअ), क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/762; सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब: 'मुहरिम का इहराम खोलने की शर्त', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/385; मुसनद अहमद bin हंबल, हज़रत आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 6/202; सुनन अन-नसाई, किताबु मनासिकिल हज, 'हज में शर्त लगाना', नूर मुहम्मद कारख़ाना कराची 2/19; मवारिदुज़ ज़मान, किताबुल हज, बाब: 'इहराम में शर्त लगाना', हदीस 973, अल-मत्बअतुस सलफ़िय्याह, पृ. 244. 4 मुसनद अहमद bin हंबल, हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/337; सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब: 'मुहरिम का इहराम खोलने की शर्त', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/385; सुनन अत्तर्मिज़ी, किताबुल हज, हदीस 949, दारुल फ़िक्र बेरूत 3/288; सुनन अबी दाऊद, किताबुल मनासिक, बाब: 'हज में शर्त लगाना', आफ़ताबे आलम

प्रेस लाहौर 1/247; सुनन अन-नसाई, किताबु मनासिकिल हज, 'हज में शर्त लगाना', नूर मुहम्मद कारख़ाना कराची 2/19; सुनन इब्न माजह, अबवाबुल मनासिक, बाब: 'हज में शर्त', एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 217.

पृष्ठ 544/772

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

| تعالٰی علیہ وسلم نھی عنہما 1 ۔ | صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان سے منع فرمایا ہے۔ (ت) |

| علماء فرماتے ہیں یہ ام المومنین کی خصوصیت تھی سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کے لئے جائز کردیا تھا۔ | | قالہ الامام الجلیل خاتم الحفاظ السیوطی فی انموذج اللبیب ثم الزرقانی فی شرح المواھب 2 ۔ | امام جلیل خاتم الحفاظ سیوطی علیہ الرحمۃ نے انموذج اللبیب میں پھر زرقانی نے شرح المواھب میں بیان کیا۔ (ت) |

حدیث ۷۳: صحیحین و مسند احمد و سنن نسائی و صحیح ابن حبان میں ام المومنین صدیقہ 3 اور حدیث ۳۸ احمد و مسلم وابو داؤد و ترمذی و نسائی و ابن ماجہ وابن حبان میں حضرت عبداللہ بن عباس 4 اور حدیث ۳۹

---

1 صحیح البخاری کتاب التھجد باب اذا کلم وھو یصلی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۶۵، صحیح مسلم کتاب صلوۃ المسافرین باب الاوقات ان نھی عن الصلوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۷۷، مشکوۃ المصابیح بحوالہ متفق علیہ کتاب الصلوۃ باب اوقات النھی قدیمی کتب خانہ کراچی ص ۹۴ 2 شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیۃ 3 صحیح البخاری کتاب النکاح باب الکفاء فی الدین قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۶۲، صحیح مسلم کتاب الحج باب اشتراط المحرم التحلل قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۸۵، مسند احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ عنھا المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۲۰۲، سنن النسائی کتاب مناسک الحج الاشتراط فی الحج نور محمد کارخانہ کراچی ۲ / ۱۹، موارد الظمآن کتاب الحج باب الاشتراط فی الاحرام حدیث ۹۷۳ المطبقۃ السلفیہ ص ۲۴۴ 4 مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۳۳۷، صحیح مسلم کتاب الحج باب اشتراط

المحرم التحلل قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۸۵، سنن الترمذی کتاب الحج حدیث ۹۴۹ دارالفکر بیروت ۳ / ۲۸۸، سنن ابی داؤد کتاب المناسک باب الاشتراط فی الحج آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۴۷، سنن النسائی کتاب مناسک الحج الاشتراط فی الحج نور محمد کارخانہ کراچی ۲ / ۱۹، سنن ابن ماجة ابواب المناسک باب الشرط فی الحج ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۱۷

Fatawa Rizwia Volume 30

It is narrated in Ahmad, Ibn Majah, Ibn Khuzaymah, Abu Nu'aym, and Bayhaqi from Duba'ah bint al-Zubayr, and in the Hadith of Bayhaqi and Ibn Mandah via Hisham from Abu al-Zubayr from Hazrat Jabir bin Abdullah, and Hadith 41 in Ahmad, Ibn Majah, and Tabarani from the grandfather of Abu Bakr bin Abdullah bin al-Zubayr, i.e., Asma bint Siddiq or Sa'adi bint Awf, and in the Hadith of Tabarani from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them): The Master of the Universe (Peace and Blessings of Allah be upon him) visited his paternal cousin Duba'ah bint al-Zubayr bin Abdul Muttalib and asked: "Do you intend to perform Hajj?" She submitted: "O Messenger of Allah! By Allah, I find myself ill (meaning she feared she might not be able to perform the rituals due to illness, and wondered how she would then come out of the state of Ihram)." He said:

(Arabic) اهِلِّيْ وَاشْتَرِطِيْ انَّ مَحَلِّيْ حَيْثُ حَبَسْتَنِيْ۔	**Put on Ihram and make this condition in your intention: "My place (of exiting Ihram) is where You restrain me."** **Enter into Ihram and make a condition in your intention that wherever You stop me, there I shall be out of Ihram.**

Nisai added:

(Arabic) فَاِنَّ لَكَ عَلَى رَبِّكَ مَا اسْتَثْنَيْتَ۔	**For indeed, for you from your Lord is what you have stipulated as an exception.** **Your this exception will be acceptable to your Lord.**

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Duba'ah bint al-Zubayr, Al-Maktab al-Islami Beirut, 260/6 & 263; Sunan Ibn Majah, Book of Hajj Rituals, Chapter on Condition in Hajj, HM Saeed Company Karachi, p. 217; Sahih Ibn Khuzaymah, Book of Hajj Rituals, Chapter on making a condition by one who is ill, etc., Al-Maktab al-Islami Beirut, 164/4; Al-Sunan al-Kubra, Book of Hajj, Chapter on Exception in Hajj, Dar Sader Beirut, 220, 221/5; Kanz al-Ummal with reference to M, D, T, N, Hb Hadith 12328, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 122/5.
2. Al-Sunan al-Kubra, Book of Hajj, Chapter on Exception in Hajj, Dar Sader Beirut, 222/5.
3. Musnad Ahmad bin Hanbal from Asma bint Abi Bakr (RA), Al-Maktab al-Islami Beirut, 349/6; Sunan Ibn Majah, Book of Hajj Rituals, Chapter on Condition in

Hajj, HM Saeed Company Karachi, p. 217; Al-Mu'jam al-Kabir from Asma bint Abi Bakr, Hadith 233, Al-Maktabat al-Faysaliyyah Beirut, 87/24.

4. Al-Mu'jam al-Kabir from Duba'ah bint al-Zubayr, Al-Maktabat al-Faysaliyyah Beirut, 332/24 to 337; Majma' al-Zawa'id with reference to Ibn Umar, Book of Hajj, Chapter on Condition in Hajj, Dar al-Kitab Beirut, 218/3.
5. Sunan al-Nasa'i, Book of Hajj Rituals, Chapter on Condition in Hajj, Nur Muhammad Karkhana Karachi, 19/2.

Page 545 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अहमद, इब्न माजा, इब्न खुज़ैमा, अबू नुयैम और बैहक़ी में दुबाह बिन्त अल-ज़ुबैर से, और बैहक़ी और इब्न मंदा की हदीस में हिशाम के माध्यम से अबू अल-ज़ुबैर से हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह से, और अहमद, इब्न माजा और तबरानी में हदीस 41 अबू बक्र बिन अब्दुल्लाह बिन अल-ज़ुबैर के दादा यानी अस्मा बिन्त सिद्दीक़ या सादी बिन्त औफ़ से, और तबरानी की हदीस में हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से वर्णित है: हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपनी चचेरी बहन दुबाह बिन्त अल-ज़ुबैर बिन अब्दुल मुत्तलिब के पास तशरीफ़ ले गए और फ़रमाया: "क्या हज का इरादा है?" अर्ज़ की: "या रसूलल्लाह! अल्लाह की क़सम, मैं तो अपने आप को बीमार पाती हूँ (यानी गुमान है कि मर्ज़ के कारण अरकान अदा न कर सकूँगी फिर एहराम से कैसे बाहर आऊँगी)।" फ़रमाया:

(अरबी) اهِلِّيْ وَاشْتَرِطِيْ انَّ مَحَلِّيْ حَيْثُ حَبَسْتَنِيْ۔	**एहराम बाँधो और नीयत में यह शर्त लगा लो: "मेरा स्थान (एहराम से बाहर होने का) वहीं है जहाँ तू मुझे रोक ले।"** **एहराम बाँध और नीयत में यह शर्त लगा ले कि जहाँ तू मुझे रोकेगा वहीं मैं एहराम से बाहर हूँ।**

नसाई ने और जोड़ा:

(अरबी) فَاِنَّ لَكَ عَلَى رَبِّكَ مَا اسْتَثْنَيْتَ۔	**बेशक, तुम्हारे लिए तुम्हारे रब के यहाँ वही है जिसका तुमने अपवाद (शर्त) रखा है।** **तुम्हारा यह इस्तिस्ना (शर्त) तुम्हारे रब के यहाँ मक़बूल रहेगा।**

---

1. मसनद अहमद बिन हंबल हदीस दुबाह बिन्त अल-ज़ुबैर, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 260/6 व 263; सुनन इब्न माजा अबवाबुल मनासिक बाब अल-शर्त फिल हज, एच एम सईद कंपनी कराची पृ. 217; सहीह इब्न खुज़ैमा किताबुल मनासिक बाब इश्तिरात मन बिही इल्लह अलख, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 164/4; अस-सुनन अल-कुबरा किताबुल हज बाब इस्तिस्ना फिल हज, दार सादिर बेरुत 220, 221/5; कंज़ुल उम्माल बहवाला म, द, त, न, हब हदीस 12328, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत 122/5

2. अस-सुनन अल-कुबरा किताबुल हज बाब इस्तिस्ना फिल हज, दार सादिर बेरुत 222/5
3. मसनद अहमद बिन हंबल अन अस्मा बिन्त अबी बक्र (रज़ि.), अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 349/6; सुनन इब्न माजा अबवाबुल मनासिक बाब अल-शर्त फिल हज, एच एम सईद कंपनी कराची पृ. 217; अल-मुअजम अल-कबीर अन अस्मा बिन्त अबी बक्र हदीस 233, अल-मक्तबतुल फ़ैसलिया बेरुत 87/24
4. अल-मुअजम अल-कबीर अन दुबाह बिन्त अल-ज़ुबैर, अल-मक्तबतुल फ़ैसलिया बेरुत 332/24 से 337; मज्मउज़ ज़वाइद बहवाला इब्न उमर किताबुल हज बाब अल-इश्तिरात फिल हज, दारुल किताब बेरुत 218/3
5. सुनन अन-नसाई किताब मनासिक अल-हज बाब अल-इश्तिरात फिल हज, नूर मुहम्मद कारखाना कराची 19/2

احمد وابن ماجہ وابن خزیمہ وابو نعیم و بیہقی میں ضباعہ بنت زبیر اور حدیث بیہقی وابن مندہ میں بطریق ہشام عن ابی الزبیر حضرت جابر بن عبد اللہ اور حدیث ۴۱ احمد وابن ماجہ و طبرانی میں جدہ ابی بکر بن عبد اللہ بن زبیر یعنی اسماء بنت صدیق یا سعدی بنت عوف اور حدیث طبرانی میں حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے ہے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اپنی چچازاد بہن ضباعہ بنت زبیر بن عبد المطلب کے پاس تشریف لے گئے اور فرمایا: حج کا ارادہ ہے؟ عرض کی: یارسول اللہ! واللہ میں تو اپنے آپ کو بیمار پاتی ہوں (یعنی گمان ہے کہ مرض کے باعث ارکان ادا نہ کر سکوں پھر احرام سے کیونکر باہر آؤں گی)۔ فرمایا:

اَهِلِّيْ وَاشْتَرِطِيْ انَّ مَحَلِّيْ حَيْثُ حَبَسْتَنِيْ۔ **احرام باندھ اور نیت میں یہ شرط لگا لے کہ جہاں تو مجھے روکے گا وہیں میں احرام سے باہر ہوں۔**

نسائی نے زائد کیا:

فَاِنَّ لَكَ عَلَى رَبِّكَ مَا اسْتَثْنَيْتَ۔ تمہارا یہ استثناء تمہارے رب کے یہاں مقبول رہے گا۔

---

1. مسند احمد بن حنبل حدیث ضباعہ بنت الزبیر المکتب الاسلامی بیروت ۶/۲۶۰ و ۲۶۳، سنن ابن ماجہ ابواب المناسک باب الشرط فی الحج ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۱۷، صحیح ابن خزیمہ کتاب المناسک باب اشتراط من بہ علۃ الخ المکتب الاسلامی بیروت ۴/۱۶۴، السنن الکبری کتاب الحج باب استثناء فی الحج دارصادر بیروت ۵/۲۲۱،۲۲۰، کنز العمال بحوالہ م، د، ت، ن ھب حدیث ۱۲۳۲۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۵/۱۲۲
2. السنن الکبری کتاب الحج باب الاستثناء فی الحج دارصادر بیروت ۵/۲۲۲

3. مسند احمد بن حنبل عن اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳۴۹/۶، سنن ابن ماجہ ابواب المناسک باب الشرط فی الحج ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۱۷، المعجم الکبیر عن اسماء بنت ابی بکر حدیث ۲۳۳ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸۷/۲۴
4. المعجم الکبیر عن صباعۃ بنت الزبیر المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۳۳۲/۲۴ تا ۳۳۷، مجمع الزوائد بحوالہ ابن عمر کتاب الحج باب الاشتراط فی الحج دار الکتاب بیروت ۲۱۸/۳
5. سنن النسائی کتاب مناسک الحج باب الاشتراط فی الحج نور محمد کارخانہ کراچی ۱۹/۲

Diba'ah added that he said: "If you are detained or fall ill, then you are released from it by the condition you have made with your Lord, Almighty and Majestic."[1] | Now, if you are stopped from Hajj or fall ill, then because of this condition you placed upon your Lord, Almighty and Majestic, you will come out of Ihram.

Our noble Imams (may Allah be pleased with them) say: This was a permission that the noble Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him) granted to her, otherwise such a condition in intention is not at all acceptable or valid.

"Rather, some Shafi'is, such as al-Khattabi and then al-Ruyani, agreed with us on its specificity to her, as mentioned in 'Umdat al-Qari' by Imam al-'Ayni in the chapter of al-Ihsar."[2] | In fact, some Shafi'is also agree with us that this command is specific to this Sahabiyah (female companion), for example, al-Khattabi and then al-Ruyani, as Imam al-'Ayni mentioned in the chapter of al-Ihsar in 'Umdat al-Qari. (T)

So much so that a Hadith[3] in Musnad Imam Ahmad with a chain of reliable narrators of Sahih Muslim states: "Muhammad bin Ja'far narrated to us, Shu'ba narrated to us, from Qatadah, from Nasr bin 'Asim, from a man among them (may Allah be pleased with him), that he came to the Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him) and accepted Islam on the condition that he would only pray two prayers, so he [the Prophet] accepted that from him."[3] | That is, a gentleman came to the noble presence of the Master of the World (may Allah's blessings and peace be upon him) and accepted Islam on the condition that I will only pray two prayers; the Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him) accepted it.

Besides these, the illustrious Imam Jalal al-Din al-Suyuti (may Allah's mercy be upon him) in the blessed book 'Anmudhaj al-Labib fi Khasais al-Habib'[4] (may Allah's blessings and peace be upon him), has given clues to nine other occurrences in a summary list, which this humble servant (Faqir) has also omitted like these three, for reasons whose mention would be lengthy, and all praise is to Allah for His continuous favors. (Some such reasons that their mention would cause prolixity, and all praise is to Allah alone for His successive blessings). These 23 hadiths and 8 hadiths regarding the sanctity of Medina Munawwarah make a total of fifty-one (51) hadiths, in which many from the perspective of...

---

[1] Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Diba'ah bint al-Zubayr (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6/620. [2] 'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari,

Chapter of al-Ihsar in Hajj, under Hadith 180/386, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 10/208. [3] Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of men from the companions of the Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/25 and 363. [4] Anmudhaj al-Labib fi Khasais al-Habib (may Allah's blessings and peace be upon him).

दिबाआ ने और बढ़ाया कि फ़रमाया: "यदि तुम्हें रोक दिया जाए या तुम बीमार पड़ जाओ, तो तुम अपनी उस शर्त के कारण मुक्त हो जो तुमने अपने पालनहार, सर्वशक्तिमान और प्रतापी के साथ की थी।"[1] | अब यदि आप हज से रोक दी जाएं या बीमार पड़ जाएं तो उस शर्त के कारण जो आपने अपने रब अज़्ज़-व-जल्ल पर लगाई है, आप एहराम से बाहर हो जाएंगी।

हमारे सम्मानित इमाम (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) फ़रमाते हैं: यह एक अनुमति थी जो हुज़ूर अक़दस (अल्लाह उन पर दरूद और सलाम भेजे) ने उन्हें प्रदान की थी, अन्यथा नीयत (संकल्प) में ऐसी शर्त बिल्कुल भी स्वीकार्य और विश्वसनीय नहीं है।

"बल्कि, कुछ शाफ़ई, जैसे अल-खत्ताबी और फिर अल-रुयानी, इसके उनके साथ विशिष्ट होने पर हमारे साथ सहमत हुए, जैसा कि इमाम अल-ऐनी ने 'उम्दतुल क़ारी' के बाबुल एहसार में उल्लेख किया है।"[2] | बल्कि इस हुक्म के उस सहाबिया के साथ विशिष्ट होने पर कुछ शाफ़ई भी हमारे साथ सहमत हैं, उदाहरण के लिए खत्ताबी फिर रुयानी जैसा कि 'उम्दतुल क़ारी' के बाबुल एहसार में इमाम ऐनी ने ज़िक्र फ़रमाया। (त)

यहाँ तक कि मुसनद इमाम अहमद में सहीह मुस्लिम के विश्वसनीय रावियों की सनद के साथ हदीस[3] है: "हमें मुहम्मद बिन जाफ़र ने बताया, हमसे शुबा ने क़तादा से, उन्होंने नस्र बिन आसिम से, उन्होंने उनमें से एक आदमी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की कि वह नबी (अल्लाह उन पर दरूद और सलाम भेजे) के पास आए और इस शर्त पर इस्लाम स्वीकार किया कि वह केवल दो ही नमाज़ें पढ़ेंगे, तो उन्होंने [नबी ने] उनसे इसे स्वीकार कर लिया।"[3] | यानी एक सज्जन हुज़ूर सैयदे आलम (अल्लाह उन पर दरूद और सलाम भेजे) की खिदमत में हाज़िर हुए और इस शर्त पर इस्लाम लाए कि मैं सिर्फ़ दो ही नमाज़ें पढ़ा करूँगा, नबी (अल्लाह उन पर दरूद और सलाम भेजे) ने स्वीकार फ़रमा लिया।

इनके अलावा इमाम जलील जलालुद्दीन स्यूती (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने किताबे मुस्तताब 'अनुमूज़जुल लबीब फ़ी ख़साइसिल हबीब'[4] (अल्लाह उन पर दरूद और सलाम भेजे) में एक संक्षिप्त सूची में नौ और घटनाओं के सुराग दिए हैं, जिन्हें इस फ़क़ीर ने इन तीन की तरह छोड़ दिया है, उन कारणों से जिनका ज़िक्र लंबा हो जाएगा, और अल्लाह ही के लिए तमाम तारीफ़ें हैं उसकी मुतवातिर नेमतों पर। (कुछ ऐसी वजहों के कारण कि उनका ज़िक्र विस्तार का कारण है और अल्लाह ही के

लिए समस्त प्रशंसा है उसकी निरंतर कृपाओं पर)। ये 23 हदीसें और मदीना तैयबा की हुरमत के बारे में 8 हदीसें कुल मिलाकर इक्यावन (51) हदीसें हैं, जिनमें से बहुत सी...

---

[1] मुसनद अहमद बिन हंबल, दिबाआ बिन्त अल-ज़ुबैर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की हदीस, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरुत, 6/620। [2] उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी, हज में बाबुल एहसार, हदीस 180/386 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 10/208। [3] मुसनद अहमद बिन हंबल, नबी (अल्लाह उन पर दरूद और सलाम भेजे) के सहाबियों की हदीस, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरुत, 5/25 और 363। [4] अनुमूज़जुल लबीब फ़ी ख़साइसिल हबीब (अल्लाह उन पर दरूद और सलाम भेजे)।

ضباعہ نے زائد کیا کہ فرمایا: فان حبست او مرضت فقد حللت من ذلك بشرطك علی ربك عز وجل[1]۔ | اب اگر تم حج سے روکی گئیں یا بیمار پڑیں تو اس شرط کے سبب جو تم نے اپنے رب عزوجل پر لگائی ہے احرام سے باہر ہو جاؤ گی۔

ہمارے ائمہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم فرماتے ہیں: یہ ایک اجازت تھی کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انہیں عطا فرمادی ورنہ نیت میں ایسی شرط اصلاً مقبول و معتبر نہیں۔

بل وافقنا علی اختصاصه بها بعض الشافعية كالخطابي ثم الروياني كما فی عمدة القاري[2] للامام العينی من باب الاحصار۔ | بلکہ اس حکم کے اس صحابیہ کے ساتھ مختص ہونے پر بعض شوافع بھی ہمارے ساتھ متفق ہیں، مثلاً خطابی پھر رویانی جیسا کہ عمدة القاری نے باب الاحصار میں امام عینی نے ذکر فرمایا۔ (ت)

حتی کہ حدیث[3] مسند امام احمد میں بسند ثقات رجال صحیح مسلم ہے: حدثنا محمد بن جعفر ثنا شعبة عن قتادة عن نصر بن عاصم عن رجل منهم رضی اللہ تعالٰی عنه انه اتی النبی صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم فاسلم علی انه لایصلی الاصلوتین فقبل ذلك منه[3]۔ | یعنی ایک صاحب خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر ہو کر اس شرط پر اسلام لائے کہ صرف دو ہی نمازیں پڑھا کروں گا، نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے قبول فرمالیا۔

ان کے سوا امام جلیل جلال سیوطی رحمہ اللہ تعالٰی نے کتاب مستطاب انموذج اللبیب فی خصائص الحبیب[4] صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، میں ایک مجمل فہرست میں نو واقعوں کے اور پتے دئے ہیں کہ فقیر نے ان تین کی طرح یہ بھی ترک کردئے لوجوہ یطول ایرادها واللہ الحمد علی تواتر الائہ۔

(بعض ایسی وجوہ کی بنا پر کہ ان کا ذکر طوالت کا باعث ہے اور اللہ ہی کیلئے تمام تعریفیں اسکی متواتر نعمتوں پر) ۲۳ حدیثیں یہ اور ۸ حدیثیں درباره تحریم مدینہ طیبہ جملہ اکاون ۵۱ احادیث ہیں جن میں بہت ازروئے

---

[1] مسند احمد بن حنبل حدیث ضباعة بنت الزبیر رضی اللہ تعالیٰ عنها المکتب الاسلامی بیروت ۶۲۰/۶ [2] عمدة القاري شرح صحیح البخاری باب الاحصار فی الحج تحت الحدیث ۱۸۰/۳۸۶ دارالکتب العلمیة بیروت ۲۰۸/۱۰ [3] مسند احمد بن حنبل حدیث رجال من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم المکتب الاسلامی بیروت ۲۵/۵ و ۳۶۳ [4] انموذج اللبیب فی خصائص الحبیب صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم

Fatawa Razawiyya Volume 30

The chains of narration were also appropriate for the specific purpose of the treatise, and in terms of humiliating the Wahhabis and declaring the leader of the Wahhabis as misguided and ignorant, all of them align with the global objective of the treatise; if they are counted, the number of Hadiths here reaches one hundred and ninety-six. However, our noble Prophet, the Kind and Merciful, peace and blessings be upon him and his family, has said:

Verily, Allah has prescribed excellence (ihsan) in everything. So when you kill, kill well; and when you slaughter, slaughter well. - Ahmad[1] and the Six (except Bukhari) from Shaddad ibn Aus (may Allah be pleased with him).

Indeed, Allah Almighty has prescribed excellence in everything. So when you kill someone, show excellence in killing, and when you slaughter, show excellence in slaughtering. (Narrated by Ahmad and the Six Books of Hadith (except Bukhari) from Shaddad ibn Aus, may Allah be pleased with him. - T)

Therefore, the pen-commander, the sword-bearing hunter of the Najdi, keeps this fifty separate from the count as a favor to his forsaken, rejected, and loathsome Wahhabi victims. By the grace of Allah Almighty, I shall only write further those few Hadiths which contain explicit chains of narration for the majestic legislative rulings from the presence of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and those which support and complete the evidence for the delegation of rulings to the presence of the Master of Mankind (peace and blessings be upon him). Include them in the reckoning of the supporting evidences for delegation, so that the sequence of this discussion remains continuous. And success is from Allah.

Hadith 146: A noble and authentic Hadith from Sunan Abi Dawud, Sunan Ibn Majah, Musnad of Imam Tahawi, Mu'jam al-Tabarani, and Ma'rifat al-Bayhaqi, all via the route of Mansur ibn al-Mu'tamir from Ibrahim al-Taymi from 'Amr ibn Maymun from Abu Abdillah al-Jadali from Khuzayma ibn Thabit. In Ibn Majah, it is from Sufyan from his father from Ibrahim al-Taymi from 'Amr ibn Maymun from Khuzayma, that Hazrat Dhul Shahadatayn Khuzayma ibn Thabit al-Ansari (may Allah be pleased with him) says:

[1] Sahih Muslim, Book of Hunting, Chapter on the command to slaughter well, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/152; Sunan an-Nasa'i, Book of Sacrifices, Chapter on good slaughtering, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/209; Sunan at-

Tirmidhi, Book of Blood Money, Hadith 1412, Dar al-Fikr Beirut 3/105; Sunan Ibn Majah, Chapters on Slaughter, Chapter: When you slaughter, slaughter well, H.M. Saeed Company Karachi p. 236; Sunan Abi Dawud, Book of Sacrifices, Chapter on quickly slaughtering the animal, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/33; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Shaddad bin Aus (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/123 to 125.

फतावा रज़विया जिल्द 30

सनदें (वर्णन की श्रृंखलाएं) भी रिसाले के विशिष्ट उद्देश्य के उपयुक्त थीं, और वहाबियों को अपमानित करने और वहाबियों के इमाम को गुमराह और अज्ञानी घोषित करने के दृष्टिकोण से, वे सभी रिसाले के वैश्विक उद्देश्य के अनुकूल हैं; यदि उन्हें गिना जाए, तो यहाँ हदीसों की संख्या एक सौ छियानवे तक पहुँच जाती है। लेकिन हमारे नबी करीम रऊफ व रहीम (अल्लाह उन पर और उनके परिवार पर अपनी कृपा और शांति बरसाए) ने फरमाया है:

बेशक, अल्लाह ने हर चीज़ में उत्कृष्टता (एहसान) निर्धारित की है। इसलिए जब तुम कत्ल करो, तो अच्छी तरह कत्ल करो; और जब तुम ज़िबह करो, तो अच्छी तरह ज़िबह करो। - अहमद[1] और सिहाह सित्ता (बुखारी के अलावा) ने शद्दाद बिन औस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।

बेशक अल्लाह तआला ने हर चीज़ पर एहसान करना मुक़र्रर फ़रमा दिया है, तो जब तुम किसी को क़त्ल करो तो क़त्ल में भी एहसान बरतो और ज़िबह करो तो ज़िबह में भी एहसान बरतो। (अहमद और सहाह सित्ता ने (बुखारी के अलावा) शद्दाद बिन औस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - टी)

इसलिए, कलम का सेनापति, नजदी का शिकार करने वाला तलवारबाज़, अपने छोड़े हुए, तिरस्कृत और घृणित वहाबी पीड़ितों पर एहसान के तौर पर इन पचास को गिनती से अलग रखता है। और अल्लाह तआला की तौफीक से आगे केवल वही कुछ हदीसें लिखता हूँ जो हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ओर से महान विधायी आदेशों की स्पष्ट सनदों पर आधारित हैं, और जो सैयदुल अनाम अलैहि अफज़लस सलातो वस्सलाम की बारगाह में अहकाम की सुपुर्दगी (तफ़वीज़) के प्रमाणों की समर्थक और पूरक हैं। उन्हें तफ़वीज़ के समर्थक प्रमाणों की गणना में शामिल करें ताकि इस विषय का सिलसिला निरंतर रहे। और अल्लाह ही तौफीक देने वाला है।

हदीस 146: हदीस सहीह जलील सुनन अबी दाऊद व सुनन इब्न माजा व मुसनद इमाम तहावी व मुअजम तबरानी व मारिफत बेहक़ी, ये सभी मंसूर बिन अल-मुअतमिर के मार्ग से इब्राहिम अल-तयमी से, वे अम्र बिन मैमून से, वे अबू अब्दुल्लाह अल-जदली से, वे खुज़ैमा बिन साबित से रिवायत करते हैं। इब्न माजा में सुफ़यान से, वे अपने पिता से, वे इब्राहिम अल-तयमी से, वे अम्र बिन मैमून से, वे खुज़ैमा से रिवायत है कि हज़रत ज़ुल शहादतन खुज़ैमा बिन साबित अंसारी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं:

[1] सहीह मुस्लिम, किताब अल-सैद, बाब अल-अमरो बि-एहसान अल-ज़िबह, कदीमी कुतुब खाना कराची 152/2; सुनन अन-नसाई, किताब अल-दहाया, बाब हुस्न अल-ज़िबह, नूर मोहम्मद कारखाना तिज़ारत कुतुब कराची 209/2; सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताब अल-दियात, हदीस 1412, दार अल-फ़िक्र बेरूत 105/3; सुनन इब्न माजा, अबवाब अल-ज़बाएह, बाब इज़ा ज़बह्तुम फ़-अहसिनू अल-ज़िबह, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 236; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-दहाया, बाब फ़ी अल-दफ़क़ बिल ज़बीहा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 33/2; मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस शद्दाद बिन औस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 123/2 से 125।

اسناد بھی خاص مقصود رسالہ کے مناسب تھیں اور بحیثیت تذلیل وہابیہ و تضلیل و تجہیل امام الوہابیہ تو سب ہی مقصود عالم رسالہ کے ملائم ہیں انہیں بھی گنے تو شمار احادیث یہاں تک ایک سو چھانوے ہو۔ مگر ہمارے نبی کریم رؤف ورحیم علیہ وعلیٰ آلہ افضل الصلوۃ والتسلیم نے ارشاد فرمایا ہے :

ان اللہ کتب الاحسان علی کل شیئی فاذا قتلتم فاحسنوا القتلۃ واذا ذبحتم فاحسنوا الذبحۃ - احمد[1] والستۃ الا البخاری عن شداد بن اوس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

بیشک اللہ تعالیٰ نے ہر چیز پر احسان کرنا مقرر فرمادیا ہے تو جب تم کسی کو قتل کرو تو قتل میں بھی احسان برتو اور ذبح کرو تو ذبح میں بھی احسان برتو۔ (احمد اور صحاح ستہ نے (علاوہ بخاری کے) شداد بن اوس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ت)

ولہذا امیر اخامہ تیغبار نجدی شکار اپنے مقتولین منخذ ولین منبو حین مقبو حین حضرات وہابیہ پر احسان کے لیے یہ پچاسا شمار سے الگ رکھتا اور بتوفیق اللہ تعالیٰ آگے صرف وہ بعض احادیث کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف جلال احکام تشریعیہ کی صریح اسنادوں پر مشتمل اور وہ کہ ان دلائل تفویض احکام بحضور سید الانام علیہ افضل الصلوۃ والسلام کی مؤید و مکمل ہیں لکھتا ہے ان میں مؤیدات تفویض کی تقویم کیجئے کہ اس مبحث کا سلسلہ مسلسل رہے وباللہ التوفیق۔

حدیث ۱۴۶ : حدیث صحیح جلیل سنن ابی داؤد و سنن ابن ماجہ و مسند امام طحاوی و معجم طبرانی و معرفت بیہقی کلہم بطریق منصور بن المعمر عن ابراھیم التیمی عن عمرو بن میمون عن ابی عبداللہ

الجدلی عن خزیمة بن ثابت الابن ماجة فعن سفیان عن ابیه عن ابراهیم التیمی عن عمرو بن میمون عن خزیمة کہ حضرت ذوالشادتین خزیمہ بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں :

[1] صحیح مسلم کتاب الصید باب الامر باحسان الذبح قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۵۲/۲، سنن النسائی کتاب الضحایا باب حسن الذبح نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲۰۹/۲، سنن الترمذی کتاب الدیات حدیث ۱۴۱۲ دار الفکر بیروت ۱۰۵/۳، سنن ابن ماجة ابواب الذبائح باب اذا ذبحتم فاحسنوا الذبح ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص۲۳۶، سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب فی الدفق بالذبیحہ آفتاب عالم پریس لاہور ۳۳/۲، مسند احمد بن حنبل حدیث شداد بن اوس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱۲۳/۲تا ۱۲۵

Fatawa Razawiyya Volume 30

“The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) appointed for the traveler three [nights], and had the petitioner continued with his request, he would have made it five.” This is a narration of Ibn Majah: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) fixed the duration for wiping over leather socks for a traveler at three nights, and if the asker had continued to ask, the Holy Prophet would have surely made it five nights.

And there is a narration from Abu Dawud, a narration from Ma'ani al-Athar by Abu Ja'far, and a narration in Bayhaqi stating: He said: “If we had asked him for more, he would have added more for us.” And if we had asked for more from the Holy Prophet, he would have increased the duration.

The second narration in Tahawi is: “From the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), that he fixed the wiping over the leather socks for the traveler for three days and their nights, and for the resident for one day and night, and if the petitioner had persisted in his request, he would have increased it for him.” Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) fixed the duration for wiping over socks for a traveler at three days and nights and for a resident at one day and night, and if the petitioner had kept asking, the Holy Prophet would have immediately granted a longer duration.

The last narration of Bayhaqi is as follows: “By Allah, if the petitioner had continued with his request, he would have made it five.” If the petitioner had kept requesting, the Holy Prophet would have made the duration five days.

This Hadith is undoubtedly authentic in its chain of transmission; all its narrators are noble and reliable. Consequently, Imam Tirmidhi narrated it and said:

---

1. Sunan Ibn Majah, Abwab at-Taharah, Bab Ma Jaa fi al-Tawqit fi al-Masah lil-Muqim wal-Musafir, HM Saeed Company, Karachi, p. 22
2. Sunan Abi Dawud, Kitab at-Taharah, Bab al-Tawqit fi al-Masah, Aftab-e-Alam Press, Lahore, p. 21; Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab at-Taharah, Bab al-Masah 'ala al-Khuffayn, etc., HM Saeed Company, Karachi, 1/21; Al-Sunan al-Kubra lil-Bayhaqi, Kitab at-Taharah, Bab Ma Warada fi Tark al-Tawqit, Dar Sader, Beirut, 1/77
3. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab at-Taharah, Bab al-Masah 'ala al-Khuffayn, etc., HM Saeed Company, Karachi, 1/21

4. Al-Sunan al-Kubra lil-Bayhaqi, Kitab at-Taharah, Bab Ma Warada fi Tark al-Tawqit, Dar Sader, Beirut, 1/77

फतावा रज़विया जिल्द 30

“अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने मुसाफ़िर के लिए तीन [रातें] मुक़र्रर फ़रमाईं, और अगर सवाल करने वाला सवाल करता रहता तो आप उसे पांच कर देते।” यह इब्न माजा की रिवायत है: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने मुसाफ़िर के लिए मसह मोज़ा की मुद्दत तीन रात मुक़र्रर फ़रमाई, और अगर माँगने वाला माँगता रहता तो हुज़ूर ज़रूर पाँच रातें कर देते।

और अबू दाऊद की रिवायत, और अबू जाफ़र की मानी अल-आसार की एक रिवायत और बैहक़ी की एक रिवायत में है: फ़रमाया: “और अगर हम उनसे और ज़्यादा माँगते तो वह हमारे लिए और बढ़ा देते।” और अगर हम हुज़ूर से ज़्यादा माँगते तो हुज़ूर मुद्दत और बढ़ा देते।

तहावी की दूसरी रिवायत में है: “नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत है कि उन्होंने मुसाफ़िर के लिए मसह मोज़ा की मुद्दत तीन दिन और उनकी रातें और मुक़ीम के लिए एक दिन और रात मुक़र्रर की, और अगर सवाल करने वाला सवाल करता रहता तो वह उसके लिए और बढ़ा देते।” बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने मसह मोज़ा की मुद्दत मुसाफ़िर के लिए तीन रात दिन और मुक़ीम के लिए एक रात दिन कर दी, और अगर माँगने वाला माँगता रहता तो हुज़ूर फ़ौरन ज़्यादा मुद्दत अता फ़रमाते।

बैहक़ी की आख़िरी रिवायत इस प्रकार है: “अल्लाह की क़सम, अगर सवाल करने वाला सवाल करता रहता तो आप उसे पाँच कर देते।” अगर सायल (सवाल करने वाला) अर्ज़ किए जाता तो हुज़ूर मुद्दत के पाँच दिन कर देते।

यह हदीस निस्संदेह सहीह सनद वाली है, इसके सभी रावी बुज़ुर्ग और विश्वसनीय हैं। इसलिए इमाम तिर्मिज़ी ने इसे रिवायत करके फ़रमाया:

---

1. सुनन इब्न माजा, अबवाब अत-तहारत, बाब मा जा फ़ी अत-तौक़ीत फ़ी अल-मसह लिल-मुक़ीम वल-मुसाफ़िर, एचएम सईद कंपनी, कराची, पृ. 22
2. सुनन अबी दाऊद, किताब अत-तहारत, बाब अत-तौक़ीत फ़ी अल-मसह, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, पृ. 21; शरह मानी अल-आसार, किताब अत-तहारत, बाब अल-मसह अलल-ख़ुफ़ैन आदि, एचएम सईद कंपनी, कराची, 1/21; अल-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताब अत-तहारत, बाब मा वरदा फ़ी तर्क अत-तौक़ीत, दार सादिर, बेरुत, 1/77

3. शरह मानी अल-आसार, किताब अत-तहारत, बाब अल-मसह अलल-ख़ुफ़ैन आदि, एचएम सईद कंपनी, कराची, 1/21
4. अल-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताब अत-तहारत, बाब मा वरदा फ़ी तर्क अत-तौक़ीत, दार सादिर, बेरुत, 1/77

جعل رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم للمسافر ثلثاً ولو مضی السائل علی مسألتہ لجعلھا خمساً۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مسافر کے لئے مسح موزہ کی مدت تین رات مقرر فرمائی، اور اگر مانگنے والا مانگتا رہتا تو ضرور حضور پانچ راتیں کردیتے۔ یہ ابن ماجہ کی روایت ہے۔

اور روایت ابی داؤد اور ایک روایت معانی الآثار ابی جعفر اور ایک روایت بیہقی میں ہے: فرمایا: ولو استزدناہ لزادنا۔ اور اگر ہم حضور سے زیادہ مانگتے تو حضور مدت اور بڑھا دیتے۔

دوسری روایت طحاوی میں ہے: عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انہ جعل المسح علی الخفین للمسافر ثلثۃ ایام ولیالیھن وللمقیم یومًا ولیلۃً ولو اطنب لہ السائل فی مسألتہ لزادہ۔ بیشک نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مسح موزہ کی مدت مسافر کے لیے تین رات دن اور مقیم کے لیے ایک رات دن کردی، اور اگر مانگنے والا مانگے جاتا تو حضور فوراً زیادہ مدت عطا فرماتے۔

بیہقی کی روایت آخری یوں ہے: وایم اللہ لو مضی السائل فی مسألتہ لجعلھا خمساً۔ اگر سائل عرض کئے جاتا تو حضور مدت کے پانچ دن کردیتے۔

یہ حدیث بلاشبہ صحیح السند ہے اس کے سب رواۃ اجلہ ثقات ہیں۔ لاجرم امام ترمذی نے اسے روایت کر کے فرمایا:

---

1 سنن ابن ماجہ ابواب الطھارۃ باب ماجاء فی التوقیت فی المسح للمقیم والمسافر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۲ 2 سنن ابی داؤد کتاب الطھارۃ باب التوقیت فی المسح آفتاب عالم پریس لاہور ص ۲۱، شرح معانی الآثار کتاب الطھارۃ باب المسح علی الخفین الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱/ ۲۱، السنن الکبری للبیھقی کتاب الطھارۃ باب ماور د فی ترک التوقیت دار صادر بیروت ۱ / ۷۷ 3 شرح

معانی الآثار کتاب الطهارة باب المسح علی الخفین الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱/ ۲۱ 4 السنن الکبری للبیهقی کتاب الطهارة باب ماور د فی ترك التوقیت دار صادر بیروت ۱ / ۷۷

Fatawa Razawiyya Volume 30

"This is a Hasan Sahih Hadith." 1 - This hadith is Hasan Sahih. It is also narrated from the great Imam Yahya bin Ma'een that the hadith is Sahih.

Arabic Text	**Urdu Translation**
"And he, although he did not mention the addition, the source and the path are the same, where he said: Qutaibah narrated to us from Abu Awanah from Saeed bin Masrooq from Ibrahim al-Taymi from Amr bin Maymun from Abu Abdullah al-Jadali from Khuzaymah bin Thabit (may Allah be pleased with him) from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him)." 2 - And Imam Ibn Daqiq al-Id has spoken at length in strengthening this Hadith and [its] essence in his book 'al-Imam'.	Although Imam Tirmidhi did not mention the addition, the source and the path are the same, because he said: Qutaibah narrated to us, he narrated to us from Abu Awanah, who narrated from Saeed bin Masrooq, who narrated from Ibrahim al-Taymi, who narrated from Amr bin Maymun, who narrated from Abu Abdullah al-Jadali, who narrated from Khuzaymah bin Thabit al-Ansari (may Allah be pleased with him), who narrated from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). Imam Ibn Daqiq al-Id has done well in strengthening this Hadith in his book 'al-Imam'.

Note (عم): The greatest doubt raised about it is the narration of al-Bayhaqi from al-Tirmidhi from al-Bukhari: "It is not Sahih in my view because it is not known that Abu Abdullah al-Jadali heard from Khuzaymah." 3 And that is a complaint whose disgrace is far from you, for its basis is on the school of thought... (continued on the next page). The biggest doubt regarding this is raised from the narration that Bayhaqi has related from Imam Tirmidhi and he from Imam Bukhari, that "In my view, this Hadith is not [Sahih] because hearing of Abu Abdullah al-Jadali from Khuzaymah is not proven." This is that grievance whose shame is far from you, because according to the position of Imam Bukhari (mercy of Allah be upon him), this matter is based on... (continued on the next page).

---

1 Sunan al-Tirmidhi, Chapters on Purification, Chapter: On wiping over the leather socks, Hadith 95, Dar al-Fikr, Beirut, 1/152. 2 Sunan al-Tirmidhi, Chapters on Purification, Chapter: On wiping over the leather socks, Hadith 95, Dar al-Fikr, Beirut, 1/152. 3 Al-Jawhar al-Naqi, marginalia on al-Sunan al-Kubra of al-Bayhaqi, Book of

Purification, Chapter: What was narrated about abandoning the timing, Dar Sadir, Beirut, 2/81 & 82.

Page 549 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"यह हदीस हसन सहीह है।" 1 - यह हदीस हसन सहीह है। साथ ही इमाम-उश-शान यह्या बिन मईन से नक़ल किया गया कि हदीस सहीह है।

अरबी पाठ

"और उन्होंने अगरचे इज़ाफ़े(زیادت) का ज़िक्र नहीं किया, लेकिन मख़रज (स्रोत) और तरीक़ (रास्ता) वही है, जैसा कि उन्होंने कहा: हमें क़ुताइबा ने हदीस बयान की अबू अवाना से, उन्होंने सईद बिन मसरूक़ से, उन्होंने इब्राहीम तैमी से, उन्होंने अम्र बिन मैमुन से, उन्होंने अबू अब्दुल्लाह जदली से, उन्होंने ख़ुज़ैमा बिन साबित (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से।" 2 - इमाम इब्न दक़ीक़ अल-ईद ने अपनी किताब 'अल-इमाम' में इस हदीस की ताक़त के बारे में विस्तार से बात की है।

उर्दू अनुवाद

इमाम तिर्मिज़ी ने हालाँकि इज़ाफ़े का ज़िक्र नहीं किया लेकिन मख़रज भी वही है और तरीक़ भी वही है, इसलिए कि फ़रमाया हमें हदीस बयान की क़ुताइबा ने उन्होंने हमें हदीस बयान की अबू अवाना से उन्होंने सईद बिन मसरूक़ से उन्होंने इब्राहीम तैमी से उन्होंने अम्र बिन मैमुन से उन्होंने अबू अब्दुल्लाह जदली से उन्होंने ख़ुज़ैमा बिन साबित अंसारी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से उन्होंने नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से। इमाम इब्न दक़ीक़ अल-ईद ने इस हदीस की तक़वियत (मजबूती) में अपनी किताब अल-इमाम में ख़ूब (चर्चा की है)।

नोट (عہ): इसके बारे में सबसे बड़ा संदेह अल-बैहक़ी की अल-तिर्मिज़ी से और उनकी अल-बुख़ारी से रिवायत है: "मेरे नज़दीक यह सहीह नहीं है क्योंकि अबू अब्दुल्लाह जदली का ख़ुज़ैमा से सुनना ज्ञात नहीं है।" 3 और यह वह शिकायत है जिसका कलंक आपसे दूर है, क्योंकि इसका आधार उस विचारधारा पर है... (शेष अगले पृष्ठ पर)। इसमें सबसे बड़ा शुबहा (संदेह) उस रिवायत से किया जाता है जो बैहक़ी ने इमाम तिर्मिज़ी से और उन्होंने इमाम बुख़ारी से की है कि "मेरे नज़दीक यह हदीस नहीं (सहीह नहीं) क्योंकि अबू अब्दुल्लाह जदली का ख़ुज़ैमा से समाअ (सुनना) साबित नहीं।" यह वह शिकवा है जिसका आर (शर्म) तुझसे दूर है, क्योंकि इमाम बुख़ारी अलैहिर्रहमा के मौक़फ़ के मुताबिक़ इस बात पर है कि (बाक़ी अगले सफ़हे पर)।

---

1 सुनन तिर्मिज़ी, अबवाबुत तहारह, बाब: मसह अलल खुफ़्फ़ैन, हदीस 95, दारुल फ़िक्र बेरूत 1/152. 2 सुनन तिर्मिज़ी, अबवाबुत तहारह, बाब: मसह अलल खुफ़्फ़ैन, हदीस 95, दारुल फ़िक्र

बेरूत 1/152. 3 अल-जौहरुन नक़ी, हाशियह अलस सुननिल कुबरा लिल बैहक़ी, किताबुत तहारह, बाब: मा वरादा फ़ी तरकित तौक़ीत, दार सादिर बेरूत 2/81 व 82.

पृष्ठ 549 का 772

هذا حديث حسن صحيح 1۔ یہ حدیث حسن صحیح ہے۔ نیز امام الشان یحییٰ بن معین سے نقل کیا کہ حدیث صحیح ہے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وهو ان لم يذكر الزيادة فانما المخرج و الطريق الطريق حيث قال حدثنا قتيبة نابوعوانة عن سعيد بن مسروق عن ابراهيم التيمي عن عمرو بن ميمون عن ابي عبدالله الجدلى عن خزيمة بن ثابت رضى الله تعالى عنه عن النبى صلى الله تعالى عليه وسلم 2۔ وقد اطال الامام ابن دقيق العيد الكالم فى تقوية هذا الحديث والذات عہ عنه فى كتابه الامام	امام ترمذی نے اگرچہ زیادت کو ذکر نہیں کیا مگر مخرج بھی وہی ہے اور طریق بھی وہی ہے، اس لئے کہ فرمایا ہمیں حدیث بیان کی قتیبہ نے انہوں نے ہمیں حدیث بیان کی ابو عوانہ سے انہوں نے سعید بن مسروق سے انہوں نے ابراہیم تیمی سے انہوں نے عمرو بن میمون سے انہوں نے ابو عبداللہ جدلی سے انہوں نے خزیمہ بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے انہوں نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے۔ امام ابن دقیق العید نے اس حدیث کی تقویت میں اپنی کتاب الامام میں خوب

عہ: اعظم ما يرتاب به فيه رواية البيهقى عن الترمذى عن البخارى لا يصح عندى لانه لا يعرف لابى عبدالله الجدلى سماع من خزيمة 3 ع وتلك شكاة ظاهر عنك عارها فان مبناه على مذهب اليه هو رحمة الله من اشتراط ثبوت (باقی بر صفحہ آئندہ) اس میں سب سے بڑا شبہ اس روایتی سے کیا جاتا ہے جو بیہقی نے امام ترمذی سے اور انہوں نے امام بخاری سے کی ہے کہ میرے نزدیک یہ حدیث نہیں کیونکہ ابو عبداللہ جدلی کا خزیمہ سے سماع ثابت نہیں۔ یہ وہ شکوہ ہے جس کا عار تجھ سے

دور ہے، کیونکہ امام بخاری علیہ الرحمہ کے موقف کے مطابق اس بات پر ہے کہ (باقی بر صفحہ آئندہ)

---

1 سنن الترمذی ابواب الطهارة باب ماجاء فی المسح علی الخفین حدیث ۹۵ دارالفکر بیروت ۱/ ۱۵۲

2 سنن الترمذی ابواب الطهارة باب ماجاء فی المسح علی الخفین حدیث ۹۵ دارالفکر بیروت ۱/ ۱۵۲

3 الجوهر النقی حوشی علی السنن الکبری للبیهقی کتاب الطهار باب ماورد فی ترک التوقیت دار صادر بیروت ۲/ ۸۱ و ۸۲

Imam al-Zayla'i mentioned it in Nasb al-Rayah-1 | He has had a long discussion, and Imam al-Zayla'i in Nasb al-Rayah

(Remainder of the footnote from the previous page) As-Sama' (hearing), even if once, is a condition for ittisal (connection), and the correct view is that al-mu'asara (being contemporaries) is sufficient. This is the victorious position according to the majority (al-jumhur), as stated by the absolute researcher (al-Muhaqqiq al-Mutlaq) in Fath al-Qadir. Imam Muslim discussed this at length in the introduction to his Sahih in refutation of this school of thought. It is no wonder that his student al-Tirmidhi did not follow him and ruled it to be hasan sahih (good and authentic). Similarly, the teacher of al-Bukhari, the Imam of critics Yahya ibn Ma'in, ruled it to be authentic. It is a condition for the narrator to have heard from the one he narrates from, even if just once for the purpose of connection. The correct view is that being contemporaries is sufficient. This is the stance of the majority, as the Absolute Researcher pointed out in Fath al-Qadir. Imam Muslim has conducted a lengthy discussion in the introduction of Sahih Muslim in refutation of this view. Imam Bukhari's student, Imam Tirmidhi, also did not support Imam Bukhari and ruled this hadith to be authentic. Likewise, Imam Bukhari's teacher, the Leader of Critics Yahya ibn Ma'in, has ruled on its authenticity.

I say: even if it were conceded, the furthest it would go is inqita' (a break in the chain), and that is not detrimental to us nor to other acceptors of disconnected reports (murasil), who are the majority. Then it is necessary for you to hear the murmurs of Ibn Hazm that al-Jadali's narration is not relied upon, for a man in criticism and attacking others is like two blind forces: a sudden flood and a rampaging camel. Even according to al-Tirmidhi, he is among the unknowns (majahil), and as for al-Jadali, he was authenticated by the two Imams who are referred back to, Ahmad ibn...

I say if Imam Bukhari's statement is accepted, at most it implies a break in the chain, and that is not detrimental according to us and according to other scholars who accept such reports, who are the majority. Then it is necessary for you to listen to Ibn Hazm's murmuring that al-Jadali's narration is not relied upon, because a person in criticism and confrontation is like the 'two blinds', meaning a surging flood and an attacking rogue camel. To the extent that according to Tirmidhi, he is among the

unknowns, and al-Jadali's reliability was confirmed by these two Imams. (Continued on the next page)

1 Nasb al-Rayah, Kitab al-Taharah, Chapter on Wiping over Leather Socks, Al-Maktaba al-Nuriyya al-Razawiyya Publishing, Lahore 1/232 to 235

इमाम ज़ैलई ने नस्ब अर-राया में इसका उल्लेख किया है-१ | उन्होंने लंबी गुफ़्तगू फ़रमाई है, और इमाम ज़ैलई ने नस्ब अर-राया में

(पिछले पृष्ठ के हाशिये का शेष भाग) अस्-समाअ (सुनना) चाहे एक बार ही हो, इत्तिसाल (जुड़ाव) के लिए शर्त है, और सही यह है कि अल-मुआसरत (समकालीन होना) ही काफी है। यही जमहूर (बहुमत) का मत है जैसा कि मुहाक़िक़ अल-मुतलक़ ने 'फ़तह अल-क़दीर' में बयान किया है। इमाम मुस्लिम ने 'सही मुस्लिम' की भूमिका में इस मत के खंडन पर लंबी चर्चा की है। इसमें कोई संदेह नहीं कि उनके शिष्य इमाम तिर्मिज़ी ने भी इस मामले में इमाम बुखारी का समर्थन नहीं किया और इस हदीस को 'हसन सहीह' होने का हुक्म दिया। इसी तरह इमाम बुखारी के उस्ताद, आलोचकों के इमाम याह्या बिन मईन ने भी इसके सही होने का हुक्म दिया है। रावी का मरवी-अन्हु (जिससे रिवायत की गई) से सुनना शर्त है, चाहे वह जुड़ाव के लिए एक ही बार क्यों न हो। सही यह है कि समकालीन होना ही पर्याप्त है। जमहूर का यही रुख है, जैसा कि मुहाक़िक़ अल-मुतलक़ ने 'फ़तह अल-क़दीर' में बयान किया है। इमाम मुस्लिम ने 'सही मुस्लिम' की भूमिका में इस मत के खंडन पर लंबी बहस की है। इमाम बुखारी के शागिर्द इमाम तिर्मिज़ी ने भी इमाम बुखारी का समर्थन नहीं किया और इस हदीस के सही होने का हुक्म लगाया है। इसी तरह इमाम बुखारी के उस्ताद, इमाम-उन-नाक़िदीन याह्या बिन मईन ने इसकी सेहत का हुक्म लगाया है।

मैं कहता हूँ: अगर इसे मान भी लिया जाए, तो अधिक से अधिक इसका अर्थ इंक़िताअ (शृंखला का टूटना) होगा, और यह हमारे नज़दीक और उन अन्य लोगों के नज़दीक जो 'मुरासील' (टूटी हुई शृंखला वाली रिवायतें) स्वीकार करते हैं, और वे जमहूर हैं, बाधक (क़ादह) नहीं है। फिर शायद आपको इब्न हज़्म की उस चर्चा का पता हो कि जदली की रिवायत पर भरोसा नहीं किया जाता, क्योंकि एक आदमी आलोचना और प्रहार में उन दो अंधों की तरह होता है: एक अचानक आने वाला सैलाब और एक हमलावर मस्त ऊंट। यहाँ तक कि तिर्मिज़ी के अनुसार वह 'मजाहिल' (अज्ञात लोगों) में से है, और जदली की पुष्टि उन दो इमामों ने की है जिनकी ओर रुजू किया जाता है, यानी अहमद बिन...

मैं कहता हूँ कि अगर इमाम बुखारी की बात तस्लीम भी कर ली जाए, तो इससे ज़्यादा से ज़्यादा इंक़िताअ लाज़िम आता है और वह हमारे नज़दीक और मसाइल को क़ुबूल करने वाले अन्य हज़रात जो कि जमहूर हैं, के नज़दीक क़ादह (बाधक) नहीं है। फिर तुम पर इब्न हज़्म की गुनगुनाहट सुनना

लाज़िम है कि जदली की रिवायत पर एतमाद नहीं किया जाता, क्योंकि आदमी जरह और तसादुम में 'दीवानधों' (दो अंधों) की मिसाल होता है यानी बढ़ता हुआ सैलाब और हमला करने वाला मस्त ऊंट। यहाँ तक कि तिर्मिज़ी के यहाँ मजाहिल में से है, और जदली की तौथीक़ (पुष्टि) इन दो इमामों ने की है। (शेष अगले पृष्ठ पर)

1 नस्ब अर-राया, किताब अत-तहारत, बाब अल-मसह अलल-खुफ़्फ़ैन, अल-मकतबातुल नूरिय्या अल-रज़विया पब्लिशिंग, लाहौर १/२३२ से २३५

واثره الامام الزيلعي في نصب الراية-۱ | لمبی گفتگو فرمائی ہے ، اور امام زیلعی نے نصب الرایہ میں

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) السماع ولو مرة للاتصال والصحيح الاجتزاء بالمعاصرة هو المنصور عليه الجمهور كما افاده المحقق على الاطلاق في فتح القدير وقد اطال مسلم في مقدمة صحيحه في الرد على هذا المذهب لاجرم ان لم يكثر به تلميذه الترمذي وحكم بانه حسن صحيح وكذا حكم بصحته شيخ البخاری باماک النقادین یحیی بن معین۔ راوی کا مروی عنہ سے سماع شرط ہے اگرچہ ایک مرتبہ وہ اتصال کے لیے ۔ صحیح یہ ہے کہ معاصرت ہی کافی ہے ۔ جمہور کا موقف یہی ہے جیسا کہ محقق علی الاطلاق نے فتح القدیر میں اس کا افادہ فرمایا ہے ۔ امام مسلم نے صحیح مسلم کے مقدمہ میں اس مذہب کے رد پر طویل بحث کی ہے ۔ امام بخاری کے شاگرد امام ترمذی نے بھی امام بخاری کی تائید نہیں کی اور اس حدیث کے صحیح ہونے کا حکم لگایا ہے ۔ یونہی امام بخاری کے استاد امام الناقدین یحییٰ بن معین نے اس کی صحت کا حکم لگایا ہے۔

اقول: علانہ لو سلم فقصواه الا نقطاع وليس بقادح عندنا وعند سائر قابلي المراسيل وهم الجمهور ثم علك من دندنة ابن حزم ان الجدلى لا يعتمد على روايته فان الرجل في الجرح والوقعية كالا عبين السيل الهوجم و البيعير الصؤل حتى عند الترمذى من المجاهيل والجدلى فقد وثقه الامامان المرجوع اليهما احمد بن

میں کہتا ہوں اگر امام بخاری کی بات تسلیم بھی کر لی جائے تو اس سے زیادہ سے زیادہ انقطاع لازم آتا ہے اور وہ ہمارے نزدیک اور مسائل کو قبول کرنیوالے دیگر حضرات جو کہ جمہور ہیں

کے نزدیک قادح نہیں ہے پھر تم پر ابن حزم کی گنگناہٹ کا سننا لازم ہے کہ جدلی کی روایت پر اعتماد نہیں کیا جاتا، کیونکہ آدمی جرح و تصادم میں دیواندھوں کی مثل ہوتا ہے یعنی بڑھتا ہوا سیلاب اور حملہ کرنیوالا مست اونٹ۔ یہاں تک کہ ترمذی کے ہاں مجاہیل میں سے ہے، اور جدلی کی توثیق ان دو اماموں نے کی ہے (باقی بر صفحہ آئندہ)

1 نصب الراية كتاب الطهارة باب المسح على الخفين المكتبة النورية الرضويہ پبلشنگ لاہور ۱ / ۲۳۲ تا ۲۳۵

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Top Box Right]: They have followed them. (T) [Top Box Left]: Refer to it if you wish.

I say: This authentic Hadith is an explicit text regarding the delegation of authority to the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him). Otherwise, how could it be said, and that too affirmed with an oath, that by Allah, if the questioner had kept asking, the Noble Prophet would have made it five days? There was no scope for doubt in this at all, as is not hidden (i.e., as is obvious. T). And here, the certainty regarding a specific case would not exist without the certainty of a general rule, for no specific information regarding a choice was given for this particular case. Thus, the basis of this certainty was what Hazrat Khuzaymah (may Allah be pleased with him) knew: that the commands are entrusted to the authority of the Master of Mankind, upon whom and whose family be the best of blessings and peace.

Hadith 14: Malik, Ahmad, Bukhari, Muslim, Nasai, and Ibn Majah narrate from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Hadith]: If I did not find it difficult for my Ummah, I would have commanded them to use the Siwak (toothbrush) at the time of every prayer. [Urdu Translation]: If I did not worry about the hardship for my Ummah, I would have made it obligatory for them at the time of every prayer.

(Remaining footnote from previous page) [Arabic Section]: ...Hanbal and Ibn Ma'een. Who is Ibn Hazm and who is Ibn Hazm after these two, while he is solitary in this, and no one preceded him in this saying. Don't you see that Al-Bukhari only declared it defective when he did so because Al-Jadali's hearing was not known, not because it was Al-Jadali's narration. At-Tirmidhi declared it authentic and said in At-Taqrib: "Trustworthy". And Allah knows best. (End)

[Urdu Section]: ...those to whom recourse is made, and they are Imam Ahmad bin Hanbal and Yahya bin Ma'een. What are Ibn Hazn and Ibn Hazm compared to these two Imams, while he is solitary in this? No one said this before him. Do you not see that Imam Bukhari declared it defective because the hearing of Al-Jadali is not known, not because it is a narration of Al-Jadali? Imam Tirmidhi declared it authentic,

and in At-Taqrib it is said that he is trustworthy. And Allah the Almighty knows best. (T)

1. Taqrib al-Tahdhib, Biography of Abi Abdullah al-Jadali, 8243, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 428/2.

फतावा रज़विया, जिल्द ३०

[शीर्ष बॉक्स दायां]: उनका अनुसरण किया गया है। (त) [शीर्ष बॉक्स बायां]: यदि आप चाहें तो उसे देख लें।

मैं कहता हूँ: यह सही हदीस हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के अधिकार सौंपे जाने और संप्रभुता के बारे में स्पष्ट प्रमाण है। अन्यथा, यह कैसे कहा जा सकता था, और वह भी शपथ के साथ पुख्ता तौर पर, कि खुदा की कसम, अगर सवाल करने वाला मांगता रहता तो हुज़ूर उसे पाँच दिन कर देते। इसमें रत्ती भर भी संदेह की गुंजाइश नहीं थी, जैसा कि छिपा नहीं है (अर्थात जैसा कि स्पष्ट है। त)। और यहाँ विशिष्ट मामले का निश्चय सामान्य नियम के निश्चय के बिना नहीं होगा, क्योंकि इस विशिष्ट मामले के संबंध में विकल्प देने की कोई विशेष सूचना नहीं मिली थी। तो इस निश्चय का आधार वही था जो हज़रत खुज़ैमा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को मालूम था कि नियम हुज़ूर सय्यद-उल-अनाम के अधिकार में सौंपे गए हैं, उन पर और उनके आल पर सर्वोत्तम दरूद और सलाम हो।

हदीस १४: मालिक, अहमद, बुखारी, मुस्लिम, नसाई और इब्न माजा ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया:

[अरबी हदीस]: अगर मुझे अपनी उम्मत के लिए मुश्किल न लगता, तो मैं उन्हें हर नमाज़ के वक्त मिसवाक करने का हुक्म (फर्ज़) दे देता। [उर्दू अनुवाद]: अगर मुझे उम्मत की मशक्कत का ख्याल न होता, तो मैं उन पर हर नमाज़ के वक्त (मिसवाक) फर्ज़ कर देता।

(पिछले पृष्ठ का शेष हाशिये) [अरबी अनुभाग]: ...हंबल और इब्न मईन। इन दोनों के बाद इब्न हज़्म और इब्न हज़्म क्या चीज़ हैं, जबकि वह इस बात में अकेले हैं और उनसे पहले किसी ने यह बात नहीं कही। क्या तुम नहीं देखते कि बुखारी ने इसे केवल इसलिए दोषपूर्ण बताया क्योंकि अल-जदली का सुनना ज्ञात नहीं था, न कि इसलिए कि यह अल-जदली की रिवायत है। तिर्मिज़ी ने इसे सही करार दिया और अत-तक़रीब में कहा: "विश्वसनीय"। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (अन्त)

[उर्दू अनुभाग]: ...जिनकी ओर रुजू किया जाता है, और वे इमाम अहमद बिन हंबल और यहया बिन मईन हैं। इन दो इमामों के मुकाबले में इब्न हज़्न और इब्न हज़्म की क्या बिसात है, जबकि वह इसमें अकेले हैं? इससे पहले किसी ने यह बात नहीं कही। क्या तुम नहीं देखते कि इमाम बुखारी ने इसे इस वजह से दोषपूर्ण करार दिया कि जदली का सुनना मशहूर नहीं है, न कि इस वजह से कि यह जदली

की रिवायत है? इमाम तिर्मिज़ी ने इसे सही करार दिया और तक़रीब में कहा कि वह विश्वसनीय है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

1. तक़रीब अत-तहज़ीब, अबी अब्दुल्लाह अल-जदली की जीवनी, ८२४३, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, ४२८/२।

पृष्ठ ५५१/७७२

[اوپر والا خانہ دائیں]: ان کی پیروی کی ہے۔ (ت) [اوپر والا خانہ بائیں]: فراجعہ ان شئت۔

اقول: یہ حدیث صحیح حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تفویض و اختیار میں نص صریح ہے ورنہ یہ کہنا اور کہنا بھی کیسا مؤکد بقسم کہ واللہ سائل مانگے جاتا تو حضور پانچ دن کر دیتے اصلاً گنجائش نہ رکھتا تھا کما لایخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت) اور یہاں جزم خصوص بے جزم عموم نہ ہوگا کہ اس خاص کی نسبت کوئی خبر خاص بتخییر ارشاد نہ ہوئی تھی تو جزم کا منشاء وہی کہ حضرت خزیمہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کو معلوم تھا کہ احکام سپرد اختیار حضور سید الانام ہیں علیہ وعلی آلہ افضل الصلوۃ والسلام۔

حدیث ۱۴: مالک واحمد و بخاری و مسلم و نسائی و ابن ماجہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی حدیث]: لولا ان اشق علی امتی لامر تھم بالسواک عند کل صلوۃ [اردو ترجمہ]: اگر مشقت امت کا خیال نہ ہوتا تو میں ان پر فرض فرمادیتا کہ ہر نماز کے وقت

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) [عربی حصہ]: حنبل وابن معین فما ھو ابن حزم وائس ابن ھزم بعد ھذین وھو متفرد فیه لم یسبقه احد بھذا القول الاتری ان البخاري انما اعله اذا عللہ بانہ لم یعرف سماع الجدلي لا بانه روایة الجدلي وقد صحح له الترمذي وقال فی التقریب ثقہ واللہ تعالٰی اعلم ۲ امنہ۔

[اردو حصہ]: جن کی طرف رجوع کیا جاتا ہے، اور وہ امام احمد بن حنبل اور یحیٰی بن معین ہیں۔ ان دو اماموں کے مقابلہ میں ابن حزن وابن حزم کیا شئے ہے درانحالیکہ وہ اس میں تنہا ہے۔ اس سے پہلے کسی نے یہ قول نہیں کیا۔ کیا تو دیکھتا نہیں کہ امام بخاری نے اس کو اس وجہ سے معلل

قرار دیا کہ جدلی کا سماع معروف نہیں، نہ اس وجہ سے کہ یہ جدلی کی روایت ہے۔ امام ترمذی نے اس کو صحیح قرار دیا اور تقریب میں کہا کہ وہ ثقہ ہے۔ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

1 تقریب التھذیب ترجمہ ابی عبد اللہ الجدلی ۸۲۴۳ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۴۲۸/۲

مسواک کریں۔ صلوٰۃ 1۔

علماء فرماتے ہیں یہ حدیث متواتر ہے قالہ في التیسیر وغیرہ (تیسیر وغیرہ میں اسے س بیان کیا گیا ۔ت) احمد و نسائی نے انہیں سے بسند صحیح یوں روایت کی سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا :

لولان اشق علی امتی لامر تھم عند کل صلوۃ بوضوء او مع کل وضوء بسواک 3۔

امت پر دشواری کا لحاظ نہ ہو تو میں ان پر فرض کردوں کہ ہر نماز کے وقت وضو کریں اور ہر وضو کے ساتھ مسواک کریں۔

اقول : امر دوم دو قسم ہے حتمی جس کا حاصل ایجاب اور اس کی مخالفت معصیت،

اور وہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد کہ اللہ تعالیٰ کے امر وذلك قولہ تعالی "فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ" 4۔ کی مخالفت کرنے والوں کو ڈرنا چاہیے۔ (ت)

دوسرا ندبی جس کا حاصل ترغیب اور اس کے ترک میں وسعت،

اور وہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد کہ مجھے مسواک کا حکم دیا گیا ہے یہاں تک کہ مجھے ڈر ہوا کہ کہیں مجھ پر فرض نہ ہو جائے۔ اس کو امام احمد

وذلك قولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم امرت بالسواک حتی خشیت ان یکتب علی احمد 5 بن واثلۃ بن

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of Friday (Kitab al-Jumu'ah), Chapter: Miswak on Friday, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/122, 259; Sahih Muslim, Book of Purification (Kitab al-Taharah), Chapter: Miswak, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/128; Sunan an-Nasa'i, Book of Purification, Permission for Miswak, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 6/1; Sunan Ibn Majah, Chapters of Purification, Chapter of Miswak, H.M. Saeed Company Karachi p. 25; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurayrah, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/399, 250, 259, 287, 245, 400; Muwatta Imam Malik, Book of Purification, What was said regarding Miswak, Mir Muhammad Kutub Khana Karachi p. 50. 2 Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith "Lula an ashaqqa 'ala ummati...", Maktabah al-Imam al-Shafi'i Riyadh 3/312. 3 Sunan an-Nasa'i, Book of Purification, Permission for Miswak, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 6/1; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurayrah (Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/259. 4 Al-Quran al-Karim 24/63. 5 Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Wathilah bin al-Asqa', Al-Maktab al-Islami Beirut 3/490.

नमाज़ 1। मिस्वाक करें।

विद्वान कहते हैं कि यह हदीस मुतवातिर है। अल-तयसीर आदि में इसका उल्लेख है (तयसीर आदि में इसे 'स' के रूप में वर्णित किया गया है - त)। अहमद और नसाई ने इसे एक सही सनद के साथ विश्व के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है कि उन्होंने फरमाया:

लुलान अशक़्क़ा अला उम्मती ला-अमर्तुहुम इंदा कुल्लि सलातिन बि-वुदुइन औ मआ कुल्लि वुदुइन बि-सिवाकिन 3।	**यदि उम्मत पर कठिनाई का ध्यान न होता, तो मैं उन पर यह अनिवार्य (फ़र्ज़) कर देता कि वे हर नमाज़ के समय वज़ू करें और हर वज़ू के साथ मिस्वाक करें।**

मैं कहता हूँ (अक़ूल): दूसरे प्रकार का आदेश दो तरह का है: एक निश्चित (हत्मी), जिसका परिणाम अनिवार्यता (ईजाब) है और उसका विरोध करना पाप (मसीयत) है।

व ज़ालिका क़ौलुहू तआला "फ़ल-यहज़रिल्लज़ीना युख़ालिफ़ूना अन अमरिही" 4।	**और वह अल्लाह तआला का इरशाद कि अल्लाह तआला के आदेश का विरोध करने वालों को डरना चाहिए। (त)**

दूसरा अनुशंसित (नदबी) है, जिसका परिणाम प्रोत्साहन (तरग़ीब) है और इसे छोड़ने में गुंजाइश है।

व ज़ालिका क़ौलुहू सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अमुर्तु बिस-सिवाकि हत्ता ख़शीतु अन युक्ताबा अला अहमद 5 बिन वाथिला बिन	**और वह रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का इरशाद कि मुझे मिस्वाक का आदेश दिया गया यहाँ तक कि मुझे डर हुआ कि कहीं यह मुझ पर फ़र्ज़ न हो जाए। इसे इमाम अहमद [ने रिवायत किया है]।**

---

1 सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-जुमुआ, बाब: जुमे के दिन मिस्वाक करना, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/122, 259; सहीह मुस्लिम, किताब अत-तहारा, बाब: मिस्वाक, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/128; सुनन अन-नसाई, किताब अत-तहारा, मिस्वाक की अनुमति, नूर मोहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची 6/1; सुनन इब्न माजह, किताब अत-तहारा, मिस्वाक का बाब, एच.एम. सईद

कंपनी कराची पृ. 25; मुसनद अहमद बिन हंबल, रिवायत अबू हुरैरा, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 2/399, 250, 259, 287, 245, 400; मुअत्ता इमाम मालिक, किताब अत-तहारा, मिस्वाक के बारे में जो कहा गया, मीर मोहम्मद कुतुब खाना कराची पृ. 50। 2 अल-तयसीर शरह अल-जामी अस-सग़ीर, हदीस "लौला अन अशक़्क़ा अला उम्मती..." के तहत, मक्तब अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद 3/312। 3 सुनन अन-नसाई, किताब अत-तहारा, मिस्वाक की अनुमति, नूर मोहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची 6/1; मुसनद अहमद बिन हंबल, रिवायत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 2/259। 4 अल-क़ुरान अल-करीम 24/63। 5 मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस वाथिला बिन अल-असक़ा, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/490।

صلوٰۃ 1۔ مسواک کریں۔

علماء فرماتے ہیں یہ حدیث متواتر ہے قالہ في التیسیر وغیرہ (تیسیر وغیرہ میں اسے س بیان کیا گیا ۔ت) احمد و نسائی نے انہیں سے بسند صحیح یوں روایت کی سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا :

لولان اشق علی امتی لامر تھم عند کل صلوۃ بوضوء او مع کل وضوء بسواک 3۔

امت پر دشواری کا لحاظ نہ ہو تو میں ان پر فرض کردوں کہ ہر نماز کے وقت وضو کریں اور ہر وضو کے ساتھ مسواک کریں۔

اقول : امر دوم دو قسم ہے حتمی جس کا حاصل ایجاب اور اس کی مخالفت معصیت،

وذلك قولہ تعالی "فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ" 4۔

اور وہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد کہ اللہ تعالیٰ کے امر کی مخالفت کرنے والوں کو ڈرنا چاہیے۔ (ت)

دوسرا ندبی جس کا حاصل ترغیب اور اس کے ترک میں وسعت،

وذلك قولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم امرت بالسواک حتی خشیت ان یکتب علی احمد 5 بن واثلۃ بن

اور وہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد کہ مجھے مسواک کا حکم دیا گیا ہے یہاں تک کہ مجھے ڈر ہوا کہ کہیں مجھ پر فرض نہ ہو جائے۔ اس کو امام احمد

---

1 صحیح البخاری، کتاب الجمعۃ باب السواک یوم الجمعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۲۲، ۲۵۹، صحیح مسلم کتاب الطھارۃ باب السواک قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۲۸، سنن النسائی کتاب الطھارۃ

الرخصة في السواک نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۶/۱، سنن ابن ماجه ابواب الطهارة باب السواک ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۵، مسند احمد بن حنبل عن ابی هریرة المکتب الاسلامي بیروت ۳۹۹/۲، ۲۸۷،۲۵۹،۲۵۰، ۲۴۵، ۴۰۰، مؤطا امام مالك کتاب الطهارة ما جاء فی السواک میر محمد کتب خانہ کراچی ص ۵۰ 2 التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت الحدیث لولا ان اشق علی امتی الخ مکتبة الامام الشافعی ریاض ۳۱۲/۳ 3 سنن النسائی کتاب الطهارة الرخصة في السواک نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۶/۱، مسند احمد بن حنبل عن ابی هریرة رضی الله عنه المکتب الاسلامي بیروت ۲۵۹/۲ 4 القرآن الکریم ۶۳/۲۴ 5 مسند احمد بن حنبل حدیث واثله بن الاسقع المکتب الاسلامي بیروت ۴۹۰/۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

...Al-Asqa' (may Allah be pleased with him) with a good chain of narration. | Narrated from Wathilah bin Al-Asqa' (may Allah be pleased with him) with a sound chain of narration. (T)

Religious matters are certainly attained here, so a definitive negation is necessary. A definitive command is also of two types: speculative (zanni) which implies obligation (wujub) and definitive (qat'i) which entails being mandatory (farziyat). Speculativeness, whether from the aspect of vision (ru'yat) or indication (dalalat), occurs in our case. All the knowledges of the Leader of the Worlds (may Allah's peace and blessings be upon him) are definitively certain, around the pavilion of whose honor speculativity has no place at all. Thus, the category of technical 'wajib' (obligatory) is not established in the right of the Prophet; there it is either 'fard' (mandatory) or 'mandub' (recommended). The verifying Imam (may mercy be upon him) has stated this explicitly in 'Al-Fath'. (The Verifying Imam, upon him be mercy, has given a text/verdict on this in 'Al-Fath'. T)

Now it has become clear that the definitive meaning of these noble sayings is that if I wanted, I would have made performing fresh ablution (wudu) for every prayer and using the miswak at every wudu mandatory for my Ummah. However, considering their hardship, I did not make it mandatory. And what else is the meaning of having authority over rulings? And praise be to Allah.

Hadith 128: Malik, Shafi'i, and Bayhaqi narrated from them, and Tabarani in Al-Awsat from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face), with a good chain of narration, that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

If it were not that I would cause hardship to my Ummah, I would have commanded them to use the miswak with every wudu.	**Respect for the hardship of the Ummah is maintained, otherwise I would have made the miswak mandatory upon them with every wudu.**

Hadith 129: He (may Allah's peace and blessings be upon him) said: Use the miswak, for miswak purifies the mouth and pleases the Lord (Almighty and Majestic). Whenever Jibril came to me, he advised me to use the miswak.

Until I feared that it would be made mandatory for me and for my Ummah, and if I did not fear causing hardship to my Ummah, I would have made it mandatory for them.	**To the extent that I feared Jibril would make it mandatory for me and my Ummah, and if there were no fear of hardship for the Ummah, I would have made it mandatory for them.**

---

1 Muwatta of Imam Malik, Book of Purification, What was narrated regarding the Miswak, Mir Muhammad Kitab Khana Karachi, p. 50; As-Sunan al-Kubra, Book of Purification, Chapter: Evidence that the Miswak is a Sunnah, Dar Sader Beirut 1/35; Kanz al-Ummal with reference to Ash-Shafi'i, Hadith 26191, Mu'assasat ar-Risalah Beirut 9/315; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 1260, Maktabat al-Ma'arif Riyadh 2/138.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...अल-असक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक अच्छी सनद के साथ। | वाशिला बिन अल-असक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया गया है। (त)

धार्मिक मामले यहाँ निश्चित रूप से प्राप्त हैं, इसलिए निश्चित निषेध आवश्यक है। निश्चित आदेश भी दो प्रकार के होते हैं: ज़न्नी (speculative) जिसका अर्थ अनिवार्यता (वजुब) है और कतई (definitive) जिसकी आवश्यकता फर्ज़ियत है। ज़न्नियत, चाहे वह दृष्टि (रुयत) के पहलू से हो या संकेत (दलालत) के पहलू से, हमारे मामले में होती है। सुल्ताने आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सभी ज्ञान निश्चित रूप से यकीनी हैं, जिनके सम्मान के मंडप के पास ज़न्न (संदेह) का कोई स्थान नहीं है। इसलिए तकनीकी 'वाजिब' की श्रेणी हुज़ूर के हक़ में सिद्ध नहीं होती; वहाँ या तो 'फर्ज़' है या 'मंदूब' (ऐच्छिक)। मुकक़िक इमाम (रहमतुल्लाह अलैह) ने 'अल-फ़तह' में इस पर स्पष्ट रूप से लिखा है। (त)

अब यह स्पष्ट हो गया कि इन पवित्र कथनों का निश्चित रूप से यही अर्थ है कि यदि मैं चाहता तो अपनी उम्मत पर हर नमाज़ के लिए नया वुज़ू और हर वुज़ू के समय मिस्वाक करना फर्ज़ कर देता, लेकिन उनकी कठिनाई को देखते हुए मैंने इसे फर्ज़ नहीं किया। और हुक्मों पर अधिकार रखने का और क्या अर्थ है? और अल्लाह के लिए सारी प्रशंसा है।

हदीस 128: मालिक, शाफ़ई और बैहक़ी ने उनसे, और तबरानी ने अल-औसत में अमीरुल मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत किया है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अगर मुझे अपनी उम्मत पर कठिनाई होने का डर न होता, तो मैं उन्हें हर वुज़ू के साथ मिस्वाक करने का हुक्म देता।

उम्मत की कठिनाई का ध्यान है, वरना मैं हर वुज़ू के साथ उन पर मिस्वाक फर्ज़ कर देता।

हदीस 129: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: मिस्वाक करो, मिस्वाक मुँह को साफ़ करती है और रब्ब अज़्वजल को राज़ी करती है। जब भी जिब्रील मेरे पास आए, उन्होंने मुझे मिस्वाक की वसीयत की।

यहाँ तक कि मुझे डर लगने लगा कि यह मुझ पर और मेरी उम्मत पर फर्ज़ कर दिया जाएगा, और यदि मुझे अपनी उम्मत पर कठिनाई का डर न होता, तो मैं इसे उन पर फर्ज़ कर देता।	**यहाँ तक कि मुझे डर हुआ कि जिब्रील मुझ पर और मेरी उम्मत पर फर्ज़ कर देंगे, और यदि उम्मत की कठिनाई का डर न होता तो उन पर फर्ज़ कर देते।**

---

1 मुवत्ता इमाम मालिक, किताबुत तहारत, मिस्वाक के बारे में जो वर्णित है, मीर मोहम्मद कुतुब खाना कराची, पृष्ठ 50; अस-सुनन अल-कुबरा, किताबुत तहारत, बाब: इस बात का प्रमाण कि मिस्वाक सुन्नत है, दार सादिर बेरुत 1/35; कन्जुल उम्माल ब-हवाला अश-शाफ़ई हदीस 26191, मुअस्सतुर रिसाला बेरुत 9/315; अल-मुअजम अल-औसत हदीस 1260, मकतबतुल मआरिफ़ रियाज़ 2/138.

الاسقع رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند حسن۔ | نے واثلہ بن اسقع رضی اللہ تعالٰی عنہ سے صحیح سند کے ساتھ روایت کیا ہے۔ (ت)

امر مذہبی تو یہاں قطعاً حاصل ہے تو ضروری نفی حتمی کی ہے، امر حتمی بھی دو قسم ہے ظنی جس کا مفاد وجوب اور قطعی جس کا مقتضی فرضیت، ظنیت خواہ من جہۃ الرؤیۃ یا من جہۃ الدلالۃ ہمارے حق میں ہوتی ہے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم کے علوم سب قطعی یقینی ہیں جن کے سراپردہ عزت کے گرد ظنوں کو اصلاً بار نہیں تو قسم واجب اصطلاحی حضور کے حق میں متحقق نہیں وہاں یا فرض ہے یا مندوب، نص علیہ الامام المحقق حیث اطلق فی الفتح (اس پر محقق امام علیہ الرحمہ نے فتح میں نص فرمائی ہے۔ت)

اب واضح ہو گیا کہ ان ارشادات کریمہ کے قطعاً یہی معنی ہے کہ میں چاہتا تو اپنی امت پر ہر نماز کے لیے تازہ وضو اور ہر وضو کے وقت مسواک کرنا فرض فرما دیتا مگر ان کی مشقت کے لحاظ سے میں نے فرض نہ کئے اور اختیار احکام کے کیا معنی ہیں۔ واللہ الحمد۔

حدیث ۱۲۸: مالک و شافعی و بیہقی ان سے اور طبرانی اوسط میں امیر المومنین مولی علی کرم اللہ وجہہ الکریم سے بسند حسن راوی، رسول اللہ صلی اللہ اللہ تعالٰی علیہ و سلم فرماتے ہیں:

لولا ان اشق علی امتی لامرتھم بالسواک مع کل وضوء ۔

مشقت امت کا پاس ہے ورنہ میں ہر وضو کے ساتھ مسواک ان پر فرض کردوں۔

حدیث ۱۲۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم کہ مسواک کرو مسواک منہ کو پاکیزہ اور رب عزوجل کو راضی کرتی ہے، جبریل جب میرے پاس حاضر ہوئے مجھے مسواک کی وصیت کی۔

حتی لقد خشیت ان یفرضہ علی وعلی یہاں تک کہ مجھے اندیشہ ہوا کہ جبریل مجھ پر اور میری امتی و لولا انی اخاف ان اشق علی امت پر فرض کر دیں گے اور اگر مشقت امت کا خوف نہ امتی لفرضتہ علیھم ہوتا تو ان پر فرض کردیں گے۔

---

1 مؤطا لامام مالک کتاب الطہارۃ ماجاء فی السواک میر محمد کتب خانہ کراچی ص ۵۰ ، السنن الکبریٰ کتاب الطہارۃ باب الدلیل علی ان السواک سنۃ دار صادر بیروت ۱/۳۵، کنزالعمال بحوالہ والشافعی حدیث ۲۶۱۹۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹/۳۱۵، المعجم الاوسط، حدیث ۱۲۶۰ مکتبۃ المعارف ریاض ۲/۱۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

Ibn Majah narrated from Abu Umama (may Allah be pleased with him). (Ibn Majah narrated it from Abu Umama (may Allah be pleased with him). - T) Here, there is also an attribution of making it obligatory to Jibril Amin (Peace be upon him).

Hadith 150: Tabarani, Bazzar, Daruqutni, and Hakim narrate from Hazrat Abbas bin Abdul Muttalib (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said:

Arabic	English Translation
لولان اشق على امتى لفرضت عليهم السواك عند كل صلوة (زاد غير الدارقطنى) كما فرضت عليهم الوضوء	If it were not for the hardship of my Ummah, I would have made miswak obligatory upon them at every prayer as I have made ablution obligatory upon them.

Here it was also mentioned that the Holy Prophet (may Allah send peace and blessings upon him) made ablution obligatory for his Ummah.

Hadith 151, 152: He (may Allah send peace and blessings upon him) said:

Arabic	English Translation
لولان اشق على امتى لامر تهم بالسواك واطيب عند كل صلوة۔ ابو نعيم فى كتاب السواك عن عبداللہ بن عمر رضى اللہ تعالٰى عنهما بسند حسن و سعيد بن منصور فى سننه عن مكحول مرسلاً۔	If it were not for the thought of hardship for my Ummah, I would have made using miswak and perfume obligatory at every prayer. (Abu Nu'aym narrated it in 'Kitab al-Siwak' from Abdullah bin Amr (may Allah be pleased with them both) with a good chain, and Sa'id bin Mansur in his 'Sunan' from Makhul as a 'Mursal' narration. - T)

Here, the virtue of perfume was also added.

---

1. Sunan Ibn Majah, Abwab al-Taharah, Bab al-Siwak, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 25.
2. Kanz al-Ummal, with reference to Qat from Ibn Abbas, Hadith 26170, Muassasat al-Risalah, Beirut, 9/312.
3. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Taharah, 'Lula an ashaqqu ala ummati', Dar al-Fikr, Beirut, 1/146; Al-Bahr al-Zakhkhar from Ibn Abbas, Hadith 1302, Maktabat al-Ulum wal-Hikam, Medina Munawwarah, 4/130; Majma al-Zawa'id, with

reference to al-Abbas, Kitab al-Taharah, Bab fi al-Siwak, Dar al-Kitab, Beirut, 1/221; Majma al-Zawa'id, Kitab al-Salah, Bab Ma Ja'a fi al-Siwak, Dar al-Kitab, Beirut, 2/97.

4. Kanz al-Ummal, with reference to San from Makhul (Mursal), Hadith 26195, Muassasat al-Risalah, Beirut, 9/312.

फ़तावा रज़विया खंड 30

इब्ने माजह ने अबू उमामा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की। (इब्ने माजह ने अबू उमामा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया। - ट) यहाँ जिब्रील अमीन (अलैहिस्सलाम) की ओर से भी फ़र्ज़ कर देने का वर्णन है।

हदीस 150: तबरानी, बज़ार, दारुकुत्नी और हाकिम हज़रत अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी	**हिंदी अनुवाद**
لولان اشق على امتى لفرضت عليهم السواك عند كل صلوة (زاد غير الدارقطنى) كما فرضت عليهم الوضوء	अगर उम्मत की मशक्कत (कठिनाई) का ख्याल न होता, तो मैं हर नमाज़ के वक्त मिस्वाक को उन पर फ़र्ज़ कर देता जैसे मैंने वुज़ू को उन पर फ़र्ज़ कर दिया है।

यहाँ यह भी फ़रमाया गया कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी उम्मत पर वुज़ू फ़र्ज़ कर दिया।

हदीस 151, 152: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी	**हिंदी अनुवाद**
لولان اشق على امتى لامر تهم بالسواك واطيب عند كل صلوة۔ ابو نعيم فى كتاب السواك عن عبداللہ بن عمر رضى اللہ تعالٰى عنهما بسند حسن و سعيد بن منصور فى سننه عن مكحول مرسلاً۔	अगर उम्मत की मशक्कत का ख्याल न होता, तो अपनी उम्मत पर हर नमाज़ के समय मिस्वाक करना और खुशबू लगाना फ़र्ज़ कर देता। (अबू नुऐम ने किताब अस-सिवाक में अब्दुल्लाह बिन अम्र (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से सनद-ए-हसन के साथ और सईद बिन मंसूर ने अपनी सुनन में मकहूल से मुर्सल तौर पर रिवायत किया। - ट)

यहाँ खुशबू की फ़ज़ीलत का भी उल्लेख किया गया है।

1. सुनन इब्ने माजह, अबवाब अल-तहारह, बाब अल-सिवाक, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 25.
2. कंज़ुल उम्माल, इब्ने अब्बास से 'क़त' के हवाले से, हदीस 26170, मुअस्सतुल रिसाला, बेरूत, 9/312.
3. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-तहारह, 'लौला अन अशक्कु अला उम्मती', दारुल फ़िक्र, बेरूत, 1/146; अल-बहर अल-ज़ख्ख़ार इब्ने अब्बास से, हदीस 1302, मकतबतुल उलूम वल-हिकम, मदीना मुनव्वरा, 4/130; मजमा अल-ज़वाइद, अल-अब्बास के हवाले से, किताब अल-तहारह, बाब फ़ी अल-सिवाक, दारुल किताब, बेरूत, 1/221; मजमा अल-ज़वाइद, किताब अल-सलाह, बाब मा जाआ फ़ी अल-सिवाक, दारुल किताब, बेरूत, 2/97.
4. कंज़ुल उम्माल, मकहूल से 'सन' के हवाले से (मुर्सल), हदीस 26195, मुअस्सतुल रिसाला, बेरूत, 9/312.

ابن ماجہ ۱ عن ابی امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (ابن ماجہ نے ابی امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت) یہاں جبریل امین علیہ الصلوۃ والتسلیم کی طرف بھی فرض کردینے کی اسناد ہے۔

حدیث ۱۵۰: طبرانی و بزار و دار قطنی و حاکم حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
لولان اشق علی امتی لفرضت علیھم السواك عند کل صلوۃ (زاد غیر الدارقطنی) کما فرضت علیھم الوضوء ۲	مشقتِ امت کا لحاظ نہ ہو تو میں ہر نماز کے وقت مسواک ان پر فرض کردوں جس طرح میں نے وضو ان پر فرض کردیا ہے۔

یہاں وضو کو بھی فرمایا گیا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنی امت پر فرض کردیا۔ حدیث ۱۵۱، ۱۵۲: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

عربی	اردو ترجمہ
لولان اشق علی امتی لامر تھم بالسواك واطیب عند کل صلوۃ۔ ابو نعیم فی کتاب السواك ۴ عن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنھما بسند حسن و سعید بن منصور فی سننہ عن مکحول مرسلاً۔	مشقت امت کا خیال نہ ہوتا تو اپنی امت پر ہر نماز کے وقت مسواک کرنا اور خوشبو لگانا فرض کردوں۔ (ابونعیم نے کتاب السواک میں عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما سے بسندِ حسن اور سعید بن منصور نے اپنی سنن میں مکحول سے مرسلاً روایت کیا۔ت)

یہاں خوشبو کی فرصت بھی زائد فرمادی۔

۱ سنن ابن ماجہ ابواب الطهارة باب السواک ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۵ ۲ کنز العمال بحوالہ قط عن ابن عباس حدیث ۲۶۱۷۰ مؤسسة الرساله بیروت ۳۱۲/۹ ۳ المستدرك للحاکم کتاب الطهارة لولا ان اشق علی امتی دار الفکر بیروت ۱/ ۱۴۶، البحر الزخار عن ابن عباس حدیث ۱۳۰۲ مکتبة العلوم والحکم مدینة المنورة ۱۳۰/۴، مجمع الزوائد بحوالہ العباس کتاب الطهارة باب فی السواک دار الکتاب بیروت ۱/ ۲۲۱، مجمع الزوائد کتاب الصلوٰة باب ماجاء فی السواک دار الکتاب بیروت ۲/ ۹۷ ۴ کنز العمال بحوالہ صعن مکحول مرسلاً حدیث ۲۶۱۹۵ مؤسسة الرساله بیروت ۳۱۲/۹

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Hadith 153: He (peace and blessings of Allah be upon him) said: "If I did not fear causing hardship to my Ummah, I would have commanded them to use the miswak at dawn (Sahar)." (Reported by Abu Nu'aym in 'Kitab al-Siwak'[1] on the authority of Abdullah bin Umar, may Allah be pleased with them both.) [Translation:] If there were no concern of hardship for the Ummah, I would have made it obligatory for them to get up at the first watch of every dawn and use the miswak. (Narrated by Abu Nu'aym from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) in the book Al-Siwak. T)

Hadiths 154 and 155: He (peace and blessings of Allah be upon him) said: "If I did not fear causing hardship to my Ummah, I would have ordered them to use the miswak at every prayer and I would have delayed the Isha prayer until one-third of the night had passed." [Translation:] If there were no concern of hardship for the Ummah, I would have made miswak obligatory for them at every prayer time and delayed the Isha prayer until one-third of the night.

Ahmad[2], at-Tirmidhi, and ad-Diya reported from Zaid bin Khalid al-Juhani (may Allah be pleased with him) with a sahih chain, and al-Bazzar reported from the Leader of the Believers Ali (may Allah be pleased with his noble countenance). It was also narrated from Zaid by Ahmad, Abu Dawood, and an-Nasa'i, similar to the first Hadith of Abu Huraira, limiting it to the first line. Al-Hakim and al-Bayhaqi narrated with a sahih chain from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) similar to this Hadith of Zaid, which includes: "I would have made the miswak obligatory for them with wudu, and I would have delayed the final Isha prayer until midnight."[3] Meaning, I would have made using the miswak during ablution obligatory and pushed back the Isha prayer until midnight.

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal, referencing Abu Nu'aym in 'Kitab al-Siwak', Hadith 26196, Mu'assasatu ar-Risala, Beirut, 9/316; Ad-Durr al-Manthur, referencing Abu Nu'aym under the verse 2/124, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/252. 2. Musnad Ahmad bin Hanbal from Zaid bin Khalid (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/114; Sunan at-Tirmidhi, Chapters of Purification, Chapter on what has been narrated regarding Miswak, Hadith 23, Dar al-Fikr, Beirut, 1/100; Kanz al-Ummal referencing Ahmad, at-Tirmidhi and ad-Diya, Hadith 26190, Mu'assasatu ar-Risala, Beirut, 9/315; Al-Bahr al-Zakhkhar from Ali (may Allah be pleased with him), Hadith 787, Maktabat al-Ulum wa al-Hikam, Medina, 2/121; Musnad Ahmad bin Hanbal from Zaid bin Khalid, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/116; Sunan Abi Dawood,

Book of Purification, Chapter of Miswak, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/7. 3. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Purification, Virtue of Miswak, Dar al-Fikr, Beirut, 1/167; Al-Sunan al-Kubra, Book of Purification, Chapter on Evidence that Miswak is a Sunnah etc., Dar Sader, Beirut, 1/36; Kanz al-Ummal referencing Al-Hakim and Al-Bayhaqi from Abu Huraira, Hadith 26192, Mu'assasatu ar-Risala, Beirut, 9/316.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

हदीस 153: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "लौला अन अशुक़्क़ा अला उम्मती ला-अमरतुहुम अन यस्ताकू बिल-असहार।" (अबू नुऐम फ़ी अस-सिवाक 1 अन अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा।) [अनुवाद:] उम्मत की मशक़्क़त (कठिनाई) का डर न होता तो मैं उन पर फ़र्ज़ कर देता कि हर सहर (सुबह तड़के) के पहले पहर उठकर मिसवाक करें। (अबू नुऐम ने किताबुल मिसवाक में अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया।)

हदीस 154 और 155: हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "लौला अन अशुक़्क़ा अला उम्मती ला-अमरतुहुम बिस-सिवाक इंद कुल्लि सलातिन व-ला-अख्खरतुल ईशाअ इला सुलुसुल लैल।" [अनुवाद:] उम्मत की मशक़्क़त का ख्याल न होता तो मैं हर नमाज़ के वक़्त उन पर मिसवाक फ़र्ज़ कर देता और इशा की नमाज़ को तिहाई रात तक हटा देता।

अहमद 2 और तिर्मिज़ी और ज़िया ने ज़ैद बिन खालिद अल-जुहनी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सहीह सनद के साथ, और बज़्ज़ार ने अमीरुल मोमिनीन अली (कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम) से रिवायत किया। और ज़ैद से अहमद, अबू दाऊद और नसाई ने अबू हुरैरा की पहली हदीस की तरह रिवायत किया जिसमें सिर्फ़ पहली लाइन पर इक्तिफ़ा (बस) किया गया है। और हाकिम व बैहक़ी ने सहीह सनद के साथ अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से ज़ैद की इस हदीस की तरह रिवायत किया, जिसमें यह ज़िक्र है: "ल-फ़रज़तु अलैहिमुस सिवाक मअल वुज़ू व-ला-अख्खरतु सलातल ईशाअ अल-आख़िरति इला निस्फ़ुल लैल" 3। यानी मैं वुज़ू में मिसवाक करना फ़र्ज़ कर देता और इशा की नमाज़ को आधी रात तक हटा देता।

पादलेख (Footnotes): 1. कंज़ुल उम्माल बाहवाला अबू नुऐम फ़ी किताबिस सिवाक हदीस 26196, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत 9/316; अद-दुर्रुल मंसूर बाहवाला अबू नुऐम ज़ेरे आयत 124/2 दार इह्याउत तुरास अल-अरबी बेरुत 252/1 2. मुस्नद अहमद बिन हंबल अन ज़ैद बिन खालिद रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मक्बुल इस्लामी बेरुत 4/114; सुनन तिर्मिज़ी अबवाबुत तहारत बाब मा जा-अ फ़ीस सिवाक हदीस 23 दारुल फ़िक्र बेरुत 100/1; कंज़ुल उम्माल बाहवाला हम, त व ज़िया हदीस 26190 मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत 9/315; अल-बहरुल ज़ख़्ख़ार अन अली रज़ियल्लाहु अन्हु हदीस 787 मक्बुतुल उलूम वल हिकम मदीना मुनव्वरा 121/2; मुस्नद अहमद बिन हंबल अन ज़ैद बिन खालिद अल-मक्तबुल इस्लामी बेरुत 116/4; सुनन अबू दाऊद किताबुत तहारत बाबुल मिसवाक

आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर 7/1 3. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताबुत तहारत फ़ज़ीलतुस सिवाक दारुल फ़िक्र बेरुत 167/1; अस-सुननुल कुबरा किताबुत तहारत बाबुल दलील अला अनस सिवाक अस्सुन्नत इलख दार सादिर बेरुत 36/1; कंज़ुल उम्माल बाहवाला क व हक़ अन अबू हुरैरा हदीस 26192 मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत 316/9

पृष्ठ 555 / 772

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

حدیث ۱۵۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: لولا ان اشق علی امتی لامرتھم ان یستاکوا بالاسحار۔ (ابونعیم فی السواک ۱ عن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنھما۔) مشقتِ امت کا اندیشہ نہ ہوتا تو میں ان پر فرض فرمادیتا کہ ہر سحر پہلے پہر اٹھ کر مسواک کریں۔ (ابونعیم نے کتاب السواک میں عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۵۴ و ۱۵۵: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: لولا ان اشق علی امتی لامرتھم بالسواک عند کل صلوۃ ولاخرت العشاء الی ثلث اللیل۔ مشقت امت کا خیال نہ ہوتا تو میں ہر نماز کے وقت ان پر مسواک فرض کردوں اور نمازِ عشاء کو تہائی رات تک ہٹا دوں۔

احمد ۲ والترمذی والضیاء عن زید بن خالد الجہنی رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح والبزار عن امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ۔ وروی عن زید احمد وابو داؤد والنسائی کحدیث ابی ہریرۃ الاول بالاقتصار علی السطر الاول و الحاکم والبیھقی بسند صحیح عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ کحدیث زید ھٰذا و فیہ لفرضت علیہم السواک مع الوضوء ولاخرت صلوۃ العشاء الآخرۃ الی نصف اللیل ۳۔ یعنی میں وضو میں مسواک کرنا فرض کردیتا اور نمازِ عشاء آدھی رات تک ہٹا دیتا۔

حواشی: ۱ کنزالعمال بحوالہ ابی نعیم فی کتاب السواک حدیث ۲۶۱۹۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳۱۶/۹، الدرالمنثور بحوالہ ابی نعیم تحت الآیۃ ۱۲۴/۲ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۵۲/۱ ۲ مسند احمد بن حنبل عن زید بن خالد رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱۱۴/۴، سنن الترمذی ابواب الطہارۃ باب ماجاء فی السواک حدیث ۲۳ دارالفکر بیروت ۱۰۰/۱، کنزالعمال بحوالہ حم، ت والضیاء حدیث ۲۶۱۹۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳۱۵/۹، البحرالزخار عن علی رضی اللہ عنہ حدیث

٧٨٧ مكتبة العلوم والحكم مدينة المنورة ١٢١/٢، مسند احمد بن حنبل عن زيد بن خالد المكتب الاسلامى بيروت ١١٦/٤، سنن ابى داؤد كتاب الطهارة باب السواک آفتاب عالم پريس لاہور ٧/١ ٣ المستدرک للحاكم كتاب الطهارة فضيلة السواک دارالفكر بيروت ١٦٧/١، السنن الكبرى كتاب الطهارة باب الدليل على ان السواک السنة الخ دارصادر بيروت ٣٦/١، كنزالعمال بحواله ك وهق عن ابى هريرة حديث ٢٦١٩٢ مؤسسة الرساله بيروت ٣١٦/٩

And for Nasa'i from Abu Hurairah with the wording: "I would have ordered them to delay Isha and to use the Siwak at every prayer." Urdu translation: Nasa'i narrated from Abu Hurairah with these words: I would have made it obligatory for them to perform Isha late and use the Siwak at the time of prayer.

Hadith 156: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "If it were not for the hardship on my Ummah, I would have ordered them to pray like this, meaning Isha at midnight." (Ahmad, Bukhari, Muslim, and Nasa'i narrated from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both.) Urdu translation: If there were no hardship on the Ummah, I would have made it obligatory for them to pray Isha at midnight. (Ahmad, Bukhari, Muslim, and Nasa'i narrated from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both - T)

Hadith 157: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "If it were not for the weakness of the weak and the illness of the sick, I would have ordered that this prayer be delayed until the middle of the night." Reported by Nasa'i from Abu Sa'id al-Khudri, may Allah be pleased with him. The narrations of Ahmad, Abu Dawud, Ibn Majah, and Abu Hatim have passed without the word 'ordered'. Urdu translation: If the weak and sick were not taken into account, I would have made it mandatory to delay this prayer until midnight. (Nasa'i narrated this from Abu Sa'id al-Khudri, may Allah be pleased with him. The narrations from Ahmad, Abu Dawud, Ibn Majah, and Abu Hatim have been mentioned, which are without the word 'ordered' (Amr). (T))

Hadith 158: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "If it were not for the hardship on my Ummah..." Urdu translation: If there were no fear of hardship for the Ummah, I would have (ordered) them...

---

1 Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Mawaqit, Chapter: What is recommended regarding delaying Isha, Nur Muhammad Kutub Khana, Karachi, 1/92 & 93. 2 Musnad Ahmad bin Hanbal, from Ibn Abbas, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/326; Sahih al-Bukhari, Kitab Mawaqit as-Salat, Chapter: Sleeping before Isha, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/81; Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Chapter: The time of Isha and delaying it, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/229; Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Mawaqit, Chapter: It is recommended to delay Isha, Nur Muhammad Karkhana, Karachi, 1/92. 3 Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Mawaqit, Chapter: It is recommended to delay Isha, Nur Muhammad Karkhana, Karachi, 1/93.

और नसाई के लिए, अबू हुरैरा से इन शब्दों के साथ: "मैं उन्हें ईशा की नमाज़ में देरी करने और हर नमाज़ के समय मिसवाक करने का आदेश देता।" उर्दू अनुवाद: नसाई ने अबू हुरैरा से इन शब्दों के साथ रिवायत की: मैं उन पर फ़र्ज़ कर देता कि ईशा देर से पढ़ें और नमाज़ के वक़्त मिसवाक करें।

हदीस 156: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "अगर मेरी उम्मत पर मशक्कत (कठिनाई) का डर न होता, तो मैं उन्हें इसी तरह नमाज़ पढ़ने का हुक्म देता, यानी आधी रात को ईशा।" (अहमद, बुखारी, मुस्लिम और नसाई ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की)। उर्दू अनुवाद: उम्मत पर मशक्कत न होती तो मैं उन पर फ़र्ज़ कर देता कि ईशा आधी रात को पढ़ें। (अहमद, बुखारी, मुस्लिम और नसाई ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की - त)

हदीस 157: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "अगर कमज़ोरों की कमज़ोरी और बीमारों की बीमारी का ख्याल न होता, तो मैं हुक्म देता कि इस नमाज़ (ईशा) को आधी रात तक टाला जाए।" नसाई ने अबू सईद अल-खुदरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की। अहमद, अबू दाऊद, इब्न माजह और अबू हातिम की रिवायतें गुज़र चुकी हैं जो शब्द 'हुक्म' के बिना हैं। उर्दू अनुवाद: अगर निर्बलों और बीमारों का लिहाज़ न होता तो मैं फ़र्ज़ कर देता कि यह नमाज़ आधी रात तक मुअख़्ख़र (विलंबित) करें (इसे नसाई ने अबू सईद खुदरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। अहमद, अबू दाऊद, इब्न माजह और अबू हातिम की रिवायत गुज़र चुकी है जो लफ़्ज़ 'अम्र' (आदेश) के बग़ैर है। (त))

हदीस 158: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "अगर मेरी उम्मत पर मशक्कत का डर न होता..." उर्दू अनुवाद: उम्मत की मशक्कत का अंदेशा न होता तो मैं उन पर...

---

1 सुनन अन-नसाई, किताब अल-मवाक़ीत, बाब: ईशा में देरी के संबंध में जो मुस्तहब है, नूर मोहम्मद कुतुब खाना, कराची, 1/92 और 93। 2 मुसनद अहमद बिन हंबल, इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/326; सहीह अल-बुखारी, किताब मवाक़ीत अस-सलात, बाब: ईशा से पहले सोना, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/81; सहीह मुस्लिम, किताब अल-मसाजिद, बाब: ईशा का वक़्त और इसमें देरी, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/229; सुनन अन-नसाई, किताब अल-मवाक़ीत, बाब: ईशा में देरी करना मुस्तहब है, नूर मोहम्मद कारख़ाना, कराची, 1/92। 3 सुनन

अन-नसाई, किताब अल-मवाक़ीत, बाब: ईशा में देरी करना मुस्तहब है, नूर मोहम्मद कारख़ाना, कराची, 1/93।

पृष्ठ 556/772

وللنسائی عن ابی ھریرۃ بلفظ الامر تھم تاخیر العشاء بالسواک عند کل صلوۃ۔ نسائی نے ابوہریرہ سے ان الفاظ کے ساتھ روایت کیا: میں ان پر فرض کر دیتا کہ عشاء دیر کر کے پڑھیں اور نماز کے وقت مسواک کریں۔

حدیث ۱۵۶: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: لولان اشق علی امتی لامر تھم ان یصلوھا ھکذا یعنی العشاء نصف اللیل۔ احمد والبخاری ومسلم والنسائی عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ امت پر مشقت نہ ہوتی تو میں ان پر فرض کر دیتا کہ عشاء آدھی رات کو پڑھیں۔ (احمد، بخاری، مسلم اور نسائی نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۵۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: لولا ضعف الضعیف وسقم السقیم لامرت بھذہ الصلوۃ ان توخر الی شطر اللیل۔ النسائی عن ابی سعد الخدری رضی اللہ تعالٰی ومرت روایۃ احمد و ابی داؤد وابن ماجۃ وابی حاتم بلا لفظ الامر۔ اگر ناتواں اور بیماروں کا لحاظ نہ ہوتا تو میں فرض کر دیتا کہ یہ نماز آدھی رات تک مؤخر کریں (اس کو نسائی نے ابوسعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ احمد، ابو داود، ابن ماجہ اور ابو حاتم کی روایت گزر چکی ہے جو لفظ امر کے بغیر ہے۔ (ت)

حدیث ۱۵۸: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: لولان اشق علی امتی مشقت امت کا اندیشہ نہ ہوتا تو میں ان پر

---

1 سنن النسائی کتاب المواقیت باب مایستحب من تاخیر العشاء نور محمد کتب خانہ کراچی ۱/ ۹۲ و ۹۳ 2 مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۲۶، صحیح

البخاری کتاب مواقیت الصلوۃ باب النوم قبل العشاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۸۱، صحیح مسلم کتاب المساجد باب وقت العشاء و تاخیرھا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۲۹، سنن النسائی کتاب المواقیت باب یستحب من تاخیر العشاء نور محمد کارخانہ کراچی ۱/ ۹۲ 3 سنن النسائی کتاب المواقیت باب یستحب من تاخیر العشاء نور محمد کارخانہ کراچی ۱/ ۹۳

Volume 30 Fatawa Rizvia

Header Box: [Arabic] I would have ordered them to delay Isha until... | [Urdu] ...I made it obligatory that in Isha a third [of the night]

Main Content (Arabic Column): Explanation: The reason for this is that he (peace and blessings of Allah be upon him) delayed the Isha prayer one night until the depth of the night or most of the night had passed, and women and children fell asleep. Then he came and performed the prayer and mentioned what has been clearly reported in the Hadiths of Ibn Abbas, Abu Sa'id, Ibn Umar, Anas, and others (may Allah be pleased with them). The reason for the Miswak (tooth-stick) Hadith is that people came to him (peace and blessings of Allah be upon him) with dirty teeth. He said: 'Use the Miswak! Use the Miswak! Do not come to me with dirty teeth. Were it not that I would cause hardship for my Ummah, I would have made the Miswak obligatory for them at every prayer,' as Al-Darqutni(1) explained from the Hadith of [Ibn] Abbas (may Allah be pleased with him). These are two separate Hadiths; Abu Hurairah sometimes mentioned them separately and sometimes together, and others (may Allah be pleased with them) did the same. Although it is agreed that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) once said it like this and another time like that...

Main Content (Urdu Column): The reason for this is that one night the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) delayed the Isha prayer until half the night or more had passed. Women and children fell asleep. Then you arrived and led the prayer, as clearly recorded in the traditions of Ibn Abbas, Abu Sa'id, Ibn Umar, Anas, and others (may Allah be pleased with them). The reason for the Miswak Hadith is that people came to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) with dirty and stained teeth. You said: "Use the Miswak, and do not come to me with dirty and stained teeth." If I did not consider the hardship for my Ummah, I would have made it obligatory for them at every prayer time. As Darqutni has narrated this with reference to the Hadith of Ibn Abbas (may Allah be pleased with him). Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) has sometimes narrated these two Hadiths separately and sometimes combined them; similarly, others besides Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) have done so. Although there is consensus on this that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) sometimes expressed it this way and sometimes like this and sometimes... (Remaining on next page)

Footnote: 1. Kanz al-Ummal with reference to Qat from Ibn Abbas Hadith 26170 Muassasatal Risala Beirut 312/9 Page 557 of 772

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

शीर्षक बॉक्स: [अरबी] "लामुरतुहुम अन युअख्खिरुल ईशा इला" | [उर्दू] "फ़र्ज़ कर दूँ कि ईशा में तिहाई"

मुख्य सामग्री (अरबी कॉलम): विवरण: इसका कारण यह है कि उन्होंने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक रात ईशा की नमाज़ में देरी की यहाँ तक कि रात का गहरा समय बीत गया या रात का अधिकांश भाग गुज़र गया और महिलाएँ व बच्चे सो गए। फिर आप आए और नमाज़ पढ़ाई और इसका उल्लेख किया जैसा कि इब्न अब्बास, अबू सईद, इब्न उमर और अनस (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की हदीसों में स्पष्ट रूप से वर्णित है। मिस्वाक वाली हदीस का कारण यह है कि कुछ लोग आपके पास गंदे पीले दाँतों के साथ आए, तो आपने फ़रमाया: "मिस्वाक किया करो, मिस्वाक किया करो, मेरे पास गंदे दाँतों के साथ मत आया करो। यदि मुझे अपनी उम्मत की कठिनाई का डर न होता, तो मैं उन पर हर नमाज़ के साथ मिस्वाक अनिवार्य कर देता," जैसा कि दारक़ुतनी(1) ने हज़रत अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस से स्पष्ट किया है। ये दो हदीसें हैं; कभी अबू हुरैरा ने इन्हें अलग-अलग बयान किया और कभी एक साथ, और अन्य लोगों ने भी ऐसा ही किया है। हालाँकि इस पर सहमति है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कभी इस तरह फ़रमाया और कभी उस तरह...

मुख्य सामग्री (उर्दू कॉलम): इसका कारण यह है कि एक रात नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ईशा की नमाज़ मुअख्खर (विलंबित) फ़रमाई यहाँ तक कि आधी रात या उससे ज़्यादा गुज़र गई। औरतें और बच्चे सो गए तो आप तशरीफ़ लाए और नमाज़ पढ़ाई, जैसा कि इब्न अब्बास, अबू सईद, इब्न उमर और अनस वग़ैरह की अहादीस में साफ़ तौर पर वारिद हुआ है (रज़ियल्लाहु अन्हुम)। हदीस-ए-सिवाक का सबब यह है कि लोग मैले-कुचैले दाँतों के साथ रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आए तो आपने फ़रमाया: "मिस्वाक किया करो और मेरे पास मैले-कुचैले दाँतों के साथ मत आया करो।" अगर मुझे उम्मत की मशक़्क़त का लिहाज़ न होता तो मैं उन पर हर नमाज़ के वक़्त फ़र्ज़ कर देता। जैसा कि इसको दारक़ुतनी ने बहवाला हदीस इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) बयान किया है। इन दोनों हदीसों को हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कभी अलग-अलग बयान फ़रमाया है और कभी दोनों को जमा किया है, यूँ ही अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अलावा दूसरों ने भी किया है, अगरचे इस पर सबका इत्तेफ़ाक़ है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कभी इस तरह बयान फ़रमाया है और कभी इस तरह और कभी... (बाक़ी अगले सफ़हे पर)

पाद-टिप्पणी: 1. कन्ज़ुल उम्माल, बहवाला क़त, इब्न अब्बास से हदीस 26170, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 312/9 पृष्ठ 557 / 772

ہیڈر باکس: لامرتهم ان يؤخروا العشاء الى | فرض کردوں کہ عشاء میں تہائی

عربی کالم: عه: سبب هذا انه صلى الله تعالى عليه وسلم اخر ذات ليلة صلوة العشاء حتى ابها ر الليل او ذهب عامة الليل ونام النساء والصبيان فجاء فصلى وذكر كما ورد مبينا في احاديث ابن عباس وابى سعيد و ابن عمر و انس وغيرهم رضي الله تعالى عنهم ، وسبب حديث السواك ايتان ناس عنده صلى الله تعالى عليه وسلم قلحا فقال استاكوا استاكوا لا تاتوني قلحاً لولا ان اشق على امتى لفرضت عليهم السواك عند كل صلوة كما بينه الدار قطني ١ من حديث العباس رضي الله تعالى عنه فهما حديثان ربما افردهما ابو هريرة وربما جمع وكذلك غيره رضي الله تعالى عنهم وان اتفق ان النبي صلى الله تعالى عليه وسلم هو الذي قال مرة هكذا و اخرى هكذا و

اردو کالم: اس کا سبب یہ ہے کہ ایک رات نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عشاء کی نماز مؤخر فرمادی یہاں تک کہ آدھی رات یا زیادہ گزر گئی۔ عورتیں اور بچے سو گئے تو آپ تشریف لائے اور نماز پڑھائی، جیسا کہ ابن عباس، ابوسعید، ابن عمر اور انس وغیرہ کی احادیث میں واضح طور پر وارد ہوا ہے رضی اللہ تعالیٰ عنہم ۔ حدیث سواک کا سبب یہ ہے کہ لوگ میلے کچیلے دانتوں کے ساتھ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس آئے تو آپ نے فرمایا مسواک کیا کرو اور میرے پاس میلے کچیلے دانتوں کے ساتھ مت آیا کرو، اگر مجھے امت کی مشقت کا لحاظ نہ ہوتا تو میں ان پر ہر نماز کے وقت فرض کردیتا۔ جیسا کہ اس کو دار قطنی نے بحوالہ حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ بیان کیا ہے۔ ان دونوں حدیثوں کو حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے کبھی الگ الگ بیان فرمایا ہے اور کبھی دونوں کو جمع کیا ہے، یونہی ابوہریرہ

رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے غیر نے کیا ہے، اگر چہ اس پر سب کا اتفاق ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کبھی اس طرح بیان فرمایا ہے اور کبھی اس طرح اور کبھی (باقی بر صفحہ آئندہ)

فٹ نوٹ: ۱ کنز العمال بحوالہ قط عن ابن عباس حدیث ۲۶۱۷۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳۱۲/۹

Fatawa Rizwia, Volume 30

(Arabic): "One third of the night or half of it - [narrated by] Ahmad and al-Tirmidhi who authenticated it, and Ibn Majah from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). And another narration for Ibn Majah like Ahmad, Abu Dawud, and Muhammad bin Nasr is devoid of the command."

Or delay until half of the night (Imam Ahmad and Tirmidhi recorded this and declared it authentic. And Ibn Majah narrated it from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). And the second narration of Ibn Majah has already passed like that of Ahmad, Abu Dawud, and Muhammad bin Nasr, which is without command). (T)

Hadith 159: In Sahih Bukhari, from Zaid bin Thabit Ansari (may Allah be pleased with him) regarding a verse of Surah al-Ahzab: (Arabic): "I found it with Khuzaimah, whose testimony the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) made equal to two testimonies." I found it written with Khuzaimah (may Allah be pleased with him), whose testimony the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) declared equal to two witnesses.

Hadith 160: That the noble Prophet (may Allah send peace and blessings upon him) while sending Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) as a governor to Yemen, said to him: (Arabic): "Sometimes combined, so plurality is more apparent and frequent, and Allah knows best. 12 Minhu (T)" He combined both. Thus, plurality is more apparent and more frequent. And Allah knows best. 12 Minhu (T) May his blessings continue.

Footnotes: 1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/433, 509; Sunan al-Tirmidhi, Chapters of Prayer, Chapter on what has come regarding delaying Isha prayer etc., Hadith 716, Dar al-Fikr Beirut 1/212; Sunan Ibn Majah, Book of Prayer, Chapter on the time of Isha prayer, H.M. Saeed Company Karachi p. 5; Kanz al-Ummal from Abu Hurairah Hadith 19464, Mu'assasat al-Risalah Beirut 7/395. 2. Sahih al-Bukhari, Book of Jihad, Chapter on the word of Allah Almighty: 'Of the believers are men...' etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/494; Sahih, Book of Tafsir, Surah Al-Ahzab, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/705.

Page 558 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

(अरबी): "रात का एक तिहाई या आधा हिस्सा - अहमद और तिरमिज़ी ने इसे सहीह करार दिया, और इब्न माजह ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। और इब्न माजह की दूसरी रिवायत अहमद, अबू दाऊद और मुहम्मद बिन नस्र की तरह है जो हुक्म से खाली है।"

या आधी रात तक ताख़ीर करें (इसे इमाम अहमद और तिरमिज़ी ने सहीह करार दिया। और इब्न माजह ने इसे हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। और इब्न माजह की दूसरी रिवायत अहमद, अबू दाऊद और मुहम्मद बिन नस्र की तरह गुज़र चुकी है जो हुक्म से खाली है। (त)

हदीस 159: सहीह बुखारी में ज़ैद बिन साबित अंसारी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सूरह अहज़ाब की एक आयत के बारे में है: (अरबी): "मैंने उसे खुज़ैमा के पास पाया, जिनकी गवाही को रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने दो गवाहों के बराबर करार दिया।" वह मैंने लिखी हुई खुज़ैमा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के पास पाई जिनकी गवाही रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने दो गवाहों के बराबर फ़रमाई।

हदीस 160: कि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने माज़ बिन जबल रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को यमन पर सूबेदार बनाकर भेजते वक्त उनसे इरशाद फ़रमाया: (अरबी): "कभी दोनों को जमा किया, तो तादाद ज़्यादा ज़ाहिर और कसीर है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। 12 मिन्हु (त)" दोनों को जमा फ़रमाया। चुनांचे तादाद अज़हर (स्पष्ट) और अक्सर (अधिक) है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। 12 मिन्हु (त) दामत फ़ुयूज़ुहु (उनकी कृपा बनी रहे)

फ़ुटनोट्स: 1. मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 2/433, 509; सुनन अल-तिरमिज़ी, अबवाब अल-सलात, बाब मा जा फ़ी ताख़ीर सलात अल-इशा अलख, हदीस 716, दार अल-फ़िक्र बेरूत 1/212; सुनन इब्न माजह, किताब अल-सलात, बाब वक्त सलात अल-इशा, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 5; कंज़ अल-उम्माल, अबू हुरैरा से, हदीस 19464, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत 7/395। 2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-जिहाद, बाब अल्लाह तआला का कॉल: 'मोमिनों में से कुछ मर्द ऐसे हैं...' अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/494; सहीह, किताब अल-तफ़्सीर, सूरह अहज़ाब, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/705।

पृष्ठ 772 में से 558

ثلث اللیل او نصفه - احمد والترمذی وصححه، و ابن ماجة عن ابی هریرة رضی اللہ تعالٰی عنه ومرة اخری لابن ماجة کاحمد وابی داؤد ومحمد بن نصر خالیة عن الامر۔ یا آدھی رات تک تاخیر کریں (اس کو امام احمد و ترمذی نے اسکو صحیح قرار دیا۔ اور ابن ماجہ نے اس کو حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ اور دوسری روایت ابن ماجہ کی احمد وابو داؤد و محمد بن نصر کی طرح گزر چکی ہے جو امر سے خالی ہے۔ (ت)

حدیث ۱۵۹: صحیح بخاری میں زید بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ایک آیت سورہ احزاب کی نسبت ہے: وجدتها مع خزیمة الذی جعل رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم شهادته بشهادتین ۔ وہ میں نے لکھی ہوئی خزیمہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے پاس پائی جن کی گواہی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے دو گواہوں کے برابر فرمائی۔

حدیث ۱۶۰: کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہ کو یمن پر صوبیدار بنا کر بھیجتے وقت ان سے ارشاد فرمایا: تارة جمع فالتعدد اظهر واکثر، واللہ تعالٰی اعلم ۱۲ منه (ت) دونوں کو جمع فرمایا۔ چنانچہ تعدد اظہر و اکثر ہے۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ ۱۲ منہ (ت) دامت فیوضہ

۱ مسند احمد بن حنبل عن ابی هریرة رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/۴۳۳، ۵۰۹ ، سنن الترمذی ابواب الصلوة باب ماجاء فی تاخیر صلوة العشاء الخ حدیث ۷۱۶ دار الفکر بیروت ۱/ ۲۱۲، سنن ابن ماجة کتاب الصلوة باب وقت صلوة العشاء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵، کنز العمال عن ابی هریرة حدیث ۱۹۴۶۴ مؤسسة الرسالة بیروت ۷/ ۳۹۵ ۲ صحیح البخاری کتاب الجهاد باب قول

الله تعالٰی من المومنین رجال الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۹۴، صحیح کتاب التفسیر سورۃ احزاب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۷۰۵

Fatawa Rizvia, Volume 30

[Box 1] (Arabic): I have known your trials in the religion and that which your horse endured in the religion. I have made the gift pure for you, so if anything is gifted to you, accept it. — Saif in Kitab al-Futuh from Ubayd bin Sakhr (may Allah be pleased with him). (Urdu): I know the trials you have undergone in the firm religion and the debts that have accumulated upon you. I have made the gifts from the subjects lawful and pure for you; so whatever gift anyone gives you, accept it. (Narrated by Saif in Kitab al-Futuh from Ubayd bin Sakhr, may Allah be pleased with him).

Hadith 161: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Box 2] (Arabic): I have exempted [the zakat] on horses and slaves, so bring the zakat of silver (al-riqqah): one dirham for every forty dirhams. — Ahmad, Abu Dawud, and Tirmidhi from the Commander of the Faithful, al-Murtada (may Allah be pleased with him) with a sound chain of narration. (Urdu): I have exempted the Zakat on horses and slaves; give the Zakat on money: one dirham out of every forty dirhams. (Narrated by Ahmad, Abu Dawud, and Tirmidhi from the Commander of the Faithful Ali al-Murtada, may Allah be pleased with him, with a sound chain of narration).

Zakat is not obligatory on riding horses and service slaves because the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) says: "I have exempted this." Indeed, why not, for the command is in the hand of one who is Compassionate and Merciful, by the command of the Lord of the Worlds (Glorified be He) and may Allah bless him and grant him peace.

Hadith 162: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) asked the Noble Companions (may Allah be pleased with them): [Box 3] (Arabic): "What do you say regarding adultery (zina)?" They said: "It is prohibited; Allah and His Messenger have made it prohibited, so it is prohibited until the Day of Resurrection." (Urdu): "What do you think of adultery (zina)?" They submitted: "It is prohibited; Allah and His Messenger have made it prohibited, so it is (prohibited) until the Day of Judgment."

Note: Up to this point, fifty-eight Hadiths that are beneficial and supportive of the delegation of authority have been mentioned; hereafter are only noble chains of narration. 12.

---

1. Kanz al-Ummal with reference to Tabrani from Ubayd bin Sakhr, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6/115.

2. Sunan Abi Dawud, Book of Zakat, Chapter on Zakat of Pasturing Animals, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/221; Sunan al-Tirmidhi, Book of Zakat, Chapter on what has come regarding Zakat on Gold etc., Hadith 620, Dar al-Fikr, Beirut, 2/123; Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/92.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

[बॉक्स 1] (अरबी): मुझे दीने मतीन में तुम्हारी आज़माइशों का इल्म है और जो कुछ तुम्हारे घोड़े ने दीन में बर्दाश्त किया। मैंने तुम्हारे लिए तोहफ़ा पाक कर दिया है, पस अगर तुम्हें कोई चीज़ तोहफ़े में दी जाए तो उसे क़बूल कर लो। — सैफ़ ने किताबुल फ़ुतूह में उबैद बिन सख़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। (उर्दू): मुझे मालूम है जो तुम्हारी आज़माइशें दीने मतीन में हो चुकीं और जो कुछ क़र्ज़ तुम पर हो गए हैं, रिआया (प्रजा) के तोहफ़े मैंने तुम्हारे लिए हलाल व तय्यब कर दिए, जो तुम्हें कुछ तोहफ़ा दे ले लो। (सैफ़ ने किताबुल फ़ुतूह में उबैद बिन सख़र रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।

हदीस 161: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: [बॉक्स 2] (अरबी): मैंने घोड़ों और गुलामों (की ज़कात) माफ़ कर दी है, पस चांदी (रुपयों) की ज़कात लाओ: हर चालीस दरहम में से एक दरहम। — अहमद, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने अमीरुल मोमिनीन अल-मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया। (उर्दू): घोड़ों और गुलामों की ज़कात तो मैंने माफ़ कर दी, रुपयों की ज़कात दो: हर चालीस दरहम में से एक दरहम। (अहमद और अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने अमीरुल मोमिनीन अली मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु अन्हु से सही सनद के साथ रिवायत किया)।

सवारी के घोड़ों और ख़िदमत के गुलामों में ज़कात जो वाजिब न हुई, सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "यह मैंने माफ़ फ़रमा दी है।" हाँ, क्यों न हो कि हुक्म एक रऊफ़ व रहीम के हाथ में है ब-हुक्म रब्बुल आलमीन जल्ला जलालाहु व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

हदीस 162: हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने सहाबा किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम से फ़रमाया: [बॉक्स 3] (अरबी): "ज़िना के बारे में तुम क्या कहते हो?" उन्होंने कहा: "हराम है; इसे अल्लाह और उसके रसूल ने हराम कर दिया है, पस यह क़यामत के दिन तक हराम है।" (उर्दू): "ज़िना को कैसा समझते हो?" अर्ज़ की: "हराम है; इसे अल्लाह व रसूल ने हराम कर दिया तो वह क़यामत तक (ह़राम है)।"

नोट: यहाँ तक अठावन हदीसें तफ़वीज़-ए-अम्र (अधिकार सौंपने) के फ़ायदेमंद व मुवै़य्यद (समर्थक) के तौर पर ज़िक्र हुईं, आगे सिर्फ़ जलील अस्नाद (महान सनदें) हैं। 12.

---

1. कन्ज़ुल उम्माल ब-हवाला तबरानी अन उबैद बिन सख़र, अल-मकतब अल-इस्लामी, बैरूत, 6/115.

2. सुनन अबी दाऊद, किताबुल ज़कात, बाब ज़कातुस्साइमा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/221; सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताबुल ज़कात, बाब मा जा-अ फ़ी ज़कातुज़-ज़हब इलख़, हदीस 620, दारुल फ़िक्र, बैरूत, 2/123; मुसनद अहमद बिन हंबल अन अली (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी, बैरूत, 1/92.

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

[باکس ۱] (عربی): قد عرفت بلاء ك فی الدین والذی قدر کبك من الدین وقد طیبت لك الھدیة فان اھدی لك شئ فاقبل۔ سیف فی کتاب الفتوح عن عبید بن صخر رضی اللہ تعالی عنہ۔ (اردو): مجھے معلوم ہے جو تمہاری آزمائشیں دین متین میں ہو چکیں اور جو کچھ دیون تم پر ہو گئے ہیں رعیت کے تحفے میں نے تمہارے لئے حلال طیب کر دئیے جو تمہیں کچھ تحفہ دے لے لو۔ (سیف نے کتاب الفتوح نے عبید بن صخر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ت)

حدیث ۱۶۱: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: [باکس ۲] (عربی): قد عفوت عن الخیل والرقیق فھا توا صدقت الرقة من کل اربعین درھما درھم۔ احمد و ابوداؤد والترمذی عن امیر المؤمنین المرتضی رضی اللہ تعالی عنہ بسند صحیح۔ (اردو): گھوڑوں اور غلاموں کی زکوۃ تو میں نے معاف کر دی روپوں کی زکوۃ دو ہر چالیس درہم میں سے ایک درہم۔ (احمد اور ابو داؤد اور ترمذی نے امیر المؤمنین علی المرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند صحیح روایت کیا ت)

سواری کے گھوڑوں ،خدمت کے غلاموں میں زکوۃ جو واجب نہ ہوئی سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : ''یہ میں نے معاف فرمادی ہے۔'' ہاں کیوں نہ ہو کہ حکم ایک رؤف ورحیم کے ہاتھ میں ہے بحکم رب العالمین جل جلالہ وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

حدیث ۱۶۲: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے فرمایا: [باکس ۳] (عربی): ما تقولون فی الزنا۔ قالوا حرام حرّمہ اللہ ورسولہ فھو حرام الی یوم القیمة۔ (اردو): زنا کو کیسا سمجھتے ہو ؟ عرض کی : حرام ہے اسے اللہ و رسول نے حرام کردیا تو وہ قیامت تک

عہ: یہاں تک اٹھاون حدیثیں تفویض امر کی مفیدات و مؤیدات مذکور ہوئیں آگے صرف اسنادات جلیلہ ہیں ۱۲۔

۱۔ کنز العمال بحوالہ طب عن عبید بن صخر المکتب الاسلامی بیروت ۶/۱۱۵ ۲۔ سنن ابی داؤد کتاب الزکوۃ باب زکوۃ السائمۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/۲۲۱، سنن الترمذی کتاب الزکوۃ باب ماجاء فی زکوۃ الذہب الخ حدیث ۶۲۰ دار الفکر بیروت ۲/۱۲۳، مسند احمد بن حنبل عن علی رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/۹۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Excerpt 162]: Reported by Ahmad with a sound chain, and by al-Tabarani in Al-Awsat and Al-Kabir from Al-Miqdad bin Al-Aswad (may Allah be pleased with him). It is forbidden. (Ahmad narrated it with a sound chain, and al-Tabarani narrated it in Al-Awsat and Al-Kabir from Miqdad bin Aswad - may Allah be pleased with him).

Hadith 163: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Verily, I forbid you from violating the rights of the two weak ones: the orphan and the woman." (Reported by Al-Hakim according to the condition of Muslim, and Al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman, and the wording is his, from Abu Hurayrah - may Allah be pleased with him). I make forbidden for you the violation of the rights of two weak ones: the orphan and the woman. (Al-Hakim reported it on the condition of Muslim, and Al-Bayhaqi narrated it in Shu'ab al-Iman on the authority of Abu Hurayrah - may Allah be pleased with him - and the wording is that of Bayhaqi).

Hadith 164: In the Sahihayn (Bukhari and Muslim), it is from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both) that he heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) say in the year of the Conquest (of Makkah): "Verily, Allah and His Messenger have forbidden the sale of wine, carcasses, pigs, and idols." Indeed, Allah and His Messenger have forbidden the selling of wine, carrion (dead meat), pigs, and idols.

Hadith 165: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Do not drink intoxicants, for I have forbidden every intoxicant." (Reported by An-Nasa'i with a good chain). Do not drink anything intoxicating, for indeed every intoxicating thing is forbidden. (Reported by Nasa'i with a sound chain).

Note: Abu al-Shaykh Ibn Hibban narrated in the Book of Reward (Kitab al-Thawab): Ibn Abi 'Asim narrated to us, 'Umar bin Hafs Al-Wassa'i narrated to us, Sa'id bin Musa narrated to us, Rabah bin Zayd narrated to us from Ma'mar (Continued on the next page).

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, the rest of the Hadith of Miqdad bin Aswad, Al-Maktab al-Islami Beirut 8/6; Al-Mu'jam al-Kabir from Miqdad bin Aswad, Hadith 605, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 20/256.
2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Faith, 'Verily I forbid you the right of the two weak ones', Dar al-Fikr Beirut 1/63; Kanz al-Ummal with reference to him, and Al-Bayhaqi from Abu Hurayrah, Hadith 6001, Mu'assasat al-Risalah Beirut 3/171.

3. Sahih al-Bukhari, Book of Sales, chapter on the sale of carcasses and idols, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/298; Sahih Muslim, Book of Sales, chapter on the prohibition of wine and carcasses etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/23.
4. Sunan an-Nasa'i, Book of Drinks, Tafsir Nur Muhammad Karkhana Karachi 2/325.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[अंश 162]: अहमद ने सहीह सनद के साथ और अल-तबरानी ने अल-अवसत और अल-कबीर में मिक़दाद बिन अल-असवद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। हराम है। (अहमद ने सहीह सनद के साथ और तबरानी ने अवसत और कबीर में मिक़दाद बिन असवद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।

हदीस 163: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "मैं तुम पर दो कमज़ोरों के हक़ को हराम करता हूँ: यतीम और औरत।" (हाकिम ने मुस्लिम की शर्त पर और बैहक़ी ने 'शुअ़बुल ईमान' में रिवायत किया और शब्द उनके हैं, अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से)। मैं तुम पर दो कमज़ोरों की हक़-तल्फ़ी हराम करता हूँ: यतीम और औरत। (हाकिम ने मुस्लिम की शर्त पर और बैहक़ी ने 'शुअ़बुल ईमान' में हज़रत अबू हुरैरा के हवाले से इसे रिवायत किया है, और शब्द बैहक़ी के हैं)।

हदीस 164: सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से है, उन्होंने फ़तह (मक्का) के साल रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को फ़रमाते सुना: "बेशक अल्लाह और उसके रसूल ने शराब, मुर्दार, सूअर और बुतों का बेचना हराम कर दिया है।" बेशक अल्लाह और उसके रसूल ने शराब और मुर्दार और सूअर और बुतों का बेचना हराम कर दिया।

हदीस 165: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "कोई नशा करने वाली चीज़ न पियो, क्योंकि मैंने हर नशीली चीज़ को हराम कर दिया है।" (नसाई ने हसन सनद के साथ)। नशे की कोई चीज़ न पियो कि बेशक नशे की हर चीज़ हराम है। (नसाई ने हसन सनद के साथ रिवायत किया)।

नोट (फ़ायदा): अबुल शेख इब्ने हिब्बान ने 'किताबुस सवाब' में रिवायत की: हमसे इब्ने अबी आसिम ने बयान किया, हमसे उमर बिन हफ़्स अल-वस्साई ने बयान किया, हमसे सईद बिन मूसा ने बयान किया, हमसे रबाह बिन ज़ैद ने मअ़मर से बयान किया (बाक़ी अगले सफ़हे पर)।

---

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, बक़िया हदीस मिक़दाद बिन असवद, अल-मकतबल इस्लामी बेरुत 8/6; अल-मुअ़जमुल कबीर मिक़दाद बिन असवद से, हदीस 605, अल-मकतबतुल फ़ैसलीया बेरुत 20/256।

2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल ईमान, 'इन्नी उहरिजु अलैकुम हक़्क़ज़ ज़ईफ़ैन', दारुल फ़िक्र बेरुत 1/63; कन्ज़ुल उम्माल उनके हवाले से, और बैहक़ी अबू हुरैरा से, हदीस 6001, मुअ़स्ससतुर रिसाला बेरुत 3/171।
3. सहीह अल-बुखारी, किताबुल बुयूअ़, बाब: मुर्दार और बुतों की बिक्री, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/298; सहीह मुस्लिम, किताबुल बुयूअ़, बाब: शराब और मुर्दार की हुरमत वग़ैरा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/23।
4. सुनन अन-नसाई, किताबुल अशरिबा, तफ़सीर नूर मुहम्मद कारखाना कराची 2/325।

احمد بسند صحیح والطبرانی فی الاوسط والکبیر عن المقداد بن الاسود رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ حرام ہے۔ (احمد نے بسند صحیح اور طبرانی نے اوسط اور کبیر میں مقداد بن اسود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ت)

حدیث ۱۶۳: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: انی احرم علیکم حق الضعیفین الیتیم والمرأۃ۔ الحاکم علی شرط مسلم والبیہقی فی الشعب و اللفظ لہ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ میں تم پر حرام کرتا ہوں دو کمزوروں کی حق تلفی، یتیم اور عورت۔ (حاکم شرط مسلم پر اور بیہقی نے بحوالہ ابوہریرہ رضی اللہ عنہ شعب الایمان میں اس کو روایت کیا ہے، اور لفظ بیہقی کے ہیں۔ ت)

حدیث ۱۶۴: صحیحین میں جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے انہوں نے سال فتح میں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو فرماتے سنا: ان اللہ ورسولہ حرم بیع الخمر والمیتۃ والخنزیر والاصنام۔ بیشک اللہ اور اس کے رسول نے حرام کردیا شراب اور مردار اور سور اور بتوں کا بیچنا۔

حدیث ۱۶۵: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: لا تشرب مسکرًا فانی حرمت کل مسکرٍ۔ النسائی بسند حسن نشہ کی کوئی چیز نہ پی کہ بیشک نشہ کی ہر شئی میں حرام ہے۔ نسائی نے بسند حسن

عہ: فائدہ: ابوالشیخ ابن حبان نے کتاب الثواب میں روایت کی حدثنا ابن ابی عاصم ثنا عمر بن حفص ن الوصائی ثنا سعید بن موسی ثنار باح بن زید عن معمر (باقی بر صفحہ آئندہ)

---

1 مسند احمد بن حنبل بقیہ حدیث مقداد بن اسود المکتب الاسلامی بیروت ۸/۶، المعجم الکبیر عن مقداد بن اسود حدیث ۶۰۵ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲۵۶/۲۰ 2 المستدرک للحاکم کتاب الایمان انی

احرج علیکم حق الضعیفین دارالفکر بیروت ۱/ ۶۳، کنزالعمال بحوالہ کہ ، ھب عن ابی ھریرۃ حدیث ۶۰۰۱ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۷۱/۳ 3 صحیح البخاری کتاب البیوع باب بیع المیتۃ والاصنام قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۹۸/۱، صحیح مسلم کتاب البیوع باب تحریم الخمر و المیتۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۳/۲ 4 سنن النسائی کتاب الاشر بۃ تفسیر نور محمد کارخانہ کراچی ۳۲۵/۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Narrated from Abu Musa al-Ash'ari (RA). Narrated from Abu Musa al-Ash'ari (RA). (T)

Narrated from az-Zuhri from Anas (RA) who said, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "I have made the recitation of Surah Ya-Sin every night obligatory upon my Ummah. Whoever persists in its recitation every night and then dies, dies as a martyr."1 That is, it has come through this chain that the Master of the Universe (peace and blessings be upon him) said: "I have made the nightly recitation of Ya-Sin Sharif obligatory on my Ummah; whoever reads it every night and then dies, dies a martyr's death."

I say: Even if Sa'id is accused (of fabrication), the research among the scholars is that fabrication is not established merely by the isolation of a liar, let alone an accused person, unless it is accompanied by some governing indicators such as contradicting a clear text (Nass), a definitive consensus (Ijma'), sensory perception (Hiss), or the confession of the fabricator, etc., as Imam al-Sakhawi stated in 'Fath al-Mughith'. We have established the peak of research on this in 'Munir al-Ayn fi Hukm Taqbil al-Ibhamayn' (F1). The scholars have unanimously agreed that a weak (da'if) Hadith, which is not fabricated (mawdu'), is acted upon in matters of virtues (fada'il), and we have explained this in 'al-Had' (F2) regarding the ruling on weak reports.

I say that although Sa'id is accused, it is established among the researchers that indeed the fabrication of a hadith is not proven merely by the singularity of a liar, let alone being proven by an accused person, as long as indicators of fabrication are not joined with it, such as opposition to a definitive text and opposition to a definitive consensus and opposition to the senses and the confession of the fabricator himself etc., as Imam Sakhawi has given a verdict on this in Fath al-Mughith, and we have reached the height of research on it in "Munir al-Ayn fi Hukm Taqbil al-Ibhamayn". There is a consensus of scholars on this point that the hadith which is weak but not fabricated is actionable in matters of virtues, and we have mentioned it in "al-Had al-Kafi fi Hukm al-Da'if". (T) (To be continued on the next page)

F1: The treatise "Munir al-Ayn fi Hukm Taqbil al-Ibhamayn" is recorded on page 429 of Fatawa Ridawiyya, Volume 5, published by Raza Foundation, Lahore.

F2: Ala Hazrat (mercy of Allah be upon him) in his treatise "Munir al-Ayn fi Hukm Taqbil al-Ibhamayn" has named eight benefits from benefit sixteenth (16) to benefit twenty-third (23) as "al-Had al-Kafi fi Hukm al-Da'if 1313 AH". See Fatawa Ridawiyya

published by Raza Foundation, Lahore, Volume 5, pages 774 to 853, "al-Kaf fi Hukm al-Da'if".

1 Tanzih al-Shari'ah al-Marfu'ah, with reference to Abi al-Shaykh in al-Thawab, Hadith 32, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/297.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है। अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया गया। (त)

अज़-ज़ुहरी से रिवायत है, अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, उन्होंने कहा कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "मैंने अपनी उम्मत पर हर रात सूरह या-सीन की तिलावत फर्ज़ की है। जो कोई हर रात इसकी तिलावत पर कायम रहे और फिर मर जाए, तो वह शहीद मरता है।"1 यानी, इस सनद से आया है कि हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया कि मैंने अपनी उम्मत पर या-सीन शरीफ़ की हर रात तिलावत फर्ज़ की है; जो हमेशा हर रात इसे पढ़े फिर मरे, तो वह शहीद की मौत मरा।

मैं कहता हूँ: भले ही सईद आरोपी (झूठ बोलने के लिए) हो, लेकिन शोधकर्ताओं के बीच शोध यह है कि हदीस का गढ़ा जाना (वज़'अ) महज़ एक झूठे व्यक्ति के अकेले होने (तफ़र्रुद) से साबित नहीं होता, आरोपी की तो बात ही क्या है, जब तक कि उसके साथ वज़'अ के कुछ निर्णायक संकेत न जुड़ जाएँ जैसे किसी स्पष्ट प्रमाण (नस्स-ए-क़तई) का विरोध, निश्चित सर्वसम्मति (इज़्मा-ए-क़तई) का विरोध, इंद्रिय बोध (हिस्स) का विरोध या स्वयं गढ़ने वाले का इकबाल-ए-जुर्म आदि। जैसा कि इमाम सखावी ने 'फ़तह अल-मुगीस' में इस पर स्पष्ट किया है, और हमने "मुनीर अल-ऐन फ़ी हुक्म तक़्बील अल-इबहामैन" (फ़1) में इस पर शोध की चरम सीमा तक पहुँचाया है। विद्वानों की इस पर सर्वसम्मति है कि जो ज़ईफ़ (कमज़ोर) हदीस मौज़ू (गढ़ी हुई) न हो, वह फ़ज़ाइल (गुणों/फ़ायदे) के मामले में अमल के योग्य है, और हमने इसे "अल-हाद" (फ़2) में ज़ईफ़ हदीसों के हुक्म के संबंध में स्पष्ट किया है।

मैं कहता हूँ कि हालाँकि सईद आरोपी है, लेकिन शोधकर्ताओं के नज़दीक यह बात साबित है कि बेशक हदीस का गढ़ा जाना महज़ एक कज़्ज़ाब (बड़े झूठे) के तफ़र्रुद (एकाकीपन) से साबित नहीं होता, आरोपी से साबित होना तो दूर की बात है, जब तक कि उसके साथ वज़'अ (गढ़ने) के संकेत न मिलें, जैसे नस्स-ए-क़तई की मुखालफ़त और इज्मा-ए-क़तई की मुखालफ़त और हिस्स (इंद्रिय) की मुखालफ़त और खुद गढ़े जाने वाले का इकरार आदि, जैसा कि इमाम सखावी ने फ़तह अल-मुगीस में इस पर नस्स फरमाई है, और हमने "मुनीर अल-ऐन फ़ी हुक्म तक़्बील अल-इबहामैन" में इसकी तहक़ीक़ को कमाल की हद तक पहुँचाया है। इस बात पर विद्वानों का इज्मा (सर्वसम्मति) है कि जो

हदीस ज़ईफ़ हो और मौज़ू न हो, वह फ़ज़ाइल में काबिले अमल है और हमने उसको "अल-हाद अल-काफ़ी फ़ी हुक्म अल-ज़'ईफ़" में बयान किया है। (त) (शेष अगले पृष्ठ पर)

फ़ 1: रिसाला "मुनीर अल-ऐन फ़ी हुक्म तक़बील अल-इबहामैन" फ़तावा रज़विया जिल्द पंचम (खंड 5), रज़ा फाउंडेशन लाहौर द्वारा प्रकाशित, के पृष्ठ 429 पर अंकित है।

फ़ 2: आला हज़रत (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने अपने रिसाले "मुनीर अल-ऐन फ़ी हुक्म तक़बील अल-इबहामैन" में 'इफ़ादा' 16 से 'इफ़ादा' 23 तक आठ इफ़ादात का नाम "अल-हाद अल-काफ़ी फ़ी हुक्म अल-ज़'ईफ़ 1313 हिजरी" रखा है। देखें फ़तावा रज़विया प्रकाशित रज़ा फाउंडेशन लाहौर जिल्द पंचम, पृष्ठ 774 से 853 "अल-काफ़ फ़ी हुक्म अल-ज़'ईफ़"।

1 तंज़ीह अल-शरिया अल-मरफ़ू'अ, अबी अल-शेख़ के हवाले से 'अल-सवाब' में हदीस 32, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 1/297।

पृष्ठ 772 में से 561

عن ابی موسیٰ الاشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ابی موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

عن الزھری عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم انی فرضت علی امتی قرأۃ یس کل لیلۃ فمن داوم علی قرأتہا کل لیلۃ ثم مات شھیدا1، یعنی اس سند سے آیا کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا میں نے اپنی امت پر یس شریف کی ہر رات تلاوت فرض کی ہ جو ہمیشہ ہر شب اسے پڑھے پھر مرے شہید مرے۔ اقول: وسعید وان اتھم فالمحقق عند المحققین ان الوضع لا یثبت بمجرد تفرد کذاب فضلاً عن متھم مالم ینضم الیہ شئی من القرائن الحاکمۃ بہ کمخالفۃ نص او اجماع قطعیین او الحس او اقرار الواضع بوضعہ الی غیر ذلك کما نص علیہ السخاوی فی فتح المغیث واثبتنا علیہ عرش التحقیق فی "منیر العین في حکم تقبیل الابھامین" فـ"1" واجمع العلماء ان اضعیف غیر الموضوع یعمل بہ فی الفضائل وقد بیناہ فی "الھاد" فـ"2" في حکم الضعاف" میں کہتا ہوں سعید اگرچہ متہم ہے مگر محققین کے نزدیک یہ بات ثابت ہے کہ بیشک وضع حدیث محض ایک کذاب کے تفرد سے ثابت نہیں ہوتا چہ جائیکہ متہم سے ثابت ہو جب تک اس کے ساتھ قرائن وضع منضم نہ ہوں، جیسے نص قطعی کی مخالفت اور اجماع قطعی کی مخالفت اور حس کی مخالفت اور خود واضع کا اقرار وغیرہ، جیسا کہ امام سخاوی نے فتح المغیث میں اس پر نص فرمائی ہے، اور ہم نے "منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین" میں اس کی تحقیق کو حد کمال تک پہنچایا ہے۔ اس بات پر علماء کا اجماع ہے کہ جو حدیث ضعیف موضوع نہ ہو وہ فضائل میں قابل عمل ہے اور ہم اس کو "الھاد الکاف فی حکم الضعاف" میں بیان کیا ہے۔ (ت) (باقی بر صفحہ آئندہ)

ف ۱: رسالہ "منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین" فتاوٰی رضویہ جلد پنجم مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن لاہور کے صفحہ ۴۲۹ پر مرقوم ہے۔

ف ۲: اعلیٰ حضرت رحمتہ اللہ علیہ نے اپنے رسالہ "منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین" میں افادہ شانزدہم "۱۶" سے افادہ بست وسوم ۲۳ تک آٹھ افادات کا نام "الھاد الکاف فی حکم الضعاف ۱۳۱۳ھ" رکھا ہے۔ ملاحظہ ہو فتاوٰی رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن لاہور جلد پنجم صفحہ ۷۷۴ تا ۸۵۳ "الکاف فی حکم الضعاف"۔

1 تنزیہ الشریعہ المرفوعہ بحوالہ ابی الشیخ فی الثواب حدیث ۳۲ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۲۹۷

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Hadith 166: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Listen, I have been given the Qur'an and something like it along with it. Behold, let no man with a full stomach, reclining on his throne, say: 'Keep to this Qur'an; what you find in it as lawful, consider it lawful, and what you find in it as forbidden, consider it forbidden.'

| Indeed, what the Messenger of Allah has forbidden | Whatever the Messenger of Allah has made haram | | is like what Allah has forbidden. — Ahmad and | (forbidden) is like that which Allah, the Exalted | | al-Darimi, Abu Dawud, al-Tirmidhi, and Ibn | and Majestic, has made haram, may His glory be | | Majah from al-Miqdam bin Ma'dikarib, may | exalted, and blessings and peace of Allah be upon | | Allah be pleased with him, with a good chain. | him. (Narrated by Ahmad, al-Darimi, Abu Dawud, | | | al-Tirmidhi, and Ibn Majah from al-Miqdam bin | | | Ma'dikarib, may Allah be pleased with him, with | | | a good chain. -T) |

Here, he explicitly mentioned two types of haram: one that Allah, the Exalted and Majestic, made haram, and the second that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) made haram. And he stated that both are equal and alike.

(Remaining footnote of the previous page) Regarding this hadith and its obligatory nature, a question came to the humble servant, the answer to which is mentioned in Fatawa Faqeer al-Ataya al-Nabawiyyah fi al-Fatawa al-Razawiyya, Volume Five, Book of Miscellaneous Issues. And Allah is the Guide to lofty matters. 12 (Year).

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Sunnah, Chapter on adhering to the Sunnah, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/276.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

हदीस 166: [पैगंबर] (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "सुन लो, मुझे कुरान के साथ उसकी मिसाल (यानी हदीस) मिली है। खबरदार, कोई पेट भरा हुआ अपने सिंहासन पर बैठा हुआ यह न कहे कि 'यही कुरान थामे रहो, जो इसमें हलाल है उसे हलाल जानो और जो इसमें हराम है उसे हराम मानो'।"

| बेशक, जो अल्लाह के रसूल ने हराम किया है वह | जो कुछ अल्लाह के रसूल ने हराम किया वह भी उसी की | | वैसा ही है जैसा अल्लाह ने हराम किया है। — अहमद | मिसाल है जिसे अल्लाह अज़्वजल ने हराम किया, जल्ला | | और अल-दारमी, अबू दाऊद, अल-तिर्मिज़ी और इब्न | जलालुहू, व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। (अहमद और | | माजाह ने मिक़दाम बिन मादीकरिब रज़ियल्लाहु | दारमी और अबू दाऊद और तिर्मिज़ी और इब्न माजाह ने मिक़दाम | | तआला अन्हु से बसन्द-ए-हसन रिवायत किया। | बिन मादीकरिब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से बसन्द-ए-हसन | | | रिवायत किया। त) |

यहाँ स्पष्ट रूप से हराम की दो किस्में फरमाईं: एक वह जिसे अल्लाह अज़्वजल ने हराम फरमाया और दूसरा वह जिसे अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने हराम किया। और फरमा दिया कि वे दोनों बराबर और एक समान हैं।

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट) इस हदीस और इसकी फर्ज़ियत के मुताल्लिक़ फ़क़ीर के पास सवाल आया था जिसका जवाब 'फ़तावा फ़क़ीर अल-अताया अल-नबविया फ़ी अल-फ़तावा अल-रज़विया' के पांचवें खंड, किताब 'मसाइल-ए-शत्ता' में ज़िक्र किया गया है। और अल्लाह ही बुलंद उमूर की ओर हिदायत देने वाला है। 12 (वर्ष)।

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-सुन्नह, बाब फ़ी लुज़ूम अल-सुन्नह, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/276।

पेज 562 का 772

حدیث ۱۶۶: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: سن لو مجھے قرآن کے ساتھ اس کا مثل ملا یعنی حدیث دیکھو کوئی پیٹ بھرا اپنے تخت پر بیٹھا یہ نہ کہے کہ یہی قرآن لئے رہو جو اس میں حلال ہے اسے حلال جانو جو اس میں حرام ہے اسے حرام مانو،

| وان ما حرم رسول اللہ مثل ما حرم اللہ ۔ احمد ۱ و | جو کچھ اللہ کے رسول نے حرام کیا وہ بھی اسی کی مثل ہے جسے | | الدارمی وابو داؤد والترمذی وابن ماجۃ عن | اللہ عزوجل نے حرام کیا، جل جلالہ، و صلی اللہ تعالیٰ علیہ | | المقدام بن معدیکرب رضی اللہ تعالی عنہ بسند | وسلم۔ (احمد اور دارمی اور ابو داؤد اور ترمذی اور ابن ماجہ نے | | حسن۔ | مقدام بن معدیکرب رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے بسند حسن روایت کیا۔ ت) |

یہاں صراحتہً حرام کی دو قسمیں فرمائیں: ایک وہ جسے اللہ عزوجل نے حرام فرمایا اور دوسرا وہ جسے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حرام کیا۔ اور فرمادیا کہ وہ دونوں برابر و یکساں ہیں۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) اس حدیث اور اس کی فرضیت کے متعلق فقیر کے پاس سوال آیا تھا جس کا جواب فتاوی فقیر العطایا النبویہ فی الفتاوی الرضویہ کے مجلد پنجم کتاب مسائل شتی میں مذکور واللہ الھادی الی معالی الامور ۱۲منہ۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب السنہ باب فی لزوم السنۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۲۷۶

Fatawa Razawiya Volume 30

I say: Allah knows best, it means equality in the essence of mercy, so it is not contrary to the saying that Allah's obligation is more severe and stronger than the Messenger's obligation.

Hadith 177: Jahmish bin Uwais al-Nakha'i (may Allah be pleased with him), along with a few members of his tribe, presented themselves in the holy service of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) and presented an ode, among which are these verses:

O Messenger of Allah! You are the one who is confirmed, so you are blessed in receiving guidance and blessed in granting guidance. You legislated for us the upright religion after we were worshipping idols like donkeys.

O Messenger of Allah! Your presence has been taken for confirmation; your presence is blessed in receiving guidance from Allah Almighty and also blessed in granting guidance to the creation. Your presence became the legislator of the religion of Islam for us after we were worshipping idols like donkeys.

Manda, through the route of Ammar bin Abdul Jabbar from Abdullah bin al-Mubarak from al-Awza'i from Yahya bin Abi Salama from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), narrated a long hadith. Manda narrated from Ammar bin Abdul Jabbar, from Abdullah bin Mubarak, from Awza'i, from Yahya bin Abi Salama, from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), the hadith is long. (T)

Here, legislation is explicitly attributed to the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), that the Islamic Sharia is established by him, and therefore, since ancient times, in the terminology of the noble scholars, the Holy Presence (peace and blessings of Allah be upon him) is called the 'Shari' (Legislator). Allama Zarqani states in Sharh al-Mawahib:

Its application to him (peace and blessings of Allah be upon him) has become famous because he legislated the religion and rulings. Calling the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) 'Shari' (Legislator) is well-known and famous because he brought forth the firm religion and the rulings of the religion.

Suffice with this much, for everything is included in it; one word 'Shari' encompasses all legislative rulings. I have not quoted those hadiths here in which command, prohibition, and judgment are attributed to the Holy Prophet.

1. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, with reference to Ibn Manda, entry 1251 Jahmish bin Uwais, Dar al-Fikr Beirut 1/358
2. Sharh al-Zarqani ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Thani, Chapter 1, Dar al-Ma'rifah Beirut 3/144

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

मैं कहता हूँ: अल्लाह बेहतर जानता है, इसका अर्थ दया के सार में समानता है, इसलिए यह इस कथन के विपरीत नहीं है कि अल्लाह का कर्तव्य रसूल के कर्तव्य से अधिक कठिन और शक्तिशाली है।

हदीस १७७: जहमीश बिन उवैस अल-नखई (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो), अपने कबीले के कुछ लोगों के साथ दुनिया के मालिक (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) की पवित्र सेवा में उपस्थित हुए और एक कसीदा पेश किया, जिनमें से कुछ शेर ये हैं:

ऐ अल्लाह के रसूल! आप वह हैं जिसकी पुष्टि की गई है, अतः आप मार्गदर्शन प्राप्त करने में धन्य हैं और मार्गदर्शन देने में भी धन्य हैं। आपने हमारे लिए दीन-ए-हनीफ़ (इस्लाम) की शरीयत बनाई, इसके बाद कि हम गधों की तरह बुतों की पूजा कर रहे थे।

ऐ अल्लाह के रसूल! हुज़ूर तस्दीक़ (पुष्टि) के लिए लाए गए हैं; हुज़ूर अल्लाह अज़्वजल से हिदायत (मार्गदर्शन) पाने में भी मुबारक हैं और मख्लूक (सृष्टि) को हिदायत अता फ़रमाने में भी मुबारक हैं। हुज़ूर हमारे लिए दीन-ए-इस्लाम के शारिअ (कानून निर्माता) हुए इसके बाद कि हम गधों की तरह बुतों को पूज रहे थे।

मंदा ने अम्मार बिन अब्दुल जब्बार के माध्यम से अब्दुल्लाह बिन अल-मुबारक से, उन्होंने औज़ाई से, उन्होंने यह्या बिन अबी सलमा से, उन्होंने हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से एक लंबी हदीस रिवायत की। मंदा ने अम्मार बिन अब्दुल जब्बार के तरीके से अब्दुल्लाह बिन मुबारक से, उन्होंने औज़ाई से, उन्होंने यह्या बिन अबी सलमा से, उन्होंने हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया, हदीस लंबी है। (त)

यहाँ स्पष्ट रूप से हुज़ूर सय्यदे आलम (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) की ओर तशरीअ (कानून बनाने) का श्रेय दिया गया है कि इस्लामी शरीयत हुज़ूर की मुक़र्रर की हुई है, और इसीलिए प्राचीन काल से विद्वानों के बीच हुज़ूर अकदस (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) को शारिअ (कानून निर्माता) कहा जाता है। अल्लामा ज़रकानी शरह मवाहिब में फ़रमाते हैं:

हुज़ूर (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) के लिए इस शब्द (शारिअ) का प्रयोग प्रसिद्ध हो गया है क्योंकि आपने दीन और अहकाम (नियमों) की शरीयत बनाई। सय्यदे आलम (अल्लाह की उन पर

कृपा और शांति हो) को शारिअ कहना मशहूर और प्रसिद्ध है क्योंकि हुज़ूर ने दीन-ए-मतीन और दीन के अहकाम की शरीयत निकाली।

इतने पर ही बस कीजिये कि इसमें सब कुछ आ गया; एक शब्द 'शारिअ' तमाम तशरीई अहकाम (कानूनी नियमों) का संग्रह है। मैंने यहाँ वे हदीसें नक़्ल नहीं कीं जिनमें हुज़ूर की ओर अम्र (आदेश), नही (निषेध) और कज़ा (न्याय) का श्रेय दिया गया है।

1. अल-इसाबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा, ह़वाला इब्ने मंदा, तर्जुमा 1251 जहमीश बिन उवैस, दारुल फिक्र बेरुत 1/358
2. शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़्सद अल-थानी, अल-फ़स्ल अल-अव्वल, दारुल मारिफ़ा बेरुत 3/144

पृष्ठ 563 / 772

اقول: مراد واللہ اعلم نفس رحمت میں برابری ہے تو اس ارشاد کے منافی نہیں کہ خدا کا فرض رسول کے فرض سے اشد و اقوی ہے۔

حدیث ۱۷۷: جہمیش بن اولیس نخعی رضی اللہ تعالٰی عنہ مع اپنے چند اہل قبیلہ کے باریاب خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہوئے قصیدہ عرض کیا ازاں جملہ یہ اشعار ہیں۔

الا یارسول اللہ انت مصدق - فبورکت مہدیا و بورکت ھادیا شرعت لنا دین الحنیفۃ بعدما - عبدنالک امثال الحمیر طواغیا

یا رسول اللہ! حضور تصدیق لئے گئے ہیں حضور اللہ عزوجل سے ہدایت پانے میں بھی مبارک اور خلق کو ہدایت عطا فرمانے میں بھی مبارک حضور ہمارے لئے دین اسلام کے شارع ہوئے بعد اس کے کہ ہم گدھوں کی طرح بتوں کو پوج رہے تھے۔

مندۃ من طریق عمار بن عبدالجبار عن عبداللہ بن المبارك عن الاوزاعي عن یحیی بن ابی سلمۃ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ حدیث طویل۔ مندہ نے عمار بن عبدالجبار کے طریقے سے عبداللہ بن مبارک سے انہوں نے اوزاعی سے انہوں نے یحیٰی بن ابی سلمہ سے انہوں نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا، حدیث لمبی ہے۔ (ت)

یہاں صراحۃ تشریع کی نسبت حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف ہے کہ شریعت اسلامی حضور کی مقرر کی ہوئی ہے و لہذا قدیم سے عرف علمائے کرام میں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو شارع کہتے ہیں۔ علامہ زرقانی شرح مواہب میں فرماتے ہیں:

قد اشتهر اطلاقہ علیہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لانہ شرع الدین والاحکام ۔ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو شارع کہنا مشہور و معروف ہے اس لئے کہ حضور نے دین متین واحکام دین کی شریعت نکالی۔

اسی قدر پر بس کیجئے کہ اس میں سب کچھ آگیا ایک لفظ شارع تمام احکام تشریعیہ کو جامع ہوا، میں نے یہاں وہ احادیث نقل نہ کیں جن میں حضور کی طرف امر و نہی وقضا۔

1 الاصابہ فی تمییز الصحابۃ بحوالہ ابن مندۃ ترجمہ ۱۲۵۱ جہمیش بن اویس دارالفکر بیروت ۳۵۸/۱ 2 شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ المقصد الثانی الفصل الاول دارالمعرفۃ بیروت ۱۴۴/۳

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Examples' proofs are that:

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) decided. | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) decided. (T)

It has appeared in so many hadiths that a large volume would not be enough to collect them, and the Great Quran itself has stated:

"And whatever the Messenger gives you, take it; and whatever he forbids you, abstain from it."[1] | Whatever the Messenger gives you, take it, and from whatever he forbids you, refrain.

That commands, prohibitions, and judgments are also attributed to others. Allah Almighty says:

"Obey Allah and obey the Messenger and those in authority among you."[2] | Obey Allah's command and obey the Messenger's command and those among you who are in power. (T)

I had to prove that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) does not merely have awareness and knowledge of Sharia rulings, as that rebellious transgressor says in Taqwiya-tul-Iman, explicitly slandering the Master of the Prophets (peace and blessings of Allah be upon him): "He said that my only distinction from all people is that I am aware of Allah's commands and people are unaware."[3]

Muslims! For God's sake, be just. This non-entity has completely wiped away the glorious virtues, beautiful characteristics, high perfections, and exalted ranks of Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), in which even the likes of Zayd and Umar have no standing, let alone prophets, messengers, and archangels (peace and blessings be upon them all). He limited the distinction of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) from all people only to the matter of rulings, and even that to the extent that the Holy Prophet...

---

[1] The Holy Quran 59/7 [2] The Holy Quran 4/59 [3] Taqwiya-tul-Iman, Chapter 5, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 46

खंड ३० फ़तावा रज़विया

उनके उदाहरणों के प्रमाण यह हैं कि:

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने आदेश दिया, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फैसला किया। | अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने आदेश दिया। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फैसला किया। (त)

इतनी हदीसों में आया है कि उन्हें इकट्ठा करने के लिए एक बड़ी जिल्द भी काफी नहीं होगी, और खुद महान कुरान ने जो फरमाया:

"और रसूल तुम्हें जो कुछ दें वह ले लो, और जिस चीज़ से तुम्हें मना करें उससे रुक जाओ।"[1] | जो कुछ रसूल तुम्हें दें वह लो और जिस चीज़ से मना करें उससे बाज़ रहो,

कि आदेश, निषेध और निर्णय दूसरों की ओर भी श्रेय दिए जाते हैं। अल्लाह तआला ने फरमाया:

"अल्लाह की आज्ञा का पालन करो और रसूल की आज्ञा का पालन करो और अपने में से अधिकार वालों की भी।"[2] | अल्लाह का हुक्म मानो और रसूल का हुक्म मानो और उनका जो तुममें सत्ता वाले हैं। (त)

मुझे तो यह साबित करना था कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का शरीयत के आदेशों से केवल परिचय और ज्ञान का संबंध नहीं है, जैसा कि उस विद्रोही अत्याचारी ने 'तकवियत-उल-ईमान' में सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर स्पष्ट रूप से आरोप लगाते हुए कहा: "उन्होंने फरमाया कि सब लोगों से मेरी विशेषता यही है कि मैं अल्लाह के आदेशों से अवगत हूँ और लोग गाफिल (अनजान) हैं।"[3]

मुसलमानों! अल्लाह के लिए न्याय करें, इस तुच्छ व्यक्ति ने मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के उन महान गुणों, सुंदर विशेषताओं, उच्च पूर्णताओं और बुलंद दर्जों को, जिनमें ज़ैद और उमर की तो बात ही क्या, नबियों, रसूलों और निकटतम फरिश्तों (उन सब पर शांति और सलाम हो) का भी कोई हिस्सा नहीं है, एक ही झटके में उड़ा दिया। उसने तमाम लोगों से हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशिष्टता केवल शरई आदेशों के मामले तक सीमित कर दी और वह भी इतनी कि हुज़ूर...

[1] अल-कुरान अल-करीम ५९/७ [2] अल-कुरान अल-करीम ४/५९ [3] तकवियत-उल-ईमान, अध्याय ५, अलमी प्रेस, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ ४६

पृष्ठ ५६४/७७२

امثالہا کی اسناد ہے کہ:

امر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قضی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے امر فرمایا۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فیصلہ فرمایا۔ (ت)

اتنی حدیثوں میں وارد جن کے جمع کو ایک مجلد کبیر بھی کافی نہ ہو، اور خود قرآن عظیم ہی نے جو ارشاد فرمایا:

"وَمَا اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا" ۱۔ | جو کچھ رسول تمہیں دے وہ لو اور جس سے منع فرمائے اس سے باز رہو،

کہ امر و نہی و قضا اوروں کی طرف بھی اسناد کرتے ہیں۔ قال اللہ تعالیٰ:

"اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَ اَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ وَ اُولِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ" ۲۔ | حکم مانو اللہ کا اور حکم مانو رسول کا اور ان کا جو تم میں حکومت والے ہیں۔ (ت)

مجھے تو یہ ثابت کرنا تھا کہ حضور اقدس کو احکام شرعیہ سے فقط آگاہی و واقفیت کی نسبت نہیں جس طرح وہ سرکشی طاغی آخر تقویۃ الایمان میں سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر صریح افتراء کرکے کہتا : "انہوں نے فرمایا کہ سب لوگوں سے امتیاز مجھ کو یہی ہے کہ اللہ کے احکام سے میں واقف ہوں اور لوگ غافل" ۳۔

مسلمانو! اللہ انصاف، یہ اس کس و ناکس نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے فضائل جلیلہ و خصائص جمیلہ و کمالات رفیعہ و درجات منیعہ جن میں زید و عمر کی کیا گنتی انبیاء و

مرسلین و ملائکہ مقربین علیہم الصلوۃ والتسلیم کا بھی حصہ نہیں سب یک لخت اڑا دئیے سب لوگوں سے حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا امتیاز صرف درباره احکام رکھا اور وہ بھی اتنا کہ حضور

---

۱ القرآن الکریم ۵۹/۷ ۲ القرآن الکریم ۴/۵۹ ۳ تقویۃ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۴۶

Fatawa Ridawiyya, Vol. 30

...are aware while other people are heedless, then there remains no distinction from the Prophets, for they too would be aware and not heedless. And the distinction from the followers is only as long as they remain heedless; once they become aware, there is no distinction because the difference between awareness and heedlessness no longer remains, and distinction was confined to this. "To Allah we belong and to Him we shall return."

O Muslims! Behold, this is the essence of this person's religion; this is the final word of his faith in 'Muhammad is the Messenger of Allah' with which he concluded. However, by Allah, regarding divine laws, the distinction is not merely this much; rather, the Prophet is the ruler, the master of commands, the one who makes things obligatory, and the authority over prohibitions. Listen, O rebellious one! You also consider yourself aware of the laws; then will any Muslim say that the obligations of the Sharia were made obligatory by you? That you have forbidden the prohibitions of the Sharia? That you have exempted those from whom Zakat is not due? That the path of Sharia was ordained by you? That your commands are also present in the religious laws and those commands are like the commands of God? Yet all these things are said about Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Muhammad, the Messenger of Allah himself, has stated this. Therefore, this humble servant (the author) has restricted himself to only these kinds of Hadiths and, by the grace of Allah, has pierced the hearts and livers of those blindfolded and loud-mouthed insolent ones with his thorn-piercing and iron-piercing spear. All praise is due to Allah. Countless mercies of Allah be upon Allama Shihab Khafaji, who in 'Naseem al-Riyad,' the commentary on 'Al-Shifa' by Imam Qadi Iyad, comments on this verse of Qasida Burda:

*Nabiuna al-aamiru an-nahi fala ahadun ** abarra fi qawli la minhu wala na'ami* (1)

Our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the master of command and prohibition; no one is more truthful than him in his saying "No" or "Yes."

He (Allama Khafaji) says in its commentary:

Ma'na nabiuna al-aamiru ilkh innahu la hakima siwahu sallallahu alaihi wa sallam fahuwa hakimun ghayru mahkum (2) *ilkh*

(The meaning of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, being the master of command and prohibition is that His Excellency is the ruler; there is no

ruler in the world besides His Excellency, nor is he ruled by anyone, peace and blessings of Allah be upon him.)

He mentioned it in the section of his (the Prophet's) generosity, peace and blessings of Allah be upon him. (The author of Naseem mentioned it in the section on his existence, peace and blessings of Allah be upon him. - T)

---

1. *Al-Kawakib al-Durriya fi Madh Khair al-Barriyya*, Chapter 3, Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India, p. 21.
2. *Naseem al-Riyad Sharh al-Shifa lil-Qadi Iyad*, Section: 'On his Generosity and Nobility,' Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India, 2/35.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

...जानते हैं और लोग ग़ाफ़िल हैं, तो अंबिया (पैग़ंबरों) से तो कोई अंतर रहा ही नहीं कि वे भी जानते हैं ग़ाफ़िल नहीं और उम्मतियों से भी अंतर उतना ही समय तक है जब तक वे ग़ाफ़िल रहें, जब वे जान जाएं तो कोई अंतर नहीं रहता क्योंकि अब जानकारी और ग़फ़लत का अंतर नहीं रहा और अंतर इसी में सीमित था। 'इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन' (हम अल्लाह के हैं और उसी की ओर लौटकर जाने वाले हैं)।

मुसलमानों! देखो, यह उस व्यक्ति के धर्म का सार है, यह 'मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं' पर उसके ईमान का अंतिम शब्द है जिस पर उसने अंत किया। हालांकि, ख़ुदा की क़सम, ईश्वरीय नियमों के मामले में अंतर केवल इतना ही नहीं है, बल्कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) शासक हैं, आदेश देने वाले हैं, फ़र्ज़ (अनिवार्यताएं) निर्धारित करने वाले हैं, और हराम (निषिद्ध) करने वाले हैं। सुन ओ सरकश (विद्रोही)! तू भी ख़ुद को नियमों से वाक़िफ़ समझता है, फिर क्या कोई मुसलमान कहेगा कि शरीयत के फ़र्ज़ तेरे द्वारा फ़र्ज़ किए गए हैं? कि तूने शरीयत की हराम चीज़ों को हराम किया है? जिन पर ज़कात नहीं है, उन्हें तूने माफ़ कर दिया है? शरीयत का रास्ता तेरे द्वारा निर्धारित किया गया है? क्या शरीयत में तेरे आदेश भी मौजूद हैं और वे आदेश ख़ुदा के आदेशों के समान हैं? लेकिन मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में ये सभी बातें कही जाती हैं, और स्वयं मुहम्मद रसूलुल्लाह ने यह इरशाद फ़रमाया है। इसलिए इस फ़क़ीर (लेखक) ने केवल इसी प्रकार की हदीसों पर ही भरोसा किया और अल्लाह के फ़ज़्ल से अपना कांटा-भेदने वाला और लोहा-भेदने वाला भाला उन गुस्ताख़ (अपमान करने वाले) आँखों-बंद और मुँह-खुले लोगों के दिल और जिगर के पार कर दिया। अल्लाह के लिए सारी प्रशंसा है। अल्लामा शिहाब ख़फ़ाजी पर अल्लाह की अनगिनत रहमतें हों, जिन्होंने इमाम क़ाज़ी अयाज़ की 'शिफ़ा' की व्याख्या 'नसीम अर-रियाज़' में क़सीदा बुर्दा शरीफ़ के इस शेर:

नबीयुनाल आमिरुन नाहीं फ़ला अहदुन ** अबर्रा फ़ी क़ौलि ला मिन्हु वला नअमि (1) हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम आदेश देने और मना करने वाले हैं, तो उनके'हाँ' और 'ना' कहने में उनसे बढ़कर कोई सच्चा नहीं है।

की व्याख्या में फ़रमाते हैं: मअना नबीयुनाल आमिरु इल्ख़ अन्नहू ला हाकिमा सिवाहु सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़हुवा हाकिमुन ग़ैरु महकूम (2) इल्ख़ नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के आदेश

और मनाही के मालिक होने का अर्थ यह है कि हुज़ूर शासक हैं, हुज़ूर के सिवा दुनिया में कोई शासक नहीं है, और न ही वे किसी के अधीन हैं, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

इसका उल्लेख हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की उदारता के अध्याय में किया गया है। (नसीम के लेखक ने इसका उल्लेख हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के अस्तित्व के अध्याय में किया है। - त)

---

1. अल-कवाकिब अल-दुर्रिया फ़ी मदह खैर अल-बर्रया, तीसरा अध्याय, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत, पृष्ठ 21।
2. नसीम अल-रियाज़ शरह अल-शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, अध्याय: 'उनकी उदारता और बड़प्पन पर', मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत, 2/35।

واقف ہیں اور لوگ غافل، تو انبیاء سے تو کچھ امتیاز رہا ہی نہیں کہ وہ بھی واقف نہیں غافل نہیں اور امتیوں سے بھی امتیاز اتنا ہی دیر تک ہے کہ وہ غافل رہیں واقف ہو جائیں تو کچھ امتیاز نہیں کہ اب وقوف و غفلت کا تفاوت نہ رہا اور امتیاز اس میں منحصر تھا انا للہ وانا الیہ راجعون۔

مسلمانو ! دیکھا یہ حاصل ہے اس شخص کے دین کا، یہ پچھلا کلمہ ہے محمد رسول اللہ پر اس کے ایمان کا جس پر اس نے خاتمہ کیا، حالانکہ واللہ درباره احکام بی صرف اتنا ہی امتیاز نہیں بلکہ حضور حاکم ہیں، صاحب فرمان ہیں، مالک افتراض ہیں، والی تحریم ہیں۔ سن او سرکش ! احکام سے اپنے نزدیک واقف تو تو بھی ہے پھر تجھے کوئی مسلمان کہے گا کہ شریعت کے فرائض تیرے فرض کئے ہوئے ہیں شرع کے محرمات تو نے حرام کر دئے ہیں جن پر زکوٰۃ نہیں انہیں تُونے معاف کر دیا ہے شریعت کا راستہ تیرا مقرر کیا ہے شرائع میں تیرے احکام بھی ہیں اور وہ احکام احکام خدا کے مثل ماوی ہیں مگر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بارے میں یہ سب باتیں کہی جاتی ہیں خود محمد رسول اللہ نے ارشاد فرمائی ہیں لہٰذا فقیر نے صرف اسی قسم احادیث پر اقتصار کیا اور بفضلہ تعالیٰ اپنا نیزہ خار گزار و آہن گزار ان گستاخان چشم بند و دہن باز کے دل و جگر کے پار کر دیا وللہ الحمد۔ اللہ تعالیٰ کی بے شمار رحمتیں علامہ شہاب خفاجی پر کہ نسیم الریاض شرح شفائے امام قاضی عیاض میں قصیدہ بردہ شریف کے اس شعر:

نبینا الآمر الناہی فلا احد ** ابر فی قول لا منہ ولا نعم (1) ہمارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم صاحب امر و نہی ، توان سے زیادہ ہاں اور نہ کے فرمانے میں کوئی سچا نہیں

کی شرح میں فرماتے ہیں : معنی نبینا الآمر الخ انه لا حاکم سواه صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم فهو حاکم غیر محکوم (2) الخ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے صاحبِ امر و نہی ہونے کے یہ معنی ہیں کہ حضور حاکم ہیں حضور کے سوا عالم میں کوئی حاکم نہیں، نہ وہ کسی کے محکوم، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

ذکرہ فی فصل جودہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (اس کو صاحبِ نسیم نے فصل فی وجودہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں ذکر فرمایا ہے۔ ت)

---

(1) الکواکب الدریۃ فی مدح خیر البریۃ الفصل الثالث مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات الہند ص ۲۱ (2) نسیم الریاض شرح الشفاء القاضی عیاض فصل و اما الجود والکرم مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۳۵/۲

Alhamdulillah, this grand presentation has become a perfect singular work in its field. The hadiths regarding the sanctity of Medina the Radiant also belonged to this section so that they might remain separately counted due to this specific ruling of 'shirk' by the Imam of Wahhabism. If anyone wishes, they may combine them with this explanation of revelation to form an independent treatise demonstrating the authority and power of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) regarding legislative rulings, and name it "Munyat al-Labib in al-Tashri' bi-Yad al-Habib 1311 AH". And our final call is that all praise belongs to Allah, Lord of the worlds, and peace and blessings be upon the master of the messengers, Muhammad, and his family and companions all, Ameen.

The Final Seal: Now, the humble one (may the Mighty Lord forgive him) mentions seven more hadiths in this blessed section, through which the severe blindness and deafness of the Imam of Wahhabism becomes as clear as the sun and yesterday. The very things he wanted to label as 'shirk' from certain hadiths, those very hadiths and their parallels are clear witnesses that they are not 'shirk' at all. But there is no appeal or complaint for the wretched one; "And whomsoever Allah sends astray, for him there is no guide."[1] (And for him whom Allah leads astray, there is no one to show the way. T)

Hadith 168: It is in Sahih al-Bukhari, Musnad Ahmad, Sunan Abi Dawud, Tirmidhi, and Ibn Majah from Rubai' bint Mu'awwidh ibn 'Afra (may Allah be pleased with them both): "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) came to my wedding. Young girls were playing the tambourine (duff) and singing the praises of my father and uncle who were martyred at Badr. In the midst of this, one of them said:

'And among us is a Prophet who knows what is in tomorrow.'

We have that Prophet among us who knows the state of the future (peace and blessings of Allah be upon him).

Upon this, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said:

| 'Leave this and say what you were saying before.'[2] | Let it be, and continue saying what you were saying earlier. |

[1] Al-Quran al-Karim 13/33 [2] Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter on Beating the Duff in Marriage and Wedding Feast, Qadimi Kutub Khana Karachi 473/2; Sunan Abi Dawud, Book of Manners, Chapter on Singing, Aftab-e-Alam Press Lahore 318/2 (Continued on the next page).

फतावा रज़विया | जिल्द ३०

अल्हम्दुलिल्लाह, यह महान प्रस्तुति अपने विषय में एक पूर्ण अद्वितीय रचना बन गई है। मदीना तैयबा की पवित्रता से संबंधित हदीसें भी इसी विषय का हिस्सा थीं ताकि वे वहाबियत के इमाम के शिर्क (मिश्रणवाद) के इस विशेष आदेश के कारण अलग गिनी जाएँ। यदि कोई चाहे तो उन्हें और इस विवरण को मिलाकर शरीयत के आदेशों के बारे में विश्व के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अधिकार और शक्ति को प्रकट करने वाला एक स्वतंत्र शोध पत्र बना सकता है और उसका नाम "मुनयत अल-लबीब इन अल-तशरी बि-यद अल-हबीब १३११ हिजरी" रख सकता है। और हमारी अंतिम पुकार यह है कि सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है, और शांति और आशीर्वाद रसूलों के स्वामी मुहम्मद, उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर हो, आमीन।

निष्कर्ष: अब यह फकीर (अल्लाह उसे माफ करे) इस मुबारक मेल में सात और हदीसें बयान करता है, जिनसे वहाबियत के इमाम का अंधापन और बहरापन सूरज और बीते हुए कल की तरह स्पष्ट हो जाए। जिन बातों को वे हदीसों के आधार पर शिर्क बताना चाहते थे, वही हदीसें और उनके जैसे उदाहरण स्पष्ट गवाह हैं कि वे हरगिज़ शिर्क नहीं हैं। लेकिन उस बेसहारा के लिए कोई न्याय या फरियाद नहीं है, "और जिसे अल्लाह गुमराह कर दे, उसे कोई रास्ता दिखाने वाला नहीं।"[1] (और जिसे अल्लाह गुमराह करे, उसे कोई मार्ग दिखाने वाला नहीं है। त)

हदीस १६८: सहीह बुखारी, मुस्नद अहमद, सुनन अबी दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजाह में रुबय्यि बिंत मुअव्विज़ बिन अफरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से वर्णित है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मेरी शादी में तशरीफ लाए। लड़कियाँ डफ बजाकर मेरे पिता और चाचा की प्रशंसा गा रही थीं जो बदर में शहीद हुए थे। उनमें से एक ने कहा:

'और हममें एक नबी हैं जो कल की बात जानते हैं।'

हममें वह नबी हैं जिन्हें भविष्य का हाल मालूम है (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

इस पर सैय्यद ए आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

| 'इसे छोड़ दे और जो तू पहले कह रही थी वही कहती रह।'[2] | इसे रहने दे और जो कुछ पहले कह रही थी वही कहे जा। |

[1] अल-कुरान अल-करीम १३/३३ [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह, बाब ज़रब-उद-दफ फिल निकाह वल वलीमा, कदीमी कुतुब खाना कराची ४७३/२; सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब, बाब फिल गिना, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर ३१८/२ (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

पृष्ठ ५६६/७७२

الحمد للہ یہ تندیل جلیل اپنے باب میں فرد کامل ہوئی احادیث تحریم مدینہ طیبہ بھی اسی باب سے تھیں کہ امام الوہابیہ کے اس خاص حکم شرک کے سبب جدا شمار میں رہیں اگر کوئی چاہے انہیں اور اس بیان تنزیل کو ملا کر احکام تشریعیہ کے بارے میں سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اقتدار واختیار کا ظاہر کرنے والا ایک مستقل رسالہ بنائے اور بنام "منیۃ اللبیب ان التشریع بید الحبیب ۱۳۱۱ھ" موسوم ٹھہرائے۔ واخر دعونآ ان الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد وآلہ وصحبہ اجمعین، آمین۔

مسک الختام: اب فقیر غفرلہ المولی القدیر سات حدیثیں اس وصل مبارک میں اور ذکر کرے جن سے امام الوہابیہ کا سخت کور وکر ہونا شمس وامس کی طرح ظاہر ہو کہ جن احادیث سے جن باتوں کو شرک بتانا چاہتا تھا خود وہی اور ان کے نظائر صاف گواہی ہیں کہ وہ ہرگز شرک نہیں مگر بیچارے معذور کی داد نہ فریاد، "وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ"[1]۔ (اور جسے اللہ گمراہ کرے اس کا کوئی راہ دکھانے والا نہیں۔ ت)

حدیث ۱۶۸: صحیح بخاری ومسند احمد وسنن ابی داؤد وترمذی وابن ماجہ رُبیع بنت معوذ بن عفراء رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میری شادی میں تشریف لائے چھوکریاں دف بجاکر میرے باپ چچا جو بدر میں شہید ہوئے تھے ان کے اوصاف گاتی تھیں اس میں کوئی بولی ع

وفینا نبی یعلم ما فی غدٍ

ہم میں وہ نبی ہیں جنہیں آئندہ کا حال معلوم ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

اس پر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

| دعی ھٰذا وقولی بالذی کنت تقولین ۲۔ | اسے رہنے دے اور جو کچھ پہلے کہہ رہی تھی وہی کہے جا۔ |

---

۱ القرآن الکریم ۴۴/۱۳ ۲ صحیح البخاری کتاب النکاح باب ضرب الدف في النکاح والولیمة قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۷۳/۲، سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی الغناء آفتاب عالم پریس لاہور ۳۱۸/۲

(باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Rizwiya Volume 30

I say: And with Allah's guidance, the Imam of the Wahhabis brought this Hadith in the chapter of "Shirk in Knowledge" wherein he said: "In this chapter, those verses and Hadiths are mentioned which prove the evil of associating partners (Shirk) in Knowledge." [1]

Thus, he wants to prove through this Hadith that attributing the knowledge of future events to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is absolutely Shirk, even if it is believed to be granted by Allah's bestowal. He clearly stated: "Whether one understands that they have this knowledge inherently or through Allah's granting, it is Shirk in every way." [2]

And he himself explained the meaning of the aforementioned verse of poetry as follows: "The girls began to sing, and in it, they praised the Prophet of God saying that Allah has granted him such a status that he knows future events." [3]

Despite bringing the Hadith in the chapter of "Shirk in Knowledge", when he found not even a trace of the ruling of Shirk fundamentally in the Hadith, he himself backed down from his claim and sufficed with writing only this: "From this Hadith, it is known that one should not hold the belief regarding the Prophets that they know the unseen. The Prophet of God did not even allow the girls of the Ansar to sing this type of poetry in his praise, let alone that a sane man should say it or like it after hearing it." [4]

Allah! Allah! If believing in such a rank even through Allah's bestowal is Shirk in his view, then there is no complaint that for him...

(Continuation of footnote from previous page) Sunan al-Tirmidhi, Book of Marriage, Hadith 1092, Dar al-Fikr Beirut 2/247; and Sunan Ibn Majah, Chapters on Marriage, Chapter of Singing and the Tambourine, H.M. Saeed Company Karachi, p. 138; and Musnad Ahmad ibn Hanbal, Hadith of Al-Rubayyi bint Mu’awwidh, Al-Maktab al-Islami Beirut, 6/359. [1] Taqwiyat-ul-Iman, Second Chapter, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 18. [2] Taqwiyat-ul-Iman, First Chapter, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 7. [3] Taqwiyat-ul-Iman, Second Chapter, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 18. [4] Taqwiyat-ul-Iman, Second Chapter, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 18.

फतावा रजविया जिल्द 30

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफीक से, वहाबियों के इमाम ने इस हदीस को "इल्म में शिर्क" के अध्याय में लाया जिसमें उन्होंने कहा: "इस अध्याय में उन आयतों और हदीसों का ज़िक्र है जिनसे इल्म में शिर्क की बुराई साबित होती है।" [1]

तो वे इस हदीस से यह साबित करना चाहते हैं कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर भविष्य की बातें जानने का श्रेय देना पूर्णतः शिर्क है, चाहे इसे अल्लाह की देन माना जाए। उन्होंने साफ़ तौर पर कहा: "फिर चाहे कोई यह समझे कि यह बात उनमें स्वाभाविक रूप से है या अल्लाह के देने से, हर तरह से शिर्क है।" [2]

और उन्होंने स्वयं उक्त मिसरे (कविता की पंक्ति) का अर्थ यह बताया: "लड़कियां गाने लगीं और उसमें अल्लाह के पैगंबर की प्रशंसा में यह कहा कि अल्लाह ने उन्हें ऐसा मर्तबा दिया है कि वे भविष्य की बातें जानते हैं।" [3]

इसके बावजूद हदीस को "इल्म में शिर्क" के अध्याय में लाए, लेकिन जब हदीस में शिर्क के हुक्म की कोई बुनियादी गंध (निशान) भी नहीं पाई, तो वे स्वयं अपने दावे से पीछे हट गए और केवल इतना लिखने पर बस किया: "इस हदीस से मालूम हुआ कि नबियों के बारे में यह अकीदा न रखें कि वे ग़ैब की बातें जानते हैं। अल्लाह के पैगंबर ने अंसार की छोटी लड़कियों को अपनी प्रशंसा में इस प्रकार का शेर गाने भी नहीं दिया, तो फिर एक बुद्धिमान व्यक्ति इसे कहे या सुनकर पसंद करे, यह तो दूर की बात है।" [4]

अल्लाह! अल्लाह! अगर अल्लाह के देने से भी ऐसा मर्तबा मानना उनके नज़दीक शिर्क है, तो कोई शिकायत नहीं कि उनके..

(पिछले पृष्ठ के हाशिए का शेष) सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताबुन निकाह, हदीस 1092, दारुल फ़िक्र बेरूत 2/247 और सुनन इब्न माजाह, अबवाबुन निकाह, बाबू अल-ग़िना वद-दफ़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 138 और मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अर-रुबय्यी बिन्त मुअव्वाज़, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 6/359। 1. तक्वियतुल ईमान, दूसरा अध्याय, मताब-ए-अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पृ. 18। 2. तक्वियतुल ईमान, पहला अध्याय, मताब-ए-अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पृ. 7। 3. तक्वियतुल ईमान, दूसरा अध्याय, मताब-ए-अलीमी, अंदरून

लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पृ. 18। 4. तक़ियतुल ईमान, दूसरा अध्याय, मताब-ए-अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पृ. 18।

पृष्ठ 567/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

اقول: وباللہ التوفیق امام الوہابیہ اس حدیث کو شرک فی العلم کی فصل میں لایا جسے کہا: "اس فصل میں ان آیتوں حدیثوں کا ذکر ہے جس سے اشراک فی العلم کی برائی ثابت ہوتی ہے"۔ 1

تو وہ اس حدیث سے ثابت کرنا چاہتا ہے کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف آئندہ بات جاننے کی اسناد مطلقاً شرک ہے اگرچہ بعطائے الہیٰ مانا جائے کہ اس نے صاف کہہ دیا: "پھر خواہ یوں سمجھے کہ یہ بات ان کو اپنی ذات سے ہے خواہ اللہ کے دینے سے ہر طرح شرک ہے"۔ 2

اور خود مصرع مذکور کا مطلب ہی یوں بتایا کہ: "چھوکریاں گانے لگیں اور اس میں پیغمبر خدا کی تعریف یہ کہی ان کو اللہ نے ایسا مرتبہ دیا ہے کہ آئندہ کی باتیں جانتے ہیں"۔ 3

بائیں ہمہ حدیث کو شرک فی العلم کی فصل میں لایا مگر جب حدیث میں حکم شرک کی بو اصلاً نہ پائی تو خود ہی اپنے دعوے سے تنزل پر آیا اور صرف اتنا لکھنے پر بس کی: "اس حدیث سے معلوم ہوا کہ انبیاء کی جناب میں یہ عقیدہ نہ رکھے کہ وہ غیب کی باتیں جانتے ہیں، پیغمبر خدا نے اس قسم کا شعر اپنی تعریف کا انصار کی چھو کریوں کو گانے بھی نہ دیا چہ جائیکہ عاقل مرد اس کو کہے یا سن کر پسند کرے"۔ 4

اللہ اللہ ، اللہ دئے سے بھی ایسا مرتبہ ماننا اس کے نزدیک شرک ہو تو شکایت نہیں کہ اس کے

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) سنن الترمذی کتاب النکاح حدیث ۱۰۹۲ دار الفکر بیروت ۲/ ۲۴۷ و سنن ابن ماجۃ ابواب النکاح باب الغناء والدف ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۸ و مسند احمد بن حنبل حدیث الربیع بنت معوذ المکتب الاسلامی بیروت ۶/۳۵۹ 1 تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع

علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۸ 2 تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۷ 3 تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۸ 4 تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۸

Fatawa Razawiyya, Volume 30

In their religion, their deity itself is not capable of bestowing the rank of knowing future events upon anyone, nor can he make anyone his partner. Similarly, this matter does not harm the fact that Prophets, peace and blessings be upon them, receive the rank of knowledge of the unseen through divine bestowal, as any claim to the contrary is in clear opposition to the Quran. Allah Almighty says:

"And Allah would not inform you of the unseen, but Allah chooses from His messengers whom He wills." 1 Allah is not such as to give you the rank of information on the unseen, but He chooses from His messengers whom He wills.

And He Almighty says: "[He is] Knower of the unseen, and He does not disclose His unseen to anyone, except whom He has approved of messengers." 2 The Knower of the unseen does not make anyone dominant or authoritative over His unseen, except His chosen messengers.

Here, it was not said 'He does not manifest His unseen to anyone' (la yuzhiru ala ghaibihi ala ahadin), because the manifestation of the unseen occurs even to the noble saints (aulia), may their secrets be sanctified, and through Prophets and saints, peace be upon them, even to us. Rather, it said: 'He does not disclose His unseen to anyone' (la yuzhiru ala ghaibihi ahadan), meaning He does not make anyone dominant and authoritative over His special unseen, except messengers. What a great difference there is between these two levels! And how clear it is from the Great Quran that this high rank is granted to the Prophets, peace and praises be upon them. But how does this affect one who believes that lying is possible for Allah Almighty, as is evident from his treatise "Yak-rozi"? The refutation of this is clear and evident in the humble servant's treatise "Subhan al-Subbuh an 'Aib al-Kidhb al-Maqbuh". So how would opposition to the Quran affect him? And Allah is the one whose help is sought against every deviant transgressor. Leaving all this aside, ask that clever deceiver that even if, for the sake of argument, it is proven by Hadith, it is only a prohibition against holding such a belief regarding the Prophets. Where does that tyrannical decree of shirk come from, for which this section and the whole...

Note: The treatise "Subhan al-Subbuh an 'Aib al-Kidhb Maftuh" is recorded on page 311 of Fatawa Razawiyya Volume 15, published by Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiyya, inside Lohari Gate, Lahore.

1 The Holy Quran 3/179 2 The Holy Quran 72/26 & 27

फ़तावा रज़विया, खंड 30

उनके धर्म में, उनका आराध्य स्वयं किसी को भविष्य की बातें जानने का पद देने में सक्षम नहीं है, न ही वह किसी को अपना भागीदार बना सकता है। इसी तरह, यह बात भी इसे प्रभावित नहीं करती कि नबियों (पैग़ंबरों), उन पर शांति और आशीर्वाद हो, को ईश्वरीय प्रदान के माध्यम से 'इल्म-ए-ग़ैब' (अदृश्य का ज्ञान) का पद प्राप्त होता है, क्योंकि इसके विपरीत कोई भी दावा कुरान के स्पष्ट विरोध में है। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"और अल्लाह तुम्हें ग़ैब (अदृश्य) पर सूचित नहीं करेगा, लेकिन अल्लाह अपने रसूलों में से जिसे चाहता है चुन लेता है।" 1 अल्लाह ऐसा नहीं है कि तुम्हें ग़ैब पर सूचित होने का पद दे, हाँ, वह अपने रसूलों में से जिसे चाहता है चुन लेता है।

और अल्लाह तआला फ़रमाता है: "(वह) ग़ैब का जानने वाला है, और वह अपने ग़ैब पर किसी को हावी नहीं करता, सिवाय उन रसूलों के जिन्हें उसने पसंद किया हो।" 2 ग़ैब का जानने वाला तो अपने ग़ैब पर किसी को ग़ालिब (प्रभावी) और मुसल्लत (हावी) नहीं करता, सिवाय अपने पसंदीदा रसूलों के।

यहाँ यह नहीं कहा गया कि 'वह अपना ग़ैब किसी पर प्रकट नहीं करता' (ला युज़हिरु अला ग़ैबिही अला अहदिन), क्योंकि ग़ैब का प्रकटीकरण तो औलिया-ए-किराम (पवित्र संतों) पर भी होता है और नबियों और वलियों के माध्यम से हम पर भी। बल्कि फ़रमाया: 'वह अपने ग़ैब पर किसी को हावी नहीं करता' (ला युज़हिरु अला ग़ैबिही अहदन), यानी उसने अपने विशेष ग़ैब पर किसी को प्रकट, ग़ालिब और मुसल्लत नहीं किया सिवाय रसूलों के। इन दोनों स्तरों में कितना बड़ा अंतर है! और कुरान-ए-अज़ीम से यह कितना स्पष्ट है कि यह उच्च पद नबियों को प्रदान किया गया है। लेकिन यह उसे क्या प्रभावित करेगा जिसके निकट अल्लाह अज़्वजल का झूठ बोलना संभव है, जैसा कि उसके रिसाला (ग्रंथ) "यक-रोज़ी" से स्पष्ट है? और इस दास के रिसाला "सुब्हान-उस-सुब्बूहु अनिल ऐब अल-किज़ब अल-मक़बूह" में इसका खंडन साफ़ और ज़ाहिर है। तो कुरान का विरोध उस पर क्या असर करेगा? और अल्लाह ही से हर गुमराह और अपराधी के खिलाफ मदद माँगी जाती है। इन सब बातों को छोड़कर उस चतुर धूर्त से इतना पूछिए कि मान लीजिए यदि हदीस से साबित भी है, तो केवल एक मनाही है कि नबियों की शान में ऐसा अक़ीदा (विश्वास) न रखें। तो वह शिर्क(बहुदेववाद) का जबरन हुक्म कहाँ से आया, जिसके लिए यह अध्याय और पूरी...

नोट: रिसाला "सुब्हान-उस-सुब्बूहु अनिल ऐब अल-किज़ब मफ़्तूह" फ़तावा रज़विया खंड 15, रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर द्वारा प्रकाशित, के पृष्ठ 311 पर दर्ज है।

1 अल-कुरान अल-करीम 3/179 2 अल-कुरान अल-करीम 72/26 और 27

دھرم میں اس کا معبود خود ہی کسی کو آئندہ باتیں جاننے کا مرتبہ دینے پر قادر نہیں کیا اپنا شریک کسی کو بناسکے گا، یونہی یہ امر بھی اسے مضر نہیں کہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والتسلیم کو بعطائے الٰہی بھی اطلاع علی الغیب کا مرتبہ ملتا صریح مخالف قرآن ہے۔ قال اللہ تعالٰی:

"وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِيْ مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ يَّشَآءُ"1۔ اللہ اس لئے نہیں کہ تمہیں غیب پر اطلاع کا منصب دے ہاں اپنے رسولوں سے چن لیتا ہے جسے چاہے۔

وقال تعالٰی: "عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًا ۝ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَّسُوْلٍ"2۔ غیب کا جاننے والا تو کسی کو اپنے غیب پر غالب و مسلط نہیں کرتا مگر اپنے پسندیدہ رسولوں کو۔

یہاں لایظھر علی غیبہ علی احدٍ نہ فرمایا کہ اللہ تعالٰی اپنا غیب کسی پر ظاہر نہیں فرماتا کہ اظہار غیب تو اولیائے کرام قدست اسرارہم پر بھی ہوتا ہے اور بذریعہ انبیاء و اولیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام ہم پر بھی، بلکہ فرمایا: لایظھر علی غیبہ احدًا اپنے غیب خاص پر کسی کو ظاہر و غالب و مسلط نہیں فرمایا مگر رسولوں کو۔ ان دونوں مرتبوں میں کیسا فرق عظیم ہے اور یہ اعلیٰ مرتبہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والثناء کو عطا ہونا قرآن عظیم سے کیسا ظاہر ہے مگر اسے کیا مضر کہ جب اس کے نزدیک اللہ عزوجل کا کذب ممکن جیسا کہ اس کے رسالہ "یکروزی" سے ظاہر، اور فقیر کے رسالہ "سبحٰن السبوح عن عیب کذب مقبوح" میں اس کا رد ظاہر و باہر، تو قرآن کی مخالفت اس پر کیا موثر، واللہ المستعان علی کل غویٍ فاجرٍ (ہر گمراہ فاجر کے خلاف اللہ تعالیٰ ہی سے مدد مانگی جاتی ہے) اس سب سے گزر کر ہوشیار عیار سے اتنا پوچھئے کہ بالفرض اگر حدیث سے ثابت ہے

بھی تو صرف ممانعت کہ انبیاء کی جناب میں ایسا عقیدہ نہ رکھے وہ شرک کا جبروتی حکم جس کے لیے اس فصل اور ساری

ف: رسالہ "سبحٰن السبوح عن عیب کذب مفتوح" فتاویٰ رضویہ جلد ۱۵ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور کے صفحہ ۳۱۱ پر مرقوم ہے۔

1 القرآن الکریم ۳/۱۷۹ 2 القرآن الکریم ۷۲/۲۶ و ۲۷

Fatawa Razawiya, Volume 30

Where is the style of the book? Where did it come from? Is this what is called an incomplete discourse? And this is its old habit: when making a claim, it flies higher than the sky, and when bringing evidence, it hides in the depths of the earth; and if pursued, it flees from there too. In this way, with incomplete conjectures, it misled the common people and blackened the face of the paper like its own heart.

Then I say: And look with the eye of justice, by the grace of Allah Almighty, the Hadith has not left even a trace of Shirk (associating partners with God). O you who love Shirk and are unaware of the reality and identification of Shirk! Is Shirk such a light thing that the Messenger of Allah and the leader of the messengers (may peace and blessings of Allah be upon him) would hear his Ummah uttering Shirk and speaking Kufr in his presence, and just let it pass easily with two words, saying leave it and continue with the first thing? Now remember your insolence regarding the Hadith of Abu Dawood: "Woe to you! No one seeks Allah's intercession with any of His creatures" (1).

Speech: "A famine occurred in Arabia. A villager came and gave a harsh account of it before the Prophet, requested prayer, and said, 'We seek your intercession with Allah and Allah's intercession with you.' Hearing this, the Prophet of God fell into great fear and awe, and the greatness of Allah began to flow from his mouth. The faces of the entire gathering changed due to the greatness of Allah. Then he explained to him that Allah's status is very great; all prophets and saints are less than an insignificant atom before Him. Before whom can he intercede?" (2).

Subhan Allah! This is the state of the noblest of creatures, Muhammad, the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him), in His court, that hearing just this much from a villager's mouth, he became overwhelmed with awe and began to describe the greatness of Allah that fills everything from the Throne to the earth.

I say: Attributing the statement that prophets and saints are less than an insignificant atom to the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him), as if he explained it this way, is your fabrication; it does not exist in the Hadith. And to call Muhammad, the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him),

"overwhelmed" is a minor miracle of your lack of faith and fabrication upon fabrication; it is not in the Hadith.

1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Sunnah, Chapter on the Jahmiyyah, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/294.
2. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Five, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 38.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

पुस्तक का विन्यास कहाँ है? यह कहाँ से आया? क्या इसी को अधूरा तर्क कहते हैं? और यह इसकी पुरानी आदत है कि दावा करते समय आकाश से भी ऊँचा उड़ेगा और प्रमाण लाते समय पाताल में जा छिपेगा; और यदि पीछा किया जाए, तो वहाँ से भी भाग जाएगा। इसी तरह अधूरे कयासों से आम जनता को बहकाया और कागज के चेहरे को अपने दिल की तरह काला कर दिया।

फिर मैं कहता हूँ: और न्याय की दृष्टि से देखें तो अल्लाह तआला के अनुग्रह से हदीस ने शिर्क का नामो-निशान तक नहीं छोड़ा। ऐ शिर्क पसंद और शिर्क की वास्तविकता व पहचान से गाफ़िल! क्या शिर्क कोई ऐसी हल्की चीज़ है कि अल्लाह का रसूल और रसूलों का सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपनी मजलिस में अपनी उपस्थिति में अपनी उम्मत को शिर्क बकते और कुफ्र बोलते सुनें और यूँ ही आसानी से दो शब्दों में गुज़ार दें कि इसे रहने दो, वही पहली बात कहे जाओ। अब अबू दाऊद की हदीस के बारे में अपनी बदज़ुबानी को याद करो: "तुझ पर अफ़सोस! मख्लूक (सृष्टि) में से किसी के पास अल्लाह तआला से सिफ़ारिश नहीं कराई जाती" (१)।

प्रवचन: "अरब में अकाल पड़ा था। एक गँवार ने आकर पैगंबर के सामने इसका कठोर वर्णन किया और दुआ माँगी और कहा, 'हम अल्लाह के पास आपकी सिफारिश चाहते हैं और आपके पास अल्लाह की सिफारिश।' यह सुनकर अल्लाह के पैगंबर अत्यंत भय और आतंक में आ गए और अल्लाह की बड़ाई उनके मुँह से निकलने लगी और सारी सभा के चेहरे अल्लाह की महानता से बदल गए। फिर उसे समझाया कि अल्लाह की शान बहुत बड़ी है; सभी नबी और वली उसके सामने एक तुच्छ कण से भी कम हैं। वह किसके सामने सिफारिश करे?" (२)।

सुभान अल्लाह! मख्लूकात में सबसे श्रेष्ठ मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उनके दरबार में यह स्थिति है कि एक गँवार के मुँह से इतनी बात सुनते ही वे दहशत के मारे बेहाल हो गए और अर्श से फर्श तक जो अल्लाह की अज़मत भरी हुई है, उसका वर्णन करने लगे।

मैं कहता हूँ: नबियों और वलियों को तुच्छ कण से कम कहने का श्रेय नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देना कि हुज़ूर ने उसे यूँ समझाया, यह तुम्हारा मनगढ़ंत आरोप है; हदीस में इसका अस्तित्व नहीं है। और मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को "बे-हवास" (विचलित)

कहना तुम्हारी अधार्मिकता का एक मामूली करिश्मा और मनगढ़ंत पर मनगढ़ंत बात है; हदीस में यह नहीं है।

1. सुनन अबू दाऊद, किताबुस सुन्नाह, बाब अल-जहमिया, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, २/२९४।
2. तक़वियतुल ईमान, पाँचवाँ अध्याय, अलीमी प्रेस, लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ ३८।

पृष्ठ ५६९/७७२

کتاب کی وضع ہے کہاں سے نکلا کیا اسی کو ناتمام تقریب کہتے ہیں اور یہ اس کا قدیم داب ہے کہ دعوی کرتے وقت آسمان سے بھی اونچا اڑے گا اور دلیل لاتے وقت تحت الثریٰ میں جا چھپے گا اور پیچھا کیجئے تو وہاں سے بھی بھاگ جائے گا، ایسے ہی ناتمام اٹکل بازیوں سے عوام کو پھسلا اور کاغذ کا چہرہ اپنے دل کی طرح سیاہ کیا۔

ثم اقول : اور انصاف کی نگاہ سے دیکھئے تو بحمداللہ تعالیٰ حدیث نے شرک کا تسمہ بھی لگا نہ رکھا، اور شرک پسند ، اور شرک کی حقیقت و شناخت سے غافل! کیا شرک کوئی ایسی ہلکی چیز ہے کہ اللہ کا رسول اور رسولوں کا سردار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اپنی مجلس میں اپنے حضور اپنی امت کو شرک بکتے کفر بولتے سنے اور یو نہی سہل دو حرفوں میں گزار دے کہ اسے رہنے دو وہی پہلی بات کہے جاؤ۔ اب یاد کرو حدیث ابی داؤد ویحک انہ لا یستشفع باللہ علی احد ۱۔ (تجھ پر افسوس ہے مخلوق میں سے کسی کے پاس اللہ تعالیٰ سے سفارش نہیں کرائی جاتی) کے متعلق اپنی بد لگامی کی۔

تقریر کہ : " عرب میں قحط پڑا تھا ایک گنوار نے آکر پیغمبر کے روبرو اس کی سخت بیان کی اور دعا طلب کی اور کہا تمہاری سفارش ہم اللہ کے پاس چاہتے ہیں اور اللہ کی تمہارے پاس، یہ بات سن کر پیغمبر خدا بہت خوف اور دہشت میں آگئے اور اللہ کی بڑائی ان کے منہ سے نکلنے لگی اور ساری مجلس کے چہرے اللہ کی عظمت سے متغیر ہو گئے پھر اس کو سمجھایا کہ اللہ کی شان بہت بڑی ہے سب انبیاء و اولیاء اس کے رو برو ذرہ ناچیز سے کمتر ہیں وہ کس کے روبرو سفارش کرے ۲۔"

سبحان اللہ ! اشرف المخلوقات محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی اس کے دربار میں یہ حالت ہے کہ ایک گنوار کے منہ سے اتنی بات سنتے ہی مارے دہشت کے بے حواس ہو گئے اور عرش سے فرش تک جو اللہ کی عظمت بھری ہوئی ہے بیان کرنے لگے۔

اقول : انبیاء و اولیاء کو ذرہ ناچیز سے کمتر کہنے کی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف نسبت کرنا کہ حضور نے اسے یوں سمجھایا یا تیرا افترا ہے حدیث میں اس کا وجود نہیں، اور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بے حواس کہنا یہ تیری بے دینی کا ادنیٰ کرشمہ اور افترا پر افترا ہے حدیث میں اس کا

۱ سنن ابی داؤد کتاب السنۃ باب فی الجہمیۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲۹۴/۲ ۲ تقویۃ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۳۸

...there is no trace, and the greatness of Allah Almighty is established through His pure attribute in His Holy Essence; He is free from place and location. Who knows what you have perceived as God, whose greatness you think is filled in houses? Well, these are child's play for you.

Shoot arrows at the rank and status of the Prophets - Taunt in the Presence of God Be insolent and say whatever you know - Be shameless and do whatever you wish[1]

(Shoot arrows at the rank and status of the Noble Prophets (peace be upon them) and taunt in the Presence of God, become insolent and keep saying whatever you want, become shameless and keep doing what you want.)

But take off the blindfold and think a little: upon hearing something against the greatness of Divine glory, would the behavior of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) be like this? Although calling someone an intercessor implies that their rank is less than the one to whom intercession is brought, this is not such an explicit necessity that common people would understand. Therefore, that Sahabi (companion), an Arab Bedouin (may Allah be pleased with him), despite being a native speaker, was unaware of this nuance. So, is it possible that the Prophet hears explicit words of polytheism (shirk) and disbelief (kufr) and no sign of anger and majesty appears on his holy face at all? Nor did the Prophet say "Subhan Allah, Subhan Allah" for a long time, nor did the state of the people in the gathering change, nor was there any accountability for those women who said it? Instead, he contented himself with a simple matter, saying: "Leave it." Why doesn't he say: "O woman! You are uttering disbelief; O woman! By the ruling of Taqwiyat-ul-Iman, you have become a polytheist, your religion is gone, you have become an apostate, bring faith anew, recite the Kalima, if you were married then renew the marriage." In short, he did not utter even a single letter that would prove it to be polytheism, so that the women speaking it would know their state and the people in the assembly would know the ruling of that word, whereas stating the ruling at the time of need is obligatory and delay is not permissible at all. Thus, it is clear from this Hadith itself that attributing knowledge of the unseen (Ilm-ul-Ghaib) to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is not polytheism at all. As for the prohibition, let it also be explained that the belief itself regarding the Noble Prophets and the Leader of Mankind himself (peace and blessings be upon him and them) is not false in itself. Set this thought aside; prohibition is not limited to the negation of meaning, but

there are other reasons for it. And it is a settled principle of reason and tradition that: "When a possibility arises, the argument is invalidated." (When probability enters, deduction is void).

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

...कोई निशान नहीं और अल्लाह अज़्ज़वजल की अज़मत उसकी सिफ़ते पाक उसकी ज़ाते अक़्दस से क़ायम है, वह मकान और मक़ाम से पाक है। क्या पता तूने ख़ुदा किसे समझ लिया है जिसकी अज़मत मकानों में भरी हुई है। ख़ैर, ये तो तेरे बाएं हाथ के खेल हैं।

तीर बर जाह-ए-अंबिया अंदाज़ह - तअ्न दर हज़रत-ए-इलाही कुन बे-अदब बाश ओ आँचे दानी गो - बे-हया बाश ओ हर चे ख़ाही कुन 1

(अंबिया-ए-किराम अलैहिमुस्सलाम के मक़ाम-ओ-मर्तबे पर तीर अंदाज़ी कर और बारगाहे इलाही में तअ्न कर, बे-अदब बन जा और जो कुछ चाहता है कहता जा, बे-हया बन जा और जो चाहता है करता जा।)

मगर आंखों की पट्टी उतार कर ज़रा ये सोच कि जो बात अज़मते शाने इलाही के ख़िलाफ़ हो उसे सुन कर रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का ये बर्ताव होता है? हालाँकि सिफ़ारशी ठहराने को ये बात कि उसका मर्तबा उससे कम है जिसके पास उसकी सिफ़ारिश लाई गई, ऐसी साफ़ लाज़िम नहीं जिसे आम लोग समझ लें। लिहाज़ा वो सहाबी ए'राबी रज़ियल्लाहु अन्हु बावजूद इसके कि अहल-ए-ज़बान थे, इस नुक्ते से ग़ाफ़िल रहे। तो क्या मुमकिन है कि सरीह शिर्कओ-कुफ़्र के कलमे हुज़ूर सुनें और अस़्लन कोई असर-ए-ग़ज़ब-ओ-जलाल चेहरे अक़्दस पर नुमायाँ न हो, न हुज़ूर देर तक सुब्हानल्लाह सुब्हानल्लाह कहें, न अहल-ए-मजलिस की हालत बदले, न उन कहने वाली औरतों पर कोई मुआख़िज़ा हो? एक आसान सी बात पर क़नाअ़त फ़रमाएं कि "इसे रहने दो"। क्यों नहीं फ़रमाते कि "अरी! तुम कुफ़्र बक रही हो, अरी! तक़्वियतुल ईमान के हुक्म से तुम मुशरिकह हो गईं, तुम्हारा दीन जाता रहा, तुम मुर्तद हो गईं, अज़ सरे नौ ईमान लाओ, कलमा पढ़ो, निकाह हो गया है तो तजदीदे निकाह करो।" ग़रज़ एक हर्फ़ भी ऐसा न फ़रमाया जिससे शिर्क होना साबित हो, ताकि कहने वालियों को अपना हाल और अहल-ए-मजलिस को उस लफ़्ज़ का हुक्म मालूम हो, हालाँकि वक़्त-ए-हाजत बयान-ए-हुक्म फ़र्ज़ है और ताख़ीर अस़्लन रवा नहीं। तो ख़ुद इस हदीस से साफ़ ज़ाहिर हुआ कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तरफ़ इत्तला अ़लल ग़ैब (ग़ैब की ख़बर) की निस्बत हरगिज़ शिर्क नहीं। रहा मुमानिअ़त फ़रमाना, वो भी ये बताए कि अंबिया-ए-किराम और ख़ुद सय्यिदुल अनाम अलैहि व अलैहिमु अफ़ज़लुस सलात वससलाम की जानिब में इसका ए'तक़ाद फ़ी नफ़्सिही बातिल है, ये मुंह धो रखिये। मना लफ़्ज़ के मा'नी बातिल होने में ही मुनहसर नहीं बल्कि

उसके लिए वजूह हैं। और अक़्ल-ओ-नक़्ल का क़ाएदा-ए-मुसल्लमा है कि "इज़ा जा अल-एहतिमाल बतलल इस्तिदलाल" (जब एहतिमाल आ जाए तो इस्तदलाल बातिल हो जाता है)।

पृष्ठ 570/772

بھی نشان نہیں اور اللہ عزوجل کی عظمت اس کی صفت پاک اس کی ذات اقدس سے قائم ہے مکان و محل سے منزہ ہے، کیا جانے تو کس چیز کو خدا سمجھا ہے جس کی عظمت مکانوں میں بھری ہوئی ہے، خیر یہ تو تیرے بائیں ہاتھ کے کھیل ہیں۔

تیر بر جاہِ انبیاء اندازہ - طعن در حضرت الٰہی کن بے ادب باش و انچہ دانی گو - بیحیا باش و ہر چہ خواہی کن 1

(انبیاء کرام علیہم الصلوۃ والسلام کے مقام و مرتبہ پر تیر اندازی کر اور بارگاہ الٰہی میں طعن کر، بے ادب بن جا اور جو کچھ چاہتا ہے کہتا جا، بے حیان بن جا اور جو چاہتا ہے کرتا جا۔)

مگر آنکھوں کی پٹی اتار کر ذرا یہ سوچ کہ جو بات عظمتِ شانِ الٰہی کے خلاف ہواسے سن کر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا یہ برتاؤ ہوتا ہے حالانکہ سفارشی ٹھہرانے کو یہ بات کہ اس کا مرتبہ اس سے کم ہے جس کے پاس اس کی سفارش لائی گئی ایسی صریح لازم نہیں جسے عام لوگ سمجھ لیں ولہذا وہ صحابی اعرابی رضی اللہ تعالٰی عنہ بانکہ اہل زبان تھے اس نکتے سے غافل رہے تو کیا ممکن ہے کہ صریح شرک و کفر کے کلمے حضور سنیں اور اصلاً کوئی اثر غضب وجلال چہرہ اقدس پر نمایاں نہ ہو ، نہ حضور دیر تک سبحان اللہ سبحان اللہ کہیں، نہ اہل مجلس کی حالت بدلے، نہ ان کے کہنے والیوں پر کوئی مواخذہ ہو، ایک آسان سی بات پر قناعت فرمائیں کہ اسے رہنے دو، کویں نہیں فرماتے کہ اری ! تم کفر بک رہی ہو ، اری! تقویۃ الایمان کے حکم سے تم مشرکہ ہو گئیں تمہارا دین جاتا رہا تم مرتد ہو گئیں از سر نو ایمان لاؤ کلمہ پڑھو نکاح ہو گیا ہے تو تجدیدِ نکاح کرو۔ غرض ایک حرف بھی ایسا نہ فرمایا جس سے شرک ہونا ثابت

ہو ، کہنے والیوں کو اپنا حال اور اہل مجلس کو اس لفظ کا حکم معلوم ہو حالانکہ وقت حاجت بیان حکم فرض ہے اور تاخیر اصلاً روا نہیں، تو خود اس حدیث سے صاف ظاہر ہوا کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف اطلاع علی الغیب کی نسبت ہر گز شرک نہیں۔ رہا ممانعت فرمانا، وہ بھی یہ بتائے کہ انبیائے کرام وخود سید الانام علیہ وعلیہم افضل الصلوۃ والسلام کی جانب میں اس کا اعتقاد فی نفسہ باطل ہے، یہ منہ دھو رکھئے منع لفظِ بطلانِ معنیٰ ہی میں منحصر نہیں بلکہ اس کے لیے وجوہ ہیں اور عقل و نقل کا قاعدہ مسلمہ ہے کہ اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال (جب احتمال آجائے تو استدلال باطل

Fatawa Rizvia Volume 30

...becomes. T) Firstly: It is possible that during a time of play and amusement, he did not prefer his own praise (na'at) being sung by women, and that too with the playing of a tambourine (duff). Therefore, it was ordered: Leave this and sing the same songs as before. This possibility is clarified in Irshad-us-Sari, Luma'at-ul-Mirqat, etc.

Secondly, I say: It is possible that the gathering consisted of women, maidservants, and people of little understanding. He forbade it among them to prevent the suspicion of personal divinity; this is a wise explanation. However, the logic of the leader of the Wahhabis is inverted, who believes that if a multi-faceted statement has the potential to lead towards a bad aspect, it should be forbidden to the less knowledgeable, and he considers its prohibition for wise men to be even more necessary. In reality, the matter is quite the opposite. People of little knowledge and understanding are stopped from such things so they don't misunderstand; there is no need to forbid wise and intelligent people as there is no fear regarding them. It is recorded in Sahih Muslim, Musnad Ahmad, Sunan Abi Dawood, and Sunan Nasa'i from Adi bin Hatim (may Allah be pleased with him) that a person delivered a sermon before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and used these words:

Arabic	Translation
And whoever obeys Allah and His Messenger has truly found the right path, and whoever disobeys them both has surely gone astray.	He who obeyed Allah and the Messenger found the path, and he who disobeyed them both became astray.

The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Translation
What a bad orator you are! Say: 'And whoever disobeys Allah and His Messenger has surely gone astray.'[1]	What a bad speaker you are, say it like this: he who disobeyed Allah and the Messenger became astray.

In the narration of Abu Dawood, it is:

Arabic	Translation
He said, 'Stand up,' or he said, 'Go away, for you are a bad orator.'[2]	The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said: Stand up, or said: Go away, for you are a bad speaker.

Imam Qazi Iyad and a group of scholars have stated:

---

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Jumu'ah, Chapter on brevity in the sermon and lengthening the prayer, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/286; Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Kitab al-Taharah 1/86 and Kitab al-Jumu'ah 3/216, Dar Sadr Beirut; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Adi bin Hatim, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/256. [2] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Salat, Chapter on the man delivering a sermon leaning on a bow, Aftab-e-Alam Press Lahore 1/156.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

...हो जाता है। त) पहला: संभव है कि खेल-कूद के समय अपनी नात और वह भी औरतों द्वारा गाए जाने और वह भी डफ़ बजाने के साथ पसंद न की हो, इसलिए फ़रमाया: इसे रहने दो और वही पहले वाले गीत गाओ। इरशाद-उस-सारी, लमआत व मिरक़ात आदि में इस संभावना की व्याख्या की गई है।

दूसरा मैं कहता हूँ: संभव है कि वह सभा महिलाओं, दासियों और कम समझ वाले लोगों की थी, उनमें इसलिए मना फ़रमाया कि व्यक्तिगत देवत्व के भ्रम को रोका जा सके यह हिकमत भरी व्याख्या है। और वहाबियों के इमाम की बुद्धि उल्टी है, जो सोचते हैं कि यदि किसी ऐसी बात में जिसमें कई अर्थ निकलते हों और उसके बुरे पक्ष की ओर जाने की संभावना हो, तो छोटों को मना किया जाना चाहिए और बुद्धिमान पुरुषों के लिए उसकी मनाही को वह और भी ज़रूरी समझते हैं। जबकि मामला बिल्कुल इसके विपरीत है। कम ज्ञान और कम समझ वाले लोगों को ऐसी बातों से रोका जाता है ताकि वे गलत न समझ बैठें; बुद्धिमान और समझदार लोगों को मना करने की कोई ज़रूरत नहीं है क्योंकि उनसे कोई डर नहीं है। सही मुस्लिम, मसनद अहमद, सुनन अबी दाऊद और सुनन नसाई में अदी बिन हातिम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि एक व्यक्ति ने हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सामने खुतबा (भाषण) पढ़ा और उसमें ये शब्द कहे:

अरबी	**अनुवाद**
व मन युतिइल्लाहा व रसूलाहू फ़क़द रशदा व मन यअसिहिमा फ़क़द ग़वा।	जिसने अल्लाह और उसके रसूल की आज्ञा मानी उसने सही रास्ता पा लिया और जिसने उन दोनों की अवज्ञा की वह गुमराह हो गया।

सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी	**अनुवाद**
बिअसल ख़तीबु अंता, क़ुल व मन यअसिल्लाहा व रसूलाहू फ़क़द ग़वा[1]।	तू कितना बुरा वक्ता (ख़तीब) है, यूँ कह कि जिसने अल्लाह और उसके रसूल की अवज्ञा की वह गुमराह हो गया।

अबू दाऊद की रिवायत में है:

अरबी	अनुवाद
का-ल क़ुम औ का-ल इज़हब फ़बिअसल ख़तीबु अंता[2]।	सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: खड़ा हो जा, या फ़रमाया: चला जा कि तू बुरा वक्ता है।

इमाम क़ाज़ी अयाज़ आदि उलेमाओं के एक समूह का कथन है:

---

[1] सही मुस्लिम, किताबुल जुमुआ, खुतबे में संक्षिप्तता और नमाज़ को लंबा करने का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/२८६; सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताबुत तहारत १/८६ और किताबुल जुमुआ ३/२१६, दार सादिर बेरुत; मसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अदी बिन हातिम, अल-मकतबतुल इस्लामी बेरुत ४/२५६। [2] सुनन अबी दाऊद, किताबुस सलात, धनुष पर टेक लगाकर खुतबा देने वाले व्यक्ति का अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर १/१५६।

पृष्ठ ५७१ / ७७२

ہوجاتا ہے۔ ت) اولاً: ممکن ہے کہ لہو ولعب کے وقت اپنی نعت اور وہ بھی زنانے گانے اور وہ بھی دف بجانے میں پسند نہ فرمائی، لہذا ارشاد ہوا: اسے رہنے دور اور وہی پہلے گیت گاؤ۔ ارشاد الساری، لمعات و مرقات وغیرہ میں اس احتمال کی تصریح ہے۔ ثانیاً اقول: ممکن کہ مجلس عورتوں، کنیزوں، کم فہم لوگوں کی تھی ان میں منع فرمایا کہ توہم ذائیت کا سد باب ہو، شرح حکیم ہے اور امام الوہابیہ کی مت اوندھی جو متحمل ذو وجوہ بات جس میں برے پہلو کی طرف لے جانے کا احتمال ہو چھوٹوں کو منع کی جائے دانشمند مردوں کے لیے اس کی ممانعت بدرجہ اولٰی جانتا ہے حالانکہ معاملہ صاف الٹا ہے ایسی بات سے کم علموں کم فہموں کو روکتے ہیں کہ غلط نہ سمجھ بیٹھیں، عاقلوں دانشمندوں کو منع کیا ضرور کہ ان سے اندیشہ نہیں۔ صحیح مسلم و مسند احمد و سنن ابی داؤد و سنن نسائی میں عدی بن حاتم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے ایک شخص نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سامنے خطبہ پڑھا اور اس میں یہ لفظ کہے:

متن	ترجمہ
ومن یطع اللہ ورسولہ فقد رشد ومن یعصھما فقد غوی۔	جس نے اللہ اور رسول کی اطاعت کی اس نے راہ پائی اور جس نے ان دونوں کی نافرمانی کی وہ گمراہ ہوا۔

سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

متن	ترجمہ
بئس الخطیب انت، قل ومن یعص اللہ ورسولہ فقد غوی[1]۔	کیا برا خطیب ہے تو، یوں کہہ کہ جس نے اللہ ورسول کی نافرمانی کی وہ گمراہ ہوا۔

ابو داؤد کی روایت میں ہے:

متن	ترجمہ
قال قم او قال اذهب فبئس الخطيب انت[2]۔	سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: اٹھ، یا فرمایا: چلا جا کہ تو برا خطیب ہے۔

امام قاضی عیاض وغیرہ ایک جماعت علماء کا ارشاد ہے:

---

1 صحیح مسلم کتاب الجمعة فصل فی ایجاز الخطبة واطالة الصلوة قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۸۶، سنن الکبری للبیہقی کتاب الطهارة ۱/ ۸۶ و کتاب الجمعة ۳/ ۲۱۶ دار صادر بیروت، مسند احمد بن حنبل حدیث عدی بن حاتم المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۲۵۶ 2 سنن ابی داؤد کتاب الصلوة باب الرجل یخطب علی قوس آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۱۵۶

Fatawa Rizvia, Volume 30

Top Box Content: Arabic: He only disapproved of his associating them in a pronoun that implies equality, and commanded him to use a conjunction out of glorification for Allah. Urdu: Meaning, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) disapproved of this orator's combining Allah and the Messenger in a single dual pronoun.

Main Body Text: I say: This is the correct reason, and its conflict with the upcoming Hadith of Abu Dawud is dispelled by what the weak servant (may Allah Almighty forgive him) has mentioned. The view expressed by the great Imam Nawawi (may Allah have mercy on him) in 'Al-Minhaj'—that the reason for the prohibition is that the nature of sermons is elaboration and clarification, and to avoid hints and symbols, whereas this type of pronoun appears frequently in the authentic sayings of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)—as in his saying: 'That Allah and His Messenger are dearer to him than anything besides them.' Here, he used the dual pronoun because it was not a preaching sermon, but rather the teaching of a legal ruling; thus, the fewer the words, the easier they are to memorize. This is unlike a preaching sermon where the objective is not to memorize the words but to take heed from them. (End quote)

And I say: Imam Nawawi (may Allah have mercy on him) was led... (Continued on the next page)

Footnote: 1. Sharh Sahih Muslim with Sahih Muslim, Book of Friday, Chapter on Brevity of the Sermon, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/286.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

ऊपरी बॉक्स की सामग्री: अरबी: उन्होंने केवल एक सर्वनाम में उनके संयोजन को अस्वीकार किया जो समानता का अर्थ देता है, और उन्हें अल्लाह की महिमा के लिए संयोजन (अत्फ़) का उपयोग करने का आदेश दिया। उर्दू: अर्थात, सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस खतीब के अल्लाह और रसूल को एक तस्निया (दोहरा) सर्वनाम में जमा करने को नापसंद किया।

मुख्य पाठ: मैं कहता हूँ: यही कारण सही है, और इसकी अबू दाऊद की आने वाली हदीस के साथ जो विसंगति है, वह इस कमज़ोर बंदे (अल्लाह तआला उसकी मगफ़िरत फरमाए) के ज़िक्र किए गए बयान से दूर हो जाती है। इमाम अजल नवरी (अलैहिर्रहमा) ने मिन्हाज में जो विचार व्यक्त किया है कि निषेध का कारण यह है कि खुत्बों (व्याख्यानों) की विशेषता विस्तार और स्पष्टीकरण है और संकेतों व प्रतीकों से बचना है, जबकि इस प्रकार के सर्वनाम का उपयोग रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कलाम में कई सही हदीसों में आया है। जैसे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद है: 'अल्लाह और रसूल की मोहब्बत उसके दिल में उन दोनों के सिवा सब से ज़्यादा हो।' यहाँ आपने तस्निया (दोहरा) सर्वनाम इसलिए इस्तेमाल फ़रमाया क्योंकि यह खुत्बा और वाज़ (उपदेश) नहीं था बल्कि शरई हुक्म की तालीम थी, लिहाज़ा शब्दों की कमी उन्हें हिफ़्ज़ (याद) करने के ज़्यादा करीब है, इसके विपरीत खुत्बे के, कि उसमें शब्दों का हिफ़्ज़ करना मक़सद नहीं होता बल्कि उनसे नसीहत हासिल करना मक़सद होता है। समाप्त।

तो मैं कहता हूँ: इमाम नववी (अलैहिर्रहमा) को... (शेष अगले पृष्ठ पर)

पाद-टिप्पणी: 1. शरह सहीह मुस्लिम मअ सहीह मुस्लिम, किताबुल जुमुआ, फ़सल फ़ी ईजाज़ अल-खुत्बा इल्ख़, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/286।

पृष्ठ 572/772

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

اوپری خانہ: عربی: انما انکر علیہ تشریکہ فی الضمیر المقتضی للتسویۃ و امرہ بالعطف تعظیما للہ

اردو: یعنی سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس خطیب کا اللہ و رسول کو ایک ضمیر تثنیہ میں جمع کرنا (ناپسند فرمایا)۔

متن: اقول : (میں کہتا ہوں) یہی علت درست ہے، اور اسکی منافات حدیث ابو داؤد کے ساتھ جو کہ عنقریب آرہی ہے، عبد ضعیف (اللہ تعالٰی اس کی مغفرت فرمائے) کے بیان مذکور کے ساتھ مندفع ہے۔ امام اجل نوری علیہ الرحمہ نے منہاج میں جو خیال ظاہر فرمایا ہے کہ انہی کا سبب یہ ہے کہ خطبات کی شان یہ ہے کہ ان میں تفصیل و توضیح سے کام لیا جائے اور اشارات و رموز سے اجتناب کیا جائے حالانکہ اس قسم کی ضمیر کا استعمال کلام رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں متعدد احادیث صحیحہ میں وارد ہے۔ جیسے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد ہے: "اللہ و رسول کی محبت اس کے دل میں ان دونوں کے ماسوا سے زیادہ ہو۔" یہاں ضمیر تثنیہ اس لئے آپ نے استعمال فرمائی کہ یہ خطبہ و وعظ نہیں بلکہ حکم شرعی کی تعلیم ہے، چنانچہ لفظوں کی قلت انہیں حفظ کرنے کے زیادہ قریب ہے، بخلاف خطبہ کے کہ اس میں حفظ الفاظ مقصد نہیں ہوتا بلکہ ان سے نصیحت حاصل کرنا مقصود ہوتا ہے۔ اھ

فاقول: (تو میں کہتا ہوں) امام نووی علیہ الرحمہ کو... (باقی بر صفحہ آئندہ)

حاشیہ: ۱ شرح صحیح مسلم مع صحیح مسلم کتاب الجمعۃ فصل فی ایجاز الخطبۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۸۶

صفحہ ۵۷۲ از ۷۷۲

Fatawa Razawiya, Volume 30

...by mentioning His name first. [Prophet Muhammad, peace be upon him] did not approve of the expression "whoever disobeys those two" (using a dual pronoun) to avoid any implication of equality between Allah and His Messenger. He commanded that it be said: "whoever disobeys Allah and His Messenger," so that the exalted name of Allah Almighty is mentioned before the sacred name of the Messenger as a mark of veneration.

(Remaining part of the footnote from the previous page) [Arabic Text]: ...The blessed effort [spent in reconciling this] was prompted by the perception of a contradiction between the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) forbidding the preacher from using a dual pronoun and his own use of it. However, as you have realized, there is no contradiction. Avoiding pronouns is not among the requirements of a sermon, nor is it a condition for clarity to place a proper noun in the place of a pronoun. Pronouns only hinder clarity when confusion is feared, which is not the case here. So how did this lead to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) rebuking the preacher and ordering him to "go" or "get up," even though he (peace and blessings of Allah be upon him) loved conciseness in speech that does not impair understanding? And he (peace and blessings of Allah be upon him) used to say that a man's lengthening of the prayer...

[Urdu Translation/Explanation]: This blessed effort was prompted by the idea that there is a contradiction between prohibiting the preacher of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) from using the dual pronoun and his own use of it. However, you have already known that there is no contradiction. Foregoing pronouns is not among the obligations of the sermon, nor is replacing a pronoun with a proper noun a condition for clarity. Using a pronoun is an obstacle to clarity only when there is a risk of ambiguity, whereas it is not the case here. Then how did this matter necessitate that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) reprimand this preacher and command him to "go away" or "get up from here," even though he (peace and blessings of Allah be upon him) preferred such brevity in speech which does not hinder comprehension? And he (peace and blessings of Allah be upon him) used to say that for a man to lengthen the prayer... (continued on the next page)

1. Sharh Sahih Muslim by Qadi Iyad, Book of Friday, Hadith 870, Dar al-Wafa, 3/275; Sharh Sahih Muslim by al-Nawawi, Book of Friday, Chapter on Conciseness in the Sermon, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/286.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

...अल्लाह तआला का नाम पहले ज़िक्र करने के साथ।[1] कि जिस किसी ने इन दोनों की नाफरमानी की, उसे नापसंद फ़रमाया ताकि इसमें बराबरी का वहम न हो जाए, और हुक्म दिया कि यूँ कहे कि जिसने अल्लाह और उसके रसूल की नाफरमानी की, जिसमें अल्लाह अज़्ज़वजल का मुक़द्दस नाम रसूल के पाक नाम से ताज़ीमन पहले रहे।

(पिछली टिप्पणी का शेष भाग) [अरबी पाठ]: इस सुखी तकल्लुफ (प्रयास) ने इस बात पर उकसाया है कि आपने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ख़तीब को तस्निया (दो वचन) की ज़मीर इस्तेमाल करने से मना करने और ख़ुद उसे इस्तेमाल फ़रमाने में तज़ाद (विरोध) समझा, हालाँकि आप जान चुके हैं कि कोई तज़ाद नहीं। और ज़मीरों का छोड़ना ख़ुत्बे के वाजिबों में से नहीं है और न ही ज़मीर की जगह इस्म-ए-ज़ाहिर (संज्ञा) को रखना वज़ाहत की शर्त है। ज़मीर का इस्तेमाल करना वहाँ इज़हार (स्पष्टता) में रुकावट बनता है जहाँ उलझन का डर हो, जबकि यहाँ ऐसा नहीं है। फिर यह बात इस बात की कैसे मुक़्तज़ी (ज़रूरी) हुई कि नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) उस ख़तीब की निंदा करें और हुक्म दें कि यहाँ से चले जाओ या उठ जाओ, हालाँकि आप (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) कलाम में ऐसे संक्षेप को पसंद फ़रमाते थे जो समझ में रुकावट न बने। और आप (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते थे कि...

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: इस सुखी तकल्लुफ़ (प्रयास) पर इस बात ने उकसाया है कि आपने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के ख़तीब को तस्निया की ज़मीर इस्तेमाल करने से मना करने और ख़ुद उसको इस्तेमाल फ़रमाने में मनाफ़ात (विरोध) समझी, हालाँकि तू जान चुका है कि कोई मनाफ़ात नहीं। और ज़मीरों को छोड़ना ख़ुत्बा के वाजिबात में से नहीं है और न ही ज़मीर की जगह इस्म-ए-ज़ाहिर को रखना शर्त-ए-तौज़ीह (स्पष्टीकरण की शर्त) है। ज़मीर को इस्तेमाल करना वहाँ मख़्ल-ए-इज़हार (स्पष्टता में बाधक) होता है जहाँ इल्तिबास (भ्रम) का डर हो जबकि यहाँ ऐसा नहीं है। फिर यह बात इस अम्र (मामले) की मुक़्तज़ी कैसे हुई कि नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उस ख़तीब को मज़म्मत फ़रमाएं और हुक्म दें कि यहाँ से चला जा या उठ जा, हालाँकि आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम कलाम में ऐसे इख़्तिसार (संक्षेप) को पसंद फ़रमाते थे जो मख़्ल-ए-फ़हम (समझ में बाधक) न हो। और आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते थे कि मर्द का नमाज़ को लंबा करना... (बाकी अगले पृष्ठ पर)

1. शरह सहीह मुस्लिम क़ाज़ी अयाज़, किताबुल जुमुआ, हदीस 870, दारुल वफ़ा 3/275; शरह सहीह मुस्लिम इमाम नववी, किताबुल जुमुआ, फ़स्ल फी ईजाज़िल खुतबा आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/286.

تعالی بتقدیم اسمہ۔[1] کہ جس نے ان دونوں کی نافرمانی کی کو پسند نہ فرمایا اس میں برابری کا وہم نہ ہو جائے اور حکم دیا کہ یوں کہے کہ جس نے اللہ و رسول کی نافرمانی کی جس میں اللہ عزوجل کا نام اقدس نام پاک رسول سے تعظیماً مقدم رہے۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) تعالیٰ علی ھذا التکلف السعید ما رأی من التنافی بین نہیہ الخطیب وثبوتہ عن نفسہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وقد علمت ان لاتنافی ولیس من واجبات الخطبۃ ترك الاضمار لامن شریطۃ الایضاح وضع المظہر موضع المضمر وانما کان الاضمار یخل بالاظہار حیث یخشی الالتباس وہہنا لایلیس فکیف یکون ھذا مقتضیا لان یواجہہ النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بالذم ویقول لہ اذھب او قم وقد کان صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یحب الایجاز فی الکلام بحیث لایخل بالافہام وکان یقول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : ان طول

اس تکلف سعید پر اس بات نے برانگیختہ کیا ہے کہ آپ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خطیب کو ضمیر تثنیہ کے استعمال سے منع کرنے اور خود اس کو استعمال فرمانے میں منافات سمجھی، حالانکہ تو جان چکا ہے کہ کوئی منافات نہیں۔ اور ضمائر کو ترک کرنا خطبہ کے واجبات میں سے نہیں اور نہ ہی ضمیر کی جگہ اسم ظاہر کو رکھنا شرط توضیح ہے۔ ضمیر کو استعمال کرنا وہاں مخلِ اظہار ہوتا ہے جہاں التباس کا ڈر ہو جبکہ یہاں ایسا نہیں ہے۔ پھر یہ بات اس امر کی مقتضی کیسے ہوئی کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس خطیب کو مذمت فرمائیں اور حکم دیں کہ یہاں سے چلا جا یا اٹھ جا، حالانکہ آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کلام میں ایسے اختصار کو پسند فرماتے تھے جو مخلِ فہم نہ ہو۔ اور آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے تھے کہ مرد کا نماز کو لمبا کرنا (باقی بر صفحہ آئندہ)

1 شرح صحيح مسلم للقاضي عياض كتاب الجمعة حديث ٨٧٠ دار الوفاء ٢٧٥/٣ ، شرح صحيح مسلم للنووى كتاب الجمعة فصل فى ايجاز الخطبة الخ قديمى كتب خانہ كراچى ٢٨٦/١

Fatawa Razawiyya Volume 30

Although it is stated in the noble Hadith that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself used to say in the sermon:

[Arabic Text Box 1]: "Whoever obeys Allah and His Messenger has truly found the right path, and whoever disobeys them both, he does not harm but himself." — Abu Dawud (1) from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) with a sound chain.

[Urdu Translation Box 1]: Whoever obeyed Allah and His Messenger found the right path, and whoever disobeyed them both would only harm himself. (Narrated by Abu Dawud from Abdullah bin Mas'ud with a good chain - T)

Furthermore, Ibn Shihab al-Zuhri narrated the Friday sermon of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), in which these exact words are present:

[Arabic Text Box 2]: "And whoever disobeys them both has gone astray." — Also narrated (2) from him as a Mursal Hadith.

[Urdu Translation Box 2]: Whoever disobeyed them both went astray. (Also, it was narrated as a Mursal from Abdullah bin Mas'ud - T)

(Remainder of the footnote from the previous page)

[Arabic Text Section]: "A man's long prayer and short sermon are a sign of his religious understanding, so prolong the prayer and shorten the sermon. Indeed, some speech is like magic." Then, the proof of such speech from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself in the sermon, as you will hear from the two Hadiths of Abu Dawud, leaves no room for accepting this view. Therefore, the escape lies in what this weak servant (the author) mentioned. All praise is due to Allah for this guidance. 2 - from him.

[Urdu Translation Section]: And shortening the sermon is a proof of his jurisprudence; therefore, make the prayer long and the sermon short. And some expressions are like magic. Then, the proof of similar speech in the sermon from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself, as you will hear from two Hadiths of Abu Dawud, does not leave this reason acceptable. Therefore, the sincerity lies in the very reason which the weak servant (the late author) has mentioned. All praise is for Allah for the grant of this insight. (T)

1. Sunan Abi Dawud, Book of Prayer (Chapters on Friday), Chapter: A man delivering a sermon while leaning on a bow, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/157.
2. Sunan Abi Dawud, Book of Prayer (Chapters on Friday), Chapter: A man delivering a sermon while leaning on a bow, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/157.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हालाँकि हदीस शरीफ़ में है कि स्वयं हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) खुतबे (धर्मोपदेश) में इस प्रकार फ़रमाया करते थे:

[अरबी पाठ बॉक्स 1]: "जिसने अल्लाह और उसके रसूल की आज्ञा मानी वह सही रास्ते पर आ गया, और जिसने उन दोनों की अवज्ञा की, वह अपना ही नुकसान करेगा।" — अबू दाऊद (1) अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक सही सनद के साथ।

[उर्दू अनुवाद बॉक्स 1]: जिसने अल्लाह और रसूल की इताअत की वह राहयाब हुआ और जिसने इन दोनों की नाफरमानी की वह अपना ही नुकसान करेगा। (अबू दाऊद ने अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से सनद-ए-हसन के साथ रिवायत किया - त)

साथ ही इब्ने शिहाब ज़ुहरी ने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का जुमे का खुतबा रिवायत किया है जिसमें ठीक यही शब्द हैं:

[अरबी पाठ बॉक्स 2]: "और जिसने उन दोनों की अवज्ञा की वह गुमराह हो गया।" — इसे भी (2) उनसे मुरसल रिवायत किया गया है।

[उर्दू अनुवाद बॉक्स 2]: जिसने इन दोनों की नाफरमानी की वह गुमराह हुआ। (साथ ही इसे अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से मुरसल रिवायत किया गया है - त)

(पिछले पृष्ठ के फ़ुटनोट का शेष भाग)

[अरबी पाठ अनुभाग]: "एक आदमी की लंबी नमाज़ और छोटा खुतबा उसकी दीन की समझ की निशानी है, इसलिए नमाज़ को लंबी करो और खुतबे को छोटा। बेशक, कुछ भाषण जादू की तरह होते हैं।" फिर खुतबे में स्वयं हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से इसके समान कलाम का प्रमाण, जैसा कि आप अबू दाऊद की दो हदीसों से सुनेंगे, इस कारण को स्वीकार करने योग्य नहीं रहने देता। इसलिए बचाव उसी कारण में है जिसका ज़िक्र इस कमज़ोर बंदे (लेखक) ने किया है। इस सूझ-बूझ की अता पर तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं। 2 - उनसे।

[उर्दू अनुवाद अनुभाग]: और खुतबे को संक्षिप्त करना उसकी फकाहत (दीन की समझ) की दलील है, इसलिए नमाज़ लंबी और खुतबा संक्षिप्त किया करो। और कुछ बयान जादू होते हैं। फिर स्वयं रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से इस जैसे कलाम का खुतबे में प्रमाण जैसा कि अबू

दाऊद की दो हदीसों से सुनेंगे, इस वजह को काबिले कुबूल नहीं रहने देता। लिहाजा मुखलिस उसी वजह में है जिसको अब्द-ए-ज़ईफ़ (मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा) ने ज़िक्र किया है। इस सूझ-बूझ की अता पर तमाम तारीफ़ अल्लाह तआला के लिए है। (त)

---

1. सुनन अबू दाऊद, किताबुस सलात (अबवाबुल जुमा), बाब: आदमी का कमान पर टेक लगाकर खुतबा देना, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 1/157।
2. सुनन अबू दाऊद, किताबुस सलात (अबवाबुल जुमा), बाब: आदमी का कमान पर टेक लगाकर खुतबा देना, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 1/157।

حالانکہ حدیث شریف میں ہے خود حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم خطبے میں یوں فرمایا کرتے:

[باکس ۱ عربی]: من یطع اللہ ورسولہ فقد رشد ومن یعصمھما فانہ لایضر الا نفسہ — ابو داؤد (1) عن عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح -

[باکس ۱ اردو]: جس نے اللہ اور رسول کی اطاعت کی وہ راہ یاب ہوا اور جس نے ان دونوں کی نافرمانی کی وہ اپنا ہی نقصان کرے گا۔ (ابو داؤد نے عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے سند حسن کے ساتھ روایت کیا - ت)

نیز ابن شہاب زہری نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا خطبہ جمعہ روایت کیا اس میں بعینہ وہی الفاظ ہیں کہ:

[باکس ۲ عربی]: ومن یعصھما فقد غوی — رواہ ایضاً (2) عنہ مرسلاً -

[باکس ۲ اردو]: جس نے ان دونوں کی نافرمانی کی گمراہ ہوا۔ (نیز اس کو عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مرسلاً روایت کیا گیا - ت)

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ)

[عربی متن]: صلوۃ الرجل وقصر خطبتہ مئنۃ من فقھہ فاتیلو الصلوۃ واقصر والخطبۃ وان من البیان لسحرا ثم ثبوت مثلہ عنہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی الخطبۃ کما ستسمع من حدیثی ابی داؤد لا ینر لہذا الوجہ وجہ قبول اصلاً فانما المحیص الی ماذکر العبد الضعیف والحمدللہ علی التوقیف ۲ منہ-

[اردو متن]: اور خطبہ کو مختصر کرنا اس کی فقاہت کی دلیل ہے لہذا نماز لمبی اور خطبہ مختصر کیا کرو۔ اور بعض بیان جادو ہوتے ہیں۔ پھر خود رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اس جیسے کلام کا خطبہ میں ثبوت جیسا کہ ابو داؤد کی دو حدیثوں سے تو سنے گا اس وجہ کو قابل قبول نہیں رہنے دیتا لہٰذا مخلص اسی وجہ میں ہے جس کو عبد ضعیف (مصنف علیہ الرحمہ) نے ذکر کیا ہے۔ اس سوجھ بوجھ کی عطا پر تمام تعریف اللہ تعالیٰ کیلئے ہے۔ (ت)

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الصلوۃ (ابواب الجمعۃ) باب الرجل یخطب علی قوس آفتاب عالم پریس لاہور ۱/۱۵۷ 2 سنن ابی داؤد کتاب الصلوۃ (ابواب الجمعۃ) باب الرجل یخطب علی قوس آفتاب عالم پریس لاہور ۱/۱۵۷

Volume 30 Fatawa Razawiyya

From the upcoming Hadith, by the grace of Allah Almighty, there is a fine support and discourse for this humble servant (the author). So wait for it. Thirdly: The reason for the prohibition of attributing knowledge of the unseen (Ghaib) absolutely without mentioning divine teaching from Allah Almighty is as follows. The Verified Sheikh (Sheikh-e-Muhaqqiq), may Allah Almighty have mercy on him, pointed towards this in 'Lama'at'. I say: And it is undoubtedly justified, just as it is disliked to say "I will do this" without joining it with the will of Allah Almighty. Allah Almighty said: "And never say of anything, 'I will do that tomorrow,'" (1) Never say about anything that I am going to do it tomorrow unless God wills. Knowledge of the unseen by essence is exclusive to Allah Almighty. The disbelievers used to believe in it for their false deities and others. Therefore, calling a created being "Knower of the Unseen" (Aalim-ul-Ghaib) is disliked. However, there is no harm in saying that they have information about matters of the unseen through what Allah Almighty has told them. This is the second possibility that scholars mentioned in this Hadith. Even in this case, the prohibition looks toward the etiquette of speech, not that the belief in the Prophets (peace be upon them) having information about the unseen through divine teaching is prohibited at all - let alone being polytheism (shirk), which is the aim of that rebellious person. Thus should the research be, and Allah Almighty is the Grantor of success. (Research is appropriate in this way and Allah Almighty is the One who gives success. T)

Hadith 169: Muhammad bin Ishaq, a trustworthy Tabi'i and Imam of Seerah and battles, narrated from Abu Jazah Yazid bin Ubaid Sa'di: When the polytheists fled (in the Battle of Hunayn), Malik bin Auf (who was the leader of the disbelievers of Hawazin in that battle) fled and took refuge in Ta'if. The Mercy to the Worlds, peace and blessings of Allah be upon him, said: "If he comes after accepting faith, we will return his family and wealth to him." This news reached Malik bin Auf, and he presented himself in the holy presence while the Prophet had already departed from the place of Ji'rana. The Noble Master, peace and blessings of Allah be upon him, returned his family and wealth and gave him a hundred camels from his treasury of generosity. Then Malik bin Auf, may Allah be pleased with him, addressed the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, from a poem (So

Malik bin Auf, may Allah be pleased with him, addressed the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, with his poem T):

1. The Holy Quran 18/23 Page 575 of 772

जिल्द ३० फ़तावा रज़विया

आने वाली हदीस से, अल्लाह तआला की तौफीक से, इस फ़क़ीर (लेखक) का बेहतरीन समर्थन और प्रवचन होता है, तो प्रतीक्षा करें। तीसरा: अल्लाह तआला की तालीम (शिक्षा) का ज़िक्र किए बिना मुतलक़ तौर पर इल्म-ए-ग़ैब की निस्बत करने की मनाही की वजह यह है। शेख़-ए-मुहक़्क़िक़ रहमतुल्लाह तआला अलैहि ने 'लमाआत' में इस ओर इशारा फ़रमाया है। मैं कहता हूँ: और यह निस्संदेह उचित है, जिस तरह अल्लाह तआला की मर्जी को शामिल किए बिना यह कहना कि "मैं ऐसा करूँगा", मकरूह (नापसंद) है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और किसी चीज़ के बारे में हरगिज़ न कहना कि मैं कल इसे करने वाला हूँ।" (१) किसी चीज़ के बारे में हरगिज़ न कहें कि मैं कल उसे करने वाला हूँ, सिवाय इसके कि खुदा चाहे। इल्म-ए-ग़ैब ज़ाती तौर पर अल्लाह तआला के लिए खास है। काफ़िर अपने झूठे माबूदों और दूसरों के लिए इसे मानते थे, इसलिए मख़लूक़ (सृष्टि) को "आलिमुल ग़ैब" कहना मकरूह है। और इस तरह कोई हर्ज नहीं कि अल्लाह तआला के बताने से उन्हें ग़ैब की बातों की सूचना है, यह दूसरी संभावना है जो उलेमा ने इस हदीस में ज़िक्र फ़रमाई। इस सूरत में भी मनाही कलाम के अदब की ओर इशारा करती है, न कि यह कि अंबिया अलैहिमुस्सलाम को ईश्वरीय शिक्षा के ज़रिए ग़ैब की सूचना होने का अक़ीदा मना है - शिर्क तो दूर की बात है जो उस विद्रोही का मक़सद है। तहक़ीक़ (अनुसंधान) इसी तरह होनी चाहिए और अल्लाह तआला ही तौफ़ीक़ देने वाला है। (तहक़ीक़ इसी तरह मुनासिब है और अल्लाह तआला तौफ़ीक़ देने वाला है। त)

हदीस १६९: मुहम्मद बिन इसहाक़, एक विश्वसनीय ताबिई और सीरत व मग़ाज़ी के इमाम, ने अबू जज़ा यज़ीद बिन उबैद सादी से रिवायत की: जब (ग़ज़वा-ए-हुनैन में) मुशरिक भाग गए, तो मालिक बिन औफ़ (जो उस लड़ाई में ह्वाज़िन के काफ़िरों के सरदार थे) भागकर ताइफ़ में शरण ली। रहमत-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "अगर वह ईमान लाकर हाज़िर हो, तो हम उसके अहल-ओ-अयाल (परिवार) और माल उसे वापस कर देंगे।" यह ख़बर मालिक बिन औफ़ को पहुँची, वह दरबार-ए-अक़दस में हाज़िर हुए जबकि हुज़ूर मक़ाम-ए-जिअराना से प्रस्थान कर चुके थे। सैय्यद-ए-अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उनके परिवार और माल वापस कर दिए और अपने ख़ज़ाना-ए-करम से सौ ऊँट प्रदान किए। तो मालिक बिन औफ़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को एक क़सीदे के ज़रिए संबोधित किया (तो

मालिक बिन औफ़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से अपने क़सीदे से मुख़ातिब हुए त):

1. अल-क़ुरआन अल-करीम १८/२३ पृष्ठ ५७५ (कुल ७७२)

حدیث آئندہ سے بتوفیق اللہ تعالی اس فقیر کی عمدہ تائید و تقریر ہوتی ہے فانتظر۔ ثالثاً: وجہ ممانعت علم غیب کی اسناد مطلق بے ذکر تعلیم الہی عزوجل ہے۔ شیخ محقق رحمۃ اللہ تعالی نے لمعات میں اس طرف ایما فرمایا۔ اقول: اور وہ بے شک وجیہ ہے جس طرح بغیر اللہ عزوجل کی مشیت کو ملائے یوں کہنا کہ میں یوں کروں گا، مکروہ ہے۔ قال اللہ تعالی: "وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا" ۱ ہرگز نہ کہنا کسی چیز کو کہ میں کل ایسا کرنے والا ہوں مگر یہ کہ خدا چاہے۔ علم غیب بالذات اللہ عزوجل کے لئے خاص ہے کفار اپنے معبودان باطل و غیر ہم کے لئے مانتے تھے لہٰذا مخلوق کو "عالم الغیب" کہنا مکروہ، اور یوں کوئی حرج نہیں کہ اللہ تعالی کے بتائے سے امور غیب پر انہیں اطلاع ہے، یہ دوسرا احتمال ہے کہ علماء نے اس حدیث میں ذکر فرمایا اس تقدیر پر بھی ممانعت ادب کلام کی طرف ناظر ہے نہ یہ کہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کو بتعلیم الہی غیب پر اطلاع کا عقیدہ ممنوع ہی ہو شرک تو درکنار جو اس طاغی کا مقصود ہے ہکذا ینبغی التحقیق واللہ تعالی ولی التوفیق (تحقیق یونہی مناسب ہے اور اللہ تعالی توفیق دینے والا ہے۔ ت)

حدیث ۱۶۹: محمد بن اسحق تابعی ثقہ امام السیر والمغازی نے ابوجزہ یزید بن عبید سعدی سے روایت کی، جب (غزوہ حنین میں) مشرکین بھاگ گئے مالک بن عوف (کہ اس لڑائی میں سردار کفار ہوازن تھے) بھاگ کر طائف میں پناہ گزیں ہوئے رحمت عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا: اگر وہ ایمان لا کر حاضر ہو تو ہم اس کے اہل و مال اسے واپس دیں۔ یہ خبر مالک بن عوف کو پہنچی، خدمت اقدس میں حاضر ہوئے جبکہ کہ حضور مقام جعرانہ سے نہضت فرما چکے تھے، سید اکرم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے ان کے اہل و مال واپس دئے اور سو اونٹ اپنے خزانہ کرم سے عطا کئے، فقال مالک بن عوف رضی اللہ تعالی عنہ یخاطب رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ

وسلم من قصیدۃ (تو مالک بن عوف رضی اللہ تعالی عنہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے اپنے قصیدہ سے مخاطب ہوئے ت) :

Fatawa Razawiyya Volume 30

Ma in ra'aytu wala sami'tu bi-wahidin fi-n-nasi kullihimu kamithli Muhammadin Awfa wa-a'ta lil-jazili limujtadin wa-mata tasha'u yukhbiruka 'amma fi ghadin

I have neither seen nor heard of anyone among all the people of the world like Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him). He is the most faithful, and most generous in bestowing abundant benefit upon the seeker, and whenever you wish, he informs you of the news of tomorrow. May Allah's peace and blessings be upon him.

The Master of the Universe (may Allah's peace and blessings be upon him) appointed him as the leader over his people Hawazin and the tribes of Thumala, Salama, and Fahm.

Hadith 170: Mu'afi related in 'Kitab al-Jalis wal-Anis' via Harmazi Abu Ubaidah (may Allah be pleased with him), that Malik bin Awf (may Allah be pleased with him), the chief of Hawazin, accepted Islam and presented himself in the noble presence and recited his panegyric poem (in which verses of this subject were mentioned) to the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). Then he (the Prophet) said good words to him and clothed him with a mantle. Al-Hafiz mentioned both of them in 'Al-Isaba'. (Hafiz mentioned these two narrations in Al-Isaba. Note)

I say (Aqool): May countless rains of Divine pleasure descend upon the companions of Mustafa (may Allah's peace and blessings be upon him). It was not said 'Mata Yashaa' (when *he* wishes) he will give you news of the unseen. In that case, there would still be the possibility of truth even if the informer had no choice, but was granted information on one or two matters every year or two; such a person could also say as a matter of double-meaning or ambiguity: "Whenever I want, I will give you news of the unseen," meaning he will want it when he coincidentally receives some news; then he is conditionally truthful. Rather, it was said: "Whenever *you* wish, he will give you news of the unseen." Here the seeker is the absolute addressee, whoever they may be, not specific, nor is the time of their asking limited, nor is 'Ghad' (tomorrow) definite but rather an indefinite non-specific term. So the result is that whoever wishes, at whatever time, regarding whatever future matter...

1. Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba, referencing Ibn Ishaq, entry 7672 Malik bin Awf, Dar al-Fikr Beirut 5/454.

2. Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba and Al-Jalis wal-Anis lil-Ma'ani, entry 7672 Malik bin Awf, Dar al-Fikr Beirut 5/454.

फतावा रज़विया खंड ३०

मा इन रअइतु वला समिअतु बिवाहिदिन फ़िन-नासि कुल्लिहिमु कमिस्लि मुहम्मदि औफ़ा वअअता लिल-जज़ीलि लिमुज्तदिन वमता तशाउ युख़्बिरुका अम्मा फ़ी ग़दि

मैंने तमाम जहान के लोगों में मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जैसा न कोई देखा न सुना। सबसे अधिक वफ़ा करने वाले और सबसे ज़्यादा मांगने वाले को बहुत ज़्यादा अता करने वाले, और जब तू चाहे वह तुझे कल की ख़बर बता दें। सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें उनकी क़ौम हवाज़िन और सुमाला, सलमा और फ़हम के कबीलों पर सरदार बनाया।

हदीस १७०: मुआफी ने 'किताब अल-जलीस वल-अनीस' में हरमाज़ी अबू उबैदा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के माध्यम से रिवायत की है कि मालिक बिन औफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु), जो हवाज़िन के सरदार थे, इस्लाम लाए और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर हुए और हुज़ूर को अपना वह नातिया क़सीदा सुनाया (जिसमें इसी विषय के शेर ज़िक्र किए गए थे)। तो आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनके लिए भलाई के शब्द कहे और उन्हें एक चोगा पहनाया। हाफ़िज़ ने 'अल-इसाबा' में इन दोनों का ज़िक्र किया है। (हाफ़िज़ ने इन दोनों रिवायतों को इसाबा में बयान किया है। टी.)

मैं कहता हूँ (अक़ूल): अल्लाह की बेशुमार रहमतें मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथियों पर बरसें। यह नहीं कहा गया कि 'मता यशा' (जब वह चाहें) तुझे ग़ैब की ख़बर दे दें। इसमें तो उस सूरत पर भी सच होने की संभावना रहती, जब बताने वाले को कोई अधिकार न दिया जाए बल्कि साल-दो साल में एक-आध बात पर जानकारी मिल जाए, ऐसा जानने वाला भी द्विअर्थी (तोरिया) के तौर पर कह सकता है कि 'जब चाहूँगा तुम्हें ग़ैब की ख़बर दे दूँगा' यानी वह उस वक़्त चाहेगा जब उसे इत्तेफ़ाक़ से कोई ख़बर मिलेगी, तो वह शर्त के साथ सच्चा है। बल्कि यूँ फ़रमाया कि 'जब तू चाहे' वह तुझे ग़ैब की ख़बर दे देंगे। यहाँ सवाल करने वाला मुतलक़ (निरपेक्ष) संबोधित है, जो भी हो, न वह निश्चित है और न उसके पूछने का समय सीमित है, और न ही 'ग़द' (कल) निश्चित (मारिफ़ा) है

बल्कि अनिश्चित (नकरा) है। तो परिणाम यह निकलता है कि जो व्यक्ति चाहे, जिस समय चाहे, जिस भविष्य की बात के बारे में चाहे...

1. अल-इसाबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा, सन्दर्भ इब्न इसहाक़, अनुवाद ७६७२ मालिक बिन औफ़, दार अल-फ़िक्र बेरुत ५/४५४।
2. अल-इसाबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा और अल-जलीस वल-अनीस लिल-मआनी, अनुवाद ७६७२ मालिक बिन औफ़, दार अल-फ़िक्र बेरुत ५/४५४।

पृष्ठ ५७६ का ७७२

مَا اِنْ رَأَیْتُ وَلَا سَمِعْتُ بِوَاحِدٍ فِي النَّاسِ كُلِّهِمُ كَمِثْلِ مُحَمَّدٍ اَوْفٰی وَاَعْطٰی لِلْجَزِیلِ لِمُجْتَدٍ وَمَتٰی تَشَاءُ یُخْبِرْكَ عَمَّا فِی غَدِ

میں نے تمام جہان کے لوگوں میں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مثل نہ کوئی دیکھا نہ سنا، سب سے زیادہ وفاء فرمانے والے اور سب سے فزوں تر سائل نفع کو کثیر عطا بخشنے والے اور جب تو چاہے تجھے کل کی خبر بتادیں۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انہیں ان کی قوم ہوازن اور قبائل ثمالہ وسلمہ وفہم پر سردار فرمایا۔

حدیث ۱۷۰: معافی نے کتاب الجلیس والانیس میں بطریق حرمازی ابو عبیدہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی، مالک بن عوف رضی اللہ تعالیٰ عنہ رئیس ہوازن اسلام لا کر خدمت اقدس میں حاضر ہوئے اور حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنا وہ قصیدہ نعتیہ سنایا (جس میں اسی مضمون کے شعر ذکر کئے) فقال لہ خیرًا وکساہ حُلَّۃً حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان کے حق میں کلمہ خیر فرمایا اور انہیں خلعت پہنایا۔ ذکر ھما الحافظ فی الاصابۃ (ان دونوں روایتوں کو حافظ نے اصابہ میں بیان کیا۔ت)

اقول: رضوان الٰہی کے بے شمار بارانِ یاراں مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر برسیں یوں نہ کہا کہ متی یشاء جب وہ چاہیں تجھے غیب کی خبر دے دیں۔ اس میں اس صورت پر بھی صادق آنے کا احتمال رہتا، جب بتانے والے کو کوئی اختیار نہ دیا جائے بلکہ سال دو سال میں ایک آدھ بات پر اطلاع عطا ہوا ایسا جاننے والا بھی توریہ و ایہام کے طور پر کہہ سکتا ہے کہ جب چاہوں

گا تمہیں غیب کی خبر دے دوں کہ وہ اس وقت چاہے گا جب اسے اتفاق سے کوئی خبر ملے گی تو شرطیہ سچا ہے بلکہ یوں فرمایا کہ جب تُو چاہے وہ تجھے غیب کی خبر دے دیں گے، یہاں سائل مطلق مخاطب ہے کسے باشند نہ وہ معین نہ اسکے پوچھنے کا وقت محدود نہ غد معرفہ بلکہ نکرہ غیر مخصوص، تو حاصل یہ ٹھہرے گا کہ جو شخص چاہے جس وقت چاہے جس آئندہ بات کو چاہے

1 الإصابة في تمييز الصحابة بحوالہ ابن اسحق ترجمہ ۷۶۷۲ مالک بن عوف دار الفکر بیروت ۵/ ۴۵۴ 2 الإصابة في تمييز الصحابة والجليس والانيس للمعانی ترجمہ ۷۶۷۲ مالک بن عوف دار الفکر بیروت ۵/ ۴۵۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

The Prophet (peace be upon him) will inform; this can only be the attribute of one who actually knows all future events or who has been given information of the unseen (Ghaib) based on his will and desire, such that whenever he wishes, he can know. Otherwise, this application can never be true. See it in a perceived example: Zaid is poor, has nothing with him, nor does his hand reach the royal tables. However, the king occasionally grants him a few bags of money. If that person boastfully says, "I will give a bag in charity whenever I wish," he would say it, but he will only wish it at the moment he receives it. But if he advertises to common beggars, "Whenever you want, I will grant you a bag," then he has surely spoken falsely, and in a moment his lie can be exposed. Beggars would ask, and neither does he have wealth nor control over the treasury, so from where will he give? Yes, if the king has actually given such treasuries that whenever someone asks for something, he gives it and there is no shortage; or if not actually given, at least he has been given authority over the treasuries so that he may take whatever he wants whenever he wants, then he can undoubtedly say such a thing.

Now these Hadiths are stating that the Sahabi (companion) presents this noble attribute in the sacred praise of the Prophet, and the Prophet does not deny it, but rather bestows a robe of honor and a reward. Thus, it is proven with clarity that Allah the Almighty has placed the disclosure of the unseen (Ghaib) upon the will and authority of the Prophet. Indeed, such is the status of the noble Prophets (peace be upon them). Imam Hujjat al-Islam Muhammad Muhammad al-Ghazali (may his secret be sanctified) states:

[Table Content]

Arabic Source: Prophethood is an expression of that which is specific to a Prophet and by which he is distinguished from others. He is distinguished by types of special properties. One of them is that he knows the realities of matters related to Allah Almighty, His attributes, His angels, and the Hereafter, with a knowledge that differs from the knowledge of others due to the abundance of information and increase in unveiling and verification. Second, that he has within himself an attribute through which extraordinary acts (miracles) are completed, just as we have an attribute through which our voluntary movements are completed.

Urdu Translation from the page: That is, Prophethood is something that is specific to the Prophet, and because of it, the Prophet is distinguished from others. There are

several types of specialties with which a Prophet is characterized. One is that regarding matters related to the Being and Attributes of Allah (the Mighty and Majestic), the angels, and the Hereafter, the Prophet possesses such knowledge of their realities that it holds no comparison to others' knowledge in terms of the abundance of information and the increase in verification and unveiling. Second, that for the Prophet, there is an attribute in his self through which acts contrary to habit (which are called miracles) are carried out, just as for us there is an attribute by which our voluntary movements (occur).

फतावा रज़विया, जिल्द 30

हुज़ूर बता देंगे; यह उसी की शान हो सकती है जो वास्तव में तमाम आने वाली बातों को जानता हो या गैब की जानकारी उसके इरादे और ख्वाहिश पर कर दी गई हो कि जब चाहे मालूम कर ले, वरना यह लागू होना कभी सच नहीं हो सकता। इसे एक प्रत्यक्ष उदाहरण में देखें: ज़ैद फकीर है, न पास कुछ रखता है न शाही दस्तरख्वानों पर उसका हाथ पहुँचता है, मगर बादशाह कभी-कभी उसे दो-चार थैले बख्श देता है। वह शख्स पहलू भरकर यह कहे तो कह ले कि मैं जब चाहूँ एक थैला खैरात कर दूँ, तो वह आप ही उसी वक्त चाहेगा जब पाएगा। मगर आम फकीरों को विज्ञापन देकर कहे कि 'तुम जिस वक्त चाहो मैं थैला अता कर दूँ', तो ज़रूर गलत कहा, और पल भर में उसका झूठ खुल सकता है; फकीर माँगेंगे और न माल है न खज़ाने पर अधिकार, तो कहाँ से देगा? हाँ, अगर बादशाह ने वास्तव में ऐसे खज़ाने दे दिए कि जब कोई कुछ माँगे यह दे दे और कमी न हो, या वास्तव में न सही तो खज़ानों पर अधिकार ही दिया हो कि जिस वक्त जो चाहे ले ले, तो वह बेशक ऐसी बात कह सकता है।

अब ये हदीसें कह रही हैं कि सहाबी यह सिफत-ए-करीम हुज़ूर की नात-ए-अकदस में पेश करते हैं और हुज़ूर इनकार नहीं फरमाते बल्कि खिलअत व इनाम बख्शते हैं, तो स्पष्ट रूप से यह साबित हुआ कि अल्लाह तआला ने गैब की सूचना हुज़ूर के इरादे और अधिकार पर रख दी है, और वास्तव में अंबिया किराम (अलैहिमुस्सलाम) की शान ऐसी ही है। इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद मुहम्मद गज़ाली (कुद्दिसा सिर्रुहुल आली) फरमाते हैं:

[सारणी सामग्री]

अरबी स्रोत: 'नुबुव्वत' (पैग़म्बरी) उस चीज़ का नाम है जो नबी के साथ खास है और जिसके ज़रिए वह दूसरों से अलग होता है। वह कई तरह की विशेषताओं से विशिष्ट होता है। उनमें से एक यह है कि वह अल्लाह तआला की ज़ात, सिफ़ात, फरिश्तों और आखिरत से संबंधित मामलों की हकीकत को ऐसे इल्म से जानता है जो जानकारी की अधिकता और कशफ़ (रहस्यों का खुलना) व तहकीक (जांच) की ज़्यादती के कारण दूसरों के इल्म से अलग होता है। दूसरा यह कि उसकी ज़ात में एक ऐसी विशेषता होती है जिससे आदतों के खिलाफ काम (मोजिज़े) संपन्न होते हैं, जैसे कि हमारे अंदर एक विशेषता है जिससे हमारे स्वैच्छिक कार्य (इरादतन हरकतें) संपन्न होते हैं।

पृष्ठ पर उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण: यानी नुबुव्वत वह चीज़ है जो नबी के साथ खास है और नबी इसके कारण दूसरों से मुमताज़ (श्रेष्ठ) है और वह कई किस्म के खास गुण हैं जिनसे नबी विशिष्ट होता है। एक यह कि जो मामले अल्लाह अज़्वजल की ज़ात व सिफ़ात और फ़रिश्तों व आख़िरत से मुताल्लिक हैं, नबी उनके हक़ायक़ (वास्तविकता) का ऐसा इल्म रखता है कि दूसरों के इल्म से ज़्यादा मालूमात और फ़ज़ूनी-ए-तहक़ीक़ व इंकशाफ़ में उनसे निस्बत नहीं रखते। दूसरा यह कि नबी के लिए उसकी ज़ात में एक वस्फ़ (विशेषता) होता है जिससे अफ़आल-ए-खिलाफ़-ए-आदत (जिन्हें मोजज़ा कहते हैं) अंजाम पाते हैं, जिस तरह हमारे लिए एक सिफ़त है कि उससे हमारी हरकात-ए-इरादिया (संपन्न होती हैं)।

पृष्ठ 772 का 577

حضور بتادیں گے، یہ اسی کی شان ہوسکتی ہے جو بالفعل تمام آئندہ باتوں کو جانتا ہو یا اطلاع غیب اس کے ارادہ و خواہش پر کردی گئی ہو کہ جب چاہے معلوم کرلے ورنہ یہ اطلاق ہرگز صادق نہیں آسکتا، اسے ایک نظیر محسوس میں دیکھئے۔ زید فقیر ہے نہ پاس کچھ رکھتا ہے نہ بادشاہی خوانوں پر اس کا ہاتھ پہنچتا ہے مگر بادشاہ کبھی کبھی اسے دو چار توڑے بخش دیتا ہے وہ شخص پہلو بھر کر یہ کہے تو کہہ لے کہ میں جب چاہوں ایک توڑا خیرات کردوں کہ وہ آپ ہی اسی وقت چاہے گا جب پائے گا مگر عام فقیروں کو اشتہار دے کر تم جس وقت چاہو میں توڑا عطا کردوں، تو ضرور غلط کہا، اور دم بھر میں اس کا دروغ کھل سکتا ہے، فقیر مانگیں اور نہ مال ہے نہ خزانے پر اختیار، تو کہاں سے دے گا، ہاں اگر بادشاہ نے بالفعل ایسے خزانے دے دئے کہ جب کوئی کچھ مانگے یہ دے اور کمی نہ ہو، یا بالفعل نہ سہی تو خزانوں پر اختیار ہی دیا ہو کہ جس وقت جو چاہے لے لے تو وہ بیشک ایسی بات کہہ سکتا ہے۔ اب یہ حدیثیں فرما رہی ہیں کہ صحابی یہ صفت کریم حضور کی نعت اقدس میں عرض کرتے ہیں اور حضور انکار نہیں فرماتے بلکہ خلعت و انعام بخشتے ہیں، تو صراحتہ یہ ثابت ہوا کہ اللہ تعالیٰ نے اطلاع غیب حضور کے ارادہ و اختیار پر رکھ دی ہے، اور واقعی انبیاء کرام علیہم الصلوۃ و السلام کی شان ایسی ہی ہے، امام حجۃ الاسلام محمد محمد غزالی قدس سرہ العالی فرماتے ہیں:

[جدول کا مواد]

عربی عبارت: النبوۃ عبارۃ عما یختص بہ النبی و یفارق بہ غیرہ و ھو یختص بانواع من الخواص، احدھا انہ یعرف حقائق الامور المتعلقہ باللہ تعالیٰ و صفاتہ و ملئکتہ و الدار الآخرۃ علما مخالفا لعلم

غیرہ بکثرۃ المعلومات و زیادۃ الکشف والتحقیق۔ ثانیھا ان لہ فی نفسہ صفۃ بھا تتم الافعال الخارقۃ للعادۃ کما ان لنا صفۃ تتم بھا الحرکات المقرونۃ بارادتنا

اردو ترجمہ (صفحہ کے مطابق): یعنی نبوت وہ چیز ہے جو نبی کے ساتھ خاص ہے اور نبی اس کے سبب اوروں سے ممتاز ہے اور وہ کئی قسم کے خاصے ہیں جن سے نبی مختص ہوتا ہے، ایک یہ کہ جو امور اللہ عزوجل کے ذات وصفات اور ملائکہ و آخرت سے متعلق ہیں نبی ان کے حقائق کا ایسا علم رکھتا ہے کہ اوروں کے علم سے زیادہ معلومات و فزونی تحقیق و انکشاف میں ان سے نسبت نہیں رکھتے۔ دوم یہ کہ نبی کے لیے اس کی ذات میں ایک وصف ہوتا ہے جس سے افعال خلاف عادت (جنہیں معجزہ کہتے ہیں) انصرام پاتے ہیں جس طرح ہمارے لئے ایک صفت ہے کہ اس سے ہماری حرکات ارادیہ

صفحہ ۵۷۷ از ۷۷۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

وهی القدرة، ثالثها ان له صفة بها یبصر الملئکة ویشاهدهم کما ان للبصیر صفة بها یفارق الاعمی، رابعها ان له صفة بها یدرك ماسیکون فی الغیب. نقله عنه العلامة الزرقانی فی صدر شرح المواهب 1-

...are fulfilled, which is called power. Thirdly, for a Prophet, there is a quality through which he sees angels, just as a person with eyesight has a quality due to which he is distinguished from the blind. Fourthly, for a Prophet, there is a quality through which he comes to know future matters of the unseen. (Allama Zurqani [may mercy be upon him] quoted this from Imam Ghazali [may mercy be upon him] at the beginning of 'Sharh al-Mawahib').

I say: O Muslims! Compare this noble Hadith and the subtle discourse of this magnificent Imam, the wise man of the Ummah [Imam Ghazali], whose secret is sanctified, with the dense statement of the Imam of Wahhabism, so that the difference between the beliefs of the people of truth and the people of falsehood regarding the noble Prophets (peace and blessings be upon them) becomes apparent. These [Imams] say that the Lord Almighty has placed a quality in the essence of the Prophets (peace and blessings be upon them) through which they perform miracles, just as we move and walk by our own will; He has placed a quality through which they see angels; and He has given a quality through which they know future matters of the unseen. He [the opponent] says: "They have no power of any kind; they have no involvement in any matter, neither in actuality nor do they possess the strength for it. Likewise, they have no greatness in this matter that Allah has given them the knowledge of the unseen at their disposal, such that they could find out whenever they intended whether someone will have children or not, or whether there will be profit or loss in this trade, or whether victory or defeat will be achieved in this battle; for in these matters, all servants, whether great or small, are equally uninformed and ignorant. Likewise, whatever Allah will do with His servants, whether in this world, the grave, or the hereafter, its reality is not known to anyone, neither to a Prophet nor a Saint, neither their own state nor that of others. And if Allah has told some beloved servant through revelation or inspiration that the end of such-and-such a task is good or bad, it is summarized, and knowing more than that or finding out its details is beyond their power 2."

1 Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, referencing al-Ghazali, Introduction of the book, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/19, 20. 2 Taqviyat al-Iman, Chapter Two on Refuting Shirk in Knowledge, Matba' 'Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 17.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

وهى القدرة، ثالثها ان له صفة بها يبصر الملئكة ويشاهدهم كما ان للبصير صفة بها يفارق الاعمى، رابعها ان له صفة بها يدرك ماسيكون فى الغيب. نقله عنه العلامة الزرقانى فى صدر شرح المواهب 1-

...पूरी होती हैं जिसे कुदरत (शक्ति) कहते हैं। तीसरा यह कि नबी के लिए एक सिफ़त (गुण) होती है जिससे वह फ़रिश्तों को देखते हैं जिस तरह आँखों वाले के पास एक सिफ़त होती है जिसके कारण वह अंधे से मुमताज़ (विशिष्ट) है। चौथा यह कि नबी के लिए एक सिफ़त होती है जिससे वह भविष्य की ग़ैब की बातें जान लेते हैं। (अल्लामा ज़रक़ानी रहमतुल्लाह अलैह ने शरह अल-मवाहिब की शुरुआत में इसे इमाम ग़ज़ाली रहमतुल्लाह अलैह से उद्धृत किया है।)

मैं कहता हूँ: ऐ मुसलमानों! इस हदीस शरीफ़ और उम्मत के हकीम, अज़ीम इमाम (इमाम ग़ज़ाली) के इस लतीफ़ (सूक्ष्म) इरशाद को वहाबियत के इमाम के कसीफ़ (स्थूल/भद्दा) कौल से मिलाकर देखो, ताकि नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के बारे में हक़ वालों और बातिल वालों के अक़ीदे का फ़र्क ज़ाहिर हो जाए। ये (इमाम) फ़रमाते हैं कि नबियों (अलैहिमुस्सलाम) की ज़ात में रब अज़्ज़वजल ने एक ऐसी सिफ़त रखी है जिससे वह 'ख़र्क़ए-आदत' (चमत्कार) करते हैं, जैसे हम अपने इरादे से चलते-फिरते और हरकत करते हैं; एक ऐसी सिफ़त रखी है जिससे वह फ़रिश्तों को देखते हैं; एक सिफ़त दी है जिससे वह ग़ैब की भविष्य की बातें जानते हैं। वह (विरोधी) कहता है: "उन्हें किसी प्रकार की कुदरत नहीं, किसी काम में न तो वास्तव में उनका दखल है और न ही वे इसकी ताकत रखते हैं। इसी तरह इस बात में भी उनकी कोई बड़ाई नहीं कि अल्लाह ने ग़ैब का ज्ञान उनके अधिकार में दे दिया हो कि जब वे चाहें मालूम कर लें कि अमुक की संतान होगी या नहीं, या इस व्यापार में लाभ होगा या हानि, या इस लड़ाई में जीत मिलेगी या हार; क्योंकि इन बातों में सभी बंदे, चाहे बड़े हों या छोटे, समान रूप से बेख़बर और नादान हैं। इसी तरह अल्लाह अपने बंदों के साथ जो कुछ मामला करेगा, चाहे दुनिया में, कब्र में या आख़िरत में, उसकी हकीकत किसी को मालूम नहीं, न नबी को न वली को, न अपना हाल न दूसरों का। और अगर अल्लाह ने किसी मक़बूल बंदे को वह्य (ईश्वरीय संदेश) या इल्हाम से बता दिया कि अमुक काम का अंत अच्छा है या बुरा, तो वह संक्षिप्त है, और उससे अधिक जानना या उसका विवरण प्राप्त करना उनके अधिकार से बाहर है 2।"

1 शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, इमाम ग़ज़ाली के हवाले से, किताब की प्रस्तावना, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/19, 20. 2 तक़वियतुल ईमान, इल्म में शिर्क के खंडन में दूसरा अध्याय, मतबा अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 17.

पृष्ठ 578/772

وھی القدرۃ، ثالثھا ان لہ صفۃ بھا یبصر الملئکۃ ویشاھدھم کما ان للبصیر صفۃ بھا یفارق الاعمی، رابعھا ان لہ صفۃ بھا یدرك ماسیکون فی الغیب. نقلہ عنہ العلامۃ الزرقانی فی صدر شرح المواھب 1-

پوری ہوتی ہیں جسے قدرت کہتے ہیں۔ سوم یہ کہ نبی کے لیے ایک صفت ہوتی ہے جس سے وہ ملائکہ کو دیکھتا ہے جس طرح انکھیارے کے پاس ایک صفت ہوتی ہے جس کے باعث وہ اندھے سے ممتاز ہے۔ چہارم یہ کہ نبی کے لیے ایک صفت ہوتی ہے جس سے وہ آئندہ غیب کی باتیں جان لیتا ہے۔ (علامہ زرقانی علیہ الرحمۃ نے شرح المواھب کے آغاز میں اسے امام غزالی علیہ الرحمۃ نے نقل کیا ت)

اقول: مسلمانو! اس حدیث شریف اور ان امام با عظمت ان حکیم امت قدس سرہ المنیف کے ارشاد لطیف کو امام الوہابیہ کے قول کثیف سے ملا کر دیکھو کہ حضرات انبیائے کرام علیہم الصلوۃ والسلام کے بارے میں اہلِ حق واہلِ باطل کے عقائد کا فرق ظاہر ہو، یہ فرماتے ہیں انبیائے علیہم الصلوۃ والسلام کی ذت میں رب عزوجل نے ایک صفت ایسی رکھی ہے جس سے وہ خرقِ عادت کرتے ہیں جس طرح ہم اپنے ارادے سے چلتے پھرتے، حرکت کرتے ہیں، ایک صفت رکھی ہے جس سے وہ ملائکہ کو دیکھتے ہیں، ایک صفت دی ہے جس سے وہ غیب کی آئندہ باتیں جانتے ہیں۔ یہ کہتا ہے: "ان کو کسی نوع کی قدرت نہیں، کسی کام میں نہ بالفعل ان کو دخل ہے نہ اس کی طاقت رکھتے ہیں۔ ایضاً کچھ اس بات میں بھی ان کو بڑائی نہیں کہ اللہ صاحب نے غیب دانی ان کے اختیار میں دی ہو کہ جس آئندہ بات کو جب ارادہ کریں تو دریافت کرلیں کہ فلانے کی اولاد ہوگی یا نہ ہوگی، یا اس سوداگری میں اس کو فائدہ ہوگا یا نہ ہوگا، یا اس لڑائی میں فتح پاوے گا یا شکست کہ ان باتوں میں بھی سب بندے بڑے ہوں یا چھوٹے یکساں بے خبر ہیں اور نادان۔ ایضاً جو

کچھ اللہ اپنے بندوں سے معاملہ کرے گا دنیا خواہ قبر خواہ آخرت میں اس کی حقیقت کسی کو معلوم نہیں نہ نبی کو نہ ولی کو، نہ اپنا حال نہ دوسرے کا، اور اگر کچھ بات اللہ نے کسی مقبول بندے کو وحی یا الہام سے بتائی کہ فلانے کام کا انجام بخیر ہے یا برا، سو وہ مجمل ہے اور اس سے زیادہ معلوم کرلینا اور اس کی تفصیل دریافت کرنی ان کے اختیار سے باہر ہے 2-"

1 شرح الزرقاني على المواهب اللدنية بحوالة الغزالي مقدمة الكتاب دار المعرفة بيروت ١/ ٢٠، ١٩ 2 تقوية الايمان الفصل الثانى فى رد الاشراك فى العلم مطبع عليمى اندرون لوہارى دروازہ لاہور ص ١٧

Fatawa Rizvia Volume 30

I say: It is true to say that no one can know more than what Allah the Almighty informs. How can our voluntary actions exceed the divine gift and divine will? But "a word of truth intended for falsehood" (it is a true word used with a false intention - T). Like the Khawarij, he has used this true word with a false intent; he wants to negate even their bestowed authority. That is, the Prophets (peace and blessings be upon them) do not even have the authority given by God, but are utterly helpless and forced. He clearly stated: "Inquiring about apparent things is in the power of people, they may do it when they want and not when they don't want. So, to have the inquiry of the unseen in one's own power such that one may inquire whenever one wants is the attribute of Allah alone. Allah has not granted this power to any Prophet, saint, ghost, or fairy. Allah, by His own will, informs anyone of as much as He wants, so it is according to His will, not according to their desire."

The mentioned Hadith and the stated words of the famous Imam are an explicit refutation of this false belief of his.

In short, the difference is that in the light of the Hadith and the belief of the people of truth (Ahl al-Haqq) according to it, the Prophets (peace and blessings be upon them) are empowered by the gift of the Almighty, Majestic Power in manifesting miracles and perceiving the unseen. Just as the Giver of Gifts has granted ordinary people the power of outward movements and outward perceptions, so that they move their hands and feet when they wish and refrain when they wish, and they open their eyes to see things when they wish and refrain when they wish—although they cannot wish anything without God's will, and if they wish and God does not, their wish cannot be fulfilled, and those bestowed powers are nothing before His real personal power—exactly the same is the state of the noble Prophets (peace and blessings be upon them) regarding miracles and the perception of hidden matters. The Lord Almighty has granted them inward attributes just like outward limbs, hearing, and sight, so that whenever they wish, they may perform miracles and know hidden things, and they may not if they wish not. Although they cannot wish without God's will, nor can their will work without the divine will. According to the leader of the Wahhabis, this is not the case; rather, the noble Prophets (peace and blessings be upon them) are utterly helpless and absolutely forced like a stone, such that the mover, by His own compelling will, moves them according to His own intent, not according to their desire, without the mediation of bestowed authority.

[1] Taqviyat-ul-Iman, Chapter Two, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 12

फतावा रिज़विया खंड ३०

मैं कहता हूँ: यह कहना सच है कि अल्लाह अज़्ज़वजल के बताने से ज़्यादा कोई नहीं जान सकता। हमारे ऐख्तियारी काम अल्लाह की अता और इरादा-ए-इलाही से बढ़कर कैसे हो सकते हैं? लेकिन "कलम-ए-हक़ उरीदा बिहिल बातिल" (हक़ की बात जिससे बातिल का इरादा किया गया है - त)। ख्वारिज की तरह यह सच्चा शब्द उसने बातिल इरादे से कहा है, वह इससे उनके अतायी (प्रदत्त) अधिकार को भी छीनना चाहता है। यानी नबिया-ए-किराम (उन पर सलाम और रहमत हो) के पास ख़ुदा का दिया हुआ अधिकार भी नहीं है बल्कि वे निहायत बेबस और लाचार हैं। उसने साफ़ तौर पर कहा है कि: "ज़ाहिरी चीज़ों को मालूम करना लोगों के अधिकार में है जब चाहें करें जब चाहें न करें, सो इस तरह ग़ैब का मालूम करना अपने अधिकार में हो कि जब चाहें मालूम कर लें, यह सिर्फ़ अल्लाह साहब की शान है, किसी नबी, वली, भूत या परी को अल्लाह साहब ने यह ताक़त नहीं बख़्शी। अल्लाह साहब अपने इरादे से कभी किसी को जितनी बात चाहता है ख़बर देता है, सो यह अपने इरादे के मुताबिक़ है न कि उनकी इच्छा पर।"

उसके इस बातिल अक़ीदे (गलत विश्वास) का मज़कूरा हदीस और मशहूर इमाम के मस्कूर (लिखे हुए) कौल में साफ़ रद्द (खंडन) है।

संक्षेप में फर्क यह है कि हदीस के इरशाद और उनके मुताबिक़ अहल-ए-हक़ के अक़ीदे में अंबिया-ए-किराम अलैहिमुस्सलाम ख़िलाफ़-ए-आदत कामों (चमत्कारों) और ग़ैब को जानने में अल्लाह तआला की अता से एख्तियार रखने वाले हैं, जैसे आम इंसानों को ज़ाहिरी हरकात और ज़ाहिरी इद्राक (अनुभूति) के अधिकार अल्लाह तआला ने बख़्शे हैं कि जब चाहें हाथ-पांव हिलाएं जब चाहें न हिलाएं, जब चाहें आँख खोल कर चीज़ देख लें जब चाहें न देखें, हालांकि ख़ुदा के चाहे बिना वे कुछ नहीं चाह सकते, और अगर वे चाहें और ख़ुदा न चाहे तो उनका चाहा हुआ कुछ नहीं हो सकता और वे अतायी अधिकार उसकी ज़ाती कुदरत के सामने कुछ नहीं हैं। ठीक यही हाल अंबिया-ए-किराम अलैहिमुस्सलाम का मोजज़ात और ग़ैबी चीज़ों के जानने के मामले में है कि रब अज़्ज़वजल ने उन्हें ज़ाहिरी अंगों और सुनने-देखने की ताक़त की तरह अंदरूनी सिफ़ात भी अता फरमाई हैं कि जब चाहें चमत्कार दिखाएं और ग़ैब की बातें जान लें और जब न चाहें न करें। हालांकि ख़ुदा के चाहे बिना न वे चाह सकते हैं और न ही अल्लाह के इरादे के बिना उनका इरादा काम कर सकता है। और इमाम-ए-वहाबिया के नज़दीक ऐसा नहीं है बल्कि अंबिया-ए-किराम अलैहिमुस्सलाम पत्थर की तरह बिलकुल बेबस और मजबूर हैं कि हिलाने वाला सिर्फ़ अपने इरादे से उन्हें उनके अतायी एख्तियार के

वास्ते के बिना हिला दे तो हिलें, वह भी उसके अपने इरादे के मुताबिक़ होता है न कि उनकी इच्छा पर।

---

[1] तक़वियत-उल-ईमान, दूसरा अध्याय, अलीमी प्रेस, लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ १२

पृष्ठ ५७९/७७२

اقول: اتنا لفظ سچ ہے کہ اللہ عزوجل کے بتانے سے زیادہ کوئی معلوم نہیں کر سکتا۔ ہمارے اختیاری افعل کب عطائے الہی وارادہ الہیہ سے بڑھ کر ہو سکتے ہیں مگر کلمۃ حق ارید بھا باطل (کلمہ حق ہے جس سے باطل کا ارادہ کیا گیا ہے۔ت) خوارج کی طرح یہ سچا لفظ اس نے باطل ارادے سے کہا ہے وہ اس سے ان کے اختیار عطائی کا بھی سلب چاہتا ہے یعنی انبیاء علیہم الصلوٰۃ والتسلیم کو خدا کا دیا ہوا اختیار بھی نہیں بلکہ عاجز و مجبور محض ہیں۔ اس نے صاف تصریح کی ہے کہ: "ظاہر کی چیزوں کو دریافت کرنا لوگوں کے اختیار میں ہے جب چاہیں کریں جب چاہیں نہ کریں، سو اس طرح غیب کا دریافت کرنا اپنے اختیار میں ہو کہ جب چاہے دریافت کر لیجئے یہ اللہ صاحب ہی کی شان ہے، کسی نبی و ولی کو بھوت و پری کو اللہ صاحب نے یہ طاقت نہیں بخشی، اللہ صاحب اپنے ارادے سے کبھی کسی کو جتنی بات چاہتا ہے خبر دیتا ہے، سو یہ اپنے ارادے کے موافق نہ ان کی خواہش پر"۔

اسی کے اس اعتقاد باطل کا حدیث مذکور و قول مسطور امام مشہور میں رد صریح ہے۔

بالجملہ فرق یہ ہے کہ حدیث کے ارشاد اور ان کے مطابق اہل حق کے اعتقاد میں انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام اظہار خوارق و ادراک غیب میں انسان مختار بعطائے قادر جلیل الاقتدار ہیں کہ جس طرح عام آدمیوں کو ظاہری حرکات و ظاہری ادراکات کے اختیارات حضرت واہب العطیات نے بخشے ہیں کہ جب چاہیں دست و پاک و جنبش دیں چاہیں نہ دیں، جب چاہیں آنکھ کھول کر چیز دیکھ لیں چاہیں نہ دیکھیں، اگرچہ بے خدا کے چاہے وہ کچھ نہیں چاہ سکتے ، اور وہ چاہیں خدا نہ چاہے تو ان کا چاہا کچھ نہیں ہو سکتا اور وہ عطائی اختیارات اس کے حقیقی ذاتی اختیار کے حضور کچھ نہیں چل سکتے بعینہ یہی حالت حضرات انبیاء کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام کی درباره

معجزات و ادراک مغیبات ہے کہ رب عزوجل نے انہیں ظاہری جوارح و سمع و بصر کی طرح باطنی صفات وہ عطا فرمائی ہیں کہ جب چاہیں خرق عادات فرمادیں مغیبات کو معلوم فرما لیں چاہیں نہ فرمائیں اگرچہ بے خدا کے چاہے نہ وہ چاہ سکتے ہیں نہ بے ارادہ الہیہ ان کا ارادہ کام دے سکتا ہے، اور امام الوہابیہ کے نزدیک ایسا نہیں بلکہ انبیاء کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام پتھر کی طرح عاجز محض و مجبور مطلق ہیں کہ ہلانے والا محض اپنے قسری ارادے سے بے ان کے توسط اختیار عطائی کے اپنے ارادے کے موافق نہ ان کی خواہش پر، ہلا دے تو ہلے۔

---

1 تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

...otherwise they would remain helpless. What person brought this as evidence for his thought: "Thus the Prophet (peace be upon him) often had such occurrences where there was a desire to find out some matter, and that matter was not known. Then when Allah intended, He told it in a moment. For example, the hypocrites slandered Lady Aisha, and the Prophet was greatly grieved and investigated a lot for several days, yet nothing of the reality became known. When Allah intended, He told that the hypocrites are liars and Aisha is pure."[1]

I say: If there was a distinction between intrinsic power and bestowed power, one would know that such occurrences are not at all contrary to bestowed power. The inability of the will to deviate from choice is a characteristic of divine intrinsic power. In human bestowed power, it happens a million times that a person wants to do something and Allah does not want it, so it doesn't happen. By this, neither did the person become a stone, nor was his bestowed choice seized. The very nature of bestowed [power] is that as long as the true divine intrinsic will does not assist, it does not work. A further calamity upon calamity is that on one hand, you turned the Prophets (peace be upon them) - refuge is sought with Allah - into stones, and on the other hand, you left your deity equal to a human being by saying: "To have the discovery of the matter of the unseen in one's own choice, so that whenever one wants, one can do it; this is the status of Allah."[2]

O insolent, disrespectful one who attributes severe defects to Allah Almighty! This is absolutely not the status of Allah Almighty. He is pure and sanctified from this absurd and meaningless status. His knowledge is His intrinsic attribute; it is not by His choice. His knowledge is not created; it is eternal and everlasting, not originated. O mindless, foul-tongued one! Does 'having the discovery of the unseen in one's choice' mean this or something else, that in actuality it is not known but if one wants, one can know it? Fie on the face of irreligion! Your imaginary god would be actually ignorant and a subject of occurrences. The True God is far above your explicit insult; He is infinitely transcendent. "High is Allah above what the wrongdoers say, exalted and great." (Allah is very high and superior above those things which the oppressors say. - T) O Muslims! Did you see? This is the faith of this misguided one towards the Prophets and towards the Presence of the Exalted Lord Himself.

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 2, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 14 [2] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 2, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 14

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

...वरना वे बेबस रहें। किस नालायक ने अपने इस विचार पर यह तर्क दिया कि: "चुनांचे पैगंबर को कई बार ऐसा संयोग हुआ कि किसी बात को जानने की इच्छा हुई और वह बात मालूम न हुई, फिर जब अल्लाह साहब का इरादा हुआ तो एक पल में बता दी। जैसे मुनाफ़िक़ों (कपटी लोगों) ने हज़रत आइशा पर आरोप लगाया और हज़रत को बहुत दुख हुआ और कई दिनों तक बहुत खोज की पर कुछ वास्तविकता पता न चली, जब अल्लाह साहब का इरादा हुआ तो बता दिया कि मुनाफ़िक़ झूठे हैं और आइशा पाक हैं।"[1]

मैं कहता हूँ: यदि व्यक्तिगत और प्रदान की गई शक्ति (इख़्तियार-ए-ज़ाती व अताई) में अंतर की समझ होती तो जान लेते कि ऐसे संयोग प्रदान की गई शक्ति के बिलकुल भी विपरीत नहीं हैं। इच्छा का चुनाव से अलग न हो पाना दिव्य व्यक्तिगत शक्ति (क़ुदरत-ए-ज़ातिया इलाहिया) की विशेषता है। मानवीय प्रदान की गई शक्ति में लाखों बार ऐसा होता है कि आदमी एक काम करना चाहता है और अल्लाह नहीं चाहता, तो वह काम नहीं हो पाता। इससे न तो इंसान पत्थर बन गया और न ही उसका प्रदान किया गया चुनाव छीन लिया गया। प्रदान की गई [शक्ति] की शान ही यही है कि जब तक वास्तविक दिव्य व्यक्तिगत इच्छा सहायता न करे, वह काम नहीं देती। ऊपर से क़हर यह कि एक तरफ़ तो तुमने नबियों (अलैहिमुस्सलाम) को - अल्लाह की पनाह - पत्थर बना दिया और दूसरी तरफ़ अपने आराध्य को एक आदमी के बराबर कर छोड़ा कि: "ग़ैब (अदृश्य) की बात पता करना अपने अधिकार में होना कि जब चाहे कर ले, यह अल्लाह साहब की शान है।"[2]

अफ़सोस, अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल पर गंभीर दोष लगाने वाले बदतमीज़ गुस्ताख़! यह हरगिज़ हरगिज़ अल्लाह तआला की शान नहीं है। वह इस बेतुकी और निरर्थक शान से पाक और पवित्र है। उसका ज्ञान उसका व्यक्तिगत गुण है, उसके अधिकार से नहीं। उसका ज्ञान सृष्टि नहीं है, वह अनादि और अनंत है, आकस्मिक (हादिस) नहीं। ओ बुद्धिहीन बदज़बान! ग़ैब को जानना अधिकार में होने का यही अर्थ है या कुछ और, कि वास्तव में तो ज्ञात नहीं है लेकिन चाहे तो जान सकता है? धिक्कार है अधर्म के चेहरे पर! तुम्हारा कल्पित ईश्वर वास्तव में अज्ञानी और घटनाओं का शिकार होगा। सच्चा ईश्वर तुम्हारे इस स्पष्ट गाली से बहुत ऊँचा और महान है। "अल्लाह उन बातों से बहुत ऊँचा और श्रेष्ठ है जो अत्याचारी कहते हैं।" (त) ऐ मुसलमानों! देखा तुमने, यह है इस गुमराह का ईमान नबियों और स्वयं अल्लाह की बारगाह में।

[1] तक़वियतुल ईमान, फ़स्ल-ए-सानी, मत़बा अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृ. १४ [2] तक़वियतुल ईमान, फ़स्ल-ए-सानी, मत़बा अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृ. १४

جائیں ورنہ مجبور پڑے رہیں یہ کس ناکس اپنے اس خیال پر دلیل لایا کہ: "چنانچہ پیغمبر کو بارہا ایسا اتفاق ہوا کہ بعض بات دریافت کرنے کی خواہش ہوئی اور وہ بات نہ معلوم ہوئی پھر جب اللہ صاحب کا ارادہ ہوا تو ایک آن میں بتادی چنانچہ منافقوں نے حضرت عائشہ پر تہمت کی اور حضرت کو بڑا رنج ہوا اور کئی دن تک بہت تحقیق کیا کچھ حقیقت معلوم نہ ہوئی ، جب اللہ صاحب کا ارادہ ہوا تو بتادیا کہ منافق جھوٹے ہیں اور عائشہ پاک"۔[1]

اقول: اگر اختیار ذاتی و عطائی میں فرق کی تمیز ہوتی تو جان لیتا کہ ایسے اتفاقات اختیار عطائی کے اصلاً منافی نہیں، مراد کا اختیار سے متخلف نہ ہو سکنا قدرتِ ذاتیہ الہیہ کا خاصہ ہے ، قدرت عطائیہ انسانیہ میں لاکھ بار ایسا ہوتا ہے کہ آدمی ایک کام کیا چاہتا ہے اور اللہ نہیں چاہتا نہیں بن پڑتا ، اس سے نہ انسان پتھر ہو گیا نہ اس کا اختیار عطائی مسلوب، عطائی کی شان ہی یہ ہے کہ جب تک ارادہِ ذاتیہ حقیقیہ الہیہ مساعدت نہ فرمائے کام نہیں دیتا۔ طرفہ قہر بر قہر یہ ہے کہ ادھر تو تو نے انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کو عیاذاً باللہ پتھر بنایا تھا ادھر اپنے معبود کو ایک آدمی کے برابر کر چھوڑا کہ: " غیب کی بات دریافت کرنا اپنے اختیار میں ہو کہ جب چاہے کر لیجئے یہ اللہ صاحب کی شان ہے"۔[2]

اف اللہ عزوجل کو سخت عیب لگانے والے بے ادب گستاخ! یہ ہر گز ہر گز اللہ تعالیٰ کی شان نہیں، وہ اس بیہودہ مہمل شان سے پاک و منزہ ہے اس کا علم اس کی صفتِ ذاتیہ ہے اس کے اختیار سے نہیں اس کا علم مخلوق نہیں ازلی ابدی ہے حادث نہیں۔ او بد عقل بد زبان! غیب کا دریافت کرنا اختیار میں ہونے کے یہی معنی یا کچھ اور کہ بالفعل تو معلوم نہیں مگر چاہے تو معلوم کر سکتا ہے ، تّف بر روئے بے دینی ، یہ تیرا موہوم خدا جاہل بالفعل محل حوادث ہوگا سچا خدا تیری یہ

صریح گالی ہے بے نہایت متعالی ہے تعالیٰ اللہ عما یقول الظلمون علوّا کبیرا (اللہ تعالیٰ بہت بلند و برتر ہے۔ ان باتوں سے جو ظالم کہتے ہیں۔ ت) مسلمانو! دیکھا تم نے ، یہ ایمان ہے اس گمراہ کا انبیاء اور خود حضرت عزت کی جناب میں ،

[1] تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۴ [2] تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۴

Fatawa Rizvia Volume 30

To Allah we belong and to Him we shall return, and there is no power nor strength except by Allah, the Most High, the Most Great. Anyway, to what extent should one write about his misguidances? 'Ma 'ala mithlihi yu'addu al-khata' (Errors of such a person are not even counted. - Transl.). Having shown the Hadith, at least ask him: 'Sir! There, the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) neither got angry nor pronounced a ruling of Shirk (associating partners with Allah), but rather it was only said to the girls of Ansar to leave it. Here, this wise man, this learned Companion, is saying something even greater in praise of the Prophet, and the Hadith states that the Prophet does not forbid it but rather grants rewards and honors.' What a calamity this is for Shirk and Wahhabism! Now remember your inverted intellect and crooked skull; 'how could a wise man say it or hear and like it?' Did it even cross your mind who the speakers were and who the listeners and likers were?

"Nay, We hurl the truth against falsehood, and it knocks out its brains, and behold, falsehood doth perish! Ah! woe be to you for the (false) things ye ascribe (to Us)." Rather, We hurl the Truth against falsehood, so it shatters its brain, and then it vanishes. And woe to you for what you describe. (T)

Hadith 171: Hear even more. In the explanation of 'Shirk fi al-'Adah' (customary polytheism), it is written: "Allah has taught His servants to remember Allah in worldly affairs and to show Him some respect, such as naming children Abdullah or Khuda Bakhsh. To use what He commanded and stay away from what He forbade, and to say 'If Allah wills, we will do such and such,' and to swear by His name. Allah has designated these types of things for His own veneration. Then, if anyone shows this kind of veneration to any Prophet, Wali (saint), ghost, or fairy—such as naming children Abdun-Nabi or Imam Bakhsh, following traditional customs in eating, drinking, or dressing, or saying 'If Allah and His Messenger will, I will come,' or swearing by the Prophet—then Shirk is established from all these things. This is called Ashrak fi al-'Adah (customary polytheism)."

Then, in the section on this Shirk, to prove this claim, from the chapter of Names in Mishkat, citing Sharh al-Sunnah...

---

1. Taqviyat-ul-Iman, Chapter Two, Alimi Printing Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 18.

2. Al-Qur'an al-Karim, 21:18.
3. Taqviyat-ul-Iman, Introduction, Alimi Printing Press, inside Lohari Gate, Lahore, pp. 8, 9.

फतावा रिज़विया जिल्द ३०

इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन, वला हौला वला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलिय्यिल अज़ीम। खैर, उसकी गुमराहियों को कहाँ तक लिखा जाए? 'मा अला मिस्लिही युअद्दुल खता' (ऐसे व्यक्ति की गलतियों को गिना नहीं जाता। - अनु.)। हदीस दिखाकर बस इतना पूछें कि साहब! वहां तो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने न तो गुस्सा फरमाया और न ही शिर्क का हुक्म लगाया, बल्कि अंसार की बच्चियों को बस इतना कहा कि इसे छोड़ दो। यहाँ यह बुद्धिमान व्यक्ति, यह विद्वान सहाबी हुज़ूर की शान में इससे भी बड़ी बात कह रहे हैं और हदीस कहती है कि हुज़ूर मना नहीं करते बल्कि और इनाम व इकराम देते हैं। यह शिर्क और वहाबियत पर कैसी आफत है, अब अपनी उल्टी बुद्धि और टेढ़ी खोपड़ी को याद करो; 'कोई बुद्धिमान व्यक्ति इसे कैसे कह सकता है या सुनकर पसंद कर सकता है?' क्या यह भी सोचा कि कहने वाले कौन थे और सुनकर पसंद करने वाले कौन थे।

"बल्कि हम सत्य को असत्य पर दे मारते हैं, तो वह उसका मगज़ निकाल देता है, फिर वह उसी समय मिट जाता है। और तुम्हारे लिए तबाही है उन बातों के कारण जो तुम बनाते हो।" बल्कि हम सत्य को असत्य पर दे मारते हैं, तो वह उसका मगज़ निकाल देता है, फिर वह उसी समय मिट जाता है। और तुम्हारे लिए तबाही है उन बातों के कारण जो तुम बनाते हो। (त)

हदीस १७१: और आगे सुनें, 'शिर्क फी अल-आदा' (प्रथागत शिर्क) के बयान में लिखा है: "अल्लाह साहब ने अपने बंदों को सिखाया है कि दुनिया के कामों में अल्लाह को याद रखें और उसका कुछ सम्मान करते रहें जैसे औलाद का नाम अब्दुल्लाह या खुदा बख्श रखना। जिस चीज़ का हुक्म दिया उसे इस्तेमाल करना और जिससे मना किया उससे दूर रहना, और यों कहना कि अल्लाह चाहेगा तो हम फलां काम करेंगे और उसके नाम की कसम खाना। ऐसी चीज़ें अल्लाह ने अपने सम्मान के लिए बताई हैं। फिर अगर कोई किसी नबी, वली, भूत या परी का इस तरह सम्मान करे जैसे औलाद का नाम अब्दुल नबी या इमाम बख्श रखना, खाने-पीने-पहनने में रस्मों का सहारा लेना या यों कहना कि अल्लाह और रसूल चाहेंगे तो मैं आऊंगा या पैगंबर की कसम खाना, तो इन सब बातों से शिर्क साबित होता है। इसे इशराक फी अल-आदा (प्रथागत शिर्क) कहते हैं।"

फिर इस शिर्क के अध्याय में इस दावे के सबूत के लिए मिश्कात के'नामों के अध्याय' से 'शरह अल-सुन्ना' की...

1. तक़वियतुल ईमान, दूसरा अध्याय, अलीमी प्रिंटिंग प्रेस, लोहारी दरवाजा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ १८।
2. अल-कुरान अल-करीम, २१:१८।
3. तक़वियतुल ईमान, प्रस्तावना, अलीमी प्रिंटिंग प्रेस, लोहारी दरवाजा के अंदर, लाहौर, पृष्ठ ८, ९।

पृष्ठ ५८१ / ७७२

انا للہ وانا الیہ راجعون ، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ خیر اس کی ضلالتیں کہاں تک لکھئے ما علی مثلہ یعد الخطاء (اس جیسے کی خطاؤں کا شمار نہیں کیا جاتاہے) حدیث دکھا کر اتنا پوچھے کہ کیوں صاحب ! وہاں تو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے غضب فرمایا نہ حکم شرک لگایا مگر انصار کی چھوکریوں کو اتنا ارشاد ہوا کہ اسے رہنے دو۔ یہاں جو یہ مرد عاقل یہ صحابی فاضل نعت حضور میں اس سے بھی زیادہ عظیم بات کر رہے ہیں اور حدیث فرماتی ہے کہ حضور منع نہیں کرتے بلکہ اور انعام واکرام بخشتے ہیں۔ یہ شرک و وہابیت پر کیسی آفت ہے، اب یاد کر وہ اپنی اوندھی مت الٹی کھوپڑی "چہ جانکہ عاقل مرد کہے یا سن کر پسند کرے۔" کچھ یہ بھی سوجھا کہ کہنے والے کون تھے اور سن کر پسند کرنیوالے کون۔

"بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ ۚ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُوْنَ" بلکہ ہم حق کو باطل پر پھینک مارتے ہیں تو وہ اس کا بھیجہ نکال دیتا ہے تو جبھی وہ مٹ کر رہ جاتا ہے، اور تمہاری خرابی ہے ان باتوں سے جو بناتے ہو۔ (ت)

حدیث ۱۷۱: اور بڑھ کر سنئے، شرک فی العادہ کے بیان میں لکھا: "اللہ صاحب نے اپنے بندوں کو سکھایا ہے کہ دنیا کے کاموں میں اللہ کو یاد رکھیں اور اس کو کچھ تعظیم کرتے رہیں جیسے اولاد کا نام عبداللہ ، خدا بخش رکھنا جس چیز کو فرمایا اس کو برتنا جو منع کیا اس سے دور رہنا اور یوں کہنا کہ اللہ چاہے تو ہم فلاں کام کرینگے اور اس کے نام کی قسم کھانی اس قسم کی چیزیں اللہ نے اپنی تعظیم کے واسطے بتائی ہیں پھر کوئی کسی انبیاء اولیاء بھوت پری کی اس قسم کی تعظیم کرے جیسے اولاد کا نام عبدالنبی امام بخش رکھنے کھانے پینے پہننے میں رسموں کی سند پکڑے

یا یوں کہے کہ اللہ ورسول چاہے گا تو میں آؤں گا یا پیغمبر کی قسم کھاوے سو ان سب باتوں سے شرک ثابت ہوتا ہے اس کو اشراک فی العادہ کہتے ہیں۔"

پھر اس شرک کی فصل میں اس مدعا کے ثبوت کو مشکوٰۃ کے باب الاسامی سے شرح السنہ کی

---

1 تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۸ 2 القرآن الکریم ۱۸/۲۱ 3 تقویۃ الایمان مقدمۃ الکتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۸، ۹

Fatawa Rizvia Volume 30

Hadith: On the authority of Hudhayfah (may Allah be pleased with him) that the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said:

لاتقولوا ماشاء الله وشاء محمد وقولوا ما شاء الله وحده (1)	**Do not say, "What Allah wills and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills," but say, "What Allah alone wills."**

And he added this lesson to it: "That is, what belongs to the glory of Allah and in which no creature has any involvement, do not associate any creature with Allah in that, no matter how great they may be. For instance, do not say that a certain task will be done if Allah and the Messenger will, for the management and affairs of the world occur only by Allah's will; nothing happens by the Messenger's will." (2)

I say: And with Allah is success. Firstly: The same old fallacy, making a lofty claim while providing the weakest evidence. The Hadith only says "do not say so," where did the ruling of Shirk (polytheism) come from?

Secondly: A very cunning and deceitful move was played. In the aforementioned chapter of Mishkat Sharif, the Hadith of Hudhayfah (may Allah be pleased with him) was mentioned as follows: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

لاتقولوا ماشاء الله وشاء فلان ولكن قولوا ماشاء الله ثم شاء فلان (3)	**Do not say, "What Allah wills and so-and-so wills," but say, "What Allah wills and then what so-and-so wills."**

In Mishkat, attributing it to Musnad Imam Ahmad and Sunan Abi Dawud, it is said: "And in one narration, it is disconnected (Munqati')" (4). And one disconnected narration—meaning its chain of transmission does not reach the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) uninterruptedly—is mentioned here from Sharh al-Sunnah. The clever deceiver saw that the original Hadith would condemn his claim of Shirk to Hell, so he completely ignored it and only presented this disconnected narration.

1. Taqwiyat al-Iman, Chapter 5, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 40.
2. Taqwiyat al-Iman, Chapter 5, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 40.
3. Mishkat al-Masabih, Kitab al-Adab, Bab al-Islami, Qadimi Kutub Khana, Karachi, p. 408.

4. Mishkat al-Masabih, Kitab al-Adab, Bab al-Islami, Qadimi Kutub Khana, Karachi, p. 408, 409.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

हदीस: हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की रिवायत से कि सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

لاتقولوا ماشاء الله وشاء محمد وقولوا ما شاء الله وحده (1)	**यह न कहो कि जो अल्लाह चाहे और मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) चाहें, बल्कि यूँ कहो कि जो अकेला अल्लाह चाहे।**

और इस पर यह सबक सिखाया: "यानी जो अल्लाह की शान है और जिसमें किसी जीव (मख़्लूक़) का कोई दख़ल नहीं, उसमें अल्लाह के साथ किसी जीव को न मिलाओ चाहे वह कितना ही बड़ा क्यों न हो। मिसाल के तौर पर यूँ न कहो कि अल्लाह और रसूल चाहेंगे तो फ़लाँ काम हो जाएगा, क्योंकि दुनिया का सारा कारोबार और निज़ाम अल्लाह ही की चाहत से चलता है, रसूल के चाहने से कुछ नहीं होता।" (2)

अक़ूल (मैं कहता हूँ): और अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला है। अव्वल: वही पुरानी बीमारी, दावे के वक़्त आसमान पर और दलील पेश करने में सबसे नीचे। हदीस में तो सिर्फ इतना है कि "यूँ न कहो", शिर्क का हुक्म कहाँ से आ गया?

दुव्वम (दूसरा): बहुत ही चालाकी और मक्कारी की चाल चली। मिश्कात शरीफ़ के उक्त अध्याय (बाब) में हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की हदीस इस प्रकार वर्णित थी कि नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

لاتقولوا ماشاء الله وشاء فلان ولكن قولوا ماشاء الله ثم شاء فلان (3)	**यूँ न कहो कि जो अल्लाह चाहे और फ़लाँ चाहे, बल्कि यूँ कहो कि जो अल्लाह चाहे फिर फ़लाँ चाहे।**

मिश्कात में इसे मुसनद इमाम अहमद और सुनन अबी दाऊद की ओर संदर्भित करते हुए कहा गया: "एक रिवायत मुनक़तेअ (खंडित) है" (4)। और एक मुनक़तेअ रिवायत—अर्थात् जिसकी सनद नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) तक निरंतर नहीं पहुँचती—यहाँ ज़िक्र की गई है। चतुर मक्कार

ने देखा कि असल हदीस तो उसके शिर्क के दावे को जहन्नुम में भेज देगी, इसलिए उसने उसे पूरी तरह नज़रअंदाज़ कर दिया और केवल इस मुनक़तेअ रिवायत को पेश किया।

1. तक़वियतुल ईमान, अध्याय 5, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 40।
2. तक़वियतुल ईमान, अध्याय 5, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 40।
3. मिश्कातुल मसाबीह, किताबुल अदब, बाब अल-इस्लामी, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, पृष्ठ 408।
4. मिश्कातुल मसाबीह, किताबुल अदब, बाब अल-इस्लामी, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, पृष्ठ 408, 409।

حدیث: بروایت حذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ لایا کہ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

لاتقولوا ماشاء اللہ وشاء محمد وقولوا ما نہ کہو جو چاہے اللہ اور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم شاء اللہ وحدہ (1) یوں کہو کہ جو چاہے ایک اللہ۔

اور اس پر یہ فائدہ پڑھایا: "یعنی جو کہ اللہ کی شان ہے اور اس میں کسی مخلوق کو دخل نہیں سوا اس میں اللہ کے ساتھ کسی مخلوق کو نہ ملادے گو کیسا ہی بڑا ہو مثلاً یوں نہ بولو کہ اللہ و رسول چاہے گا تو فلاں کام ہو جائے گا کہ سرکار و بار جہاں کا اللہ ہی کے چاہے سے ہوتا ہے رسول کے چاہنے سے کچھ نہیں ہوتا(2)۔"

اقول: وباللہ التوفیق اولاً: وہی قدیم علت وہی پرانی علت کو دعوے کے وقت آسمان نشین اور دلیل لانے میں اسفل السافلین۔ حدیث میں تو اتنا ہے کہ "یوں نہ کہو" وہ شرک کا حکم کدھر گیا۔

ثانیاً: سخت عیاری و مکاری کی چال چلا، مشکوۃ شریف کے باب مذکور میں حدیث حذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ یوں مذکور تھی کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

لاتقولوا ماشاء اللہ وشاء فلان ولکن قولوا نہ کہو جو چاہے اللہ اور چاہے فلاں بلکہ یوں کہو ماشاء اللہ ثم شاء فلان (3) جو چاہے اللہ پھر چاہے فلاں۔

مشکوۃ میں اسے مسند امام احمد و سنن ابی داؤد کی طرف نسبت کر کے فرمایا: وفی روایۃ منقطعاً (4) اور ایک روایت منقطع یعنی جس کی سند نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک متصل نہیں یوں آئی ہے یہاں وہ روایت شرح السنہ ذکر کی ہوشیار عیار نے دیکھا کہ اصل حدیث تو اس کے دعوی شرک کو داخل جہنم کئے دیتی ہے اسے صاف الگ اڑا گیا اور فقط یہ منقطع روایت۔

1 تقویۃ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۴۰ 2 تقویۃ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۴۰ 3 مشکوۃ المصابیح کتاب الادب باب الاسلامی قدیمی کتب خانہ کراچی ص ۴۰۸ 4 مشکوۃ المصابیح کتاب الادب باب الاسلامی قدیمی کتب خانہ کراچی ص ۴۰۸، ۴۰۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

...copied it. Did he think that Mishkat (al-Masabih) is hidden from the eyes of the learned? No, no, he knew very well that a beginner student of Hadith reads it first. But his aim was to deceive those poor common people who had no inkling of knowledge. He thought he would cast darkness over them, as if the learned people have ever agreed with him that they would object only to this. Verse: Fear that eye which does not fear God.

Thirdly: The extent of the knowledge of the leader of Wahhabis is just this Mishkat. We will first mention the Hadiths concerning this subject, then by the grace of Allah Almighty, we will prove that these very Hadiths shatter the head of his notion of Shirk (polytheism). Firstly, this very Hadith of Hudhayfah (may Allah be pleased with him) (Hadith 171) has been narrated briefly by Ahmad and Abu Dawud, and in detail by Ibn Majah with a good (Hasan) chain of narrators as follows:

[Table] Arabic Column: Hisham ibn 'Ammar narrated to us, Sufyan ibn 'Uyaynah narrated to us, from 'Abd al-Malik ibn 'Umayr, from Rib'i ibn Hirash, from Hudhayfah ibn al-Yaman (may Allah be pleased with both of them) that a man from among the Muslims saw in a dream that he met a man from the People of the Book. He (the man from the People of the Book) said: "What a fine people you are, were it not that you commit Shirk; you say, 'What Allah wills and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills'." He mentioned that to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He said: "By Allah, I used to recognize this in you. Say: 'What Allah wills, then what Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills'."-1

Urdu Column: Meaning, a person from the people of Islam met a follower of the Book (Christian/Jew) in a dream. He said: "You are very good people if only you didn't commit Shirk. You say 'Whatever Allah wills and whatever Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills'." That Muslim related this dream to the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). He said: "Do you hear? By God, I also had this thought about this statement of yours. Say it like this: 'Whatever Allah wills, then whatever Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills'."

[Footnote] 1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Hudhayfah bin al-Yaman, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/393; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab Minhu, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/424; Sunan ibn Majah, Chapters on Expiations, Chapter on the Prohibition of saying 'What Allah wills, etc.', H.M. Saeed Company, Karachi, p. 152.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

...नकल कर लिया। क्या वह समझता था कि मिशकात (अल-मसाबीह) अहले इल्म (विद्वानों) की नज़रों से ओझल है? नहीं, नहीं, वह खूब जानता था कि हदीस का नौसिखिया छात्र भी सबसे पहले इसे ही पढ़ता है। मगर उसका मक़सद तो उन बेचारे आम लोगों को ठगना था जिन्हें इल्म की हवा तक नहीं लगी थी। उसने समझ लिया कि उन पर अंधेरा डाल ही लूँगा। अहले इल्म ने और कौन सी बात मानी है जो इसी पर एतराज़ करेंगे। मिसरा: उस आँख से डरिये जो ख़ुदा से न डरे आँख

तीसरा: वहाबियों के इमाम के इल्म की पहुँच तो बस यही मिशकात है। हम इस विषय की हदीसों का ज़िक्र पहले करेंगे, फिर अल्लाह तआला की तौफीक से यह साबित कर देंगे कि यही हदीसें उसके शिर्क के नज़रिये का सर कैसे फोड़ती हैं। अव्वल तो हुज़ैफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की यही हदीस (हदीस 171) अहमद और अबू दाऊद ने संक्षेप में और इब्ने माजा ने हसन सनद के साथ विस्तार से इस प्रकार वर्णित की है:

[तालिका] अरबी स्तंभ: हिशाम बिन अम्मार ने हमसे बयान किया, सुफ़यान बिन उयैना ने हमसे बयान किया, अब्दुल मलिक बिन उमैर से, रबी बिन हिराश से, हुज़ैफ़ा बिन यमन रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से कि मुसलमानों में से एक आदमी ने सपने में देखा कि वह अहल-ए-किताब के एक आदमी से मिला। उसने कहा: "तुम कितने अच्छे लोग हो, अगर तुम शिर्क न करते; तुम कहते हो 'जो अल्लाह चाहे और जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) चाहें'।" उसने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से इसका ज़िक्र किया। आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अल्लाह की क़सम, मुझे भी तुम्हारे बारे में इसका अहसास था। कहो: 'जो अल्लाह चाहे, फिर जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) चाहें'।"-1

उर्दू स्तंभ (अनुवाद): यानी इस्लाम वालों में से किसी साहब को ख्वाब में एक किताबी (ईसाई/यहूदी) मिला, वह बोला: "तुम बहुत अच्छे लोग हो अगर शिर्क न करते। तुम कहते हो जो चाहे अल्लाह और जो चाहें मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।" उस मुसलमान ने यह ख्वाब हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की बारगाह में अर्ज़ किया। आप ने फ़रमाया: "सुनते हो, ख़ुदा की क़सम तुम्हारी इस बात पर मुझे भी ख्याल आता था। यूँ कहा करो: जो चाहे अल्लाह, फिर जो चाहें मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।"

[पाद लेख] 1. मुस्नद अहमद बिन हंबल, हदीस हुज़ैफ़ा बिन अल-यमान, अल-मकतबतुल इस्लामी, बेरुत, 5/393; सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब, बाब मिन्हु, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/424; सुनन इब्ने माजा, अबवाबुल कफ़्फ़ारात, बाब अन-नही अन युकाला माशाअल्लाह इल्ख, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 152.

पृष्ठ 583 का 772

نقل کرلیا۔ کیا یہ سمجھتا تھا کہ مشکوۃ اہل علم کی نظر سے نہاں ہے، نہیں نہیں، خوب جانتا تھا کہ مبتدی طالب علم حدیث میں پہلے اسی کو پڑھتا ہے مگر اسے تو ان بیچارے عوام کو پھلنا مقصود تھا جنہیں علم کی ہوا نہ لگی سمجھ لیا کہ ان پر اندھیری ڈال ہی لوں گا، اہل علم نے اور کون سی مانی ہے کہ اسی پر معترض ہونگے۔ ع اس آنکھ سے ڈریے جو خدا سے نہ ڈرے آنکھ

ثالثاً: امام الوہابیہ کا تو مبلغ علم یہی مشکوۃ ہے، ہم اس مطلب کی احادیث اول ذکر کریں پھر بتوفیقہ تعالیٰ ثابت کردکھائیں کہ یہی حدیثیں اس کے شرک کا کیسا سر توڑتی ہیں۔ اول تو یہی حدیث حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی (حدیث ۱۷۱) احمد وابی داؤد نے یوں مختصراً اور ابن ماجہ نے بسند حسن اس طرح مطولاً روایت کی:

[جدول] عربی کالم: حدثنا هشام بن عمار ثنا سفين بن عيينه عن عبد الملك بن عمير عن ربعي بن حراش عن حذيفة بن اليمان رضى الله تعالى عنهما ان رجلاً من المسلمين رأى في النوم انه لقى رجلاً من اهل الكتاب فقال نعم القوم انتم لولا انكم تشركون تقولون ما شاء الله وشاء محمد صلى الله تعالى عليه وسلم وذكر ذلك للنبي صلى الله تعالى عليه وسلم فقال اما والله ان كنت لاعرفها لكم قولوا ما شاء الله ثم ما شاء محمد صلى الله تعالى عليه وسلم 1-

اردو کالم: یعنی اہل اسلام سے کسی صاحب کو خواب میں ایک کتابی ملا وہ بولا: تم بہت خوب لوگ ہو اگر شرک نہ کرتے تم کہتے ہو جو چاہے اللہ اور چاہیں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ ان مسلم نے یہ خواب حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی، فرمایا: سنتے ہو خدا

کی قسم تمہاری اس بات پر مجھے بھی خیال گزرتا تھا یوں کہا کرو جو چاہے اللہ پھر جو چاہیں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

[حاشیہ] 1 مسند احمد بن حنبل حدیث حذیفہ بن الیمان المکتب الاسلامی بیروت ۳۹۳/۵، سنن ابی داود، کتاب الادب باب منه آفتاب عالم پریس لاہور ۴۲۴/۲، سنن ابن ماجة ابواب الکفارات باب النهی ان یقال ماشاء اللہ الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۵۲

Fatawa Razawiyya, Volume 30

This Hadith was also narrated by Ibn Abi Shaybah, at-Tabarani, al-Bayhaqi, and others. Hadith 172: Ibn Majah narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "If any of you takes an oath, let him not say, 'Whatever Allah wills and you (will)', but rather let him say, 'Whatever Allah wills, then what you (will)'." When any of you takes an oath, do not say "As Allah wills and I will", instead say "As Allah wills, then as I will".

Hadith 173: Similarly, Ibn Majah, Ahmad, al-Baghawi, Ibn Qani', and others have narrated this same subject from Tufayl bin Sakhbarah, the maternal brother of the Mother of the Believers Siddiqah (may Allah be pleased with her): "Except that he, meaning Ibn Majah, referred it to the Hadith of Hudhayfah, saying 'likewise' (Nahwahu), and did not cite its exact wording." (T) And in Musnad Imam Ahmad, with a good and authentic chain: Narrated to us by Bahz and Affan, who said, narrated to us Hammad bin Salamah from Abdul Malik bin Umayr from Rabi' bin Hirash from Tufayl bin Sakhbarah, the maternal brother of Aisha (may Allah be pleased with them): It is reported that he saw some Jews in a dream, and they objected to Muslims for acknowledging Ezra (Uzair) as the son of God. They said, "You are special and perfect people, if only you didn't say 'Whatever Allah wills and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills'". Then he met some Christians and heard the same from them in response to acknowledging Christ as the son of God. He presented the dream to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). After praising Allah in a sermon, the Holy Prophet said: "Verily, you used to say a word which used to prevent me..." You people used to say a word that used to prevent me from your...

---

[1] Ithaf al-Sa'adah with reference to Ibn Abi Shaybah, Al-Afat al-Tasi'ah 'Ashar, Dar al-Fikr Beirut, 7/567; Ithaf al-Sa'adah with reference to Al-Mu'jam al-Kabir, Al-Afat al-Tasi'ah 'Ashar, Dar al-Fikr Beirut, 7/567; Al-Asma wal-Sifat, Chapter: Word of Allah Almighty 'And you do not will...', Al-Maktabah al-Athariyyah Sangla Hill, pp. 82 and 23. [2] Sunan Ibn Majah, Book of Atonements, Chapter on the prohibition of saying 'What Allah wills and...', HM Saeed Company, Karachi, p. 152. [3] Sunan Ibn Majah, Book of Atonements, Chapter on the prohibition of saying 'What Allah wills and...', HM Saeed Company, Karachi, p. 152.

फ़तावा रज़विया, जिल्द ३०

यह हदीस इब्न अबी शैबा, तबरानी और बैहक़ी वगैरह ने भी रिवायत की है। हदीस १७२: इब्न माजा हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: اذا حلف احدكم فلا يقل ماشاء الله وشئت ولكن ليقل ماشاء الله ثم شئت। जब तुम में से कोई शख़्स क़सम खाए तो यूँ न कहे कि 'जो चाहे अल्लाह और मैं चाहूँ', हाँ यूँ कहे कि 'जो चाहे अल्लाह फिर मैं चाहूँ'।।

हदीस १७३: नीज़ इब्न माजा, अहमद, बग़वी और इब्न क़ाने' वगैरह ने यही मज़मून तुफ़ैल बिन सख़्बरा, जो उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा के मादरी (सगे) भाई थे, से रिवायत किया: بيد انه اعنى ابن ماجه احاله على حديث حذيفة فقال نحوه ولم يسق لفظه। सिवाए इसके कि इब्न माजा ने इसको हदीस-ए-हुज़ैफ़ा की तरफ फेरते हुए 'नह्वहु' (उसी की तरह) कहा है, इसके अल्फ़ाज़ ज़िक्र नहीं किए। (त)

और मुसनद इमाम अहमद ब-सनद हुस्न सहीह कि हमसे रिवायत किया बह्ज़ और अफ़्फ़ान ने, उन्होंने हम्माद बिन सलमा से, उन्होंने अब्दुल मलिक बिन उमैर से, उन्होंने रबी' बिन ख़राश से, उन्होंने तुफ़ैल बिन सख़्बरा अखी आयशा ला-मुहा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत की है कि उन्हें ख़्वाब में कुछ यहूदी मिले, उन्होंने उज़ैर अलैहिस्सलाम को अल्लाह का बेटा मानने पर (मुसलमानों पर) ऐतराज किया। उन्होंने कहा, तुम ख़ास और कामिल लोग हो अगर यूँ न कहो कि "जो चाहे अल्लाह और चाहें मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम"। फिर कुछ ईसाई मिले उनसे भी मसीह को खुदा का बेटा मानने के जवाब में यही सुना। हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से ख़्वाब अर्ज़ किया। हुज़ूर ने खुतबे में हम्द-ओ-सना के बाद फ़रमाया: انكم كنتم تقولون كلمة كان يمنعنى तुम लोग एक बात कहा करते थे जो मुझे तुम्हारा...

---

[1] इत्हाफ़ुस सादा बहवाला इब्न अबी शैबा, अल-आफ़तुत तासिआ अशर, दारुल फ़िक्र बैरुत, ७/५६७; इत्हाफ़ुस सादा बहवाला अल-मुअजमुल कबीर, अल-आफ़तुत तासिआ अशर, दारुल फ़िक्र बैरुत, ७/५६७; अल-असमा वल सिफ़ात, बाब: अल्लाह अज़्वज्जल का क़ौल 'वमा तशाऊना...' अल-मकतबतुल असरिया सांग्ला हिल, पेज ८२ और २३ [2] सुनन इब्न माजा, अबवाबुल कफ्फ़ारात, बाबुन नह्यि अन युकाला मा शाअल्लाह..., एच. एम. सईद कंपनी कराची, पेज १५२ [3] सुनन इब्न माजा,

अबवाबुल कफ्फ़ारात, बाबुन नह्यि अन युकाला मा शाअल्लाह..., एच. एम. सईद कंपनी कराची, पेज १५२

पेज ५८४ ऑफ ७७२

یہ حدیث ابن ابی شیبہ اور طبرانی و بیہقی و غیر ہم نے بھی روایت کی۔ حدیث ۱۷۲: ابن ماجہ حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: اذا حلف احدکم فلا یقل ماشاء اللہ وشئت ولکن لیقل ماشاء اللہ ثم شئت۔ جب تم میں سے کوئی شخص قسم کھائے تو یوں نہ کہے کہ جو چاہے اللہ اور میں چاہوں، ہاں یوں کہے کہ جو چاہے اللہ پھر میں چاہوں۔

حدیث ۱۷۳: نیز ابن ماجہ واحمد و بغوی و ابن قانع و غیر ہم نے یہی مضمون طفیل بن سخبرہ برادر مادری ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کیا: بید انہ اعنی ابن ماجہ احالہ علی حدیث حذیفۃ فقال نحوہ ولم یسق لفظہ۔ سوائے اس کے کہ ابن ماجہ نے اسکو حدیث حذیفہ کی طرف پھیرتے ہوئے نحوہ، کہا ہے اس کے الفاظ ذکر نہیں کئے۔ (ت)

اور مسند امام احمد بسند حسن صحیح کہ حدثنا بھز و عفان ثنا حماد بن سلمہ عن عبد الملک بن عمیر عن ربعی بن خراش عن طفیل بن سخبرہ اخی عائشہ لامھا رضی اللہ تعالٰی عنہما یوں ہے کہ انہیں خواب میں کچھ یہودی ملے انہوں نے ابنیت عزیر علیہ الصلوۃ والسلام ماننے کا ان پر اعتراض کیا انہوں نے کہا تم خاص کامل لوگ ہو اگر یوں نہ کہو کہ جو چاہے اللہ اور چاہیں محمد صلی اللہ اللہ تعالٰی علیہ وسلم، پھر کچھ نصاریٰ ملے ان سے بھی ابنیت مسیح کے جواب میں یہی سنا حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے خواب عرض کیا، حضور نے خطبے میں بعد حمد و ثناء الہی فرمایا: انکم کنتم تقولون کلمۃ کان یمنعنی تم لوگ ایک بات کہا کرتے تھے مجھے تمہارا

[1] اتحاف السادة بحوالہ ابن ابی شیبہ الآفة التاسعة عشر دار الفکر بیروت ۷ / ۵۶۷، اتحاف السادة بحوالہ المعجم الکبیر الآفة التاسعة عشر دار الفکر بیروت ۷ / ۵۶۷، الاسماء والصفات باب قول اللہ عز وجل وما تشاؤن الخ المکتبة الاثریہ سانگلہ ہل ص ۸۲ و ۲۳ [2] سنن ابن ماجة ابواب الکفارات باب النهی ان یقال ما شاء اللہ الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۵۲ [3] سنن ابن ماجة ابواب الکفارات باب النهی ان یقال ما شاء اللہ الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۵۲

Fatawa Razawiyya, Volume 30

"Modesty prevented me from forbidding you from this; do not say, 'What Allah wills and what Muhammad wills.'"

Hadith 717: In Sunan Nasa'i with an authentic chain through Mis'ar from Ma'bad bin Khalid from Abdullah bin Yasar, it is narrated from Qutaylah bint Sayfi al-Juhaniyyah (may Allah be pleased with her):

"A Jew came to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and said, 'You associate partners [with Allah] and you commit shirk (polytheism), for you say, "What Allah wills and you will," and you say, "By the Ka'bah."' So the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded them, when they wanted to swear an oath, to say, 'By the Lord of the Ka'bah,' and to say, 'What Allah wills, then what you will.'"

This Hadith is also in Sunan al-Bayhaqi. Additionally, Ibn Sa'd in 'al-Tabaqat' and Tabarani in 'al-Mu'jam al-Kabir' narrated it through the aforementioned chain of Mis'ar. Ibn Mandah narrated it through the chain of al-Mas'udi from Ma'bad al-Jadali from Ibn Yasar from al-Juhani from Qutaylah al-Juhaniyyah (may Allah be pleased with her). Imam Ahmad in his 'Musnad' narrated it through this Mas'udi chain with an authentic sanad as: "Yahya bin Sa'id narrated to us, Yahya al-Mas'udi narrated to us, Ma'bad bin Khalid narrated to me from Abdullah bin Yasar."

Footnotes: 1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Tufail bin Sakhbarah, al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/2. 2. Sunan al-Nasa'i, Book of Faith and Vows, Swearing by the Ka'bah, Noor Muhammad Karkhana, Karachi, 2/143. 3. Al-Sunan al-Kubra, Book of Friday, Chapter: What is disliked of speech in the sermon, Dar Sadr, Beirut, 3/212; al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, naming the rare women of the Arabs, Dar Sadr, Beirut, 8/309; al-Mu'jam al-Kabir from Qutaylah bint Sayfi al-Juhaniyah, Hadith 5, al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 13/25 and 15.

फ़तावा रज़विय्या, जिल्द 30

"लिहाज़ (शर्म) रोकता था कि तुम्हें इससे मना कर दूँ, ऐसा न कहो 'जो चाहे अल्लाह और जो चाहें मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)'।"

ह़दीस 717: सुनन नसाई में सही सनद के साथ मिसअर के वास्ते से मा'बद बिन खालिद से, उन्होंने अब्दुल्लाह बिन यसार से, उन्होंने क़ुतैला बिन्ते सैफ़ी जुहनीया (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की है:

"एक यहूदी नबी ए करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर हुआ और अर्ज़ की: 'बेशक तुम लोग अल्लाह के बराबर वाला ठहराते हो, बेशक तुम लोग शिर्क करते हो, तुम कहते हो "जो चाहे अल्लाह और जो चाहो तुम" और तुम "काबा की क़सम" खाते हो।' इस पर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को फ़रमाया कि अगर क़सम खाना चाहें तो यूँ कहें 'रब-ए-काबा की क़सम' और कहने वाला यूँ कहे 'जो चाहे अल्लाह और फिर जो चाहो तुम'।"

यह ह़दीस सुनन बैहक़ी में भी है, साथ ही इब्ने साद ने 'तबाक़ात' में और तबरानी ने 'मोजम कबीर' में ज़िक्र किए गए मिसअर के तरीके से रिवायत की है। इब्ने मंदा ने अल-मसऊदी के तरीके से मा'बद अल-जदली से, उन्होंने इब्न यसार से, उन्होंने अल-जुहनी से, उन्होंने क़ुतैला अल-जुहनीया (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की। इमाम अहमद ने अपनी 'मुसनद' में इस मसऊदी तरीके से सही सनद के साथ यूँ रिवायत फ़रमाई: "हद्दसना यह्या बिन सईद, सना यह्या अल-मसऊदी, सनी मा'बद बिन खालिद अन अब्दुल्लाह बिन यसार।"

पादलेख (Footnotes): 1. मुसनद अहमद बिन हंबल, ह़दीस तुफैल बिन सखबराह, अल-मकतब अल-इस्लामी, बैरुत, 5/2। 2. सुनन नसाई, किताबुल ईमान वन-नुज़ूर, अल-हल्फ़ बिल-काबा, नूर मुहम्मद कारखाना, कराची, 2/143। 3. अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुल जुमुआ, बाब: खुतबे में नापसंद कलाम, दार साद्र, बैरुत, 3/212; अल-तबाक़ात अल-कुबरा इब्ने साद, बैरुत, 8/309; अल-मोजम अल-कबीर, क़ुतैला बिन्ते सैफ़ी, ह़दीस 5, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरुत, 13/25 और 15।

الحیاء منکم ان انھکم عنھا لا تقولوا ماشاء اللہ و ما شاء محمد - لحاظ روکتا تھا کہ تمہیں اس سے منع کردوں یوں نہ کہو جو چاہے اللہ اور جو چاہیں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم۔

حدیث ۷۱۷: سنن نسائی میں بسند صحیح بطریق مسعر عن معبد بن خالد عن عبداللہ بن یسار قتیلہ بنت صیفی جہنیہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے:

ان یھودیاً اتی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال انکم تنددون وانکم تشرکون تقولون ماشاء اللہ وشئت وتقولون والکعبۃ فامرھم النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اذا اراد وان یحلفوا ان یقولوا ورب الکعبۃ ویقول احد ماشاء اللہ ثم شئت - یعنی ایک یہودی نے خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حاضر ہو کر عرض کی : بیشک تم لوگ اللہ کا برابر والا ٹھہراتے ہو بیشک تم لوگ شرک کرتے ہو یوں کہتے ہو جو چاہے اللہ چاہو تم، اور کعبے کی قسم کھاتے ہو۔ اس پر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو فرمایا کہ قسم کھانا چاہیں تو یوں کہیں "رب کعبہ کی قسم " اور کہنے والا یوں کہے "جو چاہے اللہ اور پھر جو چاہو تم۔"

یہ حدیث سنن بیہقی میں بھی ہے، نیز ابن سعد نے طبقات اور طبرانی معجم کبیر میں میں بطریق مذکور مسعر اور ابن مندہ نے بطریق المسعودی عن معبد الجدلی عن ابن یسار عن الجھنی عن قتیلۃ الجھنیۃ رضی اللہ تعالیٰ عنھا روایت کی اور امام احمد نے مسند میں اس طریق مسعودی سے بسند صحیح یوں روایت فرمائی: حدثنا یحیی بن سعید ثنا یحیی المسعودی ثنی معبد بن خالد عن عبداللہ بن یسار

حواشی: 1 مسند احمد بن حنبل حدیث طفیل بن سخبرة المکتب الاسلامی بیروت ۲/۵ 2 سنن النسائی کتاب الایمان والنذور الحلف بالکعبة نور محمد کارخانہ کراچی ۲/۱۴۳ 3 السنن الکبری کتاب الجمعة باب مایکرہ من الکلام فی الخطبة دار صادر بیروت ۳/۲۱۲، الطبقات الکبری لابن سعد تسمیة غرائب نساء العرب دار صادر بیروت ۳۰۹/۸، المعجم الکبیر عن قتیلة بنت صیفی الجهنیہ حدیث ۵ المکتبة الفیصلیة بیروت ۲۵/۱۳ و ۱۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

[Table Content] (Arabic Text) Narrated by Qutaylah bint Sayfi al-Juhaniyyah: She said that a scholar from among the rabbis came to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and said, "O Muhammad, what a fine people you would be, were it not that you associate partners with Allah." He said, "Glory be to Allah! How is that?" He said, "When you swear, you say, 'By the Kaaba'." So the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) remained silent for a while, then he said, "He has said this, so whoever swears an oath, let him swear by the Lord of the Kaaba." The man then said, "O Muhammad, what a fine people you would be, were it not that you set up rivals to Allah." He said, "Glory be to Allah! How is that?" He said, "You say, 'As Allah wills and you will'." So the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) remained silent for a while, then he said, "He has said this, so whoever speaks, let him separate the two, saying, 'As Allah wills, then as you will'."

(Urdu Translation of Hadith) Meaning, a scholar of the Jews came to the holy presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) and submitted, "O Muhammad! You are very excellent people, if only you did not commit shirk (polytheism)." He said, "Glory be to Allah! What is this?" He replied, "You swear by the Kaaba." Upon this, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) gave some time, meaning for a period he did not prohibit it. Then he said, "The Jew has said this, so now whoever swears an oath should swear by the Lord of the Kaaba." The Jew then submitted, "O Muhammad! You are very excellent people, if only you did not set an equal to Allah." He said, "Glory be to Allah! What is this?" He replied, "You say, 'Whatever Allah wills and you will'." Upon this too, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) did not say anything for a time. Afterwards, he said, "This Jew has said such a thing, so now whoever says 'whatever Allah Almighty wills', let him separate the will of the other and say 'then whatever you will'."

[Main Text Body] By the grace of Allah, these numerous, authentic, and continuous Hadiths are from the books of Sahah (authentic collections). The leader of the Wahhabis set all these aside and presented a disconnected (munqati') narration from Sharh al-Sunnah, and by the grace of Allah, even in that, no scent of his verdict of Shirk was found. I say: And with Allah is success. Now, by the grace of Allah Almighty, observe how these same Hadiths send his claim of Shirk to hell: Firstly: It is proven

from these Hadiths that among the Sahaba (Companions), the saying was "If Allah and His Messenger will, this task will be done."

[Footnote] 1. Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated by Qutaylah bint Sayfi, Hadith Qutaylah, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6 / 371 & 372

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[तालिका सामग्री] (अरबी पाठ) क़ुतैला बिन्त सैफ़ी अल-जुहनिया से रिवायत है, उन्होंने कहा कि यहूदियों के एक आलिम ने रसूले पाक सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में हाज़िर होकर अर्ज किया, "ऐ मुहम्मद! आप बहुत अच्छे लोग होते अगर शिर्क न करते।" फ़रमाया: "सुब्हान अल्लाह! यह क्या?" कहा: "आप काबा की कसम खाते हैं।" इस पर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने कुछ देर तक सुकून फरमाया यानी एक मुद्दत तक मना नहीं फ़रमाया, फिर फ़रमाया: "यहूदी ने ऐसा कहा है, तो अब जो कसम खाए वो रब्बे काबा की कसम खाए।" यहूदी ने अर्ज किया: "ऐ मुहम्मद! आप बहुत अच्छे लोग होते अगर अल्लाह के बराबर किसी को न ठहराते।" फ़रमाया: "सुब्हान अल्लाह! यह क्या?" कहा: "आप कहते हैं 'जो चाहे अल्लाह और चाहो तुम'।" इस पर भी सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने एक मुद्दत तक कुछ न फ़रमाया, बाद में फ़रमाया: "इस यहूदी ने ऐसा कहा है तो अब जो कहे कि जो अल्लाह तआला चाहे, तो दूसरे की मर्जी को अलग करके कहे कि 'फिर जो आप चाहें'।"

(हदीस का उर्दू अनुवाद) अर्थात, यहूदियों के एक विद्वान ने हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सेवा में उपस्थित होकर निवेदन किया, "ऐ मुहम्मद! आप बहुत उत्कृष्ट लोग हैं, यदि आप शिर्क न करें।" उन्होंने कहा, "सुब्हान अल्लाह! यह क्या है?" उसने कहा, "आप काबा की कसम खाते हैं।" इस पर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने कुछ समय दिया, यानी कुछ समय तक कोई मनाही नहीं की, फिर फरमाया, "यहूदी ने ऐसा कहा है, तो अब जो भी कसम खाए, वह काबा के रब की कसम खाए।" यहूदी ने फिर निवेदन किया, "ऐ मुहम्मद! आप बहुत उत्कृष्ट लोग हैं, यदि आप अल्लाह के बराबर किसी को न ठहराएं।" उन्होंने कहा, "सुब्हान अल्लाह! यह क्या है?" उसने कहा, "आप कहते हैं, 'जो अल्लाह चाहे और आप चाहें'।" इस पर भी सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने कुछ समय तक कुछ नहीं कहा। बाद में फरमाया, "इस यहूदी ने ऐसी बात कही है, तो अब जो भी कहे 'जो अल्लाह तआला चाहे', वह दूसरे की इच्छा को अलग करे और कहे 'फिर जो आप चाहें'।"

[मुख्य पाठ] अल्लाह के शुक्र से ये कसीर (ज़्यादा), सहीह और मुत्तसिल (निरंतर) हदीसें सिहाह (सही हदीस की किताबों) से हैं। वहाबियों के इमाम ने इन सबको ताक पर रखकर शरह-उस-सुन्नाह की एक मुनक़तई (टूटी हुई) रिवायत दिखाई और अल्हम्दुलिल्लाह उसमें भी कहीं शिर्क के हुक्म की बू नहीं पाई गई। अक़ूल (मैं कहता हूँ): और कामयाबी अल्लाह की तरफ से है। अब अल्लाह के फज़ल

से मुलाहिज़ा कीजिए कि यही हदीसें उसके शिर्क के दावे को किस तरह जहन्नुम रसीद करती हैं:
अव्वल: इन हदीसों से साबित है कि सहाबा किराम में यह कौल (बात) प्रचलित थी कि "अगर अल्लाह और उसके रसूल चाहें तो यह काम हो जाएगा।"

[पाद लेख] 1. मसनद अहमद बिन हंबल, क़ुतैला बिन्त सैफ़ी से रिवायत, हदीस क़ुतैला, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 6 / 371 और 372

पृष्ठ 586/772

[ٹیبل کا متن] (عربی متن) عن قتیلة بنت صیفی ن الجهنیة، قالت اتی خبر من الاحبار رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم فقال یا محمد نعم القوم انتم لولا انکم تشرکون قال سبحان الله وما ذاك قال تقولون اذا حلفتم ولکعبة قالت فامهل رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم شیأاً ثم قال انه قد قال فمن حلف فلیحلف برب الکعبة قال یا محمد نعم القوم انتم لولا انکم تجعلون لله ندّاً قال سبحان الله وما ذاك قال تقولون ماشاء الله وشئت قالت فامهل رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم شیئاً قال انه قد قال ماشاء الله فلیفصل بینهما ثم شئت ۱۔

(اردو ترجمہ) یعنی یہود کے ایک عالم نے خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم میں حاضر ہو کر عرض کی، اے محمد! آپ بہت عمدہ لوگ ہیں اگر شرک نہ کیجئے۔ فرمایا: سبحان اللہ! یہ کیا؟ کہا: آپ کعبہ کی قسم کھاتے ہیں۔ اس پر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم نے کچھ مہلت دی یعنی ایک مدت تک کچھ ممانعت نہ فرمائی، پھر فرمایا: یہودی نے ایسا کہا ہے تو اب جو قسم کھائے وہ رب کعبہ کی قسم کھائے۔ یہودی نے عرض کی: اے محمد! آپ بہت عمدہ لوگ ہیں اگر اللہ کا برابر نہ ٹھہرائیے۔ فرمایا: سبحان اللہ! یہ کیا۔ کہا: آپ کہتے ہیں جو چاہے اللہ اور چاہو تم۔ اس پر بھی سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم نے ایک مہلت تک کچھ نہ فرمایا، بعدہ، فرمایا: اس یہودی نے ایسا کہا ہے تو اب جو کہے کہ جو چاہے اللہ تعالیٰ تو دوسرے کے چاہنے کو جدا کر کے کہے کہ پھر چاہو تم۔

[عبارت] بحمد اللہ یہ احادیث کثیرہ صحیحہ جلیلہ متصلہ کتب صحاح سے ہیں، امام الوہابیہ نے ان سب کو بالائے طاق رکھ کر شرح السنہ کی ایک روایت منقطع دکھائی اور بحمد اللہ اس میں بھی کہیں اپنے حکم شرک کی بو نہ پائی۔ اقول: وباللہ التوفیق اب بفضلہ تعالی ملاحظہ کیجئے کہ یہی

حدیثیں اسکے دعوی شرک کو کس طرح جہنم رسید فرماتی ہیں: اولاً: ان احادیث سے ثابت کہ صحابہ کرام میں قول کہ اللہ و رسول چاہیں تو یہ کام ہو جائیگا

[حاشیہ] ۱ مسند احمد بن حنبل عن قتیلہ بنت صیفی حدیث قتیلہ المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۳۷۱ و ۳۷۲

"By Allah's will and yours" was common and widespread, and the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) was aware of it and did not forbid it. In fact, the apparent words of this Jewish scholar indicate that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself used to say this. The Imam of the Wahhabis calls this shirk (polytheism). Thus, it is proven that according to him, the noble companions (may Allah be pleased with them) committed shirk, and the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) did not stop them.

Secondly: Look at the words of the Hadith of Tufail (may Allah be pleased with him), that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The thought of this word also occurred to me, but I did not forbid it for your sake." Since this word is considered shirk according to the Imam of the Wahhabis, then (God forbid) the Prophet knowingly tolerated shirk and gave preference to consideration for his companions over forbidding it. According to the Imam of the Wahhabis, this is the character of prophethood. We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds.

Thirdly: A Jew came and objected, after which the command to forbid it was issued. So, according to the Imam of the Wahhabis, a Jew taught true monotheism and the emphasis on steadfastness upon it to the noble companions, and rather to the Master of Mankind (peace and blessings be upon him). There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Supreme.

Fourthly: Look at the authentic Hadith of Qutayla (may Allah be pleased with her). Even upon the plea of that Jew, the Prophet did not immediately forbid it. Instead, after some time, the thought occurred and he said: "That Jew has raised an objection, so do not say it like that." So, according to the Imam of the Wahhabis, Allah's Messenger did not stop them from shirk or did not recognize shirk as shirk until a disbeliever pointed it out. Even then, he allowed shirk to continue for a period, and when he did forbid it, it wasn't because of the evil of shirk itself, but because an opponent was objecting. To Allah we belong and to Him we shall return.

Fifthly: After all these difficulties, the teaching that was given also ended up in the same state. It was ordered to say: "Whatever Allah wills, then whatever Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills." Then this work will be done. Remember the words of the Imam of the Wahhabis: "This is the specific attribute of Allah, no creation has any share in it; nothing happens by the will of the Messenger."

1 Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Five, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 40. Page 587 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"अल्लाह और आप चाहें तो" यह बात आम और प्रचलित थी, और सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इससे अवगत थे और मना नहीं फरमाते थे। बल्कि उस यहूदी विद्वान के स्पष्ट शब्द तो यह हैं कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) स्वयं भी ऐसा कहा करते थे। इमाम-उल-वहाबिया इसे शिर्क(बहुदेववाद) कहते हैं। तो यह सिद्ध हुआ कि उनके अनुसार सहाबा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) शिर्क करते थे और सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उन्हें मना नहीं करते थे।

दूसरा: हदीस-ए-तुफैल (रज़ियल्लाहु अन्हु) के शब्द देखें कि सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "इस शब्द का विचार मुझे भी आता था लेकिन तुम्हारे लिहाज़ से मना नहीं करता था।" जब यह शब्द इमाम-उल-वहाबिया के निकट शिर्क ठहरा, तो (अल्लाह न करे) नबी ने जानबूझकर शिर्क को सहन किया और उसे रोकने पर अपने साथियों के लिहाज़ को प्राथमिकता दी। इमाम-उल-वहाबिया के यहाँ यह नबूवत की शान है। हम अल्लाह रब्बुल आलमीन की पनाह माँगते हैं।

तीसरा: एक यहूदी ने आकर आपत्ति की, उसके बाद मना करने का आदेश हुआ। तो इमाम-उल-वहाबिया के अनुसार, एक यहूदी ने सहाबा-ए-किराम बल्कि सैयदे अनाम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सच्ची तौहीद (एकेश्वरवाद) और उस पर अडिग रहने की ताकीद सिखाई। अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे उच्च और महान है।

चौथा: कुतैला (रज़ियल्लाहु अन्हा) की सही हदीस देखें। उस यहूदी की अर्ज़ पर भी हुज़ूर ने तुरंत मना नहीं फरमाया, बल्कि एक समय बीतने के बाद विचार आया और फ़रमाया: "उस यहूदी ने आपत्ति की है, इसलिए ऐसा मत कहा करो।" तो इमाम-उल-वहाबिया के अनुसार अल्लाह के रसूल ने आपको शिर्क से नहीं रोका या शिर्क को शिर्क नहीं समझा जब तक कि एक काफिर ने नहीं बताया। उस पर भी एक लंबे समय तक शिर्क को जायज़ रखा, फिर मना किया तो शिर्क की बुराई की वजह से नहीं, बल्कि इसलिए कि एक विरोधी आपत्ति कर रहा है। हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की ओर लौटना है।

पांचवां: इन सब कठिनाइयों के बाद जो शिक्षा दी गई, वह भी वहीं आकर रुकी। आदेश हुआ कि ऐसा कहा करो "जो अल्लाह चाहे, फिर जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) चाहें।" तो यह काम

होगा। इमाम-उल-वहाबिया के शब्द याद कीजिए: "यह खास अल्लाह की शान है, इसमें किसी मख्लूक (सृष्टि) का कोई दखल नहीं; रसूल के चाहने से कुछ नहीं होता।"

---

1 तक़वियतुत ईमान, पांचवां अध्याय, मतबा अलीमी, लोहारी दरवाजा लाहौर, पृ. 40। पृष्ठ 587 का 772

یا اللہ اور تم چاہو تو یوں ہو گا شائع و ذائع تھا اور حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس پر مطلع تھے اور انکار نہ فرماتے تھے بلکہ اس عالم یہود کے ظاہر الفاظ تو یہ ہیں کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خود بھی ایسا فرمایا کرتے تھے ، امام الوہابیہ اسے شرک کہتا ہے، تو ثابت ہوا کہ اس کے نزدیک صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم شرک کرتے تھے اور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم منع نہ فرماتے تھے۔

ثانیاً: حدیث طفیل رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لفظ دیکھو کہ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: "اس لفظ کا خیال مجھے بھی گزرتا تھا مگر تمہارے لحاظ سے منع نہ کرتا تھا۔" جب یہ لفظ امام الوہابیہ کے نزدیک شرک ٹھہرا تو معاذ اللہ نبی نے دانستہ شرک کو گوارا کیا اور اس سے ممانعت پر اپنے یاروں کے لحاظ پاس کو غلبہ دیا اور امام الوہابیہ کے یہاں یہ نبوت کی شان ہے، والعیاذ باللہ باللہ رب العالمین۔

ثالثاً: ایک یہودی نے آ کر اعتراض کیا اس کے بعد حکم ممانعت ہوا، تو امام الوہابیہ کے نزدیک صحابہ کرام بلکہ سید انام علیہ الصلوٰۃ و السلام کو سچی توحید اور اس پر استقامت کی تاکید ایک یہودی نے سکھائی ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

رابعاً: قتیلہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کہ حدیث صحیح دیکھو، اس یہودی کی عرض پر بھی فوراً حضور نے ممانعت نہ فرمائی بلکہ ایک زمانہ کے بعد خیال آیا اور فرمایا: وہ یہودی اعتراض کر گیا ہے اچھا یوں نہ کہا کرو۔ تو امام الوہابیہ کے نزدیک اللہ کے رسول نے آپ کو شرک سے نہ روکا یا شرک کو شرک نہ جانا جب ایک کافر نے بتایا اس پر بھی ایک مدت تک شرک کو روا رکھا پھر

ممانعت بھی کی تو یوں نہیں کی شرک کی برائی سے ، بلکہ یوں کہ ایک مخالف اعتراض کرتا ہے لہذا چھوڑ دو۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

خامساً: ان سب دقتوں کے بعد جو تعلیم فرمائی وہ بھی وہاں آس درکاسہ لائی ارشاد ہوا کہ یوں کہا کرو "جو چاہے اللہ پھر چاہیں محمد" صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ تو یہ کام ہوگا، امام الوہابیہ کے لفظ یاد کیجئے: "یہ خاص اللہ کی شان ہے اس میں کسی مخلوق کو دخل نہیں رسول کے چاہنے سے کچھ نہیں ہوتا"۔

---

1 تقویۃ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۴۰ Page 587 of 772

Fatawa Razawiya, Volume 30

O Muslims! For the sake of Allah's justice, if a matter is specific to the Majesty of Allah (Exalted and Glorified) in which no creation has any part, and if someone associates another with God by saying "and," how can they be saved from Shirk (associating partners with God)? For example, being the Creator of the heavens and the earth, being the Sustainer of all from the beginning to the end by His own inherent power, are attributes specific to God. Would it only be Shirk if someone said, "Allah and the Messenger are the Creators of the heavens and the earth," or "Allah and the Messenger are the Sustainers of the world by their own inherent power"? And if someone says, "Allah, then the Messenger is the Creator of the heavens and the earth," or "Allah, then the Messenger is the Sustainer of the world by his own inherent power," would it not be Shirk?

O Muslims! To test the misguided ones, say to them like this: "Allah, then the Messenger, knows the unseen (Ghayb); Allah, then the Messenger, resolves our difficulties." See whether they label this as Shirk or not. That is why this cunning person misinterpreted that connected Sahih Hadith of Mishkat from Abu Dawood, in which permission was granted with the word "then" (thumma). It proved that according to this man, the change made by the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) upon hearing the Jew's objection remained Shirk itself.

O Muslims! This is the gist of this insolent person's belief regarding the messengers. "And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned."[1] (Now the wrongdoers are about to know what turn they will take. - T). This was the result of the Hadiths according to them. If you ask from the perspective of us people of the Truth:

I say: And with Allah is success (So I say by the grace of Allah - T). By the grace of Allah Almighty, neither did the companions commit Shirk, nor, heaven forbid, did the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) tolerate Shirk upon hearing it. It was impossible to let considerations for anyone interfere. No Jewish man could teach monotheism (Tawhid). Rather, the factual reality is that the true, inherent, and independent will is specific to Allah (Exalted and Glorified), and the granted will, subordinate to the will of Allah Almighty, has been bestowed by Allah Almighty upon His servants. The great influence that the will of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), has in the universe by the gift of the

Bountiful Lord (Glorious is His Majesty), is clear and manifest from those grand discourses we mentioned under the Hadith. The belief of the blessed Ummah regarding a deputy and servant of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Sayyiduna Ali al-Murtaza, the Remover of Difficulties (may Allah ennoble his face), is evident from the aforementioned statement of Shah Abdul Aziz in the preface, that:

[1] The Holy Quran 26/227.

फतावा रज़विया, खंड 30

मुसलमानों! अल्लाह के इंसाफ़ के लिए, जो बात अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की विशेष शान है जिसमें किसी मख्लूक (सृष्टि) का कोई दखल नहीं, उसमें दूसरे को खुदा के साथ "और" कहकर मिलाने से शिर्क से कैसे निजात मिल सकती है? उदाहरण के लिए, आसमान और ज़मीन का खालिक (सृष्टा) होना, अपनी ज़ाती कुदरत से तमाम अव्वलीन व आख़रीन (आरंभ से अंत तक के लोगों) का राज़िक (दाता) होना खास खुदा की शानें हैं। क्या अगर कोई यूँ कहे कि "अल्लाह और रसूल आसमानों और ज़मीन के खालिक हैं", "अल्लाह और रसूल अपनी ज़ाती कुदरत से आलम के राज़िक हैं", तभी शिर्क होगा? और अगर कहे कि "अल्लाह, फिर रसूल आसमानों और ज़मीन के खालिक हैं", "अल्लाह, फिर रसूल अपनी ज़ाती कुदरत से जहान के राज़िक हैं", तो शिर्क नहीं होगा?

मुसलमानों! गुमराहों की परीक्षा के लिए उनके सामने यूँ ही कहकर देखो कि "अल्लाह, फिर रसूल आलिम-उल-ग़ैब (अदृश्य के ज्ञाता) हैं", "अल्लाह, फिर रसूल हमारी मुश्किलें हल कर दें", देखो वे इसे शिर्क का हुक्म लगाते हैं या नहीं। इसीलिए तो इस चालाक व्यक्ति ने मिश्कात की उस मुत्तसिल सहीह हदीस (अबू दाऊद) की गलत व्याख्या की जिसमें शब्द "फिर" (थुम्मा) के साथ अनुमति दी गई थी। इससे साबित हुआ कि इस व्यक्ति के नज़दीक रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यहूदी के एतराज़ को सुनकर भी जो बदलाव किया वह खुद शिर्क ही रहा।

मुसलमानों! यह रसूलों की शान में इस गुस्ताख के विश्वास का सारांश है। "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही मालूम हो जाएगा कि वे किस करवट पलटेंगे।"[1] (अब ज़ालिम जानना चाहते हैं कि वे किस मोड़ पर मुड़ेंगे। - त)। यह तो उनके अनुसार हदीसों का परिणाम था। हम हक (सत्य) वालों के तौर पर पूछो तो:

अक़ुल (मैं कहता हूँ): वबिल्लाहि-तौफ़ीक (तो मैं अल्लाह तआला की तौफीक से कहता हूँ। - त)। अल्हम्दुलिल्लाह, न तो सहाबा ने शिर्क किया और न ही, माअज़-अल्लाह, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने शिर्क सुनकर गवारा फरमाया। किसी की मुरव्वत या लिहाज़ को काम में लाना मुमकिन न था, और न ही कोई यहूदी तौहीद की तालीम दे सकता था। बल्कि हकीकत यह है कि हकीकी, ज़ाती और स्वतंत्र इच्छा अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए विशिष्ट है, और अताई (प्रदत्त) इच्छा जो अल्लाह की इच्छा के अधीन है, अल्लाह तआला ने अपने बंदों को अता की है। मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इच्छा का कायनात में जो महान दखल रब-ए-करीम के अता करने

से है, वह उन शानदार चर्चाओं से स्पष्ट है जो हमने हदीस के तहत ज़िक्र की हैं। मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के एक नायब और खादिम सैयदना अली मुर्तज़ा मुश्किल कुशा (कर्रमल्लाहु तआला वज्हहु) के बारे में उम्मत-ए-मर्हूमा का जो अक़ीदा (विश्वास) है, वह शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब के उपरोक्त मुक़दमे (प्रस्तावना) के इबारत से ज़ाहिर है कि:

[1] अल-कुरान अल-करीम 227/26

مسلمانو! اللہ انصاف، جو بات خاص شانِ الٰہی عزوجل ہے جس میں کسی مخلوق کو کچھ دخل نہیں اس میں دوسرے کو خدا کے ساتھ "اور" کہہ کر ملایات تو کیا، شرک سے کیونکر نجات ہوجائے گی۔ مثلاً آسمان و زمین کا خالق ہونا، اپنی ذاتی قدرت سے تمام اولین و آخرین کا رازق ہونا خاص خدا کی شانیں ہیں۔ کیا اگر کوئی یوں کہے کہ اللہ و رسول خالق السموات والارض ہیں، اللہ ورسل اپنی ذاتی قدرت سے رازق عالم ہیں جبھی شرک ہوگا۔ اور اگر کہے کہ اللہ پھر رسول خالق السموات والارض ہیں، اللہ پھر رسول اپنی ذاتی قدرت سے رازق جہاں ہیں تو شرک نہ ہوگا۔

مسلمانو! گمراہوں کے امتحان کے لیے ان کے سامنے یونہی کہہ دیکھو کہ اللہ پھر رسول عالم الغیب ہیں، اللہ پھر رسول ہماری مشکلیں کھول دیں، دیکھو و تویہ حکم شرک جڑتے ہیں یا نہیں ۔ اسی لیے تو یہ عیار مشکوٰۃ کی اس حدیث متصل صحیح ابو داؤد کی میر بحری بجا گیا تھا جس میں لفظ "پھر" کے ساتھ اجازت ارشاد ہوئی تو ثابت ہوا کہ اس مردک کے نزدیک رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے یہودی کا اعتراض پاکر بھی جو تبدیلی کی وہ خود شرک کی شرک ہی رہی۔

مسلمانو! یہ حاصل ہے رسولوں کی جناب میں اس گستاخ کے اعتقاد کا۔ "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ"[1]۔ (اب جانا چاہتے ہیں ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ ت) یہ تو انکے طور پر نتیجہ احادیث تھا ہم اہل حق کے طور پر پوچھو تو اقول: وباللہ التوفیق (تو میں اللہ تعالیٰ کی توفیق سے کہتا ہوں ۔ ت) بحمد اللہ تعالیٰ نے صحابہ نہ شرک کیا نہ معاذاللہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے شرک سن کر گوارا فرمایا، کسی کے لحاظ و پاس کو کام میں لانا ممکن نہ تھا، نہ یہودی مردک تعلیمِ توحید کر سکتا تھا، بلکہ حقیقت امری یہ ہے کہ مشیت حقیقیہ ذاتیہ مستقلہ اللہ عزوجل کے لیے خاص ہے اور مشیت عطائیہ تابعہ لمشیۃ اللہ تعالیٰ اللہ تعالیٰ نے اپنے عباد کو عطا کی ہے، مشیت

محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کائنات میں جیسا کچھ دخلِ عظیم بعطائے رب کریم جل جلالہ، ہے وہ ان تقریرات جلیلہ سے کہ ہم نے زیر حدیث ذکر کیں واضح و آشکار ہے، محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ایک نائب و خادم سیدنا علی مرتضی مشکل کشا کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الاسنی کی نسبت امت مرحومہ کا جو اعتقاد ہے وہ شاہ عبدالعزیز صاحب کی عبارت مذکورہ مقدمہ سے اظہار ہے کہ :

[1] القرآن الکریم ۲۲۷/۲۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

“The Holy Master (Ali) and his pure progeny are worshipped by the entire Ummah like spiritual guides, and they believe that all cosmic affairs are connected to them.”[1]

The Holy Master, i.e., Hazrat Ali (may Allah Almighty honor him) and his offspring are considered by the entire Ummah like their spiritual mentors, and they believe cosmic affairs to be associated with these noble personalities. (T)

And even the leader of Wahhabism, before adopting the blasphemous faith of ‘Taqwiya-tul-Iman’, held a belief in ‘Sirat-e-Mustaqim’ which stated:

“The stations of sainthood (Wilayat), rather all services such as Qutbiyyah, Ghuathiyyah, Abdaliyyah, etc., from the era of Hazrat Murtaza's (Ali) miracles until the end of the world, are all mediated through them. And in the sovereignty of kings and the command of princes, the spiritual influence (himmat) of his honor has a role, which is not hidden from the travelers of the celestial realm.”[2]

The stations of sainthood, rather all services like Qutbiyyah, Ghuathiyyah, Abdaliyyah, etc., are obtained through the mediation of Hazrat Ali (may Allah Almighty honor him) until the end of the world. In the reign of kings and the authority of rulers, his honor's spiritual influence is involved; this is not hidden from the travelers of the celestial world. (T)

Now, as ‘Taqwiya-tul-Iman’, by the command: “Say: 'Evil is that which your faith commands you, if you are believers.'”[3]

It has taught a new faith, contrary to the entire blessed Ummah—a severely evil faith, faith in name but in reality pure infidelity—or led to the lowest of the low. Now, how could that matter, which was manifest to the travelers of the celestial world, be understood by them? “And he for whom Allah has not appointed light, for him there is no light.”[4]

And for whomever Allah does not grant light, for him there is no light anywhere. (T)

1. Tuhfa Ithna Ashariyyah, Chapter 7 on Imamate, Sohail Academy Lahore, p. 212.
2. Sirat-e-Mustaqim, Chapter 2, Section 1, Al-Maktaba al-Salafiyya Lahore, p. 58.
3. Al-Quran al-Karim, 2:93.
4. Al-Quran al-Karim, 24:40.

फतावा रज़विया जिल्द 30

“हज़रत अमीर और उनकी पाक संतान और पूरी उम्मत उन्हें पीरों की तरह पूजती है और सांसारिक व रूहानी (तक्वीनी) मामलों को उनसे जुड़ा हुआ मानती है।”[1]

हज़रत अमीर यानी हज़रत अली (करम अल्लाहु तआला वज्हहु) और उनकी औलाद को पूरी उम्मत अपने मुर्शिद (गुरु) जैसा मानती है और ब्रह्मांडीय मामलों को इन महानुभावों के साथ जुड़ा हुआ जानती है। (त)

और खुद वहाबियत के इमाम ने इस 'तक्वियत-उल-ईमान' के कुफ्रिया ईमान से पहले जो ईमान 'सिरात-ए-मुस्तकीम' में रखा था, वह भी यही था जहाँ वह कहता था:

“विलायत के पद, बल्कि तमाम सेवाएं जैसे कुतबीयत, गौसियत, अब्दालियत आदि, हज़रत मुर्तज़ा (अली) के करामात के युग से दुनिया के अंत तक, सब उन्हीं के माध्यम से हैं। और राजाओं के शासन और अमीरों की रियासत में भी उनकी रूहानी हिम्मत का दखल है, जो मलकुत (स्वर्गीय दुनिया) के यात्रियों से छिपा नहीं है।”[2]

विलायत के पद बल्कि तमाम सेवाएं जैसे कुतबीयत, गौसियत और अब्दालियत आदि कयामत तक हज़रत अली (करम अल्लाहु तआला वज्हहु) के माध्यम से मिलती हैं और बादशाहों की सल्तनत और अमीरों की हुकूमत में भी उन (हज़रत अली) की हिम्मत का दखल है, यह आलमे मलकुत के मुसाफिरों पर छिपा नहीं है। (त)

अब जबकि 'तक्वियत-उल-ईमान' ने इस हुक्म के साथ: “कह दीजिए: 'कितना बुरा है वह जिसका हुक्म तुम्हारा ईमान तुम्हें देता है, अगर तुम मोमिन हो।'”[3]

इसे पूरी उम्मत-ए-मरहूमा के खिलाफ एक नया ईमान, सख्त बुरा ईमान, केवल नाम का ईमान और वास्तव में चरम दर्जे का कुफ्र (अविश्वास) सिखाया या निम्नतम स्तर (अस्फ़ल-उस-साफ़िलीन) तक पहुँचाया, अब वह बात जो आलमे मलकुत के सैर करने वालों पर ज़ाहिर थी, उसे भला वह कैसे समझ पाता? “और जिसे अल्लाह नूर (प्रकाश) न दे, उसके लिए कहीं कोई नूर नहीं।”[4]

और जिसे अल्लाह नूर न दे उसके लिए कहीं कोई नूर नहीं। (त)

1. तोहफा इस्ना अशरिया, अध्याय सात, इमामत के बारे में, सोहेल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ 212

2. सिरात-ए-मुस्तकीम, अध्याय दो, खंड एक, अल-मकतबा अल-सलफिया लाहौर, पृष्ठ 58

3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 93/2

4. अल-क़ुरआन अल-करीम, 40/24

पृष्ठ 772 में से पृष्ठ 589

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

حضرت امیر و ذریۃ طاہرہ اور اتمام امت بر مثال پیران می پر ستند و امور تکوینیہ را بایشان وابستہ میدانند۱۔

حضرت امیر یعنی حضرت علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ اور ان کی اولاد کو تمام امت اپنے مرشد جیسا سمجھتی ہے اور تکوینی امور کو ان حضرات کے ساتھ وابستہ جانتی ہے۔ (ت)

اور خود امام الوہابیہ اس تقویۃ الایمان کے کفری ایمان سے پہلے جو ایمان صراطِ مستقیم میں رکھتا تھا وہ بھی یہی تھا جہاں کہتا تھا:

مقامات ولایت بل سائر خدمات مثل قطبیت و غوثیت و ابدالیت و غیرہ ہمہ از عہد کرامت مہد حضرت مرتضٰی تا انقراض دنیا ہمہ بواسطہ ایشان ست و در سلطنت سلاطین و امارت امرا ہمت ایشان را دخلے ست کہ بر سیاحین عالم ملکوت مخفی نیست۲۔

مقامات ولایت بلکہ تمام خدمات مثل قطبیت، غوثیت و ابدالیت وغیرہ سب رہتی دنیا تک حضرت علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ کے واسطے سے ملتے ہیں اور بادشاہوں کی سلطنت اور امیروں کی امارت میں بھی آنجناب کی ہمت کا دخل ہے، یہ سیاحانِ عالمِ ملکوت پر پوشیدہ نہیں۔ (ت)

اب کہ تقویۃ الایمان نے بکم: "قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ"۳۔

تم فرمادو کیا برا حکم دیتا ہے تم کو تمہارا ایمان اگر ایمان رکھتے ہو۔

اسے تمام امت مرحومہ کے خلاف ایک نیا ایمان سخت برا ایمان نام کا ایمان اور حقیقت میں پر لے سرے کا کفران سکھایا یا اسفل السافلین پہنچا، اب وہ بات کہ سیاحانِ عالم پر ظاہر تھی اسے کیونکر سمجھائی دے، "وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ"۴۔

اور جسے اللہ نور نہ دے اس کے لئے کہیں نور نہیں۔ (ت)

۱۔ تحفہ اثنا عشریہ باب ہفتم در امامت سہیل اکیڈمی لاہور ص ۲۱۲ ۲۔ صراط مستقیم باب دوم فصل اول المکتبۃ السلفیۃ لاہور ص ۵۸ ۳۔ القرآن الکریم ۹۳/۲ ۴۔ القرآن الکریم ۴۰/۲۴

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Due to this bestowed blessed will, the noble companions used to say the holy name of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) together with the name of Allah Almighty, saying, 'If Allah and His Messenger will, this task will be done.' However, because the closest and most appropriate way of etiquette is that the difference in levels between the essential will and the bestowed will should be clear from the speech itself, so that no fool suspects equality. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) used to have a thought regarding this phrase, then he would observe that these are people of monotheism, the meanings of truth and sincerity are observed by them, love of God and the Messenger and seeking blessings and intercession from the holy name of the Great Caliph of Allah (Exalted is His Majesty and peace and blessings of Allah be upon him) is the motive for them in this saying. And the matter in itself is not prohibited by Sharia because 'and' (wao) is for absolute joining, not for equality nor for companionship, therefore:

Author's note: I say: And this is a point overlooked by some of the great scholars, so they permitted [saying] 'Whatever Allah wills, then Muhammad wills (peace and blessings of Allah be upon him)' and claimed that if 'and' were used, it would be open polytheism. However, this [argument] is only complete if 'and' necessitated equality, which is absolutely false. Allah Almighty says: 'Indeed, Allah and His angels send blessings upon the Prophet.' (1) Allah Almighty says: 'Allah and His Messenger enriched them.' (2) And many other such examples besides these which are beyond count. Despite this, praise be to Allah, their perspective is not that of these lowly people who consider the affirmation of will for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) [as problematic].

I say: (I say) some elders did not pay attention to this point, so they ruled it permissible to say 'Whatever Allah wills, then Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills' but thought that if 'then' was replaced by 'and', it would be open polytheism (shirk-e-jali). But this reasoning would only be complete if 'and' necessitated equality, whereas this is absolutely false. Allah Almighty has said: 'Indeed, Allah and His angels send blessings upon the Prophet.' And He said: 'Allah and His Messenger enriched them.' Besides these, there are many other such places, but despite this lack of attention, the aim of those elders, thank God, is not what

those lowly Wahhabis have, who [regard] the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)... (rest on next page).

1. Al-Quran Al-Karim 33/56
2. Al-Quran Al-Karim 9/74

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

इस अताई (प्रदान की गई) मुबारक मर्जी (मशियत) के कारण सहाबा किराम अल्लाह अज़्ज़वजल के नाम के साथ हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का पाक नाम मिलाकर कहा करते थे कि 'अगर अल्लाह और रसूल चाहें तो यह काम हो जाएगा'। मगर चूंकि अदब का सबसे करीबी और उपयुक्त तरीका यह है कि ज़ाती (स्वयं की) मशियत और अताई मशियत में स्तर का अंतर स्वयं कलाम (भाषण) से स्पष्ट हो ताकि किसी मूर्ख को समानता का भ्रम न हो। सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को इस वाक्य पर विचार आता था, फिर आप देखते थे कि ये तौहीद वाले लोग हैं, हक़ और सच्चाई के अर्थ उनके सामने हैं, खुदा और रसूल की मुहब्बत और अल्लाह के महान खलीफ़ा (जल्ल जलालुहू व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के पाक नाम से बरकत और वसीला उनके लिए इस कथन का कारण है। और यह बात अपने आप में शरीयत में मना नहीं है क्योंकि 'वाव' (और) केवल जोड़ने के लिए है, न कि बराबरी या साथ के लिए, इसलिए:

अक़ौल (मैं कहता हूँ): इस बारीकी की तरफ कुछ बुजुर्गों का ध्यान नहीं गया, इसलिए उन्होंने यह कहना तो जायज़ करार दिया कि 'जो अल्लाह चाहे फिर मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम चाहें' लेकिन यह समझा कि अगर 'फिर' (सुम्मा) की जगह 'और' (वाव) हो तो वह खुला शिर्क (बहुदेववाद) होगा। लेकिन यह दलील तब पूरी होती जब 'वाव' समानता की मांग करता, जबकि यह निश्चित रूप से गलत है। अल्लाह तआला ने फरमाया: 'बेशक अल्लाह और उसके फरिश्ते नबी करीम पर दुरूद भेजते हैं।' और फरमाया: 'अल्लाह और उसके रसूल ने धनी कर दिया।' इसके अलावा भी कई स्थानों पर ऐसा ही है, लेकिन इस ध्यान न देने के बावजूद उन बुजुर्गों का उद्देश्य, अल्लाह का शुक्र है, वह नहीं है जो उन नीच वहाबियों का है, जो नबी करीम सल्लल्लाहु... (बाकी अगले पन्ने पर)।

1. अल-कुरान अल-करीम 33/56
2. अल-कुरान अल-करीम 9/74

اس مشیت مبارکہ عطائیہ کے باعث صحابہ کرام نام الہی عزوجل کے ساتھ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام پاک ملا کر کہا کرتے تھے کہ اللہ و رسول چاہیں تو یہ کام ہو جائے گا مگر از انجا کہ طریق ادب سے اقرب وانسب یہ ہے کہ مشیت ذاتیہ و مشیت عطائیہ میں فرق مراتب نفس کلام سے واضح ہو کہ کسی احمق کو تو ہم مساوات نہ گزرے سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اس کلمے پر خیال گزرتا تھا پھر ملاحظہ فرماتے کہ یہ اہلِ توحید ہیں معنی حق و صدق انہیں ملحوظ ہیں محبتِ خدا اور رسول اور نامِ پاک خلیفۃ اللہ الاعظم جل جلالہ و صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم سے تبرک و توسل انہیں اس قول پر باعث ہے اور بات فی نفسہ شرعاً ممنوع نہیں کہ واؤ مطلق جمع کے لیے ہے نہ مساوات عنہ نہ معیت کے واسطے ، لہٰذا

عنہ: اقول: وهذا نكتة غفل عنها بعض الجلة فجوز ماشاء الله ثم شاء محمد صلى الله تعالى عليه وسلم وزعم ان لو اتي بالواو لكان شركا جليا فانما يتم ان كانت الواو المستوية وهو باطل قطعا قال تعالى " اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهٗ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ " ۱ قال تعالى " اَغْنٰىهُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ " ۲ الى غير ذلك مما لا يحصى ومع ذلك بحمد الله ليس ملحظه ملحظ هؤلاء الابخاس الجاعلة اثبات المشيئة للنبي صلى الله تعالى عليه وسلم

اقول: (میں کہتا ہوں) اس نکتہ کی طرف بعض بزرگوں کی توجہ نہ ہوئی، چنانچہ انہوں نے یوں کہنے کو تو جائز قرار دیا کہ "جو چاہے اللہ پھر چاہیں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم " مگر گمان کیا کہ اگر تم کی جگہ واؤ ہو تو شرک جلی ہوگا۔ لیکن یہ استدلال تو تب تام ہوتا اگر واؤ مقتضی مساوات ہوتی، حالانکہ یہ قطعاً باطل ہے۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: بے شک اللہ تعالیٰ اور اس کے فرشتے نبی کریم پر درود بھیجتے ہیں۔ اور فرمایا: اللہ اور اس کے رسول نے غنی کر دیا۔ اس کے

علاوہ بھی متعدد مقامات پر ایسا ہی ہے مگر با وجود اس عدم توجہ کے ان بزرگوں کا مطمح نظر بحمد اللہ وہ نہیں جو ان کمینے وہابیوں کا ہے جو نبی کریم صلی اللہ (باقی اگلے صفحہ پر)

۱ القرآن الکریم ۵۶/۳۳ ۲ القرآن الکریم ۷۴/۹

Fatawa Razawiyyah - Volume 30

...did not forbid it.

Wisdom: When that wretched Jew, whose views were similar to those of the leader of the Wahhabis, raised an objection and, God forbid, accused of polytheism (shirk), the Noble Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) blessed opinion inclined more towards changing such a word—which a foolish, senseless opponent might use as a basis for criticism—into another simpler word. This was so that the Companions' intention of seeking blessings (tabarruk) and intercession (tawassul) would remain intact, and the misguided opponent would find no room for objection. However, this matter pertained to the etiquette of expression; in terms of meaning, it was absolutely correct. Therefore, even after that disbeliever's babbling, much regard was not shown until Tufayl bin Sakhra (may Allah be pleased with him) saw that dream. And a true dream is an inspiration from an angel. Now, this thought was further strengthened, and it became evident that this is what was decreed in the Divine Presence: that since this word has become a refuge for opponents, it should be changed, just as the Lord of Honor... (Remainder of the previous page's footnote)

[Urdu Box Content]: ...they declare the mere affirmation of 'will' (mashiyyat) for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as polytheism (shirk), as you have heard from the statement of their lowly leader that this is exclusively the attribute of Allah Almighty, in which no creation has any share, and that nothing happens by the will of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). If the belief of those elders was the same as these Wahhabis, then—God forbid—they would have declared mentioning the will of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as absolute shirk, whether 'and' (waw) or 'then' (thumma) was used in it, as you have known. Whereas they have clearly stated that it is permissible to say, "What Allah wills, then what Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills." Be steadfast, do not waver. (12-Minhu - T)

Page 591 of 772

फ़तावा रज़विया - खंड 30

...मना नहीं फ़रमाते थे।

हिक्मत (तर्क): जब उस खबीस यहूदी ने, जिसके विचार वहाबियों के इमाम के समान थे, आपत्ति की और माज़अल्लाह शिर्क(बहुदेववाद) का आरोप लगाया, तो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की राय-ए-करीम का झुकाव इस ओर अधिक हुआ कि ऐसे शब्द को, जिसे कोई मूर्ख और कुबुद्धि विरोधी कटाक्ष का आधार बनाए, किसी दूसरे सरल शब्द से बदल दिया जाए। ताकि सहाबा किराम का बरकत और वसीला चाहने का उद्देश्य भी बना रहे और कुबुद्धि विरोधियों को कोई अवसर न मिले। लेकिन यह बात केवल अभिव्यक्ति के शिष्टाचार की थी; अर्थ के लिहाज से यह पूरी तरह सही थी। इसलिए उस काफिर की बकवास के बाद भी उस पर अधिक ध्यान नहीं दिया गया, यहाँ तक कि तुफ़ैल बिन सख्रा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने वह सपना देखा। और सच्चा सपना फ़रिश्तों की ओर से इल्हाम (प्रेरणा) होता है। अब इस विचार को और बल मिला और यह स्पष्ट हो गया कि बारगाह-ए-इज़्ज़त (ईश्वर के दरबार) में यही तय पाया है कि चूँकि यह शब्द विरोधियों की शरण स्थली बन गया है, इसलिए इसे बदल दिया जाए, जिस तरह रब्बुल इज़्ज़त... (पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग)

[अरबी बॉक्स सामग्री]: ...स्वयं में शरीक करना, जैसा कि आपने उनके सुदूर इमाम से सुना है कि यह बात अल्लाह तआला के साथ विशिष्ट है और इसमें किसी सृष्टि का कोई दखल नहीं है, और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इच्छा से कुछ नहीं होता। यदि इन बुजुर्गों का मत वही होता जो इन लोगों का है—और अल्लाह की शरण—तो वे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इच्छा के उल्लेख को पूर्णतः शिर्क घोषित कर देते, चाहे उसमें 'और' (वाओ) प्रयुक्त हो या 'फिर' (शुम्मा), जैसा कि आप जान चुके हैं। जबकि उन्होंने स्पष्ट रूप से इसके जायज़ होने का उल्लेख किया है कि इस तरह कहना जायज़ है "जो अल्लाह चाहे, फिर जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) चाहें।" अतः दृढ़ रहें, डगमगाएँ नहीं। (12-मिन्हु)

पृष्ठ 591 / 772

منع نہ فرماتے تھے۔ حکمت: جب اس یہودی خبیث نے جس کے خیالات امام الوہابیہ کے مثل تھے، اعتراض کیا اور معاذ اللہ شرک کا الزام دیا، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی رائے کریم کا زیادہ رجحان اسی طرف ہوا کہ ایسے لفظ کو جس میں احمق بد عقل مخالف جائے طعن جانے دوسرے سہل لفظ سے بدل دیا جائے کہ صحابہ کرام کا مطلب تبرک و توسل برقرار رہے اور مخالف کج فہم کو گنجائش نہ ملے مگر یہ بات طرزِ عبارت کے ایک گونہ آداب سے تھی معناً تو قطعاً صحیح تھی لہذا اس کافر کے بکنے کے بعد بھی چنداں لحاظ نہ فرمایا گیا یہاں تک کہ طفیل بن سجرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے وہ خواب دیکھا اور رؤیائے صادقہ القائے ملک ہوتا ہے اب اس خیال کی زیادہ تقویت ہوئی اور ظاہر ہوا کہ بارگاہِ عزت میں یہی ٹھہرا ہے کہ یہ لفظ مخالفوں کا جائے پناہ ٹھہرا ہے بدل دیا جائے جس طرح رب العزۃ (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ)

[عربی عبارت]: شرکا بنفسه کما سمعت من امامهم السحیق ان ذا شان یختص باللہ عزوجل وان لامدخل فی لِمخلوق ومشیته النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم لا یأتی بشیئ فلوکان یذهب مذهب هؤلاء والعیاذ باللہ لجعل ذکر مشیته صلی اللہ تعالی علیه وسلم شرکا مطلقا سواء فیه الواو وثم کما علمت وهو قد سرح بجواز ماشاء اللہ ثم شاء محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فتثبت ولاتزل ۱۲ منہ۔

[اردو عبارت]: تعالٰی علیہ وسلم کے لئے مشیت کے محض اثبات کو ہی شرک قرار دیتے ہیں جیسا تو ان کے ذلیل امام کی بات سن چکا ہے کہ یہ خاص اللہ تعالیٰ کی شان ہے اس میں کسی مخلوق کا کوئی دخل نہیں اور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے چاہنے سے کچھ نہیں ہوتا۔ اگر ان بزرگوں کا نظریہ وہی ہوتا جو ان وہابیوں کا ہے تو والعیاذ باللہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی مشیت کے ذکر کو مطلقاً شرک قرار دیتے چاہے اس میں واؤ مذکور ہو یا ثم، جیسا کہ تو جان

چکا ہے، حالانکہ انہوں نے تصریح فرمائی ہے کہ یوں کہنا جائز ہے "جو چاہے اللہ پھر چاہیں محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم" ثابت قدم رہ مت ڈگمگا۔ ۱۲منہ (ت)

Fatawa Razawiya, Volume 30

The Exalted One (Allah) forbade the saying of 'Ra'ina' because the Jews and the obstinate used it for their rejected purposes, and the command was given to say 'Unzurna' instead. Therefore, no righteous person was seen objecting in a dream because, in itself, the matter does not become a point of objection. Rather, even if they saw a dream, they saw the Jews and Christians objecting to the thoughts of this Imam of the Wahabis, so that it might become clear that the wisdom behind changing the word was merely to silence the opponents. Now, the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) delivered a sermon and said: Do not say, "If Allah and His Messenger will, then the work will be done," but say, "Allah, then the Messenger of Allah wills, the work will be done." By using the word "then" (thumma), that illusion of equality, which occurs to these Wahabis of Jewish thought or should one say these Jews of Wahabi thought, will no longer remain. Praise be to Allah for His continuous blessings, and peace and blessings be upon His Prophets. (All praises are for Allah Almighty for His continuous favors, and blessings and peace be upon His Prophets.)

Let the people of justice and faith observe how clear and illuminating this enlightened discourse is, which was inspired into the heart of this humble servant by the Grace of the Almighty. It has organized these Hadiths into a continuous string of pearls and, by the grace of Allah, has drawn a radiant map of all stages and ranks. Praise be to Allah that understanding Hadith is the portion of us, the Ahl al-Sunnah alone. What relation do the Wahabis and other such misbelievers have with it? "That is the grace of Allah which He gives to whom He wills, and Allah is the possessor of great bounty. And all praise is due to Allah, the Lord of the worlds." (T) In short, the established authentic Hadiths are sending this liar to the trash house. As for that disconnected narration which he mentioned, and likewise the narration (Footnote: i.e., Kitab al-I'tibar for al-Hawi) relying on Umm al-Mu'minin Siddiqa, that on the objection of the Jews she said to say this, rather say 'Masha Allahu Wahdahu' (As Allah wills alone). I say: even if it is authentic, it is neither harmful to us nor beneficial to him, because there are two ways to avoid 'waw' (the conjunction 'and'): changing the letter, as those authentic Hadiths are instructing, and completely abandoning the conjunction, which is mentioned in this narration. One way does not negate or contradict the other, nor does confinement in the essence negate what is bestowed. Allah the Exalted said:

| "So you did not kill them, but it was Allah who killed them. And you threw not, [O Muhammad], when you threw, but it was Allah who threw." | So you did not kill them, but Allah killed them, and O Beloved! you did not throw [the handful of dust], but Allah threw it. (T) |

Annotation: e.g., Kitab al-I'tibar for al-Hawi 12

1 The Holy Quran 8/17

फ़तावा रज़विया, खंड 30

अल्लाह ने 'राइना' (Ra'ina) कहने से मना फ़रमाया क्योंकि यहूदी और विरोधी इसे अपने गलत उद्देश्यों के लिए उपयोग करते थे, और इसके बजाय 'उन्ज़ुरना' (Unzurna) कहने का आदेश दिया गया था। इसलिए, किसी नेक बंदे को ख्वाब में एतराज करते नहीं देखा गया क्योंकि असल में यह बात एतराज के लायक नहीं थी। बल्कि अगर ख्वाब देखा भी तो उन यहूदियों और ईसाइयों को वहाबियों के इस इमाम के ख्यालात पर एतराज करते देखा ताकि यह जाहिर हो जाए कि शब्द बदलने की हिकमत सिर्फ विरोधियों का मुंह बंद करना था। अब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खुतबा दिया और इरशाद फरमाया कि यूं न कहो कि 'अल्लाह और उसके रसूल चाहें तो काम होगा', बल्कि यूं कहो कि 'अल्लाह, फिर अल्लाह का रसूल चाहे तो काम होगा'। 'फिर' (थुम्मा) शब्द कहने से बराबरी का वह वहम, जो यहूदी ख्याल के इन वहाबियों या यूं कहें कि वहाबी ख्याल के इन यहूदियों को होता है, बाकी नहीं रहेगा। अल्लाह की निरंतर नेमतों पर उसकी प्रशंसा है, और उसके नबियों पर दुरूद व सलाम हो। (तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं उसकी मुसलसल नेमतों पर, और दुरूद व सलाम हो उसके नबियों पर।)

न्याय और धर्म के लोग देखें कि यह रोशन तक़रीर, जो अल्लाह के फज़ल से इस फकीर के दिल पर इलहाम हुई, कैसी स्पष्ट और प्रकाशमान है। इन हदीसों को मोतियों की एक लड़ी में पिरोया गया है और अल्लाह के शुक्र से तमाम मरतबे और दरजों का एक नूरानी नक्शा खींच दिया गया है। अल्हम्दुलिल्लाह कि हदीस की समझ हम अहले सुन्नत का ही हिस्सा है, वहाबिया और अन्य गुमराहों का इससे क्या लेना-देना? "यह अल्लाह का फज़ल है जिसे वह चाहता है देता है, और अल्लाह बड़े फज़ल वाला है। और तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।" (त) संक्षेप में, प्रामाणिक हदीसें तो इस झूठे को कूड़ेदान तक पहुँचा रही हैं। रही वह कटी हुई रिवायत जिसका उसने जिक्र किया और इसी तरह उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका के हवाले से रिवायत (हाशिया: किताबुल एतबार लिल-हावी से) कि यहूदियों के एतराज पर फरमाया कि यूं कहो बल्कि कहो 'माशाअल्लाह वहदहु' (जैसा अल्लाह अकेले चाहे)। मैं कहता हूँ: अगर यह सही भी हो, तो न हमें नुकसानदेह है और न उसे फायदेमंद, क्योंकि 'वाव' (और) से बचने के दो तरीके हैं: अक्षर बदलना, जैसा कि वे प्रामाणिक हदीसें बता रही हैं, और सीधे तौर पर जोड़ (अत्फ़) छोड़ देना जिसका इस रिवायत में जिक्र आया। एक तरीका दूसरे का विरोधी नहीं है, न ही व्यक्तिगत रूप में सीमित होना प्रदत्त की मनाही करता है। अल्लाह तआला ने फरमाया:

| "तो तुमने उन्हें कत्ल न किया बल्कि अल्लाह ने उन्हें कत्ल किया, और ऐ महबूब! वह मुट्ठी (मिट्टी) आपने नहीं फेंकी थी बल्कि अल्लाह ने फेंकी थी।" | तो तुमने उन्हें कत्ल न किया बल्कि अल्लाह ने उन्हें कत्ल किया और ऐ महबूब! वह खातम (मुट्ठी भर धूल) आपने न फेंकी थी बल्कि अल्लाह ने फेंकी। (त) |

हाशिया: अ: यानी किताबुल एतबार लिल-हावी 12

1 अल-कुरानुल करीम 8/17

جل جلالہ، نے راعنا کہنے سے منع فرمایا تھا کہ یہود و عنود اسے اپنے مقصد مردود کا ذریعہ کرتے ہیں اور اس کی جگہ انظرنا کہنے کا ارشاد ہوا تھا و لہٰذا خواب میں کسی بندہ صالح کو اعتراض کرتے نہ دیکھا کہ یوں تو بات فی نفسہ محل اعتراض نہ ٹھہرتی بلکہ خواب بھی دیکھا تو انہیں یہود و نصارٰی اسی امام الوہابیہ کے خیالوں کو معترض دیکھا تاکہ ظاہر ہو کہ صرف دہن دوزی مخالفان کی مصلحت داعی تبدیل لفظ ہے۔ اب حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے خطبہ فرمایا اور ارشاد فرمایا کہ یوں نہ کہو کہ اللہ ورسول چاہیں تو کام ہوگا بلکہ یوں کہو کہ اللہ پھر اللہ کارسول چاہے تو کام ہوگا۔ "پھر" کا لفظ کہنے سے وہ توہم مساوات کہ ان وہابی خیال کے یہود و نصارٰی یا یوں کہئے کہ ان یہودی خیال کے وہابیوں کو گزرتا ہے باقی نہ رہے گا الحمد للہ علی تواتر آلائہ والصلوۃ والسلام علی انبیا ئہ (تمام تعریفیں اللہ تعالٰی کیلئے ہیں اسکی مسلسل نعمتوں پر، اور درود وسلام ہو اسکے نبیوں پر۔) اہلِ انصاف و دین ملاحظہ فرمائیں کہ یہ تقریرِ منیر کہ فیضِ قدیر سے قلبِ فقیر پر القاء ہوئی کیسی واضح و مستنیر ہے ان احادیث کو ایک مسلسل سلکِ گوہر میں منظوم کیا اور تمام مدارج مراتب مرتبہ حمد للہ تعالٰی نورانی نقشہ کھینچ دیا۔ الحمد للہ کہ یہ حدیث فہمی ہم اہلسنت ہی کا حصہ ہے، وہابیہ وغیرہ ہم بدمذہبوں کو اس کیا علاقہ ہے، ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذوالفضل العظیم، و الحمد للہ رب العلمین (یہ اللہ تعالٰی کا فضل ہے جسے چاہتا ہے عطا کرتا ہے، اور اللہ بڑے فضل والا ہے، اور سب تعریفیں اللہ رب العالمین کے لیے ہیں۔ ت) غرض احادیثِ صحیحہ ثابتہ تو اس دروغِ گو کو تاجخانہ پہنچا رہی ہیں۔ رہی وہ روایت مقطعہ کہ اس نے ذکر کی اور یونہی روایت عہ اعتبارِ ام المومنین صدیقہ سے کہ یہود کے اعتراض پر فرمایا یوں کہو بلکہ کہو ما شاء اللہ وحدہ۔ اقول اگر صحیح بھی ہو تو نہ ہمن مضر نہ

اسے مفید کہ واو سے احتراز کی دو صورتیں ہیں: تبدیلِ حرف جس کی طرف وہ احادیثِ صحیحہ ارشاد فرما رہی ہیں، اور راساً ترکِ عطف جس کا اس روایت میں ذکر آیا۔ ایک صورت دوسری کی نافی و منافی نہیں، نہ ذاتی میں حصر عطائی کی نفی کرے، قال اللہ تعالیٰ:

| "فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ" 1- | تو تم نے انہیں قتل نہ کیا بلکہ اللہ نے انہیں قتل کیا اور اے محبوب! وہ خاتم نے نہ پھینکی تھی بلکہ اللہ نے پھینکی۔ (ت) |

عہ: ای کتاب الاعتبار للحاوی ۱۲

1 القرآن الکریم ۸/۱۷

Fatawa Razawiyya Volume 30

And when, by the grace of Allah Almighty, we have already shown the permission for "Maa sha Allah thumma sha'a Muhammad sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallam" (As Allah willed, then as Muhammad willed) similar to the Hadith "Maa sha Allah thumma sha'a fulaan" (As Allah willed, then as so-and-so willed), we no longer have any fundamental need for those points and explanations mentioned by the commentators regarding this disconnected (munqati') narration and this independent Hadith, considering a type of apparent difference. Shaykh Muhaqqiq (may his secret be sanctified) mentioned this point here:

[In this, there is the ultimate servitude, humility, and monotheism (Tawheed), because the Messenger of Allah (sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallam) allowed attributing will (mashi'ah) to others, even if it is by way of following and delay, but he was not pleased with the same for himself. Instead, he commanded attributing the will solely to the Lord of the worlds without any illusion of partnership. (T)]

I say: This explanation is also sufficient to expose the [falsehood of] the Imam of the Wahhabis' [claims of] Shirk. The Master of the Universe (sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallam) did not mention his own will out of humility, while permitting others' will to be mentioned. If it were Shirk, then Allah forbid, it would mean that the Holy Prophet (peace be upon him) forbade associating his noble self with God, yet allowed Zeyd or Amr to be associated. Allama Tibi pointed towards another subtle and profound explanation:

[Indeed, he (sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallam) is the leader of the monotheists, and his will is filled with and annihilated in the will of Allah Almighty.]

I say: The articulation of this subtle indication is that whether the conjunction is with 'waaw' (and) or 'thumma' (then) or any other letter, it requires a distinction between the conjoined (ma'toof) and the one it is conjoined to (ma'toof 'alayh). In fact, 'thumma' is more useful for distinction because it signifies separation and delay. And the Leader of the Monotheists (sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallam) did not keep any separate will from the will of his Lord (mighty and majestic is He); his will is exactly the will of God, and God's will is exactly his will.

1. Ash'at al-Lam'aat, Kitab al-Adab, Chapter on Names, Second Section, Maktaba Nooriya Razawiyya Sukkur, 4/53

2. Al-Kashif 'an Haqa'iq al-Sunan Sharh al-Tibi 'ala al-Mishkat, Kitab al-Adab, Hadith 4779, Idara-tul-Qur'an Karachi, 9/9

फतावा रज़विया जिल्द 30

और जब अल्लाह तआला की कृपा से हम खुद हदीस से 'माशाअल्लाह सुम्मा शा-अ फुलान' की तरह 'माशाअल्लाह सुम्मा शा-अ मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम' की भी इजाज़त दिखा चुके हैं, तो अब हमें मूल रूप से उन बिंदुओं और स्पष्टीकरणों की कोई आवश्यकता नहीं रही जो टीकाकारों ने इस मुन्क़ते (टूटी हुई कड़ी वाली) रिवायत और इस स्वतंत्र हदीस में ज़ाहिरी तौर पर एक प्रकार के अंतर के लिहाज़ से ज़िक्र किए हैं। शेख मुहक़्क़िक़ (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने यहाँ यह बिंदु ज़िक्र फरमाया है:

[इसमें चरम दासता, विनम्रता और एकेश्वरवाद (तौहीद) है, क्योंकि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने अलावा दूसरों की ओर इच्छा (मशीयत) के श्रेय देने को जायज़ ठहराया, चाहे वह पीछे रहने और अनुसरण के तौर पर ही क्यों न हो, लेकिन अपने लिए इसे भी पसंद नहीं किया बल्कि केवल रब्बुल आलमीन की ओर बिना किसी साझेदारी के भ्रम के इच्छा का श्रेय देने का हुक्म दिया। (त)]

अक़ुल: यह स्पष्टीकरण भी वहाबियों के इमाम के शिर्क के आरोपों का मुँहतोड़ जवाब देने के लिए काफी है। सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने विनम्रतावश अपनी इच्छा का ज़िक्र करना गवारा नहीं फरमाया और दूसरों की इच्छा के ज़िक्र की इजाज़त दी। अगर शिर्क होता तो अल्लाह की पनाह, इसका मतलब यह होता कि हुज़ूर ने अपनी ज़ात-ए-करीम को खुदा का साझीदार बनाने से रोका और ज़ैद या उम्र को शरीक करना जायज़ रखा। अल्लामा तिबी ने एक और सूक्ष्म और गहन स्पष्टीकरण की ओर इशारा किया कि:

[बेशक नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मुवह्हिदीन (एकेश्वरवादियों) के सरदार हैं और हुज़ूर की इच्छा अल्लाह अज़्ज़ वजल्ल की इच्छा में डूबी और विलीन है।]

अक़ुल: इस सूक्ष्म इशारे की व्याख्या यह है कि चाहे संयोजक 'वाओ' (और) से हो या 'सुम्मा' (फिर) से या किसी और अक्षर से, यह जुड़ने वाले (मअतूफ़) और जिससे जुड़ा है (मअतूफ़ अलैह) के बीच अंतर चाहता है, बल्कि 'सुम्मा' अंतराल और देरी का अर्थ देने के कारण अंतर के लिए अधिक उपयोगी है। और सैयदुल मुवह्हिदीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने लिए अपने रब

अज़्ज़ वजल्ल की इच्छा से अलग कोई इच्छा रखी ही नहीं, उनकी इच्छा हूबहू खुदा की इच्छा है और खुदा की इच्छा हूबहू उनकी इच्छा है।

1. अशिअतुल लम्आत किताबुल अदब बाबुल असामी अल-फसलुस सानी मक्तबा नूरिया रज़विया सुक्कुर 4/53
2. अल-काशिफ अन हक़ाइक़िस सुनन शरह तिबी अलल मिश्कात किताबुल अदब हदीस 4779 इदारतुल कुरआन कराची 9/9

पेज 593/772

اور جب بحمدہ تعالٰی ہم خود حدیث سے ماشاء اللہ ثم شاء فلان کی طرح ماشاء اللہ ثم شاء محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بھی اجازت دکھا چکے تو اب اصلاً ہمیں ان نکات و توجیہات کی حاجت نہ رہی جو شراح نے اس روایت منقطع اور اس حدیث مستقل میں بظاہر ایک نوع تغایر کے لحاظ سے ذکر کئے ہیں۔ شیخ محقق قدس سرہ نے یہاں یہ نکتہ ذکر فرمایا :

[دریں جا غایت بندگی و تواضع و توحید ست زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اسناد مشیت اگرچہ بطریق تاخر و تبعیت باشد تجویز کرد اما در حق خود باں نیز راضی نہ شد بلکہ امر کر د باسناد مشیت بہ پروردگار تعالٰی تنہا بے توہم شرکت ۱۔ یہاں انتہائی بندگی، انکساری اور توحید ہے، کیونکہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے غیر کی طرف اسناد مشیت کو جائز قرار دیا اگرچہ بطور تاخر و تبعیت، لیکن اپنے لئے اس کی بھی اجازت دینے پر راضی نہ ہوئے بلکہ فقط پروردگار عالم کی طرف بے توہم شرکت مشیت کا اسناد کرنے کا حکم دیا۔(ت)]

اقول : یہ توجیہہ بھی شرک امام الوہابیہ کی کیفر چشانی کو بس ہے۔ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے تواضعاً اپنی مشیت کا ذکر کرنے کو نہ فرمایا اوروں کے ذکر مشیت کی اجازت دی، اگر شرک ہو تو معاذ اللہ یہ ٹھہرے گی کہ حضور نے اپنی ذاتِ کریم کو شریک خدا کرنے سے منع فرمایا اور زید عمر کو شریک کر دینا جائز رکھا۔ علامہ طیبی نے ایک اور توجیہ لطیف و دقیق کی طرف اشارہ کیا کہ :

[انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رأس الموحدین ومشیئتہ، معمورۃ فی مشیئۃ اللہ تعالیٰ ومضمحلۃ فیھا ۲۔ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سردار موحدین ہیں اور حضور کی مشیت اللہ عز وجل کی مشیت میں مستغرق و گم ہے۔]

اقول : تقریر اس اشارہ لطیفہ کی یہ ہے کہ عطف واؤ سے ہو خواہ ثم خواہ کسی حرف سے ، معطوف و معطوف علیہ میں مغایرت چاہتا ہے بلکہ ثم بوجہ افادۂ فصل و تراخی زیادہ مفید مغایرت ہے اور سید الموحدین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے لئے کوئی مشیت جداگانہ اپنے رب عز و جل کی مشیت سے رکھی ہی نہیں انکی مشیت بعینہ خدا کی مشیت ہے اور مشیت خدا بعینہ ان کی مشیت،

۱ اشعۃ اللمعات کتاب الادب باب الاسامی الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴/ ۵۳ ۲ الکاشف عن حقائق السنن شرح الطیبي علی المشکاۃ کتاب الادب حدیث ۴۷۷۹ ادارۃ القرآن کراچی ۹/ ۹

Fatawa Razawiya, Volume 30

And if it were said with a conjunction, it would be understood as duality—that Allah's will is one thing and the Prophet's will is another. Therefore, it was not commanded to use a conjunction here; only the mention of Allah's Will Alone was prescribed, so that the mention of the Prophet's will (peace and blessings of Allah be upon him) would naturally be included within it. Exalted is His Glory, and may Allah's peace and blessings be upon him.

Arabic Column

This is how this matter should be understood, and by this, the objection raised by Al-Qari is refuted, which stated that the will of others besides him (peace and blessings of Allah be upon him) is also vanished/absorbed within the will of Allah the Exalted, Glorified is He. End.

I say: He did not differentiate between involuntary absorption, which occurs for all creation, and voluntary absorption, which is specific to the chosen servants of Allah, in which their master, their Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), is distinguished among them in every Divine attribute. He also objected to it, saying: It does not justify the permissibility of using the conjunction "and" (waw). End.

I say: The purpose of Tibi's discourse was not to prove the permissibility of using "and" so that its failure to do so would be a flaw in his intent. Rather, he

Urdu Column

This station should be understood in this way, and by this, the objection brought by Mulla Ali Qari (mercy of Allah be upon him) is also refuted, that the will of anyone other than the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is also lost in the will of Allah the Almighty, Glorified is He. End.

I say: (I say) that absorption (being engrossed and lost) is of two types: (1) Involuntary, which is established for all creation. (2) Voluntary, this is for the specific servants of Allah the Exalted who hold a distinction in the attribute of will and every attribute of Allah the Exalted; their leader is their Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Mulla Ali Qari also raised an objection to Allama Tibi's discourse, saying that from his answer, the justification for using "and" is not proven. End.

I say: Allama Tibi did not conduct his discourse to prove the use of "waw" (and) as permissible, such that if his speech could not provide benefit for that purpose, a

Arabic Column	Urdu Column
only intended to show the subtle point of difference.	deficiency would necessarily occur in his objective; rather, his [intent was...]

1. Mirqat al-Mafatih, Book of Etiquette, Chapter of Names, Second Section, under Hadith 4779, Al-Maktabah al-Habibiyyah, Quetta, 8/533.
2. Mirqat al-Mafatih, Book of Etiquette, Chapter of Names, Second Section, under Hadith 4779, Al-Maktabah al-Habibiyyah, Quetta, 8/533.

और 'अतफ़' (संयोजक 'और') के साथ कहने पर द्वैत समझा जाएगा कि अल्लाह की इच्छा अलग है और रसूल की इच्छा अलग है। इसलिए यहाँ अतफ़ के लिए आदेश नहीं दिया गया, केवल अकेले अल्लाह की इच्छा का उल्लेख करने के लिए कहा गया ताकि उसमें स्वयं ही रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इच्छा का उल्लेख आ जाए। जल्ल जलालाहु, व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

अरबी कॉलम

इस मुकाम को इसी तरह समझना चाहिए, और इससे वह आपत्ति दूर हो जाती है जो अल-क़ारी ने उठाई थी कि उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अलावा दूसरों की इच्छा भी अल्लाह सुब्हानहु व ता'आला की इच्छा में विलीन है। अंत।

मैं कहता हूँ: उन्होंने 'इज़मिहलाल' (विलय) के बीच अंतर नहीं किया, जो कि पूरी सृष्टि के लिए अनिवार्य रूप से प्राप्त है, और स्वैच्छिक विलय, जो अल्लाह के खास बंदों के लिए विशिष्ट है, जिसमें उनके सरदार, उनके नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हर ईश्वरीय गुण में उनमें विशिष्ट हैं। और उन पर यह आपत्ति भी की गई कि यह 'वाव' (और) के प्रयोग की अनुमति का लाभ नहीं देता। अंत।

मैं कहता हूँ: अल्लामा तीबी के कथन का उद्देश्य 'वाव' के प्रयोग की अनुमति को सिद्ध करना नहीं था कि इसका लाभ न होना उनके

उर्दू कॉलम

इस मुकाम पर इसी तरह समझना चाहिए और इससे मुल्ला अली क़ारी (रहमतुल्लाह अलैहि) की ओर से लाई गई आपत्ति भी दूर हो गई कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अलावा अन्य की इच्छा भी तो अल्लाह ता'आला सुब्हानहु की इच्छा में खोई हुई है। अंत।

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) कि इज़मिहलाल (तल्लीन और विलीन होना) दो प्रकार का है (1) अनिवार्य (इज़तिरारी), यह पूरी सृष्टि के लिए सिद्ध है। (2) स्वैच्छिक (इख्तियारी), यह अल्लाह ता'आला के खास बंदों के साथ है जो इच्छा के गुण और अल्लाह ता'आला के हर गुण में विशिष्टता रखते हैं, उनके सरदार उनके नबी हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। मुल्ला अली क़ारी ने अल्लामा तीबी की व्याख्या पर यह आपत्ति भी की है कि उनके उत्तर से 'वाव' के प्रयोग का उत्तर सिद्ध नहीं होता। अंत।

मैं कहता हूँ: अल्लामा तीबी ने अपना कथन 'वाव' के प्रयोग को जायज़ साबित करने के लिए नहीं चलाया था, यहाँ तक कि अगर उनका कथन इस उद्देश्य का

अरबी कॉलम	उर्दू कॉलम
उद्देश्य में कमी माना जाए। उन्होंने तो केवल अंतर के सूक्ष्म बिंदु को स्पष्ट करना चाहा था।	लाभ न दे सके तो उनके उद्देश्य में दोष लाज़िम आए, बल्कि उनका [उद्देश्य...]

1. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताबुल अदब, बाबुल असामी, अल-फ़सलुस सानी, हदीस 4779 के अंतर्गत, अल-मकतबतुल हबीबिया, क्वेटा, 8/533।
2. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताबुल अदब, बाबुल असामी, अल-फ़सलुस सानी, हदीस 4779 के अंतर्गत, अल-मकतबतुल हबीबिया, क्वेटा, 8/533।

اور عطف کرکے کہنے تو دونئی سمجھی جائے گی کہ اللہ کی مشیت اور ہے اور رسول کی مشیت اور ، لہذا یہاں عطف کے لیے ارشاد نہ فرمایا فقط مشیت اللہ وحدہ کا ذکر بتایا کہ اس میں خود ہی مشیۃ الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ذکر آجائے گا جل جلالہ، وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

عربی کالم

هكذا ينبغي ان يفهم هذا المقام وبه يندفع ما اورد عليه القاری من النقض بان مشيئة غيره صلى الله تعالى عليه وسلم ايضا مضمحلة في مشيئة الله تعالى سبحانه اهـ

اقول: فلم يفرق بين الاضمحلال الاضطراری الحاصل لكل الخلق والاختياری المختص بخلص عباد الله الممتاز فيه وفی كل صفة الهيه من بينهم سيد هم نبيهم صلى الله تعالى عليه وسلم واعترض عليه ايضا بانه . لا يفيد جواز الاتيان بالواو اهـ

اردو کالم

اس مقام پر اسی طرح سمجھنا چاہیے اور اس سے ملا علی قاری علیہ الرحمہ کا وارد کردہ اعتراض بھی مندفع ہوگیا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے غیر کی مشیت بھی تو اللہ تعالیٰ سبحانہ کی مشیت میں گم ہے اھـ

اقول: (میں کہتا ہوں) کہ اضمحلال (مستغرق اور گم ہونا) دو قسم ہے (۱) اضطراری، یہ تمام مخلوق کے لئے ثابت ہے۔ (۲) اختیاری، یہ اللہ تعالیٰ کے لیے مخصوص بندوں کے ساتھ ہے جو صفت مشیت اور اللہ تعالیٰ کی ہر صفت میں امتیاز رکھتے ہیں، ان کے سردار ان کے نبی ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ، ملا علی قاری نے علامہ طیبی کی تقریر پر یہ بھی اعتراض کیا ہے کہ ان کے جواب سے "واو" کے استعمال کا جواب ثابت نہیں ہوتا اھـ

عربی کالم	اردو کالم
اقول: ماكان مساق كلام الطيبى لاثبات جواز الاتيان بالواو حتى يكون عدم افادته نقصا في مرامه انما اراد بداء نكتة الفرق	اقول: علامہ طیبی نے اپنا کلام "واو" کے استعمال کو جائز ثابت کرنے کے لیے نہیں چلایا تھا، یہاں تک کہ اگر ان کا کلام اس مقصد کا فائدہ نہ دے سکے تو انکے مقصد میں نقص لازم آئے، بلکہ ان کا

1 مرقاة المفاتيح كتاب الادب باب الاسامي الفصل الثانى تحت الحديث ۴۷۷۹ المكتبة الحبيبيه كوئٹہ ۵۳۳/۸ 2 مرقاة المفاتيح كتاب الادب باب الاسامي الفصل الثانى تحت الحديث ۴۷۷۹ المكتبة الحبيبيه كوئٹہ ۵۳۳/۸

(Volume 30) (Fatawa Razawiyya)

Between his will and the will of others besides him (peace and blessings of Allah be upon him). He mentioned the first with "thumma" (then) and omitted the second entirely. This is inferred from his speech as you have heard from his explanation of it. So I do not know what was intended by this presentation. Then he provided another reason for the difference, saying: What preceded was the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), "But say, 'Whatever Allah wills, then whatever so-and-so wills,'" purely as a permission. If it were said here, "Say, 'Whatever Allah wills, then whatever Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills,'" it would have been a command of obligation or recommendation, but that is not the case. End quote.

I say: It is as if he infers from the omission of the word "lakin" (but) here. In that case, it would be an intended command, at least recommended, unlike the first, which is an addendum to the prohibition, thus benefiting only as a permission. This is what appeared to me in explaining his intent. And you know that the difference based on this goes back to the structure of the expression; if "lakin" were mentioned here, it would have been permissible to mention the conjunction with "thumma".

The intent was to show the difference between the will of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and others, because the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) mentioned the will of 'so-and-so' with the word "thumma" (then) but did not mention his own will. This difference is inferred from the explanation of one aspect as you have heard from us. I do not know what his purpose was with this objection. Then, while explaining another reason for the difference, Mulla Ali Qari says that the previous command of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) "But say, 'Whatever Allah wills, then whatever so-and-so wills'" is merely for permission. And if it were said here "Say, 'Whatever Allah wills, then whatever Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) wills'", then this command would be for obligation or desirability (Mustahab), whereas it is not so. End quote.

I say: In the second statement, the word "lakin" (but) is not mentioned. It seems Mulla Ali Qari infers from this that in this case, the command would be intentional, which at minimum would be for desirability, unlike the first statement where after the prohibition, the word "lakin" is for 'istidrak' (rectification/caveat), therefore it only grants permission. This is what has become clear to me to clarify his purpose. Dear

readers! You know that according to this explanation, the difference is in the wording.

---

[1] Mirqat al-Mafatih, Book of Manners, Chapter on Names, Second Section, under Hadith 4779, Al-Maktabah al-Habibiyyah Quetta, 8/533.

(खण्ड 30) (फ़तावा रज़विया)

उनकी इच्छा और उनके अलावा दूसरों की इच्छा के बीच (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो)। उन्होंने पहले का उल्लेख "थुम्मा" (फिर) के साथ किया और दूसरे को पूरी तरह से छोड़ दिया। यह उनके भाषण से अनुमानित है जैसा कि आपने उनके स्पष्टीकरण से सुना है। इसलिए मुझे नहीं पता कि इस प्रस्तुति का क्या उद्देश्य था। फिर उन्होंने अंतर का एक और कारण प्रदान करते हुए कहा: जो पहले आया वह पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) का कहना था, "लेकिन कहो, 'जो अल्लाह चाहता है, फिर जो फलां चाहता है,'" केवल एक अनुमति के रूप में। यदि यहाँ यह कहा जाता, "कहो, 'जो अल्लाह चाहता है, फिर जो मुहम्मद (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) चाहते हैं,'" तो यह दायित्व या अनुशंसा का आदेश होता, लेकिन ऐसा नहीं है। उद्धरण समाप्त।

मैं कहता हूँ: ऐसा लगता है कि वह यहाँ "लेकिन" शब्द के लोप से यह निष्कर्ष निकालते हैं। उस स्थिति में, यह एक लक्षित आदेश होगा, कम से कम अनुशंसित, पहले के विपरीत, जो निषेध का एक परिशिष्ट है, इस प्रकार केवल एक अनुमति के रूप में लाभान्वित होता है। उनकी मंशा को स्पष्ट करने में मुझे यही प्रतीत हुआ। और आप जानते हैं कि इसके आधार पर अंतर अभिव्यक्ति की संरचना पर वापस जाता है; यदि यहाँ "लेकिन" का उल्लेख किया गया होता, तो "थुम्मा" के साथ संयोजन का उल्लेख करना अनुमेय होता।

उद्देश्य पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) और दूसरों की इच्छा के बीच अंतर दिखाना था, क्योंकि पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने "थुम्मा" (फिर) शब्द के साथ 'फलां' की इच्छा का उल्लेख किया लेकिन अपनी इच्छा का उल्लेख नहीं किया। यह अंतर एक पहलू के स्पष्टीकरण से अनुमानित है जैसा कि आपने हमसे सुना है। मुझे नहीं पता कि इस आपत्ति से उनका क्या उद्देश्य था। फिर, अंतर का एक और कारण बताते हुए, मुल्ला अली कारी कहते हैं कि पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) का पिछला आदेश "लेकिन कहो, 'जो अल्लाह चाहता है, फिर जो फलां चाहता है'" केवल अनुमति के लिए है। और अगर यहाँ "कहो, 'जो अल्लाह चाहता है, फिर जो मुहम्मद (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) चाहते हैं'" कहा जाता, तो यह आदेश दायित्व या वांछनीयता (मुस्तहब) के लिए होता, जबकि ऐसा नहीं है। उद्धरण समाप्त।

मैं कहता हूँ: दूसरे कथन में, "लेकिन" शब्द का उल्लेख नहीं किया गया है। ऐसा लगता है कि मुल्ला अली कारी इससे यह निष्कर्ष निकालते हैं कि इस मामले में, आदेश जानबूझकर होगा, जो कम से कम वांछनीयता के लिए होगा, पहले बयान के विपरीत जहां निषेध के बाद, शब्द "लेकिन" 'इस्तिदराक' (सुधार/चेतावनी) के लिए है, इसलिए यह केवल अनुमति देता है। उनकी मंशा को स्पष्ट करने के लिए मेरे सामने यही बात स्पष्ट हुई है। प्रिय पाठकों! आप जानते हैं कि इस व्याख्या के अनुसार, अंतर शब्दों में है।

---

[1] मिरक़ात अल-मफ़ातिह, शिष्टाचार की पुस्तक, नामों पर अध्याय, दूसरा खंड, हदीस 4779 के तहत, अल-मकतबाह अल-हबीबिया क्वेटा, 8/533।

بین مشیتہ ومشیئتہ غیرہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حیث ذکر الاولیٰ بثم وطویٰ ذکر ھذہ رأسًا وھذا مستفاد من کلامہ مابین وجہہ کما سمعت من تقریرہ، فلا ادری مالمُراد بذ الایراد ثم افادہ وجہ آخر للفرق فقال مأسبق مر قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ولکن قولوا ماشاء اللہ ثم شاء فلان لمجرد الرخصۃ ولوقال ھنا قولوا ماشاء اللہ ثم شاء محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لکان امر وجوب اوندی ولیس الامر کذلک اھـ.

اقول: کا نہ یستنبط من ترك لفظۃ لکن ھھنا فانہ یکون حینئذٍ امرًا مقصودًا واقلہ الندب بخلاف الاول فانہ استدراك علی النھی فیفید مجرد الرخصۃ ھذا ما ظھر لی فی تقریر مرامہ وانت تعلم انہ یرجع الفرق علی ھذا الی جھۃ العبارۃ فلو ذکر ھھنا لکن لساغ ان یذکر العطف بثم.

مقصد تو یہ تھا کہ وہی نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور دوسروں کی مشیت میں فرق ظاہر کریں ، کیونکہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فلاں کی مشیت کا ذکر لفظ "ثم" کے ساتھ کر دیا لیکن اپنی مشیت کا ذکر نہیں فرمایا۔ یہ فرق ان کے ایک وجہ کے بیان سے مستفاد ہے جیسا کہ آپ ہم سے اس کی تقریر سن چکے ہیں ، مجھے معلوم نہیں ہوسکا کہ اس اعتراض سے ان کا مقصد کیا ہے۔ پھر فرق کی ایک اور وجہ بیان کرتے ہوئے ملاعلی قاری فرماتے ہیں کہ اس سے پہلے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا جو فرمان گزر چکا ہے "لیکن کہو جو چاہے اللہ تعالیٰ پھر چاہے فلاں" یہ محض رخصت کیلئے ہے اور اگر اس جگہ یوں فرماتے "کہو جو چاہے اللہ پھر چاہیں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم" تو یہ امر وجوب یا استحباب کے لئے ہوتا، حالانکہ ایسا نہیں ہے۔ اھـ

اقول: دوسرے ارشاد میں لفظ "لکن" مذکور نہیں ہے۔ گویا کہ ملا علی قاری اس سے اس بات کا استنباط کرتے ہیں کہ اس صورت میں امر مقصودی ہوگا جو کم از کم استحباب کے لیے ہوتا ہے برخلاف پہلے ارشاد کے کہ وہاں نہی کے بعد لفظ "لکن" استدراک کیلئے ہے اس لئے محض رخصت کا فائدہ دے گا۔ یہ وہ بات ہے جو ان کے مقصد کی وضاحت کیلئے مجھے ظاہر ہوئی ہے۔ قارئین کرام! آپ جانتے ہیں کہ اس تقریر کے مطابق فرق عبارت۔

---

[1] مرقاۃ المفاتیح کتاب الادب باب الاسامی الفصل الثانی تحت الحدیث ۴۷۷۹ المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۵۳۳/۸

Fatawa Rizwia, Volume 30

[Arabic Text]: *"And if [the word 'but'] were omitted, then he would have said, 'Say: What Allah willed alone.' Then he said: With the will attributed to someone, it is only a partial will. It is not permissible to apply it to the Universal Will, as we have already indicated in previous discussions."* [End of quote]

[Urdu Commentary]: If it were mentioned with "Thumma" (then), the conjunction would be permissible. And if the word "Lakin" (but) were omitted in this instance, he would have said: "Say, what Allah willed alone." Then Allama Qari stated that the will attributed to a certain person is a partial will; it is not permissible to equate it with the Universal Will, as we have already indicated in previous speech. [End of quote]

[Arabic Text]: *"I say (the author): This is something distinct from the current discussion. The will of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) also does not encompass all the intentions of Allah, the Glorified. This had been explained by Allama al-Tibi as a fourth reason, which is that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said this—meaning 'Say: what Allah willed alone'—to ward off any suspicion or pretense. Their saying 'What Allah willed and Muhammad willed' (peace and blessings of Allah be upon him) might suggest a display of his greatness as a form of ostentation (Riya) or seeking reputation (Sum'ah). To remove this suspicion, he said: 'Say, what Allah willed alone.'"* [End of quote]

[Urdu Commentary]: I say: (I say that) this is a matter separate from the discussion. The will of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) also does not encompass all of Allah Almighty's intentions. Remember this. Allama Tibi had also stated a fourth reason, which is that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, "Say: What Allah willed alone," because if the Sahaba (companions) were to say, "What Allah willed and Muhammad willed," it might lead to a suspicion of expressing his greatness for the purpose of ostentation or self-promotion. To eliminate this suspicion, he said: "Say, what Allah willed alone."

[Arabic Text]: *"I say: That is, the suspicion remains even if his name (peace and blessings of Allah be upon him) is mentioned with 'Thumma' (then). Therefore, he turned to the mention of Allah Almighty alone. He does not mean that the suspicion arose solely [from the word 'and']..."*

[Urdu Commentary]: I say: Even if the blessed name of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) were mentioned with the word "Thumma" (then), that

suspicion would still persist. Therefore, only Allah Almighty should have been mentioned there. Their intention is not that the suspicion [arose] because of the word “Waw” (and)...

Footnotes: 1. Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Adab, Chapter of Names, Second Section, under Hadith 4779, Al-Maktaba al-Habibiya, Quetta, 8/533. 2. Al-Kashif 'an Haqa'iq al-Sunan (Sharh al-Tibi 'ala al-Mishkat), Second Section, under Hadith 4779, Idarat al-Qur'an, Karachi, 9/9.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

[अरबी पाठ]: "और यदि *[शब्द 'लेकिन']* को छोड़ दिया जाता, तो वह कहते, *'कहो: जो अल्लाह ने* अकेले चाहा।' फिर उन्होंने किसी की ओर संबद्ध इच्छा के बारे में कहा कि यह केवल एक आंशिक इच्छा है। इसे सार्वभौमिक इच्छा के समान मानना जायज़ नहीं है, जैसा कि हमने पिछली चर्चाओं में संकेत दिया है।" [उद्धरण समाप्त]

[उर्दू व्याख्या]: यदि "सुम्मा" (फिर) के साथ उल्लेख किया जाता तो संयोजन जायज़ होता। और यदि इस स्थान पर "लेकिन" शब्द छोड़ दिया जाता, तो वे कहते कि कहो "माशा अल्लाह वहदहू" (जो अल्लाह ने अकेले चाहा)। फिर अल्लामा क़ारी ने फ़रमाया कि जिस व्यक्ति की ओर इच्छा का संबंध बताया गया है, वह आंशिक इच्छा है, उसे सार्वभौमिक इच्छा पर आधारित करना जायज़ नहीं है, जैसा कि हम पिछले कलाम में इसकी ओर इशारा कर चुके हैं। [उद्धरण समाप्त]

[अरबी पाठ]: "मैं कहता हूँ *(लेखक): यह* वर्तमान चर्चा से अलग चीज़ है। नबी करीम *(*सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम*)* की इच्छा भी अल्लाह तआला के सभी इरादों को घेरे हुए नहीं है। अल्लामा तैयबी ने इसे चौथी वजह के रूप में स्पष्ट किया था, और वह यह कि नबी करीम *(*सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम*)* ने यह फ़रमाया—यानी *'कहो: जो* अल्लाह ने अकेले चाहा'—संदेह या दिखावे की आशंका को दूर करने के लिए। उनका यह कहना कि *'*जो अल्लाह ने चाहा और जो मुहम्मद ने चाहा' *(*सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम*)* उनकी महानता के प्रदर्शन के रूप में पाखंड *(*रिया*)* या प्रसिद्धि की चाह *(*सुमअह*)* का भ्रम पैदा कर सकता था। इस भ्रम को दूर करने के लिए उन्होंने कहा*: '*कहो, जो अल्लाह ने अकेले चाहा'।" [उद्धरण समाप्त]

[उर्दू व्याख्या]: मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ कि) यह चर्चा से अलग चीज़ है। नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इच्छा भी अल्लाह तआला के सभी इरादों का घेरा नहीं करती। इसे याद रखें। अल्लामा तैयबी ने एक चौथी वजह भी बयान की थी, और वह यह कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि "कहो माशा अल्लाह वहदहू", क्योंकि अगर सहाबा किराम यूँ कहते "माशा अल्लाह व शाअ मुहम्मद", तो इसमें आपकी महानता के प्रदर्शन के रूप में रिया और सुमअह के भ्रम की आशंका होती। उस भ्रम को दूर करने के लिए फ़रमाया कि कहो "माशा अल्लाह वहदहू"।

[अरबी पाठ]: "मैं कहता हूँ*:* यानी, संदेह तब भी बना रहता है यदि उनका नाम *(*सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम*)* *'*सुम्मा' *(*फिर*)* के साथ उल्लेख किया जाए। इसलिए उन्होंने केवल अल्लाह तआला के

उल्लेख की ओर रुख किया। उनका तात्पर्य यह नहीं है कि संदेह केवल *['वाव' (और)* शब्द से*]* उत्पन्न हुआ था...”

[उर्दू व्याख्या]: मैं कहता हूँ: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का पावन नाम “सुम्मा” शब्द के साथ भी उल्लेख किया जाता तब भी वह भ्रम बना रहता, इसलिए वहाँ भी केवल अल्लाह तआला का उल्लेख होना चाहिए था। उनका उद्देश्य यह नहीं है कि भ्रम “वाव” शब्द की वजह से है...

पादलेख: 1. मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुल अदब, बाबुल असामी, दूसरी धारा, हदीस 4779 के अंतर्गत, अल-मकतबा अल-हबीबिया, क्वेटा, 8/533। 2. अल-काशिफ़ अन हक़ाएक़िस सुनन (शरह तैयबी अलल मिश्कात), दूसरी धारा, हदीस 4779 के अंतर्गत, इदारतुल क़ुरआन, कराची, 9/9।

पेज 596 का 772

[عربی عبارت]: ولو ترکها ثم لقال قولو ما شاء الله وحده، ثم قال مع المشیئة المسندة الی فلان انما هي مشیئة جزئیة لا یجوز حملها علی المشیئة الکلیة کما رمزنا الیه فیما سبق من الکلام اھ

[اردو ترجمہ]: ذکر کیا جاتا تو "ثم" کے ساتھ عطف جائز ہوتا اور اگر اس جگہ لفظ "لکن" ترک کر دیا جاتا تو فرماتے کہ کہو "ما شاء الله وحده" پھر علامہ قاری نے فرمایا کہ فلاں کی طرف جس مشیت کی نسبت کی گئی ہے وہ مشیت جزئیہ ہے اسے مشیت کلیہ پر محمول کرنا جائز نہیں ہے، جیسا کہ ہم کلام سابق اسکی طرف اشارہ کر چکے ہیں۔ اھ

[عربی عبارت]: اقول: هذا شبئ متحاز عن البحث ومشئیة النبي صلی الله تعالی علیه وسلم ایضا لا تحیط بجمیع مرادات الله تعالی سبحنه هذا قد کان افادة العلامة الطیبی وجها رابعا وهو انه صلی الله تعالی علیه وسلم قال هذا ای قولو ما شاء الله وحده دفعا لمظنة التهمة قولهم ما شاء الله وشاء محمد صلی الله تعالی علیه وسلم تعظیما له ورياء لسمعته اھ

[اردو ترجمہ]: اقول: (میں کہتا ہوں) یہ بحث سے علیحدہ چیز ہے، نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی مشیت بھی اللہ تعالیٰ کی تمام مرادوں کا احاطہ نہیں کرتی۔ اسکو یاد کرلو۔ علامہ طیبی نے ایک چوتھی وجہ بھی بیان کی تھی اور وہ یہ کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ "کہو ما شاء اللہ وحدہ" اس لئے کہ اگر صحابہ کرام یوں کہتے "ما شاء اللہ وشاء محمد" تو اس میں آپ کی عظمت کے بطور ریاء وسمعہ اظہار کے وہم کا گمان ہوتا، اس وہم کو دور کرنے کے لئے فرمایا کہ کہو "ما شاء اللہ وحدہ"۔

[عربی عبارت]: اقول: ای والمظنة بحالها فی ذکر اسمه صلی الله تعالی علیه وسلم ولو بثم فعدل الی ذکر الله تعالی وحده ولیس یرید ان المظنة نشأت

[اردو ترجمہ]: اقول: نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام پاک لفظ "ثم" کے ساتھ بھی ذکر کیا جاتا ہے تب بھی وہ وہم برقرار رہتا، اس لئے وہاں بھی صرف اللہ تعالیٰ کا ذکر ہونا چاہیے تھا، ان کا مقصد یہ نہیں ہے کہ وہم لفظ "واؤ" کی وجہ سے

حواشی: 1. مرقاۃ المفاتیح کتاب الادب باب الاسامی الفصل الثانی تحت الحدیث ۴۷۷۹ المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۵۳۳/۸ 2. الکاشف عن حقائق السنن (شرح الطیبی علی المشکوۃ) الفصل الثانی تحت الحدیث ۴۷۷۹ ادارۃ القرآن کراچی ۹/۹

Fatawa Razawiyya, Volume 30

...from the letter 'Waw' (and). Because if he intended that, what he mentioned would not be suitable as a reason for distinction by mentioning the will of someone other than him (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, with 'Thumma' (then), not his own will. For the potential issue, according to this, if it exists, is in 'Waw' and not in 'Thumma', whereas the discussion is about 'Thumma'. Therefore, taking this meaning would necessitate departing from the original objective. This is the explanation of his speech as it appeared to me.

I say (Aqul): In my view, this is the weakest of reasons. What justification is there for the thought that if the Noble Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, mentioned himself, he would have such a suspicion about his companions that they would be under the illusion of ostentation (riya) or seeking reputation (sum'ah)? This thought is neither fitting for the Noble Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, nor for the noble companions. The best reason is the one we have previously mentioned with reference to Allama Tibi and Sheikh-ul-Muhaqqiq, although there is no need for these justifications, as you have known, and Mulla Ali Qari has also pointed towards this; he said that the original question is refuted because he (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him...

[Footnote]: As the virtuous refuter (Mulla Ali Qari) imagined, uttering what you have known to be false through overwhelming proofs that no one can withstand, based on his claim that 'Waw' is a definitive text for equality (taswiyah), not just a suspicion of accusation. And with Allah is protection. (12 Minhu). Just as the virtuous refuter (Mulla Ali Qari) imagined that in 'Waw' there is not merely a suspicion of accusation but rather it is a definitive text for equality. And you have known the invalidity of his imagination through irrefutable reasons, and protection is only from Allah Almighty. (T - Translator/Marginal note).

Page 597 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

...'वाव' (और) अक्षर से। क्योंकि यदि उनका यही उद्देश्य होता, तो उन्होंने जो कुछ वर्णन किया है वह अंतर का कारण नहीं बन सकता था, अर्थात 'थुम्मा' (फिर) के बाद किसी और की इच्छा का उल्लेख किया जा सकता है, नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की इच्छा का उल्लेख नहीं किया जा सकता। क्योंकि इस व्याख्या के अनुसार यदि कोई समस्या आती है तो वह 'वाव' में है न कि 'थुम्मा' में, जबकि चर्चा 'थुम्मा' पर ही है। इसलिए, यह अर्थ लेने से मूल उद्देश्य से हट जाना आवश्यक होगा। यह उनके कथन की वह व्याख्या है जो मुझे समझ में आई है।

मैं कहता हूँ (अक़ूल): मेरे निकट यह सबसे कमज़ोर कारण है। इस धारणा का क्या औचित्य है कि यदि नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) स्वयं का उल्लेख करते, तो उन्हें अपने सहाबा के बारे में यह गुमान होता कि उन्हें दिखावे (रिया) और प्रसिद्धि (सुमआ) का भ्रम होगा? यह धारणा न तो नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के योग्य है और न ही सहाबा किराम के। सबसे बेहतर कारण वह है जो हम अल्लामा तिबी और शेख़ मुहाक़्क़िक के हवाले से बयान कर चुके हैं, हालाँकि इन स्पष्टीकरणों की आवश्यकता नहीं है, जैसा कि आप जान चुके हैं, और मुल्ला अली क़ारी ने भी इसी ओर इशारा किया है, उन्होंने फ़रमाया कि मूल प्रश्न ही खारिज है क्योंकि वह (नबी) सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम...

[पाद-टिप्पणी]: जैसा कि खंडन करने वाले विद्वान (मुल्ला अली क़ारी) ने कल्पना की और वह बात कही जिसका असत्य होना आप उन प्रबल प्रमाणों से जान चुके हैं जिनका कोई मुकाबला नहीं कर सकता, उनका यह दावा करते हुए कि 'वाव' समानता के लिए निश्चित पाठ (नस्स) है, न कि केवल आरोप की आशंका। और अल्लाह ही रक्षा करने वाला है। (12 मिन्हु)। जैसा कि खंडन करने वाले फ़ाज़िल (मुल्ला अली क़ारी) ने वहम किया है कि 'वाव' में केवल तोहमत का गुमान नहीं है बल्कि वह बराबरी में नस्स (स्पष्ट प्रमाण) है। और आप उनके वहम का अकाट्य कारणों से बातिल (असत्य) होना जान चुके हैं, और अस्मत (पवित्रता/रक्षा) अल्लाह तआला ही की ओर से है। (त)

पेज 597/772

من ع الواو اذ لو اراده له یصلح ما ذکره وجها للفرق بذکر مشیئة غیره صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بثم لا مشیئة هو فان المحذور علی هذا ان کان ففی الواؤ لا فی ثم وفیها الکلام فارادة هذا خروج عن اصل المرام هذا تقریر کلامه علی ما ظهر لی۔ پیدا ہوا ہے، اگر یہ ان کا مقصد ہوتا تو جو کچھ انہوں نے بیان کیا ہے وہ وجہ فرق نہیں بن سکتا یعنی "ثم" کے بعد غیر مشیت کا ذکر کیا جا سکتا ہے، نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی مشیت کا ذکر نہیں کیا جاسکتا کیونکہ اس تقریر کے مطابق اگر خرابی لازم آتی ہے تو "واؤ" میں ہے نہ کہ "ثم" میں، حالانکہ گفتگو "ثم" ہی میں ہے۔ لہذا یہ مطلب مراد لینے سے اصل مقصد سے خارج ہونا لازم آئے گا، یہ ان کے کلام کی تقریر ہے جو میری سمجھ میں آئی ہے۔

اقول: وهو ارو اؤ الوجوه عندی و کیف یظن ان یظن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بصحابته في ذکر نفسه السمعة والریاء وحاشاه وحاشاهم عن ذلك اقول: (میں کہتا ہوں) میرے نزدیک یہ سب سے کمزور وجہ ہے۔ اس گمان کا کیا جواز ہے کہ اگر نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اپنا ذکر فرما دیں تو آپ کو اپنے صحابہ کے بارے میں یہ گمان ہو کہ انہیں ریاء اور سمعہ کا وہم ہوگا۔ یہ گمان نہ تو نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لائق ہے اور نہ ہی صحابہ کرام کے۔

واحسن الوجوه ما ذکر نا سابقا عن الطبیبی و ما قد منا عن الشیخ المحقق مع ان کل ذلك مستغنی عنه کما علمت وقد اشار الیه القاري ایضا اذ قال اصل السؤال مدفوع لانه صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سب سے بہتر وجہ وہ ہے جو ہم علامہ طیبی اور شیخ محقق کے حوالے سے بیان کر چکے ہیں، اگرچہ ان توجیہات کی ضرورت نہیں ہے، جیسا کہ آپ جان چکے ہیں، اور ملا علی قاری نے بھی اس

طرف اشارہ کیا ہے، انہوں نے فرمایا کہ اصل سوال مدفوع ہے کیونکہ وہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم...

عہ: کما توھم الفاضل الراد ففاہ بما قد علمت بطلانہ بدلائل قاھرۃ لا قبل لاحدبھا زعمًا منہ ان الواؤ نص فی التسویۃ لا مجرد مظنۃ تھمۃ وباللہ العصمۃ ۱۲ منہ۔ جیسا کہ رد کرنے والے فاضل (ملا علی قاری) نے وہم کیا ہے کہ واؤ میں محض تہمت کا گمان نہیں ہے بلکہ وہ برابری میں نص ہے۔ اور آپ ان کے وہم کا ناقابل تردید وجوہ سے باطل ہونا جان چکے ہیں، اور عصمت اللہ تعالیٰ ہی کی طرف سے ہے۔ ت)

Fatawa Rizwiya - Volume 30

[Boxed Text Upper Section] Left Column (Arabic/Urdu mixed): Included in the generality of 'so-and-so', therefore it is permissible to say 'What Allah willed, then what Muhammad (may Allah's blessings and peace be upon him) willed', and it is not permissible to say 'What Allah willed and what Muhammad (may Allah's blessings and peace be upon him) willed'. I say: If (Mulla Ali Qari) had recalled the Hadith of Ibn Majah, he would not have needed the generality of 'so-and-so', and if this Hadith had been in front of the questioner, he would not have questioned it, and if those responding had remembered it, they would not have needed various justifications. Pure is the Being from Whom nothing remains hidden. (T)

Right Column (Urdu Translation): It is included, because the Holy Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him) is included in the generality of 'so-and-so', therefore it is permissible to say 'What Allah willed, then what Muhammad (may Allah's blessings and peace be upon him) willed', and it is not permissible to say 'What Allah willed and what Muhammad (may Allah's blessings and peace be upon him) willed'. I say: (I say) if Mulla Ali Qari had the Hadith of Ibn Majah present in his mind, he would not have needed the generality of 'so-and-so', and if this Hadith had been before the questioner, he would not have even questioned it, and if the responding gentlemen had remembered it, they would not have needed various types of justifications. Pure is that Being from whom nothing remains hidden. (T)

[Main Body - Urdu] Praise be to Allah! This blessed section, which was the primary objective of the book, has reached its conclusion in the best and most beautiful manner. Much remains of the discourse regarding the refutation of Wahhabism in its debates, some of which, God willing, will be mentioned at the conclusion of the book. Up to this point in this chapter, regarding the second aspect after the sacred and comprehensive name, one hundred and fourteen ahadith related to the holy personage of the Holy Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him) have been mentioned, and some are yet to come. And fifty ahadith that we have counted but not formally enumerated—furthermore, there is lethargy and procrastination among the people of our time, therefore, for fear of causing boredom, do not prolong it much, and with the guidance of the Almighty, take comfort in the joining of the remaining sections. And with Allah is success.

Second Section Ahadith related to the honorable Prophets and Saints (peace and praise be upon them)

Hadith 175: Narrated by Tabarani in Mu'jam al-Awsat and Khara'iti in Makarim al-Akhlaq from the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah Almighty honor his noble countenance), that whenever anyone asked a question to the Messenger of Allah (may Allah's blessings and peace be upon him), if it was acceptable to the Prophet, he would say 'Na'am' (Yes), meaning 'fine', and if it was not acceptable, he would remain silent; he would never say 'La' (No) to anything.

[Footnote] 1. Mirqat al-Mafatih, Book of Manners, Chapter of Names, Second Section, under Hadith 4779, Al-Maktaba al-Habibiya, Quetta, 8/533

फ़तावा रज़विया - जिल्द 30

[बॉक्स टेक्स्ट ऊपरी अनुभाग] बायां कॉलम (अरबी/उर्दू मिश्रित): यह 'अमुक' की व्यापकता में शामिल है, इसलिए यह कहना जायज़ है कि 'जो अल्लाह ने चाहा, फिर जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने चाहा', और यह कहना जायज़ नहीं है कि 'जो अल्लाह ने चाहा और जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने चाहा'। मैं कहता हूँ: यदि (मुल्ला अली क़ारी) को इब्न माजा की हदीस याद होती तो उन्हें 'अमुक' की व्यापकता की आवश्यकता न होती, और यदि यह हदीस प्रश्नकर्ता के सामने होती तो वह प्रश्न ही न करता, और यदि उत्तर देने वालों को याद होती तो उन्हें तरह-तरह के स्पष्टीकरणों की आवश्यकता न पड़ती। वह सत्ता पवित्र है जिससे कोई भी चीज़ छिपी नहीं रहती। (त)

दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद): शामिल है, क्योंकि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) 'अमुक' की व्यापकता में शामिल हैं, इसलिए 'माशाअल्लाह सुम्मा माशा मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)' कहना जायज़ है और 'माशाअल्लाह व शाअ मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)' कहना जायज़ नहीं है। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) अगर मुल्ला अली क़ारी को इब्न माजा की हदीस याद होती तो उन्हें अमुक की व्यापकता की ज़रूरत न होती और अगर यह हदीस प्रश्नकर्ता के सामने होती तो वह सवाल ही न करता और जवाब देने वाले हज़रात को याद होती तो उन्हें तरह-तरह की दलीलों की ज़रूरत न पड़ती। पाक है वह ज़ात जिससे कोई चीज़ छिपी नहीं रहती। (त)

[मुख्य भाग - उर्दू] अल्हम्दुलिल्लाह! यह मुबारक अध्याय, जो इस पुस्तक का मुख्य उद्देश्य था, बेहतरीन और सुंदर तरीके से संपन्न हुआ। वहाबियत के खंडन के संबंध में अभी भी इसकी बहसों में बहुत सी बातें शेष हैं, जिनमें से कुछ, इंशाअल्लाह अज़ीज़, पुस्तक के अंत में उल्लेखित होंगी। यहाँ तक इस अध्याय में दूसरे पहलू पर, पवित्र व्यापक नाम के बाद, हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र ज़ात से संबंधित 114 हदीसें उल्लेख की गईं और कुछ आगे आएँगी। और पचास हदीसें जिन्हें हमने गिना पर औपचारिक रूप से सूचीबद्ध नहीं किया—इसके अलावा हमारे समय के लोगों में आलस्य और सुस्ती है, इसलिए ऊब के डर से, इसे ज़्यादा लंबा न करें, और सर्वशक्तिमान के मार्गदर्शन से शेष अध्यायों के जुड़ाव से राहत लें। और अल्लाह की ओर से ही सफलता है।

दूसरा अध्याय नबियों और वलियों (उन पर शांति और प्रशंसा हो) से संबंधित हदीसें

हदीस 175: मुअजम अल-औसत में तबरानी और मकारिम अल-अख़्लाक़ में खरैती ने अमीरुल मोमिनीन मौला अली (करमल्लाहु तआला वजहुहुल करीम) से रिवायत की है कि जब कोई व्यक्ति

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से कोई सवाल करता, तो अगर हुज़ूर को मंज़ूर होता तो 'नाम' (हाँ) फरमाते, यानी ठीक है, और अगर मंज़ूर न होता तो खामोश रहते; किसी चीज़ को 'ला' (नहीं) न फरमाते।

[पाद लेख] 1. मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुल अदब, बाबुल असामी, दूसरा खंड, हदीस 4779 के नीचे, मकतबा अल-हबीबिया, क्वेटा, 8/533

पृष्ठ 598/772

[اوپری بکس کا حصہ] بایاں کالم (عربی/اردو): داخل فی عموم فلان فیجوز ان یقال ماشاء اللہ ثم ماشاء محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ولا یجوز ان یقال ماشاء اللہ وشاء محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اھ اقول: ولو استحضر حدیث ابن ماجۃ لم یحتاج الی عموم فلان کما ان السائل لو استظھر لما سائل کما ان المحبیین لو تذکروہ لما ذھبوا الی ھنا وھنا فسبحان من لا یعزب عنہ شیئ۔

دایاں کالم (اردو ترجمہ): مندرج ہے، کیونکہ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فلان کے عموم میں داخل ہیں، اس لئے ماشاء اللہ ثم ماشاء محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہنا جائز ہے اور ماشاء اللہ وشاء محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہنا جائز نہیں ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) اگر ملا علی قاری کو ابن ماجہ کی حدیث مستحضر ہوتی تو انہیں فلان کے عموم کی حاجت نہ ہوتی اور یہ حدیث سائل کے پیش نظر ہوتی تو وہ سوال ہی نہ کرتا اور جواب دینے والے حضرات کو یاد ہوتی تو انہیں طرح طرح کی توجیہوں کی ضرورت نہ پڑتی۔ پاک ہے وہ ذات جس سے کوئی چیز مخفی نہیں رہتی۔ (ت)

[اصل متن - اردو] الحمد للہ! یہ وصل مبارک کہ اعظم مقصد کتاب تھا بروجہ احسن واجمل اختتام کو پہنچا اور ہنوز اس کی ابحاث میں رد وہابیت کا بہت کلام باقی جس کا بعض ان شاء اللہ العزیز خاتمہ کتاب میں مذکور ہوگا، یہاں تک اس باب میں وجہ دوم پر بعد اسم پاک جامع ایک سو چودہ حدیثیں متعلق بذات اقدس حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مذکور ہوئیں اور بعض آئندہ آتی ہیں اور پچاس حدیثیں کہ ہم نے شمار کر کے شمار نہ کیں علاوہ ہم ابنائے زماں میں کسل و تقاعد ہے، لہٰذا بخوف ملالت زیادہ اطالت نہ کیجئے اور بتوفیقہ تعالٰی بقیہ وصلوں کے وصل سے راحت لیجئے وباللہ التوفیق۔

وصل دوم احادیث متعلقہ بحضرات انبیاء و اولیاء علیہم الصلوٰۃ والثناء

حدیث ۱۷۵: طبرانی معجم اوسط اور خرائطی مکارم الاخلاق میں امیر المومنین مولا علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے جب کوئی شخص سوال کرتا اگر حضور کو منظور ہوتا نعم فرماتے یعنی اچھا، اور نہ منظور ہوتا تو خاموش رہتے، کسی چیز کو لا یعنی نہ فرماتے۔

[فٹ نوٹ] ۱ مرقاۃ المفاتیح کتاب الادب باب الاسامی الفصل الثانی تحت الحدیث ۴۷۷۹ المکتبۃ الحبیبیۃ کوئٹہ ۵۳۳/۸

One day a Bedouin came and asked a question; the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) remained silent. He asked again, and there was silence. He asked once more, and at this, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said in a rebuking tone: "Ask whatever you wish, O Bedouin! O Bedouin! Ask from us whatever your heart desires." Maula Ali (may Allah Almighty ennoble his face) says: "We envied him and said, 'Now he will ask for Paradise.'" Seeing this situation (that the Holy Prophet, the Great Vicegerent of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, had said, "Ask whatever comes to your heart"), we were envious of this Bedouin. We thought to ourselves, "Now he will ask for Paradise from the Prophet." What did the Bedouin say? He said, "I ask for a camel for riding from the Prophet." The Prophet said, "It is granted." He submitted, "I ask for travel provisions from the Prophet." The Prophet said, "It is granted." We were surprised at his requests. The Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) said: "What a difference between this Bedouin's request and the request of an old woman of the Children of Israel." Then the Prophet related the incident: "When Moses (peace be upon him) was commanded to enter the sea and reached the shore, Allah Almighty turned the heads of the riding animals so that they turned back on their own. Moses (peace be upon him) submitted: 'O Lord! What is this situation?' It was said: 'You are near the grave of Joseph (peace be upon him); take his noble body with you.' Prophet Moses (peace be upon him) did not know the location of the grave. He said: 'If anyone among you knows, perhaps an old woman of the Children of Israel might know.' A man was sent to her: 'Do you know the grave of Joseph (peace be upon him)?' She said, 'Yes.' He said, 'Then tell me.' She submitted, 'By Allah, I will not tell you until you give me what I ask of you.' He said, 'That is for you; your request is accepted.' She said, 'Then I ask you that I be with you in the same rank as you in Paradise.' The old woman submitted: 'Then I ask this of you, that I be with you in Paradise, in the rank in which you will be.' Moses (peace be upon him) said: 'Ask for Paradise (only),' meaning this is sufficient for you, do not make such a great request. She said: 'By Allah, I will not agree to anything except being with you.' So Moses kept repeating this with her, then Allah sent a revelation: 'O Moses! Give her what she asks for, as it will not decrease anything for you.' Moses (peace be upon him) granted her his companionship in Paradise, and she pointed out the grave of Joseph (peace be upon him)."

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

एक दिन एक ग्रामीण (बदुआ) हाज़िर हुआ और सवाल किया, हुज़ूर खामोश रहे। फिर सवाल किया, खामोशी रही। फिर सवाल किया, इस पर हुज़ूर-ए-अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने झिड़कने के अंदाज़ में फ़रमाया: "ऐ ग्रामीण! जो तेरा जी चाहे हमसे माँग।" मौला अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) फ़रमाते हैं: "हमें उस पर रश्क आया और हमने कहा, अब यह जन्नत माँगेगा।" यह हाल देखकर (कि हुज़ूर खलीफ़ा-ए-अल्लाह अल-आज़म सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमा दिया है जो दिल में आए माँग ले) हमें उस ग्रामीण पर रश्क आया। हमने अपने दिल में कहा कि अब यह हुज़ूर से जन्नत माँगेगा। ग्रामीण ने कहा तो क्या कहा? "मैं हुज़ूर से सवारी का ऊँट माँगता हूँ।" फ़रमाया: "अता हुआ।" अर्ज़ की: "हुज़ूर से राह का खर्च (ज़ाद-ए-राह) माँगता हूँ।" फ़रमाया: "अता हुआ।" हमें उसके इन सवालों पर ताज्जुब हुआ। सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "इस ग्रामीण की माँग और बनी इसराइल की एक बुढ़िया के सवाल में कितना फ़र्क़ है।" फिर हुज़ूर ने उसका ज़िक्र फ़रमाया कि जब मूसा (अलैहिस्सलाम) को दरिया में उतरने का हुक्म हुआ और दरिया के किनारे पहुँचे, तो अल्लाह अज़्ज़वजल ने सवारी के जानवरों के मुँह फेर दिए कि वे खुद वापस पलट आए। मूसा (अलैहिस्सलाम) ने अर्ज़ की: "ऐ इलाही! यह क्या हाल है?" इरशाद हुआ: "तुम यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) की क़ब्र के पास हो, उनका मुबारक जिस्म अपने साथ ले लो।" हज़रत मूसा (अलैहिस्सलाम) को क़ब्र का पता मालूम न था। फ़रमाया: "अगर तुम में कोई जानता हो, शायद बनी इसराइल की किसी बुढ़िया को मालूम हो।" उसके पास आदमी भेजा गया कि 'क्या तुझे यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) की क़ब्र का पता है?' उसने कहा: 'हाँ।' फ़रमाया: 'तो मुझे बता दे।' उसने अर्ज़ की: "खुदा की क़सम! मैं नहीं बताऊँगी जब तक कि आप मुझे वह अता न कर दें जो मैं आपसे माँगूँ।" फ़रमाया: "वह तुझे मिला, तेरी अर्ज़ क़बूल है।" उसने कहा: "तो मैं आपसे यह माँगती हूँ कि जन्नत में आपके साथ उस दर्जे में रहूँ जिसमें आप होंगे।" बुढ़िया ने अर्ज़ की: "तो मैं हुज़ूर से यह माँगती हूँ कि जन्नत में आपके साथ रहूँ, उस दर्जे में जिसमें आप होंगे।" मूसा (अलैहिस्सलाम) ने फ़रमाया: "जन्नत माँग ले," यानी तुझे यही काफ़ी है, इतना बड़ा सवाल न कर। उसने कहा: "खुदा की क़सम! मैं नहीं मानूँगी मगर यही कि आपके साथ रहूँ।" मूसा (अलैहिस्सलाम) उससे यही रद्दो-बदल करते रहे, तो अल्लाह ने वह्य भेजी: "ऐ मूसा! जो वह माँग रही है उसे वही अता कर दो कि इसमें तुम्हारा कुछ नुकसान नहीं।" मूसा (अलैहिस्सलाम) ने जन्नत में उसे अपनी रफ़ाक़त अता फ़रमा दी, और उसने यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) की क़ब्र बता दी।

ایک روز ایک اعرابی نے حاضر ہو کر سوال کیا حضور خاموش رہے، پھر سوال کیا سکوت فرمایا، پھر سوال کیا اس پر حضورِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جھڑکنے کے انداز سے فرمایا: سل ماشئت یا اعرابی ! اے اعرابی ! جو تیرا جی چاہے ہم سے مانگ۔ مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ، فرماتے ہیں: فغبطناہ فقلنا الآن یسأل الجنۃ یہ حال دیکھ کر (کہ حضور خلیفہ اللہ الاعظم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرما دیا ہے جو دل میں آئے مانگ لے) ہمیں اس اعرابی پر رشک آیا ہم نے اپنے جی میں کہا اب یہ حضور سے جنت مانگے گا، اعرابی نے کہا تو کیا کہا کہ میں حضور سے سواری کا اونٹ مانگتا ہوں۔ فرمایا: عطا ہوا۔ عرض کی: حضور سے زادِ راہ مانگتا ہوں۔ فرمایا: عطا ہوا۔ ہمیں اس کے ان سوالوں پر تعجب آیا۔ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: کتنا فرق ہے اس اعرابی کی مانگ اور بنی اسرائیل کی ایک پیرزن کے سوال میں۔ پھر حضور نے اس کا ذکر ارشاد فرمایا کہ جب موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو دریا میں اترنے کا حکم ہوا کنارِ دریا تک پہنچے سواری کے جانوروں کے منہ اللہ عزوجل نے پھیر دیے کہ خود واپس پلٹ آئے، موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام نے عرض کی: الٰہی! یہ کیا حال ہے؟ ارشاد ہوا: تم قبرِ یوسف (علیہ الصلوۃ والسلام) کے پاس ہو ان کا جسم مبارک اپنے ساتھ لے لو۔ حضرت موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو قبر کا پتہ معلوم نہ تھا فرمایا: اگر تم میں کوئی جانتا ہو شاید بنی اسرائیل کی پیرزن کو معلوم ہو، اس کے پاس آدمی بھیجا کہ تجھے یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کی قبر معلوم ہے؟ کہا: ہاں۔ فرمایا: تو مجھے بتادے۔ عرض کی: لا واللہ حتی تعطینی ما اسئلك خدا کی قسم میں نہ بتاؤں گی یہاں تک کہ میں جو کچھ آپ سے مانگوں آپ مجھے عطا فرمادیں۔ فرمایا: ذلک لک تیری عرض قبول ہے۔ قالت فانی اسئلك ان اکون معك فی الدرجۃ التی تکون فیھا فی الجنۃ پیرزن نے عرض کی:

تو میں حضور سے یہ مانگتی ہوں کہ جنت میں آپ کے ساتھ ہوں اس درجے میں جس درجے میں آپ ہوں گے۔ قال سلی الجنۃ موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا: جنت مانگ لے، یعنی تجھے یہی کافی ہے اتنا بڑا سوال نہ کر۔ قالت لا واللہ الا ان اکون معك پیرزن نے کہا: خدا کی قسم میں نہ مانوں گی مگر یہی کہ آپ کے ساتھ ہوں۔ فجعل موسیٰ یرددھا فاوحی اللہ ان اعطھا ذلک فانہ لن ینقصک شیئًا فاعطاھا موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام اس سے یہی رد و بدل کرتے رہے۔ اللہ عزوجل نے وحی بھیجی موسیٰ ! وہ جو مانگ رہی ہے تم اسے وہی عطا کردو کہ اس میں تمہارا کچھ نقصان نہیں، موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام نے جنت میں اسے اپنی رفاقت عطا فرمادی، اس نے یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کی قبر بتادی،

Fatawa Rizwia Volume 30

Moses (peace be upon him) crossed the river taking the blessed body [of Joseph] with him.[1]

I say, and success is through Allah; by the grace of Allah Almighty, every single word of this precious Hadith is like a brilliant star for one's life and soul.

Firstly: The Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) statement to the Bedouin, "Ask whatever is in your heart." In the Hadith of Rabi'ah (may Allah be pleased with him), there was an absolute statement from which the scholars inferred generality. Here, the Prophet's own words explicitly contain generality: "Ask whatever comes to your mind, we have the authority to grant everything." May Allah send blessings, peace, and abundance upon him and his family, according to the extent of his generosity, bounty, favors, and graces. (May Allah send peace and blessings upon him and his family in accordance with his generosity and bounty - Translator).

Secondly: Upon hearing this instruction, Mawla Ali and other Sahaba present (may Allah be pleased with them) felt a longing (envy without malice), wishing that this general command of honor had been addressed to them. They knew the Prophet had already granted him the choice, and now he would ask for Paradise from the Prophet. It becomes clear that, by the grace of Allah, this was the belief of the Sahaba: that the hand of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) reaches every blessing of all the treasures of mercy in this world and the hereafter from Allah the Almighty, to the extent that he can grant the highest blessing, which is Paradise, to whomever he wishes (peace and blessings of Allah be upon him).

Thirdly: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself expressed surprise at the Bedouin's lack of ambition at that moment, saying that he gave him general authority and yet he sat asking for the worldly trifles. If he had asked for Paradise, and not just Paradise, but the highest ranks in Paradise, like the old Israelite woman, we had already given our word, and everything is in our hands; we would have granted him that (peace and blessings of Allah be upon him).

Fourthly: Countless mercies of Allah Almighty be upon that elderly lady! Did she commit 'shirk' by considering Moses (peace be upon him) as the person in charge of the divine workshop and capable of granting Paradise and its highest ranks? Then what happened to Moses, the Interlocutor of Allah (peace and blessings be upon

him), that with all his majesty and glory, he did not reject this 'shirk'? Why did he not say to her question, "What I had promised was for those things which..."

[1] Kanz al-Ummal with reference to Tabarani and Al-Kharaiti etc. Hadith 6895, Muassasah al-Risalah, Beirut 2/616-617, Al-Mu'jam al-Awsat from Ali (may Allah be pleased with him) 73/7 Maktaba al-Ma'arif, Riyadh 8/376 and 377.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

मूसा (उन पर शांति हो) पवित्र पार्थिव शरीर को अपने साथ लेकर नदी पार कर गए।[1]

मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह की ओर से है; अल्लाह तआला की कृपा से, इस अनमोल हदीस का एक-एक शब्द जान और रूह के लिए एक चमकते सितारे की तरह है।

पहला: हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का उस ग्रामीण (बदवी) से इरशाद कि "जो दिल में आए माँग ले।" रबिया (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में तो यह बात मुतलक (निरपेक्ष) थी जिससे उलमा ने सामान्यता (उमूम) निकाली थी। यहाँ स्वयं हुज़ूर के इरशाद में स्पष्ट रूप से सामान्यता मौजूद है कि "जो दिल में आए माँग ले, हम सब कुछ अता करने का अधिकार रखते हैं।" (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम व बारिक अलैहि व अला आलिही कद्रजूदहि व नवालहि व निअमहि व अफ़ज़ालिहि - अल्लाह तआला दुरूद व सलाम और बरकत नाज़िल फरमाए आप पर और आपकी आल पर आपके जूद व सखा और इनाम व इकराम के मुताबिक। त)

दूसरा: यह इरशाद सुनकर मौला अली और अन्य उपस्थित सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को रश्क (ग़ब्ता) हुआ कि काश यह आम इनाम का इरशाद हमें नसीब होता। हुज़ूर तो उसे अधिकार अता फरमा ही चुके थे, अब वह हुज़ूर से जन्नत माँगेगा। ज्ञात हुआ कि अल्हम्दुलिल्लाह सहाबा किराम का यही अक़ीदा (विश्वास) था कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हाथ अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल के दुनिया और आखिरत की रहमत के तमाम खज़ानों की हर नेमत तक पहुँचता है, यहाँ तक कि सबसे आला नेमत यानी जन्नत भी जिसे चाहें बख्श दें (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

तीसरा: स्वयं हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उस समय उस ग्रामीण की हिम्मत की कमी पर आश्चर्य हुआ कि हमने सामान्य अधिकार दिया और वह हमसे दुनिया का कूड़ा-करकट माँगने बैठ गया। यदि वह इस्राईली बुढ़िया की तरह जन्नत, बल्कि जन्नत में आला से आला दर्जा माँगता तो हम ज़बान दे ही चुके थे और सब कुछ हमारे हाथ में है, वही उसे अता फरमा देते (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

चौथा: उन बड़ी बी (बुढ़िया) पर अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल की बेशुमार रहमतें हों! क्या उन्होंने मूसा (अलैहिस्सलाम) को खुदाई कारखाने का मुख़्तार (अधिकार प्राप्त) मानकर जन्नत और जन्नत में भी ऐसे आला दर्जे अता कर देने पर कादिर मानकर शिर्क किया? तो मूसा कलीम (अलैहिस्सलाम) को

क्या हुआ कि वह अपनी उस शान और जलाल के बावजूद इस शिर्क का खंडन नहीं करते? उसके सवाल पर क्यों नहीं कहते कि मैंने जो इकरार किया था वह उन चीज़ों का था जो...

[1] कन्ज़ुल उम्माल, तबरानी और खरायती आदि के हवाले से, हदीस 6895, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरुत 2/616-617, अल-मुअजमुल औसत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से 73/7 मकतबतुल मआरिफ़, रियाज़ 8/376 और 377।

موسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام نعش مبارک کو ساتھ لے کر دریا سے عبور فرما گئے ۱۔

اقول: وباللہ التوفیق، بحمدہ تعالٰی اس حدیث نفیس کا ایک ایک حرف جان وہلبیت پر کوکب شہابی ہے۔

اولاً: حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اعرابی سے ارشاد کہ "جو جی میں آئے مانگ لے۔" حدیث ربیعہ رضی اللہ تعالٰی عنہ میں تو اطلاق ہی تھا جس سے علمائے کرام نے عموم مستفاد کیا یہاں صراحۃً خود ارشادِ اقدس میں عموم موجود کہ جو دل میں آئے مانگ لے ہم سب کچھ عطا فرمانے کا اختیار رکھتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وبارک علیہ و علی الہ قدر جودہ و نوالہ و نعمہ و افضالہ (اللہ تعالٰی درود و سلام اور برکت نازل فرمائے آپ پر اور آپ کی آل پر آپ کے جود و سخا اور انعام و اکرام کے مطابق۔ ت)

ثانیاً: یہ ارشاد سن کر مولٰی علی و غیرہ صحابہ حاضرین رضی اللہ تعالٰی عنہم کا غبطہ کہ کاش یہ عام انعام کا ارشاد اکرام ہمیں نصیب ہوتا حضور تو اسے اختیار عطا فرما ہی چکے اب یہ حضور سے جنت مانگے گا۔ معلوم ہوا کہ بحمداللہ تعالٰی صحابہ کرام کا یہی اعتقاد تھا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ہاتھ اللہ عزوجل کے تمام خزائنِ رحمتِ دنیا و آخرت کی ہر نعمت پر پہنچتا ہے یہاں تک کہ سب سے اعلٰی نعمت یعنی جنت جسے چاہیں بخش دیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

ثالثاً: خود حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اس وقت اس اعرابی کے قصورِ ہمت پر تعجب کہ ہم نے اختیارِ عام دیا اور ہم سے حطامِ دنیا مانگنے بیٹھا پیر زن اسرائیلیہ کی طرح جنت نہ

صرف جنت بلکہ جنت میں اعلیٰ سے اعلیٰ درجہ مانگتا تو ہم زبان دے ہی چکے تھے اور سب کچھ ہمارے ہاتھ میں ہے وہی اسے عطا فرما دیتے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

رابعاً: ان بڑی بی پر اللہ عزوجل کے بے شمار رحمتیں بھلا انہوں نے موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کو خدائی کارخانہ کا مختارِ جان کر جنت اور جنت میں بھی ایسے اعلیٰ درجے عطا کر دینے پر قادر مان کر شرک کیا تو موسیٰ کلیم علیہ الصلوٰۃ والتسلیم کو کیا ہوا کہ یہ باآں شان غضب وجلال اس شرک پر انکار نہیں فرماتے اس کے سوال پر کیوں نہیں کہتے کہ میں نے جو اقرار کیا تھا تو ان چیزوں کا جو

۱ کنز العمال بحوالہ طس والخرائطی الخ حدیث ۶۸۹۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲ / ۶۱۶-۶۱۷ ، المعجم الاوسط عن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۷۳ / ۷ مکتبہ المعارف ریاض ۸ / ۳۷۶ و ۳۷۷

Vol. 30 Fatawa Razawiyya

Am I in control? Is Paradise and even such a rank of Paradise a matter of God's house? What authority do I have in them? Have you not heard what the leader of the Wahhabis, the martyr, in his new Quran named Taqwiyat-ul-Iman and in reality words of infidelity and ingratitude, will say: "There is no greatness in the Prophets that Allah has given them some power of disposal in the world."[1] Not just me, but regarding the one who is superior to me and the entire world, Muhammad, the Messenger of Allah, the Seal of the Prophets, peace and blessings of Allah be upon him, it will descend in their internal revelation that: "One whose name is Muhammad has no authority over anything."[2] It will be stated on his own behalf that: "The state of my power is such that I am not even the master of benefit or loss for my own soul, so what can I do for another?"[3] Furthermore, it will be said: "The Prophet explained everything to everyone, even to his daughter, that fulfilling the right of kinship can only be in what is in one's own power. So here is my wealth, I have no stinginess in it, but the matter before Allah is beyond my control. There I cannot support anyone nor can I become anyone's advocate. So everyone should set their own matter right there and everyone should devise a way to escape from Hell."[4] Old lady! Have you gone senile? See what Taqwiyat-ul-Iman is saying, that who even is the Messenger, Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him. And whose matter is it? That of his own beloved child. And to what extent? That he has no authority to save his own daughter from Hell; he can be of no use there before Allah, so there he...

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 2, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 17 [2] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 4, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 28 [3] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 2, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 17 [4] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 3, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 25

खंड 30 फ़तावा रज़विया

क्या मैं अपने अधिकार में हूँ? क्या जन्नत और जन्नत का ऐसा दर्जा खुदा के घर का मामला है, इसमें मेरा क्या अधिकार? क्या तुमने नहीं सुना कि वहाबियों के इमाम 'शहीद' अपने 'नए क़ुरान' जिसका नाम 'तक़्वियतुल ईमान' है और वास्तव में कुफ़्र और कृतघ्नता के शब्द हैं, में कहेंगे कि: "नबियों में इस बात की कोई बड़ाई नहीं है कि अल्लाह ने उन्हें दुनिया के मामलों में कुछ अधिकार या शक्ति दी हो।"[1] मुझसे और पूरी दुनिया से श्रेष्ठ मुहम्मद रसूलुल्लाह, खातिमुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बारे में उनकी 'आंतरिक वह्य' (आंतरिक रहस्योद्घाटन) में यह उतरेगा कि: "जिसका नाम मुहम्मद है, उसे किसी चीज़ पर कोई अधिकार नहीं है।"[2] स्वयं उनके नाम से यह बयान किया जाएगा कि: "मेरी शक्ति का हाल तो यह है कि मैं अपनी जान तक के नफ़े और नुकसान का मालिक नहीं हूँ, तो दूसरे के लिए क्या कर सकता हूँ।"[3] साथ ही कहा जाएगा: "पैगंबर ने अपनी बेटी तक को साफ़ तौर पर सुना दिया कि रिश्तेदारी का हक अदा करना उसी चीज़ में हो सकता है जो अपने अधिकार में हो। सो यह मेरा माल हाज़िर है, इसमें मुझे कोई कंजूसी नहीं है, लेकिन अल्लाह के यहाँ का मामला मेरे अधिकार से बाहर है। वहाँ मैं किसी की हिमायत (पक्ष) नहीं कर सकता और न ही किसी का वकील बन सकता हूँ। इसलिए वहाँ का मामला हर कोई अपना खुद ठीक कर ले और दोज़ख (नरक) से बचने की हर कोई अपनी तदबीर (उपाय) कर ले।"[4] बुढ़िया! क्या तुम सठिया गई हो? देखो 'तक़्वियतुल ईमान' क्या कह रही है कि रसूल भी कौन, मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम। और मामला किसका, खुद उनके जिगर के टुकड़े का। और वह भी कितना कि उन्हें अपनी साहबज़ादी (बेटी) को दोज़ख से बचाने का भी अधिकार नहीं है। वह अल्लाह के यहाँ कुछ काम नहीं आ सकते तो वहाँ वह...

[1] तक़्वियतुल ईमान, दूसरा अध्याय, मतबा अलीमी, अंदरूनी लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ 17 [2] तक़्वियतुल ईमान, चौथा अध्याय, मतबा अलीमी, अंदरूनी लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ 28 [3] तक़्वियतुल ईमान, दूसरा अध्याय, मतबा अलीमी, अंदरूनी लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ 17 [4] तक़्वियतुल ईमान, तीसरा अध्याय, मतबा अलीमी, अंदरूनी लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ 25

اپنے اختیار کی ہوں بھلا جنت اور جنت کا بھی ایسا درجہ یہ خدا کے گھر کے معاملے میں ان میں میرا کیا اختیار تو نے نہیں سنا کہ وہابیہ کے امام شہید اپنے قرآنِ جدید نام کے تقویۃ الایمان اور حقیقت کے کلماتِ کفر و کفران میں فرمائیں گے کہ: "انبیاء میں اس بات کی کچھ بڑائی نہیں ہے کہ اللہ نے انہیں عالم میں تصرف کی کچھ قدرت دی ہو۔"[1] میں تو میں مجھ سے اور تمام جہان سے افضل محمد رسول اللہ خاتم المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نسبت ان کی وحی باطنی میں اترے گا کہ: "جس کا نام محمد ہے وہ کسی چیز کا مختار نہیں۔"[2] خود انہیں کے نام سے بیان کیا جائے گا کہ: "میری قدرت کا حال تو یہ ہے کہ اپنی جان تک کے بھی نفع و نقصان کا مالک نہیں تو دوسرے کا کیا کرسکوں"۔[3] نیز کہا جائے گا: "پیغمبر نے سب کو اپنی بیٹی تک کو کھول کر سنادیا کہ قرابت کا حق ادا کرنا اسی چیز میں ہوسکتا ہے کہ اپنے اختیار میں ہو سو یہ میرا مال موجود ہے اس میں مجھ کو کچھ بخل نہیں اور اللہ کے یہاں کا معاملہ میرے اختیار سے باہر ہے وہاں میں کسی کی حمایت نہیں کرسکتا اور کسی کا وکیل نہیں بن سکتا سو وہاں کا معاملہ ہر کوئی اپنا درست کرلے اور دوزخ سے بچنے کی ہر کوئی تدبیر کرلے"۔[4] بڑی بی! کیا تم سٹھ گئی ہو، دیکھو تقویۃ الایمان کیا کہہ رہی ہے کہ رسول بھی کون، محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ اور معاملہ بی کس کا، خود ان کے جگر پارے کا۔ اور وہ بھی کتنا کہ دوزخ سے بچالینا اس کا تو انہیں خود اپنی صاحبزادی کے لئے کچھ اختیار نہیں وہ اللہ کے یہاں کچھ کام نہیں آسکتے تو وہاں وہ

[1]تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص۱۷ [2]تقویۃ الایمان الفصل الرابع مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص۲۸ [3]تقویۃ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی

اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص۱۷ [4]تقویۃ الایمان الفصل الثالث مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص۲۵

Fatawa Razawiya, Volume 30

And where am I, where is his daughter, and where are you? Where is mere salvation from Hell, and where is Paradise—and even granting such a high rank in Paradise? Well, old lady! You are making me God. If there was any hope for you before, now by committing Shirk (polytheism), you have made Paradise forbidden for yourself. Alas, Musa Kalim (peace be upon him) said nothing; he did not deny this heavy Shirk at all.

Fifthly: Let alone registry, "Ask me for Paradise"—desire more than your worth, ask us for Paradise, we have already promised to grant it to you, this is enough for you. Why complain to Moses (peace be upon him)? Although the Imam of Wahhabism is a man of Jewish ideas, as has just been proven in the end of the first section, he calls himself a Muhammadi. Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) himself brought his new Quran, Taqwiyat-ul-Iman, to birth. Rabi'ah (may Allah be pleased with him) asked the Prophet for the highest rank in Paradise. He did not deny this great question as clear Shirk, but rather made it expected to be granted clearly. Now, if he (the Wahhabi Imam) burns with jealousy and insults them, or takes their names with a hundred insults, what else can he do? Poor man, rejected by Kalim (Moses), struck by Habib (Muhammad), why wouldn't he vent the blisters of his burnt heart? As the famous saying goes: "One's hand moves, another's tongue."

"And to Allah belongs the honor, and to His Messenger, and to the believers, but the hypocrites do not know." And honor is for Allah, and for His Messenger, and for the believers, but the hypocrites do not know. (T)

Sixthly: The ultimate end of all decisions lies with God. If Musa Kalim (peace be upon him) showed this coldness to the Imam of Wahhabism, he had an excuse because "Moses follows his religion, we follow ours." But when the Habib (peace and blessings of Allah be upon him) clearly humiliated and declared Taqwiyat-ul-Iman as misguidance, he had room to wipe his tears, thinking that he (the Prophet) is an Ummi (unlettered) Prophet who hasn't read Taqwiyat-ul-Iman to be aware of these new commands. But God's full wrath was unleashed when He clearly validated the Shirk of the old lady and the acknowledgement of Moses. The revelation came, and what a revelation! "Give her that, O Moses! Whatever she is asking for, grant it to her. What loss is it to you in this granting?" Oh, what a destiny! This command from above was the strongest. It wasn't said, "O Moses! Who are you to talk so highly? In our matters, our Habib has not a shred of authority, so much so that even for his own daughter, the hell..."

[1] The Holy Quran 63/8 Page 602 of 772

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

और कहाँ मैं, कहाँ उनकी साहबज़ादी और कहाँ तुम? कहाँ सिर्फ़ नरक से मुक्ति और कहाँ जन्नत, और जन्नत का भी ऐसा उच्च दर्जा दे देना। भला बड़ी बी! तुम मुझे खुदा बना रही हो, पहले तुम्हारे लिए कुछ उम्मीद हो भी सकती थी, तो अब तो शिर्क(बहुदेववाद) करके तुमने जन्नत अपने ऊपर हराम कर ली। अफ़सोस कि मूसा कलीम (अलैहिस्सलाम) ने कुछ न फ़रमाया, इस भारी शिर्क पर बिल्कुल इनकार न किया।

पाँचवाँ: रजिस्ट्री तो दूर की बात, "मुझसे जन्नत माँगो"—अपनी योग्यता से बढ़कर तमन्ना करो, हमसे जन्नत माँग लो, हम वादा कर चुके हैं कि तुम्हें अता कर देंगे, यही तुम्हारे लिए काफ़ी है। मूसा (अलैहिस्सलाम) से क्या शिकायत? हालाँकि वहाबियत का इमाम यहूदी विचारों वाला आदमी है, जैसा कि अभी पहले भाग के अंत में सिद्ध हो चुका है, लेकिन खुद को मुहम्मदी कहता है। खुद मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उसके नए कुरान 'तक़वियतुल ईमान' को जन्म दिया। रबिया (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हुज़ूर से जन्नत का सबसे ऊँचा दर्जा माँगा। आपने इस महान सवाल को स्पष्ट शिर्क कहकर खारिज नहीं फ़रमाया, बल्कि स्पष्ट रूप से अता कर देने की उम्मीद दिलाई। अब अगर वह जल-भुनकर उनकी तौहीन न करे, उनका नाम सौ-सौ गुस्ताखियों से न ले तो और क्या करे? बेचारा कलीम (मूसा) का ठुकराया हुआ, हबीब (मुहम्मद) का मारा हुआ, अपने जले हुए दिल के छाले क्यों न फोड़े? मशहूर कहावत है: "किसी का हाथ चले, किसी की ज़बान।"

"और इज़्ज़त अल्लाह के लिए है और उसके रसूल के लिए और मोमिनों के लिए, लेकिन मुनाफ़िक़ (पाखंडी) नहीं जानते।" और इज़्ज़त अल्लाह के लिए और उसके रसूल के लिए और मोमिनों के लिए है, लेकिन मुनाफ़िक़ नहीं जानते। (त)

छठा: सभी फ़ैसलों का अंत खुदा पर होता है। अगर मूसा कलीम (अलैहिस्सलाम) ने वहाबियत के इमाम के साथ यह बेरुखी दिखाई होती, तो उसके पास बहाना था कि "मूसा अपने दीन पर, हम अपने दीन पर।" लेकिन जब हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने 'तक़वियतुल ईमान' की यह साफ़ ज़िल्लत और गुमराह करने वाली बात फ़रमाई, तो उसके पास आँसू पोंछने की जगह थी कि वह नबी उम्मी (अनपढ़) हैं, उन्होंने 'तक़वियतुल ईमान' नहीं पढ़ी कि इन नए आदेशों से वाकिफ़ होते। लेकिन पूरा कहर तो खुदा ने तोड़ा कि उस बड़ी बी के शिर्क और मूसा के इकरार को खूब स्पष्ट और प्रमाणित कर दिया। वही (ईश्वरीय संदेश) आई तो क्या आई कि "ऐ मूसा! उसे वह दे दो। यह जो माँग

रही है, तुम उसे अता कर दो, इस देने में तुम्हारा क्या नुकसान है।" वाह री किस्मत! यह ऊपर का हुक्म तो सबसे तेज़ रहा। यह नहीं कहा गया कि "ऐ मूसा! तुम कौन हो बढ़-चढ़कर बातें करने वाले? हमारे यहाँ के मामले में हमारे हबीब को तो रत्ती भर अख्तियार (अधिकार) नहीं है, यहाँ तक कि खुद अपनी साहबज़ादी को दोज़ख़ (नरक)..."

[1] अल-कुरानुल करीम ६३/८ पृष्ठ ७७२ में से ६०२

اور کہاں میں، کہاں ان کی صاحبزادی اور کہاں تم، کہاں صرف دوزخ سے نجات اور کہاں جنت، اور جنت کا بھی ایسا اعلٰی درجہ بخش دینا۔ بھلا بڑی بی! تم مجھے خدا بنارہی ہو، پہلے تمہارے لئے کچھ امید ہو بھی سکتی تو اب تو شرک کر کے تم نے جنت اپنے اوپر حرام کر لی۔ افسوس کہ موسٰی کلیم علیہ الصلوۃ والتسلیم نے کچھ نہ فرمایا، اس بھاری شرک پر اصلاً انکار نہ کیا۔

خامساً : درکنار اور رجسٹری کہ سلنی الجنۃ اپنی لیاقت سے بڑھ کر تمنا کرو ہم سے جنت مانگ لو ہم وعدہ فرما چکے ہیں عطا کر دیں گے تمہیں یہی بہت ہے۔ افسوس موسٰی علیہ الصلوۃ والسلام سے کیا شکایت کہ امام الوہابیہ اگرچہ یہودی خیالات کا آدمی ہے جیسا کہ ابھی آخر وصل اول میں ثابت ہو چکا ہے مگر اپنے آپ کو کہتا تو محمدی ہے، خود محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس کے جدید قرآن تقویتہ الایمان کو جنم پہنچایا۔ ربیعہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے حضور سے جنت کا سب سے اعلٰی درجہ مانگا، اس عظیم سوال کے صریح شرک پر انکار نہ فرمایا بلکہ صراحتہً عطا فرما دینے کو متوقع کر دیا اب اگر وہ جل جل کر ان کی توہین نہ کرے ان کا نام سو سو گستاخیوں سے نہ لے تو اور کیا کرے بیچارہ کلیم کا مردود حبیب کا مارا اپنے جلے دل کے پھپھولے بھی نہ پھوڑے، مثل مشہور ہے کسی کا ہاتھ چلے کسی کی زبان۔

"وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ" ۱؎ اور عزت اللہ کے لیے اور اس کے رسول کے لیے اور مومنین کے لیے، لیکن منافقین نہیں جانتے۔(ت)

سادساً: سب فیصلوں کی انتہا خدا پر ہوتی ہے، کلیم علیہ الصلوۃ والتسلیم نے امام الوہابیہ سے یہ رکھائی برتی تو اسے جائے عزر تھی کہ موسٰی بدین خود ما بدین خود حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ

وسلم نے تقویتہ الایمان کی یہ صریح تذلیل و تضلیل فرمائی تو اسے آنسو پوچھنے کو جگہ تھی کہ وہ نبی امی ہیں پڑھے لکھے نہیں کہ تقویتہ الایمان پڑھ لیتے ان احکام جدیدہ سے آگاہ ہوتے مگر پورا قہر تو خدا نے توڑا کہ بڑی بی کے شرک اور موسیٰ کے اقرار کو خوب مستجل و مکحل فرما دیا۔ وحی آئی تو کیا آئی کہ اعطھا ذلک موسیٰ! یہ جو مانگ رہی ہے تم اسے عطا کر بھی دو اس بخشش فرمانے میں تمہارا کیا نقصان ہے۔ واہ ری قسمت یہ اوپر کا حکم تو سب سے تیز رہا، یہ نہیں فرمایا جاتا کہ موسیٰ! تم ہو کون بڑھ چڑھ کر باتیں مارنے والے، ہمارے یہاں کے معاملے کا ہمارے حبیب کو تو ذرہ بھر اختیار ہے ہی نہیں یہاں تک کہ خود اپنی صاحبزادی کو دوزخ

...cannot save you, but you are offering heaven to an old woman. Keep your stinginess to yourself. It has been stated in 'Taqwiyat-ul-Iman' that "everyone here should fix their own matter." Rather, despite the second opinion, a command comes: "O Moses! Grant her this high rank of heaven." Now say, who should this poor person belong to? For whom, to increase monotheism, relations were severed with all prophets, and kicking was done to religion and faith, clearly saying: "Do not believe in anyone except God, believing in others is mere madness." This same God has done this treatment. Now that poor person is stranded between this and that (belonging to neither here nor there. Like the washerman's dog, belonging to neither home nor riverbank). What else can he do except catch the hand of his only cherished monotheism, go into the forest, and cry out with his hand on his head: *Maz yaran chashm-e yari dashteem, khud ghalat bood ancha ma pindashteem* (We had hoped for help from friends, but what we thought was itself wrong.) I am reminded of a story regarding the state of the Imam of Wahhabism. Although I am currently discussing Hadiths, mentioning one or two subtle points suitable for the occasion is not devoid of grace, which is called 'Tamheez' (clarification/refining), and this is also proven from Sunnah, as in the Hadith of Khurafa and Umm Zar' (as in the Hadith of Khurafa and Umm Zar'). I heard a Sunni scholar (Mercy of Allah be upon him) say that a few poor Sunnis lived in a neighborhood of Rafidis (Shia). The Rafidis were dominant. Their Mujtahid used to give the call to prayer (Adhan) in the late hours of the night and utter cursed words in it. It was like saws cutting through the hearts of those poor Sunnis. Finally, out of desperation, four persons prepared and hid in the mosque beforehand. He came at his time and started hurling abuses. One of them emerged, threw the old man down, and served him well with hands, kicks, and shoes, saying, "I am Abu Bakr, so you speak ill of me?" Finally, he said in panic, "Sir! I wasn't talking about you, I was talking about Umar." The second person came and beat him senseless, saying, "What? You were talking about me?" He replied, "O Sir! I repent, I was talking about Uthman." The third person came and showed similar 'hospitality', saying, "What? You will talk about me?" Now extremely panicked and restless, he cried out, "Master, run! Enemies are killing me." On this, the fourth person...

1. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 12
2. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 5

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

...नहीं बचा सकते, तुम एक बुढ़िया को जन्नत दिए जा रहे हो, अपनी कंजूसी उठा रखो, 'तक़वियतुल ईमान' में आ चुका है कि "यहाँ का मामला हर व्यक्ति अपना दुरुस्त कर ले"। बल्कि दूसरे के विपरीत हुक्म आता है कि ऐ मूसा! तुम उसे जन्नत का यह ऊँचा दर्जा अता कर दो। अब कहिये यह बेचारा किसका होकर रहे? जिसके लिए तौहीद (एकेश्वरवाद) बढ़ाने को तमाम अंबिया से बिगाड़ी, दीन व ईमान पर लात मारी, साफ़ कह दिया कि: "ख़ुदा के सिवा किसी को न मान, दूसरों को मानना महज़ पागलपन है"। इसी ख़ुदा ने यह सलूक किया, अब वह बेचारा न इधर का रहा न उधर का (धोबी का कुत्ता न घर का न घाट का)। इसके सिवा वह क्या करे कि अपनी इकलौती तौहीद का हाथ पकड़ कर जंगल की ओर निकल जाए और सर पर हाथ रखकर चिल्लाए: माज़ याराँ चश्म-ए यारी दाश्तीम, ख़ुद ग़लत बूद आँचा मा पिंदाश्तीम (हमने दोस्तों से मदद की उम्मीद रखी थी, जो हमारा गुमान था वह ख़ुद ग़लत था।) मुझे इमामुल वहाबिया के हाल पर एक हिकायत (कहानी) याद आई। हालाँकि मैं हदीसों के ज़िक्र में हूँ, मगर मौके की मुनासिबत से एक-आधी लतीफ़ (सूक्ष्म/सुंदर) बात का ज़िक्र बे-लुत्फ़ नहीं होता जिसे 'तम्हीज़' कहते हैं, और यह सुन्नत से भी साबित है जैसा कि 'ख़ुराफ़ा और उम्मे ज़र' की हदीस में है। मैंने सुन्नत के एक आलिम (अल्लाह उन पर रहमत करे) को फरमाते सुना कि राफ़िज़ियों (शिया) के किसी मुहल्ले में चंद ग़रीब सुन्नी रहते थे। राफ़िज़ियों का ज़ोर था। उनका मुजतहिद पिछले पहर अज़ान देता और उसमें मलऊन (शापित) शब्द बकता। उन ग़रीबों के दिल पर आरे चलते। आख़िर 'मरता क्या न करता', चार व्यक्ति तैयार होकर पहले से मस्जिद में जा छिपे। वह अपने वक़्त पर आया और जैसे ही तबरा (गाली-गलौज) शुरू किया, उनमें से एक साहब निकले और उस बुड्ढे को गिराकर हाथ-पैर और जूतों से ख़ूब ख़िदमत की कि मैं अबू बक्र हूँ, तू मुझ पर बुरा कहता है। आख़िर उसने घबराकर कहा: हज़रत! मैं आपको नहीं कहता था, मैंने तो उमर को कहा था। दूसरे साहब तशरीफ़ लाए और मारते-मारते बेदम कर दिया कि क्या मुझे कहता था? (उसने कहा) या हज़रत! तौबा है, मैं तो उस्मान को कहता था। तीसरे साहब आए और वैसी ही मेहमान-नवाज़ी की कि क्या मुझे कहेगा? अब सख़्त घबराया हुआ बेताब होकर चिल्लाया कि मौला दौड़िए, दुश्मन मुझे मारे डाल रहे हैं। इस पर चौथे हज़रत हाथ...

1. तक़वियतुल ईमान, अध्याय १, मतबअ अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ १२
2. तक़वियतुल ईमान, पहला अध्याय, मतबअ अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ ५

سے نہیں بچاسکتے تم ایک بڑھیا کو جنت پھنٹائے دیتے ہو ، اپنی گنجو شی اٹھا رکھو ، تقویۃ الایمان میں آچکا ہے کہ " ہمارے یہاں کا معاملہ ہر شخص اپنا درست کر لے "۱ بلکہ علی الرغم الثانیہ حکم آتا ہے کہ موسیٰ! تم اسے جنت کا یہ عالی درجہ عطا کر دو۔ اب کہئے یہ بیچارہ کس کا ہو کر رہے جس کے لئے توحید بڑھانے کو تمام انبیاء سے بگاڑی ، دین و ایمان پر دولتی جھاڑی ، صاف کہہ دیا کہ : " خدا کے سوا کسی کو نہ مان اوروں کو ماننا محض خبط ہے"۲۔ اسی خدا نے یہ سلوک کیا اب وہ بیچارہ ازیں سوماندہ وزآں سورانده (نہ ادھر کا رہا نہ ادھر کا۔ دھوبی کا کتا نہ گھر کا نہ گھاٹ کا۔ت) سوا اس کے کیا کرے کہ اپنی اکلوتی چرتوحید کا ہاتھ پکڑ کر جنگل کو نکل جائے اور سر پر ہاتھ رکھ کر چلائے ماز یاراں چشم یاری داشتیم خود غلط بود انچہ ما پنداشتیم (ہم نے دوستوں سے مدد کی امید رکھی ، جو ہمارا گمان تھا وہ خود غلط تھا۔ت) مجھے امام الوہابیہ کے حال پر ایک حکایت یاد آئی اگرچہ میں ذکر احادیث میں ہوں مگر بمناسبت محل ایک آدھ لطیف بات کا ذکر خالی از لطف نہیں ہوتا جسے تمحیض کہتے ہیں اور یہ بھی سنت سے ثابت ہے کمافی حدیث خرافۃ وام زرع (جیسا کہ خرافہ اور ام زرع کی حدیث میں ہے۔ ت) میں نے ایک عالم سنت رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کو فرماتے سنا کہ رافضیوں کے کسی محلے میں چند غریب سنی رہتے تھے ، روافض کا زور تھا ان کا مجتہد پچھلے پہرے سے اذان دیتا اور اس میں کلمات ملعونہ بکتا ، ان غریبوں کے قلب پر آرے چلتے ، آخر مرتا کیا نہ کرتا ، چار شخص مستعد ہو کر پہلے سے مسجد میں جا چھپے ، وہ اپنے وقت پر آیا جبھی تبرا شروع کیا ، ان میں سے ایک صاحب برآمد ہوئے اور اس بڈھے کو گرا کر دست و لگد و نعل سے خوب خدمت کی کہ میں میں ابوبکر ہوں تو مجھ پہ برا کہتا ہے۔ آخر اس نے گھبرا کر کہا حضرت ! میں آپ کو نہیں کہتا تھا میں نے تو عمر کو کہا

تھا۔ دوسرے صاحب تشریف لائے اور مارتے مارتے بیدم کر دیا کہ ہیں مجھے کہتا تھا ، یا حضرت! توبہ ہے میں تو عثمان کو کہتا تھا۔ تیسرے صاحب آئے اور ایسی ہی تواضع فرمائی کہ ہیں مجھے کہے گا۔ اب سخت گھبرایا بیتاب ہو کر چلایا کہ مولیٰ دوڑیئے دشمن مجھے مارے ڈالتے ہیں۔ اس پر چوتھے حضرت ہاتھ

۱ تقویۃ الایمان الفصل الاول مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۲ ۲ تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۵

Fatawa Rizwia Volume 30

I appeared with a razor and shaved his nose from the root, saying, 'You wretch! You would speak ill of God's beloveds and the leaders of our religion, and then seek help from us?' Now, the Muazzin, out of pain, shame, and humiliation, was retreating to a corner by the grave. The believers arrived, offered their prayers, and remarked, 'Today the Qibla and Kaaba (the Muazzin) did not grace us with their presence.' When the Master spoke, what could he say? When light dawned, they said, 'Oh, Master, you are lying here! Master, is all well?' (Weeping) 'What wellness? Today those three enemies fell upon me and beat me to a pulp; it was your destiny to see that I am still breathing.' 'Master! Why then did you not remember the Master (Moula)?' When this was said several times, finally, in frustration, he threw the handkerchief from his nose, saying, 'These antics belong to Him; the enemies had only beaten me and left, but He wiped it out from the root.'

From friends, I had hopes of companionship; what we surmised was itself wrong. (We hoped for help from friends, what we assumed was wrong itself. -T)

And I seek forgiveness from Allah the Magnificent, and there is no power nor strength except with Allah, the All-Mighty, the All-Wise. Previously: The last sentence is like the first blast of the trumpet on Judgment Day, so Moses (peace be upon him) granted that exalted Paradise to the old woman. And praise be to Allah, the Lord of the Worlds.

O Muslims! Have you seen how Allah and His noble Messengers (peace and blessings be upon them) expose the 'shirk' of Wahhabism, so that the poor wretches find no refuge even in the lowest depths (Asfal al-Safilin)? "Such is the punishment; and the punishment of the Hereafter is greater, if they only knew."[2] (Such is the beating; and surely, the beating of the Hereafter is the greatest, how good it would be if they knew. - T)

Hadith 176: The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) was distributing the spoils of Hawazin at Hunayn. A person stood up and submitted, "O Messenger of Allah! You had made a promise to me." He said, "You have spoken the truth; ask for whatever you wish." He submitted, "Grant me these sheep and the slave who tends them." The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said, "This is granted to you, and you have asked for very little. And to the companion of Moses who guided him to..."

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

मैं उस्तरा लिए नमूदार हुआ और उसकी नाक जड़ से उड़ा दी कि 'मूर्ख! तू ख़ुदा के महबूबों और हमारे दीन के पेशवाओं को बुरा कहेगा और हमसे मदद चाहेगा?' अब मुअज़्ज़िन साहब दर्द के मारे शर्म और ज़िल्लत से गोर (क़ब्र) के किनारे किसी कोने में सरक रहे। मोमिनीन आए, नमाज़ें पढ़ीं और कहते गए कि आज क़िबला-व-काबा (मुअज़्ज़िन साहब) तशरीफ़ न लाए। जनाब क़िबला बोलें तो क्या बोलें, जब उजाला हुआ तो बोले, 'अरे हज़रत क़िबला तो ये पड़े हैं, क़िबला! ख़ैर है?' (रोकर) 'ख़ैर क्या है आज वो तीनों दुश्मन आ पड़े थे, मारते-मारते कचूमर निकाल गए, तुम्हारा देखना मुक़द्दर में था कि सांस बाक़ी है।' 'क़िबला! फिर आपने हज़रत मौला को क्यों न याद फ़रमाया?' जब कई बार यही कहा गया तो आख़िर झंझला कर नाक पर से रूमाल फेंक दिया कि 'ये कौतुक तो उन्हीं के हैं, दुश्मन तो मार ही कर छोड़ गए थे, उन्होंने तो जड़ से पोंछ ली।'

दोस्तों से हमें साथ की उम्मीद थी; हमने जो सोचा था वही ग़लत था। (हमने दोस्तों से मदद की उम्मीद रखी, जो हमने गुमान किया वह ख़ुद ग़लत था। -त)

और मैं महान अल्लाह से माफ़ी चाहता हूँ, और अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और ताक़त नहीं है जो सर्वशक्तिमान और बुद्धिमान है। पूर्ववत: पिछला जुमला तो क़यामत का पहला सूर है, सो मूसा अलैहिस्सलाम ने बुढ़िया को वह जन्नत-ए-आलिया अता फ़रमा दी। और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।

मुसलमानों! देखा तुमने कि अल्लाह और उसके मुर्सलीन-ए-किराम (उन पर सलाम और रहमत हो) वहाबियत के शिर्क की कैसी पोल खोलते हैं कि बिचारे को अस्फ़ल-उस-साफ़िलीन (सबसे नीचले दर्जे) में भी पनाह नहीं मिलती। "ऐसा ही अज़ाब होता है, और यक़ीनन आख़िरत का अज़ाब सबसे बड़ा है, काश वो जानते।"[2] (ऐसी मार होती है और बेशक आख़िरत की मार सबसे बड़ी है, क्या अच्छा होता अगर वो जानते। -त)

हदीस 176: कि हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हवाज़िन की ग़नीमतें हुनैन में तक़सीम फ़रमा रहे थे, एक शख़्स ने खड़े होकर अर्ज़ की: "या रसूलल्लाह! हुज़ूर ने मुझसे कुछ वादा फ़रमाया था।" इरशाद हुआ: 'तुमने सच कहा, अच्छा जो जी में आए हुक्म लगा दो (मांग लो)।' अर्ज़ की: 'इसी दुंबे और इनका चराने वाला ग़ुलाम अता हो।' सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु

तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: 'यह तुझे अता हुआ और तूने बहुत थोड़ी चीज़ मांगी। और मूसा के उस साथी को जिसने उन्हें रास्ता दिखाया था...'

---

1 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 33/68 पेज 604 ऑफ़ 772

میں استرا لئے نمودار ہوئے اونا ک جڑ سے اڑالی کہ مردک تو خدا کے محبوبوں اور ہمارے دین کے پیشواؤں کو برا کہے گا اور ہم سے مدد چاہے گا، اب مؤذن صاحب درد کے مارے شرم وذلت سے گور کنارے کسی کونے میں سرک رہے۔ مؤمنین آئے نمازیں پڑھتے اور کہتے جاتے ہیں آج قبلہ وکعبہ تشریف نہ لائے۔ جناب قبلہ بولیں تو کیا بولیں، جب اجالا ہوا ارے حضرت قبلہ تو یہ پڑے ہیں ، قبلہ ! خیر ہے؟ (روکر) خیر کیا ہے آج وہ تینوں دشمن آپڑے تھے مارتے مارتے کچومر نکال گئے تمہارا دیکھنا مقدر میں تھا کہ سانس باقی ہے۔ قبلہ ! پھر آپ نے حضرت مولی کو کیوں نہ یاد فرمایا؟ جب کئی بار یہی کہے گئے تو آخر جھنجھلا کر ناک پر سے رومال پھینک دیا کہ یہ کو تک توانہیں کے ہیں دشمن تو مار ہی کر چھوڑ گئے تھے انہوں نے تو جڑ سے پونچھ لی۔

ماز یاراں چشم یاری داشتیم خود غلط بود آنچہ ماپنداشتیم 1 (ہم نے دوستوں سے مدد کی امید رکھی، جو ہم نے گمان کیا وہ خود غلط تھا۔)

واستغفروا اللہ العظیم ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العزیز الحکیم۔ سابقا: پچھلا فقرہ تو قیامت کا پہلا صور ہے فاعطاہا موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام نے پیرزن کو وہ جنت عالیہ عطا فرمادی۔ والحمد للہ رب العالمین۔

مسلمانو ! دیکھا تم نے کہ اللہ اور اس کے مرسلین کرام علیہم الصلوۃ والسلام وہابیت کے شرک کا کیا کی برادن لگاتے ہیں کہ بیچارے کو اسفل السافلین میں بھی پناہ نہیں ملتی " كَذٰلِكَ الْعَذَابُ ؕ وَ

لَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ۞ " 2۔ (مار ایسی ہوتی ہے اور بیشک آخرت کی مار سب سے بڑی، کیا اچھا تھا اگر وہ جانتے۔ ت)

حدیث ۱۷۶: کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہوازن کی غنیمتیں حنین میں تقسیم فرمارہے تھے ایک شخص نے کھڑے ہو کر عرض کی: یا رسول اللہ ! حضور نے مجھ سے کچھ وعدہ فرمایا تھا۔ ارشاد ہوا : صدقت فاحتکم ماشئت تو نے سچ کہا اچھا جو جی میں آئے گا حکم لگا دے۔ عرض کی : اسی دنبے اور ان کا چرانے والا غلام عطا ہو۔ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: یہ تجھے عطا ہوا اور تونے بہت تھوڑی چیز مانگی و لصاحبة موسی التی دلته علی

Fatawa Razawiyya Volume 30

"The bones of Yusuf (Prophet Joseph) were more wise than you when Moses judged her. She said, 'My judgement is that you return my youth to me and let me enter Paradise with you.'" And indeed, the one who pointed out the coffin of Joseph (peace be upon him) to Moses was wiser than you. When Moses (peace be upon him) gave her the choice to ask for whatever she wanted, she said, "I absolutely demand this: that you return my youth to me and I go to Paradise with you." It happened so that the old woman immediately became young; her beauty returned, and the Kalim-e-Karim (the one who spoke with Allah, i.e., Moses) granted the promise of companionship in Paradise. (Ibn Hibban [1] and Al-Hakim in Al-Mustadrak with variations, narrated by Abu Musa al-Ash'ari, may Allah be pleased with him. Al-Hakim said: This hadith has an authentic chain of narration.) Here, Moses (peace be upon him) even restored youth.

Hadith 177: Verily, the Lord Almighty sent a revelation to Moses (peace be upon him): "O Moses! Be a treasure for the poor, a fortress for the weak, and a help for the seeker of refuge." (Ibn al-Najjar from Anas, may Allah be pleased with him, from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, who said: Allah the Almighty revealed to Moses, peace be upon him, then mentioned it in a long Hadith [2].) O Moses! Become a treasure for the poor, a fortress for the weak, and a rescuer for those seeking shelter. (Ibn al-Najjar narrated from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him, from the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, that Allah the Almighty sent revelation to Moses, peace be upon him, then mentioned it in a long Hadith. - T)

In the view of the Wahhabis, the gist of this hadith would be: "O Moses! Become God," because these are special attributes of divinity, and in these matters, great and small are all equal and equally helpless. Thus, ordering Moses (peace be upon him) to perform these tasks would definitely be an order to become God. There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Supreme.

[1] Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Tafsir, Surah Ash-Shu'ara, Dar al-Fikr Beirut, 2/404; Ithaf as-Sa'adat al-Muttaqin citing Ibn Hibban and al-Hakim, Book of Afat al-Lisan etc., Dar al-Fikr Beirut, 7/509. [2] Kanz al-Ummal citing Ibn al-Najjar from Anas, Hadith 16662, Mu'assasah ar-Risalah Beirut, 6/487.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"यूसुफ़ (हज़रत यूसुफ़) की हड्डियाँ (यानी वह बूढ़ी औरत जिसने उनकी कब्र बताई थी) तुमसे ज़्यादा समझदार थीं जब मूसा ने उनका फ़ैसला किया। उन्होंने कहा: मेरा फ़ैसला यह है कि आप मेरी जवानी लौटा दें और मुझे अपने साथ जन्नत में ले जाएँ।" और बेशक, जिस औरत ने मूसा अलैहिस्सलाम को यूसुफ़ अलैहिस्सलाम का ताबूत बताया था, वह तुमसे ज़्यादा समझदार थी। जब मूसा अलैहिस्सलाम ने उसे इख़्तियार दिया कि जो चाहे माँग ले, तो उसने कहा: मैं निश्चित रूप से यही माँगती हूँ कि आप मेरी जवानी वापस कर दें और मैं आपके साथ जन्नत में जाऊँ। ऐसा ही हुआ कि वह बुढ़िया फ़ौरन जवान हो गई, उसका हुस्न ओ जमाल वापस आ गया और कलीम-ए-करीम (मूसा अलैहिस्सलाम) ने जन्नत में भी साथ रहने का वादा अता फ़रमाया। (इब्न हिब्बान [1] और अल-हाकिम फ़िल-मुस्तदरक में कुछ अंतर के साथ, अबू मूसा अल-अशअरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है। हाकिम ने कहा: यह हदीस सहीहुल अस्नाद (प्रामाणिक) है।) यहाँ जवानी भी मूसा अलैहिस्सलाम ने लौटा दी।

हदीस 177: कि मूसा अलैहिस्सलाम को रब अज़्ज़वजल ने वह्य (प्रकाशना) भेजी: "ऐ मूसा! फ़कीरों के लिए ख़ज़ाना बन जा और कमज़ोरों के लिए किला, और पनाह माँगने वालों के लिए मददगार।" (इब्न अल-नज्जार ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से, उन्होंने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत की कि अल्लाह तआला ने मूसा अलैहिस्सलाम की तरफ वह्य भेजी, फिर एक लंबी हदीस में इसका उल्लेख किया [2]।) ऐ मूसा! फ़कीरों के लिए ख़ज़ाना हो जा और कमज़ोर के लिए किला और पनाह माँगने वाले के लिए फ़रियाद रस (मददगार)। (इब्न अल-नज्जार ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से, उन्होंने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से फ़रमाया: अल्लाह तआला ने मूसा अलैहिस्सलाम को वह्य फ़रमाई फिर तवील हदीस में इसका ज़िक्र किया। त)

वहाबिया के तौर पर इस हदीस का हासिल यह होगा कि ऐ मूसा! तू खुदा हो जा, क्योंकि जब ये खास शान-ए-उलूहियत (ईश्वर के गुण) हैं और इन बातों में बड़े-छोटे सब बराबर हैं और एक जैसे मजबूर हैं, तो मूसा अलैहिस्सलाम को इन बातों का हुक्म देना यकीनन खुदा बन जाने का हुक्म है। और न कोई शक्ति है न ताकत सिवाय अल्लाह के, जो बहुत बुलंद और महान है।

[1] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताबुत-तफ़्सीर सूरह अश्-शुअरा दारुल-फ़िक्र बेरुत 2/404, इत्हाफ़ुस-सादातुल-मुत्तकीन बहवाला इब्न हिब्बान व अल-हाकिम किताब आफ़ातुल-लिसान आदि

दारुल-फ़िक्र बेरुत 7/509। [2] कन्ज़ुल उम्माल बहवाला इब्न अल-नज्जार अन अनस हदीस 16662 मुअस्ससतुर-रिसाला बेरुत 6/487।

पेज 605/772

عظام یوسف کانت افھم منك حین حکمھا موسی فقالت حکمی ان تردنی شابة وادخل معك الجنة اور بیشک موسیٰ جس نے انہیں یوسف علیہم الصلوۃ والسلام کا تابوت بتایا تھا تجھ سے زیادہ دانشمند تھی جبکہ اسے موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام نے اختیار دیا تھا کہ جو چاہے مانگ لے ،اس نے کہا : میں قطعی طور پر یہی مانگتی ہوں کہ آپ میری جوانی واپس کردیں اور میں آپ کے ساتھ جنت میں جاؤں۔ یونہی ہوا کہ وہ ضعیفہ فوراً نوجوان ہوگئی اس کا حسن و جمال واپس آیا اور جنت میں بھی معیت کا وعدہ کلیم کریم نے عطا فرمایا۔ ابن حبان ۱ والحاکم فی المستدرك مع اختلاف عن ابی موسیٰ الاشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ حاکم نے کہا: یہ حدیث صحیح الاسناد ہے۔ یہاں جوانی بھی موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام نے پھیر دی۔

حدیث ۱۷۷: کہ موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو رب عزوجل نے وحی بھیجی: یا موسیٰ کن للفقراء کنزا وللضعیف حصنا و للمستجیر غیثاً۔ ابن النجار عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال اوحی اللہ تعالٰی الی موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام فذکرہ فی حدیث طویل ۲۔ اے موسیٰ! فقیروں کے لئے خزانہ ہو جا اور کمزور کے لیے قلعہ اور پناہ مانگنے والے کے لیے فریاد رس۔ (ابن النجار نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے انہوں نے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے فرمایا: اللہ تعالیٰ نے موسیٰ علیہ الصلوۃ و السلام کو وحی فرمائی پھر طویل حدیث میں اس کا ذکر کیا۔ ت)

وہابیہ کے طور پر اس حدیث کا حاصل یہ ہوگا کہ اے موسیٰ! تو خدا ہو جا کہ جب یہ خاص شان الوہیت ہیں اور ان باتوں میں بڑے چھوٹے سب برابر ہیں اور یکساں عاجز تو موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو ان باتوں کا حکم ضرور خدا بن جانے کا حکم ہے۔ ولاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

١ المستدرک للحاکم کتاب التفسیر سورة الشعراء دارالفکر بیروت ٢/ ۴٠۴ ، اتحاف السادة المتقین بحواله ابن حبان والحاکم کتاب آفات اللسان الخ دارالفکر بیروت ٧/ ۵٠٩ ٢ کنز العمال بحواله ابن النجار عن انس حدیث ١۶۶۶٢ مؤسسة الرساله بیروت ۶/ ۴٨٧

Hadith 178/179: Tirmidhi and Hakim narrated from Hazrat Abu Hurairah, and Imam Ahmad, Abu Dawood Tayalisi, Ibn Sa'd, Tabarani, and Bayhaqi narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them), that the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) said: When Allah, the Glorious and Exalted, created Adam (peace be upon him), He rubbed his back and all the people from his progeny who were to be born until the Day of Resurrection appeared. The Lord, Exalted and Glorious, placed a spark of light between the two eyes of every person, then presented them to Adam (peace be upon him). He (Adam) asked: "O my Lord! Who are these?" He replied: "These are your offspring." Adam (peace be upon him) saw one man among them whose forehead's light greatly pleased him. He asked: "O my Lord! Who is this?" He replied: "This is a person named Dawud (David) from the later nations of your offspring." He asked: "O my Lord! How long is his lifespan?" He replied: "Sixty years." He requested: "O my Lord! Increase his lifespan." The Lord, Glorious and Exalted, said: "No, unless you increase it from your own life." (Adam's lifespan was one thousand years.) He requested: "Then add forty years from my life to his life." He replied: "So be it, it will be written and sealed, and then it will not be changed." (The writing was recorded and the testimony of angels was taken.) Then when Adam's life ended except for forty years, the Angel of Death came to him. Adam said: "Do I not still have forty years of my life remaining?" He (the Angel of Death) said: "Did you not give them to your son Dawud?" (Then Allah, Exalted and Glorious, completed one thousand years for Adam (peace be upon him) and one hundred years for Dawud (peace be upon him)). This is the Hadith of Abu Hurairah except for the part between the lines.

[Logo: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

1. Sunan al-Tirmidhi, Book of Tafsir, Surah al-A'raf, Hadith 3078, Dar al-Fikr Beirut, 5/53; Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Faith, Story of the Creation of Adam (PBUH), Dar al-Fikr Beirut, 1/23; Al-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Book of Testimonies, Chapter on Choice in Testifying, Dar Sader Beirut, 10/192; Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/251 and 252. (Remaining on the next page)

जिल्द ३० फ़तावा रज़विया

हदीस १७८/१७९: तिर्मिज़ी और हाकिम ने हज़रत अबू हुरैरा से और इमाम अहमद, अबू दाऊद तयालिसी, इब्न साद, तबरानी और बैहक़ी ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमु) से रिवायत की है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: जब अल्लाह तआला ने आदम (अलैहिस्सलाम) को पैदा किया, तो उनकी पीठ पर हाथ फेरा, जिससे उनकी नस्ल से क़यामत तक पैदा होने वाले तमाम लोग ज़ाहिर हो गए। रब्ब-ए-अज़-व-जल्ल ने हर एक की दोनों आँखों के बीच एक नूर चमकाया फिर उन्हें आदम (अलैहिस्सलाम) के सामने पेश किया। अर्ज़ की: ऐ अल्लाह! ये कौन हैं? फ़रमाया: तेरी औलाद हैं। आदम (अलैहिस्सलाम) ने उनमें से एक शख़्स को देखा जिसकी पेशानी का नूर उन्हें बहुत पसंद आया, अर्ज़ की: ऐ अल्लाह! ये कौन है? फ़रमाया: यह तेरी औलाद में से बाद की उम्मतों का एक शख़्स दाऊद नाम का है। अर्ज़ की: ऐ अल्लाह! इसकी उम्र कितनी है? फ़रमाया: साठ साल। अर्ज़ की: ऐ अल्लाह! इसकी उम्र में इज़ाफ़ा फ़रमा। रब्ब-ए-जल्द-व-अला ने फ़रमाया: "नहीं, मगर यह कि तू अपनी उम्र से उसकी उम्र में इज़ाफ़ा कर दे।" (आदम अलैहिस्सलाम की उम्र एक हज़ार साल थी।) अर्ज़ की: तो मेरी उम्र से चालीस साल इसकी उम्र में बढ़ा दें। फ़रमाया: ऐसा है तो लिख लिया जाएगा और मुहर लगा दी जाएगी और फिर बदलेगा नहीं। (तहरीर लिखकर फ़रिश्तों की गवाही ली गई)। फिर जब आदम अलैहिस्सलाम की उम्र के सिर्फ़ चालीस साल बाकी रह गए यानी नौ सौ साठ साल गुज़र गए, तो मलकुल मौत (अलैहिस्सलाम) उनके पास आए। फ़रमाया: क्या मेरी उम्र में अभी चालीस साल बाकी नहीं हैं? कहा: क्या आप अपने बेटे दाऊद (अलैहिस्सलाम) को (वो चालीस साल) नहीं दे चुके? (फिर अल्लाह अज़-व-जल्ल ने आदम अलैहिस्सलाम के लिए हज़ार और दाऊद अलैहिस्सलाम के लिए सौ साल पूरे कर दिए)। यह हदीस अबू हुरैरा की है सिवाय उन हिस्सों के जो कोष्ठक के बीच हैं।

[लोगो: आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी]

1. सुनन अत-तिर्मिज़ी, किताबुत तफ़सीर, सूरह अल-आराफ़, हदीस 3078, दारुल फ़िक्र बैरूत, 5/53; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल ईमान, क़िस्सा ख़ल्क़ आदम (अ.स.), दारुल फ़िक्र बैरूत, 1/23; अस-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताबुश शहादात, बाबुल इख़्तियार फ़िश शहादा, दार सादिर बैरूत, 10/192; मुसनद अहमद बिन हंबल अन इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मक्तब अल-इस्लामी बैरूत, 1/251 व 252। (बाकी अगले सफ़हे पर)

حدیث ۱۷۹/۱۷۸ : ترمذی و حاکم حضرت ابوہریرہ اور امام احمد و ابوداؤد طیالسی و ابن سعد و طبرانی و بیہقی حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : جب حضرت عزت جل و علا نے آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو پیدا کیا ان کی پیٹھ کو مسح فرمایا جس قدر لوگ ان کی نسل سے قیامت تک پیدا ہونے والے تھے سب ظاہر ہوگئے۔ رب عز وجل نے ہر ایک کی دونوں آنکھوں کے بیچ میں ایک نور چپکایا پھر انہیں آدم علیہ الصلوۃ والسلام پر پیش فرمایا۔ عرض کی : الٰہی ! یہ کون ہیں؟ فرمایا : تیری اولاد ہیں۔ آدم علیہ الصلوۃ والسلام نے ان میں ایک مرد کو دیکھا ان کی پیشانی کا نور انہیں بہت بھایا، عرض کی : الٰہی ! یہ کون ہے؟ فرمایا : یہ تیری اولاد سے پچھلی امتوں میں ایک شخص داؤد نام ہے۔ عرض کی : الٰہی ! اس کی عمر کتنی ہے ؟ فرمایا : ساٹھ برس۔ عرض کی : الٰہی ! اس کی عمر میں زیادہ فرما۔ رب جل و علا نے فرمایا : لا الا ان تزیدہ انت من عمرک میں زیادہ نہ فرماؤں گا مگر یہ کہ تو اپنی عمر سے اس کی عمر میں زیادت کردے۔ (آدم علیہ الصلوۃ والسلام کی عمر کے ہزار برس تھے۔) عرض کی : تو میری عمر سے چالیس سال اس کی عمر میں بڑھا دے۔ فرمایا : ایسا ہے تو لکھ لیا جائے گا اور مہر کر لیجائیگی اور پھر بدلے گا نہیں (نوشتہ لکھ کر ملائکہ کی گواہیاں کرای گئیں) فلما انقضی عمر أدم الا اربعین جاءہ ملك الموت فقال آدم اول لم یبق من عمری اربعون سنة قال اولم تعطھا ابنك۔ داؤد جب آدم علیہ الصلوۃ والسلام کی عمر سے صرف چالیس برس باقی رہے یعنی نو سو ساٹھ برس گزر گئے ملک الموت علیہ الصلوۃ والسلام ان کے پاس آئے۔ فرمایا : کیا میری عمر سے ابھی چالیس سال باقی نہیں ؟ کہا : کیا آپ اپنے بیٹے داؤد علیہ الصلوۃ والسلام

کو نہ دے چکے (پھر اللہ عزوجل نے آدم علیہ الصلوۃ والسلام کے لیے ہزار اور داؤد علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے سو برس پورے کر دیے) ھذا حدیث ابی ھریرۃ ا لا مابین الخطین

[لوگو: آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی]

1. سنن الترمذی کتاب التفسیر سورۃ الاعراف حدیث ۳۰۷۸ دارالفکر بیروت ۵/ ۵۳ ، المستدرک للحاکم کتاب الایمان قصہ خلق آدم علیہ السلام دارالفکر بیروت ۱/ ۲۳ ، السنن الکبریٰ للبیہقی کتاب الشہادات باب الاختیار فی الاشہاد دار صادر بیروت ۱۰/ ۱۹۲ ، مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۲۵۱ و ۲۵۲ (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Rizwia, Vol. 30

From the Hadith of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) - (This is the Hadith of Abu Hurairah, but the part in parentheses is from the Hadith of Ibn Abbas, may Allah be pleased with them - T). The implication of these Hadiths is that Adam (peace be upon him) gifted some of his life to Dawud (peace be upon him). Hadith 180: He (peace be upon him) says: "If any of you loses something and seeks help, and he is in a land where there is no companion, let him say: 'O servants of Allah, help me! O servants of Allah, help me! O servants of Allah, help me!' For indeed, Allah has servants whom he [the person] does not see. They will help him." And praise be to Allah, Lord of the worlds. (Al-Tabarani reported from 'Utbah bin Ghazwan, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 181: He (peace be upon him) says: When an animal breaks loose in the forest, one should call out: 'O servants of Allah, restrain [it]!' So call out: O servants of Allah, restrain [it]. The servants of Allah will restrain it. Reported by Ibn al-Sunni from Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him. (Ibn al-Sunni narrated...)

(Remaining footnotes from the previous page) Al-Mu'jam al-Kabir from Ibn Abbas Hadith 12928 Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 12/214, Musnad Abi Dawud al-Tayalisi Hadith 2692 Dar al-Ma'rifah Beirut, Part 11 p. 350, Kanz al-Ummal from Ibn Abbas Hadith 15151 Mu'assasat al-Risalah Beirut 6/134 and 135, al-Durr al-Manthur with reference to al-Tayalisi etc., under verse 2/282 Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/16, al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd mention of those born to the Messenger of Allah (peace be upon him) etc., Dar Sadir Beirut 1/28 and 29. 1 Al-Mu'jam al-Kabir from 'Utbah bin Ghazwan Hadith 290 Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 17/117 and 118. 2 'Amal al-Yawm wa al-Laylah Hadith 208 Da'irat al-Ma'arif al-Uthmaniyyah Hyderabad Deccan p. 136

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीस से - (यह हदीस अबू हुरैरा की है लेकिन कोष्ठक के बीच इब्न अब्बास की हदीस है - टी)। इन हदीसों का संदेश है कि आदम (अलैहिस्सलाम) ने दाऊद (अलैहिस्सलाम) को अपनी उम्र का कुछ हिस्सा दिया था। हदीस 180: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जब तुम में से किसी की कोई चीज़ खो जाए और वह मदद माँगना चाहे और ऐसी जगह हो जहाँ कोई साथी न हो, तो उसे इस तरह पुकारना चाहिए: 'ऐ अल्लाह के बंदो! मेरी मदद करो, ऐ अल्लाह के बंदो! मेरी मदद करो, ऐ अल्लाह के बंदो! मेरी मदद करो।' क्योंकि अल्लाह के कुछ ऐसे बंदे हैं जिन्हें वह (इंसान) नहीं देखता। वे उसकी मदद करेंगे।" और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो तमाम जहानों का रब है। (तबरानी ने उ़तबा बिन ग़ज़वान रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया। - टी)

हदीस 181: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: जब जंगल में कोई जानवर छूट जाए, तो पुकारो: 'ऐ अल्लाह के बंदो! इसे रोक लो।' तो इस तरह पुकारो: ऐ अल्लाह के बंदो! इसे रोक लो। अल्लाह के बंदे उसे रोक लेंगे। इब्न अल-सुन्नी ने इब्न मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया... (इब्न अल-सुन्नी ने)

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट) अल-मुजम अल-कबीर इब्न अब्बास से हदीस 12928 अल-मकतबा अल-फैसलिया बेरूत 12/214, मुसनद अबी दाऊद अल-तयालिसी हदीस 2692 दार अल-मारिफ़ा बेरूत भाग 11 पृ. 350, कंज अल-उम्माल इब्न अब्बास से हदीस 15151 मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत 6/134 और 135, अल-दुर्र अल-मनथूर अल-तयालिसी आदि के संदर्भ में, आयत 2/282 के तहत दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत 2/16, इब्न साद द्वारा अल-तबाक़ात अल-कुबरा में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की संतान आदि का उल्लेख, दार सादिर बेरूत 1/28 और 29। 1 अल-मुजम अल-कबीर उ़तबा बिन ग़ज़वान से हदीस 290 अल-मकतबा अल-फैसलिया बेरूत 17/117 और 118। 2 अमल अल-यौम व अल-लैला हदीस 208 दायरा अल-मारिफ अल-उस्मानिया हैदराबाद दक्कन पृ. 136

पृष्ठ 607 / 772

فمن حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھم (یہ حدیث ابوہریرۃ ہے مگر قوسین کے درمیان حدیث ابن عباس ہے رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ ت) ان حدیثوں کا ارشاد ہے کہ داود علیہ الصلوٰۃ والسلام کو آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام نے عمر عطا فرمائی۔ حدیث ۱۸۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : اذا ضل احدکم شئیًا واراد عونًا وھو بارض لیس بھا انیس فلیقل یا عباد اللہ اعینونی یا عباد اللہ اعینونی یا عباد اللہ اعینونی، فان للہ عباداً لایراھم۔ جب تم میں کسی کی کوئی چیز گم جائے اور مدد مانگنی چاہے اور ایسی جگہ ہو جہاں کوئی ہمدم نہیں تو اسے چاہئے یوں پکارے : اے اللہ کے بندو! میری مدد کرو، اے اللہ کے بندو! میری مدد کرو، اے اللہ کے بندو! میری مدد کرو۔ اللہ تعالٰی کے کچھ بندے ہیں جنہیں یہ نہیں دیکھتا۔ وہ اس کی مدد کرینگے۔ والحمد للہ رب العالمین۔ الطبرانی۱ عن عتبۃ بن غزوان رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (طبرانی نے عتبہ بن غزوان رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۸۱: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : جب جنگل میں جانور چھوٹ جائے فلیناد یا عباد اللہ احبسوا تو یوں ندا کرے: اے اللہ کے بندو! روک دو۔ عباد اللہ اسے روک دیں گے۔ ابن السنی۲ عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ (ابن السنی نے

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) المعجم الکبیر عن ابن عباس حدیث ۱۲۹۲۸ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۲/ ۲۱۴، مسند ابی داود الطیالسی حدیث ۲۶۹۲ دار المعرفۃ بیروت الجزء الحادی عشر ص ۳۵۰، کنز العمال عن ابن عباس حدیث ۱۵۱۵۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۱۳۴ و ۱۳۵، الدرالمنثور بحوالہ الطیالسی الخ تحت الآیۃ ۲/ ۲۸۲ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۱۶، الطبقات الکبری لابن سعد ذکر من ولد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الخ دار صادر بیروت ۱/ ۲۸ و ۲۹ ۱ المعجم الکبیر

عن عتبه بن غزوان حديث ۲۹۰ المكتبة الفيصلية بيروت ۱۷/ ۱۱۷ و ۱۱۸ ۲ عمل اليوم والليلة حديث ۲۰۸ دائرة المعارف العثمانيه حيدرآباد دكن ص ۱۳۶

Fatawa Ridawiyya Volume 30

Narrated by Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him). Hadith 182: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: Call out like this:

[Table] Arabic: Help me, O servants of Allah! (Ibn Abi Shaybah and al-Bazzar narrated from Ibn Abbas, may Allah be pleased with both of them.) Urdu Translation: Help me, O servants of Allah! (Ibn Abi Shaybah and Bazzar transmitted from Ibn Abbas may Allah be pleased with both of them.)

These three Wahhabism-defeating hadiths, narrated by three companions (may Allah be pleased with them), have been accepted and proven effective by the great scholars of religion (may Allah have mercy on them) since ancient times. A detailed explanation of this exalted purpose can be found in this humble servant's treatise "Anhar al-Anwar min Yam Salat al-Asrar," which was written regarding the profound secrets of each act, such as the high virtue of the noble Salat al-Ghawthiyya and walking eleven steps towards Baghdad Sharif etc., observe. The state of the desperate struggle of the Wahhabis in the face of the overwhelming majesty of these hadiths and the grandest and greatest hadith "O sacred one, I turn through you to my Lord" will soon appear at the end of the treatise. If Allah wills.

Hadith 183: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table] Arabic: Whomsoever I am his guardian, Ali is his guardian - Ahmad, an-Nasa'i and al-Hakim from Buraydah may Allah be pleased with him with an authentic chain. Urdu Translation: Whomsoever I am the helper and manager of affairs, Ali is his helper and manager of affairs, may Allah Almighty ennoble his face. (Ahmad, an-Nasa'i and al-Hakim transmitted from Buraydah may Allah be pleased with him with an authentic chain.)

---

1. Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Kitab ad-Du'a, Hadith 29711, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 92/6; Al-Bahr al-Zakhkhar (Musnad al-Bazzar), Hadith 2922, 181/11; and Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 290, 118/12; Kashf al-Astar 'an Zawa'id al-Bazzar, Kitab al-Adhkar, Hadith 3128, Mu'assasah ar-Risalah, Beirut 34/4.
2. Musnad Ahmad bin Hanbal from Buraydah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut 358/5 and 361; Al-Mustadrak al-Hakim, Kitab Qism al-Fai', "Whomsoever I am his guardian, Ali is his guardian," Dar al-Fikr, Beirut 130/2; Al-Jami' al-Saghir from Buraydah, Hadith 9001, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 522/2. Note: The treatise "Anhar al-Anwar min Yam Salat al-Asrar (1305

AH)" is mentioned on page 569 of Fatawa Ridawiyya Volume 7, published by Raza Foundation, Jamia Nizamia Rizvia, inside Lohari Gate, Lahore.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

इब्ने मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। हदीस 182: कि फरमाते हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम: यूँ पुकारे:

[तालिका] अरबी: ऐ अल्लाह के बंदो! मेरी मदद करो। (इब्ने अबी शैबा और बज़ार ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया।) उर्दू अनुवाद: मेरी मदद करो ऐ अल्लाह के बंदो! (इब्ने अबी शैबा और बज़ार ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया।)

ये तीन हदीसें वहाबियत-शिकन हैं जो तीन सहाबा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम की रिवायत से आई हैं, प्राचीन काल से ही दीन के महान विद्वानों (अकाबिरीन) के बीच स्वीकार्य और सिद्ध रही हैं। इस महान उद्देश्य का विस्तृत विवरण इस विनम्र सेवक के ग्रंथ "अनहारुल अनवार मिन यम सलातुल असरार" में दिया गया है, जो नमाज़-ए-ग़ौसिया शरीफ़ की महानता और बग़दाद शरीफ़ की ओर ग्यारह क़दम चलने आदि जैसे प्रत्येक कार्य के अद्भुत रहस्यों पर लिखा गया है; कृपया देखें। इन हदीसों और सबसे महान हदीस "ऐ मुकद्दस हस्ती, मैं आपके माध्यम से अपने रब की ओर मुखातिब होता हूँ" की प्रचंड शक्ति के सामने वहाबियों की हताश कोशिशों का हाल ग्रंथ के अंत में शीघ्र ही आएगा। इंशा अल्लाह तआला।

हदीस 183: फरमाते हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम:

[तालिका] अरबी: जिसका मैं वली (संरक्षक/मददगार) हूँ, अली उसका वली है - अहमद, नसाई और हाकिम ने बरैदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सहीह सनद के साथ रिवायत किया। उर्दू अनुवाद: जिसका मैं मददगार और काम बनाने वाला हूँ, अली उसका मददगार और काम बनाने वाला है, अल्लाह तआला उनके चेहरे को सम्मानित करे। (अहमद, नसाई और हाकिम ने बरैदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सहीह सनद के साथ रिवायत किया।)

---

1. इब्ने अबी शैबा की अल-मुसन्निफ़, किताब अद-दुआ, हदीस 29711, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत 92/6; अल-बहरुल ज़ख़्ख़ार (मुसनद अल-बज़ार), हदीस 2922, 181/11; और अल-मुअजमुल कबीर, हदीस 290, 118/12; कश्फ़ुल अस्तार 'अन ज़वाइद अल-बज़ार, किताब अल-अज़कार, हदीस 3128, मुअस्साह अर-रिसाला, बेरूत 34/4।

2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत बरैदा रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत 358/5 और 361; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब क़िस्म अल-फ़ै "जिसका मैं वली हूँ, अली उसका वली है," दार अल-फ़िक्र, बेरूत 130/2; अल-जामिउल सग़ीर, हज़रत बरैदा से, हदीस 9001, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत 522/2। नोट: रिसाला "अनहारुल अनवार मिन यम सलातुल असरार (1305 हिजरी)" फ़तावा रज़विया जिल्द 7, रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर द्वारा प्रकाशित, के पृष्ठ 569 पर दर्ज है।

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیاـت حدیث ۱۸۲: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: یوں ندا کرے:

[جدول] عربی: اعینونی یا عباد اللہ - ابن ابی شیبۃ والبزار عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ اردو: میری مدد کرو اے اللہ کے بندو! (ابن ابی شیبہ اور بزار نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیاـت)

یہ تین حدیثیں وہابیت کش کہ تین صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم کی روایت سے آئیں، قدیم سے اکابر علماء دین رحمہم اللہ تعالٰی کی مقبول و مجرب رہی ہیں، اس مطلب جلیل کی قدرے تفصیل فقیر کا رسالہ انہار الانوار من یم صلوۃ الاسرار فکہ نماز غوثیہ شریف کے فضل رفیع اور بغداد شریف کی طرف گیارہ قدم چلنے وغیرہ ایک ایک فعل کے سرّ بدیع میں تصنیف کیا، ملاحظہ ہو۔ ان حدیثوں اور حدیث اجل و اعظم یا محرم انی توہت بک الی ربی کی شوکت قاہرہ کے حضور وہابیہ کی حرکت مذبوحی کا حال تخاتمہ رسالہ میں عنقریب آتا ہے۔ ان شاء اللہ تعالٰی۔

حدیث ۱۸۳: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

[جدول] عربی: من کنت ولیہ فعلی ولیہ- احمد والنسائی والحاکم عن بریدۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح۔ اردو: جس کا میں مددگار و کار ساز ہوں علی اس کا مددگار و کارساز ہے کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم۔ (احمد ونسائی وحاکم نے بریدہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بسند صحیح روایت کیاـت)

۱۔ المصنف لابن ابی شبۃ کتاب الدعاء حدیث ۲۹۷۱۱ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۹۲/۶، البحرالزخار (مسند البزار) حدیث ۲۹۲۲ ۱۸۱/۱۱ والمعجم الکبیر حدیث ۱۱۸/۱۲، ۲۹۰، کشف الاستار عن

زوائد البزار کتاب الاذکار حدیث ۳۱۲۸ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۳۴/۴ ۲۔ مسند احمد بن حنبل عن بریدۃ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳۵۸/۵ و ۳۶۱، المستدرک للحاکم کتاب قسم الفئی من کنت ولیہ فان علیا ولیہ دار الفکر بیروت ۱۳۰/۲، الجامع الصغیر عن بریدۃ حدیث ۹۰۰۱ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۵۲۲/۲ ف: رسالہ "انہار الانوار من یم صلوۃ الاسرار (۱۳۰۵ھ)" فتاویٰ رضویہ جلد ہفتم مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور کے صفحہ ۵۶۹ پر مرقوم ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

Allama Munawi stated in the commentary: 'yadfa'u 'anhu ma yukrahu'[1] (He wards off from him what is disliked) - He is their helper, and he wards off unpleasantries and calamities from them. And there is no doubt that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the guardian (Wali) and master (Waali) of every Muslim. Allah Almighty says: 'The Prophet is closer to the believers than their own selves.'[2] - The Prophet is the foremost master of the Muslims, even more than their own lives. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: 'The Prophet is closer to the believers than their own selves.'[3] (Reported by Ahmad, Bukhari, Muslim, Nasa'i, and Ibn Majah on the authority of Abu Huraira, may Allah be pleased with him.) - I am closer to the Muslims than their own lives. (Narrated from Hazrat Abu Huraira, may Allah be pleased with him, by Ahmad, Bukhari, Muslim, Nasa'i, and Ibn Majah. Trans.) Allama Munawi states in the commentary: 'Because I am the Supreme Caliph, the provider for every existent being.'[4] - Because I am the Greatest Representative of Allah Almighty and the helper of all of Allah's creation, peace and blessings of Allah be upon him. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

---

[1] Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith 'Man kuntu waliyahu...', Maktaba al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/442. [2] The Holy Quran, 33/6. [3] Sahih al-Bukhari, Book of Kafalah, Chapter: The neighborhood of Abu Bakr al-Siddiq in the time of the Prophet..., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/308; Sahih al-Bukhari, Book of Expenditures, 2/809 and Book of Inheritance Laws, 2/799 and Chapter: Two cousins, one of them..., 2/998; Sahih Muslim, Book of Inheritance Laws, Section on paying debt before bequest..., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/35; Sunan al-Nasa'i, Book of Funerals, Prayer for one who has debt, Nur Muhammad Karkhana, Karachi, 1/479; Sunan Ibn Majah, Chapters on Charities, Severity in debt, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 176; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Huraira, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/290 and 453. [4] Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith 'Ana awla bil-mu'minin...', Maktaba al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 1/177.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अल्लामा मुनावी ने शरह (टीका) में फ़रमाया: 'यद्फ़उ अनहु मा युक्रहु'[1] अ़ली— इसके मददगार हैं, इससे नापसंदीदा बातों और बलाओं को दूर फ़रमाते हैं। और इसमें कोई शक नहीं कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआ़ला अलैहि वसल्लम हर मुसलमान के वली और वाली (स्वामी) हैं। अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है: 'नबी मुसलमानों का उनकी जानों से ज़्यादा वाली है।'[2] रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआ़ला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: 'नबी मुसलमानों का उनकी जानों से ज़्यादा वाली है।'[3] (अहमद, बुखारी, मुस्लिम, नसाई और इब्ने माजह ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु से रिवायत किया।) - मैं मुसलमानों का उनकी जानों से ज़्यादा वाली हूँ। (अहमद, बुखारी, मुस्लिम, नसाई और इब्ने माजह ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु से रिवायत किया। त.) अल्लामा मुनावी शरह में फ़रमाते हैं: 'ला अन्नी अल-ख़लीफ़तुल अकबर अल-मुद लिकुल्लि मौजूद'[4] - इसलिए कि मैं अल्लाह अज़्ज़वजल का नायबे आ़ज़म (महान प्रतिनिधि) और तमाम मख़लूक़े इलाही का मदद रसाँ (सहायक) हूँ, सल्लल्लाहु तआ़ला अलैहि वसल्लम। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआ़ला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

---

[1] अत-तयसीर शरह अल-जामिअ़ अस-सगीर, हदीस 'मन कुन्तु वलियहु...' के तहत, मकतबा अल-इमाम अश-शाफ़ई, रियाज़, 2/442. [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 33/6. [3] सहीह अल-बुखारी, किताबुल कफ़ालह, बाब: नबी के ज़माने में अबू बक्र सिद्दीक़ का पड़ोस..., क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/308; सहीह अल-बुखारी, किताबुल नफ़क़ात 2/809 और किताबुल फ़राइज़ 2/799 और बाब: दो चचेरे भाई जिनमें से एक..., 2/998; सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़राइज़, वसीयत से पहले क़र्ज़ की अदायगी का बयान..., क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/35; सुनन अन-नसाई, किताबुल जनाइज़, मक़रूज़ पर नमाज़, नूर मोहम्मद कारख़ाना कराची 1/479; सुनन इब्ने माजह, अबवाबुल सदक़ात, क़र्ज़ में सख्ती, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 176; मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 2/290 और 453. [4] अत-तयसीर शरह अल-जामिअ़ अस-सगीर, हदीस 'अना औला बिल-मुअ़मिनीन...' के तहत, मकतबा अल-इमाम अश-शाफ़ई, रियाज़ 1/177.

पृष्ठ 609 का 772

علامہ مناوی نے شرح میں فرمایا: یدفع عنه مایکره 1 علی۔ اس کے مددگار ہیں اس سے مکروہات و بلیات دفع فرماتے ہیں۔ اور شک نہیں کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہر مسلمان کے ولی و والی ہیں، اللہ عزوجل فرماتا ہے: "النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ" 2- نبی مسلمانوں کا زیادہ والی ہے ان کی جانوں سے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: "النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ" - احمد 3 والبخاری و مسلم والنسائی وابن ماجة عن ابی هریرة رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ میں مسلمانوں کا ان کی جانوں سے زیادہ والی ہوں۔ (احمد و بخاری و مسلم و نسائی و ابن ماجہ نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت) علامہ مناوی شرح میں فرماتے ہیں: لانی الخلیفة الاکبر المد لکل موجود 4- اس لئے کہ میں اللہ عزوجل کا نائب اعظم اور تمام مخلوق الہی کا مدد رساں ہوں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

---

1 التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت الحدیث من کنت ولیه الخ مکتبة الامام الشافعی ریاض ۴۴۲/۲ 2 القرآن الکریم ۶/۳۳ 3 صحیح البخاری کتاب الکفالة باب جوار ابي بکر الصدیق في عهد النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم قدیمی کتب خانه کراچی ۱/۳۰۸، صحیح البخاری کتاب النفقات ۸۰۹/۲ وکتاب الفرائض ۷۹۹/۲ وباب ابنی عم احدهما الخ ۹۹۸/۲، صحیح مسلم کتاب الفرائض فصل فی اداء الدین قبل الوصیة الخ قدیمی کتب خانه کراچی ۳۵/۲، سنن النسائی کتاب لا جنائز الصلوة علی من علیه دین نور محمد کارخانه کراچی ۴۷۹/۱، سنن ابن ماجة ابواب الصدقات التشدید في الدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۷۶، مسند احمد بن حنبل عن ابی هریرة رضی اللہ تعالی عنه المکتب الاسلامی بیروت ۲۹۰/۲ و ۴۵۳ 4 التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت الحدیث انا اولی بالمؤمنین الخ مکتبة الامام الشافعی ریاض ۱۷۷/۱

Fatawa Razawiyya - Volume 30

[Inside Box] (Arabic): "There is no believer except that I am closer to him in this world and the hereafter. Recite if you wish: 'The Prophet is closer to the believers than their own selves' (Quran 33:6). So, whichever believer dies and leaves behind wealth, let his agnate heirs (Asaba) inherit it, whoever they may be. And whoever leaves behind a debt or helpless dependents (who have no means), let them come to me, for I am their protector (Maula)." (Urdu Translation): "There is no Muslim such that I am not his greatest guardian (wali) in this world and the hereafter. If you wish, recite this noble verse: 'The Prophet is closer to the believers than their own selves.' So, whichever Muslim dies and leaves behind an inheritance, let his heirs be from his agnates (Asaba). And whoever leaves behind a debt or penniless, helpless children, let them come under my protection, for I am their protector (Maula). Peace and blessings of Allah be upon you, your family, and your descendants. (Narrated by Bukhari, Muslim, and Tirmidhi from Abu Hurairah [may Allah be pleased with him], and by Abu Dawood and Tirmidhi from Jabir bin Abdullah [may Allah be pleased with them].)"

Imam 'Ayni states in 'Umda al-Qari' regarding the aforementioned Hadith: 'Al-Maula means Al-Nasir' (The Helper). Thus, necessarily, by the ruling of the Hadith, Maula Ali (may Allah Almighty ennoble his face) is also the protector, helper, and repeller of calamities and hardships for every Muslim. All praise be to Allah, Lord of the worlds. That is why Shah Sahib said: 'Hazrat...'

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab fil-Istiqrad wa Ada' al-Dayn, Chapter on Prayer for one who left a debt, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/423; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tafsir, Surah al-Ahzab, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/705; Sahih Muslim, Kitab al-Fara'id, Chapter on paying debt before the will etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 36/2; Sunan al-Tirmidhi; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Imarah, Chapter on provisions for offspring, Aftab-e-Alam Press Lahore, 52/2; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurairah, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/334 & 335; Sharh al-Sunnah, Kitab al-Fara'id, Hadith 2241, Al-Maktab al-Islami Beirut, 324/8; Sunan al-Kubra by Bayhaqi, Chapter on Al-Asaba, 238/6 and Kitab al-Nikah, 58/7, Dar Sader Beirut. 2 'Umda al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tafsir, Surah al-Ahzab under Hadith 781/3024 Beirut, 164/19.

फ़तावा रज़विया - खंड 30

[बॉक्स के अंदर] (अरबी): "कोई भी मोमिन ऐसा नहीं है जिसके लिए मैं दुनिया और आख़िरत में सबसे नज़दीक (औला) न हूँ। यदि तुम चाहो तो पढ़ो: 'नबी मोमिनों के उनकी जानों से भी ज़्यादा नज़दीक हैं' (क़ुरआन 33:6)। अतः, जो कोई मोमिन मरे और धन छोड़े, तो उसके वारिस उसके 'असबा' (पितृपक्षी संबंधी) हों, चाहे वे कोई भी हों। और जो कोई क़र्ज़ या बेसहारा आश्रित छोड़ जाए, तो वे मेरे पास आएं क्योंकि मैं उनका रक्षक (मौला) हूँ।" (उर्दू अनुवाद): "कोई मुसलमान ऐसा नहीं है कि मैं दुनिया और आख़िरत में सबसे ज़्यादा उसका वाली (संरक्षक) न हूँ। तुम्हारे जी में आए तो यह आयत-ए-करीमा पढ़ो कि 'नबी ज़्यादा वाली है मुसलमानों का उनकी जानों से'। तो जो मुसलमान मरे और तरका (विरासत) छोड़े, उसके वारिस उसके'असबा' हों। और जो अपने ऊपर कोई दीन (क़र्ज़) या बेकस, बे-ज़र (कंगाल) बच्चे छोड़ जाए, वह मेरी पनाह में आए कि उसका मौला मैं हूँ। सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आला आलिहि व बारिक व सल्लम। (बुख़ारी, मुस्लिम और तिर्मिज़ी ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से रिवायत किया है।)"

इमाम ऐनी 'उम्दह अल-क़ारी' में उक्त हदीस के तहत फ़रमाते हैं: 'अल-मौला' का अर्थ है 'अन-नासिर' (मददगार)। अतः, हदीस के हुक्म के अनुसार, मौला अली (कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम) भी हर मुसलमान के वली, मददगार और बलाओं व मुश्किलों को टालने वाले हैं। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है। इसीलिए शाह साहब ने फ़रमाया: 'हज़रत...'

---

1 सहीह अल-बुख़ारी, किताब फ़िल-इस्तिक़राज़ व अदा' अद्दैन, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/423; सहीह अल-बुख़ारी, किताब अत-तफ़्सीर, सूरह अल-अहज़ाब, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/705; सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़राइज़, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 36/2; सुनन अत-तिर्मिज़ी; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-इमाराह, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 52/2; मुस्नद अहमद बिन हन्बल, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 2/334 व 335; शरह अस-सुन्नह, किताब अल-फ़राइज़, हदीस 2241, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 324/8; सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताब अल-असबाह, 238/6 व किताब अन-निकाह, 58/7, दार सादर बेरूत। 2 'उम्दह अल-क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, किताब अत-तफ़्सीर, सूरह अल-अहज़ाब, हदीस 781/3024 के तहत, बेरूत, 164/19।

[باکس کے اندر] (عربی): ما من مؤمن الا و انا اولی به في الدنیا والآخرة اقرءوا ان شئتم النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم فایما مؤمن مات و ترك مالا فلیرثه عصبته من کانو و من ترك دینا او ضیاعًا فلیاتنی فانا مولاه - البخاري ومسلم والترمذي عن ابی هریرة وابو داود والترمذي عن جابر بن عبد الله رضی الله تعالی عنهم - (اردو ترجمہ): کوئی مسلمان ایسا نہیں کہ میں دنیا اور آخرت میں سب سے زیادہ اس کا والی نہ ہوں، تمہارے جی میں آئے تو یہ آیہ کریمہ پڑھو کہ "نبی زیادہ والی ہے مسلمانوں کا ان کی جانوں سے" تو جو مسلمان مرے اور ترکہ چھوڑے اس کے وارث اس کے عصبہ ہوں اور جو اپنے اوپر کوئی دین بیکس بے زر بچے چھوڑے وہ میری پناہ میں آئے کہ اس کا مولیٰ میں ہوں صلی اللہ تعالیٰ علیک و علیٰ آلك وبارك وسلم ۔ (بخاری و مسلم و ترمذی نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اور ابوداود و ترمذی نے جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے روایت کیا- ت)

امام عینی عمدۃ القاری میں زیر حدیث مذکور فرماتے ہیں: المولیٰ الناصر ۲۔ یہاں مولیٰ بمعنی مددگار ہے۔ تو لاجرم بحکم حدیث مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ بھی ہر مسلمان کے ولی و مددگار و دافع بلا و مکروہات ہیں، والحمد للہ رب العلمین، اسی لئے شاہ صاحب نے فرمایا: حضرت

---

۱ صحیح البخاری کتاب فی الاستقراض واداء الدین باب الصلوۃ علی من ترک دیناً قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۲۳ ، صحیح البخاری کتاب التفسیر سورۃ الاحزاب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۰۵، صحیح مسلم کتاب الفرائض فصل فی اداء الدین قبل الوصیۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۳۶، سنن الترمذی سنن ابی داود کتاب الامارۃ باب فی ارزاق الذریۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۵۲، مسند احمد

بن حنبل عن ابی هریرة المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۳۴ و ۳۳۵، شرح السنة کتاب الفرائض حدیث ۲۲۴۱ المکتب الاسلامی بیروت ۳۲۴/۸، سنن الکبری للبیهقی باب العصبة ۲۳۸/۶ و کتاب النکاح ۵۸/۷ دار صادر بیروت ۲ عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب التفسیر سورة الاحزاب تحت حدیث ۷۸۱/۳۰۲ ۴ بیروت ۱۶۴/۱۹

Fatawa Razawiyya Volume 30

Ameer and Wazir, this is pure, etc. I say: In the general application of the Hadith, the honorable three Caliphs (may Allah be pleased with them) are also included, and there is absolutely no need for specific exclusion because it is not necessary for a helper (nasir) to be superior to the one helped (mansoor). Allah Almighty says:

"They help Allah and His Messenger" (2)	**The Migrants help Allah and His Messenger.**

And Allah Almighty says:

"Then indeed, Allah is his Protector, and Gabriel [too]" (3) - (The Verse)	**Allah is the helper of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and Gabriel, Abu Bakr, Umar, and the angels (peace and blessings be upon them all).**

Hadith 184: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"My daughter Fatima is a human houri who does not menstruate or have post-natal bleeding. She was named Fatima because Allah Almighty has separated her and those who love her from the fire." - Al-Khatib (4) from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them).	**My daughter Fatima is a houri among humans who is pure and sanctified from the accidental impurities that occur to women. Allah Almighty named her Fatima because He has freed her and those who love her from the fire of Hell. (Narrated by Al-Khatib from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them - T)**

Allah Almighty freed the devotees of Zahra from the fire, but the name of Hazrat Zahra is Fatima, meaning the one who rescues from the fire of Hell, the deliverer. May Allah Almighty send blessings and peace upon her father, upon her, upon her husband, and upon her children.

---

1. Tuhfa Ithna Ashariyya, Chapter Seven, regarding Imamate, Sohail Academy Lahore, p. 212.
2. Al-Quran Al-Karim 59/8.
3. Al-Quran Al-Karim 66/4.
4. Tarikh Baghdad, biography of Ghanim bin Humaid 7/277, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 12/331; Kanz al-Ummal from Ibn Abbas, Hadith 34226, Mu'assasat ar-Risalah Beirut 12/109.

फतावा रज़विया जिल्द ३०

अमीर और वज़ीर, यह ताहिरा और... इत्यादि। मैं कहता हूँ: हदीस के सामान्य अर्थ में हज़रात खुलफ़ा-ए-सलासा (तीनों खलीफा, रज़ियल्लाहु अन्हुम) भी शामिल हैं और किसी विशिष्टता की बिल्कुल ज़रूरत नहीं है क्योंकि यह आवश्यक नहीं है कि मदद करने वाला (नासिर), जिसकी मदद की जा रही है (मंसूर), उससे श्रेष्ठ हो। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"वे अल्लाह और उसके रसूल की मदद करते हैं" (२)	**मुहाजिर अल्लाह और रसूल की मदद करते हैं।**

और अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"तो बेशक अल्लाह ही उसका मददगार है और जिब्रील..." (३) - (पूरी आयत)	**नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के मददगार अल्लाह हैं और जिब्रील, अबूबक्र, उमर और फ़रिश्ते (अलैहिमुस्सलाम)।**

हदीस १८४: कि आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

मेरी बेटी फातिमा इंसानों में एक हूर है जिसे मासिक धर्म या प्रसवोत्तर रक्तस्राव नहीं होता। उसका नाम फातिमा इसलिए रखा गया क्योंकि अल्लाह तआला ने उसे और उससे प्रेम करने वालों को आग से अलग कर दिया है। —अल-खतीब (४), इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से।	**मेरी साहबज़ादी फातिमा इंसानों में हूर है जो उन अशुद्धियों से पाक और पवित्र है जो महिलाओं को होती हैं। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने उनका नाम फातिमा इसलिए रखा कि उन्हें और उनसे मोहब्बत रखने वालों को दोज़ख़ की आग से आज़ाद फरमा दिया। (खतीब ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया - टी)**

ज़हरा के गुलामों को आग से अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने ही छुड़ाया, मगर हज़रत ज़हरा का नाम फातिमा है यानी जहन्नम की आग से छुड़ाने वाली, निजात देने वाली। अल्लाह तआला उनके वालिद पर, उन पर, उनके पति पर और उनकी औलाद पर दुरूद और सलाम और बरकतें भेजे।

---

1. तोहफ़ा इस्ना अशरिया, अध्याय सात, इमामत पर, सोहैल अकादमी लाहौर, पृ. २१२।
2. अल-क़ुरान अल-करीम ५९/८।

3. अल-क़ुरान अल-करीम ६६/४।
4. तारीख बगदाद, ग़ालिब बिन हमीद की जीवनी ७/२७७, दारुल कुतुब अल-अरबी बेरूत १२/३३१; कंज़ुल उम्माल, इब्ने अब्बास से हदीस ३४२२६, मुअस्ससातुर रिसाला बेरूत १२/१०९।

पेज ६११ का ७७२

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

امیر و وزیر یہ طاہرہ اور ا الخ۔ اقول: عموم حدیث میں حضرات خلفائے ثلاثہ رضی اللہ تعالٰی عنہم بھی داخل اور تخصیص کی اصلاً حاجت نہیں کہ ناصر کا منصور سے افضل ہونا کچھ ضرور نہیں ، قال اللہ تعالٰی:

"یَنصُرُونَ اللَّہَ وَرَسُولَہُ" 2- مہاجرین اللہ ورسول کی مدد کرتے ہیں۔

وقال اللہ تعالٰی:

"فَإِنَّ اللَّہَ ھُوَ مَوْلَاہُ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا مددگار اللہ ہے اور جبریل و ابوبکر و وَجِبْرِیلُ" 3- (الآیۃ) عمر و ملائکہ علیہم الصلوۃ والسلام۔

حدیث ۱۸۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

ابنتی فاطمۃ حوراء آدمیۃ لم تحض ولم تطمث وانما سماھا فاطمۃ لان اللہ تعالی فطمھا و محبیھا من النار- الخطیب 4 عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما۔

میری صاحبزادی فاطمہ آدمیوں میں حور ہے کہ نجاستوں کے عارضے جو عورت کو ہوتے ہیں ان سے پاک و منزہ ہے۔ اللہ عزوجل اس نے کا فاطمہ اس لئے نام رکھا کہ اسے اور اس سے محبت رکھنے والوں کو آتش دوزخ سے آزاد فرمادیا۔ (خطیب نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا- ت)

غلامان زہرا کو نار سے چھڑایا تو اللہ عزوجل نے مگر نام حضرت زہرا کا ہے فاطمہ چھڑانے والی آتش جہنم سے ، نجات دینے والی۔ صلی اللہ تعالٰی علی ابیھا وعلیھا وبعلھا وبنیھا وبارک وسلم۔

1 تحفہ اثناء عشریہ باب ہفتم در امامت سہیل اکیڈمی لاہور ص ۲۱۲ 2 القرآن الکریم ۸/۵۹ 3 القرآن الکریم ۴/۶۶ 4 تاریخ بغداد ترجمہ غانم بن حمید ۷/۲۷۷ دارالکتب العربی بیروت ۳۳۱/۱۲ ، کنز العمال عن ابن عباس حدیث ۳۴۲۲۶ مؤسسة الرساله بیروت ۱۰۹/۱۲

Fatawa Ridawiyyah Volume 30

Hadith 185:

[Arabic Column]: Umar ibn al-Khattab (may Allah be pleased with him) called Umm Kulthum, daughter of Ali ibn Abi Talib (may Allah be pleased with them both), who was his wife. He found her crying and asked, "What makes you cry?" She replied, "O Leader of the Believers! This Jew—meaning Ka'b al-Ahbar—says that you are at one of the gates of Hell." Umar said, "Whatever Allah wills. By Allah, I hope that my Lord has created me fortunate." Then he sent for Ka'b and called him. When Ka'b came, Umar said, "O Leader of the Believers, do not be hasty with me. By Him in Whose Hand is my soul, Dhu al-Hijjah will not end before you enter Paradise." Umar said, "What is this? Once in Paradise, once in the Fire?" Ka'b replied, "O Leader of the Believers, by Him in Whose Hand is my soul, we find you in the Book of Allah Almighty at one of the gates of Hell, preventing people from falling into it. But when you die..."

[Urdu Column]: That is, the Leader of the Believers, Umar (may Allah be pleased with him), called his noble wife, Lady Umm Kulthum, the daughter of the Leader of the Believers, Mawla Ali, and Batul Zahra (may Allah be pleased with them). He found her crying and asked the reason. She said, "O Leader of the Believers! This Jew, Ka'b al-Ahbar (may Allah be pleased with him, who is among the prominent Imams of the Tabi'un, scholars of the two Books, and the most knowledgeable of the Torah scholars; he was formerly a Jew and embraced Islam during the Faruqi Caliphate. The princess's use of this term for him at that moment of anger was due to her delicate temperament, which is befitting of a princess, may Allah be pleased with them all), says that you are at one of the gates of Hell." The Leader of the Believers said, "Whatever Allah wills. By God, I certainly hope that my Lord created me fortunate." Then he sent for and called Hadrat Ka'b. He arrived and submitted, "Leader of the Believers! Do not be hasty with me. By Him in Whose Hand is my soul, the month of Dhu al-Hijjah shall not pass before you enter Paradise." He asked, "What is this? Sometimes in Paradise, sometimes in the Fire?" He replied, "O Leader of the Believers! By Him in Whose Hand is my soul, we find you in the Book of Allah at one of the gates of Hell, preventing people from falling into it..."

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हदीस 185:

[अरबी कॉलम]: हज़रत उमर बिन ख़त्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हज़रत उम्मे कुलसूम बिन्ते अली इब्ने अबी तालिब (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को बुलाया, जो उनकी पत्नी थीं। उन्होंने उन्हें रोते हुए पाया और पूछा, "तुम्हें क्या चीज़ रुला रही है?" उन्होंने कहा, "हे अमीरल मोमिनीन! यह यहूदी यानी काब अल-अहबार कहता है कि आप जहन्नुम के दरवाज़ों में से एक दरवाज़े पर हैं।" हज़रत उमर ने कहा, "जो अल्लाह चाहे। अल्लाह की क़सम, मुझे उम्मीद है कि मेरे रब ने मुझे खुशनसीब (सईद) पैदा किया है।" फिर उन्होंने काब को बुलावा भेजा। जब काब आए तो उमर ने कहा, "हे अमीरल मोमिनीन! मुझ पर जल्दी न करें। उस ज़ात की क़सम जिसके हाथ में मेरी जान है, ज़िलहिज्जा का महीना ख़त्म नहीं होगा कि आप जन्नत में दाख़िल हो जाएंगे।" उमर ने कहा, "यह क्या बात है, एक बार जन्नत में, एक बार आग में?" काब ने अर्ज़ की, "हे अमीरल मोमिनीन! उस ज़ात की क़सम जिसके हाथ में मेरी जान है, हम अल्लाह की किताब में आपको जहन्नुम के दरवाज़ों में से एक दरवाज़े पर पाते हैं, जहाँ आप लोगों को उसमें गिरने से रोक रहे हैं। लेकिन जब आप वफ़ात पाएंगे..."

[उर्दू कॉलम]: यानी अमीरल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अपनी मुक़द्दस बीवी हज़रत उम्मे कुलसूम, जो अमीरल मोमिनीन मौला अली और बतुल ज़हरा की साहिबज़ादी हैं (रज़ियल्लाहु अन्हुम), को बुलाया, उन्हें रोते हुए पाया और कारण पूछा। उन्होंने कहा, "हे अमीरल मोमिनीन! यह यहूदी काब अल-अहबार (रज़ियल्लाहु अन्हु, जो ताबिईन के महान इमामों, दोनों किताबों के विद्वानों और तौरात के सबसे बड़े जानकारों में से हैं; पहले यहूदी थे और फारूकी खिलाफत में इस्लाम स्वीकार किया। राजकुमारी का उस गुस्से की स्थिति में उन्हें इस शब्द से संबोधित करना उनके नाज़ुक मिज़ाज के कारण था जो एक राजकुमारी के लिए स्वाभाविक है, रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) कहता है कि आप जहन्नुम के दरवाज़ों में से एक दरवाज़े पर हैं।" अमीरल मोमिनीन ने फ़रमाया, "जो ख़ुदा चाहे, ख़ुदा की क़सम! बेशक मुझे उम्मीद है कि मेरे रब ने मुझे सईद (भाग्यशाली) पैदा किया है।" फिर हज़रत काब को बुलावा भेजा गया। उन्होंने हाज़िर होकर अर्ज़ की, "अमीरल मोमिनीन! मुझ पर जल्दी न फ़रमाएं। क़सम उसकी जिसके हाथ में मेरी जान है, ज़िलहिज्जा का महीना ख़त्म होने से पहले आप जन्नत में तशरीफ़ ले जाएंगे।" फ़रमाया, "यह क्या बात है, कभी जन्नत में, कभी आग में?" अर्ज़ की, "हे अमीरल मोमिनीन! क़सम उसकी जिसके हाथ में मेरी जान है, हम अल्लाह की किताब

में आपको जहन्नुम के दरवाज़ों में से एक दरवाज़े पर पाते हैं जो लोगों को उसमें गिरने से रोक रहे हैं..."

पेज 612 / 772

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

حدیث ۱۸۵:

ان عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ دعا ام کلثوم بنت علی ابن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہما وکانت تحتہ، فوجدھا تبکی فقال ما یبکیک، فقال یا امیر المومنین ھذا الیھودي یعنی کعب الاحبار یقول انك علی باب من ابواب جھنم فقال عمر ماشاء اللہ واللہ انی لارجوان یکون ربی خلقنی سعیدا ثم ارسل الی کعب فدعاہ فلما جاء ہ کعب قال یا امیر المومنین لا تعجل علی والذی نفسی بیدہ لا ینسلخ ذوالحجۃ حتی تدخل الجنۃ فقال عمر ای شیئ ھذا مرۃ فی الجنۃ مرۃ فی النار فقال یا امیر المومنین والذی نفسی بیدہ انا لنجدک فی کتاب اللہ عز وجل علی باب من ابواب جھنم تمنع الناس ان یقعوا فیھا فاذا مت

یعنی امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنی زوجہ مقدسہ حضرت ام کلثوم دختر امیر المومنین مولیٰ علی و بتول زہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو بلایا انہیں روتے پایا سبب پوچھا، کہا یا امیر المومنین یہ یہودی کعب احبار (رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو اجلہ ائمہ تابعین و علمائے کتابین و اعلم علمائے تورات سے ہیں پہلے یہودی تھے خلافت فاروقی میں مشرف باسلام ہوئے، شاہزادی کا اس وقت حالت غضب میں انہیں اس لفظ سے تعبیر فرمانا بربنائے نازک مزاجی تھا کہ لازمہ شاہزادی ہے رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین) یہ کہتا ہے کہ آپ جہنم کے دروازوں سے ایک دروازے پر ہیں، امیر المومنین نے فرمایا جو خدا چاہے خدا کی قسم بیشک مجھے امید ہے کہ میرے رب نے مجھے سعید پیدا کیا ہو، پھر حضرت کعب کو بلایا بھیجا، انہوں نے حاضر ہو کر عرض کی: امیر المومنین! مجھ پر جلدی نہ فرمائیں قسم اس کی جس کے ہاتھ میں میری جان ہے ذی الحجہ کا مہینہ ختم نہ ہونے پائے گا کہ آپ جنت میں تشریف لے جائیں گے۔ فرمایا: یہ کیا بات ہے کبھی جنت میں

کبھی نار میں؟ عرض کی: یا امیر المومنین! قسم اس کی جس کے ہاتھ میں میری جان ہے آپ کو کتاب اللہ میں جہنم کے دروازوں سے ایک دروازے پر پاتے ہیں تمنع الناس ان یقعوا فیھا فاذا مت

Volume 30 Fatawa Rizwia

[Arabic Text Box]: They will continue to plunge into it until the Day of Resurrection. — Ibn As'ad in his Tabaqat, and Abu al-Qasim ibn Bushran in his Amali, on the authority of Bukhari, the freed slave of Umar, may Allah be pleased with him. [Urdu explanation]: That you are holding people back from falling into Hell. When you pass away, people will continue to fall into the Fire until the Day of Judgment. (And Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs. And there is no power nor strength except with Allah, the Lord of the majestic Umar). (Ibn Sa'd has narrated in his Tabaqat and Abu al-Qasim bin Bushran in his Amali from the freed slave of Hazrat Umar, may Allah be pleased with him. — T)

Indeed, how can saving from falling into Hell not be considered the warding off of a calamity? Hadith 186: It is in Ma'ani al-Athar of Imam Tahawi: Ibn Marzuq narrated to us, Azhar al-Samman narrated to us from Ibn Awn Muhammad, who said: Umar, may Allah be pleased with him, said: "The necks of the earth belong to us." — meaning, the Commander of the Faithful Umar, may Allah be pleased with him, said: We are the owners of the earth. Hadith 187: The Prophet, may Allah bless him and grant him peace, sent for Uthman seeking his assistance for the Army of Hardship (Jaish al-Usra). So Uthman sent him ten thousand dinars. — Meaning, when the Holy Prophet, may Allah bless him and grant him peace, ordered the preparation of the Islamic army for the Battle of Tabuk, the Muslims were in a state of great hardship and difficulty. In this regard, the Holy Prophet, may Allah bless him and grant him peace, sought assistance from the Commander of the Faithful Uthman, may Allah be pleased with him, and asked for his help. Dhun-Nurayn (The Possessor of Two Lights), may Allah be pleased with him, presented ten thousand gold coins. The Radiant Prophet, may Allah bless him and grant him peace, said: O Uthman! May Allah forgive your hidden and manifest errors, and whatever happens from you from today until the Day of Resurrection. After this, it does not matter what deed Uthman does. — Ibn Adi and Al-Daraqutni.

1. Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mention of the succession of Umar, may Allah be pleased with him, Dar Sadir, Beirut, 3/332; Kanz al-Ummal with reference to Ibn Sa'd and Abu al-Qasim bin Bushran, Hadith 35787, Muassasat al-Risalah, Beirut, 12/570 & 571.
2. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Travels, Chapter on the Revival of Dead Land, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/67.

3. Kanz al-Ummal with reference to [Ibn] 'Adi and [al-] Qutni, Hadith 36189, Muassasat al-Risalah, Beirut, 1/38.

भाग ३० फतवा रिज़विया

[अरबी टेक्स्ट बॉक्स]: वे कयामत के दिन तक उसमें गिरते रहेंगे। — इब्न असअद ने अपनी तबकात में, और अबुल कासिम बिन बुशरान ने अपनी अमाली में हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के आज़ाद किए हुए गुलाम बुखारी से रिवायत की है। [उर्दू स्पष्टीकरण]: कि आप लोगों को जहन्नुम में गिरने से रोके हुए हैं। जब आप वफात पाएंगे तो कयामत तक लोग आग में गिरते रहेंगे। (और हमारे लिए अल्लाह ही काफी है, और वह बेहतरीन कार्यसाधक है। और अल्लाह के अलावा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो महान उमर का रब है)। (इब्न सअद ने अपनी तबकात में और अबुल कासिम बिन बुशरान ने अपनी अमाली में हज़रत उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के आज़ाद किए गए गुलाम से रिवायत किया है। — त)

भला जहन्नुम में गिरने से बचाना बला को टालना क्यों न हुआ? हदीस १८६: इमाम तहावी की 'मआनी अल-आसार' में है: हमसे इब्न मरज़ूक ने बयान किया, उनसे अज़हर अल-सम्मान ने, उन्होंने इब्न औन मुहम्मद से, उन्होंने कहा: हज़रत उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फरमाया: "ज़मीन की गरदनें हमारे लिए हैं।" — यानी अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फरमाया: हम ज़मीन के मालिक हैं। हदीस १८७: नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने हज़रत उस्मान के पास पैगाम भेजा और उनसे तंगी के लश्कर (जैश अल-उसरा) के लिए मदद माँगी। तो हज़रत उस्मान ने उनकी खिदमत में दस हज़ार दीनार भेजे। — यानी जब हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने गज़वा-ए-तबूक के लिए इस्लामी लश्कर की तैयारी का हुक्म दिया, तो मुसलमान बड़ी तंगी और मुश्किल की हालत में थे। इस मामले में हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अमीरुल मोमिनीन उस्मान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मदद चाही। ज़ुन्नूरैन रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने दस हज़ार अशरफियां हाज़िर कीं। हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: ऐ उस्मान! अल्लाह तुम्हारी पोशीदा (छिपी) और ज़ाहिर गलतियों को माफ फरमाए और आज से कयामत तक जो कुछ भी तुम से पेश आए, उन सब की मगफिरत (क्षमा) फरमाए। इसके बाद उस्मान कोई भी अमल करे, उसे कोई परवाह नहीं। — इब्न अदी और अल-दारकुतनी।

1. अल-तबकात अल-कुबरा इब्न सअद, हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु की खिलाफत का ज़िक्र, दार सादिर, बेरूत, ३/३३२; कंज़ुल उम्माल इब्न सअद और अबुल कासिम बिन बुशरान के हवाले से, हदीस ३५७८७, मुअस्ससतुर् रिसाला, बेरूत, १२/५७० और ५७१।

2. शरह मआनी अल-आसार, किताबुस सियर, बाब अहयाउल अरज़ अल-मय्यिता, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, २/६७।
3. कंज़ुल उम्माल अदी और कुतनी के हवाले से, हदीस ३६१८९, मुअस्ससतुर् रिसाला, बेरूत, १/३८।

पृष्ठ ६१३ का ७७२

لم یز الوا یقتحمون فیها الی یوم القیمة ۔ ابن اسعد في طبقاته وابو القاسم بن بشر ان في مالیه عن البخاري مولی عمر رضی اللہ تعالی عنہ۔ کہ آپ لوگوں کو جہنم میں گرنے سے روکے ہوئے ہیں جب آپ انتقال فرمائیں گے قیامت تک لوگ نار میں گرا کریں گے (وحسبنا اللہ ونعم الوکیل ولا حول ولا قوة الا باللہ رب عمر الجلیل) (ابن سعد نے اپنی طبقات میں اور ابوالقاسم بن بشران نے اپنی امالی میں حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے آزاد کردہ غلام سے روایت کیا ہے۔ت)

بھلا دوزخ میں گرنے سے بچانا دفعِ بلا کا ہے کو ہوا۔ حدیث ۱۸۶: معانی الآثار امام طحاوی میں ہے: حدثنا ابن مرزوق ثنا ازھر السمان عن ابن عون محمد قال قال عمر رضی اللہ تعالی عنہ: لنا رقاب الارض - یعنی امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا: زمین کے مالک ہم ہیں۔ حدیث ۱۸۷: بعث النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم الی عثمان یستعینه في جیش العسرة فبعث الیه عثمن بعشرة آلاف دینار۔ یعنی جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے غزوہ تبوک کے لئے لشکر اسلام کو تیاری کا حکم دیا مسلمانوں پر بہت حالت تنگی و عُسرت تھی اس باب میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے امیر المومنین عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے استعانت فرمائی ان سے مدد چاہی، ذوالنورین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے دس ہزار اشرفیاں حاضر کیں حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: اے عثمن ! اللہ تیری چھپی اور ظاہر خطائیں اور آج سے قیامت تک جو

کچھ تجھ سے واقع ہو سب کی مغفرت فرمائے، اس کے بعد عثمن کو کچھ پرواہ نہیں کوئی عمل کرے۔ ابن عدی و الدارقطنی و

1. الطبقات الکبری لابن سعد ذکر استخلاف عمر رضی اللہ عنہ دار صادر بیروت ۳۳۲/۳، کنز العمال بحوالہ ابن سعد وابي القاسم بن بشران حدیث ۳۵۷۸۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۵۷۰/۱۲ و ۵۷۱
2. شرح معانی الآثار کتاب السیر باب احیاء الارض المیتۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۶۷/۲
3. کنز العمال بحوالہ عد، قط حدیث ۳۶۱۸۹ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳۸/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

Abu Nu'aym in 'Fada'il al-Sahabah' (may Allah be pleased with them) narrates from Hudhayfah bin al-Yaman (may Allah be pleased with both of them) [narrated by Ibn 'Adi, Darqutni, and Abu Nu'aym in 'Fada'il al-Sahabah' from Hudhayfah bin al-Yaman]. Why O Wahhabis! Is seeking help from someone other than God not shirk (associating partners with God)? What meaning do you give to 'Iyyaka Nasta'een' (You alone we ask for help)?

Hadith 188: An Egyptian came to the presence of the Commander of the Faithful, Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) and submitted:

O Commander of the Faithful! I seek refuge in you from oppression.	**O Commander of the Faithful! I take your refuge from oppression.**

The Commander of the Faithful said: 'You have sought a refuge in an appropriate place, you took the shelter of a true sanctuary.' Our point is proven by these words of the Hadith alone; those seeking refuge called out to the Commander of the Faithful, and the Commander of the Faithful declared his court a true sanctuary. However, let us mention the remainder of the Hadith as it highlights the perfect justice of the Commander of the Faithful. Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with him) was the governor of Egypt for the Commander of the Faithful. This complaining Egyptian submitted that he had a race with his [Amr's] son and he [the Egyptian] went ahead. The son whipped him and said, 'I am the son of two honorable and noble parents.' Upon his complaint, the Commander of the Faithful issued an order that Amr bin al-Aas should appear along with his son. They appeared. The Commander of the Faithful ordered the Egyptian, 'Take the whip and strike.' He began to take his revenge. And the Commander of the Faithful kept saying, 'Strike the son of the ignoble ones.' Anas (may Allah be pleased with him) says, 'By God! When that complainant began to strike, we wanted him to strike and take his due. He struck so much that we began to wish that he would stop now.' When the Egyptian finished, the Commander of the Faithful said, 'Now place this whip on the head of Amr bin al-Aas (i.e., he was the ruler there, why did he not provide justice? Why did he favor his son?).' The Egyptian submitted, 'O Commander of the Faithful! It was only his son who struck me, and I have taken my revenge from him.' The Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him) said to Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with him):

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अबू नुऐम ने 'फ़ज़ाइल-उस-सहाबा' (रज़ियल्लाहु अन्हुम) में हुज़ैफ़ा बिन यमन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया (इब्न अदी, दारुक़ुत्नी और अबू नुऐम ने 'फ़ज़ाइल-उस-सहाबा' में हुज़ैफ़ा बिन यमन रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया)। क्यों वहाबी साहबों! क्या अल्लाह के सिवा किसी और से मदद माँगना शिर्क नहीं है? आप 'इय्याका नस्तईन' (हम तुझी से मदद माँगते हैं) का क्या अर्थ बताते हैं?

हदीस 188: एक मिस्रवासी ने अमीर-उल-मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ख़िदमत में हाज़िर होकर अर्ज़ किया:

या अमीर-उल-मोमिनीन आइज़ु बिक मिनज़-ज़ुल्म।	**ऐ अमीर-उल-मोमिनीन! मैं हुज़ूर की पनाह लेता हूँ ज़ुल्म से।**

अमीर-उल-मोमिनीन ने फ़रमाया: 'तुमने एक उचित पनाहगाह की शरण ली है, तुमने एक सच्ची शरणस्थली की पनाह ली।' हमारा मक़सद तो हदीस के इन्हीं शब्दों से पूरा हो गया; पनाह माँगने वालों ने अमीर-उल-मोमिनीन की दुहाई दी और अमीर-उल-मोमिनीन ने अपनी बारगाह को एक सच्ची पनाहगाह फ़रमाया। फिर भी, हदीस का शेष भाग भी ज़िक्र करें क्योंकि इसमें अमीर-उल-मोमिनीन के पूर्ण न्याय का वर्णन है। अम्र बिन आस (रज़ियल्लाहु अन्हु) मिस्र में अमीर-उल-मोमिनीन के सूबेदार (गवर्नर) थे। यह फरियादी मिस्रवासी अर्ज़ करता है कि मैंने उनके बेटे के साथ दौड़ लगाई, मैं आगे निकल गया, बेटे ने मुझे कोड़े मारे और कहा, 'मैं दो इज़्ज़तदार और शरीफ़ माँ-बाप का बेटा हूँ।' उसकी फरियाद पर अमीर-उल-मोमिनीन ने हुक्म जारी फ़रमाया कि अम्र बिन आस अपने बेटे के साथ हाज़िर हों। वे हाज़िर हुए। अमीर-उल-मोमिनीन ने मिस्रवासी को हुक्म दिया: कोड़ा लो और मारो। उसने बदला लेना शुरू किया। और अमीर-उल-मोमिनीन फ़रमाते जा रहे थे: मारो कमीनों के बेटे को। अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: ख़ुदा की क़सम! जब उस फरियादी ने मारना शुरू किया, तो हमारा दिल यह चाह रहा था कि वह मारे और अपना बदला ले। उसने यहाँ तक मारा कि हम कामना करने लगे कि काश! वह अपना हाथ रोक ले। जब मिस्रवासी फ़ारिग़ हुआ, तो अमीर-उल-मोमिनीन ने फ़रमाया: अब यह कोड़ा अम्र बिन आस की खोपड़ी पर मार (यानी वे वहाँ के शासक थे, उन्होंने न्याय क्यों नहीं किया? बेटे का पक्ष क्यों लिया?) मिस्रवासी ने अर्ज़ किया: ऐ अमीर-उल-मोमिनीन! उनके बेटे ही ने मुझे मारा था और मैं उससे अपना बदला ले चुका हूँ। अमीर-उल-मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अम्र बिन आस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से फ़रमाया:

ابو نعیم فی فضائل الصحابۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم عن حذیفۃ بن الیمان رضی اللہ تعالٰی عنھما (ابن عدی و دار قطنی و ابو نعیم نے فضائل صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم میں حذیفہ بن الیمان رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ت) کیوں وہابی صاحبو! غیر خدا سے استعانت شرک تو نہیں، ایاک نستعین کے کیا معنی کہتے ہو۔

حدیث ۱۸۸: ایک مصری نے امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کی خدمت اقدس میں حاضر ہو کر عرض کی:

یا امیر المومنین عائذبک من الظلم۔ امیر المومنین! میں حضور کی پناہ لیتا ہوں ظلم سے۔

امیر المومنین نے فرمایا: عذت معاذا، تو نے بچی جائے پناہ کی پناہ لی۔ ہمارا مطلب تو حدیث کے اتنے ہی لفظوں سے ہو گیا، پناہ لینے والوں نے امیر المومنین کی دہائی دی اور امیر المومنین نے اپنی بارگاہ کو سچی جائے پناہ فرمایا، مگر تتمہ حدیث بھی ذکر کریں کہ اس میں امیر المومنین کے کمال عدل کا ذکر ہے۔ عمرو بن عاص رضی اللہ تعالٰی عنہ مصر پر امیر المومنین کے صوبیدار تھے، یہ فریادی مصری عرض کرتا ہے کہ میں نے ان کے صاحبزادے کے ساتھ دوڑ لگائی میں آگے نکل گیا صاحبزادے نے مجھے کوڑے مارے اور کہا: میں دو معزز و کریم والدین کا بیٹا ہوں۔ اس کی فریاد پر امیر المومنین نے فرمان نافذ فرمایا کہ عمرو بن عاص مع اپنے بیٹے کے حاضر ہوں، حاضر ہوئے۔ امیر المومنین نے مصری کو حکم دیا: کوڑا لے اور مار۔ اس نے بدلہ لینا شروع کیا۔ اور امیر المومنین فرماتے جاتے ہیں: مارو ولئمیوں کے بیٹے کو۔ انس رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں: خدا کی قسم! جب اس فریادی نے مارنا شروع کیا ہمارا جی یہ چاہتا تھا کہ یہ مارے

اور اپنا عوض لے۔ اس نے یہاں تک مارا کہ ہم تمنا کرنے لگے کاش! اپنا ہاتھ اٹھا لے۔ جب مصری فارغ ہوا امیر المومنین نے فرمایا: اب یہ کوڑا عمرو بن عاص کی چندیا پر رکھ (یعنی وہاں کے حاکم تھے انہوں نے کیوں نہ دادرسی کی، بیٹے کا کیوں لحاظ پاس کیا) مصری نے عرض کی: یا امیر المومنین! ان کے بیٹے ہی نے مجھے مارا تھا اس سے میں عوض لے چکا۔ امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عمرو بن عاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا:

Fatawa Razawiyya Volume 30

Arabic	Urdu
Since when did you enslave people while their mothers gave birth to them free?	Since when did you make the servants of God your slaves, even though they were born free from their mother's womb?

Amr (may Allah be pleased with him) submitted: O Leader of the Faithful! Neither did I receive any news, nor did this person come to me as a complainant. Ibn Abd al-Hakam[1] from Anas (may Allah be pleased with him) (Ibn Abd al-Hakam narrated from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him). - T)

Hadith 189: During the caliphate of Farooq (may Allah be pleased with him), a great famine occurred in Medina for one year. That year was named "Aam al-Ramadah," meaning like the destruction and ruin of life and wealth. The Leader of the Faithful sent an order to Amr ibn al-Aas in Egypt:

This is a letter from the servant of God, the Leader of the Faithful, to Ibn al-Aas:

Arabic	Urdu
Peace be upon you. To proceed: By my life, O Amr! You do not care if you and those with you are satiated while I and those with me perish. O help! O help! He repeated his words.	After greetings, let it be clear, I swear by my life! O Amr! When you and the people of your country are satiated, you do not care if I and the people of my country perish. Oh, help the cry! Oh, help the cry! And he wrote these words repeatedly.

Amr ibn al-Aas (may Allah be pleased with him) presented the reply: This petition is from Amr ibn al-Aas to the servant of God, the Leader of the Faithful, Umar:

Arabic	Urdu
To proceed: I am at your service, and again at your service. I have sent to you camels, the first of which will be with you and the last with me. Peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah.	After greetings, it is submitted that I am at your service repeatedly, and again repeatedly. I have dispatched a caravan to your presence, the beginning of which will be with you and the end with me. Peace be upon you and the mercy and blessings of Allah Almighty.

Amr ibn al-Aas (may Allah be pleased with him) presented such a caravan that from Medina Tayyiba to Egypt this...

[1] Kanz al-Ummal with reference to Ibn Abd al-Hakam, Hadith 36010, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 12/260 & 261.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

अरबी	उर्दू
तुमने लोगों को कब से अपना गुलाम बना लिया जबकि उनकी माताओं ने उन्हें स्वतंत्र पैदा किया था?	तुम लोगों ने बंदगान-ए-खुदा को कब से अपना गुलाम बना लिया हालांकि वो माँ के पेट से आज़ाद पैदा हुए थे।

अम्र रदी अल्लाहु तआला अन्हु ने अर्ज़ की: ऐ अमीरुल मोमिनीन! न मुझे कोई ख़बर हुई न यह व्यक्ति मेरे पास फ़रियादी आया। इब्न अब्दुल हकम[1] अन अनस रदी अल्लाहु तआला अन्हु (इब्न अब्दुल हकम ने हज़रत अनस रदी अल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस १८९: खिलाफत-ए-फारूक रदी अल्लाहु तआला अन्हु में एक साल मदीना में महान अकाल पड़ा। उस साल का नाम "आम अल-रमादा" रखा गया यानी हलाकत व तबाही जान व माल के समान। अमीरुल मोमिनीन ने अम्र इब्न अल-आस को मिस्र में फरमान भेजा:

यह शिक़्क़ा (पत्र) है बंदा-ए-खुदा अमीरुल मोमिनीन की तरफ से इब्न अल-आस के नाम:

अरबी	उर्दू
सलाम के बाद: मेरी जान की कसम ऐ अम्र! तुम्हें कोई परवाह नहीं जब तुम और तुम्हारे साथ वाले पेट भर लें और मैं और मेरे साथ वाले हलाक हो जाएँ। ऐ फ़रियाद को पहुँच, ऐ फ़रियाद को पहुँच। वो अपनी बात दोहराते रहे।	सलाम के बाद वाज़ेह हो, मुझे अपनी जान की क़सम! ऐ अम्र! जब तुम और तुम्हारे मुल्क वाले सैर हों तो तुम्हें कुछ परवाह नहीं कि मैं और मेरे मुल्क वाले हलाक हो जाएँ अरे फ़रियाद को पहुँच, अरे फ़रियाद को पहुँच। और इस कलमे को बार-बार तहरीर फ़रमाया।

अम्र इब्न अल-आस रदी अल्लाहु तआला अन्हु ने जवाब हाज़िर किया: यह अर्ज़ी बंदा-ए-खुदा अमीरुल मोमिनीन उमर को अम्र इब्न अल-आस की तरफ से:

अरबी	उर्दू
अम्मा बाद: मैं हाज़िर हूँ, फिर मैं हाज़िर हूँ। मैंने आपकी तरफ ऊँट भेजे हैं जिनका पहला हिस्सा आपके पास होगा और	बाद सलाम मरुज़ हुज़ूर में बार-बार खिदमत को हाज़िर हूँ, फिर बार-बार खिदमत को हाज़िर हूँ। मैंने हुज़ूर में वो कारवां रवाना किया है जिसका अव्वल हुज़ूर के पास

अरबी	उर्दू
आखिरी मेरे पास। आप पर सलाम और अल्लाह की रहमत और बरकतें हों।	होगा और आखिर मेरे पास। और हुज़ूर पर सलाम और अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल की रहमत और बरकतें।

अम्र इब्न अल-आस रदी अल्लाहु तआला अन्हु ने ऐसा ही कारवां हाज़िर किया कि मदीना तैयबा से मिस्र तक यह...

[1] कंज़ुल उम्माल बहवाला इब्न अब्दुल हकम हदीस ३६०१० मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत १२ / २६० व २६१

| متی استعبدتم الناس وقد ولدتھم اماتھم احرارا۔ | تم لوگوں نے بندگان خدا کو کب سے اپنا غلام بنالیا حالانکہ وہ ماں کے پیٹ سے آزاد پیدا ہوئے تھے۔ |

عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہ نے عرض کی : یا امیر المومنین ! نہ مجھے کوئی خبر ہوئی نہ یہ شخص میرے پاس فریادی آیا۔ ابن عبد الحکم ۱ عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ (ابن عبد الحکم نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۸۹: خلافت فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ میں ایک سال مدینہ میں قحط عظیم پڑا اس سال کا "عام الرمادہ" نام رکھا گیا یعنی ہلاک و تباہی جان و مال کا سا۔ امیر المومنین نے عمرو بن العاص کو مصر میں فرمان بھیجا:

یہ شقہ ہے بندہ خدا امیر المومنین کی طرف سے ابن عاص کے نام

| سلم اما بعد فلعمری یا عمر وماتبالی اذا شبعت انت ومن معك ان اھلك انا ومن معی فیا غوثاہ ثم یا غوثاہ یردد قولہ۔ | سلام کے بعد واضح ہو مجھے اپنی جان کی قسم ! اے عمرو ! جب تم اور تمہارے ملک والے سیر ہوں تو تمہیں کچھ پرواہ نہیں کہ میں اور میرے ملک والے ہلاک ہو جائیں ارے فریاد کو پہنچ ارے فریاد کو پہنچ۔ اور اس کلمے کو بار بار تحریر فرمایا۔ |

عمرو بن عاص رضی اللہ تعالٰی عنہ نے جواب حاضر کیا: یہ عرضی بندہ خدا امیر المومنین عمر کو عمرو بن عاص کی طرف سے

| اما بعد فیا لبیك ثم یا لبیك وقد بعثت الیك بعیرا اولھا عندك و اخرھا عندی و السلام علیك ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ | بعد سلام معروض حضور میں بار بار خدمت کو حاضر ہوں پھر بار بار خدمت کو

حاضر ہوں میں نے حضور میں وہ کارواں روانہ کیا ہے جس کا اول حضور کے پاس ہوگا اور آخر میرے پاس اور حضور پر سلام اور اللہ عز و جل کی رحمت اور برکتیں۔ |

عمرو بن العاص رضی اللہ تعالٰی عنہ نے ایسا ہی کارواں حاضر کیا کہ مدینہ طیبہ سے مصر تک یہ

۱ کنزالعمال بحوالہ ابن عبد الحکم حدیث ۳۶۰۱۰ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۲۶۰ و ۲۶۱

Fatawa Razawiyya - Volume 30

All the far-distant stages were filled with camels; there was a line from one point to another, whose first camel was in Madina al-Tayyiba and the last one in Egypt. All were carrying grain. The Commander of the Faithful distributed all those camels; every household was granted one camel along with its load, so that they could consume the grain and slaughter the camel to eat its meat, consume its fat, make shoes from its skin, and make quilts etc. from the cloth in which the grain was filled. Thus, Allah (Exalted and Majestic) removed the difficulties of the people, and the Commander of the Faithful offered praise.

[Arabic Box 1]: Ibn Khuzaymah in his Sahih, al-Hakim in al-Mustadrak, and al-Bayhaqi in al-Sunan from Aslam, the freed slave of Umar (may Allah be pleased with him), and Ibn Abd al-Hakam (and the wording is his) from al-Layth bin Sa'd.

[Urdu Box 1]: Ibn Khuzaymah in his 'Sahih', al-Hakim in 'al-Mustadrak', and al-Bayhaqi in 'al-Sunan' have narrated from Aslam, the freed slave of Umar Farooq (may Allah be pleased with him), and Ibn Abd al-Hakam from al-Layth bin Sa'd; the words are of Ibn Abd al-Hakam. (T)

Hadith 190: The Noble Leader of the World (peace and blessings of Allah be upon him), the noble deputy of the Prophet, Ali al-Murtada, Commander of the Faithful (may Allah honor his noble face), says:

[Arabic Box 2]: Indeed, I feel shy before Allah that any sin should be greater than my forgiveness, or any ignorance greater than my forbearance, or any fault that my covering does not conceal, or any need that my generosity does not satisfy. [Ibn Asakir from Jubayr from al-Sha'bi from Ali (may Allah honor his face)]

[Urdu Box 2]: Verily, I feel ashamed before Allah (Exalted and Majestic) that someone's sin should exceed my attribute of forgiveness—that they commit a sin and my forgiveness becomes too narrow to grant them pardon such that I am unable to forgive, or that someone's ignorance exceeds my forbearance—that they behave ignorantly and I am unable to exercise forbearance, or that my covering fails to hide any flaw or shameful matter, or...

1 al-Mustadrak by al-Hakim, Book of Zakat, Dar al-Fikr, Beirut 1/405, al-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Book of Dividing the Fai and Booty, Chapter on what belongs to the Guardian etc., Dar Sadr, Beirut 6/355, Sahih Ibn Khuzaymah, Chapter Mentioning the Evidence that the Worker etc., Hadith 2368, al-Maktab al-Islami, Beirut 3/68, Kanz

al-Ummal with reference to Ibn Khuzaymah, Hadith 35889, Muassasat al-Risalah, Beirut 12/209 and 210, Kanz al-Ummal with reference to Ibn Abd al-Hakam, Hadith 35906, Muassasat al-Risalah, Beirut 12/214 and 217.

फतावा रज़विया - जिल्द ३०

सभी दूर-दराज के पड़ाव ऊंटों से भरे हुए थे; यहाँ से वहाँ तक एक कतार थी जिसका पहला ऊंट मदीना तैयबा में था और आखिरी मिस्र में। सब पर अनाज लदा था। अमीरुल मोमिनीन ने वे सभी ऊंट वितरित कर दिए; प्रत्येक घर को एक ऊंट उसके बोझ के साथ दिया गया ताकि वे अनाज खाएं और ऊंट का वध करके उसका मांस खाएं, चर्बी खाएं, खाल से जूते बनाएं, और जिस कपड़े में अनाज भरा था उससे लिहाफ आदि बनाएं। इस प्रकार अल्लाह अज़्ज़वजल ने लोगों की कठिनाई दूर की, और अमीरुल मोमिनीन ने हम्द (प्रशंसा) अदा की।

[अरबी बॉक्स 1]: इब्न खुज़ैमा ने अपनी 'सहीह' में, हाकिम ने 'मुस्तदरक' में, और बैहक़ी ने 'सुनन' में उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के गुलाम असलम से, और इब्न अब्द अल-हकम (और शब्द उनके हैं) ने लैथ बिन साद से रिवायत की है।

[उर्दू बॉक्स 1]: इब्न खुज़ैमा ने अपनी 'सहीह' में और हाकिम ने 'मुस्तदरक' में और बैहक़ी ने 'सुनन' में उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) के आज़ाद किए हुए गुलाम असलम से, और इब्न अब्द अल-हकम ने लैथ बिन साद से रिवायत की है, शब्द इब्न अब्द अल-हकम के हैं। (त)

हदीस १९०: हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के नायब-ए-करीम अली मुर्तज़ा अमीरुल मोमिनीन (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 2]: बेशक मुझे अल्लाह से शर्म आती है कि कोई गुनाह मेरी मगफिरत (क्षमा) से बड़ा हो, या कोई जहालत (अज्ञानता) मेरे हिल्म (सहनशीलता) से बड़ी हो, या कोई दोष जिसे मेरा पर्दा न ढँके या कोई ज़रूरत जिसे मेरी उदारता पूरी न करे। [इब्न असाकिर जुबैर से, उन्होंने शाबी से, उन्होंने हज़रत अली कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम से]

[उर्दू बॉक्स 2]: बेशक अल्लाह अज़्ज़वजल से शर्म आती है कि किसी का गुनाह मेरी सिफत-ए-मगफिरत से बढ़ जाए—वह गुनाह करे और मेरी मगफिरत उसकी बख्शिश में तंगी करे कि मैं न बख्श सकूं या किसी की जहालत मेरे हिल्म से ज़ायद हो जाए कि वह जहल से पेश आए और मैं हिल्म से काम न ले सकूं या किसी ऐब किसी शर्म की बात को मेरा पर्दा न छुपाए, या...

1 अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब-उज़-ज़कात, दार अल-फ़िक्र बेरूत 1/405, अस-सुनन अल-कुबरा अल-बैहकी, दार सादिर बेरूत 6/355, सहीह इब्न खुज़ैमा हदीस 2368 अल-मकतब अल-

इस्लामी बेरूत 3/68, केंज-अल-उम्माल हदीस 35889 मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत 12/209 और 210, केंज-अल-उम्माल हदीस 35906 मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत 12/214 और 217।

تمام منزلہائے دُور دراز اونٹوں سے بھری ہوئی تھیں یہاں سے وہاں تک ایک قطار تھی جس کا پہلا اونٹ مدینہ طیبہ میں تھا اور پچھلا مصر میں، سب پر اناج تھا، امیر المومنین نے وہ تمام اونٹ تقسیم فرمادیئے ہر گھر کو ایک ایک اونٹ مع اپنے بار کے عطا ہوا کہ اناج کھاؤ اور اونٹ ذبح کر کے اس کا گوشت کھاؤ، چربی کھاؤ، کھال کے جوتے بناؤ، جس کپڑے میں اناج بھرا تھا اس کا لحاف وغیرہ بناؤ۔ یوں اللہ عزوجل نے لوگوں کی مشکل دفع کی، امیر المومنین حمد بجالائے۔

ابن خزیمة في صحیحه و الحاکم في المستدرک و البیهقي في السنن عن اسلم مولی عمر رضی اللہ تعالی عنه و ابن عبد الحکم واللفظ له۔ عن اللیث بن سعد۔

ابن خزیمہ نے اپنی صحیح میں اور حاکم نے مستدرک میں اور بیہقی نے سنن میں عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے آزاد کردہ غلام اسلم سے، اور ابن عبدالحکم نے لیث بن سعد سے روایت کیا ہے، لفظ ابن عبدالحکم کے ہیں۔ (ت)

حدیث ۱۹۰: حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضور کے نائب کریم علی مرتضی امیر المومنین کرم اللہ اللہ تعالی وجہہ الکریم فرماتے ہیں:

انی لا ستحی من اللہ ان یکون ذنب اعظم من غفری او جهل اعظم من حلمی او عورة لایواریها ستری او خلة لا یسدها جودی۔ ابن عساکر عن جبیر عن الشعبي عن علی کرم اللہ تعالیٰ

بے شک اللہ عزوجل سے شرم آتی ہے کہ کسی کا گناہ میری صفت مغفرت سے بڑھ جائے وہ گناہ کرے اور میری مغفرت اس کی بخشش میں تنگی کرے کہ میں نہ بخش سکوں یا کسی کی جہالت

میرے حلم سے زائد ہو جائے کہ وہ جہل سے پیش آئے اور میں حلم سے کام نہ لے سکوں یا کسی عیب کسی شرم کی بات کو میرا پردہ نہ چھپائے یا

۱ المستدرک للحاکم کتاب الزکوۃ دار الفکر بیروت ۱/ ۴۰۵، السنن الکبری للبیہقی کتاب قسم الفیئی والغنیۃ باب یکون للولی الخ دار صادر بیروت ۶/ ۳۵۵، صحیح ابن خزیمہ باب ذکر الدلیل علی ان العامل الخ حدیث ۲۳۶۸ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۶۸، کنز العمال بحوالہ ابن خزیمہ حدیث ۳۵۸۸۹ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/ ۲۰۹ و ۲۱۰۰، کنز العمال بحوالہ ابن عبدالحکم حدیث ۳۵۹۰۶ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/ ۲۱۴ و ۲۱۷۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

-wajhah (his face).

[Do not make] any needy person my honored servant. (Reported by Ibn Asakir from Jubair, from Sha'bi, from Hadrat Ali, may Allah the Almighty ennoble his face - T)

O Wahhabis! Did you see the benevolence of the beloved ones of God, their forgiveness, their fulfillment of needs, and their attribute of covering faults?

O Allah, benefit us by their grace, their pardon, their forbearance, their generosity, and their nobility in this world and the Hereafter. Ameen. O Allah! Bestow upon us benefit from their grace, their pardon, their forbearance, their generosity, and their nobility in this world and the Hereafter. Ameen. (T)

Hadith 191: Karam Allahu Ta'ala Wajhahu (May Allah the Almighty ennoble his face) states: "I do not know which of the two favors is greater upon me: a man who gave the core of his face towards me, seeing me as a place for his need, and Allah decreed its fulfillment or made it easy at my hands; and that I fulfill a need for a Muslim man is more beloved to me than the Earth filled with gold and silver." - Abu al-Ghana'im al-Nursi in the book *Qada al-Hawaij* from him, may Allah the Almighty be pleased with him.

Indeed, I do not know which of these two blessings is a greater favor upon me: that a person, considering my court a place for the fulfillment of his needs, brought his honorable face before me, and Allah the Almighty ordained the fulfillment of his need or its ease through my hands. This is dearer to me than receiving gold and silver filling the entire face of the earth, that I fulfill a Muslim's need. (Abu al-Ghana'im al-Nursi narrated from Mawla Ali, may Allah the Almighty be pleased with him, in *Kitab Qada al-Hawaij* - T)

Hadith 192: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah the Almighty be upon him, states: "Hassan lampooned them, so he healed [the hearts of believers] and was himself healed." Hassan composed satires against the disbelievers, so...

---

1 Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography of Ali bin Abi Talib 5029, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 45/399; Kanz al-Ummal with reference to 'Kar' from Ali (may Allah be pleased with him), Hadith 36464, Mu'assasat al-Risala Beirut 13/111. 2

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

-वज्हहु (उनके चेहरे)।

किसी ज़रूरतमंद को मेरा मुकर्रम बंदा न फ़रमाए। (इब्न असाकिर ने जुबैर से, उन्होंने शाबी से, उन्होंने हज़रत अली करम अल्लाह तआला वज्हहु से रिवायत किया - त)

वहाबियो! देखा तुमने अल्लाह के महबूबों का एहसान, उनकी ग़ुफ़रान, उनकी हाजत बरारी, उनकी शान-ए-सित्तारी।

ऐ अल्लाह! हमें उनके फ़ज़ल, उनके अफ़्व, उनके हिल्म, उनके ज़ूद और उनके करम से दुनिया व आख़िरत में नफ़ा अता फ़रमा आमीन। ऐ अल्लाह! हमें उनके फ़ज़ल, उनके अफ़्व, उनके हिल्म, उनके ज़ूद और उनके करम से दुनिया व आख़िरत में नफ़ा अता फ़रमा आमीन। (त)

हदीस १९१: फ़रमाते हैं करम अल्लाह तआला वज्हहु: "ला अद्री अय्युन नेअमतैन अअज़मो अलैया मन्नतन् मिन रजुलिन बज़ला मसासा वज्हिही इलैया फ़रआनी मौज़िअन लि-हाजतिही व अग्रल्लाहू क़ज़ाअहा औ यस्स्रहा अला यदैय व ल-अन अक़ज़िया लि-अम्रइम् मुस्लिमिन् हाजतन् अहब्बू इलैया मिन मिलाइल अर्ज़ि ज़हबव व फ़िज़्ज़ह।" - अबू अल-ग़नाइम अल-नर्सी ने किताब क़ज़ा अल-हवाइज में उनसे, अल्लाह तआला उनसे राज़ी हो।

बेशक मैं नहीं जानता कि इन दो नेमतों में कौन से मुझ पर ज़्यादा एहसान है कि एक शख़्स मेरी सरकार को अपनी हाजत रवाई का महल जान कर अपना मोअज़्ज़ज़ मुँह मेरे सामने लाया और अल्लाह तआला उसकी हाजत का रवा होना उसकी आसानी मेरे हाथ पर रवा फ़रमाए, ये तमाम रू-ए-ज़मीन भर कर सोना चाँदी मिलने से मुझे ज़्यादा महबूब है कि मैं किसी मुसलमान की हाजत रवाई फ़रमाऊँ। (अबू अल-ग़नाइम अल-नर्सी ने किताब क़ज़ा अल-हवाइज में मौला अली रज़ी अल्लाह तआला अन्हु से रिवायत किया - त)

हदीस १९२: रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "हजाहुम हसानु फ़-शफ़ा वश-तफ़ा"। हसान ने काफ़िरों की हजो कही तो...

---

1 तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, ज़िक्र अली बिन अबी तालिब 5029, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बैरूत 45/399; कंजुल उम्माल बहवाला 'कर' अन अली रज़ी अल्लाह अन्हु, हदीस 36464, मुअस्ससतुर् रसाला बैरूत 13/111. 2

وجھہ۔

کسی حاجتمندی کو میرا مکرم بندہ نہ فرمائے۔ (ابن عساکر نے جبیر سے انہوں نے شعبی سے انہوں نے حضرت علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ سے روایت کیا۔ت)

وہابیو! دیکھا تم نے محبوبانِ خدا کا احسان، ان کی غفران، ان کی حاجت برآری، ان کی شانِ ستاری۔

اللھم انفعنا بفضلھم وعفوھم وحلمھم وجودھم و کرمھم فی الدنیا والآخرۃ آمین۔ یا اللہ ! ہمیں ان کے فضل، ان کے عفو، ان کے حلم، ان کے جود اور ان کے کرم سے دنیا و آخرت میں نفع عطا فرما آمین۔ (ت)

حدیث ۱۹۱: فرماتے ہیں کرم اللہ تعالٰی وجہہ: لا ادری ای النعمتین اعظم علی منۃ من رجل بذل مصاص وجہہ الی فرأنی موضعاً لحاجتہ واجری اللہ قضاءھا او یسرہ علی یدی ولان اقضی لامرئ مسلم حاجۃ احب الی من ملا الارض ذھباً وفضۃ۔ ابو الغنائم النرسی فی کتاب قضاء الحوائج عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

بے شک میں نہیں جانتا کہ ان دو نعمتوں میں کون سے مجھ پر زیادہ احسان ہے کہ ایک شخص میری سرکار کو اپنی حاجت روائی کا محل جان کر اپنا معزز منہ میرے سامنے لائے اور اللہ تعالٰی اسکی حاجت کا روا ہونا اسکی آسانی میرے ہاتھ پر روا فرمائے، یہ تمام روئے زمین بھر کر سونا چاندی ملنے سے مجھے زیادہ محبوب ہے کہ میں کسی مسلمان کی حاجت روا فرماؤں۔ (ابو الغنائم النرسی نے کتاب قضاء الحوائج میں مولا علی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۹۲: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ھجاھم حسان فشفی واشتفی۔ حسان نے کافروں کی ہجو کہی تو

---

1 تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ علی بن ابی طالب ۵۰۲۹ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳۹۹/۴۵،

کنز العمال بحوالہ کر عن علی رضی اللہ عنہ حدیث ۳۶۴۶۴ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱۱/۱۳ 2

Fatawa Razawiyya Volume 30

Provided relief, and received relief. - Muslim narrated from the Mother of the Believers (Radi Allahu 'anha). (Muslim narrated from the Mother of the Believers Radi Allahu 'anha. - T)

Hadith 193: When the infidels of Quraish recited disrespectful verses against the noble status of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Abdullah bin Rawaha (Radi Allahu 'anhu) was commanded to respond. He responded, but the Prophet found it insufficient. Then Hazrat Ka'b bin Malik (Radi Allahu 'anhu) was commanded, but his response also did not please the noble heart. Then Hassan (Radi Allahu 'anhu) was commanded. He satirized the infidels. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"Indeed you have healed, O Hassan, and been healed." - Ibn Asakir from Abi Salamah bin Abdul Rahman (Radi Allahu 'anhuma).

Hassan! You gave relief and found relief. (Ibn Asakir narrated from Abi Salamah bin Abdul Rahman Radi Allahu 'anhuma. - T)

Hadith 194: Hassan (Radi Allahu 'anhu) presented himself before the Mother of the Believers Siddiqa (Radi Allahu 'anha). The Mother of the Believers had a cushion laid out for him. Abdul Rahman bin Abi Bakr Siddiq (Radi Allahu 'anhuma) requested: "You are seating him on a cushion even though he said what he said?" The Mother of the Believers said:

"Verily, he used to respond on behalf of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and heal his heart from the grief caused by his enemies." - Ibn Asakir from Ata bin Abi Rabah.

He used to reply on behalf of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and would provide healing to the noble chest from the sorrow caused by enemies. (Ibn Asakir narrated from Ata bin Abi Rabah. - T)

---

1. Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Chapter on the Virtues of Hassan bin Thabit, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/401; Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography 1546: Hassan bin Thabit, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 13/285.
2. Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography 1546: Hassan bin Thabit, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 13/78, 7; Kanz al-Ummal citing Kar, Hadith 36958, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 13/321, 322.

3. Kanz al-Ummal citing Kar, Hadith 36855, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 13/339; Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography 1546: Hassan bin Thabit, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 13/277.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

शिफ़ा दी, शिफ़ा पाई। - मुस्लिम ने उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की। (मुस्लिम ने उम्मुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत की। - टी)

हदीस १९३: जब कुफ़्फ़ार-ए-क़ुरैश ने हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान-ए-अक़दस में गुस्ताख़ी के शेर कहे, तो अब्दुल्लाह बिन रवाहा रज़ियल्लाहु अन्हु को जवाब देने का हुक्म हुआ। उन्होंने जवाब दिया, हुज़ूर ने उसे नाकाफ़ी पाया। फिर हज़रत काब बिन मालिक रज़ियल्लाहु अन्हु को हुक्म हुआ, उनका जवाब भी हुज़ूर को पसंद नहीं आया। फिर हसान रज़ियल्लाहु अन्हु को हुक्म हुआ। उन्होंने कुफ़्फ़ार की हजो (बुराई) की। हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

"ऐ हसान! बेशक तुमने शिफ़ा दी और शिफ़ा पाई।" - इब्न असाकिर ने अबी सलमा बिन अब्दुर्रहमान (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया।

हसान! तुमने शिफ़ा दी और शिफ़ा पाई। (इब्न असाकिर ने अबी सलमा बिन अब्दुर्रहमान रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया। - टी)

हदीस १९४: हसान रज़ियल्लाहु अन्हु उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु अन्हा की ख़िदमत में हाज़िर हुए। उम्मुल मोमिनीन ने उनके लिए मसनद बिछवाई। अब्दुर्रहमान बिन अबी बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु अन्हुमा ने गुज़ारिश की: "आप उन्हें मसनद पर बिठाती हैं जबकि उन्होंने वह कहा जो कहा?" उम्मुल मोमिनीन ने फ़रमाया:

"बेशक वह रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की जानिब से जवाब दिया करते थे और दुश्मनों के दिए रंज से हुज़ूर के सीना-ए-अक़दस को शिफ़ा देते थे।" - इब्न असाकिर ने अता बिन अबी रबाह से रिवायत किया।

यह रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तरफ़ से जवाब दिया करते और दुश्मनों के रंज से सीना-ए-अक़दस को शिफ़ा देते थे। (इब्न असाकिर ने अता इब्न अबी रबाह से रिवायत किया। - टी)

---

1. सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़ज़ाइल, हसान बिन साबित के फ़ज़ाइल का अध्याय, पुरानी कुतुब ख़ाना, कराची, २/४०१; तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, अनुवाद १५४६: हसान बिन साबित, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, १३/२८५।

2. तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, अनुवाद १५४६: हसान बिन साबित, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, १३/७८, ७; कंजुल उम्माल के हवाले से कर, हदीस ३६९५८, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, १३/३२१, ३२२।
3. कंजुल उम्माल के हवाले से कर, हदीस ३६८५५, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, १३/३३९; तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, अनुवाद १५४६: हसान बिन साबित, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, १३/२७७।

पृष्ठ ६१८/७७२

شفادی شفالی۔ مسلم عن ام المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہا۔ (مسلم نے ام المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کی ت)

حدیث ۱۹۳: جب کفارِ قریش نے شانِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں اشعارِ گستاخی کہے، عبداللہ بن رواحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حکم جواب ہوا، انہوں نے جواب دیا، حضور نے ناکافی پایا، پھر حضرت کعب بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو ارشاد ہوا، ان کا جواب بھی پسندِ خاطرِ اقدس نہ آیا۔ پھر حسان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو ارشاد ہوا۔ انہوں نے کفار کی ہجو کہی۔ حضورِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

لقد شفیت یا حسان واشتفیت۔ ابن عساکر عن ابی سلمۃ بن عبدالرحمن رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔

حسان! تم نے شفادی اور شفالی۔ (ابن عساکر نے ابی سلمہ بن عبدالرحمن رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۹۴: حسان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی خدمت میں حاضر ہوئے ام المومنین نے ان کے لئے مسند بچھوائی، عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے گزارش کی: آپ انہیں مسند پر بٹھاتی ہیں۔ وقد قال ما قال (ام المومنین نے فرمایا):

انہ کان یجیب عن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و سلم و یشفی صدرہ من اعدائہ۔ ابن عساکر عن عطاء ابن ابی رباح۔

یہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف سے جواب دیا کرتے اور رنجِ اعداء سے سینۂ اقدس کو شفاء دیتے (ابنِ عساکر نے عطاء ابن ابی رباح سے روایت کیا۔ت)

1 صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فضائل حسان بن ثابت قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۰۱/۲، تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۱۵۴۶ حسان بن ثابت دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۸۵/۱۳ 2 تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۱۵۴۶ حسان بن ثابت دار احیاء التراث العربی بیروت ۷۸/۱۳، ۷ کنزالعمال بحوالہ کر حدیث ۳۶۹۵۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳۲۲،۳۲۱/۱۳ 3 کنز العمال بحوالہ کر حدیث ۳۶۸۵۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳۳۹/۱۳، تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۱۵۴۶ حسان بن ثابت دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۷۷/۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Hadith 195: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Honor the Ansar (Helpers), for they have nurtured Islam just as a fledgling is nurtured in its nest." (Narrated by Al-Daraqutni in Al-Afrad and Al-Daylami from Anas, may Allah be pleased with him. - Al-Daraqutni narrated it in 'Al-Afrad' and Al-Daylami from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him. [T])

Third Section Hadiths related to the Noble Angels (peace be upon them)

Hadith 196: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Verily, when a believing servant supplicates to Allah Almighty, Allah says to Gabriel (peace be upon him): 'Do not answer him yet, for I love to hear his voice.' And when a wicked person supplicates, the Lord (Glorified and Exalted) says: 'O Gabriel! Fulfill his need, for I do not wish to hear his voice.'" - Ibn al-Najjar from Anas bin Malik, may Allah be pleased with him. (Beshak, a believing servant prays to Allah Almighty, so the Lord (Glory and Majesty be to Him) says to Gabriel (peace be upon him): Do not accept his prayer because I like to hear his voice. And when a sinner prays, the Lord (Glorified and Exalted) says: O Gabriel! Grant his request, for I do not want to hear his voice. - Narrated by Ibn al-Najjar from Anas bin Malik, may Allah be pleased with him. [T])

It is clear from this Hadith that Gabriel (peace be upon him) accepts prayers and fulfills needs. What greater polytheism (shirk) than this would there be in the Wahhabi religion?

Hadith 197: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

---

[1] Kanz al-Ummal, with reference to Qatni in Al-Afrad and Al-Daylami, Hadith 33727, Muassasat al-Risalah, Beirut, 9/12; Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 223, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 5/1. [2] Kanz al-Ummal, with reference to Ibn al-Najjar, Hadith 3261 and 4905, Muassasat al-Risalah, Beirut, 85/2 and 620.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

हदीस 195: कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "अंसार की इज़्ज़त करो कि उन्होंने इस्लाम को पाला है जिस तरह परिंदे का बच्चा घोंसले में पाला जाता है।" (दारकुतनी ने 'अल-अफ़राद' में और दैलमी ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।)

तीसरा भाग फ़रिश्तों (अलैहिमुस्सलाम) से संबंधित हदीसें

हदीस 196: कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "बेशक मोमिन बंदा अल्लाह अज़्ज़वजल से दुआ करता है तो रब जल्ल व अला जिब्रील अलैहिस्सलाम से फ़रमाता है: इसकी दुआ (अभी) क़बूल न कर कि मैं इसकी आवाज़ सुनना पसन्द करता हूँ। और जब फ़ाजिर (गुनाहगार) दुआ करता है, तो रब जल्ल जलालुहू फ़रमाता है: ऐ जिब्रील! इसकी ज़रूरत पूरी कर दे क्योंकि मैं इसकी आवाज़ सुनना नहीं चाहता।" - इब्ने नज्जार ने अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। (बेशक मोमिन बंदा अल्लाह अज़्ज़वजल से दुआ करता है तो रब जल्ल व अला जिब्रील अलैहिस्सलाम से फ़रमाता है: इसकी दुआ क़बूल न कर कि मैं इसकी आवाज़ सुनने को दोस्त (पसंद) रखता हूँ। और जब फ़ाजिर दुआ करता है रब जल्ल जलालुहू, फ़रमाता है: ऐ जिब्रील! इसकी हाजत रवा (पूरी) कर दे कि मैं इसकी आवाज़ सुनना नहीं चाहता। इब्ने नज्जार ने अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। [त])

इस हदीस से वाज़ेह (साफ़) है कि जिब्रील अलैहिस्सलाम दुआएँ क़बूल करते और हाजतें पूरी करते हैं। वहाबियत के दीन में इससे बढ़कर और क्या शिर्क होगा?

हदीस 197: कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

---

1. कंज़ुल उम्माल, बहवाला क़ुतनी फ़िल अफ़राद वद-दैलमी हदीस 33727, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 9/12, अल-फ़िरदौस बि-मासूरुल ख़िताब हदीस 223, दारुल कुतुबुल इल्मिय्या बेरूत 5/1।
2. कंज़ुल उम्माल, बहवाला इब्ने नज्जार हदीस 3261 व 4905, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 85/2 व 620।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

حدیث ۱۹۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: اکرموا الانصار فانھم ربوا الاسلام کما یربی الفرخ فی وکرہ۔ انصار کی عزت کرو کہ انہوں نے اسلام کو پالا ہے جس طرح پرند کا پٹھا آشیانے میں پالا جاتا ہے۔ (الدارقطنی فی الافراد والدیلمی عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ دارقطنی نے افراد میں اور دیلمی نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

وصل سوم احادیث متعلقہ بملائکہ کرام علیہم الصلوۃ والسلام

حدیث ۱۹۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ان العبد المؤمن لیدعوا اللہ تعالی فیقول اللہ تعالی لجبریل لا تجبہ فانی احب ان اسمع صوتہ ، واذا دعاہ الفاجر قال یا جبریل اقض حاجتہ فانی لا احب ان اسمع صوتہ - بیشک بندہ مومن اللہ عزوجل سے دعا کرتا ہے تو رب جل وعلا جبریل علیہ الصلوۃ والسلام سے فرماتا ہے : اس کی دعا قبول نہ کر کہ میں اس کی آواز سننے کو دوست رکھتا ہوں۔ اور جب فاجر دعا کرتا ہے رب جل جلالہ ، فرماتا ہے : اے جبریل ! اس کی حاجت روا کر دے کہ میں اس کی آواز سننا نہیں چاہتا۔ ابن النجار عن انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ (ابن النجار نے انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

اس حدیث سے واضح کہ جبریل علیہ الصلوۃ والسلام دعائیں قبول کرتے حاجتیں روا فرماتے ہیں۔ دین وہابیت میں اس سے بڑھ کر اور کیا شرک ہوگا۔

حدیث ۱۹۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

1 کنز العمال بحواله قط فی الافراد والدیلمی حدیث ۳۳۷۲۷ مؤسسة الرساله بیروت ۹/۱۲ ، الفردوس بما ثور الخطاب حدیث ۲۲۳ دار الکتب العلمیہ بیروت ۵/۱ 2 کنزالعمال بحواله ابن النجار حدیث ۳۲۶۱ و ۴۹۰۵ مؤسسة الرساله بیروت ۸۵/۲ و ۶۲۰

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Allah has certain angels appointed over the sustenance of the children of Adam. Allah Almighty has commanded them that whichever servant you find who has abandoned all worldly worries and focused on the Hereafter, make the heavens, the earth, and humans the guarantors of his sustenance. That is, provide him with sustenance from all directions without him asking. And whomever you see seeking sustenance, if he intends to be truthful, make his sustenance pure and easy for him. But whoever exceeds the limit, leave him to his desires; then he will only receive what I have written for him. (Narrated by Al-Hakim al-Tirmidhi in al-Nawadir).

Hadith 198: He (peace and blessings of Allah be upon him) said: An angel is holding the hair of your forehead; when you humble yourself for the sake of Allah Almighty, He grants you elevation. And when you show arrogance towards Him (God forbid), He crushes and destroys you. And an angel stands at your mouth, not letting a snake enter your mouth. (Narrated by Ibn Jarir from Kinana al-Adawi, may Allah be pleased with him. This is a condensed version).

See, the angel gives high status to the humble and destroys the arrogant, and...

---

1. Nawadir al-Usul by al-Tirmidhi, Principle 271, in Jam' al-Humum, Dar Sader Beirut, p. 395.
2.

फतावा रज़विया, खंड 30

अल्लाह ताला के कुछ फरिश्ते आदम की औलाद के रिज़क पर नियुक्त हैं। अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल का उन्हें हुक्म है कि जिस बंदे को ऐसा पाओ कि वह सब फ़िक्र छोड़ कर आख़िरत का हो रहा है, तो आसमान, ज़मीन और इंसान सब को उसके रिज़क का ज़ामिन (गारंटर) बना दो। यानी बिना मांगे हर तरफ से उसे रिज़क पहुँचाओ। और जिसे रोजी की तलाश में देखो, अगर वह सच्चाई का इरादा करे तो उसके लिए उसका रिज़क पाक और आसान कर दो। और जो हद से बढ़े उसे उसकी ख्वाहिश पर छोड़ दो, फिर उसे उतना ही मिलेगा जितना मैंने उसके लिए लिख दिया है। (इसे हकीम तिर्मिज़ी ने 'नवादिर' में रिवायत किया है।)

हदीस 198: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: एक फरिश्ता तुम्हारी पेशानी के बाल थामे हुए है, जब तुम अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल के लिए आजिज़ी (नम्रता) करते हो तो वह तुम्हें बुलंदी बख्शता है। और जब तुम उस पर माज़अल्लाह तक़ब्बुर (अहंकार) करते हो, तो वह तुम्हें तोड़ डालता है और हलाक कर देता है। और एक फरिश्ता तुम्हारे मुँह पर खड़ा है कि सांप को तुम्हारे मुँह में नहीं जाने देता। (इब्ने जरीर ने कनाना अदवी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। यह संक्षिप्त है।)

देखो, फरिश्ता विनम्र लोगों को उच्च पद देता है और अहंकारियों को नष्ट कर देता है, और...

---

1. नवादिर अल-उसूल, तिर्मिज़ी, सिद्धांत 271, 'जमअल हुमूम' में, दार सादेर बेरूत, पृष्ठ 395।
2.

ان اللہ ملئکۃ مؤکلین بارزاق بنی ادم قال لھم ایما عبدٍ وجد تموہ جعل الھم ھما واحد فضمنوا رزقہ السموات والارض وبنی ادم ایسما عبدٍ وجد تموہ طلب فان تحری الصدق فطیبوا لہ، ویسروا ومن تعدی ذلك فخلوا بینہ، وبین ما یرید ثم لا ینال فوق الدرجۃ التی کتبتھا لہ۔ الترمذی الاکبر الامام فی النوادر۔

اللہ تعالٰی کے کچھ فرشتے بنی آدم کے رزقوں پر مؤکل ہیں انہیں اللہ عزوجل کا حکم ہے کہ جس بندے کو ایسا پاؤ کہ سب فکریں چھوڑ کر آخرت کا ہو رہا ہے آسمان و زمین و انسان سب کو اس کے رزق کا ضامن کر دو یعنی بے طلب ہر طرف سے اسے رزق پہنچاؤ اور جسے روزی کی تلاش میں دیکھو وہ اگر راستی کا قصد کرے تو اس کے لئے اس کا رزق پاک وآسان کردو اور جو حد سے بڑھے اسے اس کی خواہش پر چھوڑ دو پھر ملے گا تو اتنا ہی جو میں نے اس کے لئے لکھ دیا ہے (اس کو حکیم ترمذی نے نوادر میں روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۹۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ملك قابض علی ناصیتك فاذا تواضعت للہ رفعك واذا تجبرت علی اللہ قصمك وملك قائم علی فیك لا یدع الحیۃ ان تدخل فی فیك۔ ابن جریر عن کنانۃ العدوی رضی اللہ تعالی عنہ۔ ھذا مختصر۔

ایک فرشتہ تیری پیشانی کے بال تھامے ہوئے ہے جب تو اللہ عزوجل جل شانہ کے لئے تواضع کرے تجھے بلندی بخشتا ہے اور جب تو اس پر معاذ اللہ تکبر کرے تجھے توڑ ڈالتا ہلاک کر دیتا ہے، اور ایک فرشتہ تیرے منہ پر کھڑا ہے کہ سانپ کو تیری منہ میں نہیں جانے دیتا۔ (ابن جریر نے کنانہ عدوی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ یہ مختصر ہے۔ ت)

دیکھو متواضعوں کو فرشتہ بلند قدری دیتا ہے، متکبروں کو فرشتہ ہلاک کرتا ہے، اور...

١ نوادر الاصول للترمذى الاصل الحادى والسبعون والمائتان فى جمع الهموم دار صادر بيروت ص ٢٩٥ ٢

Volume 30 - Fatawa Rizwiya

Why gentlemen! Isn't this angel, who is protecting the mouth, the averter of calamities? Perhaps its name should be "Averter of Calamity" lest it leave and a snake enter your mouth.

Hadith 199: He (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wa Sallam) says:

Indeed, the son of Adam is in heedlessness of what he was created for, and Allah sends an angel to protect him until the time [of his death] arrives. (Narrated by the sons of Abu Hatim and Abu al-Dunya, and Abu Nu'aym from Jabir (may Allah be pleased with them). This is a summarized version.)	The son of Adam is heedless of the purpose for which he was created, and Allah Almighty sends an angel who remains his guardian until the appointed time arrives. (This was narrated by the sons of Abu Hatim and Abu al-Dunya and by Abu Nu'aym from Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him); this is a brief account.)

Hadith 200: It is in Sahih Muslim from Hudhayfah bin Asid (may Allah be pleased with him). The Messenger of Allah (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wa Sallam) says:

When forty-two nights pass over the zygote (nutfa), Allah sends an angel to it who shapes it and creates its hearing, sight, skin, flesh, and bones. - The Hadith	When forty-two nights pass over the drop (nutfa), Allah Almighty sends an angel towards it. He comes and gives it form, and creates [its] ears, eyes, skin, flesh, and bones.

In another narration of the same:

The angel descends upon it. Zuhair said, 'I think he said, "the one who creates it"'.	The angel comes and falls upon it. Zuhair said, 'In my opinion, the words of the Hadith are that it is the angel who creates it.'

---

1. Hilyat al-Awliya, Biography 235, Muhammad bin Ali al-Baqir, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 3/190; Al-Durr al-Manthur with reference to Ibn Abi al-Dunya and Ibn Abi Hatim etc., under verse 50/21, Dar Ihya al-Turath, Beirut, 7/524.
2. Sahih Muslim, Book of Destiny (Kitab al-Qadar), Chapter on the Quality of Human Creation in the Mother's Womb, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/333.

3. Sahih Muslim, Book of Destiny (Kitab al-Qadar), Chapter on the Quality of Human Creation in the Mother's Womb, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/333.

क्यों साहबों! यह फ़रिश्ता जो मुँह की हिफ़ाज़त कर रहा है, क्या वह बलाओं को टालने वाला नहीं हुआ? शायद उसका नाम 'बला टालने वाला' होगा ताकि वह छोड़ न दे कि साँप तुम्हारे मुँह में घुस जाए।

हदीस 199: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"बेशक आदम की संतान उस काम से ग़ाफ़िल है जिसके लिए उसे पैदा किया गया है, और अल्लाह एक फ़रिश्ता भेजता है जो वक़्त (मौत) आने तक उसकी हिफ़ाज़त करता है।" (इसे अबू हातिम और अबू अद-दुनिया के बेटों और अबू नुअैम ने जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है। यह संक्षिप्त है।)

आदम की औलाद उस काम से बेख़बर है जिसके लिए उसे बनाया गया है और अल्लाह तआला फ़रिश्ता भेजता है जो वक़्त पहुँचने तक उसका निगहबान रहता है। (इसे अबू हातिम व अबू अल-दुनिया के बेटों और अबू नुअैम ने हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है, यह संक्षिप्त है।)

हदीस 200: सहीह मुस्लिम शरीफ़ में हुज़ैफ़ा बिन असैद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"जब नुत्फ़े(शुक्राणु/अंडाणु के मिलन) पर बयालीस रातें गुज़र जाती हैं, तो अल्लाह उसकी तरफ़ एक फ़रिश्ता भेजता है, फिर वह उसकी सूरत बनाता है और उसके कान, आँख, खाल, मांस और हड्डियाँ बनाता है।" - हदीस

जब नुत्फ़े पर बयालीस रातें बीत जाती हैं, अल्लाह तआला उसकी ओर फ़रिश्ता भेजता है, वह आकर उसका रूप बनाता है, कान, आँख, त्वचा, मांस, हड्डियाँ पैदा करता है।

उन्हीं की दूसरी रिवायत में है:

"फ़रिश्ता उस पर उतरता है। ज़ुहैर ने कहा, 'मेरा ख़्याल है कि उन्होंने कहा, "वह जो इसे पैदा करता है"'।"

फ़रिश्ता आकर उस पर गिरता है, ज़ुहैर ने कहा मेरे ख़्याल में हदीस के शब्द ये हैं कि वह फ़रिश्ता जो उसे पैदा करता है।

1. हिल्यतुल औलिया, अनुवाद 235 मुहम्मद बिन अली अल-बाक़िर, दारुल किताबुल अरबी, बेरुत, 3/190; अद-दुर्रुल मनसूर, इब्न अबी अद-दुनिया और इब्न अबी हातिम आदि के हवाले से, आयत 21/50 के तहत, दार इह्या अत-तुरास, बेरुत, 7/524।
2. सहीह मुस्लिम, किताबुल क़द्र, माँ के पेट में मनुष्य के निर्माण की गुणवत्ता का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/333।
3. सहीह मुस्लिम, किताबुल क़द्र, माँ के पेट में मनुष्य के निर्माण की गुणवत्ता का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/333।

पृष्ठ 621 का 772

کیوں صاحبو! یہ فرشتہ جو منہ کی حفاظت کر رہا ہے دافع البلا تو نہ ہوا شاید دفع بلال اس کا نام ہوگا کہ وہ چھوڑ دے کہ سانپ تمہارے منہ میں گھس جائے۔

حدیث ۱۹۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

ان ابن آدم لفی غفلة عما خلق له ویبعث الله ملکا فیحفظه حتی یدرک۔ ابنا ابوی حاتم والدنیا وابو نعیم عن جابر رضی الله تعالی عنهم هذا مختصر۔

آدم زاد اس کام سے غافل ہے جس کے لیے پیدا کیا گیا اور اللہ تعالٰی فرشتہ بھیجتا ہے کہ وقت پہنچنے تک اس کا نگہبان رہتا ہے۔ (اسکو ابو حاتم وابو الدنیا کے بیٹوں اور ابو نعیم نے حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا، یہ مختصر ہے۔ت)

حدیث ۲۰۰: صحیح مسلم شریف میں حذیفہ بن اسید رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اذا مر بالنطفة اثنتان واربعون لیلة بعث الله الیها ملکا فصورها وخلق سمعها وبصرها وجلدها ولحمها وعظامها - الحدیث

جب نطفے پر بیالیس راتیں گزرتی ہیں اللہ تعالیٰ اس کی طرف فرشتہ بھیجتا ہے وہ آکر اس کی صورت بناتا ہے، کان، آنکھ، کھال، گوشت، ہڈیاں خلق کرتا ہے۔

انہیں کی دوسری روایت میں ہے:

یتسورعلیها الملك.قال زهیر حسبته قال الذی یخلقها -

فرشتہ آکر اس پر گرتا ہے، زہیر نے کہا میرے خیال میں حدیث کے لفظ یہ ہیں کہ وہ فرشتہ جو اسے خلق کرتا ہے۔

1 حلیۃ الاولیاء ترجمہ ۲۳۵ محمد بن علی الباقر دار الکتاب العربی بیروت ۱۹۰/۳، الدر المنثور بحوالہ ابن ابی الدنیا وابن ابی حاتم الخ تحت الآیۃ ۲۱/۵۰ دار احیاء لتراث بیروت ۷/ ۵۲۴ 2 صحیح مسلم، کتاب القدر باب کیفیت خلق الآدمی فی بطن امہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۳۳ 3 صحیح مسلم، کتاب القدر باب کیفیت خلق الآدمی فی بطن امہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۳۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

In their third narration, it is stated:

Arabic	Urdu Translation
Verily, an angel is appointed over the womb; when Allah wills to create something by His permission... (the Hadith continues). 1-	Truly, an angel is appointed over the wombs of women; when Allah Almighty wills that the angel should create something by divine permission.

In the narration of Tabarani, it is stated:

Arabic	Urdu Translation
Indeed, when the sperm settles in the womb and forty days pass, the angel of the womb comes and fashions its bones, flesh, blood, and skin. 2-	When forty days have passed since the sperm settled in the womb, the angel appointed over the womb comes and forms its bones, meat, blood, and hair/skin.

Hadith 201: It is narrated in the Sahihain (Bukhari and Muslim) etc., from Hazrat Abdullah bin Mas'ood (may Allah be pleased with him), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

The material for a child's creation gathers in the mother's womb for forty days, then for a similar period it remains as a clot of blood, then for a similar period as a lump of flesh. Then Allah sends an angel to it who breathes the soul into it. When three periods of forty days have passed, Allah Almighty sends an angel to it to put life into it. These are the words of Muslim. Allah Almighty says:

Arabic	Urdu Translation
"It is He who forms you in the wombs however He wills." 4-	Allah is He who fashions you in the wombs of your mothers however He pleases.

Footnotes: 1 Sahih Muslim, Kitab al-Qadar, Chapter on the Manner of Human Creation in the Mother's Womb, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/333. 2 Al-Mu'jam al-Kabir, narrated from Hudhayfa bin Asid (may Allah be pleased with him), Hadith 3041, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 3/77; Kanz al-Ummal, Hadith 565, Muassasat al-Risala, Beirut, 1/121. 3 Sahih al-Bukhari, Kitab Bad' al-Khalq, 1/546 and Kitab al-Anbiya, 2/469, Qadimi Kutub Khana, Karachi; Sahih Muslim, Kitab al-Qadar, Chapter on the Manner of Human Creation in the Mother's Womb, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/332. 4 The Holy Quran, 3/6.

फतावा रज़विया खंड 30

उनकी तीसरी रिवायत (कथन) में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
निश्चय ही, गर्भाशय पर एक फरिश्ता नियुक्त है; जब अल्लाह उसकी अनुमति से कुछ पैदा करना चाहता है... (हदीस जारी है)। 1-	बेशक, महिलाओं के गर्भाशय पर एक फरिश्ता तैनात है, जब अल्लाह तआला चाहता है कि वह फरिश्ता ईश्वरीय अनुमति से कुछ सृजन करे।

तबरानी की रिवायत में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
वास्तव में, जब वीर्य गर्भाशय में स्थिर हो जाता है और चालीस दिन बीत जाते हैं, तो गर्भाशय का फरिश्ता आता है और उसकी हड्डियों, मांस, रक्त और त्वचा का रूप देता है। 2-	जब वीर्य को गर्भाशय में ठहरे हुए चालीस दिन (चिल्ला) बीत जाते हैं, तो वह फरिश्ता जो गर्भाशय पर नियुक्त है, आकर उसकी हड्डियों, मांस, रक्त और बाल-खाल की आकृति बनाता है।

हदीस 201: सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) आदि में हजरत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

बच्चे के सृजन की सामग्री माँ के पेट में चालीस दिनों तक एकत्र होती है, फिर इतने ही दिनों तक वह जमे हुए रक्त (लोथड़ा) के रूप में रहता है, फिर उतने ही दिनों तक मांस के टुकड़े के रूप में रहता है। फिर अल्लाह उसकी ओर एक फरिश्ता भेजता है जो उसमें रूह (प्राण) फूँकता है। जब तीन चालीस-दिनों की अवधियाँ बीत जाती हैं, तो अल्लाह तआला उसकी ओर एक फरिश्ता भेजता है जो उसमें जीवन डालता है। ये मुस्लिम के शब्द हैं। अल्लाह अज़वजल फरमाता है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"वही है जो तुम्हारी आकृतियाँ बनाता है गर्भाशयों में जैसे वह चाहता है।" 4-	अल्लाह वह है जो तुम्हारी छवि बनाता है माओं के पेटों में जैसा चाहे।

पादलेख (Footnotes): 1 सहीह मुस्लिम, किताब अल-क़दर, अध्याय: माँ के पेट में मानव सृजन की विधि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/333। 2 अल-मुअजम अल-कबीर, हुजैफा बिन असिद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित, हदीस 3041, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरूत, 3/77; कंज़ अल-

उम्माल, हदीस 565, मुअस्ससात अल-रिसाला, बेरूत, 1/121। 3 सहीह अल-बुखारी, किताब बदअल-खल्क, 1/546 और किताब अल-अम्बिया, 2/469, कदीमी कुतुब खाना, कराची; सहीह मुस्लिम, किताब अल-कदर, अध्याय: माँ के पेट में मानव सृजन की विधि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/332। 4 अल-कुरान अल-करीम, 3/6।

पृष्ठ 622 का 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

انہیں کی تیسری روایت میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ان ملکاً مؤکلاً بالرحم اذا اراد اللہ ان یخلق شیئاً باذن اللہ الحدیث 1-	بیشک عورتوں کے رحم پر ایک فرشتہ متعین ہے جب اللہ تعالیٰ چاہتا ہے کہ وہ فرشتہ باذن الہی کچھ خلق کرے۔

طبرانی کی روایت میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ان النطفة اذا استقرت في الرحم فمضی لها نطفے کو جب رحم میں ٹھہرے چلہ گزر جاتا ہے فرشتہ اربعون یوماً جاء ملك الرحم فصور عظمه ولحمه ودمه وبشره 2-	کہ رحم پر مؤکل ہے آکر اس کی ہڈیوں، گوشت، خون اور بال کھال کی تصویر کرتا ہے۔

حدیث ۲۰۱: صحیحین بخاری و مسلم وغیرہما میں حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

بچے کا مادہ آفرنیش چالیس دن تک ماں کے پیٹ میں جمع ہوتا ہے پھر اتنے ہی دن جما ہوا خون رہتا ہے، پھر اتنے ہی دن خون کی بوٹی، ثم یرسل اللہ الیہ الملك فینفخ فیہ الروح جب تین چلے گزر لیتے ہیں اللہ تعالیٰ اس کی طرف ایک فرشتہ بھیجتا ہے کہ وہ اس میں جان ڈالتا ہے، ھذا لفظ مسلم 3- (یہ مسلم کے الفاظ ہیں۔ت) اللہ عزوجل فرماتا ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
"هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ط" 4-	اللہ وہ ہے کہ تمہاری تصویر فرماتا ہے ماؤں کے پیٹوں میں جیسے چاہے۔

حواشی: 1 صحیح مسلم کتاب القدر باب کیفیۃ خلق الآدمی فی بطن امہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۳۳/۲ 2 المعجم الکبیر عن حذیفة بن اسید رضی اللہ عنہ حدیث ۳۰۴۱ المکتبة الفیصلیة بیروت ۷۷/۳ ، کنز العمال حدیث ۵۶۵ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲۱/۱ 3 صحیح البخاری کتاب بدء الخلق ۵۴۶/۱ و کتاب الانبیاء ۴۶۹/۲ قدیمی کتب خانہ کراچی ، صحیح مسلم کتاب القدر باب کیفیۃ خلق الآدمی فی بطن امہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۳۲/۲ 4 القرآن الکریم ۶/۳

Fatawa Razawiyya (Volume 30)

And He, the Exalted, says: "Is there any creator other than Allah?"[1] - Is there any other creator besides Allah? Here, Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), whose holy name is 'Mahi' i.e., the eraser of disbelief and polytheism, he himself is stating in authentic Hadiths that the angel shapes, the angel forms the figure. The angel creates the eyes, ears, flesh, bones, hair, skin, and blood. And not only this, but after all this is done by the angel's hand, the angel also puts life into it. What could be greater polytheism than this in the eyes of the shirk-loving miscreants? We seek refuge with Allah, the Lord of the worlds. Jibril Amin (peace and blessings be upon him) was silent after saying only this much:

"That I may give you a pure son."[2] - I will give you a pure son.

Here, the creation and shaping of sons and daughters all over the world is occurring through the hands of a person of lower rank than him. O foolish ignoramuses! Have mercy on the life of your failing faith. Eliminating this distinction of attribution and erasing types of chains of narration, God knows into what wretched states it will lead you. You have taken making Muslims polytheists as a joke.

Hadith 202: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

لو لم ابعث فیکم لبعث عمر اید اللہ عمر بملکین یوفقانہ ویسدد انہ فاذا اخطأ صرفاہ حتی یکون صوابا۔ الدیلمی[3] عن ابی بکر ن الصدیق و ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنھما۔

If I had not been sent among you, surely Umar would have been sent as a prophet. Allah, the Mighty and Majestic, has supported Umar with two angels who grant him guidance and keep him on the right path in every matter. If Umar's opinion falters, the angels turn Umar away from it so that only the truth proceeds from Umar. (Narrated by Al-Daylami from Abu Bakr Al-Siddiq and Abu Hurairah, may Allah be pleased with them).

[1] Al-Quran Al-Karim 35:3 [2] Al-Quran Al-Karim 19:19 [3] Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab Hadith 512, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/373; Kanz al-Ummal Hadith 32717, Mu'assasah Beirut 11/581.

फतावा रज़विया (खंड 30)

और अल्लाह तआला फ़रमाता है: "क्या अल्लाह के सिवा कोई और भी पैदा करने वाला है?"[1] - क्या कोई और भी पैदा करने वाला है अल्लाह के सिवा। यहाँ मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), जिनका पवित्र नाम 'माही' है, यानी कुफ़्र और शिर्क को मिटाने वाले, वे स्वयं प्रामाणिक हदीसों में फ़रमा रहे हैं कि फरिश्ता तस्वीर बनाता है, फरिश्ता सूरत बनाता है। फरिश्ता आँख, कान, मांस, हड्डियाँ, बाल, खाल, खून पैदा करता है। और सिर्फ यही नहीं, बल्कि यह सब कुछ फरिश्ते के हाथ से होने के बाद, फरिश्ता ही जान डालता है। शिर्कपसंद गुमराहों की नज़रों में इससे बड़ा शिर्क और क्या होगा? अल्लाह रब्बुल आलमीन की पनाह। जिब्रील अमीन (अलैहिस्सलाम) तो इतना ही फ़रमा कर चुप हो रहे थे:

"ताकि मैं तुझे एक पवित्र बेटा दूँ।"[2] - मैं तुझे एक सुथरा बेटा दूँ।

यहाँ तो उनसे कम दर्जे के व्यक्ति के हाथों दुनिया भर के बेटे-बेटियों की रचना और तस्वीर हो रही है। ऐ बेवकूफ जाहिलों! अपने कमज़ोर ईमान की जान पर रहम करो, निसबत (जुड़ाव) के इस अंतर को मिटाना और सनद (प्रमाण) की किस्मों को खत्म करना, खुदा जाने तुम्हें किस बुरे हाल तक पहुँचा देगा। तुमने मुसलमानों को मुशरिक बनाना हँसी-खेल समझ रखा है।

हदीस 202: कि (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

لو لم ابعث فیکم لبعث عمر اید اللہ عمر بملکین یوفقانہ ویسدد انہ فاذا اخطأ صرفاہ حتی یکون صوابا۔ الدیلمی[3] عن ابی بکر ن الصدیق و ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنھما۔	अगर मैं तुम में न भेजा जाता, तो यकीनन उमर नबी बनाकर भेजे जाते। अल्लाह अज़्ज़वजल ने दो फरिश्तों के ज़रिए उमर की ताईद (मदद) फ़रमाई है कि वे दोनों उमर को तौफीक (प्रेरणा) देते हैं और हर मामले में उन्हें सही रास्ते पर रखते हैं। अगर उमर की राय में कोई चूक होती है, तो फरिश्ते उमर को उधर से फेर देते हैं ताकि उमर से हक (सच्चाई) ही ज़ाहिर हो। (दैल्मी ने अबू बक्र सिद्दीक और अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।)

[1] अल-कुरआन अल-करीम 35:3 [2] अल-कुरआन अल-करीम 19:19 [3] अल-फ़िरदौस बि-मासूर अल-खिताब हदीस 512, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/373, कंज अल-उम्माल हदीस 32717 मुअस्ससा बेरुत 11/581.

اور فرماتا ہے جل وعلا : "هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ"[1] - کیا کوئی اور بھی خلق کرنے والا ہے اللہ کے سوا۔ یہاں مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جن کا نام پاک ماحی ہے یعنی کفر و شرک کے مٹانے والے ، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ، وہ خود صحیح حدیثوں میں فرما رہے ہیں کہ فرشتہ تصویر کرتا ہے، فرشتہ صورت بناتا ہے۔ فرشتہ آنکھ ،کان ، گوشت ، استخواں ، بال ، کھال ، خون خلق کرتا ہے۔ اور صرف یہی نہیں بلکہ یہ سب کچھ فرشتے کے ہاتھ سے ہو کر جان بھی فرشتہ ڈالتا ہے۔ شرک پسند گمراہوں کے نزدیک اس سے بڑھ کر اور کیا شرک ہوگا والعیاذ باللہ رب العلمین۔ جبریل امین علیہ الصلوۃ والتسلیم تو اتنا ہی فرما کر چپ ہورہے تھے:

"لِاَهَبَ لَكِ غُلٰمًا زَكِيًّا"[2] - میں تجھے ستھرا بیٹا دوں۔

یہاں تو ان سے کم درجہ شخص کے ہاتھوں پر دنیا بھر کے بیٹی بیٹوں کی خلق و تصویر ہو رہی ہے۔ احمق جاہلو! اپنے سکتے ایمان کی جان پر رحم کرو، یہ فرق نسبت اٹھانا اقسام اسناد مٹانا خدا جانے تمہیں کن برے حالوں پر پہنچائے گا۔ مسلمانوں کو مشرک بنانا ہنسی کھیل سمجھا ہے۔

حدیث ۲۰۲: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

لو لم ابعث فیکم لبعث عمر اید اگر نبی میں تم میں مبعوث نہ ہوتا تو بیشک عمر نبی کر کے بھیجا
اللہ عمر بملکین یوفقانہ ویسدد جاتا۔ اللہ عزوجل نے دو فرشتوں سے عمر کی تائید فرمائی ہے کہ
انہ فاذا اخطأ صرفاہ حتی یکون وہ دونوں عمر کو توفیق دیتے اور ہر امر میں اسے ٹھیک راہ پر
صوابا۔ الدیلمی[3] عن ابی بکر ن رکھتے ہیں اگر عمر کی رائے لغزش کرتی ہے تو فرشتے عمر
کو ادھر سے پھیر دیتے ہیں تاکہ عمر سے حق ہی صادر ہو

الصدیق و ابی ھریرۃ رضی اللہ (دیلمی نے ابو بکر صدیق اور ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے

تعالٰی عنھما۔ روایت کیا ت)

1 القرآن الکریم ۳/۳۵ 2 القرآن الکریم ۱۹/۱۹ 3 الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۵۱۲ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/۳۷۳ ، کنز العمال حدیث ۳۲۷۱۷ مؤسسہ بیروت ۵۸۱/۱۱

Volume 30 - Fatawa Rizvia

Hadith 203: Sayyiduna Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) says: Verily, the conversion of Umar (may Allah be pleased with him) to Islam was honor, his migration was victory and support, and his caliphate was a mercy. By God, we were not able to pray openly around the Kaaba until Umar embraced Islam. When he became a Muslim, he fought the disbelievers until we prayed openly around the Kaaba. And indeed, I believe that between Umar's eyes is an angel who keeps him on the right path and guides him, and I believe that Satan is afraid of Umar, and whenever the mention of righteous servants occurs, bring up the mention of Umar.

Ibn Asakir (may Allah be pleased with him) narrated it, and some of it has already been mentioned with another citation at the end of the first chapter.

(Ibn Asakir (may Allah be pleased with him) has narrated this, and some parts of it have passed at the end of the first chapter with another citation. - T)

Hadith 204: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

When a judge sits in his court, two angels descend upon him who guide him, grant him success, and direct him as long as he does not deviate from the truth. When he deviates, they ascend and leave him. Al-Bayhaqi from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them).

When a judge sits in a court of judgment, two angels descend upon him to guide him, grant him success, and lead him on the right path as long as he does not turn away from the truth. When he turns away, the angels leave him and fly away. (Narrated by Al-Bayhaqi from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them). - T)

Hadith 205: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: Any Muslim who makes the heart of another Muslim happy, Allah Almighty creates from that joy an angel...

1. Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography 5302, Umar bin Khattab (may Allah be pleased with him), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 44/76; Kanz al-Ummal, Hadith 35869, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 12/599.
2. Kanz al-Ummal from Ibn Abbas, Hadith 15015, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 6/99; Al-Sunan al-Kubra of al-Bayhaqi, Adab al-Qadi, Chapter on the Merit of one tested with something, etc., Dar Sadir, Beirut, 10/88.

जिल्द 30 - फ़तावा रज़विया

हदीस 203: सैयदुना अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: बेशक उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का इस्लाम इज़्ज़त था और उनकी हिजरत फ़तह व नुसरत और उनकी ख़िलाफ़त रहमत थी। ख़ुदा की क़सम! काबा के गिर्द ख़ुल्लम-खुल्ला नमाज़ न पढ़ने पाए जब तक उमर इस्लाम न लाए। जब वह मुसलमान हुए तो काफ़िरों से ताल (युद्ध) किया यहाँ तक कि हमने ख़ुल्लम-खुल्ला काबा के गिर्द नमाज़ अदा की। और बेशक मैं समझता हूँ कि उमर की दोनों आँखों के दरमियान एक फ़रिश्ता है जो उन्हें रास्ती व दुरुस्ती (सत्य और सुधार) देता है और मैं समझता हूँ कि उमर से शैतान डरता है और जब नेक बंदों का ज़िक्र हो तो उमर का ज़िक्र लाओ।

इब्न असाकिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने इसे रिवायत किया और उसका कुछ हिस्सा दूसरे हवाले के साथ पहले अध्याय के अंत में गुज़र चुका है।

(इसे इब्न असाकिर रज़ियल्लाहु अन्हु ने रिवायत किया, और इसका कुछ हिस्सा दूसरी तख़रीज के साथ बाब अव्वल के आख़िर में गुज़र गया है। -त)

हदीस 204: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

जब क़ाज़ी अपनी मजलिस में बैठता है, तो उस पर दो फ़रिश्ते उतरते हैं जो उसे रास्ती देते हैं, तौफ़ीक़ बख़्शते हैं और सीधी राह चलाते हैं जब तक वह हक़ से विमुख न हो जाए। जब उसने ज़ुल्म किया, तो वे ऊपर चढ़ जाते हैं और उसे छोड़ देते हैं। बैहक़ी, इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से।

जब क़ाज़ी मज्लिसे हुक्म में बैठता है तो उस पर दो फ़रिश्ते उतरते हैं कि वे उसे रास्ती देते हैं, तौफ़ीक़ बख़्शते हैं और सीधी राह चलाते हैं जब तक वह हक़ से मुँह न मोड़ ले। जहाँ उसने मुँह मोड़ा, फ़रिश्तों ने उसे छोड़ दिया और उड़ गए। (बैहक़ी ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया। -त)

हदीस 205: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: जो मुसलमान किसी मुसलमान का दिल खुश करता है अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल उस खुशी से एक फ़रिश्ता पैदा...

1. तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, जीवनी 5302, उमर बिन खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु), दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 44/76; कंज़ अल-उम्माल, हदीस 35869, मुअस्ससतुर् रसाला, बेरूत, 12/599।

2. कंज़ अल-उम्माल अन इब्न अब्बास, हदीस 15015, मुअस्ससतुर् रसाला, बेरूत, 6/99; अल-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, आदाब अल-क़ाज़ी, बाब फ़ज़्लु मन इब्तुलिया बिशैइन इल्ख़, दार सादिर, बेरूत, 10/88।

حدیث ۲۰۳: سید نا عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: بیشک عمر (رضی اللہ تعالیٰ عنہ) کا اسلام عزت تھا اور ان کی ہجرت فتح و نصرت اور ان کی خلافت میں رحمت۔ خدا کی قسم گرد کعبہ علانیہ نماز نہ پڑھنے پائے جب تک عمر اسلام نہ لائے۔ جب وہ مسلمان ہوئے کافروں سے قتال کیا یہاں تک کہ ہم نے علانیہ گرد کعبہ نماز ادا کی۔ وانی لا حسب بین عینی عمر ملکاً یسددہ اور بیشک میں سمجھتا ہوں کہ عمر کی دونوں آنکھوں کے درمیان ایک فرشتہ ہے کہ انہیں راستی و درستی دیتا ہے اور میں سمجھتا ہوں کہ عمر سے شیطان ڈرتا ہے اور جب نیک بندوں کا ذکر ہو تو عمر کا ذکر لاؤ۔

ابن عساکر ۱ رضی اللہ تعالیٰ عنہ (اس کو ابن عساکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے روایت کیا، اور وقدم بعضہ، اواخر الباب الاول بتخریج آخر غیر محدود۔ اس کا بعض حصہ دوسری تخریج کے ساتھ باب اول کے آخر میں گزر گیا ہے۔ ت)

حدیث ۲۰۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

اذا جلس القاضی فی مجلسہ ھبط علیہ ملکان یسدد انہ ویوفقانہ ویرشد انہ ما لم یجر فاذا جار عرجا و ترکاہ۔ البیھقی ۲ عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنھما۔ جب قاضی مجلس حکم میں بیٹھتا ہے اس پر دو فرشتے اترتے ہیں کہ وہ اسے راستی دیتے توفیق بخشتے سیدھی راہ چلاتے ہیں جب تک حق سے میل نہ کرلے جہاں اس نے میل کیا فرشتوں نے اسے چھوڑا اور اڑ گئے۔ (بیہقی نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۲۰۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: جو مسلمان کسی مسلمان کا دل خوش کرتا ہے اللہ عزوجل اس خوشی سے ایک فرشتہ پیدا

۱ تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۵۳۰۲ عمر بن خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۷۶/۴۴، کنز العمال حدیث ۳۵۸۶۹ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۵۹۹/۱۲ ۲ کنز العمال عن ابن عباس حدیث ۱۵۰۱۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹۹/۶، السنن الکبری للبیہقی آداب القاضی باب فضل من ابتلی بشئی الخ دار صادر بیروت ۸۸/۱۰

He (the joy) says: He glorifies and declares the oneness of Allah. When that Muslim enters his grave, he (the joy) comes to him and says, "Don't you recognize me?" The Muslim asks, "Who are you?" He says, "I am that joy which you had entered into the heart of such-and-such Muslim. Today, I am the companion for your loneliness, and I will teach you your proof, and I will make you firm upon the right word. I will be your witness at the stations of the Day of Resurrection, and I will show you your station in Paradise." Today I will entertain your heart and remove your loneliness, I will teach you your proof, I will give you firmness on the truth in response to Munkar and Nakir, I will take you to the court of Mahshar, I will intercede for you before your Lord, and I will show you your house in Paradise.

Ibn Abi al-Dunya narrated it in 'Qada' al-Hawa'ij' and Abu al-Shaykh in 'al-Thawab' from Imam Ja'far al-Sadiq, from his father, from his grandfather (may Allah be pleased with them and honor their faces).

This has been narrated by Ibn Abi al-Dunya in 'Qada' al-Hawa'ij' and by Abu al-Shaykh in 'al-Thawab' from Imam Ja'far al-Sadiq, who narrated from his father, who narrated from his grandfather; may Allah Almighty be pleased with them and may He make their faces honored. (T)

Hadith 206: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: Indeed, I find in the Book of Allah a surah of thirty verses; whoever recites it while sleeping, Allah Almighty records thirty virtues for him, wipes away thirty sins for him, and raises him thirty degrees.

And Allah Almighty sends to him an angel from among the angels to spread his wing over him and protect him from every evil until he wakes up. And it (the Surah) is 'al-Mujadalah' (the disputant), it will dispute on behalf of its reciter in the grave, and it is 'Tabarak al-ladhi', Surah al-Mulk.

Allah Almighty sends an angel to him to keep his wing spread over him until he wakes up; that angel keeps him protected from every evil. That surah is 'Mujadalah', it will argue on behalf of its reader in his grave; it is 'Tabarak al-ladhi', Surah al-Mulk.

Footnote 1: Encyclopedia of the Treatises of Ibn Abi al-Dunya, Qada' al-Hawa'ij, Hadith 115, Mu'assasat al-Kutub al-Thaqafiyyah, Beirut 2/86; Kanz al-Ummal with reference to Ibn Abi al-Dunya Hadith 16409, Mu'assasat al-Risalah, Beirut 6/231.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

वह (खुशी) कहता है कि वह अल्लाह तआला की हम्द और तौहीद (एकेश्वरवाद) करता है जब वह मुसलमान अपनी कब्र में जाता है तो वह उसके पास आकर कहता है, "क्या तुम मुझे नहीं पहचानते?" वह मुसलमान पूछता है, "तुम कौन हो?" वह कहता है, "मैं वह खुशी हूँ जो तुमने फलां मुसलमान के दिल में डाली थी। आज मैं तुम्हारी घबराहट में तुम्हारा साथी हूँ, तुम्हें तुम्हारी दलील सिखाऊँगा, तुम्हें सच्ची बात पर साबित कदम रखूँगा, कयामत के दिन तुम्हारे गवाह के तौर पर मौजूद रहूँगा और तुम्हें जन्नत में तुम्हारा ठिकाना दिखाऊँगा।" आज मैं तुम्हारा दिल बहलाऊँगा और तुम्हारी घबराहट दूर करूँगा, तुम्हें तुम्हारी दलील सिखाऊँगा, मुनकर और नकीर के जवाब में तुम्हें सच्चाई पर अडिग रखूँगा, तुम्हें महशर की कचहरी में ले जाऊँगा, तुम्हारे रब्ब की बारगाह में तुम्हारी शफ़ाअत (सिफारिश) करूँगा और तुम्हें जन्नत में तुम्हारा मकान दिखाऊँगा।

इब्ने अबी दुनिया ने 'क़ज़ा-उल-हवाइज' में और अबू अल-शेख ने 'अस-सवाब' में इसे इमाम जाफ़र सादिक से, उन्होंने अपने वालिद से और उन्होंने अपने दादा से रिवायत किया है (अल्लाह उन सब से राज़ी हो और उनके चेहरों को मुकर्रम बनाए)।

इसे इब्ने अबी दुनिया ने 'क़ज़ा-उल-हवाइज' में और अबु अल-शेख ने 'अस-सवाब' में इमाम जाफ़र सादिक से, उन्होंने अपने वालिद से, उन्होंने अपने दादा से रिवायत किया है, अल्लाह तआला उन से राज़ी हुआ और उनके चेहरों को मुकर्रम बनाया। (त)

हदीस 206: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: बेशक मैं अल्लाह की किताब में तीस आयतों वाली एक सूरत पाता हूँ, जो कोई सोते समय उसे पढ़ेगा, अल्लाह अज़्ज़वजल उसके लिए तीस नेकियाँ लिख देगा, उसके तीस गुनाह मिटा देगा और उसके तीस दर्जे बुलंद करेगा।

और अल्लाह अज़्ज़वजल उसकी तरफ फरिश्तों में से एक फरिष्ठ भेजेगा जो अपना बाज़ू उस पर फैला दे और उसे जागने तक हर बुराई से महफ़ूज़ रखे। वह सूरत 'मुजादिला' (बहस करने वाली) है, जो अपनी कब्र में अपने पढ़ने वाले की तरफ से बहस करेगी, और वह 'तबारकल्लज़ी' सूरह मुल्क है।

अल्लाह अज़्ज़वजल उसकी तरफ एक फरिश्ता भेजे कि अपना बाज़ू उस पर कुशादा (फैला हुआ) रखे जब तक सो कर उठे वह फरिश्ता उसे हर बुराई से महफ़ूज़ रखे वह सूरत मुजादिला है अपने कारी (पढ़ने वाले) की तरफ से उसकी कब्र में झगड़ेगी वह तबारकल्लज़ी सूरह मुल्क है।

1: मौसूआ रसायल इब्न अबी दुनिया क़ज़ा-उल-हवाइज हदीस 115 मुअस्ससतुल कुतुब अल-सकाफ़िया बेरूत 2/86, कन्ज़ुल उम्माल बहवाला इब्न अबी दुनिया हदीस 16409 मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 6/231।

पेज 625 का 772

کرتا ہے کہ اللہ تعالٰی کی تمجید و توحید کرتا ہے جب وہ مسلمان اپنی قبر میں جاتا ہے اس کے پاس آکر کہتا ہے کیا مجھے نہیں پہچانتا؟ وہ مسلمان پوچھتا ہے تو کون ہے؟ کہتا ہے میں وہ خوشی ہوں جو تو نے فلاں مسلمان کے دل میں داخل کی تھی انا الیوم اونس وحشتك والقنك حجتك واثبتك بالقول الثابت واشهدك مشاهدك يوم القيمة واريك منزلك من الجنة۔ آج میں تیرا جی بہلا کر تیری وحشت دور کروں گا، میں تجھے تیری حجت سکھاؤں گا، میں تجھے نکیرین کے جواب میں حق بات پر ثبات دوں گا، میں تجھے محشر کی بارگاہ میں لے جاوں گا، میں تیرے رب کے حضور تیری شفاعت کروں گا، میں تجھے جنت میں تیرا مکان دکھاؤں گا۔

ابن ابی الدنیا في قضاء الحوائج وابو الشیخ في الثواب عن الامام جعفر ن الصادق عن ابیه عن جده رضی الله تعالی عنهم وکرم وجوههم۔

اس کو ابن ابی الدنیا نے قضاء الحوائج میں اور ابوالشیخ نے ثواب میں امام جعفر صادق سے، انہوں نے اپنے باپ سے، انہوں نے اپنے دادا سے روایت کیا ہے، اللہ تعالٰی ان سے راضی ہوا اور ان کے چہروں کو مکرم بنایا۔(ت)

حدیث ۲۰۶ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : بیشک میں کتاب اللہ میں ایک سورت تئیں آیتوں کی پاتا ہوں جو اسے سوتے وقت پڑھے اللہ عزوجل اس کے لئے تئیں نیکیاں لکھے اور اس کے تئیں گناہ محو فرمائے اور اس کے تئیں درجے بلند کرے۔

وبعث الله اليه ملكا من الملئكة ليبسط عليه جناحه ويحفظه من كل سوء حتى يستيقظ وهی المجادلة تجادل عن

اللہ عزوجل اس کی طرف ایک فرشتہ بھیجے کہ اپنا بازو اس پر کشادہ رکھے جب تک سو کر اٹھے وہ فرشتہ اسے ہر برائی سے محفوظ رکھے وہ سورت مجادلہ ہے اپنے

صاحبها في القبر وهی تبارك الذی قاری کی طرف سے اس کی قبر میں جھگڑے گی وہ تبارک

سورة الملك الذی سورہ ملک ہے۔

1: موسوعة رسائل ابن ابی الدنیا قضاء الحوائج حدیث ۱۱۵ مؤسسة الکتب الثقافیه بیروت ۸۶/۲، کنز العمال بحوالہ ابن ابی الدنیا حدیث ۱۶۴۰۹ مؤسسة الرساله بیروت ۲۳۱/۶

Fatawa Razawiya, Volume 30

Ad-Daylami[1] from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). | (Ad-Daylami narrated from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. T)

Hadith 207: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: Whoever protects a believer from a hypocrite who is backbiting him, Allah Almighty will send for him an angel to protect his flesh from the fire of Hell. (Ahmad[2] and Abu Dawood narrated from Mu'adh ibn Anas, may Allah be pleased with him. T) | When a hypocrite is speaking ill of a Muslim behind his back, the person who supports that Muslim against the hypocrite, Allah Almighty will send an angel for him to save his flesh from the fire of Hell. (Ahmad and Abu Dawood narrated from Mu'adh ibn Anas, may Allah be pleased with him. T)

Hadith 208: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: I saw Ja'far flying as an angel in Paradise, his front wing-tips bleeding, and I saw Zaid below that level. I said: I did not think Zaid was below Ja'far. Gabriel (peace and blessings be upon him) said: Zaid is not below Ja'far, but we have preferred Ja'far because of his kinship to you. | I observed Ja'far al-Tayyar (may Allah be pleased with him) flying as an angel in Paradise, and blood was flowing from the front parts of his wings. And I found Zaid bin Harithah (may Allah be pleased with him) to be at a lower rank than him. I said: I did not suspect that Zaid's rank would be lower than Ja'far's. Gabriel the Trustworthy (peace and blessings be upon him) submitted: Zaid is not less than Ja'far, but we have increased Ja'far's rank over Zaid's because he has kinship with your presence (the Prophet).

Footnotes: [1] Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 719, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/263, Kanz al-Ummal Hadith 42508 Mu'assasah al-Risalah Beirut 1/594. [2] Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Mu'adh bin Anas al-Juhani, al-Maktab al-Islami Beirut 3/441, Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab al-Rajul Yadhubbu 'an 'Ardi Akhihi, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/313.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

अद्दैलामी[1] इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से। | (दैलामी ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की। टी)

हदीस 207: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: जिसने किसी मोमिन को ऐसे मुनाफ़िक़ से बचाया जो उसकी ग़ीबत कर रहा हो, अल्लाह उसके लिए एक फ़रिश्ता भेजेगा जो उसके मांस को जहन्नुम की आग से बचाए। अहमद[2] और अबू दाऊद मुआज़ बिन अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से। | जब कोई मुनाफ़िक़ किसी मुसलमान की पीठ पीछे बुराई कर रहा हो, तो जो शख़्स उस मुनाफ़िक़ से उस मुसलमान की हिमायत करे, अल्लाह अज़्ज़वजल उसके लिए एक फ़रिश्ता भेजेगा ताकि वह जहन्नुम की आग से उसके मांस को बचाए (अहमद और अबू दाऊद ने मुआज़ बिन अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की। टी)

हदीस 208: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: मैंने जाफ़र को जन्नत में फ़रिश्ते की तरह उड़ते हुए देखा, उनके पंखों के अगले हिस्से खून से लथपथ थे, और मैंने ज़ैद को उससे नीचे के मुकाम पर पाया। मैंने कहा: मेरा गुमान न था कि ज़ैद जाफ़र से नीचे होंगे। जिब्रील (अलैहिस्सलाम) ने अर्ज़ किया: ज़ैद जाफ़र से कम नहीं हैं, लेकिन हमने जाफ़र को आपके साथ उनकी रिश्तेदारी की वजह से उन पर फ़ज़ीलत दी है। | मैंने जाफ़र तैय्यार रज़ियल्लाहु अन्हु को मुलाहिज़ा फ़रमाया कि फ़रिश्ता बनकर जन्नत में उड़ रहे हैं और उनके बाज़ुओं के अगले दोनों शहपरों से खून रवां है और ज़ैद बिन हारिसा रज़ियल्लाहु अन्हु को मैंने उनसे कम मर्तबा पाया। मैंने फ़रमाया मुझे गुमान न था कि ज़ैद का मर्तबा जाफ़र से कम होगा। जिब्रील अमीन अलैहिस्सलातु वत्तस्लीम ने अर्ज़ की: ज़ैद जाफ़र से कम नहीं मगर हमने जाफ़र का मर्तबा ज़ैद से बढ़ा दिया है इस लिए कि वह हुज़ूर से क़राबत (रिश्तेदारी) रखते हैं।

पादलेख: [1] अल-फ़िरदौस बि-मअसूर अल-खिताब, हदीस 719, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/263, कंज़ अल-उम्माल हदीस 42508 मुअस्सस अल-रिसाला बेरुत 1/594। [2] मसनद अहमद बिन हंबल, हदीस मुआज़ बिन अनस अल-जुहनी, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 3/441, सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब, बाबुल रजुल यज़ुब्बू अन अर्ज़ि अख़ीहि, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/313।

الدیلمی[1] عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ | (دیلمی نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۰۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: من حمی مؤمنا منافق یغتابہ بعث اللہ لہ ملکا یحیی لحمہ من نار جھنم۔ احمد [2] وابوداود عن معاذ بن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | جب کوئی منافق کسی مسلمان کو پیٹھ پیچھے برا کہہ رہا ہو تو جو شخص اس منافق سے اس مسلمان کی حمایت کرے اللہ عز وجل اس کے لئے ایک فرشتہ بھیجے کہ آتش دوزخ سے اس کے گوشت کو بچائے (احمد وابو داود نے معاذ بن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۰۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: رأیت جعفر ایطیر ملکا في الجنة تدمی تادمتاہ ورأیت زیدا دون ذلک فقلت ماکنت اظن ان زیدا دون جعفر فقال جبریل (علیہ الصلوۃ والتسلیم) ان زیدا بدون جعفر ولکنا فضلنا جعفر بقرابتہ منك | میں نے جعفر طیار رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو ملاحظہ فرمایا کہ فرشتہ بن کر جنت میں اڑ رہے ہیں اور ان کے بازوؤں کے اگلے دونوں شہپروں سے خون رواں ہے اور زید بن حارثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو میں نے ان سے کم مرتبہ پایا۔ میں نے فرمایا مجھے گمان نہ تھا کہ زید کا مرتبہ جعفر سے کم ہوگا۔ جبریل امین علیہ الصلوۃ والتسلیم نے عرض کی: زید جعفر سے کم نہیں مگر ہم نے جعفر کا مرتبہ زید سے بڑھا دیا ہے اس لئے کہ وہ حضور سے قرابت رکھتے ہیں۔

حواشی: [1] الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۷۱۹ ، دار الکتب العلمیة بیروت ۱/ ۲۶۳ ، کنز العمال حدیث ۴۲۵۰۸ مؤسسة الرسالہ بیروت ۱ / ۵۹۴ [2] مسند احمد بن حنبل حدیث معاذ بن انس الجھنی

المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۴۴۱ ، سنن ابی داود کتاب الادب باب الرجل یذب عن عرض اخیه آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۱۳

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Ibn Sa'd narrated from Muhammad ibn 'Amr ibn 'Ali in a marfoo' (sent) manner. (Ibn Sa'd narrated from Muhammad ibn 'Amr ibn 'Ali as a marfoo' report. T)

Hadith 209: Talha ibn Ubayd Allah, one of the ten promised paradise (Ashara Mubashara), may Allah be pleased with them, says: On the day of Uhud, I carried the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, on my shoulders and placed him on a rock so that he would be shielded from the polytheists. The Master of the Universe, peace and blessings be upon him, said from behind my back:

[Arabic Box] "This is Gabriel informing me that he will not see you in any terror on the Day of Resurrection except that he will rescue you from it." Narrated by Ibn Asakir, may Allah be pleased with him.

[Translation of Box] This is Gabriel informing me that, O Talha! Whatever terror he sees you in on the Day of Resurrection, he will rescue you from it. (Narrated by Ibn Asakir, may Allah be pleased with him. T)

Hadith 210: When the Commander of the Faithful, Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him), was stabbed with a dagger by the wretched Abu Lulu al-Majoosi, and the Commander of the Faithful ordered a consultation (that after me, let the Muslims choose a Caliph from among these six: Uthman Ghani, Ali Murtaza, Talha, Zubair, Abdur Rahman ibn Awf, and Sa'd ibn Abi Waqqas, may Allah be pleased with them, whomever they find most suitable). The Mother of the Believers, Hafsa (may Allah be pleased with her), came to the Commander of the Faithful and said: "O my father! Some people say these six persons are not liked." The Commander of the Faithful said: "Sit me up with a cushion." Once sat up, he said: "Ali, bring your hand into mine; on the Day of Resurrection you will be with me in my rank." What can one say in the glory of Uthman? I heard the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) say: "On the day Uthman passes away, the angels of the sky will pray over him." I submitted: "O Messenger of Allah! Is this virtue specific to Uthman or for every Muslim..."

Footnotes: 1. Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, Mention of Ja'far bin Abi Talib, Dar Sadr Beirut, 4/38; Kanz al-Ummal, Hadith 33213, Muassasah al-Risalah Beirut, 11/265. 2. Kanz al-Ummal, Hadith 32606, Muassasah al-Risalah Beirut, 13/202; Tarikh Dimashq al-Kabir, Translation 3064, Talha bin Ubaydullah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/50.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

इब्न साद ने मुहम्मद बिन अम्र बिन अली से मरसूलन रिवायत की। (इब्न साद ने मुहम्मद बिन अम्र बिन अली से मरसूलन रिवायत की। त)

हदीस 209: तलहा बिन उबैदुल्लाह (अशरा मुबश्शरा में से एक) रज़ियल्लाहु अन्हु कहते हैं: उहुद के दिन मैंने अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को कंधों पर उठाकर एक चट्टान पर बिठा दिया ताकि मुशरिकों से आड़ हो जाए। सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने मेरी पीठ के पीछे से इरशाद फरमाया:

[अरबी बॉक्स] "यह जिब्रील मुझे ख़बर दे रहे हैं कि वह क़यामत के दिन तुम्हें जिस किसी दहशत में देखेंगे उससे तुम्हें बचा लेंगे।" इब्न अकिर रज़ियल्लाहु अन्हु।

[अनुवाद] यह जिब्रील मुझे ख़बर दे रहे हैं कि ऐ तलहा! वह क़यामत के दिन तुम्हें जिस किसी दहशत में देखेंगे उससे तुम्हें छुड़ा देंगे। (इब्न अकिर रज़ियल्लाहु अन्हु ने रिवायत किया। त)

हदीस 210: जब अमीरुल् मोमिनीन फ़ारूक़े आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु को अबुलुलु मजूसी खबीस ने खंजर मारा और अमीरुल् मोमिनीन ने मश्वरे का हुक्म दिया (कि मेरे बाद उस्मान ग़नी, अली मुर्तज़ा, तलहा, जुबैर, अब्दुर रहमान बिन औफ़ और साद बिन अबी वक़्क़ास रज़ियल्लाहु अन्हुम इन छह साहबों में से मुसलमान जिसे मुनासिब समझें खलीफा बना लें)। उम्मुल मोमिनीन हफ्सा रज़ियल्लाहु अन्हा अमीरुल् मोमिनीन की खिदमत में आईं और कहा: "ऐ मेरे अब्बा! कुछ लोग कहते हैं कि ये छह शख्स पसंदीदा नहीं हैं।" अमीरुल् मोमिनीन ने फरमाया: "मुझे तकिया लगाकर बिठा दो।" उन्हें बिठाया गया, तो इरशाद फरमाया: "अली अपना हाथ मेरे हाथ में लाओ, तुम क़यामत के दिन मेरे साथ मेरे दर्जे में होगे।" भला उस्मान की शान में क्या कह सकते हैं, मैंने अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को फरमाते सुना: "जिस दिन उस्मान का इंतकाल होगा, आसमान के फरिश्ते उन पर नमाज पढ़ेंगे।" मैंने अर्ज की: "या रसूलल्लाह! क्या यह फजीलत खास उस्मान के लिए है या हर मुसलमान के लिए..."

फुटनोट: 1. अल-तबाक़त अल-कुबरा, इब्न साद, ज़िक्र जाफर बिन अबी तालिब, दार सादिर बेरुत, 4/38; कंजुल उम्माल, हदीस 33213, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत, 11/265. 2. कंजुल उम्माल, हदीस 32606, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत, 13/202; तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, तर्जुमा 3064, तलहा बिन उबैदुल्लाह, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बेरुत, 2/50.

ابن سعد۱ عن محمد بن عمرو بن علی مرسلاً۔ (ابن سعد نے محمد بن عمرو بن علی سے مرسلاً روایت کیا۔ ت)

حدیث ۲۰۹: طلحہ بن عبید اللہ احد العشرۃ المبشرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہم فرماتے ہیں: روزِ احد میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو کندھیاں لے کر ایک چٹان پر بٹھا دیا کہ مشرکین سے آڑ ہو گئی، سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے پس پشت دس مبارک سے ارشاد فرمایا:

هذا جبريل يخبرني انه لايراك يوم القيمة في هول الا انقذك منه۔ ابن عساکر۲ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ یہ جبریل مجھے خبر دے رہے ہیں کہ اے طلحہ! وہ روزِ قیامت تمہیں جس کسی دہشت میں دیکھیں گے اس سے تمہیں چھڑا دیں گے۔ (ابن عساکر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۲۱۰: جب امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کو ابو لولو مجوسی خبیث نے خنجر مارا اور امیر المومنین نے مشورے کا حکم دیا (کہ میرے بعد عثمان غنی و علی مرتضی و طلحہ و زبیر و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہم چھ صاحبوں سے مسلمان جسے مناسب تر جانیں خلیفہ بنائیں) حضرت ام المومنین حفصہ رضی اللہ تعالٰی عنہا خدمت امیر المومنین میں آئیں اور کہا: اے باپ میرے! بعض لوگ کہتے ہیں یہ چھ شخص پسندیدہ نہیں۔ امیر المومنین نے فرمایا: مجھے تکیہ لگا کر بٹھا دو۔ بٹھائے گئے، ارشاد فرمایا: "علی اپنا ہاتھ میرے ہاتھ میں لاؤ" روزِ قیامت میرے ساتھ میرے درجے میں ہو گا۔ بھلا عثمان کی شان میں کیا کہہ سکتے ہیں، میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو فرماتے سنا جس دن عثمان انتقال

کرے گا آسمان کے فرشتے اس پر نماز پڑھیں گے۔ میں نے عرض کی: یا رسول اللہ! یہ فضیلت خاص عثمان کے لئے ہے یا ہر مسلمان

حواشی: 1 الطبقات الکبری لابن سعد ذکر جعفر بن ابی طالب دار صادر بیروت ۴/ ۳۸، کنز العمال حدیث ۳۳۲۱۳ مؤسسة الرساله بیروت ۲۶۵/۱۱ 2 کنز العمال حدیث ۳۲۶۰۶ مؤسسة الرساله بیروت ۲۰۲/۱۳، تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۳۰۶۴ طلحه بن عبیدالله دار احیاء التراث العربی بیروت ۵۰/۲

...for. He said: especially for Uthman. What shall we say of Talha bin Ubaidullah? One night, the saddle of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) fell from the back of his mount. I heard the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) say, 'Who is it that will fix my saddle and receive Paradise?' Hearing this, Talha ran and fixed the saddle. The Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) mounted and said to him: 'O Talha! This is Gabriel; he conveys peace to you and says: I am with you in the terrors of the Day of Resurrection until I rescue you from them.' What shall we say of Zubair bin Awwam? I saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) resting, and Zubair sat fanning him until the Beloved of the Lord of the worlds (peace and blessings of Allah be upon him) woke up. He asked: 'O Abu Abdullah! (Zubair's kunya) Have you been fanning since then?' He replied: 'May my parents be sacrificed for you, I have been fanning continuously since then.' The Leader of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'This is Gabriel; he conveys peace to you and says: I am with you on the Day of Resurrection until I ward off the sparks of Hell from your face.' What shall we say of Sa'd bin Abi Waqqas? I saw on the day of Badr, the Leader of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) strung his bow fourteen times and gave it to him, saying, 'Shoot, may my parents be sacrificed for you.' What shall we say of Abdur Rahman bin Auf? I saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) present at the house of the Leader of the Women of Paradise (may Allah be pleased with her). Both her sons (may Allah be pleased with them) were crying from hunger. The Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) asked, 'Who is there to present something in our service?' Upon this, Abdur Rahman bin Auf brought *hais* (which consists of pitted dates and finely crushed cheese kneaded in clarified butter) and two loaves of bread with butter placed between them. The Mercy to the worlds (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'May Allah suffice you in your worldly affairs, and as for the affairs of your hereafter, I am the guarantor for them.' "Mu'adh bin al-Muthanna in Ziyadat Musnad Musaddad and al-Tabarani in"

---

[1] Kanz al-Ummal with reference to Mu'adh bin al-Muthanna Hadith 36736 Muassasat al-Risalah Beirut 13/246-247.

...के लिए। फ़रमाया: ख़ास उस्मान के लिए। तलहा बिन उबैदुल्लाह को क्या कहेंगे, एक रात रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का कजावा सवारी की पीठ से गिर गया था। मैंने हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को फ़रमाते सुना, 'कौन है जो मेरा कजावा ठीक कर दे और जन्नत ले ले?' यह सुनते ही तलहा दौड़े और कजावा दुरुस्त कर दिया। हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम सवार हुए और उनसे इरशाद फ़रमाया: 'ऐ तलहा! यह जिबरील हैं, तुझे सलाम कहते हैं और बयान करते हैं कि मैं क़यामत की हौलनाकियों में तुम्हारे साथ रहूँगा यहाँ तक कि तुम्हें नजात दिला दूँ।' ज़ुबैर बिन अवाम को क्या कहेंगे, मैंने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को देखा कि हुज़ूर आराम फ़रमा रहे थे, ज़ुबैर बैठे पंखा झलते रहे यहाँ तक कि महबूब-ए-ر-ब-उल-आलमीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बेदार हुए। फ़रमाया: 'ऐ अबू अब्दुल्लाह! (ज़ुबैर रज़ियल्लाहु अन्हु की कुनियत है) क्या जब से तू झल रहा है?' अर्ज़ की: 'मेरे माँ-बाप हुज़ूर पर निसार, जब से बराबर झल रहा हूँ।' सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: 'यह जिबरील हैं, तुझे सलाम कहते हैं और बयान करते हैं कि मैं रोज़-ए-क़यामत तुम्हारे साथ रहूँगा यहाँ तक कि तुम्हारे चेहरे से जहन्नम की उड़ती हुई चिंगारियाँ दूर कर दूँ।' साद बिन अबी वक़ास को क्या कहेंगे, मैंने रोज़-ए-बदर देखा सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने चौदह बार उनकी कमान का चिल्ला बाँध कर उन्हें अता की और फ़रमाया 'तीर मार, तुझ पर मेरे माँ-बाप क़ुरबान।' अब्दुर रहमान बिन औफ़ को क्या कहेंगे, मैंने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को देखा हुज़ूर हज़रत ख़ातून-ए-जन्नत रज़ियल्लाहु अन्हा के यहाँ तशरीफ़ फ़रमा थे, दोनों साहिबज़ादे रज़ियल्लाहु अन्हुमा भूख से रोते-बिलखते थे। सैय्यद-उल-मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया कि वह कौन है जो कुछ हमारी ख़िदमत में हाज़िर करे? इस पर अब्दुर रहमान बिन औफ़ 'हैस' (कि गुठली निकाले हुए खजूर और पनीर को बारीक कूट कर घी में गूँधते हैं) और दो रोटियाँ जिनके बीच में घी रखा था लेकर हाज़िर हुए। रहमत-ए-दो-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: 'अल्लाह तआला तेरे दुनिया के काम दुरुस्त कर दे और तेरी आख़िरत के मामले का तो मैं ज़िम्मेदार हूँ।' "मुआज़ बिन अल-मुसन्ना फ़ी ज़ियादात मुसनद मुसद्दद व अल-तबरानी फ़ी"

کنز العمال بحوالہ معاذ بن المثنیٰ حدیث ۳۶۷۳۶ مؤسسة الرساله بیروت ۱۳ / ۲۴۷-۲۴۶ ۱

पृष्ठ ७७२ का ६२८

کے لئے۔ فرمایا: خاص عثمان کے لئے۔ طلحہ بن عبید اللہ کو کیا کہیں گے، ایک رات رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا کجاوہ پشت مرکب سے گر گیا تھا میں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو فرماتے سنا کون ہے کہ میرا کجاوہ ٹھیک کردے اور جنت لے لے۔ یہ سنتے ہی طلحہ دوڑے اور کجاوہ درست کردیا، حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سوار ہوئے اور ان سے ارشاد فرمایا: یاطلحہ هذا جبریل یقرئك السلام ویقول انا معك فی احوال یوم القیمة حتی انجیك منها۔ اے طلحہ! یہ جبریل ہیں تجھے سلام کہتے اور بیان کرتے ہیں کہ میں قیامت کے ہولوں میں تمہارے ساتھ رہوں گا یہاں تک کہ تمہیں نجات دوں گا۔ زبیر بن عوام کو کیا کہیں گے، میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھا کہ حضور آرام فرماتے تھے زبیر بیٹھے پنکھا جھلتے رہے یہاں تک کہ محبوب رب العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بیدار ہوئے، فرمایا: اے ابو عبد اللہ! (زبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی کنیت ہے) کیا جب سے تو جھل رہا ہے؟ عرض کی: میرے ماں باپ حضور پر نثار جب سے برابر جھل رہا ہوں۔ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: هذا جبریل یقرئك السلام ویقول انا معك یوم القیمة حتی ادب عن وجهك شرر جهنم۔ یہ جبریل ہیں تجھے سلام کہتے ہیں اور بیان کرتے ہیں کہ میں روز قیامت تمہارے ساتھ رہوں گا یہاں تک کہ تمہارے چہرے سے جہنم کی اڑتی ہوئی چنگاریاں دور کروں گا۔ سعد بن ابی وقاص کو کیا کہیں گے، میں نے روزِ بدر دیکھا سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے چودہ بار ان کی کمان چلہ باندھ کر انہیں عطا کی اور فرمایا تیر مار، تیرے قربان میرے ماں باپ۔ عبد الرحمن بن عوف کو کیا کہیں گے، میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھا حضور حضرت خاتونِ جنت رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے یہاں تشریف فرما تھے دونوں صاحبزادے رضی اللہ تعالیٰ عنہما بھوکے روتے بلکتے

تھے، سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ وہ کون ہے کہ کچھ ہماری خدمت میں حاضر کرے، اس پر عبد الرحمن بن عوف حیس (کہ خرمائے خستہ برآوردہ، اور پنیر کو باریک کوٹ کر گھی میں گوندھتے ہیں) اور دوروٹیاں کہ ان کے بیچ میں روغن رکھا تھا لے کر حاضر ہوئے، رحمتِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: کفاک اللہ امر دنیاک واما امر آخرتک فانا لھا ضامن۔ اللہ تعالیٰ تیرے دنیا کے کام درست کردے اور تیری آخرت کے معاملہ کا تو میں ذمہ دار ہوں۔ "معاذ بن المثنیٰ فی زیادات مسند مسدد والطبرانی فی"

---

۱ کنز العمال بحوالہ معاذ بن المثنیٰ حدیث ۳۶۷۳۶ مؤسسة الرساله بیروت ۱۳ / ۲۴۷-۲۴۶

Fatawa Razawiya, Volume 30

Al-Awsat and Abu Nu'aym in 'Fada'il al-Sahaba', Abu Bakr ibn al-Shafi'i in 'al-Ghaylaniyat', Abu al-Hasan bin Bashran in his 'Fawaid', al-Khatib in 'al-Talkhis al-Mutashabih', Ibn Asakir in 'Tarikh Dimashq', and al-Daylami in 'Musnad al-Firdaws' narrate from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both). The great Imam Jalal al-Din al-Suyuti states in 'Jam' al-Jawami': Its chain of narration is sahih (authentic).1 This Hadith's chain is authentic.

Completion of the statement: Returning to the first union, and returning is more praiseworthy.

Repeat his mention for us, for indeed his mention is like musk; the more it is rubbed, the more fragrance it gives. (Return the mention of our master for us, for surely his mention is such musk that however much you rub it, it gives off fragrance. —T)

Again I long for the breeze of the garden; I long for the manifestation of the melody of jasmine. (Again I desire the air of the garden; I desire the manifestation of the melody of jasmine. —T)

Again the fervor of the memory of the desert of the Sanctuary arose; again the hem of the heart was pulled towards the acacia of the Sanctuary.

Allah! This last sentence of the authentic Hadith has again ignited the fire of longing in the heart for the first union with the beautiful beloved (peace and blessings of Allah be upon him). Where should a dog go leaving the door of its beloved master and kind protector? It wishes to stay exactly where it is, going round and round. Nay, by Allah, this dog never moves from the pure threshold of its beloved generous master. If it goes to the door of the Prophets, it is their house; if it comes to the Saints, it is their doorstep; if it passes through the stations of angels, it is their city.

Where else besides them? If they are not there, the world is not there.

There is one lamp in this house from whose light, wherever you look, they have formed a gathering. (There is one lamp in this house, from whose light people have formed gatherings wherever you look. —T)

The sky is the canopy, the earth the tablecloth, the age is the guest. Who holds the title of the master of the house? It is yours, yours!

Your honorable slave feels jealous to go to another's door. If he enters, he sees that even the king of that palace is you. (Your honorable slave is jealous of going to another's door. And if he goes, he would see that even the king of that palace is you. —T)

Hadith 211: Nazzal bin Sabra says, "One day we were with the Leader of the Believers, Mawla Ali (may Allah Almighty honor his countenance)..."

---

1 Kanz al-Ummal under Hadith 36736, Muassasat al-Risala Beirut 13/226 & 227.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

अल-औसत और अबू नुऐम ने 'फ़ज़ाइल अल-सहाबा' में, अबू बक्र इब्न अल-शाफ़ई ने 'अल-ग़ैलानियात' में, अबू अल-हसन बिन बशरन ने अपने 'फ़वाइद' में, अल-ख़तीब ने 'अल-तल्खीस अल-मुतशाबिह' में, इब्न असाकिर ने 'तारीख़ दमिश्क़' में और अल-दैलामी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में अब्दुल्ला बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। महान इमाम जलालुद्दीन सुयूती 'जमा अल-जवामी' में फ़रमाते हैं: इसकी सनद सही है।1 इस हदीस की सनद सही है।

कथन की पूर्णता: मिलन के पहले पड़ाव की ओर फिर लौटना, और लौटना अधिक सराहनीय है।

हमारे लिए फिर से उसका ज़िक्र करो, क्योंकि उसका ज़िक्र कस्तूरी की तरह है; जितना इसे रगड़ा जाए, उतनी ही सुगंध देता है। (हमारे स्वामी का ज़िक्र हमारे लिए फिर से लाओ, क्योंकि उनका ज़िक्र ऐसी कस्तूरी है जिसे जितना रगड़ो वह उतनी खुशबू देती है। —त)

फिर से मुझे चमन की हवा की इच्छा है; चमेली के गीत की झलक की इच्छा है। (फिर मुझे चमन की हवा की चाहत है; चमेली के नग़मे की झलक की चाहत है। —त)

फिर हरम के रेगिस्तान की याद का जोश उठा; फिर दिल का दामन हरम की झाड़ियों की तरफ़ खिंचने लगा।

अल्लाह! इस सही हदीस के अंतिम वाक्य ने सुंदर महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ पहले मिलन के प्रति प्रेम की आग को सीने में फिर से भड़का दिया है। एक कुत्ता अपने प्यारे आका, मेहरबान मौला का दरवाज़ा छोड़कर कहाँ जाए? वह बार-बार लौटकर वहीं रहना चाहता है, बल्कि खुदा की कसम, यह कुत्ता अपने प्यारे और उदार स्वामी की पवित्र देहरी से हटता ही नहीं। अगर वह नबियों के दरवाज़े पर जाए, तो वह उन्हीं का घर है; अगर औलिया (संतों) के यहाँ आए, तो वह उन्हीं की देहरी है; अगर फ़रिश्तों की मंज़िलों से गुज़रे, तो वह उन्हीं का शहर है।

उनके सिवा और कहाँ? अगर वे नहीं तो दुनिया ही नहीं।

इस घर में एक ही चिराग है जिसकी रोशनी से जहाँ देखो लोगों ने महफ़िल सजाई हुई है। (इस घर में एक चिराग है जिसकी रोशनी से जहाँ देखो एक अंजुमन बनी हुई है। —त)

आसमान शामियाना है, ज़मीन दस्तरख्वान है, ज़माना मेहमान है। 'साहिब-ए-ख़ाना' (घर का मालिक) का ख़िताब किसका है? तेरा है, तेरा है!

तेरा गैरतमंद गुलाम किसी और के दर पर जाने से लज्जित होता है। और अगर वह जाए तो देखेगा कि उस महल का राजा भी तू ही है। (तेरा गैरतमंद गुलाम दूसरे के दर पर कैसे जा सकता है, और अगर जाए तो देखेगा कि उस महल का बादशाह भी तू ही है। —त)

हदीस 211: नज़ाल बिन सबरा फ़रमाते हैं, "एक दिन हम अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली (करमल्लाहु तआला वजहुहुल करीम) के साथ थे..."

---

1 कंज़ुल उम्माल, हदीस संख्या 36736 के अंतर्गत, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत, 13/226 और 227।

الوسط وابو نعیم فی فضائل الصحابۃ وابوبکر ان الشافعي فی الغیلانیات وابو الحسن بن بشران فی فوائدہ والخطیب فی التلخیص المتشابہ وابن عساکر فی تاریخ دمشق والدیلمی فی مسند الفردوس عن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ امام جلیل جلال الدین سیوطی جمع الجوامع میں فرماتے ہیں: سندہ صحیح۱۔ اس حدیث کی سند صحیح ہے۔ تکملہ کلمہ: وصل اول کی طرف پھر عود کرنا والعود احمد۔

اعد ذکرہ والینالنا ان ذکرہ، ھو المسک ما کررتہ یتضوع (ہمارے والی کا ذکر ہمارے لئے پھر لوٹاؤ کہ بیشک ان کا ذکر ایسی کستوری ہے جسے جتنا رگڑو وہ خوشبو دیتی ہے۔ ت)

ے باز ہوائے چمنم آرزوست جلوہ سرود سمنم آرزوست (پھر مجھے چمن کی ہوا کی خواہش ہے جنبیلی کے نغمے کے جلوے کی خواہش ہے۔ ت)

ے پھر اٹھا ولولہ یاد بیابان حرم پھر کھنچا دامن دل سوائے مغیلان حرم اللہ اس حدیث صحیح کے پچھلے جملے نے پھر وصل اول احادیث متعلقہ محبوب اجمل صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی آتش شوق سینے میں بھڑکا دی ، کتا اپنے پیارے آقا مہربان مولیٰ کا دروازہ چھوڑ کر کہاں جائے ، ہر پھر کر وہیں کا وہیں رہا چاہے بلکہ واللہ یہ کتا اپنے پیارے کریم کا در اطہر سے ہٹتا ہی نہیں، انبیاء کے دروازے پر جائے تو انہیں کا گھر ہے، اولیاء کے یہاں آئے تو انہیں کا در ہے، ملائکہ کی منزلوں پر گزرے تو انہیں کا نگر ہے ع

کوئی اور ان کے سوا کہاں وہ اگر نہیں تو جہاں نہیں

ے یک چراغ است دریں خانہ کہ از پرتو آں ہر کجا در نگری انجمن ساختہ اند (اس گھر میں ایک چراغ ہے جس کی روشنی سے جہاں دیکھو ایک انجمن بنائے ہوئے ہیں۔ ت)

ے آسمان کواں زمیں خوان زمانہ مہمان صاحب خانہ لقب کس کا ہے تیرا تیرا ے بندہ ات غیرت برد کہ بر در غیرت رود در رود چوں بنگر دہم شاہ آں ایواں توئی (تیرا غیرت مند غلام در غیر پر کیسے جا سکتا ہے، اور اگر جائے تو دیکھے گا کہ اس ایوان کا بادشاہ بھی تو ہی ہے۔ ت)

حدیث ۲۱۱: نزال بن سبرہ فرماتے ہیں ایک دن ہم نے امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم

---

۱ کنز العمال تحت حدیث ۳۶۷۳۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۳/۲۲۶ و ۲۲۷

Fatawa Ridawiyya Volume 30

...found him happy, they requested: O Leader of the Faithful! Describe the state of your companions to us. He said: All the companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) are my companions. We requested: Mention your special companions. He said: There is no companion of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) who is not my companion. We requested: Describe the state of Abu Bakr al-Siddiq. He said: He is the gentleman whose name Allah Almighty kept as 'Siddiq' on the tongue of Gabriel the Trustworthy and Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon them). He was the caliph of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). When the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) liked him to lead our religion, we also liked him for our worldly affairs. We requested: Describe the state of Umar bin Khattab. He said: He is the gentleman whose name Allah Almighty kept as 'Farooq'. He separated truth from falsehood. I heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) supplicating: O Allah! Grant honor to Islam through Umar bin Khattab. We requested: Tell us about the state of Uthman. He said: "That is a man who is called Dhu al-Nurayn in the Exalted Assembly; he was the son-in-law of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) through two of his daughters, for whom he [the Prophet] guaranteed a house in Paradise." He is that gentleman who is called 'Dhu al-Nurayn' (possessor of two lights) in the Higher Assembly and the Supreme Council. He was the husband of two princesses of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him). The noble Master (peace and blessings of Allah be upon him) guaranteed a house in Paradise for him.

[Table/Box] Left Column (Arabic): Khaythama, al-Lalika'i, and al-'Ushari in 'Fada'il al-Siddiq' and Ibn 'Asakir narrated from him, from 'Ali (may Allah honor his face), and Abu Nu'aym narrated from him, saying: We asked 'Ali about 'Uthman (may Allah be pleased with them both). He said: 'That is the man...' and he mentioned it. Right Column (Urdu): Khaythama, al-Lalika'i, and al-'Ushari in 'Fada'il al-Siddiq' and Ibn 'Asakir from the same, on the authority of Hazrat 'Ali al-Murtaza (may Allah honor his noble face), narrated this tradition that we asked Hazrat 'Ali about Hazrat 'Uthman (may Allah be pleased with them both). Hazrat 'Ali (may Allah be pleased with him) said that he is such a great person, then he mentioned the entire Hadith. (T) [End Table]

Hadith 212: That the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said to someone in Makkah al-Mu'azzamah: Sell your house to me so that I may increase [the area of] Masjid al-Haram, and I am the guarantor for a house for you in Paradise. He...

1. Kanz al-Ummal with reference to Khaythama, al-Lalika'i and al-Ushari, Hadith 32698, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 13/231-232.
2. Ma'rifat al-Sahaba by Abi Nu'aym, Hadith 239, Maktabah al-Haramayn, Riyadh, 1/246.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

...खुश दिल पाया, अर्ज़ की: या अमीरुल मोमिनीन! अपने यारों का हाल हमसे बयान कीजिए। फरमाया, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सब सहाबा मेरे यार हैं। हमने अर्ज़ की: अपने खास यारों का तज़किरा कीजिए। फरमाया: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का कोई सहाबी नहीं कि मेरा यार न हो। हमने अर्ज़ की: अबू बक्र सिद्दीक का हाल बयान कीजिए। फरमाया: ये वो साहब हैं कि अल्लाह अज़्ज़वजल ने जिब्रील अमीन व मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ज़बान पर उनका नाम सिद्दीक रखा, वो रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के खलीफा थे, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उन्हें हमारे दीन की इमामत को पसंद फरमाया तो हमने अपनी दुनिया में भी उन्हीं को पसंद किया। हमने अर्ज़ की: उमर बिन खत्ताब का हाल बयान फरमाइए। फरमाया: ये वो साहब हैं जिनका नाम अल्लाह अज़्ज़वजल ने फारूक रखा, उन्होंने हक को बातिल से जुदा कर दिया, मैंने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को अर्ज़ करते सुना कि इलाही! उमर बिन खत्ताब के सबब इस्लाम की इज़्ज़त दे। हमने अर्ज़ की: उस्मान का हाल कहिए। फरमाया: 'ज़ालिका अम्रुअन तुदआ फिल मलाई आला ज़ुलनूरैन कान खुतन रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम इब्नतयहि ज़ोमन लहु फिल जन्नत' ये वो साहब हैं कि मलाई आला व बज़्म-ए-बाला में ज़ुलनूरैन पुकारे जाते हैं, सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की दो शाहज़ादियों के शौहर हुए, सरवरे अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उनके लिए जन्नत में एक मकान की ज़मानत फरमाई है।

[तालिका/बॉक्स] बायां कॉलम (अरबी): खैथमा, अल-लालिक़ाई और अल-उशारी ने 'फ़ज़ाइल अल-सिद्दीक' में और इब्न असाकिर ने उनसे, अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से रिवायत की, और अबू नुऐम ने उनसे रिवायत की, उन्होंने कहा: हमने अली से उस्मान के बारे में पूछा (अल्लाह उन दोनों से खुश हो)। उन्होंने कहा: 'वह ऐसा व्यक्ति है...' और उन्होंने इसका उल्लेख किया। दायां कॉलम (उर्दू): खैथमा, लालक़ाई और उशारी ने फ़ज़ाइल सिद्दीक में और इब्न असाकिर ने उन्हीं से बहवाला हज़रत अली मुर्तज़ा करम अल्लाह तआला वजहहुल करीम से इसको रिवायत की कि हमने हज़रत अली से हज़रत उस्मान के बारे में पूछा रज़ी अल्लाह तआला अन्हुमा। हज़रत अली रज़ी अल्लाह तआला अन्हु ने फरमाया कि वो ऐसे अज़ीम शख्स हैं, फिर पूरी हदीस ज़िक्र की। (त) [तालिका समाप्त]

हदीस २१२: कि सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने मक्का मुअज़्मा में किसी से फरमाया कि अपना घर मेरे हाथ बेच डाल कि मस्जिद हराम में ज़्यादत फरमाऊं और तेरे लिए जन्नत में मकान का ज़ामिन हूं। उसने

1. कंज़ुल उम्माल बहवाला खैथमा व लालक़ाई व उशारी हदीस ३२६९८ मुअस्सतुर रिसाला बेरूत २३१/१३-२३२
2. मारिफतुस सहाबा ली अबी नुऐम हदीस २३९ मकतबुल हरमैन रियाज़ २४६/१

पेज 630/772

کو خوش دل پایا، عرض کی: یا امیر المومنین! اپنے یاروں کا حال ہم سے بیان کیجئے۔ فرمایا، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سب صحابہ میرے یار ہیں۔ ہم نے عرض کی: اپنے خاص یاروں کا تذکرہ کیجئے۔ فرمایا: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا کوئی صحابی نہیں کہ میرا یار نہ ہو۔ ہم نے عرض کی: ابوبکر صدیق کا حال بیان کیجئے۔ فرمایا: یہ وہ صاحب ہیں کہ اللہ عزوجل نے جبریل امین و محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہا وسلم کی زبان پر ان کا نام صدیق رکھا، وہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے خلیفہ تھے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انہیں ہمارے دین کی امامت کو پسند فرمایا تو ہم نے اپنی دنیا میں بھی انہیں کو پسند کیا۔ ہم نے عرض کی: عمر بن خطاب کا حال بیان فرمائیے۔ فرمایا: یہ وہ صاحب ہیں جن کا نام اللہ عزوجل کے فاروق رکھا، انہوں نے حق کو باطل سے جدا کر دیا، میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو عرض کرتے سنا کہ الٰہی! عمر بن خطاب کے سبب اسلام کی عزت دے۔ ہم نے عرض کی: عثمان کا حال کہئے۔ فرمایا ذلک امرء تدعٰی فی الملاء الاعلی ذالنورین کان ختن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ابنتیہ ضمن لہ فی الجنۃ یہ وہ صاحب ہیں کہ ملاءِ اعلیٰ و بزمِ بالا میں ذی النورین پکارے جاتے ہیں، سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی دو شاہزادیوں کے شوہر ہوئے، سرورِ اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کے لئے جنت میں ایک مکان کی ضمانت فرمائی ہے۔

[ٹیبل / باکس] دائیں کالم (عربی): خیثمۃ واللالکائی والعشاری فی فضائل الصدیق وابن عساکر عنہ عن علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ وراہ عنہ ابو نعیم قال سألنا علیاً عن عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہما قال ذاک امر وفذکرہ ۔ بائیں کالم (اردو): خیثمہ، لالکائی اور عشاری نے فضائل صدیق میں اور ابن عساکر نے انہی سے بحوالہ حضرت علی مرتضیٰ کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے اسکور وایت کی

کہ ہم نے حضرت علی سے حضرت عثمان کے بارے میں پوچھا رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ وہ ایسے عظیم شخص ہیں، پھر پوری حدیث ذکر کی۔ (ت) [ٹیبل ختم]

حدیث ۲۱۲: کہ سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مکہ معظمہ میں کسی سے فرمایا کہ اپنا گھر میرے ہاتھ بیچ ڈال کہ مسجد حرام میں زیادت فرماؤں اور تیرے لئے جنت میں مکان کا ضامن ہوں۔ اس نے

1 کنزالعمال بحوالہ خیثمہ واللالکائی والعشاری حدیث ۳۲۶۹۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲۳۲-۲۳۱/۱۳ 2 معرفۃ الصحابہ لابی نعیم حدیث ۲۳۹ مکتبۃ الحرمین ریاض ۲۴۶/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

...he made an excuse. Then he refused. Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) came to know; this person was his friend in the pre-Islamic era. With great persistence, he bought it for ten thousand ashrafis (gold coins), then presented to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and said: "O Messenger! That house is now mine. So, will you take it from me in exchange for a house in Paradise for which you will be my guarantor?" He said, "Yes." He took it from him and guaranteed him a house in Paradise and made the believers witnesses to this transaction.

Ahmed al-Hakim recorded in 'Virtues of Uthman' from Salim bin Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them). | Ahmad Hakim narrated from Salim bin Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) regarding the virtues of Hazrat Uthman (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 213: When the migrants came to Madinah al-Tayyibah after migrating from Makkah al-Mukarramah, they did not like the water here as it was salty. In the possession of a person from Bani Ghifar, there was a sweet spring named 'Rumah'. He used to sell one waterskin of it for half a Sa' (a measure). The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said to him, "Sell this spring to me in exchange for a spring in Paradise." He replied, "O Messenger of Allah! My livelihood and that of my children depends on this; I do not have the strength." This news reached Uthman Ghani (may Allah be pleased with him). He bought that spring from the owner for thirty-five thousand rupees, then came to the presence of the Holy Prophet, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) and asked: "O Messenger of Allah! If I buy this spring, will you grant me the same as what you were offering to that person in Paradise, O Messenger of Allah?" He said, "Yes." He said: "I have bought the well of Rumah and endowed it for the Muslims." Al-Tabarani in Al-Kabir and Ibn Asakir from Bashir (may Allah be pleased with...)

1. Al-Riyad al-Nadrah, quoting Al-Hakim, Chapter Three, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/41 and 212.
2. Al-Mu'jam al-Kabir, narrated by Bashir al-Aslami, Hadith 1226, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 2/21 and 22; Tarikh Dimashq al-Kabir, biography 715, Uthman bin Affan (may Allah be pleased with him), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 31/39; Kanz al-Ummal quoting Tab. K., Hadith 36183, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 13/365 and 367.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...बहाना बनाया। फिर इनकार कर दिया। हज़रत उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को ख़बर हुई, यह व्यक्ति ज़माना-ए-जाहिलियत में उनका दोस्त था, उन्होंने बड़े आग्रह के साथ उसे दस हज़ार अशर्फ़ियों में खरीद लिया, फिर हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में अर्ज़ की: ऐ हुज़ूर! अब वह घर मेरा है, क्या हुज़ूर मुझसे एक मकान बहिश्त (स्वर्ग) के बदले लेते हैं जिसके हुज़ूर मेरे लिए ज़ामिन (गारंटर) हो जाएँ? फ़रमाया: हाँ। हुज़ूर ने उनसे वह मकान ले लिया और जन्नत में उनके लिए एक मकान की ज़मानत फ़रमाई और मुसलमानों को इस मामले पर गवाह बना लिया।

अहमद अल-हाकिम फ़ी फ़ज़ाइल उस्मान अन सालिम बिन अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम। | अहमद हाकिम ने हज़रत उस्मान रज़ियल्लाहु अन्हु के फ़ज़ाइल में सालिम बिन अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुम से रिवायत किया। (त)

हदीस 213: कि जब मुहाजिरीन मक्का मुकर्रमा से हिजरत फ़रमा कर मदीना तैयबा में आए, तो यहाँ का पानी पसंद न आया क्योंकि वह खारा था। बनी ग़िफ़ार के एक व्यक्ति की मिल्कियत में एक मीठा चश्मा था जिसका नाम 'रौमा' था, वह उसकी एक मश्क (मशक) आधे साअ (एक पैमाना) में बेचता था। सय्यिद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उससे फ़रमाया: "यह चश्मा मेरे हाथ जन्नत के एक चश्मे के बदले बेच दे।" उसने अर्ज़ की: "या रसूलल्लाह! मेरी और मेरे बच्चों की जीविका इसी पर है, मुझमें इसकी शक्ति नहीं।" यह ख़बर उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को पहुँची, उन्होंने वह चश्मा मालिक से पैंतीस हज़ार रुपये में खरीद लिया, फिर हुज़ूर सय्यिद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर होकर अर्ज़ की: "या रसूलल्लाह! क्या जिस तरह हुज़ूर उस शख़्स को चश्मा-ए-बहिश्ती अता फ़रमाते थे, अगर मैं यह चश्मा खरीद लूँ तो हुज़ूर मुझे अता फ़रमाएंगे?" फ़रमाया: "हाँ।" उन्होंने अर्ज़ की: "मैंने बियर-ए-रौमा खरीद लिया और मुसलमानों पर वक़्फ़ कर दिया।" अल-तबरानी फ़ी अल-कबीर और इब्न असाकिर अन बशीर रज़ियल्लाहु...

1. अल-रियाद अल-नदरा, अल-हाकिम के हवाले से, तीसरा अध्याय, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 3/41 और 212।
2. अल-मुअजम अल-कबीर, बशीर अल-अस्लमी से रिवायत, हदीस 1226, अल-मक्तबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 2/21 और 22; तारीख दमिश्क अल-कबीर, जीवनी 715, उस्मान बिन अफ़्फ़ान (रज़ियल्लाहु अन्हु), दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 31/39; कंज़ अल-

उम्माल, तब. के के हवाले से, हदीस 36183, मुअस्सासत अल-रिसाला, बेरूत, 13/365 और 367।

عذر کیا۔ پھر فرمایا۔ انکار کیا۔ عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کو خبر ہوئی، یہ شخص زمانہ جاہلیت میں ان کا دوست تھا اس سے باصرار تمام دس ہزار اشرفی دے کر خرید لیا، پھر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی کہ حضور ! اب وہ گھر میرا ہے فھل انت آخذھا ببیت تضمن لی فی الجنۃ کیا حضور مجھ سے ایک مکان بہشت کے عوض لیتے ہیں جس کے حضور میرے لئے ضامن ہو جائیں۔ قال نعم فرمایا: ہاں۔ فاخذھا منہ وضمن لہ بیتاً فی الجنۃ واشھد لہ علی ذلک المومنین حضور نے ان سے وہ مکان لے کر جنت میں ان کے لئے ایک مکان کی ضمانت فرمائی اور مسلمانوں کو اس معاملہ پر گواہ کر لیا۔

احمد الحاکم فی فضائل عثمان عن سالم بن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنھم۔ | احمد حاکم نے حضرت عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ کے فضائل میں سالم بن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۲۱۳: کہ جب مہاجرین مکہ معظمہ سے ہجرت فرما کر مدینہ طیبہ میں آئے یہاں کا پانی پسند نہ آیا شور تھا، بنی غفار سے ایک شخص کی ملک میں ایک شیریں چشمہ مسمّٰی بہ رومہ تھا وہ اس کی ایک مشک نیم صاع کو بیچتے ، سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان سے فرمایا: بعنیہا بعین فی الجنۃ یہ چشمہ میرے ہاتھ ایک چشمہ بہشت کے عوض بیچ ڈال۔ عرض کی: یا رسول اللہ ! میری اور میرے بچوں کی معاش اسی میں ہے مجھ میں طاقت نہیں۔ یہ خبر عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کو پہنچی وہ چشمہ مالک سے پینتیس ۳۵ ہزار روپے کو خرید لیا، پھر خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر ہو کر عرض کی: یارسول اللہ! اتجعل لی مثل الذی جعلت لہ عینا فی الجنۃ اشتریتھا یا رسول اللہ! کیا جس طرح حضور اس شخص کو چشمہ بہشتی

عطا فرماتے تھے اگر میں یہ چشمہ اس سے خرید لوں تو حضور مجھے عطا فرمائیں گے؟ قال نعم فرمایا: ہاں۔ عرض کی: میں نے بئر رومہ خرید لیا اور مسلمانوں پر وقف کر دیا۔ الطبرانی فی الکبیر وابن عساکر عن بشیر رضی اللہ تعالیٰ

1۔ الریاض النضرۃ بحوالہ الحاکم الباب الثالث دار المعرفۃ بیروت ۴۱/۳ و ۲۱۲ 2۔ المعجم الکبیر عن بشیر اسلمی حدیث ۱۲۲۶ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲۱/۲ و ۲۲ ، تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۷۱۵ عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳۹/۳۱، کنز العمال بحوالہ طب کر حدیث ۳۶۱۸۳ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۳۶۵/۱۳ و ۳۶۷

Fatawa Ridawiyya Volume 30

From him (Al-Tabarani narrated in Al-Kabir and Ibn Asakir narrated from Bashir, may Allah be pleased with him. t)

Hadith 214: Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) says:

Arabic	Urdu Translation
Uthman bin Affan purchased Paradise twice from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): on the day of Rumah and on the day of the Army of Hardship. — Al-Hakim, Ibn Adi, and Asakir from him (may Allah be pleased with him).	Hazrat Uthman (may Allah be pleased with him) purchased Paradise twice from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the day of the Well of Rumah and on the day of the army's hardship. (Al-Hakim, Ibn Adi, and Ibn Asakir narrated from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. t)

Hadith 215: The Master of Paradise (peace and blessings of Allah be upon him) said to Hazrat Talha (may Allah be pleased with him):

Arabic	Urdu Translation
Paradise is for you upon me, O Talha, tomorrow. — Abu Nu'aym in Fada'il al-Sahaba from the Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him).	Tomorrow, Paradise is my responsibility for you (Abu Nu'aym narrated in Fada'il al-Sahaba from the Commander of the Faithful [Ali], may Allah be pleased with him. t)

Hadith 216: In Sahih al-Bukhari, it is narrated from Sahl bin Sa'd al-Sa'idi (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	Urdu Translation
Whoever guarantees for me what is between his two jaws and what is between his two legs, I guarantee for him Paradise.	Whoever becomes a guarantor for me for their tongue and private parts (that they will not disobey me through them), I am the guarantor of Paradise for them.

1. Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Knowledge of the Sahaba, Uthman bought Paradise twice, Dar al-Fikr Beirut 3/107; Tarikh Dimashq al-Kabir, biography

1575 Uthman bin Affan, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 41/29; Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Bakr bin Bakkar, Dar al-Fikr Beirut 642/2.

2. Kanz al-Ummal, citing Abu Nu'aym, Hadith 36365, Mu'assasat al-Risalah Beirut 11/659.
3. Sahih al-Bukhari, Book of Softening the Heart, chapter on guarding the tongue, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/958 & 959; Al-Sunan al-Kubra by Al-Bayhaqi, Book of Fighting Rebels, chapter on what is incumbent on a man regarding guarding the tongue etc., Dar Sadr Beirut 8/166.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

उनसे (तबरानी ने अल-कबीर में और इब्न असाकिर ने बशीर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की। त)

हदीस 214: अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
उस्मान बिन अफ़ान ने अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से दो बार जन्नत ख़रीद ली: रूमा के दिन और तंगी की फ़ौज के दिन। — हाकिम, इब्न अदी और असाकिर ने उनसे रज़ियल्लाहु अन्हु।	उस्मान रज़ियल्लाहु अन्हु ने दो बार नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से जन्नत ख़रीद ली, बीर-ए-रूमा के दिन और लश्कर की तंगदस्ती के रोज़। (हाकिम और इब्न अदी और इब्न असाकिर ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की। त)

हदीस 215: कि हुज़ूर मालिक-ए-जन्नत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हज़रत तलहा रज़ियल्लाहु अन्हु से फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
ऐ तलहा! कल तुम्हारे लिए मुझ पर जन्नत है। — अबू नुयम ने फ़ज़ाइल-ए-सहाबा में अमीरुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु अन्हु से।	कल तुम्हारे लिए जन्नत मेरे ज़िम्मे है (अबू नुयम ने फ़ज़ाइल-ए-सहाबा में अमीरुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की। त)

हदीस 216: सहीह बुख़ारी शरीफ़ में सहल बिन साद साएदी रज़ियल्लाहु अन्हु से है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
जो मेरे लिए उसकी ज़मानत दे जो उसके दोनों जबड़ों के बीच है और जो उसकी दोनों टाँगों के बीच है, मैं उसके लिए जन्नत की ज़मानत देता हूँ।	जो मेरे लिए अपनी ज़बान और शर्मगाह का ज़ामिन हो जाए (कि उनसे मेरी नाफ़रमानी न करे) मैं उसके लिए जन्नत का ज़ामिन हूँ।

1. अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, 'उस्मान ने दो बार जन्नत खरीदी', दार अल-फ़िक्र बेरुत 3/107; तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, जीवनी 1575 उस्मान बिन अफ़ान,

दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत 41/29; अल-कामिल इब्न अदी, बक्र बिन बक्कार की जीवनी, दार अल-फ़िक्र बेरुत 642/2।

2. कंज़ अल-उम्माल, अबू नुयम के हवाले से, हदीस 36365, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत 11/659।
3. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-रिक़ाक़, ज़बान की हिफ़ाज़त का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/958 और 959; अल-सुनन अल-कुबरा अल-बैहकी, किताब क़िताल अहल अल-बग़ी, ज़बान की हिफ़ाज़त का अध्याय आदि, दार साद्र बेरुत 8/166।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

عنہ (طبرانی نے کبیر میں اور ابن عساکر نے بشیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ت)

حدیث ۲۱۴ : ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں :

عربی	اردو ترجمہ
اشتری عثمان بن عفان من رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الجنۃ مرتین یوم رومۃ ویوم جیش العسرۃ ۔ الحاکم ۱ وابن عدی وعساکر عنہ رضی اللہ تعالی عنہ ۔	عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے دو بار نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے جنت خرید لی بئر رومہ کے دن اور لشکر کی تنگدستی کے روز۔ (حاکم اور ابن عدی اور ابن عساکر نے ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ت)

حدیث ۲۱۵ : کہ حضور مالک جنت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت طلحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا:

عربی	اردو ترجمہ
لك الجنۃ علی یا طلحۃ غدًا ۔ ابو نعیم ۲ فی فضائل الصحابۃ عن امیر المومنین رضی اللہ تعالی عنہ ۔	کل تمہارے لئے جنت میرے ذمہ ہے (ابو نعیم نے فضائلِ صحابہ میں امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۲۱۶ : صحیح بخاری شریف میں سہل بن سعد ساعدی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
من یضمن لی ما بین لحییه و ما بین رجلیه اضمن له الجنة ۳ ۔	جو میرے لئے اپنی زبان اور شرمگاہ کا ضامن ہو جائے (کہ ان سے میری نافرمانی نہ کرے) میں اس کے لئے جنت کا ضامن ہوں۔

1 المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ اشتری عثمان الجنۃ مرتین دار الفکر بیروت ۳ / ۱۰۷، تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۱۵۷۵ عثمان بن عفان دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۹/۴۱، الکامل لابن عدی ترجمہ بکر بن بکار دار الفکر بیروت ۶۴۲/۲ 2 کنز العمال بحوالہ ابی نعیم حدیث ۳۶۳۶۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶۵۹/۱۱ 3 صحیح البخاری کتاب الرقاق باب حفظ اللسان قدیمی کتب خانہ کراچی ۹۵۸/۲ و ۹۵۹، السنن الکبری للبیھقی کتاب قتال اھل البغی باب ما علی الرجل من حفظ اللسان الخ دار صادر بیروت ۱۶۶/۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

The Imam of the Wahhabis (may he receive what he deserves) has met his appointed end. To whom should these Hadiths now be shown? O blind-sighted and foul-mouthed one! According to you, "he (the Prophet) is not the master of anything, he has no power of any kind, he has no involvement in any matter nor does he possess the strength for it; he is not the master of even his own soul's benefit or harm, let alone others; matters with Allah are beyond his control; he cannot advocate for anyone there, nor can he become anyone's representative.1"

Looking at these Hadiths, [it is clear that] by the divine grant of Allah Almighty, he is the master of Paradise and the disposer of the divine workshop. He gives guarantees, takes responsibilities upon himself, bestows, and conducts sales. Every sane person knows that only he will conduct a sale who is himself the owner or is authorized and empowered by the owner; otherwise, it is 'Fuzuli' (interference without authority), whose intent is futile and contract is useless.

Praise be to Allah, according to the People of Truth, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) possesses both grounds for exercising authority. If you take the bestowed reality, then he is certainly the master of the Heavens, rather the master of the world. And if you take the delegated authority, then he is the absolute authorized one and the perfect deputy of the True Master. Yes, those who are misguided and irreligious consider both options false and, God forbid, consider the Beloved of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) a mere 'Fuzuli' (meddler without authority). "And those who have wronged will soon know to what [kind of] return they will be returned.2" (Now the oppressors are about to know on which side they will turn. - T)

Hadith 71: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	**Urdu Translation**
Whoever goes out early on Saturday morning in search of a need, I am a guarantor for its fulfillment. (Reported by Abu Nu’aim from Jabir bin Abdullah, may Allah be pleased with them both).	Whoever goes early on Saturday in search of a need, I am responsible for fulfilling his need. (Abu Nu’aim narrated from Jabir bin Abdullah, may Allah be pleased with them both. - T)

Regarding Hazrat Syed Nizam-ul-Haq wa al-Deen Mahbub-e-Ilahi Sultan-ul-Auliya (may his secrets be sanctified), people say: "Whatever work you do after Friday [prayer], Sheikh Nizam is the guarantor for it."

1 Taqwiyat al-Iman, Chapter Three, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, pp. 19-25 2 Al-Quran Al-Kareem 26 / 227 3 Kanz al-Ummal with reference to Abu Nu'aim from Jabir, Hadith 2812, Mu'assasatu al-Risalah Beirut 6/520

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

वहाबियों के इमाम (उस पर वह हो जिसके वह पात्र है) अपने अंजाम को पहुँचा। अब ये हदीसें किसे दिखाई जाएँ ओ अंधे और बदज़ुबान! तुम्हारे नज़दीक तो "वह किसी चीज़ के मुख़्तार (अधिकार रखने वाले) नहीं, उन्हें किसी प्रकार की कोई शक्ति प्राप्त नहीं, किसी काम में न उन्हें वास्तविक हस्तक्षेप है और न वह इसकी शक्ति रखते हैं, यहाँ तक कि वह स्वयं अपनी जान के लाभ और हानि के मालिक नहीं तो दूसरे का क्या कर सकेंगे, अल्लाह के यहाँ का मामला उनके अधिकार से बाहर है, वहाँ किसी की हिमायत नहीं कर सकते, किसी के वकील नहीं बन सकते। 1"

इन हदीसों को समझो कि वह अल्लाह अज़्ज़वजल द्वारा प्रदान किए गए स्वामित्व से जन्नत के मालिक और अल्लाह के कारखाने के मुख़्तार (अधिकारी) हैं, ज़मानत देते हैं, अपने ज़िम्मे लेते हैं, अता फरमाते हैं, बेचते हैं। हर बुद्धिमान जानता है कि बिक्री वही करेगा जो स्वयं मालिक हो या मालिक की ओर से अनुमत और मुख़्तार हो, अन्यथा वह फ़ुज़ूली (अनधिकृत हस्तक्षेप) है जिसका इरादा व्यर्थ और अनुबंध बेकार है।

अल्हम्दु लिल्लाह, अहल-ए-हक़ (सत्य पर चलने वाले) के नज़दीक नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को तसर्रुफ़ (अधिकार प्रयोग) के लागू होने के दोनों आधार प्राप्त हैं। यदि अता की गई हक़ीक़त लें तो वह निश्चित रूप से स्वर्ग के मालिक हैं, बल्कि संसार के मालिक हैं। और यदि दी गई हैसियत लें तो वह हक़ीक़ी मालिक के मुतलक़ माज़ून (पूर्ण अनुमत) और कामिल नायब (पूर्ण प्रतिनिधि) हैं। हाँ, गुमराह और अधर्मी वे हैं जो दोनों पक्षों को गलत समझते हैं और अल्लाह के प्रिय सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को - अल्लाह की पनाह - केवल फ़ुज़ूली (अनधिकृत) मानते हैं। "और अब जान लेंगे ज़ालिम कि किस करवट पर पलटेंगे। 2" (अब ज़ालिमों को पता चल जाएगा कि उनका क्या अंजाम होने वाला है। - त)

हदीस ७१: कि आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
जो शनिवार के दिन सुबह सवेरे किसी ज़रूरत की तलाश में निकले, मैं उसकी ज़रूरत पूरी होने का ज़िम्मेदार हूँ। (अबू नुऐम, जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से)	जो शनिवार के दिन तड़के किसी ज़रूरत की तलाश को जाए मैं उसकी हाजत रवाई (ज़रूरत पूरी करने) का ज़िम्मेदार हूँ। (अबू नुऐम ने जाबिर बिन

अरबी	उर्दू अनुवाद
	अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। - त)

हज़रत सैयद निज़ाम-उल-हक़ वद्दीन महबूब-ए-इलाही सुल्तान-उल-औलिया (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) के बारे में लोग कहते हैं: "जुमे (शुक्रवार) के बाद जो काम करो, शेख़ निज़ाम उसके ज़ामिन (गारंटर) हैं।"

1 तक़वियत-उल-ईमान, तीसरा अध्याय, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर लाहौर, पृष्ठ १९ से २५ 2 अल-कुरआन अल-करीम २६ / २२७ 3 कंजुल उम्माल ब-हवाला अबू नुऐम अन जाबिर, हदीस २८१२, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत ६/५२०

पृष्ठ ७७२ में से ६३३

امام الوہابیہ علیہ ماعلیہ اپنے مقرر کو پہنچا، اب یہ حدیثیں کسے دکھائیں کہ او بے بصر بد زبان! تیرے نزدیک تو "وہ کسی چیز کے مختار نہیں، ان کو کسی نوع کی قدرت نہیں، کسی کام میں نہ بالفعل ان کو دخل ہے نہ اس کی طاقت رکھتے ہیں اپنی جان تک کے نفع و نقصان کے مالک نہیں دوسرے کا تو کیا کر سکیں، اللہ کے یہاں کا معاملہ انکے اختیار سے باہر ہے، وہاں کسی کی حمایت نہیں کر سکتے کسی کے وکیل نہیں بن سکتے 1۔"

ان حدیثوں کو سوجھ کو وہ بتملیک الٰہی عزوجل جنت کے مالک، کارخانہ الٰہی کے مختار ہیں، ضمانتیں فرماتے ہیں، اپنے ذمے لیتے ہیں، عطافرماتے ہیں، بیچ کر دیتے ہیں، ہر عاقل جانتا ہے کہ بیع وہی کرے گا جو خود مالک ہو یا مالک کی طرف سے ماذون و مختار، ورنہ فضولی ہے جس کا قصد فضول اور عقد بیکار۔

الحمدللہ اہل حق کے نزدیک نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو نفاذِ تصرف کی دونوں وجوہیں حاصل، حقیقت عطائیہ لیجئے تو وہ ضرور مالک جنان، بلکہ مالک جہان ہیں۔ اور ذاتیہ لیجئے تو مالکِ حقیقی کے ماذون مطلق و نائبِ کامل ہاں گمراہ بددین وہ جو دونوں شقیں باطل جانے اور اللہ کے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو معاذ اللہ فضولی محض مانے، "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ 2"۔ (اب جانا چاہتے ہیں ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ت)

حدیث اے: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

من بكر يوم السبت فى طلب حاجة فأنا ضامن	**جو شنبے کے دن تڑکے کسی حاجت کی تلاش کو جائے میں اسکی**
بقضائها۔ ابونعيم 3 عن جابر بن عبدالله رضى الله تعالىٰ عنہ۔	حاجت روائی کا ذمہ دار ہوں۔ (ابو نعیم نے جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ت)

حضرت سید نظام الحق والدین محبوب الٰہی سلطان الاولیاء قدست اسرارہم کی نسبت لوگ کہتے ہیں: "بعد جمعہ جو کیجئے کام اس کے ضامن شیخ نظام"۔

1 تقویۃ الایمان الفصل الثالث مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۹ تا ۲۵ 2 القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷ 3 کنز العمال بحوالہ ابو نعیم عن جابر حدیث ۲۸۱۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۵۲۰/۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

Wahhabis call this shirk, the same ruling applies to this Hadith. Hadith 218: Hazrat Abdur Rahman bin Auf (may Allah be pleased with him), before the advent of the luminous Prophet, the Master of the World (peace be upon him), used to travel to Yemen for trade. He would stay with an old man, Asqalan bin Awakir. He (the old man) would ask him about Makkah: "Has anyone famous with high renown been born among you? Has anyone opposed you in your religion?" He would deny it. When he went after the holy advent, the old man said: "I give you glad tidings that is better for you than trade. Allah Almighty has sent a chosen Prophet from your people, revealed His Book to them. He forbids idols and calls towards Islam, commands the truth and practices it, forbids falsehood and abolishes it. He is a Hashimi. And you, O Abdur Rahman, are his uncle! Return quickly, serve him, and testify to him. And convey these verses from me to his exalted presence." He composed several verses regarding testifying to the messengership, expressing longing, excuse for old age, and seeking help from the exalted master (peace be upon him). Among them are these two verses:

If I am far from the abodes later... then you are my protection and my refuge. So be my intercessor to the King... who calls the creation to success.

Since distance and long intervals have made the cities far, your presence is my refuge and the place of my peace. So, may your presence be my intercessor before that King who calls the creation towards salvation.

Abdur Rahman (may Allah be pleased with him) returned and related this to Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him). He said: "This is Muhammad bin Abdullah, whom Allah (the Mighty and Majestic) has sent as a Messenger to all His creation (peace be upon him). Go to him." He went. The holy Prophet (peace be upon him) smiled upon seeing him and said: "I see a face deserving of reward, for whom goodness is expected. Tell me, what is the news?" He submitted: "What news?" He said: "Deliver the trust, the message that the sender has sent to us. Do you hear? The descendants of Himyar are among the special believers." Hearing this, Abdur Rahman (may Allah be pleased with him) immediately became a Muslim. Then he presented those verses to the Prophet. The Master of the World (peace be upon him) said:

(My) Lord, a believer in me who has not seen me and has testified (to the truth). Meaning, some of those who believe in me (are like this).

वहाबी इसे शिर्क कहते हैं, वही हुक्म इस हदीस पर लागू होता है। हदीस 218: हज़रत अब्दुर रहमान बिन औफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु), हुज़ूर पुरनूर सैयद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बेसत (नबूवत के एलान) से पहले व्यापार के लिए यमन जाया करते थे। वह एक बूढ़े व्यक्ति अस्कलान बिन अवाकिर के यहाँ ठहरते थे। वह उनसे मक्का मुअज़्ज़मा का हाल पूछते: "क्या तुम में कोई प्रसिद्ध और ऊँची चर्चा वाला पैदा हुआ? क्या किसी ने तुम पर तुम्हारे दीन में विरोध किया?" वह इनकार कर देते। जब पाक बेसत के बाद गए, तो बूढ़े ने कहा: "मैं तुम्हें वह खुशखबरी देता हूँ जो तुम्हारे लिए व्यापार से बेहतर है। अल्लाह तआला ने तुम्हारी कौम से एक बरगुज़ीदा (चुना हुआ) नबी भेजा है, उन पर अपनी किताब उतारी है। वह बुतों से रोकते हैं और इस्लाम की तरफ बुलाते हैं, हक का हुक्म देते हैं और उस पर अमल करते हैं, बातिल से मना करते हैं और उसे खत्म करते हैं। वह हाशमी हैं। और ऐ अब्दुर रहमान, तुम उनके मामू (मामा) हो! जल्दी लौटो और उनकी खिदमत और तस्दीक (पुष्टि) करो, और ये शेर मेरी तरफ से उनकी बारगाह-ए-आली में पहुँचाओ।" उसने रिसालत की तस्दीक, शौक के इज़हार, बुढ़ापे की उज़्र (बहाना) और सरकार-ए-आली (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मदद मांगने के बारे में कई शेर कहे। उनमें से ये दो शेर हैं:

इज़ा नाया बिद्दिगारी बादु... फ अन्ता हिरज़ी व मुस्तरजी फकुन शफ़ीई इला मलीकिं.. यद्उल बराया इलल फ़लाहि

जब शहरों को दूरियों के फासलों ने दूर कर दिया, तो हुज़ूर मेरी पनाह और मेरी राहत मिलने की जगह हैं। तो हुज़ूर उस बादशाह के यहाँ मेरे शफ़ीअ (सिफारिशी) हों जो मखलूक को निजात की तरफ बुलाता है।

अब्दुर रहमान (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने वापस आकर यह हाल सिद्दीक-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) को बताया। उन्होंने फ़रमाया: "यह मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह हैं जिन्हें अल्लाह अज्ज़वजल ने अपनी तमाम मखलूक की तरफ रसूल बनाकर भेजा है (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। तुम उनकी बारगाह में हाज़िर हो।" वह हाज़िर हुए। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें देखकर तबस्सुम (मुस्कुराहट) फ़रमाया और इरशाद हुआ: "मैं एक सज़ावार (इनाम के काबिल) चेहरा देखता हूँ जिसके लिए खैर की उम्मीद है। कहो क्या खबर है?" उन्होंने अर्ज़ की: "कैसी खबर?" फ़रमाया: "पैगाम भेजने वाले ने जो पैगाम हमारे हुज़ूर भेजा है, वह अमानत अदा करो। सुनते हो, औलाद-ए-

हिम्यर खास मोमिनों में से हैं।" अब्दुर रहमान (रज़ियल्लाहु अन्हु) सुनते ही मुसलमान हो गए, फिर वे शेर हुज़ूर में पेश किए। सैयद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

रब्बे मोमिनम बी वलम यरनी व मुसद्दिक़ अर्थात्, मुझ पर ईमान लाने वाले कुछ (ऐसे हैं)।

पेज 634/772

وہابی اسے شرک کہتے ہیں، وہی حکم اس حدیث پر لازم۔ حدیث ۲۱۸: حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ تعالٰی عنہ قبل بعثت حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یمن کو تاجرانہ جاتے تھے ایک پیر مرد عسکلان بن عواکر کے یہاں قیام فرماتے، وہ ان سے مکہ معظمہ کا حال پوچھتے تم میں کوئی مشہور بلند چرچے والا پیدا ہوا؟ کسی نے تم پر تمہارے دین میں خلاف کیا؟ یہ انکار کرتے، جب بعد بعثت اقدس گئے پیر مرد نے کہا: میں تمہیں وہ بشارت دیتا ہوں کہ کہ تمہارے لئے تجارت سے بہتر ہے، اللہ تعالٰی نے تمہاری قوم سے نبی برگزیدہ مبعوث فرمایا، ان پر اپنی کتاب اتاری، وہ اصنام سے روکتے اور اسلام کی طرف بلاتے ہیں، حق کا حکم دیتے اور اس کے فاعل ہیں، باطل سے منع کرتے اور اس کے مبطل ہیں، وہ ہاشمی ہیں۔ اور تم اے عبدالرحمن ان کے ماموں! جلد پلٹو اور ان کی خدمت و تصدیق کرو، اور یہ اشعار میری طرف سے انکی بارگاہ والا میں پہنچاؤ، چند اشعار درباره تصدیق رسالت واظہار شوق و عذر پیرانہ سالی و استعانت سرکار عالی صلوات اللہ وسلامہ علیہ کہے ازاں جملہ یہ دو شعر:

اذا نای بالدیار بعد فانت حرزی و مستراجی فکن شفیعی الی ملیك یدعوا البرایا الی الفلاح

جب کہ شہروں کو دوری فاصلہ نے بعید کر دیا، تو حضور میری پناہ اور میری راحت ملنے کی جگہ ہیں۔ تو حضور میری شفیع ہوں اس بادشاہ کے یہاں جو مخلوق کو نجات کی طرف بلاتا ہے۔

عبدالرحمن رضی اللہ تعالٰی عنہ نے واپس آکر یہ حال صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے گزارش کیا، انہوں نے فرمایا: یہ محمد بن عبداللہ ہیں جنہیں اللہ عزوجل نے اپنی تمام مخلوق کی طرف رسول کیا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، تم ان کے حضور حاضر ہو، یہ حاضر ہوئے، حضور اقدس

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انہیں دیکھ کر تبسم فرمایا اور ارشاد ہوا: میں ایک سزا وار چہرہ دیکھتا ہوں جس کے لئے خیر کی امدی ہے کہو کیا خبر ہے؟ انہوں نے عرض کی: کیسی؟ فرمایا: پیام بھیجنے والے نے جو پیام ہمارے حضور بھیجا ہے وہ امانت ادا کرو، سنتے ہو اولاد حمیر خواص مومنین سے ہیں۔ عبدالرحمن رضی اللہ تعالٰی عنہ سنتے ہی مسلمان ہوئے، پھر وہ اشعار حضور میں عرض کئے۔ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

رب مومن بی ولم یرنی ومصدق یعنی مجھ پر بعض ایمان لانے والے (ایسے ہیں)

Fatawa Razawiyya Volume 30

"...and they did not see me, those are my brothers." [Footnote 1] Those who have not seen me, and some people are such who believe in me even though they could not gain attendance in my presence; these people are my brothers. (The word 'brothers' was used out of humility to honor them.)

And may Allah Almighty's peace and blessings be upon the best of His creation, Muhammad, and upon all his family and companions. Amen!

His sinful servant, Ahmad Raza Al-Barelvi.

Written by: ____ (Date marker) May he be forgiven for the sake of Muhammad, the Chosen One, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah Almighty be upon him.

The treatise "Al-Am-nu wal-'Ula li-Na'ati-il-Mustafa bi-Dafi-il-Bala" (Security and Greatness for the Praisers of the Chosen One in Repelling Calamity) has concluded.

---

1 Kanz al-Ummal, with reference to Hadith 32690, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, Vol. 13, pp. 227-229.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

"बी व मा शहीदनी उलाइका इख़्वानी।" [संदर्भ 1] जिन्होंने मुझे नहीं देखा और कुछ लोग मेरी तस्दीक (पुष्टि) करने वाले (ऐसे हैं) जिन्हें मेरी हुज़ूरी (उपस्थिति) प्राप्त न हो सकी, ये लोग मेरे भाई हैं। (शब्द 'भाई' उनके सम्मान में विनम्रतापूर्वक उपयोग किया गया है)।

और अल्लाह तआला की रहमत और सलामती हो उसकी सर्वोत्तम रचना मुहम्मद पर और उनके सभी वंशजों और साथियों पर। आमीन!

उसका गुनहगार बंदा अहमद रज़ा बरेलवी।

लेखक: ____ ह मुहम्मद मुस्तफ़ा, नबी-ए-उम्मी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सदके उनकी मग़फ़िरत (क्षमा) हो।

रिसाला (लघु ग्रंथ) "अल-अम्नु वल-उला लि-ना'अतिल-मुस्तफ़ा बि-दाफ़ि'इल-बला" (मुस्तफ़ा की ना'त पढ़ने वालों के लिए सुरक्षा और बुलंदी, बलाओं को दूर करने के साथ) समाप्त हुआ।

---

1 कन्ज़ुल उम्माल, हदीस संख्या 32690 के हवाले से, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत, जिल्द 13 / पृष्ठ 227 से 229।

पेज 635/772

بی ومَا شَہَدَنِی اُولئِکَ اِخوَانِی۔۱ جنہوں نے مجھ کو دیکھا نہیں اور بعض لوگ میری تصدیق کرنے والے (ایسے ہیں) جن کو میرے پاس حضوری حاصل نہ ہوسکی ، یہ لوگ میرے بھائی ہیں۔ (کلمہ اخوت کو ان کے اعزاز کے لئے تواضعاً فرمایا)

وصلی اللہ تعالٰی علی خیر خلقہ محمد وآلہ وصحبہ اجمعین۔ آمین!

عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی

کتبہ_____ ہ عفی عنہ بمحمد المصطفی النبی الامّی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

رسالہ الامن والعلی لناعتی المصطفی بدافع البلاء ختم ہوا

---

۱ کنزالعمال بحوالہ کر حدیث ۳۲۶۹۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۳ / ۲۲۷ تا ۲۲۹

Fatawa Razawiyya Volume 30

Treatise: Munabbih al-Muniyyah bi-Wusul al-Habib ilal-'Arsh war-Ru'yah 1320 AH (Informing about the arrival of the Beloved of God (PBUH) to the Throne and the vision of God as sought)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 36: What do the scholars of religion say regarding this issue: through which Hadith is it proven that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord on the Night of Ascension (Miraj)? Explain and be rewarded.

The Answer: Al-Ahadith al-Marfu'ah (Elevated Hadiths) Imam Ahmad narrates in his Musnad from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both):

[Arabic Text]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "I saw my Lord, the Mighty and Majestic." [Urdu Translation]: That is, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "I saw my Lord, the Mighty and Majestic."

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/285.

फतावा रजविया जिल्द 30

रिसाला: मुनब्बिहुल मुनिया बि-वुसुल अल-हबीब इलल-अर्शी वर-रुय्या 1320 हिजरी (महबूब-ए-खुदा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की अर्श तक रसाई और दीदार-ए-इलाही के बारे में मतलूब से खबरदार करने वाला)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

मसला 36: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि शबे मेराज नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का अपने रब को देखना किस हदीस से साबित है? बय्यिनू तुजरू (बयान फरमाएँ और अज्र दिए जाएँगे।)

अल-जवाब: अल-अहादीस अल-मरफ़ूआ (मरफू हदीसें) इमाम अहमद अपनी मुसनद में हजरत अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी हैं:

[अरबी पाठ]: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "मैंने अपने रब अज्ज़ वजल को देखा।" [उर्दू अनुवाद]: यानी रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं कि मैंने अपने रब अज्ज़ वजल को देखा।

---

1 मुसनद अहमद बिन हंबल, अज़ अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 1/285

पेज 637 of 772

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

رسالہ: منبہ المنیہ بوصول الحبیب الی العرش والرؤیۃ ۱۳۲۰ھ (محبوبِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم کی عرش تک رسائی اور دیدارِ الٰہی کے بارے میں مطلوب سے خبردار کرنیوالا)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

مسئلہ ۳۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شب معراج نبی صلی اللہ علیہ وسلم کا اپنے رب کو دیکھنا کس حدیث سے ثابت ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائے اور اجر دیے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: الاحادیث المرفوعہ (مرفوع حدیثیں) امام احمد اپنی مسند میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی:

[عربی متن]: قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رأیت ربی عزوجل۔ [اردو ترجمہ]: یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں میں نے اپنے رب عزوجل کو دیکھا۔

---

1 مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہما المکتب الاسلامی بیروت ۱/۲۸۵

Fatawa Ridawiyya Vol. 30

Imam Jalal al-Din al-Suyuti in 'Al-Khasa'is al-Kubra' and Allama Abd al-Ra'uf al-Munawi in 'Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir' state: This hadith is narrated with an authentic chain of narration (1). Ibn Asakir narrates from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both), that the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"For Allah gave speech to Moses, and He gave me the vision of His Countenance, and He preferred me with the Praiseworthy Station (Al-Maqam al-Mahmud) and the frequented Basin (Al-Hawd al-Mawrud)" (2). | Indeed, Allah Almighty bestowed the wealth of speech upon Moses and granted me His vision, and granted me superiority through the Great Intercession and the Basin of Al-Kawthar.

The same Hadith scholar narrates from Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him):

"He said, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: My Lord said to me: I bestowed my friendship upon Abraham, spoke directly to Moses, and I granted you, O Muhammad, Kifahan (an encounter)" (3). | Meaning: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: my Lord (Almighty and Majestic) said to me: I gave Abraham My friendship and spoke to Moses, and to you O Muhammad! I granted an encounter such that

"In Majma' al-Bihar, Kifahan means an encounter where there is no veil or messenger between them" (4). | you saw My pure beauty without any veil or screen. In Majma' al-Bihar, it is stated that Kifahan means direct sight where there is no veil or messenger in between. (T)

Ibn Mardawayh narrates from Hazrat Asma bint Abi Bakr Siddiq (may Allah be pleased with them both):

"I heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) as he was describing Sidrat al-Muntaha (and she mentioned the hadith until she said) I submitted: O Messenger of Allah!" | Meaning: I heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) describing the attributes of Sidrat al-Muntaha. I submitted: O Messenger of Allah! Did the Prophet [see] its...

---

1. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir under the hadith 'Ra'aytu Rabbi', Maktabat al-Imam al-Shafi'i Riyadh 2/25, Al-Khasa'is al-Kubra hadith of Ibn Abbas (may Allah

be pleased with them both) Markaz-e-Ahlesunnat Barkat-e-Raza Gujarat India 1/161

2. Kanz al-Ummal with reference to Ibn Asakir from Jabir hadith 39206 Mu'assasat al-Risala Beirut 12/17, 74
3. Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter mentioning his ascension to heaven and his meeting with a group of prophets, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/296
4. Majma' Bihar al-Anwar, Chapter 'Kafa' under the word 'Kaf'a', Maktabah Dar al-Iman Madinah Munawwarah 4/244

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

इमाम जलालुद्दीन सुयूती 'ख़साइस कुबरा' में और अल्लामा अब्दुल रऊफ़ मनावी 'तयसीर शरह जामे सगीर' में फ़रमाते हैं: यह हदीस सही सनद के साथ है (१)। इब्ने असाकिर हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रावी हैं, हुज़ूर सय्यिदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"लि-अन्नल्लाहा आ'ता मूसा अल-कलामा व-आ'तानी अर-रु'यता लि-वजहिही व-फ़ज़्ज़लानी बिल-मक़ामिल महमूद वल-हौज़िल मौरूद (२)" | "बेशक अल्लाह तआला ने मूसा को दौलते-कलाम बख्शी और मुझे अपना दीदार अता फ़रमाया, मुझको शफ़ाअते-कुबरा और हौज़े-कौसर से फ़ज़ीलत बख्शी।"

वही मुहद्दिस हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रावी हैं:

"क़ाला क़ाला रसूलुल्लाहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा क़ाला ली रब्बी नहल्तु इबराहीमा खुल्लती व-कल्लमतु मूसा तक़लीमन व-आ'तैतुका या मुहम्मदु किफ़ाहन (३)" | "यानी रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं मुझे मेरे रब अज़्ज़-व-जल्ल ने फ़रमाया: मैंने इब्राहिम को अपनी दोस्ती दी और मूसा से कलाम फ़रमाया और तुम्हें ऐ मुहम्मद! मुवाजा (आमना-सामना) बख्शा कि"

"फ़ि मज्मइल बिहार किफ़ाहन अई मुवाजा-हतन लैसा बैनहुमा हिजाबुन वला रसूलुन (४)" | "बे-परदा व हिजाब तुम ने मेरा जमाले-पाक देखा। 'मज्मउल बिहार' में है कि 'किफ़ाहन' का मानी बिल-मुशाफ़ा (आमने-सामने) दीदार है जबकि दरमियान में कोई पर्दा और क़ासिद न हो। (त)"

इब्ने मरदूयह हज़रत अस्मा बिन्ते अबी बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रावी हैं:

"समि'तु रसूलल्लाहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा व-हुवा यसिफ़ु सिदरतल मुंतहा (व-ज़करल हदीसा इला अन क़ालति) कुल्तु या रसूलल्लाह" | "यानी मैंने सुना रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम सिदरतुल मुंतहा का वस्फ़ बयान फ़रमा रहे थे, मैंने अर्ज़ की या रसूलुल्लाह! हुज़ूर ने इसके..."

1. अल-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर तहत हदीस 'रैतु रब्बी', मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाज़ २५/२, अल-ख़साइस अल-कुबरा हदीस इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा), मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात हिंद १६१/१
2. कन्ज़ुल उम्माल हवाल-ए-इब्ने असाकिर अन जाबिर हदीस ३९२०६ मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत १७/१२, ७४
3. तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर बाब ज़िक्र उरूजहु इलस-समा व इज्तिमाउहु बिजमा-अतिन मिनल अंबिया, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बैरुत २९६/३
4. मज्म-ए-बिहारुल अनवार बाब 'कफ़अ' तहतुल्लफ्ज़ 'कफ़अ', मकतबा दारुल ईमान मदीना मुनव्वरा २४४/४

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

امام جلال الدین سیوطی خصائص کبری اور علامہ عبدالرؤف مناوی تیسیر شرح جامع صغیر میں فرماتے ہیں: یہ حدیث بسندِ صحیح ہے ۱؎۔ ابن عساکر حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالی عنہما سے راوی، حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لان اللہ اعطی موسی الکلام واعطانی الرؤیۃ لوجھہ و فضلنی بالمقام المحمود والحوض المورود ۲؎۔ | بیشک اللہ تعالی نے موسیٰ کو دولتِ کلام بخشی اور مجھے اپنا دیدار عطا فرمایا، مجھ کو شفاعتِ کبری و حوضِ کوثر سے فضیلت بخشی۔

وہی محدث حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ سے راوی:

قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال لی ربی نخلت ابراھیم خلتی وکلمت موسیٰ تکلیماً واعطیتک یا محمد کفاحاً ۳؎۔ | یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں مجھے میرے رب عزوجل نے فرمایا میں نے ابراہیم کو اپنی دوستی دی اور موسیٰ سے کلام فرمایا اور تمہیں اے محمد! مواجہ بخشا کہ

فی مجمع البحار کفاحاً ای مواجھۃً لیس بینھما حجاب ولارسول ۴؎۔ | بے پردہ و حجاب تم نے میرا جمالِ پاک دیکھا۔ مجمع البحار میں ہے کہ کفاح کا معنی بالمشافہ دیدار ہے جبکہ درمیان میں کوئی پردہ اور قاصد نہ ہو۔ (ت)

ابن مردویہ حضرت اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ تعالی عنہما سے راوی:

سمعت رسول الله صلی الله تعالی علیہ وسلم وھو یصف سدرۃ المنتھی(وذکر الحدیث الی ان قالت) قلت یارسول الله | یعنی میں نے سنا رسول الله صلی الله تعالی علیہ وسلم سدرۃ المنتہیٰ کا وصف بیان فرماتے تھے میں نے عرض کی یا رسول الله! حضور نے اس کے

---

1۸ التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث رأیت ربی مکتبہ الامام الشافعی ریاض ۲/۲۵، الخصائص الکبری حدیث ابن عباس رضی الله عنہما مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱/۱۶۱

2۸ کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن جابر حدیث ۳۹۲۰۶ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/۱۷، ۷۴ 3۸ تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر عروجہ الی السماء واجتماعہ بجماعۃ من الانبیاء دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/۲۹۶ 4۸ مجمع بحار الانوار باب کفع تحت اللفظ کفع مکتبہ دار الایمان مدینہ منورہ ۴/۲۴۴

Fatawa Ridawiyya Volume 30

“What did you see with her?” He replied: “I saw Him (i.e., the Lord) with her.” — 1 | Translation: “What did you see there?” He said: “I was blessed with the vision of my Lord near her.”

Traditions of the Companions It is narrated in Tirmidhi Sharif from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them): “As for us, the Bani Hashim (the household of the Prophet), we say that Muhammad (peace and blessings be upon him) saw his Lord twice.” — 2 | Translation: “We, the children of Hashim, the household of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), say that indeed Muhammad (peace and blessings be upon him) saw his Lord twice.”

Ibn Ishaq narrates from Abdullah bin Abi Salama: Indeed, Ibn Umar sent to Ibn Abbas asking him, “Did Muhammad (peace and blessings be upon him) see his Lord?” He replied, “Yes.” — 3 | Translation: That is, Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with both of them) sent a message to Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them) asking: “Did Muhammad (peace and blessings be upon him) see his Lord?!” He replied: “Yes.”

Narrated from Ikrimah in Jami' Tirmidhi and Mu'jam al-Tabarani: And the wording of Tabarani is from Ibn Abbas, who said: “Muhammad (peace be upon him) saw his Lord.” Ikrimah said, “I asked Ibn Abbas, ‘Did Muhammad see his Lord?’ He said, ‘Yes. Speech was for Moses, friendship (al-Khulla) was for Abraham, and vision (al-Nazar) was for Muhammad (peace and blessings be upon him).’” | Translation: That is, the words of Tabarani are that Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them) said: Muhammad (peace and blessings be upon him) saw his Lord. His student Ikrimah says: I submitted: Did Muhammad (peace and blessings be upon him) see his Lord? He replied: Yes, Allah Almighty granted speech to Moses...

1. Al-Durr al-Manthur fi al-Tafsir bi-al-Ma'thur, referencing Ibn Marduwayh under Verse 17, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/194.
2. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Tafsir, Surah an-Najm, Amin Company Urdu Bazaar Delhi, 2/161; Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on his vision of his Lord, Al-Matba'ah al-Sharika al-Sahafiya fi al-Bilad al-Uthmaniyya, 1/159.
3. Al-Durr al-Manthur, referencing Ibn Ishaq under Verse 8/53, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/570.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

“आपने उसके पास क्या देखा?” उन्होंने फ़रमाया: “मैंने उसे (यानी रब को) उसके पास देखा।” — 1 | अनुवाद: “आपने वहाँ क्या देखा?” फ़रमाया: “मुझे उनके पास रब का दीदार हुआ।”

आसार-ए-सहाबा तिरमिज़ी शरीफ़ में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत है: “हम बनी हाशिम (अहले बैत) तो कहते हैं कि बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपने रब को दो बार देखा।” — 2 | अनुवाद: “हम बनी हाशिम, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के अहले बैत तो फ़रमाते हैं कि बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपने रब को दो बार देखा।”

इब्न इसहाक़, अब्दुल्लाह बिन अबी सलमा से रावी हैं: बेशक इब्न उमर ने इब्न अब्बास के पास यह पूछने के लिए भेजा कि क्या मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपने रब को देखा? तो उन्होंने कहा, “हाँ।” — 3 | अनुवाद: यानी हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) ने हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से दरयाफ़्त करवाया: “क्या मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपने रब को देखा?!” उन्होंने जवाब दिया: “हाँ।”

जामे तिरमिज़ी और मुअजम तबरानी में इकरमा से रिवायत है: तबरानी के शब्द इब्न अब्बास से हैं कि उन्होंने फ़रमाया: “मुहम्मद ने अपने रब को देखा।” इकरमा ने कहा, “मैंने इब्न अब्बास से पूछा, क्या मुहम्मद ने अपने रब को देखा? उन्होंने कहा, ‘हाँ। मूसा के लिए कलाम (बातचीत), इब्राहीम के लिए ख़ुल्ला (दोस्ती) और मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए नज़र (दीदार) मुक़र्रर हुआ।’” | अनुवाद: यानी तबरानी के शब्द हैं कि हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) ने फ़रमाया: मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपने रब को देखा। उनके शागिर्द इकरमा कहते हैं: मैंने अर्ज़ किया: क्या मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपने रब को देखा? फ़रमाया: हाँ, अल्लाह तआला ने मूसा के लिए कलाम...

1. अल-दुरुल मंसूर फ़ित-तफ़सीर बिल-मासूर, हबवाला इब्न मरदूयह, आयत 17 के तहत, दार एहयाउत तुरासुल अरबी, बैरुत, 1/194
2. जामे अत-तिरमिज़ी, अबवाबुत-तफ़सीर, सूरह नज्म, अमीन कंपनी उर्दू बाज़ार दिल्ली, 2/161; अश्-शिफ़ा बि तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, फ़स्ल 'व अम्मा रुअतुहु लि रब्बिही', अल-मत्बअ अश-शारिका अस-सहाफ़िया फ़िल बिलाद अल-उस्मानिया, 1/159

3. अल-दुरुल मंसूर, हबवाला इब्न इसहाक़, आयत 8/53 के तहत, दार एहयाउत तुरासुल अरबी, बैरुत, 7/570

पृष्ठ 639/772

ما رأیت عندھا؟ قال رأیتہ عندھا یعنی ربہ - ۱ | پاس کیا دیکھا؟ فرمایا: مجھے اس کے پاس دیدار ہوا یعنی رب کا۔

آثار الصحابہ ترمذی شریف میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی: امّا نحن بنو ہاشم فنقول ان محمداً رأی ربہ مرتین - ۲ | ہم بنی ہاشم اہلبیت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تو فرماتے ہیں کہ بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب کو دو بار دیکھا۔

ابن اسحٰق عبداللہ بن ابی سلمہ سے راوی: ان ابن عمر ارسل الی ابن عباس یسألہ ھل رأی محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ربہ ، فقال نعم - ۳ | یعنی حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے دریافت کرا بھیجا: کیا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب کو دیکھا؟! انہوں نے جواب دیا: ہاں۔

جامع ترمذی و معجم طبرانی میں عکرمہ سے مروی: واللفظ للطبرانی عن ابن عباس قال نظر محمد الی ربہ قال عکرمۃ فقلت لابن عباس نظر محمد الی ربہ قال نعم جعل الکلام لموسی والخلۃ لابراھیم والنظر لمحمد صلی اللہ | یعنی طبرانی کے الفاظ ہیں کہ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے فرمایا: محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب کو دیکھا۔ عکرمہ ان کے شاگرد کہتے ہیں: میں نے عرض کی: کیا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب کو دیکھا؟ فرمایا: ہاں اللہ تعالیٰ نے موسیٰ کے لئے

۱ الدرالمنثور فی التفسیر بالماثور بحوالہ ابن مردویہ تحت آیۃ ۷ ۱، دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۹۴ ۲ جامع الترمذی ابواب التفسیر سورہ نجم امین کمپنی اردو بازار دہلی ۱۶۱/۲، الشفاء

بتعریف حقوق المصطفیٰ فصل و اما رؤیة لربہ المطبعة الشرکة الصحافیة فی البلاد العثمانیہ ۱ / ۱۵۹

۳ الدرالمنثور بحوالہ ابن اسحٰق تحت آیة ۸ / ۵۳ دار احیاء التراث العربی بیروت ۷ / ۵۷۰

Fatawa Razawiya Volume 30

(Added by Tirmidhi) 'Indeed, he saw his Lord twice.' [2] | (Allah) kept 'Speech' (Kalam) for Musa, 'Friendship' (Khulla) for Ibrahim, and 'Vision' (Deedar) for Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). (And Imam Tirmidhi added this:) Indeed Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) saw Allah the Almighty twice.

Imam Tirmidhi says: This hadith is Hasan (good). In the narration of Imam Nasa'i, Imam Khuzaymah, Hakim, and Bayhaqi:

'And the wording is of Bayhaqi: Are you surprised that Friendship (Khulla) is for Ibrahim, Speech (Kalam) is for Musa, and Vision (Ru'ya) is for Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)?' | Are you amazed that there is friendship for Ibrahim, speech for Moses, and sight for Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)? These are the words of Bayhaqi.

Hakim [3] said: This hadith is Sahih (authentic). Imam Qastalani and Zarqani said: Its chain of narration is Jayyid (good). [4] - Tabarani in Mu'jam al-Awsat narrates from:

'On the authority of Abdullah bin Abbas, he used to say that Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord twice, once with his eyes and once with his heart.' [5] | That is, Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) used to say that indeed Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord twice, once with these eyes and once with the eye of the heart.

---

1 Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 9392, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 10/181 2 Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Tafsir, Surah an-Najm, Amin Company, Urdu Bazaar, Delhi, 2/160 3 Al-Mawahib al-Ladunniyyah with reference to Nasa'i and Hakim, the Fifth Objective, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/104; Ad-Durr al-Manthur with reference to Nasa'i and Hakim under the verse 53/18, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/569; Al-Mustadrak 'ala al-Sahihayn, Book of Faith, 'Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord', Dar al-Fikr, Beirut, 1/25; As-Sunan al-Kubra by Nasa'i, Hadith 11539, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 6/272 4 Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, the Fifth Objective, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 7/117 5 Al-Mawahib al-Ladunniyyah with reference to Tabarani in al-Awsat, the Fifth Objective, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/105; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 5457, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 2/356

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

(ज़ाद अल-तिर्मिज़ी) 'निस्संदेह, उन्होंने अपने रब को दो बार देखा।' [२] | (अल्लाह ने) 'कलाम' (भाषण) मूसा के लिए, 'खुल्ला' (दोस्ती) इब्राहिम के लिए और 'दीदार' (दर्शन) मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए रखा। (और इमाम तिर्मिज़ी ने यह जोड़ा कि) वास्तव में मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अल्लाह तआला को दो बार देखा।

इमाम तिर्मिज़ी कहते हैं: यह हदीस हसन (अच्छी) है। इमाम नसाई, इमाम खुज़ैमा, हाकिम और बैहक़ी की रिवायत में है:

'और शब्द बैहक़ी के हैं: क्या तुम इस बात पर आश्चर्यचकित हो कि इब्राहिम के लिए दोस्ती (खुल्ला), मूसा के लिए भाषण (कलाम) और मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए दृष्टि (रुया) है?' | क्या आपको इब्राहिम के लिए दोस्ती, मूसा के लिए कलाम और मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए दीदार होने पर कुछ अचंभा है? ये शब्द बैहक़ी के हैं।

हाकिम [३] ने कहा: यह हदीस सही (प्रामाणिक) है। इमाम कस्तलानी और ज़रकानी ने कहा: इसकी सनद (सूत्र) जय्यद (उत्कृष्ट) है। [४] - तबरानी ने मुअजम अल-औसत में रावी से वर्णन किया है:

'अब्दुल्ला बिन अब्बास से रिवायत है कि वे कहते थे कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने रब को दो बार देखा, एक बार अपनी आँखों से और एक बार अपने दिल से।' [५] | यानी हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) फरमाया करते थे कि बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दो बार अपने रब को देखा, एक बार इन आँखों से और एक बार दिल की आँख से।

---

१ अल-मुअजम अल-औसत हदीस ९३९२ मकतबतुल मआरिफ रियाज़ १०/१८१ २ जामे अल-तिर्मिज़ी अबवाबुल तफ़सीर सूरह नज्म अमीन कंपनी उर्दू बाज़ार दिल्ली २/१६० ३ अल-मवाहिब अल-लदुन्नियह बहवाला नसाई व हाकिम अल-मक़सद अल-खामिस अल-मक़तब अल-इस्लामी बेरूत ३/१०४, अद-दुर अल-मंसूर बहवाला नसाई व हाकिम आयत ५३/१८ के तहत दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत ७/५६९, अल-मुस्तदरक अलल सहीहैन किताबुल ईमान 'रआ मुहम्मदुन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रब्बहु' दारुल फ़िक्र बेरूत १/२५, अल-सुनन अल-कुबरा लिन-नसाई हदीस ११५३९ दारुल कुतुब अल-इल्मियह बेरूत ६/२७२ ४ शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्नियह अल-मक़सद अल-खामिस दारुल मआरिफ़ह बेरूत ७/११७ ५ अल-मवाहिब अल-

लदुन्नियह बहवाला तबरानी फिल औसत अल-मक़सद अल-खामिस अल-मक़तब अल-इस्लामी बेरूत ३/१०५, अल-मुअजम अल-औसत हदीस ५४५७ मकतबतुल मआरिफ रियाज़ २/३५६

पेज ६४० / ७७२

(زاد الترمذی) فقد رأی ربہ مرتین -۲ | کلام رکھا اور ابراہیم کے لئے دوستی اور محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے دیدار۔ (اور امام ترمذی نے یہ زیادہ کیا کہ) بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اللہ تعالیٰ کو دو بار دیکھا۔

امام ترمذی فرماتے ہیں : یہ حدیث حسن ہے۔ امام نسائی اور امام خزیمہ و حاکم و بیہقی کی روایت میں ہے :

واللفظ للبیہقی أتعجبون ان تکون الخلۃ لابراھیم و الکلام لموسی والرؤیۃ لمحمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم - | کیا ابراہیم کے لئے دوستی اور موسیٰ کے لئے کلام اور محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے دیدار ہونے میں تمہیں کچھ اچنبا ہے۔ یہ الفاظ بیہقی کے ہیں۔

حاکم ۳ نے کہا: یہ حدیث صحیح ہے۔ امام قسطلانی و زرقانی نے فرمایا : اس کی سند جید ہے ۔ ۴ - طبرانی معجم اوسط میں راوی :

عن عبد اللہ بن عباس انہ کان یقول ان محمدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رأی ربہ مرتین مرۃ ببصرہ و مرۃ بفؤادہ ۵ - | یعنی حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما فرمایا کرتے بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دو بار اپنے رب کو دیکھا ایک بار اس آنکھ سے اور ایک بار دل کی آنکھ سے۔

---

۱ المعجم الاوسط حدیث ۹۳۹۲ مکتبۃ المعارف ریاض ۱۸۱/۱۰ ۲ جامع الترمذی ابواب التفسیر سورۃ نجم امین کمپنی اردو بازار دہلی ۱۶۰/۲ ۳ المواھب اللدنیۃ بحوالہ النسائی والحاکم المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۱۰۴/۳ ، الدرالمنثور بحوالہ النسائی والحاکم تحت الآیۃ ۱۸/۵۳ دار

احياء التراث العربى بيروت ٥٦٩/٧ ، المستدرک على الصحيحين كتاب الايمان رأى محمد صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم ربہ دار الفكر بيروت ٢٥/١ ، السنن الكبرى للنسائى حديث ١١٥٣٩ دار الكتب العلمية بيروت ٢٧٢/٦ ۴ شرح الزرقانى على المواہب اللدنيه المقصد الخامس دار المعرفه بيروت ١١٧/٧ ۵ المواهب اللدنية بحواله الطبراني في الاوسط المقصد الخامس المكتب الاسلامى بيروت ١٠٥/٣ ، المعجم الاوسط حديث ٥۴٥٧ مكتبة المعارف رياض ٣٥۶/٢

Fatawa Rizvia Volume 30

Imam Suyuti, Imam Qastalani, Allama Shami, and Allama Zurqani state: The chain of narration for this Hadith is authentic. (1) Imam-ul-A'immah Ibn Khuzaymah and Imam Bazzar narrate from Hadrat Anas bin Malik (may Allah be pleased with him): "Indeed, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord, the Mighty and Sublime." (2) - Indeed, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord, the Mighty and Sublime. Imam Ahmad Qastalani and Abdul Baqi Zurqani state: Its chain of narration is strong. (3) In the Hadith of Muhammad bin Ishaq, it is mentioned: Indeed, Marwan asked Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), "Did [Muhammad] see..." i.e., Marwan asked Hadrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him): "Did Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) see his Lord?" He replied: "Yes." (4)

Narrations of the Tabi'un (Successors) It is mentioned in Musannaf Abd al-Razzaq: From Ma'mar, from al-Hasan al-Basri, that he used to swear by Allah, meaning Imam Hasan Basri (may Allah have mercy on him) used to say under oath: "Indeed, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) saw [his Lord]." (5) - Indeed, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord. Similarly, Imam Ibn Khuzaymah from Hadrat Urwa bin Zubair, that the cousin of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Khamis, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/105, Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Khamis, Dar al-Ma'rifah Beirut 6/117.
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, referencing Ibn Khuzaymah, Al-Maqsad al-Khamis, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/105.
3. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, referencing Ibn Khuzaymah, Al-Maqsad al-Khamis, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/105, Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Khamis, Dar al-Ma'rifah Beirut 6/118.
4. Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, referencing Ibn Ishaq, Dar al-Ma'rifah Beirut 6/116, al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, referencing Ibn Ishaq, Chapter: Regarding the Vision of His Lord, printed by al-Sharikah al-Sahafiyyah in Ottoman lands 1/159.
5. al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, referencing Abd al-Razzaq from Ma'mar from al-Hasan al-Basri, Chapter: And as for the Vision of His Lord, printed by al-Sharikah al-Sahafiyyah in Ottoman lands 1/159.

फ़तावा रिज़विया जिल्द ३०

इमाम सुयूती, इमाम कस्तलानी, अल्लामा शामी और अल्लामा ज़रक़ानी फरमाते हैं: इस हदीस की सनद सही है। (1) इमाम-उल-आइम्मा इब्ने खुज़ैमा और इमाम बज़ार हज़रत अनस बिन मालिक रदियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं: "बेशक मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने रब अज़्ज़वजल्ल को देखा।" (2) - बेशक मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने रब अज़्ज़वजल्ल को देखा। इमाम अहमद कस्तलानी और अब्दुल बाक़ी ज़रक़ानी फरमाते हैं: इसकी सनद मज़बूत है। (3) मुहम्मद बिन इस्हाक़ की हदीस में है: बेशक मरवान ने अबू हुरैरा रदियल्लाहु तआला अन्हु से पूछा, क्या उन्होंने देखा... यानी मरवान ने हज़रत अबू हुरैरा रदियल्लाहु तआला अन्हु से पूछा: "क्या मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने रब को देखा?" फरमाया: "हाँ।" (4)

अख़बार-उत-ताबिईन (ताबिईन की रिवायतें) मुसन्निफ़ अब्दुल रज्ज़ाक़ में है: मअमर से, हसन बसरी से रिवायत है कि वे अल्लाह की क़सम खाकर कहा करते थे, यानी इमाम हसन बसरी रहमतुल्लाहि तआला अलैहि क़सम खाकर फरमाया करते: "बेशक मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने [अपने रब को] देखा।" (5) - बेशक मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने रब को देखा। इसी तरह इमाम इब्ने खुज़ैमा हज़रत उरवा बिन ज़ुबैर से कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के फुफेरे भाई...

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-खामिस, अल-मक़्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/105, शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-खामिस, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत 6/117।
2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, इब्ने खुज़ैमा के हवाले से, अल-मक़सद अल-खामिस, अल-मक़्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/105।
3. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, इब्ने खुज़ैमा के हवाले से, अल-मक़सद अल-खामिस, अल-मक़्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/105, शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-खामिस, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत 6/118।
4. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निय्या, इब्ने इस्हाक़ के हवाले से, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत 6/116, अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, इब्ने इस्हाक़ के हवाले

से, बाब: अपने रब के दीदार के बारे में, अल-शरिक़ा अल-सहाफ़िय्या उस्मानी मुल्क 1/159 द्वारा मुद्रित।

5. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, मअमर से अब्दुल रज्ज़ाक़ के हवाले से हसन बसरी से, बाब: और जहाँ तक रब के दीदार का सवाल है, अल-शरिक़ा अल-सहाफ़िय्या उस्मानी मुल्क 1/159 द्वारा मुद्रित।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

امام سیوطی و امام قسطلانی و علامہ شامی علامہ زرقانی فرماتے ہیں: اس حدیث کی سند صحیح ہے۔ 1- امام الائمہ ابن خزیمہ و امام بزار حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی: ان محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رأی ربہ عز و جل 2- بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب عزوجل کو دیکھا۔ امام احمد قسطلانی و عبدالباقی زرقانی فرماتے ہیں: اس کی سند قوی ہے۔ 3- محمد بن اسحق کی حدیث میں ہے: ان مروان سأل ابا ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ھل رأی یعنی مروان نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے پوچھا: محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ربہ فقال نعم 4- کیا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب کو دیکھا؟ فرمایا: ہاں۔

اخبار التابعین مصنف عبدالرزاق میں ہے: عن معمر عن الحسن البصری انہ کان یحلف باللہ یعنی امام حسن بصری رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ قسم کھا کر فرمایا کرتے لقد رأی محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم 5- بیشک محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب کو دیکھا۔ اسی طرح امام ابن خزیمہ حضرت عروہ بن زبیر سے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پھوپھی زاد

1 المواہب اللدنیۃ المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۱۰۵/۳، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الخامس دار المعرفہ بیروت ۱۱۷/۶ 2 المواہب اللدنیۃ بحوالہ ابن خزیمہ المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۱۰۵/۳ 3 المواہب اللدنیۃ بحوالہ ابن خزیمہ المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۱۰۵/۳، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الخامس دارالمعرفہ بیروت ۱۱۸/۶ 4 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ بحوالہ ابن اسحق دارالمعرفہ بیروت ۱۱۶/۶، الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ بحوالہ ابن اسحق فصل و ما رؤیۃ لربہ المتبعۃ الشرکۃ الصحافیۃ في البلاد

العثمانيه ١٥٩/١ 5 الشفاء بتعريف حقوق المصطفىٰ بحواله عبدالرزاق عن معمر عن الحسن البصرى

فصل و اما رؤية لربہ المطبوعة الشركة الصحافية فى البلاد العثمانيہ ١٥٩/١

Fatawa Rizvia, Volume 30

He is the nephew and the grandson of Siddiq-e-Akbar (Radi Allahu Anhu). It is narrated that he believed the Prophet (Sallallahu Alayhi Wasallam) had a vision of Allah on the night of Mi'raj, and it is mentioned that 'denial of it was very distressing to him' (1, extracted). And the denial of this was very heavy upon him.

Similarly, Ka'b al-Ahbar (the scholar of previous scriptures), Imam Ibn Shihab al-Zuhri al-Qurashi, Imam Mujahid al-Makhzumi al-Makki, Imam Ikrimah bin Abdullah al-Madani al-Hashimi, Imam Ata bin Abi Rabah al-Qurashi al-Makki (the teacher of Imam Abu Hanifa), Imam Muslim bin Subayh Abu al-Duha al-Kufi, and all other students of the Scholar of the Quran and Scholar of the Ummah, Hazrat Abdullah bin Abbas (Radi Allahu Anhum), share this same belief. Imam Qastallani states in 'Al-Mawahib al-Ladunniyyah':

Arabic Text	Urdu Translation
Ibn Khuzaymah narrated from Urwa bin al-Zubair its affirmation, and this was stated by the rest of the companions of Ibn Abbas, and Ka'b al-Ahbar and al-Zuhri were firm on it, etc.	Ibn Khuzaymah has narrated its affirmation from Urwa bin Zubair (Radi Allahu Anhuma). This is the statement of all students of Ibn Abbas (Radi Allahu Anhuma). Ka'b al-Ahbar and al-Zuhri have affirmed this with certainty. etc. (T)

Sayings of the Imams of Religion who came after them:

Imam Khallal, in 'Kitab al-Sunnah', narrates from Ishaq bin Marwazi that Hazrat Imam Ahmad bin Hanbal (Rahimahullahu Ta'ala) considers the vision to be proven and states as its evidence:

Arabic Text	Urdu Translation
The saying of the Prophet (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wasallam): "I saw my Lord" (3), abridged.	The Prophet (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wasallam) said: "I saw my Lord."

Naqqash in his exegesis narrates from this Imam, the sanctuary of mankind (Rahimahullahu Ta'ala):

Arabic Text	Urdu Translation
Verily he said: "I say according to the hadith of Ibn Abbas: with his	Meaning he said: "I am a believer in the hadith of Ibn Abbas (Radi Allahu Anhuma); the Prophet

Arabic Text	Urdu Translation
very eye he saw his Lord, he saw, he saw, he saw until his breath broke." (4)	(Sallallahu Ta'ala Alayhi Wasallam) saw his Lord with this very eye, he saw, he saw, he saw," he continued saying this until his breath broke.

1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, with reference to Ibn Khuzaymah, Al-Maqsad al-Khamis, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/116
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Khamis, Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/104
3. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, with reference to Al-Khallal in Kitab al-Sunnah, Al-Maqsad al-Khamis, Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/107
4. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, with reference to al-Naqqash from Ahmad on the Imam's vision of his Lord, Al-Maktabah al-Sahafiyyah 1/159

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

वह भाई के बेटे और सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के नवासे हैं। रावी है कि वह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को शब-ए-मेराज दीदार-ए-इलाही होना मानते थे, 'और उन पर इसका इनकार सख़्त गिरां गुज़रता'। (1, संक्षिप्त)। और उन पर इसका इनकार बहुत भारी था।

इसी तरह, काब अल-अहबार (पिछली किताबों के विद्वान), इमाम इब्न शिहाब ज़ुहरी क़ुरैशी, इमाम मुजाहिद मख़ज़ूमी मक्की, इमाम इक़रिमा बिन अब्दुल्लाह मदनी हाशमी, इमाम अता बिन अबी रबाह क़ुरैशी मक्की (इमाम अबू हनीफ़ा के उस्ताद), इमाम मुस्लिम बिन सुबैह अबू अल-दुहा कूफ़ी और क़ुरआन के विद्वान हब्र-उल-उम्मा अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के तमाम शागिर्दों का भी यही मज़हब (विश्वास) है। इमाम क़स्तलानी 'मवाहिबुल लदुन्निया' में फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपी में)
इब्न खुज़ैमा ने उरवा बिन ज़ुबैर से इसका इसबात (पुष्टि) रिवायत किया है और इब्न अब्बास के बाकी साथियों ने भी यही कहा है और काब अल-अहबार और ज़ुहरी ने इसे निश्चित रूप से कहा है, इत्यादि।	इब्न खुज़ैमा ने उरवा बिन ज़ुबैर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इसका इसबात रिवायत किया है। इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के तमाम शागिर्दों का यही क़ौल है। काब अल-अहबार और ज़ुहरी ने इस पर जज़्म (निश्चितता) फ़रमाया है। इत्यादि। (त)

उनके बाद के अइम्मा-ए-दीन (धर्म के इमामों) के अक़्वाल (कथन):

इमाम खल्लाल 'किताबुस सुन्नाह' में इसहाक़ बिन मरवज़ी से रिवायत करते हैं कि हज़रत इमाम अहमद बिन हंबल (रहमतुल्लाह अलैहि) रुयत (दीदार) को साबित मानते हैं और उसकी दलील फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपी में)
नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद है: "मैंने अपने रब को देखा" (3), संक्षिप्त।	नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद है: मैंने अपने रब को देखा।

नक़्क़ाश अपनी तफ़्सीर में इस इमाम सनद-उल-अनाम (रहमतुल्लाह अलैहि) से रावी हैं:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपी में)
उन्होंने कहा: मैं इब्न अब्बास की हदीस का क़ायल हूँ: उन्होंने अपनी आँख से अपने रब को देखा, देखा, देखा, देखा, यहाँ तक कि उनकी सांस टूट गई। (4)	यानी उन्होंने फ़रमाया मैं हदीस-ए-इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का मोतकिद हूँ; नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने रब को इसी आँख से देखा, देखा, देखा, यहाँ तक फ़रमाते रहे कि सांस टूट गई।

1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिबिल लदुन्निया, बहवाला इब्न खुज़ैमा, अल-मक़सदुल ख़ामिस, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 1/116
2. अल-मवाहिबुल लदुन्निया, अल-मक़सदुल ख़ामिस, अल-मकतबुल इस्लामी बेरुत, 3/104
3. अल-मवाहिबुल लदुन्निया, बहवाला अल-खल्लाल फ़ी किताबुस सुन्नाह, अल-मक़सदुल ख़ामिस, अल-मकतबुल इस्लामी बेरुत, 3/107
4. अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ुल मुस्तफ़ा, बहवाला अन-नक़्क़ाश अन अहमद व इमाम रुयतुल-रब्बिही, अल-मकतबतुस सहाफ़िया, 1/159

بھائی کے بیٹے اور صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نواسے ہیں راوی کہ وہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو شب معراج دیدار الٰہی ہونا مانتے، وانہ یشتد علیہ انکارھا ۱ھ ملتقطا ۔ اور ان پر اس کا انکار سخت گراں گزرتا۔

یوں ہی کعب احبار عالم کتب سابقہ وامام ابن شہاب زہری قرشی وامام مجاہد مخزومی مکی وامام عکرمہ بن عبداللہ مدنی ہاشمی وامام عطا بن ابی رباح قرشی مکی۔ استاد امام ابو حنیفہ وامام مسلم بن صبیح ابو الضحٰی کوفی و غیر ہم جمیع تلامذہ عالم قرآن حبر الامہ عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم کا بھی یہی مذہب ہے۔ امام قسطلانی مواہب لدنیہ میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اخرج ابن خزیمہ عن عروہ بن الزبیر اثباتھا وبہ قال سائر اصحاب ابن عباس وجزم بہ کعب الاحبار والزہری الخ۔	ابن خزیمہ نے عروہ بن زبیر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے اس کا اثبات روایت کیا ہے۔ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کے تمام شاگردوں کا یہی قول ہے۔ کعب احبار اور زہری نے اس پر جزم فرمایا ہے۔ الخ۔ (ت)

اقوال من بعدھم من ائمۃ الدین

امام خلّال کتاب السن میں اسحق بن مروزی سے راوی، حضرت امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ تعالٰی رویت کو ثابت مانتے اور اس کی دلیل فرماتے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قول النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رأیت ربی۳ اہ مختصرا۔	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد ہے میں نے اپنے رب کو دیکھا۔

نقاش اپنی تفسیر میں اس امام سند الانام رحمہ اللہ تعالیٰ سے راوی:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
انہ قال اقول بحدیث ابن عباس بعینہ رأی ربہ راہ راہ حتی انقطع نفسہ۴۔	یعنی انہوں نے فرمایا میں حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا معتقد ہوں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب کو اسی آنکھ سے دیکھا دیکھا دیکھا، یہاں تک فرماتے رہے کہ سانس ٹوٹ گئی۔

۱ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ بحوالہ ابن خزیمہ المقصد الخامس دارالمعرفۃ بیروت ۱/۱۱۶

۲ المواہب اللدنیۃ المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۳/۱۰۴ ۳ المواہب اللدنیۃ بحوالہ الخلال فی کتاب السن المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۳/۱۰۷ ۴ الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ بحوالہ النقاش عن احمد و امام رؤیۃ لربہ المکتبۃ الصحافیۃ ۱/۱۵۹

Fatawa Rizvia Volume 30

Imam Ibn al-Khatib al-Misri states in Mawahib al-Sharif: “Ma'mar and others have asserted this, and it is the opinion of al-Ash'ari and most of his followers.” Meaning, Imam Ma'mar bin Rashid al-Basri and other scholars besides him have affirmed this with certainty, and this is the creed of the Imam of the Ahl al-Sunnah, Imam Abu al-Hasan al-Ash'ari, and the majority of his followers.

Allama Shihab al-Khafaji states in Nasim al-Riyad, a commentary on Al-Shifa by Imam Qadi 'Iyad: “The most correct and preponderant view is that he (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord with the eyes of his head during the Night Journey, as is the opinion held by the majority of the Sahabah (Companions).” The most correct and favored position is that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord with his physical eyes on the night of the Night Journey (Isra), which is also the creed of the majority of the noble Companions.

Imam Nawawi in his commentary on Sahih Muslim, and then Allama Muhammad bin Abdul Baqi in the commentary on Mawahib, states: “The preponderant view among the majority of scholars is that he saw his Lord with the eyes of his head on the night of Ascension (Miraj).” According to the majority of scholars, the favored view is that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord with the eyes of his head on the night of Ascension.

There is no need for individual statements from later Imams as they are beyond counting, and the phrase "majority of scholars" as mentioned in Minhaj is sufficient and meaningful. And Allah Almighty knows best.

Problem 73: From Kanpur, Mahalla Bengali Mahal, sent by Dam Ali Khan and Kazim Hussain, 11 Muharram al-Haram 1320 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: Have the noble scholars and prominent Imams written that our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) visited the Great Throne (Arsh al-Azim) on the night of Ascension, or not? Zaid says this is a complete lie; what is the status of his statement? Please clarify and be rewarded.

The Answer: Undoubtedly, the noble scholars and reliable, trustworthy Imams of the religion in their magnificent works have written about this and...

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Khamis, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/104

2. Nasim al-Riyad Sharh Shifa al-Qadi 'Iyad, Chapter: Regarding the seeing of his Lord, Markaz Ahl-e-Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat India 2/303
3. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Khamis, Dar al-Ma'rifah Beirut 6/112

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

इमाम इब्न अल-खतीब अल-मिस्री मवाहिब शरीफ़ में फ़रमाते हैं: جزم به معمر وآخرون وهو قول الاشعری وغالب اتباعه। यानी इमाम मा'मर बिन राशिद अल-बसरी और उनके सिवा और उलमा ने इस पर जज़्म (दृढ़ता) किया है, और यही मज़हब इमाम अहल-ए-सुन्नत इमाम अबुल हसन अशअरी और उनके ग़ालिब (बहुसंख्यक) पैरोकारों का है।

अल्लामा शिहाब खफ़ाजी नसीम अल-रियाज़ शरह शिफ़ा-ए-इमाम क़ाज़ी अयाज़ में फ़रमाते हैं: والاصح الراجح انه صلی الله تعالیٰ علیه وسلم رای ربه بعین راسه حین اسری به کما ذه اکثر الصحابة الیه। मज़हब-ए-असह ओ राजह यही है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने शब-ए-इसरा अपने रब को बचश्म-ए-सर (सर की आँखों से) देखा जैसा कि जमहूर सहाबा किराम का भी मज़हब है।

इमाम नववी शरह सहीह मुस्लिम में फिर अल्लामा मुहम्मद बिन अब्दुल बाक़ी शरह मवाहिब में फ़रमाते हैं: الراجح عند اکثر العلماء انه طرای ربه بعین راسه لیلة المعراج। जमहूर उलमा के नज़दीक राजह यही है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने शब-ए-मेअराज अपने रब को अपने सर की आँखों से देखा।

अइम्मा मुतअखरीन के जुदा-जुदा अक़्वाल की हाजत नहीं कि वह हद-ओ-शुमार से ख़ारिज हैं और लफ़्ज़ "अक्सर उलमा" जो मिन्हाज में फ़रमाया काफ़ी ओ मा'नी है। वल्लाहु तआला आलम।

मसअला ७३: अज़ कानपुर महल्ला बंगाली महल, मुरसला हदूम अली खां व काज़िम हुसैन, ११ मुहर्रम उल हराम १३२० हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसअले में कि हमारे नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का शब-ए-मेअराज अर्श-ए-अज़ीम तक तशरीफ़ ले जाना उलमा-ए-किराम व अइम्मा-ए-अलाम ने तहरीर फ़रमाया है या नहीं? जैद कहता है यह महज़ झूठ है, उसका यह कहना कैसा है? बय्यिनू तूजरू (बयान फ़रमाओ अज्र दिये जाओगे। त)

अल-जवाब: बेशक उलमा-ए-किराम अइम्मा-ए-दीन अदूल सिक़ात मोअतमिदीन ने अपनी तसानीफ़-ए-जलीला में इसकी और इससे...

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-खामिस, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत ३/१०४

2. नसीम अल-रियाज़ शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, फ़स्ल: व अम्मा रुयतुहु लि-रब्बिही, मरकज़ अहल-ए-सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात हिंद २/३०३
3. शरह अल-ज़रक़ानी अलल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-खामिस, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत ६/११२

पृष्ठ ६४३ / ७७२

امام ابن الخطیب مصری مواہب شریف میں فرماتے ہیں : جزم بہ معمر وآخرون وھو قول الاشعری وغالب اتباعہ یعنی امام معمر بن راشد بصری اور ان کے سوا اور علماء نے اس پر جزم کیا، اور یہی مذہب ہے امام اہلسنت امام ابو الحسن اشعری اور ان کے غالب پیروؤں کا۔

علامہ شہاب خفاجی نسیم الریاض شرح شفائے امام قاضی عیاض میں فرماتے ہیں : الاصح الراجح انہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رای ربہ بعین راسہ حین اسری بہ کما ذھب الیہ اکثر الصحابۃ مذہب اصح وراجح یہی ہے کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے شب اسراء اپنے رب کو بچشم سر دیکھا جیسا کہ جمہور صحابہ کرام کا بھی مذہب ہے۔

امام نووی شرح صحیح مسلم میں پھر علامہ محمد بن عبدالباقی شرح مواہب میں فرماتے ہیں : الراجح عند اکثر العلماء انہ طرای ربہ بعین راسہ لیلۃ المعراج جمہور علماء کے نزدیک راجح یہی ہے کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے شب معراج اپنے رب کو اپنے سر کی آنکھوں سے دیکھا۔

ائمہ متاخرین کے جدا جدا اقوال کی حاجت نہیں کہ وہ حد شمار سے خارج ہیں اور لفظ اکثر العلماء کہ منہاج میں فرمایا کافی و معنی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۳: از کانپور محلہ بنگالی محل مرسلہ حدم علی خاں و کاظم حسین ۱۱ محرم الحرام ۱۳۲۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا شب معراج عرش عظیم تک تشریف لے جانا علمائے کرام و ائمہ اعلام نے تحریر فرمایا ہے یا نہیں؟ زید کہتا ہے یہ محض جھوٹ ہے، اس کا یہ کہنا کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر دئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: بیشک علمائے کرام ائمہ دین عدول ثقات معتمدین نے اپنی تصانیف جلیلہ میں اس کی اور اس سے

1 المواہب اللدنیہ المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۱۰۴ 2 نسیم الریاض شرح شفاء القاضی عیاض فصل واما رؤیۃ لربہ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۲/ ۳۰۳ 3 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الخامس دارالمعرفہ بیروت ۶/ ۱۱۲

Fatawa Razviyya Volume 30

Detailed clarifications of more [narrations] have been provided, and all these are Hadiths, although they may be considered *mursal* (hurried) or *mu'dal* (perplexing) in one terminology. *Mursal* and *mu'dal* Hadiths are accepted by consensus in the chapter of virtues (*fazail*), especially when the narrators are trustworthy and just (*thiqat 'udul*). Since this matter is not one in which personal opinion plays a role, it must be based on proven chains of narration. An affirmative [report] takes precedence over a negative one, and a lack of information is not information of lack. Therefore, one who calls it a lie is merely a liar and a reckless person in religion.

The great Imam, my master Muhammad Busiri (may his secret be sanctified), says in the noble Qasida Burda:

Saryta min haramin laylan ila haramin, kama sary al-badru fi daji min al-zulami. Wa batta tarqa ila an nilta manzilatan, min qaba qawsayni lam tudrak wa lam turami. Khafadta kulla maqamin bi-al-idafati idh, nudayta bi-al-raf'i mithla al-mufradi al-'alami. Fakharta kulla fakharin ghayra mushtarakin, wa juzta kulla maqamin ghayra muzdahami. 1

Meaning: O Messenger of Allah! You traveled in a small portion of the night from the Haram of Makkah the Great towards Bayt al-Maqdis, just as the full moon travels in the pitch black of darkness. And you continued to ascend during that night until you reached the station of *Qaba Qawsayn* (two bows' length), which no one else reached or even had the courage to aspire to. You lowered every other station in comparison to yours when you were summoned to elevation like the singular proper noun (*mufrad 'alam*). You gathered every unique pride that cannot be shared, and you passed through every station without crowding. That is, you gathered all pride without partnership and passed through all stations unhindered. This means that you alone passed through all possible stations in the universe, such that no one else was granted this matter.

Allama Ali Qari says in its commentary:

Arabic	**Urdu**
Ay anta dakhalta al-baba wa qata'ta al-hijaba ila an lam tatruk ghayatan lil-sa'i ila al-sabqi min kamali al-qurbi al-mutlaqi ila	That is, your excellence entered the door and you traversed the veils to the point that, due to the perfect absolute proximity to the Presence of Honor (Allah), you left no final goal for anyone

Arabic	Urdu
janabi al-haqqi wa la tarakta mawdi'a ruqiyyin wa su'udin wa qiyamin wa qu'udin litalibi rif'atin fi 'alami al-wujudi.	racing towards precedence. Nor did you leave any place of ascent, rising, standing, or sitting in the entire world of existence for any seeker of elevation.

1 *Al-Kawakib al-Durriyya fi Madh Khayr al-Bariyya* (Qasida Burda), Chapter Seven, Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat, India, pp. 24 to 26.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

ज़्यादा की विस्तृत स्पष्टीकरण दी गई हैं, और ये सभी हदीसें हैं, हालाँकि हदीस की शब्दावली में इन्हें 'मुर्सल' या 'मुअज़ल' कहा जाता है। गुणों ('फ़ज़ाइल') के अध्याय में मुर्सल और मुअज़ल हदीसें सर्वसम्मति से स्वीकार्य हैं, विशेष रूप से जब वर्णनकर्ता विश्वसनीय और न्यायप्रिय हों। चूँकि यह मामला ऐसा नहीं है जिसमें व्यक्तिगत राय की भूमिका हो, इसलिए इसे प्रमाणित साक्ष्यों पर ही आधारित माना जाएगा। सकारात्मक रिपोर्ट नकारात्मक पर भारी होती है, और जानकारी का अभाव, कमी की जानकारी नहीं है। इसलिए, जो इसे झूठ कहता है वह केवल एक झूठा और धर्म में लापरवाह व्यक्ति है।

महान इमाम, मेरे आका मुहम्मद बुसीरी (उनका रहस्य पवित्र हो), महान 'क़सीदा बुर्दा' में कहते हैं:

सरीता मिन हरमिन लैलन इला हरमिन, कमा सरी अल-बदरु फ़ी दाजि मिन अल-जुलमी। वा बत्ता तरक़ा इला अन निल्ता मंज़िलतन, मिन क़ाबा क़ौसयनी लम तुदरक व लम तुरामी। खफ़दता कुल्ला मुक़ामिन बिल-इज़ाफ़ति इध, नुदैता बिर-रफ़अि मिस्लल मुफ़रदिल आलमी। फ़खर्ता कुल्ला फ़ख़ारिन ग़ैर मुश्तरकिन, व जुज़्ता कुल्ला मुक़ामिन ग़ैर मुज़दहमी। १

अर्थात्: हे अल्लाह के रसूल! आप रात के एक छोटे से हिस्से में मक्का मुअज़्ज़मा के हरम से बैतुल मक़दिस की ओर तशरीफ़ ले गए, जैसे अंधेरी रात में चौदहवीं का चाँद चलता है। और आप उस रात ऊँचाईयों पर चढ़ते रहे यहाँ तक कि 'क़ाबा क़ौसैन' (दो कमानों की दूरी) की मंज़िल पर पहुँच गए, जिसे न तो किसी ने पाया और न ही किसी में इसके लिए साहस था। आपने अपने मुक़ाबले में अन्य सभी स्थानों को नीचा कर दिया, जब आपको ऊँचाई के लिए 'मुफ़रद अलम' (एक व्याकरणिक शब्द) की तरह पुकारा गया। आपने हर ऐसा गर्व एकत्रित कर लिया जिसमें कोई और हिस्सा नहीं ले सकता था, और आप हर उस स्थान से गुज़रे जहाँ औरों की भीड़ नहीं थी। यानी आपने बिना किसी साझेदारी के सारा गौरव समेट लिया और आप बिना किसी बाधा के सभी स्थानों से गुज़र गए। इसका अर्थ है कि सृष्टि में जितने भी स्थान हैं, आप उन सबसे अकेले ही गुज़र गए, और किसी अन्य को यह सौभाग्य प्राप्त नहीं हुआ।

अल्लामा अली क़ारी इसकी व्याख्या में फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू
अय अंता दखल्तुल बाबा व क़तअतुल हिजाबा इला अन लम तत्रुक ग़ायतन लिस्साअि इलस सब्क़ि मिन कमालि अल-क़ुर्बिल मुतलक़ि इला जनाबिल हक़्क़ि व ला तरकता मौदिआ रुक़िय्यिन व सुऊदिन व क़ियामिन व क़ुऊदिन लितालिबि रिफ़अतिन फ़ी आलमिल वजूद।	अर्थात् हुज़ूर दरवाज़े में दाखिल हुए और आपने यहाँ तक हिजाब (पर्दे) तय फ़रमाए कि हज़रत-ए-इज़्ज़त की जनाब में क़ुर्ब-ए-मुतलक़-ए-कामिल के सबब किसी ऐसे के लिए जो सबक़त की तरफ़ दौड़े कोई निहायत (अंत) न छोड़ी और तमाम आलम-ए-वजूद में किसी तालिब-ए-बुलंदी के लिए कोई जगह उरूज व तरक़्क़ी या उठने बैठने (के लिए नहीं छोड़ी)।

१ अल-कवाकिब अद-दुर्रिया फ़ी मदह खैर अल-बरिया (क़सीदा बुर्दा), अध्याय सात, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात, भारत, पृष्ठ २४ से २६।

पृष्ठ ६४४ / ७७२

زائد کی تصریحات جلیلہ فرمائی ہیں، اور یہ سب احادیث ہیں، اگرچہ احادیث مرسل یا ایک اصطلاح پر معضل ہیں، اور حدیث مرسل و معضل باب فضائل میں بالاجماع مقبول ہے خصوصاً جبکہ ناقلین ثقات عدول ہیں اور یہ امر ایسا نہیں جس میں رائے کو دخل ہو تو ضرور ثبوت سند پر محمول، اور مثبت نافی پر مقدم، اور عدم اطلاع اطلاع عدم نہیں تو جھوٹ کہنے والا محض جھوٹا مجازف فی الدین ہے۔

امام اجل سیدی محمد بوصیری قدس سرہ، قصیدہ بردہ شریف میں فرماتے ہیں: ع

سریت من حرم لیلا الی حرم کما سری البدر فی داج من الظلم وبت ترقی الی ان نلت منزلۃ من قاب قوسین لم تدرک ولم ترم خفضت کل مقام بالاضافۃ اذ نودیت بالرفع مثل المفرد العلم فخرت کل فخار غیر مشترک وجزت کل مقام غیر مزدحم 1

یعنی یارسول اللہ ! حضور رات کے ایک تھوڑے سے حصے میں حرم مکہ معظمہ سے بیت الاقصیٰ کی طرف تشریف فرما ہوئے جیسے اندھیری رات میں چودھویں کا چاند چلے، اور حضور اس شب میں ترقی فرماتے رہے یہاں تک کہ قاب قوسین کی منزل پہنچے جو نہ کسی نے پائی نہ کسی کو اس کی ہمت ہوئی۔ حضور نے اپنی نسبت سے تمام مقامات کو پست فرمادیا، جب حضور رفع کے لئے مفرد علم کی طرح ندا فرمائے گئے حضور نے ہر ایسا فخر جمع فرمالیا جو قابل شرکت نہ تھا اور حضور ہر اس مقام سے گزر گئے جس میں اوروں کا ہجوم نہ تھا یا یہ کہ حضور نے سب فخر بلا شرکت جمع فرمالئے اور حضور تمام مقامات سے بے مزاحم گزر گئے۔ یعنی عالم

امکان میں جتنے مقام ہیں حضور سب سے تنہا گزر گئے کہ دوسرے کو یہ امر نصیب نہ ہوا۔

علامہ علی قاری اس کی شرح میں فرماتے ہیں:

عربی	اردو
ای انت دخلت الباب و قطعت الحجاب الی ان لم تترك غایۃ للساع الی السبق من کمال القرب المطلق الی جناب الحق ولا ترکت موضع رقی وصعود وقیام وقعود لطالب رفعۃ فی عالم الوجود	یعنی حضور دروازہ میں داخل ہوئے اور آپ نے یہاں تک حجاب طے فرمائے کہ حضرت عزت کی جناب میں قربِ مطلقِ کامل کے سبب کسی ایسے کے لئے جو سبقت کی طرف دوڑے کوئی نہایت نہ چھوڑی اور تمام عالم وجود میں کسی طالب بلندی کے لئے کوئی جگہ عروج و ترقی یا اٹھنے بیٹھنے

1 الکواکب الدریۃ فی مدح خیر البریۃ (قصیدہ بردہ)، الفصل السابع مرکز اہلسنت گجرات ہند ص ۲۴ تا ۲۶

Nay, you surpassed that to the station of 'the distance of two bow lengths or even nearer' (Qab Qawsayn aw Adna). Then your Lord revealed to you what He revealed. No limit was kept; rather, the Holy Prophet (peace be upon him) surpassed the world of space and reached the station of 'two bow lengths or nearer'. Then the Lord of the Prophet revealed to him what He revealed.

Furthermore, Imam al-Hummam Abu Abdullah Sharaf-ud-Din Muhammad (may Allah sanctify his secret) states in 'Umm al-Qura':

And he ascended through it to [the proximity of] two bow-lengths | And that is the supreme leadership Ranks before which hopes fall exhausted | Beyond them, there is no further beyond[2]

The Holy Prophet (peace be upon him) ascended to the station of 'two bow lengths', and this leadership is eternal. These are stations where desires fall away in exhaustion; beyond this direction, there is no station at all.

Imam Ibn Hajar al-Makki (may Allah sanctify his secret) states in its commentary 'Afzal al-Qura':

Some Imams have said that the ascensions on the Night of Isra were ten: seven in the heavens, the eighth to Sidrat al-Muntaha, the ninth to Al-Mustawa, and the tenth to the Throne (Arsh), etc.[3] | Some Imams stated that there were ten ascensions on the night of Isra: seven in the seven heavens, the eighth to Sidrat al-Muntaha, the ninth to Mustawa, and the tenth to the Throne.

Sayyid Allama Arif Billah Abdul Ghani Nablusi (may Allah sanctify his secret) quoted and established this in 'Hadiqa Nadiyya Sharh Tariqa Muhammadiyya':

Al-Shihab al-Makki said in the commentary on the 'Hamziyya' of Imam Busiri, from some Imams, that the ascensions were ten... up to his saying... and the tenth to the Throne and the Vision.[4] | He stated that Imam Shihab al-Makki said in the commentary on Imam Busiri's Hamziyya: It is narrated from some Imams that there are ten ascensions, the tenth being to the Throne and the Divine Vision.

Also, in the commentary on Hamziyya by Imam Makki:

When Solomon (peace be upon him) was given [the wind] | When Solomon (peace be upon him) was given the wind

[1] Az-Zubdat al-Umdah fi Sharh al-Qasidah al-Burdah, Chapter 7, Jam'iyyat Ulama Sikandariya, Khairpur, Sindh, p. 96 [2] Umm al-Qura fi Madh Khair al-Wara, Chapter 4, Hizb al-Qadiriyyah, Lahore, p. 13 [3] Afzal al-Qura li-Qurra' Umm al-Qura, under verse 73, Al-Majma' al-Thaqafi, Abu Dhabi, 2/404 [4] Al-Hadiqat al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, with reference to Sharh Qasidah Hamziyya, Al-Maktabat al-Nooriya al-Razawiyya, Lyallpur, 1/272

बल्कि आप उससे आगे बढ़कर 'दो कमान की दूरी या उससे भी कम' (क़ाब क़ौसैन अव अदना) के मकाम तक पहुँच गए। फिर आपके रब ने आप पर वही (ईश्वरीय संदेश) की जो वही की।[1] कोई सीमा नहीं रखी गई, बल्कि हुज़ूर आलम-ए-मकान से तजावुज़ (आगे बढ़कर) फ़रमा कर क़ाब क़ौसैन अव अदना के मकाम तक पहुँचे, तो हुज़ूर के रब ने हुज़ूर को वही फ़रमाई जो वही फ़रमाई।

साथ ही इमाम हम्माम अबू अब्दुल्लाह शरफ़ुद्दीन मुहम्मद (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे), 'उम्मुल क़ुरा' में फ़रमाते हैं:

और वह इसके ज़रिए क़ाब क़ौसैन तक चढ़े | और यह सर्वोच्च नेतृत्व है ऐसे दर्जे जहाँ उम्मीदें थक कर गिर जाती हैं | उनके आगे कोई ठिकाना नहीं है[2]

हुज़ूर को क़ाब क़ौसैन तक तरक्की हुई और यह सरदारी लाज़वाल (अमर) है। ये वो मकामात हैं कि आरज़ूएँ उनसे थक कर गिर जाती हैं, उनके इस तरफ़ कोई मकाम ही नहीं है।

इमाम इब्ने हजर मक्की (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) इसकी शरह (व्याख्या) 'अफ़ज़लुल क़ुरा' में फ़रमाते हैं:

कुछ इमामों ने कहा कि इसरा (मेराज) की रात की सीढ़ियाँ (मेराजें) दस थीं: सात सातों आसमानों में, आठवीं सिदरतुल मुंतहा तक, नौवीं मुस्तवा तक और दसवीं अर्श तक आदि।[3] | कुछ इमामों ने फ़रमाया कि शबे असरा दस मेराजें थीं, सात सातों आसमानों में, और आठवीं सिदरतुल मुंतहा, नौवीं मुस्तवा, दसवीं अर्श तक।

सय्यद अल्लामा आरिफ़ बिल्लाह अब्दुल ग़नी नाबुलसी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) ने 'हद्दीक-ए-नदिया शरह तरीक़-ए-मुहमदिया' में इसे नक़ल फ़रमाकर मुक़र्रर रखा:

अल-शिहाब अल-मक्की ने इमाम बुसीरी की 'हम्ज़िया' की शरह में कुछ इमामों से रिवायत किया कि मेराजें दस हैं... उनके कौल तक... और दसवीं अर्श और दीदार तक।[4] | फ़रमाया, इमाम शिहाब मक्की ने शरह हम्ज़िया इमाम बुसीरी में कहा, कुछ इमामों से मनकूल है कि मेराजें दस हैं, दसवीं अर्श व दीदार तक।

साथ ही इमाम मक्की की शरह हम्ज़िया में है:

---

[1] अज़-ज़ुबदतुल उम्दा फ़ी शरहिल क़सीदतिल बुर्दा, अध्याय ७, जमीयत उलेमा सिकंदरिया, खैरपुर, सिंध, पृ. ९६ [2] उम्मुल क़ुरा फ़ी मदहि खैरुल वरा, अध्याय ४, हिज़्बुल क़ादिरिया, लाहौर, पृ. १३ [3] अफ़ज़लुल क़ुरा ली-क़ुर्राई उम्मिल क़ुरा, श्लोक ७३ के अंतर्गत, अल-मजमा' अत-थकाफ़ी, अबू धाबी, २/४०४ [4] अल-हद्दीकतुल नदिया शरहूत तरीक़तुल मुहमदिया, शरह क़सीदा हम्ज़िया के हवाले से, अल-मकतबतुल नूरिया अल-रज़विया, लायलपुर, १/२७२

पृष्ठ ७७२ में से ६४५

بل تجاوزت ذلک الی مقام قاب قوسین اوادنی فاوحی الیک ربک ما اوحی۔[1] کی باقی نہ رکھی بلکہ حضور عالم مکان سے تجاوز فرما کر مقام قاب قوسین اوادنی تک پہنچے تو حضور کے رب نے حضور کو وحی فرمائی جو وحی فرمائی۔

نیز امام ہمام ابو عبد اللہ شرف الدین محمد قدس سرہ، ام القرٰی میں فرماتے ہیں:

وترقی بہ الی قاب قوسین | وتلک السیادۃ القعسا رتب تسقط الامانی حسری | دونہا ما وراء ھن وراء[2]

حضور کو قاب قوسین تک ترقی ہوئی اور یہ سرداری لازوال ہے یہ وہ مقامات ہیں کہ آرزوئیں ان سے تھک کر گر جاتی ہیں ان کے اس طرف کوئی مقام ہی نہیں۔

امام ابن حجر مکی قدس سرہ المکی اس کی شرح افضل القرٰی میں فرماتے ہیں:

قال بعض الائمۃ والماریج لیلۃ الاسراء عشرۃ، سبعۃ فی السموات والثامن الی سدرۃ المنتہٰی والتاسع الی المستوی والعاشر الی العرش الخ۔[3] | بعض ائمہ نے فرمایا شب اسراء دس معراجیں تھیں، سات ساتوں آسمانوں میں، اور آٹھویں سدرۃ المنتہٰی، نویں مستوی، دسویں عرش تک۔

سید علامہ عارف باللہ عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی نے حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ میں اسے نقل فرما کر مقرر رکھا:

قال الشهاب المكي في شرح همزية لامام بوصيرى عن بعض الائمة ان المعاريج عشرة الى قوله والعاشر الى العرش والرؤية۔[4] | فرمایا، امام شہاب مکی نے شرح ہمزیہ امام بوصیرہ میں کہا بعض ائمہ سے منقول ہے کہ معراجیں دس ہیں، دسویں عرش و دیدار تک۔

نیز شرح ہمزیہ امام مکی میں ہے:

لما اعطی سلیمان علیه الصلوٰة والسلام | جب سلیمان علیہ الصلوٰۃ والسلام کو ہوا دی گئی

---

[1] الزبدة العمدة فی شرح القصیدة البردة الفصل السابع جمعیت علماء سکندریہ خیر پور سندھ ص ۹۶ [2] ام القریٰ فی مدح خیر الوریٰ الفصل الرابع حزب القادریة لاہور ص ۱۳ [3] افضل القریٰ لقراء ام القریٰ تحت شعر ۷۳ المجمع الثقانی ابو ظبی ۲ / ۴۰۴ [4] الحدیقة الندیه شرح الطریقة المحمدیه بحواله شرح قصیده ہمزیہ المکتبة النوریة الرضویه لائلپور ۱ / ۲۷۲

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Arabic]: The wind, which travels a month's journey in the morning and a month's journey in the evening [was given to Solomon]. Our Prophet, may Allah send blessings and peace upon him, was given Al-Buraq, which carried him from the earth to the Throne in a single moment. The minimum distance involved in that is seven thousand years. As for what lies beyond the Throne, up to Al-Mustawa and Al-Rafraf, only Allah the Almighty knows. (Footnote 1)

[Urdu]: That which takes a one-month journey each in the morning and evening. Our Prophet, may Allah send blessings and peace upon him, was given Al-Buraq, which took His Eminence from the earth to the Throne in a single moment, and the minimum distance in this (meaning from the seventh heaven to the earth) is a journey of seven thousand years. And what remained from above the Throne to the Mustawa and Rafraf, only God knows it.

In the same book: [Arabic]: When Moses, peace be upon him, was granted the blessing of speech, our Prophet, may Allah send blessings and peace upon him, was granted the like of it on the Night of Ascent (Mi'raj), with the addition of nearness and seeing (Allah) with his physical eyes. How great is the difference between Mount Tur, where Moses, peace be upon him, was spoken to, and what is above the Throne, where our Prophet, may Allah send blessings and peace upon him, was spoken to. (Footnote 2)

[Urdu]: When Moses, peace be upon him, was granted the wealth of speech, our Prophet, may Allah send blessings and peace upon him, was granted a similar Night of Isra' and the addition of nearness and the vision of the Divine with the physical eyes besides that. And where is Mount Tur, upon which the conversation with Moses, peace be upon him, took place, and where is that which is above the Throne where the speech with our Prophet, may Allah send blessings and peace upon him, occurred.

In the same book: [Arabic]: His ascension, may Allah send blessings and peace upon him, in his physical body while awake, from Makkah on the Night of Ascent to the heavens, then to Sidrat al-Muntaha, then to Al-Mustawa, up to the Throne, Al-Rafraf, and the vision (of Allah). (Footnote 3)

[Urdu]: The Prophet, may Allah send blessings and peace upon him, made progress with his holy body while awake on the Night of Isra' up to the heavens, then to Sidrat

al-Muntaha, then to the station of Mustawa, then to the Throne and Rafraf and up to the Vision.

Allama Ahmad bin Muhammad Sawi Maliki Khalwati, may Allah's mercy be upon him, says in the commentaries of Afzal al-Qura: [Arabic]: The Night Journey (Isra') of the Prophet, may Allah send blessings and peace upon him. [Urdu]: The Ascension (Mi'raj) of the Prophet, may Allah send blessings and peace upon him, while awake.

Footnotes: 1 Afzal al-Qura li Qira' Umm al-Qura 2 Afzal al-Qura li Qira' Umm al-Qura 3 Afzal al-Qura li Qira' Umm al-Qura under the poetry section, Cultural Foundation Abu Dhabi 2/116

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[अरबी]: वह हवा जो सुबह एक महीने की दूरी और शाम को एक महीने की दूरी तय करती थी [सुलेमान अलैहिस्सलाम को दी गई थी]। हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को बुराक़ प्रदान किया गया, जिसने उन्हें एक ही पल में ज़मीन (फर्श) से अर्श (सिंहासन) तक पहुँचा दिया। इसमें न्यूनतम दूरी सात हज़ार वर्ष की यात्रा है। और अर्श के ऊपर मुस्तवा और रफ़रफ़ तक जो कुछ है, उसे केवल अल्लाह ही जानता है। (पाद-टिप्पणी 1)

[उर्दू]: कि सुबह और शाम एक-एक महीने की राह पर ले जाती। हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को बुराक़ प्रदान किया गया कि हुज़ूर को फर्श से अर्श तक एक लम्हे में ले गया और इसमें अदना मुसाफ़त (यानी सातवें आसमान से ज़मीन तक) सात हज़ार वर्ष की राह है। और वह जो अर्श के ऊपर से मुस्तवा और रफ़रफ़ तक रही उसे तो ख़ुदा ही जाने।

इसी में है: [अरबी]: जब मूसा अलैहिस्सलाम को ईश्वरीय वाणी (कलाम) का सौभाग्य मिला, तो हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को मेराज की रात उसी तरह का (कलाम) और उसके अतिरिक्त निकटता और आँखों से दीदार का सौभाग्य मिला। तूर पहाड़, जहाँ मूसा अलैहिस्सलाम से बात हुई थी, और अर्श के ऊपर के मकाम, जहाँ हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से कलाम हुआ, के बीच कितना बड़ा अंतर है। (पाद-टिप्पणी 2)

[उर्दू]: जब मूसा अलैहिस्सलाम को दौलत-ए-कलाम अता हुई हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को वैसी ही शब-ए-इसरा मिली और ज़ियादत-ए-क़ुर्ब और चश्म-ए-सर से दीदार-ए-इलाही इसके अलावा। और भला कहाँ कोह-ए-तूर जिस पर मूसा अलैहिस्सलाम से मुनाजात हुई और कहाँ माफ़ौक़ुल अर्श जहाँ हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से कलाम हुआ।

इसी में है: [अरबी]: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का अपने पवित्र शरीर के साथ जागते हुए मक्का से मेराज की रात आसमानों तक, फिर सिदरतुल मुंतहा तक, फिर मुस्तवा, अर्श, रफ़रफ़ और दीदार तक चढ़ना। (पाद-टिप्पणी 3)

[उर्दू]: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अपने जिस्म-ए-पाक के साथ बेदारी में शब-ए-इसरा आसमानों तक तरक़्क़ी फरमाई, फिर सिदरतुल मुंतहा, फिर मक़ाम-ए-मुस्तवा, फिर अर्श व रफ़रफ़ व दीदार तक।

अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद सावी मालिकी खलवती रहमतुल्लाह अलैहि 'अफ़ज़ल अल-क़ुरा' की व्याख्याओं में फरमाते हैं: [अरबी]: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शब-ए-मेराज (इसरा)। [उर्दू]: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को मेराज बेदारी में।

पाद-टिप्पणियाँ: 1 अफ़ज़ल अल-क़ुरा लि क़िरा उम्म अल-क़ुरा 2 अफ़ज़ल अल-क़ुरा लि क़िरा उम्म अल-क़ुरा 3 अफ़ज़ल अल-क़ुरा लि क़िरा उम्म अल-क़ुरा, कविता अनुभाग के अंतर्गत, कल्चरल फाउंडेशन अबू धाबी 2/116

الریح التی غدوھا شھر ورواحھا شھر اعطی نبینا صلی اللہ تعالی علیہ وسلم البراق فحملہ من الفرش الی العرش فی لحظۃ واحدۃ واقل مسافۃ فی ذلك سبعۃ الاف سنۃ۔ وما فوق العرش الی المستوی والرفرف لا یعلمہ الا اللہ تعالی ۔1

کہ صبح شام ایک ایک مہینہ کی راہ پر لے جاتی۔ ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو براق عطا ہوا کہ حضور کو فرش سے عرش تک ایک لمحہ میں لے گیا اور اس میں ادنٰی مسافت (یعنی آسمان ہفتم سے زمین تک) سات ہزار برس کی راہ ہے۔ اور وہ جو فوق العرش سے مستوٰی اور رفرف تک رہی اسے تو خدا ہی جانے۔

اسی میں ہے: لما اعطی موسی علیہ الصلوۃ والسلام الکلام اعطی نبینا صلی اللہ تعالی علیہ وسلم مثلہ لیلۃ الاسراء وزیادۃ الدنو والرؤیۃ بعین البصر وشتان مابین جبل الطور الذی نوجی بہ موسی علیہ الصلوۃ والسلام موما فوق العرش الذی نوجی بہ نبینا صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔2

جب موسٰی علیہ الصلوۃ والسلام کو دولت کلام عطا ہوئی ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ویسی ہی شب اسراء ملی اور زیادت قرب اور چشم سر سے دیدار الہی اس کے علاوہ۔ اور بھلا کہاں کوہ طور جس پر موسٰی علیہ الصلوۃ والسلام سے مناجات ہوئی اور کہاں مافوق العرش جہاں ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کلام ہوا۔

اسی میں ہے: رقیہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ببدنہ یقظۃ بمکۃ لیلۃ ولاسراء الی السماء ثم الی سدرۃ المنتھی ثم الی المستوی الی العرش والرفرف والرؤیۃ۔3

نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے جسم پاک کے ساتھ بیداری میں شب اسرا آسمانوں تک ترقی فرمائی، پھر سدرۃ المنتہیٰ، پھر مقام مستویٰ، پھر عرش ورفرف و دیدار تک۔

علامہ احمد بن محمد صاوی مالکی خلویت رحمۃ اللہ تعالیٰ تعلیقات افضل القریٰ میں فرماتے ہیں:

الاسراء به صلى الله تعالى عليه وسلم نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو معراج بیداری

1 افضل القریٰ لقرء ام القریٰ 2 افضل القریٰ لقرء ام القریٰ 3 افضل القریٰ لقرء ام القریٰ تحت شعرا المجمع الثقافی ابو ظبی ۱۱۶/۲

Volume 30, Fatawa Razawiya

[Arabic]: (Ascension) occurred while awake, with both body and soul, from the Sacred Mosque (Masjid al-Haram) to the Farthest Mosque (Masjid al-Aqsa), then he ascended to the high heavens, then to the Lote-Tree of the Utmost Boundary (Sidrat al-Muntaha), then to the level of Mustawa, then to the Throne (Arsh) and the Rafraf (cushion/spread).[1] [Urdu]: It occurred with body and soul from the Sacred Mosque to the Farthest Mosque, then to the heavens, then to Sidra, then to Mustawa, then to the Throne and Rafraf.

In Futūḥāt al-Aḥmadiyya Sharḥ al-Hamziyya by Sheikh Sulaymān al-Jamal:

[Arabic]: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) ascended on the Night of Journey from the House of the Holy (Bait al-Maqdis) to the seven heavens, then to wherever Allah Almighty willed, but according to the preferred opinion, he did not go beyond the Throne (Arsh).[2] [Urdu]: The progress of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) on the night of Isra was from the Holy House to the seven heavens and from there to that place where Allah Almighty willed, but the preferred view is that he did not advance beyond the Throne.

In the same source:

[Arabic]: The ascensions on the Night of Journey were ten: seven in the heavens, the eighth to Sidrat al-Muntaha, the ninth to the level of Mustawa, and the tenth to the Throne, but he did not go beyond the Throne, as is the research among the scholars of the Ascension (al-Ma'arij).[3] [Urdu]: There were ten ascensions on the night of Isra: seven in the heavens, the eighth to Sidra, the ninth to Mustawa, and the tenth to the Throne. But according to the investigators of the Ascension, the research is that he did not advance above the Throne.

In the same source:

[Arabic]: After he passed the seventh heaven, Sidrat al-Muntaha was raised for him, then he passed it to the level of Mustawa, then he was cast into the light, and he traversed seventy thousand veils of light... [Urdu]: When the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) passed the seventh heaven, Sidra was raised before him. Passing that, he reached the station of Mustawa, then the Prophet was placed in the world of light, where there were seventy thousand veils of light.

[1] Taliqat ala Umm al-Qura by Allama Ahmad bin Muhammad al-Sawi, on the margins of al-Futuhat al-Ahmadiyya, Maktaba al-Tijariyya al-Kubra, Egypt, p. 3. [2] al-Futuhat al-Ahmadiyya bi al-Minah al-Muhammadiyya Sharh al-Hamziyya, Maktaba al-Tijariyya al-Kubra, Cairo, Egypt, p. 3. [3] al-Futuhat al-Ahmadiyya bi al-Minah al-Muhammadiyya Sharh al-Hamziyya, Maktaba al-Tijariyya al-Kubra, Cairo, Egypt, p. 30.

खंड 30, फ़तावा रज़विया

[अरबी]: (मेराज) जागृत अवस्था में शरीर और आत्मा के साथ मस्जिद-ए-हराम से मस्जिद-ए-अक्सा तक हुआ, फिर वे उच्च आकाशों की ओर चढ़े, फिर सिदरतुल मुंतहा तक, फिर मुस्तवा तक, फिर अर्श और रफ़रफ़ तक।[1] [उर्दू]: शरीर और आत्मा के साथ मस्जिद-ए-हराम से मस्जिद-ए-अक्सा तक हुई, फिर आसमानों, फिर सिदरा, फिर मुस्तवा, फिर अर्श और रफ़रफ़ तक।

शेख़ सुलेमान अल-जमल की 'फ़ुतुहात अल-अहमदिया शरह अल-हमज़िया' में है:

[अरबी]: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) शब-ए-इसरा में बैत अल-मक़दिस से सात आकाशों तक और वहां से जहाँ तक अल्लाह तआला ने चाहा वहां तक चढ़े, लेकिन राजीह (प्राथमिकता वाला) मत यह है कि वे अर्श से आगे नहीं बढ़े।[2] [उर्दू]: हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरक़्क़ी शब-ए-इसरा में बैत अल-मक़दिस से सातों आसमानों और वहां से उस मक़ाम तक है जहाँ तक अल्लाह अज़्वजल ने चाहा मगर राजीह यह है कि अर्श से आगे तजावुज़ न फ़रमाया।

उसी में है:

[अरबी]: शब-ए-इसरा में मेराजें दस हुईं: सात आसमानों में, आठवीं सिदरतुल मुंतहा तक, नौवीं मुस्तवा तक और दसवीं अर्श तक, लेकिन वे अर्श से आगे नहीं बढ़े जैसा कि मेराज के जानकारों के नज़दीक तहक़ीक़ है।[3] [उर्दू]: मेराजें शब-ए-इसरा दस हुईं, सात आसमानों में, और आठवीं सिदरा, नौवीं मुस्तवा, दसवीं अर्श तक। मगर राविया‌न-ए-मेराज के नज़दीक तहक़ीक़ यह है कि अर्श से ऊपर तजावुज़ न फ़रमाया।

उसी में है:

[अरबी]: सातवें आसमान को पार करने के बाद, उनके लिए सिदरतुल मुंतहा को ऊपर उठाया गया, फिर उन्होंने इसे मुस्तवा के स्तर तक पार किया, फिर उन्हें नूर (प्रकाश) में डाल दिया गया और उन्होंने नूर के सत्तर हज़ार परदों को पार किया... [उर्दू]: जब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आसमान-ए-हफ़्तम से गुज़रे सिदरा हुज़ूर के सामने बुलंद की गई उससे गुज़र कर मक़ाम-ए-मुस्तवा पर पहुँचे, फिर हुज़ूर आलम-ए-नूर में डाले गए वहां सत्तर हज़ार परदे नूर के।

1. अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद अल-सावी की 'तालिक़ात अला उम्म अल-क़ुरा', 'फ़ुतुहात अल-अहमदिया' के हाशिया पर, मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. 3।

2. 'फ़ुतुहात अल-अहमदिया बिल-मिनह अल-मुहम्मदिया शरह अल-हमज़िया', मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, काहिरा, मिस्र, पृ. 3।
3. 'फ़ुतुहात अल-अहमदिया बिल-मिनह अल-मुहम्मदिया शरह अल-हमज़िया', मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, काहिरा, मिस्र, पृ. 30।

علی یقظة بالجسد والروح من المسجد الحرام الی المسجد الاقصی ثم عرج به الی السموات العلی ثم الی سدرة المنتهی ثم الی المستوی ثم الی العرش والرفرف 1۔ میں بدن و روح کے ساتھ مسجد حرام سے مسجد اقصیٰ تک ہوئی، پھر آسمانوں، پھر سدرہ، پھر مستوی، پھر عرش و رفرف تک۔

فتوحات احمدیہ شرح الہمزیہ للشیخ سلیمان الجمل میں ہے:

رقیه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم لیلة الاسراء من بیت المقدس الی السموت السبع الی حیث شاء اللہ تعالٰی لکنه لم یجاوز العرش علی الراجح 2۔ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ترقی شب اسراء بیت المقدس سے ساتوں آسمانوں اور وہاں سے اس مقام تک ہے جہاں تک اللہ عزوجل نے چاہا مگر راجح یہ ہے کہ عرش سے آگے تجاوز نہ فرمایا۔

اسی میں ہے:

المعاریج لیلة الاسراء عشرة سبعة في السموات و الثامن الی سدرة المنتهی و التاسع الی المستوی و العاشر الی العرش لکن لم یجاوز العرش کما هو التحقیق عند اهل المعاریج 3۔ معراجیں شب اسراء دس ہوئیں، سات آسمانوں میں، اور آٹھویں سدرہ، نویں مستوی، دسویں عرش تک۔ مگر راویان معراج کے نزدیک تحقیق یہ ہے کہ عرش سے اوپر تجاوز نہ فرمایا۔

اسی میں ہے:

بعد ان جاوز السماء السابعة رفعت له سدرة المنتهی ثم جاو زها الی مستوی ثم زج به في النور فخرق سبعین الف حجاب من نور مسیرة جب حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم آسمانِ ہفتم سے گزرے سدرہ

حضور کے سامنے بلند کی گئی اس سے گزر کر مقام مستوی پر پہنچے، پھر حضور عالم نور میں ڈالے گئے وہاں ستر ہزار پردے نور کے

1 تعلیقات علی ام القری للعلامة احمد بن محمد الصاوی علی هامش الفتوحات الاحمدیة المکتبة التجاریة الکبری مصر ص ۳ 2 الفتوحات الاحمدیة بالمنح المحمدیة شرح الهمزیة المکتبة التجاریة الکبری قاہرہ مصر ص ۳ 3 الفتوحات الاحمدیة بالمنح المحمدیة شرح الهمزیة المکتبة التجاریة الکبری قاہرہ مصر ۳۰

Fatawa Rizwia - Volume 30

[Arabic]: Every veil is five hundred years (distance), then a green 'Rafraf' (cushion) was lowered for him, and he ascended with it until he reached the Throne (Arsh) and did not go beyond it, and he was as close to his Lord as two bows' length or even closer[1]. [Urdu Translation]: He traversed (the distance), the distance of each veil being a five-hundred-year journey. Then a green cushion was hung for the Presence (Prophet PBUH); the Holy Prophet PBUH, progressing upon it, reached the Throne, and did not pass further from the Throne; there he found himself at 'Qaba Qawsain aw Adna' (two bows' length or closer) from his Lord.

I say: (I state. T) Sheikh Suleiman preferred the view of not passing beyond the Throne, while the previous and upcoming passages of Imam Ibn Hajar Makki and others clearly state 'Above the Throne' and 'No-place' (Lamakan). 'No-place' is certainly above the Throne, and in reality, there is no contradiction between the two statements. Up to the Throne is the limit of 'Place' (Makan), beyond it is 'No-place' (Lamakan), and a body can only exist in a place. Thus, the Holy Prophet (may Allah Almighty send peace and blessings upon him) traveled with his blessed body to the end of the Throne, and his holy soul progressed to 'Warah al-Wara' (the beyond of beyond), which only his Lord who took him there knows, and then he who went there knows. A hint towards this will soon appear in the words of Imam Sheikh Akbar (may Allah be pleased with him) that the end of the journey with feet is the Throne. So, the journey of the steps ended at the Throne, not because there was any deficiency in the holy journey (Allah forbid), but because he encompassed all places, and there is no place above it such that one could say the holy step did not reach there. The end of the journey of the luminous heart is 'Qaba Qawsain'. If a doubt arises as to what would be beyond the Throne that the Prophet passed beyond it, then listen to the statement of the great Imam Sayyid Ali Wafa (may Allah be pleased with him), which Imam Abdul Wahhab Sha'rani quoted in the book 'Al-Yawaqit wal-Jawahir fi Aqa'id al-Akabir', stating:

[Arabic]: A man is not he whom the Throne and what it encompasses of spheres, Paradise, and Hell, restrict. Rather, a man is he whose sight penetrates beyond this entire existence, and there he recognizes the value of the greatness of its Creator, glorified and exalted be He[2]. [Urdu Translation]: A man is not he whom the Throne and whatever is within its enclosure—the spheres, paradise, and hell—limit and restrict. A man is he whose gaze passes beyond this entire universe; there, the value of the greatness of the Creator of the universe (Jalla Jalaluhu) will be revealed to him.

Imam Allama Ahmad Qastalani in 'Mawahib al-Ladunniyah' and 'Minah al-Muhammadiyyah', and Allama Muhammad Zarqani in its commentary...

[1] Al-Futuhat al-Ahmadiyyah bi al-Minah al-Muhammadiyyah Sharh al-Hamziyah, Al-Maktabah at-Tijariyah al-Kubra, Cairo, Egypt, p. 31. [2] Al-Yawaqit wal-Jawahir, Section 34, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/50, 3.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 30

[अरबी]: प्रत्येक पर्दा पांच सौ वर्ष की (दूरी) है, फिर उसके लिए एक हरा 'रफ़रफ़' (गद्दी/कालीन) नीचे उतारा गया, और वह उसके साथ ऊपर चढ़ा यहाँ तक कि वह अर्श (सिंहासन) तक पहुँच गया और उससे आगे नहीं गया, और वह अपने रब से दो धनुष की लंबाई या उससे भी निकट था[1]। [उर्दू अनुवाद]: (दूरी) तय की, प्रत्येक पर्दे की दूरी पांच सौ वर्ष का मार्ग है। फिर हुज़ूर के लिए एक हरा बिछौना लटकाया गया, हुज़ूर अकदस उस पर प्रगति करते हुए अर्श तक पहुँचे, और अर्श से उधर नहीं गुज़रे, वहाँ अपने रब से 'काब क़ौसैन औ अदना' (दो धनुष की लंबाई या उससे निकट) पाया।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): शेख सुलेमान ने अर्श से ऊपर न जाने को प्राथमिकता दी, जबकि इमाम इब्न हजर मक्की आदि के पिछले और आने वाले कथनों में हमारे लिए 'फ़ौक़ुल अर्श' (अर्श के ऊपर) और 'ला-मकान' (स्थान-रहित) का स्पष्ट उल्लेख है। ला-मकान निश्चित रूप से अर्श के ऊपर है, और वास्तव में दोनों कथनों में कोई मतभेद नहीं है। अर्श तक 'मकान' (स्थान) की सीमा है, उसके आगे 'ला-मकान' है, और शरीर केवल स्थान में ही होगा। अतः हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपने मुबारक शरीर के साथ अर्श की सीमा तक तशरीफ़ ले गए और रूहे अकदस ने 'वराउल वरा' (परे से परे) तक प्रगति की, जिसे उनका रब ही जाने जो ले गया, फिर वे ही जानें जो तशरीफ़ ले गए। इसी ओर इमाम शेख अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कलाम में जल्द ही संकेत आएगा कि पैरों से सैर (यात्रा) का अंत अर्श है। तो क़दमों की सैर अर्श पर समाप्त हुई, इसलिए नहीं कि सैर-ए-अकदस में (अल्लाह न करे) कोई कमी रही, बल्कि इसलिए कि आपने सभी स्थानों का घेराव कर लिया, ऊपर कोई स्थान ही नहीं है जिसे कहा जाए कि पाक क़दम वहाँ नहीं पहुँचा। और अनवर हृदय की सैर की समाप्ति 'काब क़ौसैन' है। यदि मन में वसवसा (संदेह) आए कि अर्श से परे क्या होगा कि हुज़ूर ने उससे पार जाने की बात की, तो इमाम अजल सैयद अली वफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) का कथन सुनें जिसे इमाम अब्दुल वहाब शेरानी ने किताब 'अल-यवाक़ीत वल-जवाहर फ़ी अक़ाइद अल-अक़ाबिर' में उद्धृत किया है कि वे फ़रमाते हैं:

[अरबी]: वह व्यक्ति मर्द (पूर्ण पुरुष) नहीं है जिसे अर्श और जो कुछ उसके घेरे में है—आकाश, जन्नत और जहन्नम—सीमित कर लें। बल्कि मर्द वह है जिसकी दृष्टि इस संपूर्ण अस्तित्व के बाहर निकल जाए, और वहाँ उसे अपने रचयिता (सुब्हानहु व तआला) की महानता के मूल्य का पता चलता है[2]। [उर्दू अनुवाद]: मर्द वह नहीं है जिसे अर्श और जो कुछ उसके घेरे में है—आकाश, जन्नत और आग

—यही चीज़ें सीमित और क़ैद कर लें। मर्द वह है जिसकी निगाह इस संपूर्ण संसार के पार निकल जाए; वहाँ उसे मोजिद-ए-आलम (सृष्टि के रचयिता) की अज़मत (महानता) की कद्र खुलेगी।

इमाम अल्लामा अहमद क़स्तलानी 'मवाहिबुल लदुन्निया' और 'मिनहुल मुहम्मदिया' में और अल्लामा मुहम्मद ज़रक़ानी इसकी व्याख्या में...

[1] अल-फ़ुतूहात अल-अहमदिया बिल-मिनह अल-मुहम्मदिया शरह अल-हमज़िया, अल-मकतबा अत-तिजारिया अल-कुबरा, काहिरा, मिस्र, पृष्ठ 31। [2] अल-यवाक़ीत वल-जवाहर, अध्याय 34, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/50, 3।

पृष्ठ 648/772

[عربی]: کل حجاب خمسماۃ عام ثم دلی لہ رفرف اخضر فارتقی بہ حتی وصل الی العرش ولم یجاوزہ فکان من ربہ قاب قوسین او ادنی[1] - [اردو ترجمہ]: طے فرمائے، ہر پردے کی مسافت پانچ سو برس کی راہ۔ پھر ایک سبز بچھونا حضور کے لئے لٹکایا گیا، حضور اقدس اس پر ترقی فرما کر عرش تک پہنچے، اور عرش سے ادھر گزر نہ فرمایا وہاں اپنے رب سے قاب قوسین او ادنیٰ پایا۔

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) شیخ سلیمن نے عرش سے اوپر تجاوز نہ فرمانے کو ترجیح دی، اور امام ابن حجر مکی وغیرہ کی عبارت ماضیہ و آتیہ وغیرہ ہمیں فوق العرش ولامکان کی تصریح ہے، لامکان یقیناً فوق العرش ہے اور حقیقۃً دونوں قولوں میں کچھ اختلاف نہیں، عرش تک منتہائے مکان ہے، اس سے آگے لامکان ہے، اور جسم نہ ہو گا مگر مکان میں، تو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جسم مبارک سے منتہائے عرش تک تشریف لے گئے اور روح اقدس نے وراء الوراء تک ترقی فرمائی جسے ان کا رب جانے جو لے گیا، پھر وہ جانیں جو تشریف لے گئے، اسی طرف کلام امام شیخ اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں اشارہ عنقریب آتا ہے کہ ان پاؤں سے سیر کا منتہی عرش ہے، تو سیر قدم عرش پر ختم ہوئی، نہ اس لئے کہ سیر اقدس میں معاذ اللہ کوئی کمی رہی، بلکہ اس لئے کہ تمام اماکن کا احاطہ فرمالیا، اوپر کوئی مکان ہی نہیں جسے کہئے کہ قدم پاک وہاں نہ پہنچا اور سیر قلب انور کی انتہاء قاب قوسین، اگر وسوسہ گزرے کہ عرش سے وراء کیا ہو گا کہ حضور نے اس سے تجاوز فرمایا تو امام اجل سید علی وفا رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ارشاد سنئے جسے امام عبدالوہاب شعرانی نے کتاب الیواقیت والجواہر فی عقائد الاکابر میں نقل فرمایا کہ فرماتے ہیں:

[عربی]: ليس الرجل من يقيده العرش وما حواه من الافلاك والجنة والنار وانما الرجل من نفذ بصره الى خارج هذا الوجود كله وهناك يعرف قدر عظمة موجده سبحانه و تعالیٰ[2] - [اردو ترجمہ]: مرد وہ نہیں جسے عرش اور جو کچھ اس کے احاطہ میں ہے افلاک و جنت و نار یہی چیزیں محدود و مقید کر لیں، مرد وہ ہے جس کی نگاہ اس تمام عالم کے پار گزر جائے وہاں اسے موجد عالم جل جلالہ کی عظمت کی قدر کھلے گی۔

امام علامہ احمد قسطلانی مواہب لدنیہ و منح محمدیہ میں اور علامہ محمد زرقانی اس کی شرح میں

1 الفتوحات الاحمدية بالمنح المحمدية شرح الهمزية المكتبة التجارية الكبرى قاہرہ مصر ص ۳۱ 2 اليواقيت والجواہر المبحث الرابع والثلاثون داراحياء التراث العربی بيروت ۵۰/۲ ۳

Fatawa Razawiyya Volume 30

They say:

(And among them is that he saw Allah Almighty with his eyes while awake according to the most correct opinion, and Allah Almighty spoke to him in the Highest Loftiest place above all other places. It has been narrated by Ibn Asakir from Anas, may Allah be pleased with him, that when I was taken on the night journey, my Lord drew me near until there was between me and Him the distance of two bow-lengths or nearer.)[1]

It is among the specialties of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he saw Allah Almighty with his own eyes while awake. This is the most correct position. And Allah Almighty spoke to him in that high and lofty place which was higher than all places. Indeed, Ibn Asakir narrated from Anas (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "On the night of Isra (Miraj), my Lord brought me so close that the distance between Him and me remained two bow-lengths or even less."

In it is also mentioned:

(Scholars have differed regarding the Night Journey: was it one journey or two? Once with his soul and body while awake, and once in a dream? Or awake with his soul and body from the Sacred Mosque to the Aqsa Mosque, then in a dream from the Aqsa Mosque to the Throne?[2] The truth is that it is one journey with his soul and body while awake in the entire story. This is the view held by the majority of scholars of Hadith, jurists, and theologians.[3])

Scholars have differed whether the Miraj (Ascension) was one or two; once with the soul and the holy body while awake and once in a dream, or while awake with the soul and blessed body from Masjid al-Haram to Masjid al-Aqsa, and then in a dream from there to the Throne. And the truth is that it is one journey and in the entire story, i.e., from Masjid al-Haram to the highest Throne, it was with the soul and the pure body while awake. This is the position of the majority of scholars, hadith experts, jurists, and theologians.

---

[1] Al-Mawahib al-Ladunniyah, Fourth Goal, Second Chapter, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/234; Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, Fourth Goal, Second Chapter, Dar al-Ma'rifah Beirut 5/251, 252. [2] Al-Mawahib al-Ladunniyah, Fifth Goal, Al-Maktab

al-Islami Beirut 3/7. [3] Al-Mawahib al-Ladunniyah, Fifth Goal, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/7; Al-Mawahib al-Ladunniyah, Fifth Goal, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/12.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

वे फरमाते हैं:

(और उनमें से यह है कि उन्होंने अल्लाह तआला को अपनी आँखों से जागते हुए देखा, जो सबसे सही राय है, और अल्लाह तआला ने उनसे सबसे ऊंचे और महान स्थान पर बात की जो अन्य सभी स्थानों से ऊपर था। इब्न असाकिर ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है कि जब मुझे मेराज पर ले जाया गया, तो मेरे रब ने मुझे इतना करीब किया कि मेरे और उनके बीच दो कमानों या उससे भी कम की दूरी रह गई।)

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की विशेषताओं में से है कि हुज़ूर ने अल्लाह अज़्ज़वजल को अपनी आँखों से बेदारी (जागते हुए) में देखा, यही मज़हब राजह (प्रमाणित) है, और अल्लाह अज़्ज़वजल ने हुज़ूर से उस बुलंद व बाला मकाम में कलाम फरमाया जो तमाम अमकिना (स्थानों) से आला था। और बेशक इब्न असाकिर ने अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: शबे इसरा (मेराज की रात) मुझे मेरे रब ने इतना नज़दीक किया कि मुझमें और उसमें दो कमानों बल्कि उससे कम का फासला रह गया।

इसी में है:

(विद्वानों के बीच मेराज के बारे में मतभेद है: क्या यह एक मेराज थी या दो? एक बार अपनी रूह और जिस्म के साथ जागते हुए, और एक बार सपने में? या जागते हुए अपनी रूह और जिस्म के साथ मस्जिद-ए-हराम से मस्जिद-ए-अक्सा तक, फिर सपने में मस्जिद-ए-अक्सा से अर्श तक?[2] सच यह है कि यह पूरी कहानी में रूह और जिस्म के साथ जागते हुए एक ही मेराज है। मुहद्दिसीन, फुकहा और मुतकल्लिमीन के अधिकांश विद्वानों का यही मत है।[3])

उलमा को इख्तिलाफ (मतभेद) हुआ कि मेराज एक है या दो, एक बार रूह व बदन-ए-अकदस के साथ बेदारी में और एक बार ख्वाब में या बेदारी में रूह व बदन-ए-मुबारक के साथ मस्जिद-ए-हराम से मस्जिद-ए-अक्सा तक, फिर ख्वाब में वहाँ से अर्श तक। और हक यह है कि वह एक इसरा (मेराज) है और सारे किस्से में यानी मस्जिद-ए-हराम से अर्श-ए-आला तक बेदारी में रूह व बदन-ए-अतहर ही के साथ है। जम्हूर उलमा व मुहद्दिसीन व फुकहा व मुतकल्लिमीन सब का यही मज़हब है।

[1] अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मकसद अर-राबी, अल-फ़सल अस-सानी, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 2/234; शरह अज़-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मकसद अर-राबी, अल-फ़सल अस-सानी, दारुल मारिफा बेरूत 5/251, 252. [2] अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मकसद अल-खामिस, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/7. [3] अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मकसद अल-खामिस, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/7; अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मकसद अल-खामिस, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/12.

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

فرماتے ہیں:

(ومنها انه رأى الله تعالى بعينيه يقظة على الراجح وكلمه الله تعالى في الرفيع الاعلى على سائر الامكنة و قد روى ابن عساكر عن انس رضى الله تعالى عنه مرفوعا لما اسرى لى قربنى ربى حتى كان بيني وبينه قاب قوسين او ادنى- 1)

نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خصائص سے ہے کہ حضور نے اللہ عزوجل کو اپنی آنکھوں سے بیداری میں دیکھا، یہی مذہب راجح ہے، اور اللہ عزوجل نے حضور سے اس بلند و بالاتر مقام میں کلام فرمایا جو تمام امکنہ سے اعلیٰ تھا اور بیشک ابن عساکر نے انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: شب اسراء مجھے میرے رب نے اتنا نزدیک کیا کہ مجھ میں اور اس میں دو کمانوں بلکہ اس سے کم کا فاصلہ رہ گیا۔

اسی میں ہے:

(قد اختلف العلماء فی الاسراء هل هوا اسراء واحد او اثنين مرة بروحه وبدنه يقظة ومرة مناما او يقظة بروحه وجسده من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى ثم مناما من المسجد الاقصى الى العرش 2- فالحق انه اسراء واحد بروحه وجسده يقظة فى القصة كلها والى هذا ذهب الجمهور من علماء المحدثين و الفقهاء والمتكلمين 3-)

علماء کو اختلاف ہوا کہ معراج ایک ہے یا دو، ایک بار روح و بدن اقدس کے ساتھ بیداری میں اور ایک بار خواب میں یا بیداری میں روح و بدن مبارک کے ساتھ مسجد الحرام سے مسجد اقصیٰ تک، پھر خواب میں وہاں سے عرش تک۔ اور حق یہ ہے کہ وہ ایک اسراء ہے اور سارے قصے میں

یعنی مسجد الحرام سے عرش اعلیٰ تک بیداری میں روح و بدن اطہر ہی کے ساتھ ہے۔ جمہور علماء و محدثین و فقہاء و متکلمین سب کا یہی مذہب ہے۔

---

1 المواهب اللدنية المقصد الرابع الفصل الثانی المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۳۴، شرح الزرقانی علی المواهب اللدنیہ المقصد الرابع الفصل الثانی دار المعرفۃ بیروت ۲۵۲،۲۵۱/۵ 2 المواهب اللدنية المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۷ 3 المواهب اللدنية المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۷، المواهب اللدنیۃ المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۱۲/۳

Volume 30

Fatawa Rizvia

In the same (source) it is mentioned: **"The ascents were ten (until the saying) the tenth was to the Throne."^1** | There were ten ascents, the tenth reached the Throne.

In the same (source) it is mentioned: **"It has been narrated in the Sahih from Anas (may Allah be pleased with him) who said: 'When Gabriel took me up to Sidrat al-Muntaha, and the Omnipotent Lord of Honor drew near and descended, until he was the distance of two bow-lengths or nearer.'^2 And His descending, according to what is in the hadith of Sharik, was above the Throne."^3** | It is narrated in Sahih Bukhari from Anas (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Gabriel ascended with me to Sidrat al-Muntaha, and the Omnipotent Lord of Honor (mighty and majestic is He) drew near and descended, and the distance remained two bow-lengths or even less. This descent was above the Throne, as mentioned in the hadith of Sharik.

Allama Shihab Khafaji says in *Nasim al-Riyadh*, a commentary on *Al-Shifa* of Qadi Iyad: **"It was narrated regarding the Ascension (Mi'raj) that when he (peace and blessings of Allah be upon him) reached Sidrat al-Muntaha, Gabriel (peace and blessings be upon him) brought him the Rafraf (heavenly carrier), took him, and flew with him to the Throne."^4** | It is narrated in the Hadith of Mi'raj that when the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) reached Sidrat al-Muntaha, Gabriel the trustworthy (peace and blessings be upon him) brought a Rafraf; it took the Holy Prophet and flew to the Throne.

In the same (source) it is mentioned: **"This is indicated by the Sahih ahad (individual) traditions which point to his (peace and blessings of Allah be upon him) entry into Paradise and his reaching the Throne or the edge of..."** | Authentic hadiths indicate that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) visited Paradise on the Night of Isra and reached the Throne or the edge of the world.

Footnotes: 1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Fifth Objective, Stages of Mi'raj, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/17 2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Fifth Objective, 'Then he drew near and descended', Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/88 3. Al-Mawahib al-Ladunniyyah,

Fifth Objective, 'Then he drew near and descended', Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/90
4. Nasim al-Riyadh Sharh Shifa al-Qadi Iyad, Chapter: What has been narrated in the Hadith of Isra, Markaz Ahle Sunnat Gujarat, India, 2/310

खण्ड 30

फ़तावा रज़विया

इसी में है: **"सिढ़ियाँ (मेराज) दस थीं (यहाँ तक कि) दसवीं अर्श तक।"^1** | मेराज दस हुई, दसवीं अर्श (सिंहासन) तक।

इसी में है: **"सहीह (बुखारी) में अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है, उन्होंने कहा: 'जब जिब्रील मुझे सिदरतुल मुंतहा तक ले गए और रब्बुल इज़्ज़त (अल्लाह) करीब आया और करीब हुआ, तो फासला दो कमानों के बराबर या उससे भी कम रह गया।'^2 और उनका करीब होना, जैसा कि शरीक की हदीस में है, अर्श के ऊपर था।"^3** | सहीह बुखारी शरीफ़ में अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: मेरे साथ जिब्रील ने सिदरतुल मुंतहा तक मेराज (सफ़र) की और जब्बार रब्बुल इज़्ज़त (जल्ला व अला) ने कुर्बत (निकटता) फ़रमाई तो फ़ासला दो कमानों बल्कि उनसे कम रहा, यह कुर्बत अर्श के ऊपर थी, जैसा कि शरीक की हदीस में है।

अल्लामा शिहाब ख़फ़ाजी 'नसीमुल रियाज़' (क़ाज़ी अयाज़ की 'शिफ़ा' की व्याख्या) में फ़रमाते हैं: **"मेराज के बारे में रिवायत है कि जब आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सिदरतुल मुंतहा पहुँचे, तो जिब्रील (अलैहिस्सलाम) उनके पास रफ़रफ़ (एक सवारी) लाए, उन्हें लिया और उन्हें लेकर अर्श तक उड़ गए।"^4** | हदीस-ए-मेराज में आया है कि जब हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम सिदरतुल मुंतहा पहुँचे, जिब्रील अमीन (अलैहिस्सलाम) रफ़रफ़ हाज़िर लाए, वह हुज़ूर को लेकर अर्श तक उड़ गया।

इसी में है: **"इस पर वे सहीह अहाद (एकल) हदीसें दलालत (संकेत) करती हैं जो आपके (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जन्नत में प्रवेश करने और अर्श या जगत के किनारे तक पहुँचने का उल्लेख करती हैं।"** | सहीह हदीसें दलालत करती हैं कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम शब-ए-इसरा जन्नत में तशरीफ़ ले गए और अर्श तक पहुँचे या जगत के किनारे तक।

पद-टिप्पणी (Footnotes): 1. अल-मवाहिबुल लदुन्निय्या, पांचवां उद्देश्य, मेराज के चरण, अल-मकतबुल इस्लामी, बेरूत, 3/17 2. अल-मवाहिबुल लदुन्निय्या, पांचवां उद्देश्य, फिर वह करीब आया, अल-मकतबुल इस्लामी, बेरूत, 3/88 3. अल-मवाहिबुल लदुन्निय्या, पांचवां उद्देश्य, फिर वह करीब

आया, अल-मकतबुल इस्लामी, बेरूत, 3/90 4. नसीमुल रियाज़ शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, अध्याय: इसरा की हदीस में जो वर्णित है, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 2/310

جلد ۳۰

فتاوی رضویہ

اسی میں ہے: **المعارج عشرة (الی قولہ) العاشر الی العرش^1 ۔** | معراجیں دس ہوئیں، دسویں عرش تک۔

اسی میں ہے: **قد ورد فی الصحیح عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال لما عرج بی جبریل الی سدرة المنتھیٰ ودنا الجبار رب العزة فتدلی فکان قاب قوسین او ادنی^2 وتدلیہ علی ما فی حدیث شریک کان فوق العرش^3 ۔** | صحیح بخاری شریف میں انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: میرے ساتھ جبریل نے سدرة المنتہیٰ تک عروج کیا اور جبار رب العزة جل وعلا نے دنا وتدلی فرمائی تو فاصلہ دو کمانوں بلکہ ان سے کم رہا، یہ تدلی بالائے عرش تھی، جیسا کہ حدیث شریک ہے۔

علامہ شہاب خفاجی نسیم الریاض شرح شفائے قاضی عیاض میں فرماتے ہیں: **ورد فی المعراج انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لما بلغ سدرة المنتہیٰ جاء ہ بالرفرف جبریل علیہ الصلوة والسلام فتناولہ فطار بہ الی العرش^4 ۔** | حدیث معراج میں وارد ہوا کہ جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سدرة المنتہیٰ پہنچے جبریل امین علیہ الصلوة والتسلیم رفرف حاضر لائے وہ حضور کو لے کر عرش تک اڑ گیا۔

اسی میں ہے: **علیہ یدل صحیح الاحادیث الاحاد الدالة علی دخولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الجنة ووصولہ الی العرش او طرف** | صحیح احادیثیں دلالت کرتی ہیں کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شب اسراء جنت میں تشریف لے گئے اور عرش تک پہنچے یا عالم کے

حواشی: 1. المواہب اللدنیۃ المقصد الخامس مراحل المعراج المکتب الاسلامی بیروت ۱۷/۳ 2. المواہب اللدنیۃ المقصد الخامس ثم دنی فتدلی المکتب الاسلامی بیروت ۸۸/۳ 3. المواہب اللدنیۃ المقصد الخامس ثم دنی فتدلی المکتب الاسلامی بیروت ۹۰/۳ 4. نسیم الریاض شرح شفاء القاضی عیاض فصل واما ما ورد فی حدیث الاسراء مرکز اہلسنت گجرات ہند ۳۱۰/۲

Fatawa Rizvia, Volume 30

"The world, as will come later, all of this was with his body while awake."[1] — Up to the edge where beyond is 'Lamakan' (place-less realm), and all of this was in a state of wakefulness with the blessed body.

Hadrat Sayyid Shaykh-ul-Akbar Imam Muhiy-ud-Din ibn Arabi (may Allah be pleased with him) states in Al-Futuhat al-Makkiyya al-Sharif, Chapter 312:

"Know that when the character of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was the Quran and he was characterized by the Divine Names, and Allah, the Sublime and Exalted, mentioned in His Mighty Book that He established Himself over the Throne by way of praise and glorification of Himself, as the Throne is the greatest of bodies. Therefore, He granted His Prophet (peace and blessings be upon him) a portion of this 'Istawa' (establishing) by way of praise and glorification of him, such that it was the highest station reached by any of the Messengers (peace and blessings be upon them) during their Night Journey. This proves that he (peace and blessings of Allah be upon him) was taken on the Night Journey with his physical body. If the Night Journey had been a dream, neither the journey itself nor reaching this station of establishing over the Throne would be a matter of praise, nor would the ignorant have denied it."[2]

So know that since the character of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was the great Quran and His Eminence possessed the nature and attributes of the Divine Names, and Allah Subhanu wa Ta'ala described His own praiseworthy attributes in the Holy Quran by establishing Himself on the Throne, He also bestowed praise and distinction upon His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) through a reflection of this attribute of 'Istawa' (establishing) over the Throne. The Throne is that exalted station which is the destination of the Night Journey of messengers. From this, it is proven that the Night Journey of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was with his blessed physical body. For if it were a dream, then the Night Journey and reaching this station of 'Istawa' over the Throne would not be a cause for praise, nor would the rustic people have objected to it.

Imam Allama Arif Billah Sayyidi Abdul Wahhab al-Sha'rani (may his secret be sanctified) relates from the aforementioned person in his book Al-Yawaqit wal-Jawahir:

[1] Nasim al-Riyad fi Sharh Shifa al-Qadi Iyad, Chapter: Then the Predecessors and Scholars differed, Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat, India, 2/270, 269. [2] Al-Futuhat al-Makkiyya, Chapter 6, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/61.

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

"जैसा कि दुनिया जानती है, यह सब जागते हुए उनके भौतिक शरीर के साथ था।"[1] — उस किनारे तक जिसके आगे 'लामकान' (स्थान-रहित क्षेत्र) है, और यह सब जागृत अवस्था में धन्य शरीर के साथ था।

हज़रत सैयद शैखुल अकबर इमाम मुहीउद्दीन इब्न अरबी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) अल-फुतुहात अल-मक्किया शरीफ़, अध्याय 312 में फरमाते हैं:

"जान लें कि जब अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का चरित्र कुरान था और वह ईश्वरीय नामों के गुणों से युक्त थे, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला ने अपनी महान पुस्तक में उल्लेख किया कि उसने स्वयं की प्रशंसा और महिमा के तौर पर खुद को अर्श (सिंहासन) पर स्थापित किया, क्योंकि अर्श सबसे बड़ा पिंड है। इसलिए, उसने अपने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को अपनी प्रशंसा और महिमा के माध्यम से इस 'इस्तवा' (स्थापित होने) का एक हिस्सा प्रदान किया, जिससे यह रसूलों (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) की मेराज (रात्रि यात्रा) का उच्चतम स्थान बन गया। यह साबित करता है कि वह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) अपने भौतिक शरीर के साथ मेराज पर गए थे। यदि मेराज एक सपना होता, तो न तो स्वयं यात्रा और न ही अर्श पर इस्तवा के इस मुकाम तक पहुँचना प्रशंसा का विषय होता, और न ही अज्ञानी लोग इसे नकारते।"[2]

तो जान लें कि चूँकि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का चरित्र महान कुरान था और हुज़ूर ईश्वरीय नामों के स्वभाव और गुणों के स्वामी थे, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला ने पवित्र कुरान में अर्श पर इस्तवा के माध्यम से अपने स्वयं के प्रशंसनीय गुणों का वर्णन किया, उसने अपने हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को भी अर्श पर इस्तवा के इस गुण के प्रतिबिंब के माध्यम से प्रशंसा और महानता प्रदान की। अर्श वह उच्च स्थान है जहाँ रसूलों की मेराज समाप्त होती है। इससे यह प्रमाणित होता है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की मेराज धन्य भौतिक शरीर के साथ थी। यदि यह सपना होता, तो मेराज और अर्श पर इस्तवा के इस मुकाम तक पहुँचना कोई प्रशंसा की बात नहीं होती, और न ही देहाती लोग इस पर आपत्ति करते।

इमाम अल्लामा आरिफ बिल्लाह सैयदी अब्दुल वहाब अल-शर्रानी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) अपनी पुस्तक अल-यवाक़ीत वल-जवाहर में उपरोक्त व्यक्ति से उद्धृत करते हैं:

[1] नसीम अर-रियाद फ़ी शरह शिफा अल-क़ाज़ी अयाज़, अध्याय: फिर पूर्ववर्तियों और विद्वानों में मतभेद हुआ, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 2/270, 269। [2] अल-फुतुहात अल-मक्किया, अध्याय 6, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/61।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

العالم کما سیأتي کل ذلك بجسده یقظة [1] ۔ اس کنارے تک کہ آگے لامکان ہے اور یہ سب بیداری میں مع جسم مبارک تھا۔

حضرت سید شیخ اکبر امام محی الدین ابن عربی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فتوحات مکیہ شریف باب ۳۱۲ میں فرماتے ہیں:

اعلم ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لما کان خلقہ القرآن وتخلق بالاسماء وکان اللہ سبحانہ وتعالی ذکر فی کتاب العزیز انہ تعالی استوی علی العرش علی طریق التمدح والثناء علی نفسہ اذ کان العرش اعظم الاجسام فجعل لنبیہ علیہ الصلوۃ والسلام من ہذا الاستواء نسبۃ علی طریق التمدح والثناء علیہ بہ حیث کان اعلی مقام ینتہی الیہ من اسری بہ من الرسل علیہم الصلوۃ و السلام وذلک یدل علی انہ اسری بہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بجسدہ ولو کان الاسراء بہ رؤیا لما کان الاسراء ولا الوصول الی ہذا المقام تمدحا ولا وقع من الاعراضی حقہ انکار علی ذلک [2]۔

تو جان لے کہ جب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا خلق عظیم قرآن تھا اور حضور اسماء الہیہ کی خو و خصلت رکھتے تھے اور اللہ سبحانہ وتعالیٰ قرآن کریم میں اپنی صفاتِ مدح سے عرش پر استواء بیان فرمایا تو اس نے اپنے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بھی اس صفت استوا علی العرش کے پر تو سے مدح و منقبت بخشی کہ عرش وہ اعلیٰ مقام ہے جس تک رسولوں کا اسراء منتہی ہو، اور اس سے ثابت ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا اسراء مع جسم مبارک تھا کہ اگر خواب ہوتا تو اسراء اور اس مقامِ استواء علی العرش تک پہنچنا مدح نہ ہوتا نہ گنوار اس پر انکار کرتے۔

امام علامہ عارف باللہ سیدی عبدالوہاب شعرانی قدس سرہ الربانی کتاب الیواقیت والجواہر میں حضرت موصوف سے ناقل :

[1] نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض فصل ثم اختلف السلف والعلماء مرکز اہلسنت گجرات ہند ۲/ ۲۷۰، ۲۶۹ [2] الفتوحات المکیۃ الباب السادس دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۶۱

Fatawa Ridawiyya Volume 30

The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said by way of praise, "Until I rose to the Mustawa (a level above the heavens)," which points to what we have stated, that the ultimate destination of the journey with the physical foot is the Throne (Arsh). 1

In "Madarij-un-Nubuwwah Sharif" it is written: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Then a green carpet (Rafraf) was spread for me, the light of which surpassed the light of the sun. Consequently, the light of my eyes shone because of that light, then I was placed upon that Rafraf and lifted upwards until I reached the Throne. 2

In the same book, it is written: It is narrated that when the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) reached the Throne, the Throne held onto the hem of his majesty. 3

In "Ashi'at al-Lam'at," a commentary on Mishkat al-Masabih, it is written: No one besides our Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) went above the Throne. He reached a place where there is no space. He lifted his blessed foot beyond the realm of possibility, as Allah took His special servant on a journey from the Sacred Mosque (Masjid al-Haram).

Footnotes: 1. Al-Yawaqit wal-Jawahir, Discussion 34, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/47. 2. Madarij-un-Nubuwwah, Chapter 5, section on seeing Allah, Maktabah Nooriyah Rizviyah, Sukkur, 1/169. 3. Madarij-un-Nubuwwah, Chapter 5, section on seeing Allah, Maktabah Nooriyah Rizviyah, Sukkur, 1/170.

फ़तावा रज़विय्या जिल्द 30

नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने प्रशंसा के तौर पर फ़रमाया, "यहाँ तक कि मैं मुस्तवा (आकाशों से ऊपर का एक स्तर) पर बुलंद हुआ," यह इसी बात की ओर इशारा है कि भौतिक पैरों के साथ सफ़र का अंत अर्श (सिंहासन) है। 1

"मदारिज-उन-नुबुव्वह शरीफ़" में लिखा है: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: फिर मेरे लिए एक हरा बिछौना (रफ़-रफ़) बिछाया गया, जिसकी रोशनी सूरज की रोशनी पर भारी थी। चुनाँचे उस रोशनी के कारण मेरी आँखों की रोशनी चमक उठी, फिर मुझे रफ़-रफ़ पर बिठाया गया और ऊंचाई की ओर उठाया गया यहाँ तक कि मैं अर्श पर पहुँच गया। 2

उसी (किताब) में लिखा है: वर्णित है कि जब नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अर्श पर पहुँचे, तो अर्श ने आप के गौरव का दामन थाम लिया। 3

"अशिआतुल लमआत" शरह मिश्कात शरीफ़ में लिखा है: हमारे नबी पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अलावा कोई भी अर्श से ऊपर नहीं गया। आप उस जगह पहुँचे जहाँ कोई स्थान नहीं है। संभावना की प्रकृति से परे अपने मुबारक कदम उठाए कि अल्लाह तआला ने अपने खास बंदे को मस्जिद-ए-हराम से सैर कराई।

पादलेख: 1. अल-यवाक़ीत वल-जवाहिर, चर्चा 34, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/47। 2. मदारिज-उन-नुबुव्वह, अध्याय 5, अल्लाह के दर्शन पर अनुभाग, मकतबा नूरिया रज़विय्या, सुक्कुर, 1/169। 3. मदारिज-उन-नुबुव्वह, अध्याय 5, अल्लाह के दर्शन पर अनुभाग, मकतबा नूरिया रज़विय्या, सुक्कुर, 1/170।

انما قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم علی سبیل التمدح حتی ظھرت لمستوی اشارۃ لما قلنا من ان منتھی السیر بالقدم المحسوس للعرش 1۔ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بطور مدح ارشاد فرمانا کہ یہاں تک کہ میں مستوی پر بلند ہوا اسی امر کی طرف اشارہ ہے کہ قدم جسم سے سیر کا منتہی عرش ہے۔

مدارج النبوۃ شریف میں ہے: فرمود صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پس گسترانیدہ شد برائے من رفرف سبز کہ غالب بود نور او پر نور نور آفتاب پس درخشید بآن نور بصر من ونہادہ شدم من برآں رفرف وبرداشتہ شدم تا بر سید بعرش 2۔ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: پھر میرے لئے سبز بچھونا بچھایا گیا۔ جس کا نور آفتاب کے نور پر غالب تھا چنانچہ اس نور کے سبب میری آنکھوں کا نور چمک اٹھا، پھر مجھے رفرف پر سوار کر کے بلندی کی طرف اٹھایا گیا یہاں تک کہ میں عرش پر پہنچا۔ (ت)

اسی میں ہے: آوردہ اند کہ چوں رسید آں حضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بعرش دست زد بدامان اجلال وے 3۔ منقول ہے کہ جب آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عرش پر پہنچے تو عرش آپ کا دامن اجلال تھام لیا۔ (ت)

اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ شریف میں ہے: جز حضرت پیغمبر ما صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بالا تر ازاں ہیچ کس نہ رفتہ وآنحضرت بجائے رفت کہ آنجا جا نیست۔ برداشت از طبیعت امکاں قدم کہ آں اسرئ بعبدہ است من المسجد الحرام ہمارے نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علاوہ عرش

سے اوپر کوئی نہیں گیا، آپ اس جگہ پہنچے جہاں جگہ نہیں۔ طبیعت امکان سے قدم مبارک اٹھا لئے کہ اللہ تعالیٰ نے اپنے خاص بندے کو سیر کرائی مسجد حرام سے

حواشی: 1 الیواقیت والجواہر المبحث الرابع والثلاثون داراحیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۴۷ 2 مدارج النبوۃ باب پنجم وصل در رؤیت الہی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۱۶۹ 3 مدارج النبوۃ باب پنجم وصل در رؤیت الہی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۱۷۰

Fatawa Rizvia - Volume 30

Persian Text	Urdu Translation
Up to the field of Necessity (Wujub), which is the requisite of the world, where it is a place of wonder, neither direction, nor sign, nor name exist.[1]	Up to the wilderness of Necessity, which is the last boundary of the world, where there is no space, no direction, no sign, and no name. (T)

Also, in the same chapter on 'The Vision of Allah Almighty', third section, under the Hadith 'Verily, he saw his Lord twice' (Indeed, you saw your Lord twice - T), he stated:

Persian Text	Urdu Translation
Verily, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord, the Exalted, twice; once when he was near Sidrat-ul-Muntaha, and second when he ascended above the Throne.[2]	Indeed, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saw his Lord, the Exalted, twice; once when you were near Sidra, and the second time when you graced the Throne (Arsh). (T)

In the Maktubat (Letters) of Hazrat Sheikh Mujaddid Alf-e-Sani, Volume 1, Maktub 283, it is stated:

Persian Text	Urdu Translation
That Master (peace and blessings be upon him), on that night when he leaped out of the circle of space and time and emerged from the constraints of possibility (Imkan), he found eternity-past (Azal) and eternity-future (Abad) as one, and saw the beginning and the end united in a single point.[3]	On that night, the Leader of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) transcended the circle of space and time, and emerging from the constraints of possibility, you found eternity-past and eternity-future as one and saw the beginning and the end united in a single point. (T)

Also in Maktub 272, it is stated:

Persian Text	Urdu Translation
Muhammad is the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), who is the beloved of the Lord of the worlds and the best of all beings of the first and the last. Despite being honored with the blessing of physical Ascension (Mi'raj),	Muhammad is the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), who is the beloved of the Lord of the worlds and superior to all beings from the first to the last; he was honored with physical Ascension and

Persian Text	Urdu Translation
he passed beyond the Throne (Arsh) and the Chair (Kursi) and rose above possibility and time.[4]	passed beyond the Throne (Arsh) and the Chair (Kursi) and went above space and time. (T)

1. Ash'at-ul-Lam'at, Chapter of Ascension, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 3/538
2. Ash'at-ul-Lam'at, Book of Trials, Chapter of Vision of Allah Almighty, Third Section, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 4/442 to 449
3. Maktubat-e-Imam Rabbani, Maktub 283, Naval Kishore Lucknow, 1/366
4. Maktubat-e-Imam Rabbani, Maktub 272, Naval Kishore Lucknow, 1/348

फ़तावा रज़विया - खंड ३०

फ़ारसी पाठ

वजूब (अनिवार्यता) के मैदान तक जो जगत की आवश्यकता है, जहाँ आश्चर्य का स्थान है, न दिशा है, न चिह्न है और न नाम है।[1]

उर्दू अनुवाद

वजूब (अनिवार्यता) के उस मैदान तक जो संसार का अंतिम किनारा है, जहाँ न स्थान है, न दिशा, न चिह्न और न ही नाम। (त)

साथ ही, 'अल्लाह तआला के दीदार' के उसी अध्याय के तीसरे खंड में हदीस 'क़द राआ रब्बहु मर्रतैन' (निश्चित रूप से आपने अपने रब को दोबारा देखा - त) के तहत आपने फ़रमाया:

फ़ारसी पाठ

निस्संदेह हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अपने परवरदिगार जल-व-अला को दो बार देखा; एक बार जब वे सिदरातुल मुंतहा के निकट थे, और दूसरी बार जब वे अर्श के ऊपर सुशोभित हुए।[2]

उर्दू अनुवाद

निस्संदेह हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अपने परवरदिगार जल-व-अला को दो बार देखा; एक बार जब आप सिदरा के निकट थे, और दूसरी बार जब आप अर्श पर सुशोभित हुए। (त)

हज़रत शेख मुजद्दिद अल्फ़-ए-सानी के मकतूबात, खंड १, मकतूब २८३ में है:

फ़ारसी पाठ

वे आका (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उस रात जब स्थान और समय के दायरे से बाहर निकल गए और संभावना (इमकान) की संकीर्णता से बाहर आए, तो उन्होंने अज़ल (अनादि) और अबद (अनंत) को एक ही पाया, और शुरुआत और अंत को एक ही बिंदु में एकजुट देखा।[3]

उर्दू अनुवाद

उस रात सरवर-ए-दो आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम स्थान और समय के दायरे से बाहर हो गए, और संभावना की तंगी से निकलकर आपने अज़ल और अबद को एक पाया और आदि व अंत को एक बिंदु में एकजुट देखा। (त)

मकतूब २७२ में भी है:

फ़ारसी पाठ

मुहम्मद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं, जो रब्बुल आलमीन के महबूब हैं और

उर्दू अनुवाद

मुहम्मद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जो रब्बुल आलमीन के महबूब हैं

फ़ारसी पाठ	उर्दू अनुवाद
आदि से अंत तक के सभी प्राणियों में सर्वश्रेष्ठ हैं। शारीरिक मेराज (आरोहण) के सौभाग्य से सम्मानित होने के बावजूद, वे अर्श और कुर्सी से आगे निकल गए और संभावना व समय से ऊपर चले गए।[4]	और आदि व अंत के सभी प्राणियों से श्रेष्ठ हैं, शारीरिक मेराज से सम्मानित हुए और अर्श व कुर्सी से आगे निकल गए और स्थान व समय से ऊपर चले गए। (त)

1. अशअतुल लमआत, बाबुल मेराज, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, ३/५३८
2. अशअतुल लमआत, किताबुल फ़ितन, बाब रुयत उल्लाह तआला, फ़स्ल सोम, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, ४/४४२ से ४४९
3. मकतूबात-ए-इमाम रब्बानी, मकतूब २८३, नवल किशोर लखनऊ, १/३६६
4. मकतूबात-ए-इमाम रब्बानी, मकतूब २७२, नवल किशोर लखनऊ, १/३४८

فارسی متن	اردو ترجمہ
تا عرصہ وجوب کہ اقتضائے عالم ست / کابخانہ جاست ونے جہت ونے نشان و نہ نام[1]	صحرائے وجوب تک جو عالم کا آخری کنارہ ہے کہ وہاں نہ مکان / ہے نہ جہت، نہ نشان اور نہ نام۔ (ت)

نیز اسی کے باب رؤیۃ اللہ تعالی فصل سوم زیر حدیث قد رای ربہ مرتین (تحقیق آپ نے اپنے رب کو دوبارہ دیکھا۔ ت) ارشاد فرمایا :

فارسی متن	اردو ترجمہ
بتحقیق دیدآ نحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پروردگار خود را / جل وعلا دوبار ، یکے چوں نزدیک سدرۃ المنتہیٰ بود ، دوم چوں / بالائے عرش برآمد [2]-	تحقیق آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے پروردگار / جل وعلا کو دوبارہ دیکھا، ایک بار جب آپ سدرہ کے قریب تھے، / اور دوسری بار جب آپ عرش پر جلوہ گر ہوئے ۔ (ت)

مکتوبات حضرت شیخ مجددالف ثانی جلد اول ، مکتوب ۲۸۳ میں ہے :

فارسی متن	اردو ترجمہ
آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام دراں شب چوں از دائرہ مکان و / زمان بروں جست واز تنگی امکان برآمد ازل وابداں آں / واحد	اس رات سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مکان و زمان / کے دائرہ سے باہر ہو گئے، اور تنگی امکان سے نکل کر آپ نے / ازل وابد کو ایک

فارسی متن **اردو ترجمہ**

یافت وبدایت و نہایت را در یک نقطہ متحد پایا اور ابتدا کو انتہا کو ایک نقطہ میں متحد / دیکھا ۔

دید[3]۔ (ت)

نیز مکتوب ۲۷۲ میں ہے :

فارسی متن **اردو ترجمہ**

محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جو کہ رب محبوب رب العالمین / ست وبہترین موجودات العالمین کے / محبوب ہیں اور تمام موجودات اولین و اولین و آخرین با وجود آنکہ بدولت / معراج آخرین سے افضل ہیں، / جسمانی معراج سے مشرف بدنی مشرف شد واز عرش وکرسی در گذشت ہوئے اور عرش و کرسی سے آگے / گزر گئے اور واز امکان و / زمان بالا رفت[4]۔ مکان و زمان سے اوپر چلے گئے۔ (ت)

1 اشعۃ اللمعات باب المعراج مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۵۳۸ 2 اشعۃ اللمعات کتاب الفتن باب رؤیۃ اللہ تعالی الفصل الثالث مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴ / ۴۴۲ تا ۴۴۹ 3 مکتوبات امام ربانی مکتوب ۲۸۳ نولکشور لکھنو ۱ / ۳۶۶ 4 مکتوبات امام ربانی مکتوب ۲۷۲ نولکشور لکھنو ۱ / ۳۴۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

Imam Ibn al-Salah states in the book 'Ma'rifat Anwa' 'Ilm al-Hadith':

- (Arabic Text): The statement of authors from among the jurists and others saying "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said such and such," and the like, is all from the category of Mu'dal. Al-Khatib Abu Bakr al-Hafiz called it Mursal in some of his speech, and that is according to the school of thought of those who name everything that is not connected as Mursal.
- (Urdu Text): The statement of jurists and other authors that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said such and such, or any similar word, is all from the category of Mu'dal. Khatib Abu Bakr Hafiz has named it Mursal, and this is according to his school of thought which names every non-connected hadith as Mursal. (T)

It is stated in Talwih etc.: - (Arabic Text): If the intermediary is not mentioned at all, then it is Mursal. - (Urdu Text): If the intermediary is not mentioned at all, then it is Mursal. (T)

It is stated in Musallam al-Thubut: - (Arabic Text): Mursal is the statement of an upright person saying, "Upon him be peace and blessings, said such and such." - (Urdu Text): Mursal is when an upright person says that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said thus. (T)

It is stated in Fawatih al-Rahamut: - (Arabic Text): Everything is included in Mursal according to the people of principles (Usul). - (Urdu Text): According to the scholars of principles, all are included in Mursal. (T)

In the same (book) it is stated: - (Arabic Text): Mursal, if it is from a companion, is accepted absolutely by consensus, and if it is from someone else, then the majority, including Imam Abu Hanifa, Imam Malik, and Imam Ahmad (may Allah be pleased with them), said it is accepted absolutely if the narrator is trustworthy, etc. - (Urdu Text): Mursal, if it is from a companion, is absolutely accepted, and if it is from a non-companion, the majority of Imams including Imam Azam, Imam Malik, and Imam Ahmad (may Allah be pleased with them) say that it is absolutely accepted provided the narrator is trustworthy, etc. (T)

Footnotes: 1. Ma'rifat Anwa' 'Ilm al-Hadith, Type 11, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 138. 2. Al-Tawdih wa al-Talwih, Second Pillar on Sunnah, section on discontinuity, Noorani Kutub Khana Peshawar, p. 472. 3. Musallam al-Thubut, issue of defining Mursal, Matba' Ansari Delhi, p. 201. 4. Fawatih al-Rahamut Sharh Musallam al-Thubut with Al-Mustasfa, issue concerning speech on Mursal, Manshurat al-Sharif al-Radi Qom, 2/174. 5. Fawatih al-Rahamut Sharh Musallam al-Thubut with Al-Mustasfa, issue concerning speech on Mursal, Manshurat al-Sharif al-Radi Qom, 2/174.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

इमाम इब्न अल-सलाह अपनी किताब 'मआरिफ़त अनवा इल्म अल-हदीस' में फ़रमाते हैं:

- (अरबी पाठ): फुक़हा और अन्य लेखकों का यह कथन कि "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ऐसा-ऐसा फ़रमाया" और इसी तरह की अन्य बातें, ये सभी 'मुअज़ल' की श्रेणी में आती हैं। अल-ख़तीब अबू बकर अल-हाफ़िज़ ने अपनी कुछ बातों में इसे 'मुरसल' कहा है, और यह उस विचारधारा के अनुसार है जो हर उस हदीस को 'मुरसल' कहते हैं जिसकी कड़ी जुड़ी हुई न हो।
- (उर्दू पाठ): फ़ुक़हा वग़ैरा मुसन्निफ़ीन (लेखकों) का क़ौल कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने ऐसा ऐसा फ़रमाया है या इसकी मिसल कोई कलमा ये सब मुअज़ल के क़बील से है। ख़तीब अबू बकर हाफ़िज़ ने इसका नाम मुरसल रखा है और ये इसके मज़हब के मुताबिक़ है जो हर ग़ैर मुत्तसिल का नाम मुरसल रखता है। (त)

तलवीह वग़ैरा में है: - (अरबी पाठ): अगर वास्ता (मध्यस्थ) का ज़िक्र बिल्कुल न हो, तो वह 'मुरसल' है। - (उर्दू पाठ): अगर वास्ता बिल्कुल मज़कूर न हो तो वो मुरसल है। (त)

मुसल्लम अल-सुबूत में है: - (अरबी पाठ): मुरसल एक न्यायप्रिय व्यक्ति का कथन है कि "आप पर शांति और आशीर्वाद हो, ने ऐसा कहा।" - (उर्दू पाठ): मुरसल ये है आदिल कहे कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने यूँ फ़रमाया। (त)

फ़वातिह अल-रहमूत में है: - (अरबी पाठ): ऊसूल (सिद्धांतों) के जानकारों के अनुसार सभी 'मुरसल' में शामिल हैं। - (उर्दू पाठ): ऊसूलियों के नज़दीक सब मुरसल में दाख़िल हैं। (त)

उन्हीं में है: - (अरबी पाठ): मुरसल, यदि वह सहाबी से हो, तो सर्वसम्मति से पूर्णतः स्वीकार्य है, और यदि वह किसी और से हो, तो अधिकांश विद्वानों, जिनमें इमाम अबू हनीफ़ा, इमाम मालिक और इमाम अहमद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) शामिल हैं, ने कहा है कि यदि रावी (वर्णनकर्ता) विश्वसनीय हो, तो यह पूर्णतः स्वीकार्य है। - (उर्दू पाठ): मुरसल अगर सहाबी से हो मुतलक़न मक़बूल है और अगर ग़ैर सहाबी से हो तो अक्सर आइम्मा बशमूल इमाम आज़म, इमाम मालिक और इमाम अहमद रज़ियल्लाहु अन्हुम फ़रमाते हैं कि मुतलक़न मक़बूल है बशर्ते कि रावी सक़ह हो इलख़। (त)

पादलेख: 1. मआरिफ़त अनवा इल्म अल-हदीस, अल-नौ अल-हादी अशर, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृष्ठ 138। 2. अल-तौज़ीह व अल-तलवीह, रुकन-ए-सानी फ़ी सुन्नत, फ़स्ल फ़ील इंक़िता, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, पृष्ठ 472। 3. मुसल्लम अल-सुबूत, मसला तरीफ़ अल-मुरसल, मतबा अंसारी दिल्ली, पृष्ठ 201। 4. फ़वातिह अल-रहमूत शरह मुसल्लम अल-सुबूत, मसला फ़ील कलाम अलल मुरसल, मंशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी क़ोम, 2/174। 5. फ़वातिह अल-रहमूत शरह मुसल्लम अल-सुबूत, मसला फ़ील कलाम अलल मुरसल, मंशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी क़ोम, 2/174।

امام ابن الصلاح کتاب معرفۃ انواع علم الحدیث میں فرماتے ہیں:

قول المصنفین من الفقہاء وغیرھم "قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کذا وکذا" ونحو ذلك كله من قبیل المعضل وسماہ الخطیب ابوبکر الحافظ في بعض کلامہ مرسلا وذلك علی مذھب من یسمی کل مالایتصل مرسلاً۔1 فقہاء وغیرہ مصنفین کا قول کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ایسا ایسا فرمایا ہے یا اس کی مثل کوئی کلمہ یہ سب معضل کے قبیل سے ہے۔ خطیب ابو بکر حافظ نے اس کا نام مرسل رکھا ہے اور یہ اس کے مذہب کے مطابق ہے جو ہر غیر متصل کا نام مرسل رکھتا ہے۔(ت)

تلویح وغیرہ میں ہے: ان لم یذکر الواسطۃ اصلاً فمرسل2۔ اگر واسطہ بالکل مذکور نہ ہو تو وہ مرسل ہے۔ (ت)

مسلم الثبوت میں ہے: المرسل قول العدل قال علیہ الصلوۃ والسلام کذا3۔ مرسل یہ ہے عادل کہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے یوں فرمایا۔(ت)

فواتح الرحموت میں ہے: الکل داخل في المرسل عند اھل الاصول4۔ اصولیوں کے نزدیک سب مرسل میں داخل ہیں۔ (ت)

انہیں میں ہے: المرسل ان کان من صحابی یقبل مطلقا اتفاقا وان کان من غیرہ فالاکثر ومنھم الامام ابوحنیفۃ والامام مالك و الامام احمد رضی اللہ تعالی عنھم قالوا یقبل مطلقا اذا کان الراوی ثقۃ5 الخ۔ مرسل اگر صحابی سے ہو مطلقاً مقبول ہے اور اگر غیر صحابی سے ہو تو اکثر ائمہ بشمول امام

اعظم، امام مالک اور امام احمد رضی اللہ عنہم فرماتے ہیں کہ مطلقاً مقبول ہے بشرطیکہ راوی ثقہ ہو الخ۔ (ت)

حواشی: 1 معرفة انواع علم الحدیث النوع الحادی عشر دار الکتب العلمیة بیروت ص ۱۳۸ 2 التوضیح و التلویح الرکن الثانی فی السنة فصل فی الانقطاع نورانی کتب خانہ پشاور ص ۴۷۲ 3 مسلم الثبوت مسئلہ تعریف المرسل مطبع انصاری دہلی ص ۲۰۱ 4 فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت بذیلی المستصفی مسئلہ فی الکلام علی المرسل منشورات الشریف الرضی قم ۱۷۴/۲ 5 فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت بذیلی المستصفی مسئلہ فی الکلام علی المرسل منشورات الشریف الرضی قم ۱۷۴/۲

Fatawa Ridawiyyah Volume 30

It is stated in 'Mirqat Sharh al-Mishkat': "This does not harm the reasoning used here because a 'munqati' (interrupted chain) narration is acted upon in matters of virtues (fada'il) by consensus (ijma')."[1] Reasoning from it here is not detrimental because in matters of virtues, a 'munqati' (interrupted chain) narration is actionable by consensus. (T)

It is stated in 'Ash-Shifa' of Imam Qadhi Iyad: "The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) gave news about the killing of Ali and that he is the divider of the fire (Qasim an-Nar)."[2] The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), while giving news about the martyrdom of Hazrat Ali (may Allah be pleased with him), said: "Indeed, he is the divider of the fire (Qasim an-Nar)." (T)

It is stated in 'Naseem ar-Riyadh': "It appears from these two that this is among the matters about which the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) gave information, but they said that none of the Hadith scholars narrated it, except that Ibn al-Athir said in 'an-Nihayah': 'Verily, Ali (may Allah be pleased with him) said: I am the divider of the fire (Qasim an-Nar).' I say: Ibn al-Athir is reliable (thiqah), and what Ali mentioned is not said from personal opinion, so it has the ruling of being 'marfu' (traceable to the Prophet)."[3] End of summary. The apparent meaning is that this is certainly among the matters that the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) gave news about. However, they said that none of the Hadith scholars narrated it, except that Ibn al-Athir said in 'an-Nihayah': "Certainly, Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) said: 'I am the divider of the fire (Qasim an-Nar).'" I say that Ibn al-Athir is reliable, and whatever Sayyiduna Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) mentioned cannot be said out of personal opinion, therefore it is in the ruling of being 'marfu' (attributed to the Prophet). End of summary. (T)

Imam Ibn al-Humam states in 'Fath al-Qadeer':

1. Mirqat al-Mafatih, Book of Ruku, Second Section, under Hadith 880, Al-Maktabah al-Habibiyah, Quetta, 2/202.
2. Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on what he was made aware of from the unseen matters, Al-Matba'ah ash-Sharikah as-Sahafiyah, 1/284.
3. Naseem ar-Riyadh fi Sharh Shifa al-Qadhi Iyad, chapter on what he was made aware of from the unseen matters, Markaz Ahl al-Sunnat, Gujarat, India, 3/163.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

'मिरक़ात शरह मिश्क़ात' में है: "इससे यहाँ दलील पकड़ना नुकसानदेह नहीं है क्योंकि फ़ज़ाइल (फ़ज़ीलतों के बयान) में मुन्क़तेअ (टूटी हुई सनद वाली हदीस) पर इज्माअ (सहमति) के साथ अमल किया जाता है।"[1] इससे यहाँ दलील पेश करना हानिकारक नहीं है क्योंकि फ़ज़ीलतों के मामले में मुन्क़तेअ हदीस इज्माअ के अनुसार अमल के काबिल है। (त)

इमाम क़ाज़ी अयाज़ की 'शिफ़ा' में है: "नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत अली की शहादत के बारे में खबर दी और यह कि वह जहन्नुम को बाँटने वाले (क़सीम अन-नार) हैं।"[2] रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की शहादत के बारे में खबर देते हुए फ़रमाया कि "बेशक वह क़सीम अन-नार (आग को बाँटने वाले) हैं।" (त)

'नसीम अर-रियाज़' में फ़रमाया: "इन दोनों से यह ज़ाहिर होता है कि बेशक यह उन उमूर (मामलों) में से है जिनके बारे में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खबर दी, मगर उन्होंने कहा कि इसे मुहद्दिसीन में से किसी ने रिवायत नहीं किया, सिवाय इसके कि इब्नुल असीर ने 'अन-निहाया' में कहा: 'बेशक अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया कि मैं क़सीम अन-नार हूँ।' मैं कहता हूँ कि इब्नुल असीर मोतबर (थिका) हैं, और जो कुछ हज़रत अली ने ज़िक्र फ़रमाया वह अपनी राय या कयास से नहीं कहा जा सकता, लिहाज़ा वह मरफ़ूअ (नबी की तरफ़ मंसूब) के हुक्म में है।"[3] खुलासा। ज़ाहिर इसका यह है कि बेशक यह उन उमूर में से है जिनके बारे में नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खबर दी, मगर उन्होंने कहा कि इसे मुहद्दिसीन में से किसी ने रिवायत नहीं किया, सिवाय इसके कि इब्नुल असीर ने 'निहाया' में कहा: 'बेशक हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया कि मैं क़सीम अन-नार हूँ।' मैं कहता हूँ कि इब्नुल असीर मोतबर हैं और जो कुछ सय्यदुना अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने ज़िक्र फ़रमाया वह कयास से नहीं कहा जा सकता, लिहाज़ा वह मरफ़ूअ के हुक्म में है। खुलासे का अंत (त)

इमाम इब्नुल हुमाम 'फ़तहुल क़दीर' में फ़रमाते हैं:

1. मिरक़ातुल मफ़ातीह, बाब अर-रुकूअ, दूसरा हिस्सा, हदीस 880 के तहत, अल-मक्तबतुल हबीबिया, क्वेटा, 2/202.
2. अश्-शिफ़ा बि-तअरीफ़ हुक़ूक़ुल मुस्तफ़ा, वह हिस्सा जो ग़ैब की बातों पर मुत्तला होने के बारे में है, अल-मतबअतुश शरिकातुस सहाफ़िया, 1/284.

3. नसीम अर-रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, वह हिस्सा जो ग़ैब की बातों पर मुत्तला होने के बारे में है, मरकज़ अहले सुन्नत, गुजरात, भारत, 3/163.

पृष्ठ 655/772

مرقاۃ شرح مشکوٰۃ میں ہے: لا یضر ذلك فی الاستدلال به ههنا لان المقطع یعمل به فی الفضائل اجماعاً ۱۔ اس سے استدلال کرنا یہاں مضر نہیں کیونکہ فضائل میں منقطع بالاجماع قابلِ عمل ہے۔ (ت)

شفائے امام قاضی عیاض میں ہے: اخبر صلی اللہ تعالی علیه وسلم لقتل علی وانه قسیم النار ۲۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے حضرت علی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے قتل کے بارے میں خبر دیتے ہوئے فرمایا کہ بیشک وہ قسیم النار ہیں۔ (ت)

نسیم الریاض میں فرمایا: ظاهر هذان هذا مما اخبر به النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم الا انهم قالوا لم یروه احد من المحدثین الا ان ابن الاثیر قال فی النهایة الا ان علیاً رضی اللہ تعالی عنه قال انا قسیم النار قلت ابن الاثیر ثقة وما ذکره علی لا یقال من قبل الرائی فهو في حکم المرفوع ۳ اه ملخصاً۔ ظاہر اس کا یہ ہے کہ بیشک یہ ان امور میں سے ہے جن کے بارے میں نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے خبر دی مگر انہوں نے کہا کہ اس کو محدثین میں سے کسی نے روایت نہیں کیا مگر ابن اثیر نے نہایہ میں کہا : بیشک حضرت علی مرتضٰی رضی اللہ تعالی عنہ نے فرمایا کہ میں قسیم نار ہوں۔ میں کہتا ہوں کہ ابن اثیر ثقہ ہے اور جو کچھ سیدنا علی المرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے ذکر فرمایا وہ قیاس سے نہیں کہا جاسکتا لہٰذا وہ مرفوع کے حکم میں ہے اہ تلخیص (ت)

امام ابن الہمام فتح القدیر میں فرماتے ہیں:

۱ مرقاۃ المفاتیح باب الرکوع الفصل الثانی تحت الحدیث ۸۸۰ المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۲۰۲ ۲ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل ومن ذلك ما اطلاع علیه من الغیوب المطبعة الشرکة الصحافیة ۱/

۲۸۴ ۳ نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض ومن ذلک ما اطلاع علیہ من الغیوب مرکز اہلسنت گجرات الہند ۱۶۳/۳

Fatawa Razawiya Volume 30

The absence of citation does not negate the existence. (T) And Allah Almighty knows best.

Treatise Munabbih al-Muniyah bi-wusul al-Habib ilal-Arshi wal-Ru'yah Concluded.

---

1 Fath al-Qadir, Book of Purification, Maktaba Nooria Razawiya, Sukkur, 1/20 Page 656 of 772

फतावा रज़विया जिल्द 30

उद्धरण (नक़्ल) का न होना अस्तित्व को नकारता नहीं है। (त) और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

रिसाला (लघु ग्रंथ) मुनब्बिह अल-मुनिया बि-वूसुल अल-हबीब इलल-अर्शी वल-रूया संपन्न हुआ।

---

1 फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-तहारत, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 1/20 पेज 656 of 772

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

عدم النقل لا ينفي الوجود 1 عدم نقل وجود کی نفی نہیں کرتا۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم

رسالہ منبہ المنیۃ بوصول الحبیب الی العرش والرؤیۃ ختم ہوا

---

1 فتح القدیر کتاب الطھارت مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/۲۰ صفحہ 656 of 772

Fatawa Razviya Volume 30

Treatise Salat-us-Safa fi Noor-ul-Mustafa 1329 AH (The Rewards of Inner Purity in describing the Light of Mustafa, peace and blessings of Allah be upon him)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 38: From Gwalior Army, Postal Department, sent by Maulvi Noor-ud-Din Ahmed Sahib, 28th Dhu al-Qi'dah 1317 AH. What do the scholars of religion say regarding the matter that the Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, was created from Light and the rest of creation from his Light? From which Hadith is this proven, and what type of Hadith is it? Explain and be rewarded.

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

O Allah! All praise is for You, O Light, O Light of the Light, O Light before every light and Light after every light, O He for whom is the light, and by whom is the light, and from whom is the light.

O Allah! All praise is for You, O Light of light, O Light before every light and, O Light after every light. O the Being for whom is light, due to whom is light, from whom light [comes].

Page 657 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

रिसाला सलात-उस-सफ़ा फ़ी नूर-उल-मुस्तफ़ा 1329 हिजरी (नूरे मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बयान में बातिन की सफ़ाई के इनाम)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

मसला 38: ग्वालियर सेना के डाक विभाग से, मौलवी नूरुद्दीन अहमद साहब द्वारा प्रेषित, 28 ज़िलक़ादा 1317 हिजरी। धर्मगुरुओं का इस विषय में क्या कहना है कि हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम नूर से पैदा हुए और उनके नूर से बाकी सृष्टि, यह किस हदीस से सिद्ध है और वह हदीस किस प्रकार की है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

ऐ अल्लाह! तेरे लिए ही सारी प्रशंसा है, ऐ नूर, ऐ नूर के नूर, ऐ हर नूर से पहले के नूर और हर नूर के बाद के नूर, ऐ वह जिसके लिए नूर है, जिसके द्वारा नूर है और जिससे नूर है।

ऐ अल्लाह! तमाम तारीफें तेरे लिए हैं, ऐ नूर के नूर, ऐ नूर हर नूर से पहले और, ऐ नूर हर नूर के बाद। ऐ वह हस्ती जिसके लिए नूर है, जिसके कारण नूर है, जिससे नूर [निकलता है]।

पेज 657 of 772

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

رسالہ صلات الصفاء فی نور المصطفٰی ۱۳۲۹ھ (نور مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بیان میں صفائیِ باطن کے انعامات)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

مسئلہ ۳۸: از لشکر گوالیار محکمہ ڈاک در بار مرسلہ مولوی نور الدین احمد صاحب ۲۸ ذیقعدہ ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ یہ مضمون کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے نور سے پیدا ہوئے اور ان کے نور سے باقی مخلوقات، کس حدیث سے ثابت ہے اور وہ حدیث کس قسم کی ہے؟ بینوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ گے۔ت)

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

اللھم لك الحمد یا نور یا نور النور یا نور قبل کل نور و نور ابعد کل نور یا من لہ النور و بہ النور و منہ النور اے اللہ! تمام تعریفیں تیرے لئے ہیں، اے نور کے نور، اے نور ہر نور سے پہلے اور، اے نور ہر نور کے بعد۔ اے وہ ذات جس کے لئے نور ہے، جس کے سبب سے نور ہے، جس سے نور،

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Table 1] (Arabic column): And towards Him is the light, and He is the Light. Send peace, blessings, and benedictions upon Your illuminating light, whom You created from Your light and created all of creation from his light, and upon the rays of his lights and his family and companions who are his stars and moons, all of them. (Amen) (Urdu column): To whom light belongs and who is the light itself. Send salutations, peace, and blessings upon Your light who is the enlightener. Whom You created from Your own light, and created all of creation from his light. And upon the rays of his lights and his family and companions who are its stars and moons. Upon all of them. O Allah! Accept our prayer. (T)

The most exalted Imam, the student of our master Imam Malik (may Allah be pleased with him), and the teacher of the most exalted Imam, our master Imam Ahmad bin Hanbal (may Allah be pleased with him), and the teacher of the teachers of Imam Bukhari and Imam Muslim, the Hafiz of Hadith, one of the luminaries, Abd al-Razzaq Abu Bakr bin Humam, narrated in his Musannaf from our master and the son of our master Jabir bin Abdullah al-Ansari (may Allah be pleased with both of them):

[Table 2] (Arabic column): He said, I said: O Messenger of Allah, may my father and mother be sacrificed for you, inform me of the first thing Allah Almighty created before all things. He said: O Jabir, indeed Allah Almighty created before all things the light of your Prophet from His light. That light moved by the power of Allah wherever He willed. At that time, there was no Tablet (Lawh), no Pen (Qalam), no Paradise, no Fire, no Angel, no Sky, no Earth, no Sun, no Moon, no Jinn, and no Human. When Allah Almighty intended to create the creation, He divided that light into four parts: from the first part He created the Pen, from the second the Tablet, and from the third the Throne ('Arsh). Then He divided the fourth part into four parts: from the first He created the bearers of the Throne, from the second the Pedestal (Kursi)... (Urdu column): That is, he says, I requested: O Messenger of Allah! May my parents be sacrificed for your presence, please tell me what thing Allah Almighty created first of all. He said: O Jabir! Verily and certainly, Allah Almighty created the light of your Prophet from His light before all creations. That light continued to revolve by Divine power wherever God willed. At that time, there was no Tablet, Pen, Paradise, Hell, Angel, Heaven, Earth, Sun, Moon, Jinn, or Human. Then when Allah Almighty wished to create the creation, He made four parts of that light; from the first He made the Pen, from the second the Tablet, and from the third the Throne. Then He made four

parts of the fourth; from the first, the angels carrying the Throne, from the second the Pedestal, from the third He created the remaining angels. Then...

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[तालिका 1] (अरबी कॉलम): और उसी की ओर प्रकाश है, और वह प्रकाश है। शांति, आशीर्वाद और बरकतें भेजें अपने रोशन करने वाले प्रकाश पर, जिसे आपने अपने प्रकाश से बनाया और उसकी रोशनी से पूरी सृष्टि बनाई, और उसके प्रकाश की किरणों पर और उसके परिवार और साथियों पर जो उसके सितारे और चाँद हैं, उन सभी पर। (आमीन) (उर्दू कॉलम): जिसकी तरफ नूर है और वही नूर है। दरूद व सलाम और बरकत नाज़िल फरमा अपने नूर पर जो रौशन करने वाला है। जिसको तूने अपने नूर से पैदा फ़रमाया। और तमाम मख़्लूक़ को उसके नूर से पैदा फ़रमाया। और उसके अनवार की शुआओं पर और उसके आल व अस्हाब पर जो उसके सितारे और चाँद हैं। सब पर। ऐ अल्लाह! हमारी दुआ को क़बूल फ़रमा। (त)

अत्यधिक सम्मानित इमाम, हमारे आका इमाम मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के शिष्य और अत्यधिक सम्मानित इमाम, हमारे आका इमाम अहमद बिन हंबल (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के शिक्षक और इमाम बुखारी और इमाम मुस्लिम के शिक्षकों के शिक्षक, हाफिज-ए-हदीस, प्रमुख विद्वानों में से एक, अब्दुल रज्जाक अबू बक्र बिन हम्माम ने अपने मुसन्निफ में हमारे आका और हमारे आका के पुत्र जाबिर बिन अब्दुल्ला अंसारी (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की:

[तालिका 2] (अरबी कॉलम): उन्होंने कहा, मैंने अर्ज़ की: ऐ अल्लाह के रसूल, मेरे माता-पिता आप पर कुर्बान हों, मुझे बताएं कि अल्लाह तआला ने चीजों से पहले सबसे पहले क्या चीज़ बनाई। उन्होंने कहा: ऐ जाबिर, बेशक अल्लाह तआला ने तमाम चीजों से पहले तेरे नबी का नूर अपने नूर से पैदा फ़रमाया। वह नूर अल्लाह की कुदरत से जहाँ अल्लाह ने चाहा चक्कर काटता रहा। उस वक्त न लौह (तख्ती) थी, न कलम, न जन्नत, न आग, न फ़रिश्ता, न आसमान, न ज़मीन, न सूरज, न चाँद, न जिन्न, और न इंसान। फिर जब अल्लाह तआला ने मख़्लूक़ को पैदा करना चाहा, तो उसने उस नूर के चार हिस्से किए: पहले हिस्से से कलम बनाई, दूसरे से लौह, और तीसरे से अर्श (सिंहासन)। फिर चौथे हिस्से को चार भागों में विभाजित किया: पहले से अर्श के उठाने वाले फ़रिश्ते बनाए, दूसरे से कुर्सी... (उर्दू कॉलम): यानी वह फ़रमाते हैं मैंने अर्ज़ की : या रसूल अल्लाह ! मेरे माँ बाप हुज़ूर पर कुर्बान, मुझे बता दीजिये कि सब से पहले अल्लाह अज़्ज़वजल ने क्या चीज़ बनाई, फ़रमाया : ऐ जाबिर ! बेशक बिला-यक़ीन अल्लाह तआला ने तमाम मख़्लूक़ात से पहले तेरे नबी का नूर अपने नूर से पैदा फ़रमाया, वह नूर कुदरते इलाही से जहाँ खुदा ने चाहा दौरा करता रहा। उस वक़्त लौह, कलम, जन्नत, दोज़ख़, फ़रिश्ते, आसमान, ज़मीन, सूरज, चाँद, जिन्न, आदमी कुछ न था। फिर जब अल्लाह

तआला ने मख़्लूक़ को पैदा करना चाहा उस नूर के चार हिस्से फ़रमाये, पहले से कलम, दूसरे से लौह, तीसरे से अर्श बनाया। फिर चौथे के चार हिस्से किये, पहले से फ़रिश्तगाने हामिले अर्श, दूसरे से कुर्सी, तीसरे से बाक़ी मलायका पैदा किये। फिर

(عربی کالم) والیه النور وهو النور صل وسلم وبارك علی نورك المنیر الذي خلقته من نورك وخلقت من نوره الخلق جمیعاً وعلی اشعة انواره وآله واصحابه نجومه واقماره اجمعین (آمین) (اردو کالم) جس کی طرف نور ہے اور وہی نور ہے۔ درود و سلام اور برکت نازل فرما اپنے نور پر جو روشن کرنے والا ہے۔ جس کو تو نے اپنے نور سے پیدا فرمایا۔ اور تمام مخلوق کو اس کے نور سے پیدا فرمایا۔ اور اس کے انوار کی شعاعوں پر اور اس کے آل و اصحاب پر جو اس کے ستارے اور چاند ہیں۔ سب پر۔ اے اللہ! ہماری دعا کو قبول فرما۔ (ت)

امام اجل سیدنا امام مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ کے شاگرد اور امام اجل سیدنا امام احمد بن حنبل رضی اللہ تعالٰی عنہ کے استاذ اور امام بخاری و امام مسلم کے استاذ الاستاذ حافظ الحدیث احد الاعلام عبدالرزاق ابوبکر بن ہمام نے اپنی مصنف میں حضرت سیدنا و ابن سیدنا جابر بن عبد اللہ انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی :

(عربی کالم) قال قلت یا رسول اللہ بابي انت وامي اخبرني عن اول شیئ خلقه اللہ تعالٰی قبل الاشیاء قال یا جابر ان اللہ تعالٰی قد خلق قبل الاشیاء نور نبیك من نوره فجعل ذلك النور یدور بالقدرة حیث شاء اللہ تعالٰی ولم یکن في ذلك الوقت لوح ولا قلم ولا جنة ولا نار ولا ملك ولا سماء ولا ارض ولا شمس ولا قمر ولا جني ولا انسی، فلما اراد اللہ تعالٰی ان یخلق الخلق قسم ذلك النور اربعة اجزاء فخلق من الجزء الاول القلم، و من الثاني اللوح، ومن الثالث العرش، ثم قسم الجزء الرابع اربعة اجزاء فخلق من الجزء الاول حملة العرش ومن الثاني الکرسی (اردو کالم) یعنی وہ فرماتے ہیں میں نے عرض کی : یا رسول اللہ ! میرے ماں باپ حضور پر قربان، مجھے بتا دیجئے کہ سب سے پہلے اللہ عزوجل نے کیا چیز بنائی، فرمایا : اے جابر ! بیشک بالیقین اللہ تعالٰی نے تمام مخلوقات سے پہلے تیرے نبی کا

نور اپنے نور سے پیدا فرمایا، وہ نور قدرت الٰہی سے جہاں خدا نے چاہا دورہ کرتا رہا۔ اس وقت لوح، قلم، جنت، دوزخ، فرشتے، آسمان، زمین، سورج، چاند، جن، آدمی کچھ نہ تھا۔ پھر جب اللہ تعالیٰ نے مخلوق کو پیدا کرنا چاہا اس نور کے چار حصے فرمائے، پہلے سے قلم، دوسرے سے لوح، تیسرے سے عرش بنایا۔ پھر چوتھے کے چار حصے کئے، پہلے سے فرشتگانِ حاملِ عرش، دوسرے سے کرسی، تیسرے سے باقی ملائکہ پیدا کئے۔ پھر

Fatawa Razawiya, Volume 30

[Arabic Box]: And from the third [part], the remaining angels [were created]; then He divided the fourth into four parts: from the first He created the heavens, from the second the earths, and from the third Paradise and Hell, then He divided the fourth into four parts... until the end of the Hadith. [Urdu Box]: He divided the fourth into four parts: from the first He made the heavens, from the second the earths, from the third Paradise and Hell, then He divided the fourth into four parts, and so on until the end of the Hadith.

This Hadith was also narrated by Imam Bayhaqi in 'Dala'il al-Nubuwwah' in a similar manner. Eminent leaders of the religion, such as Imam Qastallani in 'Mawahib al-Laduniyyah', Imam Ibn Hajar Makki in 'Afzal al-Qura', Allama Fasi in 'Matali' al-Masarrat', Allama Zarqani in 'Sharh al-Mawahib', Allama Diyar Bakri in 'al-Khamis', and Shaykh Muhaqqiq Dehlavi in 'Madarij al-Nubuwwah' etc., rely on, support, and trust this Hadith. In short, it holds the grand position of being accepted by the Ummah (Talaqqi bil-Qabul). Therefore, without a doubt, it is a good, sound, accepted, and reliable Hadith. Being accepted by the scholars is such a great thing that after it, there is no need to examine the chain of narration (sanad). Even if the chain were weak, it would not matter, as we have explained in "Munir al-Ayn fi Hukm Taqbeel al-Abhamayn" (as we have stated it in our treatise "Munir al-Ayn..." - Editor). Consequently, the scholar, researcher, and gnostic of Allah, Allama Sayyid Abd al-Ghani al-Nabulsi, in 'al-Hadiqah al-Nadiyyah', the commentary on 'al-Tariqah al-Muhammadiyyah', says: [Arabic Box]: Indeed, everything was created from his light, peace and blessings of Allah be upon him, as has been reported in the authentic Hadith. [Urdu Box]: Certainly, every single thing was created from the light of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, as an authentic Hadith has been narrated with this meaning.

---

1 Al-Mawahib al-Laduniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/71 & 72; Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/46 & 47; Tarikh al-Khamis Matlab al-Lawh wa al-Qalam, Muassasah Sha'ban 1/19 & 20; Matali' al-Masarrat, Al-Hizb al-Thani, Maktabah Nooria Razawiya Faisalabad, p. 221; Madarij al-Nubuwwah, Part 2, Chapter 1, Maktabah Nooria Razawiya Faisalabad 2/2. 2 Al-Hadiqah al-Nadiyyah, Al-Mabhath al-Thani, Maktabah Nooria Razawiya Faisalabad 2/573.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

[अरबी बॉक्स]: और तीसरे [हिस्से] से बाकी फ़रिश्ते [बनाए गए]; फिर चौथे के चार हिस्से फ़रमाए: पहले से आसमान, दूसरे से ज़मीनें, और तीसरे से जन्नत और दोज़ख़ बनाए, फिर चौथे के चार हिस्से किए... हदीस के अंत तक। [उर्दू बॉक्स]: चौथे के चार हिस्से फ़रमाए: पहले से आसमान, दूसरे से ज़मीनें, तीसरे से बहिश्त (जन्नत) और दोज़ख़ बनाए, फिर चौथे के चार हिस्से किए, हदीस के अंत तक।

यह हदीस इमाम बैहक़ी ने भी 'दलाएल-उन-नुबुव्वह' में इसी तरह रिवायत की है। दीन के महान इमाम जैसे इमाम क़स्तलानी (मवाहिब-ए-लदुनिय्या), इमाम इब्ने हजर मक्की (अफ़ज़ल-उल-क़ुरा), अल्लामा फ़ासी (मताले-उल-मसर्रात), अल्लामा ज़रक़ानी (शराह मवाहिब), अल्लामा दियार बकरी (ख़मीस) और शैख़ मुहक़्क़िक़ देहलवी (मदारिज) वग़ैरा इस हदीस से दलील पकड़ते हैं और इस पर भरोसा करते हैं। संक्षेप में, इसे उम्मत की मक़बूलियत (तलक़्क़ी बिल-क़बूल) का ऊँचा मर्तबा प्राप्त है, तो बिना किसी संदेह के यह हदीस 'हुस्न', 'सालेह', 'मक़बूल' और 'मोतमिद' (भरोसेमंद) है। उलेमा की मक़बूलियत इतनी बड़ी चीज़ है जिसके बाद सनद (रिवायत की श्रृंखला) देखने की ज़रूरत नहीं रहती, बल्कि अगर सनद ज़ईफ़ (कमज़ोर) भी हो तो कोई हर्ज नहीं, जैसा कि हमने अपने रिसाले "मुनीर-उल-ऐन फ़ी हुक्म तक़्बील-उल-अमहामैन" में बयान किया है। निश्चित रूप से, अल्लामा मुहक़्क़िक़ आरिफ़ बिल्लाह सैय्यद अब्दुल ग़नी नाबुलसी 'अल-हदीक़ा अल-नदिय्या' (शराह तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया) में फ़रमाते हैं: [अरबी बॉक्स]: बेशक हर चीज़ उनके नूर (प्रकाश) से पैदा की गई है, अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए, जैसा कि सहीह हदीस में आया है। [उर्दू बॉक्स]: बेशक हर चीज़ नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के नूर से बनी, जैसा कि सहीह हदीस इस मायने में वारिद (वर्णित) हुई।

---

1 अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, मक़्सद अव्वल, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/71 और 72; शराह अल-ज़रक़ानी अलल-मवाहिब, मक़्सद अव्वल, दार अल-मअरिफ़ा बेरूत 1/46 और 47; तारीख़ अल-ख़मीस मतलब अल-लौह व अल-क़लम, मुअस्सासा शाबान 1/19 और 20; मताले अल-मसर्रात, अल-हिज्ब अल-थानी, मकतबा नूरिय्या रिज़विय्या फ़ैसलाबाद, पृ. 221; मदारिज अल-नुबुव्वह, भाग 2, अध्याय 1, मकतबा नूरिय्या रिज़विय्या फ़ैसलाबाद 2/2। 2 अल-हदीक़ा अल-नदिय्या, अल-मबहस अल-थानी, मकतबा नूरिय्या रिज़विय्या फ़ैसलाबाद 2/573।

[عربی باکس]: ومن الثالث باقی الملائکۃ، ثم قسم الرابع اربعۃ اجزاء، فخلق من الاول السموات، ومن الثانی الارضین ومن الثالث الجنۃ والنار، ثم قسم الرابع اربعۃ اجزاء الحدیث بطولہ۔ [اردو باکس]: چوتھے کے چار حصے فرمائے، پہلے سے آسمان، دوسرے سے زمینیں، تیسرے سے بہشت دوزخ بنائے، پھر چوتھے کے چار حصے کئے، الی آخر الحدیث۔

یہ حدیث امام بیہقی نے بھی دلائل النبوۃ میں بنحوہ روایت کی، اجلہ ائمہ دین مثل امام قسطلانی مواہب لدنیہ اور امام ابن حجر مکی افضل القرٰی اور علامہ فاسی مطالع المسرات اور علامہ زرقانی شرح مواہب اور علامہ دیار بکری خمیس اور شیخ محقق دہلوی مدارج وغیرہا میں اس حدیث سے استناد اور اس پر تعویل واعتماد فرماتے ہیں، بالجملہ وہ تلقی امت بالقبول کا منصب جلیل پائے ہوئے ہے تو بلا شبہ حدیث حسن صالح مقبول معتمد ہے۔ تلقی علماء بالقبول وہ شے عظیم ہے جس کے بعد ملاحظہ سند کی حاجت نہیں رہتی بلکہ سند ضعیف بھی ہو تو حرج نہیں کرتی، کما بیناہ فی "منیر العین في حکم تقبیل الابہامین" (جیسا کہ ہم نے اپنے رسالہ "منیر العین في حکم تقبیل الابہامین" میں اس کو بیان کیا ہے ۔ت) لا جرم علامہ محقق عارف باللہ سید عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ میں فرماتے ہیں: [عربی باکس]: قد خلق کل شیئی من نورہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کما ورد بہ الحدیث الصحیح۔ [اردو باکس]: بے شک ہر چیز نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے نور سے بنی، جیسا کہ حدیث صحیح اس معنی میں وارد ہوئی۔

---

1 المواہب اللدنیۃ المقصد الاول المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۷۱ و ۷۲، شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ المقصد الاول دار المعرفۃ بیروت ۱/ ۴۶ و ۴۷، تاریخ الخمیس مطلب اللوح والقلم مؤسسۃ

شعبان ۱/ ۱۹ و ۲۰، مطالع المسرات الحزب الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۲۲۱، مدارج النبوۃ قسم دوم باب اول مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/۲ 2 الحدیقۃ الندیۃ المبحث الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۵۷۳

Fatawa Rizvia Volume 30

Mentioned in the second discussion after the sixtieth type of tongue's afflictions regarding the issue of criticizing food. Allama Nabulsi mentioned it after the description of the sixtieth type, which is about the afflictions of the tongue, within the context of the issue of criticizing food. (T)

In 'Matali' al-Musarrat', a commentary on 'Dala'il al-Khayrat', it is stated: "Al-Ash'ari has said that Allah the Almighty is Light, not like other lights. And the holy Prophetic soul is a glimmer from His Light, and the angels are sparks of those lights. And the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'The first thing Allah created was my light, and from my light He created everything,' and other such narrations."[1]

This means the great Imam, the Imam of Ahl al-Sunnah, our master Abu al-Hasan al-Ash'ari (may Allah sanctify his secret) — to whom the Ahl al-Sunnah are attributed as Ash'aris — states that Allah Almighty is Light, but not like other lights. The holy soul of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is a radiance from that very Light, and the angels are blossoms of those lights. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says, "The first thing Allah Almighty created was my light, and from my light He created everything." There are other Hadiths narrated on this same subject. And Allah, glorified and exalted, knows best.

Problem 39: From Tanda, District Muradabad, sent by Maulvi Altaf-ur-Rahman Sahab Peepsani, 12 Shaban 1313 AH. What do the scholars of religion say regarding the issue mentioned in some Mawlid celebrations that the Muhammadan Light (Noor-e-Muhammadi) was created from the Light of God? In this regard, Zaid says that, provided the report is authentic, it falls under the category of 'Mutashabih' (ambiguous). Amr says that this happened through the separation of Essence. Bakr says it is like lighting one candle from another. Khalid says, "Regarding ambiguous matters, I follow the safest path (Mazhab-e-Aslam) and do not consider the sound one (Salim) as bad; questioning 'why and how' here is inappropriate." Explain and be rewarded (T).

[1] Matali' al-Musarrat, Al-Hizb al-Thani, Maktabah Nuriyyah Rizvia, Faisalabad, p. 265.

फतावा रज़विया जिल्द 30

इसका उल्लेख साठवें प्रकार के बाद दूसरी चर्चा में किया गया है, जो भोजन की बुराई करने के मसले के संदर्भ में ज़बान की आफतों के बारे में है। अल्लामा नाबुलसी ने इसे साठवें प्रकार के बाद, जो ज़बान की आफतों के वर्णन में है, भोजन की बुराई करने के मसले के अंतर्गत उल्लेख फ़रमाया है। (त)

'मतालिल मुसर्रात' शरह 'दलाइलुल खैरात' में है: "अल-अशअरी ने कहा है कि अल्लाह तआला नूर (प्रकाश) है, अन्य नूरो (प्रकाशों) की तरह नहीं। और पवित्र नबवी रूह उसके नूर की एक झलक है, और फ़रिश्ते उन नूरो की चिंगारियाँ हैं। और नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'अल्लाह ने सबसे पहले मेरे नूर को पैदा किया और मेरे ही नूर से हर चीज़ पैदा फ़रमाई,' और इसी तरह की अन्य रिवायतें।"[1]

यानी इमाम-ए-अजल, इमाम-ए-अहले सुन्नत सैयदुना अबुल हसन अशअरी (कुद्दिस सिर्रहु) (जिनकी ओर निस्बत करके अहले सुन्नत को अशायरा कहा जाता है) इरशाद फ़रमाते हैं कि अल्लाह अज़्ज़वजल नूर है, न कि अन्य नूरो की तरह, और नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की रूह-ए-पाक इसी नूर की चमक है और फ़रिश्ते उन नूरो के एक फूल हैं। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं, "अल्लाह तआला ने सबसे पहले मेरा नूर बनाया और मेरे ही नूर से हर चीज़ पैदा फ़रमाई।" इसके अलावा और भी हदीसें हैं जो इसी विषय में आई हैं। वल्लाहु सुब्हानहू व तआला आलम (और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है)।

मसला 39: टांडा, ज़िला मुरादाबाद से मुर्सला मौलवी अल्ताफुर्रहमान साहब पेप्सानी, 12 शाबान 1313 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि कुछ मौलूद शरीफ़ में जो लिखा है कि नूर-ए-मुहम्मदी, खुदा के नूर से पैदा हुआ, इस बारे में ज़ैद कहता है कि सेहत (प्रामाणिकता) की शर्त पर यह 'मुतशाबिह' (अस्पष्ट) के हुक्म में है। अम्र कहता है कि यह जात (सत्ता) के अलग होने से हुआ है। बक्र कहता है कि यह एक शम्म (मोमबत्ती) से दूसरी शम्म रौशन करने जैसा है। और खालिद कहता है कि 'मुतशाबिहात' में मैं सबसे सुरक्षित मत (मज़हबे असलम) रखता हूँ और सालिम को बुरा नहीं मानता, इसमें 'क्यूं और कैसे' करना अनुचित है। बयान करें और सवाब पायें (त)।

[1] मतालिल मुसर्रात, अल-हिज़बुल थानी, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 265.

पृष्ठ 660 का 772

ذکرہ فی المبحث الثانی بعد النوع الستین من آفات اللسان فی مسئلہ ذم الطعام۔ اس کو علامہ نابلسی نے نوع نمبر ساٹھ جو کہ زبان کی آفتوں کے بیان میں ہے کہ بعد، کھانے کی برائی بیان کرنے کے مسئلہ کے ضمن میں ذکر فرمایا ہے۔(ت)

مطالع المسرات شرح دلائل الخیرات میں ہے: قد قال الاشعری انہ تعالٰی نور لیس کالانوار والروح النبویۃ القدسیۃ لمعۃ من نورہ والملائکۃ شرر تلك الانوار وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اول ماخلق اللہ نوری ومن نوری خلق کل شیئ وغیرہ ممافی معناہ1

یعنی امام اجل امام اہلسنت سیدنا ابوالحسن اشعری قدس سرہ (جن کی طرف نسبت کر کے اہل سنت کو اشاعرہ کہا جاتا ہے) ارشاد فرماتے ہیں کہ اللہ عزوجل نور ہے نہ اور نوروں کی مانند اور نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی روح پاک اسی نور کی تابش ہے اور ملائکہ ان نوروں کے ایک پھول ہیں، اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں سب سے پہلے اللہ تعالٰی نے میرا انور بنایا اور میری ہی نور سے ہر چیز پیدا فرمائی۔ اور اس کے سوا اور حدیثیں ہیں جو اسی مضمون میں وارد ہیں۔ واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۹: از ٹانڈہ ضلع مراد آباد مرسلہ مولوی الطاف الرحمن صاحب پیپسانی ۱۲ شعبان ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بعض مولود شریف میں جو نور محمدی کو نور خدا سے پیدا ہوا لکھا ہے اس میں زید کہتا ہے بشرط صحت یہ متشابہ کے حکم میں ہے اور عمرو کہتا ہے یہ انفکاک ذات سے ہوا ہے۔ بکر کہتا ہے کہ یہ مثل شمع سے شمع روشن کر لینے کے ہوا ہے۔

اور خالد کہتا ہے متشابہات میں مذہب اسلم رکھتا ہوں اور سالم کو برا نہیں جانتا، اس میں چون وچرا بیجا ہے۔ بینوا توجروا (بیان کرو اور اجر پاؤ گے۔ ت)

1 مطالع المسرات الحزب الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۲۶۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

The Answer: Abd al-Razzaq narrated in his Musannaf from Hazrat Sayyiduna Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both) that the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said to him:

[Arabic Box Left] Ya Jabir, inna Allaha khalaqa qabla al-ashya'i nura Nabiyyika min nurihi - Dhakarahu al-Imam al-Qastalani fi al-Mawahib 1 wa ghayruhu min al-'ulama' al-kiram. [Urdu Box Right] O Jabir! Verily, Allah Almighty created the light of your Prophet from His own light before the entire universe. (Imam al-Qastalani has mentioned this in Mawahib al-Ladunniya and other noble scholars have also mentioned it. - Editor)

Amr's statement is severely false, heinous, and a manifest misguidance, rather it leads to an even more grave matter. Allah, the Mighty and Sublime, is pure from the notion that something separates from His Essence to become a creation. And the phrase "subject to authenticity" in Zaid's statement smells of denial; this is ignorance. By the consensus of scholars, regarding the virtues of Prophethood, technical authenticity from Hadith scholars is not a prerequisite. Furthermore, the Gnostic scholar of Allah, Sayyid Abd al-Ghani al-Nabulsi (may his secret be sanctified), has authenticated this Hadith. Moreover, the fact that this meaning has been mentioned, is famous, and has been accepted (talqi bi-l-qabul) in the ancient and modern works and words of imams, scholars, saints, and gnostics is sufficient evidence in itself for the authenticity of the Hadith.

[Arabic Box Left] Fa inna al-haditha yataqawwa bi-talaqqi al-aimmati bi-l-qabuli kama ashara ilayhi al-Imamu al-Tirmidhi fi Jami'ihi wa sarraha bihi 'ulama'una fi al-Usul. [Urdu Box Right] Because a Hadith becomes strong when it is received with acceptance by the Imams, as Imam al-Tirmidhi indicated in his Jami', and our scholars have clearly stated this in the principles (Usul). (Editor)

Yes, calling it among the 'Mutashabihat' (ambiguous matters) regarding its essential nature is valid. Neither the Lord of Honor, the Exalted, nor His Noble Messenger (may Allah's peace and blessings be upon him) told us how Allah Almighty created the pure light of the radiant master (Prophet) from His Light, nor can we know its full reality ourselves without being told; and this is the meaning of 'Mutashabihat'. What Bakr said is sufficient to repel Amr's misguided thought. A candle is lit from another candle without any part of the first candle separating to form the second candle. An even better example is the sun and sunlight, as the light of the sun...

1 Al-Mawahib al-Ladunniya, Al-Maqsad al-Awwal, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/71.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

उत्तर: अब्द अल-रज्जाक ने अपने मुसन्निफ़ में हज़रत सैयदुना जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया कि हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने उनसे फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स] या जाबिर इन्ना अल्लाहा खलाका क़बला अल-अश्याइ नूरा नबीय्यिका मिन नूरीहि - ज़कराहु अल-इमाम अल-क़स्तलानी फ़ी अल-मवाहिब 1 व गैरुहु मिन अल-उलमा अल-किराम। [उर्दू बॉक्स] ऐ जाबिर! बेशक अल्लाह तआला ने तमाम आलम से पहले तेरे नबी का नूर अपने नूर से पैदा फ़रमाया। (इमाम कस्तलानी ने इसे मवाहिब-ए-लदुनिय्या में और अन्य विद्वानों ने ज़िक्र किया है। - संपादक)

अम्र का कथन अत्यंत असत्य, घृणित और घोर गुमराह करने वाला है, बल्कि यह एक और भी गंभीर मामले की ओर ले जाता है। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल इस बात से पाक है कि उसकी ज़ात से कोई चीज़ अलग होकर मख़्लूक (सृष्टि) बने। और ज़ैद के कथन में "बशर्ते सेहत" (प्रामाणिकता की शर्त पर) शब्द से इनकार की बू आती है। यह अज्ञानता है; विद्वानों की आम सहमति के अनुसार, फ़ज़ाइल (पुण्य कर्मों) के मामले में मुहद्दिसीन की तकनीकी प्रामाणिकता की आवश्यकता नहीं होती। इसके अतिरिक्त, अल्लामा आरिफ़ बिल्लाह सैय्यद अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्दिसा सिर्रहु) ने इस हदीस की तस्दीक़ (पुष्टि) फ़रमाई है। इसके अलावा, यह अर्थ प्राचीन और आधुनिक काल में इमामों, विद्वानों, औलिया और आरिफ़ों की रचनाओं और शब्दों में ज़िक्र और प्रसिद्ध रहा है और सर्वसम्मति से स्वीकार किया गया है, जो स्वयं हदीस की प्रामाणिकता के लिए पर्याप्त प्रमाण है।

[अरबी बॉक्स] फ़ा इन्ना अल-हदीसा यतक़व्वा बितालाक़ी अल-अइम्मती बिल-क़बूली कमा अशारा इलैही अल-इमाम अल-तिर्मिज़ी फ़ी जामीही व सर्रहा बिही उलमाउना फ़ी अल-उसूल। [उर्दू बॉक्स] इसलिए कि हदीस विद्वानों की ओर से 'तलक़ी बिल-क़बूल' (सहर्ष स्वीकार) पाकर शक्तिशाली हो जाती है, जैसा कि इमाम तिर्मिज़ी ने अपनी जामी में इसकी ओर इशारा किया है, और हमारे विद्वानों ने उसूल में इसकी व्याख्या की है। (संपादक)

हाँ, इसकी असल हकीक़त के बारे में इसे 'मुतशाबिहात' (अस्पष्ट मामलों) में से कहना सही है। न तो रब्बुल इज़्ज़त जल्ल व अला ने और न ही उसके रसूल-ए-अकरम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने हमें बताया कि अल्लाह तआला ने अपने नूर से सैय्यद अनवर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि

वसल्लम) का नूरे मुतहर किस तरह बनाया, न ही बिना बताए इसकी पूरी हकीक़त हमें खुद मालूम हो सकती है; और यही 'मुतशाबिहात' का अर्थ है। बक्र ने जो कहा वह अम्र के गुमराह करने वाले विचार को दूर करने के लिए पर्याप्त है। एक शम' (मोमबत्ती) से दूसरी शम' रोशन हो जाती है, बिना इसके कि उस शम' से कोई हिस्सा अलग होकर यह शम' बने। इससे बेहतर सूरज और धूप का उदाहरण है कि सूरज के नूर ने...

---

1 अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़्सद अल-अव्वल, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/71।

الجواب: عبدالرزاق نے اپنی مصنف میں حضرت سیدنا جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان سے فرمایا:

[Arabic Box] یاجابر ان اللہ خلق قبل الاشیاء نور نبیك من نورہ۔ ذکرہ الامام القسطلانی فی المواھب ۱ وغیرہ من العلماء الکرام۔ [Urdu Box] اے جابر! بیشک اللہ تعالیٰ نے تمام عالم سے پہلے تیرے نبی کا نور اپنے نور سے پیدا فرمایا۔ (امام قسطلانی نے اس کو مواہب لدنیہ میں اور دیگر علماء کرام نے ذکر کیا ہے۔ ت)

عمرو کا قول سخت باطل و شنیع و گمراہی فظیع بلکہ سخت تر امر کی طرف منجر ہے ، اللہ عزوجل اس سے پاک ہے کہ کوئی چیز اس کی ذات سے جدا ہو کر مخلوق بنے، اور قول زید میں لفظ "بشرط صحت" بوئے انکار دیتا ہے، یہ جہالت ہے، باجماع علماء درباره فضائل صحتِ مصطلحہ محدثین کی حاجت نہیں، مع ہذا علامہ عارف باللہ سید عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی نے اس حدیث کی تصحیح فرمائی۔ علاوہ بریں یہ معنی قدیمًا و حدیثًا تصانیف و کلمات ائمہ و علماء و اولیاء و عرفاء میں مذکور و مشہور و ملقی بالقبول رہنے پر خود صحت حدیث کی دلیل کافی ہے،

[Arabic Box] فان الحدیث یتقوی بتلقی الائمۃ بالقبول کما اشار الیہ الامام الترمذی فی جامعہ وصرح بہ علماؤنا فی الاصول۔ [Urdu Box] اس لئے کہ حدیث علماء کی طرف سے تلقی بالقبول پاکر قوی ہو جاتی ہے جیسا کہ امام ترمذی نے اپنی جامع میں اس کی طرف اشارہ کیا ہے، اور ہمارے علماء نے اصول میں اس کی تصریح فرمائی ہے۔ (ت)

ہاں اسے باعتبار کنہ کیفیت متشابہات سے کہنا وجہ صحت رکھتا ہے، واقعہ نہ رب العزت جل وعلی نہ اسکے رسول اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہمیں بتایا کہ اللہ تعالیٰ نے اپنے نور سے نورِ مطہر سید انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کیونکر بنایا، نہ بے بتائے اس کی پوری حقیقت ہمیں خود معلوم ہو سکتی ہے، اور یہی معنی متشابہات ہیں۔ بکر نے جو کہا وہ دفع خیال ضلال عمرو کے لئے کافی ہے، شمع سے شمع روشن ہو جاتی ہے بے اس کے کہ اس شمع سے کوئی حصہ جدا ہو کر یہ شمع بنے اس سے بہتر آفتاب اور دھوپ کی مثال ہے کہ نور شمس نے

---

۱ المواھب اللدنیہ المقصد الاول المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۷۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

...upon which the manifestation (Tajalli) occurred so that it became illuminated, yet it did not become separate from the essence of the sun. However, a perfect analogy is not possible there; whatever is said will be deficient and incomplete in thousands upon thousands of ways. Undoubtedly, the safest path is the saying of Khalid, and that is the way of the predecessor imams (Salaf), may Allah be pleased with them all. And Allah the Glorified and Exalted knows best.

Issue 40: The matter at hand is this: I am not a scholar or a learned person that a thought of debate and discussion should arise. I write as a humble seeker only for the purpose of inquiry so that any error in my creed may be corrected. It seems to me that the state of all human creation is that they are born polluted with filth, but God kept Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, protected from all these things and granted him greatness over all creation. If this is true, then why are the meanings of the noble Hadith known to me? Please observe:

[Table] Said the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him: "O Jabir! Verily Allah created the light of your Prophet from His light." 1 | The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: "O Jabir! Truly, Allah the Almighty created your Prophet's light from His own light."

Regarding the analogy of the lamp that your excellency provided, I have a doubt in it and wish for the doubt to be removed. For example, a second lamp is lit from one lamp, and from the second lamp many more lamps are lit; there is no reduction in the first or the second. This statement of yours is correct and appropriate, but are all these lamps of the same genus in name, essence, and light, or not? And do they all hold an equal status or not? Give an answer and be rewarded (Bayyinu Tu'jaru).

The Answer: Not all creation is shared in being born polluted with impurity; all Prophets, peace be upon them, were born pure and sanctified. In fact, it is proven from Hadith that even the venerable Husnayn (Hasan and Husayn), may Allah be pleased with them both, were born clean and pure. 'Light' (Noor) does not mean 'grace' (fazl). An analogy is for explanation, not to show equality in every aspect. In the Great Quran, the light of Allah is likened to "as a niche wherein is a lamp" 2 (like a niche in which there is a lamp). Where is a lamp and a chandelier, and where is the light of the Majestic Lord? This analogy was to repel the objection of the Wahhabis that if the Prophetic light was created from the Divine light, it necessitates that a

piece of the Divine light became separate. It was explained to them that just as a lamp is lit from a lamp...

1 Al-Mawahib al-Ladunniyya, First Destination, First of Creations, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/71-72 2 The Holy Quran 24/35

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

...जिस पर वह तजल्ली (प्रकटीकरण) हुई कि वह रोशन हो गया और सूर्य की ज़ात (अस्तित्व) से कुछ अलग न हुआ, मगर वहां ठीक उदाहरण की गुंजाइश नहीं है, जो कुछ कहा जाएगा वह हज़ारों-हज़ार पहलुओं से अपूर्ण और अधूरा होगा। निस्संदेह सबसे सुरक्षित मार्ग खालिद का कथन है, और यही पूर्ववर्ती इमामों (सलफ़) का पंथ है, अल्लाह उन सब से प्रसन्न हो। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसाला ४०: ध्यान देने योग्य बात यह है कि मैं कोई विद्वान या गुणी व्यक्ति नहीं हूँ कि वाद-विवाद का विचार मन में आए, केवल जानकारी प्राप्त करने के उद्देश्य से विनम्रतापूर्वक लिखता हूँ ताकि मेरे अकीदे (विश्वास) में जो भी गलती हो वह सुधर जाए। मुझे ऐसा लगता है कि समस्त मानव सृष्टि का यह हाल है कि वे गंदगी से लिपटे हुए पैदा होते हैं, मगर ईश्वर ने मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को इन सब बातों से सुरक्षित रखा और समस्त सृष्टि पर उन्हें महानता प्रदान की। यदि यह बात सच है, तो हदीस शरीफ़ के अर्थ मुझे क्यों ज्ञात हैं, कृपया देखें:

[तालिका] अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "ऐ जाबिर! निश्चित रूप से अल्लाह तआला ने तेरे नबी के नूर (प्रकाश) को अपने नूर से पैदा किया।" 1 | अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "ऐ जाबिर! सत्य तो यह है कि अल्लाह तआला ने तेरे नबी के नूर को अपने नूर से पैदा किया।"

चिराग (दीपक) का जो उदाहरण आपने दिया है, उसमें मुझे संदेह है। मैं चाहता हूँ कि वह संदेह दूर हो जाए। उदाहरण के लिए, एक चिराग से दूसरा चिराग जलाया गया और दूसरे चिराग से कई और चिराग जलाए गए, पहले और दूसरे में कोई कमी नहीं आई। आपका यह कहना सही और उचित है, लेकिन क्या ये सभी चिराग नाम, ज़ात और रोशनी में एक ही प्रकार के हैं या नहीं? और क्या ये सभी समान स्तर के हैं या नहीं? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें (बय्यिनू तू'जरू)।

उत्तर: गंदगी से लिपटे हुए पैदा होने में समस्त सृष्टि शामिल नहीं है। सभी नबी (पैगंबर) अलैहिमुस्सलाम पवित्र और पावन पैदा हुए, बल्कि हदीस से प्रमाणित है कि हज़रत हसनैन रज़ियल्लाहु अन्हुमा भी साफ़-सुथरे पैदा हुए। नूर का अर्थ 'फ़ज़्ल' (कृपा) नहीं है। उदाहरण समझाने के लिए होता है, न कि हर तरह से समानता दिखाने के लिए। कुरान-ए-अज़ीम में अल्लाह के नूर का उदाहरण दिया गया है: "जैसे एक आला (ताक) कि उसमें एक चिराग है" 2। कहाँ एक चिराग और

झाड़-फ़ानूस और कहाँ रब्ब-ए-जलील (प्रतापी ईश्वर) का नूर! यह उदाहरण वहाबियों के उस विरोध को दूर करने के लिए था कि यदि ईश्वरीय नूर से नबवी नूर पैदा हुआ, तो ईश्वरीय नूर का एक टुकड़ा अलग होना आवश्यक हुआ। उन्हें बताया गया कि जैसे चिराग से चिराग जलने...

1 अल-मवाहिब अल-लदुनिय्याह, अल-मक्सद अल-अव्वल, अव्वल अल-मख्लूकात, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/71-72 2 पवित्र कुरान 24/35

جس پر تجلی کہ وہ روشن ہو گیا اور ذاتِ شمس سے کچھ جدا نہ ہوا مگر ٹھیک مثال کی وہاں مجال نہیں، جو کہا جائے گا ہزاراں ہزار وجوہ پر ناقص و ناتمام ہوگا، بلاشبہ طریقِ اسلم قولِ خالد ہے اور وہی مذہبِ ائمہ سلف رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم

مسئلہ ۴۰ : پیشِ نظر یہ ہے یہ بات کہ میں کوئی عالم وفاضل نہیں ہوں کہ بحث و مباحثہ کا خیال در میان میں آئے، فقط دریافت کرنے کی غرض سے فدویانہ لکھتا ہوں تاکہ میری عقیدے میں جو کچھ غلطی ہو وہ صحیح ہو جائے، مجھ کو ایسا معلوم ہے کہ تمام مخلوقات انسان کا یہ حال ہے کہ غلاظت آلودہ پیدا ہوتے ہیں مگر خدا نے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ان سب باتوں سے محفوظ رکھا اور تمام مخلوقات پر ان کو بزرگی عنایت فرمائی ہے۔ اگر یہ بات سچی ہے تو حدیث شریف کے معنی مجھ کو کیوں معلوم ہیں، ملاحظہ فرمائیے گا:

[جدول] قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یا جابر ان اللہ خلق نور نبیك من نورہ 1 ۔ | فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اے جابر! تحقیق اللہ تعالٰی نے پیدا کیا ذاتِ نبی تیرے کو اپنے نور سے۔

مثال چراغ کی جو جناب نے فرمائی ہے اس میں مجھ کو شک ہے، چاہتا ہوں کہ شک دور ہو جائے، مثلاً ایک چراغ سے دوسرا چراغ روشن کیا اور دوسرے چراغ سے اور بہت سے چراغ روشن کئے گئے، پہلے اور دوسرے میں کچھ کمی نہیں آئی، یہ آپ کا فرمانا صحیح اور بجا ہے لیکن یہ سب چراغ نام اور ذات اور روشنی میں ہم جنس ہیں یا نہیں اور یہ سب مرتبہ برابر ہونے کا رکھتے ہیں یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: نجاست سے آلودہ پیدا ہونے میں سب مخلوق شریک نہیں، تمام انبیاء علیہم السلام پاک و منزہ پیدا ہوئے بلکہ حدیث سے ثابت ہے کہ حضرات حسنین رضی اللہ تعالیٰ عنہما بھی صاف ستھرے پیدا ہوئے۔ نور کے معنی فضل کے نہیں۔ مثال سمجھانے کو ہوتی ہے نہ کہ ہر طرح برابری بتانے کو۔ قرآنِ عظیم میں نور الہی کی مثال دی "کمشکوۃ فیھا مصباح 2" (جیسے ایک طاق کہ اس میں چراغ ہے۔ ت) کہاں چراغ اور قندیل اور کہاں نورِ رب جلیل، یہ مثال وہابیہ کے اس اعتراض کے دفع کو تھی کہ نور الہی سے نورِ نبوی پیدا ہوا تو نورِ الہی کا ٹکڑا جدا ہونا لازم آیا، اسے بتایا گیا کہ چراغ سے چراغ روشن ہونے

1 المواھب اللدنیۃ المقصد الاول اول المخلوقات المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۷۱ و ۷۲ 2 القرآن الکریم ۳۵/۲۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

...it does not clash and enter into it. When this ephemeral, metaphorical light illuminates another light from its own light, then what can be said about the Divine Light? It is not necessary for there to be equality in brightness when light is produced from light. The moon's light is from the sun's radiance, yet where is the comparison between them? In astronomy, it is stated that if there were ninety thousand moons equal to the full moon of the fourteenth night, they would reach the brightness of the sun. And Allah Almighty knows best.

Problem 41: From Calcutta, 9 Govind Chand Dhar Sen Lane, sent by Hakeem Muhammad Ibrahim Sahab Banarasi, 19 Dhu al-Qi'dah 1329 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: was the chosen Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) created from the light of Allah or not? If he was created from Allah's light, was it from the Essential Light (Noor-e-Zati) or the Attributive Light (Noor-e-Sifati) or both? And what is light? Explain and be rewarded. (t)

The Answer: Before answering the question, let me present another matter.

According to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):	**According to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):**
"Whoever among you sees an evil, let him change it with his hand; if he cannot, then with his tongue..." - Hadith 1 (t)	"Whoever among you sees an evil, let him change it with his hand; if he cannot, then with his tongue." - Hadith (t)

Just as there is a command to recite blessings (Salawat) with the tongue alongside the noble mention of the Radiant Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) - "O Allah, send blessings, peace, and benediction upon him and upon his family and companions forever" - simply writing 'Sad', 'Am', 'Sal'a', or 'Sallam' instead of the full blessing is by no means sufficient. Rather, those words are meaningless and fall under "But those who wronged changed [those words] to a statement other than that which had been said to them" 2, where the wrongdoers changed the word they were commanded to use with another word. "So We sent down upon those who wronged a punishment from the sky because they were defiantly disobeying" 3. Thus, We sent down a punishment from the sky upon them

as a consequence of their disobedience. Similarly, in writing, "The pen is one of the two tongues." (t)

1. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the command to forbid evil being part of faith, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/51.
2. Al-Quran Al-Karim, 59/2.
3. Al-Quran Al-Karim, 59/2.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

...इसमें टकराकर प्रवेश नहीं करता। जब यह नश्वर प्रतीकात्मक प्रकाश अपने प्रकाश से दूसरे प्रकाश को रोशन कर देता है, तो उस ईश्वरीय प्रकाश का क्या कहना! प्रकाश से प्रकाश उत्पन्न होने में चमक की समानता भी आवश्यक नहीं है। चंद्रमा का प्रकाश सूर्य की दीप्ति से है, फिर उन दोनों में क्या तुलना! खगोल विज्ञान में बताया गया है कि यदि चौदहवीं रात के पूर्ण चंद्रमा के समान नब्बे हजार चंद्रमा हों, तब वे सूर्य की चमक के बराबर पहुँचेंगे। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ४१: कलकत्ता, ९ गोविंद चंद धर सेन लेन, प्रेषक हकीम मोहम्मद इब्राहिम साहब बनारसी, १९ ज़ुल-क़ादा १३२९ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि रसूल-ए-मक़बूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अल्लाह के नूर (प्रकाश) से पैदा हुए हैं या नहीं? यदि अल्लाह के नूर से पैदा हुए हैं, तो नूर-ए-ज़ाती (तात्विक प्रकाश) से या नूर-ए-सिफ़ाती (गुणात्मक प्रकाश) से या दोनों से? और नूर क्या चीज़ है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

अल-जवाब: प्रश्न का उत्तर देने से पहले, मैं एक और विषय प्रस्तुत करना चाहता हूँ।

नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कौल (कथन) के अनुसार:	**नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अनुसार:**
"मन राआ मिन्कुम मुन्करन फल यु-ग़य्यिरहु बियदिही फ़-इल्लाम यस्तति' फ़-बिल्सानिही..." १- अल-हदीस (त)	"तुम में से जो कोई बुराई देखे तो उसे चाहिए कि अपने हाथ से बदल दे, यदि ऐसा न कर सके तो अपनी ज़बान (वाणी) से बदल दे।"- अल-हदीस (त)

हुज़ूर पुर नूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र उल्लेख के साथ जिस प्रकार ज़बान से दरूद शरीफ़ पढ़ने का हुक्म है - "ऐ अल्लाह! उन पर और उनकी आल (संतान) और उनके सहाबा (साथियों) पर हमेशा-हमेशा दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फरमा" - दरूद शरीफ़ की जगह केवल 'साध' या 'अम' या 'सलअ' या 'सल्लम' कहना कदापि पर्याप्त नहीं है, बल्कि वे शब्द अर्थहीन हैं और उस आयत के अंतर्गत आते हैं: "लेकिन उन ज़ालिमों (अत्याचारियों) ने उस बात को, जिसका उन्हें हुक्म दिया गया था, दूसरे शब्द से बदल दिया" २, कि ज़ालिमों ने वह शब्द जिसे बोलने का उन्हें हुक्म था, उसे दूसरे शब्द से बदल दिया। "तो हमने उन ज़ालिमों पर आसमान से अज़ाब

(दंड) उतारा, उनके अवज्ञा करने के कारण" ३। इस प्रकार, हमने उनकी अवज्ञा के बदले उन पर आसमान से अज़ाब उतारा। इसी प्रकार लेखन में, "कलम दो ज़बानों में से एक है।" (त)

1. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब बयान कौनुन नहियि अनिल मुनकरी मिनल ईमान इल्ख़, क़दीमी कुतुब खाना कराची, १/५१।
2. अल-क़ुरान अल-करीम, ५९/२।
3. अल-क़ुरान अल-करीम, ५९/२।

पृष्ठ ७७२ का ६६३

میں اس کا ٹکرا کر اس میں نہیں آجاتا۔ جب یہ فانی مجازی نور اپنے نور سے دوسرا نور روشن کر دیتا ہے تو اس نور الہی کا کیا کہنا، نور سے نور پیدا ہونے کا نام روشنی میں مساوات بھی ضرور نہیں، چاند کا نور آفتاب کی ضیاء سے ہے، پھر کہاں وہ اور کہاں یہ، علم ہیئت میں بتایا گیا ہے کہ اگر چودھویں رات کے کامل چاند کے برابر نوے ہزار چاند ہوں تو روشنی آفتاب تک پہنچیں گے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۴۱: از کلکتہ ۹ گووند چند دھر سن لین مرسلہ حکیم محمد ابراہیم صاحب بنارسی ۱۹ ذیقعدہ ۱۳۲۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ رسول مقبول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اللہ کے نور سے پیدا ہیں یا نہیں؟ اگر اللہ کے نور سے پیدا ہوئے نور ذاتی سے یا نور صفاتی سے یا دونوں سے؟ اور نور کیا چیز ہے؟ بینوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ گے۔ت)

الجواب: جواب مسئلہ سے پہلے ایک اور مسئلہ گزارش کر لوں،

لقولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من رأی منکم منکرا فلیغیرہ بیدہ فان لم یستطع فبلسانہ ۱۔ الحدیث۔

نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مطابق: "تم میں سے کوئی آدمی برائی دیکھے تو اسے چاہئے کہ اپنے ہاتھ سے بدل دے اگر ایسا نہ کر سکے تو اپنی زبان سے بدل دے۔ الحدیث (ت)

(ت)

حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ذکر کریم کے ساتھ جس طرح زبان سے درود شریف پڑھنے کا حکم ہے اللھم صل وسلم و بارک علیہ و علی آلہ و صحبہ ابدا (اے اللہ! آپ

پر اور آپ کی آل اور آپ کے صحابہ پر ہمیشہ ہمیشہ درود و سلام اور برکت نازل فرمات) درود شریف کی جگہ فقط صاد یا عم یا صلع یا صللم کہنا ہر گز کافی نہیں بلکہ وہ الفاظ بے معنی ہیں اور "فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ" ۲ میں داخل، کہ ظالموں نے وہ بات جس کا انہیں حکم تھا ایک اور لفظ سے بدل ڈالی "فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُوْنَ ۝" ۳ تو ہم نے آسمان سے ان پر عذاب اتارا بدلہ ان کی بے حکم کا۔ یونہی تحریر میں القلم احد اللسانین (قلم دوز بانوں میں سے ایک ہے۔ ت)

۱ صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان کون النھی عن المنکر من الایمان الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۵۱ ۲ القرآن الکریم ۵۹/۲ ۳ القرآن الکریم ۵۹/۲

جلد ۳۰ (Volume 30) - Fatawa Razawiyya

In fact, it is quoted from Fatawa Tatar Khaniya that a very strict ruling was given on this matter, and it was considered, God forbid, a belittlement of the status of Prophethood. It is stated in Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar:

[Table Start] Arabic: يُحَافِظُ عَلَى كَتْبِ الصَّلَوةِ وَالسَّلَامِ عَلَى رَسُولِ اللهِ وَلَا يَسْأَمُ مِنْ تَكْرَارِه وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْأَصْلِ وَيُصَلَّى بِلِسَانِه أَيْضًا، وَيُكْرَهُ الرَّمْزُ بِالصَّلَاةِ وَالتَّرَضِّي بِالْكِتَابَةِ بَلْ يَكْتُبُ ذَلِكَ كُلَّهُ بِكَمَالِهِ، وَفِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ عَنِ التَّتَارْخَانِيَةِ مَنْ كَتَبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْهَمْزَةِ وَالْمِيمِ يَكْفُرُ لِأَنَّهُ تَخْفِيفٌ وَتَخْفِيفُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ كُفْرٌ بِلَا شَكٍّ، وَلَعَلَّهُ إِنْ صَحَّ النَّقْلُ فَهُوَ مُقَيَّدٌ بِقَصْدِه وَإِلَّا فَالظَّاهِرُ أَنَّهُ لَيْسَ بِكُفْرٍ، نَعَمِ الِاحْتِيَاطُ فِي الِاحْتِرَازِ عَنِ الْإِيهَامِ وَالشُّبْهَةِ اهـ مُخْتَصَرًا. Urdu: One should be diligent in writing Salawat and Salaam upon the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) and should not tire of repeating it, even if it is not in the original text, and should also recite Salawat with his tongue. It is disliked (Makruh) to use abbreviations for Salawat or 'Radhiyallahu Anhu' in writing; rather, it should be written in full. It is mentioned in some places in Tatar Khaniya that whoever writes 'Alayhis Salaam' with a 'Hamza' and 'Meem' (symbolically), becomes a disbeliever (Kafir) because it is a belittlement, and belittling the Prophets (peace be upon them) is undoubtedly disbelief. Perhaps, if this narration is correct, it is restricted to his intention, otherwise, it is apparently not disbelief. Indeed, caution lies in avoiding ambiguity and doubt. (T) [Table End]

After this, take the answer to the actual problem with the help of the Beneficent Sovereign (Allah). Light, in common parlance, is a quality that the sight perceives first, and through it, it perceives other visible things.

[Table Start] Arabic: قَالَ السَّيِّدُ فِي تَعْرِيفَاتِهِ النُّورُ كَيْفِيَّةٌ تُدْرِكُهَا الْبَاصِرَةُ أَوَّلًا وَبِوَاسِطَتِهَا سَائِرُ الْمُبْصَرَاتِ ۲. Urdu: Al-Sayyid Sharif al-Jurjani stated: Light is a quality that the visual faculty perceives first, then by means of it, it perceives all other visible things. (T) [Table End]

And the truth is that light is more manifest than needing a definition. What has been stated is 'defining the manifest by the manifest' (Ta'rif al-jally bi al-jally), as pointed out in 'al-Mawaqif' and its commentary (as in Mawaqif and...)

1. Hashiyah al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Prologue of the book, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Quetta, 6/1.
2. Al-Ta'rifat by al-Jurjani, under the word 'An-Nur', p. 157, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, p. 195.

जिल्द ३० - फ़तावा रज़विया

बल्कि फ़तावा तातार खानिया से उद्धृत है कि इसमें इस पर बहुत सख्त हुक्म दिया गया और इसे, ईश्वर न करे, नबुवत की शान में कमी बताया गया। तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार में है:

[तालिका प्रारंभ] अरबी: يُحَافِظُ عَلَى كَتْبِ الصَّلَوةِ وَالسَّلَامِ عَلَى رَسُولِ اللهِ وَلَا يَسْأَمُ مِنْ تَكْرَارِه وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْأَصْلِ وَيُصَلَّى بِلِسَانِه أَيْضًا، وَيُكْرَهُ الرَّمْزُ بِالصَّلَاةِ وَالتَّرَضِّي بِالْكِتَابَةِ بَلْ يَكْتُبُ ذَلِكَ كُلَّهُ بِكَمَالِهِ، وَفِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ عَنِ التَّتَارْخَانِيَةِ مَنْ كَتَبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْهَمْزَةِ وَالْمِيمِ يَكْفُرُ لِأَنَّهُ تَخْفِيفٌ وَتَخْفِيفُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ كُفْرٌ بِلَا شَكٍّ، وَلَعَلَّهُ إِنْ صَحَّ النَّقْلُ فَهُوَ مُقَيَّدٌ بِقَصْدِه وَإِلا فَالظَّاهِرُ أَنَّهُ لَيْسَ بِكُفْرٍ، نَعَمِ الِاحْتِيَاطُ فِي الِاحْتِرَازِ عَنِ الْإِيهَامِ وَالشُّبْهَةِ اهـ مُخْتَصَرًا. उर्दू: रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद और सलाम लिखने की पाबंदी की जाए और उसे बार-बार लिखने से मन छोटा न हो, चाहे वह मूल पाठ में न हो, और अपनी ज़बान से भी दरूद पढ़े। दरूद या 'रज़ियल्लाहु अन्हु' के लिए संकेत का उपयोग करना मकरूह (नापसंद) है, बल्कि इसे पूरा लिखना चाहिए। तातार खानिया के कुछ स्थानों पर है कि जिसने 'अलैहिस्सलाम' को 'हमज़ा' और 'मीम' से (संकेत में) लिखा, वह काफिर हो गया क्योंकि यह अपमान है, और नबियों का अपमान निस्संदेह कुफ्र (अविश्वास) है। शायद, यदि यह विवरण सही है, तो यह उसके इरादे से जुड़ा है, अन्यथा स्पष्ट रूप से यह कुफ्र नहीं है। हाँ, भ्रम और संदेह से बचने में ही सावधानी है। (त) [तालिका समाप्त]

इसके बाद, असली समस्या का उत्तर उदार शासक (अल्लाह) की सहायता से लें। प्रकाश, सामान्य बोलचाल में एक ऐसा गुण है जिसे दृष्टि पहले महसूस करती है और उसके माध्यम से अन्य दृश्य वस्तुओं को।

[तालिका प्रारंभ] अरबी: قَالَ السَّيِّدُ فِي تَعْرِيفَاتِهِ النُّورُ كَيْفِيَّةٌ تُدْرِكُهَا الْبَاصِرَةُ أَوَّلًا وَبِوَاسِطَتِهَا سَائِرُ الْمُبْصَرَاتِ ٢. उर्दू: अल्लामा सैयद शरीफ़ जुर्जानी ने फरमाया: प्रकाश एक ऐसी गुणवत्ता है जिसका बोध दृष्टि की शक्ति पहले करती है, फिर उसके माध्यम से अन्य सभी दृश्य वस्तुओं का बोध करती है। (त) [तालिका समाप्त]

और सच तो यह है कि प्रकाश परिभाषित किए जाने से कहीं अधिक स्पष्ट है। जो बताया गया है वह 'स्पष्ट को स्पष्ट से परिभाषित करना' (तारीफ़-उल-जली बिल-जली) है, जैसा कि 'अल-मवाकिफ़' और उसकी व्याख्या में संकेत दिया गया है (जैसा कि मवाकिफ़ और...)

1. हाशिया अल-तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब की प्रस्तावना, अल-मक्तबा अल-अरबिया, क्वेटा, ६/१।
2. अल-तारीफात लि-जुर्जानी, शब्द 'अल-नूर' के तहत, पृष्ठ १५७, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, पृष्ठ १९५।

पृष्ठ ६६४/७७२

بلکہ فتاویٰ تاتار خانیہ سے منقول کہ اس میں اس پر نہایت سخت حکم فرمایا اور اسے معاذ اللہ تخفیف شانِ نبوت بتایا۔ طحطاوی علی الدرالمختار میں ہے:

[Table Start] Arabic: يُحَافِظُ عَلَى كَتْبِ الصَّلَوةِ وَالسَّلَامِ عَلَى رَسُولِ اللهِ وَلَا يَسْأَمُ مِنْ تَكْرَارِه وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْأَصْلِ وَيُصَلِّى بِلِسَانِه أَيْضًا، وَيُكْرَهُ الرَّمْزُ بِالصَّلَاةِ وَالتَّرَضِّي بِالْكِتَابَةِ بَلْ يَكْتُبُ ذَلِكَ كُلَّهُ بِكَمَالِهِ، وَفِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ عن التَّتَارْخَانِيَةِ مَنْ كَتَبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْهَمْزَةِ وَالْمِيمِ يَكْفُرُ لِأَنَّهُ تَخْفِيفٌ وَتَخْفِيفُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ كُفْرٌ بِلَا شَكٍّ، وَلَعَلَّهُ إِنْ صَحَّ النَّقْلُ فَهُوَ مُقَيَّدٌ بِقَصْدِه وَإِلَّا فَالظَّاهِرُ أَنَّهُ لَيْسَ بِكُفْرٍ، نَعَمِ الِاحْتِيَاطُ فِي الِاحْتِرَازِ عَنِ الْإِيهَامِ وَالشُّبْهَةِ اهـ مُخْتَصَرًا۔ Urdu: حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر درود و سلام لکھنے کی محافظت کی جائے اور اس کی تکرار سے تنگ دل نہ ہوا اگرچہ اصل میں نہ ہو اور اپنی زبان سے بھی درود پڑھے۔ درود یا رضی اللہ عنہ کی طرف لکھنے میں اشارہ کرنا مکروہ ہے بلکہ پورا لکھنا چاہیے۔ تاتارخانیہ کے بعض مقامات پر ہے کہ جس نے علیہ السلام حمزہ اور میم سے لکھا، کافر ہوگیا کیونکہ یہ تخفیف ہے اور انبیاء کی تخفیف بغیر کسی شک کے کفر ہے، اور یہ نقل صحیح ہے تو اس میں قصد کی قید ضرور ہوگی ورنہ بظاہر یہ کفر نہیں ہے، ہاں احتیاط ایہام اور شبہ سے بچنے میں ہے۔ (ت) [Table End]

اس کے بعد اصل مسئلہ کا جواب بعون الملک الوہاب لیجئے۔ نور عرفِ عام میں ایک کیفیت ہے کہ نگاہ پہلے اسے ادراک کرتی ہے اور اس کے واسطے سے دوسری اشیائے دیدنی کو۔

[Table Start] Arabic: قَالَ السَّيِّدُ فِي تَعْرِيفَاتِهِ النُّورُ كَيْفِيَّةٌ تُدْرِكُهَا الْبَاصِرَةُ أَوَّلًا وَبِوَاسِطَتِهَا سَائِرُ الْمُبْصَرَاتِ ۲۔ Urdu: علامہ سید شریف جرجانی نے فرمایا: نور ایک ایسی کیفیت ہے جس کا

ادراک قوتِ باصرہ پہلے کرتی ہے پھر اس کے واسطے سے تمام مبصرات کا ادراک کرتی ہے۔

(ت) [Table End]

اور حق یہ کہ نور اس سے اجلیٰ ہے کہ اس کی تعریف کی جائے۔ یہ جو بیان ہوا تعریف الجلی بالجلی ہے کما نبه علیه في المواقف وشرحها (جیسا کہ مواقف اور

1 حاشیه الطحطاوي علی الدرالمختار خطبة الکتاب المکتبة العربیه کوئٹه ۱/۶ 2 التعریفات للجرجانی تحت اللفظ "النور" ص ۱۵۷ دار الکتاب العربی بیروت ص ۱۹۵

(An admonition has been given regarding its commentary.-T) In this sense, light is an accident and a temporal phenomenon, and the Lord Almighty is transcendent above that. According to researchers, light is that which is self-manifest and makes others manifest, as mentioned by Imam Hujjat al-Islam al-Ghazali etc. and then by Allama al-Zarqani in the commentary on al-Mawahib al-Sharifah (as Hujjat al-Islam Imam Ghazali and then Allama Zarqani have mentioned in the commentary on Mawahib Sharif.-T). In this sense, Allah Almighty is the Real Light, rather, He is Truthfully Light itself, and the holy verse "Allah is the Light of the heavens and the earth"1 (Allah Almighty is the light of the heavens and the earth.-T) is in its literal sense without any burden or need for further proof.

Arabic Text	**Urdu Translation**
Indeed, Allah Almighty is Manifest by Himself and makes manifest others among the heavens and the earth and whatever is in them and all other creations.	Because Allah Almighty is undoubtedly self-manifest and makes manifest others besides Him, namely the heavens, the earths, all the things found within them, and other creations. (T)

The illustrious Prophet, master of the worlds, may Allah's peace and blessings be upon him, is undoubtedly created from the personal light (Nur-e-Dhati) of Allah Almighty. It appears in the holy Hadith:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Verily, Allah the Exalted created the light of your Prophet from His light before all things. Narrated by Abd al-Razzaq2 and similarly by al-Bayhaqi.	O Jabir! Indeed, Allah Almighty created the light of your Prophet from His light before all things. (Narrated by Abd al-Razzaq and similarly reported by al-Bayhaqi.-T)

In the Hadith, it says "from His light" (nurihi), where the pronoun refers to Allah, which is the Name of Essence (Ism Dhat). He did not say "from the light of His beauty" or "the light of His knowledge" or "the light of His mercy" (from the light of His beauty or from the light of His knowledge or from the light of His mercy.-T) etc., so that it wouldn't imply creation from the light of attributes. Allama Zarqani, may Allah have mercy on him, states under this very Hadith: "(from His light) i.e., from light which is His Essence"3, meaning Allah Almighty created the Prophet, may Allah's peace and blessings be upon him, from that light which is the very Essence of God,

meaning He created him directly from His own Essence, as its exposition will follow (as its...

---

1. Al-Quran al-Karim 24:35
2. Al-Mawahib al-Laduniyya citing Abd al-Razzaq, First Destination, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/71
3. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyya, First Destination, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/46

(इसकी व्याख्या में इस पर चेतावनी दी गई है। -त) इस अर्थ में प्रकाश एक गुण (accident) और आकस्मिक घटना है और रब अज़्वजल इससे पवित्र है। शोधकर्ताओं के अनुसार, प्रकाश वह है जो स्वयं प्रकट हो और दूसरों को प्रकट करे, जैसा कि इमाम हुज्जतुल इस्लाम अल-ग़ज़ाली आदि और फिर अल्लामा अल-ज़रक़ानी ने अल-मवाहिब अल-शरीफ़ा की व्याख्या में उल्लेख किया है (जैसा कि हुज्जतुल इस्लाम इमाम ग़ज़ाली और फिर अल्लामा ज़रक़ानी ने मवाहिब शरीफ़ की व्याख्या में उल्लेख किया है। -त)। इस अर्थ में अल्लाह अज़्वजल वास्तविक प्रकाश है बल्कि हकीकत में वही प्रकाश है और पवित्र आयत "अल्लाह आसमानों और ज़मीन का नूर है"1 (अल्लाह तआला आसमानों और ज़मीन का नूर है। -त) बिना किसी बोझ और बिना किसी दलील के अपने वास्तविक अर्थ पर है।

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
निःसंदेह अल्लाह अज़्वजल स्वयं प्रकट है और आसमानों, ज़मीन और जो कुछ उनके बीच है तथा अन्य सभी सृष्टियों को प्रकट करने वाला है।	क्योंकि अल्लाह अज़्वजल निस्संदेह स्वयं प्रकट है और अपने अलावा यानी आसमानों, ज़मीनों, उनके भीतर पाई जाने वाली सभी चीज़ों और अन्य रचनाओं को प्रकट करने वाला है। (त)

हुज़ूर पुरनूर सैयद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम निस्संदेह अल्लाह अज़्वजल के नूर-ए-ज़ाती (स्वयं के प्रकाश) से पैदा हुए हैं। हदीस शरीफ़ में आया है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
बेशक अल्लाह तआला ने तमाम चीज़ों से पहले तेरे नबी का नूर अपने नूर से पैदा फरमाया। इसे अब्द अल-रज्जाक2 ने रिवायत किया और बैहकी के पास भी इसी के समान है।	ऐ जाबिर! बेशक अल्लाह तआला ने तमाम चीज़ों से पहले तेरे नबी का नूर अपने नूर से पैदा फरमाया। (इसे अब्द अल-रज्जाक ने रिवायत किया और बैहकी के नज़दीक इसके हम-मानी है। -त)

हदीस में "नूरुहु" (उसका नूर) फरमाया जिसकी ज़मीर (सर्वनाम) अल्लाह की तरफ है जो कि 'इस्म-ए-ज़ात' (अस्तित्व का नाम) है। "मनि नूरि जमालिही" या "नूरि इल्मिही" या "नूरि रहमतिही" (अपने जमाल के नूर से या अपने इल्म के नूर से या अपनी रहमत के नूर से। -त) आदि नहीं फरमाया ताकि यह न समझा जाए कि रचना गुणों के नूर से हुई है। अल्लामा ज़रक़ानी रहमतुल्लाह तआला अलैहि इसी हदीस के तहत फरमाते हैं: "(मनि नूरिही) यानी उस नूर से जो उनकी ज़ात है"3, यानी अल्लाह

अज़्वजल ने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को उस नूर से पैदा किया जो ऐन ज़ात-ए-इलाही है, यानी अपनी ज़ात से बिना किसी माध्यम के पैदा फरमाया, जैसा कि आगे इसकी व्याख्या आएगी (जैसा कि इसकी...

---

1. अल-कुरान अल-करीम २४/३५
2. अल-मवाहिब अल-लदुनिया हवाले से अब्द अल-रज्जाक, अल-मक़्सद अल-अव्वाल, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत १/७१
3. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुनिया, अल-मक़्सद अल-अव्वाल, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत १/४६

اس کی شرح میں اس پر تنبیہ کی گئی ہے۔ت) نور بایں معنی ایک عرض و حادث ہے اور رب عزوجل اس سے منزہ۔ محققین کے نزدیک نور وہ کہ خود ظاہر ہو اور دوسروں کا مظہر، کما ذکرہ الامام حجۃ الاسلام الغزالی الخ ثم العلامۃ الزرقانی فی شرح المواہب الشریفۃ (جیسا کہ حجۃ الاسلام امام غزالی نے پھر شرح مواہب شریف میں علامہ زرقانی نے ذکر فرمایا ہے۔ت) بایں معنی اللہ عزوجل نور حقیقی ہے بلکہ حقیقۃً وہی نور ہے اور آیہ کریمہ "اَللّٰہُ نُوۡرُ السَّمٰوٰتِ وَ الۡاَرۡضِ"1 (اللہ تعالٰی نور ہے آسمانوں اور زمین کا۔ت) بلا تکلف و بلا دلیل اپنے معنی حقیقی پر ہے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فان اللہ عزوجل ہو الظاہر بنفسہ المظہر لغیرہ من السَّمٰوٰتِ والارض ومن فیہن وسائر المخلوقات۔	کیونکہ اللہ عزوجل بلا شبہ خود ظاہر ہے اور اپنے غیر یعنی آسمانوں، زمینوں، ان کے اندر پائی جانے والی تمام اشیاء اور دیگر مخلوقات کو ظاہر کرنے والا ہے۔(ت)

حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بلا شبہ اللہ عزوجل کے نورِ ذاتی سے پیدا ہیں۔

حدیث شریف میں وارد ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ان اللہ تعالی قد خلق قبل الاشیاء نور نبیک من نورہ۔ رواہ عبدالرزاق2 ونحوہ عند البیہقی۔	اے جابر! بیشک اللہ تعالٰی نے تمام اشیاء سے پہلے تیرے نبی کا نور اپنے نور سے پیدا فرمایا۔ (اس کو عبدالرزاق نے روایت کیا اور بیہقی کے نزدیک اس کے ہم معنی ہے۔ت)

حدیث میں "نورہ" فرمایا جس کی ضمیر اللہ کی طرف ہے کہ اسم ذات ہے من نور جمالہ یا نور علمہ یا نور رحمتہ (اپنے جمال کے نور سے یا اپنے علم کے نور سے یا اپنی رحمت کے نور سے۔ ت) وغیرہ نہ فرمایا کہ نور صفات سے تخلیق ہو۔ علامہ زرقانی رحمہ اللہ تعالیٰ اسی حدیث کے تحت میں فرماتے ہیں: (من نورہ) ای من نور ھو ذاتہ 3 یعنی اللہ عزوجل نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اس نور سے پیدا کیا جو عین ذات الٰہی ہے، یعنی اپنی ذات سے بلا واسطہ پیدا فرمایا، کما سیأتی تقریرہ (جیسا کہ اس کی...

---

1 القرآن الکریم ۳۵/۲۴ 2 المواہب اللدنیہ بحوالہ عبدالرزاق المقصد الاول المکتب الاسلامی بیروت

۱/۷۱ 3 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الاول دارالمعرفہ بیروت ۴۶/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

The discussion is forthcoming. T) Imam Ahmad Qastalani states in Mawahib Sharif: لما تعلقت ارادة الحق تعالٰی بایجاد خلقہ ابرز الحقیقۃ المحمدیۃ من الانوار الصمدیۃ فی الحضرۃ الاحدیۃ ثم سلخ منہا العوالم کلہا علوہا وسفلہا [1] | Meaning, when Allah Almighty willed to create the creation, He manifested the Muhammadi Reality (Haqiqat-e-Muhammadiya) ﷺ from the Eternal (Samadi) lights in the state of pure Essence (Ahadiyyah), then from it, He extracted all the upper and lower worlds.

In the commentary of the scholar it is stated: والحضرۃ الاحدیۃ ہی اول تعینات الذات واول رتبہا الذی لا اعتبار فیہ لغیر الذات کما ہو المشار الیہ بقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کان اللہ ولا شیئ معہ ذکرہ الکاشی [2] | Meaning, the rank of Singleness (Ahadiyyah) is the first determination of the Essence and the first rank in which there is absolutely no consideration of anything other than the Essence, to which the Prophet ﷺ pointed in his saying: "Allah was, and there was nothing with Him." This was mentioned by al-Kashi (may his secret be sanctified).

Shaykh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dihlavi states in Madarij al-Nubuwwah: انبیاء مخلوق انداز اسمائے ذاتیہ حق واولیاء از اسمائے صفاتیہ وبقیہ کائنات از صفات فعلیہ وسید رسل مخلوق است از ذات حق وظہور حق دروے بالذات است [3] | Prophets were created from the Essential Names (Asma-e-Zatiya) of Allah, and the Saints from the Names of Attributes (Asma-e-Sifatiya), the rest of the universe from the Functional Attributes (Sifat-e-Fi'liya), and the Master of Messengers (ﷺ) from the Essence of Truth, and the manifestation of Truth in him is essential (bi-al-dhat). (T)

Yes, being created from the very Essence of God does not mean, God forbid, that the Divine Essence is the 'matter' for the essence of Prophethood like clay is for humans, or that, God forbid, any part or the whole of the Divine Essence became the essence of the Prophet. Allah Almighty is pure and transcendent from parts, fragments, uniting with anyone, or indwelling in anything. To believe the Master of the Universe ﷺ, or any object to be a part of the Divine Essence, or to believe any created thing to be the very self and essence of Allah, is infidelity (Kufr).

[1] Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/55 [2] Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/72 [3] Madarij al-Nubuwwah, Takmilla dar Sifat Kamila, Maktaba Nooriya Razawiyya Sukkur, 2/609

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

तकरीर अनकरीब आ रही है। त) इमाम अहमद कस्तलानी मवाहिब शरीफ में फरमाते हैं: لما قت ارادة الحق تعالٰی بایجاد خلقہ ابرز الحقیقۃ المحمدیۃ من الانوار الصمدیۃ فی جمیع الحضرۃ الاحدیۃ ثم سلخ منہا العوالم کلہا علوھا وسفلھا [1] | यानी जब अल्लाह अज़्ज़ा वजल्ल ने मख़्लूकात को पैदा करना चाहा, तो अहदियत के मकाम पर समदी नूरों से हक़ीक़त-ए-मुहम्मदिया (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को ज़ाहिर फ़रमाया, फिर उससे तमाम ऊंचे और नीचे आलम निकाले।

शराह अल्लामा में है: والحضرۃ الاحدیۃ ہی اول تعینات الذات واول رتبھا الذی لا اعتبار فیہ لغیر الذات کما ہو المشار الیہ بقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کان اللہ ولا شیئ معہ ذکرہ الکاشی [2] | यानी अहदियत का मर्तबा ज़ात का पहला तअय्युन और पहला मर्तबा है जिसमें ज़ात के सिवा किसी और चीज़ का बिल्कुल लिहाज़ नहीं, जिसकी तरफ नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस इरशाद में इशारा है कि 'अल्लाह था और उसके साथ कुछ न था', इसे सय्यदी काशी (क़ुद्दसा सिर्रहु) ने ज़िक्र फ़रमाया।

शेख़ मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी, मदारिजुन नुबुव्वह में फ़रमाते हैं: انبیاء مخلوق انداز اسمائے ذاتیہ حق واولیاء از اسمائے صفاتیہ وبقیہ کائنات از صفات فعلیہ وسید رسل مخلوق است از ذات حق وظہور حق دروے بالذات است [3] | अंबिया अल्लाह के अस्मा-ए-ज़ाती (नामों) से पैदा हुए और औलिया अस्मा-ए-सिफ़ाती (सिफ़ात के नामों) से, बाकी कायनात सिफ़ात-ए-फ़ेलीया से, और सय्यद-ए-रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ज़ात-ए-हक़ से, और हक़ का ज़ुहूर आप में बिल-ज़ात है। (त)

हाँ, ज़ात-ए-इलाही से पैदा होने का यह मानी नहीं कि मआज़ अल्लाह ज़ात-ए-इलाही रिसालत के लिए माद्दा (मटेरियल) है जैसे मिट्टी से इंसान पैदा हो, या अयाज़म बिल्लाह ज़ात-ए-इलाही का कोई हिस्सा या कुल, ज़ात-ए-नबी हो गया। अल्लाह अज़्ज़ा वजल्ल हिस्से और टुकड़े होने और किसी के साथ मुत्तहिद (एक) हो जाने या किसी चीज़ में हलूल (समा जाने) से पाक और मुनज़्ज़ह है। हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) या किसी भी चीज़ को जुज़-ए-ज़ात-ए-इलाही या किसी मख़्लूक को ऐन-ए-ज़ात-ए-इलाही मानना कुफ्र है।

[1] अल-मवाहिबुल लदुन्निया, अल-मक़्सद अल-अव्वल, अल-मक़्तब अल-इस्लामी बेरुत, 1/55 [2] शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिबुल लदुन्निया, अल-मक़्सद अल-अव्वल, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 1/72 [3] मदारिजुन नुबुव्वह, तकमीला दर सिफ़ात-ए-कामीला, मक़्तबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 2/609

पृष्ठ 666 का 772

تقریر عنقریب آرہی ہے۔ ت) امام احمد قسطلانی مواہب شریف میں فرماتے ہیں: لما تعلقت ارادۃ الحق تعالٰی بایجاد خلقہ ابرز الحقیقۃ المحمدیۃ من الانوار الصمدیۃ فی الحضرۃ الاحدیۃ ثم سلخ منہا العوالم کلہا علوھا وسفلھا ۱۔ | یعنی جب اللہ عزوجل نے مخلوقات کو پیدا کرنا چاہا صمدی نوروں سے مرتبہ ذات صرف میں حقیقتِ محمدیہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ظاہر فرمایا، پھر اس سے تمام علوی و سفلی نکالے۔

شرح علامہ میں ہے: والحضرۃ الاحدیۃ ہی اول تعینات الذات واول رتبھا الذی لا اعتبار فیہ لغیر الذات کما ہو المشار الیہ بقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کان اللہ ولا شیئ معہ ذکرہ الکاشی ۲۔ | یعنی مرتبہ احدیت ذات کا پہلا تعین اور پہلا مرتبہ ہے جس میں غیر ذات کا اصلاً لحاظ نہیں جس کی طرف نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد میں اشارہ ہے کہ اللہ تعالٰی تھا اور اس کے ساتھ کچھ نہ تھا، اسے سیدی کاشی قدس سرہ نے ذکر فرمایا۔

شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی، مدارج النبوۃ میں فرماتے ہیں: انبیاء مخلوق انداز اسمائے ذاتیہ حق واولیاء از اسمائے صفاتیہ وبقیہ کائنات از صفات فعلیہ وسید رسل مخلوق است از ذات حق وظہور حق دروے بالذات است ۳۔ | انبیاء اللہ کے اسماء ذاتیہ سے پیدا ہوئے اور اولیاء اسمائے صفاتیہ سے، بقیہ کائنات صفات فعلیہ سے، اور سیدِ رسل ذاتِ حق سے، اور حق کا ظہور آپ میں بالذات ہے۔ (ت)

ہاں عین ذات الٰہی سے پیدا ہونے کے یہ معنی نہیں کہ معاذ اللہ ذات الٰہی ذاتِ رسالت کیلئے مادہ ہے جیسے مٹی سے انسان پیدا ہو، یا عیاذًا باللہ ذات الٰہی کا کوئی حصہ یا کل، ذاتِ نبی ہو گیا۔ اللہ

عزوجل حصے اور ٹکڑے اور کسی کے ساتھ متحد ہو جانے یا کسی شئے میں حلول فرمانے سے پاک و منزہ ہے۔ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم خواہ کسی شے جزءِ ذات الہی خواہ کسی مخلوق کو عین و نفس ذات الہی ماننا کفر ہے۔

۱۔ المواھب اللدنیۃ المقصد الاول المکتب الاسلامی بیروت ۱/۵۵ ۲۔ شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیۃ المقصد الاول دارالمعرفۃ بیروت ۱/۷۲ ۳۔ مدارج النبوۃ تکملہ در صفات کاملہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/۶۰۹

Fatawa Ridawiyyah Volume 30

The true meaning of this creation is known only to Allah and His Messenger (Jalla wa 'Ala and Sallallahu 'alayhi wa sallam). No one in the universe truly recognizes the essence of the Messenger.

It is stated in a Hadith:

Arabic	Urdu Translation
O Abu Bakr! No one knows my reality as I am, except my Lord.	O Abu Bakr! No one knows my reality as I am, except my Lord.

Though there may be profound meanings regarding the reality of his emergence from the Divine Essence, the part within reach of common understanding is that the Almighty (Azza wa Jall) created the entire world for the sake of the Radiant Presence of His Beloved (Sallallahu 'alayhi wa sallam). If he were not there, nothing would exist.

Arabic	Urdu Translation
If it were not for you, I would not have created the world.	If it were not for you, I would not have created the world. (T)

It was addressed to Adam (peace be upon him):

Arabic	Urdu Translation
If it were not for Muhammad, I would not have created you, nor the earth, nor the sky.	If it were not for Muhammad, I would not have created you, nor the earth, nor the sky. (T)

So, the entire universe was brought into existence from the Divine Essence through the intermediary of the Master of "Lawlak" (Sallallahu 'alayhi wa sallam), meaning for his sake, by his blessing, and through his medium.

Arabic	Urdu Translation
It is not that he (Sallallahu 'alayhi wa sallam) received existence from the Presence of Might and then he bestowed existence upon the rest of creation, as the disbelieving philosophers claim regarding the mediation of intellects. Allah is Exalted	This is not the case that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) obtained existence from Allah and then gave existence to the rest of the creation, as the infidel philosophers think that other things are created for the sake of intellects. Allah Almighty is exalted above the saying

Arabic	Urdu Translation
and far above what the wrongdoers say. Is there any creator other than Allah?	of these oppressors, can there be any creator other than Allah? (T)

1. Matali' al-Masarat, Maktabah Nooriya Ridawiyyah Faisalabad, p. 129
2. Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter on his ascension to heaven, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/297
3. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Objective, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/50; Matali' al-Masarat, Second Party, Maktabah Nooriya Ridawiyyah Faisalabad, p. 264

फ़तावा रिज़विया खंड ३०

इस सृष्टि का वास्तविक अर्थ तो अल्लाह और उसके रसूल ही जानें (जल्ल व अला और सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। संसार में रसूल के व्यक्तित्व को कोई नहीं पहचानता।

हदीस में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
ऐ अबू बक्र! मेरी हक़ीक़त को जैसा मैं हूँ, मेरे रब के अलावा किसी ने नहीं जाना।	ऐ अबू बक्र! मेरी हक़ीक़त को जैसा मैं हूँ, मेरे रब के अलावा किसी ने नहीं जाना।

ईश्वर के अस्तित्व से उनके पैदा होने की हकीकत के गहरे अर्थ हो सकते हैं, लेकिन आम समझ में जितना हिस्सा आता है वह यह है कि हज़रत-ए-हक़ (अज़-व-जल्ल) ने समस्त ब्रह्मांड को अपने सबसे प्रिय रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए बनाया। यदि आप न होते, तो कुछ भी न होता।

अरबी	उर्दू अनुवाद
यदि आप न होते, तो मैं दुनिया न बनाता।	यदि आप न होते, तो मैं दुनिया न बनाता। (त)

हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) से कहा गया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
यदि मुहम्मद न होते, तो मैं न तुम्हें बनाता और न ही पृथ्वी और आकाश को।	यदि मुहम्मद न होते, तो मैं न तुम्हें बनाता और न ही पृथ्वी और आकाश को। (त)

तो सारा संसार ईश्वर के अस्तित्व से "लौलाक" के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के माध्यम से अस्तित्व में आया, यानी उनके लिए, उनके सदके और उनके वसीले से।

अरबी	उर्दू अनुवाद
ऐसा नहीं है कि उन्होंने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अल्लाह से अस्तित्व प्राप्त किया और फिर बाकी सृष्टि को अस्तित्व प्रदान किया, जैसा कि काफ़िर दार्शनिक 'बुद्धि' (عقول) की मध्यस्थता के बारे में गुमान करते हैं। अल्लाह	यह बात नहीं है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अल्लाह से अस्तित्व प्राप्त किया और फिर बाकी मखलूक को वजूद दिया, जैसा कि काफ़िर दार्शनिक गुमान करते हैं कि बुद्धि के लिए दूसरी चीजें पैदा होती हैं। अल्लाह तआला इन

अरबी	उर्दू अनुवाद
इन जालिमों की बातों से बहुत बुलंद और पाक है। क्या अल्लाह के अलावा भी कोई स्रष्टा है?	ज़ालिमों के इस कथन से बहुत ऊँचा और बुलंद है। क्या अल्लाह के अलावा भी कोई खालिक (सृजनकर्ता) हो सकता है? (त)

1. मतालियुल मसरत, मकतबा नूरिया रिज़विया फैसलाबाद, पृष्ठ १२९
2. तारीख दमिश्क अल-कबीर, अध्याय: उनका स्वर्गारोहण आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ३/२९७
3. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, प्रथम उद्देश्य, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत १/५०; मतालियुल मसरत, दूसरा भाग, मकतबा नूरिया रिज़विया फैसलाबाद, पृष्ठ २६४

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

اس تخلیق کے اصل معنی تو اللہ ورسول جانیں، جل وعلا وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عالم میں ذات رسول کو تو کوئی پہچانتا نہیں۔

حدیث میں ہے:

| یا ابا بکر لم یعرفنی حقیقة غیر ربی- | اے ابوبکر ! مجھ جیسا میں حقیقت میں ہوں میرے رب کے سوا کسی نے نہ جانا۔ |

ذات الٰہی سے اس کے پیدا ہونے کے حقیقت کے مفہوم ہو مگر اس میں فہم ظاہر ہیں کا جتنا حصہ ہے وہ یہ ہے کہ حضرت حق عزجلالہ، نے تمام جہان کو حضور پر نور محبوب اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے واسطے پیدا فرمایا، حضور نہ ہوتے تو کچھ نہ ہوتا۔

| لولاك لما خلقت الدنیا- | اگر آپ نہ ہوتے تو میں دنیا کو نہ بناتا۔ (ت) |

آدم علیہ الصلوۃ والسلام سے ارشاد ہوا :

| لولا محمد ما خلقتك ولا ارضا ولا سماء- | اگر محمد نہ ہوتے تو میں نہ تمہیں بناتا نہ زمین و آسمان کو۔ (ت) |

تو سارا جہان ذات الٰہی سے بواسطہ حضور صاحب لولاک صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پیدا ہوا یعنی حضور کے واسطے حضور کے صدقے حضور کے طفیل میں۔

| لا انه صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم استقاض الوجود من حضرة العزة ثم هو افاض الوجود علی سائر البریة کما تزعم کفرة الفلاسفة من توسیط العقول، تعالی اللہ عما یقول الظالمون علوا کبیرا، هل من

خلاق غیر اللہ۔ | یہ بات نہیں کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اللہ سے جود حاصل کیا پھر باقی مخلوق کو آپ نے وجود دیا جیسے فلاسفہ کافر گمان کرتے ہیں کہ عقول کے واسطے دوسری چیزیں پیدا ہوتی ہیں، اللہ تعالیٰ ان ظالموں کے اس قول سے بلند و بالا ہے، کیا اللہ تعالیٰ کے علاوہ بھی کوئی خالق ہوسکتا ہے۔ (ت) |

1 مطالع المسرات مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۱۲۹ 2 تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر عروجہ الی السماء الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۹۷ 3 المواہب اللدنیۃ المقصد الاول المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۵۰، مطالع المسرات الحزب الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۲۶۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

Contrary to our master, the essence of light (peace and blessings of Allah be upon him), who does not exist by virtue of anyone else, nor through any intermediary except his Lord; thus, he was created directly from the Divine Essence. It is stated in Sharh al-Zarqani:

That is, from His own light, not in the sense that it is a matter from which his light was created,	**That is, from this light which is Allah's essence; the purpose is not that it is some material from which your light was created, but rather the purpose is that Allah Almighty's Will related to your light without any intermediary in existence. (T)**
1. but rather in the sense that the Divine Will related to his light without any intermediate thing in his existence.	

Or, for the sake of better explanation, consider an imperfect example: suppose the sun shone upon a magnificent, beautiful, and grand mirror. The mirror sparkled, and from its light, other mirrors, springs of water, winds, and shadows were illuminated. In the mirrors and springs, there was not just a manifestation, but a ray commensurate with their respective capacities was also created so that they could illuminate other things. Some sunlight fell upon walls; these are conditioned by the quality of light, even if they don't illuminate others to which even the sunlight didn't reach directly, which were manifested by the intermediate air, like the inner walls of a roofed veranda during the day; their portion was only this much, not gaining from the quality of light. The first mirror is directly illuminated by the sun's essence, and the remaining mirrors and springs are through its mediation, and walls etc. are through mediation upon mediation. Then, just as the light falling on the first mirror is precisely the sun's light without the sun itself or any part of it becoming the mirror, similarly, the other mirrors and springs illuminated by that mirror, and the sunlight falling on walls etc., or just appearing there—on all of them, it is certainly the light of the sun and its manifestation. Mirrors and springs are merely intermediaries for reception; if you look at their own essence, they themselves have no share in light, let alone in manifestation.

There is one lamp in this house, from whose radiance, Wherever you look, assemblies have been formed. (In this house, there is a single lamp whose glow creates the assemblies wherever you look).

This perspective is merely a way to approximate understanding, as it was ordained: "The example of His light is like a niche in which there is a lamp" 2. (The example of His light is as a niche wherein is a lamp. T). Otherwise, where is a lamp and where is that True Light? "And for Allah is the highest attribute" 3 (And Allah's station is the highest. T)

1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/46.
2. Al-Quran al-Karim, 24/35.
3. Al-Quran al-Karim, 16/60.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

हमारे हुज़ूर ऐन-उल-नूर (नूर की असल), सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के विपरीत, जो किसी के परछाईं में नहीं हैं, अपने रब के अलावा किसी के माध्यम से नहीं हैं, वे सीधे ईश्वरीय सार से उत्पन्न हुए हैं। ज़रक़ानी शरीफ़ में है:

यानी उसके स्वयं के नूर से, इस अर्थ में नहीं कि वह कोई पदार्थ है जिससे आपका नूर पैदा हुआ,	**यानी इस नूर से जो अल्लाह की ज़ात है; यह मक़सद नहीं कि वह कोई मादा (पदार्थ) है जिससे आपका नूर पैदा हुआ बल्कि मक़सद यह है कि अल्लाह तआला का इरादा आपके नूर से बिना किसी वास्ता-ए-फ़िल-वजूद के मुताल्लिक हुआ (त)**
1. बल्कि इस अर्थ में कि अल्लाह तआला की इच्छा आपके नूर से बिना किसी अस्तित्वगत माध्यम के संबद्ध हुई।	

या स्पष्टीकरण के उद्देश्य से अधिक से अधिक एक अपूर्ण उदाहरण इस प्रकार समझें कि सूर्य ने एक विशाल, सुंदर और भव्य दर्पण पर प्रकाश डाला, दर्पण चमक उठा और उसके प्रकाश से अन्य दर्पण, पानी के सोते, हवाएं और परछाइयां प्रकाशित हो गईं। दर्पण और सोतों में न केवल प्रकटीकरण हुआ, बल्कि अपनी-अपनी क्षमता के अनुसार किरणें भी पैदा हुईं ताकि वे अन्य वस्तुओं को प्रकाशित कर सकें। कुछ दीवारों पर धूप पड़ी, ये प्रकाश की गुणवत्ता से अनुकूलित हैं, भले ही वे औरों को प्रकाशित न करें जहाँ तक धूप भी नहीं पहुँची, वे मध्यवर्ती हवाओं ने प्रकट की जैसे दिन में छत वाले बरामदे की भीतरी दीवारें; उनका हिस्सा केवल इतना ही हुआ कि वे प्रकाश की गुणवत्ता से लाभान्वित नहीं हुए। पहला दर्पण स्वयं सूर्य के अस्तित्व से सीधे प्रकाशित है और बाकी दर्पण और सोते उसके माध्यम से हैं और दीवारें आदि माध्यम दर माध्यम हैं। फिर जिस प्रकार वह प्रकाश जो पहले दर्पण पर पड़ा, वह वास्तव में सूर्य का ही प्रकाश है बिना इसके कि सूर्य स्वयं या उसका कोई भाग दर्पण बन गया हो, उसी प्रकार बाकी दर्पण और सोते जो उस दर्पण से प्रकाशित हुए और दीवारों आदि पर उनकी धूप पड़ी या केवल प्रकट हुई, उन सब पर निश्चित रूप से सूर्य ही का प्रकाश और उसी का प्रकटीकरण है। दर्पण और सोते केवल प्राप्ति के माध्यम हैं, उनके स्वयं के अस्तित्व में देखो तो वे स्वयं न तो नूर हैं और न ही प्रकटीकरण में कोई हिस्सा रखते हैं।

एक चिराग है इस घर में जिसकी चमक से, जहाँ भी देखो महफ़िलें सजी हैं। (इस घर में एक चिराग है जिसकी चमक से तू जहाँ देखता है वहाँ सभाएँ बनी हुई हैं)।

यह दृष्टिकोण केवल समझ को करीब लाने के लिए है जैसा कि इरशाद हुआ: "उसके नूर की मिसाल ऐसी है जैसे एक ताक़ (आला) कि उसमें चिराग है।" 2 (त) वरना कहाँ चिराग और कहाँ वह नूर-ए-हक़ीक़ी, "और अल्लाह की शान सबसे ऊँची है।" 3 (त)

1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अव्वल, दारुल मारिफ़त, बेरूत, 1/46
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 24/35
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 16/60

पृष्ठ 668/772

بخلاف ہمارے حضور عین النور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے کہ وہ کسی کے طفیل میں نہیں، اپنے رب کے سوا کسی کے واسطے نہیں تو وہ ذات الٰہی سے بلاواسطہ پیدا ہیں۔ زرقانی شریف میں ہے:

ای من نورہ ذاتہ لابمعنی انھا مادۃ خلق نورہ منھا 1

یعنی اس نور سے جو اللہ کی ذات ہے، یہ مقصد نہیں کہ وہ کوئی مادہ ہے جس سے آپ کا نور پیدا ہوا بلکہ مقصد یہ ہے کہ اللہ تعالٰی کا ارادہ آپ کے نور سے بلا کسی واسطہ فی الوجود کے متعلق ہوا (ت)

بل بمعنی تعلق الارادۃ بہ بلاواسطۃ شیئ فی وجودہ۔

یا زیادہ سے زیادہ بغرضِ توضیح ایک کمال ناقص مثال یوں خیال کیجئے کہ آفتاب نے ایک عظیم و جمیل و جلیل آئینہ پر تجلی کی، آئینہ چمک اٹھا اور اس کے نور سے اور آئینے اور پانیوں کے چشمے اور ہوائیں اور سائے روشن ہوئے آئینہ اور چشموں میں صرف ظہور نہیں بلکہ اپنی اپنی استعداد کے لائق شعاع بھی پیدا ہوئی کہ اور چیز کو روشن کر سکے کچھ دیواروں پر دھوپ پڑی، یہ کیفیتی نور سے متکیف ہیں اگرچہ اور کو روشن نہ کریں جن تک دھوپ بھی نہ پہنچی، وہ ہوائے متوسط نے ظاہر کیں جیسے دن میں مسقف دالان کی اندرونی دیواریں ان کا حصہ صرف اسی قدر ہوا کہ، کیفیت نور سے بہرہ نہ پایا، پہلا آئینہ خود ذاتِ آفتاب سے بلاواسطہ روشن ہے اور باقی آئینے چشمے اس کے واسطے سے اور دیواریں وغیرہ بالواسطہ در واسطہ پھر جس طرح وہ نور کہ آئینہ اول پر پڑا بعینہٖ آفتاب کا نور ہے بغیر اس کے آفتاب خود یا اس کا کوئی حصہ آئینہ ہو

گیا ہو، یونہی باقی آئینے اور چشمے کہ اس آئینے سے روشن ہوئے اور دیوار وغیرہ اشیاء پر ان کی دھوپ پڑی یا صرف ظاہر ہوئیں، ان سب پر یقیناً آفتاب ہی کا نور اور اسی سے ظہور ہے، آئینے اور چشمے فقط واسطہ وصول ہیں، ان کی حد ذات میں دیکھو تو یہ خود نور تو نور، ظہور سے بھی حصہ نہیں رکھتے۔

یک چراغست دریں خانہ کہ از پرتو آں ہر کجامی نگری انجمنئے ساختہ اند (اس گھر میں ایک چراغ ہے جس کی تابش سے تو جہاں دیکھتا ہے انجمن بنائے ہوئے ہیں)

یہ نظر محض ایک طرح کی تقریب فہم کے لئے ہے جس طرح ارشاد ہوا: "مَثَلُ نُوْرِہٖ کَمِشْکٰوۃٍ فِیْھَا مِصْبَاحٌ" 2۔ (اس کے نور کے مثال ایسے ہے جیسے ایک طاق کہ اس میں چراغ ہے۔ ت) ورنہ کجا چراغ اور کجا وہ نورِ حقیقی، "وَ لِلّٰہِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی ط" 3 (اور اللہ کی شان سب سے بلند ہے۔ت)

1. شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ المقصد الاول دارالمعرفت بیروت ۱/ ۴۶
2. القرآن الکریم ۳۵/۲۴
3. القرآن الکریم ۱۶/۶۰

So, the explanation of only these two matters is intended: first, see that all things became illuminated by the sun without the sun itself becoming a mirror or something separating from it to become a mirror; second, that one mirror is illuminated directly from the essence of the sun itself while the rest are through intermediaries, otherwise, far be it, where is the example and where is that court of Majesty! If we consider other things in the example to be illuminated through intermediaries, the sun is behind a veil, while Allah (Almighty and Glorious) is manifest above all manifest. The sun needs intermediaries for its light to reach those things, while Allah (Almighty and Glorious) is pure from need. In short, in no matter is a complete correspondence intended nor is it possible at all, to the extent that even the nature of mediation is not the same, as is not hidden and we have already pointed towards it. (Note: 't' stands for Takhreej/Annotation)

Sidi Abu Salim Abdullah ‘Ayashi, a colleague of our teacher Allama Muhammad Zarqani and a student of Allama Abu'l-Hasan Shubramallisi, in his book "al-Rihlah," and then Sidi Allama ‘Ashmawi (may Allah have mercy on them all) in "Sharh Salat" of Hazrat Sidi Ahmad Badawi al-Kabir (may Allah be pleased with him), say:

Arabic Text	**Urdu Translation/Explanation**
Indeed, he alone perceives Him in His reality who knows the meaning of the word of Allah Almighty: "Allah is the Light of the heavens and the earth." Verily, the realization of that, as is appropriate, is not among what is perceived by the merchandise of intellects, nor among what imaginations have dominion over. It is only perceived through divine unveiling and the irradiation of His Truth from the rays of that Light into the heart of the servant; thus, he perceives the Light of Allah by His Light. The closest explanation that gives proximity to understanding the meaning of the Hadith is that since the Muhammadi Light was the first of the	Only that person can truly perceive Him who knows the meaning of Allah Almighty's command "Allah is the Light of the heavens and the earth," because the means of imagination and intellect cannot achieve its true perception. It can only be understood through the rays of that light bestowed by Allah Almighty into the servant's heart; thus, "the Light of Allah" can only be understood through that very light. For understanding the meaning of the Hadith, the closest thing is that when the Muhammadi Light is the first manifestation of the Eternal and Pre-existent Light, it is also the very first manifestation of Allah Almighty's

Arabic Text

created lights through which the Eternal Pre-existent Light manifested itself, and it is the first of the determinations for the Absolute Divine Existence and the support for every existing or future light. And just as the First Light shone in its reality and became illuminated such that it became light, so did its Muhammadi Light shine upon the realities of existents...

Urdu Translation/Explanation

existence in the universe and the original strength of all lights coming into existence. When this first light shone and became radiant, then this Muhammadi light cast its brilliance on all existents degree by degree, so whether without intermediary or considering the increase or decrease of intermediaries, every thing became illuminated according to its capacity.

फतावी रज़विया जिल्द ३०

तो केवल इन दो बातों की व्याख्या अभीष्ट है: एक यह कि देखो सूर्य से सभी वस्तुएँ प्रकाशित हुईं बिना इसके कि सूर्य स्वयं दर्पण बन गया या उसमें से कुछ अलग होकर दर्पण बना, दूसरे यह कि एक दर्पण स्वयं सूर्य की सत्ता से बिना किसी माध्यम के प्रकाशित है और बाकी माध्यमों से, अन्यथा कहाँ वह उदाहरण और कहाँ वह महिमा का दरबार! यदि हम उदाहरण में अन्य वस्तुओं को माध्यमों से प्रकाशित मानें, तो सूर्य पर्दे में है, जबकि अल्लाह (अज़ व जल) हर प्रत्यक्ष से ऊपर प्रत्यक्ष है। सूर्य को उन वस्तुओं तक अपना प्रकाश पहुँचाने के लिए माध्यमों की आवश्यकता है, जबकि अल्लाह (अज़ व जल) आवश्यकता से पवित्र है। संक्षेप में, किसी भी बात में पूर्ण समानता न तो उद्देश्य है और न ही संभव है, यहाँ तक कि माध्यम का स्वभाव भी समान नहीं है, जैसा कि छिपा नहीं है और हमने इसकी ओर संकेत कर दिया है। (त)

सीदी अबू सालिम अब्दुल्ला अयाशी, हमारे शिक्षक अल्लामा मुहम्मद ज़रकानी के सहपाठी और अल्लामा अबुल हसन शुबरामल्लीसी के छात्र, अपनी पुस्तक "अल-रिहला" में, फिर सीदी अल्लामा अश्मावी (अल्लाह उन सभी पर दया करे) हज़रत सीदी अहमद बदवी कबीर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की "शरह सलात" में फरमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वास्तव में वही व्यक्ति उसे उसकी वास्तविकता में समझ सकता है जो अल्लाह तआला के इस वचन का अर्थ जानता है: "अल्लाह आकाशों और पृथ्वी का प्रकाश है।" और इसकी वास्तविकता जैसा कि उचित है, वह चीज़ नहीं है जिसे बुद्धि की पूँजी से समझा जा सके और न ही वह जिस पर कल्पनाओं का अधिकार हो। वह तो केवल दिव्य अनावरण और बंदे के हृदय में उस प्रकाश की किरणों से उसकी सत्यता के चमकने के माध्यम से समझा जाता है; अतः वह अल्लाह के प्रकाश को उसके प्रकाश से ही समझता है। हदीस के अर्थ को समझने के सबसे	इसका बोध वास्तविकता में वही व्यक्ति कर सकता है जो अल्लाह तआला के निर्देश "अल्लाह आकाशों और पृथ्वी का प्रकाश है" का अर्थ जानता है क्योंकि कल्पना और बुद्धि के साधन इसका वास्तविक बोध नहीं कर सकते। इसे तो केवल बंदे के दिल में उस नूर (प्रकाश) को अल्लाह तआला की प्रदान की गई किरणों से ही समझा जा सकता है, अतः "अल्लाह के नूर" को उसी नूर के माध्यम से समझा जा सकता है। हदीस के अर्थ को समझने के लिए निकटतम यह है कि जब नूरे

अरबी पाठ

करीब यह है कि चूँकि नूरे मोहम्मदी उन उत्पन्न प्रकाशों में से पहला है जिसके माध्यम से शाश्वत पुरातन प्रकाश प्रकट हुआ, और वह परम दिव्य अस्तित्व के लिए पहला निर्धारण है और हर वर्तमान या भविष्य के प्रकाश का सहारा है। और जैसे पहला प्रकाश अपनी वास्तविकता में चमका और प्रकाशित हुआ यहाँ तक कि वह स्वयं प्रकाश बन गया, वैसे ही उसके नूरे मोहम्मदी ने अस्तित्वों की वास्तविकताओं पर प्रकाश डाला...

पृष्ठ ६६९/७७२

उर्दू अनुवाद

मोहम्मदी पुरातन और शाश्वत नूर की पहली अभिव्यक्ति है तो ब्रह्मांड में भी अल्लाह तआला के अस्तित्व की वही सबसे पहली अभिव्यक्ति है और अस्तित्व में आने वाले सभी नूरों की मूल शक्ति है। जब यह नूर-ए-अव्वल चमका और प्रकाशित हुआ तो इस नूरे मोहम्मदी ने सभी वस्तुओं पर चरण दर चरण अपनी चमक डाली, तो बिना माध्यम के या माध्यमों की कमी-बेशी के अनुसार हर चीज़ अपनी क्षमता के अनुसार प्रकाशित हो गई।

تو توضیح صرف ان دو باتوں کی منظور ہے ایک یہ کہ دیکھو آفتاب سے تمام اشیاء منور ہوئیں بے اسکے آفتاب خود آئینہ ہو گیا یا اس میں سے کچھ جدا ہو کر آئینہ بنا، دوسرے یہ کہ ایک آئینہ نفس ذات آفتاب سے بلا واسطہ روشن ہے باقی بوسائط، ورنہ حاشا کہاں مثال اور کہاں وہ بارگاہ جلال۔ باقی اشیاء سے کہ مثال میں بالواسطہ منور مانیں آفتاب حجاب میں ہے اور اللہ عزوجل ظاہر فوق کل ظاہر ہے، آفتاب ان اشیاء تک اپنے وصول نور میں وسائط کا محتاج ہے اور اللہ عزوجل احتیاج سے پاک۔ غرض کسی بات میں نہ تطبیق مراد نہ ہرگز ممکن، حتی کہ نفس وساطت بھی یکساں نہیں، کما لا یخفی وقد اشرنا الیہ (جیسا کہ پوشیدہ نہیں اور ہم نے اس کی طرف اشارہ کر دیا ہے۔ ت) سیدی ابو سالم عبداللہ عیاشی، ہم استاذ علامہ محمد زرقانی تلمیذ علامہ ابوالحسن شبراملسی اپنی کتاب "الرحلہ" پھر سیدی علامہ عشماوی رحمہم اللہ تعالیٰ جمیعاً "شرح صلاۃ" حضرت سیدی احمد بدوی کبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
انما یدرکه علی حقیقته من عرف معنی قول تعالی: الله نور السموات والارض وتحقیق ذلك علی ما ینبغی لیس مما یدرك ببضاعة العقول ولا مما تسلط علیه الاوهام وانما یدرك بکشف الهی واشراق حقه من اشعة ذلك النور فی قلب العبد فیدرك نور الله بنوره و اقرب تقریر یعطی القرب من فهم	اس کا ادراک حقیقۃً وہی شخص کر سکتا ہے جو اللہ تعالیٰ کے ارشاد اللہ نور السموات والارض کا معنیٰ جانتا ہے کیونکہ وہم اور عقل کے ذرائع اس کا حقیقی ادراک نہیں کر سکتے، اس کو تو صرف بندے کے دل میں اس نور کو اللہ تعالیٰ کی عطا کردہ شعاعوں سے ہی سمجھا جاسکتا ہے، پس "نور اللہ" کو اس نور ہی کے ذریعے سے سمجھا جاسکتا ہے۔ حدیث کے معنی

عربی عبارت	اردو ترجمہ
معنی الحدیث انه لما کان النور المحمدی اول الانوار الحادثة التي تجلی بها النور القدیم الازلی وهو اول التعینات للوجود المطلق الحقانی و هو مدد کل نور کائن او یکون وکما اشرق النور الاول فی حقیقته فتنورت بحیث صارت هو نورا اشرق نوره المحمدی علی حقائق الموجودات شیئا	کو سمجھنے کے لئے قریب ترین یہ ہے کہ نور محمدی جب قدیم اور ازلی نور کی پہلی تجلی ہے تو کائنات میں بھی اللہ تعالیٰ کے وجود کا وہی سب سے پہلا مظہر ہے اور وجود میں آنے والے تمام نوروں کی اصل قوت ہے۔ جب یہ نور اول چمکا اور منور ہوا تو اس نور محمدی نے تمام موجودات پر درجہ بدرجہ اپنی چمک ڈالی تو بلا واسطہ یا واسطوں کی کمی بیشی کے اعتبار سے ہر چیز اپنی استعداد کے مطابق روشن ہوگئی۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

...gradually, so it derives its light from it according to the degree of its illumination based on the abundance of intermediaries, their scarcity, or their absence. Whenever its light shone upon a type of reality, the light appeared in the manifestation of divisions. Thus, the created light was initially one thing, then it shone into another reality, which became fully illuminated by its light according to what its essence required. Consequently, in the created existence, two lights came into being: the bestower of grace (mufid) and the recipient of grace (mufad). In reality, there is only one light that shone into a receptacle capable of being illuminated, appearing illuminated through multiple manifestations while the source of manifestation remains one. Similarly, whenever it shines in a location, it appears in the form of division. The light upon which grace has been bestowed may also shine, according to its strength, upon other recipients, which then become illuminated by its light. Thus, another division occurs according to the manifestations, and all of them refer back to the first created light, whether through an intermediary or without one.

He said: This is the limit of what expression has reached in this explanation. Due to his limited scope and lack of mastery in the divine sciences, if he were to add more to this explanation, he would fear for himself. The closest example given for this is the light of a lamp from which many lamps are lit; yet, in itself, it remains as it is, with nothing diminished from it. Even closer to reality than this example, yet further from common understanding, is the light of the sun shining on the crescents and the stars...

Page 670 of 772

फतावा रज़विया खंड 30

...धीरे-धीरे, अतः वह अपनी चमक की मात्रा के अनुसार मध्यस्थों की अधिकता, कमी या उनकी अनुपस्थिति के आधार पर उससे प्रकाश प्राप्त करता है। जब भी उसका प्रकाश किसी प्रकार की वास्तविकता पर चमका, तो विभाजनों की अभिव्यक्ति में प्रकाश प्रकट हुआ। इस प्रकार, निर्मित प्रकाश पहले एक वस्तु थी, फिर वह दूसरी वास्तविकता में चमका, जो अपनी वास्तविकता की आवश्यकता के अनुसार उसके प्रकाश से पूरी तरह प्रकाशित हो गई। परिणामस्वरूप, निर्मित अस्तित्व में दो प्रकाश अस्तित्व में आए: अनुग्रह प्रदान करने वाला (मुफीद) और अनुग्रह प्राप्त करने वाला (मुफ़ाद)। वास्तविकता में, वहाँ केवल एक ही प्रकाश है जो प्रकाश प्राप्त करने योग्य पात्र में चमका, और विभिन्न अभिव्यक्तियों के माध्यम से प्रकाशित हुआ, जबकि स्रोत एक ही रहता है। इसी तरह, जब भी यह किसी स्थान पर चमकता है, तो यह विभाजन के रूप में दिखाई देता है। वह प्रकाश जिस पर अनुग्रह प्रदान किया गया है, वह भी अपनी शक्ति के अनुसार अन्य पात्रों पर चमक सकता है, जो फिर उसके प्रकाश से प्रकाशित हो जाते हैं। इस प्रकार, अभिव्यक्तियों के अनुसार एक और विभाजन होता है, और वे सभी पहले निर्मित प्रकाश की ओर वापस जाते हैं, चाहे मध्यस्थ के माध्यम से हो या उसके बिना।

उन्होंने कहा: इस व्याख्या में शब्दों की पहुँच की यह अंतिम सीमा है। अपने सीमित ज्ञान और दिव्य विज्ञानों में निपुणता की कमी के कारण, यदि वह इस व्याख्या में और अधिक जोड़ता, तो उसे स्वयं के लिए भय होता। इसके लिए दिया गया सबसे सटीक उदाहरण एक दीपक का प्रकाश है जिससे कई दीपक प्रज्ज्वलित होते हैं; इसके बावजूद वह अपनी मूल स्थिति में बना रहता है और उसके प्रकाश में कोई कमी नहीं आती। इस उदाहरण से भी अधिक यथार्थ के निकट, किंतु सामान्य समझ से दूर, सूर्य का प्रकाश है जो चंद्रमा और तारों पर चमकता है...

772 में से पृष्ठ 670

مطابق چمک اٹھی اور تمام حقائق و اقسام اس نور کی چمک سے اس کے مظہر بن گئے، یوں وجود میں آنے والا پہلا نور ایک تھا لیکن اسکی چمک سے دوسرے حقائق بھی اپنی حقیقت کے مطابق اس نور سے منور ہوتے چلے گئے اور کائنات میں نور در نور بن گئے جبکہ وجود میں نور کی صرف دو ہی قسمیں، ایک فیض دینے والا اور دوسرا فیض پانے والا، حالانکہ نفس الامری حقیقت میں یہ دونوں نور ایک ہی ہیں، یہ ایک حقیقی نور ہی قابل اشیاء میں چمک پیدا کرکے متعدد مظاہر میں ہوتا ہے اور تمام اقسام میں ہر قسم کی صورت میں چمکتا ہے اسی طرح فیض یافتہ نور بھی اپنی استعداد کے مطابق دوسری قابل اشیاء میں چمک پیدا کرکے ان کو منور کرتا ہے جس سے مزید مظاہرات کی اقسام حاصل ہوتی ہیں جبکہ یہ تمام انوار بالواسطہ یا بلاواسطہ سب سے پہلے نور سے ہی مستفیض ہیں۔

اس تقریر کے لئے یہ انتہائی محتاط عبارت ہے جو علوم الٰہیہ کے موافق ہے، اس سے زائد عبارت خطرناک ہو سکتی ہے۔ اس تقریر کی مناسب مثال وہ چراغ ہے جس سے بے شمار چراغ روشن ہوئے، اس کے باوجود وہ اپنی اصل حالت پر باقی ہے اور اس کے نور میں کوئی کمی واقع نہیں ہوئی، مزید واضح مثال سورج ہے جس سے تمام سیارے روشن ہیں جن کا اپنا کوئی نور نہیں ہے۔ بظاہر یوں معلوم ہوتا ہے کہ سورج کا نور ان سیاروں میں منقسم ہوگیا ہے

Fatawa Rizvia Volume 30

The saying that everything is illuminated by its light and they have no light of their own; it might be said at first glance that the sun's light is divided among these celestial bodies. In reality, this is nothing but its light, and it exists in them without anything being diminished from it or anything separating from it. Rather, it shone upon bodies capable of illumination, and thus they became illuminated. While in reality, it is the light of the sun in these planets, which neither separated from the sun nor decreased; the planets only shine due to their own capability and were illuminated by the light of the sun.

Closer to understanding this is what happens in terrestrial bodies from the shining of sunbeams on water or glass bottles. Then, what faces them on the walls is illuminated such that a light like the sun's light is perceived there, shining by its radiance. Nothing from the light of the sun-lit object has separated from its place to that place. For further understanding, consider the sunbeams falling on water and glass, whose reflection falls on the opposite wall, making the wall bright. This light on the wall is the sun's light which fell on the wall indirectly because the sun did not fall directly on the wall, nor did this light separate from the sun. Despite this, this light belongs to the sun. When Allah Almighty clears the veil of heedlessness from someone's heart and that heart is illuminated with Muhammadi lights, then its perception becomes so perfect that there is no possibility of doubt or delusion in it.

We ask Allah Almighty to illuminate our insights with the light of Divine Knowledge, to shield our inner selves from the darkness of ignorance, and to forgive us for what we have dared to delve into which we are not worthy of. And we ask Him not to take us to task for what our actions necessitate. We pray to Allah Almighty that He illuminates our insight with the light of His knowledge and protects our inner selves from the darkness of ignorance, and forgives our audacity in matters we are not capable of contemplating, and from His presence...

यह कहना कि सब कुछ उसके(सूर्य के) प्रकाश से प्रकाशित है और उनका अपना कोई प्रकाश नहीं है; पहली नज़र में यह कहा जा सकता है कि सूर्य का प्रकाश इन खगोलीय पिंडों में विभाजित है। वास्तव में, यह उसके प्रकाश के अलावा और कुछ नहीं है, और यह उनमें मौजूद है बिना किसी चीज़ के कम हुए या उससे अलग हुए। बल्कि, यह प्रकाश ग्रहण करने में सक्षम पिंडों पर चमका, और इस प्रकार वे प्रकाशित हो गए। जबकि वास्तविकता में इन ग्रहों में सूर्य का ही प्रकाश है जो सूर्य से न तो अलग हुआ और न ही कम हुआ; ग्रह तो केवल अपनी क्षमता के आधार पर चमकते हैं और सूर्य के प्रकाश से प्रकाशित हुए।

इसे समझने के लिए और भी करीब वह है जो निचले (सांसारिक) पिंडों में पानी या कांच की बोतलों पर सूर्य की किरणों के चमकने से होता है। तब, उनके सामने वाली दीवारों पर प्रकाश पड़ता है जिससे वे दीवारें प्रकाशित हो जाती हैं, वहाँ सूर्य के प्रकाश जैसा प्रकाश दिखाई देता है जो अपनी चमक से चमकता है। उस सूर्य-प्रकाशित वस्तु से कोई भी प्रकाश अपने स्थान से उस स्थान पर अलग होकर नहीं गया। अधिक समझ के लिए पानी और शीशे पर पड़ने वाली सूरज की किरणों को देखा जाए जिनका अक्स पानी या शीशे के सामने वाली दीवार पर पड़ता है जिससे दीवार रोशन हो जाती है। दीवार पर यह रोशनी सूरज की ही रोशनी है जो परोक्ष रूप से दीवार पर पड़ी क्योंकि सूरज सीधे दीवार पर नहीं पड़ा और न ही यह रोशनी सूरज से अलग हुई। इसके बावजूद यह रोशनी सूरज की ही है। जब अल्लाह तआला किसी के दिल से लापरवाही का पर्दा हटा देता है और वह दिल मुहम्मदी नूर से रोशन होता है, तो फिर उसकी समझ इतनी पूर्ण होती है कि उसमें संदेह या भ्रम की गुंजाइश नहीं होती।

हम अल्लाह तआला से प्रार्थना करते हैं कि वह हमारी अंतर्दृष्टि को दिव्य ज्ञान के नूर से आलोकित करे, हमारे अंतर्मन को अज्ञानता के अंधेरों से बचाए, और हमें उन बातों में पड़ने के साहस के लिए क्षमा करे जिनके हम योग्य नहीं हैं। और हम उससे प्रार्थना करते हैं कि वह हमें हमारे कर्मों की मांग के अनुसार दंडित न करे। अल्लाह तआला से दुआ है कि वह हमारी अंतर्दृष्टि को अपने इल्म के नूर से रोशन फरमाए और हमारे बातिन को जहालत के अंधेरों से महफूज़ फरमाए, और जिन मामलों में हम गौर करने के अहल नहीं हैं उन पर हमारी जसारत को माफ फरमाए और उस जनाब...

القول بان الكل مستنير بنوره وليس لها نور من ذاتها فقد يقال بحسب النظر الاول ان نور الشمس منقسم في هذه الاجرام العلوية وفي الحقيقة ليس هذا الا نورها وهو قائم بها لم ينقص منه شيئ ولم يزايلها منه شيئ ولكنه اشرق في اجرام قابلة الاستنارة فاستنارت۔ جبکہ فی الواقع ان سیاروں میں سورج ہی کا نور ہے جو سورج سے نہ تو جدا ہوا اور نہ ہی کم ہوا، سیارے تو صرف اپنی قابلیت کی بنا پر چمکتے ہیں اور سورج کی روشنی سے منور ہوئے۔

واقرب من هذا الالفهم ما يحصل في الاجرام السفلية من اشراق اشعة الشمس على الماء او قوار الزجاج فيستنير ما يقابلها من الجدران بحيث يلمح فيها نور كنور الشمس مشرق باشراقه ولم ينفصل شيئ من نور المشمس عن محله الى ذلك المحل ومن كشف الله حجاب الغفلة عن قلبه واشرقت الانوار المحمدية على قلبه يصدق اتباعه له ادرك الامر ادراكا اخر لا يحتمل شكا ولا وهما۔ مزید سمجھ کے لئے پانی اور شیشے پر پڑنے والی سورج کی شعاعوں کو دیکھا جائے جن کا عکس پانی یا شیشے کے بالمقابل دیوار پر پڑتا ہے جس سے دیوار روشن ہو جاتی ہے، دیوار پر یہ روشنی سورج ہی کا نور ہے جو بالواسطہ دیوار پر پڑا کیونکہ براہ راست دیوار پر سورج کا نہیں پڑا اور نہ ہی یہ نور سورج سے جدا ہوا، اس کے باوجود یہ نور سورج کا ہی ہے، جب اللہ تعالیٰ کسی کے قلب کو حجابِ غفلت سے پاک کرتا ہے اور وہ دل انوارِ محمدیہ سے منور ہوتا ہے تو پھر اس کا ادراک ایسا کامل ہوتا ہے کہ اس میں شک اور وہم کا احتمال نہیں ہوتا۔

نسأل الله تعالى ان ينور بنور العلم الالهى بصائر نا و يحجب عن ظلمات الجل سرائرنا ويغفر لنا ما اجترأنا عليه من الخوض فيما لسنا له بأهل ونسأله ان لا يؤاخذنا بما تقتضيه۔ اللہ تعالیٰ سے دعا ہے کہ

وہ ہماری بصیرت کو اپنے علم کے نور سے منور فرمائے اور ہمارے باطن کو جہالت کے اندھیروں سے محفوظ فرمائے، اور جن امور میں ہم غور کرنے کے اہل نہیں ان پر ہماری جسارت کو معاف فرمائے اور اس جناب

[Arabic]: The statement regarding shortcoming in the right of that honorable presence (1) ... finished in brief. [Urdu]: May He not take us to task for any of our shortcomings, Ameen! (Finished in brief - T).

From this luminous discourse, apart from the mentioned objectives, several other benefits were obtained:

Firstly, it became clear how the entire universe was created from the Muhammadan Light (peace and blessings of Allah be upon him), without the Light of the Prophet being divided or any part of it becoming this or that. And regarding what was stated in the Hadith that then that Light was divided into four parts, from three the Pen, the Tablet, and the Throne were made, and of the fourth, again four parts were made, and so on; this is the division of its rays, like the light of the sun shining in a thousand mirrors appears divided into a thousand parts, while the sun itself is not divided nor has any part of it entered the mirrors.

[Left Column - Arabic]: And what Allama al-Shubramallisi found problematic was dispelled, that a single reality cannot be divided, and the Muhammadan Reality is but one of those parts, and if the rest of the parts are also from it, then it has been divided, and if they are other than it, then what is the meaning of division? He attempted an answer, and his student Allama al-Zurqani followed him, stating that the meaning is that He added to it, not that He divided that Light which is the light of the Chosen One (peace and blessings of Allah be upon him). For it is apparent that when He shaped it in an exemplary form similar to the form it would become, He did not divide it into itself and others (2) - finished.

[Right Column - Urdu]: Through this (above-mentioned discourse), Allama Shubramallisi's objection was resolved. (Objection): A single reality is not divided because the Muhammadan reality is one part among these parts, and if the remaining parts are from this (reality), then this reality has been divided, and if the remaining things are other than this reality, then what does division mean? Then he (Allama Shubramallisi) himself gave the answer and Allama Zurqani, the illustrious student of Allama Shubramallisi, followed him. (Answer): The reality is that Allah added to it and did not divide the light of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) because it is certain that Allah granted him such an exemplary form (surah mithali) upon which the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) creation was to take place, so it will not be divided.

[Arabic]: And the summary of his answer as established by his student: [Urdu]: The summary of his answer which his student...

(1) Al-Rihla by Ali bin Ali al-Shubramallisi (2) Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyya, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifa Beirut 1/46

[अरबी]: उस सम्मानित हस्ती के अधिकार में कमी के संबंध में कथन (1) ... संक्षेप में समाप्त। [उर्दू]: वह हमारी किसी भी कमी-कोताही पर हमारी पकड़ न फ़रमाए, आमीन! (संक्षेप में समाप्त - त)।

इस प्रकाशमयी व्याख्या से उल्लेखित उद्देश्यों के अतिरिक्त कुछ अन्य लाभ भी प्राप्त हुए:

प्रथम: यह भी स्पष्ट हो गया कि सम्पूर्ण ब्रह्मांड नूर-ए-मुहम्मदी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से किस प्रकार बना, बिना इसके कि हुज़ूर का नूर विभाजित हुआ हो या उसका कोई हिस्सा यह या वह बना हो। और जो हदीस में कहा गया कि फिर उस नूर के चार हिस्से किए गए, तीन से कलम, लौह और अर्श बनाए गए, चौथे के फिर चार हिस्से किए गए, इत्यादि; यह उसकी किरणों का विभाजन है, जैसे हज़ार दर्पणों में सूरज की रोशनी चमके तो वह हज़ार हिस्सों में बंटी हुई दिखाई देगी, जबकि न तो सूरज विभाजित हुआ और न ही उसका कोई हिस्सा दर्पणों में आया।

[बायां स्तंभ - अरबी]: और अल्लामा अल-शुबरामल्लिसी ने जो शंका व्यक्त की थी वह दूर हो गई, कि एक वास्तविकता विभाजित नहीं हो सकती, और हकीकत-ए-मुहम्मदिया उन हिस्सों में से केवल एक हिस्सा है, और यदि शेष हिस्से भी उसी से हैं, तो वह विभाजित हो गई, और यदि वे उससे भिन्न हैं, तो विभाजन का क्या अर्थ है? उन्होंने एक उत्तर देने का प्रयास किया, और उनके शिष्य अल्लामा अल-ज़रकानी ने उनका अनुसरण करते हुए कहा कि अर्थ यह है कि उन्होंने इसमें वृद्धि की, न कि उस नूर को विभाजित किया जो मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर है। क्योंकि यह स्पष्ट है कि जब उन्होंने इसे एक प्रतीकात्मक स्वरूप (सूरत-ए-मिसाली) में ढाला जो उस स्वरूप के समान था जो वह बनने वाला था, तो उन्होंने उसे स्वयं और अन्यों में विभाजित नहीं किया (2) - समाप्त।

[दायां स्तंभ - उर्दू]: इस (उपरोक्त व्याख्या) से अल्लामा शुबरामल्लिसी की आपत्ति समाप्त हो गई। (आपत्ति): एक वास्तविकता (हकीकत-ए-वाहिदा) विभाजित नहीं होती क्योंकि हकीकत-ए-मुहम्मदिया इन हिस्सों में से एक हिस्सा है, और यदि शेष हिस्से भी इसी (हकीकत) से हैं, तो यह हकीकत विभाजित हो गई, और यदि शेष चीजें इस हकीकत से भिन्न हैं, तो विभाजन का क्या अर्थ है? फिर उन्होंने (अल्लामा शुबरामल्लिसी) स्वयं उत्तर दिया और अल्लामा ज़रकानी, जो अल्लामा शुबरामल्लिसी के सुयोग्य शिष्य थे, ने उनका अनुसरण किया। (उत्तर): हकीकत यह है कि अल्लाह ने उसमें वृद्धि की, न कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नूर को विभाजित किया, क्योंकि यह

निश्चित है कि अल्लाह ने उन्हें एक ऐसा प्रतीकात्मक स्वरूप (सूरत-ए-मिसाली) प्रदान किया जिस पर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सृष्टि होनी थी, अतः उसे विभाजित नहीं किया जाएगा।

[अरबी]: और उनके उत्तर का सारांश जैसा कि उनके शिष्य ने प्रतिपादित किया: [उर्दू]: उनके उत्तर का सारांश जिसे उनके शिष्य...

(1) अल-रिहला ले अली बिन अली अल-शुबरामल्लिसी (2) शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अ़व्वल, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत 1/46

पृष्ठ 672 का 772

العبارة من تقصير في حق ذلك الجناب ۱ اه مختصراً۔ میں ہماری کسی کوتاہیوں پر مواخذہ نہ فرمائے آمین !اھ مختصراً (ت)۔

اس تقریر منیر سے مقاصد مذکورہ کے سوا چند فائدے اور حاصل ہوئے: اولاً: یہ بھی روشن ہو گیا کہ تمام عالم نور محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کیونکر بنا۔ بے اس کے کہ نور حضور تقسیم ہوا یا اس کا کوئی حصہ این وآں بنا ہو۔ اور یہ کہ وہ جو حدیث میں ارشاد ہوا کہ پھر اس نور کے چار حصے کئے، تین سے قلم ولوح وعرش بنائے، چوتھے کے پھر چار حصے کئے الی آخرہ، یہ اس کی شعاعوں کا انقسام جیسے ہزار آئینوں میں آفتاب کا نور چمکے تو وہ ہزار حصوں پر منقسم نظر آئے گا، حالانکہ آفتاب منقسم نہ ہوانہ اس کا کوئی حصہ آئینوں میں آیا۔

واندفع ما استشكله العلامة الشبراملسی ان الحقيقة الواحدة لاتنقسم وليست الحقيقة المحمديه الا واحدة من تلك الاقسام والباقي ان كان منها ايضا فقد انقسمت وان كان غيرها فما معنى الاقسام وحاول الجواب وتبعه فيه تلميذه العلامة الزرقاني بأن المعنى انه زاد فيه "لا انه قسم ذلك النور الذي هو نور المصطفى صلى الله تعالیٰ علیہ وسلم اذا الظاهر انه حيث صوره بصورة مماثلة لصورة التي سيصير عليها لا يقسمه اليه والی غيره ۲ اھ - اس (مذکورہ بالا تقریر سے) علامہ شبر املسی کا اعتراض ختم ہوا (اعتراض) حقیقت واحدہ تقسیم نہیں ہوتی کیونکہ حقیقت محمدیہ ان اقسام میں ایک قسم ہے، اور اگر باقی اقسام اسی (حقیقت) سے ہیں تو یہ حقیقت تقسیم ہوگئی اور اگر باقی چیزیں اس حقیقت کی غیر ہیں تو انقسام کا کیا مطلب، پھر انہوں نے (علامہ شبر املسی) نے خود ہی جواب دیا اور علامہ زرقانی شاگرد رشید علامہ شبر املسی نے ان کی اتباع کی۔ (جواب) حقیقت یہ ہے کہ اللہ نے اس میں اضافہ کیا نہ کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے نور کو تقسیم کیا کیونکہ یہ یقینی بات ہے

کہ اللہ نے ان کو ایک ایسی صورت مثالی عطا کی جس پر حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تخلیق ہونی تھی تو اسے تقسیم نہیں کیا جائے گا۔

وحاصل جوابہ کما قررہ تلمیذہ ان کے جواب کا خلاصہ جسے ان کے شاگرد

۱ الرحلة لعلی بن علی الشبر املسی ۲ شرح الزرقانی علی المواهب اللدنیة المقصد الاول دارالمعرفة بیروت ۱/ ۴۶

Al-Ayashi [said] that the meaning of division (inqisam) is the addition of light upon that Muhammadan light; then that addition is taken, then another light is added to it, and similarly until the end of the divisions. Al-Ayashi said: This is a convincing answer according to the apparent, and the realization—and Allah the Exalted knows best—is beyond that. End. (1) Then he mentioned what we cited from him earlier, and I saw that I had written a marginal note on Az-Zarqani, the text of which is:

I say: In this, he followed his teacher Ash-Shubramallisi. The truth is that it is meaningless, for then the creation would not be from his light (peace and blessings of Allah the Exalted be upon him), and that is contrary to the text and what is intended. (2) End.

I say: It is possible to answer that the meaning is that Allah the Exalted clothed him with more radiance than there was, then separated something from his radiance and divided it, just as the angels take something from the radiances surrounding the stars and throw it at those who eavesdrop, and it is said because of that, "stars have projectiles (rujum)," but the bounties of the Lord the Exalted from that...

1 [Reference mark in original text] 2 Marginalia of Imam Ahmad Raza on Sharh al-Zarqani.

अल-अयाशी [ने कहा] कि इनक़िसाम (विभाजन) का अर्थ उस मुहम्मदी नूर पर नूर की वृद्धि है; फिर उस वृद्धि को लिया जाता है, फिर उस पर दूसरा नूर बढ़ाया जाता है, और इसी तरह विभाजनों के अंत तक। अल-अयाशी ने कहा: यह ज़ाहिरी तौर पर एक संतोषजनक उत्तर है, और वास्तविकता—और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है—इसके परे है। (अंत) (1) फिर उन्होंने वह उल्लेख किया जो हमने अभी उनसे उद्धृत किया है और मैंने देखा कि मैंने ज़रक़ानी के हाशिए पर लिखा है जिसका मूल पाठ यह है:

मैं कहता हूँ: उन्होंने इसमें अपने गुरु अल-शुबरमल्लीसी का अनुसरण किया। सत्य यह है कि इसका कोई अर्थ नहीं है, क्योंकि तब रचना उनके नूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से नहीं होगी, और यह प्रमाणित पाठ (नस्स) और मंशा के विरुद्ध है। (2) (अंत)

मैं कहता हूँ: और इसका उत्तर संभव है कि इसका अर्थ यह है कि अल्लाह तआला ने उन्हें पहले से अधिक चमक (किरण) पहनाई, फिर उनकी चमक से कुछ अलग किया और उसे विभाजित किया, जैसे कि फरिश्ते उन चमकती किरणों में से कुछ लेते हैं जो सितारों को घेरे हुए हैं, फिर उसे कान लगाकर सुनने वाले (शैतानों) पर फेंकते हैं, और इसी कारण कहा जाता है कि सितारों के पास प्रक्षेप्य (रजम) हैं, लेकिन अल्लाह तआला की ओर से दिए गए दान...

1 [मूल पाठ में संदर्भ चिह्न] 2 शरह अल-ज़रक़ानी पर इमाम अहमद रज़ा का हाशिया।

पृष्ठ 772 में से 673

العياشي وان معنى الانقسام زيادة نور على ذلك النور المحمدي فيؤخذ ذلك الزائد ثم يزاد عليه نور أخر ثم كذلك الى أخر الاقسام ، قال العياشي وهذا جواب مقنع بحسب الظاهر والتحقيق والله تعالى اعلم وراء ذلك اهـ ۱ ثم ذكر ما نقلنا عنه أنفاً ورأيتني كتبت على هامش الزرقاني مانصه

علامہ عیاشی نے بیان کیا ہے کہ انقسام کا معنیٰ نورِ محمدیؐ پر اضافے کے ہیں، پھر اس زائد کو لے لیا اس پر ایک دوسرے نور کا اضافہ کیا۔ اسی طرح آخری تقسیم تک سلسلہ جاری رہا۔ عیاشی نے کہا کہ ظاہر کے لحاظ سے یہ جواب کافی ہے اور تحقیق اس کے علاوہ اللہ جانتا ہے اھ پھر اس نے وہی ذکر کیا جو ابھی ہم نے اس سے نقل کیا ہے۔ مجھے یاد ہے کہ میں نے زرقانی پر حاشیہ لکھا جس کی نص یہ ہے۔

اقول: تبع فيه شيخه الشبر ملسى الحق انه لا معنى له فانه اذن لا يكون التخليق من نوره صلى الله تعالى عليه وسلم وهو خلاف المنصوص والمراد۲ اهـ

اقول : (میں احمد رضا خاں کہتا ہوں) کہ اس (عیاشی) نے اس مسئلہ میں اپنے شیخ شبر المسی کی پیروی کی لیکن حق یہ ہے کہ یہ ایک بے معنی بات ہے کیونکہ اس صورت میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نور سے تخلیق نہ ہو گی، یہ نص اور مراد کے خلاف ہے۔

اقول: ويمكن الجواب بان المراد انه تعالى كساه شعاعا اكثر مما كان ثم فصل من شعاعه شيئاً فقسمه كما تأخذه الملئكة شيئاً من الاشعة المحيطة بالكواكب فترمى به مسترقي السمع ويقال بذلك ان النجوم لها رجوم ولكن منح المولى تعالى من ذلك

اقول : (میں کہتا ہوں) اس کا جواب یہ بھی ممکن ہے کہ اللہ نے آپ کے نور کو پہلی شعاع سے زائد شعاع عطا کی پھر اس سے کچھ جدا کیا، پھر اس کی تقسیم کی جیسے فرشتے ان شعاعوں میں سے جو ستاروں کو محیط ہیں، لے کر چھپ کر سننے والے شیطانوں کو مارتے ہیں اس لئے کہا جاتا ہے کہ نجوم کے لئے رجوم ہے۔ اس روشن تقریر سے مولیٰ تعالیٰ

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Boxed Text] "The luminous explanation which freed from every difficulty, and all praise is for Allah. Indeed, it was bestowed upon the weak servant, then I saw it in the commentary of Al-Ashmawi. May Allah Almighty reward him on my behalf and on behalf of all Muslims with an abundant good reward. Amen!"

He (Allah) granted freedom from every hardship. And all praises are only for Allah. Allah Almighty inspired this explanation to this weak servant, then I saw it in the commentary of Al-Ashmawi. May Allah Almighty grant him a very great reward on my behalf and on behalf of all Muslims. Amen. (T)

Secondly, I say: This doubt has also been removed that among the creation there are also disbelievers and polytheists, who are pure darkness, then how were they made from the light of Mustafa (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) and they are purely impure, then how can they be accepted as creation from that pure light. The reason for the removal (of this doubt) is clear from our discourse: whether it be darkness or light, whatever has received the robe of existence surely has a share from the manifestation of the Sun of Existence, even if it is not light but merely manifestation, as preceded (as will come ahead. T). And the ray of the sun falls on every pure and impure place; if that place is inherently pure, the sunlight cannot become impure because of it.

Thirdly, I say: This has also become evident that just as in the rank of Existence, there is only one Essence of Truth (Allah), and everything else exists through the reflection of His existence; similarly, in the rank of Creation (Ijad), there is only one Essence of Mustafa, and on all others there is the overflowing of existence from his reflection. In the rank of Being (Kawn), the Light of the One (Nur-e-Ahadi) is the sun and the whole world is its mirrors, and in the rank of Genesis (Takwin), the Light of Ahmad (Nur-e-Ahmadi) is the sun and the entire universe is its glassware. And regarding this, I say:

Your Lord is the Creator of all creation, none besides Him. Your light is all of creation; anything other than you was not, is not, and will never be.

That is, it was not found, it is not present, and it will never be found at all. (1) (Your Lord alone is the Creator of all creation, your light is all of creation, and anything besides you was nothing, is nothing, and will never be. T)

Fourthly, I say: Not to mention the Light of the One (Nur-e-Ahadi), even regarding the Light of Ahmad (Nur-e-Ahmadi), this illuminating example is better and more complete than the example of a lamp. Even if thousands of lamps can be lit from one lamp without any part of that lamp entering into those lamps, yet the other lamps are dependent on that same lamp only for obtaining light, [not] in remaining...

---

1. Bustan al-Ghufran, Majma' Buhuth al-Imam Ahmad Raza Karachi, p. 223 Page 674 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[बॉक्स में पाठ] "वह उज्ज्वल व्याख्या जिसने हर कठिनाई से मुक्ति दिला दी, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है। वास्तव में, यह इस कमज़ोर बंदे को प्रदान की गई थी, फिर मैंने इसे अल-अशमावी की व्याख्या में देखा। अल्लाह तआला उसे मेरी ओर से और सभी मुसलमानों की ओर से बहुत अधिक उत्तम प्रतिफल प्रदान करे। आमीन!"

अल्लाह ने हर कठिनाई से बेनियाज़ी (मुक्ति) अता फरमाई। और तमाम तारीफें अल्लाह ही के लिए हैं। अल्लाह तआला ने यह तक़रीर (व्याख्या) इस कमज़ोर बंदे (अब्द-ए-ज़ईफ़) के दिल में डाली, फिर मैंने इसे अल-अशमावी की व्याख्या में देखा। अल्लाह तआला मेरी तरफ से और तमाम मुसलमानों की तरफ से उनको बहुत ज़्यादा जज़ा-ए-खैर (उत्तम प्रतिफल) अता फरमाए। आमीन। (त)

दूसरे, मैं कहता हूँ: यह संदेह भी दूर हो गया कि सृष्टि में काफ़िर और मुशरिक भी हैं, जो केवल अंधकार हैं, तो वे मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के नूर से कैसे बने? और वे कोरे अपवित्र (नजस) हैं, तो उस पवित्र नूर से कैसे सृष्टि माने गए? (इस संदेह के) दूर होने का कारण हमारी व्याख्या से स्पष्ट है: चाहे वह अंधकार हो या प्रकाश, जिसने अस्तित्व का लिबास (खलअत-ए-वजूद) पाया है, उसके लिए अस्तित्व के सूर्य (आफ़ताब-ए-वजूद) की तजल्ली (झलक) से हिस्सा मिलना ज़रूरी है, चाहे वह नूर न हो बल्कि केवल ज़ुहूर (प्रकटीकरण) हो जैसा कि पहले बताया गया (जैसा कि आगे आएगा। त)। और सूर्य की किरण हर पवित्र और अपवित्र स्थान पर पड़ती है; वह स्थान यदि स्वयं में पवित्र है, तो उससे धूप अपवित्र नहीं हो सकती।

तीसरे, मैं कहता हूँ: यह भी स्पष्ट हो गया कि जिस प्रकार अस्तित्व के स्तर (मर्तबा-ए-वजूद) में केवल एक हक़ (अल्लाह) की ज़ात है, बाकी सब उसी के अस्तित्व के प्रतिबिम्ब से मौजूद हैं; उसी प्रकार निर्माण के स्तर (मर्तबा-ए-ईजाद) में केवल एक मुस्तफ़ा की ज़ात है, बाकी सब पर उन्हीं के अक्स (प्रतिबिम्ब) का अस्तित्व का फ़ैज़ान है। होने के स्तर (मर्तबा-ए-कौ़न) में 'नूर-ए-अहदी' सूर्य है और सारा संसार उसके दर्पण, और उत्पत्ति के स्तर (मर्तबा-ए-तक़वीन) में 'नूर-ए-अहमदी' सूर्य है और सारा जहान उसके कांच के पात्र (आबगीने) हैं। और इसी के बारे में मैं कहता हूँ:

आपका रब ही समस्त सृष्टि का सृष्टा है, उसके सिवा कोई नहीं। आपका नूर ही समस्त सृष्टि है; आपके सिवा कुछ भी न था, न है, न कभी होगा।

अर्थात न पाया गया, न मौजूद है और न कभी पाया जाएगा। (1) (पूरी सृष्टि का पैदा करने वाला आपका रब ही है, आपका ही नूर पूरी सृष्टि है और आपके अलावा कुछ भी न था, न है, न होगा। त)

चौथे, मैं कहता हूँ: 'नूर-ए-अहदी' तो दूर की बात है, 'नूर-ए-अहमदी' पर भी यह रोशन मिसाल, चिराग की मिसाल से अधिक सुंदर और पूर्ण है। यद्यपि एक चिराग से हज़ारों चिराग रोशन हो सकते हैं बिना इसके कि उस चिराग का कोई हिस्सा उन चिरागों में आए, फिर भी दूसरे चिराग केवल नूर प्राप्त करने में उसी चिराग के मोहताज हुए, अस्तित्व में रहने में...

---

1. बुस्तान अल-ग़ुफ़रान, मजमा बुहूस अल-इमाम अहमद रज़ा कराची, पृ. 223 पृष्ठ 674/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

[باکس کا متن] التقریر المنیر ما اغنی عن کل تکلف ولله الحمد وقد کان منح للعبد الضعیف ثم رأیت في شرح العشماوي جزاه الله تعالی عنی وعن المسلمین خیر الکثیرا آمین!

نے ہر تکلیف سے بے نیازی عطا فرمائی۔ اور تمام تعریفیں اللہ ہی کے لئے ہیں۔ اللہ تعالیٰ نے یہ تقریر اس عبدِ ضعیف کو القاء فرمائی پھر میں نے اس کو عشماوی کی شرح میں دیکھا۔ اللہ تعالیٰ میری طرف سے اور تمام مسلمانوں کی طرف سے انکو بہت زیادہ جزاء خیر عطا فرمائے۔ آمین۔ (ت)

ثانیاً اقول: یہ شبہ بھی دفع ہو گیا کہ خلق میں کفار و مشرکین بھی ہیں، وہ محض ظلمت ہیں تو نورِ مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کیونکر بنے اور نرے نجس ہیں تو اس نورِ پاک سے کیونکر مخلوق مانے گئے۔ وجہ اندفاع ہماری تقریر سے روشن، ظلمت ہو یا نور، جس نے خلعتِ وجود پایا ہے اس کے لئے تجلی آفتابِ وجود سے ضرور حصہ ہے اگرچہ نور نہ ہو صرف ظہور ہو کما تقدم (جیسا کہ آگے آئے گا۔ت) اور شعاع شمس ہر پاک وناپاک جگہ پڑتی ہے وہ جگہ فی نفسہ پاک ہے اس سے دھوپ ناپاک نہیں ہو سکتی۔

ثالثاً اقول: یہ بھی ظاہر ہو گیا کہ جس طرح مرتبہ وجود میں صرف ایک ذاتِ حق ہے باقی سب اسی کے پرتوِ وجود سے موجود، یونہی مرتبہ ایجاد میں صرف ایک ذاتِ مصطفیٰ ہے باقی سب پر اسی کے عکس کا فیضانِ وجود، مرتبہ کون میں نورِ احدی آفتاب ہے اور تمام عالم اس کے آئینے اور مرتبہ تکوین میں نورِ احمدی آفتاب ہے اور سارا جہان اس کے آبگینے، وفی ہذا اقول (اور اسی سلسلہ میں میں کہتا ہوں):۔

خالق کل الوری ربك لا غیرہ - نورك کل الوری غیرك لم لیس لن ای لم یوجد ولیس موجودا ولن یوجد ابداً ۱۔ (کل مخلوق کا پیدا کرنے والا آپ کا رب ہی ہے، آپ ہی کا نور کل مخلوق ہے اور آپ کا غیر کچھ بھی نہ تھا، نہ ہے، نہ ہوگا۔ ت)

رابعاً اقول: نورِ احدی تو نورِ احدی، نورِ احمدی پر بھی یہ مثال منیر مثال چراغ سے احسن واکمل ہے، ایک چراغ سے بھی اگرچہ ہزاروں چراغ روشن ہو سکتے ہیں بے اس کے کہ ان چراغوں میں اس کا کوئی حصہ آئے مگر دوسرے چراغ صرف حصولِ نور میں اسی چراغ کے محتاج ہوئے، بقاء میں

---

۱ بستان الغفران مجمع بحوث الامام احمد رضا کراچی ص ۲۲۳ Page 674 of 772

Fatawa Razawiya Volume 30

They are independent of it; if you light them and then extinguish the first lamp, there will be no difference in their light, nor do they receive any further help from it after being lit. Despite this, after acquiring light, there remains no difference between them and the first lamp; all appear equal. In contrast, the Muhammadan Light (Nur-e-Muhammadi), peace and blessings of Allah be upon him, is such that just as the world was dependent on it at its inception—such that if it were not there, nothing would have been created—similarly, every thing depends on it for its continued existence. Today, if his step were removed from between them, the world would suddenly vanish into absolute non-existence.

He who was not there, nothing was; if he were not there, nothing would be. He is the soul of the world; if there is a soul, then there is a world.[1]

Furthermore, just as the entire universe benefited from it at the beginning of its existence, it continues to benefit from its help every moment after its creation. Moreover, no one in the entire universe can be equal to it. These three points are as clear as the sun: mirrors are lit by it, and as long as they are lit, they are receiving help from it, and as soon as the connection with the sun is severed, they immediately become dark. Then, no matter how much they shine, they can never equal the sun. This is the condition of every particle of the universe, the Throne and the Earth and everything within them, the world and the hereafter and their inhabitants, humans, jinn, angels, sun, and moon, and all manifest and hidden lights—even the suns of apostleship (peace and blessings be upon them) with our world-illuminating sun, the perfection-attained one, peace and blessings be upon him from the Bestower King. Every one of them, in creation, support, beginning, and survival, in every state and every moment, is looking towards his hand, dependent on him. And all praise is for Allah (t).

The great Imam Muhammad Busiri (may his secret be sanctified) says in Umm al-Qura:

How can the prophets attain your elevation, O sky with which no sky can compete in height? They could not equal you in your loftiness, as your Exalted status and brilliance stood between them and you. They only mirrored your qualities to the people, Just as the water reflects the stars.[2]

(That is, how can the prophets progress like the Prophet? O sky of elevation, which no sky rivalled in height. The prophets did not become equals to the Prophet in his high perfections; the Prophet's radiance and height prevented them from reaching him. They were merely reflections of the Prophet's attributes...)

---

[1] Hadaiq-e-Bakhshish, Maktaba Razwiya, Karachi, Part 2, p. 97. [2] Umm al-Qura fi Madh Khair al-Wara, Chapter 1, Hizb al-Qadriya, Lahore, p. 6.

फ़तावा रज़विया खंड ३०

वे इससे स्वतंत्र हैं; यदि आप उन्हें रोशन करें और फिर पहले चिराग को बुझा दें, तो उनके प्रकाश में कोई अंतर नहीं आएगा, और न ही रोशन होने के बाद उन्हें उससे कोई सहायता मिल रही है। इसके बावजूद, प्रकाश प्राप्त करने के बाद उनमें और उस पहले चिराग में कोई अंतर नहीं रहता, सब समान प्रतीत होते हैं। इसके विपरीत, मुहम्मदी नूर (नूर-ए-मुहम्मदी), अल्लाह की उन पर शांति और आशीर्वाद हो, ऐसा है कि जिस प्रकार संसार अपने अस्तित्व के प्रारंभ में उसका मोहताज था—कि यदि वह न होता तो कुछ भी न बनता—उसी प्रकार प्रत्येक वस्तु अपने अस्तित्व को बनाए रखने में उसकी आकांक्षी है। आज यदि उसका कदम उनके बीच से हटा लिया जाए, तो संसार अचानक पूर्ण विनाश (शून्य) में विलीन हो जाए।

वह जो न थे कुछ न था वह जो न हों तो कुछ न हो जान हैं वह जहान की जान है तो जहान है[1]

इसके अलावा, जिस प्रकार संपूर्ण ब्रह्मांड अपने अस्तित्व के प्रारंभ में उससे लाभान्वित हुआ, अस्तित्व के बाद भी वह हर क्षण उसी की सहायता से लाभ उठा रहा है। फिर, संपूर्ण ब्रह्मांड में कोई भी उसके समान नहीं हो सकता। ये तीनों बातें सूर्य के उदाहरण से स्पष्ट हैं: दर्पण उससे रोशन हुए और जब तक रोशन हैं, उसी की सहायता प्राप्त कर रहे हैं, और जैसे ही सूर्य से संबंध टूटता है, वे तुरंत अंधकारमय हो जाते हैं। फिर चाहे वे कितना भी चमकें, सूर्य की बराबरी नहीं पा सकते। यही हाल ब्रह्मांड के एक-एक कण, अर्श और फर्श और जो कुछ उनमें है, और दुनिया और आखिरत और उनके निवासी, मानव और जिन्न, फरिश्ते, सूर्य और चंद्रमा, और सभी प्रकट और गुप्त प्रकाशों का है —यहाँ तक कि रिसालत के सूर्यों (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) का हमारे जगत-प्रकाशक सूर्य, पूर्णता के शिखर वाले, उन पर उपकारी सम्राट (अल्लाह) की ओर से शांति और आशीर्वाद हो, के साथ है कि प्रत्येक अपने निर्माण, सहायता, प्रारंभ और अस्तित्व में, हर स्थिति में, हर क्षण उनके हाथ की ओर देख रहा है, उनका मोहताज है। और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है। (त)

महान इमाम मुहम्मद बुसीरी (उनका रहस्य पवित्र हो) उम्म अल-कुरा में निवेदन करते हैं:

नबी आपकी तरह की उन्नति कैसे कर सकते हैं? ऐ वह ऊँचाई वाले आसमान जिससे कोई और आसमान बराबरी न कर सका। वे आपकी बुलंदी में आपके बराबर न हुए, क्योंकि आपकी महानता की चमक और बुलंदी उनके और आपके बीच आ गई। उन्होंने तो बस लोगों के सामने आपके गुणों को दर्शाया, जैसे पानी तारों के प्रतिबिंब को दर्शाता है।[2]

(यानी नबी हुज़ूर की सी तरक्की क्योंकर करें, ऐ वो आसमान-ए-रिफ़अत जिससे किसी आसमान ने बुलंदी में मुक़ाबला न किया, अंबिया हुज़ूर के कमालात-ए-आलिया में हुज़ूर के हमसर न हुए, हुज़ूर की झलक और बुलंदी ने उन्हें हुज़ूर तक पहुँचने से रोक दिया, वे तो हुज़ूर की सिफ़तों की...)

---

[1] हदाइक़-ए-बख़्शिश, मकतबा रज़विया, कराची, भाग २, पृष्ठ ९७ २ उम्म अल-कुरा फ़ी मदह खैर अल-वरा, अध्याय १, हिज़्ब अल-क़ादरिया, लाहौर, पृष्ठ ६

पृष्ठ ६७५ का ७७२

اس سے مستغنی ہیں، اگر انہیں روشن کر کے پہلے چراغ کو ٹھنڈا کر دیجئے ان کی روشنی میں فرق نہ آئے گا نہ روشن ہونے کے بعد ان کو اس سے کوئی مدد پہنچ رہی ہے مع ہذا کسب نور کے بعد ان میں اور اس چراغ اول میں کچھ فرق نہیں رہتا سب یکساں معلوم ہوتے ہیں۔ بخلاف نور محمدی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہ عالم جس طرح اپنی ابتدائے وجود میں اس کا محتاج تھا کہ وہ نہ ہوتا تو کچھ نہ بنتا یونہی ہر شے اپنی بقا میں اس کی دست نگر ہے، آج اس کا قدم درمیان سے نکال لیں تو عالم دفعۃً فنائے محض ہو جائے۔

وہ جو نہ تھے کچھ نہ تھا وہ جو نہ ہوں تو کچھ نہ ہو جان ہیں وہ جہان کی جان ہے تو جہان ہے[1]

نیز جس طرح ابتدائے وجود میں تمام جہان اس سے مستفیض ہوا بعد وجود بھی ہر آن اسی کی مدد سے بہرہ یاب ہے، پھر تمام جہان میں کوئی اس کے مساوی نہیں ہو سکتا۔ یہ تینوں باتیں مثال آفتاب سے روشن ہیں، آئینے اس سے روشن ہوئے اور جب تک روشن ہیں اسی کی مدد پہنچ رہی ہے اور آفتاب سے علاقہ چھوٹتے ہی فوراً اندھیرے ہیں پھر کتنے ہی چمکیں سورج کی برابری نہیں پاتے ۔ یہی حال ایک ذرہ عالم عرش و فرش اور جو کچھ ان میں ہے اور دنیا و آخرت اور ان کے اہل اور انس و جن و ملک و شمس و قمر و جملہ انوار ظاہر و باطن حتٰی کہ شموس رسالت علیہم الصلوۃ والتحیۃ کا ہمارے آفتابِ جہاں تاب بکمالم مآب علیہ الصلوۃ والسلام من الملک الوھاب کے ساتھ ہے کہ ہر ایک ایجاد امداد و ابتداء و بقاء میں ہر حال، ہر آن ان کا دست نگر، ان کا محتاج ہے وللہ الحمد (اور سب تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں۔ت)۔

امام اجل محمد بوسیری قدس سرہ ام القرٰی میں عرض کرتے ہیں:

كيف ترقى رقيك الانبياء يا سماء ما طاولتها سماء لم يساووك في علاك وقد حا ل سنامينك دونهم وسناء انما مثلوا صفاتك للنا س كما مثل النجوم الماء[2]

(یعنی انبیاء حضور کی سی ترقی کیونکر کریں، اے وہ آسمانِ رفعت جس سے کسی آسمان نے بلندی میں مقابلہ نہ کیا، انبیاء حضور کے کمالاتِ عالیہ میں حضور کے ہمسر نہ ہوئے، حضور کی جھلک اور بلندی نے ان کو حضور تک پہنچنے سے روک دیا، وہ تو حضور کے صفتوں کی...

---

[1] حدائقِ بخشش مکتبہ رضویہ کراچی حصہ دوم ص ۹۷ [2] ام القری فی مدح خیر الوری الفصل الاول حزب القادریة لاہور ص ۶

Fatawa Rizvia, Volume 30

They show an image to people as the reflection of stars shows in water.

This is the same analogy and discourse that we mentioned; there, the mention was of the noble essence and the effusion of lights, hence an analogy was given with the sun; here, the noble attributes are being described, so an analogy with stars was appropriate. It is stated in Matali' al-Masarrat:

[Arabic]: His name, peace and blessings of Allah be upon him, is the Giver of Life to the life of the entire universe through him, peace and blessings of Allah be upon him; for he is its soul and its life and the cause of its existence and its permanence. [Urdu]: The blessed name of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is Muhyi (The Giver of Life), because the life of the entire universe is from him; thus, the Prophet is the soul and life of all worlds and the cause of their existence and permanence.

In the same (book) it is stated:

[Arabic]: He, peace and blessings of Allah be upon him, is the soul of the universes and their life and the secret of their existence, and were it not for him, they would have vanished and disintegrated, as Sayyidi Abd al-Salam, may Allah be pleased with him and benefit us through him, said: "And there is nothing except that it is linked to him, for if the intermediary were gone, that which was through the intermediary would have vanished, as it was said about the 'intermediary'." [Urdu]: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, is the soul, life, and cause of existence of the entire universe. If the Prophet were not there, the universe would perish and vanish, as Hazrat Sayyidi Abd al-Salam, may Allah be pleased with him, said: "There is no one in the universe who is not attached to the mantle of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, because if the intermediary ceases to exist, then whatever existed through him would naturally be destroyed."

It is stated in the Hamziyyah Sharif:

[Arabic]: Every virtue in the worlds is but a borrowing of the virtues of the Prophet by the virtuous. (Every merit found in anyone in the worlds has been borrowed from the grace of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.)

---

1. Matali' al-Masarrat, Maktaba Nooria Rizvia, Faisalabad, p. 99
2. Matali' al-Masarrat, Maktaba Nooria Rizvia, Faisalabad, p. 263

3. Umm al-Qura fi Madh Khayr al-Wara, Section Six, Hizb al-Qadiriyah, Lahore, p. 19

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

वे लोगों को एक छवि दिखाते हैं जैसे सितारों का प्रतिबिंब पानी में दिखाई देता है।

यह वही उपमा और प्रवचन है जिसका हमने उल्लेख किया था; वहाँ पवित्र व्यक्तित्व और प्रकाश के प्रसार का उल्लेख था, इसलिए सूर्य से तुलना की गई थी; यहाँ पवित्र गुणों का वर्णन है, इसलिए सितारों के साथ उपमा उचित थी। मताले' अल-मसररात में है:

[अरबी]: उनका नाम, अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए, सभी अस्तित्व के जीवन का मुहयी (जीवन देने वाला) है उनके माध्यम से, अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए; क्योंकि वह उसकी आत्मा और उसका जीवन हैं और उसके अस्तित्व और उसकी निरंतरता का कारण हैं। [उर्दू]: हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का पाक नाम मुहयी है, जीवित करने वाले, इसलिए कि सारे जहाँन की ज़िंदगी हुज़ूर से है तो हुज़ूर तमाम आलम की जान व ज़िंदगी और उसके वजूद व बक़ा के सबब हैं।

उसी में है:

[अरबी]: वह, अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए, ब्रह्मांडों की आत्मा और उनका जीवन और उनके अस्तित्व का रहस्य हैं, और यदि वह न होते, तो वे मिट जाते और बिखर जाते, जैसा कि सैयदी अब्द अल-सलाम, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो और हमें उनके माध्यम से लाभ पहुँचाए, ने कहा: "और कुछ भी ऐसा नहीं है जो उनसे जुड़ा न हो, क्योंकि यदि मध्यस्थ चला गया, तो वह जो मध्यस्थ के माध्यम से था, वह भी मिट जाएगा, जैसा कि 'मध्यस्थ' के बारे में कहा गया था।" [उर्दू]: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तमाम आलम की जान व हयात व सबब-ए-वजूद हैं हुज़ूर न हों तो आलम नीस्त व नाबूद हो जाए कि हज़रत सैयदी अब्द-उस-सलाम रज़ियल्लाहु अन्हु ने फ़रमाया कि आलम में कोई ऐसा नहीं जो नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के दामन से वाबस्ता न हो, इस लिए कि वास्ता न रहे तो जो उसके वास्ता से था आप ही फ़ना हो जाए।

हम्ज़िया शरीफ़ में इरशाद फ़रमाया:

[अरबी]: ब्रह्मांड में हर श्रेष्ठता पुण्यवानों द्वारा नबी की श्रेष्ठता से उधार ली गई है। (जहाँन वालों में जो ख़ूबी जिस किसी में है वह उसने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के फ़ज़्ल से माँगे कर ली है।)

1. मताले' अल-मसररात, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 99
2. मताले' अल-मसररात, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 263
3. उम्म अल-कुरा फ़ी मदह खैर अल-वरा, छठा भाग, हिज़्ब अल-कादरिया, लाहौर, पृ. 19

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

ایک شبیہ لوگوں کو دکھاتے ہیں جیسے ستاروں کا عکس پانی دکھاتا ہے۔

یہ وہی تشبیہ و تقریر ہے جو ہم نے ذکر کی، وہاں ذات کریم و افاضہ انوار کا ذکر تھا لہٰذا آفتاب سے تمثیل دی، یہاں صفات کریمہ کا بیان ہے لہٰذا ستاروں سے تشبیہ مناسب ہوئی۔ مطالع المسرات میں ہے:

[عربی]: اسمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم محی حیوۃ جمیع الکون بہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فھو روحہ وحیوتہ و سبب جودہ وبقائہ۔ [اردو]: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام پاک محی ہے، زندہ فرمانے والے، اس لئے کہ سارے جہان کی زندگی حضور سے ہے تو حضور تمام عالم کی جان و زندگی اور اس کے وجود و بقاء کے سبب ہیں۔

اسی میں ہے:

[عربی]: ھو صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم روح الاکوان وحیاتھا و سر وجودھا ولولاہ لذھبت وتلاشت کما قال سید عبد السلام رضی اللہ تعالیٰ عنہ ونفعنا بہ ولا شیئ الا ھو بہ منوط اذ لولا الواسطۃ لذھب کما قیل الموسوط۔ [اردو]: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام عالم کی جان و حیات و سبب وجود ہیں حضور نہ ہوں تو عالم نیست و نابود ہو جائے کہ حضرت سیدی عبدالسلام رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ عالم میں کوئی ایسا نہیں جو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دامن سے وابستہ نہ ہو، اس لئے کہ واسطہ نہ رہے تو جو اس کے واسطہ سے تھا آپ ہی فنا ہو جائے۔

ہمزیہ شریف میں ارشاد فرمایا:

[عربی]: کل فضل فی العلمین فمن فضل النبی استعارۃ الفضلاء (جہان والوں میں جو خوبی جس کسی میں ہے وہ اس نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے فضل سے مانگے کر لی ہے۔)

---

۱ مطالع المسرات مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۹۹ ۲ مطالع المسرات مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۲۶۳ ۳ ام القریٰ فی مدح خیر الوریٰ الفصل السادس حزب القادریہ لاہور ص ۱۹

Fatawa-e-Razvia Volume 30

Imam Ibn Hajar Makki states in 'Afzal al-Qurra':

Arabic	Urdu Translation
Because he is the provider for them, as he is the heir to the Divine Presence and draws from it without intermediary, unlike others, for no one draws from it except through him. Thus, nothing reaches any perfect being except that it is from some of his assistance and through his hands[1].	The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the helper of the entire world, because only he is the heir to the court of Allah; he receives help from God without an intermediary, and the entire universe receives divine help through the mediation of the Prophet. So, whatever excellence a perfect person received, it was received from the Prophet's help and through the Prophet's hands.

It is mentioned in 'Sharah Sidi Ashmawi':

Arabic	Urdu Translation
There are two blessings from which no existent being is devoid: the blessing of creation (Ijad) and the blessing of assistance (Imdad). He (peace and blessings of Allah be upon him) is the intermediary in both of them. For if his existence had not preceded, no existent thing would have existed. And if his light were not present within the consciousness of the universe, the pillars of existence would have collapsed. So he is the one who existed first, and existence followed him and became connected to him, having no independence from him[2].	No existent being is devoid of two blessings: the blessing of creation and the blessing of assistance. In both of these, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the intermediary; if the Prophet had not existed first, no thing would have come into existence, and if the light of the Prophet were not present within the universe, the pillars of existence would have crumbled. So, it is the Prophet who existed first, and the entire world is a dependent of the Prophet and is connected to the Prophet, such that it can in no way be independent of him.

These beautiful subjects are abundantly found in the clear texts of Imams and scholars in this humble servant's treatise 'Saltanat al-Mustafa fi Malakut Kull al-Wara' (The Sovereignty of the Chosen One in the Kingdom of All Creation), and all praise is due to Allah.

Fifthly: It has also become clear from our discourse that since the Prophet himself is Light (Noor), the possessive construction in the aforementioned Hadith 'Noor-e-Nabiyika' (The Light of your Prophet) is explanatory, just like 'Min Noorihi' (From His Light). The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) supplicated to manifest the divine blessing: 'And make me light[3]' (O Allah! Make me light. - Translator) and the Lord of Glory Himself...

[1] Afzal al-Qurra li-Qurra' Umm al-Qurra (Commentary on Umm al-Qurra) [2] Sharh Muqaddimah al-Ashmawi [3] Al-Khasais al-Kubra, Chapter on the sign that his (peace and blessings of Allah be upon him) shadow was not seen, Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India, 1/68.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 30

इमाम इब्न हजर मक्की 'अफ़ज़ल अल-क़ुर्रा' में फ़रमाते हैं:

अरबी

क्योंकि वे ही उन्हें सहायता प्रदान करने वाले हैं, क्योंकि वे ही ईश्वरीय दरबार के वारिस हैं और बिना किसी मध्यस्थ के उससे सहायता प्राप्त करते हैं, दूसरों के विपरीत, क्योंकि कोई भी उनके माध्यम से ही उससे सहायता प्राप्त करता है। इस प्रकार, किसी भी पूर्ण व्यक्ति तक कुछ भी नहीं पहुँचता सिवाय इसके कि वह उनकी कुछ सहायता से हो और उनके हाथों द्वारा हो[1]।

उर्दू अनुवाद

संपूर्ण जगत की सहायता करने वाले नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं, क्योंकि आप ही अल्लाह की बारगाह के वारिस हैं; बिना किसी मध्यस्थ के आप ही ख़ुदा से सहायता प्राप्त करते हैं और सारा संसार अल्लाह की सहायता आप के माध्यम से प्राप्त करता है। तो जिस किसी कामिल को कोई श्रेष्ठता मिली, वह हुज़ूर ही की मदद और हुज़ूर ही के हाथ से मिली।

'शरह सीदी अश्मावी' में है:

अरबी

दो ऐसी निमतें हैं जिनसे कोई भी अस्तित्व रिक्त नहीं है: सृजन (ईजाद) की निमत और सहायता (इमदाद) की निमत। और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इन दोनों में मध्यस्थ हैं। क्योंकि यदि आपका अस्तित्व पहले न होता, तो कोई भी अस्तित्व में न आता। और यदि ब्रह्मांड की चेतना के भीतर आपका नूर न होता, तो अस्तित्व के स्तंभ ढह जाते। अतः वे ही हैं जो पहले अस्तित्व में आए, और अस्तित्व उनके अधीन हुआ और उनसे जुड़ गया, उनसे स्वतंत्र होने की कोई गुंजाइश नहीं है[2]।

उर्दू अनुवाद

कोई भी मौजूद चीज़ दो निमतों से खाली नहीं है: सृजन की निमत और सहायता की निमत। और इन दोनों में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ही माध्यम हैं कि हुज़ूर पहले मौजूद न होते तो कोई चीज़ वजूद न पाती और आलम के अंदर हुज़ूर का नूर मौजूद न होता तो वजूद के खंभे गिर जाते। तो हुज़ूर ही पहले मौजूद हुए और सारा जहाँ हुज़ूर का ही सहारा है और हुज़ूर से जुड़ा हुआ है, जिससे किसी भी तरह हुज़ूर से बेपरवाही मुमकिन नहीं।

इन सुंदर विषयों पर इमामों और विद्वानों के प्रचुर स्पष्ट प्रमाण इस फ़क़ीर के लेख 'सल्तनतुल मुस्तफ़ा फ़ी मलकूते कुल्लिल वरा' में मौजूद हैं, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है।

पांचवीं बात: हमारे इस बयान से यह भी स्पष्ट हो गया कि हुज़ूर स्वयं 'नूर' हैं, तो हदीस में 'नूर-ए-नबियिका' (आपके नबी का नूर) का प्रयोग 'मिन नूरीही' (उसके नूर से) की तरह व्याख्यात्मक (बयानिया) है। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ईश्वरीय निमत प्रकट करने के लिए प्रार्थना की: 'واجعلنی نوراً' (और ऐ अल्लाह! मुझे नूर बना दे[3]। - अनुवादक) और स्वयं रब्बे इज़्ज़त...

[1] अफ़ज़ल अल-क़ुर्रा लि-क़ुर्रा उम्म अल-क़ुर्रा (शरह उम्म अल-क़ुर्रा) [2] शरह मुक़द्दमा अल-अश्मावी [3] अल-ख़साइस अल-कुबरा, उस अध्याय में कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की छाया नज़र नहीं आती थी, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत, 1/68.

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

امام ابن حجر مکی افضل القریٰ میں فرماتے ہیں:

عربی متن

لانه الممد لهم اذ هو الوارث للحضرة الالهية و المستمد منها بلا واسطة دون غيره فانه لايستمد منها الا بواسطته فلا يصل لكامل منها شيء الا وهو من بعض مدده و على يديه[1].

اردو ترجمہ

تمام جہان کی امداد کرنے والے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہیں اس لئے کہ حضور ہی بارگاہ الٰہی کے وارث ہیں بلا واسطہ خدا سے حضور ہی مدد لیتے ہیں اور تمام عالم مدد الٰہی حضور کی وساطت سے لیتا ہے تو جس کامل کو خوبی ملی وہ حضور ہی کی مدد اور حضور ہی کے ہاتھ سے ملی۔

شرح سیدی عشماوی میں ہے:

عربی متن

نعمتان ما خلا موجود عنهما نعمة الا يجاد ونعمة الامداد وهو صلى الله تعالىٰ عليه وسلم الواسطة فيهما اذ لو لاسيقة وجوده ما وجد موجود ولو لا وجود نوره في ضمائر الكون لتهدمت دعائم الوجود فهو الذى وجد اولا وله تبع الوجود وصار مرتبطا به لا استغناء له عنه[2].

اردو ترجمہ

کوئی موجود دو نعمتوں سے خالی نہیں، نعمت ایجاد و نعمت امداد۔ اور ان دونوں میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہی واسطہ ہیں کہ حضور پہلے موجود نہ ہوتے تو کوئی چیز وجود نہ پاتی اور عالم کے اندر حضور کا نور موجود نہ ہوتا تو وجود کے ستون ڈھے جائیں تو حضور ہی پہلے موجود ہوئے اور تمام جہان حضور کا طفیلی اور

عربی متن **اردو ترجمہ**

حضور سے وابستہ ہوا جسے کسی طرح حضور سے بے نیازی نہیں۔

ان مضامین جمیلہ پر بکثرت ائمہ وعلماء کے نصوص جلیلہ فقیر کے رسالہ "سلطنة المصطفی فی ملکوت کل الوریٰ" میں ہیں، واللہ الحمد۔

خامسا: ہماری تقریر سے یہ بھی واضح ہو گیا کہ حضور خود نور ہیں تو حدیث مذکور میں نور بنیک کی اضافت بھی من نورہ کی طرح بیانیہ ہے۔ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اظہار نعمت الہیہ کے لئے عرض کی واجعلنی نورا[3] (اور اے اللہ! مجھے نور بنا دے۔ ت) اور خود رب العزت

[1] افضل القری لقراء ام القری (شرح ام القری) [2] شرح مقدمة العشماوي [3] الخصائص الکبری باب الآیۃ فی انہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لم یکن یری لہ ظل مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱/ ۶۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Allah (Exalted and Glorious) called him (the Prophet) "Noor" (Light) in the Great Quran: "Indeed, there has come to you from Allah a Light and a clear Book." (1) | Indeed, from Allah, a light and a manifest book have come to you. (T)

Then what doubt remains about the Prophet being "Light"? I say: If in "Noor-e-Nabiyyak" (the light of your Prophet), the genitive construction (idafat) is not appositional (bayaniya), but "Noor" is taken in its well-known sense, i.e., illumination which is an accident (araz) and a quality (kayfiyat), then the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) would not be the first of creation; rather, [he would be] an accident and an attribute. How then is the existence of an attribute possible before the existence of the described (mousouf)? Therefore, the Prophet himself is that light who was created first of all.

So, there is no need for what Allama Zurqani (may Allah have mercy on him) said, that it is not problematic that light is an accident that does not exist by itself because this is from the breaking of norms (kharq-e-awaid) (2). And I saw that I wrote following it: why is it not said there, as you will soon say regarding its counterpart "min noorihi" (from His light), that the genitive construction is appositional? (3) | So now there is no need for this statement of Allama Zurqani, and this objection should not be raised that light is an accident, it is not self-existent, because this is a miracle (breaking of habit). I wrote upon this that why should this objection not be raised, that you do not accept the genitive construction as appositional in "min noorihi".

I say: There is no argument regarding the breaking of norms, and Power is vast, but the existence of an attribute without the described is something inconceivable because if it exists through another, it would not be its attribute but the attribute of that other, or [if it exists] by itself, it would not be an attribute at all, for there is no attribute except the meaning existing through another. Then if... | I say: (I, Ahmad Raza Khan, say) that in a miracle (breaking of habit) there is no argument, and God's power is very vast, but the existence of an attribute without the described cannot be understood (because such an attribute can have only two forms): if it is established with other than the described, then it will not be the attribute of the described but of the other, and if it is self-existent, then it is not an attribute at all.

---

1 The Holy Quran 5/15 2 Sharh al-Zurqani ala al-Mawahib al-Ladunniyah, First Objective, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/26 3 Page 678 of 772

फतावा रज़विया, जिल्द 30

अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) ने अज़ीम कुरआन में उन्हें "नूर" (प्रकाश) फ़रमाया: "बेशक तुम्हारे पास अल्लाह की तरफ़ से एक नूर आया और रौशन किताब।" (1) | बेशक तुम्हारे पास अल्लाह की तरफ़ से एक नूर आया और रौशन किताब। (त)

फिर हुज़ूर के नूर होने में क्या शक रहा? मैं कहता हूँ: अगर "नूरे नबिय्यिका" में इज़ाफ़त बयानिया न हो, बल्कि "नूर" से वही प्रसिद्ध अर्थ यानी रोशनी मुराद हो जो कि अर्ज़ (संयोग/आकस्मिक गुण) और कैफ़ियत है, तो सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) पहले मखलूक (सृजन) न हुए, बल्कि एक अर्ज़ और सिफ़त (गुण) हुए। फिर मौसूफ़ (जिसका गुण बताया जाए) के वजूद से पहले सिफ़त का वजूद कैसे मुमकिन है? लाज़मी तौर पर हुज़ूर स्वयं वह नूर हैं जो सब से पहले मखलूक हुआ।

तो अब अल्लामा ज़रक़ानी (रहमतुल्लाहि अलैहि) के इस कौल (कथन) की ज़रूरत नहीं रही कि इसमें कोई मुश्किल नहीं कि नूर एक अर्ज़ है जो ज़ाती तौर पर क़ायम नहीं होता, क्योंकि यह ख़रक़े अवाइद (चमत्कार) में से है (2)। और मैंने देखा कि मैंने इसके बाद लिखा: वहां यह क्यों नहीं कहा जाता, जैसा कि आप इसके जैसे शब्द "मिन नूरीही" के बारे में कहेंगे, कि इज़ाफ़त बयानिया है (3)। | तो अब अल्लामा ज़रक़ानी के इस कौल की ज़रूरत न रही और यह एतराज़ न किया जाए कि नूर अर्ज़ है, क़ायम बेज़ात नहीं है, क्योंकि यह ख़रक़े आदत है। मैंने इस पर लिखा कि यह एतराज़ क्यों न किया जाए कि आप "मिन नूरीही" में इज़ाफ़त बयानिया नहीं मानते।

मैं कहता हूँ: ख़रक़े अवाइद में कोई बहस नहीं और कुदरत बहुत वसीअ (विशाल) है, लेकिन मौसूफ़ के बिना सिफ़त का वजूद समझ से बाहर है, क्योंकि अगर वह दूसरे के ज़रिए क़ायम हो तो वह उसकी सिफ़त नहीं होगी बल्कि दूसरे की होगी, या अगर अपने आप से हो, तो वह सिफ़त ही नहीं रही, क्योंकि सिफ़त वही अर्थ है जो दूसरे के साथ क़ायम हो। तो जब... | मैं (अहमद रज़ा खाँ) कहता हूँ कि ख़रक़े आदत में तो कोई बात नहीं और खुदा की कुदरत बहुत वसीअ है लेकिन सिफ़त का वजूद बग़ैर मौसूफ़ के समझ में नहीं आ सकता (क्योंकि ऐसी सिफ़त की दो ही सूरतें हैं): मौसूफ़ के ग़ैर (दूसरे) के साथ क़ायम हो तो मौसूफ़ की सिफ़त न होगी बल्कि ग़ैर की होगी और अगर क़ायम बे-नफ़्सा हो तो सिफ़त ही न हुई।

---

1 अल-कुरआनुल करीम 15/5 2 शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सदुल अव्वल, दारुल मारिफ़ा बेरुत 1/26 3 पेज 678 of 772

عز وجلالہ نے قرآن عظیم میں ان کو نور فرمایا: "قَدْ جَآءَكُمْ مِّنَ اللّٰهِ نُورٌ وَّ كِتٰبٌ مُّبِیْنٌ" 1۔ | بے شک تمہارے پاس اللہ کی طرف سے ایک نور آیا اور روشن کتاب۔ (ت)

پھر حضور کے نور ہونے میں کیا شبہ رہا۔ اقول: اگر نور نبیك میں اضافت بیانیہ نہ ہو بلکہ نور سے وہی معنی مشہور یعنی روشنی کہ عرض و کیفیت ہے مراد لو تو سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اول مخلوق نہ ہوئے بلکہ ایک عرض و صفت، پھر وجود موصوف سے پہلے صفت کا وجود کیونکر ممکن؟ لاجرم حضور ہی خود وہ نور ہیں کہ سب سے پہلے مخلوق ہوا۔

فلاحاجة الی ما قال العلامة الزرقاني رحمه الله من انه لایشکل بان النور عرض لا یقوم بذاته لان هذا من خرق العوائد 2 اه ورأیتنی کتبت یلیه لم لایقال فیه کماستقولون فی قرینه من نوره ان الاضافة بیانیة 3 اهـ | تو اب علامہ زرقانی کے اس قول کی حاجت نہ رہی اور یہ اعتراض نہ کیا جائے کہ نور عرض ہے، قائم بذاتہ نہیں ہے کیونکہ یہ خرق عادت ہے۔ میں نے اس پر لکھا کہ یہ اعتراض کیوں نہ کیا جائے کہ آپ من نورہ میں اضافت بیانیہ نہیں مانتے۔

اقول: خرق العوائد لاکلام فیه والقدرة متسعة و لکن وجود الصفة بدون الموصوف مما لا یعقل لانها ان قامت بغیره لم تکن صفة له بل لغیره او بنفسها لم تکن صفة اصلا اذا لا صفة الا المعنی القائم بغیره فاذا | اقول: (میں احمد رضا خاں) کہتا ہوں کہ خرق عادت میں تو کوئی کلام نہیں اور خدا کی قدرت بہت وسیع ہے لیکن صفت کا وجود بغیر موصوف کے سمجھ میں نہیں آسکتا (کیونکہ ایسی صفت کی دو ہی صورتیں ہیں) موصوف کے غیر کے ساتھ قائم ہو تو موصوف کی صفت نہ ہوگی بلکہ غیر کی ہوگی اور اگر قائم بنفسہا ہو تو صفت ہی نہ ہوئی

1 القرآن الكريم ۱۵/۵ 2 شرح الزرقاني على المواهب اللدنية المقصد الاول دارالمعرفة بيروت ۲۶/۱

3 صفحہ 678 از 772

fatawa Razawiyya volume 30

Existing by itself means it is not an attribute or an accident but a substance. To say it is an accident while existing by itself is a conjunction of opposites. Divine Power transcends involvement with logical impossibilities. The weighing of deeds means the weighing of the scrolls and cards, as mentioned in the Hadith of Ahmad, Tirmidhi, Ibn Majah, Ibn Hibban, and Al-Hakim (who authenticated it), and Ibn Mardawayh, Al-Lalika'i, and Al-Bayhaqi in the Resurrection. On the authority of Abdullah bin 'Amr bin al-'As, may Allah be pleased with them, he said: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: "Indeed, Allah will single out a man from my Ummah before all creation on the Day of Resurrection. Ninety-nine scrolls will be spread out for him, each scroll extending as far as the eye can see. Then He will say: 'Do you deny any of this? Did My recording angels wrong you?' He will say: 'No, my Lord.' He will say: 'Do you have an excuse?' He will say: 'No, my Lord.' He will say: 'Rather, you have a good deed with Us, and no injustice will be done to you today.' Then a card (Bitāqah) will be brought out, on which is written: 'I bear witness that there is no god but Allah, and that Muhammad is His servant and His Messenger.' He will say: 'Attend your weighing.' He will say: 'O my Lord, what is this card compared to these scrolls?' He will say: 'Indeed, you will not be wronged.' He said: 'Then the scrolls will be placed in one pan..."

Because an attribute is defined as that which exists through something else. When it exists by itself, it is neither an attribute nor an accident, but rather a substance. And to say that it is both an accident and self-existing necessitates a conjunction of opposites (and a conjunction of opposites is invalid). Divine Power does not relate to logical impossibilities. The "weighing of deeds" (as it is said) is in the sense that papers and scrolls will be weighed, as mentioned in the Hadith which Ahmad, Tirmidhi, Ibn Hibban, and Hakim have declared authentic. Ibn Mardawayh, Imam Lalika'i, and Bayhaqi, in the discussion of the Resurrection, have narrated from Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with them) that on the Day of Resurrection, Allah the Almighty will select a person from my Ummah. Then, ninety-nine registers will be opened before him, and each register will be as far as the eye can see. Then he will be asked: "Do you deny this, or have my angels (Kiraman Katibin) wronged you?" He will say: "No, my Lord!" Allah will say: "Do you have any excuse?" The servant will say: "No." Allah will say: "We have one good deed of yours; today you will not be wronged." Then a piece of paper will be brought out on which the Kalima-e-Shahadat will be written. Allah will say: "Go, have it weighed." The

servant will plead: "What status does this paper have in front of these registers?" Allah will say: "You will not be wronged." The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

फतावा रजविया जिल्द 30

स्वयं में विद्यमान होने का अर्थ है कि वह गुण या आकस्मिक (araz) नहीं है बल्कि एक पदार्थ (johar) है। स्वयं में विद्यमान होने के साथ-साथ आकस्मिक होना विरोधाभासों का मिलन है। ईश्वरीय शक्ति तार्किक असंभवताओं से ऊपर है। कर्मों के तोलने का अर्थ कागजों और पत्रों का तोलना है, जैसा कि अहमद, तिरमिज़ी, इब्न माजा, इब्न हिब्बान और हाकिम की हदीस में है (जिन्होंने इसे प्रमाणित किया है), और इब्न मरदवैह, अल-लालिकाई और बैहकी ने पुनरुत्थान के विषय में अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की है। उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "निस्संदेह, अल्लाह कयामत के दिन सारी सृष्टि के सामने मेरी उम्मत के एक व्यक्ति को अलग करेगा। उसके सामने निन्यानवे रजिस्टर खोले जाएंगे, हर रजिस्टर उतनी दूर तक होगा जहाँ तक नज़र जा सके। फिर वह कहेगा: 'क्या तुम इनमें से किसी बात से इनकार करते हो? क्या मेरे लिखने वाले फरिश्तों ने तुम पर ज़ुल्म किया है?' वह कहेगा: 'नहीं, मेरे रब!' वह कहेगा: 'क्या तुम्हारे पास कोई बहाना है?' वह कहेगा: 'नहीं, मेरे रब!' वह कहेगा: 'बल्कि, हमारे पास तुम्हारी एक नेकी है, और आज तुम पर कोई ज़ुल्म नहीं होगा।' फिर एक कार्ड (बिताका) निकाला जाएगा, जिस पर लिखा होगा: 'मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं है, और मुहम्मद उसके बंदे और उसके रसूल हैं।' वह कहेगा: 'अपने वजन के पास आओ।' वह कहेगा: 'ऐ मेरे रब, इन रजिस्टरों के सामने इस कार्ड की क्या औकात है?' वह कहेगा: 'निस्संदेह, तुम पर ज़ुल्म नहीं किया जाएगा।' उन्होंने कहा: 'फिर रजिस्टर एक पलड़े में रखे जाएंगे...'"

क्योंकि गुण उसे कहते हैं जो दूसरे के साथ मौजूद हो। जब वह स्वयं में मौजूद हो, तो वह न तो गुण होगा और न ही आकस्मिक, बल्कि वह पदार्थ होगा। और यह कहना कि वह आकस्मिक भी है और स्वयं में मौजूद भी, तो यह विरोधाभासों का मिलन है (और विरोधाभासों का मिलन अमान्य है)। ईश्वरीय शक्ति तार्किक असंभवताओं से संबंधित नहीं होती। कर्मों का वजन (जैसा कि कहा जाता है) इस अर्थ में है कि कागज और पत्र तोले जाएंगे, जैसा कि उस हदीस में आया है जिसे अहमद, तिरमिज़ी, इब्न हिब्बान और हाकिम ने सही करार दिया है। इब्न मरदवैह, इमाम लालकाई और बैहकी ने कयामत की चर्चा में अब्दुल्ला बिन अम्र अल-आस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि कयामत के दिन अल्लाह तआला मेरी उम्मत में से एक व्यक्ति को चुन लेगा, फिर उसके सामने निन्यानवे रजिस्टर खोले जाएंगे और हर रजिस्टर नज़र की सीमा तक होगा। फिर उससे पूछा जाएगा: "क्या तू इससे इनकार करता है या मेरे फरिश्तों (किरामन कातिबीन) ने तुझ पर ज़ुल्म किया है?" वह

कहेगा: "ऐ मेरे रब! नहीं।" अल्लाह फरमाएगा: "क्या तेरे पास कोई उज़्र (बहाना) है?" बंदा कहेगा: "नहीं।" अल्लाह फरमाएगा: "हमारे पास तेरी एक नेकी है, आज तुझ पर ज़ुल्म नहीं किया जाएगा।" फिर एक कागज निकाला जाएगा जिस पर कलमा-ए-शहादत लिखा होगा। अल्लाह फरमाएगा: "जा इसका वजन करा।" बंदा अर्ज़ करेगा कि इन रजिस्टरों के सामने इस कागज की क्या हैसियत है। अल्लाह फरमाएगा तुझ पर ज़ुल्म नहीं किया जाएगा। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)...

पृष्ठ 679/772

قام بنفسه لم يكن صفة وعرضا بل جوهرا وكونه عرضا مع قيامه بنفسه جمع للضدين والقدرة تعالى عن التعلق بالمحالات العقلية ووزن الاعمال بمعنى وزن الصحف والبطاقات كما في حديث احمد و الترمذى وابن ماجة وابن حبان والحاكم وصححه وابن مردوية واللالكلائى والبيهقى في البعث عن عبد الله بن عمرو بان عاص رضى الله تعالى عنهما قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم : " ان الله سيخلص رجلا من امتى على رأس الخلائق يوم القيمة فينشر عليه تسعة وتسعين سجلا كل سجل مثل مد البصر ثم يقول اتنكر من هذا شيئا اظلمك كتبتى الحافظون فيقول لا يارب ، فيقول افلك عذر ، قال لا يارب - فيقول بلى ان لك عندنا حسنة وانه لا ظلم عليك اليوم فتخرج بطاقة فيها اشهد ان لا اله الا الله وان محمدا عبده و رسوله فيقول احضر وزنك - فيقول يارب ماهذه البطاقة مع هذه السجلات ، فيقول انك لا تظلم - قال فتوضع السجلات في

کیونکہ صفت کہتے اسے ہیں جو غیر کے ساتھ قائم ہو ، جب وہ قائم بنفسہا ہو تو وہ نہ صفت ہوئی اور نہ ہی عرض بلکہ جوہر ہوئی اور یہ (کہنا) کہ عرض اور قائم بنفسہ بھی ہے تو یہ اجتماع ضدین لازم آتا ہے (اور اجتماع ضدین باطل ہے) اور قدرتِ الٰہیہ محالاتِ عقلیہ سے متعلق نہیں ہوتی وزنِ اعمال (جو کہا جاتا ہے) بایں معنی ہے کہ کاغذ اور صحیفے تولے جائینگے جیسے کہ حدیث میں آیا ہے جسے احمد ، ترمذی ، ابن حبان ، حاکم نے صحیح قرار دیا ہے۔ ابن مردویہ ، امام لالکائی اور بیہقی نے قیامت کی بحث میں عبد اللہ بن عمرو العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے روایت کیا ہے کہ قیامت کے دن اللہ تعالیٰ میری امت میں سے ایک شخص کو چن لے گا ، پھر اس کے سامنے ننانوے رجسٹر کھولے جائیں گے اور ہر رجسٹر حدِ نگاہ تک ہوگا ، پھر اس سے کہا جائے گا تو اس سے انکار کرتا ہے یا میرے فرشتوں (کراماً کاتبین) نے تم پر ظلم کیا ہے ؟ وہ کہے گا :

اے میرے رب! نہیں۔ اللہ فرمائے گا : کیا تیرے پاس کوئی عذر ہے؟ بندہ کہے گا: نہیں۔ اللہ فرمائے گا: ہمارے پاس تیری ایک نیکی ہے ، آج تم پر ظلم نہیں کیا جائے گا۔ پھر ایک کاغذ نکالا جائے گا جس پر کلمہ شہادت لکھا ہوگا۔ اللہ فرمائے گا: جا اس کا وزن کرا۔ بندہ عرض کرے گا کہ ان رجسٹروں کے سامنے اس کاغذ کی کیا حیثیت ہے۔ اللہ فرمائے گا تم پر ظلم نہیں کیا جائے گا۔

حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

صفحہ 679 از 772

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Arabic]: ...the scale and the card in another scale, then the registers became light and the card became heavy. Nothing is heavier than the name of Allah. 1- It is stated that ninety-nine registers will be placed in one pan of the scale, and in the other pan, that piece of paper (on which the Kalima Tayyiba will be written). Consequently, the pan with the registers will be light and the paper heavy, and nothing will be weightier in comparison to the name of Allah. (T)

In short, the essence of the noble Hadith is that Allah Almighty created the pure essence of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) from His own Noble Essence. That is, our Master is the direct manifestation of the Essence itself, while everyone else is the light and manifestation of our Master, peace and blessings of Allah be upon him, and upon his family and companions, and may He bless and honor him. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

Problem 42: From Calcutta, Mechua Bazaar, Street No. 41, adjacent to Choulia Mosque, sent by Hakim Azhar Ali Sahab, 20 Dhu al-Qi'dah 1319 AH. To the presence of the exalted Maulana, may his shadow endure! This advertisement is sent for your service; if it is correct, please issue a decree on it. Please write a detailed answer. With respect, Azhar Ali, may he be forgiven.

Copy of Advertisement: "Rabbi zidni 'ilman" (O my Lord! Increase me in knowledge - T). The light of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is not a personal light of Allah Almighty, a part of the Essence, or a piece of the Essence itself, but rather a created light, just as the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

---

1 Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Faith, Chapter regarding one who dies while testifying etc., Amin Company Delhi, 2/88; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Faith, Excellence of the Testimony 'La ilaha illa Allah', Dar al-Fikr Beirut, 1/6; Mawarid al-Zam'an ila Zawa'id Ibn Hibban, Hadith 2523, Al-Matba'ah al-Salafiyyah, p. 625; Kanz al-'Ummal, Hadith 43109 and 43102, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 15/44, 496; Sunan Ibn Majah, Chapters on Asceticism, Chapter on what is hoped for from the mercy of Allah on the Day of Resurrection, H.M. Saeed Company Karachi, p. 328; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Amr, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/213.

फ़तावा रज़विया खंड 30

[अरबी]: "...तराजू का पलड़ा और कार्ड दूसरे पलड़े में, फिर रजिस्टर हल्के हो गए और कार्ड भारी हो गया। अल्लाह के नाम से भारी कोई चीज़ नहीं है।" 1- कहा गया है कि फिर तराजू के एक पलड़े में निन्यानवे रजिस्टर रखे जाएँगे और दूसरे में वह कागज़ (जिस पर कलमा शरीफ़ लिखा होगा)। फलतः रजिस्टरों वाला पलड़ा हल्का होगा और कागज़ भारी, और अल्लाह के नाम के मुक़ाबले में कोई चीज़ वज़नी नहीं होगी। (त)

संक्षेप में, पवित्र हदीस का सार यह है कि अल्लाह तआला ने मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पाक ज़ात को अपनी ज़ाते करीम से पैदा किया। यानी हमारे हुज़ूर सीधे ज़ात की ही तजल्ली हैं, बाकी सब हमारे हुज़ूर का नूर और ज़हूर हैं, अल्लाह तआला उन पर और उनकी आल और असहाब पर दरूद ओ सलाम और बरकत ओ करम नाज़िल फरमाए। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसला 42: कलकत्ता, मछुआ बाज़ार, स्ट्रीट नंबर 41, चौलिया मस्जिद के पास से, हकीम अज़हर अली साहब द्वारा प्रेषित, 20 ज़ुल-क़ादा 1319 हिजरी। आली जनाब मौलाना (मद ज़िल्लहुमुल आली) की सेवा में! यह विज्ञापन आपकी सेवा में भेजा गया है, यदि यह सही है तो इस पर आदेश जारी किया जाए। कृपया विस्तृत उत्तर लिखें। अदब के साथ, अज़हर अली, क्षमा का पात्र।

विज्ञापन की प्रतिलिपि: "रब्बी ज़िदनी इल्मा" (ऐ मेरे रब! मेरे इल्म में इज़ाफ़ा फरमा - त)। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर, अल्लाह तआला का ज़ाती नूर, ज़ात का हिस्सा या ज़ात का टुकड़ा नहीं है, बल्कि पैदा किया हुआ (मख़लूक़) नूर है, जैसा कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया है:

---

1 जामिउत तिर्मिज़ी, अबवाबुल ईमान, बाब मा जाअ फी मन यमूत... , अमीन कंपनी दिल्ली, 2/88; अल मुस्तदरक लिल हाकिम, किताबुल ईमान... , दारुल फिक्र बेरुत, 1/6; मवारिदुल ज़मान... हदीस 2523, अल मतबअतुल सलफिया, पृ. 625; कन्ज़ुल उम्माल, हदीस 43109 और 43102, मुअस्ससतुल रिसाला बेरुत, 15/44, 496; सुनन इब्ने माजा, अबवाबुल ज़ुहद... , एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 328; मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्लाह बिन अम्र से, अल मकतबुल इस्लामी बेरुत, 2/213।

كفة والبطاقة في كفة فطاشت السجلات وثقلت البطاقة فلا يثقل مع اسم الله شيئ ۱- فرماتے ہیں کہ پھر ایک پلڑے میں ننانوے رجسٹر رکھے جائیں گے اور دوسرے میں وہ کاغذ (جس پر کلمہ شریف لکھا ہوگا) چنانچہ رجسٹروں کا پلڑا ہلکا ہوگا اور کاغذ کا بھاری، اور اللہ کے نام کے مقابلے میں کوئی چیز وزنی نہ ہوگی۔ (ت)

بالجملہ حاصل حدیث شریف یہ ٹھہرا کہ اللہ تعالٰی نے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ذات پاک کو اپنی ذاتِ کریم سے پیدا کیا یعنی عین ذات کی تجلی بلا واسطہ ہمارے حضور ہیں باقی سب ہمارے حضور کے نور و ظہور ہیں، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وعلی آلہ وصحبہ وبارک وکرم۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۴۲: از کلکتہ، مچھوا بازار، اسٹریٹ نمبر ۴۱، متصل چولیا مسجد، مرسلہ حکیم اظہر علی صاحب ۲۰ ذیقعدہ ۱۳۱۹ھ بحضور اقدس جناب مولانا مدظلہ العالی ! یہ اشتہار ترسیل خدمت ہے، اگر صحیح ہو تو اس پر صادر کر دیا جائے۔ والاجواب مفصل ترقیم فرمائیں والادب۔ اظہر علی عفی عنہ

نقل اشتہار رب زدني علما (اے میرے رب ! میرے علم میں اضافہ فرما-ت) نور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اللہ تعالٰی کا ذاتی نور جزئِ ذات یا عین ذات کا ٹکڑا نہیں بلکہ پیدا کیا ہوا، نورِ مخلوق ہے جیسا کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا ہے:

---

۱ جامع الترمذی ابواب الایمان باب ماجاء فی من یموت وھو یشھد الخ امین کمپنی دہلی ۸۸/۲، المستدرک للحاکم کتاب الایمان فضیلۃ الشہادۃ لاالہ الا اللہ دار الفکر بیروت ۶/۱، موارد الظمان الی زوائد ابن حبان حدیث ۲۵۲۳ المطبعۃ السلفیۃ ص ۶۲۵، کنز العمال حدیث ۴۳۱۰۹ و ۴۳۱۰۲

مؤسسة الرسالة بیروت ۴۹۶،۴۴/۱۵ سنن ابن ماجة ابواب الزھد باب ما یرجی من رحمة اللہ یوم القیمة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۲۸، مسند احمد بن حنبل عن عبد اللہ بن عمرو المکتب الاسلامی بیروت ۲۱۳/۲

Volume 30 Fatawa Razawiya

Arabic Text	Urdu Translation
The first thing Allah created was my light. The first thing Allah created was the Pen. The first thing Allah created was the Intellect. This is mentioned in Tarikh al-Khamis and Sirr al-Asrar.	Allah the Almighty first created my light, first Allah the Almighty created the pen, first Allah the Almighty created the intellect; it is likewise in Tarikh-e-Khamis and Sir-ul-Asrar. (T)

And by saying "Dhāthī Nūr" (Essential Light), it becomes necessary to call the light of the Noble Messenger (peace and blessings be upon him) a part of the Divine Essence, or the Essence itself, or a fragment of the Essence of Allah Almighty. This statement is disbelief (Kufr), and it implies that the Prophet (peace and blessings be upon him) is eternal (qadeem), because if the term 'Dhāthī' is taken in its technical sense, it implies being a part of God, or God Himself, or a fragment of God's essence. This very statement is Kufr, and such are the beliefs of some ignorant people. For this reason, the light of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) should not be called 'Nūr-e-Dhāthī', or 'Dhāthī Nūr', or a piece of Allah Almighty's Essence. If one calls the light of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) 'Nūr-e-Khuda' (Light of God), or 'Nūr-e-Makhlūq-e-Khuda' (Light of God's creation), or 'Nūr-e-Dhāth-e-Khuda' (Light of God's essence), or 'Nūr-e-Jamāl-e-Khuda' (Light of God's beauty), it is permissible, as Ghaus-al-Azam (may Allah have mercy on him) stated in his book Sirr al-Asrar:

Arabic Text	Urdu Translation
When Allah Almighty created the soul of Muhammad (peace and blessings be upon him) first from the light of His beauty.	First of all, Allah the Almighty created the soul of Muhammad (peace and blessings be upon him) from the light of His beauty. (T)

And it has come in a Hadith Qudsi:

Arabic Text	Urdu Translation
"I created the soul of Muhammad (peace and blessings be upon him) from the light of My Countenance," as the Prophet (peace and blessings be upon him) said:	"I created the soul of Muhammad (peace and blessings be upon him) from the light of My Essence," as the Noble Prophet (peace and blessings be upon him) said: "First of all, Allah the Almighty

Arabic Text	Urdu Translation
"The first thing Allah created was my soul; the first thing Allah created was my light."	created my soul, first of all, Allah the Almighty created my light." (T)

Because attributing one thing to another does not necessarily make it a part or the essence of that thing, because...

---

1. Tarikh al-Khamis, Chapter on the First of Creations, Mu'assasat Sha'ban Beirut, 1/19; Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Iman, under Hadith 94, Al-Maktabah al-Habibiyah, Quetta, 1/291.
2.
3.
4. Tarikh al-Khamis, Chapter on the First of Creations, Mu'assasat ar-Risalah Beirut, 1/19.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
अव्वल मा खलक़ल्लाहु नूरी। अव्वल मा खलक़ल्लाहु-ल-क़लम। अव्वल मा खलक़ल्लाहु-ल-अक़्ल। कज़ा फ़ी तारीख़ुल ख़मीस व सिर्रुल असरार।	सबसे पहले अल्लाह तआला ने मेरे नूर को पैदा फ़रमाया, सबसे पहले अल्लाह तआला ने क़लम को पैदा फ़रमाया, सबसे पहले अल्लाह तआला ने अक़्ल को पैदा फ़रमाया, तारीख़-ए-ख़मीस और सिर-उल-असरार में यूँही है। (त)

और 'ज़ाती नूर' कहने से नूरे रसूले करीम अलैहित्तहिय्यतु वत्तस्लीम को जुज़-ए-ज़ात या ऐन-ए-ज़ात या टुकड़ा-ए-ज़ात ख़ुदाए तआला का कहना लाज़िम आता है, यह कलाम कुफ्र है और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का क़दीम होना लाज़िम आता है क्योंकि 'ज़ाती' के मा'नी अगर इस्तलाही लिये जाएं तो जुज़-ए-ख़ुदा या ऐन-ए-ख़ुदा या टुकड़ा-ए-ज़ाते ख़ुदा का होना लाज़िम आता है, यही कलाम कुफ्र है और बा'ज़ जाहिलों के अकाइद यही हैं, इस सबब से नूरे रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को नूरे ज़ाती या ज़ाती नूर या अल्लाह तआला की ज़ात का टुकड़ा न कहना चाहिए, अगर नूरे रसूले ख़ुदा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को नूरे ख़ुदा या नूरे मख़लूके ख़ुदा या नूरे ज़ाते ख़ुदा या नूरे जमाले ख़ुदा कहे तो कहना जाइज़ है जैसा कि हज़रत ग़ौस-ए-आज़म रहमतुल्लाहि अलैहि ने अपनी किताब 'सिर्रुल असरार' में फ़रमाया है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
लम्मा खलक़ल्लाहु तआला रूह-ए-मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अव्वलन मिन नूरी जमालिही।	सबसे पहले अल्लाह तआला ने रूह-ए-मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को अपने नूरे जमाल से पैदा फ़रमाया। (त)

और हदीस-ए-क़ुदसी में आया है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
ख़लक़्तु रूह-ए-मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मिन नूरी वजही कमा क़ालन्नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अव्वल मा खलक़ल्लाहु रूही अव्वल मा खलक़ल्लाहु नूरी।	मैंने रूह-ए-मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को अपनी ज़ात के नूर से पैदा फ़रमाया जैसा कि नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का इर्शाद है कि सबसे पहले अल्लाह तआला ने मेरी रूह को पैदा

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
	फ़रमाया, सबसे पहले अल्लाह तआला ने मेरे नूर को पैदा फ़रमाया। (त)

क्योंकि एक चीज़ को दूसरे की तरफ इज़ाफ़त करने से जुज़ उसका या ऐन उसका लाज़िम नहीं आता है क्योंकि...

---

1. तारीख़ुल ख़मीस मतलब अव्वलुल मख़लूक़ात मुअस्ससा शाबान बैरुत 1/19, मिरक़ातुल मफ़ातीह किताबुल ईमान तहतुल हदीस 94 अल-मक्तबतुल हबीबिया क्वेटा 1/291
2.
3.
4. तारीख़ुल ख़मीस मतलब अव्वलुल मख़लूक़ात मुअस्ससा अर-रिसाला बैरुत 1/19

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اول ما خلق اللہ نوری۔ اول ما خلق اللہ القلم۔ اول ما خلق اللہ العقل۔ کذا فی تاریخ الخمیس وسر الاسرار۔	سب سے پہلے اللہ تعالیٰ نے میرے نور کو پیدا فرمایا، سب سے پہلے اللہ تعالیٰ نے قلم کو پیدا فرمایا، سب سے پہلے اللہ تعالیٰ نے عقل کو پیدا فرمایا، تاریخ خمیس اور سر الاسرار میں یونہی ہے۔ (ت)

اور ذاتی نور کہنے سے نور رسول کریم علیہ التحیہ والتسلیم کو جزءِ ذات یا عینِ ذات یا ٹکڑا ذات خدائے تعالیٰ کا کہنا لازم آتا ہے، یہ کلام کفر ہے اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا قدیم ہونا لازم آتا ہے کیونکہ ذاتی کے معنی اگر اصطلاحی لئے جائیں تو جزءِ خدا یا عینِ خدا یا ٹکڑا ذاتِ خدا کا ہونا لازم آتا ہے، یہی کلام کفر ہے اور عقائد بعض جہال کے یہی ہیں، اس سبب سے نورِ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو نورِ ذاتی یا ذاتی نورِ یا اللہ تعالیٰ کی ذات کا ٹکڑا نہ کہنا چاہیے، اگر نورِ رسولِ خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو نورِ خدا یا نورِ مخلوقِ خدا یا نورِ ذاتِ خدایا نورِ جمالِ خدا کہے تو کہنا جائز ہے جیسا کہ حضرت غوثِ الاعظم رحمۃ اللہ علیہ نے اپنی کتاب سر الاسرار میں فرمایا ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لما خلق اللہ تعالیٰ روح محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اولاً من نور جمالہ۔	سب سے پہلے اللہ تعالیٰ نے روحِ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنے نورِ جمال سے پیدا فرمایا۔ (ت)

اور حدیثِ قدسی میں آیا ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
خلقت روح محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من نور وجھی کما قال النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اول ما خلق اللہ روحی اول ما خلق اللہ نوری۔	میں نے روحِ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنی ذات کے نور سے پیدا فرمایا جیسا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ سب سے پہلے اللہ تعالیٰ نے میری روح کو پیدا فرمایا، سب سے پہلے اللہ تعالیٰ نے میرے نور کو پیدا فرمایا۔ (ت)

کیونکہ ایک چیز کو دوسرے کی طرف اضافت کرنے سے جزء اس کا یا عین اس کا لازم نہیں آتا ہے کیونکہ

---

۱ تاریخ الخمیس مطلب اول المخلوقات مؤسسۃ شعبان بیروت ۱/ ۱۹، مرقاۃ المفاتیح کتاب الایمان تحت الحدیث ۹۴ المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۱/ ۲۹۱ ۲ ۳ ۴ تاریخ الخمیس مطلب اول المخلوقات مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱/ ۱۹

Fatawa Rizvia Volume 30

A distinction between the 'muḍāf' (possessed) and 'muḍāf ilayh' (possessor) is a condition. Thus, 'Bayt Allah' (House of Allah), 'Naqat Allah' (Camel of Allah), 'Noor Allah' (Light of Allah), and 'Rooh Allah' (Spirit of Allah) prove that the light of the Messenger of Allah (peace be upon him) is either the light created by Allah, or the light of Allah's essence, or the light of Allah's beauty. It is not 'Noori-Zaati', meaning it is not a piece, part, or the identical essence of Allah Almighty. And Allah Almighty knows best what is correct.

Claimant: Abdul Muhaimin, Qazi of Bahu Bazar area etc., Calcutta.

Answer: Undoubtedly, the light of the Messenger of Allah (peace be upon him) is created from the 'Noori-Zaati' of Allah Almighty, i.e., from the very essence of divinity, as we have verified through the explanations of scholars in a previous fatwa and clarified its meaning there. Allah forbid! No Muslim can even imagine or believe that the Light of Prophethood or anything else is, God forbid, a part or the identical self of Allah's essence. Such a belief is surely disbelief (kufr) and apostasy.

[Boxed Text] i.e., claiming part-hood (juz-iyyah) absolutely, or claiming identicality (ayniyyah) in the sense of unification—meaning that in the station of differentiation (martaba-e-farq), the light of Muhammad (peace be upon him) is the identical essence of God—is disbelief (kufr). However, the belief that truly existence is one and the existent is one in the station of gathering (martaba-e-jam'), and all existing things in the station of differentiation are His shadows and reflections. Thus, in the station of Essential Reality (martaba-e-haqiqat-e-zaatiyah), there is no existent besides Him, because in the limit of the Essence, there is no share of existence for anything other than Him, without any exception. This (belief) is pure truth, there is no doubt in it. (T)

However, calling the light of the Messenger of Allah (peace be upon him) the 'Noori-Zaati' of Allah Almighty does not necessitate being the identical essence or a part of the essence. Neither is ill-suspicion against Muslims permissible, nor is this meaning understood in the general usage among scholars and the common folk. There is no preference for saying 'Noor of Essence' over 'Noori-Zaati' that would make one permissible and the other impermissible.

Firstly: This terminology of 'Zaati'—that it is the identical essence or a part of the quiddity—is specifically the terminology of 'Isagoge' (logic). In the general usage of

scholars, neither is this meaning intended nor is it ever understood. In common discourse, it is said, "This is my [own]..."

फतावा रजविया खंड 30

मुज़ाफ़ (संबंधित) और मुज़ाफ़ इलैह (जिससे संबंधित है) के बीच भेद होना एक शर्त है। जैसे बैत अल्लाह (अल्लाह का घर), नाक़त अल्लाह (अल्लाह की ऊँटनी), नूर अल्लाह (अल्लाह का नूर) और रूह अल्लाह (अल्लाह की रूह)। अतः यह सिद्ध हुआ कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर अल्लाह की बनाई हुई रोशनी, या अल्लाह की ज़ात (अस्तित्व) का नूर, या अल्लाह की सुंदरता का नूर है; यह 'नूरे ज़ाती' यानी अल्लाह तआला की ज़ात का टुकड़ा, हिस्सा या स्वयं ज़ात नहीं है। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

प्रचारक: अब्दुल मुहैमिन काज़ी, बहू बाज़ार क्षेत्र आदि, कलकत्ता।

उत्तर: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर निस्संदेह अल्लाह अज़्ज़वजल के'नूरे ज़ाती' यानी ईश्वरीय सत्ता के सार से उत्पन्न है, जैसा कि हमने पिछले फ़तवे में विद्वानों के स्पष्टीकरणों के माध्यम से प्रमाणित किया है और इसके अर्थ को वहाँ विस्तार से समझाया है। अल्लाह की पनाह! कोई भी मुसलमान ऐसा विचार या विश्वास नहीं कर सकता कि नुबूवत का नूर या कोई भी चीज़, ईश्वरीय सत्ता का हिस्सा या स्वयं उसका सार है। ऐसा विश्वास निश्चित रूप से कुफ्र (अविश्वास) और धर्मत्याग है।

[बॉक्स किया गया टेक्स्ट] अर्थात् निरपेक्ष रूप से 'हिस्सा' होने का दावा करना, या 'एकता' के अर्थ में 'समानता' का दावा करना—यानी भेद के स्तर (मर्तबा-ए-फर्क) में मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर स्वयं खुदा की ज़ात है—कुफ्र है। लेकिन यह विश्वास कि निःसंदेह 'अस्तित्व एक है' और 'विद्यमान एक है' एकत्रीकरण के स्तर (मर्तबा-ए-जम') में, और सभी विद्यमान वस्तुएं भेद के स्तर में उसी की छाया और प्रतिबिंब हैं। अतः तात्विक वास्तविकता के स्तर (मर्तबा-ए-हकीकत-ए-जा़तिया) में उसके सिवा कोई विद्यमान नहीं है क्योंकि स्वयं सत्ता की सीमा में उसके अतिरिक्त किसी के लिए बिना किसी अपवाद के अस्तित्व का कोई हिस्सा नहीं है। यह (विश्वास) पूर्ण सत्य है, इसमें कोई संदेह नहीं है। (त)

लेकिन अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नूर को अल्लाह अज़्ज़वजल का 'नूरे ज़ाती' कहने से न तो 'ऐने ज़ात' (स्वयं सत्ता) होना और न ही 'जुज़-ए-ज़ात' (सत्ता का हिस्सा) होना आवश्यक होता है। न ही मुसलमानों पर बुरा संदेह करना जायज़ है, और न ही विद्वानों और आम लोगों के

सामान्य बोलचाल में इसका यह अर्थ समझा जाता है। न ही 'नूरे ज़ाती' कहने पर किसी ऐसी बात की प्राथमिकता है जिससे वह जायज़ और यह नाजायज़ हो जाए।

पहली बात: 'ज़ाती' (मौलिक) की यह शब्दावली कि वह 'ऐने ज़ात' या 'जुज़-ए-माहियत' (तत्व का हिस्सा) हो, विशेष रूप से 'ईसागोजी' (एक तर्कशास्त्र ग्रंथ) की शब्दावली है। सामान्य विद्वानों के बोलचाल में न तो यह अर्थ अभिप्रेत होता है और न ही कभी समझा जाता है। सामान्य मुहावरे में कहते हैं, "यह मैं अपने..."

पृष्ठ 682/772

مضاف و مضاف الیہ کے در میان مغائرت شرط ہے۔ چنانچہ بیت اللہ و ناقۃ اللہ و نور اللہ و روح اللہ، پس ثابت ہوا کہ نورِ رسولِ خدا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نورِ مخلوقِ خدا یا نورِ ذاتِ خدا یا نورِ جمالِ خدا ہے، نورِ ذاتی یعنی اللہ تعالٰی کی ذات کا ٹکڑا وجز وعین نہیں ہے، واللہ تعالٰی اعلم بالصواب۔

المشتہر : عبد المہیمن قاضی علاقہ تھانہ بہو بازار و غیرہ کلکتہ الجواب: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا نور بلا شبہ اللہ عزوجل کے نورِ ذاتی یعنی عینِ ذاتِ الٰہی سے پیدا ہے جیسا کہ ہم نے پہلے فتوے میں تصریحات علمائے کرام سے محقق کیا اور اس کے معنی بھی وہیں مشرح کر دیے۔ حاش للہ! یہ کسی مسلمان کا عقیدہ کیا گمان بھی نہیں ہو سکتا کہ نورِ رسالت یا کوئی چیز معاذ اللہ ذاتِ الٰہی کا جز یا اس کا عین و نفس ہے، ایسا اعتقاد ضرور کفر و ارتداد۔

ای ادعاء الجزئیة مطلقاً والعینیة بمعنی الاتحاد ای ھو ھو في مرتبة الفرق اما ان الوجود واحد والموجود واحد فی مرتبة الجمع والکل ظلاله وکعوسه فی مرتبة الفرق فلا موجود الا ھو فی مرتبة الحقیقة الذاتیة اذلاحظ لغیره فی حد ذاته من الجود اصلا جملة واحدة من دونه ثنیا فحق واضح لاشك فیه۔ یعنی جزئیت کا دعوی کرنا مطلقاً اور عینیت بمعنی اتحاد کا دعوٰی کرنا یعنی مرتبہ فرق میں نور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عینِ ذاتِ خدا ہے (کفر ہے) لیکن یہ اعتقاد کہ بے شک وجود ایک ہے اور موجود ایک ہے مرتبہ جمع میں اور تمام موجودات مرتبہ فرق میں اسی کے ظل اور عکس ہیں۔ چنانچہ مرتبہ حقیقت ذاتیہ میں اس کے سوا کوئی موجود نہیں کیونکہ حدِ ذات میں اس کے ماسوا کسی کے لئے بغیر کسی استثناء کے بالکل وجود سے کوئی حصہ نہیں، (یہ اعتقاد) خالص حق ہے اس میں کوئی شک نہیں۔ (ت)

مگر نورِ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اللہ عزوجل کا نورِ ذاتی کہنے سے نہ عینِ ذات یا جزءِ ذات ہونا لازم، نہ مسلمانوں پر بد گمانی جائز، نہ عرفِ عامِ علماء و عوام میں اس سے یہ معنی مفہوم، نہ نورِ ذاتی کہنے کو نورِ ذاتی کہنے پر کچھ ترجیح جس سے وہ جائز اور یہ ناجائز ہو۔ اولاً: ذاتی کی یہ اصطلاح کہ عینِ ذات یا جزءِ ماہیت ہو، خاص ایسا غوجی کی اصطلاح ہے، علماءِ عامہ کے عرفِ عام میں نہ یہ معنی مراد ہوتے ہیں نہ ہرگز مفہوم، عام محاورہ میں کہتے ہیں یہ میں اپنے

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

I speak from personal knowledge, meaning I haven't just heard it from someone. "I built this mosque with my own personal money," meaning it wasn't built through donations or someone else's wealth. The leaders of the Ahl al-Sunnah, who believe that the Divine Attributes are not identical to the Essence (Dhat) nor different from it, call Allah Almighty's Knowledge, Power, Hearing, Sight, Will, Speech, and Life His 'Personal Attributes' (Sifat Dhatiyyah). It is stated in 'Hadiqa Nadiyyah':

[Arabic Box 1] Know that the attributes which are neither identical to the Essence nor other than it, are indeed the Personal Attributes, etc. [Urdu Translation] Indeed, those attributes which are neither identical to Allah Almighty nor other than Him are only the Personal Attributes. (T)

Allama Sayyid Sharif (may his secret be sanctified) states in his treatise 'Al-Ta'rifat':

[Arabic Box 2] The Personal Attributes are those by which Allah Almighty is described, and He is not described by their opposites, such as Power, Honor, Greatness, and others. [Urdu Translation] Personal Attributes are those by which Allah Almighty is described, and He is not described by their opposites, like Power, Honor, Greatness, etc. (T)

You might have heard the terms 'Essential Necessity' (Wujub Dhati), 'Essential Impossibility' (Imtina' Dhati), and 'Essential Possibility' (Imkan Dhati) in wisdom, theology, and philosophy, meaning: "Indeed, the Essence requires existence or non-existence by its very nature." (i.e., undoubtedly the essence demands existence or non-existence in relation to itself. -T) Or that none of these are identical to what they describe, nor a part of it; rather, they are conceptual notions that have no external existence, as established in its proper place. (As research on it has been done in its respective place. -T) Similarly, in the 'Two Origins' i.e., theology (Ilm al-Kalam) and principles of jurisprudence (Usul al-Fiqh), you might have heard the issue of 'Essential Goodness' (Husn Dhati) and 'Essential Badness' (Qubh Dhati) of an action, and our Maturidi Imams' position on it, although clearly, goodness and badness are neither the action itself nor a part of the action. The absolute researcher (Muhaqqiq 'ala al-Itlaq) states in 'Tahrir al-Usul':

[Arabic Box 3] From among the things in which purposes and habits agree, and because of which praise and blame are deserved in the view of all minds because the interests of all are related to it, it is not useful; rather, what is meant by 'essential' is

that, for it is certain that the reality of the hand's movement for murder as pure oppression does not exceed its reality... [Urdu Translation] That in which purposes and habits agree, and because of which praise and blame are deserved, because the interests of all are related to it; this statement is not useful, rather by 'essential' (Dhati) is meant that, because it is a certain fact that for murder as pure oppression, the reality of the hand's movement [is like] its movement as justice...

---

1 Al-Hadiqa al-Nadiyya, Chapter Two, Maktaba Nooria Razawiyya, Faisalabad, 1/254. 2 Al-Ta'rifat by al-Jurjani, p. 87 (Al-Sifat al-Dhatiyya), Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, p. 111.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

मैं अपने व्यक्तिगत ज्ञान से कहता हूँ, यानी किसी की सुनी-सुनाई बात नहीं। "मैंने यह मस्जिद अपने निजी पैसों से बनाई है," यानी चंदे या किसी और के धन से नहीं। अहले सुन्नत के इमाम, जिनका अकीदा (विश्वास) है कि ईश्वरीय गुण (सिफ़ात-ए-इलाहिया) अल्लाह की ज़ात (अस्तित्व) के न तो ऐन (समान) हैं और न ही उससे अलग (ग़ैर), वे अल्लाह अज़्वजल के इल्म (ज्ञान), कुदरत (शक्ति), समअ व बसर (सुनना और देखना), इरादा, कलाम और हयात (जीवन) को उसके'ज़ाती गुण' (सिफ़ात-ए-ज़ाती) कहते हैं। 'ह़दीक़ा नदिय्या' में है:

[अरबी बॉक्स 1] जान लो कि वे गुण जो न तो ज़ात के ऐन हैं और न ही ग़ैर, वे वास्तव में ज़ाती सिफ़ात ही हैं, इत्यादि। [उर्दू अनुवाद] बेशक वे गुण जो अल्लाह तआला के न ऐन हैं और न ग़ैर, वे केवल ज़ाती सिफ़ात हैं। (त)

अल्लामा सैय्यद शरीफ़ (क़ुद्दिस सिर्रहु) अपने रिसाले 'तारीफ़ात' में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 2] ज़ाती सिफ़ात वे हैं जिनसे अल्लाह तआला को वर्णित किया जाता है और उनके विलोम (ज़िद) से वर्णित नहीं किया जाता, जैसे कुदरत, इज़्ज़त, अ़ज़मत आदि। [उर्दू अनुवाद] ज़ाती सिफ़ात वे हैं जिनसे अल्लाह तआला वर्णित है और उनकी ज़िद से वर्णित नहीं है जैसे कुदरत, इज़्ज़त, अ़ज़मत वग़ैरह। (त)

आपने ह़िकमत, कलाम और फ़लसफ़ा आदि में 'वुजूब-ए-ज़ाती' (अनिवार्य अस्तित्व), 'इम्तिना-ए-ज़ाती' (असंभवता) और 'इमकान-ए-ज़ाती' (संभावना) का नाम सुना होगा, जिसका अर्थ है: "निश्चित रूप से ज़ात अपनी प्रकृति से अस्तित्व या अनस्तित्व की मांग करती है।" (यानी निस्संदेह अस्तित्व अपनी ज़ात के ऐतबार से वजूद या अ़दम (अभाव) का तक़ाज़ा करता है। -त) या इनमें से कोई भी अपने वर्णित (मौसूफ़) का न तो ऐन-ए-ज़ात है और न ही उसका हिस्सा, बल्कि ये काल्पनिक अवधारणाएं हैं जिनका बाहरी अस्तित्व नहीं है, जैसा कि इसके उचित स्थान पर प्रमाणित किया गया है। (जैसा कि इसके उचित स्थान पर इसकी तह़क़ीक़ कर दी गई है। -त) इसी प्रकार 'अस्लैन' यानी इल्म-ए-कलाम और इल्म-ए-उसूल-ए-फ़िक़्ह में किसी कार्य की 'हुस्न-ए-ज़ाती' (आंतरिक अच्छाई) और 'क़ुब्ह-ए-ज़ाती' (आंतरिक बुराई) का मसला और इसमें हमारे मातुरुदी इमामों का मज़हब सुना होगा, हालांकि स्पष्ट रूप से हुस्न और.क़ुब्ह न तो कार्य का मूल हैं और न ही कार्य का हिस्सा। मह़क़्क़िक़ अ़लल इत्लाक़ 'तहरीर अल-उसूल' में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 3] उन चीज़ों में से जिनमें उद्देश्य और आदतें सहमत हों, और जिसके कारण सभी बुद्धियों की दृष्टि में प्रशंसा और निंदा की पात्रता हो क्योंकि सबके हित उससे जुड़े हैं, यह उपयोगी नहीं है; बल्कि ज़ाती से तात्पर्य वही है, क्योंकि यह एक निश्चित तथ्य है कि केवल ज़ुल्म के तौर पर हत्या के लिए हाथ की हरकत की वास्तविकता, न्याय के तौर पर उसकी हरकत से... [उर्दू अनुवाद] जिसमें उद्देश्य और आदतें एकमत हों और उसके कारण प्रशंसा और निंदा की पात्रता हो क्योंकि सबके हित उससे संबंधित हैं, यह कथन अनुचित है बल्कि ज़ाती से मुराद वही है, इसलिए कि यह बात क़तई (निश्चित) है कि हत्या के लिए शुद्ध ज़ुल्म के तौर पर हाथ की हरकत की ह़क़ीक़त, न्याय के तौर पर उसकी हरकत...

---

1 अल-ह़दीक़ा अल-नदिय्या, अध्याय दो, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, 1/254। 2 अल-तारीफ़ात अल-जुरजानी, पृष्ठ 87 (अल-सिफ़ात अल-ज़ातिया), दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, पृष्ठ 111।

पेज 683/772

ذاتی علم سے کہتا ہوں یعنی کسی کی سنی سنائی نہیں ۔ یہ مسجد میں نے اپنے ذاتی روپیہ سے بنائی ہے یعنی چندہ وغیرہ مال غیر سے نہیں۔ ائمہ اہل سنت جن کا عقیدہ ہے کہ صفات الٰہیہ عین ذات نہیں ، اللہ عزوجل کے علم و قدرت و سمع و بصر و ارادہ و کلام وحیات کو اس کی صفت ذاتی کہتے ہیں۔ حدیقہ ندیہ میں ہے:

[عربی باکس 1] اعلم بأن الصفات التی ھی لاعین الذات ولا غیرھا انما ھی الصفات الذاتیة الخ۔ [اردو ترجمہ] بیشک وہ صفات جو اللہ تعالٰی کے نہ عین اور نہ غیر ہیں ، صرف وہ ذاتی صفات ہیں۔ (ت)

علامہ سید شریف قدس سرہ الشریف رسالہ "تعریفات" میں فرماتے ہیں:

[عربی باکس 2] الصفات الذاتیة ھی ما یوصف اللہ تعالی بھا ولا یوصف بضدھا نحو القدرة والعزة والعظمة وغیرھا۔ [اردو ترجمہ] ذاتی صفات وہ ہیں جن سے اللہ تعالٰی موصوف ہے اور ان کی ضد سے موصوف نہیں جیسے قدرت، عزت، عظمت وغیرہا۔ (ت)

وجوب ذاتی و امتناع ذاتی و امکان ذاتی کا نام حکمت و کلام و فلسفہ وغیرہ میں سنا ہوگا یعنی ان الذات تقتضی لذاتھا الوجود او العدم (یعنی بلا شبہ ذات اپنی ذات کے اعتبار سے وجود یا عدم کا تقاضا کرتی ہے۔ت) اوگا ان میں کوئی بھی اپنے موصوف کا نہ عین ذات ہے نہ جز، بلکہ مفہومات اعتباریہ ہیں جن کے لئے خارج میں وجود نہیں کما حقق فی محلہ (جیسا کہ اس کے محل میں اس کی تحقیق کر دی گئی ہے۔ت) یونہی اصلین یعنی علم کلام و علم اصول فقہ میں افعل کے حسن ذاتی و قبح ذاتی کا مسئلہ اور اسمیں ہمارے آئمہ ماتریدیہ کا مذہب سنا ہوگا حالانکہ بداہۃً حسن و قبح نہ عین فعل ہیں نہ جزء فعل ۔ محقق علی الاطلاق تحریر الاصول میں فرماتے ہیں:

[عربی باکس 3] مما اتفقت فيه الأغراض والعادات واستحق به المدح والذم في نظر العقول جميعا لتعلق مصالح الكل به لايفيد بل هو المراد بالذاتی للقطع بان مجرد حركة اليد قتلا ظلما لا تزيد حقيقتها على حقيقتها [اردو ترجمہ] جس میں اغراض و عادات متفق ہوں اور اس کے سبب سے مدح و ذم کا استحقاق ہو کیونکہ سب کے مصالح اس سے متعلق ہیں یہ قول غیر مفید ہے بلکہ ذاتی سے مراد وہی ہے، اس لئے کہ یہ بات قطعی ہے کہ قتل کے لئے بطور ظلم محض حرکتِ ید کی حقیقت بطور عدل اس کی حرکت

---

1 الحديقة الندية الباب الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۴ 2 التعريفات للجرجانی ص ۸۷ (الصفات الذاتیہ) دار الکتاب العربی بیروت ص ۱۱۱

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

| (Arabic) Justice: If the 'essential' (dhati) were a requirement of the essence, their implications would be unified in terms of beauty and ugliness. Indeed, by 'essential' is meant that which the intellect judges for an action from a quality by mere conception of it as arising from the quality of the soul of the one with whom it resides; so by considering it, it is described as being just and beautiful, or its opposite. | (Urdu) ...is not beyond the reality of. If the essential were a requirement of the essence, then the implication of both would be unified in terms of beauty and ugliness, because by 'essential' is meant that which the intellect judges for an action based on a quality, merely because of its relation to the quality of the soul of the one with whom it resides; in that regard, it is characterized as justice and beauty, or its opposite. |

Secondly: In 'dhati', there is a 'ya' of attribution (nisbat). 'Dhati' means attributed to the essence. In two different things, every attribution (idhafat) justifies the relation. Anything added to another must be attributed to it, as addition is also a relation. Thus, when saying 'light of the essence' (Noor-e-Dhat) is correct, then saying 'essential light' (Noor-e-Dhati) must also be absolutely correct. Otherwise, the relation would be impossible, and saying 'essential light' would become void, which is a contradiction.

Thirdly: In saying 'light of the essence,' whose permissibility even the objector admits, there is an 'idhafat bayaniyya' (explanatory addition), i.e., that light which is the very essence of Divinity. Then (God forbid) it would necessitate that the light of Prophethood is the very essence of Divinity. Why then was this not prohibited? If you say that this meaning is not intended, but rather it is 'idhafat lamiya' (possessive addition) for the sake of honor (tashrif), like 'House of Allah' (Baytullah), 'She-camel of Allah' (Naqat-Allah), and 'Spirit of Allah' (Rooh-Allah), then what is the harm in 'Noor-e-Dhati' with this same meaning? That is, that light which has a distinguished and special relation to the Divine essence. It is stated in Sharh al-Mawahib by Allama al-Zurqani:

| (Arabic) An addition of honor and an indication that he is a wondrous creation and that he has a status having some suitability with the Divine presence, as in the words of the Almighty: "and breathed into him from His spirit". | (Urdu) It is an addition of honor (idhafat tashrifiyya), and it is to show that you (peace and blessings of Allah be upon him) are a wondrous creation and have a special relation to the Divine court, as

in "And I breathed into him of My spirit" (and I shall breathe into him a special honored spirit from My side). |

1. Tahrir al-Usul, Second Article, First Part, Second Chapter, Mustafa al-Babi Egypt, pp. 225, 226.
2. Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Objective, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/46.
3. Al-Quran al-Karim, 15/29 and 38/72.

फतावा रिज़विया, जिल्द 30

| (अरबी) न्याय: यदि 'जाती' (स्वभावगत) ज़ात की आवश्यकता होती, तो अच्छाई और बुराई के लिहाज़ से उनके परिणाम एक हो जाते। दरअसल 'जाती' (अर्थात स्वभावगत) से मुराद वह है जिसे बुद्धि किसी गुण के माध्यम से किसी कार्य के लिए केवल इस विचार से निश्चित कर दे कि वह उस व्यक्ति की आत्मा के गुण से उत्पन्न है जिसके साथ वह स्थापित है; तो उसके विचार से उसे न्याय और उत्तम, या इसके विपरीत के रूप में वर्णित किया जाता है। | (उर्दू) ...की हकीकत से जायद नहीं। अगर जाती मुक्तज़ा-ए-ज़ात होता तो इन दोनों का लाज़िम हुस्न व क़ुब्ह के एतबार से मुत्तहिद हो जाता क्योंकि जाती से मुराद वह है कि अक्ल इसके साथ जज़्म करे किसी फ़ेल के लिए सिफ़त से, महज़ इसके मुतल्लिक होने की वजह से उस ज़ात की सिफ़त से जिसके साथ वह कायम है, इसी के एतबार से इसको अदल व हुस्न या इसकी ज़िद के साथ मुत्तसिफ किया जाता है। |

दूसरा: 'जाती' में 'या' निस्बत (सम्बन्ध) का है। 'जाती' का अर्थ है ज़ात से सम्बन्धित। दो अलग चीज़ों में हर इज़ाफ़त (सम्बन्ध जोड़ना) निस्बत को सही ठहराती है। जो चीज़ दूसरे की तरफ मज़ाफ़ होगी, वह निश्चित रूप से उसकी तरफ मंसूब (सम्बन्धित) होगी क्योंकि इज़ाफ़त भी एक निस्बत ही है। तो जब 'नूर-ए-ज़ात' कहना सही है, तो 'नूर-ए-जाती' कहना भी यकीनन सही होगा, अन्यथा निस्बत असम्भव हो जाएगी और 'नूर-ए-जाती' कहना भी व्यर्थ हो जाएगा, जो कि विरोधाभास है।

तीसरा: 'नूर-ए-ज़ात' कहना, जिसकी अनुमति आपत्ति करने वाले को भी स्वीकार है, इसमें इज़ाफ़त बयानिया है, यानी वह नूर जो स्वयं अल्लाह की ज़ात है, तो (अल्लाह की पनाह) रसूल के नूर का उलूकियत (ईश्वरत्व) की ज़ात होना लाज़िम आता है। फिर इसे क्यों नहीं मना किया गया? अगर आप कहें कि यह अर्थ मुराद नहीं है बल्कि इज़ाफ़त लामिया है और इसकी वजह तशरीफ़ (सम्मान) है जैसे बैतुल्लाह, नाक़तुल्लाह और रूहुल्लाह, तो इसी अर्थ पर 'नूर-ए-जाती' में क्या हर्ज है, यानी वह नूर जो अल्लाह की ज़ात से विशेष और विशिष्ट सम्बन्ध रखता है। अल्लामा ज़रक़ानी की शरह अल-मवाहिब में है:

| (अरबी) यह सम्मान की इज़ाफ़त है और यह बताने के लिए है कि वह एक अद्भुत रचना हैं और उनका दिव्य दरबार में एक विशेष स्थान है, जैसा कि सर्वशक्तिमान के शब्दों में है: "और उसमें अपनी रूह फूँकी"। | (उर्दू) इज़ाफ़त तशरीफ़िया है और यह बताना है कि आप सल्लल्लाहु तआला

अलैहि वसल्लम अजीब मख़लूक हैं और बारगाह-ए-रुबूबियत में आपको खास निस्बत है जैसे "व नफ़ख़्तु फ़ीहि मिन रूही" (और मैं इसमें अपनी तरफ की खास मुअज़्ज़ज़ रूह फूँक दूँ)। |

1. तहरीर अल-उसूल, मकाला सानिया, बाब अव्वल, फ़स्ल सानी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 225, 226.
2. शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अव्वल, दार अल-मारिफ़ा बेरुत, 1/46.
3. अल-कुरान अल-करीम, 15/29 और 38/72.

पृष्ठ 684/772

| عدلا. فلو کان الذاتی مقتضی الذات اتحد لازمھما حسنا وقبحاً، فانما یراد(ای بالذاتی) ما یجزم بہ العقل لفعل من الصفۃ بمجرد تعقلہ کائن عن صفۃ نفس من قام بہ فباعتبارھا یوصف بانہ عدل حسن او ضدہ اھـ | کی حقیقت سے زائد نہیں۔ اگر ذاتی مقتضائے ذات ہوتا تو ان دونوں کا لازم حسن و قبح کے اعتبار سے متحد ہوجاتا کیونکہ ذاتی سے مراد وہ ہے کہ عقل اس کے ساتھ جزم کرے کسی فعل کے لئے صفت سے، محض اس کے متعلق ہونے کی وجہ سے اس ذات کی صفت سے جس کے ساتھ وہ قائم ہے اسی کے اعتبار سے اس کو عدل وحسن یا اس کی ضد کے ساتھ متصف کیا جاتا ہے اھـ (ت) |

ثانیاً: ذاتی میں یائے نسبت ہے، ذاتی منسوب بہ ذات اور متغا ئرین میں ہر اضافت مصحح نسبت جو چیز دوسرے کی طرف مضاف ہوگی وہ ضرور اس کی طرف منسوب ہوگی کہ اضافت بھی ایک نسبت ہی ہے، تو جب نورِ ذات کہنا صحیح ہے تو نورِ ذاتی کہنا بھی قطعاً صحیح ہوگا ورنہ نسبت ممتنع ہوگی تو نورِ ذات کہنا بھی باطل ہو جائے گا ھذا خلف۔ ثالثاً: نورِ ذات کہنا جس کا جواز مانع کو بھی تسلیم ہے اس میں اضافت بیانیہ ہو یعنی وہ نور کہ عین ذات الٰہی ہے تو معاذ اللہ نورِ رسالت کا عین ذات الوہیت ہونا لازم آتا ہے پھر یہ کیوں نہ منع ہوا، اگر کہئے کہ یہ معنے مراد نہیں بلکہ اضافت لامیہ ہے اور اس کی وجہ تشریف جیسے بیت اللہ و ناقۃ اللہ و روح اللہ ، تو اسی معنی پر نورِ ذاتی میں کیا حرج ہے یعنی وہ نور کہ ذات الٰہی سے نسبت خاصہ ممتازہ رکھتا ہے۔ شرح المواھب للعلا مۃ الزرقانی میں ہے:

| اضافۃ تشریف واشعار بانہ خلق عجیب وان لہ شاناً لہ مناسبۃ ما الی الحضرۃ الربوبیۃ علی حد قولہ تعالٰی ونفخ فیہ من روحہ ۔ | اضافت تشریفیہ ہے اور یہ بتانا ہے کہ آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

عجیب مخلوق ہیں اور بارگاہ ربوبیت میں آپ کو خاص نسبت ہے جیسے "وَنَفَخْتُ فِیْهِ مِنْ رُّوْحِیْ" (اور میں اس میں اپنی طرف کی خاص معزز روح پھونک دوں۔ (ت) |

1 تحریر الاصول المقالۃ الثانیۃ الباب الاول الفصل الثانی مصطفٰی البابی مصر ص ۲۲۵، ۲۲۶ 2 شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیۃ المقصد الاول دار المعرفۃ بیروت ۴۶/۱ 3 القرآن الکریم ۲۹/۱۵ و ۷۲/۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

Fourthly: In "Noor-e-Zaati" (Essential Light), if one meaning—God forbid—is infidelity (kufr), that is, if "essential" is applied according to the terminology of art like 'Isagoge' (a logic textbook), which is definitely not the intention of those who say it, and probably they are not even aware of it, then saying "Noor-e-Zaat" (Light of Essence) or "Noor-Allah" (Light of Allah), whose permissibility is admitted by the objector himself, would lead to meanings of infidelity (kufr) due to multiple reasons, refuge is sought in Allah. We have stated in another fatwa that 'Noor' has two meanings: One is that which is manifest in itself and makes others manifest. In this sense, if the attribution is explanatory (idafah-e-bayaniyah), then the light of prophethood would be considered identical to the Essence of God, which is kufr. And if it is possessive (idafah-e-lamiyah), it would mean that light which is manifest by itself and makes the Essence of God manifest; this is also kufr. The second meaning is the quality and accident (aradh) which is called brilliance, gleam, brightness, or light. If the attribution is explanatory in this sense, then besides identity (ayniyyat), another kufr of accidentality would occur, whereby the Essence of God—God forbid—would be considered an accident and a quality. And if it is possessive, then by saying 'someone's light', the probable meaning would be that this quality has occurred to Him, like the light of the sun, the light of the moon, and the light of a lamp. Thus, God forbid, Allah Almighty would be the locus of accidents, which is also clear misguidance and leads to necessary infidelity (kufr-e-luzumi). If saying "Noor-e-Zaati" due to such thoughts is impermissible in one degree, then saying "Noor-e-Zaat" and "Noor-Allah" would be impermissible in four degrees. However, besides their permissibility being admitted by the objector, "Noor-Allah" is itself mentioned in the Great Quran:

Quranic Verse	**Translation**
"They want to extinguish the light of Allah with their mouths, but Allah will perfect His light, although the disbelievers dislike it." 1	They want to extinguish the light of Allah Almighty with their breaths, and Allah Almighty is the one to complete His light even if the disbelievers dislike it.
"They want to extinguish the light of Allah with their mouths, but Allah refuses except to perfect His light, although the disbelievers dislike it." 2	They want to extinguish Allah's light with their mouths, and Allah will not accept anything except the completion of His light, even if the disbelievers find it offensive. (T)

It is stated in Hadith: "Beware of the intuition (firasat) of the believer, for he sees by the light of Allah." 3 Beware of the insight of a believer because he sees with the light of Allah. (T)

Fifthly: If difference (mughayarat) is a condition in the possessive construction (muzaf and muzaf ilayh), then in the relation of the attributed (mansub) and the one it is attributed to (mansub ilayh)...

1 Al-Quran al-Kareem 61/8 2 Al-Quran al-Kareem 9/32 3 Sunan al-Tirmidhi, Kitab al-Tafsir, Hadith 3138, Dar al-Fikr Beirut 5/88; Kanz al-Ummal Hadith 30730, Mu'assasat ar-Risalah Beirut 11/88.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

चौथा: "नूर-ए-ज़ाती" (स्वयं का प्रकाश) में अगर एक अर्थ—खुदा न करे—कुफ्र (नास्तिकता) हो, यानी अगर "ज़ाती" को कला के शब्दावली (जैसे ईसागोजी) के रूप में लागू किया जाए, जो कहने वालों का इरादा बिल्कुल नहीं है, बल्कि शायद उन्हें इसका पता भी नहीं होगा, तो "नूर-ए-ज़ाद" (सत्ता का प्रकाश) या "नूर-अल्लाह" (अल्लाह का प्रकाश) कहने में जिनका जायज़ होना आपत्ति करने वाले को स्वयं स्वीकार है, शरण है अल्लाह की, कई कारणों से कुफ्र के अर्थ निकलते हैं। हमने दूसरे फतवे में बयान किया है कि नूर के दो अर्थ हैं: एक वह जो स्वयं में प्रकट है और दूसरों को प्रकट करने वाला है। इस अर्थ में, अगर संबंध व्याख्यात्मक (इज़ाफ़त-ए-बयानिया) हो, तो नबूवत का प्रकाश ईश्वर की सत्ता के समान हो जाएगा और यह कुफ्र है। और अगर यह स्वामीवाचक (इज़ाफ़त-ए-लामिया) हो, तो इसका अर्थ यह होगा कि वह प्रकाश जो स्वयं प्रकट है और ईश्वर की सत्ता को प्रकट करने वाला है, यह भी कुफ्र है। दूसरा अर्थ वह गुण और संयोग (अरज़) है जिसे चमक, झलक, उजाला या रोशनी कहते हैं। इस अर्थ में अगर संबंध व्याख्यात्मक हो, तो एकरूपता (ऐनियत) के अलावा एक और कुफ्र संयोगिता (अरज़ियत) का होगा कि ईश्वर की सत्ता—खुदा न करे—एक संयोग और गुण मान ली गई। और अगर यह स्वामीवाचक हो, तो 'किसी का प्रकाश' कहने से शायद यह अर्थ निकलेगा कि यह गुण उसे हुआ है, जैसे सूरज का प्रकाश, चाँद का प्रकाश और चिराग का प्रकाश। इस तरह, खुदा न करे, अल्लाह अज़वजल घटनाओं का स्थान बन जाएगा, यह भी स्पष्ट पथभ्रष्टता और गुमराही है और अनिवार्य कुफ्र (कुफ्र-ए-लुज़ूमी) की ओर ले जाता है। ऐसे विचारों से अगर "नूर-ए-ज़ाती" कहना एक दर्जे में नाजायज़ होगा, तो "नूर-ए-ज़ाद" और "नूर-अल्लाह" कहना चार दर्जे में होगा, जबकि उनका जायज़ होना आपत्ति करने वाले को स्वीकार होने के अलावा "नूर-अल्लाह" तो स्वयं महान कुरान में आया है:

कुरान की आयत	**अनुवाद**
"يُرِيْدُوْنَ لِيُطْفُوْا نُوْرَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَ اللّٰهُ مُتِمُّ نُوْرِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُوْنَ" [1]	वे अल्लाह के नूर (प्रकाश) को अपने मुँह (की फूँकों) से बुझाना चाहते हैं, और अल्लाह अपने नूर को पूरा करने वाला है, चाहे काफ़िर नापसंद करें। चाहते हैं कि अल्लाह का नूर अपने मुँह से बुझा दें और अल्लाह नहीं मानेगा सिवाय इसके कि अपना नूर पूरा कर दे, भले ही काफ़िर बुरा मानें। (त)

कुरान की आयत **अनुवाद**

"يُرِيْدُوْنَ اَنْ يُطْفِئُوْا نُوْرَ اللہ
بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللہُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُوْرَہٗ
وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُوْنَ" 2

हदीस में है: "3 "اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور اللہ मोमिन की अंतर्दृष्टि (फिरासत) से डरो क्योंकि वह अल्लाह के नूर से देखता है। (त)

पाँचवाँ: मुज़ाफ़ और मुज़ाफ़ इलैय (संयोजक संबंध) में अगर भिन्नता (मुग़ायरात) शर्त है, तो मन्सूब और मन्सूब इलैय (संबद्ध और जिससे संबद्ध है) में...

1 अल-क़ुरान अल-करीम 8/61 2 अल-क़ुरान अल-करीम 32/9 3 सुनन अत-तिर्मिज़ी किताब अत-तफ़सीर हदीस 3138 दार अल-फ़िक्र बेरुत 5/88; कन्ज़ अल-उम्माल हदीस 30730 मुअस्ससत अर-रिसाला बेरुत 11/88.

رابعاً: نورِ ذاتی میں اگر ایک معنیٰ معاذ اللہ کفر ہیں کہ ذاتی کو اصطلاحِ فن ایسا غوجی پر حمل کریں جو ہرگز قائلوں کی مراد نہیں بلکہ غالباً ان کو معلوم بھی نہ ہوگی تو نور ذات یا نور اللہ کہنے میں جن کا جواز خود مانع کو مسلم ہے عیاذاً باللہ متعدد وجوہ پر معانی کفر ہیں۔ ہم نے فتویٰ دیگر میں بیان کیا کہ نور کے دو معنی ہیں: ایک ظاہر بنفسہ مظہر لغیرہ، بایں معنی اگر اضافت بیانیہ ہو تو نور رسالت عین ذات الہی ٹھہرے اور یہ کفر ہے۔ اور اگر لامیہ ہو تو یہ معنی ہوں گے کہ وہ نور کہ آپ بذات خود ظاہر اور ذات الہی کا ظاہر کرنے والا ہے، یہ بھی کفر ہے۔ دوسرے معنی یہ کیفیت و عرض جسے چمک، جھلک، اجالا، روشنی کہتے ہیں اس معنی پر اضافت بیانیہ ہو تو کفر عینیت کے علاوہ ایک اور کفر عرضیت عارض ہو گا کہ ذات الہی معاذ اللہ ایک عرض و کیفیت قرار پائی، اور اگر لامیہ ہو تو کسی کی روشنی کہنے سے غالباً یہ مفہوم کہ یہ کیفیت اس کو عارض ہے جیسے نور شمس و نور قمر و نور چراغ، یوں معاذ اللہ اللہ عزوجل محل حوادث ٹھہرے گا، یہ بھی صریح ضلالت و گمراہی و منجر بہ کفر لزومی ہے، ایسے خیالات سے اگر نورِ ذاتی کہنا ایک درجہ ناجائز ہو گا تو نورِ ذات و نور اللہ کہنا چار درجے، حالانکہ ان کا جواز مانع کو مسلم ہونے کے علاوہ نور اللہ تو خود قرآن عظیم میں وارد ہے:

قرآنی آیات	ترجمہ
"یُرِیْدُوْنَ لِیُطْفِـُٔوْا نُوْرَ اللّٰہِ بِاَفْوَاھِہِمْ وَ اللّٰہُ مُتِمُّ نُوْرِہٖ وَلَوْ کَرِہَ الْکٰفِرُوْنَ" 1-	اللہ تعالیٰ کے نور کو اپنی پھونکوں سے بجھانا چاہتے ہیں اور اللہ تعالیٰ اپنے نور کو تمام فرمانے والا ہے اگرچہ کافر ناپسند کریں۔

قرآنی آیات	ترجمہ
"یُرِیْدُوْنَ اَنْ یُّطْفِـُٔوْا نُوْرَ اللّٰہِ بِاَفْوَاھِہِمْ وَیَاْبَی اللّٰہُ اِلَّآ اَنْ یُّتِمَّ نُوْرَہٗ وَلَوْ کَرِہَ الْکٰفِرُوْنَ" 2۔	چاہتے ہیں کہ اللہ کا نور اپنے مونہوں سے بجھادیں اور اللہ نہ مانے گا مگر اپنے نور کا پورا کرنا، پڑے برا مانیں کافر۔ (ت)

حدیث میں ہے: "اتقوا فراسة المؤمن فانه ینظر بنور الله" 3۔ مومن کی فراست سے ڈرو کیونکہ وہ نورِ اللہ سے دیکھتا ہے۔ (ت)

خامساً: مضاف و مضاف الیہ میں اگر مغایرت شرط ہے تو منسوب و منسوب الیہ میں

1 القرآن الکریم ۸/۶۱ 2 القرآن الکریم ۳۲/۹ 3 سنن الترمذی کتاب التفسیر حدیث ۳۱۳۸ دار الفکر بیروت ۸۸/۵، کنز العمال حدیث ۳۰۷۳۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۸۸/۱۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

...is not a condition. Sixthly: Rather, in the manner adopted by the objector, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) would no longer remain the very first of Allah's creations; two things would be established as created before the Prophet. This is contrary to the Hadith and contrary to the texts of the ancient Imams and Hadith. It is stated in the Hadith: "O Jabir! Indeed, Allah created the light of your Prophet from His own light before all things."

Here there are two attributions (Idafas): the light of the Prophet and the light of God. According to the well-known rule, attribution requires otherness (difference). Therefore, the light of the Prophet would be 'other' and the light of God would be 'other than God'. Whatever is other than God is created. Thus, the light of God would be a creation, and from this light, the light of the Prophet was made. In that case, the light of God must have been created before the light of the Prophet, and the light of the Prophet was created before all other things. Among those things is the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself. So, the light of the Prophet was created before the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and before that, the light of God was created. Consequently, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would have been preceded by two creations, which is sheer falsehood.

Seventhly: The solution is that in 'Isagoge' [logic], 'essential' (dhati) is the opposite of 'accidental' (aradi), meaning Allah Almighty is pure and transcendent from both essential light and accidental light. However, that is neither the intention nor the meaning here. In common usage, 'essential' (dhati) is the opposite of 'attributive' (sifati) and 'nominal' (asma'i), and that is what is intended here. In this sense, 'Essential Light', 'Attributive Light', and 'Nominal Light' all pertain to Allah Almighty, as they are manifestations of His Essence, Attributes, and Names. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the manifestation of the Essence (Tajalli-e-Dhat), while other Prophets, saints, and all of Allah's creation are manifestations of His Names and Attributes (Tajalli-e-Asma-o-Sifat), as we have quoted from Sheikh Muhaqqiq in other fatwas, may Allah have mercy on him. And Allah knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most perfect. And may Allah send blessings upon the best of His creation, our master Muhammad, and his family and peace.

1 Al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad al-Awwal, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/71

फतावा रज़विया जिल्द ३०

...क्या शर्त नहीं। छठा: बल्कि उस तौर पर जो आपत्तिकर्ता (माने') ने अपनाया है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अल्लाह की सबसे पहली मखलूक (सृष्टि) नहीं रहेंगे, दो चीजें हुज़ूर से पहले मखलूक करार पाएंगी। और यह हदीस और प्राचीन इमामों के नुसूस (ग्रंथों) और हदीस के खिलाफ है। हदीस में इरशाद हुआ है: "ऐ जाबिर! बेशक अल्लाह तआला ने तमाम चीज़ों से पहले तेरे नबी के नूर को अपने नूर से पैदा किया।"

यहाँ दो इज़ाफ़त (संबंध) हैं: 'नबी का नूर' और 'खुदा का नूर'। और प्रसिद्ध मत के अनुसार इज़ाफ़त में विभिन्नता शर्त है, तो 'नबी का नूर' गैर (अन्य) हो और 'खुदा का नूर' गैर-ए-खुदा (खुदा से अलग) हो। और खुदा के अलावा जो कुछ है वह मखलूक है। तो 'खुदा का नूर' मखलूक हुआ और उस नूर से 'नबी का नूर' बना, तो लाज़मी है कि 'खुदा का नूर' 'नबी के नूर' से पहले मखलूक था और 'नबी का नूर' बाकी तमाम चीज़ों से पहले बना। और चीज़ों में खुद नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) भी हैं, तो 'नबी का नूर' नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से पहले बना और उससे पहले 'खुदा का नूर' बना। तो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से पहले दो मखलूक हो गईं, यह कोरा बातिल (असत्य) है।

सातवाँ: समाधान यह है कि 'ईसागोजी' (Isagoge) में 'जाती' (तात्विक) का मुकाबला 'आरज़ी' (आकस्मिक) से है, इस मायने में अल्लाह अज़्व-व-जल्ल 'नूर-ए-जाती' और 'नूर-ए-आरज़ी' दोनों से पाक और पवित्र है। मगर यहाँ न वह मुराद है और न मफहूम। और आम बोलचाल में 'जाती' का मुकाबला 'सिफ़ाती' और 'अस्माई' से है और यहाँ यही मक़सद है। इस मायने में अल्लाह अज़्व-व-जल्ल के लिए नूर-ए-जाती, नूर-ए-सिफ़ाती और नूर-ए-अस्माई सब हैं कि उसकी ज़ात, सिफ़ात और अस्मा की तजल्लियाँ (प्रकाशपुंज) हैं। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) 'तजल्ली-ए-ज़ात' हैं और अन्य अंबिया, औलिया और अल्लाह की सारी मखलूक 'तजल्ली-ए-अस्मा-ओ-सिफ़ात' हैं, जैसा कि हमने अन्य फतावा में शैख़ मुहक़्क़िक़ से नक़ल किया है, रहमतुल्लाह अलैहि। अल्लाह तआला ही बेहतर जानने वाला है और उसका इल्म, जह-मजदहु, परिपूर्ण है। और अल्लाह तआला दरूद व सलाम भेजे अपनी मखलूक में सबसे बेहतर, हमारे आका मोहम्मद और उनकी आल पर।

1 अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-अव्वल, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत 1/71

کیا شرط نہیں۔ سادساً بلکہ اس طور پر جو مانع نے اختیار کیا، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سب سے پہلے مخلوقِ الٰہی نہ رہیں گے، دو چیزیں حضور سے پہلے مخلوق قرار پائیں گی اور یہ خلافِ حدیث و خلافِ نصوصِ ائمہ قدیم و حدیث۔ حدیث میں ارشاد ہوا: یَا جَابِرُ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ قَبْلَ الْأَشْيَاءِ نُورَ نَبِيِّكَ مِنْ نُورِهٖ۔ | اے جابر! اللہ تعالیٰ نے تمام اشیاء سے پہلے تیرے نبی کے نور کو اپنے نور سے پیدا کیا۔

یہاں دو اضافتیں ہیں: نورِ نبی و نورِ خدا۔ اور مشتہر کے نزدیک اضافت میں مغائرت شرط ہے تو نورِ نبی غیر ہو اور نورِ خدا غیرِ خدا، اور غیرِ خدا جو کچھ ہے مخلوق ہے تو نورِ خدا مخلوق ہوا اور اس نور سے نورِ نبی بنا، تو ضرور نورِ خدا نورِ نبی سے پہلے مخلوق تھا اور نورِ نبی باقی سب اشیاء سے پہلے بنا، اور اشیاء میں خود نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بھی ہیں، تو نورِ نبی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے پہلے بنا اور اس سے پہلے نورِ خدا بنا، تو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے دو مخلوق پہلے ہوئے، یہ محض باطل ہے۔ سابعاً: حل یہ ہے کہ ایساغوجی میں ذاتی مقابل عرضی ہے بایں معنی اللہ عزوجل نورِ ذاتی و نورِ عرضی، دونوں سے پاک و منزہ ہے مگر وہ یہاں نہ مراد نہ مفہوم اور عام محاورہ میں ذاتی مقابل صفاتی و اسمائی ہے اور یہاں یہی مقصود، بایں معنی اللہ عزوجل کے لئے نورِ ذاتی و نورِ صفاتی و نورِ اسمائی سب ہیں کہ اس کی ذات و صفات و اسماء کی تجلیاں ہیں، نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تجلیِ ذات اور انبیاء و اولیاء و سائرِ خلق اللہ تجلیِ اسماء و صفات ہیں جیسا کہ ہم نے فتاوائے دیگر میں شیخِ محقق سے نقل کیا، رحمۃ اللہ تعالیٰ۔ واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہ سیدنا محمد وآلہ وسلم۔

1 المواہب اللدنیۃ المقصد الاول المکتب الاسلامی بیروت 1/71 صفحہ 686 از 772

Volume 30 Fatawa Rizvia

Commendation (a)

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful.

O Allah, all praise is due to You. This humble servant [Faqir], may the Almighty Lord forgive him, has studied this luminous writing of the virtuous scholar, the practical sage, the supporter of the Sunnah, the eradicator of fitna, Maulana Maulvi Habib Ali Sahib Alawi, may Allah Almighty support him with Alawite light. May Allah reward him through His chosen Prophet with the fullest reward. By the grace of Allah, the issue is clear and evident, well-known and recognized among Muslims. This humble servant has three treatises on this matter: (1) Qamar-at-Tamam fi Nafi-iz-Zill 'an Sayyid-al-Anam 'alayhi wa 'ala alihi as-salatu was-salam [The Full Moon in the Negation of Shadow from the Master of Mankind, peace and blessings be upon him and his family].

(a): This commendation was written by Imam Ahmad Raza Bareilvi (may his secret be sanctified) on the treatise of Maulana Habib Ali Alawi. Maulana Muhammad Ibrahim Shahidi Ponpuri copied it from the manuscript collection of Bareilly on 8 Rajab-ul-Murajab 1363 AH. This copy was made available to the writer from the book collection of Muhaddith-e-Azam Pakistan Maulana Sardar Ahmad (may Allah have mercy on him) on 22 Rabi-ul-Awwal 1404 AH, and it is being included in the current collection of treatises. In this collection, there is one treatise on the topic of the luminosity [Nooraniyat] of the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) and three treatises on the topic of him having no shadow.

Muhammad Abdul Qayyum Qadri.

Page 687 of 772

जिल्द ३० फ़तावा रिज़विया

तक़रीज़ (अ)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

ऐ अल्लाह, सब तारीफें तेरे लिए हैं। इस फ़क़ीर ने (जिसे अल्लाह माफ़ करे), फ़ाज़िल-ए-अजल, आलिम-ए-आमिल, हामी-ए-सुन्नत, माही-ए-फ़ितना, मौलाना मौलवी हबीब अली साहब अलवी (अल्लाह उन्हें नूर-ए-अलवी से सहारा दे) की इस रौशन तहरीर का मुताला किया। पस अल्लाह उन्हें अपने नबी मुस्तफ़ा के वसीले से बेहतरीन जज़ा अता फरमाए। अल्लाह के फ़ज़ल से मसला साफ़ और ज़ाहिर है, और मुसलमानों में मशहूर और मारूफ़ है। इस फ़क़ीर के इस मौज़ू पर तीन रिसाले हैं: (१) क़मर-अत-तमाम फ़ी नफ़ी-इज़-ज़िल 'अन सय्यिद-अल-अनाम अलैहि व अला आलिहिस सलातु वस-सलाम (मख्लूक़ के सरदार के साये की नफ़ी में मुकम्मल चाँद, उन पर और उनकी आल पर दुरूद ओ सलाम हो)।

(अ): यह तक़रीज़ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) ने मौलाना हबीब अली अलवी के रिसाले पर लिखी थी। मौलाना मुहम्मद इब्राहीम शाहिदी पोनपुरी ने ८ रजब-उल-मुरज्जब १३६३ हिजरी को बरेली के मसूदात के ज़ख़ीरे से इसे नक़ल किया। यह नक़ल मुहद्दिस-ए-आज़म पाकिस्तान मौलाना सरदार अहमद (रहमतुल्लाह अलैह) के कुतुबख़ाने से राक़िम (लेखक) को २२ रबी-उल-अव्वल १४०४ हिजरी को दस्तयाब हुई, जिसे ज़ेरे-नज़र रिसालों के मजमुए में शामिल किया जा रहा है। इस मजमुए में हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नूरानियत के मौज़ू पर एक और साया न होने के मौज़ू पर तीन रिसाले शामिल हैं।

मुहम्मद अब्दुल क़य्यूम क़ादरी।

पेज ६८७ ऑफ ७७२

جلد ۳۰ فتاویٰ رضویہ

تقریظ عہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

اللھم لك الحمد فقیر غفر لہ المولی القدیر نے فاضل فاضل، عالم عامل، حامی السنتہ، ماحی الفتنۃ، مولانا مولوی حبیب علی صاحب علوی ایدہ اللہ تعالیٰ بالنور العلوی کی یہ تحریر منیر مطالعہ کی فجزاہ اللہ عنہ نبیہ المصطفیٰ الجزاء الاوفیٰ۔ مسئلہ بحمد اللہ تعالی واضح و مکشوف اور مسلمانوں میں مشہور و معروف ہے، فقیر کے اس میں تین رسائل ہیں۔ (۱) قمر التمام فی نفی الظل عن سید الانام علیہ و علی الہ الصلوۃ والسلام۔

عہ : یہ تقریظ امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز نے مولانا حبیب علی علوی کے رسالہ پر لکھی تھی، بریلی کے ذخیرہ مسودات سے مولانا محمد ابراہیم شاہدی پونپوری نے ۸ رجب المرجب ۱۳۶۳ھ کو نقل کی۔ یہ نقل محدث اعظم پاکستان مولانا سردار احمد رحمہ اللہ تعالی کے ذخیرہ کتب سے راقم کو ۲۲ ربیع الاول ۱۴۰۴ھ کو دستیاب ہوئی جو پیش نظر مجموعہ رسائل میں شامل کی جارہی ہے۔ اس مجموعہ میں حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی نورانیت کے موضوع پر ایک اور سایہ نہ ہونے کے موضوع پر تین رسائل شامل ہیں۔

محمد عبدالقیوم قادری۔

Fatawa Rizvia Volume 30

(2) Negation of the shadow of the one by whose light everything is illuminated, peace and blessings of Allah be upon him. (3) Guidance for the perplexed regarding the negation of a shadow for the Master of the Universe, upon whom be the most perfect and complete blessings and peace.

Here, I shall add some words of the great Imams and prominent scholars in support of the respected respondent (Mujeeb-e-Musayyab), may he be preserved. The majestic Imam Jalal al-Millah wa al-Din al-Suyuti (may Allah the Almighty have mercy on him) states in Al-Khasa'is al-Kubra al-Sharif:

Arabic Text	Urdu Translation
Chapter: The sign that no shadow was seen for him. Al-Hakim al-Tirmidhi narrated from Dhakwan that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was not seen to have a shadow in sunlight or moonlight. Ibn Sab' said: Among his (peace and blessings of Allah be upon him) special characteristics is that his shadow did not fall on the ground and that he was light; thus, when he walked in sunlight or moonlight, no shadow was visible for him. Some said that the witness for this is the hadith of his (peace and blessings of Allah be upon him) statement in his prayer: "And make me light."[1]	Mention of the sign that the shadow of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was not seen. Hakim Tirmidhi narrated from Hazrat Dhakwan that in the light of the sun and moon, the shadow of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was not visible. Ibn Sab' said: Among the special characteristics of your Eminence (peace and blessings of Allah be upon him) is that your shadow did not fall on the ground because you are light; when you walked in the light of the sun and moon, no shadow was visible. Some said that the witness for this is that hadith in which you prayed saying: "O Allah! Make me light." (T)

In Anmuzaj al-Labib fi Khasa'is al-Habib (peace and blessings of Allah be upon him), he states:

Arabic Text	Urdu Translation
His (peace and blessings of Allah be upon him) shadow did not fall, nor was a shadow seen for him in sunlight or moonlight. Ibn Sab' said it was because	The shadow of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not fall on the ground. Nor was your shadow visible in the light of the sun and moon. Ibn

Arabic Text	Urdu Translation
he was light, and Razin said it was due to the predominance of his lights.[2]	Sab' said it was due to your being light, and Razin said it was due to the dominance of your lights. (T)

Imam Ibn Hajar al-Makki (may Allah the Almighty have mercy on him) in Afdal al-Qura li-Qurra Umm al-Qura under the statement of the author (may Allah the Almighty be pleased with him):

[1] Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: The sign that he (peace and blessings of Allah be upon him) was not seen to have a shadow, Markaz-e-Ahlesunnat Gujarat India, 1/68. [2] Anmuzaj al-Labib fi Khasa'is al-Habib.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

(2) उस हस्ती की छाया का निषेध जिसके नूर से हर चीज़ रोशन हुई, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। (3) कायनात के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की छाया न होने के संबंध में हैरानों का मार्गदर्शन, उन पर सबसे पूर्ण और श्रेष्ठ दुरूद व सलाम हो।

यहाँ मैं आदरणीय उत्तरदाता (मुजीब-ए-मुसय्यब), खुदा उनकी रक्षा करे, के समर्थन में महान इमामों और प्रख्यात विद्वानों के कुछ कथनों को जोड़ूँगा। महान इमाम जलाल अल-मिल्लह व अल-दीन सुयूती (रहमतुल्लाह अलैहि) 'अल-खसाइस अल-कुबरा शरीफ' में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू/हिंदी अनुवाद
अध्याय: इस निशानी का वर्णन कि उनके लिए कोई छाया नहीं देखी गई। अल-हकीम अल-तिरमिज़ी ने ज़कवान से रिवायत की है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की छाया सूरज या चाँद की रोशनी में नहीं देखी गई। इब्न सब' ने कहा: उनकी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) विशेषताओं में से यह है कि उनकी छाया ज़मीन पर नहीं पड़ती थी और वे नूर थे; अतः जब वे सूरज या चाँद की रोशनी में चलते थे, तो उनके लिए कोई छाया नहीं देखी जाती थी। कुछ लोगों ने कहा कि इसकी गवाह वह हदीस है जिसमें उन्होंने अपनी दुआ में कहा: "और मुझे नूर बना दे।"[1]	इस निशानी का बयान कि हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया नहीं देखा गया। हकीम तिरमिज़ी ने हज़रत ज़कवान से रिवायत की कि सूरज और चाँद की रोशनी में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया नज़र नहीं आता था। इब्न सब' ने कहा: आपकी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) विशेषताओं में से यह है कि आपका साया ज़मीन पर न पड़ता था क्योंकि आप नूर हैं, आप जब सूरज और चाँदनी की रोशनी में चलते तो साया दिखाई नहीं देता था। कुछ ने कहा कि इसकी शाहिद वह हदीस है जिसमें आपने दुआ फ़रमाते हुए कहा: ऐ अल्लाह! मुझे नूर बना दे। (त)

'अनमूनज अल-लबीब फी खसाइस अल-हबीब' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू/हिंदी अनुवाद
उनकी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) छाया नहीं पड़ती थी, और न ही सूरज या चाँद में उनके लिए छाया देखी गई। इब्न सब' ने कहा	हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया ज़मीन पर नहीं पड़ता था। न ही सूरज और चाँद की रोशनी में आपका साया दिखाई देता था। इब्न सब' ने

अरबी पाठ	उर्दू/हिंदी अनुवाद
क्योंकि वे नूर थे, और रज़ीन ने कहा उनके अनवार की प्रबलता के कारण।[2]	कहा आपके नूर होने की वजह से और रज़ीन ने कहा आपके अनवार के ग़लबे (प्रबलता) की वजह से। (त)

इमाम इब्न हजर मक्की (रहमतुल्लाह अलैहि) 'अफ़ज़ल अल-कुरा लि-कुर्रा उम्म अल-कुरा' में लेखक (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कथन के तहत:

[1] अल-खसाइस अल-कुबरा, अध्याय: इस निशानी का वर्णन कि उनकी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) छाया नहीं देखी गई, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात भारत, 1/68। [2] अनमूनज अल-लबीब फी खसाइस अल-हबीब।

(۲) نفی الفیئ عمن استنار بنورہ کل شیء صلی اللہ علیہ وسلم۔ (۳) ہدی الحیران فی نفی الفیئ عن سید الاکوان علیہ الصلوۃ والسلام الاتمان الاکملان۔ یہاں جناب مجیب مصیب سلمہ القریب کی تائید میں بعض کلام ائمہ کرام علمائے اعلام کا اضافہ کروں۔ امام جلیل جلال الملۃ والدین سیوطی رحمہ اللہ تعالیٰ خصائص الکبریٰ شریف میں فرماتے ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
باب الآیۃ فی انہ لم یکن یری لہ ظل، اخرج الحکیم الترمذی عن ذکوان ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لم یکن یری لہ ظل فی شمس ولا قمر، قال ابن سبع من خصائصہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان ظلہ کان لا یقع علی الارض وانہ کان نورا فکان اذ مشی فی الشمس او القمر لا ینظر لہ ظل قال بعضہم و یشہد لہ حدیث، قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی دعائہ واجعلنی نوراً ۔ 1	اس نشانی کا بیان کہ حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ نہیں دیکھا گیا۔ حکیم ترمذی نے حضرت ذکوان سے روایت کی کہ سورج اور چاند کی روشنی میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ نظر نہیں آتا تھا۔ ابن سبع نے کہا: آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خصائص میں سے یہ ہے کہ آپ کا سایہ زمین پر نہ پڑتا تھا کیونکہ آپ نور ہیں، آپ جب سورج اور چاندنی کی روشنی میں چلتے تو سایہ دکھائی نہیں دیتا تھا۔ بعض نے کہا کہ اس کی شاہد وہ حدیث ہے جس میں آپ نے دعا فرماتے ہوئے کہا: اے اللہ! مجھے نور بنادے۔ (ت)

انموذج اللبیب فی خصائص الحبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لم یقع ظلہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ولا رئی لہ ظل فی شمس ولا قمر قال ابن سبع لانہ کان نورا، وقال رزین لغلبۃ انوارہ 2-	حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ زمین پر نہیں پڑتا تھا۔ نہ ہی سورج اور چاند کی روشنی میں آپ کا سایہ دکھائی دیتا تھا۔ ابن سبع نے کہا آپ کے نور ہونے کی وجہ سے اور رزین نے کہا آپ کے انوار کے غلبہ کی وجہ سے۔ (ت)

امام ابن حجر مکی رحمہ اللہ تعالیٰ افضل القریٰ لقراء ام القریٰ زیر قول ماتن رضی اللہ تعالیٰ عنہ

1 الخصائص الکبریٰ باب الآیۃ فی انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لم یکن یری لہ ظل مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱/ ۶۸ 2 انموذج اللبیب فی خصائص الحبیب

Fatawa Razawiyya Volume 30

They could not equal you in your sublimity, for the brilliance of your light stood between them and you. (1) (The Prophets, peace and blessings be upon them, did not equal you in excellence; the brilliance and elevation of your light prevented them from reaching yours. - Trans)

He states:

[Table Header omitted as per layout]

[Left Column - Arabic Translation]: This is derived from Allah Almighty’s naming of His Prophet as "Light" (Noor) in verses such as His saying, "Indeed, there has come to you from Allah a Light and a clear Book." The Prophet, may Allah Almighty bless him and grant him peace, used to frequently pray that Allah would make all his senses, limbs, and body light, to manifest the reality of this. Allah Almighty favored him with this so that his gratitude and the gratitude of his Ummah for it would increase, just as He commanded us to pray with the supplication found at the end of Surah Al-Baqarah despite its occurrence, and Allah Almighty favored [him] with that for this reason. Among the evidences that he, may Allah Almighty bless him and grant him peace, became light is that when he walked in the sun or moon, no shadow would appear for him, because a shadow only appears for a dense [opaque] object, and he, may Allah Almighty bless him and grant him peace, was pure... [End of Arabic text marked with: 'Khulasa' (Summary/Conclusion)]

[Right Column - Urdu Text]: This is derived from those noble verses in which Allah Almighty has named His Prophet "Noor" (Light), such as the noble verse, "Indeed, there has come to you from Allah a Light and a clear Book" (Verily, from Allah has come to you a Light and a clear Book). The Holy Prophet, may Allah Almighty bless him and grant him peace, used to frequently supplicate that Allah Almighty make all his senses, limbs, and body light. He, may Allah Almighty bless him and grant him peace, would make this prayer to manifest that this had already occurred, and Allah Almighty, by His grace, had made him an embodiment of light so that he and his Ummah would express abundant gratitude to Allah for it. Just as Allah Almighty has commanded us to pray the supplication occurring in the last verses of Surah Al-Baqarah, even though by the grace of Allah Almighty it has already occurred. The confirmation of your luminosity is also supported by the fact that when you walked in the light of the sun and moon, your shadow would not appear, because a shadow

does not appear for an opaque thing, because a shadow appears for an opaque thing, whereas Allah has made you entirely...

(1) Umm al-Qura in praise of Khayr al-Wara, Chapter One, Hizb al-Qadiriyyah, Lahore, p. 6.

फ़तावा रज़विया खंड ३०

वे आपकी श्रेष्ठता में आपके बराबर नहीं हुए, और आपके प्रकाश की आभा ने उन्हें आप तक पहुँचने से रोक दिया। (१) (अंबिया अलैहिमुस्सलवात वसल्लम फ़ज़ीलत में आपके बराबर नहीं हुए; आपकी चमक और बुलंदी ने उन्हें आप तक पहुँचने से रोक दिया। - अनु.)

वे फ़रमाते हैं:

[तालिका सामग्री]

[बायां कॉलम - अरबी अनुवाद]: यह अल्लाह तआला द्वारा अपने नबी को 'नूर' (प्रकाश) नाम देने से उद्धृत है, जैसे कि अल्लाह तआला का फ़रमान है: "बेशक तुम्हारे पास अल्लाह की ओर से एक नूर और रोशन किताब आई है।" नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अक्सर यह दुआ माँगा करते थे कि अल्लाह उनके सभी इन्द्रियों, अंगों और शरीर को नूर बना दे ताकि इसके होने की सच्चाई को प्रकट किया जा सके। अल्लाह तआला ने उन पर यह फ़ज़्ल फ़रमाया ताकि उनका और उनकी उम्मत का शुक्र इस पर बढ़ जाए, जैसा कि हमें सूरह बक़रह की आख़िरी आयतों में दी गई दुआ माँगने का हुक्म दिया गया है, बावजूद इसके कि वह पहले ही हो चुका है। अल्लाह तआला ने इसके लिए यह फ़ज़्ल फ़रमाया। इस बात की पुष्टि करने वाली चीज़ों में से यह भी है कि जब आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम सूरज या चाँद की रोशनी में चलते थे, तो आपका साया (छाया) प्रकट नहीं होता था, क्योंकि साया केवल ठोस चीज़ का प्रकट होता है, और आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम... [अंत में: 'ख़ुलासा' (सारांश)]

[दायां कॉलम - उर्दू मूल]: यह उन आयते करीमा से माख़ूज़ है जिनमें अल्लाह तआला ने अपने नबी का नाम 'नूर' रखा है, जैसे आयते करीमा: "बेशक तुम्हारे पास अल्लाह की ओर से एक नूर और रोशन किताब आई है" (तहक़ीक़ आया तुम्हारे पास अल्लाह तआला की तरफ़ से नूर और रोशन किताब)। नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम कसरत से यह दुआ माँगा करते थे कि अल्लाह तआला आपके तमाम हवास, आज़ा और बदन को नूर बना दे। आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम यह दुआ इस बात को ज़ाहिर करने के लिए फ़रमाते थे कि इसका वुक़ू हो चुका है और अल्लाह तआला ने अपने फ़ज़्ल से आपको मुजस्सम नूर बना दिया है ताकि आप और आपकी उम्मत उस पर अल्लाह तआला का कसरत से शुक्रिया अदा करे। जैसा कि अल्लाह तआला ने हमें सूरह बक़रह की आख़िरी आयतों में वाक़े दुआ माँगने का हुक्म दिया है बावजूद इसके कि अल्लाह

तआला के फ़ज़्ल से इसका वुक़ू हो चुका है। आपकी नूरानियत की ताईद इस बात से भी होती है कि जब आप सूरज और चाँद की रोशनी में चलते तो आपका साया ज़ाहिर न होता क्योंकि साया तो कसीफ़ चीज़ का ज़ाहिर नहीं होता क्योंकि साया तो कसीफ़ चीज़ का ज़ाहिर होता है जबकि आपको अल्लाह ने तमाम...

(१) उम्म अल-क़ुरा फ़ी मदह खैर अल-वरा, अध्याय एक, हिज़्ब अल-क़ादिरिया, लाहौर, पृष्ठ ६।

पेज ६८९ ऑफ ७७२

لم یساووك فی علاك وقد حـا ل سنا منك دونهم سنا ۱ (انبیاء علیہم الصلوات والسلام فضیلت میں آپ کے برابر نہ ہوئے آپ کی چمک اور رفعت آپ تک ان کے پہنچنے سے مانع ہوئی ۔ت) فرماتے ہیں:

[جدول]

[بایاں کالم - عربی]: هذا مقتبس من تسمیته تعالی لنبیه نورا فی نحو قوله تعالی "قد جاءکم من الله نور و کتاب مبین "، وکان صلی الله تعالی علیه وسلم یکثر الدعاء بان الله یجعل کلا من حواسه واعضائه وبدنه نورا اظهار الوقوع ذلك، وتفضل الله تعالی علیه به لیزداد شکره و شکر امته علی ذلك، کما امرنا بالدعاء الذي فی آخر سورة البقرة مع وقوعه، وتفضل الله تعالی به لذلك ومما یؤید انه صلی الله تعالی علیه وسلم صار نورا انه کان اذا مشی فی الشمس والقمر لم یظهر له ظل لانه لا یظهر الا لکثیف وهو صلی الله تعالی علیه وسلم قد خلصہ

[دایاں کالم - اردو]: یہ ماخوذ ہے ان آیات کریمہ سے جن میں اللہ تعالیٰ نے اپنے نبی کا نام نور رکھا ہے، جیسے آیت کریمہ قد جاء کم من اللہ نور و کتاب مبین (تحقیق آیا تمہارے پاس اللہ تعالیٰ کی طرف سے نور اور روشن کتاب) نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کثرت سے یہ دعا مانگا کرتے تھے کہ اللہ تعالیٰ آپ کے تمام حواس، اعضا اور بدن کو نور بنا دے۔ آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یہ دعا اس بات کو ظاہر کرنے کے لئے فرماتے کہ اس کا وقوع ہو چکا ہے اور اللہ تعالیٰ نے اپنے فضل سے آپ کو مجسم نور بنا دیا ہے تاکہ آپ اور آپ کی امت اس پر اللہ تعالیٰ کا بکثرت شکریہ ادا کرے۔ جیسا کہ اللہ تعالیٰ نے ہمیں سورہ بقرہ کی آخری آیات میں واقع دعا مانگنے کا حکم دیا ہے

باوجودیکہ اللہ تعالیٰ کے فضل سے اس کا وقوع ہو چکا ہے۔ آپ کی نورانیت کی تائید اس بات سے بھی ہوتی ہے کہ جب آپ سورج اور چاند کی روشنی میں چلتے تو آپ کا سایہ ظاہر نہ ہوتا کیونکہ سایہ تو کثیف چیز کا ظاہر نہ ہوتا کیونکہ سایہ تو کثیف چیز کا ظاہر ہوتا ہے جبکہ آپ کو اللہ نے تمام

١ ام القرى في مدح خير الورى الفصل الاول حزب القادرية لا ہور ص ۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Allah] purified him from all physical impurities and made him pure light, so much so that his shadow was not visible at all. (Allah) has purified him from physical impurities and made you pure light, so your shadow was not visible at all.

Allama Sulaiman Jamal states in Hamziya: There was no shadow for him, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, that would appear in the sun or the moon. In the light of the sun and moon, the shadow of the Radiant Prophet, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, was not visible. (T)

Allama Husayn bin Muhammad Diyarbakri writes in the book 'Al-Khamis fi Ahwal Anfus Nafis': His shadow, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, did not fall on the ground, nor was a shadow seen for him in the sun or moon. The shadow of the Radiant Prophet, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, did not fall on the ground, nor was it visible in the light of the sun and moon. (T)

Exactly the same is mentioned in 'Nur al-Absar fi Manaqib Aal Bayt al-Nabi al-Athar'. Allama Sayyidi Muhammad Zarqani states in the commentary of 'Mawahib Sharif': He, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, did not have a shadow in the sun or moon because he was light, as stated by Ibn Sab'. Razin said it was due to the dominance of his lights. It is also said that the wisdom behind the lack of shadow was to protect him from a disbeliever stepping on his shadow. This was narrated by Tirmidhi al-Hakim from Dhakwan Abu Salih al-Samman al-Zayyat al-Madani, or from Abu Umar al-Madani, the freed slave of Aisha, may Allah the Exalted be pleased with them both, and each of them is a reliable person from the Successors (Tabi'in). In the light of the sun and moon, the shadow of the Radiant Prophet, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, did not appear, according to Ibn Sab', due to your luminosity. And it has been said that the wisdom of the absence of shadow is so that no disbeliever puts his foot on your shadow. This has been narrated by Tirmidhi from Dhakwan Abu Salih al-Samman al-Zayyat al-Madani or from Abu Umar al-Madani, the freed slave of the Mother of the Believers Sayyidah Aisha Siddiqah, may Allah the Exalted be pleased with her, and both of them are reliable Successors.

1. Afzal al-Qura li-Qurra Umm al-Qura (Sharh Umm al-Qura), Commentary on Verse 2, Al-Majma' al-Thaqafi, Abu Dhabi, 1/128 and 129

2. Al-Futuhat al-Ahmadiyya 'ala Matn al-Hamziyya by Sulaiman Jamal, Al-Maktaba al-Tijariyya al-Kubra, Egypt, p. 5
3. Tarikh al-Khamis, Part 2, Type 4, Mu'assasat Sha'ban, Beirut, p. 1/219

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

(अल्लाह ने उन्हें) सभी शारीरिक अशुद्धियों से पाक कर दिया और उन्हें शुद्ध नूर बना दिया, यहाँ तक कि उनका साया बिल्कुल भी प्रकट नहीं होता था। शारीरिक अशुद्धियों से पाक फरमा दिया है और आप को खालिस नूर बना दिया है, चुनांचे आप का साया बिल्कुल ज़ाहिर नहीं होता था।

अल्लामा सुलेमान जमल 'हमज़िया' में फरमाते हैं: हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का कोई ऐसा साया नहीं था जो सूरज या चाँद में ज़ाहिर होता। सूरज और चाँद की रोशनी में हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का साया ज़ाहिर नहीं होता था। (त)

अल्लामा हुसैन बिन मुहम्मद दयारबकरी अपनी किताब 'अल-ख़मीस फी अहवाल अनफुस नफीस' में लिखते हैं: हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का साया ज़मीन पर नहीं पड़ता था और न ही सूरज व चाँद में उनका कोई साया देखा गया। हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का साया ज़मीन पर नहीं पड़ता था और न ही सूरज व चाँद की रोशनी में नज़र आता था। (त)

बिलकुल इसी तरह 'नूरुल अब्सार फी मनाक़िब आल-ए-बैत-इन-नबी-अल-अतहार' में है। अल्लामा सय्यदी मुहम्मद ज़रक़ानी 'शराह मवाहिब शरीफ' में फरमाते हैं: सूरज और चाँद में हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का साया नहीं था क्योंकि आप नूर थे जैसा कि इब्न सबअ ने कहा। रज़ीन ने कहा कि यह आपके नूर के बाहुल्य के कारण था। और कहा गया है कि साया न होने की हिकमत यह है कि कोई काफिर आपके साये पर कदम न रखे। इसे तिर्मिज़ी अल-हकीम ने ज़कवान अबू सालेह अस-समान अज़-ज़ैयात मदनी से या उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीका रज़ियल्लाहु तआला अन्हा के आज़ाद करदा गुलाम अबू उमर मदनी से रिवायत किया है, और वे दोनों ताबेईन में से मोतबर हैं। हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का साया शम्स व कमर की रोशनी में नमूदार न होता था, इब्न-ए-सबअ के अनुसार आपकी नूरानियत की वजह से। और कहा गया है कि साया न होने की हिकमत यह है कि कोई काफ़िर आपके साये पर पाँव न रखे। इसे तिर्मिज़ी ने ज़कवान अबू सालेह अस-समान अज़-ज़ैयात मदनी से या उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीका

रज़ियल्लाहु तआला अन्हा के आज़ाद करदा गुलाम अबू उमर मदनी से रिवायत किया है, और वे दोनों मोतबर ताबेईन हैं।

1. अफ़ज़ल-उल-कुरा लि-कुर्रा उम्म-उल-कुरा (शराह उम्म-उल-कुरा) शराह शेर २, अल-मजमा-उल-सकाफी अबू धाबी १/१२८ और १२९
2. अल-फुतुहात-उल-अहमदिया अला मतन-उल-हमज़िया लिसुलेमान जमल, अल-मक्तबा अल-तिजारिया अल-कुबरा मिस्र, पृ. ५
3. तारीख़ अल-ख़मीस, अल-क़िस्म-उस-सानी अल-नउ-उर-राबे, मुअस्ससत शाबान, बैरूत, पृ. १/२१९

पृष्ठ ७७२ का ६९०

اللہ سائر الکثائف الجسمانیۃ وصیرہ نورا صرفا لا یظھر لہ ظل اصلا[1]۔ جسمانی کثافتوں سے پاک فرما دیا ہے اور آپ کو خالص نور بنا دیا ہے، چنانچہ آپ کا سایہ بالکل ظاہر نہیں ہوتا تھا۔

علامہ سلیمان جمل ہمزیہ میں فرماتے ہیں : لم یکن لہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ظل یظھر في الشمس ولا قمر[2]۔ سورج اور چاند کی روشنی میں حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ ظاہر نہیں ہوتا تھا۔ (ت)

علامہ حسین بن محمد دیار بکری کتاب الخمیس فی احوال انفس نفیس میں لکھتے ہیں : لم یقع ظلہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم علی الارض ولا رؤی لہ ظل في شمس ولا قمر[3]۔ حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ زمین پر نہیں پڑتا تھا اور نہ ہی سورج و چاند کی روشنی میں نظر آتا تھا (ت)

بعینہ اسی طرح نور الابصار فی مناقب آل بیت النبی الاطھار میں ہے۔ علامہ سیدی محمد زرقانی شرح مواہب شریف میں فرماتے ہیں : لم یکن لہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ظل في شمس ولا قمر لانہ کان نورا کما قال ابن سبع وقال رزین لغلبۃ انوارہ وقیل حکمۃ ذلك صیانتہ عن ان یطاء کافر علی ظلہ رواہ الترمذی الحکیم عن ذکوان ابی صالح السمان الزیات المدنی او ابی عمر والمدنی مولی عائشۃ رضی اللہ تعالی عنھما وکل منھا ثقۃ من التابعین حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ شمس و قمر کی روشنی میں نمودار نہ ہوتا تھا بقول ابن سبع آپ کی نورانیت کی وجہ سے۔ اور کہا گیا ہے کہ عدم سایہ کی حکمت یہ ہے کہ کوئی کافر آپ کے سایہ پر پاؤں نہ رکھے۔ اس کو ترمذی

نے روایت کیا ہے ذکوان ابو صالح السمان زیات مدنی سے یا ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے آزاد کردہ غلام ابو عمر ومدنی سے، اور وہ دونوں ثقہ تابعین (میں سے ہیں)۔

1 افضل القری لقراء ام القری (شرح ام القری) شرح شعر ۲ المجمع الثقافی ابوظبی ۱/ ۱۲۸ و ۱۲۹

2 الفتوحات الاحدیہ علی متن الھمزیہ لسلیمان جمل، المکتبہ التجاریہ الکبریٰ مصر، ص ۵ 3 تاریخ الخمیس، القسم الثانی النوع الرابع۔ مؤسسۃ شعبان۔ بیروت، ص ۱/ ۲۱۹

Fatawa Razawiya, Volume 30

[Box Start] Arabic Text: It is a Mursal (disconnected) report, but Ibn al-Mubarak and Ibn al-Jawzi narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had no shadow. He never stood in the sun but that his light overcame the light of the lamp. Urdu Translation from the page: It is among them; therefore, this hadith is Mursal. However, Ibn al-Mubarak and Ibn al-Jawzi narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that you had no shadow. When you would stand in the sunlight or lamp light, your brightness would surpass the light of the sun or lamp. (T) [Box End]

The learned Muhammad bin Sabban writes in 'Is'af al-Raghibin' while mentioning the unique characteristics of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): 'And indeed, he had no shadow.'[2] (Truly, you had no shadow. T)

Hazrat Mawlawi Ma'nawi (Rumi), may his secret be sanctified, says:[3] Persian Verse: When his annihilation is adorned by poverty, he becomes like Muhammad, without a shadow. Urdu Translation in brackets: (When one's annihilation is adorned with spiritual poverty, he becomes shadowless like Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him. T)

Malik al-Ulama Bahr al-Ulum Maulana Abdul Ali, may his secret be sanctified, says in its commentary:

[Table Start] - Left Column (Persian): In the second hemistich, there is an indication of the miracle of the Leader (peace and blessings of Allah be upon him), that the Leader had no shadow.[4] - Right Column (Urdu): In the second hemistich, there is an indication of this miracle of the Leader of the World (peace and blessings of Allah be upon him) that your shadow did not fall on the ground. [Table End]

Here, the deniers of this accepted issue are the Wahhabis and the slaves of Ismail Dehlavi. And the claim of slavery of Ismail to Hazrat Mujaddid, while Hazrat Sheikh Mujaddid in Volume 3 of 'Maktubat', Letter 100, says:

[Bottom Table Start] - Left Column: And [he], peace and blessings of Allah be upon him, had no shadow, and in the world... - Right Column: The Radiant Messenger, peace and blessings of Allah be upon him, had no shadow. [Bottom Table End]

---

[1] Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad al-Thalith, Al-Fasl al-Awwal, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/420. [2] Is'af al-Raghibin fi Sirat al-Mustafa wa Ahli

Baytihi al-Tahirin, Al-Bab al-Awwal, Mustafa al-Babi Egypt, p. 97. [3] Mathnawi Ma'nawi, regarding the description of one lost in God who is annihilated in the subsistence of Truth, etc., Noorani Kutub Khana Peshawar, p. 19. [4] Page 691 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[बॉक्स प्रारम्भ] अरबी पाठ: यह मुरसल है लेकिन इब्न अल-मुबारक और इब्न अल-जौज़ी ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का कोई साया (परछाईं) नहीं था। आप कभी भी सूरज की रोशनी में खड़े नहीं हुए मगर आपकी रोशनी चिराग की रोशनी पर ग़ालिब आ गई। उर्दू अनुवाद: में से हैं, लिहाज़ा यह हदीस मुरसल है। लेकिन इब्न मुबारक और इब्न जौज़ी ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया कि आपका साया न था। आप जब सूरज की रोशनी या चिराग की रोशनी में क़याम फरमाते तो आपकी चमक सूरज और चिराग की रोशनी पर ग़ालिब आ जाती थी। (त) [बॉक्स अंत]

फाज़िल मुहम्मद बिन सब्बान 'इसआफुर रागिबीन' में नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम की खुसूसियात (विशेषताओं) का ज़िक्र करते हुए लिखते हैं: 'और बेशक उनके लिए कोई साया न था।'[2] (बेशक आपका साया न था। त)

हज़रत मौलवी मानवी (रूमी) कुद्दिस सिर्रहुश शरीफ फरमाते हैं:[3] फारसी शेर: चूँ फ़ना-श अज़ फ़क्र पीरायः शवद, ओ मुहम्मद वार बे-सायः शवद (जब उसकी फ़ना फ़क्र से संवर जाती है तो वह मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम की तरह बगैर साये के हो जाता है। त)

मलिकुल उलमा बहरुल उलूम मौलाना अब्दुल अली कुद्दिस सिर्रहु इसकी शरह (व्याख्या) में फरमाते हैं:

[तालिका प्रारम्भ] - बायां कॉलम (फारसी): दूसरे मिसरे में उस सरवर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम) के मोजिज़े की तरफ इशारा है कि उस सरवर का साया नहीं पड़ता था।[4] - दायां कॉलम (उर्दू): दूसरे मिसरे में सरवर-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम के इस मोजिज़े की तरफ इशारा है कि आपका साया ज़मीन पर वाक़े नहीं होता था। [तालिका अंत]

यहाँ इस मुसल्लमा (स्वीकृत) मसले के मुन्किर वहाबिया हैं और इस्माइल देहलवी के गुलाम, और इस्माइल का हज़रत मुजद्दिद की गुलामी का दावा, और हज़रत शैख मुजद्दिद जिल्द सुवुम (तीसरी) मक्तूबात, मक्तूब नंबर सौ में फरमाते हैं:

[नीचे की तालिका प्रारम्भ] - बायां कॉलम: और [आप] सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम का साया न था और आलम में... - दायां कॉलम: रसूल-ए-अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम का साया न था। [नीचे की तालिका अंत]

---

[1] शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-सालिस, अल-फसल अल-अव्वल, दारुल मारिफ़ा बेरुत 2/420 [2] इसआफुर रागिबीन फी सीरतुल मुस्तफा व अहले बैतिहित ताहिरीन, अल-बाबुल अव्वल, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 97 [3] मसनवी मानवी, उस बेखुद की सिफत में जो हक़ की बक़ा में फ़ना हो चुका है इत्यादि, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, पृ. 19 [4] पृष्ठ 691 में से 772

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

[باکس شروع] عربی: فهو مرسل لکن روی ابن المبارك وابن الجوزی عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنهما لم یکن للنبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم ظل ولم یقم مع الشمس قط الا غلب ضوءہ ضوء السراج ۱ ۔ اردو: میں سے ہیں، لہذا یہ حدیث مرسل ہے۔ لیکن ابن مبارک اور ابن جوزی نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا کہ آپ کا سایہ نہ تھا آپ جب سورج کی روشنی یا چراغ کی روشنی میں قیام فرماتے تو آپ کی چمک سورج اور چراغ کی روشنی پر غالب آ جاتی تھی۔ (ت) [باکس ختم]

فاضل محمد بن صبان اسعاف الراغبین میں ذکر خصائص نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں لکھتے ہیں : و انه لافیئ لہ ۲۔ (بے شک آپ کا سایہ نہ تھا۔ ت)

حضرت مولوی معنوی قدس سرہ الشریف فرماتے ہیں :۳ چوں فناش از فقر پیرا یہ شود او محمد وار بے سایہ شود (جب اس کی فنا فقر سے آراستہ ہو جاتی ہے تو وہ محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرح بغیر سایہ کے ہو جاتا ہے ۔ ت)

ملک العلماء بحر العلوم مولانا عبدالعلیٰ قدس سرہ اس کی شرح میں فرماتے ہیں :

[ٹیبل شروع] - بایاں کالم: در مصرع ثانی اشارہ بہ معجزہ آں سرور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم است کہ آں سرور را سایہ نمی افتاد ۴ ۔ - دایاں کالم: دوسرے مصرع میں سرورِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس معجزہ کی طرف اشارہ ہے کہ آپ کا سایہ زمین پر واقع نہیں ہوتا تھا۔ [ٹیبل ختم]

یہاں اس مسئلہ مسلمہ کے منکر وہابیہ ہیں اور اسمعیل دہلوی کے غلام اور اسمعیل کو غلامی حضرت مجدد کا ادعاء اور حضرت شیخ مجدد جلد ثالث مکتوبات، مکتوب صدم میں فرماتے ہیں :

[نیچے والا ٹیبل شروع] - بایاں کالم: اور را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سایہ نبود و در عالم - دایاں کالم: رسول انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ نہ تھا۔ [نیچے والا ٹیبل ختم]

---

۱ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ، المقصد الثالث، الفصل الاول، دارالمعرفہ بیروت ۲/۴۲۰ ۲ اسعاف الراغبین في سيرة المصطفى واهل بيته الطاهرين الباب الاول مصطفی البابی مصر ص ۹۷ ۳ مثنوی معنوی در صفت آں بیخود کہ در بقائی حق فانی شدہ است الخ نورانی کتب خانہ پشاور ص ۴۱۹ ۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

When angels, who were created from the light (Noor) of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), do not have a shadow, then how could the Prophet himself, who is the original source of light from a glimpse of which all angels were created, not be free from shadow? When the angels of Mustafa (may Allah's peace and blessings be upon him) are created from his light and are shadowless, then how could Mustafa (may Allah's peace and blessings be upon him), who is created from the Light of God, have a shadow?

It is stated in the Hadith that there is not a single handspan of space in the heavens where an angel is not placing its forehead in prostration. If angels had shadows, how would sunlight reach us? Or perhaps it would reach us like sunlight filtering through dense trees, appearing as scattered spots of light within shadows. Angels are much subtler; fire has no shadow, nor does air, though the breeze of this world is denser than upper atmospheric air, yet even it has no shadow, otherwise light would never reach us. Moreover, the air is filled with thousands and millions of particles and various types of tiny creatures, visible under a microscope and some even without it, yet when sunlight enters a closed room through an opening, none of them cast a shadow. You might accept all this, but with what heart can you tolerate the idea that the blessed body of Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), was of such subtlety that there was no shadow for him? Leave it, if you use the excuse of the minuteness of these particles' bodies, what will you say about the sky? Show the shadow of such a massive body that encompasses the entire earth, a tiny portion of which containing the sun is 326 times larger than the entire earth's sphere. If its shadow were to fall, you would not be destined to see the face of day until the Day of Judgment. Yes, indeed, this blue ceiling that we see is the first heaven; the Great Quran tells us this:

Allah Almighty said: "Have they not looked at the heaven above them - how We structured it and adorned it and [how] it has no rifts?" (1) (Allah Almighty said:) Have they not looked at the sky above them, how We have made and beautified it, and there are no cracks in it.

And He says: "And We have beautified it for the observers." (2) We have adorned the heaven for those who see.

And if, following the idle talk of Greek philosophers, you believe that what is visible is not the celestial sphere (Falak) but the atmosphere (sphere of vapors).

1 Al-Quran Al-Karim 50/6 2 Al-Quran Al-Karim 15/16

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

जब फ़रिश्ते, जो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नूर से बने हैं, साया (छाया) नहीं रखते, तो हुज़ूर जो असल नूर हैं, जिनकी एक झलक से सभी फ़रिश्ते बने, साये से पाक क्यों न होंगे? जब मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के फ़रिश्ते उनके नूर से बने होने के कारण साया रहित हैं, तो मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), जो अल्लाह के नूर से बने हैं, साया कैसे रख सकते हैं?

हदीस में है कि आसमानों में एक बालिश्त (हथेली) भर जगह नहीं जहाँ कोई फ़रिश्ता अपनी पेशानी सजदे में न रखे हुए हो। अगर फ़रिश्तों का साया होता, तो सूरज की रोशनी हम तक कैसे पहुँचती? या शायद पहुँचती तो वैसे ही जैसे घने पेड़ों के बीच से छन कर रोशनी के बिखरे हुए धब्बे साये के अंदर नज़र आते हैं। फ़रिश्ते तो बहुत ही सूक्ष्म (लतीफ़) हैं; आग का साया नहीं होता, यहाँ तक कि हवा का भी साया नहीं होता, जबकि इस दुनिया की ताज़ा हवा ऊपरी हवा से अधिक सघन (कसीफ़) है, फिर भी उसका साया नहीं होता, वरना रोशनी कभी पहुँच ही न पाती। इसके अलावा हवा में हज़ारों-लाखों कण और विभिन्न प्रकार के सूक्ष्म जीव भरे पड़े हैं जो सूक्ष्मदर्शी (खुरदबीन) से दिखाई देते हैं और कुछ तो उसके बिना भी, जब धूप किसी बंद कमरे में रोशनदान से दाखिल होती है, तो उनमें से किसी का साया नहीं होता। आप यह सब तो मान लेंगे, लेकिन मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र शरीर की ऐसी सूक्ष्मता किस दिल से बर्दाश्त करेंगे कि हुज़ूर के लिए कोई साया न था? जाने दें, यहाँ इन कणों के शरीर की सूक्ष्मता का बहाना लेंगे, तो आसमान के बारे में क्या कहेंगे? इतना बड़ा विशाल शरीर जो पूरी धरती को घेरे हुए है और उसका एक छोटा सा हिस्सा जिसमें सूरज है, पूरी पृथ्वी के गोले से 326 गुना बड़ा है, उसका साया दिखा दीजिये। अगर उसका साया पड़ता तो कयामत तक आपको दिन का चेहरा देखना नसीब न होता। हाँ, हाँ, यही नीला आसमान जो हमें नज़र आता है, यही पहला आसमान है, महान कुरान हमें यही बताता है:

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अ-फ़लम यन्ज़ुरु इलास्समा-इ फ़ौक़हुम कैफ़ा बनैनाहा व ज़य्यन्नाहा व मा लहा मिन फ़ुरूज (1)" (अल्लाह तआला ने फ़रमाया:) क्या उन्होंने अपने ऊपर के आसमान को नहीं देखा कि हमने उसे कैसा बनाया और संवारा है और उसमें कहीं कोई दरार नहीं।

और फ़रमाता है: "व ज़य्यन्नाहा लिन्नाज़िरीन (16)" हमने आसमान को देखने वालों के लिए संवारा।

और अगर यूनानी दार्शनिकों की फ़ुज़ूल बातों के कारण आप यही मानें कि जो दिखाई देता है वह आकाश (फलक) नहीं बल्कि वायुमंडल (कुरा-ए-बुखार) है।

1 अल-कुरान अल-करीम 50/6 2 अल-कुरान अल-करीम 15/16

جب ملائکہ کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نور سے بنے، سایہ نہیں رکھتے تو حضور کہ اصل نور ہیں جن کی ایک جھلک سے سب ملک بنے کیونکر سایہ سے منزہ نہ ہوں گے۔ جب کہ ملائکہ مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نور سے بنے، بے سایہ ہوں، زاور مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ نور الہی سے بنے، سایہ رکھیں۔

حدیث میں ہے کہ آسمانوں میں چانگل جگہ نہیں جہاں کوئی فرشتہ اپنی پیشانی رکھے سجدہ میں نہ ہو، ملائکہ کے سایہ ہوتا تو آفتاب کی روشنی ہم تک کیونکر پہنچتی یا شاید پہنچتی تو ایسی جیسے گھنے پیڑ میں سے چھن کر خال خال بندکیاں نور کے سائے کے اندر نظر آتی ہیں، ملائکہ تو لطیف تر ہیں، نار کے لئے سایہ نہیں بلکہ ہوا کے لئے سایہ نہیں بلکہ عالم نسیم کی ہوا کہ ہوائے بالا سے کثیف تر ہے اس کا بھی سایہ نہیں ورنہ روشنی کبھی نہ ہوتی بلکہ ہوا میں ہزاروں لاکھوں ذرے اور قسم قسم کے جانور بھرے پڑے ہیں کہ خورد بین سے نظر آتے ہیں اور بعض بے خورد بین بھی، جبکہ دھوپ کسی بند مکان میں روزن سے داخل ہو ان میں کسی کے سایہ نہیں۔ یہ سب تو قبول کرلیں گے مگر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے تن اقدس کی ایسی لطافت کس دل سے گوارا ہو کہ حضور کے لئے سایہ نہ تھا۔ جانے دو، یہاں ان ذروں کی باریکی جسم کا حیلہ لوگے، آسمان میں کیا کہوگے؟ اتنا بڑا جسم عظیم کہ تمام زمین کو محیط اور اس کا ایک ذرا سا ٹکڑا جس میں آفتاب ہے سارے کرہ زمین سے تین سو چھبیس حصّے بڑا ہے، اسی کا سایہ دکھا دیجئے، اس کا سایہ پڑتا تو قیامت تک تمہیں دن کا منہ دیکھنا نصیب نہ ہوتا، ہاں ہاں یہی جو نیلگوں چھت ہمیں نظر آتی ہے، یہی پہلا آسمان ہے، قرآن عظیم یہی بتاتا ہے :

قال تعالٰی: "اَفَلَمْ یَنْظُرُوْۤا اِلَی السَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَیْفَ بَنَیْنٰهَا وَ زَیَّنّٰهَا وَ مَا لَهَا مِنْ فُرُوْجٍ (۱)" (اللہ تعالیٰ نے فرمایا:) کیا نہیں دیکھتے اپنے اوپر آسمان کو، ہم نے اسے کیسے بنایا اور آراستہ کیا اور اس میں کہیں شگاف نہیں۔

اور فرماتا ہے: "وَ زَیَّنّٰهَا لِلنّٰظِرِیْنَ (۱۶)" ہم نے آسمان کو دیکھنے والوں کے لئے آراستہ کیا۔

اور اگر فلاسفہ یونانی کی فضولہ خوری سے یہی مانئے کہ جو نظر آتا ہے فلک نہیں، کرہ بخار ہے۔

---

۱ القرآن الکریم ۵۰/۶ ۲ القرآن الکریم ۱۵/۱۶

Fatawa Rizvia, Volume 30

When our objective is achieved that such a great physical elementary body does not possess a shadow, whether you call it the sky or a sphere of vapor, or adopt the disbelief of modern astronomy that the sky is nothing at all, and what appears is merely an illusory and unreal limit of sight, that is one thing; but after believing in the Heavenly Book, it is impossible to deny the sky. In short, when it is proven by overwhelming evidence that a shadow is not necessary for an elementary body, then the foolish skepticism of the 'Natureists' (Naturalists) regarding it being against nature has been dismissed. Then, what is the reason that the eminent Imams generation after generation for our beloved Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), which they have accepted and established, and against which no counter-instance exists in reason or narration, should not be accepted or should be questioned? What can this be called except a disease of the heart? A sick heart cannot tolerate the virtues of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). They have not received the treasure of "expands his breast for Islam" (1) - (Allah expands his breast for Islam) so that Allah would open his breast for acceptance and submission. Inevitably, the verse "makes his breast tight and constricted as though he were climbing into the sky" (2) (He makes his breast tight, severely restricted, as if he were climbing into the sky by someone's force) comes into play. The heart becomes narrow like the grave of a disbeliever, and the denier of the virtue's heart jumps as if he is ascending to the sky. "Thus does Allah place defilement upon those who do not believe" (3). And refuge is sought in Allah, the Lord of the worlds. And Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best. (Thus Allah subjects those who do not believe to punishment. And refuge of Allah, the Lord of the worlds. And Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best.)

Treatise Salat al-Safa fi Noor al-Mustafa Ended.

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

1. Al-Quran Al-Karim 6/125
2. Al-Quran Al-Karim 6/125
3. Al-Quran Al-Karim 6/125

फ़तावा रज़विया, खंड 30

जब हमारा उद्देश्य सिद्ध हो गया कि इतना बड़ा महान भौतिक शरीर छाया नहीं रखता, तो इसे आकाश कहें या वाष्प का गोला, या आधुनिक खगोल विज्ञान का वह कुफ़्र अपनाएं कि आकाश कुछ है ही नहीं, और जो दिखाई देता है वह मात्र दृष्टि की एक काल्पनिक और अवास्तविक सीमा है, तो वह एक बात है; लेकिन आसमानी किताब पर ईमान लाने के बाद आकाश से इनकार करना असंभव है। संक्षेप में, जब प्रबल प्रमाणों से सिद्ध हो गया कि भौतिक शरीर के लिए छाया अनिवार्य नहीं है, तो 'नेचरियों' (प्रकृतिवादियों) का वह मूर्खतापूर्ण संदेह कि यह प्रकृति के विरुद्ध है, समाप्त हो गया। फिर क्या कारण है कि जो श्रेष्ठताएं हमारे प्रिय नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए महान इमामों ने पीढ़ी दर पीढ़ी वर्णित की हैं और जिन्हें स्वीकार और स्थापित रखा है, और जिनके विरुद्ध तर्क या वर्णन में कोई उदाहरण नहीं मिलता, उन्हें स्वीकार न किया जाए या उनमें मीन-मेख निकाला जाए? इसे हृदय रोग के सिवा और क्या कहा जा सकता है? एक बीमार हृदय मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की श्रेष्ठताओं को सहन नहीं करता। उन्हें "इस्लाम के लिए उसका सीना खोल देता है" (1) - (अल्लाह उसका सीना इस्लाम के लिए खोल देता है) का सौभाग्य नहीं मिला कि अल्लाह उनका सीना स्वीकार्यता और समर्पण के लिए खोल देता। लाचारी में, आयत "उसका सीना तंग और संकुचित कर देता है मानो वह आकाश में चढ़ रहा हो" (2) (वह उसके सीने को तंग, बहुत रुका हुआ कर देता है मानो वह किसी के ज़ोर से आसमान पर चढ़ रहा हो) आड़े आती है। हृदय तंग होकर काफ़िर की कब्र की तरह हो जाता है और श्रेष्ठता का इनकार करने वाले का कलेजा चार-चार बार उछलता है मानो वह आकाश की ओर चढ़ रहा हो। "इसी प्रकार अल्लाह उन लोगों पर गंदगी (अज़ाब) डालता है जो ईमान नहीं लाते" (3)। और अल्लाह, दुनिया के रब की पनाह। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है। (अल्लाह इसी तरह ईमान न लाने वालों को सज़ा में डालता है। और अल्लाह, दुनिया के रब की पनाह। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला खूब जानता है।)

रिसाला सलात अल-सफ़ा फ़ी नूर अल-मुस्तफ़ा संपन्न हुआ

I.T. मज्लिस ऑफ़ दावत-ए-इस्लामी

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/125
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/125
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/125

جب ہمارا مطلب حاصل کہ اتنا بڑا جسم عظیم عنصری سایہ نہیں رکھتا، اسے آسمان کہو یا کرہ بخار، ہیئات جدیدہ کا کفر اوڑھو کہ آسمان کچھ ہے ہی نہیں، یہ جو نظر آتا ہے محض موہوم وبے حقیقت حد نگاہ ہے، تو ایک بات ہے مگر آسمانی کتاب پر ایمان لا کر آسمان سے انکار کرنا نا ممکن۔ غرض جب دلیل قاہر سے ثابت کہ جسم عنصری کے لئے سایہ ضروری نہیں، تو نیچریوں کی طرح خلاف نیچر ہونے کا جو ہمہیانہ استبعاد تھا وہ اوڑھ لیا، پھر کیا وجہ کہ ائمہ کرام طبقۃً فطبقۃً جو فضیلت ہمارے حبیب اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے نقل فرماتے ہیں اور مقبول ومقرر رکھتے آئے اور عقل ونقل سے کوئی اس کا واقع نہیں، تسلیم نہ کیا جائے یا اس میں چون و چرا برتی جائے اسے سوائے مرض قلب کے کیا کہئے، محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے فضائل کو بیمار دل گوارا نہیں کرتا "یَشْرَحْ صَدْرَہُ لِلْاِسْلَامِ" ۱۔ (اللہ تعالٰی اس کا سینہ اسلام کے لیے کھول دیتا ہے) کی دولت نہ ملی کہ اللہ تعالٰی اس کا سینہ قبول و تسلیم کے لیے کھول دیتا، ناچار "یَجْعَلْ صَدْرَہُ ضَیِّقًا حَرَجًا کَاَنَّمَا یَصَّعَّدُ فِی السَّمَآءِ" ۲ (اس کا سینہ تنگ خوب رکا ہوا کر دیتا ہے گویا کسی کی زبردستی سے آسمان پر چڑھ رہا ہے۔ت) کے آڑے آتی۔ دل تنگ ہو کر گور کافر کے مثل ہو جاتا اور فضیلت کا منکر کلیجہ چار چار اچھلتا گویا آسمان کو چڑھا جاتا ہے "کَذٰلِکَ یَجْعَلُ اللہُ الرِّجْسَ عَلَی الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ" ۳ والعیاذ باللہ رب العلمین۔ واللہ سبحنہ تعالٰی اعلم (اللہ یوں ہی عذاب میں ڈالتا ہے ایمان نہ لانے والوں کو۔ اور اللہ رب العالمین کی پناہ۔ اور اللہ سبحنہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ت)

رسالہ صلات الصفاء فی نور المصطفٰی ختم ہوا

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

١ القرآن الكريم ١٢٥/٦ ٢ القرآن الكريم ١٢٥/٦ ٣ القرآن الكريم ١٢٥/٦

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Treatise Negation of shadow for the one through whose light everything became luminous (1296 AH) (Negation of the shadow of that holy personality by whose light every creation was enlightened)

Problem 43: What do the scholars of religion say regarding this matter: was there a shadow for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and his family) or not? Explain and be rewarded. (Provide explanation, and be granted reward)

The Answer: We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. All praise be to Allah, who created the light of our Prophet from His light before all things, and split all lights from the gleams of his manifestation. So he (peace and blessings of Allah be upon him) is the light of lights and the extender of all suns and moons; his Lord named him in His Noble Book...

Page 695 of 772

खंड 30 फ़तावा रज़विया

रिसाला (पुस्तिका) नफ़ी उल-फ़ै अम्मनिस्तानार बिनूरिही कुल्लू शय (1296 हिजरी) (उस पवित्र व्यक्तित्व की छाया का खंडन जिसके नूर से हर रचना प्रकाशित हुई)

मसला 43: विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि क्या अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए छाया थी या नहीं? बयान फरमाएं पुण्य मिलेगा। (बयान फरमाइए, पुण्य दिए जाओगे)

जवाब: हम अल्लाह की प्रशंसा करते हैं और उनके महान रसूल पर दरूद भेजते हैं। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसने सभी चीज़ों से पहले हमारे नबी के नूर को अपने नूर से बनाया, और तमाम नूरों को आपके ज़ुहूर (प्रकटीकरण) की चमक से पैदा किया। अतः नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तमाम नूरों के नूर हैं और हर सूरज और चाँद के सहायक हैं। आपके रब ने अपनी किताब-ए-करीम में आपका...

पेज 695 ऑफ़ 772

رسالہ نفی الفئ عمن استنار بنورہ کل شئی ۱۲۹۶ھ (اس ذات اقدس کے سائے کی نفی جس کے نور سے ہر مخلوق منور ہوئی)

مسئلہ ۴۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ والہ وسلم کے لئے سایہ تھا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دئے جاؤ ت)

الجواب: نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط الحمد للہ الذی خلق قبل الاشیاء نور نبینا من نورہ وفلق الانوار جمیعاً من لمعات ظھورہ فھو صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نور الانوار وممد جمیع الشموس والاقمار سماہ ربہ فی کتابہ الکریم ہم اللہ کی حمد بیان کرتے ہیں اور اس کے رسول کریم پر درود بھیجتے ہیں۔ تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کیلئے ہیں جس نے تمام اشیاء سے قبل ہمارے نبی کے نور کو اپنے نور سے بنایا، اور تمام نوروں کو آپ کے ظہور کے جلووں سے بنایا۔ چنانچہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام نوروں کے نور اور ہر شمس و قمر کے ممد ہیں۔ آپ کے رب نے اپنی کتاب کریم میں آپ کا

Fatawa Razawiya, Volume 30

[Arabic Box Text]: He named him Light and a Radiant Lamp. Had he not shone forth, the sun would not be bright, today would not be distinct from yesterday, and the time for Thursday would not be determined. May Allah Almighty send blessings upon him and upon those who seek light from his light, who are preserved from being extinguished. May Allah Almighty make us among them in this world and on the day when nothing will be heard but a faint whisper. [Urdu Box Text]: (Translation) He named him Light and a Radiant Lamp. If you had not been manifest, the sun would not be bright, today would not be distinct from yesterday, nor would the time for Thursday be fixed. May Allah Almighty send blessings upon you and upon those who are enlightened by your light, who are protected from perishing. May Allah Almighty make us among them in this world and on that day when nothing will be heard but a very soft sound. (T)

Indeed, for this sun of the firmament of selection and radiant moon of choice, may Allah Almighty bless him and grant him peace, there was no shadow. This matter is proven by Hadiths and the sayings of the noble scholars, and the great Imams and brilliant scholars like Hafiz Razin Muhaddith, Allamah Ibn Sab’ author of 'Shifa al-Sudoor', the Imam Allamah Qadi Iyad author of 'Kitab al-Shifa fi Ta'rif Huquq al-Mustafa', Imam Arif Billah Sayyidi Jalal al-Millah wal-Din Muhammad Balkhi Rumi (may his secret be sanctified), Allamah Husayn bin Diyar Bakri, and the authors of 'Sirat Shami' and 'Sirat Halabi', Imam Allamah Jalal al-Millah wal-Din Suyuti, Imam Shams al-Din Abul-Faraj Ibn Jawzi Muhaddith author of 'Kitab al-Wafa', Allamah Shihab al-Haq wal-Din Khafaji author of 'Nasim al-Riyad', Imam Ahmad bin Muhammad Khatib Qastalani author of 'Mawahib Ladunniyah' and 'Manhaj Muhammadiyah', the most distinguished Muhammad Zarqani Maliki commentator of 'Mawahib', Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlawi, Sheikh Mujaddid Alf Thani Faruqi Sirhindi, Bahr al-Ulum Maulana Abdul Ali Lucknawi, Sheikh al-Hadith Maulana Shah Abdul Aziz Dehlawi, and other prominent scholars and leaders. Today’s inexperienced claimants do not have the capability even to be their students or to understand their speech. Successors have continuously from their predecessors stated this clearly in their writings, and the Mufti of intellect and the Judge of narration have mutually agreed to establish and strengthen it.

[Arabic Box Text]: Al-Hakim al-Tirmidhi narrated from Dhakwan that the Messenger of Allah, may Allah Almighty bless him and grant him peace, did not have a shadow visible in the sun or the moon. 1 [Urdu Box Text]: Hakim Tirmidhi narrated from

Dhakwan that the shadow of the Master of the Universe, may Allah Almighty bless him and grant him peace, was not seen in the sun nor in the moonlight.

Our leader Abdullah bin Mubarak and the protector Allamah Ibn Jawzi Muhaddith, may Allah Almighty have mercy on them, Hazrat Sayyiduna...

1. Al-Khasa'is al-Kubra, citing Hakim Tirmidhi, Chapter: The sign that he (peace be upon him) had no shadow. Markaz Ahle Sunnat Gujarat India 1/68.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

[अरबी बॉक्स]: उसने उसका नाम 'नूर' (प्रकाश) और 'सिराज मुनीर' (दीप्तिमान दीपक) रखा है। यदि आप प्रकट न हुए होते, तो सूरज रोशन न होता, न आज कल से अलग होता और न ही जुमेरात (गुरुवार) के लिए समय निर्धारित होता। अल्लाह तआला आप पर और आपके नूर से प्रकाश पाने वालों पर दरूद नाज़िल फरमाए, जो मिट जाने से सुरक्षित हैं। अल्लाह तआला हमें दुनिया में और उस दिन उनमें से बनाए जिसमें बहुत धीमी आवाज़ के अलावा कुछ सुनाई नहीं देगा। [उर्दू बॉक्स]: (अनुवाद) नाम 'नूर' और 'सिराज मुनीर' रखा गया है। अगर आप जलवा-फ़गन न होते तो सूरज रोशन न होता, न आज कल से मुमताज़ होता और न ही जुमेरात के लिए वक़्त का तअ़य्युन होता। अल्लाह तआला आप पर दरूद नाज़िल फ़रमाए और आपके नूर से मुस्तनीर होने वालों पर जो मिट जाने से महफ़ूज़ हैं। अल्लाह तआला हमें उनसे बनाए दुनिया में और उस दिन जिसमें नहीं सुनाई देगी मगर बहुत आहिस्ता आवाज़। (त)

बेशक, चुनाव के आसमान के इस सूरज और पसंदगी के इस चमकते चाँद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए कोई साया (छाया) न था। यह बात हदीसों और उलेमा-ए-किराम के कथनों से सिद्ध है, और बड़े इमामों और विद्वानों जैसे हाफ़िज़ रज़ीन मुहद्दिस, और अल्लामा इब्न सब' (शिफ़ा अल-सुदूर के लेखक), और इमाम अल्लामा काज़ी अयाज़ (किताब अल-शिफ़ा के लेखक), और इमाम आरिफ़ बिल्लाह सय्यदी जलाल अल-मिल्लत वल-दीन मुहम्मद बल्ख़ी रूमी (क़ुद्दिस सिर्रहु), और अल्लामा हुसैन बिन दियार बकरी, और सीरत शामी और सीरत हलबी के लेखकों, और इमाम अल्लामा जलाल अल-मिल्लत वल-दीन सुयूती, और इमाम शम्स अल-दीन अबुल-फरज इब्न जौज़ी मुहद्दिस (किताब अल-वफ़ा के लेखक), और अल्लामा शिहाब अल-हक़ वल-दीन खफ़ाजी (नसीम अल-रियाद के लेखक), और इमाम अहमद बिन मुहम्मद ख़तीब क़स्तलानी (मवाहिब लदुनिय्या और मनहज मुहम्मदिया के लेखक), और प्रसिद्ध मुहम्मद ज़रक़ानी मालिकी (मवाहिब के व्याख्याकार), और शेख मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी, और जनाब शेख मुजद्दिद अल्फ सानी फारूकी सरहिंदी, और बहरुल उलूम मौलाना अब्दुल अली लखनवी, और शेखुल हदीस मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ देहलवी, और अन्य प्रमुख विद्वानों और नेताओं ने इसे प्रमाणित किया है। आज के नए दावेदारों में उनकी शागिर्दी तो क्या, उनकी बातों को समझने की भी योग्यता नहीं है। पूर्वजों से लेकर उत्तराधिकारियों तक ने निरंतर अपनी रचनाओं में इसे स्पष्ट किया है, और बुद्धि के मुफ़्ती और रिवायत के काज़ी ने मिलकर इसे स्थापित और सुदृढ़ करने पर सहमति जताई है।

[अरबी बॉक्स]: हकीम तिरमिज़ी ने ज़कवान से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया न तो सूरज में नज़र आता था और न ही चाँद में। 1 [उर्दू बॉक्स]: हकीम तिरमिज़ी ने ज़कवान से रिवायत की कि सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया नज़र न आता था धूप में न चाँदनी में।

सय्यदिना अब्दुल्ला बिन मुबारक और हाफ़िज़ अल्लामा इब्न जौज़ी मुहद्दिस (रहमहुमुल्लाह तआला) हज़रत सय्यदुना...

1. अल-खसाइस अल-कुबरा, हकीम तिरमिज़ी के हवाले से, अध्याय: यह निशानी कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया नज़र नहीं आता था। मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात भारत 1/68.

पृष्ठ 696 / 772

نورا و سراجا منیرا فلولا انارته لما استنارت شمس و لا تبین یوم من امس ولا تعین وقت للخمیس صلی اللہ تعالی علیه وعلی المستنیرین بنوره المحفوظین عن الطمس جعلنا اللہ تعالی منهم في الدنیا ویوم لا یسمع الاهمس۔ نام نور اور سراج منیر رکھا ہے۔ اگر آپ جلوہ فگن نہ ہوتے تو سورج روشن نہ ہوتا، نہ آج کل سے ممتاز ہوتا اور نہ ہی خمس کے لئے وقت کا تعین ہوتا۔ اللہ تعالیٰ آپ پر درود نازل فرمائے اور آپ کے نور سے مستنیر ہونے والوں پر جو مٹ جانے سے محفوظ ہیں۔ اللہ تعالیٰ ہمیں ان سے بنائے دنیا میں اور اس دن جس میں نہیں سنائی دے گی مگر بہت آہستہ آواز۔ (ت)

بیشک اس مہر سپہر اصطفاء ماہ منیر اجتباء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے سایہ نہ تھا، اور یہ امر احادیث و اقوال علماء کرام سے ثابت اور اکابر ائمہ و جہابذ فضلاء مثل حافظ رزین محدث وعلامہ ابن سبع صاحب شفاء الصدور وامام علامہ قاضی عیاض صاحب کتاب الشفاء فی تعریف حقوق المصطفیٰ وامام عارف باللہ سیدی جلال الملة والدین محمد بلخی رومی قدس سرہ، وعلامہ حسین بن دیار بکری و اصحاب سیرت شامی وسیرت حلبی و امام علامہ جلال الملة والدین سیوطی وامام شمس الدین ابوالفرج ابن جوزی محدث صاحب کتاب الوفاء وعلامہ شہاب الحق والدین خفاجی صاحب نسیم الریاض وامام احمد بن محمد خطیب قسطلانی صاحب مواہب لدنیہ و منبج محمدیہ وفاضل اجل محمد زرقانی مالکی شارح مواہب و شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی و جناب شیخ مجدد الف ثانی فاروقی سرہندی و بحر العلوم مولانا عبدالعلی لکھنوی و شیخ الحدیث مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی و غیر ہم اجلہ فاضلین و مقتدایان کہ آج کل کے مدعیان خام کار کو ان کی شاگردی بلکہ کلام سمجھنے کی بھی لیاقت نہیں، خلفا عن سلف دائما اپنی تصنیف میں اس کی تصریح کرتے آئے اور مفتی عقل و قاضی نقل نے باہم اتفاق کر کے اس کی تاسیس و تشیید کی۔

فقد اخرج الحکیم الترمذی عن ذکوان ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لم یکن یری لہ ظل فی شمس ولا قمر ۱۔ حکیم ترمذی نے ذکوان سے روایت کی کہ سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ نظر نہ آتا تھا دھوپ میں نہ چاندنی میں۔

سید نا عبد اللہ بن مبارک اور حافظ علامہ ابن جوزی محدث رحمہم اللہ تعالیٰ حضرت سیدنا و

۱ الخصائص الکبری بحوالہ الحکیم الترمذی باب الآیۃ فی انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لم یکن یری لہ ظل مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱/ ۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 30

Ibn Sayyiduna Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) narrates:

[Arabic]: He said, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had no shadow. He never stood before the sun but that his light surpassed the light of the sun, and he never stood before a lamp but that his light surpassed the light of the lamp. [Urdu]: Meaning, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had no shadow; he did not stand before the sun but that his world-illuminating light overcame the sun's light, and he did not stand in the light of a lamp but that the brilliance of the Holy Prophet's light eclipsed its glow.

Imam Allama Hafiz Jalal-ud-Din Suyuti (may Allah have mercy on him) established a chapter for this meaning in the book 'Khasais-e-Kubra' and quoted the Hadith of Dhakwan in it:

[Arabic]: Ibn Sab’ said: Among his (peace and blessings of Allah be upon him) noble characteristics was that his shadow never fell upon the ground and that he was light. Thus, when he walked in the sun or moon, no shadow was seen for him. Some of them said: And the Hadith of the words of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in his supplication 'and make me light' testifies to it. [Urdu]: Meaning, Ibn Sab’ said it is from the noble characteristics of the Holy Prophet that your shadow did not fall on the ground and you were pure light; so when walking in sunlight or moonlight, your shadow was not seen. Some scholars stated that the testimony for this is the Hadith that the Holy Prophet requested in his supplication: "Make me light."

Also, in 'An-Namudhaj al-Labib fi Khasais al-Habib' (peace and blessings of Allah be upon him), second chapter, fourth section, it is stated:

[Arabic]: His shadow did not fall on the earth, nor was a shadow seen for him in sun or moon. Ibn Sab’ said: Because he was light. Razin said: Due to the predominance of his lights. [Urdu]: The shadow of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not fall on the ground; his shadow was seen neither in sunlight nor moonlight. Ibn Sab’ said it was because the Holy Prophet is light. Imam Razin said it was because the lights of the Holy Prophet are predominant over all.

1 Al-Wafa bi-Ahwal al-Mustafa, Chapter 29, Maktaba Nooria Razawiya, Faisalabad, 2/407 2 Al-Khasais al-Kubra, Chapter: The sign that he (peace and blessings of Allah

be upon him) had no visible shadow, Markaz Ahle Sunnat Barakat-e-Raza, Gujarat, India, 1/28 3 An-Namudhaj al-Labib

फतावा रज़विया खंड 30

इब्न सैय्यदुना अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत है:

[अरबी]: उन्होंने कहा, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) की कोई छाया नहीं थी। वह कभी सूर्य के सामने नहीं खड़े हुए मगर उनकी रोशनी सूर्य की रोशनी पर हावी हो गई, और वह कभी चिराग के सामने नहीं खड़े हुए मगर उनकी रोशनी ने चिराग की चमक को दबा दिया। [उर्दू]: यानी अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के लिए छाया नहीं थी, और न ही वह सूरज के सामने खड़े हुए मगर यह कि उनका विश्व-प्रकाशित नूर सूरज की रोशनी पर हावी हो गया, और न ही वह चिराग की रोशनी में खड़े हुए मगर यह कि हुज़ूर के नूर की चमक ने उसकी रोशनी को फीका कर दिया।

इमाम अल्लामा हाफ़िज़ जलालुद्दीन सुयूती (अल्लाह उन पर रहम करे) ने अपनी किताब 'ख़साइस-ए-कुबरा' में इस अर्थ के लिए एक अध्याय रखा है और उसमें ज़कवान की हदीस उद्धृत की है:

[अरबी]: इब्न सब' ने कहा: हुज़ूर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) की महान विशेषताओं में से यह था कि उनकी छाया ज़मीन पर नहीं पड़ती थी और वह नूर थे। इसलिए जब वह धूप या चांदनी में चलते तो उनकी कोई छाया नहीं देखी जाती थी। उनमें से कुछ ने कहा: और इस पर वह हदीस गवाह है जिसमें हुज़ूर ने अपनी दुआ में कहा था 'और मुझे नूर बना दे'। [उर्दू]: यानी इब्न सब' ने कहा कि हुज़ूर की महान विशेषताओं में से है कि आपकी छाया ज़मीन पर नहीं पड़ती थी और आप केवल नूर थे, तो जब आप धूप या चांदनी में चलते तो आपकी छाया नज़र नहीं आती थी। कुछ विद्वानों ने कहा कि इसकी गवाह वह हदीस है कि हुज़ूर ने अपनी दुआ में अर्ज़ किया कि मुझे नूर कर दे।

साथ ही 'अनमुज़जुल लबीब फ़ी ख़साइसिल हबीब' (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) में दूसरे अध्याय, चौथे भाग में फरमाते हैं:

[अरबी]: उनकी छाया ज़मीन पर नहीं पड़ी और न ही सूरज या चाँद में उनकी कोई छाया देखी गई। इब्न सब' ने कहा: क्योंकि वह नूर थे। रज़ीन ने कहा: क्योंकि उनके नूर सब पर हावी थे। [उर्दू]: नबी (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) की छाया ज़मीन पर नहीं पड़ी, हुज़ूर की छाया न धूप में नज़र आई न चांदनी में। इब्न सब' ने कहा इसलिए कि हुज़ूर नूर हैं। इमाम रज़ीन ने फरमाया इसलिए कि हुज़ूर के अनवार (प्रकाश) सब पर हावी हैं।

1 अल-वफ़ा बि-अहवाल अल-मुस्तफा, अध्याय 29, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद 2/407 2 अल-ख़साइस अल-कुबरा, अध्याय: यह आयत कि हुज़ूर की कोई छाया नहीं देखी जाती थी, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत 1/28 3 अनमुज़जुल लबीब

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

ابن سید نا عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کرتے ہیں:

قال لم یکن لرسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ظل، ولم یقم مع شمس قط الاغلب ضوؤہ ضوء الشمس، ولم یقم مع سراج قط الاغلب ضوؤہ علی ضوء السراج 1- یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے سایہ نہ تھا، اور نہ کھڑے ہوئے آفتاب کے سامنے مگر یہ ان کا نور عالم افروز خورشید کی روشنی پر غالب آگیا، اور نہ قیام فرمایا چراغ کی ضیاء میں مگر یہ کہ حضور کے تابش نور نے اس کی چمک کو دبالیا۔

امام علامہ حافظ جلال الملۃ والدین سیوطی رحمہ اللہ تعالیٰ نے کتاب خصائص کبری میں اس معنی کے لئے ایک باب وضع فرمایا اور اس میں حدیث ذکوان ذکر کے نقل کیا:

قال ابن سبع من خصائصہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان ظلہ کان لا یقع علی الارض وانہ کان نورا فکان اذا مشی فی الشمس او القمر لا ینظر لہ ظل قال بعضھم ویشہد لہ حدیث قول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی دعائہ واجعلنی نورا 2- یعنی ابن سبع نے کہا حضور کے خصائص کریمہ سے ہے کہ آپ کا سایہ زمین پر نہ پڑتا اور آپ نور محض تھے، تو جب دھوپ یا چاندنی میں چلتے آپ کا سایہ نظر نہ آتا۔ بعض علماء نے فرمایا اس کی شاہد ہے وہ حدیث کہ حضور نے اپنی دعا میں عرض کیا کہ مجھے نور کر دے۔

نیز انموذج اللبیب فی خصائص الحبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم باب ثانی فصل رابع میں فرماتے ہیں:

لم یقع ظلہ علی الارض ولارئی لہ ظل فی شمس ولا قمر قال ابن سبع لانہ کان نورا قال رزین لغلبۃ انوارہ 3- نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سایہ زمین پر نہ پڑا، حضور کا سایہ نظر نہ آیا نہ دھوپ میں نہ چاندنی میں۔ ابن سبع نے فرمایا اس لئے کہ حضور نور ہیں۔ امام رزین نے فرمایا اس لئے کہ حضور کے انوار سب پر غالب ہیں۔

1 الوفاء بأحوال المصطفی الباب التاسع والعشرون مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۴۰۷ 2 الخصائص الکبری باب الآیۃ انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لم یکن یری لہ ظل مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱/ ۲۸ 3 انموذج اللبیب

Fatawa Razawiya Volume 30

Imam Allamah Qadi Iyad (may Allah have mercy on him) states in Shifa Sharif:

And among what was mentioned is that there was no shadow for his person in the sun nor in the moon, because he was light (noor).	That is, among the proofs of the Prophet's (SAW) prophethood and the signs of his messengership is that which was mentioned: his luminous body had no shadow, neither in sunlight nor in moonlight, because the Prophet is Light (Noor).

Allamah Shihab al-Din al-Khafaji (may Allah have mercy on him) states in its commentary Naseem al-Riyad: In sunlight, moonlight, and other lights, shadows fall because bodies are obstacles to light, as is observed in real-life lights. Then, after mentioning a hadith from the book 'Al-Wafa', he recited a quatrain of his own, the summary of which is: The hem of the shadow of Ahmad (SAW) was not dragged on the ground due to the Prophet's dignity and excellence, and it is a wonder that despite this, all people find rest in his shadow. Then he says: Verily, the Great Quran speaks that you are a bright light, and your being human is not contradictory to this as some have imagined. If you understand, he is 'Light upon Light'.

And this is the text of al-Khafaji (al-Khafaji's text is as follows):

(And) among the proofs of his prophethood (SAW) (is what was mentioned) in the passive voice, and what Ibn Sab' mentioned (that he) — an explanation for the relative pronoun 'what' — (had no shadow for his person) meaning for his noble, subtle body when he was (in sun or moon), in which shadows are seen because bodies block the light of the two luminaries and the like. Ibn Sab' explained the reason for this by his saying (because he) — peace and blessings of Allah be upon him — (was light), and lights are transparent and subtle, they do not block other lights, thus there is no shadow for them.

Among the proofs of the prophethood of the Prophet (SAW) is what has been mentioned, and what Ibn Sab' mentioned that there was no shadow of your person, meaning your pure and subtle body, when you were present in sunlight and moonlight. That is, those lights in which shadows are visible because bodies act as barriers to the light of the sun, moon, etc. Ibn Sab' explained the reason for this as being that you (SAW) are light, and lights are transparent and subtle; they do not act as barriers to others, and they have no shadow.

1. Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter: "And among those signs that appeared," Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/225.

फतवा रज़विया, खंड 30

इमाम अल्लामा क़ाज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाहि अलैहि) 'शिफा शरीफ़' में फ़रमाते हैं:

और उनमें से जो उल्लेख किया गया है वह यह है कि उनके व्यक्तित्व की कोई छाया न धूप में थी और न ही चाँदनी में, क्योंकि वे प्रकाश (नूर) थे।

यानी हुज़ूर की नबुवत के प्रमाणों और रिसालत की आयतों में से वह बात है जो ज़िक्र की गई कि आपके जिस्म-ए-अनवर का साया न धूप में होता था और न चाँदनी में, इसलिए कि हुज़ूर नूर हैं।

अल्लामा शिहाब अल-दीन ख़फ़ाजी (रहमतुल्लाहि अलैहि) इसकी व्याख्या 'नसीम अल-रियाज़' में फ़रमाते हैं: धूप और चाँदनी और जो रोशनियाँ हैं, उनमें सया इसलिए पड़ता है क्योंकि शरीर प्रकाश के लिए बाधा (हाजिब) होते हैं, जैसा कि हकीकत में रोशनी में देखा जाता है। फिर किताब 'अल-वफ़ा' की हदीस ज़िक्र करके अपनी एक रुबाई पढ़ी जिसका सारांश यह है कि अहमद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साये का दामन हुज़ूर की करामत और फ़ज़ीलत के कारण ज़मीन पर नहीं खिंचा गया, और आश्चर्य की बात यह है कि इसके बावजूद तमाम लोग उनके साये में आराम करते हैं। फिर फ़रमाते हैं: वास्तव में महान कुरान बोलता है कि आप रोशन नूर हैं और आपका बशर (इंसान) होना इसके विपरीत नहीं है जैसा कि भ्रम किया गया, अगर आप समझें तो वह नूर पर नूर हैं।

और यह अल-ख़फ़ाजी का मूल पाठ है (ख़फ़ाजी की इबारत यह है):

(और) उनकी नबुवत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के प्रमाणों में से है (वह जो ज़िक्र किया गया) और जो इब्न सब' ने ज़िक्र फ़रमाया कि आपके व्यक्तित्व यानी जिस्म-ए-अतहर और लतीफ़ का साया नहीं होता था जब आप धूप और चाँदनी में मौजूद होते। यानी वे रोशनियाँ जिनमें साये दिखाई देते हैं क्योंकि शरीर सूर्य और चंद्रमा आदि की रोशनी के लिए बाधा (हाजिब) होते हैं। इब्न सब' ने इसका कारण यह बताया कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नूर हैं और नूर पारदर्शी और लतीफ़ होते हैं, वे दूसरों के लिए

हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नबुवत के प्रमाणों में से है वह जो कि उल्लेखित हुआ, और वह जो इब्न सब' ने ज़िक्र फ़रमाया कि आपके व्यक्तित्व यानी जिस्म-ए-अतहर और लतीफ़ का साया न होता जब आप धूप और चाँदनी में मौजूद होते। यानी वे रोशनियाँ जिनमें साये दिखाई देते हैं क्योंकि शरीर सूर्य और चंद्रमा आदि की रोशनी के लिए बाधा (हाजिब) होते हैं। इब्न सब' ने इसका कारण यह बताया कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नूर हैं और नूर

बाधा नहीं बनते, और उनकी कोई छाया नहीं होती।

पारदर्शी और लतीफ़ होते हैं, वे दूसरों के लिए बाधा नहीं बनते, और उनकी कोई छाया...

1 अश्-शिफ़ा बि-तआरिफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय: "और उनमें से वह जो आयतों से ज़ाहिर हुआ," दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, 1/225।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

امام علامہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالیٰ شفاء شریف میں فرماتے ہیں:

ومما ذُكر من انه كان لا ظل لشخصه في شمس ولا قمر لانه كان نوراً۔

یعنی حضور کے دلائل نبوت وآیات رسالت سے ہے وہ بات جو مذکور ہوئی کہ آپ کے جسم انور کا سایہ نہ دھوپ میں ہوتا نہ چاندنی میں اس لئے کہ حضور نور ہیں۔

علامہ شہاب الدین خفاجی رحمۃ اللہ تعالیٰ اس کی شرح نسیم الریاض میں فرماتے ہیں: دھوپ اور چاندنی اور جو روشنیاں کہ ان میں بسبب اس کے کہ اجسام، انوار کے حاجب ہوتے ہیں لہذا ان کا سایہ نہیں پڑتا جیسا کہ انوار حقیقت میں مشاہدہ کیا جاتا ہے۔ پھر حدیث کتاب الوفاء ذکر کرکے اپنی ایک رباعی انشاد کی جس کا خلاصہ یہ ہے کہ سایہ احمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا دامن بسبب حضور کی کرامت و فضیلت کے زمین پر نہ کھینچا گیا اور تعجب ہے کہ باوجود اس کے تمام آدمی ان کے سایہ میں آرام کرتے ہیں۔ پھر فرماتے ہیں: بہ تحقیق قرآن عظیم ناطق ہے کہ آپ نور روشن ہیں اور آپ کا بشر ہونا اس کے منافی نہیں جیسا کہ وہم کیا گیا، اگر تو سمجھے تو وہ نور علیٰ نور ہیں۔

وھذا مانصّه الخفاجي (خفاجی کی عبارت یہ ہے):

(و)من دلائل نبوته صلى الله تعالى عليه وسلم(ما ذكر)بالبناء للمجهول والذي ذكره ابن سبع(من انه)بيان لما الموصولة(لا ظل لشخصه)اى لجسده الشريف اللطيف اذا كان(فى

حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دلائل نبوت سے ہے وہ جو کہ مذکور ہوا، اور وہ جو ابن سبع نے ذکر فرمایا کہ آپ کے تشخص یعنی جسم اطہر و لطیف کا سایہ نہ ہوتا جب آپ دھوپ اور

چاندنی میں تشریف فرما ہوتے یعنی وہ روشنیاں جن

شمس ولا قمر)مما ترى فيه الظلال لحجب میں سائے دکھائی دیتے ہیں کیونکہ اجسام، شمس و

الاجسام ضوء النيرين ونحوهما وعلل ذلك ابن قمر وغیرہ کی روشنی کے لئے حاجب ہوتے ہیں۔

سبع بقوله(لانه)صلى الله تعالى عليه وسلم(كان ابن سبع نے اس کی علت یہ بیان کی کہ آپ صلی اللہ

نورا)والانوار شفافة لطيفة لا تحجب غير ها تعالیٰ علیہ وسلم نور ہیں اور انوار شفاف و لطیف

من الانوار فلا ظل لها ہوتے ہیں وہ غیر کے لئے حاجت نہیں ہوتے اور ان

کا سایہ

1 الشفاء بتعريف حقوق المصطفٰى فصل ومن ذلک ما ظهر من الآيات دارالكتب العلمية بيروت ١/ ٢٢٥

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Arabic Text Block] As is observed in 'Al-Anwar al-Haqiqiyya'. The author of 'Al-Wafa' narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) who said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not have a shadow. He never stood in the sun but his light overcame its light, nor near a lamp but his light overcame its light. This has been mentioned before, and the discussion on it and the quatrain regarding it is here... "The shadow of Ahmad did not trail on the ground as a miracle, as they have said. This is amazing, and how many wonders are in it, yet all people are in his shadow. They said 'This is from the afternoon nap (Qaylula)' while the Quran has spoken that he is the Manifest Light. Being human does not contradict this, as was imagined. If you understand, he is Light upon Light, for Light is that which is manifest in itself and makes others manifest. Its detail is in 'Mishkat al-Anwar'[1] - End."

[Urdu Translation/Commentary Block] ...does not happen as is seen in 'Anwar-e-Haqiqat'. The author of 'Wafa' narrated this from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them). He said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had no shadow, he never stood in front of the sun but his light overpowered the sun's, nor did he stand before a lamp but his light overpowered the lamp's light. This and the discussion on it has passed before, and the quatrain in this series is this: The holy shadow of the Leader of Prophets, Ahmad al-Mujtaba (peace and blessings of Allah be upon him), did not drag its hem on the ground due to his miracle and excellence, as people have said. How strange it is that despite the absence of a shadow, all people rest in the shadow of your mercy." "Here 'Qalu' is derived from 'Qaylula' (not from 'Qawl'). The research of the Great Quran speaks that you are a bright light, and your being a human is not contradictory to it, as was erroneously imagined. If you understand, then you are Light upon Light, because Light is that which is manifest itself and makes others manifest. Its detail is in 'Mishkat al-Anwar'. (T)"

Hadrat Mawlawi Ma'nawi (may his powerful secret be sanctified) says in the fifth volume of Mathnawi Sharif: No...

---

[1] Nasim al-Riyad fi Sharh Shifa' al-Qadi 'Iyad, Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India, 3/282.

फतावा रजविया, खंड ३०

[अरबी पाठ ब्लॉक] जैसा कि 'अनवारुल हक़ीक़िया' में देखा गया है। 'अल-वफ़ा' के लेखक ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की कोई परछाई नहीं थी। वह कभी सूरज के सामने नहीं खड़े हुए मगर उनका नूर सूरज की रोशनी पर ग़ालिब आ गया, और न ही चिराग़ के पास खड़े हुए मगर उनका नूर चिराग़ की रोशनी पर ग़ालिब आ गया। यह पहले गुज़र चुका है और इस पर चर्चा और इसके बारे में रुबाई यहाँ है... "अहमद की परछाई ज़मीन पर मोजिज़ा (करिश्मा) के तौर पर नहीं पड़ी जैसा कि लोगों ने कहा है। यह अद्भुत है, और इसमें कितने आश्चर्य हैं, फिर भी सभी लोग उनकी परछाई में हैं। उन्होंने कहा, 'यह दोपहर के विश्राम (क़ैलूला) से है', जबकि क़ुरआन ने कहा है कि वह 'नूर-ए-मुबीन' (स्पष्ट नूर) हैं। उनका इंसान होना इसके विपरीत नहीं है, जैसा कि भ्रम किया गया था। यदि आप समझें, तो वह नूर पर नूर हैं, क्योंकि नूर वह है जो स्वयं प्रकट होता है और दूसरों को प्रकट करता है। इसका विवरण 'मिशकातुल अनवार'[1] में है - समाप्त।"

[उर्दू अनुवाद/टीका ब्लॉक] ...नहीं होता जैसा कि अनवार-ए-हक़ीक़त में देखा जाता है। इसे 'साहब-ए-वफ़ा' ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया। आपने फ़रमाया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया (परछाई) न था, न आप कभी सूरज के सामने खड़े हुए मगर आपका नूर सूरज पर ग़ालिब आ गया, और न आपने चिराग़ के सामने क़याम फ़रमाया मगर आपका नूर चिराग़ की रोशनी पर ग़ालिब आ गया। यह और इस पर कलाम पहले गुज़र चुका है और इस सिलसिले में रुबाई जो कि यह है: हज़रत इमामुल अंबिया अहमद मुजतबा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साया-ए-अक़दस ने आपकी करामत और फ़ज़ीलत की वजह से ज़मीन पर दामन नहीं खींचा जैसा कि लोगों ने कहा। यह कितनी अजीब बात है कि साया न होने के बावजूद सब लोग आपके साया-ए-रहमत में आराम करते हैं।" "यहाँ 'क़ालू', 'क़ैलूला' से निकला है (न कि 'क़ौल' से)। अज़ीम क़ुरआन की तहक़ीक़ गवाही देती है कि आप रौशन नूर हैं और आपका बशर (इंसान) होना इसके खिलाफ़ नहीं है जैसा कि वहम किया गया। अगर तू समझे तो आप नूर पर नूर हैं, क्योंकि नूर वह है जो ख़ुद ज़ाहिर हो और दूसरों को ज़ाहिर करने वाला हो। इसकी तफ़सील (विवरण) मिशकातुल अनवार में है। (त)"

हज़रत मौलवी मानवी (क़ुद्दस सिर्रहु अल-क़वी) मसनवी शरीफ़ के पाँचवें दफ़्तर में फ़रमाते हैं: न...

[1] नसीमुल रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत, ३/२८२

पृष्ठ ७७२ में से ६९९

[Arabic Column] كما هو مشاهد في الانوار الحقيقة وهذا رواه صاحب الوفاء عن ابن عباس رضي الله تعالى عنه قال لم يكن لرسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ظل ولم يقم مع شمس الا غلب ضوؤه ضوئها ولا مع سراج الا غلب ضوؤه ضوءه وقد تقدم هذا والكلام عليه و رباعيتها فيه وهنه ماجر لظل احمد اذيال في الارض كرامة كما قد قالوا هذا عجب و كم به من عجب والناس بظله جميعاً قالوا "وقالوا هذا من القيلولة وقد نطق القرآن بأنه النور المبين وكونه بشرا لا ينافيه كما توهم فان فهمت فهو نور على نور فان النور هو الظاهر بنفسه المظهر لغيره وتفصيله في مشكوة الانوار[1] انتهـ

[Urdu Column] نہیں ہوتا جیسا کہ انوارِ حقیقت میں دیکھا جاتا ہے۔ اس کو صاحبِ وفاء نے ابنِ عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ آپ نے فرمایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سایہ نہ تھا، نہ کھڑے ہوئے آپ کبھی سورج کے سامنے مگر آپ کا نور سورج پر غالب آگیا، اور نہ قیام فرمایا آپ نے چراغ کے سامنے مگر آپ کا نور چراغ کی روشنی پر غالب آگیا۔ یہ اور اس پر کلام پہلے گزر چکا ہے اور اس سلسلہ میں رباعی جو کہ یہ ہے: حضرت امام الانبیاء احمد مجتبٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سایہ اقدس نے آپ کی کرامت و فضیلت کی وجہ سے دامن زمین پر نہیں کھینچا جیسا کہ لوگوں نے کہا۔ یہ کتنی عجیب بات ہے کہ عدمِ سایہ کے باوجود سب لوگ آپ کے سایہ رحمت میں آرام کرتے ہیں۔" یہاں قالوا، قیلولہ سے مشتق ہے (نہ کہ قول سے) تحقیقِ قرآن عظیم ناطق ہے کہ آپ نورِ روشن ہیں اور آپ کا بشر ہونا اس کے منافی نہیں جیسا کہ وہم کیا گیا۔ اگر تو سمجھے تو آپ نور علٰی نور ہیں، کیونکہ نور وہ ہے جو خود ظاہر ہوں اور دوسروں کو ظاہر کرنے والا ہو۔ اس کی تفصیل مشکوٰۃ الانوار میں ہے۔ (ت)

حضرت مولوی معنوی قدس سرہ القوی دفتر پنجم مثنوی شریف میں فرماتے ہیں: نہ

[1] نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۲۸۲/۳

Fatawa Rizwiya, Volume 30

'When his annihilation becomes the ornament of poverty, He becomes like Muhammad, shadowless.'[1] (When one's state of self-annihilation is adorned with spiritual poverty, he becomes shadowless like Muhammad Mustafa, may the peace and blessings of Allah be upon him. - T)

Maulana Bahrul Uloom stated in the commentary: [Right Column - Persian]: In the second hemistich, there is an allusion to the miracle of that Master (may the peace and blessings of Allah be upon him), that a shadow would not fall for that Master (may the peace and blessings of Allah be upon him). [Left Column - Urdu]: In the second hemistich, there is an indication towards the miracle of the Master of the Universe (may the peace and blessings of Allah be upon him) that your shadow would not fall on the ground. (T)

Imam Allama Ahmad bin Muhammad Khatib Qastalani (may Allah have mercy on him) says in 'Al-Mawahib al-Ladunniyyah' and 'Manhaj al-Muhammadiyah': There was no shadow for the Messenger of Allah (may the peace and blessings of Allah be upon him) in sunlight nor in moonlight. Hakim Tirmidhi recorded this from Zakwan, then Ibn Sab' mentioned the reasoning from the Prophet's light and the citation of the Hadith 'Make me a light' (Make me a light. - T). As Imam Qastalani said:

[Left Column - Arabic]: 'He (may the peace and blessings of Allah be upon him) did not have a shadow in the sun or moon. Narrated by al-Tirmidhi from Zakwan. Ibn Sab' said: He (may the peace and blessings of Allah be upon him) was light, so when he walked in the sun or the moon, no shadow would appear for him. Others said: His own saying (may the peace and blessings of Allah be upon him) in his prayer "and make me a light" bears witness to this.' [Right Column - Urdu Translation]: There would be no shadow of you (may the peace and blessings of Allah be upon him) in the sun or moonlight. This was narrated by Tirmidhi from Zakwan. Ibn Sab' said that you (may the peace and blessings of Allah be upon him) were light; when you walked in the sun or moonlight, no shadow would appear. Others said that its witness is that saying of the Noble Prophet (may the peace and blessings of Allah be upon him) which you say in prayer: 'O Allah! Make me a light.' (T)

Similarly, it is in Seerat al-Shami: [Arabic Text]: 'And it was added from Imam al-Hakim, who said: Its meaning is so that no disbeliever may step on it [the shadow]...' [Urdu Explanation Box]: i.e., Imam Tirmidhi added this: The wisdom in this was that no disbeliever should put their foot on the holy shadow.

[1] Masnavi Ma'navi, regarding the attribute of the one who is self-absorbed and annihilated in the permanence of Truth, Book 5, Noorani Kutub Khana Peshawar, p. 19. [2] [Blank in original text] [3] Al-Mawahib al-Ladunniyyah, The Third Objective, First Chapter, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/307.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

'जब उसका अस्तित्व फना (आध्यात्मिक विस्मृति) और फकीरी से अलंकृत हो जाता है, तो वह बिना साये वाले मुहम्मद के समान हो जाता है।'[1] (जब किसी की फना की स्थिति फकीरी से संवर जाती है, तो वह मुहम्मद मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरह बिना साये के हो जाता है। - त)

मौलाना बहरुल उलूम ने शरह (व्याख्या) में फरमाया: [दायां कॉलम - फारसी]: दूसरे मिसरे में उस आका (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मोज़िज़े (चमत्कार) की ओर इशारा है कि उस आका (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया नहीं पड़ता था। [बायां कॉलम - उर्दू]: दूसरे मिसरे में सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के चमत्कार की ओर संकेत है कि आपका साया ज़मीन पर नहीं पड़ता था। (त)

इमाम अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद खतीब कस्तलानी (रहमतुल्लाह अलैहि) 'मवाहिबुल लदुन्निया' और 'मनहजुल मुहम्मदिया' में फरमाते हैं: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए न धूप में और न ही चाँदनी में कोई साया था। हकीम तिर्मिज़ी ने इसे ज़कवान से दर्ज किया, फिर इब्न सबा ने हुज़ूर के नूर से दलील देते हुए और हदीस 'इज'अलनी नूरा' (मुझे नूर बना दे। - त) का हवाला देते हुए इसका उल्लेख किया। जैसा कि इमाम कस्तलानी ने फरमाया:

[बायां कॉलम - अरबी]: 'धूप और चाँदनी में आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया नहीं होता था। इसे तिर्मिज़ी ने ज़कवान से रिवायत किया। इब्न सबा ने कहा: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नूर थे, इसलिए जब आप धूप या चाँदनी में चलते, तो आपके लिए कोई साया ज़ाहिर नहीं होता था। दूसरों ने कहा: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अपनी दुआ में यह कहना "और मुझे नूर बना दे" इसकी गवाही देता है।'[3] [दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद]: धूप और चाँदनी में आपका (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) साया नहीं होता था। इसे तिर्मिज़ी ने ज़कवान से रिवायत किया। इब्न सबा ने कहा कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नूर थे; जब आप धूप या चाँदनी में चलते थे, तो साया प्रकट नहीं होता था। दूसरों ने कहा कि इसका गवाह नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का वह कथन है जो आप दुआ में कहते हैं: 'ऐ अल्लाह! मुझे नूर बना दे।' (त)

इसी प्रकार सीरत-ए-शामी में है: [अरबी पाठ]: 'और इमाम हकीम से यह जोड़ा गया, जिन्होंने कहा: इसका अर्थ यह है ताकि कोई काफ़िर उस पर [साये पर] कदम न रखे...' [उर्दू व्याख्या बॉक्स]: यानी

इमाम तिर्मिज़ी ने यह इज़ाफ़ा (योग) किया: इसमें हिकमत (बुद्धिमत्ता) यह थी कि कोई काफ़िर साया-ए-अकदस (पवित्र साये) पर पाँव न रखे।

---

[1] मसनवी मा'नवी, उस व्यक्ति के गुण के बारे में जो सत्य के स्थायित्व में आत्म-विस्मृत और विलीन हो गया है, पुस्तक 5, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, पृ. 19। [2] [मूल पाठ में रिक्त] [3] अल-मवाहिबुल लदुन्निया, तीसरा उद्देश्य, पहला अध्याय, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 2/307।

فتاوٰی رضویہ جلد ۳۰

چوں فنانش از فقر پیرایہ شود 1 او محمد دار بے سایہ شود (جب اس کی فنا فقر سے آراستہ ہو جاتی ہے تو وہ محمد مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرح بغیر سایہ کے ہو جاتا ہے۔ت)

مولانا بحرالعلوم نے شرح میں فرمایا: در مصرع ثانی اشارہ بمعجزۂ آں سرور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہ آں سرور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم را سایہ نمی افتاد۔ 2 | دوسرے مصرعے میں سرور عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے معجزے کی طرف اشارہ ہے کہ آپ کا سایہ زمین پر نہیں پڑتا تھا۔ (ت)

امام علامہ احمد بن محمد خطیب قسطانی رحمہ اللہ تعالٰی مواہب لدنیہ و منبج محمدیہ میں فرماتے ہیں: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے سایہ نہ تھا دھوپ میں نہ چاندی میں۔ اسے حکیم ترمذی نے ذکوان سے پھر ابن سبع کا حضور کے نور سے استدلال اور حدیث اجعلنی نورا (مجھے نور بنادے۔ ت) سے استشہاد ذکر کیا۔ حیث قال (امام قسطانی نے فرمایا۔ت):

لم یکن لہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی شمس ولا قمر رواہ الترمذی عن ذکوان، وقال ابن سبع کان صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نوراً فکان اذا مشٰی فی الشمس او القمر لایظھر لہ ظل قال غیرہ ویشھد لہ قولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی دعائہ واجعلنی نوراً 3 | دھوپ اور چاندنی میں آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سایہ نہ ہوتا۔ اس کو ترمذی نے ذکوان سے روایت کیا۔ ابن سبع نے کہا کہ آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نور تھے، جب آپ دھوپ اور چاندنی میں چلتے تو سایہ ظاہر نہ ہوتا۔ اس کے غیر نے کہا اس کا شاہد نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا وہ قول ہے جو آپ دعا میں کہتے کہ اے اللہ! مجھے نور بنادے۔ (ت)

اسی طرح سیرت شامی میں ہے: وزاد عن الامام الحکیم قال معناہ لئلا یطأ علیہ کافر فیکون | یعنی امام ترمذی نے یہ اضافہ کیا: اس میں حکمت یہ تھی کہ کوئی کافر سایہ اقدس پر پاؤں نہ رکھے

---

1 مثنوی معنوی در صفت آں بیخود کہ در بقای حق فانی شدہ است دفتر پنجم نورانی کتب خانہ پشاور ص ۱۹ 2 3 المواہب اللدنیہ المقصد الثالث الفصل الاول المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۳۰۷

Fatawa-e-Razvia Volume 30

[Boxed Text] "Muzallat lah" - because it contains an insult to you.

I say: Sayyiduna Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with both of them) was traveling somewhere. A Jew was making strange movements with his feet around the Hazrat. Upon being asked, he said: "The fact is that we cannot gain control over you in any other way, so wherever your shadow falls, I keep trampling it with my feet." Allah (The Almighty and Majestic) protected His Beloved Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from the mischief of such wicked people. Likewise, there is a similar account in Seerat-ul-Halbiyyah, as much as is in Shifa-us-Sudoor.

Muhammad Zarqani (may Allah have mercy on him) says in the commentary: There was no shadow for the Prophet, and the reason for this is that the Prophet is Light (Noor), as Ibn Sab'a said. And Hafiz Razeen, the Muhaddith, says: the reason for it was that the Prophet's radiant light was dominant over all the lights of the world. And some scholars said the wisdom behind it was to protect the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) from any disbeliever's foot falling on his shadow. This is his entire statement (Zarqani's original text):

[Table] Left Column (Arabic Source): And he (peace and blessings of Allah be upon him) did not have a shadow in the sun or the moon because he was Light, as Ibn Sab'a said. Razeen said because of the dominance of his lights. It was said the wisdom of that was to protect him from a disbeliever stepping on his shadow. (Narrated by Al-Hakim Al-Tirmidhi from Zakwan Abu Salih al-Samman al-Zayyat al-Madani or Abu 'Amr al-Madani, the freed slave of Aisha (may Allah be pleased with her), and both of them are trustworthy among the successors (Tabi'in), so it is a Mursal Hadith, but it was narrated by Ibn al-Mubarak and...

Right Column (Urdu Translation): The Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had no shadow, neither in sunlight nor in moonlight, because you are Light, as Ibn Sab'a stated. Razeen said the reason for the absence of shadow is the dominance of your lights. It is said that its wisdom is to protect you from the possibility of any disbeliever placing his foot on your shadow. Al-Hakim al-Tirmidhi narrated this from Zakwan Abu Salih al-Samman al-Zayyat al-Madani or from Abu Amr al-Madani, the freed slave of Lady Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her). Both of them are from among the trustworthy Tabi'in. Therefore, this Hadith is Mursal, but Ibn al-Mubarak and Ibn al-Jawzi have...

1 Subul al-Huda wa al-Rashad, Chapter Twenty regarding his walking (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/90.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 30

[बॉक्स किया हुआ पाठ] "मुज़ल्लत लह" - क्योंकि इसमें आपका अपमान है।

मैं कहता हूँ: सैय्यदुना अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) कहीं जा रहे थे। एक यहूदी हज़रत के चारों ओर अपने पैरों से अजीब हरकतें कर रहा था। उनसे पूछे जाने पर उसने कहा: "बात यह है कि हम आप पर किसी और तरह से नियंत्रण नहीं पा सकते, इसलिए जहाँ-जहाँ आपकी छाया पड़ती है, मैं उसे अपने पैरों से रौंदता चलता हूँ।" अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) ने अपने हबीब अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को ऐसे दुष्टों की शरारतों से सुरक्षित रखा। इसी तरह सीरत-ए-हल्बिया में भी ज़िक्र है, जितना कि शिफा-उस-सुद्दूर में है।

मुहम्मद ज़रक़ानी (रहमहुल्लाह) शरह (व्याख्या) में फरमाते हैं: हुज़ूर के लिए साया (छाया) न था और इसकी वजह यह है कि हुज़ूर 'नूर' हैं, जैसा कि इब्न सबा ने कहा। और हाफिज़ रज़ीन मुहद्दिस फरमाते हैं: इसका कारण यह था कि हुज़ूर का प्रज्ज्वलित नूर दुनिया के तमाम नूरों पर हावी था। और कुछ विद्वानों ने कहा कि इसकी हिकमत (बुद्धिमत्ता) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को इस बात से बचाना है कि किसी काफिर का पैर उनके साये पर न पड़े। यह उनकी पूरी इबारत (मूल पाठ) है:

[टेबल] बायाँ कॉलम (अरबी स्रोत): और सूरज या चाँद में आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कोई साया नहीं था क्योंकि आप नूर थे जैसा कि इब्न सबा ने कहा। रज़ीन ने कहा आपके नूरों के गलबे (प्रबलता) के कारण। कहा गया कि इसकी हिकमत उसे बचाना था कि कोई काफ़िर उसके साये को रौंदे। (हकीम तिरमिज़ी ने ज़कवान अबू सालेह अल-सम्मान अल-ज़य्यात अल-मदनी से या सईदा आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के आज़ाद किए हुए गुलाम अबू अम्र अल-मदनी से रिवायत किया है और वे दोनों ताबेईन में से विश्वसनीय हैं, इसलिए यह हदीस मुरसल है, लेकिन इब्न अल-मुबारक और इब्न अल-जौज़ी ने...

दायाँ कॉलम (उर्दू अनुवाद): हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया न था, न धूप में और न ही चाँदनी में, क्योंकि आप नूर हैं जैसा कि इब्न सबा ने फरमाया। रज़ीन ने फरमाया कि साया न होने का कारण आपके नूर का गलबा (प्रबलता) है। कहा गया है कि इसकी हिकमत आपको इस बात से बचाना है कि कोई काफिर आपके साये पर अपना पैर रखे। इसे हकीम तिरमिज़ी ने ज़कवान अबू सालेह अल-सम्मान ज़य्यात अल-मदनी से या सैयदा आयशा सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) के आज़ाद

किए हुए गुलाम अबू अम्र अल-मदनी से रिवायत किया है और वे दोनों विश्वसनीय ताबेईन में से हैं, इसलिए यह हदीस मुरसल हुई, लेकिन इब्न मुबारक और इब्न जौज़ी ने...

---

1 सुबुल अल-हुदा व अल-रशाद, बीसवाँ अध्याय आपके चलने के बारे में (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 2/90।

[خانہ] مذلۃ لہ - کیوں کہ اس میں آپ کی توہین ہے۔

اقول: سیدنا عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما تشریف لئے جاتے تھے، ایک یہودی حضرت کے گرد عجب حرکات اپنے پاؤں سے کرتا جاتا تھا اس سے دریافت فرمایا، بولا: بات یہ ہے کہ اور تو کچھ قابو ہم تم پر نہیں پاتے جہاں جہاں تمہارا سایہ پڑتا ہے اسے اپنے پاؤں سے روندتا چلتا ہوں۔ ایسے خبیثوں کی شرارتوں سے حضرت حق عزجلالہ، نے اپنے حبیب اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو محفوظ فرمایا۔ نیز اسی طرح سیرت حلبیہ میں قدرِ ما فی شفاء الصدور۔

محمد زرقانی رحمہ اللہ تعالٰی شرح میں فرماتے ہیں: حضور کے لئے سایہ نہ تھا اور وجہ اس کی یہ ہے کہ حضور نور ہیں، جیسا کہ ابن سبع نے کہا اور حافظ رزین محدث فرماتے ہیں: سبب اس کا یہ تھا کہ حضور کا نور ساطع تمام انوارِ عالم پر غالب تھا، اور بعض علماء نے کہا کہ حکمت اس کی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو بچانا ہے اس سے کہ کسی کافر کا پاؤں ان کے سایہ پر نہ پڑے۔ وھذا کلامہ برمّہ (زرقانی کی اصل عبارت):

[جدول] بایاں کالم (عربی عبارت): (ولم یکن لہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ظل فی شمس ولاقمر لانہ کان نورا کما قال ابن سبع وقال رزین لغلبۃ انوارہ قیل وحکمۃ ذالك صیانتہ عن ان یطا کافر علی ظلہ (رواہ الترمذی الحکیم عن ذکوان ابی صالح السمان الزیات المدنی او ابی عمرو المدنی مولی عائشہ رضی اللہ تعالٰی عنہا وکل منہما ثقۃ من التابعین فھو مرسل لکن روی ابن المبارك و

دایاں کالم (اردو ترجمہ): حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سایہ نہ تھا نہ دھوپ میں اور نہ ہی چاندنی میں، کیوں کہ آپ نور ہیں جیسا کہ ابن سبع نے فرمایا۔ رزین نے فرمایا عدمِ سایہ کا سبب

آپ کے انوار کا غلبہ ہے۔ کہا گیا ہے کہ اس کی حکمت آپ کو بچانا ہے اس بات سے کہ کوئی کافر آپ کے سایہ پر اپنا پاؤں رکھے۔ اس کو حکیم ترمذی نے روایت کیا ہے زکوان ابو صالح السمان زیات المدنی سے یا سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے آزاد کردہ غلام ابو عمر المدنی سے اور وہ دونوں ثقہ تابعین میں سے ہیں، چنانچہ یہ حدیث مرسل ہوئی، مگر ابن مبارک اور ابن جوزی نے

---

1 سبل الھدی والرشاد الباب العشرون فی مشیہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الکتب العلمیۃ بیروت ۹۰/۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

Ibn al-Jawzi narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had no shadow. He never stood before the sun but that his light overpowered the light of the sun, and he never stood before a lamp but that his light overpowered the light of the lamp. (Ibn Sab' said that he [the Prophet, peace be upon him] was light, so when he walked in the sun or moonlight, no shadow appeared for him) because light has no shadow. (Others said his [peace be upon him] words in his supplication bear witness to this) when he asked Allah Almighty to make all his limbs and directions light, concluding with his saying "and make me light". And light has no shadow, and with this, the evidence is completed.[1] [End of quote]

Syedna Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) narrated that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had no shadow. He never graced the sun with his presence but that his light surpassed the light of the sun, nor did he ever stand before a lamp but that his light surpassed the light of the lamp. Ibn Sab' said that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was light. When you walked in sunlight and moonlight, your shadow would not appear because light does not have a shadow. Others said that the words of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in his prayer bear witness to this when you asked Allah Almighty to make all your limbs and directions light, and finally said, O Allah! make me light, and light does not have a shadow. With this, the reasoning is complete. (T)

Allama Husayn ibn Muhammad al-Diyar Bakri states in the book "Al-Khamis fi Ahwal Anfus Nafis" (peace and blessings of Allah be upon him), the Fourth Category: Concerning the miracles specific to him (peace be upon him):

His shadow did not fall on the ground, nor was it seen in the sun or moon.[2]

The Prophet's shadow did not fall on the ground, nor was it seen in sunlight or moonlight.

Exactly the same is mentioned in the book "Nur al-Absar fi Manaqib Aal Bayt al-Nabi al-Athar". Imam Nasafi says in the commentary of "Madarik al-Tanzil" under the words of the Almighty: "Why, when you heard it, did the believing men and believing women not think good of their own people?"[3] (Why was it not incumbent upon you,

when you heard it, that Muslim men and Muslim women should have thought well of their own people...)

---

[1] Sharh al-Zarqani al-Mawahib al-Ladinya, Purpose 3, Chapter 1, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 2/220 [2] Tarikh al-Khamis, Part 2, Section 4, Mu'assasat al-Sha'ban, Beirut, 1/219 [3] The Holy Quran 24:12

फतावा रज़विया जिल्द 30

इब्न अल-जौज़ी ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कोई साया नहीं था। आप कभी भी सूरज के सामने नहीं खड़े हुए मगर आपके नूर ने सूरज के नूर पर गलबा पा लिया, और कभी चिराग के सामने नहीं खड़े हुए मगर आपकी रोशनी चिराग की रोशनी पर गालिब आ गई। (इब्न सब' ने कहा कि आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम नूर थे, इसलिए जब आप धूप या चाँदनी में चलते थे तो आपका साया ज़ाहिर नहीं होता था) क्योंकि नूर का साया नहीं होता। (दूसरों ने कहा कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की दुआ के शब्द इसके गवाह हैं) जब आपने अल्लाह तआला से सवाल किया कि वह आपके तमाम अंगों और दिशाओं को नूर बना दे, और आखिर में फ़रमाया "और मुझे नूर बना दे"। और नूर का साया नहीं होता, और इसी के साथ दलील मुकम्मल हुई।[1]

सैयदना इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का साया न था। आप कभी भी सूरज के सामने जलवा-अफरोज़ न हुए मगर आपका नूर सूरज के नूर पर गालिब आ गया, और न ही कभी आप चिराग के सामने खड़े हुए मगर आपकी रोशनी चिराग की रोशनी पर गालिब आ गई। इब्न सब' ने कहा कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नूर थे। आप जब धूप और चाँदनी में चलते तो आपका साया नमूदार न होता क्योंकि नूर का साया नहीं होता। दूसरों ने कहा कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दुआया कलमात इसके गवाह हैं जब आपने अल्लाह तआला से सवाल किया कि वह आपके तमाम अंगों और दिशाओं को नूर बना दे, और आखिर में यूँ कहा: ऐ अल्लाह! मुझे नूर बना दे और नूर का साया नहीं होता। इसी के साथ इस्तिदलाल (तर्क) मुकम्मल हुआ। (त)

अल्लामा हुसैन बिन मुहम्मद दियार बकरी किताब 'अल-खमीस फी अहवाल अनफुस नफीस' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), 'चौथी किस्म: उन करामात का बयान जो हुज़ूर के लिए खास हैं' में फरमाते हैं:

उनका साया ज़मीन पर नहीं पड़ता था, और न ही सूरज या चाँद की रोशनी में दिखाई देता था।[2]

हुज़ूर का साया ज़मीन पर न पड़ता, न धूप में न चाँदनी में नज़र आता।

ठीक यही बात किताब 'नूरुल अबसार फी मनाकिब आले बैतुल नबी अल-अतहार' में भी है। इमाम नस्फी तफ़सीर मदारिक शरीफ में अल्लाह तआला के इस फरमान के तहत फरमाते हैं: "क्यों न हुआ जब तुमने इसे सुना था कि मुसलमान मर्दों और मुसलमान औरतों ने अपनों के बारे में अच्छा गुमान किया होता।"[3] (क्यों न वाजिब हुआ जब तुमने इसे सुना था कि मुसलमान मर्दों और मुसलमान औरतों ने अपनों पर...)

---

[1] शरह अल-ज़रकानी अल-मवाहिब अल-लदुनिया, मक़सद 3, फ़स्ल 1, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 2/220 [2] तारीख़ अल-खमीस, हिस्सा 2, किस्म 4, मुअस्ससत अल-शाबान, बेरूत, 1/219 [3] अल-कुरान अल-करीम 24:12

ابن الجوزی عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما لم یکن للنبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ظل ولم یقم مع الشمس قط الا غلب ضوؤہ ضوء الشمس ولم یقم مع سراج قط الا غلب ضوؤہ ضوء السراج (وقال ابن سبع کان صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نور افکان اذا مشی فی الشمس والقمر لا یظھر لہ ظل) لان النور لا ظل لہ (قال غیرہ ویشھد لہ قولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی دعائہ) لما سئل اللہ تعالٰی ان یجعل فی جمیع اعضائہ وجھاتہ نوراً ختم بقولہ(واجعلنی نوراً) و النور لا ظل لہ و بہ یتم الاستشھاد ۱ انتھی۔

سیدنا ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سایہ نہ تھا، آپ کبھی بھی سورج کے سامنے جلوہ افروز نہ ہوئے مگر آپ کا نور سورج کے نور پر غالب آگیا اور نہ ہی کبھی آپ چراغ کے سامنے کھڑے ہوئے مگر آپ کی روشنی چراغ کی روشنی پر غالب آگئی۔ ابن سبع نے کہا کہ آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نور تھے۔ آپ جب دھوپ اور چاندنی میں چلتے تو آپ کا سایہ نمودار نہ ہوتا کیونکہ نور کا سایہ نہیں ہوتا، اس کے غیر نے کہا حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دعائیہ کلمات اس کے شاہد ہیں جب آپ نے اللہ تعالٰی سے سوال کیا کہ وہ آپ کے تمام اعضاء اور جہات کو نور بنادے، اور آخر میں یوں کہا اے اللہ! مجھے نور بنادے اور نور کا سایہ نہیں ہوتا۔ اسی کے ساتھ استدلال تام ہوا۔(ت)

علامہ حسین بن محمد دیار بکری کتاب الخمیس فی احوال انفس نفیس (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) النوع الرابع ما اختص صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بہ من الکرامات میں فرماتے ہیں:

لم یقع ظلہ علی الارض ولارئی فی شمس ولا قمر ۲۔

حضور کا سایہ زمین پر نہ پڑتا، نہ دھوپ میں نہ چاندنی میں نظر آتا۔

بعینہ اسی طرح کتاب "نور الابصار فی مناقب آل بیت النبی الاطہار" میں ہے۔ امام نسفی تفسیر مدارک شریف میں زیر قولہ تعالیٰ: "لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا" ۳۔ (کیوں نہ واجب تم نے اسے سنا تھا کہ مسلمان مردوں اور مسلمان عورتوں نے اپنوں پر

---

۱ شرح الزرقانی المواہب اللدنیۃ المقصد الثالث الفصل الاول دارالمعرفۃ بیروت ۲/۲۲۰ ۲ تاریخ الخمیس القسم الثانی النوع الرابع مؤسسۃ الشعبان بیروت ۱/۲۱۹ ۳ القرآن الکریم ۱۲/۲٤

Fatawa Rizwia, Volume 30

(In the context of having a good opinion) It is stated:

Qal 'Uthman radiyallahu ta'ala 'anhu: Inna Allaha ma awqa'a zillaka 'alal ardi lialla yada'a insaanun qadamahu 'ala dhalik az-zilli.[1]	The Leader of the Believers, Uthman Ghani (may Allah be pleased with him), said to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Indeed, Allah did not cast the Prophet's shadow on the ground so that no one would step on it."

Imam Ibn Hajar al-Makki, in Afzal al-Qura, under the text's quote (may his secret be sanctified):

Lam yusawwuka fi 'ulaka wa qad ha la sana minka dunahum wa sanaa.[2]

The Prophets (peace be upon them) were not equal to the Holy Prophet in virtues; the brilliance and loftiness of the Holy Prophet prevented them from reaching him.

He states:

Hadha muqtabasun min tasmiyatihi ta'ala linabiyyihi nuran fi nahwi "qad ja'akum min Allah nur wa kitab mubin" wa kana sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallama yukthiru ad-du'aa bi'anna Allaha ta'ala yaj'alu kullun min hawasihi wa a'da'ihi wa badanihi nuran izharan lil-wuqu'i dhalika wa tafaddula Allaha ta'ala 'alayhi bihi liyazdada shukruhu wa shukru ummatihi 'ala dhalik kama amarna bid-du'aa alladhi fi aakhiri surah al-baqarah ma'a wuqu'ihi wa tafaddula Allaha ta'ala bihi lidhalik wa mimma yu'ayyidu annahu sallallahu ta'ala	Meaning, this meaning is taken from the fact that Allah Almighty named His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) "Light" (Noor), for example in this verse: "Indeed, a Light from Allah has come to you and a clear Book." And the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to pray this prayer frequently: "O Allah! Make all my senses and limbs, my whole body, Light." And the purpose of this prayer was not that he was not already Light and was asking for its attainment; rather, this prayer was to manifest the fact that in reality the Prophet's entire pure body is Light, and Allah Almighty bestowed this favor upon the Prophet so that you and your nation could offer more thanks to Allah Almighty for it.

[1] Madarik al-Tanzil (Tafsir al-Nasafi), under verse 5/15, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 3/135. [2] Umm al-Qura fi Madh Khair al-Wara, Chapter One, Hizb al-Qadiriyah, Lahore, p. 6.

फ़तावा रज़विया, खंड 30

(नेक गुमान के संदर्भ में) फ़रमाते हैं:

काल उस्मान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु: इन्नल्लाहा मा अव्क़ा'अ ज़िल्लका अलल अर्ज़ि लिअल्ला यदा'अ इंसानुन कदामहु अला ज़ालिक अज़-ज़िल्ली।[1]

अमीरुल् मोमिनीन उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से अर्ज़ की: "बेशक अल्लाह तआला ने हुज़ूर का साया ज़मीन पर नहीं डाला कि कोई शख़्स उस पर पाँव न रख दे।"

इमाम इब्ने हजर मक्की 'अफ़ज़लुल कुरा' में मतन के कौल के तहत (उनका राज़ पाक हो):

लम युसावुका फ़ी उलाका वा कद हा ला सना मिन्का दूनहुम वा सनाअ[2]

नबियों (अलैहिमुस्सलाम) फ़ज़ाइल में हुज़ूर के बराबर न हुए; हुज़ूर की चमक और रफ़अत हुज़ूर तक उनके पहुँचने से माने' (बाधक) हुई।

फ़रमाते हैं:

हाज़ा मुक़्तबसुन मिन तस्मियतिही तआला लिनबिय्यिही नूरन फ़ी नहवी "क़द जाअकुम मिनल्लाहि नूरुन वा किताबुन मुबीन" वा काना सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा युक्सिरुद-दुआअ बिअन्नल्लाहा तआला यजअलु कुल्लुन मिन हवास्सिही वा आज़ा'इही वा बदनीही नूरन इज़हारन लिल-वुक्कूइ ज़ालिका वा तफ़ज़्ज़ुलल्लाहा तआला अलैहि बिही लियज़्दादा शुक्रुहु वा शुक्रु उम्मतिही अला ज़ालिक कमा अमरना बिद-दुआअ-ल्लज़ी फ़ी आख़िरी सूरह अल-बक़राह मअ वुक्कूइही वा तफ़ज़्ज़ुलल्लाहा तआला बिही लिज़ालिका वा मिम्मा युअय्यिदु अन्नहु सल्लल्लाहु तआला

यानी यह मानी इससे लिये गये हैं कि अल्लाह अज्ज़वजल ने अपने हबीब (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का नाम नूर रखा मसलन इस आयत में कि: "बेशक तुम्हारे पास अल्लाह की तरफ़ से नूर तशरीफ़ लाए और रौशन किताब।" और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) बकसरत यह दुआ फ़रमाते कि: "ऐ इलाही! मेरे तमाम हवास और आज़ा, सारे बदन को नूर कर दे।" और इस दुआ से यह मक्सूद न था कि नूर होना अभी हासिल न था उसका हुसूल मांगते थे बल्कि यह दुआ इस अम्र के ज़ाहिर फ़रमाने के लिये थी कि वाके में हुज़ूर का तमाम जिस्म पाक नूर है और यह फ़ज़ल अल्लाह अज्ज़वजल ने हुज़ूर पर कर दिया

ताकि आप और आपकी उम्मत इस पर अल्लाह तआला का ज़्यादा शुक्र अदा करें।

[1] मदारीकुत तंज़ील (तफ़सीर अन-नसफ़ी), आयत 5/15 के तहत, दारुल किताब अल-अरबी, बेरूत, 3/135। [2] उम्मुल कुरा फ़ी मदह खैरुल वरा, पहला बाब, हिज़्बुल कादिरिया, लाहौर, सफ़्हा 6।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۳۰

نیک گمان کیا ہوتا۔ ت) فرماتے ہیں:

قال عثمان رضي الله تعالى عنه ان امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضور اقدس
الله ماوقع ظلك على الارض صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی بے شک اللہ تعالیٰ نے
لئلایضع انسان قدمه على ذلك حضور کا سایہ زمین پر نہ ڈالا کہ کوئی شخص اس پر پاؤں نہ
الظل[1] رکھ دے۔

امام ابن حجر مکی افضل القری میں زیر قول متن قدس سرہ:

لم یساووك في علاك وقد حا ل سنامنك دونهم وسناء[2]

انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام فضائل میں حضور کے برابر نہ ہوئے حضور کی چمک اور رفعت حضور تک ان کے پہنچنے سے مانع ہوئی۔

فرماتے ہیں:

هذا مقتبس من تسمیته تعالى لنبیه نورا یعنی یہ معنی اس سے لئے گئے ہیں کہ اللہ عزوجل نے
في نحو "قد جاءكم من الله نور وكتب اپنے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام نور رکھا مثلاً
مبین" وكان صلى الله تعالى عليه وسلم اس آیت میں کہ بیشک تمہارے پاس اللہ کی طرف سے نور
یكثر الدعاء بان الله تعالى یجعل كلا من تشریف لائے اور روشن کتاب۔ اور حضور اقدس صلی اللہ
حواسه واعضائه وبدنه نورا اظهارا تعالیٰ علیہ وسلم بکثرت یہ دعا فرماتے کہ الٰہی! میرے تمام
للوقوع ذلك وتفضل الله تعالى عليه به حواس واعضاء سارے بدن کو نور کر دے۔ اور اس دعا سے

یہ مقصود نہ تھا کہ نور ہونا ابھی حاصل نہ تھا اس کا حصول مانگتے تھے بلکہ یہ دعا اس امر کے ظاہر فرمانے کے لئے تھی کہ واقع میں حضور کا تمام جسم پاک نور ہے اور یہ فضل اللہ عزوجل نے حضور پر کر دیا تاکہ آپ اور آپ کی امت اس پر اللہ تعالیٰ کا زیادہ شکر ادا کریں۔

لیزداد شکرہ وشکر امتہ علی ذلك کما امرنا بالدعاء الذي في آخر سورة البقرة مع وقوعہ وتفضل اللہ تعالی بہ لذلك ومما یؤید انہ صلی اللہ تعالی

[1] مدارك التنزیل (تفسیر النسفي) تحت الآیة ۵/۱۵ دار الکتاب العربي بیروت ۳/ ۱۳۵ [2] ام القری في مدح خیر الوری الفصل الاول حزب القادریة لاہور ص ۶

| (Arabic) ...upon him be peace, he became light. Indeed, when he walked in the sun or the moon, no shadow appeared for him, because a shadow only appears for dense objects, and he, peace and blessings of Allah be upon him, Allah had purified him from all physical denseness and made him pure light, for whom no shadow appears at all. [1] | (Urdu) Just as we were commanded to recite the supplication at the end of Surah Al-Baqarah, that too is for the expression of the occurrence and attainment of Allah's grace. And the support for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) being pure light is that his shadow would not be formed in sunlight or moonlight, because a shadow is of dense matter, and Allah Almighty purified the Prophet from all physical impurities and made him light; therefore, there was no shadow for the Prophet at all. |

Allama Sulaiman Jamal states in "Futuhat al-Ahmadiyya Sharh Hamziya":

| (Arabic) There was no shadow for him, peace and blessings of Allah be upon him, appearing in the sun or the moon. [2] | (Urdu) The shadow of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not appear in sunlight or moonlight. |

In "Is'af al-Raghibin fi Sirat al-Mustafa wa Ahli Baytihi al-Tahirin" by the scholar Muhammad bin Famiyah, it is mentioned in the discussion of the characteristics of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):

| (Arabic) And indeed, there was no shade for him. [3] | (Urdu) A special characteristic of the Holy Prophet is that there was no shadow for him. |

In Majma' al-Bihar, citing Ramzish, i.e., Zubdat Sharh Shifa Sharif, it says:

| (Arabic) From his names (peace and blessings of Allah be upon him), it is said that among his special characteristics (peace and blessings of Allah be upon him) is that when he walked in the sun and the moon, no shadow appeared for him. [4] | (Urdu) One of the blessed names of the Holy Prophet is "Nur" (Light). It was counted among the Prophet's special characteristics that while walking in the sun and moon, no shadow would be produced. |

---

[1] Afzal al-Qura li-Qurra' Umm al-Qura (Sharh Umm al-Qura), Commentary on poem M, Al-Majma' al-Thaqafi Abu Dhabi 1/128, 129 [2] Al-Futuhat al-Ahmadiyya 'ala Matn al-Hamziyya, Sulaiman Jam, Al-Maktaba al-Tijariyya al-Kubra, Egypt, p. 5 [3] Is'af al-Raghibin fi Sirat al-Mustafa wa Ali Baytihi al-Tahirin, on the margin of al-Absar, Dar al-

Fikr Beirut, p. 97 [4] Majma' Bihar al-Anwar, Chapter 'Nun', under the word "Al-Nur", Maktaba Dar al-Iman, Madina al-Munawwara 4/820

| (अरबी) ...उन पर शांति हो, वह प्रकाश (नूर) बन गए। वास्तव में, जब वह सूरज या चाँद की रोशनी में चलते थे, तो उनकी कोई छाया नहीं दिखती थी, क्योंकि छाया केवल सघन वस्तुओं की होती है, और अल्लाह तआला ने उन्हें सभी शारीरिक सघनताओं से मुक्त कर दिया था और उन्हें शुद्ध प्रकाश बना दिया था, जिसकी कोई छाया बिल्कुल नहीं होती। [1] | (उर्दू) जैसे हमें आदेश दिया गया कि सूरह बकरा के अंत की दुआ पेश करें, वह भी अल्लाह के अनुग्रह की प्राप्ति और उसके होने के प्रकटीकरण के लिए है। और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के विशुद्ध नूर होने का प्रमाण यह है कि धूप या चाँदनी में हुज़ूर की छाया नहीं बनती थी, क्योंकि छाया सघन शरीर की होती है और अल्लाह तआला ने हुज़ूर को तमाम शारीरिक सघनताओं से पवित्र करके नूर बना दिया था, इसलिए हुज़ूर की कोई छाया बिल्कुल नहीं थी। |

अल्लामा सुलेमान जमल 'फ़ुतुहात-ए-अहमदिया शरह हमज़िया' में फरमाते हैं:

| (अरबी) नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की कोई छाया सूरज या चाँद में ज़ाहिर नहीं होती थी। [2] | (उर्दू) नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की छाया न धूप में ज़ाहिर होती थी न चाँदनी में। |

फ़ाज़िल मुहम्मद बिन फ़मिया की "इस'ाफ़-उर-राग़िबीन फ़ी सीरत-इल-मुस्तफ़ा व अहले बैतिहि-त-ताहिरीन" में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशेषताओं के ज़िक्र में है:

| (अरबी) और वास्तव में उनके लिए कोई साया नहीं था। [3] | (उर्दू) हुज़ूर की एक विशेषता यह है कि हुज़ूर के लिए साया (छाया) नहीं था। |

मजमा-उल-बिहार में रम्ज़िश यानी ज़ुबदा शरह शिफ़ा शरीफ़ में है:

| (अरबी) हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नामों में से एक है, कहा गया कि उनकी विशेषताओं में से यह भी है कि जब वह सूरज और चाँद में चलते तो उनकी छाया ज़ाहिर नहीं होती थी। [4] | (उर्दू) हुज़ूर का एक मुबारक नाम "नूर" है, हुज़ूर की विशेषताओं में गिना गया कि धूप और चाँदनी में चलते तो साया पैदा न होता। |

---

[1] अफ़ज़ल अल-क़ुरा लि-क़ुर्रा उम्म अल-क़ुरा (शरह उम्म अल-क़ुरा), शरह शेर म, अल-मजमा अल-सकाफ़ी अबू धाबी 1/128, 129 [2] अल-फ़ुतुहात अल-अहमदिया अला मतन अल-हमज़िया, सुलेमान जम, अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. 5 [3] इस'ाफ़ अर-राग़िबीन फ़ी सीरत अल-

मुस्तफ़ा व आलि बैतिहि अल-ताहिरीन, अल-अबसार के हाशिये पर, दार अल-फ़िक्र बेरुत, पृ. 97 [4] मजमा बिहार अल-अनवार, बाब 'नून', शब्द "अन-नूर" के अंतर्गत, मकतबा दार अल-ईमान, मदीना मुनव्वरा 4/820

| علیه وسلم صاَرنورا انه کان اذا مشی فی الشمس او القمر لم یظهر له ظل لانه لایظهر الالکثیف وهو صلی الله تعالی علیه وسلم قد خلصہ الله من سائر الکثائف الجسمانیة وصیره نورا صرفا لا یظهر له ظل اصلاً 1 - | جیسے ہمیں حکم ہوا کہ سورہ بقر شریف کے آخر کی دعا عرض کریں وہ بھی اسی اظہار وقوع و حصول فضل الہی کے لئے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے نور محض ہو جانے کی تائید اس سے ہے کہ دھوپ یا چاندنی میں حضور کا سایہ نہ پیدا ہوتا اس لئے کہ سایہ تو کثیف کا ہوتا ہے اور حضور اللہ تعالٰی نے تمام جسمانی کثافتوں سے خالص کر کے نوار کر دیا لہذا حضور کے لئے سایہ اصلا نہ تھا۔ |

علامہ سلیمان جمل فتوحات احمدیہ شرح ہمزیہ میں فرماتے ہیں:

| لم یکن له صلی الله تعالیٰ علیه وسلم ظل یظهر فی شمس ولا قمر 2 - | نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سایہ نہ دھوپ میں ظاہر ہوتا نہ چاندنی میں۔ |

فاضل محمد بن فمیہ کی "اسعاف الراغبین في سیرة المصطفی واهل بیته الطاهرین" میں ذکر خصائص نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں ہے:

| وانه لا فیئ له 3 - | حضور کا ایک خاصہ یہ ہے کہ حضور کے لئے سایہ نہ تھا۔ |

مجمع البحار میں بر مزش یعنی زبدہ شرح شفاء شریف میں ہے:

| من اسمائه صلی الله تعالیٰ علیه وسلم قیل من خصائصه صلی الله تعالیٰ علیه وسلم انه اذا مشی في الشمس والقمر لا یظهر له ظل 4 - | حضور کا ایک نام مبارک "نور" ہے، حضور کے خصائص سے شمار کیا گیا کہ دھوپ اور چاندنی میں چلتے تو سایہ نہ پیدا ہوتا۔ |

1 افضل القرى لقراء ام القرى (شرح ام القرى) شرح شعر م المجمع الثقافى ابو ظبى ١٢٨/١، ١٢٩ 2

الفتوحات الاحمدية على متن الهمزية سليمان جم المكتبة التجارية الكبرى مصر ص ٥ 3 اسعاف

الراغبين في سيرة المصطفى واله بيته الطاهرين على هامش الابصار دار الفكر بيروت ص ٩٧ 4

مجمع بحار الانوار باب نون تحت لفظ "النور" مكتبہ دار الايمان مدينة المنورة ٨٢٠/٤

Volume 30 Fatawa Razawiyya

Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddis Dehlvi (may Allah sanctify his secret) states in 'Madarij-un-Nabuwwah': (Persian Text): The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not have a shadow in either sunlight or moonlight. This was narrated by Al-Hakim Al-Tirmidhi from Zakwan in 'Nawadir al-Usul'. It is surprising that these elders did not mention lamps in this context, even though 'Noor' (Light) is among the blessed names of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and light does not have a shadow. (End of quote). (Urdu Translation): The shadow of the Master of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) was not present in the light of the sun or the moon. According to the narration of Hakim Tirmidhi from Zakwan, and the wonder is that these elders did not mention a lamp in this context, whereas 'Noor' (Light) is one of the blessed names of the Prophet, and light does not have a shadow. (T)

Honorable Sheikh Mujaddid states in the third volume of 'Maktubat', Letter 100: (Persian Text): And the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had no shadow in the physical world. Every person's shadow is subtler than the person themselves, and since there is nothing more subtle than him (peace and blessings of Allah be upon him) in the world, what form would a shadow take for him? (Urdu Translation): The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not have a shadow; in the physical world, every person's shadow is much subtler than them, and since there is nothing in the entire world more subtle than the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), how can there be a shadow for him! (T)

He also states at the end of Letter 122 of the same volume: (Persian Text): Why would the Necessary Being (Allah) have a shadow? A shadow creates an illusion of reproduction by likeness, and the Prophet is free from any trace of lack of perfect subtlety. When Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), had no shadow due to his subtlety, how could the God of Muhammad have a shadow? (Urdu Translation): How could Allah Almighty have a shadow? A shadow creates the illusion that He has a likeness, and that there is not perfect subtlety in Allah Almighty. See, since there was no shadow due to the subtlety of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him),

then how could a shadow for Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) be possible. (T)

1. Madarij-un-Nabuwwah, Chapter 1, Discussion on the shadow, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 1/21
2. Maktubat Imam Rabbani, Letter 100, Nawal Kishore Lucknow, 3/187
3. Maktubat Imam Rabbani, Letter 122, Nawal Kishore Lucknow, 3/237

जिल्द 30 फतावा रज़विया

शेख मोहक़्क़िक मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) 'मदारिज-उन-नुबुव्वह' में फ़रमाते हैं: (फ़ारसी): हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का साया (परछाईं) सूरज और चाँद की रोशनी में नहीं था। हकीम तिर्मिज़ी ने ज़कवान से 'नवादिरुल उसूल' में रिवायत किया है। और ताज्जुब की बात है कि इन बुज़ुर्गों ने इस सिलसिले में चिराग़ का ज़िक्र नहीं किया, जबकि 'नूर' हुज़ूर के मुबारक नामों में से एक है और नूर का साया नहीं होता। (उर्दू अनुवाद): सरकार-ए-दो आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का साया सूरज और चाँद की रोशनी में न था। हकीम तिर्मिज़ी की ज़कवान से रिवायत के अनुसार, और ताज्जुब यह है कि इन बुज़ुर्गों ने इस सन्दर्भ में चिराग़ का ज़िक्र नहीं किया और 'नूर' हुज़ूर के मुबारक नामों में से है और नूर का साया नहीं होता। (त)

जनाब शेख मुजद्दिद मक्तूबात की तीसरी जिल्द, मक्तूब 100 में फ़रमाते हैं: (फ़ारसी): और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का साया आलम-ए-शहादत में नहीं था। हर शख़्स का साया उस शख़्स से ज़्यादा लतीफ़ (सूक्ष्म) होता है, और चूँकि दुनिया में उनसे ज़्यादा लतीफ़ कोई नहीं है, तो उनके साये की क्या सूरत होगी। (उर्दू अनुवाद): आँ हज़रत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का साया न था, आलम-ए-शहादत में हर शख़्स का साया उस से बहुत लतीफ़ होता है, और चूँकि जहान भर में आँ हज़रत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से कोई चीज़ लतीफ़ नहीं है, लिहाज़ा आपका साया क्योंकर हो सकता है! (त)

इसी तरह उसी के अंत में मक्तूब 122 में फ़रमाते हैं: (फ़ारसी): वाज़िब तआला (अल्लाह) का साया क्योंकर हो, क्योंकि साया समानता द्वारा जन्म का भ्रम पैदा करता है, और नबी असल की कामिल लताफ़त की कमी के संदेह से पाक हैं। जब मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की लताफ़त की वजह से साया न था, तो मुहम्मद के ख़ुदा का साया कैसे हो सकता है। (उर्दू अनुवाद): अल्लाह तआला का साया क्योंकर हो, साया तो वहम पैदा करता है कि उसकी कोई मिसाल है और यह कि अल्लाह तआला में कमाल-ए-लताफ़त नहीं है। देखिये मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की लताफ़त की वजह से साया न था तो मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का साया क्योंकर मुमकिन है। (त)

1. मदारिज-उन-नुबुव्वह, अध्याय 1, साये का वर्णन, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 1/21

2. मक्तूबात इमाम रब्बानी, मक्तूब 100, नवल किशोर लखनऊ, 3/187
3. मक्तूबात इमाम रब्बानी, मक्तूब 122, नवल किशोर लखनऊ, 3/237

شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ العزیز مدارج النبوۃ میں فرماتے ہیں: و نبود مرآنحضرت را صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سایہ نہ در آفتاب و نہ در قمر رواہ الحکیم الترمذی عن ذکوان فی نوادر الاصول و عجب است این بزرگان کہ کہ ذکر نکردند چراغ را و نوری کے از اسمائے آنحضرت است صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و نور را سایہ نمی باشد انتہیٰ۔ سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سایہ سورج اور چاند کی روشنی میں نہ تھا۔ بروایت حکیم ترمذی از ذکوان، اور تعجب یہ ہے ان بزرگوں نے اس ضمن میں چراغ کا ذکر نہیں کیا اور "نور" حضور کے اسماء مبارکہ میں سے ہے اور نور کا سایہ نہیں ہوتا۔ (ت)

جناب شیخ مجدد جلد سوم مکتوبات، مکتوبات صدم میں فرماتے ہیں: اور اصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سایہ نبود در عالم شہادت سایہ ہر شخص از شخص لطیف تر است و چوں لطیف تر از وے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم در عالم نباشد او را سایہ چہ صورت دارد۔ آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سایہ نہ تھا، عالمِ شہادت میں ہر شخص کا سایہ اس سے بہت لطیف ہوتا ہے، اور چونکہ جہان بھر میں آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کوئی چیز لطیف نہیں ہے لہٰذا آپ کا سایہ کیونکر ہوسکتا ہے! (ت)

نیز اسی کے آخر مکتوب ۱۲۲ میں فرماتے ہیں: واجب راتعالیٰ چرا ظل بود کہ ظل موہم تولید بہ مثل است ونبی از شائبہ عدم کمال لطافت اصل، ہرگاہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم را از لطافت ظل نبود خدائے محمد را چگونہ ظل باشد۔ اللہ تعالیٰ کا سایہ کیونکر ہو، سایہ تو وہم پیدا کرتا ہے کہ اس کی کوئی مثل ہے اور یہ کہ اللہ تعالیٰ میں کمالِ لطافت نہیں ہے، دیکھئے محمد

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی لطافت کی وجہ سے سایہ نہ تھا تو محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سایہ کیونکر ممکن ہے۔ (ت)

۱ مدارج النبوۃ باب اول بیان سایہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۲۱ ۲ مکتوبات امام ربانی مکتوب صدم نولکشور لکھنؤ ۳ / ۱۸۷ ۳ مکتوبات امام ربانی مکتوب ۱۲۲ نولکشور لکھنؤ ۳ / ۲۳۷

Fatawa Rizvia, Volume 30

Maulana Shah Abdul Aziz Sahib writes in Tafsir Azizi, Surah Wad-Duha: "Sāya-ishān bar zamīn nami uftād." Your shadow did not fall on the ground. The humble servant (the author) says, may Allah forgive him, the reasoning of Ibn Sab' based on the Messenger being entirely light (Noor), which some scholars have supported with the Hadith "And make me light" (T - Translation) and subsequent scholars have mentioned it in their words for the purpose of argument.

The clear evidence for our claim is this: a logical syllogism of the first figure, self-evident in its conclusion, composed of two premises. The minor premise is that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is light, and the major premise is that light has no shadow. Whoever accepts these two premises will find the result, i.e., that there was no shadow for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). There is no premise among these two in which a rational Muslim would find room for discussion. The major premise is self-evident to every rational person and proven by ocular observation and the testimony of insight; a shadow falls from something that is dense and blocks light from what is beyond it. If light itself had a shadow, who would illuminate it? Therefore, look, the sun has no shadow. As for the minor premise, i.e., that the Messenger is light, it is the faith of a Muslim. There is no need for stating proof, but for silencing opponents, a hint is necessary that Allah the Holy and Most High says:

"O Prophet! We have sent you as a witness and a bearer of glad tidings and a warner (45) And one who invites to Allah by His permission, and a lamp spreading light."	"O Prophet! We have sent you as a witness and a bearer of glad tidings and a warner and one who invites to Allah and a shining lamp."

Here 'Siraj' (lamp) could mean a lamp, the moon, or the sun; all forms are possible. And the Great Quran itself has called the sun 'Siraj':

"And [He] made the moon therein a light and made the sun a lamp. (16)"	"And the Lord made the moon a light in the heavens and made the sun a lamp. (T)"

And He says:

---

1. Fath al-Qadeer (Tafsir Azizi) Part Amma, Surah Wad-Duha, Muslim Book Depot, Lal Kuan, Delhi, p. 312.
2. Al-Quran al-Karim 33 / 45-46

3. Al-Quran al-Karim 71 / 16

फतावा रज़विया, जिल्द 30

मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब तफ़्सीर अज़ीज़ी सूरह वद-दुहा में लिखते हैं: "साया-ए-इशां बर ज़मीं नमी उफ़्ताद।" आपका साया ज़मीन पर नहीं पड़ता था। फ़कीर कहता है, अल्लाह उन्हें क्षमा करे, इब्न सब' का इस बात से तर्क देना कि हुज़ूर पूर्णतः नूर (प्रकाश) हैं, जिस पर कुछ विद्वानों ने इस हदीस से प्रमाण लिया है "और मुझे नूर बना दे" (त - अनुवाद) और बाद के विद्वानों ने इसे अपने शब्दों में तर्क के रूप में उल्लेख किया है।

हमारे दावे पर स्पष्ट प्रमाण यह है: पहले स्वरूप का एक तार्किक तर्क जो निष्कर्ष में स्वयं-सिद्ध है, दो प्रस्तावों से बना है। लघु प्रस्ताव (Minor premise) यह है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नूर हैं, और दीर्घ प्रस्ताव (Major premise) यह है कि नूर के लिए कोई साया नहीं होता। जो इन दोनों प्रस्तावों को स्वीकार करेगा, वह परिणाम पा लेगा, यानी अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए कोई साया नहीं था। इन दोनों प्रस्तावों में ऐसा कोई प्रस्ताव नहीं है जिसमें एक बुद्धिमान मुसलमान के लिए चर्चा की गुंजाइश हो। दीर्घ प्रस्ताव तो हर बुद्धिमान के निकट स्वयं-सिद्ध है और आँखों के अवलोकन और अंतर्दृष्टि की गवाही से प्रमाणित है; साया उसका पड़ता है जो सघन (dense) हो और अपने पीछे प्रकाश को जाने से रोके। यदि नूर का साया पड़ता, तो उसे प्रकाशित कौन करता? इसलिए देखो, सूरज के लिए कोई साया नहीं है। जहाँ तक लघु प्रस्ताव का प्रश्न है, यानी हुज़ूर का नूर होना, तो यह एक मुसलमान का ईमान है। प्रमाण देने की आवश्यकता नहीं है, लेकिन विरोधियों को चुप कराने के लिए इतना संकेत आवश्यक है कि अल्लाह सुब्हानहू व तआला फ़रमाता है:

"ऐ नबी! हमने तुम्हें भेजा गवाह और खुशखबरी देने वाला और डर सुनाने वाला (45) और खुदा की तरफ बुलाने वाला उसके हुक्म से और चमकता हुआ चिराग। (46)"	"ऐ नबी! हमने तुम्हें भेजा गवाह और खुशखबरी देने वाला और डर सुनाने वाला और खुदा की तरफ बुलाने वाला और चिराग चमकता।"

यहाँ 'सिराज' से मुराद चिराग है या चाँद या सूरज, सभी रूप संभव हैं, और खुद कुरान-ए-अज़ीम में सूरज को सिराज फ़रमाया गया है:

"और बनाया चाँद को उनमें नूर और बनाया सूरज को चिराग। (16)"	"और बनाया परवरदिगार ने चाँद को नूर आसमानों में और बनाया सूरज को चिराग। (त)"

और फ़रमाता है:

---

1. फतह अल-क़दीर (तफ़्सीर अज़ीज़ी) पारा 'अम्मा, सूरह वद-दुहा, मुस्लिम बुक डिपो, लाल कुआं, दिल्ली, पृ. 312।
2. अल-कुरान अल-करीम 33 / 45-46
3. अल-कुरान अल-करीम 71 / 16

مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب تفسیر عزیزی سورہ والضحٰی میں لکھتے ہیں: سایہ ایشاں بر زمیں نمی افتاد۔ آپ کا سایہ زمین پر نہ پڑا۔ فقیر کہتا ہے غفر اللہ لہ، استدلال ابن سبع کا حضور کے سراپا نور ہونے سے جس پر بعض علماء نے حدیث واجعلنی نورا (مجھے نور بنادے۔ ت) سے استشہاد اور علمائے لاحقین نے اسے اپنے کلمات میں بنظر احتجاج یاد کیا۔

ہمارے مدعا پر دلالت واضحہ یہ ہے، دلیل شکل اول بدیہی الانتاج دو مقدموں سے مرکب، صغرٰی یہ کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نور ہیں، اور کبرٰی یہ کہ نور کے لئے سایہ نہیں، جو ان دونوں مقدموں کو تسلیم کرے گا نتیجہ یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے سایہ نہ تھا، آپ ہی پائے گا: مگر دونوں مقدموں میں کوئی مقدمہ ایسا نہیں جس میں مسلمان ذی عقل کو گنجائشِ گفتگو ہو، کبرٰی تو ہر عاقل کے نزدیک بدیہی اور مشاہدہ بصر و شہادتِ بصیرت سے ثابت، سایہ اس جس کا پڑے گا جو کثیف ہو اور انوار کو اپنے ماوراء سے حاجب، نور کا سایہ پڑے تو تنویر کون کرے۔ اس لئے دیکھو آفتاب کے لئے سایہ نہیں، اور صغرٰی یعنی حضور والا کا نور ہونا مسلمان کا تو ایمان ہے، حاجتِ بیان حجت نہیں مگر تبکیتِ معاندین کے لئے اس قدر اشارہ ضرور کہ حضرت حق سبحانہ و تعالٰی فرماتا ہے:

"یٰۤاَیُّهَا النَّبِیُّ اِنَّاۤ اَرْسَلْنٰكَ شَاهِدًا وَّ مُبَشِّرًا وَّ نَذِیْرًا ۙ(۴۵) وَّ دَاعِیًا اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِهٖ وَ سِرَاجًا مُّنِیْرًا (۴۶)"

"اے نبی! ہم نے تمہیں بھیجا گواہ اور خوشخبری دینے والا اور ڈر سنانے والا اور خدا کی طرف بلانے والا اور چراغ چمکتا۔"

یہاں سراج سے مراد چراغ ہے یا ماہ یا مہر، سب صورتیں ممکن ہیں، اور خود قرآنِ عظیم میں آفتاب کو سراج فرمایا:

"وَ جَعَلَ الْقَمَرَ فِیْهِنَّ نُوْرًا وَّ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا (۱۶)" "اور بنایا پروردگار نے چاند کو نور آسمانوں میں اور بنایا سورج کو چراغ۔ (ت)"

اور فرماتا ہے:

---

1 فتح القدیر (تفسیر عزیزی) پ عم سورۃ الضحٰی مسلم بک ڈپو، لال کنواں، دہلی ص ۳۱۲ 2 القرآن الکریم ۳۳ / ۴۵-۴۶ 3 القرآن الکریم ۷۱ / ۱۶

Fatawa Razawiyya Volume 30

| "Indeed, there has come to you from Allah a light and a clear Book."[1] | Indeed, from God, a light and a bright book have come to you. |

Scholars state: "Light" refers to Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). Similarly, in the verse "By the star when it goes down"[2] - (By the oath of this lovely shining star Muhammad when he descended from the Ascension), Imam Ja'far Sadiq, and in the verse "And what can make you know what is the night-comer? It is the piercing star"[3] - (And did you know what that night-comer is, the shining star?), some commentators interpret "star" and "piercing star" as the pure being of the Lord of "Lawlak" (if not for you), peace and blessings of Allah be upon him[4]. In the hadiths of Bukhari, Muslim, and others, a supplication is narrated from the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) on the authority of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), the summary of which is:

| Allahumma aj'al fi qalbi nura wa fi basari nura wa fi sam'i nura wa fi 'asabi nura wa fi lahmi nura wa fi dami nura wa fi sha'ri nura wa fi bashari nura wa 'an yamini nura wa 'an shimali nura wa amami nura wa khalfi nura wa fawqi nura wa tahti nura waj'alni nura[5]. | O God! Place light in my heart and my soul, and my eyes and my ears, and my flesh and skin and blood and bones, and above and below me, and behind and in front of me, and left and right, and in every limb, and make me myself light. |

When he would recite this supplication and those hearing him called him a brilliant light, a shining sun, and the light of God, then what doubt remained for a Muslim regarding that person being light? The hadith of Ibn Abbas says that his light would overcome lamps and the sun. Now God knows whether "overcoming" means that...

---

[1] Al-Quran Al-Karim 5/15 [2] Al-Quran Al-Karim 53/1 [3] Al-Quran Al-Karim 86/1 to 3 [4] Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Chapter 4, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/30 [5] Sahih al-Bukhari, Book of Supplications, Chapter on Supplication before Prayer, Karachi 2/935; Sahih Muslim, Book of the Travelers' Prayer, Chapter on the Prayer of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi 1/261; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Supplications, Amin Company Delhi 2/178

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

| "बेशक तुम्हारे पास अल्लाह की ओर से एक नूर (प्रकाश) और एक स्पष्ट किताब आई है।"[1] | वास्तव में, ईश्वर की ओर से तुम्हारे पास एक प्रकाश और एक उज्ज्वल पुस्तक आई है। |

विद्वान कहते हैं: नूर से तात्पर्य मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं। इसी प्रकार आयते करीमा "शपथ है तारे की जब वह गिरे"[2] - (इस प्यारे चमकते तारे मुहम्मद की शपथ जब वह मेराज से उतरे।), इमाम जाफ़र सादिक़ ने, और आयते करीमा "और तुमने क्या जाना कि वह रात को आने वाला क्या है? चमकता तारा।"[3] - (और क्या तुमने जाना वह रात को आने वाला क्या है, चमकता तारा?), कुछ मुफ़स्सिरों (व्याख्याकारों) ने 'नज्म' (तारा) और 'नज्म-उल-साक़िब' (चमकता तारा) से मुराद सैय्यद लौलाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र हस्ती ली है[4]। बुखारी और मुस्लिम आदि की हदीसों में इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से हुज़ूर सरवरे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की एक दुआ वर्णित है जिसका सारांश यह है:

| अल्लाहहुम्मज'अल फ़ी क़ल्बी नूरन व फ़ी बसरी नूरन व फ़ी सम'ई नूरन व फ़ी 'असबी नूरन व फ़ी लहमी नूरन व फ़ी दमी नूरन व फ़ी श'री नूरन व फ़ी बशरी नूरन व 'अन यमीनी नूरन व 'अन शिमाली नूरन व अमामी नूरन व खल्फ़ी नूरन व फ़ौक़ी नूरन व तहती नूरन वज'अलनी नूरन[5]। | ऐ ख़ुदा! मेरे दिल और मेरी जान और मेरी आँख और मेरे कान और मेरे मांस, खाल, खून और हड्डियों में, और मेरे ऊपर-नीचे, आगे-पीछे, बाएँदाएँ और हर अंग में नूर कर दे और खुद मुझे नूर बना दे। |

जब वह यह दुआ फरमाते और उनके सुनने वाले उन्हें चमकता हुआ प्रकाश, दमकता सूरज और ईश्वर का नूर कहते, तो फिर उस जनाब के नूर होने में मुसलमान को क्या संदेह रहा? इब्न अब्बास की हदीस में है कि उनका नूर चिराग और सूरज पर हावी हो जाता था। अब खुदा जाने हावी होने से यह मुराद है कि...

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ५/१५ [2] अल-क़ुरआन अल-करीम ५३/१ [3] अल-क़ुरआन अल-करीम ८६/१-३ [4] अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक अल-मुस्तफ़ा, अध्याय ४, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत १/३० [5] सहीह अल-बुखारी, किताब-उद-दवात, कराची ९३५/२; सहीह मुस्लिम, किताब सलात अल-मुसाफ़िरीन, कराची २६१/१; जामी अत-तिर्मिज़ी, अबवाब-उद-दवात, अमीन कंपनी दिल्ली १७८/२

पृष्ठ ७०७ का ७७२

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

| "قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتٰبٌ مُبِيْنٌ"[1] - | بتحقیق آیا تمہارے پاس خدا کی طرف سے ایک نور اور کتاب روشن۔ |

علماء فرماتے ہیں: نور سے مراد محمد مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں۔ اسی طرح آیہ کریمہ "وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى"[2]- (اس پیارے چمکتے تارے محمد کی قسم جب یہ معراج سے اترے۔ت) میں امام جعفر صادق اور آیہ کریمہ "وَمَا اَدْرٰىكَ مَا الطَّارِقُ ، النَّجْمُ الثَّاقِبُ"[3] - (اور کچھ تم نے جانا وہ رات کو آنے والا کیا ہے، چمکتا تارات) میں بعض مفسرین نجم اور النجم الثاقب سے ذات پاک سید لولاک مراد لیتے ہیں[4] صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ بخاری و مسلم و غیرہما کی احادیث میں بروایت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما حضور سرور عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ایک دعا منقول جس کا خلاصہ یہ ہے:

| اللھم اجعل فی قلبی نورا وفی بصری نورا وفی سمعی نورا وفی عصبی نورا وفی لحمی نورا وفی دمی نورا وفی شعری نورا وفی بشری نورا وعن یمینی نورا وعن شمالی نورا وامامی نورا وخلفی نورا وفوقی نورا وتحتی نورا واجعلنی نورا 5- | الہی ! میرے دل اور میری جان اور میری آنکھ اور میرے کان اور میرے گوشت و پوست و خون و استخوان اور میرے زیر و بالا و پس و پیش و چپ و راست اور ہر عضو میں نور اور خود مجھے نور کردے۔ |

جب وہ یہ دعا فرماتے اور ان کے سننے والے انہیں ضیائے تابندہ و مہر درخشندہ و نور الہی کہا پھر اس جناب کے نور ہونے میں مسلمان کو کیا شبہ رہا، حدیث ابن عباس میں ہے کہ ان کا نور چراغ و خورشید پر غالب آتا۔ اب خدا جانے غالب آنے سے یہ مراد کہ

1 القرآن الکریم ۱۵/۵ 2 القرآن الکریم ۱/۵۳ 3 القرآن الکریم ۱/۸۶ و ۳ 4 الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی الفصل الرابع دارالکتب العلمیۃ بیروت ۳۰/۱ 5 صحیح البخاری کتاب الدعوات باب الدعاء قبل الصلوٰۃ کراچی ۹۳۵/۲، صحیح مسلم کتاب صلوٰۃ المسافرین باب صلوٰۃ النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۶۱/۱، جامع الترمذی ابواب الدعوات باب منہ امین کمپنی دہلی ۱۷۸/۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

Their lights would become pale in his presence like a lamp before the moon, or completely disappear and become non-existent like stars in the presence of the sun.

It is mentioned in the Hadith of Ibn Abbas:

When he spoke, light was seen emanating from between his front teeth. 1 - When he spoke, light was seen gleaming through his teeth.

It is mentioned in the Hadith of Wasaf:

His face shone like the shining of the moon on the night of the full moon. He had a high-bridged nose which had a light over it; one who did not reflect would think it was hooked. He was luminous in his unclothed parts. 2 - That is, the Prophet's face shone like the full moon on the fourteenth night, he had a high-bridged nose, and a halo of light remained manifest upon it so that if one did not look closely, the nose would appear very high due to the bright light. The body parts outside the clothes, i.e., face and palms, etc., were extremely bright and radiant. May Allah Almighty send blessings, peace, and benedictions upon every limb of his radiant and fragrant body. (T)

Sayyiduna Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) says:

It was as if the sun was flowing in his face. 3 - As if the sun was flowing in his face.

And he says:

And when he laughed, light reflected on the walls. 4 - When the Prophet (peace be upon him) smiled, the walls would become illuminated.

---

1 Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter: What was narrated about the eloquence of his tongue, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 8/4, 9. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 2, Chapter: If I said, May Allah honor you, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/46. Shamail al-Tirmidhi, Chapter: What has been narrated about the physical appearance of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), Amin Company Delhi, p. 3. 2 Shamail al-Tirmidhi, Chapter: What has been narrated about the physical appearance of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), Amin Company Delhi, p. 2. 3 Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 2, Chapter: If I said, May Allah honor you, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/46. 4 Al-Shifa bi Ta'rif Huquq

al-Mustafa, Part 2, Chapter: If I said, May Allah honor you, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/46.

Page 708 of 772

फतावा रज़विया जिल्द 30

उनकी रोशनियां उसके हुज़ूर फीकी पड़ जाएं जैसे चाँद के सामने चिराग, या बिल्कुल गायब और खत्म हो जाएं जैसे सूरज के सामने सितारे।

इब्न अब्बास की हदीस में है:

जब वह बात करते थे, तो उनके सामने के दांतों के बीच से नूर निकलता हुआ देखा जाता था। 1 - जब कलाम फरमाते तो दांतों से नूर छनता नज़र आता।

वसाफ की हदीस में आया है:

उनका चेहरा चौदहवीं रात के चाँद की तरह चमकता था, उनकी नाक ऊंची थी जिसके ऊपर एक नूर था; जो कोई गौर न करता उसे लगता कि वह उठी हुई है। वह अपने बेपरदा अंगों में नूरानी थे। 2 - यानी हुज़ूर का चेहरा चौदहवीं रात के चाँद की तरह चमकता था, नाक ऊंची थी और उस पर नूर का एक हला (मंडल) प्रकाशित रहता था कि अगर आदमी गौर न करे तो नाक नूर के कारण बहुत ऊंची मालूम होती। कपड़ों से बाहर जो बदन था यानी चेहरा और हथेलियां वगैरह, निहायत रोशन और चमकता हुआ था। अल्लाह तआला आपके नूरानी और सुगंधित जिस्म के हर अंग पर दुरूद ओ सलाम और बरकत नाज़िल फरमाए। (टी)

सैयदना अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु फरमाते हैं:

गोया सूरज उनके चेहरे में चल रहा था। 3 - गोया आफताब (सूरज) उनके चेहरे में रवां (प्रवाहित) था।

और फरमाते हैं:

और जब वह मुस्कुराते थे, तो दीवारों पर चमक पड़ती थी। 4 - जब हुज़ूर मुस्कुराते तो दीवारें रोशन हो जातीं।

---

1 तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, बाब: उनकी ज़ुबान की फ़साहत के बारे में जो बयान किया गया है, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 8/4, 9. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 2, अध्याय: यदि मैंने कहा, अल्लाह आपको सम्मानित करे, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरुत, 1/46. शमाइल अल-तिरमिज़ी, बाब: अल्लाह के रसूल (स.अ.व.) के हुलिया मुबारक के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी दिल्ली, पृ. 3। 2 शमाइल अल-तिरमिज़ी, बाब: अल्लाह के रसूल (स.अ.व.) के

हुलिया मुबारक के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी दिल्ली, पृ. 2। 3 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 2, अध्याय: यदि मैंने कहा, अल्लाह आपको सम्मानित करे, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरुत, 1/46। 4 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 2, अध्याय: यदि मैंने कहा, अल्लाह आपको सम्मानित करे, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरुत, 1/46।

पृष्ठ 708/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

ان کی روشنیاں اس کے حضور پھیکی پڑ جائیں جیسے چراغ پیش مہتاب یا یکسر ناپدید و کالعدم ہو جائیں جیسے ستارے حضور آفتاب۔

ابن عباس کی حدیث میں ہے:

و اذا تکلم رئی کالنور یخرج من بین ثنایاہ ۱- | جب کلام فرماتے دانتوں سے نور چھنتا نظر آتا۔

وصاف کی حدیث میں وارد ہے:

یتلأ لؤ وجھہ تلألؤ القمر لیلۃ البدر اقنی العرنین لہ نور یعلوہ یحسبہ من لم یتأملہ اشم انور المتجرد ۲- | یعنی حضور کا چہرہ چودھویں رات کے چاند کی طرح چمکتا ، بلند بینی تھی اور اس پر ایک نور کا ہالہ متجلی رہتا کہ آدمی خیال نہ کرے تو ناک ماس روشن نور کے سبب بہت اونچی معلوم ہو ، کپڑوں سے باہر جو بدن تھا یعنی چہرہ اور ہتھیلیاں وغیرہ ، نہایت روشن و تابندہ تھا۔ صلی اللہ تعالٰی علی کل عضو من جسمہ الانور الاعطر و بارک و سلم (اللہ تعالٰی آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے جسم انور معطر کے ہر عضو پر درود و سلام اور برکت نازل فرمائے۔ت)

سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

کان الشمس تجری فی وجھہ ۳- | گویا آفتاب ان کے چہرے میں رواں تھا۔

اور فرماتے ہیں:

و اذا ضحک یتلألؤ فی الجدر ٤- | جب حضور ہنستے دیواریں روشن ہو جاتیں۔

1 تاریخ دمشق الکبیر باب ما روی فی فصاحة لسانه دار احیاء التراث العربی بیروت ۸/۴، ۹ ، الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ الباب الثانی فصل وان قلت اکرمك الله دار الکتب العلمیة بیروت ۴۶/۱ ، شمائل الترمذی باب ما جاء فی خلق رسول الله صلی الله تعالٰی علیہ و سلم امین کمپنی دہلی ص ۳ 2 شمائل الترمذی باب ما جاء فی خلق رسول الله صلی الله تعالٰی علیہ و سلم امین کمپنی دہلی ص ۲ 3 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ الباب الثانی فصل ان قلت اکرمك الله دار الکتب العلمیة بیروت ۴۶/۱ 4 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ الباب الثانی فصل ان قلت اکرمك الله دار الکتب العلمیة بیروت ۴۶/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

Rubayyi bint Mu'awwidh says: 'If you had seen him, you would have said the sun is rising.'[1]

Abu Qirsafah's mother and aunt say: 'We saw light emerging from his blessed mouth.'[2]

It is narrated in many famous traditions that when the Prophet (peace be upon him) was born, the palaces of Basra, Rome, and Syria were illuminated by his light. In some narrations it is: 'Everything between the East and the West was illuminated for him.'[3]

And in some: 'The whole world was filled with light.'[4]

Aminah, the Prophet's mother, says: 'I saw a light rising from his head reaching up to the sky.'[5]

Ibn Asakir narrated from Umm al-Mu'minin Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her): "I was sewing, the needle fell, I searched but didn't find it. In the meantime, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) arrived, and the needle appeared due to the radiance of the light from his blessed face."[6]

1 Al-Mawahib al-Laduniyya from Rubayyi bint Mu'awwidh, Al-Maqsad ath-Thalith, Al-Fasl al-Awwal, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/223 2 Majma' az-Zawa'id citing at-Tabarani, Kitab 'Alamat an-Nubuwwah, Bab Sifat an-Nabi Sallallahu Alaihi Wa Sallam, Dar al-Kitab Beirut 8/280 3 Al-Mawahib al-Laduniyya, Al-Maqsad al-Awwal, Other Hadiths on the birth, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/130 4 Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on what appeared on the night of his birth (pbuh) from miracles etc., Markaz Ahle Sunnat Gujarat India 1/74 5 Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on what appeared on the night of his birth (pbuh) from miracles etc., Markaz Ahle Sunnat Gujarat India 1/69 6 Al-Khasa'is al-Kubra citing Ibn Asakir, Chapter on the sign in his noble face (pbuh), Markaz Ahle Sunnat Gujarat India 1/23, 162

फतावा रज़विया जिल्द 30

रूबैयी बिंत मुआव्विज़ कहती हैं: अगर आप उन्हें देखते, तो कहते कि सूरज निकल रहा है।[1]

अबू किरसफ़ा की माँ और मौसी कहती हैं: हमने उनके मुकद्दस मुँह से नूर जैसा कुछ निकलते देखा।[2]

अनेकों प्रसिद्ध हदीसों में वर्णित है कि जब हुज़ूर पैदा हुए, तो उनके नूर से बसरा, रोम और शाम के महल रोशन हो गए। कुछ रिवायतों में है: उनके लिए पूरब से पश्चिम तक सब रोशन हो गया।[3]

और कुछ में है: पूरी दुनिया नूर से भर गई।[4]

हुज़ूर की वालिदा आमिना कहती हैं: मैंने उनके सर से एक बुलंद होता नूर देखा जो आसमान तक पहुँच गया।[5]

इब्न असाकिर ने उम्मुल मोमिनीन आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की: "मैं सिलाई कर रही थी, सुई गिर गई, तलाश की, नहीं मिली। इतने में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तशरीफ़ लाए, हुज़ूर के रुख़-ए-अनवर के नूर की किरन से सुई ज़ाहिर हो गई।"[6]

1 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, रूबैयी बिंत मुआव्विज़ से, अल-मक़सद अथ-थलिथ, अल-फ़स्ल अल-अव्वल, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 2/223 2 मजमा अज़-ज़वाइद, अल-तबरानी के हवाले से, किताब अलामत अन-नुबुव्वह, बाब सिफ़तिही (स.), दार अल-किताब बेरूत 8/280 3 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अव्वल, विलादत के बारे में अन्य हदीसें, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/130 4 अल-ख़साइस अल-कुबरा, हुज़ूर (स.) की विलादत की रात में ज़ाहिर होने वाले मोजिज़ात का बयान, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात भारत 1/74 5 अल-ख़साइस अल-कुबरा, हुज़ूर (स.) की विलादत की रात में ज़ाहिर होने वाले मोजिज़ात का बयान, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात भारत 1/69 6 अल-ख़साइस अल-कुबरा, इब्न असाकिर के हवाले से, हुज़ूर (स.) के चेहरे मुबारक में निशानी का बयान, मरकज़ अहले सुन्नत गुजरात भारत 1/23, 162

पृष्ठ 709 का 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

ربیع بنت معوذ فرماتی ہیں: لو رأیت لقلت الشمس طالعة[1] - اگر تو انہیں دیکھتا، کہتا آفتاب طلوع کر رہا ہے۔

ابو قرصافہ کی ماں اور خالہ فرماتی ہیں: رأینا کأن النور یخرج من فیه[2] - ہم نے نور سا نکلے دیکھا ان کے دہانِ پاک سے۔

احادیث کثیرہ مشہورہ میں وارد، جب حضور پیدا ہوئے ان کی روشنی سے بصرہ اور روم و شام کے محل روشن ہو گئے۔ چند روایتوں میں ہے: اضاء له ما بین المشرق والمغرب[3] - آپ کے لئے شرق سے غرب تک منور ہو گیا۔

اور بعض میں ہے: امتلأت الدنیا کلها نوراً[4] - تمام دنیا نور سے بھر گئی۔

آمنہ حضور کی والدہ فرماتی ہیں: رأیت نور اساطعا من رأسه قد بلغ السماء[5] - میں نے ان کے سر سے ایک نور بلند ہوتا دیکھا کہ آسمان تک پہنچا۔

ابن عساکر نے ام المؤمنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کی: "میں سیتی تھی، سوئی گر پڑی، تلاش کی، نہ ملی، اتنے میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تشریف لائے، حضور کے نورِ رخ کی شعاع سے سوئی ظاہر ہوگئی[6]۔"

1 المواہب اللدنیۃ عن ربیع بنت معوذ المقصد الثالث الفصل الاول المکتب الاسلامی بیروت ۲/۲۲۳ 2 مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی کتاب علامات النبوۃ باب صفۃ صلی اللہ علیہ وسلم دار الکتاب بیروت ۸/۲۸۰ 3 المواہب اللدنیۃ المقصد الاول احادیث اخری فی المولد المکتب الاسلامی بیروت ۱/۱۳۰ 4 الخصائص الکبریٰ باب ماظہر فی لیلۃ مولدہ صلی اللہ علیہ وسلم من المعجزات الخ مرکز اہلسنت

گجرات ہند ۱/۷۴ 5 الخصائص الکبریٰ باب ماظہر فی لیلۃ مولدہ صلی اللہ علیہ وسلم من المعجزات الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱/۶۹ 6 الخصائص الکبریٰ بحوالہ ابن عساکر باب الآیۃ فی وجہہ الشریف صلی اللہ علیہ وسلم مرکز اہلسنت گجرات ہند ۱/۱۶۲، ۲۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Allama Fasi, in 'Mutali al-Masarrat', narrates from Ibn Sab'a:

"The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to illuminate the dark house with his light." - 1 (The dark house would become illuminated by the light of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.)

Now, it is not known whether the person disputing the non-existence of a shadow for the Prophet (Huzoor) will deny that he was light (Noor), or if he will believe that light also casts a shadow. Or to put it briefly, it is certainly known that a shadow is cast by a dense body, not a subtle (luminous) body. Now, the opponent should be asked: does your faith testify that the noble body of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was not subtle (luminous)? God forbid, was it dense? And whoever shrinks from saying so, why then does he deny the absence of a shadow?

In short, when there are hadiths and so many statements from great Imams available, such that if the opponent found even one saying among them in favor of any of his claims, with what joy would he bring it into the sphere of reasoning. It is ignorant denial, stubbornness, and crooked argumentation; everyone's tongue is in their own control, whether they want to call day night or the sun darkness. Ultimately, does the opponent who tries to prove a shadow have any evidence, or has he just said it with his own mouth? Like the hadiths we present, let him show if he has any. We bring the statements of scholars with chains of transmission; let him also relate the sayings of such Imams. Or is there no evidence, no chain, but he just sat at home and received an inspiration that the Prophet had a shadow?

Simply comparing him to yourselves is against faith.

"What relation does dust have with the pure world?" (What relation does soil have with the holy world? - Translator)

He is a human, but hundreds of thousands of times nobler than the celestial world, and possesses a human body, but is thousands of times subtler than souls and angels. He himself says:

"I am not like you" (2) I am not like you. And it is narrated: "I am not in your form" (3) I am not like your form.

1. Mutali al-Masarrat, Sharh Dala'il al-Khayrat, Maktaba Nooriya Razviya, Faisalabad, p. 393
2. Al-Musannaf by Abd al-Razzaq, Kitab al-Siyam, Bab al-Wisal, Hadith 7752, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/267; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Sawm, Bab al-Wisal, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/263; Sahih Muslim, Kitab al-Siyam, Bab al-Nahi an al-Wisal, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/352
3. Sahih Muslim, Kitab al-Siyam, Bab al-Nahi an al-Wisal, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/351 and 352; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Sawm, Bab al-Wisal, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/263 and 264.

फतावा रिज़विया, जिल्द 30

अल्लामा फ़ासी 'मुतालिअल मसर्रात' में इब्न सबा से नक़ल करते हैं:

"नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) अपने नूर से अंधेरे घर को रोशन कर देते थे।" - 1 (नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के नूर से अंधेरा घर रोशन हो जाता था।)

अब पता नहीं कि हुज़ूर के लिए साया साबित न होने में बहस करने वाला आपके नूर होने से इनकार करेगा या नूर के लिए भी साया मानेगा? या संक्षेप में यों कहिए कि यह तो निश्चित रूप से ज्ञात है कि साया सघन (Dense) शरीर का होता है, सूक्ष्म (Subtle/Luminous) शरीर का नहीं। अब विरोधी से पूछा जाना चाहिए कि क्या तुम्हारा ईमान गवाही देता है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का पवित्र शरीर सूक्ष्म नहीं था? अल्लाह की पनाह, क्या वह सघन था? और जो इससे कतराता है, तो फिर साया न होने का इनकार क्यों करता है?

कुल मिलाकर जब हदीसें और इतने बड़े इमामों के स्पष्ट कथन मौजूद हैं कि अगर विरोधी को अपने किसी दावे में उनमें से एक भी कथन मिल जाता, तो वह कितनी खुशी से उसे दलील के तौर पर पेश करता। यह अज्ञानतापूर्ण इनकार, हठधर्मी और कुतर्क है; ज़बान हर किसी के अपने वश में है, चाहे दिन को रात कह दे या सूर्य को अंधेरा। आखिरकार विरोधी जो साया साबित करता है, क्या उसके पास भी कोई दलील है या केवल अपने मुँह से कह दिया? जैसे हम हदीसें पेश करते हैं, उसके पास हों तो वह भी दिखाए। हम सनद के साथ उलेमा के इरशादात लाते हैं, वह भी ऐसे ही इमामों के अक़वाल सुनाए। या न कोई दलील है न कोई सनद, बस घर बैठे उसे इल्हाम (प्रेरणा) हुआ कि हुज़ूर का साया था?

मात्र अपनी तुलना आप से करना तो ईमान के खिलाफ है।

"चे निस्बत खाक रा बह आलमे पाक" (मिट्टी को पाक दुनिया से क्या निस्बत? - अनुवाद)

वह बशर (इंसान) हैं मगर आलम-ए-उलवी से लाख दर्जा श्रेष्ठ, और इंसानी जिस्म रखते हैं मगर रूहों और फ़रिश्तों से हज़ार गुना ज़्यादा लतीफ़ (सूक्ष्म)। वह खुद फरमाते हैं:

"लस्तु कमिसलिकुम" (2) मैं तुम जैसा नहीं हूँ। और रिवायत है "लस्तु क-हइय्यतिकुम" (3) मैं तुम्हारी हैअत (आकृति) पर नहीं हूँ।

1. मुतालिअल मसर्रात, शरह दलाइलुल खैरात, मक्तबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, पृ. 393
2. अल-मुसन्नफ़ अब्दुल रज्ज़ाक़ द्वारा, किताबुल सियाम, बाब अल-विसाल, हदीस 7752, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/267; सहीह अल-बुखारी, किताबुस सौम, बाब अल-विसाल, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/263; सहीह मुस्लिम, किताबुस सियाम, बाब अन-नही अनिल विसाल, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/352
3. सहीह मुस्लिम, किताबुस सियाम, बाब अन-नही अनिल विसाल, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/351 और 352; सहीह बुखारी, किताबुस सौम, बाब अल-विसाल, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/263 और 264।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۳۰

علامہ فاسی مطالع المسرات میں ابن سبع سے نقل کرتے ہیں:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُضِيءُ الْبَيْتَ الْمُظْلِمَ مِنْ نُورِهِ - 1 (نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے نور سے خانۂ تاریک روشن ہوجاتا۔)

اب نہیں معلوم کہ حضور کے لئے سایہ ثابت نہ ہونے میں کلام کرنے والا آپ کے نور ہونے سے انکار کرے گا یا انوار کے لئے بھی سایہ مانے گا یا مختصر طور پر یوں کہئے کہ یہ تو بالیقین معلوم کہ سایہ جسم کثیف کا پڑتا ہے نہ جسم لطیف کا، اب مخالف سے پوچھنا چاہئے تیرا ایمان گواہی دیتا ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا جسم اقدس لطیف نہ تھا عیاذاً باللہ، کثیف تھا اور جو اس سے تحاشی کرے تو پھر عدم سایہ کا کیوں انکار کرتا ہے؟

بالجملہ جبکہ حدیثیں اور اتنے اکابر ائمہ کی تصریحیں موجود کہ اگر مخالف اپنے کسی دعوے میں ان میں سے ایک کا قول پائے، کس خوشی سے معرض استدلال میں لائے، جاہلانہ انکار، مکابرہ و کج بحثی ہے، زبان ہر ایک کی اس کے اختیار میں ہے چاہے دن کو رات کہہ دے یا شمس کو ظلمات، آخر کار مخالف جو سایہ ثابت کرتا ہے اس کے پاس بھی کوئی دلیل ہے یا فقط اپنے منہ سے کہہ دیا جیسے ہم حدیثیں پیش کرتے ہیں اس کے پاس ہوں وہ بھی دکھائے، ہم ارشادات علماء سند میں لاتے ہیں وہ بھی ایسے ہی ائمہ کے اقوال سنائے، یا نہ کوئی دلیل ہے نہ کوئی سند، گھر بیٹھے اسے الہام ہوا کہ حضور کا سایہ تھا۔

مجرد ما و شما پر قیاس تو ایمان کے خلاف ہے ع چہ نسبت خاک را بہ عالم پاک (مٹی کو عالم پاک سے کیا نسبت۔ت)

وہ بشر ہیں مگر عالم علوی سے لاکھ درجہ اشرف اور جسم انسانی رکھتے ہیں مگر ارواح و ملائکہ سے ہزار جگہ الطف۔ وہ خود فرماتے ہیں:

لَسْتُ کَمِثْلِکُمْ 2 میں تم جیسا نہیں۔ ویروی لَسْتُ کَھَیْئَتِکُمْ 3 میں تمہاری ہیئت پر نہیں۔

---

1 مطالع المسرات شرح دلائل الخیرات مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۳۹۳ 2 المصنف لعبدالرزاق کتاب الصیام باب الوصال حدیث ۷۷۵۲ المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۲۶۷، صحیح البخاری کتاب الصوم باب الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۶۳، صحیح مسلم کتاب الصیام باب النھی عن الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۵۲ 3 صحیح مسلم کتاب الصیام باب النھی عن الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۵۱ و ۳۵۲، صحیح بخاری کتاب الصوم باب الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۶۳ و ۲۶۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

"And it is narrated, 'Which of you is like me?' Who among you is like me?" 1 Have you not heard the statement of Allamah Khafaji that: "The Prophet being human is not contrary to him being a radiant light; if you understand, he is light upon light." 2 Then, solely on this false analogy that since all of us have a shadow, he must have had one too, to believe in the existence of a shadow or to argue its negation, how far is that from reason and etiquette?

Indeed, Muhammad is a human, but not like other humans; rather he is like a ruby among stones. 3 (Beware! Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is human but not like any human; rather, he is like a ruby among stones. - T) (May Allah Almighty bless him and his family and all his companions, and grant them peace and blessings.)

This humble servant is amazed at what religious or worldly benefit these gentlemen have envisioned in denying the established miracles and authentic attributes of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Faith is not attained without love for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). He himself says:

None of you truly believes until I am more beloved to him than his father, his children, and all of mankind. 4 None of you will be a [complete] Muslim until I am dearer to him than his parents, children, and all people.

And it is as bright as the midday sun that a person remains fully occupied in spreading the virtues and increasing the praises of his beloved. Erasing true excellences and being occupied day and night in the thought of negating his beauties is the work of an enemy, not a friend. Dear brother! Have you ever heard that your lover remains occupied in the thought of erasing you? And what a beloved he is!

---

1 Sahih Muslim, Kitab al-Siyam, Bab al-Nahy 'an al-Wisal, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/351; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Sawm, Bab al-Wisal, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/263. 2 Naseem al-Riyadh fi Sharh Shifa al-Qadi 'Iyad, Section: 'And among that which appeared of signs, etc.', Markaz-e-Ahle Sunnat Barakat-e-Raza, Gujarat, India, 3/282. 3 Afdal al-Salawat 'ala Sayyid al-Sadat, Fadail-e-Durud, Maktaba Nabawiya, Lahore, p. 150. 4 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Bab Hubb al-Rasul (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/7; Sahih

Muslim, Kitab al-Iman, Bab Wujub Mahabbat Rasul Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/49.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

''व युर्वा अय्युकुम मिस्ली'' (और रिवायत है कि) तुममें कौन है मुझ जैसा? 1 आख़िर अल्लामा ख़फ़ाजी का इरशाद न सुना कि: ''हुज़ूर का बशर होना नूर-ए-रख़्शंदा होने के मनाफ़ी नहीं कि अगर तू समझे तो वह नूरुन अला नूर हैं''। 2 फिर सिर्फ़ इस क़ियास-ए-फ़ासिद पर कि हम सबका साया होता है उनका भी होगा, सुबूत-ए-साया मानना या उसकी नफ़ी में कलाम करना अक़्ल ओ अदब से किस क़दर दूर पड़ता है।

अला इन्ना मुहम्मदन बशरुल्ला कल-बशर, बल हुवा याक़ूतुन बैनल हजर 3 (ख़बरदार! मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बशर हैं मगर किसी बशर की मिस्ल नहीं, बल्कि वह ऐसे हैं जैसे पत्थरों के दरमियान याक़ूत। त) (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व अला आलिही व असहाबिही अजमईन व बारक व सल्लम)

फ़क़ीर को हैरत है इन बुज़ुर्गवारों ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के मोजिज़ाते साबिदा व ख़साइसे सहीहा के इनकार में अपना क्या फ़ायदा दीनी ओ दुनियावी तसव्वुर किया है, ईमान बे-मोहब्बत रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के हासिल नहीं होता। वह ख़ुद फ़रमाते हैं:

''ला युमिनु अहदुकुम हत्ता अकूना अहब्बा इलैहि मिं वालिदिही व वलदिही वन-नासि अजमईन''। 4 तुममें से कोई मुसलमान (कामिल मोमिन) नहीं होगा जब तक मैं उसे उसके माँ-बाप, औलाद और सब आदमियों से ज़्यादा प्यारा न हूँ।

और आफ़ताब-ए-नीम रोज़ की तरह रौशन कि आदमी हमह तन अपने महबूब के नश्र-ए-फ़ज़ाइल व तक़सीर-ए-मदाइह में मशगूल रहता है, सच्ची फ़ज़ीलतों का मिटाना और शाम ओ सहर नफ़ी-ए-महासीन की फ़िक्र में होना काम दुश्मन का है न कि दोस्त का। जान बिरादर! तूने कभी सुना है कि तेरा मुहिब तेरे मिटाने की फ़िक्र में रहे, और फिर महबूब भी कैसा!

---

1 सहीह मुस्लिम किताबुस-सियाम बाबुन-नही अनल विसाल क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/351, सहीह बुखारी किताबुस-सौम बाबुल विसाल क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/263 2 नसीमुर-रियाज़ फ़ी शरहि शिफ़ा-इल क़ाज़ी अयाज़ फ़स्ल व मिन ज़ालिका मा ज़हरा मिनल आयाति अलख़ मरकज़े अहले सुन्नत बरकाते रज़ा गुजरात हिन्द 282/3 3 अफ़ज़लुस-सलावात अला सैयिदिस सादात

फ़ज़ाइले दरूद मकतबा नबविया, लाहौर पृ. 150 4 सहीह बुखारी किताबुल ईमान बाब हुब्बुल रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/7, सहीह मुस्लिम किताबुल ईमान बाब वुजूबि महब्बति रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/49

पृष्ठ 711 का 772

ویروی ایکم مثلی اتم میں کون ہے مجھ جیسا۔1 آخر علامہ خفاجی کا ارشاد نہ سنا کہ: "حضور کا بشر ہونا نور رخشندہ ہونے کے منافی نہیں کہ اگر تو سمجھے تو وہ نور علی نور ہیں"۔2 پھر صرف اس قیاس فاسد پر کہ ہم سب کا سایہ ہوتا ہے ان کے بھی ہوگا، ثبوت سایہ ماننا یا اس کی نفی میں کلام کرنا عقل وادب سے کس قدر دور پڑتا ہے۔

الا ان محمد ابشر لا کالبشر بل ھو یاقوت بین الحجر3 (خبردار ! محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بشر ہیں مگر کسی بشر کی مثل نہیں، بلکہ وہ ایسے ہیں جیسے پتھروں کے درمیان یاقوت۔ ت) (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ واصحابہ اجمعین وبارك وسلم)

فقیر کو حیرت ہے ان بزرگواروں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے معجزات ثابتہ وخصائص صحیحہ کے انکار میں اپنا کیا فائدہ دینی ودنیاوی تصور کیا ہے، ایمان بے محبت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے حاصل نہیں ہوتا۔ وہ خود فرماتے ہیں:

لا یؤمن احدکم حتی اکون احب الیہ من والدہ وولدہ والناس اجمعین۔4 تم میں سے کوئی مسلمان نہیں ہوگا جب تک میں اسے اس کے ماں باپ، اولاد اور سب آدمیوں سے زیادہ پیارا نہ ہوں۔

اور آفتاب نیم روز کی طرح روشن کہ آدمی ہمہ تن اپنے محبوب کے نشر فضائل وتکثیر مدائح میں مشغول رہتا ہے، سچی فضیلتوں کا مٹانا اور شام وسحر نفی محاسن کی فکر میں ہونا کام دشمن کا ہے نہ کہ دوست کا۔ جان برادر! تو نے کبھی سنا ہے کہ تیر محب تیرے مٹانے کی فکر میں رہے، اور پھر محبوب بھی کیسا،

1 صحیح مسلم کتاب الصیام باب النہی عن الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۵۱، صحیح البخاری کتاب الصوم باب الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۶۳ 2 نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض فصل ومن ذالک ماظہر من الآیات الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۲۸۲/۳ 3 افضل الصلوٰۃ علی سید السادات فضائل درود مکتبہ نبویہ ، لاہور ص ۱۵۰ 4 صحیح البخاری کتاب الایمان باب حب الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۷، صحیح مسلم کتاب الایمان باب وجوب محبۃ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۴۹

Volume 30, Fatawa Razawiyya

The soul of faith and the mine of benevolence, whom his Master sent as a mercy for the whole universe, and who bore the burden of the entire world on his delicate physical frame. For your grief, he abandoned eating by day and sleeping by night. You are occupied day and night in play, amusement, and disobedience to them [divine laws], while he is weeping and sorrowful day and night for your forgiveness.

When that soul of mercy and mine of compassion was born, he prostrated in the court of Allah and said: "Rabbi hab li ummati"[1] (O Allah! Forgive my community - T). When he was being lowered into the noble grave, his life-giving lips were moving; some companions leaned in to listen and heard him whispering: "Ummati"[2] (My community - T). It is said that even on the Day of Resurrection, refuge will be found in his shelter; when all prophets (peace be upon them) will say, "Nafsi, nafsi, nafsi, idhhabu ila ghayri"[3] (Today I am concerned for myself, go to someone else - T), you will hear the cry of "Ya Rabbi Ummati"[4] (O Lord! Forgive my community - T) on the lips of this sympathizer of the community.

Some narrations state that the Holy Prophet (PBUH) said: "When I pass away, I will call out 'Ummati, Ummati' in the grave until the trumpet is blown." This is the reason for the ringing in the ears: that heart-rending voice of that innocent cherisher of sinners, which is raised at all times, occasionally reaches the ears of some oblivious and intoxicated ones among us; the soul perceives it, which is why reciting Durood (blessings) at that time has become recommended. Since the Beloved remembers us at every moment, we, the victims of separation, should also spend some time in his remembrance.

Woe to such injustice! Is it not obligatory to sacrifice one's life for the name of such a loving sympathizer, to find light for the eyes and coolness for the heart in his praise, commendation, and the propagation of his virtues? Or is it to try as much as possible to throw dust at the moon and find denials in his brilliant qualities without reason?

O dear one! Apply the kohl of justice to the eye of wisdom and remove the cotton of deviation from the ear of acceptance. Then ask all the people of Islam, rather, the wise ones of every religion and nation. Then, if even a single fair-minded person of intellect tells you that the propagation of beauties and the abundance of praises is neither a requirement of friendship nor that the rejection of virtues and denial of perfections is contrary to slavery (devotion), then you have the choice; otherwise...

1 2 3 Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab Ithbat al-Shafa'ah etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/111 4 Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab Ithbat al-Shafa'ah etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/111

जिल्द 30, फ़तावा रज़विया

ईमान की जान और परोपकार की खान, जिसे उसके मालिक ने पूरे ब्रह्मांड के लिए दया बनाकर भेजा और जिसने पूरे संसार का भार अपने कोमल शरीर पर उठा लिया। तुम्हारे गम में उन्होंने दिन का खाना और रात का सोना छोड़ दिया। तुम रात-दिन खेल-तमाशे और उनकी नाफरमानियों में व्यस्त हो, और वह रात-दिन तुम्हारी माफ़ी के लिए रोते और दुखी रहते हैं।

जब वह रहमत की जान और करुणा की खान पैदा हुए, तो उन्होंने अल्लाह की दरगाह में सजदा किया और कहा: "रब्बी हब ली उम्मती"[1] (हे अल्लाह! मेरी उम्मत को क्षमा कर दे - त)। जब उन्हें पवित्र कब्र में उतारा जा रहा था, तो उनके प्राण-दायी होंठ हिल रहे थे; कुछ सहाबा ने कान लगाकर सुना, वे धीरे-धीरे कह रहे थे: "उम्मती"[2] (मेरी उम्मत - त)। कहा जाता है कि कयामत के दिन भी उन्हीं की शरण में पनाह मिलेगी; जब सभी पैगंबर (उन पर शांति हो) कहेंगे, "नफ़्सी, नफ़्सी, नफ़्सी, इधहबू इला ग़ैरी"[3] (आज मुझे अपनी चिंता है, किसी और के पास जाओ - त), तो आप उम्मत के इस हमदर्द के लबों पर "या रब्बी उम्मती"[4] (हे रब! मेरी उम्मत को क्षमा कर दे - त) का शोर सुनेंगे।

कुछ रिवायतों में है कि हुज़ूर फरमाते हैं: "जब मेरा इंतकाल होगा, तो मैं सूर फूंके जाने तक कब्र में 'उम्मती उम्मती' पुकारूंगा।" कान बजने का यही कारण है कि उस मासूम और गुनहगारों पर मेहरबान नबी की वह दिल दहला देने वाली आवाज़, जो हर समय गूँजती रहती है, कभी-कभी हम में से किसी गाफिल और बेसुध के कानों तक पहुँच जाती है; आत्मा उसे महसूस करती है, इसी कारण उस समय दरूद पढ़ना मुस्तहब (पसंदीदा) हुआ। चूंकि महबूब हर पल हमें याद करते हैं, इसलिए हम विरह के मारे लोगों को भी उनकी याद में कुछ समय बिताना चाहिए।

अन्याय पर अफसोस! क्या ऐसे प्यारे हमदर्द के नाम पर जान न्योछावर करना और उनकी प्रशंसा, गुणगान और गुणों के प्रसार से आँखों की रोशनी और दिल की ठंडक पाना वाजिब नहीं है? या यह कि यथासंभव चाँद पर धूल डाली जाए और बिना किसी कारण के उनकी उज्ज्वल खूबियों में इनकार निकाला जाए?

ऐ अज़ीज़! बुद्धि की आँख में न्याय का सुरमा लगा और स्वीकृति के कान से विचलन की रुई निकाल। फिर तमाम इस्लाम वालों, बल्कि हर धर्म और पंथ के बुद्धिजीवियों से पूछ। फिर अगर एक भी समझदार न्यायप्रिय व्यक्ति तुझसे कह दे कि अच्छाइयों का प्रसार और प्रशंसा की अधिकता न तो

दोस्ती की मांग है और न ही गुणों का खंडन और पूर्णता का इनकार गुलामी (भक्ति) के विरुद्ध है, तो तुझे अधिकार है; अन्यथा...

---

1 2 3 सही मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब इत्बात अल-शफाअत आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/111 4 सही मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब इत्बात अल-शफाअत आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/111

पृष्ठ 712 का 772

جان ایمان و کان احسان، جسے اس کے مالک نے تمام جہان کے لئے رحمت بھیجا اور اس نے تمام عالم کا بار تن نازک پر اٹھا لیا۔ تمہارے غم میں دن کا کھانا، رات کا سونا ترک کر دیا۔ تم رات دن لہو و لعب اور ان کی نافرمانیوں میں مشغول، اور وہ شب و روز تمہاری بخشش کے لئے گریہ و ملول۔

جب وہ جانِ رحمت و کانِ رافت پیدا ہوا بارگاہِ الٰہی میں سجدہ کیا اور رب ھب لی امتی 1۔ (یا اللہ! میری امت کو بخش دے۔ ت) جب قبر شریف میں اتار الب جاں بخش کو جنبش تھی، بعض صحابہ نے کان لگا کر سنا، آہستہ آہستہ اُمتی 2۔ (میری امت۔ ت) فرماتے تھے، قیامت میں بھی انہیں کے دامن میں پناہ ملے گی، تمام انبیاء علیہم السلام سے نفسی نفسی نفسی اذھبوا الی غیری 3 (آج مجھے اپنی فکر ہے کسی اور کے پاس چلے جاؤ۔ ت) سنو گے اور اس غمشوارِ امت کے لب پر یارب امتی 4 (اے رب! میری امت کو بخش دے۔ ت) کا شور ہو گا۔

بعض روایات میں ہے کہ حضور ارشاد فرماتے ہیں: جب انتقال کروں گا صور پھونکنے تک قبر میں امتی امتی پکاروں گا۔ کان بجنے کا یہی سبب ہے کہ وہ آواز جانگداز اس معصوم عاصی نواز کی جو ہر وقت بلند ہے، گاہے ہم سے کسی غافل ومدہوش کے گوش تک پہنچتی ہے، روح اسے ادراک کرتی ہے، اسی باعث اس وقت درود پڑھنا مستحب ہوا کہ جو محبوب ہر آن ہماری یاد میں ہے، کچھ دیر ہم ہجراں نصیب بھی اس کی یاد میں صرف کریں۔

وائے بے انصافی! ایسے غمشوار پیارے کے نام پر جاں نثار کرنا اور اس کی مدح و ستائش و نشر فضائل سے آنکھوں کی روشنی، دل کو ٹھنڈک دینا واجب یا یہ کہ حتی الوسع چاند پر خاک ڈالے اور بے سبب ان کی روشن خوبیوں میں انکار نکالے۔

اے عزیز! چشم خرد بین میں سرمہ انصاف لگا اور گوش قبول سے پنبہ اعتساف نکال، پھر یہ تمام اہل اسلام بلکہ ہر مذہب وملت کے عقلاء سے پوچھنا، پھر اگر ایک منصف ذی عقل بھی تجھ سے کہہ دے کہ نشر محاسن و تکثیر مدائح نہ دوستی کا مقتضیٰ نہ رد فضائل ونفی کمالات غلامی کے خلاف، تو تجھے اختیار ہے ورنہ

---

1 2 3 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۱۱ 4 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۱۱

Fear God and the Messenger and desist from this act. Know for certain that the virtues of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) will not be erased by your efforts.

Dear brother! Have mercy on your faith, understand, and see that who can prevail against God? And whom He exalts, who can diminish them? In the future, the choice is yours; guidance depends on the grace of God.

Our duty was clear communication, and by the grace of Allah, we have fulfilled it. If any doubt remains in your heart, or if you require evidence for any of our claims or detail for any brevity, then let the humble servant's treatise titled "Qamar al-Tamam fi Nafy al-Zill 'an Sayyid al-Anam" (The Full Moon regarding the Negation of Shadow from the Master of Mankind) - upon him and his progeny be blessings and peace - which I authored after receiving this question, be studied. Insha'Allah, you will find a healing explanation and sufficient guidance. We have mentioned the ultimate research on this issue in that treatise and proved with extremely refined arguments that His Eminence is light personified, glowing, shining, possessing rays and illumination; nay, he is the source of lights and the most excellent of illuminators. In fact, after the Divine presence, the name "Noor" (Light) truly suits him, and if those beyond him can be called light, it is because of an association and connection with him. It has also been proven that the affirmation of miracles does not depend solely on their explicit mention in Hadith or Quran. Rather, there are three methods for them. It has also been explained that the conduct of the leaders of religion in these matters has always been acceptance and submission. If proof was not found in the Quran and Hadith, they considered it a deficiency in their own vision, not that despite such sufficient proof - where Hadiths, clarifications of Imams, and sufficient arguments are all present - you still insist on your own view and bring nothing to your tongue but denial. Apart from this, there are other noble benefits and subtle discussions which, whoever sees them, Insha'Allah, will find life-enhancing delight. "There is no power nor might except with Allah, the High, the Great. May Allah's blessings be upon our Master and Leader Muhammad, and upon his family, companions, sons-in-law, helpers, and all followers until the Day of Judgment. Ameen, and all praise is due to Allah, Lord of the worlds."

Treatise Nafy al-Fay'i 'Amman Istanara bi-Nurihi Kullu Shay'i (Negation of Shadow from the one by whose light everything became enlightened) Concluded.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

खुदा और रसूल से डरो और इस हरकत से बाज़ आ जाओ। यकीन जान लो कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खूबियां तुम्हारे मिटाने से नहीं मिटेंगी।

भाई! अपने ईमान पर रहम करो, समझो और देखो कि अल्लाह के खिलाफ किसकी चल सकती है? और जिसकी शान वह बढ़ाए, उसे कौन घटा सकता है? आगे तुम्हें अधिकार है, हिदायत अल्लाह के फज़ल (कृपा) पर निर्भर है।

हमारा काम साफ-साफ पहुँचा देना था, जो खुदा के शुक्र से पूरा हुआ। अगर अब भी तुम्हारे दिल में कोई शक व शुबहा हो या हमारे किसी दावे पर दलील या किसी संक्षेप की तफ़सील चाहिए हो, तो इस फकीर के रिसाले (लेख) जिसका नाम "क़मरुत्तमाम फी नफ़यिज़्ज़िल अनिल सैय्यिदिल अनाम" (सृष्टि के स्वामी से साये की नफ़ी में पूर्ण चंद्रमा) है, अध्ययन करें। इंशाअल्लाह, संतोषजनक उत्तर मिलेगा और पर्याप्त मार्गदर्शन प्राप्त होगा। हमने उस रिसाले में इस मसले पर गहन शोध प्रस्तुत किया है और बहुत ही उम्दा दलीलों से यह साबित कर दिया है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सर से पाँव तक नूर हैं, चमकते दमकते, रोशनी वाले, बल्कि नूर की खान और सबसे श्रेष्ठ प्रकाशमान हैं। हकीकत में अल्लाह के बाद "नूर" नाम उन्हीं को शोभा देता है, और उनके अलावा किसी और को अगर नूर कहा जा सकता है तो वह उन्हीं से जुड़ाव और संबंध के कारण है। यह भी साबित किया है कि मोजज़ात (चमत्कारों) का सबूत सिर्फ इसी बात पर निर्भर नहीं है कि उनका ज़िक्र कुरआन या हदीस में साफ़ तौर पर हो, बल्कि उनके लिए तीन रास्ते हैं। यह भी बताया गया है कि दीन के पेशवाओं (मार्गदर्शकों) का इन मामलों में हमेशा यही तरीका रहा है कि वे स्वीकार और तस्लीम करते थे। अगर कहीं कुरआन व हदीस से सबूत न मिला तो अपनी दृष्टि का दोष समझा, न कि इतने पर्याप्त सबूतों के बावजूद—कि हदीसें, इमामों की स्पष्ट व्याख्याएँ और पर्याप्त दलीलें मौजूद हों—फिर भी अपनी ही रट लगाए रहो और ज़बान पर इनकार के सिवा कुछ न लाओ। इसके अलावा और भी बहुत से फायदे और सूक्ष्म चर्चाएँ हैं, जिसे जो देखेगा वह इंशाअल्लाह रूहानी लुत्फ पाएगा। "बुलंदी और अज़मत वाले अल्लाह के सिवा कोई ताकत और कुव्वत नहीं। और अल्लाह तआला रहमतें नाज़िल फरमाए हमारे आका और मौला मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर, और उनकी आल, असहाब, दामादों, मददगारों और कयामत तक उनके सभी मानने वालों पर। आमीन, और सब तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।"

रिसाला नफ़युल फ़ैइ अम्मन इस्तनारा बिनूरिही कुल्लू शैई (उस हस्ती से साये की नफ़ी जिसके नूर से हर चीज़ रोशन हुई) खत्म हुआ।

पेज ७१३ / ७७२

خدا اور رسول سے شرما اور اس حرکت سے باز آ، یقین جان لے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خوبیاں تیرے مٹائے نہ مٹیں گی۔

جان برادر! اپنے ایمان پر رحم کر، سمجھ، دیکھ کہ خدا سے کسی کا کیا بس چلے گا، اور جس کی شان وہ بڑھائے اسے کوئی گھٹا سکتا ہے، آئندہ تجھے اختیار ہے، ہدایت کا فضل الہی پر مدار ہے۔

ہم پر بلاغ مبین تھا، اس سے بحمداللہ فراغت پائی، اور جواب بھی تیرے دل میں کوئی شک و شبہ یا ہمارے کسی دعوے پر دلیل یا کسی اجمال کی تفصیل درکار ہو تو فقیر کا رسالہ مسمیٰ بہ "قمر التمام فی نفی الظل عن سید الانام" علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام، جسے فقیر نے بعد ورود اس سوال کے تالیف کیا، مطالعہ کرے، ان شاء اللہ تعالٰی بیان شافی پائے گا اور مرشد کافی، ہم نے اس رسالہ میں اس مسئلہ کی غایت تحقیق ذکر کی ہے اور نہایت نفیس دلائل سے ثابت کردیا ہے کہ حضور سراپا نور تابندہ درخشندہ ذی شعاع واضاءت بلکہ معدن انوار وافضل مضئیات بلکہ در حقیقت بعد جناب الہی نام "نور" انہیں کو زیبا، اور ان کے ماوراء کو اگر نور کہہ سکتے ہیں تو انہیں کی جناب سے ایک علاقہ وانتساب کے سبب، اور یہ بھی ثابت کیا ہے کہ ثبوت معجزات صرف اسی پر موقوف نہیں کہ حدیث یا قرآن میں بالتصریح ان کا ذکر ہو بلکہ ان کے لئے تین طریقے ہیں، اور یہ بھی بیان کردیا ہے پیشوایانِ دین کا داب ان معاملات میں ہمیشہ قبول و تسلیم رہا ہے۔ اگر کہیں قرآن و حدیث سے ثبوت نہ ملا تو اپنی نظر کا قصور سمجھا، نہ یہ کہ باوجود ایسے ثبوت کافی کے کہ حدیثیں اور ائمہ کی تصریحیں اور کافی دلیلیں، سب کچھ موجود، پھر بھی اپنی ہی کہے جاؤ، انکار کے سوا کچھ زبان پر نہ لاؤ، اور اس کے سوا اور فوائد شریفہ وابحاث لطیفہ ہیں، جو دیکھے گا ان شاء اللہ تعالٰی لطف جانفزا پائے گا، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا

ومولانا محمد وآلہ واصحابہ واصہارہ وانصارہ واتباعہ اجمعین الی یوم الدین آمین والحمد للہ رب العالمین۔

رسالہ نفی الفیئ عمن استنار بنورہ کل شیئ ختم ہوا۔

Fatawa Razawiya, Volume 30

Treatise Qamar-ut-Tamam fi Nafi-il-Zil 'an Sayyid-il-Anam Sallallahu Ta'ala 'Alaihi wa Sallam 1296 AH (The Full Moon in the Negation of Shadow from the Master of the World Sallallahu Ta'ala 'Alaihi wa Sallam)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 42: What do the scholars of religion say regarding the issue of whether the holy body of the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) had a shadow or not? Explain and be rewarded.

The Answer:

[Arabic Section]: Success in truth and correctness is only from Allah, and there is no power nor strength except with Allah, the Almighty, the Bestower. O Allah, send blessings, peace, and grace upon the luminous rising lantern and the radiant brilliant moon, and upon his family and all his companions.

[Urdu Section]: Success in truth and correctness is only from Allah Almighty. There is no power to avoid sin nor strength to do good except by the grace of Allah, the Honorable, the Great Giver. O Allah! Bestow peace, salutations, and blessings upon the radiant shining lamp and the beautiful luminous moon, and upon his family and all his companions. (t)

Page 715 of 772

फ़तावा रज़विया, खंड 30

रिसाला क़मर-उत-तमाम फ़ी नफ़ी-इल-ज़िल अन सय्यिद-इल-अनाम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम 1296 हिजरी (संसार के स्वामी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के साये के निषेध पर एक पूर्ण प्रवचन)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

मसला 42: धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि रसूलो के सरदार (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के पवित्र शरीर का साया था या नहीं? वर्णन करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर:

[अरबी खंड]: सत्य और शुद्धता केवल अल्लाह के मार्गदर्शन से है, और अल्लाह, सर्वशक्तिमान, परमदाता के बिना न कोई शक्ति है और न ही सामर्थ्य। ऐ अल्लाह, उदय होते हुए प्रकाशमान दीपक और उज्ज्वल चमकते चंद्रमा पर और उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर शांति, आशीर्वाद और कृपा भेज।

[उर्दू खंड]: सत्य और शुद्धता में सफलता केवल अल्लाह तआला की ओर से है। पाप से बचने की कोई शक्ति नहीं है और न ही पुण्य करने की शक्ति है, सिवाय अल्लाह की कृपा के जो सम्माननीय और बहुत देने वाला है। ऐ अल्लाह! रोशन चमकते चिराग और सुंदर चमकते चांद पर और आपकी संतान और तमाम सहाबा पर दुरूद-ओ-सलाम और बरकत नाजिल फरमा।(त)

पृष्ठ 715 / 772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

رسالہ قمر التمام فی نفی الظل عن سید الانام صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ۱۲۹۶ھ (سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے سایہ کی نفی میں کامل چاند)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

مسئلہ ۴۲: کیا فرماتے ہیں علماء دین اس مسئلہ میں کہ سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے جسمِ اقدس کا سایہ تھا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ گے۔ت)

الجواب:

ومن اللہ توفیق الصدق والصواب ولا حول قوۃ الا باللہ العزیز الوھاب۔ اللھم صل وسلم وبارك علی السراج المنیر الشارق والقمر الزاھر البارق وعلی آلہ واصحابہ اجمعین۔

اللہ تعالٰی کی طرف سے ہی سچائی اور درستگی کی توفیق ہے۔ نہ گناہ سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کی قوت مگر عزت والے بہت عطا فرمانے والے اللہ کی توفیق سے۔ اے اللہ! درود وسلام اور برکت نازل فرما روشن چمکدار چراغ اور خوشنما تابناک چاند پر اور آپ کی آل پر اور تمام صحابہ پر۔(ت)

صفحہ 715 از 772

Fatawa Razviya Volume 30

Indeed, for this sun of the firmament of election, the luminous moon of selection, peace and blessings of Allah be upon him, there was no shadow. This matter is proven by the Hadiths and the sayings of the noble Imams. Great Imams and learned scholars—whom today's immature claimants are not even worthy of being their pupils, let alone understanding their discourse—have continuously, both later and earlier, explicitly stated this meaning in their works. They established clear proofs and compelling arguments upon which the Mufti of intellect and the Qadi of narration agreed for their foundation and reinforcement. Until today, it has not been reported that any religious scholar denied it, until those people arose who innovated in religion, invented a new creed, and followed their base desires. The reason for this was the ill-will in their hearts towards this compassionate and merciful Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). They were occupied with the thought of erasing his virtues and miracles, until even the miracle of the splitting of the moon (Shaqq al-Qamar)—which is proven by authentic Hadiths of Bukhari and Muslim, nay, by the true testimony of the Great Quran and Divine Wisdom and the consensus of the Ahl al-Sunnat wa'l-Jama'at—some of these "bold" ones even declared it false and placed a stain on the forehead of Islam. The humble servant is amazed at what religious or worldly benefit these gentlemen thought they gained from this.

O dear friend! Faith is linked with the love of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and salvation from the soul-scorching fire of Hell is dependent on affection for him. He who does not love him, by Allah, the scent of faith has not even reached his nostrils. He himself says:

"None of you truly believes until I am more beloved to him than his father, his children, and all of mankind."

It is as bright as the midday sun that a person is entirely occupied in spreading the virtues and increasing the praises of his beloved. Whatever he hears of his beloved's goodness and praise, he expresses it with what joy and pleasure of heart! To erase true virtues and be occupied night and day in the denial of attributes is the work of an enemy, not a friend.

Dear brother! Have you ever heard that one who has sincere affection for you becomes disgruntled upon hearing something good about you and stays occupied in its erasure? And then what a beloved! The life of faith and the mine of excellence, whose beauty...

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Chapter on the Love of the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/7; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on the Obligation of Loving the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/49.

फतावा रज़विया जिल्द ३०

बेशक, इस मुंतख़ब आसमान के सूरज, बरगुज़िदा रोशन चाँद, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के लिए साया न था। और यह बात हदीसों और बुज़ुर्ग इमामों के कथनों से साबित है। बड़े इमाम और आलिम-ओ-फाज़िल—जिनकी शागिर्दी तो क्या, आज के नासमझ दावेदार उनके कलाम को समझने की भी लियाक़त नहीं रखते—मुसलसल (बाद वालों और पहले वालों ने) अपनी किताबों में इस मानी की वजाहत करते आए हैं और इस पर ठोस दलीलें और मज़बूत हुज्जतें क़ायम कीं, जिन पर अक़्ल के मुफ़्ती और नक़्ल के क़ाज़ी ने मिलकर उनकी बुनियाद और मज़बूती पर इत्तिफ़ाक़ किया। आज तक किसी दीनी आलिम से इसका इनकार मन्क़ूल नहीं हुआ, यहाँ तक कि वे लोग पैदा हुए जिन्होंने दीन में बिदअत (नयापन) और नया मज़हब निकाला और अपनी ख़्वाहिशात की पैरवी की। और इसका सबब वह बुरा बुग़्ज़ था जो उनके दिलों में इस रहमदिल और मेहरबान नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ से था। वे उनके फ़ज़ाइल और मोजिज़ात (चमत्कारों) को मिटाने की फ़िक्र में लग गए, यहाँ तक कि 'शक़-उल-क़मर' (चाँद के दो टुकड़े होने) का मोजिज़ा—जो बुख़ारी और मुस्लिम की सही हदीसों, बल्कि ख़ुद क़ुरआन-ए-अज़ीम और वह्य-ए-हकीम की सच्ची गवाही और अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत के इजमा (आम सहमति) से साबित है—उनमें से कुछ "निडर बहादुरों" ने उसे भी ग़लत ठहराया और इस्लाम की पेशानी पर कलंक का धब्बा लगाया। फ़क़ीर (लेखक) को हैरत है कि इन बुज़ुर्गों ने इसमें अपना क्या दीनी या दुनियावी फ़ायदा समझा है।

ऐ अज़ीज़! ईमान, रसूले ख़ुदा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुहब्बत से जुड़ा है और जहन्नम की जान-सोज़ आग से निजात उनकी उल्फ़त (प्रेम) पर मुनहसिर (निर्भर) है। जो उनसे मुहब्बत नहीं रखता, ख़ुदा की क़सम ईमान की बू उसके नथुनों तक नहीं आई। वह ख़ुद फरमाते हैं:

"तुममें से कोई मोमिन (ईमान वाला) नहीं हो सकता जब तक कि मैं उसे उसके बाप-दादा, उसकी औलाद और तमाम इंसानों से ज़्यादा प्यारा न हो जाऊं।"

और यह दोपहर के सूरज की तरह साफ़ है कि आदमी अपने महबूब के फ़ज़ाइल फैलाने और उसकी तारीफ़ें करने में मसरूफ़ रहता है, और जो बात उसकी ख़ूबी और तारीफ़ की सुनता है उसे कितनी ख़ुशी और दिली सुकून के साथ ज़ाहिर करता है। सच्ची फ़ज़ीलतों को मिटाना और सुबह-शाम सिफ़ात (गुणों) के इनकार की फ़िक्र में रहना दुश्मन का काम है न कि दोस्त का।

जान-ए-बिरादर! क्या तूने कभी सुना है कि जिसे तुझसे सच्ची मुहब्बत हो, वह तेरी कोई अच्छी बात सुनकर पेशानी पर बल ले आए और उसे मिटाने की फ़िक्र में रहे? और फिर महबूब भी कैसा, ईमान की जान और एहसान की कान, जिसके जमाल...

---

1 सही अल-बुख़ारी, किताब अल-ईमान, बाब: रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुहब्बत, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/७; सही मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब: रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुहब्बत का वाजिब होना, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/४९।

بیشک اس مہر سپہر اصطفاء، ماہ منیر اجتباء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے سایہ نہ تھا اور یہ امر احادیث و اقوال ائمہ کرام سے ثابت، اکابر ائمہ وعلماء فضلاء کہ آج کل کے مدعیان خام کار کو ان کی شاگردی بلکہ انکے کلام کے سمجھنے کی لیاقت نہیں، خلفاً، سلفاً، دائماً اپنی تصانیف میں اس معنی کی تصریح فرماتے آئے اور اس پر دلائل باہرہ وحجج قاہرہ قائم، جن پر مفتی عقل و قاضی نقل نے باہم اتفاق کر کے ان کی تاسیس و تشیید کی۔ آج تک کسی عالم دین اسے اس کا انکار منقول نہ ہوا یہاں تک کہ وہ لوگ پیدا ہوئے جنہوں نے دین میں ابتداع اور نیا مذہب اختراع اور ہوائے نفس کا اتباع کیا اور یہ سبب اس سوء رنجش کے جو انکے دلوں میں اس رؤف و رحیم نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف سے تھی، انکے محو فضائل ورد معجزات کی فکر میں پڑے حتی کہ معجزہ شق القمر جو بخاری و مسلم کی احادیث صحیحہ بلکہ خود قرآن عظیم و وحی حکیم کی شہادت حقہ اور اہل سنت و جماعت کے اجماع سے ثابت، ان صاحبوں میں سے بعض جری بہادروں نے اسے بھی غلط ٹھہرایا اور اسلام کی پیشانی پر کلف کا دھبہ لگایا۔ فقیر کو حیرت ہے کہ ان بزرگواروں نے اس میں اپنا کیا فائدہ دینی یا دنیاوی سمجھا ہے۔

اے عزیز! ایمان، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی محبت سے مربوط ہے اور آتش جاں سوز جہنم سے نجات انکی الفت پر منوط (منحصر ہے۔ت) جو ان سے محبت نہیں رکھتا، واللہ کہ ایمان کی بو اس کے مشام (ناک) تک نہ آئی، وہ خود فرماتے ہیں:

لا یؤمن احدکم حتی اکون احب الیہ من والدہ وولدہ والناس اجمعین۔

تم میں سے کسی کو ایمان حاصل نہیں ہوتا جب تک میں اس کے ماں باپ اور اولاد، سب آدمیوں سے زیادہ پیارا نہ ہوں۔

اور آفتاب نیم روز کی طرح روشن کہ آدمی ہمہ تن اپنے محبوب کے نشر فضائل و تکثیر مدائح میں مشغول رہتا ہے اور جو بات اس کی خوبی اور تعریف کی سنتا ہے کیسی خوشی اور طیب خاطر سے اظہار کرتا ہے، سچی فضیلتوں کا مٹانا اور شام و سحر نفی اوصاف کی فکر میں رہنا کام دشمن کا ہے نہ کہ دوست کا۔

جان برادر! تو نے کبھی سنا ہے کہ جس کو تجھ سے الفت صادقہ ہے وہ تیری اچھی بات سن کر چیں بہ جبیں ہو اور اس کی محو کی فکر میں رہے اور پھر محبوب بھی کیسا، جان ایمان وکان احسان، جس کے جمال...

---

1 صحیح البخاری کتاب الایمان باب حب الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۷، صحیح مسلم کتاب الایمان باب وجوب محبۃ الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۴۹

Volume 30 Fatawa Rizvia

The world will never find an equal to him, and the hand of power, after painting his portrait, withdrew, so that it may never paint such a one again. What a beloved, whom his Master sent as a mercy for the whole universe! What a beloved, who took the burden of a whole world upon himself! What a beloved, who for your sake gave up eating by day and sleeping by night, while you are busy night and day in disobediences and occupied in play and sport, and he is weeping and sorrowful day and night for your forgiveness.

The night, which Allah (Jalla Jalaluhu) made for rest, with its soothing curtains drawn, is coming to an end; dawn is near, the fan of cool breezes is blowing; everyone's heart at this time leans towards rest; the king is intoxicated in his proud sleep in warm beds and soft pillows; and even the needy poor one has his feet stretched out in a two-yard blanket; in such a pleasant time, in a cool season, that innocent, sinless, pure-skirted, refuge of chastity, leaving his ease and comfort, turning his face from sleep and rest, has placed his forehead of need on the threshold of honor, saying: "O my Lord! My Ummah consists of sinners; forgive them, and save all their bodies from the fire of Hell."

When that soul of comfort and mine of kindness was born, he prostrated in the court of Allah and said "Rabbi hab li ummati"[1] (O my Lord, grant me my followers). When he was lowered into the noble grave, his life-giving lips were moving; some companions listened intently and heard him saying softly "ummati ummati"[2] (my followers, my followers). On the Day of Judgment, which is a day of strange severity, the earth will be of copper, feet bare, tongues out from thirst, the sun overhead, no sign of shade, the anxiety of accountability, facing the All-Powerful King, the world will be caught in its own worry, the guilty like a friendless mother caught in the snare of calamity; wherever they go, they will find no answer except "nafsi nafsi idhhabu ila ghayri"[3] (Myself, myself, go to someone else). At that time, this beloved sympathizer will be of use; the lock of intercession will be opened by the strength of his arm; he will remove the turban from his noble head and, falling into prostration, will say "Ya rabbi ummati"[4]—so he will say.

Alas, what injustice! To sacrifice one's life in the name of such a sympathizing beloved and to give light to one's eyes and coolness to one's heart by praising and extolling and spreading his virtues is obligatory, or is it to throw dust at the moon as much as possible and find branches of denial in these bright qualities?

1 2 3 Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Affirmation of Intercession etc. Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/111 4 Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the Affirmation of Intercession etc. Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/111

जहाँ आरा का सानी कहीं न मिलेगा और कुदरत की कलम ने उसकी तस्वीर बना कर हाथ खींच लिया कि फिर कभी ऐसा न लिखेगा, कैसा महबूब, जिसे उसके मालिक ने तमाम जहान के लिए रहमत भेजा। कैसा महबूब, जिसने अपने तन पर एक आलम का बोझ उठा लिया। कैसा महबूब, जिसने तुम्हारे गम में दिन का खाना, रात का सोना छोड़ दिया, तुम रात-दिन उसकी नाफ़रमानियों में मसरूफ और खेल-कूद में मशगूल हो और वह तुम्हारी बख्शिश के लिए शब-ओ-रोज गिरियां-ओ-मलूल।

रात, जिसे अल्लाह (अज़्ज़वजल) ने आराम के लिए बनाया, अपने तस्कीन बख्श पर्दे छोड़े हुए खड़ी है, सुबह करीब है, ठंडी हवाओं का पंखा चल रहा है, हर एक का जी इस वक्त आराम की तरफ झुकता है, बादशाह अपने गर्म बिस्तरों, नर्म तकियों में मस्त-ए-ख्वाब-ए-नाज़ है और जो मोहताज-ए-बे-नवा है उसके भी पाँव दो गज़ की कमली में दराज़, ऐसे सुहाने वक्त, ठंडे ज़माने में, वह मासूम, बे-गुनाह, पाक दामन, अस्मत पनाह अपनी राहत-ओ-आसाइश को छोड़, ख्वाब-ओ-आराम से मुँह मोड़, जबीन-ए-नियाज़ आस्ताना-ए-इज़्ज़त पर रखे है कि इलाही! मेरी उम्मत-ए-सियाह कार है, दरगुज़र फ़रमा, और उनके तमाम जिस्मों को आतिश-ए-दोज़ख से बचा।

जब वह जान-ए-राहत कान-ए-राफ़त पैदा हुआ बारगाह-ए-इलाही में सज्दा किया और 'रब्बि हब ली उम्मती'1 फरमाया, जब कब्र-ए-शरीफ़ में उतारा लब-ए-जाँ बख्श को जुम्बिश थी, बाज़ सहाबा ने कान लगा कर सुना आहिस्ता-आहिस्ता 'उम्मती उम्मती'2 फरमाते थे। कयामत के रोज़ कि अजब सख्ती का दिन है, ताँबे की ज़मीन, नंगे पाँव, ज़बानें प्यास से बाहर, आफ़ताब सरों पर, साये का पता नहीं, हिसाब का दग़दग़ा, मलिक-ए-क़हार का सामना, आलम अपनी फ़िक्र में गिरफ्तार होगा, मुजरिम मान-ए-बे-यार दाम-ए-आफ़त के गिरफ़्तार, जिधर जाएंगे सिवा 'नफसी नफसी इज़हबू इला ग़ैरी'3 कुछ जवाब न पाएंगे, उस वक्त यही महबूब-ए-ग़मगुसार काम आएगा, कुफ़्ल-ए-शफ़ाअत उसके ज़ोर-ए-बाज़ू से खुल जाएगा, इमामा सर-ए-अकदस से उतारेंगे और सर बसुजूद होकर 'या रब्ब उम्मती'4 - फरमाएंगे।

वाए बे-इंसाफी! ऐसे गम-ख्वार प्यारे के नाम पर जान निसार करना और मदह-ओ-सताइश व नश्र-ए-फ़ज़ाइल से अपनी आँखों को रोशनी और दिल को ठंडक देना वाजिब या यह कि हत्ता-उल-वुस्अ चाँद पर खाक डाले और इन रोशन खूबियों में इनकार की शाखें निकाले।

1 2 3 सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब इसबात-उश-शफाअह अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/111 4 सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब इसबात-उश-शफाअह अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/111

جہاں آراء کا نظیر کہیں نہ ملے گا اور خامہ قدرت نے اس کی تصویر بنا کر ہاتھ کھینچ لیا کہ پھر کبھی ایسا نہ لکھے گا، کیسا محبوب، جسے اس کے مالک نے تمام جہان کے لئے رحمت بھیجا۔ کیسا محبوب، جس نے اپنے تن پر ایک عالم کا بار اٹھالیا۔ کیسا محبوب، جس نے تمہارے غم میں دن کا کھانا، رات کا سونا ترک کردیا، تم رات دن اس کی نافرمانیوں میں منہمک اور لہو و لعب میں مشغول ہو اور وہ تمہاری بخشش کے لئے شب وروز گریہاں و ملول۔

شب، کہ اللہ جل جلالہ، نے آسائش کے لئے بنائی، اپنے تسکین بخش پردے چھوڑے ہوئے موقوف ہے، صبح قریب ہے، ٹھنڈی نسیموں کا پنکھا ہو رہا ہے، ہر ایک کا جی اس وقت آرام کی طرف جھکتا ہے، بادشاہ اپنے گرم بستروں، نرم تکیوں میں مست خوابِ ناز ہے اور جو محتاج بے نوا ہے اس کے بھی پاؤں دو گز کی کملی میں دراز ، ایسے سہانے وقت، ٹھنڈے زمانہ میں ، وہ معصوم، بے گناہ، پاک داماں، عصمت پناہ اپنی راحت و آسائش کو چھوڑ، خواب و آرام سے منہ موڑ، جبینِ نیاز آستانہ عزت پر رکھے ہے کہ الہی ! میری امتِ سیاہ کار ہے، در گزر فرما، اور انکے تمام جسموں کو آتشِ دوزخ سے بچا۔

جب وہ جانِ راحت کانِ رافت پیدا ہوا بارگاہِ الہی میں سجدہ کیا اور ربِ ھب لی امتی 1 فرمایا، جب قبر شریف میں اتارا لبِ جاں بخش کو جنبش تھی، بعض صحابہ نے کان لگا کر سنا آہستہ آہستہ امتی امتی 2 فرماتے تھے۔ قیامت کے روز کہ عجب سختی کا دن ہے، تانبے کی زمین، ننگے پاؤں، زبانیں پیاس سے، باہر، آفتاب سروں پر، سائے کا پتہ نہیں، حساب کا دغدغہ، ملکِ قہار کا سامنا، عالم اپنی فکر میں گرفتار ہوگا، مجرم مان بے یار دامِ آفت کے گرفتار، جدھر جائیں گے سوا نفسی نفسی اذھبوا الی غیری 3 کچھ جواب نہ پائیں گے، اس وقت یہی محبوبِ غمگسار کام آئے گا، قفلِ

شفاعت اس کے زورِ بازو سے کھل جائے گا، عمامہ سرِ اقدس سے اتاریں گے اور سر بسجود ہو کر "یارب امتی 4"- فرمائینگے۔

وائے بے انصافی! ایسے غم خوار پیارے کے نام پر جان نثار کرنا اور مدح و ستائش و نشر فضائل سے اپنی آنکھوں کو روشنی اور دل کو ٹھنڈک دینا واجب یا یہ کہ حتی الوسع چاند پر خاک ڈالے اور ان روشن خوبیوں میں انکار کی شاخیں نکالے۔

---

1 2 3 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۱ 4 صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۱

صفحہ 717 کا 772

Fatawa Razawiya Volume 30

Granted that we have not received a share of gratitude, nor is the heart acquainted with love to be an admirer of beauty or a lover of kindness; but this could only work where, if you do not acknowledge someone's kindness or oppose them, no harm reaches you. And this Beloved (Peace be upon him) is such that without kissing his shoes, salvation from Hell is not possible, nor is a refuge conceivable anywhere in this world or the hereafter. Then, if you are not enchanted and devoted to his beauty and kindness, at least hold a belief for the sake of your own benefit and harm.

O dear one! Apply the kohl of justice to the eye of wisdom and remove the cotton of denial from the ear of acceptance. Then ask the wise men of all Islam, rather of every religion and nation, what is the way of lovers with their beloved and what should slaves do with their Master? Is it to spread virtues, increase praises, and be overjoyed hearing about their excellence of beauty, or is it to come forward with denial and belittlement of their perfections and commendable qualities? If even one sane and just person says to you that this is not required by friendship nor is it contrary to slavery, then you have the choice. Otherwise, be ashamed before God and His Messenger and desist from this act. Be certain that the virtues of Muhammad (may Allah Almighty bless him and grant him peace) will not be erased by your erasing.

O brother of my soul! Have mercy on your faith, do not pick a fight with God, the Subduer and All-Compelling (Glorified and Exalted is He). Before your creation and that of the entire world, He had written in eternity: "And We raised high for you your renown"[1] (Quran 94:4). That is, it is ordained: O Our Beloved! We have exalted your mention for you, so that wherever Our remembrance is, your mention shall also be frequent. And faith will never be complete without your remembrance. The layers of the heavens and the veils of the earths will echo with your illustrious name. Muazzins in their calls to prayer (Adhans), orators in their sermons (Khutbahs), reciters in their gatherings, and preachers on their pulpits will remember you alongside Our remembrance. Trees and stones, deer and lizards, and other living beings, suckling infants, and the idols of the disbelievers, just as they will proclaim Our Oneness (Tawheed), so too, with an eloquent tongue and correct narration, they will recite and proclaim the manifesto of your Prophethood. The roar of "La ilaha illAllah Muhammadur Rasulullah" (There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah) will be heard in the four corners of the world. Except for the eternally wretched ones, every atom will be reciting the Testimony (Kalimah Shahadat). On one hand, I will keep the glorifiers of the celestial realm busy in their glorification and

sanctification, and on the other hand, I will command your praiseworthy and auspicious blessings (Durood). Wherever I write 'Allah' on the Throne, the Chair, the seven celestial layers, and the palaces of Paradise, I will also write 'Muhammad Rasulullah'. I will command My Prophets and the Messengers of Great Resolve to remember you at all times, to seek light for their eyes, coolness for their livers, peace for their hearts, and adornment for their gatherings from your memory. In whatever Book I reveal, in that...

[1] The Holy Quran 94/4

फतावा रज़विया खण्ड ३०

माना कि हमें उपकार की पहचान का हिस्सा नहीं मिला, न ही हृदय प्रेम से परिचित है कि सुंदरता का प्रेमी या उपकार का मित्र बने; लेकिन यह वहां चल सकता है जहां यदि आप किसी का उपकार न मानें या उसका विरोध करें, तो कोई हानि न पहुंचे। और यह प्रिय (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तो ऐसे हैं कि उनके जूतों को चूमे बिना नरक से मुक्ति संभव नहीं, न ही इस लोक या परलोक में कहीं ठिकाना कल्पनीय है। फिर, यदि आप उनकी सुंदरता और उपकार पर मुग्ध और समर्पित नहीं हैं, तो कम से कम अपने लाभ और हानि के लिए तो उनके प्रति श्रद्धा रखें।

ऐ प्रिय! बुद्धि की आँख में न्याय का सुरमा लगा और स्वीकृति के कान से इनकार की रुई निकाल, फिर समस्त इस्लाम ही नहीं बल्कि हर धर्म और राष्ट्र के बुद्धिजीवियों से पूछ कि प्रेमियों का अपने प्रिय के साथ क्या तरीका होता है और दासों को अपने स्वामी के साथ क्या करना चाहिए? क्या गुणों का प्रसार करना, प्रशंसा बढ़ाना और उनकी सुंदरता की खूबी सुनकर प्रफुल्लित हो जाना सही है, या उनके कमाल और प्रशंसनीय गुणों से इनकार और झुठलाना? यदि एक भी विवेकशील न्यायप्रिय व्यक्ति तुझसे कह दे कि यह न तो मित्रता की आवश्यकता है और न ही यह गुलामी के विरुद्ध है, तो तुझे अधिकार है। अन्यथा, ईश्वर और उसके रसूल से शर्म कर और इस कृत्य से बाज़ आ। विश्वास रख कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के गुण तेरे मिटाने से नहीं मिटेंगे।

हे प्राणप्रिय भाई! अपने ईमान पर दया कर, अल्लाह क़ह्हार और जब्बार (महान और प्रतापी) से युद्ध न मोल ले। उसने तेरी और समस्त संसार की उत्पत्ति से पहले ही अनादिकाल (अज़ल) में लिख दिया था "वरफ़अ़ना लका ज़िक्रक"[1] (और हमने आपके लिए आपका चर्चा बुलंद कर दिया)। अर्थात् आदेश होता है: ऐ हमारे प्रिय! हमने आपके लिए आपका ज़िक्र बुलंद किया कि जहाँ हमारी याद होगी, वहां आपकी भी चर्चा होगी और ईमान आपकी याद के बिना कभी पूरा नहीं होगा। आकाशों की परतें और धरती के पर्दे आपके सम्मानित नाम से गूंजेंगे। मुअज़्ज़िन अज़ानों में, वक्ता खुतबों में, ज़ाकिरीन अपनी सभाओं में और उपदेशक अपने मंचों पर हमारे ज़िक्र के साथ आपकी याद करेंगे। वृक्ष और पत्थर, हिरण और छिपकली और अन्य जीव-जंतु, दूध पीते बच्चे और काफ़िरों के देवता जिस तरह हमारी तौहीद (एकेश्वरवाद) बताएंगे, वैसे ही सुस्पष्ट भाषा और सही वर्णन के साथ आपकी रिसालत (पैग़म्बरी) का घोषणापत्र पढ़कर सुनाएंगे। विश्व के चारों कोनों में "ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह" की गूँज होगी। अनादि अभागे लोगों के अलावा हर कण कलिमा-ए-शहादत पढ़ रहा होगा। एक ओर मैं उच्च लोक के महिमामंडन करने वालों को उनकी तस्बीह और तक़दीस (पवित्रता

गान) में व्यस्त रखूँगा, और दूसरी ओर आपके प्रशंसनीय और शुभ दुरूद (आशीर्वाद) का आदेश दूँगा। अर्श और कुर्सी, सात आसमानों की परतों और जन्नत के महलों पर जहाँ अल्लाह लिखूँगा, वहाँ मुहम्मद रसूलुल्लाह भी लिखूँगा। मैं अपने नबियों और दृढ़ निश्चयी रसूलों को आदेश दूँगा कि वे हर समय आपका दम भरें और आपकी याद से अपनी आँखों को रोशनी, जिगर को ठंडक, दिल को सुकून और अपनी महफ़िलों को शोभा प्रदान करें। जो भी किताब मैं उतारूँगा, उसमें...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ९४/४

مانا کہ ہمیں احسان شناسی سے حصہ نہ ملا، نہ قلب عشق آشنا ہے کہ حسن پسند یا احسان دوست، مگر یہ تو وہاں چل سکے جس کا احسان اگر نہ مانئے، اس کی مخالفت کیجئے تو کوئی مضرت نہ پہنچے اور یہ محبوب تو ایسا ہے کہ بے اس کی کفش بوسی کے جہنم سے نجات میسر ، نہ دنیا و عقبیٰ میں کہیں ٹھکانا متصور ، پھر اگر اس کے حسن و احسان پر والہ وشیدا نہ ہو تو اپنے نفع و ضرر کے لحاظ سے عقیدت رکھو۔

اے عزیز! چشم خرد میں سرمۂ انصاف لگا اور گوش قبول سے پنبہ انکار نکال، پھر تمام اہل اسلام بلکہ ہر مذہب و ملت کے عقلاء سے پوچھتا پھر عشاق کا اپنے محبوب کے ساتھ کیا طریقہ ہوتا ہے اور غلاموں کو مولیٰ کے ساتھ کیا کرنا چاہیے ، آیا نشر فضائل و تکثیر مدائح اور ان کی خوبی حسن سن کر باغ باغ ہو جانا، جامے میں پھولا نہ سمانا یار دو محاسن، نفی کمالات اور ان کے اوصاف حمیدہ سے بہ انکار و تکذیب پیش آنا، اگر ایک عاقل منصف بھی تجھ سے کہہ دے کہ نہ وہ دوستی کا مقتضیٰ نہ یہ غلامی کے خلاف ہے تو تجھے اختیار ہے ورنہ خدا و رسول سے شرما اور اس حرکت سے باز آ ، یقین جان لے کہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خوبیاں تیرے مٹائے سے نہ مٹیں گی۔

جان برادر! اپنے ایمان پر رحم کر، خدائے قہار و جبار جل جلالہ سے لڑائی نہ باندھ ، وہ تیرے اور تمام جہان کی پیدائش سے پہلے ازل میں لکھ چکا تھا "وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ"[1] یعنی ارشاد ہوتا ہے اے محبوب ہمارے ! ہم نے تمہارے لئے تمہارا ذکر بلند کیا کہ جہاں ہماری یاد ہوگی تمہارا بھی چرچا ہوگا اور ایمان بے تمہاری یاد کے ہرگز پورا نہ ہوگا، آسمانوں کے طبقے اور زمینوں کے پردے تمہارے نام نامی سے گونجیں گے، مؤذن اذانوں اور خطیب خطبوں اور ذاکرین اپنی مجالس اور

واعظین اپنے منابر پر ہمارے ذکر کے ساتھ تمہاری یاد کریں گے۔ اشجار واحجار ، آہو و سوسمار و دیگر جاندار و اطفال شیر خوار و معبودان کفار جس طرح ہماری توحید بتائیں گے ویسا ہی بہ زبان فصیح و بیان صحیح تمہارا منشور رسالت پڑھ کر سنائیں گے، چار اکناف عالم میں لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ کا غلغلہ ہوگا، جز اشقیائے ازل ہر ذرہ کلمہ شہادت پڑھتا ہوگا، مسبحان ملاءِ اعلیٰ کو ادھر اپنی تسبیح و تقدیس میں مصروف کروں گا اُدھر تمہارے محمود درود مسعود کا حکم دوں گا۔ عرش و کرسی ، ہفت اوراق سردہ ، قصور جناں، جہاں پر اللہ لکھوں گا۔ محمد رسول اللہ بھی تحریر فرماؤں گا، اپنے پیغمبروں اور اولو العزم رسولوں کو ارشاد کروں گا کہ ہر وقت تمہارا دم بھریں اور تمہاری یاد سے اپنی آنکھوں کو روشنی اور جگر کو ٹھنڈک اور قلب کو تسکین اور بزم کو تزئین دیں۔ جو کتاب نازل کروں گا اس میں (باقی متن اگلے صفحہ پر)

[1] القرآن الکریم ۹۴/۴

Fatawa Ridawiyya Volume 30

I will explain your praise, commendation, physical beauty, and perfection of character with such elaboration and clarification that the hearts of the listeners will involuntarily lean towards you, and the candle of your love will ignite in the ears and chests of those who have not even seen you. If a whole world becomes your enemy and is busy in belittling your stature and erasing your virtues, then I am the Absolute Powerful; no one's trickery will work against Me. In the end, it was the effect of this promise that Jews for hundreds of years have been removing his mention from their books and trying to throw dust at the moon, yet the people of faith sing his praises with such a loud voice that if a listener does justice, he would spontaneously cry out. Millions of faithless people girded their loins to erase his virtues, but those who tried to erase them were themselves erased, while his excellence remained progressing day by day. Therefore, it is appropriate to give up hope of achieving your [evil] objective, otherwise, by the Lord of the Kaaba, there is no loss to him; ultimately, one day you will not be, but your faith will not be either.

O dear friend! Adopt the path of the righteous predecessors and follow in their footsteps. The practice of the leaders of the religion in such matters has always been of acceptance and submission. When any reliable and trustworthy person mentioned a miracle or a special attribute, they welcomed it and gave it a place in the beloved's life with good heart. To the extent that even if they did not find its origin themselves in the Hadiths, they considered it a shortcoming of their own sight; they did not say it is wrong, false, or does not appear in any Hadith. Nor did it happen that when proof from Hadith was not found, they refrained from mentioning it; rather, they continued to write it in their works based on the trust in that reliable person. And why shouldn't it be so? This is what a sound intellect requires:

Sublime Benefit: When we have accepted him as reliable and trustworthy, and the occurrence of such a miracle or the specification of such an attribute is not far-fetched from the pure personality of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), for miracles more amazing than this are proven from him through mass-concurrence (Tawatur), and his Lord is capable of even more, and for him, even better attributes are definitely provided, and his stature is even more elevated and high. Then what is the reason for denial? As for accusing him of lying, his being reliable and trustworthy has already been proven from that narrator, and the confidence and trust in him indicates that if he had said it from himself, he would be a fabricator against Allah and the Messenger.

"And who is more unjust than one who invents a lie against Allah?" (1) - And who is a greater oppressor than one who invents a lie against Allah. (T)

Looking at these reasons, understand that he must have found a Hadith, even if it did not come to our sight. Although this humble servant's claim is completely obvious to the person who has been in the service of Hadith and Seerah (biography) and knows the way of the scholars in this path.

---

(1) The Holy Quran 11/18 Page 719 of 772

मैं तुम्हारी प्रशंसा, स्तुति, रूप के सौंदर्य और चरित्र की पूर्णता को ऐसी व्याख्या और स्पष्टीकरण के साथ बयान करूँगा कि सुनने वालों के दिल अनायास तुम्हारी ओर झुक जाएँगे और अनदेखे तुम्हारे प्रेम की ज्योति उनके कानों और सीनों में भड़क उठेगी। यदि सारा संसार तुम्हारा शत्रु होकर तुम्हारी प्रतिष्ठा को कम करने और गुणों को मिटाने में लग जाए, तो मैं सर्वशक्तिमान हूँ, मेरे सामने किसी की क्या चलेगी। अंततः इसी वादे का प्रभाव था कि यहूदी सैकड़ों वर्षों से अपनी पुस्तकों से उनका उल्लेख निकाल रहे हैं और चाँद पर धूल डाल रहे हैं, तो ईमान वाले इतनी ऊँची आवाज़ में उनकी नात (प्रशंसा) सुनाते हैं कि यदि कोई सुनने वाला न्याय करे तो बेसाख़्ता पुकार उठे। लाखों अधर्मियों ने उनके गुणों को मिटाने की कमर कसी, मगर मिटाने वाले खुद मिट गए और उनकी खूबी दिन-प्रतिदिन बढ़ती रही, फिर अपने [बुरे] उद्देश्य से निराश हो जाना ही बेहतर है वरना काबा के रब की सौगंध, उनका कुछ नुकसान नहीं, अंततः एक दिन तुम नहीं रहोगे, तुम्हारा ईमान नहीं रहेगा।

ऐ अज़ीज़! पूर्वजों (सल्फ़ सालेह) का मार्ग अपनाओ और उनके नक्शेकदम पर चलो, धर्म के इमामों का तरीका ऐसे मामलों में हमेशा स्वीकार करने और मानने का रहा है। जब किसी विश्वसनीय और भरोसेमंद व्यक्ति ने किसी चमत्कार (मोजज़ा) या विशेषता का उल्लेख किया, तो उसे सहर्ष स्वीकार किया और प्राणप्रिय की याद में खुशी-खुशी जगह दी, यहाँ तक कि यदि उन्हें खुद हदीसों में उसका आधार नहीं मिला, तो उन्होंने इसे अपनी दृष्टि की कमी माना; यह नहीं कहा कि यह गलत है, निराधार है, किसी हदीस में नहीं आया। न ही ऐसा हुआ कि जब हदीस से प्रमाण नहीं मिला तो उसके उल्लेख से रुक गए, बल्कि उस विश्वसनीय व्यक्ति के भरोसे पर उसे अपनी कृतियों में लिखते रहे। और ऐसा क्यों न हो, स्वस्थ बुद्धि की यही आवश्यकता है:

जलील लाभ (फ़ायदा-ए-जलीला): जब हमने उसे विश्वसनीय और भरोसेमंद मान लिया और ऐसे चमत्कार का होना या ऐसी विशेषता का विशिष्ट होना संसार के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र सत्ता से दूर नहीं है, क्योंकि इससे भी अधिक आश्चर्यजनक चमत्कार तवातुर (निरंतरता) से हुज़ूर से सिद्ध हैं, और उनका रब इससे अधिक पर सक्षम है, और उनके लिए इससे बेहतर विशेषताएं निश्चित रूप से उपलब्ध हैं और उनकी शान इससे भी कहीं ऊँची और महान है। फिर इनकार का कारण क्या है? जहाँ तक झुठलाने का प्रश्न है, उस रावी (वर्णनकर्ता) का विश्वसनीय और भरोसेमंद होना सिद्ध हो चुका है और उस पर भरोसा और विश्वास बताता है कि यदि वह अपनी ओर से कह देता तो वह अल्लाह और रसूल पर झूठ गढ़ने वाला होता।

"और उससे बड़ा ज़ालिम कौन है जो अल्लाह पर झूठ गढ़े।" (1) - और उससे बढ़कर ज़ालिम कौन जो अल्लाह पर झूठ बाँधे। (त)

इन कारणों पर विचार करके समझ लीजिए कि निश्चित रूप से उसे कोई हदीस मिली होगी, भले ही हमारी नज़र में न आई हो। यद्यपि इस फकीर का यह दावा उस व्यक्ति के लिए बिल्कुल स्पष्ट है जो हदीस और सीरत (जीवनी) की सेवा में रहा हो और इस मार्ग में विद्वानों के तरीके को जानता हो।

---

(1) अल-क़ुरान अल-करीम 11/18 पृष्ठ 719/772

تمہاری مدح و ستائش اور جمالِ صورت و کمالِ سیرت ایسی تشریح و توضیح سے بیان کروں گا کہ سننے والوں کے دل بے اختیار تمہاری طرف جھک جائیں اور نادیدہ تمہارے عشق کی شمع ان کے کانوں، سینوں میں بھڑک اٹھے گی۔ ایک عالم اگر تمہارا دشمن ہو کر تمہاری تنقیصِ شان اور محوِ فضال میں مشغول ہو تو میں قادر مطلق ہوں، میرے ساتھ کسی کا کاہی بس چلے گا۔ آخر اسی وعدے کا اثر تھا کہ یہود صدہا برس سے اپنی کتابوں سے ان کا ذکر نکالتے اور چاند پر خاک ڈالتے ہیں تو اہلِ ایمان اس بلند آواز سے ان کی نعت سناتے ہیں کہ سامع اگر انصاف کرے بے ساختہ پکار اٹھے۔ لاکھوں بے دینوں نے ان کے محوِ فضائل پر کمر باندھی، مگر مٹانے والے خود مٹ گئے اور ان کی خوبی روز بروز مترقی رہی، پھر اپنے مقصود سے تو یاس و نا امیدی کر لینا مناسب ہے ورنہ رب کعبہ ان کا کچھ نقصان نہیں، بالآخر ایک دن تو نہیں، تیرا ایمان نہیں۔

اے عزیز! سلف صالح کی روش اختیار کر اور ان کے قدم پر قدم رکھ، ائمہ دین کا وطیرہ ایسے معاملات میں دائماً تسلیم و قبول رہا ہے، جب کسی ثقہ معتمد علیہ نے کوئی معجزہ یا خاصہ ذکر کر دیا اسے مرحبا کہہ لیا اور حبیبِ جان میں بہ طیبِ خاطر جگہ دی، یہاں تک کہ اگر اپنے آپ احادیث میں اس کی اصل نہ پائی، قصور اپنی نظر کا جانا، یہ نہ کہا کہ غلط ہے، باطل ہے، کسی حدیث میں وارد نہیں، نہ یہی ہوا کہ جب حدیث سے ثبوت نہ ملا تھا اس کے ذکر سے باز رہتے بلکہ اسی طرح اپنی تصانیف میں اس ثقہ کے اعتماد پر اسے لکھتے آئے، اور کیوں نہ ہو، مقتضی عقل سلیم کا یہی ہے کہ:

فائدہ جلیلہ: جب ہم اسے ثقہ معتمد علیہ مان چکے اور وقوع ایسے معجزے کا یا اختصاص ایسے خاصہ کا ذاتِ پاک سرور عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے بعید نہیں کہ اس سے عجیب تر معجزات بہ تواتر حضور سے ثابت، اور ان کا رب اس سے زیادہ پر قادر، اور ان کے لئے اس سے بہتر خصائص بالقطع مہیا اور ان کی شان اس سے بھی ارفع و اعلٰی، پھر انکار کی وجہ کیا ہے، تکذیب میں تو اس راوی سے ثقہ معتمد علیہ ہونا ثابت ہو چکا اور وثوق و اعتماد اس کا بتاتا ہے کہ اگر من عند نفسہ کہہ دیتا خود اور رسول پر مفتری ہوتا،

"وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰی عَلَی اللہِ کَذِبًا"۔ ۱- اور اس سے بڑھ کر ظالم کون جو اللہ پر جھوٹ باندھے۔ (ت)

ان وجوہ پر نظر کر کے سمجھ لیجئے کہ بالضرور اس نے حدیث پائی، گو ہماری نظر میں نہ آئی۔ ہر چند کہ فقیر کا یہ دعوٰی اس شخص کے نزدیک بالکل بدیہی ہے جو خدمتِ حدیث وسیر میں رہا اور اس راہ میں روشِ علماء

۱۔ القرآن الکریم ۱۸/۱۱ Page 719 of 772

Fatawa Razawiyya Volume 30

I have observed this, but I am narrating a few examples for the understanding of the uninformed and to silence the objectors: Firstly: A fly never sat on his sacred body and pure clothes. Allama Ibn Sab' mentioned this in 'Khasais'. Scholars have clarified that its narrator is not known, yet they continued to mention it in their books without objection. It is stated in 'Shifa' by Qazi Iyad (may Allah have mercy on him):

"And indeed, the fly would not alight upon his body nor his clothes." — 1 (A fly never sat on your sacred body or pure clothes.)

Imam Jalaluddin Suyuti states in 'Khasais al-Kubra': "Chapter on what Qazi Iyad mentioned in Shifa and al-Iraqi in his Mawlid, that among his (peace and blessings of Allah be upon him) characteristics was that flies would not land on him. Ibn Sab' mentioned it in Khasais with the wording that no fly ever landed on his clothes, and added that among his characteristics was that lice did not harm him." — 2 (Qazi Iyad in Shifa and al-Iraqi in his Mawlid mentioned that among the characteristics of the Prophet was that flies did not sit on him. Ibn Sab' mentioned in Khasais in these words that a fly never sat on your clothes. And he added that lice did not trouble you.)

Sheikh Mulla Ali Qari states in the commentary of 'Shamail al-Tirmidhi': "And al-Fakhr al-Razi narrated that flies would not alight upon his clothes and that mosquitoes would not suck his blood." — 3 (Razi narrated that flies did not sit on your clothes and mosquitoes did not suck your blood.)

Allama Khafaji in 'Naseem al-Riyadh' quoted the saying of the scholars that its narrator was unknown, and regarding this specialty, he wrote that it is a miracle that the Truth (Subhanaho wa Ta'ala) bestowed upon His beloved. From the fruits of his thoughts, he wrote a quatrain in which this specialty is also clarified. Some non-Arab scholars wrote a subtle point based on the fact that all letters of the phrase 'Muhammad Rasulullah' are dotless, that a fly did not sit on your body, hence this pure phrase remained completely free of dots because they resemble flies. Then on the same subject another...

1. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, section on signs appeared at his birth, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 1/225.
2. Al-Khasais al-Kubra, chapter on mentioning Qazi Iyad in Shifa and al-Iraqi in Mawlid, Markaz Ahle Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat India, 1/68.

3. Shamail al-Tirmidhi.

फतवा रज़विया जिल्द 30

मैंने इसे देखा, लेकिन अनजानों को समझाने और इनकार करने वालों पर आरोप लगाने के लिए मैं कुछ उदाहरण बयान करता हूँ: पहला: आपके पवित्र शरीर और अति-शुद्ध कपड़ों पर मक्खी का न बैठना। अल्लामा इब्न सबा ने 'खसाइस' में इसका उल्लेख किया है। विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि इसके वर्णनकर्ता का पता नहीं चला, इसके बावजूद वे अपनी किताबों में बिना किसी आपत्ति के इसका उल्लेख करते आए हैं। काजी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैहि) की 'शिफ़ा' में है:

"और वास्तव में मक्खी उनके शरीर पर और उनके कपड़ों पर नहीं बैठती थी।" — 1 (मक्खी आपके पवित्र शरीर और शुद्ध कपड़ों पर नहीं बैठती थी।)

इमाम जलालुद्दीन सुयूती 'खसाइस अल-कुबरा' में फरमाते हैं: "काजी अयाज़ ने शिफ़ा में और इराकी ने अपनी मौलिद में उल्लेख किया है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की विशेषताओं में से एक यह भी थी कि मक्खी आप पर नहीं बैठती थी। इब्न सबा ने खसाइस में इन शब्दों के साथ इसका उल्लेख किया है कि मक्खी आपके कपड़ों पर कभी नहीं बैठी। और यह भी जोड़ा कि आपकी विशेषताओं में से यह भी था कि जुएं आपको परेशान नहीं करती थीं।" — 2 (काजी अयाज़ ने शिफ़ा में और इराकी ने अपनी मौलिद में ज़िक्र किया कि हुज़ूर की खुसूसियत में से यह भी है कि मक्खी आप पर न बैठती थी। इब्न सबा ने खसाइस में इन लफ़्ज़ों से ज़िक्र किया कि मक्खी आप के कपड़ों पर कभी न बैठी। और यह भी ज़्यादा किया कि जुएं आप को नहीं सताती थीं।)

शेख मुल्ला अली कारी 'शमाइल तिर्मिज़ी' की व्याख्या में फरमाते हैं: "और अल-फख़्र अल-राज़ी ने नकल किया कि मक्खियां उनके कपड़ों पर नहीं बैठती थीं और मच्छर उनका खून नहीं चूसते थे।" — 3 (राज़ी ने नकल किया कि मक्खियां आपके कपड़ों पर नहीं बैठती थीं और मच्छर आपका खून नहीं चूसते थे।)

अल्लामा खफ़ाजी ने 'नसीम अल-रियाज़' में विद्वानों का वह कथन नकल किया कि इसके वर्णनकर्ता का पता नहीं चला, और इस विशेषता के संबंध में लिखा कि यह एक करामत (चमत्कार) है जो अल्लाह सुब्हानहु व तआला ने अपने हबीब को अता की। उन्होंने अपने विचारों के परिणामों से एक रुबाई (चतुष्पदी) लिखी जिसमें इस विशेषता का स्पष्ट वर्णन है। कुछ अजमी (गैर-अरब) विद्वानों ने इसी आधार पर कि 'मुहम्मद रसूलुल्लाह' के कलिमे के सभी अक्षर बिना नुक्ते (बिंदु) वाले होते हैं, एक

लतीफा (बारीक बात) लिखा कि आपके शरीर पर मक्खी नहीं बैठती थी, इसलिए यह पाक कलिमा नुक्ते से पूरी तरह सुरक्षित रहा क्योंकि नुक्ते मक्खियों के समान होते हैं। फिर इसी विषय पर दूसरी...

1. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय: उनके जन्म के समय प्रकट हुए संकेतों का वर्णन, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 1/225।
2. अल-खसाइस अल-कुबरा, काजी अयाज़ का शिफ़ा में और इराकी का मौलिद में उल्लेख करने का अध्याय, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात भारत, 1/68।
3. शमाइल तिर्मिज़ी।

کو مشاہدہ کیا مگر ناواقفوں کے افہام اور منکروں پر الزام کے لئے چند مثالیں بیان کرتا ہوں: اولا: جسم اقدس و لباس انفس پر مکھی نہ بیٹھنا۔ علامہ ابن سبع نے خصائص میں ذکر فرمایا علماء نے تصریح کی اس کا راوی معلوم نہ ہوا، اور باوجود اس کے بلا نکیر اپنی کتابوں میں اسے ذکر فرماتے آئے۔ شفاء قاضی عیاض رحمتہ اللہ علیہ میں ہے:

وان الذباب کان لا یقع علی جسدہ ولا ثیابہ ۔ ۱ (مکھی آپ کے جسم اقدس اور لباس اطہر پر نہ بیٹھی تھی۔)

امام جلال الدین سیوطی خصائص کبرٰی میں فرماتے ہیں: باب ذکر القاضی عیاض فی الشفاء والعراقی فی مولدہ ان من خصائصہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم انہ کان لا ینزل علیہ الذباب، وذکرہ ابن سبع في الخصائص بلفظ انہ لم یقع علی ثیابہ ذباب قط وزاد ان من خصائصہ ان القمل لم تکن یؤذیہ ۔ ۲ (قاضی عیاض نے شفاء میں اور عراقی نے اپنی مولد میں ذکر کیا کہ حضور کی خصوصیات میں سے یہ بھی ہے کہ مکھی آپ پر نہ بیٹھتی تھی۔ ابن سبع میں ان لفظوں سے ذکر کیا کہ مکھی آپ کے کپڑوں پر کبھی نہ بیٹھی۔ اور یہ بھی زیادہ کیا کہ جوئیں آپ کو نہیں ستاتی تھیں۔)

شیخ ملا علی قاری شرح شمائل ترمذی میں فرماتے ہیں: ونقل الفخر الرازي ان الذباب کان لا یقع علی ثیابہ وان البعوض لا یمتص دمہ ۔ ۳ (رازی نے نقل کیا کہ مکھیاں آپ کے کپڑوں پر نہیں بیٹھتی تھیں اور مچھر آپ کا خون نہیں چوستے تھے۔)

علامہ خفاجی نے ''نسیم الریاض'' میں علماء کا وہ قول کہ اس کا راوی نہ معلوم ہوا، نقل کیا، اور اس خاصہ کی نسبت لکھا کہ ایک کرامت ہے کہ حق سبحانہ و تعالیٰ نے اپنے حبیب کو عطا کی

اور اپنے نتائج افکار سے ایک رباعی لکھی کہ اس اس میں بھی اس خاصہ کی تصریح ہے اور بعض علماء عجم نے اسی بناء پر کلمہ محمد رسول اللہ کے سب حروف بے نقطہ ہوتے ہیں، ایک لطیفہ لکھا کہ آپ کے جسم پر مکھی نہ بیٹھتی تھی، لہذا یہ کلمہ پاک کلی نقطوں سے محفوظ رہا کہ وہ شبیہ مکھیوں کے ہیں۔ پھر اسی مضمون پر دوسری

۱ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل و من ذالك مأظهر من الآيات عند مولده دار الكتب العلميہ بیروت ۲۲۵/۱ ۲ الخصائص الکبری باب ذکر القاضی عیاض في الشفاء والعراقی فی مولدہ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۶۸/۱ ۳ شمائل ترمذی

Fatawa Ridawiyya, Volume 30

Excerpt: His complete excerpt is this: Among the proofs of your prophethood (peace and blessings of Allah be upon him) is that flies would never land on your physical body nor on your clothing; this was stated by Ibn Sab’a. The Hadith scholars (Muhaddithin) said that its narrator is unknown. The singular of 'Dhubab' (flies) is 'Dhubaba'. It is said to be named so because whenever it is driven away, it returns. This miracle was bestowed upon you because Allah had kept you pure from all impurities, while flies, despite being repulsive, often come from filthy places. The same is said regarding the gnostic of Allah, Shaykh Abdul Qadir Jilani (may Allah be pleased with him), and there is nothing surprising in this, because sometimes what is a miracle (Mu'jiza) for a Prophet occurs as a wondrous feat (Karama) at the hands of a saint (Wali) of his Ummah. And I (Khaffaji) have composed a quatrain: 'You are the most noble, magnificent, and sweet Messenger; it is a wondrous thing that despite your sweetness, no fly would approach you, and no person of discernment has ever tasted sweetness greater than yours in all of existence.' Some non-Arab scholars wittily remarked that the phrase 'Muhammad Rasul Allah' contains no dotted letters (nuqta) because a dot resembles a fly; to protect his name from any resemblance to a flaw and as a mark of grace, as I said in his praise (peace and blessings of Allah be upon him): 'Indeed, the fly has been repelled, so it never ascends upon the Messenger of Allah, the praised Muhammad.' 'Undoubtedly, Allah kept the flies away from you so...'

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

इबारत: उनकी पूरी इबारत यह है: आपके नबूवत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दलाइल में से यह भी है कि मक्खी आपके न तो ज़ाहिरी जिस्म पर बैठती थी और न ही लिबास पर, यह इब्न सबा ने कहा है। मुहद्दिसीन ने कहा कि इसका रावी मालूम नहीं। 'ज़ुबाब' का वाहिद 'ज़ुबाबा' है। कहते हैं कि इसका यह नाम इसलिए है क्योंकि जब भी इसे भगाया जाता है, यह वापस आ जाती है। यह करामात आपको इसलिए अता हुई क्योंकि अल्लाह ने आपको तमाम गंदगियों से पाक रखा था, जबकि मक्खी गंदी होने के बावजूद गंदी जगहों से आती है। अल्लाह के आरिफ़ शेख अब्दुल कादिर जिलानी रज़ियल्लाहु अन्हु के बारे में भी यही कहा जाता है और इसमें कोई ताज्जुब की बात नहीं क्योंकि कभी ऐसा होता है कि जो चीज़ नबी का मोज़िज़ा होती है, वह उनकी उम्मत के वली के हाथों करामत के तौर पर ज़ाहिर होती है। और मैंने (खफ़ाजी) ने एक रुबाई कही है: 'आप सबसे महान, अज़ीम और मिठास वाले रसूल हैं, यह अजीब बात है कि आपकी मिठास के बावजूद मक्खी आपके करीब नहीं आती थी और किसी भी नज़र वाले ने मौजूदा चीज़ों में आपकी मिठास से ज़्यादा मिठास नहीं चखी।' और कुछ अजम (गैर-अरब) उलमा ने चतुराई से कहा कि 'मुहम्मद रसूल अल्लाह' में कोई नुक्ता (बिंदु) वाला अक्षर नहीं है, क्योंकि नुक्ता मक्खी के समान होता है; उनके नाम और मर्तबे को ऐब से बचाने के लिए, जैसा कि मैंने उनकी प्रशंसा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में कहा है: 'यकीनन मक्खी को भगा दिया गया है, इसलिए वह अल्लाह के रसूल, प्रशंसित मुहम्मद पर कभी नहीं बैठती।' 'बेशक अल्लाह ने मक्खियों को आपसे दूर कर दिया तो...'

पेज 721 ऑफ 772

عبارت: عبارته برمته: ومن دلائل نبوته صلى الله تعالى عليه وسلم ان الذباب كان لا يقع على ثيابه هذا مما قاله ابن سبع الا انهم قالوا لا يعلم من روى هذه والذباب واحدة ذبابة قيل انه سمي به لانه كلما اذب آب ای کلما طرد رجع وهذا مما اكرمه الله به لانه طهره الله من جميع الاقذار وهو مع استقذاره قد يجيء من مستقذر قيل وقد نقل مثلها عن ولى الله العارف به الشيخ عبدالقادر الكيلانى ولا بعد فيه لان معجزات الانبياء قد تكون كرامة لاولياء امته وفى رباعية لى: من اكرم مرسل عظيم حلا لم تدن ذبابة اذ ما حلا هذا اعجب و لم يذق ذو نظر في الموجودات من حلاه احلا وتظرف بعض علماء العجم فقال محمد رسول الله ليس فيه حرف منقوط لان الموجود ان النقط تشبه الذباب فصين اسمه ونعمته كما قلت في مدحه صلى الله تعالى عليه وسلم: لقد ذب الذباب فليس يعلو رسول الله محمودا محمد

ان کی مکمل عبارت یہ ہے: آپ کے دلائل نبوت سے یہ بھی ہے کہ مکھی آپ کے نہ تو ظاہری جسم پر بیٹھتی تھی اور نہ لباس پر، یہ ابن سبع نے کہا۔ محدثین نے کہا کہ اس کا راوی معلوم نہیں۔ ذباب کا واحد ذبابة ہے۔ کہتے ہیں اس کا یہ نام اس لئے ہے کہ اس کو جب بھی بھگایا جاتا ہے واپس آ جاتی ہے۔ یہ کرامت آپ کو اس لئے عطا ہوئی کہ اللہ نے آپ کو پاک رکھا تھا۔ شیخ عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے بارے میں یہی کہا جاتا ہے اور اس میں کوئی تعجب کی بات نہیں کیونکہ کبھی ایسا ہوتا ہے کہ جو چیز نبی کا معجزہ ہوتی ہے وہ بطور کرامت ولی کے ہاتھ سے سرزد ہو جاتی ہے اور میں (خفاجی) نے ایک رباعی کہی ہے: ”آپ بزرگ ترین، عظیم، مٹھاس والے رسول ہیں، یہ عجیب بات ہے کہ آپ کی مٹھاس کے باوجود مکھی آپ کے قریب نہ جاتی تھی اور کسی بھی صاحب نظر نے موجودات میں آپ کی مٹھاس سے زیادہ مٹھاس نہ چکھی۔“ اور بعض علماء عجم نے کہا کہ محمد رسول اللہ میں کوئی نقطہ نہیں ہے اس لئے کہ نقطہ مکھی کے

مشابہ ہوتا ہے، عیب سے بچانے کے لئے اور آپ کی تعریف کے لئے میں نے آپ کی مدح میں کہا ہے: لقد ذب الذباب فلیس یعلو رسول اللہ محمودا محمد "بلاشبہ اللہ نے مکھیوں کو آپ سے دور کر دیا تو"

Volume 30 - Fatawa Razawiyya

[Table] Arabic: “And the dot of the letter imitates it in shape, for that reason the script was stripped of them.” 1 Urdu: “A fly does not sit on you; Allah's Messenger is Mahmood (praiseworthy) and Muhammad (highly praised), and Allah has kept you protected even from the dots of letters which resemble a fly in shape.” [End Table]

Secondly: Ibn Sab'a stated among the characteristics of the Prophet that lice would not harm you. Allama Suyuti quoted this from Ibn Sab'a in Al-Khasa'is al-Kubra and maintained it as previously mentioned (as it has passed. -T) and Mulla Ali Qari states in Sharh al-Shama'il:

[Table] Arabic: “And among his characteristics is that his clothes were never lice-infested.” 2 Urdu: “There were no lice in your blessed clothes. (T)” [End Table]

Thirdly: Ibn Sab'a said that whichever animal the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would ride would remain the same throughout its life and would not grow old due to the blessing of the Prophet. Allama Suyuti states in Khasa'is:

[Table] Arabic: “Chapter: Ibn Sab'a said that among his characteristics (peace and blessings of Allah be upon him) is that any animal he rode remained in the state it was and did not age due to his blessing 3 (peace and blessings of Allah be upon him).” Urdu: “Ibn Sab'a said that among your characteristics was that whichever animal you rode, it would remain the same throughout its life and would not grow old due to your blessing, peace and blessings of Allah be upon him.” [End Table]

Fourthly: Abu Abdur Rahman Baqi bin Makhlad al-Qurtubi (may Allah have mercy on him), who is among the prominent figures of the third century, narrated from the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saw in the dark just as he saw in the light. Baihaqi narrated this hadith with a connected chain and Musnad, and Allama Khafaji cited its weakening from leading scholars like Ibn Bashkuwal, Uqayli, Ibn al-Jawzi, and Suhaili, to the extent that Dhahabi even called it fabricated in Mizan al-I'tidal. Nevertheless, Allama Khafaji himself says that since Baqi bin Makhlad and other reliable narrators mentioned it, and it is not far from the noble station of the Prophet, for what reason should it be denied?

[Table] Arabic: “And this is its summarized text: And Baqi bin Makhlad Abu Abdur Rahman narrated, whose birth was in Ramadan...” Urdu: “Its text in brief is this: Baqi

bin Makhlad Abu Abdur Rahman al-Qurtubi, whose birth was in Ramadan al-Mubarak...” [End Table]

1 Naseem al-Riyad fi Sharh Shifa al-Qadhi Iyad, Chapter: On the signs that appeared, etc. Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat, India, 3/282. 2 - 3 Al-Khasa'is al-Kubra, Ibn Sab'a said among his characteristics (peace and blessings of Allah be upon him), Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat, India, 2/24.

जिल्द 30 - फ़तावा रज़विया

[तालिका] अरबी: “और अक्षर का नुक्ता आकृति में उसकी नकल करता है, इसी कारण उस लिपि को उनसे मुक्त रखा गया।” 1 उर्दू: “आप पर मक्खी नहीं बैठती है; अल्लाह के रसूल महमूद और मुहम्मद हैं, और अल्लाह ने आपको उन अक्षरों के नुक्तों से भी सुरक्षित रखा जो आकृति में मक्खी की तरह होते हैं।” [तालिका समाप्त]

दूसरा: इब्न सबा ने हुज़ूर की विशेषताओं में कहा कि जूँ आपको कष्ट नहीं देती थी। अल्लामा सुयुति ने 'ख़साइस कुबरा' में इस तरह इब्न सबा से उद्धृत किया और इसे बरकरार रखा जैसा कि पहले उल्लेख किया गया है (जैसा कि गुज़र चुका है। -टी) और मुल्ला अली क़ारी 'शरह शमाइल' में फरमाते हैं:

[तालिका] अरबी: “और उनकी विशेषताओं में से यह है कि उनके कपड़ों में जूँ नहीं होती थी।” 2 उर्दू: “आपके मुबारक कपड़ों में जुएँ नहीं होती थीं। (टी)” [तालिका समाप्त]

तीसरा: इब्न सबा ने फरमाया कि जिस जानवर पर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) सवार होते, वह जीवन भर वैसा ही रहता और हुज़ूर की बरकत से बूढ़ा नहीं होता था। अल्लामा सुयुति 'ख़साइस' में फरमाते हैं:

[तालिका] अरबी: “अध्याय: इब्न सबा ने कहा कि उनकी विशेषताओं (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) में से यह था कि वे जिस भी जानवर पर सवार होते, वह उसी स्थिति में रहता जिसमें वह था और उनकी बरकत 3 (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के कारण बूढ़ा नहीं होता था।” उर्दू: “इब्न सबा ने कहा कि आपकी विशेषताओं में से यह था कि आप जिस जानवर पर सवार होते, वह जीवन भर वैसा ही रहता और आपकी बरकत के कारण बूढ़ा नहीं होता था, सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम।” [तालिका समाप्त]

चौथा: अबू अब्दुर रहमान बकी बिन मखलद कुर्तुबी (रहमतुल्लाह अलैह) ने, जो तीसरी शताब्दी के प्रमुखों में से हैं, उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) जैसा रोशनी में देखते थे वैसा ही अंधेरे में। इस हदीस को बैहक़ी ने मौसूला मुसनदा रिवायत किया और अल्लामा ख़फ़ाजी ने इब्न बश्कुवाल, उक़ैली, इब्न अल-जौज़ी और सुहैली जैसे बड़े उलेमा से इसकी तज़ईफ़ (कमज़ोरी) नकल की, यहाँ तक कि ज़हबी ने तो 'मीज़ान अल-एतिदाल' में इसे मौज़ू (मनगढ़ंत) ही कह दिया। इसके बावजूद, खुद अल्लामा ख़फ़ाजी फरमाते हैं कि चूँकि बकी

बिन मखलद और अन्य भरोसेमंद रावीओं ने इसका उल्लेख किया है और यह हुज़ूर की महान शान से दूर नहीं है, तो इसका इंकार किस वजह से किया जाए?

[तालिका] अरबी: “और यह इसका संक्षिप्त पाठ है: और बकी बिन मखलद अबू अब्दुर रहमान ने रिवायत किया, जिनका जन्म रमज़ान में हुआ था...” उर्दू: “इसका सारांश इस प्रकार है: बकी बिन मखलद अबू अब्दुर रहमान कुर्तुबी जिनका जन्म रमज़ानुल मुबारक में हुआ था...” [तालिका समाप्त]

1 नसीमुल रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा अल-काज़ी अयाज़, अध्याय: ज़ाहिर होने वाले संकेतों के बारे में, आदि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 3/282। 2 - 3 अल-ख़साइस अल-कुबरा, इब्न सबा ने उनकी विशेषताओं (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बारे में कहा, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात, भारत, 2/24।

पृष्ठ 722/772

[جدول] عربی: ونقط الحرف یحکیه بشکل لذاك الخط عنه قد تجرد ۱۔ اردو: آپ پر مکھی نہیں بیٹھتی ہے، اللہ کے رسول محمود و محمد ہیں اور حروف کے نقطے جو شکل میں مکھی کی طرح ہیں ان سے بھی اللہ نے اس لئے آپ کو محفوظ رکھا۔" [جدول ختم]

ثانیا: ابن سبع نے حضور کے خصائص میں کہا جوں آپ کو ایذا نہ دیتی۔ علامہ سیوطی نے خصائص کبری میں اس طرح ابن سبع سے نقل کیا اور برقرار رکھا کما مرّ (جیسا کہ گزر چکا ہے۔ ت) اور ملا علی قاری شرح شمائل میں فرماتے ہیں:

[جدول] عربی: ومن خواصه ان ثوبه لم یقمل ۲۔ اردو: آپ کے مبارک کپڑوں میں جوئیں نہیں ہوتی تھیں۔ (ت) [جدول ختم]

ثالثا: ابن سبع نے فرمایا جس جانور پر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سوار ہوتے عمر بھر ویسا ہی رہتا اور حضور کی برکت سے بوڑھا نہ ہوتا۔ علامہ سیوطی خصائص میں فرماتے ہیں:

[جدول] عربی: باب: قال ابن سبع من خصائصه صلی اللہ تعالی علیه وسلم ان کال دابة رکبها بقیت علی القدر الذی کانت علیه ولم تهرم ببرکته ۳صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم۔ اردو: ابن سبع نے کہا کہ آپ کے خصائص میں سے یہ تھا کہ آپ جس جانور پر سوار ہوتے تو وہ عمر بھر ویسا ہی رہتا اور آپ کی برکت کے باعث بوڑھا نہ ہوتا، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ [جدول ختم]

رابعا: ابو عبدالرحمٰن بقی بن مخلد قرطبی رحمۃ اللہ علیہ نے، جو اکابر اعیان مائۃ ثالثہ سے ہیں حضرت ام المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے حکایت کیا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جیسا روشنی میں دیکھتے تھے ویسا ہی تاریکی میں۔ اس حدیث کو بیہقی نے موصولاً مسنداً روایت

کیا اور علامہ خفاجی نے اکابر علماء مثل ابن بشکوال و عقیلی و ابن جوزی و سہیلی سے اس کی تضعیف نقل کی، یہاں تک کہ ذہبی نے تو میزان الاعتدال میں موضوع ہی کہہ دیا۔ بہ ایں ہمہ خود علامہ خفاجی فرماتے ہیں جیسا بقیہ بن مخلد وغیرہ ثقات نے اسے ذکر کیا اور حضور والا کی شان سے بعید نہیں تو اس کا انکار کس وجہ سے کیا جائے۔

[جدول] عربی: وهذا نصه ملتقطا وحكى بقى ابن مخلد ابوعبد الرحمن مولده في رمضان اردو: اس کی عبارت بالاختصار یہ ہے: بقی بن مخلد ابو عبدالرحمٰن قرطبی جن کی ولادت رمضان المبارک [جدول ختم]

۱۔ نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض فصل ومن ذلک ما ظهر من الآیات الخ مرکز اہلسنت گجرات ہند ۳/ ۲۸۲ ۲۔ ۳۔ الخصائص الکبریٰ قال ابن سبع من خصائصه صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۲/ ۲۴

Fatawa Razawiyya Volume 30

[First Section] (Arabic column): ...year two hundred and one and died in the year two hundred and seventy-six, on the authority of Aisha (may Allah be pleased with her), who said that the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) used to see in the darkness just as he used to see in the light. In another narration: just as he sees in the light. There is no doubt that he (may Allah bless him and grant him peace) was perfect in creation and strong in senses, so the occurrence of such a thing from him is not far-fetched. Reliable narrators like Ibn Mukhallad have narrated this, so there is no reason to deny it.

(Urdu column): [Born in] 201 AH and passed away in 276 AH, said that it is narrated from Aisha (may Allah be pleased with her) that she said: The Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) used to see in the dark. And in one narration, just as he used to see in the light. In this, there is no doubt that the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) was perfect in creation and strong in senses, so the occurrence of this state from him is not far-fetched. Furthermore, reliable people like Ibn Mukhallad have narrated it, so there is no reason to deny it.

[Middle Paragraph - Urdu]: Fifthly: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Beyond all this, despite the Hadith being extremely weak and not reliable for use, looking at the revival of parents, the vastness of power, and the greatness of the status of the refuge of Prophethood, one bows their head in submission and nothing comes to mind except "we submit and we believe." It was narrated from the Mother of the Believers, Siddiqa (may Allah be pleased with her), "We were with the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) during the Farewell Pilgrimage (Hajjat al-Wida). When we passed through the mountain pass of Hajun, he became tearful, grieved, and sorrowful. Then he went away, and when he returned, his face was joyful and his lips were smiling. I asked the reason. He said, 'I went to my mother's grave and asked God to bring her back to life. It was accepted, and she came back to life, believed, and then returned to rest in her grave.'"

[Second Section] (Arabic column): Al-Khatib narrated from Aisha (may Allah be pleased with her) that she said: The Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) performed Hajj with us. When he passed by the mountain pass of Hajun, he was weeping, sad, and distressed. Then he went and returned happy and smiling. I asked him, and he said: I went to my mother's grave...

(Urdu column): It is narrated from Lady Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her) that the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) performed Hajj along with us. When he reached the mountain pass of Hajun, he was crying and was grieved. Then he went somewhere. When he returned, he was joyful and was smiling. She says, I inquired about the reason...

[Footnote]: 1. Naseem al-Riyadh fi Sharh Shifa al-Qadi Iyad, chapter "As for the abundance of his intellect..." etc., Markaz-e-Ahle Sunnat Barkat-e-Raza Gujarat, India, 1/372 and 373.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[पहला भाग] (अरबी स्तंभ): ...वर्ष 201 और वर्ष 276 हिजरी में मृत्यु हुई, आयशा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से वर्णित है, उन्होंने कहा: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अंधेरे में वैसे ही देखते थे जैसे वे रोशनी में देखते थे। और एक अन्य वर्णन में: वैसे ही जैसे वे प्रकाश में देखते हैं। और इसमें कोई संदेह नहीं है कि वे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सृष्टि में पूर्ण और इंद्रियों में शक्तिशाली थे, इसलिए उनसे ऐसी चीज़ का घटित होना असंभव नहीं है। इब्न मुखल्लद जैसे विश्वसनीय वर्णनकर्ताओं ने इसे वर्णित किया है, इसलिए इसके इनकार का कोई कारण नहीं है।

(उर्दू स्तंभ): 201 हिजरी में पैदा हुए और 276 हिजरी में वफ़ात पाई, उन्होंने कहा कि आयशा सिद्दीका (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से वर्णित है, उन्होंने फरमाया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अंधेरे में देखा करते थे। और एक रिवायत में, जिस तरह रोशनी में देखते थे। इसमें कोई शक नहीं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कामिल-उल-खिलकत (सृष्टि में पूर्ण) और कवी-उल-हवास (शक्तिशाली इंद्रियों वाले) थे, तो आप से इस कैफियत का ज़ुहूर (प्रकट होना) दूर नहीं। फिर इसे इब्न मुखल्लद जैसे सिक़ा (विश्वसनीय) लोगों ने रिवायत किया है, लिहाज़ा इसके इनकार की कोई वजह नहीं।

[मध्य पैराग्राफ - उर्दू]: पाँचवां: बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम। इस सबसे बढ़कर यह है कि हदीस के अत्यंत कमज़ोर और विश्वसनीय न होने के बावजूद, माता-पिता के पुनरुद्धार, शक्ति की विशालता और रिसालत (पैगंबरी) की पनाहगाह की महानता को देखते हुए, समर्पण में सिर झुका दिया और 'हमने मान लिया और हमने तस्दीक की' (सल्लम्ना व सद्दक़ना) के सिवा कुछ न बन सका। उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत है, "हम हज्जतुल विदा में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ थे। जब उक़्बा हजून से गुज़र हुआ तो हुज़ूर अश्कबार (आंसू बहाने वाले), रंजीदा और मग़मूम (उदास) हुए। फिर आप तशरीफ़ ले गए, जब लौटकर आए तो चेहरा हशशाश-बशशाश (खुशमिज़ाज) था और होंठों पर मुस्कान थी। मैंने कारण पूछा। फरमाया, 'मैं अपनी माँ की कब्र पर गया और खुदा से अर्ज़ किया कि उन्हें ज़िंदा कर दे। वह कुबूल हुई और वह ज़िंदा होकर ईमान लाईं और फिर कब्र में आराम किया।'"

[दूसरा भाग] (अरबी स्तंभ): अल-खतीब ने आयशा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से उल्लेख किया है कि उन्होंने कहा: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमारे साथ हज किया। जब वे उक़्बा अल-

हजून से गुज़रे, तो वे रो रहे थे, दुखी और व्यथित थे। फिर वे गए और खुश और मुस्कुराते हुए वापस आए। मैंने उनसे पूछा, तो उन्होंने कहा: मैं अपनी माँ की कब्र पर गया था...

(उर्दू स्तंभ): हज़रत आयशा सिद्दीक़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमारे साथ हज किया। जब उक़्बा हजून पर पहुँचे तो रो रहे थे और ग़मगीन थे। फिर आप कहीं तशरीफ़ ले गए। जब वापस आए तो मसरूर (खुश) थे और मुस्कुरा रहे थे। फरमाती हैं मैंने सबब (कारण) दरियाफ्त किया...

[पाद टिप्पणी]: 1. नसीम अर-रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, अध्याय 'अम्मा वफ़ूरु अक़्लिही...' आदि, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात, भारत, 1/372 और 373।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

[پہلا حصہ] (عربی کالم): سنۃ احدی ومائتین وتوفی سنۃ ست وسبعین ومائتین عن عائشۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا انہا قالت کان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یری فی الظلمۃ کما یری فی الضوء وفی روایۃ کما یری فی النور ولاشک انہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کان کامل الخلقۃ قوی الحواس فوقوع مثل ھذا منہ غیر بعید وقد رواہ الثقات کابن مخلد ھذا فلا وجہ لانکارہ -۱-

(اردو کالم): ۲۰۱ھ اور وصال ۲۷۶ھ میں ہے، نے کہا کہ عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے مروی ہے انہوں نے فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تاریکی میں دیکھا کرتے تھے۔ او رایک روایت میں جس طرح کہ روشنی میں دیکھتے تھے۔ اس میں کچھ شک نہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ، کامل الخلقۃ، قوی الحواس تھے تو آپ سے اس کیفیت کا وقوع بعید نہیں، پھر اس کو ابن مخلد جیسے ثقات نے روایت کیا ہے لہذا اس کے انکار کی کوئی وجہ نہیں۔

[درمیانی پیراگراف - اردو]: خامسا: بسم اللہ الرحمن الرحیم ،اس سب سے زیادہ یہ ہے کہ باوجود حدیث کے شدید الضعف و غیر متمسک ہونے کے احیاء والدین ، وسعت قدرت و عظمت شان رسالت پناہی پر نظر کرکے گردنِ تسلیم جھکائی اور سوا سلمنا و صدقنا کچھ بن نہ آئی۔ ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے مروی ہوا ، حجۃ الوداع میں ہم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ تھے جب عقبہ حجون پر گزر ہوا حجور اشکبار ورنجیدہ و مغموم ہوئے، پھر تشریف لے گئے ، جب لوٹ کر آئے چہرہ ہشاش تھا اور لب تبسم ریز ، میں نے سبب پوچھا ، فرمایا، میں اپنی ماں کی قبر پر گیا اور خدا سے عرض کیا کہ انہیں زندہ کردے، وہ قبول ہوئی، اور وہ زندہ ہو کر ایمان لائیں اور پھر قبر میں آرام کیا۔

[دوسرا حصہ] (عربی کالم): اخرج الخطیب عن عائشۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا قالت حج بنارسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فمر بی علی عقبۃ الحجون وھو باک حزین مغتم ثم ذھب وعاد و ھو فرح متبسم فسألتہ فقال ذھبت الی قبر امی

(اردو کالم): حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے مروی ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہمارے ہمراہ حج کیا، جب عقبہ حجون پر پہنچے تو رو رہے تھے اور غمگین تھے ، پھر آپ کہیں تشریف لے گئے ، جب واپس آئے تو مسرور تھے اور تبسم فرما رہے تھے۔ فرماتی ہیں میں نے سبب دریافت

[حاشیہ]: ۱ نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض فصل اما وفور عقلہ الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱ / ۳۷۲ و ۳۷۳

Fatawa Rizwia Volume 30

(Arabic) So I asked Allah to bring her back to life, so she believed in me, then Allah took her back.[1]	**(Urdu) So you said: I went to my mother's grave, I asked my Allah, He brought her to life, she believed and then passed away.**

Imam Jalaluddin Suyuti states in *Khasais*: "There are unknown narrators in its chain, and Suhayli, after mentioning the revival of the parents from the Mother of the Believers, said: Its chains contain unknown people and the Hadith is severely rejected (*munkar*) and contradicts what is authentic (*sahih*)."

(Arabic) In *Majma' Bihar al-Anwar*: He stated the revival of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) parents until they believed in him, it says in its chain: there are unknown people and it is a very rejected (*munkar*) report that contradicts what is established in the *Sahih*.[2]	**(Urdu) In *Majma' Bihar al-Anwar* it is mentioned that Allah Almighty brought the parents of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) back to life and they believed in him. There are unknown people in its chain of narrators and this Hadith is severely rejected and contradicts the authentic ones.**

Nevertheless, in the same *Majma' Bihar al-Anwar*, he writes:

| (Arabic) In *al-Maqasid al-Hasana*: And how beautiful is what was said: Allah granted the Prophet grace upon grace, and was most compassionate to him. So He revived his mother and likewise his father, to believe in him by a subtle grace. We submit, for the Eternal One is capable of that, even if the Hadith reported in this sense is weak.[3] | (Urdu) The gist is in '*Maqasid*' and how well it is said: God granted the Prophet grace upon grace and was extremely kind to them, so He brought his parents back to life to believe in him by His subtle grace. We accept that the Eternal One has the power over this, even if the Hadith that came in this meaning is weak. | | :--- | :--- |

O dear one! You have heard, this is the way of the pillars of the firm religion and the masters of firm commentary, the Messenger of Allah...

---

[1] *Al-Khasais al-Kubra*, narrated from al-Khatib, chapter on what happened during the Farewell Pilgrimage, etc., Markaz Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India, 2/40. [2] *Majma' Bihar al-Anwar*, chapter on identifying some famous Hadiths, etc., Dar al-Iman, Madina al-Munawwarah, 5/236. [3] *Majma' Bihar al-Anwar*, chapter on identifying some famous Hadiths, etc., Dar al-Iman, Madina al-Munawwarah, 5/236.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

(अरबी) तो मैंने अल्लाह से उसे जीवित करने के लिए कहा, तो वह मुझ पर ईमान ले आई, फिर अल्लाह ने उसे वापस ले लिया।[1]

(उर्दू) तो आपने फ़रमाया: मैं अपनी माँ की क़ब्र पर गया था, मैंने अपने अल्लाह से दुआ की, उसने उन्हें जीवित कर दिया, वे ईमान लाईं और फिर वफ़ात पा गईं।

इमाम जलालुद्दीन सुयूती 'खसाइस' में फ़रमाते हैं: "इसके इसनाद में मजाहिल (अज्ञात लोग) हैं, और सुहैल ने उम्मुल मोमिनीन से वालिदैन (माता-पिता) के जीवित होने का उल्लेख करने के बाद कहा: इसके इसनाद में मजहूल लोग हैं और हदीस सख़्त मुनकर और सहीह के खिलाफ़ है।"

(अरबी) 'मजमा बिहार अल-अनवार' में है: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वालिदैन के जीवित होने को स्पष्ट किया गया यहाँ तक कि वे ईमान लाए, उसकी सनद के बारे में कहा गया कि इसमें मजाहिल हैं और यह सख़्त मुनकर है जो सहीह में साबित हदीसों के विपरीत है।[2]

(उर्दू) मजमा बिहार अल-अनवार में है कि अल्लाह तआला ने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वालिदैन को जीवित फ़रमाया और वे आप पर ईमान लाए। इसके इसनाद में मजाहिल हैं और यह हदीस सख़्त मुनकर और सहीह के खिलाफ़ है।

इसके बावजूद उसी 'मजमा बिहार अल-अनवार' में लिखते हैं:

| (अरबी) 'अल-मक़ासिद अल-हसना' में: और क्या ही ख़ूब कहा गया है: अल्लाह ने नबी को फ़ज़्ल पर फ़ज़्ल अता फ़रमाया, और उन पर निहायत मेहरबान था। पस उनके माता-पिता को उन पर ईमान लाने के लिए अपने लुत्फ़ व करम से जीवित किया। हम तस्लीम करते हैं कि क़दीम (अल्लाह) इस पर.क़ुदरत रखता है, भले ही इस अर्थ में वारिद हदीस ज़ईफ़ हो।[3] | (उर्दू) हासिल यह कि 'मक़ासिद' में है और क्या ख़ूब कहा, ख़ुदा ने नबी को फ़ज़्ल पर फ़ज़्ल ज़्यादा अता फ़रमाए और उन पर निहायत मेहरबान था, पस उनके वालिदैन को उन पर ईमान लाने के लिए ज़िंदा किया और अपने फ़ज़्ल-ए-लतीफ़ से, हम तस्लीम करते हैं कि क़दीम तो इस पर क़ुदरत रखता है अगरचे जो हदीस इस मायने में वारिद हुई, ज़ईफ़ है। | | :--- | :--- |

ऐ अज़ीज़! सुना तूने, यह है तरीक़ा अरकान-ए-दीन-ए-मतीन और असातीन-ए-शर्ह-ए-मतीन का, रसूलुल्लाह...

[1] अल-खसाइस अल-कुबरा, बहवाला अल-खतीब, बाब मा वक़ा फ़ी हज्जतुल विदाअ इत्यादि, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत, 2/40. [2] मजमा बिहार अल-अनवार, फ़स्ल फ़ी तयीन बा'ज़ अल-अहादीस अल-मुश्तहरा इत्यादि, दार अल-ईमान, मदीना अल-मुनव्वरा, 5/236. [3] मजमा बिहार अल-अनवार, फ़स्ल फ़ी तयीन बा'ज़ अल-अहादीस अल-मुश्तहरा इत्यादि, दार अल-ईमान, मदीना अल-मुनव्वरा, 5/236.

पृष्ठ ७२४ / ७७२

فسألت الله ان يحييها فأمنت بی وردہا الله 1۔

کیا تو آپ نے فرمایا: میں اپنی ماں کی قبر پر گیا تھا، میں نے اپنے اللہ سے سوال کیا ، اس نے ان کو زندہ کیا، وہ ایمان لائیں اور پھر انتقال فرما گئیں۔

امام جلال الدین سیوطی خصائص میں فرماتے ہیں: اس کی سند میں مجاہیل ہیں، اور سہیلی نے ام المومنین سے احیائے والدین ذکر کرکے کہا: اس کے اسناد میں مجہولین ہیں اور حدیث سخت منکر اور صحیح کے معارض۔

ففی مجمع بحار الانوار صرح احیاء ابوی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حتی امنابہ، قال فی اسنادہ مجاھیل وانہ ح منکر جدا یعارضہ ماثبت فی الصحیح 2۔

مجمع بحار الانوار میں ہے کہ اللہ تعالٰی نے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے والدین کو زندہ فرمایا وہ آپ پر ایمان لائے۔ اس کے اسناد میں مجاہیل ہیں اور یہ حدیث سخت منکر اور صحیح کے معارض ہے۔

بایں ہمہ اسی مجمع بحار الانوار میں لکھتے ہیں:

| فی المقاصد الحسنۃ و اما احسن ماقال حباہ اللہ النبی مزید فضل علی فضل وکان بہ رؤوفا فاحیی امہ وکذا اباہ لایمان بہ فضلا لطیفا نسلم فالقدیم بذا قدیر وان کان الحدیث بہ ضعیفا 3 | حاصل یہ مقاصد میں ہے اور کیا خوب کہا، خدا نے نبی کو فضل پر فضل زیادہ عطا فرمائے اور ان پر نہایت مہربان تھا، پس ان کے والدین کو ان پر ایمان لانے کے لئے زندہ کیا اور اپنے فضل لطیف سے، ہم تسلیم کرتے ہیں کہ قدیم تو اس پر قدرت رکھتا ہے اگرچہ جو حدیث اس معنی میں وارد ہوئی، ضعیف ہے۔

| | :--- | ---: | ---: |

اے عزیز! سناتو نے، یہ ہے طریقہ اراکین دین متین واساطین شرح متین، رسول اللہ

---

1 الخصائص الکبریٰ بحوالہ الخطیب باب ما وقع فی حجۃ الوداع الخ مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۲/ ۴۰ 2 مجمع بحار الانوار فصل فی تعیین بعض الاحادیث المشتہرۃ الخ دارالایمان مدینۃ المنورۃ ۵ /۲۳۶ 3 مجمع بحار الانوار فصل فی تعیین بعض الاحادیث المشتہرۃ الخ دارالایمان مدینۃ المنورۃ ۵ /۲۳۶

Fatawa Razawiyya, Volume 30

Regarding the veneration and love of the Prophet ﷺ, it is not that the miracles and unique attributes of the Prophet established from authentic (Sahih) Hadiths, which great scholars have consistently clarified in their reliable and authoritative works—the credibility and authority of which is brighter than the midday sun—and alongside which sound intellect has established luminous proofs that no one could find fault with; yet despite all this, you deny them and persist in rejecting the established truth. Whereas there is neither any acceptable flaw or reasonable criticism in those Hadiths, nor can you question those Imams being documented with proofs and trusted authorities. Then what is the cure for this stubbornness, crooked argumentation, and domineering imposition? Everyone's tongue is in their own control; they can call the day 'night' or the sun 'darkness' if they wish.

Ultimately, if you deny it, do you have any proof or is it just something you're saying? Even if, for the sake of argument, the Hadiths narrated in this chapter were deemed unreliable, and the scholars who clarified them were considered untrustworthy, and the decisive proofs established for them were not considered worthy of attention—even then, what is the proof for denial and on what basis is the existence of a shadow [for the Prophet] claimed? If any Hadith has come regarding this, show it; or tell us if you received an inspiration while sitting at home? Reasoning based solely on human material nature is against faith.

What relation does dust have with the pure world? (What comparison is there between soil and the pure realm. - T)

He is a human, but hundreds of thousands of times more noble and beautiful than the celestial world. He is a human, but thousands of times more refined than spirits and angels. He himself says: "Lastu kamithlikum" ("I am not like you"). Reported by the two Sheikhs[1] (Imam Bukhari and Imam Muslim narrated it. - T). And it is narrated "Lastu kahai'atikum"[2] ("I am not of your form/disposition"). And it is narrated "Ayyukum mithli"[3] ("Which of you is like me?").

---

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Fasting, Chapter on Al-Wisal, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/263; Sahih Muslim, Book of Fasting, Chapter on Prohibition of Al-Wisal, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/351 & 352. [2] Sahih al-Bukhari, Book of Fasting, Chapter on Al-Wisal, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/263 & 264; Sahih Muslim, Book of Fasting, Chapter on Prohibition of Al-Wisal, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/351 & 352. [3] Sahih

al-Bukhari, Book of Fasting, Chapter on Al-Wisal, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/263; Sahih Muslim, Book of Fasting, Chapter on Prohibition of Al-Wisal, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/351.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

नबी करीम ﷺ के ताज़ीम व मोहब्बत में, न कि वो मोजिज़े और खुसूसियात जो सहीह अहादीस से साबित हैं और बड़े-बड़े उलमा अपनी मोतबर और सनदी किताबों में, जिनका एतबार और सनद दोपहर के सूरज से ज़्यादा रौशन है, बिना किसी इंकार के उसकी सराहत (व्याख्या) करते आ रहे हैं। और इसके साथ अक़्ल-ए-सलीम ने उन पर वो रौशन दलीलें क़ायम की हैं जिन पर कोई उंगली नहीं उठा सकता। इसके बावजूद आप उसका इंकार करते हैं और साबित शुदा हक़ को झुठलाने पर अड़े हुए हैं। हालांकि न तो उन हदीसों में कोई स्वीकार्य कमी या तर्कसंगत आलोचना की गुंजाइश है, और न ही आप उन इमामों की दलीलों और उनकी विश्वसनीयता पर सवाल उठा सकते हैं। फिर इस हठधर्मी, टेढ़ी बहस और ज़बरदस्ती का क्या इलाज? ज़बान हर एक के अपने इख़्तियार में है, चाहे तो दिन को रात कह दे या सूरज को अंधेरा।

आख़िर तुम जो इंकार करते हो, तो तुम्हारे पास भी कोई दलील है या बस अपने मुँह से कह देना ही काफ़ी है? अगर मान लिया जाए कि इस बारे में जो हदीसें आई हैं वो ग़ैर-मोतबर हों, और जिन उलमा ने उनकी सराहत की है उन्हें भी क़ाबिल-ए-एतमाद न मानो, और जो क़तई दलीलें उन पर क़ायम हुईं उन्हें भी तवज्जो के लायक न समझो, फिर भी इंकार का क्या सबूत है और साये (परछाईं) के होने का दावा किस बुनियाद पर है? अगर इस बारे में कोई हदीस आई हो तो दिखाओ, या घर बैठे तुम्हें कोई इल्हाम (प्रेरणा) हुआ हो तो बताओ। महज़ इंसानी जिस्मानी बनावट पर क़यास (अनुमान) करना ईमान के ख़िलाफ़ है।

पाक आलम (पवित्र संसार) से खाक (मिट्टी) की क्या निस्बत? (मिट्टी को पाक आलम से क्या मुक़ाबला। - त)

वो बशर (इंसान) हैं मगर आलम-ए-उलवी (स्वर्गीय संसार) से लाख दर्जा अफ़ज़ल और हसीन हैं। वो इंसान हैं मगर रूहों और फ़रिश्तों से हज़ार दर्जा ज़्यादा लतीफ़ (कोमल/सूक्ष्म) हैं। वो खुद फ़रमाते हैं: "लस्तु कमिथलिकुम" ("मैं तुम जैसा नहीं हूँ")। इसे शैख़ैन[1] ने रिवायत किया है। (इसे इमाम बुखारी और इमाम मुस्लिम ने रिवायत किया है। - त)। और रिवायत है: "लस्तु क-हैअतिकुम"[2] ("मैं तुम्हारी हैयत (रूप/प्रकृति) पर नहीं हूँ")। और रिवायत है: "अय्युकुम मिस्ली"[3] ("तुममें कौन मुझ जैसा है?")।

---

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल सौम, बाबुल विसाल, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/263; सहीह मुस्लिम, किताबुल सैयाम, बाब अन-नह्य अनिल विसाल, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/351 और

352। [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुल सौम, बाबुल विसाल, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/263 और 264; सहीह मुस्लिम, किताबुल सैयाम, बाब अन-नह्य अनिल विसाल, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/351 और 352। [3] सहीह अल-बुखारी, किताबुल सौम, बाबुल विसाल, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/263; सहीह मुस्लिम, किताबुल सैयाम, बाब अन-नह्य अनिल विसाल, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/351।

पृष्ठ 725 का 772

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و محبت میں، نہ یہ کہ جو معجزہ و خاصہ حضور کا احادیث صحیحہ سے ثابت اور اکابر علماء برابر اپنی تصانیف معتبرہ مستندہ میں، جن کا اعتبار واستناد آفتاب نیمروز سے روشن تر ہے، بلانکیر و منکر اس کی تصریح کرتے آئے ہوں اور اس کے ساتھ عقل سلیم نے ان پر وہ دلائل ساطعہ قائم کئے ہوں جن پر کوئی حرف نہ رکھ سکے، بایں ہمہ اس سے انکار کیجئے اور حق ثابت کے رد پر اصرار، حالانکہ نہ ان حدیثوں میں کوئی سقم مقبول وجرح معقول مے دارو، نہ ان ائمہ کے مستند با دلائل معتمد ہونے میں کلام کر سکو، پھر اس مکابرہ کج بحثی اور تحکم وزبردستی کا کیا علاج، زبان ہر ایک کی اس کے اختیار میں ہے چاہے دن کو رات کہہ دے یا شمس کو ظلمات۔

آخر تم جو انکار کرتے ہو تو تمہارے پاس بھی کوئی دلیل ہے یا فقط اپنے منہ سے کہہ دینا، اگر بفرض محال جو حدیثیں اس باب میں وارد ہوئیں نامعتبر ہوں اور جن جن علماء نے اس کی تصریح فرمائی انہیں بھی قابل اعتماد نہ مانو اور جو دلائل قاطعہ اس پر قائم ہوئے وہ بھی صالح التفات نہ کہے جائیں، تاہم انکار کا کیا ثبوت اور وجود سایہ کا کس بناء پر، اگر کوئی حدیث اس بارے میں آئی ہو تو دکھاؤ یا گھر بیٹھے تمہیں الہام ہوا ہو تو بتاؤ، مجرد مادہ من پر قیاس تو ایمان کے خلاف ہے ع

چہ نسبت خاک را بعالم پاک (مٹی کو عالم پاک سے کیا نسبت۔ت)

وہ بشر ہیں مگر عالم علوی سے لاکھ درجہ اشرف واحسن، وہ انسان ہیں مگر ارواح وملائکہ سے ہزار درجہ الطف، وہ خود فرماتے ہیں: لست کمثلکم "میں تم جیسا نہیں" رواہ الشیخان1 (اسے امام

بخاری اور امام مسلم نے روایت کیا۔ت) ویروی لست کھیئتکم 2 ۔ "میں تمہاری ہیئت پر نہیں"۔ ویروی ایکم مثلی 3 "تم میں کون مجھ جیسا ہے"۔

---

1 صحیح البخاری کتاب الصوم باب الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۶۳، صحیح مسلم کتاب الصیام باب النھی عن الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۵۱ و ۳۵۲، 2 صحیح البخاری کتاب الصوم باب الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۶۳ و ۲۶۴، صحیح مسلم کتاب الصیام باب النھی عن الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۵۱ و ۳۵۲ 3 صحیح البخاری کتاب الصوم باب الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۶۳، صحیح مسلم کتاب الصیام باب النھی عن الوصال قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۵۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

Finally, I heard Allama Khafaji saying: Your being human and being a shining light are not contradictory. If for me, he is light upon light, then based on the false idea that since we all have shadows, he must also have one, how far does the claim of proving a shadow fall from reason and faith?

Muhammad is a human, but not like other humans; rather, he is a ruby among stones. (Muhammad ﷺ is such a human that no other human is like him, rather he is like a ruby among stones. - T) May the blessings of Allah Almighty be upon him, his family, and all his companions.

Inspiration of the answer: In awakening and dispelling doubts and illnesses, despite the heart being at the peak of peace and submission at this stage, in the level of research and scrutiny, a whisper and concern passed through the imperfect mind until Allah the Exalted, through His vast benevolence, inspired this poor servant with the answer. Through this, imagination gained light and the waiting heart achieved joy.

| Praise be to Allah for what He has bestowed, and peace and blessings be upon this master. | All praises are for Allah who is worthy of all praises, and blessings and peace be upon the master of the two worlds. |

I say: and success is only from Allah (So I say, and success is only from Allah. - T)

First Premise: It is proven from authentic Hadith that the noble Companions (may Allah be pleased with them all) sat before the presence of the Messenger with utmost respect and dignity, with their heads bowed and eyes lowered. The awe of the royal majesty would so overpower their pure hearts that it was impossible to look up.

| (Bukhari) From Miswar bin Makhrama and Marwan bin al-Hakam in a long Hadith regarding the event of Hudaibiyah: Then Urwa began to gaze at the companions of the Prophet ﷺ with his eyes. He said, "By Allah, the Messenger of Allah ﷺ never spat except that it fell into the palm of one of them, and he rubbed it on his face and skin. When he commanded them... | Miswar bin Makhrama and Marwan bin al-Hakam mention in the long story of Hudaibiyah that Urwa was staring at the companions of the Prophet. He said, "By God, whenever the Messenger of Allah ﷺ blew his nose, it fell into the hand of some companion, and he rubbed it on his face and applied it to his body. When you commanded, they were quick to obey. When you performed ablution... |

1 Afzal-us-Salawat 'ala Sayyid-is-Sadat, Virtues of Durood, Maktaba Nabawiya Lahore, p. 150 Page 726 of 772

फतावा रज़विया खंड 30

अंतत; मैंने अल्लामा खफाजी को कहते सुना: आपका मानव होना और एक चमकता हुआ नूर होना विरोधाभासी नहीं है। यदि मेरे लिए वह 'नूरुन अला नूर' (नूर पर नूर) हैं, तो इस गलत विचार पर कि चूंकि हम सभी की छाया होती है, उनकी भी होगी, छाया के प्रमाण का दावा करना बुद्धि और ईमान से कितना दूर है।

मुहम्मद एक इंसान हैं लेकिन आम इंसानों की तरह नहीं; बल्कि वे पत्थरों के बीच एक याकूत (माणिक) की तरह हैं। (मुहम्मद ﷺ एक ऐसे इंसान हैं जिनके जैसा कोई दूसरा इंसान नहीं है, बल्कि वे पत्थरों के बीच याकूत के समान हैं। - त) अल्लाह तआला की रहमतें उन पर, उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर हों।

उत्तर की प्रेरणा: भ्रम और रोगों को दूर करने और जगाने में, इस स्थान पर हृदय के पूर्ण संतोष और समर्पण के बावजूद, शोध और जाँच के स्तर पर, इस अपूर्ण मस्तिष्क में एक विचार और खदशा आया, यहाँ तक कि अल्लाह तआला ने अपनी असीम कृपा से इस फकीर को उसका उत्तर प्रदान किया। जिससे कल्पना को प्रकाश मिला और प्रतीक्षा करने वाले हृदय को हर्ष प्राप्त हुआ।

| अल्हम्दुलिल्लाह अला मा औला वस्सलातु वस्सलामु अला हाज़ल मौला। | सभी प्रशंसाएँ अल्लाह के लिए हैं जो प्रशंसा के योग्य है, और दरूद व सलाम दोनों जहाँ के आका पर। |

मैं कहता हूँ: और सफलता केवल अल्लाह की ओर से है (चुनांचे मैं कहता हूँ और तौफीक अल्लाह ही की तरफ से है। - त)

प्रथम प्रस्तावना (मुकदमा उला): प्रामाणिक हदीस से यह सिद्ध है कि सहाबा किराम (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) रसूल की उपस्थिति में अत्यंत सम्मान और गरिमा के साथ सिर झुकाए और आँखें नीची किए बैठते थे। उनके शुद्ध हृदयों पर शाही जलाल का ऐसा रोब छाया रहता कि ऊपर आँख उठाना संभव न था।

| (बुखारी) मिस्वार बिन मख़रमा और मरवान बिन अल-हकम से हुदैबिया के किस्से में एक लंबी हदीस में वर्णित है: फिर उर्वा नबी के सहाबा को अपनी आँखों से देखने लगा। उसने कहा, "खुदा की कसम, रसूलुल्लाह ﷺ ने जब भी बलगम निकाला, वह उनमें से किसी न किसी की हथेली में गिरा, और उसने उसे अपने चेहरे और शरीर पर मल लिया। और जब आपने उन्हें आदेश दिया... | मिस्वार

बिन मख़रमा और मरवान बिन अल-हकम हुदैबिया के लंबे किस्से में ज़िक्र करते हैं कि उर्वा नबी के सहाबा को घूर रहा था, उसने कहा कि खुदा की कसम! रसूलुल्लाह ﷺ ने जब भी नाक सुंकी तो किसी न किसी सहाबी के हाथ में पड़ी और उसने अपने चेहरे पर मली और अपने जिस्म पर लगाई, जब आपने हुक्म दिया तो उन्होंने मानने में जल्दी की, जब आपने वज़ू... |

1 अफ़ज़ल-उस-सलात अला सैय्यद-इस-सादात, फ़ज़ाइल-ए-दरूद, मकतबा नबविया लाहौर, पृ. 150 पृष्ठ 726 / 772

آخر علامہ خفاجی کو فرماتے سنا: آپ کا بشر ہونا اور نور و درخشندہ ہونا منافی نہیں کہ اگر مجھے تو وہ نور علی نور ہیں، پھر اس خیالِ فاسد پر کہ ہم سب کا سایہ ہوتا ہے ان کا بھی ہوگا تو ثبوتِ سایہ کا قائل ہونا عقل و ایمان سے کس درجہ دور پڑتا ہے۔

محمد بشر لا کالبشر بل ھو یاقوت بین الحجر (محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایسے بشر ہیں جن جیسا کوئی بشر نہیں، بلکہ وہ پتھروں کے درمیان یاقوت ہیں۔ ت) صلی اللہ تعالٰی علیہ وعلی آلہ وصحبہ اجمعین۔

القائے جواب: ایقاظ دفعِ اوہام و امراض میں، اس مقام پر باوجودیکہ قلب بحمد اللہ غایت اطمینان و تسلیم پر تھا مگر مرتبہ کاوش و تنقیح میں وسوسہ ایک خدشہ ذہنِ ناقص میں گزرا تھا یہاں تک کہ حق جل وعلا نے اپنے کرمِ عمیم سے فقیر کو اس کا جواب القاء فرمایا جس سے تصور کو نور اور دل منتظر کو سرور حاصل ہوا۔

| الحمد للہ علی ما اولٰی والصلوۃ والسلام علی ھذا المولٰی۔ | سب تعریفیں اللہ کے لئے جو تعریفوں کے لائق ہے اور درود و سلام آقائے دو جہاں پر۔ |

فأقول: وباللہ التوفیق (چنانچہ میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ ہی کی طرف سے ہے۔ ت)

مقدمہ اولٰی: حدیث صحیحہ سے ثابت کہ صحابہ کرام رضوان اللہ تعالٰی علیہم اجمعین حضور رسالت میں نہایت ادب و وقار سے سر جھکائے، آنکھیں نیچی کئے بیٹھے، رعبِ جلالِ سلطانی ان کے قلوبِ صافیہ پر ایسا مستولی ہوتا کہ اوپر نگاہ اٹھانا ممکن نہ تھا۔

| خ عن مسور بن مخرمة و مروان ابن الحكم فی حدیث طویل فی قصة الحدیبیة ثم ان عروة جعل یمرق اصحاب النبی صلی الله تعالٰی علیہ وسلم بعینیہ قال فو الله ما تنخم رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم نخامة الا وقعت فی کف رجل منهم فدلك بها وجهہ وجلده واذا امرهم | مسور بن مخرمہ اور مروان بن الحکم حدیبیہ کے طویل قصے میں ذکر کرتے ہیں کہ عروہ اصحابِ نبی کو گھور رہا تھا، اس نے کہا کہ بخدا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جب بھی ناک سُنکی تو کسی نہ کسی صحابی کے ہاتھ میں پڑی اور اس نے اپنے چہرے پر ملی اور اپنے جسم پر لگائی، جب آپ نے حکم دیا تو انہوں نے ماننے میں جلدی کی، جب آپ وضو |

Arabic Text

When he gave a command, they hurried to fulfill it. When he performed ablution, they almost fought for the water from his ablution. When he spoke, they lowered their voices in his presence, and out of respect for him, they did not look at him fixedly. So Urwa returned to his companions and said, "O people! By Allah, I have visited kings, Caesar, Khosrau, and the Negus. By Allah, I have never seen a king whose companions revered him as the companions of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) revere him."

Urdu Translation

When he spoke, they would almost fight to get the water from his ablution. And when he spoke, the companions would lower their voices and, out of respect for him, could not look towards him. So he (Urwa) returned to his companions and said, "I have been to the courts of Caesar, Khosrau, and the Negus, but I have never seen a king whose companions revere him as the companions of Muhammad revere him."

For this reason, traditions are narrated from most of the senior companions regarding the noble appearance that they could not look at him fully, rather they would not raise their eyes, as will be seen later (t). In fact, what was the need for any tradition in this sense? Sound reason itself testifies that the courtiers of even low-ranking Nawabs and governors treat them with such etiquette: if they are standing, their gaze does not go beyond their feet; if they are sitting, they do not place their feet ahead of their knees; they do not look directly at the ruler himself; looking left or right or ahead or behind is out of the question. However, what comparison can this etiquette have with that of the noble companions? Faith was heavier than mountains in their hearts, and being present in the sacred court was for them like facing the King of the Heavens and the Earth. And why should it not be so, when the Holy Quran itself has repeatedly told them clearly that the matter of Ours and Our Beloved is one? To obey him is to obey Us, and to disobey him is to sin against Us. Affection for him is love for Us, and resentment towards him is enmity towards Us. To honor him is Our glorification, and disrespect towards him is our impoliteness. Therefore, when they attained the honor of presence, their hearts would be filled with the fear of God, their necks bowed, eyes lowered, voices hushed, and limbs still. In such a state, when can their gaze turn towards this or that, such that a thought would go towards the presence or absence of blackness? And necessarily, for people who are so full of etiquette and all-round respect, their gaze towards their throne-like station will not

be without a purpose. In this state, the self will be focused towards that goal, for example, the observation of beauty.

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of Conditions in Jihad and Reconciliation with the People of War, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/397; Al-Khasais al-Kubra, Chapter on the Signs that Occurred in the Year of al-Hudaybiyyah, Markaz Ahle Sunnat Barakat-e-Raza, Gujarat, India, 1/240 and 241.

अरबी पाठ

जब वह कोई हुक्म देते तो वे उसे पूरा करने के लिए दौड़ते। जब वह वज़ू करते तो उसके पानी के लिए लगभग आपस में लड़ पड़ते। जब वह बात करते तो वे अपनी आवाज़ें नीची कर लेते और उनके सम्मान में उनकी ओर आँख भर कर नहीं देखते थे। फिर उरवा अपने साथियों के पास लौटे और कहा, 'ऐ लोगों! खुदा की कसम, मैं कैसर, किसरा और नजाशी जैसे बादशाहों के दरबार में गया हूँ, लेकिन खुदा की कसम, मैंने किसी ऐसे बादशाह को नहीं देखा जिसके साथी उसका इतना सम्मान करते हों जितना मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबी उनका करते हैं।'

उर्दू अनुवाद

जब वे फ़रमाते तो वे वज़ू का पानी लेने पर लड़ने के करीब हो जाते, और जब गुफ़्तगू फ़रमाते तो सहाबा अपनी आवाज़ें पस्त कर लेते और आपकी ताज़ीम की वजह से आपकी तरफ़ निगाह न कर पाते थे, तो वह अपने साथियों की तरफ़ लौट आया और कहा मैंने कैसर-ओ-किसरा-ओ-नजाशी के दरबारों में आया मगर ऐसा कोई बादशाह न देखा जिसकी ताज़ीम उसके साथी ऐसे करते हों जैसी मुहम्मद की उनके सहाबी करते हैं।

इसी कारण हुलिए शरीफ़ (पवित्र स्वरूप) के बारे में अधिकांश बड़े सहाबा से हदीसें मिलती हैं कि वे उन्हें आँख भर कर नहीं देख सकते थे, बल्कि अपनी नज़रें ऊपर नहीं उठाते थे जैसा कि आगे आएगा (त)। बल्कि इस विषय में किसी हदीस की ज़रूरत ही क्या थी? अक्ल-ए-सलीम (स्वस्थ बुद्धि) स्वयं गवाही देती है कि मामूली नवाबों और हाकिमों के दरबारी उनके साथ किस शिष्टाचार से पेश आते हैं: यदि वे खड़े हों तो उनकी नज़र उनके पैरों से आगे नहीं बढ़ती; यदि वे बैठे हों तो अपने घुटनों से आगे पैर नहीं रखते; स्वयं उस हाकिम से आँख नहीं मिलाते; दाएँ-बाएँ या आगे-पीछे देखना तो दूर की बात है। जबकि इस शिष्टाचार की तुलना सहाबा किराम के शिष्टाचार से क्या? उनके दिलों में ईमान पहाड़ से भी अधिक भारी था और पवित्र दरबार में हाज़िरी उनके निकट ज़मीन और आसमानों के बादशाह (अल्लाह) का सामना करने के समान थी। और ऐसा क्यों न होता जबकि कुरान मजीद ने उन्हें सैकड़ों जगह स्पष्ट रूप से सुना दिया है कि हमारा और हमारे महबूब (ﷺ) का मामला एक ही है। उनका आज्ञाकारी हमारा आज्ञाकारी है और उनकी अवज्ञा करने वाला हमारा गुनहगार है। उनसे प्रेम हमसे प्रेम है और उनसे द्वेष हमसे शत्रुता है। उनका सम्मान हमारा सम्मान है और उनके साथ गुस्ताखी हमारे प्रति अभद्रता है। अतः जब उन्हें उपस्थिति का गौरव प्राप्त होता, तो उनके हृदय ईश्वर के भय से भर जाते, उनकी गर्दनें झुक जातीं, आँखें नीची हो जातीं, आवाज़ें धीमी हो जातीं और अंग स्थिर हो

जाते। ऐसी स्थिति में उनकी नज़र इधर-उधर कब जा सकती है कि किसी काली चीज़ के होने या न होने का विचार आए? और निश्चित रूप से, ऐसे शिष्टाचार से ओत-प्रोत और पूर्णतः सम्मान करने वाले लोगों की नज़र अपने महान दरबार की ओर बिना किसी उद्देश्य के नहीं होगी। इस स्थिति में मन का ध्यान उसी उद्देश्य की ओर होगा, उदाहरण के तौर पर सुंदरता का दर्शन।

---

1 सहीह अल-बुखारी, जिहाद की शर्तों और युद्ध के लोगों के साथ सुलह का अध्याय, आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/397; अल-खसाइस अल-कुबरा, हुदैबिया के वर्ष में हुए चमत्कारों का अध्याय, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, गुजरात, भारत, 1/240 और 241.

عربی متن	اردو ترجمہ
ابتدروا امرہ واذا توضأ کادو یقتتلون علی وضوئہ و اذا تکلم خفضوا اصواتھم عندہ وما یحدون النظر الیہ تعظیما لہ فرجع عروۃ الی اصحاب فقال ای قوم واللہ لقد وفدت علی الملوك قیصر و کسری و النجاشي واللہ ان مارأیت ملکا قط یعظمہ اصحابہ ما یعظم اصحاب محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔	فرماتے تو وہ وضو کا پانی لینے پر لڑنے کے قریب ہو جاتے، اور جب گفتگو فرماتے تو صحابہ اپنی آوازیں پست کر لیتے اور آپ کی تعظیم کی وجہ سے آپ کی طرف نگاہ نہ کر پاتے تھے، تو وہ اپنے ساتھیوں کی طرف لوٹ آیا اور کہا میں قیصر و کسری و نجاشی کے درباروں میں آیا مگر ایسا کوئی بادشاہ نہ دیکھا جس کی تعظیم اس کے ساتھی ایسے کرتے ہوں جیسی محمد کی ان کے صحابی کرتے ہیں۔

اسی وجہ سے حلیہ شریف میں اکثر اکابر صحابہ سے حدیثیں وارد ہیں کہ وہ نگاہ بھر کر نہ دیکھ سکتے بلکہ نظر اوپر نہ اٹھاتے کماسیاتی (جیسا کہ آگے آرہا ہے۔ ت) بلکہ اس معنی میں کسی حدیث کے ورود کی بھی حاجت کیا تھی، عقل سلیم خود گواہی دیتی ہے کہ ادنیٰ ادنیٰ نوابوں اور والیوں کے حاضرین دربار ان کے ساتھ کس ادب سے پیش آتے ہیں، اگر کھڑے ہیں تو نگاہ قدموں سے تجاوز نہیں کرتی، بیٹھے ہیں تو زانو سے آگے قدم نہیں رکھتے، خود اس حاکم سے نگاہ چار نہیں کرتے، پس و پیش یادائیں بائیں دیکھنا تو بڑی بات ہے حالانکہ اس ادب کو صحابہ کرام کے ادب سے کیا نسبت، ایمان ان کے دلوں میں پہاڑ سے زیادہ گراں تھا اور دربار اقدس کی حاضری ان کے نزدیک ملک السموات والارض کا سامنا اور کیوں نہ ہوتا کہ خود قرآن عزیز نے انہیں صدہا جگہ کان کھول کھول کر سنا دیا کہ ہمارا اور ہمارے محبوب کا معاملہ واحد ہے، اس کا مطیع ہمارا

فرمانبردار اور اس کا عاصی ہمارا گنہگار، ان سے الفت ہمارے ساتھ محبت اور ان سے رنجش ہم سے عداوت، ان کی تکریم ہماری تعظیم اور ان کے ساتھ گستاخی ہماری بے ادبی، لہذا جب ملازمت والا حاصل ہوئی قلب ان کے خوف خدا سے ممتلی اور گردنیں خم اور آنکھیں نیچی اور آوازیں پست اور اعضاء ساکن ہو جاتے۔ ایسی حالت میں نظر این وآں کی طرف کب ہو سکتی ہے جو سیاہ کے عدم یا وجود کی طرف خیال جائے اور بالضرور ایسے سراپا ادب، ہمہ تن تعظیم لوگوں کی نگاہ اپنے عرش پائے گاہ کی طرف بے غرض مہم نہ ہوگی، اس حالت میں نفس کو اس مقصود کی طرف توجہ ہوگی، مثلاً نظارہ جمال۔

---

1 صحیح البخاری باب الشروط في الجهاد والمصالحة مع اہل الحرب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۹۷ ، الخصائص الکبری باب ما وقع عام الحدیبیة من الآیات مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱/ ۲۴۰ و ۲۴۱

Fatawa Razawiya, Volume 30

...with perfection or the presence of studying actions and deeds, so that they themselves may follow them and convey the narration to those absent, for they were the carriers of the Shariah and narrators of the nation. Their greatest purpose in attending the sacred presence was this. When the gaze rises with such awe and majesty, and such need and necessity, reason bears witness that in such a state, attention will not wander here and there, such that we did not see the shadow of the sacred stature. Finally, was it not heard that one of them being busy in prayer, raising hands from both worlds with the Takbeer, anything passing in front would not be noticed, and no matter how much noise and clamor there was, the sound would not reach the ears? To the extent that Muslim[1] bin Yasar, who is among the Tabai'in, was praying, a pillar of the mosque fell, people gathered, there was noise and clamor, but he had absolutely no news of it. This was the state of the Sahaba (Companions) in the presence of the Messenger, and in the court of Prophecy before the Court of the Glory of the Creator.

O dear one! Excessive deliberation is useless. Refer to your own self. If you have ever passed through a place of awe and majesty, you cannot fully perceive even what is present before you, let alone think about something absent. For example, if you have a need from a ruler of a country, the worry of which is more important to you than the world and what is in it, and you gain access to his court to present your case, then firstly, the royal awe, and secondly, the concern for your need, will prevent your heart from paying attention to everything else. Then if you return and are asked: Were the stones in the walls there Moses stone (dark marble) or white marble? And were the legs of the throne silver or golden? And was the color of the seat green or red? You would not be able to answer a single thing. Rather, if asked about the same thing, whether the king had a shadow or not, although you might say yes based on the analogy that all humans have a shadow, you would not be able to answer from your own observation. The state of awe and majesty that prevailed over the Sahaba of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) from the first day of their service until the end of their lives, our deficient intellects are unable to even perceive its magnitude. How then could their gaze rise upwards or look left and right to notice the absence or presence of a shadow?

Then I say: (Then I say. T) One should not assume, by comparing to one's own self, that after the passage of time and repeated attendance, their state would diminish. Rather, with certainty, it increased day by day, for two reasons: one is the fear born

from the conception of that greatness which that Sultan of the two worlds [has] in the Court of the King...

1

फतावा रज़विया, खंड 30

...पूर्णता के साथ या उपस्थिति में कार्यों और कर्मों का अध्ययन, ताकि वे स्वयं उनका अनुसरण करें और अनुपस्थित लोगों तक विवरण पहुँचाएँ, क्योंकि वे शरीयत के वाहक और उम्मत के वर्णनकर्ता थे। पवित्र दरबार में उनकी उपस्थिति का मुख्य उद्देश्य यही था। जब दृष्टि इस तरह के रोब और हैबत, और इस तरह की आवश्यकता और ज़रूरत के साथ उठती है, तो बुद्धि गवाह है कि ऐसी स्थिति में ध्यान इधर-उधर नहीं भटकेगा कि हमें पवित्र कद की छाया नज़र न आई। अंत में, क्या यह नहीं सुना गया कि उनमें से एक का नमाज़ में तल्लीन होना, तकबीर के साथ दोनों जहानों से हाथ उठा लेना, सामने से कोई चीज़ गुज़र जाए तो उसका पता न चलना, और शोर-ओ-गुल कितना ही क्यों न हो, कान तक आवाज़ न पहुँचना? यहाँ तक कि मुस्लिम[1] बिन यसार, जो ताबेईन में से हैं, नमाज़ पढ़ रहे थे, मस्जिद का खंभा गिर गया, लोग जमा हो गए, शोर-ओ-गुल हुआ, उन्हें बिल्कुल खबर न हुई। सहाबा की यही स्थिति रसूल की उपस्थिति में थी और नबुवत के दरबार में बारी ताला की बारगाह के सामने।

ऐ अज़ीज़! अधिक गहराई में जाना व्यर्थ है, तू अपने ही नफ़्स की ओर रुजू कर। यदि किसी स्थान पर रोब और हैबत के आलम में तेरा गुज़र हुआ हो, तो वहाँ जो कुछ सामने आता है, तू उसका भी पूरी तरह से बोध नहीं कर सकता, तो किसी अनुपस्थित चीज़ की ओर तो विचार ही क्या किया जाए। उदाहरण के लिए, यदि तुझे किसी देश के शासक से ऐसी आवश्यकता हो जिसकी चिंता तुझे दुनिया और उसकी चीज़ों से अधिक हो, और तू उसके दरबार तक पहुँचकर अपनी बात रखे, तो पहले तो शाही रोब और दूसरा अपनी उस ज़रूरत की तरफ दिल की निगरानी, तुझे हर चीज़ की ओर ध्यान देने से रोकेगी। फिर यदि तू वापस आए और तुझसे सवाल हो कि वहाँ दीवारों में मूसा पत्थर था या संगमरमर? और तख्त के पाँव चाँदी के थे या सोने के? और मसनद का रंग हरा था या लाल? तू एक भी बात का जवाब नहीं दे पाएगा। बल्कि खुद इसी बात के बारे में पूछा जाए कि बादशाह की छाया थी या नहीं? तो हालांकि इस अंदाज़ पर कि सभी मनुष्यों की छाया होती है, तू 'हाँ' कह दे, लेकिन अपने प्रत्यक्ष अनुभव से जवाब नहीं दे पाएगा। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबा पर तो सेवा के पहले दिन से लेकर जीवन के अंत तक जो रोब और हैबत की कैफियत छाई रही, हमारी दोषपूर्ण अक्लें उसके परिमाण को समझने में भी असमर्थ हैं। फिर उनकी नज़र ऊपर कैसे उठ सकती थी और दाएँबाएँ देख सकती थी कि छाया की कमी या मौजूदगी का पता चलता।

फिर मैं कहता हूँ: (फिर मैं कहता हूँ। ट) अपने नफ़्स पर कयास (अनुमान) करके यह गुमान नहीं करना चाहिए कि समय बीतने और बार-बार उपस्थित होने के बाद उनकी इस स्थिति में कमी आ गई होगी, बल्कि निश्चित रूप से दिन-ब-दिन बढ़ती गई, क्योंकि इसके पीछे दो कारण हैं: एक वह डर जो उस महानता के विचार से पैदा हुआ जो उस दोनों जहानों के सुल्तान को बादशाह की बारगाह में...

1

باکمال یا حضور کا مطالعہ افعال واعمال، تاکہ خود ان کا اتباع کریں اور غائبین تک روایت پہنچائیں کہ وہ حاملانِ شریعت تھے اور راویانِ ملت اور حاضری در بارِ اقدس سے ان کی غرض اعظم یہی تھی، جب نگاہ اس رعب و ہیبت اور اس ضرورت و حاجت کے ساتھ اٹھے تو عقل گواہ ہے کہ ایسی حالت میں ادھر ادھر دھیان نہیں جائے گا کہ قامت اقدس کا سایہ ہمیں نظر نہ آیا، آخر نہ سنا کہ ایک ان کا نماز میں مصروف ہونا، تکبیر کے ساتھ دونوں جہاں سے ہاتھ اٹھانا، کوئی چیز سامنے گزرے اطلاع نہ ہوتی، اور کیسا ہی شور و غوغا ہو کان تک آواز نہ جاتی یہاں تک کہ مسلم[1] بن یسار کہ تابعین میں ہیں نماز پڑھتے تھے، مسجد کا ستون گر پڑا، لوگ جمع ہوئے، شور و غوغا ہوا، انہیں مطلق خبر نہ ہوئی، یہی حالت صحابہ کی حضور رسالت میں تھی اور در بارِ نبوت میں بارگاہ عزت باری۔

اے عزیز! زیادہ خوض بیکار ہے، تو اپنے ہی نفس کی طرف رجوع کر، اگر کسی مقام پر عالم رعب و ہیبت میں تیرا گزر ہوا ہو، وہاں جو کچھ پیش نظر آتا ہے اسے بھی اپنے طور پر ادراک کامل نہیں کر سکتا، نہ امر معدوم کی طرف خیال کیا جائے کہ مثلاً اگر تجھے کسی والی ملک سے ایسی ضرورت پیش آئے جس کی فکر تجھے دنیا و مافیہا پر مقدّم ہو اور اس کے دربار تک رسائی کر کے اپنا عرض حال کرے تو تجھے اول تو رعب سلطانی، دوسرے اپنی اس ضرورت کی طرف قلب کو نگرانی ہر چیز کی طرف توجہ سے مانع ہوں گے۔ پھر اگر تو واپس آئے اور تجھ سے سوال ہو وہاں دیواروں میں سنگِ موسیٰ تھا یا سنگِ مرمر اور تخت کے پائے سیمیں تھے یا زریں اور مسند کا رنگ سبز تھا یا سرخ؟ ہرگز ایک بات کا جواب نہ دے سکے گا بلکہ خود اسی بات کو پوچھا جائے کہ بادشاہ کا سایہ تھا یا نہ تھا، تو اگرچہ اس قیاس پر کہ سب آدمیوں کے لئے ظل ہے،

ہاں کہہ دے مگر اپنے معائنے سے جواب نہ دے سکے گا۔ صحابہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر تو اول روز ملازمت سے تاآخرِ حیات جو کیفیت رعب و ہیبت کی طاری رہی، ہماری عقولِ ناقصہ اس کی مقدار کے ادراک سے بھی عاجز ہیں، پھر ان کی نظر اوپر اٹھ سکتی اور چپ وراست دیکھ سکتی کہ سائے کے عدم یا وجود پر اطلاع ہوتی۔

ثم اقول: (پھر میں کہتا ہوں۔ت) اپنے نفس پر قیاس کرکے گمان نہ کرنا چاہیے کہ بعدِ مرورِ زمان و تکررِ حضور کے، ان کی اس حالت میں کمی ہو جاتی بلکہ بالیقین روز بہ روز زیادہ ہوتی کہ باعث اس پر دو امر ہیں: ایک خوف کہ اس عظمت کے تصور سے پیدا ہوا جو اس سلطانِ دو عالم کو بارگاہ ملک

1

Fatawa Razawiyya Volume 30

...is attained in [the One who is the Lord of] the heavens and the earth, may His majesty be exalted. The second is the love of faith, which necessitates humility and is contrary to boldness and audacity; and it is apparent that the more the presence in the exalted court increases, these two factors which cause it continue to grow. The morals, habits, mercy, and kindnesses of the Presence [Prophet] are witnessed; the manifestations of beauty and benevolence provide fresh delight at every moment. The Quran descends before the eyes and teaches and reveals the etiquettes of this court in various ways, stating:

Etiquettes of the Court: Our dealing with him is one and the same; what is his word is our collar [commitment]; by raising voices in his presence, deeds are nullified; those who call him by name receive severe punishments; consider him the owner of your lives and hearts; be like a dead person in the hands of the living before him; Our remembrance is with his remembrance; his hand is identically Our hand; his mercy is Our seal, his anger is Our wrath. The more the attendance increases, the greater the greatness and love for the Presence [Prophet] grows, and the aforementioned state, i.e., humility, submissiveness, awe, and majesty, increases daily. Allah Almighty said: "It increased them in faith"[1]. (Allah Almighty said that the verses increase their faith. -T) And faith is the name for the veneration and love of the Presence [Prophet], as is not hidden (as it is not concealed. -T).

Second Premise: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. It is evident that a person does not pursue an investigation into something without reason. And regarding something that is common and universal, in which all people are equal, no specific person intentionally contemplates it. For example, every hand having five fingers is a common matter; therefore, without reason, no one looks at a person's fingers with the specific intent of seeing whether their fingers are five or fewer. Yes, if one had heard beforehand that Zaid's fingers are four or six, then in that case, they would certainly look with the aforementioned intent. Similarly, a shadow is a common and universal matter. If some people had a shadow and others did not, then it would certainly have been something to consider—to see whether the Presence [Prophet] also has a shadow or not. Neither was there any religious matter related to it, such as following and emulating him, that would lead to intentional consideration for that reason. Yes, in such a case, the method of perception is that it happens to be seen without intent and special attention, and that form, after repeated observation, becomes imprinted in the mind and stored in the

treasury of imagination like intentional observations. For example, regarding Zaid, who is our friend, we can say based on our observation that each of his hands has five fingers, even though we have never looked at his hands with that intent, but we have...

---

[1] The Holy Quran 9/124

फ़तावा रज़विया खंड 30

...आसमानों और ज़मीन [के रब] जिसका प्रताप महान है, में प्राप्त होती है। दूसरी ईमान की मोहब्बत है जो विनम्रता को आवश्यक बनाती है और साहस और निर्भयता के विपरीत है; और यह स्पष्ट है कि जितना अधिक दरबार-ए-आली में उपस्थिति अधिक होती है, ये दोनों कारक जो इसके कारण हैं, बढ़ते जाते हैं। हुज़ूर के अख़लाक़, आदतें, रहमत और इनायतें मुशाहदे (देखने) में आती हैं; हुस्न और एहसान के जलवे हर पल नई लज़्ज़त दिखाते हैं। क़ुरआन आँखों के सामने नाज़िल होता है और इस बारगाह (दरबार) के आदाब तरह-तरह से सिखाता और ज़ाहिर फ़रमाता है कि:

बारगाह के आदाब: हमारा और उनका मामला एक ही है; जो उनका कलाम है वह हमारा पट्टा [प्रतिबद्धता] है; उनके हुज़ूर में आवाज़ बुलंद करने से नेकियां ज़ाया हो जाती हैं; उन्हें नाम लेकर पुकारने वाले कड़ी सज़ा पाते हैं; अपनी जान और दिल का उन्हें मालिक समझो; उनके हुज़ूर में ऐसे रहो जैसे ज़िंदा के हाथों में मुर्दा; हमारा ज़िक्र उनकी याद के साथ है; उनका हाथ बिल्कुल हमारा हाथ है; उनकी रहमत हमारी मुहर है, उनका ग़ुस्सा हमारा क़हर है। जितनी मुलाज़मत (हाज़िरी) ज़्यादा होती है, हुज़ूर की अज़मत और मोहब्बत बढ़ती जाती है और वही उक्त हाल यानी खुशु-ओ-ख़ुज़ू (विनम्रता) और रोब-ओ-हैबत दिन-ब-दिन बढ़ती है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "इसने उनके ईमान को बढ़ा दिया"[1]। (अल्लाह तआला ने फ़रमाया कि आयतें उनके ईमान को ज़्यादा करती हैं। -त) और ईमान हुज़ूर की ताज़ीम और मोहब्बत का नाम है, जैसा कि छुपा नहीं है (जैसा कि पोशीदा नहीं। -त)।

प्रस्तावना द्वितीय: बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम। यह ज़ाहिर है कि आदमी बिना वजह किसी बात की तफ़्तीश (जाँच) के पीछे नहीं पड़ता। और जो बात आम और व्यापक होती है और जिसमें तमाम आदमी बराबर होते हैं, कोई ख़ास व्यक्ति जानबूझकर उसकी ओर ग़ौर नहीं करता। मिसाल के तौर पर हर हाथ की पाँच उंगलियां होना एक आम बात है; इसलिए बिना वजह किसी आदमी की उंगलियों को कोई व्यक्ति इस मक़सद से नहीं देखता कि उसकी उंगलियां पाँच हैं या कम। हाँ, अगर पहले से सुन रखा हो कि ज़ैद की उंगलियां चार हैं या छह, तो इस सूरत में अलबत्ता उक्त मक़सद से नज़र की जाएगी। इसी तरह साया (परछाईं) एक आम और व्यापक मामला है। अगर कुछ आदमियों का साया पड़ता और कुछ का नहीं, तो अलबत्ता बेशक यह सोचने वाली बात थी कि देखें हुज़ूर का भी साया है या नहीं। न ही इससे कोई दीनी मामला जैसे पैरवी और इक़्तिदा से संबंधित था कि उस ख़्याल से जानबूझकर इस तरफ़ ध्यान दिया जाता। हाँ, ऐसी सूरत में समझ का तरीक़ा यह है कि बिना किसी मक़सद और विशेष तवज्जो के नज़र पड़ जाए और वह सूरत बार-बार मुशाहदे के बाद ज़ेहन में छप

जाए और जानबूझकर किए गए मुशाहदों की तरह ख़्याल के ख़ज़ाने में जमा हो जाए। मिसाल के तौर पर ज़ैद जो हमारा दोस्त है, हम अपने मुशाहदे के आधार पर बता सकते हैं कि उसके हर हाथ की पाँच उंगलियां हैं, हालांकि हमने कभी इस मक़सद से उसके हाथों को नहीं देखा है लेकिन हमने उसके..

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/124

السموات والارض جل جلالہ میں حاصل ہے۔ دوسری محبت ایمانی کہ مستلزم خشوع کو اور منافی جرات وبیباکی، اور یہ ظاہر کہ جس قدر دربار والا میں حضوری زائد ہوتی۔ یہ دونوں امر جو اس پر باعث ہیں بڑھتے جاتے ، حضور کے اخلاق وعادات اور رحمت و الطاف معائنے میں آتے ، حسن و احسان کے جلوے ہر دم لطف تازہ دکھاتے ، قرآن آنکھوں کے سامنے نازل ہوتا اور طرح طرح سے اس بارگاہ کے آداب سکھاتا اور ظاہر فرماتا کہ : آداب بارگاہ: ہمارا ان کا معاملہ واحد ہے، جو ان کا کلام ہے ہمارا قلادہ ہے، انکے حضور آواز بلند کرنے سے عمل حبط ہو جاتے ہیں، انہیں نام لے کر پکارنے والے سخت سزائیں پاتے ہیں، اپنے جان ودل کا انہیں مالک جانو ، ان کے حضور زندہ بدست مردہ ہو جاؤ، ہمارا ذکر انکی یاد کے ساتھ ہے، ان کا ہاتھ بعینہ ہمارا ہاتھ ہے، ان کی رحمت ہماری مہر ، ان کا غضب ہمارا قہر ، جس قدر ملازمت زیادہ ہوتی حضور کی عظمت و محبت ترقی پاتی اور وہ حال مذکور یعنی خشوع و خضوع و رعب ہیبت روز افزوں کرتی قال تعالیٰ "فَزَادَتْهُمْ اِیْمَانًا"[1]۔ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا کہ آیات ان کے ایمان کو زیادہ کرتی ہیں۔ت) اور ایمان حضور کی تعظیم و محبت کا نام ہے، کمالا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ت) مقدمہ ثانیہ: بسم اللہ الرحمن الرحیم ط پر ظاہر کہ آدمی بلا وجہ کسی بات کے درپے تفتیش نہیں ہوتا اور جو بات عام و شامل ہوتی ہے اور تمام آدمی اس میں یکساں کسی شخص خاص میں بالقصد اس کی طرف غور نہیں کرتا، مثلاً ہر ہاتھ کی پانچ انگلیاں ہونا ایک امر عام ہے لہذا بلا سبب کسی آدمی کی انگلیوں کو کوئی شخص اس مقصد خاص سے نہیں دیکھتا کہ اس کی انگلیاں پانچ ہیں یا کم ، ہاں اگر پہلے سے سن رکھا ہو کہ زید کی انگلیاں چار ہیں یا چھ تو اس صورت میں البتہ بقصد مذکور نظر کی جائے گی۔ اسی طرح سایہ ایک امر عام شامل ہے، اگر بعض آدمیوں کا سایہ پڑتا اور بعض کا نہیں تو

البتہ بے شک خیال جانے کی بات تھی کہ دیکھیں حضور کے بھی سایہ ہے یا نہیں، نہ اس سے کوئی امر دینی مثل اتباع واقتداء کے متعلق تھا کہ اس کے خیال سے بالقصد اس طرف لحاظ کیا جاتا ، ہاں ایسی صورت میں ادراک کا طریقہ یہ ہے کہ بے قصد و توجہ خاص نظر پڑ جائے اور وہ صورت بعد تکرار مشاہدہ ذہن میں منقش اور مثل مربات قصدیہ کے خزانہ خیال میں مخزون ہو جائے ، مثلاً زید کہ ہمارا دوست ہے، ہم اپنے مشاہدے کی رو سے بتا سکتے ہیں کہ اس کے ہر ہاتھ کی انگلیاں پانچ ہیں اگرچہ ہم نے کبھی اس قصد سے اس کے ہاتھوں کو نہیں دیکھا ہے مگر ہم نے اس کے

---

[1] القرآن الکریم ۱۲۴/۹

Fatawa Razawiyya Volume 30

I have seen the hands many times; that form is preserved in the memory, the soul can present it and tell, but we have already proved in the first premise that this method of perception was absent there because awe and majesty, focus on important matters, and complete devotion to listening to the words and observing the actions of the Prophet (peace be upon him), and the gaze not exceeding one's knees and back due to extreme etiquette and fear of God, were strong deterrents to this effortless perception. Especially the non-existence of something, which is not a perceptible matter upon which the gaze would fall unintentionally and the soul would remember it. Here, unless one thinks about it, knowledge of non-existence will not be obtained. When a person is in such a place of awe, majesty, and preoccupation of the heart, they do not infer the non-existence of something from its not being seen. And when its generality and inclusiveness are established in the minds based on habit, the thought does not go towards its being non-existent contrary to habit. Rather, if it is investigated and attention is drawn to this matter, then inevitably their thought rushes in that direction, thinking that since this matter is common, it must apparently be here as well. My not seeing it is not evidence of its non-existence. My not seeing it was because, firstly, my gaze did not wander here and there, and even if it did, in such a state with thousands of fears, awe, and preoccupation with other matters of the soul, how can I say whether it was there or not?

Then I say: This state was when the Sahaba (Companions) met with the Prophet (peace be upon him). And for those who were in the blessed retinue, in addition to those reasons, there was another reason: most of the time, the Sahaba were ordered to walk ahead, and the Prophet (peace be upon him) walked behind them. Tirmidhi narrated in the long hadith of Shama'il from Hind bin Abi Hala (may Allah be pleased with him): "He would drive his companions [before him]."^1 That is, the noble Prophet (peace be upon him) would let the Sahaba walk ahead of him. Imam Ahmad narrated from Abdullah bin 'Amr (may Allah be pleased with them both):

Arabic	**Urdu**
I never saw the Messenger of Allah (peace be upon him) being followed closely by two men.[2]	The summary is that I did not see the Messenger of Allah (peace be upon him) with even two people walking behind him.

1 Shama'il al-Tirmidhi, Chapter on the character of the Messenger of Allah (peace be upon him), Amin Company Delhi, p. 2. 2 Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Amr bin al-As, al-Maktab al-Islami Beirut 165/2; Sunan Ibn Majah, Chapter on one who dislikes being followed closely, H.M. Saeed Company Karachi, p. 22.

हाथों को बार-बार देखा है, वह रूप स्मृति कोष में सुरक्षित है, आत्मा उसे अपने सम्मुख उपस्थित करके बता सकती है लेकिन हमने पहली प्रस्तावना में सिद्ध कर दिया है कि वहाँ धारणा की यह पद्धति अनुपस्थित थी क्योंकि भय और भव्यता, महत्वपूर्ण मामलों की ओर ध्यान, और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वचनों को सुनने और कार्यों के अवलोकन में पूर्ण एकाग्रता, और अत्यधिक शिष्टाचार एवं ईश्वरीय भय के कारण अपनी दृष्टि को घुटनों और पीठ से आगे न बढ़ाना, इस अनायास धारणा में एक प्रबल बाधा थी। विशेषकर किसी चीज़ का अभाव, जो कोई बोधगम्य विषय नहीं है जिस पर अनचाहे भी नज़र पड़ जाए और आत्मा उसे याद रखे, यहाँ तो जब तक विचार न किया जाए अभाव का ज्ञान प्राप्त नहीं होगा। मनुष्य जब भय, भव्यता और हृदय की ऐसी व्यस्तता के स्थान पर होता है, तो वह किसी वस्तु के न दिखने से उसके अभाव का निष्कर्ष नहीं निकालता। और जब आदत के आधार पर मस्तिष्कों में उसकी व्यापकता और समावेशिता स्थापित होती है, तो आदत के विरुद्ध उसके अभाव की ओर ध्यान नहीं जाता, बल्कि यदि उसकी जांच की जाए और उस मामले की ओर ध्यान आकर्षित किया जाए, तो अनिवार्य रूप से उसका विचार उस दिशा में दौड़ता है कि जब यह बात आम है तो स्पष्ट रूप से यहाँ भी होगी। मेरा न देखना उसके न होने का प्रमाण नहीं है, मेरी नज़र में न आना इस कारण था कि एक तो मेरी दृष्टि इधर-उधर नहीं उठती थी और यदि उठी भी, तो हजारों भय, भव्यता और आत्मा के अन्य कार्यों के प्रति एकाग्रता के साथ ऐसी स्थिति में मैं कैसे कह सकता हूँ कि वह था या नहीं।

फिर मैं कहता हूँ: यह स्थिति तो उस समय की थी जब सहाबा किराम हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मिलते थे, और जो धन्य सान्निध्य में साथ होते थे, वहाँ उन कारणों के साथ-साथ एक कारण और भी था कि अधिकांश समय सहाबा किराम को आगे चलने का आदेश होता और हुज़ूर उनके पीछे चलते। तिर्मिज़ी ने शमाइल की लंबी हदीस में हज़रत हिंद बिन अबी हाला (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया: "वह अपने साथियों को [अपने आगे] चलाते थे।"[1] यानी हुज़ूर सहाबा किराम को अपने आगे चलाते थे। इमाम अहमद ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया:

अरबी	उर्दू
मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कभी नहीं देखा कि उनके पीछे दो आदमी भी चल रहे हों।[2]	निष्कर्ष यह है कि मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को नहीं देखा कि दो आदमी भी हुज़ूर के पीछे चले हों।

1 शमाइल तिर्मिज़ी, अध्याय अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के स्वभाव के बारे में, अमीन कंपनी दिल्ली, पृष्ठ 2। 2 मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 165/2; सुनन इब्न माजा, अध्याय उसके बारे में जो पीछे चलने को नापसंद करता है, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 22।

पृष्ठ 730/772

ہاتھوں کو بارہا دیکھا ہے، وہ صورت خزانہ میں محفوظ ہے، نفس اسے اپنے حضور حاضر کر کے بتا سکتا ہے لیکن ہم مقدمہ اولیٰ میں ثابت کر آئے ہیں کہ یہ طریقہ ادراک وہاں معدوم تھا کہ رعب و ہیبت اور امور مہمہ کی طرف توجہ اور حضور کے استماع اقوال و مطالعہ افعال ہمہ تن صرف ہمت اور نگاہ کا بسبب غایت ادب و خوف الٰہی کے اپنے زانو و پشت سے تجاوز نہ کرنا اس ادراک بلا قصہ سے مانع قوی تھا علی الخصوص کسی شے کا عدم کہ وہ تو کوئی امر محسوس نہیں جس پر بے ارادہ بھی نگاہ پڑ جائے اور نفس اسے یاد رکھے، یہاں تو جب تک خیال نہ کیا جائے علم عدم حاصل نہ ہوگا، آدمی جب ایسے مقام رعب و ہیبت اور قلب کی مشغولی و مشغونی میں ہوتا ہے تو کسی چیز کا عدم رؤیت سے اس کے عدم پر استدلال نہیں کرتا اور جب اذہان میں بناء بر عادت اس کا عموم و شمول متمکن ہوتا ہے تو برخلاف عادت اس کے معدوم ہونے کی طرف خیال نہیں جاتا بلکہ اس سے اگر تفتیش کی جائے اور اس امر کی طرف خیال دلایا جائے تو خواہ مخواہ اس کا گمان اس طرف مسارعت کرتا ہے کہ جب یہ امر عام ہے تو ظاہراً یہاں بھی ہوگا۔ میرا نہ دیکھنا کچھ نہ ہونے پر دلیل نہیں، میری نظر میں نہ آنا اس وجہ سے تھا کہ اول میری نگاہ ادھر ادھر نہ اٹھتی تھی اور جو اٹھی بھی تو ہزار رعب، ہیبت اور نفس کے امور دیگر کی طرف صرف ہمت کے ساتھ ایسی حالت میں کیسے کہہ سکوں گا کہ تھا یا نہ تھا۔

ثم اقول: یہ کیفیت تو اس وقت کی تھی جب صحابہ کرام حضور سے ملاقاتی ہوتے اور جو ہمراہ رکاب سعادت انتساب ہوتے تو وہاں با وجود ان وجوہ کے ایک وجہ اور بھی تھی کہ غالب اوقات صحابہ کرام کو آگے چلنے کا حکم ہوتا اور حضور ان کے پیچھے چلتے۔ ترمذی نے شمائل کی حدیث طویل میں حضرت ہند بن ابی ہالہ رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا: یسوق اصحابہ[1]

یعنی حضور والا صحابہ کرام کو اپنے آگے چلاتے۔ امام احمد نے حضرت عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا:

عربی	اردو
مارأیت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یطأعقبہ رجلان ۸2	حاصل یہ کہ میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو نہ دیکھا کہ دو آدمی بھی حضور کے پیچھے چلے ہوں۔

1 شمائل ترمذی باب ماجاء فی خلق رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم امین کمپنی دہلی ص ۲ 2

مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن عمرو بن العاص المکتب الاسلامی بیروت ۱۶۵/۲، سنن ابن ماجہ باب من کرہ ان یوطأ عقبا ہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۲

Fatawa Rizvia Volume 30

Narrated from Jabir, may Allah be pleased with him:

| The companions of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, used to walk in front of him, and his back was left for the angels (1). | The companions used to walk ahead of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, and leave his sacred back for the angels. |

Ad-Darimi narrated with a sound chain of transmission as a marfu' (raised) hadith that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: "Leave my back for the angels (2)." Leave my back for the angels.

In summary, from this discourse which consists entirely of intuitive points, if a person does not act stubbornly, his heart will certainly testify to the truth of all these states. It has become well apparent that outwardly, the attention of most of the noble companions did not go in this direction and they were not informed of this miracle. And even if one does not accept it as being proven and established for the sake of argument, then on the basis of these discourses, one can at least say that the probability of lack of information is strong. Let go of 'strength', let it be that a 'doubt' has occurred. Then, where does the argument remain that 'if it were so, it would have been famous and widespread like the Hadith of the Moaning Pillar'? The opponent can say it is possible that the lack of fame is due to lack of information, as we mentioned with the success granted by Allah. (T)

Third Premise: It does not follow from our previous investigation that absolutely no one had information about this miracle and no one narrated it. Small children sometimes have this kind of boldness and they can perceive in the same way we mentioned in the second premise. This is the reason why most of the Hadiths describing the Prophet's physical features were popularized by Hind bin Abi Hala, may Allah be pleased with him, and not by the senior companions. In the biography of Ibn Abi Hala, Allama Khafaji states:

| "And he was the stepson of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, the brother of Fatima (may Allah be pleased with her), and the maternal uncle..." | Hind bin Abi Hala, may Allah be pleased with him, was raised under the

care of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. He [was the step-brother] of Sayyida Fatima al-Zahra, may Allah be pleased with her. |

1. Sunan Ibn Majah, Chapter on Disliking Someone Walking on One's Heels, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 22; Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Jabir, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/302; Mawarid al-Zam'an, Book of Signs of the Prophethood of our Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, Al-Matba'ah al-Salafiyyah, p. 515.
2. Sunan al-Darimi, under Hadith 46, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, 1/29.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है:

| "रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सहाबा उनके आगे चलते थे और उनकी पीठ फरिश्तों के लिए छोड़ी जाती थी (1)।" | सहाबा, नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के आगे चलते और पुश्त-ए-अक़दस (पवित्र पीठ) फरिश्तों के लिए छोड़ देते। |

दारमी ने सही सनद के साथ मरफूअ़न रिवायत किया कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "मेरी पीठ फरिश्तों के लिए छोड़ दो (2)।" मेरी पीठ फरिश्तों के लिए छोड़ दो।

कुल मिलाकर इस बयान से, जो पूरी तरह अंतर्दृष्टि पर आधारित है, यदि कोई व्यक्ति हठ न करे, तो निश्चित रूप से उसका हृदय इन सभी स्थितियों की सच्चाई की गवाही देगा। यह भली-भांति स्पष्ट हो गया कि ज़ाहिर तौर पर अधिकांश सहाबा-ए-किराम का ध्यान इस ओर नहीं गया और उन्हें इस चमत्कार की सूचना नहीं मिली। और यदि बहस के तौर पर इसे सिद्ध और प्रमाणित न माना जाए, तो इन बयानों के आधार पर यह तो कहा जा सकता है कि सूचना न होने की संभावना प्रबल है। प्रबलता को भी छोड़ दें, इतना ही सही कि 'संदेह' उत्पन्न हो गया। फिर यह तर्क कहाँ बाकी रहा कि 'यदि ऐसा होता तो हदीस-ए-सुतून-ए-हन्नाना की तरह प्रसिद्ध और व्यापक होता'? विपक्षी कह सकता है कि संभव है प्रसिद्धि का अभाव सूचना न होने के कारण हो, जैसा कि हमने अल्लाह की तौफीक से उल्लेख किया। (त)

तीसरा आधार: हमारी पिछली जाँच से यह आवश्यक नहीं होता कि बिल्कुल किसी को इस चमत्कार की सूचना न हो और कोई इसे रिवायत न करे। छोटे बच्चों में कभी-कभी इस तरह की हिम्मत होती है और वे उसी तरह से अनुभव कर सकते हैं जैसा हमने दूसरे आधार में उल्लेख किया है। इसी कारण से हुलिये (शारीरिक गुणों) के बारे में अधिकांश हदीसें हिन्द इब्न अबी हाला रज़ियल्लाहु अन्हु से प्रसारित हुईं न कि बड़े सहाबा से। इब्न अबी हाला की जीवनी में अल्लामा खफाजी फरमाते हैं:

| "और वह रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सौतेले बेटे (रबीब), फातिमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के भाई और मामू थे..." | हिन्द इब्न अबी हाला रज़ियल्लाहु अन्हु रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि

वसल्लम की छत्रछाया में पलने वाले थे। आप सैयदा फातिमा ज़हरा रज़ियल्लाहु अन्हा [के सौतेले भाई थे]। |

1. सुनन इब्न माजा, बाब: जिसके पीछे चलना नापसंद किया जाए, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 22; मुस्नद अहमद बिन हंबल, रिवायत जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मकतबतुल इस्लामी बेरूत 3/302; मवारिद-उज़-ज़मान, किताब: हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की नबुवत की निशानियाँ, अल-मतबअतुस सलफ़िया पृ. 515.
2. सुनन अद-दारमी, हदीस 46 के तहत, दारुल महासिन लि-तबाअत काहिरा 1/29.

جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا:

| کان اصحابہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یمشون امامہ ویکون ظھرہ للملئکۃ ۱۔ | اصحاب، نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے آگے چلتے اور پشتِ اقدس فرشتوں کے لئے چھوڑتے۔ |

دارمی نے بہ اسنادِ صحیح مرفوعاً روایت کیا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

خلوا ظھری للملئکۃ ۲۔ میری پیٹھ فرشتوں کے لئے چھوڑ دو۔

بالجملہ ہما یراس تقریر سے جو بالکل وجدانیات پر مشتمل ہے، کوئی شخص اگر مکابرہ نہ کرے، بالیقین اس کا دل ان سب کیفیات کے صدق پر گواہی دے، بخوبی ظاہر ہوگیا کہ ظاہراً اکثر صحابہ کرام کا خیال اس طرف نہ گیا اور اس معجزے کی انہیں اطلاع نہ ہوئی اور اگر یہ برسبیل تنزل ثابت و مبرہن ہو جانا نہ مانئے تو ان تقریروں کی بناء پر یہ تو کہہ سکتے ہیں کہ عدم اطلاع کا احتمال قوی ہے، قوت بھی جانے دو اتنا ہی سہی کہ شک واقع ہوگیا، پھر یہی استدلال سن کر کہ اگر ایسا ہوتا تو مثل حدیث ستون حنانہ مشہور و مستفیض ہوتا، کب باقی رہا، خصم کہہ سکتا ہے کہ ممکن ہے عدم شہرت بسبب عدم اطلاع کے ہو کما ذکرناہ باللہ التوفیق (جیسا کہ ہم نے اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہا)

مقدمہ ثالثہ: ہماری تنقیح سابق سے یہ لازم نہیں آتا کہ بالکل کسی کو اس معجزے پر اطلاع نہ ہو اور کوئی اسے روایت نہ کرے، صغیر السن بچوں کو بعض اوقات اس قسم کی جراتیں حاصل ہوتی ہیں اور وہ اسی طریقہ سے جو ہم نے مقدمہ ثانیہ میں ذکر کیا ادراک کرسکتے ہیں، اسی سبب سے

اکثر احادیث حلیہ شریفہ ہند ابن ابی ہالہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مشتہر ہوئیں نہ کہ اکابر صحابہ سے۔ ترجمہ ابن ابی ہالہ میں علامہ خفاجی فرماتے ہیں:

| وکان ربیب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اخاً لفاطمۃ(رضی اللہ تعالیٰ عنھا)وخال | ہند ابن ابی ہالہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے زیر سایہ پرورش پانے والے تھے۔ آپ سیدہ فاطمۃ الزہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا |

۱ سنن ابن ماجہ باب من کرہ ان یوطأ عقباہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۲، مسند احمد بن حنبل عن جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳۰۲/۳، موارد الظمان کتاب علاماہ نبوۃ نبینا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم المطبعۃ السلفیۃ ص ۵۱۵ ۲ سنن الدارمی تحت الحدیث ۴۶ دار المحاسن للطباعۃ قاہرہ ۲۹/۱

Fatawa Razawiya Volume 30

(Arabic Text): ...Hasanain (may Allah be pleased with them) because of his young age he used to satisfy himself by looking at the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and he would constantly look at his noble face because he lived with him inside his house. Therefore, the description of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) became famous from him rather than from other senior Companions (may Allah be pleased with them). For they, due to their greatness, were in awe of looking at him for a long time (peace and blessings of Allah be upon him). So his gaze encompassed him as a halo encompasses the full moon and the calyxes encompass the fruit. Congratulations to him, although what he described is like a drop from the ocean.[1]

(Urdu Text): ...brother (maternal) and maternal uncle of Hasanain Karimain (may Allah be pleased with them both). In your childhood, you used to look at the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to your heart's content and always kept your gaze fixed on his holy face because you lived with the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in his house. This is why the description of the appearance of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) became famous from Hind bin Abi Hala rather than from the prominent companions (may Allah be pleased with them all). Because the great companions, due to the awe of the status and greatness of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), could not fix their eyes on him. Hind bin Abi Hala's (may Allah be pleased with him) gaze used to encompass the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) just as a halo encompasses the full moon and the calyxes encompass the dates. Congratulations to you on this blessing. But despite this, whatever Ibn Abi Hala (may Allah be pleased with him) stated, it is just like a drop from the ocean. (T)

And every knowledgeable person knows that Sayyiduna Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) was of a young age during the prophetic era and he is counted among the younger companions in terms of age, although by the blessing of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), he was superior to many elders in knowledge and wisdom.

(Arabic Verse): And with the variety of his lovers' descriptions, time comes to an end, yet in him is that which has not been described.[2]

Generations of his lovers have passed away while praising him in various ways, but there are still qualities in him that have not been described. (T)

Peace and blessings of Allah be upon him.

1. Naseem al-Riyadh fi Sharh Shifa al-Qadi Iyad, Third Chapter, Markaz Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India 1/327.
2. Naseem al-Riyadh fi Sharh Shifa al-Qadi Iyad, Third Chapter, Markaz Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, Gujarat, India 1/327.

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

(अरबी पाठ): ...हसनैन (रज़ियल्लाहु अन्हुम) अपनी छोटी उम्र के कारण रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देख कर अपनी प्यास बुझाते थे और उनके मुबारक चेहरे पर हमेशा अपनी निगाहें जमाए रखते थे क्योंकि वह उनके साथ उनके घर के अंदर रहते थे। इसीलिए नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हुलिये का वर्णन उनसे मशहूर हुआ न कि अन्य बड़े सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से। क्योंकि वे उनकी महानता के कारण (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देर तक देखने से डरते थे। अतः उनकी नज़र ने उन्हें वैसे ही घेर लिया जैसे पूर्ण चंद्रमा को प्रभामंडल और फलों को उनके आवरण घेरते हैं। उन्हें बधाई हो, यद्यपि जो उन्होंने कहा वह समुद्र की एक बूंद की तरह है।[1]

(उर्दू पाठ): ...के भाई (अख़ियाफ़ी) और हसनैन करीमैन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के मामा थे। आप बचपन में नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को जी भर कर देखते और चेहरे अक़दस पर हमेशा निगाहें टिकाए रखते क्योंकि आप हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आपके घर में रहते थे। यही कारण है कि हुलिया-ए-रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का वर्णन हिन्द बिन अबी हाला से मशहूर हुआ न कि बड़े सहाबा से (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन)। क्योंकि बड़े सहाबा रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान और अज़मत की हैबत के कारण आप पर नज़रें नहीं टिका सकते थे। हिन्द बिन अबी हाला (रज़ियल्लाहु अन्हु) की नज़र रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इस तरह घेराव करती थी जैसे प्रभामंडल चौदहवीं के चाँद का और कलियाँ खजूरों का घेराव करती हैं। आपको यह सौभाग्य मुबारक हो। लेकिन इसके बावजूद जो कुछ इब्ने अबी हाला (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने बयान फ़रमाया वह वैसा ही है जैसे समुद्र से एक बूंद। (त)

और हर ज्ञानवान जानता है कि सैय्यदना इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) नबी के ज़माने में छोटी उम्र के थे और उम्र के लिहाज़ से उनका शुमार छोटे सहाबा में होता है, हालाँकि सैय्यदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बरकत से वे ज्ञान और समझ में अधिकांश बुज़ुर्गों से आगे थे।

(अरबी शेर): विभिन्न प्रकार की प्रशंसा करते हुए उनके प्रेमियों के युग समाप्त हो गए, लेकिन उनमें वे गुण हैं जिनका वर्णन नहीं किया जा सका।[2]

विभिन्न प्रकार की प्रशंसा करते हुए उनके प्रेमियों के युग समाप्त हो गए, लेकिन उनमें वे गुण हैं जिनका वर्णन नहीं किया जा सका। (त)

सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

1. नसीम-उर-रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, तीसरा अध्याय, मरकज़ अहले सुन्नत बरकत-ए-रज़ा, गुजरात, भारत 1/327।
2. नसीम-उर-रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, तीसरा अध्याय, मरकज़ अहले सुन्नत बरकत-ए-रज़ा, गुजरात, भारत 1/327।

पृष्ठ 732 का 772

الحسنین رضی اللہ تعالٰی عنھم فکان لصغرۃ یتشبع من النظر لرسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و یدیم النظر لو جھہ الکریم لکونہ عندہ داخل بیتہ فلذا اشتھر وصف النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عنہ دون غیرہ من کبار الصحابۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم فانھم لکبرھم کانوا یھابون اطالۃ النظر الیہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فاحاط بہ نظرۃ احاطۃ الھالۃ بالبدر و الاکمام بالثمر ھنیئا لہ مع ان ماقالہ قطرۃ من بحر[1] ۔

کے بھائی (اخیافی) اور حسنین کریمین رضی اللہ تعالٰی عنہما کے ماموں تھے۔ آپ صغر سنی میں نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سیر ہو کر دیکھتے اور چہرہ اقدس پر ہمیشہ نگاہ ٹکائے رکھتے کیونکہ آپ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس آپ کے گھر میں رہتے تھے۔ یہی وجہ ہے کہ حلیہ رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا وصف ہند بن ابی ہالہ سے مشتہر ہوا نہ کہ اکابر صحابہ سے، رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ کیونکہ صحابہ کبار شان وعظمت رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ہیبت کے باعث آپ پر نظریں نہیں ٹکا سکتے تھے۔ ہند بن ابی ہالہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی نظر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا یوں احاطہ کرتی تھی جیسا کہ ہالہ چودھویں کے چاند کا اور کلیاں کھجوروں کا احاطہ کرتی ہیں۔ آپ کو یہ سعادت مبارک ہو۔ مگر اس کے باوجود جو کچھ ابن ابی ہالہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے بیان فرمایا وہ ایسے ہی ہے جیسے سمندر سے ایک قطرہ۔(ت)

اور ہم ذی علم جانتا ہے کہ سیدنا ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما زمانہ نبوت میں صغیر السن تھے اور ان کا شمار بہ اعتبار عمر اصاغر صحابہ میں ہے اگر چہ ببرکت سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم علم وفاہت میں اکثر شیوخ پر مقدم تھے۔

وعلی تفنن عاشقیه بوصفه یفنی الزمان وفیه مالم یوصف[2]

قسم قسم کی تعریفیں کرتے ہوئے اس کے عاشقوں کو زمانے ختم ہو گئے مگر اس میں وہ خوبیاں ہیں جن کو بیان نہیں کیا جاسکا۔ت)

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

1 نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض فصل ثالث مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱ / ۳۲۷ 2 نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض فصل ثالث مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱ / ۳۲۷

Fatawa Razawiya, Volume 30

Fourth Introduction: Among the Noble Companions, there were thousands who were not blessed with a long duration of companionship, and many who did not find the honor of visitation except in large gatherings. Groups upon groups of people from outside Medina would arrive and return in a short period; in such a situation and in such large crowds, why would the observation of a shadow and the thought towards the absence of a shadow be necessary? It is evident that in a crowd, one person's shadow is not distinguishable from another's, and attributing distinction to a specific person—whether they have a shadow or not—is difficult. Furthermore, who made it mandatory that at these times the Excellence (Prophet) be present in sunlight or moonlight? Were there no shaded houses in the Pure Medina, or was the Sacred Mosque, where he most frequently resided, without a roof?

It is proven from Ahadith that during travels, the Noble Companions would leave shaded trees for the Prophet, and where no shade was found, they would provide shade with clothes etc., as happened on the day of arrival in Medina with our master Abu Bakr Siddiq and during the Farewell Pilgrimage. And before the Prophethood, the cloud was already designated for shade; whenever he walked, it moved with him, and whenever he stayed, it stayed. And Mother of the Believers Khadija (may Allah be pleased with her) and her servant Maysara saw angels providing shade over his sacred head. And on the journey to Syria, he went for some need, and people had occupied the shade of a tree; the Prophet sat in the sun, and the shade leaned towards him. Bahira, the Christian scholar, said, 'Look, the shade leans towards him.' And in some travels, he sat under a dry and leafless tree; immediately the ground around him became a lush green meadow and the tree became green, its branches grew in that very hour and reached their full height, hanging over him to provide shade. Thus, all these hadiths are mentioned in detail in the books of Seerah (biography).

Now remain only those people who were granted long companionship and saw the Prophet in sunlight or moonlight or lamplight in such a state that the gathering was also small, and they intentionally looked at the position of the shadow and perceived that the luminous body was far from the neighborhood of a shadow. And it is obvious that the realization and disclosure for those to whom it occurred are very few. For those for whom it did not happen, why is it necessary for every person or most of them from this small group to narrate this miracle? We do not accept that the mere breaking of a habit is the cause of abundant motivations and the transmission by all

or most of those present. For a servant of Hadith, it is as clear as the sun at noon that hundreds of overwhelming miracles occurred from the Prophet during battles, travels, and public gatherings, of which hundreds of thousands of people became aware, but their transmission to us reached only through individual reports (Ahad).

In the incident of Hudaybiyyah, the gushing of water from his sacred fingers towards the river and fourteen to fifteen hundred people...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

चौथी भूमिका: महान सहाबा में हजारों ऐसे हैं जिन्हें लंबे समय तक सोहबत नसीब नहीं हुई और बहुत से ऐसे हैं जिन्होंने बड़े जमघटों के अलावा दीदार का सौभाग्य नहीं पाया। मदीना के बाहर से लोगों के समूह के समूह हाजिर होते और कम समय में वापस चले जाते; ऐसी स्थिति और भीड़ की अधिकता में साये के स्थान पर नजर डालना और उसके साथ साये की अनुपस्थिति की ओर ध्यान जाना क्या आवश्यक था? यह स्पष्ट है कि भीड़ में एक का साया दूसरे से अलग नहीं होता और किसी विशिष्ट व्यक्ति के प्रति यह भेद करना कि उनके लिए साया है या नहीं, कठिन होता है। इसके अलावा, यह किसने अनिवार्य किया कि उन समयों पर हुज़ूर (स.अ.व.) धूप या चाँदनी में मौजूद हों? क्या मदीना तय्यबा में सायेदार मकान नहीं थे या मस्जिद शरीफ, जहाँ वे अक्सर रहते थे, बिना छत के थी?

हदीसों से सिद्ध है कि यात्रा में सहाबा इकराम हुज़ूर के लिए सायेदार पेड़ छोड़ देते और जहाँ कहीं साया न मिलता तो कपड़ों आदि का साया कर लेते जैसा कि मदीना तय्यबा पहुँचने के दिन सैय्यदना अबू बक्र सिद्दीक और हज्जतुल विदा में हुआ। और नबुवत से पहले तो बादल साये के लिए नियुक्त था ही; जब चलते तो साथ चलता और जब रुकते तो रुक जाता, और उम्मुल मोमिनीन खदीजा (रज़ि.) और उनके गुलाम मैसरा ने फरिश्तों को सर ए अनवर पर साया करते देखा। और शाम की यात्रा में आप किसी जरूरत से गए थे, लोगों ने पेड़ का साया घेर लिया था, हुज़ूर धूप में बैठ गए, साया हुज़ूर की ओर झुक गया। ईसाई विद्वान बहीरा ने कहा देखो साया उनकी ओर झुकता है। और कुछ यात्राओं में एक सूखे और बिना पत्तों वाले पेड़ के नीचे बैठे, तुरंत हुज़ूर के चारों ओर की ज़मीन हरी-भरी हो गई और पेड़ हरा हो गया, टहनियाँ उसी समय बढ़ गईं और अपनी पूरी ऊँचाई तक पहुँचकर हुज़ूर पर साया करने के लिए लटक आईं। अतः ये सभी हदीसें सीरत की किताबों में विस्तार से वर्णित हैं।

अब केवल वे लोग बचे जिन्हें लंबे समय तक सोहबत नसीब हुई और हुज़ूर को सूरज या चाँद या चिराग की रोशनी में ऐसी स्थिति में देखा कि भीड़ भी कम थी और साये के स्थान पर जानबूझकर नज़र भी डाली और महसूस किया कि नुरानी जिस्म साये के पड़ोस से दूर है। और यह स्पष्ट है कि उन सभी का अहसास और खुलासा जिन लोगों के लिए हुआ वे बहुत कम हैं। जिनके लिए नहीं हुआ फिर उस छोटी सी टोली से यह क्या ज़रूरी है कि हर व्यक्ति या अधिकतर इस चमत्कार को बयान करे? हम यह स्वीकार नहीं करते कि केवल अलौकिक घटना ही बहुत अधिक प्रेरणा और सभी या

अधिकांश उपस्थित लोगों द्वारा वर्णन का कारण है। हदीस के सेवक के लिए यह दोपहर के सूरज की तरह स्पष्ट है कि हुज़ूर के माध्यम से युद्धों, यात्राओं और सार्वजनिक सभाओं में सैकड़ों जबरदस्त चमत्कार हुए जिनके बारे में सैकड़ों-हजारों लोगों को पता चला लेकिन हम तक उनका वर्णन केवल व्यक्तिगत रिपोर्टों (अहाद) के माध्यम से पहुँचा।

हुदैबिया की घटना में पवित्र उँगलियों से नदी की ओर पानी का निकलना और चौदह-पंद्रह सौ लोगों का...

पृष्ठ 733/772

فتادی رضویہ، جلد ۳۰

مقدمہ رابعہ: صحابہ کرام میں ہزاروں ایسے ہیں جنہیں طول صحبت نصیب نہ ہوا اور بہت ایسے ہیں جنہوں نے سوئے مجامع عظیم کے شرف زیارت نہ پایا۔ غیر مدینہ کے گروہ کے گروہ حاضر ہوتے اور عرصہ قلیلہ میں واپس جاتے، ایسی صورت اور مجمع کی کثرت میں موقع سایہ پر نظر اور اس کے ساتھ عدم سایہ کی طرف خیال جانا کیا ضرور۔ ظاہر ہے کہ مجمع میں سایہ ایک کا دوسرے سے ممتاز نہیں ہوتا اور کسی شخص خاص کی طرف نسبت امتیاز کرنا کہ اس کے لئے ظل ہے یا نہیں، دشوار ہوتا ہے۔ علاوہ بریں یہ کس نے واجب کیا کہ ان اوقات پر حضور والا دھوپ یا چاندنی میں جلوہ فرما ہوں، کیا مدینہ طیبہ میں سایہ دار مکان نہ تھے یا مسجد شریف کہ اکثر وہیں تشریف رکھتے بے سقف تھی۔

احادیث سے ثابت کہ سفر میں صحابہ کرام حضور کے لئے سایہ دار پیڑ چھوڑ دیتے اور جو کہیں سایہ نہ ملا تو کپڑے وغیرہ کا سایہ کر لیا جیسا کہ روز قدوم مدینہ طیبہ سیدنا ابی بکر صدیق اور حجۃ الوداع میں واقع ہوا اور قبل از بعثت تو ابر سایہ کے لئے متعین تھا ہی، جب چلتے ساتھ چلتا اور جب ٹھہرتے ٹھہر جاتا، اور ام المومنین خدیجہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا اور ان کے غلام میسرہ نے فرشتوں کو سر اقدس پر سایہ کرتے دیکھا اور سفر شام میں آپ کسی حاجت کو تشریف لے گئے تھے، لوگوں نے پیڑ کا سایہ گھیر لیا تھا، حضور دھوپ میں بیٹھ گئے سایہ حضور پر جھک گیا۔ بحیرا عالم نصاری نے کہا دیکھو سایہ ان کی طرف جھکتا ہے۔ اور بعض اسفار میں ایک درخت خشک و بے برگ کے نیچے جلوس فرمایا، فورا زمین حضور کے گرد کی سبزہ زار ہوگئی اور پیڑ ہرا ہو گیا، شاخیں اسی ساعت بڑھ گئیں اور اپنی کمال بلندی کو پہنچ کر سائے کہ کئے حضور پر لٹک آئیں۔ چنانچہ یہ سب حدیثیں کتب سیر میں تفصیلاً مذکور ہیں۔

اب نہ رہے مگر وہ لوگ جنہیں طول صحبت روزی ہوا اور حضور کو آفتاب یا ماہتاب یا چراغ کی روشنی میں ایسی حالت میں دیکھا کہ مجمع بھی کم تھا اور موقع سایہ پر بالقصد نظر بھی کی اور ادراک کیا کہ جسم انور ہمسائیگی سایہ سے دور ہے، اور ظاہر ہے کہ ان سب کا احساس و انکشاف جن لوگوں کے لئے ہوا ہے وہ بہت کم ہیں، جن کے واسطے نہ ہوا پھر اس طائفہ قلیلہ سے یہ کیا ضرور ہے کہ ہر شخص یا اکثر اس معجزے کو روایت کرے، ہم نہیں تسلیم کرتے کہ مجرد خرق عادت باعث توفر دواعی و نقل جمیع اکثر حاضرین ہے۔ خادم حدیث پر کیا شمس فی نصف النہار روشن کو صدہا معجزات قاہرہ حضور سے غزوات و اسفار و مجامع عامہ میں واقع ہوئے کہ سیکڑوں ہزاروں آدمیوں نے ان پر اطلاع پائی مگر ان کی ہم تک نقل صرف احاد سے پہنچی۔

واقعہ حدیبیہ میں انگشتان اقدس سے پانی کا دریا کی طرف جوش مارنا اور چودہ پندرہ سو آدمی کا

Fatawa Rizvia, Volume 30

According to various narrations, drinking from it, performing ablution, and gathering the remaining provisions, making a prayer over it, and filling all the vessels of the army with it, while an equal amount remained—these are among the miracles. Necessarily, this occurred in front of fourteen to fifteen hundred people, and everyone witnessed it, yet not even fourteen of them narrated it. The humble author (Faqeer) has studied the present books of Hadith, especially those on biography and virtues (Siyar and Fada'il) whose subject matter is the mention of such things, like Ash-Shifa by Qadi Ayyad, Sharh Khafaji, Mawahib al-Ladunniyah, Sharh al-Zarqani, Madarij al-Nubuwwah, and Khasa'is al-Kubra by Allama Jalaluddin al-Suyuti, etc. I did not find more than five narrators for this event. Similarly, 'Radd-e-Shams' (the returning of the sun)—that is, the sun returning after setting and the time changing from Maghrib back to Asr—which occurred for Mawla Ali (Karam Allahu Ta'ala Wajhahu) during the Battle of Khaybar. How strange it is that the absence of a shadow (for the Prophet) has no relation to this at all, and it too occurred in a battle as we mentioned (t), and the number of the army at Khaybar was sixteen hundred (1600). Necessarily, all these gentlemen would be witnesses to it, for every praying Muslim, especially the Sahaba (Companions), must of necessity look towards the sun's rising, setting, and zenith for the purpose of prayer. In the Torah, the description of this blessed Ummah is mentioned as "Ra'at al-Shams" (Observers of the Sun), as narrated by Abu Nu'aym from Ka'b al-Ahbar from our master Musa (Peace and Blessings be upon him). (That is, as Abu Nu'aym narrated it on the authority of Ka'b al-Ahbar from our master Musa, peace and blessings be upon him - t). Meaning guardians of the sun, who were seekers and informers of its changing states, its rising, setting, and zenith. When the sun had set, the entire army must have prepared for prayer. Suddenly, evening turned into day, and the sun returned on its steps. Would such a strange event not have been investigated, and would it not have been known that it returned by the command of the one who possesses absolute vicegerency of the Almighty and has the upper hand in the heavenly realm (Peace and Blessings of Allah be upon him)? But besides this, if anyone knows that out of such a large group, two or four more people narrated this miracle, then let them point it out. In short, this is a weak (Wahiba) Hadith, on the basis of which we cannot abandon reason, traditional evidence (naql), and the following of Hadith and scholars. Did these elders not understand this much, or did they deliberately tolerate fabrication against Allah and His Messenger? There is no power or strength except

with Allah, the Most High, the Most Great. Moreover, when one narrator of this Hadith about the absence of a shadow is Dhakwan, and he is either Abu Salih al-Samman al-Zayyat himself or Abu Umar al-Madani, the freed slave of Siddiqah (Radi Allahu Ta'ala Anhuma)—Zarqani expressed hesitation regarding this (t)—in any case, he is a reliable and trustworthy Tabi'i (successor), as also mentioned... and other reliable Tabi'in and scholars.

फतावा रज़विया, खंड 30

विभिन्न वर्णनों के अनुसार, इससे पानी पीना, वुज़ू करना और शेष बचे हुए भोजन को एकत्र करके दुआ करना और उससे सेना के सभी बर्तनों को भर देना, जबकि उतनी ही मात्रा शेष रह जाना—ये मोजज़ात (चमत्कारों) में से हैं। अनिवार्य रूप से, यह चौदह से पंद्रह सौ लोगों के सामने हुआ और सभी ने इसे देखा, लेकिन उनमें से चौदह ने भी इसका वर्णन नहीं किया। इस फ़क़ीर ने वर्तमान हदीस की किताबों, विशेष रूप से सीरत और फ़ज़ाइल की उन किताबों का अध्ययन किया है जिनका विषय ही इस प्रकार की बातों का उल्लेख करना है, जैसे काज़ी अयाज़ की 'अश-शिफ़ा', 'शराह खफ़ाजी', 'मवाहिब-ए-लदुननिया', 'शराह-ए-ज़रकानी', 'मदारिज-उन-नुबुव्वह' और अल्लामा जलालुद्दीन सुयूती की 'खसाइस-ए-कुबरा' आदि। मुझे इस घटना के पाँच से अधिक वर्णनकर्ता (रावी) नहीं मिले। इसी तरह 'रद्द-ए-शम्स' यानी डूबने के बाद सूरज का लौट आना और मग्रिब से अस्र का समय हो जाना, जो ग़ज़वा-ए-खैबर में मौला अली (करम अल्लाहु तआला वज्हहु) के लिए हुआ। यह कितनी अजीब बात है कि साये का न होना (नबी का) इससे बिल्कुल भी संबंधित नहीं है, और यह भी एक युद्ध (ग़ज़वा) में हुआ जैसा कि हमने उल्लेख किया है (त), और खैबर की सेना की संख्या सोलह सौ (1600) थी। अनिवार्य रूप से ये सभी सज्जन इसके गवाह होंगे, क्योंकि प्रत्येक नमाज़ी मुसलमान, विशेष रूप से सहाबा किराम, नमाज़ के उद्देश्य से सूरज के उगने, डूबने और ढलने की ओर अवश्य देखते हैं। तौरात में इस उम्मत-ए-मरहूम का वर्णन "रआत-उश-शम्स" (सूरज के रखवाले) के रूप में आया है, जैसा कि अबू नुएम ने का'ब अल-अहबार के हवाले से हमारे आका मूसा (अलैहिस्सलाम) से रिवायत किया है। (यानी जैसा कि अबू नुएम ने का'ब अल-अहबार के हवाले से हमारे आका मूसा अलैहिस्सलाम से वर्णन किया है - त)। इसका अर्थ है सूरज के निगहबान जो उसकी बदलती स्थितियों, उगने, डूबने और ढलने की तलाश और खबर रखते थे। जब सूरज डूब गया होगा, तो अनिवार्य रूप से पूरी सेना ने नमाज़ की तैयारी की होगी। अचानक शाम से दिन हो गया और सूरज अपने कदमों पर लौट आया। क्या ऐसी अजीब घटना की जाँच न की गई होगी और क्या यह ज्ञात न हुआ होगा कि वह उसके आदेश से लौटा है जिसे सर्वशक्तिमान का पूर्ण उत्तराधिकार और उच्च जगत में प्रभुत्व प्राप्त है (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)? लेकिन इसके अलावा अगर किसी साहब को मालूम हो कि इतनी बड़ी जमात में से दो-चार और लोगों ने भी इस मोजज़े का वर्णन किया है, तो वे निशान दें। संक्षेप में, यह एक कमज़ोर (वाहिबा) हदीस है जिसके आधार पर हम बुद्धि, प्रमाण और हदीस व विद्वानों के अनुसरण को नहीं छोड़ सकते। क्या ये बुज़ुर्ग इतना नहीं समझते थे

या उन्होंने जानबूझकर अल्लाह और उसके रसूल पर झूठा आरोप लगाना पसंद किया? "ला हौल वला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम" (अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है)। बल्कि जब साये के न होने वाली हदीस के एक रावी ज़कवान हैं, और वह स्वयं अबू सालेह सम्मान ज़य्यात हों या अबू उमर मदनी, सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) के आज़ाद किए हुए गुलाम हों —ज़रकानी ने इसमें हिचकिचाहट व्यक्त की है (त)—किसी भी स्थिति में वह एक विश्वसनीय और भरोसेमंद ताबई हैं, जैसा कि वर्णन किया गया है... और अन्य विश्वसनीय ताबई और विद्वान।

पृष्ठ 734 का 772

علی اختلاف الروایات اسے پینا اور وضو کرنا اور بقیہ توشہ کو جمع کر کے دعا فرمانا اور اس سے لشکر کے سب برتن بھر دینا اور اسی قدر باقی بچ رہنا، ایسے معجزات میں ہیں اور بالضرور چودہ پندرہ سو آدمی سب کے سامنے اس کا وقوع ہوا اور سب نے اس پر اطلاع پائی مگر ان میں سے چودہ نے بھی اسے روایت نہ فرمایا۔ فقیر نے کتب حاضرہ احادیث خصوصا وہ کتابیں سیر وفضائل کی جن کا موضوع ہی اس قسم کی باتوں کا تذکرہ ہے مانند شفائے قاضی عیاض و شرح خفاجی و مواہب لدنیہ وشرح زرقانی ومدارج النبوۃ و خصائص کبری علامہ جلال الدین سیوطی وغیرہا مطالعہ کیں، پانچ سے زیادہ راوی اس واقعے کے نہ پائے۔ اسی طرح رد شمس یعنی غروب ہو کر سورج کا لوٹ آنا اور مغرب سے عصر کا وقت ہو جانا جو غزوہ خیبر میں مولی علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ کے لئے واقع ہوا کیسی عجیب بات ہے کہ عدم ظل کو اس سے اصلا نسبت نہیں اور اس کا وقوع بھی ایک غزوہ میں ہوا کما ذکرنا (جیسا کہ ہم نے ذکر کیا ت) اور تعداد لشکر خیبر کی سولہ سو ۱۶۰۰، بالضرور یہ سب حضرات اس پر گواہ ہونگے کہ ہر نمازی مسلمان خصوصا صحابہ کرام کو بغرض نماز آفتاب کے طلوع و غروب زوال کی طرف لاجرم نظر ہوتی ہے۔

توریت میں وصف اس امت مرحوم کا رعاۃ الشمس کے ساتھ وارد ہوا کما رواہ ابونعیم عن کعب الاحبار عن سیدنا موسی علیہ الصلوۃ والسلام (جیسا کہ اس کو ابو نعیم نے بحوالہ کعب الاحبار عن سیدنا موسی علیہ الصلوۃ والسلام سے روایت کیا ہے۔ ت) یعنی آفتاب کے نگہبان کہ اس کے تبدل احوال اور شروق وافول زوال کے جویاں و خبر گیران رہتے تھے، جب آفتاب نے غروب کیا ہوگا بالضرور تمام لشکر نے نماز کا تہیہ کیا ہوگا، دفعہ شام سے دن ہو گیا اور خورشید الٹے پاؤں آیا، کیا ایسے عجیب واقعہ کو دریافت نہ کیا اور نہ معلوم ہوا ہوگا کہ اس کے حکم سے لوٹا ہے جسے

قادر مطلق کی نیابت مطلقہ اور عالم علوی میں دست بالا حاصل ہے (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم) لیکن اس کے سوا اگر کسی صاحب کو معلوم ہو کہ اتنی بڑی جماعت سے دو چار آدمیوں نے اور بھی اس معجزے کو روایت کیا تو نشان دیں۔ بالجملہ یہ حدیث واہبہ ہے جس کی بناء پر ہم عقل و نقل و اتباع حدیث و علماء کو ترک نہیں کر سکتے ، کیا یہ اکابر اس قدر نہ سمجھتے تھے یا انہیں نے دیدہ و دانستہ خدا اور رسول پر افتراء گوارا کیا، لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم ، بلکہ جب ایک راوی اس حدیث عدن ظل کے ذکوان ہیں اور وہ خود ابوصالح سمان زیات ہوں یا ابوعمر ومدنی مولائے صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما تردد فیہ الزرقانی (اس میں زرقانی نے تردد کیا ت) بہر تقدیر تابعی ثقہ معتمد علیہ ہیں کما ذکر ایضاً ..... اور تابعین و علماء ثقات

It is presumed from the people of piety and caution that they would mention the majority of hadiths as mursal only when they have attained the rank of proximity and certainty after hearing them from many teachers and companions. Ibrahim al-Nakha'i says—and the reason for it is clear—that in the case of providing an isnad (chain of transmission), one is no longer concerned with truth or falsehood. When we have attributed the speech to the one from whom we heard it, we have become free of responsibility, contrary to omitting its mention and writing it ourselves: "The Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and his family and grant them peace) did this" or "said this." In this case, the burden remains on one's own head. Therefore, a reliable, godfearing, and cautious scholar, without extensive hearing and complete peace of heart, would stay away from such a thing. In this way, it appears manifest that many companions saw the absence of a shadow, and Dhakwan attained hearing from all of them, even if their reports did not reach us.

(Arabic Text Translation)

Thus it is necessary to understand the station and refine the goal; and Allah is the Guardian of grace, success, and blessing. This, while there remain hidden matters in the corners of speech, perhaps a sound mind will attain them. And thus, from what my Lord inspired me with by His grace and favor, He does not find in my heart except that my Lord is the Possessor of great grace, indeed He is the Kind, the Merciful. And there is no power nor strength except with Allah, the Almighty, the Wise. And my thought is that, by the praise of my Majestic Lord, I have established in the matter that which heals the sick with much, not a little. And Allah speaks the truth and He guides to the way. Indeed, He is

(Urdu Text Translation)

In this way, the understanding of the station and the refinement of the objective should be sought; Allah the Almighty alone is the Master of grace, success, and blessings. Research: even now some hidden things remain in the corners of the speech. It is hoped that correct thought will gain access to them. Whatever has been mentioned, my Lord has cast it into my heart through His grace and bounty; this is not a creation of my heart. Truly, my Lord is of great bounty, and He is the Kind and Merciful. Without the guidance of Allah, the Possessor of honor and wisdom, there is neither the strength to avoid sin nor the power to do good. My thought is that, by the praise of my Majestic Lord, I have proven in the mentioned issue that which will heal the sick and quench the thirsty, and will not be disrupted by scarcity or abundance. Allah the Almighty speaks the truth and guides to the straight

(Arabic Text Translation)

sufficient for me and He is the best Disposer of affairs. I ask Him to protect me through it and

(Urdu Text Translation)

path. Indeed, He is sufficient for me and what an excellent Disposer of affairs He is. I ask Allah the Almighty that He [protect] me and

धर्मपरायण और सावधान लोगों से यही अपेक्षित है कि वे अधिकांश हदीसों का वर्णन मुरसल (बिना पूर्ण श्रृंखला के) तभी करेंगे जब उन्होंने कई गुरुओं और साथियों से इसे सुनकर निकटता और विश्वास का स्तर प्राप्त कर लिया हो। इब्राहीम नखई कहते हैं—और इसका कारण स्पष्ट है—कि इसनाद (सूत्र) प्रदान करने की स्थिति में, व्यक्ति को सत्य या असत्य की चिंता नहीं रहती। जब हमने उस कथन को उसी व्यक्ति से जोड़ दिया जिससे हमने उसे सुना था, तो हम जिम्मेदारी से मुक्त हो गए। इसके विपरीत, यदि इसका उल्लेख छोड़ दिया जाए और स्वयं यह लिखा जाए कि "अल्लाह के रसूल (अल्लाह उन पर और उनके परिवार पर शांति और कृपा करे) ने ऐसा किया" या "ऐसा कहा," तो इस स्थिति में बोझ अपने सिर पर रहता है। इसलिए, एक विश्वसनीय, धर्मनिष्ठ और सावधान विद्वान बिना व्यापक श्रवण और पूर्ण आंतरिक शांति के ऐसी बात से दूर रहेगा। इस प्रकार, यह स्पष्ट प्रतीत होता है कि कई साथियों ने देखा कि कोई छाया नहीं थी, और ज़कवान ने उन सभी से यह सुना, भले ही उनकी रिपोर्टें हम तक न पहुँची हों।

(अरबी पाठ का अनुवाद)

इसी प्रकार स्थान को समझना और उद्देश्य को परिष्कृत करना आवश्यक है; और अल्लाह ही कृपा, सफलता और वरदान का संरक्षक है। यह, जबकि वाणी के कोनों में कुछ गुप्त बातें अभी भी शेष हैं, संभवतः एक स्वस्थ मन उन्हें प्राप्त कर लेगा। और इस प्रकार, जो मेरे रब ने अपनी कृपा और अनुग्रह से मुझे प्रेरित किया, वह मेरे दिल में यही पाता है कि मेरा रब महान कृपा वाला है, वास्तव में वह दयालु, कृपालु है। और अल्लाह, सर्वशक्तिमान, बुद्धिमान के बिना न तो कोई शक्ति है और न ही सामर्थ्य। और मेरा विचार है कि, अपने प्रतापी रब की स्तुति से, मैंने इस मामले में वह स्थापित कर दिया है जो बीमार को बहुत अधिक चंगा करता है, थोड़ा नहीं। और

(उर्दू पाठ का अनुवाद)

इसी तरह स्थान की समझ और उद्देश्य का शोधन किया जाना चाहिए; अल्लाह तआला ही अनुग्रह, सफलता और वरदान का स्वामी है। शोध: अभी भी प्रवचन के कोनों में कुछ छिपी हुई बातें शेष हैं। आशा है कि सही सोच उन तक पहुँच प्राप्त कर लेगी। जो कुछ भी उल्लेख किया गया है, मेरे रब ने अपनी कृपा और अनुग्रह से मेरे दिल में डाला है; यह मेरे दिल की रचना नहीं है। वास्तव में, मेरा रब महान कृपा वाला है और वह दयालु और कृपालु है। सम्मान और ज्ञान वाले अल्लाह के मार्गदर्शन के बिना, न तो पाप से बचने की शक्ति है और न ही अच्छा करने की शक्ति। मेरा विचार है कि, अपने प्रतापी रब की स्तुति से, मैंने उल्लेखित मुद्दे में वह सिद्ध कर दिया है जो बीमारों को ठीक

(अरबी पाठ का अनुवाद)

अल्लाह सत्य बोलता है और वह मार्ग दिखाता है। वास्तव में, वह मेरे लिए पर्याप्त है और वह सबसे अच्छा कार्यसाधक है। मैं उससे प्रार्थना करता हूँ कि वह इसके माध्यम से मेरी रक्षा करे और

पृष्ठ ७३५ का ७७२

(उर्दू पाठ का अनुवाद)

करेगा और प्यासों को तृप्त करेगा, और कमी या प्रचुरता से बाधित नहीं होगा। अल्लाह तआला सत्य बोलता है और सीधे मार्ग की ओर मार्गदर्शन करता है। वास्तव में, वह मेरे लिए पर्याप्त है और वह क्या ही अच्छा कार्यसाधक है। मैं अल्लाह तआला से प्रार्थना करता हूँ कि वह मुझे और

اہل ورع و احتیاط سے مظنون یہی ہے کہ غالب حدیث کو مرسلاً اسی وقت ذکر کریں گے جب انہیں شیوخ و صحابہ کثرین سے اسے سن کر مرتبہ قرب و یقین حاصل کر لیا ہو۔ ابراہیم نخعی فرماتے ہیں اور وجہ اس کی ظاہر ہے کہ در صورت اسناد صدق و کذب سے اپنے آپ کو غرض نہ رہی۔ جب ہم نے کلام کو اس کی طرف نسبت کر دیا جس سے سنا ہے تو ہم بری الذمہ ہو گئے بخلاف اس کے کہ اس کا ذکر ترک کریں اور خود لکھیں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے ایسا کیا، ایسا فرمایا، اس صورت میں بار اپنے سر پر رہا تو عالم ثقہ، متورع، محتاط، بے کثرت سماع واطمینان کلی قلب کے ایسی بات سے دور رہے گا۔ اس طور پر ظاہر ایسا معلوم ہوتا ہے کہ سایہ نہ ہو نا بہت صحابہ نے دیکھا اور ان سب سے ذکوان کو سماع حاصل ہوا اگرچہ ان کی روایات ہم تک نہ پہنچیں۔

(عربی متن)

هكذا ينبغى ان يفهم المقام وينقح المرام، والله ولى الفضل والتوفيق والانعام، هذا وقد بقى بعد خبايا فى زوايا الكلام لعلها يفوز بها فكر وهكذا وقد وجد مما الهمنى ربى بفضل منه ونعمة لايجد من قلبى ان ربى لذو فضل عظيم انه هو الروف الرحيم ولا حول و لا قوة الا بالله

(اردو ترجمہ)

اسی طرح طرح چاہیے مقام کی تفہیم اور مقصد کی تنقیح اللہ تعالیٰ ہی فضل و توفیق اور انعام کا مالک ہے۔ تحقیق ابھی کچھ پوشیدگیاں کلام کے گوشوں میں باقی ہیں۔ امید ہے کہ فکر صائب ان تک رسائی حاصل کر لے گی۔ یہ جو کچھ مذکور ہوا میرے رب نے اپنے فضل و نعمت سے میرے دل میں ڈالا ہے یہ میرے دل کی تخلیق نہیں ہے۔ بے شک میرا رب بڑے فضل والا ہے اور وہ روف ورحیم ہے۔ عزت و حکمت والے اللہ کی توفیق کے بغیر نہ گناہ سے بچنے کی طاقت ہے نہ نیکی کرنے

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

کی قوت۔ میرا گمان ہے کہ میں نے اپنے رب جلیل کی حمد

العزیز الحکیم وظنی انی بحمد ربی سے مسئلہ مذکورہ میں وہ کچھ ثابت کر دیا ہے جو بیمار کو

الجلیل قد اثبت فی المسئلة ما یشفی شفا دے گا اور پیاسے کو سیراب کرے گا اور قلت و کثرت کے

العلیل بالکثیر ولا بالقلیل، واللہ یقول ساتھ مختل نہ ہو گا۔ اللہ تعالیٰ حق فرماتا ہے اور راہِ راست کی

الحق وھو یھدی السبیل انه حسبی ہدایت فرماتا ہے بے شک وہ میرے لئے کافی ہے اور کیا ہی

ونعم الوکیل اساله ان یجنبنی بھا و اچھا کارساز ہے، میں اللہ تعالیٰ سے سوال کرتا ہوں کہ مجھے

اور

Fatawa Razawiya, Volume 30

[Prayer/Dua:] May Allah protect every transgressor from slipping by its blessing, and make it a dense shade over our heads on the day when there will be no shade but His shade. May Allah Almighty send blessings upon the most radiant moon of messengership, and the most brilliant sun of nobility and its lights—he who had no shadow in the sun nor in the moon. And [blessings be] upon those connected to him, his companions, and his family, who seek shade under the tails of his cloak, inviting towards the blessings of his shade, and upon us with them all, by the mercy of the One Who is Kind and Merciful. And our final call is: All praise is due to Allah, the Lord of the worlds.

The treatise "Qamar al-Tamam fi Nafi al-Zill 'an Sayyid al-Anam" (The Full Moon in Denying the Shadow of the Master of Mankind), may Allah the Exalted send blessings and peace upon him and his family, has concluded.

[Seal: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami] Page 736 of 772

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[प्रार्थना/दुआ:] अल्लाह हर चूक करने वाले को इसकी बरकत से फिसलने से बचाए, और इसे हमारे सिरों पर एक घना साया बनाए जिस दिन उसके साये के सिवा कोई साया न होगा। अल्लाह तआला दुरूद नाज़िल फ़रमाए रिसालत के सबसे रोशन चाँद पर, और करामत के सबसे अधिक चमकदार सूरज और उसके अनवार पर, जिनका साया न तो धूप में था और न ही चाँदनी में। और उन पर जो उनसे जुड़े हैं, उनके सहाबा और परिवार पर, जो उनके दामन-ए-रहमत के साये में पनाह लेते हैं, और उनके साये की नेमतों की ओर आमंत्रित करते हैं, और उनके साथ हम सब पर, उस सत्ता की रहमत से जो दयावान और कृपालु है। और हमारी अंतिम पुकार है: तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।

रिसाला "क़मर अल-तमाम फ़ी नफ़ी अल-ज़िल्ल अन सय्यिद अल-अनाम" (इंसानों के सरदार के साये के इनकार में मुकम्मल चाँद), सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि वसल्लम, समाप्त हुआ।

[मुहर: आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी] पृष्ठ 736/772

ہر لغزش کرنے والے کو اس کی برکت سے لغزش سے بچائے اور اسے ہمارے سروں پر گہرا سایہ بنائے جس روز اس کے سایہ کے سوا کوئی سایہ نہ ہوگا۔ اللہ تعالٰی درود نازل فرمائے روشن ترین ماہتاب رسالت پر اور سب سے زیادہ چمکدار آفتاب کرامت اور اس کے انوار پر جس کا سایہ نہ تھا دھوپ میں نہ چاندنی میں، اور آپ کے صحابہ وآل پر جو آپ کے دامن رحمت کے سایہ میں ہیں اور آپ کے سایہ رحمت کی نعمتوں کی طرف دعوت دینے والے ہیں، اور ان کے ساتھ ہم سب پر رؤف و رحیم کی رحمت سے۔(ت) اور ہماری آخری پکار یہ ہے کہ تمام تعریفیں اللہ رب العالمین کے لئے ہیں۔

رسالہ قمر التمام فی نفی الظل عن سید الانام صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم ختم ہوا

[مہر: آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی] صفحہ 736 از 772

Volume 30 Fatawa Razawiya

Treatise Guidance for the Perplexed in the Negation of Shadow from the Master of the Universe 1299 AH (Guidance for those perplexed about the negation of shadow from the Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him and his progeny)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

All praise is due to Allah, a praise through which the darkness of pains is dispelled. And blessings and | All praise is for Allah Almighty, from which the darkness of sorrows peace be upon our master Muhammad, the full moon, and upon his family and | is removed. Peace and blessings be upon our Master Muhammad Mustafa his companions, the lamps in the darkness, and upon those who follow their lights | peace and blessings of Allah be upon him and his family, who is the full moon, and upon his family until the Day of Resurrection. Thereafter, the servant seeking refuge in his Lord | and upon his companions who are lamps in the darkness, and upon those who the Mighty, from the evil of every deviant and dull-witted person, His sinful servant Ahmad | from from the lights of the family and companions of the Day of Judgment will obtain guidance Raza, who is Muhammadi by faith, Sunni by creed, Hanafi in practice, and | will do. Thereafter, seeking the refuge of the Mighty Lord from the evil of every misguided and dull-witted person, Qadri-Barkati-Ahmadi in spiritual path and lineage, and | His sinful servant Ahmad Raza says, who in terms of nation | is Muhammadi, in terms of creed is Sunni, in terms of practice is | Hanafi, in terms of spiritual path and lineage is Qadri Barkati Ahmadi, | birth and homeland

Page 737 of 772

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

रिसाला हुदल हैरान फ़ी नफ़ियिल फ़ैय अन सय्यिदिल अक्कान 1299 हि. (सृष्टि के स्वामी सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम से साये की नफ़ी के बारे में हैरान लोगों के लिए रहनुमाई)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, ऐसी प्रशंसा जिससे दुखों की अंधेरियाँ दूर हो जाती हैं। और दरूद और | तमाम तारीफें अल्लाह ताला के लिए हैं जिनसे दुखों की सलाम हमारे आका मुहम्मद पर, जो पूर्ण चंद्रमा हैं, और उनके परिवार और | अंधेरियाँ दूर होती हैं। दरूद और सलाम हो हमारे आका मुहम्मद मुस्तफ़ा उनके साथियों पर, जो अंधेरे में चिराग़ हैं, और उन पर जो उनके नूर से हिदायत पाते हैं | सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम पर जो पूर्ण चंद्रमा हैं और आपकी संतान क़यामत के दिन तक। इसके बाद, अपने शक्तिशाली रब की पनाह चाहने वाला बंदा, | पर और आपके साथियों पर जो अंधेरों में चिराग़ हैं और उन पर जो हर गुमराह और मंदबुद्धि की बुराई से, उसका गुनहगार बंदा अहमद | क़यामत संतान और साथियों के प्रकाश से से मार्गदर्शन प्राप्त करते रज़ा, जो मिल्लत के रूप में मुहम्मदी, अक़ीदे के रूप में सुन्नी, अमल के रूप में हनफ़ी और | रहेंगे। इसके बाद हर गुमराह और मंदबुद्धि के शर से रब्बे क़वी क़ादरी बरकाती अहमदी है तरीक़त और इन्तिसाब के एतबार से, और | की पनाह का तलबगार उसका गुनहगार बंदा अहमद रज़ा कहता है जो मिल्लत के | एतबार से मुहम्मदी, अक़ीदे के एतबार से सुन्नी, अमल के एतबार से | हनफ़ी, तरीक़त और इन्तिसाब के एतबार से क़ादरी बरकाती अहमदी है, | जन्मस्थान और वतन

पृष्ठ 737 का 772

جلد ۳۰ فتاوٰی رضویہ

رسالہ ھدی الحیران فی نفي الفئ عن سید الاکوان ۱۲۹۹ھ (سرور کائنات صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم سے سایہ کی نفی کے بارے میں حیرت زدہ کے لئے راہنمائی)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

الحمد للہ حمداً تنجلی بھا ظلمات الآلام والصلوۃ و | تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں جن سے دکھوں کی السلام علی سیدنا محمد قمر التمام وعلی الہ و | تاریکیاں دور ہوتی ہیں۔ درود و سلام ہو ہمارے آقا محمد مصطفیٰ اصحابہ مصابیح الظلام وعلی المھتدین بانوار ھم | صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم پر جو ماہِ کامل ہیں اور آپ کی آل الی یوم القیام وبعد فقال العبد الملتجی الی ربہ | پر اور آپ کے صحابہ پر جو اندھیروں میں چراغ ہیں اور پر جو القوی عن شر کل غوی و غبی عبدہ المذنب احمد | قیامت آل و اصحاب کے انوار سے سے ہدایت حاصل کرتے رضا المحمدی ملۃ والسنی عقیدۃ والحنفی عملا و | ہیں گے۔ بعد ازیں ہر گمراہ اور کند ذہن کے شر سے رب قوی القادری البرکاتی الاحمدی طریقۃ و انتساباً و | کی پناہ کا طلبگار اس کا خطاکار بندہ احمد رضا کہتا ہے جو ملت کے | اعتبار سے محمدی، عقیدہ کے اعتبار سے سنی، عمل کے اعتبار سے | حنفی، طریقت و انتساب کے اعتبار سے قادری برکاتی احمدی، | مولد و وطن

Fatawa Razawiya, Volume 30

[Arabic Passage]: Al-Barelwi by birth and residence, and Al-Madani and Al-Baqi'i, if Allah wills, in terms of burial and resurrection. By the mercy of Allah, in terms of abode and entrance, he is Adni and Firdausi, being enlightened by the lights of guidance and certainty, a remover of the doubts of conjecture and estimation. By You, O our Lord, in every matter we seek help. And there is no power or strength except with Allah, the High, the Great.

[Urdu Translation]: ...Barelwi by birth and residence, and if Allah wills, Madani and Baqi'i by burial and resurrection. Then, by the mercy of Allah Almighty, Adni and Firdausi by abode and entrance, while being enlightened by the lights of guidance and certainty, and a remover of the anxieties of conjecture and estimation. By Your grace, O our Lord! We seek help from You in every matter. And without the grace of Allah, the Possessor of Highness and Greatness, there is neither the strength to avoid sin nor the power to do good. (T)

Section One

Grasping firmly the strong rope of reliance and trust upon Divine power and strength in the hand of supplication, before a detailed answer, we present some premises as an introduction, through which, with the help of Allah Almighty, the resolution of the dispute may easily be achieved.

O seekers of truth! If you do not let go of the hem of sound reason, then, God willing, in the light of these very candles, you will follow the straight path of correctness. Avoiding the distress of thorny thickets and the calamities of the right and left, you will camp at the cool destination of research in the dawning light of guidance. But if someone chooses prejudice and word-worship, then what blame lies upon us? Making someone walk on burning sand, entangling them in terrible thorns, and making a blind person fall in broad daylight—these are the ancient works of these two life-afflicting enemies of religion and faith. Success is with Allah, and through Him is the reaching to the pinnacle of research. (Success is from Allah alone, and through it, the height of research can be reached. T)

First Premise: When intellect or transmission establishes a necessary connection between two things, then by the rule of necessity, after the proof of the 'implier' (malzum), the verification of the 'implied' (lazim) becomes verified and known in itself, and the need for laboring over evidence vanishes. Similarly, after the negation

of the implied, the non-existence of the implier is understood by itself, as is neither hidden nor concealed. And because of this actual connection, in the level of perception as well, after the knowledge of the necessity, the existence of the implied and the negation of the implier remain dependent on the verification of the implier and the non-existence of the implied in matters of doubt, illusion, conjecture, certainty, and denial. For example, one who has complete certainty of the existence of the implier, for him, the proof of the implied...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[अरबी पाठ]: जन्म और निवास के आधार पर बरेलवी, और यदि अल्लाह ने चाहा तो दफ़्न और महशर के आधार पर मदनी और बक़ीई। अल्लाह की रहमत से मंज़िल और प्रवेश के आधार पर अदनी और फ़िरदौसी है, हिदायत और यक़ीन के अनवार से रोशन होने वाला, और शक व गुमान के अंदेशों को मिटाने वाला। ऐ हमारे रब! हम हर बात में तुझ ही से मदद चाहते हैं। और अल्लाह बुलंदी और अज़मत वाले की तौफ़ीक़ के बिना न तो किसी के लिए गुनाह से बचने की ताक़त है और न ही नेकी करने की कुव्वत।

[उर्दू अनुवाद]: ...जन्म और निवास के आधार पर बरेलवी, और यदि अल्लाह ने चाहा तो दफ़्न और महशर के आधार पर मदनी और बक़ीई। फिर अल्लाह तआला की रहमत से मंज़िल और प्रवेश के आधार पर अदनी और फ़िरदौसी है, जबकि वह हिदायत और यक़ीन के अनवार से रोशन होने वाला और शक व गुमान के अंदेशों को मिटाने वाला है। ऐ हमारे रब! तेरी तौफ़ीक़ से हम हर बात में तुझ ही से मदद चाहते हैं। और अल्लाह बुलंदी और अज़मत वाले की तौफ़ीक़ के बिना न तो किसी के लिए गुनाह से बचने की ताक़त है और न ही नेकी करने की कुव्वत। (त)

फ़स्ल-ए-अव्वल (प्रथम अनुभाग)

हम ईश्वरीय शक्ति और बल पर भरोसे और विश्वास की मज़बूत डोरी को प्रार्थना के हाथ में थामकर, विस्तृत उत्तर से पहले कुछ ऐसी भूमिकाएँ(मुक़द्दमात) पेश करते हैं जिनसे अल्लाह तआला की मदद से विवाद का समाधान आसानी से हो सके।

सत्य के खोजी प्रियजनो! यदि आप स्वस्थ बुद्धि का दामन हाथ से न जाने देंगे तो इंशा अल्लाह इन्हीं शमों (मोमबत्तियों) की रोशनी में ठीक-ठाक सही शाहराह पर चल पड़ेंगे और काँटों भरी झाड़ियों की तकलीफ़ और दाएँबाएँ की आपदाओं से बचते हुए हिदायत की चमक में सुबह के उजाले जैसी ठंडी-ठंडी शोध की मंज़िल पर डेरा डालेंगे। और जो पक्षपात और वाकपटुता का साथ दे, तो हम पर क्या दोष है? तपती रेत पर चलाना, भयानक काँटों में फँसाना, अंधे को दिन के उजाले में गिराना—ये इन दो जानलेवा, धर्म और ईमान के दुश्मनों का पुराना काम है। और सफलता अल्लाह की ओर से है और उसी के माध्यम से शोध की पराकाष्ठा तक पहुँचा जा सकता है। (अल्लाह ही से तौफ़ीक़ है और उसी की बदौलत शोध की बुलंदी तक पहुँचा जा सकता है। त)

प्रथम प्रस्तावना (मुक़द्दमा-ए-ऊला): जब दो चीज़ों के बीच बुद्धि या रिवायत एक ज़रूरी संबंध (मुलाज़मत) साबित कर दे, तो आवश्यकता के नियम (कज़िया-ए-लुज़ूम) के अनुसार, कारण (मल्ज़ूम) के प्रमाण के बाद, प्रभाव (लाज़िम) का सत्यापन स्वयं सिद्ध और ज्ञात हो जाता है, और प्रमाण के लिए श्रम करने की आवश्यकता समाप्त हो जाती है। इसी तरह प्रभाव के अभाव के बाद कारण की अनुपस्थिति स्वयं ही समझी जाती है, जैसा कि न तो छिपा है और न ही गुप्त। और इसी वास्तविक संबंध के कारण बोध के स्तर पर भी, संबंध के ज्ञान के बाद, प्रभाव के अस्तित्व और कारण के अभाव का सत्यापन, संदेह, भ्रम, धारणा, निश्चितता और खंडन में कारण के सत्यापन और प्रभाव के अभाव के अधीन रहता है। उदाहरण के लिए, जिसे कारण के अस्तित्व पर पूर्ण विश्वास होगा, उसके निकट प्रभाव का प्रमाण...

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

البريلوي مولدا وموطنا والمدني والبقيعي ان شاء الله مدفنا ومحشرا فالعدني الفردوسي رحمة الله منزلا و مدخلا مستنيرا بانوار الهداية واليقين حاسما الخدشات الظن و التخمين بك يا ربنا في كل باب نستعين ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم - کے اعتبار سے بریلوی اور اللہ نے چاہا تو مدفن و محشر کے اعتبار سے مدنی و بقیعی، پھر اللہ تعالٰی کی رحمت سے منزل ومدخل کے اعتبار سے عدنی و فردوسی ہے درانحالیکہ وہ ہدایت ویقین کے انوار سے مستنیر ہونے والا اور ظن و تخمین کے خدشات کو مٹانے والا ہے، تیری توفیق سے اے ہمارے رب! ہم ہر بات میں تجھ ہی سے مدد چاہتے ہیں۔ اور اللہ بلندی وعظمت والے کی توفیق کے بغیر نہ تو کسی کے لئے گناہ سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کو قوت ۔ (ت)

فصل اول

ہم حول وقوت ربانی پر اتکاء واتکال کی عروہ وثقی دست التجاء میں مضبوط تھام کر پیش از جواب مفصل چند مقدمات ایسے تمہید کرتے ہیں جن سے بعون اللہ تعالٰی ارتفاع نزاع بہ آسانی بن پڑے۔ عزیزانِ حق طلب! اگر عقل سلیم کا دامن ہاتھ سے نہ جانے دینگے تو ان شاء اللہ انہی شمعوں کی روشنی میں ٹھیک ٹھیک شاہراہِ صواب پر ہولیں گے اور کلفت خار زار اور آفت یمین ویسار سے بچتے ہوئے تجلائے ہدایت میں نور کے تڑکے ٹھنڈے ٹھنڈے منزلِ تحقیق پر خیمہ زن ہوں گے اور جو تعصب اور سخن پروری کا ساتھ دے تو ہم پر کیا الزام ہے کہ جلتے ریت پر چلانا، بلا کے کانٹوں میں پھنسانا، اندھے کو دن میں گرانا، ان دو آفت جان، دشمنِ دین وایمان کا قدیمی کام ہے وبالله التوفيق وبه الوصول الى ذروة التحقيق (اللہ ہی سے توفیق ہے اور اسی کی بدولت تحقیق کی بلندی تک پہنچا جاسکتا ہے۔ت)

مقدّمہ اولی: جب دو چیزوں میں عقل یا نقل ملازمت ثابت کرے تو بحکم قضیہ لزوم، بعد ثبوت ملزوم، تحقیقِ لازم خود محقق و معلوم، اور تجشمِ دلیل کی حاجت معدوم، اسی طرح بعد انتفائے لازم انعدامِ ملزوم آپ ہی مفہوم، کما ہو غیر خاف ولا مکتوم، اور اسی ملازمتِ واقعہ کے باعث مرتبہ ادراک میں بھی بعد علم باللزوم، وجودِ لازم وانتفائے ملزوم، تحقیقِ ملزوم وعدمِ لازم کا شک و وہم و ظن ویقین وتکذیب میں تابع رہتا ہے، مثلاً جسے وجودِ ملزوم پر تیقن کامل ہوگا اس کے نزدیک ثبوتِ لازم

Volume 30 Fatawa Razawiyya

...it will also be definitive and certain, and according to conjecture, doubt, and illusion, it will be considered presumptive, doubtful, and illusory. These meanings are among the manifest self-evident truths.

Second Introduction: Claims and objectives are not equal in the requirement for proof. Some are of such a degree of importance and elevated status that until they are found to be supported by an authentic (Sahih), explicit (Sarih), and consecutively transmitted (Mutawatir) text (Nass) with definitive meaning (Qat'i-ul-Dalalah), and purified from all sorts of doubts and illusions, they can never reach the level of proof. Solitary reports (Ahadith Ahad), even if they are in Bukhari and Muslim, would not suffice for them.

From this category is the application of ambiguous terms (Mutashabihat) which are established in the most authentic books regarding the Divine Presence (Allah), but the lack of consecutive transmission (Tawatur) prevents their acceptance. And when the discussion pertains to Halal (permissible) and Haram (forbidden), weak (da'if) narrations will be used, and the scope will be widely expanded in matters of virtuous deeds (Fada'il al-A'mal) and the merits of individuals (Manaqib al-Rijal). The reason for this is that great importance is not sought in things that support and harmonize with an established principle. For example, we know from certainties that the remembrance of Allah, Takbir, Tahlil, prayer, Salutations (Durood), etc., are commendable righteous deeds. Now, it is not necessary for the specific Hadith regarding 'Salat al-Tasbih' to reach the level of Sahih. Or, Quranic texts and Hadiths that are Mutawatir in meaning have already informed us that all the companions of the Master of the Messengers (peace and blessings be upon him and them all) are possessors of virtues, high status, and elevated positions, and are accepted servants of Allah the Blessed and Exalted, and the best of nations.

Now, the merits specifically of Hazrat Amir Muawiyah (may Allah be pleased with him) are not limited to Bukhari and Muslim. In the same category is the chapter of miracles (Mu'jizat) and supernatural events (Khawariq-e-Adat); the manifestation of signs and miracles from the Holy Presence, the Greatest Caliph of the Court of Power, and his manifest and evident disposals in the kingdoms of the heavens and the earth, are established by definitive evidence. Therefore, the proof of the testimony of a gazelle or the absence of shadow is not confined to the 'Sahih Sittah' (Six Authentic Books). Scholars did not even consider the strangeness (Gharabat) of the text in the

chapter of supernatural events and held the Hadith to be good (Hasan) and acceptable despite such a concern.

The great Imam Abu Uthman Isma'il bin Abdul Rahman Sabuni, in the book 'Al-Miatayn,' mentions the Hadith of Hazrat Abbas (may Allah be pleased with him) that in the cradle, the radiant Prophet (peace be upon him) used to talk to the moon, and wherever he pointed, it would incline, and he says:

[Arabic Box Text] This Hadith is 'Gharib' (rare/strange) in its chain (Isnad) and text (Matn), but it is 'Hasan' (good) among miracles. End of quote. This was also mentioned by Imam Qastalani.

"Hasan. End of quote. This is the mark of the learned Imam."

Footnote 1: Al-Mawahib al-Ladunniyyah, citing As-Sabuni in 'Al-Miatayn', First Objective, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/152.

खंड ३० फ़तावा रज़विया

...भी निश्चित और यकीनी होगा, और अनुमान, संदेह और वहम के निकट वह संदेहास्पद, अनिश्चित और काल्पनिक होगा। ये अर्थ स्पष्ट स्वयं-सिद्ध सत्यों में से हैं।

दूसरी प्रस्तावना: दावों और उद्देश्यों की प्रमाण की आवश्यकता एक समान नहीं होती। कुछ इतने महत्वपूर्ण और ऊंचे पद के होते हैं कि जब तक उन्हें सही (सहीह), स्पष्ट (सरीह), और निरंतर प्रसारित (मुतवातिर) पाठ (नस) द्वारा निश्चित अर्थ (क़तई-उद-दलालाह) के साथ, और हर प्रकार के संदेह और भ्रम से मुक्त न पाया जाए, वे कभी भी प्रमाण के स्तर तक नहीं पहुँच सकते। एकल रिपोर्ट (अहादीस अहाद), चाहे वे बुखारी और मुस्लिम में ही क्यों न हों, उनके लिए पर्याप्त नहीं होंगी।

इसी श्रेणी से अस्पष्ट शब्दों (मुतशाबिहात) का अनुप्रयोग है जो अल्लाह की महानता के संबंध में सबसे प्रामाणिक पुस्तकों में स्थापित हैं, लेकिन निरंतर प्रसारण (तवातुर) की कमी उनकी स्वीकृति में बाधा डालती है। और जब हलाल और हराम की चर्चा आएगी, तो कमजोर (ज़ईफ़) हदीसों का उपयोग किया जाएगा, और नेक कार्यों की महिमा (फ़ज़ाइल अल-अमाल) और पुरुषों के गुणों (मनाक़िब अल-रिजाल) के मामलों में दायरे का खूब विस्तार किया जाएगा। इसका कारण यह है कि जो चीज़ें किसी स्थापित मूल सिद्धांत का समर्थन और सामंजस्य करती हैं, उनमें बहुत अधिक महत्व की तलाश नहीं की जाती। उदाहरण के लिए, हमें निश्चितताओं से ज्ञात हो चुका है कि अल्लाह का ज़िक्र, तकबीर, तहलील, नमाज़, दुरूद आदि प्रशंसनीय नेक कार्य हैं। अब 'सलातुल तस्बीह' के संबंध में विशेष हदीस का सहीह के स्तर तक पहुँचना आवश्यक नहीं है। या कुरान के पाठ और अर्थ में मुतवातिर हदीसों ने हमें पहले ही बता दिया है कि रसूलों के सरदार (उन पर और उन सब पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) के सभी साथी गुणों, उच्च प्रतिष्ठा और ऊंचे स्थान के स्वामी हैं, और अल्लाह तबरक व ताला के स्वीकृत सेवक और राष्ट्रों में सर्वोत्तम हैं।

अब, विशेष रूप से हज़रत अमीर मुआविया (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के गुण केवल बुखारी और मुस्लिम तक सीमित नहीं हैं। इसी श्रेणी में चमत्कार (मोजिज़ात) और अलौकिक घटनाओं (खवारिक-ए-आदत) का अध्याय है; कुदरत की दरगाह के सबसे बड़े खलीफा, हुज़ूर अकदस से आयतों और मोजिज़ों का प्रकट होना और आसमानों और ज़मीन के साम्राज्यों में हुज़ूर के प्रकट और स्पष्ट अधिकार, निश्चित प्रमाणों से सिद्ध हैं। इसलिए, हिरनी की गवाही या छाया के न होने का प्रमाण केवल 'सिहाह सित्तह' (छह प्रामाणिक पुस्तकें) तक सीमित नहीं है। विद्वानों ने तो अलौकिक घटनाओं के

अध्याय में पाठ की विचित्रता (ग़राबत) पर भी ध्यान नहीं दिया और इस तरह की आशंका के बावजूद हदीस को हसन (अच्छा) और स्वीकार्य माना।

महान इमाम अबू उस्मान इस्माइल बिन अब्दुर रहमान साबुनी ने 'किताब अल-मियातैन' में हज़रत अब्बास (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की हदीस का उल्लेख किया है कि पालने में नूरानी नबी (उन पर शांति हो) चाँद से बातें करते थे और जहाँ भी वह इशारा करते थे, वह झुक जाता था, और वे कहते हैं:

[अरबी बॉक्स टेक्स्ट] यह हदीस अपनी सनद और मतन के लिहाज़ से 'ग़रीब' (अजीब/दुर्लभ) है, लेकिन यह मोजिज़ात में 'हसन' (अच्छी) है। (इमाम क़स्तलानी ने भी इसे उद्धृत किया है)।

"हसन। इति। यह विद्वान इमाम का निशान है।"

पाद-टिप्पणी १: अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, साबुनी के हवाले से 'अल-मियातैन' में, प्रथम उद्देश्य, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, १/१५२।

पृष्ठ ७३९/७७२

بھی قطعی یقینی ہوگا اور ظن و شک و واہم کے نزدیک مظنون و مشکوک و موہوم ہوگا اور یہ معنی بدہیات باہرہ سے ہیں۔

مقدمہ ثانیہ: دعاوی و مقاصد خواہش ثبوت میں مساویۃ الاقدام نہیں بعض ایسے درجہ اہتمام و رفعت مقام میں ہیں کہ جب تک نص صحیح، صریح، متواتر قطعی الدلالۃ ہر طرح کے شکوک و اوہام سے منزہ و مبرا نہ پایا جائے ہرگز پایہ ثبوت کو نہیں پہنچ سکتے، احادیث احاد اگرچہ بخاری و مسلم کی ہوں ان کے لئے کافی نہ ہوں گی۔

اسی قبیل سے ہے اطلاق الفاظ متشابہات کہ حضرت عزت میں اصح الکتب سے ثابت مگر عدم تواتر مانع قبول اور حلال و حرام کی جب بحث آئے تو احادیث ضعیفہ سے کام لیں گے اور فضائل اعمال و مناقب رجال میں دائرہ کو خوب توسیع دیں گے اور وجہ اس کی یہ ہے کہ ثابت الاصل کے مؤیدات و ملائمات میں چنداں اہتمام منظور نہیں، مثلاً ہمیں یقینیات سے معلوم ہو چکا کہ ذکر الٰہی و تکبیر و تہلیل و نماز و درود و غیرہا اعمال صالحہ محمودہ ہیں، اب خاص صلوۃ التسابیح کی حدیث درجہ صحت تک پہنچنا ضرور نہیں، یا نصوص قرآنیہ و احادیث متواترۃ المعنی ہمیں ارشاد فرما چکیں کہ صحابہ سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیہم اجمعین سب ارباب فضائل و علوشان و رفعت مکان اور اللہ تبارک و تعالیٰ کے بندگان مقبول و بہترین امتیاں ہیں۔

اب خاص حضرت امیر معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے مناقب بخاری و مسلم ہے پر مقصور نہیں، اسی قبیل سے ہے باب معجزات و خوارق عادات کو حضور اقدس خلیفہ اعظم بارگاہِ قدرت سے صدورِ آیات و معجزات اور ملکوت السمٰوٰۃ والارض میں حضور کے ظاہر و باہر تصرفات، قاطعات

یقینیہ سے ثابت، تواب شہادت ظبی یا عدم ظل کا ثبوت صحاح ستہ پر محصور نہیں علماء نے تو باب خوارق میں غرابت متین پر بھی خیال نہ کیا اور حدیث کو باوجود ایسے خدشہ کے حسن و مقبول رکھا۔

امام اجل ابو عثمان اسمعیل بن عبدالرحمن صابونی کتاب الماتین میں حدیث حضرت عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ حضور پر نور سے مہدِ اقدس میں چاند باتیں کرتا اور جدھر اشارہ فرماتے ہیں جھک دیتا، ذکر کر کے فرماتے ہیں:

هذا حديث غريب الاسناد والمتن وهو في المعجزات | یہ حدیث اسناد و متن کے اعتبار سے غریب ہے اور وہ معجزات میں حسن ہے اھ اس کو امام قسطلانی

حسن اھ اثرة الامام العلامة

1 المواهب اللدنية بحوالہ الصابونی فی المائتین المقصد الاول المکتب الاسلامی بیروت ۱/۱۵۲

Fatawa Razawiyya Volume 30

Al-Qastalani gave preference in 'al-Mawahib'. (T) Allama Zarqani writes in the commentary: "For it is the habit of the scholars of Hadith to be lenient in matters other than rulings and beliefs, as long as the hadith is not fabricated." Because it is the habit of Hadith scholars to turn a blind eye in matters other than commands and beliefs until the Hadith is fabricated. (T)

Third Introduction: The acceptance of scholars (Talqi bil Qabul) has a wondrous effect in inheriting strength. They were more knowledgeable and wise than us in every way. Our comparison to them is not even like a drop to an ocean. They were the full moons of the heavens of knowledge, and we commoners are enlightened by their light. When both predecessors and successors accepted an affair and adorned their compositions with its mention, what reason is there for us to deny it?

And regarding similar matters, Imam, the Great Scholar, Knower of Divine Secrets (Arif-e-Rabbani), my leader Abdul Wahhab al-Sha'rani says in 'Al-Mizan': "Indeed, those Imams whose words you hesitate to act upon were more knowledgeable than you and certainly more pious in everything they documented in their books for their followers. If you claim to be more knowledgeable than them, people would attribute madness to you or call you a liar out of denial and stubbornness. The scholars among your predecessors gave fatwa according to those statements which you see as weak, and they worshipped Allah Almighty through them until they passed away. Your ignorance of their reasoning and the hidden nature of their intellect does not diminish their knowledge and piety. It is well known, rather observed, that every scholar does not put in..."

And in a similar vein, Imam Allama Arif Rabbani Sidi Abdul Wahab Sha'rani says in 'Mizan', and all these Imams whose speech you hesitate to act upon are more knowledgeable than you, and they have gathered a religious treasury for their followers. In this, they are surely more pious and cautious than you. And if you claim your own scholarship, people will intentionally call you mad and a liar. And these statements which you consider weak are the ones according to which early scholars gave fatwas, and because of this, they became close to Allah until they departed from this mortal world. And if someone like you is unaware of their ranks and comprehensions, it cannot cause any deficiency in their ranks and piety. And this matter is known, rather observed, that every scholar...

[1] Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 7/17.

फ़तावा रज़विया खंड ३०

अल-क़स्तलानी ने 'अल-मवाहिब' में प्राथमिकता दी। (त) अल्लामा ज़रक़ानी अपनी व्याख्या में लिखते हैं: "क्योंकि हदीस के विद्वानों की यह आदत है कि वे हुक्मों और अकीदों के अलावा अन्य मामलों में नरमी बरतते हैं, जब तक कि हदीस मनगढ़ंत न हो।" क्योंकि मुहद्दिसीन (हदीस विद्वानों) की यह आदत है कि वे अहकाम (हुक्मों) और अक़ायद (अकीदों) के अतिरिक्त अन्य बातों में ढील देते हैं जब तक कि हदीस मौज़ू (मनगढ़ंत) न हो। (त)

तीसरा प्रस्तावना: विद्वानों द्वारा किसी बात को स्वीकार किए जाने (तलकी बिल कबूल) का प्रभाव शक्ति के विरासत में मिलने में अद्भुत है। वे हर तरह से हमसे अधिक जानकार और बुद्धिमान थे। हमारी उनकी तुलना एक कतरे और समंदर की भी नहीं है। वे ज्ञान के आकाश के पूर्ण चंद्रमा थे और हम आम लोग उन्हीं के प्रकाश से आलोकित हैं। जब पूर्वजों और उत्तरवर्तियों दोनों ने ही एक मामले को स्वीकार किया और अपनी रचनाओं को उसके उल्लेख से सजाया, तो हमारे लिए इनकार करने का क्या कारण है?

इसी प्रकार के विषयों में, इमाम, महान विद्वान, आरिफ़-ए-रब्बानी, मेरे स्वामी अब्दुल वहाब अल-शारानी 'अल-मिज़ान' में कहते हैं: "निश्चित रूप से, वे इमाम जिनके कथनों पर अमल करने में आप हिचकिचाते हैं, वे आपसे अधिक ज्ञानी थे और उनके द्वारा अपनी पुस्तकों में अपने अनुयायियों के लिए संकलित किए गए हर विषय में निश्चित रूप से आपसे अधिक परहेज़गार थे। यदि आप उनसे अधिक ज्ञानी होने का दावा करते हैं, तो लोग आपको पागल समझेंगे या हठ और इनकार के कारण आपको झूठा कहेंगे। आपके पूर्वजों के विद्वानों ने उन कथनों के आधार पर फतवा दिया जिन्हें आप कमज़ोर समझते हैं, और वे उनके माध्यम से अल्लाह तआला की इबादत करते रहे यहाँ तक कि वे इस दुनिया से चले गए। आपके जैसा व्यक्ति अगर उनके तर्क और उनकी बुद्धि की गहराई से अनभिज्ञ है, तो इससे उनके ज्ञान और पवित्रता में कोई कमी नहीं आती। यह बात विदित है, बल्कि प्रत्यक्ष है कि हर विद्वान..."

और इसी की मिसाल में इमाम अल्लामा आरिफ़ रब्बानी सिदी अब्दुल वहाब शारानी 'मीज़ान' में फ़रमाते हैं, और ये तमाम इमाम जिनके कलाम पर अमल करने में तू तवक़्क़ुफ़ (संकोच) करता है, तुझसे इल्म में ज़्यादा हैं और दीनी ज़ख़ीरा उन्होंने अपने मुक़ल्लिदीन के लिए जमा किया है, इसमें यक़ीनन तुझसे ज़्यादा मुत्तक़ी (परहेज़गार) और मोहतात (सावधान) हैं। और अगर तू अपनी इल्मियत

का दावा करता है तो लोग क़स्दन (जानबूझकर) तुझे मजनून (पागल) और दरोग़-गो (झूठा) कहेंगे। और ये अक़वाल जिन्हें तू ज़ईफ़ (कमज़ोर) जानता है, वही हैं जिनके साथ उलमा-ए-मुतक़द्दिमीन ने फ़तवा दिया है और इसी की वजह से वे अल्लाह के क़रीब हुए यहाँ तक कि इस दुनिया-ए-फ़ानी से रुख़्सत हुए। और अगर तेरे जैसा उनके मरातिब और मदारिक (ज्ञान की गहराई) से नावाक़िफ़ हो, तो उनके मरातिब और तक़वे में कुछ नुक़सान नहीं आ सकता। और यह बात मालूम बल्कि मुशाहिद (प्रत्यक्ष) है कि हर आलिम...

[1] शरह अल-ज़रकानी अला अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अव्वल, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, ७/१७.

पृष्ठ ७४० / ७७२

القسطلانی فی المواہب- نے مواہب میں ترجیح دی۔ (ت) علامہ زرقانی شرح لکھتے ہیں: لان عادۃ المحدثین التساھل فی غیر الاحکام و العقائد مالم یکن موضوعاً - ۱ کیونکہ محدثین کی عادت ہے کہ وہ احکام و عقائد کے غیر میں چشم پوشی سے کام لیتے ہیں جب تک حدیث موضوع نہ ہو۔ (ت)

مقدمہ ثالثہ : علماء کی تلقی بالقبول کو ایراث قوت میں اثر عجیب ہے کہ وہ ہر طرح ہم سے اعرف و اعلم تھے، ہماری ان کی کوزہ و محیط کی بھی نسبت ٹھیک نہیں، وہ سمائے علوم کے بدر منیر اور ہم عامی انہیں کی روشنیوں سے مستنیر، جب وہی ایک امر کو سلفاو خلفا مقبول رکھیں اور اپنی تصانیف اس کے ذکر سے موشح کریں تو ہمیں کیا جائے انکار ہے،

وفی مثل ذالك یقول الامام العلامۃ العارف ربانی سیدی عبد الوھاب الشعرانی فی المیزان "ان ھولاء الائمۃ الذین توقفت عن العمل بکلامھم کانوا اعلم منك واورع بیقین فی جمیع ما دونہ فی کتبھم لاتباعھم ،وان ادعیت انك اعلم منھم نسبك الناس الی الجنون او الکذب جحدا وعنادا وقد افتی علماء سلفك بتلك الاقوال التی تراھا انت ضعیفۃ و دانو اللہ تعالی بھا حتی ماتوا فلا یقدح فی علمھم و رعتھم جھل مثلك بمنازعھم وخفاء مدارکھم و معلوم بل مشاھد ان کل عالم لا یضع فی"

اور اسی کی مثل میں امام علامہ عارف ربانی سیدی عبد الوہاب شعرانی میزان میں فرماتے ہیں اور یہ تمام امام جن کے کلام پر عمل کرنے میں تو توقف کرتا ہے تجھ سے علم میں زیادہ ہیں اور دینی ذخیرہ انہوں نے اپنے مقلدین کے لئے جمع کیا ہے اس میں یقیناً تجھ سے زیادہ متقی اور محتاط ہیں اور اگر تو اپنی علمیت کا دعوٰی کرتا ہے تو لوگ قصداً تجھے مجنون اور دروغ گو کہیں گے اور یہ اقوال جن کو تو ضعیف جانتا ہے وہی ہیں جن کے ساتھ علماء متقدمین نے فتوٰی دیا ہے اور اسی

کی وجہ سے وہ اللہ کے قریب ہوئے حتیٰ کہ اس دنیائے فانی سے رخصت ہوئے اور اگر تجھے جیسا ان کے مراتب و مدارک سے ناواقف ہو تو ان کے مراتب و تقویٰ میں کچھ نقصان نہیں آسکتا اور یہ بات معلوم بلکہ مشاہد ہے کہ ہر عالم

[1] شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ المقصد الاول دار المعرفۃ بیروت ۷/ ۱۷

Fatawa Razawiyya Volume 30

(The author) habitually exerted effort in writing his books, weighing them on the scales of evidence and Sharia rules, and refined them as the refinement of gold and jewels. Therefore, beware of shrinking from acting upon any of their statements if you do not know its source, for you are a layman compared to them. It is not for a layman to reject scholars, because he is an ignorant commoner.[1] AH	**They brought matters in their respective books, for the writing of which they endured hardship, weighed them on the scales of evidence and Sharia principles, and adorned them with gold and silver. Therefore, save yourself from your heart being constricted by acting on any of their sayings whose source has not come to your understanding, because compared to them you are a layman, and it is not the way of a layman to reject scholars because he is an ignorant layman. (T)**

Keeping in view the previous fatwa of the poor (servant), may Allah Almighty forgive him, which I have already written on this matter, and contemplating these prefaces, then by the grace of Allah, all doubts and illusions will turn into scattered dust. Yes, I forgot, one more condition is required: what is it? Following reason and abstaining from prejudice. But who receives this wealth? Only he whom God gives it to.

Here were the buddings of brevity, and if the flourishing spring of details pleases you, then listen with the ears of consciousness and a witnessing, justice-seeking heart—Lord, have mercy on him who is just and guide the stubborn opponent (O my Lord, have mercy on the just person and grant guidance to the stubborn opponent. - T).

His saying: Only Hakim Tirmidhi, who is not an author of Sahih and is an individual, has narrated in his book Nawadir al-Usul:

And he had no shadow, neither in the sun nor in the moon.	**You had no shadow, neither in the sunlight nor in the moonlight. (T)**

I say: Sallallahu Ta'ala Alayhi wa Sallam (May Allah Almighty send blessings and peace upon the noble Prophet. - T)

The entire basis of the respondent's answer is based solely on that false presumption arising from a lack of insight. Hakim Tirmidhi narrated this hadith as a *mursal* report from Dhakwan, a Successor (*Tabi'i*). However, the great Imam, the noble scholar, the

Proof of Allah on Earth, a miracle from the miracles of the Master of Messengers (Sallallahu Ta'ala Alayhi wa Sallam), the illustrious Imam Abdullah bin Mubarak (may his blessed secret be sanctified), who narrated it with beneficial additions as a *mausool* (connected) report from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), whose majesty...

---

[1] Mizan al-Shari'a al-Kubra, chapter on the mention of some who were long-winded in praise etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 1/90.

(लेखक ने) अपनी पुस्तकों में उन विषयों को प्रस्तुत किया है जिनके लिखने में उन्होंने कठिन परिश्रम किया, उन्हें साक्ष्यों और शरिया के नियमों की तराजू पर तौला, और उन्हें सोने और चांदी की तरह सजाया। अत; उनके कथनों में से किसी ऐसे कथन पर अमल करने से अपने आप को बचाएं जिससे आपका हृदय संकुचित हो जाए, जिसका स्रोत आपकी समझ में न आया हो, क्योंकि उनके सामने आप एक सामान्य व्यक्ति हैं, और एक सामान्य व्यक्ति का यह धर्म नहीं है कि वह विद्वानों का तिरस्कार करे क्योंकि वह एक अज्ञानी सामान्य व्यक्ति होता है।[1] AH

अपनी अपनी कतब में वो उमूर लाये जिन के लिखने में मशक़्क़त बर्दाश्त करनी पड़ी और जिन को अद्ल्ला और क़वाइद-ए-शरईया के तराज़ू पर तोल लिया है और उन को सोने और चांदी की तरफ मुज़य्यन किया है, पस तू अपने आप को इस से बचा कि इन के अक़वाल में से किसी ऐसे क़ौल पर अमल करने से तुम्हारा दिल तंग हो जिस का माखज़ तुम्हारी समझ में न आया हो क्योंकि तू बनिस्बत इन के आम़ी है और आम़ी का ये मज़हब नहीं कि वो उलमा का इंकार करे क्योंकि वो आम़ी जाहिल होता है। (त)

फ़कीर (ग़फ़रल्लाहू तआला लहू) का पिछला फ़तवा जो मैं इसी बारे में लिख चुका हूँ, उसे दृष्टिगत रखते हुए इन भूमिकाओं पर ध्यानपूर्वक विचार करें, तो अल्लाह की कृपा से सभी संदेह और भ्रम धूल की तरह उड़ जाएंगे। हाँ, मैं भूल गया, एक शर्त और भी आवश्यक है, वह क्या है? बुद्धि का अनुसरण और पूर्वाग्रह से बचाव, लेकिन यह धन किसे मिलता है? जिसे ईश्वर दे।

यहाँ तो संक्षेप की कलियाँ थीं और यदि विस्तार का वसंत पसंद आए तो चेतना के कानों और न्यायप्रिय हृदय से सुनिए—हे प्रभु! जो न्याय करे उस पर दया कर और हठी विरोधी को मार्गदर्शन दे (हे मेरे पालनहार! न्याय करने वाले पर दया कर और विरोधी हठी को मार्गदर्शन प्रदान कर। - त)।

उनका कथन: केवल हकीम तिर्मिज़ी ने, जो 'साहिब-ए-सहीह' नहीं हैं और एक व्यक्ति हैं, अपनी पुस्तक 'नवादिर अल-उसूल' में वर्णित किया है:

और उनकी कोई छाया नहीं थी, न धूप में और न चाँदनी में।

आप का साया न था, न धूप में न चांदनी में (त)

मैं कहता हूँ: सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम (अल्लाह तआला नबी करीम पर दुरूद ओ सलाम नाज़िल फरमाए। - त)

उत्तर देने वाले के इस पूरे उत्तर का आधार केवल उसी भ्रष्ट धारणा पर है जो दृष्टि की कमी से उत्पन्न हुई है। हकीम तिर्मिज़ी ने तो इस हदीस को ताबई ज़कवान से मुरसल (अपूर्ण श्रृंखला) के रूप में वर्णित किया है, जबकि इसे हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से अतिरिक्त लाभप्रद जानकारी के साथ मुत्तसिल (पूर्ण श्रृंखला) के रूप में वर्णित करने वाले महान इमाम, चतुर विद्वान, धरती पर अल्लाह के प्रमाण, रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के मोजिजों में से एक मोजिज़ा, हज़रत इमाम हम्माम अब्दुल्ला बिन मुबारक (क़ुद्दसा सिर्रुहु अल-मुबारक), जिनकी भव्यता...

---

[1] मीज़ान अल-शरीअत अल-कुबरा, अध्याय: कुछ लोगों का उल्लेख जिन्होंने प्रशंसा में विस्तार किया आदि, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 1/90।

مؤلفه عادة الاماتعب فی تحریره وزنه بمیزان الادلة والقواعد الشرعیة وحرره تحریر الذهب والجوهر، فایاك ان تنقبض نفسك من العمل بقول من اقوالهم اذا لم تعرف منزعه فانك عامی بالنسبة الیهم والعامی لیس من مرتبة الانکار علی العلماء لانه جاهل

اپنی اپنی کتب میں وہ امور لائے جن کے لکھنے میں مشقت برداشت کرنی پڑی اور جن کو ادلہ اور قواعد شرعیہ کے ترازو پر تول لیا ہے اور ان کو سونے اور چاندی کی طرف مزین کیا ہے، پس تو اپنے آپ کو اس سے بچا کہ ان کے اقوال میں سے کسی ایسے قول پر عمل کرنے سے تمہارا دل تنگ ہو جس کا ماخذ تمہاری سمجھ میں نہ آیا ہو کیونکہ تو بہ نسبت ان کے عامی ہے اور عامی کا یہ مذہب نہیں کہ وہ علماء کا انکار کرے کیونکہ وہ عامی جاہل ہوتا ہے۔ (ت)

۱ اھ

فقیر غفر اللہ تعالٰی لہ کا فتوٰی سابق کہ اسی بارے میں لکھ چکا ہوں پیش نگاہ رکھ کر ان مقدمات میں امعانِ نظر کیجئے تو بحمد اللہ تمام شکوک واوہام ہباء منثور ہو جاتے ہیں، ہاں میں بھولا، ایک شرط اور بھی درکار ہے، وہ کیا، عقل کا اتباع اور تعصب سے امتناع، مگر یہ دولت کسے ملے؟ جسے خدا دے۔

یہاں تو اجمال کی غنچہ بندیاں تھیں اور تفصیل کی بہارِ گلفشانی پسند آئے تو لیجئے بگوشِ ہوش و قلبِ شہید وانصاف کوش، استماع کیجئے۔ رب ارحم من انصف واھد عنیداً خالفاً (اے میرے پروردگار انصاف کرنے والے پر رحم فرما اور مخالف کرنے والے ہٹ دھرم کو ہدایت عطا فرما۔ ت)

قولہ صرف حکیم ترمذی نے کہ غیر صاحب صحیح اور شخص ہیں، اپنی کتاب نوادر الاصول میں روایت کیا ہے:

ولم یکن لہ ظل لافی الشمس ولا فی القمر- آپ کا سایہ نہ تھا، نہ دھوپ میں نہ چاندی میں (ت)

اقول: صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (اللہ تعالٰی نبی کریم پر درود و سلام نازل فرمائے۔ت)

مجیب کے اس سارے جواب کا مبنے صرف اسی زعم فاسد پر ہے جو قصورِ نظر سے ناشی۔ حکیم ترمذی نے تو اس حدیث کو ذکوان تابعی سے مرسلاً روایت کیا اور اسے موصولاً مع زیادتِ مفیدہ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کرنے والے امام جلیل، حبرِ نبیل، حجۃ اللہ فی الارضین، معجزۃ من معجزاتِ سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، حضرت امام ہمام عبد اللہ بن مبارک قدس سرہ المتبرک جن کی جلالتِ شان و

---

1 میزان الشریعۃ الکبری فصل فی بیان ذکر بعض من اطنب فی الثناء الخ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۹۰/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

The abundance of knowledge is clearer and more apparent than the midday sun. Great Imams like Ahmad bin Hanbal, Sufyan al-Thawri, Yahya ibn Ma'in, Abu Bakr bin Abi Shaybah, Hasan bin Arafa, and other prominent Hadith scholars are the students who benefited from this high-statured personality. If one does not look at the books, just look at Shah Sahib's 'Bustan' [al-Muhaddithin]; what levels have been written from that side, making them worthy of Divine mercy.

After them, the narrator of this Hadith is Imam Allama Shams al-Din Abu al-Faraj Ibn al-Jawzi, may Allah Almighty have mercy on him, who narrated it in the book 'al-Wafa'[1]. His complete mastery in the science of Hadith is well known, especially since, contrary to Imam Abu Abdullah al-Hakim, he is extremely eager in criticism and declaring narrations weak. Then, the Hadith he relies upon will obviously be of what degree of strength. Therefore, despite the multiple chains of transmission and the large number of narrators, to call the Hadith merely a 'report of Hakim' is pure falsehood. And whatever is based on falsehood is devoid of any aspect of correctness. It is unknown for what purpose the word 'Riwayah' (narration) was added. It seems to point towards 'I'dal' (a chain where two or more consecutive narrators are missing) or 'Ta'liq' (a chain where narrators from the beginning are omitted), like one says 'such and such was narrated' and 'it was mentioned from Zayd from Amr like this'. (Translator: Because the respondent's intention is to render the Hadith unreliable, these market-witness-like words will be brought which are suitable and supportive of the intention, not those which would repel a type of unreliability and have no fundamental conflict with reliability. Whereas, according to the scholars of Hadith, 'Takhrij' and 'Riwayah' have the same meaning, and 'mention of the chain' is intended in both places as clarified by the statements of the noble scholars. [Translator: As the words of the great scholars have made it very clear.]) So, if there was awareness of this terminology of the Hadith scholars, why was a word foreign to the objective added? And we do not even consider such censures necessary that an increase or decrease occurred in quoting Hakim's report; according to him, the words of the Hadith are as follows:

"Verily, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was never seen to have a shadow in the sun or moon."[2] The shadow of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was not visible in the light of the sun and the moon. (T)

His statement: "But the eminent scholars of Hadith have not considered this Hadith reliable." I say: When besides this book, other eminent leaders [of Hadith] have also narrated the Hadith, then this book's...

[1] Al-Wafa bi-Ahwal al-Mustafa, Chapter Twenty-Nine, Maktaba Nooriyyah Razawiyyah, Faisalabad, 7/407 [2] Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Al-Hakim al-Tirmidhi, Chapter on the Sign that he (peace and blessings of Allah be upon him) was not seen etc., Markaz-e-Raza, Gujarat, 1/28

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

इल्म की कसरत दोपहर के सूरज से भी ज़्यादा रौशन और साफ़ है। इमाम अहमद बिन हम्बल, इमाम सुफ़ियान सौरी, इमाम यहया इब्ने मईन, अबू बक्र बिन अबी शैबा, हसन बिन अरफ़ा और अन्य बड़े मुहद्दिसीन, फ़न्ने हदीस में इस बुलंद रुतबे वाली हस्ती के फ़ैज़याब शागिर्द हैं। अगर किताबों पर नज़र न हो, तो शाह साहब की 'बुस्तान' ही देख लें; उस तरफ़ से क्या-क्या दरजात लिखकर ईश्वरीय दया के पात्र हुए हैं।

उनके बाद इस हदीस के रावी इमाम अल्लामा शम्सुद्दीन अबुल फ़रज इब्नुल जौज़ी हैं, रहमतुल्लाह तआला अलैह, कि किताब 'अल-वफ़ा' में इसे रिवायत फ़रमाया१। फ़न्ने हदीस में उनकी कामिल दस्तगाह (पूर्ण अधिकार) किसी से छुपी नहीं है, विशेषकर इमाम अबू अब्दुल्लाह हाकिम के विपरीत, वे जिरह और तज़ईफ़ (हदीस को कमज़ोर बताने) पर अत्यधिक ज़ोर रखते हैं। फिर जिस हदीस पर वे भरोसा करें, ज़ाहिर है कि वह कितनी मज़बूत होगी। अतः कई रास्तों और रावीयों की अधिकता के बावजूद, हदीस को सिर्फ़'रिवायत-ए-हाकिम' कहना सरासर ग़लत है। और जो कुछ ग़लती पर आधारित है, वह सब सच्चाई से कोसों दूर है। पता नहीं शब्द 'रिवायत' किस मक़सद से बढ़ाया गया। ज़ाहिर है यह इअदाल या तालीक़ की तरफ़ इशारा फ़रमाया, जैसे कहने वाला कहे कि 'यूं रिवायत किया गया' और 'ज़ैद से बहवाला अम्र यूं ज़िक्र किया गया'। (अनुवाद: क्योंकि उत्तर देने वाले का मक़सद हदीस को अविश्वसनीय ठहराना है, तो ये बाज़ारी गवाह जैसे शब्द वही लाए जाएंगे जो मक़सद के अनुकूल और सहायक हों, न कि वे जो एक प्रकार की अविश्वसनीयता को दूर करें और विश्वसनीयता से कोई बुनियादी टकराव न रखें। जबकि मुहद्दिसीन के नज़दीक तख़रीज और रिवायत का एक ही अर्थ है और दोनों जगह सनद का ज़िक्र ही मुराद है जैसा कि बुज़ुर्ग विद्वानों की इबारतों ने इसे साफ़ कर दिया है। [अनुवाद]) तो अगर मुहद्दिसीन की इस शब्दावली की जानकारी थी, तो मक़सद से अनजाने शब्द की बढ़ोतरी क्यों हुई? और हम ऐसे एतराज़ों को ज़रूरी भी नहीं समझते कि हाकिम की रिवायत की नक़ल में कमी-बेशी हुई, उनके पास हदीस के शब्द इस प्रकार हैं:

"बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का साया सूरज और चाँद की रोशनी में नज़र नहीं आता था।"२ सूरज और चाँद की रोशनी में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का साया नज़र नहीं आता था। (त)

उनका कथन: "लेकिन बड़े मुहद्दिसीन ने इस हदीस को मोतबर (विश्वसनीय) नहीं माना है।" मैं कहता हूँ: जब इस किताब के अलावा अन्य बड़े इमामों ने भी हदीस को रिवायत फ़रमाया, तो इस किताब का...

१ अल-वफ़ा बि-अहवाल अल-मुस्तफ़ा, अध्याय उनतीस, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, ७/४०७ २ अल-ख़साइस अल-कुबरा बहवाला अल-हाकिम अल-तिर्मिज़ी, अध्याय उस निशानी के बारे में कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का साया नज़र नहीं आता था, मरकज़-ए-रज़ा, गुजरात, १/२८

غزارتِ علوم آفتاب نیم روز سے اظہر وازہر، امام اجل احمد بن حنبل و امام سفیان ثوری و امام یحییٰ ابن معین و ابو بکر بن ابی شیبہ و حسن بن عرفہ و غیرہم اکابر محدثین، فنِ حدیث میں اس جناب رفعت قباب کے شاگردانِ مستفیض ہیں اور کتابوں پر اگر نظر نہ ہو تو شاہ صاحب کی بستان ہی دیکھئے، کیا کچھ مدارج اس جانب سے لکھ کر مستوجب رحمتِ الٰہی ہوئے ہیں۔ ان کے بعد اس حدیث کے راوی امام علامہ شمس الدین ابوالفرج ابن الجوزی ہیں، رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ، کہ کتاب الوفاء میں اسے روایت فرمایا ۱۔ فنِ حدیث میں ان کی دستگاہِ کامل سے معلوم نہیں خصوصاً برعکس امام ابو عبد اللہ حاکم جرح و تضعیف پر حرصِ شدید رکھتے ہیں، پھر جس حدیث پر یہ اعتماد کریں ظاہر ہے کہ کس درجہ قوت میں ہو گی، پس باوجود تعدد طرق و کثرتِ مخرجین، حدیث کو صرف روایتِ حکیم کہنا محض باطل، اور باطل پر جو کچھ مبنی، سب حلیہ صواب سے عاطل، اور معلوم نہیں لفظ "روایۃ" کس غرض سے بڑھایا، ظاہر اعضال یا تعلیق کی طرف اشارہ فرمایا کقول القائل روی کذا و ذکر عن زید عن عمر و کذا (جیسے قولِ قائل کہ یوں روایت کیا گیا ہے اور زید سے بحوالہ عمر و یوں ذکر کیا گیا ہے۔ت) کہ مقصودِ مجیب حدیث کو بے اعتبار ٹھہرانا ہے تو یہ شہادتِ سوق وہی الفاظ لائے جائیں گے جو مقصود کے ملائم و مؤید ہوں نہ وہ کہ ایک قسم کی بے اعتباری کو دفع کریں اور اعتبار سے اصلاً منافات نہ رکھیں، حالانکہ محدثین کے نزدیک تخریج و روایت کا ایک ہی مفاد اور ذکرِ اسناد دونوں جگہ مراد کما تفصح عن کلمات العلماء الامجاد (جیسا کہ بزرگ علماء کی عبارات نے اس کو خوب واضح کر دیا ہے۔ت) پس اگر اس اصطلاحِ محدثین پر اطلاع تھی تو مقصود سے بیگانہ لفظ کی زیادت کیوں ہوئی اور ایسے مواخذے

تو ہم ضروری بھی نہیں سمجھتے کہ روایتِ حکیم کی نقل میں کمی بیشی واقع، ان کے پاس لفظِ حدیث یوں ہیں:

ان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم لم یکن یری لہ ظل في شمس ولا قمر ۲۔ سورج اور چاند کی روشنی میں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم کا سایہ نظر نہ آتا تھا۔ (ت)

قولہ مگر محدثانِ اعلام نے اس حدیث کو معتبر نہیں مانا ہے۔ اقول: جب اس کتاب کے سوا اور ائمہ اعلام نے بھی حدیث کو روایت فرمایا تو اس کتاب کا

۱ الوفاء باحوال المصطفٰی الباب التاسع والعشرون مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۷ / ۴۰۷ ۲ الخصائص الکبریٰ بحوالہ الحکیم الترمذی باب الاٰیۃ فی انہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لم یکن یری الخ مرکز رضا گجرات ۲۸/۱

Fatawa Razawiyya Volume 30

What harm does it do to be unreliable? Moreover, the meaning of considering it unreliable is that every single narration of it is regarded as false—this is purely wrong; no scholar of hadith adheres to this. Even the great hadith scholars themselves include narrations from the very *Nawadir al-Usul*, and even from *Firdaws al-Dailami*, whose condition is extremely poor, in their books and derive evidence and authority from them, as is not hidden from anyone who has studied the books of the community. (T - As is not hidden from one who studies the books of the community.) And if the point is that rejected (munkar) and false narrations are also present in it, then surely that is accepted. But it does not follow from this that the entire book should be discarded and criticized, and that reliance on any of its hadiths is no longer permissible. After all, why did the scholars of the past adhere to the narrations of *Nawadir* and *Firdaws*? And if they did not refrain from it, why should we be prohibited? Shah Abdul Aziz himself, and his father, teachers, and masters of Shariah and Tariqah, mention and use the hadiths of the aforementioned books as evidence in their works.

Statement: Now you might say that since the book has become tainted and mixed, every hadith carries a possibility of weakness; therefore, using it as evidence will only be appropriate for one who is insightful, knowledgeable, and well-versed in the intricacies of the art.

I say: Now you have come to our point. We laypeople did not derive evidence from the hadith of 'lack of shadow' on our own; rather, these very eminent leaders and masters of discernment and gnosis have kept it as accepted without rejection, and we have accepted it by following them. If it were not acceptable to those people of insight, why would they not have rejected and denied it as was their habit, and why would they not have refrained from accepting it?

Statement: And the author also did not commit to authenticating (tashih) everything in it. This was clarified by the Seal of Hadith Scholars, Maulana Shah Abdul Aziz Muhaddith Dehlawi (may Allah Almighty have mercy on him) in *Bustan al-Muhaddithin*. (T - The Seal of Hadith Scholars, Maulana Shah Abdul Aziz Muhaddith Dehlawi, may mercy be upon him, clarified this in *Bustan al-Muhaddithin*.)

I say: Neither does a commitment to authentication necessitate correctness, nor does the lack of commitment hinder it. Many false narrations exist in the works of those who committed to authentication, while in the works of those who did not,

most hadiths are authentic. After all, have you not heard the condition of *Mustadrak al-Hakim*? He did not just claim authenticity; he claimed commitment to the conditions of the two Sheikhs (Bukhari and Muslim), yet filled it with about one-fourth of weak, rejected, false, and fabricated hadiths.

Similarly, Ibn Hibban's claim in *Kitab al-Taqasim wa al-Anwa'* did not turn out to be correct. And *Sunan Abi Dawud*, which contains no commitment to only authentic hadiths at all, is counted among the *Sahah Sittah* (Six Authentic Books), and the narrations he remained silent about are accepted and praised. All these matters are clear and evident to the servant of hadith.

Dear friend! The basis of the matter is the chain of narration (isnad); commitment or lack thereof is nothing. This wealth was from the first day...

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

गैर-मुतबर (अविश्वसनीय) होने से क्या नुकसान होता है? इसके अलावा, गैर-मुतबर मानने का यह मतलब कि उसकी हर रिवायत को बातिल (झूठा) समझा जाए, तो यह पूरी तरह से गलत है। कोई भी मुहद्दिस (हदीस विद्वान) इसका कायल नहीं है। खुद बड़े-बड़े मुहद्दिस इसी 'नवादिरुल उसूल' बल्कि 'फ़िरदौस दैलमी' से, जिसकी हालत बहुत ही खराब है, अपनी किताबों में रिवायतें लाते हैं और उनसे हुज्जत और सनद पेश करते हैं, जैसा कि उन लोगों पर छिपा नहीं है जिन्होंने क़ौम की किताबों का अध्ययन किया है। (त: जैसा कि कौम की किताबों का अध्ययन करने वाले पर गुप्त नहीं है।) और अगर यह मक़सद है कि इसमें मुनकर (अस्वीकृत) और बातिल रिवायतें भी मौजूद हैं, तो बेशक यह बात स्वीकार्य है। लेकिन इतनी सी बात से यह लाज़िम नहीं आता कि पूरी किताब रद्दी और मजरूह (विवादास्पद) मानी जाए और उसकी किसी हदीस से सनद लेना जायज़ न रहे। आखिर उलेमा-ए-सल्फ़ (पूर्वज विद्वान) नवादिर और फ़िरदौस की हदीसों से क्यों संबंध रखते थे? और जब वे इससे नहीं रुके, तो हम पर पाबंदी क्यों होगी? खुद शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब और उनके वालिद, उस्ताद और शरीअत व तरीक़त के मशायख़ अपनी रचनाओं में उक्त किताबों की हदीसों का ज़िक्र करते हैं और उनसे दलील पेश करते हैं।

कथन: अब आप कहेंगे कि जब किताब संदिग्ध और मिश्रित हो चुकी, तो हर हदीस पर कमज़ोरी (ज़ुफ़) की संभावना बनी रहेगी, तो इससे दलील पकड़ना उसी के लिए उचित होगा जो दूरदर्शी, जानकार और फन (कला) के उतार-चढ़ाव से वाकिफ़ हो।

मैं कहता हूँ: अब आप हमारी बात पर आ गए। 'छाया न होने' (अदम-ए-ज़िल) की हदीस से हम आम लोगों ने खुद दलील नहीं ली, बल्कि इन महान इमामों और बुद्धिमानों ने इसे बिना किसी विरोध के स्वीकार किया है, और हमने उनकी पैरवी में इसे स्वीकार किया। अगर इन दूरदर्शी लोगों के नज़दीक यह विवादास्पद चीज़ स्वीकार्य न होती, तो अपनी आदत के अनुसार उन्होंने इसका खंडन क्यों नहीं किया और इसे स्वीकार करने से क्यों नहीं रुके?

कथन: और लेखक ने भी इसमें मौजूद चीज़ों को सही (तसहीह) साबित करने की ज़िम्मेदारी नहीं ली है। इसे 'ख़ातमुल मुहद्दिसीन' मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने 'बुस्तानुल मुहद्दिसीन' में स्पष्ट किया है। (त: ख़ातमुल मुहद्दिसीन मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ मुहद्दिस देहलवी अलैहिर्रहमा ने बुस्तानुल मुहद्दिसीन में इसकी व्याख्या की है।)

मैं कहता हूँ: न तो सही करने की ज़िम्मेदारी (इल्तिज़ाम) हकीकत में सही होने के लिए ज़रूरी है, और न ही ज़िम्मेदारी न लेना इसमें बाधक है। ज़िम्मेदारी लेने वालों की रचनाओं में बहुत सी बातिल रिवायतें होती हैं, और ज़िम्मेदारी न लेने वालों की रचनाओं में अक्सर हदीसें सही होती हैं। आखिर क्या आपने 'मुस्तदरक हाकिम' का हाल नहीं सुना, जिन्होंने न केवल सही होने का, बल्कि 'शैख़ैन' (बुखारी व मुस्लिम) की शर्तों पर होने का दावा किया और उसमें लगभग एक चौथाई कमज़ोर, मुनकर, बातिल और गढ़ी हुई (मौज़ू) हदीसें भर दीं।

इसी तरह इब्न हिब्बान का यह दावा 'किताबुत तक़ासीम वल अनवा' में सही नहीं उतरा। और 'सुनन अबी दाऊद', जिसमें सही हदीसों की ही ज़िम्मेदारी बिल्कुल नहीं है, उसे 'सहाह सित्ता' में गिना जाता है और जिनके बारे में उन्होंने खामोशी इख्तियार की, वे स्वीकार्य और प्रशंसनीय हैं। ये सभी बातें हदीस के खादिम (सेवक) पर पूरी तरह स्पष्ट हैं।

मेरे अज़ीज़! काम का दारोमदार सनद (परंपरा की कड़ी) पर है, ज़िम्मेदारी लेना या न लेना कोई बड़ी बात नहीं है। यह दौलत तो पहले दिन से ही...

غیر معتبر ہونا کیا مضرت رکھتا ہے، معہذا غیر معتبر ماننے کے یہ معنی کہ اس کی ہر روایت کو باطل سمجھا، جب تو محض غلط، نہ کوئی محدث اس کا قائل، خود اکابر محدثین اسی نوادر الاصول بلکہ فردوس دیلمی سے جس کا حال نہایت ہی ردی ہے، تو وہ روایتیں اپنی کتب میں لاتے اور ان سے احتجاج واستناد فرماتے ہیں کما لا یخفی علی من طالع کتب القوم (جیسا کہ کتب قوم کا مطالعہ کرنے والے پر پوشیدہ نہیں ہے۔ت) اور جو یہ مقصود کہ اس میں روایات منکرہ و باطلہ بھی موجود ہیں تو بے شک مسلم، مگر اس قدر سے یہ لازم نہیں آتا کہ ساری کتاب مطروح و مجروح ٹھہرے اور اس کی کسی حدیث سے استناد جائز نہ رہے آخر علمائے سلف احادیث نوادر و روایات فردوس سے کیوں تمسک کرتے ہیں اور جب وہ اس سے باز نہ رہے تو ہم کیوں ممنوع رہیں گے، خود یہی شاہ عبدالعزیز صاحب اور ان کے والد واساتذہ و مشائخ شریعت و طریقت اپنی تصانیف میں احادیث کتب مذکورہ ذکر اور ان سے استدلال کرتے ہیں۔

قولہ اب یہ کہئے گا کہ جب کتاب مخدوش و مخلوط ہو چکی تو ہر حدیث پر احتمال ضعف قائم، تو اس سے احتجاج اسی کو روا ہو گا جو بصیر و عارف اور نشیب و فراز فن سے واقف ہے۔

اقول: اب ہمارے مطلب پر آگئے، حدیث عدم ظل سے بھی ہم عامیوں نے استدلال نہ کیا بلکہ یہی ائمہ شان، اور ارباب تمیز و عرفان اسے بلانکیر منکر مقبول رکھتے آئے اور ہم نے ان کی تقلید سے قبول کیا۔ اگر ان بصیرت والوں کے نزدیک متنازع فیہ قابل قبول نہ ہوتی تو حسب عادت اس پر رد و انکار کیوں نہ فرماتے اور تلقی بالقبول سے باز آتے۔

قولہ اور مصنف نے بھی کبھی التزام تصحیح ما فیہ نہیں کیا ہے صرح بذلك خاتم المحدثین مولانا شاہ عبدالعزیز محدث الدھلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ فی بستان المحدثین (خاتم المحدثین مولانا شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی علیہ الرحمۃ نے بستان المحدثین میں اس کی تصریح فرمائی ہے۔ت)

اقول: نہ التزام تصحیح صحت کو مستلزم، نہ عدم التزام اس کا مزاحم۔ اہل التزام کی تصانیف میں بہت روایات باطلہ ہوتی ہیں اور التزام نہ کرنے والوں کی تصنیفوں میں اکثر احادیث صحیحہ، آخر مستدرک حاکم کا حال نہ سنا جنہوں نے صحت کیا معنی، التزام شرط شیخین کا ادعاء کیا اور بقدر چہارم احادیث ضعیفہ و منکرہ و باطلہ و موضوعہ بھر دیں۔

اسی طرح ابن حبان کا یہ دعوی کتاب التقاسیم والانواع میں ٹھیک نہ اترا اور سنن ابی داؤد جس میں التزام صحاح ہر گز نہیں، صحاح ستہ میں معدود اور ان کا مسکوت عنہ مقبول و محمود، یہ سب امور خادم حدیث پر جلی و روشن ہیں۔

عزیزا! مدار کار اسناد پر ہے، التزام و عدم التزام کوئی چیز نہیں، یہ دولت تو روز اول

Fatawa Rizwia Volume 30

...it was in Bukhari's section that the Almighty fulfilled His intent in the recorded Hadiths; then what is the gain from mentioning such useless things! Is it that a book which does not adhere strictly to 'Sahih' (authentic narrations) cannot be used for evidence at all? If that were the case, then except for Bukhari, Muslim, and a few other books, the Sunan of Abi Dawud, Ibn Majah, Darimi, and the works of Abi Bakr bin Abi Shaybah, Abdul Razzaq, Daraqutni, Tabarani, Bayhaqi, Bazzar, Abi Ya'la, and other major Hadith books, upon which the orbit of Sharia and Sunnah seems to rest, would become entirely useless. 'La hawla wala quwwata illa billahil aliyyil azim' (There is no power to avoid sin nor strength to do good except through Allah, the High, the Great. - Translator's note)

Quote: And in any other reliable book of Hadith, there is no discussion regarding this issue, whether positive or negative.

I say: If only we knew how many Hadith books are in the responder's (may Allah Almighty forgive him) library or how many have come under his excellency's sight, that he made such a bold general claim without blinking an eye. We have heard great Imams limiting themselves to saying 'Lam Ajid' (I did not find it. - T), or 'Lam Ara' (I did not see it. - T), or 'Lam Aqif Alayh' (I did not become aware of it. - T). To dare say 'Laysa' (It is not. - T) and 'Lam Yakun' (It did not exist. - T) is truly a task for a very great person.

Allama Suyuti, a scholar with such vast insight who, girding his loins with courage and resolve, intended to collect and encompass all available Hadiths in 'Jam' al-Jawami'. Look, he was not aware of the citation for the Hadith 'Ikhtilaf Ummati Rahmatun' (Difference among my Ummah is a mercy. - T). In 'Jami' al-Saghir', he said only this much: he remained silent, thinking perhaps this Hadith was narrated in some book that did not reach us. Then Allama Manawi in 'al-Taysir' searched and brought its citation from 'Madkhal' of Bayhaqi and 'Firdaws' of Daylami. For us, with such meager capital, to make a big claim with a small mouth—how does it suit us? However, [look at] 1. The work of Imam Abdullah bin Mubarak and the compilations of Hafiz Razin Muhaddith, and 3. 'Kitab al-Wafa' of Allama Jawzi, and 4. 'Shifa al-Sudur' of Allama Ibn Sab', and 5. 'Kitab al-Shifa fi Ta'rif Huquq al-Mustafa' (may Allah Almighty bless him and grant him peace) by Allama Qadi Iyad, 6. 'Nasim al-Riyad' by

Allama Khafaji, and 7. 'Khasa'is al-Kubra' by Allama Jalaluddin Suyuti, and 8. 'Mawahib al-Ladunniyyah' and 'Minah al-Muhammadiyyah' by Imam Allama Qastalani...

1. Al-Jami' al-Saghir, under Hadith 288, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/24.
2. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under Hadith 'Ikhtilaf Ummati Rahmatun', Maktaba Imam al-Shafi'i, Riyadh, 1/9.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

...बुखारी के हिस्से में थी कि मन्दर्जा अहादीस में हक़ सुब्हानह ने उनका क़सद पूरा किया, फिर ऐसी फ़ुज़ूल बात के ज़िक्र से क्या हासिल! क्या जिस किताब में अल्तज़ामे सहाह नहीं, उससे एहतिजाज मुतलक़न मुबाह नहीं? ऐसा हो तो बुखारी व मुस्लिम व चंद कुतुब दीगर के सिवा सुनन अबी दाऊद व इब्ने माजह व दारमी व तसानीफ़े अबी बक्र बिन अबी शैबह व अब्दुर्रज़्ज़ाक़ व दारकुतनी व तबरानी व बेहक़ी व बज़्ज़ार व अबी यअला व ग़ैरहा मुअज्ज़म कुतुबे हदीस जिन पर गोया मदारे शरअ व सुन्नत है, महज़ बेकार हो जाएँ। लाहौल वला कुव्वत इल्ला बिल्लाहिल अलिय्यिल अज़ीम (न गुनाह से बचने की ताक़त है और न ही नेकी करने की कुव्वत मगर बुलंदी व अज़मत वाले ख़ुदा की तरफ़ से। - त)

कथन: और किसी हदीस की मोतबर किताब में इस मसअले से वुजूदन औ अदमन (होने या न होने पर) बहस नहीं।

मैं कहता हूँ (अक़ूल): काश हमें भी मालूम होता कि हदीस की किताबें जनाब मुजीब (जवाब देने वाले) अफ़ा अल्लाहु तआला अन्हु के कुतुबख़ाने में हैं या कितनी हज़रत की नज़र से गुज़री हैं कि बे-धड़क ऐसा आम दावा करते हुए आँख न झपकी। हमने तो अकाबिर अइम्मा को यूँ सुना कि जिस हदीस पर इत्तिला न पाई 'लम अजिद' (मैंने इसे नहीं पाया। - त), या 'लम अ-र' (मैंने नहीं देखा। - त), या 'लम अक़िफ़ अलैहि' (मैं इस पर आगाह न हुआ। - त) पर इक्तिसार फ़रमाया। यह 'लैसा' (नहीं है। - त) और 'लम यकुन' (नहीं हुआ। - त) की जुर्रतें, हक़ तो यह है कि बड़े शख़्स का काम है।

अल्लामा सुयूती जैसे वसीअ नज़र मुहद्दिस, जिन्होंने दामने हिम्मत व कमर-ए-अज़ीमत कस कर 'जमअ उल-जवामिअ' में तमाम वारिद अहादीस के जमअ व इस्तीयाब का क़सद फ़रमाया, देखो हदीस 'इख़्तिलाफ़ु उम्मती रहमतुन' (मेरी उम्मत का इख़्तिलाफ़ रहमत है। - त) की तख़रीज पर वाक़िफ़ न हुए और 'जामिअ सगीर' में इसी क़दर फ़रमाया कि ख़ामोश रहे कि शायद यह हदीस किसी ऐसी किताब में मरवी हुई कि हम तक न पहुँची। फिर अल्लामा मनावी ने 'तयसीर' में इसकी तख़रीज, 'मदख़ल' बेहक़ी व 'फ़िरदौस' दैलमी से तलाश ही कर लाए। फिर हमें इन कम बिसाअत (पूँजी) के साथ, छोटा मुँह बड़ी बात, यह दावा कब ज़ेब देता है? मगर १. तसनीफ़ इमाम अब्दुल्लाह बिन मुबारक व तालीफ़ात हाफ़िज़ रज़ीन मुहद्दिस व ३. किताबुल वफ़ा अल्लामा जव्ज़ी व ४. शिफ़ाउस् सुदूर अल्लामा इब्ने सबअ व ५. किताबुश शिफ़ा फ़ी तारीफ़ि हुक़ूक़िल मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम तसनीफ़ अल्लामा क़ाज़ी अयाज़, ६. व नसीमुर रियाज़ अल्लामा ख़फ़ाजी व

७. ख़साइसे कुबरा अल्लामा जलालुद्दीन सुयूती व ८. मवाहिबे लदुन्नियह व मिनहे मुहम्मदिया इमाम अल्लामा क़स्तलानी...

1. अल-जामिअ-उस्-सगीर, हदीस २८८ के तहत, दारुल कुतुब अल-इल्मिय्या, बेरूत, १/२४
2. अत-तयसीर शरह अल-जामिअ-उस्-सगीर, हदीस 'इख़्तिलाफ़ु उम्मती रहमतुन' के तहत, मक्तबा इमाम अश्-शाफ़ई, रियाद, १/९

पृष्ठ ७४४ का ७७२

بخاری کے حصہ میں تھی کہ احادیثِ مندرجہ میں حق سبحانہ نے ان کا قصد پورا کیا، پھر ایسی فضول بات کے ذکر سے کیا حاصل! کیا جس کتاب میں التزام صحاح نہیں اس سے احتجاج مطلقاً مباح نہیں؟ ایسا ہو تو بخاری و مسلم و چند کتبِ دیگر کے سوا سنن ابی داؤد و ابن ماجہ و دارمی و تصانیف ابی بکر بن ابی شیبہ و عبدالرزاق و دارقطنی و طبرانی و بیہقی و بزار و ابی یعلیٰ و غیر ہا معظم کتبِ حدیث جن پر گویا مدارِ شرع و سنت ہے محض بیکار ہو جائیں۔ لاحول ولاقوۃ الاباللہ العلی العظیم (نہ گناہ سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کی قوت مگر بلندی و عظمت والے خدا کی طرف سے۔ ت)

قولہ اور کسی حدیث کی معتبر کتاب میں اس مسئلہ سے وجود او عدما بحث نہیں۔

اقول: کاش ہمیں بھی معلوم ہوتا حدیث کی کتابیں جنابِ مجیب عفا اللہ تعالیٰ عنہ کے کتب خانہ میں ہیں یا کتنی حضرت کی نظر سے گزری ہیں کہ بے دھڑک ایسا عام دعویٰ کرتے ہوئے آنکھ نہ جھپکی، ہم نے تا اکابر ائمہ کو یوں سنا کہ جس حدیث پر اطلاع نہ پائی لم اجد (میں نے یہ نہ پایا۔ ت) یا لم ار (میں نے نہیں دیکھا۔ ت) یا لم اقف علیہ (میں اس پر آگاہ نہ ہوا۔ ت) پر اقتصار فرمایا، یہ لیس (نہیں ہے۔ ت) اور لم یکن (نہیں ہوا۔ ت) کی جراتیں ، حق تو یہ ہے کہ بڑے شخص کا کام ہے۔

علامہ سیوطی سا محدث ان جیسی نظرِ واسع جنہوں نے دامنِ ہمت، کمرِ عزیمت پر چست باندھ کر جمع الجوامع میں تمام احادیثِ وارده کے جمع و استیعاب کا قصد فرمایا، دیکھو حدیث اختلاف امتی رحمۃ (میری امت کا اختلاف رحمت ہے۔ ت) کی تخریج پر واقف نہ ہوئے اور جامع صغیر میں

اسی قدر فرمایا کہ خاموش رہے کہ شاید یہ حدیث کسی ایسی کتاب میں مروی ہوئی کہ ہم تک نہ پہنچی ۱۔ پھر علامہ مناوی تیسر میں اس کی تخریج ، مدخل بیہقی و فردوس دیلمی سے تلاش ہی کر لائے ۲۔ پھر ہم کو بایں بضاعتِ مزجاۃ، چھوٹا منہ بڑی بات، یہ دعویٰ کب زیب دیتا ہے مگر ۱ تصنیف امام عبداللہ بن مبارک و تالیفات حافظ رزین محدث و ۳ کتاب الوفاء علامہ جوزی و شفاء الصدور علامہ ابن سبع و ۵ کتاب الشفاء فی تعریف حقوق المصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تصنیف علامہ قاضی عیاض ۶ و نسیم الریاض علامہ خفاجی و ۷ خصائص کبریٰ علامہ جلال الدین سیوطی و مواہب لدنیہ ۸ منح محمدیہ امام علامہ قسطلانی و

۱ الجامع الصغیر تحت حدیث ۲۸۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۲۴ ۲ التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث اختلاف امتی رحمۃ مکتبہ امام الشافعی ریاض ۹/۱

Fatawa Rizvia Volume 30

Are the commentaries on 'Mawahib' by Imam Zarqani and 'Madarij-un-Nubuwwah' by Shaikh-ul-Muhaqqiq, and other such works of the leaders of religion and research scholars, not credible in your view? Or is a matter considered unworthy of consideration unless it is mentioned in Bukhari and Muslim? The humble servant is amazed that when a Hadith has been narrated through several chains and several Imams have extracted it, and the leaders of the Ummah have used it as an argument, and predecessors and successors alike have accepted it without objection, then what is the reason for not accepting it? Even if, for the sake of argument, weakness is admitted in the Hadith, what level of status is required here? Is narrowing desired or is expansion beloved? If not authentic (Sahih), is an argument not based on a fair (Hasan) Hadith? Even if you don't accept it as Hasan, does not a cohesive weak (Dha'if mutamasik) Hadith work in such a place? After all, in the categories of Hadith, you must have heard of a type named 'Salih' (sound). If everything beyond the 'Sahihayn' (Bukhari & Muslim) is useless, then what is the beauty in 'Hasan' and what is the potential in 'Salih'? "Indeed, to Allah we belong and to Him we shall return." (Indeed, we belong to Allah the Almighty and to Him we are to return. - T) His statement: A Muslim should not persist in one direction. I say: Is the truth not clear? This statement is strangely formulated. The character of a Muslim is that of which the Blessed and Exalted Lord informs us in the Holy Quran: "Who listen to speech and follow the best of it." (1) - Those who listen attentively to a word and then follow the best path therein. (T) Let go of the mantle of the Imams and stray far from the highway of certainty, and get entangled in the thorns of doubts and hesitations. O dear friend! When a Muslim with firm faith hears that there are Hadiths regarding this matter and the works of the pillars of the firm religion and the masters of the clear Shariah are full and brimming with it, and on the other hand, the state of his heart's faith—which loves the multiplication of the virtues of the Master of the Beloveds (peace and blessings of Allah be upon him) more than life—will enthusiastically stand tall and welcoming, giving it a place on the seat of 'we believe and we testify.' And on this side, the promptings of sound reason, finding fresh inspiration, will give a definitive ruling that: "My beloved is entirely light, and the shadow of light is far from understanding." So, in the presence of these continuous showers of lights, how can the darkness of doubts and illusions persist? And how will the light of perfect certainty, surrounding the entire being from all four sides, not color it in the hue of persistence and conviction? We ask two small things; to the one

who doubts regarding the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him and his family)...

1 The Holy Quran 39/18 Page 745 of 772

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

अल्लामा ज़रक़ानी की 'शराह मवाहिब' और शेख़ मोहक़्क़िक़ की 'मदारिज-ुन-नबुव्वह' वग़ैरह दीन के इमामों और मुहक़्क़िक़ उलेमा की किताबें, क्या आपके नज़दीक विश्वसनीय नहीं हैं? या जब तक बुख़ारी और मुस्लिम में किसी मसले का ज़िक्र न हो, वह काबिले-एतबार नहीं माना जाता? यह फ़क़ीर (अदना सा सेवक) हैरान है कि जब एक हदीस कई तरीक़ों से रिवायत की गई है और कई इमामों ने इसकी तख़रीज की है, और उम्मत के मुक़्तदा (पैरवी किए जाने वाले) लोगों ने उससे दलील ली है, और पिछले और अगले सभी लोगों ने बिना किसी आपत्ति के उसे स्वीकार किया है, तो फिर इसे न मानने की क्या वजह है? अगर मान लिया जाए कि हदीस में कमज़ोरी (ज़ुअफ़) है, फिर भी यहाँ किस दर्जे का मक़ाम चाहिए? यहाँ तंग नज़री (तज़यीक़) चाहिए या वूस्त (तौसीह)? अगर सहीह (Sahih) न सही, तो क्या हसन (Hasan) हदीस से दलील नहीं ली जा सकती? अगर हसन भी न मानो, तो क्या ऐसी जगह पर 'ज़ईफ़ मुतमासिक' (Dha'if mutamasik) हदीस काम नहीं आती? आख़िर हदीसों की क़िस्मों में एक क़िस्म का नाम 'सालेह' (Salih) भी सुना होगा। अगर 'सहाह' (बुख़ारी-मुस्लिम) के अलावा सब बेकार हैं, तो 'हसन' में क्या खूबी है और 'सालेह' में क्या सलाहियत है? "इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन" (बेशक हम अल्लाह तआला के लिए हैं और उसी की तरफ़ हमें लौटना है। - त) उनका कहना: मुसलमान को एक तरफ़ अड़ना नहीं चाहिए। मैं कहता हूँ: क्या हक़ साफ़ नहीं है? यह कैसी अजीब बात कही गई है। मुसलमान की शान तो वह है जिसकी ख़बर रब तबारक व तआला ने क़ुरान-ए-मजीद में दी है: "वे लोग जो बात को कान लगाकर सुनते हैं और फिर उसके बेहतरीन रास्ते पर चलते हैं।" (1) - जो ध्यान से बात सुनें और फिर उसके बेहतर पहलू पर अमल करें। (त) इमामों का दामन छोड़ कर यक़ीन की शाहराह से दूर जा गिरिए और शक-ओ-शुबहात के कांटों में उलझ जाइए। ऐ अज़ीज़! जब मोमिन मुसलमान यह सुनता है कि इस बारे में हदीसें आई हैं और मज़बूत दीन के सुतूनों और रौशन शरीअत के उस्तादों की किताबें इससे भरी हुई हैं, और दूसरी तरफ़ उसके दिल की ईमान की हालत—जिसे महबूबों के सरदार (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के फ़ज़ाइल की कसरत अपनी जान से भी ज़्यादा प्यारी है—पूरे शौक़ से सिर झुकाकर और खड़े होकर उसका स्वागत करेगी और उसे 'आमन्ना व सद्दक़ना' (हमने माना और तस्दीक़ की) के मकाम पर जगह देगी। और इधर अक़्ल-ए-सलीम का जज़्बा ताज़ा जोश पाकर यह पक्का फ़ैसला सुनाएगा कि "मेरा महबूब सरापा नूर है और नूर का साया अक़्ल से परे है", तो नूर की इन मुसलसल बारिशों के सामने शक-ओ-वहम का अंधेरा कैसे ठहर सकेगा? और कामिल यक़ीन की रोशनी चारों तरफ़ से पूरे

वजूद को घेर कर उसे कैसे अड़ियलपन और मज़बूत यक़ीन के रंग में नहीं रंग देगी। हम दो छोटी बातें पूछते हैं, शक करने वाले से हुज़ूर सरवरे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वआलिही वसल्लम) के बारे में...

1 अल-क़ुरान अल-करीम 39/18 Page 745 of 772

شرح مواہب علامہ زرقانی و مدارج النبوت شیخ محقق وغیرہا اسفار ائمہ دین و علماء محققین ، آپ کے نزدیک معتبر نہیں یا جب تک بخاری مسلم میں ذکر مسئلہ نہ ہو قابلِ اعتبار متصور نہیں۔ فقیر حیران ہے جب حدیث کئی طریق سے مروی ہوئی اور چند ائمہ نے اسے تخریج کیا اور وہ مقتدایانِ ملت نے اس سے احتجاج فرمایا اور سلفاً خلفاً بے اعتراض معترض مقبول رکھا ، پھر نہ تسلیم کرنے کی وجہ کیا ہے؟ اگر بالفرض حدیث میں ضعف ہی مانا جائے، تاہم مرتبہ مقام چاہیے کہ یہاں تضییق مطلوب ہے یا توسیع محبوب، صحت نہ سہی، کیا حسن سے احتجاج نہیں ہوتا؟ حسن بھی نہ مانو، کیا ضعف متماسک ایسی جگہ کام نہیں دیتا؟ آخر اقسام حدیث میں ایک قسم کا نام صالح بھی سنا ہوگا، اگر ماورائے صحاح سب بیکار ہیں تو حسن میں حسن اور صالح میں صلاحیت کس بات کی ہے انا للہ وانا الیہ راجعون (بیشک ہم اللہ تعالی کے لئے ہیں اور اسی کی طرف ہم کو لوٹنا ہے۔ ت) قولہ مسلمان کو ایک جانب پر اصرار نہ چاہئے۔ اقول : اگرچہ حق واضح ہے؟ یہ کلمہ عجیب وضع کیا، مسلمان کی شان وہ ہے جس سے رب تبارک وتعالی قرآنِ مجید میں خبر دیتا ہے :

"یَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَیَتَّبِعُونَ أَحْسَنَہٗ " 1_ جو کان لگا کر بات سنیں پھر اس کے بہتر پر چلیں۔ (ت) دامنِ ائمہ ہاتھ سے دے کر شاہراہ یقین سے دور پڑئیے اور شکوک و ترددات کے کانٹوں میں الجھئے۔

اے عزیز! جب مسلمان تقی الایمان ادھر تو یہ سنے لگا کہ اس بات میں احادیث وارد اور اراکین دین متین واساطین شرع مبین کی تصانیف اس سے مملو و مشحون اور ادھر اس کے قلب کی حالت ایمانی جو بتکثیر فضائل سید المحبوبین صلی اللہ تعالی علیہ وسلم جان سے پیاری ہے ، بہ شوق تمام سر وقدا ستادہ ہو کر مرحبا گویاں اسے مسند آمنا وصدقنا پر جگہ دے گی اور ادھر داعیہ عقلِ سلیم انبعاث تازہ پاکر حکم قطعی لگائے گا کہ میرا محبوب سراپا نور ہے اور نور کا سایہ خرد سے

دور ، تو ان انوار پے در پے کی متواتر ریز شوں کے حضور شکوک و اوہام کی ظلمت کیونکر ٹھہر سکے گی اور تیقن کامل کی روشنی چار جانب سے سراپا کو محیط ہو کر کس طرح اصرار و اذعان کے رنگ میں نہ رنگ دے گی۔ ہم چھوٹی سی دو باتیں پوچھتے ہیں ، شک کرنے والے کو حضور سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم کے

Fatawa Razawiyya, Volume 30

The doubt lies in whether being light (nur) is the actual essence or whether having a shadow necessitates opacity. If one doubts the first matter, what can I say from my tongue? Let him find his judgment from the essential requirements of his unadulterated faith and the proposition "I bear witness that Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him and his progeny) is Allah's servant and His Messenger." And if there is doubt in the second matter, then a decree of madness and insanity is deserved from the court of intellect. This is why we make a definitive claim that even if no Hadith had reached us on this matter, and no scholar had explicitly stated it, yet by observing those numerous, abundant, and mutually reinforcing verses and traditions through which it is proven with absolute certainty that the entire person of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him and his progeny) was pure light, the essence of delicacy and the soul of illumination, we could judge that the Presence had no shadow. This is so, let alone there being hesitation in acceptance despite the agreement of intellect and narration (al-Shifa).

The doubter does not tell us what prompted him to reject the traditions and discard the sayings of the scholars. Did he see the sayings of such greats clearly contradicting these instructions anywhere? Or did intellect find any way for pure light to have a shadow, based on which he laid the foundation of doubt and hesitation due to perceived conflict in evidence? If not so, then perhaps it was hesitation regarding the greatness of Divine Power, or that same corrupt analogy of the deviants: "You are naught but mortals like us"[1] (Quran 36:15). If this is the case, then the calamity is very severe; may Allah have mercy.

"Our Lord, let not our hearts swerve after Thou hast guided us, and bestow upon us mercy from Thine own Presence; surely Thou art the Giver."[2] (Quran 3:8) O Lord, do not make our hearts crooked after You have guided us, and grant us mercy from Yourself; surely You are the Great Giver.

His statement: "To claim the existence of a shadow is an ambiguity of ill-manners." I say: "Now the truth has become clear"[3] (Quran 12:51). Allah Almighty has bestowed such a wonderful glory of superiority and dominance upon the truth that in the darknesses of doubt and confusion, or rather the denial of enmity...

[1] Al-Quran Al-Karim 36/15 [2] Al-Quran Al-Karim 3/8 [3] Al-Quran Al-Karim 12/51

फ़तावा रज़विया, खंड 30

दुविधा इस बात में है कि प्रकाश (नूर) होना वास्तविक सार है या छाया होने के लिए स्थूलता आवश्यक है। यदि कोई पहले मामले में संदेह करता है, तो मैं अपनी ज़ुबान से क्या कहूँ? उसे अपने निष्कलंक विश्वास और इस प्रतिज्ञा "मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद (अल्लाह उन पर और उनके वंश पर कृपा और शांति बरसाए) अल्लाह के बंदे और उसके रसूल हैं" की अनिवार्य आवश्यकताओं से अपना निर्णय स्वयं पा लेना चाहिए। और यदि दूसरे मामले में संदेह है, तो बुद्धि के दरबार से पागलपन और दीवानगी का फतवा मुबारक हो। इसीलिए हम यह अंतिम दावा करते हैं कि यदि इस विषय में कोई हदीस न आई होती और न ही किसी विद्वान ने इसे स्पष्ट किया होता, फिर भी उन असंख्य और एक-दूसरे की पुष्टि करने वाली आयतों और हदीसों के अवलोकन से, जिनसे निश्चित रूप से सिद्ध होता है कि रसूलों के स्वामी (अल्लाह उन पर और उनके वंश पर कृपा और शांति बरसाए) का संपूर्ण अस्तित्व निरा प्रकाश, कोमलता का सार और चमकती आत्मा था, हम निर्णय दे सकते थे कि हुज़ूर की कोई छाया नहीं थी। तो फिर बुद्धि और नक़ल (उद्धरण) के सामंजस्य के बावजूद स्वीकृति में हिचकिचाहट कैसे हो सकती है (अश-शिफ़ा)।

संदेह करने वाला हमें यह नहीं बताता कि उसे हदीसों को नकारने और विद्वानों के कथनों को छोड़ने पर किस बात ने उकसाया? क्या उसने ऐसे महानुभावों के कथनों को इन निर्देशों के स्पष्ट विपरीत कहीं देखा है? या बुद्धि ने शुद्ध प्रकाश की छाया होने का कोई रास्ता निकाल लिया, जिसके आधार पर उसने प्रमाणों में विरोधाभास जानकर संदेह और हिचकिचाहट की नींव डाली? और यदि ऐसा नहीं है, तो शायद ईश्वरीय शक्ति की महानता पर संदेह है, या वही पथभ्रष्टों का भ्रष्ट तर्क है कि "तुम हमारे जैसे ही मनुष्य हो"[1] (क़ुरआन 36:15)। यदि ऐसा है, तो विपदा बहुत गंभीर है, अल्लाह दया करे।

"हे हमारे रब! हमारे दिलों को टेढ़ा न होने दे इसके बाद कि तूने हमें हिदायत दी है, और हमें अपने पास से रहमत (दया) प्रदान कर, निस्संदेह तू ही बड़ा देने वाला है।"[2] (क़ुरआन 3:8) ऐ रब, हमारे दिलों को टेढ़ा न कर इसके बाद कि तूने हमें मार्गदर्शन दिया और हमें अपने पास से दया प्रदान कर, बेशक तू बहुत देने वाला है।

उनका कथन: "छाया के अस्तित्व का दावा करना अभद्रता की अस्पष्टता है।" मैं कहता हूँ: "अब सत्य स्पष्ट हो गया है"[3] (क़ुरआन 12:51)। अल्लाह तआला ने सत्य को श्रेष्ठता और प्रभुत्व में कुछ ऐसी अद्भुत गरिमा प्रदान की है कि संदेह और भ्रम, बल्कि शत्रुतापूर्ण झुठलाने के अंधकारों में...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 36/15 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/8 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 12/51

पृष्ठ 746 का 772

نورِ بخت ہونے میں امل ہے یا سایہ کو کثافت لازم ہونے میں تردد۔ اگر امرِ اول میں شک رکھتا ہے تو میں اپنی زبان سے کیا کہوں، صرف اپنے ایمان صرف غیر مشوب بالا وہام اور قضیہ اشہدان محمدا عبدہ و رسولہ (میں گواہی دیتا ہوں کہ محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم اللہ تعالٰی کے بندے اور اس کے رسول ہیں۔ت) کے لازمی احکام سے حکم اپنا دریافت کرلے، اور امرِ دوم میں تردد ہے تو مفتی عقل کی بارگاہ سے جنون ودیوانگی کا فتوٰی مبارک، اسی لئے ہم دعوٰی حتمی کرتے ہیں کہ اگر اس بات میں کوئی حدیث نہ آئی ہوتی، نہ کسی عالم نے اس کی تصریح فرمائی ہوتی، تاہم بملاحظہ ان آیات واحادیث متکاثرہ متوافرہ متظافرہ کے جن سے بالقطع والیقین سراپائے سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم کا نور صرف کان لطافت وجان اضاءت ہونا ثابت، ہم حکم کرسکتے کہ حضور کے لئے سایہ نہ تھا، نہ کہ باوجود توافق عقل و نقل تسلیم میں لیت و لعل ہو (والشفاء)۔

شک کرنے والا ہمیں نہیں بتاتا کہ اسے ردِ احادیث وطرح اقوالِ علماء پر کون سی بات حامل ہوئی، کیا ایسے ہی اکابر کے اقوال، ان ارشادات کے صاف برخلاف، کہیں دیکھ پائے یا عقل نے نورِ محض کے سایہ ہونے کی بھی کوئی راہ نکالی، جو اس نے دلائل میں تعارض جان کر شک و تردد کی بناء ڈالی اور جب ایسا نہیں تو شاید عظمتِ قدرتِ الٰہی میں تامل یا وہی بد مذہبوں کا قیاس مقلوح الاسناس کہ "مَا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا" 1 (نہیں ہو تم مگر ہماری طرح بشر۔ت) اس پر باعث ہوا، جب تو آفت بہت ہی سخت ہے، اللہ تعالٰی رحم فرمائے۔

"رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً ۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ" 2۔ اے رب، ہمارے دل ٹیڑھے نہ کر بعد اس کے کو تو نے ہمیں ہدایت دی اور ہمیں اپنے پاس سے رحمت عطا کر، بے شک تو ہے بڑا دینے والا (ت)

قولہ ادعائے وجودِ ظل میں ابہام سوءِ ادب ہے۔ اقول: "اَلْاٰنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ" 3 (اب حق واضح ہوگیا۔ ت) اللہ تعالیٰ نے حق بات کو علو و غلبہ میں کچھ ایسی شان عجیب عطا فرمائی ہے کہ تشکیک و حیرت بلکہ تکذیبِ معاندت کی تاریکیوں...

1 القرآن الکریم ۱۵/۳۶ 2 القرآن الکریم ۸/۳ 3 القرآن الکریم ۵۱/۱۲

It also shows its manifestation in a way that is unknown. The respondent was insistent on forbidding insistence, and now admits that accepting the existence of a shadow involves an implication of bad etiquette. It is obvious that an implication of insolence will only occur where an aspect of defect and shortcoming arises. Now ask the pure Shari'ah whether it is appropriate to categorically and decisively reject and deny such a thing or to leave it futile in the struggle of silence and astonishment. Now, by your admission, it has become a definitive obligation to eloquently affirm the presence of a shadow and to maintain extreme and complete insistence on it, so that every trifle that even by implication and possibility causes disparagement is avoided. Clearing the precinct of Prophethood is from the principles of faith. And the matter is also this: since density is necessary for a shadow and perfect subtlety necessitates the absence of a shadow, then according to the first premise, whoever has doubt in the absence of a shadow is, in reality, hesitant about the subtlety of the holy embodiment of His Eminence the Messenger, upon him be peace and greetings. One who accepts a shadow believes in density, and one who does not accept it believes in the perfection of subtlety. Then, forbidding Muslims from insisting on the negation of the shadow is exactly like saying: "Do not consider the subtlety of the exalted essence to be certain, and (Allah forbid) consider density also possible." Now, the ruling for this doubt and presentation of possibility should have been extremely severe, but fortunately, it happened that a consequence of a doctrine is not considered the doctrine itself.

His statement: "And in the insistence on absence, the possibility of a non-factual claim exists."

I say: Have the Sahih Ahadith of Bukhari and Muslim been scattered away? Nowhere can you say that the Messenger of Allah (may Allah the Exalted send peace and blessings upon him and his family) said this or did that or that incident happened there until there is mutawatir (consecutive transmission). The possibility of a non-factual claim stands everywhere. If you have the privilege of serving the commentary for a few days, it will become very clear that mere possibilities that do not arise from correct sources are completely devoid of credibility and cannot be the basis for action in any way. Otherwise, one would completely lose out on obligatory duties because definitive certainty is contrary to obligation, and insistence without certainty is

defective. The methods of Tayammum would be completely blocked because the possibility of impurity exists in every soil and stone. Their purity is not mentioned in the Quranic text or mutawatir Ahadith, nor have these lands been under our observation at all times since the beginning of creation so that certainty regarding the absence of impurity could be attained. It would be necessary to purify clothes every time for every prayer, as it is possible that some impurity reached them and we were not informed. Performance of Wudu, Ghusl, and washing of clothes from stagnant water would cease, for here too the same issue exists. There is a possibility regarding most women, especially neighboring women and relatives, that they or their mother or father drank the milk of the groom's mother, or the woman whose milk the groom drank breastfed them, or those women were touched or looked upon by the father or grandfather or maternal grandfather of the groom in the customary forms. Then how could marriage be possible? And for those who did it in ignorance of this new rule, separation would be necessary for them. A judge cannot rule based on the testimony of witnesses; it is possible the witnesses lied.

पृष्ठ 772 में से 747

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

वह भी एक ऐसे तरीके से अपनी झलक दिखा जाती है जो अज्ञात है। उत्तरदाता आग्रह को मना करने पर अड़ा हुआ था, और अब स्वीकार करता है कि छाया के अस्तित्व को मानने में शिष्टाचार की कमी का संकेत है। और यह स्पष्ट है कि गुस्ताखी का संकेत वहीं होगा जहाँ दोष और कमी का पहलू निकलता हो। अब पवित्र शरीयत से पूछ कर देखिये कि ऐसी बात का निश्चित और निर्णायक रूप से खंडन और इनकार करना उचित है या मौन और विस्मय के संघर्ष में इसे निरर्थक छोड़ देना। अब तो आपके स्वीकारोक्ति से यह निश्चित रूप से अनिवार्य हो गया कि छाया होने का स्पष्ट रूप से स्वीकार किया जाए और इस पर अत्यधिक और पूर्ण आग्रह रखा जाए, ताकि हर उस छोटी से छोटी चीज़ से बचा जा सके जो संकेत या संभावना से भी दोष उत्पन्न करती हो। नबुवत के आंगन को दोषमुक्त करना ईमान के सिद्धांतों में से है। और बात यह भी है कि जब छाया के लिए सघनता आवश्यक है और पूर्ण सूक्ष्मता छाया के अभाव को अनिवार्य करती है, तो पहले आधार के अनुसार, जिसे छाया के अभाव में संदेह होगा, वह वास्तव में हज़रत रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के पवित्र शरीर की सूक्ष्मता के बारे में दुविधा में है। छाया मानने वाला सघनता का कायल है और न मानने वाला पूर्ण सूक्ष्मता का। फिर मुसलमानों को छाया के नकार पर आग्रह करने से रोकना बिल्कुल वैसा ही है जैसे कहना कि "उत्कृष्ट सार की सूक्ष्मता को निश्चित मत जानो और (अल्लाह की पनाह) सघनता को भी संभावित मानो।" अब इस संदेह और संभावना व्यक्त करने का हुक्म अत्यंत कठोर होना चाहिए था, लेकिन अच्छा हुआ कि यह सिद्धांत बन गया कि किसी मत का अनिवार्य परिणाम स्वयं वह मत नहीं माना जाता।

उनका कथन: "और अभाव पर आग्रह करने में गैर-तथ्यात्मक दावे की संभावना है।"

मैं कहता हूँ: क्या बुखारी और मुस्लिम की सही हदीसें उड़ गईं? कहीं भी आप यह नहीं कह सकते कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने यह फरमाया या ऐसा किया या वहां वह घटना हुई, जब तक कि वह मुतवातिर (निरंतर傳) न हो। गैर-तथ्यात्मक दावे की संभावना हर जगह बनी रहती है। यदि आपको कुछ दिनों के लिए व्याख्या की सेवा का सौभाग्य प्राप्त हो, तो यह भली-भांति स्पष्ट हो जाएगा कि केवल संभावनाएँ जो सही स्रोतों से उत्पन्न नहीं होतीं, पूरी तरह से विश्वसनीयता से रहित हैं और उन पर किसी भी तरह से कार्य नहीं किया जा सकता। अन्यथा, अनिवार्य कर्तव्यों से पूरी

तरह हाथ धोना पड़ेगा क्योंकि निश्चितता कर्तव्य के विपरीत है और निश्चितता के बिना आग्रह दोषपूर्ण है। तयम्मुम के तरीके पूरी तरह बंद हो जाएंगे क्योंकि हर मिट्टी और पत्थर में अशुद्धि की संभावना मौजूद है। कुरान के पाठ या मुतवातिर हदीसों में तो इन मिट्टियों की पवित्रता का उल्लेख नहीं है, और न ही ये ज़मीनें सृष्टि के आरम्भ से हर समय हमारी नज़रों के सामने रही हैं कि अशुद्धि के अभाव पर निश्चितता प्राप्त हो सके। हर नमाज़ के समय हर बार कपड़े पाक करना ज़रूरी हो जाएगा क्योंकि संभव है कोई अशुद्धि पहुँची हो और हमें सूचना न मिली हो। ठहरे हुए पानी से वज़ू, ग़ुस्ल और कपड़े धोना बंद हो जाएगा क्योंकि यहाँ भी वही समस्या है। अधिकांश महिलाओं, विशेषकर पड़ोसी और रिश्तेदारों में यह संभावना है कि उन्होंने या उनकी माँ या बाप ने निकाह (वर) की माँ का दूध पिया हो, या जिस महिला का दूध वर ने पिया हो उसने उन्हें दूध पिलाया हो, या वे महिलाएँ वर के पिता, दादा या नाना द्वारा पारंपरिक रूपों में स्पर्श की गई हों या देखी गई हों। फिर निकाह कैसे संभव हो सकेगा? और जिन्होंने इस नए नियम से अनभिज्ञता में कर लिया है, उनके लिए अलगाव आवश्यक होगा। काजी गवाहों की गवाही पर फैसला नहीं कर सकता; संभव है कि गवाह झूठ बोल रहे हों।

میں بھی من حیث لا یدری اپنا جلوہ دکھا جاتی ہے، مجیب کو منع اصرار پر اصرار تھا، اب اقرار کرتے ہیں کہ وجود ظل ماننے میں ایہام سوء ادب ہے، اور پر ظاہر کہ ایہام گستاخی تو وہیں ہو گا جہاں عیب و منقصت کا پہلو نکلتا ہو، اب شرع مطہر سے پوچھ دیکھئے کہ ایسی بات کا جزمًا و قطعًا رد و انکار و انکار واجب یا سکوت و حیرت کی کشمکش میں مہمل چھوڑ دینا مناسب نہیں۔ اب تو آپ کے اقرار سے فرض قطعی ٹھہرا کہ سایہ ہونے کا اقرار بلیغ کیا جائے اور اس پر حد درجہ کا اصرار تام رکھا جائے کہ ہر اس خس و خاشاک سے جو ایہامًا واحتمالاً بھی ہوئے تنقیص دیتا ہو، ساحت نبوت کی تبریت اصول ایمان سے ہے اور بات بھی یہی ہے کہ جب سایہ کو کثافت لازم اور لطافتِ کاملہ عدمِ ظل کو مستلزم، تو بحکم مقدمہ اولیٰ جسے عدمِ سایہ میں شک ہو گا وہ در حقیقت سراپائے اقدس حضرت رسالت علیہ الصلوۃ والتحیۃ کی لطافت میں متردد ہے اور سایہ ماننے والا کثافت اور نہ ماننے والا کمالِ لطافت کا معتقد ہے پھر مسلمانوں کی نفی سایہ اصرار سے منع کرنا بعینہ یہ کہنا ہے کہ لطافتِ جو ہر والا کو یقینی نہ جانو اور عیاذا باللہ کثافت بھی محتمل مانو۔ اب اس شک و ابدائے احتمال کا حکم بغایت شدید ہونا چاہے تھا مگر خیر گزری کہ لازم مذہب، مذہب نہیں قرار پاتا۔

قولہ اور اصرار بر عدم میں احتمال دعویٰ غیر واقع ہے۔

اقول: احادیثِ صحاح بخاری و مسلم بکھر اڑ گئیں؟ کہیں نہیں کہہ سکتے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم نے یہ فرمایا یا ایسا کیا یا وہاں یہ واقعہ ہوا کہ جب تک تواتر نہ ہو احتمال

دعویٰ غیر واقعہ سب جگہ قائم کچھ دنوں خدمتِ شرح نصیب رہے تو خوب واضح ہو جائے کہ احتمالاتِ مجرد جو مناشیِ صحیحہ سے ناشی نہ ہوں تک لخت پائے اعتبار سے ساقط ہیں اور ان پر کسی طرح بنائے کار نہیں ہو سکتی ورنہ واجبات سے تو یکسر ہاتھ دھو بیٹھے کہ قطع و یقینِ منافیِ وجوب اور بے تیقنِ اصرارِ معیوب، تیمم کے طریقے بالکل مسدود کہ ہر خاک و سنگ میں احتمالِ نجاست موجود نصِ قرآنی یا احادیثِ متواتر میں تو ان مٹیوں کی پاکی مذکور نہیں، نہ یہ زمینیں ابتدائے خلقت سے ہر وقت ہمارے پیشِ نظر رہیں کہ عدمِ تنجس پر یقین حاصل ہو، ہر نماز کے وقت ہر بار کپڑے پاک کرنا ضرور ہو کہ ممکن ہے کوئی ناپاکی پہنچی ہو اور ہمیں اطلاع نہ ہوئی ہو، وضو و غسل و غسلِ ثیاب آپ غیرِ جاری سے روانہ ہو کہ یہاں بھی وہی آتشِ کاسہ میں ہے، اکثر عورتوں خصوصاً زنانِ ہمسایہ و قرابت دار میں احتمال ہے کہ انہوں نے یا ان کی ماں یا باپ نے نکاح کی ماں کا دودھ پیا ہو یا نکاح نے جس عورت کا دودھ پیا ہو اس نے انہیں دودھ پلایا ہو یا وہ عورتیں نکاح کے باپ یا دادا یا نانا کی ممسوسہ یا منظورہ بصورِ معہودہ ہوں، پھر نکاح کیونکر ہو سکے، اور جنہوں نے اس قاعدہ جدیدہ سے ناواقفی میں کر لیا ہے ان پر متارکہ لازم ہو، قاضی شہادتِ شہود پر حکم نہیں کر سکتا، ممکن کہ گواہ جھوٹ

Fatawa Razawiyya Volume 30

...whether they speak or they do not remember the event correctly, and other uncountable corruptions will arise. (T) In short, this two-letter rule has turned the whole world upside down and made the pleasures of religion and the world bitter.

O dear! This would have been permissible to say if no Hadith was narrated on this matter, nor could its trace be found in the words of the scholars, nor would the existence of the shadow of subtle permanence give weight to either side. Then one could say that nothing is proven by evidence and a final ruling on a matter where there is a possibility of a non-factual attribution is not an issue of the principles of religion, nor is any of our actions or beliefs dependent on it. Then what is the benefit of unnecessary futile deep thinking? "Part of a person's being a good Muslim is his leaving alone that which does not concern him." 1 (The beauty of a person's Islam is that he leaves aside purposeless things. T)

In such matters, cautious scholars observe silence and hesitation, mentioning conflicting evidence and writing such words. Regarding examples of issues like the superiority of women, the proof of Paradise, and the state of children of the people of misguidance, the respondent (Mujeeb) learned that word and gave it, without considering the difference between the subjects of discussion. We do not ask for much, just show us one place where a matter is proven from Ahadith and the transmission of the opinions of scholars is in harmony against it, and a certain faith-based ruling like the subtlety of the luminous body [of the Prophet] (peace and blessings of Allah be upon him and his family) necessitates it, and because of that, luminous intellect and love of faith judge the reality of the matter. Then, has any reliable scholar adopted hesitation there and declared the possibility of not being from the principles of religion or the occurrence of opposition as an obstacle to acceptance? Otherwise, this newly carved subject is worthy of repentance and seeking forgiveness. Our Lord! Forgive us and all the believers. (O our Lord! Forgive us and all the believers. T)

His statement: The issue is not from the fundamental beliefs, which every person must pay attention to.

I say: The respondent (May Allah forgive us and him with pardon and forgiveness; May Allah Almighty pardon and forgive us and overlook his mistakes. T) has performed a strange feat in this four-line answer, that he kept writing the minor premises of most of the arguments he established as they were apparently

acceptable, but he kept the major premises folded (hidden) as they were obviously false. For example, he wrote: "The eminent Hadith scholars have not considered this book reliable."

---

1 Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Asceticism (Az-Zuhd), chapter there, Amin Company Delhi 55/2.

फतावा रज़विया, खंड ३०

...वे बोलते हों या उन्हें वास्तविक घटना याद न रही हो, इसी तरह की अन्य अनगिनत बुराइयां (मफासिद) अनिवार्य होंगी। (त) संक्षेप में, इस दो-अक्षरीय नियम ने एक दुनिया को उथल-पुथल कर दिया और दीन व दुनिया के आनंद को कड़वा बना दिया।

प्रिय! यह कहना तो तब जायज़ होता जब इस बारे में कोई हदीस न आई होती, न ही विद्वानों के वचनों में इसका कोई पता चलता, और न ही सूक्ष्म स्थिरता की छाया का अस्तित्व किसी पक्ष को प्राथमिकता देता। तब कह सकते थे कि प्रमाण से कुछ सिद्ध नहीं होता और एक बात पर निश्चित आदेश में अवास्तविक होने की संभावना है, और यह मसला धर्म के सिद्धांतों (उसूले दीन) से नहीं है, न ही हमारा कोई कार्य या विश्वास इस पर निर्भर है। फिर अकारण व्यर्थ की बहस से क्या लाभ? "किसी व्यक्ति के इस्लाम की सुंदरता यह है कि वह उन बातों को छोड़ दे जो उससे संबंधित नहीं हैं।" १ (एक व्यक्ति के इस्लाम की खूबी यह है कि वह उद्देश्यहीन बातों को छोड़ दे। त)

ऐसे ही स्थानों पर सावधान विद्वान मौन और हिचकिचाहट बरतते हैं और विरोधी प्रमाणों का उल्लेख करके इसी प्रकार के शब्द लिख देते हैं। महिलाओं की श्रेष्ठता, स्वर्ग की पुष्टि और पथभ्रष्ट लोगों के बच्चों की स्थिति जैसे मसलों के उदाहरणों से उत्तरदाता (मुजीब) ने वह शब्द सीख लिया और दे दिया, और चर्चा करने वालों के बीच के अंतर पर ध्यान नहीं दिया। हम अधिक नहीं मांगते, बस एक ही जगह दिखा दें कि कोई मसला हदीसों से सिद्ध हो और विद्वानों के कथनों से उसके विरुद्ध मतैक्य हो, और एक निश्चित ईमान वाला आदेश जैसे [नबी] के नूरानी शरीर की सूक्ष्मता (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) उसे अनिवार्य करती हो, और उस कारण नूरानी बुद्धि और ईमान का प्रेम मसले की वास्तविकता पर निर्णायक हो। फिर, क्या किसी विश्वसनीय विद्वान ने वहां हिचकिचाहट अपनाई है और धर्म के सिद्धांतों में न होने या विरोध होने की संभावना को स्वीकार करने में बाधा माना है? अन्यथा यह नया गढ़ा हुआ विषय तौबा और क्षमा याचना के योग्य है। हे हमारे रब! हमें और सभी मोमिनों को क्षमा कर दे। (त)

उनका कथन: मसला बुनियादी अकीदों में से नहीं है, जिस पर हर व्यक्ति को ध्यान देना ज़रूरी हो।

मैं कहता हूँ: उत्तरदाता (अल्लाह हमें और उन्हें क्षमा और माफी के साथ माफ करे; अल्लाह तआला क्षमा और माफी के साथ हमें और उनसे दरगुज़र फरमाए। त) ने इस चार पंक्तियों के उत्तर में एक अजीब तमाशा किया है कि जो अधिकांश तर्क दिए, उनके लघु वाक्य (सोग़रा) जो दिखने में स्वीकार्य

थे, उन्हें लिखते गए और जो दीर्घ वाक्य (कुबरा) स्पष्ट रूप से असत्य थे, उन्हें छिपा दिया। उदाहरण के लिए लिखा: "महान हदीस विशेषज्ञों ने इस किताब को विश्वसनीय नहीं माना है।"

---

१ जामिउत तिर्मिज़ी, जुहद के अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली ५५/२।

بولتے ہوں یا انہیں ورت واقعہ یاد نہ رہی ہو الی غیر ذلک من المفاسد التی لاتحصی (اس کے علاوہ بے شمار فساد لازم آئیں گے۔ ت) غرض اس دو حرفی قاعدہ نے ایک عالم تہ و بالا کر ڈالا، دین و دنیا کا عیش تلخ کردیا۔

عزیز ا! یہ کہنا تو اس وقت روا تھا جب کوئی حدیث اس بارہ میں وارد نہ ہوتی، نہ کلمات علماء میں اس کا پتا چلتا، نہ وجود سایہ لطافت ثابتہ کسی طرف ترجیح نہ دیتی تو کہہ سکتے تھے کہ دلیل سے کچھ ثابت نہیں ہوتا اور ایک بات پر حکم حتمی میں احتمال نسبت غیر واقعی ہے اور مسئلہ اصول دین سے نہیں، نہ ہمارا کوئی عمل یا عقیدہ اس پر موقوف، پھر خواہ مخواہ خوض بیکار سے فائدہ؟ من حسن اسلام المرء ترکہ مالا یعنیہ 1 (کسی شخص کے اسلام کا حسن یہ ہے کہ وہ بے مقصد باتوں کو چھوڑ دے۔ ت)

ایسے ہی مقامات پر علماء محتاط سکوت و توقف کرتے اور تعارج دلائل ذکر کر کے اسی قسم کے کلمات لکھ دیتے ہیں، امثال مسائل تفاضل نساء واثابت جنہ وحال اطفال اصحاب ضلال سے مجیب نے وہ لفظ سیکھ کر دیئے اور فرق مبحثین پر نظر نہ کی، ہم زیادہ نہیں مانگتے ایک ہی جگہ دکھا دیں کہ کوئی مسئلہ احادیث سے ثابت اور اقوال علماء سے نقل خلاف اس پر متظافر اور ایک حکم یقینی ایمانی مثل لطافت جسم نورانی صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم اسے مستلزم اور اس کے سبب عقل نورانی و حب ایمانی حقیقت مسئلہ پر حاکم ہو، پھر کسی عالم معتبر نے وہاں توقف اختیار کیا ہو اور اصول دین سے نہ ہونے یا مخالفت واقع کے احتمال کو مانع تسلیم قرار دیا ہو ورنہ یہ نو تراشیدہ مضمون قابل توبہ و استغفار ہے ربنا اغفر لنا وللمومنین جمیعا (اے ہمارے پروردگار! ہمیں اور تمام مومنوں کو بخش دے۔ ت)

قولہ مسئلہ اصول عقائد سے نہیں جس کے بات میں ہر شخص کو اہتمام ضرور ہو۔

اقول: مجیب صاحب (سامحنا اللہ وایاہ بالعفو والمغفرۃ، اللہ تعالیٰ عفو و مغفرت کے ساتھ ہم سے اور اس سے درگزر فرمائے۔ ت) نے اس چار سطر کے جواب میں عجب تماشا کیا ہے کہ اکثر دلیلیں جو قائم کیں ان کے صغری کہ ظاہر التسلیم تھے لکھتے گئے اور کبری کہ بدیہی البطلان تھے، مطوی فرمادیئے، مثلا لکھا: " محدثین اعلام نے اس کتاب کو معتبر نہیں مانا ہے۔"

---

1 جامع الترمذی ابواب الزھد باب منہ امین کمپنی دہلی ۵۵/۲

Volume 30 Fatawa Razawiyya

And the major premise is that a book not considered authentic by eminent Hadith scholars, its Hadiths are not valid for argumentation, so it was discarded. Then he wrote: "The author did not commit to the correctness of its contents." And the major premise is that the Hadiths of an author who did not make such a commitment are not authoritative, he did not mention them. Then he wrote: "In any authentic book of Hadith etc." And the major premise is that a matter not found in authentic books of Hadith is not acceptable, he left it. Then he wrote: "Probability in persistence of absence etc." And the major premise is where such probability exists, hesitation is necessary and acceptance is out of place, he did not write it. Now finally he wrote: "The matter is not from the fundamental beliefs (Usul-ul-Aqaid)." He alluded to 'Akbari' with these words: "Regarding which every person must take great care." It would have been clearer to say that for a matter not part of the fundamental beliefs, there is no need for such care. Glory be to Allah! In one small sentence, he uprooted all jurisprudential issues, for they are obviously branches (furu'), not roots (usul). Then following them is excluded from the place of importance, and as for obligatory and recommended acts (wajibat and sunan), it's unknown when they ever benefited from the heart's firm conviction. Now perhaps after an objection is raised, this specification might be recalled that 'our discourse is about matters unrelated to the limbs.' I say: still wrong, the theologians explicitly state that matters of the Caliphate are not from the fundamentals of religion. In 'Al-Mawaqif' and its commentary 'Sharh al-Mawaqif' it is stated:

(Arabic side): "(When he passed away) is an allusion to the discussions on the Imamate. For indeed, even if it is from the branches of religion, it has been attached to its fundamentals to repel the superstitions of the people of innovation and desires, and to protect the guided Imams from their slanders (He guided his companions to appoint the most noble and pious of them), meaning Abu Bakr (may Allah be pleased with him). [Summary]. And in it from the source."

(Urdu side): "(The commentator says) 'Lama Tawaffahu' refers to the discussion on the Imamate. Although the issue is from the branches of religion, it has been joined with the fundamentals of religion to repel the superstitions of the followers of desires and innovators and to protect the leaders of religion from their taunts (that all the noble companions agreed on the Imamate of the most pious and noble among them, namely Abu Bakr Siddiq, may Allah be pleased with him). From the fifth station."

[1] Sharh al-Mawaqif, Khutbah al-Kitab, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran 1/22021.

और बड़ा तर्क यह है कि जिस पुस्तक को प्रमुख हदीस विद्वानों ने विश्वसनीय नहीं माना, उसकी कोई भी हदीस दलील के लिए मान्य नहीं है, उसे छोड़ दिया गया। फिर लिखा: "लेखक ने इसमें मौजूद सामग्री के सही होने की प्रतिबद्धता नहीं जताई।" और बड़ा तर्क यह है कि जिस लेखक ने यह प्रतिबद्धता नहीं की, उसकी हदीसें प्रमाणित नहीं हैं, उन्होंने इसका उल्लेख नहीं किया। फिर लिखा: "हदीस की किसी विश्वसनीय पुस्तक में आदि।" और बड़ा तर्क यह है कि जो मसला विश्वसनीय हदीस की किताबों में न हो, वह स्वीकार्य नहीं है, उसे छोड़ दिया। फिर लिखा: "अभाव पर दृढ़ता की संभावना आदि।" और बड़ा तर्क यह है कि जहाँ यह संभावना हो, वहाँ रुकना (तवक़्क़ुफ़) ज़रूरी है और स्वीकार करना अनुचित है, उन्होंने इसे नहीं लिखा। अब अंत में यह लिखा कि: "मसला बुनियादी अक़ीदों (सिद्धांतों) में से नहीं है।" उन्होंने इन शब्दों के साथ 'अकबरी' की ओर संकेत किया: "जिसके बारे में हर व्यक्ति को सावधानी बरतना ज़रूरी है।" साफ़ कहा होता कि जो मसला बुनियादी अक़ीदों से नहीं है, उसमें सावधानी की कोई ज़रूरत नहीं। सुब्हान अल्लाह! एक छोटे से वाक्य में उन्होंने तमाम फ़िक़ही मसलों की जड़ें काट दीं, क्योंकि वे ज़ाहिर तौर पर शाखाएँ(फ़ुरूअ) हैं न कि जड़ें (अस्ल)। फिर उनका पालन करना महत्व के स्थान से हट गया, और वाजिबों और सुन्नतों का तो पता ही न रहा कि उन्हें दिल के पक्के इरादे से कब फ़ायदा मिला। अब शायद कोई आपत्ति आने के बाद यह विशेषता याद आए कि 'हमारी चर्चा उन मसलों के बारे में है जो अंगों से संबंधित नहीं हैं।' मैं कहता हूँ: अब भी गलत, धर्मशास्त्री स्पष्ट करते हैं कि खिलाफत के मसले दीन की बुनियादी बातों में से नहीं हैं। 'अल-मवाक़िफ़' और उसकी व्याख्या 'शराह अल-मवाक़िफ़' में है:

(अरबी पक्ष): "(जब उनका निधन हुआ) इमामत की चर्चाओं की ओर एक संकेत है। क्योंकि वास्तव में, भले ही यह धर्म की शाखाओं में से है, फिर भी इसे नवाचार और इच्छाओं के लोगों के अंधविश्वासों को दूर करने और निर्देशित इमामों को उनके निंदा से बचाने के लिए इसके मूल सिद्धांतों से जोड़ा गया है (उन्होंने अपने साथियों को उनमें से सबसे नेक और परहेज़गार नियुक्त करने के लिए निर्देशित किया), अर्थात अबू बक्र (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)। [संक्षेप]। और इसमें स्रोत से।"

(उर्दू पक्ष): "(व्याख्याकार कहते हैं) 'लमा तवफ़्फ़ाहु' इमामत की चर्चा की ओर इशारा है, हालांकि मसला दीन की शाखाओं (फ़ुरूअ) से है, लेकिन इच्छाधारी और बिदअतियों के अंधविश्वासों को दूर करने और दीन के इमामों को उनके तानों से बचाने के लिए दीन के सिद्धांतों (अस्ल) के साथ मिला

दिया गया (कि तमाम सहाबा किराम अपने में सबसे अधिक परहेज़गार और सम्मानित यानी अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु अन्हु की इमामत पर सहमत हो गए)। पांचवें स्टेशन (मौक़िफ़) में से।"

[1] शराह अल-मवाक़िफ़, खुत्बा अल-किताब, मंशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान 1/22021।

اور کبرے کہ جس کتاب کو محدثانِ اعلام نے معتبر نہ مانا ہو اس کی کوئی حدیث قابلِ احتجاج نہیں، ترک کر دیا، پھر لکھا: " مصنف نے التزامِ تصحیحِ مافیہ نہیں کیا۔" اور کبریٰ کہ جس مصنف نے یہ التزام نہ کیا اس کی حدیثیں مستند نہیں، ذکر نہ فرمایا، پھر لکھا : "کسی حدیث کی معتبر کتاب میں الخ۔" اور کبرے کہ جو مسئلہ کتبِ معتبرہ حدیث میں نہ ہو، قابلِ تسلیم نہیں، چھوڑ دیا۔ پھر لکھا : "اصرار بر عدم میں احتمال الخ۔" اور کبریٰ کہ جہاں یہ احتمال ہو اس میں توقف ضرور اور تسلیم بے جا، تحریر نہ کیا۔ اب اخیر درجہ یہ لکھا کہ : "مسئلہ اصولِ عقائد سے نہیں۔" اکبری کی طرف ان لفظوں سے اشارہ کیا: "جس کے باب میں ہر شخص کو اہتمام ضرور ہو۔" صاف کہا ہوتا کہ جو مسئلہ اصول عقائد سے نہیں، اس میں اہتمام کی کچھ حاجت نہیں۔ سبحان اللہ! ایک ذرا سے فقرہ میں تمام سائلہ فقہیہ کی بیخ کنی کر دی کہ وہ بداہتہً فروع ہیں نہ اصول، پھر ان کا اتباع محلِ اہتمام سے معزول اور واجبات و سنن کا تو پتا نہ رہا کہ انہیں عقدِ قلب سے کب بہرہ ملا، اب شاید بعد ورودِ اعتراض یہ تخصیص یاد آئے کہ ہمارے کلام مسائل غیر متعلقہ بجوارح میں ہے اقول: اب بھی غلط، متکلمین تصریح کرتے ہیں، مسائلِ خلافت اصولِ دینیہ سے نہیں، مواقف و شرح مواقف میں ہے:

(ولماتو فاہ) اشارہ الی مباحث الامامۃ فانھا وان کانت من فروع الدین الاانھا الحقت باصولہ دفعا للخرافات اھل البدع والاھواء وصونا للائمۃ المھتدین عن مطاعنھم (وفق اصحابہ لنصب اکرمھم واتقھم) یعنی ابا بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ اھ ملخصا ۔ وفیہ من المصدر | (شارح فرماتے ہیں) لما توفاہ امامت کی بحث کی طرف اشارہ ہے، اگر چہ مسئلہ فروعِ دین سے ہے مگر اہلِ ہوا اور بدعتیوں کے خرافات کو دفع کرنے کے لئے اور ائمہ دین کو ان کے طعن سے بچانے کے لئے

اصولِ دین سے ملحق کر دیا (کہ تمام صحابہ کرام اپنے سے اتقیٰ واکرم یعنی ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی امامت پر متفق ہو گئے۔) موقف خامس میں سے

[1] شرح المواقف خطبة الكتاب منشورات الشريف الرضى قم ايران ١/ ٢٢٠٢١

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Box 1] Arabic: The fourth is the fifth standpoint concerning the Imamate and its discussions; it is not among the fundamentals of religion and creeds, contrary to the Shias. (1) Urdu: The fourth source is regarding Imamate. The discussion of Imamate is not from the fundamental principles of the religion's creed. This is contrary to the Shias (for whom it is among the fundamentals of religion).

Will this invented rule not require emphasis here as well and make the acknowledgement and denial of the Imamate of the Imams equal? Good news of congratulations to Iran and Muscat, now do your work with ease, speak with passion about the Rightly Guided Caliphate of the four Caliphs (may Allah Almighty be pleased with them), the blessing of thirteen centuries, the courage of Sunnis, now they no longer have any concern with these discussions. The emphasis on the reality of the Caliphate no longer remained. "Indeed to Allah we belong and to Him we shall return." (Indeed we are the property of Allah Almighty and to Him we are to return. - Translator's note)

The poor one (the author) is amazed; despite the consensus of reason and tradition, the arrival of Hadiths, the testimony of the Imams of justice, and the judgment of Yemeni wisdom by the order of the subtlety of the luminous body and the emphasis of the love of the Noble Master (peace and blessings of Allah Almighty be upon him), what choice is there but acceptance, and who has the power to abandon insistence and emphasis? And it is also not clear why, by saying "every person," the negation of the general shifted to the general negation? Is emphasis necessary for some as well? And if so, are they specific or non-specific? In the second case, the speech will reflect and invert from its objective, and to avoid falling into the forbidden, emphasis will be established for every person, and on the first option, the command of the Most Wise "you shall certainly explain it to the people" (2) (that you must certainly explain it to the people. - Translator's note) will be obeyed; let the clarification of that specification, then a clear proof for it, be stated.

[Box 2] Arabic: And may Allah Almighty send blessings upon our master Muhammad, the full moon, and upon his family and companions, the stars. Knowledge of the truth is with Allah, our Lord, Blessed and Exalted, the Giver of sciences. The pen rested from this elegant embellishment in the middle ten days of the sacred month of Dhu al-Hijjah in the year 1297 (seven and ninety after a thousand and...) Urdu: May Allah Almighty send blessings upon our master Muhammad (peace and blessings of

Allah Almighty be upon him and his family) who is the full moon of the fourteenth, and upon his family and companions who are the bright stars. The knowledge of truth is with Allah Almighty who is our Lord and the Bestower of sciences. The pen took rest from the decoration of this fine writing within the middle ten days of the sacred month of Dhu al-Hijjah in 1297 AH...

---

1. Sharh al-Mawaqif al-Marsad al-Rabi', Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/344.
2. Al-Qur'an al-Karim, 3/187.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

[बॉक्स 1] अरबी: चौथा मकाम इमामत और उसकी बहस के बारे में पांचवां मौकफ है; यह धर्म के मूल सिद्धांतों और अकीदों में से नहीं है, शियाओं के विपरीत। (1) उर्दू: स्रोत चार इमामत में है। इमामत की बहस दीन के अकीदे के मूल सिद्धांतों में से नहीं है। शियाओं के विपरीत (कि उनके निकट यह दीन के मूल सिद्धांतों में से है)।

क्या यह मनगढ़ंत नियम यहाँ भी महत्व की आवश्यकता नहीं रखेगा और इमामों की इमामत के स्वीकार और इनकार को एक समान कर देगा? ईरान और मस्कट को बधाई का संदेश, अब चैन से अपना काम कीजिए, खुलफा-ए-राशदीन, चार खलीफाओं (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के बारे में शौक से चर्चा कीजिए, तेरह शताब्दियों की बरकत, सुन्नियों की हिम्मत, अब उन्हें इन बहसों से कोई सरोकार ही नहीं रहा। खिलाफत की हकीकत पर जोर ही नहीं रहा। 'इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन' (बेशक हम अल्लाह तआला के माल हैं और हमें उसी की ओर लौटना है। - अनुवादक)।

फकीर (लेखक) को आश्चर्य है कि तर्क और परंपरा की सहमति, हदीसों के आने, न्याय के इमामों की गवाही और यमनी बुद्धि के फैसले के बावजूद, नूरानी जिस्म की बारीकी और सैय्यदे अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुहब्बत की ताकीद के साथ, स्वीकार करने के अलावा क्या चारा है, और हठ और जोर छोड़ने की किसमें शक्ति है? और यह भी स्पष्ट नहीं होता कि 'हर व्यक्ति' शब्द कहकर 'सामान्य का निषेध' से 'निषेध की सामान्यता' की ओर क्यों झुकाव हुआ? क्या कुछ लोगों के लिए जोर देना भी जरूरी है? और यदि ऐसा है, तो क्या वे विशिष्ट हैं या गैर-विशिष्ट? दूसरी स्थिति में, बात अपने उद्देश्य से विपरीत हो जाएगी और मनाही में पड़ने से बचने के लिए हर व्यक्ति के लिए जोर निर्धारित किया जाएगा, और पहली स्थिति पर सबसे बड़े शासक के आदेश 'तुम इसे लोगों के लिए जरूर बयान कर देना' (2) (कि तुम इसे लोगों से जरूर बयान कर देना। - अनुवादक) का पालन होगा, उस विशिष्टता का स्पष्टीकरण, फिर उस पर स्पष्ट प्रमाण दिया जाए।

[बॉक्स 2] अरबी: और अल्लाह तआला हमारे आका मुहम्मद पर दुरूद नाज़िल फरमाए जो चौदहवीं के चाँद हैं और उनकी आल व असहाब पर जो चमकते सितारे हैं। हक का इल्म अल्लाह तआला के पास है जो हमारा परवरदिगार है और उलूम अता फरमाने वाला है। इस बेहतरीन तहरीर की तज़ीइन से कलम ने हुरमत वाले महीने जुलहिज्जा के दरमियानी अशरे के अंदर 1297 हिजरी को एक ही... उर्दू: अल्लाह तआला दुरूद नाज़िल फरमाए हमारे आका मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर

जो चौदहवीं के चाँद हैं और आपकी आल व असहाब पर जो रोशन सितारे हैं। हक का इल्म अल्लाह तआला के पास है जो हमारा परवरदिगार है और उलूम अता फरमाने वाला है। इस उम्दा तहरीर की तज़यीन से कलम ने हुरमत वाले महीने ज़ुलहज्जा के दरम्यान अशरे के अंदर 1297 हिजरी को एक ही...

---

1. शरह अल-मवाकिफ अल-मरसद अल-राबे, मंशूरात अल-शरीफ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 8/344
2. अल-कुरान अल-करीम, 3/187

فتاوی رضویہ، جلد ۳۰

[باکس ۱] الرابع هو الموقف الخامس في الامامة و مباحثها ليست من اصول الديانات والعقائد خلافاً للشيعة اھ (1) مصدر رابع امامت میں ہے امامت کی بحث اصول عقائد دین میں سے نہیں ہے۔ بخلاف شیعوں کے (کہ ان کے نزدیک اصول دین سے ہے) اھت)

کیا یہ قاعدہ مخترعہ یہاں بھی اہتمام ضروی نہ رکھے گا اور اقرار وانکار امات ائمہ کو یکساں کر دے گا، ایران ومسقط کو مژدہ تہنیت، اب چین سے اپنا کام کیجئے، خلافت راشدہ خلفاء اربعہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم میں شوق سے کلام کیجئے، تیرہ صدی کی برکت سنیوں کی ہمت، اب انہیں ان مباحث سے کام ہی نہ رہا۔ حقیقت خلافت کا اہتمام ہی نہ رہا۔ انا للہ وانا الیہ راجعون (بے شک ہم اللہ تعالیٰ کے مال ہیں اور ہم کو اسی کی طرف پھرنا ہے۔ت)

فقیر کو حیرت ہے باوجود توافق عقول و نقل و ورود احادیث و شہادت ائمہ عدل و قضائے خرد یمانی بحکم لطافت جرم نورانی و تاکید محبت سید اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قبول سے کیا چارہ اور ترک اصرار و اہتمام کس کا یارا، اور یہ یہ بھی نہیں کھلتا کہ لفظ "ہر شخص" فرما کر عموم سلب سے سلب عموم کی طرف کیوں ہوا؟ کیا بعض کو اہتمام ضروی بھی ہے؟ اور ایسا ہو تو وہ بعض معین ہیں یا غیر معین؟ بر تقدیر ثانی کلام، مقصود پر منعکس و منقلب ہو جائے گا اور تحرزاً عن الوقوع فی المحذور ہر شخص کو اہتمام قرار پائے گا اور پہلی شق پر حکم احکم " لَتُبَيِّنُنَّهٗ لِلنَّاسِ" 2 (کہ تم ضرور اسے لوگوں سے بیان کر دینا۔ت) کا انقیاد ہو، اس تعین کی تبیین، پھر اس پر دلیل مبین ارشاد ہو۔

[باکس ۲] وصلی اللہ تعالی علیہ سیدنا محمد البدر و آلہ و اصحابہ النجوم والعلم بالحق عند اللہ ربنا تبارك و تعالی واھب العلوم استراح القلم من ھذا التنمیق الانیق في العشرة الوسطی من ذي الحجة المحرم سنة ۱۲۹۷ (سبع و تسعین بعد الالف و اللہ تعالیٰ درود نازل فرمائے ہمارے آقا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم پر جو چودھویں کے چاند ہیں اور آپ کے آل و اصحاب پر جو روشن ستارے ہیں۔ حق کا علم اللہ تعالیٰ کے پاس ہے جو ہمارا پروردگار ہے اور علوم عطا فرمانے والا ہے۔ اس عمدہ تحریر کی تنزیین سے قلم نے حرمت والے مہینے ذوالحجہ کے درمیان عشرے کے اندر ۱۲۹۷ھ کو ایک ہی

---

1 شرح المواقف المرصد الرابع منشورات الشریف الرضی قم ایران ۳۴۴/۸ 2 القرآن الکریم ۳ / ۱۸۷

Volume 30 Fatawa Rizvia

(Arabic Text): ...two hundred) in a single sitting in the purified town of Marehrah Munawwarah, beside the holy shrines of the noble and pious saints who are our leaders and our respected gnostic masters. May Allah pour upon us from the fragrances of their scented blessings. Amen, by Your mercy, O Most Merciful of the merciful. (Urdu Text): Obtained comfort in one sitting. This writing was composed beside the holy shrines of those noble saints resting in the pure city of Marehrah Munawwarah, who are our venerable leaders and gnostic masters. May Allah Almighty grant us the fragrances of their scented blessings. Amen! By Your mercy, O Bestower of mercy. (T)

Chapter Two In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

(Left Text): Copy of a writing that at present from the state of Muhammadabad, may Allah prolong its guidance and rightness and protect it from evil and mischief, gave a fresh movement to the discourse series. (Right Text): Copy of a text from the state of Muhammadabad which gave a fresh impetus to the series of discourse. May Allah Almighty keep this state inhabited with guidance and rectitude and protect it from evil and mischief.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

(Left Text): All praise belongs to Allah, Lord of the worlds, and blessings and peace be upon His Messenger Muhammad and his family and all his companions. To proceed: People say that for the blessed personality of the exalted Presence, the refuge of Messengerhood, the station of Prophecy (may Allah Almighty send peace and blessings upon him), there was no shadow, just as all dense and subtle bodies and masses have. From the beginning of the creation of the Presence of Messengerhood (may Allah Almighty send peace and blessings upon him) until the end when he met the Lord of the worlds, Exalted is His state, he similarly spent his life without a shadow. (Right Text): All praise is due to Allah Almighty, the Provider of all the worlds. May blessings and peace be upon His Messenger Muhammad al-Mustafa, upon your family, and upon all your companions. Thereafter, people say that just as all dense and subtle bodies have a shadow, such a shadow did not exist for the blessed body of the high-ranking, refuge of Messengerhood, station of Prophecy, the Noble Prophet (may Allah Almighty send peace and blessings upon him), and they also say that from birth until the end of his life, he never had a shadow.

खंड 30 फ़तावा रिज़विया

(अरबी पाठ): ...एक ही बैठक में पवित्र शहर मारहरा मुनव्वरा में, हमारे सरदारों और हमारे आरिफ़ मशाईख, जो नेक और पवित्र हैं, की मज़ारों के पास [राहत प्राप्त की]। अल्लाह उनके सुगंधित फ़ैज़ की महक हम पर बरसाए। आमीन, तेरी रहमत के सदके ऐ सबसे बड़े रहम करने वाले। (उर्दू पाठ): एक ही बैठक में राहत मिली। यह लेख पवित्र शहर मारहरा मुनव्वरा में आराम फरमाने वाले उन औलिया-ए-किराम की मज़ार-ए-अक़दस के पहलू में लिखा गया जो हमारे सरदार और प्रतिष्ठित आरिफ़ मशाईख हैं। अल्लाह तआला उनके सुगंधित फ़ैज़ की खुशबू हमें प्रदान करे। आमीन! तेरी रहमत के साथ ऐ बेहतरीन रहम फरमाने वाले। (त)

दूसरा अध्याय बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

(बायां पाठ): रियासत मुहम्मदाबाद से एक लेख की प्रति, जिसने वर्तमान में बातचीत के सिलसिले को नई गति दी है; अल्लाह उसे हिदायत और बेहतरी के साथ बनाए रखे और उसे बुराई और फ़साद से बचाए। (दायां पाठ): रियासत मुहम्मदाबाद से एक लेख की प्रति जिसने बातचीत के सिलसिले को ताज़ा जुम्बिश (गति) दी; अल्लाह तआला इस रियासत को हिदायत और दुरुस्तगी के साथ आबाद रखे और इसे शर (बुराई) और फ़साद से बचाए।

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

(बायां पाठ): तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो जहानों का रब है, और दरूद और सलाम हो उसके रसूल मुहम्मद पर और उनके परिवार और उनके तमाम साथियों पर। इसके बाद: लोग कहते हैं कि आलि हज़रत रिसालत पनाह, नबुव्वत के केंद्र (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की मुबारक शख्सियत के लिए कोई साया नहीं था, जैसा कि तमाम भारी और सूक्ष्म शरीरों का होता है। रिसालत पनाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की पैदाइश से लेकर रब्बुल आलमीन से मिलने तक, आपका जीवन हमेशा बिना साये के बीता। (दायां पाठ): तमाम तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए हैं जो तमाम जहानों का परवरदिगार है। दरूद और सलाम नाज़िल हो उसके रसूल मुहम्मद मुस्तफ़ा पर, आपकी आल पर और आपके तमाम सहाबा पर। इसके बाद, लोग कहते हैं कि जिस तरह तमाम भारी और सूक्ष्म जिस्मों के लिए साया होता है, वैसा साया बुलंद मर्तबा, रिसालत पनाह, नबुव्वत के मरकज़ नबी करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के मुबारक जिस्म के लिए नहीं था, और यह भी कहते हैं कि पैदाइश से उम्र के आख़िर तक हमेशा साया न था।

المائتین) فی جلسة واحدة فی البلدة المطهرة مارةهرة المنورة بجنب مزارات الكرام البررة ساداتنا و مشائخنا العرفاء الخيره افاض الله علينا من نفحات فيوضهم العطرة امين برحمتك يا ارحم الراحمين۔ نشست میں راحت حاصل کی۔ شہر پاک مارہرہ منورہ میں آرام فرمانے والے ان اولیائے کرام کے مزارات مقدس کے پہلو میں یہ تحریر لکھی گئی جو ہمارے سردار و مشائخ عارفین گرامی قدر ہیں۔ اللہ تعالیٰ ان کے فیوض معطرہ کی خوشبوئیں ہمیں عطا فرمائے۔ آمین ! تیری رحمت کے ساتھ اے بہترین رحم فرمانے والے۔ (ت)

فصل دوم بسم الله الرحمن الرحيمط

نقل تحریر کہ الحال از ریاست محمد آباد ، عمر الله بالر شد والسداد وصانها عن الشر والفساد سلسلہ سخن را جنبش تازہ داد۔ نقل تحریر از ریاست محمد آباد جس نے سلسلہ سخن کو تازہ جنبش دی، اللہ تعالی اس ریاست کو ہدایت و درستگی کے ساتھ آباد رکھے اور اس کو شر و فساد سے بچائے۔

بسم الله الرحمن الرحيمط

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسوله محمد وآله واصحابه اجمعين، اما بعد مردم میگویند کہ برائے شخص مبارک عالی حضرت رسالت پناہی، نبوت دستگاهی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سایہ ظل چنانچہ جملہ اجسام واجرام کثیفہ و لطیفہ را می باشد نبود وگاہے از ابتدائے خلقت حضرت رسالت پناہی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم تا آخر لقائے رب العالمین تعالیٰ شانہ ، ہمچناں بودے سایہ و بے ظل گزرانیدہ اند۔ تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ درود و سلام نازل ہو اس کے رسول محمد مصطفیٰ پر، آپ کی آل پر اور آپ کے تمام صحابہ پر۔ بعد ازاں لوگ

کہتے ہیں کہ جس طرح تمام اجسام کثیف و لطیف کے لئے سایہ ہوتا ہے ، ایسا سایہ حضرت عالی مرتبہ ، رسالت پناہ ، نبوت دستگاہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کے جسم مبارک کے لئے نہیں تھا، اور یوں بھی کہتے ہیں کہ پیدائش سے آخر عمر تک ہمیشہ سایہ نہ تھا۔

Volume 30 Fatawa Razawiyya

[Top Section] (Left Column - Persian/Urdu mix) The humble servant (faqir) says that I have not seen this miracle in any book worthy of trust where scholars of chains of narration have mentioned it with a sound chain. I have not heard from anyone in the books of Sahah and Sunan that are in circulation that it is proven. As for what biographers and historians (Ahl-e-Siyar and Maghazi) state, the degree of trust that Hadith scholars have in it is known. Therefore, it is required of all scholars that if they have proof from sound chains of narration from the Quran and Sunnah, they should mention it. They should hope for a reward for this from Allah Almighty through this humble servant. Finished.

(Right Column - Urdu) The humble servant says that I have not seen this miracle in any book worthy of trust where experts of narration have described it with a sound chain. In the books of Sahah and Sunan, I have not heard from anyone that it has been proven. The trust that scholars of Hadith have in the accounts of biographers and historians is well-known. Therefore, all scholars should present its proof from the Quran and Sunnah via sound chains of narration, and they should expect its reward from Allah Almighty through this humble servant. Finished. Written by Abu Abdullah Muhammad, may he be forgiven.

[Heading] Re-blowing of the breeze of faith for the trampling of the autumn season.

[Bottom Section] (Left Column - Arabic/Urdu) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is for Allah, the Creator of shade and heat, the Maker of darkness and light, yet those who disbelieve equate others with their Lord. And peace and blessings be upon the shining lamp in the gathering of hearts, the moon that is pure from all spots, eclipses, waning, and setting. Then those who transgressed are wandering blindly from his light. And upon his family who are the stars, and his companions who are the lamps of knowledge, as long as the one with sore eyes has no rest in the light of the eyes. Nourished under the shade of unworthiness, one who has not seen the face of the sun of wisdom, an unworthy poor man, who increases the splendor of the market of sins, head bowed in the thought of recompense,

(Right Column - Urdu Translation) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praises are for Allah Almighty, Who is the Creator of shade and heat and the Maker of darkness and light. Yet disbelievers equate others with their Lord. And may peace and blessings be sent upon the Sun that brightens the gathering of

hearts and upon the Moon that is free from shade, eclipse, waning, and setting. Then the disobedient people are deprived of his light, and upon his family who are stars and his companions who are the lamps of sciences. The one with sore eyes finds no peace in the light of the sun. Raised under the shadow of the unworthy, one who has not seen the face of the sun of wisdom, a sinner increasing the splendor of the market of sins, with his head bowed in thought of his reward/punishment.

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

[शीर्ष खंड] (बायां कॉलम - फ़ारसी/उर्दू मिश्रण) फ़कीर कहता है कि मैंने इस मोजज़ा (चमत्कार) को किसी भी ऐसी पुस्तक में नहीं देखा है जो भरोसे के लायक हो और जहाँ सनद (प्रमाण) के विशेषज्ञों ने इसे सही सनद के साथ वर्णित किया हो। मैंने सिहाह और सुनन की किताबों में, जो प्रचलित हैं, किसी से नहीं सुना है कि यह प्रमाणित है। जहाँ तक सियर और मगाज़ी (जीवनी और युद्ध इतिहास) के विशेषज्ञों के बयानों का सवाल है, हदीस के विद्वानों का उन पर जो भरोसा है वह सर्वविदित है। इसलिए, सभी विद्वानों से अनुरोध है कि यदि उनके पास कुरान और सुन्नत से सही सनद के आधार पर इसका प्रमाण है, तो वे इसे व्यक्त करें। वे इस फ़कीर के माध्यम से अल्लाह सर्वशक्तिमान से इसके प्रतिफल की आशा रख सकते हैं। बस।

(दायां कॉलम - उर्दू) फ़कीर कहता है कि यह मोजज़ा किसी ऐसी किताब में, जो विश्वास के योग्य हो और जहाँ सनद के विशेषज्ञों ने इसे सही सनद के साथ बयान किया हो, मैंने नहीं देखा। सिहाह और सुनन की किताबों में मैंने किसी से नहीं सुना कि इसे साबित किया गया हो। सियर और मगाज़ी के विशेषज्ञ जो बयान करते हैं, उस पर हदीस के विशेषज्ञों का जो भरोसा है, वह ज्ञात है। अतः सभी विद्वानों को चाहिए कि वे इसका प्रमाण कुरान और सुन्नत से सही सनद के साथ पेश करें, और इस फ़कीर के माध्यम से अल्लाह सर्वशक्तिमान से इसके बदले की उम्मीद रखें। बस। लेखक: अबू अब्दुल्ला मुहम्मद, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

[शीर्षक] ईमान की हवा का फिर से चलना, पतझड़ के मौसम को कुचलने के लिए।

[नीचे का खंड] (बायां कॉलम - अरबी/उर्दू) अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपालु है। सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो साये और धूप का रचयिता है, अंधेरे और उजाले को बनाने वाला है, फिर भी काफ़िर लोग अपने रब के बराबर दूसरों को ठहराते हैं। और दरूद और सलाम नाज़िल हो दिलों की महफ़िल को रोशन करने वाले चिराग़ पर और उस चाँद पर जो हर धब्बे, ग्रहण, मिटने और डूबने से पाक है। फिर नाफ़रमान लोग उसके नूर से भटक रहे हैं। और उनके परिवार पर जो सितारे हैं और उनके साथियों पर जो इल्म के चिराग़ हैं। जब तक आँख के मरीज़ को आँखों की रोशनी में चैन नहीं मिलता। नालायक दामन के साये में पला-बढ़ा, बुद्धिमानी के सूरज का चेहरा न देखने वाला, एक नालायक फ़कीर, गुनाहों के बाज़ार की रौनक बढ़ाने वाला, बदले की फ़िक्र में डूबा हुआ,

(दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद) अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपालु है। तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं जो साये और धूप का रचयिता है और अंधेरे और उजाले को पैदा करने वाला है। फिर काफ़िर लोग अपने रब के बराबर ठहराते हैं। और दरूद व सलाम नाज़िल हो दिलों की महफ़िल को चमकाने वाले सूरज पर और उस चाँद पर जो साये, ग्रहण, मिट जाने और डूबने से पाक है। फिर नाफ़रमान लोग उसके नूर से महरूम (वंचित) हैं, और उनकी आल (वंश) पर जो सितारे हैं और असहाब (साथियों) पर जो इल्म के चिराग़ हैं। आँख की बीमारी वाले को सूरज की रोशनी के समय चैन नहीं मिलता। नालायक के दामन के साये में परवरिश पाने वाला, बुद्धिमानी के सूरज का चेहरा न देखने वाला, गुनाह बढ़ाने वाले बाज़ार की रौनक, बदले की फ़िक्र में।

पृष्ठ 752 / 772

جلد ۳۰ فتاوی رضویہ

[اوپری حصہ] (بایاں کالم - فارسی/اردو) فقیر میگوید کہ این معجزہ در کتابیکہ لائق اعتماد باشد و اہل سند و اسناد آنرا بسند صحیح بیان کردہ باشند، ندیدہ ام در کتاب صحاح و سنن کہ مروج انداز کسے نشنیدہ ام کہ ثبوت کردہ اند و آنچہ اہل سیر و مغازی بیان میکنند اعتماد آں چنانچہ اہل حدیث راہست، معلوم پس ہر کرا از اہل علم ثبوت آں از روئے سند صحیح از کتاب و سنن، بیان فرمایند، اجر آں از فقیر از خداوند تعالیٰ مامول دارند فقط۔

(دایاں کالم - اردو) فقیر کہتا ہے کہ یہ معجزہ کسی ایسی کتاب میں جو لائقِ اعتماد ہو اور اہلِ سند واسناد نے اسے بسندِ صحیح بیان کیا ہو، میں نے نہیں دیکھا، کتبِ صحاح و سنن میں کسی سے نہیں سنا کہ ثابت کیا ہو۔ اہل سیر و مغازی جو بیان کرتے ہیں اس پر، جیسے کہ محدث کو اعتماد ہے، معلوم ہے، لہذا تمام اہلِ علم کو چاہیے کہ اس کا ثبوت از روئے سندِ صحیح کتاب و سنت سے بیان فرمائیں، اس کا اجر فقیر سے خداوند تعالیٰ سے امید رکھیں۔ فقط کتبہ ابو عبد اللہ محمد عفی عنہ

[عنوان] باز اہتزاز نسیم ایمانی بپامال فصل خزانی فصل خزانی کی پامالی کیلئے نسیم ایمان کی پھر روانی

[نیچلا حصہ] (بایاں کالم - عربی/اردو) بسم اللہ الرحمن الرحیم ط الحمد للہ خالق الظل والحرور جاعل الظلمت والنور، ثم الذین کفروا بربہم یعدلون والصلوۃ والسلام علی السراج المنیر فی نادی القلوب، القمر المنزہ عن کل کلف وخسوف ومحاق وغروب۔ ثم الذین فجروا عن نورہ یعمہون وعلی

آلہ النجوم واصحابہ مصابیح العلوم مالم یکن للارمد عند ضوء العین سکون، سایہ پرورده دامن ناسزائی ، روئے نادیده نیر دانائی، فقیر ناسزا ، رونق بازار معاصی فزا، سر بگریبان فکر جزا،

(دایاں کالم - اردو ترجمہ) بسم اللہ الرحمن الرحیم ط تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں جو سائے اور دھوپ کا خالق اور ظلمت و نور کو پیدا فرمانے والا ہے۔ پھر کافر لوگ اپنے رب کے برابر ٹھہراتے ہیں۔ اور درود و سلام نازل ہو دلوں کی مجلس کو چمکانے والے آفتاب پر اور اس ماہتاب پر جو چھاؤں، گرہن، مٹ جانے اور غروب ہونے سے پاک ہے۔ پھر نافرمان لوگ اس کے نور سے بے بہرہ ہیں، اور ان کی آل پر جو ستارے ہیں اور اصحاب پر جو علوم کے چراغ ہیں۔ آشوبِ چشم والے کو سورج کی روشنی کے وقت سکون نہیں ہوتا۔ دامن نالائق کے سایہ میں پرورش پانے والا، خورشید دانائی کا چہرہ نہ دیکھنے والا، گناہ افزا بازار کی رونق، فکر جزا میں

Fatawa Razawiyya Volume 30

Abdul Mustafa, known as Ahmed Raza, may Allah forgive him for what has passed and what is yet to come. After praising his God for His uniqueness and oneness, and His Mustafa for his matchlessness, he presents the heavenly-faced sun of research and the world-illuminating sun of precision. Just as it brings a downpour of lights and rains of illumination at midday, previously, before receiving the answer to the question of prayer and the presentation of objections and the agreement mixed with discord, and the kindness mixed with reproach, this humble pauper had brought two shining stars regarding this issue from the horizons of the tavern of speech, shining with brilliance, one like "By the sun and its brightness" and the other like "By the moon when it follows it." May whoever has an eye free from ailment and a heart receptive to the light of perception, find their sight and insight well-benefited and blessed by the darkness-dispelling manifestations of these stars. The new friends who have laid a new foundation and taken a new path, if we also engage in a struggle with them in a tit-for-tat manner (face-to-face), then O God! may it not be unpleasant for the minds of the perceptive intellectuals and the deep-seeing wise ones. Amen! We seek help from Allah and then from His Messenger, may Allah the Almighty bless him and grant him peace. There is no power to avoid sin nor strength to do good except by the grace of Allah, the High, the Great.

His saying: "People say..." etc. His saying: "People say..." etc. I say: The leaders of the religion or the common followers, based on the former. I say: By people, it means the leaders of the religion or the common folk.

Page 753 of 772

फ़तावा रज़विया खंड 30

अब्दुल मुस्तफ़ा, जो अहमद रज़ा के नाम से जाने जाते हैं, अल्लाह उनके आने वाले और पिछले दोषों को क्षमा करे। अपने ईश्वर की अद्वितीयता और ला-शरीक (बिना किसी साझीदार) होने और उसके मुस्तफ़ा की बेमिसाल होने की प्रशंसा के बाद, वह अनुसंधान के स्वर्ग-मुखी सूर्य और जगत को रोशन करने वाले परिशुद्धता के सूर्य को इस प्रकार प्रकाश और आभा की वर्षा के साथ लाता है कि आपके प्रश्न के उत्तर और विमुखता बढ़ाने वाले निवेदन और विरोध पर सहमति और तिरस्कार-युक्त कोमलता से कुछ समय पहले, इस तुच्छ गरीब ने इस विचाराधीन मुद्दे के संबंध में वाणी के सराय के किनारों से दो चमकते हुए सितारे लाए हैं, एक "सूरज और उसकी धूप की तरह" और दूसरा "चाँद की तरह जब वह उसके पीछे आता है"। जिस किसी के पास रोगमुक्त आँख और ज्ञान के प्रकाश को ग्रहण करने वाला हृदय है, उसकी दृष्टि और अंतर्दृष्टि इन सितारों के अंधेरे को दूर करने वाले प्रकाशों से भली-भांति सफल और धन्य हो। नए प्रियजनों ने जो नई योजना बनाई और नया रास्ता अपनाया, यदि हम भी उनके साथ 'जैसे को तैसा' (मुकाबला) करें, तो हे ईश्वर! यह सूक्ष्मदर्शी बुद्धिजीवियों और गहरी दृष्टि रखने वाले विवेकशील लोगों के दिलों पर कड़वाहट का अहसास न हो, इंसाफ! आमीन! हम अल्लाह तआला से और फिर उनके रसूल सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम से मदद चाहते हैं, उस बुलंदी और महानता वाले ईश्वर की तौफीक के बिना न पाप से बचने की शक्ति है और न ही पुण्य करने की शक्ति।

उनका कहना: "लोग कहते हैं..." आदि। उनका कहना: "लोग कहते हैं..." आदि। मैं कहता हूँ: धर्म के इमाम या आम अनुयायी, पहले के आधार पर। मैं कहता हूँ: लोगों से तात्पर्य धर्म के इमाम हैं या आम लोग।

पेज 753 / 772

عبدالمصطفیٰ معروف بہ احمد رضا غفر اللہ لہ ما یجری منہ وما مضٰی، خدائے خود را بہ یکتائی و مصطفائے وے را بہ بے ہمتائی ستودہ مہر بہشتی چہر تحقیق وآفتاب جہاں تاب تدقیق را، چنانچہ بریزش امطار انوار، و بارش اضواء نصف النہار می آرد کہ پیشترک از ورود ایں جواب سوال نماز و عرض اعراض فرا و وفاق شقاق آمود، و لطف عتاب آلود، فقیر حقیر در ہمیں مسئلہ پیش آیندہ دو ستارہ تابندہ، از آفاق سخن سرائے، باشراق جلوہ نمائے، آوردہ ام یکے کالشمس وضحھا ود گر کالقمر اذا تلھا ہر کہ چشمے دارد از رمد پاک، وولی پذیرائے نور ادراک، بصیر و بصیر تش را از تجلیائے ظلمت روالش نیکوترین بہرہ ور بہا مہیا و مہنا باد، عزیزان نو کہ طرحی تازہ افگندہ اند و را ہے جدید پیش گرفتہ، اگر باینما نیز برسم چالشگیر دے چند آویزشی کنیم، یارب بر خاطر خردہ بینان خرد پرور و دقت گزینان بالغ نظر، بے گوارش مرداد، آمین، وباللہ ثم برسولہ نستعین، ولا حول ولاقوۃ الاباللہ العلی العظیم۔

پریشان، عبدالمصطفیٰ معروف بہ احمد رضا (اللہ تعالیٰ اسکی آئندہ و گزشتہ کوتاہیوں کو معاف فرمائے) اپنے خدا کو یکتا و لا شریک ہونے اور اس کے مصطفیٰ کو بمثل ہونے کی توصیف کے بعد بہشتی چہرہ والے آفتاب تحقیق اور جہان کو روشن کردینے والے خورشید کو اس طرح انوار واضواء کی برسات کے ساتھ لاتا ہے کہ تمہارے سوال کے جواب اور رو گردانی بڑھانے والی عرض اور خلاف پر موافقت اور عتاب آلود نرمی سے کچھ پہلے فقیر حقیر نے اس زیر نظر مسئلہ کے متعلق سرائے سخن کے کناروں سے دو چمکتے ہوئے ستارے لائے ہیں، ایک کالشمس وضحھا اور دوسرا کالقمر اذا تلھا، جو شخص صحت مند آنکھ اور قابل نور علم دل رکھتا ہے اس کی بصارت و بصیرت کو ان ستاروں کی کاشفِ ظلمات تجلیات سے اچھی طرح کامیابیاں مہیا

ومبارک ہوں۔ نئے پیاروں نے جو تازہ طرح ڈالی اور نیا راستہ اختیار کیا، اگر ہم بھی ان کے ساتھ بطور جیسے کو تیسا (ترکی بہ ترکی) مقابلہ کریں تو اے خدا! نکتہ داں عقلمندوں اور باریک بیں بالغ نظروں کے دل پر احساس تلخی، انصاف! آمین! اللہ تعالیٰ سے پھر اس کے رسول صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ہم مدد چاہتے ہیں، بلندی و عظمت والے خدا کی توفیق کے بغیر نہ گناہ سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کی قوت۔

قولہ مردم میگویند الخ۔ قولہ لوگ کہتے ہیں الخ اقول: ائمہ دین یا عوام مقلدین علی الاول اقول: لوگوں سے مراد ائمہ دین ہیں یا عوام

Fatawa Rizwia Volume 30

(Persian Text Portion): Entering the house of the objective through the opposite door, and seeking immediate comfort in a lion's clothing, unless the guidance of the Imams is insufficient, why do you seek another proof? Or does this path of theirs not lead to the presence of Hazrat Salma, that you have gone into separate branches? I, the poor one, suspect and do not suspect wrongly that, if Allah wills, turning the face of attention towards the third preamble of the second writing will be the same, and finding a satisfactory answer and a sufficient cure for this whisper will be the same. After all, did not God place those exalted personalities on the thrones of leadership and the seats of authority, and according to the rule of 'benefit goes with liability'[1] place the heavy burden of bearing responsibilities upon their shoulders of courage, saying 'So take warning, O you who have sight'[2]? And did He not see the weakness and infirmity of us commoners who are blind-faced and pledged to the hands of little knowledge, and according to 'Indeed, with hardship [will be] ease'[3] and 'He has not placed upon you in the religion any difficulty'[4], provide the banquet of 'So ask the people of the message if you do not know'[5]?

(Urdu Explanation Portion): Followers? If the Imams of the religion are meant, then this is turning towards what is contrary to the objective and seeking immediate comfort in a lion's clothing. Is the guidance of the noble Imams insufficient that you seek another proof? Or does this path of the Imams of religion not reach the objective, that you wander about on separate footpaths? I suspect and correctly suspect that, if Allah Almighty wills, the direction of attention must be turned towards the third preamble of the second writing, and that will be the satisfactory answer and sufficient cure for this whisper of yours. After all, did God Almighty not grant the exalted personalities positions on the thrones of imamate and the certificates of leadership, and according to the decision of 'benefit goes with liability' (tax is due to liability - translator's note) place the burden of the lights of 'So take warning, O you who have sight' (so take heed, O people of vision) upon their courageous responsibility? And did He not see our weakness, who are blind-faced, and those pledged to the hands of little knowledge, and according to the requirement of 'Indeed, with hardship [will be] ease' (certainly, ease is with difficulty - translator's

note) and 'He has not placed upon you in the religion any difficulty' (and He has not kept any constriction for you in the religion - translator's note)?

1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Sales, Chapter on what has come regarding one who buys a slave and washes him, etc., Amin Company Delhi, 1/125.
2. Al-Quran al-Karim, 59/2.
3. Al-Quran al-Karim, 94/6.
4. Al-Quran al-Karim, 78/22.
5. Al-Quran al-Karim, 33/12 and 7/21.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 30

(फ़ारसी मूल अंश): मक़सूद के घर में उल्टे दरवाज़े से आना, और शेर के लिबास में नक़द सुकून की तलाश करना है, क्या इमामों का इरशाद काफ़ी नहीं है कि तुम दूसरी दलील तलाश करते हो? या इमामों का यह रास्ता मक़सूद तक नहीं पहुँचता कि तुम अलग पगडंडियों पर भटकते फिरते हो? मुझ फ़क़ीर को गुमान है और ग़लत गुमान नहीं है कि इंशा अल्लाह तआला तवज्जो का रुख़ दूसरी तहरीर के तीसरे मुक़द्दमे की तरफ़ ही फेरना होगा, और इस वसवसे का वही मुकम्मल जवाब और काफ़ी इलाज होगा। आख़िर क्या ख़ुदा ने उन आली मर्तबत हस्तियों को इमामत के तख़्तों और सरदारी की सनदों पर मक़ाम अता नहीं फ़रमाया? और 'अल-ख़राज बिल-ज़मान'[1] (फ़ायदा ज़िम्मेदारी के साथ है) के फ़ैसले के मुताबिक़ "फ़अ-तबिरू या उलिल अबसार"[2] (तो ऐ बसीरत वालो इबरत हासिल करो) का भारी बोझ उनके कंधे पर नहीं रखा? और क्या उसने हम जैसे आम लोगों की कमज़ोरी और कम-इल्मी को नहीं देखा? और "इन्ना मअल उसरि युसरा"[3] (बेशक मुश्किल के साथ आसानी है) और "व मा जा-अला अलैकुम फिद्दीन मिन हरज"[4] (और उसने दीन में तुम पर कोई तंगी नहीं रखी) के मुताबिक़ 'फ़सअलू अह्ल ज़िक्रे इन कुन्तुम ला तअलमून'[5] (तो ज़िक्र वालों से पूछो अगर तुम नहीं जानते) का दस्तरख़्वान नहीं बिछाया?

(उर्दू व्याख्या अंश): मुक़ल्लिदीन? अगर दीन के इमाम मुराद हैं, तो फिर यह मक़सूद के उलट चलना और शेर के लिबास में फ़ौरी राहत चाहना है। क्या इमामों का इरशाद नाकाफ़ी है कि तुम दूसरी दलील माँगते हो? या दीन के इमामों का यह रास्ता मक़सूद तक नहीं पहुँचाता कि तुम अलग-अलग पगडंडियों पर भटकते फिरते हो? मेरा गुमान है और सही गुमान है कि इंशा अल्लाह तआला तवज्जो का रुख़ दूसरी तहरीर के तीसरे मुक़द्दमे की तरफ़ ही फेरना होगा और आपके इस वसवसे का वही मुकम्मल जवाब और काफ़ी इलाज होगा। आख़िर ख़ुदा तआला ने आलीशान हस्तियों को इमामत के तख़्तों और सरदारी की सनदों पर मक़ाम अता फ़रमाया और 'अल-ख़राज बिल-ज़मान' (मुनाफ़ा ज़मानत की वजह से होता है - अनुवादक की टिप्पणी) के फ़ैसले के मुताबिक़ "फ़अ-तबिरू या उलिल अबसार" (तो इबरत लो ऐ आँख वालो) के चिराग़ों का बोझ उठाना उनकी हिम्मते ज़िम्मा पर नहीं रखा? और क्या उसने हम नादीदा रूहों की कमज़ोरी और कम-इल्मी के हाथों गिरवी लोगों को नहीं देखा? और "इन्ना मअल उसरि युसरा" (बेशक दुश्वारी के साथ आसानी है - अनुवादक की

टिप्पणी) और "व मा जा-अला अलैकुम फिद्दीन मिन हरज" (और तुम पर दीन में कुछ तंगी न रखी - अनुवादक की टिप्पणी) के तकाज़े के मुताबिक़ काम किया।

1. जामेअ तिर्मिज़ी, अबवाबुल बुय़ूअ, बाब मा जाअ मन यश़्तरिल अब्दा व यग़ासिलहु... अमीन कंपनी दिल्ली, 1/125.
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 59/2.
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 94/6.
4. अल-क़ुरआन अल-करीम, 78/22.
5. अल-क़ुरआन अल-करीम, 12/33 और 21/7.

بخانہ مقصود از در نقیض آمدن است، واستیناس نقد، بہ لباس اسد، خواستن، مگر ارشاد ائمہ بسند نیست، کہ دلیلے دیگر جوائی، یا ایں را بمنزل حضرت سلمٰی نمیرود کہ بہ شعبے جداگانہ ہوئی۔ من فقیر گمان برم و ناراست نمی برم کہ ان شاء اللہ تعالی روئے توجہ بسوئے مقدمہ ثالثہ تحریر ثانی تافتن ہماں باشد، وایں وسوسہ را جواب شافی وعلاج کافی یافتن، ہماں، آخر نہ خدا نکہ حضرات عالیہ ایشاں را بر سر امامت وارائک زعامت جائے داد وبحکم الخراج بالضمان ۱ ثقل تحمل اعبائے گرانبار "فَاعْتَبِرُوْا یٰٓاُولِی الْاَبْصَارِ ۲" بر ذمت ہمت ایشاں نہاد و ضعف و ناتوانی ماعامیان نادیدہ رو بدست کم دانشی گرو دید و بفحوائے "اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا ۳" و "وَمَا جَعَلَ عَلَیْکُمْ فِي الدِّیْنِ مِنْ حَرَجٍ ٤" خوان نعمت "فَسْـَٔلُوْٓا اَھْلَ الذِّکْرِ اِنْ کُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ٥"

مقلدین؟ اگر ائمہ دین مراد ہیں تو پھر یہ خلاف مقصود کی طرف آنا اور لباس شیر میں انس نقد طلب کرنا ہے، کیا ائمہ کرام کا ارشاد ناکافی ہے کہ دوسری دلیل طلب کرتے ہو یا ائمہ دین کا یہ راستہ مطلوب تک نہیں پہنچتا، اس لئے علیحدہ پگڈنڈیوں پر بھٹکتے پھرتے ہو؟ میں گمان کرتا ہوں اور درست گمان کرتا ہوں کہ ان شاء اللہ تعالی توجہ کا رخ تحریر ثانی کے مقدمہ ثالثہ کی طرف ہی پھیرنا ہوگا اور تمہارے اس وسوسہ کا وہی جواب شافی وعلاج کافی ہوگا۔ آخر خداوند تعالیٰ نے حضرات عالی شان کو امامت کے تختوں اور سرداری کی سندوں پر مقام عطا نہ فرمایا اور الخراج بالضمان (خراج ضمان کی وجہ سے ہوتا ہے۔ ت) کے فیصلہ کے مطابق "فَاعْتَبِرُوْا یٰٓاُولِی الْاَبْصَارِ" (تو عبرت لو اے نگاہ والوت) کے چراغوں کا بوجھ برداشت کرنا ان کے ذمہ ہمت پر نہ رکھا؟ اور ہم نادیدہ رو کی کمزور کو اور کم علمی کے ہاتھ گروی شدگان کو نہ دیکھا اور بہ مقتضائے "اِنَّ مَعَ

الْعُسْرِ يُسْرًا" (بے شک دشواری کے ساتھ آسانی ہے۔ ت) اور "وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّيْنِ مِنْ حَرَجٍ" (اور تم پر دین میں کچھ تنگی نہ رکھی۔ ت)

۱ جامع الترمذی ابواب البیوع باب ماجاء من یشتری العبد و یغسلہ الخ امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۲۵ ۲ القرآن الکریم ۲/ ۵۹ ۳ القرآن الکریم ۶/ ۹۴ ۴ القرآن الکریم ۲۲/۷۸ ۵ القرآن الکریم ۳۳/ ۱۲ و ۷ /۲۱

Volume 30 Fatawa-e-Razviyya

...did not gather the fruits from the orchard of the blessing: "So ask the people of knowledge if you do not know" (So O people! ask the people of knowledge if you do not have knowledge)? Friends! Very fortunate is the one who, in accordance with the requirement of "Indeed Allah has given charity to you, so accept His charity" (Indeed Allah has given charity to you, so accept Allah Almighty's charity), accepted this soul-refreshing command and escaped the cycle of 'whys and wherefores'. And very wretched is he who, due to the failure of "But as for this one, he turned away, so Allah turned away from him" (But he turned away, so Allah Almighty commanded turning away from him), made the task difficult for himself and stretched his legs beyond the blanket. (Poetic line): The sun is in the center, who searches for the tiny star Suha? (Translation of poetry): When the sun is present, who looks for Suha?

Note: Suha is a faint star in the constellation of Ursa Major (Banat-al-Na'sh). And on the second case, O Lord, except our leader and the son of our leader, the scholar of the Ummah, Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them), and Hazrat Zakwan the Tabi'i, and the great Imam, the Proof of Allah among mankind. And on the second part (in the form of common imitators/muqallideen), refuge with God! Were Hazrat Abdullah bin Abbas, Hazrat Zakwan Tabi'i, Abdullah bin Mubarak, Imam Ibn al-Jawzi, Ibn Sabi'...

1. Sahih Muslim, Book of the Prayer of Travelers and Shortening it, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/261; Sunan Abi Dawud, Chapter on the Prayer of the Traveler, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/170; Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Tafsir under verse 4/101, Amin Company Delhi 2/128; Sunan Ibn Majah, Chapter on Shortening the Prayer during Travel, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 76.
2. Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on He who sits where the gathering ends, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/16; Sahih Muslim, Book of Peace, Chapter on He who comes to a gathering and finds a space, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/217.

जिल्द ३० फ़तावा रज़विया

...नेमत "फ़स्अलु अह्लज़ ज़िक्रे इन कुन्तुम ला तअ'लमून" (तो ऐ लोगो! इल्म वालों से पूछो अगर तुम्हें इल्म न हो।) के बाग़ीचे से फल क्यों न चुना? दोस्तों! बहुत ही खुशकिस्मत है वह जिसने "इन्नल्लाहा तसद्दक़ा अलैकुम फ़क़्बलू सदक़तहू" (बेशक अल्लाह ने तुम पर सदक़ा किया है, तो अल्लाह तआला के सदक़े को क़ुबूल करो।) के तक़ाज़े पर इस रूह-अफ़ज़ा फ़र्मान को क़ुबूल किया और क्यों और कैसे के चक्कर से निजात पाई। और बहुत बदक़िस्मत है वह जिसने "अम्मा हाज़ा फ़क़द अअ'रज़ा फ़अअ'रज़ल्लाहु अन्हु" (लेकिन उसने एअ'राज़ किया तो अल्लाह तआला ने उससे एअ'राज़ फ़रमाया।) की नाकामी के सबब अपने ऊपर काम मुश्किल कर लिया और अपनी चादर से बाहर पैर फैला दिए। (काव्य पंक्ति): आफ़ताब अन्दर मियाँ आंके कि मीजोयद सुहा (अनुवाद): सूरज मौजूद हो तो सुहा (तारे) को कौन तलाश करता है?

फ़ायदा: बनात-उन-नअ'श (सप्तर्षि) में एक बारीक सितारा है जिसे सुहा कहते हैं। और दूसरी सूरत पर ऐ रब, मगर हमारे सरदार और हमारे सरदार के साहिबज़ादे, उम्मत के बड़े आलिम हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) और हज़रत ज़कवान ताबेई और बड़े इमाम, मखलूक़ में अल्लाह की हुज्जत। और दूसरी शक्ल पर (आम मुक़ल्लिदीन की सूरत में) खुदा की पनाह! क्या सैय्यदना अब्दुल्लाह बिन अब्बास, हज़रत ज़कवान ताबेई, अब्दुल्लाह बिन मुबारक, इमाम इब्नुल जौज़ी, इब्न सबा...

1. सही मुस्लिम, किताब सलातुल मुसाफ़िरीन व क़सरुहा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/२६१; सुनन अबी दाऊद, बाब सलातुल मुसाफ़िर, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर १/१७०; जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुत तफ़्सीर आयत ४/१०१ के तहत, अमीन कंपनी दिल्ली २/१२८; सुनन इब्न माजा, बाब तक़सीरुस सलाते फ़िस सफ़र, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ७६।
2. सही बुख़ारी, किताबुल इल्म, बाब मन क़अदा हैसु यंतही बिहिल मजलिस, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/१६; सही मुस्लिम, किताबुस सलाम, बाब मन अतल मजलिसन फ़वजदा फ़ुरजतन अलख, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/२१७।

पृष्ठ ७५५ / ७७२

نعمت "فَسْئَلُوْٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ لا" (تو اے لوگو ! علم والوں سے پوچھو اگر تمہیں علم نہ ہو۔ ت) کا فانیچہ نہ چنا؟ دوستو ! بہت ہی خوش نصیب ہے وہ جس نے بہ تقاضائے "ان اللہ تصدق علیکم فاقبلوا صدقتہ" (بے شک اللہ نے تم پر صدقہ کیا تو اللہ تعالی کے صدقہ کو قبول کرو۔ ت) اس روح فزا فرمان کو قبول کیا اور چون و چرا کے چکر سے خلاص ہوا؟ اور بہت بد بخت ہے ہو جس نے "اما ھٰذا فقد اعرض فاعرض اللہ عنہ" (لیکن اس نے اعراض کیا تو اللہ تعالیٰ نے اس سے اعراض فرمایا۔ ت) کی ناکامی کے سبب اپنے اوپر کام مشکل کرلیا اور اندازہ گودڑی سے پاؤں باہر کھینچ لئے ع آفتاب اندر میاں آنکہ کہ میجو ید سہا (آفتاب موجود ہو تو سہا کو کون تلاش کرتا ہے)

اے خوشا کسیکہ بحکم ان اللہ تصدق علیکم فاقبلوا صدقتہ ۱ فرمان ایں صلائے جانفزا پذیر فت، و از کشاکش لم و کیف پاک رست وبد اکسیکہ بہ ناکامی، اما ھٰذا فقد اعرض فاعرض اللہ عنہ ۲۔کار بر خود دشوار کرد و پائے از اندازہ گلیم بیرون کشیدن جست ع آفتاب اندر میاں آنکہ کہ میجو ید سہا

فائدہ: بنات النعش میں ایک باریک ستارہ ہے جس کو سہا کہتے ہیں۔ وعلی الثانی یارب مگر سیدنا وابن سیدنا حبر الامہ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما و حضرت ذکوان تابعی و امام ہمام حجۃ اللہ فی الانام اور دوسری شق پر (بصورت عوام مقلدین) پناہ بخدا ! کیا سیدنا عبداللہ بن عباس، حضرت ذکوان تابعی، عبداللہ بن مبارک، امام ابن الجوزی، ابن سبع

۱ صحیح مسلم کتاب صلوۃ المسافرین وقصرھا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۶۱ ، سنن ابی داود باب صلوۃ المسافر آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۱۷۰، جامع الترمذی ابواب التفسیر تحت آیۃ ۴ / ۱۰۱

امین کمپنی دہلی ۲ / ۱۲۸ ، سنن ابن ماجة باب تقصیر الصلوة فی السفر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۷۶ ۲ صحیح البخاری کتاب العلم باب من قعد حیث ینتہی بہ المجلس قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۶ ، صحیح مسلم کتاب السلام باب من اتی مجلسا فوجد فرجة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۱۷

Fatawa Rizwia, Volume 30

Abdullah bin Mubarak and Imam Hafiz Shams al-Milla wa al-Din Abu al-Faraj ibn al-Jawzi and Imam Allama ibn Sab' and Hafiz Razeen Muhaddith and Imam of the Ummah, Hafiz of the East and West, Mawlana Jalal al-Milla wa al-Haq wa al-Din Abu Bakr Suyuti and Imam Allama, lover of Mustafa, Master of Hafizs, the Mountain of Sharia and Religion, the firm rope of Allah, Qazi Iyad Yahsubi and Imam Rabbani Ahmad bin Muhammad Khatib Qastalani and the most virtuous scholar Muhammad bin Abdul Baqi Zarqani and the great learned scholar Shihab al-Milla wa al-Din Khafaji and the verified Shaykh, our master Abdul Haq Muhaddith Dehlavi and others, the Imams of religion and the critical giants of knowledge, may Allah the Almighty have mercy on them all and benefit us by their blessings in this world and the religion. Seek refuge in Allah from considering them among the common people, or not believing the gems of their texts to be purified and free from the rust of errors; indeed, this is a very strange thing.

[Explanation/Translation]: Hafiz Razeen Muhaddith, Allama Jalaluddin Suyuti, Qazi Iyad, Imam Ahmad Qastalani, Allama Zarqani, Allama Khafaji, and Shaykh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi etc. are, God forbid, counted among the commoners, or the jewels of their texts are not thought to be pure and clear from the rust of mistakes. "Indeed, this is a strange thing" (No doubt, this is a strange matter.)

His statement: "As it is for all dense and subtle bodies." I say: I take pride in this absolute universality and encompassing inclusion that the crowd of generality and the drowning of its application did not just stop at the stony ground of denseness but pulled the tent up to the boundary of subtlety. Perhaps our dear ones are not aware of the reality of the shadow. O listener! O one raised in the shadow, do you know what a shadow is? The luminary began to shine and spread the carpet of light everywhere, then intermediate bodies arose and became an obstacle to the penetration of rays, these let down a veil, and the veiled part was separated from the light; the intermediate air, due to its opposition and intensity of capability, received a sufficient portion from the radiance and this...

[Explanation/Translation]: His statement: "As it is for all dense and subtle bodies." I say: Pride in this absolute universality and encompassing inclusion, that this application was not confined to the stone of denseness but dragged to the limit of subtlety. Perhaps that friend is not aware of the reality of the shadow. O listener raised in luxury! Perhaps you know what a shadow is? The sun began to shine, spread

a sheet of light everywhere, intermediate bodies became obstacles and hung a veil before the light, the veiled area became separated from the light, the intermediate air, due to opposition and intensity of capability, took a significant portion of light and this...

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 30

अब्दुल्लाह बिन मुबारक और इमाम हाफ़िज़ शम्स अल-मिल्ला वा अद-दीन अबू अल-फ़रज इब्न अल-जौज़ी और इमाम अल्लामा इब्न सबा और हाफ़िज़ रज़ीन मुहद्दिस और इमाम अल-उम्मत हाफ़िज़ अल-शर्क़ वल-ग़र्ब मौलाना जलाल अल-मिल्ला वल-हक़ वा अद-दीन अबू बक्र सुयूती और इमाम अल्लामा आशिक़-ए-मुस्तफ़ा सैय्यद अल-हुफ़्फ़ाज़ जबल-ए-शरह वद-दीन हब्लुल्लाह अल-मतीन क़ाज़ी अयाज़ यहसुबी और इमाम रब्बानी अहमद बिन मुहम्मद ख़तीब क़स्तलानी और फ़ाज़िल-ए-अजल मुहम्मद बिन अब्दुल बाक़ी ज़रक़ानी और अल्लामा फ़हामा शिहाब अल-मिल्ला वा अद-दीन ख़फ़ाजी और शैख़ मुहक़्क़िक़ सैय्यदना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी और अन्य, दीन के इमाम और ज्ञानी आलोचक, उन सब पर अल्लाह तआला की रहमत हो और हमें उनके दुनिया और दीन में बरकतों से नवाज़े। माज़ अल्लाह (अल्लाह की पनाह) कि उन्हें आम लोगों में गिना जाए, या उनके नूसूस (ग्रंथों) के नगीनों को ग़लतियों के ज़ंग से पाक और साफ़ न समझा जाए; बेशक यह एक बहुत अजीब बात है।

[व्याख्या/अनुवाद]: हाफ़िज़ रज़ीन मुहद्दिस, अल्लामा जलालुद्दीन सुयूती, क़ाज़ी अयाज़, इमाम अहमद क़स्तलानी, अल्लामा ज़रक़ानी, अल्लामा ख़फ़ाजी और शैख़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी आदि को, माज़ अल्लाह, आम लोगों में गिना जाता है, या उनके नूसूस के मोतियों को ग़लतियों के जंग से पाक और साफ़ नहीं समझा जाता। "इन हाज़ा लशययुन अजाब" (बेशक यह एक अजीब बात है)।

कथन: "जैसा कि तमाम ठोस (कसीफ़) और सूक्ष्म (लतीफ़) जिस्मों के लिए होता है।" मैं कहता हूँ: इस मुतलक़ कुलियत और घेरे हुए इहाते पर नाज़ है कि इस इत्तलाक़ (प्रयोग) को महज़ सख़्त ठोसपन पर ही नहीं रोका बल्कि लताफ़त (सूक्ष्मता) की सरहद तक खींच लिया। शायद हमारे अज़ीज़ साये की हक़ीक़त से आगाह नहीं हैं। ऐ मुख़ातब! साये में पले हुए, क्या तुम जानते हो कि साया क्या है? सूरज चमकने लगा और हर तरफ़ रौशनी की बिसात बिछा दी, फिर बीच में कुछ जिस्म आए और किरणों के गुज़रने में रुकावट बने, इन्होंने परदा डाल दिया और परदे वाला हिस्सा रौशनी से महरूम हो गया, दरमियानी हवा ने मुक़ाबले और काबिलियत की शिद्दत की वजह से रौशनी से काफ़ी हिस्सा लिया और इस...

[व्याख्या/अनुवाद]: कथन: जैसा कि तमाम कसीफ़ और लतीफ़ जिस्मों के लिए होता है। मैं कहता हूँ: इस मुतलक़ कुलियत और मुस्तग़रक़ा इहाते पर नाज़ कि इस इत्तलाक़ को महज़ कसाफ़त के पत्थर

पर बंद न रखा, बल्कि लताफ़त की हद तक खींच लाया। शायद वह दोस्त साये की हक़ीक़त से वाक़िफ़ नहीं हैं। ऐ नाज़-ओ-नेमत में पले हुए मुख़ातब! शायद तुम्हें मालूम है कि साया क्या चीज़ है? सूरज चमकने लगा, हर जगह नूर की चादर बिछा दी, दरमियानी जिस्म रुकावट बने और रौशनी के आगे परदा लटका दिया, नूर से महरूमी की वजह से वह हिस्सा जुदा हो गया, दरमियानी हवा ने मुक़ाबले और काबिलियत की शिद्दत के सबब रौशनी से काफ़ी हिस्सा लिया और इस...

पृष्ठ 756 का 772

عبداللہ بن مبارک وامام حافظ شمس الملۃ والدین ابو الفرج ابن الجوزی وامام علامہ ابن سبع وحافظ رزین محدث وامام الامہ حافظ الشرق والغرب مولانا جلال الملۃ والحق والدین ابو بکر سیوطی وامام علامہ عاشق المصطفٰی سید الحفاظ جبل الشرع والدین حبل اللہ المتین قاضی عیاض یحصبی و امام ربانی احمد بن محمد خطیب قسطلانی وفاضل اجل محمد بن عبد الباقی زرقانی و علامہ فہامہ شہاب الملۃ والدین خفاجی و شیخ محقق سیدنا عبد الحق محدث دہلوی وغیرہم ائمہ دین وجہابذہ نقادہ ناقدین رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین ونفعنا ببر کاتہم فی الدنیا والدین را معاذ اللہ در سلک عوما منخرط شمارند، یا فصوص نصوص ایناں راز زنگ غلط منزہ نہ پندارند، ان ھذا لشئ عجاب۔

[ترجمہ/تشریح]: حافظ رزین محدث ، علامہ جلال الدین سیوطی ، قاضی عیاض، امام احمد قسطلانی ، علامہ زرقانی ، علامہ خفاجی اور شیخ عبد الحق محدث دہلوی و غیر ھم کو معاذ اللہ عوام میں شمار کرتے ہیں ، یا ان کے نگینہ ہائے نصوص کو زنگِ اغلاط سے مصفٰی و مبرا گمان نہیں کرتے ان ھذا لشئ عجاب (بے شک یہ عجیب بات ہے ۔)

قولہ: چنانچہ جملہ اجسام کثیفہ ولطیفہ را می باشد۔ اقول : نازم ایں کلیت مطلقہ واحاطت مستغرقہ را کہ ہجوم عموم واغراق اطلاقش بر سنگلاخ کثافت بس نکردہ خیمہ تا بسر حد لطافت کشید ، ماناہ عزیزان از حقیقت ظل آگاہی ندارند۔ اے مخاطب ! سایہ پروردگار مگر دانی کہ سایہ چیست؟ نیر تافتن آغاز کرد و بہر جا بساط نور گستر، واجسامے از میان خاستہ و نفوذ اشعہ را مانع آمدہ اینہا پردہ فرو ہشت ، وپردگی از نور مہجور گشت ، ہوائے متوسط کہ حکمِ مقابلت و شدتِ قابلیت، از تنور و استضاعت بہرہ

[ترجمہ/تشریح]: قولہ جیسا کہ تمام اجسام کثیف و لطیف کے لئے ہوتا ہے۔ اقول : اس کلیت مطلقہ اور احاطہ مستغرقہ پر ناز کہ اس اطلاق کو سنگ کثافت پر ہی بند نہ رکھا، حد لطافت تک کھینچ ڈالا ، شاید وہ دوست سایہ کی حقیقت سے آگاہ نہیں ہیں۔ اے ناز و نعمت میں پلے ہوئے مخاطب ! شاید تمہیں معلوم ہے سایہ کیا شے ہے ؟ سورج چمکنے لگا ، ہر جگہ نور کی چادر بچھا دی ، درمیانی اجسام رکاوٹ بنے اور روشنی کے آگے پردہ لٹکا دیا ، پردگی نور سے مہجور ہو گئی ، ہوائے متوسط نے بسبب مقابلہ و شدت قابلیت روشنی سے کافی حصہ لیا اور اس

Fatawa Rizvia Volume 30

[Left Column - Persian Context] ...stole enough, and also bestowed a portion of clarity upon that deprived one. This secondary light is called 'Zill' (shadow/shade), and it is well-known that this meaning is impossible without a veil, a veil without preventing penetration, and preventing penetration without density. Alas, what an excess! If this application were correct, the illumination of the earth would become impossible, because the body of the sky is intervening between the actor (source) and the recipient. Rather, from your very claim, the contradiction of your claim follows: when a body like the sky is in between, how is it possible for the air, which is illuminated in the second degree, to be bright? Therefore, from the surface of the earth to the sky, there should be no shadow of any body. And "the particular negative contradicts the universal affirmative" (Note: And the particular negative is the contradiction of the universal affirmative). And since the things that are seen are the ones that become a veil, imposing the condition of being visible, despite being after an objection, is only applicable to things like air and fire.

[Right Column - Urdu Text] ...and bestowed a portion of light upon the deprived one as well. This secondary light is called 'Zill', and it is quite evident that this meaning is impossible without a veil, and a veil without obstructing penetration, and obstruction of penetration without density. Alas, the excess! If this application were correct, the illumination of the earth would become impossible, because the body of the sky is intervening between the sun and the earth; rather, from your own claim, the contradiction of your claimant follows, that when a body like the sky is in between, how is it possible for the air, which is illuminated in the secondary degree, to be bright? Therefore, from the earth to the sky, no body should have a shadow, and the 'Particular Negative contradicts the Universal Affirmative' (and the particular negative is the contradiction of the universal affirmative - T). And since the things that are seen are the ones that become a veil, imposing the condition of being visible, even though it is after an objection, is only applicable to things like air and fire.

In any case, we do not accept the sky being invisible; how can we turn away from eye-witness testimony and the manifest texts? What concern do we people of Islam have with the absurdities of the errant philosophers and the fables of the world of breezes and the sphere of vapors? And what price or value do such baseless claims have before the manifest meanings of the Qur'an and Hadith?

Allah the Almighty said: "And We have certainly beautified the nearest heaven with lamps." [1] And

---

[1] Al-Qur'an al-Karim 67/5

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[बायां कॉलम - फारसी संदर्भ] ...पर्याप्त चुरा लिया, और उस वंचित को भी स्पष्टता का कुछ हिस्सा प्रदान किया। इस द्वितीय प्रकाश को 'ज़िल्ल' (छाया) कहा जाता है, और यह भली-भांति ज्ञात है कि यह अर्थ बिना पर्दे के और पर्दा बिना प्रवेश को रोके और प्रवेश को रोकना बिना सघनता के संभव नहीं है। हाय अधिकता! यदि यह प्रयोग सही हो तो पृथ्वी का प्रकाशित होना असंभव हो जाए, क्योंकि कर्ता (स्रोत) और प्राप्तकर्ता के बीच आकाश का पिंड आड़े आता है। बल्कि आपके अपने दावे से ही आपके दावे का विलोम सिद्ध होता है कि जब आकाश जैसा पिंड बीच में है, तो हवा जो द्वितीय श्रेणी में प्रकाशित है, कैसे संभव है कि वह उज्ज्वल हो? इसलिए, पृथ्वी की सतह से आकाश तक किसी भी पिंड की छाया नहीं होनी चाहिए। और "विशेष निषेधात्मक, सार्वभौमिक सकारात्मक का विरोधाभासी है" (नोट: और विशेष निषेधात्मक, सार्वभौमिक सकारात्मक का विलोम है)। और चूँकि जो चीज़ें दिखाई देती हैं वही पर्दा बनती हैं, इसलिए दृश्य होने की शर्त लगाना, आपत्ति के बाद होने के बावजूद, केवल हवा और आग जैसी वस्तुओं में लागू होती है।

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ] ...और उस वंचित को भी रोशनी का कुछ हिस्सा प्रदान किया। इस दूसरी रोशनी को 'ज़िल्ल' कहते हैं और यह खूब ज़ाहिर है कि यह अर्थ बिना पर्दे के और पर्दा बिना प्रवेश को रोके और प्रवेश को रोकना बिना सघनता के असंभव है। हाय ज़्यादती! अगर यह प्रयोग सही हो तो ज़मीन का रोशन होना मुहाल हो जाए, इस लिए कि सूरज और ज़मीन के दरमियान आसमान का जिस्म हाइल (बाधक) है, बल्कि तुम्हारे दावे سے ही तुम्हारे दावे का विलोम लाज़िम आता है कि जब आसमान जैसा जिस्म दरमियान है तो हवा जो सानवी (द्वितीय) दर्जे में रोशन है, कैसे मुमकिन है कि रोशन हो? लिहाज़ा, रू-ए-ज़मीन से आसमान तक किसी जिस्म का साया न हो और 'सालबा जुज़िया मुजिबा कुलिया की नक़ीज़ है' (और विशेष निषेधात्मक सार्वभौमिक सकारात्मक का विलोम है। त)। और चूंकि जो चीज़ें नज़र आती हैं वही पर्दा बनती हैं इस लिए मरई (दृश्य) होने की क़ैद लगाना, बावजूद इसके कि एतराज़ के बाद है, सिर्फ़ हवा और आग जैसी अशिया (वस्तुओं) में जारी है।

बहरहाल, आसमान का ग़ैर-मरई (अदृश्य) होना हम नहीं मानते; हम क्योंकर ऐनी शहादत (आंखों देखी गवाही) और ज़ाहिर नसूस (स्पष्ट ग्रंथों) से रूह-गरदानी (मुंह मोड़ें) करें? हम अहल-ए-इस्लाम को गुमराह फ़लासिफ़ा (दार्शनिकों) की खुराफ़ात और कुरा-ए-हवा व बुख़ार (हवा और वाष्प के गोले) के अफ़सानों से क्या काम? और ऐसे बे-सर-पा दावों की क़ुरआन व हदीस के ज़ाहिर मफ़हूमात के सामने क्या क़ीमत और कैसी वक़अत?

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और बेशक हमने नीचे के आसमान को चिराग़ों से आरास्ता (सुसज्जित) किया।" [1] और

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 67/5

[بائیں کالم کا اردو ترجمہ] ...کافی چھین لیا، اور اس محروم کو بھی روشنی کا کچھ حصہ عطا کیا۔ اس دوسری روشنی کو ظل کہتے ہیں اور خوب ظاہر کہ یہ معنی بے پردہ اور پردہ بلامنع نفوذ اور منع نفوذ کثافت کے سوا ناممکن ہے۔ ہائے زیادتی! اگر یہ اطلاق درست ہو تو زمین کا روشن ہونا محال ہو جائے، اس لئے کہ فاعل اور قابل کے درمیان جرمِ آسمان حائل ہے، بلکہ تمہارے دعوے سے ہی تمہارے مدعی کی نقیض لازم آتی ہے کہ جب آسمان جیسا جسم درمیان ہے تو ہوا جو ثانوی درجہ میں روشن ہے، کیسے ممکن ہے کہ روشن ہو، لہٰذا روئے زمین سے آسمان کی سطح تک کسی جسم کا سایہ نہ ہو، والسالبۃ الجزئیۃ تناقض الموجبۃ الکلیۃ (اور سالبہ جزئیہ موجبہ کلیہ کی نقیض ہے۔ ت) اور چونکہ جو چیزیں نظر آتی ہیں وہی پردہ بنتی ہیں اس لئے مرئی ہونے کی قید لگانا، باوجودیکہ بعد از اعتراض ہے صرف ہوا اور آگ جیسی اشیاء میں جاری ہے۔

[دائیں کالم کی عبارت] محروم کو بھی روشنی کا کچھ حصہ عطا کیا۔ اس دوسری روشنی کو ظل کہتے ہیں اور خوب ظاہر کہ یہ معنی بے پردہ اور پردہ بلامنع نفوذ اور منع نفوذ کثافت کے سوا ناممکن ہے۔ ہائے زیادتی! اگر یہ اطلاق درست ہو تو زمین کا روشن ہونا محال ہو جائے، اس لئے کہ سورج اور زمین کے درمیان جسمِ آسمان حائل ہے بلکہ تمہارے دعوٰی سے ہی تمہارے مدعی کی نقیض لازم آتی ہے کہ جب آسمان جیسا جسم درمیان ہے تو ہوا جو ثانوی درجہ میں روشن ہے، کیسے ممکن کہ روشن ہو، لہٰذا روئے زمین سے آسمان تک کسی جسم کا سایہ نہ ہو والسالبۃ الجزئیۃ تناقض الموجبۃ الکلیۃ (اور سالبہ جزئیہ موجبہ کلیہ کی نقیض ہے۔ ت) اور چونکہ جو چیزیں نظر آتی ہیں وہی پردہ بنتی ہیں اس لئے مرئی ہونے کی قید لگانا، باوجودیکہ بعد از اعتراض ہے صرف ہوا اور آگ جیسی اشیاء میں جاری ہے۔

بہر حال آسمان کا غیر مرئی ہونا ہم نہیں مانتے، ہم کیونکر عینی شہادت اور ظاہر نصوص سے روگردانی کریں، ہم اہل اسلام کو بے راہ فلسفہ کی خرافات اور کرئہ ہوا و بخار کے افسانوں سے کیا کام؟ اور ایسے بے سرپا دعاوی کی قرآن و حدیث کے ظاہر مفہومات کے سامنے کیا قیمت اور کیسی وقعت؟

اللہ تعالیٰ نے فرمایا: "وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ" (اور بیشک ہم نے نیچے کے آسمان کو چراغوں سے آراستہ کیا۔)۱ اور

---

۱ القرآن الکریم ۶۷/۵

Fatawa Razawiyya Volume 30

[Left Column - Persian Original] It is known that this kind of adornment and defect does not apply to anything other than visible things. Neither is a golden belt on the attire of beauties an adornment for the air, nor is a beggar's tattered cloak a defect for the air. Rather, if you look closely, even in dense bodies, there is no absolute generality. Between being an obstacle and being dense, there is absolute generality and specificity. A triangular body, no matter how dense, has no shadow, neither in sunlight nor in moonlight. Toward this very meaning, a subtle indication has been given in the noble verse: "Proceed toward a shadow having three branches, not providing shade and not protecting against the flame." As derived by Imam al-Allamah al-Suyuti in 'Al-Iklil fi Istinbat al-Tanzil'.

O Allah! Perhaps they have seen at night that a shadow is produced by a candle flame, even though fire is a subtle body. Taking this shadow to be the shadow of fire, by the rule of 'lack of distinction' (between subtle bodies), they have resorted to absolute generalization and applied a universal rule, and they did not reach the root of the matter that what they see...

[Right Column - Urdu Translation/Explanation] It is known that this kind of adornment and defect is not applicable to anything except visible things. For example, no matter how beautiful someone is, if they stand in the air wearing a dazzling dress and a golden belt, it is not called adornment for the air. And if a beggar wears torn and old clothes, it is not called a defect for the air (because air is not visible). In fact, if we look closely, there is no generality even in dense bodies because there is absolute generality and specificity between being an obstacle and being dense. Thus, a triangular body does not have a shadow, no matter how dense it is, neither in sunlight nor in moonlight. In the noble verse: "(Proceed toward the shadow of this smoke which has three branches, giving no shade and not protecting from the heat)", the noble commentators have given a subtle indication towards this meaning, as derived by Imam al-Allamah al-Suyuti in 'Al-Iklil fi Istinbat al-Tanzil' (as Imam al-Allamah al-Suyuti, may Allah have mercy on him, has derived this in Al-Iklil fi Istinbat al-Tanzil).

O Allah! Perhaps they saw at night that a shadow is produced from a candle flame even though fire is a subtle body, and considering this shadow to be the shadow of fire, by the rule of 'lack of distinction' (among subtle bodies), they resorted to absolute generalization and applied a universal rule, and...

[Footnotes] 1. The Holy Quran 30/77 and 31. 2. Al-Iklil fi Istinbat al-Tanzil, under verse 30/77 and 31, Maktaba Islamia, Quetta, p. 219.

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

[बायां कॉलम - मूल फ़ारसी] यह ज्ञात है कि इस प्रकार का श्रृंगार और दोष दृश्य वस्तुओं के अतिरिक्त किसी अन्य वस्तु पर लागू नहीं होता। न तो सुंदरियों के वस्त्र पर सुनहरी पेटी हवा के लिए श्रृंगार है, न ही किसी भिखारी की फटी हुई फटी-पुरानी चादर हवा के लिए कोई दोष है। बल्कि, यदि आप ध्यान से देखें, तो सघन शरीरों में भी कोई पूर्ण व्यापकता (उमूम) नहीं है। अवरोधक होने और सघन होने के बीच पूर्ण व्यापकता और विशिष्टता (उमूम-ओ-खुसूस मुतलक़) है। एक त्रिकोणीय शरीर की कोई छाया नहीं होती, चाहे वह कितना भी सघन क्यों न हो, न तो सूर्य के प्रकाश में और न ही चंद्रमा के प्रकाश में। इसी अर्थ की ओर पवित्र आयत में एक सूक्ष्म संकेत दिया गया है: "उस छाया की ओर चलो जिसकी तीन शाखाएँ हैं, न छाया देने वाली और न ही ज्वाला से बचाने वाली।" जैसा कि इमाम अल्लामा सुयुती ने 'अल-इक़लील फ़ी इस्तिनबात अल-तन्ज़ील' में निकाला है।

हे अल्लाह! शायद उन्होंने रात में देखा होगा कि मोमबत्ती की लौ से छाया पैदा होती है, भले ही आग एक सूक्ष्म शरीर है। इस छाया को आग की छाया मानकर, सूक्ष्म शरीरों के बीच 'भेद के अभाव' के नियम के आधार पर, उन्होंने पूर्ण सामान्यीकरण का सहारा लिया और एक सार्वभौमिक नियम लागू कर दिया, और वे मामले की जड़ तक नहीं पहुँचे कि जो वे देखते हैं...

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] यह ज्ञात है कि इस प्रकार का श्रृंगार और दोष दृश्य वस्तुओं के सिवाय किसी चीज़ पर सादिक (सत्य) नहीं आता, उदाहरण के लिए कोई कैसा ही मह-रू (सुंदर) ज़र्कबर्क लिबास पहन कर सुनहरी कमरबंद बाँधे हवा में खड़ा हो जाए तो हवा के लिए वह श्रृंगार नहीं कहलाता और अगर कोई मँगता फटे-पुराने कपड़े पहने हुए हो तो वह हवा के लिए दोष नहीं कहलाता (क्योंकि हवा दृश्य नहीं है) बल्कि अगर गौर से देखें तो सघन शरीरों में भी उमूम (व्यापकता) नहीं है क्योंकि हाजिब (अवरोधक) बनने और सघन होने में उमूम-ओ-खुसूस मुतलक़ है, चुनाँचे त्रिकोणीय शरीर की छाया नहीं होती चाहे वह कितना भी सघन क्यों न हो न धूप में न चाँदनी में, आयते करीमा: "(चलो उस धुएं के साये की तरफ जिसकी तीन शाखाएं हैं न साया दे न लपट से बचाए)" में मुफस्सिरीन-ए-किराम ने इसी अर्थ की तरफ लतीफ़ इशारा बयान फ़रमाया है जैसा कि इमाम अल्लामा सुयुती अलैहिर्रहमा ने तफ़सीर अल-इक़लील फ़ी इस्तिनबात अल-तन्ज़ील में इसको मुस्तनबत फ़रमाया है।

या अल्लाह! शायद उन्होंने रात को देखा होगा कि शोल-ए-शमा (मोमबत्ती की लौ) से साया पैदा होता है बावजूद इसके कि आग जिस्म-ए-लतीफ़ (सूक्ष्म शरीर) है और इस साये को आग का साया समझ कर हुक्म-ए-अदम-ए-फ़ारिक़ (सूक्ष्म शरीरों के बीच अंतर न होने के नियम) से दामन-ए-इतलाक़ पर हाथ मारा और हुक्म-ए-कुल्ली लगा दिया और...

[पाद लेख] १. अल-क़ुरआन अल-करीम ३०/७७ और ३१। २. अल-इक़लील फ़ी इस्तिनबात अल-तन्ज़ील, आयत ३०/७७ और ३१ के तहत, मकतबा इस्लामिया, क्वेटा, पृ. २१९।

पृष्ठ ७५८ का ७७२

فتاویٰ رضویہ جلد ۳۰

[بایاں کالم] معلوم است کہ ازیں قسم زین و شین جز در مبصرات راست نیاید، بادرانہ از پوشاک مہوشاں زریں کمر زینتے، نہ از خرقہ گدایاں دلق در برو صحتے، بلکہ اگر نیکو بنگری در اجسام کثیف نیز عموم بجائے خود نیست، کہ میان حجب وکثافت عموم و خصوص مطلق ست، جسم مثلث اگر چند کثیف باشد سایہ ندارد، نہ در آفتاب، نہ در ماہتاب، کہ بہ ہمیں معنے ایمائے لطیف فرمودہ اندر در کریمہ "انْطَلِقُوْا اِلٰی ظِلٍّ ذِیْ ثَلٰثِ شُعَبٍ ۙ لَا ظَلِیْلٍ وَّ لَا یُغْنِیْ مِنَ اللَّهَبِ ؕ" کما استنبطہ الامام العلامۃ السیوطی فی تفسیر الاکلیل فی استنباط التنزیل ۲

اللہم ! مگر شبہا دیدہ باشند کہ از شعلہ شمع با آنکہ نار جرمے لطیف ست سایہ سر برسے زند و بحکم عدم فارق دست بدامن اطلاق زدند، و بے باصل کار نبردہ کہ آنچہ می بینند

[دایاں کالم] معلوم ہے کہ اس قسم کی زینت و عیب مبصرات کے سوا کسی چیز پر صادق نہیں، مثلاً کوئی کیسا ہی مہ رو زرق برق لباس پہن کر سنہری کمر بند باندھے ہوا میں کھڑا ہو جائے تو ہوا کے لئے وہ زینت نہیں کہلاتی اور اگر کوئی منگتا پھٹے پرانے کپڑے پہنے ہوئے ہو تو وہ ہوا کیلئے عیب نہیں کہلاتا (کیونکہ ہوا مبصر نہیں) بلکہ اگر بغور دیکھیں تو اجسام کثیف میں بھی عموم نہیں کیونکہ حاجب بننے اور کثیف ہونے میں عموم و خصوص مطلق ہے، چنانچہ جسم مثلث کا سایہ نہیں ہوتا خواہ کتنا ہی کثیف ہو نہ دھوپ میں نہ چاندنی میں، آیہ کریمہ "انْطَلِقُوْا اِلٰی ظِلٍّ ذِیْ ثَلٰثِ شُعَبٍ ۙ لَا ظَلِیْلٍ وَّ لَا یُغْنِیْ مِنَ اللَّهَبِ ؕ" (چلو اس دھوئیں کے سائے کی طرف جس کی تین شاخیں ہیں نہ سایہ دے نہ لپٹ سے بچائے) میں مفسرین کرام نے اسی معنی کی طرف لطیف اشارہ بیان فرمایا ہے کما استنبطہ الامام العلامۃ السیوطی فی تفسیر الاکلیل فی استنباط التنزیل (جیسا کہ امام علامہ سیوطی علیہ الرحمۃ نے تفسیر الاکلیل فی استنباط التنزیل میں اس کو مستنبط فرمایا ہے۔ یا

اللہ ! شاید انہوں نے رات کو دیکھا ہوگا کہ شعلہ شمع سے سایہ پیدا ہوتا ہے با وجودیکہ آگ جسم لطیف ہے اور اس سایہ کو آگ کا سایہ سمجھ کر بحکم عدم فارق (بین الاجسام اللطیفہ) دامن اطلاق پر ہاتھ مارا اور حکم کلی لگا دیا اور

[حواشی] ۱ القرآن الکریم ۷۷/ ۳۰ و ۳۱ ۲ الاکلیل فی استنباط التنزیل تحت الآیۃ ۷۷/ ۳۰ و ۳۱ مکتبہ اسلامیہ کوئٹہ ص ۲۱۹

Fatawa Rizvia Volume 30

It is the shadow of smoke, not your shadow.

The real truth could not be understood, that this visible shadow is the shadow of smoke, not the shadow of fire.

His saying: Sometimes from the beginning of creation etc. His saying: Ever since the beginning of creation etc.

I say: (Left Column - Persian/Arabic mix): It is as such, and the absolute nature of the proofs is sufficient for us. Whoever introduces a specific exception is the claimant, and the burden of proof is on them. Perhaps, contrary to the actual matter and with the help of the imaginative power, it was imprinted in the mirror of their imagination that through this difficult specification, for those who deny the shadow, a kind of difficulty will appear in proving the negation, because clarifying the permanent state is more difficult than stating a general absolute fact. However, they did not realize that in such a place, the listener's mind, from a non-timed negation, does not jump to anything except a permanent negation. Anything contrary to this, which is against the obvious, requires proof. The shading by clouds is called 'non-permanent' by scholars for this reason: authentic hadiths have spoken about the noble companions shading with their own cloaks and the bending of tree branches over the head of the Master of Men and Jinn (peace be upon him). Here too, if any reliable hadith gives evidence for the existence of a shadow, then moving from a permanent negation to a negation of permanence would be conceivable and reasonable; otherwise, it is far from acceptance. Furthermore, the luminosity of the radiant body of the most noble Prophet (peace be upon him), by the praise of Allah, has come to cut through doubts and suppress misgivings.

I say: (Right Column - Urdu): This is correct, and the absolute nature of the proofs is sufficient for us. Whoever makes a specific exception is the claimant, and the burden of proof is on him. Perhaps, contrary to the actual matter and with the help of the imaginative power, it appeared in the mirror of their imagination that from this demand for specification, those who deny the shadow will face many difficulties in proving their negation. This is because proving a permanent state is much more difficult than stating a general absolute fact. However, they did not understand that in such instances, the listener's mind does not deviate from a non-timed negation of a permanent negation towards any other thing. And its contrary, which is against the obvious, is what requires proof. And scholars have called the shading by clouds for

you 'non-permanent' because the noble companions shading with cloaks and the trees bending their branches over the head of the Master of Two Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) has been proven by authentic hadiths. If in this matter too, any reliable hadith provides evidence, then turning from a permanent negation to a negation of permanence would be conceivable and reasonable, otherwise, it is miles away from the field of acceptance. And along with this, the luminosity of the radiant body of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), by the praise of Allah, has been established as cutting through doubts and suppressing misgivings which have arisen.

फतावा रिज़विया जिल्द 30

धुएँ की छाया है, तुम्हारी छाया नहीं।

असल हकीकत नहीं समझ सके कि यह नज़र आने वाली छाया धुएँ की छाया है, आग की छाया नहीं।

कौलूहु (उनका कहना): कभी सृष्टि के आरंभ से आदि। कौलूहु (उनका कहना): कभी सृष्टि के प्रारंभ से आदि।

अकुल (मैं कहता हूँ): (बायाँ कॉलम): ऐसा ही है और हमारे लिए प्रमाणों की व्यापकता काफी है। जो व्यक्ति विशेषता (तख़्सीस) करता है, वह दावेदार है और प्रमाण का भार उसी पर है। शायद वास्तविकता के विपरीत और वहम की शक्ति की मदद से उनकी कल्पना के दर्पण में यह बात आई होगी कि इस कठिन विशेषता से साये (छाया) का इनकार करने वालों के लिए इनकार साबित करने में बहुत मुश्किलें आएँगी क्योंकि स्थायी स्थिति को स्पष्ट करना सामान्य तथ्य बताने से अधिक कठिन है। लेकिन वे यह नहीं समझ सके कि ऐसे स्थान पर सुनने वाले का दिमाग़ बिना समय वाली नफ़ी (नकार) से स्थायी नफ़ी के अलावा किसी और चीज़ की तरफ़ ध्यान नहीं देता। और इसका विपरीत, जो ज़ाहिर के ख़िलाफ़ है, वही प्रमाण का मोहताज है। बादलों की छाया को विद्वानों ने 'अस्थायी' इसलिए कहा है क्योंकि सहाबा किराम का अपनी चादरों से साया करना और इंसानों और जिन्नों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सिर पर पेड़ों की टहनियों का झुकना सही हदीसों से साबित हो चुका है। यहाँ भी अगर कोई विश्वसनीय हदीस साये की मौजूदगी की गवाही दे, तो स्थायी नफ़ी से नफ़ी के स्थायी होने की ओर मुड़ना मुमकिन और तर्कसंगत होगा, वरना यह स्वीकार्यता से बहुत दूर है। इसके साथ ही, नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जिस्म-ए-अनवर की नूरानियत, अल्लाह की प्रशंसा से, संदेहों को खत्म करने वाली और वसवसों को दबाने वाली साबित हुई है।

अकुल (मैं कहता हूँ): (दायाँ कॉलम): यही सही है और हमारे लिए प्रमाणों की व्यापकता पर्याप्त है। जो व्यक्ति विशेषता (तख़्सीस) करता है, वह दावेदार है और प्रमाण का भार उसके ऊपर है। शायद वास्तविकता के विपरीत और वहम की शक्ति की मदद से उनके कल्पना-दर्पण में यह बात आई होगी कि इस विशिष्टता की माँग से साया (छाया) का इनकार करने वालों के लिए इनकार साबित करने में बहुत मुश्किलें आएँगी क्योंकि स्थायी चीज़ को सिद्ध करना सामान्य कथन की तुलना में बहुत अधिक कठिन है। लेकिन वे यह नहीं समझ सके कि ऐसे स्थानों पर सुनने वाले का दिमाग़ बिना समय वाली नफ़ी (नकार) से स्थायी नफ़ी को छोड़कर किसी और चीज़ की तरफ़ ध्यान नहीं देता। और

इसका विपरीत, जो ज़ाहिर के ख़िलाफ़ है, वही प्रमाण का मोहताज है। और (आप पर) बादलों की छाया को विद्वानों ने इसलिए 'गैर-दाइमी' (अस्थायी) कहा कि सहाबा किराम का चादरों से और पेड़ों का अपनी टहनियाँ झुकाकर सरवर-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सर-ए-अनवर पर छाया करना सही हदीसों से साबित हो चुका है। अगर इस मसले में भी कोई विश्वसनीय हदीस गवाही दे, तो उस समय स्थायी नफ़ी से नफ़ी के स्थायी होने की ओर मुड़ना मुमकिन और तर्कसंगत होगा, वरना स्वीकार्यता से कोसों दूर। और इसके साथ ही नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जिस्म-ए-अनवर की नूरानियत, अल्लाह के फ़ज़ल से, संदेहों को काटने वाली और वसवसों को दबाने वाली है जो सामने आई है।

पृष्ठ 759/772

ظل دخان است، نہ سایہ تیراں۔ اصل حقیقت نہ سمجھ سکے کہ یہ نظر آنے والا سایہ سایہ دخان ہے، آگ کا سایہ نہیں۔

قولہ گاہ ہے از ابتدائے خلقت الخ۔ قولہ کبھی ابتدائے آفرینش سے الخ

اقول: ہمنیں ست واطلاق دلائل ما را بسند، ہر کہ ابدائے تخصیص کند مدعی اوست و بار ثبوت بر گردن او، شاید بر عکس نفس الامر از دستیاری قوت واہمہ در آئینہ تخیل عزیزاں مرتسم شدہ باشد کہ بایں تخصیص عویص نافیاں ظل را در اثبات نفی گونہ صعوبتی روئے خواھد نمود کہ تبیین دائمہ از تقریر مطلقہ عامہ مشکل تر است، اما ندانستہ کہ ذہن سامع در بیچو مقام از سلب ناموقت جز بادامت سلب تباور نکند، وخلافش کہ خلاف ظاہر ست محتاج بہ دلیل باشد، واظلال سحب را کہ علماء غیر دائم گفتہ انداز میں جہت ست کہ احادیث صحیحہ بہ سایہ کردن صحابہ کرام بار دیہ خود شان و میل اشجار بہ عضون آنہا بر سر حضور سید الانس والجان صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ناطق شدہ، اینجا نیز اگر حدیثے معتمد بر ثبوت سایہ گواہی دید آنگاہ از دوام سلب بہ سلب دوام نقل و عدول، متصور و معقول، ورنہ از معرض قبول بمر احل معزول، معہذا نورانیت جسم انور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم بحمد اللہ قاطع و ساوس و قامع ہواجس آمدہ ست،

اقول: یہی صحیح ہے اور ہمارے لئے اطلاق دلائل کافی ہے۔ جو شخص تخصیص کرتا ہے وہ مدعی ہے اور بار ثبوت اس کی گردن پر، شاید نفس الامر کے خلاف قوت وہمیہ کی مدد سے ان کے آئینہ تخیل میں یہ بات آئی ہوگی کہ اس مطالبہ تخصیص سے نافیان ظل کے لئے اثبات نفی میں بہت مشکلات پیش آئیں گی کیونکہ دائمہ کا اثبات مطلقہ عامہ کے اثبات سے بہت زیادہ مشکل ہے

مگر وہ یہ نہ سمجھ سکے کہ سامع کا ذہن ایسے مقامات میں سلب غیر موقت سے سلب دوامی چھوڑ کر کسی بھی اور شے کی طرف متوجہ نہیں ہوا اور اس کا خلاف جو خلاف ظاہر ہے وہی محتاج دلیل ہے۔ اور (آپ پر) بادلوں کے سایہ کو علماء نے اس لئے غیر دائمی فرمایا کہ صحابہ کرام کا چادروں سے اور درختوں کا اپنی شاخیں جھکا کر سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سر انور پر، احادیث صحیحہ سے ثابت ہو چکا ہے، اگر اس مسئلہ میں بھی کوئی معتمد حدیث گواہی دے تو اس وقت دوام سلب سے سلب دوام کی طرف عدول متصور و معقول ہوگا ورنہ معرض قبول سے کوسوں دور، اور اس کے ساتھ ہی نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے جسم انور کی نورانیت بحمد اللہ قاطع و ساوس و قامع ہوا جس آئی ہے،

Fatawa Rizvia Volume 30

[Left Column - Persian] And with Allah is success. Quote: This miracle in a book that is worthy of trust, etc. I say: O would that he who does not see the sun would at least choose silence instead of denial, rather than picking a quarrel with those who see, or selling criticisms in their assembly. For safety is in silence, and the exaggerator becomes bewildered in the end. Perhaps the compositions of the praised Imams are not worthy of trust, or in the place of the manifestation of the sun and moon, some other candle and lamp is needed. Quote: The people of chains and narrations [reported] it with an authentic chain, etc. I say: Wait a moment, for we are about to speak regarding the demand for authenticity and how the leg of the pen was broken regarding the authenticity of the chain. Perhaps the path of criticism and scrutiny due to abnormality and defect is closed, otherwise how was the restriction of the chain tolerated contrary to the intention? Quote: In the books of Sahah and Sunan which are prevalent, etc. I say: If only a few days of service to the scholars and studying their pure words had been granted, so that in the currents of speech, the discernment of the status of their objectives could be attained. Let not the second introduction of the second writing be forgotten and wasted; rather hear even more clearly about the grandeur of the status and highness of place of the Imam, the Seal of the Memorizers, our master...

[Right Column - Urdu Translation] And with Allah is success. Quote: This miracle in such a book which is worthy of trust, etc. I say: Alas! He who cannot see the sun should adopt patience and silence rather than denial, not that he should create an uproar against those who see it or come to their assembly and sell criticisms, because there is safety in silence and the liar eventually becomes worried and unsuccessful. Are the compositions of the noble Imams not worthy of trust, or do you want to light other lamps in the manifestation of the sun and moon? Quote: The people of the chain and narrations have reported it with an authentic chain, etc. I say: Wait a little while so we can talk about the demand for authenticity and how the leg of the pen was broken regarding the authenticity of the chain. Perhaps the path of criticism and scrutiny on abnormality and defect is closed, otherwise how was the restriction of the chain tolerated contrary to the intention? Quote: In the books of Sahah and Sunan that are prevalent, etc. I say: I wish you had the opportunity to serve the scholars for a few days and were blessed with the study of their words, so that you would have attained discernment of status in the sources and levels of their speech and objectives. I have explained the second introduction of the second

writing, let it not go to waste; rather hear even more clearly than that. [Regarding] the majesty of status and highness of rank of the Imam, the Seal of the Memorizers, Jalal al-Millah wa...

फ़तावा रज़विया जिल्द 30

[बायां कॉलम - फ़ारसी] और अल्लाह ही तौफीक देने वाला है। कथन: यह मोजज़ा किसी ऐसी किताब में हो जो काबिल-ए-एतमाद हो इत्यादि। मैं कहता हूँ: ऐ काश! जिसे सूरज नज़र नहीं आता वो कम से कम इंकार के बजाय खामोशी अख्तियार करता, न कि देखने वालों पर बरस पड़ता या उनकी महफिल में आकर नुक्ताचीनी करता। क्योंकि खामोशी में ही सलामती है और हद से बढ़ने वाला अंततः हैरान व परेशान होता है। क्या प्रशंसित इमामों की कृतियाँ विश्वास के योग्य नहीं हैं, या फिर सूरज और चाँद की मौजूदगी में किसी और दिए और चिराग की ज़रूरत है? कथन: सनद और इसनाद वालों ने इसे सही सनद के साथ रिवायत किया है इत्यादि। मैं कहता हूँ: ज़रा ठहरिए, हम प्रामाणिकता की माँग और सनद की प्रामाणिकता पर जो कलम की टांग तोड़ी गई है, उसके बारे में बात करें। शायद 'शुज़ूज़' (असाधारणता) और 'इल्लत' (दोष) पर जिरह और बहस का रास्ता बंद हो चुका है, वरना मंशा के विपरीत सनद की पाबंदी कैसे बर्दाश्त की गई? कथन: सिहाह और सुनन की किताबों में जो प्रचलित हैं इत्यादि। मैं कहता हूँ: काश कुछ दिन उलेमा की खिदमत और उनके पाक शब्दों के अध्ययन का सौभाग्य प्राप्त होता, ताकि कलाम के प्रवाह में उनके उद्देश्यों के स्तरों को पहचानने की समझ हासिल होती। दूसरी तहरीर का दूसरा मुकद्दरमा याद रहे और बर्बाद न हो, बल्कि उससे भी अधिक स्पष्ट रूप से इमाम, खातिमुल हुफ़्फ़ाज़, हमारे आका की महानता और उच्च स्थान के बारे में सुनें...

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] और अल्लाह ही तौफीक देने वाला है। कथन: यह मोजज़ा किसी ऐसी किताब में जो لائق। एतमाद (विश्वास योग्य) हो इत्यादि। मैं कहता हूँ: अफ़सोस! जिसे सूरज नज़र नहीं आता वो इंकार के बजाय सब्र और खामोशी अख्तियार करता, न यह कि उल्टा देखने वालों पर शोर मचाता या उनकी महफिल में आकर नुक्ताचीनी करता क्योंकि खामोशी में सलामती है और झूठा अंततः परेशान और असफल होता है, क्या इमामों की किताबें काबिल-ए-एतमाद नहीं हैं या फिर सूरज और चाँद की मौजूदगी में कोई और दिए जलाना चाहते हो? कथन: सनद और इसनाद वालों ने इसे सही सनद के साथ रिवायत किया है इत्यादि। मैं कहता हूँ: कुछ देर ठहरें कि प्रामाणिकता की माँग के बारे में और सनद की सेहत पर जो कलम की टांग तोड़ दी गई, उसके मुताल्लिक हम बात करें। शायद 'शुज़ूज़' और 'इल्लत' पर बहस का रास्ता बंद हो चुका है वरना मंशा के खिलाफ सनद की पाबंदी कैसे गवारा हुई? कथन: सिहाह और सुनन की किताबों में जो प्रचलित हैं इत्यादि। मैं कहता हूँ: काश तुम्हें कुछ दिन उलेमा की खिदमत का मौका मिलता और उनके शब्दों का अध्ययन

नसीब होता और उनके कलाम और मक़सदों के स्तरों में फर्क करने की समझ हासिल होती। दूसरी तहरीर का दूसरा मुकद्दरमा समझा दिया है, बर्बाद न हो बल्कि इससे भी बहुत ज़्यादा साफ़ तौर पर सुनें। हज़रत इमाम खातिमुल हुफ़्फ़ाज़ जलालुल मिल्लत व...

पेज 760/772

[بائیں جانب - فارسی متن] وباللہ التوفیق۔ قولہ ایں معجزہ در کایبکہ لائق اعتماد باشد الخ۔ اقول: اے کاش آنکہ آفتاب نہ بیند بارے از انکار خامشی گزیند، نہ آنکہ بر بینندگان خرد شد، یا در بزم آناں نکتہ فروشد کہ سلامت در سکوت ست، و مجازف در انجام مبہوت، مگر تصانیف ائمہ ممد و حین اعتماد را نشاید، یا در جلوہ گاہ مہر و ماہ شمع و چراغے دگر باید۔ قولہ اہل سند و اسناد آنرا بسند صحیح۔ اقول: ساعتے باش کہ از حال مطالبہ صحت سخن گفتن داریم، و ایں کہ ہم بر صحت سند پائے خامہ شکستہ است، مگر بر شذوذ و علت راہ جرح و قدح بستہ است، ورنہ قید اسناد، علی خلاف المراد، از چہ رو گوارا افتاد۔ قولہ در کتب صحاح و سنن کہ مروج است۔ اقول: کاش روزے چند خدمت علماء و مطالعہ کلماتِ طیباتِ ایشاں روزی شدے، کہ در مجارئی کلام بہ مدارج مرام تمیز مقام بدست آمدے، مقدمہ ثانیہ تحریر ثانی از یاد دادہ و بر باد رفتہ مباد وازاں ہم صریح تر بشنو جلالت شان، و رفعت مکان، حضرت امام خاتم الحفاظ سیدنا

[دائیں جانب - اردو ترجمہ] وباللہ التوفیق۔ قولہ یہ معجزہ کسی ایسی کتاب میں جو لائق اعتماد ہو الخ۔ اقول: افسوس! جس کو سورج نظر نہیں آتا وہ انکار سے صبر و خاموشی اختیار کرتا، نہ یہ کہ الٹا دیکھنے والوں پر شور و غل مچاتا یا ان کی بزم میں آکر نکتہ فروشی کرتا کیونکہ خاموشی میں سلامتی ہے اور جھوٹا آخر پریشان و ناکام ہوتا ہے، کیا ائمہ کرام کی تصانیف قابلِ اعتماد نہیں یا پھر چاند سورج کی جلوہ گاہ میں کوئی اور دیے جلانا چاہتے ہو؟ قولہ اہل سند و اسناد نے اس کو بسند صحیح الخ۔ اقول: کچھ دیر ٹھہریں کہ مطالبہ صحت کے بارے اور صحتِ سند پر جو قلم کی ٹانگ توڑ دی، کے متعلق ہم بات کریں۔ شاید شذوذ وعلت پر جرح و قدح کا راستہ بند ہوچکا ہے ورنہ بر خلافِ مرادِ قید اسناد کیسے گوارا ہوئی؟ قولہ کتبِ صحاح وسنن میں جو مروجہ ہیں الخ

اقول: کاش تمہیں چند روز خدمتِ علماء کا موقع اور ان کے کلمات کا مطالعہ نصیب ہوتا اور ان کے کلام و مقاصد کے موارد ودرجات میں تمیز مقام حاصل ہوتی۔ تحریرِ ثانی کا دوسرا مقدمہ پڑھا دیا، برباد نہ ہو بلکہ اس سے بھی بہت زیادہ صریح سنتے۔ حضرت امام خاتم الحفاظ جلال الملۃ و

[Left Column] The grandeur of Jalal al-Milla wal-Din al-Suyuti (may his secret be sanctified) especially in the noble science of Hadith is clear and manifest to such an extent that it is known to every child and understood by every simpleton. Imam Allama Qadi Iyad (may Allah have mercy on him) in *Ash-Shifa Sharif* narrated a Hadith that Sayyiduna Amir al-Mu'minin Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) would weep over the radiant Presence of the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) in such and such manner, and would mention his pure virtues in such and such way. The aforementioned Imam (may Allah elevate his ranks in the Abode of Peace), in his verification of its Hadiths says: "There is no trace of this narration in the books of Hadith, but the author of *Iqtibas al-Anwar* and Imam Ibn al-Hajj in *Al-Madkhal* have brought it in detail and at length, and in such a station, this much by way of chain is enough as the talk here is not about Halal and Haram (legal rulings)." Allama Khafaji has narrated this meaning from his lofty station and gives it a place on the pedestal of acceptance and confirmation, where he said: "Al-Suyuti said in its verification (takhrij): 'I did not find it in any of the books of traditions (Athar), but the author of *al-Iqtibas al-Anwar* and Ibn al-Hajj...'"

[Right Column] The grandeur of [Jalal al-] Din (may his secret be sanctified) and his lofty station, especially in the science of Hadith, is so clear that it is well-known to every child and simpleton alike. Imam Qadi Iyad (may Allah have mercy on him) narrated a Hadith in *Ash-Shifa Sharif* that the leader of the believers, Sayyiduna Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him), would weep over the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) in such a way and mention his virtues and characteristics. The aforementioned Imam (Jalaluddin al-Suyuti) (may Allah elevate his ranks in the Abode of Peace) says regarding this Hadith: "There is no mark of this Hadith in the books of Hadith. However, the author of *Iqtibas* and Imam Ibn al-Hajj in *Al-Madkhal* have mentioned it in detail, and in such matters, this much of a chain is sufficient for a Hadith since it is not a matter of Halal and Haram here." Khafaji narrates this from Hazrat Imam al-Suyuti and gives it a place of acceptance and confirmation, as he said: "Al-Suyuti said in its verification (where Imam al-Suyuti said in his verification - T): 'I did not find it in any of the books of Hadith, but the author of *Iqtibas al-Anwar* and Ibn al-Hajj in *Al-Madkhal*...'"

1 *Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa*, Part 1, Chapter 1, Section 4, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/36

[बायां कॉलम] जलालुल मिल्लत वद-दीन सुयूती (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) की महिमा विशेष रूप से हदीस के महान विज्ञान में इस हद तक स्पष्ट और प्रकट है कि वह हर बच्चे को मालूम और हर नासमझ को समझ में आने वाली है। इमाम अल्लामा काज़ी अयाज़ (अल्लाह उन पर रहम करे) ने 'शिफ़ा शरीफ़' में एक हदीस नकल फ़रमाई कि सैयदुना अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) रसूलो के सरदार (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) के नूरानी हुज़ूर पर इस-इस तरह रोते थे, और उनके पवित्र गुणों को इस-इस तरह याद करते थे। प्रशंसित इमाम (अल्लाह शांति के घर में उनके पद को ऊंचा करे), इसकी हदीसों की तखरीज में फ़रमाते हैं: "हदीस की किताबों में इस असर (कथन) का कोई निशान नहीं है, लेकिन इसे 'इक्तिबास अल-अनवार' के लेखक और इमाम इब्न अल-हज ने 'मदखल' में विस्तार और लंबाई के साथ पेश किया है और ऐसे स्थान पर सनद के तौर पर इतना काफ़ी है कि यहाँ हलाल और हराम की बात नहीं हो रही है।" अल्लामा खफ़ाजी ने इस अर्थ को उनके उच्च स्थान से नकल किया है और इसे स्वीकार्यता और पुष्टि के मंच पर जगह देते हैं, जहाँ उन्होंने कहा: "सुयूती ने इसकी तखरीज में कहा: 'मैंने इसे असर की किसी भी किताब में नहीं पाया, लेकिन इक्तिबास अल-अनवार के लेखक और इब्न अल-हज ने...'"

[दायां कॉलम] [जलालुद्दीन] दीन (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) की महिमा और ऊंचा स्थान, विशेष रूप से हदीस के विज्ञान में, इतना स्पष्ट है कि यह हर बच्चे और नासमझ को भी ज्ञात है। इमाम काज़ी अयाज़ (अल्लाह उन पर रहम करे) ने 'शिफ़ा शरीफ़' में एक हदीस नकल की है कि मोमिनों के सरदार सैयदुना फ़ारूक़-ए-आज़म (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) रसूलों के सरदार (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) पर इस तरह रोते और उनके गुण और विशेषताएं बयान करते थे। प्रशंसित इमाम (जलालुद्दीन सुयूती) (अल्लाह शांति के घर में उनके पद को ऊंचा करे) इस हदीस के बारे में फ़रमाते हैं: "हदीस की किताबों में इस हदीस के बारे में कोई निशान नहीं है। हालाँकि, 'इक्तिबास' के लेखक और इमाम इब्न अल-हज ने 'मदखल' में इसका विस्तार से ज़िक्र किया है और इस तरह के मामलों में इतनी सनद के साथ हदीस पर्याप्त है कि यहाँ हलाल और हराम का मसला नहीं है।" खफ़ाजी इसे हज़रत इमाम सुयूती से नकल करके स्वीकार्यता और पुष्टि के स्थान पर रखते हैं, जैसा कि उन्होंने कहा: "सुयूती ने इसकी तखरीज में कहा (जहाँ इमाम सुयूती ने अपनी तखरीज में

फ़रमाया - त): 'मैंने इसे हदीस की किसी भी किताब में नहीं पाया लेकिन 'इक्तिबास अल-अनवार' के लेखक और इब्न अल-हज ने 'मदखल' में...'"

1 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 1, अध्याय 1, अनुभाग 4, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 1/36

पेज 761 / 772

[بایاں کالم] جلال الملۃ والدین سیوطی قدس سرہ العزیز علی الخصوص در فنِ شریفِ حدیث تا بہ حدے واضح و جلی است کہ معلوم ہر صبی و مفہوم ہر غبی است۔ امام علامہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ در شفاء شریف حد یثے نقل فرمود کہ سیدنا امیر المومنین فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم چناں و چناں مے گریست، و از فضائلِ پاکش کذا و کذا یاد مے کرد۔ امام ممدوح المقام، اعلیٰ اللہ درجاتہ فی دارالسلام، در تخریج احادیثش فرماید، در کتبِ حدیث ازیں اثر ہیچ اثرے نیست، اما اورا صاحبِ اقتباس الانوار وامام ابن الحاج در مدخل مفصل و مطول آوردہ اند و در ہمچو مقام ایں قدر بہ سندست کہ اینجا سخن از حلال و حرام نمیرود۔ علامہ خفاجی ایں معنیٰ را از جنابِ رفعت قبایلش نقل کردہ بمسندِ قبول و تقریر جائے مے دہد،حیث قال: قال السیوطی فی تخریجہ: لم اجدہ فی شیئ من کتب الاثر لکن صاحب الاقتباس الانوار وابن الحاج

[دایاں کالم] الدین قدس سرہ العزیز کی جلالتِ شان اور رفعتِ مقام، خصوصاً فنِ حدیث میں ایسی واضح ہے کہ ہر صبی و غبی کی بھی جانی پہچانی ہے۔ امام قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالیٰ نے شفاء شریف میں ایک حدیث نقل کی کہ سیدنا امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اس طرح روتے اور فضائل و خصائص بیان کرتے۔ امام ممدوح المقام (جلال الدین سیوطی) (اعلیٰ اللہ درجاتہ فی دار السلام) اس حدیث کے متعلق فرماتے ہیں: کتبِ حدیث میں اس حدیث کے بارے میں کوئی نشان نہیں ہے، البتہ صاحبِ اقتباس نے اور مدخل میں امام ابن الحاج نے اس کو مفصل ذکر فرمایا ہے اور اس قسم کے مقامات میں اس قدر سند کے ساتھ حدیث کافی ہے کہ یہاں حلال و حرام کا مسئلہ نہیں۔ خفاجی اس کو حضرت امامِ سیوطی

سے نقل کر کے مسندِ قبول و تقریر پر جگہ دیتے ہیں، حیث قال: قال السیوطی فی تخریجہ (جہاں کہ امام سیوطی نے اپنی تخریج میں فرمایا ت): میں نے اس کو کتبِ حدیث میں سے کسی میں نہ پایا لیکن صاحب اقتباس انوار اور مدخل میں ابن الحاج

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ القسم الاول الباب الاول الفصل الرابع دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۳۶

Fatawa Razawiya, Volume 30

...mentioned it within a long hadith, and such a chain of narration is sufficient for such matters because it does not relate to legal rulings (ahkam).[1]

O dear friend! Open the healthy eye of justice from the ailment of prejudice, and after correcting your belief, observe the pure conduct of the leaders (Imams) of religion, how they walked in such paths and what method they adopted. They clearly state that regarding this hadith, there is neither news nor trace in the books of Athar (traditions), yet they consider it permissible to rely on and cite it based merely on its mention by some, and they do not consider the hadith to have fallen from the status of completeness. Perhaps you have elevated your status of subtlety, cleverness, and piety above the detailed investigation, research, and exquisite caution of these noble masters and great leaders, such that the discourse has retracted its hem from all the books of the art and confined and restricted it within the narrow circle of the prevailing Sahih and Sunan books. So, to Allah is the complaint (Indeed, the complaint is only to Allah Almighty).

His statement: "And what the people of biographies (Siyar) and expeditions (Maghazi) narrate, etc."

I say: It seems the ears of the dear ones have occasionally become acquainted with such words from the statements of the high-ranking Imams, but they have heard nothing of the dialogues and responses and have let their horses run astray (off the right path).

[1] Naseem al-Riyad fi Sharh Shifa al-Qadi 'Iyad, Part 1, Chapter 7, Markaz Ahlesunnat Barakat-e-Raza Gujarat, India 1/248

फ़तावा रज़विया, खंड 30

...ने एक लंबी हदीस के संदर्भ में इसका उल्लेख किया है और ऐसे मामलों के लिए इतनी ही सनद (प्रमाण) पर्याप्त है क्योंकि इसका संबंध अहकाम (कानूनी आदेशों) से है।[1]

हे प्रिय! पक्षपात के रोग से मुक्त न्याय की स्वस्थ आँखें खोलो और अपने अकीदे (विश्वास) को सुधार कर दीन के इमामों के पवित्र आचरण को देखो कि वे ऐसे मार्गों पर कैसे चलते हैं और क्या तरीका अपनाते हैं। वे स्पष्ट रूप से कहते हैं कि इस हदीस के संबंध में हदीस की किताबों में न तो कोई खबर है और न ही कोई निशान, फिर भी केवल कुछ के उल्लेख पर भरोसा करना और इसे प्रमाण मानना जायज़ समझते हैं और हदीस को पूर्णता के स्तर से गिरा हुआ नहीं मानते। शायद आपने अपनी सूक्ष्मदर्शिता, होशियारी और परहेज़गारी के स्तर को इन महान स्वामियों और प्रतिष्ठित नेताओं की बारीक छानबीन, शोध और बेहतरीन सावधानी से भी ऊपर बढ़ा दिया है कि चर्चा ने अपना दामन कला (फ़न) की तमाम किताबों से समेटकर प्रचलित सिहाह और सुनन के तंग दायरे में बंद कर दिया है। फ़-इलाल्लाहिल मुश्तका (तो अल्लाह तआला की ही दरगाह में फरियाद है)।

उनका कथन: और जो सीरत और मगाज़ी (युद्धों के वृत्तांत) वाले बयान करते हैं, इत्यादि।

मैं कहता हूँ: शायद प्यारों के कान ऐसी बातों से तो परिचित हुए मगर महान इमामों के संवादों और उनके उत्तरों से कुछ नहीं सुना और बेराह घोड़ा दौड़ाया (बिना सोचे-समझे बातें कीं)।

[1] नसीम अर-रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, भाग 1, अध्याय 7, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा गुजरात, भारत 1/248

نے ایک طویل حدیث کے ضمن میں اس کا تذکرہ کیا ہے اور ایسے مسائل کے لئے اتنی ہی سند کافی ہے کیونکہ اس کا تعلق احکام سے ہے۔[1]

عزیزا! مرضِ تعصب سے تندرست چشمِ انصاف کھول اور عقیدہ درست کر کے ائمہ دین کا پاکیزہ شیوہ دیکھ کہ ایسے مسالک میں کس طرح چلتے ہیں اور کیا طریقہ اختیار کرتے ہیں، واضح طور پر کہتے کہ اس حدیث کے متعلق کتبِ حدیث میں نہ کوئی خبر ہے نہ نشان، پھر صرف بعض کے ذکر کرنے پر اعتماد و استناد جائز رکھتے ہیں اور حدیث کو پایہ تکمیل سے ساقط گمان نہیں کرتے، شاید اپنی نکتہ دانی، ہوشیاری و پرہیزگاری کا مقام ان ساداتِ کرام، قائدین عظام کی تدقیق و تحقیق اور بہترین احتیاط پر بڑھا دیا کہ گفتگو نے اپنا دامن تمام کتبِ فن سے لپیٹ کر صحاح و سنن مروجہ کے دائرہ تنگ میں بند کر دیا فالی اللہ المشتکی (تو اللہ تعالٰی ہی کی بارگاہ میں فریاد ہے۔ت)

قولہ اور جو اہلِ سیر و مغازی بیان کرتے ہیں الخ

اقول: غالباً عزیزوں کے کان ایسی باتوں سے تو آشنا ہوئے مگر ائمہ عالیشان کے مکالمات اور جوابی کلمات سے کچھ نہ سنا اور بے راہ گھوڑا دوڑایا،

[1] نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض الباب الاول، الفصل السابع، مرکز اہلسنت برکات رضا گجرات ہند ۱ / ۲۴۸

Header: Fatawa Razawiyya, Volume 30

Those who have not sensed the truth have begun to ride their horses aimlessly on pathless tracks. Ask a well-informed and insightful person. The essence of this discourse is that story-telling preachers and ignorant historians have incorporated heaps of baseless tales and mischief-inciting myths into their books, either to increase their following or to propagate corruption. They showed no concern for contradicting fundamental principles or opposing established narrations. Sometimes they narrate the legend of Uriah, the story of Zulaikha, the tale of Zuhra, and the account of the Tree in such a manner that—God forbid—they tarnish the sanctity of the Prophets and other infallible personages. At other times, they present the incident of the Battle of Jamal, the event of Siffin, the disputes among the Noble Companions, and the mutual conversations between the Mothers of the Believers in a way that—God forbid—results in disparaging the highly revered status of these holy souls. For this reason, the leaders of the religion, whom Almighty Allah has appointed to defend and oversee the Sunnah and to suppress mischief and trials, engage in detailed refutation to establish the weakness and flaws of these improper statements. In summarized contexts, they command adherence to sound principles and authentic narrations while avoiding the fabricated tales of irresponsible critics, as stated: "Leave that which makes you doubt for that which does not make you doubt." (Leave what causes hesitation in your heart and choose what does not.)

And what we say is by way of gentleness and leniency.

Footnote: 1 Sahih al-Bukhari, Book of Sales, Chapter on Interpretation of Ambiguities, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/275.

Page 763 of 772

हेडर: फ़तावा रज़विया, खंड ३०

जिन्होंने सच्चाई की महक तक नहीं महसूस की, उन्होंने बिना रास्ते के अपने घोड़े दौड़ाना शुरू कर दिया है। किसी जानकार और अंतर्दृष्टि रखने वाले से पूछें। इस कथन का उद्देश्य यह है कि किस्सागो उपदेशकों और अज्ञानी इतिहासकारों ने भीड़ बढ़ाने या भ्रष्टाचार फैलाने के लिए अपनी किताबों में आधारहीन कहानियों और फितना-अंगेज (विवाद पैदा करने वाले) किस्सों के ढेर लगा दिए हैं। उन्होंने सिद्धांतों के उल्लंघन या प्रमाणित हदीसों के विरोध का कोई भय नहीं रखा। कभी वे उरियाह का अफसाना, ज़ुलैखा की दास्तान, जोहरा का किस्सा और शजरा (पेड़) का जिक्र इस अंदाज में बयान करते हैं कि—ईश्वर न करे—वे पैगंबरों और अन्य मासूम हस्तियों की पवित्रता को दोषपूर्ण बना देते हैं। और कभी वे जंग-ए-जमल की घटना, सिफ़्फ़ीन का वाकया, सहाबा इकराम के मतभेदों और उम्मुल मोमिनीन की आपसी बातचीत को इस तरह पेश करते हैं कि—अल्लाह न करे—उन पवित्र विभूतियों के सम्माननीय पद की मानहानि का पहलू सामने आता है। इसी कारण से, धर्म के इमामों ने, जिन्हें अल्लाह तआला ने सुन्नत की सुरक्षा और निगरानी और फितना-फसाद को कुचलने का महान दायित्व सौंपा है, विस्तार से चर्चा करते समय इन अशोभनीय कथनों की कमजोरी और दोष को प्रमाणित किया है। और संक्षिप्त संदर्भों में, वे सिद्धांतों और सही हदीसों को मजबूती से पकड़ने और गैर-जिम्मेदार आलोचकों की मनगढ़ंत कहानियों से बचने का आदेश देते हैं: "उसे छोड़ दो जो तुम्हें संदेह में डाले और उसे अपनाओ जो तुम्हें संदेह में न डाले।" (जो तुम्हारे मन में खटके उसे छोड़ दो और जो न खटके उसे चुन लो।)

और यह जो हम कह रहे हैं, वह नरमी और शालीनता के साथ है।

पाद टिप्पणी: १ सही अल-बुखारी, किताबुल बुयू, बाब तफ़सीरुल मुशबहात, कदीमी कुतुब खाना कराची १/२७५ पृष्ठ ७६३/७७२

آناں بوئے نشنیدہ بے راہہ اسپ دوانیدن گرفت، از خبیر بصیر بپرس، محلِ ایں کلام آنست کہ قصاص و واعظین، و جہالِ مورخین، تودہ تودہ حکایاتِ بے سروپا، و افسانہائے فتنہ را تکثیراً للسواد، یا ترویجاً للفساد، در کتب خود شاں مے آرند، واز مناقضہ اصول، ومعارضہ نقول، باکے ندارند، گاہے افسانہ اوریا و داستانِ زلیخا و قصہ زہرہ و تذکرہ شجرہ، بہ نہجے تقریر کنند و ساحتِ عصمتِ حضراتِ رسالت، وجنود صمدیت، عیاذ باللہ آلودہ عیبے کنند، وگاہے حادثہ جمل و واقعہ صفین، ومشاجراتِ صحابہ، و محاوراتِ امہات المومنین بہ نوعے وانمایند کہ معاذاللہ بہ تنقیص مقام واجب الاعظام یکے از آناں پہلو زند، آنجا ائمہ دین کہ خدائے ایشاں را بر حمایت سنن ونکایت فتن برپا ساختہ است، در مقام تفصیل زباں بہ تضعیف و تزریف آں اقوال سخیف میگشایند، و در محل اجمال با عتماد اصول، وصحاحِ نقول، پیوستن واز خوض خائفاں و کشاکشِ ایں وآں پاک برجستن مے فرمایند، کہ دع مایریبك الی مالایریبك ۱ و اینہا کہ میگویم ہمبر سبیل مدارت۔

کسی دانا بینا سے پوچھ، دراصل بات یہ ہے کہ قصہ گو واعظوں اور جاہل مورخوں نے مجمع بڑھانے اور فساد پھیلانے کے لئے اپنی کتابوں میں بے سروپا حکایات اور فتنہ انگیز افسانے درج کردئے، اصول شکنی اور منقولات کی خلاف ورزی سے کچھ خوف نہ کیا، کبھی اوریا کا افسانہ، زلیخا کی داستان، زہرہ کا قصہ اور شجرہ کا تذکرہ اس انداز سے بیان کرتے ہیں کہ معاذاللہ عصمتِ انبیاء کرام ودیگر معصومین کو عیب آلود کرتے ہیں اور کبھی جنگ جمل کا حادثہ، صفین کا واقعہ، صحابہ کرام کا اختلاف اور امہات المومنین کا باہمی مکالمہ ایسے طریقہ سے نمایاں کرتے ہیں کہ معاذاللہ ان نفوس قدسیہ کے مقام واجب الاحترام کی تنقیص کا پہلو نمایاں ہوتا ہے، اسی وجہ سے ائمہ دین، جن کو اللہ تعالیٰ نے سنن کی حمایت و نگرانی اور فساد و فتن کے محور سرکوبی کا

عظیم منصب عطا فرمایا ہے، مقام تفصیل میں ان ناشائستہ اقوال کا ضعف و عیب ثابت کرتے ہیں اور محل اجمال میں اصول اور منقولات صحیحہ کو مضبوط پکڑنے اور غیر ذمہ دار نکتہ چینوں کی من گھرت حکایات و حکایات سے اجتناب کا حکم فرماتے ہیں کہ دع مایریبك الی مایر یبك (جو تیرے کھٹکے اس کو چھوڑ دے اور جو نہ کھٹکے اس کو اختیار کرلے۔)

اور یہ جو ہم کہتے ہیں بطور نرم روی وار خائے۔

۱ صحیح البخاری کتاب البیوع باب تفسیر المشبہات قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۷۵

Fatawa Razawiyya Volume 30

...is sufficient to silence. Otherwise, what would you say regarding this issue, which is not only reported by such individuals alone but has been narrated through numerous chains and paths? Many Imams have extracted and cited it, and critics of the art, both from the predecessors and successors, have accepted and verified it. Clear and strong evidence from abundant texts (nusoos) has been established for it. Furthermore, God forbid that books like Mawahib, Shifa, Dala'il al-Nubuwwah, Tahqiq al-Nufrah, Khasa'is Khayfari, Rawd al-Suhayli, Khulasat al-Wafa, Khasa'is Kubra, Sirat Shami, Sirat Halabi, and other works by the masters of religion (may Allah Almighty have mercy on them), be counted among unreliable books and be considered untrustworthy and discredited by Hadith scholars. These noble personalities (may Allah make their efforts appreciated and their reward complete) spent lifetimes in research, critique, correction, and drafting. How many countless nights did they spend in refining, embellishing, compiling, and composing books on the Prophet's pure biography (Sirat), burning the midnight oil and enduring great hardship. It is these very illustrious personalities who issued the verdict: "La 'ibrata bima qal al-mu'arrikhun" (No weight is given to what historians say). If the intention is general application, as is the desire of friends...

फ़तावा रज़विया जिल्द ३०

...खामोश कराने के लिए काफी है। वरना तुम इस मसले के बारे में क्या कहोगे जिसे न केवल ऐसे लोग अकेले ही बयान कर रहे हैं, बल्कि जो कई रास्तों और सनदों (chain of narrators) से वर्णित है। कई इमामों ने इसकी तख़रीज (extraction) की है और फन के पुराने और नए आलोचकों ने इसे स्वीकार किया और इसकी पुष्टि की है। इस पर प्रचुर साक्ष्यों (नसूस) से एक स्पष्ट और मजबूत दलील कायम हुई है। फिर इसके साथ ही, खुदा की पनाह! कि मवाहिब, शिफा, दलाइलुन नबुव्वह, तहक़ीक़ुन नुफ़रह, खसाइसे खैफ़री, रौज़ुस सुहैली, ख़ुलासतुल वफ़ा, खसाइसे कुब्रा, सीरते शामी, सीरते हलबी जैसी किताबें और दीन के इमामों (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) की अन्य रचनाएं इस प्रकार की गैर-भरोसेमंद किताबों में गिनी जाएं और मुहादिसीन (हदीस के विद्वानों) के पास अविश्वसनीय और बे-एतबार हों। इन महानुभावों (अल्लाह उनकी कोशिश को क़बूल फरमाए और उन्हें भरपूर बदला दे) ने कैसी उम्रें शोध और आलोचना, और सुधार और लेखन में गुज़ार दीं, और कितनी अनगिनत रातें सीरते तैयबा की किताबों की सजावट और संकलन में चिराग का तेल जलाते हुए और भारी मेहनत (खून-जिगर पीना) करते हुए बिताईं। यही वे महान हस्तियां हैं जिन्होंने यह हुक्म जारी किया है: "ला इब्रता बिमा कालल मुअल्लेखून" (इतिहासकारों के कथन का कोई एतबार नहीं)। अगर मकसद सामान्य प्रयोग है, जैसा कि अज़ीज़ों का ख़ातिर...

पृष्ठ ७६४/७७२

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

(المتن) عزیزان و ارحائے عنان کل میکند ورنہ خود چہ میگوئی از مسئلہ کہ تن تنہا ہمیں قسم مر دماں بہ ذکرش انفراد دارند بہ طرق عدیدہ مروی آمدہ، و چند ائمہ آنراہ تخریج کردہ ، ناقدان فن سلفا وخلفاً بہ کنار سلمنا و آغوش صدقنا گرفتہ، و دلیلے باہر از نصوص متکاثرہ براں قیام پذیرفتہ۔ مع ہذا حاشا کہ امثال مواہب، و کتاب الشفاء ، ودلائل النبوۃ، و تحقیق النفرۃ، و خصائص خیفری، و روض سہیلی، و خلاصۃ الوفاء ، و خصائص کبریٰ ، و سیرت شامی، وسیرت حلبی و غیر با کتب ائمہ دین رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین کہ در خصائص وفضائل وسیر وشمائل حضور پُر نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ تصنیف کردہ اند، در سلک ایں چنیں کتب منخرط و نزد محدثین از پایہ اعتبار ساقط باشد۔ ایناں کہ خدا سعی اینہا مشکور و جزاء آناں موفور گرداند، چہ عمر ہا کہ در تنقیح و تنقید، و تصحیح و تسوید ، بر سر بردہ اند، و چہ شبہا کہ در تنظیف و ترصیف، تالیف و تصنیف ، ڈود چراغ و خون جگر نخوردہ، و ہم ایشانند کہ بہ قضیہ لاعبرۃ بما قال المؤرخون لب کشادہ اند۔ اگر مقصود اطلاق است، چنانکہ خاطر

(الترجمہ) عنان، خاموش کرانے کے لئے کافی ہے۔ ورنہ تم اس مسئلہ کے متعلق کیا کہو گے جس کو نہ صرف ایسے لوگ ہی اکیلے بیان کر رہے ہیں بلکہ بہت سے طرق و اسانید سے مروی ہے، کئی اماموں نے تخریج فرمایا ہے اور سلفا و خلفاً ناقدین فن نے تسلیم کیا ہے اور تصدیق فرمائی ہے اور اس پر نصوص کثیرہ سے واضح اور مضبوط دلیل قائم ہوئی۔ پھر مع ہذا خدا کی پناہ! کہ کتاب مواہب، شفاء، دلائل النبوۃ ، تحقیق النفرۃ، خصائص خیفری، روض سہیلی، خلاصۃ الوفاء ، خصائص کبریٰ ، سیرت شامی ، سیرت حلبی ایسی کتابیں و دیگر تصانیف ائمہ دین رحمہم اللہ تعالیٰ ، اس قسم کی غیر معتبر کتابوں میں شمار ہوں اور محدثین کے نزدیک بے اعتماد وبے اعتبار ہوں۔ ان

حضرات (اللہ ان کی کوشش کو سعی مشکور اور جزاء کو جزائے کامل بنائے) نے کیسی عمریں تنقیح و تنقید اور تصحیح و تسوید میں گزار دیں اور کتنی بے شمار راتیں کتبِ سیرت طیبہ کی تنظیف و ترصیف اور تالیف و تصنیف میں دُودِ چراغ اور خونِ جگر نہ پیا، یہی حضرات گرامی شان ہیں جنہوں نے لاعبرة بما قال المؤرخون (مورخوں کے قول کا کوئی اعتبار نہیں) کا حکم صادر فرمایا ہے۔ اگر مقصود اطلاق ہے جیسا کہ عزیزوں کا

Volume 30 Fatawa Rizvia

[Persian Text on Left] Beloved, they are desirous of it, O Lord! But perhaps the labor of these people has gone entirely to waste, and all these soul-melting efforts have yielded no color and gained no honor. Similarly, what did these noble Imams see that, despite the lack of benefit and the absence of gain, they wasted all this time, and considered that useless and futile thing as the fruit of their time and the essence of their good deeds. The truth of the matter is that when you have not even seen the face of Salma (the beloved), nor smelled her fragrance, then do not speak pointlessly about her beauty. And Allah is the Guide for the suppression of corruption and the uprooting of sedition.

[Urdu Translation on Right] O Lord, the heart is desirous of it! Then perhaps their entire love went to waste and was destroyed, and all these soul-rending efforts could neither bring any color nor attain any honor. Then what did these noble Imams see that they wasted all this time fruitlessly and counted this useless thing as the fruit of their time and the result of their good deeds. In fact, the point is that when you have not even seen the beloved's face, nor perceived the scent of the beloved, then do not speak nonsense regarding the beloved's beauty. And Allah is the Guide for the suppression of mischief and the uprooting of sedition. (And only Allah Almighty gives guidance for the end of sedition and mischief).

His statement: "So whoever among the people of knowledge has its proof from the aspect of a correct chain, etc." His statement: "So it is necessary for the people of knowledge that its proof be from a correct chain, etc."

I say: Before answering your question, we present a few questions to you; let the person of knowledge himself answer: "You shall make it clear to the people and not hide it" [1], or else let him ask those who know: "So ask the people of the message if you do not know" [2].

I say: Before answering your question, we present a few questions; let the man of knowledge answer himself. "You shall make it clear to the people and not hide it" (that you must surely explain it to the people and not conceal it) and let the unlearned benefit from the people of knowledge: "So ask the people of the message if you do not know" (so ask the people of knowledge if you do not know).

(1) Zaid [dealt with] Hindah in the presence of two wicked men. Question (1): Zaid, in front of two witnesses, [said to] Hindah...

1 Al-Qur'an al-Karim 3/187 2 Al-Qur'an al-Karim 16/43 and 21/7

जिल्द ३० फतावा रिज़विया

[फारसी पाठ बायीं ओर] प्यारे, वे इसके इच्छुक हैं, हे प्रभु! लेकिन शायद इन लोगों की सारी मेहनत बर्बाद हो गई है, और ये सभी आत्मा-विगलित कोशिशों ने कोई रंग नहीं दिया और कोई सम्मान प्राप्त नहीं किया। फिर इन श्रेष्ठ इमामों ने क्या देखा कि उन्होंने यह सारा समय व्यर्थ में बर्बाद कर दिया, और उस बेकार चीज़ को अपने समय का फल और अपने नेक कार्यों का परिणाम मान लिया। वास्तव में बात यह है कि जब तुमने महबूब (سلمیٰ) का चेहरा देखा ही नहीं, न ही महबूब की सुगंध पाई, तो महबूब की सुंदरता के बारे में बकवास न करो। और अल्लाह ही फसाद को दबाने और उपद्रवों को जड़ से उखाड़ने के लिए मार्गदर्शन करने वाला है।

[उर्दू अनुवाद दायीं ओर] दिल इसी का मुश्ताक (इच्छुक) है, या रब! फिर तो शायद उनकी सारी मोहब्बत बर्बाद और ज़ाया हो गई और ये तमाम जांगुदाज़ कोशिशें कोई रंग न ला सकीं और न कोई इज़्ज़त पा सकीं। फिर उन आइम्मा किराम को क्या नज़र आया कि यह सारा वक़्त बे-सूद (बिना लाभ) ज़ाया कर दिया और इस बे-फ़ायदा चीज़ को अपने औक़ात का समरा (फल) और हसनात का नतीजा शुमार कर बैठे। दरअसल बात यह है कि जब तूने रुख़-ए-महबूब देखा ही नहीं, ख़ुशबू-ए-हबीब पाई ही नहीं तो तू हुस्न-ए-महबूब के मुताल्लिक बेहुदा-गोई मत कर। और अल्लाह ही फसाद को दबाने और फ़ितनों को जड़ से उखाड़ने के लिए हिदायत देने वाला है। (और अल्लाह तआला ही हिदायत देने वाला है फ़ितनों और फ़साद के ख़ात्मे की)।

उनका कथन: "तो ज्ञान के लोगों में से जिसके पास सही सनद (प्रमाण) के पहलू से इसका प्रमाण हो आदि।" उनका कथन: "तो ज्ञान के लोगों के लिए चाहिए कि इसका प्रमाण सही सनद के पहलू से हो आदि।"

अक़ूल (मैं कहता हूँ): आपके प्रश्न का उत्तर देने से पहले, हम आपके सामने कुछ प्रश्न प्रस्तुत करते हैं; विद्वान व्यक्ति स्वयं उत्तर दे: "तुम इसे लोगों के लिए स्पष्ट करोगे और इसे छिपाओगे नहीं" [1], अन्यथा वह जानकारों से पूछे कि "तो ज़िक्र (ज्ञान) वालों से पूछो यदि तुम नहीं जानते" [2]।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): तुम्हारे सवाल के जवाब से पहले हम चंद सवाल पेश करते हैं, साहिब-ए-इल्म ख़ुद जवाब दें। "तुम इसे लोगों के लिए स्पष्ट करोगे और इसे छिपाओगे नहीं" (कि तुम ज़रूर उसे लोगों से बयान कर देना और न छुपाना) और बे-इल्म अहले-इल्म से इस्तफ़ादा करें "तो ज़िक्र (ज्ञान) वालों से पूछो यदि तुम नहीं जानते" (तो इल्म वालों से पूछो अगर तुम्हें इल्म न हो)।

(१) ज़ैद ने दो फ़ासिक़ (दुष्ट) मर्दों की गवाही में हिन्दह को... सवाल (१) दो गवाहों के सामने ज़ैद ने हिन्दह...

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 3/187 2 अल-क़ुरान अल-करीम 16/43 और 21/7

عزیزان بدان مشتاق ست، یارب، مگر محنت ایناں یکدست بر بادر رفتہ باشد، وایں ہمہ کاوکا و جانکاہ رنگے نداده آبے نہ گرفتہ، علیٰ ہذا ایاشا راچہ روئے نمود کہ باوجود نا بہبود و انعدام سودایں ہمہ وقت رائیگاں کردند، و آں حاصل بحاصل وطائل لا طائل را ثمرہ اوقات، و نخبہ حسنات شمردند۔ مگر سخن آنست کو چوں روئے سلمیٰ ندیدہ، و بوئے سلمیٰ نشنیدہ، آخر در حسن سلمیٰ چانہ بے جا مزن واللہ الہادی لقمع الفساد و قلع الفتن۔

دل اسی کا مشتاق ہے، یارب! پھر تو شائد ان کی ساری محبت برباد وضائع ہو گئی اور یہ تمام جانگداز کوششیں کوئی رنگ لائیں نہ کوئی عزت پا سکیں۔ پھر ان ائمہ کرام کو کیا نظر آیا کہ یہ سارا وقت بے سود ضائع کر دیا اور اس بے فائدہ چیز کو اپنے اوقات کا ثمرہ اور حسنات کا نتیجہ شمار کر بیٹھے۔ دراصل بات یہ ہے کہ جب تو نے رخ محبوب دیکھا ہی نہیں، خوشبوئے حبیب پائی ہی نہیں تو تو حسن محبوب کے متعلق بیہودہ گوئی مت کرو واللہ الہادی لقمع الفساد و قلع الفتن (اور اللہ تعالیٰ ہی ہدایت دینے والا ہے فتنوں اور فساد کے خاتمہ کی)۔

قولہ پس ہر کرا از اہل علم ثبوت آں از روئے سند صحیح الخ۔ قولہ پس اہل علم کے لئے چاہے کہ اس کا ثبوت از روئے سند صحیح الخ۔

اقول: پیش از جواب سوال شما چند بجناب شما دارم ہر کہ داند خود بگوید "لَتُبَیِّنُنَّہٗ لِلنَّاسِ وَلَا تَکْتُمُوْنَہٗ" 1 ورنہ از دانندگان پرسد کہ "فَسْئَلُوْٓا اَھْلَ الذِّکْرِ اِنْ کُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ لا" 2۔

اقول: تمہارے سوال کے جواب سے پہلے ہم چند سوال پیش کرتے ہیں، صاحب علم خود جواب دیں۔ "لَتُبَیِّنُنَّہٗ لِلنَّاسِ وَلَا تَکْتُمُوْنَہٗ" (کہ تم ضرور اسے لوگوں سے بیان کر دینا اور نہ چھپانا) اور بے علم

اہل علم سے استفادہ کریں "فَسْئَلُوْٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ لا" (تو علم والوں سے پوچھو اگر تمہیں علم نہ ہو)۔

(۱) زید ہندہ را بشادت دو مرد فاسق سوال (۱) دو گواہوں کے سامنے زید نے ہندہ

---

1 القرآن الکریم ۳ / ۱۸۷ 2 القرآن الکریم ۱۶ / ۴۳ و ۲۱ / ۷

Fatawa-e-Razviyya, Volume 30

(1) [Left Column]: A man married a woman, and in the morning, without having been in private (consummated), he says he is leaving the woman and does not want to pay half the dowry, claiming that 'just witnesses' were required for my marriage. Right Column: He married her and left her before morning privacy, refusing to pay even half the dowry, saying that I need just witnesses for my marriage.

(2) [Left Column]: On a cloudy day, a man testified to seeing the crescent moon for fasting. In the morning, Zaid came out with a hookah pipe in hand and betel (paan) in his mouth, saying that 'at the very least, I require the testimony of two men.' Right Column: The sky was cloudy. A man gave testimony of seeing the moon for fasting. In the morning, Zaid came out with a hookah in hand and paan in his mouth, saying that one man's testimony is not enough for me; the testimony of two men is required.

(3) [Left Column]: Amr made a claim of property against Zaid and proved it with the testimony of two just witnesses. Zaid says, 'I will not accept it until there are four witnesses.' Right Column: Amr filed a claim for some property against Zaid and proved it through the testimony of two just witnesses, but Zaid says, 'I will not accept it as long as there are not four witnesses.'

(4) [Left Column]: Witnesses gave testimony based on hearsay regarding matters like Waqf (endowments) and marriage. Zaid said, 'I require eye-witnesses.' Right Column: Witnesses testified based on hearsay concerning matters such as Waqf and marriage. Zaid says, 'I want eye-witnesses.'

(5) [Left Column]: Bakr, the brother of Zaid, died. His wife, Nazneen, has a daughter from him named Shireen. Zaid wants to make Shireen his bride. Nazneen said, 'Oppressor! At last, have some shame before God, for she is your niece.' Zaid says, 'How do I know that Shireen's body was formed from Bakr's seed? Ultimately, proof is necessary for every claim; where is the witness or proof here?' Nazneen said, 'She was born on your brother's bed.'

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 30

(1) [बायां कॉलम]: एक व्यक्ति ने निकाह किया, सुबह निकाह के बाद बिना खलवत (एकांत) के ही उसने औरत को छोड़ने की बात कही और आधा मेहर भी नहीं देना चाहता, यह कहते हुए कि मेरे निकाह के लिए आदिल गवाह होने चाहिए थे। [दायां कॉलम]: उसके साथ निकाह किया और सुबह खलवत से पहले ही उसको छोड़ दिया और आधा मेहर भी नहीं देना चाहता, कहता है कि मेरे निकाह के लिए गवाह आदिल चाहिए।

(2) [बायां कॉलम]: बादलों वाले दिन एक आदमी ने रोज़े के चाँद दिखने की गवाही दी। सुबह के वक्त ज़ैद हाथ में हुक्का और मुँह में पान लिए बाहर आया और कहा कि 'मुझे कम से कम दो मर्दों की गवाही चाहिए।' [दायां कॉलम]: आसमान बादलों से भरा था। एक आदमी ने रोज़े के चाँद दिखने की गवाही दी। सुबह के वक्त ज़ैद हाथ में हुक्का और मुँह में पान डालकर बाहर आया और कहा कि मुझे एक मर्द की गवाही काफी नहीं, दो मर्दों की गवाही चाहिए।

(3) [बायां कॉलम]: अम्र ने ज़ैद पर माल का दावा किया और दो आदिल गवाहों की गवाही से उसे साबित भी कर दिया। ज़ैद कहता है, 'जब तक चार गवाह न हों, मैं इसे स्वीकार नहीं करूँगा।' [दायां कॉलम]: अम्र ने ज़ैद पर कुछ माल का दावा कर दिया और दो आदिल गवाहों की गवाही से साबित भी कर दिया, मगर ज़ैद कहता है जब तक चार गवाह न हों मैं कुबूल नहीं करता।

(4) [बायां कॉलम]: गवाहों ने वक्फ़ और निकाह जैसे मामलों में सुनी-सुनाई बातों (तसामो) पर गवाही दी। ज़ैद ने कहा, 'मुझे आँखों देखे गवाह (मुआइना) चाहिए।' [दायां कॉलम]: गवाहों ने वक्फ़ और निकाह जैसे मामलों के मुताल्लिक सुनी-सुनाई बातों पर गवाही दी। ज़ैद कहता है मुझे ऐनी (आँखों देखा) गवाह चाहिए।

(5) [बायां कॉलम]: ज़ैद का भाई बक्र मर गया। उसकी पत्नी नाज़नीन से उसकी एक बेटी शीरीन है। ज़ैद चाहता है कि शीरीन को अपने घर की बहू (दुल्हन) बनाए। नाज़नीन ने कहा, 'ऐ ज़ालिम! आख़िर ख़ुदा से तो शर्म कर, वह तेरी भतीजी है।' ज़ैद कहता है, 'मुझे क्या पता कि शीरीन का शरीर बक्र के ही नुत्फ़े(वीर्य) से बना है? आख़िर हर दावे के लिए दलील (बय्यिना) ज़रूरी है, यहाँ कौन सा गवाह या दलील है?' नाज़नीन ने कहा, 'वह तेरे भाई के बिस्तर पर पैदा हुई।' [दायां कॉलम]: ज़ैद का भाई बक्र फ़ौत हो गया, उसकी ज़ौजा मुस्मात नाज़नीन के बत्न से उसकी एक लड़की मुस्मात शीरीन थी। ज़ैद शीरीन के साथ निकाह करना चाहता है। नाज़नीन ने कहा ज़ालिम! ख़ुदा से शर्म कर यह तेरी भतीजी

है। ज़ैद कहता है मुझे क्या इल्म कि शीरीन का बदन मेरे भाई बक्र के नुत्फ़े से पैदा हुआ है, आख़िर दावे के लिए गवाह लाज़िम हैं और यहाँ कोई गवाह नहीं। नाज़नीन ने कहा तेरे भाई के बिस्तर पर पैदा हुई।

पृष्ठ 766 का 772

بزنی گرفت، صباح نکاح خلوت نا کردہ، ترک زن میگوید، و نیمہ مہر دادن نمی خواھد، کہ نکاح مرا شہود عدول می بایست۔ | کے ساتھ نکاح کیا اور صبح خلوت سے پہلے ہی اسکو چھوڑ دیا اور نصف مہر بھی نہیں دینا چاہتا، کہتا ہے کہ میرے نکاح کے لئے گواہ عادل چاہئے۔

(۲) یوم غیم مردے بہ رویتِ ہلالِ صوم گواہی داد، صبحدم زید قلیان بدست و پان در دہان برآمد، کہ مرا الا اقل شہا دت دو مرد با ید۔ | (۲) مطلع ابر آلود تھا ایک مرد نے روزہ کے چاند دیکھنے کی گواہی دی، صبح کے وقت زید ہاتھ میں حقہ، منہ میں پان ڈال کر باہر آیا کہ مجھے ایک مرد کی گواہی کافی نہیں دو مردوں کی شہادت چاہئے۔

(۳) عمرو زید دعوے مالے کرد، وبشہادت دو عدل اثبات نمود، زید گوید نپذیرم تا چار گواہ نباشند۔ | (۳) عمرو نے زید پر کچھ مال کا دعوی کردیا اور دو عادل گواہوں کی شہادت سے ثابت بھی کردیا مگر زید کہتا ہے جب تک چار گواہ نہ ہوں میں قبول نہیں کرتا۔

(۴) گواہاں در امثال و نکاح شہادت بر تسامع دادند، زید گفت مرا شہود معائنہ درکار ست۔ | (۴) گواہوں نے وقف اور نکاح ایسے امور کے متعلق شنید پر گواہی دی، زید کہتا ہے مجھے عینی گواہ چاہئے۔

(۵) بکر برادر زید مرد، زنش نازنین از و دخترے دارد شیریں، زید می خواہد کہ شیریں را عروس خانہ خود نماید، نازنیں گفت ستمگار آخر از خدا شرمے کہ برادرزادہ تست، زید می گوید مرا چہ داناند کہ قالب شیریں ہم از نطفہ بکر تخمیر یافتہ ست، آخر ہر دعوی را بینہ لازم، اینجا گواہ کہ بینہ کدام؟ نازنیں گفت بر بستر برادرت زائید۔ | (۵) زید کا بھائی بکر فوت ہو گیا، اس کی زوجہ مسماۃ

نازنین کے بطن سے اس کی ایک لڑکی مسماۃ شیریں تھی، زید شیریں کے ساتھ نکاح کرنا چاہتا ہے۔ نازنین نے کہا ظالم! خدا سے شرم کر یہ تیری بھتیجی ہے۔ زید کہتا ہے مجھے کیا علم کہ شیریں کا بدن میرے بھائی بکر کے نطفہ سے پیدا ہوا ہے، آخر دعوی کے لئے گواہ لازم ہیں اور یہاں کوئی گواہ نہیں، نازنین نے کہا تیرے بھائی کے بستر پر پیدا ہوئی۔

Fatawa Razawiyya Volume 30

“Al-waladu lil-firash” (The child belongs to the bed) is perhaps not from the linguistic singular narrations; a Mutawatir (consistently narrated) hadith is required. He said about “Al-waladu lil-firash” that this is a Khabar-e-Wahid (singular report), and I need a Khabar-e-Mutawatir.

(6) Said was leading the people in prayer, but Zaid returned without following him, saying that this imam has only performed ablution (Wudu), and I want an imam who performs a bath (Ghusl) for every minor ritual impurity (Hadath). (6) Said performed the prayer in congregation, but Zaid did not follow and went out saying that this imam has only performed Wudu; I need an imam who performs Ghusl after every Hadath.

(7) The properties of specific verses and the virtues of particular Surahs were recited to Zaid from Sahih Hadiths, saying, “Look at how fresh and green this meadow is, and how beautiful this garden is.” He said, “It is not worth a thorn until you bring Bukhari, or I do not know/believe until I read it in Muslim.” (7) The special qualities of specific verses and the virtues of particular Surahs were narrated to Zaid from authentic Hadiths, saying, “Look at what a lush and fresh meadow and beautiful garden this is.” He said, “It is not worth a thorn until it is brought from Bukhari, or I do not believe until I read it in Muslim.”

(8) People told Zaid: “Malik from Nafi from Ibn Umar.” He said, “I wouldn’t buy it for a farthing, because it is ‘mu’an’an’ (narrated with ‘from’), not connected through direct hearing (Sama').” (8) As a reference, the chain “Malik from Nafi from Ibn Umar” was narrated to Zaid. He said, “I do not trust a ‘mu’an’an’ chain; the chain must be connected through direct hearing.”

(9) Zaid says: “Who gave the Mufti of the surrounding areas of such-and-such state permission to interfere in Sharia matters?” It was said they possess high knowledge and are very noble. He said, “People say this and that, but this humble person (Faqir) has not found this statement in any reliable book and by people of transmission…” (9) Zaid says, “Who gave the Mufti of such-and-such state permission to give fatwas in Sharia matters?” It was said that they are great scholars. He said, “People say such things, but this poor one (Faqir) has not found this matter in any book that is worthy of trust and which people of chains of narration…”

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Khusumat, Bab Da'wa al-Wasi lil-Mayyit, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/326; Sahih Muslim, Kitab al-Rada', Bab al-Walad lil-Firash, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/470; Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Rada', Bab al-Walad lil-Firash, Amin Company, Delhi, 1/138; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Talaq, Bab al-Walad lil-Firash, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/310.

फ़तावा रज़विया, खंड ३०

“अल-वलदु लिल-फ़िराश” (बच्चा बिस्तर के मालिक का है) शायद अकेली रिवायत (आहाद) नहीं है, मुतवातिर हदीस होनी चाहिए। उसने कहा कि “अल-वलदु लिल-फ़िराश” यह ख़बर-ए-वाहिद है, मुझे ख़बर-ए-मुतवातिर चाहिए।

(६) सईद लोगों को नमाज़ पढ़ा रहा था, लेकिन ज़ैद ने इक़्तिदा (अनुसरण) नहीं की और यह कहते हुए बाहर निकल गया कि इस इमाम ने सिर्फ वूज़ू किया है, मुझे वह इमाम चाहिए जो हर हदस (अपवित्रता) के बाद ग़ुस्ल करे। (६) सईद ने जमाअत के साथ नमाज़ पढ़ी लेकिन ज़ैद ने इक़्तिदा नहीं की और यह कहते हुए चला गया कि इस इमाम ने सिर्फ वुज़ू किया है, मुझे वह इमाम चाहिए जो हर नजासत के बाद ग़ुस्ल करे।

(७) ज़ैद को चुनिंदा आयतों की विशेषताओं और विशेष सूरतों की फ़ज़ीलतों के बारे में सहीह हदीसें सुनाई गईं कि देखो यह कैसा हरा-भरा और ताज़ा चमन और खूबसूरत गुलिस्तान है। उसने कहा, “यह एक कांटे के बराबर भी नहीं है जब तक कि बुखारी न लाओ या मैं नहीं मानता जब तक कि मुस्लिम में न पढ़ लूँ।” (७) ज़ैद को विशेष आयतों के गुणों और विशेष सूरतों की खूबियों के बारे में सहीह हदीसों से बताया गया कि देखो यह कैसा तरो-ताज़ा चमन और सुंदर उद्यान है। उसने कहा, “जब तक बुखारी से पेश न किया जाए या मैं मुस्लिम में न पढ़ लूँ, यह एक कांटे के बराबर भी नहीं है।”

(८) लोगों ने ज़ैद से कहा: “मालिक, नाफ़े से, वह इब्न उमर से।” उसने कहा, “मैं इसे एक कौड़ी में भी नहीं खरीदूँगा क्योंकि यह मुअन-अन (सिर्फ'से' के ज़रिए रवायत) है, समाअत (सुनने) से जुड़ी हुई नहीं है।” (८) ज़ैद को “मालिक से नाफ़े से इब्न उमर” की सनद (शृंखला) सुनाई गई। उसने कहा, “मैं मुअन-अन सनद पर भरोसा नहीं करता, सनद सीधे सुनने के ज़रिए जुड़ी होनी चाहिए।”

(९) ज़ैद कहता है: “फलां राज्य के मुफ़्ती को शरीयत के मामलों में हस्तक्षेप करने की अनुमति किसने दी है?” कहा गया कि वे बहुत बड़े विद्वान और सम्मानित हैं। उसने कहा, “लोग तो ऐसी-वैसी बातें करते हैं, लेकिन इस फ़क़ीर (मुझ) ने इस बात को किसी ऐसी किताब में नहीं देखा जो भरोसे के लायक हो और सनद वालों ने...” (९) ज़ैद कहता है कि फलां रियासत के मुफ़्ती को शरीअत के मामलों में फ़तवा देने की इजाज़त किसने दी है? कहा गया कि वे बहुत बड़े आलिम हैं। उसने कहा,

“लोग ऐसी-वैसी बातें करते हैं, लेकिन इस फ़क़ीर ने इस बात को किसी काबिले-एतमाद किताब में और अहले-अस्नाद (सनद वाले लोगों) के पास नहीं पाया...”

---

१ सहीह अल-बुखारी, किताब अल-खुसूमात, बाब दावा अल-वसी लिल-मय्यित, क़दीमी कुतुब खाना कराची, १/३२६; सहीह मुस्लिम, किताब अल-रज़ा, बाब अल-वलद लिल-फ़िराश, क़दीमी कुतुब खाना कराची, १/४७०; जामिउत-तिरमिज़ी, अबवाब अल-रज़ा, बाब अल-वलद लिल-फ़िराश, अमीन कंपनी दिल्ली, १/१३८; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-तलाक़, बाब अल-वलद लिल-फ़िराश, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, १/३१०।

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

الولد للفراش لغت آحادم نے شاید، حدیث متواتر باید۔ ہے الولد للفراش (بچہ فراش کے لئے ہے) اس نے کہا یہ خبر واحد ہے مجھے خبر متواتر چاہیے۔

(۶) سعید بامر دمان نماز میکرد، زید اقتداء نا کردہ بر مے گردد، کہ او ہمیں تنہا وضو کردہ است، و من امامے خواہم کہ از ہر حدیث غسل آرد۔ (۶) سعید نے باجماعت نماز ادا کی مگر زید نے اقتداء نہ کی اور یہ کہتا ہوا باہر نکل گیا کہ اس امام نے صرف وضو کیا ہے، مجھے وہ امام چاہئے جو ہر حدث سے غسل کرے۔

(۷) بر زید از خواص آیات معینہ و فضائل صور مخصوصہ احادیث صحاح خواندند کہ ہمیں چناں چمنے ست شاداب و گلشنے با آب و تاب گفت بخارے نیر زد تا بخاری نیار دیا مسلم ندانم تا در مسلم نخوانم۔ (۷) مخصوص آیات کے خواص اور خاص سورتوں کے فضائل زید کو احادیث صحیحہ سے سنائے گئے کہ دیکھ یہ کیساتر و تازہ چمنستان اور خوبصورت گلستان ہے۔ اس نے کہا ایک کانٹے برابر نہیں جب تک بخاری نہ لائے یا میں نہیں مانتا جب تک میں مسلم میں نہ پڑھ لوں۔

(۸) زید را گفتند مالک عن نافع عن ابن عمر گفت بہ پہنچ نخرم کہ معنعن ست نہ متصل بسماع۔ (۸) بطور حوالہ زید کو سند مالک عن نافع عن ابن عمر سنائی گئی، اس نے کہا میں سند معنعن پر اعتماد نہیں کرتا سند متصل بہ سماع ہونی چاہیے۔

(۹) زید گوید مفتی اطراف ریاست فلانی را اجازت مداخلت در معارک شریعت کہ داد، گفتہ شد علیٰ دارند و خیلی بزرگوارند، گفت مردماں چنیں و چناں گویند، اما فقیر ایں سخن را در کتابے کہ لائق اعتماد باشد واہل اسناد (۹) زید کہتا ہے کہ فلاں ریاست کے مفتی کو مسائل شرعیہ میں فتوی دینے

کی کس نے اجازت دی ہے؟ کہا گیا کہ بہت بڑے عالم ہیں۔ اس نے کہا لوگ ایسی ویسی باتیں کرتے ہیں مگر فقیر نے اس بات کو کسی کتاب میں جو لائق اعتماد ہو اور اہل اسناد نے

---

۱ صحیح البخاری کتاب الخصومات باب دعوی الوصی للمیت قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۲۶، صحیح مسلم کتاب الرضاع باب الولد للفراش قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۴۷۰، جامع الترمذی ابواب الرضاع باب الولد للفراش امین کمپنی دہلی ۱/۱۳۸، سنن ابی داؤد کتاب الطلاق باب الولد للفراش آفتاب عالم پریس لاہور ۱/۳۱۰

...has been stated with an authentic chain of narration, he has not seen it, nor heard it from anyone in the popular books of Hadith (Sahah and Sunan). As for what the people of the thirteenth century claim merely verbally, the extent to which the people of Hadith (Ahl-e-Hadith) rely on it is well known.

(10) Thousands upon thousands of Hasan and Salih Hadiths regarding the merits of individuals and the virtues of actions were recited to Zaid, yet that insolent person says that without the authenticity of the chain, it is like stripping the bark off a thorny tree (i.e., useless and harmful).

In these ten cases, a fatwa is requested from the noble scholars (may Allah Almighty aid them with clear success) as to whether, according to the pure Sharia, Zaid is in error in all these matters and whether his demands and objections are misplaced and futile or not? Explain and you shall be rewarded.

Currently, if a decree is issued from the service of the scholars that Zaid is acting excessively and overstepping the Sharia: justice of witnesses is not required for the validity of marriage. When it is cloudy, more than one observer (for the moon) is not mandatory. In financial matters, demanding more than two witnesses is not correct. There is no requirement for eyewitness testimony in matters of endowment (Waqf) and marriage. The marital bed (Firash) is sufficient for the proof of lineage, and solitary narrations (Ahad) are sufficient for matters of Halal and Haram. Why is ghusl (full body wash) necessary after every minor ritual impurity (hadath)? Acceptance is not restricted only to the Hadiths in the Sahihayn (Bukhari and Muslim). Malik and Nafi are free from deception (tadlis), therefore...

फतावा रज़विया | खंड ३०

...इसे सही सनद के साथ बयान किया गया हो, उन्होंने इसे नहीं देखा और न ही प्रचलित सहाह और सुनन की किताबों में किसी से सुना। और तेरहवीं शताब्दी के लोग जो केवल मौखिक दावा करते हैं, उस पर अहल-ए-हदीस का भरोसा वैसा ही है जैसा कि सबको पता है।

(१०) व्यक्तियों के गुणों और कार्यों के गुणों के संबंध में ज़ैद को हज़ारों 'हसन' और 'सालिह' हदीसें सुनाई गईं, फिर भी वह ढीठ व्यक्ति कहता है कि सनद की प्रमाणिकता के बिना यह 'खर्तुल क़ताद' है (यानी बेकार और नुकसानदेह है)।

इन दस स्थितियों के बारे में विद्वानों (अल्लाह तआला उन्हें स्पष्ट सफलता के साथ सहायता प्रदान करे) से फतवा वांछित है कि क्या इन सभी स्थितियों में ज़ैद पवित्र शरीयत के अनुसार गलती पर है या नहीं, और क्या उसकी माँगें और आपत्तियाँ अनुचित और व्यर्थ हैं या नहीं? कृपया स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

फिलहाल यदि विद्वानों की ओर से यह आदेश मिले कि ज़ैद ज्यादती कर रहा है और शरीयत का उल्लंघन कर रहा है: निकाह की वैधता के लिए गवाहों का न्यायप्रिय (आदिल) होना आवश्यक नहीं है। बादल होने पर (चाँद देखने के लिए) एक से अधिक गवाह अनिवार्य नहीं हैं। वित्तीय मामलों में दो से अधिक गवाहों की माँग करना सही नहीं है। वक्फ़ और निकाह में प्रत्यक्ष गवाही की अनिवार्यता भी नहीं है। वंशावली की सिद्धि के लिए वैवाहिक शैया (फ़िराश) पर्याप्त है, और हलाल और हराम के मामलों के लिए 'आहाद' (एकल रिवायतें) काफी हैं। हर हद्थ (लघु अशुद्धि) के बाद गुस्ल क्यों आवश्यक है? हदीसों की स्वीकार्यता केवल 'सहीहैन' (बुखारी और मुस्लिम) तक ही सीमित नहीं है। मालिक और नाफ़ी तदलीस (धोखा) से मुक्त हैं, इसलिए...

पृष्ठ ७६८/७७२

اس کو بہ سندِ صحیح بیان کیا ہو، نہیں دیکھا اور نہ صحاح و سنن مروجہ میں کسی سے سنا اور جو کچھ تیرہویں صدی کے لوگ صرف زبانی دعویٰ کرتے ہیں، اس کا اعتماد جس طرح اہل حدیث کو ہے معلوم ہی ہے۔

(۱۰) مناقب و فضائل کے متعلق ہزاروں حدیثیں حسن وصالح زید کو سنائی گئیں، وہ شوخ چشم کہتا ہے کہ صحتِ اسناد کے سوا خرط القتاد ہے (یعنی بے سود اور نقصان دہ ہے)

ان دس صورتوں کے بارے میں علمائے کرام (اللہ تعالیٰ ان کی روشن کامیابی سے مدد فرمائے) سے فتوی مطلوب کہ ان تمام صورتوں میں زید شرعِ مطہر کے نزدیک غلطی پر ہے یا نہیں اور اس کے مطالبہ ومواخذات بے جا و فضول ہیں یا نہیں؟ بیان فرماؤ اجر پاؤ گے۔

فی الحال اگر علمائے کرام کی طرف سے حکم ملے کہ زید زیادتی کرتا ہے، شریعت پر تجاوز کرتا ہے، جوازِ نکاح کے لئے عدالتِ شہود ضروری نہیں۔ بادل ہوں تو ایک سے زیادہ گواہ لازم نہیں۔ مالی معاملہ میں دو سے زیادہ گواہوں کا مطالبہ درست نہیں۔ وقف و نکاح میں شہادت عینی کا لزوم بھی نہیں۔ فراش ثبوتِ نسب کے لئے کافی ہیں، اور حلال و حرام کے لئے آحاد کافی ہیں۔ ہر حدث سے غسل کیوں ضروری ہے؟ صرف صحیحین کی احادیث میں قبول بند نہیں۔ مالک و نافع تدلیس سے بری ہیں لہذا

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Left Column - Persian/Arabic Text] Such-and-such [narrator] is not required, and authenticity is not necessary for virtues (Manaqib) and merits (Fazail). O Zaid! What is this childishness and mad fervor that you demand [proof] wherever you wish, and increase these demands of your own making beyond what is required? Beware of this unacceptable fitna (mischief), and the helpless respondent is free from following your whims. Completion of the answer, and Allah Almighty knows best the truth. O dear friend! Now find the answer to your question from this response, for these demands [of yours] are also like these [other] demands; and saying these unspeakable things and seeking the unseekable will one day put you in Zaid's position. Speak truthfully and do not make excuses. By God, have you seen in books or heard from scholars that in such vast matters, 'Hasan' and 'Salih' hadiths are useless and nothing but 'Sahih' (authenticity) is required? And that the transmissions of the noble scholars have no status? And that the acceptance of the Imams holds no weight? Otherwise, what is the meaning of imposing an unnecessary obligation and rejecting firm certainty? What a strange taste it is that has turned away from everything. If you do not know, that is a calamity, And if you do know, the calamity is even greater. [1]

[Right Column - Urdu Translation/Explanation] Their 'Mu'an'an' (narrated with 'from') chains hold the ruling of clear hearing (sama'-e-jali). No hadith exists to establish the knowledge of so-and-so. It is not necessary for an authentic (Sahih) hadith to exist for virtues and merits. So, O dead-hearted Zaid! What is this pointless nonsense and mad fervor that you ask for proof unnecessarily everywhere or demand more than what is required? All these demands of yours are self-concocted and unacceptable, and the respondent is free from the hardship of answering according to your whims. Completion of the answer, and Allah Almighty knows best the truth. O dear friend! Now find the answer to your questions from this reply, for these demands are similar to those [other] demands; and these unspeakable words and unworthy demands will one day make you sit in Zaid's place. I ask you one thing, speak the truth and do not make excuses: have you seen in books or heard from scholars that in such vast matters, 'Hasan' and 'Salih' (good and fit) hadiths are useless and nothing but 'Sahih' (authenticity) is required? And do the transmissions from the noble scholars have no rank or status? And does the acceptance of the Imams hold no weight? Otherwise, what is the meaning of imposing an unnecessary obligation and rejecting firm certainty? It is a strange taste that has rejected everything. (Translation of the verse):

"If you do not know, then that is a calamity; and if you do know, then the calamity is very heavy."

[Footnote] [1] Naseem-ur-Riyadh fi Sharh Shifa al-Qadi 'Iyad, Section on His Superiority through Love and Friendship, Markaz-e-Ahle Sunnat Gujarat, India, 2/328.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 30

[बायाँ कॉलम - फ़ारसी/अरबी पाठ] फ़लाँ [रावी] की ज़रूरत नहीं है और मक़ाबि और फ़ज़ाइल के लिए 'सेहत' (प्रामाणिकता) अनिवार्य नहीं है। ऐ ज़ैद! यह कैसी बचकानी हरकत और पागलपन का जोश है कि तू जहाँ चाहे अपनी मर्ज़ी से माँग करता है और ज़रूरत से ज़्यादा अपनी गढ़ी हुई माँगें बढ़ाता है। इस अस्वीकार्य फ़ितने से बच, और जवाब देने वाला तेरी इच्छाओं के पीछे चलने की मशक्कत से बेनियाज़ (मुक्त) है। उत्तर पूर्ण हुआ, और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है। ऐ अज़ीज़! अब इस जवाब से अपने सवाल का जवाब तलाश कर, क्योंकि ये माँगें भी उन्हीं माँगों जैसी हैं; और ये न कही जाने वाली बातें कहना और न ढूँढने योग्य चीज़ें ढूँढना एक दिन तुझे ज़ैद के मुकाम पर पहुँचा देगा। सच्ची बात कहो और बहाना न बनाओ। ख़ुदा की कसम, क्या तुमने किताबों में देखा या उलेमा से सुना कि ऐसे विशाल विषयों में 'हसन' और 'सालिह' हदीस बेकार है और 'सेहत' के सिवा कुछ भी दरकार नहीं? और क्या उलेमा-ए-किराम के मंकूलात (प्रमाणों) का कोई दर्जा नहीं है? और क्या इमामों की स्वीकार्यता का कोई वज़न नहीं है? वरना ग़ैर-ज़रुरी को लाज़िम करना और पक्के यक़ीन को ठुकरा देना, इसका क्या मतलब है? यह कैसा अजीब मिज़ाज है कि सब कुछ ही ठुकरा दिया। यदि तुम नहीं जानते, तो वह एक मुसीबत है, और यदि तुम जानते हो, तो मुसीबत और भी बड़ी है। [1]

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] उनकी 'मुअनअन' सनदें स्पष्ट श्रवण (समा-ए-जली) का हुक्म रखती हैं। फलाँ के इल्म को साबित करने के लिए हदीस नहीं आती। मकाबि और फ़ज़ाइल के लिए 'सहीह' हदीस का होना ज़रूरी नहीं है, तो ऐ मुर्दा-दिल ज़ैद! यह कैसी फ़ुज़ूल बकवास और पागलपन का जोश है कि तू हर जगह बिना ज़रूरत दलील माँगता है या ज़रूरत से ज़्यादा की मांग करता है? तेरी ये तमाम माँगें मनगढ़ंत और अस्वीकार्य हैं और जवाब देने वाला तेरी इच्छाओं के अनुसार जवाब देने की मशक्कत उठाने से बेनियाज़ (मुक्त) है। उत्तर पूर्ण हुआ, और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है। ऐ अज़ीज़! अब इस जवाब से अपने सवालों का जवाब तलाश कर, क्योंकि ये माँगें भी उन्हीं माँगों जैसी हैं और ये न कही जाने वाली बातें और नलायक़ माँग एक दिन तुझे ज़ैद की जगह बैठा देगी। मैं तुझसे एक बात पूछता हूँ, सच कहना और बहाना न बनाना, क्या तूने किताबों में देखा या उलेमा से सुना कि ऐसे विशाल विषयों में 'हसन' और 'सालिह' हदीस बेकार है और 'सेहत' (प्रामाणिकता) के सिवा कुछ भी दरकार नहीं? और क्या उलेमा-ए-किराम के मंकूलात का कोई दर्जा और मकाम नहीं है? और क्या इमामों की स्वीकार्यता का कोई वज़न नहीं है? वरना ग़ैर-लाज़िम को

लाज़िम ठहराना और पक्के यक़ीन को ठुकरा देना, इसका क्या मतलब है? यह कैसा अजीब मिज़ाज है कि सब कुछ ही ठुकरा दिया। (शेर का अनुवाद): "अगर तू नहीं जानता तो यह एक मुसीबत है, और अगर तू जानता है तो मुसीबत बहुत भारी है।"

[फ़ुटनोट] ¹ नसीम-उर-रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा अल-क़ाज़ी अयाज़, फ़स्ल फ़ी तफ़ज़ीलिही बिल-मुहब्बत वल-ख़ुल्ला, मरकज़-ए-अहले सुन्नत गुजरात, भारत, 2/328.

(بایاں کالم) فلانی نیاید و مناقب و فضائل را صحت نباید یا زیدہ ایں چہ ہر چہ زہ چانگی وجوش دیوانگی ست کہ ہر جا خواستنی مے خواہی، وبر قدر مطلوب افزائی ایں مطالبہ ہائے از پیش خود تراشیدہات، زنبار ناپذیر فتنی، وبے چارہ مطالبان از کجشم اتباع ہوایت غنی۔ تم الجواب واللہ تعالٰی اعلم بالصواب عزیزا! آنگاہ ازیں جواب ، جوابِ سوالِ خودت دریاب، کہ ایں طلبِ عزیزاں نیز بہ ہمیں طلبہامانده و ایں نا گفتنی گفتن، ونا جستنی جستن، روزے بروزِ زیدت نشاند۔ سخنے پر سمت راست گو و بہانہ مگیر تو وخدا می تو در کتب دیدہ یا از علماء شنیدہ کہ در ہمچو محال و وسیع المجال حسن و صلاح بکار نیاید، وغیر از صحت چیزے نشاید، ونقولِ علماء پائے ندارد، وقبول ائمہ بارے نیارد، ورنہ الزام غیر لازم، وردِ یقین جازم، چہ قیامت ذوق یافتہ کہ سرا زہمہ تافتہ ع فان کنت لا تدری فتلك مصیبة وان کنت تدری فالمصیبة اعظم [1]

(دایاں کالم) اُن کا اسنادِ معنعن سماعِ جلی کا حکم رکھتا ہے۔ فلاں کے علم ثابت کرنے کے لئے حدیث نہیں آتی۔ مناقب و فضائل کے لئے حدیث صحیح کا موجود ہونا ضروری نہیں، پس او مُردہ دل زید! یہ کیا مفت کا بکواس اور جوشِ جنونی کہ تو ہر جگہ بے ضرورت دلیل مانگتا ہے یا قدرِ مطلوب سے زیادہ طلب کرتا ہے۔ تیرے یہ تمام مطالبات اپنے ہی من گھڑت اور نا مقبول ہیں اور مجیب مطالب تیری خواہشات کے مطابق جواب کی مشقت برداشت کرنے سے بے نیاز ہے۔ تم الجواب واللہ تعالٰی اعلم بالصواب اے عزیز! اب اس جواب سے اپنے سوالوں کا جواب دریافت کر کہ ہی مطالبات انہی مطالبات کی مثل ہیں اور یہی نا گفتنی باتیں اور نالائق طلبِ مطالبہ ایک دن تجھے زید کی جگہ بٹھائے گا۔ میں تم سے ایک بات پوچھتا ہوں، سچ کہنا اور بہانہ نہ بنانا، کیا تم نے کتابوں میں دیکھا یا علماء سے سنا کہ ایسے وسیع تر مقامات میں حسن و صالح حدیث بیکار

ہے اور صحت کے سوا کوئی چیز درکار نہیں اور علمائے کرام کے منقولات کا کوئی درجہ و مقام نہیں؟ اور قبولِ ائمہ کچھ وزن نہیں رکھتا؟ ورنہ غیر لازم کا الزام اور یقینِ جازم کا رَد، کیا مطلب؟ عجیب ذوق ہے کہ سب کو ٹھکرا دیا۔ (ترجمہ شعر) "اگر تُو نہیں جانتا تو یہ ایک مصیبت ہے اور اگر تُو جانتا ہے تو مصیبت بہت بھاری ہے۔"

(حاشیہ) [1] نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض فصل فی تفضیلہ بالمحبة والخلة مرکز اہلسنت گجرات ہند ۲/ ۳۲۸

Fatawa Razawiyya, Volume 30

[Left Column - Persian] And never think that I am spreading these wings because I consider the Hadith weak; rather, I have not become acquainted with the works of the Imam, the Authority, our Master Abdullah bin Mubarak. Otherwise, there would be no such suspicion that an opponent would have cause for joy. My master Abdullah is among the greatest Imams and followers of the successors (Taba' Tabi'in). Most of his teachers and men were these very successors and companions, or followers with whom he associated and tested their conditions. And in that time, as you know, justice was prevalent. Therefore, his teacher, our Master Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him), was a proponent of inherent justice, and these critics themselves have accepted it with general acceptance, except for the wicked who have gone astray without seeing. Dear brother! You and your faith—all these Imams of great stature and vision testify in one voice to the negation of shadow. I seek refuge in God, if you were to find even a single word from them or their like according to your own assumption, what an uproar you would cause! You would raise your voice to the heavens, swell with pride, and complain before everyone, saying, 'Alas, what an injustice it is! Such an Imam is apart from the negation of shadow and such a person does not submit and does not listen.' Now, the injustice is from you; for God's sake, be fair and put aside the crown of pride.

[Right Column - Urdu] And do not think for a moment that I have spoken in such detail because I consider the Hadith weak, rather because I am not acquainted with the works of the Imam, the Authority, our Master Abdullah bin Mubarak, otherwise there is no such suspicion that an opponent should be happy. My master, Hazrat Abdullah bin Mubarak, is among the greatest Imams and followers of the successors (Taba' Tabi'in). Most of his teachers were these very successors and companions or followers, and they thoroughly scrutinized their circumstances and conditions. And as you yourself know, in that era, justice was prevalent. For this reason, his teacher, our Master Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him), is a proponent of inherent justice, and the critics themselves have accepted it with general acceptance (talqi bi al-qabul). And their step of general acceptance is with full integrity and complete clarity of heart, not blind imitation. Dear brother! All these noble Imams testify in one voice to the negation of shadow (nafi-e-zill). If they had found anything among them or among contemporary Imams according to their own assumption, what an uproar they would have caused, raising their voice to the sky and swelling with pride. They would have lamented before everyone, 'Alas, what injustice is this! Such an Imam is

not a proponent of the negation of shadow, he neither accepts it nor lends an ear to it.' Now the injustice is from your side; for God's sake, be fair and put aside the crown of pride.

फतावा रज़विया, जिल्द 30

[बायां कॉलम - फारसी] और यह कभी न समझें कि मैं ये पंख इसलिए फैला रहा हूँ कि मैं हदीस को कमज़ोर मानता हूँ; बल्कि, मैं इमाम, हुज्जत, हमारे आका अब्दुल्लाह बिन मुबारक की कृतियों से परिचित नहीं हुआ हूँ। अन्यथा, ऐसा कोई संदेह नहीं होता कि किसी विरोधी को खुशी का कारण मिले। मेरे आका अब्दुल्लाह महानतम इमामों और तब-ए-ताबिईन में से हैं। उनके अधिकांश शिक्षक और पुरुष यही ताहिईन और सहाबा थे, या वे अनुयायी जिनके साथ वे रहे और उनकी स्थितियों का परीक्षण किया। और उस समय में, जैसा कि आप जानते हैं, न्याय प्रचलित था। इसलिए, उनके शिक्षक, हमारे आका इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु), मूल न्याय के समर्थक थे, और इन आलोचकों ने स्वयं इसे सामान्य स्वीकृति के साथ स्वीकार किया है, सिवाय उन दुष्टों के जो बिना देखे भटक गए हैं। प्यारे भाई! आप और आपका विश्वास—महान कद और दृष्टि के ये सभी इमाम एक स्वर में साये के निषेध (नफी-ए-ज़िल) की गवाही देते हैं। मैं ईश्वर की शरण चाहता हूँ, यदि आप अपनी धारणा के अनुसार उनमें से या उनके जैसे लोगों से एक शब्द भी पाते, तो आप कितना शोर मचाते! आप अपनी आवाज़ आसमान तक पहुँचाते, गर्व से फूल जाते, और सबके सामने शिकायत करते, 'हाय, यह कैसा अन्याय है! ऐसा इमाम साये के निषेध से अलग है और ऐसा व्यक्ति अधीन नहीं होता और सुनता नहीं है।' अब, अन्याय तुम्हारी ओर से है; खुदा के लिए, निष्पक्ष रहो और अहंकार के ताज को किनारे रख दो।

[दायां कॉलम - उर्दू] और यह हरगिज़ न समझें कि मैंने इतनी विस्तृत चर्चा इसलिए की है कि मैं हदीस को कमज़ोर (ज़ईफ़) जानता हूँ, बल्कि इसलिए कि मैं इमाम हुज्जत सैय्यदना अब्दुल्लाह बिन मुबारक की रचनाओं से परिचित नहीं हूँ, वरना ऐसा कोई गुमान नहीं कि विरोधी प्रसन्न हो। मेरे आका हज़रत अब्दुल्लाह बिन मुबारक महानतम इमामों और तब-ए-ताबिईन में से हैं। उनके अधिकांश शिक्षक यही ताबिईन और सहाबा हैं या तब-ए-ताबिईन, और उन्होंने उनके हाल-चाल और स्थितियों की अच्छी तरह जाँच-पड़ताल की। और जैसा कि आप स्वयं जानते हैं कि उस युग में न्याय और सच्चाई की प्रधानता थी, इसी कारण उनके शिक्षक हमारे आका इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) मूल न्याय के कायल हैं, और स्वयं आलोचकों ने भी इसे सर्वसम्मति से स्वीकार (तलक़ी बिल-क़बूल) किया है। और उनकी यह स्वीकृति पूरी ईमानदारी और पूर्ण स्पष्टता के साथ है, न कि अंधाधुंध अनुकरण (तक़लीद)। प्यारे भाई! यह जो सभी सम्मानित इमाम एक स्वर में साये की नफी (नफी-ए-ज़िल) की गवाही देते हैं, यदि वे इनमें से या इनके समकालीन इमामों से अपनी धारणा के अनुसार

कोई बात पाते, तो वे कैसा शोर मचाते, अपनी आवाज़ आसमान तक पहुँचाते और गर्व से फूल जाते। वे हर किसी के सामने विलाप करते कि 'हाय, यह क्या ज़ुल्म है! ऐसा इमाम साये की नफी का कायल नहीं है, न ही वह इसे स्वीकार करता है और न ही इस ओर ध्यान देता है।' अब ज़ुल्म तुम्हारी ओर से है; खुदा के लिए इंसाफ करो और अहंकार का ताज उतार दो।

पृष्ठ 770/772

فتاوی رضویہ جلد ۳۰

[بایاں کالم - فارسی] وز نہار پندانی کہ ایں بال و پرے کہ مے فشانم از انت کہ حدیث را ضعیف میدانم بلکہ بر تصانیف امام حجت سیدنا عبداللہ بن مبارک وقوف نیافتہ ام ورنہ گمان نہ آنچناں ست کہ مخالف را جائے شادی باشد۔ سیدی عبد اللہ از اعظم ائمہ و تبع تابعین است، غالب مشائخ و رجالیش ہمیں تابعین و صحابہ باشند، یا تبع کہ باایشان درخور و آزمودن احوال شاں کرد، و دراں زماں چنانکہ دانی غالب عدالت بود، و لہذا استاذش سیدنا امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ اصالت عدالت قائل شدہ است، و خود این ناقدین کہ تلقی بالقبول کردہ اند مگر بدی بری کہ نادیدہ راہ رفتہ اند۔ جان برادر ! تو و ایمان تو ایں ہمہ ائمہ اولی الایدی والابصار کہ یک زبان بر نفی ظل گواہی دہند، پناہم بخدائے اگر سخن یکے ازیناں یا امثال ایناں بر طبق مزعوم خودت یا بی چہ غلغلہا کہ نکنی و کلہ بر آسماں افگنی و بر خویشتن بالی و پیش ہر کسے نالی کہ ہے انچہ ستم ست، امامے چناں از نفی ظل بر کراں و فلانے تن نمی دہد، و گوش نمی نہد، حالیا کہ ستم از تست خدارا دے نصاف دہ و کلاہ غرور را از سر ہنہ،

[دایاں کالم - اردو] اور یہ ہرگز نہ سمجھیں کہ میں نے اتنی تفصیلی گفتگو اس لئے کی ہے کہ حدیث کو ضعیف جانتا ہوں بلکہ امام حجت سیدنا عبداللہ بن مبارک کی تصانیف سے واقف نہیں ہوں ورنہ اس طرح گمان نہیں کہ مخالف خوش ہو۔ سیدی حضرت عبداللہ بن مبارک عظیم ترین اماموں اور تبع تابعین سے ہیں، ان کے اکثر مشائخ یہی تابعین و صحابہ ہیں یا تبع اور ان کے کوائف و حالات کی اچھی طرح جانچ پڑتال کی، اور جس طرح کہ تم خود جانتے ہو اس زمانہ میں عدالت غالب تھی، اسی وجہ سے ان کے استاد سید نا امام اعظم رضی اللہ تعالی عنہ اصل عدالت کے قائل ہیں اور خود ناقدین نے تلقی بالقبول کی ہے اور ان کا یہ تلقی بالقبول کا اقدام پوری دیا نتداری اور

کامل انشراح صدر کے ساتھ ہے، اندھی تقلید نہیں ہے۔ جان برادر ! یہ جو تمام ائمہ کرام بیک زبان نفی ظل کی گواہی دیتے ہیں، اگر ان میں یا ان کے ہمسر ائمہ سے کوئی بات تو اپنے مزعومہ کے مطابق پاتا تو وہ کون سا شور جو برپانہ کرتا، کلہ آسمان پر چڑھاتا اور پھولانہ سماتا، ہر ایک کے آگے آہ وزاری کرتا کہ ہائے یہ کیا ظلم ہے، ایسا امام نفی ظل کا قائل نہیں، نہ اس کو قبول کرتا ہے نہ اس کی طرف کان لگاتا ہے لہذا اس وقت ظلم تیری طرف سے ہے، خدارا انصاف کر اور تکبر

Fatawa Rizvia, Volume 30

Why do you take off your hat? Why do you not follow the path of these noble Imams, and why do you run away from agreement? If Hadith is desired, it is present; if narrations are wanted, they are clear; if proof is sought, it is available; but if a contradiction is desired, it is absent. So what stone is lying in the path now? Why do I see the place of submission empty, the face of opposition happy, the face of justice yellow with shame, and the forehead of paper black with shameful words? God forbid! But the Almighty, Glorious and Exalted, who created Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) from His own special light and made the shining sun and the radiant moon lowly beggars at his court, could He not nourish our life-giving cypress without a shadow, and create that flowery branch, for every vein and leaf of which thousands of gardens are sacrificed, from the flowery soil of delicacy upon the stream of purity, free from every kind of impurity?

And may Allah Almighty send blessings upon him and his family according to his beauty, grace, rank, majesty, generosity, bestowal, honor, perfection, favors, kindness, guidance in actions, effort in deeds, truth in sayings, excellence in all traits, and praiseworthiness in deeds, and upon us, the assembly of those who kiss his blessed sandals and cling to his robes. O true Lord.

Page 771 of 772

फ़तावा रिज़विया, खंड 30

अपनी टोपी सिर से क्यों उतारते हो, इन महान इमामों की राह पर क्यों नहीं चलते और इत्तेफाक से दूर क्यों भागते हो? यदि हदीस चाहिए तो मौजूद है, यदि नकलें चाहिए तो स्पष्ट हैं, यदि प्रमाण चाहिए तो उपलब्ध है, लेकिन यदि विरोध की इच्छा है तो वह विलुप्त है। तो अब रास्ते में कौन सा पत्थर पड़ा है? मैं समर्पण का स्थान खाली क्यों देखता हूं, विरोध का चेहरा खुश, न्याय का चेहरा शर्म और हया से पीला, और कागज़ का माथा शर्मनाक बातों से काला, खुदा की पनाह! लेकिन सर्वशक्तिमान, जल्ल-व-अला, जिसने मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को अपने विशेष नूर से पैदा किया और चमकते सूरज और देदीप्यमान चाँद को उनके दरबार का मामूली भिखारी बनाया, क्या वह हमारे इस जीवनदायी सरो (वृक्ष) को बिना साए के परवान नहीं चढ़ा सकता और वह फूलों वाली डाल जिसके हर रग और पत्ते पर हज़ारों चमन कुर्बान हों, पाकीज़गी की नहर पर लताफ़त की फूलों वाली ज़मीन से हर तरह की गंदगी से पाक पैदा हो।

और अल्लाह तआला दरूद नाज़िल फ़रमाए आप पर और आपकी आल पर जिस क़दर आपका हुस्न, जमाल, मर्तबा, बुज़ुर्गी, फ़य्याज़ी, अता, इज़्ज़त, कमाल, नेमतें, नवाज़िश, अफ़आल में रुश्द, आमाल में मेहनत, अक़वाल में सच्चाई, तमाम ख़स्लतों में हुस्न और आदतों में पसन्दीदगी है, और हम पर भी जो आपके नअलैन मुबारक को बोसा देने वाले और आपके दामन को थामने वाले हैं। ऐ माबूदे बरहक़।

पृष्ठ 771 का 772

کہ چرا راہ ایشاں نمی سپری، و از اتفاق دامن کشاں میگذری، حدیث خواہی؟ حدیث حاضر، نقول جوئی؟ نقول ظاہر، دلیل طلبی؟ دلیل موجود، نقیض جوئی؟ نقیض مفقود، باز کدامیں سنگ در رہ، و کبک در موزہ است کہ جائے تسلیم سبزے بینم، و روئے خلاف سرخ، و چہرہ انصاف زرد، و جبین قرطاس زنا گفتنیہا سیاہ، عیاذم بخدا اے مگر آنکہ مصطفے را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم از نور خودش آفرید، و مہر نیم روز و ماہ نیم ماہ را کینہ گدائے سرکارش گردانید، نتواند کہ سرو جانفزائے مارا بے سایہ پرورد، و شاخ گلے کہ ہزار چمنستان جاں فدائے ہر رگ و برگ او باد، از گل زمین لطافت، بر جوئبار نظافت، پاک از ہمہ کثافت سر بر آورد۔

کی ٹوپی سر سے اتار، کیوں ان ائمہ کرام کی راہ پر نہیں چلتا اور اتفاق سے دور کیوں بھاگتا ہے حدیث مطلوب ہے تو حاضر، اگر نقول چاہئیں تو نقول واضح ہیں، دلیل کی طلب ہے تو دلیل موجود، لیکن اگر نقیض کی خواہش ہے تو وہ معدوم ہے۔ تو اب کون سا پتھر راستہ میں پڑا ہے، کیوں تسلیم کا مقام خالی دیکھتا ہوں، خلاف کا چہرہ خوش، انصاف کا چہرہ شرم و حیاء سے زرد، اور کاغذ کی پیشانی شرمناک باتوں سے سیاہ، خدا کی پناہ! لیکن قادرِ مطلق جل وعلا جس نے مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنے نورِ خاص سے پیدا فرمایا اور خورشیدِ درخشندہ و بدرِ درخشندہ کو ان کی سرکار کا ادنیٰ گداگر بنایا، کیا وہ یہ نہیں کر سکتا کہ ہمارے سروِ جانفزا کو بغیر سایہ کے پرورش فرمائے اور وہ شاخِ گل جس کے ہر رگ و برگ پر ہزاروں چمنستان قربان ہوں، پاکیزگی کی نہر پر گلِ زمین لطافت سے، ہر قسم کی کثافت سے پاک پیدا ہو۔

وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ قد رحسنہ وجمالہ وجاھہ وجلالہ وجودہ ونوالہ وعزہ و کمالہ ونعمہ و افضالہ ورشدہ فی افعالہ وجھدہ فی اعمالہ وصدقہ فی اقوالہ وحسن جمیع خصالہ ومحمودیۃ فعالہ وعلینا معشر الملتثمین لنعالہ والمتعلقین باذیالہ اور دورد نازل فرمائے اللہ تعالیٰ آپ پر اور آپ کی آل پر جس قدر آپ کا حسن، جمال، مرتبہ، بزرگی، فیاضی، عطا، عزت، کمال، نعمتیں، نوازش، افعال میں رشد، اعمال میں محنت، اقوال میں سچائی، تمام خصلتوں میں حسن اور عادات میں پسندیدگی ہے، اور ہم پر بھی جو آپ کے نعلین مبارک کو بوسہ دینے والے اور آپ کے دامن کو تھامنے والے ہیں۔ اے معبودِ برحق

Volume 30 Fatawa Ridawiyya

Amen, O God of Truth, Amen!

(Left Column: Persian/Arabic Source) These are a few lines which, as God willed, were written in two sessions despite widespread grief, overwhelming sorrows, accumulation of illnesses, and turbulence of ailments. I, a humble person, desired to groom the 'tresses of speech' with another comb, but what can I do in this 'blind town' far from home, separated from books? Here, apart from Shifa al-Nasim al-Riyad, Mutala' al-Masarrat, and some books of jurisprudence (Fiqh), none are in my hand; otherwise, those with foresight would have seen what they saw. But whomever Allah intends good for, He expands their chest with this amount (of knowledge); this is not hard for Allah, indeed it is easy for Allah; surely Allah has power over all things. This occurred in mid-Jumada al-Akhirah, in the year nine and ninety after one thousand and two hundred (1299 AH).

(Right Column: Urdu Translation) Accept our prayer. These few lines, as God willed, were written in two sessions despite the gathering of grief and sorrow and the crowding of illnesses and ailments. My heart desires to groom the 'tresses of speech' with another comb (i.e., refine the writing), but what can I do in this 'blind town' far from home? Books are not at hand; here, apart from Shifa al-Nasim al-Riyad, Mutala' al-Masarrat, and some books of Fiqh, no book is present; otherwise, those with eyes would have seen what they saw. But whomever Allah Almighty intends good for, He opens their chest with that much (knowledge), and this is not difficult for Allah Almighty; indeed, this is easy for Allah Almighty; surely Allah Almighty has power over everything. This was completed on mid-Jumada al-Akhirah 1299 AH. (T)

Treatise: Hady al-Hayran fi Nafy al-Fay' 'an Sayyid al-Akwan Completed I.T. Majlis-e-Dawatelslami Page 772 of 772

जिल्द 30 फ़तावा रज़विया

आमीन ऐ बरहक़ अल्लाह आमीन!

(बायाँ कॉलम: फ़ारसी/अरबी स्रोत) ये कुछ पंक्तियाँ हैं जो, जैसा कि ईश्वर ने चाहा, व्यापक शोक, भारी दुखों, रोगों के संचय और व्याधियों की उथल-पुथल के बावजूद दो बैठकों में लिखी गईं। मुझ अकिंचन ने चाहा कि 'कलाम की ज़ुल्फ़ों' को दूसरी कंघी से सँवारूँलेकिन इस अंधी बस्ती में घर से दूर, किताबों से अलग होकर क्या करूँ़यहाँ शिफ़ा-उल-नसीम अल-रियाज़, मुताला-उल-मुसर्रात और फ़िक़्ह की कुछ किताबों के सिवा मेरे हाथ में कुछ नहीं है; अन्यथा, दूरदर्शी वह देखते जो उन्होंने देखा। परन्तु अल्लाह जिसके लिए भलाई चाहता है, उसका सीना इसी मात्रा में (ज्ञान के लिए) खोल देता है; यह अल्लाह के लिए कठिन नहीं है, वास्तव में यह अल्लाह के लिए आसान है; निश्चित रूप से अल्लाह हर चीज़ पर सक्षम है। यह मध्य-जमादि-उल-उख़रा, वर्ष बारह सौ निन्यानवे (1299 हिजरी) में हुआ।

(दायाँ कॉलम: उर्दू अनुवाद) हमारी दुआ को क़बूल फ़रमा। ये चंद सतरें जिस तरह ख़ुदा ने चाहा, ग़म व अंदोह के जमा होने और रोगों तथा व्याधियों की भीड़ के बावजूद दो बैठकों में लिखी गईं। दिल चाहता है कि ज़ुल्फ़-ए-सुख़न (कलाम की ज़ुल्फ़ों) को दूसरी कंघी से सँवारूँमगर क्या करूँ कि इस अंधी बस्ती में वतन से दूर हूँ? किताबें पास नहीं हैं; यहाँ शिफ़ा-उल-नसीम अल-रियाज़, मुताला-उल-मुसर्रात और फ़िक़्ह की कुछ किताबों के सिवा कोई किताब मौजूद नहीं है; वर्ना आँख वाले देखते जो देखते। लेकिन अल्लाह तआला जिसके साथ भलाई का इरादा फ़रमाता है, उसका सीना इसी मात्रा में खोल देता है, और अल्लाह तआला पर यह कोई मुश्किल नहीं है; वास्तव में अल्लाह तआला के लिए यह आसान है; बेशक अल्लाह तआला हर चीज़ पर क़ादिर है। यह मध्य-जमादि-उल-उख़रा 1299 हिजरी को मुकम्मल हुआ। (त)

रिसाला (लघु पुस्तक): हदी-उल-हैरान फ़ी नफ़ील फ़ै अनिल सैय्यिदिल अकवान समाप्त हुआ I.T. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 772 का 772

جلد ۳۰ فتاوی رضویہ

امین اللہ الحق امین !

(بایاں کالم: اصل فارسی و عربی) این ست سطر ے چند کہ با عموم غموم، و ہجوم ہموم، و تراکم امراض و تلاطم اعراض، بر نہجے کہ خدائے خواست، درد و جلسہ گیسو آراست، من فقیری خواستم کہ زلفِ سخن را شانہ دگر کشم، اما چہ کنم کہ دریں کورہ دہ از وطن دور، و از کتب مہجور افتادہ ام، ایں ججز بشفاء النسیم الریاض، مطالع المسرت و بعض کتب فقہ ہیچک بد ستم نیست، ورنہ اولی الانظار دیدندے آنچہ دیدندے۔ ولکن من یرد اللہ خیرہ یشرح بھذا القدر صدرہ وما ذلک علی اللہ بعزیز ان ذلک علی اللہ یسیر، ان اللہ علی کل شی قدیر، و کان ذلک لمنتصف جمادی الاخری عام تسع و تسعین بعد الالف و المائتین۔

(دایاں کالم: اردو ترجمہ) ہماری دعا کو قبول فرما۔ یہ چند سطریں جس طرح خدا نے چاہا، غم و اندوہ کے اجتماع اور امراض و عوارض کے ازدحام کے باوجود دو جلسوں میں تحریر کی گئیں، دل چاہتا ہے کہ زلفِ سخن دوسری کنگھی سے سنواروں، مگر کیا کروں اس اندھی بستی میں وطن سے دور ہوں، کتابیں پاس نہیں، یہاں سوائے شفاء النسیم الریاض، مطالع المسرات اور بعض کتبِ فقہ کے کوئی کتاب موجود نہیں، ورنہ آنکھ والے دیکھتے جو دیکھتے۔ لیکن اللہ تعالیٰ جس کی بھلائی کا ارادہ فرمائے اسی قدر سے اس کا سینہ کھول دے، اور اللہ تعالیٰ پر یہ کوئی مشکل نہیں، بے شک اللہ تعالیٰ کے لئے یہ آسان ہے، بے شک اللہ تعالیٰ ہر شے پر قادر ہے۔ یہ نصف جمادی الاخری ۱۲۹۹ھ کو مکمل ہوا۔ (ت)